

ગુણસુંદરી

અને
શ્રી હિતોપદેશ

પૃ. ૧૬ : અંક ૧]

બાળકઅંક

[માર્ચ ૧૯૩૩]

આ અંકના ખાસ લેખી :
અન્નદાસ મ. ભટ્ટ

કાર્યાલય :
૧૧૪, ગીરશામ ભેડ દોડ
મુંબાઈ, ૪

પ્રેક્ષક નક્ષત્ર :
બાર મ્યાના

લેખાલય :
હિન્દમાં : રૂ. ૪-૪-૦
પરદેશ : રૂ. ૫-૧૦-૦

“ ગુણસુંદરી ” કાર્યાલયમાં મળતાં સુંદર પુસ્તકો

દાસ્તરસિક અને વાર્તા સાહિત્ય

૧ વિનોદ વાટિકા

દાસ્તરસના ભખીતા લેખક ૧૪ દાસ્તરસિક વાર્તાઓ મૂ. રૂ. ૨
સા. “કિશોર-વંશી”ની સા. “કલાલિપ્ત”ના ચિત્રો પો. રૂ. ૦

૨ મસ્તકંદીરની મસ્તી
(ખીલ આવૃત્તિ)

દાસ્તરસના હામરદાર ૧૦ દાસ્તરસિક કૃતિઓ મૂ. રૂ. ૨
સા. “મસ્તકંદીર”ની સા. “કલાલિપ્ત”ના ચિત્રો પો. રૂ. ૦

૩ વર્માની વિવિધ વાર્તાઓ

“ગુણસુંદરી”ના લેખકો ૧૨ સામંત-દાસ્તરસિક મૂ. રૂ. ૨
સા. “વૃષ્ટિ” વર્માની વાર્તાઓ-સુંદર ચિત્રો સાથે પો. રૂ. ૦

૪ સોળ સુંદર વાર્તાઓ
(લાગ પહેલો)

સા. ભગીરદાર, સા. રાધાચુરા સુંદરતાના વિવિધ લેખકોની મૂ. રૂ. ૧
સા. અર્ધશીખા, સા. વર્મા વિ. સોળ સુંદર દુંધી વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦

૫ સોળ સુંદર વાર્તાઓ
(લાગ ખીલો)

સા. જોધાળી, સા. ભગીરદાર સુંદરતાના વિવિધ લેખકોની મૂ. રૂ. ૧
સા. રાધાચુરા, સા. દેસાઈ વિ. સોળ સુંદર દુંધી વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦

૬ ઉંઘિયું
(ખીલ આવૃત્તિ)

દાસ્તરસના ભંડાર ૨૫ દાસ્તરસના ભંડાર ૨૫ મૂ. રૂ. ૧
સા. હા. યા. ભગીરદારની ૧૦ સ્વાદાર વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦

૭ પુલકાખ

સુંદરતાના દલિ-લેખક કલ્પ અને કલ્પામરી મૂ. રૂ. ૧
સા. કેસરલલ દ. સોડની ૧૨ સામાજિક નવલિકાઓ પો. રૂ. ૦

૮ હાથીના દાંત

સા. પ્રદેવભાઈ ત્રીભંગે નવા યુગની સીને મૂ. રૂ. ૨
યરોડા જેઠાં લખેલું મારું દાખવતું નાટક પો. રૂ. ૦

ખાસ લાભ: “ગુણસુંદરી”ના ગ્રાહકોને આ પુસ્તકો ૨૦ ટકા વળતરથી અપાશે.

મળવાનાં દેકાણાં

વ્યવસ્થાપક “ગુણસુંદરી”, ૧૨૪, ગીરગામ બેંક રોડ, સુભાષ, ૪.

પુસ્તકાલય સદાયક સદકારી મંડળ લીગીટ, રાવપૂરા, વડોદરા

અને વતણીતા બુકમેકરો પાસેથી.

ગુણસુંદરી અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

જ્ઞાનમ ૩. ૪-૪-૦] (શ્રી-ઉપયોગી સચિત્ર માસિક) [દિન બ્લાર ૩. ૫-૧૩-૦

તંત્રી : જયકૃષ્ણ ના. વંમી સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૦
 ઉપતંત્રી : યજ્ઞેશ હ. શુક્લ થી
 ફેબ્રુઆરી ૧૯૪૧ ૧૧૪, બીરમા બેક રોડ, મુંબાઈ, ૪.

વર્ષ ૮મું : પુસ્તક ૧૫મું

અનુક્રમણિકા

ફોટો-થિયો

વિષય	સંખ્યા	પૃષ્ઠ	વિષય	સંખ્યા	પૃષ્ઠ
અમદાવાદનાં સરમુખત્યાર			આસર, સો. વીરભાગા	૧	૩૫૩
સો. સરવાદેવી	૧	મુખ. ગીસે.	સ્વકથામાં ગુજરાતની સ્ત્રીચરિત્ર	૮	૨૫૩, ૨૬૪
અમદાવાદમાં ખાની આરાધના	૧	૧૦૨	કવિ, સો. માલેકબાઈ	૧	મુખ. ફેબ્રુ.
અસંખ્યી, મીસીસ	૧	૨૬૩	કામદાર, સો. રમીબાઈ	૧	મુખ. જાડો-નવે.
આસર, શ્રી. લીલાવતી	૧	૪૨૩	ગોલ્ડેનેરો બાલિમાર	૧	૧૦
આસર, સો. પદ્માવતી	૧	૩૫૪	પુરોહિતજી, ક.	૨	૩૫૪, મુખ. ફેબ્રુ.

ખરેરીયા, સો. કલાવતી	૧	૨૨૫	બંગાળામાં ગુજરાત	૨	૧૧૧, ૧૧૨
ગોખલે, સો. અવંતિકાબાઈ	૧	મુખ. ગ્રીસે.	સવિધ્યની પ્રભને કેમ ઉછેરસો	૩	૬૭, ૬૮, ૬૯
ધાટકાપરનાં જલનિવાસી બહેનો	૧	૪૨૫	ભારતનો તારણહાર	૧ મુખ-ઓક-નવે	
કંડા- જ્યાં રહે હમારા	૨	૨૫૪	લાવનગરમાં જવાહર-દિત	૩	૨૪૪
કંકર, સો. ગોશવરીબહેન ધ	૧	૨૦૬	લાવનગરમાં રાષ્ટ્રચેતન	૩	૮૨
કંકર, સો. મનોરમા બા.	૧	૨૬૦	મહેતા, બહેન ઇન્દુમતી	૧	૪૮૫
કંકર, સો. સ્નેહલીલા બ.	૧	૨૮૬	મહેતા, શ્રી. રતનબહેન	૧ મુખ-સપ્ટે.	
કંકર, સો. નંદમૌરી	૧	૪૨૨	મહેતા, સો. ઉર્મિલા	૧ મુખ-ગ્રીસે	
ત્રિવેદી, કુ. સુભતિ	૧	૩૫૩	મહેતા, સો. હંસાબહેન	૨ મુખ-ઓક-નવે;	
ત્રિવેદી, શ્રી સવિતાબહેન	૧	૧૦૧		૩૮૬	
દક્તરી, કુ. મધુકાન્તા	૧	૪૨૧	મુક્તાબહેન, સો.	૧	૨૧૧
દક્તરી, સો. નવલબહેન	૧	૩૦૧	મુખાઈ મ્યુ. કન્યાશાળા હાઈસ્કૂલ	૨	૩૭૬, ૩૮૦
દશ, કુ. ત્રિશલા	૧	૨૪૩	મૂન, મીસ કેથરીન	૧	૩૬૫
દશે, શ્રી. સુમદ્રાબહેન	૧	૧૦૧	મૂળમાં જ ધા	૧	૧૬
દેશદર્શન પ્રદર્શન અને આલોચન	૬	૨૦૧-૨૦૨	મોન્ટેસોરી શાળા	૬	૮૪, ૮૫, ૮૬
દીવાનજી, સો. હર્ષદા	૧	૩૫૪	રાણાં ગામમાં જન્મદંબાઓ	૧	૮૧
ડીક્ષિત, સો. વીરબાળા	૧	૩૫૩	રેડી, ડૉ. મુખલક્ષ્મી	૧	૩૮૬
દેસાઈ, શ્રી. કુસુમબહેન	૨	૪૧૬	રેડાના તેજબજી, કુ.	૧	૨૬૭
દેસાઈ, શ્રી. હાલીબહેન	૧	૨૪૩	લક્ષ્મીબહેન, કુ.	૧	૩૦૨
દેસાઈ, શ્રી. દેવયાની	૧	૧૦૧	લાલબાણી, શ્રી કીર્તીબહેન	૧	૪૨૩
દેસાઈ, સો. ભક્તિલક્ષ્મી	૧	૨૬૩	વાંદેરા, શ્રી શાન્તિબહેન	૧	૨૧૩
નટરાજન, કુ. કામાકેરી	૧	૨૬૮	વિદ્યે પારલેમાં જલનિવાસી બહેનો	૧ મુખ-જન્યુ.	
નખળું હૃદય અને તેના ઉપાયો	૭	૩૨૬, ૩૩૦	ચાસી, સો. ઉર્મિલાદેવી	૧	૬૧
નાડકરણી, કુ. દુર્ગાતાલ	૧	૩૦૦	ચુકલ, શ્રી. જ્યોતસ્ના	૧ મુખ-ફેબ્રુ.	
નાથકુંડ, શ્રી. સરોજિની	૧	૩૮૬	શેઠ, કુ. સુરજબહેન ચુ.	૧	૨૬૧
નીલકંઠ, કુ. વિનોદિની	૧	૩૪૫	સાકરબાઈ, શ્રી.	૧	૪૮ અ.
નેહરૂ, સો. હમા	૧	૬૩	સેન, મીસીસ	૧	૩૦૦
નેહરૂ, સો. કમળા	૧	૪૨૪	સેનગ્રામ, મીસીસ	૧	૨૬૩
પટેલ, કુ. મણિબહેન	૨	મુખ-સપ્ટે.	સેયદ, કુ. દિલશાદ	૧ મુખ-ઓક્ટો-નવે.	
		૩૫૪	સેયદ, કુ. લીલા	૧	૨૬૭
પટેલ, સો. મંગાબહેન	૧	મુખ-જન્યુ.	સોનાવાળા, સો. કમળાબહેન	૧	૨૪૩
પટેલ, સો. ચાન્તાબહેન	૧	૩૦૧	સોમજી, કુ. સોફિયા	૧ મુખ-ગ્રીસે	
પટ્ટણી, શ્રી. દેવીબહેન	૧	મુખ-ફેબ્રુ.	સોલંકી, સો. જનમબહેન	૧	૨૬૬
પાટણમાં વિદેશી કાપડ પર સીલ	૧	૪૧૮	હજરત, સો. સ્નેહલીલા	૧	૩૫૩
પાનબાઈ, કુ.	૧	૩૫૪	દમીદમલી, મીસીસ	૧	૩૬૦
પારાર, કુ. ગુલાબ	૧	૪૨૦	દિંદુર રાષ્ટ્રીય સૈન્ય	૨	૬૧-૬૨
બાલકાંધર સરપસ	૧	૨૦	હોસ્પિટલમાં	૧	૬

ચિત્રકાર.

વાતી-રૂઝ-યા તાલક

અણબોલ મંત્ર	૧૪	પીકેટીય	૧૫૩
અધારપતન	૩૩૩	પ્રભાતફેરી	૭
અબોલના રાપ	૧૧૨	બીકલુ બીલાફ	૧૨૭
એકન ધા	૧૧૮	બોરસળીનો પંખો	૩
બુધ્યાની આમ	૪૬,૧૭૪,૨૬૬,૩૩૮,૩૮૩			મહ સમાજનું મુક્તિદાર	૨૪૮
અંતિમ અભિલાષા	૩૨૩	રમપુતાણી	૮૮
કુળદીપક	૧૪૧	રહો-માદ	૩૬
શુદ્ધશરીરું ધમસાણું	૨૪૮	વીર-પ્રતિજ્ઞા	૨૧
હુપું ડેર	૧૩૨	સાકરખાઈ	૪૨
પાપનું-પાત્રીયું	૩૭૪				

લેખ

આનની સદત અને સ્ત્રીઓ	૧૫૭	મોન્ટેસેરી શાળા	૮૪
કુમારી ફેલાના તેવળજી	૨૬૬	યુવાન યવા માટે	૨૫૭
ફેળવણીનો પ્રકાર	૩૨૭	વિધિનું પ્રાપ્ત્ય	૮૦
દાતાજી, દંતમંત્રન અને હથપેસ્ટ વિષે માંઉક	૨૪૧	વેદના સમયમાં લખાવ્યવસ્થા	...	૧૪૭,૩૬૬	
દેસવેલિયોને તાલીમ આપો	૨૦૬	શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે	૨૩૬
નબળું હૃદય અને તેના ઉપાય	૩૩૧	શ્રીમતી રમીબહેન કામદાર	૧૬૪
પરિચારીકા	૧૦૫	સત્તારીઓને બે બોલ	૨૮૦
શમિની સેવામંદિર તરફથી આંધીન્યન્ટિ	૧૬૬	સીરીયાની જ્વેન, નસીક આબેડ	૧૧૪
અવિધ્યની પ્રબને કેમ લઉંરો ?	૬૬	સ્નેહાંજલિ	૧૬૭
માનવમેળા	૧૭૦	હિન્દ વિષે એક અંગ્રેજી કુમારિકા	૩૬૫

રાસ-હાંચ

આરાવલીના કોતરોમાં	૭૫	રણુચંડી	૩૬૮
આંધુહં	૧૬૧	રણુવાટ	૧૪૦
હરો જીવાનો	૧૫૨	રાધા	૬
કાયાના કેહીને	૨૩૫	રેડિથો	૩૩૭
કેસરિયા સાડી	૩૨૧	લડયે ભ	૧૧૬
નરણે આવોને	૧૩૨	વાગે છે વાગ્ય રણુચંડના	૩૭૩
શુભંરી	૧૩	વીરોચનાના કોડ	૧
ચરખાના ચેતન	૮૩	વદિખાતરમ	૭૩
ત્યાં મળજી	૨૪૦	રાકિતનો અવતાર	૩૨૨
દામ્પત્યના બોલ	૩૬૩	ચરદના રાસ	૧૪૬
ના દીધી	૧૧૬	સંદેશ	૨૪૭
પુનેમ	૧૦૪	સંધ્યાના રંગ	૧૨૬
બાબ મુધારવા	૨૫૬	દિન દિન્દીઓનો	૩૩૨
મેવાડનો બીખ	૧૦૭				

પ્રતીષ્ઠા.

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ ...	૩૮૭	ફૂલવેણી ...	૩૭૮
હનામી પ્રશ્ન ૧૮૨,૨૮૭,૩૪૨,૩૯૭		મુક્તિસંપ્રાપ્તિ ભારતીય મહિલાઓ ...	૬૦,૨૦૭,૨૬૭,૩૫૦,૪૧૭
કેટલીક વાનીઓ ...	૨૫૫	સમસ્ત એશીઆની મહિલા પરિષદ ..	૪૧૦
ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ...	૫૩,૧૬૧,૨૮૬	સમાલોચના ...	૧૮૪,૨૭૬,૩૬૬
નોંધ ...	૫૭,૨૩૧,૩૧૮	સ્ત્રી જન્મ ...	૫૪,૨૨૪,૧૬૨,૩૪૩,૪૦૫

લેખક-લેખિકા યા સંપાદક

અડાલત, રા. તારાચંદ્ર પો...	.. ૪૨,૧૧૮	નર્મદાબહેન, શ્રી. ...	૮૪
અલીન્દ્ર, રા. ૨૫૬	પટેલ, ડૉ. અમૃતલાલ દ. ...	૧૦૫,૨૪૧
હરેશી, રા. ચાંપશી ૧૧૭	પટેલ, રા. નાનાલાલ દ. ...	૧૪૬
ઓઝા, રા. ચન્દ્રકાન્ત મં. ૧૩,૩૩૭	પાઠકજી, સો. નયમનમોરી બે. ...	૧૦૪
અંબારિયા, સો. મુદ્રિભાબહેન ૧૬૬	પારેખ, શ્રી. ચંદુભાઈ ...	૧૧૭,૨૫૭
કણિયા, રા. ભાનુપ્રસાદ મા... ૧૪૧	પીધૂષ, રા. ૪૬,૧૧૪,૧૭૪,૨૬૬,૩૩,૩૩૮,૩૮૩	
કવિ, શ્રી. ન્હાનાલાલ દ. ૩,૭૫,૩૧૩	પ્રભાકર, રા. જનકાદેવ ...	૨૨૬,૩૨૧
કાંઠાવાળા, સો. કપિલા મ... ૨૫૫	મજમુદાર, રા. મંજુલાલ ર. ...	૧૩૨
ખંધડીયા, રા. જુહારા ડી... ૧૨૭,૨૬૦	મજમુદાર, સો. શ્રીમતીબાળા ...	૧૭૦
ખલુના, રા. વલ્લભદાસ ભ. ૧૬૪	મનોરમા, શ્રી. ...	૮૦
ગોરીમાર, રા. હોરમસજી દ. ૩૩૧	ખડેલા, સો. સરેખિની ...	૧૪૭,૩૬૬
મંગીરદાર, શ્રી. છાયાલાલ ડા. ૭,૧૫૩	મૂન, માસ કેથેલીન ...	૩૬૫
જેશી, રા. હમિયાચંદ્ર ૩૨૭	મોહિનીચંદ્ર. રા. ...	૧૫૨,૩૭૩
જવેરી, રા. મનસુખલાલ મ. ૩૨૨	યશસ્વિની, કુ. ...	૧૮૨,૨૮૭,૩૪૨
ઠક્કર, સો. રમેશલાલ જ. ૧૪૦	સોડર, શ્રી. દીવાળીબાઈ ...	૨૩૧
ત્રિપાઠી, રા. ધનચંદ્ર ડી. ૨૧,૧૬૨,૨૪૮	સચ્ચુરા, રા. ગોકુળદાસ દા. ...	૮૮
દલાલ, રા. રતિલાલ ૨૮૭,૩૬૭	લલીક. ડા. ...	૧૧૭
દવે, કુ. ચંદ્રિકા ૬	લલિત, રા. ...	૨૩૬,૩૩૨
દેસાઈ, સો. દીપકબા ૧૦૭	ચર્મા, રા. સીતારામ જે. ...	૨૧૬
દેસાઈ, રા. યશવંત મ ૧૪,૧૭૨	ચાહ, કુ. સાકરબહેન ...	૨૦૬
દેસાઈ, રા. રમણલાલ વ. ૨૮૦	ચાહ, રા. અંબાલાલ વ. ...	૩૬
દેસાઈ, રા. વિશ્વપ્રસાદ ચં. ૭૩	ચાહ, રા. ચીમનલાલ જે. ...	૩૭૪
દિવેદી, રા. નર્મદાચંદ્ર વ. ૬૬,૩૨૩	ચાહ, રા. મૂળજીભાઈ પી. ...	૩૬૮
દિવેદી, રા. નારાયણજી ડા. ૧,૨૪૦	ચાહ, રા. મનલાલ ...	૧૧૧,૨૪૭
દાઈ, કુ. ૧	ચૌહ, રા. કેશવ દ. ...	૮૩

૧૨, કુ. ગુલાબ ૧
૧૭૪૨ સરપસ ૧

'ગુણસુદરી' બાહ્યવિભાગ

— ૧ થી ૮ ફેબ્રુઆરી, ૧૯૩૧ ૧૭ થી ૨૪
... ૬ થી ૧૬	

પ્રમતી સ્વ. જિજ્ઞાસુના સ્મરણાર્થે
શ્રી નાથજી દુર્ગા માતાજીને
શ્રીકૃત પદ્યોના આભરણ વ્યાખ્યા
તરફથી સંવિનય સંમિત ભેટ.

ગુણસુંદરી અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

લગભગ રૂ. ૪-૪-૦] (શ્રી-ઉપદેશી સચિત્ર માસિક) [હિન્દુ મહાર રૂ. ૫-૧૩-૦

તંત્રી : જયકૃષ્ણ ના. વર્મા માર્ચ ૧૯૩૧ ગ્રાંથકથક :
ઉપદેશી : યજ્ઞેશ ઓ. શુક્લે એપ્રિલ ૧૯૩૧ ૧૧૪, ગીરનામ બેઠક રોડ, સુભાષ, ૪.

વર્ષ ૮મું : પુસ્તક ૧૬મું

અનુક્રમણિકા

ફોટો-ચિત્રો

વિષય	સંખ્યા	પૃષ્ઠ.	વિષય	સંખ્યા	પૃષ્ઠ.
અસંખ્યલી, ખીસીસ	૧	૨૪૨	ખાંડવાળા, સી. કાન્તા	૧	૨૨૭
આસર, બહેન લીલાવતી	૧	૨૪૨	ખુરોદબહેન, શ્રી.	૧	૨૪૨
આસર, શ્રી. વીરબાળા	૧	૨૦૬	ખેડાની સ્ત્રીચિત્રિ	૯	૬૬, ૭૦
કરાંચી મહાસલા	૪	૧૭૦, ૧૭૧	મણાડું માલ	૨	૧૩
કસ્તૂરબહેન જીવરાજ, શ્રી	૧	૧૨૪	મિલવાળી, શ્રી. પાર્વતી	૧	૧૭૨
કસ્તૂરબા, માલુશી	૧	મુખ. જીન.	ગોખલે, સી. અવતિમાબાઈ	૧	૨૦૪
કમદાર, સી. રમીબહેન	૧	મુખ. જીન.	ચટ્ટોપાધ્યાય, શ્રી. કમળાદેવી	૧	૨૨૫
કાલે, સી. અનસુયાબાઈ	૧	૨૦૫	બડાવલદમ્બી, સી.	૧	૨૩૭
કેન્ડ, શ્રી. વિક્ટોરીયા	૧	૭૨૬	જવેરી, શ્રી. મંજાબહેન	૧	૧૨૫
કેપન, શ્રી. ગોશીબહેન	૧	૨૨૪	લાલા, મ. લેડી મહેરબાઈ	૧	૭૨૫
કેપન, શ્રી. ચેરીતબહેન	૧	૨૭૨	સુલશીવત	૭૨	૧૬, ૨૦
કોટક, શ્રી. કાશીબહેન	૧	૧૨૪	ત્રિવેદી, કુ. સુભતિ	૧	૨૦૬
કાફલાહર, શ્રી. ઇન્દિરાબાઈ	૧	૧૨૫	ત્રિવેદી, શ્રી. સનિતાબહેન	૧	૧૮૮

દેવરી, સો. નવલખહેન	૧	૨૬૯	મહેતા, સો. ધારણ બહેન	૧	૧૮૮
દે, કુ. ત્રિશલા	૧	મુખ. જુન	મહેતા, સો. હંસાબહેન	૧	૧૮૩
દક્ષિણી બહેનોના રાસ	૧	મુખ. જુલાઈ	મહેતા, શ્રી. રતનબહેન	૨	૧૨૫, ૨૦૫
		૧૯૧, ૨૬૨	મહેતા, શ્રી. વિલાસિમા ચં.	૧	૭૩
દીક્ષિત, સો. વીરબાળા	૧	૨૪૧	ગોધામી	૩	મુખ. માર્ચ;
દેસાઈ, સો. ભક્તિવદ્ધમી	૧	૨૪૨			૩૩, ૩૫
દેસાઈ, સો. લીલાવતી	૧	૨૦૫	રાયજી, સો. નયશ્રી	૧	૧૬૪
દેસાઈ, શ્રી. હાલીબહેન	૧	૨૪૧	હક્કમાની, સો. સંજીનાબાઈ	૧	૨૭૨
દેસના શહીદો માટે	૧	મુખ. મે.	વડકે, કુ. 'પીરોજ'	૧	૧૨૫
દેશનું નવાહીર	૧	મુખ. એપ્રિ.	વાંદરામાં લીલાંગ વખતે ગોરી	૨	૩૩૬, ૩૭૨
નવદાંડ	૧	૧૧	વોરાજી	૧	૩
નાયડુ, શ્રી. સરોજિની	૧	૨૧૪	શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ,		
નાયડુ, શ્રી સરોજિનીને માનપત્ર	૧	૩૨૭	સક્ષ્મ ન્યાયિતિ	૧	મુખ. મે.
નીલકંઠ, શ્રી લેડી વિદ્યાબહેન	૧	૧૭૬	શુક્લ, શ્રી. નવીસ્ના બહેન	૧	૭૨, ૨૨૬
નેહરૂ, શ્રી. કમળા	૧	૨૦૬	શેઠ, કુ. સુરજ સુ.	૧	૨૦૬
પટેલ, કુ. મણિબહેન	૧	૨૦૬	સરલાબેની, સો.	૧	૨૭૦
પટેલ, સી. અંબાબહેન	૧	૨૧૫	સાહેબ. માધં નામ હમે	૨	૬
પટેલ, સો. શાન્તાબહેન	૧	૨૧૬	સીપાહીમલાની કુ. જોડા	૧	૧૭૩
પીઠાં પર ગોરી	૨	૩૪૦	સેનગુપ્તા, શ્રી. નેત્રી	૧	૨૪૮
બાણજી સરખત બતાવે છે:			સૈયદ, કુ. દિલશાદ	૧	૨૪૧
પીએ છ	૨	૩૨૪	સોનાવાળા, સો. કમળાબહેન	૧	૧૮૭
માધવભાગમાં સ્ત્રીઓની			સોપારીવાળા, કુ. મધુમતી	૧	૧૨૪
વિરાટ સભા	૧	મુખ. એપ્રિ.	સોમજી, કુ. સોદિયા	૧	૨૦૫
મીરાંબહેન. શ્રી.	૧	૨૦૮	સંઘવી, શ્રી. કમળાબહેન	૧	૨૭૧
મુનશી, સો. લીલાબહેન.	૧	૨૨૩	સ્વ. નાથીબાઈ હિન્દી સી		
મૂન, માસ કેસેલીન	૧	૩૪૬	વિદ્યાપીઠ	૧	મુખ. જાન.
મૃદુલા. કુ.	૧	૨૭૧	હઝરત, સો. સ્નેહલતા	૧	૨૪૧
મહેતા. ડો. લાલુભતી	૧	૧૧૮	હથીદે અનીબ	૧	૨૫૪
મહેતા, સો. ભર્મિલા	૧	૧૮૭	હું નાનો દત્તો ત્યાં	૧	૬

ચિત્રકાવ્ય.

તનુમુખ, રા.	૩, ૬, ૯, ૧૧, ૧૩, ૧૬, ૨૦	મીસી, રા. નમોહન	મુખ. જુન.
દેસાઈ, રા. હનુ	મુખ. માર્ચ; ૩૩, ૩૭		

વાર્તા-રૂઝેય યા નાટક

આઠ દિવસમાં તો	૮૩	તુલસી વ્રત	૧૬
ધુધાની આગ	૧૦૨, ૧૬૦, ૨૬૫, ૩૧૧	ત્યજયશી	૩૪૩
એ ધરનો લેદ ?	૨૬૧	કણજી શિવાજી	૫૭
કુકીબાઈનો ન્યાય	૪૦	દેશસેવિકા	૨૦૦
મણાનું ઝાડ	૧૩	ધૂળી ડોરડી	૨૧૮

ન છૂટે	૧૫૦	મોટાભાઈ	૨૪
પરીના દેશમાં	૫૧	લોલી સમુ	૧૦
પ્રગતિને પથે	૧૩૪	વેરાળ	૩
બળાત્કાર કે બંદનફી ?	૬૭	સાહેબ, માઈ નામ લખો	૬
સામ્યચક્ર	૧૮૪	સેવિકા	૨૧૫
સામ્યનો પત્થર	૪૬	હું નાનો હતો ત્યારે	૯
સીમે	૫૬		

લેખ

અખિલ એશિયા સ્ત્રીપરિષદ	૮૦	વાળાક અને ઘોઘાબારામાં	૪૭
અનામિકા	૨૫૧	શ્રી ન્યોત્સના શુક્લ	૨૨૮,૩૩૩
એક પત્ર	૫૬	શ્રીમતી નેલી સેનાગુપ્તા	૨૪૮
એશિયામાં સ્ત્રી-નિયતિ	૩૪૬	સક્કરપોરા	૪૫
કલકત્તાની શુન્દરાતી સ્ત્રીશક્તિ	૨૪૫	સમાજસેવા અને તેના પ્રકાર	૬ ૨૮૫
ગાંધીયુગની શક્તિ	૨૨૬	સુમરી	૪૪
શુન્દરાતની સ્ત્રીઓ	૧૭૬	સેવિકાદળ	૨૧૪
ચોડી વિશે થોડુંક	૧૬૬	સી. લીલાબહેન	૨૩૦
જેલપિંજરમાં	૨૪૦	સંસ્કારમૂર્તિ મીરાંબહેન	૨૦૮
ઝીનેડાવાસીશીબ્દના	૧૪૨	સી અને રાષ્ટ્રકાર્ય	૧૮૨
દામ્પત્ય બાબત	૭૮	સ્ત્રીશક્તિનું અદ્ભુત દર્શન	૧૮૧
દેશને માટે સુરતની જાહેનોએ શું કયું ?	૨૩૨	સ્ત્રીશક્તિનો સ્વાતંત્ર્ય સત્ર	૨૬૬
પતિતો ને બાલકોનો હાથ ઝાલો	૩૦૧	સ્ત્રીશક્તિ શું ન કરી શકે ?	૨૨૫
પોતાનું સમ	૨૨	સ્ત્રીશક્તિના પ્રશ્નોની તાત્વિક મીમાંસા	૩૫૭
બાલમંદિરની બાબતો પર અસર	૧૨૮	સ્વદેશી	૧૬૪
બાળલેખ	૬૫	સ્વર્ગ અને નર્ક	૨૦૪
સાવધાનક વ્યાસમ	૧૩૬	દલીલે અદીલ	૨૫૪
લસ્તી	૫૫	હિન્દ વિષે એક અંગ્રેજ કુમારિકા	૩૪૬

રાસ-કાવ્ય

અર્પણ	૧૩૨	વપસ્તિતીને	૬૪
આરણ્ય તો કરી દો	૩૮	વારણસી	૮૨
આ બધો મહિમા છે	૮	નવદંડુ	૧૧
આર્થમહિમાઓને	૧૨૭	ભારતનાં પુણ્યગીર્તને	૨૮૮
કન્યાઓ	૧	ભારતસેવિકા	૧૬૬
કેસરકન્યા	૧૭૮	રણનાં રણસંગ્રામનાં વામ્યાં નંદાલમ	૭૭
કેસરિયાના કોઠ	૩૫૪	વર્ષા	૩૩૧
કોણ કપાડે મારી મુડી ?	૩૪૨	વીરંગનાઓને વંદન	૧૬૬
જમના જમનવી	૧૬૫	શક્તિનાં સ્વરૂપ	૧૭૭
જય જન્મસૂમી	૧૩૧,૧૮૩	સીન્દરબાની વેલ	૧૩૮
જાણીરી	૩૩૨	સ્વતંત્રતા	૬૬
રેલ	૫	સ્વપ્રસિદ્ધિ	૧૮૪

પ્રકીર્ણ

હનામી પ્રશ્ન	૧૦૬,૧૬૩,૨૭૩,૩૫૪,૩૭૩	સુકિસંશ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ	૧૬,૧૨૧
કેટલીક વાનીઓ	૧૪૬,૩૫૫	શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ	૧૧૦,૧૬૫,૨૮૨,૩૭૬
નોંધ	૧૭૬,૨૭૬ ૩૨૬,૨૭૫	સમાલોચના	૧૧૧,૧૬૧,૩૧૮,૩૬૬
કુલવેણી	૧૦૭,૧૫૭,૩૦૭,૩૬૩	સૌજન્ય	૧૧૭,૧૭૦,૨૭૪,૩૨૧,૩૬૮
બોરસદના પોલીસ અત્યાચારોની કલંકકથા	૬૧		

લેખક, લેખિકા યા સંપાદક

કન્દુમતી, શ્રી.	૩૩૧	પ્રભાસ્કર, રા. જનાર્દન	૧૯૯
હરેશી, રા. ચાંપશી વિ.	૩૦૧	બાપુ, રા. સનાતન જ.	૧૫૦,૨૬૯
ઓઝા, રા. ચન્દ્રકાન્ત મં.	૧૩૧,૨૮૩	ભટ્ટ, રા. કૃષ્ણચન્દ્ર જ.	૪૬
કવિ, શ્રી નહાનાલાલ દ.	૩૮,૧૩૨	ભટ્ટ, રા. ભગવત રા.	૮૨
કા'ન કાળો	૩૪૩	ભટ્ટ, રા. વિધુપ્રસાદ	૩૯
કાંઠાવાળા, સૌ. કપિલા મ.	૧૪૬,૩૫૫	ભરત, રા.	૧૦
ખાંડવાળા, સૌ. કાન્તા	૨૨૬	મજમુદાર, સૌ. શ્રીમતીબાળા	૨૮૫
ખિન્દુભાઈ, રા.	૮,૪૪,૪૫,૫૬,૧૮૧	મધુપ, રા.	૭૭
ગોખલે, સૌ. અવતિકાબાઈ	૨૦૪	મસ્તકદાર, રા.	૮૩
અટ્ટોપાધ્યાય, સૌ. કમળાદેવી	૨૨૫	મન, મીસ કેથેલીન,	૩૪૬
નગીરદાર, રા. ઊડાલાલ ડા.	૮૩,૨૦૦	મોદી, રા. ચમનલાલ	૩૦૫,૩૭૩
નેધાણી, રા. મનુભાઈ	૪૭	મોહિનીચન્દ્ર, રા.	૩૪૧
નેરશી, રા. કલ્યાણરાય ન.	૧૩૯	મોંધીબહેન	૧૩
જવેરી, રા. મનસુખલાલ મ.	૨૮૮	મહેતા, રા. બળદેવ	૨૮૪
કોઠાર, રા. વામનભાઈ	૧૨૮	મહેતા, સૌ. હંસાબહેન	૧૮૨,૨૪૦
તારાભાઈ, સૌ. મા. પ્રે.	૮૦	યશસ્વિની, કુ.	૧૦૬,૧૭૩
ત્રિપાઠી, રા. ધનસંકર હી.	૧૩૪	ચાક્ષિક, રા. ભદ્રકુમાર	૨૪૮
દલાલ, રા. રમણીક જ.	૨૬૧	રાજકોટી, રા.	૧
દવે, શ્રી. જયેતીન્દ્ર હ.	૧૩૦	રાયજી, સૌ. જયશ્રી	૧૬૪
દવે, રા. નટવરભાઈ	૨૦૮	રાવ, સૌ. કામા	૧૮૪
દેસાઈ, રા. સરદ	૩૩૩	રેડી, ડૉ. શ્રીમતી મુયુલક્ષ્મી	૩૫૭
દેસાઈ, સૌ. દીપકબા	૧૨૭	વશી, રા. અંબુ ક.	૫૭
દિવેદી, રા. નમૌદાસંકર વ.	૯૭,૧૫૭,૨૫૪	વિનોદ, રા.	૩૩૬
નાયડુ, સૌ. સરોજિની	૨૧૪	વીમાવાળા, રા. નટવર	૨૫૧
નીલકંઠ, લેડી વિદ્યાબહેન	૧૭૯	ચાઓ, રા. અરવિંદ ન.	૧૪૨
પટેલ, શ્રી. ચાન્તાબહેન	૨૩	ચાહ, રા. અંબાલાલ પૂ.	૨૩૫
પટેલ, સૌ. અંબાબહેન	૨૧૫	ચાહ, રા. ચુનીલાલ વ.	૨૧૬
પરમાર, શ્રી. દેશજી	૪૨,૧૭૭	ચાહ, રા. મુળજીભાઈ પી.	૩૫૪
પાઠકજી, સૌ. જયમનમોરી	૨૨૮	શુક્લ રા. ચક્ષેશ	૨૬૯
પીયૂષ, રા.	૧૦૨,૧૬૦,૨૬૫,૩૧૧,૩૬૩	શુક્લ, શ્રી. જયોત્સનાબહેન	૨૩૨
પંડ્યા, રા. ચન્દ્રશંકર ન.	૧૬૫,૧૬૬	રોડ, રા. કેસવ હ.	૧૩૮,૧૭૮,૩૩૨

‘શુભસુંદરી’ ખાસવિભાગ

માર્ચ	૧૯૩૧	બાળક અંક	જુન	૧૯૩૧	૪૯ થી ૬૦
એપ્રિલ	”	૨૫ થી ૩૬	જુલાઈ	”	૬૧ થી ૭૨
મે	”	૩૭ થી ૪૮	ઓગસ્ટ	”	૭૩ થી ૮૪

શ્રીમતી રતનબહેન મહેતા

મુંબાઈની રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી-સલાહના એક સ્થાપક અને દેશસેવિકા સંઘન
એક આગેવાન સંચાલક-આ બહેનને તિલક-દિન સરઘસમાં ભાગ લેવ
માટે રૂ. ૧૦૦ ના ફંડની અથવા પંદર દિવસ જીલનિવાસની સજા થઈ હતી

શ્રીમતી મળીબહેન વલ્લભભાઈ પટેલ

મારે દીકરાની મરજ સાથે એવાં સરદાર વલ્લભભાઈના આ
વીર પુત્રી તિલક-દીન સરખમમાં ભાગ લેવા માટે રૂ. ૧૦૦ ના
દંડની અથવા પંદર દિવસ જેલનિવાસની મળ્ય મધ હતી

મમતા સ્વ. વનિશ્રીના ત્મરણાર્થે
શ્રી કાચેમ જીવિ મગાને
શ્રીયુત પદ્મવતી આણંદજી ગાવડા
તત્કથી સંવિનય સમ્મેન લેટ.

વાર્તા અંક

ગુણસુંદરી
અને સ્ત્રીહિતોપદેશ
પુસ્તક ૧૫ મું] સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ [અંક ૧ લો

વીરાંગનાના કેસ

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આપ્યાં બહાલમણ !

ભારતીના શડવીર કડકારે થશે ?

સંસારમાં જીવ ખેડ્યા હો શ્યામણ !

સમરાંગણે લડશે કડકારે નશે ?

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આપ્યાં બહાલમણ !

સમ્પૂર્ણ સ્ત્રીત્વને ઈચ્છો બહાલમણ !

યાચુઃ સમ્પૂર્ણ મદં કડકારે થશે ?

સસે રથું લડારે સચો બહાલમણ !

હું એ સચું લડશે રણ રમશે .

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આપ્યાં બહાલમણ !

માતાને ટહુકે ભાગ્યાં બહાલમણ !

જીવન હોમાય આજ બુંદે બુવો ?

તહમે સંભાળતા હૈયાં બહાલમણ !

ધરમાં પુષ્ટ શા દાળી બુવો ?

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આવ્યાં બહાલમણ !

આલેખો ઇતિહાસ અન્યતા બહાલમણ !

આપણા ઇતિહાસ કહારે રચો ?

આગાહી બુંદે અમર બહાલમણ !

તહમે તે રણધીર કહારે થયો ?

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આવ્યાં બહાલમણ !

સૌની સ્વતંત્રતા ચાહો બહાલમણ !

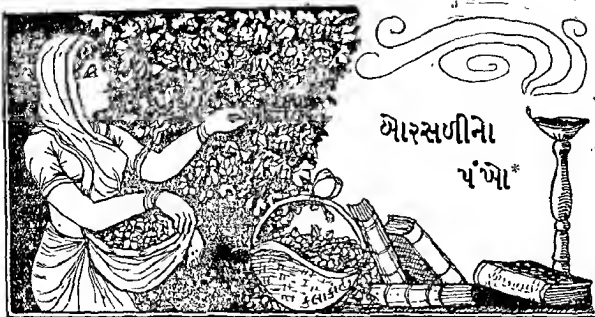
તહમે સ્વતંત્ર હવે કહારે કરો ?

પતિની પત્નીમાં યુ રે બહાલમણ !

વીરની વીરાંતનાના કેરો પુરો .

યુદ્ધનાં આમન્ત્રણ આવ્યાં બહાલમણ !

—નારાયણ જી. કિવેદી

ઔરસળીના પંખો*

લેખક: કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ એમ. એ.

મહોરની હું માળા ગૂંથતી હતી.

હું કોઈ સાક્ષરની સગી નહોતી કે લોક માને

ઉપર વિશાળું વૃક્ષ હતું. ઝીણી ઝીણી

કે મહેને આવડે છે.

પવનલહરીમાં ધીમું ધીમું તે કોલવું ને મ્હારા

પછી ઘણે વર્ષે મહે નાણું કે આવડત

ઉપર મ્હોર વ-

રસાવડું. એની નાચતી-અસ્થિ-ર છાયામાંનીચે હું બેસી હતી.

મહેને શી ખબર કે એને બકુલવું ઝાડ કહેતા હશે ? હું કોઈ સંસ્કૃત કાવ્યો લખી નહોતી. ને સંસ્કૃત કાવ્યો લખેલા-કે સંસ્કૃતના પ્રોફેસરો યે સંસ્કૃત સા-

સત્ય એજ પરમેશ્વર

સત્ય શબ્દ સતમાથી છે. સત એટલે હોવું. સત્ય તે હોવાપણું. અને સત્ય સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુને હસ્તી ન નથી. તેથી પરમેશ્વર સત્ય છે. તેથી પરમેશ્વર સત્ય છે, એમ કહેવા કરતાં સત્ય એજ પરમેશ્વર છે એમ કહેવું વધારે યોગ્ય છે. જ્યાં સત્ય છે ત્યાં શુદ્ધ જ્ઞાન છે ન. જ્યાં સત્ય નથી ત્યાં શુદ્ધ જ્ઞાન ન ન સંભવે. જ્યાં સત્ય જ્ઞાન છે ત્યાં આનંદ ન હોય, શોક હોય ન નહિ. આ સત્યની આરાધનાને ખાતર ન આપણી હસ્તી તેને ન કારણે આપણી પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિ તેને ન કારણે આપણે પ્રત્યેક આસોચગ્રાસ લઈએ. વિચારમાં, વાણીમાં અને આચારમાં સત્ય ન સત્ય. આ સત્ય સંપૂર્ણપણે સમજનારને જગતમાં બીજું કંઈ બહુવાપણું નથી રહેતું; કેમ કે જ્ઞાન માત્ર તેમાં સમાયતું છે. જેને જે સત્ય ભાસે તે પ્રમાણે તે વર્તે તેમાં દોષ નથી, એટલું ન નહિ પણ તે ન કર્તવ્ય છે. સત્યની આરાધના એ ભક્તિ છે ને ભક્તિ એ શીષ્યતાનું સાદું છે. અથવા તે હરિને મારગ હોય તેમાં કાયરતાને સ્થાન નથી. તેમાં હાર જેવું કંઈ છે ન નહિ. એ મરીને છવવાનો મંત્ર છે. એ સત્ય સ્વરૂપ પરમેશ્વર મારે. સાચે તો રતનચિંતામણિ નીવડેલ છે. આપણ બધાને સાચે નીચે મહાત્મા ગાંધીજી

પાનાંપુસ્તકમાંથી નથી આવતી, આવડત અનુભવથી આવે છે.

એએક વરસાદ વરસી ગયા હતા. ધરતીને દારી યે હતી ને સનતાપી યે હતી તપેલી કથરોટને છાંટણાં છાંટિ ને છણુછણે, એવી ધરતી છંટાછને છણુછણતી.

હિલમાંનાં કેટકેટલાં ફૂલછોડને ઝાળખે છે ?

* કવિ શ્રી ન્હાનાલાલની ન્હાની વાર્તાઓનો સંગ્રહ પાંખડીઓ નામથી છપાય છે એમાંની આ પથમ વાર્તા છે. કવિ ગા એને ગાતાંજિયા પણ મળી કહેતા, પ્રસંગે કહે છે.

મનની મનોવાસના યે એવી નથી ? છાંટિયે તેમ તેમ ઝાળ ખમણી લલૂકતી નથી ? લખનાં ઝીખ્યા પછી હું લખું છું તેમ તેમ ગમણું લખવા મન યાય છે: મળે

અધુ' એ દેયુ' કાલની નાંખું ને પરમેશ્વરથી એ સંસારને સોકામણે સરજું.

ત્હારે હું પહેલે જ આણે આવી હતી, ને આજે બેએક રાત્રીઓ વીતી હતી. એ રાત્રીઓ પૂર્ણિમાની એ ન્હોતી, કે ખીચની એ ન્હોતી; આઠમની હતી. અડધેરૂંક અન્ધારિયું ને અડધેરૂંક અજવાળિયું; એવી એ રાત્રીઓ વીતી હતી.

ને પછી ?

અજવાળિયાની એ અડધી રાત ગમી; પણ અન્ધારિયાની અડધી રાત અમને ન્હોતી ગમી.

અનંતરનું કે અદારનું અન્ધારિયું કોઈને એ ગમે છે કે અમને ગમે ?

અન્ધ પૃથ્વીને ચન્દ્રિકા દોળતો એમ એમણે મ્હારા ઉપર ઉતરી ચન્દ્રિકા દોળી. ત્હો એ મ્હને તો ઉણપ જ લાસતી: કંઈક મહી અધૂરું-અધૂરું લાગતું. દુનિયા એ આજ અધૂરી લાગે છે ને ?

ત્હારની અમારી દુનિયા એ મ્હને અધૂરી અધૂરી લાગી. કલ્પનાની ને આશાની આંખ-ડીએ દુનિયાને હું દેખવા ગઈ ને જૂઠી. નાટકોમાં એવું હતું, સચિત્ર માસિકોની નવ-લિકાઓમાં વાંચ્યું હતું એવું જગન ન જ'ખાણું. યૌવનની મ્હારી કલ્પનાએ સરજેલા લવાગમેલો જેવો સંસાર મ્હેં ન દીડો. મ્હારા મનને ઓણું આપ્યું, ને એ કાંઈક એમણે નેંછ લીધું હોયે ખરું.

• ધરકામથી પરવારીને પાછલે પહેરે આંખણમાં હું બેઠી હતી. ગારણમાં એક રડા દતો તે મ્હારા ઉપર મ્હોર પરચતો. આંખા-મ્હોર જેવા આંગણદાયા એ મ્હોર હું ધીમીની ને માગા મૂંચતી.

તે દિવસે ધામ વધારે દતો દેડે પરને-વાનાં નિન્દુ દાગનાં. ચાંચે એ દપડું દપડું

ચતી. ઉરમાં ને જગતમાં તે દિવસે ધામ વધારે હતો.

મ્હારી યૌવનની આંખોએ સંસારની કવિતા નિરાળી નિરખી. મ્હેં માન્યું'તું જુદું ને દીકું જુદું. હું ઉછરી'તી નિરાળાં ફૂલોની ફલવાડીમાં. સંસારની ફલવાડીનાં ફૂલોના રંગ ઉપટેલાં ને ફારમ શીક્ટી મ્હને લાસી. મળેલી મુગન્ધનું નહિ, મળેલી મુગન્ધમાંની ઉણપનું ચિન્તવન ચિન્તવતી દુઃખિયારી શી હું બેઠી હતી.

ત્હારે મ્હારી દૃષ્ટિને સંસાર કવિતા જેવા ન્હોતો દીસતો. નાટકોમાંનાં રસરસિયાં મ્હને ઝાકઝમાળ લાસતાં, સસારમાંનાં રસ-રસિયાં મ્હને ઝાંખપંઓદયાં દેખાતાં મ્હને ત્હારે ખબર ન્હોતી કે નાટકોની રંગભૂમિ ઉપર તો ધાય'ખરું લાયકે લાયકા એ પ્રેમ-લીલાના એલ ભગવે છે.

હું તો આસપાસ જોતી ને ઓણું આણતી.

એવે મ્હારા જોખામાં ઓળો પડ્યો: જાણે ઉડતા ગરડની ઝાયા. પાછું વાળી નેંહુન્ન નેંહુ ત્હાં તો મ્હારી નેત્રપાંદડીઓ ચંપાઇ. મ્હાંથી હું બોલી ઉઠી: 'નાથ.' હાણેક તો મ્હને એ લાગ્યું કે કવિતાની રસવેલીઓ પણ સંસારની ધરતીમાંથી જ ઉગે છે.

મ્હને આંસુ આવી ગયાં. એમાં આનન્દનાં એ અશ્રુઓ હતાં, ને દેવાના ઓગળી જતા દેવાસારનાં એ અશ્રુઓ હતાં.

નાથે કહ્યું: પેલી! સંસાર ને કવિતા નિરનિરાળાં દરો ત્હો એ અનેમાં વડતી રસ-સેર એક જ છે: આંખાનાં મ્હોર ને ફેરીની પેદુમ. મ્હોર ખાથે તૂરા લાગે; ને ફેરીઓ ખાટી એ હોય ને મીઠી એ હોય.

નેં' કહ્યું'તું ને કે એ કદાચ મ્હારું મનદુઃખ નાથું! ગયા હોય.

મ્હેં રસવિવેકનો ઉત્તર વાંચ્યો: ત્હો ય મ્હોર ને કેરી ગન્ને ય આંખાનાં સ્તો ? એ મ્હોરની માળા અત્હારે ગૂંથી રહી છું-ત્હમારે કાજ.

એ મ્હારી ખીછ ભૂલ હતી. વચન ઉતર્યે મ્હોર માઠા હોય એવું લાને હું તો ભૂલી ગઈ હતી.

એમણે મ્હારી ભૂલ લાગી: આ મ્હોરની ક્ષત્રુ યે નથી, ને આ આંખામ્હોરે નથી. આંગણું ભરી ડાયા ઢાળતો આ અંધો નથી, બોરસળી છે; ને આ બોરસળીનાં ફૂલ છે માળા નહિ, પંખો ગૂંથ આ બોરસળીનાં ફૂલો.

એમ શાને કહો છો એ ? મ્હેં પૂછ્યું.

હું નથી જાણતી માટે. એક તો; મ્હારે એકલપેટાએ એ માળા પહેરવી નથી. પરિ-મલપંખાળો પંખો મ્હને ને ત્હને બન્ને યે તખ્તાને ટાકક ઢોળશે. ને ખીલું: કરમાશે ત્હારે ત્હારે નીર જાંટીયું એટલે સંજીવિની

સરખાં નીર કરમાયેલાં ફૂલડાંને પાછાં સજીવન કરશે ને-પમરાવશે. કરમાયેલી કાયા ફેરે કાંઈ ? કરમાયેલાં ફૂલડાં યે સજીવન ચાપ એ તો બોરસળીનાં.

હું ઉજળા ને ઉડી. મ્હેં કહ્યું: જીવં એવો છે ને જીવને એવું છે: સંસારે એવો. છે ને સન્તો યે એવો છે. આંગણે આંગણે આ ફૂલડાં રોપાવેને ? ધડીએ ને પલકે સંસાર કરમાય છે તે સંજીવન પીતાં શીએ.

હું જાણતી નથી કે સંજીવિની કેવી હશે. સંસ્કૃતના પ્રેક્ષકોએ એ દીડી ને જાળખી હોય તો ભલે પણ અનુભવવાને જોઈ જ નેવું પડે છે ? વાણીકા વાણી નથી અનુભવાતા ?—મ્હારા યે આત્માને ત્હારે સંજીવિની જાંટાઈ. અને આજ આટઆટલે વર્ષે ત્હારે કલિક હવે કરમાઈ છું, સંજીવિની શોધું છું, ને પાશું છું.

સંજીવિની આત્મા જેવી હશે ? દેખાય નહિ ત્હો યે અંગમાં નિત્યે વસેલી ?

~~~~~

વીમાના ધંધામાં સ્ત્રીઓ

પશ્ચિમના દેશોમાં વીમાની દુનીઆમાં સ્ત્રીઓએ પોતાને માટે એકકક્ષ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી લીધી છે. ઇંગ્લાડમાં માત્ર એક એફિસ મિત્રાય બધીએ વીમા કંપનીઓમાં સ્ત્રીઓની મોટી સંખ્યા કામ કરે છે અને આમાં કેટલીક સ્ત્રીઓ તો જવાબદાર સ્થાન ભોગવે છે. ત્રણ સ્ત્રીઓ તો એ ક્ષેત્રમાં અપૂર્વ સ્થાન ભોગવે છે. મીસ એડીથ ખીસલે, સધર્ન લાઇફ એસોસીએશનના વેસ્ટ-એન્ડ મેનેજર છે, મીસ મેરીયન ફ્રેન્ચ, લીવરપુલ, લંડન અને ગ્લેસ્ટોર્થ ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીમાં સ્ત્રીઓના વિભાગની મુખી છે અને મીસીસ બોવીલા આફ્રિકન લાઇફ એસ્યુરન્સ સોસાયટીની મુનાઈટેડ કોંગ્રસ માટેનાં એજન્ટી.. મેનેજર છે. અમેરિકામાં વિમાના કામકાજમાં સ્ત્રીઓ જ વધારે સફળ થઈ છે અને તેથી ઘણી વીમા કંપનીઓમાં સ્ત્રીઓને જ રોકવામાં આવે છે. એક વીમા કંપનીનું એજન્ટી ખાતું એકલા સ્ત્રીઓ ચલાવે છે. આમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૬૦ ની છે. ૧૯૨૯ ના વર્ષમાં સ્ત્રીઓએ ૧૦ લાખ પાંડાનું નવું કામકાજ મેળવ્યું. આમાંની ૮ સ્ત્રીઓએ તો પાં. ૨૦૦૦૦૦ (રૂ. ૨.૧ લાખ) કે વધુનું કામકાજ એકત્રીએ મેળવ્યું.

રાધા

લેખક : કુ. ચંદ્રિકા દેવ

ભાણે વિશ્વ સમસ્તનાં નયનમાં અન્ધાર આજે હાથો,
 રાધે અંતર કાંત આત્મ ક્ષય આ ઘેલું ખની શૂન્યમાં ?
 ધરતું એ નુષ્ટરખ સા દિવસ હું સ્નેહેશ્યાં ભૂતવા,
 મીચું નેન છતાંય ચિત્ર પ્રભે આજેય કાં સ્નેહનાં ?

ત્યારે ચામિનીઅંતરે ધનપટે છાયાં ક'હ 'અચ્ચો,
 આત્માનાં અમીશિંચનો કરી રહો ત્યાં અંદ સ્નેહેશ્યાં :
 'એ છે તુજ નેન આ અમીશ્યાં ભેવો ગમે અંદ ના,'
 હું
 'કર્તા' . મત કાળનાં વચન એ રેડે અમીશિંચ ના ?

પ્રમતી સ્વ. વલિયોના સ્મારણાર્થે
શ્રી કાર્તિક દુર્ગાતી નમઃ
શ્રીયુત ડાહ્યાભાઈ આયુદ્ધ આચાર્ય

લેખક: શ્રી. હાદાલાલ ડાહ્યાભાઈ જાગીરદાર

એ જ રામરામ કરો ! મારા જેવા અચંચ
ઉંઘનારો પ્રભાતમાં ચાર વાગતામાં
સ્નાનસંધ્યા તો થેર રજાં પણ ચાપાણીએ
આટોપી લાઇ 'ફેરી' કરવા નીકળી પડે એ
તમે તો કીક પણ મેંચે માન્યું નહિ હતું !
પણ ગૌડબંગાળીમાં કહેવત છે કે 'છદ'
સંસારે કિં અશક્ય' લવમ્ ।' એટલે વાત
લાઇમાં જ આવે બની.

અમારા પાડોશના 'પ્રેસ' કયાં વિનાની
કાપુસની ગાંસડી જેવા ઉજમળેને એક
દિવસે ચાર વાગે આગલા દિવસના સંકેત
મૂળજ 'દૂકડો' બોલાવ્યો કે 'અત્રી ચંચળ'—
આ નામ માત્ર હું લખું છું, બોલતો નથી;
કારણ એ મારી વહુનું નામ છે—'ઓ ચંચળ !
ચાલ ઉઠે છે કે ? પ્રભાતફેરીમાં આવવું
નથી ? થાળી તો કપારનીયે પીટાઈ ગઈ !'
માંત્ર પત્નીશ્રી ઉઠ્યાં ! અને ઉઠતાં ઉઠતાં
મને યે પોતાના સાણસી જેવા મુલાયમ હાથે
ચોટીકે દબ પૂછ્યું 'અમ આવો સોને !'
'ક્યાં ? કેમ ! આ મને વીંછી કરડ્યો
કેયું ?' મેં મારી પત્નીના ચોટીઆને વીંછી
સમજી ચમકી ઉઠી પૂછ્યું.

"અરે એ વીંછી ન્હોતી ! એ તો હું
સું ! સામે હેડો. આવોસોને પરબાત
ફેરીમાં ?"

'હું હું'—

'હું હું તો શે' ઘરમાં ! હું તો બા
આ હેડી ! અને ચોંધ હાંલવ્યું આ મારી
કીકી રડે તો જરા હેંચકળે ! અને હટ દબને
પોણી બોણી ભરી રાખજો: નહિ તો નળ
હેંડયા જરથે !'

'હવે જ જ સવારના પહોરમાં માથું
ખાતી ! નકામી ઉંઘ બગાડી !' એમ કહી
'ચંચળબોન'નું કહેવું સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું
કરી પાથું ફેરવી મેં પાથું ધોરવા માંડ્યું !
લાઇમાં જ, મને શી ખબર કે આ 'પર-
ભાત ફેરી' તો મારા નાકમાં દમ લાવી
નાંખશે ! અરાખર આડ વાગે ઉડવાના નિય-
મવાળો હું ચાર વાગે ઉડી આ 'પરભાતી-
આ'ના રાગડા કાઢવા જાઉં ! શી વાત લાગ્યા
હો ?

'મિયાંઉં-મિયાંઉં—'

હું સમજ્યો કે ક્યાંક બીલાડી રોતી
હશે. પણ ઘાટના એન્જનનાં પીસવા માફક
આ ગીસો બંધ ના રહી એટલે મીચેલી
આંખે ઉડી હું જોઉં છું તો એ બિલાડી
નહિ પણ મારી કીકી રોતી હતી ! હજી
હાથે 'રાષ્ટ્રિય તમાગો' દોકી કીકીને સુવાડ-
વાનો પ્રયત્ન મેં કરવા માંડ્યો. પણ કાકી
જેવું નામ ! અહીંથી તે ઢેક બોરીબંદર
આગળના લાકીયોદ સૂધીના દીવકા નાંખવા
માંડ્યા, તોયે કાકી જેવું નામ ! એ ચંચળખા-

છની એટલી રેતી રહે શાની ! ફેરીને મેં ગાતાં સાંભળી કે “ ડંકા વાગ્યો લડવૈયા શરા બગળો રે ! કાપર લાગળો રે ! ” એટલે હું ઉઠ્યો. કીકીના ‘ રાષ્ટ્રિય ડંકાએ ’ તો મને પૂરેપૂરે જગાડ્યો, અને હું ક્યાં કાપર હતો જે ભાથું ! કીકીને થોડીઆમાંથી કહાડી તેને મારા હાથપર હીચોળતા મેં આમથી તેમ રેત ફરવા માંડી. આખરે કીકીને કે એના ઘડનારા ભગવાનને મારી દયા આવી કે શું તે એ ઉંઘી ગયું. એને આંસે રહી થોડી-આમાં ધાલી હું પાછો પથારીમાં પડ્યો. પણ ઉંઘ શાની ! એક પ્રભાત ફેરી ગાય કે ‘ ચરખા ચલા ચલાકે લેંગે સ્વરાજ લેંગે ’ તો બીજી પોદ મૂકે ‘ ગાંધીકા ચરખા ચલાના પડેગા; ગોરેક લંડન પહુંચાના પડેગા; ’ હજી આ ‘ મિક્સચર ’ પૂરું થાય તે પહેલાં તો તેમાં ત્રીજે સર પૂરાય “ નહિ રખની નહિ રખની સર-કાદ જાલીમ નહિ રખની, ” એટલામાં તો વળી ચોથી મરાહી ટોળી ગાજે ‘ ધન્ય ગાંધીજી તો રણુ ગાજી ધન્યચી નહેરૂજી. ’ આ બધો કાનને કંકશ લાગતો ક્યાય કડવે મોડે ગળે ઉતાડું છું ત્યાં તો સૂક્ષ્મ રણમાં કોસી વીરડીની જેમ તાલજલ્દ સરમાં ગાની કાંઈ મરાહી પ્રભાતફેરી કે પાવા, હારમોની-આમ ને ડીડલની રમઝટ મચાવતી કાંઈ અંગાળી આશુની ટોળી ઉપરુકત કવચ કાપયતું વિચ્છરતું કચાની આનંદ આપતી નીકળી પડે અને મારા જેવા સર-કારી, નોકરતી નારિતકતા પીછે હાલી હું પણ કાંઈક લાગ લઉં એમ મારા મનને ગલીપચી કરી મનાવે ! એટલે વળી કાંઈ પાછી ‘ ફેરી ’ તોડશું તોડશું તોડશું રે અમે મીકાનો કાપદો તોડશું કે મહાત્માજી હાત્ર જેવમાં છે એ વાત જગજલ્દેર છતાં કાંઈ ટોળી અપ્રત્યુત ગાયન લલકારે ‘ ડાંડી

તલે કિનારે મોહન મીઠું પકાવે ! ’ અથવા અમારા ઇશ્વરભાઈનો ચાર વર્ષનો સરદ-બાણ ‘ મર્ડે બનો મર્ડે બનો સમ્ય હિંદુ-સ્થાની મર્ડે બનો ’ વાળું ગાયન અગાડી ગાય કે ‘ મદમ દો, મદમ દો સમ્ય હિંદુસ્થાની મદમ દો ’. એનો જાણે સમજ્યા પણ બડમૂંઝીઆં બેસાંઓ પણ ‘ મર્ડે બનો ’ નું ગીત લલકારે અને મૂછાળાં મરદો ‘ એકડે એક ગાંધીએ રાખ્યો ટેક મારી બેનો ‘ સરાજ ’ લેતું સહેલ છે ’ એમ ધરાડે ત્યારે ફરી મને પથારીમાં પડવાનું મન થાય ! પણ ‘ ધડીઆ-જમાં સાતના ટકોર ’ એ મને તેમ કરતો અટ-કાવ્યો. કારણ નળ ચાલ્યાં જાય તો પાણી વગર જૂએ મરવું પડશે ધારી મારી ચંચળ ને રાષ્ટ્રિય શેષ ભરતા ભરતા મેં પાણી ભરી નાખ્યું; વળી ઝાડું કહાડવું ચંચળ પર રાખીશ તો રસોઈને મોડું થશે અને રસોઈ મોડી થાય તો ઝોશીસ જતાં વાર થશે અને મોડા થવાનું કારણ જણાવતાં સાહેબને કહું કે પત્નીશ્રી પ્રભાતફેરીએ નીકળ્યાં હતાં તે રસોઈને મોડું થતાં ઝોશીસ આવતાં જરા વાર લાગી. એટલે અમારો ભણે સાહેબ સુકદ્વં નાગિયર ને લીલા ગોગનું પડીકું આપતાં કહે ‘ સરકારી માળખની પત્ની પ્રભાતફેરી જેવી રાગદોહી વળ-વળમાં ભાગ લે તો કાયદેગીર રીને સ્થપાયલી સરકારનું રાજ કિંધું વળી જતપ માટે તમારો વડુ રાગદોહી એટલે તમે જાને તો શું પણ તમારો આપ પણ રાગદોહી ઠરે છે; જાઓ ‘ જો હું ગાંધી ફેર મરવાસ ’ ! એટલે ખેત્ર ખલાસ થતાં મારે પણ ગાવાનો વખત આવે ‘ ખીસાં બાડી થયાં કંઈ ખ્યાલ કરો ! ’ આમ વિચારી મેં ઝાડું કહાડી નાંખ્યું. વળી પાછી કીકીએ ઉઠીને ‘ યુ ’ ને ‘ છી ’ ક્યાં હતાં તે શેષ નાંખી કીકીને નવું બોલતિયું બજાવી મોડીઆમાં ઝીંકી મંગો પેટાવી ચા

માતૃશ્રી કસ્તુરબા ગાંધી

મુંબાઈની લાડ લેણીટક્ષમાં મૃત્તિસંગ્રામના અશ્વિદાન યજ્ઞ પહેલા રાષ્ટ્રસેવકાની માતૃશ્રી કસ્તુરબાએ મુલાકાત લીધી હતી. એમના જમણા હાથે સૌ. કમળાદેવી જવાહરલાલ નેવર છે; ડાયા હાથે સૌ. કાન્તાભાઈન ખાંડવાળા છે.

અંબાજી અને શ્રીવીર દાદેજ પર કોણે રાત્રી વિવાદોની પડેતા.

તૈયાર કરી એટલે. 'આસ્તે કદમે આંલુસે
બાંલુસે નીધાદ રાખતાં' મારાં પત્નીશ્રી
પધાર્યાં. કાંઈ આંહું અવળું બોલીશ તો બેઠો
બળવો ફાટી નીકળતાં ભૂંજે ઠોકાવું પડશે
ધારી ઝાડપાણીની હેલપાટીથી ડાયામાં એર-
ડીઆનું સાંત્રાન્ય વ્યાધું હતું તેને બંહાકુ-
રીથી પાછું હકાવી ચહેરાને ખુશનુંમા કરતાં
હું બોલ્યો 'કેમ ગઝલફેરીમાં જઈ આવ્યાં?
મનહ પડી કે ?'

'ગઝલ ફેરી રયાની. પરભાતફેરી એ
તો કહેવાયં !'

'સોએ પોણોસો ટોળાં કાષ ને કાષ ગ-
ઝલ જ ગાતા હતાં એટલે વધુ મતે જે ગ-
વાયં તેનું જ નામ ફેરી ને અપાય. એતો ફીક
પણ તે શું ગાયું તે તો કહે ?'

'અમારી ટોળાંમાં તો એક વખત એક
આપણો ગુજરાતી ગવાડે અને એક વખત
મૂવો કાષ દછણી ગવાડે. એનું ગવાડેનું એજ
હમજે. સર્તા મેં તો લાષ બધાંની હંગાથે
હાંકયેજ રાજયું. !'

'વાર દછણીએ :શું ગવાડ્યું ?' મેં
ફૂંછયું.

'કાષ ધયાદ નથી આવતું. પણ લાવો
જરા રહા પીતી જઈ ને હંભારતી જઈ !'

પત્નીશ્રીએ ને મેં. ચા ઝાંસી ! તે પી
તાજ થઈ એવણું બોલ્યાં—

'લ્યો હાંભજો. એ ચોઈ આમ ગવડાવતો
હતોઃ ધન્ય ગાંધીજી તોરણ બાંધી ધન-
જના નાકથી; પ્રેમ આખી સાકાં, આપી
પોઆને લાજ...

હું ઉઠ્યો અને પત્નીશ્રીએ વાંચતા આ-
વડે નહિ તોયે મારી પાસે વચારી શીખી
ચેવાના હેતુથી લાવી રાખેલી પાંચ સાત પ્રભા-
તફેરી ને રાષ્ટ્રિય ગીતોની ચોપડી ઉઘલાવી
ઉઘલાવી નેષ વચ્ચે પણ ઉપલું ગાયન

તેમાંથી મળ્યું નહિ. એક મરાઠી ગીત આમ હતું;
'ધન્ય ગાંધીજી તો રણ ગાજ ધન્યચી
નહેરજી; પ્રેમ આજી સ્વાતંત્ર્યાચી
પોવામાં ગાજી.'

તેનું કંઠાય પત્નીશ્રીએ મરાઠી ધન્ટુ ગુજરાતી
દ્રાવિડેશન કરી ઉપલું ગુજરાતી ગીત ગાયું
હોય તો કાંઈ કહેવાય નહિ ! વાતોમાં વખત
કોકટ જશે ધારી મેં કહ્યું 'ચાલો ઉઠો, આઠ
વાગી ગયાં છે. દિશા જગથ જવું હોય તો
જઈ આવી નાહી ધોષ. રસોઇ બનાવી દો.
દશ વાગ્યે બોશીમ નહિ જઈ તો સાહેબ
ખીજશે !'

'ખીજશે તો છો મૂવો ખીજતો ! હવે
તો સરાજ છે; એમ. ચોઈ એ મૂવાધી ડરી
નથી ન્યાં ! જરા થાક બાક ખાવા દીધો
આજ તો એટલું થયાં મારા બાપ !'

આ સ્વરાભ્યના દિવસોમાં પત્નીશ્રી સાથે
ઝાઝી લપ્પન છપ્પન કરવાથી વળશે નહિ
ધારી મેં કાલસામાં કાકડી મૂટી સધડી પેટાવી
દાળનું આંધણ મૂટી દીધું. કાષએ ખરંજ
ગાયું છે કે 'કાલસા પેટા પેટા કે દેઈજે સ્વ-
રાજ દેઈજે !'

આમ આજનો દિવસ તો સુહેદ શાંતિમાં
પસાર થયો. મારા મનમાં કે ચાર વાગ્યામાં
ઉઠતાં કંટાળી મારી ચંચળ આપણા કાકી-
આવાડી લાઇઓ કહે છે તેમ 'આફેરી'
પ્રભાતફેરીમાં જવાનું માંડી વાળશે પણ એ
રણચંડીએ તો 'હવે કાયાના કટકા થાય,
તોયે શીધી પ્રતિજ્ઞા' પાળવાનો નિશ્ચય કીધો
હતો એટલે મારું ધરવું ફેંકે થયું અને
કીકીને સંભાળવાથી માંડીને સંધરી પુકવા
મુધીની બધી ઉત્તરક્રિયાઓ મારે જ કપાંગે
ચોટલી રહી.

આવતી કાલે સવિવાર હતો. ફેર ફેર
'ઝંઝવંદન' ની ક્રિયા કરવા પ્રભાત-
ફેરીઓને જાહેર આમંત્રણ હતાં. આગલે

દિવસે વાળુ કરી અમે બેઠાં હતાં ત્યાં પત્નીશ્રીએ વાત છેડી: 'એંછ દાંભજ્યું પાહેના ઉઝમબેન કે'તાંતાં કી સરદાર વસ્ત્રબબાઈ પટેલે કાયદો કાંડ્યો છીં કે જે બેરીને લાવ્યો આ 'રાત્રિ' લડાઈમાં ધરમાં ભરાઈ રહે ને બાર નોં નીકળે તીની બેરીએ તીના લાવડાને લાઈ હમજી લેવો; એટલે હવે તમે જો આ પરભાતદેરીમાં સરાજ લેવા નોંઈ નીકળી પડો તો આજથી હું તમારો ભાઈને તમે મારી બોલ ! કીયો આ સુડીઓ પહેરો.' ખલાસ ! ખેલ ખતમ ! પત્નીશ્રીના આ ઉલટા 'અડીમેટમ'થી મારાં હાડ ધ્રુજ ગયાં. મેં દાંત પીસી કહ્યું 'કાયથી હું જાઉંય.'

'જઉ હાર' પત્નીશ્રીએ દુંકામાં પતાવ્યું.

છાસમાં માખણ જળ્ય ને બેરી ડુવડ કહેવાય એ વાગી વાત થતી હતી. હું સાંજો

ધરની હેલપાટી કરતો કરતો મરી જાઉં અને તોયે નામદમાં ગણાઉં તે કરતાં પત્નીશ્રી ધરમાં રહે અને હું બહાર નીકળું તો શું બોલું ? એમ સમજી સરકારી આરીસના સાહેબની ધાસ્તીને પડીકું વાળું ગટરમાં ફગાવી દું મારા એક મિત્રની પ્રભાતદેરીમાં જોડાયો. બે ત્રણ દિવસ તો વહેલું ઉકળું વસતું લાગ્યું પણ પછી આનંદ આવવા માંડ્યો. કારણ અમારી પ્રભાતદેરીનો ગવડાવનારો સારા રાગનાં રાષ્ટ્રિય ગીતો ગાવાની તાલીમ પામેલો હતો. તેનો રાગ સુંદર અને મધુર હતો પ્રભાતની શાંતિમાં તેના ગવડાવેલાં ગીતોનો મધુર ગુંજન-સ્વ આનંદમાં તલ્લીન કરી દે એવો હતો. આની પ્રભાતદેરી તનને અને મનને તાઝગી આપનારી નીવડતી હોવાથી મારે તો એજ ગાવાનું રહ્યું 'પ્રભાતો હો તો એસી હો' !

આર્થસંસ્કૃતિ ન છોડ્યો

ડૉ. દીક્ષિત

આ લડતમાં તમે ધણો કાળો આપી શકો છો. સરદાર તમને તમારા ધણીને થપ્પડ મારવાનું કહી ગયા છે. હું તેમ કરવા તથી કહેતો. તમે આર્થ સંસ્કૃતિ ન છોડ્યો પણ તમે જરૂર તમારા મદોને કહી શકો છો કે અમે કરકશર કરીશું, રોટલો ને ચટણી ખાઈશું, સો વાપરના દર્તા ત્યાં દસ વાપરીને ચલાવીશું પણ તમે લડતમાં જોડાઈ જાઓ. ને ઓઝો તો મારે તે કરી શકે. પ્રેમથી ઓઝો ભલભલાને છોટે છે પ્રેમાજ ગૃહિણી શું ન કરી શકે ? હું મારા અનુભવ પરથી આ વાત કહું છું. ગમે તેવો બહાદૂર માણસ પણ ધરમાં તેની ઓ પાસે બકરી જેવો બની જાય છે ને હવેળીમાં નાચે છે. મારે સ્વદેશીનો જ આગ્રહ રાખજો અને લડતમાં સાથ આપવા તમારા મદોને પ્રેરણા કરવો. ચાનુર્માસનું તત તમે સ્વદેશીનું તત લાઈને જ પાળજો.

શુન્દરી

તું મોંઘી અમ માત,

શુન્દરી ! તું મોંઘી અમ માત;

કલ્પલતા સાક્ષાત,

શુન્દરી ! તું મોંઘી અમ માત....

શત્રુઝય, ગિરનાર, આબુ, સમ ગિરિ ન દેશ અવરમાં;
અમૃત ધાણ્યાં વારિ પિલરે, ત્હારા નદી નિર્ઝરમાં....

વહોદરા, પાટણ, ભુશુપુર ને મુરત, અમદાવાદ;
પ્રવાસ, દારિકાં, સિદ્ધપુર. મળવે તુજ મહીમાના નાદ....

ચાતુર રી રસાળ ધરણિ, કંચુના કળશી ફાલ;
તુજ પર ઉલટયા ઉલટે મૈયા ! કૃણ્ણ્યદ્રનાં જ્વાલ....

પ્રેમ, નૃસિંહ, દયારામાદિ, કવિજન ત્હારા માત !
ભરે દિગંતે શુભગીત ત્હારા, ભાષ ધરી ભલિ ભાત....

ધન્ય અમારાં છવત જતનિ । તું સરખેરી માત;
તપ ઉદયે ઉરના ઉછરંગે, અપાયીએ અમ ભાત....

—ચંદ્રકાન્ત મંગળજી ઓઝા

આણબોલ મંત્ર

લેખક: શ. યશવંત મ. દેસાઈ, બી. એ.

કુંડરખાનામાં તે વૃદ્ધા આમતેમ આંટા ભારતી હતી. કેટલાંય વખોનાં અવિરત કામથી કંટાળેલા તેનાં હાથમાં સંચાઓ સાફ કરવાના જૂના કટકાઓ હતા. તેના વડે તે ધૂળ ઝાટકવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરતી હતી.

કારણ કે ઉત્સાહી હાથના વેગને તેનું નિરુત્સાહી હંધું પાછો પાડતું હતું. આજે કેટલાય વખોથી તેણે આ સંચાઓ સાફ કર્યા હતા એટલે પરિચયના પ્રનાયે તેણે પોતાના કામની સાથે તદ્દલીનતા કેળવી હતી; જાણે અજાણે પોતાનાં એ કામમાં તે અહ્યુત રસ લેતી થઈ હતી. બહારથી જોનારને કદાચ એના હલકાં કામ તરફ અણુગમે જુદે; પણ તે વૃદ્ધા તો પોતાનાં કામને અતિ આરથી ચાહતી હતી.

અને આજે એનું એ રસસ્વરૂપું ઉડી જવાનું હતું. એ કામનો આજે અંત આવવાનો હતો. એટલે એમ તો નહિજ કે આવતી કાલથી વગર ઉઘમે, ઘેર બેઠાંજ એ પોતાનું જીવન નિર્વાહ કરી શકશે. એવું તો ગરીબ મજુરોનાં નરીયમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં નથી લખ્યું. પરંતુ જુના મેનેજર સાહેબ આજે છેલ્લીવાર આ કુંડરખાનામાં આવવાના

હતા અને કાલથી નવા આવનાર ઉત્સાહી, યુવાન મેનેજરે આગળથીજ ફરમાન મોકલ્યું હતું કે “ધણાં ઘરડાં થયેલાં મજુરોને હવે કુંડરખાનાંમાંથી રજા આપવી.” પોતે નવાં માણસો સાથે લઇનેજ પધારવાના હતા. છતાં માણસો કામ કરવાને તદ્દન નાકાપકજ દશે! જાણે નવા મેનેજર સાહેબ પણ જાંદગીમાં વૃદ્ધાવસ્થામાં દર્શન નજ કરવાનો અમર પદો લખાની લાગ્યા હોય!

આખા જીવનભરનું સાધીરપ અનેકું કારખાનું છોડવા માટે વૃદ્ધાને હુકમ મળી ચૂક્યો હતો; ત્યારે ડોસીને આવતી કાલનાં રોટલાની શીફર પડવા લાગી.

એનાં ધડકતે દીલે, ડોસી સંચાઓ ઉપર ગમે તેમ હાથ ફેરવતી હતી. જાણે એક માતા મૃત્યુપથારીમાં સૂતી સૂતી પોતાનાં જ્વાલાં બચ્ચાને માવાલયો વીદાયગીરીનો સ્પર્શ કરતી હોય! અને તેના મનમાં-તેનાં દુઃખની અંધારી ઝાડીઓમાં અંધારાચક્રાં મનમાં અસંબદ્ધપણે કશું વિચારનાં મોઢાંઓ હલવેધક તોડાન કરી રહ્યાં હતાં. તેની આંખના અંતર્ગાગમાંજ રહી ગયેલાં આંસુ અન્ધાર સામે અનવરોધ, શાન્ત પોષાર

હિચારી રહ્યાં હતાં. બણે કોઈ શાહી ફરમાને તેને અપરાધ વિના દેશપાર કરી હોય તેમ કોઈ બનેલી વૃદ્ધા તીવ્ર વેદના અનુભવતી હતી.

તે કારખાનામાં સુતરનાં તાંતણા શુધાતાં હતાં. તેમ તેનું સમસ્ત જીવન આ શ્રમજીવીઓનાં પરમેશ્વર રૂપ નિર્જીવ અચેતન સંચાઓ સાથે શુધાયું હતું. ત્યાં ઘણાં વર્ષો સુધી અલણ મજુરોએ કામ કરી પોતાનો રોટલો રખ્યો હતો. કેટલાયે રૂમળાં, કામ કરવાને અયોગ્ય અને અશક્ત બાળકો અને સ્ત્રીઓ પોતાનાં સગાઓને ઉપયોગી થવા કામ કરી રહ્યાં હતાં.

દુઃખ, આનંદ, ઉત્સાહ-એ બધી રંગ-બેરંગી ભાવનાઓમાં અસંખ્ય મજુરોનાં જીવન ત્યાં ઘડાયાં હતાં.

પણ એ બધું બીચારી સકું માટે હવે નકામું હતું. આખો જન્મારો સાંચા સાદ કરવાનું એ જીવન તેને જંગતનું કંઈક મૂલ્ય શીખરી શક્યું હતું. પણ હવે એ બધું મૂલ્ય તેને શૂન્ય લાગ્યું.

મોટા હોલમાં નિરાશ બનેલી સકું, નિરાશદેયે કામ કરી જતી હતી અને કાચની બારીમાંથી જંગતને આનંદ અને ઉત્સાહ આપતા બાળસૂર્યનાં કિરણો તેના મુખ ઉપરની વિશાદ છાયાને વંધારે સ્પષ્ટ કરવા લાગ્યાં. કેટલાક કવિઓ કવિતાનાં શુજન કરતાં હશે; કેટલાય મનુષ્યો ઉત્સાસતાં હશે. પણ સકુંનાં દર્દી દીલમાં આજે નહોતાં એ શુજન, નહોતો એ ઉત્સાસ.

બીજાં ઘણાં જૂનાં કામદારોને કાલથી રજા મળી ચૂકી હતી. એવા એક બીજો અભાગીઓ હોલમાં દાખલ થયો. કપડાં ગદલી સંચા આગળ પોતાનું નિયમિત કામ કરવા

નું, તો તેણે સકુંને જોઈ. દુઃખી દેખાતી વૃદ્ધાની ખાસે આવી તે બોલ્યો. “સકું! નોકરી પરથી રજા મળી એમાં આટલી બધી નિરાશ શા માટે થાય છે? શું ખીજ બધાં કારખાનાં દુનિયામાંથી કોઈ નાશ પામ્યા? આપણે બે ત્રણ દિવસમાં તો નવું કામ શોધી કઢાડીશું.”

“માધવ!” વૃદ્ધા થોડી વારે તેની સામે જોઈ બોલી, “એ વાત છેલ્લા ત્રણ દિવસમાં તે મને ઘણી વેળા કહી. ખીજ નોકરી તો કદાચ મળે પણ આ જગા તો છોડવીજ પડશે ને? મારે તો આખું જીવન અહીંઆજ શુધાયું છે. આ ધામ મને પવિત્ર દેવતા જેવું પ્યાર છે!” આખંમાં આત્મ જ્ઞાનનાં આંસુ આણતી સકું બોલી. તે આખંમાં એક અજબ ભાવના હતી, વિશ્લેષનાં અંગારા નાખતી, સળગતી ભાવના હતી.

આ સમજી માધવ જરા કંપ્યો. પણ સકું કરતાં બહારનાં જંગતને તે જરા વધારે પીજાયતો હતો. તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “પણ સકું! તું અહીં આવી તે પહેલાં ક્યાં કામ કરતી હતી?”

“હા! તે જ મને ખબર નથી, સમજી થયા પછી તો મેં અહીં જ નોકરી કરી છે. મારા બાપ શું કરતાં ને હું પણ ગમે જન્મ શું કરતી એ મને કંઈ ખબર નથી. બધું હું ભૂલી ગઈ છું.”

“તે તો મને પણ ખબર નથી. પણ તું આજ આમ ગાંડની માફક કેમ વાત કરી રહી છે? બેકારીને લીધે તારું મગજ ખસી તો નથી ગયું ને?”

“ઘણાં પાછલી વાત યાદ રહે છે. પણ ભલા ભગવાને તો મારે યાદ રાખવા કોઈ બીજા રાખી હોય એમ લાગતું નથી.” સકુંએ પોતાની જ ધૂન આગળ ચલાવી.

“ સકુલું જરા આરામ લે. તારું બેઠવું સાંભળી મને તો હસવું આવે છે ” કદી માધવ જરાક હસ્યો. મામે વૃદ્ધ સકુને બદલે બીલું હોત, તો આ અસંબદ્ધ દિવાની વાન સાંભળી જોરથી હસતો. પણ સકુલું દઈ તે બાણી શક્યો હતો એટલે પોતાનાં દુઃખને કાણુબર વિસરી તે હસ્યો-જરાક હસ્યો.

“ હા, ભાઈ. એક રડે ત્યારે જ બીજા હસી શકે છે, એ તો ઈશ્વરના ધરનોજ ન્યાય છે. ”

માધવનું હાસ્ય શમી ગયું. તે નરમ પડ્યો. તેને લાગ્યું કે પોતાની જેમ સકુ આ બનાવને નજીવો નથી લેખતી. તે જોઈ શક્યો કે સકુનાં મનમાં કંઈ વિચિત્ર પરિવર્તન થયું છે.

“ ઇશ્વરે મને બીલું કંઈ આપ્યું નથી. ” સકુ ભાવનામયું બોલી. “ કાંઈ નહીં ચીજ પણ નથી આપી, જેનાથી હું મારું શુજરાન મચાવી શકું. આ કારખાનું આપ્યું હતું. પણ...” અને જાણે એક ભયંકર વાવાઝોડું તેનાં શરીર સાથે અથડાયું હોય તેમ તે મૂંઝાટી.

“ એવી માંડી વાત ના કર. ” તેને યાન્ત પાડી, જમીન પર બેસાડી, માધવ દિવાસો આપનો બોલ્યો. “ ભગવાનમાંથી આરથા શા માટે ઉપાડે છે ? એણેજ તને નોકરી આપી હતી. અને એમજ સમજ લે કે એણેજ તે પાડી કાઢી હતી. એણે પેટ આપ્યું છે, તો ખાવાનું પણ આપશે જ ! તે તો અનાથનો નાથ છે. મણે દયાળુ અને ન્યાયી છે. ” અને જાણે સકુને નારિતકતા માટે ધમકી આપતો હોય તેમ બોલ્યો, “ આજ માંડા વિચાર કરીએ તો નરકમાં પડીએ, નરકમાં ! ”

પરન્તુ સકુલું ઇવન એવું હતું કે યમદેવ તેને જોનાંજ નરકના દરવાજા બંધ કરે. ભણે તે અમણુ દોષ-ભણે તે સુધરેલા મુમાજની દૃષ્ટિએ અપરેકારી મનુષ્ય દોષ પણ તેને

સંજોગો સાથે આય બીડીને પોતાનું અગ્નિ પવિત્ર રાખ્યું હતું. મોટા શીશુકની જેમ નીતિ અનીતિનાં ગૂઢ બેદ તે બાણતી નહોતી; છતાં પવિત્રતાના એપે તેણે પોતાના ઇવનને સતોનાં જેવું સુંદર ગનાવ્યું હતું. તેને નરકની તો શું પણ ખુદ ઇશ્વરનીય બીક નહોતી.

“ પણ હું સાચુંજ કહું છું. આ જમાનામાં તો ગરીબ વૃદ્ધઓને શુજરાન માટે પ્રભુએ કંઈ નથી આપ્યું ! ”

ભાવિ બૂખમરો તેનાં હૈયામાં મન્યન કરી રહ્યો હતો. કારખાનામાં કામ કરતાં, જેમ તેમ શુજરાન કરતાં આનંદી મનુષ્યોનાં નિર્દોષ મુખમાંથી જોઈ, છુપી રીતે તે ઇવનને રસાનંદ પીની હતી પણ હવે તો દૂર નસીએ આનંદનાં તે બિન્દુઓ પણ પોતાની સદા-તરસી છાંયે ચૂસી લીધાં હતાં. અને એ વિચાર માત્ર તેનાં મનની આંખ આગળ, તેનાં બૂખમરોનાં, ચત્ત ઇવનનાં; નમ્મ ગરીબાઈનાં ભયંકર ચિત્ર દોરતો હતો. હવે તેને ઉત્સાહથી કોઈ ચીજની વાત કરવાની નહોતી રહી; ભવિષ્યની કાંઈ આશા પણ રાખવાની નહોતી રહી. જગત સામે, પ્રભુ સામે તેનું હૃદય ભયંકર ખંડનાં મંડાણુ માંડી રહ્યું હતું.

મૃત.

જૂનાં મેનેજર જમશેદજીનાં રાજમાં બધાં કામદારોને પુરેપુરો ન્યાય અને યોગ્ય સ્વતંત્રતા મળ્યાં હતાં. એટલે એ બધાનાં હૈયામાં એ વૃદ્ધ પારસી માટે માન અને રહેઠની લાગણી હતી. તેમની છેલ્લી વિદાય લેવા બધા કામદારો ગયા. ગરીબ મનુષ્ય પોતાના પ્રિય અધિકારીથી અકુશરી આંખે વિદાય મેતાં હતાં. પણ એ આંશુઓમાં પણ બૂતકાગનાં ઉપકારનો આનંદ હતો.

પણ તે આનંદમાં એક ચિર પરિચિત વ્યક્તિએ ઉત્સાહ નહોતો લીધો. કોઈ તીવ્ર વેગના જમશેદજી પામે તેને નહોતી આવી

શકી તે અનુભવી અને માયાળુ જમશેદજી. સમજી ગયા હતા.

સકુ તો મેનેજરને મળવાને બદલે ખીલનાં હોશમાં એક ખૂણામાં બેસી રહી હતી. પોતાનાં પ્રિય સ્થાન ઉપર, ભવિષ્યમાં પારકી થનાર વૃદ્ધા, માયાભરી, આંસુભરી અંતિમ નજર નાંખી રહી હતી. તેની આંખમાં કંઈકારા મારતો ગાંઠો બળવો, તેને કંઈકારા ભરી ઓગળવતા અર્પાં રહ્યો હતો. હા, ગાંઠો પણ ગૌરવભર્યો બળવો, જે સમસ્ત માનવ જાત પોતાના દૈવ માટે યુગયુગથી જગાવી રહી છે, તે સકુના દુઃખના હાડપિંજર સમા દૂજતા શરીરનાં પ્રત્યેક અણુમાં ધબકી રહ્યો હતો.

“ હવે હું કારખાનાંમાં નથી આવવાની. કોઈ દિવસ નહિ. ઇશ્વર તો ફક્ત શોખનોનાં તમાસા જેવો છે. મોઢાં રમકડાં જેવો છે. પૈસાદાર હોય તેજ એને અડકી શકે. પણ ગરીબોને તો—”

આખા દિવસમાં માનસિક તોફાનથી સકુ કંટાળી હતી. જાણે નિરવ શૂન્યતામાં પોતે ગળડી પડી હોય તેમ હેતુ વિનાતું રખડી મોડી સાંજે તે ઘેર પહોંચી. કોથમાને કોથમાં ધરમાને કચરો સાફ કર્યો. કપડાં ધોઈ નાંખ્યા. અને તેટલું ધરશમ કરવા મંડી. પણ એ બધું તેને અર્થ વિનાતું લાગતું હતું. તેને તો પોતાની ગુમાયલી ભારત-ગરેલી શ્રદ્ધા પાછી મેળવવી હતી.

તેનું મગજ દુઃખથી લગલગ માંડુ બની ગયું હતું. પોતાની જાતને તે બૂલી ગઈ હતી. જાણે બીજાજ લોકમાં તે આવી ચઢી હોય તેમ તેને થવા લાગ્યું.

કુંપડીની ખસાર આવી, રસ્તાપરનાં દીવાનાં પ્રકાશમાં તેણે પોતાનું કારખાનું પાછું નિહાળ્યું. વર્ષો સુધી તેણે ત્યાં આનંદ

મય જીવન ગુજાર્યું હતું...તેની કલ્પનામાં મજુરોનો હિસાબી ઘોંઘાટ શુંજવા લાગ્યો. આજ સુધીનાં જીવનના બધા પડખાં તેનાં મનમાં લણકારા પાડ્યા લાગ્યા. પણ એ બધાથી હવે તે પારકી થઈ હતી, તે વેદના તેનાં દીલને ડબવા લાગી.

એકાન્ત મહાસાગરનાં નિર્જન ખડકમાં જાણે નિરાધાર પડી હોય તેમ શૂન્યહૃદયા રડવા લાગો. તેનાં હૈયાને ટેકાણે આણુવા ફક્ત માયાળુ આશ્વાસનની જરૂર હતી. થોડીજ મદદની જરૂર હતી. પણ એ બધું ક્યાં ?

નવના ટકારા મીઠના પહેરેગીરે બળબ્યા. પણ સકુનાં આંસુ હજી નહોતાં સૂકાયાં. તેનાથી પણ તે યાદી, બૂબે પેટેજ સુવાની તૈયારી કરતી હતી. એવામાં તો વૃદ્ધ જમશેદજીનાં પગલાંની પરિચિત અવાજ તેને કાને પડ્યો. વૃદ્ધ ચમકી; કંઈક આત્મચાત યવાથી, પાલવ વડે આંખમાંનાં આંસુ લૂછી, પોતાની દુઃખી અવસ્થાને ઢાંકવાનો નિષ્ફળ પ્રયત્ન કરવા લાગી.

“ કેમ સકુ, હજી સૂતી નથી ? હવે ક્યાં તને કાંઈ ચિંતા છે. ” જમશેદજી આવતાંની સાથ બોલ્યા.

વૃદ્ધાએ જમશેદજી તરફ હંધું બેધું. તેનાં મુખ ઉપર અનુભવી જમશેદજીએ નિઃશબ્દ વેદના દેખી. પોતે જે સમજી હતી, તે જમશેદજીને સમજાવવા સકુ અશક્ત હતી.

“ પણ. તને થયું છે શું ? આજે આમ કેમ ? જવાબ તો આપ ! ”

ચરિત્રવાન વૃદ્ધા સમજી કે જમશેદજીને હવે સસ કહેતુંજ બોલ્યું. “ શેક, ” તે બોલી, “ હવે હું શું કરું ? આજ સુધી તો કારખાનામાં કામ કરી રાજી મેળવી, હવે શું કરું ? કારખાના પર તો મને ઘણો પ્રેમ હતો એટલે આ વિશેષગના કરતાં મરવું મને

વધારે ગમતે પણ મોત કંઈ માંગ્યું આવે છે ? અને હવે પેટ કેમ ભરવું ? હવે આ અવસ્થાએ કયો નવો શોક મને નોકરી આપે.”

“પણ તારે હવે નોકરીની કશીજ જરૂર નથી.” પોતાનાં હાથમાંની ચીજ સંકુને બતાવતાં, જમશેદજી બોલ્યા. “આ જો, તું આને બૂલી ગઈ હતી !”

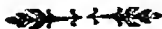
અહા ! એ શું હતું ? એક ન્હાનો રેંટીઓ અને રૂની પુણી. પણ પોતાની વેદનાનેજ સંપૂર્ણ દેખતી વૃદ્ધાની આંખોએ જમશેદજીનાં હાથમાં આ નહોતાં જોયાં. “આ બધી મીસો નીકળી તે પહેલાં આપણું મજુરો, આપણી વૃદ્ધાઓ શું કરતાં હતાં ? આ સુદર્શનનાજ પ્રતાપે પોતાનું ગુજરાન ચલાવતાં.”

વૃદ્ધા પોતાનું દુઃખ બૂલી ગઈ; ઉત્સાહભરી ચમકતી આંખો વડે તેણે રેંટીયાનું દર્શન કર્યું. “આને તો હું બૂલીજ ગઈ હતી.” “હું પણ બૂલી ગયો હતો. પણ ગાંધીજીએ મને એ પાછો યાદ અણાડ્યો.” અને મેનેજર સાહેબ નાનપણની વાત કરવા લાગ્યા. “હું પણ ન્હાનો હતો, ત્યારે ઉકારાએને સુવાડ્યા માટે વાતો કહેતાં કહેતાં

મારાં ઘરડાં દાદીમા ધીમે ધીમે રેંટીયો ફેરવતાં જતાં. હું તો એને અર્થ વિનાનું સમજી, દાદીમાને ગાંડાં ગંણતોં. પણ ગાંધીજીએ હવે સમજાવ્યું કે હું જ દિવાનો હતો; દાદીમા ડાહ્યાં હતાં.” જમશેદજી હસ્યા.

પણ વૃદ્ધા રડતી હતી. દુઃખથી નહિ પરંતુ યુગયુગ સુધી ખોવાયતી કોઈ પ્રિય વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતાં આનંદના વેગથી. મીઠા ઉપરનો તેનો બધો પ્યાર એક અદ્ભુત ક્ષણભંગુર પળમાં રેંટીયા ઉપર સ્થપાઈ ગયો. તેનામાં નવા જીવનનાં નવાં ચેતનં ઝમક્યાં; “પરમેશ્વરે તો અમારાં ગુજરાન માટે આ ચરણો આપ્યો હતો. પણ આખું હિંદુસ્તાન તેને બૂલી ગયું હતું” તે બોલી. ધ્રુવર ઉપરનો તેનો કોઈ શમી ગયો હતો. તેની ગયેલી શ્રદ્ધા પાછી આવી હતી. પોતાને અત્યંત જાનામાં રેંટીયા ઉપર સુતરનાં સુંદર તાંતણાં કઢાડતી વીરાંગનાઓની વારસ સમજવા લાગી.

“પણ, રેંટીયો તો નવી દુનિઆનો શીરરતો છે. આપણે તેને બૂલીયે, પણ તે આપણને ન જ બૂલે. એ તો ભારતનો અણુ-મૂલ ખજાનો છે; આશા છે; એના અંતરમાં તો રતન જ ભારતના અણુબોમ્બ મંત્ર છે !”

ગુજરાતમાં નામદોં ન જોડ્યો

સરંદાર વલ્લભલાખ

તમે તમારા મરદોને કંકુતો આંસો કરાને ને કહેને કે ‘જાઓ લડાઈમાં જાઓ.’ જો તેમ કરતાં તેઓ મ્હોં મરડે તો ચાર યપ્પડ મારાને ને ‘રમમાંથી દાદીને કહેને કે ગુજરાતમાં હવે નિર્માણો ન જોઈએ અત્યાર સુધી ગુજરાતમાં નિર્માણો હતા ગુજરાનની શાખ એવી હતી કે ગુજરાતમાં તો વેપારીઓ રહે છે, દલાસો રહે છે, ગુજરાતમાં શાખીનો રહે છે પણ ગુજરાતમાં મરણોયા રહે છે, એવી ગુજરાતની ખ્યાતિ અત્યાર સુધી નહોતી. એવું નામ નહોતું. પણ આજે તો ગુજરાત જગતમાં ઓગળાઈ ગયું. ઇતિહાસને પાને ચડ્યું. ઉટ્ટી ને ધરાસણાએ આખી દુનિયામાં નામના મેળવી નદિનર ધરતીને ખુણે પડેલાં ઉટ્ટી ને ધરાસણાને કાણ ઓગળવું હતું ? એ ખ્યાતિ માટે આપણે મગર થવું જોઈએ.

બીજાપુર જલવાના એક ગામમાં તારીના ખજુરોનો નાશ કરતી બહેનો

પ્રમતી સ્વ. પતિધોળા સ્મરણાર્થે
 શ્રી કાર્તિક મુજ પતી સમજને
 શ્રીયુગ સપ્તાભાસ જ્ઞાન દુષ્ટ આવશ્ય
 તરફથી સવિનય સમ્પ્રદાન બિંદુ.

વીર પ્રતિજ્ઞા

અથવા

કારભારીનું બહારવટું

લેખક: રા. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

મહામહાશય પહેલાના વખતમાં જે જે વીર વાઘેલ બહારવટીઆ વરહોછ અને જેતોછ અથવા વીરસિંહ અને જેતસિંહ થઇ ગયા, તેમણે બાદશાહની બેગમ પાસેથી પોતાની ભગીરો મેળવવાનું વચન ખુબીથી લીધા બાદ વીરસિંહને કબોલ અને જેતસિંહને સાણુંદ મહાલ અક્ષિસ તરીકે અપાયા હતા. એ જેતસિંહ પછીના ૧૬મા વંશજની આ કથા છે. જેતસિંહ પછી અનુક્રમે ૧૪ જણ સાણુંદની ગાદીએ આવ્યા પછી ૧૫મા ભીમસિંહછ થયા એમના વખતમાં રાજ્યનો કારભાર વાઘેલા શંગછ કરતા હતા તે ભતે કાવીડીઆ વાઘેલા હતા. એમના મૂખ પુરુષ વિડોછ વાઘેલા હતા. કાવીડા નજદીકના ચાર ગામ એમને છવાઇ તરીકે મળેલા. આ શંગછ કારભારી સાણુંદના રાજનિષ અને શરવીર કારભારી હતા.

(૧) શેલડીનાં સાંઠાનો પ્રસંગ

મહારાણા ભીમસિંહજીને દેહોત્સર્ગ થયો છે. પાટવી કુમાર કરણસિંહછ ૨૫ વર્ષનો છે; દટાયા મેળોછ ૨૦ વર્ષની ઉમ્મરના છે શંગછ કારભારી તરીકે ચાલુ છે પણ એ કરણસિંહ પર મુરખીપદ રાખતા હોય એમ વર્તે છે, એ કરણસિંહને ગમતું નથી. ગાદીનચીન થયા બાદ બીજેજ દિવસે કારભારીએ દટાયાનો ગરાસ નક્કી કરવા

કરણસિંહને કહ્યું. તે તેને ન ગમ્યું. “ થોડા વખતમાં નક્કી કરી દઇશું. જરા ધોર તો રાખો. હું કાંઈ નાશી ગયો તો નથી ? એમ કહી કરણસિંહે એ વાત આવી ફેરવી.

થોડાકે કાળ વહી ગયો, એક દિન સમી સાંજે દરબારગદની ડેલી ઉપર શંગછ બેઠા હતા. ગર શીઆઓનો કાપરો ભમ્યો હતો કમુંઆ પાણીવાય છે; પૂર્વના વીરોની બહાદુરીની વાત ચાલે છે. દટાયા કુમાર-મેળોછ પર જે સ્વર્ગસ્થ મહારાણાને વિશેષ પ્રેમ હતો તે કારભારીને પણ ખૂબ પ્રેમ હતો. વારંવાર તેઓ તેને પોતાની સાથે જ રાખના. આ જના કાપરામાં પણ તે બેઠો છે એવામ એક ગામડીઓ મોટા અને ભડા, રસભરેલ શેલડીના સાંઠાના પંચ ભારા લઇ ડેલી પાં આવ્યો. એ ભારા તેણે કારભારીના ચરણમાં મૂક્યાં.

“ અહ્યા, ક્યાંથી આવ્યો છે ? ” સાંઠાની ઉત્તમ ભત લેઇ ખુશ થતાં કારભારીએ રતેકાળ રવરે પૂછ્યું.

“ બાપુ સરોડાયાં ” હાંકતો તે બોલ્યો.

“ ધોળકા તાલુકાનું સરોડા કે ? ગામ-પટ્ટે તને મોડલ્યો હશે; ખરું કે ? બેન, એસ. કમુંજો પી. તારો ઘાટ ઉનાર પછી વાન કરજો. ”

ગામડીઓ નીચે બેસી. કુંડાની ખ્યાલી તે પીએ છે, એટલામાં તેના ફેડીઆની કંચે બાંધેલા એક કાગળ તરફ યંગજીની નજર ગઈ.

“પટેલે કાંઈ કહેવરાવ્યું છે કે ?” તેણે પૂછ્યું.

“હા. આપુ એક કાગળ આપ્યો છે, તે આ રહ્યો.” કસના બંધ હોડોને ગામડીઆએ કાગળ આપતાં જવાબ દીધો. કાગળ વાંચી યંગજી પ્રસન્ન થયો. તેની ધારણા પ્રમાણે ધોળકા તાલુકાના સરોડાના પટેલનોજ તે કાગળ હતો. અને સાંકા સારી જાતના હોવાથી યંગજી પર તેણે પાંચ લાસ મોડાઆ હોવાનું તે કાગળમાં લખ્યું હતું.

પગભર વિચાર કરી, મેજાજી તરફ વેંચી, યંગજીએ કાપરામાંના એક ગરારીઆને કહ્યું: “પરવતશંખ, જા તો; આમાંના ત્રણ ભાસ કરણસિંહને મહેલે પહોંચાડી આવ; અને લે, આ કાગળ પણ લેતો જ આપણો લુવાન ફોર જણે તો ખરે કે સરોડાનો પટેલ કેવો લાલક માણસ છે.”

પરવતશંખ એક લુવાન ગગડીઓ હતો. ફોર કરણસિંહજી પાસે ત્રણ લાસ સહ જઈ કાગળ તેમના હાથમાં મૂકી તેણે કહ્યું “મહારાજને ઘણી ખર્ચા; થયો, આ પાંચમાંથી ત્રણ !”

એ સંબોધનો અર્થ ન સમજતા કરણસિંહે કાગળ વચ્ચે પણ તે ચાચતાંજ ગુસ્સે થઈને બોલ્યો: “પાંચમાંથી ત્રણ કેમ ? પાંચ પાંચ પૂરા કેમ નહીં ?”

“આપુ; મેજાજી બાને કાંઈ નહીં આવવાનું ?” ગરારીઆએ વક્રોક્તિમાં સામો મત્રાલ ક્યો.

“એ કદાપણ તને કેણે કહ્યું ?”

“મારું તે એવું મું મરું મદમન ! બધે મોરેશનું જ મનમાનું થવું આવે છે ને ?”

“એટલે ? પરવત, બરાબર બોલ; નહીં તો એક ઝાટકે તારું માથું ધડધી વેગળું કરી દઈશ.” તથવાર પર હાથ નાંખનાં કરણસિંહે ધુંકડો માર્યો.

“પાંચે પાંચ વટે તેમાં ઝાડો બો. મને વાતી નાંખો એમાં બહારી નથી ! ફટાયાની પીઠ કેણુ ચાખડે છે, એ તો જરા વેંચ આવો; મહારાજ !”

“હં...” કરણસિંહના ખ્યાલમાં તરતજ કાંઈક વાત આવી. તેથી તે ગુસ્સામાં બોલ્યો: “ત્યાં ને ત્યાં એવુંજ સાલ-એવુંજ નડતર !... પણ હું ક્યારે ખરે કે...” તેણે દાંત કચકચાવ્યા.

“આપુ, તમે કાંઈ આ પાંચમાંથી થોડાંક મેજાજીબાને આપત ? પણ અછલ બધી ત્યાં ભરેલી છે એટલે તમને વહેતા મેલ્યા અને પોતાની મેલેજ ‘પાંચ હુ’ કરી આવ્યા !”

“કરભારીનું એ દોડકાપણ નહીં ચાલે. આજ તો આ નાની સરખી બાબતમાં એણે ‘પાંચ-હુ’ ક્યો. કાલે ઉઠીને ફટાયાનો મરાસ વહેચી આપવામાં ‘પાંચ હુ’ કરે એ હું ન સોંપું.”

“ઘણી ખર્ચા આપુને” પરબન બોલ્યો: “મનનો ગાત્રીકે તો મહારાણેજ દોલ. બે પાંચ ગામ ફટાયો ભજે લે; પણ અધ બાગ તો ન દોલ !”

ફટાકડેશની હોળીમાં છર્વાનાં ઇન્ધન દોમાયાં ‘લાજ દા’ લખનારા, પરવત જેવા ખુશમતબોગેને લીધે મેજાજી અને યંગજી પર કરણસિંહ છર્વાથી બળી રહ્યો.

ધોડીવારે કરણસિંહે પરવતસિંહને ક્યું: “જા, તું જઈને બધી ચિકિત્સા લે અને મને રજેરજ વાતની ખબર આપજે. એ કાલીડીઆનું જોર દબે હું વધવા દેનાર નથી.”

પરવતસિંહ નમન કરી વિદાય થયો અને રેડીએ આવ્યો. તેણે તેણે કે-શેપડીના સાંકા

છાંસાઈ રહ્યા છે; કાચરામના એકે એક જણ હોંશથી કંટકા ચૂસે છે અને શેલડીને ખૂબ વખાણે છે.

(૨) દરબારી ગાઠ-મેળોજીનું નોતરું કાચું !

બીજે દિવસે સહવારમાં કરણસિંહે તમામ દરબારીઓને એક આંખવાડીઆમાં એકઠા થવા હુકમ મોકલ્યો. શંગજીને ત્યાં ખાસ આવવા આગ્રહપૂર્વક કહેવરાવ્યું. પોતે ડોકા નિશાન સાથે ચારી કાઢીને ત્યાં પહોંચ્યો. તેણે પહેલેથીજ ત્યાં ગોઠવણ કરાવી હતી કે સરોડવાળા શેલડીના ત્રણ ભારના રસ દલાવે. અને સૌ દરબારીઓને પાવે.

ગદા દરબારીઓ આવી ગયા છે. લાખાતો પણ આવેલા છે. કરણસિંહ મૂંઝે તાલ દેતો. એકો છે. પણ શંગજી અને મેળોજી ત્યાં આવ્યા નથી.

“ મહારાજ, કારભારી કેમ જણાતા નથી ? ” પરવતે ધીમે રહીને ચીણુગારી મૂકી.

“ મેં એમને ખાસ કહેવરાવ્યું છે ” કરણસિંહે જવાબ દીધો: “ જા, તો; પરવત, એમનું બધુંયે કામ પડતું મેત્રીને અહીં આવે, એમ કહી આવ. ”

શંગજીનાં છિદ્ર શોધના આતુર રહેલો; પરવત, કરણસિંહની મીઠી નજર માટે તક-સતો પરવત, આંખવાડીઆમાંથી બહાર નીકળી નજદીકના તળાવ આગળ આવ્યો ત્યાં તો એક દેખાવ જોઈ તે થંભી ગયો. કુમાર મેળોજી પોતાના ટુટની પીઠ ધોઈ રહ્યો છે અને શંગજી કારભારી તેને તેમાં મદદ કરી રહ્યો છે !

તરત તે પાછો ફર્યો અને કરણસિંહના કાનમાં એ વાત કહી: કરણસિંહે સૌને કહ્યું: “ હું જરા જરૂરી કામે જઈ આવું છું. તમે ગદા ખેસજો. ” તે ઉકેલો અને પરવત

સાથે ચાલ્યો. તળાવ નજદીક એક ઝાડને એથે એ બે છુપાયા અને શંગજી ત્યાં મેળોજીની વાતચીત સાંભળવા લાગ્યા.

“ બસ, બસ. હવે પર નીકળતું બંધ થયું. ” શંગજીએ કહ્યું: “ હવે આ ભાડું ધોતું બંધ રાખો. આપણે દરબારી ગોઠમાંથી પાછા આવીશું ત્યારે હું તમને એક વનસ્પતિ આપીશ. તે એના પર લગાડજો જાણે કાનમાં કહ્યું એમ દરદ મટી જશે. ”

પરવતે ઝાડની એથેથી કરણસિંહને ધીમે સ્વરે કહ્યું: “ કટાવાના ઘોડાની પીઠમાં ભાડું પડ્યું લાગે છે. કારભારી એની મદદે ચડ્યા છે ! હોય સતો, એનું ખિચારાનું કાણુ ? ”

“ સીસુ સીસુ ” કરણસિંહે તેને કહ્યું: “ સાંભળ, મેળોજી કાંઈક બોલે છે. ”

મેળોજીને શંગજીએ દરબારી ગોઠમાંથી આવ્યા પછી વનસ્પતિ આપવાનું કહ્યું તેના જવાબમાં મેળોજી બોલ્યો: “ દરબારી ગોઠમાં ‘આપણે’ જઈશું એમ ન કહો. મને એમાં તેડું આવ્યું નથી ને હું આવવાનોયે નથી ”

“ તમને તેડું નથી આવ્યું ? પણ તેમાં શું ? જૂઠ્ઠી રહી ગયું હશે. તમારે તો તેડાની વાટ જોવાનીજ ન હોય ”

“ એગ ન ચાલે. માથાએ મને તેડા વિના જવા ના કહી છે. હું કાંઈ ગોઠેયો નથી કે વગર નોતરે એની ગોઠમાં જાઉં ? શંગજી કાકા, તમારી કૃપાથી મેં કાલે બહુયે સાંકો ખાધા છે મને હવે એના પર મોહ નથી રહ્યો. ”

“ એમ ગાંડાઈ ન કરો. તમ વિશુ-હું નહીં જાઉં. મને એણે ખાસ આગ્રહ કરીને તેડાવ્યો છે એનું કારણ હવે સમજાયું. પણ મારો નિરધાર છે કે-ત્યાં તમે ત્યાં હું. ”

“ પણ, તેડા વિના આવવું મને નથી ગમતું. મારા લીધે તમે રોકાઈ જાઓ નહીં. ”

“ તેડું ને વગર તેડું; ચાલો હવે, આ

પણે મોઝા ચઢ્યું. જે ન આવો તો તમને મારા મોઝાંદ છે. ”

મેજોછને શંગઝના આ મોઝાંદ ન ગમ્યા પણ તેની તેના પર પ્રીત હતી. એટલે તે તેની સાથે ગયો.

પરવત અને કરણસિંહ તે જોના જતાં પહેલાં ઝટપટ મઢને પોતાની જગ્યાએ બેસી ગયા. શંગઝ અને મેજોછ આવ્યા. કરણસિંહે શંગઝને ખૂબ આવકાર આપ્યો અને મોં પર હાસ્યરેખાઓ ચાલુ રાખી.

સર્વે જણને શેલડીના રસના ખાણા અપાયા અને શંગઝના ગપરાની માફક અહીં પણ શેલડીનાં ખૂબ વખાણુ થયાં. એ આનંદની અડી જામી હતી ત્યાં કરણસિંહની વ્યંગવાણીએ પલકમાં ઝાલિયું વાતાવરણ જમાવી દીધું. મેજોછ એક ખાણો પી રહ્યો એટલે કરણસિંહે એક હસ્ટરીઆને કહ્યું: “ મેં નોતરેલાઓમાંથી કોઇને બીજવાર રસ ન મળે તો મને ખેદ નહીં થાય; પણ જે જે, ગોઝાયને બીજવાર મળવો બાકી ન રહે ! ”

શંગઝના મોં પર આ વ્યંગ સાંભળીને કોષનાં વાદળ ધાધ આવ્યાં; એનો હાથ કમર તરફ ગયો એ જોઇને કરણસિંહે હસનાં હસતાં તેને કહ્યું: “ તમે કાંઈ ગોઝેવા નથી તલવાર પર શું કરવા હાથ નાંખ્યા બન્યો છો ? ”

“ ત્યાં કોણે ગોઝેવો છે ? ”

મેજોછ તરફ અર્થમયક નજર નાંખતાં કરણસિંહે જવાબ દીધો: “ એ તો જે હશે એ એના મનમાં સમજશે. એવા ચાદુડા જીભરસીઆ ઓછા જાના રહે છે ! ”

“ હોર ! ” શંગઝએ ગંભીર ધેરા સ્વરે કહ્યું: “ હું સમજું છું કે—તમે કોને માટે આમ કહો છો નહીં તમારી મતિ જગડી લાગે છે ! રાક્ષ જ્યાં બસાક જને જને પોતાનાથી નાનેરાઓની છતાં

કરી, પોતાની સકળ સમૃદ્ધિનો ખ્યાલ ન રાખે ત્યાં વિનાશ વિણ ખીલું કાંઈ પરિણામ ન સમજવું. ”

“ એ બધું નકામું હઠાપણુ છે, શંગઝ કાકા ” કરણસિંહે કહ્યું: “તમે શું બોલો છો, એ તમે જ સમજતા નથી. ”

“ હોર, તમે બધું સમજવાવાળા થઈ ગયા છો ખરું કે ? ”

“ હ: હ: ” કરણસિંહે અદ્દહાસ્ય કરીને કહ્યું: “રાત્રી કરતાં કારભારો બધું ડાહ્યા ખરું કે ? રહેવા દો; રહેવા દો; એ બધી સફાઈ. ”

કરણસિંહ આમ કહી પોતાની આસપાસનાઓ સાથે દડા મરકરીઓમાં પડ્યો.

આ નાદાનીઅતનો જવાબ તલવારથી આપવાની શંગઝની ઇચ્છા યદ્યપિ પણ ખામોશી ધારણ કરી. મેજોછનો હાથ ઝાલીને તે ઉઠ્યો અને બોલ્યો: “ કુમાર હલકા આદમીઓનો સંગ આપણને ન શોભે. ચાલો, અહીં શેલવામાં હવે સાર નથી ”

મેજોછ સાથે શંગઝ ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યો. કરણસિંહે તેની દરકાર કરી નહીં અને મૂકે તાવ દેતો, ખૂંખારા કરતો: “ ઢેવું એવું અપમાન કર્યું છે ! ” એમ બગાઇ મારવા લાગ્યો

દરબારીઓમાંના કેટલાક પ્રોટને “ આ ખોટું થયું ” એમ લાગ્યું; પણ પૂતરાપૂતના દરબારમાં જેમ ડ્રોપીની લાજ હુંદાઈ જતાં રહ્યો બોલી શકવા ન હતા તેમ કરણસિંહના પ્રોટ દરબારીઓની ગત યદ્ય.

(૩) પીરમતિજા

એ આખો દિવસ શંગઝએ વિચારમાં ગાળ્યો. આ જીવાન હોરે આમ કેમ કર્યું એવું કારણ તેણે પોતાના મગતીઆ સામતો સાથે વાતનીત કરી જાણી લીધું: “ હ: ત્યારે શેલડીના ભારાની આ અધી મહોમાણુ

છે ! ” તે સ્વગત બબડ્યો “ હવે તો એક મગની બે ફાડ કર્યા વિના છૂટકો નથી. ” તેણે અમુક નિશ્ચય કરી લીધો. મેળોડને પોતાની પાસે બોલાવ્યો; પોતાનાં કુટુંબીઓને એકઠાં કર્યાં; અને તેમણે શું કરવાનું છે, એ સમગ્રવી દીધું. મેળોડએ તેના નિર્ણયમાં સંમતિ આપી.

કારભારી સાંજને વખતે એક ઘોડી પર બેઠો અને સીધો કરણસિંહને મહેલે ગયો. કરણસિંહની આસપાસ એ વેળા નાનો સરખો દરબર ભર્યો હતો.

“ સાણંદના ધણી ” બહુજ રાખટ અવાજે કારભારી બોલ્યો: “ ફટાયાનો ભાગ નહીં કરી આપો. ”

“ થોડા દિવસમાં નહીં કરીશું ” કરણસિંહે કહ્યું: “ એવી તે થી ઉતાવળ છે ? ”

“ એ કાંઈ નહીં ચાલે એનાં ગામનાં નહીં નામ હાલ હો. ”

“ તમે સમજો છો ને ? તમે નહીં કર્યા વિના રહો એવા ક્યાં છો ? શેઠડીના ભારા વહેંચતાં તમે તો ભાગજ પાડી દીધાં ના ને ? ”

“ શેઠડીના ભારા તમને ખૂંચી રહ્યા છે, ખરું કે ? જીવાન રાખ, માર મનમાં એ વખતે કાંઈ પાપ નહોતું. ડાવરાનો વખત હતો એટલે સૌને માટે મેં સાંકે રાખી તમને, વધારે મોકલ્યા હતા, પણ તમારા દિવસમાં પાપ છે અને નફરાઈ કરીને જવાબ દો છો તો હવે મારો ઠરાવ બહી સ્થો—”

“ તમારા ઠરાવની અહીં કેને દરકાર છે ? ”

“ એમ ? આ બધાના દેખતાં મારી તલવારના સ્ત્રોતંદ લઈને હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે—શેઠડીના ભારાની જેમ ‘ પાંચ દુ ’ નહીં પણ ‘ ચાર દુ ’ ભાગે સાણંદનું રાજ્ય હું વહેંચી ન આપું તો ક્ષત્રિય નહીં ” પોતાની તલવાર તેણે મ્યાનમંથી એવી, અને નેને

ચમકાવતાં તેના સામે જોઈ તે બોલ્યો “ એ દેવી ! મારી પ્રતિજ્ઞામાં મને સહાય દેજે. ”

પોતાની ઘોડીપર બેસી તે ગામ બહાર ગયો. અગાઉથી નક્કી કર્યા પ્રમાણે તેનાં કુટુંબીઓ અને મેળોડ ત્યાં હાજર હતાં. તેમની સાથે રાતોરાત તેણે કાઠીઆવાડ તરફ પ્રયાણ કર્યું.

(૪) કારભારીનું બહારવટું

એ દિવસ વીત્યા. એવામાં કરણસિંહને કાને સમાચાર આવ્યા કે, મોરખીના કોઠાર અક્ષીઆછના આશ્રયથી મોરખીથી બે ગાઉ દૂર આવેલા ઘાંટુમાં શંગછ રહે છે અને હવે બહારવટું એવા વિચાર આદરી રહ્યા છે. મોરખીના કોઠારે વીશ સીદી સવારો એમના કુટુંબકબીલાના રક્ષણ માટે આપ્યા છે.

“ ક્યું ક્યું હવે બહારવટું ! ” કરણસિંહ બેદરકારીથી બોલ્યો: “ હું પણ એવો ચેતેલો રહીશ કે મારી રૈયતને એ રંબડે નહીં. ”

કરણસિંહ આમ બોલે છે ત્યાં તો મહેલ નીચે ખુશખુશ થઈ રહી: “ નાસો, નાસો, બહારવટીઆ આવ્યા, બહારવટીઆ આવ્યા ! ”

ઝરખાની બારીમાંથી નીચે જોવા માટે ત્યાં કરણસિંહ ઝરખામાં આવ્યો કે તરતજ તેની સામે બંદુક ધરીને છુકાનીવાળો શંગછ હમો રહ્યો “ કોઠાર, શરીર પરનાં તમામ ધરેણાં ઉતારી આપો. ”

“ પરવતશંગ...અમરશંગ...અરજણશ ”

“ ચૂપ, કોઈને બોલાવ્યા છે તો ઠેર મારી નાંખીશ. ”

હાથનું કડું, પગનો તોડો, કમરનો કંદોરો અને ગળામાંની મોતીની માળા કાઢી આપ્યા સિવાય કરણસિંહને છૂટકો ન રહ્યો.

એ લીધા બાદ પોતાના પગની હડકંટથી કરણસિંહને પાડી નાંખી શંગછ ઝરખામાંથી ઉતરી પડ્યો.

એના યથા પડી કરણસિંદને અગર મળ્યા કે-સાણંદના જગનમાં એક નાણાવડી નાણાં મળતો હતો તેની દુકાન પર દય દયોઆર જમ સાધારણે સદિન સંગઠ્યે ધાડ પાડી છે અને તેની નાણાંની ચેલીઓ લઇને નાની મથો છે.

કરણસિંદ એકદમ ૫૦૦ રૂપાઇને સંગઠ્યની શોધ માટે મોકલ્યા.

પણ બદારવરે નીકળેલા સંગઠ્યે એક મામરો કેર વળાંવેલો આવ કરી દીધો. સાણંદથી નીકળીને તેના નાણાનાં દરેક મામમાં તેણે તુંડાટ શરૂ કરી નાણાંની ચેલીઓને ચેલીઓ, પદેનીની પોટલીઓ, અને જે કાંઈ તથામત તેને લાઇ આવ્યો તે પોટાંઓ પર ગાળેલો પોતાના સાધોઓ સદિન તે પસાર મેલો મથો પોટાંવારે એક મામની લાઠ સાંબળતા દોષ ત્યાં નો બીજું મામ લુંટાણાની અગર મેલે એકલે તે તરફ જાય ક્યાંક નામા મથેલોએને મેલેલા લુએ; ક્યાંક આનાશની કુનારાંમેનાં મકાનો સજગારી દેવાપત્રાં નિદાને; પણ બદારવડીઓ નો પકડાયજ નહીં !

સાવળી લાઇ આવે નિર્દોષ પ્રાત પર નિજમ મુજરેલો રહ્યો.

(૫) નાનાણાંની આલુનિ

સંગઠ્યની પાછળ પડેલા મથારેને લાઇ તે આવેલો નહીં ત્યારે તેમણે મુક્તિ કરી. એ બદારોને સંગઠ્યની ચેલીઓનું કામ તેમણે દોષીયું. તે એ જણ હારેલો થેલ લઇ, બદારવડીઓનાં પોટાંનું પકડે તપાસતા તપાસતા એના પાંદુ તરફ પોતાનાં પકડાં પડેલા; પણ પોટાં પકડ્યાં પાછાં વળેલાં થે પોટાંવાં ! બદારોએ મથારેને કહ્યું કે- "આમાં મુકેલો પાણાંની જલ્લુલ છે. બદારવડીઓનાંમાંનાં પાણાં મ; મથારે

અને પોટાં પાછા વળે છે પાંદુની જલ્લુલ તો સંગઠ્યના રહેણાં માટે જલ્લુલી છે એકલે તે ત્યાં ન આવે. આ પાછા વળેલા-ઓમાંનું તે લો. " સારંગેએ પોતાના એ બાજ પાડ્યા. એક બદારા સાથે એક બાજ પાંદુ તરફ મથો અને બીજા સાથે બીજે બાજ પાછો વળ્યો.

બદારોની ધારણા અને પડી સાણંદથી દૂર સાત માડે પર આવેલા એક મોવાડ ખેતરમાં બદારવડીના ખાતાનું તૈયાર કરતા જણાયા. મથારે આવે તો પોતાને અગર કરવા માટે સંગઠ્યે પોતાના એક સાધોને એક જગ્યાએ બેસાડેલો લેલો; પણ હજીર પેચરાળા બદારાં ત્યાંથી એકલા પસાર થઇ તેને લાગેલે રોક્યો અને એ તરફના લાભ લઇ સવારો ખેતરમાં પડેલો. ખાતાનું ખાવાને દેશણે રજુ અને સવારો સામે બદારવડીઓ મરગીઓ થઇને મૂક્યા. એ લાથોલાથ લડાઇમાં સંગઠ્યેનો સગો નાનો બાઇ મરણો. અને તેના સાધોરાગેમનાં પણ ફેટાંકા રચામ પડેલો મથો. સંગઠ્યે આ ખુશારી નેહ પોતારા મળ્યા. એની પાંદી જલ્લુલીનારી લની. આડે અવરો રહે મથ, મથારેને થાપ આપી, તે પોતે રાજ્યમાં આવેલો.

પાંદુ મુકામે તેનાં કુટુંબીઓને તેણે અગરવેલીથી કાચમેલો સમેલો કાચો ન લેલો. એ જણને લેના કે આ જગ્યાએ માણંદની કાચ પોટવાર જરૂર આવી લાચમે તેથી તેને પાંદુનાં પોતામાં પોતાના કુટુંબને અને મેંકાઇને ખંડાવા લેના; અને તુંડેનો માથ જેમ જેમ મથારે મેલો તેમ તેમ અપરમથોજ પોતા મુકામે મેંકાઇ લેના. એકો ખેતરમાંથી લાગે તેને જલ્લુલ પાંદુ અને માણંદના મથારેને લાઇ મુજરેલો માથ આવે નહીં. પણ સંગઠ્યેનો માથ મથારે

એ તેમના અપાર આનંદનું કારણ થઈ પડ્યું. આટલી ચે પોતાની ક્ષેત્ર થઈ એમ આશ્વાસન લઈ સવારો પાછા ફર્યા.

(૬) અંગરખાના રાતા થીંગડાનો કિસ્સો.

દિવસો અને મહિનાઓ ચાલ્યા ગયા. દર ત્રીજે ચોથે દહાડે શંગળ લૂટકાટ મારે નીકળી પડતો. વચ્ચે વચ્ચે કરણસિંહને કહેવરાવતો કે, “ મેંજોજીનો અડધો ભાગ આપી દો—એટલે મારે બહારવટાની જરૂર રહેશે નહીં ” પણ કરણસિંહ એકનો એક ન જ થતો. અને જેમ તે ના પાડતો તેમ શંગળ તરફથી રૈયત, પર વધારે ને વધારે જીલમ ગુમરાવામાં આવતો. તે પોતે કોઈ જગ્યાએ બે રાત ગાળતો નહીં. ખાવા પીવાની દરકાર કરતો નહીં; ટાઢ-તડ-કાથી ત્રાસતો નહીં, અને સાણુંદની રૈયત સિવાય બીજા રાખ્યતી રૈયતને રંજડતો નહીં. એમાંયે તેના પર ઉપકાર કરનારને અપવાદ ગણીને અભયવચન આપતો. એક કણગણુને તેણે આવી રીતે એકવાર અભયવચન આપેલું. એનો કિસ્સો એ બનેલો કે—એકવાર ધીખતા તાપમાં કાંઈ નજીક ગોણેસર ગોમને સીમાડે એક કુવા આગળ એક સ્ત્રી પાણી ભરતી હતી ત્યાં શંગળ જઈ પહોંચ્યો. તે સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું: “ બોત, જરા પાણી પાછશ ? ”

“ જરા અમ ? મુગલક ખીજોતને ? પાણીની કોશર કુણ કરે ! ”

શંગળએ ધરાધને પાણી પીધું અને “ હારા ” કહી થોડીવાર કુવા કડિ બેઠો એ સ્ત્રીએ તેને પૂછ્યું.

“ કેવાક છો. ? ”

“ રજપૂત છું, બોત ? ”

“ આણીમેરના અજાણ્યા લાગો છો; ખરુંકની ? ”

“ અજાણ્યો ? એમ કેમ માની લીધું ? ”

“ ભા; રૈયત પર આજકાલ રંજડ એટલો બધો છે કે કોઈ મનખ આવી ખરી બખોરે ચે બાર નેહરતો નથી. એવે વખતે તમે લલા નયંત જીવવાળા દેખાઓ છો તેથી તમને પૂછ્યું કે અજાણ્યા લાગો છો. ”

“ એવો રંજડ કોણે કરીએલો છે. ? ”

“ શંગળ તોમના એક બહારવટીઆએ. ”

“ તને એની બીક નથી લાગતી ? ”

“ મને ? ભા ! અ રે રે ! મને રંજડ-વામાં એણે બાકી શું રાખ્યું છે કે હવે બીક રાખું ? ”

“ તને શંગળએ રંજડી છે ? ખાણ, તું જીલ્લો તો નથી બોલતી ને ? ”

“ મારા સાતમાં ધણીના સમ; બે જીલ્લો બોલતી હોઈ તો ! ”

“ સાતમો ધણી ” એમ સાંભળીને શંગળને તેવું વ્રતાંત જાણવા જનાસા થઈ. તેણે પૂછ્યું: “ કહે બેઠએ, શંગળએ તારા પર કેવો કેર વર્તીએલો છે. ? ”

“ આ ટૂંકુંને ટય કહું તો, જેટલા ધણી મેં કર્યા તેટલા તમામને શંગળએ માર્યા છે. મારો પહેલો ધણી એણે માર્યો; બીજો ચે માર્યો; એમ કરતાં જ્યેને મારી નાખ્યા છે—”

“ અજાણ્ય જેવી વાત છે ને ? તને ને શંગળને કાંઈ વેર હશે ? ”

“ ના રે, એ મને દીકો આજખતો નથી અને હું એને ચે આજખતી નથી. ”

“ ત્યારે તો, બોત, તારા કરમની કહણી ! ”

“ બધાયે એમ કહે છે પણ કોઈ ઉપાય ચીધતું નથી કે—હવે મારો સાતમો ધણી મારે કેમ બચાવવો ? ”

“ પોતાને પાણી પાનાર આ સ્ત્રીની દુઃખ કલાણી સાંભળી શંગળને દયા આંવી, ધણી

હાર તેના સાંધું જોઈ રહી તે ગંભીર પણ મહત્તમ સ્વરે બોલ્યો: “ તારા ધણીને શંગછ દહે નહીં મારે ”

તે સ્ત્રી તેના તરફ જોઈને બોલી: “ તમે તો રજપૂત છો-આમણ નથી ! ”

શંગછ હસ્યો. તે સ્ત્રીએ કહ્યું: “ તમે આમણ હત ને જોય જોઈ બોલ્યા હત તો હું તમારું કહેવું માનત પણ...”

“ શંગછ હું પોતે છું ” ગર્વભર્યા સ્વરે બહારવટીઆએ કહ્યું.

એ સાંભળતાં જ તે સ્ત્રી તેના પગ ઝાલીને ખેરી પડી અને બોલી: “ આપ, હવે મારું કુખ મટાડ. ”

“ ઉઠ બાઈ, ઉઠ. મેં તને વચન આપ્યું છે તે હવે મિથ્યા નહીં થાય, તારા ધણીને મારો એક પણ માણસ આંગળી અડકાડશે નહીં—”

“ પણ તમે એને કેવી રીતે ઓળખશો ? ”

“ એજ હું તને પૂછવાનો હતો એની કાંઈ નિશાની-પણ મજૂર ! ત્યારે તારા ગામમાં હુંડારા આવે ત્યારે તારા ધણીના અંગરખાને ખમ્મે તારા ધણીના રાતા લુગડાનું ધીંગદું મારજે. બસ એ એંધાણી વાળો છવશે ” એ સ્ત્રી ઉભી થઈ અને પોતાના હાથથી શંગજતાં ઓચરણાં લેતી બોલી: “ ખમ્મા મારા વીરા, તું સૌ વરચ છવજે ને મારા જેવી કંઈકની આંતરડી કારતો રહેજે. ”

એ કહ્યાનું હવે ત્યાં કુબી રહી નહીં. ગામમાં જઈ એણે એના ધણીને મગજની ચેતવણીની વાત કહી: થોડીવારે એક પારો-છણ એને ત્યાં આવી. દર્શકો આ કહ્યાને તેને કહ્યું: “ બોન, શંગજ બહારવટીઆ હવે મારા ધણીને નહીં મારે. ”

“ તારો ધણી વાધવું માયું લાયો હશે, તેમાં કની ? ”

“ એમ નહીં. તું કાઢને કહે નહીં તો, કુવા કાંઈની જોડડી કહું. ”

પાડોશણે કાઢને નહીં કહેવા જણાવ્યાથી તે બાઈએ લાલ ધીંગડાની વાત નેને કહી. આ બાજુ પેલા કહ્યાઓએ પણ બીજાને એ રીતે વાત કરી અને એમ એક કાનેથી બીજે કાને વાત વધતી વધતી આખા ગામના કહ્યા-બીજોમાં ફેલાઈ. સૌએ લાલ ધીંગડાવાળાં અંગરખાં તૈયાર રખાવ્યાં.

ત્રીજે દિવસે શંગજાએ તે ગામમાં લૂંટ ચલાવી. તેના માણસોને તેણે ચેતવણી આપી હતી કે કપી નિશાની વાળાને જતો કરવો. એ મુજબ, જેટલા ‘ લાલ ધીંગડા ’ એ ગામમાં દેખાયા તેટલા તમામ બચી ગયા ! શંગજા એક ઉપરાંત વધુને એ નિશાનીવાળા જોઈ અજબ તો થયો; પણ તેણે વિચાર્યું: “ કદાપિ વચનને લીધે એક ગામ આપું બચી જાય તો પે શું થઈ ગયું ? વળી મીઠાં વધ ગામે કુંડીયા. ”

(૭) મેળોજીનું માત-મીજ વીરપ્રતિજ્ઞા

પોળોમાં એક વખત મેળોજી અને પો-લોના રાજ સોમકાંબાજી રમતા રમતા હતા મેળોજીને વારંવાર પાછું જોવાની ટેવ હતી. આ ટેવથી રમતમાં રમ્મ જામતો નહોતો એટલે રાવે તેને પૂછ્યું “ કેમ, મેળોજી ! તમને બો લાગે છે કે, તમારા બાઈ અહીં આવીને તમને મારી નાંખશે. ? ”

“ ના કે, હું રહેજ પાછું જોતો હતો. ”

“ ના, ના, મને તો તમે બિચક બિ-લાઈ લાગે છે: પણ એવ. ત્યાં મુઠી પોળોના રાવના પડખામાં છે ત્યાં મુઠી નમારો બાઈ કરજાયે તો શું પણ એના બાપનીયે દેન નથી કે અહીં પણ મેણે ! ”

મેજાણ આ સાંભળીને ફિક્કો પડી ગયો. ભાઈનું જ ફક્ત નહીં પણ આપનું ચે અપમાન થયું એથી તેને દુઃખ ઉપન્યું. લોહી પાણી કરતાં વધારે નહું હોય છે. કુટુંબની આબરૂની લાગણી તેના મનમાં ધાધ આવી અને સહસા તેનાથી ખોલી જવાયું; “એમ મારા ભાઈને મેંજો ગણી કાઢતા હો, તો ખાંડ ખાવ છે, રાવ ! મારો ભાઈ એવો મદદ છે કે, રણવાસમાં મને છુપાવો તોયે મને શોધીને મારે ! ”

“માયું માયું હવે ! એવા રજપૂતો આજ કાલ મેં તો કાઢી લેયા નથી છતાં જો તમારા ભાઈની મદદનો તમને કાંકો હોય તો હું હોડ બકું છું કે-મારા રાજ્યમાં આવીને કરણસિંહ તમને મારે તો તેને પકડવા મારે ત્યાં સુધી જરૂર પડે ત્યાં સુધીની જમીન એને બક્ષિસ આપું ! ”

“એમ ? ખરું કહો છો ? ”

“મેજાણ, એ તો ક્ષત્રિનું વચન. ”

બાજી સંકેલાઈ, એવે જણ ઉડીને ઉભા થયા.

થોડાક દિવસ બાદ સાણુંદમાં કરણસિંહની સલામાં એક રખારી આવ્યો. તેણે તેનાં ચરણમાં એક પત્ર મૂક્યો. કારભારીએ તે લઈને મોટેથી વાંચ્યો. તેમાં નીચેનો મજકુર હતો :

“મેટા ભાઈ કરણસિંહની મેંશમાં, છોડ મેજાણના પાપ લાયું. જત લખવાનું કે-તમને કુળની આબરૂ વહાલી હોય, આપનું નામ તમે યવિત્ર ગણુતા હો, તો આવતી હુતાશનીને દિન તમે પોજામાં આવી મને મારજો. રાવને અને મારે શરત થઈ છે કે-તમે તો નામદ છો. તમારી દેન નથી કે-પોજામાં પગ મૂકી શકો એમ રાવ કહે છે મારા પૂજ્ય આપુ બીમસિંહજીના સોગંદ લઈને કહું છું કે-મને એથી હાથોહાથ કોઈ ઉપન્યો છે. સાણુંદના દક્ષિણ ચૂડીઓ પહેરીને કાંઈ ગાદીએ નથી બેસતા. ”

કરણસિંહે પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે આ કાગળને બનાવટી કહી હસી કાઢ્યો એટલે રખારીએ કહ્યું : “આપણ, સોગંદ ખાઈને કહું છું કે-કાગળ સાચો છે. હું સાણુંદનો રખારી છું. મારા સાંઠ ચરાવવા એ બાજુ ગયો તો ત્યાં કુંવરે હાથોહાથ મને આલ્યો છે ને હું તરત મારી સાંઠણી પર સવાર થઈ તમને એ કહેવા આવ્યો છું. કુંવરનો દરબારગદમાં ઉતારો છે ને તમારી રાહ બેઠને હુતાશણીને દન બેસવાના છે. ”

એ ત્રણ દરબારીઓને આ રખારીના કથન પર વિશ્વાસ ઉપન્યો; અને તેઓએ ક્ષત્રીવદ જાળવવા કરણસિંહને આગ્રહ કર્યો. ધીમે ધીમે આખોયે દરબાર એ અભિપ્રાયનો થઈ ગયો કે-પુષ્કળ દરકર સાથે જઈને કરણસિંહે આ કામ કરવું જોઈએ.

કરણસિંહને પાણી ચઢયું અને તે તૈયાર થયો હુતાશનીનો દિવસ છે. સાંજે ત્યાં પોંજામાં ઠેર ઠેર હોળી પ્રકટી કે-કરણસિંહનું લરકર સિમાંડે આવી લાગ્યું. બધાયે અહીં તહીં મંતાઈ રહ્યા અને કરણસિંહ તથા પરવતશંગ બે જણ દરબારગદમાં પહોંચ્યા. યોગાનમાં મેજાણ રાહ જોતો બેઠેલો હતો બન્ને જણ તેની સામે જઈ ઉભા રહ્યા. પહેલો તો મેજાણ હમક્યો પણ મંછી બોલ્યો : “બરાબર વખતસર આવી લાગ્યા છો; ભાઈ ! હું તૈયાર છું. ઉઠાવો તલવાર ને કરો નામના. ”

તે ગદન ઝુકાવીને કરણસિંહના પગમાં પડ્યો ગમે તેટલું પણ માજપુયો ! અને વળી આપની આગરને ખાતર મરવા તૈયાર થાય છે, એ જોઈને કરણસિંહને રૂમો ભરાઈ આવ્યો. મેજાણને ઉઠાડીને તે ભાવથી બેટ્યો અને બોલ્યો : “ચાલ, ભાઈ, ઘેર ચાલ. સાણુંદનો અર્ધોઅર્ધો લાગ તને આપીશ. ”

“મેટા ભાઈ ! હું છવતો આવું ? ન અને ! મારા આપનું અપમાન કરનાર રાવને

તો ખજર પાડવીજ નોંધએ કે, એના દીકરા ગોલીનયા નથી. ”

“ એનું વેર લઇશું. ઘેર જઇ, મોટા લશ્કર સાથે ચડી આવીશું ને પછી લદા-ઇમાં એને મારીશું. ”

“ એને મારવાથી કાંઈ સાણુંદની જમીનનો વિસ્તાર નહીં વધે—”

“ બાપુ ” પરવત વચ્ચે બોલ્યો: વાત ખરી છે; લદાઇમાં મરાશે તો એના દીકરાને એનું રાજ મળશે પણ એની હોડ પ્રમાણે મેળાઇને મારી તમે જેટલે મુધી જશે તેટલે મુધી જમીન તમને મળશે. ”

“ પણ મેળાઇ મારો ભાઇ છે—”

“ જો મને નહીં મારો તો તમ દેખતાં કટાર બાઇને મારી જાતે મરીશ. ” મેળાઇ બોલ્યો.

પરવતે કરણસિંહના કાન ફુંક્યા; “ મહારાજ મેળાઇ આપઘાત કરે એ તો હીણપત ! એના કરતાં બેઉ જણ હાથે હાથ લદો ને મરતને છાજતું મોત મેળાઇને આપો ! ”

“ મારા ભાઇ સાથે લડું ? ”

“ આજ લગી ભાઇ નહોતો ? હવે, ભાઇ થઇ ગયો ! કાઠિર, તમે નક્કી મરદ નથી ! ”

“ હું ? શું હું મરદ નથી ? ”

“ ના, એકવાર નહીં એકસો વાર મરદ નથી. મરદ હો, તો મેળાઇની હોડ છોતો. આખરે આગળ મરદ કુટુંબની કનવાર કરનો નથી. ”

કરણસિંહને ઝાંઝ ચડી. તલવાર કાઢીને લદવા તૈયાર થયો. મેળાઇએ પણ તલવાર લીધી. બે જણ લદવા મંડ્યા. પરવતે જોયું કે મેળાઇ પટાખાઇમાં કરણસિંહથી ઉતરે એવો નથી. નક્કી એને સંગ્રહ ખંડાર-વડીઆની તાલીમ મળી છે. આ વહેમને લીધે, એણે ધીમેથી મેળાઇની પાછળ જઇ લગાડ દધને તલવારનો ઝાટકો માર્યો. એની મરદન ધડધા વેગળી પડી !

“ બાપુ, હવે કેડો હોડાગે અને હેડો મા-

ણુંદની જમીન વધારીએ ” એમ કહી પરવતે ઉઘાડી તલવારે દરબાર ગઢમાંથી દોડ મૂકી. કરણસિંહને તેના પર ગુસ્સો આવ્યો; “ મારા ભાઇને એણે દગાથી માર્યો ? ” એમ મનમાં બોલી તેણે પ્રકાશમાં કહ્યું; “ ઉભો રહે, બદમાશ, દગો કરી ક્યાં નાસે છે ? આગળ પરવત અને પાછળ કરણસિંહ, એમ દડમજલ શરૂ થઇ. પરવતે પોળોના કાઠિરના મહેલ આગળ આવતા બૂમ મારી: “ રંગ છે સાણુંદના ધણી કરણસિંહને ! પોળોના કાઠિરની પત મઘ ! મેળાઇને મરદે આખરે માર્યો ! ” પરવત આ શબ્દો બોલતો જાય અને નાસતો જાય.

પોળોના કાઠિરે મહેલમાંથી એ શબ્દો સાંભળ્યા અને તપાસ કરાવી તો માલુમ પડ્યું કે મેળાઇનું મોત થયું છે. કાઠિરે થોડેસ્વારે મોકલ્યા. કરણસિંહ પરવતસિંહની પાછળ પાછળ દોડતો દોડતો ટૂંક સાણુંદના સિમાડા મુધી પહોંચ્યો.

પરવતસિંહે દોડયું બંધ. રાખ્યું અને અદ્યવાળી ઉભો રહી તે બોલ્યો “ મહારાજ ! હવે મને મારવો હોય તો મારો. મારા રાજનો વટ રાખવા મને જે ચોચ લાગ્યું તે મેં ક્યું છે. ”

“ પણ મારા ભાઇનું તે દગાથી મોત આણ્યું ? ” એમ સવાલ કરી કરણસિંહ તલવારથી તેને ચીરો નાંખ્યો.

પોળોનું લશ્કર જ્યાં પોતાનો સિમાડો છોડી આગળ વધ્યું ત્યાં સાણુંદની ફાજ સાથે તેને લદાઇ થઇ. સેંકડોની નાહકની ખરબાદી થઇ.

થોડા દવાગ પછી પોળોના રાવનો એક કાસદ સાણુંદ તરફ જતો હતો તેને સંગ્રહના બકારવડીઆઓએ પકડ્યો એની ઝડપી લેતાં કરણસિંહ પરનો એક પત્ર મળી આવ્યો. સંગ્રહએ તે પત્ર વાંચ્યો: “ સાણુંદના કાઠિરને માત્રમ થાય કે, મેળાઇને મારીને નમે મારી

હોડમાં મને હરાવ્યો છે માટે તમને ક્યાંયી ક્યાં સુધીની જમીન મારે આપવી તે લખી જણાવજો-લી. પોળોના રાવ. ”

એ પત્ર વાંચતાં જ શંગછને ખુનસ ભરાઈ ગયું. “ આખરે એણે મેળોછને માર્યો ? બસ આજથી હું પ્રતિજ્ઞા કરું છું કે ખાર મહિનાની અંદર કરણસિંહને હું જતે કેર કરીશ. ”

કાસદની ચિડી એણે ફાડી નાંખી. એને પોળો તરફ પાછો જવા ફરજ પાડી અને પોતે એક પત્ર લખી રાખી સાણુંદ તરફ જવા ઉપડ્યો.

ભાઈના મોતથી કરણસિંહ અપાર શોકમાં જે વખતે એકસો મહેલમાં બેઠો હતો તે વખતે શંગછએ આની હાથોહાથ તેને પત્ર આપ્યો અને કહ્યું : “ યાદ રાખજે હવે તે તારા કાળને તોતર્યો છે. ”

“ પશુ છે શું ? મેં...”

શંગછ કાંઈ સાંભળવા ઉઠ્યો રહ્યો નહીં. કરણસિંહે પત્ર ખોલી વાંચ્યો : ‘ આજથી મારી પ્રતિજ્ઞા છે કે સાણુંદના કરણસિંહને જન ખાર મહિનાની અંદર ત્રણ ઘડી બા-રશ્વરીઓ શંગછ. ”

(૮) કાકા ભનિજાની કૂંરતા.

કરણસિંહ હવે ખૂબ ક્રોધે ભરાયો. “ શંગછ હજીયે વેર રાખે છે અને ખરી વાતની તપાસ કર્યા વિના મારો જન લેવા માગે છે, તો હું એને જ ફાર મારીશ. ” એમ નક્કી કરીને તે જતે પુષ્કળ ઘોડેચારો સાથે શંગછને શોધવા નીકળી પડ્યો. તપાસ કરતાં કરતાં તે મુળી સુધી આવ્યો. ત્યાં શંગછ મળ્યો નહીં; પણ તેના કોકર સિમા-ડમાં શિકારે આવેલા તે મળ્યા. મુળીમાં કરણસિંહનું સાસરું હતું. મુળીનાં કોકરે આગ્રહ કરીને કરણસિંહને શહેરમાં આવવા કહ્યું. શંગછને શોધવામાં પોતે ખદ્દ આપશે,

એમ હિમ્મત આપી. જમાણરાજનો ખૂબ આદરસત્કાર કરવામાં આવ્યો અને પુષ્કળ દાસદાસીઓને તેમની તહેનાતમાં હાજર રાખવામાં આવ્યાં. એ આદરસત્કારને લીધે અને પોતાનાં પરમાર રાણીના આગ્રહને લીધે કરણસિંહને સાણુંદ પાછો જવાનું મન થયું નહીં કે શંગછની તપાસમાં આગળ જવાનું ચે લક્ષ્મી રહ્યું નહીં.

શંગછનાં માથુસો ચારે તરફ ફરતાં રહી, તેની હીલચાલ તપાસતાં હતાં શંગછને તેઓ મારફત ખબર થઈ કે કરણસિંહ મકુટુંબ પોતાને સાસરે મુળીમાં છે.

પોતાની પ્રતિજ્ઞા પાળવા તેણે તત્કાળ ઠરાવ કર્યો. પોતાના ભત્રીજા હાથીછને તેણે કહ્યું : “ તારો બાપ કરણસિંહના લરકરથી મરાયો છે. જેને માટે મેં પ્રતિજ્ઞા લીધેલી તે મેળોછ પણ કરણસિંહના હાથે મુઓ છે. આપણને બેને એના પર ખર્ચ વેર છે. માટે ચાલ, મારી સાથે. આપણે એનું અને એના કુળનું નિકંદન કરીશું. ”

હાથીછ તેની સાથે જવા તૈયાર થયો. તે બન્ને જણ સંજોગે વખતે મુળી પહોંચ્યા. તપાસ કરતાં ગાલુમ પડ્યું કે દરબારગઢ પાસેના એક મકાનમાં રોજ રાતે કરણસિંહ, તેમની રાણી અને બે કુવરો સુએ છે. એનું કારણ તેઓ સમજી ગયા. બે દરબારગઢમાં સુએ તો શંગછ સહેલાઈથી તેમને શોધી શકે એટલે તેઓને માર્યા જવાનો ભય ન રહે તેથી અજણવા મકાનમાં તે સુએ છે, એમ શંગ-છએ માની લીધું. “ શીકર નહીં, હું એનું સીધુંસમું મોત નહીં જ લાવું. ” એમ મનમાં ખગડીને મકાનની રચના તેણે તપાસી. એ મકાન એક માળનું હતું. એનો દાદર એક ચોગાનમાં પડતો હતો. નીસરણી ઉપર લંબ ચોરસ બાકરામાં પાટીકું વાસ્યાથી એ દાદર વમલ જતો હતો. મકાનને બારીઓ પણ

ખૂબ હતી સાંઘથીજ કોકો-લગિને યોગા-નમાં મંતાઈ રહ્યા.

રાત પડી. કરણસિંગ, તેની પરમાર રાણી અને તેના બે કુંવરા તેમાં મુલા આવ્યાં. બારીઓ તમામ બંધ કરી દેવાઈ અને દાદરનું પાટીક વાસી દેવામાં આવ્યું.

“હતારીની ! બારીઓ બંધ કરી દેવાઈ, એ કોક થયું નહીં !” શંગઘ બબડ્યો.

“કામ,” હાથીજીએ કહ્યું : “આપણે એથી મોળા પડીએ એમ નથી. ચાલો, દાદરનું પાટીક તોડીને અંદર જઈએ.”

“પણ પાટીક તોડવું કઈ રીતે ? એના પર કુહાડીઓના ધા કર્યું તો એ જાગી ઉઠશે અને હોકારા કરી મેલીને લોકને લેવા કરશે. આપણે મનમુખો મનમ રહી જશે.”

શંગઘ ચિંતાતુર બનીને ‘શું કરવું ?’ એની યુક્તિ શોધવા લાગ્યો. આખરે એને મદદને ઝાગતી એક યુક્તિ જડી હાથીજીનું કાંડું પકડીને તેણે કહ્યું : “સાંભળ : કેવી રીતે કામ કરવું એનો મેં દરાવ કરી દીધો છે. “દાદરના પાટીઆને માથું મારીને એક ધકકે ઉઘાડી નાખ્યા ગિવાળ છૂટશે નથી. તારી હિમ્મત ચાકતી હોય તો તું તેમ કર, નહીંતર તું તેમ કર. પથ એક સરત જો માદં મોન નીપજે તો કરણસિંહનો મોટો દીકરો અને મોજાજીનો મોટો દીકરો, એ બે જન્મે સાચુંનું રાગ્ય તારે ગરબે દિરસે વડુંગી આપવું.”

હાથીજીએ વિચાર્યું કે પાછલી વાતની ખટપટ મને નહીં હાવે. એક ધકકે દાદર તોડવાની વાત કોક છે. તેણે દાદર તોડવાનું માથું લીધું.

શંગઘએ કહ્યું : “ત્યારે સાંભળ : મારો મગો બાઈ અને તારો બાપ મરાયો તે જદ્દર તું કરણસિંહના બીજા દીકરા વીશેજીને મારી નાખીશ અને મારી પ્રતિજ્ઞા પ્રમાણે મોજાજીના મોન માટે તેને પોતાને મારી નાખીશ. બોય,

એ સિવાય બીજા કોઈને મારીને વેર લેવાની તારી ધમ્મ છે.”

“ના; ના; બીજા કોઈને વાંક નથી એ-ટલે “પાપડી બેગી થેળ શું કરવા બારીએ?” એમ કહી તેણે માથા પર ખુબ લુગડાં વીંટ્યાં અને દાદર પાસે જઈ આંખથી એની ઉંચાઈ માપી. પછી તે જમીન પર એટલીજ લંબાઈમાં દૂર ઉભો રહ્યો અને દાદરનું નિશાન બરાબર લક્ષમાં રાખી, “જય અંબે આમ !” એમ બોલી જોરથી તેણે દાદર તરફ દોટ મૂકી : નીસરણીનાં પગથીયાં ચપોચપ ચડી જઈને મોઢામાંથી લયંકર દુકાર કરતાં તેણે દાદરના પાટીઆમાં માથું એવા તો બળથી માથું કે પહેલેજ ધકકે પાટીક અધવચથી તુટ્યું ! પણ એનું માથું એની ગરદનમાં પેસી ગયું. જેથી નતકાળ તેનો પ્રાણ નીકળી ગયો : “શાબાશ છે તને, જવાન મરદ !” એમ બોલી ટૂંતાંત આતતાપી જેવી આકૃતિ ધારણ કરી હાથમાં ખુદ્દી તલવારે શંગઘ નીસરણી પર ચડી કરણસિંહ સુતો હતો ત્યાં પહોંચ્યો. કરણસિંહ જાગ્યો હતો. એક બાળકનું કાંડું પકડે તેમ તેનું કાંડું જોરથી પકડીને શંગઘએ તેને પધારી બહાર કાઢ્યો અને તલવાર ઉગામતાં ઉગામતાં કહ્યું : “મારી એક પ્રાંતના તેં ગર આપવા દીધી નહીં અને તારા લાગને માયો, તો લે, બીજી પ્રતિજ્ઞા કરાવવાનો બદલો.”

“સજ્જર” કરણસિંહ કહ્યું : “મારો ખુલાસો સાંભળો લે. મોજાજી અને દું દુંદુદુદ લદના દતા તે વખતે પરવતે દગાથી એનો પ્રાણ લીધો હતો. પરવતની પાછળ પડી મેં એ બદલ એનો જાન લીધો છે.”

“એમ ! તું સાચું કહે છે એની ખાતરી શી ?”

“મારા પાટવીના સંમતે.”

શંગઘને તેની પત્ની પડી. તેણે પોતાની કમરમાં બે નેત્ર સંગેમાંથી એક કરણસિંહને

આપતાં કહ્યું. “ હું તને બચાવતી તક આપવાનો નહોતો; પણ તે તારા પાટલીના સોગંદ લીધા છે તો તે તક આપું છું. ચાલ, આવી જા સામે. ”

“ નીચે યોગાનમાં ચાલ. ”

“ નહીં. અહીંજ લલીએ. ”

‘ ખચરદાર ’ અને ‘ હાશિયાર ’ના પો-કારો કરી બંને જણ એજ મકાનમાં તલચારાના દાવ બેસવા લાગ્યા. પરમાર રાણી અકાગઈ રોવા લાગી; છોકરા બગ્યા; તે પણ રડવા લાગ્યા. કર્ણસિંહે ત્રણ પાડીને રાણીને કહ્યું: “ રાણી, જે ખરા ક્ષત્રિયની પુત્રી હો; જે સાચા રજપૂતની રાણી હો; તો મારી ફરજમાં ચૂક પડવા ન દો. રજપૂત રડતો ન મરે; રજપૂતારાણી એને માયાબન્ધનમાં નાંખી, ન ડગાવે. ”

પરમાર રાણીએ આંસુ હંદાઈ નાંખ્યાં. છોકરાને ગોદમાં લઈ એણે પોતાના પનિદેવને યુદ્ધમાં ઉત્સાહ આપવા માટે હમતે મુખ ઉત્તેજનનાં વેણ કંદારાં ચાલુ રાખ્યાં. કંઈક વાર ત્રણી આ બે રજપૂતો વચ્ચે તલચારાની રમઝટ ચાલુ રહી. પણ શંકર મરણીએ યથોક્તો પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી વિના એને રહેવું ન હતું. બાળપણે તેણે જોયો એક ઝાટકો ફર મુકિંદને માર્યો કે-નેના ખમામંથી તલચારાએ કાચ ફૂટો યઈ ગયો.

કર્ણસિંહ પડ્યો એટલે શંકરએ તેના નાનાકંપર વિશેષાનું કાંઈ પકડ્યું: “ એને શું કરવું છે ? ” રાણી તપ્પી: “ શું કંઈ તું ખતરો નથી ? ”

“ એક ઝાટકે એના પ્રાણ લઈશ. મારા બાઈને ફરજે માર્યાં છે એનું વેર લઈશ. ”

“ કમળા યુદ્ધને છૂંદવામાં શો સાર ? ”

“ આજ એ કમળું યુદ્ધ છે. ” હાંન સ્વયંભૂતનાં શંકર મોહ્યો. “ મારાં કો વધારે

ખીલશે અને ત્યારે ધંતુરાના પુલની પેરે જેને ને તેને મારી નાંખશે. ”

“ સુરાસિત યુદ્ધ નહીં બને, એમ તું શા ઉપરથી કહે છે ? ”

“ એના આપ ને કાકાનાં કરમથી ! જે ચે રાજ માટે કુટુંબકલેશ કરી પોતાના પ્રાણ ખાયા. એના કરતાં એક ભણે કે કલેશનું કારણ જ ન રહે. રાણી, તમારા કીકરા ભવિષ્યમાં લટે વટે નહીં એ માટે આ દૂધમંત્રને અત્યારથી ડાખું છીક ! ”

અને એમ કહીને એ ફૂર આતતાપીએ બિચારા બાળકને પૂરો કર્યો.

(૯) “ ધાંટુના કેર. ”

શંકરએ મકાનમાંથી નીચે ઉતરી, પોતાના ભત્રિજા હાથીજના મડદાનું માથું કાપી લઈ, ત્યાંથી રતોરાત નાહો. પરમાર રાણીએ આકંઠ કરીને આખું મુળી જગાડ્યું. શંકરનાં સાહસની વાત બહુ મુળી-દોકારે પોતાના સ્વારો તેની પાછળ દોડામ્યા.

શંકર મુળીથી નાણીને ધાંટુમાં આપ્યો. એણે પોતાના સાચીદારને એકલા કર્યા શામના લોકોને એકલા કર્યા અને તેઓને કહ્યું: ‘ મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરી છે સાણંદના દોકારને જે આખરે માર્યો છે. સાણંદ અને મુળીની ફાજ જરૂર મારે વચ્ચે આપશે. જે તમમાં દિગમત હોય તો આવો, આપણે સઘળા બેગા યઈ ફાજનો સામનો કરીએ. ’

માગલોક્ષએ વિચાર કરી જણાવ્યું: “ અમે લડવા માગતા નથી. ”

“ તો હવે તમારા નસિબમાં જે લખ્યું દશે ને બનશે. હું તો અહીંથી ચાલ્યો જઈ છું. ”

શંકર એમ કહીને ધાંટુમાંથી ચાલ્યો ગયો. મુળીના દોકારે ધાંટુ તરફ ફાજ મોકલી દીધી અને ને જણાવે માણસમાંથી ફાજને

ત્યાં જવા કહેવરાવ્યું હતું. અને ફોજ ઘાંટુ-
માં આવી શંગજી ક્યાં છે એની તપાસ થેર
થેર ફોજનાં માણસો મોકલીને કરી પણ એ
દોડ માં આવ્યો નહીં. મુળી-ઠાકોરની ફોજના
ઉપરીએ તે ઉપરથી ગુસ્સે થઇ ગામ-લોકને
કહ્યું: “ શંગજીને ક્યા સંતાડ્યો છે તે કહો;
નહીંતર અમે ગામ આળી મૂકીશું. ”

લોકોએ કરગરી કરગરીને ના પાડી પણ
ફોજનો સરદાર ‘ એકને એ ’ થયો નહીં.
ગામની આસપાસ કાંટા ખડકી, કોઇને ખહાર
નહીં નીકળવા દઇ, એણે ગામ સળગાવી
મૂક્યું. પ્રજાનું એ વખતનું આકંદ હાતમ
દિલના માણસોનેયે ડગાવે; પણ લશ્કરીઓનું
દિલ ના ડચું વેરના અગ્નિથી સંતપ્ત
થયેલા તેઓ, એમજ માની એક કે-શંગજી
ઘાંટુમાં છુપાયેલો છે અને તે આ ગામ આળી
મૂકવાથી જરૂર મરી જશે.

‘ ઘાંટુનો દેર ’ ઇતિહાસ-પ્રસિદ્ધ છે એ
ગામની આગ એવા સખ્ત ચોકી પહેરા નીચે
મુળી અને ‘ સાણુંદની ’ ફોજેએ લગાડી કે-
તેમાંથી કુતરાં ગિલાડાં જેવાં જનાવર પણ
છટકવા પામ્યાં નહીં. આખું ગામ જળીને
લસીભૂત થઇ ગયું.

(૧૦) સમાધાન

‘ ઘાંટુના દેર ’ ને આઠેક દિવસ ચીત્યાં
રાણી સાણુંદ આવી અને પોતાના પાટવીને
રાજ તરીકે જાહેર કરવાના વિચારમાં હતી
તેવામાં શંગજી તરફથી એક પત્ર તેને પહોં-
ચાડવામાં આવ્યો. તેમાં લખ્યું હતું કે:
“ એકલા તમારા પાટવીને રાજ આપવાથી
મુખના દિવસ દેખાશે નહિ, પણ ઉઘટાં વધારે
દુઃખનાં ખીજ વાવશે, એ નક્કી સમજાવે.
પાટવીના પ્રાણ શંગજીએ મૂળીમાંજ એના
બાપ અને ભાઇ સાથે લીધા હોત; પણ જાણો
છો ? તેને કેમ છવતો છોડ્યો છે ? શંગ-
જીની પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા માટે ! શંગજીની

પ્રતિજ્ઞા છે કે કરણ અને મેળાછના દીકરાઓ
વચ્ચે સાણુંદનાં ગામડાં “ ચાર દુ ” ને ફોજે
વહેંચી આપવાં. જે ભવિષ્યનું સુખ મુશ્કેલીમાં
હો, જે શંગજીના ખહારવટાનો ત્રાસ હવે
ગમતો ન હોય તો એ પ્રમાણે ગામ વાંટણી
કરાવો અને પછી લેવે તમારા પાટવીને
રાજ તરીકે જાહેર કરો. મેળાછનો દીકરો
પોળામાં છે લી. ખહારવટીઓ શંગજી ”

રાણીએ આ કાગળ સાણુંદના દરબારી-
ઓને વંચાવેા ધણાનાં દિલ મૂળથી આ
કેશ માટે નારાજ હત રૂપતમાં શંગજીનાં
ખહારવટાથી ત્રાસ વર્તી ગયો હતો; વેરના
મૂળ ઉત્પાદેદા હયાત ન હતા અને ભવિષ્યમાં,
ઉપલી મોડવણથી, તમામ પ્રકારની શાન્તિ
થાય એમ હોવાથી સૌએ રાણીને સલાહ
આપી કે: “ એમ ક્યો; કંઇવાનું મ્હોં કાણું ! ”

મેળાછના દીકરાને પોળાથી બેસાવવામાં
આવ્યો. કરણસિંહના પાટવીના જેટલાં જ
સરખા ઉપજનાં સરખા હિસ્સાનાં ગામો તેને
આપવાનું દરાવવામાં આવ્યું. આ દરાવ
કરણસિંહના પાટવી અર્જુનસિંહને રાજ્યા-
લિપેક થાય તે દિનથી અમલમાં મૂકશે એમ
જાહેર થયું.

રાજ્યાલિપેકનો દિવસ આવ્યો તમામ
પ્રકારની તૈયારીઓ પછી નવા રાજાને તિલક
કરાવની ક્રિયા થતી હતી ત્યાં શંગજી એના
સાથીઓ સહિત આવી પહોંચ્યો. આ મંગળ
પ્રસંગે એ શું અમંગળ વર્તાવશે, એવી ખીક
ધણાને લાગી.

શંગજીએ અર્જુનસિંહને પૂછ્યું: “ નવા
કોર, કહો જોઇએ, ફટાયાની શી વ્યવસ્થા
કરી છે ? ”

“ કાશ, તમે જેમ મુશ્કેલી છે તેમજ
કરી છે અને મારા રાજ્યાલિપેક પછી એ
અમલમાં આવશે ” અર્જુનસિંહે જવાબ
દીધો.

“ ફટાયાનાં ગામેની યાદી બતાવો નેહએ. ” નવા કારભારીએ યાદી બતાવી. શંગેશ એ નેહને હસ્યો અને બોલ્યો: “ મેં આટલી બધી ધારણા નહોતી રાખી, આમાં ફટાયાને બહુ આપી દીધું છે. આ યાદી હું રફ કડું છું અને ગામેની વહેંચણી એવી રીતે કરું છું કે પાટવી અને ફટાયા વચ્ચે ફરક રહે ” તેણે એક નવી યાદી બનાવી જેમાં સારી ઉપજનાં પાટવીને નામે અને મધ્યમ ઉપજનાં ફટાયાને નામે લખ્યાં. એ યાદી તેણે જતે બર સભામાં વાંચી સંભળાવી.

એ સાંભળનારા ખરેખર હસી યઇ ગયા. શંગેશએ આખરે ખરો ન્યાય તોલ્યો એમ સૌએ કબુલ કર્યું.

આનંદમાં શંગેશએ હવે અંતરાય રાખ્યો નહીં. અર્જુનસિંહનું તિલક ચડ્યું અને મંગળ વાજિંત્રધ્વનિ વચ્ચે તે સાણંદનો નવો કારભાર બાહેર થયો.

નવા વસા પ્રમાણે અર્જુનસિંહની ગાદી ન્યારે સાણંદમાં થઇ ત્યારે મેજાહના દીકરા પૃથ્વીરાજેશની ગાદી આવળામાં થઇ.

અર્જુનસિંહે શંગેશને વિનંતિ કરી: “ ગઇ ગુજરી ભૂલી જાઓ. હું પણ ભૂલી જાઉં છું અને તમે ફરી મારા કારભારી સાઓ. ”

ફિલ્લો પડી જઇને શંગેશ બોલ્યો: “ હાય ! આ હત્યારા જોળીઆને હવે કારભાર કરવું બાકી રહ્યું છે ? ના ના. હવે આ જોળીઉં કોઇ જંગલમાં અટકાઇ મરશે અથવા નદીમાં તણાઇ જશે ! ”

જેવટના શબ્દો બોલતાં તે ખુજ ગળગળાં થઇ ગયો અને જિંદગીભરમાં જેની અંખ-

“ મેંથી એક આંસુ પણ ‘બધું’ નહતું તેની આંખમાંથી આંસુનો પ્રવાહ વહી રહ્યો.

(૧૧) શ્રી રણછોડરાયનાં ચરણમાં.

શંગેશ ત્યાંથી તરતજ ચાલ્યો ગયો. દ્વારિકામાં બીજે પ્રભાતે ન્યારે શ્રી રણછોડરાયની આરતિ થતી હતી ત્યારે તે જઇ પહોંચ્યો. આરતિ થઇ રહ્યા બાદ એક લકતજને ત્યાં એકદા મજેલાઓને ગીત ગવાવ્યું:

“ પતિત કે પાવન શ્રી યદુરાયા ”

એ ગીતનો પ્રથેક શબ્દ શંગેશના કાનમાં ગુંજી રહ્યો ન્યારે ગીત ગવાઇ રહ્યું ત્યારે તે સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરતો જમીન પર સુતો અને દીન વાણીમાં બોલ્યો:

“ હે રણછોડરાય ! તું ને સાચેજ પતિતનો પાવન હોય તો મારી અરજ ધ્યાનમાં લેજે. મેં બહુ હત્યાઓ કરી છે. મારા બ્રહ્મીને માર્યો છે; એના છોકરાને માર્યો છે. જહારવટામાં હજારોની હાથ લીધી છે; કંઇક માતાઓને એમની જિંદગીનાં તૂટ પારાં સંતાનવિહોણી બનાવી છે મારાં પાપનો પાર રહ્યો નથી; પણ હે સત્યના બેલી ! ને આ બધા પાપ મેં મારા સ્વાર્થને ખાતર કર્યાં હોય તો આ જોળીઆને રક્તપિત્ર ક્રોધ ને વિદ્વેદાટકનાં ભયંકર વ્યાધિ યજે; પણ ને મારા ક્ષત્રીવટના ટેકને ખાતર, મેં જેને નધણીઆતો માન્યો, જેને અન્યાય થતો લાગ્યો, તેનું ધણીપદ ફરાવવા ખાતર, ન્યાય અને સત્યનો પક્ષ છાડ, આ બધું કર્યું હોય તો, હે પ્રભુ ! મારા પ્રાણપ્રેરેને તરત આપના દરબારમાં બોલાવી લેજે. ”

એ શબ્દો તે બોલી રહ્યા કે તરતજ તેનો પ્રાણ નીકળી ગયો !

આજ દ્વારિકામાં એ શંગેશનો પાળીઓ છે.

લેખક: ૨૧ અંબાલાલ નૃ. શાહ

મનહરના પિતા શ્રીધર, પૂતવધુ સાથે દુઃખભરી વાત કરી રહ્યા હતા. આજ સવારે ઉઠતાં જ પુત્રવધુ મધુરીએ, મધુર સમાચાર આપવાને બદલે તેમની સામે એક પત્ર ધર્યો. આથી એઓ ખુબ ચડબડ્યા લાગતા હતા. એ પત્ર નીચે મુજબ હતો:—

“ પૂજ્ય પિતાશ્રી,

આપને આ પત્ર વાંચવા મલશે, ત્યારે હું અમદાવાદ સત્યાગ્રહમાં જોડાઈ ચૂક્યો હોઈશ. આપને આ સમાચારથી જરૂર દુઃખ થશે; પરંતુ દેશની આ કટોકટીની ધડીએ, દરેક માળાપે આવા પ્રસંગોને વધારતાં શીખવું જોઈશે.

આજ લગી હું મારી નિર્જાતાથી આ સત્યાગ્રહની લડતથી દૂર રહ્યો; પરંતુ એક પ્રસંગે મારી આંખ ઉઘાડી દીધી. મ. ગાંધીજીની ગિરફતારીથી આખું હિન્દુસ્તાન મુગમી ઉઠ્યું છે, એવે વખતે આપે પણ હડતાળમાં ઇચ્છા-અનિચ્છાએ ભાગ લીધો. હું આપના સ્વભાવથી બરાબર પરિચિત ગણાઉં એટલે જ મેં મૂળથી કહી મૂક્યું હતું કે આપ એ હડતાળ પાડવામાં જરા પણ ચુક કરશો તો સત્યાગ્રહમાં જોડાવાને હું હવે પછી સંમતિ મળી ગયું સમજી જોડાઈ જઈશ. સંમતિ આપી; છતાં પાછળને બારણે નજીવી રકમ મલવાની આશાએ વેચાણ કર્યું. આ નદની

શી બૂલ નહોતી. હવે આથી સંમતિ મલી ગઈ સમજી સત્યાગ્રહમાં જોડાઈ છું એટલો જ અર્થ નથી. વિશેષ અર્થ એ થાય છે કે, પ્રિયપાત્રની ખોટ યતાં કરશો ધંધો ચૂકતો નથી; એ હાલત આપણી હોવી જોઈએ, એ ન દેખાઈ ગાંધીજીની ગિરફતારીએ આપણે સમોટ કામ કરતા થઈ જવું જોઈએ એને બદલે ચોરી છૂપીથી વેપાર થાય, એ તો ધણું જ શરમાવાનું ગણાય આ પાપનું પાયશ્વિત પિતા ન કરે તો પુત્રની ફરજ થઈ પડે છે અને એના પ્રાયશ્વિતમાં આજથી હું મારી બધી સેવાઓ દેશને ચરણે ધરું છું. દેશે યુવાનો પર મોટો મદાર આંધ્યો છે અને તે હાકલને દરેકની જેમ મારે વફાદાર નિરૂપવું જોઈએ. આ બાબતમાં કશી અધૂરતી લાગશે, તો આ પત્ર આપનાર પોને જણાવશે.

લિ. રવાનગ્યવાંચુ
મનહરના પ્રણામ. ”

પત્ર આપનાર મધુરી હતી. મધુરીએ શું કહ્યું તે જાણવાને માટે પતિપત્ની વચ્ચે થયેલી વાતચીત જાણી લેવી જોઈશે. એ રાત્રિએ થયેલી વાતચીતનો સાર આ હતો:

મધુરી, શયનખંડમાં મદમદ હસતી આવી એટલે તેનો સત્કાર કરતાં મનહર બોલ્યો:

“ મધુરી, તારી મધુરતાએ મારા હૃદમાં આજે નૂતન તૃકાન જન્મ્યું છે. તેને શમાવવાનો મારો આજનો નિશ્ચય છે. ”

“ એ તૃકાન કયું છે, એ જાણવાને હું હક્કદાર ખરી ? ” મધુરીએ ભાવપૂર્ણ દૃષ્ટિએ પૂછ્યું.

“ જરૂર; એ જાણવાવાને તો આ મારી શરૂઆત છે. હું લાંબી પ્રસ્તાવનામાં ઉતર્યાં સિવાય જાણવી હઈ કે મારા દિલમાં ધણો વખત થયાં દેશસેવા કરવાની ધગશ છે. એ ધગશ પૂરી કરવામાં મને પિતાશ્રી તરફથી ફટલાકે વિશ્વો નડ્યાં છે. પિતાશ્રીને નિંદવા કરતાં એમ કહું કે હું મારી નિર્જનતાએ સત્યાગ્રહમાં જોડાઈ શક્યો નથી. બોલો, તમારું શું માનવું છે ? ”

“ મારું ગમે તે માનવું હોય તે હું અત્યારે નથી જાણવાવાની. મારા હૃદયમાં શું છે, તે જરૂર પડશે તો જરૂર જાણાવીશ. પરંતુ પ્રથમ તમે તમારી વાત સ્પષ્ટ કરો એટલે ધણી ચોખવટ થાય ! ”

“ તારો સ્વભાવ મને ધણો ગમે છે. ગાંધીજીની ગિરજતારી નિમિત્તે પડેલી દડતાલ પિતાજીએ બરાબર નથી પાળી. એમણે નજીવા લાભ માટે પાપ કર્યું છે, તે મેં બતાવી આપ્યું છે. એ પાપના પ્રાયશ્ચિત્ત તરીકે કહો કે એક નિમિત્ત ગણો-જે કહો તે પ્રમાણે આજે મેં ધણા વિચાર પછી એ નિર્ણય કર્યો છે કે આજ રાત્રેજ મારે ચૂપકીનીથી અમદાવાદ આપ્યા જવું. ”

“ નાથ, ઉતાવળ તો નથી કરતાને ? ”

“ મધુરી, આ કેવા શબ્દો ? જેણે મારા રાષ્ટ્રીય વિચારોને આજ લગી ચોખ્યા છે-ઉત્તેન્ત્યા છે, તે આમ નાદિગ્મતભર્યાં શબ્દો કેમ બોલે છે ? ”

“ આમાં નાદિગ્મતભર્યું શું છે ? હું તો તમને એટલુંજ પૂછું છું કે તમારો આ માત્ર ઉભરો તો નથી નેર મારો પતિ રણમાં

ધસ્યા પછી ધાની ખીંટી પાછો તો નથી ફરનારને ? શાન્તિમય અદિગ્મક યુદ્ધમાં માત્ર ધાજ ખમવાના છે, એનો ખ્યાલ છે ને ? ”

“ ઓહ, મને પાણી સંકાવનાર કોઈ રણચંડીના શબ્દો મળે છે, એમને ? આવી પત્ની પામવાને માટે હું કેવો ભાગ્યશાળી છું ! ”

“ સમજ; પણ હું જેને રવોન્માદ સમજો છે, એવો પતિ પામી છું, તે માટે- ”

‘ મારા કેસરભીના કન્ય હો !

સીધાવેલું રણવાટ. ’

એ ગીતમાં ગાનારી બનું છું, તે માંડે ઓછું ભાગ્ય ગણાય કે ? ”

“ ધન્યવાદ આપવામાં બહુ ઉતાવળા થવાની જરૂર નથી. આજનો મારો નિશ્ચય પાર ઉતરવા દે. પિતાજી હજી મોબદૂ છે. મેં આ પત્ર લખી રાખ્યો છે અને એ પત્ર પૂરું તારે જ આપવો, એવો મેં વિચાર કરી રાખ્યો છે. સૌને સત્ય વાતથી વફા કરવાનું કામ તારું જ છે. બોલ, આ બધું કયું છે ? ”

“ કયું ? આમાં તે શી મોટી ધાંડ મારવાની છે તે ? તમે દેશની યશવેદીમાં હોમાવા જાઓ છો અને મારે એટલે તેમની પત્નીએ માત્ર તેના સમાચાર પહોંચાડવાનું કામ કરવું ! એટલે કે ઘેર બેઠાં રાચવું ! વાહ, મરકરી પણ ઠીક કરી જાણો છો ! ”

‘ જસ, આટલુંજ કામ થશે, તો જમ થશે; ત્યારે આ પત્ર અને હું આ કુપડયો, સાચે માત્ર ખાદીનો લેગાશ અને ખાદીની જોળી રાખું છું-બીજી કોઈ પણ તરખટમાં પડવાની જરૂર નથી ’ થોડીવાર અટકી મધુરીની શાન્ત મનોરમ મૂર્તિ તરફ એટી ટશે નિદાગતાં મગમગો થતાં બોલ્યો : “ પણ પ્રિયે, ન કરે નારાયણ ને આ આપણું છેલ્લું મિલન બને તો ? ” મનદર જતાં અટક્યો

“ નાથ; જીવનનો આવરો મોદ થો !

તમે માનો છો ખસા કે આ હવન પછી આપણું પુનર્મિલન અશક્ય છે ? વ્હાલા, ગંગાજળ ન થાઓ-એ ડરોએકું કામ છે-કાંચરતાની નિશાની છે. વીર પુરુષ આગળ પાછળનો કશો પણ વિચાર કર્યા સિવાય કર્તવ્યની ખાતર જ પક્ષાવી દે છે. 'ડગલું બધું કે ના હટવું, ના હટવું.' એ ઝોજ-સ્વિની દડી રખે ભૂલતા ! ”

“ દેવી, હું મનુષ્ય છુંઃ ભૂલ્યો-હુ મારા કર્તવ્યપંથ ભૂલ્યોઃ રાસત રાહ બતાવનાર પ્રિયતમ દેવી મારા કર્તવ્યપંથ હવે મને સાવ સ્પષ્ટ જણાય છે-હજમાજો થયો છે. હું જાઉં છું અને દેશના કાર્યમાં મારાથી બનતી બધી શક્તિ આપું છું. ”

અને પછી બંને બેટાં અને વિખૂટાં પડ્યાં. અંધકારમાં જાંખા તારાઓનું તેજ સરી રહ્યું હતું અને માર્ગદર્શક બની ઉત્સાહ આપતા હતા.

[૨]

રાત્રિ કે દિવસ ક્યારે ટકી રહ્યાં છે ? રાત્રિ પૂરી થતાં પ્રભાતનાં સુવર્ણકિરણો જગતને જાગૃતિકાળનું ભાન કરવવા લાગ્યાં. આજે મધુરીના ઉત્સાહનો પાર નહોતો અને શ્રીધર પોતાના વસુના વિચારમાં કંઈક આનંદમાં તો કંઈક દુઃખમાં જોડાં ખાતા હતા.

પિતાપુત્ર સંવાદમાં ઉદતાં જ મજાતા હતાઃ પરંતુ હજી જગી પુત્રનાં દર્શન નહિ થવાથી શ્રીધરે સદજ પૃષ્ઠા ખાતર પુત્રવધૂને પૂછ્યું. જવાબમાં પત્ર રચ્યું કર્યો. પત્ર વાંચતાં જ રોદ આંખે વહતી ખૂબ જાટકબ્દી કદાચી નાંખી. ધરનાં બધાં માણસો બેગાં યથા ગયાં. ટુંકામાં દિન્દુ સંસારમાં આવે ટાળે જે ગતવાન્નેજ હોય છે. તે બધું બની ગયું. કાર્ત્ત વેદને કાળગુપ્તી તો કાષ્ઠ ગદ્ય વિગેરે વિશેષજોથી નવાજવાં લાગ્યાં.

મણિપુર ગામ ન્હાવું હતું એટલે આ

વાત વાયુવેગે પ્રસરી ગઈ. સુવંકામાં રાષ્ટ્રીય ચેતનનું પૂર પેકું હતું એટલે મનહરના આ કાર્યથી સૌ કાષ્ઠ એને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. પરંતુ મધુરીએ પણ તે કાર્યમાં પૂરો સાથ આપ્યો હતો, એ વાત જાણવામાં આવી ત્યારે તો વિશેષતઃ ઉત્સાસનો પ્રશ્ન બન્યો.

શ્રીધરનો રોષ શમવા માંડ્યોઃ પરંતુ તેમની પત્ની માયા શાન્ત પડવાને બદલે વધારે અજાણ કરવા લાગ્યાં. બધાએ અમદાવાદ જવાનો નિર્ણય કર્યો અને મનહર સત્યાગ્રહમાં જોડાયો હોય તો ત્યાંથી પણ સુખરૂપ ઘેર લાવવાનો સંકલ્પ કરી રાખ્યો.

મણિપુર ને અમદાવાદ વચ્ચે ઝાઝું છેડું નહોતું. મોટર સર્વિસ ચાલુ હતી એટલે એ એક મોરો લાલ હતો. એક કલાકમાં મનહરની ભાળ લાગી ગઈ. મનહર જે આશા રાખી હતી તેમજ બનવા માંડ્યું હતું. તે હસતો હસતો સામે ગયો અને મૌને પડે પડ્યો.

માતાપિતાએ, જેટલી દલીલ કરી શકાય તેટલી બધી કરી, પણ બધું વ્યર્થ ગયું. એમણે તો ધરામણા જનાર ટૂંકડીના નામકને પણ વિનંતિ થાય તેટલી કરી, પણ સર્વે નિષ્ફળ ગયું.

મનહરે જણાવ્યુંઃ “ પિતાજી, આપે હડતાળને દિવસે જે કમાણી કરી, તેથી વિશેષ ધણું અર્થ દરી નાંખ્યું અને તે બધું વ્યર્થ ગયું છે મને લાગે છે કે આપણા ઉપરથી આપ વેને કંઈ પણ પાક લેવા ધારતા હો તો કાષ્ઠ શકો છો. ”

“ લાઇ, જે તું પેસાનીજ વાત કરતો હોય તો તું કહે તેટલું નાણું સત્યાગ્રહ કાળામાં ભરીએ, પણ પાછા આવવાની વાત કર ! ”

માતા બોલ્યાઃ “ હા, અને તું એકનો એક દીકરોઃ કહે તને વિખૂટાં કરતાં અમરું દેવું કેમ આવે ? તારી વડુ તને ગમે તે સમજાવે તેને તું ખાતમાં ન ગુખ-એ નાદાન છે ! ”

મનહરે બંધાનો સામટો રહીયો વાળ્યો :
“આ, દેશ તો બનીશલક્ષણાનો ભોગ માગે
છે. વધારે દીકરાવાળો એક દીકરો આપે એમાં
મોટી વાત નથી. એકનો એક દીકરો આપ-
વામાંજ વડાઇ છે. અને બા, તું મધુરીની
વાત કરતી હોય તો સમજ કે એને માટે
આપણે મગર થવાનું છે, એટલું જ અત્યારે
તો કહું છું । પિતાજી, દેશ આજે તન,મન
અને ધન બધું માગે છે; એટલે એટલું
આપી શકાય તેટલું આપવામાં કોઇએ પાછી
પાની ન કરવી નેહએ ।”

પિતા સમજયા અને આશીર્વાદ આપ્યા.
કશે ઉપાય નથી જાણી માતાએ પણ હૃદયના
આશીર્વાદ આપ્યા. તેના જીવનની ચિંતા
ધૃશ્વરને સોંપી સૌ નિશ્ચંત બનવા પ્રયાસ કરવા
લાગ્યા.

આખરે સૌ વેરાયાં-એક મણિપુર તરફ
તો અન્ય ધરામણાની ભૂમિને નિજ સ્થિરથી
પવિત્ર કરવા તે તરફ આ સ્થળજ એવું
હતું કે ત્યાં વીરઆદુતિ અપાતી હતી.
મનહર તેની ટૂંકડી સાથે પવિત્ર યાત્રાએ
ઉપડ્યો અને પહોંચી પણ ગયો. માતાપિતાનાં
આશીર્વાદ તથા સંમતિ પામવા બદલ ધૃશ્વ-
રને અંતઃકરણપૂર્વક માદ કરવા લાગ્યો. આજ
સગથે મધુરીની મધુર મધ્યસ્થતાએ કેટલું
ચુંદર પરિણામ આપ્યું, તેનો વિચાર કરતાં
તેનો પ્રેમ સમજી શક્યો. પતિપત્નીનો સાચો
પ્રેમ હોય તો રાષ્ટ્રના કાર્યમાં ઉત્સાહ રહે
છે. રાષ્ટ્રના કલ્યાણને લાત મારી પતિપત્ની
પ્રેમી હોવાનો દાવો કરે તો એ માત્ર જાળજ છે. એ
મુજબ મનહરના ઉત્સાહનું પૂર અખડિત
રીતે વહેવા લાગ્યું. શુદ્ધ પ્રેમના નિશ્ચય
આગળ વિદ્વો આપોઆપ દૂર રહે છે.

[૩]

‘મધુરી હવે એકલી પડી હતી. તેના
દિવસો અત્યાર લગી પતિના કાર્યમાં પૂરાઈ

રહેવાથી વહી જતા હતા, પણ હવે તો તે
એકલી અટૂલી પડી ગઇ હતી. તેના જેટલું
અદ્વરજાન અને એટલી સમજ-કશુંયે તેના
નહાના શા મામના સ્ત્રી વર્ગમાં હતું નહિ.
આજ લગી તો સામુસસરાને સવિનય સમ-
જવીને રાષ્ટ્રીય વિચાર સમજતા કરી દીધાં
હતાં, જેને પરિણામે, દુકાનમાં ત્રિલાયતી
કાપડ છતાં, પોતે દેશી તથા ખાદી પહેરતાં
યઇ ગયાં હતાં. પરંતુ તેનું કાર્ય અમાપ
ખાદી હતું તે એકલી શું કરી શકે ?

પણ એ કંઈ એમ હારે એમ નહોતી.
તેનો ઉત્સાહ જ્યારે ખૂટતો, કે તે ગ્રામ્ય-
જીવનમાં ઘટ્ટાપક્ષી વ્યક્તિઓથી કંટાળતી,
ત્યારે ધૃશ્વરને પ્રાર્થના કરતી કે તેનામાં સ્ફુટિ
હોય તે પૂરી કરી નવજીવન આપે । ખરે,
સાચા દિલના માણસ માટે કશું અશક્ય
નથી. ધૃશ્વરે તેની પ્રાર્થના સાંભળી હતી.

રેડિયા-તકલી વર્ગ ખોલ્યો હતો એટ-
લુંજ નહિ પણ દર રવિવારે બહેનોની
મીટિંગ રાખી હતી. શરૂઆતમાં તો તેને
ચારે કોરથી અપમાનજ સાંખવાં પડેલાં.
આપતિનો પાર નહોતો અલખત એનાં સામુ
તથા સસરા હવે તેની પડખે હતાં; પરંતુ તે
સિવાય સર્વત્ર અંધકારજ હતો.

આજ દરમિયાન મનહરના સગાચાર
આવ્યા. જાપામાં બધી વિગત હતી. મીઠાના
અમરો પર જે અહિંસક ધાડ લઇ જવામાં
આવેલી, તેમાં મનહર મોખરે હતો. લાડીના
અસલ માર છતાં, વારે વારે મૂઠ મારથી
બેલાન થઇ શૃત્યની અણી પર છતાં, બસ,
તે જનજીત થતાં વેંતજ આગળ ધપ્યેજ
જતો હતો. પણ આ દશા લાંબો વખત
ન ટકી. લાડીરાજ્યો તે છેક બેલાન થઇ ગયો.
તેની સ્થિતિ ગંભીર બની હતી.

માતાપિતાનું હૃદય આ ધા ન ઝીંકી.

શકે; પરંતુ મધુરીએ એટલું સરસ પ્રવારકામ કર્યું હતું કે બીજા ઘડીએ નવજીવન પામ્યાં. તેમનાથી જે કંઈ થઈ શકે તે સંપૂર્ણ નિઃશ્વસનથી મનદરની છાંદગી માટે કર્યું; પરંતુ તેને ગંભીર સ્થિતિમાંથી ઉગારનાર નિઃસ્વાર્થ સેવા હતી. મધુરીનો સૌભાગ્યમણિ આપદમાં હતો; છતાં સૌભાગ્યમણિને અમર કરવાનો એની પામે એક કિમીયો હતો.

તેણે રાતદિવસ એક જ કામ હાથ રાખ્યું હતું, જેને પરિણામે મણિપુરનાં ઓપુરોમાં અપૂર્વ જાગૃતિ આવી. વિલાયતી કાપડ પર પિકેટિંગ એવું તો સફળ બનાવ્યું કે વેપારીઓએ પોતે જ વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કર્યો તથા તે વેચવાનું પણ બંધ કર્યું.

યુવકસંઘ તથા સ્ત્રીમંડળ રચાવવામાં આવ્યાં હતાં. આ બધાએ એક સુપથી એટલું સરસ કામ કર્યું કે આ ગામ આદર્શ બની ગયું. માત્ર અમલુ કામ પૂરી જાગૃત થઈ નહોતી. દારૂ પર પિકેટિંગ હતું જ. મધુરી, તેના મધુર સરોવર રાષ્ટ્રગીત લલકારી વાતાવરણ પવિત્ર કરી મૂકતી. દારૂનિબંધની પ્રતિષ્ઠા ફાવવા લાગી અને દેશ આપવાનો મોહક રખાયો.

સરકારની આંખમાં મધુરીની સુનત પ્રગટિ ખૂંચતી હતી. ત્યાં હતું નરનું ત્યાં મરકારની જડ હજારી જવા ગેલી. આના કારણમાં મુખ્ય મધુરી જ હતી, એ દરે છુપુ નહોતું રહી શક્યું.

મધુરીને સરકાર દિન વિરહની એ ચળવળમાંથી નીકળી જવા અને તેનો મુખ્ય હાથ ઉઠાવી લેવા, અનેક રીતો અખત્યાર કરી પગલાં ચલાવી કરી; પરંતુ મધુરીએ જે નિષ્ઠા કર્યો હતો, તે અસાધારણ હતો. આખરે તેને જાણવાને ખાતર બે મુતોને એક પછી એક ગિરફતાર કરી જેલનીવાસી બનાવી લીધા. એ પ્રસંગોને વસાવતી મધુરી

આગળ વધી. આલુઆલુનાં સ્થળોમાં પણ તેણે ક્રાન્તિકારી ભાવણોની દારમાળા રાખી દીધી અને બધે પ્રચંડ દાવાનળ સળગાવી દીધો.

સરકાર મુંઝાવા લાગી. શું કરવું તેનો રસ્તો ન જડ્યો. સરકારનું નારીસન્માન હાથે લાગ્યું અર્થાત્ તેને ગિરફતાર કરવાનો આખરનો નિશ્ચય કરી લીધો.

આ છૂપી ગસસત છૂપી ન રહી શકી. ગિરફતારીની વાતથી તે વધારે ઉત્તેજિત બની બધે ધૂમવા લાગી. તેનાં ભાવણોમાં આં વસ્તુ મુખ્ય સ્વરૂપ લેવા લાગી.

પોતે ગિરફતાર થનાર છે, એ વાત જાણવા મનહરને પત્ર લખવા બેઠી. આ દરમ્યાન મનહરની તળીયત સુધરતી ગઈ હતી. ભયકારક સ્થિતિ તો ક્યારની ટળી ગઈ હતી અને એમાં સત્યનો પ્રેરક ઇશ્વર જ હતો. પધારી પર માંદગી ભોગવતો માણસ આવે અવસરે અવસાન જ પામે, એવો મનહરના પત્રનો આશય હતો તેને લક્ષ્મી રાખીને મધુરીએ લખવાનું બધું ટુંકમાં લખી દીધું.

પત્ર લખી પોષ્ટ કરી દીધાં. આજ માર્ટિંગમાં એક રાજુરંદીની જેમ રાત્રિ અદિગત ગત લડવા માટે પોતાને જે માન ગળવાનો પ્રયત્ન પ્રાપ્ત થયાનો છે, તેથી શ્રીએ આનંદ પામવું જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ એક પછી એક નરનારીને બહાર પડી દેશનું મહોત્સવ જાણ પરવા એણે લાલ કરી. તે કાર્ય પત્રી જવા પછી તરતજ તેની ગિરફતારી કરવામાં આવી.

આ ગિરફતારી વખતે સારી સંખ્યામાં પોલીસો દાખલ હતા; પરંતુ સૌ શાન્તિથી એ પ્રસંગને વધારી રચનાત્મક કાર્યમાં વિશેષ વૃત્તાવધી લાગી ગયાં

[૪]

મનહરની તખીયત હવે મુધરી ગઇ હતી. સામયિક પત્રો પરથી એ જાણી શક્યો હતો કે મુધરીની કાર્યશક્તિએ તેના ગામમાં અગ્રણ્ય પલટો આણ્યો હતો તેનો વિચાર ઘેર જઈ, કુટુંબ સાથે રહી, બધાની ધ્વજા સાથે નિરાંતે પાછા આવી, પછી લડતમાં જોડાવાનો હતો; એટલા માટે સરદારની રજા લેવાનો પણ નિશ્ચય કર્યો હતો.

પણ આજ અવસરે તેની ટપાલ આવી. પરખીડીયું હાથમાં લેતાં મુધરીના હસ્તાક્ષર લાગ્યા. ઉદ્ભાસપૂર્વક પરખીડીયું ફેંડી અંદરના કાગળને બહાર ખેંચી કહાડી વાંચવા લાગ્યો:

“ પ્રિય મનહર,

હાડીના ભોગ થવા જેટલી મારી લાવકાત હોય એમ મને નથી લાગતું. મને તમારા ભોગતું લાન થાય છે, ત્યારે હું હજી કંઈ કરી શકી નથી, એમ સદૈવ લાગ્યા કરે છે. મને તમારા શબ્દો યાદ આવે છે, ત્યારે તો વળી ઘણું દુઃખ થાય છે. પયારીનું મૃત્યુ મરવાનો મારો નિર્ધાર નથી. તમારા ભોગની પ્રેરણાએ હું જે કંઈ કરી શકી છું, પા કરી શકું છું, તેના ચિંતાર આપવો વ્યર્થ છે. તમને તમારી પત્નીથી ભવિષ્યમાં સરમાતું ન પડે, તેટલા માટે હું જ્યાં શક્ય ભોગ આપવા તૈયાર છું; પરંતુ મારાં એટલાં સદ્ભાગ્ય નથી. અત્યંત જાણી જૂઠા થયો કે નિરાંતનો ભોગ જે જેલ છે, તેનું મારું સદ્ભાગ્ય ઉઘડી ગયું છે. આ પત્ર મળશે ત્યારે તો હું ગિરફતાર થઈ ચૂકી હોઈશ.

હું સમજું છું કે તમે સાજ થયા પછી

ફરી લડતમાં જશેજ. હવે તમને જે જેલ મળશે, તો તો આપણે બન્ને સાચરમતી જેલમાંજ હોઈશું. આપણી વચ્ચે અનેક દિવાલો હશે; પરંતુ એ જડ દિવાલો આપણને આડ ઉભી કરી શકે છે ખરી ? તમે સાજ થઈ સત્વરે લડતમાં જોડાઓ, એવી પવિત્ર આશા સાથે —

રાજદાસી “ મુધરી ”

આ પત્ર વાંચનાંજ મનહર, પોતાના ઘેર જવાના પામર વિચારો માટે શરમાવા લાગ્યો અને મુધરી પોતાની પાસેથી જે પ્રેરણા લીધાનું લખે છે, તેજ પ્રેરણા તેને તેના પત્રમાંથી મળી ગઈ.

જે કારણસર સરદાર પાસે જવા વિચાર કરતો હતો, તે કારણસર નહિ, પણ તુરતનીજ ટૂંકડીમાં રવાના કરી આપવા માટે વિનંતિ કરવા તે ઉદ્દેશો. સરદારે હજી આરામ લેવાની જરૂર છે, એમ જણાવ્યું; છતાં તે વાતનો ઇન્કાર કરી પોતે પોતાનો આગ્રહ ચામુ રાખ્યો. છેવટે બીજેજ દિવસે મનહરને નાવક સ્થાપી એક ટૂંકડી મોકલવામાં આવી.

પણ મનહરની ઉમેદ ધર ન આવી. મનહર શો ગઝબ કરી શકે છે, તે અમલદારોએ સગી આંખે નિહાળ્યું હતું. આથી તુરતજ તેની ગિરફતારી કરવામાં આવી.

બીજાની જેમ મલિપુરના નિવાસીઓએ વાંચ્યું કે શીમતી મુધરી બહેનને તથા શ્રી. મનહરલાલને પણ છ માસની સજા કરવામાં આવી હતી.

આથી વિશેષ વરતુ એ હતી કે મનહરની જગા તેના પિતાએ લીધી હતી અને મુધરીનું કાર્ય તેની સાસુએ ઉપાડી લીધું હતું.

લેખક: રા. તારાચંદ્ર પેાપટલાલ અડાલત

૧ બહુરત્ના વસુંધરા !

“ દિવેશ્વર જોશી ! હવે વૃદ્ધાવસ્થામાં તો નરા વિશ્રાંતિ લ્યો. આમ હસરડા ક્યાં સુધી ક્યાં કરશો ? ”

“ શું કર, હકાર સાહેબ, જેનું હુણ બાધું તેનું મન તો રાખવું જોઈએ ને ! નગર મને વર્ષાસન આપે, ધાંગત્રા પણ વર્ષાસન આપે, એટલે તેડું આવે ત્યારે જવું તો જોઈએ જ ને ? આપની કૃપા છે એટલે બધું નબ્બે જાય છે ! ”

“ કૃપા નહિં પણ ગરજ ! તમારા બુદ્ધિબળને લીધે તમે ત્યાં જાઓ ત્યાં કાલો છે. તમે માગીયાનું કારભાર દીધાવ્યું છે. તમારા જેવો બીજો કારભારી ક્યાં શોધવા બેઠો ? ”

“ બહુરત્ના વસુંધરા ! હકાર સાહેબ, મારા કરતાં વધારે બાહોશ મુત્સદ્દી મળી આવશે. ”

“ વધારે બાહોશ કદાચ મળે, પરંતુ તમારા જેવો રાજ અને પ્રાન બંનેનું હિત જાળવનારો, સત્યાવાદી, અને પ્રમાણિક પુરુષ

મળવો મુશ્કેલ. તમે મારી બહુ સેવા બજાવી છે, એનો બદલો તમને થર બેઠો પગાર આપીને વાળી આપવો જોઈએ એ હું સારી પેઠે સમજું છું, છતાં તમારા અનુભવનો લાભ લેવાનો લોભ હું અટકાવી શકતો નથી. ”

“ આપની ઇચ્છાનો અનાદર મારાથી કેમ થઈ શકે ? શરીર આત્મ શાંત સુધી આપની સેવા કરીશ, પણ મને લાગે છે કે હવે વધુ વખત આ દેહ ટકશે નહિં. અતિ પરિશ્રમનું પરિણામ ભોગવ્યા વિના છુટકો નથી-નન અને મન બંનેને યોગ્ય આરામ ન મળે તો અંતે...”

“ પ્રભુ પ્રભુ કરો, તમારું મનોબળ તમને કદિ દગો નહિં દે. બીજેથી દગો થાય તો કંઈ કહેવાય નહિં. ”

“ બીજેથી ” એ શબ્દ ઉપર હકારે મુ. કેસો ભાર કારભારીના લક્ષમાં આવ્યા વિના રહ્યો નહિં. તેને શંકા થઈ.

“ બીજેથી ! મારી સાથે દગો રમવાનું કામને શું કારણ ? આખી જીંદગીમાં એ કામનું કંઈ બગાડ્યું નથી. ”

“હોકારનું” મ્હોં મલકયું.”

“જેશીઈ ! તમે પ્રત્યક્ષ ક્રોધને નુકસાન નહિં કયું હોય, પરંતુ પરોક્ષ રીતે ધણાના મન ક્યવાતા હશે. નગરમાં તમારું સન્માન જેમને ધણા ધંપાની આગથી બળી મરતા હશે. તમારે લીધે બીજા પોતાનું ધાયું કરી શકતા નથી એ વાત તેમને સાલતી હશે. એવા અદેખાઓ પોતાના માર્ગમાં નડતો કટો દૂર કરવાની તક શોધ્યા કરતા હશે. તેઓ પોતાની કપટબળ ક્યારે બિછાવે, એ કંઈ કહેવાય નહિ. એટલાજ માટે હું તમને ફરી ફરીને કહું છું કે ત્યાં જવછો પણ ચેતતા રહેજો !”

આપની મમતા માટે આપનો ઓર્સી-ગણુ-છું, હોકાર સાહેબ ! બાકી ધાયું તો ધરણીધરનું થાય છે. રાખણહારો રામ છે ત્યાં. સુધી બીજાના શા ભાર છે ? બાકી જીંદગી તો ક્ષણભંગુર છે, કાળ ક્રોધની વાટ જોતો નથી કે ચેતવણી આપતો નથી. મારા ધણાય શુભેચ્છા મને વાનપ્રસ્થાથમ સ્વીકારવાની ભલામણ કરી રહ્યા છે, પરંતુ મને કર્તવ્ય-નિષ્ઠ જીવન વધારે વ્હાલું લાગે છે. ક્રોધ પણ આશ્રમમાં મનુષ્ય નીતિમાન રહીને કર્તવ્ય-પરાયણ અને એમાં ખરું જીવનસાકેત્ય છે. એવી મારી દૃઢ માન્યતા બંધાઈ ગઈ છે. એટલે કર્મના બંધનોથી વિરક્ત રહીને રાજ્ય પ્રત્યક્ષ સેવા કરવામાં મને મોજ આવે છે. જતાં પણ ન કરે નારાયણ અને કંઈ અણુ-ધાયું અને તો મારા વાલજની સંભાળ રાખજો.”

હોકારનું હૃદય ડ્રબ્યું, “પ્રભુ પ્રભુ કરો જેશીઈ, એવી અમંગળ શંકા કરવાનું કંઈ કારણ નથી. વાલજ ! તમારા ઘરમાં તો સાક્ષાત જોગમાયા બિરાજે છે. સાકરબધ જેવી સતી-સાધવી જે ઘરમાં હોય, તે ઘરમાં સદા મંગલજન વરતાય છે, તમારી નાતમાં આખા હજારવર્ષનાં-અરે, ગાંધારા પંથકમાં

એનો જોડો જડે : તેમ નથી. એવી ભીઓ તો પોતે તરે અને બીજાને તારે !”

ગર્વસંતોષ જેશીના મુખ ઉપર તરવરી ઉઠયો. પોતાની પતિવ્રતા પતિની મુર્તિ એની કટપનાચક્ષુ સમીપ ખડી થઈ અને એણે મનમાં ને મનમાં પ્રભુનો પાડ માન્યો.

હોકાર સાહેબની રજા લઈને તે નવા-નગરના પંથે પંહેયો.

૨. દિવેશ્વર જેશી.

વિક્રમ સંવત ૧૮૫૧ના અરસાની વાત. દિવેશ્વર જેશી ગાંતે ઔદીય મહત્ત્વ આંહાણુ, શાખે વઢવાણુ, ગાંધારાની રાજ્યધાની હજાર વર્ષના વતની, આંહાણુ રાતિના બુધ્ધણુ સમાન એ દિવેશ્વર જેશી શાસ્ત્રનિપુણ હતા, જ્યોતીષ વિદ્યામાં પારંગત હતા, ને બુદ્ધિબળમાં એકા ગણાતા. એમણે જેએલા જોય કદી પણ ખોટા ન પડે એવી લોકોની દૃઢ માન્યતા હતી અને એને લીધે એ રજવાડામાં પૂજ્યતા. દ્રાંગદ્રા રાજ્યના વતની હોવાથી એ રાજ્યનો આશ્રય મળે એમાં તો કંઈ નેવાંઈ નહોતી, પરંતુ છેક નવાનગર સુધી એમનો કીર્તિ-ડંકો વાગતો અને નવાનગરના જામ સાહેબ એમના તરફ પૂજ્યભાવ રાખતા અને વખતો વખત એમને બોલાવી યોગ્ય સત્કાર કરતા અને એમના જ્ઞાન અને અનુભવનો લાભ લેતા. દ્રાંગદ્રા અને નવાનગરે એમને વર્ષાસન બાંધી આપ્યું હતું. શુભ પ્રસંગોએ એ વખતો વખત ત્યાં જ. અને આશીર્વાદ આપી અને પોતાનો જ્ઞાનભંડાર છુટાવી તેઓ રાજસત્તાને રીકવતા.

પરંતુ પૈસાની ખાતર ક્રોધની ખોટી ખુશામત કરવાનું તે શીખ્યા નહોતા. રાજ-સભામાં તેમજ લોકસમુદયમાં તેમનું વ્યક્તિત્વ તરી આવતું અને તેમના પ્રત્યે સૌ ક્રોધને પૂજ્યબુદ્ધિ મેદા થતી.

માત્ર જોતીયના આધારે જીવનનિર્વાહ કરવો મુશ્કેલ થતો. ન્યાયશાસ્ત્રના ઉત્સાહી અભ્યાસીએ રાજ્યકારભારમાં પણ પ્રવિણતા મેળવી અને એ માળીઆ રાજ્યને કારભારી બન્યો.

દિવેશ્વર જોશીએ માળીઆનું કારભાર દિવાળુ, રાજ અને પ્રજા બન્નેની પ્રિયતા પ્રાપ્ત કરી, અને માળીઆના હકોર સાહેબના એ જમણા હાથ સમા થઈ પડ્યા.

દૈવ સાનુકાળ હોય છે ત્યારે બધી વાંતનું સુખ મળી આવે છે. એની નાતમાં શોધીએ તો ન જડે એવી સાધવી સ્ત્રી મેળવવા એ ભાગ્યશાળી બન્યો હતો. એનું નામ હતું સાકરબાઈ.*

સાકરબાઈમાં નામ તેવા શુભ હતા. મોઢામાં સાકરજ હરી હોય એમ તે બોલતી ત્યારે જાણે મધુરો રસ ઝરતો. એની મોઢી વાણી ભલભલાને મહાત કરતી. વિનય વિવેક અને હુદ્દિપ્રાબલ્યને લીધે તે નાતજાતમાં પૂજની એટલું જ નહિ પરંતુ માળીઆના રણવાસમાં પણ તેનો પ્રભાવ પડતો.

બાપ તેવા બેટા એ ન્યાયે એનો પુત્ર વાલજી પણ એવોજ સદ્ગુણી નીકળ્યો હતો. હંજવદમાં જર જમીન અને ખેતીવાડી હતી એ સાચવવા માટે જાતિ દેખરેખની જરૂર હતી. અને એટલા માટેજ મા અને દિકરા હંજવદમાં રહેતા અને ત્યાંના વહેવાર સંભાળતા.

કાઈ કાઈ વખત દિવેશ્વર જોશીની ઇચ્છાને અથવા તે માળીઆની રાણીના આમંત્રણને માન આપીને સાકરબાઈ માળીઆ

* આ વાતનો પ્રસંગ કહેતાર શુદ્ધરથ બાઈનું નામ સપ્તબાઈ જણાવ્યું હતું. પરંતુ વખત જતાં એ નામ કંઈક 'સાકરબાઈ'નું 'સપ્તબાઈ' બન્યું હોય એમ માની આ વાતમાં 'સાકરબાઈ' નામ સપ્તવામાં આવ્યું છે.

જતાં, અને માળીઆના સ્ત્રીવર્ગમાં અજબ ઉત્સાહ ફેલાતો.

આમ આ નીતિપરાયણ કુટુંબનો સંસ્કાર સુખે વ્યાપ્યો જતો હતો, પરંતુ મનુષ્ય માત્રને રમકડાની માફક રમઝી આનંદ માનનારા હોયને પણ એની ઇર્ષ્યા આત્રી અને એનો પોતાનું અડપણું આયુધ ઉગામ્યું. કેટલાક દ્રેષી મનુષ્યોને નિમિત્તરૂપ બનાવીને એણે પોતાની ચાલબાજી ખેલવા માંડી. એક અશુભ ઓઘડીએ એ સુખી કુટુંબ ઉપર વિષદ વાદળ ટુટી પડ્યું.

૩. જગદંબા.

“વાલજી, બેટા, ગજબ થયો !”

“શું છે બા ? આજે આમ અકાળાં એલા કેમ લાગે છે ?”

“બેટા, તારા શિરછત્ર હવે ધડી બે ધડીના મહેમાન છે.”

“શું કહો છો ? કાણે કહ્યું ? હજી તો ગઈ કાલેજ માળીયાથી ખબર આવ્યા હતા કે મારા પૂત્ય પિતાથી નવાનગર સિધાવ્યા છે.”

“હા, અને ત્યાંજ તેઓ દગાનો ભોગ બન્યા છે. તેમને હેર આપવામાં આવ્યું છે.”

વાલજી ચમક્યો માથે વીજળી ટુટી પડી હોય તેમ ચમક્યો. પોતાના પિતાનું આમ અચાનક મૃત્યુ થાય અને તે પણ ઝેરથી એ ચિચાર આવતાં તેની કાયા કંપી ઉઠી.

પણ આપને શી રીતે ખબર પડી ? કાઈ ખેપીઓ આવ્યો છે ?

“દેવદૂતરૂપી અદ્વૈત ખેપીઓ મારા કાનમાં આ વાત કહી ગયો હોય તેમ મારા અંતરમાં આવી આત્મજાનનો દિપક પ્રગટે ત્યારે ત્યારે અંતરમાં રડુરેડી વાત સાચી પડે છે એવો મને આજ સુધી અનુભવ થયો છે, અને મારી ખાતરી છે કે આ વાતમાં પણ રજાહાર પણ દરક પડશે નહિ.”

“ શિવ ! શિવ ! ત્યારે તો મારા પિતા-
શ્રીને અગ્નિ સંસ્કાર કરવાનું પણ મારા
ભાગ્યમાં ન રહ્યું.

ચિંતા ન કરે ખેટા. મને જણાય છે કે
એમને લઈને વેલકું નગરથી ચાલતું થયું છે.
એમની લાસને રસ્તામાં નહિ રહ્યાનું. માર્ગ-
માંજ એમના પ્રાણ છુટી જાય તો અહીં
પહોંચતા સુધીમાં તો મરડું ગંધાઈ ઉઠે. ”

વાલજીની આંખોમાંથી ચોધાર આંસુઓ
વહેવા લાગ્યાં “ સારે હવે શો ઉપાય કરશું ?
કહો તો હું સાંભો
જાઉં. ”

સામા જવાની જરૂર
નથી, એ વેલકું હળવજ
આવશે, પરંતુ એમનો
શ્વાસોશ્વાસ ટકી રહે
અને તારા હાથે અગ્નિ
સંસ્કાર પામીને એમની
સફળતા થાય તે માટે
હું પરમકૃપાળુ ભગવાન
શંકરની ઉપાસના કરીશ,
ગાયત્રી અને ગીતાના
મંત્રો ઉચ્ચારીશ અને
સદાય મને સહાય કરનાર
શરણેશ્વર મહાદેવ આ
વખતે પણ મ્હારી બહાર
ધાય એવી યાચના કરીશ. ”

આંખમાંથી એક ટીપું પણ પાડ્યા વિના
મનની જરા પણ વિર્ભવલતા બતાવ્યા વિના
આત્મસંયમી સાકરબાઈ ઉઠ્યાં, સ્નાન કરી
કાપાને પવિત્ર બનાવી, પિત્તળની દીવીમાં
દી પુરીને દિપકની અખંડ જ્યોત પ્રગટાવી
અને પોતાના ઇષ્ટ દેવનું સ્મરણ કરીને ભજ-
વાન શંકરનું પૂજન અર્ચન કરીને તેની
આરાધના શરૂ કરી.

તેતજેતામાં આખા ગામમાં વાયુ વેગે
6

આ વાત પ્રસરી ગઈ, હાટે અને વાટે સૌ
સાકરબાઈની વાતો કરવા લાગ્યા.

અંતકાર ત્યાં નમસ્કાર એ ન્યાયે આ
સાધવી સ્ત્રીના દર્શન માટે આખું ગામ ઉદ્ભય.
દિવસ જોડીના ફળીઆમાં સ્ત્રીઓ અને
પુરુષોનો અવરજવર આખો દિવસ ચાલુ
રહ્યો.

પરંતુ સાકરબાઈનું લક્ષ્ય એ તરફ નહોતું.
રેશમી આબોટીઉં પહેરીને માથાના વાળ
છુટા મુકી કપાળમાં ત્રિપુંડ તાણી, આંખો

મીંચીને એકાગ્ર ચિત્તે એ
તો ગાયત્રી મંત્રોનો
ઉચ્ચાર કરી રહી હતી.
આખા ખંડમાં પવિત્ર
વાતાવરણ ફેલાયું હતું.
અળગળ બળતા દિવાના
પ્રકાશમાં સાકરબાઈ
જગદંગા સમાન દીપી
રહ્યાં હતાં !

એની એકાગ્રતાનો
ભંગ ન થાય એવી
સાવચેતી રાખીને સ્ત્રીઓ
અને પુરુષો દુરથીજ એને
પગે લાગી ચાલ્યા જતાં
અને એણે વાલજીને કહેલી
વાત સાચી હશે કે કેમ

એ વિશે અવનવી અટકળો બાંધતા. એના
આત્મબળના મુક્તકંઠે વખાણ કરતાં શાંતિ-
થી વીખરાઈ જતાં હતાં.

૪. આત્મબળનો અધિકાર

આધા અને પીધા વગર જીવન અને
તરસને મારીને આત્મબળના આધારે રહીને
સાકરબાઈએ પ્રભુપ્રાર્થનામાં બે દિવસ અને
બે રાત વિતાવી ત્રીજે દિવસે પ્રાતઃકાળે ધ્યાન-
ભંગ બનીને તેણે પોતાના પુત્રને, કુટુંબી-

જનોને અને સગાવહાલોને જોવાવ્યાં અને શાંત ચિત્તે તેમને કહ્યું : “ જોના શંકરે મારી યાચના સ્વિકારી છે, એ દિવસ સુધી તો જોશીજીનો શ્વાસોશ્વાસ આલ્યો છે, પરંતુ હવે વધુ વખત મારી ટેક જળવાય એમ લાગતું નથી. મારો અંતરાત્મા કહે છે કે વેલ ખરેડા સુધી આવી ગઇ છે. બપોર સુધીમાં તેઓ અહીં આવી પહોંચશે પરંતુ યમરાજ અધીરા બનેલા હોવાથી તેમના પ્રાણ કદાચ માર્ગ-માંજ છુટી જાય તો તો ન કહેવાય. બહેનો, આજે દુધ ન મેળવશે. આજે એની ખાસ જરૂર પડશે. ”

સગાવહાલોની આંખમાં ઝળ-ઝળાટ આવ્યાં. તેમણે ઇચ્છ્યું કે પ્રભુ કરે અને આ વાત ખોટી પડે અને દિવેશ્વર જોશી હેમ-ક્ષેમ આંહી પાછા આવે !

સુરજનારાયણ જેમ જેમ ઉંચે ને ઉંચે ચઢતા જતા હતા, તેમ તેમ ગામના માણસોના જીવ ઉંચા થતા હતા. એવામાં સાકરઆઇએ ખબર આપ્યા કે જોશીજીનો જીવ ખરેડા અને ચરાડવા વચ્ચે ગયો છે, એનું પ્રાણ પંખેરું ટેક પિંજરમાંથી હટી ગયું છે.

આખા ગામમાં હાહાકાર વ્યાપી ગયો, સગાવહાલોઓ રોકકળ કરવા લાગ્યાં. ગામ લોકો નિશ્વાસ નાખતાં દિશાસો દેવા લાગ્યા. જોશીજીના ઘર આગળ કાળો કલ્પાંત રચાયો.

જોગમાયા સર્મા સાકરઆઇ ધરની બહાર આવ્યાં, અને હાથ જોડીને સૌ કોઇને વિનવવા લાગ્યાં : “ ભાઇઓ બહેનો, રોકકળ નહિ, આંખમાંથી એક આંસુ પણ પાડશો નહિ, ખાલી હુમરાણું મચાવીને સદ્ગતના આત્માને દુલ્લવશે નહિ. એમના માટે તમને માન હોય, લાગણી હોય, તો શાંતિપૂર્વક પ્રભુ સ્મરણ કરો અને એમના આત્માને શાંતિ આપવા પ્રભુને પ્રાર્થો. એમણે જેમ જીવી જીવ્યું છે તેમ મરી પણ જીવ્યું છે. પરાંપકારી જીવન

ગાળીને એમણે પોતાના જન્મની સાર્થકતા કરી છે. એમનો આત્મા તો અત્યારે સ્વર્ગમાં ખીરાજતો હશે અને ત્યાં બેઠા બેઠા તમારા ઉપર શુભ આર્શિવાદ વર્ષાવતો હશે. તમે-તેમના સગાવહાલોઓ તેમના જીવનનું અનુકરણ કરશો તો જોશીકુળની કીર્તિ વધુ ઉજવળ બનશે ”

પોતાના કુટુંબની સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને તેણે કહ્યું : બહેનો ! તેમનો પ્રાણ ગયો છે તેથી હવે વેલ બહુ અપાટાબંધ, આ તરફ આવશે. માટે ખીર રાંધવા મુકી દેયો. પછી એક ક્ષણનો પણ વિલંબ કરી શકશો નહિ. ”

લોકો સમજી ગયા કે સાકરઆઇ સતી થવા માગે છે ! !

૫ સતીત્વનો પ્રલાવ.

સાકરઆઇના વતનથી ગામમાં જાત-જાતનો અભિપ્રાય બધાયો હતો. વખતો-વખત એમના પરિચયમાં આવેનારાઓને એની શક્તિમાં શ્રદ્ધા હતી એટલે સાકરઆઇ કહે છે તે સત્ય નિવડ્યું જોઇએ, એમ પ્રદતાપૂર્વક તેઓ માનતા હતા. પરંતુ ઘણાંખરાં તો એના વતનને તથા દોંગ અને એના વચનોને ગપગોળો ગણતાં હતાં.

“ ભાઈ ! આપણે શા માટે એવી કશંકાઓ લાવવી જોઈએ ? જે હશે તે હમણાંજ જણાઇ આવશે. ચરાડવાથી વેલ અહીં આવતાં આવતાં કાંઈ એ ચાર દહાડા થોડાજ વહી જવાના છે ! ”

“ અરે તમે જોયા તો કરો ! સતીના વેણ કદી મિથ્યા ન થાય. એની પવીત્રતાને ખરો પડ્યો તો આખા ગામને આજેજ જણાશે. ”

આમ જાતજાતની કલ્પનાઓ કરવામાં આવતી અને આખું ગામ દિવેશ્વર જોશીના આગમનની રાહ જોઈ રહ્યું હતું.

સગવહાલાં અને નાતીલાઓ 'સમૈયુ' કરવા જતા હોય તેમ માનસર સુધી સામા ગયાં. સૌ કોઈ ચરોડવાના માર્ગ તરફ મીટ માંડી રહ્યાં.

એટલામાં દૂરથી ધુળના ગોટેગોટા ઉડતા જણાયા અને વેલ સાથે કેટલાક રખેવાળો ઘસમસ્થા એ તરફ આવતા નજરે પડ્યા. લાંબો માર્ગ કાપીને ચાકેલા બળદો સંજોગો સમજી ગયા હોય તેમ પરિશ્રમની પરવા કર્યા વિના પૂર વેગે વેલને ખેંચી રહ્યા હતા.

ઘોડેસ્વાર રખેવાળોની મ્હાન મુખમુદ્રા નોતાંજ હળવદથી આવેલા લોકોના પેટમાં ફાળ પડી. તેઓ સમજી ગયા કે જરૂર કાંઈ માઠો પ્રસંગ બન્યો છે,

અધીરા અનેલાં જોશી કુટુંબના માણસોએ વેલ પાસે દોડી જઈને પડેલા ઉંચકર્યો, તેમના મુખમાંથી શીવ શીવના ઉદગાર નીકળી પડ્યા.

વેલમાં દીવેશ્વર જોશીનું નિર્જીવ શબ પડ્યું હતું. દેહમાંથી જીવ ઉડી ગયો હતો. છતાં મુખ ઉપરની પ્રતિભા કાપમ ટકી રહી હતી. એ પ્રતાપી પુરુષને સૌ કોઈએ વિનય-પૂર્વક વંદન કર્યા અને પ્રભુ તેમના આત્માને શાંતિ આપે એવી મનમાં ને મનમાં જ પ્રાર્થના કરી.

રખેવાળો સાથે વાતચીત કરતાં જણાયું દિવેશ્વર જોશીના ચલચુલથી ઇર્ષાગિની બળી રહેલા તેમના હિતશત્રુઓએ તેમને ભૂલચાપ આપીને ખોરાકમાં મસાલામાં ઝેર દીધું હતું, અને જોશીને પાછળથી વેલ પડતાં તરતજ તેનો ઉપાય લેવા અને ઝેર દેનારનો પત્તા શોધી કાઢવા જામસાહેબે આજ્ઞા કરી હતી. પરંતુ ઝેર ઉતરી શકે તેમ ન હોવાથી તેમની જન્મભૂમિમાં જોશી અગ્નિદાહ પામે એટલા

માટે તાંબડતોળ વેલ જોડીને રખેવાળો સાથે એ વેલ હળવદ તરફ વિદાય કરવામાં આવી હતી. કોણ જાણે કેમ પણ એવું જીવલેણ ઝેર હોવા છતાં બે દિવસ અને બે રાત જોશીને શ્વાસોચ્છવાસ ચાલુ રહેવા પામ્યો હતો અને આજેજ-ચોડા વખત પહેલાંજ તેમનો પ્રાણ ઉડી ગયો હતો.

રખેવાળોની વાતથી વ્યથિત થયેલા લોકો વેલ સાથે હળવદ આવ્યા. માર્ગમાં સૌ કોઈ 'સાકરબાઈના સતીત્વને લીધેજ જોશીના પ્રાણ બે દિવસ સુધી ટકી રહેવા પામ્યા' એવી વાતો કરવા લાગ્યા.

દેલ, ત્રાંસા અને સરણાઈ સાથે દિવેશ્વર જોશીના મૃત દેહનું 'સમૈયુ' થયું અને તેમની રમશાનવાત્રાની તૈયારી ચાલી.

૬ સતી !

સાકરબાઈની આજ્ઞા મુજબ ખીર રંધાઈને તૈયાર થઈ હતી. પોતાના પતિદેવના દર્શન કરીને તેણે ખીર આપી, પાંચ બટુકાને ખીર ખવડાવી, અને સતી થવા માટે તૈયાર બની.

જોશીના આંગણમાં માણસોની જગરી લીડ જાગી, સતીના દર્શન કરવા માટે લોકો પડાપડી કરવા લાગ્યા. શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરીને માયાના વાળ છુટા મુકીને કપાળમાં કુંકુમનું લેપન કરીને સતી થાપા દેવા તત્પર બન્યા કુંકુમી ભરેલા ચાળમાં પોતાના બારણે થાપા દીધા, અને પોતાના કુટુંબનો વંશવેલો વેલની માફક વધે. એવા શુભ આશીર્વાદ આપ્યા.

વાલજી અને એની સ્ત્રી સતીને પગે પડ્યાં તેમના મસ્તકે હાથ મુકીને તેમને આશીર્વાદ આપી: "બેટા, તમારી ચડતી કળા યાઓ, અને ધનધાન્ય તથા પુત્ર પરિવારનું સુખ ભોગવો !"

જરૂરી વીધી પૂર્ણ થતાં રમશાનયાત્રાની
તૈયારી થઇ ચુકી. વાછંત્રના સુરોથી વાતાવ-
રણ ગાંઠ રહ્યું. શય ઉપર અખીલ ગુલાલ
અને પુષ્પની વૃષ્ટિ થવા લાગી. સતી માતાની
જ્યન્મનિધી વાતાવરણ ગાંઠ ઉઠ્યું.

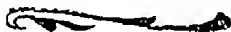
ચંદન કાંઠની ચિતા ખડકાવીને સાકર-
બાહ પોતાના પતિના મૃત દેહ સાથે સતી
થયાં.

એ વાતને આજે સવાસો ઉપરાંત વર્ષો
વીતી ગયા છે. છતાં સતી સાકરબાહનું
નામ તો હજી પણ જીવંત હોય તેમ અમર
બની રહ્યું છે. તેની પાંચમી પેઢીએ ઉતરેલાં
માણસો આજે પણ હયાત છે. અને સતીએ
જ્યાં થાપા દીધા હતાં તે થાનક હજીયદ
ગામમાં દરબારના નાકે મોજુદ છે.

સતીના પૂત્ર વાલજી જ્ઞેશીએ પણ ખેતી-
વાડીને આબાદ કરીને પોતાની કીર્તિ ટકાવી
રાખી હતી. તેની વાડી હજી પણ વાલજી
જ્ઞેશીની વાડી તરીકે ઓળખાય છે, અને
એનું નામ અમર કરવા માટે હોય કે વખતે
તેણે મેળવેલી કીર્તીના પરિણામ રૂપે હોય
તેમ આજે પણ સ્ત્રીઓ લગ્ન જેવા માંગણીક
પ્રસંગે ગાય છે કે:-

‘ વાલજી જ્ઞેશીની વાડીયે
તે વનદળ નીપજે ’

એ ગીત અને સતીનું થાનક આજે પણ
જ્ઞેશી કુટુંબની કીર્તિને ઉજવણ બનાવતાં
દીવેશ્વર જ્ઞેશી, સતી સાકરબાહ અને તેમના
પૂત્ર વાલજીનું નામ અમર બનાવી રહ્યાં છે !

નામદ સાથે લગ્ન કેવાં ?

—સરદાર વલ્લભલાલ

એટલે તમારા ધણી જીવન હોય ને ઘરમાં ભરાઈ રહેતા હોય તો એમને કહેવું
કે લગ્નમાં જા, નહિ તો આ બંગડી તને પહેરાવવાની છે. નામદની સ્ત્રી થવામાં શું
ગૌરવ ? નામદ સાથે લગ્ન કેવાં ? એટલે જો તમે પરણ્યા હો ને તે પછી તમને ખજાર
પડે કે તમારા ધણી નામદ છે તો તેમને કહી દેવું કે આપણા ધણીધણીઆણીનો શ્રાવધ
નથી, લાઇ બંદેનનો સંબંધ છે.

શુભમંદરી

પ્રમતી સ્વ. પતિનીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુરુતરી નમાને
શ્રીયુત પ્રહલાદાદિ આશુદેવ આવડા
તરુથી સંવિનય સમિત ભેટ.

“ સાદરઆદર ”

ચિત્રકાર:] ચંદનકાષ્ઠની ચિત્રા અમ્મલીને [રા. કલાશ્રમ
સાદરઆદર ખેડામાં પતિના
મૃતદેહ સાથે સની થયાં.

છે. " દુર્ગાચરણે પોતાનાં નામ સાથે નિચા-
સરથાન પણ જણાવી દીધું. "

" આપની અને રમેશબાણુની ઓળખ
પણ કેવી રીતે થઈ ? " રામજીવનબાણુએ
ખીન્ને પ્રશ્ન કર્યો. "

રામજીવનબાણુના આ પ્રશ્નનો જવાબ
આપતાં દુર્ગાચરણે મગ્નસથી આવતાં રસ્તામાં
જ પોતાના ઉપર આવી પડેલાં મહાન સંક-
ટની વાત વિસ્તારથી કહી. કલકત્તામાં પણ
મંગા નદીમાં ડૂબવાનો ચોક્કસ દિવસ ઉપર
અનેકો જનાવ પણ તેમણે વર્ણવ્યો. તે
સાંભળી રામજીવનબાણુ બોલી ઉઠ્યા:

" ખરેખર ! રમેશ સાહસિક યુવાન છે. "

" હા; એ સાહસિક છે એટલુંજ નહિ
પણ ખરેખર મર્દ છે. અને તે સાથે તેમ-
નામાં અનેક સહુણો ભર્યા છે. રમેશબાણુ
વિશે મારે કેટલીક વાત કરવી છે. જો તમને
વધી ન હોય તો હું કરું. "

" ભલે; હું જે જાણતો હઉંશ તે તમને
જરૂરી જણાવીશ. "

" રમેશ બાણુ અત્યારે ગુપ્ત રીતે રહે છે
એવી મને શંકા છે. તમે મને રમેશબાણુનો
ખરેખરો પરિચય કરાવી શકશો ? "

" તમને એવી શંકા કરવાનું કાંઈ કારણ
મળ્યું છે ખરું ? "

" એવું ખાસ કારણ તો કાંઈ મળ્યું
નથી. પરંતુ તેમની રીતભાત, તેમના ગુણો,
એ બધું જાણ્યા પછી મારું અંતર મને એમ
કલા કરે છે કે રમેશબાણુ કાંઈ ઉચ્ચ કુળના
બ્રાહ્મણ જાતિના છે. "

" તમારી શંકા એક રીતે ખરી છે.
કેટલાક સંજોગોને વશ થઈ રમેશબાણુએ
અત્યારે નામ અને જાતિ ખોટાં ધારણ
કરેલાં છે. "

" તારે તેમની ખરી જાતિ અને નામ
શું ? "

" તે હું તમને કેમ કહી શકું ? એ

વાતમાં તેમનું હિતાહિત સમાવલું છે. એટલે
હું તમને એ નહિ કહી શકું. "

" હું એટલું પ્રતિજ્ઞાપૂર્વક કહું છું કે
મારાથી રમેશ બાણુનું કલ્યાણ જ થશે. તેમનું
કાંઈપણ અહિત મારાથી નહિ થાય. તમે
કહેશો તે માહિતી હું ખીન્ન કાઢતે પણ
નહિ કહું. "

સ્થામસુંદર કાંઈક બોલવા જતો હતો
પરંતુ તેને બોલતો અટકાવી રામજીવન-
બાણુએ કહ્યું:

" તમારાથી ઉપકાર પર અપકાર થઈ
શકવાનો નથી એ હું સમજી શકું છું, પરંતુ
હજી આ આપણો પહેલોજ પરિચય છે,
આપણો પરિચય જરા ગાઢ થાય પછીથી
તમને બધીયે માહિતી હું આપીશ. "

" બીજી માહિતી ભલે તમે પછીથી
કહેજો. પણ તે જાતિએ બ્રાહ્મણ છે કે કેમ
એટલું મને ચોક્કસ કહેશો ? "

" હા; રમેશબાણુ જાતિએ તમારા
જેવા બ્રાહ્મણ છે એટલી હું તમને ખાત્રી
આપું છું. "

દુર્ગાચરણનો આ પ્રશ્ન સાંભળી સ્થામ-
સુંદર બોલ્યો: " કેમ, કાંઈ વિવાહ કરવાનો
વિચાર તો નથી ને ? "

" તમારી કૃપા હોય તો તેમ પણ
યશે. " દુર્ગાચરણે હસીને જવાબ આપ્યો.

સ્થામસુંદરનો પ્રશ્ન અને દુર્ગાચરણનો
ઉત્તર સાંભળી રામજીવનબાણુ પણ હસ્યો.
તેમણે દુર્ગાચરણને પૂછ્યું:

" તમને આ વિચાર ક્યાંથી આવ્યો ? "

" રમેશબાણુએ વખતો વખત મારું
જીવન બચાવી મારા ઉપર અનંહદ ઉપકાર
કર્યો છે. એટલે રમેશબાણુ જો ખરેખર
બ્રાહ્મણજ હોય તો મારો વિચાર મારી પુત્રીનું
લગ્ન તેમની જોડે કરવાનો છે. "

" તમારો આ વિચાર જાણી મને

ધર્મ્યા આનંદ થાય છે. રમેશ અવિવાહીત છે અને બ્રાહ્મણ છે. ”

વળી વાર્તાલાપમાં સ્યામસુંદરે ટટકે પૂછ્યો: “ તમારી પુત્રીની ઉંમર કેટલી છે ? ”

“ મેં આગળ જણાવ્યું ને ? તેની ઉંમર લગ્ન કરવા જેવડી થઇ ગઇ છે. તેની ઉંમર વીસ વર્ષની છે. ”

“ તો આટલો વખત સુધી કેમ તેનું લગ્ન ન કર્યું ? ”

“ તે નાની હતી તે વખતેજ અમારે નોકરીને અંગે દૂર દેશાવર જવું પડ્યું. હાલ થોડા દિવસ થયાંજ હું અહીં પાછો આવ્યો છું. આથી જ આટલો બધો વખત તેનું લગ્ન કરવાની કાંઇ ગોઠવણ મઠ ન થઇ. હવે જેમ અને તેમ વહેણું તેનું લગ્ન કરી નાંખવાનો મારો વિચાર છે. ”

“ રમેશભાણુની બધીયે માહિતી તમે જણાશે તો બહુજ આનંદ પામશો. ”

“ હું એ બધી માહિતી જણાવવા મારેજ અત્રે આવ્યો હતો. પરંતુ તમે અત્યારે બધું કહેવા ઇચ્છતા નથી તો વળી થોડા વધુ દિવસ થોભી જમશ. કોઇ પણ શુભ કાર્ય વહેણું કરી નાંખવું એવો મારો મત છે. ”

આટલું કહી દુર્ગાચરણ ‘રામજીવનબાણુને નમસ્કાર કરી જવા માટે ઉઠતા હતો. સાં રમેશ આવી પહોંચ્યો. દુર્ગાચરણને જોઇ રમેશ આનંદ પામ્યો.

અનેએ થોડીવાર તો આમતેમની વાતચીત કરી. બાદ રામજીવનબાણુએ રમેશને કહ્યું:

“ રમેશ, તારી બધી ગુપ્ત વાત આ બાળને કહીએ તો કાંઇ વાંધો નથી ને ? ”

“ પણ ગુપ્ત વાત કેવી તે જણવા વિના હું શું કહું ? ” રમેશ જાણે કાંઇ જાણતોજ નહિ હોય તેમ બોલ્યો.

“ પણ વિશ્વાસ માણસને જણાવવામાં શો વાંધો હોય ? ” રામજીવનબાણુ જરા મંબીર બની બોલ્યા.

રમેશ પણ હવે નિખાલસ થયો. તેણે કહ્યું: “ ભલે; એમના હાથમાંથી કોઇ પણ વાત કૂટવાનો જરા સરખો પણ સંભવ નથી. ”

રામજીવનબાણુએ તરતજ દુર્ગાચરણને બેસવા કહ્યું. આપણને જોઇતી માહિતી હવે મગશે એમ ધારીને દુર્ગાચરણ પણ આનંદ પામી બેઠા. રમેશ કપડાં બદલવા માટે ધરમાં ગયો.

રામજીવનબાણુ થોડી વાર વિચારમગ્ન રહ્યા. પછી થોડી વારે તેમણે કહ્યું:

“ તમે ઢાકા છંદાના રહેવાસી છો એટલે તેમની સહેજ માહિતી આપતાં જ તમે તેમને ઓળખી શકશો. કારણ કે રમેશ-બાણુનું કુટુંબ ઢાકા છંદામાં જણીતું છે. ”

“ હીક; ત્યારે હવે કહે. ” દુર્ગાચરણે ઉત્કંઠા અતાવી.

“ જાધવપુરના ઔધરીનું નામ તો તમે સાંભળ્યું હશે ! ”

“ અરે, એ નામ તે કાંઇ અજાણ્યું હોય ? આખા છંદામાં તેઓ તો જાણીતા છે. ધનનો તો તેમને ઘરે ભંડાર ભરેલો છે. કાણુ જાણે શું દેવાપતિ બની પડી તે એ કુટુંબની હાલ દુર્દશા બેઠી છે. ”

“ રમેશબાણુ એજ ઔધરી કુટુંબના છે. ”

“ તેમના પિતાનું નામ ? ”

“ પ્રતાપનારાયણ ઔધરી. ”

“ હં. ત્યારે રમેશબાણુનું ખરું નામ શું ? ”

“ રમેશબાણુનું ખરું નામ ‘ માધવેન્દ્ર ’ છે. તેમનું નામ ગુપ્ત રાખવા માટે પણ મહવનું કારણ છે. ”

“ મને તે કારણ જણાવશો ? કાંઇ વાંધો તો નથી ને ? ”

“ ના; તમને કહેવામાં કાંઇ વાંધો નથી. તમને કુટુંબમાં જ હું એ જણાવી દઉં. માધવેન્દ્રે દસ વર્ષનો મૂકી તેના પિતા અવસાન

પામ્યા. તેનો કાકા મધુરેન્દ્ર ધણો લુચ્છો અને કપડી માણસ છે. માધવેન્દ્રને ફસાવીને તેણે સર્વ સંપત્તિ પોતાનાં નામ ઉપર કરાવી લેવા ધણો પ્રયત્ન કર્યો પરંતુ તે ફાળ્યો નહિ. પરંતુ આ પ્રયત્ન તેણે દશ બાર વર્ષ પર્વત ચાલુ રાખ્યો. ”

“ પરંતુ તે વખતે માધવેન્દ્ર તો વીસ વર્ષનો થઇ ગયો હતો. તો પણ તેનું લગ્ન કેમ નહિ થયું ? ” દુર્ગાચરણે પ્રશ્ન પૂછ્યો.

“ તેનું લગ્ન કરવાનો પ્રયત્ન તો થયો હતો. પરંતુ માધવેન્દ્રની મરજી રૂપ વપનો થયા વિના લગ્ન કરવાની ન હતી. વળી તેની જન્મપત્રિકામાં રજુ થયેલું વર્ષ ધણું ભારી હતું. એટલે આખરે રૂપ વર્ષ થયા પછીજ તેનું લગ્ન કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું. ”

“ હાં; પછી શું થયું ? ”

“ તે બાદ ધારસ્થાની મધુરેન્દ્રે એક કાવતરું રચ્યું અને એક જોટો ખૂન કેસ ઉપજાવી કાઢી માધવેન્દ્રને સપડાવ્યો. નવાખતા એક ફાજદારનું ખૂન કરવાનો તેમના ઉપર આરોપ મૂકાયો. ખરી રીતે તો માધવેન્દ્ર નિર્દોષ હતો. પરંતુ મધુરેન્દ્રે જાજ એવી પાથરી હતી કે તેમાંથી બચી શકાય એમ ન હતું. એટલે માધવેન્દ્રને પલાયન કરી જવું પડ્યું. તે બાદ મધુરેન્દ્રે સરકારી નોકરોને પુષ્કળ લાંચ આપી અધી મિલકત પોતાનાં નામ ઉપર કરાવી લીધી. ”

“ ત્યારથી જ માધવેન્દ્રે આ નવીન નામ ધારણ કરી પલટણની નોકરી સ્વીકારી લીધી ! ખરેખર, બિચારા પર ભયંકર પ્રસંગ આવ્યો ! ”

આ વખતે બહારથી કોઇના ઉતાવળાં પગલાં ઉપડવાનો અવાજ આવ્યો. સ્થામસુંદરે બારણા આગળ આવી જોયું તો કોઇ એક મનુષ્ય ત્યાંથી ઉતાવળે ચાલી જતો જણાયો. સ્થામસુંદર તેની પૂંઠે ગયો પરંતુ તે માણસ કોણ જોણે ક્યાં ચાલ્યો ગયો કે તેનો વિશેષ

પતો લાગ્યો નહિ, ‘ એ કોણ હશે ’ એવો વિચાર બધા કરવા લાગ્યા પરંતુ થોડી વારે એ વાત વિસારે પડી ગઇ.

“ તમે મને જે માહિતી આપી છે તે ઉપરથી મને એમ લાગે છે કે મારી પુત્રીનું લગ્ન રમેશબાણુ જોડે કરવામાં કાંઇ વધી નથી. અને તેટલી ઉતાવળથી આપણે એ કામ કરી નાંખવાનું છે. પણ —” દુર્ગાચરણે લગ્નની તૈયારીનો ઉલ્લેખ કરતાં થંકા દર્શાવી.

“ વળી ‘ પણ ’ શું છે ? ” સ્થામસુંદર વચ્ચેજ બોલ્યો.

“ ખીજે વધી તો કાંઇ નથી. પરંતુ રમેશબાણુ આમ ગુપ્ત રીતે રહે તો લગ્ન કેમ થાય ? ”

“ રમેશબાણુને તો ગુપ્તજ રહેવું પડશે. ” સમજાવતે કહ્યું.

“ તો પછી બાલણની ઠોકરીનું લગ્ન પલટણના સૈનિક જોડે કેવી રીતે થાય ? ”

“ તમે કહો છો તે બરાબર પરંતુ જો રમેશબાણુ માધવેન્દ્ર છે એમ ખુદ્દ થાય તો તેમના ઉપરનો ખટલો વળી પાછો સાખીત થાય. ”

“ રમેશબાણુ એ રીતે લયમાં આવી પડે એ વાત સાચી છે. પરંતુ મને પણ લોકોનાં વાકમાણુ સાંભળવાં પડે છે કે બાલણની દિકરી પલટણના સૈનિક સાથે કેમ પરણે ? રમેશબાણુ બાલણ છે એટલું મારે કોઇ પણ રીતે સાખીત કરી આપવું જોઇએ. તેમ થઈ શકે તો —”

“ તેમ તો નહિ બની શકે એટલે હવે તમમ્મર પુત્રીનું લગ્ન તેની જોડે નહિ થઇ શકે એમજ ને ? ” સમજાવતે પાણુ ગંભીરતાથી બોલ્યા.

“ હા. મને એ માટે લણ્જ લાગી આવે છે. પરંતુ એમાં મારો ઉપાય નથી. ”

“ દુર્ગાચરણનું મુખ ખરેખર ઉદાસ થઇ ગયું હતું. (અપૂર્ણ)

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ

લોકમાન્ય દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતિ

મજદુર મંડળ તરફથી સ્ત્રીકેળવણીના હિમાયતી દેશમંત્રી સ્વ. ડૉ. દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતિ ઉજવવા માટે તા. ૪થી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ ગુરુવારે સાંજે સાડાચાર વાગે (૨૪૦- યા.) ગીરગામ બેંક રોડ પર-મંડળના હોલમાં સધળી કોમનાં બાલુઓને એક નહેર મેળાવડો કરવામાં આવશે. આ પ્રસંગે શ્રીમતી દેશીબહેન માણેકજી કેપ્ટને કૃપા કરી પ્રમુખસ્થાન લેવાનું સ્વીકાર્યું છે. સૌ. લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ, જ. રતનબહેન લક્ષ્મીદાસ મહેતા, કુ. વિજયાકુમારી વોરા તથા શ્રીયુત હરિલાલ એ ભરૂચા બી. એ. લોકપ્રિય દાદાભાઈના જીવન અને કાર્ય વિષે વિવેચન કરશે. ગુજરાતનાં પહેલાં ગુજરાતી વિમાની બહેન સૌ. ઈર્મિલા કાન્તિલાલ પારેખ વિમાનમાં કડવાની કળા શીખી 'અ' વર્ગનું પાયલોટનું લાયસન્સ મેળવવામાં ફોતેહમંદ થયાં તે માટે તેમને મંડળ તરફથી અભિનંદન ઇચ્છવામાં આવશે.

નિબંધની હરિફાઈ-વિષય “ સમાજમાં પરિવર્તન ”

દર વર્ષની માફક ચાલુ વર્ષમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી મંડળનાં સમાસદોને તથા દેશ દેશાવરોમાં વસતી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને વિનયપૂર્વક જણાવવામાં આવે છે કે સમાજમાં પરિવર્તનના વિષય ઉપર જે બહેનો નિબંધ લખી મોકલવા માંગતા હોય તેમણે તા. ૧૦લી ડીસેમ્બર ૧૯૩૦ સુધીમાં ગીરગામ બેંકરોડ મંડળના સરનામે સેક્રેટરીઓ ઉપર પોતાના નિબંધો મોકલી આપવા.

મજદુર નિબંધનું લખાણ કુલરકેપ કાગળ ઉપર એક બાજુ લગભગ ચૌદ પાનામાં સમાવેશ થાય તેટલું સાદીથી શુદ્ધ દસ્તે લખાયેલું હોવું જોઈએ. લખાણ નીચે લખનારે પોતાનું નામ નહીં લખતાં ફક્ત સંજ્ઞા જ લખવી અને તે લખાણ એક કવરમાં બંધ કરી મોકલવું તથા બીજા કવરમાં અમુક સંજ્ઞાનો લેખ મારો છે એમ લખી લેખ લખનારે પોતાનું આખું નામ ચોક્કસ ડોકાણ સાથેનો પત્ર મોકલવો.

મજદુર નિબંધની હરિફાઈમાં ફોતેહમંદ થનારાઓને અનુક્રમે ત્રણ ઇનામો ૩. ૪૦) ૨૦) અને ૧૦) ના સ્વ જથાવંતી દુલેસાય જનલલ સ્મારક ઇનામો ફંડમાંથી અપાશે.

વક્તૃત્વકળાની હરિફાઈ

વિષય:-સ્ત્રી એક વ્યક્તિ તરીકે શું કરી શકે ?

મંડળ તરફથી દર વર્ષની માફક તા. ૨૦ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ રાત્રિવારે સાંજે ચાર વાગે (૨૪૦ યા) મંડળના હોલમાં વક્તૃત્વકળાની હરિફાઈનો એક મેળાવડો થશે. આ હરિફાઈમાં મંડળનાં સમાસદો તથા અન્ય ગુજરાતી બહેનો પણ બામ લઈ રાકશે. સ્ત્રી એક વ્યક્તિ તરીકે શું કરી શકે એ વિષય ઉપર લગભગ દસથી બાર મિનિટ સુધી મોટીથી વિવેચન કરવું જોઈએ.

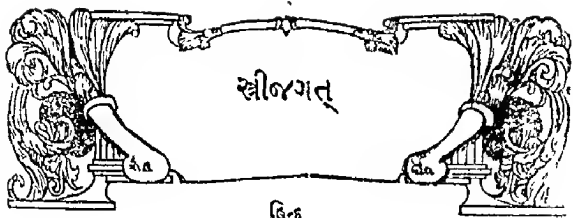
મજદુર હરિફાઈમાં ઉતરવાની ઇચ્છાવાળી બહેનોએ તા ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર સુધીમાં પોતાનું નામ ડોકાણ સાથે મંડળના સરનામે સેક્રેટરીઓને લખી જણાવવું.

મજદુર વક્તૃત્વકળાની હરિફાઈમાં ફોતેહમંદ થનારાઓને અનુક્રમે ચાર ઇનામો-૧ હું ઇનામ મેળાનારો ચાંદ, બીજું ૩. ૭ ત્રીજું ૩. ૪ અને ચોથું ૩. ૩, સ્વ. લેડી પરસનબાઈ ગોલવદાસ પારેખ સ્મારક ફંડમાંથી અપવામાં આવશે.

લવાજમ ભરી જવા માટે સભાસદોને વિનંતિ.

મંડળનું લવાજમ ભરવાનું સપ્ટેમ્બરથી શરૂ થાય છે. માટે સધળા સમાસદોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે તેઓએ પોતાનું લવાજમ ઓક્ટોબર ૧૯૩૦ ની આખર સુધીમાં મંડળની

(વધુ માટે જુઓ પાનું ૫૬)

સ્વદેશી સ્ટોર્સ: સ્વદેશી વસ્તુ પ્રસારક સંઘના આશ્રયે ગયા માસમાં ખંભાલા હીલ ઉપર એક સ્વદેશી સ્ટોર્સ ખુલ્લો મૂકાયો છે. મીસીસ તેહમીના જોશીએ પ્રમુખસ્થાનેથી સંઘના ઉદ્દેશો અને હેતુ સમજાવી સ્વદેશીની અગત્ય પર ભાર મૂક્યો હતો. શ્રીમતી જયશ્રીબહેન રાયજીએ સ્ટોર્સ ખુલ્લો મુક્તો નિશ્ચિન કર્યું છે. ન્યાસીધી પરદેશી કાપડો અને ડ્રિસિસ માલનો આપણે સંપૂર્ણ બહિષ્કાર નહિ કરીશું ત્યાં મુધી સ્વરાજ મેળની રાકારો નહિ.

પતિદેવ લીમા સંભુ નામના એક પતિદેવને પત્ની ઉપર હક્કો કરી અંબાર ધન કરવાના આ-રોપસર સેસન્સમાં ચોકલવામાં આવી છે.

વિચિત્ર બાલક: વડોદરાની જમનાબાઈ ઇસ્પતાલમાં બાઈ ડાહી જોડાવાલે એક બાળકને જન્મ આપ્યો હતો. તે બાળકને ચાર પગ, ચાર હાથ, અને જોખરી વિનાનું માથું હતું. તથા બે શરીર એક જ આમડી વડે જોડાયેલાં હતાં. બાળક તરતજ મરણ પામ્યું હતું.

પુનર્જનન: અમદાવાદની વિધવા પુનર્વિવાહ ઉત્તેજક સભા તરફથી જીલ્લા મ સમાં લેડી વિદ્યા ગૌરીના બંજલમાં બાઈ સંકુ ઉપરાજ નામની ૨૫ વર્ષની વિધવાનું શ્રી. કળીદાસ મુંદરજી પારેખ સાથે પુનર્વિવાહ કરવામાં આવ્યું હતું.

સંકટસ્તોની સહાય અર્થે: સિંધમાં હાલમાં થયેલા જલપ્રલયમાં સપડાયેલાંને રાહત આપવા સંઘધર્મ મુંબાઈની લીગેન્સ ઇન્ડિયન એસોસીએશનના આશ્રયે એક સભા ગયા માસમાં જાહેરસ્થળે લોન્માં બોલાવવામાં આવી હતી. પ્રમુખ-સ્થાનેથી લેડી હીરાંબાઈ કાવસજી જલ્લાંગીદે ત્યાંની

પરિસ્થિતિનો ખ્યાલ આપી સંકટસ્તોને સહાય કરવા વિનંતિ કરી હતી ત્યાં ને ત્યાં રૂ. ૧૦૪૦)નું ફંડ એકઠું થયું હતું.

સુસ્લીમેર અને સ્ત્રી ડેવલપ્મેન્ટ: કરાંચીની મુસ્લીમ સ્ત્રીઓની એસોસીએશનની પહેલી વાર્ષિક સામાન્ય સભા મ્યુનિસિપલ હાઉસ કન્યાશાળાનાં નિરીક્ષિકા મીસીસ હુસેનનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં ૫૦૦ ઉપર મુસ્લીમ સ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો હતો. હેવાલ વાંચન બાદ મીસીસ એસ. એમ. રાહી, ડૉ. મીસ મહમદઅલી, મીસ ફતેહ મોહમદ, મીસ ફત્તેહ, તેમજ બીજી સ્ત્રીઓએ સીડેવલ્પીને લગતા નિબંધો વાંચ્યા હતા અને બાલઉત્તર, જાકારા જાકારીઓની ડેવલ્પી વચ્ચે કેવો ફરક રહેશે જોઈએ તે સંબંધી વિવેચન થયું હતું. સીડેવલ્પીને ઉત્તેજન આપનારા કરાવો થયા હતા. પ્રમુખની વિનંતિથી ત્યાંજ રૂ. ૧૩૦૦) નું ફંડ એકત્ર થઈ ગયું હતું.

સમાજસેવિકાનું તૈલચિત્ર: ઇન્દોરનાં બાણીતાં સામાજિક કાર્યકર્તા અને મહારાણી ઇન્દિરાબાઈનાં માતૃશ્રી સ્વ. શ્રીમતી સુમતિબાઈ રાવનું તૈલચિત્ર ઇન્દોર સેવાસહનના આશ્રયે જીલ્લા માસની આખરે મુદ્દત મૂકાયું હતું. મીસીસ કીજે, મીસીસ પાટકર, મીસીસ વાગળે, મીસ સુશીલા વગેરેએ સ્વર્ગસ્થની સેવાઓની પીછાન આપી હતી. સેવાસહનના મંત્રી શ્રીમતી વાગળેએ સ્વ.ના રમારક તરીકે નર્સીંગ વર્ગો ખુલ્લા મુકવાનું બહેર કયું હતું.

કલિયુગમાં સતિ! હાલનીબાબ જલ્લાનાં દેહાર ગામમાં જયલાલ પાંડે નામનો માણસ ગુજરી જતાં તેની પત્નીએ સતિ થવા પ્રયત્ન કર્યો. પરંતુ

પોલીસ વગેરે આવી ચડતાં તે શ્રી સિતા ઉપરથી હુદી પરી હતી.

દાયલનો ભોગ મુનશીજન્મમાં ૧૬ વર્ષની એક છોકરીએ લુતારી માસમાં કપડાં પર આસ-લેટ છાંસી બગી નહ આપવાત કર્યો. એ છોકરીને પરણાવવા માટે મોટા દાઘએ મંજાતો હતો. પિતાની તે આપવા જેવી આર્થિક સ્થિતિ ન હતી એટલે દાયલના અપ્પરમાં એ બલિદાન દેવાયું.

વીર બંગ મહિલા: શ્રીમતી માતંગિની દાસી નામની ૨૦ વર્ષની બંગમહિલા ઉપર ૨૫ વર્ષના એક બંગાળી યુવકનું ખૂન કરવાનો આરોપ હતો. એ મહિલાના પતિની ગેરહાજરીનો લાભ લઈ, તે યુવાને ઘરમાં પ્રવેશી શ્રીમતી માતંગિની ઉપર હુમલો કર્યો. બંને વચ્ચે હોંસાતોંસી ચાલતાં માતંગિનીએ એક સખત પ્રહાર કરતાં યુવાન મરણ પામ્યો હતો. બીજી સવારે પડોશીઓએ તે યુવાનને મરણ પામેલો અને માતંગિનીને બેમાન હલ-તમાં પડેલાં જોયાં હતાં. એ મહિલાને નિર્દોષ ઠરાવતાં સબડીવીઝનલ અમલદારે નજાતું હતું કે સંભોગ પ્રમાણે તેણે શે અજ કયું હતું. બીજી શ્રીએ પણ આવા સંભોગમાં તેનું અનુભવ કરે એવી પણ તેમણે અસિદ્ધિ લાખવી હતી.

રેવદાસીની પ્રયા: શાવણકારનાં ના. મદા-રાણી રીઝન્ટે પોતાના રાજ્યમાંથી રેવદાસીની પ્રયા નાખૂદ કરવાનો હુકમ કર્યો તે માટે તેમને અમિનદન આપતો સુદેશ પ્રખાદ સરકાર તરફથી મોકલવામાં આવ્યો હતો અને એ હુકમની એક નકલ મોકલવા વિનંતિ કરી હતી.

માછણને રૂ. ૧૫૦૦: મદ્રાસની એક માછણે લીવરપુલની મેસર્સ બ્રાઉનલેન્ડ લીમીટેડ કંપની ઉપર ફરિયાદ માંડી હતી. માછણનો પતિ માછલાં પકડતો હતો. ત્યાં ઉપરથી કંપનીની આજરોટ મળીના હોડકાં સાથે અપહાર હતી. આથી માછી મરી ગયા હતા. હાઇકોર્ટ તેને વકસ ની પેટે રૂ. ૧૫૦૦) આપવાની ડીમી કરી આપી હતી.

પરદેશ

મીસનરી બાનુઓ પર અત્યાચાર: મીસ નેલસન અને મીસ લેરીસન નામની બે મીસનરી મિશન બાનુઓને કુશીબન પ્રાંતમાં લુલ્હા ગ સમાં

ચીનાઈ લુલ્હાઓએ પરદેશ કરેલાં છે. આ બે બાનુઓને છેડવા માટે તેઓએ ૫૦૦૦૦ રોકડની માંગની કરી છે. આ બંને બાનુઓ ઉપર લુલ્હા-ઓએ ઘણો અત્યાચાર કર્યો છે.

ગોળમેજી પરિષદ અને શ્રીઓ: લડનના સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય સંઘ તરફથી વડા પ્રધાન મી રામસે મેડ્રોનાહડને એક પત્ર લખવામાં આવ્યો છે, તેમાં ખ્રિસ્તી અને હિન્દી શ્રીઓને ગોળમેજી પરિષદમાં સ્થાન આપવાનું નજાતું છે આથી બે દેશો વચ્ચેની હાલની શોક્ષ્મક મુરદેશીઓનો ઉકેલ શોધવામાં અમુલ્ય મદદ મળશે. હિન્દના ભવિષ્યને જોડે ખ્રિસ્તી શ્રીઓને જોડો સંબંધ છે અને સાયમન કમીશનના હેવાલમાં પણ નજાતું છે કે પ્રગતિની ચાવી હિન્દની સ્ત્રીપ્રગતિમાં છે એવું એ પત્રમાં ભારપૂર્વક નજાવાયું છે. શ્રીઓને આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘ અને સમાન મતાધિકાર અને સહેરીપણ માટેનું શ્રીઓનું આંતરરાષ્ટ્રીય એલા-યન્સ એ બે સંસ્થાઓએ આ માંગણીને અનુમોદન આપ્યું છે.

હિન્દના ઔદ્યોગિક પ્રશ્નો: એ વિષય ઉપર જૂંડનમાં લાખણ કરતાં લેડી ચેટરજીએ નજા-તું હતું કે હિન્દની જરીબી એ મોટામાં મોટી મુરદેશી છે. સખત મજૂરી, ભયંકર જરીબી અને હવાની મજૂરી ઉપર કેવી અસર થાય છે તેનું તેમણે વર્ણન કર્યું હતું. બીજા પ્રશ્ન એટલેજ ઉપયોગી નિરસરતાનો છે. મને હમેશાં એમ લાગ્યા કર્યું છે કે પ્રાયનિક કેળવણી પાછળ સરકારે પૈસા ખર્ચ્યા છે તેટલાજ પૈસા ને પુખ્ત વયના-ઓની કેળવણી માટે સરકારે ખર્ચ્યા હોત તો એનો પ્રચાર ઘણો હતાવળે થયો હોત. હિન્દમાં પુખ્ત વયનાંઓની કેળવણીનો તદ્દન અભાવ છે."

ખૂની પલ્લુ સુંદર: શ્રીઓ ઉપર વખતો વખત દલ્લા કરવાના આરોપસર લે તુકેટમાંથી લે લેને નામના ૧૬ વર્ષની સુંદર છોકરાને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યો છે. આ છોકરાએ ગુન્હો કબૂલ કરી વધુમાં પોતે નંગલમાં એક અંગ્રેજ શ્રીનું ખૂન કર્યું પણ નજાતું છે. આ છોકરાનો પત્ની મેળવતાં પોલીસનો દમ નીકળી ગયો હતો.

ચિમાની હરિદ્વારમાં: લુડાગની પ્રદક્ષિણને

લગતી વિમાની સફરની હરિફાઈ ગયા માસમાં થઈ હતી. તેમાં મીસ : સ્પુનર અને લેડી બેડી જે બે બાનુઓએ ભાગ લીધો હતો.

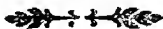
વીમાન બાલા મીસ એમી જોનસન : મીસ એમી જોનસન ગયા માસની તા. ૪થીએ કોઇડન ખાતે આવી પહોંચતા હવાઇખાતાના પ્રધાન લોર્ડ થોમસન અને મીસ માર્ગરેટ જોન્ડફીલ્ડે તેના સત્કાર કર્યો હતો. બ્રિટિશ સરકાર તરફથી મીસ એમીને આવકાર આપતાં લોર્ડ થોમસને તેણે ઉદ્ધવન ૧૯૩૦નાં યુવતીઓની વર્ષની સૌથી વધુ સ્મરણીય સાધના હોવાનું જણાવ્યું હતું. મીસ એમીએ બ્રિટિશ પ્રતિનાં ઉદય છતી લીધાં છે. મીસ એમીએ ઉત્તર આપતાં જણાવ્યું કે મારાં ઉદયનથી હું ઇંગ્લાંડને કેટલું ચાહું છું તે હું દર્શાવવા માંગતી હતી. એવેનોર હાઉસ હોટેલમાં તેના માનમાં મેલાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. હોટેલ આગળ શોકોની ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની એટલી મોટી મેદની એકત્ર થઈ હતી કે, અવસ્થા બળવવા માટે ખાસ પોલીસ બોલાવવામાં આવી હતી.

ગયા માસની તા. ૬ થીએ સેવાય હોટેલમાં મીસ એમીના માનમાં ૪૦૦ નળીતાં સ્ત્રીપુરુષો તરફથી મેલાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. તેમાં મીસ

એમીને એક કપ અને ડેઇલી મેલનો ખો. ૧૦૦૦૦ નો એક ભેટ આપવામાં આવ્યો હતો.

તા. ૧૨ મોએ બર્મિંગહામ પેલેસમાં ના. રાહેનશાહ અને રાહેનશાહબાનુએ મીસ એમીનું સ્વાગત કર્યું હતું. ના. રાહેનશાહે તેને 'કમાન્ડર ઓફ ઓર્ડર ઓફ બ્રિટિશ એમ્પાયર' નું બહુમાન આપ્યું હતું.

મકીલું : (૧) અફઘાનીસ્તાનની અલ્યાસ અર્થે માલ અમીર અમાનુલ્લાહના સમયમાં તુર્કી ગયેલી બાલાઓ અલ્યાસ પૂર્ણ કરી પાછી ફરી છે. (૨) ઈ આઇ. રેલ્વેએ પોતાની ગાઈડમાં એક હિન્દુ પડદાબાનુને ફોટો તેની પરવાની વગર છપાવ્યો તે સામે તે બાનુએ રૂ. ૧૦૦૦૦ ની તુક્સાન્ત્રોનો દાવો માંડતાં હાઇકોર્ટે રૂ. ૨૦૦ ની તુક્સાની અપાવી હતી. (૩) મીસ દંદિરાબાઈ બાબરત બી એ. (ઓસ) હોલ્ડર રાજ્યના કેળવણીનાં મદદનીશ હીરકર રૂ. ૫૦૦ ના માસિક પગારે નીમાયાં છે. (૪) શ્રી. લીખાઈજી નાનાસાઈ કત્રક મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની એમ એસ સી. ની પરીક્ષામાં ડીસ્ટીક્શન સાથે પસાર થયાં છે. (૫) શ્રી અખિલ ભારતવર્ષીય ઔદ્યોગિક યુવક સંઘના આશ્રયે એ જ્ઞાતિનાં પહેલાં જ એન્યુએલ થનાર કુમારી સુભદ્રા કેવળરામ દવેને અભિનંદન આપવામાં આવ્યું હતું.

(શ્રી. ગુનરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળ—અનુસંધાન પાન ૫૩ થી)

ઓફિસમાં ભરી દેવું. આશા છે કે મંડળના દરેક સભાસદ અમારી વિનંતિ સ્વીકારી પોતાનું સવાનમ ભરી દઈ મંડળને આભારી કરશે. દરેક સભાસદને પોતાનું સવાનમ ભરવાનું સપ્ટેમ્બર માસથી શરૂ થાય છે. મંડળના સિપાઈઓ સવાનમ ઉધરાવવાનું સપ્તમે પહેાચી નહીં વળવાથી સવાનમ ભરી નવા માટે સભાસદોને વિનંતિ કરી છે.

કેટલાંક સભાસદો પોતાનું ટેકાલું ફેરબદલ કરે છે પણ મંડળમાં પોતાના નવા ટેકાણાની ખતર આપતા નથી એટલે તેમના ઉપર મોકલેલા પત્રો ટપાલ ઓફીસમાંથી પાછા ફરે છે. માટે પોતાનું ટેકાલું ફેરબદલ કરવામાં આવે તો મંડળની ઓફીસમાં તરત ખબર આપવાની કાળજી રાખતા વિનંતિ કરીએ છીએ.

નોંધ

છેલ્લો અંક પ્રકટ થયા પછી મુક્તિસંગ્રામમાં
બહેનોનાં વધુ મોટી સંખ્યા-
વધુ બલિદાન માં બલિદાન અપાયાં છે.
દેશના જુદા જુદા પ્રતિભાં
એ મુક્તિસંગ્રામ દિન પ્રતિદિન નધુ જેમ પકડે છે
અને તેમાં જાસ કરીને બહેનોનો હિસ્સો વધતો
જાય છે. મુંબાઈમાં લોકમાન્ય તિલકની સંવત્સરીને
દિને નીકળેલા સરઘસને પરિણામે ચાર બહેનોને
સરઘરના મહેમાન થવાનું માન મળ્યું હતું.
મુંબાઈની પોલીસે એ સરઘસને વિના કાસલ અટ-
કાવી રાખ્યું. વિગ્રહ સભાના પ્રમુખ સી હંસાબહેન
મહેતા એ સરઘસને મોખરે હતાં પોલીસે સરઘસ
અટકાવ્યું જોડે એમની આગેવાની હેલેજ હબરેની
માનવમંદીએ ત્યાં જોડી સત્યાગ્રહ આદરી,
મહારાષ્ટ્રના પ્રમુખ સરદાર વલ્લભભાઈ અને કાર્-
વાલક સભાના સમાસદો ભારતશાળ પડિત
માલવીયજી અને બીજા પાસુ એમાં એકાદાં આજી
રાતનાં સર્વે જનરણ કર્યાં. પરિણામે સવારે
પોલીસે નેતાઓને ગીરફતાર કર્યાં, લગભગ ૪૭
બહેનોને પણ ગીરફતાર કરી, અને બાકીના લોકો
ઉપર લાડી ચલાવી તેમને લીધેરી નાંખ્યા. ગીરફ-
તાર કરેલી લગભગ ૪૭ બહેનોમાંથી ફક્ત ચારને
રાખી બાકીનાં છોડી મૂક્યાં. એ બહેનો-(૧) ચાર
લોકમાન્ય ગરજ સારે એવાં સરદાર વલ્લભભાઈનાં
પુત્રી શ્રી મળીબહેન, (૨) મુંબાઈ રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી-
સભાના સ્થાપક અને દેશ સેવિકાસંઘનાં આગેવાન
સંચાલક શ્રી રતનબહેન મહેતા, અને જે બહાદુર
શાંખ બહેનો (૩) શ્રી. હરનામકુંવર અને (૪)
શ્રીમતી અમૃતકુંવર-એ ચારે બહેનોનો કેસ બીજે
દિવસે મુખ્ય ન્યાયાધીશ મી. દસ્તુરની કોર્ટમાં
આજ્યો. પડિત માલવીયજીએ એ કેસના પ્રસંગનો
પરેપરે જાન લીધો અને સામાન્ય રીતે એ કેસ

અર્ધા કલાકમાં પતી જાય તેની પાછળ જે દિવસ
લામ્યા. આટલું છતાં મેલસ્ટ્રેટ સાહેબનો ચુકાદો
મુલતવી રહ્યો અને તે પછી ત્રણ દિવસે અપાયાં,
એ ચુકાદો મુજબ પડિતજીને અને બહેનોને રૂ. ૧૦૦
ના દડની અથવા પંદર દિવસની ગેરમાફીની
સજા મળી. કોમ દેશદ્રોહીઓએ એ સર્વને દંડ
ભરીને જણ કરાવ્યાં આ બધું હજી જનતાના
હૃદયમાં તાજું જ છે. પડિતજી તો ૨૪ કલાકમાં
જરૂર પાસુ બહેનોએ તો એક અડવાડીઆ સુધી
મહેમાની ચાખી એ બહેનોને અમારાં અભિનંદન.
દેશના બીજા પ્રાંતોમાં પણ એવાં નેમજી અને
હનત અનેક બલિદાન એ અરસામાં અને ત્યાર
પછી અપાયાં છે, જેની વિગતવાર કથની “મુક્તિ-
સંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ” વિષેનો લેખ
કહેશે. ભારતમાતાની કુખ ઉભળવા માટે એ બહેનોને
અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

પૂનાના શ્રીમતી નાથીબાઈ દા. કા. કર્વે મહિ-
લા વિદ્યાપીઠની ચાલુ વર્ષની
અભિનંદન. પરીક્ષામાં શ્રીમતી બહેન
ઉદુમતી મહેતા પી. એ ની
ઉપાધિ મેળવવા ભાન્યશાળી થયાં છે, તે માટે એ
બહેનને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. એલ્ફી-
ન્સ્ટન કોલેજના મર્વિન અધ્યાપક હસમનરામ મહે-
તાનાં પુત્રી અને અમદાવાદના યુવકોના પ્રાણ સમા
ભાઈ સંહિત મહેતાનાં બહેન શ્રી. ઉદુમતીબહેન એ
પરીક્ષામાં સફળ થનાર પહેલાં જુનરતી બહેન છે.
એ પરીક્ષા મુંબાઈ કે અન્ય યુનીવર્સિટીની એમ.
એ ની ડીગ્રી માટેની પરીક્ષા જેટલીજ કઠિન છે.
સુરતના મહિલા વિદ્યાલયમાં મેટ્રીક સુધીનો અ-
ભ્યાસ કરી એ બહેન વધુ અભ્યાસ માટે અમદા-
વાદ આવીને રહ્યાં હતાં અને ત્યાંની ગુજરાત
મહિલા પાઠશાળામાં અભ્યાસ કરી છ. એ ની

ખબર છે આટલી કે માતની હાકલ પડી છે

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

ભારતના ઐતિહાસિક મુક્તિસંગ્રામનું સિંહાવલોકન કરીશું તો કવિશ્રી મેઘાણીની ઉપરોક્ત કાવ્ય પંક્તિનો ભારતમાં સાક્ષાત્કાર થયેલો માલમ પડ્યા વિના નહિ રહે ભારતની મહિલાઓને માથે વિદેશીઓએ કલંક ચોદ્યું હતું. ભારતની મહિલાઓ તો ધરને ખુણે ભેસી રહેવા સર્જાયેલી છે એમ તેઓ કહેતા; અને કદાચ આજેયે એવું કહેનારા નીકળશે. એમ કહેનારાએ ભારતના ઇતિહાસનાં પાનાં કદિયે હાકલી જોયાં હશે કે કેમ એ શંકા પડતી વાત છે. જો એમ હોત તો ભારતીય વીરાંગના મહારાણી લક્ષ્મીબાઇનું નામ તેની આંખોએ હડીને વળગ્યું હોત ! પછીથી ભારતીય સ્ત્રીઓને માથે એવું આજ અદ્યતન પછી તેને વિચાર કરવા પડત પરંતુ એ સૌ તો હવે ગઇ વાત બની છે આજે ભારતીય મુક્તિસંગ્રામમાં પુરોની પડખે રહી, અનેક વખત પુરોને પછી ટપી જાય એવાં કામો આજની મહિલાઓ કરી રહી છે. એક પછી એક અનેક વીરાંગનાઓ શુલાભીની જંજીરો તોડવા માટે જોડનાં બારણા ખખડાવી રહી છે અને હસ્તે મુખે કારાગારમાં મ્હાલી રહી છે. ભારતીય મહિલાઓ આજે ભારતનો સ્વાતંત્ર્યેતિહાસ ધડી રહી છે. ઉજ્જવળ રહો એ ઇતિહાસનાં પ્રકરણ !

મુંબાઇ અને પરાંઓ;

મુંબાઇમાં ગયા માસનો સૌથી વધુ ઉલ્લેખવા યોગ્ય પ્રસંગ તે 'સ્વતંત્રતા મારો

જન્મસિદ્ધ હજી છે' એ મુક્તિમંત્રની ઘોષણા કરનાર પુણ્યશ્લોક લોકમાન્ય તિલક મહારાજની સંવત્સરી તા. ૧ લી ઓગસ્ટને દિને હતી. દર વર્ષે ભારતને સ્વરાજનો મંકિતમંત્ર આપનાર એ પુણ્યશ્લોકની સંવત્સરી ઉજવવા મુંબાઇની મહાસભા સમિતિ સરઘસ અને સભાને કાર્યક્રમ રાખે છે. તેજ પ્રમાણે આ વર્ષે પણ દર વર્ષના નિયમને આધીન રહી તા. ૧ લી ઓગસ્ટે મુંબાઇની વિગ્રહ સભાએ લોકમાન્યની સંવત્સરી નિમિત્તે સરઘસ કાઢવાનું નક્કી કર્યું. મહાસભા સમિતિ તરફથી અનેક સરઘસો મુંબાઇમાં નીકળી ચૂક્યાં. તે સરઘસો ઘણાં ખરાં નિયમ બદ્ધ હોય છે. આવગવના વ્યવહારમાં સહેજ સાજ દખલગિરિ તો અવશ્ય થાય છતાં એ વ્યવહારમાં ઓછામાં ઓછી દખલ થા એવા પ્રયત્નો મહાસભાના સ્વયંસેવકો કરે છે તે છતાં તિલક મહારાજની સંવત્સરીનું સરઘસ હોર્નબીરોડ ઉપરથી કોટમાં લઇ જવાર્ય વ્યવહારમાં દખલગિરિ થાય છે અને તર્ય સુલેહ શાન્તિ ભયમાં આવી પડવાની બીજી મુંબાઇના પોલીસ કમીશનર સાહેબને લાર્ય આવી. અને તેમણે એ સરઘસને એસ્પેને મેદાન આગળથી હોર્નબીરોડ ઉપર લઇ જવાની બંધી કરતો વિનાતિ પત્ર વિગ્રહ સભાના પ્રમુખ શ્રીમતી હંસા મહેતાને પહોંચતો કર્યો.

શાન્ત અને અહિંસક પ્રજાસમહન સરઘસને હોર્નબીરોડ ઉપર જવાની બંધ

શ્રીએ પ્રજ્ઞના હક્ક ઉપર ચોકળી તરાપ
વા બરાબર છે; પ્રજ્ઞના એ હક્ક ઉપર
પ મરાએલી સ્વાભિમાની માણસ તો નજ
મી શકે, આવી માન્યતા ધરાવતી મહાસલા
નાં મૂળમાંજ અન્યાયી કાયનો અને પ્રજ્ઞ-
ઉપર તરાપ મારતા હુકમોનો સવિનય
ાદર કરવાની નીતિ રહેલી છે—આ હુકમોનો
નય અનાદર કરવા સબળ થઇ. સરઘસ

ક્ષસ કરેલે સમયે શ્રીમતી
મહેતાની આગેવાની
નીકળ્યું. તેમાં દેશ
વેશ બહેનો પણ જોડાઇ
ી. સરઘસમાં પાછળથી
ડેત માલવીયજી પણ
કાયા હતા. સરઘસ
ખેતડ મેદાન આગળ
વ્યું. તો ત્યાં લાડી
જેલી પોલીસ તૈયાર
મવામાં આવેલી હતી.
ે સરઘસ અટકાવ્યું.
ઘસને આગળ વધવા
માં નહિ આવે એવું
માન થતાં ત્યાંજ સૌ
ઇ બેસી ગયાં. સરઘસ
હોં આવ્યું ત્યારે પાા કે
વાગ્યા હશે. સરઘસ બેઠું
બેઠું. સ્ત્રી કે પુરુષ સૌ
ઈ મક્કમ હતા. તે પછી
મહાસલાના પ્રમુખ

રદાર વલ્લભભાઈ આદિ નેતાઓ આખીયે
ત્રિ બધાંય ત્યાં બેસી રહ્યા. વચ્ચે વચ્ચે વરસાદ
ખત આવતો. છતાંયે બધાંયે ત્યાં બેસી રહ્યા.
ખી રાત્રિ ‘રઘુપતિ રાધવ રાગ્નરામ’ની ધૂન
સાવતાં વીતાવી. એ દરમ્યાન આવળવનો બ-
યે વ્યવહાર તો તદ્દન બંધ જ થઇ ગયો હતો.
ખનો સમુદાય ઉમરાતો જ જતો હતો.
૧૨ ઇંડું પ્રજ્ઞાન ઉચું અને મૂર્ચોદય થયા

બાદ થોડીક વારે મહાસલાના આગેવાનો ને
અને જઇ બહેનોને પકડ્યાં. તેમને લોરીમાં
બેસાડી પોલીસ ચોડીએ લઇ જવામાં આવ્યા.
શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા મવારમાં રાત્રિનાં
વરસાદથી હીમચેલાં કપડાં બદલવા માટે
બહાર ગયાં હતાં તેઓ પાછાં આવ્યાં. તેમણે
પોતાને પકડવા માટે માંગણી કરી પરંતુ
તેની ના પાડવામાં આવી. સરઘસ-બંધીનો

હુકમ તેમને કરેલો છતાં
તેમને ન પકડ્યાં. તેમના
આમંત્રણને માન આપી
પધારેલી મહેમાનો સમા
આગેવાનોને પરહેજ કર્યા
અને પછી આખી રાત્રિ
તપશ્ચર્યા કરીને થાકેલી
પોલીસને લાડી ચલાવવાનો
હુકમ મળ્યો અને નિર્દય
રીતે લાડી પ્રહારો થયા.
એમ્બ્યુલન્સ કારોમાં ધાયલ
થયેલા સેનિકોને ઇસ્પિ-
તાલમાં પહોંચાડવામાં
આવ્યા અને આખું યે
વાતાવરણ વળી પાછું
કાલિમાયી ઘેરાયું.

પકડેલાં જઇ બહેનો-
માંથી સરકાર માગાપની
કૃપા માત્ર ૪ બહેનો ઉપર
ઉતરી. સરદાર વલ્લભભાઈ
પટેલનાં વીરપુત્રી શ્રીમતી

મણિબહેન પટેલ, રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીસલાના આગેવાન
રતનજીજી લક્ષ્મીદાસ મહેતા, અને શિખસમાજ
ને દિપાવનારી વીરાંગનાઓ શ્રીમતી અમૃતકુંવર
અને શ્રીમતી હરનામકુંવર. આટલાં ૪ બ-
હેનો સિવાયના બધાંય બહેનોને છોડી મૂક-
વામાં આવ્યાં. છોડી મૂકેલી બહેનો નિરાશ
થતી બોલી: “ સરકારને અમારી ખીચડી
ભારે પડી ! ”

સૌ. ઉર્મિલાદેવી શાસ્ત્રી
મીરતના પ્રે. ધર્મેન્દ્રનાથ શાસ્ત્રીના
પત્ની અને સ્ત્રી-સત્યાગ્રહીઓનાં
ફાઇન-આ બહેનને છ માસ માટે
સરકારે મેદાન બનાવ્યાં છે.

પછી તો બધાએ આગેવાનો સામેનો કેસ આપ્યો. પંડિત મદન મોહન માલવીયાએ બચાવ તો નહિ પણ દલીલો કરી એટલે કેસ બહુ લંબાયો છતાં છેવટે બધાએ સજા તો થઈ. આ ચારેય બહેનોને રૂ. ૧૦૦ નો દંડ વા ૧૫ દિવસ સાદી કેદની સજા થઈ. દંડ તો ભરવાનો હતો જ નહિ એટલે હસતે મુખે ચારે બહેનો જેલમાં ગઈ.

આ ચાર બહેનોમાં શ્રીમતી મણિબહેન પટેલ સિવાયની બહેનો માટે તો કાંઈ કહેવા-પણું નથી. શ્રીમતી રતનબાઈ મહેતા તો રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીસભા અને દેશમેલિકા સંઘના પ્રાણ સમાન છે એ જાણીતી વાત રહી. એટલે તેમના તરફ સરકારની કૃપા ઉતરે એ સ્વાભાવિક હતું. બન્ને શીખ બહેનો શ્રીમતી હરનામકુંવર અને શ્રીમતી અમૃતકુંવર તો શીખ સમાજના ચલુગાર રૂપ છે. શ્રીમતી હરનામકુંવર તો તા. ૧ લી જુને શ્રીમતી લીલાબહેન મુનશી સાથે પકડાયાં હતાં પરંતુ બન્ને પાછા તરતજ છૂટી ગયાં હતાં. તા. ૨૧ મી જુને એરપ્લેનેટ મેદાનમાં પડિત મોતીલાલ નહેરુને વહન કરવા એકત્ર મળેલા સ્વયંસેવિકા અને સ્વયંસેવિકાઓ ઉપર લાડીપ્રદાર થયો હતો તે વખતે શીખ વીરંગનાઓની દુકડી લઇને શ્રીમતી હરનામકુંવર પણ તેમાં સામેલ હતાં. અને તેમણે કેટલાક પ્રદારો પંજુ ઝીલ્યા હતા. શ્રીમતી મણિબહેને મુંબાઈમાં કાંઈ કામ હતું નથી પરંતુ બાર-ડોલી અને ગુજરાતમાં એ બહેને કરેલાં કામની કદર તરીકેજ એમને મુંબાઈમાં પકડ્યાં.

વધુ દિલગીરીની વાત તો એ છે કે ૭ દિવસ કેદની સજા બોમબાયા બાદ કોઈ અજાણ્યા શુદ્ધરથે ૪ બહેનોનો દંડ ભરી દીધો અને એ બહેનોને છોડી મૂકવામાં આવી. આ કામ કરનાર માણસની દેશભક્તિ સકાળ

ઉપજાવે છે. બહેનો પણ ખિન્ન થઈ ગઈ હતી.

આ બનાવ બાદ તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટને દિને અખિલ હિન્દ મહાસભા કાર્યાલય સમિતિની આજ્ઞાથી રાજદ્વારી કેદીઓનો દિન ઉજવાયો. તે દિવસ નિમિત્તે મુંબાઈની વિગ્રહ સભાએ કોટમાંથી સરઘસ લઈ જવાનો નિર્ણય કર્યો હતો અને પોલીસ કમીશનરે મનાઈ હુકમ કરવાનો વિચાર માંડી વાળ્યાથી સરઘસ શાન્તિથી પસાર થઈ ગયું હતું. આ સરઘસમાં બેથી ત્રણ હજાર ઉપર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. તેમાં કેસરિયાં વસ્ત્રધારી દેશસેવિકાઓ અને કેસરિયાં સાડી ઉપર વારકોટ પહેરેલી હિન્દુસ્તાન સેવાદળની તાલીમ પામેલી સ્વયંસેવિકાઓ ખાસ તરી આવતી હતી. દેશસેવિકા સંઘની કચેરી ગયા માસથી સી. પી. ટેકે ઉપરની મુખાનંદની ધર્મશાળામાં લાવવામાં આવી છે.

ગયા માસની દેશસેવિકા સંઘની વિદેશી કાપડની દુકાનેની ચોરીએ વિશેષ ભેર લીધું છે. મહાસભાએ ઘડી કાઢેલી ચોક્કસ ધરતો સ્ત્રીકાને વિદેશી કાપડના માલને મહાસભાનું મીલ લગાડવા નહિ દીધે એવી દરેક દરેક દુકાન ઉપર સખ્ત ચોપી શરૂ કરવામાં આવી છે. વિદેશી કાપડના વેપારી એસોસિએશને તો માર્કેટ બંધ રાખવાનો કસબ કરી દીધો એટલે મૂળજી જેઠા માર્કેટની વિદેશી ફેનસી ગરમ કાપડની દુકાનો તો બંધ થઈ ગઈ. લક્ષ્મીદાસ માર્કેટની પણ કેટલીક દુકાનો બંધ થઈ ગઈ. મંગળદાસ માર્કેટ ખુલ્લી છે, એટલે ત્યાં તેમજ ગીરગામ, સેન્ડહર્સ્ટ રોડ, નળબઝાર આદિ સ્થળોએ પૂરે ભેરમાં ચોરી શરૂ થઈ છે. ૪૦૦ ઉપર દેશસેવિકાઓ આ કામે વળગી છે. દેશસેવિકાઓ ઉપરાંત ચોક્કસ સ્થળોએ સ્વયંસેવિકા ચોરીનું કામ કરે છે. કોલાબાથી ને ત્રાલુ સુધીનો ભાગ ચોરીનું યોગ્ય ભૂમિ

રહો છે. વળી પીકાંની 'ચોકીનું' કામ પણ બહેનો કરી રહી છે. પરિણામે કેટલાંક પીકાં બંધ થયાં છે ને કેટલાંક વહેલાંજ બંધ થઈ ગય છે. ચોકીની શરૂઆત થતાંજ પાંચ દિવસ સુધી મંગળદાસ અને દુઆરા મારકેટ બંધ થઈ ગઈ હતી. શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા, શ્રીમતી જયશ્રીબહેન રાયજી ચોકીનાં મુખ્ય સરદારો છે. કેપ્ટન મીસ દસ્તુર, મીસ હુસેન તૈયબજી, મીસ ફૈઝ તૈયબજી, મીસીસ કેરાંવાળા વગેરે પારસી મુસ્લીમ બહેનો પણ ચોકીનાં કામ-કાજમાં ભાગ લઈ રહી છે. વેપારીઓનું વર્તન બહેનો પ્રત્યે વિનયી છે એમ કહેવું જોઈશે.

પીકાં બંધ કરાવવાની પ્રવૃત્તિ સાથે પીનારાઓને દારૂનાં વ્યસનથી કાંઈક ખીર્ખી સારાં પીણાંનો લાભ આપવાના હેતુથી માંડવી અને દાણા બદરના કેટલાંક વેપારીઓએ દેશસેવિકા સંઘના આશ્રયે આરોગ્ય મંદિરો સ્થાપવાની યોજના ઘડી છે. ખાંડ બજાર આગળ આવતે બિલ્ડીંગમાં એવું એક આરોગ્ય મંદિર શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતાના હાથે ખુલ્લું થઈ રહ્યું છે.

દેશસેવિકા સંઘની સેવિકા બહેનોને 'તાત્કાલિક સારવાર' નું શિક્ષણ આપવા માટે ડૉ. ડોસીબાઈ કેપ્ટને કેટલાંક પ્રાયોગિક વ્યાખ્યાનો પણ આપ્યાં હતાં. પંડિત માલવીયજી, પૂ. કર્તુરજી, શ્રીમંતી કમલાદેવી

નહેરુ આદિએ પ્રસંગોપાત દેશસેવિકાઓને ખાસ ઉપદેશ આપી તેમનાં કાર્યમાં પ્રોત્સાહન રેડ્યું હતું.

દેશસેવિકા સંઘને આર્થિક મદદ કરવાના હેતુથી શ્રી સરસ્વતી સંગીત વિદ્યાલય તરફથી બે જલસા કરવામાં આવ્યા હતા. પહેલા જલસાનાં પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી કમલાદેવી નહેરુ હતાં, ખીર્ખી જલસાનું પ્રમુખપદ શ્રીમતી રતનબાઈએ લીધું હતું. આ જલસાઓમાં કેટલીક કુમારીકા બહેનોએ રાષ્ટ્રીય ગીતોનો સુંદર કાર્યક્રમ રજુ કર્યો હતો.

સૌ. ઉમા નહેરુ

સંયુક્ત પ્રાંતોની મહાસભા
સમિતિનાં સરમુખત્યાર

સવારમાં પ્રભાતફેરીઓનાં રાષ્ટ્રગીત ગુંજનથી બહુથે વાતાવરણ હવે તો ગુંજી રહે છે. સંખ્યાબંધ પ્રેભાતફેરીઓ નીકળે છે અને તેમાં સંખ્યાબંધ બહેનો ભાગ

લીએ છે. મુસ્લીમ બહેનોની અને પારસી ભાઈ બહેનોની પણ પ્રભાતફેરી રવિવારે નીકળે છે. કેટલીક પ્રભાતફેરીઓમાં બહેનો ઘણા મોટા પ્રમાણમાં ભાગ લે છે. સ્થળે સ્થળે ગવાતા ગરબાઓ પણ હવે રાષ્ટ્રીય સ્વરૂપ પકડતા વન્ય છે. ધ્વજવંદનની ક્રિયાઓ પણ અનેક સ્થળે થાય છે તેમાં સૌ હંસા મહેતા, પૂ. કર્તુરજી, સૌ. રમીબાઈ કામદાર, સૌ.

કાંતાબહેન ખાંડવાળા, સૌ. જયશ્રીબહેન રાયજી વગેરેએ રાષ્ટ્રધ્વજનું મહત્વ દર્શાવી જીવ જતાં પણ તેનું રક્ષણ કરવાનો ઉપદેશ આપ્યો હતો.

૫. કસ્તુરબા ગયા માસ દરમિયાન ધણે સમય મુંબાઇ રહ્યાં છે. તેમણે અનેક સભામાં મહાત્માજીનો સંદેશ પહોંચાડી રાષ્ટ્રસેવાનાં કાર્યમાં સૌને પોતપોતાનો ફાળો આપવા હાકલ કરી છે. આ વિષે તેમનાજ થોડાક શબ્દો ટાંકું: “ આપણે બધાએ એક દિવસ મરવાનું તો છેજ તો પછી એક ઉમદા કાર્ય માટે શા માટે ન મરવું? માનુષ્યમિતી સેવા કરવાની આવી કીર્તિવંત તક ફરી પાછી કદિયે નથી આવવાની. ”

શ્રી. વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, પંડિત માલવી-યજી વગેરેએ પણ અનેક સભામાં બહેનોને સ્વદેશી અને ખાદી ઉત્પત્તિનો પ્રેરણામંત્ર આપ્યો હતો.

રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીસભાના આશ્રયે તા. ૧ લી ઓગસ્ટે સ્વ. લોકમાન્ય તિલકની સંવત્સરી ઉજવવા વનિતાવિશ્રામ હોલમાં જાહેર સભા મળી હતી. તેમાં લોકમાન્યનાં જીવન વિશે ભાષણો થયા બાદ શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલેની આગેવાની હેઠળ સરઘમ નીકળ્યું હતું તે ચોપાટી જઈ સ્વ. લોકમાન્યની સમાધીને વંદન કરી વિખેરાયું હતું.

મારવાડી બહેનોએ પણ તા. ૧૦ મી ઓગસ્ટે સવારે સરઘમ ધાડ્યું હતું. સરઘમ ચોપાટી ઉપર મળું હતું. ત્યાં પંડિત માલવીયએ તેમને ઉપદેશ આપ્યો હતો

સ્વદેશી-પ્રચારને અગ્રે પારસીઓની, પં-જાબી બહેનોની, લાડીયા બહેનોની તેમજ બીજી કેમની બહેનોની સભાઓ પણ વખતે વખત ભરાઈ હતી. રથગે રથગે ચરખા વગેરે ખુદશા મુકાય છે અને કાંતવાની હરિફાઈઓ પણ થાય છે.

વિદ્યાર્થીનીઓને સંગીત કરવાના હેતુથી ‘ ગલ્સ’ નેશનલ મીલીશીયા ’ ની સ્થાપના કરવા વિચાર ચાલી રહ્યો છે.

આખું વાતાવરણ જ સ્વતંત્રતાની ભાવનાથી રંગાયેલું હોય, વાતાવરણમાં મુક્તિસંગ્રામના જ લાલુકારા વાગતા હોય, ત્યાં કોરપોરેશન જેવી પ્રબળીય સંસ્થા કેમ બાકી રહી જાય? પણ મુંબાઈની કોરપોરેશનમાંથી કાંઈ કામ કદાવી જવાનું જાહેર મૂકેલ. ગયા માસમાં કોરપોરેશનના મકાન ઉપર કાયમને માટે ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ ચઢાવવાની દરખાસ્ત મૂકાઈ. શ્રીમતી અવંતિકાબાઈએ તેને ટેકો આપ્યો. દેશસેવિકા બહેનોએ કોરપોરેશનમાં હાજર રહી તેમાં જતા દરેક સભ્યને નાનો ત્રિરંગી ધ્વજ આપી એની પ્રતિષ્ઠા જાળવવાનું સૂચન કર્યું જતાં એ પ્રશ્નની ચર્ચા ચાલુ વર્ષના અંત સુધી મુલતવી રાખવાનું હતું. પણ કોરપોરેશનની એક સભામાં કોરપોરેશનના બધા નોકરા સ્વદેશી કાપડનો ઉપયોગ કરે એવી લક્ષમણ કરતો દેશવ શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે એ મૂક્યો હતો તે સદ્ભાવે પસાર થયો હતો.

મઘનિષેધ સંબંધમાં ઇમ્પુવમેન્ટ ટ્રસ્ટ જોડે કીક પગલું લીધું કહી શકાય. ટ્રસ્ટની જગીર પર આવેલાં ખજુરાં છેલ્લાના કોન્ટ્રાક્ટ આપવાનું બંધ રાખવાનો એમજ લવિપ્યમા ટ્રસ્ટની જમીન ઉપર ખજુરાં છેલ્લાનું કે તાડી વા દાર ગાળવાની મના કરતો દેશવ પસાર થયો હતો. ટ્રસ્ટની સભા વખતે દેશસેવિકા સંઘની બહેનો કોરપોરેશન હોલની બહાર મઘ નિષેધનાં સુત્રોવાળાં પોસ્ટરો સાથે હાજર રહી હતી.

તા. ૧૨ મી જૂને તેમજ અન્ય પ્રસંગે

પોલીસે કરેલા લાડીપ્રહારને અતે ઇજા પામેલાં સ્ત્રી, પુરૂષ બાલકોને ઇજા થઇ હતી. લીડી બજારમાં સાર્જન્ટે કરેલા ગોળીબાર સંબંધમાં કોરપોરેશને બે તપાસ સમિતિઓ નીમી છે.

ગયા માસ દરવાન મહાસભાએ મળુર ચપ્તાહ ઉઠવ્યું. તે વખતે મળુર સ્ત્રીઓમાં પણ પ્રચારકાર્ય કરવામાં આવ્યું હતું. તા. ૨૪ મી એ દેશસે- વિકાસધેસ્વરાજ સરઘસ કાઢ્યું હતું તેમાં ઘણી બહેનોએ ભાગ લીધો હતો.

પરાંઓમાં પણ ર-ચનાત્મક કાર્ય જોશબેર ચાલે છે. શ્રીમતી સંકી-નાબાઇ હુકમનીને માંદા પડતાં સારવાર માટે રજા ઉપર છોડ્યાં હતાં, તેઓ રજાની મુદત પૂરી થતાં પાળાં ચાણા જોલમાં દાખલ થઇ ગયાં છે.

પૂન્ય કસ્તુરભાએ વિલે પારલે, ઘાટકોપર, ચેમ્બુર વગેરે સ્થળે પ્ર-વાસ કરી પ્રચારકાર્ય કયું હતું અને ઉપદેશ આપ્યો હતો શ્રીમતી જનકી

બહેન જાનજને હસ્તે ઘાટકોપરમાં રેંટિયા પ્રચારક પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકાયું હતું.

મીસ ઇડા ડીકીન્સને પણ પરાંઓની તેમ જ બીજાં ચાણાના ગામડાંઓની મુલાકાતો લઇ ત્યાંની પ્રજામાં ચેતન રેડવાનો શુભ પ્રયાસ આદર્યો છે. ચરખાનો ગૃહઉદ્બોજ અને મળુરમાં ગૃહજીવનને સુધારનાર મઘ-નિષેધ એ બે પ્રવૃત્તિઓ પાછળ મીસ ડીકીન્સને ઘેરો બન્યાં છે.

ગુજરાત-કાઠીઆવાડ:

ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં પ્ર-ચારકાર્ય ઘણું સારું ચાલી રહ્યું છે. વિદેશી વસ્ત્ર બહિષ્કાર સાથે ખાદી ઉત્પત્તિનું કામ જોશબેર ઉપાડી લેવાયું છે ધરેધર રેંટિયા અને તકલીનાં દર્શન થઇ રહ્યાં છે.

અમદાવાદમાં મરકારી કન્યા હાઇસ્કૂલનાં યોગાનમાં તા. ૧૫ મી ઓગસ્ટે વિદ્યાર્થીની-

મુક્તિ સંગ્રામમાં મહિલાઓ

મુંબાઇમાં મળેલી મહાસભાની કાર્ય-વાહક સમિતિની છેલ્લી બેઠકે નીચેના કારણ પસાર કર્યો હતો:—

રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્ર્યની હાલની લડતમાં વધતા પ્રમાણમાં હિંમતી સ્ત્રીઓ જે હમદા ભાગ લઈ રહી છે અને મહા-સભાનું કામ કરવામાં હુમલાઓ, ગાળો, લાડીનો મારો અને કેદ સહન કરવામાં તેમણે વધારે ને વધારે તત્પરતા બ-તાવી છે, તેની પ્રશંસાપૂર્વકની કારો-બારી સમિતિ નોંધ લે છે

ખાસ કરીને સમિતિ દેશબાંધવી સુબામા, શ્રી પેરીનબહેન કેપ્ટન શ્રી. લીલાવતી મુન્શી, મીસીસ હસન હમામ અને બીજાંઓએ રાષ્ટ્રીય ચળ-વળમાં આપેલા ફાળા માટે અને દેશની ખાતર પકડાયા અને કેદમાં ગયા બદલ તેમને અભિનંદન આપે છે

ઓએ રાષ્ટ્રધ્વજ ચઢાવ-વાનો સફળ સત્યાગ્રહ આદર્યો. ૫૦ વિદ્યાર્થીની-ઓ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવવા માટે ત્યાં આવી. તેઓ આવતાં શિક્ષિકાઓએ દરવાજા બંધ કરી દીધા. દરવાજા બંધ કરવાની ધમાલમાં કેટલીક બહે-નોને ઉઝરડા પણ પડ્યા છે. વધુ વિદ્યાર્થીનીઓ આવી અને બધાથે ત્યાં બેસી સત્યાગ્રહ આદર્યો. સલાવાળાઓએ ચારેય દરવાજા બંધ કર્યા. અર્ધોએક કલાક બાદ ૨૫ વિદ્યાર્થીનીઓ સામેની લેડીઝ કલબમાં જઇ રાષ્ટ્રગીતો ગાતી ગાતી રાષ્ટ્રધ્વજ લઈ આવી

અને જમીન ઉપર બેસી ગઇ. લેડી સુપરિટેન્ડન્ટ અને બીજા શિક્ષિકાઓ દરવાજાનું અંદરથી રક્ષણ કરતી હતી. થોડેક દૂર પોલીસ રાખી હતી. પરંતુ તેણે કાંઈ દખલગિરિ કરી ન હતી. વિદ્યાર્થીનીઓ મક્કમ હતી અને કોઇ પણ બોગે રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરા-વવા ઇચ્છતી હતી. થોડીવારે દૈશેક વિદ્યાર્થી-નીઓ રાષ્ટ્રધ્વજ લઇને પાછળના દરવાજે

ગઘ અને નિમ્નરણીની મદદથી દિવાલ ઓળંગી શાળાના યોગાનમાં ગઘ. બીજી દુકીએ દરવાજા ખોલી નાખ્યા. આ વખતે શિક્ષિકાઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ વચ્ચે હોંસાતોંસી થઈ. વિદ્યાર્થીનીઓને ઘણી ઇજા થઈ છે. ફેટલીકના ચોટલા જેઆયા છે; ફેટલીકને તમાચાના માર પડ્યા છે. ફેટલીકને ઉઝરડા પડ્યા છે; આડેકે છેડરોઆના હાથ ઉતરી ગયા છે અને ફેટલીકના કપડાં ફાડી ગયાં છે. ઇજા પામનારી વિદ્યાર્થીનીઓમાં વનિતા વિદ્યામ અને શારદા મંદીરની બાળાઓ પણ છે.

હોંસાતોંસી છતાં વિદ્યાર્થીનીઓએ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવ્યો અને તેને વંદન વંદી બધીથે ગીતો ગાતી રાષ્ટ્રધ્વજ લઇને મહાસભા કચેરીએ ગઈ. બહેનોના આ વિનય માટે તેમને અમારા અભિનંદન.

તા. ૧૪ મીએ મહાસભા સપ્તાહને અગે ઓંઓનું મુક સરવસ નિકળ્યું હતું. એખરે શ્રીમતી હનુમતી સીમનલાલ રાષ્ટ્રધ્વજ લઇને ચાલતાં હતાં. લેડી ચીનુબાઈ, શ્રી શારદા મહેતા, શ્રી અનમુયા, શ્રી સરલાદેવી વગેરે સરવસમાં જોડાયાં હતાં. બહિષ્કાર સમિતિ તરફથી તકલી હરિલાલ થઈ હતી તેમાં ૫૦૦ ઉપર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો.

મરકારી કન્યા હાઈસ્કૂલની વિદ્યાર્થીનીઓના સંદર્શ સત્યાગ્રહ બાદ તા. ૨૦ મીએ મરકારી હાઈસ્કૂલના વિદ્યાર્થીઓએ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો. તેમને લાકીથી વિખેરી કાઢવામાં આવ્યા. આ લાકી પ્રદારોનો ભોગ શેઠ અંબાલાલ સારાભાઈનાં પુત્રી શ્રીમતી મૃદુલાબેન પણ ગયાં છે. શ્રી મૃદુલાબેનને સખત ઇજા થઈ છે. શ્રીમતી મૃદુલાબેન અને શ્રીમતી ખોદગેદ બહેન મળી ૧૮ બહેનોએ સત્યાગ્રહ આદરતાં તેઓને પકડ્યાં હતાં પરંતુ પાંખાં ઊડી દીધાં હતાં.

સુંબાઈની વિગ્રહસલાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી હંસા મહેતા ગયા માસ દરમ્યાન અમદાવાદ ગયાં હતાં. ત્યાં તેમનો ભારે સત્કાર કરવામાં આવ્યો હતો. શ્રીમતી હંસાબહેને અમદાવાદ પાસેથી ગ્રેરણા માંગી હતી.

જેન ભાઈ બહેનો પણ સ્વદેશી પ્રચારનાં કાર્યમાં સારો રસ લીધે છે.

અમદાવાદ, આણંદ, મહેમદાવાદ, તેમજ બીજાં ઘણાં સ્થળોએ દારના પીઠાંની ચોરીનું કામ પૂરે જોશમાં ચાલી રહ્યું છે. પીઠાંની ચોરી કરવા માટે જુલાઈની આખરે આણંદમાં ૪ બહેનોને પકડવામાં આવી. આ બહેનો શ્રીમતી કાશીબહેન કેશવલાલ પટેલ, શ્રીમતી લખીબહેન શંકરભાઈ પટેલ, શ્રીમતી હરિબહેન નારણભાઈ પટેલ, અને શ્રીમતી ગંગાબહેન ઉમેદભાઈ પટેલ છે. આમાંથી ત્રણ બહેનોને તો ૪ માસ થી ૧૨ માસ સુધીની કેમરનાં બાંકો છે. આ બહેનો ફરી પાછી ચોરી કરવા ન જાય તો તેમને ઊડી દેવા મેજસ્ટ્રેટે જણાવ્યું હતું પરંતુ બહેનોએ એવી ખાત્રી આપવાની ચોક્કસી ના પાડી એટલે તેમને એક અકવાડિયાની સાદી કેદની સજા થઈ છે.

આણંદની બીજી બે બહેનો શ્રીમતી કાશીબહેન મોતીભાઈ અને શ્રીમતી ચંચળબેન પરંતોતમને ચોરી કરવા માટે રૂ. ૧૦૦ નો દંડ વા એક માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. બહેનોએ દંડ ભર્યો નથી. અને સજા સ્વીકારી છે.

મહેમદાવાદમાં શ્રીમતી નર્મદાબેનને બાપલુ કરવા બદલ પકડ્યાં છે. નર્મદાબેન, બોરસદ, આણંદ, મહેમદાવાદ વગેરે સ્થળોએ બહેનોએ પીઠાંની ચોરીનું કામ ઉપાડી લીધું છે. ધરપકડ થવાથી તેઓ જરાયે અશરૂદ નથી. ઉત્તરી તેઓ વધુ પ્રાગાદન પામી છે.

નડિયાદમાં તેમજ ઝકારમાં દેશસેવિકાસંઘની સ્થાપના થઈ છે.

દાહોદમાં જીલ્લાની આખરે બહિષ્કાર સપ્તાહને અંગે સ્ત્રીદિન ઉજવાયો હતો. શ્રી. યશોદાબહેન અને શ્રીમતી અવંતિકાબહેને પીઠાની ચોકીનું કામ શરૂ કર્યું છે. ગોધરામાં પણ ચોકીનું કામ શરૂ થયેલું છે.

ભરૂચમાં સ્વદેશી બજાર ખુલ્લું મૂકાયું હતું. તે પ્રસંગે બહેનોએ રાષ્ટ્રધ્વજ વેચવાનું તથા મહાસલાના સભ્યો નોંધવાનું કાર્ય કર્યું હતું.

સુરતમાં તા. ૨૮ મી જુલાઈએ તાડીના માંડવાની હરરાજ થનાર હતી. એટલે સુરત સ્ત્રીસંઘે પૂ. કસ્તુરબા, શ્રીમતી મીડુબહેન પીટીટ અને શ્રીમતી હમીદા બેગમની આગેવાની હેઠળ ત્યાં ચોકી કરી હતી. ૭-૮ પારસી બહેનો પણ આ કામમાં જોડાઈ હતી. હરરાજમાં ભાગ ન લેવા માટે શ્રીમતી કસ્તુરબાએ બંધાને સમજાવ્યા હતા. એટલે ઘણા થોડા માંડવા હરરાજ થઈ શક્યા હતા. અને તે પણ ઘણી થોડી કિંમતે.

જાનમાઈમીના તેમજ બીજા મેળાઓ પ્રસંગે વાનરસેનાના વાનરોએ વિદેશી રમકડાં પર ચોકી કરી હતી અને તેને પરિણામે રમકડાંવાળાઓને સાંગે હાથ ધસતા ધરે જવું પડ્યું હતું.

મહિલા વિદ્યાલયની વિદ્યાર્થીનીઓએ ગયા માસમાં સરઘસ કાઢ્યું હતું. તે પહેલાં રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન કર્યું હતું.

ખારડોલીના બે ભાઈઓને દંડની સજા થઈ. તે ભાઈઓએ દંડ ન ભરતાં જેલ સ્વીકારી એટલે પોલીસે એક ભાઈના ધરે રાત્રે ૧૦ વાગ્યે દરોડો પાડ્યો અને તેની સોને સતાવી ધરેણાં વેચાવી દંડ વસુલ કર્યો હતો.

આ ઉપરાંત વલસાડ, ડાસરા, વગેરે સ્થળોએ પણ સ્ત્રીઓ યથાશક્તિ ભાગ લઈ રહી છે.

સિદ્ધપુરમાં રાષ્ટ્ર-ચળવળને અંગે નીકળનારા એક સરઘસમાં ઔદિચ્ય જ્ઞાતિની બહેનો ભાગ લીધે તે જ્ઞાતિના પરોલોની આંખે દેખ્યું ન ગયું, એટલે જ્ઞાતિના ગૌર મારફત સરઘસમાં જવાની મનાઈ કરતો હુકમ કરે આવ્યો. જ્ઞાતિની વીર બહેનોએ એ આપખુદ હુકમને અવગણી સરઘસમાં ભાગ લીધો હતો.

કાઠિયાવાડમાં ધંધુકા અને રાણપુર એ બે સત્યાગ્રહ પ્રવૃત્તિમાં ખૂબ રસ લઈ રહ્યાં છે. ધંધુકામાં તા. ૨૧ મી જુલાઈએ સરઘસ નીકળ્યું હતું. તેમાં બહેનો પણ ૫૦-૬૦ હતી. છાવણી આગળથી સરઘસ થોડે દૂર નીકળ્યું ત્યાં તેમાં પત્રિકાઓ વહેંચાવા માંડી. પત્રિકા ઝુંટવી લેવા માટે પોલીસે સ્ત્રીઓના પર હાથ ચલાવ્યા અને હાથે નખના ઉઝરડા પાડ્યા. સાત આઠ વર્ષની બાલાઓને પકડી તથા પટકી. શ્રીમતી દેવીબહેન પટણી, તેમજ બીજી બહેનોને પણ માર પડ્યો છે. આ બનાવ પછી બહેનો વિશેષ ઉત્સાહમાં આવી છે અને વધુ સરઘસો કાઢી રહી છે.

રાણપુરમાં પણ સલાઓ અને સરઘસો નીકળ્યેજ વળ્ય છે. બહિષ્કાર સપ્તાહને અંગે તકલી હરિદાઈ, સરઘસ, વગેરે નીકળ્યાં હતાં.

સંયુક્ત પ્રાંત:

સંયુક્ત પ્રાંતમાં દિલ્હી, અલાહાબાદ અને લખનૌ એ સંગ્રામનાં મુખ્ય મથકો છે. જીલ્લા માસમાં દિલ્હીની ઇન્દ્રપ્રસ્થ હાઇસ્કૂલની એક શિક્ષિકા ખાદી પહેરીને શાળામાં ગઈ તેને કાઢી મૂકવાની પ્રિન્સિપાલે ધમકી આપી એટલે વિદ્યાર્થીનીઓએ ચોકી શરૂ કરી હતી. પાછળથી પ્રિન્સિપાલે જણાવ્યું હતું કે એ તો

નકામી ધમકી અપાઈ હતી એટલે ચોકી જેવી લેવાઈ હતી, એજ માસમાં વિદ્યાર્થીઓએ કેદિ દિન ઉજવ્યો હતો અને તે દિને ખાદી પહેરી હોય તે જ નિશાળમાં જઈ શકે એટલી સખત ચોકી રખાઈ હતી. વિદ્યાર્થી સંમેલને શાળાઓ અને કોલેજો ઉપર રાષ્ટ્રવજ્ર ફરફરાવવાનો ફરાવ કર્યો. આથી કાંઈ ધમાલ યશી ધારી છન્દ્રપ્રસ્થ ગાંધી સ્કુલે વેકેશનની રજા ૪ દિવસ વહેલી પાડી હતી

ગયા માસમાં દિલ્હી ખાતે સંખ્યાબંધ બહેનોની ધરપકડો થઈ છે. દિલ્હીથી ૨૦ માઇલ દૂર આવેલાં બોચાના ખાતે શ્રીમતી આત્મદેવીની ધરપકડ થઈ હતી. તે બાદ દિલ્હીમાં ગયા માસની તા. ૧૩ મીએ

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં નિમંણ બલિદાનો

૫૧ શ્રી મલ્હિબહેન પટેલ	મુંબઈ	૩ ૧૦૦ દંડ વા ૧૫ દિ. સા. કેદ
૫૨ શ્રી. રતનબહેન મહેતા	"	"
૫૩ શ્રી. હરનામ કુંવર	"	"
૫૪ શ્રી. અમૃત કુંવર	"	"
૫૫ શ્રી. કાશીબહેન પટેલ	આણંદ	એક અઠવાડિયું સાદી કેદ
૫૬ શ્રી લખીબહેન પટેલ	"	"
૫૭ શ્રી. હરિબહેન	"	"
૫૮ શ્રી ચંપાબહેન	"	"
૫૯ શ્રી કાશીબહેન	"	એક માસ સાદી કેદ
૬૦ શ્રી. ચંચળબહેન	"	"
૬૧ શ્રી. નર્મદાબહેન	મહેમદાવાદ	—
૬૨ શ્રી. આત્મદેવી	બોચાના (દિલ્હી)	—
૬૩ શ્રી. કોલશી	દિલ્હી	૩ માસ સાદી કેદ
૬૪ શ્રી. પાર્વતીદેવી	"	"
૬૫-૬૬ ૬૭-૬૮-૬૯ શ્રી વિદ્યાવતી અને ૪ બહેનો	"	૩ માસ સાદી કેદ ૩૧. ૫૦ દંડ વા દોઢ માસ વધુ સાદી કેદ
૭૦ શ્રી. એલ. આર. ભુતરા	લાહોર	—
૭૧ શ્રી. કમળદેવી	લાયલપુર	એક માસ સખત કેદ
૭૨ શ્રી જ્ઞાનદેવી	"	"
૭૩ શ્રી. અમૃતકુંવર	અમૃતસર	—
૭૪ શ્રી. કરતારકુંવર	"	—
૭૫ શ્રી. નયોત્તરા મિત્ર	કલકત્તા	૪ માસ સાદી કેદ
૭૬ શ્રી. હલા સેન	"	"
૭૭ શ્રી નિર્જિતિણી સરકાર	"	"
૭૮ શ્રી અવાબતી દે	"	"
૭૯ શ્રી. સુદરદેવી	"	"
૮૦ શ્રી લાલણ મિત્ર	"	"
૮૧ શ્રી. જાયાદેવી	"	"
૮૨ શ્રી. પુષ્પા	"	બે માસ સાદી કેદ
૮૩ શ્રી. સરોજ બાવિણી ગુહા	"	"
૮૪ શ્રી સુરતી ગુહા સેથ	"	"

સાદી કેદ અને ૩૧. ૫૦) દંડ વા અર્ધો માસ વધુ કેદની સગ થઈ છે. બન્ને એ હસ્તે મુખે જેલ સ્વીકારી છે. તા ૨૧મી એ રવામી થવાનાં પુત્રી શ્રીમતી વિદ્યાવતી સાથે ૬ બહેનોને દારૂની વખારો આગળ ચોકી કરવા માટે પકડ્યા હતાં. તરતજ બીજાં બહેનોએ ત્યાંનું કામ ઉપાડી લીધું હતું. આમાંથી શ્રીમતી વિદ્યાવતી અને ૪ બહેનોને ૩ માસ સાદી કેદ અને ૩૧. ૫૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ કેદની સગ થઈ છે.

મધ્ય રાત્રે ૧૩ બહેનોને પીંછાની ચોકી કરવા માટે પકડ્યાં હતાં. આ ૧૩ બહેનોમાંથી બે બહેનો શ્રીમતી કોલશી અને શ્રીમતી પાર્વતીદેવી એ બે બહેનો સિવાયનાં બહેનોને છોડી

બીજાં ત્રણ બહેનોને તા. ૨૨ મી એ પકડ્યાં છે. બધાં બહેનો ઉચ્ચ કુટુંબમાંના છે. અવાદાગાદની પ્રાંતિક મ. સમિતિએ શ્રીમતી ઉમા નેહરુને સરમુખત્યાર નીમ્યાં છે.

તેમનાં પ્રમુખસ્થાને મોટી સલાઓ લરાય છે. કોલેજની ચોકી કરવા માટે સ્વયંસેવિકાઓની ભરતી કરવા માં આવે છે. શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહર, શ્રીમતી હમા નેહર અને તેમનાં એડ-

શ્રીમતી એલ. આર. ઝુલ્સી નીમાયાં. તેમને ગયા માસની તા. ૧૬ મીની મધ્યરાત્રે સુતેલાં જગાડીને રૂ. ૧૦૦૦૦ નાં જમીન ઉપર છૂટી શકે એવા વોરન્ટ પ્રમાણે રાજકોહના આરોપ-

વોકેટ. પુત્રી શ્રીમતી, શ્યામ કુમારી નેહરએ અલાહાબાદ યુનિવર્સિટી આગળ સ્વયંસેવિકાઓ સાથે ચોકી શરૂ કરી છે.

શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહર અને શ્રીમતી કમલા જવાહરલાલ નેહર લખનૌ વગેરે સ્થળે જઈ પ્રચાર કાર્ય કરી રહ્યાં છે. લખનૌમાં તા. ૨૦ મીએ શ્રીમતી હસન ઇમામે વિદ્યાર્થીઓને શાળાઓ અને કોલેજો છોડી દઈ ભારતભૂમિની સેવા કરવા હાકલ પાડી હતી.

૮૫ શ્રી. આરતી મુખરજી કલકત્તા	એક દીવસ સાદી કેદ અને પછીથી પાછી છ અઠવા-ડિયાંસા. કેદની સંભવલ.
૮૬ શ્રી. લીલાવતી કપૂર	૪ માસ સાદી
૮૭ શ્રી. અરીક્ષતા દાસ	૩ માસ સાદી
૮૮ શ્રી. ગિરિબાલા શેખ	૩ માસ સાદી
૮૯ શ્રી. સુષમા દાસગુપ્તા	—
૯૦ શ્રી. માલતી દાસગુપ્તા	—
૯૧ શ્રી. સંતનુ શેખ	—
૯૨-૯૩-૯૪-૯૫-૯૬ પાંચ બહેનો	—
૯૭ એક બંધાણી બહેન	૪ માસ સાદી
૯૮ શ્રી. ઇન્દુબાલા દેવી	૪ માસ સખ્ત કેદ
૯૯ શ્રી. લગ્નવતીદેવી	૪ માસ સાદી.
૧૦૦ શ્રી. જ્યોત્સ્નારાણી જોડ	—
૧૦૧ થી ૧૦૮ ૮ બહેનો	—
૧૦૯ શ્રી. ક્યાકુળ દેવી	૪ માસ સાદી
૧૧૦ શ્રી. કોના સત્યપત્નિ અંતર	૬ માસ સાદી કેદ ૫૦ દિવસ વા જે માસ વધુ કેદ
૧૧૧ શ્રી. પ્રકાશદેવી અજમેર	—
૧૧૨ શ્રી. કૃષ્ણદેવી બીઆવર	૩ માસ સાદી કેદ
૧૧૩ શ્રીમતી હસન ઇમામ પટના	રૂ. ૨૦૦ દંડ
૧૧૪ શ્રીમતી સી. સી. દાસ	રૂ. ૧૦૦ દંડ
૧૧૫ શ્રીમતી સમી	" "
૧૧૬ શ્રી. અંબિકાચરણ	" "
૧૧૭ શ્રી. સુનામતી હોતા કટક	૧૦ દિવસ સાદી કેદ

નોંધ: બંધાણમાં તેમજ અન્ય સંબંધિત બહેનોની ધરપકડ થઈ છે. તે બધીયે બહેનોનાં નામ મળી રાક્યાં નથી એટલે તેનો ઉલ્લેખ આમાં થઈ રાક્યો નથી. નામ મળી રહે એટલાંજ અત્રે અપાયાં છે. આ રીતે સંગ્રામમાં બલિદાન યનારાં બહેનોની સંખ્યા ૧૧૭ સુધીની આવી શકી છે. જે કે ઘણી મોટી સંખ્યામાં બહેનો અત્યારે જેલમંદિરમાં વાસ કરી રહી છે. એ સર્વ બહેનોને અમારાં અભિવંદન !

સર પરદેજ કરવામાં આવ્યાં. મીસીસ ઝુલ્સીએ જમીન ન આપતાં જેલ સ્વીકારી છે. તેમને દિલ્હી ગેટની કોટવાલીમાં લઈ ગયા હતા. ત્યાંથી તેમને રાત્રે ૩ વાગ્યે સ્ત્રીઓની જેલમાં લઈ ગયાં. ત્યાં તેમને જમીન પર જ સૂવું પડ્યું અને તેમનાં આરણે તાણું વાસવામાં આવ્યું. વળી આ જેલમાં સ્ત્રી વોડરો પણ નથી. સવિવારે તેમની પુત્રીઓને ઘણી મુશ્કેલીથી મુલાકાત લેવા દેવામાં આવી.

સંયુક્ત પ્રાંતના બીજાં ગામો અને શહેરોમાં પણ પ્રચારકાર્ય ચાલુ જ છે. પંજાબ:

તેમના ઉપરનો કેમ આ લખાય છે ત્યારે ચાલુ છે. તેમને રૂ. ૩૦૦૦ ના જમીન પર છોડવાનું જણાવાયું હતું પરંતુ તેમણે ચોક્કસ ના પાડી હતી. પંજાબમાં

પંજાબની વિગ્રહ સભાનાં ૮ મા પ્રમુખ

તો હવે નાનાં છોકરાઓને પણ સખ થાય છે. શિવકુમાર નામના ૧૩ વર્ષના છોકરાને પરદેશી સીગારેટ નહિ પીવાનું લેખિત સમન્નવવા માટે ત્રણ માસ સખત કેદની સજા થઇ છે !

પંખળના જાણીતા આગેવાન ડૉ. મહંમદ આઘમનાં પત્નીએ મહાસભા કાર્યવાહક સમિતિને પોતાની સેવાઓ આપવા ઇચ્છા દર્શાવી છે.

લુધીયાણામાં એક શાન્ત સરઘસ ઉપર પોલીસે લાકીપ્રહાર કર્યો. આથી સ્ત્રી અને બાલકોને પણ સખત ઇજા થઇ હતી. આ સંબંધમાં લુધીયાણાની સ્ત્રીઓએ ના. ગવર્નર ઉપર પ્રુરોએ પત્ર લખી પોલીસના અત્યાચારનું પોકળ પ્રુરુ કહ્યું હતું.

લાવણપુરમાં શ્રીમતી ધ્યાનદેવી અને શ્રીમતી જાનકી નામનાં બે બહેનોને ચોક્કી પહેરાના જાહેરનામાં અનુસાર એક માસ સખત કેદની સજા થઇ છે. શ્રીમતી ધ્યાનદેવીને તો ધાવણુ બાક છે. પંખળમાં પણ આ રીતે હવે બહેનોને સખત કેદની સજા કરવાનું ચાલુ થયું છે.

અમૃતસરમાં શ્રીમતી અમૃતકુંવર અને શ્રીમતી કરતાકુંવર નામની બે સિખ બહેનોને ચોક્કીનાં જાહેરનામાં અનુસાર પકડી છે. બન્ને બહેનો સ્વયંસેવિકા દળનાં કેપ્ટનો છે. અમૃતસરમાં નવજવાન ભારત સભાના આગ્રહે પહેલી સભામાં પોલીસે લાકીપ્રહાર ચલાવ્યો હતો. તેમાં નિર્દોષ બાલકોને પણ ઇજા થઇ છે. ૬૫ વર્ષની એક ડોરનીને સખત વાગ્યું છે. આ ડોરનીએ એક નાનાં બાલકને ન મારવાની પોલીસને વિનંતિ કરી હતી.

શેખપુરામાં એક સરદાર બલવંતસિંહના ઘરમાં પોલીસે દાખલ થઇ તેમને પરદેશી કથો એટલે તેમનાં પત્નીએ પોલીસ અગત્યને ખાસગને હાર પહેરાવ્યો હતો.

બંગાળા:

કલકત્તામાં બંગાળગરની વિદેશી કાપડની દુકાનો પર સ્વયંસેવિકાઓ સખત ચોક્કી કરે છે. તેને અંગે લગભગ દરરોજ ૪-૫ બહેનોની સરાસરી ધરપકડ થાય છે. જુલાઈ માસમાં નારી સત્યાગ્રહ સમિતિએ સરઘસ કાઢ્યું હતું. તે પોલીસે અટકાવતાં બહેનોએ સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો અને બધીયે બહેનો જમીનપર બેસી ગઇ હતી. નારી સત્યાગ્રહ સમિતિના મંત્રી શ્રીમતી જ્યોત્સના મિત્રને પકડવામાં આવ્યાં હતાં, તે બાદ પોલીસે લાકીપ્રહારો કરી સરઘસ વિખેરી નાખ્યું હતું. શ્રીમતી જ્યોત્સના મિત્રને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે. જુલાઈની તા. ૨૭ મીએ ચોક્કી પહેરાનાં જાહેરનામાં અનુસાર ૩૦ બહેનોને પકડી હતી. તેમાંથી માત્ર ૧૦ બહેનોને સજા કરી છે. બાકીની બહેનોને છોડી મૂકી છે. આ ૧૦ બહેનોમાં કુમારી ઇલા સેન, શ્રીમતી નિર્ઝરિણી સરકાર, શ્રીમતી અવામતી છે. શ્રીમતી સુંદર દેવી, શ્રીમતી લાવણ્ય મિત્ર, અને શ્રીમતી હાપાદેવી; ને ૪, ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે. કુમારી પુષ્પા, શ્રીમતી સરોજલાલિણી મુહા અને શ્રીમતી મુરચી શુક્લને બે માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે અને શ્રીમતી આરતી ગુપ્તરજને શ. ૧૦ નો દંડ અને કોર્ટ હોટાં સુધીની સજા થઇ હતી.

તા. ૩૦ મી જુલાઈએ બંગાળગર પર ચોક્કી કરતાં પકડાયેલી ૮ બહેનોને ૬ અઠવાડિયા સાદી કેદની સજા થઇ છે.

ગયા માસની તા. ૪ થીએ બંગાળ રાજ્ય કામદાર સંઘના પ્રમુખ ડૉ. મીસ પ્રભાવતી દાસ ગુપ્તાને પકડવામાં આવ્યાં હતાં. પરંતુ તેમને બીજે દિવસે છોડી મૂકવામાં આવ્યાં હતાં. શ્રીમતી લીલાવતી કપૂરને ૪ માસ સાદી

કેદની સન્ન થઈ છે. શ્રીમતી અસીકમતા દાસ અને ગિરિબાળા રાયને ૩ માસ સાદી કેદની સન્ન થઈ છે. તા. ૭ મીએ શ્રીમતી સુપમા દાસ ગુપ્તા, શ્રીમતી માલતી દાસગુપ્તા, અને શ્રીમતી સંતનુ રાય, અને બીજી પાંચ બહેનોને પકડી હતી.

એક બંગાળી બહેનને ચોરી કરવા માટે ૪ માસની સાદી કેદની સન્ન થઈ છે.

કલકત્તાની નારી સત્યાગ્રહી સમિતિના પ્રમુખ શ્રીમતી ઇન્દુબાલા દેવીને ૪ માસ સખત કેદની સન્ન થઈ છે. સખત કેદની સન્ન મેળવનારાં આ પહેલાંજ બંગાળી બહેન છે. તેમની સાથે પકડાયેલાં બીજાં બહેનોને ૪ માસ સાદી કેદની સન્ન થઈ છે. શ્રીમતી ભગવતીદેવીને ૪ માસ સાદી કેદ મળી છે.

ભવાનીપુરનાં નારી સંઘના મંત્રી શ્રીમતી લાલણ્યપ્રભા દત્ત સાથે જાપનાર કે પ્રેસનું નામ આપ્યા વિનાયું હસ્તપ્રમ પ્રકટ કરવા માટે કામ ચાલે છે.

શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના રાણી બોઝ અને બીજા ૮ બહેનોને પકડવામાં આવ્યાં છે. શ્રીમતી દયાકુલદેવીને ૪ માસ સાદી કેદની સન્ન થઈ છે. શ્રીમતી આરતી મુખરજીને ૩. ૩૦ નો દંડ વા ૬ અઢવાડિયા સાદી કેદની સન્ન થઈ છે. કલકત્તાની રાષ્ટ્રીય મહિલા યુગ્મિનિનાં મંત્રી શ્રીમતી જ્યોત્સનાદેવીનાં મકાનની પોલીસે જડતી લઈ, રિપુરી ગોપાનીયું જપ્ત કર્યું હતું.

સીરહટમાં ૪ બહેનો શ્રીમતી હીરપ્રભા ચૌધરી, શ્રીમતી કુસુમકુમારી દાસ, શ્રીમતી સરજાદેવી અને બીજાં બહેનોને પકડીને છોડી મૂક્યાં હતાં. પળનામાં ૧૪૪ મી કલમનો લંગ કરવા માટે શ્રીમતી પાર્વતીદેવી અને શ્રીમતી કુસુમકુમારી દેવીને પકડેલાં છે.

બાદી પ્રચારને અંગે પ્રવાસે નીકળેલાં

શ્રીમતી મીરાં બહેન કલકત્તા ગયાં હતાં ત્યાં તેમણે બાદી પ્રદર્શન ખુલ્લું મુક્યું હતું. અને કામ કામે બાદી અને ચરખાનો સંદેશ મુલાવ્યા હતા.

મદ્રાસ:

ગંતુરમાં શ્રીમતી કોંકા સત્યવત્તમાને ૬ માસ સખત કેદ અને ૩. ૫૦ નો દંડ વા બે માસ વધુ કેદની સન્ન મુધરેલા કોળદારી કાયદા પ્રમાણે થઈ છે. દંડ આપવાની તેમણે ના પાડતાં તેમના હાથમાંની બંગડી દંડ પેટે જપ્ત કરવામાં આવી હતી.

બાદીપ્રચાર માટે ઉપરેલાં શ્રીમતી મીરાંબહેન કલકત્તાથી મદ્રાસ આવી પહોંચ્યાં હતાં, ત્યાં તેમનો સારો સત્કાર થયો હતો. એલોરમાં ૪ બહેનોએ ૧૪૪ મી કલમનો લંગ કરીને સરખસ કાઢ્યું હતું. પોલીસની ધમકી છતાં એ બહેનોએ વિખરાઈ જવાની ના પાડી હતી. ગોપાલગંજમાં પણ ૧૪૪ મી કલમનો લંગ કરીને શ્રીમતી તરંગિણી વિશ્વાસની આગેવાની હેઠળ બહેનોયું સરખસ નીકળ્યું હતું. પોલીસે સરખસ અટકાવ્યું હતું પરંતુ કલકેક બાદ પોલીસ હડી મઠ હતી.

શ્રીમતી મીરાંબહેન ત્રિપ્તીકિનમાં સ્ત્રી સ્વદેશી સંઘના આશ્રયે પોંજાયુ વર્ગ ખુલ્લો મૂક્યો હતો.

એરવાડમાં ૧૪૪ મી કલમનો લંગ કરી રાષ્ટ્રગીતો ગાવા માટે ૫ સ્વયંસેવિકાઓને પકડવામાં આવેલી છે.

તુતીશિરીનમાં ગીતાના કાયદાનો લંગ કરવા માટે સન્ન પામેલા સ્વયંસેવક સ્વામી ચીદાં-વરમ્ ચેટ્ટીઅરનાં પત્ની શ્રીમતી ગોમતી ચમ્બલે પતિ જેલમાં જતાં ઉપવાસ કરી પોતાના દેહનું બલિદાન આપ્યું છે. તેમની ઉપર ૩૫ વર્ષની છે. તેમને બે પુત્રો અને ૩ પુત્રીઓ છે. આખા ગામે તેમનાં ગાનમાં શોક પાળ્યો

હતા મગસની જેલોમાં સ્ત્રીકેદીઓ તરફ ચતાં ગેરવર્તન સામે ફરિયાદ કરી એ વર્ગના રાજકીય કેદીઓએ પણ પોતાને સી. વર્ગમાં મૂકવાની માંગણી કરી છે.

પ્રકીર્ણ:

આ ઉપરાંત મુંબાઈ ઇલાકાના કરાંચી પનવેલ, પુના વગેરે સ્થળોએ પણ ફતેહમંદ ચોડી થાય છે. પુનામાં ફર્ગ્યુસન કોલેજ પર બહેનોએ ચોડી કરી હતી. તે વખતે બહેનોની સાંકળ તોડીને પ્રિન્સિપાલ મહાજની કોલેજમાં ગયા હતા. કરાંચીમાં લોડ કોલેજ, સિંધ કોલેજ પર તેમજ ઇન્ડોરની કોલેજ પર ચોડી થાય છે.

નાગપુરમાં કાયદાના વર્ગ ઉપર સ્વયં-સેવિકાઓએ ફતેહમંદ ચોડી કરી છે. બીજા પ કોલેજ બંધ પડી છે.

મથુરાનાં શ્રીમતી પ્રકાશદેવી ઉર્ફે શાન્તિ દેવીને અજમેરમાં પકડવામાં આવ્યાં છે.

બીઆરનાં શ્રીમતી કૃષ્ણદેવીને ૩ માસ સાદી કેદની સજા કરી છે. આકોલા બીરા-રમાં સ્વયંસેવકોને યથેચ્છી દંડની સજા વસુલ

કરવા માટે બીજી વસ્તુઓ સાથે ધાધરાઓ પણ જપ્તીમાં લેવાયા છે.

પટનામાં મીસીસ હસન ઇમામ, મીસીસ સી. સી. દાસ, મીસીસ અમી અને શ્રીમતી અંબિકા ચરણ સામે પોલીસ કાયદાની ૩૨ મી કલમ અને ફોજદારી કાયદાની ૧૪૩ મી કલમ પ્રમાણે કામ ચલાવ્યું હતું. તેમને દંડની સજા કરવામાં આવી છે. મીસીસ હસન ઇમામને રૂ. ૨૦૦ અને બહેનોને રૂ. ૧૦૦ ના દંડની સજા કરી હતી. દંડ નહિ ભરાય તો મેજસ્ટ્રેટ બીજી સજા કરી નથી. કારણ કે તેમની પાસેથી દંડ વસુલ કરવામાં કાંઈ મુશ્કેલી નહિ પડશે એવી મેજસ્ટ્રેટની માન્યતા છે.

કટકમાં શ્રીમતી સુનામતી હોતાને પકડી રૂ. ૧૦ નો દંડ વા ૧૦ દિવસ સાદી કેદની સજા કરવામાં આવી છે.

બોલ બોરીસા એથલેટીક એસોસીએશનના યોગાનમાં ફૂટબોલની રમતો રમાતી હતી. ત્યાં બહેનોએ ચોડી કરી હતી. તેથી રમતો બંધ પડી હતી.

*****

બહેનોને

સરદાર વલ્લભભાઈ

એ ગાંધીજીએ તમારા ઉપર વિશ્વાસ મૂક્યો હતો. તમે એને શ્રદ્ધા આપી, તમે એની જગ પોકારી, તમે એને ચાંદલા કર્યા ને હાર પહેરાવ્યા, તમે એને આશીર્વાચન કલા; એ ગાંધીજીને સુરત છાત્રાલયથી ઉપાડ્યા ને તે આજે જેલમાં છે. આ વખતે આપણે બેસી રહીએ તો આપણી લાજ બળ. આ વખતે તમારાથી ધરની સગવડોમાં કેમ રહેવાય ? તમારાથી તમારા મરદોને આપણ ને બોજનો કેમ પીરસાય ? આ વખતે તમે મરદોને ઉન્દી ઉન્દી ને સગડી પરથી ઉતરતી ચેટલી ને ભટખાં ખવરાવો તો તમારી લાજ બળ.

ગુણસુંદરી

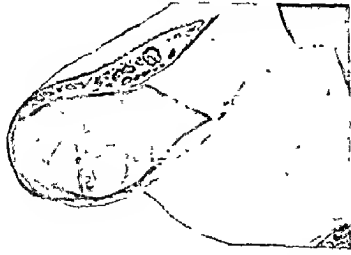
પ્રમદો સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી નમોને
શ્રીયુત પ્રદ્યાબાઈ આશુદેવ સંવત
તત્કાલી સંવત્સર સંપ્રતિ ભેટ.
ભારતનો તારણહાર

ફોટો: શ્રી. સી. એન. રાવના સોજન્યથી. સાબરમતીથી પ્રયાણે બોલકો: કોન્સેસ સી હોસ્પીટલના સોજન્યથી
એમની ફરમી જન્મ જયંતિ ભાદરવા વદ બારસે અને તા. ૨ છ બોલકોને
આખા ભારત વર્ષની પ્રગતિ સ્વાતંત્ર્ય-મંથાન બેસી ઉઠવી છે.

ગુણસુદરી

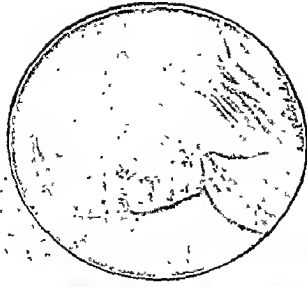
માતૃભૂમિત ચરણે

શ્રી. હંસાબહેન મહેતા, બી. એ.
સંગ્રામ સમિતિના પ્રમુખ

શ્રી. રમીબહેન કામદાર
સંગ્રામ સમિતિના પ્રમુખ

શ્રી. દિલસાદ સૈયદ
ફરિસ પત્રિકાના તંત્રી

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૫ મું] ઓક્ટો.-નવે. ૧૯૩૦ [અંક ૨-૩

વન્દે માતરમ્

રચનાર : રા. વિષ્ણુપ્રસાદ અધ્યપકશય દેસાઈ
બી. એ., એલએલ. બી.

વન્દે માતરમ્

વન્દે ભારતીમ્

જય જય ભારત માતા.....વન્દે.

પૂર ભેશ સરિતાઓ વહેતી,

ક્ષેત્રો ધાન્ય થકી ભરપૂર,

શીતલ, મધુરા અનિલે ફરકે,

જેના રસ ખસ ફેલ ને ફૂલ.....વન્દે. ૧

રાત દિસે રમણીય અતિ જ્યાં,

પૂર્ણ - ચન્દ્ર - જ્યોત્સ્ના તેજે,

પ્રકુલ પુષ્પોદી લયકાતાં,

ગાડ તણાં જ્યાં ઝુંડ ઝુંડે.....વન્દે. ૨

મન્દ મન્દ હાસ્યે જ અંનેશં,

સુમધુર વચનોદી જ રસાળા,

સુખ શાન્તિના વરની દાતા,

નમીએ તમને ભારત માતા.....વન્દે. ૩

ત્રીશ કોઠ કંઠેથી નીકળે,
જય જય કલ કલ ઘોષ કરાળ,
જેના માટે સાઠ કોટિ ભુજ,
ધરી ઉભા તાતી તલવાર.....વન્દે. ૪

કોણ, કહે, મા તમને અબળા,
રિપુ દળનો જે કરતા નાશ ?
બહુ બળવાળા, ઉગારનારાં,
નમીએ, તમને વારંવાર.....વન્દે. ૫

ધર્મ, હૃદય ને મર્મ અમારા,
વિદ્યા તેમજ તનના પ્રાણ,
હૃદય તણી લક્ષિત, ભુજ શક્તિ,
તમે, તમે, મા સત્ય પ્રમાણ.....વન્દે. ૬

દેવી મૂર્તિ મહીં વિરાજે,
સુંદરતા કંઈ ઓર ખરે,
મંદિર મંદિરમાં પ્રતિમા જે,
તે સૌ ત્હારી, માત, અરે.....વન્દે. ૭

હુર્ગા દશ આયુધ ધરનારી,
કમળા કમળ ફળે રમનારી,
વાણી, વિદ્યાને દેનારી,
તમે, નમું હું, વારી વારો.....વન્દે. ૮

સુંદર વિમળા જગના સર્વે,
દેશ મહીં જે સરસ ગણાય,
જલવંતી, ફૂલવંતી, એવી તુજને,
નમીએ, પ્રીતે ભારત માત.....વન્દે. ૯

જગ આખાંને આશ્રય દેતી,
સર્વ જગતનું પાલન કરતી,
શ્યામ, સરળ, મધુરા સ્મિતવાળી,
માત અમારી ભૂષણવંતી—
નમીએ માતને (૨)

વન્દે.....૧૦*

* બંગલો બંધીમયંદ્ર ચેટરજીના સુપ્રસિદ્ધ રાષ્ટ્રગીત 'વન્દે માતરમ્' ઉપરથી.

*આરાવલ્લીનાં કેતરોમાં.

લેખક: કવિશ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ

(મેવાડની ભાગ્યભર સખી પિછોલા સરો-
વરની ધાર ઉપર મેવાડી સુમરારોની પર્ણકુટીરો
છે, ને એમાંની મધ્યકુટીર ઉપર શિરોદિયાએનો
કુંકુમવર્ણી સરભુખી છુડો અડધો ઢળેલો—અડધો
હડતો હડતો રોલે છે. દાઢો પાયરી સનેલી દાલ-
સાથા ઉપર હિન્દવા સૂર મહારાણા પ્રતાપસિંહની
ત્હાં મૃત્યુસાથા છે. આસપાસ ચન્દાવત રાક્ષાવત
સર્વજનાં ભાભાશાહ અમરકુમાર મહેરો રાજ-
કુમારો ને અન્ય સામંત વીરો, પાયપેઠલીએ દાલ-
તરવાર વિરામી, વીરાસને વિરાલેલા છે. સહુની
ખુખુદા ઉપર વિષાદછાયા છવાયેલી છે. આવતા
મૃત્યુનો રામરામાકાર ત્હાં પયરાયેલો છે. મેવાડના
અસ્ત પામતા સૂર્યનાં ભણે દર્શનને કાજ સૂર્ય-
નારાયણે લગેલા છે.

મેવાડના રાજકવિ પધારે છે. સંગાયે પડછાયા
શા આભનખાહુ મેધરયામ એક પરમહંસ હોય છે.)
રાજકવિ:

માંઈ ! એવો પૂત જણ,
લેલો રાણ પ્રતાપ;
અકબર સૂતો ઉઘડકે
ભણી સરાણે સાપ.

(આરાવલ્લીનાં કેતરોમાં રાંખનાદ સરખડા
કવિચમનોના પડયા પડે છે. દાલસાથા પર ઢળેલા
મહારાણાનું ચોપચું ફરે છે, નયન ઉઘડે છે.)

અકબરસરવર અથાહ,
મંહી દૂખ્યા હિન્દુતરક;
વણુદૂખ્યો તે માંહ
ચોપચું ફર પ્રતાપસિંહ.

• હમણાં તાજેતરમાં પ્રગટ થનાર શાહાનશાહ
અકબરશાહ નામના કવિ શ્રી ન્હાનાલાલ
દલપતરામ વિરચિત નાટકમાંનો એક પ્રવેશ.

એક છો, બાપલા ! એક ને અનોખા.
ધરતીને સૂતી કરીને જાવ છો.

(રાજકવિની મનમર્જનાથી પિછોલાનું અન્ત-
રક્ષ રોક્ષી હડે છે. હાથની ધસારતે મહારાણાજી
રાજકવિને આદર દે છે.)

ભાભાશાહ :

પધારો, કવિરાજ ! મેવાડને પ્રેરણા પાવ.
કવિઓ તો છે વીરવનાં ગાજનતા મેધ.
રાણાજીને સુવાણુ આજ માડી છે.

રાજકવિ :

અકબર ધાર અન્ધાર,
ઈંધાણા હિન્દુ અવર;
ભણે જગની ધાર
પહેરે રાણ પ્રતાપસિંહ.

ધર્મની દેવડીને પહેરે
એક જ ખડો હતો એ રાજવી.
એકલંગ એને ચે છઠાવી લે છે.
હિન્દુપતનોં પહેરે પડયો.

(સકલ રાજાવણુ રાજકવિને માગ દે છે,
અમરકુમાર હડીને કવિરાજનાં ભાલાને વન્દે છે.
રાવણુને મોખરે નહ કવિરાજ વિરાજે છે. પાછળ
પાછળ ધનરયામ પરમહંસ પણ રાવણુને મોખરે
સિધાવે છે.

મહારાણાને હેડકો આવે છે; સામંતમંડળ
ઉત્કંઠ થાય છે. થોડીક વારે સ્વસ્થતા ભમે છે.
વિરમતા સિંહના સિંહનાદ સમોવડા રાણા પ્રતાપ-
પદા રાખે ધીરજમ્બીર જાણે છે.)

મહારાણા :

ત્હમને ભગણું છું, કવિરાજ !
મેવાડના વીરવની ભાળ.

ભણો, ભણો છેલ્લીવેલ્લી
રાય પિયલની એ બિરદાવલિ.
(બિરદાવેના રાય પૃથ્વીરાજના મહારાણા
ઉપરના ઐતિહાસિક પત્રમાંથી બિરદાવલિના કુહા
રાજકવિ બાળે છે.)

રાજકવિ :

ધર બાંધી, દિન પાધરા,
મરદ ન મૂકે માણ;
ધણા વીરનો ઘરિયો
ધૂમે જિરંદે રાણ.
પાતલ ! પાધ પ્રમાણ
સાચી સર્ગાહર તણી;
અકબર શું, ન્યમ બાણ,
હલી રાજ, જગદીવણ !
હિન્દુપતિ પ્રતાપ !
પત રાખો હિન્દવાણની;
સહાં વિપતસન્તાપ,
હાધા રાપય સાચા કર્યા.
ચગ્યો મેવાડો અથાહ,
પરિમલ રાણી પ્રતાપસિંહ;
એ કૂલ અકબરશાહ—
બ્રમરે આભટિયું નથી.
દંકા, અદંકા શૂર !
તુજ આજે બીરવાને મટે;
જમનામાં ઉઘટે પૂર,
દિલ્લીપતને કે જનગત.

(પ્રાચીનત્વ સાધનર)

(મહારાણાનો ચારોઅધ્યાસ રૂઢાય છે ને ઘેર
બાંધે છે. સૂર્ય ફરતા સૂર્યમંડળ સરિખડા સામન્તો
ફરી વળે છે સહુબરાજ હાલશાયા સમાધે સંચરે
છે હથે હાથે સહુને સ્વસ્થ થવા વિનવે છે: એક
સામન્ત પાથ તળાંસે છે, એક હાથ ચાપે છે,
રાજકવિ મરતક પંખાળે છે, સાલદેશે ત્રિપુદ્ધ
આણે છે.)

સહુબરાજ :

બાપજીશાહને શેની છે અમૂંજણો ?
આત્માને શું અવરોધે છે હડતાં ?
શૂંવે, રહામા પધાર્યા
સૂરજ નારાયણ નહોતર.

મહારાણા :

(થોડી વારે શ્વાસ બેસે છે એટલે ધારે ધારે)
હાલને ઓશીકે ઉઠાડશો, વીરા ?
છેલ્લુવેલ્લું જગત જોઈ લઉં.

(કાંગરાહોણી ચારેક હાથે સરદારોની લેખને
ગાંધી સહુબરાજ મહારાણાને અધૂકડા કરે છે)

રાજકવિ :

સૂરજશાહને નહોતરે
સૂરજ હથે આભ;
સૂરજિયાને આંગણે
હનિયારાનો લાલ:—
જગજિનિયારાનો લાલ.

મહારાણા :

નિરખું છું સૂરજ બાપજીને.
ગાયત્રીના જાપ જપું છું,
એમના જ લખું છું મન્ત્રો.
સહુબરાજ ! મૃત્યુપાળે ઉમેલા રાણાને
એક કાલ આપશે સામન્તો ?

સહુબરાજ :

મેવાડનો મહિમા માળે છે,
તો સામન્તો શું શું નકારશે ?

મહારાણા :

આ પિછોલાના તરંગ ઉછળે છે,
એવા ઉછળતાંતા હજદીઘાટમાં
ગહારા બાવીશ હજાર બજતરિયા.

સહુબરાજ :

બાપજીશાહ સાચું ભણે છે.

મહારાણા :

કુંભલમેરનો ગઢ પડ્યો.
બાધના રાવણાં શો શિશેદિયાસંઘ
ઉભો જમ રણને પગથાર.
ભામાશાહ—પૃથ્વીનો પાધ ભામાશાહ
પધાર્યો ત્યાં રાણાને મનામણે,
ને પ્રતાપને પાછો પધરાવ્યો મેવાડમાં.

ભામાશાહ :

દેવને દેવગન્દિરે રથાચ્યા.

મહારાણા :

હા, ભામાશાહ ! હા:
ઉધાપેલા દેવને દેવમંદિરે સ્થાપ્યા.
પતિહાસમાં કેટકેટલાક કીધાં એ ?
ઉગમતાને સહુ સન્માને છે;
આયમતાને હુલસાવે એ જવલ્લા.
—મેવાડ પાછો ઘેર કીધો,
ગીરવાના ગઢમાં માંડ્યા રાજનેહ,
ને પાથરી આ પર્ણકુટીરો
પિછોલાના જલસમુદરને તીર.
સહુજરાણ ! મૃત્યુશય્યાએ ઢળેલાને ચિન્તા છે
ઓળાઓ આગાહી દે છે કે
આમ પ્રતાપની ચિન્તા છંટાશે
ને આમ સ્મરણમાં સ્થપારો રાજમહેલો.
કોલ લો, મેવાડ હુકોને નહિ જ્ય:
વચન આપો કે તપસ્યા તપાશે સદા

(મહેરો શ્વાસ ઠરવા માંડે છે.)

મુલડોના આ ત્યાગ ને વૈરાગ્ય,
શિશૌદિયાનાં આ સંન્યાસ ને તપશ્ચર્યા
છેલ્લાં તો નથી ને ? સહુજરાણ !
ચિતોડને સહુ જૂલશે,
ગિરવામાં વિલાસ ધૂમશે.—

રાજકવિ :

બાપણ ! આ શા કારણે ?
આવી અઘોર ભવિષ્યવાણુ ?

મહારાણા :

વીરોના વીરભાવ વિસારશે,
રાજકવિઓને અપમાનશે,
કવિતાની સરિતાઓ સૂકાઈ જશે,
રાજદરબાર રાજકવિસૂતા થશે.
પ્રતાપને કવિતા અમૃત પાય છે:
કવિતાનાં અમૃતને ઝેર માનશે
એ રસસૂકા રસકોવિદો.
સાંભળો, સરસ્વતીના સપૂત ! એક કથા.
ઘાતશય્યાએ રાતે માસેક થયો મહો.

જીવનકાંડે પડ્યો પડ્યો જોઈ છું
મેવાડીઓના બદલાતા રંગદંગ:
ધરડેરો સિંહ જાણે ગુફામાં ઢળ્યો,
ને વનમાં વિચરતાં થયાં હરણાં.

(વિશાલ કમલદલ શાલકાટપત્રથી રાજકવિ
અગળિંદુઓ દહવે છે.)

અમર ! માહું મા લગાડતો;
તહને ભટવાનો મહારો પહેલો ધર્મ.
એકદા વરવરણાગિયા અમરભા
આન્યા ગીરવામાં મૃગયા ખેલીને.
છાતીએ હતી કુંકમજાંટણાં
શેરના રૂધિરકૂવારોઓનાં.
ખંભે ઢળકતાંતાં ભાયોડું ને ઢાલ,
કડે લટકતીંતી મેવાડી તરવાર,
જહણે જૂલણું ચિતોડી આપ.
વેશ હતો વીરનો.

અજમેરી પાધ બાંધીંતી, ને
સિંહપગલે પધારતોંતો સિંહનો સપૂત.
પણ આભ તો છે ઉંચા,
ને મોલ તો છે નીચા મેવાડના.
મોળાડાનું છોગણું વિખાણું મોભારામાં.
રાજકુમાર પધાર્યા પર્ણકુટીરે,
ને મોળાડાને થયો ધનગરો.
કમુંબલ આંખડીએ કમુંબો પીધો,
ને તેણુવલ્લી ઘેરાણી રાજકુમારની.
મોલ તાણી પિછોલામાં ઉશીટ્યો.
મેવાડનાં મોલ ને મોભી
એમ ફગાડાશે ને હવે ?
મેવાડના મોડવી છે
આભને શોભ દે એવા.
વીરોનાં શિબિરો સમેાવડ
આ પર્ણકુટીરો પડશે,
પિછોલાને તીરે મહેલો મંડારો.
સંન્યાસ મટી વિલાસ મહોરશે,
ને ત્યાગને અભડાવશે એશઆશમ.
તપસ્વીઓનાં તપ તૂટશે,

વૃથા થશે, વૃથા-વૃથા-વૃથા
અમ જોગીઓની જમાતના જોગ.

પ્રતાપની દાલશય્યા સમીપે
મેવાડની સ્વતન્ત્રતાના ઘો કોલ,
ચિતોડ છૂતવાના હથો શપથ;
ને સખવે સામન્તોને મુઝે તહેને
એકલીંગીછની આ ધર્મકૃપાણુ.
મહારાણો તો એકલીંગનો દિવાન છે.

(શિરોદિયા સુભદ્રાએ ખડા ચાપ છે, હસ્તાં-
જલિ કરી રહે છે, રાજકવિ એ ધર્મકૃપાણુ હસ્તાં-
સ્થલીમાં ઝીલે છે.)

રાજકવિ:

આપ્પા રાવળના વંશને સોંપી છે
એકલીંગીછએ આ ધર્મકૃપાણુ.
મેવાડનું રાજરાવણું સોંપે છે આજ એ
ઘેઘોટી રાજરાવળ રાણા અમરાને.

(એકલીંગીછની ધર્મકૃપાણુના પટાનું કુંવર
અમરાને ઉપવિત ધરાવે છે.)

સામન્તો :

જય એકલીંગ ! જય એકલીંગ !

(વનમાંથી વળતી માતંગિણી સરોવડ મેવાડ-
ની મહિલાઓનો ગીતશબ્દ, સ્હામી પાળેથી વહતો,
પીછાલાના જલપત્રયારે ઝગમગી રહે છે.)

સોના વાટકડી ને રતન જડેલી;

રણુ કેરા રંજ ત્યાં ઘોળાય:

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

કકોળ્યાં ઢાલકવચ, કકોળ્યાં ઊગવાં;

કકોળ્યા પગાણીએ પાય:

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

વાને છે કુંડુલી ને ગાન્ને છે સિન્ધુડો;

વીરોનાં વારણાં લેવાય:

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

ફરે છે અગમંગ, ઉઠળે ઉરના હમંગ;

ખાંખડીમાં ઓગળુ ન માય;

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

રોલરની કંઠમાળ, રોલરના બાળુખન્ધ;

રોલરિયો રણુવાટે નાય:

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

કેસરનો લાલચન્દ્ર, કેસરનો વાયો;

કેસરી લે વતની વિદાય:

કસુંબલા કીધા, નાહોલિયા !

(ગીરવાના ઘેરા ગોરબતા ઘાટે પડયો પાડતો
ગીતશબ્દ આથે આથેના કુંભવમેર ને ચિતોડના
કાંગરાઓને માળે જઇને વિરાળે છે.)

પ્રતાપ :

મેવાડની કન્દરાઓના સિંહરાળે !

સજ્જ છો મત લેવાને ?

સામન્તો :

આપ્પા રાવળની ગાડીના શપથ,

મહારાણા પ્રતાપની દાલશય્યાના શપથ:

મેવાડનો સૂરજમુખી ઝુડો તહિ નમે,

ચિતોડની સૂરજપોળે સૂરજમુખો ફરફરશે.

મહારાણા:

ત્યાં સૂધી ભૂમિશય્યાએ સુવું.

સામન્તો :

ત્યાં સૂધી ભૂમિશય્યાએ સુવું.

મહારાણા :

ત્યાં સૂધી પત્રાવલિમાં જમવું.

સામન્તો :

ત્યાં સૂધી પત્રાવલિમાં જમવું.

મહારાણા :

ત્યાં સૂધી ધાનમાં ચપટી ધૂળ.

સામન્તો :

ત્યાં સૂધી ધાનમાં ચપટી ધૂળ.

મહારાણા :

ત્યાં સૂધી કેશજટા વણુકાપી વાધે;

શિરોદિયો દેશનો જોગન્દર થાય.

સામન્તો :

શિરોદિયો દેશનો જોગન્દર થાય.

(પિછાલાની એખડોમાં અથડાઇને ઘોધરાઓની
એ મતશાવણુ મેવાડનાં વનોમાં, ખીણોમાં, ગુફા-

ઓમાં, ગિરિદુર્ગોમાં, દર-દ્વરનાં ચિતોડનાં ખંડેશમાં
પૂમી વળે છે. પછી પાછા શમશામકાર પથરાય છે.

કવિરાજની સંગાયે પધારેલા પરમહંસ હૈ છે.
પડકારે છે.)

પરમહંસ :

સાવળસુખા સૂરજવંશીઓ !
એકે એક સૂરજ છો તહમે,
ને મહારાણોછ છે મહાસૂરજ.
એ મહાસૂરજને મ્હોંજોળે આવ્યો છું.
એનાં મૃત્યુ ન હોય,
એનાં તો ગામોતરાં હોય.

સહુખરાજ :

કાણુ છો, ને કહાંથી પધારો છો ?

પરમહંસ :

પૃથ્વીનો પરમહંસ છું;
દુવા ગુઝારવાને આવ્યો હતો.
જેઈ છું તો જોગીઓના જોગન્દર
મહારાણોછ દુવા ગુઝારે એવા છે.
ત્યાગી છે, વેરાગી છે, તપસ્વી છે;
બેખનો એકરો છે એમણે અંચળો.
ઢાલશ્યામાં યે અગ્નિ ફાકે છે.
મેવાડના એ રાજજોગન્દરને
મ્હોંજોળે આવ્યો છું.

સહુખરાજ :

પધારો, પરમહંસજી !
ને નેણાં ભરી નિરખો
મેવાડના મહાસૂરજને.
રાજજોગીઓની જમાતના
આપ ભાસો છો જમાતપતિ.

(પૃથ્વીનો પરમહંસ ઢાલશ્યા કને નય છે;
કો અદ્ભુતત્વને ન્હાળે એમ ન્હાળી રહે છે:
આત્મા આત્મામાં પરીવવા મથે છે: ઇતિહાસનો
તાજ લેવાને મથતો દિગ્દિશ વાજીને સંકેલાય છે.
પાછા વળી સૂર્યદેવને નમસ્કાર કરે છે.

પરમહંસનો ઓઠાધી મહારાણા ઉપર પડે છે:
તન્દ્રામાં પરેલા મહારાણા પોકારી હૈ છે:)

મહારાણા :

યવનરાજ ! પધાર મેવાડની મહેમાનીએ.
(સમન્તમંડળ ખડું યાય છે, ખડૂં જેઓને
ખડૂંવતાઓનો માંડવો ગૂંથી મહારાણાને ઊઘ
હમે છે: જાણે મૃત્યુ સ્થાને દુર્ગ વાળ્યો.

પવનપાવડિયા જોગો જેવો પૃથ્વીનો પરમહંસ
એ ધમસાણુમાંથી અલોપ યાય છે.)

પરમહંસ :

(જતાં જતાં)

સિંહાસને કે સંગ્રામસિંહાસને
એ રાજજોગન્દરને ભેટવાના
આયુધ્યના ઓરતા રહી ગયા.
એ જ છે હિન્દુપતનો પ્રાણુ:
એ જ છે આલમભરમાં
પ્રજા-પ્રજનનું અમર આત્મતત્ત્વ.
મેરે સમોવડ પ્રતાપ પડયો, પણ
અમર છે આર્યાવર્તે પ્રતાપનો પ્રાણુ.
પૃથ્વીના એ પરમહંસ !
દક્ષિણના ગિરિદુર્ગો ન્હોતરે છે ત્હને.
આજથી ત્હારે બે ઢાલ બાંધવાની.

(ભામાઘાડને રાજકવિ પિછોલાને તીરે આવે છે.)

ભામાશાહ :

કાણુ હતા પૃથ્વીના એ પરમહંસ ?

રાજકવિ :

સૂરજદેવને વન્દના વન્દતાંતા એ ?
જગતનો સાચો સૂરજવંશિયો,
મન્દિરમાં ને મરિજદમાં પ્રકાશતા
સર્વસંચારી સૂરજદેવનો સપૂત,
પ્રતાપનો અવતારમાં એક સમોવડ,
મેવાડી મહારાણાને મ્હોંજોળે
પધાર્યો હતો પૃથ્વીનો પાદશાહ
આલહિદાર દિલનો અકબરશાહ.
પૃથ્વીના પરમહંસે જ પારખ્યા છે
મેવાડના જોગન્દર મહારાણાને.

ભામાશાહ :

પરમહંસો જ છે પૃથ્વીના પાદશાહ,
જેગન્દરો જ છે સાચ્યા જગતપતિ.

(એક નેણુલે રાજરાવણને ને બીજે નેણુલે
મેવાડને રાજકવિ નિહાળી રહે છે.)

રાજકવિ :

માંધ ! એવો પૂત જણ,

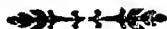
જેવો રાણ પ્રતાપ;

એક સૂરજથી હગરમે

આભચવનીના શાપ.

આયમ્યો આજ મેવાડનો અગધૂત.

(રાજકવિ રાંખનાદ કરે છે. પિછાલા સફોવરને
શિખરે શિખરેથી રાંખનાદ ગાએ છે. મન્દિરમન્દિર
તે ઝીંકી લે છે, ને મેવાડ આખો થે તુમલ રાંખ-
નાદે ખળમળી હો છે: નાણે પૃથ્વીના પેટાળમાંનો
મહાધ્વનિ ગાળ્યો ! સમરોરોનો ઘટામંડળ રચી
યોધરાજો હતા છે. સૂર્ય નારાયણનો એક અખકારો
યાય છે, ને એ અખકારમાં સૂરજવંશીના. અમર
સૂરજચંદ્રો સૂરજદેવમાં જઈ બળે છે. આરાવલ્લીનું
શિખર પડ્યા સમે! રાજસ્થાન ભરતો ઘોર યોધાર
વાયુમાંથી ધમધમે છે કે ' પ્રતાપ પડ્યો. ')

વિધિનું પ્રાબલ્ય

વિલુ !

સંસાર માર્ગે કષ્ટ પુણ્યો વિકસે તથા કષ્ટ કુસુમો વિલાસ છે. ચડતી પડતી એવી
અનેક અદ્ભુત ઉત્કાન્તીઓ ચાલી રહી છે. માયા પગથારે ચઢેલો માનવી માયામાં ગબડ્યા
કરે છે. હૃદય ભૂમિકા શોધતાં અનેક જન્મો ચાલ્યા જાય છે.
પિતા !

વિપયોથી પૂર્ણ જગત સી ઉપાસનાથી પાર પામવું ? તારી પ્રકૃતિ અમ અદ્ભુત
મનુજોને ફસાવે છે-ભભાવે છે. એ પ્રકૃતિથી પર કેમ જવું ?

સર્વના અંતરાત્મામાં રહેલો છતાં તને જોળવા ક્યાં ક્યાં ભટકીએ છીએ. વિશ્વમાંથી
પરમાત્મમાં મન જોડતાં કે નવિન પલટો લઈ મન પાછું વિપયોમાં જોડાય છે. આ
ફેલી ભાગ્યહીનતા
પૂર્ણાનંદ !

વિશ્વના તથા મનના અનેક પલટા સહી સહી અતે બુદ્ધિએ બ્રહ્મ પ્રદિષ્ટ કરવા
જ્ઞાન દીપ પ્રકટાવ્યો. અંતરે જ્યોત્સ્ના ઝળકી. માયિક વિપયોથી મન વિમુખ થયું. બાહ્યગરી-
ભરી માયાની બાજીમાં અરચી થઈ.
કેવલાનંદ !

અનેક પ્રયત્ને આવી કેટલી સુધી પહોંચાયું. પણ હાય ત્યાં તો મરણકાલ નજીક
આવ્યો. આત્મા આત્મસ્વરૂપ નહોતો જન્મ્યો, પ્રાકૃતન જ્ઞાનથી નહોતાં બાબ્યાં, કર્મોમાંથી
પૂર્ણ અહંતા નહોતી ગઈ. વિશ્વમાં નીજ સ્વરૂપ તથા નીજ સ્વરૂપમાં બ્રહ્મસ્વરૂપ નહોતું
નિહાળ્યું, હર સંદેહ પૂર્ણ નહોતો ગયો, ત્યાં તો કરાલકાલે લક્ષ કર્યો. અંતકાલે આત્મા
પરમાત્મમાં ન જોડાયો.

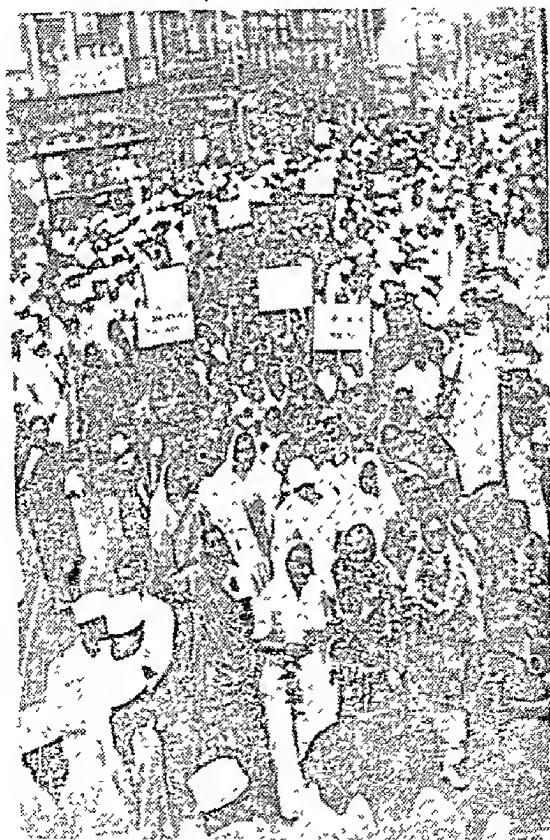
આત્મસ્વરૂપ !

જન્મ પરંપરા તો ચાલુજ રહી. માયાનું આક્રમણ એવુંજ રહ્યું. અહા ! શું
વિધિનું પ્રાબલ્ય,

મનોરમા મંગળજી આજી.

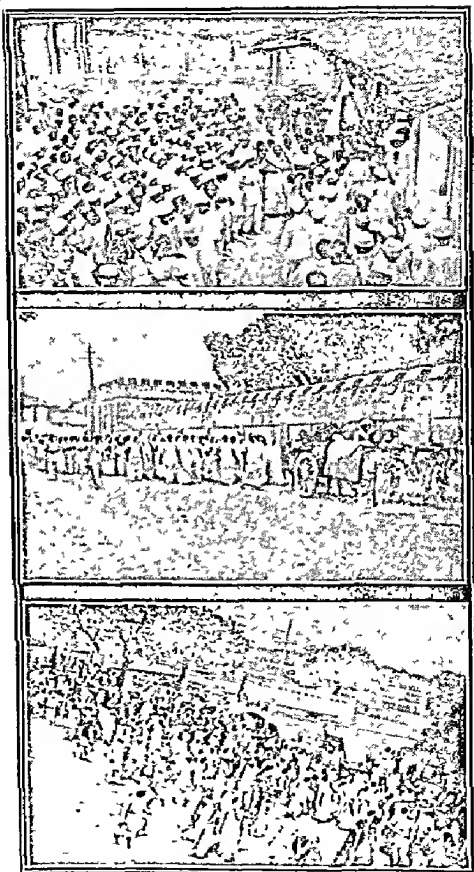
શુભસુંદરી

રણાંગણમાં જગદંબાઓ

સાગરમતીના સંતની જન્મજયંતિ ઉજવતી મુંબાઇની સ્ત્રીશક્તિ

૧. રાષ્ટ્રચેતનવંદન.
૨. અખંડ રેડીયાનું સરથમ.
૩. શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ સ્વદેશી-પ્રચાર સરથમ.

ચરખાનાં ચેતન

[હાથ: " મર્ત્યક મહિને કૃષ્ણ કૃપાળા, બહાલા બંસીવાળા, વાળના રૂપાળા રે "]

હેયાના હરદમ ધડકારે, ગૂંજે વારેવારે,
પ્રહસિતારે રે, ચેતનભર રણકો ;
રણકણ્ણતો રમજૂમ રણકારે, ગૂંજે મારે દારે,
તારે તારે રે, હો સહિયર ! ચરખો :

વાદળની વીજને ચમકારે, ભણકે દરિયાપારે,
ભડ વેપારે રે, દવ રેતો તણખો !
રણકણ્ણતો રમજૂમ રણકારે, ગૂંજે મારે દારે,
તારે તારે રે, હો સહિયર ! ચરખો :

વામનજી શો વણ હથિયારે, અદ્ભુત આણુ પુકારે,
સૂતર તારે રે, સુદર્શન ચરખો !
રણકણ્ણતો રમજૂમ રણકારે, ગૂંજે મારે દારે,
તારે તારે રે, હો સહિયર ! ચરખો :

વગડારા ઊજડ સંસારે, વરસે અમૃતધારે,
પદ સંચારે રે, લક્ષ્મીજી નિરખ્યાં !
રણકણ્ણતો રમજૂમ રણકારે, ગૂંજે મારે દારે,
તારે તારે રે, હો સહિયર ! ચરખો :

આવો, ભગિની-ભારતખંડા, આવો અક્ષલમંદા,
ધરગથુ ધન્યા રે, પરખંદા ! પરખો ;
રણકણ્ણતો રમજૂમ રણકારે, ગૂંજે મારે દારે,
તારે તારે રે, હો સહિયર ! ચરખો :

કુલકુલને ન્યમ ક્યારે ક્યારે, વિહરે રસવિહારે,
ગહન ગુંજારે રે, મધુકરનો મનખ્યા ;
કુળકુળને ત્યમ દારે દારે, દિલ્લિલને ધડકારે,
નય દંકારે રે, રણકણ્ણતો ચરખો :

—કેશવ હ. શેઠ

લેખિકા: શ્રી. નર્મદા બહેન

વિચારકો કહે છે કે આજે બાળયુગ એકો છે. પણ એ બાળયુગ એટલે શું? આજ દિવસ સુધી શું બાળકો ન હતાં? શું આજ સુધી બાળકો માટે કશું નહોતું થતું? બાળકો હતાં, તેઓ ઉછેરાતાં હતાં, રમણતાં હતાં, અને મોટાં થતાં હતાં.

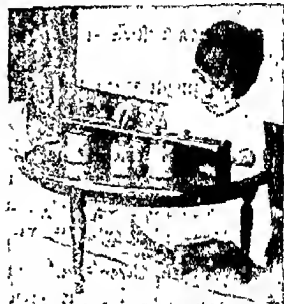
એ બધું થતું જ હતું. પણ આજે બાળકો તરફની દૃષ્ટિમાં ફેર પડ્યો છે. આજની દૃષ્ટિ અદ્વિત છે.

ડૉ. મોન્ટેસોરીએ આ નવી દૃષ્ટિ પ્રમાણે અવલોકન અને અભ્યાસ કરીને, બાળકોની શક્તિઓ ખીલે એવી નતની યોજના પદ્ધતિ યોજીને, તે પ્રમાણે કામ કરવા ઠેકાણેઠેકાણે નવી નતની શાળાઓ કરી છે. આને મોન્ટે-સોરી શાળા કહે છે.

આ શાળામાં બાળકને બેસાડવાની ઉમર અડીથી ત્રણ વરસની છે. પૂરું બોલતાં ચે ન આવડતું હોય ત્યારથી તેને શાળામાં મોકલવાનું સર કરવું જોઈએ. કોઈ કહેશે, 'બાળક ઉપર આ શો જુલમ! આટલી નાની ઉમરથી બાળક ઉપર લખવાનો બોલો !'

આનો જવાબ મોન્ટેસોરી શાળામાં કામ કરતાં બાળકોને જોવાથી મળી રહેશે. આ શાળા બાળકો ઉપર જરા ચે બોલે મૂકતી નથી. ઉલટું, તેમાં રહેલી શક્તિઓ ખીલવવાની સગવડ કરી આપે છે અને તેથી બાળક દરેક

કામ પૂરો હિસ્સાને સ્વતંત્રતાથી કરે છે.

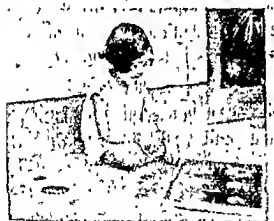

જુઓ, આ બાળક દેહની પેટીથી રમે છે. તેમાં તે ફેટલું એકાગ્ર ચષ્ઠ મયું છે ! ડૉ. મોન્ટે-સોરીના સાધનમાં એક વિશેષતા છે; તે એ કે શીખનારમાં પોતાની બૂલ પોતાની મેળે જ સુધારવાની શક્તિ આવે છે. બાળક દેહ આગ-અવગા નાખે અને છેવટે એક વધી પડે. તરત બાળક વિચાર કરવા લાગે કે આ શું થયું? વળી મોટા કાંજામાં નોનો દંદો મૂકે તો બરાબર અંધએસતો આવતો નથી; તેમ નાનામાં મોટો જતો નથી. તેથી બાળકને પોતાની મેળે જ તેનો ઉકેલ કરવાની સ્પુરણા થાય છે અને પોતાની છુદ્ધિથી શોધ કરીને દેહ સરખાવી જુલ પાડીને તે ગોઠવે છે. શિક્ષકનું કામ તો માત્ર દૂર ઉભા રહીને અવલોકન કરવાનું, તેમજ સાધનનો દરપયોગ ન થાય તે જોવાનું.

આ બાળક મિનારાથી રમે છે તેમાં તે બતાવે છે કે તેને ક્રમસર ગોઠવવાની મહેનત

કે છે. અહીં બે શિક્ષક પાસે આવીને મતાવી દે, શીખવે તે પછી તે મુળ્ય બાળકે કરે તેમાં સાચી રીતે બાળકને કશું જ શિક્ષણ મળ્યું નહોતું. આમાં પણ બાળક અદર રહેતો મિનારા આપમેળે જ ઉભો કરે છે.

આ બાળક ભૂમિતિના આકારો (નર્મ-મેટ્રિકલ ડિઝાઇન)ની પેટી ગોઠવે છે. તેમાં ગોળ, ત્રિકોણ, ચોરસ વગેરે વિવિધ આકૃતિઓ છે. અહીં બાળકને શુદ્ધિ, આંખ ને સ્પર્શનો ઉપયોગ વધુ કરવો પડે છે, કારણ કે આમાં જુદી જુદી આકૃતિઓને જુદા જુદા ખાનામાં બંધાયેલી

કરવાની છે. પેટીની સાથે જ કોડબોર્ડ (નર્મ પુસ્તક) ઉપર પેટીમાંની આકૃતિઓ નેવી જ ચીતરેલી આકૃતિઓ આવે છે. તે દરેક ઉપર બરોબર બંધાયેલી આવે તેવી આકૃતિ શોધી-શોધીને બાળક મૂકતું જાય છે.

મોન્ટેસોરી શાળાના અભ્યાસમાં પીરસવા વગેરેનું ધરકામ પણ છે. એથી બાળકોમાં સામાજિક શક્તિ વિકસે છે. આ ચિત્રોમાં બાળકો કેવાં હોય અને કાળજીથી પીરસવાનું

કામ કરી રહ્યાં છે. બાળકોને ટેબલ ગોઠવે રકાખી ચમચા મૂકે તેમજ ધૂપ, ફૂલપાન વગેરે શબ્દોના પણ જાતે જ કરે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાને જરૂરિયાતની વસ્તુઓ પોતે જાતે જ કરી લે છે. શિક્ષણના એ નાનકડા

ખીજીમાંથીજ વિકસીને મનુષ્ય સ્વાધીન અને સ્વતંત્ર થઈ શકે છે.

બગીચામાં કામ કરતાં બાળકોનું આ દૃશ્ય પણ ફેટલું સુંદર છે. બાળકો કૂલપાન દ્રોષના માટે પણ જમીન ખોદે છે. ખુલ્લી હવામાં આ બધી પ્રવૃત્તિ ચાલે છે તેથી બાળકોની તંદુરસ્તી પણ સારી રહે છે. એ ઉપરાંત કુદરતનો પરિચય થવા સાથે વૈજ્ઞાનિક અવલોકનશક્તિ તેમજ શબ્દકુદ્ધિ પણ ખીણે છે.

ઉપર જણાવેલી પ્રવૃત્તિઓ આપણી સામાન્ય જાણોમાં પ્રવૃત્તિ ગણાતી નથી. એટલે બહુ ઓછા માતાપિતાને લાગે કે આમાં બાળકોનું શું આવું ? પણ આ બધી પ્રવૃત્તિમાં જ બાળકો બહુતર રહેલું છે. બાળક આલુબાજુની કુનિયાનો પરિચય કરે, તેને વિષેનું જ્ઞાન મેળવે, પોતાની જાતને તેમાં અનુકૂળ કરે વગેરે બધું બહુતરજ છે. ખરું જોતાં તો આ બધી પ્રવૃત્તિમાંથી જ બાળક પોતાનો સાચો વિકાસ મેળવે છે.

આ જાણની ખીજી વિશેષતા એ છે કે બાળક જે પ્રવૃત્તિ કરવા માગતું હોય અને જેટલો વંચન તે કરવા માગતું હોય તે પ્રવૃત્તિ તેટલો વખત કરવાની તેને છૂટ હોય છે. કોઈ વાર કોઈ બાળક એકની એક પ્રવૃત્તિ લાગત

એક કલાક સુધી સતત કર્યો જ કરે છે; ત્યારે બીજું બાળક તેટલા વખતમાં ચાર છ પ્રવૃત્તિઓ બદલે છે.

ડૉ. મૉન્ટેસોરીએ આ બધા ઉપર વિચાર કરીને, બાળકની આસપાસ કૃત્રિમ સ્થિતિ ઉભી કર્યા વિના, તેમના કુદરતી સ્વભાવ ઉપર જ તેમને જવા દેઈ, બારીક અવલોકન કરીને બાળકેજવણી ઉપર કેટલાક સિદ્ધાંતો રચ્યા છે.

(૧) બાળકની કેજવણી તેના જન્મની સાથે જ શરૂ થાય છે એટલેકે બાળક આંખ ઉઘાડે છે કે તરત જોવા લાગે છે, કાને સાંભળે છે, સ્પર્શ અને સ્વાદ પારખી શકે છે, અવાજ ઓળખી પ્રત્યક્ષ કરે છે વગેરે.

(૨) દરેક બાળક ખીજા બાળક કરતાં શરીર, મન અને આત્માથી ભિન્ન છે; માટે જ તેમના વિકાસની વ્યવસ્થા જુદીજુદી-વ્યક્તિગત હોવી જોઈએ. કોઈ કોઈ બાળકોમાં ફેટલી-એક બાળકોનું સામ્ય કદાચ હોઈ શકે, પરંતુ તેથી તેમને એક જ સમૂહમાં ગણીને તેમના શિક્ષણનો પ્રબંધ એકસરખો ન થઈ શકે. એટલે, એકઠામાં ઢાળેલા બીજા જેવા નિશ્ચિત અભ્યાસક્રમને આ પદ્ધતિમાં સ્થાન નથી.

(૩) જ્ઞાન એ સ્વાભાવિક વૃત્તિ છે. બાળકને અનુકૂળ વાતાવરણમાં મૂકી એટલે તે પોતાની જાતને કેજવવા સાથે પોતાના વિદ્યાસને પોષક પ્રવૃત્તિ આપમેળે જ લઈ લેવાનું. ડૉ. મૉન્ટેસોરી આ સિદ્ધાંતને પરિણામે પોતાની જાણમાંથી લય, લાઝમ, શિક્ષા અને મનામનો બહિષ્કાર કરે છે.

(૪) કેજવણી એટલે કેવળ અક્ષરજ્ઞાન નહિ, પણ શરીરની બધી ઇન્દ્રિયોનો વિકાસ. આ સિદ્ધાંત ઉપર ડૉ. મૉન્ટેસોરીએ બધાં સાધનો એવી રીતનાં રોખાં ને યોજ્યાં છે કે બાળકની દરેક ઇન્દ્રિયને ચોતરફથી એકસરખો વિકાસ મળે. અક્ષરજ્ઞાનને તો તે

ઇન્દ્રિય-વિકાસનું સ્વાભાવિક પરિણામ જ ગણાય છે.

ઉપલક્ષ્ય દૃષ્ટિએ જોતાં ધણાને એક લાગે છે કે મોન્ટેસોરી શાળા એટલે તદ્દન સ્વતંત્રતા; બાળક જે કરે તે કરવા દેવું. પણ એ ભૂલ છે.

ડૉ. મોન્ટેસોરી બાળકને વિદ્યાર્થક પ્રવૃત્તિ કરતાં જરૂર ઉપાડી લે છે: જેવી કે મારવું, ફેડવું, તોડવું વગેરે. તેમજ બાળક એ સામાજિક પ્રાણી છે, એટલે તેને સમાજના નિયમો અતાવવા જ જોઈએ: જેવાં કે કોઈને અડચણ ન કરવી, બીજાની વસ્તુ ખેંચી લેવી નહિ, બીજાના હક્કનું સન્માન કરવું વગેરે. આ બધું બાળકને અતાવવું જ જોઈએ.

મોન્ટેસોરી શાળા એટલે ત્યાં સુધી બાળક લાલુવા ન શીખ્યું હોય અથવા નાનું હોય ત્યાં સુધી, રમવાની જ શાળા એવી પણ ઘણીની માન્યતા છે. પરંતુ અહીં જોતાંએમ નથી બાળકનો ઇન્દ્રિયવિકાસ થયા પછી તે આપમેળે જ વાંચવાનું, લખ-

વાનું, હિસાબ, ચિત્ર, સંગીત બધું કરે છે. અને તે બધું પોતે પોતાના શોખને અનુરૂપ ઓછુંવડું ઉપાડી લે છે. આથી લાલુવાના કામમાં પણ બાળક જરાયે કટાળતું નથી, પણ હલકું તે રસ અને એકાગ્રતાથી કરે છે. કેટલાંયે બાળકો કલાકાના, કલાકા વાંચન પાછળ પડે છે, તો કેટલાંયે નોટોની નોટો લખી નાખે છે; કેટલાંક હિસાબ ઉપર જ મડે છે, તો કેટલાંક સુંદર સુંદર કાલ્પનિક ચિત્રોનાં સૃજન જ કર્યાં કરે છે. અને એ બધાં સૃજન એવાં હોય છે કે જે આપણી અત્યારની શાળામાં ભાગ્યે જ દેખાય. કારણ કે અધિકા અભ્યાસક્રમ અને સંકુચિત વર્ગશિક્ષણમાં સૃજનને અવકાશ જ ક્યાંથી હોય ? આપણી સમગ્ર દેશવણીની પદ્ધતિની એ મૂળભૂત ખામી છે એકેએક એકથી માંડીને તે ઠેક ફેલેજના જીવન સુધી બધે, બાળકને અમુક ખીખા જેવા ઢાળી રાખેલા ચોક્કસ બંધિયાર અભ્યાસક્રમના ચોક્કસમાંથી જ પસાર થવાનું હોય છે. એને પરિણામે સૃજનશક્તિ મારી ન જાય તો બીજું શું થાય ?

માંધીજી-શ્રી સ્વાતંત્ર્યવાદી

[આચાર્ય પ્રફુલ્લચંદ્ર રાય

મહાત્માજી શ્રી સ્વાતંત્ર્યવાદી છે. આખાંયે આર્યવર્તમાં, પડદાની ધુંસરીમાં રહેલાં બંગાળમાં પણ, શ્રીઓ ઉપર તેમનો પ્રભાવ અપૂર્વ પડે છે. ઇતિહાસમાં પહેલીજવાર શ્રીઓ પડદો ફગાવી દષ્ટ જ્ઞાનાની બહાર આવી છે અને મુંબાઈમાં પણ તેઓ ચળવળમાં ભાગ લેવા માટે આગળ પડી રહી છે. કલકત્તામાંજ નહિ પણ દૂરદૂરનાં ગામડાંઓમાં તેઓએ ચોટીમાં અને પોલીસનો અત્તાદર કરવામાં તેમજ બહુરેતામાંજો છતાં પ્રચારકાર્ય કરવામાં આગળ પડતો ભાગ લેવા માંડ્યો છે. બંગાળના શ્રી-કેળવણીના ઇતિહાસમાં મહાત્માજીની ચળવળ ખરેખર ઇશ્વરપ્રેરિત છે. અને એવા પ્રસંગોની પણ ખબર છે, જેમાં શ્રીઓ પોતાના પતિઓનો અને સરકારી નોકરોનો અત્તાદર કરીને સવિનય કાયદાભંગ કરી દસતે મુખે જોશ સ્વીકારી છે.

લેખક: રા. ગોકુલદાસ દ્વારકાદાસ રાયચુરા

“ જમનામૈયાડી ને. ”

“ આવો ગૌર ” કાન્તાએ ચોખાને મેસવા આસન આપ્યું.

“ મૈયા આજ તો તેરે કાઠિયાવાડી એકે રાણી સત્યામદમાં નેમણ ” ચોખાએ વજ્રલાપા મિથિત ગુજરાતીમાં બોલતાં બોલતાં કાન્તા સ્કામે બેસું.

“ કાઠિયાવાડી રાણી ! ! ! ”

“ હા મૈયા ! ”

“ કૌયા રામની રાણી ? ”

એ ઉપર જઈ સાંભળ્યા નથી પણ ન્યૂ જોગાઓમાંથી વાત આજ સદુને મુખે માનાપિનાને થી એક રાણી આપ્યું ? પણ આ

સાચું ભણતર રહેયું છે. બાળકામની દુનિયાનો પરિચય કરે, તેને હમે મેળવે, પોતાની જાનને તેમાં અનુકૂળ પડું ભણતરજ છે. ખડું નેતાં તો પ્રતિભાથી જ બાળક પોતાનો સાચો મેળવે છે.

આ શાળાની બીજી વિશેષતા બાળક ને પ્રતિષ્ઠા કરવા માગતું નેટલો વખત તે કરવા માગતું નેટલો વખત કરવાની તેને છૂટ છે. વાર કાંઈ બાળક એકની એક

લ્યારે અમુક વર્ગ એમ પણ કહેતો હતો કે નામના મેળવવા માટે એ રાણીએ સત્યામદમાં નામ આપ્યું છે. આજો દિવસ મયુરામાં આજે કૃષ્ણના નામને બદલે કાઠિયાવાડી આ રજપુતાણીનું નામ એકે યા બીજી રીતે સર્વ યાત્રાળુએ લીધું.

સ્કાંજ પડી. વિશ્રામઘાટ ઉપર યમુના-છતી આરતીનો વખત થયો. સેંકડો યાત્રાળુ-ઓથી વિશ્રામઘાટ કીડીવાર પુરાયું હોય તેમ ચીકાર થઈ ગયો. દેશરેશના યાત્રાળુઓ અદ્યાર્થી આ આરતીનાં દર્શન કરવા પડાપડી કરે છે. કેટલાંક તો યમુનાછમાં તરતી હોડીઓમાં બેસી આ આરતીનાં દર્શનનો લ્હાવો લેય છે. ભારતવર્ષની સર્વ જાતિઓનું પ્રદર્શન ભરાયું હોય તેવા મૂઠા મૂઠા ટચના પોવા-કથી શોભતી ઓઝો વિશ્રામઘાટની આરતી ઝીલવા આવુર આંખોએ આરતી તરફ જોઈ રહી હતી. આરતી શરૂ થઈ. મોટા મોટા ઘંટ અને માલરના રજકારથી વાતાવરણમાં ચેતન્ય આવી. મારોયે વિશ્રામઘાટ ભકિત-ભાવથી રંગાયો. આરતી પુરી થઈ અને “ બોલ જમનામૈયાડી ને ” ના ખનીયો વાતાવરણ ગાળી ઉડ્યું. જમનામૈયાડી ને સાથે કાંઈએ આજે “ બોલ રજપુતાણી-

કી જે ! ” એમ મોટે સદે જે બોલાવી.
સહુનું ધ્યાન એ તરફ ગયું.

આર પાંચ સ્ત્રીઓની વચ્ચે શ્વેત ખાદીની સાડીમાં એક મનમોહક ચહેરો સહુને દેખાયો. એ હરિણી, સરીખી ચપળ આંખો, એ વાંકા નેણ, મુખ પર તરવરતું એ રાજતેજ અને ચાલમાં દેખાતી દૃઢતાથી લોકોએ જાણ્યું કે આજ રાણી છે કે જેની આજે મયુરામાં સહુ કોઈ જે બોલાવે છે.

વિશ્રામઘાટ પર યમુનાની આરતીનાં દર્શન કરવા આવેલી કાન્તાએ પણ આ રજપુતાણીના ચહેરાપરથી પારખી લીધું કે એ કોઈ રાજરાણી છે.

“ ગાર મહારજ એક કામ કરશે ? ”
કાન્તાએ પાસે ઉભેલા ચોખ્ખા સ્થાને જોયું.

“ મોલો મૈયા. ”
“ આ, રાણીને કહેશે કે કાઠિયાવાડનાં એક બહેન આપને મળવા માગે છે ? ”
“ જરૂર. ”

ચોખ્ખો માત્રાણુઓની બીડમાંથી ઉતાવળે આગળ વધ્યો અને એ રજપુતાણી પાસે જઈ નમસ્કાર કર્યા.

“ જે શ્રી કરસન મૈયા. ”
“ જે શ્રી કૃષ્ણ ” રજપુતાણીએ બોલતાં બોલતાં ચોખ્ખા સ્થાને જોયું, પણ દક્ષિણા માગવા આવ્યો હશે એમ ધારી એના પર ખાસ લક્ષ આપ્યું નહિ.

“ મૈયા આપનું એક કામ છે ” ચોખ્ખાએ ચાલુ રાખ્યું.
“ મહાર ? ”

“ હા, આપનું અમારા એક યજમાન માં કાઠિયાવાડનાં છે એ આપને મળવા માગે છે. ”

“ ખુશીથી. હું પ્રયાગઘાટ પર ઉતરી છું ત્યાં જોઈએ તો હમણાં મહારી સાથે આવે અથવા બીજો કોઈ વખતે આવે. ”

[૨]

કાન્તા મૂળ મહુવાની રહીશ એના મા-બાપે એને પરણાવીને બીજો દિવસે ઇન્દ્રસ્થાનમાં આ જગત છોડ્યું. પરણીને પુરા પાંચ દિવસ ન થયા એટલામાં એનો પતિ પણ ઇન્દ્રસ્થાનનો ભોગ થઈ પડ્યો. ઇન્દ્રસ્થાન તાપતા હુમલાએ કાઠિયાવાડમાં કાળો કળેજાટ વરતાવ્યો કુટુંબોના કુટુંબો એ ઝેરી તાવના ખાખરમાં હોમાઈ ગયાં. કાન્તાને પણ એ ઝેરી તાવ લાગ્યું પડ્યો પણ આયુષ્યની અવધને કારણે એ બચી ગઈ. પિતૃપક્ષના અને શ્વસૂરપક્ષના ધનની એ એકલી માલેક બની. બંને પક્ષના દૂર દૂરના સર્ગાઓએ ધનભંડાર છુટવાના અનેક પ્રયાસો કર્યા પણ કોઈનો હક્ક સાબિત ન થવાથી એ બંને કુટુંબના ધનભંડારનો એકલો હક્ક કાન્તાને મળ્યો. પણ કાન્તાને એ ધનભંડારે આકર્ષી નહિ. એણે તો પોતાનું સર્વસ્વ આ ઝેરી તાપમાં ગુમાવ્યું હોય અને જાણે પોતે કોઈ દુઃખી છવ હોય એવી સ્થિતિ એની ચમ પડી. માતા પિતા અને પતિના અવસાનનો ધા એને માટે અહુ ભયંકર હતો. પરણી ત્યારે હજુ પુરાં પંદર વર્ષ થવાની તૈયારી હતી. પાંચ વર્ષ સુધી એને પોતાના સ્વજનના મૃત્યુના ધા સાથા અને એણે એ પાંચ વર્ષો મહા મુશીબતે વિતાવ્યાં,

વીસ વરસની આ ધનિક વિધવા નરક સહુની આંખ જેવાં કોઈએ એનું ધન શી રીતે પડાવી લેવું એ માટે તદખીર રચવી શકે કરી, કોઈએ એના ચૌવન તરફ તીર તાંક્યાં, કોઈએ એને પોતાની બનાવવાના વિવિધ પ્રયાસ આદર્યા. પણ એ ધરખીનું હતું. જુવાની અને ધનનો નિશો કાન્તાને ચડ્યો નહોતો. વીસ વરસની ઉંમર હોવા છતાં એના વિચારોમાં પ્રૌઢતા આવી હતી. પોતે એક વિધવા છે અને વિધવા-

જીવનની પવિત્રતા શી રીતે જળવાઈ રહે એ માટે એ માવધ હતી. એને ખજાર પડી ગઈ હતી કે વિધવા જીવનપર હુમલો કરનારો હિન્દુ સમાજ એને અનેક રીતે મતાવશે. પોતાની સાતિના યુવાનો, પોતાના પડોશના યુવાનો અને ગામના હેલખટાઉએએ અનેક પ્રકારની જાળ એને ફમાવવા પાયરેલી. એણે ન્યારે જોષ ત્યારે એને હિન્દુ સમાજ તરફ તિસ્કાર છૂટ્યો. જે સમાજ વૈધવ્યને પવિત્ર ગણે છે એ સમાજમાં વિધવાઓનું પતન કરવાને આટલા બધા પ્રયાસ થાય છે એ વિચારે એને કંપારી છૂટી ગઈ.

એક વિદ્વાન શાસ્ત્રી પાસે એણે ધર્મ-શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન લેવું શરૂ કર્યું. શાસ્ત્રીજી વૃદ્ધ અને સંસ્કારી હતા. સાચા બ્રાહ્મણત્વના તેજથી તેજસ્વી લાગતા. એમના સત્ત્વગથી કાન્તાના ખીર્મ પાંચ વર્ષ જ્ઞાન સંપાદન કરવામાં ગયા. કાન્તા પચ્ચીસની થઈ એટલે તો એના પડોશીથી એ જીવાની જીરવી શકાઈ નહિ. એણે એક દિવસ કાન્તા પાસે આવી પોતાના દિલની વાત કહી નાંખી. કાન્તાએ એને ધૂતકારી કાઢ્યો. પરિણામે એ પડોશીએ આખા મહુવામાં એકજ વાત ફેલાવી કે વૃદ્ધ શાસ્ત્રીજી અને કાન્તા આરે આરે ચડ્યાં છે. આસ્તે આસ્તે એ વાત કાન્તાને કાને આવી. વૃદ્ધ શાસ્ત્રીજી જેવા માયા બ્રાહ્મણને માટે ખરાબ બોલાય એ એને બહુજ ખુશ્નું. આ પ્રમંગથી એને આઘાત લાગ્યો. જન-સમાજ આટલો બધો પતિત થયો છે એ વિચારે એને ખુબ ગુસ્સો ચડ્યો. એક વિધવા જ્ઞાનમાર્ગે પવિત્ર જીવન ગાળતી હોય, એને પતિત કરવા પ્રયત્ન કરવો અને એ પતિત ન થાય તો એને મારે ખોટાં આળ ચઢાવવા જે સમાજ તૈયાર થાય છે એ સમાજનો એને નાશ દેખાયો. મહુવા એને હવે ખારે ઝેર જેવું થઈ પડ્યું.

ગામને મોટે ગળણું બંધાતું નથી. તેમાં અજાન સમાજને તો ખોટી વાતો, ખોટી નિંદા અને ખીજનું અહિત કરનારી ચર્ચા ખૂબ ગમે છે એટલે કાન્તાને આખરે મહુવા છોડવું પડ્યું. મહુવા છોડી મથુરામાં બાકીનું જીવન પુરું કરવું અને જે સંપત્તિ છે એનો બની શકતો મદુપયોગ કરવો એ વિચારે કાન્તા મથુરાવાસીની બની.

[૩]

“આપનું ગામ ?” કાન્તા સ્થાને, મીટ માંડતાં રાજરાણીએ પૂછ્યું.

“મહુવા.”

“ઓહો ત્યારે તો આપણે એકજ જૂમિનાં સંતાનો.”

“મહેં સાંલજ્યું કે આપ કાઠ્યાવાડનાં છો એટલે જ આપને મળવાની ઇચ્છા થઈ.”

“બહુ સાહે કર્યું. મહેને ન્યારે આપના ચોખાણાએ પૂછ્યું કે આપ મળવા માંગો છો ત્યારે હું બહુજ રાંછ થઈ. અહિં કેટલા વખતથી વસે છો ?”

“પાંચેક વર્ષ થયાં” કાન્તાએ પ્રયાગ-ધાટને અડીને વહેતાં યમુનાજીનાં ઉછળતાં નીર તરફ જોષ નિસાસો નાખ્યો.

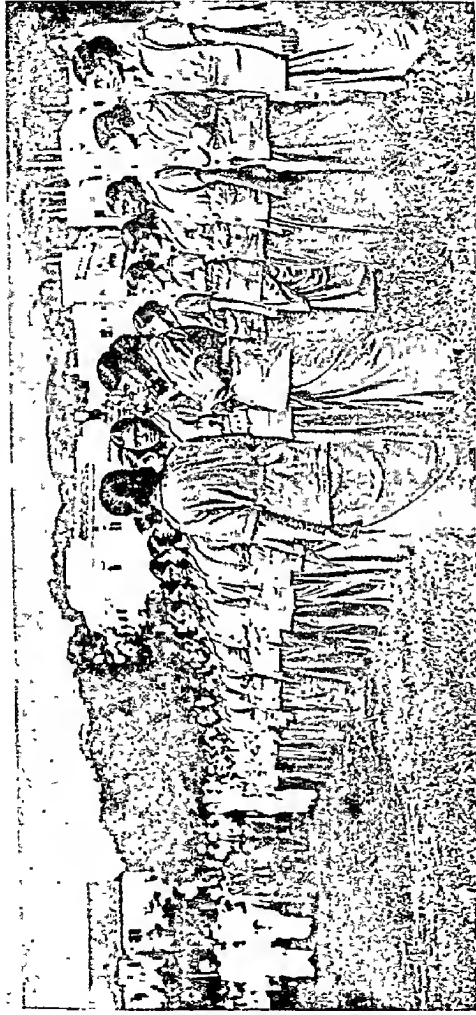
રજપુતાણીની ચંકાર આંખોએ કાન્તાના મનોભાવ પારખી લીધા.

“સતત અહિં જ રહો છો.”

“હા જી.”

“કુટુંબમાં કોણ કોણ છે ?”

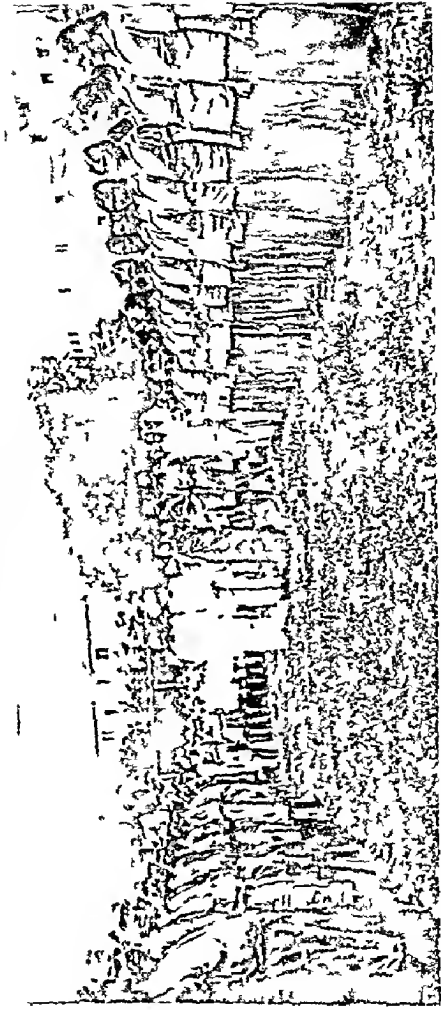
પાંચ વર્ષથી પોતાના દેશનું એવું કાષ પશુ સ્વજન મળ્યું નહોતું જેની પાસે એ પોતાનું દીક દાલવે. આ રજપુતાણીને જોતાં એને એની માતા માદ આવી અને પોતાના મનપર જે કાણ હોતો એ કાણ ખોષ દઈ એ ધૂરે ધૂરે રડી.

આચાર્ય શેખ શ્રી હિન્દુસ્થાની સેવાદળની સ્વયંસેવિકાઓની કવાયદમું નિરીક્ષણ કરી રહ્યા છે.

શ્રી ભગવદ્ગીતા

શ્રી રાજાજી સેન

શ્રી શ્રીકૃષ્ણની સેવાદળના સ્વયંસેવકો અને સ્વયંસેવિકાઓની ક્ષણિક કરતાં વ્યાખ્યાન રોય.

રજપુતાણીએ એને ઘેરડ્યા દીધાં. એણે
ણી લીધું. કે એ બાંધ એના દિલનો ભાર
છો કરે છે.

“કહો એવાં તે શાં દુઃખે છે કે આ
વેત્ર સ્થળમાં રહેવા છતાં આવી સ્થિતિમાં
?” આંસુ લુછતી કાન્તામા મુંખ રહેને
પ્રેમ રજપુતાણીએ પ્રશ્ન કર્યો.

“દેશનું પંખી પંખુ બહાલું લાગે એ
છિએ મહારી જન્મભૂમિનાં આપ છો એટલે
હારાથી મો છૂટું મૂકાઈ ગયું એ માટે માફી
હું છું.”

“નહિ નહિ. જરૂર આપની જીવનકથા
હને સહમજાવે. આપણે બહેનો છીએ
મેમજ માનો.”

રજપુતાણીના આગ્રહથી કાન્તાએ પોતાની
જીવનકથા ટૂંકમાં કહી સંભળાવી. કાન્તા
ત્યારે પ્રસંગે કહેતી હતી ત્યારે રજપુતાણીના
મુંખ પર લાવે બદલાતું હતા. એ જીવનકથા
પૂરી થાય એ પહેલાં એ રજપુતાણીએ
પોતાની આંખોમાં આવતાં આંસુ અટકાવ્યાં.

“કાન્તાબહેન કીકે થયું.” એ આપણે
આજે મળ્યાં. હું માનતી હતી કે મહારા જેવું
જગતમાં કોણએ દુઃખ નહિં જોયું હોય. પણ
આજે મહેને બપર પડે છે. હિંદુ સમાજ
જની પડતીનાં કારણોમાં આ બહેનોનાં આંસુ-
કાંએ મોટા ભાગ લજાવ્યો છે. સાંભળો. મહારી
કથા કહું. ત્યારે આપને બપર પડશે કે આ-
પણો સમાજ કયાં સુધી, નીચે, ઊતર્યો છે.
રજવાડામાં જન્મવા માટે જે કોઈ આગર
હોય તો એને હું હાય જોડીને પ્રાર્થના કરું
છું કે કોઈ પણ રાજકુલમાં જન્મવા
કરતાં એક પ્રમાણિક ગરીબ બેકુતને ત્યાં
જન્મવું એ હજાર દરજ્જે સારું છે.

ઝાપાડમાં હું એક ગરાસિયાને ત્યાં
જન્મી. રજપુત કુળની સર્વ વિધીઓ પ્રમાણે

હું છઠ્ઠી ગારાવર્ષની થઈ એટલામાં મહારાં
માર્ગા આવે છે એથી ત્રાસો થયો. મારવાડના
કોઈ વૃદ્ધ રાજવીનું માથું સ્ત્રીકારણે એવું
દરબારગઢની ડેલીએથી સંભળાયું. બદલામાં
મહારાં આપુને મારવાડમાં સારો ગીરાસ મળે
એવી તે દર્બાર થયો. મહારી માતાએ વિરોધ
કર્યો. નવરો દીએ ઘડેલી પ્રભુની પુતળા સરીખી
મહારી પડીકરોને. ગીરાસને લોભે વૃદ્ધ રાજા
સાથે. પરણાયાં તો રજપુતાણીનાં તેજને
અંખપલાગે, એવાં વાકેમો કહી એણે મહારા
પિતાને વાર્યાં. મહારી માતાના મજબૂત
સનોબળ આગળ મહારા પિતાને નમવું
પડ્યું. એક હુમલો વીતી ગયો.

જીવાનીના છડીયાંએ પોકાર કર્યો હોય
એવું મહારી શરીર ખેંચવા મંડ્યું અને હું
પણ મહારી માતા સાથે એકઠામાં પુરાઈ.
રજપુતાણી એટલે સમગ્ર સ્ત્રીસમાજમાં
જીવનનાં દરેક ક્ષેત્રમાં આગળ આવી શકે
એવી શક્તિ, પણ એ શક્તિને રજપુતોએ
એકલ પડે પુરી છે. પડે મહેને બહુ
ખુશતો હતે. નજરકેદ જેવું જીવન ગુમ-
રવું મહેને ગમ્યું નહિં. એટલે રાતને વખતે
એ ખવાસણને લઈ હું ગામ બહાર અમારી
કુલવાડીમાં જતી અને મધરાત સુધી અજવા-
ળીયાંમાં ચંદ્રમાનો તેજ પીતી. દિવસનાં તો
દરબારગઢ છોડી બહાર નીકળીયે નં નહિં.
રાતનાં આખું જીવન સુષાગન્યો પંછી જ
બહાર નિકળાય. એના નિયમ હોવાથી હું
મધુલવાડીમાં બહાર છું એવાંત કોમને. અપર
હતી નહિં. મહારી સાથે આવનારી એ ખવા-
સણોમાંથી એક ખૂબી એને ચાર વર્ષ પહેલાં
જે વૃદ્ધ રાજાનું માથું આવ્યું હતું. એનાં
માણસો આજે ખવાસણ પાસેથી મહારી
દીનચર્યા જાણી લીધી એક રાતે કુલવાડીમાં
અધરાતે ચંદ્રમાનો તેજ હું ઝીલતી હતી
એવામાં એ વૃદ્ધ રાજાના કલાલોએ મહારાં પર

હુમલો કર્યો. કુલ ત્રણ જણા હતા. તેમાં બે બ્રાહ્મણ અને એક રજપુત હતા. આશિંતો હુમલો થયેલો જોઇને હું ગભરાઇ ગઇ. પણ મહારી માતા પાસેથી રજપુત જીવનની વાતો બહુ સાંભળેલી અને રજપુતાણીનાં પરાક્રમોની કથાઓથી હું વાકેફ હતી. એટલે ખીજ પળે સાવધ થઇ. મને પકડવા આવનાર સ્થાને હું ધસી. કુલવાડીમાં પડેલ ગાડામાંથી બે આડા ખેંચી કાઢી મેં હુમલો કરનારાઓનો સામનો કર્યો. પહેલે કટકે એકનું માથું ફેડયું. એટલે બે ભાગ્યો. ખીજ બે મહારી સ્થાને થયા પણ હવે તો મને ખરું જોમ આવ્યું હતું. રજપુતાણીનું સાચું ધાવણ મહારી રંગરંગમાં ભરેલું હતું. મેં તેટલાજ જોરથી ખીજનું માથું ફેડયું. ચંદ્રમાના તેજમાં મેં ત્રીજને ઝાળખ્યો. એ મહારો કાકાનો છોકરો હતો.

સંજનનાં તું પણ આવાં કાવતરામાં લગ્યો છે ? રજપુતાણીનાં દૂધ પીનારા આવાં કામો કરશે ત્યારે રજપુત સમાજનો નાશ થશે એ તું નથી જાણતો ? પેટ ન ભરાતું હોય તો ફોડી નાખ પણ રજપુતાણીની કુખને લજવાનારાં આવાં કામ કરીશ નહિ.

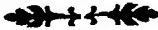
સંજન શરમાઇ ગયો અને માફી માંગતા ચાલ્યો ગયો.

તે દિવસથી મેં કુલવાડીમાં જવું બંધ કર્યું. હું હવે ચોવીસે કલાક ઓઝલમાં પુરાઇ. આ પ્રસંગને પાંચેક અઠવાડીયાં વિત્યાં હશે અને એક રાતે હું સુતી હતી ત્યાંથી મને પાંચ જણાઓએ મોટે કુચા મારી ઉપાડી. મને કંઈક સુંધાડી બેઠાન કરી અને જ્યારે મહારી આંખો ખુલી ત્યારે મને જણાવવામાં આવ્યું કે મારવાડ પ્રદેશના એ વૃદ્ધ રામની હું સણી બની છું કે જે રાજ વર્ષોથી મને મેળવવા કોશિષ કરતો હતો. મહારા

પિતાને એ રાજવીએ અમુક ગીરાસ આપ્યો છે એમ મેં સાંભળ્યું પણ ત્યારપછી આજ દિવસ સુધી એ પિતાનું મેં મોઢું જોયું નથી. એ વૃદ્ધ રાજ વિષયનું યુતણું હતો. સારીયે રાજપુતીને લાંછન લગાડે એવાં એનાં કૃત્યો હતાં. કાંતા બહેન એમને માટે કંઈ પણ બોલવું એ એક પ્રકારનું પાપ છે પણ દુકામાં કહું તો રાજપુતીનો એક પણ સદ્ગુણ એને રપર્શ કરી શક્યો નહોતો. મને ઓઝલમાં રાણી તરીકે પુર્યા પછી એણે જોરજુલમથી લખાવિધી કર્યો અને પોતે મહારા હકદાર સ્વામી બન્યા. પ્રજામાં રાજ-રાણી ગણાતી રાણીઓની કેવી દુર્દશા હોય છે એ મેં જાતે અનુભવ્યું. જડ સંઘીઓ જેવું એ જીવન પ્રભુ કોષને ન જીવાડે. મહારા લખ પછી એક વર્ષમાં તો એણે ખીજ બે જીવાન કન્યાઓને ઓઝલમાં એસાડી શયતાનનાં વાસ આ રાજમહેલોમાં થયો હોય તેમ ચોવીસે કલાક ખરાબ વ્યસનો અને ખરાબ આચરણનું વાતાવરણ જામેલું મેં જોયું. પુરા ત્રણસો પાંસઠ દિવસ ધાય તે પહેલાં એ વૃદ્ધ રાજવીનું દારૂની ખાટલીઓ સાથે મૃત્યુ થયું. રાજગાદી માટે વાંધો ઉઠ્યો. એમને સાત સાત રાણીઓ છતાં એક પણ સંતાન નહોતું. મૃત્યુ. પહેલાં એક વાઘરીના ટુરતમાં જન્મેલાં બાળકને મહારં ગણાવવા માટે અનેક પ્રકારની તદખીરો રચાઇ. પણ મેં સાફ સાફ શબ્દોમાં એ પાપ કરવાની ના પાડી. રામના મૃત્યુ પછી મહારા પિતા મારા રાજદક માટે લડવા આવ્યા. મેં એ પિતાનું સુખ પણ ન જોયું. એક રાતે મહારી પાસે જે કંઈ થોડું થયું એવે રાતે હવું તે લઇને એક દાસીની સહાયથી હું એ દોજખમાંથી છૂટી કાઢી થઇ અહિં આવી. અહિં આ તિથક્ષેત્રમાં પણ મને શાંતિ મળી નહિ. એટલે મને લાગ્યું કે કર્મ-યોગ સિવાય મહારા જેવા જીવને શાંતિ નહિ

વળે, બહુ વિચાર પછી મહેને લાગ્યું કે દેશ-સેવા સાધી આ જીવનનું કંઈ સાર્યક કરવું. સત્યાગ્રહની ચળવળનો મહે શાંતિથી અભ્યાસ કર્યો.

પરિણામે મહેને જાણાય છે કે મહાત્માજી જેવા પવિત્ર પુરુષે ઉપાડેલી આ ચળવળથીજ દેશનો ઉદ્ધાર થશે અને એમાં હું કંઈક સેવા સાધી શકું તો મહાર્ સહભાગ્ય રાણી મહેવરાવવા કરતાં સેવિકા થવામાં મહેને જીવનનું હવે સાર્યક લાગે છે.

કાન્તાને મધુરામાં આ રજપુતાણીને સહવાસ રૂચ્યો. એ બંને બહેનપણીઓ યથા રજપુતાણીના સહવાસથી કાન્તાને પણ દેશ-સેવાની લગની લાગી.

રાજરાણી સરીખી પોતાની બહેનપણીને દેશને ખાતર મૃત્યુને પણ વધાવવા તૈયાર થયેલી જોઈને પોતે પણ એની સાથે જોડાઈ. બંનેએ અમદાવાદમાં જુજ સત્યાગ્રહની ચળવળમાં પોતાનું સર્વસ્વ અર્પણ કરવાની તૈયારી કરી.

અમેરિકામાં નિરક્ષરતા સામે લડત

[ડૉ. સુધીન્દ્ર ખોઝા]

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ૧૯૩૦ની વસતી ગણતરી થયા બાદ બધાએ નિરક્ષરતાનાં નામ અને સીરતામાં નિરક્ષરતા દૂર કરવા માટે સલાહવાળાઓને સોંપવામાં આવનાર છે. નિરક્ષરતા સામે લડત ચલાવવામાં વસતી ગણતરી કરનારાઓ આ રીતે પહેલી જ મદદ કરશે.

દાખલ પણ લાપામાં લખી ન શકે તે માણસ નિરક્ષર. ૧૦ વર્ષ પહેલાં થયેલી છેલ્લી વસતી ગણતરી વખતે માત્રમ ૫૩૫ હજાર વસતીના ૬ ટકા નિરક્ષર છે. પ્રમોળા સ્ટેટમાં ૯૯ ટકા વસતી નિરક્ષર છે. આ આંકડો નીચામાં નીચો છે. લુઇસીઆના સ્ટેટમાં ૭૯ ટકા લોકો લખી વાંચી શકે છે. આ ઉંચામાં હોયો આંકડો છે. ડેનમાર્ક, સ્વીડન, સ્વીટ્ઝરલેન્ડ, જર્મની અને છૂંદાંડ અને વેલ્સમાં પણ યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના કરતાં ઓછી નિરક્ષરતા છે.

આ વર્ષની શરૂઆતથીજ નિરક્ષરતા માટેની રાષ્ટ્રીય સેલાહકાર સમિતિએ નિરક્ષરતા સામે વિસ્તૃત લઘાઉપાડી છે. પ્રેસીડન્ટ હુવરની સંમતિથી ફેડરલ સરકારે આ સમિતિ નીમી હતી. આ સમિતિ સાથે રાજ્યનાં કેળવણીને લગતાં મંડળો પણ કામ કરો રહ્યાં છે. તેઓ નિરક્ષરોને વસતી ગણતરીની શરૂઆત થાય તે પહેલાં લખતાં વાચતાં કરો દેવા અત્યંત ઝહેમત ઉઠાવી રહ્યા છે. કેળવણીની ન્યોતિ ધરે ધર પ્રસારવા માટે સમિતિએ વિગતવાર યોજના ઘડી કાઢી છે. લુઇસીઆના, ન્યોજીયા, દક્ષિણ કેરોલીના, મીસીસીપી, અને અલાબામા, આ પાંચ દક્ષિણનાં રાજ્યોમાં નિરક્ષરતાનું પ્રમાણ સૌથી વધારે છે; એટલે ત્યાં નિરક્ષરતાનું કલંક દૂર કરવા માટે પ્રવૃત્તિ ઉપાડવામાં આવી છે. અમેરિકાના ઇતિહાસમાં આવો વિસ્તૃત પ્રયત્ન કદિમે થયો નહોતો.

પુખ્ત વયનાઓને શિખવવાની પદ્ધતિ ધણીજ સાદી છે. એક નરમ પદાર્થમાં સખ્ત તીણા હથિયારથી નિરક્ષરતા નામ કોતરવામાં આવે છે. તે પછી તેને એ નામ લખતાં આવડી જાય ત્યાંસુધી તે ઉપર ચીતરવાનું જણાવવામાં આવે છે. એટલું આવડી જતાં નામે ઉપરાંત બીજું લખતાં શિખવવામાં આવે છે. ત્યાર બાદ વાંચતાં શિખવવાનો પ્રયત્ન તો નિરક્ષરને શીખવા માટે લલચાવવાનું છે.

ભવિષ્યની પ્રજાને

કેમ ઉછેરશે ?

લેખક: રા. નર્મદાશંકર વ દિવેદી

શીશુશાળામાં અતિ મહત્વનો પ્રશ્ન બાળ ઉછેરનો છે. બાળકોનાં શરીર સુંદર, મજબૂત નિરાગી અને સુંદર થાય એ દૃષ્ટિથી જ નહીં, પણ તેઓનો માનસિક તેમજ ઔદિક વિકાસ અને તેટલો વધુ થાય એ દૃષ્ટિથી આ પ્રશ્ન વિચારવાની જરૂર છે.

ભાવિ પ્રજાની શારીરિક અને માનસિક સંપત્તિને લગતો અતિ મહત્વનો આ પ્રશ્ન આપણે ત્યાં ધણો એછો-નહીં જેવો કહીએ તો, પણ યાદે-ઉકેલયો છે. આ વિષયની ચર્ચા પણ વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોમાં ઓછી થાય છે, કારણ કે આપણને હજી એનું મહત્વ પૂરેપૂરું સમજાયું નથી.

જેવી રીતે બહુ લાખો વિચાર ક્યાં વગર ક્ષમમાં જોડાનાર એ વ્યક્તિઓના ગુણદોષો-તેમની શારીરિક અને માનસિક સ્થિતિનો વિચાર ક્યાં વગર જગ્ન ઝાઝવવામાં આવે છે, તેવીજ રીતે એ ક્ષમમાં જોડાનાર દંપતી બહુ ઊંડો અગર, તો જરા પણ વિચાર ક્યાં વગર પ્રજોત્પત્તિ કરે છે અને પછી બાળકોને ઉછેરવાના ગાનને અભાવે, આર્થિક સ્થિતિ ખરાબ હોવાને કારણે કે અન્ય કોઈ કારણે ભાવિ પ્રજાને વીસમી મદીના વાતાવરણમાં માથું ઉચું રાખી ઉભી રહેવા લાયક બનાવી શકતાં નથી.

બાળકોમાં કેટલાક ગુણો અને દુર્ગુણો વંશપરપરાથી ઉતરતા આવે છે, તે બાદ

કરતા તેના જન્મ્યા પછી તેને ઉછેરવામાં જે બરાબર ધ્યાન આપવામાં આવે તો, બાલમાનસનો અભ્યાસ કરી નવીજ દૃષ્ટિથી તેને ઉછેરવામાં આવે તો આજનું બાળક ભવિષ્યમાં હિંદુ ઉપયોગી શહેરી યજ્ઞ પડ્યા વગર રહેશે નહીં.

બાળઉછેરના જૂના વિચારો, કેળવણી તેમજ બાળમાનસશાસ્ત્રના ગાનને અભાવે હજી મોટા પ્રમાણમાં પ્રવર્તે છે. એ વિચારોનું પરિવર્તન જેમ ત્વરાથી થશે તેમ તેમ ભાવિ પ્રજા આજના કરતાં વધારે સારી ધડશે.

એટલા માટે ભણેલી બહેનોએ, સ્ત્રીઓની તમામ સરેથાઓએ સ્ત્રી કેળવણીની તમામ પ્રવૃત્તિમાં બાળઉછેરનું જ્ઞાન બાળમાનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિથી અપાવાની ખાસ જરૂર છે. ઓના ચારિત્ર અને શિશુ ઉપર જેમ ભાવિપ્રજાનો આધાર છે તેમ બાળકને કેવી રીતે બચપણમાં ઉછેરવામાં આવ્યું છે તેના ઉપર એ બાળકનું ચારિત્ર અને માનસ ધડાવાનો પણ આધાર છે.

યુરોપ અને અમેરિકામાં બાળકોને પ્રવૃત્તિ-મર ઉછેરવામાં આવે છે. તેની પ્રજા અન્ય પ્રજાઓ કરતાં કેટલાક ગુણોમાં ચઢીવાતી થાય છે. આપણા દેશમાં પણ અંગ્રેજો, પારસીઓ વગેરેનાં તેમજ કેટલાક સુશિક્ષિત હિંદીઓના ઓકરોએ બેનાંજ આ-

જાણે. લાગે છે કે સામાન્ય છોકરાંઓ કરતાં
ઓં કાંઈક જુદાં છે. આ તેમને ઉછેરવાની
દિશાનું જ પરિણામ છે.

અલબત્ત આમાં આર્થિક સ્થિતિ સારા
માર્ગ જાય છે; જતાં સામાન્ય સ્થિતિનાં
માણસો પણ કેટલીક આખતો અમલમાં મૂકી
પડે એવી છે.

સામાન્ય માબાપો ધારે છે કે બાળકો
જન્મે છે ત્યારે સારાં હોય છે; પણ આમ
ધારવું ભૂલભરેલું છે. તેઓ સારાં કે ખરાબ
મેઘાથી એકે હોતાં નથી. સારું કે માડું

શું કહેવાય તેની તેમને ખબર પણ હોતી
નથી. એ જ્ઞાન માબાપો તેમને આપે છે.
અમુક રીતભાત સારી કહેવાય કે આ
પોતાનું, અને આ ખારકું, કહેવાય એ
જ્ઞાન માબાપો પાસેથી તેઓ મેળવે છે.
અમુક ચીજ પોતાની કરવી એ સ્વભાવસિદ્ધ
છે. એટલે બાળકો કાંઈ ચીજ ઝૂંટવી
લે તો તેમાં શુસ્સે થવાનું કારણ નથી. એથી
એમ નથી સમજવાનું કે એ ભોટુ ચીજ તો પણ
બીજાઓની ચીજે ઝૂંટવી લેશે.

બાળકો અનુકરણશીલ છે માબાપો
જેમ કરે છે તેમ તેઓ કરે છે દરેક માબા-
પોએ પાઠ રાખવું જોઈએ કે જન્મ્યા પછીથી
તુર્તજ બાળક માબાપનું અનુકરણ કરવા
માટે છે; એટલે જે લક્ષણ બાળકમાં દાખલ
કરવાં હોય તેવાં લક્ષણો માબાપોએ રાખવાની
જરૂર છે.

ન્યાં સુધી બાળક સમજણું થયું ન
હોય ત્યાં સુધી તે માબાપના કહેવા પ્રમાણે
વગર વિચારે કરે છે, પણ તેનામાં વિચાર
શક્તિ આવે છે ત્યારે તે ધણીયે વાર તેમના

કલા પ્રમાણે
નથી કરતું.
આવે પ્રસંગે
જે વસ્તુ બાળ-
કને લાલકર્તા
હોય તે તેની
પાસે સમજની
અગર બીજી
રીતે પણ કરા-
વવી જોઈએ.

દાખલા ત-
રીકે બોરાકની
બાબત. ઘરમાં
તૈયાર કરેલી
ચીજ બાળક
આવાની ના

પાડે તો તેને તે માટે લાલચ ન આપવી, તેમ
તેને કંઈ ચીજ ગમે છે અને કંઈ નથી ગમતી
એમ પૂછી તેના કહેવા પ્રમાણે ન કરવું પણ
આપણો આપેલો બોરાક ના ખાવ તો તે લઈ
લેશે અને ફરીવાર જમવાનો સમય થાય.
ત્યાં સુધી કશું ન આપવું. આથી માબાપો
જે આપે તે બાળકે ખાવું જોઈએ એવી
તેના મન ઉપર અસર થશે અને એ બાળ-
કમાં તેના કરતાં તમારું જ્ઞાન વધારે છે
એમ તે માનવું થશે. કુટુંબમાં આ રીતે તો

શિસ્ત શીખવુ થશે આમા બાળકનું વ્યક્તિત્વ
ગુણગામ જવાનો ભય ના રાખતા કારણકે
વ્યક્તિત્વને નામે ઘણીનાર ખરાબ ટેવો અગર
આચારાલગને પોષવામા આવે છે

બાળકની ઉમ્મર ત્રણ વર્ષની થયા પછી
સળ કરવી કે નહીં એ પ્રશ્ન ઉભો થાય છે,

બાળકેળવણીના
હીમાયતીઓ બા
ળકને સળ ન
કરવાના મતના છે
હુ પણ સામાન્ય
નિયમ તરીકે સળ
કરવા કરતા સમ-
જનીને કામ
લેવાનું પસંદ
કર છું

માફી બધા
બાળકો એક જ
સરખા સ્વભાવના
હોતા નથી એટલે
તેમને કેળવવામા,
તેમની સાથે કામ
લેવામા તેની પ્રકૃ-
તિ-સ્વભાવ જાણી
લેવાની ખાસ જરૂર
છે અને તે પછી
જ તેની સાથે
કેમ વર્તવું તે
નક્કી કરી શકાય

તોપણ બે બાબતો તદ્દન અનિચ્છવા
યોગ્ય છે એક તો નેને ચીંદવવું નહીં
અને મીઠું તેને લપાટ કે કાષ્ટ મારવું
નહીં બાળકને સમજાવે, જરૂર પડે તો
ધમકી આપે, કઠાય શિક્ષા કરે અને પછી
એ વાત પડતી મૂકે જે બાળકને વારંવાર
ચીંદવવામા આવે છે-ટોકવામા આવે છે તે

રીઠ બની જાય છે તેની તેના ઉપર કશીજ
અસર થતી નથી જ્યારે જ્યારે બાળક કાષ્ટ
ખોટું કામ કરે એસે ત્યારે ત્યારે દરેક વખતે
તેના ઉપર ચીંદાવું નહીં જ્યારે તેનાથી કાષ્ટ
નહોવે વાક થયે હોય ત્યારે પ્રસંગોપાત્ત તે
જતો કરે બાળકને કંપકા જેમ ઓછો

અપારો તેમ તેમ
તેની અસર બહુ
થવાની

બાળકો સા-
માન્ય રીતે રમ-
તીયાળ હોય છે,
એટલે તેઓને ર-
મવાની બને તેટલી
અનુકૂળતા કરો
આપવી જોઈએ
તેઓ કાષ્ટ પણ
કારણથી નારાજ
ન થાય એ જોવું
જોઈએ અને ઘરમા
જેમ મોટેરાઓ
પોતાની સગવડનો
પ્રથમ વિચાર કરે
છે, તેમ થવાને
બદલે બાળકોની
સગવડનો પણ
સાથેસાથ વિચાર
કરવો જોઈએ

બાળકોને ક-
શાથી પણ બીવ-

રાવવા ન જોઈએ કારણ કે બચપણમાથી
અમુક બીક પેમી જાય છે તે મોટી ઉમ્મરે પણ
જતી નથી દાખના તરીકે પોલીસ કે સીપાઈને
બોલાવવાની ધમકી કદિ ન આપવી બાળકોને
સમજાવવું કે કાળા દેસવાળો પોલીસ પ્રભુનું
રક્ષણ કરવા માટે રાખવામા આવે છે,
વગી બૂચેનાને રસ્તો ખતાવના માટે તેમજ

જવિધ્યની પ્રજાને કેમ ઉછેરશે ?

બીજી જરૂરી માહિતી અને મદદ માટે રાખેલા હોય છે. એટલે એનાથી બીવાને બદલે જરૂર પડતાં તેની પાસે જઈ મદદ મેળવી શકાય છે એમ બાળકને સમજાવવું જોઈએ. માત્ર જેઓ મારફત કે ચોરી કે કાયદાની વિરુદ્ધ વર્તતા હોય છે એ લોકોને જ પોલીસથી ડરવાનું છે. આટલી માહિતી આપવાથી બાળક પોલીસથી ડરતું નથી.

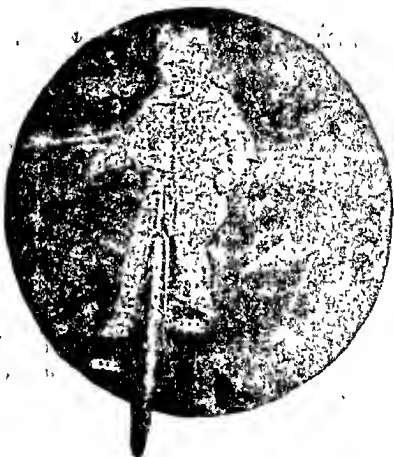
બાળકને દાકતરથી પણ ડરતો ના બનાવવો જોઈએ.

દાકતર આપણાં દુઃખદરદ મટાડે છે, આપણી બગડી ગયેલી તબિયત સુધારે છે અને, મંદ-વાડમાં આપણને દવા આપી રોગ દૂર કરે છે, એવું જાન બાળકોના મનમાં ફસાવવાથી તે દાકતરનું નામ સાંભળી ડરશે નહીં.

આ દેશમાં તો બાળકોને નિશાળમાં જવાની બીક બતાવવામાં આવે છે. 'તોફાન ફરીશે તો નિશાળે મોકલીશ' એમ કહેનારી માતાઓ નથી સમજતી કે આથી જ બાળકને નિશાળમાં જવું ગમતું નથી અને શિક્ષક બાળકને મન મારે મારનાર કે બીજી રીતે હેરાન કરનાર વ્યક્તિ લાગે છે, અને નિશાળ કેદખાતું લાગે છે. આપણાં બાળકો હસતાં હસતાં નિશાળે નથી જતાં તેવું એક કારણ એ પણ છે કે મૂળથી જ

બાળકોના મનમાં નિશાળ માટે ખરાબ ગણી ઉત્પન્ન કરી બીક પેસાડવામાં આવે. બાવાને બોલાવવાની બીક પણ કેટલા માતાઓ બતાવે છે. આથી છોકરું બીબની બંધ છે અને મોટી ઉંમર થતાંય બીક ખસતી નથી.

અંધારામાં બીક લાગવી એ સ્વાભાવિક નથી, પણ આપણે જ એવું વર્તન કરીએ. અંધારાથી ડરવાનો અગર તો બાળકને ડરાવવ

અણુ સમજ પ્રયાસ કરે છીએ કે નો બાળક અંધારામાં જતાં છે, અને અંધારાની કાયમ રહી છે. આવ બીક વીંછ સાપ વગેરે માં નીકળે તમામાપની ન બાળકોને છે. મા બાપે પોતાની ન

બાળકો બને તેટલી દૂર કરવી અને જ કરીને બાળકોની નજરે ના પડવા દેવી જેથી તેની છાપ બાળકો ઉપર પડે.

બાળક જ્યારે કંઈ સારું કામ કરે, ક હિંમત બતાવનારું કામ કરે, ત્યારે તે યોગ્ય પ્રસંશા કરવાનું ભૂલવું નહીં. પ્રકારે શામાથી આપવાથી બાળકને એ કાર્યો કરવાનું ઉત્તેજન મળે છે; અને તોને માટે ઉંચો અભિપ્રાય બંધાવો જાય

આળકને કાંઈ ઇજા થાય' કે અકસ્માત થાય કે માંદું પડે ત્યારે તેને થયેલી ઇજાની અતિશયોક્તિ કરી ગભરાવી ચૂકવું નહીં. જો ઇજા જરૂરી મટી જાય એવી હોય તો એમજ કહેવું. આથી તેને એક જાતનો આનંદ થશે અને તેનું દર્દ હલકું પડવું જશે.

કાંઈ પણ પ્રસંગે આળક સાથે ખોટું બોલવું નહીં. એથી આળકનો આપણામાંથી વિશ્વાસ ઠીકી જાય છે, પરિણામે આપણે માટે તેનું માન ઓછું થાય છે અને છેવટે તે પણ જીદું બોલતાં શીખે છે.

આળક સજ્જની બીકે જીદું બોલવા તત્પર થાય છે, માટે નિષ્કારણ સજ્જની બીકે તેનામાં પેસવા ન દેવી, તેમ તેને બહાદુર, હિમ્મતવાન બનવાનું કહેવું અને સજ્જની બીકી જીદું બોલવું એ તો નામદાંષ્ટ છે, બાલકાપણ છે, એમ સમજાવવું. આથી આળક સાચી વાત કહેવા તૈયાર થશે.

આળકની જીજ્ઞાસા તીવ્ર હોય છે. તે અવનવા સવાલો પૂછવા કરે છે. કેટલીક વાર તો આપણને વિચિત્ર લાગે એવા પ્રશ્નો પણ પૂછે છે. એ પ્રશ્નોનો આપણે સમાધાનકારક જ વાળ આપવો જોઈએ, આમ કરવાથી તેમની જીજ્ઞાસાવૃત્તિ સંતોષાય છે, તેમને નવું જ્ઞાન મળે છે, જીદિ અને વિચારશક્તિ બંને વિકાસ પામે છે. જે માળાપો આળકોના પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપતાં તેમને ચૂપ કરી દે છે તેઓ તેમની નવું જાણવાની વૃત્તિ દાબી દે છે અને એ રીતે એમના જીદિવિકાસને અટકાવે છે. આટલા માટે માળાપોએ પોતાનું સામાન્ય જ્ઞાન જેમ અને તેમ વધારતા જવાની જરૂર છે.

દરેક માળાપે પોતાનાં આળકોના શિક્ષણ માટે તેમજ તેમની માંથે વાર્તાલાપ કરવા દરરોજ થોડો સમય તો લેવોજ જોઈએ. આમ કરવાથી પરસ્પર સ્નેહની અભિવૃદ્ધિ થાય છે

અને મૃદુનું વાતાવરણ આનંદજનક બની રહે છે.

આળકો માટે યોગ્ય બાલ સાહિત્યની પણ એટલી જ અગત્ય છે. આળકોનાં શરીર શાળાગારવા માટે જેમ કપડાં આદિની માળાપો કાળજી રાખે છે, તેજ પ્રમાણે તેમનાં મનને શાળાગારવાની કાળજી રાખવી જોઈએ અને તે માટે બની શકે તેટલું આજસાહિત્ય/ધરમાં વસાવવું જોઈએ અને આળકોને તેમાં રસ લેતાં કરવાં જોઈએ.

આળકોને રમત ગમત બહુજ ગમે છે, એટલે બની શકે તેટલો વધુ વખત તેમને રમવા દેવાની જરૂર છે. આળકો અંદર અંદર આનંદથી રમે એ પ્રકારની ધરમાં સગવડ હોવી જોઈએ અને કવચિત્ કવચિત્ માળાપોએ પણ તેમની રમતમાં લાગ લેવો જોઈએ. આળકોના શરીરનો વિકાસ સાધવામાં રમત ગમત બહુજ મહત્વનો ભાગ ભજવે છે.

આળકોને કામ કરવાની બહુજ હોશ થાય છે. માતાને કામ કરતી જોઈ આળક પણ તે કામ કરવા મંડી જાય છે. માતાને પાણી ભરતી કે શેટલી વણતી જોઈ આળકો શેટલી વણવા અને પાણી ભરવા મડે છે. આપાને વાંચતા કે લખતા જોઈ આળક પણ વાંચવા અને લખવા પ્રેરાય છે. આળકની આ મનોવૃત્તિ સ્વાભાવિક હોઈ તેને દાબી ન દેતાં તેની પાસે તેનાથી બની શકે એવું કામ કરવા દેવાની જરૂર છે. આથી તેનું ચિત્ત પ્રસન્ન થશે અને કામ કરવાની અગત્ય પણ તે સમજશે.

કેટલાંક માળાપો નાનાં આળકો એમુક કામ બગાડશે અગર ચીજો ભાંગશે' કહેશે એવી બીકે તેમને કામ કરવા દેતાં નથી. આથી આળકો નારાજ થાય છે, એટલું જ નહીં, પણ તેઓમાં મોટાં થતાં કામ કરવા તરફ અણગમો થાય છે.

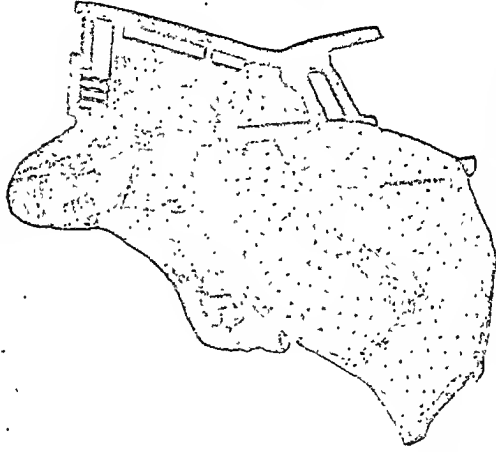
ગુણીસુંદરી

શ્રી સચિતાવહેન ત્રિવેદી

શ્રી. સુભદ્રાવહેન દત્ત

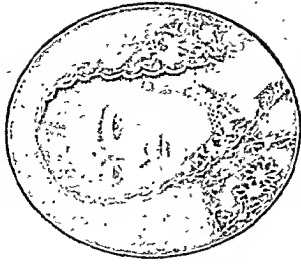

ખાકાની ઝોળી માટે રૂ. ૧૦૦ ની
દંડની સગમ થઈ હતી.

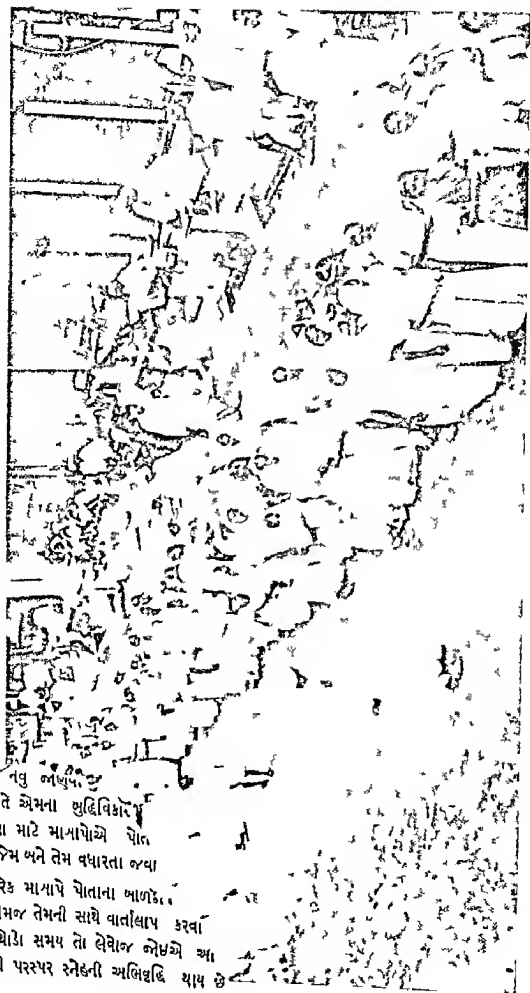

રાણપુર તપાસ (બીલ) સમિતિના સભ્ય હોવાના ગુન્હા
માટે એમને રૂ. ૨૫૦ ના દંડની યા એક મામલે દંડની
દંડ નહિ ભરતાં મહેમાનીજ રવીકારી છે.

શ્રી. દેવયાની દસાઇ

મારાસલાની ચુંટણીના પંક્તિદોષ માટે
૧૫ દિવસની મહેમાની મળી હતી.

મહાસભાની માર્ચવાહક સમિતિ દીલ્હીમાં ગીરફતાર થઇ ત્યારે નીકળેલ પ્રથમ મુદ્દસ.

તમા નવું જીવન
મે રીતે એમના શુદ્ધિવિદ્યાર્થી
માટલા માટે માયાપોએ પોત
ના જન્મ અને તેમ વધારતા જવા

દરેક માયાપે પોતાના બાળકો
ટે તેમજ તેમની સાથે વાર્તાલાપ કરવા
જ થોડો સમય તો લેવો જ નોંધએ આ
સ્વાથી પરસ્પર સ્નેહની અભિવ્યક્તિ થાય છે

જોકરાઓમાં નમ્રતા, સમ્યક્તા આદિ જે ગુણો કેળવવા માગતા હોય તે બધા ગુણો માખાપના વર્તનમાં હોવા જોઈએ માતા પિતા અવિવેકી હોય તેનાં બાળકો વિવેકી થાય એ સંભવિત નથી. એટલા ઉપરથી તો આપણામાં કહેવત પડી છે કે ‘ આપ તેવા બેટા અને મા તેવી દીકરી. ’

બાળઉછેર સંબંધી ઉપર તો માત્ર અમુક મુદ્દાજ ચર્ચા છે, માત્ર ઉલ્લેખ્યા છે. એટલા ઉપરથી જોઈ શકાશે કે બાળઉછેરનો પ્રશ્ન અતિ મહત્વનો છે એટલું જ નહિ પણ તેનો ઉડો અભ્યાસ કરવાની પણ જરૂર છે.

હાલની જેમ ‘ શીતળાએ અમી છાટો

નાંખ્યો થોડે અને ઉછરીયાં ’ એ પ્રમાણે ન્યાં બાળકો ઓપુરૂપના સંસર્ગ દ્વારા અકસ્માતથી થયેલું પરિણામ માનવામાં આવે છે અને ન્યાં તેઓ માખાપોને બોળરૂપ કે પૂછડાં રૂપ ગણાય છે અને લવિધ્યના શહેરીઓ તરીકે ગણી તેમને ઉછેરવામાં જરા પણ કાળજી રાખવામાં નથી આવતી ત્યાં સુધી હિંદીઓ જગતનાં બીજા દેશોની પ્રજા સાથે મુકાબલો કરવા શક્તિમાન નહિ થાય.

આ લેખની પ્રેરણા ‘ શ્રીગીતલ કલ્ચર ’ ના ઇચ્છલ રેમીગ્ઝન હેમલર્ન નામની દસ છાત્રાની એક માતાના લેખમાંથી મળી છે. આ લેખના થોડા વિચારો તેમજ ચિત્રો એમના લેખમાંથી જ લીધા છે.

વિનયશીલતાનો પ્રભાવ

(એક સત્ય ઘટના)

એક શહેરમાં વિદેશી કાપડની દુકાનો પર બહેનો ચોટ્ટી કરી રહી હતી. વિદેશી કાપડ ખરીદવા આવતા લોકોને એ બહેનો નમ્ર વિનંતિ કરતી. કેટલાકો તો બહેનોને જોઈને જ ત્યાંથી ચાલ્યા જતા.

સાંજનો વખત હતો. સફળ અંધારું હતું. એક દુકાન આગળ એક પુરૂષ ખરીદી કરવા આવ્યો. ચોટ્ટી કરતી બહેને તેને કહ્યું: “ ભાઈ, તમને પણ લાગીને કંઈ? ” તેને વિશ્વાસની કાપડ ન ખરીદી. ”

તે પુરૂષે પોતાનાં રસિક નેત્રો તે બહેન ઉપર સ્થિર કર્યાં. થોડીવારે તે બોલ્યો: “ જો તું મારી એક વાત સ્વીકારે તો હું સોગંદ લઉં છું કે વિશ્વાસની કાપડ કદિ પણ નહિ ખરીદું. ”

તે બહેનને શંકા ગઈ. થોડી વાર તેના તરફ જોયું પછી બોલી! “ શી વાત છે ? ”

પુરૂષ લંપટ હતો; વિષયી હતો. આંખો નચાવી તે બોલ્યો: “ મને એક ચુંબન દે. ”

તે બહેનનું મુખ લાલ લાલ યઈ ગયું; લજ્જાથી નહિ ક્રોધથી. બીજા જ દુકાનો આગળ સ્વસેવકો હતા. તે બહેને જો જરા ચરખો પણ ધસાશે ક્યો હોત તો તે લંપટના બાર વાગી ગયા હોત. પણ નહિ; તે બહેને તરત જ ક્રોધ સમાવી લીધો. વિનયની અપાર શક્તિનું તેને જ્ઞાન હતું. આંખોમાં આંસુ ભરાયાં. તેણે અત્યંત વિનયથી કહ્યું: “ જો તમારી એ જ ઇચ્છા હોય તો ભલે તેમ કરો. પણ વિદેશી કાપડ ન ખરીદો. ”

તે બહેનના વિનયભર્યા શબ્દો આગળ તે લંપટ પરાસ્ત થયો. તેને પોતાની બૂઝનું જ્ઞાન ધયું. તરત જ તે પુરૂષ ચોટ્ટી કરતી બહેનનાં ચરણમાં પડ્યો. ‘ કદિએ વિદેશી કાપડ નહિ ખરીદું ’ એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી અને તે બહેનની કામા માંગી. લગ્નવાતો-જતાં, સંસ્કાર પામી ચાલ્યો ગયો.

પુનેમ !

આવી પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ,
મારે તો અંતરે અમાસ જો,
આવી પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ.

આને અગાશીએ જતાં સહુ રે લોલ,
જોવા રજનીપતિ આશ જો,
આને પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ.

હું તો ઉભી અમારે ઓરડે રે લોલ,
જોયો ન કા'ન થઈ હતાશ જો,
આને અમાસ મારે અંતરે રે લોલ.

ગરબા શા ગાય ગોરી આંગણે રે લોલ,
વાગે ઝાંઝર ઝણકાર જો,
આને પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ.

કા'ના વિહોણી મારે વાંસળી રે લોલ,
સ્મરણે હા ! રસના રણકાર જો,
આને અમાસ મારે અંતરે રે લોલ.

લેમાં મળીને સમાં રનેહીઓ રે લોલ,
આરોગે આજ અતી થાળ જો,
આને પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ.

મારે તો એક રનેહી શામળો રે લોલ,
છાંડ્યો અમારો સહવાસ જો,
આને અમાસ મારે અંતરે રે લોલ.

અંદ્રપુજન કાજ રસીકા જતી રે લોલ,
એને તો નેત્રહીષકમાળ જો,
આને પુનેમ જગત આંગણે રે લોલ.

અંદ્રપુજન કાજ હું'ય નીસરું રે લોલ,
ચાલું ત્યાં નયન અંધકાર જો,
આને અમાસ મારે અંતરે રે લોલ.

પરિચારીકા

(નર્સ)

લેખક: ડૉ. અમૃતલાલ હ. પટેલ,

ડી. પી. એચ. ઇલાદી, હેલ્થએજીસ્ટર, સુરત.

વાંચક! જો તું યુવતિ હોય-ગરીબ કે તવંગર-અને શરીરે તંદુરસ્ત હોય, તને જો પુરુષ જાતિ માટે મોહ ન હોય અને લગ્નની વાસના ન હોય તો તું જરૂર પરિચારીકા થજો.

જગતમાં મનુષ્યની મોટામાં મોટી ઇચ્છા અને જીવંતી મહાન પ્રશ્ન “ સુખી કેવી રીતે થવું ” તે છે. જગતમાં ખરું સુખ મેળવવાનો ફક્ત એક જ માર્ગ છે. તે એ કે તમને એમ અનુભવ થાય કે જગતને મારી જરૂર છે. જગતને તમે સુખ આપી શકો છો-તમને નિરખીને જગત આનંદ પામે-અને-તમારા આભાર નીચે જગત આવડું તમે નિહાળો. આ સુખનો ખરો આદર્શ છે. વાંચક! જો આ તારો આદર્શ હોય તો તને પરિચારીકા થવામાં અનહદ સુખ પ્રાપ્ત થશે.

પરિચારીકા, દુઃખી મનુષ્યને કેટલું સુખ આપી શકે છે તે તો જોએ દયાની દેવી જેવી પરિચારીકાના સહવાસમાં આવ્યા હોય તેજ જાણી શકે. પરિચારીકા હમેશા આનંદી અને ખુશમિજાજ દેખાય છે, તેમના ચહેરાની સુંદરતામાં તેમનો રમણિય, મુયોગ્ય અને સાધવી જેવો પહેરવેશ અનહદ વધારો કરે છે, અને જગતની અન્ય સુંદરીઓમાં નથી હોતું તેવું આકર્ષણ પરિચારીકા સર્વ મનુષ્યોને કરે છે. નિરાધાર અને પિડીત મનુષ્યોની અગાધ સેવા કરનાર પરિચારીકાના મુખાર્ચન ઉપર જીવનના રહસ્યનું પ્રતિબિંબ અને કંદરતનું પ્રભુતાનું તેજ ચમકી રહ્યું હોય છે.

વાંચક! તે સ્વપ્નમાં વિચરતા બાળકની પાસે જોએલી દેવાંશી પરીનું ચિત્ર જોયું છે?

આ ચિત્રની સાથે દરદીના ખાટલાની પાસે જોએલી પરિચારીકાની સરખામણી કરી શકાય.

પરિચારીકાની પવિત્રતા અને સ્વાતંત્ર્ય જગતમાં અનેરું છે. તેનો પહેરવેશ દરેક પંક્તિના મનુષ્યના હૃદયમાં તેમને માટે માન ઉત્પન્ન કરાવે છે.

રણાંગણ અથવા રંગભૂમિમાં, ધનવાનોના આલીશાન મહેલોમાં કે ગરીબોના ઝુપડામાં-દરેક સ્થળે પરિચારીકાને સર્વ, માનથી નિરખે છે. શહેરોના ધીચ રસ્તાની લીડમાં કે સૈનિકોના ટોળામાં પરિચારીકાને જવા માટે સૌ કોઈ સન્માન આપી માર્ગ કરી આપે છે.

ધનવાનો પરિચારીકાને અત્યંત ઉપયોગી અને સ્નેહાળ સેવિક તરીકે માન આપે છે. ગરીબ વર્ગ તેને દુઃખના સમુદ્રમાં આશાના કિરણ સમાન માને છે. જંગલી મનુષ્યો અને દારૂપીઓ પણ પરિચારીકાને તકલીફ નહિ આપે. વૃદ્ધો તેને પુત્રી સમાન માને છે યુવકો તેને ભગિની સમાન ગણે છે અને બાળકોને મન પરિચારીકા તે તો આકાશની પરી હોય છે.

પરિચારીકા એટલે દયાની દેવી અને સેવાની મૂર્તિ! સાધારણ મનુષ્યને કમકમાટી આવે તેવા ભયંકર રોગથી પીડાતા મનુષ્યની માવજત કરવામાં પરિચારીકા પોતાનો ધર્મ સગળે છે. મનુષ્યના મળમુત્ર, ખરું અને લોહીની તેને ઘૂણા નથી. રક્તપિત્ત, ભગંદર, કાદ ઇલાદી રોગથી પીડાતા દરદીથી સાધારણ મનુષ્ય દુર દુર ન્હાસે છે ત્યારે પરિચારીકા આવા દરદીઓની લાગણીપૂર્વક અને જરા પણ ઘૂણા રાખ્યા સિવાય માવજત કરે છે.

પરિચારીકાના હૃદયમાં માતાનું વાત્સલ્ય, પત્નિની સેવાભાવના અને દેવીની દયા વસેલી છે. આ કારણને લીધે, માતા પત્ની કે ભગિની જે સેવા મનુષ્યની ન કરી શકે તે સેવા પરિચારીકા કરી શકે છે.

પરિચારીકા કોણ થઈ શકે? કન્યા, સંધવા કે વિધવા? જવાબ ધણી સહેલો અને સરળ છે. કન્યા અથવા વિધવા. આર્થ પરિચારીકા કોણ થઈ શકે? સુખ દુઃખ અનુભવ્યા હોય તેવી વિધવા. દુઃખથી પિડાતા ગરીબ અને નિરાધાર દરદીની ભાવ-જત કરવામાં પ્રેમ, વાત્સલ્ય અને મેવા-ભાવના આ વધુ વસ્તુઓનો ઉપયોગ પરાયા, અજ્ઞપણા અને બદલો ન વાળી શકે તેવા અનાથ મનુષ્યો માટે કોણ કરી શકે? વિધવા અથવા ઇચ્છાપૂર્વક લગ્ન તહિ કરનારી કન્યા.

જગતના ઇતિહાસમા પરિચારીકા ફ્લો-રેન્સ નાઈટિંગેલ્સ નામ તેની સેવાભાવના માટે અમર થયું છે. યુરોપના મહા ભય કર ફિમીયન યુદ્ધમાં આ પરિચારીકાએ અનેક ક્ષેત્રે વેડી, પોતાના જાતની પરવા રાખ્યા વગર ધવાયવા સૈનિકોની અગાધ મેવા જગતની હતી તેને આ પરીપકાર કાર્ય માટે પચામ દગ્ગર પાઉન્ડ એટલે સાડાસાત લાખ રૂપી-આની બેટ આપવામાં આવી હતી જે બેટને ઉપયોગ તેણે પરિચારીકાઓ માટે તિલકાનું મંદ્યા સ્થાપવામાં કર્યો હતો. સ્વાર્થત્યાગ અને સેવાવૃત્તિનો આવો બીજો દાખયો જગતના ઇતિહાસમાં મળવો મુશ્કેલ છે.

આધુનિક યુદ્ધમાં જુવું એટલે દરેકબીમા જીવ રાખીને ફરવું. તે ભવબળા બદાદુર યોદ્ધાઓની હિંમતને પલ પાણી પાણી કરી નાંખે તેની ભય કર યુદ્ધભુમિમા જીવનની દરકાર કર્યા વગર ધાવક થયવાની મેવા કન્યાની પવિત્ર ઇચ્છાથી લગાઈની રૂઝ કામ

સંસ્થામાં દાખલ થનારી પરિચારીકા તે આધુનિક જગતની મગરૂરી છે

ભારતવર્ષની અસંખ્ય વિધવાઓ ધરના ખુણામાં સડી સડીને મરે છે. કેટલીક વિધવાઓ મંદીરના પથરા ધસીને ધરડી થાય છે. કેટલીક ધરમાં દેવદેવીને નહવરાવી યુગ પાઠ કરી પોતાનું જીવન વ્યતિત કરે છે. હિંદુ ધર્મ તેમને ઉપર જણાવ્યા સિવા-યની અન્ય પ્રવૃત્તિઓમાં પડવાની મના કરે છે. તેમનું આકર્ષણ હરી લેવા તેમના વાળ કાપી નાંખવાની, સુડીઓ ફોડી નાંખવાની અને મારા વસ્ત્રો અને આભુષણો પહેરવાની હિંદુ સમાજ તેમને મના કરે છે. હિંદુસમાજની નિર્દયતાની હદ આટલેથી પુરી થતી નથી. હિંદુ વિધવાને દાષ પણ સારા કાર્યમાં ભાગ લેવાની મનાઈ છે, શુભ કાર્યમાં વિધવાની હાજરી તે એક મહાન અપશુકન ગણાય છે.

ભારતવર્ષના અનેક હોરપીટલોમાં યુરો-પીયન પરિચારીકાઓ મોટા પગારે કામ કરે છે. આ દેશમાં ગામડે ગામડે પહોંચી વળવા અને રોગથી રીખાતી ભારતવર્ષની અસંખ્ય સ્ત્રીઓની દવા કરવા માટે અનેક સ્ત્રી-ડોક્ટરો-ની જરૂર આ દેશને છે. અભણ અને ગંદી દાષણોના હાથે આ અભાગી દેશમાં અનેક બાળકો અને માતાઓ મૃત્યુવશ થાય છે.

ભારતવર્ષની વિધવાઓનો આ કાર્યમાં ધણોજ સહઉપયોગ થઈ શકે. તેઓને આ પ્રવૃત્તિમાં જે હિંદુ સમાજ જોડાવા દે અને આ ધંધાઓ શિખવાની હિંદુ સમાજ સગ-વડ કરી આપે તો આ દેશની વિધવાઓ ભારતવર્ષને આશિર્વાદ સમાન નીવડે

ભારતવર્ષની અભાગીણી અને કહેવાતી અપશુકનીયાળ વિધવાઓને દયાની દેવીઓ અને મેવાભાવની મૂર્તિઓ બનાવનાર કોઈ દિવ્ય પરિચારીકા જલદી જન્મે એજ અંત-રની અભિલાષા.

મેવાડનો લીખ્મ

લેખિકા: સૌ. દીપકબા દેસાઈ.

વસંતતિલકા:

મેવાડના નૃપતિ લાક્ષ વિરાળ્યા છે.
સામંતમંડલ અને સચિવો સુહાએ;
બંદીજનો નૃપની પ્રીતિનું ગાન ગાયે;
વારાંગના કરતી નૃત્ય શી હાવભાવે.
ત્યાં મારવાડ નૃપનો દૂત આવી પાસે,
પાયે નમી વચન એ વદતો ઉત્સાસે:
'આવ્યો વિવાહ કરવા મુકુમારોનો હું,
આ લખ્મ-શ્રીફળ કુમાર કરે હું અર્પું.'

અનુકૃપ:

વદે હાસ્ય કરી રાખ, લાળી શ્રીફળ હસ્તમાં;
"મુજ કાજ હશે જાણ્યું, હા હા છે ચંદ્ર કાજ આ.
જર્જરિત દોસે કાયા, વળી આ શ્વેત કુન્તલ;
તહેને કાણુ કહો અર્પે, લખ્મને કાજ શ્રીફળ."

તોટક:

મહુ મંત્રી સચિવ દસ્યા મનમાં,
પણ વ્યાકુળ ચંદ્ર બન્યો તનમાં;
નૃપતિ વદતા 'મૃત ! શ્રીફળ લે'
'અહું હું નવ' એમ કુમાર કહે.

અનુકૃપ:

'પિતાજી ! હાસ્ય મોહિ તો, આપે જે કુંવરી ચહી;
કેમ એને વર તાત ! ગણ્યું માતા સરિખડી.'

વસંતતિલકા:

'ઓ યુવરાજ પ્રિય ! આ હું સહ ત્યાગો,
દૃઢ તણ્યાં વચન તે કયમ સત્ય માનો;
સ્નેહે કરે તોલક પ્રિય કુમાર ! આવો;
ને દાર્દથી શ્રીફળ લખ્મતણું સ્વિકારો.'

તોટક:

નવ શ્રીફળ આ હું પિતાજી ! અહું,
મુજ માત સમી હું કુમારી ગણ્યું;

ઉગતો રવિ જો કદિ પશ્ચિમમાં,
 નભમડલ તૂટી પડે કદિ હયા
 કદિ ચંદ્ર ત્યજે નિજ શીતલતા,
 કદિ જીવ બલે મુજ ભાષ પિતા !
 જળપ્રવયથી કુળતી દુનિઆ,
 પણ ચંદ્ર ત્યજે ન પિતા ! 'પણ' આ

હરિગીત બીષણ પ્રતિજ્ઞા સાભળી, સદ્ સભાજન કંપી ગયા
 અતિ કષ્ટ રાણાને યયુ, બહુ ચંદ્રને સ્થંભજીયા
 'ઓ પુત્ર ! કોપે મારવાડ નરેશ, આ અપમાનયા,
 શુ વૈર એ શું બાધી કરવી પાપમાળી રાજ્યની '

વસતતિલકા 'મેરે ડગે કદિ પિતા ! 'પણ' ના ડગે એ,
 માટે વિનતી કરે કષ્ટ નિવારવાને,
 સ્વીકારી શ્રીકૃષ્ણ વરો જ કુમારિકા એ,
 મેવાડ રાજ્ય પ્રિય તાતજી ! રક્ષવાને. '

અનુષ્ટુપ્ 'ચંદ્ર ! લેખ લખ્યા આવા, વિધિએ મુજ ભાગ્યમાં,
 મિથ્યા થાયે ન કોઇથી, વિધિનુ ધાયું થાય હા !
 પુત્ર ! સોખી ત્હને રાજ્ય, ગાળુ જીવન શાન્તિમાં,
 રૂણી ના આશ, પાછો હુ પડે સસારચક્રમાં

વસતતિલકા 'જેલુ લીધુ બીષણ ત્હે 'પણ' તેવું બીજું,
 જો ચંદ્ર ! લે તુ તવ એ કુવરી વરે હુ,
 જે સાચ લગ્ન કરે હુ સુત તેથી થાય,
 તે માદીનારસ બને ચિત્ત એજ રહાય '

અનુષ્ટુપ્ 'એકલીંગ પ્રભુ કેસ, પિતા ! સોગન હુ લઉં
 પુત્ર કુમારીયા થાયે, રાજમાદી હુ તો ત્યજુ.

તોટકે બલિહારી વિધિ તણી શી દોસતી,
 કુમળી કલિ એ વૃદ્ધને પરણી
 પ્રસન્નો રૂપવાન કુમાર અતિ,
 ધયું નામ મુકુલ હરે હરખી

અનુષ્ટુપ્ મુસ્તીમે વદીને આવ્યા, પુણ્યધામ ગયા પરે,
 દેવરયાન કરી બ્રજ, બહુ ફૂલાય એ હરે
 ગયાને રક્ષવા કાળે, હિન્દુરાગ સહુ પળે,
 રાણો સર્જે યર્ષ બોલ્યા, 'રક્ષજે ચંદ્ર ! રાજ્યને
 બાલ મુકુલને સાર, વ્યવસ્થા શી કરીશ તુ, '
 ચંદ્ર કે 'પણ' રહે લીધુ, યયુ વિસ્મૃત તાત ! શુ ?

- મુકુલને લવાડે તો, સિંહાસન ચિતોડનું;
વધાદાર બની હું તો, દાસ ત્હેનો થઈ રહું.
- વસંતતિલકા: યાચું પ્રયાણ કરતાં પહેલાં પિતાજી!
રાજ્યાસને પ્રિય મુકુલ રહે વિરાજ;
રાજ્યાભિષેક કરીને ઉર શાન્તિ પામે,
હર્ષેથી આપ પછો યુદ્ધ મંદો સિધાવે.
- અનુક્રુપ: રાજમુકુલ પહેરાવી, બેસાડીને સિંહાસને;
સૌથી પહેલાં નમ્યો ચંદ્ર, વ્હાલા એ પાલરાજને;
- સોરઠો: કરે રાજ્યનું કામ, અયાગ શ્રમથી ચંદ્ર તો;
દેશે મ્હોટી હામ, આખાદી કરે રાજ્યની.
- અનુક્રુપ: રાજમાતા બળે ચિત્તે, ચંદ્ર ઉપર વૈરમાં;
પિતૃપક્ષે ભમાવ્યાથી, શંકા લાવતી ઉરમાં.
- હરિગીત: વળી એક દિન તેડાવીને, માતા કહે છે ચંદ્રને,
‘મ્હારો મુકુલ તો ચંદ્ર ! ભાસે નામનો નૃપતિ ખરે;
મહુ રાજવૈભવ ભોગવો, સાચા નરેશ દીસો ત્હમે;
મુજને ગણો નહિ લેશ, ને સત્તા જમાવો મૌ પરે.’
- અનુક્રુપ: વિચારો શા હશે ઉડા, બળે એક જ પ્રધર;
મૂણી વાગ્યાથી માતાનાં, બન્યો છે ચંદ્ર વિજલ.
- વસંતતિલકા: ‘વાગ્યાણથી હૃદય માત ! ખરે વિંધાયે,
ત્યાયું ચિતોડ નીર ત્હેનું હરામ મ્હારે;
આ રાજ્યભાર પ્રિય માત ! મુખે ઉપાડો;
સિંસોદિયા કુલનું ગૌરવ સાચવી રો’;
વિપત્તિ વાદળ ચિતોડ પરે ભમે છે,
હા ! મ્હારું ચિત્ત પણ એ બચથી મૂંઝે છે;
આખાદી દુઃખ સહુ દૂર કરી વધારો;
મુકુલ રત્ન જીવની સમ ભળવી રો’.
જાઉં દૂર પણ ચિતોડ ચિતોડ મંજુ,
મેવાડ રાજ્ય તણી ઉત્તર્ણી ઉર ચાહું;
સંભારશો કદિક એ વિનતી કરે છે,
આ દાસ પાપ નર્મ માત ! વિદાય લે છે.’
- અનુક્રુપ: કૃતગતા અરે ! ક્યાં છે, આ સંસાર અસારમાં;
રત્ન સ્વર્ગિય એ ભાસે, કાક ઔદાય ઉરમાં.
સ્વાર્થત્યાગ કરી ચંદ્રે, હજી ગાદી તણો ત્યજ્યો;
કેવો આ બદલો લુઓ ! મળ્યો એ સ્વાર્થત્યાગનો.

શાફલવિકીડિતઃ માંડુરાન્ય ભણી કુમાર પળીયા, ત્યાં માન પામ્યા અતિ,
અર્પાને અતિ ઉચ્ચ પદ્ધિ તૃપ્તો, રાજે બહુ શ્રેયથી;
દીધું ગામ હલ્લાર અક્ષિત-મહી, રાજ્ય રહે નૃપતિ;
ત્હોણે ચંદ્ર ચિતોડ ઝંખી મનમાં, વ્યાકુલ થાયે અતિ.

અનુબંધુઃ મારવાડ ત્યજી રાજ, વસ્યા આવી ચિતોડમાં;
કાશુ ધીમે ધીમે લેખ, જમાવ્યું બળ રાજ્યમાં.

શાફલવિકીડિતઃ બાપા રાવળના સિંહાસન પરે, મુકુલને લેખને,
વિરાજે રણુમલ્લરાજ મનમાં, ધારી અભિમાનને;
ધારે ચમ્બર છત્ર શિર ઉપરે, કીરીટ શો શોભતો;
નયે બાજ મુકુલ ખેલ રમવા, એ એકલો ખેમતો.

અનુબંધુઃ જોષને ધટના આવી, ના વહે કોઈએ કંઈ;
વૃદ્ધ જે કુલની ધાત્રી, હતી તે સૌ ગમ કળી.
વિચારે હૃદયે, શુ આ, બાપા રાવળને કુલે;
રાજ્ય રાડોડનું થાયે, ચિન્તાથી ચિત્તમાં બળ.
રાજમાતા કને આવી, જણાવ્યું સૌ વૃત્તાંત એ;
સૂણીને રાજમાતા તો, વિભાસે અતીશે હટે.

સોરઠોઃ ચંદ્ર તણે લધુ ભાત, વસે કેલવાડ મહા;
કપટે ત્હોનો ધાત, કરાવીને રણુમલ્લ ફૂલે.

વસંતતિલકઃ આ વાત જણી મહિથી ગભરાઇ ભારે,
વૃત્તાંત સૌ સ્હમજવા ગમ તાત પાસે;
તાલે કહ્યું લવરી ચૂકું તું જા ગૃહ રે,
શુ રાજ્યકાજ મહિ તુ સ્હમજે કહેને ?

અનુબંધુઃ માનભંજ યમ ભારે, આવી એ રણુવાસમાં;
કરે કંઈપાંત એવે ત્યા, ધાત્રી આવી અવાસમાં.
વહે રાણી અરે ધાત્રી ! વાત સાચી સહુ દીસે,
કંઈ શંકા હતી તે તો, દીસે ચોખ્ખું બધું હવે.
ન્યા ન્યાં દ્રષ્ટિ કરે ત્યાં તો, રાડોડો નજરે પડે;
સિસોદિયા સહુ કાંદ્યા, સત્તા રાડોડની બધે.

વસંતતિલકઃ ધાત્રી ! હુ તો હૃદય માંહિ મૂઝાઈ ભારે,
શુ મહાર આ મુકુલ પુષ્પ છૂંદાઇ નયે;
શિરે વિપત્તિ તણું વાદળ તો ભમે છે,
તે ચંદ્રના વચન સત્ય દીસે મને રે !

અલાભા ગુજરાત

૧૩.

૬૫.

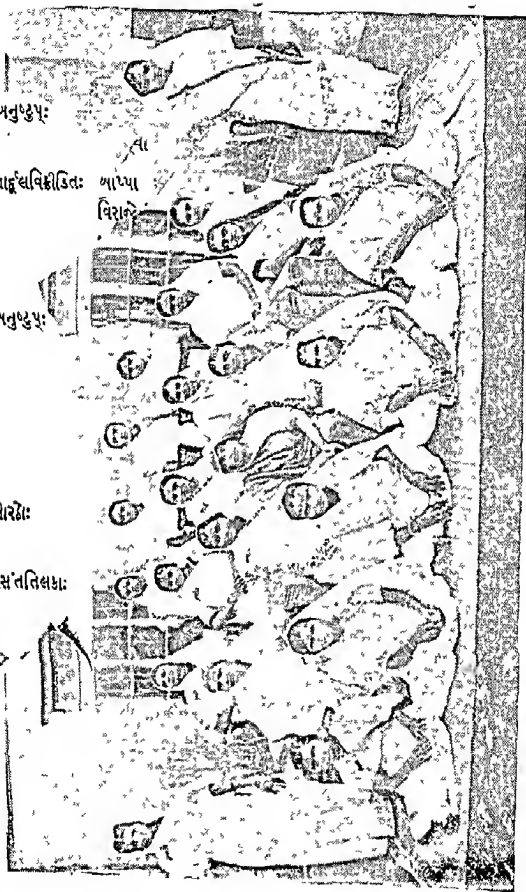
अनुसुंदरीः

शास्त्रविहीनः
आर्या
विराजते

अनुसुंदरीः

शेखरः

वसंततिलकः

અનુહટ્પઃ કાણુ સાજ કરે રે રે ! સજ ના પડતી હરે,
ધાત્રી 'કે' ચંદ્રને તેડો, આવી કષ્ટ નિવારશે.
'ભરમાધ ઉરે ધાત્રી ! કાઢ્યો એ પ્રિય બાલને,
દેખાડું મુખ શી રીતે, સ્વાર્થલાગી કુમારને.

ધન્વજઃ મહે રાજ્યભક્તિ નવ ત્હેની જાણી,
નિઃસ્વાર્થતાને જરી ના પ્રમાણી;
મુકુલ પ્રત્યે શું અપાર ભાવ !
વળી દોસ-તો દિલનો દયાલ.

અનુહટ્પઃ એવા રત્ન મરિખાને, ધકેલી કુર હું થક,
તેડું હું શી રીતે ત્હેને, મ્હને કાંઈ મૂઝે નહિ.
'સન્દેશો પાઠવો માતા ! ચંદ્ર સત્વર આવશે,
માતૃભક્ત દોસે સાચો, રાજ્યભક્તિ બતાવશે.
રક્ષશે રાજ્ય એ થરો, રોડોડો સૌ હરાવશે;
સિસોદિયા તણું માતા ! નુર એ ઝળકાવશે.'

શાર્દૂલવિકીરિતઃ માતાએ પછો પત્ર ચંદ્ર ઉપરે, પ્રેયો બહુ પ્રેમથી,
વાંચી પત્ર કુમાર સર્જી થકને, વેગે પળ્યો ત્યાં થકી;
કીધું સૈન્ય અસંખ્ય યોગમ થકી, બેગું કુમારે વળી;
'સન્દેશો ફૂત પ્રેરીને જનનીને, તો પાઠવ્યો વેગથી.

અનુહટ્પઃ પડો ઉગ્મણીને સાર, પુરમાં વજડાવીને,
મેદનીમાં ભળી જાળે, બાલરાજ લકષ્મી ત્હમે;
સ્થળ નિર્ભય શોધીને, શાન્તિથી વસજો સહુ;
લકષ્મી અસંખ્ય સેનાને, રોડોડો સૌ હરાવશું.'

હરિગીતઃ સહુ સૈન્ય રણસીંગા વગાડીને, ચિતોડ ભણી પજે,
અતિ યુદ્ધ દારણુ તો થયું, શી રકતની સરિતા વહે;
ખેલી રહ્યો રણ રંગ શો, શાર્દૂલ સરખો ચંદ્ર એ;
રોડોડો રાણી સૈન્ય કીલ્લા માંડી, સૌ પેડું ખરે.

અનુહટ્પઃ તેડાવી રાજમાતાને, નમે છે પાય ચંદ્ર એ,
વધાવે પુષ્પથી સૌએ, વહાલા એ બાલરાજને.
ભીખ મેવાડનો એ તો, સ્થૂળ દેહ ગયો ભલે;
નવેખંડ અહો ! એતો, કીર્તિદીપક શો ઝગે !

સીરીયાની જૉન-નસીક આબેદ

લેખક: ડૉ "પીયુષ"

બી.ટી., સીરીયાના મોરચો મહામંદ બેચલુ મની પત્ની નસીક આબેદ ચૂસ્ત સ્વદેશ પ્રેમી છે, અને સામાજિક, સાહિત્ય વિષયક અને રાજકીય ક્ષેત્રમાં મોની લાગવગ ધરાવે છે જેતીવાડીમાં તે ખૂબ રસ લીએ છે

તેના પિતા મુસ્તફા પાશા દમાસ્કસના જાણીતા પુરુષ છે અને મોસલના માજી મવનર છે, તેની માતા એદાએ ૫૦ મા વર્ષ પછી શિક્ષણ લેવું શરૂ કર્યું તેના કાકા અહમદ હઝરત પાશા અયકતા, તત્ત્વી, નિમ્નધકાર, લાનાતરકાર વગેરે છે તેના બાળિકાને અમેરિકાનો માજી તુર્કી એલચી છે અને સીરીયન યુનીયનના મહેસુન ખાતાનો ડિરેક્ટર છે

નસીક દમાસ્કસમાં જન્મી, અને ખૂબ પાઠપાનમાં હઠી બાળપણથીજ તેણે પોતાની પરોપકારવૃત્તિની શરૂઆત કરી તેની ઓરડી તે તેનું એકાન્ત પ્રાર્થનાગ્રથાન હતું સ્વતંત્રતા પ્રત્યેના તેના પ્રેમ એટલો મધો પ્રમળ હતો કે સખ્ત તાપ અને તડકામાં નાસ વેડી તેણે પોતાના કિનામાં આવેલા માગમાં પોતાને હાથેજ એક ઝુપડી તૈયાર કરી ૧૦ વર્ષની વયે, અરબ પ્રળ ઉપર તુર્કી પ્રળ જે ત્રાસ યુગની રહી હતી, તેનું તેને લાન થયું. તેનો પિતા મોસલનો મવનર હતો અને કાકા એક રાજદારી મહા પુરુષ હતો એટલે આપખુદ તુર્કી મહિનાઓને અનાહેની પાડી નાખવા માટે તેણે મોસલની વિદ્યાર્થીનીઓનો 'અરમમ' સ્થાપ્યો

અરબી અને તુર્કીના પ્રાથમિક અભ્યાસ તેણે દમાસ્કસ અને મોસલની પ્રાથમિક શાળાઓમાં કર્યો ફ્રેન્ચનો અભ્યાસ સાયહેઇની કોન્વેન્ટમાં અને અંગ્રેજીનો અભ્યાસ તેણે ખાનગીમાજ કર્યો એટલામાં તો તેણે 'બીટ' ના 'વોચમેન' અને બીજા માસિકમાં લખવાનું પણ શરૂ કરી દીધું

૧૪ વર્ષની વયે, તેને તેની દેશ લાગિનીઓએ સ્ત્રીમંથ સ્થાપવા જણાવ્યું ૧૯૧૪માં તો તે પોતાના તન મન અને ધનથી પોતાના સ્વદેશની સેવા કરી ગહી હતી મુસ્લીમ સ્ત્રીઓને, ખાસ કરીને ગરીબ વગની સ્ત્રીઓને, કેળવણીનો પ્રકાશ આપી, અજ્ઞાનતા અધકારમાંથી દૂર કરવાના શુભ હેતુથી, એક સસ્થા સ્થાપવા તેણે દમાસ્કસની જાણીતી સ્ત્રીઓને વિનંતિ કરી પોતાને ખર્ચે એક શાળા સ્થાપવાનું અને તે શાળાનો ખર્ચ પૂરો પાડવાનું પોતે વચન આપ્યું

વિગ્રહ દરમ્યાન રાજકીય કારણોસર તેને પિતામાતા સાથે સ્થળાંતર જવું પડ્યું અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ લાપાઓનો અધુરો અભ્યાસ પૂરો કરવા માટે તે ત્યાં અમેરિકન મીશનરી સ્કુલમાં દાખલ થઇ ક્યા પ્રત્યેની પોતાની સ્વાભાવિક અભિરુચીને પોષવા માટે તેણે ચિત્ર ક્યા તરફ વધારે ધ્યાન આપ્યું. લક્કરી છ દિપતાયમાં ધવાયના મેનિકાની ખાસ કરીને અરબ સૈનિકાની તે મારવાર કરતી

ખાસ પરવાનગી મેળવી તે પોતાની માતા સાથે કોનસ્ટંટીનોપલ ગઇ, ત્યાં શહેનશાહ

અબ્દુલ દમીદની સ્મશાન યાત્રામાં તેણે ભાગ લીધો અને પોતાની કાકી સાથે શાદનલીએને મળી તેમને આશ્વાસન આપ્યું. એક અરબી માસિકમાં તેણે આને લગતો એક લેખ લખ્યો છે.

૧૯૧૮ માં પોતાના દેશવટાથી તેને પોતાના દેશબંધુઓની કરુણાજનક સ્થિતિ અને પ્રજાનાં દુઃખો નિહાળવા માટે દમાસ્કસ આવવાનું થયું. આ વખતે તેણે 'નૂર-અલ-ફયેદા' નામની સ્ત્રીઓની કલબ સ્થાપી અને વિગ્રહમાં શહીદ થયેલા વીરોની અનાથ બાલિકાઓ માટે શાળા સ્થાપી. તેના આ પ્રયાસમાં દમાસ્કસની કેટલીક બહુલીતી સ્ત્રીઓએ પણ મદદ કરી.

૧૯૧૯ના જાન્યુઆરીની તા. ૨ જીએ તેણે સ્ત્રીઓની સામાન્ય પરિપદ્ધતિ બોલાવી તેમાં લગભગ ૧૦૦ સ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો. પરિપદ્ધતિમાં નસીક બધાને એકત્ર કરવાના હેતુથી સંસ્થા સ્થાપવાનો પોતાનો વિચાર દર્શાવવા પ્રેરક ભાષણ કર્યું અને પરિણામે ત્યાં જ સારી સરખી રકમ એકત્ર થઈ ગઈ. બે વધુ સભાઓ મળી. તેમાં વ્યવસ્થા અને હોદ્દાઓ નીમવાનું કામ થયું. નસીકને બધાએ અધ્યક્ષપદે સ્થાપી.

નસીકની સુંદર સાધનાઓની ખગર અસ્થસ્તાનના રાજા હુસેનને પડી. તેણે પોતાના પુત્ર પ્રિન્સ ફયઝને તાર કરી એ સંસ્થાને નિયમિત શોભા આપવા જણવ્યું. પ્રિન્સ ફયઝે માસિક પૌ. ૭૫) આપવા માંડ્યા. પ્રિન્સ ઝૈદે પૌ. ૧૦૦ આપવા માંડ્યા. પરંતુ સંસ્થાને ખાસ મહાનની આવરણકતા માત્રમ પડવાથી તેણે એ રકમ પૌ. ૧૨૦ ની કરી આપી.

દરમિયાન એમેસીએશનની અનેક સભાઓમાં તેણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં. સંઘનાં સ્ત્રી સભ્યો, વિદ્યાર્થીનીઓ અને શિક્ષકોની મદદથી

એક બહુલું નાટક ભજવ્યું. શાળાની છોકરીઓ માટે તેણે એક ખાસ સંસ્થા સ્થાપી.

મીસીસ ફિશરની ગેરહાજરીમાં નસીક અનાયાત્રમની કામચલાઉ પ્રમુખ નીમાઈ. રાષ્ટ્રીય કલા દુનરને પોષણ આપવા નસીકે એક કારખાનું ખોલ્યું અને આ સંબંધમાં તેને દમાસ્કસના ગામડાઓમાં અને બીજે મુસાફરી કરવી પડી. રાજા ફયઝ અને પ્રિન્સ ઝૈદે આ ચળવળને સારી મદદ કરી છે.

નસીક અનેક સામયિકમાં લેખો લખ્યા છે. ૧૯૨૦ના ફેબ્રુઆરીની તા. ૧લીએ તેણે સ્ત્રીઓની કેળવણીને લગતું 'નૂર-અલ-ફયેદા' નામનું માસિક શરૂ કર્યું. મુસ્લીમ સ્ત્રીઓના લેખોને તેમાં -સાફ- સ્થાન મળતું. સ્ત્રીઓમાં રાજકીય મતાધિકાર, અને સ્ત્રીઉન્નતિના બીજા પ્રયોગોની ચર્ચા કરતાં ઘણા સારા વિચારણીય લેખો એમાં પ્રકટ થતા. નસીક રાજકરણમાં જે ભાગ લેતી તેથી તેના તરફ અરબ સરકારનું પણ સાફ ધ્યાન ખેંચાયું.

આંતર-રાષ્ટ્રીય પરિપદ્ધતિમાં મીરીયનોને પ્રતિનિધિઓ મોકલવાની સલાહ આપવાં માટે અમેરિકન પ્રતિનિધિ મંડળ આવ્યું. ત્યારે એમેસીએશન તરફથી નસીક ઉદ્દેશોધન કર્યું હતું અને રાષ્ટ્રીય સ્વાતંત્ર્ય માટે સુખ્ત અરજીઓ કરવાને દમાસ્કસની સ્ત્રીઓને લલચાવી હતી.

રાજા ફયઝે તેને રેડ્ડેટારની પ્રમુખ નીમી હતી અને ત્યારે યુદ્ધ માટે લશ્કર તૈયાર થયું ત્યારે તેણે ધવાયલાઓ માટે થોડાજ દિવસમાં ઇસ્પતાલ તૈયાર કરી. આથી રાજાએ તેને માનદ પ્રમુખની ઉપાધી આપી. આ ઉપાધી લશ્કરમાં કેપ્ટનના દરજ્જા બરાબરની છે.

આ સમાજ, કલબ અને અનાથશાળા ૨૦ માર્ચ સુધી ચાલ્યાં અને એનો અંદાજ

પૌ ૫૦૦૦ સુધી પહોંચ્યો. સમાજે શરૂ કરેલા ઉદ્યોગોમાં જનજનમ બનાવવાનો મુખ્ય હતો એના વેચાણમાથી થતો નફો અના થોને ભાગે જતો. કેળવણીખાતાના પ્રધાનમંડળે ન્યારે કન્યાશાળાનો કબજો લેવા ઠરાવ્યું ત્યારે નસીકે તેનો સખ્ત વિરોધ કર્યો અને રાજા હુસેન આગળ પણ તેણે એ વિરોધ રજુ કર્યો. પ્રજાસભ સુધી તેનો વિરોધ પહોંચ્યો ત્યાર પછી નસીકે જેઠાસલામ ગઢી ત્યાં સ્ત્રીઓની પરિષદો ભરી અને અરબ સૈનિકો માટે ઇસ્પતાન સ્થાપવા મોઢું ફડ એકત્ર કર્યું.

પ્રિન્સ અબ્દુલ્લાએ જોરડનની સરકાર પોતાના હાથમાં લીધી ત્યારે તેના રાજ્યાલિ-લિષેક વખતે નસીકે એક વીરરસભર્યું કાવ્ય ગાયું. તે ઘણું ખરૂં લશ્કરી પોશાકમાં રહેતી

પોતાની માતા સાથે તે દમારકસ પાછી ફરી તે બાદ પોતાના પિતાની જમીન ખેડવાનું કામ તેણે હાથ પર લીધું રાજકારણમાં પુનઃ પ્રવેશવાની તે તક શોધી રહી હતી ૧૯૨૨ માં મી. એલન ત્યાં આવ્યો તે વખતે તક સાધી તેણે રાજકીય ચળવળોમાં ખૂબ ભાગ લેવા માડ્યો, વિરોધ દર્શાવવા માડ્યો અને મોટા મોટા ભાષણો કરવા માડ્યા આથી સરકારે તેને તેના પિતાના એક નાના ગામમાં જ રહેવાની ફરજ પાડી ત્યાંથી તક મળતા તે પેપેસ્ટાઇન ભાગી ગયું નફામાં તે આવી પહોંચતાજ અમેરિકન વર્તમાનપત્રોના ખબરપત્રીઓએ સર્વં તેના આગમનની ખબર આપી દીધી. કેટલાકે એ તે તેની સરખામણી જોન એડ્ડ આર્ક સાથે કરી

બાદ તેણે ડોન્ટાન્ડીનોપલની મુસાફરી કરી. ત્યાં અમેરિકન યુનિવર્સિટીમાં દાખલ થઈ તેણે દાકતરી અભ્યાસ માટે તૈયાર થવા વિજ્ઞાનનો અભ્યાસ આરંભ્યો. બધા વર્તમાન પત્રોએ તેને આવકાર આપ્યો. દરમિયાન ડો. ફીસ્ટાઇન એસનબર્ગ સાથે તેને પીછાન ચર્ચા તેણે નસીકને દમારકસ જવા લલચાવી ૧૯૩૩ ના ઉન્હાળામાં તે દમારકસ ગઈ મી. એલને પોતાને ખર્ચે શુદ્ધિમાન વિદ્યાર્થીનીઓને અમેરિકન યુનિવર્સિટીમાં મોકલવાની પૂરેપૂરી છૂટ આપી નસીક પોતે પણ બીરટ વખતોવખત જતી અને સાહિત્ય વિષયક પરિષદોમાં હાજરી આપતી અને શિક્ષક મહિલાઓના સસર્ગમાં આવતી

ડો. ઇસનબર્ગને દમારકસમાં શાળા ખોલવામાં તેણે મદદ કરી અને બીજાઓ માટે દાખલો ખેસાડવા પોતે જ પહેલી વિદ્યાર્થીની તરીકે દાખલ થઈ બાદ તેમાં જ તેણે સાહિત્યસભા સ્થાપી આ બધા ઉપરાંત સાહિત્યનો તેણે સુદર અભ્યાસ કર્યો મેરી કેરેલીના પ્રખ્યાત 'વેન્ડેટા' નું તેણે અંગ્રેજીમાં અરબીમાં ભાષાંતર કરેલું છે

અત્યારે તો તે કુદરતની સન્નિધિમાં પોતાના ખેતરમાં રહે છે ત્યાંથી અમેરિકન શાળામાં હાજરી આપે છે અને દૂર રહે રહે પણ પોતાના દેશની ઉન્નતિ માટે તન-તોડ મહેનત કરે છે.

જાણીતા બ્રિટિશ પ્રવાસી રોસીટા ફોર્બ્સે પોતાની એક નવલકથાની નાયિકા તરીકે નસીકને સ્થાન આપેલું છે *

“ ના દીધી ! ”

ગુઝલ

લડવા મૂકી દીધો પણ
તલવાર ના દીધી !
કિસ્મત ! તે' મને રાહત
પળવાર ના દીધી !

❧

કર્મો તણા કુવામાં
ઉડો ઉતારી સુજને ;
અ'ધારમાં અગનની
ચીનગાર ના દીધી !

❧

પાનો ચઢાવી સુજને
રણુ-આંગણે ઉતાર્યો ;
પાછળથી જરા કિસ્મત !
તે' વઢાર ના દીધી !

❧

કીધી કૃપાની લઢાણી
કુપ્ટોની મ'ડળીમાં ;
માગી છતાં ય સુજને
તલસાર ના દીધી !

❧

માઘ્યાં બહુ ય ત્યારે
સસ્ત્રો લસીને દીધાં ;
કીધો ગજળ ! હથિયારને
પણ ધાર ના દીધી !

❧

કંટાળીને કહ્યું મેં
“કર પાર આઢી કે ત્યાં.”
દીધી ન છત તો યે
તે' હાર ના દીધી !

“ લડયે જા ! ”

ગુઝલ

તલવારથી લડયે શું !
સંસારથી લડયે જા !
કાયરને હોય રાહત ;
એકધારથી લડયે જા !

❧

કર્મો તણા કુવામાં
અ'ધાર હોય તો યે ;
આશા રૂપી અગનની
ચીનગારથી લડયે જા !

❧

જોડો નથી ચઢાવ્યો
પાનો તને મેં માનવ !
પાછળની નહિ, દિલની
તું વઢારથી લડયે જા !

❧

દીધી કૃપા મેં જેને
આળસ મઢી કસ્યા તે ;
ઉદ્યોગની અજળ તું
તલવારથી લડયે જા !

❧

‘સસ્ત્રો દીધાં નકામાં’
અકસોસ એ કરે કાં ?
શ્રદ્ધારૂપી અસુલખ
હથિયારથી લડયે જા !

❧

જે હું કહ્યું તને ના,
પુરૂષાર્થ પાર કરશે ;
કિસ્મતના અડગ તું
આધારથી લડયે જા !

ચાંપશી વિકુલદાસ ઉદેશી

(એક ઐતિહાસિક ઘટના)

લેખક : રા. તારાચંદ્ર પોપટલાલ અડાલજી

૧ સોદ્યનો પૂજારી

“ નથી જાણતા મત્રાન્વર કે કયન અને કામિની માટે અનેક રાજ્યો વિનાશ પામ્યા છે ? ”

“ પામવા દે ! રાજ્ય જહાનમમા જતુ હોય તો જવા દે ! મને તેની કાંઈ પરવા નથી એક ફક્ત તારે મીઠું હાસ્ય-એક ફક્ત તારી મીઠી નજરજ મને સ્વર્ગનું મુખ આપશે. તારો પ્રેમ મને મજા તો ત્રણે લોકનું મુખ પ્રાપ્ત કર્યા જેટલો આનંદ મને થશે ”

“ એ મુખના માર અપ્ના સેવ્યા કરો, સ્વર્ગપસિહ ! હાથરે હાથ એક આપુ છે અને તે એકજ પુકડને અર્પણ કરી સદાય છે ! ”

“ એ બધો ડોગ જવા દે, નિરજના ! વારાગના કુળમા હઠરેની કન્યા આવો સતિ-ત્વનો ડોગ કે એ તે કાંઈ જાણે ? ”

“ એટલે શું આપ એમ માનો છો કે વારાગના તરીકે જન્મ પામી એટલે એણે અસીનિત્ર મેરા કરી પતિન થરા ત્રાસવું

જોઈએ ? એ અધમતામાથી ઉગારી પોતાનો હાથ જાવનાર કોઈ મહદેથી પ્રેમી મજા તો તેની સાથે પવિત્ર મસારનો દહાવો લેવાનો લાભ શુભારી દેવો જોઈએ ? ”

“ અનમત, વારાગના એટલે પૈસાને માટે પોતાનું રૂપ હુટાનનાર લલના ! એને વળી નીનિ અનીતિના શા દોષ ? એને તો જે વધારે ધનવાલ આપે તે સાચો પ્રેમી વારાગના એટલે પૈસાથી સચવું રમકડું ! વારાગના જગતી કન્યાને પોતાની પત્ની બનાવે એવો દેવાપુટો પુરૂષ તે કોણ હોય ? ”

“ જે ! સ્વર્ગપસિહ ! એનો સાચો પ્રેમી આ પૃથ્વી ઉપર પાક્યો છે ! ”

“ કોણ છે એ મારા માર્ગમા આડખી-લીરૂપ ચનાર ? ”

“ અથાક જાતિના રજપુત મરદારપસિહ ! ”

“ ઓહહો ! મરદારપસિહ ? મામુથી પગાર ઉપર નલતો પેયો ઐનિક ? એ લિખારી તે તને શું મુખ આપવાનો હતો ? નિરજના ! હજી મણ વિચાર ન્દા ! તું જાણે છે કે હું

જોધપુરના મંત્રીપદ ઉપર છું, એટલું જ નહીં, પરંતુ રાજ્યકારભારની સર્વ સાવીઓ મારા હાથમાં જ છે. ખુદ મહારાજ પણ મારે વશ છે. તું માનીશ તો રાજ્યવૈભવની ભોજ માણીશ, સુખસાહેબી ભોગવીશ આવી નિર્ધન સ્થિતિનો ત્યાગ કરી અઢળક દ્રવ્ય સંપત્તિ અને સત્તાની અધિકારીણી થઈશ. વિચાર કર, નિરંજના ! આખું જોધપુર જેની ઇચ્છાને માન આપવા ખડે પગે તૈયાર છે તે જોધપુરનો મંત્રીશ્વર-સત્તાધીશ સ્વરૂપસિંહ તારા પ્રેમમાં દિવાનો બન્યો છે, તારા સૌંદર્યમાં ભાન ભુલ્યો છે, તારા લાવણ્યનો ઉપભોગ કરવા અધીરો બન્યો છે, નિરંજના ! જો, તારા પગે પડીને દીનભાવે હું પ્રેમલિક્ષા માથું છું. તારા મધુર હાસ્ય, પ્રેમભર્યા નેત્રકટાક્ષ અને આનંદભર્યા આલિંગનની અપેક્ષા રાખું છું. ”

લલલલા પુરૂષો ઉપર પોતાનો ધાક બેસાડનાર સ્વરૂપસિંહ આ લાવણ્યવંતી લલનાના પગમાં પડીને દીનવાણીથી પ્રેમની લિક્ષા ભાગતા તેના કમળ દંડ સમાન નાલુક હાથોનો સ્પર્શ કરવા ગયો.

નિરંજનાએ તેનો હાથ તરછોડી નાંખ્યો, અને બે ડગલા પાછળ દડી ગઈ.

“ ક્ષમા કરો સ્વરૂપસિંહ ! મેં આપને અનેક વખતે કહી દીધું છે કે મેં મારું મન અને તન ખીજતે અર્પણ કરી દીધું છે. તમારી વાસનામય સુખસાહેબીની મોહનગ કરનાં મને શુદ્ધ પ્રેમીની રંક ઝુંપડી વધારે વ્હાલી લાગે છે. કૃપા કરી સીધાવો. સરદાર-સિંહ આવી લાગશે તો તમારો જીવ જોખમમાં આવી પડશે. ”

પોતાનું ધાયું ન થતાં સ્વરૂપસિંહનો ક્રોધ સળગી ઉઠ્યો. તેણે દાંત કચકચાવ્યા અને ક્રોધથી કંપતા સ્વરે ત્રાડ મારી : “ કીક છે નિરંજના ! હું પણ જોઈ લઈશ કે તું

સરદારસિંહ સાથે કેવું સુખ ભોગવી શકે છે ! મારા પ્રેમમાર્ગમાં કંટક સમાન એ સરદાર-સિંહનું કાસળ ન કાઢું તો મારું નામ સ્વરૂપસિંહ નહીં ! ”

વેરની અધમ વૃત્તિ સાથે ચાલી જતા આ વિષયલંપટ સ્વરૂપસિંહ પાછલ નિરંજના તિરસ્કારભરી દૃષ્ટિથી જોઈ રહી.

૨ પ્રતિજ્ઞા.

“ સોજો કળાયે ખીલતો મુખ્યદ્રં આજે આમ નિસ્તેજ કાં ? નિરંજના ! જીવનમાં કદી પણ ન અનુભવેલી આવી ઉદાસીનતા શા માટે ? ”

“ ભયંકર ભાવિ વિચારને લીધે. ”

“ ભાવિ વિચાર ? અને તે પણ ભયંકર ? નિરંજના ! ધડીએ ધડીએ આનંદ-રસનું પાન કરાવનારી તું વળી એવા ભાવિ વિચાર કરનાં ક્યાંયાં કીણી ? ”

“ જ્યારથી આપના માનીતા આ મુખ્યદ્રંને એક માનવ શબ્દે ઘેરવા માંડ્યો છે ત્યારથી. ”

“ કાણ છે એવો અધમ ? એ માનવ શબ્દનું મરતક એકજ ઝટકે ઉઠાડી દઈશ, અને તારા શોક સંતાપનું નિવારણ કરીશ. કહે, નિરંજના ? કહે કાણ છે એ નરાધમ ? ”

“ તમે અને હું જેની સત્તા નીચે જીવન ગુજરીએ છીએ એ મારવાડનો મંત્રી-પેટો સ્વેચ્છાચારી સ્વરૂપસિંહ ! ”

“ કાણ સ્વરૂપસિંહ ? પેટો બકાલ ? મહેતા કુળમાં ઉત્પન્ન થઈ વૈશ્ય જાતિમાં જન્મી ફેન ધર્મનું અવસંબન કરી પોતાની નાત જાન અને ધર્મને કલંકિત કરનારો પેટો સ્વજંદી મંત્રી ? સમજ્યો, સમજ્યો, એના હમણાં હમણાં મારા તરફના પલટાયેલા વર્તનનું કારણ હવે હું બરાબર સમજ્યો. શું એ નરાધમે કંઈ અણજાજતો સંદેશો પાડ્યો છે ? ”

“ નહિ પ્રિયતમ ! નક્કર માણસની જેઠે એ જાતેજ અહીં આવ્યો હતો, અને પોતાની અધમ માગણી રજુ કરી હતી ”

“ પછી ? ” પુરુષ અધીરો બન્યો.

“ આપ શું માનો છો ? ” નિરંજના ઉત્તર માટે આતુર બની

“ હું તો ખાત્રીપૂર્વક માનું છું કે નિરંજના સદાય મારીજ છે અને મારીજ રહેવાની ”

“ બગનર ! મેં એને ધુતારી મદ્યો એણે સમગ્ર રાજ મારે ચઢે ધરવાની સાચ્ય તતાની મેં એ બાનચને મેકરે મારી રક બિખારીની માફક મારા ચરણે દગીને એણે પ્રેમની બિદા માગી મેં એનો તિરસ્કાર પૂર્વક વિરોધ કર્યો, એ જ છેડાયો કોધના આવેશમાં એણે ન કહેવાતું કહ્યું, જાતજાતની ધમકી આપી, અને આપણા સુખી મસારને ઢિલ્લિલિલ કરી નાખરનો સકપ જાગેર કરીને તે તુટે મ્હોરે પાડો કર્યો ”

‘ સાગાય ! નિરંજના તારા દેહ મનો બગ માટે તને ધન્યવાદ ઘટે છે ! પરંતુ તને નથી લાગતું કે તે વગર વિચાર્યું માદમ મ્હુ છે ? ”

નિરંજના ચમકી શા, ન મનો મરાર સિદ્ધ આ નુ બોલે કે ? એના અતરમાં અકામભણ આની

“ આ કોણ સરદારમિદ બોલે કે ? બલજના યોદ્ધાઓને પડમગના નરપુગન શું મત્રીની મતાની સદ્દમાં દમાઈ જાય કે ? બાવિ બલના વિચારથી કપી ઉડે કે ? ”

સરદારસિદ્ધનું આત્મગૌરવ ધવાતુ જના તેણે મગજ ઉપર મથુ ગમ્યો, એને નિરંજનાની ખોળી દરવી હતી !

“ નિરંજના ! તને નથી લાગતું કે એના જેવા મનાધીયનું પ્રેમપાત્ર મના તને વધારે

સુખ, વધારે મગનડ, વધારે માહેમી પ્રાપ્ત થાત ? ”

“ સરદારમિદ તમે પુરુષ છો તમે કેવી રીતે પાગખી ગ્રોક ? સ્ત્રી હમેશા ખરા પ્રેમની ભુખી હોય છે પ્રેમ વિનાની સુખસાહેબી અકારી થઈ પડે છે પ્રેમ વગરનું ગમે તેવું મપત્તિશાસ્ત્રી જીવન પણ શુષ્ક થઈ પડે છે આ કોણ મારો પ્રિયતમ-સરદારમિદ બોલે છે ? ”

“ મન ચચન છે, નિરંજના ! આજે ગરીબાઈમાં મતોર માનનાર જાણે સપત્તિ અને સંતાતા મોદપાગમાં મપડાય છે ! ”

“ બુનો છો, સરદારમિદ આ નિરંજના તન અને મનથી તમને જ પૂછે છે આ જગતમાં તમારા સિવાય મીઠા કોઈ પણ પુરુષનો મ્હો અને વિચાર પણ કયો જ નથી મારી એનિષ્ટામાં હજી પણ તમને શકા છે ? કહો, સરદારમિદ કહો, મારી વિશુદ્ધતાની ખાત્રી કેવી રીતે કરી આપુ ? ”

નિરંજનાનો મા ગગગળો થઈ ગયો એની મમગ જેવી આખમાં અનુભિદુઓ જગયા દીનબાવે તે સરદારમિદના પગમાં પડી, અને વિનવડા લાગી “ પ્રિયતમ ! આપના આ જ્ઞાન વર્તનથી મારા અતરમાં શું શું ચાંચ કે તે માત્ર મારો જગમત્તમાં જાણે કે મારી વિશુદ્ધિ માટે આપને શકા હોય તો આપ ફરમાવો તે પ્રાચલિત મરડા તૈયાર છું ”

ચગમમાં જોડી કામગાળીને બંને દા-યથી દિયથી બજાયામાં જાણતા સરદાર મિદ મગન મગે મો યો, “ નિરંજના કામાં મગના ખીને મત્રીજ નરો એ મને તને વગમાં ગળીને હું માન તારી મનોવૃત્તિ જાણના માગતો દનો. મને તારા અગ્ન પ્રેમમાં દદ નવા કે તારા પ્રેમથી મગતુ નાખ જાનવા ત નિયમ ? ” એવી દુ

લગવાન એકલીંગણની અહોનિશ, આરાધના કર્યા કરે છું. ”

અને એણે એ પ્રેમમૂર્તિના ગોરા ગુલાબી ગાલ ઉપર દબેલા મોતી જેવા અશ્રુમૂર્તિઓ લાવપૂર્વક લુંછી નાંખ્યા.

નિરંજનાના મુખ ઉપરની ઉદ્વેગિનતા હજી પણ એવી ને એવીજ છવાઈ રહી હતી. કંપતા સ્વરે તે બોલી, “ લગવાન આપની એ ભાવના અમર રાખે, પરંતુ મને તો બહુજ ખરાબ ચિન્હો જણાય છે. આપણા સુખના સૂર્યને સ્વરૂપસિંહની અધમ વૃત્તિરૂપી વિપદ વાદળ ઘેરવા માંડ્યો છે. ”

“ સરદારસિંહની આંખોમાં અંગારા વરસ્યા. મુખ ઉપર ક્રોધરતા ધારણ કરીને તેણે પોતાના દાંત બીસ્યા. “ એ વિપદવાદળને હું જોતજોતામાં વિખેરી નાંખીશ. મારા સુખી જીવનની આડે આવનાર એ કાંટાને હું ફેર કરીશ. એ પરસ્ત્રીકંપટ નરપિશાચના હું પ્રાણ લઇશ, નિરંજના ! રજપુત બચ્ચાની કીર્તી સમી આ સમશેરના સોગત લઇને હું પ્રેતિરા કરું છું કે આ તરવારના એકજ ઘાથી હું એ સ્વચ્છંદી સ્વરૂપસિંહનું મસ્તક ધડથી જુદું કરી નાખીશ. ”

અને એણે પોતાની પ્રિયતમા સમક્ષ પોતાની બહાલી સમશેરને આનમાંથી બહાર કાઢી, પ્રેમપૂર્વક પ્રણામ કરી, દઢ પ્રતિજ્ઞા લીધી.

નિરંજના નિર્ભય બની. સરદારસિંહની હુન્નમાં એ ધડી પહેલાંનો હુન્ન બનાવ વીસરી ગઇ. અને પ્રેમી આત્મા પ્રણયરસમાં લીન બન્યાં.

સંગીતપ્રિય સરદારસિંહે નિરંજનાનો શોક સંતાપ વિસારે પાડીને તેનું લક્ષ બીજી વાતમાં ઉતારવા માટે નિરંજનાનું બહાણ વાજાંત્ર વીણા ઉપાડી લીધી અને નિરંજનાના હાથમાં મુકી.

સરદારસિંહની સંગીતપ્રિયતાને સંતોષવા

નિરંજના તત્પર, બની. હેંશપુર્વક વીણા લઇને તે સરદારસિંહને ગાદી તકીઆ પાસે ખેંચી ગઇ. બંને બેઠાં. વીણાના સૂર મેળવીને નિરંજનાએ પોતાનું પ્રીય પ્રેમગાન ગાવા માંડ્યું. સરદારસિંહ વીણાના નાદને પણ મળવે એવા કીન્નરીના કોમળ કંઠે સમા નિરંજનાનો મધુર સ્વરજ એક ચિત્તે શ્રવણ કરવા લાગ્યો. શાંત વાતાવરણમાં એ મધુરગાન ગુંજી ઉઠ્યું:—

‘ પિયુ બીન ચેન પડત નાહિં મોહિ ! ’

૩. એક ધા અને બે કટકડા

કોડીયાની દાઝે દીવાને બટકા બંધે તેમ સ્વરૂપસિંહે નિરંજના તરફથી પ્રેમની નિરાશ મળતાં સરદારસિંહ ઉપર પોતાની દાઝ ઉતારી. સામંત તરીકે સરદારસિંહને રાજસભામાં હાજરી આપવી પડતી હતી, એટલે સભામાં તેને વાતવાતમાં માનભંગ બનાવવાની તેમજ જાતજાતના બહાના કાઢીને તેને આર્થિક નુકશાન થાય તેવી તેણે પેરંબી કરવા માંડી. સરદારસિંહ સમજી ગયો. અને યોગ્ય તક શોધવા લાગ્યો.

સ્વરૂપસિંહ દિવસે દિવસે વધુ ને વધુ સ્વચ્છંદી બનવા લાગ્યો. મહારાજ મુળરાજનો પણ તેના ઉપર કોઇપણ પ્રકારનો અંકુશ ન હોવાથી એણે વિવેકની પણ હદ ઓળંગી. ખુદ યુવરાજ રામસિંહ સાથે પણ તેણે રાત્રીના આંધી. જેસલમીરનો યુવરાજ એટલે એનો માનમરતબો પૂરતી રીતે મયવાય એટલી નાણાની રકમ તેને રાજની રાજ રાજભંડારમાંથી આપવાનો નિયમ હતો. પોતે કુલ કર્તા હતાં છે અને પોતાને કોઇ ‘પૂછનાર’ નથી એમ માનીને મંત્રીપદના અભિમાનમાં તણાઇને સ્વરૂપસિંહ યુવરાજને નિત્ય આપવાની રકમ ધીરે ધીરે બોધી કરતો ગયો. યુવરાજ જાણ્યો. પરંતુ પોતાના પિતા મંત્રીના હાથમાં

રમકડું બની ગયા છે એ વિચાર આવતાં તે મનમાં ને મનમાં કોધથી ધુંધવાવા લાગ્યો.

સરદારસિંહના લક્ષમાં આ વાત આવી. પોતાનું ધાધું કરવાનો આ ઉત્તમ લાભ છે એમ માનીને તેણે ધીરે રહીને સ્વરૂપસિંહના સ્વચ્છંદની વાત ઉચ્ચારી.

“યુવરાજનો કોધાગ્નિ લજીકી ઉઠ્યો. “હવે એ અવિચારી મંત્રી દહાડે દહાડે બહુ કાટતો જાય છે. એના પાપનો ઘડો ભરાઈ ચૂક્યો છે. એકજ કટકે એ ઘડો પુટી જશે અને.....પરંતુ આપણે યુક્તિ-પૂર્વક કામ લેવું જોઈએ. એ કાંટાને દૂર કરવા માટે સ્ત્રેક્ષા અને સટ ઉપાય યોજવા જોઈએ.”

સરદારસિંહને પોતાની પ્રિયતમા નિરંજના સમક્ષ પોતે લીધેલી પ્રતિજ્ઞા યાદ આવી. તરતજ તે બોલી ઉઠ્યો, “માત્ર એકજ ઉપાય યુવરાજશ્રી! એવા નર પિશાચને સીધો અને સટ નકનો માર્ગ બતાવી દેવો જોઈએ.”

“પરંતુ એ કેવી રીતે બની શકે?”

“નથી સમજતા! એ તો એજ-એક જા ને બે કટકા!”

“સરદારસિંહ! તમામ રાજ્યેત્રકો અત્યારે એમના પક્ષના છે એ કેમ જૂઠ્ઠી જાઓ છો?”

“દરકન નહીં, પરંતુ ન્યાયપ્રિય સર્વ સામંતો આપના પક્ષમાં છે, અને આપ આત્રો રાખજો કે જ્યાં મુખી એ કુચ્છંદી મંત્રીનું કાચગ કાઢવામાં નહીં આવે ત્યાં મુખી રાત્નનું કંઈ પણ દિન ધવાનું નથી!”

યુવરાજે રાજ્ય વાર વિચાર કર્યો. એનું મસ્તક સ્વરૂપસિંહ તરફના કોધથી ધમધમી રુંધું રુંધું તેણે સરદારસિંહને સંમતિ આપી

૪ સાવધાન !

“હર સભામાં આમ ખુલ્લી તલવાર-સાથે આવવાની ધ્રુષ્ટતા કરનાર રાજદંડને પાત્ર થાય છે એ તથી જાણતો, સરદાર સિંહ?”

“જાણું છું, રાજદંડ આવવાની ધમકી આપનારને હું સારી રીતે પીછાણું છું. ખરો રાજ કોણ છે તેની હું આ સભાને જોજાણુ આપવા માગું છું!”

સરદારસિંહની તલવાર સ્વરૂપસિંહનું લોહી પીવા તલસી રહી હતી!

આખી રાજસભા દિંગ બની ગઈ. સરદારસિંહ આજે આ થું કરવા બેઠો છે ?

સ્વરૂપસિંહના હાથ સવળ્યા. આમ બે-કાક બેઠાનારની જીભ ખેંચી કાઢવાનું તેને મન થઈ આવ્યું, પરંતુ નાગણીથી ડંસીલી તલવારને જોતાં તેમ કરવાની એની હામ ન ચાલી. !

આખી સભાને પડધારતો હોય તેમ સરદારસિંહ ગઈ ઉઠ્યો, “સામંતો અને સભાજનો ! તમે જાણો છો કે જેસલમીરનો ખરો રાજા અત્યારે કોણ છે ? આપણા આ મુજરાજ મહારાજ માત્ર નામના રાજા છે; સૂત્રધારની માફક દોરી સંચાલી એને ન-ચાવનાર અને પોતે રાજ કરતાં પણ વધુ સત્તાવાન હોવાનો ગર્વ રાખનાર તો આ આપણા મંત્રીજી સ્વરૂપસિંહ છે. એ ધારે તો આપણને પગાર આપે, ધારે તો જૂએ મારે, એની ઇચ્છામાં આવે તો રાજકુટુંબના મા-જુસો સાથે પણ રમત રમે. અરે ખુદ ભાવિ મહારાજ-અહીં વિરાજેલા આપણા યુવરા-જશ્રી રાપસિંહને નિત્ય અપાત્રી રકમમાં પણ મરજી પડે તેમ ઘટાડો કરતા જવો એ આ-પણા આ નામદાર મંત્રીશ્રીની સત્તાની વાત છે, !”

“હેં ! શું આવું નિજુર વર્તન ?
આવા પ્રગપ્રિય યુવરાજ સામે પણ ઉદ્-
તાષ ? આજ સુધી મંત્રીજીના જે ઉદ્ધાં
શુભગાન સાંભળ્યા હતાં તે બધાને પણ
ટપી જાય તેવી આ વાત છે ? ” સભાજનો
આશ્ચર્યચકિત થઈ અંતરના ઉદ્ગારો દર્શા-
વવા લાગ્યા.

સ્વરૂપસિંહના રૂંવે રૂંવે ક્રોધ વ્યાપ્યો.
હર હરઆરમાં પોતાને હલકો પાડનાર એ
સરદારસિંહને મચ્છરની માફક મસળી નાખ-
વાનું મન થઈ આવ્યું. પરંતુ અફસોસ !
એ શરવીરના હાથમાં ચમકતી તલવારને
જોતાં નિરુપાયે એ વિચાર માંડીવાળવા પડ્યા.

રાજ સિંહાસન તરફ દૃષ્ટિ કરીને તે ધ્રુવાં-
કુંવા થતા બોલ્યોઃ જોયું મહારાજાધિરાજ !
વધાદારીથી આપની સેવા કરવાનું કેવું ફળ
મળે છે તે ? આવો બે બદામનો સામંત
પણ મારા ઉપર મિથ્યા આરોપ મુકવાની
હિંમત કરે એ કેમ રહેવાય. ? ”

યુવરાજ વધુ ધીરજ ન ધરી શક્યો.
ઉકળતા અંતરે તેણે વરાળ કાઢવા માંડીઃ
“ બહુ થયું મંત્રીશ્વર ! તમારી અધમતાની
અવધી થઈ ગઈ છે મારા જ નોકર યજ્ઞને
મને મળતી રકમ ઉપર પણ કાપ મુકવાની
હિંમત માત્ર તમારા જેવા સ્વચ્છંદી મંત્રીજ
કરી શકે. પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો ! મંત્રી-
પદ જ નહિ પરંતુ કદાચ આવો અણુસુલો
માનવ દેહ શુભાવવાની પણ વેળા આવી
લાગશે. ! ”

સ્વરૂપસિંહ કમકમી ઉઠ્યો. આજે આ
બધું શું થવા બેઠું છે ? તેણે સામંતો તરફ
નજર કરી. પરંતુ નિરાશા સિવાય બીજું કંઈ
જણાયું નહિ. સામંતો સરદારસિંહના અને
યુવરાજના વાક્ય પ્રહારથી પ્રસન્ન થતા જણાતા
હતા. એણે મહારાજા સામે નજર કરી.

પરંતુ એ તો આજની સભાનું વાતા-
વરણ જોઈને વિચારશુન્ય બની બેઠા હતા.

સ્વરૂપસિંહે છેલ્લો દાવ અજમાવ્યો. મહા-
રાજના અંગરક્ષકો તરફ જોઈને તેણે આરા
કરીઃ “જોઈ શું રહ્યા છો ? પકડી લ્યો. આ
ઉદ્ધત સામંત સરદારસિંહને ! ”

મરણીઆ બનેલા સરદારસિંહની સામે
આવવા કોઈ તત્પર નહોતું !

એજ ક્ષણે યુવરાજે ધસારો કર્યો.

શાહુલ સમા સરદારસિંહે ત્રાડ મારી.
“ બસ ! ધરાઈ ચુક્યા ? અન્યાયને સાંચ
આપનાર કોઈ નિકળતું નથી ? તમારા પાપનો
પ્રકાશ પુરેપુરો થઈ ચુક્યો છે. બાંધવાની
માફક બીજની મદદની શિક્ષા માગવા કરતાં
પોતાના કાંડાના બળ ઉપર ઝડુંમણું એજ
ખરા મદદની મદદંગી છે. ચાલો આવી જવ !
આજે આપણે આપણો હિસાબ ચુકવી લઈ-
એ. સાવધાન ! ”

૫. એકજ ધા.

સ્વરૂપસિંહે પોતાનો કાળ સામે ઉભેલો
જોયો. મૃત્યુમાંથી ઉગરવા તેણે પોતાની તલ-
વાર આનમાંથી કાઢી, પરંતુ એ પવિત્ર હથિયાર
પણ પાપીને સહાય કરવા તત્પર નહોતું.

એની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યા.
જીવનમાં કરેલા પાપનો પૂંજ એની સામે
મૂર્તિમંત થયો. સૌંદર્યના લોભમાં તણાઈને
વિષયલાલસાના બેલમાં વહીને તેણે જે જે
નિર્દોષ સ્ત્રીઓનું શિયળ લંગ કરવા પ્રયત્ન
કરેલો તે તે સ્ત્રીઓની શેષભરી આકૃતિઓ
તેની કદપનાસ્પૃષ્ટિમાં ખડી થઈ ગઈ. એ
પવિત્ર સ્ત્રીઓના શ્રાપના દારણ દાવાનળમાં
એ બળવા લાગ્યો એને લાગ્યું કે નિરંજના
એની સામે અદહાર્ય કરીને કટાક્ષ્યાણુથી
એનું કાળજી કોરી લે છે ! એની સર્વ શક્તિ
હરાઈ ગઈ.

સરદારસિંહે હલંગ મારી, મુલ્કી તલ-

વાર સાથે સ્વરૂપમિહ પર કુદ્યો અને એનો ધા સુકવનાને એ પરચીવંપટ પુરૂષ પેરવી કરી શકે તે પહેલાં તો તેણે પોતાની પાણીદાર તલવારના એક જ ધાથી સ્વરૂપ-મિહનું મન્તક ધડથી બુદ્ધ કરી નાખ્યું.

રાજસિંહામન ઉપર બેઠેલા મુળરાજે આ જોયું. એને પોતાના જીવનનો ભય લાગ્યો અને રખેને સ્વરૂપસિંહ જેવી પોતાની સ્થિતિ યાદ એવી શકા યતા તે બેઆકળો બનીને ઉઠ્યો, અને સિંહામન પાછલના બારણા તરફ ધસ્યો.

“ખરા મુનેગાર તો મુળરાજ છે, તેમણે સ્વરૂપસિંહને નિરકુશ સત્તા આપીને આપણી પાયમાલી કરાવી છે. એમને પણ અહીંજ પુરા કરી નાખો.” મામતો જીમ પાડવા લાગ્યા. અને મુળરાજની પાછળ પડ્યા. યુવરાજ વચમા આવ્યો.

“શાત ધાવ સામતો. ગમે તેમ તો પણ એ મારા શિરછત્ર છે આપ મારા હિતેચ્છુ હો તો મારે ખાતર એવું હૃદયએદક કૃત્ય કરતા અટકી જાવ.”

સામતો વિચારમા પડ્યા ‘મુળરાજના સાંભળતાજ તેનો વધ કરવાની વાત કરી છે એટલે હવે એ ગળા તરીકે ચાતુ રહે તો જરૂર તે સામતોનો મહાર કરી નાખે એવો વિચાર આવતા સામતો મનમા મૂંઝાયા કોષ્ટ પણ રીતે મુળરાજની સત્તા છીનવી ચેવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો.

“આપની એવીજ કૃપિણ હોય તો અત્યારેજ આપ રાજસિંહાસન પર બેસો. અત્યારેજ આપને અમે રાજતિલક કરીએ છીએ.”

યુવરાજ વિચારવા લાગ્યો. પિતાના જીવતા મિહામ ઉપર મિહ તરફના અધમ જેવો મરદારમિહને મુળરાજે “કહો, યુવરાજ.

સત્તર નિર્ણય કરી નાખો. આપ મિહાસનનો સ્વીકાર નહિં કરો તો અમે અત્યારેજ આપના નાના ભાઈને રાજ્યાભિષેક કરીએ છીએ.”

સંઘળા સામતોનો એકજ પ્રકારનો વિચાર હોવાથી સામતોના અતિ આગ્રહથી રાયસિંહે પોતાના પિતાને કેદ કર્યા અને રાજ્યભાર મહણ કરવાનો પોતે સ્વીકાર કર્યો.

જેસલમીરમા રાયસિંહની દુહાષ્ટ કરી વળી. એ તમામ રાજ્યવ્યવસ્થા કરવા લાગ્યો, છતાં તે કદી મિહાસનપર બેમતો નહિ રાજસભામા પણ પોતાને માટે ખાસ રાખેલા અન્ય આસન ઉપર બેમીને તે રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો.

૬ સોનાનો સુરજ !

“આ શુ પ્રિયતમ ! આ હોહીલીની તલવાર, આ અગારા વર્ધાવતી આખો, આ, કોધથી ભલકવું વદન આ બધુ શા માટે ?

“મારી પ્રતિજ્ઞાના પરિપાવન માટે—મારી પ્રિયતમાની પવિત્રતાના પ્રકાશ માટે.” સરદારસિંહના વદન ઉપર આત્મસતોપની છાયા છવાઈ.

“આજે આપ આમ ઉશ્કેરાયેલા કેમ લાગો છો ? આપના ભરમભર્યા વચનો મને મકારીય બનાવી મારા અંતરાત્માને અકળાની મુકે છે. કહો, સરદારમિહ સ્પષ્ટ કહો શુ બન્યું છે. ?”

“અનાયારીનો અત આગ્યો છે. પાપી પોતાના પાપે મુગ્યો છે. પરચીના પ્યારનું બરાબર પ્રાયશ્ચિત્ત થયું છે.”

સરદારમિહ આત્મસતોપના તાનમાં અંતરના ઉદ્ગારો વ્હલી રહ્યો હતો, પરંતુ નિરંજનનાની મુંઝવણ દણે દણે વધતી જતી હતી.

“આમ કયાં મુધી અકળાવ્યા કરશો ? પાપ શુ ? અનાયાર શો ? પ્રાયશ્ચિત્ત થાતું ? મને તો કષ્ટ જ સમજ પડતી નથી.”

“ભુલી ગઇ નિરંજના ! આંખમાંથી પોસ પોસ આંધ્રુ સારીને તારા શિયળને છુંટવાની દાનત રાખનાર એ સ્વચ્છન્દી સ્વરૂપસિંહ માટે તું ફરિયાદ કરી રહી હતી તે ? ”

નિરંજના ચમકી. ભરમતો પડ્યો દૂર થયો. એને લાગ્યું કે સ્વરૂપસિંહ અને સરદારસિંહ વચ્ચે જરૂર આજે કંઈ ચક્રમંત્રી છે !

“ચળસત્તાના મદમાં મસ્ત બની બેઠેલા એ નરપિશાચથી હમેશાં દૂરજ રહેજો પ્રાણેય ! બધાં આગેથી બળતો એ લયંકર પુરુષ કદાચ મારું સૌભાગ્ય નષ્ટ કરી નાંખશે. ”

“ હા ! હા ! હા ! ” સરદારસિંહ ખડખડાટ હસી પડ્યો. “ ફિકર ન કર નિરંજના ! એમ થાય તે પહેલાંજ મેં તેનું જીવન નષ્ટ કરી નાખ્યું છે. જેસલમીરની પ્રજાને પીડનાર એ પાપીને મેં સદાને માટે આ સંસારમાંથી વિદાય આપી દીધી છે. ”

વેરતી લાવનાથી ભરેલાં સરદારસિંહના કારમા હાસ્યથી પણ નિરંજના કંપી ઉઠી. “ શું ! તમે તેનો સંહાર કર્યો ? ”

“ હા, અને તે આ તલવારના એકજ ધાયા ! યાદ છે તે દિવસ તારી સમક્ષ આ સમશેરના સોગંદ લાઇને મેં પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તે આજે એ પ્રતિજ્ઞા મેં પૂર્ણ કરી છે ! ”

દેશને ખાતર

“ ઓહ ! મારા વીર સરદારસિંહ ! ” નિરંજના તેને ભેટી પડી.

“નિરંજના ! એ સ્વચ્છન્દી સ્વરૂપસિંહનો કટો તો સદાને માટે દૂર થયો. અને સાથે સાથે તેને ઉત્તેજન આપનાર મહારાજ પણ અંદીવાન બન્યા. ”

“ શું કહ્યો છો ? ત્યારે સિંહાસનને હવે કાણુ શોભાવશે ? ”

“ યુવરાજ શંયસિંહ ! મારો ખરો હિતચિંતક ! ”

“ વાહ ! ત્યારે તો આજે સોનાનો સુરજ ઉઘ્યો ! હવે તો તમારાં માન વધવાનાં ! પછી તો અમને પણ ભુલી જવાના ! ” નિરંજનાની આંખો હર્ષમાં નાચી રહી.

“ આ મારી પ્રેમઘેલી નિરંજનાને તે કદી ભૂલાય ? ” હર્ષના આવેશમાં સરદારસિંહે નિરંજનાના અધરોતું અમીષાન ક્યું.

જગતની જંગળ ક્ષણભર વિસરી જઇને આ પ્રેમી યુગલ પ્રેમસાગરમાં સ્નાન કરવા લાગ્યું.

પરસ્તીના પ્યારનું વિષમ ફળ ભોજવીને સ્વરૂપસિંહ ક્ષણ માત્રમાં હતો નહતો થઇ ગયો. જેસલમીરની પ્રજાએ ન તો એના મૃત્યુ માટે અશ્લેષ કર્યો કે ન ક્રોધ એને અશ્રુની અંજલિ આપી. એના જેવા પાપાત્માની જગતને થોડીજ દરકાર હોય છે !

[આત્મચરિત્ર પ્રકાશનચંદ્ર દ્વારા.]

અંજી નકામી નવલકથાઓ વાંચનામાં ને દેશનની પછવાડે ખુવાર થવામાં વખત કાટે એના કરતાં એટલોજ વખત દેશને ખાતર સુતર કાંતવામાં કાટે તો દેશને મોટો ફાયદો થાય.

સંધ્યાના રંગ

[રાગ: 'સ્નેહીનાં મોણલાં આવે સાહેલડી. ']

સંધ્યાના રંગ નસે સોહિ, સાહેલડી !

ઝોળા તેના મારે અંગે પડે :

સંધ્યાના રંગ ચિત્ત મોહિ, સાહેલડી !

મારા દેહને ઝોના રંગે મઠે :

સંધ્યાના—

સંધ્યાના રંગ આજ નીતરે, સાહેલડી !

આલસથી ઉતરી મારે ગાલે ચઢે :

રેલાય રંગ અંગ ત્યાંથી સાહેલડી !

રેલાઇ ને મારે અધરે અડે :

સંધ્યાના—

સંધ્યાના રંગ સરે ત્યાંથી સાહેલડી !

નીચે મારી પાટલીએ પડે :

મૈત્રીના રંગશા મુહાએ સાહેલડી !

ઝોવા સનાતન રંગે જડે !

સંધ્યાના—

—જનાદેન ગણાદેર

લેખક: રા. જુહારાજી. ડી. ખંઘડીઆ

(૧) સુનીઆની બા

નામ વીરા બહેન. ઉમ્મર વર્ષ ૨૮. મૂળ-વતન દાહિયાવાડ, છત્તીસગઢ પ્રદેશ.

ખરેખરી કંકણ દાહિયાવાડજી કહેા તો તે સુનીઆની બા. ધરની બેંસોના દુધ ધી ખાધ ખાધને જેમ બેંસ માતે તેમ તે બહેન માતેલા. એમનું શરીર તપાસવા એક ડાક્ટર આવ્યો હતો તે તો તેમને જેમનેજ પાછો નાસી ગયેલો!

ખડતલ, કમ્પાસનું શરીર, સામે ઉભેલા લલલલા નરને ચચરાવી દે તેવી આંખો અને તેવો અવાજ. પ્રતિભા પણ એવી. શરીરમાં ક્યાંય રોગ, નબળાઈ કે માછકાંકલાપણાનું નામ નિશાન નહિ. મધુ જેમણુ દળી નાંખવું, કે ૧૫-૨૦ બેઠાં પાણી ગાઉ દોઢ ગાઉથી ભરી લાવવું, કે ૫૦-૧૦૦ માણુમને રસોઈ જમાડી કામ વાસણ ઉટકી નાંખવા, એ તો એને મન જાણે ગેડીદાની રમત. એવાં તો એનાં જેમ.

મનરે જા વાગે ઉડવું. ત્યાંથી કામ જામવું તે ગ્રાનના ૧૧ વાગે બેં બેગા ચવું એવું તે એનું ઉજમાળાપણું.

રસોઈમાં, વાસણમાં, કપડાંના ધોણમાં, શુદ્ધવ્યવસ્થામાં, બાળઉછેરમાં, પતિ સેવામાં, કે સંસારવ્યવહારમાં કંઠી પણ ક્યામ ન આવે એવી એની કળા.

૭૫) રા. ડા. પગારદાર પતિ સાથે શરીરખાંધ તનકારા કરવા એવી એની સાદાઈ.

લાખ દુઃખ પડે તોય મેઘા પરથી હાસ્ય ન મુકાય એવો તો એનો સંતોષી સ્વભાવ.

ધમ્વરે ધડેલા ગુણુ માત્રને જાણે ત્યાંજ સેનીટોરિયમ કે ટર્મિનસ મળ્યું હોય એવી તો એ રત્નની ખાણ.

પણ એ ૯૯ ગુણુ રૂપી ધડનની ગુણુમાં એક ખામીરૂપી કાંકરો ક્યાંકથી આવી ભરાણો. સુનીઆની બામાં એક ખામી. બસ એકજ ખામી. જે ખામી કાષ્ટ ન જાણે. માત્ર સુનીઆનો આપ જાણે.

❧

(૨) સુનીઆનો બાપ.

નામ વીરજીભાઈ, ઉમ્મર વર્ષ ૩૨.

એ પણ ખરો દાહિયાવાડી એવોજ

ખડતલ, એવોજ વળાંગ. એવોજ નિરોગી. મહેનતુ, અને મૃદુરથાશ્રમી. સીધો, સાદો. ભયો અને ભોજો. એની પાછડીમાં જેવા આંટા હતા તેમાંનો એક પણ આટો એના પેટમાં નહિ.

ઢાઢક નસીબદારને ઘેર મહેનાજી થકને પંચોતેરેક રૂપીઆ રળી ખાતો હતો. સુનીઆ અને સુનીઆની બાના રાજમાં સુખી હતો. થોડીક ભડીપાતળી ગરીબી હતી પરંતુ તેવું તેને દુઃખ નહોતું.

ધરનો તે પુરો સુખીઓ હતો. સુનીઆની બા તરફથી તેને ઢાઢપણુ ભતતું ખાસ દુઃખ નહોતું. માત્ર એક દુઃખ હતું.

એ દુઃખ પણ કંઈ મોટું દુઃખ નહોતું. એ દુઃખજ ન કહેવાય. છતાં સુનીઆની બામાં એમને જણાતી ખામી સુખદાયક તો નહોતીજ

એમતું આવત તો તેઓશ્રી એ ખામી ચલાવી લેત. પરંતુ તેમને દીર્ઘદષ્ટિથી જેવાનું હતું. કુદુંબના ભવિષ્યનો, પોતાની પ્રજાનો

બા “ વોય મા ” કહીને સંકાળી ઉભી થકને દોડી.

રોટલી વણવાની પાટલી ને વેલણ કયાંક પછડાયાં. હસા થવા જતાં લુગડું દાળની તપેલી નીચે ભરાઈ જવાથી દાળનું તપેલું ઉધું વળ્યું તે સીધું સુનીઆના માપાના ભાણમાં. વળી તેના છાંટા હડવાથી સુનીઆના બાપાનું નવું ખાદીનું ખમીસ ને ઘોતીયું બગડ્યાં. તેને બગડતાં અટકાવવા માટે તેઓશ્રી જરા પાછળ હઠ્યા ત્યાં સુનીઆને તેમનો ધક્કો વાગતાં સુનીઆએ સહીનો ખડીઓ ઉધો વાળ્યો.

એ બનાવથી થયેલી નાની મોટી ધમ અને નુકશાન પર રીપોર્ટ કરવા બેસીએ તો પાર આવે તેમ નહોતો. એ બનાવનું કારણ શું હતું તેજ બાલવું જેમ આપણે માટે જરૂરી છે તેમજ સુનીઆના બાપા માટે પણ જરૂરી હતું. તેમણે: “ શું થયું ? શું થયું ? ” કરવા માંડ્યું.

પરાકાષ્ટા-કુરતા એનામાં હતી. આમ છતાં બાપાજી તેને બ્હાદુર બનાવવા મંગતા હતા !

વાંદાનું ગમે તે થાઓ. સુનીઆના માથા-પતું તે પછી શું થયું તે સાથે આપણને કામ હોવાથી આપણે પાછા રસોડામાં પહોંચીએ.

રસોડામાં વીરજીભાઈ, વીરાબહેન વિષે બાપણુ આપતા હતા:—

“ આમ જો સાંભળ; તને પરવ્યા ૧૬ વર્ષ થયા. ‘ તું ’ બધી વાતે ડાહી; હુશીયાર; પણ હવે આવડી મોટી ચષ છતાં હજી તું વાંદા, ને ઉંદર, ને બીલાડીથી બ્હીકા કરે તો: તને શરમ નથી આવતી ? બીલું તો કંઈ નહિ. પણ તું આવું બ્હીકણુ બીલાડું કે દાંડથી થયું ? ને ક્યાં સુધી આવું બ્હીકણુ રહેવાનું ? તારા આવા ડરપોક સ્વભાવની છાપ સુનીઆ પર કેવી પડશે તેનો તને વિચાર છે ? એ છોકરાને ડરપોક બનાવી દ્યું : મારા બાપદાદાનું નામ બોળવા મગે છે ? મારી સાતમી પેઢીથી જે કુટુંબ વીરતા અને માથમારી માટે પંકાયણુ તે કુટુંબમાં સુનીઓ ને સુનીઆની બા બે બાપલાં હોય એમાં મારે કેટલું શરમાવાનું ? હજી તો દેશને માથે કેવા કેવા વખત આવે છે તે આ પોલીસના લાકીરાજ પરથી જોતી જા. મારા મનમાં એમ કે મારા સુનીઆને લાકીથી નિડર બનાવું. પણ શું ધૂળ બનાવું ? મા જ આવી બ્હીકણુ તેના છોકરા કેવા હોય અને કેવા થશે. ? ”

સુનીઆની બાએ એક ટુકો જવાજ દઈ દીધો: “ મારો નાંખરો તોય એ બ્હીક નથી જવાની. બ્હીક નાનપણથી પેસી ગઇ એ પેસી ગઇ. હવે શું થાય ? ”

(૪) શું થાય !

શેઠની ઝોરીસે ખાંડની ગુણવત્તુ ભરતીયું કરતાં, “ રહાજા આઠ રૂપીએ મણુ તો અટ્ટી મણુને દશ શેરતું શું થાય ” એવો હિસાબ મણુવાં જતાં, સુનીઆના બાપાને યાદ આવી અયું કે સુનીઆની બાનું પણ હવે શું થાય ?

હિસાબમાં બૂલ પડી. ફરી ફરી ખૂબ હિસાબ ગણ્યા. એજ પ્રમાણે સુનીઆની બાના ધડતરમાં પ્રભુની બૂલ પડી ને સુનીઆના બાપાએ ફરી ફરી ખૂબ વિચાર કર્યા.

ધરાક ચાક્યો અને ધરાકે હિસાબ સુધારી આપ્યો. ધરાક તો રૂપીઆ ચુકવી ચાલતો થયો. પણ સુનીઆના બાપાના મગજમાંનો ગોટાળો કાયમ રહ્યો.

ત્યાં તો તેમને એકે રસ્તો સુઝયો. એ રસ્તો જંગલનો હતો !

તેમનો, અતિ વિચારને અતિ, એવો અભિપ્રાય થયો કે:

“ આ સુનીઆને ન્યાં ટ્રેન ન હોય, રસ્તો ન હોય એવા કોઈ ઘાડા જંગલમાં ઉગ્મણીને બ્હાને લઇ જઇ સાંજ પડે મુકી આવ્યા હોઇએ તો એની જીવ જનાવરની બ્હીક માત્ર મટી જાય. ”

આમ જંગલને રસ્તે જવાનો તેમનો મનસુઓ ચાલતો હતો, ત્યાં તો એક સ્નેહી આવી ચડ્યા. એમનું નામ ઇન્ડીલાજ, બાપનું નામ જીંદાબાદ, રહેકાણુ સરકારી જેલમાં, ધંધો કાપદાનો ભંગ કરવાનો, પહેરવેશ ખાદીની ટોપી, કુરતું ને પોતીયું. વીરજીભાઈ તેમને જોઇને રાજી થયા ને બેઠી પડીને પૂછ્યું:—

વી: કાં દીરજીભાઈ, જેલમાંથી ક્યારે છૂટ્યા ?

દી: આ દાંધ્યો આવું છું.

વી: શું ખજર છે સરકારના ?

દી: તે સાથે આપણે શું કામ ? આપ-

છે તો સ્વરાજના સિપાઇ. માંધીજનો દુકમ હોય ત્યાં સુધી લડી જાણીએ.

વી: ત્યારે હવે ?

હી: હવે, પાછાં મહુવે ! ભૂતવું દેકાણું પીપળો. પણ આ વખતે તો લાડી ખૂબ ખાધને જેલમાં જવાનો વિચાર છે. એટલુંજ નહિ. પંજી તેમનેય સાથે દસડી જવા છે. આ અમને એકલાં માર ખાવા અને જેલ જવા મોકલી તમે વહુ ને રતનીઆ તનકારા કરો છો તે શરમાતા નથી ? હાલો મેળા.

વીરજીભાઈને તો કપાલે મરસેવો આવી મુપો-તેમણે હીરજીભાઈની મારી માંગતા કહ્યું: "હીરજીભાઈ, બધું ખમવા તૈયાર છું. જેલ કહો તો જેલ ને ગોળી કહો તો ગોળી, પણ પોલીસની લાડીથી કાપર છું. ઇલાત મ કરો."

હી: "બસ એક લાકડીથી ડરી ગયા ? તમે કોણ ? વીરજીભાઈ, તમારું બહાદુર કુટુંબ કોણ ? એ બધું જૂલી જાઓ છો ?"

વી: "ઇ બધું હાથું...પણ મારાથી લાકડી ખમવાતી નથી. આધી તો ખમવાતી નથી. તે દિ ઘોળી તળાવ પર સ્વયંસેવકો પર પોલીસની લાકડી પડતી. જેલ. હું અંગે હાથ દબને હોડે એસી ગયેલો-ચાઇ પડેલો. મારા કુટુંબે તરવારના ધા ખમ્યા છે, મોત સામે બાંધે બીડી છે, હું જે તૈયાર છું પણ લાકડી ખમવા નહિ."

હી: ત્યારે તમારી પ્રજા પણ એમજને ?

વી: ઈ તમે દીક બોલ્યા. મારી ખમીતો ખંગ હું એમાં વાળી દહય. મારા સુનીઆને એ માટે તૈયાર કરવાનોજ. તમે આવ્યા ત્યારે, હું વિચાર કરતો હતો.

હી: "એટલું તો એટલું. હમણાંજ મોકલો છો ? મારી સાથે ?"

હી: (અચકાતાં) "હમણાં તો નહિ. પણ..."

હી: "કંઈ કારણ ?"

વી: "હીરજીભાઈ મને વધુ ન લજવાવું કારણ જાણું. હાલ રહેવા ઘોડા બિચ્છમાં એક દિવસ હું પોતેજ સુનીઆની આંગળી ઝાંલી દેશતી બીજી લડાઇ વખતે તમારી પાસે આવી તમને સોંપી જમશ..."

હીરજીભાઈ, પાછા વળ્યા. બીજું શું થાય ?

(૫) વાનર સેના !

વીરજીભાઈ પોતાનો અસલ મનસુબો પકડી કરી રખડતાં રખડતાં, રાતે આઠ વાગે ઘેર આવ્યા.

ઘેર મોટું તાળું હતું.

"પાડોશમાં ક્યાંક સુનીઆની" આંગળી દરો ને સુનીઆ આટલામાં રખડતો દરો એમનારી એમણે તાળું ખોલી ઘરમાં જઈ દિવસ કર્યો. ઘરમાં નહોતી રસોઈ તૈયાર નહોતા વાંસજી-ઉટકેલાં. સવારનાં લુગડાં પણ બીનાં એમ ને એમ પડ્યાં હતો.

વીરજીભાઈ મુંઝાણા. "ક્યાં ગઈ દરો ? આમ કેમ ? સવારના લાગણથી જોડે તો નથી લાગ્યું ને ?" પાડોશમાં તમાસ કરી પણ કર્યો પતો ન મળ્યો. સ્ટેડીઓના ઉપર ઉપર તોડી આવ્યાં તોય પતો ન મળ્યો. રાતના દશ વાગ્યા. ૧૧ વાગ્યા. ૧૨ વાગ્યા. બૂખ્યે પેટે પોલીસને ખબર આપવા, તેઓશ્રી પોલીસ યાજ્ઞ તરફ સીધાવ્યા. પોલીસે તેમના ચરીરપરનાં ખાદીનાં કપડાં જોઈ રોકડું પર આવ્યું: "લાકડી છોકરાં જોવાયાં છે તે જાઓ, કહો તમારા માંધીને શોધી આપે. સરકાર

સામે હુમ્મનાવટની નિશાની દાખલ આવી પહેરીને સરકારી મદદ માંગવા આવતાં શરમ નથી આવતી ? ”

વીરજીભાઈ ખસીયાણા પડી ઘેર આવ્યા. ઉંઘ્યા વગર આખી રાત કાઢી, સવાર પડી. આઠ વાગ્યા. હોટલમાં જરા ચાલ પીવા ગયા.

“ જાપામાં બહેર ખચર આપવી કે શું કરવું ? તપાસ તે કેમ કરવી ? ”

જરાક જેટલું મોટું લાઈ કંઈ પણ નિશ્ચય કર્યા વગર પાછા ઘેર આવ્યા.

ઘેર આવીને જુલે છે તો યુનાઆની બા માથે હાથ દબને ઘરમાં બેઠેલી. એના લુગડાં પર અનેક લોહીના લાલ ડાઘા હતા.

વીરજીભાઈને કશું ન મુઝ્યું. “ ચુસ્તો કરવો કે દયા ખાવી ? ” તેમણે પૂછ્યું અને યુનીઆની બાએ વીતક કહ્યું.

વીરાબહેન તમે જમીને ગયા પછી યુનીઆ નિશાળે ગયો. નિશાળમાં જોડરાઓ પીટયા પીકેટીંગ કરતા હશે તે નિશાળ બંધ કરાવી ને એ બધી વાનરસેના વંદેમાતરમ ગાતી ગાતી ને ગાંધીજીની જે બોલાવતી બોલાવતી બાજરમાં નીકળી. તમારો યુનીઆ આગેવાન થયેલો. પોલીસે લાડી ચલાવી ને મારા યુનીઆને બહુ માર પડ્યો. એના કોઈ દોસ્તાઓએ મને દોડતા આવી ખચર દીધા. મારો તો થવ નીકળી ગયો. હું તો ઉભે પડે દોડી. મારા એકના એક દોડરાને માર પડે ને હું ઘેર બેસી રહું તો તો દિટકારજ ને. મારે તરત દોડી લોકો ભાગતા હતા પણ મેં પોલીસો અને જોડરાઓ વચ્ચે જઈ લાડીના માર ઝીલ્યા. ભણે મને મારી નાંખે પંથું મારા યુનીઆને માર ન ખાવા દઉં. આખરે પોલીસ યાદીને પાછો ચાલી ગયો. મારો યુનીઆ બેલાંબી થઈ ગયેલો ને કોઈ બે કોઈસવાળા

તેને ને મને હોસ્પીટલમાં લઈ ગયા. મનેય પાટા બાંધવા કહ્યું પણ મેં કહ્યું ‘ મારું તો ગમે તે થાઓ, મારા યુનીઆને પહેલો ભાનમાં આણો. પછી વાત. ’ આખી રાત યુનીઆને જે ભાન રહ્યો. મુંઠ માર પડ્યો છે. સવારે જરા ભાનમાં આવ્યો એટલે હું તો તમને અહીં ખચર દેવા આવી છું. આ આમ જુઓ...મનેય થોડું ઘણું લોહી નીકળ્યું છે ને સોળ પડ્યા છે. તોય હું હીંમત નથી હારી. આજેજ પોલીસોને માર અહિંસાતું પાણી ખતાવા જઈશ અને ફરી લાડી ખાવા જઈશ. બેઠું છું. ”

વીરજીભાઈ વિચારમાં પડી ગયા. આ વળી કંઈ જાતની બહાદુરી ? ‘ વાંદા, ઉંદરથી બહીનારી મા અને તેના દીકરા, પોલીસની લાડી ખાવા સામી જાતીએ નય ? જરૂર મારા કહેવાથી સુધરી ગઈ લાગે છે. ’

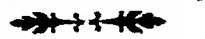
ત્યાં તો વળી પાછી યુનીઆની બા જત પરથી ઉંદરને પડતો બેઠું કુદી, નાહી અને યુનીઆના બાંધાને ગળે વળગી પડી. ‘

“ જુઓ જુઓ...આ-ઉંદર...કાકો, એની મને ફક્ક લાગે છે. ”

વીરજીભાઈએ માથે હાથ દીધો.

“ આ તે બહાદુર બીલાડું કે બહીષ્ણુ બીલાડું ? ”

યુનીઆની બા તે દિવસ બેરાં લશ્કર લઈને પીકેટીંગ કરવા ગયેલી પણ પોલીસ કોઈ દેખાણી નહિ. દિવસ જતાં યુનીઆ અને યુનીઆની બાના જખમ તો ઠીક થઈ ગયા પણ હજી સુધી વીરજીભાઈને પોલીસની લાડીનો ડર ગયો નથી ને હીરા બહેનને વાંદા ઉંદરનો ડર ગયો નથી ! બહીષ્ણુ બીલાડું કોણ ?

ગરબે આવોને

લેખક : રા. મંજુલાલ ર. મજસુદાર,
એમ. એ.; એલએલ. બી.

[હાળ : ' લટકે હાલોજી ']

૧

ધૂધરિયાળો ઝાંપલો
હરિયાળો જૂટી વેલ :
ગરબે આવોને —
ચાચર ચાંકમાં દીવડો :
નવડુર્ગા ખેલે ખેલ :
ગરબે આવોને —

૨

આંચો આસો, આંચાં નોરતાં :
આવી રાદપૂતમની રાત :
ગરબે આવોને —
કેસરિયા તરુ સીમમાં,
જવરા ચંપા - ભાત :
ગરબે આવોને —

૩

સોનેરી ગરબો શિરે ધરી,
ધૂમીશું માઝમ રાત :
ગરબે આવોને —
સરવ સોહામણાં ટોળે મળ્યાં,
સહિયરની મોતાં વાટ :
ગરબે આવોને —

લેખક: રા. ચશવન્ત મ. દેસાઈ.

“ જાઓ ! આપણે એક બીજાને
ચાહીએ : કારણ કે પ્રેમ એ પ્રભુ
છે; અને જે ચાહે છે તે પ્રભુનો પુત્ર છે-
તે પ્રભુને પ્રીતિ છે.” —ગાંધીજી

નામદાર ન્યાયમૂર્તિ શશિકાન્તે જમીને
હાથ ધોતાં પોતાની પત્નીને કહ્યું: “ હું
હમણાં જરા ખાસ કામે બહાર જવાનો છું.”

“ પાછા ક્યારે આવશો ? ”

“ કલાકમાં તો જરૂર ” જેમ તેમ કરી
નામદારે જવાગ આપ્યો. તેમનું આજનું
આખા દિવસનું વર્તન પ્રમિલાને વિચિત્ર
લાગ્યું હતું; પણ તેનું કારણ તે કળી સફી
નહોતી. આજે તેણે નવાજ શશિકાન્ત દેખ્યા
હતા. રાજના ગંભીર હસમુખા મ્હોં ઉપર
આજે વિશાદની વેદના તેણે જોઈ હતી, જે
પંદર વર્ષનાં સહવાસમાં તેણે મ્હોંલાં નહોતી
જોઈ.

સવારનાં ધણાં મ્હોંલાં ઉઠી, દસ વાગ્યા
સુધી પોતાની લાયબ્રેરીમાં તે એકલાજ પડી
રહ્યા હતા; પોતાનાં જૂનાં કાગળીયાં ઉઘલા-
વ્યાં કરતા હતા. એટલે પ્રથમ તો “ કોઈ

છુપું ઝેર.

અગત્યનો જૂનો કેસ હશે ” એમ
પ્રમિલાએ મન વાળ્યું.

હસ વાગે સ્નાન પહેલાં નામદાર ..
ખાનામાં ગયા અને જાણે ભૂતકાળનું
મુંઢર દરથ તેનાં હૈયામાં ઝબકારા કરી
હોય તેમ આનન્દમય પરંતુ સજ્જ
હોતે ટંગાડેલા એક ચિત્ર તરફ પ્રેમી-
હૃદયથી થોડીક વાર નિહાળી રહ્યા.

તેમાં નહોતી કોઈ સ્વર્ગની રસસુ-
તસ્તીર કે જેથી પ્રમિલાના મનમાં
પતિ માટે કોઈ પ્રકારનો સંદેહ નિપજે
તો એક ન્હોનો ગામડીઓ બાળક
જાથમાં મગ્ન ચિત્તે ચોપડી વાંચતે
હતો. પણ એ સાદા જીવનને કળાકાર
કારે પોતાની પીછીથી અજગ ઓપ
હતો.

આથી પ્રમિલા વધારે શું ચવાઈ.
શું હશે ? આજે એમનું મન શિ-
નયી ? ” એ પ્રશ્નનો તોડ તે ન આણ
પતિના બધા સાથીઓને-રનેહીઓને .

જખતી હતી. પણ પેલા ગામડીયાને તેણે જોયો હોય એમ યાદ નહોતું.

ગઢ કાલે સાંજે શશિકાન્ત કેટલાંયો આવ્યા, ત્યારે તેણે તેને અપરિચિત હસતા-ક્ષરવાળો પત્ર આપ્યો હતો. તે ક્ષણ પછી તેનાં પતિના ભાવમાં આટલું બધું પરિવર્તન થયું હતું.

રાત્રે નવના ટકોરા થયા, અને ન્યાયમૂર્તિ શશિકાન્તે પોતાના શોકરૂને ગીરગામ તરફ મોટર હાંકવાનો હુકમ કર્યો.

મોટરમાં વાલકેશ્વરથી ગીરગામ પહોંચતા તો શશિકાન્તને મન યુગનાં યુગ વલા. ઘણાં સ્વપ્નાંઓ આપણે બૂકી જાગ્યે છીએ; થોડાંક એક બે દિવસ આપણા હૈયામાં ધબકારા મારી, બૃતકાળનાં અંધારા સાગરમાં પાણીનાં ટીપાંની જેમ ભળી જાય છે; પરંતુ જે સ્વપ્નામાં રસનાં અદ્ભૂત દર્શન થયાં હોય તે તો આપણાં જીવનભરનાં સાથી થઈ, આપણાં હૃદયનાં લોહીનાં પ્રવેક બિન્દુમાં ચીર કાઢી મુધી વસ્યા રહે છે. અરબી મમૂદના તરંગોનાં ગર્જન શશિકાન્તનાં એ સૂતેલાં સ્વપ્નાંને જગાડ્યાં. તેનાં કૂંકરણરસભર્યાં મધુરા ટહુકા તેનાં હૈયામાં પાછા યુજવા લાગ્યા. તે અદ્ભૂત યુજતોનો બહા નગેતમ-નામદારનો પ્રિય મિત્ર-તેમની આંખ આગળ ઝમકવા લાગ્યો.

હા ! નામદાર અત્યારે પોતાના તે પરમ દોરતનેજ મળવા જતા હતા. અને તે 'પણ પચ્ચીસ વર્ષનાં યુગયુગ સમા અંતર પછી એ કેટલું વિચિત્ર ? નરોત્તમ તો એનો દીલગીર દોસ્ત હતો !

ગામડાંનાં હરિયાળાં ખેતરોમાં પોતાના શિક્ષક સાથે ફરનાં ફરનાં, ઝાડની ઝાયા નીચે

શશિકાન્તે તેને ઘણી વેળા પુસ્તકો વાંચતો જોયો હતો.

હાનાં ઝુંપડાં જેવાં ઘર, ધૂળવાળા રસ્તા અને તેનાં ઉપર કોષ્ટક વેળા અધુનિક યુગની બચેશરી કરવામાં તે ગ.મકું પણ પછાત નથીજ તેની ખાતરી આપતી ભાંગી તૂટી દુકાનો. આ બધું મુંબાઈનાં ઘણે અંશે અકુદરતી, ધમાકીઆ જીવનથી અતિ પરિચિત શશિકાન્તને નવિનતાની વિરમયતા પમાડતું શાન્તિ અને ગરીબાઈનાં ત્યાં સાન્નાભ્ય હતો. પણ ફમગાં ધાસથી ગુંથાયલા અને પમરતા પુષ્પોથી ભરેલા ત્યાં તાજ હતા !

પણ એ સુંદર વાતાવરણમાં પેલો પુસ્તકોનો અભ્યાસી બાળક કોણ ?

ટુંકા ગુંથળીઆ વાળ સાથે આંગળીથી, રમત કરતો, તે વાંચતો હતો. ઝાડનાં પાંદડો-માંથી ડોકીયાં કરતાં સૂર્યનાં કિરણ, તેને વધારે સુંદરતા અર્પી રહ્યાં હતાં. પંખીઓ એ પ્રકાશમાં કીલ્કીલાટભર્યાં મધુર નાદ કરી, તેનાં અભ્યાસમાં પ્રેરણા પ્રેરી રહ્યાં હતા.

“ આ કોણુ હશે ? ” શશિ વિચારતો. તેના દેહારપરથી તો તે કોઈ ગામડીયા બોટ જેવો લાગતો પણ ગામડાંનાં છોકરાંઓ કંઈ આવા મોટાં ચોપડાં વાંચતા હશે ?

“ માસ્તર, ગામડાંનાં છોકરાં કંઈ આવાં ચોપડાં વાંચે ખરાં ? ” તેણે કુતૂહલતાથી પોતાના શિક્ષકને પૂછ્યું.

“ ઘણું ખરું તો નહિજ. ” તેને જવાબ મળ્યો. માસ્તર જરાક અચકાયા અને વિચાર કરી આગળ બોલ્યા, “ પણ કોષ્ટક હોંશિયાર હોય તો વાંચે પણ ખરા. ”

બાળક શશિનો એ શ્રગ હતો કે કવિઓ ઘણા હોશિયાર હોય છે. એટલે તેણે કહ્યું, “ ત્યારે એ કદાચ કવિ હશે. હું તેને પૂછું ? ”

“ ના-ના. તે તમારે માટે દીક ન કહેવાય. ”

“ કેમ ? ”

“ તમારા લાઇબ્રેરી તો આપણા બંને પર ખીજાય. ”

“ પણ મારે એ જાણવું જ છે. હું તો એને ખૂબ મારી પૂછવાનો જ. ”

“ ના ના. એ તો ઘણું અધિકૃત કહેવાય. ”

પણ શશિકાન્ત તો પેલા વિચિત્ર બાળક સાથે વાર્તાલાપ કરવા, તેની સાથે મૈત્રી સ્થાપવા ઘણો ઉત્સુક હતો. કારણ કે તેને આ અસાધારણ ગામડીયા બાલક પ્રત્યે માન હિમ્મતું હતું. તેમાં વળી ‘માસ્તરે’ ના કહી એટલે. એની બાકિશ ઉત્કંઠા વધારે તીવ્ર બની. માસ્તરની આરાતે ન ગણતાં, તેણે ખુબ મારી, “ એ...એ. તું શું વાંચે છે ? ”

અને પેલા છોકરાએ કુદરતી તેજથી જવાબ દેખાતી આંખે તેની સામે જોયું, “ આ તો Introduction to Astronomy છે. ”

“ અહીંયા તું આ કેવી વિચિત્ર ચોપડી વાંચે છે ? ” શશિકાન્તનું આ ગામડીયા પ્રત્યેનું માન ઘણું વધ્યું.

“ કેમ વિચિત્ર ? ” પેલા ગ્રામ્ય બાળક પણ સંસ્કારી જણાતો હતો. “ હું તો એને વિચિત્ર નથી ગણતો. શું તમે એવી ચોપડી નથી વાંચી ? તમે તો મોટા શહેરમાં રહો છોને ? ”

શશિકાન્તના હૈયામાં લાગણીઓનો અજાણ વેગ ધસારા મારવા લાગ્યો. માનને જદ્વે તેનો હૈયામાં આ સંસ્કારી વ્યક્તિ પ્રત્યે પ્રેમ ઉભરાવા લાગ્યો. કાંઈ અદૃશ્ય શક્તિ તેને પેલા બાળક તરફ આકર્ષવા લાગી.

“ હા, મેં પણ એવી ચોપડીઓ વાંચી છે. પણ - ” તે કાંઈ બેચેન જતો હતો. પણ તેને લાગ્યું કે એ શબ્દો તેના આ નવા નરેલા મિત્રના હૃદયને ડાંગ દેશે. એટલે તે આગળ બોલતાં અટક્યો. પણ પેલા ચતુર ગામડીયા

એ અણબોલ્યા બોલ સાંભળી ગયો હતો. તે બોલ્યો, “ પણ હું તો દરજ્જો છોકરો છું કેમ ? ”

“ ના-ના. ” શરમતો માર્યો શશિકાન્ત અચકાતાં અચકાતાં જૂઠું બોલ્યો; કારણ કે તેના નવા મિત્રે એના વિચાર બરોબર પારખ્યા હતા. એટલે ખીણું કાંઈ બોલવાનું ન જડતાં, તે બોલ્યો, “ આ પાસેનું ઘર તમારું છે ? ”

“ ના, મારા બાપાનું. ”

“ અને તું આ Astronomyની ચોપડી વાંચે છે ? ”

“ હા, અને કોઈ દિવસ એવો પણ આવશે કે જ્યારે આ દરજ્જો છોકરો ખગોળશાસ્ત્રનો મોટો વિદ્વાન લેખાશે. ” તે ગર્વથી બોલ્યો. એમ વાર્તાલાપનો પ્રવાહ ચાલતો હતો. તેના શબ્દો શબ્દો આ બંને અગ્નિપ્રવાહને મૈત્રીના બંધન બંધાતાં હતાં.

✽

નરોત્તમ દરજ્જો લાગ્યું કે ખીજા પૈસા-દારોનાં સંતાનો જેવા આ શશિકાન્ત નહોતો. તે વિચારમાં પડ્યો. શું ધનવાનના પુત્ર પણ ગરીબ મજુર જીવન ગાળનારાઓ પ્રત્યે પ્રેમ અને મૈત્રીની લાગણી અનુભવી શકે ? જે પુસ્તક તે યોગ્ય વખત ઉપર એકબીજાને વાંચતો હતો, તે તેના નિર્દોષ બાળકના બાળમાં જેમનું તેમ ઉઘાડું પડી રહ્યું હતું. પણ તેમાંનો એક અક્ષર પણ તે નહોતો વાંચતો. ગગનના તારાઓનો પણ તે વિચાર નહોતો કરતો. તે તો શશિકાન્તની નિર્દોષ મૈત્રીભરી આંખોને કદપતામાં નિહાળતો હતો. તે આંખ તેનાં મનમાંથી દૂર નહોતી થઇ શકી. ચોપડી બંધ કરી તે સ્વપ્નાનાં રસ ચાખવા લાગ્યો. અને તેણે સ્વપ્નામાં ચોક્કસ જોયું કે આવા આશ્ચર્યજનક જગતમાં તેની મૈત્રીની અને વિદ્યાની કદપતાઓ ફળીજીત થશે.

“ નરોત્તમ ! ખાવા ચાક તો લાઇ ! ”
તેની માનો શીઠો સાદ સંભળાયો. અને એ
સ્વપ્નું ત્યાજ અટક્યું.

✽

પરંતુ શશિકાન્તના ‘ માસ્તર ’ને આ
ન રૂચ્યું. ક્યાંથી રૂચે ? અહીં આવતાં પહેલાં
શશિકાન્તના પિતાએ તેને ચેતવણી આપી
હતી : “ તમે આપણાં ગામમાં નવા બંગ-
લામાં જાવો. ત્યાં ઘણો વખત રહેવાના છો
એટલે શયિના ઉપર બરોબર દ્રવ્ય રાખજો.
ગામડાની હલકી વસ્તીમાં રખડેલ છોકરાઓ
સાથે એને ખીલકુલ જાળવા ન દેતા. ”

“ હા, સાહેબ ! ”

ખીચારો ગ્રેન્ડુએટ ! માકર્સ અને ટા-
લ્સટોપનાં થોયાં ઉપલાવી સમાનતાની રસ-
ભરી ભાવનાઓ એણે વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં
પોષી હતી. પણ એનાં સત્ય દર્શન મૂડીવા-
દીઓ તેને કરવા દે એમ ન હતું. એટલે
સમાનતાનાં આદર્શોને કોરે મૂકી તે મૂડીવાદી-
નાં વિપ્લવવાદી સંતાનને શિક્ષક બન્યો હતે.
બહારથી ન જણાય પણ મનમાં તો એ
શયિનાં વર્તનનાં વખાણુજ કરતો.

એક દિવસ માસ્તરને શશિએ પૂછ્યું :
“ આપણે એને એકાદ વખત સાથે જમવા
બોલાવીએ. એના પરિચયથી આપણને ઘણું
જાણવાનું મળશે. ”

“ ના ના. ”

“ કેમ ? ”

“ મેં તમને કેટલી વખત કહ્યું. તમારે
યાદ રાખવું જોઈએ કે તમે એક ધનાઢ્ય
વેપારીના પુત્ર છો. અને તમારા પિતા જો
જાણે કે એક દરજ્જા છોકરા સાથે તમે
દોસ્તી બાંધી છે, તો તમને અને મને બંનેને
સખ્ત ઠપકો આપે અને—અને તમારે માટે
બીજો માસ્તર આવે. ”

“ પણ ભાઈને શું તેના તરફ અલગમો
છે ? એમણે કોઈ દિવસ ખગોળશાસ્ત્રની
ચોપડીનું પુકું પણ નહિ જોયું હોય ! ”

“ ચૂપ— ”

“ ચૂપ શું ? તે તો ફક્ત ‘ ટાઇમ્સ ’
માંની ‘ વેપારી ખબરો ’ વાંચી છાપું ફેંકી
દે છે. ”

માસ્તરને લાગ્યું કે પોતાની જેમ તેનો
મિત્ર પણ ક્રાન્તિવાદી છે. પણ તેના મનમાં
ગુચ્ચવણભર્યા પ્રશ્નો તોફાન કરતા હતા. ક્ષિ-
કાન્તમાં તે વિચાર કરવા લાગ્યો. “ આ કેવો
જુલમ ? આપણો કહેવાતો ઉચ્ચ વર્ગ પો-
તાના સંતાનોને હલકી જાતના સાથે લગ્ન
અનિધી તો નજ જોડી શકે. તેનાં ઘણાં
કારણો હશે. પણ શું એ એને પવિત્ર મિત્રતા
સાધવાનો પણ અધિકાર નથી ?

આપણા સમાજશાસ્ત્રીઓએ તો ધર્મ
અને સગવડની ખાતર પ્રજાના ચાર ભાગ
ક્યાં, તેમાંથી અધમતાને પંથે પડેલા હિંદુ
હજારો જાતો બનાવી. પ્રાચીન ધર્મભાવના
તો હવે તદ્દન અદૃશ્ય થઈ ગઈ, અને હવે
આપણા આધુનિક સ્વાર્થીઓએ પૈસાની
તત્વારથી સમાજના એ અકુદરતી ભાગલાં
પાડ્યા. બંનેમાં એવા તો ત્રીણ અને ભય-
કર ભેદ આવ્યો કે ધનિકો અને ગરીબો
નાં સંતાનો-નિર્દોષ બાળકો-એક બીજા સાથે
મૈત્રી પણ ન બાંધી શકે—રમી પણ ન શકે ;
અરે ! વાતચીત પણ કરી ન શકે. એમ
થાય તો ધનિકાની મરેઝિતિ બધીય નાથ
પામે !

છત્તરને મન તો બધાંય સરખાં ! એજ
છત્તરની આપણા ધનિકો જગતને બતા-
વવા મોટા આદંબરથી મંદીરોમાં પૂજા ક-
રાવે તેને સીરા મોતીએ મરાવે અને ઘેર
જઈ તેનાજ બોધવચનો બૂલી જાય. એ
લકિન કે રોંગ ? કેવું છુપું ઝેર ? હિન્દુ

સમાજના નૈતિક અધારણનો તો એ નાશ કરી નાંખશે.” તે આદર્શવાદી યુવાનનાં સ્વ-ધર્માભિમાને તેના હૃદયમાં અપૂર્વ વેદના જગવી.

મોતી દરજાનાં આપદાદાઓ તેજ ધરમાં વર્ષોથી ગામનાં લોકોનાં કપડાં સીવતાં હતાં. પોતાના કુટુંબનો પુરાણો ધંધો એણે આ સામાજિક પરિવર્તનનાં યુગમાં પણ નહોતો ત્યાગ્યો. પોતાનાં ઝોટલા પર બેસી, ખુશાલ ચિત્તે લજન ગાતો, તે હંમેશ કપડાં સીવતાં સીવતાં, પોતાના પુત્રના વિચાર કર્યા કરતો. અને એજ હાલતમાં તેનું હિન્દુ હૃદય સન્તોષ રાખી, પ્રસ્વરનો પાડ માન્યા કરતું. તેને મોટી આર્કાશાઓ નહોતી. પોતે નરોત્તમ માટે લખ્યકીશ્યઓ પણ નહોતા આંખ્યા. તે તો ઈર્ષ્યતો કે તેનો છોકરો પણ મોટો યદ્ય આપદાદાનો ધંધો કર્યા કરે. હિન્દુ ધર્મ પોતાના અનુયાયીઓને યુગયુગથી સંતોષનાજ ઉપ-દેશ આપ્યા કરે છે. ચગદામલા ગરીબો તેમાં આશ્વાસન લે છે. અને તેઓને છુંદવા મારેજ પોતાને જન્મેલા માનતા ધનિકો અને પોથી-માંનાં રીંગણાં ગણી, સદા અસંતોષી રહી, પૈસાના લંચકર ખેલ એટલા કરે છે. !

પરન્તુ મોતીના પુત્રને પરમેશ્વરે દરજાના ધંધા માટે નિર્મ્યો હોય એવાં ચિન્હ જણાતાં નહોતાં. બાળક વયમાં જ તેને વાંચનનો અદ્ભૂત શોખ લાગ્યો. ગામડાંની નિશાળનાં સંસ્કારી, પણ જગતને મન પચાસ રૂપર-ડીનાં પંતુછની મદદથી તે સારાં પુસ્તકો વાંચતાં શીખ્યો હતો. તેમનીજ પ્રેરણાથી તે પાસેનાં શહેરની હાઇસ્કૂલમાં મેટ્રી-કમાં લખતો હતો. અને હવે કોલેજમાં જઈ મશિન અને ખગોળશાસ્ત્રનો ખાસ અભ્યાસ કરવાની ઉત્કંઠા રાખતો હતો. રોજ ચાર માસલ ચાસી નિશાળ જતો, ઘેરે આપને અને તેટલી મદદ કરતો અને નવરાસનાં વખતમાં

મહેતાજીએ આપેલાં નવા જ્ઞાનલખાં ચોપડાં વાંચતો, સમજતો, મગજને ઢિસાડી આશા-ઓથી પોષતો, આવું કાંઈ પણ મોતી દર-જાએ વાંચ્યું નહોતું અને કદાચ વંચાઈ ગયું હોય તો તે સમજવાની તેનામાં શક્તિ નહોતી; તે બુદ્ધિમાન પુત્રનો અબુદ્ધિમાન પિતા હતો ! તેને, નરોત્તમનાં, “ ટપકાં ” જેવું એક ન્જેશીએ કરેલું ભવિષ્ય યાદ રતું: “ તમારો નરોત્તમ તો બણી ગણીને મોટો પ્રોફેસર થવાનો છે. ! ”

ગામડાનાં મહેતાજી એટલે સંસ્કાર, ધર્મ અને વિદ્યાની ઐક્યમતિ, તેનું પ્રોત્સાહન મળ્યું એટલે નરોત્તમને, ગામડીયા દરજાના પ્રભાવશાલી પુત્ર નરોત્તમને શહેરની કોલેજમાં અભ્યાસ માટે મોકલવાનું નક્કી થયું હતું. તે ગામમાંથી કોલેજમાં જનાર નરોત્તમ પ્ર-થમજ હતો.

મોતીનાં નિઆલસ મનને સ્વર્ગ ધણું દૂર ન લાગ્યું.

“ જોની નર, તારે માટે આ નવાં કોટ પાટલુન મેં સીવ્યા છે ” અત્યંત દર્પથી જણે વેસા યપેલા મોતીએ નવાં કપડાં બ-તાવતાં કહ્યું, “ તને એ મુબંકમાં પહે-રવા આલશે. ”

નરોત્તમે તે જોયાં. પણ તેનાં મ્હોપર હાસ્ય ફરકયું નહિ. તે વિચારમાં હતો. મો-તીએ આ જોયું. તે બોલ્યો, “ કેમ આજે શું વિચાર કરે છે ? ”

તંદ્રામાંથી જાગી નરોત્તમે જવાબ આપ્યો, “ હા. મને મહેતાજી કહેતા હતા કે તેણે મુબંકની કોલેજમાં બધી ગોઠવણ કરી છે-પણ પેલા નવા અંગસામાં કાચ રહેતા આ-બ્યું છે ? ”

“ પેસો છોકરો ને એનાં મહેતાજી સાથે ફર્કા કરે છે તે ને ? તે તો મુબંકનાં એક મોટા રીડનો છોકરો છે. લોકો કહે છે કે એ

તો કરોગધિપતિ છે. પણ એનું તારે શું કામ છે ? ”

“ ના-રે. એ તો અમરતુલ ! તે છોકરો આજે મારી સાથે વાત કરવા આવ્યો હતો. ”

“ જોજો, ભા, એની સાથે બહુ ના ગોઠતો. એ તો પૈસાવાળા, આપણે ગમે તેવા પણ ગરીબ. ” પોતાની જાતનાં દુઃખનાં આત્મચાતુર્ય ગરીબ મોતી નરોત્તમને બોધ આપતો બોલ્યો.

ઉપાદેવી તે ગામડાં ઉપર પંદર વખત અજવાળાં પાડી ગઇ. મેટ્રીક પાસ થઇ ગયેલા નરોત્તમની મુંબઇ જવાની તૈયારી થવા લાગી.

“ હું તો કાલે મુંબઇ જઇશ. ”

“ ત્યાં તારે કેટલો વખત રહેવું પડશે ? ”

“ ચાર વરસ. ”

“ પણ તું મને યાદ કરશે ને ? ”

“ હા, જરૂર, પણ આપણાંથી ત્યાં મળી ન શકાય. ” નરોત્તમને તેનાં પિતાની શીખા-મણુ યાદ હતી.

“ કેમ ? ”

“ કેમ શું વળી ? તમે તો પૈસાવાળા અને હું તો દરજનો છોકરો. તમારા પિતા જાણે તો— ”

શશિકાન્તને તેના પિતા યાદ આવ્યા. તેનાં માસ્તરેનાં બોલ પણ તેનાં મનમાં જ દના. તેને નરોત્તમનાં શબ્દોમાં ધણું સત્ય દેખાયું. તે ખિન્ન મને બોલ્યો “ ત્યારે આપણે શું કરીશું. ? ”

“ હમણાં છે તેવીજ દોસ્તી રાખીશું. આપણાં હૃદય એક બીજાને યાદે છે એટલું જ યસ છે. આપણે મોટા થઇ કાંઈ દિવસ મળીશું. ”

બન્ને એક બીજા સાથે જોઇ હસ્યા. નવા ઉત્સાહ સાથે શધિ બોલ્યો:

“ જરૂર આપણી મૈત્રી તો એવી ને રહેશે, ભલે નહિ મળાય તો. મારા માસ્તર પૂજ્ય એમજ કહેતા હતા. ”

“ તેની કાંઈ ચિંતા ના કરતા. એપ-ડાંમાંથી જ્ઞાન મેળવવા કરતાં આપણે અહીં વધારે સુંદર સંસ્કાર કેળવ્યા છે. ખરે ને ? ”

“ હા. માણસ ધણું ભણે, તેમ વધારે લોભી અને અભિમાની થાય છે. પરંતુ આપણે તો ભણુશું એ ખરા અને ખરું જીવન જીવશું એ ખરા. ” મેં એ શશિકાન્તનાં શબ્દોમાં કવિતા રેડી.

“ હા. આકાશમાં તારા ચમકે, તેમ જીવનમાં મૈત્રી ચમકે અને તેને અજવાળે. ”

“ ત્યારે તેમાંજ તું તારાઓનો અભ્યાસ કરવાનો છે. ”

“ તે તો પ્રભુ જાણે. પણ મારા ગામનાં માસ્તર કહેતા હતા કે, હું જરૂર નામ કાઢીશ. ” તે ગર્વથી હસ્યો.

મૈત્રીને અર્પક રાખવાનો હૃદયનો કરાર કરી બન્ને છૂટા પડ્યા. ત્યારે તેમની આંખોમાં આંસુ ઉભરાતાં હતાં. જાણે નિઃસ્વાય મૈત્રીનો પ્રવાહ. !

નરોત્તમે ચાર વર્ષ મુંબઇમાં શીખી, અગોળશાસ્ત્રમાં ‘ બી. એસસી. ’ ની ડીગ્રી લીધી. તેને મારી સ્કોલરશીપ મળવાથી તે જર્મની જવાનો હતો.

ચાર વર્ષમાં એ મિત્રો કાંઈ વેળા મળ્યા નહોતા. છાપામાં વાંચવાથી શશિકાન્તને ખબર થઇ કે નરોત્તમ જવાનો છે. તે બે જણાની મુલાકાત થાય એ તો અથકય ‘ હતું. કારણ કે બીજી બધી બાબતોમાં તેનાં સંસ્કાર માટે એદરકાર પિતા તેને ઉચ્ચ સમાજની મહાર નીકળવા નહોતા દેતા અને નરોત્તમ ગમે તેવા વિદ્યાન પણ દરજનો છોકરો અને વળી ગરીબ. શશિકાન્તનાં પિતાને મન એ અસ્પર્શ્ય હતો.

પણ બે મિત્રો એક બીજા પર કાગળ લખતા. અને કાગળથીજ તેમણે એક બી-જાની વિદાય લીધી. કેવી પરિત્ર: વિદાય ?

— ઘણાં વર્ષો વહી ગયાં.

શશિકાન્તના પિતા તેને ઉંચા સમાજમાં મૂકી મૃત્યુ પામ્યા હતા અને તે હવે ન્યાયાધીશ બન્યો હતો. તેની પાસે બહું હતું. ધન વૈભવ, કીર્તિ, વિદ્યાસ. પણ એ બધામાં તેનું રસભર્યું સ્વપ્ન નહોતું.

તેની આંખ દરેક સ્ટીમરમાં પરદેશથી આવતા મુસાફરોનાં નામ વાંચ્યા કરતી.

✽

નામદાર ન્યાયમૂર્તિ શશિકાન્તની મોટર ગીરગામમાં એક ઘર આગળ નવ ને દસ મીનીટે થોભી. અને જાણે ઉંઘમાંથી ઉઠ્યા હોય તેમ ઉપર ચીંગે માગતી એક ઓરડી આગળ જઈ નામદારે બારણું ટોક્યું.

બારણું ખૂલ્યું.

ટેબલ ઉપર ચોપડાં અવ્યવસ્થિત રીતે પડ્યાં હતાં. એક બે દિવસ ઉપર કોઇ દર દેશાવરથી આવ્યું છે એમ બતાવતી અડધી ઉંઘાઘી, અડધી બંધ પેટીઓ જમીન પર પડી હતી. એ અવ્યવસ્થાનાં ગ્રાન્થમાં તેનો રાજ્ય બારણા આગળ આશ્ચર્યચકિત સ્થિતિમાં ઉભો હતો.

એક બીજાને જોઇ, બન્ને દીગ્મૂઠ જેવા ઉભા રહ્યા. લાગણીનાં અપૂર્વ આવેશને લીધે તેમને કાંઈ બોલવાનું સૂઝ્યું નહિ. એટલે હિસ્ટીરીઆમાં કોઇ સ્ત્રી હશે તેમ તેઓની આંખ ગાંઠા માણસની જેમ આંસુથી ઉભરાતી હસવા લાગી.

તે આંસુનાં ઝાંખા પડદામાંથી શશિકાન્તે જોયું. ત્યાં જર્મનીના ખગોળવિદ્યાનો પ્રખ્યાત વિદ્વાન નરોત્તમ એમ. ટેલર ઉભો હતો; પણ નામદારને મન તો એ ગામડાનો મધુર બાળક હતો

જર્મનીનાં લાંબા-સહવાસથી ન બોળાયેલો એટલી હદ સુધી નરોત્તમ પક્ષટાંઈ ગયે હતા.

તે નામદારને ઓળખી શક્યો. “ તમે કેમ આવ્યા ? મેં તમને લખ્યું હતું ને કે હાલે તમારે બંગલોનું મંજૂર આવનાર હતો. હર્ષપૂર્ણ વદને તે બોલ્યો.

એજ અવાજ; એજ નરોત્તમ, જેને મળવા પચ્ચીસ વર્ષથી શશિકાન્ત તલસતો હતો

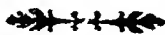
બન્ને બેટયા, હાથમાં હાથ ઝાલી ગાંઠાન જેમ ધરડા પણ બાળક જેવા, મિત્રો બારણા આગળજ ઉભા. છુટા પડ્યા. આંખમાં આનન્દનાં આંસુ સાથે મૈત્રીની સ્નેહ કરતી આંખે એક બીજા સામે જોઇ રહ્યા.

તેમણે ઘણી વાત કરી. ભૂતકાળની નહિ તેની તો કાંઈ જરૂર નહોતી. ભૂતનાં અંધારાને બૂકી, તેઓ વર્તમાનની ન્યોતિમાં ઉક્ષાસતા હતા.

દસ વાગ્યા. જવાની તૈયારી કરતો શશિકાન્તે, “ પણ હાલે તું જરૂર આવજો મારું મન રહ્યું નહિ એટલે હું આજેજ તને મળવા દોડી આવ્યો. પ્રમિત્તા તને જોઈ ઘણું ખુશ થશે. ”

“ હા ! એક વાત યાદ આવી ” જત જતાં તે બોલ્યો “ કાલથી તારી આ ઓરડીને મારા બંગલામાંજ આજીવવાની છે. આપણે હવે તો સમાનતાનાં સામ્રાજ્ય સ્થાપીશું. ”

અને બન્ને ચિર મિત્રો છુટા પડ્યા. નાના. મિત્રો તે વળી છુટા પડતાં હશે ? અનંત મૈત્રીને વળી કાળ અને સમયનાં અંધન કેવાં ?

દમ મહીનાનો થયો ત્યારે જશુ માદો પડ્યો અને એ કુમળો બાગક જીવ્યો તે તેની ઘાટણ રાધાની કાળજીને આભારી હતું નહિ તો મરોળે પ્રકટાવેલો રસિકના કુળનો દીવો એમનો એમ આલવાઈ જતો મરોળ તો માદગી વખતે તદ્દન બેદરકાર હતી તેને શુ કરવું તે આવડતું નહોતું તે લણેની હતી, પણ તેના લજ્જતરમા “કોકરો કેમ ઉઠેરવા” તે વિષય ઉપર એક પાતુ પણ તે શીખી નહોતી ગરીમ, અલણ અને અ મરકારી ગધાએ કાળજી અને વહાવથી જશુને બચાવ્યો રાધામા લજ્જતર કરતાયે એક મહાન વસ્તુ હતી બાગકને શાની બીક હોય છે અને બાગક શાયા રોજે છે એ તે જાણતી હતી અને તેથીજ જશુ સરોજને બદલે રાધા તરફ આકર્ષાયો

મરોળ જશુને દરરોજ રમાડતી પણ તેને ટેબલ ખુરશી વિગેરેથી ભરેલા દિવાન ખાના કરતા બાગમા કે નોકરોની ઓરડીમા વધારે ગમતું ટેબલના ખુણા અથડાના વાગે, ગરીયામા પગ ભરાયાથી પડાય, જરા આ ગળ જતા મોટી ખુરશીના વાકાચુકા પાયા ન દેખાયાથી પગ છોનાય અને એ બુદ્ધિ યસ પાડી રહ્યું આવે ત્યારે આપ્તમન આ પવાને બદલે સરોજ વટે તેના કરતા રાધાની માયાળુ મોમત તેને વધારે ગમી

જશુ ચાર વર્ષનો થયે ત્યારે તેને ગમે તેવી બાળીશ વાતોને બદલે સરોજ તેની પામે એક મોગી ચોપડીમાથી વાચતી તેના ઉપર મોગા મોનેરી અક્ષરે “જીવનચરિત્રો” લખેલું હતું એક જણે ચોપડીઓ લખી નાંખેલું હતો ત્યારથી તે લખતો અને ડોમો થયો ત્યાં સુધી લખ્યાજ ક્યું એવી વાતો તેમા આવતી

‘તું પણ ચોપડીઓ લખશે ને ?’

સરોજ તેને વાચી રહ્યા પછી પૂછતી ત્યારે કા તો તે ઉઘી ગયેનો હોય, અથવા તો મમ બ્યા વિના ડોકું ધુણાવતો હોય

[૩]

જશુ ૭ વર્ષનો થયો

રાધાનો વર મુચાર હતો કાંઈ કાંઈ વાર રાધા તેને માટે લાકડાના સુદર રંગે રંગેના રમકડા લાવતી તેનો વર વાપરતો હતો તેથીજ એક નાની હથેડી, કરવત, ફરસી વિ રાધાએ તેને લાવી આપ્યા હતા

એ તથા બીજો મધો “ખનનો” સરોજથી અનુણ્યો હતો જે મોટા લોકોના જીવનચરિત્રો જશુ માલગતો હતો તેમાના એકે પામે આવા સુદર રમકડા કે હથિયાર નહોતા એ બધા તો ખુસ્તકો લખી જાણતા કે કાંઈ ન સમજાય એવું શોધી કઢાડતા એક જણે નવો તારો શોધ્યો હતો

“પણ બા ! એમા નવાઈ જેવું તેણે શું કયું ? હું પણ આ બધા તારા શોધી કઢાડું તો હું પણ મોટો થાઉં ?” તેણે નિર્દોષતાથી પૂછ્યું ત્યારે સરોજે તેને મનમા મૂર્ખ ગણ્યો

“પણ એ મધો તો જાણીતા છે તેણે નવો તારો શોધ્યો, કાંઈએ પડના જોયેનો નહોતો તેણે, સમજ્યો ?” જશુ ડોકું ધુણાવતો, પણ તે જરાયે સમજ્યો નહોતો

પણ જશુના મનથી તો એ તારા શોધનાર કરતા રાધાનો વર વધારે મહાન હતો તે કેવા સુદર રમકડા બનાવતો હતો ?

એક દિવસ સરોજના છુપાવેલો જશુનો ખનનો પકડાઈ ગયો એક દિવસ બપોરે જશુ રાધાની માથે ઓરડીમા તેની દીંગની-ઓને જતા કમવવા માટે ગાડું બનાવતો હતો તેટલામા સરોજ ત્યાં આવી ગાડું અને હથિયાર મધુ જતે થયું

“ આ કોણે બનાવ્યું ? ” તેણે સખ્તા-
ધથી પૂછ્યું.

“ આમ, જગુભાઈનીજ બનવલા. ચાંગલા
બનવલા...” તેણે સરોજની કોધિત મુખમુદ્રા
જોઈ વચ્ચેજ અટકાવ્યું. જગુ વધારે ચળ-
રાક હતો. સરોજ રાધાને કંપકો આપતી હતી
તેટલામાં તે ત્યાંથી સટકી ગયો અને હાંધવાનો
કોળ કરી પથારીમાં પડ્યો.

રાતે રસિક આવ્યો ત્યારે સરોજે તેને
પેલું અધુરું ગાડું બતાવ્યું.

“ ભુઓ, આ તમારો દીકરો કેવા ધંધા
કરે છે તે. ” સરોજના સંસ્કારી શબ્દો નીકળ્યા.
રસિકને શબ્દો અસ્વાભાવિક લાગ્યા. પણ
સરોજને તે નાખુશ કરવા ઇચ્છતો નહોતો.

“ હોય, હજી એ નાનો છે. ” તેણે કહ્યું.
“ કેવું સરસ ગાડું બનાવ્યું છે. એના પ્રમા-
ણમાં સાઈ છે. મન દઈ કરે તો વધારે સાઈ
થાય. ”

“ પણ આવા નજીવા ગાડામાં મન શું
છે ? તેનામાં એવા જોડા સંસ્કારજ ન
જોઈએ. ” સરોજનો મુદ્રાત્રેષ આગળ આવ્યો.

“ ત્યારે શું એ અત્યારમાં પુસ્તકો લ-
ખવા મડિ ? આલ એમ હોય તો કાલથી
એને ટેબલ ખુરશી પર બેસાડી લખાવવા
માંડું. ” તેણે ચીદાઈને કહ્યું.

સરોજ કંઈ પણ બોલી શકી નહિ. તેણે
કાકેકે વિચાર કરી જોયો તેનાં પરિણામે
તે જગુની પાછળ વધારે વખત ગાળવા
લાગી. તેની પાસે વધારે વખત વાંચતી.
તેના ઓરડાની દબે થોડે દલાડે જડતી લેવાતી.

[૪]

સરોજને કોઈ કોઈ વખત લાગતું કે
તેણે વાંચેલું જગુ હજી સમજી નથી શકતો.
તે હજી બાળક હતો. તેનું કુમળું મગજ
હજી પુસ્તકો કરતાં રમકડાં તરફ વધારે

આકર્ષાતું. તે તેને ગંભીર કરવા મથતી, તો
તે તોફાન કરતો. સરોજને પોતાનું બાળપણ
યાદ આવ્યું. નાનાં નાનાં વાસણો અને સઘડી
લઈ તે રાંધનારી. બની હતી. તે અને બીજી
વાર કચકડાતો “ બાબો ” લઈ તેનાં કપડાં
શીવવા દરજીનું કામ ક્યું હતું તે. હવે તેને
યાદ આવ્યું.

જગુ ધણીવાર રાધા પાસે બેસી તેની
વાતો સાંભળતો. તેના વરની ધૃતિની વાતો
સાંભળવી તેને બહુ ગમતી. પણ સરોજ
પાસે તો હંમેશાં તેના પૂર્વજોનાં જ વૃત્તિ
સાંભળવાનાં મળતાં.

“ મારા દાદા હતા ને...” સરોજ હંમેશાં
કહેતી. અને પોતાના પૂર્વજો કેવા સુંદર
પુસ્તકો લખેલાં, અને કેવા મહાપુરુષ થઈ
ગયા તેજ કહેતી. પણ હજી જગુને મને
શેક્સ્પીયર કે સરોજના દાદા કરતાં રાધાનો
વર વધારે મહાન લાગતો. શેક્સ્પીયર કંઈ
રમકડાં બનાવતો ન હતો.

જગુ મનમાં બળ્યા કરતો. આટલી વયે
તેને આ જીવન પર કંટાળો આવ્યો હતો.
તે મદિ પડ્યો. દરરોજ દાદાજીની અને
મહાપુરુષોની નિર્જીવ વાતોનો ભાર તેના કુમળા
મગજ માટે ધણો હતો. તેને કોઈ કોઈ વાર
લાગતું કે તે શેક્સ્પીયર પેઠે પુસ્તકો
નથી લખતો તેથી સરોજ નાખુશ થતી હશે.
પણ તેણે બનાવેલા ગાડાં માટે તો તેને જરાયે
શાઆશી મળી નહોતી, છતાંયે તેને સુધાર
બનવું સૌથી વધારે ગમતું. અને તે દિવાન-
ખાનામાં કપાટમાં ગોડવેલી ચોપડીઓને
હૃદયથી ધિક્કારતો. તેને જોઈ તેને ત્યાંથી
નાસી જવાનું મન થતું હતું.

કાકેરે કહ્યું. “ એને બહુ વિચાર ન
કરવા દે. અને અને તેમ વધારે ખુલ્લી
દવામાં ફરવા દો. તેનું ચિત્ત રમતમાં પરાવાય
તો વધારે સાઈ. ”

એટલે પુસ્તકો ઉઠ્યાં મુકાયાં.

રસિકને હવે જશુ માટે શીકર થવા લાગી. તેને જીવનચરિત્રોમાં મનનતી ખબર નહોતી. બ્યારે તેને ખબર પડી ત્યારે તેને જશુના મનની સ્થિતિનો ખ્યાલ આવ્યો. તેને પોતાને એ પુસ્તકો પર તિરસ્કાર છૂટો. તો તેના પુત્રને અને તે પણ આ વયે કેમ ન છૂટે ?

[૫]

જશુ બામમાં રમતો હતો. આજે રવિવાર હોવાથી રસિક ઘરમાં હતો તે ફરતો ફરતો જશુ બેઠો હતો ત્યાં આવ્યો.

“ કેમ, જશુ દીકરા ? કેમ છે ? ” તેણે વ્હાલથી પૂછ્યું. “ આમ કેમ બેસી રહ્યો છે ? કંઈ રમતે. બહુ વિચાર નહિ કરીયે હો ! ”

“ સું કયું ? ” કહી જશુ રડી પડ્યો.

“ જો એમ રડ નહિ. ” તેણે એક બચી કરી તેને મનાવ્યો. “ હું તને એક નવી રમત બતાવું. પેલું તારું અધુરું ગાડું છે ને તે પુરું કરે. તેને માટે હું ચાર પૈસા કાઢે લાવી આપીશ. ”

જશુ ખુશ થયો પણ એકદમ તેને વિચાર આવ્યો,

“ પણ મારી હથોડી, ફરમી બધું તો બા લઈ ગઈ છે. તેના વગર હું સું કયું ? ”

“ એ બધાં તને પાછાં અપાતીશ. ”

ત્યાર પછી ચાર પાંચ દિવસમાં ગાડું તૈયાર થયું. જશુની બે આંગળીએ પાટા બંધાયેલા હતા. પણ ગાડું કેવું સરસ બન્યું હતું ? ટાઇપરાઈટરની રીખનાં ચક્કરનાં ચાર પૈસાં સિવાય આખું ગાડું લાકડાનું હતું, અને જશુએ હાથેજ બનાવ્યું હતું.

સરોજ આમાંનું કંઈ પણ નળી શકી નહીં,

એ ચાર પાંચ દિવસ જશુનો હર્ષ માયો નહિ. તેની વ્યાઘ્રજાત અને વિપાદ જતાં રહ્યાં. અને ગાડું બનાવવાના વ્યવસાયમાં રસિક સિવાય આખાં જગતને તે જુદી ગયો. અને એ પાંચ દિવસમાં તેનો રોગ પણ ગયો, તેના મુખ પર લાક્ષી આવી. તે પાંચ દિવસ સ્વર્ગમાં વિહર્યો હતો.

આજે સરોજનું માથું દુઃખનું હતું, અને સરોજમાં સહનશક્તિ ઓછી હોવાને લીધે દુઃખનું માથું તે સહન ન જ કરી શકતી. જશુ એ જાણતો હતો. એટલે રસિકને આવવાનો વખત થયો ત્યાં સુધી તેણે ગાડું સંતાડી રાખ્યું. સરોજ પણ રસિકના આવવાની વાટ જોતી હતી.

એટલામાં વાડીમાંથી આવતો ગાડાનો અવાજ તેને કાતે પડ્યો. જશુએ ગાડું બહાર કાઢ્યું હતું, અને વાડીના કાંકરીવાળા રસ્તા પર ફેરવતો હતો. ગાડાના પૈડાનો અવાજ સરોજથી ન અમાયો. તેણે બેઠાં બેઠાં દાંત પીસ્યા.

કચડ...કચડ...કચડ...કચડ...ગાડું તો બોલ્યેજ નહતું હતું. સરોજે બારીમાંથી જોયું. તેનો દબાવેલો મીઠાસ હાથથી ગયો.

તેનાં કુળનો દીપક ગાડાંથી રમતો હતો. તે હોઠ પર હોઠ ચઢાવી બહાર આવી.

“ જશુ ! અહીં આવ. ” તેણે ખુબ મારી. જશુ ગાડું લઈ દોડતો દોડતો ત્યાં આવ્યો. તેના દરખ માતો ન હોતો.

“ આ કેણે બનાવ્યું ? તે ? ”

“ હા. ” તેણે અર્થથી ડોડું ધુણાવ્યું.

“ સુરખા ! ગયેલા !...” કરી તેણે એક બે ત્રણ ચાર તમાચા ચોદી કાઢ્યા. અને ગાડું હાથમાં લઈ પાસેના ટુવારામાં ફેંકી દીધું. જશુના અભિલાષ ઉડી ગયા. તે રડ્યો નહિ. તેને બહુ વાગ્યું હતું. તે દોડ્યો. અને

જારામાં ગાડાંની પાછળ પડતું મૂક્યું. તેની
ગાનો નમુનો; તેનું કાવ્ય-તેની માએ ફેંકી
ધુ હતું.

કુવારો હોડા હતો. સરોજે છુમ પાડી,
હાકરે આવ્યા, અને તેને બહાર કાઢ્યો. તે
ભાન હતો.

અને તેજ પજે રસિક આવ્યો.

“ કેમ શું થયું ? ” તેણે આતુરતાથી
પૂછ્યું.

સરોજે ધીમે ધીમે બધું કહ્યું. તેનું માયું
ખૂનું હતું તે તે બૂલી ગઇ. રોજનો શાંત
સિક આવ્યો દૃઢ થયો હતો. તેણે સરોજને
મુખ કહ્યું. સરોજ રડી.

“ તને ખબર છે ? આપણો એકનો એક
પ્રિયરો આજે જતો. અને તે રોને લીધે ?
તારી જીવન-તારી બેપરવાઇને લીધે. છોકરાને
જીવણી એમ ન અપાય. મેટ્રીકમાં ભાગે પાસ
રહ્યો. પણ જીવનની પરિક્ષામાં તો તું
પાસાયક કરી.

સર ! હું બધું જાણતો આવ્યો છું. તારે
આટલા છોકરાને પડિત બનાવવો હતો.
છોકરાનો આત્મા અત્યારે પડિત બનવા ના
પાડતો હતો. તેને આજે મોટામાં મોટાં
પુસ્તકાલયો કરતાં બેચાર મુંદર રમકડાંની
વધારે કિંમત છે. રમકડાં તેના આત્મા છે.
અને તે આત્માને તું શું કહ્યું ? સર ! તું
માતા થવાને લાયક નથી. ”

રસિકની દયાયેથી લાગણી આમ દલવાઇ.
સરોજને પોતાની કેળવણી એજે ગયેલી લાગી.
તેના આત્મા હવે જયુ તરફ ખેંચાવા લાગ્યો.

[૬]

બદલાયેલી સરોજ જયુની ખરા હૃદયથી
માવજત કરતી હતી.

પહેલાં તો ડાક્ટરે આશા આપી. પછી
રસિકને જતાં જતાં તેણે ચેતવ્યો અને કહ્યું,
“ કેસ ગંભીર છે. ”

ધીમે ધીમે જયુની આંખ ઓરડામાં
ફરવા લાગી. રસિકને જોઇ તે જરા હસ્યો.
અને બોલ્યો:

“ ભાઇ ! ” રસિકને તે ભાઇ કહેતો હતો,
રસિકે તેને માથે હાથ ફેરવ્યો અને તેનું ક-
પાળ ચુમ્યું.

“ કેમ, બેટા ? હવે કેમ છે ? ”

“ સારું છે. ” તેણે પાછી ચારે તરફ
નજર ફેરવી. તેના મુખપર એકએક હાઈ
છવાયો. તેનું ગાડું તેની સામેજ ખીટીપર
લટકતું હતું. સરોજે તે ત્યાં મુકાવ્યું હતું.

“ ભાઇ ! એ કેમ લાગ્યું ? માયું
ગાડું. ” તે ઉડવા ગયો. રસિકે તેને વાર્યો.

“ તારું જ છે હોં. એ કેમ નહિ લાઇ
જાય. તું સારો થશે ત્યારે આપણે વાડીમાં
ફેરવીશું. હમણાં સુધી રહે. તું જલદી જલદી
સારો થઇ જા હોં. ” જયુએ એક દષ્ટિ
સરોજ તરફ ફેંકી.

અને પોતાના પ્રિય એ ગાડાંને ફેરવવાની
હૅંસમાં જયુ જલદી સારો થયો.

રસિકને લાગ્યું કે આખરે માતાએ આજ-
કનો આત્મા ઓળખ્યો.

શરદના રાસ

(રાસ)

શરદની રાતડી સોહાગણી, માહેલડી !
ચાંદલિયો નયુ' અમૃત ભરે :
તારલિયા બ્યોમ માંડી ટમકે, સાહેલડી !
અવનિને ચોટ તેજધારા મરે . —શરદની

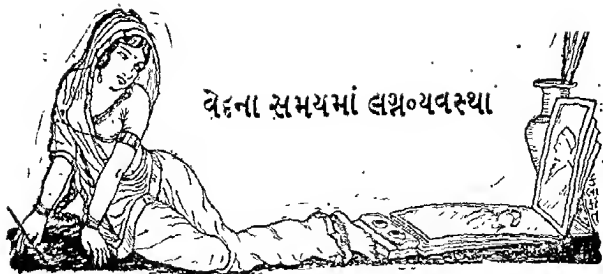
નિર્મળ મરવરિયાં છલકે, માહેલડી !
દહેરીએ દહેરીએ સંગીત ભરે :
ગ્રેમધેલી પોયણી પલકે, માહેલડી !
પાંખડીએ પાંખડીએ નેહ નીતરે —શરદની.

વાંસલડી ફર ફર વાગે, માહેલડી !
જગમાં વિરાટ આજ રમણે રુદ્ધો :
અદ્ભુત ઉર્મિઓ ઉર ભગે, માહેલડી !
ગેથી અનહદ નાદ કાને પડ્યો —શરદની

પૃથ્વીને પાટ રામ માંડ્યા, માહેલડી !
મીઠી હલકથી, હેયાં ખીલે :
મનનાં તે છાંટણું છાંટ્યા, માહેલડી !
રમખાળ અંતરિમાં અમૃત ઝીલે . —શરદની.

રેવોના રેવયાન થંભ્યાં, સાહેલડી !
જાંઝર લજ્જારની જડીઓ પટે :
મરવાં રમગીતડાં આરબ્યા, સાહેલડી !
અવનિ ભેટીને મૂર ઉઘે રુદે —શરદની

—નાનાલાલ દલપતરામ પટેલ

વેદના સમયમાં લગ્નવ્યવસ્થા

લેખક: સૌ સરોજિની મહેતા, એમ. એ.

આપણા દેશમાં એવી એક માન્યતા પ્રચલિત છે કે વેદનો સમય એ એક સુવર્ણ-યુગ હતો અને એ સમયમાં સમાજની વ્યવસ્થા અતિ ઉત્તમ પ્રકારની-કાંઈ પણ ખામી વગરની હતી. આ માન્યતા ઘણે અંશે બુલ-ભરેલી છે. અત્યંત વેદના સમય પછી ઘણે કાળે આવેલા ધર્મશાસ્ત્રો અને સ્મૃતિઓના યુગ કરતાં વેદના સમયની સમાજવ્યવસ્થા ઘણે દરજ્જે ચઢીયતી હતી. પરંતુ તેથી એમ સિદ્ધ થતું નથી કે વેદનો સમય એક આદર્શરૂપ સમય હતો. વાસ્તવિક રીતે જોતાં વેદના સમયમાં માનવસમાજની બાહ્યાવસ્થા હતી. વેદના મંત્રોની પ્રાર્થનામાં પણ કેટલીક વાર બાહ્યકાવ નગરે પડે છે. સમાજ વ્યવસ્થિત હતો એમ તો લાગે છે. પરંતુ કેટલાક અનિષ્ટ રીવાજો-દાખલા તરીકે બહુ પત્નીઓ રીવાજ-ખૂબ દેશાવસ્થા હતા.

આમ એક રીતે જોતાં સમાજની બાહ્યાવસ્થા હતી છતાં સમાજની સંસ્કૃતિ સ્થાપિત હતી. દિંદી આર્યોના સમાજ રીવાજો વિશે સૌથી પ્રાચીન હકીકત વેદોમાંથી જ મળી આવે છે. ઋગ્વેદ તેમજ અથર્વવેદના વિવાહ મંત્રોમાંથી એ સમયના રીવાજ તેમજ સ્ત્રીની પછી વિશે ઘણી માહિતી મળે છે. એક વાન પાદ ગંધર્વી નેષ્ટએ કે સ્મૃતિઓ-

ની માફક વેદોમાં અમુક કરવાની અને અમુક ન કરવાની આજ્ઞાઓ નથી. એમાં તો બુદ્ધિ બુદ્ધિ દેવાની સ્તુતિ તેમજ કેટલાંક વર્ણન છે. વચ્ચે વચ્ચે કેટલાંક દષ્ટાન્તો છે. આ ઉપરથી કાંઈ પણ વિષયની હકીકતની તારવણી કરી શકાય. એટલે વેદના સમયના રીવાજો વિશે જે કાંઈ લખવામાં આવે તે આમ પરીક્ષા પ્રમાણુથીજ, સ્મૃતિઓ, ધર્મશાસ્ત્રો પેઠે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણુથી લખવું વેદના સમય માટે શક્ય નથી.

સમાજના આ પ્રકાર જોમને વિશે સ્મૃતિઓ અને સૂત્રોમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે તેમને વિશે વેદમાં એક અક્ષર પણ જોવામાં આવતો નથી. ખીજા કાંઈ પ્રકારનું પણ વર્ણન નથી. દરેક લગ્ન અમુક એકેન્દ્ર પ્રકારે થતું એમ કહેવાનો આશય નથી. પરંતુ સ્મૃતિઓ પેઠે પ્રકારનાં કાંઈ નામ આપેલાં નથી.

કેટલાંક વર્ણન ઉપરથી જણાય છે કે કન્યાવિક્રયના કેટલાક દાખલા બનતા, તેમજ વરકન્યાની પોતાની પસંદગીથી પણ કેટલાંક લગ્ન થતાં. કન્યાવિક્રય થતો છતાં એ કામ હલકું તો ગણાતું જ. વળી કન્યામાં જો કાંઈ

* બ્રાહ્મ, દેવ, આર્ય, પ્રાણપત્ય, આસુર, પ્રાંધવ, શક્તિ અને પેશાવ

શારીરિક આપી હોય તો એના પિતા પાસે વર પહેરામણી માગતો, જો કે એ પણ સારું ગણાતું નહિ. પહેરામણી માગનાર વર દુઃખદાયક જમાઇ ગણાતો. કન્યાને પૈસા આપી ખરીદનાર વર તરફ પણ સમાજ તિરસ્કારની નજરથી જોતો. યારકના “નિરુક્ત” માં લખ્યું છે કે “દક્ષણ તરફના લોકો વેચાતી લીધેલી કન્યાના પતિને ‘ચિન્ન-માતા’ (ખરાબ જમાઇ) ના નામથી ઓળખે છે, એ જાણીતી વાત છે. આનો અર્થ એ કે વરનેા સંજંધ જાણે બરાબર સંપૂર્ણ નથી.” કન્યા માટે પૈસા આપવાનું કારણ કન્યામાં કોઈ ખાસ ગુણ હોય એમ નહિ પણ વર જાનમાં કે સામાજિક પદ્ધતિમાં એનાથી ઉતરતો હોય એજ હવું. ઈંદ્રની સ્તુતિ કરતાં એક ઋષિ કહે છે કે “ મેં સાંભળ્યું છે કે તમે નાલાયક જમાઇ કે કન્યાના લાઇ કરતાં પણ વધારે હૂટથી દ્રવ્ય આપો છો.” નાલાયક જમાઇ સસરાને ધણું દ્રવ્ય આપી કન્યા પરણતો. કન્યાનો લાઇ તો માત્ર જ્હેન પ્રત્યેના સ્નેહ ખાતરજ એને ભેટો આપતો.

મનુષ્યસ્વભાવ બધા દેશોમાં, બધા લુગોમાં સરખોજ હોય છે. પ્રાચીન આર્યોમાં પણ રૂપ ગુણ વગરની કન્યા જો શ્રીમંત હોય તો એને પરણનાર ધણા નીકળતા. ઋગ્વેદમાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “ જે વર માત્ર પૈસા ખાતરજ પરણે છે તેને પ્રસન્ન કરનારી કન્યાઓ કેટલી બધી હોય છે ? ” કહેવાની મતલબ એ લાગે છે કે માત્ર પૈસોજ જોનારને તેવી કન્યાઓ અનેક મળી રહેતી. આ વાક્યના શબ્દો ઉપરથી જણાય છે કે એ રીવાજ બહુ પ્રસરેલો હશે.

કન્યાને પ્રત્યક્ષ પૈમા આપી ખરીદવામાં ન આવે તો પણ કેટલીક વાર એના પિતાના કુટુંબની કાંઈક સેવા કરવાના બદલામાં માગી લેવામાં આવતી. બૃહદ્દેવતામાં આપેલી અન્નિ ઋષિના

પૌત્ર શ્યાવાશ્વની વાર્તા આ રીવાજનું દષ્ટાંત પૂરું પાડે છે. અન્નિ ઋષિના પુત્ર અર્કનાસ ઋષિ પોતાના પુત્ર શ્યાવાશ્વને લઈ રથવીતિ નામના રાજાનેા યજ્ઞ કરવા ગયા. યજ્ઞ ચાલુ હતો તે દર્શીયાન પિતા પુત્રની નજર રાજાની સુંદર કન્યા ઉપર પડી. અર્કનાસે યજ્ઞ કરાવવાની મહેનતના બદલામાં પુત્રને માટે એ કન્યાનું માયું કર્યું. રાજા કન્યા આપવા રાજ હતો, પરંતુ તેની રાણીએ ના કહી, કારણ કે શ્યાવાશ્વ દશ ‘દષ્ટા’ (ઋષિ) થયો ન હતો. આમ માયું પાછું વાળ્યું તેથી પિતા-પુત્ર ચાલ્યા ગયા. પણ શ્યાવાશ્વ તો પોતાનું હૃદય રાજકન્યાને સોંપતો ગયો. પરંતુ યોગજ વખતમાં મરુત દેવોની કૃપાથી શ્યાવાશ્વ ‘દષ્ટા’ થયો, એટલે એણે ફરી રથવીતિની કન્યાનું માયું કર્યું. રાજાએ તે હર્ષથી સ્વીકાર્યું અને પહેલાં પાછું વાળ્યું હવું તે માટે લ્હા માગી.

આ વાર્તા બે જાતના રીવાજ ઉપર પ્રકાશ પાડે છે. અર્કનાસે તો પોતાની મહેનતના બદલામાં જ કન્યા માગી હતી. એટલે એ પ્રમાણે સેવાના બદલામાં કન્યા માગવાનો રીવાજ હશે, એમ અનુમાન થઈ શકે. પરંતુ શ્યાવાશ્વ તો કન્યાને જોતાંજ મોહિત થઈ ગયો હતો. પ્રયત્નથી મરુત દેવોને પ્રસન્ન કરી ‘દષ્ટા’ થયો તે કન્યા મેળવવાજ અને ફરી પાછો પિતાને સાથે લીધા વિના મેળે જ કન્યાનું માયું કરવા ગયો. એટલે એ સમયમાં વરકન્યાની સ્વયં પસંદગીથી પણ લગ્ન થતાં જ હશે. આ દાખલામાં કન્યાની પસંદગી પૂછવામાં આવી હતી કે નહિ તે સ્પષ્ટ કરેલું નથી.

જૈમિનીય બ્રાહ્મણમાં આપેલી ચ્યવન ભાર્ગવની વાર્તા બીજી જ જાતના લગ્નનો ચિતાર આપે છે. આપણે પુરાણોમાં પ્રચલિત સુકન્યા અને ચ્યવનની વાર્તા જાણીએ

છીએ તે કરતાં આ વાર્તા કાંઈક જુદી છે. રાગ્ન શર્પાત એના અનુયાયીઓ સાથે વ્યવન ઋષિના આશ્રમ પાસે ગયો હતો. ત્યાં એના કેટલાક માણસોએ વૃદ્ધ અધિજ્ઞા ઋષિને મરકરીમાં પથરા માર્યા. આથી ગુસ્સે થઈ ઋષિએ રાગ્નના બધા જ અનુયાયીઓને મૂર્છિત કરી દીધા. રાગ્નએ પોતાના માણસોની મૂખોંધ માટે ઋષિની ક્ષમા માગી અને બધાને પાછા ચેતનમાં લાવવા વિનંતિ કરી. ઋષિએ જો રાગ્નની પુત્રી સુકન્યા પોતાને પરણાવવામાં આવે તો જ રાગ્નની માગણી કબૂલ રાખવા જણાવ્યું. રાગ્નએ આ શરત સ્વીકારી એટલે વ્યવન ઋષિએ રાગ્નના માણસોને પાછા જાગ્રત કર્યા. સુકન્યા વ્યવન ઋષિને પરણાવવામાં આવી.

પુરાણની વાત પેઢે આ વાર્તામાં પણ આગળ જતાં એમ આવે છે કે અશ્વિનોની કૃપાથી વ્યવન ઋષિ યુવાન અને દેખતા થયા. આ વાર્તા ઉપરથી એમ અનુમાન થઈ શકે કે એ સમયમાં પણ બીજાના દોષ ખાતર કોઈક વખત યુવાન કન્યાઓનાં બલિદાન અપાતાં હશે.

વરકન્યાની પોતાની પસંદગીથી થયેલા વિવાહ સંબંધમાં પણ લગ્નવિધિની બધી ગોઠવણ તો ધણું ખરું માતાપિતાજી અથવા કોઈ એ તરફનો સંબંધી વચ્ચેના માણસ કરતો. શ્યાવાશ્વની કથામાં પ્રથમ માથું એના પિતા અર્કનાસે જ ક્યું હતું. રાગ્નની કન્યાને પણ પોતાને લગ્ન વિશે પૂછવામાં આવ્યું ન હતું, એનાં માતા-પિતાને જ પૂછવામાં આવ્યું હતું. માખાપ ન હોય તો કેટલીક વાર વરના મિત્રો મધ્યસ્થ રહી કામ કરતા. સૂર્યની પુત્રી સૂર્યાનું લગ્ન સોમદેવ સાથે થયું ત્યારે સોમ તરફથી અશ્વિનોએ પ્રથમ સૂર્ય પાસે જઈ માથું ક્યું હતું, એમ ઋગ્વેદમાં લખેલું છે.

લગ્નવિધિની વ્યવસ્થા માતાપિતા કરતાં પણ સંતાનો ઉપર વિવાહ સંબંધમાં તેમને કેટલો અધિકાર હતો તે જાણવાનું કાંઈ નિશ્ચિત સાધન નથી. “ વેદિક ઇન્ડો-કસ ” એ પુસ્તકના વિદ્વાન કર્તાઓ મેકડોનલ અને કીથ લખે છે કે “ વેદના સમયના સમાજમાં પુરુષ તેમજ સ્ત્રી બન્નેને લગ્નમાં મેળે પસંદગી કરવાની પૂરી છૂટ હતી. ” પરંતુ ઉપર લખેલી વ્યવન લાગવની કથા ઉપરથી જણાય છે કે કેટલાક દાખલામાં કન્યાને પિતા માત્ર પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે પણ પરણાવી દેતો. ગમે તેવી આસાધીન પુત્રી હોય તો પણ પોતાના પિતાના નોક-સેના દોષના પ્રાચલિત ખાતર અંધજ્ઞા વૃદ્ધ પતિ સાથે રાજી ખુશીથી પરણેજ નહિ.

કેટલીક વખત કન્યાનું હરણુ પણ કરવામાં આવતું. પરંતુ યોદ્ધાઓ પોતાનું શરાતન બતાવવા જ હરણુ કરતા. વિમદ નામના ઋષિએ પુરુષમિત્રની કન્યાનું એના પિતાની ઇચ્છા વિરુદ્ધ (પરંતુ ઘણે લાગે કન્યાની પોતાની સંમતિથી) હરણુ કર્યાની કથા અશ્વિનોની એક પ્રાર્થનામાં ઋગ્વેદમાં વર્ણવી છે. હરણુ કરી ઘેર જતાં શત્રુઓએ વિમદ ઉપર હુલ્લો કર્યો. અશ્વિનોએ તેને સહાયતા કરી અને પોતાના રથમાં બેસાડી કન્યાને વિમદને ઘેર પહોંચાડી.

વેદના સમયમાં લગ્ન વખતે વરકન્યા બન્નેની ઉંમર પુખ્ત હશે એમ લાગે છે. જાળજગ્ને બિલકુલ અસ્તિત્વ ધરાવતાં ન હતાં કન્યાવિક્રમ કરવામાં આવે ત્યાં પણ કન્યા જાળવયની હતી એવું બતાવવાને કાંઈજ પ્રમાણ નથી. વરકન્યાની ઉંમર કેટલી હતી તે કોઈ કેટલાં સ્પષ્ટ લખેલું નથી, પરંતુ રતેહલગ્ન, સંવનન વિગેરે વિશે ઉલ્લેખ છે તે ઉપરથી લાગે છે કે વરકન્યા મોટી ઉંમરનાંજ હશે. ઘણી જગ્યાએ પિતાના

ધરમા મોગી થયેલી કુમારિકાઓના વર્ણન છે આવી કન્યાઓ પુરુષોને આકર્ષવા શણગાર સજ્જે છે એમ પણ કેટલેક ઠેકાણે લખેતું છે નહીં અથવા વેદમા પુરુષ કે સ્ત્રીને મોહન જામા કસાવવા માટે દુગ્ધકા અને ઔષધોના પણ વર્ણન આપ્યા છે સગવેદમા પણ એક એવો મત્ર આપેલો છે કે જે પ્રેમી પોતાની પ્રિયાને રાત્રી ગુપ્ત રીતે મળવા જતા બોનતો, અને જેના ઉચ્ચારણથી એ સ્ત્રીના વરના સર્વ માણસો ધારણમા પડી જતા બાગ લગ્નના રીવાજ સાથે આ બધી હકીકત બધમેસ્તી આવેજ નહિ વિવાહમત્ર ઉપ રથી પણ જણાય છે કે લગ્ન ખરેખર જ હતું નામતું નહિ મન્યાને વરને ઘેર લઈ જવી અને ત્યાંબનેતું સહજીવન શરૂ થાય એ જ લગ્નમા સૌથી મુખ્ય વસ્તુ ગણાતી એમલે કન્યા બાગકવયની હોઈ ન જ શકે

ધર્મશૂત્રો અને ઋતિઓની માફક વેદમા લગ્ન કરનામા ગોન, શાંતિ વિગેરે પ્રિયેના નિયમો સ્પષ્ટ રીતે આપેના નથી સગવેદમા 'ગોત્ર' શબ્દ ઘણી વખત વપરાયલો છે જાદોગ્ય ઉપનિષદમા બ્રાહ્મણે પુત્ર સંવકામ પોતાની માતાને પૂછે છે કે "હું કયા ગોત્રનો છું ?" પરંતુ ગોત્રમા લગ્ન કરી શકાવ કે નહિ એ કોઈ ઠેકાણે લખેતું નથી શતપથ બ્રાહ્મણમા એ ઠેકાણે લખેતું છે કે 'ત્રીજા અને ચોથા મનુષ્યે (એટલે પેદીઓ) લગ્ન થાય છે ' આ સબધમા ઠીક કરતા હરિનામિન્ નામનો ઠીકાકાર લખે છે કે કબ્બ (કુન) મા બને તરફ ત્રીજી પેદીએ પણ લગ્ન થઈ શકે છે અને સૌરાષ્ટ્રમા ચોથી પેદીએ થાય છે દક્ષિણતથોમા તો મામાની છાકરી અને ફાંદાના છાકરા સાથે પણ પરણી શકાય છે

યમ (દિવમ) અને તેની બહેન યમી (ગાં) નો ગેમ મ ૥૥ સગવેદમા આપેલો

છે આ સંવાદમા યમી પોતાના ભાઈ યમને પોતાની માથે લગ્ન રના વિનંતિ કરે છે પરંતુ યમ ના મહે છે " કારણ કે ભાઈ પોતાની બહેન સાથે લગ્ન કરે એ પાપ ગણાય છે ' આ મવા ઉપગ્યો પ્રો રાય જેના કેટલાક અભ્યાસીઓ એમ ધારે છે કે વેદના સમયમા અહર અહર ભાઈ બહેન પરણનાનો રીવાજ હશે પરંતુ મુલર અને ગ્રીરીય જેવા વિદ્વાનો આ માનતા સીકાવતા નથી આ મવાદ સિવાય કોઈ પણ ઠેકાણે ભાઈ બહેનના લગ્ન વિશે ઉલ્લેખ નથી તેમજ આ સંવાદમા પણ યમ ચોખ્ખું કહે છે કે ' ભાઈ પોતાની બહેન સાથે લગ્ન કરે એ પાપ ગણાય છે 'તે ભાઈ બહેન પરણનાનો રીવાજ હોય તો આના શબ્દો શા માટે લખાયામા આવે ? શ્રી રમેશચંદ્ર દત્ત ધાંતે છે કે યમ અને યમીનો આ સંવાદ દિવમ અને રાત્રિનિદ્ર સમિનતને લાગુ પડે છે રાત્રિ હમેશા દિવમની પાછળ આવે છે, પરંતુ કોઈ દિવસ એની સાથે મળી જતી નથી આ કુદરતી બનાવ ઉપર થોડાક પ્રાચીન ઋષિને એવી ઉપમા ચુરી હશે કે જાણે ભાઈની પાછળ પાપી બહેન લગ્નનો માગણી કરવા જાય છે પણ ભાઈ જતો નહોતો એ સ્ત્રી દામ પણ શ્રી વ્રતાના આ મતને ટેકા આપે છે આ મત ખરો હોઈ શકે કારણ કે કેટલાક કુદરતી બનાવોનું વર્ણન કરતા વેદના કવિઓ એવી પણ ઉપમા આપે છે કે જાણે પિના પુત્રી સાથે અનુચિત સબધ ધરાવતો હોય

વેદના સમયમા ચારે શાંતિ અસ્તિત્વ ધરાવતી પરંતુ અહર અહરે લગ્ન કરવાની પૂરી છૂટ હતી ઉપર વણવેલી ચન્દન, શ્યાવાશ્વ અને ગિમદની કથાઓમા બ્રાહ્મણ પુરુષો દાનિય કન્યાઓ સાથે કાંઈ પણ મંકોચ વગર પરણ્યા હતા કથામા એમ પણ નથી લખ્યું કે એ આનંદગા હતા આ ઉપગ્યો

સામે છે કે એ તદ્દન સામાન્ય પ્રસંગ હશે, તેથી એ વિષે ઉલ્લેખ કરવાની જરૂર નહીં. આ ત્રણે દાખલા જેને સ્મૃતિઓ અનુલોભન લગ્ન કહે છે તેવા છે એટલે કન્યા કરતાં વરની માતિ ઉંચી છે. અથર્વવેદમાં એક ઠેકાણે લખેલું છે કે “ આંને આહ્વાણ સિવાય ખીન્ન દસ પતિ યદ્ય ગયા હોય, અને પછી આહ્વાણ એનો હાથ ગ્રહણ કરે તો એજ એનો સાચો પતિ છે; વૈશ્ય પણ નહિ અને રાજન્ય (ક્ષત્રિય) પણ નહિ. ” અહિંયાં માત્ર આહ્વાણને શ્રેષ્ઠ પદ આપેલું છે. પરંતુ ખીજી જાતિના પુરૂષ સાથે લગ્ન ન જ થઈ શકે એમ નથી કહ્યું. આહ્વાણ પતિના અભાવે ખીજી જાતિનો પુરૂષ સાચો પતિ ગણી શકાય. વળી કષ્ટ જ્ઞાતિની સ્ત્રી હોય તે લખેલું નથી તેથી ગમે તે જ્ઞાતિની સ્ત્રી ગમે તે જ્ઞાતિના પુરૂષ સાથે લગ્ન કરી શકતી હશે, એમ અનુમાન થઈ શકે. ઉચ્ચ ગણાતી જ્ઞાતિની સ્ત્રી પોતાનાથી નીચી ગણાતી જાતિના પુરૂષ સાથે પણ લગ્ન કરી શકતી હશે.

યજુર્વેદની સંહિતાઓ આયં પુરૂષ અને શ્વર સ્ત્રી તેમ આયં સ્ત્રી અને શ્વર પુરૂષના લગ્ન સિવાય બાધિત્વા સંબંધને માન્ય રાખે છે. આ ઉપરથી “ વેદિક ઇન્ડિયસ ” ના કર્તાઓ માને છે કે એવાં સ્ત્રીપુરૂષો રીતસર લગ્ન પણ કરતાંજ હશે. પરંતુ આમ માનવાનું કાંઈજ કારણ નથી. અનુચિત સંબંધ માન્ય કરવામાં આવે તે ઉપરથી લગ્ન પણ માન્ય રખાતાં હશે એમ ન કહી શકાય. અત્યારે પણ આપણે જોઈએ છીએ કે ઉંચામાં ઉંચી ગણાતી જાતિનો આહ્વાણ ગમે તેવી નીચ કહેવાની જાતની સ્ત્રીને પરપણા સિવાય ઘરમાં રાખે તો લોકો થોડી નિંદા કરીને ખેંસી રહે. પણ એજ સ્ત્રી સાથે રીતસર લગ્ન

કરે તો સમાજમાં ઉહાપોહ થઈ જાય. અને લગ્ન કરનાર જોડાને પણ પુષ્કળ સતાવણી સહન કરવી પડે. પાશ્ચાત્ય દેશોમાં પણ સમાજમાં ઉચ્ચ પદ ધરાવતો પુરૂષ કે સ્ત્રી પોતાનાથી નીચી ગણાતી કાર્ટિનાં માણસો સાથે અનુચિત સંબંધ રાખી શકે અને તે તરફ સમાજ આંખ મીચામણા કરે પરંતુ એવાં માણસ સાથે લગ્ન કરે તો સામાજિક અહિંસાર સહન કરવો પડે. આ ઉપરથી એટલું જ બતાવવાનું છે કે પ્રાચીન આયં સ્ત્રી પુરૂષોનો શ્વર પુરૂષ કે સ્ત્રી સાથેનો અયોગ્ય સંબંધ માન્ય કરવામાં આવતો તે ઉપરથી રીતસરનાં લગ્ન પણ માન્ય કરવામાં આવતાંજ હશે એમ યોગ્યસ કહી શકાય નહિ એવાં લગ્ન થતાં કે નહિ તેનો પૂરાવો નથી.

વેદના સમયમાં નાનાં ભાષા જેનો પોતાનાં મોટાં ભાષા જેને કરતાં પહેલાં લગ્ન કરે એ યોગ્ય ગણાતું નહિ; લગ્નલગ પાપ ગણાતું. આપું પાપ કરનારને સંહિતા અને આહ્વાણોમાં જુદાં જુદાં નામ આપ્યાં છે. પોતાના મોટા ભાષા કરતાં પહેલાં લગ્ન કરનાર પુરૂષ “ અગ્રેદ્યુ ” કહેવા તો, અને એ મોટા ભાષા “ પરિવિદ ” કહેવાતો. મોટી જેને કુંવારી હોય તે નાની સાથે લગ્ન કરનાર પુરૂષ “ અગ્રેદિધિપુ ” કહેવાતો અને એ મોટી જેને પછીથી પરણનાર “ દિધિપુમતિ ” કહેવાતો. હાલ પણ આપણા સમાજમાં મોટાં સંતાનોને મૂકી નાનાં સંતાનોને પહેલાં પરણાવવામાં નથી આવતા. આમાં કાંઈ પાપનો ખ્યાલ નથી પણ નાનાં વહેતાં પરણે તો મોટાંમાં કાંઈ ખામી હશે એમ લોકો માની લે અને તેથી એમનાં લગ્ન કરવામાં મુરદબી પડે.

(અપૂર્ણ)

શિક્ષા જીવાનો

: અંગની ગીત :

(૧)

સૈકાંઓથી ઘોરી ઘોરી,
હયુ ઉંધો છે કેમ અધોરી ?
સ્વતંત્રતા લેવાને ગોરી-
ચાલોને રણમાં.

(૨)

બેઠીમાં બંધાયા શાને ?
તોડી નાખો સજામાં એને.
એમાં પુણ્યનું છે કેને ?
શાને ખમશતા ?

(૩)

માથે છે વિપદનાં વારણ :
સામે ડોભાં દુશ્મનનાં દળ :
શૂરાઓ તો અગ્નિથી આગળ :
મહામ હમ બારનો.

(૪)

અધીનતાની માયા દાખો :
ધોર નિશા અધોરી બાખો :
કુખિનાં કિશકેને બાખો :
મૂતામી પોરો.

(૫)

કાવરતાને કાપી નાખો :
વીરાઓ વીરતાને દાખો :
ખાઉ મળશે રેશ ન આખો :
દિમત ઉર શાખો.

(૬)

મરો મું પા રિવે વમરો ?
કે રણમાં રણ થઈ પડરો ?
નિર્મળ ધનદિ કમલવરો.
માડું તો પુરે.

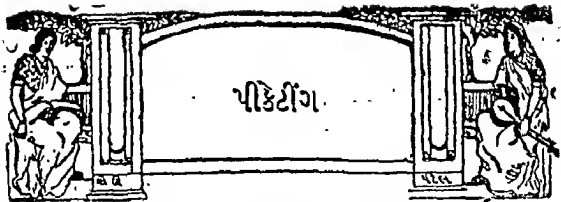
(૭)

નવદુશ્મની નોખત મમટે છે :
મરણવાની હાડ પડે છે :
રાત્રી રોના થયે છે :
ઉવડનું લાડનું.

(૮)

કાંતિ કેરી રાખ ફૂંકાનો :
નવદુશ્મન મરેગો રેનો :
શમિ શમિ અખિ બાનો :
ગ્રો જીવાનો

— પ્રાદિનીચન્દ્ર

લેખક : રા. છાટાલાલ હાલ્લાભાઈ ભગીરદાસ

આપણી પોતાનીજ વિધાયતી કાપડની દુકાને હોય અને એજ દુકાન ઉપર આપણી 'દીવાળી' ઉર્દે ધરવાળી વિદેશી કાપડની ચોક્કા કરવા બેઠી હોય ત્યારે પેલી કહેવત છે કે 'ઉંદરનો છવ ભય ને બિલાડીને ભ્યાઈત થાય' તેવી સ્થિતિ આપણી સમજાવી. કોઈ દિવસ નહિ ને તેજ દિવસે આપણાં વાંદરા જેવા દોસ્તો ચીંચુજી જેવા યજ્ઞને 'લાભી પોતાના વરની દુકાને કેમ પીકેટીંગ કરે છે' તે જોવા અને આપણે હિસાબે ને જોખમે આપણી મરફતી કરવા બરાબર ધરાડીની વખતેજ આવીએ ત્રણ કલાકના અડંગા જમાવે, અને એ રીતે આપણી બેરીની 'સીંગલ પીકેટીંગ' ને બદલે 'ડબલ પીકેટીંગ' ભરે. 'શી દેશસેવાની ધગરા છે ! જુઓ તો ! પોતાના વરનીજ દુકાને આવી સખત પીકેટીંગ !' આમ વાત ફેલાવી કે 'તમાચાને તેડું નહિ' એ કહેવત મુજબ પચીસ પચાસ લોકોનું ટાળું 'માટી બેપરનું' જોડું જોવા નિમિષે આપણી દુકાન આગળ 'બહાઇટવે લેડો' જમાવે, એટલે યજ્ઞ 'ટ્રેપલ પીકેટીંગ' !

દેશસેવિકા સંઘમાં જોડાવાનું મેંજ મારી પત્નીને કહેલું પણ મારીજ દુકાને પીકેટીંગ પર મારાં પત્ની મારાં કપાળે ચોંટશે એમ મેં ભાવેજ ધારેલું. મારી દુકાને પીકેટીંગ થાય તે માટે મને કશો વાંધો નહિ

હતો. હું એને વિદેશી કાપડ વેચીને કરેલા પાપનું પ્રાપ્તિત સમજતો હતો. એક વખત તો મેં એમ પણ વિચાર કરેલો કે થોડો સમય દુકાન બંધ કરી 'અંધ માતું-ભૂમિ તેરે, ચરનોમે' શિશ નમાવું' કરતાં દેશ ભેગા થઈ જવું અને આપણા 'મેડરેટ' બંધુઓ દહી મૂકી માની રહ્યા છે તેમ આગિયા કીડાની જેમ થોડા વખત માટે ચમકી પાછો અંધકારમાં વિલીન થઈ જનારો બહિષ્કાર 'હડે મીઠે ફાલસે' થઈ જતાં પાછાં મુંબાઈ આવી 'કરતા હોયસે કીજીએ' કરી 'તબેલો' જોડી ધંધે ધાપે વળગી જવું ! પણ આ વખતનો 'બાપકો' (બાપકોટ-બહિષ્કાર) હાથુજીવી નહિ હતો. લોકો પોતાનું સર્વસ્વ હોખી દેવાની તૈયારી કરી 'બાપકો' ને લઈ બેઠા હતા. નાનાં 'પોરાં પોરાં' થી માંડીને મોટાં 'ડોસાં ડોસી' મુઘીના મળેને પોતપોતાની મર્યાદા અનુસાર દેશસેવાની ધગરા લાગી હતી. વાનરસેના 'દુપ દુપ' ને માંજરસેના 'મ્યાંહિ મ્યાંહિ' કરતી નીકળી પડે તો આપણો જુના જમાનાનો દાંત વગરનો બોબો જુદો 'ચિટિય ગુડ બીરોટ' કરતો જવાન લોહીને પાનો ચઢાવે ! યુવાન કે વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ દાર કે વિદેશી કાપડની ચોદી કરવા દેશસેવિકા સંઘમાં જોડાય કે કોંગ્રેસ દાઉસ અથવા કોંગ્રેસ દોરિપટલમાં રોટલા ટીપચા કે અનાજ સાદ કરવા જાય તો યુવાન જોડે

વોલન્ટીઅર થઇ રણશીગડું પુરું કે જેલ મહેલમાં સહેલ કરવાની આશાએ ' નેશનલ મીલીશ્યા ' નો ' સિપાહી ' થઈ કેએસ લુચેટીન વેચવા કે 'કોઈ' 'સફેદ' કાયદાનો લગ કરવા નીકળી પડે કોઇ મુંગા રચનાત્મક કાર્યમાં માનનારા રેડિયો કે તકલી શીરાવી વિદેશી કાપડની અદશ્ય પણ કાતિલમાં કાતિલ પીકેટીંગ કરતા હોયત્યારે મારા જેવો બજર-બટ કંઈ નહિ તો છેવટ પ્રલાનફેરી જેવા રસનાત્મક કાર્યમાં ફાળો આપી પુલ નહિ તો પુલની પાંખડીની કહાણી સાર્થક કરી રહ્યો હોય અને એ અગ્નિને સતત જગૃત રાખવા તેમાં આહુતિ રૂપ હોમાઇ જવા એક ખીજન વચ્ચે હરીફાઈ ચાલી રહી હોય ત્યાં અગ્નિ ઠંડો પડી જવાની વાત તો ઘેર રહી, એની આંચમાં જગ સરખી ઉણપે ના આવે, એ જેને આંખ હોય તે જરૂર જોઇ શકે.

પણ આપણા મવાય બિરાદરોની જેમ મને એ અગ્નિની ઝાળો જોઇ શકે એવી આંખો નહિ હતી ફેગના ભલા માટે કામ કરનારાઓ તરફ મને સંપૂર્ણ મહાનુભૂતિ હોવા છતાં સ્વાર્થને લીધે મેં મારી વિદેશી કાપડની દુકાન બંધ કરી નહિ હતી, મેં ધાયું હતું કે આ થોડા વખતના 'તમાગો' ખવાસ થતા થોડો પાછા 'હામ' કરતાં વિદેશી કાપડને વાગતા આવશે એટલે આપણી છુમ્મડીમાં બહુ મોટું કાણું નહિ પડે. એ પ્રથમેથી માફ મગજ હજી તરબતર હતું. શરૂઆતની ' પીકેટીંગ ' ને તો મેં પણ હસી કાઢેલી, અને એ ' બચ્ચોઆલેકા ખેસ ' ખતમ થતા વાર લાગશે નહિ એમ ધારેલું. વળી મને એમ પણ લાગેલું કે કોઇ યુવાન રમણીને કોઇ લકંગો મવાલી ' દિમ ' કરવા કે ચોટલો માહીને પીપી નાંખવા દોડ્યો એમ વાત ફેલાતાં જ બધી જ ' પીકેટ ' રમણીઓ હરણીઓની જેમ

દૂદકા મારતી કેએસ હાઉસમાં ભરાઇ જશે અને ત્યાંથી વોલન્ટિયરોના રક્ષણ હેઠળ સૌ સૌને ઘેર ટપાલીના રજીસ્ટર્ડ કાગળની જેમ પહોંચતી કરી દેવામાં આવશે. કેટલીય વાર મારી પોતાની ' બાઇકો ' ની એવી સ્થિતિ થવાનાં સ્વપ્ના મેં સેવ્યાં હશે. પણ અફસોસ ! મારા જેવા ધણી સ્વપ્ન દેખ્યાઓની એવી આશા સફળ નહિ થઇ તે નહિજ થઇ. ઉલટું ' લેડી પીકેટો ' ને માટે તો એમ સાંભળવામાં આવ્યું કે એવી ધાસ્તીવાળી જગ્યાએ ' પીકેટીંગ ' પર જવા તો મેવિકાઓ ત્વચે હરીફાઈ ચાલતી હતી. અને કોઇ મવાલીનો તો નહિ પણ ' કાયદા અને વ્યવસ્થાના ' ચોક્કિ-દારોના હાથની લાઠીનો માર, ખાવાની, કે કેદ પકડાવાની આશામાં તો તે ચાહીને આગળ ચાલતી હતી.

મારા મેશમી કાપડની દુકાન કોટમાં આવેલી હતી. અત્યાર બૂધી તો મારી દુકાન પર વોલન્ટીઅરોજ પીકેટીંગ કરતા હતા પણ ' અલ્લિખકાર સમિતિ ' ના દરાવની રૂબરૂ હવેથી શ્રી પીકેટરોને કોટના લતામાં ચોપી કરવાનું કામ મોંપાયું હતું.

' સરલાખાઇ ! તમારી બેનની સાથે તમારે આ દુકાને પીકેટીંગ કરવાનું છે. '

' પણ એનો મારાં પરનીજ દુકાન છે ! '

' અને મારાં બનેલીની ! '

' શીકર નહિ, તમારી કસોટીમાં તમે સો ટચનાં સોના જેવાં નીવડશે એની મને તલ માત શંકા નથી, જાઓ હું તમને ફત્તેહ ઇચ્છું છું. '

સરલાને તથા એની બેનને મારો એટલે એના વરની અને એની બેનના બનેલીની દુકાને એક મેજસ્ટ્રેટે કહ્યું છે તેમ સોડાવાટરન ખોખાંની જેમ ' દાવવી ' મેવિકાસધની મોટરબસ આગળ ચાલી બધી મેવિકાઓએ

નારંગી રંગની સાડીઓ પહેરેલી હોવાથી મોટરબસ નજીક નાગપુરી સંતરનાં કરડિયા જેવી લાગતી હતી ! ‘ આજ તો અહીં અમારે પીકેટીંગ કરવાનું છે ! ’ સરલાએ દુકાનમાં દાખલ થતાં મને કહ્યું.

પેટમાં કુરકુરિયાં રમવાં માંડ્યા હતાં તો પણ હોશિયારથી મેં કહ્યું ‘ ઓહો ! વેલકમ ! આણિ ઇયુ ! છકડે પહા ! બાપલા દુકાનસી બાહર બસાયલા કુરસી દે ! ’

દુકાનના માણસો હસી પડ્યાં. સરલા તેમજ મારી સાળી પણ હસી. માણસે દુકાની બહાર બે ખુરશી મૂકી એટલે સરલા અને તેની બેન તરલા ત્યાં જઈ ગોઠવાયાં બપોરનો સમય હતો; ધરાકીના અભાવે ‘ પીકેટીંગ ’નું કામ મંદ હતું એટલે બંને બેનોએ લાકડાની નાની પેટીમાંથી તકલી કહાડી કાંતાવા માંડ્યું. ‘ કેમ કાંઈ ચલા કે સોડા બોડા લેશો ? ’ મેં હસતા હસતા પૂછ્યું.

‘ નો ! થેંક્સ ’ !

સરલા કે તરલા હરકથી આવાં ‘ નો કોઈ ’ જેવા જવાબની મેં લાગ્યેજ આશા રાખી હતી. ઘેર મેં એનો ખુલાસો પૂછ્યો ત્યારે સરલાએ મને બેટી પડી કહ્યું : ‘ બાપા ! એ ચાહ ને સોડાને ડું એક જાતની લાંચ સમજું છું. શાણી પીકેટ-શેએ એવી જાતની લાલચને કદીએ વશ થવું ન જોઈએ. ખરું પૂછો તો તમારી આપેલી ખુરસી અમે સ્વીકારીએ પણ એક રીતે નેતાં અમારી નજાણા જ ગણાવી જોઈએ. ’

‘ કેમ એમાં નજાણા શાની ? ’ મેં પૂછ્યું.

‘ અહિંમત માણસની કોઈ પણ સેવા ન સ્વીકારવી કે જેથી બે આંખની શરમ વચ્ચે આવી કોઈ વખત પણ કોઈ ‘ હલ-વાન ’ ધરાકે મારે બે આંખ આડા કાન

કરવા પડે ! કાલથી અમે ઘેરથી જ ‘ ફો-લ્ડીંગ ઘેર ’ લેતા જવાના છીએ અથવા તેમ નહિ તો ખડે પગે ચોકી કરીશું. ’

અને ખરેજ સરલા તરલાની જોડીએ બીજે દિવસે ખડે પગે જ મારી દુકાન આગળ ચોકી કીધી. એક પારસી બાનુ ધરાકને મારી દુકાનમાં ચડતાં જોઈ સરલાએ આગળ આવી તેને કહ્યું.....

‘ અરે બાપ ! તમારા પારસી જેવી સમજી કામની બાનુ દેશને માટે આટલો બોગ પણ શું નહિ આપે ! બાપ પાછાં જાઓ તમારા દેશને ખાતર. ’

‘ અરે હરવાયા તમે ! ખીસી જાય રસ્તા વચ્ચેથી. અમારે જે લેવું હોય તે લેશું ! તેમાં કાગરાની કાની તમે કદી પરવા સાંભળ્યા ! ચાલો ખીસો છ કે પુલીસને બોલાવો ? ઓ વાપ ! આમ પગે પરવાનું શું ! તૌબા તમુ લોકથી તો બા ! ’ કહી પેલી પારસી બાનુ સરલાની આજીજીથી પીગળી કાંઈ પણ સોદો લીધા વિના પાછી ફરી. આ દરમિયાન તરલા એક ‘ અપડુડેટ ’ પારસી યુગલને પાછું ફેરવવા મથી રહી હતી.

‘ ડેમ છટ ! બાનુ ! આમ ડું ચાલવા નહિ દેવશ ! તમારો કોઈ પોતીઆદસ વાનીઓ બાનીઓ મુને નહિ સમજી લેતાં કે તમારી ધાક ધમકીથી ડું કરો જવશ, અને અહીંથી ડું ચાલી જવશ. ’

‘ અરે પણ મહેરબાન ’—

‘ મેરબાન, ફેરબાન, કાંઈ નહિ માયું ના ઝીજો, નહિ તો પોલીસમાં ડું ‘રીપોર્ટ’ કરશ ! ’

‘ ખુશીથી. ’—

‘ એમ ? તો શીઝીન તું અહીં ઉભી રહેજો. ડું સાંભેથી પેલા સારજન્ટને બોલાવી લાવું છું. ’ પેલા પારસી ગૃહસ્થ સારજન્ટને

ખોલાવા લાવે તે પહેલાં તો ત્યાં લોકોનું ટાળું ઝામ્યું. સરલાને તરલા નિડર ગીતે ત્યાં ઉભાં હતા હું તથા મારા માથુસો દુકાનમાં રહી આ મર્વ ચિકિત્સા જોઈ રહ્યા હતા. એટલામાં પેલા પારસી ગૃહસ્થ એક સારજન્ટને લખતે આવ્યા.

'Madam ! you can't prevent anybody entering a shop ! please get out of the way !' [બાનુ, તમે કાંઈને દુકાનમાં દાખલ થતા અટકાવી શકો નહિ. મહેરબાની કરી માર્ગમાંથી ખસો.] સારજન્ટે સરલાને કહ્યું.

'Sorry ! we can't ! we have every right to prevail upon a gentleman.' [દીક્ષીર છીએ; નહિ બને. એક ગૃહસ્થને સમજાવવાનો અમને દરેક પ્રકારે હક્ક છે]

'Right or no right ! madam ! I arrest you under picketing ordinance you two are my prisoners !' [હક્ક હોય કે ન હોય. બાનુ, હું તમને પીકેટીંગ ઓર્ડિનન્સની રૂઢીએ પરહેજ કરું છું. તમે બંને મારા કેદી છો.]

'Alright ! they can now enter the shop, if they dare !' [બહે. હવે તેમનામાં વિમત હોય તો દુકાનમાં પ્રવેશ કરે]

'અરે 'ડેર' સાના ! આ જોવની ચાલી-આ.' પેલા પારસી ગૃહસ્થે કહ્યું.

'અરે ચાલીઆ કાં' ભરતે ગેઈ દુકાન તો અંધ બી થઈ ગેઈ !' તેની જોડી શીરી-નખાઈએ કહ્યું.

'કેમ બા ! આખરેબી વાનીઆજ કેની ! ડરી ગીઆ કે ?' પારસી ગૃહસ્થે મને પૂછ્યું.

'ના, ના ડરી નથી ગયો; એ તો આજે આ મારાં વહુ અને આ મારાં સાળી પીકેટીંગ કરતાં કેદ પકડાયાં તેના માનમાં મેં આજથી હંમેશને માટે હડતાલ પાડી છે. કાંઈ કાંઈનેસનું મીલ મારી દુકાનના વિદેશી માલને લાગશે ! અને પરમ દહાડેથી મારી દુકાનમાં સ્વદેશી મીલનો માલ તેમજ આદી વેચાવા માંડશે. આવજો બા ! તમે તો મારા હંમેશનાં ધરાક છો ! જુની દુકાનને છુલી જતા ના !' મારું બોલવું સાંભળી લોકો હસી પડ્યા. પેલા બિચારા પારસી ગૃહસ્થ અને બાનુને તો ભોલ ભારે થઈ પડી. સારજન્ટ પણ સરલાને અને તરલાને 'તમે છૂટાં છો !' કહી હસતો હસતો ચાલ્યો ગયો; અને ત્યાં જમા થયેલી પ્રચડ માનવમેદની આકાશ ફાડી નાખે એવા અવાજે 'સરલાદેવી અને તરલાદેવીની જે' ખોલાવી ચણવાનું ખજાનું થનાં કખતગેની જેગ નીખગાઈ ગઈ !

આજની લડત અને સ્ત્રીઓ

લેખિકા:

શ્રી. મંદુકહેન પારેખ

કલાશ્રી

આપણી આ લડાઈ શરૂ થઈ ત્યારે કોઈને એવો ખ્યાલ નહોતો કે આ લડાઈમાં રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય સિવાય બીજી કંઈ ધ્યેય રહેલું હોય. ઘણા એમજ માનતા કે આ લડાઈ માત્ર રાજકીય સ્વાતંત્ર્યને માટેજ છે. અને તેથી કેટલાય માણસો તેમાં જોડાતા પછી નહોતા. આગળ જતાં જેમ જેમ લડાઈ જામતી ગઈ અને તેના રંગો બદલાતા ગયા તેમ તેમ માણસોને ખત્રી થવા લાગી કે આ લડાઈ માત્ર રાજકીય સ્વાતંત્ર્યના ઉદ્દેશથી લડવામાં નથી આવતી. તેમાં બીજા ઘણા ઉદ્દેશો સમાયેલા છે. માણસોને મહાત્માજીની અંતરંગત ભાવનામાં જણે કે રાજકીય સ્વાતંત્ર્યની સાથેસાથ-આર્થિક, સામાજિક, નેમજ નૈતિક, રવાનગ્ય મજેઝાં હોય તેમ સાચું. અને તેથી લડાઈમાં વધારે જરૂરી થવા લાગી.

આપણે જોઈએ છીએ કે લડતની શરૂઆતમાં મહાત્માજીની મરજી સ્ત્રીઓને લડતમાં જોડાવાની નહોતી. તેનાં બે કારણો મને હાથ લાગે છે. એક તો મહાત્માજીએ એમ માનેલું કે જો આપણે આપણી સ્ત્રીઓને મહાત્માની મોખરે રાખી લડશું તો આ બિચારા સ્ત્રી-માની અચ્ચેને શરમાઈ મરજો, અને

શરમમાં ને શરમમાં આપણને જોઈએ છે તે વસ્તુ આપી દેશે. અથવા પોતાની અદ્ભૂત તાકાતનું પ્રદર્શન આપણને કરાવતું જોઈએ. તે સ્વરૂપમાં નહિ કમી શકે. પણ આપણે જાણીએ છીએ કે એ સ્ત્રી-માની અચ્ચે જોઈએ આપણી જોઈને વીરમગામમાં કેવી દુર રીતે માર્યા છે. જે અંગ્રેજ, અંગ્રેજ બાઈ-ઉપર કોઈ હોઈએ હાથ ઉગામ્યો હોય તો તેનું પૂરેપૂરું વેર લેવા છતાં પણ જુલો નહોતો, તે આજ આપણી જોઈને જોઈએ. અપમાન કરે છે. તેની પર નિર્દય થઈ ઘોડા દોડાવે છે. આ જોઈને સ્ત્રી-માન છે. બીજું કારણ મહાત્માજીની એવી ધૃષ્ટતા હશે કે આર્થિક અને નૈતિક સ્વાતંત્ર્યની આપનામાં પુરો કરતાં સ્ત્રીઓ વધારે ક્ષેત્રથી કામ કરી શકશે માટે તેમને સ્ત્રી-માની અચ્ચેને શરમમાં નાખવા કરતાં આ કામમાં જોડી દેવા તે વધારે સારું છે.

આપણે જાણીએ છીએ કે રાજકીય સ્વાતંત્ર્યની લડતમાં સ્ત્રીઓનો હિસ્સો નહિ જોવાજ છે. એક સરોજની દેવીજ તેમાં અપવાદ રૂપે ગણી શકાય. મહાત્માજીની તો ધૃષ્ટતાજ તેમાં સ્ત્રીઓને મોડાવવાની નહોતી. તેમણે તો સ્ત્રીઓ પાસેથી મહાન કામની

આશા રાખેલી જે આજે થોડી વણી સફળ થતી જાય છે.

લડતની શરૂઆતથી સ્ત્રીઓ લડતમાં જોડાવા અધીરી બની હતી પણ મહાત્માજીના હુકમ વિના તે કેમ જોડાઈ શકે ? દેશ આખો મળખો છે. અત્યારે સ્ત્રીઓથી કે નાના બાળકોથી કેમ રહેવાય ? તમામ પુરૂષો પોતાના દેશના સ્વાતંત્ર્ય માટે અને આત્મશુદ્ધિ માટે બહાર નીકળી પડ્યા હોય, દરેક ઘર પુરૂષ-વિનાનું થઈ ગયું હોય ત્યારે સ્ત્રીઓ શાન્ત ધરમાં કેમ બેસી શકે ? લડાઈના વખતમાં જેમ અદ્યાર વર્ષની ઉપરના તમામ પુરૂષો લડવા જાય અને બાકીના તેમને માટે હથિ-આર, વસ્ત્ર, ખોરાક વગેરે તૈયાર કરવા મંડી પડે તેમ સ્ત્રીઓને પણ એમ થયું કે અમને લડવા ન મોકલો તો કંઈ નહિ, પણ એ સિવાયના કામોમાં તો અમને દાખલ કરો જ કરો. અને જોતજોતામાં તો લડાઈ આપક બની ગઈ. તે રાજકીય ક્ષેત્ર છોડી જીવનના તમામ ક્ષેત્રોમાં પેસી ગઈ. એ તમામ ક્ષેત્રોને પહોંચી વળવા માણસોની જરૂર પડી. મહાત્માજીએ સ્ત્રીઓને હાકલ કરી અને કીડીના કટકની જેમ સ્ત્રીઓ ઉભરાવા લાગી. સ્ત્રીઓએ ધરબાર છોડ્યા-છોડ્યા છોડ્યા. પતિઓને શુરાતન ચડાવ્યું અને લડાઈમાં જોડાવ્યું. જ સ્ત્રીઓને પોતાના ઘરના ચાર ખુણા સિવાય વિશાળ દુનિયા પડી છે તેની ખબર નહોતી, જે કોઈ દિવસ ઘરની બહાર પણ નીકળી નહોતી, જેણે મેડીઓથી નીચે પણ પગ મૂક્યો નહોતો તેવી તમામ બહેનો પોતાનો સ્વાર્થ છોડી દેશ માટે તેમનો પ્રાણ આપવા તૈયાર થઈ. આથી પુરૂષોને પણ શુરાતન ચડ્યું. સ્ત્રીઓ મરવા તૈયાર થાય તો શું અમે ઘેર બેસશું ? ધરમાં ભરાઈ રહેલા પુરૂષો પણ લડાઈમાં જોડાવા લાગ્યા. મહાત્માજીએ આર્થિક અને નૈતિક સ્વાતંત્ર્યનું ક્ષેત્ર સ્ત્રીઓને સોંપ્યું. સ્ત્રીઓ સિંહણની જેમ

ગુફામાંથી બહાર આવી. દકીકત કંપનને પણ વડી ગઈ. જે સ્ત્રીઓ. રસ્તા પર એકલી ચાલતા બીએ તેમણે રાત દિવસ વિસારીને લડતમાં જોડાવ્યું. ન જોઈ ટાઢ, ન જોયો તડકો. જે મરોજની તાજમહેલ સિવાય ઉતરતાં નહીં. તે ચૌદ ચૌદ કલાક સૂધી બૂખ્યાં તરસ્યાં રસ્તા ઉપર ઉભાં રહ્યાં. જાતમનું ઓશીકું કરી રસ્તા ઉપર મૂક રહ્યાં.

આપણે વિરમગામના અત્યાચારો ક્યાં નથી જાણતાં. આપણા સ્વયંસેવકો આપણે માટે ખરે તડકે મીઠું લેવા ગયા; પાછા આવતા તેમને પકડ્યા. સ્વયંસેવકોએ પીવા પાણી માગ્યું. જવાબ ન મળ્યો. ફરી કહ્યું. પાણી ન મળ્યું. વિરમગામની બહેનોએ આ વાત જાણી. તેમના પ્રેમાળ હૃદયો ઉછળી આવ્યાં. તેઓ ભાઈની બહારે ધાઈ. પોલિસોના મનાઈ હુકમ છતાં માથે પાણીના ખેંઠાં લઈ અંદર ગઈ. કુર અંગ્રેજોથી આ બહેનોનો પ્રેમ અને ત્યાગ શે સહન ? થાય તે અગ્નિની આગમાં બળવા લાગ્યો. હુકમ થયો કે મારો આ દેશ-દ્રોહી બેરીઓને અને ચલાવો ઘોડા કે કોઈ દિવસ આવે જ નહિં. એ નિર્દોષ ભોળી બહેનો પર ઘોડા દોડાવ્યા. કેટલીએ બહેનોને ભારે ઇગ્ન થઈ. બધાએ તે શાન્તિથી સહન કર્યું. ગમે તેમ પણ સ્ત્રીઓ સહનશીલ તો છે જ ને ! શાન્તિથી સહન કરી તેઓ ઘેર ગઈ. સમગ્ર શકાય છે ભાઈઓ ! કે જે કેળવણી આપવાને માટે આપણે વરસોના વરસો સૂધી પ્રયત્ન કરીએ છીએ, લોહીનું પાણી કરીએ છીએ તોપણ ન આપી શક્યા તે કેળવણી માત્ર એ માસમાં સ્ત્રીઓએ લઈ લીધી. અને સ્ત્રીઓ જે કદી ન કરી શકે તેવું તેમણે કરી બતાવ્યું.

લડાઈમાં પડ્યું તે પણ એક મોટી કેળવણી છે. કારણ કે આ લડાઈ એ એક આત્મશુદ્ધિની લડાઈ છે. અનેક પ્રયત્નોથી ન મળે તે લડાઈમાંથી મળે છે. લડાઈએ

“માણસોને ઘણું આપ્યું” છે, અને હજીએ જેઓએ જે જીવણીથી વંચિત છે તેઓ લડાઈમાં સીધી રીતે નહીં તો આડકતરી રીતે પણ જોડાય અને પોતાથી બની શકે તેટલી દેશની સેવા કરે, મેળવવાનું મેળવે અને જીવનું સાર્થક કરે. સ્ત્રીઓમાં સ્વાભાવિક રીતે જ એ મહાન શક્તિઓ વસેલી છે, પ્રેમ અને સેવા. પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં આ એ તત્ત્વો વધારે પ્રમાણમાં હોય છે. સ્ત્રીઓમાં પ્રેમ પણ ખુબ છે અને સેવા કરવાની શક્તિ પણ ઘણી છે. મહાત્માજીએ વિચાર્યું કે આનો ઉપયોગ દેશ ખાતર કેમ ન કરાય ! એટલે તેણે પ્રેમથી જીતી શકાય તેવાં કામો સ્ત્રીઓને સોંપ્યા જેવાં કે પરદેશી કાપડ ઉપર “ પીકેટીંગ ”, દારૂ “ પીકેટીંગ ”, ખાદી ઉત્પત્તિ, વિગેરે કામો તેઓ કરવા લાગ્યાં. પ્રેમથી દારૂડીયાને સમજાવવા લાગ્યાં, અને આપણી કલ્પનામાં ન આવે તેવું કામ કરવા લાગ્યાં. હું તમને એક દાખલો આપું. અમે યોડા દિવસ પહેલાં ઘોઘે દારૂનું પીકેટીંગ કેમ થાય છે તે જોવા ગયેલા. ત્યાં દારૂનું પીકુ એવે સ્થળે છે કે જ્યાં સાધારણ સ્ત્રીઓની તો એકલા તે સ્થળે જવાની હાંમત જ ન આવે. દરિયાને કાંઠે પીકુ. સાંજ પડે ફેટલાય હલી મળેલા માણસો ત્યાં આવે. ત્યાં સારા માણસ તો લાગ્યે જ એક બે હોય. બાકી બધા નકેટ માણસો, ફેટલાય-દારૂડીયાએ હોય; ગમે તેવું બોલે. તેમની ગાળો સાંભળીએ તો કાનમાંથી જીવડા ખરે. અને કોઈ જેવી તેવી સ્ત્રી હોય તો પીકુ છોડી ચાલતી જ પડે. પણ રાજની આ ભગવતિ પછી સ્ત્રીઓમાં નવો પ્રાણ આવ્યો છે. અને એ પ્રાણને લીધે કોઈ પુરુષ તેને અડતા પણ જાણે કે અચકાય છે. એવા પ્રાણવાળા એક બહેન અમે ઘોઘે ગયા ત્યારે એકલા ઉભા ઉભા એક દારૂડીયાને “ દારૂ પીવા ન જા ” એમ સમજાવતાં હતાં ત્યાં તેણે આજની પીકુ કોઈ જ નહોતું એકે સ્ત્રી પણ નહોતી

કે તેમને જરા ચકત મળે. એકલા જ પુરુષની નીડરતાને પણ શરમાવે તેવા નીડર યજ્ઞ, દારૂડીયા શું ગાળો દેશે : તેનો વિચાર કર્યા વિના તેને પ્રેમથી સમજાવ્યે જ જતા હતા અને દારૂડીયાનો ભાર છે કે એ પ્રેમથી એ પલ્લે નહિ ? દારૂડીયા એ પીકામાં ન ગયો અને પ્રતિજ્ઞા લીધી કે હવે દારૂ નહિ પીઈ ! સ્ત્રીઓમાં આવી તાકાત છે તેની કોને ખબર હતી ?

અને સ્ત્રીઓ આગળ ન આવત તો તેને કોણ ઝોળખત ! સ્ત્રીઓ એટલે અમળા, સ્ત્રીઓથી કાંઈ ન થઈ શકે, અને હજીએ એવા પુરુષો પડ્યા છે જેને સ્ત્રીઓ માટે આવા કામો તેઓ કરી શકે તેની શંકા છે. તેઓને કદાચ એમ થતું હશે કે આ સ્ત્રીઓ આપણાથી આગળ જાય અને આપણે કાંઈ ન કરી શકીએ ! પુરુષો કામ ન કરી શકવાથી સ્ત્રીઓની શંકાઓ કરી ઘણી વખત તેને અન્યાય કરે છે. આમાં બંનેની પ્રગતિ અટકે છે. વખત આવ્યો છે ત્યારે પુરુષો શા માટે ધરમાં બેસી રહે ? પુરુષો તો આજ રહ્યા માફક રહેજી શકે અને સ્ત્રીઓ ! તેઓ પણ પ્રેમથી કેવાં કેવાં કામો કરી શકે છે, એ અનુભવવાને રજો ચડે આજે પણ ફેટલીએ રણચંડીઓ કંઈ પણ જોવા વિચાર્યા વિના સિંહજીની જેમ રણમાં જાડી રહી છે.

પહેલાંના વખતના શુરાંતનના કામો જૂદાં હતાં, આ વખતના જૂદાં છે. પહેલાં તો તત્વારની રમત રમી જાણીએ. એટલે-ઉકલી જઈ. આજે એમ નથી. આજના લડાયક યોદ્ધાની લડત આકરી છે. ચતુરને હાથે ભાઈ બહેન પર લાડીનો પ્રહાર થતો જોવા અને અનુભવવા અને તટસ્થ રહેવું, મનથી પણ અહિંસક રહેવું. તે આંકડું છે. મહાત્માજી તો કહે છે કે મનથી પણ તમે તેને ગાળો ન દેશો. એ કેમ અને !

આજની, સ્ત્રીઓના, શુરાતનનાં કામો પણ બુદ્ધ પ્રકારનાં છે. માત્ર આનંદથી, આંખમાં આંસુ લાગ્યા વિના વીરને કે પતિને બહાવેરી વિદાય આપવાથી જ તેનું કામ અટકતું નથી. સાચી રજપુતપણીની જેમ જરૂર પડે રણે ચડવાનું છે. અને જે રીતે રાજકીય સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનું છે તે રીતે જીવનનું પણ સ્વાતંત્ર્ય મેળવવાનું છે. આજે કેટલીયે બહેનો સરકારની નહીં તો પુરુષોની ગુલામીમાં સડે છે. આ લડતનો ઉદ્દેશજ એવો છે કે દરેક જાતની ગુલામીમાંથી છુટવું.

મહાત્માજી છોકરા અને છોકરીઓને પણ માબાપની ગુલામીમાંથી છુટી દેશની દાઝ હોય તો તેને આઝાદ કરવા ચાહ્યા આવવાનું કહે છે. તો આપણે આપણું પણ કામ કેમ ન સાધી લાઈએ? દેશ આખો બ્યારે સ્વતંત્ર થયે ત્યારે સ્ત્રીઓ શું ગુલામ રહેશે? કદી નહીં! એ ગુલામી ફડવાનો ખરો રસ્તો આ ધર્મની લડાઈ ને એ બહાને આપણે ધ્રુવ કરી શકશું. જે અનેક પ્રયત્નો કરી ચાકી જઈશું તો પણ નહીં થાય તે માર્ગ આ લડાઈથી સંધારો.

આપણે સૌ દૃઢ નિશ્ચય કરી માબાપ તેમજ પતિની ગુલામી છોડી આપણુથી બની શકે તેટલી સેવા દેશને ધરશું તો જરૂર આપણો તો ઉદ્ધાર છે. પુરુષજાતિનો પણ તેમાંજ ઉદ્ધાર છે.

કોઈ એમ ન માને કે આ લડાઈ અસુક ખાસ કારણો માટેજ છે. અથવા તેમા યુવાનોનું જ કામ છે. તેમ નથી. આ લડાઈમાં યુવાનોથી માંડીને વૃદ્ધ સુધી અને સ્ત્રીઓથી માંડી પુરુષો સુધી તમામની સરખી ફરજ છે. દરેક પોતાથી બને તેટલું કરી છુટવું જોઈએ અને સ્ત્રીઓએ તો આમાં વધારે ફાળો આપવો જોઈએ. આપણું જે અબુજાનું કંઈક છે તે આપણે કાઢી નાંખવું જોઈએ

અને. આ લડાઈને લગતું આમણું કાપડેત્ર પણ એવું ને એટલું મોટું છે કે તેમાં જેટલી સ્ત્રીઓ જોડાશે તેટલી ઓછીજ છે. આ લડાઈ સ્ત્રીઓને ત્રણ રીતે લાભકર્તા છે. એક સ્ત્રીઓ બદાહુર અને નિર્ભય બનશે, તેથી અબજાપદનું કલંક ધોવાશે. બીજું પોતાના દેશને સ્વતંત્ર કરવામાં ફાળો અપાશે એટલે દેશદોહી નહીં ગણાય અને ત્રીજું પુરુષોની તો શું કોઈની પણ ગુલામી કોઈ દિવસ નહીં સહન કરે. એટલે બધી રીતે સ્ત્રીઓને આ લડાઈમાં જોડાવું તે લાભકર્તાજ છે.

મારી એવી મુશ્કેલી છે કે, એકાદ બે માસમાં સ્ત્રીઓ એટલા ઉત્સાહથી દેશસેવાનું કામ કરે અને વિજય મેળવે કે સારાએ હિન્દુસ્થાનમાં કોઈ સ્ત્રીએ ન કયું હોય તેવું કરી સ્ત્રીજાતિનું કવક ધોધ નાંખે. કાઠિયાવાડની મોખરે ભાવનગર ગહેજે જ રહેજે. અને એને મોખરે લાવવામાં સ્ત્રીઓનોજ હિસ્સો ગહેશે.

સ્ત્રીઓ ધારે તો ઘણું કરી શકે તેમ છે પણ તેને સાંખી દિશા હજી હાય લાગી નથી. એક વખત સ્ત્રીઓ કામ હાથમાં લે તે છોડેજ નહીં. ભાવનગરમાં આપણે દટાઈ મરીએ તેટલું કામ છે. સ્ત્રીઓ જો દૃઢ નિશ્ચય કરી એ કામ હાથમાં લેશે તો આખું ભાવનગર ઉથલાવી નાખશે. પણ સ્ત્રીઓ કરે ત્યારે ખરી.

છેલ્લે જો હુંકમાં કહું તો તમે દરેક ભાઈઓ અને બહેનો! તમારા દેશને આઝાદ કરવા માટે વધારેમાં વધારે તમારાથી બને તેટલું કરજો. આ લડાઈ તમારે માટેજ છે. આ લડાઈ આપણી સૌની સુકિતને અર્થ છે. એને માટે જેટલો ત્યાગ આપી શકો તેટલો આપો. પ્રેમ તમારી પડખે ઉભો છે.

1. * ભાવનગરમાં ગૃપતિ ઉત્સવ અસંજી રવિ - ચર્ચા હેમ

एमसी स्व. पत्तिश्रीना स्मरणार्थे

श्री कर्मचारी गुज गती मयाने

आमुना आदामना. आमुना आदामना

तदर्थी आदामना समेभ सेट.

आंसुहुं

सो सो वरसथी माताने बोधन,

आंसुहुं ऐक संपी ! लटकी रहुं ;

पूटी धीरज संपी ! अनंतकाजनी,

अमु अंतर्दुःख टपकी गयुं. सो सो.

तेजीश कोटिनी भारतमाना,

आंसुभां शक्ति अडा ! शी बरी:

धरती धल्लेहीने परबत डोडिया,

कायरता कांयणी डी सरी: सो सो.

साते सागर मणी लेणा शुं उडटया,

धोवा कल'के शुवाभीतल्यां;

आंसुना सागर पापुजे वलोव्यो,

नीकल्यां दहियादे अठिसातल्यां सो सो.

योदा अनेक ऐक आंसुथी डडिया,

इठया लेधने मातानां न'छर;

मुक्ति मधुरी मेणववाने मातनी,

मृत्यु वधावाने आदया छे धीर: सो सो.

कुलरां गल्लेहीने वीर सुकमोने कीडता,

भरवानो धार्यो हृदय भांडीं म'य;

देवी हयानी भारतभूमि मारी,

आंसुहुं ऐक ताउं इरों स्वतंत्र: सो सो.

—मजलास शाद

અબોલના શાપ

લેખક: શ. ધનશંકર હીરાશંકર ત્રિપાઠી

[૧]

‘પુત્રી’ નામ સુભાષિણી રાખવામાં આવ્યું ત્યારે કોઈને ખબર ન હતી કે, તે મૃગી હશે ! તેની બે મોટી બહેનોનાં નામ કમલ : સુકેશિની અને સુહાસિની રાખવામાં આવ્યાં હતાં. સુભાષિણીનું લાગતું નામ સુભા હતું.

ફૂલ ખીલવા લાગ્યું; વિકસિત મુગ્ધ મનોહર અને નેત્રરંજક એ ફૂલ છે, પણ હા ! તે અબોલ છે. મા બાપને તેથી બેવડી ચિન્તા ઉપજવા લાગી છે. તેની બે બહેનોના લગ્ન થઈ ગયા છે સુભા ઘરમાં ભાર રૂપ થઈ પડી છે. મૃગીને કોણ પરણે ?

સુભા સમજે છે કે, વિધાતાના અભિ-શાપ રૂપ પિતાના ઘરમાં તે ફસી પડી છે.

‘કોઈ એમ નેની લગ્ન ઉપજે છે હમેશાં ખાસ કારણો માટે’ છે. અર્થાત્ પિ-યુવાનોનું જ કામ છે. તેમ નથી. આ લગ્નમાં યુવાનોથી માંડીને જૂઠું સુધી અને સ્ત્રીઓથી માંડી પુરુષો સુધી તમામની સરખી ફરજ છે. દરેકે પોતાથી અને ‘તેટલું’ કરી છૂટવું જોઈએ અને સ્ત્રીઓએ તો આમાં વધારે કાળો આપવો જોઈએ. આપણું જ અયુગ્માનું કલંક છે તે આપણે કદી નોંખવું જોઈએ

પિતા, પુત્રી તરફ દયાથી જુએ છે. જગ-તમા એ જિયારી અબોલને હવે કોણ આથ-માં લે તેમ છે ? એને ‘હાડ-ત-નૂ’ કર-વાથી ધ્રુવર રાહ નહીં રહે આવા વિચારો સેવીને પિતા સુભા પર વાતસલ્યભાવ રાખે છે.

સુભાને વાણી નથી પણ એની બે કાળી અને મોટી આંખો, એની વાણી કરતાં પણ વિશેષ ભાવ સૂચવે છે. એના હોઠ અને એના મુખ ઉપરના ફેરફાર એના હૃદયનું માપ અંકવે છે.

વાતો મારફત માણસ જે ભાવ પ્રકટ કરે છે તેમાં કોઈ કોઈ વાર તુટિ નથી આવતી ? ઘણીકે વાતો ઘણાકે તરફથી અર્થ વગરની અથવા તરલુભો કરી લેવા પડે એવી ભાષણો જોમ શબ્દો કહેવાયા હોય તેના રહ-કરવા માટે વાર મનના વિચારો મારફત તેટલું કરજો. ‘ઉકેલવા મથવું’ પડે છે પણ આ લગ્ન આપે આખોના ભાવના તરલુભા અને માટે નેટો-હૃદયની પ્રતિજ્ઞા આંખો. આપો. પ્રભુ તમારૂં તાર આંખો છે. આનંદ, રમેલ, આભાર ઈ.ત્યાદિ આપણને ગરમા આ, આંખો જે કયા કહે થયા હતા

પણતી જરૂર નથી
‘સેવાય જન્મથી જેની

પાસે બીજી ભાષા નથી એવી સુભાની આં-
ખોની ભાષા ઉઠેલી શકાય એવી છે.

[૨]

ગામનું નામ ચંડીપુર છે. તેની પાસે
યહને અંગાત્તાની એક નાની સરખી નદી
વહી જાય છે. ગૃહસ્થતા ધરતી નાની બાલકી
જેવી એ નદી છે. તેનો ફેલાવો બહુ નથી.
તેનું પાણી ઉંડું નથી તેનું કુદરતી મંદ
મંદ વહન સૌને આનંદ આપે છે. ગામને
અને નદીને એક પ્રકારનો અનિચ્છિત સંબંધ
યહ ગયો છે. નદીના કિનારા પર આવેલાં
ઝાડ એ એ વચ્ચેની સાંકળ રૂપ છે. બાલ-
કાનું એ કિનારા આગળ રમવું; દોરનું
પાણી પીવું; ગામ-લોકનું તેના પાણીમાં
ઢાણું ધોવું ઇત્યાદિને લીધે જળે નદી ગામ-
ની એક સંગિની યહ પડી છે.

સુભાના પિતાનું નામ રાણીકંદ છે.
એમનું ઘર નદીની નજદીક આવેલું છે.
રાણીકંદ દરિદ્ર નથી, શ્રીમંત પણ નથી. છતાં
એમનું ઘર ગૃહસ્થાશ્રમના ઠાણનું છે. એમના
ઘરની આગળ એક નાનો સરખો બગીચો
એમણે બનાવેલો છે. સુભા કાલક વાર એ
બગીચામાં બેસે છે પણ ધણી વાર તે નદીને
કિનારે આવીને બેસી રહે છે.

કુદરત એની ભાષાની બોલ પૂરી કરી
દે છે, જળે તેના તરફથી તે બોલે છે. નદીનો
કલકલનિનાદ, બાલકોનો કેસાદક, આસપાસનાં
ખેતરોમાંથી ખેડૂતોનાં ગાન, પક્ષીઓનો કિચ-
ખિચદ, પવનના સરસરાટમાં વાદળ સાથે
જોડોની થની વાતો-ઇત્યાદિને લીધે આ મૂંગી
બાલિકાનું ચિરનિરતબ્ધ હૃદય જળે એની
આંખો દ્વારા બહાર નીકળી પડવું હોય તેમ
વારંવાર તેમાં અનેક ભાવો ઉપજતી રહે છે.
બાલિકા નદી-તટે જ બેઠેલી રહીને આ
મૂંગળ કારત દાસ બોલતી રહે છે ! સાવંકાળ

પડે; થેરો અન્ધકાર પૃથ્વીતલ પર જામે;
બાલિકા રમતાં ખેલતાં અંધ પડી ઘેર જાય;
ખેતરોમાંથી ખેડૂતો સાથે જાય તો પણ
રૂસ્વરૂપ મહાકાશની નીચે ધણી વાર વિશ્વપિતા
સૃષ્ટાનાં બે સ્મિત, સામસામે ચૂપકીદીથી
બેઠેલાં જણાય છે; મૂંગી પ્રકૃતિ અને મૂંગી
બાલિકા-એક દૂર દૂર સુધી વિસ્તરેલી હોય છે;
બીજી એક નાના ઝાડની નીચે એક પથર
પર બેઠેલી હોય છે.

સુભાની બે પ્રિય સખીઓ છે-એના ઘર-
માંના દોરડાંખરતા વાડામાંની બે ગાયો ! ઘરમાંનાં
બીજાં સૌએ તે ગાયોનાં નામ પાડેલાં છે:
સુકેશી અને પાંચુલી સૌના મ્હોંથી એ નામો
ઉચ્ચારીને તે બેને સંબોધવામાં આવે છે
પણ સુભાના મ્હોંથી તે બેયે તે સંબોધન
સાંભળ્યું નથી. છતાં સૌના દરતાં સુભા તર-
ફનું સંબોધન સુકેશી અને પાંચુલી વધારે
જાણેલી સમજે છે. સુભાની કંઈ ભાષાથી
સુકેશી અને પાંચુલી તેનું સંબોધન સમજે
છે ? સુભાના પગરવતી ભાષાથી ! એની
મુઠ્ઠુ પગલીઓ જ્યાં વાડામાં પડે છે કે, તર-
તજ સુકેશી અને પાંચુલીના કાન ચોકે છે;
અને જ્યારે સુભા તેમની પાસે આવી પોતાની
બાલકતા એ જાનેના કંઈતી આસપાસ
પીંટાગીને; કાલ કાલ વાર પોતાનું વડન તેમની
ગર્દન પર ઝુકાવેલું રાખીને અને ધણીવાર
પોતાના કોમળ કલ્પીગર્ભ સમા નાના હાથ
તેમના શરીર પર ફેરવીને વાક્યહીન ભાષામાં
તેમની સાથે વાતો કરે છે ત્યારે તો વાણીવા-
ળાંઓનાં દરતાં આ અખેલ બાલિકાની ભાષા
સુકેશી અને પાંચુલીને જળે ધણી સમજતી
હોય તેમ તે જાને વર્તે છે, પોતાનાં મ્હોં
વારંવાર બાલિકા તરફ ધરી રહે છે, આંખો-
માંથી દિવ્ય-જ્યોત ફેંકે છે-અડખાંજ આવમાં
શક્તિ બતાવતી નથી, અને પોતાની હ્રમ બહાર
કાઢીને એ બાલિકાના કરકમજને ચાટે છે.

સુભા ગાયેના વાડામાં દરરોજ પાંચ-છ વખત આવી જાય છે. ઘરમાં કોઈવાર એની માતા વધારે પડતું જણકપાડું કરી દે છે ત્યારે તો અવશ્ય તે પોતાની આ એ સખીઓ પાસે આવે છે. સુભાના હૃદયની મર્મ દેહના જાણે અનુમાન-શક્તિથી તેની આ સખીઓ સમજી જતી હોય તેમ તે વખતે ધીરે ધીરે પોતાનાં સંગિધાં તેના બાહુદય પર ધસીને તેઓ તેવું સાંત્વન કરવા મથે છે.

સુભાને એક બકરી અને ખિલાડીના એક બચ્ચા સાથે પણ પ્રીત થઈ છે. ખિલાડીનું બચ્ચું તો જાણે સુભાના હૃદય પર સંપૂર્ણ અધિકાર જમાવી રાક્યું હોય તેમ ઘણીવાર તેના બોળામાં બેસી જાય છે; પોતાની ચટા-પટાવાળી પૂંછડી પટપટ હલાવીને કોઈ કોઈ વાર તે એવી તો દુદાકૂદ કરે છે કે, આ વાણીહીન બાળાના મુખ ઉપર તેથી રિમત ફરકરી રહે છે.

[૩]

સુભા ૧૨ વર્ષની થઈ. તેની માતાના આગ્રહથી તેને માટે વાણીકંઠે કોઈ વસ્તી તપાસ કરવા માંડી. ગામમાં તેની સ્થિતિમાં કોઈ પણ કુટુંબમાં સુભાને વડુ તરીકે સ્વીકારવા કોઈ રાજ ન હતું. વાણીકંઠે કલકત્તા ગયો. થોડાક દિવસ પછી તેની સાથે એ માણસોને લઈને તે પાછો ફર્યો.

સુભાને શૃંગાર સ્તવવચનમાં આવ્યા. સુંદરતાની સ્વાભાવિકતા વિરુદ્ધ થઈ. પણ તેને જોનારાઓએ અભિપ્રાય આપ્યો: “ખૂબ સુંદર છે.”

સુભાની માતા સહિત વાણીકંઠે અને એ આગન્ટુક કલકત્તાવાસીઓએ કંઈક વખત સુધી ગોઠિ કરી અબોધ નીરવ બાજાને ખ્યાલ પણ ન હતો કે, આ ગોઠિ શા માટે થતી હતી તેના લગ્ન માટે તે થતી હતી. એક

ગૃહસ્થ કુટુંબમાં સુભાને સુભાષિણી તરીકે ઠરાવીને દાખલ કરી દેવા માટે એ મસલત થતી હતી. એ આગન્ટુક ગોર હતા. પોતાના યજમાન રાજાને દગો દેવા માટે તેઓ સંમત થયા હતા. વાણીકંઠે પાસેથી તે બદલ દક્ષિણની રકમ તેઓ નક્કી કરવા માગતા હતા. વાણીકંઠે બહુ બદલો આપવા રાજી ન હતો. એની પત્ની ચાહે તેટલું આપવું પડે તોપણ હરકત નહીં, એમ કહેતી હતી. આખરે પત્નીની છત થઈ. બન્ને ગોરને એકંદરે રૂ. ૨૦૦૦ આપવા હયાં.

સુભા એ વખતે નદી કિનારે જઈને બેઠી. અબોલ તો બન્ને છે પણ આજ તેમાં વિ-સંગતતાનો સંચાર થયો છે. બાલાએ કૃત્રિમ આભૂષણો પહેર્યાં છે. નદીને એવાં આભૂષણ નથી. દરરોજ નદીના જલમાં આ અબોલ બાલા પોતાનો પડછયો જોતી તેના કરતાં આજ તેને તેમાં લયંકરતા લાસી હોય તેમ તેણે મ્હોં મચકોડ્યું. તેની આંખોએ કોઈની ભાવવાહી ભાષા કહી તેણે આભૂષણ કાઢી નાખ્યાં. જલમાં પોતાનો આભૂષણવિહીન પ્રતિબિંબિત આકાર નિહાળીને તેના વર્તન પર આનંદના ભાવ ઘાઈ આવ્યા.

અરે ! આ મૂંગી ભાષાની કંદર પૃથ્વીનું કોઈ માનવી કરી શકશે ?

[૪]

આઠ દિવસ પછી વાણીકંઠે પોતાના કુટુંબને કલકત્તા જવાનું છે, એમ જાહેર કરી દીધું. ઘરમાં સુભાફરીની તૈયારી ચાલી. ઝાકળથી આચ્છાદિત થઈ ગયેલા પ્રભાનની પેઠે સુભાનું હૃદય ભરાઈ ગયું. એક અનિર્દિષ્ટ આશંકાથી એક મૂક જન્તુની માફક તે પોતાનાં માઆપ તરફ હરધરી જોવા લાગી. એની મોટી કાળા આંખો વડે તેમનાં હૃદય માપવા તે ઈચ્છિત કરવા લાગી. એના હૃદયની

મુંઝવણ એ ખુલ્લી લાપાચી સમજાવી શકતી ન હતી.

જ્યારે વાણીકંદનું કુટુંબ કલકત્તા જવા ઉપડ્યું ત્યારે સુભાએ પોતાની મૂંગી સહી-પણીઓની હેલ્લી ભેટ લઇ લીધી. કેંઈ વાર મુઠ્ઠી તે મુકેશી અને પાંગુલીના કંઠે વળગેલી રહી. તેની આંખમાં જલધારા વહ્યા કરતી હતી. તે બકરી પાસે જઈને તેને ભેટી આવી. બિલાડીના નાનકડા અચ્ચાને તેણે પોતાની ગોદમાં લઇ લીધું. કુટુંબીઓ જવા લાગ્યાં. સુભાએ અચ્ચાને ગોદમાંથી વિખૂટું પાડ્યું નહીં એ જોઈને એની માતાએ એને ધમકાવી. ‘જાતકારે તે અચ્ચાને તેની પાસેથી છીનવી લીધું’.

“અબોલ સુભાનું” તણે હૃદય કપાઈ ગયું હોય એવા દીન વદને અને આંસુભીની આંખે તે તેની માતા તરફ નિરખી રહી. માતા તેનું લગ્ન કરવાના આનંદમાં હતી. સુભાના બેદની તેણે પરવા કરી નહીં. વાણીકંદનું કુટુંબ કલકત્તા પહોંચ્યું. ત્યાં જઈને એક શુભ મુહૂર્ત જોઈને સુભાનું લગ્ન કરી નાખવામાં આવ્યું.

ખટપટીઆ ગોરમહારાજેની હુકિતએની હીધે લગ્ન સમયે વરપક્ષને એ વાતની લગીરે શંકા ન ગઈ કે કન્યા મૂંગી છે.

લગ્ન નિવિધને પાર ઉતર્યાં. વાણીકંદ અને તેણું કુટુંબ—સુભા સિવાય—કલકત્તાથી ઉપડી ગયું. એ પછી પ્રપંચની જાણ પર પક્ષને થઈ. કન્યા લગ્નના દિવસોમાં હમેશાં રોયા કરતી અને કોઈની સાથે વાત કરતી નહીં. લગ્નની આનંદમય ઘડીઓમાં “હરો, ખાલક છે સમજાણી નથી. એટલે રડ્યા કરે એ સ્વાભાવિક છે” એમ ગણીને તેના રૂદનને બાંધિશનામાં ગણી કાઢનામાં આવ્યું હતું. પણ લગ્ન નીત્યા પછાંધે તે જ્યારે છાની રહેતી

ન હતી ત્યારે તેની સાસુએ તેને ધમકાવવા માંડી અને ત્યારે એનાં માબાપ અને ગોરમહારાજેનું પોમળ વેરાઈ ગયું !

કન્યા મૂંગી છે એ જાણીને સૌ કોઈએ તેના પર, તેનાં માબાપ પર અને ગોરમહારાજે પર લ્યાનત વરસાવી. સુભાના સસરાએ એ એ ખટપટીઆ જૂદેવોને શોધ્યા પણ તેઓ ચાલાક નીકળ્યા. તેઓને ઘેરથી ખજાર મળ્યા કે, તેઓ તો દેશાવર ચાલ્યા ગયા છે !

હવે સુભાના સસરાએ આ પ્રપંચનું પૂરું વેર લેવા ઠરાવ કર્યો તેણે એક બીજી ટાકિસ-કંઠી અને રૂપવતી કન્યા પસંદ કરીને પોતાના પુત્ર સાથે પરણાવી દીધી. અને સુભાને પોતાના ઘરમાં નોકરડી તરીકે કામકાજ કરાવવા માંડ્યું.

જે શુકમાં સુભાનું સ્થાન ગૃહદેવી તરીકે સ્થાપવાનું હતું હતું તેજ ઘરમાં તેને વાસણ માંજનારી, ઝાડુ વાળનારી અને દીવાચત્તી સાફ કરનારીનું સ્થાન અપાયું ! સહવારમાં તે ઉઠે ત્યારથી તેની પાસે ઘર કામ કરાવવામાં આવે; નોકરોને જે ખાવાનું અપાય તે તેને આપવામાં આવે; અને ગંદી ફાટેલી ટુટેલી ગંધાતી ગોંદડી પર તેને નોકર તરીકે કુટુંબના અલગ સુવાડવામાં આવે ! હા ! સુભા સાથે અહીં કલકત્તામાં માવાલુતા દર્શાવનાર કોષજ નથી. તેના પિયરમાં તો મુકેશી અને પાંગુલી નામે ગાયો હતી; એક બકરી હતી; એક બિલાડીનું અચ્ચું હતું; બગીચાનાં ફુલ હતાં તથા ધીર ગંભીર શાન્ત સરિતા પણ હતી. કોલાહલપૂર્ણ અને વિશ્રાન્તિહીન આ મહાનગરમાં એમાંનું કોષ નથી ! અહીં એના તરફ રોદલાવે નજર નાંખનાર પણ કોષ નથી. જેણે જનજન્દની અને અગ્નિદેવની સાક્ષીએ સપ્તપદીના પવિત્ર મંત્રોથી સુભાને પોતાની સુરક્ષિતા અર્ધાંગના જનાવનાના શપથ

લીધા હતા તે તેને “ પતિ ” તો કોઇ વાર એના તરફ એતો પલ્લ નથી. સુભાનો સમરો અને સાસુ હમેશાં તેને નોકરડી તરીકે કામ કરતી જુએ છે ત્યારે જ તેમના જીવને ટાટક થાય છે !

સુભાનું હૃદય હમેશાં મૃગો પોકાર પાડી વૃક છે. એના માનપે એને શા માટે આ આનંદ્યાઓને ત્યા કામ કરવા માટે મૂકી હશે, એ તેનાથી સમજાતું નથી.

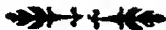
[૫]

લગભગ એક અઠવાડીક વીત્યું. અચાનક કલકત્તામાં અને ચંડીપુરમાં એવા બે બનાવો બન્યા કે જેને પરિણામે સુભાની બહેરે કુદરત ચડી હોય એવો અભિપ્રાય સૌ કોઇએ આપ્યો. જેની સાથે સુભાનું લગ્ન થયું હતું તે અચાનક કોગળાઆના રોગથી મરણ પામ્યો ! એક મૃગી વહુને નોકરડી

તરીકે રાખીને બીજી વહુ સાથે શુદ્ધસારના દહાવા એનાથી લઇ શકાયા નહીં ચંડીપુરમાં મુશળધાર વરસાદ વરસ્યો અને એમાં સુભાના પિતાનું મકાન પડી ગયું નાની સરખી નદીએ પ્રચંડ ભેલતી એથ લઇને માઝા મૂકી અને પોતાની મૃગી સહી પર યુગરેલા મિતમનું વેર વાળ્યું. નદી જિનારે આવેલાં મકાનોના માલુસોને નદીમાં પૂર આનાથી પોતાનો જીવ મચાવવા દોડાદોડી કરતી પડી અનેક જણે ઝાડવાઓ પર આ દ્રશ્ય લીધો.

જ્યારે નદીનું પૂર ઉતરી ગયું; જ્યારે વરસાદનો કેપ શાન્ત પડ્યો ત્યારે ચંડીપુર નાં સૌ લોકો રોઇ રહ્યા; કારણ કે, તેમનું સર્વસ્વ નદી તાણી ગઇ હતી ! *

● કવિવર રવીન્દ્રનાથ ઠાગોરની એક વાર્તા ઉપરથી સંચિત

‘ લગિની સેવામંદિર ’

લગિની મેવા મંદિર એટલે સ્ત્રી સેવાની તાલીમનું સ્થાન. હિન્દની સ્ત્રીઓની સેવા અર્થે પોતાનું સર્વસ્વ સમર્પણ કરે એવા સ્ત્રી સમુદાયના સંગઠનની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે. આપણી સ્ત્રી સંસ્થાઓ, આવી બહેનોના સંગઠિત સમુદાયને અભાવે પ્રાણવાન થઇ શકતી નથી, એ પ્રતિપક્ષ આપણે અનુભવીએ છીએ.

આવા એક મેવાશ્રમની ઝખના લગિનીસમાજ પ્રથમથી કરતુ આવ્યું છે. એ સ્વપ્ન પંદર વર્ષે સત્ય દરે છે, મનોરથ ફળે છે, એની પરમ સતોષ માથે અમે નોંધ લઇએ છીએ

અમે ગાળ કરવાની જરૂર છે કે ઉપર્યુક્ત ‘ લગિની સેવા મંદિર ’ લગિની સમાજની કેવળ સ્વતંત્ર છે. તેની વ્યવસ્થા, તેનું તંત્ર ચલાવવા ખામ દ્રસ્ટ નીમાયું છે મહાત્મા ગાંધીજી તેના સક્ષાદકાર છે. લગિની સમાજ ગાંધીજીપણ ફંડમાંથી તેની ઉત્પત્તિ એટલે લગિની સમાજ નિમિત્ત લેખાય.

સ્નેહાંજલિ

લેખક: ડૉ. લતીફ, પી એચ. ડી. (લન્ડન)

(૧)

તને સત્કારવા મને હોંસ છે, પણ આરંભે દીવા મૂકાય ને આંગણે સાથીઆ પૂરાય, એવો ભવ્ય મહેલ નથી; કેવળ નિર્ભર કુંપડી છે.

તને સત્કારવા મને હોંસ છે, પણ ભાંગી તૂટી કુંપડીમાં સવા પર્વગ કે બેસવા સિંહાસન નથી; કેવળ કાટી તૂટી ગોદડીની નિર્ભય પથારી છે.

તને સત્કારવા મને હોંસ છે, પણ ચરણે ધરવા મેવા-મિષ્ટાન્ન ને હીરા-મેતી નથી; કેવળ પ્રેમ-ભક્તિની નિર્મળ “સ્નેહાંજલિ” છે.

(૨)

જગતમાંથી તારો પ્રેમ ચાલ્યો જાય, તો પછી સૂર્યપ્રકાશ તો અટકી જાય; પૃથ્વી ફરતી અટકી જાય; અને માથું હૃદય તડપડતું અટકી જાય; પ્રેમીની કેવી સ્થિતિ યદ જાય?

તને મળવા પવન વાય છે, સરિતા વહે છે, અને મારા પગો દોડદોડ કરે છે; મિલનની કેવી કંખના ?

તને અભિનંદવા મોઝાં ગાય છે; તારા-લાઓ ઝગમગે છે અને મારાં નયન નાચે છે; અભિમાસની કેવી તાલાવેલી ?

(૩)

મનહરવદના, મદહર નયના ! મારે

મંદિરે ક્યારે આવીશ ? વર્ષો યયાં આરંભે જિભો જિભો તારી વાટ જોઈ છું.

આરંભે દીવા મૂકાવી કે આંગણે સાથીઆ પૂરાવી તને સત્કારવાં મેં મોટી તૈયારી કરી નથી, પણ તું આવીશ, ત્યારે પ્રેમાશ્રુએ હું તારા પાદ પ્રક્ષાળીશ.

તું મારે મંદિરે આવીશ, તારે તારે ચરણે બે ચળકતી આંખો ધરીશ; પછી મેં સર્વ સમર્થો તારો હું હાસ જની રહીશ.

(૪)

તારા વિગદપર મારી આંખે અનંત અશ્રુ વરસાવ્યાં છે; તેથી આસપાસની ભૂમિ હરિયાળી જની છે. એ હરિયાળી ભૂમિએ તું એકવાર આવતે !

લીલાં ઘાસની સળીએ સળીએ મારો આંસુ બાઝ્યાં છે; અભિમાસની રાતે એ તારે વાળે વાળે પરાવીશ. એ આંસુમાં પહેરવા તું એકવાર આવતે !

વાદળી મારી આંખ સાથે વરસતી હતી, તેને પૂછજો: તને અશ્રુએ નવકાવવા મારી આંખે કેટલી તાલાવેલી છે ? એ અશ્રુએ સ્નાન કરવા તું એકવાર આવતે !

(૫)

ઘડીવાર મને તારી સન્મુખ બેસવા આપ; તારી આરતિ ઉતારવા મને તાલાવેલી લાગી છે.

ફણુવાર મને તારૂં માનિષ્ય સેવવા આપ;
તારા પાદ પૂજવા મને તાલાવેલી લાગી છે.
એકવાર મને “ બ્રહ્મો ” કહી બોલાવ;
તારા પર વારી જવા મને તાલાવેલી લાગી છે.

(૬)

સન્ધ્યા મમરે અદ્ય રહી એ વાંસળી
વગાડતી, ક્યારે ધીરી ધીરી તો ક્યારે જોરથી,
ક્યારે મીઠી મીઠી તો ક્યારે કંકશી.

એ વાસળી વગાડતી, ત્યારે સરિતાના
પાણી, આકાશના પક્ષી ચંબી જતાં.

એ વાંસળી વગાડતી, ત્યારે મારું હૃદય
ને મારા પગ નાચતા, ને મારી ડોક ડોલતી,
ને હું લાન ખૂલી જતો.

(૭)

સૌ અંધારે વીંટ્યાં હતાં, ત્યારે પ્રેમદાની
ગોધમા ટેકરે ટેકરે અદ્યતો ને ખાડે ખાડે
પછડાતો, નકામાં કાફા મારતો હું આમતેમ
ફરતો હતો.

વને વને રખડતો ને રથે રથે રજગતો
એને શોધતો હતો, પણ ક્યાંએ એ ન મળી,
છેવટે નિશ્વાસ નાખી સૂતો ને એ સ્વપ્ને આવી.

વૈભવ અને વિદ્યાસ, આનંદ અને ઉદ્યાસ,
ગૌરવ અને ગાંભીર્ય, પ્રભાવ અને પ્રતાપ
હરી એ ક્યાં મળ ?

(૮)

એ આવી, સાંકળ દોડી, ખારણા ખખ-
ડાવ્યાં, મને જગાડના ધણા પ્રયામ કર્યાં,
પણ બધા વ્યર્થ થયા.

એ પાછી ફરી, ત્યારે પાછળ દોડી પાવ-
વનો છેડે પકડના એની પૂદ વીધી, પણ
એ તો ભાગી મળ.

“ ભાગ મા, હું ક્વીચ તેમ કરીશ, તું
મૌન પાળીશ તો હું મૌન રહીશ, તું પૂછીશ
ત્યારે હું ઉત્તર આપીશ, તારી ઇચ્છા એજ
મારું સર્વસ્વ માનીશ. તું ભાગ મા. ”

(૯)

ચપળ પગ થાકી ગયા, ત્યારે ચોકર
આંખ દેખાણી, હવે નિર્લજ્જ દ્રષ્ટિપાત કરી
લઈ, પછી ગમે તેમ થાય, અપારશકિત
નાસી જાય કે અમાપ સમ્પત્તિ ચાલી જાય,
તેની જરાય પરવા નથી.

એક નિર્લજ્જ દ્રષ્ટિપાત પછી ભણે ગમે
તેમ થાય, માનભંગ થાય કે મૌન્ય હણાય,
તેની જરાય પરવા નથી.

એક નિર્લજ્જ દ્રષ્ટિપાત પછી ભણે ગમે
તેમ થાય, ગણેના વર્ષોદ વરસે કે નિંદાના
જવાબામુખી ભણુકે તેની જરાય પરવા નથી.

(૧૦)

કેટલાયે વરસો લગી અણખીવી કળી
મમાં મારાં હોઠ ખીડ્યાં હતાં, તે યુગવા
એણે ઉઘાડ્યાં, ત્યારે હૃદયનાં જંઙાણમાંથી
પ્રણયગંગા બહાર આવી વહેવા લાગી.

તે દ્વિસથી આજ લગી બંને હોઠ
વચ્ચેથી તારા યુગ્મનનાં ગીત ગાતો ગાતો
પ્રેમરમને કાવ્યધનાદ વહે છે; તેમાંથી અનેક
સાખા ઝુટે છે, પણ અગત્યની ને મહત્વની
તો બેજ: એક નિન્દા અને ખીજ ગળ.

પ્રણયગંગામાં તરંગ ઉછળે છે ને ખગ-
ખગે છે; “ નિન્દા અને ગાળતો મીઠો
સ્વાદ ચાખશે, તે પામર મટી મહાન થશે.
પાપી મગી પવિત્ર બનશે ”

(૧૧)

તે આખ ઉઘાડી ને તેજ વર્ષો ગલા. એ
તેજના કીવાં તે આલના તારા, એ પ્રકાશે છે
ને તારી આંખો વખાણે છે. એ આંખો મારે
જોવી છે.

તે આખ ઉઘાડી ને તેજ વહી રલા. એ
તેજના રેલા તે આકાશગંગા ને સ્વચ્છ નિદા-
ગિકા; એ પ્રકાશે છે ને તારી આંખો વખાણે
છે. એ આંખો મારે જોવી છે.

તે આંખ હુલાડી ને તેજ ખરી પડ્યાં.
એ તેજપુજ તે સૂર્યચંદ્ર; એ પ્રકાશે છે ને
તારી આંખો વખાણે છે. એ આંખો મારે
જોવી છે.

તારે વિયોએ સૂર્ય અને હું ધગધગીએ
છીએ. તારાં સાન્નિધ્ય માટે અમે તપ તપીએ
છીએ. તને સ્પર્શવા અમે સ્પર્ધા માંડી છે.

સૂર્ય મારો પ્રતિસ્પર્ધી છેટે રહ્યો રહ્યો
રાતો પીગા થાય છે, પણ મારી કને આવવા
તેની હિમ્મત ચાલતી નથી; કેમકે પાસે આવે
તો ઝાંખો પડી જાય, પિત્તળાને રસ જની
જાય—એવી તેને બીક છે.

તેનાથી તો હું કેટલોય આગળ વધી

આવ્યો છું, પણ તારાથી તો કાણ જાણે
કેટલોય છેટે છું.

(૧૩)

તને બાળવામાં આનંદ આવે છે અને
મને દાઝવામાં આનંદ આવે છે કયો આનંદ
વધારે ? બાળવાનો કે દાઝવાનો—એ તો માણે
તે જાણે.

આ દેહને બાળી રાખ બનાવ : પણ ઉતા-
વળ કરીશ માં. ધીરે ધીરે બાળજે. તારે હાથે
બળતાં આનંદ આવે છે, તે ઘણીવાર આપજે.

તારે હાથે બળતાં મારાં એ અસ્થિ અને
માંસથી તારા પ્રત્યેની ભક્તિ ફેરે છે. તું એ
ભક્તિની અવધિની “રનેહાંજલિ” સ્વિકારજે.

વિચાર રત્નો

[મ. ગાંધીજી.

‘ પાપને છૂપું ન રખાય. મને તો કંઈજ છૂપું નથી. ’

‘ છાતીમાં જોળી ખાવી એ હું એટલું કઠણ નથી માનતો, પણ રોજ કામ કરવું,
હાથે હાથે પોતા સાથે લગાઈ કરવી, પોતાની આત્મશુદ્ધિ કરવી કઠણ છે. ’

‘ ખરી શરમ-દોષ કરવામાં છે. દોષ છુપાવવામાં તો દોષ જમણો થાય છે. ’

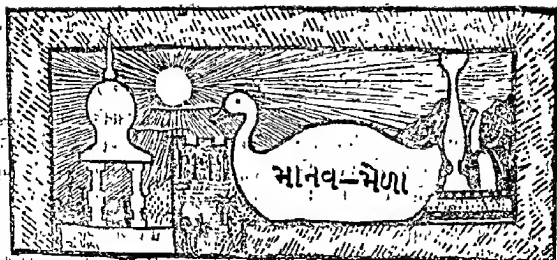
‘ વિચાર-વાણી-વર્તનનું એકય. ’

‘ જે સારી વસ્તુ હું કરું છું એમ મને લાગે તેમાં હું મારી સાથે રહેનારને હમેશાં
બેળવવાનો પ્રયત્ન કરું. ’

‘ ઇટ ચુનનું ચણતર થાય તે પહેલાં હૃદયમંદિરનું ચણતર થવાની જરૂર છે. ’

‘ હું સત્યરૂપી પરમેશ્વરનો જ પૂજારી છું. ’

‘ જે માણસ એક પણ વિધવાનાં આંસુ લુછે છે, જે એક પણ બળાને લખને નામે
ઓળખાતા પશુ યતમાંથી બચાવી લે છે, જે એક પણ અંત્યજની નિસ્વાર્થ સેવા કરે છે,
તે દેશની અને સમાજની શુદ્ધ સેવા કરે છે. સંભવ છે કે મહા હુરખર રાજપ્રકરણી
યોદ્ધાની લગત બૂઝાઈ જશે ત્યારે આવી ખૂણેખોયરે થતી સેવા ફળ આપ્યાજ કરતી દશે.
જે સેવાની પાછળ તાળીના અવાજ નથી પણ જેની પાછળ પ્રભુના આશિર્વાદ છે તે સેવા
તો ખરી સેવા છે જ. ’

શ્રીમતીબાલા મજુમદાર સૌ. શ્રીમતીબાલા મજુમદાર સૌ. [૧]

મેળા તો અધાં એ લેવા હશે. લોચ બેગા થાય, અને કંઈ અપૂર્વ ઉત્સાહ બધાંને મોઝે દેખાય, ત્યારે તેને માનવનો મેળો કહીએ છીએ. પશુ અને પક્ષીઓની જેમ માણસ પણ ટોળામાં રહે છે; અને ટોળામાંજ રહેવાનું પસંદ કરે છે. જેમ એક જાતનાં પશુઓ અથવા એકજ પાંખવાળાં પંખીઓ બેગાં-બેગે છે, ત્યારે અવનવો આનંદ જમી રહે છે તેમ, એકજ સમુદાયના, એકજ સમાજના, કે એકજ પ્રદેશના લોકો બેગા થાય છે ત્યારે, બધાંના એકસરખા આચાર-વિચારને લીધે, એક બીજાનાં મન સહેલાઈથી સમજી શકાય છે; અને એકનો આનંદ તે આખા સમુદાયનો આનંદ બની રહે છે.

પરંતુ પશુઓ અને પંખીઓની માફક મનુષ્ય રોજ ટોળામાં રહી શકતો નથી. રોજના, જીવનવ્યવહારમાં એ એવો ગૂંચાડ બન્ય છે કે ખાસ પ્રાંત વગર એનાથી બીજા માથે, દરબામળવાન બની શકતું નથી; તેથી, માણસોએ બેગા મળવાના અને તે રીત પોતાના એકલા જીવનને ઘુમી કરવાના પ્રસંગો ગોઠવ્યા છે. એ પ્રસંગોને આપણે " મેળા " કહીએ છીએ.

માનવમેળાના પ્રસંગો અને તેનાં નિમિત્તો

ક્યાં ક્યાં હોય છે તે હવે જોઈએ. જ્યારે સમાજનો, પહેલાં ઝાઝો વિકાસ થયો નહોતો ત્યારે, બધાંને એકસરખી અસર કરનારી પ્રસંગ, ધર્મના નિમિત્તો હોતા. યજ્ઞ કે જાગ જેવા ધાર્મિક પ્રસંગોમાં લોકો એકઠા મળતા, યજ્ઞની ભાવનાથી પવિત્ર થતા, બળ મેળવતા, અને સાથે જમવાનો તથા સાથે ફરવાનો આનંદ મેળવતા.

યજ્ઞ શિવાય જાતનાં જાગવળાં હોય, કંઈવાર્તાની સમાપ્તિ હોય, કે, ઉત્સવનાં જાગવળાં હોય ત્યારે પણ સમાજના અમુક અમુક ભાગ, બેગાં આનંદ લેવાનો લાભ મેળવે છે. જેવા ઉત્સવનિમિત્તે મેળાં હોય છે તેવા, ધર્મને જાદાને તીથોના મેળાં પણ મેળે છે. ' કુલનો મેળો, ' ' ગદાંચરીનો મેળો, ' ' શુક્લનીચનો મેળો, ' ' વૌહાનો મેળો, ' તેવાજ. ડાકારનો ' માણેકઠારી પૂતેમનો મેળો, ' ચૂરતનો, ' જ-સાથીનો મેળો, ' વગેરે આપણા જાગવળાં છે.

ધર્મ જેમ બધાં માણસોને આકર્ષે છે, અને ધરીગર, વર્ણના અમુક દિવસોએ અસારના વ્યવહારો બ્રહ્મી દે છે, અથવા તો વિચારે પાડે છે તેમ, સામાજિક જીવનને અંગે પણ માણસોને બેગાં મળવું પડે છે,

લગ્ન કે જનોઈ જેવા પ્રસંગે ન્યાતનો અમુક સમૂહ તથા સંગાસંબંધીઓ પોતાનું નાતું ઘર મૂકી, એક ઠેકાણે લગ્નવિવાહમાં મ્હાલે છે. આ તો કૌટુંબિક મેળાની વાત થયું.

ન્યારે નાતના લોકો દેવ કે દેવીને નિમિત્તે જિનણીઓ કરે છે ત્યારે તે વખતના મેળાનો આનંદ, સૌની લાગણીને અનેકધણી વધારે છે. હાલનાં જિંચ નીચનો બેઢાળાં, સંમેલન તથા લાગવગીઆની પાર્શ્વના યુગમાં આની સમાનલાવવાળી જિનણીઓનો આનંદ ઓછો થતો જાય છે. જિનણી તો ત્યારેજ કહેવાય કે ન્યારે ત્યાં સંકોચ કે શિષ્ટાચારને સ્થાન ન હોય. એવી જિનણીઓના એક દિવસના આનંદથી માણસ, કેવા નવા ઉત્સાહનું ભાથું ભરી લે છે.

જેમ જેમ માણસની જરૂરીઆતો વધી, રહેણીકરણીમાં કેશ તથા સૌંદર્યની લાવના પ્રકટવા માંડી, તેમ તેમ બજારોના મેળા ભરાવા માંડ્યા. "ગુજરી" એટલે સાંજે ભરાતાં બજારના મેળા આજે પણ વડોદરા, અમદાવાદ, સુરત, પૂના વગેરે જેવાં ઘણાં શહેરોમાં એ, અમુક દિવસોએ ભરાય છે.

માણસની જરૂરીઆતો વધી તેની સાથે કેશ પણ વધી એટલે માત્ર ઉપયોગ ઉપર ધ્યાન ન આપતાં, તેમાં કેટલાંને પણ સ્થાન મળ્યું. એ રીતે આપણા હુન્નરઉદ્યોગોની ઉપયોગી કક્ષાઓ જરૂર પામી. દેશદેશની કક્ષાઓ, સરખામણી અને સ્પર્ધાથી વિકાસ પામે છે. એ કક્ષાના નમુનાના મેળા, તે જ આપણાં કક્ષાપ્રદર્શનો. એમાં જડ વસ્તુઓનાં પ્રદર્શન મેળાં માનવસમાજનું પણ સમેલન થાય છે. ભુંદ ભુંદ અકારનાં ફેડા ઉધરાવવા, તથા સુધરેલા સમાજ પામેથી સુધરેલી રીતે પૈસા કરાવવા જે મેળાઓ છે. તેને "ફેર" ફેર" કહીએ છીએ.

આજનાં આપણાં સ્વરાજ્ય-બજારોમાં અને સ્વદેશી વસ્તુ-સંકારોમાં નાવકડાં પ્રદ-

ર્શનોજા ગ્રાહકોનાં હોય છે. પરંતુ જેમ હુન્નરઉદ્યોગનાં પ્રદર્શનોમાં, એકલો, આર્થિક ઉન્નતિનો જ પ્રશ્ન મુખ્ય હોય છે તેમ આપણાં સ્વરાજ્ય-બજારોમાં એ પ્રશ્ન મુખ્ય હોતો નથી. એ બજારોની માળખા એક લાવના રહેલી છે; અને એમાં રજુ કરાતી કારીગરી સ્વરાજ્ય અપાવનારી છે-એવી એ લાવના જ, બધાંને તે તરફ આકર્ષે છે.

હવે રહ્યાં આજનાં રાષ્ટ્રીય-મેળા. ઓજથી દશ વર્ષ પહેલાં લાખ લાખ માણસોનાં સંમેલનો કે સભાઓ એકાદ્ય હતાં. ઓજે આપણે તે બધું પ્રત્યક્ષ નેહીએ છીએ. આજની સત્યાગ્રહ ચળવળે તે વાત સાચી પાડી આપી છે. આજનાં સરખસો, આજની પ્રમાત-ફેરીઓ, અને આજનાં રાષ્ટ્રધ્વજ-વંદનનાં સંમેલનો, અજબ મેળાઓ તરીકે ઇતિહાસમાં અમર અક્ષરે લખાઈ જશે.

[૨]

ઉપર વર્ણવી ગયાં તે બધાં મેળાનાં વર્ણન, સાહિત્યના વિષય થયાનું જાણમાં નથી; અને તેથી તે આપણને સાહિત્યમાં વાંચવાંને મળતાં નથી. માત્ર ગામડાંમાં ભરાતા સામાજિક મેળાનું રસિક વર્ણન કરવાનું કવિ બોટાદકરને મળ્યું છે. જાહેંગીનાં ઘણાં વર્ણો જેણે ગામડાંમાં રહીને ગોળ્યાં તે કવિ, ગામડાંના એનેક પ્રકારના ઉદ્યામવિકાસનાં વર્ણનને કવિતાતો વિષય બનાવે તે સ્વાભાવિક છે. "આવેગનાં દૂધને," કાપણી, "કાંસ" વગેરે જેવા વિષયો ઉપર કવિતા લખનારને જે મેળાંનો વિષય પસંદ પડી શકે.

જેમ માત્ર થોડાંજ માણસો હ મેળાં જેનાં હિંદુધર્મ અપે છે, અને એ થોડાં પણ સૌ સૌનાં ઉદ્ધારનારોની નીતી શોધત-જોગદારની ભાવના; તથા "સરખસ" ઉપર શીયત પ્રેમચંદ્રાવી વર્ણા અપનાદ્યમ ગણનાની છે.

વ્યવસાયમાં ગૂંચાયલાં હોય છે એવા ગામડાના લોકો, ન્યારે સામાન્ય ઉત્સવને નિમિત્તે બેગા યાય છે ત્યારે, ન્યાં મેળા ભરાય છે તે જગા, એ લોકોને મન મોટા મહાસાગર જેવી દેખાય છે. એમને તો જાણે એમજ લાગે છે કે:

“ જાણે જનસાગર શો આજ !
ધીર ગંબીર કરે તો ગાજ—”

પરંતુ આ માનવસાગર એકલો કોલાહલજ મચાવતો નથી. સાગરમાં જેમ ભરતી વધે છે તેમ, ધીમે ધીમે અહીં આસપાસના લોકોની મેદની વધતી ન્યાથી એ જનસાગર પણ, “ પળપળ તરફ તરંગ વધતો ” નય છે. અને જાણે લાગે છે કે એ “ શું ત્યજશે મરજદ ? ”

પણ સમાજ કેમ બેગો ન થાય ? આજે તો ઉત્સાહનો દિવસ છે. રોજના કામધંધા આજે મૂકી દીધા છે. આનંદનું અખૂટ ભાથું જાણે આજે ભરી લેવું છે તેથી,—

“ બંધનમુક્ત બની શાં,
જાં મળે એ તો ન્યાં ત્યાં હસતાં જાય; ”

દે છે તેમ, એકવનાં યુવ અપાર માનના, કે એકજીવનના બ્યાપાર; ાય છે ત્યારે, બધાંના આનંદ વેચારને લીધે, એક બીજાનાં મન... જગજ રાકાય છે, અને એકનો આનંદ તે આખા સમુદાયનો આનંદ બની રહે છે.

પરંતુ પશુઓ અને પંખીઓની માફક મનુષ્ય રોજ રોજમાં રહી ગરકતો નથી. રોજના જીવનવ્યવહારમાં એ એવો ગૂંચાઈ જાય છે કે આસપાસ વગર એનાથી બીજા માથે દાગબાંધવાનું બની ગયું, નથી તેથી. માનમોજે, બેગા મગધાના, અને તે રીત પોતાના એકલા જીવનને નુખા કરવાના, પ્રમંગો ગોઠવ્યા છે. એ પ્રમંગોને આપણે “ મેળા ” કહીએ છીએ.

માનવમેળાના પ્રમંગો અને તેનાં નિમિત્તો

“ કંઈક કુસુમો ધરતા કરમાંજ
મંજરી કોષ મૂલી હરખાય;
ગુચ્છ પલ્લવના કોની પાસ—”

—એમ વનદેવીની કૃપાથી સહુને અંતરનું આત્માસન મળી રહ્યું છે.

પરંતુ માનવ-મેળો એટલે એકલા પુરુષોનો જ નહીં; આખી માનવજાત રમણે ચડે છે. અને તેમાં વળી ઉત્સવવૈલી સ્ત્રીઓ માટે તો પૂછવું જ શું ? રથને રથને—

“ રથે રમણી-મંડળ કંઈ રાસ,
ત્યજ મૃદકાય તણો સૌ તાસ;
હસ્ત ચરણોથી દેતી તાલ,
મગ્ધવે વિરિમત બોમ વિશાળ. ”

—આમ સુંદરીઓ રાસ ખેલી રહી છે; પણ વનમાં ગરબો, દીવી, કે માંડવી ક્યાંથી લાવે ? એટલે એ તો,

“ મધ્યમાં ખેસાડી નિજખાળ
દેહનો કરતી દુર્ગ વિશાળ. ”

અને એમ ગરબે ધૂમે છે. પણ એમ કંઈ એકલાં આનંદ આવે ? આનંદમાંયે કોઈ ભાગ લેનાર જોઈએ ને ?

રાસ-રસિયા પુરુષો ગરબે ધૂમનારીઓને જોવા બેઠા થાય છે; અને તેમનો ઉત્સાહ વધારે છે. કેટલાક તો—

“ ગાનમાં કંઈક ચતાં મસ્તાન,
જેવા ઉત્તમોગ પુરુષો પણ બૂલે લાન !
ધર્મને બદાનો રાસ તણો કંઈ રંગ
‘ કુંભનો મેદો સુંદરીઓની સંગ. ”
‘ શુકલતીર્થનો ’ પણ આગરઆથી માણ જોડે છે.
તેવોજ, કોકોગેદ દર શાની રમજદ જમી છે ?
‘ ચૂરનો ’ ‘ જરવાગી પ્રસુને રોજ સંભારનારા
આપણા મનમાં પણ પ્રસુને મંભારી રતા
ધર્મ જેમ ’

અને ‘ ધરીગર, મજનતણી કે દાર,
મંસારના વ્યવહારે મંજુલ રમ્ય સિતાર
વિમારે પાડે છે રણજીવતાં મજર:
અંગે પણ માણ તાલ પડે ગંબીર

નરસવરમાં કે કાણુ કાવલ શો

મુન્દરી પૂરે સાદ

અંતરને અંકકથાવિણુ અનહદ

ઉપખવે આશ્વાદ.

નાયતાં મરતક કંઈ યદ્ય મરત

સમર્પે તોલ હમરો હરત. "

—એમ મેળાની આ રસિક ગાણુ આપણે
નેઈ.

પણુ કેટલાક તો ભમરાની જેમ બધે
સમતાજ કરે છે. કૂકૂમનો રસ આખ-
નાર લોભી ભમરાની જેમ, રખેને કંઈ
સાદે જોવાનું રહી નય જોવી એમને
અંતરે જાડી. જુખ હોય છે. ગામ
ગામથી લોકો આંવવાના હોય એટલે અનેક
માણુસોનો ભેટો થય. "દૂરે દૂરના સ્વજનોના
મુખસમાચાર પૂછાય, અને મેળા જેવા
સામાન્ય ઉત્સવમાં એના એ સંબંધીઓનો,
તથા—

"સ્નેહીતો સદજ યતાં સંયોગ

પૂછતા આતુર શા આરોગ્ય. "

અને એમ એ

"જોકેલે જીવન પ્રશ્ન અનેક

બધે માનસ-સંબંધ વિશેષ. "

મેળાની ધમાલનું તો પૂછવુંજ શું !
બધાએ જિતાવળમાં હોય તેમ ચાલતાં જણાય;
જતાં ખાસ કર્યું જે કામ ન હોય. મેળો
એટલે હાડ; અને બધાં જે ચકડોળે ચઢેલાં.
હોંસીલી માતા પોતાનાં છોકરાં શણુગારી,
આંગળીએ વળગાડી મેળામાં ફરતી હોય;
એટલામાં—

"ભીડમાં કે જુદાં પડી નય

જહાવરાં શાં ધડીમાં ગભરાય "

અને પેલી મા તો

"વત્સ વિજુડી ગાયસમી શી વ્યાકુલ દોડે માત !
શરે સાદ, કલેવર કપે, હૃદય કરે કંપાંત.

પ્રણયનો શો અનિવાર્ય પ્રભાવ

"વિરહના જાડા શા ઉર ધાવ ! "

મેળે મહાલનાર આમ મહાલી રહે છે; પણ
નાનાં છોકરાં અને જુવાનીઆને મેળામાં
અથડાવું ફટાવું કેમ મળે ?

એમને તો આજે ઉધમાત અને તોફાન,
પેટ ભરીને કરી લેવાનાં હોય છે. એટલે
કાષ્ટક તો ઝાડની ડાળીએ હાંચે છે; અને
આપણે જેમ ગાઇએ છીએ કે—

"વનમાં હાંધિજો આંધીઓ, સખિ શ્યામ જોલાવે;
આંધો છે વડલાની ડાળ, સખિ શ્યામ જોલાવે."

—તેમ અહીં મેળાના સ્થળથી આધે, પણ
બધે નજર રહેંચે તેમ, બાળ સેના—

"ચડી બેસે કે તરુની ડાળ

મહાલતાં વનમંદિરને માળ;

હોંચતાં કાઢ કરતાં ગાન.

શમ-સંતાનું પ્રગટે ભાન. "

આ બાળકોની કિકિયારી, અને તેમના
ગાવાના મેળા અવાજથી બિચારાં ઝાડ ઉપરનાં
પંખી જાડી નય છે ! અને વનનાં પશુઓ
પણ કિલકિલાટથી નાસભાગ કરી મૂકે છે.

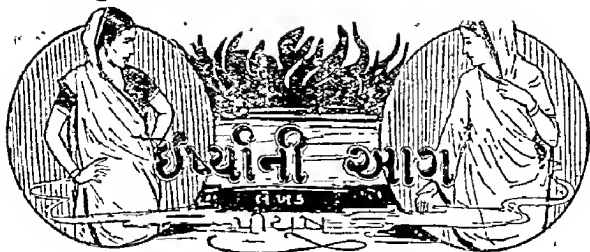
કવિ લખે છે કે કુદરતનો સાચો ઉપભોગ
કરતાં મનુષ્યને આવડતું નથી. નહીં તો આમે
પશુપક્ષી ભયથી શું કામ જાડી નય ?

"અહો માનવગણુનો શો નાસ,

વનેચરને પણ નહો વિશ્વાસ ! "

આ પ્રકારે, મેળામાં આનંદ કરતા અનેક-
વિધ જનના ઉદ્દાસવર્ણન વડે કવિ બોલાદ-
કરે આપણા હૃદયને સાચે સમભાવ બનાવી
દીધું છે. આવા મેળાના આનંદ હવે કેટલા
ઓછા યદ્ય ગયા છે ?

* "મેળા"ના આ આખા કાવ્ય માર્ટે જુવે
બોલાદકરે દત "શૈવલિની" (આવૃત્તિ બીજી,
૧૯૩૦) પૃષ્ઠ ૪૨ થી ૪૬.

પ્રકરણ ૨૭ મું

મધ્યરાત્રિ થઇ ગઇ હતી. એટલે શુક્લ પક્ષની સાતેમનો ચંદ્ર પણ અસ્ત પામી ગયો હતો. વર્ષાદત્તી ઋતુ હોવા છતાં આકાશમાં એકેય વાદળું જણાતું ન હતું. ક્વચિત્ એકાદ વાદળું આવી, તરતજ પસાર થઇ જતું. એટલે આકાશ સ્વચ્છતું સ્વચ્છ રહેતું. ચોમાસાને અગે સર્વત્ર લીધું લીધું આદલાદહ દ્રશ્ય પથરાઇ રહ્યું હતું.

કલકત્તાની ઉત્તરે આવેલાં ચિતપુરમાં ગરીબ મજૂરવર્ગની વસતી હતી. અને એ વસતીની લાગ છોડી દીધા બાદ એક મોટું જંગલ શરૂ થતું હતું. એ જંગલમાં હિંસક પ્રાણીઓનો પણ વાસ હતો.

અને આવી કાળ રાત્રિએ એક પુરુષ મનુષ્ય ગેઝેટના ઝંપડાં તરફ ઉતાવળે જતો ગળના, અવન્યવદારે. પુરુષ એક નાની વય છે કે આસપ્રસારે રહેતો અને ઝંપડાંમાંથી દુઃખામશ્વર્ય જતી

તેથી, માલમોએ બેગા મળવાનાપણ મોડી રીત પોતાના એકલા અવન્યવદારે, તુખા બે યાક પ્રમંગો ગોઠવ્યા છે. એ પ્રમંગોને કપને "મેળા" કહીએ છીએ. મેજ

માનવમેળાના પ્રમંગો અને તેનાં નિમિષી.

કાંઈક વિચાર કરતી હોય એવી રીતે એકી હતી. આરણ્ય દોહતાંજ તેણે ઉડીને પારણ્ય ઉઘાડ્યું. પેલા પુરુષે ઝંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો, એટલામાં પવનના ઝપાટાથી દીવો ધુમાડ ગયો. દીવો સળગાવવાની દરકાર કર્યા વિનાજ તેમણે વાતચીતનો પ્રારંભ કર્યો.

"આજે આટલું અધું મોટું કેમ થયું?" આવનાર પુરુષને પેલી તરફીએ પ્રશ્ન કર્યો.

પેલા પુરુષે ઉત્તર આપ્યો: "આજે દશ દિવસ થયાં જે કાપ માટે હું ફરતો હતો તે કાપ આજે પાર પડ્યું છે. એટલે આટલા નિવસનો શ્રમ સાર્થક થયો છે."

"કેમ, શું થયું?" તરફીએ પ્રેત્સાહન પામી પ્રશ્ન કર્યો.

"જેનું અનિષ્ટ કરવાની મેં પ્રતિતા લીધી છે, તેનો મર્વ નાશ કરવાનો મારામાં મારો માર્ગ મને હાથ લાગ્યો છે."

"એમ કે?"

"હા, હું તેને ફાંસીની માંચડે ચઢાવી રાજીય તેનું અત્યારનું નામ, જ્ઞાતિ, વગેરે અધુન જોડું છે. તે તો ખૂની છે, નવાજ સાહેબના એક ફાગ્ગારનું તેણે ખૂન કરેલું છે. પછટાયમાં રહેવાથી બચી જવાગે એમ

તેની ધારણા હતી પણ આખરે તો તે ફસાઇ ગયો.”

“પણ તને આ બધી માહિતી કિવી રીતે મળી ?”

“અરે, આજે તો હું તેની પૂઠે પડ્યો હતો. આજે તે જ્યાં જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં હું તેની સાથેજ રહ્યો છું. એક વખત તો મને તેનું ખૂન કરવાનો પણ વિચાર આવ્યો. પણ તે બહુ જ ઉતાવળથી આવતો હતો એટલે મને કશું નહિ. તે ઘરે આવ્યો ત્યારે રામજીવન સરકાર અને રયામસુંદર કોઇક માણસ સાથે વાત કરી રહ્યા હતા. તેઓ શી વાત કરે છે તે સાંભળવા હું એક વૃક્ષની પાછળ સંતાઇ રહ્યો. તેઓ રમેશનીજ વાત કરતા હતા. પેસો, માણસ, રમેશનો ખરેખરો પરિચય મેળવવા માંગતો હતો.”

“રમેશના ખસ પરિચયની તેને શી જરૂર ?”

“પોતાની પુત્રીનું લગ્ન રમેશ સાથે કરવાનો તેનો નિચાર હતો. આથી રામજીવન બાણએ રમેશનાં જીવનની ખરેખરી કથા કહી દીધી. તે સાંભળી મને તો અપાર આનંદ થયો. અને પછી કાંઈ પણ સાંભળવાની જિજ્ઞાસા મને રહી નહિ. મારે હાથે તેનું ખૂન થાય તેના કરતાં નવાબના હુકમથી ફાંસીને માંચડે ચડીને જ તે મૃત્યુ પામે તે વધારે સાર એમ મને લાગ્યું.”

“પણ રમેશ કોનું ખૂન કર્યું, કેમ કર્યું, તેની માહિતી, સાક્ષીઓ વગેરેનો કાંઈ વિચાર ક્યો કે નહિ ?”

“એ સંબંધી કંઈ કરવાની જરૂર નથી; અને મેં કાંઈ ક્યું પણ નથી. તેને હાથે નવાબના એક ફાંસીદારનું ખૂન થયું છે એટલી વાત મોકલ્યું છે.”

“નવાબના ફાંસીદારો તો બહુયે હશે; તેમાંથી કયા ફાંસીદારનું ખૂન કર્યું ?” કેવી રીતે જણાશે ?

“તેનો પણ મારી પાસે ઉપાય છે. તેનો કોઈ હાક જાહેરાતમાં જાહેરપુર ગામે રહે છે. ત્યાં જઈને તપાસ કરતાં બધુંય માલમ પડશે.”

“તો આપણે હવે એનો ઉતાવળે નિકાલ કરવો જોઈએ. પણ તે અત્યાર સુધીની બધી વાત કરી તે તો સાંજ સુધીની છે. તો ત્યાર પછી તું ક્યો ગયો હતો કે આટલું બધું મોકું થયું ?”

“રમેશની બધી વાત જાણવા આવેલા ગૃહસ્થની ભાળ કાઢવા ગયો હતો હું. બચેખર તેના ઘર સુધી જઈ આવ્યો. તેનું નામ દુર્ગાચરણ રાય. તે અહીં હાલમાં જ રહેવા આવ્યો છે.”

“બસ ! તેના પરિચયની હવે વધુ જરૂર નથી. હું બધુંય જાણું છું.” પેલી તરણીએ કઠોર સ્વરે કહ્યું.

“તું તે ગૃહસ્થને ઓળખે છે ?”

પુરૂષે પ્રશ્ન કર્યો.

“હા; તે ગૃહસ્થને ઓળખું છું. પણ તેનું ઘર નથી જોયું. તે ખરાબર જોયું છે ને ?”

“હા.”

“ત્યારે હવે શું કરવું છે ?”

“હવે જાહેરપુર જવું જોઈએ. અને પછી જે કાંઈ કરવું તે શીરસમાવીને કરવાયું છે. નહિ તો ખીજને સપડાવવા જતાં આપણેજ સપડાઇ જઇશું.”

“આ કામ કરતાં તું ખીતો હોય એમ લાગે છે ?”

“નહિ, ખીતો નથી. મેં મારે હાથે તેની છાતીમાં છરો લગાવી દીધો હોત તો ખીવાનું કાંઈ કારણ ન હતું.”

“તો અત્યારે ખીવાનું શું કારણ છે ?”

પોલીસને ગુન્હેગારની માહિતી આપી દીધી એટલે બસ. દીક તને આ બાબતમાં બધ લાગતો હોય તો તું સ્વંયેય યત્નને એસી રહે. હું જ બંધુએ કામ પતાવી દઇશ.

“ત્યારે કાલે આપણે અહીંથી રવાના થવું પડશે.”

“હાસતો” તરૂણીએ ઉદ્ગાર કાઢ્યો.

તે પુરૂષ અને તરૂણી કાણ હતાં તેની જોળખ કરાવવાની જરૂર છે ખરી ?

પ્રકરણ ૨૮ મું.

આકાશમાં વાદળાં છવાઈ ગયાં હતાં. તેથી મધ્યાહન હોવા છતાં ધોર અંધારું થઈ રહ્યું હતું. વરસાદ મૂશળધાર વર્ષા રહ્યો હતો. એટલે રસ્તા ઉપર અવર જવર બહુ ઓછી માલમ પડતી હતી. આવા વરસાદમાં બહાર નીકળવાની ઇચ્છા થતી ન હતી. કદિ કદિ પવનના જોશબેર સુસવાટા થતા.

દુર્ગાચરણ બાણનાં ઘરમાં આ વખતે તદ્દન શાન્તિ હતી. એક નાની ઝોરડીમાં દુર્ગાચરણનાં પત્નીનાની છોકરીને લાલ નિદ્રા લેતાં હતાં. બીજી એક ઝોરડીમાં ચાડ એકી એકી બારી પાટે વરસાદનું દ્રશ્ય નિહાળી રહી હતી. દુર્ગાચરણ બાણ ઘરમાં જણાતા ન રતા.

આવા વરસાદમાં મીઠાકાપડથી આપુરે ચરીર ઢાંકીને ચારની એક સખી આવી પહોંચી. મીઠાકાપડ કાઢી નાંખી તેણે કાદવથી ખરડાયેલા પગ ધોઈ નાંખ્યા અને પછી ચારના ઝોરડામાં ચાલી ગઈ. પોતાની પ્રિય સખીને આવી રીતે આવેલી જોઈ, ચાડ આનંદ પામી. તેણે કહ્યું :

“અરે, તું આવા વરસાદમાં કેમ આવી ?”

“મને એકલીને ગમ્યું નહિ. એટલે આવી.”

“એકલાં ગમ્યું નહિ કેમ ?” ચાડએ કટાક્ષભરી મરકરી કરી.

“હાસતો, આવા વર્ષાઝળમાં ઘરમાં જાઈ હોય નહિ એટલે બહુ ક્રોધાસ થઈ જવાય છે અને જરાય ચેન પડતું નથી.”

“પણ અમલા ! તે ત્હારો એ ‘કાંઈ’ ક્યાં સુધી બહાર રહેશે ?” ચારની સખીનું નામ અમલા હતું.

“સાંજ સુધી. પણ ચાર, ખરું કહું ? બાપુજીએ મારે માટે ધણા સારા માણસની શોધ કરી હો. હું બહુજ સુખી છું ચાર !” અમલા પ્રચુલિત થઈને બોલી.

“આટલા વરસાદમાં તે તારા પતિને બહાર શા માટે જવા દીધા ?”

“અરે, જે આપણને એટલી બધી સ્વાધીનતા હોત તો મારી સરળ મનની ચારને આવા વિરહમાં દિવસો ગાળવા પડત ખરાં કે ? તે આજે સુખી થઈ ગઈ હોત.”

“પણ મિલન થયા વિના વિરહ ‘ક્યાંથી’ થાય ? પહેલાં મિલન અને પછી વિરહ, એ તો સર્વ સાધારણ નિયમ છે.” ચાડએ દસીને ઉત્તર આપ્યો.

“ઈચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત ન થાય એ એક પ્રકારનો વિરહ જ કે નહિ ?”

“પણ તે ઇચ્છિત વસ્તુ પ્રાપ્ત થયા પછી થાય.”

“કાંઈ નહિ; દુર્ગાચરણ રાય હવે તારે માટે પતિતેવ બોળી જ રહ્યા છે. પેલા શ્રી હામોદચરણ સાથે તારું લગ્ન કરવાનો દુર્ગાચરણ રાય વિચાર કરી રહ્યા છે. હવે તો તને આનંદ થશે ને. ?”

“અલ; હવે એવી વાત ન કર. મારે મન એ આનંદની વાત નથી. દુઃખની વાત છે. તેમ થશે તો હું.....” પોતે કાંઈ અધ-ટવું બોલી જાય છે એવું ભાન થતાં ચાર વધુ બોલતાં અટકી ગઈ.

“હં... એટલે સુધી વાત ગઈ છે ?” અમલાએ આશ્ચર્ય બતાવ્યું. ચાર આગળ કાંઈ બોલી નહિ એટલે અમલા બોલી. !

“ત્યારે તો રમેશ વસર બીજા કોઈ માથે તું લગ્ન કરનાર નથી, ખરું ?”

એ પ્રશ્નનો ઉત્તર પણ મળ્યો નહિ
મેટલે અમલાએ બીજો પ્રશ્ન કર્યો:

“ પણ રમેશ બ્રાહ્મણ નહિ હશે તો ? ”

“ એમ નહિ હોય; અને કદાચ તેમ
જય તો પણ થું થયું ? પરણીશ તો રમેશને
નહિ તો મારે પરણવું નથી. ચાહે
પોતાનો નિશ્ચય અમલાને જણાવ્યો.

અમલાને લાગ્યું કે હવે મસ્કરી કરવાથી
પરણું દિલ દુઃખારી એટલે અમલાએ વધુ
પાત ત્યાંથી જ અટકાવી.

“ પ્રભુ, તારા નિશ્ચય પાર પાડે ! ”
મેટલી શુભેચ્છા દર્શાવી અમલા ત્યાંથી
વળાડે ગઈ.

પ્રકરણ ૨૯ મું.

તે સાંજે વાણ કરતાં કરતાં દુર્ગાચરણે
પોતાની પત્નીને કહ્યું: “ અત્યંત વિચાર
ક્યાં બાદ મેં મારા મનનો નિશ્ચય પાર
પાડ્યો છે. હવે તો કાંઈ બીજા વસ્તુ નક્કી
કરી લગવું કામ પતાવી નાંખીએ એટલે
બસ. ”

“ પણ તેમ કરવાથી તો છોકરી આપણા
હાથમાંથી જશે. તે કાંઈ જીવને જોખમમાં
નાંખે એવું કરી નાંખશે તો ? ” ચાહતી
માતાએ શંકા દર્શાવી.

“ કેમ, એમ ? ” દુર્ગાચરણ બાણીએ
આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું. ”

“ રમેશ વિના બીજા કોઈની જોડે લગ્ન ન
કરવાનો ચાહે નિશ્ચય કર્યો છે. ”

“ આવું તે કાંઈ આપણે ત્યાં થાય ?
એ તો ફિરંગીઓમાં છોકરી પોતેજ પોતાનો
વર પસંદ કરી લીએ. મારી પુત્રી તો હિન્દુ
છે. એટલે તે એવું કદિયે કરનાર નથી. ”
દુર્ગાચરણ કાંઈક નિશ્ચિત-સ્વરે બોલ્યા.

“ એમ કેમ નહિ કરે ? આજે બપોરેજ.

તેણે તેની સખી અમલા આગળ વાત કરી
તે મેં બરોબર છૂપાઈને સાંભળી છે. હું
તેથી જ તમને આમ કહું છું. ”

“ રમેશ સાથેજ લગ્ન કરીશ એમ ચાહ
પોતેજ બોલી ? ”

“ અરે એટલુંજ બોલી રહી હોય તો
કાંઈ ન હતું. પણ તેમ ન થાય તો વિષ
પીવા સુધી તે સ્પષ્ટ બોલી ગઈ છે. આથી
જ મને ચિંતા થાય છે. ”

“ જ્યારે દૈવ પ્રતિકૂળ હોય ત્યારે જ
ધરમાંના માણસોને પણ આવી વિપરીત
બુદ્ધિ સૂઝે. ” દુર્ગાચરણ બાણી ખિન્ન થઈ
ગયા.

“ પણ હવે ઉપાય શો કરવો ? ”

“ ઉપાય શો ? આજે કરેલો સંબંધ
કાંઈ ખોટો નથી. મેં અધું પધું તો નક્કી
કયું છે. હવે થું કરવું ને વુંજ કહે ? ”
દુર્ગાચરણ બાણી કંટાળીને બોલ્યા.

થોડીવાર બાદ દુર્ગાચરણની પત્નીએ કહ્યું:
“ ગમે તેમ કરીને ચાહે સમજાવવી
જોઈએ. ”

“ તે હું કાંઈ નહિ સમજું. તેને
અવિવાહિત તો નથી રાખવીને ? ” અત્યાર
સુધી અવિવાહિત રાખી તેનુંજ આ ફળ
છે. નાનપણમાંજ જો વિવાહ કરી દીધા હોત
તો આ બાંજગડમાં પડવું પડત નહિ. અને
રમેશ સાથે લગ્ન કરવામાં મને શી હરકત
છે તે છે તો બ્રાહ્મણ જ. તારા આગ્રહને વશ
થઈ મેં તેની બધીયે માહિતી મેળવી, પણ
તે ખુલ્લી રીતે બ્રાહ્મણ છે એમ જાહેર કરવા
તૈયાર નથી; તો પછી તેની જોડે લગ્ન કરવું
કઈ રીતે ? ”

“ ઠીક, પણ આજે તમે નક્કી કરી
આવ્યા તે લોકો ચાહે જોવા અહીં ક્યારે
આવનાર છે ? ”

“ આવતી કાલે સાંજે. ”

“ ધૈશ્વર જે કરે તે ખરૂં. મારી શક્તિમા હશે તેટલું હું કરી છૂટીશ. પત્ની તો તેની મરણ ! ”

“ કાંઈ થવાનું નથી સર્વ કાંઈ સરળતાથી થઈ જશે રમેશ ઘણો સારો છોકરો છે તેનું ખોલવું, ચાલવું, એ બધાં ઉપરથી ચારને તેના પ્રત્યે પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો હશે, તેની સાથે લગ્ન ન થઈ શક્યાથી તેને દુઃખ પણ જરૂર થાય પણ એ દુઃખ કાંઈ કાયમ ટકનાર નથી ”

એજ આમતમા બીજી ફેટલીક વધુ માતથીત થયા પછી દુર્ગાચરણ બાણુ નહાર

બીજો દિવસે મવારથીજ દુર્ગાચરણ બાણુને ત્યાં ધમાન થઈ રહી હતી ચારને જોવા માટે તેના ભાવિ શ્વસુરપક્ષના માણુઓ આવનાર હોવાથી બધે સાક્રમુદ્ર થઈ રહ્યું હતું અને સત્કારની તૈયારી થઈ રહી હતી મહોત્સવાની સમાન વધની સખીઓ ચારની મરકરી કરવાનું ચૂકતી નહિ

સાંજે ૪ વાગ્યા માઠ વરપતના ચાર-પાય માણુસો દુર્ગાચરણ બાણુને વેર આવ્યા. તેમનું ઉત્તમ રીતે સ્વાગત કરવામા આવ્યું. તથા ચાર સખીઓએ ચારને સુદર વસ્ત્રા-ભૂષણથી શયુગારી હતી ચારની નૈમર્ગિક સુદરતામા આથી સારો સરખો ઉમેરો થયો

દૂધના પ્યાના પહોચાડવાને બદલે ચારને પરસાગમા ત્યાં વરપક્ષના માણુઓ બેઠા હતા ત્યાં મેકંચવામા આની ચારનો સુદર-છતા નિર્દોષ ચહેરો જોતાં જ મૌ કોઈ અબાધ ગયું આજા આબૂષણોમા પણ ચાર અજબ દીપી રહી હતી વરપક્ષને કન્યા પસંદ પડી અને ત્યાં જ વિવાહ નક્કી થઈ ગયો લગ્નનું મુદ્દત પણ વહેતામા વહેતું જોવાનું નક્કી થઈ ગયું.

થોડી વારે મધ્ય એક પત્ની એક વિખેરાવા લાગ્યા ચારની મખી અમના જતા જતા ચારને મળવા આવી તરતજ તેણે પૂછ્યું “ કેમ ચાર ! બધું જ ભૂલી ગયો ? ”

“ અમવા ! મને કાંઈ નાની કીકી સમજે છે ? એક વખત કરેલો નિશ્ચય તે કાંઈ ફરતો હશે ? ”

“ ત્યારે હવે શો ઉપાય છે ? ”

“ ઉપાય ! મૃત્યુ મિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી ”

‘ ઇ જો એવું કાંઈ કરે તો મારા મમ છે ! ’

“ સાર ! તારા ઉપદેશનો વિચાર કરીશ ”

અમલા ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને સુચાર આખાથે દિવમની ચાકી ગયેલી બીજાનામા પડી અને ચોધાર આસુએ રડી, પોતાનું હૃદય ઠાલવવા લાગી

x x x

ઉપરના પ્રસંગ પત્ની ત્રીજો દિવસે કોઈ એક વૃદ્ધ સ્ત્રી રામછવન મરકારના ઘરે આગળ આવી, રમેશની પૂછપરછ કરવા લાગી. પોતાને કોઈ ખોલાવે છે ધારી રમેશ બહાર આવ્યો, અને તેણે પોતાની જોગખ આપી પૂછ્યું

“ મારું શું કાન છે ? ”

“ તમારો એક પત્ન છે ”

“ મારો પત્ન ? ” રમેશને આશ્ચર્ય ઉપજ્યું અને તે માથેજ તેણે બીજો પ્રશ્ન કર્યો “ મરેલો આવ્યો છે ? ”

“ તમારી એક મૈત્રિણીએ આવ્યો છે ”

“ મારી મૈત્રિણી ? મારી મૈત્રિણી કોણ ? ”

“ તે તો આ પત્નમાજ નેમ લેજો ”

એમ કહી તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ એક પરમીડીયું કાઢી રમેશના હાથમા મૂક્યું રમેશે ઉતાવળે, તેમાથી પત્ન કાઢી વાળ્યો તેના મન ઉપર અનેક પ્રકારના ભાવ તગવરવા લાગ્યા

થોડીવારે તે વૃદ્ધ સ્ત્રીએ રમેશને પૂછ્યું.
“ કાંઈ ઉત્તર આપવાનો છે ? ”

“ ઉત્તર માંગ્યો છે ? ”

“ ના; માંગ્યો તો નથી; પણ આપવાનો હોય તો હું લઈ જાઉં. ”

“ ઉત્તર તો નથી આપવાનો. પણ આ એક રૂપિયો તને ભેટ છે. કોઈ વખતે જરૂર પડે તો મને અર્ધજાન મળી જાશે. ” એમ કહી રમેશે એક રૂપિયો તે વૃદ્ધ સ્ત્રીના હાથમાં મૂક્યો. એટલે તે સ્ત્રી ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

તે વૃદ્ધ સ્ત્રીના ગયા બાદ રમેશે ફરીથી પત્ર વાંચવા માંડ્યો:

“ અવિતેશ. ”

આ પત્ર લખું છું તે માટે ક્ષમા. મારો આ પહેલોજ તેમ છેલ્લો પત્ર છે. કારણ કે અત્યાર પહેલાં મેં તમને કદિ પત્ર લખ્યો નથી. અને હવે લખી શકાશે નહિ થોડાજ દિવસમાં મારું લગ્ન થનાર છે. લગ્ન કોની સાથે થવાનું છે તે હું જાણતી નથી. કલકત્તાની કોઈ મોટી પેઢીના કારકુન સાથે થનાર છે એટલુંજ હું જાણું છું, તમને આ પત્ર એટલા માટેજ લખ્યો છે કે તમારા શિવાય ખીનની સાથેનો મારાં લગ્નનો દિવસ એ મારાં જીવનનો અંતિમ દિવસ છે. બસ એટલુંજ.

લી. સદાની તમારી “ ચાક. ”

પત્ર વાંચી રહેતાં રમેશ તદ્દન અસ્વસ્થ થઈ ગયો. લગભગ એવેન બની ગયો. ચારને આ પ્રસંગમાંથી કેમ ગયાવધી એનોજ એક માત્ર તે વિચાર કરી રહ્યો.

પ્રકરણ ૩૦ મું.

હાકા જીલ્લાનું જનધવપુર. ગામ નાનું શહેર જેવું હતું. તેની એક બાજુએ નાની નદી વહી રહી હતી. રથયાત્રા હોવાથી, આજે આખાં ગામમાં ધામધૂમ થઈ રહી હતી.

વરસાદ ધીમે ધીમે વર્ષતો હતો છતાં રથયાત્રાનો વરઘોડો જોવા આવાલવૃદ્ધ સ્ત્રી પુરોણી મેદની સર્વત્ર પથરાઈ રહી હતી.

આવી ધમાસ હોવા છતાં, અઠસ્રમાત્ર બધાનું ધ્યાન નદી કિનારે ગયું. કિનારા ઉપર કદંબનું એક મોટું વૃક્ષ હતું, ત્યાં લોકોનો મોટો જમાવ થઈ ગયો. એ વૃક્ષની નીચે એક ભૈરવી સમાધી ચઢાવી બેસી હતી. આ ભૈરવી તરફ હતી. અને તે બંધાય ઉપરાંત અપૂર્વ સૌન્દર્યવતી હતી. આવી સૌ કોઈનું ધ્યાન તેના તરફ હતું. આવી સૌન્દર્યવતી અને તેજવતી ભૈરવી જનધવપુરમાં પહેલીજ વખત દર્શન દેતી હતી. એટલે લોકોમાં ભૈરવી સંબંધી અનેક વાતો ઉડવા લાગી. કોઈકને મન તે સાક્ષાત જગદંબાનો અવતાર લાગી, તો કોઈ તેને શાપબ્રટ દેવી માનવા લાગ્યા.

પગની પાનીએ પહોંચતા તેના છુટા વાળ, કપાળ ઉપર કરેલો કુંકુમ ચંદ્રક, અને ભગવાં વસ્ત્રોથી તેનું સૌન્દર્ય અજગ્ય દીપી ઉઠ્યું હતું. તેને જોતાં ગમે તેવા માણસને પણ મૂળ્ય લાવ ઉત્પન્ન થાય; એવો તેનો વેશ હતો.

બંગાળમાં આવી ભૈરવીઓ અત્યંત પૂજ્ય મનાય છે. અને તેનાં દર્શન કરવા લોકોની મેદની ધમાસ મચાવી મૂકે છે.

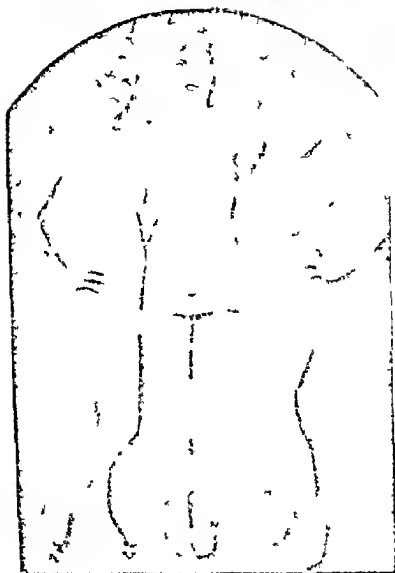
આખાએ શહેરમાં ભૈરવીનાં આગમનની વાત પ્રસરી ગઈ. મધુરેન્દ્ર ઔધરીને પણ ભૈરવીનાં આગમનની ખબર પડી. અને તે લાગલોજ પોતાના બે ચાર સહચારીઓ સાથે ભૈરવીનાં દર્શન કરવા ઉપડ્યો.

સમાધિગ્રસ્ત ભૈરવી આજુબાજુ ચલી ધમાલ, કે આવનારા લોકો તરફ જરાયે નજર કરતી નહતી. મધુરેન્દ્ર ત્યાં આવ્યો છતાં ભૈરવીએ તેના તરફ નજર સુદાં ન

ઈનામી પ્રશ્ન

સપાદક : કુ યશસ્વિની

૧

૨

૩

પ્રશ્ન : ઉપરના ચિત્રમાં ત્રણ અંગો કે તે માં દિકરીઓના કે એમાં મા કઈ તે એકસો નખરજ આપીને જણાવો

દરિદ્રાઈમાં દાખલ થવા માટેની મરતો

(૧) આ ઉપાયાની દરિદ્રાઈમાં મામિકના દેખે નોખાદે તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે મામિક મગાવતા દોષ તેઓ મરં ભાગ લઈ શકે એવાઓના કુટુંબની અંગો પણ આ દરિદ્રાઈમાં ભાગ ભી શકે (૨) જરાય દાખી મોકલનારે પોતાનો માદક નખર અવરજ જણાવે. માદક નખર નહિ જણાવે તેણે નો દરિદ્રાઈમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દેખે મદિનાના કાખ થાનો જરાય ને મદિનાની આખર તાગીખ

સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સલાહ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-ઝેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઈ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપત મોકલનાર પણ જવાબ એક સાદા કાર્ડમાં લખી તે કુપત સાથે પરખીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

જીવન માસના પ્રશ્નોનું પરિણામ

ખરો જવાબ નીચે પ્રમાણે છે:—

(૧) આપણી 'દેશીઓ' અને પ્રાચીન લોકસંગીત.

(૨) સ્નેહારાધિત રવામને.

આ પ્રશ્નોના કુલ ૨૩ જવાબો આવ્યા હતા. તેમાંથી ૬ ના બંને જવાબો ખરા છે. ૧૭ જણોનો એક જવાબ સાચો છે. આ વખતે હરિદ્વારમાં ભાગ લેનારમાંથી એકેયના જવાબો સાવ ખોટા નથી એ આનંદદાયક છે.

ખરા જવાબ આપનાર બહેનોમાંથી બહેન નિર્મળાકુમારી ભટ્ટને ધનામતું પુસ્તક "સોળ સુંદર વાર્તાઓ" આપવામાં આવે છે જે તેમણે મંગાવી લેવું.

ખરા જવાબો આપનાર બહેનોના નામ નીચે પ્રમાણે છે.

બહેન ખરા: શ્રીમતી બહેનો (૧) નિર્મળાકુમારી ભટ્ટ, (૨) લીલાવતી શાસ્ત્રી, (૩) મહાલક્ષ્મી મહેતા, (૪) ઉર્વશી શુભ, (૫) સુમિત્રા પાઠકજી, (૬) કંચનબહેન.

એક ખરો: શ્રીમતી બહેનો (૧) ચિંતાગૌરી ઘડવાળા, (૨) ચન્દ્રકળા, (૩) નિર્મળગૌરી મંડોડી, (૪) લલિતાબહેન ગજ્જર, (૫) ગજરાગૌરી દેસાઈ, (૬) કુસુમ બહેન વ્યાસ, (૭) ખુશમનબહેન, (૮) મણિબહેન કંઠોષ, (૯) ગહીલક્ષ્મી પટેલ, (૧૦) શાન્તા કોકારી, (૧૧) ગહીબહેન, (૧૨) પાર્વતી, (૧૩) રાધાગૌરી જોશી, (૧૪) કાશીગૌરી જોશી, (૧૫) કુસુમ મહેતા, (૧૬) રમાલક્ષ્મી અને (૧૭) નંદગૌરી મહેતા.

જીવન માસના પ્રશ્નોનું પરિણામ છે. મૂળ અંગ્રેજીમાં સુવિદ્યા રીન્દ્રનાથ યોગેશનાં વિદ્યુષી હેવલ્ડકમારીદેવીએ લખેલી "ધી નામે નવલકથા હપરથી બાઈ કાની અનુમતિથી આ નવલકથા રી છે. અર્થાત આ પુસ્તક મૂળ ખુમો જ માત્ર નથી. એમાં ભાઈ કેસરી વસ્ત્રમાં અને રીવીસમાં

જવાબો જણાવનાર જગતના જવાંમદેઈ: લાલ ના ગાદ પ્રકારક ધી મુંબાઈ, ૨. મુદ્દય: સાત આ બાલસાહિત્યના લેખક તં નામ બાળીતું છે. બાળશિક્ષણ બાના હમા પુસ્તક તરીકે અ છે મરાઠીમાં શ્રી. આપ્ટેએ ૨ વાચન પાઠ ૩ ના આધારે

તૈયાર 'ક્યુ' છે બાળકોને રાષ્ટ્રભાવનાનો અભ્યાસ
પાઠ પઠાવતા દેશપરદેશના ઇતિહાસમાંથી દસ
પ્રસંગો એમાં સમઘટનાં છે અને ડેવટે " મીઠા-
ચોર " મ. ગાંધીજીની કથા પણ આવેલી છે
છાપબહો ઘણી છે. બાળકો માટેના પુસ્તકમાં એ
વિષે ખાસ કાળજી રહેવી જોઈએ. પુસ્તકને વિત્રોથી
ચણામરી પ્રકારકે આકર્ષક બનાવ્યું છે

વીરપૂત: (પ્રથમ ભાગ): લેખક અને
પ્રકાશક: રા. પુરષોત્તમ મૂલજી રોડ, મુંદ્રા (કચ્છ)
મૂલ્ય: આઠ આના

કચ્છમાં થઈ ગયેલા લોહાણા જ્ઞાતિના અગ્રી-
આર મહાપુત્રોના જીવનની ગ્રામી આ પુસ્તકમાં
લેખક કરાવી છે આ પુસ્તકની પ્રવેશિકા વ્યક્તિતા
વક્તા શ્રી મધુજી ગોવિંદજી રોડે લખી છે કચ્છના
એ લોહાણા મહાપુત્રો માટે કચ્છી લોહાણાભાઈ-
ઓજા તદ્દિ પણ અન્ય લોહાણાઓ પણ મગરૂરી
લઈ શકે. અને લોહાણા જ્ઞાતિની મહાન વિભૂતિ-
ઓને ઓળખવા ઇચ્છનાર લોહાણા જ્ઞાતિ સિવાયના
વાચકોને માટે પણ આ પુસ્તક ઉપયોગી સાધન
થશે અન્ય પ્રદેશના " લોહાણા વીરોની વાતો "
એવીજ રીતે આ માસિકના ભૂતપૂર્વ સંકલ્પની
રા. જદુરાય ખંધડીઆએ લખી છે.

શાન્તિ નિકુન્જ લેખક: સ્વ. શાન્તિલાલ
જોડાલાલ શાહ પ્રકાશક: મેક્સમ્ મટુલાઈ હ
ગાંધીવાળા, દેશવલાલ હ રોડ અને યજ્ઞેરા હ.
શુક્લ, શ્રી. શાન્તિ-સ્મારક-પ્રકાશન સમિતિના
સભ્યો મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

વલસારાનિવાસી કવિ અને ચિત્રકાર સ્વ.
શાન્તિલાલ શાહ બાલવિધવા પત્ની અને માતા
પિતા તેમજ અનેક મિત્રો જોડાઓને રડતા મૂકી
અગાલે સ્વર્ગે સંચર્યા. એમના અનેક મિત્રોને
પોતાની મેદની લાખથી વ્યક્ત કરવા એમનું
સ્મારક રચવાનો વિચાર કર્યો અને તેને પરિણામે
પ્રકાશન સમિતિ નીમાઈ એ સમિતિના સભ્યોએ
આ પુસ્તક પ્રકટ કર્યું છે સ્વર્ગસ્થના છ મિત્રોએ
લખી " સ્મરણ સુવાસ " ઉપરાંત પુરતમ્મા
સ્વ. શાન્તિલાલની ગર અને પત્ની દીતિઓ આપી
છે. સાદિત્યના રોખીનો આ પુસ્તકમાંથી ઉપયોગી
અને આકર્ષક વાચન મેળવી શકશે ખાસ કરીને
સ્વ. શાન્તિલાલના જ્ઞાતિજનો-ખંડાયના વર્ગીકોને

આ પુસ્તક ખરીદી એમના સ્મારકના કાર્યમાં
સહાય રૂપ થવાની અમે ખાસ બલામણુ કરીએ
છીએ.

તકલી: લેખક: રા. રસિક ચુનીલાલ ભાયાણી,
મુંબાઈ, ૨ મૂલ્ય: બે આના

" તકલી " નામથી આજે તો ભાયાણી કોઈ
અનલુપ્યું હશે. આગળના સમયમાં સારામાં સારું
અને બારીકમાં બારીક ઢાંકની મુલમલ માટેનું
સુતર તકલી વડે જ કંતાઉ આજના યુગમાં એ
દેશ-ઉદ્ધારક વસ્તુનો પુનરુદ્ધાર થયો છે આ
પુસ્તકમાં કપાસ લોઢવાની અને પૂણી કરવાની
કિયાથી માંડીને સુતરના ફાળકા તૈયાર કરવા સુધીની
વિગતો આપી છે અને કાંતનારને તે ખાસ
ઉપયોગી જણાશે એમાં શંકા નથી

ગાંધીજી: લેખક: શ્રી. જીગતરામ દવે પ્રકાશક:
મે. સી. જમનાદાસની કંપની, મુંબાઈ, ૨. મૂલ્ય
બે આના

આ નાનકડું પુસ્તક ગયે વર્ષે ગાંધીજીના
જન્મોત્સવ પ્રસંગે શ્રી ભગિની સુમાને પહેલીવાર
પ્રકટ કર્યું હતું. આ વર્ષે તેની બીજી આવૃત્તિ
યાય છે. પુસ્તકના લેખક એક શરા સેનાની તરીકે
તેમજ લેખક તરીકે સારી રીતે બહીલા છે મ.
ગાંધીજીના અનેક શરા મામતોમાં બાઈ જીગત-
રામનું નામ મોખરે આવે છે ગાંધીજીના જીવનનું
રહસ્ય તેમણે સારી રીતે પચાવ્યું છે એ પરમ
પુરુષના જીવનનું સત્વ આ નાનકડા પુસ્તકમાંથી
મળી રહે છે. બાપા અને શૈલિ એવા સરળ છે કે
બાળક પણ તે વાંચીને પચાસી શકે

રણુક શસ્ત્ર: લેખક: રા. દેશવલાલ હ રોડ
મૂલ્ય: ત્રણ આના

" રણુક " પ્રકટ થયાને હજી ઝંઝો વખત
નથી થયો ત્યાં તો તેની આવૃત્તિ ખલાસ થઈ ગઈ
અને દેશભાઈ કારણેને વીધે તેની બીજી આવૃત્તિ
છાપી શકાય એમ નથી. હરમિયાન તેની ખોટ
પૂરે એવા અત્યારના રાષ્ટ્રીય સંઘર્ષને નિવરુણ
થાય-મદો કે જોમ આપે તેવા નવા તારાનો આ
મદદ આપાણા પ્રિય રાસ-મિ આપે " રણ-
રિયા "ની જેમ આ ગત ૫ ! અત્યારના સંઘર્ષ-
ઓના રક્ષકી રચાયલા કવિ હૃદયમાંથી જન્મ્યા છે.
સુન્દરાતની બંદેનો આ રાસ જરૂર અપવાદી લેશે.

રાષ્ટ્રીય રાસકુંજ: લેખક: રા. પાદરાકર.
મે. સી. જમન દાસની કંપની, મુંબઈ, ૨ મૂલ્ય:
ચાર આના.

અત્યારના રાષ્ટ્રીય સંક્રામે સાહિત્ય ઉપર જે
અસર કરી છે તેનું એક શુભ પરિણામ આ
રાસ-ગીત સંગ્રહ છે. પહેલાં ફક્ત 'કાયવના
ટુકડા' અને 'બંદાવી સખી' ને હરેશીને
લખાતાં કાવ્યો હવે બહુ ઓછાં દેખાય છે. એને
બદલે યુવાન કવિઓનાં હૃદયે રાષ્ટ્રપ્રેમથી રંગાયેલા
છે અને હૃદયનો એ રંગ કલમમાં નીતરી પડે છે.
બાઈ પાદરાકરની બાનીથી 'શુભસુંદરી' ના
વાચકો અનજા નથી. અત્યારના પ્રવંચ અને ખાસ
કરીને પ્રભાત ફેરીઓના ઉપયોગ મટે તેમનો આ
સંગ્રહ આવકારકાયક થઈ પડશે.

રાષ્ટ્રીય રણસૂરી (જર્નલના ૧ હી અને
૨ હ): સંગ્રહક અને પ્રકાશક: શ્રી કજી લોહાણા
સ્વયંસેવક મંડળ, વડગાદી, મુંબાઈ. મૂલ્ય:
દરેકના ત્રણ પૈસા.

ઉપરના પુસ્તકની જેમ આ બે પુસ્તકો પણ
રાષ્ટ્રીય લડતને પોષવા અને તેને ઉપયોગી થવા
માટે પ્રકટ થયાં છે. એમાં ખાસ વિશિષ્ટતા એ છે
કે ફક્ત એક લેખકનાં નહિ પણ અનેક લેખકોનાં
સુદી કાટલાં ગીત અને રાસ એમાં સંગ્રહાયેલાં છે.
પ્રસ્તુત મંડળ પેતાની રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિ માટે બળીતું
છે. આ સંગ્રહો નામની કીમતે પ્રતને પૂરાં પાડી
મંડળે એક વધુ ઉપયોગી સેવા બજાવી છે તે
માટે ખાસ ધન્યવાદ. રાસ-ગીતની ચોગ્ય સુરંગી
કરવા ઉપરાંત સંગ્રહ કે દેશસ્થિતિ દર્શાવતી કેટલીક
ઉપયોગી માહિતી પણ આપી છે.

આજકાલનાં નાટકો: લેખક: રા. રમણિક
અ. મહેતા. પ્રકાશક: રા. જયરાંકર જો દિવેદી.
મૂલ્ય: ચાર આના.

રા. મહેતા એક સુચોગ્ય લેખક તરીકે તેમજ
કલાના મીમાંસક તરીકે જાણીતા છે. 'મેન્ડામહાલ'
અધવાડીમાં ત્રણ નાટકો-"પૃથ્વીરાજ", "સિરાજ-
ઉદ-દોલા", અને 'સાલિવાહન'ની ઝીલવટમરી
કલાદષ્ટિએ સમાલોચના કરતાં તેમણે લખેલાં ત્રણ
વિસ્તૃત લેખ આ પુસ્તકમાં સંગ્રહાયેલાં છે. એ
સમાલોચનામાં નિષ્પક્ષ દષ્ટિએ તેમજ પ્રસ્તુત
નાટકોના સુલ્લેખ જણાવ્યા છે અને આપણી
શુભરાની રંજમગિની સુદીઓની ઝાંખી કરાવી છે.

અભ્યાસીઓને આ પુસ્તક ખાસ ઉપયોગી થઈ
પડશે.

મેઘસન્દેશ: લેખક: રા. વલ્લભદાસ બખવા-
નજી ગણાવા. પ્રકાશક: સૌ રમીબાઈ મે. કામદાર.
મૂલ્ય: ચાર આના.

સંસ્કૃતમાં ચાલુ લડતને હરેશી "સલાગ્રહ
ગીતા" કાવ્ય લખનાર અને "કાવ્યનીય"ની ઉચ્ચ
ઉપાધિ ધરાવનાર આ યુવાન કવિએ "મેઘદૂત"ની
શૈલિમાં યરોડાનિવાસી મ. ગાંધીજીને મેઘદ્વાર
મુંબાઈથી સન્દેશ પાઠવ્યો છે. મુંબાઈથી યરોડા
સુત્રીના પ્રદેશનું વર્ણન 'પૂર્વમેઘ'માં આપી
"ઉત્તરમેઘ"માં મુંબાઈમાં સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામને
લખી દેવા ચાલતી દમનનીતિનું વર્ણન કર્યું છે.
સી. બહેન રમીબાઈ કામદારે આ પુસ્તક પ્રકટ કરી
સાહિત્યરસિક વાચકોને સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામને લગતું
ઉપયોગી સાહિત્ય મેળવવાની સમજવડતા કરી
આપી છે તે માટે તેમને ધન્યવાદ ધટે છે.

વ્યોમ વિહાર: લેખક અને પ્રકાશક: રા.
નાગરદાસ ઇ. પટેલ, મૂલ્ય: એક રૂપિયા.

બાલસાહિત્યના પ્રદેશમાં રા. પટેલ અને તેમનાં
પત્ની સારી રીતે જાણીતાં છે બાલવાર્તા
ઉપરાંત રા. પટેલ કાવ્યો પણ સારાં લખે છે.
આ પુસ્તકમાં તેમણે જુદે જુદે પ્રસંગે લખેલાં
અને સામયિકમાં પ્રકટ કરાવેલાં સંખ્યાબંધ કાવ્યો
સંગ્રહાયેલાં છે. રાષ્ટ્રમાવનાને પોષતાં થોડાંક કાવ્યો
બાદ કરીએ તો મોટે ભાગે શૃંગારરસને પોષતાં
કાવ્યો એમાં દેખાય છે. એ કાવ્યોમાં સ્વ. "કલાપી"
ની શૈલી રા. પટેલે સારી રીતે હાથ કરેલી
જણાય છે. કાવ્ય-રોખીનોને એમાંથી આર્કાદિક
વાચન મળી રહે છે.

રાષ્ટ્રીય ગીતમંગા: પ્રયોજક અને પ્રકાશક:
રા. વેંક "પરિમલ". આ નાનકડી પુસ્તિકામાં
રા. "પરિમલ" પોતે લખેલાં કાવ્યોમાંથી રાષ્ટ્ર
ભાવનાને લગતાં કાવ્યો લેવાં કરી મૂક્યાં છે. કંઈક
વધારા પ્રેરતી સંસ્કૃતમય શૈલિ બાદ કરીએ તો
કાવ્યો પ્રાચીન ભારત-બૌદ્ધ અને આર્ય સંસ્કૃતિની
ઝાંખી કરાવે એવાં છે.

સોરડી જવાહીર: લેખક: રા. મયુભાઈ લ
લેવાણી. પ્રકાશક: મે ધી જનરલ બુકડીપેઈ,
મુંબાઈ, ૨. મૂલ્ય. રૂ. ૨-૮-૦.

કાયદાના યોદ્ધામાથી સમય રાજ્ય પાડી ગુજરાતને ચરનો પોતાની સેવ ધરી છે આ પુસ્તકના લેખક પણ એક ધારાશાસ્ત્રી જે માયદાના નિરસ વાચન-માથી સમય કાઢી એમણે પોતાની કલ્પનાને વિહંગના દીધી છે અને એ વિદ્યારમણથી સુદર સોરણ આપતા આ ૧૭ કુસુમો દુકી વાર્તાઓ સાપડયા છે આ વાર્તાઓની ગૌરવ વાર્તા રોષીન પ્રભને સ્હેજે ગમી બધ તેવી છે એમની વાર્તામાંથી આપણા હવનસુ પ્રતિબિંબ પારતા અનેક આલ્હાદુ તેમજ દુઃખદાયક ચિત્રો જરૂરે છાપખાતાની કેટલીક બૂઝો રેલી છે પણ તે સ્તંભ અણુાય એવી છે એક સિવાય દરેક દરેક છાપેલું નામ કલાની દિગ્ધિ રાખવા જતા છાપનારે સજ્જાદ યાપ ખાદો છે 'કલ્પના' ને બદલે 'લપ કના' વચ્ચે છે વાર્તાઓમાં આ પુસ્તકને સત્કારને એમા જાણ સકા નથી

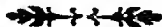
પતેતી અંક. 'નાંજવર્તમાન' સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ મુલ્ય ૦ ૨ ૦-૦

'સાંજવર્તમાન' ના સંચાલકોએ દર વર્ષની જેમ આ વર્ષે પણ પારંગી બીરાદરના નૂતન વર્ષે પતેતી ટાકણે રાખેતા મુજબ એક 'જગદર પોયો' પ્રકટ કર્યો છે આમવા અકોની જેમ સખ્ય બધ અંગેજ અને ગુજરાતી લેખોથી આ અંક જરૂર હોય અઠવાડીયાના અઠવાગયા મુધી વાચન રોષીનેને વાચન અને મનન માટે પૂરતો જોરાક આપશે લેખોની સગીતતાની દિગ્ધિ અંગેજ વિમાજ ગુજરાતી વિમાજ કરતા વધારે મનનીવ છે રા જગદીર તારાપોરવાજા અને તેમના ક્ષારસિક પત્રીના સખ્યાબધ સુદર અને તેમની લાક્ષણિક શૈલીમા જેવાયકા ફોટો ચિત્રો આ અંકનુ મુખ્ય આકર્ષણ છે ઉપરાંત દેશની લડતમા ભાગ લઈ રહેલા સ્ત્રીઓ અને પુરોના ચિત્રો પણ અંકને વધારે લક્ષ્યોગી બનાવે છે

રાષ્ટ્રીય નેતાઓના ફોટો-આમ મમ અને કંઈક પ્રકારક એ એમ વાડીલાલની કપની, રીચીફોટ, બમદાનાઈ, અને મુખાઈ, ભાગવાડી ર

આ હત્તાહી પ્રકાશકોએ રાષ્ટ્રીય આલોના-સ્ત્રીઓ અને પુરોના નામ મમ દોટો ચિત્રો કાઢ સાઈકમા પ્રકટ કર્યા છે નૂતન વધને ટાકણે મિત્રો અને રેનેલીઓને વધવા મટે એ કાટો અત્યંત લક્ષ્યોગી થશે ઝપાઈ સુદર અને વિવિધ વર્ગી છે, જેમને એ ફોટો સાચી રાખવા હોય તેમને માટે આલમમ દુર આવન છે

માસાર રૂનીનર (૧) ઉત્તેવાળ બાંધુ (મહિલા અંક) તત્રોના શ્રી રમાબીરી ધીર-જરામ ભટ્ટ અને શ્રી તારામી સુર્યરામ વેદ જો ૧૯૩૦ (૨) મોડેનુ તત્રોઓ રા રવિતકર હ પડયા અને રા ઉમિયારાકર બા પડયા વેશખ અને શ્રાવણ ૧૯૨૬ (૩) લાર્થ અમાચાર તત્રી રા જહાંગીર અરદેશર ગારી પુ પર, અંક ૩૦ થી ૩૬ (૪) રવેરશીમમા-અમવાઈ પ્રેરેકટસ. (૫) શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ જ્ઞોમડળ સાન્ડાકુલ શાખા ૧૯૨૭ થી ૧૯૨૯ ના રે વર્ષના કાર્યો અહેવાલ (૬) શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ લવન ૧૯૨૯ નો અહેવાલ (૭) શ્રી મોજના સાવજનિક પુસ્તકાલયનો ૧૯૨૯ ૩૦ નો પરમા વર્ષનો રીપોર્ટ (૮) શ્રી કલકત્તા લોહાણા યુવક મંડળનો ૧૯૧૯ ના પ્રથમ વર્ષના કાર્યનો રીપોર્ટ (૯) Money-Making August 1930 Published by R K Khemka, Calcutta (૧૦) શ્રી કમ્પ દેડીયા જેન મિત્ર મડળના ત્રીજો રીપોર્ટ સ. ૧૯૨૩ ૮૫ (૧૧) નવરાત લેખ રા યુવર ભેઈતારામ પટેલ મુલ્ય ૦ ૬-૦ અત્યારે તે આવા રેશીએ ના રાસને નહિ ભારતમાના રાસ પ્રભ માગે છે.

વિચારરત્નો -

[મ. ગાંધી]

'ધર્મના ઉદ્ધાર મિત્રાપ આપણો ઉદ્ધાર નથી અને અસ્પર્શતા નિતારણ શિનય ખગ સ્વરાજ્ય નથી'

'આપણા મંકાર આપણુ સ્વભાવને બાંધે છે

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

માતૃશ્રી કરતુરખાના પ્રમુખપદે બહેનોની સભા

૧ સ્વદેશી પ્રચાર-બહેર સભા:

તા. ૨૫-૮-૩૦ ના દિને મંડળના આશ્રયે મુંબાઇની સ્ત્રીઓની એક બહેર સભા મા. કરતુરખાના પ્રમુખપદે મળી હતી. સૌ લેડી લક્ષ્મીબાઇએ મા. કરતુરખાની ઓળખાણ કરાવ્યા બાદ પ્રમુખસ્થાનેથી તેમણે જણાવ્યું હતું કે “ સ્વતંત્રતાની લડતમાં એકલા પુરુષોજ લાગ લે અને સ્ત્રીઓ બેઠકાર રહે તેમ બનેજ નહિ. અહિં આવેલાં ઘણાં બહેનોનાં ભાઇ, પિતા કે પતિ જલમાં ગયા હશે; તેમના દુઃખ આગળ મારું દુઃખ ખાસ વધારે ન કહેવાય. હથિયાર વિનાની આ લડતમાં સ્ત્રીઓ પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરી ઘણી બહેનબાઇથી મદદ કરી શકે છે પરદેશી વસ્ત્રોનો મોહ ન છોડવો એ સરકારની દમનનીતિને ઉત્તેજન આપના બરોબર છે. ઉપરાંત બહેનો પીકેટીંગમાં જોડાઇ દેશની આ લડતને મદદ કરી શકે છે. જે બહેનોથી એ કામ બની શકે તેમણે દેશસેવિકા સંઘમાં જોડાઇ એ કામ પણ ઉપાડી લેવું જોઇએ. ” સૌ કળાવતી મોતીવાળાએ પણ દેશસેવિકા સંઘમાં જોડાવા સૌ. બહેનોને આગ્રહ કર્યો હતો. શ્રી. ચંદાબહેન દેસાઇએ જણાવ્યું હતું કે “ આ સંસ્થાનતને પગલર કરનાર કાપડીઆઓ છે અને તેમણેજ હવે તેનો પગ આ દેશમાંથી કાઢવાનો છે. ”

૨. ઇનામોની બહેનબાણી:

ઉપરોક્ત સભાના કામકાજને અંતે “ ગાંધી-યુગમાં સ્ત્રીકર્તવ્ય ” એ વિષય પર લેખિત નિબંધની પરીક્ષામાં પસાર થયેલાં બહેનોને ઇનામો મા. કરતુરખાના હાથે આપ-

વામાં આવ્યાં હતાં. ૧ જી ઇનામ: શ્રી. સુરમીતા નંદમુખરામ બહેતા. રૂ. ૧૫. ૨જી ઇનામ: શ્રી. શાન્તા નાનાભાઇ વ્યાસ; રૂ. ૧૧. ૩ જી ઇનામ: શ્રી. પ્રમિલા રમકાન્ત મરચંદ, રૂ. ૯. આ ઇનામો સ્વ. પારવતીબાઇ દ્વારકાદાસ ત્રીભોવનદાસ સ્મારક ફંડમાંથી અપાયાં હતાં.

૩. નિબંધની હરિફાઇ:

દર વર્ષની માફક ચાલુ વર્ષમાં મંડળ તરફથી મંડળનાં સભાસદોને તથા દેશ દેશાવરોમાં વસતી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને વિનયપૂર્વક જણાવવામાં આવે છે કે “ સમાજમાં પરિવર્તનના ” વિષય ઉપર જે બહેનો નિબંધ લખી મોકલવા માંગતા હોય તેમણે તા. ૧ લી ડીસેમ્બર ૧૯૩૦ સુધીમાં ગીરગામ બેંક રોડ મંડળના સરનામે સેક્રેટરીઓ ઉપર પોતાના નિબંધો મોકલી આપવા. મજકુર નિબંધનું લખાણ પુલ્કેષ કાગળ ઉપર એક બાજુ લગભગ ચૌદ પાનામાં સમાવેશ થાય તેટલું શાહીથી શુદ્ધ દસ્કતે લખાયલું હોવું જોઇએ. લખાણ નીચે લખનારે પોતાનું નામ નહીં લખતાં ફક્ત સંજ્ઞા જ લખવી અને તે લખાણ એક કવરમાં બંધ કરી મોકલવું તથા ખીજા કવરમાં અમુક સંજ્ઞાનો લેખ મારો છે એમ લખી લેખ લખનારે પોતાનું આખું નામ મોકલ ફેંકાણા સાથેનો પત્ર મોકલવો. મજકુર નિબંધની હરિફાઇમાં ફતેહમંદ થનારાઓને અનુક્રમે ત્રણ ઇનામો રૂ. ૪૦ ૨૦ ૧૦ ના સ્વ. જમણતી દુસેરાય હગનલાલ સ્મારક ઇનામો ફંડમાંથી અપાશે.

૪ વડત્તવડલાની હરિકાષઃ પરિણામ

મડળ તરફથી દર વર્ષની જેમ આ વખે તા ૨૦ મી સપ્ટેમ્બરે વડત્તવડલાની હરિકાષ ગોઠવનામા આવી હતી આ પ્રસંગે સભાસદ બહેનોએ મોઁગી સંખ્યામા હાજરી આપી હતી સભાના પ્રમુખશ્રીને સૌ કાન્તા-બહેન ખાડવાળા, બી એ હતા હરિકાષ માટે ભાષણનો વિષય “ સ્ત્રી એવ વ્યક્તિ તરીકે શુ કરી શકે ? ” એ હતો એ વિષય પર મોઁદેથી ૧૦ થી ૧૨ મીનીટ સુધી ભાષણ કરવાનુ હતું. કુલ બાર બહેનોના નામ હરિકાષ માટે નોંધાયેલા હતા જેમાંથી દશ બહેનોએ હાજરી આપી હરિકાષમા ભાગ લીધો હતો, પરીક્ષક તરીકે સૌ કુસુમબેન કણીયા, બી એ, મૌ કાન્તાબહેન ખાડવાળા, બી એ, અને સૌ જીતેન્દ્રિયમણી દોશરની નીમણુક મેનેજર કમિટીએ કરી હતી નીચે પ્રમાણે નથુ બહેનોને પરીક્ષકોએ ઇનામો આપવાનુ જાહેર કર્યું છે

૧ તુ ઇનામ સૌ, ગાર્ગીદેવી દિ શર્મા સૌ આ
૨ જુ “ કુ વસવા દિ અબીરઆ ૩ ૭
૩ જુ “ સૌ, પદમાવતી ઇ. દેશાઈ ૩ ૪
૪ યુ “ રોહીની જ દક્કર ૩ ૩

આ ઇનામો સ્વ. વેડી પરસનબાઈ ગોઠ લલાસ પારેખ સ્મારક ફડમાંથી અપાશે

૫. સભાસદ બહેનો વિનંતિ:

મડળના સભામેળેને વિનંતિ કરવાની કે સપ્ટેમ્બરથી મડળના કામગીરનુ નુનુ રાઈ યર થયુ છે. એ આન નવા વર્ષ માટે જે સભાસદ-બહેનોએ પોતાનુ વચાજન દહુ ન ન ભર્યું હોય તેમને પોતાની વચાજનની રકમ મડળમા ભરી જવાની અને રીતમરની પાવતી તે માટે મેળની વેળાની વિનંતિ કરવામા આવે છે આશા છે કે મહામદ-બહેનો આ વિનંતિ સ્વીકારી વેળાસર પોતાનુ લવા જમ ભરી જશે અને ફરી ચાલ દેવચાવવાની ફરજ નહિ પડે.

૬ સરનામું બદલાવાના ખખર

જે સભાસદ-બહેનો પોતાનું રહેવાનું ફેકાલ્ટી બદલે તેમને વિનંતિ કરવામા આવે છે કે તેમણે કૃપા કરી પોતાના નવા મરના માના ખખર તુરતજ મડળમા આપવા એ પ્રમાણે ખખર નહિ અપાવાથી ધણા મહા-સદોને પોષ્ટ મારફત મોકલાતા કાગળો મળતા નથી અને પાઠા આવે છે માટે કૃપા કરી સરનામુ બદલાવાના ખખર તુરત જ આપશો.

૭ સ્ત્રી-વિદ્યાલય વાર્ષિક પરીક્ષા

મડળે સ્થાપેલા સ્ત્રી-વિદ્યાલયની પ્રથમ વર્ષની પરીક્ષા તા ૧૩ થી ૧૫ ઓક્ટો-બરના દિવસોએ લેવાની ગોઠવણ કરવામા આવી હતી આ પરીક્ષામા વિદ્યાલયની બહારના બહેનોને પણ બેસવા માટે સગવડ કરી આપનામા આવી હતી આ પરીક્ષામા “ સામાન્ય જ્ઞાન ” ના વિષયમા સૌથી વધુ માર્ક્સ મેળવનાર બહેનને મડળ તરફથી સોનાનો ચાદ આપવાનુ ફરમાયુ છે વિદ્યાલયમા નિયમિત હાજરી માટે પ્રથમ આવનાર બહેન ‘ શુચ્યુદરી ’ ના સચાલક તરફથી “ શુણ્ણુદરી ચંદ્રક ” નામે ચાદોનો ચાદ અપાશે પરીક્ષા માટે અબ્યામકમ નીચે પ્રમાણે હતો.

(૧) માતૃભાષા—“ ગદ્ય નરનીત ”

(૧) મનોમય (૨) સ્વરાજ્ય (૩) ચંચળ મન (૪) સમાર સાગર (૫) વાત્રા (૬) ગૃહ સંસ્કાર (૭) અગ્રેજ ને અગ્રેજ રાજ્ય (૮) આધિક દુર્દશા (૯) દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન (૧૦) ગદ્ય સ્વદેશી (૧૧) મહાપુત્રા પદ (૧૨) ચંચળ નાર (૧૩) અત્રાજ પતિનુ ભાણ (૧૪) મત્તાધ (૧૫) દિદુ પ્રત્યે (૧૬) ભાતભાવ (૧૭) સૌમ (૧૮) સ્ત્રી કમળા (૧૯) સમાર સુધારામા વ્યક્તિ શુ કરી શકે (૨૦) ધર્મ.

(૨) કવિતા—“ દયિરાળી ભાગ ૨ નો ’ પાનુ ૧ થી ૧૦ ૪૩ થી ૪૮, ૫૭ ને ૫૮ ની સમજુતી

“ ગુજગતી કવિતા ભાગ ૨ ” (૧) આપણો ઉદય (૪) ૧૧ વીણ (૧) અમે તો ભરત બમિના બાગ (૭) પ્રભાનીયુ (૧૧)

ખેડો બાઈ ખૂડતો તારો (૧૪) નરસિંહ મેહ-
તાની ઉદારતાની સમજૂતી.

મુખપાઠ—(૧) કાની કાની છે ગુજરાત
(૨) ના હકવું ના હકવું (૩) વચન પાળવા
(૪) હિંદો યુવકને. “કવિવાણી ભાગ ૨”-
માંથી અને (૧) બાઈ ખેડો ખૂડતો તારો (૨)
અમે તો ભરતભૂમિના બાળ. “ગુજરાતી
કવિતા ભાગ-૨”માંથી.

(૩) ગણિત—ચાર સાદી રીત, વ્યવ-
હારી અપૂર્ણાંક ત્રિરાશીમાં કામ લાગે એટલું,
ત્રિરાશી, સાદુ બાળ.

(૪) શિવજી—હાથનો બખીઓ હાથ
રમાલપર, હાથ એટલણું સીવેલું કલહું,
ત્રણ કાપની ચોક્કીના કાપ કાઢતાં શીખવું
તથા સંચાપર શીખવું. મેઘા ચોક્કીના કાપ
કાઢતાં શીખવું અને સંચાપર શીખવું.

(૫) ઇતિહાસ—(૧) “ગેટ વે ઓફ
ઇન્ડિયા સીરીઝ પહેલી” પુરી (૨) “આપણા
દેશનો ઇતિહાસ” ટી. ડી. ભટ્ટ કૃત હિન્દુસ્તા-
નમાંથી જગદંબાનો પ્રમાદ; ઇતિહાસનો વિજય;
સ્વયંવર, ટોપીવાળા; મહાભિનિષ્ક્રમણ; મહા-
રાષ્ટ્રનો શાસ્ત્રી અને ભક્તી રાણી.

(૬) ભૂગોળ—“આર્યાવર્તની હિન્દુ-
સ્તાનની ભૂગોળ” પાઠ ૧ થી ૮

(૭) સામાન્ય જ્ઞાન—

વૈદકીય—શરીરની રચના, શ્વાસે શ્વાસ-
અકસ્માત પડવું, હાડકું ભાંગવું, સગળી
જવું, ચેપી રોગો જેવા કે ખમ, ગડગુમડ,
કોલેરા, મત્તેરોના, ઉધરસ, શીતળા વગેરેમાં
રાખવી જોઈતી સંભાળ.

આર્થિક—ધરતો હિસ્સા, રેલ્વેના અર્થ
માંડવાની રીત. સેવિંગ બેન્ક, પોસ્ટ ઓફિસ,
વીમો વગેરેની જરૂર વીમાના પ્રીમિયમ ભર-
વાની જરૂર અને સમજ.

વૈજ્ઞાનિક—દીવો બળે છે ત્યારે શું થાય
છે; અંગારા છાંટવા ને ઓલવવા; ગેસ અને
વરાળ શું હશે? પદાર્થોની ત્રણ સ્થિતિ.

રાજકીય—(૧) મ્યુનિસિપાલિટી અને

તેની કાર્યપદ્ધતિ (૨) હિન્દુસ્તાનમાં સરકારનું
રાજ્ય કેવી રીતે ચાલે છે? હિન્દુસ્તાનમાં
અંગ્રેજો કેવી રીતે આવ્યા, કેમ શાળા, ઇસ્ટ
ઇન્ડિયા કંપનીનો કારભાર, લોર્ડ ડેલાઉઝીની
રાજ્યનીતિ, ૧૮૫૭ નો બગવો, મહારાણીનો
કંદેરો, રાજ્ય અંધારણ.

(હાલનું)—સેક્ટરી ઓફ સ્ટેટ ઓફ
ઇન્ડિયા, કાઉન્સિલ, વોયસરોય, ગવર્નર જનરલ,
કારોબારી કાઉન્સિલ, વડી ધારાસભા,
કાઉન્સિલ ઓફ સ્ટેટ, ઇલાકાતના ગવર્નર, તેની
કારોબારી કાઉન્સિલ અને ધારાસભા લેફ્ટ-
નન્ટ ગવર્નર ને તેની ધારાસભા, વિભાગ,
ઇન્સ્ટા, તાલુકા, કમિશનર, કલેક્ટર, મામલ-
તદાર, મુખી, તલાટી.

ધાર્મિક—(૧) હિન્દુ વેદ, સંહિના બ્રા-
હ્મણ, આરણ્યક અને ઉપનિષદ, શ્રુતિ, સ્મૃતિ,
પુરાણ, ઇતિહાસ. (રામાયણ મહાભારત) વેદાંગ,
દશ અવતાર, વેદાંત, શંકરાચાર્ય, વશ્વભાચાર્ય.

(૨) મુસલમાન મુસ્લીમ ઇસ્લામ, હજરત
મહમદ પયગમ્બર; શિયા, સુન્ની, ખુદા ફરિસ્તા
કુરાન પયગમ્બર, કયામત ફિસ્મત; કાબા શરોફ,
ઇમાન દીન કસ્મો નમાઝ, રૌઝાકાત, હજ્જ.

સંસારિક—અકિત, કુટુંબ, માલિ, દેશ.
નૈતિક—નિયમિતપણું, સ્વાભિમાન.

(૮) સંગીત—(૧) રાગ વિભાગ—

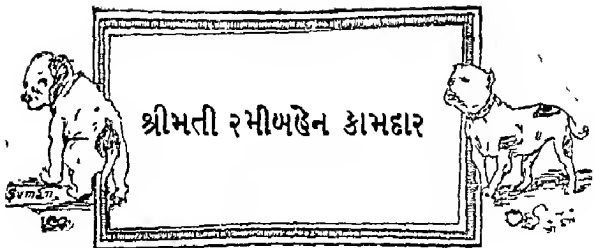
(૧) ત્રિશાવલ (૨) ખમાય, (૩) કારી (૪)
ચમન (૫) કૌશીક્ષાનકા, નોટ, આરોહ, અવ-
રોહ, સાધે.

(૨) તાલ—ત્રિતાલ, દાદરા, એક તાલ.
સંગીતનાં મુખ્ય તત્ત્વો—સ્વર, આરોહ,
અવરોહ, વાદી, સંવાદી, વગેરે. ઓડવ, પાડવ
વિગેરે ભેદ સહિત.

(૬) સંસ્કૃત—કાવ્યવિનોદ ૧લા
ભાગના ૬ પાઠ; પુલ્લિંગ શ્રીકૃષ્ણ, નપુંસક
લિંગના રૂપો.

અથવા માર્ગોપદેશિકાના ૧૫ પાઠ જેટલું.
સંસ્કૃત કાવ્યવિનોદ ૨ ને ભાગ-પાંચ શ્લોક
અને ભારત સાવિત્રીનો મુખપાઠ.

પરિચય કરાવનાર: રા. વલ્લભદાસ ભ. ગણાવા

આ પછે ઇતિહાસમાં વાંચેલું છે કે ભારતની વીરાંગનાઓએ પોતાના કુળની આજર સંરક્ષવાને, પ્રાણની આહુતિઓ આપી હતી ઝાંસીની રાણી લક્ષ્મીબાઈ અને ચાંદબીબી, જેવી વીરાંગનાઓ હાથમાં તલવારને ધારણ કરી સમરક્ષેત્રમાં કાલિકામાતાની આદ્ય ધુમતી, ભારતની સ્ત્રી જાતિને ઉન્નત કરી ગઈ છે. આવો આપણી હિન્દુસ્થાનની બહેનોનો ઉન્નત ઇતિહાસ છે. આજે એ પ્રમાણે ભારતની મુક્તિના મંત્રામણેત્રમાં ઠેકાણે ઠેકાણે વીરાંગનાઓ ફેસરિયાં વચ્ચે ધારણ કરી બહાર પડી છે. તે બધામાં શ્રીમતી રમીબહેન કામદારનું નામ આગળ પડતું છે.

શ્રીમતી રમીબહેનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૯૬ ની સાલમાં કચ્છ માંડવીમાં ભાટીયા કામમાં થયો હતો એમના પિતાનું નામ રણછોડ પ્રેમજી. એમની બાલ્યાવસ્થામાં માતૃશ્રીનું મરણ થવાથી તેમને જીવણી આપવાનું કામ એમના પિતાશ્રીને માથે આવી પડ્યું હતું. નાનપણથી એમની અંદર ધાર્મિક ભાવનાઓનો વિકાસ સારો થયો હતો. ૧૩ વર્ષનાં લઘુ વયે તેમનાં લગ્ન શ્રી. મોરારજી મથુરાદાસ કામદાર સાથે કરવામાં આવ્યાં હતાં. વિવાદ વખતે એમના પિતાશ્રીએ શ્રી. રમીબહેનના અભ્યાસના કોડ પૂર્ણ કરવાને માટે

શ્રી. મોરારજીભાઈને ખાસ ભલામણ કરી હતી ત્યારબાદ શ્રી. રમીબહેને ગોકળદાસ તેજપાળ કન્યાશાળામાં અભ્યાસ કરી ચંદા ગમજી ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલમાં અભ્યાસ શરૂ કર્યો હતો પણ કમનસીબે તેમના સાસુનો દેહાન્ત થવાથી તેમનો અભ્યાસ અંગ્રેજી બોધા ધોરણથી અટકી ગયો ત્યારબાદ તેમણે ઘરે અંગ્રેજી ભાષાનો સારો અભ્યાસ કર્યો. અંગ્રેજી ભાષાના સારા ગ્રંથો સમજવાની શક્તિ અને વાર્તાલાપની છટા તેમણે સારી રીતે સંપાદન કરી. મંડૂત ભાષામાં કાદમ્બરી, પંચકાવ્ય આદિ ગ્રંથોનો એમણે સારો અભ્યાસ કરી કલકત્તા સંસ્કૃત એસોસીએશનની પ્રથમા અને મધ્યમા પરીક્ષાઓ સારા ગુણાંક મેળવી ઉત્તીર્ણ કરી.

એમનાં જાહેર જીવનની શરૂઆત ઇ. સ. ૧૯૧૬ થી શરૂ થઈ હતી વાંદરાના દુકાન વખતે, તિલક સ્વરાજ ફંડ અને હિન્દુ મહિલા મંડળ આદિ પ્રવૃત્તિઓમાં એમણે પૂર્ણ ઉત્સાહ પૂર્યંક આત્મબોધ આપી કામ કર્યું હતું. તેની જેટલી પ્રશંસા કરીએ તેટલી ઓછી છે. તે બાદ એમનો એક પુત્ર મોટરનીચે આવીને વૈકુંઠવાસી થવાથી સંસાર પ્રત્યે તેમને વૈરાગ્યવૃત્તિ પ્રાપ્ત થઈ અને વેદાન્ત જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવાને તેમનું મન યત્નશીલ

યયું. પણ ન્યારે દેશના સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામની લડતમાં સક્રીય ભાગ લેવા માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ ભારતની બહેનોને આહવાન કર્યું ત્યારે દેશની મુક્તિ કરવામાંજ ખરું વેદાન્ત જ્ઞાન રહેલું છે એવી ભાવના શ્રી. રમીબહેનના હૃદયમાં પ્રગટી ઉઠી. તેમણે પોતાના પતિ સાથે દાંડીમાં મહાત્માજીની મુલાકાત લીધી. ત્યારબાદ એ દંપતી આ લડતમાં જોડાયાં. શ્રી. રમીબહેનના પતિએ પોતાની વકીલાતને તિલાંજલિ આપી દેશની લડતને પૈસો પેદા કરવા કરતાં વધારે મહત્વ આપી પોતાનું સ્વદેશાભિમાન સાબીત કર્યું. શ્રી. રમીબહેનને પણ પોતાનો અભ્યાસ છોડી અવિશ્રાંતપણે ભાગ લેવા માંડ્યો અને હંસાબહેન જેલ જતાં પહેલાં તેમને મુખ્ય પ્રાંતિક કેબ્રિસ કમિટિના પ્રમુખ તરીકે નીમતા ગયા. પ્રમુખ પદ મળ્યું બીજેજ દિવસે બેરોઈંગ્સ પાસે આવેલા લાડીચોક-આજાદ મેદાનમાં રાષ્ટ્ર-ધ્વજનું આરોપણ કરી વીરત્વની ભાવનાને જનતામાં સંચાર કર્યો. આદ ટાઉનહોલ પાસે ધારાસભાની મુન્ટશીને પ્રસંગે એમની સરદારી નીચે દેશસેવિકાઓએ, જેલ અથવા લાડીની પરવા કર્યા વિના અગ્રભાગ ભજવી સ્ત્રી જાતિને લગાડાતા “અંજળા” નામે શબ્દને ખોટો સિદ્ધ કર્યો હતો. બહેનોમાં તે વખતે જે શરતા, ધૈર્ય, અને દેશ માટે ભોગ દેવાની

સ્પર્ધા જણાતી હતી તે ખરેખર દરેક હિન્દ-વાસીને મગરર થવા યોગ્ય છે. કેબ્રિસ બ્રુસેરીન માટે તેમની ધરપકડ થઈ અને હસ્તે મ્હેડે તેમણે ત્રણ માસની સજા સ્વીકારી લીધી. દેશને માટે તેમણે પોતાના સમુદ્રતટે આવેલા ઉગ્મસવાળા મુંદર ખંગલામાં રહેવા કરતાં આર્થિક રોડની અંધારી ઓરડીમાં રહેવું વધારે પસંદ કર્યું. કારાવાસમાં જતી વખતે તેમનાં મુખમાંથી નીચેનું ગીત નીકળ્યું હતું.

“ રાષ્ટ્ર પ્રેમનાં પૂર

જન જન હૃદય છલકતાં;

જનતાનાં કંઈ કોડ

પ્રભુ પૂરે નિશ્ચય યશી. ”

દરેક ઘરમાંથી એક સેવિકા અને વિદેશી વસ્ત્રને બહિષ્કાર કરવા તથા રણયજ્ઞની વેદી-માં અલિદાન આપવા તેમણે અંતિમ હાકલ કરી હતી.

એમની હાકલ સાંભળી એમના એક પુત્ર જેઓ નાસિકમાં ઇજનેર હતા તેમણે રાષ્ટ્રનામું આપી નોકરીને તિલાંજલિ આપી પોતાની માતાને પગલે ચાલ્યા બીજા પુત્ર ભાઈ પ્રતાપસિંહ પણ રચનાત્મક કાર્યમાં પ્રવૃત્ત થયા છે. આ પ્રમાણે રમીબહેનનું આખું કુટુંબ રાષ્ટ્રસંગ્રામમાં ફાળો આપી રહ્યું છે.

વિચારરત્નો—

[મ. ગાંધીજી

‘ જીવાન વગે’ ન્યારે બહોળા પાવા ઉપર સ્ત્રીની મદદે ધારો ત્યારે સ્ત્રીઓમાં જગૃતિ આવશે ને તેમનાંમાંથી સેવાપરાયણ વીરાંગલાઓ પેદા થશે. ’

‘ હું ખાદીની બહાર સ્વરાન્ય જોઈ શકતો નથી. કેમકે ખાદી વિનાનો ખેડૂત બળ વિનાનાં હજી સમાન છે. ’

“ ખેડૂતનું ધડ જેતી છે, પણ તેના હાથ પગ રેડીયો છે. ”

ભગિની સેવા મંદિર તરફથી ગાંધી જયન્તિ

લેખિકા: સૌ. મુદ્રિકાબહેન અંતરિયા

[પૂ. બાપુજીની ૧૨મી જન્મજયન્તિ નિમિત્તે, શ્રી ભગિની સેવા મંદિર, વિશેપાલે, તરફથી ખાસ શુભસાદ્ ઉજવવામાં આવ્યું, તેના અંગે 'આલોચના અને દેશદર્શન' નું પ્રદર્શન પણ ભરવામાં આવ્યું હતું. અમારી નજી પ્રમાણે મુળાઈમાં આવું પ્રદર્શન પહેલીજ વાર ભરાય છે. પ્રદર્શનને લગતી વિસ્તૃત માહિતીથી બરેલો લેખ તૈયાર કરી આપવા માટે અમે સૌ મુદ્રિકાબહેનનો આભાર માનીએ છીએ.

પ્રદર્શનના વ્યવસ્થાપકોને આ પ્રસંગે એક જે નમ્ર સૂચના કરવી આવશ્યક લાગે છે. આવાં પ્રદર્શનો જનતામાં ઉડો રસ ઉત્પન્ન કરવા માટે. વખતોવખત, ભરવાં જોઈએ. અને તે કાંઈક વિસ્તારથી. પ્રદર્શનને અંગે, દરેક વસ્તુની વિગતવાર માહિતી આપતાં લખણો દરેક ખંડમાં રાખવામાં આવે. તો પ્રદર્શન જોનાર, સ્વયંસેવક વા સ્વયંસેવિકાને વધુ તકલીફ આપ્યા વિના, જે ખંડને લગતી વિસ્તૃત માહિતી મેળવી શકશે. અને એક કડવી સૂચના જે કરવા જેવી લાગે છે કે એક આનો કે જે આના જેવી નહીં ફી પણ ઘણાને આવાં પ્રદર્શનો જોતાં અટકાવી દીધે છે વળી ફેટલીક બાબતોનું પુનઃ પુનઃ અવલોકન કરવાનો પણ ફેટલાક અવધાનીઓને શોખ હોય છે એટલે અમારી માન્યતા એવી છે કે આવાં પ્રદર્શનો જાહેર પ્રાંત માટે વિના લવાજમે ખુલ્લાં રહેવાં જોઈએ; જનતામાં એનો વિશેષ પ્રચાર કરવા માટે 'ફી' હમેશાં આડપ થશે. અમને આશા છે કે વ્યવસ્થાપકો અમારી આટલી નમ્ર સૂચના હવે પછી સ્વીકારશે —ઉપતન્ત્રી]

પૂ. ગાંધીજીની જયન્તિ નિમિત્તે.

વિશેષાર્થે " ભગિની સેવા મંદિર ' તર-
ફથી બાલકાપ્તાદ, તથા " દેશદર્શન
પ્રદર્શન " તા. ૧૯-૬-૩૦ થી ચોતાના
લમણાંજ તૈયાર થયેલા મકાનમાં ઉજવવામાં
આવ્યું હતું. આ મકાનનો પાયો ઇ. સ.
૧૯૨૬ ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૭મીએ પૂ.
મહાત્માજીને જ શુભ દરને નાંખાયો હતો.
મકાન તૈયાર થયા પછી આ સવમાં ઇ. સ.
૧૯૩૦ ના જુનની તા. ૫ મીએ મહાત્માજીના
દારાવાસ દિવસે શ્રીમતિ હરશાબેન
મહેતા, શ્રીમતિ સાકરબેન વગેરે બેનેએ મળી
અહિં કાગળી શરૂઆત કરી હતી. કાલ તો

બેનેના શિક્ષણવર્ગો, કાંતણ, પીંજણ,
સંગીત, રોજ નિયમીત ચાલે છે. પારલામાંથી
લીએક બેનેના આમાં લાભ લે છે. વ્યવસ્થાપ-
કાએ ખાસ પૂ. મહાત્માજીની ૬૨ મી જયન્તિ
" રાષ્ટ્ર સપ્તાહ " તરીકે તા. ૧૯ મીથી
તા. ૨૫ મી સુધી " દેશદર્શન પ્રદર્શન અને
બાલકાપ્તાદ " કરી ઉજવી હતી. તા. ૧૯
મીએ, ગેટિયા બારશ હોષ, મહાત્માજીને
પ્રિય કાંતણની દગ્ગિષ અને બાર કલાક
આકુ રેટિયા રાખવામાં આવ્યા હતા તા.
૨૦ મીને શનિવારે ઉપર રહેલું પ્રદર્શન
શ્રીયુત દીરાલાલ અમૃતલાલ શાહને શુભ દરને
ખુલ્લું મૂકાયું હતું. પ્રદર્શનની ચોજના નીચે
મુજબ હતી.

ખંડ ૧ લો.

બાળકોનો ઉદ્યોગ વિભાગ.

આ વિભાગમાં બાળઉદ્યોગ ઉપગ્રંથ મુંબાઈ ભગિની સમાજ તરફથી ચાલતા વર્ગોમાં કરવામાં આવેલા બહેનોના હાથના થોડા નમુના હતા. જેવા કે ઝીણું કિડિયાનાં તોરણ, ઉદાણી, ચામડાની હાથમાં રાખવાની બેગ, એક બંગલા ઘાટનું મકાન, અને જરી કસબના ભરતનો પ્રખ્યાત 'તાજમહેલ' નો નમુનો. આ ઉદ્યોગ: મુંબાઈ મ્યુ. પ્રાથમિક શાળાઓના બાળકોને હાથે કરેલું કામ— જડા કાચને કાપીને ત્હેના બનાવેલા ઉપ-યોગી નમુના. આ બાળકો પ્રાથમિક શાળા-ઓનાં હોષ્ટ બાર વર્ષથી મોટાં નથી હોતાં એ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત છે. શાક-ડાની ઉપયોગી વસ્તુઓ સ્ટુલ, ન્હાનાં શુક કેસો, ન્હાની આરામ ખુરશી, ડાબીઓ મુક-વાનાં સુંદર ફેમ, પિંજણ, ટપાલના કાગ-ળની પેટી, કલમદન, ધડિયાળના ડબ્બા મુકવાનાં ઘર વગેરે રાજનાં વપરાશનાં ઉપયોગી સાધનો બાળકોને હાથે બનાવેલાં હતાં તેમજ માટીના ઘાટ, રણ, વાસણ વગેરે પણ શાળાનાં બાળકોનાં હતાં. ફેટ વર્કના નમુના પણ ફેટલાક હતા. આ સવળી વસ્તુઓ પ્રદર્શનમાં બતાવવાનો ખાસ ઉદ્દેશ એજ હતો કે બાળ-કોને ન્હાનપણમાંથી શિક્ષણ આપવાની સાથે સાથે જ ને ઉદ્યોગોનું અને કળાનું પણ શિક્ષણ આપવામાં આવે તો ન્હાની ઉંમરમાંથી બાળકો સ્વેચ્છાથી એ પ્રકારની તાલિમ લઈ ભાવિ જીવનનિર્વાહનું અથવા કળાનું શિક્ષણ સરખાતથી જ લઈ શકે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે સુતારી ધારવાળાં હથિયારો પણ બાળકો સાવચેતીથી વાપરતાં શીખે છે. ધ્યાન જોએ એવી બાબતો ફરી જોઈ જઈએ.

૧ કાગળ કાપીને ત્હેના સારા નમુનાં કરી શકે છે.

૨ લાકડાનું કામ પણ સુંદર અ ઘાટીનું બનાવી શકે છે.

૩ માટીના પણ જુદા જુદા આકાર કં શકે છે.

૪ ઝીણું કરવતનું કામ-ફેટ વર્ક-પા સારી સુધક રીતે કરી શકે છે.

૫ નોટશુક બાંધવાનું-શુક બાઈન્ડિંગ પણ કરી શકે છે (પ્રદર્શનમાં આના પા નમુના મુકેલા હતા.)

અને આ બધા કામમાં હાથ અને અ બની કેળવણી તો અવશ્ય મળે છે જ. સાં સાથે ધરતા ઉપયોગમાં આવે તેવાં કામ પા કરી શકે છે. માત્ર આ જાતનું કામ દેખા પૂરતું શાળાઓમાં ન અપાય પણ બાળકો ઉદ્યોગપ્રિય બનાવે અને દેશમાં કારીગ વર્ગને મોટું માન ઉત્પન્ન થાય તે દ્વારા દે. ઉદ્યોગપ્રસંસક થાય એ જોવાનું છે. આ પ્રદર્શનો તે વિચાર સુગંધવામાં માર્ગદર્શ થાય.

ખંડ ૨ જો.

બાળકોનો શિક્ષણ-સાહિત્ય વિભાગ.

અહુ નાનાં બાળકોને ચિત્ર દ્વારા અં સરળ સાધનો દ્વારા પ્રારંભનું શિક્ષણ આપવ માટે કેવા કેવા સાધનો જોઈએ એ બતા વવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. મૂળાક્ષર માટે શબ્દ ચિત્રો, હાથમાં લઈ ફેરવી શકાય તેવું લખો ટાઈન, પોતાના પેરણ, ઝલકાં, બાનનાં અને પાટલુનાં બટન, ચૂરી-ઈન્કરનું નાકું, જુ ટની દોરી, પદાનાં બકલ, આ બધું પોતાની મેજે બીડી શકે, બાંધી શકે, ભરવી શકે; આ બધું શિક્ષણ પ્રથમથીજ ઘરમાં અને શાળા-ઓમાં અપાય તો છેક નાનાંપણથીજ બાલ

કોને શિક્ષણ સાથે જરૂરિયાત, અને સાથે સાથે ઇન્દ્રિયોના વિકાસને પણ શિક્ષણમાં સ્થાન મળે છે. અને બાલકોને જાતે કામ કર્યાના સંતોષ અને આનંદ મળે છે. ધીમે ધીમે જીવનમાં પરાવક્ત્રી મટી સ્વાવક્ત્રી થતાં પણ થીએ છે. માનવજીવનમાં શિક્ષણનો એજ વધારેમાં વધારે અને સારામાં સારો ઉપયોગ છે. તેમજ બાળકને ખાસ આકર્ષે તેવાં ઘેરા રંગ, લાકડાના લાંબા દુંડા નાના મોટા, ચોરસ લાંબા ગોળ કડકા, આકારનું જ્ઞાન આપે તેવાં સાધનો, કપડું રેશમી કે સુતરાઉ, રૂ, સુતર, રેશમ કાગળ, કાચ, સીસાપેન-પેન્સીલ વગેરે શી રીતે અને શાનાં થાય છે, તે બતાવનારા તખ્તા હતા, ચાકુ સિંછા પેસા-આની-બેઆની-રૂપિયો વગેરેના નમુના જાણ કાગળના દરેક સિંછાના રંગના, મૂળાક્ષરના ખંડ, મૂળાક્ષરના ઉપયોગથી ન્હાના ન્હાના શબ્દો રમતમાં રમતાં રમતાં બાલકો કરી શકે તેવી મૂળાક્ષરોની પેટી વગેરે જેવાથી શિક્ષણ માટે રાખવાં જોઈતાં સાધનોનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે. તેમજ બાલકોને વાર્તાઓ ચિત્રો બતાવીને કહેવા માટે ખાસ કલાલેખાં ચિત્રો, આલેખાની સ્મરણશક્તિ અને કલ્પનાશક્તિનો વિકાસ કરે છે માટે તેના પણ નમુનાઓ મૂકેલા હતા.

સાધનો કે સાહિત્યોથી કાંઈ શિક્ષણ મળી જતું નથી. પરંતુ સારા શિક્ષણ માટે આમાં સારા શિક્ષકોને સાધનો અને સાહિત્યોની વિપુલતા બહુ મદદ રૂપ અને છે એ તો નિઃસંશય છે.

તેજ ખંડની કાળી બાલુ કચ્છામાં પણ શિક્ષણનાં જ સાહિત્યો હતાં. ન્હાની ન્હાની શીશીઓમાં અનાજ, રંગ વગેરેના ઘોડા ઘોડા નમુના હતા તે યોગના " ન મામા કરતાં કહેણા મામા સારા " એ ન્યાયે જ સ્વીકારવી પડી હતી. તેમાં બારિશીથી જોનાં

જણાશે કે પ્રાથમિક શાળામાં શીખવાના પાઠો માટે જોઈતી કેટલી નમુનાની ચીજો હતી.

નકશાઓ ભૂગોળના સચોટ જ્ઞાન માટે ખાસ તૈયાર કરાયેલા છે. પેદાશ, પાણી, નદી, જમીનની સપાટી, વસ્તી વગેરે દરેક માટે અલગ નકશો હોય તો આકાંક્ષા બહુ સહેલાઈથી જ્ઞાન મેળવી શકે છે, મોટે કહેણું અને સાંભળેણું યાદ રહે ત્હેના કરતાં નજરે જોયેણું વધારે સહેલાઈથી યાદ રહે છે, એ શાસ્ત્રીય સત્ય ધણા વખતથી જાણવામાં છે. પણ ત્હેનો લાભ બાળકોને જોઈએ તેટલો અપાતો નથી. આવા પ્રયાસો તેના લાભની જરૂરિયાત એક પણ શિક્ષકને ન સમજ્યા હોય તેવા એક પણ શિક્ષકને સ્પષ્ટ રીતે સમજાવે, તો લીધેલો શ્રમ સફળ થયેલો ગણાય.

નકશાની ઉપરના બાંકડા ઉપર મોટા શહેરના બાળકોને ખાસ જોવા ન મળે તેવાં ખેતીનાં ઓળખો, કુંભારનો ચાક છુદ રતી ધમણ, એરણ, હથોડો, કપાસમાંથી કપાશીયા છૂટા પાડવાનો ચરખો, શેરડી પીત્તાનું કોણું વગેરે ન્હાના ન્હાના નમુના મૂકેલા હતા. તેમ જ પૃથ્વી અને ચંદ્ર, અને આંખ ઉપર ગતિમાન-ત્વરિત ગતિમાન પદાર્થની કેવી અસર થાય છે એ બતાવનાર રંગિત પણ હતું.

બાળકોનું ઘરમાં સ્થાન:- બાલકોનું સ્થાન

બાલુ ઉપર એક ખૂણામાં બાળક માટે ઘરમાં કેવી કેવી સગવડ હોવી જોઈએ એ બતાવવા પ્રયાસ કરેલ હતા. બાળકને મોટી ગોળી-માટલા-માંથી પીતાનું પાણી લેવું ફાવતું નથી. મોટા ઘોડાઓ ઉપર સામાન મૂકવાનું ફાવતું નથી. મોટાં ટેબલ ખુરશી કે કચ્છા ત્હેમને ઉપયોગી થતાં નથી. માટે બધાં સાધનો ન્હાનાં ન્હાનાં ત્હેમને અનુકૂળ થાય તેવાં અપાવવાં જોઈએ, આમાં યાગી,

વાડકા, પધારી વગેરે ધણાનો ઉમેરો કરી શકાય. તેમ બાલકો માટે રમકડાં વગરનું બાલગૃહ એ બાલગૃહ કહેવાયજ નહિં. બાળકોને અતિ પ્રિય કોડી, મણકા, ચણકો, કાચકાં, કચુકા, કુકા, પાનાં અથવા પત્તાં લખોટા લખોટી, લમરકા, પતંગ, કાચના રંગના જુદા જુદાં આકારના ન્હાના મ્હોટા કડકા, દિવાસળીનાં બોખાં, શળાયો વગેરે આપણને નજીવં ને નકામા, કચરા જેવાં લાગતાં પણ તહેમનો આ અમુક્ય ખજાનો હોય તો તહેમના જીવનનો રસ અને આનન્દ તહેના વગર તહેમને અપૂર્ણ જ લાગશે. બાળકોને આનન્દ સાથે જ્ઞાન આપે તહેવાં સાદાં ઘેરા રંગના આકર્ષક ચિત્રો, ચિત્રોની ચોપડીઓ, તેમજ તે સમજી શકે તેવી સાદી સરળ બાલબાળામાં લખાવતી ન્હાની ચોપડીઓ પણ તહેમને જરૂરી છે. આ ઉપરાંત ચાટલું અરીસો-કાંસકો કે કાંસકી, ન્હાનો કુવાલ, રૂમાલ તહેમને ખેરવાનાં રોજન' કપડાં, બાણવાનાં ચિતરવાનાં સાધનો, સામાન સાફ કરવાના કડકા, હાથ મ્હોં માફ-સ્વચ્છ-ધોવા માટે સાબુ, નીચે ખેસવાને ચાકળા કે ચદા-છના ન્હાના કડકા વગેરે સાધનો મહત્ત્વનાં-મુખ્યત્વે સ્વચ્છતાનું શિક્ષણ પહેલેથી આપવાનાં અને જીવનમાં બહુ ઉપયોગી જરૂરી ટેવો પાડનાર ખરાં સાધન છે. આપણાં સમાજમાં બાળકને સ્થાન નથી, ઘરમાં પણ બાળક એક વ્યક્તિ તરીકે છે કે કેમ એ પ્ર ન છે. સમાજમાં અને ઘરમાં બાળક ખાસ ધ્યાનમાં ન રાખવા લાયક એક મામાન્ય વસ્તુ જેમ ગણાય છે તે માટે ખાસ આ પ્રકારનું સૂચન કરવામાં આવ્યું હતું. આનાથી બાળકને પોતાને ધણા લાભ થશે. પોતાની વસ્તુઓ નિયમિત સ્થળે સરખી રીતે મૂકવી, સ્વચ્છ રાખવી વગેરે પોતાનું પણ ઘરમાં એક વ્યક્તિ તરીકે સ્થાન છે, પોતાનું મહત્ત્વ છે. આ

જ્ઞાન બાલમાનસમાં અને વિકાસમાં બાળક મહત્ત્વનું નથી.

ખંડની ખંદાર ઓટલા ઉપર:—

૧ મનુષ્ય જીવન અવધિનો સપ્રમાણ નકશો.

૨ બાલકોના વજનની વિગત.

૩ દારૂ પીનારા અને ન પીનારાના કુટુંબમાં મરણ પ્રમાણ.

૪ ગાયના તથા માતાના દુધની બાળક પર અસર.

આ તકતાઓ ખાસ ધ્યાનપૂર્વક જેવા માટે રાખેલા હતા.

ખંડ ૩ જો.

એક બાળુ ખાસ વડોદરાથી આ પ્રદર્શનને માટેજ આવેલાં વડોદરા સરકારના વડોદરામાં બાલ પુસ્તકાલયમાં રહેતાં બાલશિક્ષણના વિદેશી સાહિત્યો અને સાધનો હતાં. ત્યાં કામ કરનાર જ્ઞેન શ્રીમતિ આનન્દીબાઈ પ્રભુ દેસાઈ આજ એ ખાતામાં પંદર વર્ષથી સતત કામ કરતાં એક અનુભવી જ્ઞેન પણ આ પ્રસંગે ખાસ બધું સમજાવવા માટે આવેલાં હતાં એ એક આ પ્રદર્શનના મહત્ત્વમાં ખાસ આકર્ષક વધારો હતો. શ્રીમન્ત વડોદરા સરકારના અધિકારી વર્ગે આ સાધનો અને શ્રીમતિ આનન્દીજ્ઞેનને મોકલી તેમજ શ્રીમતિ આનન્દીજ્ઞેનને જે અમુક્ય સહાય આ પ્રદર્શનને સફળ બનાવવામાં આપી છે તહેને માટે વ્યવસ્થાપકો તહેમના ખસણી છે. આ વિભાગમાં ખાસ શિક્ષણનાં સાધનો અને સાહિત્યો અનેક જુદી જુદી જાતનાં, અનેક-દેશીય પણ વિદેશી હતાં જે કે આપણે ત્યાં આના ઉપરથી દૃઢતાક દેશી નમુના ખાસ તૈયાર કરવામાં આવે છે અને એવા નમુના પણ હતા. 'જતાં' આ ઉપરથી એટલું તો ચોક્કસપણે જોઈ શકાય છે કે ઈંગ્લેન્ડ, અમે-

રિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં બાલશિક્ષણને માટે અનેકવિધ સાધનો છે. સમાજમાં અને રાષ્ટ્રમાં બાલકનું સ્થાન કેટલા મહત્વનું છે, તેને માટે કેટકેટલા પ્રયાસો અને ચેતનાઓ થાય છે, છેક ન્હાનપણમાંથી જ બાલમાનસને અનુકૂળ જુદી જુદી જાતના પ્રાણી પક્ષી, ઝાડ પાન ફળ ફુલ, ધંધા રોજ-માર, કળા હુન્નર ઉદ્યોગ વગેરેનું રમતગમત અને આનંદ સાથે ક્રમે ક્રમે શિક્ષણ આપનારાં સાધનો કેટલા વિપુલ અને સમૃદ્ધ છે તેનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. આપણે તો હજી આ દિશામાં ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી છે. વડોદરાના બાલપુસ્તકોલયનું ધ્યેય એ છે કે બાળકો ન્હાનપણથી પુસ્તક-લયમાં આવતાં જતાં થાય, ધીરે ધીરે તેમને સારા વાંચન તરફ દોરી, તેમની વાંચનની અભિરુચિ કેળવાય તે માટે જાતજાતની રમત ગમતો એકત્ર કરેલી છે. જેવી કે:—

૧ બાળજ્ઞાન ગમત.

૨ સામાન્ય જ્ઞાનના પશ્ચોત્તરોની રમત.

૩ અગ્રેજી અક્ષરો જોળખવાની તથા શબ્દો બનાવવાની રમત.

૪ પઝલ ઓકસ.

૫ તાકવાની રમતો.

૬ ગિડેનો.

૭ ક્રિસ્ટિકો.

૮ પિનિટ.

જેમાંથી જાતજાતના યાન્ત્રિકનમુનાઓ બાળકો હોંસીથી બનાવે છે.

૯ આર્કિટેક્ટ, જેમાંથી જુદા જુદા ઘાટના બંગલાઓ-મકાનો-બનાવાય છે

આ શિવાય બાળવાર્તાઓનાં સુંદર આકર્ષક રંગીન ચિત્રો, ગમે તેમ પુસ્તકો વાપરવાથી તે કે'વાં ખરાબ થાય છે તેવાં ચિત્રો બાલકોને કે'વાં પુસ્તકો વાંચવા આપવાં જોઈએ તેવાં ચિત્રો, પુસ્તકોથી બાલકો ઉપર થતી અસરનાં ચિત્રો, તેમજ જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં સુંદર ચિત્રો, સારા તથા ખરાબ

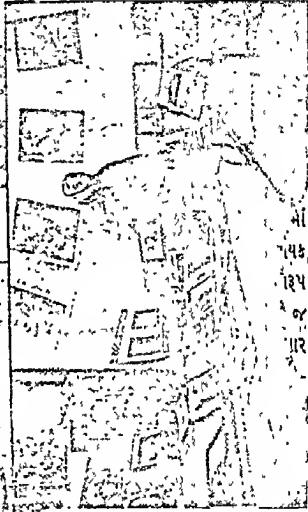
છોડરાનાં ચિત્રો, સ્ટીમર, રેલ્વે ટ્રેકન, મોટર એરોપ્લેન, ટ્રેન્કોટ, મનવાર, દીવાદાંડી, તોપ, આપણા દેવો, આદર્શ રાજા વગેરે ધણા જુદી જુદી જાતનાં સુંદર ચિત્રો હતાં. રાજા અને પ્રજાના સહકાર વગર બાલશિક્ષણનું ઉત્તમ સાહિત્ય અને સાધન ઉદ્ભવવું મુશ્કેલ છે.

ખંડની મધ્યમાં કોલેરા થવાનાં કારણો અને તે કેમ અટકાવાય એના નમુના-મોડેલ તેમજ તેના સાહિત્યના નકશા-ચાર્ટ, તથા 'વાળા' તેનાં જંતુઓ કેવા અસ્વચ્છ પાણી કુવા કે વાવમાં શી રીતે રહે છે અને વિકાસ પામે છે તથા એનો પ્રચાર કેમ થાય છે તે માટે નમુના, પાણી પીવાના કુવા કે'વા સ્વચ્છ રાખવા જોઈએ તેનો નમુનો, તેમજ મેક્સેરિયાના મચ્છરો કે'વા મકાનોમાં વધે છે અને કેવી રીતે મેક્સેરિયા તાવ પ્રસારે છે તેનો નમુના અને ચિત્રોવાળા નકશા, તેમજ માખી, ઉંદર, ચાંચડ, વગેરે જંતુઓ કેવી રીતે વધે છે અને રોગ પ્રસારે છે. તથા તેનો કેવી રીતે નાશ કરવો વગેરે સૂચનાઓ અને ચિત્રો વાળા નકશા, તેમજ સગર્ભા સ્ત્રીની ખોરાક હવા કસરત વગેરે બાળકમાં રાખવી જોઈતી સંભાળ ને જરૂર વગેરે દર્શાવનારા ચિત્રો અને સૂચનવાળા નકશાઓ, બાલકના જન્મતાં પહેલાં કરવી જોઈતી તૈયારી, જન્મ વખતે તેમજ પછીથી ઉછેરની વખત રાખવી જોઈતી સંભાળ, સુવાસુ જેવા નાણુક પ્રસંગે રાખવી જોઈતી સાવચેતી કપડાં અને ખોરાકની સંભાળ, ચોખ્ખા દવા પ્રકાશ અને સ્વચ્છતા, શીંગા વગેરે જેવા ખાસ ન્હાના બાળકોના ચેપી રોગથી બાળકનું સંરક્ષણ કેમ અને કેવી રીતે કરવું, તેને ઉછેરવામાં તેના ખોરાક, માનું દૂધ કે ગાયનું દુધ, તે આપવામાં વખતનો નિયમ, બાળકનાં કપડાં, તેને સ્વચ્છ કેમ અને કેવી રીતે રાખવું અને રાખવાની

પ્રદર્શનનો શિક્ષણ વિભાગ
વિભાગ

પ્રદર્શનનો હુન્નરકલાનો
વિભાગ

મો
પક
રિપ
જ
પાર

રિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં બાલશિક્ષણને માટે અનેકવિધ સાધનો છે. સમાજમાં અને રાષ્ટ્રમાં બાલકનું સ્થાન કેટલા મહત્વનું છે, તેને માટે કેટકેટલા પ્રયાસો અને ચોજનાઓ થાય છે, છેક ન્હાનપણમાંથી જ બાલમાનસને અનુકૂળ બુદ્ધિ બુદ્ધિ જાતના પ્રાણી પક્ષી, ઝાડ પાન ફળ ફુલ, ધંધા રોજ-માર, કળા હુન્નર ઉદ્યોગ વગેરેનું રમતગમત અને આનન્દ સાથે ક્રમે ક્રમે શિક્ષણ આપનારાં સાધનો કેટલા વિપુલ અને સમૃદ્ધ છે તેને આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. આપણે તો હજી આ દિશામાં ઘણું ઘણું રવાનું બાકી છે. વડોદરાના બાલપુસ્તકાલયનું થેય એ છે કે બાળકો ન્હાનપણથી પુસ્તકાલયમાં આવતાં જતાં થાય, ધીરે ધીરે તેમને ધારા વાંચન તરફ દોરી, તેમની વાંચનની મહિરૂચિ કેળવાય તે માટે જાતજાતની રમત ભંતો એકત્ર કરેલી છે. જેવી કે:—

૧ બાળશાન ગરમત.

૨ સામાન્ય જ્ઞાનના પચોત્તરોતી રમત.

૩ અથેશ અક્ષરો ઓળખવાની તથા પ્રશ્નો બતાવવાની રમત,

૪ પઝલ બોક્ષ.

૫ તાકવાની રમતો.

૬ મિઝિનો.

૭ કિલપિટકો.

૮ પિનિર.

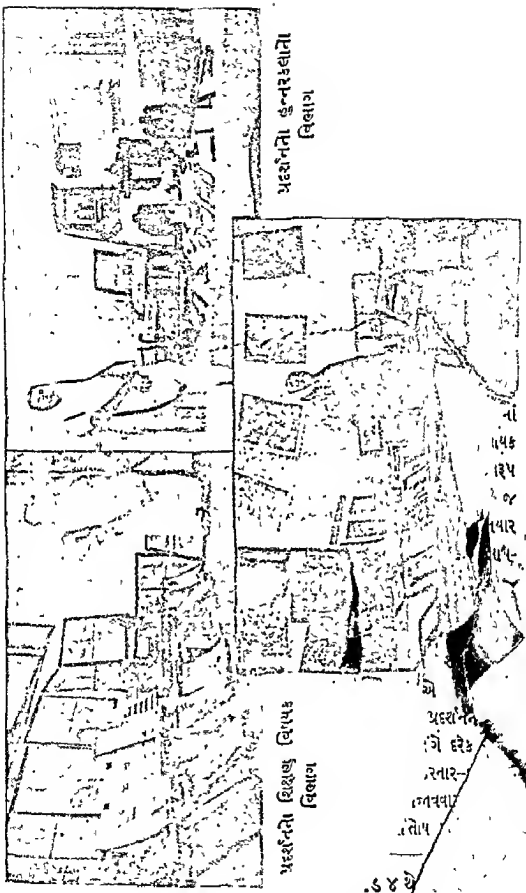
જેમાંથી જાતજાતના વાનિત્યક નમુનાઓ બાળકો હૈંસથી જનાવે છે.

૯ આર્કિટકટ, જેમાંથી બુદ્ધિ બુદ્ધિ ધાટના અંગણો-મકાનો-જનાવાય છે

આ શિવાય બાળવાર્તાઓનાં સુંદર આકર્ષક રંગીન ચિત્રો, ગમે તેમ પુસ્તકો વાપરવાથી તે કેવાં ખરાબ થાય છે તેનાં ચિત્રો બાલકોને કેવાં પુસ્તકો વાંચવા આપવાં જોઈએ તેનાં ચિત્રો, પુસ્તકોથી બાલકો ઉપર થતી અસરનાં ચિત્રો, તેમજ બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રાણીઓનાં સુંદર ચિત્રો, સારા તથા ખરાબ

છોટરાનાં ચિત્રો, સ્ટીમર, રેલ્વે ટ્રેકન, મોટર એરોપ્લેન, ટ્રેન્સોટ, મનવાર, દીવાદાંડી, તોપ, આપણા દેવો, આદર્શ રાજા વગેરે ધણા બુદ્ધિ જાતનાં સુંદર ચિત્રો હતાં. રાજા અને પ્રજાના સહકાર વગર બાલશિક્ષણનું ઉત્તમ સાહિત્ય અને સાધન ઉદ્ભવવું મુશ્કેલ છે.

ખંડની મધ્યમાં કોલેરા થવાનાં કારણો અને તે કેમ અટકાવાય એના નમુના-મોડેલ તેમજ તેના સાહિત્યના નકશા-ચાર્ટ, તથા 'વાત્રો' તેનાં જગતુઓ કેવા અસ્વચ્છ પાણી કુવા કે વાવમાં શી રીતે રહે છે અને વિકાસ પામે છે તથા એનો પ્રચાર કેમ થાય છે તે માટે નમુના, પાણી પીવાના કુવા કેવા સ્વચ્છ રાખવા જોઈએ તેનો નમુનો, તેમજ મેક્સેરિયાના મચ્છરો કેવા મકાનોમાં વધે છે અને કેવી રીતે મેક્સેરિયા તાવ પ્રસારે છે તેના નમુના અને ચિત્રોવાળા નકશા, તેમજ માખી, ઉંદર, ચાંચડ, વગેરે જગતુઓ કેવી રીતે વધે છે અને રોગ પ્રસારે છે. તથા તેનો કેવી રીતે નાશ કરવો વગેરે સૂચનાઓ અને ચિત્રો વાળા નકશા, તેમજ સગર્ભા સ્ત્રીની બોરાક હવા કસરત વગેરે જાતજાતનાં રાખવી જોઈતી સંભાળ ને જરૂર વગેરે દર્શાવનારા ચિત્રો અને સૂચનવાળા નકશાઓ, બાલકના જન્મનાં પહેલાં કંઈક જોઈતી તૈયારી, જન્મ વખતે તેમજ પછીથી ઉછેરની વખતે રાખવી જોઈતી સંભાળ, સુચાવડ જેવા નાણુક પ્રસંગે રાખવી જોઈતી સાવચેતી કપડાં અને બોરાકની સંભાળ, ચોખ્ખી હવા પ્રકાશ અને સ્વચ્છતા, શીળી વગેરે જેવા બાલ ન્હાના બાળકોના ચેપી રોગથી બચાવવાં સંરક્ષણ કેમ અને કેવી રીતે કરવું, તેને ઉછેરવામાં તેના બોરાક, માનું દૂધ કે ગાયનું દૂધ, તે આપવામાં લખતો નિયમ, બાળકનાં કપડાં, તેને કેમ અને કેવી રીતે રાખવું અને રાખ

પ્રદર્શનનો શિક્ષક વિભાગ

પ્રદર્શનનો હુન્નરકલાનો વિભાગ

પ્રદર્શનનો
ગે હરેક
રતાર-
ગવવા
તોય

૬૪ છે

દેશદર્શન વિભાગ

નવમપ્તાલનો આ વિભાગ ત્રણ

પૂરો ચતો હતો અને ચોથા અને પાંચમે

રિકા, જમની વગેરે દેશોમાં બાલશિક્ષણને માટે અનેકવિધ સાધનો છે. સમાજમાં અને સપ્તમાં બાલકનું સ્થાન કેટલા મહત્ત્વનું છે, તેને માટે કેટકેટલા પ્રયાસો અને યોજનાઓ થાય છે, છેક ન્હાનપણમાંથી જ બાલમાનસને અનુકૂળ જુદી જુદી જાતના પ્રાણી પક્ષી, ઝાડ પાન ફળ ફુલ, ધંધા રોજ-માર, કળા હુન્નર ઉલ્લેખ વગેરેનું રમતગમત અને આનંદ સાથે ક્રમે ક્રમે શિક્ષણ આપનારાં સાધનો કેટલા વિપુલ અને સમૃદ્ધ છે તેનો આપણને કાંઈક ખ્યાલ આપે છે. આપણે તો હજી આ દિશામાં ઘણું ઘણું કરવાનું બાકી છે. વડોદરાના બાલપુસ્તકોલયનું ખ્યાલ એ છે કે બાળકો ન્હાનપણથી પુસ્તક-લેખમાં આવનાં જતાં થાય, ધીરે ધીરે તેમને સારા વાંચન તરફ દોરી, તેમની વાંચનની અભિરૂચિ કેળવાય તે માટે જાતજાતની રમત ગમતો એકત્ર કરેલી છે, જેવી કે:—

- ૧ બાળજ્ઞાન ગમત.
- ૨ સામાન્ય જ્ઞાનના પશ્ચોત્તરોની રમત.
- ૩ અત્રેષ્ઠ અશ્વરો ઝોળખવાની તથા યજ્ઞો બનાવવાની રમત.
- ૪ પઞ્ચ બોક્સ.
- ૫ તાકવાની રમતો.
- ૬ મિંગેનો.
- ૭ કિલ્લિટ્ટો.
- ૮ પિનિટ.
- ૯ આરક્રિકેટ, જેમાંથી જુદા જુદા ચાટના બંગલાઓ-મકાનો-જનાવાય છે.

આ સિવાય બાળજ્ઞાનમાં મુન્દર આકર્ષક રંગીન ચિત્રો, ગમે તેમ પુસ્તકો વાપરવાથી તે કેવાં ખરાબ થાય છે તેનાં ચિત્રો બાલકોને કેવાં પુસ્તકો વાંચવા આપવાં જોઈએ તેનાં ચિત્રો, પુસ્તકોથી બાલકો ઉપર થતી અસરનાં ચિત્રો, તેમજ ‘જુદાં જુદાં પ્રાણીઓનાં મુન્દર ચિત્રો, સારા તથા ખરાબ

છાકરાનાં ચિત્રો, સ્ટીમર, રેલ્વે ટ્રેકન, મોટર એરોપ્લેન, રેડ્નોટ, મનવાર, દીવાદાંડી, તોપ, આપણા દેવો, આદર્શ રાજ વગેરે ઘણા જુદી જુદી જાતનાં મુન્દર ચિત્રો હતાં. રાજ અને પ્રજાના સહકાર વગર બાલશિક્ષણનું ઉત્તમ સાહિત્ય અને સાધન ઉદ્ભવવું મુશ્કેલ છે.

ખંડની મધ્યમાં કોલેરા થવાનાં કારણો અને તે કેમ અટકાવાય એના નમુના-મોડેલ તેમજ તેના સાહિત્યના નકશા-ચાર્ટ, તથા ‘વાગો’ તેનાં જાંતુઓ કેવા અસ્વચ્છ પાણી કુવા કે વાવમાં શી રીતે રહે છે અને વિદાસ પામે છે તથા એનો પ્રચાર કેમ થાય છે તે માટે નમુના, પાણી પીવાના કુવા કેવા સ્વચ્છ રાખવા જોઈએ તેનો નમુનો, તેમજ મેક્સેરિયાના મચ્છરો કેવા મકાનોમાં વધે છે અને કેવી રીતે મેક્સેરિયા તાવ પ્રસારે છે તેનો નમુના અને ચિત્રોવાળા નકશા, તેમજ માખી, ઉંદર, ચાંચક, વગેરે જાંતુઓ કેવી રીતે વધે છે અને શય પ્રસારે છે. તથા તેનો કેવી રીતે નાશ કરવો વગેરે સૂચનાઓ અને ચિત્રો વાળા નકશા, તેમજ સગર્ભા સ્ત્રીની ખોરાક હવા દસરત વગેરે બાળકમાં રાખવી જોઈતી સંભાળ ને જરૂર વગેરે દર્શાવનારા ચિત્રો અને સૂચનવાળા નકશાઓ, બાલકના જન્મનાં પહેલાં કરવી જોઈતી તૈયારી, જન્મ વખતે તેમજ પછીથી ઉછેરની વખત રાખવી જોઈતી સંભાળ, મુત્રાવઝ જેવા નાલુક પ્રસંગે રાખવી જોઈતી સાવચેતી કપડાં અને ખોરાકની સંભાળ, એખખી દવા પ્રકાર અને સ્વચ્છતા, શીંગા વગેરે જેવા ખાસ ન્હાના બાળકોના ચેપી રોગથી બાળકનું સંરક્ષણ કેમ અને કેવી રીતે કરવું, તેને ઉછેરવામાં તેના ખોરાક, માનું દૂધ કે માવનું દૂધ, તે આપવામાં વખતનો નિયમ, બાળકનાં કપડાં, તેને સ્વચ્છ કેમ અને કેવી રીતે રાખવું અને રાખવાની

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

વૃત્તમાન ભારતની સ્ત્રીશક્તિ આજે જગદંબા સ્વરૂપે પહેાંચી ચૂકી છે. છેલ્લા છ માસમાં પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીએ ગુજરાતની જ નહિ, મુંબાઇનીજ નહિ, સમસ્ત ભારતની સ્ત્રીશક્તિને અદ્યેશ નિગ્રમાંથી જગાડી એટલી કર્તવ્યપરાયણ કરી મૂકી છે કે ભારતનો ચાલુ સ્વાનંત્ર્યસંગ્રામ, એ સ્ત્રીશક્તિ વિના જરૂર ન દીધી શકત. આજે ભારતના મુક્તિ-સંગ્રામમાં, પરાપૂર્વની સંકાયવૃત્તિ દૂર કરીને, સ્ત્રીશક્તિ કામદામે વૃધી રહી છે; મુક્તિ-સંગ્રામને એ દીપાવી રહી છે. જગતને આજે ભારતીય મહિલાઓએ બતાવી આપ્યું છે કે, ભારતની સ્ત્રીશક્તિ એ ખરેખરી શક્તિ છે; એને સુધારવા માટે ગટર મુકાદમોની જરૂર નથી; એને સુધારવા માટે પશ્ચિમની પ્રજાની સદાનુભૂતિની જરૂર નથી. પશ્ચિમની તો શું પણ આખાં વિશ્વની મહિલાઓ ભારતની સ્ત્રીશક્તિમાંથી આજે પ્રેરણા મેળવી શકે એમ છે. ભારતના મુક્તિસંગ્રામનો ઇતિહાસ આજેખનાર, પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરૂષ હોય; સ્પષ્ટ આવેખજો કે મુક્તિ-સંગ્રામને દીપાવનારી, ભારતને મુક્તિપંથે લઇ જનારી ભારતની સ્ત્રીશક્તિ છે. ભારતની સ્ત્રીશક્તિ વિના મુક્તિસંગ્રામ આટલી કઠણ એ લખ નહિ સમજાયે ન હોત; લલિત્યના ભારતીય ઇતિહાસકારને ભારતની સ્ત્રીશક્તિનો જય-જયકાર ગાવો પડશે. લલિત્યની સ્વતંત્રભારતીય પ્રજા એ સ્ત્રીશક્તિને નત મસ્તકે પૂજશે; ખૂતકાળનાં ઘર હકેઝનાર લલિત્યનો ભારતીય એ સ્ત્રીશક્તિને સદાકાળ માટે પોતાની જાવાં-

જલિ અર્પિતો રહેશે. જય હો એ ભારતીય સ્ત્રીશક્તિનો !

મુંબાઇ અને પરાંઓ:

ભારતના મુક્તિસંગ્રામમાં મુંબાઇ મોખરે રહ્યું છે અને મુંબાઇમાં મુક્તિસંગ્રામને આગળ ધપાવવામાં દેશસેવિકા સંઘ મોખરે રહ્યો છે. મુંબાઇની સ્ત્રીશક્તિએ એવી અપૂર્વ જગૃતિ ધારણ કરી દીધેલી છે, કે આજે તો મુંબાઇનું નાક એ સ્ત્રીશક્તિના હાથમાંજ હોય એમ સૌ કોઇને લાગે છે. અલબેલી મુંબાઇ નગરીમાં મોજશોખ અને દેશનમાં થેલી બનેલી મુંબાઇની મહિલાઓ, દેશનને અપનાવવામાં જેમ વિલંબ નથી કરતી તેમ આજે એ દેશનને તત્કાળ તિલાંજલિ આપવામાં પાછી ફરી નથી એ તેમજો બતાવી આપ્યું છે. રેશમની હલકાં ફૂલ જેવી મુંબાળી સાડીઓ પહેરનાર બહેનોમાંથી સંખ્યાબંધ બહેનો ખાદી અને સ્વદેશીનો ઉપયોગ કરતી થઈ ગઇ છે. વિદેશી સાડીમાં સજ્જ થઇને બહાર નીકળતી કોઇ પણ બહેન આજે તો આંગળી ચીંધવાનું કારણ બને છે. આને લીધે પરિસ્થિતિ એવી થઇ ગઇ છે કે સ્વદેશી વાસ્તુદ્ધ ખાદી એ જ મુંબાઇની મહિલાઓનો પોષાક બની રહ્યો છે. મ. ગાંધીજીના ખાદી અને સ્વદેશી પ્રત્યેના આગ્રહને લીધે જીવનમાં યોગ્ય પ્રકારની સાદાઇ આવતી જાય છે. અને તે સાથે ક્ષિત્રિય માનના બહિષ્કારની પ્રતિ પણ પૂર જોરામાં ચાલી રહી છે. એ પ્રતિત્તિ પણ વધારી લેવામાં આવી છે. સદાકાળ-ધરમાં કે ઘરબહાર રેશમી સાડી પહેરવામાંજ ખાનદાની માનની પારસી કોમની બહેનોએ

ખાદી અને સ્વદેશીને અપનાવી લીધાં છે. અને એ રીતે વિદેશી દ્રાવ્ય પાછળ દરેડોનેા ધુમાડો થતો બચી ગયો છે. મધ્યમ વર્ગના કુટુંબનો આર્થિક ભાર ઓછો થયો છે. અને એ રીતે સ્વદેશીની ભાવના ઉત્તેજન પામી રહી છે.

ગયા અંકમાં આ લેખ લખાયો ત્યારે, મુંબાઇની વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા હતાં. શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા ગુજરાતની ગુણસુંદરીઓથી અગ્રણ્ય નથી. વડોદરાના માછ અને બીકાનેરનાં હાલનાં દિવાન સર મનુભાઈ મહેતાનાં એ પુત્રી. મુંબાઇના એક પ્રખ્યાત દાકતર ડૉ. છવરાજ મહેતાનાં પત્ની, પતિ અને પિતા બન્ને ના-માકિત હોવા છતાં સૌ. હંસાબહેન તેમનાં પોતાનાં વિશિષ્ટ વ્યક્તિત્વથી જ જાણીતાં થયાં છે, અને રહ્યાં છે. તેમણે ગુજરાતી સહિત્યની, બાલસાહિત્યની સેવા ઉપરાંત, સ્ત્રી સમાજની પણ સારી સેવા કરી છે, એ કોઇથી ભાગ્યેજ અગણ્ય હશે. છવનભર શાકાહારી ઉછરેલાં આ બહેને વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખસ્થાને લાંબા કાળ સુધી રહી, કામદારોને વ્યવસ્થિત કર્યાં; અને તેમનાં સુંદર કાર્યને પરિણામે મહાસભાની કામચલાઉ કાર્યવાહક સમિતિનાં સભ્યા તરીકે પણ તેઓ નીમાયાં. ગેરકાયદેસર ફરી ચૂકેલી કાર્યવાહક સમિતિમાં તેમણે, દિલ્હી જઇ, હાજરી આપી પણ તેમને દિલ્હીમાં પરહેજ ન થયો. (તેમની સાથે રાષ્ટ્રપતિ જવાહરલાલનાં પત્ની સૌ. કમલા નેહરૂ પણ પકડાયાં ન હતાં. એ બે બહેનો સિવાય હાજર રહેલા બધાંયની ધરપકડ થઇ હતી) અને તેઓ દિલ્હીથી મુંબાઇ આવ્યાં કે તરત જ એટલે કે એગ્રેશન તા. ૩૦મીએ ‘કોંગ્રેસ યુવેટીન’ પ્રકટ કરી ચીફ મેજિસ્ટ્રેટનો હુકમ લાગ કરવાના આરોપસર પકડાયાં અને તેમને ત્રણ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

તેમને રથાને, શ્રીમતી રમીબહેન કામદાર વિગ્રહ સમિતિનાં પ્રમુખસ્થાને આવ્યાં. અને

‘કોંગ્રેસ યુવેટીન’ના તંત્રી તરીકે કુમારી દિલ્લશાદ સૈયદ નામના ઉત્સાહી બહેન આવ્યાં. શ્રીમતી રમીબહેન અને કુમારી દિલ્લશાદના પરિચયો આજ અંકમાં અન્યત્ર આપ્યા છે. શ્રીમતી રમીબહેને પ્રમુખસ્થાને નીમાયા બાદ બીજે જ દિવસે આઝાદ મેદાનમાં રિપાટ માનવ-મેદની સમક્ષ ભારતના સ્વાતંત્ર્યનું લાન કરાવતો રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવ્યો અને તે બાદ તેા અનેક સલાઓ ગજતી મૂકી. શ્રીમતી હંસાબહેનને અભિનંદના માટે મળેલી સભામાં તેમણે કહ્યું: “અભિજ્ઞાન વિના સ્વતંત્રતા જિતી શકાતી નથી. તમને જે જોઇએ છે, તે મળે નહિ ત્યાં સુધી સદન કરો અને અભિજ્ઞાન આપો !” પરંતુ શ્રીમતી રમીબહેન પણ ઝાઝો વખત ટટી શક્યાં નથી. ૧૫-૧૭ દિવસમાં તેમનાં કાર્યની કદર થઇ અને મપ્ટેબરની તા. ૧૯મીએ તેઓ પહરેજ થયાં. તેમના બાદ તા. ૨૧મીએ કુમારી દિલ્લશાદ સૈયદ પણ પકડાયાં અને બન્ને બહેનોને તેમની દેશવાના પુરસ્કાર રૂપે, આજે સામાન્ય થઇ પડેલા ત્રણ માસનો સાદો જેલનિવાસ મળ્યો. આ રીતે મુંબાઇમાંથી ત્રણ બહેનો આ લખાણ છે ત્યાં સુધીમાં જેલનિવાસ પામી છે. અને અત્યારે મુંબાઇની વિગ્રહ સભાનાં એક સભ્યા તરીકે ઉત્સાહશીલ બહેન શ્રીમતી અમૃતકુંવર કામ કરી રહ્યાં છે. યંત્ર પર જતાં બખર મળે છે કે શ્રીમતી અમૃતકુંવર પર વોરંટ છે. એટલે આ ‘અંક વાચકોના હાથમાં પડે ત્યારે એ બહેન સરકારના જેલમહેલમાં વિરાજતા હશે, એવું અનુમાન કરીએ તો ખોટું નથી.

આમ ગયા માસ દરમ્યાન આપણી વચ્ચે પૂર ઉત્સાહથી કામ કરી રહેલાં ત્રણ બહેનોને વિશ્વાંતિ આ લાવું સરકાર માથાપે ઉચિત ધારું. ત્યારે બીજા બાણ ત્રણ માસની પૂર્ણ વિશ્વાંતિ લેવાઇ રહ્યા બાદ એ બહેનોને આપણને પાછાં સોંપ્યાં છે. આ બે બહેનો

શ્રીમતી પેરીનબહેન કેપ્ટન અને શ્રીમતી લીલાબહેન મુનશી. જેલમાંથી આ બંહેનોને મુક્ત કરતાં એક દિવસ વહેલાં છોડ્યાં. અને આબ્યાં ત્યારનાંજ પાછાં આઝાદી જંગમાં કામ કરવા મંડી પડ્યાં છે. બન્નેને જેલમાં આરામ સારો મળ્યો છે અને તેમનાં વજનમાં પણ રતલ જે રતલનો વધારો થયો છે એટલે વધુ ઉત્સાહથી તેઓ કામે લાગી ગયાં છે. છૂટી આવેલા એ બન્ને બહેનોને તેમજ જેલમાં ગયેલાં ત્રણેય બહેનોને અમારાં અભિનંદન !

શ્રીમતી પેરીનબહેન અને શ્રીમતી લીલાબહેન છૂટ્યાં; તે સાથે આપણને એક બીજાં કાર્યકર્તા બહેન પણ મળ્યાં છે. એમ્બુરનાં ૬૫ વર્ષનાં વયોવૃદ્ધ શ્રીમતી સંકીનાબાઈ લુકમાનીને ચોટી પહેરાનાં જાહેરનામાં અનુસાર ૫૬ડી સપ્ત સજા કરવામાં આવી હતી. જે પાછળથી સરકારે સાદી સજા કરી હતી. આ બહેનને થયેલી સજા અન્યાયી લાગવાથી ચાણાના સેસન્સ જજને તે સંબંધી ત્રી

અદાલતને રેફરન્સ કર્યું. એટલે વડી અદાલતમાં ન્યાયમૂર્તિ આ. મી. મડગાંવકર અને મી. ખારડી એ તેમને નિર્દોષ ઠરાવ્યાં. એટલે શ્રીમતી સંકીનાબાઈ પણ છૂટી ગયાં છે. આ ૪૬ બહેન, પોતાની આ વયે જુવાનને પણ સરભાવે એવું કામ કરવા પાછાં એટલાંજ ઉત્સાહથી વર્તી ગયાં છે શ્રીમતી સંકીના-

બાઈની સજા રદ કરતાં ના. ન્યાયમૂર્તિઓએ જે ચુકાદો આપ્યો છે, તે ચુકાદો ન્યાયને નામે પવિત્ર ન્યાયમંદિરોને અલગની રહેણા વૈર વૃત્તિવાળા મેજસ્ટ્રેટોને ધ્યાનમાં લેવા જોગ છે. ના. ન્યાયમૂર્તિ મડગાંવકરે, શ્રીમતી સંકીનાબાઈ લુકમાનીને સજા કરનાર મેજસ્ટ્રેટના વર્તન સામે સખ્ત ટીકા કરી છે. અને જણાવ્યું છે કે જે શ્રીમતી સંકીનાબાઈની

શાન્ત ચોટી એ શુંહો હોય તો મહાનિષેધનું સામાન્ય કાર્ય પણ જાહેરનામાં અનુસાર શુંહો ગણાવું જોઈએ.

ગયા માસમાં બનેલો સૌથી વધુ અગત્યનો પ્રસંગ ધારાસભાઓની ચૂંટણીને લગતો હતો. મુંબાઈ ધારાસભાની ચૂંટણી પહેલાં તા. ૧૦ મી સપ્ટેમ્બરે ચનાર હતી. પરંતુ તે દિવસે મેધરાજ કોપાયમાન થવાથી, મુંબાઈમાં કદિયે નહિ પડેલો એટલે વરસાદ એક સાથે તૂટી પડ્યો. ચૂંટણી મુલતવી રાખવી પડી. ધોધમાર વર-

સાદ પડ્યો હોવા છતાં, તેમજ કેટલેક સ્થળે તો ધુંટણ સુધીનું પાણી ભગવતું હોવા છતાં, ચૂંટણી થાય તો ચોટી કરવાની વ્યવસ્થા થઈ હતી. પરંતુ સહભાગ્યે તે વખતે ચોટી કરવાની જરૂર ન પડી. તે દિવસે ચૂંટણી મુલતવી રહી અને ત્યાર પછી તા. ૧૮ મી સપ્ટેમ્બરે ચૂંટણી માટે નક્કી થઈ. ધારા સભા અધિધારને અંગે પોસ્ટરો, બાપ્લો,

સૌ ગોદાવરીબહેન ધનશ્યામ ઠક્કર
કલકત્તામાં ચોટી કરવા માટે આ મુજરાતી
ઘોષા ના બહેનને ચાર માસની જેમાની મળી છે.

સરઘસો દ્વારા પ્રજ્ઞમત ધણો કેળવાયો હતો એટલે, મન આપનારાઓની સંખ્યા ઘણીજ ઓછી થશે એમ તો ધારવામાં આવતું જ હતું. પરંતુ, મત આપવા તૈયાર હોય એવા-ઓમાંથી પણ ધણાને ચોક્કી દ્વારા અટકાવી શકાય છે; એ સ્પષ્ટ હોવાથી, દેશસેવિકા સંઘ અને હિન્દુસ્તાની સેવાદળની સામે સેવિકાઓએ ચોક્કી કરવાનું બીડું ઝડપ્યું હતું. તા. ૧૮ મીની સવારથીજ બહેનોએ ચોક્કી કરવા માટે મોટે પાયે તૈયારી કરી રાખી હતી. ધારાસભાનો બહિષ્કાર કરવાનું સૂચવતાં પોરટો સાથે સેવિકાબહેનોએ ચોક્કી શરૂ કરી. પરિણામે ધણા મતદારો મત આપ્યા વગર જ પાછા ગયા. કેટલાકને તેમ કરવાની ફરજ પડી તો કેટલાકે બહેનોની વિનવણીને તુચ્છકારી પોલીસનાં રક્ષણ હેઠળ મત આપી આવ્યાં.

બહેનોએ છેક સવારથી ચોક્કી શરૂ કરી. અને ચોક્કીવારે તેમની ધરપકડ પણ થવા માંડી. જેમ જેમ સેવિકાઓની દુકડી પકડાતી જાય તેમ તેમ નવી નવી દુકડી તેનું સ્થાન લેતી જાય. બહેનોમાં-ચોક્કી કરવા તૈયાર થયેલી બહેનોમાં અજાણ પ્રકારનો ઉત્સાહ વ્યાપી રહેતો. માલમ પડતો હતો. પ્રત્યુલ્લ હસ્યે, સેવિકા પોલીસની મોટરમાં એસતી અને 'વટેમાતરમ્' 'શુભામખાનાં નહિ જોઈએ' એવા પોકારો કરતી, બધી બહેનો પોલીસ લોક-અપમાં પહોંચતી. બધું મળા લગલગ ૩૮૨ સ્વયંસેવિકાઓ તે દિવસે પરહેજ યદ્ય. પણ તે સર્વને સાંજે છોડી મુકવામાં આવી હતી. પકડાયેલી બહેનોને આ રીતે જોલનો લ્હાવો ન મળવાથી અસંતોષ થયો હતો. પણ એમાં ઉપાય નહતો. ૩૮૨ સ્વયં-સેવિકાને રાખવા માટે સરકાર પાસે જગા છે. પણ બહેનોને એટલી મોટી સંખ્યામાં રાખવા જોઈતી જગા નથી, આ બહેનોને પકડવાથી

લોકોમાં વિશેષ ચેતન આવ્યું હતું. અને મત આપવા જવા ઇચ્છતા ધણા જણ મત આપવા ગયા ન હતા.

મુંબાઇ મુનિવર્સિટી તરફની મુંબાઇ ધારા સભાની એકઠની ચુંટણી વખતે પણ સેવિકા બહેનોએ સખત ચોક્કી કરી હતી. ધણા શિક્ષિત સ્ત્રી પુરૂષ મતદારોએ મત આપવા જવાનું નાપસંદ કર્યું હતું, જનારાઓમાંથી ધણાએ બહેનોની વિનંતિ સ્વીકારી હતી. તેમ કેટલાકેએ એ વિનંતિને તુચ્છકારી પણ હતી. આ ચુંટણીમાં મત આપનાર સ્ત્રીઓ પૈકી એજ બહેનો હતાં. અને તે ચંદ્રારામજી ગર્લ્સ હાઇ-સ્કુલના મીસ કોન્ટ્રાક્ટર અને એક બીજાં દક્ષિણી બહેન હતાં. ચોક્કી કરતી તેમની જ બહેનોની વિનંતિ તરફ તેમણે આંખ આડા કાન કર્યા હતા.

દેશસેવિકા સંઘની બહેનો ચોક્કીનું કામ તો હમેશ પ્રમાણે કર્યેજ જાય છે. પણ ગયા માસથી એનાં ક્ષેત્રમાં વિસ્તાર કરવામાં આવ્યો છે. કોટમાં આવેલી વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર અત્યાર પહેલાં મહાસભાના સ્વયંસેવિકા જ ચોક્કી કરતા હતા. અને રાજના સરાસરી ૧૫-૨૦ સ્વયંસેવિકા જેલમાં જતા હતા. કોટમાંની દુકાનો પર ચોક્કી કરવાની આંજણી ધણા સમયથી સેવિકાબહેનો કરી રહી હતી. એટલે ગયા માસથી કોટની વિદેશી કાપડની દુકાનો પર બહેનોએ ચોક્કી કરવા માંડી છે. પહેલાં બે બહેનોને આવી એન્ડ નેવી સ્ટોર ઉપર ચોક્કી કરવા મોકલવામાં આવી. પણ એ બે બહેનોને પરહેજ કરવામાં નહિ આવી. એટલે બીજે દિવસે બે વધુ સેવિકા બહેનોને બહાઈદે લોહડોનો દુકાને ચોક્કી કરવા મૂકી. તેમને પણ પકડાયામાં આવી નહિ. પરિણામે આજે કોટની બધી વિદેશી કાપડની દુકાનો પર બહેનોજ ચોક્કી કરે છે; છતાં તેમાંથી કોઈ પણ બહેનને

અત્યાર સુધીમાં પકડવામાં આવી નથી. બહેનોએ કાટમાં ચોક્કી શરૂ કર્યાંથી અસર ધણી સારી થઈ છે. વિદેશી કાપડની દુકાનોની ચોક્કીનાં કામમાં બહેનોએ અત્યાર સુધીમાં અપૂર્વ સફળતા મેળવી લીધી છે.

ગયા માસ દરમ્યાન સરખસ, સલાઓ વગેરેમાં પણ બહેનોએ હંમેશનાં જેટલોજ ઉત્સાહપૂર્વક ભાગ લીધો હતો. ગયા માસમાં પંડિત મોતીલાલ નહેરૂ, જેલમાં ગંભીર માંદગીમાં પડકાયા હતા. તે પ્રસંગે તેમને જલ્દી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય, તે માટે ધન્યવર પ્રાર્થના કરવા રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સભા તરફથી મુંબાઈની બહેનોનું 'મોટું' સરખસ કાઢવામાં આવ્યું હતું. તેમાં સર્વ કામની બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. સરખસ જુદા જુદા લતામાં ફરી માધવજાગમાં ગયું હતું. અને ત્યાં પંડિત મોતીલાલજીને દીર્ઘાયુષ્ય આપવાની પ્રાર્થના કરી વિજેરાયું હતું.

એગસ્ટની આખરે પતિયાલાના મહારાજા, વિદ્યાપતની સફરે ઉપડયા, ત્યારે મુંબાઈની મહિલાઓએ તેમને કાળા વાવટા સાથે વિદાય આપી હતી. ચાર બહેનો આગળોટા ત્રણ ગઇ હતી. અને તેમણે પતિયાજાગરેશને શરમ છે, એવા પોકારો કર્યા હતા. મહારાજા સાહેબ બેલાઈપીયર આવ્યા નહિ અને એગેસ્ટે બંદરથી સ્ટીમ લોંચ દ્વારા આગળોટામાં બેસી ગયા હતા.

દેશસેવિકા સંઘ તરફથી પીંજણવર્ગ જોઓ છે અને તેમાં ૨૪ કલાક સુધી પોતાની સેવા ન અર્પી શકે એવી સ્થિતિવાળી બહેનો ચોડા ધણો સમય ફાળવ કાઢી દેશ સેવા કરે એવી યોજના થઈ છે.

ભારતની સ્વતંત્રતાની લડતમાં અત્યારે મુંબાઈની બહેનો પૂર ઉઠાટથી ભાગ લઈ રહી છે; તેમાં તેઓનો હેતુ માન મેળવવાનો

સ્રી. મુક્તાબહેન

પીકાંતી ચાક્ર. માર્ચ ૩, ૧૦૦ ના
હડની એમને સભા થઈ છે.

નથી પણ દેશસેવા કરવાનો જ છે એ સ્પષ્ટ છે. એ બહેનો પોતાની ફરજજ અદા કરી રહ્યાં છે. અંગ્રેની ખાંડ બગ્ગર એસોસીએશનના સભ્યો તરફથી જેલમાં જઈ આવેલી દેશ સેવિકાઓ તેમજ બીજી બહેનો, તેમજ પોલીસ ચોક્કીમાં રહી આવેલી બહેનોને ચાંદીના ચાંદ આપવાની ઇચ્છા દર્શાવી, તેના જવાબમાં શ્રીમતી પેરીનબહેને જે ઉત્તર આપ્યો છે તે સેવિકા બહેનોને શોભે એવોજ છે. શ્રીમતી પેરીન બહેન આથી દીક્કારી થયાં છે. એ બહેનો જે કામ કરી રહી છે,

તે દેશસેવાનું છે; તેમાં તેઓ પોતાની ફરજ અદા કરી રહ્યાં છે; એથી વધુ તેઓએ કંઈ કયું નથી; એટલે તેઓને આવી રીતે ચાંદ વગેરે આપવામાં પૈમાનો નકામો વ્યય કરવા જેવું થાય છે. જે ભાઈઓ આ બહેનોની સેવાની કદર કરવા માંગતા હોય, તે ભાઈઓએ જે સંસ્થા દ્વારા બહેનો સેવા કરી રહી છે, તે સંસ્થાને મદદ કરી, એ બહેનોનાં કામને

ઉત્તેજન આપવાનું છે. અમને આશા છે કે આમારી આ જલામણુ સામાન્ય જનતા સ્વીકારશે, અને દેશસેવિકા સંઘ, હિન્દુસ્થાની સ્વયંસેવિકા દળ, તેમજ બીજી રાષ્ટ્રીય સંસ્થાઓને આર્થિક મદદ કરી તેમને સમૃદ્ધ બનાવવામાં સારો ફાળો આપશે.

મીતિ પ્રમાણે ભાદરવા વદ ૧૨ ને રોજ રેડિયા ખારસે, તેમજ અગ્રેજી તારીખ પ્રમાણે તા. ૨ જી ઓક્ટોબરે, પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીની ૬૨ મી વર્ષગાંઠ હોષ મુ'બાઈમાં બને દિવસે સારી રીતે ઉજવાયા હતા. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી તેમજ શ્રી. ભગિની એવા સમાજ તરફથી આ જયંતિ ઉજવાઈ હતી. ઉપરાંત પૂ. ગાંધીજીની જયંતિ નિમિત્તે, તેમજ તરતજ જેલમાંથી છૂટી આવેલાં શ્રીમતી પેરીનજહેન કેપ્ટન અને શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી, તેમજ શ્રીમતી સહીનાબાઈ હુકમાનીનાં માનમાં દેશસેવિકા સંઘ તરફથી તા. ૩ જી ઓક્ટોબરે મુ'બાઈની મહિલાઓનું વિરાટ સરઘસ યોજવામાં આવ્યું હતું. આ સરઘસમાં ૨૦૦૦૦ ઉપર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. મુ'બાઈમાં મહિલાઓનું આવડું મોટું સરઘસ આ પહેલુંજ હતું. સરઘસ જુદા જુદા લતાઓમાં રૂંધું, તે દરમીયાન છૂટેલાં બહેનોને કામ કામ સત્કાર થયો હતો. તે બાદ આઝાદ મેદાનમાં સભા મળી હતી. તેમાં મ. ગાંધીજીનાં જીવન વિશે જુદાં જુદાં બહેનોએ વિવેચન કરી, છૂટેલાં બહેનોને શ્રીમતી જનકીબાઈનાં પ્રમુખપદે અભિનંદન આપ્યાં હતાં. શ્રીમતી મીરાંજહેન, શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે, શ્રીમતી પેરીનજહેન, શ્રીમતી લીલાજહેન વગેરે એ સભામાં બોલ્યા હતાં.

શ્રીમતી લીલાજહેને તો હવે પહેલાંની જેમ સભાઓ ગળવવા માંડી છે, જેલમાંથી

છૂટ્યા પછી તેમણે અનેક સભાઓમાં ભાગ લેવા ક્યાં છે.

શ્રીમતી રમીજહેન કામદાર ભાટીયા કામનાં હોષ તેમને અભિનંદન આપવા ભાટીયા કામની સભાઓ ભરાઈ હતી. વળી ભાટીયા કામે ગયા માસમાં કેદી દિન ઉજવ્યો હતો. તેમાં ૫૦૦૦ ઉપર સ્ત્રી પુરોષોએ ભાગ લીધો હતો. ઉચ્ચ કુટુંબની ૫૦૦ ઉપર બહેનોએ 'રોટલા' બનાવ્યા હતા અને બધાથે જેલનું ભોજન 'રોટલા' અને ભાજ આરોગ્યાં હતાં. ભાટીયા કામમાંથી જેલમાં ગયેલાં બહેનોની સંખ્યા લગભગ ૧૩ ની છે.

આ ઉપરાંત, મુસ્લીમ કામ, લોહાણા કામ, તેમજ અન્ય કામ તરફથી પણ સભાઓ ભરાઈ હતી. અને તેમાં રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજે એવાં ભાષણો થયાં હતાં.

હિન્દુસ્થાની મેવાદળ તરફથી સ્વયંસેવિકા દળ સ્થાપવાનો સતત પ્રયાસ થઈ રહ્યો છે. ઓગસ્ટના અંત સુધીમાં દળમાં ૧૩૮ બહેનો જોડાઈ ગયાં છે. આ સ્વયંસેવિકા દળ તરફથી પ્રભાતકેરી કાઢવામાં આવે છે. ઝંડાવંદનની ક્રિયામાં પણ આ દળ આગળ પડતો ભાગ લીધે છે.

અને મુ'બાઈનાં પરાંમાં સ્ત્રીઓ કાંઈ પાછી હશે એવી છે ? વિલેપારસે, શાન્તાકુજ, અંધેરી, ખાર. વમઈ, દાદર વગેરે સર્વત્ર રાષ્ટ્રીય એતનાની ચિતગારી સળગેલી જ રહે છે.

ગયા માસમાં વડી ધારાસભાની મુંઠણને પ્રસંગે વિલેપારસે, અંધેરી અને શાન્તાકુજ ખાતે ચોક્કસ થઈ હતી. વિલેપારસેથી ૧૨ બહેનોને પકડ્યાં હતાં પરંતુ તેમાંથી માત્ર એકજ બહેન શ્રીમતી દેવવાની દેસાઈની સરકારે કદર ખૂઝી અને બાકીનાં બહેનોને છોડી મૂક્યાં. અંધેરીમાં ૩૩ સ્ત્રી પુરોષોને પકડ્યાં હતાં પણ બધાંને છોડી મૂક્યાં હતાં. માત્ર એ કાયંકર્તા બહેનોને રાખ્યાં હતાં. આ જે

બહેનો તે શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ અને સૌ. શાન્તિબહેન બરશીવાળા. શાન્તાકુજમાં કોઇને પકડ્યાં ન હતાં, એટલે વડી ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે ત્રણ બહેનોને જ્ઞેવનિવાસ મળ્યો. સૌ. દેવયાનીબહેન દેસાઇ, સૌ. ગંગાબહેન પટેલ અને સૌ. શાન્તિબહેન બરશીવાળા. ત્રણે બહેનોને પંદર દિવસ સાદી ફેદની સજા થઇ ગઇ. સજા પૂરી થતાં પહેલાંના ત્રણ દિવસ આગળ આ ત્રણેય બહેનોને છોડી મૂકવામાં આવતાં તેઓ અત્યારે પાછાં કામે મંડી ગયેલાં છે.

શ્રી. શાન્તિબહેન પાંદરેકર

પોતાની ચોટી માટે રૂ. ૧૦૦ ના દંડની એમને સજા થઇ છે.

તેમાં આ દંપતી ઉમેરતાં જોઇશે.

સૌ. ગંગાબહેન તો પરાંમાં સર્વત્ર જાણીતાં છે. શાન્તાકુજમાં તો તેમનું નામ ધરે ધરે ગયાય છે. એ બહેન કેટલાયે વર્ગોથી મુંગી સેવા કરી રહ્યાં છે. સૌ. શાન્તિબહેન, સુન્દરનની રાસમેશી સુન્દરતણેના કરકમળમાં રાસનો અર્પણ સંમદ સરિગમ સાથે મૂકવા માટે જાણીતાં રહેલાં છે.

ચુંઆઈ ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે પણ ચોટી થઇ હતી અને તેને પરિણામે ઘણા ઓછા મત નોંધાયા હતા. ૧૫ સ્વયં સેવિકાઓએ રા. બ. મેરેથર પ્રધાનને બંગલે, શાન્તાકુજમાં, ચોટી કરી હતી. આખો દિવસ એ બહેનોએ ચોટી કરી હતી પણ કોઇને પકડ્યાં ન હતાં.

પરાંઓમાં પોતાની ચોટીનું કામ પણ

સારું થયું છે. વાંદરા અને ખારતી વચ્ચે આવેલાં દેશી દારનાં પોતાંપર ચોટી કરવા માટે ખાર ખાતેથી સામટી ધરપકડ થઇ હતી. તેમાં કુમારી સુલદ્રા દેવે, બી. એ; કુમારી સરલાબહેન દેવે, કુમારી જયવતી દેવે, કુમારી શાંતાબાઇ વાંદરેકર, અને શ્રીમતી મૂકનાબાઇ એટલાં બહેનોને પણ પકડ્યાં હતાં. આમાં પહેલાં ત્રણ બહેનો તો સગી ખાંડેનાં છે. આ માંથી કુમારી સરલાબહેનને સગીરવયનાં દરારી છોડી મૂક્યાં હતાં. બધી બહેનોને રૂ. ૧૦૦ ના દંડની સજા કરવામાં આવી હતી.

પરંતુ બધીયે બહેનોએ દંડ આપવાની સાફ ના પાડ્યા છતાં તેમને બીજી સજા નહિ કરતાં, - દંડ વસુલ કરી સેવાશે, એમ જણાવી છોડી મૂક્યાં હતાં. એ બહેનોના દંડ હજી મુંગી વસુલ લઇ ચકાયો નથી.

દાદરમાં દેશસેવિકા સંઘ તરફથી ચરખા-વર્ગ ચાલે છે. ગાંધીજીની જયન્તિ નિમિત્તે એ ચરખાવર્ગમાં તા. ૪ થી ઓક્ટોબરના બપોરે-૨ નાઆવી ના ૫ મી ઓક્ટોબરના

અપોરના એ વાગ્યા સુધી અખંડ રેડિયો ચાલુ રહ્યો હતો. જેલમાંથી છૂટી આવેલાં શ્રીમતી પેરીન બહેન, શ્રીમતી લીલાબહેન, વગેરેના માનમાં સરઘસ પણ કાઢ્યું હતું અને મૂલ્યા ભરી એ બહેનોને અભિનંદન આપવામાં આવ્યાં હતાં. દાદરની દેશસેવિકાઓનાં આગેવાન શ્રીમતી શારદાબાઈ વેંગારકર છે. મુંબાઈનાં હિન્દુસ્તાની સેવાદળની સ્વયંસેવિકાઓ કેટલાક સ્વયંસેવિકા સાથે માટુંગા, માહિમ, ખાર, શાન્તાકુંઝ ગઈ હતી. અને ત્યાં તેમણે કવાયત કરી રાષ્ટ્રધ્વજને વંદન કર્યું હતું. ખારમાં પણ રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન થયું હતું.

શાન્તાકુંઝની સારસ્વત લોકોની તરફથી શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલે, સ્વદેશી બજાર ખુલ્લું મૂકતાં, ભારતના ગૃહઉદ્ઘાગને ખીલવવા આગ્રહ કર્યો હતો.

પીકાની ચોક્કી કરવાના કલેક્ટરના હુકમને ભંગ કરવા માટે વસઈનાં મીસીસ કરંદીકરને તેમના પતિ સાથે જેલનિવાસ મળ્યો છે.

કુરલામાં શ્રીમતી જનકીગાઈ બખ્તે વિલેપારસે સત્યાગ્રહ જાવણીની પેટા જાવણી ખુલ્લી મૂકી હતી. ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે કુરલામાં ધાંટકોપર, કુરલા અને ચીમેડ અનુક્રમે ૧૦, ૨, અને ૧ બહેન ચોક્કી કરવા ગયાં હતાં. બધાંને પકડીને સાંજે છોડી મૂક્યાં હતાં.

આ લખાઈ રહે છે હારે ખતર મળે છે, કે વાઈસરોય સાહેબે તુરતમાંજ કાંદેલા નવાં જર-કાયદેમર સંસ્થાઓના બહેરનામા અનુસાર વિલેપારસેની સત્યાગ્રહ જાવણી પર શનિવાર તા. ૧૧ મીની સવારે પોલીસે દરોડા પાડી જાવણી બંધ કરી છે. અને જાવણીમાં હતાં તેટલાં સર્વ સ્વયંસેવિકાને પરજોઈ કર્યો છે. આમાં જેલ ભોગવનાં શ્રી. કિશોરલાલ મરાઠાજીનાં પત્ની શ્રીમતી ગોમતીબહેન અને બીજાં બે બહેનો શ્રીમતી બદ્દનીબહેન અને શ્રીમતી મંજાબહેનને પણ પકડ્યાં છે. અને તેમને ત્રણ માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૫૦ ના દંડની અને ન હોય તો એક માસ વધુ કેદની સજા મળે છે.

બીજેજ દોવસે શ્રીમતી કમળાબહેન સોનાવાળાનાં સરમુખ્યારપદે નવી જાવણી ખુલ્લી મુકાઈ છે. એ નવા બહેરનામા અનુસાર મુંબાઈ પ્રાંતિક કેબ્રિસ કમિટિ અને તેને લગતી બધી મળીને ૩૮ સંસ્થાઓ ગેરકાયદેસર બહેર થઈ છે. વિગ્રહસભાના બે પ્રમુખો શ્રી. નગીનદાસ માસ્તર અને શ્રી. ઉસમાન સોબાનીને જેલ નિવાસ મળ્યો છે. શ્રી. અમૃત-કુંવરને પણ જ માસની સાદી મહેમાની મળી છે. શુજરાત અને કાઠિયાવાડ :

ધારાસભાઓના બહિષ્કારની પ્રબળ ચળવળ શુજરાતમાં પણ ઉપડી હતી. ઠામકામે ચોક્કી થઈ હતી. અને તેથી સંખ્યાબંધ બહેનોને પકડી છોડી મૂકવામાં આવી હતી. કેટલેક સ્થાને બહેનો તરફ ઉદ્ધત વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હતું અને લાડીઓ પણ વિંચાઈ હતી.

મુંબાઈ ધારાસભાની યુનિવર્સિટીની બેઠક ની ચુંટણી વખતે અમદાવાદમાં ૫૦ સ્વયંસેવિકાઓએ ચોક્કી કરી હતી. સ્વયંસેવિકાઓની સાંકળ ભેદીને ત્રણ જણ મત આપી આવ્યા હતા. આ બહેનોને પકડીને છોડી મૂકવામાં આવી હતી. મુંબાઈ ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે પણ પાંચ મથકોએ બહેનોએ ચોક્કી કરી હતી.

નડિયાદમાં ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે સખ્ત ચોક્કી થઈ હતી. ચુંટણીની વ્યવસ્થા બજાવવા આવેલાં શ્રી અખ્યાસ દાદાનાં પુત્રી મીસ રહીના તૈયબજીને બે વખત પકડ્યાં હતાં. તેમના ઉપરાંત બીજાં ૨૦ બહેનો પકડાયાં હતાં. પણ સાંજે તેઓને છોડી મૂક્યાં હતાં. બહેનોની ધર-પકડ થવાથી બે ઉમેદવારોએ રાજીનામાં આપ્યાં હતાં. અને તેમણે પણ ચોક્કી કરવામાં મદદ કરી હતી. ધંધુકામાં પોલીસે લાડી પ્રહાર કર્યો હતો તેમાં બહેનો અને બાલકોને પણ ઇજા થઈ હતી. રાણપુરમાં શ્રીમતી ચંપાબહેન અને ૪ બહેનોને પકડી છોડી મૂક્યાં હતાં. ધંધુ-કામાં ૧૩૧ બહેનોની ધરપકડ થઈ હતી. તેમને પાછળથી છોડી મૂક્યાં હતાં. શ્રીમતી સવિતાબહેન આગેવાની લીધી હતી.

વડી ધારાસભાની સુદૃઢી વખતે ખરેખરી - જહેનોને લાડીયો ધક્કા પણ માર્યા એક મજટ મુરતમાં જાગી હતી. મુરતના કલેક્ટરે બહેન લાડીની નીચેથી કોરડન ઓળંગી શક્યાં.

૧૪૪ મી કલમ પ્ર-
માણે ઓછામાં ઓછા
૩૦ માં આવવાની મના
કરતો હુકમ કર્યો
હતો. એટલે તો વધુ
ઉત્સાહ આવ્યો સ્ત્રી-
સ્વરાજ સંઘ અને
સ્વયંસેવિકા સંઘની
બધીય જહેનો ચોડી
કરવા માટે તૈયાર.
યશ ગર્ભ. પહેલી હુક-
મીએ થીમની જ્યે-
સ્ના બહેન મુકલની
આગેવાની હેઠળ સ-
વારમાં ૪ વાગતાં
માંજ કિલ્લા તરફ
હુલ કરી. તેમને
પોલીસે અટકાવી.
છતાં તેઓ આગળ
વધી. તેમની સામે
પોલીસ કોરડન કરી
ઉઠી રહી. ત્યારે
શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના-
બહેન, તેમજ શ્રીમતી
કુમુદિનીબહેન ત્રિવેદી
વગેરેએ પોલીસે એક
ખીમના ગામે જા-
હેલી લાડીની નીચે-
ની કોરડન ઓળંગવા
પ્રયત્ન કર્યો. આ
વખતે પોલીસે જાણે

સૌ. લીલાબહેનનો સંદેશ

બહેનોને !

હેલા ત્રણ મહીનામાં તમે અપૂર્વ કામ કરી
જતાવ્યું છે પણ હજી ઘણું કામ કરવાનું બાકી
છે. આપણી સ્વરાજ્યની લડત તો ધબ્બી લાંબી
ચાલવાની છે અને આપણે પણ નિશ્ચય કરીને
એકા બીએ કે સ્વરાજ્ય મળે ત્યાં સુધી જંપડું
નહીં. પુરવો યાદ યાદ દેખાતા નથી પણ યાદે તેણે
આપણે તો છેક સુધી લડવાના જ. એમ કરતા
કરતાં કાં તો આપણે ખામી જાણ્યે કે પછી સ્વ-
રાજ્ય ઘેર આવીએ.

હવે દિવાળી આવવાનો વખત થયો છે પણ
યુદ્ધ લડતી વખતે આપણને આનંદ કરવાનું કેમ
સુઝે ? આપણા હોશા દાડખાના નહીં ફોડે પણ
સ્વતંત્રતાના જીરુઓની આજ ચેતાવરો. આપણે
ખાઈએ નહીં ખાઈએ પણ તેમાંથી બચાવેલા
પૈસા આપણે લડતને આગળ ચલાવવામાં ખર્ચ
ચાલું. આપણે ઘેર ઘેર દિવા નહિ દોય તો
શ્રીમતી નહિ; આપણા અંતરનો પ્રકાશ આપણા
આંખણ ને ઘર જગજગરો

હેલો એક જ વિનંતી. જે બહેનો હજી લડ-
તામાં જોડાઈ ન હોય તે મોખરે આવે. પોતપો-
તાની ચાલમાં દરેક સ્ત્રી પોતાની સેવિકાઓની
કમીડી કરે, દરરોજ સુતર કાંતે અને કોન્સેસના
દરેક પ્રોગ્રામમાં જાગ લે. તે ઉપરાંત સ્ત્રીઓએ
અંતરેહદાર, દલિત સ્ત્રીઓના જીવનની સુધારણા,
મજૂરોમાં પ્રચારકાર્યથી ધણી કામે મારે ઉપાડી
લેવા જેવાં છે ! આપણા સમૂહના દરેક પ્રયત્નો
ઉલ્લેખ આપણે ન કરીએ ત્યાં સુધી સ્વરાજ્ય મળે
તોએ આપણે સાચાવાના રહી રીતે !

બહેનો ! ક્યારે બહાર આવો છો ?

તા. ૬-૧૦ ૩૦

લીલા મુનરડી.

તેમને લાડીનો ફટકો
ખલા ઉપર લાગ્યો
હતો. બહેનો જુદે
જુદે રથએ વિખેરાઈ
ગઈ એટલે પોલી-
સમાં ભંગાણ પડ્યું.
પરિણામે બહેનો
અંદર દાખલ થઈ.
તો ત્યાં ખીજી કોર-
ડન હતી. પછી તો
બહેનોની આ હુક-
મીને ગિરફતાર કરી
કિલ્લામાં પહોંચાડી
દીધી. એટલે ખીજી
બહેનોની હુકમી ની-
કળી. કુમારી રોહિણી
બહેન દેશાઈ અને
પૂ. અબાસ તૈયબ-
જીની પુત્રી કુમારી
હમીદા બહેન, મેદા
નમાં જવાના મુખ્ય
રસ્તાને ઘેરી ઉભી
રહી. આ બહેનોનું
કોરડન તોડવા માટે
એક અમલદાર પો-
તાનો ઘોડો દોડાવવા
ધસી આવ્યા. પણ
બહેનો મક્કમ ઉભી
રહી. ઘોડો પાસે
આવ્યો એટલે તેની
લગામ પકડી લીધી.
એટલે આ બહેનોને
પણ ગિરફતાર કર-

પુરવોની સાથેજ કરતા હોય તેવું વર્તન વામાં આવી. ખીજી બાજુએ પૂ. કમુરમાનો આગેવાની નોંધે ચોંકી યતી હતી પૂ. કરતુ

રખાને ધડકા મારી હડસેલ્યા હતાં એ બીજી બહેનોને પણ બળથી ખસેડ્યાં હતાં. ત્યાર બાદ બીજી પણ બે દુકડી પકડાઈ ગઈ. એક બહેન શ્રીમતી ચંપાબહેનના પગ ઉપરથી એક મોટર પસાર થતાં તેમને પગ છુંદાઈ ગયો હતો. બહેનો મોટરે કે ગાડીઓ અટકાવતી તો તેઓને ધક્કા મારીને ખસેડતા. આમ સુરતમાં ચુંટણી વખતે સંખ્યાબંધ બહેનો પકડાઈ હતી. અને તેમને પાછળથી છોડી મૂકવામાં આવી હતી. ધરિપતાલમાં ઇગ્ન પામેલાઓની સારવાર કરવામાં પણ ફેટલીક બહેનોએ સારી સેવા અર્પી હતી.

જલાલપુરમાં ૨૪ બહેનોને પકડી છોડી મૂકી હતી. બારડોલીમાં એક પણ મત નોંધાયો ન હતો. બોળનં સ્થાનોએ પણ ચોડી થઈ હતી.

અમદાવાદમાં ઓગસ્ટની આખરમાં સરકારી હાઇસ્કૂલ ઉપર વિદ્યાર્થીઓ રાષ્ટ્રધ્વજ ચઢાવવા મથ્યા હતા. અને તેને અંગે સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો. ને વખતે વિદ્યાર્થીઓ ઉપર પોલીસે લાડીપ્રસાદ ચલાવ્યો હતો. શેઠ અંબાલાલ સારાભાષાનાં પુત્રી કુમારી મૃદુલાબહેન પણ સખત ઇગ્ન પામ્યાં હતાં. કુમારી મૃદુલાબહેન તેમજ શ્રીમતી ખુરશેદ બહેનને પકડ્યાં હતાં અને તેમની સાથે બીજી ૧૮ બહેનોને પકડી હતી. પણ પાછળથી બધી બહેનોને છોડી મૂકી હતી. બધું મળી ૨૦૦ જણને ઇગ્ન થઈ હતી. તેમાં બહેનોની સંખ્યા પણ સારી હતી.

અમદાવાદની કન્યા હાઇસ્કૂલ ઉપર રાષ્ટ્રધ્વજ ચઢાવવાને અંગે પાંચ વિદ્યાર્થીનીઓને કાઢી મૂકવામાં આવી છે અને બીજી છને એક વર્ષ માટે શાળામાંથી બરતરફ કરી છે. આમાં શાળા ઉપર ચોડી થઈ હતી. અને

તરતજ આ બહેનો તરફ સંહાતુમૂલિ દર્શાવી ધણી બહેનો શાળામાંથી નીકળી ગઈ હતી. પરિણામે લેડી વિદ્યાગૌરી નીલકંઠ, શ્રીમતી સરલાદેવી, વગેરેના પ્રયાસથી નવી હાઇસ્કૂલ ખોલવામાં આવી છે. પંડિત માલવીયાજી અમદાવાદ ગયા હતા ત્યારે તેમણે આ બહેનોને અભિનંદન આપ્યું હતું.

અમદાવાદ જીલ્લામાં સુંદર કામ કરી રહેલાં મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીનાં પૌત્રી અને સુબાષની દેશસેવિકાઓનાં કેપ્ટન શ્રીમતી પેરીનબહેનનાં બહેન શ્રીમતી ખુરશેદ બહેનને ચાલુ માસની તા. ૧ લીએ પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિની ઓફિસમાંથી પકડી એક માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૨૫ દંડ ત્રા એક માસ તકુ કેદની સજા કરવામાં આવી છે. શેઠ અંબાલાલનાં પુત્રી કુમારી ભારતી અમદાવાદની મહાનિષેધ સમિતિના મંત્રી અને કુમારી મૃદુલા સંયુક્ત મંત્રી નિમાયાં છે.

રાણપુરમાં પોલીસે કરેલા કહેવાતા અત્યાચારોની તપાસ કરવા માટે ગુજરાત પ્રાંતિક સમિતિએ એક સમિતિ નીમી હતી. એ સમિતિમાં શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ સારાભાષા સભ્યા નીમાયાં હતાં. અમદાવાદના જીલ્લા મેજસ્ટ્રેટે આ સમિતિને ૧૪૪ મી કલમ અનુસાર અમદાવાદ જીલ્લામાં કોઈપણ સ્થાને તપાસ કરવાની બંધી કરી હતી. આ દુકમને લંગ કરીને પહેલી તપાસ સમિતિ રાણપુરમાં મળી. એટલે તેના બંધા સભ્યોને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યાં. તે સાથે રાણપુરમાં કામ કરતાં શ્રીમતી ખુરશેદબહેનના મહાનિષેધ મંડળના સભ્યા શ્રીમતી સોનુબહેન સામજી શાહને પણ પકડવામાં આવ્યાં હતાં. શ્રીમતી સરલાદેવીને તેમજ સોનુબહેનને રૂ. ૫૦૦ નો દંડ અને દંડ ન ભરે તો દોઢ માસની કેદની સજા કરવામાં આવી હતી. દંડ ન ભર્યા છતાં અને બહેનોને છોડી

મુક્યાં હતી. શ્રીમતી સોનુબહેનને પાછળથી અ-
મદાવાદમાં ચોક્કી કરવા માટે પાછાં પકડ્યાં
છે. શ્રીમતી સરજાદેવીનો દંડ વસુલ કરવા માટે
ચોક્કીએ તેમની મોટર જાત કરી હતી.

એક સમિતિને મળેલ યજ્ઞ એટલે બીજી

સમિતિ ની-

માધ. એ સ-

મિતિમાં અ-

મદાવાદનાં મ-

દિવા વિદ્યા-

પીઠના સંચા-

લિકા શ્રીમતી

સવિતા બહેન

ત્રિવેદી નીમા-

યાં હતાં. આ

સમિતિને અ-

મદાવાદ ખાતે

જ ગિરજાતારી

મળી. શ્રીમતી

સવિતાબહેનને

૩૧. ૨૫૦ દંડ

વા એક માસ

સાદી કેદની

સજા થઈ છે.

એ બહેને દંડ

ન ભરતાં જોશ

સ્વીકારી છે.

અત્યારે

ત્રીજી સમિતિ

નીમાધગયેલી

છે. તેમાં પચ

એક બહેન

સંસ્થાનીમાયાં

છે. એ બહેન મીસીસ અમીના કુરેશી છે. આ

સમિતિએ દરેક કામ શરૂ કર્યું નથી.

ચોક્કીએ અમદાવાદની સમજાવટથી, ચોક્કીએની

તપાસ પૂરી થયા બાદ, આ સમિતિ કામ

શરૂ કરનાર છે.

મુખ્યામમાં તિલકદીનનાં સરથસ વખતે

૫૬૬૫ ૧૫ દિવસની સજાને બદલે કોઈકે

દંડ લખાઈ, ૭ દિવસ કેદ બોગવી છૂટી

આવેલાં સરદાર વલ્લભભાઈનાં વીર પુત્રી

શ્રીમતી મણિ-

બહેન પટેલ

તરફ તો સર-

કારની ક્યાર-

ની નજર હતી.

એટલે આણં-

દમાં કરેલાં

ભાણ્ય માટે

તેમને માતર

ખાતેથી પકડી

૪ માસ સખત

કેદની સજા

કરવામાં આવી

છે. શ્રીમતી

મણિબહેન મ-

હેમદાવાદ તો-

લુકાનાં ગામ-

ડાંખામાં પ્ર-

ચાર અથે

ગયાં હતાં.

એકાઠ-

દલામાં, નડિ-

વાદ, બોરસદ,

મહેમદાવાદ,

આણંદ વગેરે

સ્થળે પીઠાંની

ચોક્કી કામ

બહેનોએ પૂરે નેશમાં ઉપાડી લીધું છે.

અને એ ભાગમાં બહેનોની ધરપકડ પણ

મોટા પ્રમાણમાં થઈ છે. અત્યારે પીઠાંની

ચોક્કી કરવા માટે મહેમદાવાદમાં ચોક્કી કરતી

સ્વાતંત્ર્ય સંપ્રાપ્તિમાં નિર્ભય બલિદાનો

૧૧૮ શ્રી. હંસાબહેન મહેતા	મુખ્યામ	૩ માસ સાદી
૧૧૯ શ્રી. રમીબહેન કમદાર	"	"
૧૨૦ કુ. દિલશાદ શેખ	"	"
૧૨૧ શ્રી. દેવયાની દેસાઈ	વિદેપારલે	૧૫ દિવસ સાદી
૧૨૨ શ્રી ગંગાબહેન પટેલ	અંધેરી	"
૧૨૩ શ્રી. શાન્તિબહેન બરફીવાળા	"	"
૧૨૪ કુ. સુમદ્રાબહેન દવે	ખાર	૩. ૧૦૦ દંડ.
૧૨૫ કુ. જયવતી દવે	"	"
૧૨૬ કુ. શાન્તાબાઈ વાદરકર	"	"
૧૨૭ શ્રી મુખ્યાબાઈ	"	"
૧૨૮ મીસીસ કરદીસર	વસુધ	—
૧૨૯ શ્રી ગોમતીબહેન મદરવાળા	વિદેપારલે	ત્રણ માસ સાદી કેદ અને ૨. ૫૦ દંડ
૧૩૦ શ્રી. બલદનવીબહેન	"	"
૧૩૧ શ્રી મંદાબહેન	"	"
૧૩૨ કુ. ખુશીબહેન	અમદાવાદ	૧ માસ સાદી કેદ અને ૨૫ દંડ વા એક માસ વધુ
૧૩૩ શ્રી. સરલાદેવી	રાણપુર	૨. ૫૦૦ દંડ વા દોઢ માસ કેદ
૧૩૪ શ્રી. સોનુબહેન શાહ	"	"
૧૩૫ શ્રી. સવિતાબહેન ત્રિવેદી અંધવાદ	"	૩. ૨૫૦ દંડ વા એક માસ કેદ
૧૩૬ કુ. મણિબહેન પટેલ	માતર	૪ માસ સખત કેદ
૧૩૭ શ્રી. જડાવબહેન પંડ્યા મહેમદાવાદ	"	એક માસ કેદ, ૩. ૧૫ દંડ, વા ૩ અડવાડિયાં વધુ કેદ
૧૩૮ શ્રી. વિમળાબહેન	"	"
૧૩૯ શ્રી. પાર્વતીબહેન બેરડી	"	"
૧૪૦ શ્રી. જનમબહેન	"	"

બહેનોને ગાળ દેવા, તેમજ તેમના ઉપર હસ્તો કરવા માટે એક ખાસ આયકારી શ્રી પોલીસ રાખવામાં આવી છે, જે ચોકી કરતી બહેનોને ગમે તેમ ગાળ દીએ છે, મારે પણ છે,

અને તેમની પગવણી કરવામાં કાંઈ બાકી નથી રાખતી. ત્યાં ૮ બહેનોને એકી સાથે પકડવામાં આવી હતી. આ બહેનોમાં એકને તો છ માસનું બાળક છે. આ બહેનોનાં નામ આ રહ્યાં: શ્રીમતી બહેનો (૧) જડાવ બહેન, (૨) વીમળાબહેન, (૩) પાર્વતીબહેન, (૪) ઉજમબહેન, (૫) હીરાબહેન, (૬) કાન્તાબહેન, (૭) સુરજબહેન, (૮) જીવીબહેન, આ ૮ બહે-

નડિયાદમાં દેશસેવિકા સંઘના શ્રી. બહેનો કસ્તુરબહેન, પાર્વતીબહેન, મીરાંબહેન, અને જડાવબહેનને પકડી સજા કરવામાં આવી છે. બોરસદમાં શ્રીમતી જીવીબહેન, અને શ્રી

૧૪૧ શ્રી. હીરાબહેન	મહેમદાવાદ એક માસ કેદ, ૩. ૧૫	પ્રભાવતી બહેનને એક માસ સખત કેદ અને ૩૦ દિવસ
૧૪૨ શ્રી કાન્તાબહેન સાહ	" "	મા ૧૫ દિવસ
૧૪૩ શ્રી. સુરજબહેન પટેલ	" "	વધુ કેદની સજા કરી છે.
૧૪૪ શ્રી. જીવીબહેન	" "	આ ઉપરાંત બીજાં ૩ બહેનો પણ બોરસદમાંથી જેલ નિવાસ પામ્યાં છે. સૌ. શાન્તાબહેન સં
૧૪૫ શ્રી. જમનાબહેન	" "	ર્થકાન્ત દેસાઈ, સૌ. મણિબહેન મીમનલાલ પટેલ અને સૌ. શ્યામબહેન ભાવસાર એ ત્રણ બહેનોને ૩. ૫૦ દિવસ કેદ
૧૪૬ શ્રી. ભાગીરથીબહેન	" "	૧૫ દિવસ વધુ
૧૪૭ શ્રી. કસ્તુરબહેન	નડિયાદ	"
૧૪૮ શ્રી. પાર્વતીબહેન	"	"
૧૪૯ શ્રી મીરાંબહેન	"	"
૧૫૦ શ્રી. જડાવબહેન	"	"
૧૫૧ શ્રી. જીવીબહેન	બોરસદ	એક માસ સખત કેદ ૩. ૩૦ દિવસ વધુ
૧૫૨ શ્રી. પ્રભાવતીબહેન	"	"
૧૫૩ શ્રી શાન્તાબહેન દેસાઈ	"	૩. ૫૦ દિવસ વધુ
૧૫૪ શ્રી. મણિબહેન ચીમનલાલ પટેલ,	"	"
૧૫૫ શ્રી. રયામબહેન ભાવસાર	"	"
૧૫૬ શ્રી મણિબહેન અમૃતલાલ આણંદ	"	"
૧૫૭ શ્રી. રામદેવી વીણા	સુરત	"
૧૫૮ શ્રી. સુખદેવી પાલીવાલ	દિશેડાબાદ	"
૧૫૯-૬૦-૬૧-૬૨ શ્રી ચંપાવતી અને ત્રણ બહેનો	આગ્રા	"
૧૬૩-૬૩-૬૫-૬૬ શ્રી. પ્રમીલાબાઈ અને ત્રણ બહેનો	ફલકતા	૪ માસ સાદી
૧૬૭ શ્રી. મોદાવરીબહેન ઠક્કર	"	"
૧૬૮ શ્રી બહુબહેન ઠક્કર	"	"
૧૬૯ શ્રી. લાવલયપ્રસાદેવી	"	૩. ૨૦૦ દિવસ એક માસ સાદી કેદ
૧૭૦ શ્રી. ધનકુંવર	"	પાંચ માસ સાદી

નોને એક માસ સાદી કેદ અને ૩. ૧૫) દિવસ ૩ અઠવાડિયાં વધુ કેદની સજા કરવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત શ્રીમતી જમનાબહેન અને શ્રીમતી ભાગીરથીબહેનને મહેમદાવાદમાં પકડ્યાં હતાં. તેમને પણ મળી થઈ છે,

સૌ. શાન્તાબહેન દરબારગોપાળદાસનાં મોટા પુત્રનાં પત્ની થાય છે. આણંદમાં શ્રીમતી મણિબહેન અમૃતલાલ પણ પકડાયાં છે.

વલસાડ તાલુકામાં સારં કામ કરી રહેલાં

શ્રીમતી રામદેવી વીણાને પકડ્યાં છે. મુરત
જાણનાં પકડનાર આ પહેલાંજ બહેન છે.

અમદાવાદમાં વિદેશી કાપડની કુકાનની
ચોરી કરતાં એક બહેન શ્રીમતી ચંચળ
બહેનનું એક

વેપારીએ અ-
પમાન કપડું
હવું. પાછળ-
થી તે વેપારી-
એ માણી માં-
ગી હતી. કપ-
ડવંજનો શ્રી-
મતી રૂકિમણી
બહેને ત્યાંના
કાપડના વે-
પારીઓ વિ-
દેશી કાપડ
વેચવાનું બંધ
ન કરે. ત્યાં
સુધી ઉપવાસ
કર્યા છે. કા-
પડીયા એસો-
સીએશને આ-
ખરે વિદેશી
કાપડ ન વેચ-
વાનો ઠરાવ
કરતાં તેમણે
ઉપવાસ છો-
ડ્યાં છે.

મુરતનાં
તાડીનાં પીકાં
પર ચોરી કર-

વાનું દશેરાના દિવસથી શરૂ કરવામાં આવ્યું
છે. પૂ. કર્તુરબાની આગેવાની હેઠળ લગભગ
૯૦ સેવિકા બહેનો આ કામ કરે છે.

બારડોલીમાં જમીન મહેસુલ નાંભરવાની
18

હવે પૂર જોશમાં ચાલતા સાથે ચોરી-ચાડનાં
કામ પશુ શરૂ થયાં છે. બારડોલી તાલુકાના
કાર્ય કર્તા શ્રી. મોરારજીભાઈ તેમના પિતા સાથે
જેલમાં છે. અને સરકારે એમની જમીન

આલસા કરી

છે. અને જે-
તરની ફરતે
વેડીયાઓ મૂ-
ક્યા છે. છતાં
તેમનાં બહા-
દુર પેત્તી
શ્રીમતી ડાહી
બહેને સરકાર-
ના હુકમનો
અનાદર કરી
પોતાનાં ભેત-
રમાંથી અડ-
દવું વસ છો-
તાવું છે.

દંડ વસુ-
લ કરવા માટે
ગુજરાત માં
કામ કામે જ-
તીઓ થાય
છે. તેમાં રાંધ-
વાનાં વાસણો
પહેરવાનાં ક-
પડાં વગેરે
પશુ જપ્ત કરે
છે કેટલીક વ-
ખતે તો રાંધવા
માટે યુલા પર

૧૭૧ શ્રી. બિન્દુમતી દેવી	કલકત્તા	પાંચ માસ સાદી
૧૭૨ શ્રી. સુદાસિની ગુલાશેય	"	"
૧૭૩ શ્રી. નિરોહાસુદરી દાસ	"	"
૧૭૪ શ્રી. અંબાલિલા શેય ચૌધરી	"	"
૧૭૫ શ્રી. રેણુકા સેન	"	"
૧૭૬ શ્રી કમલા દાસગુપ્તા	"	"
૧૭૭ શ્રી. સુભદ્રાદેવી	"	૭ માસ સાદી કેદ
૧૭૮-૭૯-૮૦-૮૧-૮૨ પાંચ બહેનો	"	૩ ૨૦ દંડ વા ૨૦ દિવસ સાદી
૧૮૩ શ્રી. નારાયણી	"	"
૧૮૪-૮૫-૮૬ શ્રી. કમલા વિશ્વાસ અને બે બહેનો	"	૪ માસ સાદી કેદ
૧૮૭ મીસીસ મુલ્તસી	લાહોર	૧ વર્ષ સાદી કેદ
૧૮૮ શ્રી પાર્વતીદેવી	"	"
૧૮૯ શ્રી. પુષ્પદેવી	"	"
૧૯૦ મીસ જનકકુમારી મુલ્તસી	"	૧ માસ સાદી કેદ ૩. ૫૦ દંડ વા એ સખાદ વધુ કેદ
૧૯૧ મીસ મનમોહિની મુલ્તસી	"	"
૧૯૨ મીસ રથામા મુલ્તસી	"	"
૧૯૩ મીસ કૃષ્ણકુમારી મુલ્તસી	"	"
૧૯૪-૨૦૫ મીસ પદ્મીદાસ અને ૧૧ બહેનો	"	"
૨૦૬ શ્રી. સરસ્વતીદેવી	બાવલપુર	"
૨૦૭ શ્રી વિદ્યાવતી	અમૃતસર	૬ માસ કેદ
૨૦૮ મીસીસ મુલ્તસિંહ	"	"
૨૦૯-૨૧૦ શ્રી. આત્માબાઇ અને ૮ બહેનો	"	"
૨૧૧ શ્રી. મુદરમ્મા	બેંગલોર	૬ માસ સાદી
૨૧૨ શ્રી. માલતીબાઇ ચટ્ટે	દિલ્લિ	૪ માસ સાદી
૨૨૦ શ્રી. ચંદ્રબાબાબાઈ	ચાંદા	૬ માસ સાદી
૨૨૧ શ્રી. બીજાણી	દિલ્હી	"
૨૨૨ શ્રી. મેનાદેવી	"	"
૨૨૩ શ્રી. પાર્વતીદેવી	લાહોર	"

મુકેલાં તપેલાં પશુ ઉપાડી ગયાં છે. કેટલેક
સ્થાને તાળાં તોડી જમી કરવામાં આવી છે.

અમદાવાદમાં અધિકાર સમિતિ તરફથી
આદી પ્રદર્શન ભરાયું હતું. તે પ્રજા મુક્તિ
શ્રી. બેલીએ મુખાધની અને ગુજરાતની

બહેનોએ કરેલાં કામનો ખૂબ તારીફ કરી હતી. આમદાવાદમાં નીકળેલાં સરકારમાં પણ બહેનો પ્રાર્થનાઓ લીધે છે. ગોધરામાં એક અમુકદારનાં મોટી મ... ગાંધીજી તરફ પૂજ્ય ભાવ દર્શાવતાં હતાં એ અમલદાર પોતાના પત્ની આગળ, પોતાની સત્તાની ઉમાખીમાં વખતો વખત પૂ. ગાંધીજીને 'ટાંગી છુતારો' અને એવાં એવાં ન સાંભળી શકાય એવા શબ્દો સંભળાવતા. આથી કંટાળી એ અમલદારનાં પત્ની શ્રીમતી કુકિમણીએ આપઘાત કર્યો છે.

। સરકારની દમનનીતિ સામે વિરોધ દર્શાવી બરચાજીએ બોડના કેળવણી બોડમાંથી શ્રોમણી ભાણેજીગૌરી ગાંધીએ રાજનામું આપ્યું છે.

ધોલેરા-સલામદ સમિતિનાં સરદારપદે શ્રીમતી દેવીબહેન પદ્મણી આપ્યાં છે. તેઓ ધોલેરા, રાણપુર આદી સ્થળોએ પ્રેરણા પાઠ રહ્યાં છે.

સરકારે કાઢેલાં નવાં બહેરનમાં અનુસાર ચૂંટણીમાં ૮૭ મહાસલા સંસ્થાઓ ગેરકાયદે-સરકારી છે, અને સર્વજન જાગૃતિઓ ચક્ર રહી છે. સંયુક્ત આંત :

'સંયુક્ત' પ્રાંતમાં અલાહાબાદ, કાનપુર, આમો, દિલ્લી, એ લડતાં મુખ્ય ધામ છે. દિલ્લીમાં આગેવાનોને સજા કરેલાં વાંમાં આવી. તે બાદ શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરુએ બહેર સલામાં સરકારને ચેતવણી આપી હતી કે મહાસલા સમિતિના બધા મેમ્બર્સ પકડાઈ જાય તો પણ સમિતિનું કામ બંધ થઈ જવાનું નથી. અલાહાબાદ મુનિ-વંશીની ઉપર ઓગસ્ટનો આખરે ચોકી ચંપ હતી. તેમાં શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરુ, શ્રીમતી ઉમા નેહરુ તેમજ નેહરુ કુટુંબની બીજી સ્ત્રીઓ, પણ ભાગ્યે જીવિત રહ્યાં.

અલાહાબાદની કાર્યવેદ કન્યા કોલેજને મળતી બધી સરકારી આંદ. જેથી લેવામાં આવી છે અને આ કોલેજ સાથે કામ પણ સરકારી અમલદારને સંબંધ નહિ રહે એવું બહેર કરવામાં આવ્યું છે. આ કોલેજની સમિતિના મંત્રીસ્થાને સંયુક્ત પ્રાંતની સરકાર મુખ્યત્વાર શ્રીમતી ઉમા નેહરુ છે. એજ એનો મોટો દોષ નથી.

આમ માસની તો છ મીએ એક ગાંધી મુસ્લીમ સ્ત્રીએ શ્રીમતી કુમળાદેવી નેહરુ પર હલ્લો કર્યો હતો; અને તેમને બે આર. યાપદ મારી હતી. તે સ્ત્રીને તરતજ પકડવામાં આવી હતી.

શ્રીમતી ઉમા નેહરુ તથા શ્રીમતી કુમળાદેવી નેહરુ વખતોવખત મુસાદરીએ ગણ્યાં હતાં. શ્રીમતી ઉમા નેહરુએ કાનપોરમાં અને શ્રીમતી કુમળા નેહરુએ લખનૌમાં તેમજ બીજા સ્થળે પ્રેરણામંત્રક સંદેશ આપ્યા હતા. કાનપોરમાં ધારાસભાની ચુરણીને અગે સખત ચોંટી અડે હતો. શ્રીમતી ઉમા નેહરુએ તેમાં આશળ પડતો કામગીરી લીધો હતો.

મૈત્રાસની મીમેસ પ્રેમિયન એસોસીએ-શનના નળણીતાં આધરીય સન્નારી મીસીસ કઝીજ વખતોવખત ચળવળમાં ભાગે લીધે છે. એસીની મુલાકાત લેતાં તેમણે ત્રિદેશી માવેનો સહિષ્કાર કરવા વિનંતિ કરી હતી.

આગાના પહેલાં સંરમુખત્યારનાં પત્ની શ્રીમતી સુખદેવીને સરકારની સરકારી લેવ માટે શિરાજાપાદમાં પકડ્યાં હતાં બીજા આગાના અમણી શ્રીમતી અપાવતીને બીજી ત્રણ બહેનો સાથે પકડ્યાં છે. આગાની પ્રેરણા લાણુ ગદર્મ હાઇસ્કૂલમાં શ્રીમતી અપાવતી શિક્ષિકા હતાં. અગ્રિમાજ તેમણે નોકરી છોડી દીધી હતી. આ બહેનોને ક્યા આરોપ સર પકડ્યાં છે, તે જાણવામાં આવ્યું નથી.

લખનૌમાં તારીના પરવાનાના લીલામ

વેખતે બહેનોએ સીડી મેજસ્ટ્રેટને ઘેર ચોડી કરી હતી. ૨૦ બહેનોએ તોડીના માંડવાની હરાછમાં ભાગ લેનારાઓ સામે ચોડી કરી હતી.

બંગાળ :

વિદેશી કાપડની દુકાનો પર ચોડી કરવા માટે, વા પીકાં પર ચોડી કરવા માટે જેલમાં જનાર બહેનોની સંખ્યા વધુમાં વધુ બંગાળમાં છે. બંગાળમાંથી બધું

મળી ૬૦ ઉપર બહેનો જેલમાં ગઈ છે. આમાં ૧૮ બહેનો તો ગુજરાતી છે. મયા માસમાં કેલકત્તામાં બરાબર અને બીજેથી ચોડી કરવા માટે શ્રીમતી પ્રમીલાબાઈ અને ત્રણ બહેનોને ૪ માસ કેદની સજા થઈ છે. શ્રીમતી ગોદાવરી બહેન ધનસ્વામી ઠક્કર અને શ્રીમતી બચુ બહેન છોટાલાલ ઠક્કર એ બે ગુજરાતી લોકોના બહેનોને કેલકત્તામાં ૪ માસની જેલ મળી છે. સપ્ટેમ્બરની શરૂઆતમાં

૧૨ બહેનોને ૪ માસ સાદી કેદની સજા મળી છે. દક્ષિણ કેલકત્તામાં ચોડી કરતી બહેનોનાં આગેવાન શ્રીમતી લાલબયપ્રભા દેવીને ૩૧. ૨૦૦ દંડ વા બે માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. એ બહેને જેલ સ્વીકારી છે. પાંચ બહેનો, શ્રીમતી ધનકુવર, શ્રીમતી બિન્દુમતીદેવી, શ્રીમતી સુહાસિની ગુલા રાય, શ્રીમતી નિરોદાસુંદરી દાસ, અને શ્રીમતી અબ્બાલિકા રાય ચૌધરીને ૫ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

“બીબુ”, બીચાં માસમાં વિદ્યાર્થીનાઓના ભોજનગૃહો પર પોલીસ દરોડા પાડેલા હતા અને બેથન કોલેજના ચોરાં વર્ષના વિદ્યાર્થીની મીસ રજકા સેન, અને મીસ કમલોદાસગુપ્તાને પકડ્યાં છે.

સપ્ટેમ્બરની શરૂઆતમાં શ્રીમતી મીરાં બહેન ઉર્ફે મીસ સ્લેડ મદ્રાસથી કેલકત્તા આવ્યાં હતાં. તેમનાં માનમાં સરખસ કાઢવાની આગ્રહ રાખ્યો

આહકોની ફરિયાદ

આ અંક બ્રોકટાબર અને નવેમ્બર માસના ભેગા અંક તરીકે પ્રકટ થશે અને દીવાળી પહેલાં આહકોને મળી નવ એવી રીતે મોકલશે, એ મતલબના બજાર અને સપ્ટેમ્બર માસના અંકમાં ૪૫ મે પાને આપ્યા હતા. આ બજાર વાંચવાની યજ્ઞ આહકોએ દરબર રાખી નથી. પરિણામે બ્રોકટાબર માસનો અંક દુર્મેશની જેમ ૧ લી તારીખે નહિ મળવા વિષેની ફરિયાદ કરતા પત્રો અમને સંખ્યાબંધ આહકો તરફથી મળ્યા છે. એ પત્રોના અમે દરેકને છુટક જવાબ નથી આપી શક્યા તે માટે દીલગીર છીએ. એ ફરિયાદ કરનારા ભેષ રાકરો કે એમાં અમારી નહિ પણ તેમનીજ બેદરકારી છે.

લી. વ્યવસ્થાપક, “ગુણસુંદરી”

એટલે શ્રીમતી મીરાં બહેનને પોલીસ પકડી ગઈ હતી અને તેમનાં જવાનાં સ્થાને પહોંચાડી આવી હતી. બાકીનું સરખસ વિં ખેરી નાંખ્યું હતું. આ સરખસમાં ભાગ લેવાનું જણાવવા માટે બરાબર કોન્ટ્રોલ સમિતિનાં મંત્રી શ્રીમતી સુભદ્રાદેવીને ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ હતી. બીજાં ૨૬ બહેનોને પકડ્યાં હતાં, તેમાંથી ૨૧ ને છોડી મૂક્યાં હતાં અને બીજાં ૫ બહેનોને

૩૧. ૨૦ દંડ અને ૬૩ ને લેરિ તો ૨૦ દિવસની સાદી કેદની સજા થઈ હતી.

૨૦ દિવસ સજા પામેલી આ બહેનો સજા પૂરી થતાં છૂટે ત્યારે સરખસ કાઢવાની યોજના થઈ હતી, પરંતુ પોલીસે છેક છેલ્લી ઘડીએ મનાઈ કરવાથી સરખસ માંડી વાળવું પડ્યું હતું. ચોડી કરવા માટે શ્રીમતી કમલાવિન્દાસ અને બીજા બે બહેનોને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

જુલાઈ માસમાં ૭ માસની સળ પામેલા કલકત્તાનાં શ્રીમતી અમેલીદેવીએ જેલમાં આવકને જન્મ આપ્યો હતો. તે મરણ પામતાં બીજેજ દિવસે એટલે કે ચાલુ માસની તા. ૮ મી એ તેમને છોડી મૂક્યાં છે.

સરકારની દમનનીતિ સામે વિરોધ દર્શાવી કોમીશ્વાની સરકારી કન્યા હાઇસ્કૂલનાં વડી શિક્ષિકા મીસ એલ. ચંદાએ રાજનાથ આપ્યું છે. આ બહેને આ સ્થાને ૧૨ વર્ષ નોકરી કરી છે.

એલ્ફ્રેડની આખરે કલકત્તામાં પ્રો. અબ્દુર રહીમની ૧૦ અને ૧૧ વર્ષ ની બે પુત્રીઓ મુલતાનબેગમ અને ઝહરાબેગમને ચોકી કરેલા માટે પકડી હતી, પણ તરતજ છોડી મૂકી હતી.

પંજાબ:

પંજાબની સંગ્રામ સમિતિના સરમુખત્યાર શ્રીમતી જુલ્હીને એક વર્ષ સાદી કેદની સજા થઈ છે. તેમણે રૂ. ૧૦૦૦૦ ના જમીન આપવા ના માંગનાથી સજા કરવામાં આવી છે. તેમને 'એ' વર્ગમાં મૂક્યાં છે. લાહોરના ગણીતા મદાસભાષણી લાલા હાકુરદાસનાં પત્ની શ્રામતા પાર્વતીદેવીને ફોજદારી કાયદાની ૧૦૮ કલમ પ્રમાણે પકડ્યાં છે. તેમને બે વર્ષ માટે સારી ચાલ ચલગતના રૂ. ૧૦૦૦૦ ના જમીન આપવાનું જજ્જાવાણું હતું. પરંતુ તેમણે તે આપવાની ના પાડી છે. સુધારેલા ફોજદારી કાયદા પ્રમાણે, મદાસલા સમિતિના સભ્ય બનવા માટે શ્રીમતી પૂર્ણદેવીને પકડ્યાં છે.

લાહોરની કોલેજને પર ચોકી કરવા માટે હાંદોરમાં ચાલુ માસનો તા. ૫ મીએ કુમારી જનકકુમારી જુલ્હી, મીસ મનમોહિની જુલ્હી, મીસ ત્યામા જુલ્હી અને મીસ કૃષ્ણાકુમારી જુલ્હીને ૧૪ બહેનો માથે પકડી છે. સ. નિ. એક મહિ

સાદી કેદ અને રૂ. ૫૦૦૦૦૦ વા બે સપ્તાહ વધુ કેદની સજા થઈ છે. મીસ જનકકુમારી તો લાહોરની બીઓની કોલેજના અધ્યાપિકા છે. તેમણે એ પદનું રાજનાથ આપી દીધેલું છે. તેમના માનમાં કોલેજની વિદ્યાર્થીનીઓએ હડતાળ પાડી હતી. પંજાબ કેસરી સ્વ. લાલા લગપતરામનાં પુત્રી શ્રીમતી પાર્વતીદેવીને રાજદ્રોહના આરોપસર ચાલુ માસની તા. ૧૪મીએ પકડ્યાં છે. તેમને જમીન પર છૂટવા ના પાડી છે.

લાયલપુરમાં શ્રીમતી સરસ્વતીદેવીને ૫૦૬ મી કલમ પ્રમાણે પકડ્યાં છે. લાયલપુરમાં પકડાનાર આ ચોથાં બહેન છે.

અમૃતસરનાં શ્રીમતી વિદ્યાવતીને ૬ માસની કેદ થઈ છે. તેમના ઉપર પણ રાજદ્રોહનો આરોપ છે. અમૃતસરમાં મી. રાણીઆરામની વિદેશી કાપડની દુકાન પાછી ઉઘડી છે. એટલે ત્યાં હવે સ્વયંસેવિકાઓએ જાણ્યાં લેવા માંડ્યાં. આથી ૧૧ બહેનોને પકડી છે. આ ૧૧ બહેનોમાં મીસીસ સુંદર સિંઘ, તેમજ હાલમાંજ છૂટી આવેલાં શ્રીમતી કરતારકુંવર અને શ્રીમતી આત્માબાઈ છે. મદાસ:

ઓગસ્ટ માસની આખરે, શ્રીમતી શ્રીરાંબાઈ મદાસ ગયાં હતાં. ત્યાં બહેર સભા મળનાર હતી. તેમાં તેઓ ભાગ્ય કરતાર હતાં. તે સભા સામે મદાસના પોલીસ કમીસરને પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. મદાસ તેમજ અન્ય સ્થળે તેઓ પ્રવાસ કરી આવ્યાં છે.

બેજવાડાના આગેવાન શ્રીમતી સુંદરબાઈ કાયદા ભંગ માટે ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

મધ્ય પ્રાંત:

દિંનપાટ (નાગપુર) માં પકડાયેલાં શ્રીમતી માસતીબાઈ બહેને ૪ માસ સાદી

તી સન્ન થઇ છે. આ બહેન અગાઉ દંડની ન બોગવી ચૂકેલાં છે. તેમનું વય ૨૦ વર્ષ તાં પણ ઓછું છે. સીઓનીમાં પોલીસે જીઆર કર્યાંથી એક બહેનનું મરણ થયું અને ૩ બહેનો ધન પામી છે.

નાગપુરનાં લગિની મંડળ તરફથી કાય-ની કોલેજ પર ચોકી ચતાં કોલેજ બંધ ની પડી છે.

મધ્યપ્રાંત મરાઠીના સરમુખત્યાર શ્રીમતી નમ્માબાઇ કાલે નીમાયાં છે.

ચાંદા છત્તાના પેટગાંવના આગેવાન શ્રીમતી ચંદ્રલાલા બાઇને ૩. ૪૫૧ ના દંડની ના થઇ છે. દંડ આપવાની ના. પાડતાં મને ૬ માસ જેલ મળી છે.

કીર્ણ :

કરાંચીમાં ચાલુ માસની શરૂઆતમાં ગાંધી ખાતે ઉજવાયું હતું. તે વખતે ૩૦૦ ઉપર હોતોએ મીઠું બનાવી સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. અને જખ્ત થયેલું સાહિત્ય વાંચ્યું હતું.

પટનાનાં મીસીસ હસન ધમામને થયેલા હતી સન્ન વસુલ કરવા માટે મી. હસન મામને ત્યાં ટાંચ લગાડવામાં આવી હતી.

વરધા, આકોલા, બોચી, કુમટા, વગેરે થયે પણ જંગલ સત્યાગ્રહ થયો હતો. પશિકમાં પણ ધારા સભાની ચુટણીને અંગે ચોકી થઇ હતી.

ગોળમેળમાં સ્ત્રીઓ :

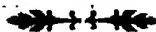
જાંધારણને નામે ભારતવાસીઓને નવી જગમાં સપડાવવા શ્રીદીશ સરકારે, હિંદુ આંધિ ઘડવા માટે લંડનમાં ગોળમેળ પરિષદ બોલાવી છે. આ પરિષદમાં ભાગ લેવા માટે

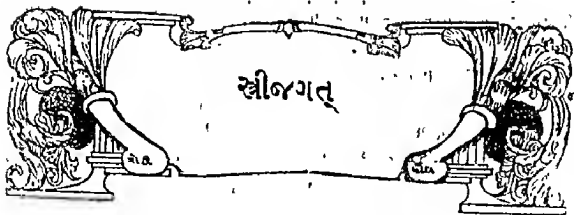
વાઇસરોય સાહેબે જે ૬૦ હિન્દી પ્રતિનિધિ-ઓ પ્રસંદ કર્યાં છે તેમાં બે સ્ત્રીઓ પણ છે. એ બે સ્ત્રીઓ તે મીસીસ સુખ્યારાયન અને મીસીસ શાહનવાઝ. આ બે બહેનોને હિન્દી સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે નીમ્યાં છે. આ બે બહેનોએ અત્યાર સુધીમાં હિન્દી સ્ત્રીત્વનું કલ્યાણ થાય એવું કાંઈ કાર્ય કર્યું નથી. છતાં તેઓ સરકારી અમલદારો સાથે સંબંધ ધરાવતાં હોઈ તેઓને નીમવામાં આવ્યાં છે. મહાસભાએ ગોળમેળ પરિષદને બહિષ્કાર પોકાર્યો છે. મુંબાઈની મહિલાઓએ આ બે સ્ત્રીઓ હિન્દી સ્ત્રીઓનું જરૂર સંરક્ષુ પણ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી નથી એવું રપેઈ જાહેર કરવા રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીસભાના આશ્રયે મુંબાઈની સ્ત્રીઓની જાહેરમહા બેંચાની હતી અને તેમાં ગોળમેળ પરિષદનો વિરોધ કરતાં સખ્ત વિવેચનો થયાં હતાં. આ બે બહેનો હિન્દી સ્ત્રીત્વનું જરૂર પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતાં નથી એવું જાહેર કર્યું હતું.

મીસીસ સુખ્યારાયને, મદ્રાસની વીમેન્સ ઈન્ડિયન એસોસીએશન પાસે ગોળમેળ પરિ-ષદમાં ચર્ચવાના હિન્દી સ્ત્રીઓને લગતા પ્રશ્ન સંબંધી અભિપ્રાય માંગ્યો હતો. એસોસીએ-શન તેનો રોકડો જવાબ આપ્યો હતો, કે સરકારે એસોસીએશનનાં આગળનાં કરાંચ પ્રમાણે જાહેરાત કરી નથી, એટલે એસોસી-એશન કોઈ પણ રીતનો જવાબ આપવા માંગતી નથી.

આખાં હિન્દે-આ ગોળમેળ પરિષદનો બહિષ્કાર કર્યો છે.

તા. ૧૭-૧૦-૩૦.

સ્વદેશ.

કુમારી દિલશાદ કૈયદા: મુંબાઈમાં કાન્થેસ બુલેટિનના તંત્રી તરીકેનું માન મેળવનારાં આ પહેલાં જ બહેન છે. કુમારી દિલશાદનો જન્મ ૧૯૧૦ ના સપ્ટેમ્બરની તા. ૨૪ મીએ થયો હતો. તે વખતે તેના પિતા માતા અત્યંત મીશનમાં આજીવન સ્વચ્છ તરીકે સેવા બજાવતાં હતાં. તેના માતા પિતા ચૂસ્ત સુધારક તેમજ સાધુપ્રેમી હોઈ દિલશાદનામાં પણ નાનપણથી જ દેશ પ્રત્યે પ્રેમ હતવન થયો હતો. અસહકારના અમય દરમ્યાન ખાદી અને સ્વદેશીની ચળવળમાં દિલશાદે ભાગ લીધો. લોકમાન્ય તિલકની એક પુણ્યતીથિના દિવસે કોઈક સમારંભમાં હાજરી આપવા માટે દિલશાદ અને તેની બહેને શાળામાં હાજરી નહિ આપી. આથી શાળાનાં સુપરિન્ટેન્ડન્ટે બીજા દિવસે બન્ને બહેનોને આખો દિવસ વર્ગમાં બસી રાખી. તે પછીને દિવસે બન્ને બહેનો તે શાળાને તિલાંજલિ આપી લોકમાન્ય રાષ્ટ્રીય કન્યા-શાળામાં ભેરાઈ. દિલશાદે મેટ્રીક તથા કોલેજની પરીક્ષાઓ હંથ નંખરે પસાર કરી છે. પોતે કલ્ચર-ટપી હોવા છતાં દિલશાદ પોતાને 'હિન્દી' તરીકે ઓળખાવવામાં ઝીંકવ માને છે. મુંબાઈની યંગ લેડીઝ યુનીયનની મંત્રી તરીકે દિલશાદ કેટલાક વર્ષો સુધી કામ કરતી હતી. મુક્તિસંગ્રામ શરૂ થતાં, તે સ્વયંસેવિકા તરીકે તેમાં નોડાઈ હતી અને મીકાનો સત્યાગ્રહ કરવામાં ભાગ લીધો હતો. મદાસખાનાં ખબરખાતાંમાં તે શરૂઆતથી જ ભાગ લેતી હતી. સ્વયંસેવિકાઓ સાથે તે મોટા વિસ્તારમાં પ્રચાર કરતી હતી. દાલમાંજ હિન્દુસ્તાની સેવાદળની અધિકારી નીમાંઈ હતી. અને તે બાદ 'કાન્થેસ બુલેટિન' ની તંત્રી રહી હતી.

હિન્દી સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી: કંઈક યુનિવર્સિટીને નામે ઓળખાતી નાથીબાઈ શમેદર ઠાકરસી સ્ત્રી યુનિવર્સિટીના વાર્ષિક હેવાલમાં જણાવાય છે તે બ્રમાણે: યુનિવર્સિટી સાથે નોડાયથી કોલેજોમાં વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા ૮૩ની થઈ ત્રી, વર્ષ દરમ્યાન મુંબાઈ કન્યાશાળામાં ૨૨૫ અને વનિયા વિશ્રામ અગ્રેજ સ્કુલમાં ૧૨૭ વિદ્યાર્થીનીઓ હતી. માધ્યમિક શાળાઓની વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા ૧૭૫૦ની થઈ છે. માર્ચ અને એપ્રિલમાં યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાઓ થઈ હતી. જી. એ. પરીક્ષામાં ૮ બહેનો બેઠી હતી તેમાં ૨ પસાર થઈ હતી. પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં બેઠેલી ૧૦૨ બહેનોમાંથી ૫૪ બહેનો પસાર થઈ હતી. હૈદરાબાદના ના. નિશામે યુનિવર્સિટીને, ૩ ૫૦૦૦ આપ્યા છે.

ગૃહપરિચારિકા: મુંબાઈની વર્કિંગ મેન્સ ઇન્સ્ટીટ્યુટની પરેલ સાખા તરફથી સેંટ જોન એમ્પ્યુલન્સ વર્ગની ગૃહપરિચારિકા વર્ગની પરીક્ષામાં (૧) મીસ યાંકોબેય હાસમ, (૨) મીસ રેબેકા લેવીઝ; (૩) મીસ યાંકોબેય ઇઝેરી અલ, (૪) મીસીસ મુલસાબાઈ ફનસે, (૫) મીસીસ ચંબાબાઈ તાવોલકર. (૬) મીસીસ રૂમાણી આરવેકર, (૭) મીસ શરદીકલા ગીધ.

સ્ત્રીસેવાસમાજ નામની એક સંસ્થા નાજપંચમીને દિને સ્થપાયું છે, તેનો મુખ્ય હેતુ સ્ત્રીઓની આર્થિક જનતિ સાધવાનો છે. જ્યોત સંબંધી શિક્ષણ આપીને તેમ સ્ત્રીઓને યોગ્ય મદદનવાણું મળી શકે એવા નાના જ્યોગી શરૂ કરીને તેઓને આર્થિક સ્વતંત્રતા મેળવી આપવામાં મદદ મળે તે માટે આ પ્રયત્ન થયો છે. અત્યારે સમાજ તરફથી, શાદી, દેરબોધ, આજીવ, ખીસ્કોટ, કુધ-

પાવડર, વગેરે વસ્તુઓ, જુનાવી વેચવા માંડી છે. સમાજના પ્રમુખ સાં નિબિનીબાઈ દસવી બી.એ છે અને મંત્રી સો ચાન્તાબાઈ રાનડે છે.

શ્રીસીસ કેની નોશીદવાન સંખવાળાઃ કાયદાની પરીક્ષામાં સરકારી સિબ્યટરિ મેળવનારાં આ પહેલાંના હિન્દી બહેન છે. તેમણે બીજ એલ.એલ.બી.ની પરીક્ષા પસાર કરી છે અને હાલમાં સોલી સીટર,

તેમજ એડ. વોકેટ બન્ને થવા માટે અભ્યાસ કરે છે. ૧૯૩૨ માં તેઓ બન્ને પરીક્ષામાં એસ.જી.સી. થયા હતા. આઈ.સી.સી. લાક્ષ્મીકેતુરી ટમ્, બરવા તેઓ જુલાઈ માસથી મેન્સરૂં ચીડનીસ, કોચા અને મજબા મવાળાની પેટીમાં લેડાયાં છે.

મુબાઈ માં કોટમાં સ્વદેશી

સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્ર

ચાર માટે મુબાઈના ધનાઢય કુટુંબની ૩૦ થપર બહેનોએ કોટમાં યુસુફ બિદલીમાં 'સ્વદેશી' દુકાન કોટી છે. આમાં પારસી, સુન્નતી બહેનો પણ આ પ્રમાણમાં લેડાયાં છે. હવે અમરેક-ભત્તને સ્વદેશી માલ આ દુકાનમાં સંગ્રહાયેલા હોઈ બજારના ભાવે મળે છે. દુકાનની વ્યવસ્થાનું કામ પણ આ બહેનોજ કરે છે. મીસીસ, રેશમની, મીસીસ ત્રાડીયા અને ખડાઈ કુટુંબની બહેનો ઉપરાંત બીજા-ધણી બહેનો આ ચોજનામાં સામેલ થઈ છે. દુકાન હાથે પચાસે દોઢો અને હજારે કુટુંબની બહેનો આ સેવા આપે છે. ધનિક કુટુંબની બહેનો આ રીતે પણ સ્વદેશીના કાર્યને ઉત્તમ આપે છે. પ્રેક્ષકોના યુક્ત છે. પ્રધુમાં આ બહેનો પોતે પોતાના પોતાના જીવનમાં અણી લેશે તો વધુ સારી સેવા આપી શકશે.

શ્રી કલ્યાણી અંદેરીયા

બની બહેનો ઉપરાંત બીજા-ધણી બહેનો આ ચોજનામાં સામેલ થઈ છે. દુકાન હાથે પચાસે દોઢો અને હજારે કુટુંબની બહેનો આ સેવા આપે છે. ધનિક કુટુંબની બહેનો આ રીતે પણ સ્વદેશીના કાર્યને ઉત્તમ આપે છે. પ્રેક્ષકોના યુક્ત છે. પ્રધુમાં આ બહેનો પોતે પોતાના પોતાના જીવનમાં અણી લેશે તો વધુ સારી સેવા આપી શકશે.

કુટુંબની બહેનોને આ કાર્ય માટે અમે અભિનંદન આપીએ છીએ.

શ્રી કલ્યાણી અંદેરીયાના સ્વદેશી માલની ગણતરી બીજા દેશમાં નહીં, બહેનો નહીં, યાદ દિવસના આ સમયની સુદર કલ્યાણીના સંસ્કારે ઉચ્ચ વર્ગની તો સેવા આપે એક શિક્ષણ પામે છે. અ

ત્યજ જેવી દક્ષીત કામના ઉદ્ધારકાર્યમાં લેડાયવા, મૂળ કાજકોટના કયાશીમાળી વલ્લિક યુવાન બાઈ યુનીવાલ ત્રીશુવનદાસ અંદેરીયાનાં એ પત્ની. માઈ અંદેરીયા સારા કુળના જીવાન છે. તેમને પત્ની વરીકે તેમની જ શાંતિની કે બીજા વલ્લિક શાંતિની અનેક કુમારિકાઓ મળી ચકરી હતાં. આખા જીવન માટે ઉપાડવાં અસંખ્યસેવાના કામમાં તેમની શાંતિની કે

પાવડર, વગેરે વસ્તુઓ, ખતાવી વેચવા માંડી છે, સમાજના પ્રમુખ સૌ નહિનીબાઈ દલવી બી. એ છે અને મંત્રી સી રાન્તાબાઈ રાનડે છે.

મોટીસ કેની નોશીરવાન રાખવાળાઃ કાયદાની પરીક્ષામાં તરફરી શિષ્યવૃત્તિ મેળવનારાં આ પહેલાંજ હિન્દી બહેન છે. તેમણે બીજ એલ-એલ.બી.ની પરીક્ષા પસાર કરી છે અને હાલમાં સોની સીટર, તેમજ એલ-વોલ્ટ બન્ને થવા માટે અસ્થાયી કરે છે. ૧૯૩૨ માં તેઓ બન્ને પરીક્ષામાં બેસનાર છે. આવી ૧૯૨૬ વર્ષે તરીકેની રમ બરવ તેઓ જીલ્લા માસપી સસ નીસ મા અને આ મવાળ પે દીમાં યાં છે.

શ્રી. કલ્યાણી ખડેરીઆ

યાર માં મુબાહના ધનાઢેય કુટુંબની ૩૦ વર બે કોટમાં યુરુદ્ધ બિલ્ડીંગમાં 'સ્વદેશી' કોમ્પાની છે. આમાં પારસી, સુરસાલી બહેનો પણ પ્રમાણમાં લેણાર્યાં છે. 'લગભગ દરેક ભવનો સુધારે આ કુખનમાં સંસ્કૃત-ધર્મો હોઈ બમલે આવે મળે છે. કુખનની વ્યવસ્થા કમ આ બહેનો કરે છે. મો-સીસ, રેડીમની, પો વાડીયા અને ખચક કુટું-

બની બહેનો ઉપરાંત બીજા ઘણી બહેનો આ યોજનામાં સામેલ થઈ છે. કુખન કચડી દ્વારે કેટલાક દિવસ તો લોકોનો સારો ખસારો થયો હતો. અને હજી કુખનમાંથી વેચાણ ઘણું જ સારું થાય છે. ધનિક કુટુંબની બહેનો આ રીતે પણ સ્વદેશીના કાર્યને ઉત્તેજન આપે એ પ્રસંગ-યુક્ત છે. વધુમાં આ બહેનો પોતાના સ્વદેશીને પોતાના જીવનમાં ગણી લેશે તો વધુ સારી સેવા

...ની બહેનોને આ કાર્ય માટે અમે અભિ- નંદને આપી- એ જીએ ... સૌ કલ્યા- વતી ખડે- રીઆ બા- નાતમાં નીચી ગણતરી બીલ કેમમાં ન- એવાં આ બહેન નાંડ- યાદ દિંદ અ- ના સા શ્રમની મુદર કેળવ- શીનીના સ- સ્કારે ઉચ્ચ- વર્ગની તોસે આવે એકુ- શિક્ષણ પા- થયાં છે. અ-

ત્યજ જેવી દલીલ કોમના ઉદ્ધારકાર્યમાં લેણાયલા, મૂળ રાજકોટના ઉપાશ્રીમાળી વલ્લિક સુવાન બાઈ યુનીલાલ ત્રીશુવત્તદાસ ખડેરીઆનાં એ પત્ની બાઈ ખડેરીયા સારા કુળના જીવાન છે. તેમને પત્ની તરીકે તેમની જ સ્થિતિની કે બીજી વલ્લિક સ્થિતિની અનેક કુમારિકાઓ મળી રાકતી હતી. છતાં આખા જીવન માટે ઉપો- ર્થક અલ્પસેવાના ક્રમેમાં તેમની સ્થિતિની કે

માંથી અંગ્રેજ સાથે તેમણે એમ. એ. પરીક્ષા પસાર કરી હતી. પઠનાના બેરીસ્ટર માં કે. પી. ન્યસવાલનાં તેઓ પુત્રી થાય છે.

પુનર્દર્શન : રાજમહેન્દ્રી હિતકારિણી સમાજના આશ્રમે ઓગસ્ટ માસમાં શ્રીમતી રાગકોટા-ગ્યાતું પુનર્દર્શન શ્રી. મુની પાક્ષી વેંકટા રોધાગિરિ રામચંદ્ર સાથે થયું. બન્ને નીયોગી બ્રાહ્મણ કુટુંબનાં છે.

આપઘાત : (૧) મુંબાઈમાં વાલપાખડીમાં રહેતી કાલુબાઈએ પોતાનાં સરીર ઉપર કેરોસીન છાંટી, સળગી જઈ આપઘાત કર્યો (૨) મુંબાઈમાં ગીરગામ બેકરોડ ઉપર રહેતી માણેકબાઈ નામની ૧૭ વર્ષની સ્ત્રીએ, પોતાના પિતાને મળવા જવા માટે ના પાડવાથી, સાડી ઉપર વ્યાસલેટ છાંટી આપઘાત કર્યો. (૩) માટુંગામાં રહેતી પાવંતીબાઈ ભંડારી નામની ૧૮ વર્ષની હિન્દુ સ્ત્રીએ પરના બધા માણસોના ત્રાસથી કંટાળી જઈ, સાડી સળગાવી આપઘાત કર્યો છે

સ્તવ-સંગીતના ખર્ચપરમાં (૧) પાણીને બાંધે સળગાવવા જતાં સાડી સળગી જવાથી હેમકુંવર નામની ૧૬ વર્ષની સ્ત્રી મુંબાઈમાં ગયા માસમાં અવસાન પામી. (૨) માલિમમાં પોતાના પતિ સાથે રહેતી પાવંતીબાઈ નામની મદ્રાસી સ્ત્રી સ્તવથી દાઝી મરણ પામી. (૩) પદેશમાં હીરાબાઈ નામની બે વર્ષની છોકરી ગરમ પાણીની કોટલી ઉધી વળી જતાં દાઝી મરણ પામી. (૪) કુરલામાં કુલસુમ નામની મુસ્લીમ સ્ત્રી બત્તી સળગાવવા જતાં વ્યાસલેટને શીરો ટળી જતાં દાઝી મરણ પામી. (૫) મુંબાઈમાં હેમકુંવર નામની ૧૫ વર્ષની સ્ત્રી સ્તવથી દાઝી મરણ પામી.

પ્રકીર્ણ : (૧) હુકાશમ વીઠું નામના પતિ-દેવને પોતાની સ્ત્રીનું ખૂન કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે ૭ વર્ષની સખત કેદ મળી છે. (૨) મુંબાઈમાં તિલક દિનના સરખસને વિખેરતા પહેલાં પોલીસ અમલદારે કીધેલા ધાને લીધે પ્રખ્યાત ફેરીના કેપ્ટન શ્રી. હરગોવિંદ લાલજીવું મરણ થયું હતું. તેની વિધવા તરફથી મુંબાઈ સરકારના વડા ગ-ત્રીને રૂ. એક લાખની તુકસાની માગતી નોટીસ મોકલવામાં આવી છે. (૩) શ્રી અમદાવાદ સં-

સ્કૃત પાઠશાળામાંથી, કલકત્તા સંસ્કૃત એસોસી-એશનની કાવ્ય પ્રથમ પરીક્ષામાં શ્રીમતી કમળા બહેન મોહનલાલ પસાર થયાં છે. (૪) એમ. બી. બી. એસ. ની ઉપરની પરીક્ષાના પહેલા બામમાં શ્રીમતી રામદા વિભાકર પસાર થયાં છે. (૫) વિગાનમાં હતવા મટેનું 'એ' વર્ગનું લાયસન્સ મેળવનાર પહેલાં ગુજરાતી બહેન સૌ. ઉર્મિલા કાન્તિલાલ પાદેખને મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળ તરફથી તેમ જ શ્રી ખરાયતા સમાજ અને સ્ત્રીમંડળ તરફથી અમિનંદન આપવામાં આવ્યું હતું.

વિદેશ

મીસ ઝેનેથ ફોડન : ભારતવાસીઓની સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિની ચળવળ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ-ભુલ્લી રીતે દર્શાવનારી અંગ્રેજ મહિલાઓમાંની આ એક બહેન છે. મીસ ફોડન બાણીતી નૈવલ-કથાકાર અને પત્રકાર છે. મીસ ફોડન એક સુંદર વક્તા છે; અને તેનાં વક્તૃત્વમાં શ્રોતાઓનાં હૃદયને સ્પર્શી શકવાની અજબ શક્તિ છે. હિન્દના તેનાં અનુભવો કહેતાં તેનું હૃદય ઉલ્લાસથી ઉછળી ઉઠે છે. તેણે લંડનમાં મળેલી એક સંમેલનમાં બાણીત્યું હતું કે હિન્દ પ્રત્યે પોતાને હમેશાં સહાનુભૂતિ હોય છે હિન્દ પ્રત્યેની પોતાની માન્યતાઓ અસ-રગરક રીતે દર્શાવી તેણે હિન્દ પ્રત્યેના પોતાનો પ્રેમ વ્યક્ત કર્યો હતો. મીસ ફોડન હિન્દીઓ જોડે હિન્દી જેવી રીતે રહ્યાં છે. તેણે બાણીત્યું કહ્યું: "મહાત્મા ગાંધીજી અદિસક પદ્ધતિથી ભારતની સ્વતંત્રતા જિતશે તો તે સુધરેલી હુનીયા -માટે આશ્ચર્યકારક દૃષ્ટાંત 'પૂરું' પાડશે." મીસ ફોડન હિન્દની ન્યાયી માંગણીઓ વિશે કામદારોમાં પ્રચારકાર્ય કરી રહી છે.

યુરોપીયન સ્ત્રીઓના ધાધરા : યુરોપની સ્ત્રીઓના ધાધરા ઘુટણ નેટલા કે તેથી ઓછી વધતી લંબાઈના હોવા જોઈએ કે લંચણ સુધીના હંકા હોવા જોઈએ તે સંબંધમાં ફેશનના મંડળો લાંબા સમયથી ચર્ચા ચલાવી રહ્યાં હતાં. થોડા વખત ઉપર યુરોપમાં ફેશનનું પ્રદર્શન બરાયું, તેમાં આ સંબંધી જેવી સમાધાની થઈ છે કે લાંબા ધાધરાના હિમાયતીઓએ દિવસે લાંબા,

ધાધરાની ફેશનનો પ્રચાર કરવો નહિ; પણ જેમ દિવસ ચલે તેમ ધાધરાની લગાઈ વધારતા જવી અને સાંજે લોચણ સુધીના ધાધરાને બદલે ઘૂંટણ સુધીના નીચા ધાધરાને છેક છેડેથી ફેશન ગણવી.

વિમાનમાં ઇંગ્લાંડથી લંધાન : નાણીતી બ્રિટિશ મોટર રેસર અને મુસાફર મીસીસ વિક્ટર ક્લેસ તા ૨૫ મી સપ્ટેમ્બરે ૧૫ દિવસમા ૭૦૦૦ માઇલ કાપી ઇંગ્લાંડથી વિમાનમાં લંધાન પહોંચવા માટે તા. ૨૫ મી સપ્ટેમ્બરે ૭૫૩૧ હતી. સ્વેચ્છુલ, બગદાદ, કરાંચી, કશ્મીર, રંચુન, હોનોર્થ, ચિત, હોંગકોંગ, ચમાઈ અને શાંગાહી યથા તે લંધાન પહોંચવા માંગે છે. તા. ૪ થી ઓક્ટોબરે મીસીસ ક્લેસે બગદાદ છોડ્યું હતું. તા. ૫ મી એ તેઓ લંદન પહોંચ્યાં હતાં તથા તેમનું વિમાન જરાક આગળ ટેકરી પર અવડાયું હતું. અને તેમણે મદદ માંગી હતી.

ડૉ. એની બીસાન્ટ : ઓક્ટોબરની તા. ૧ કોએ ડૉ. એની બીસાન્ટની ૮૪ મી વર્ષમાંક કેટલેક સ્થળે જન્મવાઈ હતી. ડૉ. એની બીસાન્ટ ગાળમેજ પરિવદ્ બેનહાળા ઉપર મુલતવી રાખવાનો અભિપ્રાય દર્શાવ્યા હતા પણ તેમના અભિપ્રાયને કાંઈ વર્તન મળ્યું નથી. વળી ડૉ. એની બીસાન્ટ હિન્દી વગીર મી. વેનકુડ એનને જણાવ્યું છે કે પોતે સવિનય કનૂનમંગની પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે હજીયે વિરોધ દર્શાવે છે. તા. ૨ થી એ તેઓ હિન્દ આવવા ઉપડયાં હતાં તે તા. ૧૭ મી એ મુંબાઈ આવી પહોંચ્યાં છે.

મીસ સુસાં હોરિન્સ બ્રિટિશ પ્રધાન મંડળના તદુરસ્તી ખાતાના પ્રધાનની પાલમિન્ટરી મંત્રી છે. તેમનાં પ્રમુખપદે ચાલુ માસની તા. ૬ થીથી લેન્ડનો ખાતે કામદાર પડેલી ૧૦ મી વાર્ષિક પરિવદ્ ભરાઈ છે. આ પરિવદ્નાં પ્રમુખ-સ્થાને આવનાર મીસ સુસા પહેલાં જ સ્ત્રી છે. તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી જણાવ્યું કે લઘુમતી વાળી સરકારની સ્થિતિ કઠોર છે.

ધંધાદારી સ્ત્રીઓની પરિવદ્ : ધંધાદારી સ્ત્રીઓની પહેલી મહાસમા જીનેવામાં ગણી હતી તેમાં ૧૫ દેશની સ્ત્રીઓએ હાજરી આપી હતી. આ મહાસમામાં ધંધાદારી સ્ત્રીઓનો આંતરરાષ્ટ્રીય

સંઘ સ્થાપવાનું ઠ્યું છે. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓફ અમેરિકા આ બાબતમાં વિરોધ રસ લઈ રહ્યું છે. તેના ધંધાદારી સ્ત્રીઓના રાષ્ટ્રીય સંઘનું મોટું પ્રતિનિધિમંડળ આ મહાસમામાં હાજર રહ્યું હતું. યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના આ સંઘમાં ૧૧૦૦ ક્લબો નોંધાયેલી છે અને એના સંસ્થાની સંખ્યા ૫૦૦૦૦ ની છે. આવેલા પ્રતિનિધિઓમાં ધારાશાસ્ત્રી, પીયાનીસ્ટ, અધિક, ચિત્રકાર, તંત્રી, શિલ્પી વગેરે હતા. હિન્દનાં પ્રતિનિધિ મીસીસ વ્યારતા દેવી હતાં. બેલ્જીયમ, ઇટાલી, ચિત, ફ્રાન્સ, બ્રિટન, ઓસ્ટ્રીયા, વગેરેના પ્રતિનિધિઓ પણ સારા પ્રમાણમાં આવ્યા હતા. આંતરરાષ્ટ્રીય સંઘના ઉદ્દેશો નીચે પ્રમાણે રાખવામાં આવ્યા છે (૧) બધા દેશોની ધંધાદારી સ્ત્રીઓ વચ્ચે મિત્રાચારી-ભર્યો સંબંધ બાંધવો. (૨) સમાન લાભની બાબતોમાં સહકાર કરવો. (૩) બધા દેશોમાં નોકરીનો જોગ દરજ્જો હાંપલ કરવા પ્રયત્ન કરવો. ધંધામાં સ્ત્રીઓને પડતી મુશ્કેલીઓનો વિચાર યથા તે પ્રસંગે પરિણીત સ્ત્રીઓ અને વૃદ્ધ સ્ત્રીઓનો પ્રશ્ન ઉઠાવો યથા હોતો. એટલે આ સંબંધમાં કાંઈક યોજના લખિયમાં કરવાનું નક્કી થયું હતું. પસાર થયેલા ઠરાવોમાં સૌથી મહત્વનો ઠરાવ એનો હતો કે બધા દેશોની ધંધાદારી સ્ત્રીઓના કામ અને દરજ્જા સંબંધમાં માહિતી અને પ્રકાશનો એકત્ર કરવા માટે અમેરિકા અને યુરોપમાં એક એક સંશોધાન અને માહિતીની બ્યુરો સ્થાપવી. બીજા દેશોમાં સમિતિઓ સ્થાપવાનું પણ ઠ્યું હતું યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સંઘ તરફથી પ્રકટે થતું 'સ્વતંત્ર સ્ત્રી' માસિક આંતરરાષ્ટ્રીય વાલંત બનાવવાનું ઠ્યું હતું.

આધરીશ સ્ત્રીઓની સહાનુભૂતિ : સ્ત્રીઓના આંતરરાષ્ટ્રીય શાન્તિસંઘના આધરીશ વિમાનના મંત્રી મીસ ડના ડીક્સ, મદ્રાસનાં વીમેન્સ ઇન્ડિયન એસોસીએશનના મંત્રી મીસીસ કઝીન્સને જમ્યાં છે કે સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિ મટેની હિન્દીઓની અગાળ પ્રત્યે અયર્થેન્ડની મહાવાનુ અનુમોદન છે લડાઈનાં દરેકે દરેક પગનારમાં તેઓ સહાનુભૂતિ અને શુભેચ્છાથી અનુસરે છે.

અંગ્રેજ કુમારિકાનું ખુન : ગયા જુન મા-

સમાં કુદન ખાતેથી મીસ એલિય નેટલન અને મીસ લેધન હેરીસન નામની બે અંગ્રેજ કુમારિ-કાઓને ચીના હુદયરો પકડી ગયા હતા. અને તેમને છાંડવા માટે મોટી રકમ માગવા હતા. આ બન્ને બાઈઓને છાંડાવવા ધણે પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો, પરંતુ તે નકામો ગયો. એ બન્ને બાઈઓને મારી નાંખવામાં આવી છે. બન્નેની ઉંમર અનુક્રમે ૬૦ અને ૫૩ વર્ષની હતી.

શ્રીઓને મતાધિકાર : દુર્ગામાં પાશ્વિમાલ્ય પદ્ધતિપૂર્વકની પ્રતિ પ્રતિ વધુ લક્ષ આપવામાં આવે છે. રાષ્ટ્રીય ધારાસભાનાં આગામી અધિવેશનમાં શ્રીઓને મતાધિકાર આપવાનાં સરકારી ખરડાઓ રજુ થનાર છે.

બે શ્રીઓ : બ્રિટિશ વિરૂદ્ધતા દસ્તાવેજે મળી આવ્યાથી કેશમાંથી દરેક અને નોઅખ નામની બે રાષ્ટ્રીય યાદુદી શ્રીઓને પકડી છે.

સાત સિંહનો શિકાર : પ્રિન્સેસ એલીસ તે કાઉન્ટેસ એફ એલેક્સાન્ડર પૂર્વ ત્રાન્સવાલમાં શિકારે ગયાં હતાં. તેમને એકી સાથે ૭ સિંહનો લેટો થયો હતો. પ્રિન્સેસે ગોળીયો બેને ફાર કર્યાં. બે નાસી ગયા, બાકીનાને પ્રિન્સેસના સાથીદારોએ પૂસ-કર્યાં.

ચેનલ તરી : હાલિસ આદિમાંની ચેની ડંકન નામની ૧૬ વર્ષની છોકરી સપ્ટેમ્બર માસમાં ચીનેઝથી ડોરર મુખીની અંગ્રેજ ખાડી સવાસોજ ક્ષામાં તરી હતી.

મીસ મેથોને અર્પણ : હિન્દની ગર સાદ કરવા માટે ભણીતાં થયેલા ગર મુકદમ મીસ મેથો, પોતાની મદદથી અમેરિકાની ગરેટ પલ સાદ કરવા માટે તો સારું ! તેમને માટે નીચેનો

પ્રસંગ ટાંચો છે. મીસીસ સરાહ કોહેન નામની છોકરી ૧૧ મે વર્ષે પરણી અને પરણ્યા પછી એક વર્ષે એટલે કે ૧૨ મે વર્ષે માતાં બની, અને હવે તે ૨૫ વર્ષની થઈ છે ત્યારે પતિની કુરતાના કારણસર છૂટા પડી મેળવી ચૂકી છે.

૭૦ વર્ષે યુવતી : આના વાન રમણકસ નામની અમેરિકન બાલુ ૭૦ વર્ષની થઈ છતાં હજી યુવતી છે. તેની ૭૦ મી વર્ષગાંઠ તેણે ફિન-ચામાં ૨૦ માઈલ તરીને ઉજવી.

કુંવારા પર કર : નર્મનીની સરકાર કુંવારાં શ્રી પુરોહીની આવક ઉપર ૫ ટકાનો કર નાંખનાર છે.

દેશપ્રેમી શ્રીને સજા : પોલાન્ડનાં ભણીતાં દેશસત્ત શ્રીશિક્ષિ અને ડબલીનના ડેપુટી મેડમ આઈરીન કોસોસ્કોને ૬ માસ કેદની સજા થઈ છે. મેડમ આઈરીને પોલિસ્ટ્રીને ખોટો કહ્યો હતો અને એ રીતે સરકારનું અપમાન કર્યું હતું.

શ્રીચરિત્રનો નાદર નમુનો : પેરીસની ભણીતી બાઈ મેડમ હાઈનાને માથે મોટું દેડું થઈ ગયું. એટલે તેણે પોતાના ૫૨૦૦ લેલુદારોની સમા. પોતે નાણાંની જવાબદારી નહિ અંદા કરી શકે તે માટે મેળવી હતી. સમામાં બાઈ સાહેબ, સુંદર કાળો પોષાક સજીને, અંજીર મુખમુદ્રા સાથે બ્રિડાં અને લેલુદારો સમક્ષ એવું જાહેર સાખલુ કર્યું કે સો કોઈ પુરુષ પર મુશ્કે થયા. ઉપરે સરકારી રીસીવરે પુરુષ કે આ બાઈ કોઈ પણ રીતે જવાબદારી નહોતી. પ્રે એમ નથી. કારણ કે તેની મિલકત રૂ. ૧૦૦૦ છે. દેડું ત્રણ ગણું છે. બાઈના સાખલુથી મોહિત થયેલા લેલુદારોએ બાઈને જે માંગણી કરી તે કબૂલ રાખી.

નોંધ

“ ગુણસુંદરી ”ના વચકોના હાથમાં આ દળ-
દાર દીપોત્સવી અંક મૂકતાં
અભિનંદન અમે તેમને નવાં વર્ષ
માટે અભિનંદન આપીએ
છીએ અને જે મહિનાનો ભેજો અંક આપવા
માટે સાથે સાથે તેમની કામા પણ આપી લઈએ
છીએ. દીપોત્સવીના તહેવારો આકાશખર માસની
અધવચમાં આવતા હોવાથી નિયમ પ્રમાણે એક-
ઠાખરનો અંક તા. ૧ થી એ પ્રકટ કર્યા પછી
દીપોત્સવી અંક-નવેખરનો અંક તૈયાર કરવા
માટે પૂરતો સમય મળી શકે એમ ન હોય.
નિયમ પ્રમાણે નવેખરનો અંક તા. ૧ થી એ
પ્રકટ કરીએ તો દીપોત્સવીના તહેવારો વીતી
જાય તે પછીજ દીપોત્સવી અંક વાચકોને મળી
શકે. પરિણામે એ બંને અંકો ભેજા પ્રકટ કરવાની
ગોઠવણ અમરે કરવી પડી છે. એમ કરતાં અના-
યાસે અમે યોગીક રત્ન પણ ભોગવી લીધી છે.
છેલ્લાં સાત વર્ષમાં અમે હકની રત્ન બિહુલ
ભેગી ન હતી એટલે આ વખતે એટલી રત્ન
ભોગવવા માટે વાચકો અમારા પર નારાજ નહિ
થાય એની આશા છે. દેવલાક આહકોને અમારું એ
પગલું નથી ઉચ્ચું; એ વાત અમે ભૂલી નથી
જતા. જ્યારે સરકારના સેવકો બાર મહિને એક
મહિનો હકની રત્ન ભોગવી શકે છે ત્યારે પ્રજાના
સેવકો સાન વર્ષે પણ એક મહિનો ભોગવે તો
વધારે ન જ જણાય. અલબત્ત અમે એટલી કાળજી
જરૂર રાખીશું કે અમારી એ રત્નથી પ્રજાને-
અમારા વાચકોને સેવાની જરા પણ ખોટ ખમવી
ન પડે. વર્ષ આખરે દર વર્ષમાં જેટલું વાચન
વાચકોને “ ગુણસુંદરી ” દ્વારા મળે છે તેટલું જ
વાચન આ વર્ષે પણ જરૂર મળશે. એ વાનગીમાં

અમે કામચોર નહિ થઈએ એની ખાત્રી આપીએ
છીએ.

વાચકોને નવાં વર્ષના અભિનંદન આપતાં એક
વાત ન ભૂલવી ભેઈએ.

નવા વર્ષની આજે આખી પ્રજા સ્વાતં-
ત્ર્યની લડતમાં રોકાઈ
ગઈ છે અને દરેક દેશજન-

સી, પુરુષ કે બાળક એ લડતમાં પોતાનો ફાળો
આપે છે. છેલ્લાં ૨૫ કે ૫૦ વર્ષમાં સુધારકોના
શ્રમને લીધે જે પ્રગતિ નથી સાધી શકાઈ તે
છેલ્લાં છ મહિનામાં આપણે આ લડતને પરિણામે
સાધી શક્યાં છીએ અને તેનો સર્વ યશ જગતની
એ મહાન વિભૂતિ, આપણા સમયે લોકનાયક
મહાત્મા ગાંધીજીને ધટે છે. દાંડીમાં એપ્રિલની
શરૂઆતમાં ચપટી પીડું લપાડી એમણે જે ચીન-
મારી મૂકી તેથી આજો દેશ સળગી ઉઠ્યો છે.
ખડું કહીએ તો આ મહાન લડતની શરૂઆત
તેમણે સાબરમતી આશ્રમમાંથી પોતાની ઐતિહા-
સિક કુંચ શરૂ કરી ત્યારથી થઈ છે. એ કુચ
સમયે લેવાયલો તેમનો ફોટો આ અંકના
અમમામે મુકી દીપોત્સવીના શુભ ટાંકણે અમે એ
ઐતિહાસિક પ્રસંગને વાચકો સમક્ષ મૂર્તિમંત
કરીએ છીએ. દીપોત્સવીના અને નવા વર્ષનાં
ખરાં અભિનંદનો તો એ પ્રાતઃસ્મરણીય સંતને
થરણે આપણે ઠાલવવા ભેઈએ અને હૃદયનાં નમન
કરવાં ભેઈએ. એ નમન કરતાં આપણે નવા વર્ષનાં
પ્રજ્ઞાતમાં શુભ પ્રતિજ્ઞા કરીએ કે તેમણું ધ્યેય
સાધવા આપણે આપણી શક્તિ અને આપણા
સાધનોનો બનતો ફાળો આપવા નહિ ચૂકીએ અને
માતૃશ્રમિને સ્તવન કરતાં સુની નહિ જાણીએ.

ઘણાં બધાં તેમ આ લડતને પરિણામે
સામગ્રીય ઘણાં આપણે
શ્રી શક્તિને, સામાજિક પ્રગતિ બહુ
વિકાસ ત્વરથી સાધી શક્યા હોય.
શ્રીઓની ઉત્પત્તિ માટે, તે-

મત્તા સ્વાતંત્ર્ય માટે સુધારકો અર્ધો સદીથી પ્રયત્ન કરી રહ્યા હતા છતાં ભેદને તેવી સફળતા ન મેળવી શક્યા આજે જ માસની લડતના પરિણામે હિંદની શ્રીશક્તિએ આજ્ઞા વિકાસ સાધ્યો છે. ધરમાંથી જે ખંડાર નીકળતાં હતા તે આજે રજુ-સંભામમાં પુરવોને પણ સરભાવે એવી ઘટ્ટી ધુમી રહી છે અને આજ્ઞા સૌથી બતાવી રહી છે. બંધાવા અને લતર હિંદની બંદોને એ લડતને કારણે પડેલા ફાળો દષ્ટિ સારી છે અને આપણે કાઠિયાવાડનો ધુધરનો રિવાજ રજુ હતો ન હતો થયો છે અનેક સ્થળોએ આ પ્રકારમાં આગળ પડેલા ભાગ લઈ બંદોને પ્રકારની મહેમાની મોટી સંખ્યામાં સ્વીકારી છે. મુબાઈમાં ગુજરાતી બંદોને એ બાબતમાં આજે-સાન સ્થળ લખ્યો છે. મ. બાંધીજના સંદેશને કાપડી લેનાર એ બંદોને પોતાની બલિને સ્વતંત્ર કરવામાં સંગીન ફાળો આપ્યો છે મુબાઈનો દેશગોષિકા સંઘ અને હિન્દુસ્થાની સેવાદળની નીરમૂર્તિ બંદો આજે આજે ભારતની ભવિષ્યને આશ્ચર્યથી મુગ્ધ કરી રહી છે અને પ્રેરણા પાઈ રહી છે. ઇતિહાસનું સર્જન કરી રહેલી એ બંદોને બહિષ્કારના કાર્યમાં આપેલા ફાળો ભેદ આજે દેશ તેમને માટે મગર બન્યો છે અને તેમની મુક્તકંઠે પ્રસંશા કરે છે.

એ બંદોની આગેવાની ગુજરાતની ગુણસુંદરી
ગુણસુંદરીઓએ લીધેલી
વધુ બલિદાન ભેદ ક્યું ગુજરાતી હૃદય
મગર ન થાય ? અચાર
પહેલાં સી. બંદેન લીલાવતી મુનશી વિગ્રહ સ-
લાના હપમુખ તરીકે સરકારની મહેમાની ચાખી
આવ્યાં છે. તેમની પછી સી. હંસાબંદેન મહેલા
અને સી. રમીબંદેન કમદારે એ વિગ્રહસલાના
પ્રમુખ તરીકે સરકારના મહેમાન થવાનું માન મે-
ળ્યું છે. માતૃભૂમિને ચરણે એ ત્રણે બંદોને
આપેલાં નિર્માણ અને અભૂમણ બલિદાન માટે

અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ સાથે સાથે
કે દિવસાદ સેવકને પણ આપણે ભૂલી ન શકીએ
કેવિસ પત્રિકાના તંત્રી તરીકે એ બંદોને પણ
મહેમાનીનો લાભ મળ્યો છે. શાકીસના અને
પ્રથમો છતાં એ પત્રિકા પ્રકટ થતી રહી છે અને
મુબાઈની પ્રભને કેવિસનો સંદેશો મોકલાય છે.
એ પત્રિકાના તંત્રી થવા અને વિગ્રહ સભામાં
અન્ય એવાઓ ઘણાં મુકાબા શ્રી પુરવો મોટી
સંખ્યામાં તૈયાર છે અને સરકારની મહેમાની સ્વીકાર-
વાની તત્પરતા-કંઠો કે અધીરાઈ બતાવી રહ્યાં છે

ન્યારે એ ત્રણ બંદોને સરકારે આપણી
પાસેથી થોડા સમય માટે
આવકાર. લઈ લીધાં છે ત્યારે બીજા
તરફ શ્રીમતી પરીનબંદેન

અને શ્રીમતી બંદેન લીલાવતી મુનશીને તેમનું
કર્મ ધપાવવા આપણને પાછાં સોંપ્યાં છે. એ
બંદોને જેલમાંથી પાછા આવતાં જે દાગળી-
ભથ્થો આવકાર આપ્યો છે તેમાં અમે પણ અમારો
સર પૂરાવીએ છીએ. સાથે સાથે જ માસની
મહેમાની માણી પાછા ફરેલા, ભાઈ કનેયાલાલ
મુનશીને પણ અમે દિવસો આવકાર આ-
પીએ છીએ. જે સતમાં જે વિરલ સાહિત્ય-
લેખકો છે તેમાં જે ગાંધીજી સીને મોખરે
આવે છે. જેલમાં બેઠાં બેઠાં એ હંપતિએ જે
સાહિત્ય સર્જેના ક્યાં તેનો લાભ ગુજરાતને થોડા
સમયમાં મળશે એવી આપણે આશા રાખીએ
છીએ. દુર્ભાગ્યે એ સર્જનો સરકારની કસોટીએ
ચડવા હમણું તો ગયાં છે. એમાંથી કેટલું આપ-
ણને પાછું મળે છે તે જોવાનું છે.

થોડા સમય પહેલાં મહુમ ન્યાયમૂર્તિ બદરૂદીન
તૈયબજીનાં પુત્રી શ્રીમતી
હાઈકોર્ટનો ચુકાદો સજીનાબાઈ હુકમાનીને દા-
દની ચોટી માટે મેલ્ટ્રેટ
સખત સળ કરી તે વિષે કીકા કરતાં અમે એ
માટે વિરોધ દર્શાવ્યા હતા એ સળ પરલે હાઈ-
કોર્ટને ચારણ થતાં એ ન્યાયમૂર્તિઓ-મી. મડ-
ગાંધકર અને મી. બાર્ડેએ આપેલા ચુકાદો અમારા
એ વિરોધનું સમર્થન કરે છે. એ ચુકાદો સાચું જ
કહે છે કે મેલ્ટ્રેટના ચુકાદા જેવા ચુકાદા અદાલ-

તના ન્યાયમાંથી પ્રભાની શ્રદ્ધા એવી કરે છે અને કાયદા માટેના માન ધરાવે છે. દુનિયાના દરેક દેશમાં દારૂનિષેધની પ્રવૃત્તિ એક સામાજિક સુધારણાની પ્રવૃત્તિ ગણાય છે અને એવી પ્રવૃત્તિ કરનાર સમાજ અને રાજ્યના માનને પાત્ર બને છે. અહિં આપણે એવી ઉલ્લેખ કરી રહ્યા છીએ. શ્રીમતી સુકીનાબાઈન નહિ પરંતુ અનેક બહેનો અને ભાઈઓ અત્યાર પહેલાં ન્યાયને નામે ભજવાતા ફારસેનો બોલ બન્યા છે. છેલ્લો કિસ્સો જાણીતા લોકસેવક કમરૂ બાપાના સંબંધમાં બન્યા છે, તેમણે તો પીકેટીંગ પણ ક્યું ન હોતું અને તે છતાં તેમને સજા કરવામાં આવી છે. હાઇકોર્ટના ચુકાદાથી એવા મેલ્ટ્રેટાની આંખો ખુલશે એવી આપણે આશા રાખી શકીએ. રાંત પીકેટીંગ એ શુન્દો નથી; ઓર્ડીનન્સમાં એને શુન્દો ગણ્યો નથી. એવું પીકેટીંગ દારૂનિષેધ માટે હોય કે પરદેશી કાપડ માટે હોય છતાં તે શુન્દો ન જ ગણી શકાય. આટલું છતાં મેલ્ટ્રેટો કાયદાના કંધા અર્થ કરી અનેક દેશમંત્ર બહેનો અને ભાઈઓને જેલની સજા કરી રહ્યા છે. જે પ્રવૃત્તિ ઇંગ્લાંડ કે અમેરિકામાં માનપ્રદ ગણાય છે તેને અહિં શુન્દો લેખવામાં આવે છે અને તે કારણે જ પ્રભામાં બેદિદી વધતી જાય છે. જોકે ઇંગ્લાંડમાં સ્વદેશી વસ્તુઓના પ્રચાર માટે નેશનલ કાર્પ આદિ રહ્યા છે. અમે ઇંગ્લીએ છીએ કે હાઇકોર્ટ ફક્ત આ એક સુમદો આપીને જ બેસી ન રહે પણ જેમને જેમને એવી બેદિદી સજાઓ થઈ છે તેમના સર્વના કેસ તપાસી એવી સજાઓ રદ કરે અને શુદ્ધ ન્યાય માંની શ્રદ્ધા પ્રભાના હૃદયમાં ફરી સ્થાપે.

હિંદુ માનિ ધડવા માટે ઇંગ્લાંડમાં એક ગોળમેજી પરિષદ બોલાવવામાં આવી છે, જેમાં પદમાં દેશના અનેક કહેવાતા આગેવાનોને આમંત્રણ આપી બોલાવ્યા છે. કોંગ્રેસે એ પરિષદનો બહિષ્કાર પોકાર્યો છે કારણ કે એવી પરિષદથી હિંદુના કસો ઉદ્ધાર થાય એમ નથી. કમિટિઓ અને કમીસનો નીચા અત્યાર સુધીમાં બ્રિટિશ સુલ્કદી-ઓએ હિંદી પ્રભાને અનેક વાર હેતરી છે અને

હિંદુના નાણાનો ધુમડો કરી સુધારાને ટેકણે કુધારા જ આપ્યા છે, પરિણામે ગોળમેજી પરિષદમાંથી પ્રભાનો વિશ્વાસ હઠી ગયો છે અને એ બળમાં સપડાવા તૈયાર થયેલા લોકો પોતાના પ્રતિનિધિઓ નથી એમ તેમણે સ્પષ્ટ જણાવી દીધું છે. એ પરિષદ માટે પુરવો સાથે બે સ્ત્રીઓને-મિસિસ શાહુનવાજ અને મિસિસ સુબારા-ચનને પણ આમંત્રણ મળ્યાં છે. દેશસરની સ્ત્રી જનતાએ પુરવોની જેમ એમને માટે પણ પેતાનો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરી દીધો છે એ બે બહેનો હિંદી સ્ત્રીઓની પ્રતિનિધિ નથી એ સ્પષ્ટ વાત છે. અત્યાર સુધીમાં એ બે જણે હિંદી સ્ત્રીઓની કાંઈ પણ સેવા સાધી હોય એમ જાણવામાં નથી. અમે ઇંગ્લીએ છીએ કે એ બહેનો હિંદી સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિ તરીકે બોગી રીતે કરી જઈ નકામા એ બળમાં ન ફસાય.

અત્યારના સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામે પ્રભાની અનેક વિધ શકિતઓને કસોટીએ કોન્ટ્રેસ્ટ ફી ચકાવી છે અને એ કસોટી સ્પીટલ. દીમાંથી પ્રભા સર્વાંગ શુદ્ધ પાર હેતરી છે. એનો મૂર્તિ-મંત દાખલો મુંબાઈની શ્રી કોન્ટ્રેસ્ટ ફી હોસ્પીટલ છે. ધરાસણાની ધાડમાં ધાયલ થઈ આવેલા ક્લિનિકોની સારવાર માટેના પ્રશ્ન ઉભા થતાં આ હોસ્પીટલ સ્થાપવાનો વિચાર સુધુર્થો અને શેઠ મોહનલાલ દેમચંદ ઝવેરી અને શેઠ જમનાદાસ બક્ષીની હેઠળ આવે અને પ્રયત્નોને પરિણામે એને તત્કાલ મૂર્તિ સ્વરૂપ અપાયું. તે પછીનો ઇતિહાસ તો પ્રભા જણે છે. એ હોસ્પીટલને સહાય કરવા પ્રભાએ હરિદાસ માંડી. જુદા જુદા માલના વેપારીઓએ પોતાની દુકાનમાંથી હાલરોનો માલ એ હોસ્પીટલના ઉપયોગાર્થે કાઢી આપ્યો; અનેક બજારોએ નિયમિત ફાળો આપવાની શરૂઆત કરી; અનેક ડોક્ટરોએ અને નર્સોએ પોતાની નિઃસ્વાર્થ સેવા અર્પણ કરી; અને અનેક પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબની બહેનોએ દરદીઓની સારવારનું અને રસોડાનું કામ ઉપાડી લીધું. આમ આદિ તરફથી મળ્યા મેલ વસ્તુઓ, ચીજોનો વરચાદ વસ્તુઓ; નાણાંની ટંકશાળ પડવા માંડી; એટલે સુધી કે આખરે સંચાલકોને ના પાડવાની ફરજ પડી. આ મનાઈ છતાં પ્રભાએ

આમજ કરી વસ્તુઓ અને નાણાં આપ્યાં રૂપ મી
એ થી મીઠીને ડા મી જીલ્લા સુધીનો એ હોસ્પી-
ટલના કાર્યોને અહેવાલ પ્રત્યક્ષિત ધારે તો શું
કરી શકે તે સ્પષ્ટ બતાવી આપે છે. અમે એ
પૂર્યકાર્યમાં ફાળો આપી રહેલા ભાઈ બહેનોને
અંતઃકરણપૂર્વક ધન્યવાદ આપીએ છીએ. ખાસ
કરીને શ્રીયુત મણીલાલ મોહનલાલ જવેરીને
સુંદર બંધવસ્યા માટે જેટલો ધન્યવાદ આપીએ

તેટલો જોછા છે. એ સવા એ મહિનાના અર-
સામાં પ્રત્યેક દિવસને એ લાખની રકમ એ
પૂર્યકાર્ય માટે કાઢી આપી છે. વસ્તુઓ મેં
માંગી મળતી હોવાને કારણે તેમજ ડોક્ટરો અને
નરસો વગેરેની સેવા પણ નિસ્વાર્થ મળતી હોવાને
લીધે માત્ર પાંચ હજારનો જ ખર્ચ થયો છે. અમે
હૃદયથી છીએ કે આ હોસ્પીટલને લલિત્યમાં સ્થાયી
રૂપ અપાય અને એ રીતે સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં
એક સુંદર સમારક રચી શકાય.

મુંબાઈની સ્ત્રી શક્તિનો વિજય

મુક્તિસંગ્રામમાં, મુંબાઈની સ્ત્રીશક્તિનો અપૂર્વ વિજય થયો છે. મુંબાઈની સ્ત્રી શક્તિએ,
અત્યાર સુધીમાં રાષ્ટ્રસેવામાં આપેલા અપૂર્વ ફાળોની કદર થઈ છે. ના. વાઈસરોય સાહેબે, ગેરકાયદેસર
સંસ્થાઓને લગતું નવજી નહેરુનામું પ્રકટ કર્યું છે. એ નહેરુનામું મુંબાઈ શહેરમાં પણ અમલમાં
મુકાયું છે. મુંબાઈની, મહાસભાની ૩૮ સંસ્થાઓ ગેરકાયદેસર નહેરુ કરવામાં આવી છે. આ ૩૮
સંસ્થાઓમાં, મુંબાઈની સ્ત્રી શક્તિનાં કેન્દ્ર સમા, જે રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સંસ્થાઓ પણ સમાઈ ગઈ છે.
શ્રી રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સભા અને અત્યારે સર્વત્ર ગાજી રહેલો દેશસેવિકા સંઘ એ બન્ને ગેરકાયદેસર
સંસ્થાઓ તરીકે નહેરુ થયાં છે. બુધવાર તા. ૧૫ જાન્યુઆરી, સવારમાં, દેશસેવિકા સંઘની સ્ત્રી. પી.
ટૅક ઉપર સુખાનંદની ધર્મશાળામાં આવેલી કચેરી પર પોલીસે દરોડો પાડ્યો હતો. સેવિકા સંઘના
પાઠીયાં, રાષ્ટ્રીય બ્લો, તેમજ બીજા નામની વસ્તુઓ, પોલીસે જપ્ત કરી છે. અને કચ્છા, ખાતી કરી
છે. સેવિકા સંઘના આગેવાનોમાંથી આ લખાય છે ત્યાં સુધીમાં કાઢીને પકડયાં નથી.

મુંબાઈની સ્ત્રી શક્તિએ કરેલી ગૃહસેવાનો, તેને અગ્રેષ્ઠ પુરસ્કાર મળી પો, મુંબાઈની
પ્રત્યેક સ્ત્રીએ, હવે દેશસેવિકાનો કેસરિયાં સાડોનો પોશાક ધારણ કરી, એ સંઘ પ્રત્યે પોતાની મમતા
દર્શાવે એવી સ્ત્રી. પેરીનબહેને વિનંતિ કરી છે, દેશસેવિકા સંઘ અને રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીસભા એ બન્ને તરફથી
એક સંયુક્ત વિજ્ઞપ્તિ દ્વારા બહેનોને રાષ્ટ્રસેવામાં અંબલાવવાની હાકલ થઈ છે.

ગુજરાતમાં જમીન મહેસુલ સત્યાગ્રહને અગ્રે, જેહુતોએ અપૂર્વ આત્મલેખ દર્શાવ્યો છે.
ધરખાર-જમીન, સર્વસ્વનો ત્યાગ કરી તેમણે ગામડાં ખાતી કરવા માંડ્યાં છે. બારડોલી તાલુકા બાબે
ખાતી થઈ ગયો છે. આથી ગુજરાતના ગામડાંઓમાંથી, સીપ્રટિમાં જોડાયેલી બહેનોને પેત્રોતોના
ધરે જવાની ફરજ પડી છે આથી, સુરત અને ગુજરાતનાં બીજાં ગામોમાં કામ કરવા માટે બહેનોની
જરૂર પડી છે. માદ્રાસી પૂ. કસ્તુરબા અને શ્રીમતી મીહુબહેન પીરિટ મુંબાઈ આવ્યાં છે અને તેમણે
ગુજરાતમાં કામ કરવા માટે, મુંબાઈ પાસેથી સેવિકાઓ માંગી છે.

બારડોલી અને ગુજરાતનો જેહુત પોતાનું સર્વસ્વ ત્યાગવા સુધી તૈયાર થઈ ગયો છે ત્યારે
મુંબાઈના વિદેશી કાપડના વેપારીઓ પીછેહઠ કરી રહ્યા છે તથા માસ સુધી વિદેશી કાપડના વેપારી-
ઓએ મુળજ જેઠા મારકેટ બંધ રાખી અને દ્વાલમાંજ મારકેટ પાછી ઉઘાડવા કસવ કર્યો મંજૂરવારે
તેઓ મારકેટ પાછી ઉઘાડનાર હતા. આ સામે આખા મુંબાઈમાં પ્રબળ વિરોધ ઝામી ગયો છે.
મંજૂરવારે સખ્યાબંધ દેશ સેવિકાઓ, વાનરસેના, અને સ્વયં સેવિકાએ છેક સવારમાં મારકેટનાં પ્રવેશ
દ્વારો પેરી લીધાં અને સખ્ત ઝોડી ગોઠવી દીધી. પરિણામે તે દિવસે મારકેટ બંધ રહી. ફેટલીક
બહેનોએ, જો આ વેપારીઓ દુકાનો ઉપરે તો ઉપવાસ લેડના સુધીનો નેયારી કરી દીધી છે. પૂ.
કસ્તુરબાએ પણ દુઃખિત થઈ, કાપડીઆઓને દુકાનો બંધ રાખવા વિજ્ઞપ્તિ કરી છે. દેશમરમાં અત્યારે
પ્રત્યેક નવો જુદસો બતાવે છે, ત્યારે વિદેશી કાપડના વેપારીઓ દેશને બેવડા બની, મહાસભાનું
કાર્ય વધુ મુશ્કેલ બનાવી રહ્યા છે. [૧૬-૧૦-૩૦]

ગુણસુંદરી

અમદાવાદના સર-મુખત્યાર

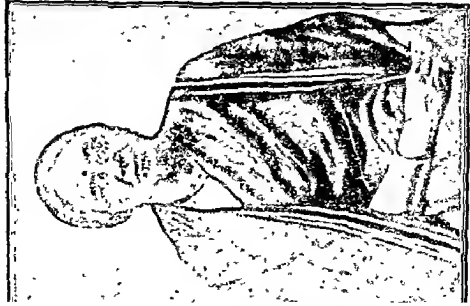

શ્રી. સરલદેવી બંબાલાલ સારાભાઈ

જન્મે ૩. ૧૦૦૦ નાં દેડની સગ થઈ છે

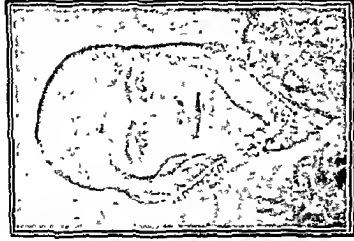
પ્રભુસુધા

મુંબાઈની મહા-શક્તિ

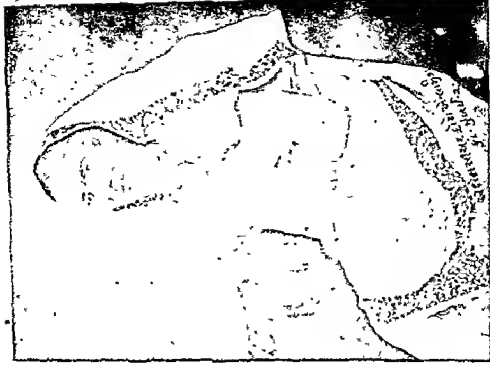
સો. આવન્ટીકાવાણા

૧૩મી વિગ્રહ સમાના પ્રમુખ

કે. ચોડીયા સોમજી

૧૨મી વિગ્રહ સમાના પ્રમુખ

સો. ઉર્મિલા મહેતા

૧૭મી વિગ્રહ સમાના પ્રમુખ

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૫ મું] ડિસેમ્બર ૧૯૩૦ [અંક ૪ થો.

કાયાના કેદીને

[કારાગ્રહવાસી મહાત્મા ગાંધીજીન]

કાયાના કેદી હવનરાયા ! તું જન્મ જન્માવે-
 માયાને લેદી, માયાવી । તું હલમલાવે ।
 ન ધરે વેવડા વિકાર
 ન વીરને કંઈ વાસના-
 અખિના અંગાર ।
 સતના સંત ! ઉગારને :
 છાયા બધે છેદી ચમક અભયની તું ચલાવે ।
 વીરતાની વેદી માંડી પ્રભુભયા ! તું મેડલાવે ।
 અસત ને અસહકાર-
 પ્રાણાણુવદે પ્રેમનાં-
 કરૂણાના અવતાર
 તું અવની ઉદારને ।
 સતીયા રથવાયા ! ગાતો ગાય તું લોકડિયાંના,
 દેવાથી ધવાયા ! પાયા નાખ્યાં તે સ્વતંત્રતાના ।
 નિરંકુશ તું પ્રાણુ-
 મહાકામ જનતા તણો-
 કરશે જગકેશ્યાણુ-
 સાધુ પીઠધર ગાંધીજી ।

—સલિત

શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે

લેખિકા: શ્રી. દીવાળીબાઈ રાઠોડ

ન જ્ઞાને જ્ઞાનકીનાથ પ્રાતઃકાલે કિ મવિવ્યતિ ।

આવતી કાલે શું થયું છે, તેની શ્રી રામને પણ ખબર નહોતી. તેવી જ રીતે માતા ભારતીની પરતંત્રતા ક્યારે છુટશે, તેની પણ આજથી ૫૦ વર્ષ ઉપર કોઈને ખબર નહોતી.

પરંતુ લાંબા સમયથી ભારત સંતાનેને પોતાની જન્મભૂમિની પરતંત્રતા સાધ્યા કરતી હતી. તેના ઉદ્ધાર અર્થે સન ૧૮૮૫ માં હિંદી પ્રજાકીય મહાસભા (નેશનલ કોંગ્રેસ) સ્થપાઈ પણ તેનાથીએ આગળ ભારતનું લાભ તો ઘણું રહ્યું હતું.

આશરે સને ૧૮૮૨નું વર્ષ હતું. હિંદુ-સ્થાનના દેશી રાજસ્થાન છોટરમાં કોઠણુચ આહણ કુળના જોશી કુટુંબમાં એ સાક્ષમાં એક પુત્રી જન્મી. આ કન્યાના જન્મ પહેલાં તેની માતાને ત્રણ પુત્રો જન્મેલા, પણ જીવ્યા નહોતા. આથી આ બાલિકાના જીવન વિષે ચિંતા હતપન્ન થઈ, અને આ ચોથા બાળકને કોઈના પણ આશીર્વાદથી જીવત-દાન અપાવવું જોઈએ એમ થયું. તેમના પિતાએ, ઝાંસી રાજકુટુંબના એક અતિ વૃદ્ધ સ્ત્રી હતાં તેમના બોળામાં તે બાલિકા મૂકી આશિષ માંગી. એ વૃદ્ધ માતાએ પ્રભુની પ્રાર્થના કરી, અતિ ગળગળા સાદે કન્યાના માથા પર હાથ મૂકી કહ્યું:—

“ એટા જીવતી રહેજે અને ઝાંસીની મહારાણી લક્ષ્મીબાઈ જેવી થજે. ” આશ-

ર્થની વાત છે કે અન્યું પણ તેમજ ! એ ભવિષ્યવાણી સત્ય ફરી. ઝાંસીના મહારાણી શ્રી લક્ષ્મીબાઈએ અંગ્રેજો સાથે માતૃભૂમિના રક્ષણ કાળે યુદ્ધ કરી દેહનું બલિદાન આપ્યું હતું. તેવીજ રીતે આ આશિષ પામેલી બાલિકાએ પણ પોતાની પીઠ વયે ‘ માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતા માટે અંગ્રેજો સાથેજ અહિંસક યુદ્ધ કર્યું. આ બાઈ બીજાં કોઈ નહિ, પણ મહાત્માજીનાં શિષ્યા શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે છે કે જેમને પોતાના સુખવૈભવોં તજી, પોતાના પતિની સેવા સુશ્રુષા કરતાં પણ ભારત માતાની શુદ્ધાગી માતાના બંધન તોળ્યાં, વધારે ઉચિત લાગ્યું અને તેથી તે સુખદની સંગ્રામ સમિતિના અધ્યક્ષપદે ખીરાજી ભારત સુકિતધરમાં સંધ્યાના ઝોવારે ૪૭ વર્ષની વયે કપરા કારાવાસ ભોગવી રહ્યાં છે.

પૂર્વ વૃત્તાંત

શ્રીમ. અવંતિકાબાઈને નવ વર્ષની વયે પરણાવ્યાં હતાં. પરણીને તરતજ એમના પતિ વિલાયતમાં એન્જનીયરીંગનું શિક્ષણ લેવા ગયા. સાસરાના કુટુંબમાં કન્યા ન હોવાથી તેમના સાસુસસરાએ એમને તરતજ પોતાને ત્યાં તેડી લીધાં અને પુત્રીની પેઠેજ ઉછેર્યો. સાસુને પણ સાસુજી કહીને નહિ પણ “ જીજી ” કહીને માતાના નામથીજ :સંબોધતાં હતાં, એમના સસરાએ એમને

નિશાળમાં લણાવવાને બદલે પોતે જાતે પોતાનાં પુત્રવધુને અક્ષરજ્ઞાન આપ્યું. એમના સામુ તેમને પ્રાતઃકાળે ઉઠાડતાં, ગૃહકાર્ય કરાવતાં અને “ શિવશીલામૃત ” ના ૧૪ અધ્યાય સૂર્યોદય થતાં પહેલાંજ કરાવી લેતાં, એવા ધર્મચુસ્ત હતાં ! સાતવર્ષમાં શ્વસુર ગૃહમાં આમ ધાર્મિક અને વ્યાવહારિક જ્ઞાન મેળવ્યું. તેટલામાં તેમના પતિ ઇંગ્લંડ, અને ફ્રાંસ ચીનની મુસાફરી કરી પાછા સ્વદેશ આવ્યા.

નર્સિંગુ જીવન

માન્ચેસ્ટરમાં મી. બર્ચને ત્યાં બબન ગોખાજ ગોખલે રહ્યા હતા. મી. બર્ચના બેન નર્સ હતાં અને તેઓ દર અઠવાડિએ ગરીબોમાં ફરી સેવા મુશુપા કરતાં. આ પરથી શ્રી. બબન ગોખલેને પણ પોતાની પત્ની અવંતિકાબાઈને નર્સિંગુ શિક્ષણ આપવાનું મન થયું અને પોતાના કુટુંબના વિરોધ છતાં, તેમણે એ શિક્ષણ અપાવ્યું. સને ૧૯૦૦ માં અવંતિકાબાઈ નર્સિંગની પરીક્ષામાં પાસ થયાં. આ શિક્ષણમાં પણ પ્રભુની અગ્રણ્ય કળા અને લાગિનું સેવાકાર્ય સમાયેલું હતું.

શ્રી બબન ગોખલેએ સોનગઢ વ્યારામાં દીવાસળીનું કારખાનું કાઢ્યું હતું, તેથી ત્યાંજ રહેતા. સન ૧૯૦૧ માં કે ૧૯૦૨ માં શ્રી બબન ગોખલેને ડાપનામાઈટનો અકસ્માત થયો. એ દાડગોળો હાથમાંજ ફાટી ગયો. કાન ફાટી નાંખે એવો ભયંકર અવાજ થયો. કાન બહાર મારી ગયા. આંખે અંધારા વળ્યા દિશાઓ શૂન્ય લાસવા લાગી. શ્રી બબન બેભાન બની ગયા. જુએ છે તો જે હાથમાં ડાપનામાઈટ હતો તે હાથનો પહોંચોજ ઉડી ગયેલો, અને મોંદા ઉપર સહજ ધાર્મિકી રૂપરતી ધારાઓ વહી રહી હતી.

આ દેખાવથી ભયભ્રમ પુરુષની જાતી ફાટી જાય. પણ શ્રી અવંતિકાબાઈ ધૈર્ય ધરી, પોતાની શાહી ફાડી પાટો ખાંધી, તેમને

ઘેર લઇ આવ્યાં. એ રાત અને દિવસ ખડે પગે ચાકરી કરી. ત્રીજે દિને ડોક્ટર મંળી શક્યા. ને ઓપરેશન કરી હાથ કાપી નાંખ્યો. આ સમયમાં શ્રી અવંતિકાબાઈએ એટલી એકાગ્રતાથી ચાકરી કરી છે કે પાંજી પછવાડે પણ ગયાં નહોતાં. આ પ્રમાણે નર્સના શિક્ષણનું સાર્થક કરી, પોતાના પતિને જીવતદાન દીધું.

૧૯૦૩ માં મુંબઈમાં શીતળાનો ઉપદ્રવ જોરમાં ફાટી નીકળ્યો. તે સમયે પણ આર્થર રોડની હોસ્પિટલમાં એમણે જે ધીરજ અને નિર્ભયપણે કામ કર્યું હતું તેથી મુગ્ધ થઈ આ નાનકડી નર્સની ડૉ. સર ચોકસીએ મુક્ત કંઠે પ્રસંશા કહી હતી.

પરદેશગમન

૧૯૧૩માં દક્ષિણના ઇન્ડલકર-ગ્રીના નરેશ વિલાયતમાં હતા. તેમનાં રાણીશ્રીને વિલાયત લઇ જવા માટે શ્રી અવંતિકાબાઈ સાથે ગયાં. રાણીશ્રીને તેમના પતિને સોંપી, લંડનથી તેઓ છુટાં પડ્યાં, અને માન્ચેસ્ટર બર્મિંગહામ વગેરે રથજોની મુસાફરી કરી. તે વખતે મી બર્ચનું કુટુંબ બ્લેકપુલમાં (સમુદ્રકિંત માન્ચેસ્ટરમાં હવા ખાવાનું રથજ છે) હતું. ત્યાં તેને મળવા ગયાં. ત્યાં તેમને મળ્યાં પુત્રવધુ જેટલું સન્માન મળ્યું અને આગ્રહપૂર્વક એ માસ રોકી રાખ્યાં. તે દરમ્યાન ઇંગ્લીશ સોસાઈટીમાં સામાજિક કાર્ય ફેવું ચાલુ છે, તે ફરી ફરીને જોયું. અને પછી એકલાં મુંબઈ આવ્યાં. તેમાં નવાઈની વાત એ હતી, કે એમની આગબોટમાં એક પણ હિંદી ઉતાર નહોતો.

સેવા સમપણ

સને ૧૯૧૪માં એ દંપતીએ પોતાની સેવા, સર્વિસ ઓફ ઇન્ડિયા સોસાઈટીને સમર્પણ કરી. અને મીસીસ કારમાઈકર, મીસીસ વૉલ્ફો મી-લેટ અને મીસીસ અવંતિકાબાઈ ગોખલે આ ત્રિપુટીએ ખીલ વીસ્તારમાં, મલ્લારોમાં ફરવા માંડ્યું. અને “કેશ” (જાગકે માટે પાસણ) રથા-

પવાની ચળવળ કરવા માડી. આજે મીઠો પાસે ધણી કેશ સંચાઓ રથપાછ છે, અને તેમાં મીલમલુરો, પોતાના બાળકો મૂકીને મીઠોમાં કામ કરવા જાય છે અને બાળકોની સારવાર અને સંભાળ કેશમાં લેવાય છે.

સ. ઇ. સોસાઈટી તરફથી અંત્યજને માટે “કર્મ વિમોચન કમિટી” બોલી હતી. તેમાં બે ત્રણ વર્ષ સુધી કામ કર્યું અને ૧૫ થી ૧૬ હજાર રૂ. ની રકમ તે કાર્ય માટે આ દંપતીએ ધીરી હતી.

પૂજ્ય મહાત્માજી સાથે મુલાકાત

૧૯૧૬ માં લખનૌ કેવિસ મળી. ત્યાં મહાત્માજીની મુલાકાત થઈ અને ત્યારથી તેઓ ગાંધીભક્ત બન્યાં. ત્યાર પછી મહાત્માજી ચંપારણ્ય ગયા. ત્યાંનું સેવાકાર્ય કેને સોંપવું તેના વિચારમાં હતા. ત્યાં હજાર બાપાએ શ્રી૦ અવતિકાબાહુનું નામ સચચું અને મહાત્માજી સ્વતોષપૂર્વક તેમને સાથે લઈ ગયા.

ચંપારણ્યમાં

હિન્દુસ્થાન કેટલું ગરીબ, કેટલું નિર્ધન, કેટલું નિરક્ષર, અને કેટલું દુઃખી છે, તે જોવું હોય તો ચંપારણ્ય જુઓ. સાક્ષાત દરિદ્રનારાયણના દર્શન કરવા હોય તો ચંપારણ્યમાં યાવ. મહાત્માજીએ અનેક યાત્રા નકકી કર્યો. તે મોહંદુ એક યાત્રા ખાસ અવતિકાબાહુને સોંપ્યું. મીતાદારી રેલવેથી ૨૨ થી ૨૫ મૈલ દૂર “અદરમા” ગામમાં શાળા ખોલી, તેમાં લગભગ ૧૫૦ બાળકો આવવા લાગ્યા. એ પ્રજામાં એવું ચેતન વ્યાપ્યું કે દૂર દૂર ૫ થી ૬ મૈલ દૂરથી પગે ચાલીને બાળકો ભણવા આવવા લાગ્યાં. તે સમયમાં આવી ધણી શાળાઓ મહાત્માજીના પ્રયાસથી જુદે જુદે સ્થળે રથપાએલી હતી પણ તેમાં આશ્વર્થની વાત એ બની છે કે તે સ્થળોમાંથી માત્ર શ્રી૦ અવતિકાબાહુ વાળી શાળાજ દેહી રહી છે.

પડદનો રિવાજ

સામાન્ય રીતે ઉત્તર હિન્દુસ્થાનમાં પડદનો રિવાજ વધારે હોય છે. એ રિવાજમાં ખાસ કરીને સ્ત્રીઓ, પુરુષોની લાજ દાદે છે. પણ ચંપારણ્યમાં તો એવો જગરો રિવાજ છે કે નવ વધુ એક બાળકની માતા થાય, ત્યાં સુધી સાસુને પણ—સ્ત્રી જાતિને પણ—મોંઘું બતાવાવું નથી. તેના રિવાજમાં પણ હિંમત ધરી, રાત્રે અંધારં થઈ જાય, એટલે શ્રી૦ અવતિકાબાહુ સતાર વગાડી તુળસીદાસજીના ભજન ગાવા માંડ્યાં. અને આ સાંભળવા માટે પુરુષ વગર પોતાના સ્ત્રીવર્ગને અંધારમાં સાથે લાવતા હતા, આવી રીતે સ્ત્રીઓના મન જીત્યાં. પછી સ્ત્રીઓના શિક્ષણની શાળા ખોલી, તેમાં અક્ષરજ્ઞાન ઉપરાંત સામાન્ય વિષયો શીખવવા માંડ્યા, આઠ પંદર દહાડે દર્શનને નિમિત્તે બહાર લઈ જઈ સ્ત્રીઓ દર્શન બાહ્ય આપતા.

વળી તેઓ નર્મ હોવાથી ઘેરે ઘેર ફરી લોકોને આરોગ્યના નિયમો સમજવતાં. માંદાઓને દિવેલ અને કપીનીન આપતાં. આ પ્રભાણે ધણી માણસોને સાજા કર્યાં હતાં. ચંપારણ્યના રસ્તા, કુવા અને જાગર ત્યાંના રસ્તા સરખા કરવા માટે હાથે માટી પથરા ખોદી, સમાર કામ કરતાં.

ત્યાંના કુવા પાળ-વગરના હોવાથી, રસ્તાનો ગંદવાડ પાછો કુવામાં જતો. તેથી તેઓએ બેત્રણ ફૂટ હંચી પાછો બાંધીને તેના જાલ લોકોને સમજાવ્યા હતા.

પડદના લઈકર રિવાજને લીધે, મજરકે અંધારામાં સ્ત્રીઓ પોતાના ઘરની લીંતો પાંચે મજ વિસર્જન કરતી. આથી ત્યાં જુઓ ત્યાં ગંદકી જ નેવામાં આવતી. આ માટે પાવડા લઈ ખડા ખોદીને તેઓ મજ દાંડી દેતા અને, તેમ કરવા લોકોને સમજાવતા.

આ કાર્યમાં મહાત્માજીના નાના પુત્ર દેવદાસ ગાંધી અને શ્રી. લખન ગોપાળ ગો.

ખલેએ ઘણે શ્રમ લીધો હતો તથા સાથ આપ્યો હતો.

સાહિત્ય સેવા

શ્રી ૦ અવંતિકાબાઈએ મહાત્માજીનું જીવન ચરિત્ર લખ્યું હતું. તેમાં લોકમાન્ય તિલક મહારાજની ૧૯૧૭ ની કલકત્તા કોંગ્રેસમાં મુલાકાત થઈ, ત્યારે પ્રસ્તાવના લખવાની માંગણી કરી, અને તેમણે લખી આપી તેમાં તિલક મહારાજ લખે છે કે:—

“ મહાત્મા ગાંધીજીનો વિદ્યારાજી પછી પણ અંગ્રેજો ઉપર છે. પણ વખત એવો આવશે, કે તેમનો વિદ્યાસ જરૂર ઊઠી જશે અને ગાંધીજીના આખાં જીવન ચરિત્ર એક નહિ, અનેક નહિ, પણ દર વર્ષે અનેક લખાશે. ” આ લલિત્ય કેટલું સત્ય નીવડ્યું છે તે તો સર્વને વિદિત છે.

આ ઉપરાંત વિદ્યાપતનાં પ્રવાસ અને દક્ષિણ હિંદુસ્થાનનો પ્રવાસ, એ બે પુસ્તકો લખ્યાં છે. વળી હિંદ મહિલા સમાજનું આઠવાડિક પેપર બે વર્સ મુખી પોતાના તંત્રી પણા નીચે ચલાવ્યું હતું.

હિંદ મહિલા સમાજ

આ સમાજની સ્થાપના સને ૧૯૧૯ માં થઈ ત્યારથી પોતેજ તેના અધ્યક્ષ પદે છે. તેમાં દરરોજ ૨ થી ૩ વાગ્યા મુખી નિયમિત કાર્યકર મેથડથી અંગ્રેજી શિક્ષણ જાતે આપે છે. અને દર શનિવારે મેમ્બરો પામે એકેક વ્યાખ્યાન અપાવી નૃત્ય નૃત્ય શક્તિની તાલીમ આપવામાં આવે છે.

અન્ય પ્રવૃત્તિઓ

મુંબઈની રાષ્ટ્રીય સંસભાના તેઓથી ઉપપ્રમુખ છે. અને વાડોલા હોસ્પીટલ, મેટેર્નિટી હોલ, કામા હોસ્પીટલ, અને યમુના બાઈ હોસ્પીટલની મેનેજિંગ બોર્ડમાં પણ તેઓ કામ કરે છે. તથા નવ વરસથી મુંબઈની મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનમાં મેમ્બર છે.

સ્વદેશ સેવા

સને ૧૯૧૯ માં અસહકાર શરૂ થયો ત્યારે મહાત્માજીની આ ચેલીએ સૌથી મોડી ખાત્રી ધારણ કરી હતી. આ વર્તનથી સૌને નવાઈ લાગતી. પણ શ્રી ૦ અવંતિકાબાઈએ તો મુઠે મોઢે જાતે કાંતવાજ માંડ્યું. સાત આઠ મહિના કાંતવાજ કર્યું, ત્યારે માંડ એક સાડી પૂરતું કાંત્યું. બે રતલની એ સાડી વણાવી પહેરી, અતિ હર્ષિત થયાં, અને તેજ વેળાએ પ્રતિજ્ઞા કરી કે:—

“ હવેથી મારા હાથેજ કાંતેલું કપડું પહેરીશ. બીજાના હાથના કતિલા સુતરના કપડાનો હવે પછી આ શરીરને સ્પર્શ થશે નહિ ”

આ બીપણ પ્રતિજ્ઞા પાળવા આજે જેલની લોખંડી દીવાલમાં જડકાયા છતાં ત્યાં પણ સતત કાંત્યાં કરે છે. અને ઓઠામાં ઓઠું ત્રણ હજાર વાર દરરોજ કાંતવાનો નિર્ધાર કર્યો છે. કાંતવાપર એવો કાસ મેળવ્યો છે કે ૯ વાર લાંબી અને ૫૦ થી ૫૨ ઇંચ પનાની તેમની સાડી માત્ર ૫૦ તોલા વજનનીજ થાય છે.

મહાત્માજીના અમ્રગણ્ય શિષ્યોમાં : કાંતવાની બીપણ પ્રતિજ્ઞા પાળનાર માંહેલાં શ્રી. અવંતિકાબાઈ ગોખલે પણ એક એવાં છે કે જેમણે મહાત્માજીનો વહાલામાં વહાલો “ સુતરને તાંતણે—સ્વરાજ ” નો સિદ્ધાંત એકનિષ્ઠાથી અખંડ પાળ્યો છે. તેમણે જેલ જતાં પ્રગતે સંદેશો પણ એજ આપ્યો છે, કે:—

“ ખૂબ ચરખા ચલાવજો, ઘણી ખાદી ઉત્પન્ન કરજો અને સ્વદેશીનું વ્રત પૂરું પાળી, અહિંસાના ધર્મનું પાલન કરી આઝાદી મેળવજો. ” આવી સાખી સ્ત્રી, વહાવરયામાં સ્વદેશની મુક્તિ મારે, કારાવાસ સેવે છે, તો જરૂર હિંદ બંધનમુક્ત થશે, સ્વરાજ મેળવશે !

ખાટલીમાં માત્ર ન ઔશ એટલે અઢી રૂપી-
આભાર દંતમંજન આવે છે. દુધપેસ્ટ,
પણ સસ્તામાં સસ્તી આઠથી આર આનાની
આવે છે. આર રૂપીએ શેરતું દંતમંજન
અથવા દુધપેસ્ટ અને રૂપીઆની કીંમતનું
દુધધ્રુશ આ ગરીબ દેશને વાપરવું પરવડે
અર ?

**દાંત સ્વચ્છ રાખવાનું સૌથી શ્રેષ્ઠ
સાધન કયું ?**

આનો જવાબ દરેક હાંદી મળે છે પ-
રંતુ દાંતણુ બિચારું બહુ સસ્તું રહ્યું અને
તેનો ઉપયોગ કરતા જરા વખત નાથ અને
ચિપટ નેપછએ, બાકી વેધક્રીય દષ્ટિએ દાંત-
ણુમાં પીંછી અને દંતમંજન બન્નેનો સમા-
વેશ કુદરતે કર્યો છે. લીલા તાજ બાવળ
અથવા લીમડાના દાંતણુમાં દાંત સાફ કર-
વાનો અને મસોડા તંદુરસ્ત રાખવાનો અદ્-
ભુત ગુણ રહેલો છે. વળી વધારામાં જો
જીભ આળી થઈ ગઈ હોય, મોઢામાં ચાંદા
પડ્યા હોય અથવા ગળું અને કાંકડા આવી
ગયા હોય તો તેને પણ દાંતણુની છાલનો રસ
ફાયદો કરે છે. જીંદગીભર તાણુ દાંતણુ
કરનારના દાંત સોએ સો ટકા તંદુરસ્ત મેં
જોયેલા છે. દાંતણુ વાપરવામાં કળા રહેલી
છે. દાંતણુનો આરીક કુચો કરવો જોઈએ.
તેની છાલ કાઢી નાખવી ન જોઈએ. અને
દાંતણુનો કુચો દાંત ઉપર ઉભો ધસવો
જોઈએ. સુકા દાંતણુનો કુચો બરાબર થતો
નથી અને તે એવું સખત હોય છે કે તેનાથી
મસોડાને તુકશાન થાય છે અને તેની અંદર
પરં ઉત્પન્ન થાય છે અને દાંતમાંથી લોહી
પણ નીકળે છે.

પીંછી કયારે વાપરવી ?

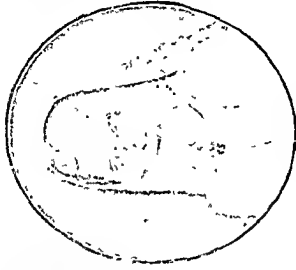
જો લોકોને દરરોજ તાજ દાંતણુ મળ્યા
ન શકતા હોય અને જેઓ દરરોજ ઝોઝોમાં

ઝોઝી પદર મીનીટ દાંતણુ કરવા પાછળ
ગાળી ન શકતા હોય તેઓએજ પીંછી
વાપરવી. પરંતુ દીવસના ૨૯ કલાકમાંથી ફક્ત
પંદર મીનીટ પણ આ કાર્ય માટે બચાવી
ન શકે તેવા કામવાળા મનુષ્યો આ દેશમાં
બહુ વધારે હોઈ ન શકે. દાંતની સારી પીં-
છીઓ અત્યાર સુધી ૧૪ થી ૧૬ આનાની
કીંમતે મળતી હતી. હમણા હમણા જરમત
બનાવટની સારી પીંછીઓ મળે છે. કપ
પીંછી કેવા ઘાટની અને સખત કે નરમ
વાળની લેવી તેવું બરાબર વર્ણન કરવું
મુશ્કેલ છે, કપી બનાવટની પીંછી લેવી તે
અશ્વિ લખવામાં આવે તો અમુક કંપનીની
ભલામણ કરી કહેવાય માટે એ બાબત દરેક
વાંચકે પોતાના ડોક્ટરને પૂછી લેવી. બાકી
પીંછી લેવામાં બે વાત ખાસ ધ્યાન રાખવી.
જેમના દાંતમાંથી જલદી લોહી નીકળતું ન
હોય તેવા બધા માણસોએ સખત વાળનીજ
પીંછી લેવી. અને પીંછીના વાળની ગોઠવણી
એવી હોવી જોઈએ કે દાંતના ચોકકાના ગોળા
કારને પીંછીની રચના બંધ બેસતી આવે.
પીંછીના વાળ બન્ને છેડે વચલા ભાગના
વાળ કરતાં જરા હિચા હોવા જોઈએ. પીં-
છીના વાળની જો આવી રચના ન હોય તો
તે દાંતના ચોકકાને બંધ બેસતા આવે નહિ.
વળી પીંછીના વાળ બે દાંતની વચ્ચેના નીચા
ભાગને પણ સાફ કરી શકે તેવા ગોઠવાયલા
હોવા જોઈએ. ટુંકમાં પીંછી એવા ઘાટની
હોવી જોઈએ કે દાંતની હાર સામે તેને લગ-
ડીને તો બરાબર બંધબેસતી આવી નાથ.

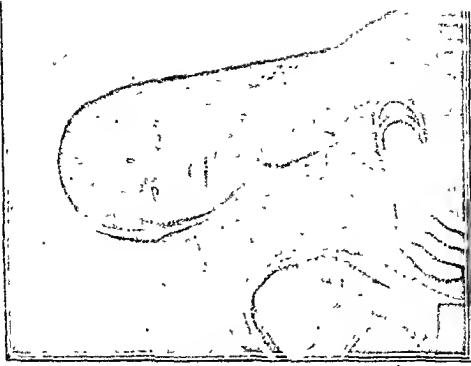
પીંછી વાપરીને સાચી બરાબર બે
ત્રણ વખત સાફ કરવી જોઈએ અને પીં-
છીના વાળને છેડે કચરો કે દંતમંજન
ભરાયેને જમી ન નાથ તેની ખાસ સંભાળ
રાખવી જોઈએ. પીંછી ઘોઘને ખીસાપર ખુદ્દી
હવામાં સુકવી રાખવી જોઈએ. તેમાં હવા પણ

સૌ. કમળાબહેન સોનાવાલા
ઉપનગર સ્વાયંભૂદ ભાવણીના પેઢીના સરમુખત્યાર બહેન
(સરકારની ૬ માસના બહેમાન)

શ્રી. શાહીબહેન દેસાઇ
ઉપનગર ભાવણીના બીજા સરમુખત્યાર બહેન
(સરકારના ૧૦ માસના બહેમાન)

કે. ત્રિશુલા દરે
મુંબાઈના કોન્ક્રેસ પત્રિકાના તંત્રી
(સરકારના ૫૫ માસના બહેમાન)

મહેમાનના મત્કાર તરફ કે વિદ્યાગીરી તરફ ધ્યાન આપ્યું નથી. તેના યુવાન મિત્રોની ટોળી સહિત તે અતિશય આનંદથી નર્તકીના નૃત્ય-ગાન માટે ખર્ચેલા પૈસા વસુલ કરે છે. લગભગ ૧૦ વાગ્યા ત્યારે એક નવા મહેમાનને ચંદુલાલના પિતાએ અવકાશ આપ્યો. તે સોલિસિટર શ્રીકાન્ત હતો. ચંદુલાલના પિતાને મિલકત સંબંધમાં તે વારંવાર સલાહ આપતો અને તેનાં નાણાંની વ્યવસ્થા, જગતમાંથી સ્થાયર અને એવીજ બીજી બાબતોની ફેરવદલીલો કામકાજ કરતો હતો. સોલિસિટર એક સુસંસ્કૃત અને વિદ્વાન પુરુષ હતો; તેણે 'ફિલ નિખાલસ હતું' અને ખાસ કરીને તેની પ્રકૃતિ સત્ય વાતનો સ્ફોટ કરી દેવાની હતી. એના આ ગુણોને લીધે એની ધરાકી બહોળી હતી. જેટલા અસીલોનું કામકાજ તેને હાથ આવેલું તેટલામાંથી દષ્ટ ટકામાં તેને યશ મળ્યો હતો અને તે દરેક અસીલની તેના પ્રયે પ્રગ્નતા રહેતી. ચંદુલાલનો પિતા સોલિસિટર શ્રીકાન્તનો શુભપૂજક બન્યો હતો; કારણ કે તેની ધણીક બાબતોની સલાહને યોગે તેની સંપત્તિમાં વધારો થયો હતો. સોલિસિટર આ કુટુંબમાં લગભગ લાગી ગયેલા જેવો હતો. તે જ્યારે જ્યારે અહીં મુલાકાતે આવતો ત્યારે ત્યારે કુટુંબીઓની ખચર અંતર પૂછતો અને સૌની સાથે જાતે વાતચીત કરીને પોતાના સુંદર સ્વભાવનો પરિચય આપતો. આજ તેને એક ગૂંચવણભરેલા મુકદ્દમાનાં કાગળોમાં સંબંધમાં પોતાની ઓફિસે રોકાઈ જવું પડ્યું હોવાથી તે સાયંકાલથી પાર્ટીમાં આવી શક્યો ન હતો. ૧૦ વાગ્યા પછી કામ બાકી હતું જેથી થોડોક વખત તે મોકુફ રાખી બા કલાકને માટે તે અહીં આવ્યો હતો.

અદારના લાગમાં થોડીવાર બાગો કર્યા પછી

ધરના અંદરના લાગમાં તે ગયો. મગનલાલની પત્ની જીવકાર, ઇતર સગાં સંબંધીઓ વગેરે સહિત વાત કરતાં કરતાં તેને ત્યાં એકાદ જણની ગેરહાજરી લાગી. તેણે પૂછ્યું: ' મુલકાણા અહીં કેમ નથી? બિમાર છે? ' જીવકાર, ગૂંચવાઈ, થોડો વખત અખોલ રહ્યા પછી તે બોલી: " હા એ માંદો છે. " આટલા શબ્દો પછી તે થડકાતે થડકાતે બોલી અને વળી તેના મોં ઉપર તે જવાબ દેતી વખતે દિકાશ હતી, એ 'સોલિસિટર નોંધ્યા સિવાય રહ્યો નહીં. તેણે વધુ પૂછપરછ કરી નહીં અને થોડી વાર બીજી ત્રીજી પ્રકીર્ણ વાતોમાં લગીને વિદ્યાગિરી લીધી.

(૪)

સોલિસિટર બીજે દિવસે સાંજે પોતાની ઓફિસમાં બેઠો હતો ત્યારે એક પારસી ગૃહસ્થે ત્યાં આવીને એક અગત્યના કેસમાં તેને શેકવા માગ્યો. તે એક પ્રતિષ્ઠિત અને ખાનદાન પારસી હતો. તેનો ' કેસ ' એવો હતો કે. તેનો જમાઇ દારૂડીઓ છે અને બદમાશનો છે. તેણે ગમ્મ કાણે રાતે કાંઈ નામકાને ત્યાં એક બે હિન્દુ છોકરાઓ સાથે દારૂ પીને તોફાન કર્યું હતું તેથી એક સારજન્ટે તે તોફાન કરનારાઓને પકડીને તેઓ પર ફરિયાદ માંડી; જેને પરિણામે ૧૫-૧૫ દિવસની સજા કેદની સજા આજે તેઓને થઈ છે. જમાઇ આ રીતે કલંકિત ઠર્યાથી હવે તેની સાથેથી તેની પુત્રીના છૂટાછેડા કરવા માટે સખળ કારણ મળ્યું છે. જેટલાક વખતથી જમાઇની નીશાબાજ રીત માટે તે પારસી ગૃહસ્થની પુત્રી આમોઝી ધારણ કરી રહી હતી પણ હવે એ બેની પરણેલી જીંદગી સંપથી વહેવી અશક્ય છે. છૂટાછેડા માટેનો કેસ મજબુત હતો એટલે સોલિસિટરે તે હાથમાં લીધો. તે ગૃહસ્થ ' કેસ ' નાં કાગળોમાં આપી ગયો અને આવની કાણે

અદાલતમાં દાવો નોંધાવવાનું હતું. અસીલની વિદાયગિરી બાદ સોલિસિટર કાગળીઆં ઘેર વાંચવાના મરાદાથી પોતાની સાથે લખ ઓફિસેથી વિદાય થયો.

રત્નના નવ વાગ્યાને સુમારે અચાનક મગનલાલ તેને ઘેર આવ્યો. તે હાંકજો ફાંકજો અને ગભરાયજો-ગુચવાયજો જણાતો હતો. તેણે કહ્યું: “શ્રીકાન્તભાઈ, મારું તો નાક કપાઈ ગયું!” સોલિસિટરે એ વિષે પૂછ-પરછ કરતાં તેણે જણાવ્યું. “હું આજ સહવારનો બહારગામ ગયો હતો, હમણાંજ ગા કલાક ઉપર પાછો ફર્યો, ત્યાં સાંજના રોજીંદા છાપામાં વાંચ્યું કે, ચંદુને દારૂપીને તોફાન કરવા માટે ૧૫ દિવસની સખત કેદની શિક્ષા થઈ છે.” સોલિસિટર એંકયો. તેને અચાનક પેલા પારસી ગૃહસ્થના કેસની વિગત યાદ આવી. તે પારસીના જમાઈ સાથે કાંઈ હિન્દુઓને પણ સજા થયાનું તેણે કહેલું યાદ આવ્યું. તેણે તરતજ તેનાં કાગળીઆં હાથમાં લીધાં. માશ્વરેટની અદાલતમાં જેઓ સામે ‘કેસ’ ચાલેલો તેઓનાં નામ, આરોપની વિગત, મારજન્ટનો પુરાવો અને માશ્વરેટનો ચુકાદો વગેરે તમામ બાબતોનાં કાગળીઆં તેમાં હતાં. હા! આરોપીઓમાં ચંદુલાલ મગનલાલનું નામ પણ હતું. માશ્વરેટનો ચુકાદો કડક હતો. તેણે તેમાં ખાસ ટીકા કરી હતી કે, “ખાનગી કુટુંબોના નખીરાઓ આવાં કલંકિત જીવન ગાળે છે, એ મમાજને શરમાવા જેવું છે.”

સોલિસિટરે આ વાંચ્યા બાદ અભિપ્રાય આપ્યો: “આમાં આપણે કાંઈ કરી શકીએ તેમ નથી. હવે તો જ્યારે ચંદુ જેલમાંથી પાછો આવે ત્યારે તેને સારું જીવન ગાળવાનો ઉપદેશ આપવો અને ખરાબ રસ્તે જાય નહીં એની સંભાળ રાખવી એજ કરવાનું બાકી રહે છે.”

“મુશ્કેલી ત્યાંજ છે ને?” મગનલાલ બોલ્યો: “અને મેં ધણીવાર ટાક્યો છે છતાં તેણે આવું જીવન ગાળ્યા કયું છે.”

“આપ ખાત્રીપૂર્વક કહો છો કે, આપે એને ચેતવણીઓ આપેલી છે?”

મગનલાલે હા પાડી, સોલિસિટરે ડોકું ધુણાવ્યું અને કહ્યું: “હું નથી માની શકતો. આપની ગેરકાળજીનું જ આ પરિણામ છે. માત્ર તેના પ્રત્યે નહીં પણ તેની વહુ પ્રત્યે પણ આપની ગેરકાળજી છે.”

“નહીં નહીં. એની વહુને તો અમારે કદી દુકાર મરજોએ કરવો પડ્યો નથી. એની વહુ એના જેવી નથી.” મગનલાલે જવાબ દીધો.

“એની વહુ તરફની ગેરકાળજીનો મારો મુદો આપ બરાબર સમજ્યા નથી.” સોલિસિટરે કહ્યું: “ગઈ કાલે આપને ત્યાં અપાયેલી પાર્ટીનો દાખલો હતો. એ પાર્ટીમાં આખું શહેર આવ્યું હતું પણ આપના પુત્રની વહુ નહોતી! એમ કેમ?”

મગનલાલ ફિક્કો પડી ગયો. સહેજ વાર થોળીને તે અચકાતે અચકાતે ગણગણ્યો: “એ નહોતી આવી એમાં હું શું કરું? એને બોલાવવી એ ધરનાં બેરાનું કામ છે. હું તો બે ત્રણ દિવસથી કાંઈ જાતની ધુરસદ મેળવી શક્યો ન હતો.”

“આપનાં પત્ની કહે છે કે, તે માંદી છે,” સોલિસિટરે કહ્યું: “મેં” તપાસ કરાવી છે. મુલક્ષણ માંદી હોવાનું કારણ બોટું રજુ કરવામાં આવ્યું છે. એના પ્રત્યે ચંદુલાલ અને આપ તેના સસરા તેમજ આપની પત્ની તેની મામુ બિદકુલ ધ્યાન દેતાં નથી. તેથી કંટાળીને પોતાને પિયર રહે છે. મઘ કાલે આપને ત્યાંથી તેને નિમંત્રણ ગયું

ગુલુમુંઢરી

“ જાંહા ઉંચા રહે અમારા ”

આઝાદ મેદાનમાં શાસ્ત્ર-ધ્વજ

— સ્ત્રી-શક્તિની દરિયાઈ

સંપાદક: સૌ. કપિલા મ. કાંતાવાળા

૩૯. પડીઆ.

૧૧ શેર કણકી

અચ્છેર ચાર જાતની દાળ

એટલે ૧ મુઠી ચોળાની દાળ

૧ મુઠી મગની દાળ

૧ મુઠી મંદની દાળ

૧ મુઠી હુવેરની દાળ

ખારો રૂપિયાભાર ૧

૧ જુડી કાચમીર

કાપર ખમણેલું અડધા નાળીએરનું

હીંગ જરા

મીઠું ખપ પુરવું

હળદર જરાક

આદુ પૈસાભાર

લીલાં મરચાં અધોળ

પડીઆ (ખાખરાના-નાના) આફ દસ

છાશ ચાંગળું

કણકી તથા દાળ વીણી ઝાડકીને ઘંટી ઉપર આપણે જેમ દોઢળાંનું સહેજ 'કકર' ભરડીએ, તેવી રીતે આ ભરડવાનું. આમલે દીવસે બપોરે લોટ છાશ નાંખીને ખાંધવો. બીજે દીવસે તપેલામાં આંધણ મૂકી ચુલા અગર રહવ ઉપર તપેલું મૂકવું. તપેલામાં ચાળણી મૂકવી. ખાખરાના પડીઆ ઘોષ તેલ ચોપડી તેમાં લોટ થોડો થોડો એટલે ચમચો ચમચો નાંખવો.

તપેલામાં ચાળણી ઉપર ત્રણ ચાર જેટલા માથ તેટલા પડીઆ મૂકવા. વરાળથી ચઢે એટલે તપેલામાંથી કાઢી લાઇ ખીજા મૂકવા. ચટતાં દશેક મીનીટ થશે. જેને ઘાટ કરવો હોય, તેણે પડીઆ મૂકતી વખતે લવિંગ ખોસી કાચમીર કાપર, છીણી, લભરાવવું. આ પડીઆનો ઘાટ કેક જેવો થાય છે. પહેલાં પડીઆ ઘોષ સાફ કરવાનાં; જરા તેલ પણ ચોપડવાનું. એના એ ખાલી પડીઆ કામમાં લાઇ શકાશે.

વળી આ પડીઆને (વાનીને) ધ્રુજા હોય તો તેલનો તથા રાઇનો વધાર મૂકી વધારી શકાય. દોઢળાંની માફક તપેલામાં બે ત્રણ થર પડીઆનાં નહિ, પડીઆનો એકજ થર મૂકવો.

૪૯. મઝાના દહાં

ચાર બટાકા

મીઠું જરાક

૧૦ લીલાં મરચાં પકેલાં (લાલ)

૧ શેર દહીં

બટાકાને પાણીમાં બાફવા, અને બફાઇ બાપ ત્યારે તે બટાકાને ખુબ ભાંગી નાખવા. નાં ભાંગાય તો નિશા ઉપર વાટવા. દહીંને શીખંડ જેમ કપડામાં મૂકી રેતી અથવા લીંપણ વાળી જમીન ઉપર કપડું પાથરવું. પાણી નીતરી ગયા પછી, પેલા બટાકાનો વાટીને લોચો કરી રાખ્યો હોય તે દહીંમાં

નાખી જરા મીઠું અને લીલાં મરચાં બી
કાઢી નાખીને ખાંડી રાખ્યા હોય તે બધાં
દહીંમાં નાખી ખૂબ ચોળા નાખીને નાના
નાના ગોળા વાળવા, તે જમવા ખેસે ત્યારે
પીરસવા. આ મઠો જૂદો તરેહનો તેમજ
દેખાવમાં સારો ત્રણ રંગી થશે. દડા ખૂબ
કઠણ રાખવા એવીજ રીતે સુરણ વગેરેનો
પણ થાય. એમાં પણ એ મશાલો નાખી
શકાશે, અગર ફેરફાર થઇ શકશે.

૪૦. ટમાટાની સંભેરી

૬ ટમાટા

૧ કાંદો

૧ સફરજન અથવા ૬ જેપુરી ખોર

નવઠાંકે કીસમીસ

અધોળ મેદો

મરી ખાંડિયાં ચપટી

મીઠું જોષએ તો

ઘી અગર તેલ જરા

છ પાકો મોટા પણ કઠણ ટમાટા લેવા,
અને ટોચથી એટલે માથેથી જરા કાપવા
અંદરથી ગર કાઢી લઇ જૂદો રાખવો. એક
કાંદાની બારીક કાતરી કરી તેને સાંતળવી.
લાલ થાય ત્યારે સફરજનની તેવીજ ઝીણી
કાતરી કરી તે તથા ટમાટામાંથી કાઢી લી-
ધેલો ગર તથા દરાખ સાફ કરીને અંદર
નાખી દેવી. એ બધું એકઠું ત્રણ મીનીટ
સાંતળવું. પછી અંદર લોટ અને મરી
નાખી દઇ જોષએ તો મીઠું નાખી ચાંગળું
પાણી નાખી ઉકળવા દેવું. એ ઉકાળે આવે,
ત્યારે ઉતારી ઠંડુ પડવા દેવું. આ ઠંડુ પડેલું
પૂરણ પેલા-ટમાટામાં ભરવું, અને ટમાટા
પછી કઢાઇમાં ચુલે મૂકવા. અગર કુકરમાં
મૂકવા. જરા નરમ થાય, ત્યારે ઉતારી પીર-
સવા. ઉપર લખેલા મશાલાને બદલે બીજો
લાવે તે ભરી શકાય.

હિન્દી સ્ત્રીઓપર અત્યાચાર :

[લેડી સૌ. લક્ષ્મીબાઇ]

આજે હિંદ પર રાજ કરતી પ્રજા સ્ત્રી-સન્માન અર્થે જગતમાં વિખ્યાત છે. તેજ
રાજકર્તાઓ હિંદી સ્ત્રીઓ ઉપર અત્યાચાર થતો જોવા છતાં પોતે કશુંજ ન કરે અને
મુગી સહાનુભૂતિની રાજનીતિ અખત્યાર કરે એ પગલું વખોડી કાઢવા જેવું છે.

સ્ત્રીઓ ઉપર આવી જાતના ગેરવ્યાજબી અન્યાયી અત્યાચારો હું નથી ધારતી કે
દુનિયાના કોઈ પણ દેશમાં પોતાની સરકાર કે સરકારના અમલદારો તરફથી આજના જાગૃત
થયેલા જમાનામાં કરવામાં આવતા હોય. હિંદુસ્તાનની જનતા એવા અત્યાચારો સહન
કરતી મુગી બેસી રહે છે, એનું કારણ તો સ્પષ્ટ છે કે પ્રજા પરાધીનતાની પરાકાષ્ટાએ
પહોંચી છે.

યુવાન થવા માટે

લેખિકા: શ્રી. ચંદુબહેન પારેખ

બહારી સખી,

તારી ઘણા દિવસ પહેલાં આવેલી ચીઠ્ઠીના તને જવાબ આપું છું. આપણી ચીઠ્ઠીના વિષય તો તને યાદ જ હશે. “યુવાન થવા માટે તૈયારીઓ કરવી પડે કે નહિ?” આના જવાબના પ્રત્યુત્તરમાં તેં મને થોડા પ્રશ્નો પૂછ્યા, તેનાં જવાબો મારે આપવાના છે.

પણ બહેન, માનું કહી દઉં? મને તારા એ પ્રશ્નોના જવાબો લખવા નથી ગમતા. લખવાથી વળી કંઈક અનર્થ પરંપરા ચાલે તો? તેના કરતાં આપણે મળીએ ત્યારે આનો વિચાર કરીએ તો કેમ? સાચે જ મને તો લખવા કરતાં વાતો કરવી બહુ જ ગમે. અને હું માનું જ છું કે વાતોથી વસ્તુ બેટલી સ્પષ્ટ થાય છે તેટલી લખવાથી નથી થતી.

બહેન, તને ખબર છે કે યુવાવસ્થા એ મનુષ્યના જીવનમાં બહુજ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે. માણસના આખા ચરિત્ર્યનો આધાર યુવાવસ્થા ઉપર છે. માણસના શરીરનો આધાર પણ યુવાવસ્થા ઉપર છે. યુવાવસ્થા માણસે જાળવી લેવી બેધર છે. આજનો યુવાન પોતાની જીવાનીના તોરમાં એવા એવા તરંગો અને કાર્યો કરે છે કે બસ! મોટે ભાગે તો યુવાનને એના ઉતાવળીઆ તરંગ અને કાર્યોને માટે પસ્તાવો પણ થાય છે અને દુઃખ પણ સહન કરવાનું આવી પડે.

આમાંથી યુવાન જે બચવા માગતો હોય તો તેણે આવા તરંગો કે કાર્યો ન કરવાં તેમ છું નથી કહેતી પણ તેણે એવો વિશ્વાસમય, ડાહ્યો સલાહકાર મિત્ર શોધી લેવો બેધર છે કે જે યુવાનને એના તરંગોમાં દોડાવ્યે જાય છતાંયે સાચી વસ્તુ શું છે તે પણ બતાવતો જાય. આથી યુવાન, યુવાન મટતો નથી પણ સાચો, સંપૂર્ણ યુવાન બને છે. નહિ તો શું થાય! માણસ બાળક મડીને જેમ જેમ યુવાન થતો જાય તેમ તેમ તેનામાં સમાજીક બદલીઓ આવતી જાય છે. તેમાં યુવાનનો વાંક નથી સમાજનો વાંક છે. સમાજનું વાતાવરણ એવું છે કે જેને પરિણામે યુવાનમાં (જે તે વિચાર કરતો થયો હોય તો) અમુક જાતના વિચારો આવ્યા વિના ન રહે. ઘણી વખત તો યુવાન એ સમાજના પાપે એવી તો કુટેવોમાં સપડાયેલો હોય છે કે પછીથી તો તેને તેમાંથી છુટવું પણ મુશ્કેલ થઈ પડે છે. અને યુવાનોને મુશ્કેલીઓ પણ ઓછી ઉભી નથી થતી, અનેક થાય છે; અનેકમાં તેનો જીવ જાય છે; અનેક ખરાબ હોવા છતાં તેને કરવાની પ્રચ્છા થાય છે; અને કેટલાય તો જીવાનીમાં પ્રેમ પૂરતો ન મળવાથી જ્યાં ત્યાં પ્રેમનાં વલખાં મારે છે અને પછી બેખરે ભરાય છે. પોતાના મુખને આડે તે સારું કે નરમું, બધું કે અનિષ્ટ જોતો નથી અને તોરમાં આવે તેમ કરે છે.

આ બધામાંથી યુવાને બચાવી લેવા હોય તો કાં તો તેને પ્રથમથીજ સાચી કેળવણી આપવી જોઈએ, ગંદા સમાજથી અલગ રાખવો જોઈએ અથવા તો તેને સલાહકાર મિત્ર હોવા જોઈએ. પહેલું મોટે લાગે બનતું નથી. કારણ સમાજમાં રહેવા સરળરેલ જીવ-ખીચાર સમાજને છોડીને ક્યાં જાય ? જંગલમાં તો નાસી ન જ જવાયને ? ત્યાર એણે તો સમાજમાંજ રહીને તેની સામે લડીને સારા થવાનું, પોતાનું ચારિત્ર્ય ઉત્તમ બનાવવાનું.

સખી, આપણા સંબંધો જેવા છે તે જોતાં અને તેના અધિકારના જોર ઉપર કહું કે જહન કોષ્ટ દિવસ યુવાનીના મદમાં મલકાઈ જતી નહિ, (આ મારી વિનંતિ આખી યુવાન આલમને છે પણ આજ તો અહિં તને ઉદ્દેશીને કહું છું.) તું જેટલા તર્કો કે કાર્યો કરવા પ્રેરણા તેટલા કોષ્ટ પણ તને વિશ્વાસ હોય, માન હોય, સાચી સલાહ આપનાર લાગતા હોય તેવાની સાથે કરજે.

એકલી એકલી વિચાર કરી તે પ્રમાણે અમલમાં ન ચૂકતી. આજે મને યુવાનો સાચી દિશા છોડી ખોટી દિશામાં પગલા માંડતા હોય તેમ લાગે છે. પુરૂષોને પહે ગમે તેમ હોય પણ સ્ત્રીઓને પહે મારાથી તે સહન નહિ થાય. સ્ત્રીઓનું જે રહેજ પતન થાય તો તે સમાજ જીવવાની નથી અને સ્ત્રીઓ તરફ તો કોણ જાણે કેવીએ દ્રષ્ટિથી માણ્યો જોશે.

આ બધાનો અર્થ એમ નથી કે આપણે યુવાનો કંઈ પણ કરી બેસીએ. આપણે તો એકજ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની છે કે આપણે યુવાન રહી સમાજમાં સારી છાપ કેમ પાડી શકીએ. આપણે જીવીએ છીએ ત્યાં સુધી સમાજ સાથે સંબંધ રાખવા વિના છુટકોજ નથી અને સમાજને ન સુધારે છુટકો ક્યાં છે ? તેને પણ સુધારવી છે, એટલે આપણે આપણી યુવાનીને વેડી ન નાંખતાં તેને સાચી દિશાએ લઈ જવી જોઈએ અને તેની પાસેથી સારામાં સારું કામ લેવું જોઈએ.

નિષ્ફળ રાજનીતિ

[લેડી સૌ. લક્ષ્મીબાઈ]

સરકારે સમજવું જોઈએ કે સ્ત્રીઓપર થતા અત્યાચારોથી તો પ્રજામાં નવું બળ અને નવીન ચેતના જાગશે અને સુતેલી કે મંદ લાગણીને પૂર જોશ મળશે.

સ્ત્રીઓ પર આક્રમણ લઈ જનાર એકે રાજનીતિ જગતમાં સફળ નીવડી નથી. મનુષ્ય જાતનું કોષ્ટ લયકર અપમાન આજ સુધી મનાયું હોય તો તે સ્ત્રી-ગૌરવને ઉતારી પાડવા અથવા એને અપમાનીત કરવામાંજ છે અને એ સહન કરી બેસી રહેવા જેટલી હિંમત વગરની કોષ્ટ પ્રજા હોઈ જ શકે નહિ. હિંદુસ્તાનનો આખો ઇતિહાસ એથી ભરપૂર છે. સ્ત્રીવના સંરક્ષણ માટે જે હિંદુસ્તાને અનેક બલિદાનો આપ્યાં છે તે આજે પણ સહન કરી શકે નહિ.

ભાગ્ય સુધારવા

તાળ:—૨૫૬ રાતલગીમાં ઉધડે ઉરના...

ધોળી ખાદી સાડી પહેરી અંગ દીપાવળે હો જહેન !
કુલ ઉદ્ધારળે હો જહેન !
ખાદી ગાંધીનો સંદેશો દેશ ઉદ્ધારવા હો જહેન !
ભાગ્ય સુધારવા હો જહેન !

મોહન મંત્ર મુખે બાણે, ખાદી મુખ નિધાન;
રિધ સિધની એ માવડી, સાધનમાંય પ્રધાન.

એવી રૂડી ખાદી ઘેર ખનાવી પહેરળે હો જહેન !
શાળો રાખળે હો જહેન !
લાવી તાંતલુ પીંછ પુણી ઘેર ખનાવળે હો જહેન !
ચરખે કાંતળે હો જહેન !

ચરખો મુંઝન અહિં કરે, દુર મુંઝારવ બાય;
પરદેશી તે બળ થકી, પેટ પુરે ન કમાય.

ચરખો કાંતી વધારો સમૃદ્ધિ નિજ દેશની હો જહેન !
ઠ્ઠાલા દેશની હો જહેન !
ઘેરઘેર વસાવો ચરખા એવા ઠ્ઠાલથી હો જહેન !
મનના કોડથી હો જહેન !

મનમાંહેથી ત્યાગળે, પરદેશીનો મોહ;
પરદેશી ને ધારસો, તો છે દેશનો દ્રોહ.

ત્યાગી વચ્ચ વિદેશી કરળે સેવા દેશની હો જહેન !
નબ ઉધારીણી હો જહેન !
ધુમળે રજીમાં આંગુ દાણું લેવા સ્વતંત્રતા હો જહેન !
મુક્તિ સ્વતંત્રતા હો જહેન !

—“ અલીન્દ ”

લેખક: રા. જરુરાય ડી. ખંધડીઆ.

જો નવાળા અક્ષયજ્ઞાનની દશ રૂપી-
આના ભાડાની ફળદ્રુપ જમીનના મૂળ
માલીક નામદાર એગમ સાહેબા હતા. તે દેશમાં
એગમ સાહેબ એન્ડ કંપની સોંધવારી,
સ્વતંત્રતા, સ્વરાજ વગેરે સર્વ મુખ્ય બોગવતી
હતી. પરંતુ એ પ્રમાણે હળરો કલાકથી
સ્વાતંત્ર્ય બોગવતી એ પૃથ્વી પર, કોષ્ટ મુદ-
રચના કઠોરાના પહેરનાર, નવાળા અક્ષયજ્ઞા-
નજ્ઞાન નામના મુરતીયાએ પીડી ચોળી,
મોંઢળ બાંધી, ને વરરાજના ઘોડા પરથી
ઉતરીને પગ માંડ્યો ત્યારથી એ દેશ પર
ચામડાને પાયે પનોતી બેઠી ! મૂખાઓ તેને
ઘરજમાઇ કહેતા હતા !

ધીમે ધીમે આ નવા રાજ અને તેના
દેશના માણસો જેવા કે નાથુ જગન, માવજી
પુંજ, જના ભગા વગેરેએ પગ ઘુસાડવા માંડ્યા
અને તેમણે પોતાનો પગદડો જમાવવા
માટે નીચે પ્રમાણે કાયદાઓ કર્યા:-

(૧) એગમ સાહેબની ડોશીમા રેંડીયો
કાંતતી હતી તે રેંડીયાની નાકા કાપી નાંખી
જેથી કરી જના ભગાની દુકાનના છાપડો,

ધાધરાપાટ અને પોતકાંતુ કાપડ એ દેશમાં
ખુબ ખરે.

(૨) એગમ સાહેબ અને તેની સગી-
બ્બાલીઓ પાસે શાક સમારવા માટે શીરોહીની
તલવારો, દાળ હલ્લાવવા માટે બીમસેનની ગદા
જેવા કડછાઓ, પગમાં અધમણ અધમ-
ણના તોપના ગોળા જેવા ચાંદીના સાંકળાઓ
રહેતા હતા તે પ્રજામાં સુસેહ શાંતિ પથરાય
એ હેતુથી તેમણે હથિધારખંધીના કાયદો
કરી નીચેના નિયમો સ્થાપ્યા:

અ. શાક સમારવા માટે તલવારોને બદલે
ફર્ચિયી વધારે લાંબી નહિ એવી જરી, અને તે
પણ અડધી કટાયલી વાપરવા દેવામાં આવશે.

બ. દાળ હલાવવા માટે અડધા ઇંચ
ડાયામેટરની અને તે પણ પોલી કડછી વાપ-
રવા દેવામાં આવશે.

ક. રોટલી વણવા માટે સાંબેલા જેવા
ભયંકર વેલણો દુર કરી તેની જગ્યાએ આવ-
જના દાતણ જેટલા કદના અને વચમાં રહેજ
ઉપમેલા તેવા વેલણોજ વાપરવા દેવામાં
આવશે.

દ. હાથમાં કાયતી મુલાપમ ખંગડી
પહેરવા દેવામાં આવશે અને તે પણ જના
ભગાની દુકાને અનેકી. એ મિવાળ બીજેથી

આવતી બંગડીઓ પર રસોડામાં દાખલ થતી વખતે જકાત લેવામાં આવશે. એટલે કે તેનું બીજ સુકવવામાં આવશે નહિ.

૬. માથું ઝોળવા માટે શિવાજી મહારાજના ભાક્ષા જેવા મોટા દાંતીયાની સખત મનાઇ કરવામાં આવે છે. તેની જગ્યાએ માત્ર જાપાનીસ એકજ વખતમાં ભાંગી જાય એવી કાંમડીઓની મંજુરી છે. ઇત્યાદિ ઇત્યાદિ.

ધીમે ધીમે આ નવા રાજ્યે ત્રિજેરી, કપાટ, દાણાદુણી, ઘી મસાલાને ભંડાર, વગેરેની ચાવીઓ પોતાને હાથ કરી લીધી; તેમજ ધરતું રક્ષણ કરવા માટે રાખેલા દરવાન અને ધરકામ કરવા માટે રાખેલા ભટ ધાટી પોતા તરફથી નીમાઇને આવતા, અને કદી કદી તેનો ઉપયોગ બેગમ સાહેબને સોનાના પીંજરાની ગુલામીમાં ટકાવી રાખવા માટે કરવામાં આવતો.

૭. સ. ૧૭૦૨ માં તો આ પૂરાણી રાણી સાહેબના હાથ, પગ, કાંડા, બાવડાં, પેટ વગેરે તેમજ લુગડાના કપાટ, દાણાના ડબ્બા, મસાલા ધી તેલની બરણીઓ, ત્રિજેરી વગેરે આ નવા આવેલ રાજના કબજામાં આવી ગયું હતું અને એ સાક્ષર્માં આ વરરાજ્યે બેગમ સાહેબના માથાને હાથ કરવા, એટલે કે તેમની ચોપડીનાં કપાટનો કબજો મેળવવા પગ ભાંગે કર્યો, તે માટે ધણી ધણી આણી વચ્ચે પડાશી (પ્રહાસી) ની અગાસી પર યુદ્ધ થયું તે તેમાં બેગમ સાહેબના ચીરછવીએ બાને દગો દધ આપાની આંગળી ઝાલવાથી બેગમ સાહેબ તે હારી બેઠા. આખરે ૭. સ. ૧૮૦૨ માં તેમનું હૃદયનું દીઠ્ઠી પડયું એટલે કે દીવાનખાનાનો તેમનો હક્ક જપ્ત કરી તેમને કાયમને માટે લાજ કઢાવીને રસોડામાં ધકેલી દીધા ત્યારથી બેગમ સાહેબ હારીને ચૂલા પાસે પચાસ વરસ સુધી હાથ જોડીને બેઠા તે બેઠા.

૭. સ. ૧૮૫૭ માં તેમના કેટલાક તોફાની

પોરીવાઓ છગન મગનીઆએ બાના ચઢાવવાથી બાપા સામે બળવો કર્યો. પરંતુ એ બન્નેને અને તેની નિશાળના ગોડીઆઓને શોટીના સ્વાદ ચખાડી નરમ થેંસ જેવા બનાવી દેવામાં આવ્યા. એવી રીતે ૧૩ વર્ષ વીતી ગયા. ત્યાં સુધી બેગમસાહેબની કુંપની નવાબસાહેબની કુંપની પાસે લાજ કાઢીને હાથ જોડીને અરજ ગુજારતી કે “અમને કંઈક સ્વરાજ આપો; છેવટ કંઈ નહિ તો મારે આજે બટેટાનું શાક કરવું કે રીંગણાનું એટલુંય નક્કી કરવાનો હક્ક આપો તોય બસ છે.” પણ નવાબ સાહેબે સાક્ષ મંજાવાવી દીધું કે “હજી રીંગણા કે બટેટા પસંદ કરવાની હાયકાત તમારામાં નથી આવી માટે ચૂપ મરી રહો.”

૧૮૨૦ની સાલમાં શેરીને નાકે કાઢ માંધીભાઇ રહેતા હતા તેમણે બેગમ સાહેબની હાલત જોઈ એક દરિયાણાનું પડીકું બાંધી આપ્યું તે તે દિવસથી બેગમ સાહેબનું બહેકયું. તેમણે નવાબ સાહેબ તરફના બધા ભય ફગાવી દધ ધડક અસહકાર જાહેર કર્યો. અલબત્ત નવાબસાહેબના માથા પર વેલણુ કે સાણસીનો ધા ન કરવો એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી પરંતુ હવે તેમણે પાડોશણો પાસે અને મિત્રોની પાર્ટમાં કડક શબ્દોમાં નવાબસાહેબને ઝાડુ લઈને ઝાડવા માંડ્યા ! “તમે આવા ને તમે તેવા. તમને પરણ્યા ત્રણસો વરસ કાઢ્યા. શું માણ્યા ?” વગેરે શબ્દોથી નવાબનું બોપાળું ખુદ્દું પાડવા માંડ્યું. એને પરિણામે બેગમ સાહેબના પીયરીયા બધા જોર પર આવ્યા. બધાએ-બેગાં મળી નવાબ સાહેબના અનેક કાર્યોનો બહિષ્કાર જાહેર કર્યો જેવા કે—

(૧) નવાબ તરફથી અપાતાં છદ્દકામ-ખિતાબ જેવા કે બ્હાલી; પ્રિયા; પ્રિયતમા; મંધુરી; લાડકડી. એ બધા ખિતાબો સામે નાકનું ટીચકું ચડાવવા માંડ્યું.

(૨) નવાળ સાહેબ રોજ સાંજે જગન મગન અને ચંચળીતે લણાવવા બેસાડતાં ને શીખવતાં કે “ બાપા રાખે તેમ રહેવું ” તેની અસર નાણુદ કરવા છોકરાઓને એ... એ... ને એ...એ કરવાનું તેમજ તોફાન કરવાનું બેગમ સાહેબે શીખવાડી રાખ્યું.

(૩) નવાળ સાહેબે આણી આપેલ સાડી, છાપલો, ઢાંધરા, પોલકા બધા દેડ લંગીયાને આપી દીધાં ને બાકી રહેલા તેનાથી સગડીની કાકડીઓ બનાવવા માંડી. તેની જગ્યાએ પીયેરથી બે ચાદરા મંગાવીને પહેરવા માંડી જેથી લોકો બેગમ સાહેબને ઘોળણનાં વેશમાં જોઈ નવાળ સાહેબની આખરના છાછયાં લે.

(૪) નવાળ સાહેબનો સામાજિક બહિષ્કાર કરવા માટે તેમને ન્હાતી વખતે ગરમ પાણીને બદલે બરફવાણું ને ખાતી વખતે કંડા પાણીને બદલે ઉકાળેલું પાણી આપવા માંડ્યું. ટુવાલ માંગે તો ફાટ આપે ને રોપી મારે ત્યારે ચોક્કાળ આપે ખાવાનો વખત થાય ત્યારે બેગમ સાહેબ પડોશમાં જતાં રહે અને છતાં રસોઇ બૂલમાં ટાઇમસર થઇ જાય તો ભાતમાં મીઠું નાંખે ને દાળમાં એળાઓ નાંખે. આ પ્રમાણે તેમણે નવાળ સાહેબની તકત્રેવડ જળવવા માંડી.

(૫) નવાળ સાહેબના કાયદાઓ જેવા કે અ. ઝાઝું બોલવું નહિ

... , અ. નવાળના વાંક કાઢવા નહિ;

... , કા. નવાળ ચાલતા હોય ત્યારે વચમાં આડે આવવું નહિ;

... , ઢ. છના ભગાની દુકાને ગાળો દેવા જવું નહિ;

... , વગેરે કાયદાઓ તેમણે છયોક લાંગવા માંડ્યા.

(૬) છેવટ નવાળ સાહેબનો પગ દબાવવાનો જે કર હતો તે કર આપવો પણ તેમણે બંધ કર્યો.

નવાળ સાહેબ આ ‘ વાંદરી ’ થી કંટાળી ગયા ! તેને સતોષ આપવા માટે પોતાના દોસ્તાનોની સભા બરી રસોડામાં કંઈક સુધારા બંધી નાંખ્યા ! જેમકે રીંગણા કે બટેટામાં બંધે નક્કી કરવું બેગમના હાથમાં ખરું પરંતુ શું લોવવું તે તો નવાળનાજ હાથમાં ! પણ બેગમ સાહેબ આખરે એ સુધારાથીયે કંટાળ્યા અને દશ વર્ષ પછી ફરીવાર એ લડત વળી પાછી જોરથી ઉપાડી.

આ વખતે નવાળ સાહેબે લાકડી, ગડદા, પાટુ, ગાળો, વગેરે અજમાવી જોયા. તોપણ બેગમ સાહેબ તો એકજ હક લખને બેઠા છે કે “ મારવી હોય તો મારી નાંખ પણું તો એકની બે નથી થવાની. ”

નવાળ સાહેબ હવે માથું ખંજવાળે છે કારણ કે હજી એ, ગૃહરાણીનું ધમસાણ ચાલે છે !

પોલીસનું અમાનુષી વર્તન

[મુંબાઈમાં તા. ૪-૧૧-૩૦ ને રોજ - માધવબાગમાં મળેલી મુંબાઈની મહિલાઓની સભામાં પ્રમુખસ્થાનેથી રજુ થયેલો દસ્તાવે.]

“ રવિવાર તા. ૨૬-૧૦-૩૦ ને રોજ સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેની સર્વમાન્ય નીતિ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી મુંબાઈની પોલીસે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જે અન્યાયી અને અમાનુષી વર્તન ચલાવ્યું છે તે પ્રત્યે મુંબાઈની સ્ત્રીઓની આ જાહેરસભા સખત તિરસ્કાર જાહેર કરે છે અને એ અત્યાચારો માટે સીધી કે આડકતરી રીતે જવાબદાર પોલીસ અંમલદારો સામે ઘટતાં પગલાં લેવા તથા ભવિષ્યમાં એવા બનાવ ન બને તે માટે ચોખ્ખું પલાળે લેવા સરકારને આગ્રહ કરે છે. ”

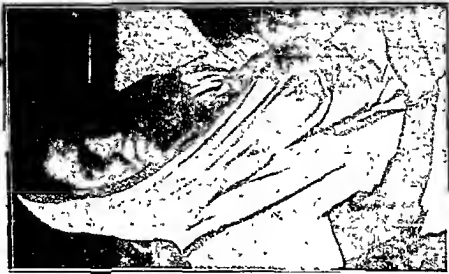
गुणसुंदरी

यमना स्व. पालन्याना स्मरणाथ
श्री कार्वम गुज.ाती समाने
श्रीयुत राद्यानाम व्याणुष्ट आवस
तरङ्गिणी जविनय सप्रेम भिः

भिसिस यमसुन्दरी
(१२ भास)

श्रुति-संभ्रामसां महिला-रत्ना

श्री, लक्ष्मिलक्ष्मी गी. दशाध
पेडनां सर-मुष्मयार

भिसिस सेनशुभा
(४ भास)

(૨) નવાખ સાહેબ રોજ સાંજે જગન મગન અને ચંચળાને લાણાવવા બેસાડતાં ને શીખવતાં કે “ બાપા રાખે તેમ રહેવું ” તેની અક્ષર નાણુદ કરવા છોકરાઓને એ... એ...ને બે...બે કરવાવું તેમજ તોફાન કરવાનું બેગમ સાહેબે શીખવાડી રાખ્યું.

(૩) નવાખ સાહેબે આણી આપેલ સાડી, છાપડો, ધાધરા, પોલકા બધા ટેડ લંગીયાને આપી દીધાં ને બાકી રહેલા તેનાથી સગડીની કાકડીઓ બનાવવા માંડી. તેની જગ્યાએ પીથેરથી બે ચાદરા મંગાવીને પહેરવા માંડી જેથી લોકો બેગમ સાહેબને ધોળથુનાં વેશમાં જોઈ નવાખ સાહેબની આજરના છાજ્યાં લે.

(૪) નવાખ સાહેબનો સામાજિક બદિષ્ઠ કરવા માટે તેમને ન્હાતી વખતે ગરમ પાણીને બદલે બરફવાળું ને ખાતી વખતે ઠંડા પાણીને બદલે ઉકાળેલું પાણી આપવા માંડ્યું. દુવાલ મારી તો કેટ આપે ને ટોપી મારી ત્યારે ચોદાળ આપે ખાવાનો વખત થાય ત્યારે બેગમ સાહેબ પડોશમાં જતાં રહે અને છતાં રસોઇ બૂલમાં ટાઇમસર ચક્ર જન્ય તો બાતમાં મીઠું નાંખે ને દાળમાં ઝેણાઓ નાંખે. આ પ્રમાણે તેમણે નવાખ સાહેબની તકરોવડ જાળવવા માંડી.

(૫) નવાખ સાહેબના કાયદાઓ જેવા કે
અ. ઝાડું ખોલવું નહિ

ઘ. નવાખના વાંક કાઢવા નહિ;
ક. નવાખ ચાલતા હોય ત્યારે વચમાં આડે આવવું નહિ;

દ. છના ભગાની; દુકાને; ગાળો દેવા જવું નહિ;

વગેરે કાયદાઓ તેમણે છએક ભાંગવા માંડ્યા.

(૬) હેવટ નવાખ સાહેબનો પત્ર દબાવવાનો જે કર હતો તે કર આપવો. પણ તેમણે બંધ કર્યો.

નવાખ સાહેબ આ ‘વાંદરી’ થી કંટાળી ગયા ! તેને સતોષ આપવા માટે પોતાના દોરતારોની સભા બરી રસોડામાં કંઈક સુધારા બૂધી નાંખ્યા ! જેમકે રીંગણા કે બટેટામાં જણે નક્કી કરવું બેગમના હાથમાં ખરું પરંતુ શું લાવવું તે તો નવાખનાજ હાથમાં ! પણ બેગમ સાહેબ આખરે એ સુધારાથીયે કંટાળ્યા અને દશ વર્ષે પછી ફરીવાર એ લડત વળી પાછી જોરથી ઉપાડી.

આ વખતે નવાખ સાહેબે લાકડી, ગડદા, પાટ, ગાળો, વગેરે અજમાવી લેયા. તોપણ બેગમ સાહેબ તો એકજ હડ લઇને બેઠા છે કે “ મારવી હોય તો મારી નાંખ પણ હું તો એકની બે નથી થવાની.”

નવાખ સાહેબ હવે માથું ખંજવાળે છે કારણ કે હજી એ ગૃહરાણીનું ધમસાણ ચાલે છે !

પોલીસનું અમાનુષી વર્તન

[મુંબાઇમાં તા. ૪-૧૧-૩૦ ને રોજ માધવબાગમાં મળેલી મુંબાઇની મહિલાઓની સભામાં પ્રમુખસ્થાનેથી રણુ થયેલો દરખાસ્ત.]

“ રવિવાર તા. ૨૬-૧૦-૩૦ ને રોજ સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેની સર્વમાન્ય નીતિ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરી મુંબાઇની પોલીસે સ્ત્રીઓ પ્રત્યે જે અન્યાયી અને અમાનુષી વર્તન ચલાવ્યું છે તે પ્રત્યે મુંબાઇની સ્ત્રીઓની આ જાહેરસભા સખત તિરસ્કાર જાહેર કરે છે અને એ અત્યાચારો માટે સીધી કે આડકતરી રીતે જવાબદાર પોલીસ અંમલદારો સામે ધટતાં પગલાં લેવા તથા લવિધ્યમાં એવા બનાવ ન બને તે માટે ચોખ્ખે ધલાને લેવા સરકારને આગ્રહ કરે છે. ”

કુમારી રૈહાના તૈયબજી

લેખક: શ. સીતારામ બે. શર્મા.

લીંગભગ એક દસકા પહેલાં, અમદાવાદની ઐતિહાસિક મહાસભાના અધિવેશન પ્રસંગે, એ વિશાળ મંડપના નાનકડા વ્યાસ-પીઠ ઉપર ઉભા રહીને ઉર્દૂ જગ્યાનમાં રાષ્ટ્ર-ગીત ગાતાં બહેન રૈહાનાને સાંભળ્યાં હતાં.

તે પછી છેક હમણાં, ગયા દશેરાના દિવસોમાં એ બહેનને કડી પ્રાંતની પ્રથમ યુવક પરિવહના પ્રમુખ તરીકે સહેજ વધારે નજીકથી જોયાં, વિષય વિચારક સમિતિના સભાસદ તરીકે એમને એ સમિતિનું કામ ઉજલતાં જોયાં, અને કડીનાં તરતારીઓની જાહેર સભા સમક્ષ નિદાધીન મુસાફરને ઢંઢોળાને બેઠો કરી મુકિતના પ્રવાસપથે જવાની સલાહ આપનાર રજુગીત સમુદાય બેવડા અર્થનું લજ્જન ગવરાવતાં સાંભળ્યાં.

આટલા પરિચયવાળો માણસ રૈહાના બહેનની ઝોળખાણુ ગુજરાતની ગુણસુંદરીઓને કરાવવાનું સાહસ કરે એ ચોક્કસી ધૂષ્ટતાજ છે; એવી ઝોળખાણુથી સંતોષ માનવાની વૃત્તિ સાથે 'ગુણસુંદરી' ના સહતંત્રીના લેખ મેળવવાના અતિ આગ્રહને લીધે, હું આ ધૂષ્ટતા કરવા તૈયાર થયો છું. એટલું અગાઉથી કહી લેવાની એટલા માટે જરૂર જોઈ છે, રૈહાના બહેનના જીવનનો વિશેષ પરિચય મેળવવાને આવુર વાચકો બધો હોય મારા એકલાના ઉપર ન મૂકે.

[૨]

દુશ્મનોથી બરાબર ઘેરાયે જવાથી અકળાયેલી વાલણુ જેવા અહેરાની, મહોના ઉપ-

નામથી ઝોળખાતા પુરુષોના ટોળા વચ્ચે જન્યત સ્ત્રીશક્તિની એકાકી પ્રતિમા સમી, સહુને દોહતી, કવચિત ડારતી, કોઇ કોઇ વખત સગી બહેનની મમતાથી સમજાવતી, સહુની દૃષ્ટિને પ્રમુખ તરીકેના પોતાના સ્થાનની, પોતાની તરફ ખેંચતી સ્ત્રીશક્તિની કલ્પના કરો, એટલે રૈહાના બહેનની કંઈક કલ્પના તમારી સમક્ષ ખડી થશે.

તૈયબજી કુટુંબની ભૂતકાલીન પ્રતિષ્ઠા કે મહત્તા ગમે તેટલી હોય, પણ એ કુટુંબ ભૂતકાળની મૂડી વટાવીને જીવવું નથી. તે કુટુંબે વર્તમાનમાં પોતાનો ઇતિહાસ રચ્યો છે. એ ઇતિહાસ ગૌરવપૂર્વક છે. પરંતુ પિતાના ગૌરવમાં ભાગ પડાવી વારસાહક્કની રીતે જીવવાનું રૈહાના બહેને સ્વીકાર્યું નથી. એમણે તો સ્વાધીનતાના સાચા ભક્તની માફક પોતાનો ઇતિહાસ કતવ્યથી રચવા માંડ્યો છે. સ્વ-ઉપાર્જિત પ્રતિષ્ઠા ઉપર જીવવાનું એમનું જીવનવ્રત છે. એ મતની ગૌરવભરી છટા એમના માંદલા શરીરમાં તેજ ભરતા મુખમંડળ ઉપર જલકતી સદા સોહાય છે.

યુવાન હોવા છતાં વ્યાધિથી એમનું શરીર તવાયડું દેખાય છે. એ શારીરિક અશક્તિ અત્યારે દેશભક્તિથી ભડભડી રહેલા એમના હૃદયની વાંચના પ્રમાણે એમને કામ કરતાં અટકાવે છે. પરંતુ એ અટકાયત એમને શક્તિની પેરે સતત ખુંચી રહેલી તો એમના ગુંગળાતા હૃદયની છાપ સ્વસ્થે એમની જ્યોતિષી ઝણકતી આંખો દ્વારા દેખાઈ રહી છે.

“ જો હું માંદગીથી અશક્ત ન હોત તો હું આ મંડપમાં તમારી સમક્ષ બાપણુ આપવા ખડી થઈ ન હોત, મારું સ્થાન તો યુદ્ધને મોખરે હોત. ” એવી વચ્ચે પછુ એમના હૈયામાંથી શબ્દ રૂપે બહાર નીકળી ગઈ હતી.

જો વૃદ્ધ પુરુષ તુરંગમાંથી નીકળતાજ ત્રણ અડવાડીઆની અવધો આંકી પુનઃ જોલવાસ બોગવવાના નિશ્ચયબળથી યુવકને શરમાવી દેતો હોય, તેની પુત્રી-માંદી માંદી છતાંય શરદ્રોશીની તમન્ના કેમ ન સેવે ?

અને રૈદાના બહેનની એવી કસોટીય થઈ ગઈ, યુવક પરિપદના પહેલાજ દિવસે અધોરેજ એમને તાવ ચડ્યો, છતાં સોંપાયલા સ્થાનને સૈનિકની સાવધાનીથી સાચવવા જેટલી દૃઢતા એમનામાં હતી. આખો દિવસ કડીના મનુષ્યોને પ્રખર તાપની તાવણીમાં તાવી તાવીને થઈશો સૂર્ય, આછાં વૃક્ષોવાળા રેતી-પૂર્ણ કડીની આયમણી દિશાએ વિશ્રાંતિ માટે ઉતર્યો, ત્યારે પરિપદમાં એકઠા થયેલાં સ્ત્રી પુરુષોને એમણે પોતાની તળિયતની વાત કરી; કદાચ એમને એજ રાત્રે કડી છોડી જવું પડશે એવું પણ દિલગીરી સાથે કહ્યું. સાંભળનારાં નિરાશ થયાં. સહુએ માન્યું રાત્રે રૈદાના બાનુને જવું પડશે.

[૩]

એ રાત્રે હજારો નરનારીઓની પ્રયત્ન સભા કડીના ટિંજક ચોકમાં મળી હતી. કુમારી રૈદાના તૈયબજીતું ત્વં ભપણુ ચવાતું છે, એવી હસ્તપત્રિકાઓ શહેરમાં વહેંચાઈ ગઈ હતી. પરંતુ એમનાથી આવી શકાશે નહિ એ વાત થોડાંએને મોંદેથી ધણાંએને કાને ગઈ હતી. એમને જોવા-સાંભળવા આતુર એ-પુરુષો તેથી લગભગ નિરાશ થયાં હતાં. પરંતુ ?

દૂરથી મોટરનું બૂંગળું વાગતું સંભળાયું. થોડીક વારમાં તો મોટર સભા ચોક આગળ આવીને ઉભી, અને તેમાંથી તાવથી ભરેલા કુબળા શરીરવાળાં રૈદાનાજ ઉતર્યાં. જનતાએ જોયું કે એ માંદલા-કુબળા શરીરમાં જવાળા-મુખી જેવી સજીવતા દંઝાયલી હતી. એ જવાળામુખીએ રૈદાના બહેનને ન તો વડોદરે જવા દીધાં કે ન તો પથારીમાં સુવા દીધાં. એમણે તો આવીને પ્રાતઃકાળ થવા છતાં બેઠકારીની હંધમાં ઘોરતી જનતાને સ્વતંત્રતાના માર્ગે પ્રયાણ કરવા દંદોળીને જનશૂત કરવાનો પ્રાચીન સંદેશો નવીન સ્વરૂપે સંભળાવ્યો.

સંગીત ઉપરનો એમનો કાણુ, એમના ગળાની મિદાશ એ તો સર્વવિદિત છે. મારા જેવો સંગીતશાસ્ત્રમાં કદી ચાંચ પણ નહિ બોળનાર એમની એ દિશાની ઓળખાણુ તે શું આપવાનો હતો ?

ખીજે દિવસે વિષયવિચારક મંડળને મોખરે પણ એમને બેઠેલાં અને કામ કરતાં જોયાં. એમને હવા લેવાનો આગ્રહ પણ નકામો ગયો. એ બહેનની રાગગતા અગ્નિ સમી અગ્નિ આતમશ્રદ્ધા જ એમની ઔપધિ છે.

પરિપદના ખીજ દિવસનો કાર્પક્રમ તેથી તો તેમણે એટલીજ અગ્નિતાથી, ગંભીરતાથી શાંતિથી, વ્યવહાર કુશળતાથી અને ધડીયાળ જેટલી નિયમિતતાથી સંભાળાને પાર ઉતાર્યો.

[૪]

પોતે સ્ત્રી છે એ વાતનું એમને સતત લાન છે, અથવા તો કદાચ હતાશ અને નિર્માલ્ય બની ગયેલા દેશના પુરુષત્વને પડકાર આપવા માટે તેઓ એ લાન રાખે છે. આક્રી તો લલલલા મર્દનેય બાણુએ બેસડી રાખે એટલી એમનામાં મર્દાઈ છે. એ મર્દાઈને પોતે સ્ત્રી-સુલભ સ્વાભાવિક સુધીયતાથી ઢાંકી

રાખ્યા મથે છે. પરંતુ એમની વાણીના ધો-
ધવાટે, એમના પુરુષોચિત હાલન ચાલન
દ્વારા અને ધોર અંધારી રાત્રિમાં ફર ફર
સળગતી જણાતી એ તાપણીઓ સમી, ચેત-
નથી સળગી રહેલી એમની વેધક દષ્ટિને
રસ્તે એ મદદી છતી પડી ગયા વિના રહી
શકતી નથી.

રૈહાના બહેનનું લાપણુ સાંભળવું એ
તો માનવ જીવનની લક્ષણ છે. આંદીધુંદીવાળા
અર્થશાસ્ત્રને તેના સાચા અર્થમાં કદાચ એ
પુરેપુરું સમજી શકતાં
નહિ હોય, સુંચવણુ-
ભર્યાં આંતરરાષ્ટ્રીય
રાજકરણની ગુંથો
ઉકેલવા જેટલો વખતે
એ દિશાનો એમનો
જોડો અંબ્યાસ નહિ
હોય, અંધારણની કા-
ચદાશાસ્ત્રીની દષ્ટિ હજી
વખતે એમનામાં
આછેરી ઉધડી હશે,
પરંતુ સુરપાણના જ-
ળધોધ સમે વાણીનો
ધોધ એમના મુખ-
માંથી ન્યારે વહેવા
લાગે છે, ત્યારે ગમે
તેવા નિર્મોલ્ય મનુ-

કુમારી રૈહાના તૈયમજી

ષ્યોને પણ તેટલો વખત તો તે મદદ બનાવી મુકે
છે, હનાય દિલોમાં આશાના દિપકો પ્રગટાવે
છે, ખઢીકણુ દેયામાં મદદીધની જ્યોતિ ઝગાવે
છે, અને જાતતોજ વિચાર કરવામાં ગૌરવ
લેનારાઓનેય ધડીભર દેશનો વિચાર કરતા
બનાવી દે છે.

અને એ માંદલા દેહવાળી બાઈના લવ્ય
અને તેજસ્વી મુખમાંથી સુંવાળા શબ્દો નીક-
ળતા નથી, એમાંથી તો વરસે છે નવાળામુ-

ખીનો લાવા. રાષ્ટ્રલકિતથી લલખે રાષ્ટ્રની
પરાધીનતા સામેના ક્રોધથી સળગના, પરત-
તતાની બેડીઓ તોડવાના નિશ્ચયથી નક્કર
બનેલા એ શબ્દો નહિ પણ સળગતા અંગારા
છે. સાંભળનારાઓની નિર્મોલ્યતાને, નામદાંષ્ટને,
સંકુચીત સ્વાર્થવૃત્તિને તે બાળીને ભસ્મિભૂત
કરી નાખશે એમ લાગે છે.

એ વાણીપ્રવાહ સ્વાભાવિક છે. નિખા-
લસ દિલનો એમાં પ્રતિધ્વનિ સંભળાય છે.
એથીજ શ્રોતાઓનાં હૈયામાં તે સ્થાન લઈ

લે છે. ગુજરાતી ભાષા
બોલી ન શકે એટલી
ગુજરાતીમાં વસતાં
રૈહાના બહેનમાં ઉણુપ
તો ગણાયજ, છતાં
સાદા ઉર્દુમય એમની
હિંદી સમજી શકે
તેમને માટે તો [અને
પુરુષોનો મોટો ભાગ
તો તે ખરાખર સમજી
શકે છેજ] ગુજરા-
તીની ઉણુપનો ખંગ,
જરૂર વાળી નાખે છે.
પ્રત્યારક તરીકે રૈહાના
બહેન અપૂર્વ કામ
કરી શકે, એટલી બધી
વકતૃત્વ શક્તિ એમ-

નામાં જરૂર ખીલેલી છે. અને એમના જેવા
માંદલા શરીરનાં બહેનને માટે તો ખરેખર
એ આશીર્વાદરૂપજ છે.

[૫]

સ્ત્રીનો પોશાક એ અવશ્ય પહેરે છે, છતાં
એની રૂઢીચુસ્તતાની સામે તો એમણે બંડ
ઉઠાવ્યુંજ છે. કેશ કલાપ અને ચુડી એ તો
કૌમારિક અને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓને માટે
ફરજિયાત મનાય છે. પરંતુ રૈહાના બહેને

તેઓ ચિંતા કરી રહ્યા હતા. ત્યાં રમેશ આવી પહોંચ્યો. રામજીવન બાણ કંપની સરકારના રસલદાર હતા. એટલે, તેઓ, પોલીસને સ્વાધીન કર્યા પછી, રમેશને છોડવાનો બધોયે પ્રયત્ન કરી શકે એમ હતું. એટલે રામજીવન બાણએ કહ્યું:

“ તમે જેને ગિરફતાર કરવા મંગિા છો, તે રમેશ આ રહ્યો. પણ તમે એને કયા ગુન્હાસર પકડો છો, એ તમારે અમને જણાવવું જોઈએ. ”

“ એ હું કાંઈ જણાવી શકું એમ નથી. ”

કંપની સરકારના નાનાથી મોટા બધાએ અમલદારો, નગરાણા સ્વીકારવાને ટેવાઈ ગયા હતા. કંપની સરકારના કેપ્ટન કલાઈવિ જેવા મોટા અમલદારથી માંડીને તે નાનામાં નાના સિપાઈ મુઘી, સૌ કોઈને એ ટેવ પડી ગઈ હતી. સરકારી કચેરીમાંથી જરા સરખું કામ કઢાવવું હોય, તો પણ નગરાણું ધરવું પડે. સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહીએ, તો લાંચ આપવી પડે. લાંચ આપ્યા વિના કોઈ પણ કામ સહેલાઈથી કે ઉતાવળે પાર પડી શકે નહિ ઉતાવળે કામ કઢાવી લેવા માટે લોકો પણ લાંચ આપતા થઈ ગયા હતા પરિણામે, અમલદારો, લાંચ લીધા પછીજ, લોકોનું કામ કરી દેતા. આ ટેવમાંથી લાગેજ કાષ્ટક અમલદાર અપવાદ રૂપ રહ્યો હશે !

રામજીવન બાણ આ જાણતા; પરંતુ તેઓ લાંચ લેવાની કે લાંચ આપવાની સખ્ત વિરુદ્ધ હતા. પરંતુ, શ્યામસુંદર અનુભવી હતો. કામ કઢાવી લેવા માટે, જરૂર પડે તો થોડી લાંચ આપવી, એવો તેનો મત હતો. તે સમજી રહ્યા હતા. છતાં કાંઈ પડ્યા વિના રમેશનો નથી. આંખાઓનું નથી છે, તે અમલદારોની ધૃત્તિ રાખું છું. આપણે જાણીએ છીએ. એટલે

૧, હા—ના

[બારડોલી તાલુકા વાનર પરિષદ દીધું.]

બીજા પોલીસ બાઈઓ માટે પણ એક જુદી રકમ આપી દીધી

આટલું કરવા છતાં, રમેશને કયા ગુન્હાસર પકડયો છે, તે તો જાણવામાં નહિ આવ્યું. પરંતુ રમેશને એક ગુન્હાગારની જેમ હાથકડી નાખ્યા વિનાજ ફોજદારની કચેરીમાં લઈ ગયા.

રામજીવન બાણ અને શ્યામસુંદર પણ કચેરીમાં આવ્યા. પોલીસ અમલદારે, રમેશને ફોજદાર સમક્ષ ખડો કર્યો. એટલે ફોજદારે કરડી નજરે, રમેશ તરફ દૃષ્ટિપાત કર્યો અને તે બંધી ‘દરમાખું’ કે “ આ જેદને કાટડીમાં નાખી, સખ્ત પહેરો રાખો ”

બે સિપાઈઓ રમેશને ત્યાંથી લઈ ગયા. રમેશ ઉપર ચોખી કરનારા સિપાઈઓને પણ શ્યામસુંદરે ‘ બક્ષીસ ’ આપી અને તે સાથે રમેશને બે વખત સાડે બોજન આપવાની, તેમજ બીજી રીતે તેને હેરાન ન કરવાની ગોઠવણ કરી દીધી.

પરંતુ રમેશનો ગુન્હો કયો ? એ તો હજી પ્રશ્નજ રહ્યો. એટલે એ જાણવા માટે તો ફોજદાર સાહેબની કૃપા મેળવવી જોઈએ. શ્યામસુંદરે ફોજદાર સાહેબને લગીલગીને સલામો ભરી, અને તેમના હાથમાં એક નાની શી થેલી ભેટ ધરી દીધી. અને પછી પ્રશ્ન કર્યો:

“ આ સુવાનને કયા ગુન્હાસર પકડયો છે ? ”

ફોજદાર સાહેબે, હદ પારની ગંભીરતા ધારણ કરી, કહ્યું: “ ગુન્હા તો ઘણા છે...”

“ એ યુવકનું અહીં કાંઈ સચું નથી. એક તેના મિત્ર અહીં છે. જે એના ગુન્હાની ખબર પડે તો, તેનો બચાવ કરવાની અથવા સાચું ખોટું નક્કી કરવાની કાંઈ સૂઝ પડે. એટલે આપને આ વિનંતિ કરું છું. ”

“ પણ મને કાંઈ બધી ખબર નથી. હું તો માત્ર એટલુંજ જાણું છું કે આ ગુન્હો અહીં થયેલો નથી. ”

“ ત્યારે ક્યાં થયેલો છે ? એની તપાસ ક્યાં થશે ? ”

“ આ યુવક હાકા જીલ્લાનો રહીશ હોય, ત્યાંના નવાબ એની તપાસ કરનાર છે. ”

“ પણ તપાસ થશે ક્યાં ? કલકત્તામાં ? ”

“ નહિ, મુર્શિદાબાદમાં. ”

“ અને અપરાધ શો ? ”

“ નવાબના એક ફોજદારનું એણે ખૂન કરેલું છે. એ સિવાય બીજો કોઈ ગુન્હો નથી. ”

ફોજદાર સાહેબની વધુ વાતચીત ઉપરથી માલમ પડ્યું કે રમેશને જામીન ઉપર ન છોડવાનો હુકમ હતો. ઉપરાંત એક બે દિવસમાં રમેશને મુર્શિદાબાદ મોકલી આપવામાં આવશે, એટલું પણ જાણવામાં આવ્યું.

સ્વામસુંદરે આ બધી વાત રામજીવન બાણને કરી. ફોજદારનાં ખૂનની હકીકત સાંભળી રામજીવન બાણ થંભી ગયા. રમેશનાં પૂર્વ જીવનની બધી હકીકત તેઓ જાણતા હોય, તેમને વિશેષ ચિંતા થવા લાગી. દુર્ગાચરણ સિવાય પોતે કોઈને મોઢે રમેશના પૂર્વ જીવનની હકીકત કહી નહોતી. છતાં, આ બાબત કેમ પુટવા પામી, તે તેઓને સૂઝતું નહિ. પરંતુ એ પૂરવાર કરવું મૂકેલ હતું. અને રમેશ ગુન્હેગાર કેરો તે ? રમેશને ફાંસીએ ચઢાવવાની સૂચના જરૂર થાય. કોઈ પણ રીતે રમેશને બચાવવો જોઈએ. પણ શી રીતે ? રામજીવન બાણ એનો વિચાર કરી રહ્યા.

એ વિચાર કરતાં કરતાં રામજીવન બાણને તેમના જીના મિત્ર કેપ્ટન રીડ યાદ આવ્યા. રીડ સાહેબને મળાય તો કાંઈક ઉપાય મળી આવે એવો વિચાર તેમને સૂઝ્યો અને તરત જ તેઓ કેપ્ટન રીડને મળવા ઉપડ્યા.

પ્રકરણ ૩૨મું

મધ્યાહ્નનો સમય હતો. આકાશમાં વાદળો જરા સરખાં પણ ન હતાં. એટલે સૂર્યનારાયણના પ્રખર કિરણો સર્વત્ર પથરાયે રહ્યાં હતાં. શહેરનાં પુરુષવર્ગના મોટા ભાગ, નોકરીયાત વર્ગના હતા. એટલે અત્યારે એ વર્ગ નોકરીએ પહોંચી ગયો હતો.

પુરુષવર્ગની ગેરહાજરીને લીધે, બપોરે, સર્વત્ર સ્ત્રીવર્ગનું સામ્રાજ્ય વ્યાપે છે. આ સમયનો લાભ અનેક ફેરીયાઓ, ભૂત, ભવિષ્ય, વર્તમાન, ત્રિકાળનું જ્ઞાન ધરાવનાર દંભી જોષીઓ અને સ્ત્રીઓનાં વહેમમાં વધારો કરે એવી વશીકરણ, વગેરે વિદ્યા જાણવાનો ઢોંગ કરતી આઈઓ, સારા પ્રમોણમાં લીંચે છે,

તે વખતની સ્ત્રીઓ, મંત્રતંત્રમાં બહુ અંધશ્રદ્ધા ધરાવનારી હતી. આજે પણ આવી અંધશ્રદ્ધા ધરાવનાર સ્ત્રીઓનો અમુક વર્ગ તો છે જ. પરંતુ સ્ત્રીકેળવણીના પ્રચાર સાથે, એ વર્ગ દિન પ્રતિદિન ઘટતો જાય છે.

પુરુષો આવી અંધશ્રદ્ધા અને વહેમોમાં માનનારા નથી હોતા. એટલે તેઓની હાજરીના સમય દરમિયાન એવા વહેમોનો પ્રચાર કરનારા સ્ત્રીપુરુષો ધાવી શકતા નથી. એટલેજ તેઓ પુરુષોની ગેરહાજરીનો સમય સાધી અજ્ઞાન અને બોળાં સ્ત્રીઓને વહેમી બનાવી, તેઓની પાસે પૈસા કઢાવવાનો ધંધો આદરી એકા છે.

પ્રખર તાપ હોવાથી રસ્તો તદન નિર્જન થઈ ગયો હતો. છતાં ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન એ ત્રણે કાળનું જ્ઞાન ધરાવનારી એક બાઈ, રસ્તા પર ધૂમી રહી હતી. બે ત્રણ જગાએ તે પોતાનું કામ સાધી આવી હતી.

ફરતાં ફરતાં, તે બાઈ દુર્ગાચરણ રાયના ઘર આગળ આવી પહોંચી. અને ત્યાં બારણા

સમાલોચના.

કયે રહેતે ? લેખક: રા. ચીમનલાલ જ્યેષ્ઠ શાહ, એમ. એ. સોલ એજન્ટ: શ્રી પ્રદ્યાન કાર્યાલય, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦.

“ગુલુસુંદરી”ના એક આમલા તંત્રી રા. શાહની આ સાહિત્યકૃતિને આવકાર આપતાં અમે આનંદ પામીએ છીએ. “સુશીલાના પત્રો”ના સંપાદક તરીકે એમનું નામ સાહિત્યક્ષેત્રમાં જાણીતું છે. એ પહેલા પુસ્તકમાં તેમણે સ્ત્રી-પુરુષના સંબંધ વિષે પત્રો દ્વારા ચર્ચા કરી હતી. આ પુસ્તકમાં પણ એજ જુનો છતાં પ્રતિદિન નવો લાગતો વિષય તેમણે ટુંકી દ્વારા ચર્ચો છે. આઠ ટુંકા કથાનકોમાં એ વિષય તેમણે વિવિધ દૃષ્ટિએ વાચકો સમક્ષ મૂક્યો છે અને તેમ કરતાં આપણા ગુજરાતના લગ્નજીવનની રસભરી મીમાંસા કરી છે. એમાંની એક વાર્તા “ઠોકરની જીવનના કેટલાક અનુભવો”નો આસ્વાદ લાનથી રૂપે આ માસિકના વાચકોને ખ્યાલ વર્ષના હીવાળા અંકમાં મળ્યો હતો. આપણા સમાજના અભ્યાસીઓને આ પુસ્તક એક સુંદર સાધન થઈ પડશે. પુસ્તકને સુંદર અને આકર્ષક બનાવવામાં અર્ચને ખ્યાલ બહુ જોડો રખાયો છે. ગુજરાતના પ્રખર કલાકોવિદ જાદુ રવિશંકર રાવલ અને “કુમાર” કાર્યાલયનાં તેમના સહાયકોએ આ પુસ્તકને છાપકલાની દૃષ્ટિએ સર્વોત્તમ બનાવવામાં પોતાની સર્વ શક્તિઓ ખર્ચી છે. અમે જાણતા ન હોઈએ તો આવા સુંદર છાપકામવાળું આકર્ષક પુસ્તક ગુજરાતી ભાષામાં આ પ્રથમ જ છે. કોઈ પણ સારામાં સારા પાશ્વર્ય પુસ્તકને હરીફાઈમાં એ સ્થેને ટક્કર મારે એવું બન્યું છે. “કુમાર” કાર્યાલયના સંચાલકોને તેમની એ સફળ મહેનત માટે અભિનંદન આપીએ છીએ.

સ્વરાખ્ય સ્ત્રોતસ્વિની: રચનાર સી. રૂંદમણી ર. પારેખ. મૂલ્ય: ત્રણ આના.

અત્યારના સત્યાગ્રહ સંગ્રામે ગુજરાતી સાહિત્યને અજબ પ્રેરણા આપી છે. છેલ્લા છ માસના અરસામાં એ લડતને પોષે અને વેગવાન બનાવે એવું સાહિત્ય અનેક સ્વરૂપે પ્રકટ થવા લાગ્યું છે. એમાં સ્ત્રીઓનો હિસ્સો પણ જોડો નથી. મહાત્માજીના આદેશને માન આપી જ્યારથી ગુજરાતી ‘બહેનો’એ યોગી લગ્ન અને લીરતા ત્યાગી સંગ્રામમાં અંતર્લગ્ન છે ત્યારથી એ લડતને રંગ ફરવા સાથે સ્ત્રી-જીવનતિને પણ અજબ વેગ મળ્યો છે, આજે એ લડતને કારણે અનેક બહેનો સ્વદેશ-લાવનાના રંગથી રંગાઈ કેસરિયાં કરી રહી છે. આ પુસ્તકના લેખિકા બહેનનું હૃદય પણ એ ભાવનાથી જોતજોત થયું છે. એમ તેમના રચેલાં ગીત-રાસ ખાત્રી આપે છે. સાદા અને પ્રચલિત શબ્દોમાં સાદી ભાષામાં તેમણે પોતાનું હૃદય આ ગીતોમાં ઠાલવ્યું છે. ગુજરાતની દેશપ્રતિષ્ઠા બહેનોને આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી થઈ હશે, એમાં જરાય સંશય નથી.

અન્ય દેશોમાં અસહકાર: ભાષાન્તર કર્તા: સી. રૂમીબાઈ મો. કામદાર પ્રકાશક: સી. ઉર્મિલા મહેતા, બી. એ મૂલ્ય: છ આના.

હિંદ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ ધરાવનાર ખાલિમંદના જાણીતા સલાસદ મી. ફેનર બ્રોકેજે “નોન કોઓપરેશન ઇન અધર લેન્ડ” નામે એક નાટ્ય પુસ્તક લખ્યું છે. એ પુસ્તકનું ભાષાન્તર જાણીતા ગુજરાતી સન્નારી અને સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં મુંબાઈની વિશ્વ સલામના પ્રમુખ તરીકે સરકારની ગેરમાની સ્વીકારનાર સી. બહેન રૂમીબાઈ કામદારે ૧૯૨૧ માં તૈયાર કર્યું હતું. અત્યારે તે થોડું સમયે પ્રકટ થાય છે. હિંદની જનતાને એમાંથી અન્ય દેશોની લડત સંબંધી ઉપ-ચોની અને મનનીય માહિતી મળી શકશે. આ

માસિકના એક આગલા તંત્રી સી, બ્હેન હર્મિલા મહેતાએ એ પુસ્તક પ્રકટ કરી ગુજરાતી સાહિત્યના રાજકીય વિભાગમાં એક ઉપયોગી પુસ્તક હોય છે. સી. રમીબાઈએ લીધેલા શ્રમ માટે એમને ધન્યવાદ ધટે છે.

રૂઢવના અકસ્માતથી કેમ બચવું ?
લેખિકા: બ્હેન દીવાળીબાઈ રાઠોડ. પ્રકાશક: શ્રી પંડિત નારાયણ મૂળજી પુસ્તકાલય, મુંબાઈ, ૨. મૂલ્ય: ચાર આના.

આપણા ઘરોમાં રૂઢ વપરાવા માંડયો ત્યારથી વાપરનારના અજ્ઞાનને કારણે ઘણા અકસ્માતો બને છે. હમણાં હમણાં તો એ અકસ્માતોની સંખ્યા બેઠક વધી છે, અને તેનો ખાસ ભોગ ગુજરાતી બ્હેનો બને છે. એ ચૂલા વાપરવાની ઉપયોગી માહિતી બ્હેનોને મળે તો તેઓ અકસ્માતમાંથી બચી શકે. આ ઉદ્દેશથી લેખિકા બ્હેન અત્યંત શ્રમ લઈ આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે. તેમણે ચિત્રો સાથે રૂઢની તેમજ કેરોશીનની બત્તીઓની વિવરણ સમજાવ્યું આપી છે અને શોગ્ય સૂચનાઓ કરી છે. આ પુસ્તક દરેક ગુજરાતી ઘરમાં હોવું જોઈએ એટલું જ નહિ પણ કન્યાશાળાઓમાં તેનો પાઠ્યપુસ્તક તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઈએ.

ભારતનું ઇતિહાસ: સંજ્ઞાલેખ અને પ્રકાશક: રા. રમણલાલ ગુનીલાલ. ભાગ ૧લો. મૂલ્ય: ૭ આના.
સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામ માટે મહાત્મા ગાંધીજી સાબરમતીથી તા. ૧૨ મી માર્ચે નીકળ્યા ત્યારથી માંડીને દાંડીમાં તા. ૬ ફી એપ્રિલે ચપટી મીઠું ઉપાડી આખા દેશને તેમણે ભ્રમત કરી દીધો ત્યાર સુધીના એમના મહાન પ્રયાસનો અહેવાલ સ્થળે સ્થળે કરેલા એમનાં સાપ્તહીકાનાં હુક નોંધ સાથે આ પુસ્તકમાં આપાયો છે. સી. બ્હેન હંસા મહેતાએ આ પુસ્તકની હુકી પણ મૂર્ધનિક પ્રસ્તાવના લખી છે મ ગાંધીજીની એ મહાન યાત્રાને પુસ્તકકારમાં પ્રભુ સમક્ષ મૂકવા માટે પ્રકાશકને ધન્યવાદ ધટે છે. રાજ્યાતથી અત્યાર સુધીની મહાસમાની પ્રવૃત્તિનો હુક અહેવાલ આપી પુસ્તકની ઉપયોગિતા તેમણે વધારી છે.

(૧) રાષ્ટ્રપતિ જવાહરિય: પ્રકાશક: એ. સી. જમનાદાસની કંપની, લુક્સેલ્સ, મુંબાઈ, ૨.
(૨) ભારતનો મહારથી: લેખક: રા. જી. હ.

લાલ નારાયણ જોશી, બી. એ. પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય: દરેકનું બે આના.

રાષ્ટ્રપતિ પંડિત જવાહરલાલના ઉપયોગી અને ઘેરક જીવનની આ બન્ને પુસ્તિકાઓ ગાંધી કરાવે છે. 'ખેલું' પુસ્તક ગદ્યમાં તેમની જીવનકથા આલેખે છે અને વાચકને તેમનો વિવિધ દષ્ટિએ પરિચય કરાવે છે. બીજા પુસ્તકમાં 'કવિ' ન્હાનાલાલની શૈલીમાં કાવ્યમાં પંડિતજીના જીવનની રસમયો લેખકે ગાંધ છે. બન્ને પુસ્તકો પંડિતજીના ફોટો-ચિત્રોથી સજ્જાય છે. અત્યારના સમયે આ બન્ને પુસ્તકો ગુજરાતી વાચકવર્ગ માટે ઉપયોગી અને માર્ગદર્શક થશે.

(૧) સત્યાનાશ: લેખક: શ્રી. રાજગોપાલાચાર્ય. અનુવાદક રા. રણછોડજી કે. મીસ્ત્રી. મૂલ્ય: દોઢ આના. (૨) પહેલો કલાલ: લેખક: કાલિદાસ દોલસરોય. મૂલ્ય એક આના. (૩) દારૂથી થતો વિનાશ: લેખક: રા. મનભાઈ દેસાઈ. મૂલ્ય: બે પૈસા. (૪) જમનો દૂત: મૂલ્ય: એક આના. પ્રકાશક: શ્રી પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ.

આ ચારે પુસ્તકો દારૂની બદી વિષે લખાયે છે અને શ્રી દરિદ્રનારાયણ પ્રચારમાળાના પુસ્તક ૪, ૫, ૮ અને ૯ તરીકે અનુક્રમે પ્રકટ થયાં છે. ૧લામાં લેખકે દારૂથી એક સુખી કુટુંબનો કેમ વિનાશ થાય છે તે હુકી વાર્તા રૂપે બતાવ્યું છે. ૨લમાં વિખ્યાત મહાત્મા દોલસરોય નાટકના સ્વરૂપમાં ભોળા ખેડૂતો એ બદીમાં કેમ સપડાય છે તે બતાવે છે. ૩લ અને ૪યામાં પણ એ વ્યસનથી યતી પાયમાલીના રાખચિત્રો રજૂ થયાં છે. ૧૬ અને ૪૫ બન્ને પુસ્તકો સચિત્ર છે. ચારે પુસ્તકો વાચકના મન પર સચોટ અસર કરે એવાં છે.

(૧) હુડિયામણ: લેખક: રા. હુગરૂશી ધરમશી સંપટ. (૨) હથિયારબંધીનો કાયદો અને લશ્કરી ખર્ચ અને લશ્કર: લેખક: રા. રસિકલાલ. પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય: દરેકનું બે પૈસા.

મં. ગાંધીજીના ૧૧ મુદ્દામાંથી ૧લી પુસ્તિકામાં રજૂ અને બીજામાં અનુક્રમે ૧૧ મો અને ૫મો-એમ ત્રણ મુદ્દા ચર્ચવામાં આવ્યા છે.

જીઓ હિંદને ગુલામી હું સરીમાં કેવી રીતે
જી રાખે છે અને દેશના દ્રવ્યનું શોષણ કરે છે
તે આ પુસ્તિકાઓ વાંચવાથી સ્પષ્ટ સમજીશે.

વીરની હાકલા: ભાગ ૨ જો: સંગ્રહક: રા.
રણછોડજી કે. મીસ્ત્રી. પ્રકાશક: હપર પ્રમાણે મૂલ્ય:
ત્રણ આના.

આ પુસ્તક શ્રી હરિદ્રનારાયણ પ્રચારમાળાના
૧૦ મા પુસ્તક તરીકે પ્રકટ થયું છે અને એમાં
સરદાર વલ્લભભાઈની એજન્સી વાણીનો સંબંધ
હોઈસો હપર પાનામાં ખીચાખીચ ભર્યો છે
સરદારશ્રી સાબરમતી જલમાંથી ખજાર આવ્યા
પછી તેમણે કરેલાં જલદાર ભાષણો આ પુસ્તકમાં
આવી જાય છે પ્રકાશકએ ખેલ્યા ભાગ તરીકે
સરદારશ્રીની વીરગાજનાઓનો સંગ્રહ કર્યો હતો,
તે જપ્ત કરવાનું માન સરકારે આપ્યું છે આ
ભાજને પણ એ માન મળે તો આશ્ચર્ય પામવા
જેવું નથી. સરદારશ્રીની બાની વિશે એ મત છેજ
નહિ. સાહિત્યની દૃષ્ટિએ પણ સરદારશ્રીના વક્ત-
વો જરૂર હયું સ્થાન લેશે.

બાલ શ્રી કૃષ્ણ: પ્રથમ ભાગ અને દ્વિતીય
ભાગ: મૂળ લેખક: શ્રી કૃષ્ણલાલ વર્મા. અનુવાદિકા.
બહેન તહેમીના રતનસા અને બહેન હેમકળા
લક્ષ્મીદાસ. સંપાદિકા: સી. મુદ્રિકાબહેન અંજ-
લીઆ. પ્રકાશક: શ્રી ગ્રંથ બંડાર, લેડી હાઈવે
રોડ, માટુંજા. મૂલ્ય: દરેકનું ચાર આના.

રા. વર્માએ મૂળ હિંદીમાં લખેલી શ્રી કૃષ્ણ-
વંદના જીવનની વાતો અનેક ચિત્રો સાથે બાળ-
કોને જીવંતથી યાચ એવી બાષામાં આ બે પુસ્તકોમાં
અપાઈ છે. પુસ્તકોની ભાષા સ્હેલી અને સાદી
હોઈ બાળકો તે હોસે હોસે વાંચી શકશે પુસ્ત-
કની ઢબજબ પણ બાળકોને સ્હેજે આકર્ષે એવી
છે મોટા ટાઇપ, ત્રિરંગી પૃષ્ઠા અને અનેક ચિત્રો
આ પુસ્તકોનાં મુખ્ય આકર્ષણો છે. બાળસાહિત્ય
માં આ બન્ને પુસ્તકોથી સારો જમેશ થાય છે,
તે માટે લેખક, અનુવાદકો તેમજ સંપાદિકોને
ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

આખરી કેસલો: ભાગ ૧ લો અને ૨ જો:
સંપાદક: રા. નટવરલાલ માણેકલાલ દવે. પ્રકાશક:
શ્રી ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય, અમદાવાદ. મૂલ્ય:
અનુક્રમે આઠ આના અને બાર આના

અત્યારે રાજકીય વિષયના જે સંખ્યાબંધ
પુસ્તકો પ્રકટ થાય છે તેમાં આ બે પુસ્તકો હિંદુ
સ્થાન લેશે. મ આંધીજીની મનોદશાનું આજેકુબ
ચિત્ર એ પુસ્તકો વાચકો સમક્ષ ખડું કરે છે.
દુરંમનને પણ પ્રમાણિક માનનાર મહાત્માજી લગ-
ભગ ચાર વર્ષ ખેલ્યાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર્યની વિરૂદ્ધ
હતા અને દેશને આસ્તે કદમ ક્ય કરવાની સલાહ
આપતા. એ મનોદશા ધીરે ધીરે કેમ પલટાઈ અને
મહાસભામાં સંપૂર્ણ સ્વતંત્ર્યનો ઠરાવ કબજ રાખી
અત્યારના સંગ્રામમાં એમણે કેમ હુકમ્યું તે આ
પુસ્તકોમાં સંગ્રહેલાં તેમના ભાષણો અને લેખો
સ્પષ્ટ કરે છે. ૧ લા ભાગમાં ઓહતી મહાસભાથી
મંડીને એમની ઐતિહાસિક કૃત્ય સર થઈ ત્યાર
સુધીનો અહેવાલ છે. ૨ જ ભાગમાં મહાત્માજી
"આખરી કેસલો" કરવાને તા. ૧૨ મી માર્ચ
નીકળી પડયા ત્યારથી તે તેમને સરકારે પોતાના
મદેમાન બનાવ્યા ત્યાં સુધીની હકીકત છે. આ
બન્ને પુસ્તકો દેશના છેલ્લા ચાર વર્ષના રાજકીય
ઈતિહાસની જરૂર સારો.

ધડાલાળા ગ્રાન્થમાં યાને હુડિયામણનો
લેલ: લેખક: રા. મમનસાહ દેસાઈ. પ્રકાશક: હપર
પ્રમાણે. મૂલ્ય: એક પૈસો. આ પુસ્તિકામાં મ.
આંધીજીના ૧૧ મુદ્દામાં હુડિયામણ વિષેનો બીજો
મુદ્દો લેખકે ચર્ચા એ સાધન દ્વારા ઇંગ્લાંડને સમૂદ્ધ
કરવા કેવી બાજ રચાઈ છે તે બતાવ્યું છે. પ્રચાર
માટે પુસ્તિકા ઉત્તમ સાધન થઈ પડશે.

હિંદુસ્તાનના વેપાર ઉદ્યોગોનો નાશ:
મૂળ લેખક: મેજર બી. ડી. બસુ: અનુવાદક: રા.
ગોપાલદાસ જીવાભાઈ પટેલ. પ્રકાશક: હપર પ્રમાણે
મૂલ્ય: આઠ આના.

આપણી કહેવાતી માયાજી સરકારે પોતાના
દેશના વેપાર ઉદ્યોગોનો નાશ કરવામાં પોતાની
સત્તાને દુરુપયોગ કર્યો છે એ વાત હવે સૌ કોઈ
જાણે છે. એ આરાધ પાર પાડવા માટે પાલિમેન્ટ
અને આર્લિંગની સરકારે કેવા કેવા ઉપાયો યોજયા
હતા તે મેજર બસુ આ પુસ્તકમાં સ્પષ્ટ રીતે
બતાવે છે. જુદાં અંગ્રેજ લેખકોના પુસ્તકો ઇસ્ટ
ઇન્ડિયા કંપનીના રીપોર્ટ અને એવાં જ બીજાં
મૂળ સાધનો હપર આધાર રાખીને જ તેમણે
પોતાના મતબંધો બાંધ્યા છે. આ પુસ્તક દરેક

હિંદીએ વાંચવું નેહએ અને તેમાંથી દેશની પાયમાલી કેમ થઈ તે શીખી લેવું નેહએ. આ પુસ્તક આડકતરી પણ સજોડ રીતે 'સ્વદેશી' નો ઉપયોગી પાઠ શીખવશે.

સંપૂર્ણ દારૂનિષેધ: સંપાદક: રા. મન-ભાઈ પ્રબુદાસ દેસાઈ. પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય આઠ આના.

દારૂના ઉપયોગથી મનુષ્યના શરીર અને આત્મા ઉપર કેવી વિનાશક અસર થાય છે તે દર્શાવતા અનેક ઉપયોગી અને મનનીય લેખો. મમાંથીજ એ લખ્યા છે. એ સર્વ લેખોનો સંગ્રહ કરી વાચક સમક્ષ મૂકવાને આ પુસ્તકના સંપાદકનો સ્તુત્ય હેતુ છે. સાથે સાથે તેમણે સરદાર વલ્લભભાઈ, મહાદેવભાઈ, રાજગોપાલાચાર્ય વગેરે એ લેખલા લેખો પણ આપ્યા છે અને પુસ્તકને જુદા જુદા ખંડોમાં બહેંચી એ : આખો વિવેચ વિવિધ સ્તરે રચ્યું થયું છે. અત્યારની દારૂનિષેધ-પ્રવૃત્તિમાં પ્રચારકાર્ય માટે આ પુસ્તક અત્યંત ઉપયોગી થશે.

હૃદયપલટો અને અદ્યુત બલિદાન : પ્રયોજક : રા. કેશવલાલ નગીનદાસ. પ્રકાશક: રા. એસ. જે. શાહ. અમદાવાદ. મૂલ્ય એક આનો. આ પુસ્તકમાં વિખ્યાત હિંદી લેખક શ્રી. પ્રેમચંદ-જીની સરકારી અમલદારનો હૃદય પલટો બતાવતી એક હુંકી વાર્તાનો અનુવાદ આપ્યો છે તેમજ નજીતા પ્રિન્સિટ સાધુ ટેલીમાકસના બલિદાનની કથા આપી છે.

આંધી : તંત્રીઓ : રા. રમણચંદ્ર દેસાઈ અને રા. જયન્ત શાસ્ત્રી. પ્રકાશક: શ્રી સાહિત્ય સદન, ભરૂચ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦

ભરૂચના ઉત્સાહી નવયુવકોએ સાહિત્યની સેવા માટે આ વાર્ષિક ચાલુ વર્ષથી પ્રકટ કરવાની રાજ-આત કરી છે. તંત્રીઓએ અત્યંત જહેમત ઉઠાવી સારા સારા લેખકો પાસેથી મનનીય તેમજ આ-લોકક સાહિત્યકૃતિઓ મેળવી છે. ભરૂચના તેમજ ભરૂચ બહારના અનેક સાહિત્યવીરોએ એમાં પોતાની કૃતિઓ આપી છે. દિ. બ. કૃષ્ણલાલ ઝવેરી, ડો. ચંદુલાલ દેસાઈ, રા. અંબાલાલ પુરાણી, પ્રો.

બળવંતરાય ઠાકોર, રા. જયકૃષ્ણ વર્મા, પ્રો. દુર-કાળ, રા. પ્રાણલાલ મુનશી, સી. લીલાવતી મુનશી, કુ. વિદ્યા કાપડીઆ વગેરે અનેક લેખક લેખિકાઓના લેખો એમાં સંગ્રહાયે છે. તંત્રીઓને તેમના સંદેશ પ્રયત્નો માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

વસુંધરા: સંપાદક: રા. દુ. બી. ઠાકર અને રા. ચ ના આચાર્ય, કરાંચી. મૂલ્ય: સવા રૂપિયો. ભરૂચની જેમ કરાંચીના નવયુવકોએ પણ ચાલુ વર્ષે આ વાર્ષિક પ્રકટ કર્યું છે. એમાં પણ કરાંચીના અનેક સાહિત્યરસિકોએ પોતાની સાહિત્યકૃતિઓ આપી છે. અંકને બંને તેટલો આકર્ષક બતાવવામાં તંત્રીઓએ સારી જહેમત ઉઠાવી લાગે છે.

નિર્મળા અને બીજી વાર્તા : લેખક: રા. દોશત ર. દેસાઈ. સંપાદક: સી. લલિતા. દેસાઈ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦

અનાવિલ કોમના " સમજા સડી મયલ " સંસારના ચિત્રો દર્શાવે છે તે આ હુંકી વાર્તાઓનો સંગ્રહ એ કોમના નજીતા માસિક " અનાવિલ પોકાર " ની ચાલુ વર્ષની બેટ તરીકે પ્રકટ થયે છે. કેટલેક અંશે અનાવિલ સંસાર સામાન્ય હિંદુ સંસાર જોવાળ હોવાથી આ વાર્તાઓ અન્ય જ્ઞાતિના વાચકોને પણ ઉપયોગી થઈ પડશે. વાર્તાઓમાં એ કોમની તળપદી ભાષા વપરાઈ હોવાથી બહેણુ સરળ અને કુદરતી બને છે, પરંતુ કેટલેક ઠેકાણે બિમત્સતા પણ આવી જાય છે આ પુસ્તકનાં સંપાદક તરીકે લેખકના પત્નીનું નામ કેમ અપાયું હશે તે અમે સમજી શક્યા નથી.

સાદી શીખામણ : પ્રકાશક : રા. મન-ભાઈ સંકેશાઈ પટેલ. પુસ્તક ૮ મું. મૂલ્ય: રૂ. ૭-૦-૦.

ચોડા વખત ખેલ્યાં જ આ પુસ્તકના ૭ મા ભાગની સમાલોચના અમે કરી હતી હુંકી વખતમાં તેનો ૮ મો ભાગ પ્રકટ થાય છે. પ્રકાશક વિધ-વિધ પુસ્તકો ઉપલબ્ધ તેમાંથી કેટલી ઝડપે સંગ્રહ કરે છે તેનો એ પુરાવો છે. આજલા પુસ્તકોની જેમ આ ભાગમાં પણ અનેક પુસ્તકોનું દોહન વાચકોને મળી રહેશે. મૂલ્ય કાંઈક વધારે પડતું જરૂર ગણાય.

સત્તારીઓને બે બોલ*

લેખક : શ. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈ, એમ. એ.

નૂવિન વર્ષનું પ્રભાત ઉગના પહેલાં તો આપણે ત્રિવિધ સ્ત્રીઆદર્શનું પૂજન કરેલું હોય છે. ધનતેરશનું લક્ષ્મી પૂજન; ચતુર્દશીનું શક્તિ પૂજન; અને દીપાવલિનું શારદા પૂજન. એ પૂજન વગર વ્રતન સંવત્સર ઉપરનો પડદો આપણે ખસેડતા નથી; અને ખસેડીએ તો એ પ્રથમ દિવસ 'સપરમો દહાડો' ગણ્યો નથી. ખેસતા વર્ષને સુપર્વનો દિન ગણ્યો હોય તો તેની પહેલાં ત્રણે દિવસ સ્ત્રીપૂજન અવશ્ય કરવું જ જોઈએ.

લક્ષ્મી, શક્તિ અને શારદા એ આર્થ સંસ્કૃતિએ ઉપજાવેલી સ્ત્રી સન્માનની ભાવના: એના કરતાં બીજી વધારે ઉચ્ચ ભાવના કથી હશે ! જગતનાં સુખ, સમૃદ્ધિ અને શાન્તિ લક્ષ્મીમાં મૂર્તિમાન થાય છે; જગતમાં જળ્યાતાં પરાક્રમ, બલ અને તેજસ્વિતા મહાકાળી-મહાશક્તિના-સ્ત્રી સ્વરૂપમાં મૂર્તિ યત્તાં આપણે જોઈએ છીએ; અને સંસ્કાર, વિદ્યા તથા કલાનું મૂર્ત સ્વરૂપ આપણે સરસ્વતિમાં નિહાળીએ છીએ. જગતને બીજું વધારે શું જોઈએ ? સુખ, સમૃદ્ધિ અને શાન્તિ; પરાક્રમ પ્રેરણા બલ; ઓજસ અને તેજસ્વિતા; સંસ્કાર વિદ્યા અને કલા. જીવનની પરિપૂર્ણતા અર્થે બીજું શું બાકી રહ્યું ? એ પરિપૂર્ણતા પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્ત્રી તત્ત્વની

આ પરમ ભાવતા પૂજવી રહી. એ પૂજન વગરનું આધુન્ય વર્ષ નિર્થક છે.

કાણુ કહે છે કે સ્ત્રી એ મહાન ભાવનાને યોગ્ય નથી ? એવા પ્રતિવર્ષના જીવનભર પૂજનને ખાત્ર નથી ? જગતમાંથી સ્ત્રીને દુર કરો. શું રહેશે ? જગતનું નિષ્પ્રાણુ બોખુ. માનવીના સાહિત્યમાંથી સ્ત્રીને ખસેડી લો અને કદપના કરો કે કથું કાવ્ય, કથું નાટક અને કથી નવલકથા જીવશે ? માનવીનાં જ્ઞાન વિજ્ઞાન-Philosophy and Science-માંથી પ્રકૃતિનું તત્ત્વ કઢાડી લો. શું રહેશે ? વિચારશૂન્યતા. જગતને, સાહિત્યને અને ફિલસૂફીને કલ્યાં કુલ્યાં રાખતી સ્ત્રી સન્માન યોગ્ય નહિ તો બીજું કાણુ ?

એ ત્રણ દિવસનાં સ્ત્રી પૂજન સાંક્રિતિક છે, મહોત્સવ રૂપ છે; આપણી નિત્ય ભાવનાને જનસમૃદ્ધ જોઈ જાણી શકે એવા જાહેર એકરાર રૂપ છે. એ સંકેત, એ મહોત્સવ અને એ એકરાર ખરાં છે કે ઉપર-ઉપરનાં છે તે સમજવા માટે આપણે આપણા આખા વર્ષ ઉપર-અને ક્રમે ક્રમે આપણા આખા જીવન ઉપર-નજર નાખવી જોઈએ. ભાવના અને આચાર વચ્ચે જોટલો ભેદ પડે એટલે અંશે આપણે આપણી ઉચ્ચ સ્ત્રીકારવી પડશે.

માનવી પરિપૂર્ણ નથી એટલે તેની ભાવના અને તેના આચાર વચ્ચે અમુક તફાવત તો રહે છે જ. પરંતુ એ ભાવનાને જીવનમાં ઉતારવાના પ્રામાણિક પ્રયત્નમાંજ

* શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળના પ્રતિવર્ષના શિવાજી મુજબના આમંત્રણને માન આપી ગુજરાતની સત્તારીઓને ઉદ્દેશીને લખાયેલો લેખ.

તેના હૃદયની સમ્યાપ સમાયત્રી છે. જગતની સન્નારીઓને આપણે લક્ષ્મી ગણી છે ? સર-સ્વતિ તરીકે પૂછ છે ? એ પશ્ચિના ઉત્તરમાં ગત વર્ષનો વિકાસ અને નવિન વર્ષની પ્રગતિ સમાયાં છે. એ પ્રશ્નનો ધ્રુજતે ધ્રુજતે પણ હકારમાં ઉત્તર ન અપાય ત્યાં સુધી કાષ્ઠપણુ પુરુષ સન્નારીઓને એકે બોલ કહેવાને લાયક થતો નથી. તે 'બે બોલ' કહેવા જ્ય તો તેમાં તેની ભારે ધૂષ્ટતા કહેવાય-એ બોલમાં તે વધારેમાં વધારે આટલુંજ કહી શકે. સન્નારીઓ, તમે પૂન્ય છો ! વંદનીય છો ! માનવ જાતના અને માનવ સંસ્કૃતિના આધાર રૂપ છો !

સન્નારીઓ !

આખા જગતનો પૂન્યભાવ આકર્ષાય એવું મહાન કાર્ય આપે ગત વર્ષમાં કયું છે. ગાંધીજીના રાજકીય વિચારો માટે ભલે મતભેદ હોય ! તેમના સંસાર સુધારાના પ્રયોગોમાં ભલે કાષ્ઠને ખામી દેખાય ! તેમની ધર્મ સુધારણામાં વિરોધ કરનાર કાષ્ઠ ભલે નિકળે ! તથાપિ પોતાની તપશ્ચર્યાના બલ વડે બ્રિટીશ સંસ્તનતને હલાવી નાખનાર એ ગુજરાતનો તપસ્વી, અહિંસાત્મક લડતનો અદ્વૈતપૂર્વ પ્રયોગ આદરી આખી રાજકીય શીલસૂરીને ફેરવી નાખતો, જગત-તપસ્વી બની ગયો છે એ વાત સહુ કાષ્ઠએ કબૂલ રાખવીજ પડશે પરાધિન, દુર્બલ, નિઃશસ્ત્ર હિંદવાસીઓમાં રહેલી અનેક શક્યતાઓના ભંડાર એ મહાત્માએ ખુલ્લા કરી દીધા છે. તેમાં હિંદની ગુપ્ત રહેલી અર્ધી શક્તિને-સ્ત્રી શક્તિને તેણે સંચેતન કરી દીધી છે. હિંદની સ્ત્રીઓએ અજબ રીતે ઉપાડી લીધેલી ગાંધીજીની રણ-હાકના પડધા હથ હિંદના વાતાવરણમાં ગુંથ રહ્યા છે. હિંદની સન્નારીઓ વીરસનું એક ન ભૂતાય એવું મહાકાવ્ય આણેખી રહી છે.

ઇતિહાસને કેટલાક વિચારકો પ્રસંગોત્તુ પૂનરાવર્તન કહે છે. History repeats itself. પરંતુ અહીં તો સ્ત્રીઓ નવીન પ્રસંગો રચે છે; ઇતિહાસમાં તેવા પ્રસંગો જોવાએ નથી અને સાંભળ્યાએ નથી !

સ્વાતંત્ર્ય-યુદ્ધમાં પુરુષ સૈન્યની જોડાએડ રહેતું સ્ત્રીસૈન્ય કદી કાષ્ઠએ નિરખ્યું છે ? હા, એકાકી ચાંદબીબી કે એકલ જ્વન ઓફ આર્ક સંગ્રામ શોભાવતી જાણી છે-પરંતુ હજારો ચાંદબીબીઓથી ઉભરાતું સ્ત્રીસૈન્ય તો ઇસુના ૧૯૩૦માં વર્ષમાંજ જોયું. વૉર્શોગ્ટને અને ગેરીબોલ્ડીએ મુક્તિસંગ્રામ મચાવ્યા હતા ખરા, પરંતુ તેમના સૈન્યમાં સ્ત્રીઓ ન હતી. વર્તમાન હિંદુનુંજ એ સુભાગ્ય છે કે આજે હજારો રાષ્ટ્ર-જ્વજ્વલ કરાવતી નવિન યુગને સૃજે છે !.

સ્ત્રીઓએ યુદ્ધમંત્રણા કદી કરી છે ? સૈન્યનું નેતૃત્વ કદી લીધું છે ? છુટી છવાઈ કાષ્ઠ ઇલાકાએષ કે સેંકડો વર્ષે બહાર આવતી કાષ્ઠ લક્ષ્મીબાઈ યુદ્ધમંત્રણા કરતી કે નેતૃત્વ ભોગવતી જાણી છે પરંતુ મહારથીઓને પણ બૂલાવે એવી બુદ્ધિરચના ઘડતી અને એ રચનાને મોરચે શક્તિની મૂર્તિ સમી ઝુઝતી સંખ્યાગંધ ઇલાકાએષો અને લક્ષ્મીબાઈઓ તો માત્ર ગયા વર્ષમાંજ નીહાળી. અને એ અગ્રસ્થાન સ્ત્રીઓ ખાલી જ ન રહેવા દે એ શું ઓછા આશ્ચર્યની વાત છે ?

અલેકઝાંડર અને નેપોલીયને ભર યૌવનમાં યશ લીધો. જર્મન જનવાસ્યણીમાં બધા અગ્રણી વીરો વૃદ્ધ હતા. લશ્કરી શીલસૂરી ગુંચવણમાં પડી જતી કે સેનાપતિ યુવાન જ્વેષ્ઠએ કે વૃદ્ધ ? હોંદી સ્ત્રી સેનાની જવાબ આપે-છે કે સેનાપતિ યુવાન હોય તોએ ચાલે અને વૃદ્ધ હોય તોએ ચાલે-કાલેજમાં ભણતી ૧૬ વર્ષની સોશીયા, કાલેજના શિક્ષણ ઉપરાંત જગતનું પર્યાટન કરી આવેલી

હંસા મ્હેતા, અને અનુભવ પૂર્ણ રમીબ્દેન એ મ્હુ કાઈ સેનાપતિ થવા લાયક છે એમ આ સન્નારીઓએ પૂરવાર ક્યું છે. દેશસેવામાં વયભેદ મિથ્યા છે એ તેમણે બરાબર બતાવી આપ્યું છે. અને તે કેટલા સમયમાં ? આ બધા પ્રસંગને હજી છમાસ કરતાં બહુ વધારે વખત થયો નથી.

અને ભલભલા રાજ્યદારીઓને ગુચવનારા કામકામ વચ્ચેના ઝગડા સન્નારીઓ જેવા ઉકેલશે તેવા બીજાઓથી શી રીતે ઉકેલી શકાશે ? મિસીસ લુકમાની, પેરીન કેપ્ટન અને અવંતિકા ગોખલે એકજ કાર્યમાં એકત્ર થાય પછી હીંદુ મુસ્લીમ ધર્મણુ કે બહુ-મતિ અસ્પષ્ટમતિના બાહુ માત્ર પડછાયાજ કેમ ન બની જાય ?

સન્નારીઓ !

જે મૃગતિ વિષે મ્હેં ઉદ્દેશ્ય કર્યો છે તે રાજકીય પ્રવાહમાં વહી ગઇ છે એમ કહી તેની સામે વાંધો લેવામાં આવે એ સંભવીત છે. રાજકીય લડતને માટે સ્ત્રીઓ યોગ્ય નથી અગર રાજકીય લડત સ્ત્રીઓ માટે યોગ્ય નથી એમ કદાચ કોઈ કહે-એમાં સ્ત્રીઓની મર્યાદા સચવાશે કે કેમ એમ કોઈ શંકા બતાવશે-ગૃહવ્યવસ્થામાં ગુચવણું ઉંબી થશે એવી પણ બહીક રહે. એ બધી શંકા અને બહીક જતાં એટલું તો હવે ગમતે અણગમતે કબૂલ કરવું જ પડશે કે સ્ત્રીઓએ જાહેરજીવનમાં સફળ રીતે ભાગ લીધો છે. મુશ્કેલી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ જેવી પ્રતિષ્ઠિત સ્ત્રીસમાજોએ સ્ત્રીઓ માટે જાહેરજીવન ખુલ્લું કરી આપ્યું છે, જે જે ભાગ સ્ત્રીઓએ એ જીવનમાં ભજવ્યો છે તે સર્વદા યશસ્વી જ નીવડ્યો છે. રાજકીય જીવન જે જાહેરજીવનના એક વિભાગરૂપ છે તે જીવનમાં સ્ત્રીઓ યશસ્વી નહીં નીવડે એમ માનવાનું શું ફારણ ? સ્ત્રીઓએ ગૃહજીવનમાં ભાગ લીધો

છે અને તે જીવન પવિત્ર બનાવ્યું છે. જાહેર જીવનમાં જ્યાં જ્યાં તેમનો પ્રવેશ થયો છે ત્યાં તેમણે સુંદર વાતાવરણ ઉત્પન્ન કર્યું છે. રાજકીય જીવનમાંથી સ્ત્રીઓને પાછી પાડવા કરતાં એ જીવનમાં તેમનો યથેચ્છો પ્રવેશ વધારી લઇ રાજકીય જીવનનું વાતાવરણ સ્ત્રીઓ દ્વારા પવિત્ર બનાવવાની તક લેવી એ જ હવે ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

સ્ત્રી-જગતમાં શુદ્ધિજન્ય ચાંચલ્ય આવી ગયું છે. યુરોપનાં અને એશિયાનાં સ્ત્રીમંડળો ભેગાં થઇ જગતને ઉપકારક થવા મથે છે. હિંદમાં પણ ધણા પ્રાન્તોએ પ્રાન્તિક સ્ત્રી-સમાજો વિકસાવી છે. અખીલ હિંદની પણ સન્નારીઓ એકઠી મળે છે, અને નારી જીવનના મહત્વભર્યા પ્રશ્નો ચર્ચે છે. આપણી નેશનલ કોંગ્રેસે સન્નારીઓને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે. આપણી ધારાસભાઓ સન્નારીઓને ધીમે ધીમે આમંત્રણ આપે છે. પશ્ચિમનાં તો પ્રધાન-મંડળો પણ હવે સ્ત્રીઓને સ્થાન આપી પોતાનું ગૌરવ વધારે છે. બહુ ચર્ચાતી અને ચર્ચાતી ગોગમેજ પરિપદમાં પણ એ સન્નારીઓને બોલાવવી પડી છે. છેલ્લા ૭ માસમાં સ્ત્રીઓએ જે જે ક્યું એ સહુની નજર આગળ તરી રહ્યું છે. સ્ત્રીઓનો રાજકીય પ્રવૃત્તિમાંથી હવે બહિષ્કાર કરી શકાશે ? એ અશક્ય બની ગયેલી વાતને શક્ય માની-એ તો પણ એવો પ્રયત્ન કરવાની કાંઈ જરૂર ? આપણા સ્વાર્થી, કલુગિન, હિંસા-ભર્યા અપ્રમાણિક જાહેર જીવન અને રાજકીય જીવનમાં સ્ત્રીઓ પ્રવેશ કરી તેને વધારે મ્હુ, વધારે સુંદર અને વધારે સાચું કેમ નહીં બનાવે ? સ્ત્રીઓમાં સૌંદર્ય વિશેષ છે; માર્દવ વિશેષ છે, સચ્ચાઈ વિશેષ છે.

હાલની રાજકીય લડતે સ્ત્રીઓને આટલા ભારે પ્રમાણમાં કેમ આકર્ષ્યા છે તેનો હું જ્યારે વિચાર કરું છું ત્યારે મને તેનું એકજ

રહસ્ય જણાય છે. ગાંધીજીની લડત અહિં-
સાની છે; એ અહિંસાનો મૂળ પાયો પ્રેમ
છે. કાયિક, વાચિક, અને માનસિક અહિંસા
પરિપૂર્ણ રીતે બધાથી આ પ્રસંગે પળાતી
નથી એમ કોઈ આરોપ મુકે તો તે છેક અ-
સ્થાને તો નજ કહેવાય-વર્તમાનપત્રોમાં દર-
રોજ આવતા દિલ ઉસ્કેરનારા કંઠ વાક્યદારો,
વિરૂદ્ધ મનવાળાઓની અધકચરા અહિંસકોદ્ધા-
રા, ચતી ફોજેતી, અંગ્રેજી બખો પોશાક
પહેરનારાઓની દીલગી અથે નિકળતા સર-
ઘસોમાં ગરીબ બીચારા ગર્દભ ઉપર ગુજરતો
જીની ધુણેહની આદ આપતો અત્યાચાર અને
અણુગમતા અમલદારો કે આગેવાનોની કુટણી
તથા હાય હાય એ આ પરમ વિરુદ્ધ લડતને
ઝાંખપ આપનારા પ્રસંગો છે એમાં જરાપણ
શક નથી. મહાત્મા ગાંધી તેને ચંજૂર નજ
કરે-એમાં હિંસાની અશક્તિ માત્ર છે.

પરંતુ એવા પ્રસંગો બનતાં છતાં આ
લડતમાં રહેલી અહિંસા અને સત્યનો આગ્રહ
વિરોધીઓને પણ આકર્ષી રહ્યા છે. સ્ત્રીજાત
સ્વભાવેજ અહિંસક છે. તે કોઈનું દુઃખ જોઈ
શકતી નથી. માતા અને પત્ની તરીકે તેણે
બીજાનું દુઃખ પોતે જોઈ લેવાની જગતના
આરંભથી ટેવ પાડેલી છે. બાલકને માટે તે
જીવ આપવા તૈયાર હોય છે; પતિને માટે તે
જીવનભરનું સુખ ત્યજવા તત્પર હોય છે;
પંડોશીના ઘરમાં માંદગી હોય ત્યારે સ્ત્રી
પહેલી ત્યાં જઈ બેસે છે; અન્નપચાની પણ
કમનસીબી સાંભળતાં તેના અંતરમાંથી ઉંડી
હાય નિકળી આવે છે. માંદાની સારવારમાં તે
રાત દિવસ બેતી નથી. દયામાં તેને પારકા
પરાયાનો ભેદ રહેતો નથી! તેનું માનસ
હિંસાને ક્ષણભર પણ આવકારી શકતું નથી.
તેનું હૃદય અહિંસા માટેજ ઘડાયું હોય છે.
એ સન્નારી અહિંસાની લડતને પોતાની કેમ
ન બનાવે !

માનવજાતનો વિકાસ મળે તો એકજ
સિદ્ધાંત ઉપર રચાયેલો લાગે છે-અહિંસા.
અહિંસાની શીલસૂરી વિચારનાતું આ સ્થાન
નથી. પરંતુ આપ જોઈ શકશો કે આખી
દુનિયા ખુનામરકીના પિશાચની ચુંગાલમાંથી
છૂટવા કાંઈ મારી રહી છે. હેગ કોન્ફરન્સ,
લીગ ઓફ નેશનસ, લશ્કરો ઘટાડવાની સંધી,
કેલોગ પેક્ટ, યુરોપીય સંયુક્ત સંસ્થાનોની
ભાવના, નેવલ કોન્ફરન્સ; આ બધું શું સૂચ-
વે છે ? પ્રજા પ્રજા વચ્ચેના ઝડપા કરોડો
માણસોને રહેંસી નાંખવાથી મટતા નથી, એવી
હવે ચોક્કસ ખાતરી રાજદારી પુરોષોની થઈ
ગઈ છે. ખુના મરકી વગરનો ઉપાય બોળવા
તેઓ માથાં પટકે છે. સાધક સાધ્ય વસ્તુની
નજદીક આવી ઉભો છે, પરંતુ હજી તે
વસ્તુનો તેણે સ્પર્શ કર્યો નથી. જીનાં પરા-
પૂર્વનાં અભિમાન અને અભ્યાસ તેને હજી
અટકાવે છે. એ સાધ્ય વસ્તુ તે અહિંસા
એમ સ્વીકારવા તેનું અભિમાન અને પૂર્વ
સંસ્કાર શક્તી રાખે છે. એ અહિંસાને જ્યારે
ઓળખશે ત્યારે જગતની ખુનામરકી અદશ્ય
થઈ જશે. હવે તે ઓળખવાના ક્રમમાંજ છે.

ઋષિમુનીઓનો એક વર્તમાન વારસ
સ્વતંત્ર્ય પ્રજાનાં અને પરતંત્ર પ્રજાનાં દુઃખ
ટાળવાના મહામંત્ર તરીકે અહિંસાને જગત
સમક્ષ રજુ કરી રહ્યો છે. અહિંસાના અવતાર
રૂપ સ્ત્રીઓ અહિંસા એ શું છે, તેનું જ્ઞાન
જગતને નહીં કરાવે તો કાણુ કરાવશે ?

અહિંસાનાં પણ ઉગ્ર સ્વરૂપ હોય. પરા-
ધીન પ્રજાનું રાજકીય વાતાવરણ અહિંસાને
પણ ઉગ્ર બનાવે એ સમજી શકાય એવું છે.
તેથી ભય પામવાનું ખાસ કારણ પણ નથી.
મહાશક્તિ એ સ્ત્રીત્વની ઉગ્ર ભાવના છે, અને
તે આપણી સંસ્કૃતિએ સ્વીકારી છે.

મંગ લેશે તો સાજ સજી હો !
માથે ધરું રણુમેઝ !
ખડ્ગને માંડવ ખેતવાં, મહારે
રણુલીલાના કાઠ !

કવિ ન્હાનાલાલે પોતાની હૃદયગમ વા-
ણીમાં આ આપણી સ્ત્રીતત્ત્વની ઉચ્ચ લાવના-
તુંજ ચિત્ર આપ્યું છે. ચિતામાં બળતી સતિ
એ આપણાજ દેશનો આદર્શ છે. કેસર સ્નાન
કરી અગ્નિમાં કૂદી પડતી બુદ્ધારપ્રેમી દ્વિ-
યાણી એ આપણું જ વંદનીય દૃશ્ય છે.
કેસરી વસ્ત્રોથી સભજ ચએલી સેવિકાથી
હૃદયસ્થાન-આસ કરી દિંદેનો સ્ત્રીસમાજ
તો નજ ભડકે.

મન્નારીઓ, આપ વિનવો અને માનવી
મહાપિ રહે ? આપ રેહો અને માનવી આ-
પને અણુગમતું વસ્ત્ર ખરીદે ? નહીંજ મહા-
ત્માજીએ આપની શક્તિ પુરેપુરી પીછાની છે,
જે અહિંસક હોય, જેનામાં પ્રેમનો અને
વાત્સલ્યનો નિવાસ હોય તેનેજ કોઈ પણ
બાબતમાં ના કહેવાનો હક્ક હોય. વ્યક્તિની
સમાજની નીતિનો ત્યાં પ્રદ. હોય ત્યાં આવી
રીતની હા ના કરવાનો અધિકાર બહુ નાણુક
પરિસ્થિતિ ઉભી કરે જ. એવી પરિસ્થિતિને
પહોંચી વળવાની શક્તિ સ્ત્રીઓમાં જેવી હોય
છે તેની પુરૂષોમાં હેતીજ નથી. આવી રીત-
નો સ્ત્રીઓનો ગૃહસ્થાનમાં ચતો સક્રીય
પ્રવેશ ધણા ધણા કહ્યું પ્રશ્નોનાં નિરાકરણ
લાવી શકશે. સુન્દરીઓના દાવપેચથી અને
યુદ્ધવિરોધના રક્ષિતસ્થાનથી જે બની શકતું
નથી તે કોઈ લક્ષ્મીની ઉદ્ધારતાથી, કોઈ મહા
શક્તિના ભૂખુંગથી અગર કોઈ સંસ્કૃતીના
સંગીતથી જરૂર જની શકશે

ચિત્ર વધારે પડતું ઉજમાળુ દોરાણું છે ?
કરૂણામાં અતિશયોક્તિના જ રંગ દેખાય
છે ? જેને જે લાગે તે ખરું. મને તો વર્ત-
માન જગતમાં અને વિશેષતઃ વર્તમાન સ્ત્રી-

જગતમાં લારે શ્રદ્ધા છે. ૪૦ વર્ષ પૂર્વની
કેંગ્રેસમાં સ્વતંત્ર દિંદેની કલ્પના શક્ય હતી ?
આજ એજ કેંગ્રેસ દિંદેને સ્વતંત્ર બનાવ-
વાનો નિશ્ચય કરે છે ! પ્રજા-સ્વાતંત્ર્યના
સિદ્ધાન્તોના પ્રયોગો કરનાર તરીકે પોતાને
ઓગખાવતી બ્રીટીશ રાજ્યમત્તાથી તે વિરુદ્ધ
ખીજ કાંઈ દલીલ યથ શકતી નથી, એટલે
નાની મોટી કામોના વિખવાદ આત્મઘાતક ના
નિવડે એ જોવા માટે, અને અસભ્ય પ્રજા
ખીજનું પરદેશી રાજ્યો (પોતે એવું જ એક
પરદેશી રાજ્ય છે એ ભૂટી જાય છે) ની
આલુતી ન બને તેની સંભાળ જોવા માટે
પરેપકાર તરીકે જ તે પોતાની દરમ્યાનગીરી
આકુ રાખે છે એમ માને મનાવે છે. એ
દલીલ કેટલાક પ્રમાણિક વિચારોને સત્ય
લાગે છે. આજ સુધી સત્ય લાગતી હતી.
તેની વિરુદ્ધ કે તરફેણમાં અત્રે કાંઈ કહેવું
અયોગ્ય જ છે. તથાપિ તલચારથી મેળવેલું
હિંદ તલચારથી જ કમળે રાખીશું એવો
દમામભર્યો બ્રીટીશરનો પોકાર તો હવે સ-
દાયનો બંધજ યથ ગયો છે. ૪૦ વર્ષમાં આ
શું યથ ગયું ? અત્તકય-અકલ્પ્ય વાત હવે
સરળ, સહજ બની ગઈ છે.

પચીશ ત્રીસ વર્ષથી શરમાતે શરમાતે
સ્થપાયલાં સ્ત્રીમંદળો, વનિતા વિશ્રામો. મ-
દિત્તા આશ્રમો, સ્ત્રીસમાજોએ બજે બમણે
સીધી કે આડકતરી રીતે જીવનમાં કેટલું
પરિવર્તન કરી દીધું છે ? લોકોની ઝેરભરી
ટીકા સહન કરી લપાતી છુપાતી શાળામાં
જનાર પૂર્વની સત્કારોને ખ્યાલ હશે ખરો કે
તેની દીકરી પુરૂષોની સભાઓમાં પણ પ્રમુખ-
પદ લેશે ? લખેલું લાખણુ પણ મુજતાં
મુજતાં વાંચી જનાર સન્નારોને હળવેની સં-
ખ્યામાં ઉભરાતા-પવજ ફરકાવતાં-સ્ત્રી-સર-
ધ્વોની કલ્પના આવી હશે ખરી ? છતાં એ
બહુ શક્ય બન્યું છે. તો પછી સ્ત્રીઓ ગૃહસ્થ

જીવનમાં પ્રવેશી આજના કુટુંબિત અને સ્વાર્થમય રાજકારને સુંદર અને પવિત્ર બનાવશે જ એવી આશામાં હું શા માટે અત્યુક્તિ માનું ?

હાલનું સ્ત્રીજીવન શું સંપૂર્ણ છે ? ખામી રહિત છે ? સામાજિક પ્રશ્નો ઉકેલી ગયા છે ? અલગત નહીં. સ્ત્રીઓ હજી અલગ છે; તેમની તંદુરસ્તી જળવાતી નથી; બાળકોને હજી અટક્યાં નથી; કન્યાવિક્રય અને વરવિક્રયની શરમાવનારી પ્રથા નાશુદ્ધ થઈ નથી; વિધવાઓને હૃદય-દ્રાવક પ્રેમ હજી સળંગતોજ છે; સમાજની અનિષ્ટ રહેણી રહામે બંડ તરીકે સ્ત્રીઓને પુરોના સરખાજ હજી રથાપન કરવાની તીવ્ર ભાવના થઈ આવી છે; સ્ત્રીની પાસે કાંઈ જ મીઠકત નથી; મીઠકત મેળવવાનું તેને શાસ્ત્રોએ કે રીવાજો કે કાંઈ સાધન સમ્પૂર્ણ હોય એમ જણાતું નથી; આર્થિક અને સાંસારિક પરવશતા ધનવાનોની અને શુદ્ધિમાનોની પત્નીઓને પણ સાથે એમ છે; બાળકોને ઉછેર એ સ્ત્રીજીવનનો અતિ મહત્વનો ભાગ હોવા છતાં જન્મ કે ઉછેરની બાબતમાં તેને કશી સ્વતંત્રતા નથી; સામાજિક અવ્યવસ્થા અને આર્થિક પરતંત્રતાના મહા વિપરીત પરીણામ રૂપ પતિતાઓના ખૂંટલા દેહવિક્રયને જરા પણ અટકાવી શકાયો નથી

સ્ત્રીજીવનની અસંપૂર્ણતા અને ખામીની યાદી હજી વધારે લંબાવી શકાય એમ છે. પરંતુ એ ખામીઓ સન્નારીઓને કહી સંભળાવવામાં પુરૂષ જરા પણ શોભતો નથી. સ્ત્રીઓ પોતાની ખામી જોઈ જાણી શકે એટલી જાગૃતિ હવે તેમનામાં— તેમની આગળ પડતી મહેનોમાં આવી ગઈ છે. પુરૂષ તરફથી એ ખામીઓ તરફ ધડી ધડી આગળી ચીંધવામાં ન આવે તોપણ સાથે. અને સ્ત્રીઓની

કચી ખામી માટે પુરૂષ જવાબદાર નથી ? તેનું પોતાનું જ જીવન ક્યાં ખામી વગરનું છે ?

એટલે સ્ત્રીઓની ખામીઓનો વિચાર કરવાનું સ્ત્રીવર્ગને માટે રહેવા દેઈ સ્ત્રીજીવનની શક્યતાઓનો વિચાર કરવાનું જ મહેનતો ગમે છે. પ્રગતિના દરેક પગલામાં દીકાઓએ ખામીઓ નહીં હોય એમ પણ નથી છતાં પ્રગતિ અને તેની સાથે નગર પડતી ખામીઓને છુટી પાડ્યા શીવાય પ્રગતિને બેળસેળ કરી દેવાની ભૂલ તો કોઈએ નજર કરવી જોઈએ.

સન્નારીઓ, સ્ત્રીજીવનની અસંપૂર્ણતા સંબંધી આપ જ વિચાર કરી લેજો આપ જ તેના ઉપાયો સૂચવી શકશો. જાહેર જીવનમાં આપનો પ્રવેશ સ્ત્રીજીવનની એવી અનેક તુટીઓ દુર કરવા માટે બહુ જરૂરનો છે એમ શું આપને નથી લાગતું ? મંડળોનાં સભ્ય બનવાથી કેટલી સન્નારીઓને બાળકો ઉછેરવાની મુશ્કેલી પડી ? સભાઓમાં કાજરી આપ્યાથી ગૃહવ્યવસ્થામાં અગવડો ઉભી થયાના કેટલા દાખલા હશે ? વધારે શિક્ષણ લીધાથી ગૃહજીવન કપિહુત બન્યું છે, એમ કેટલી શિક્ષિત સન્નારીઓને લાગ્યું ? રહામુ એમ પણ પૂછી શકાય કે મંડળમાં ભાગ ન લેતી, સભાઓમાં બીજકુલ ન જતી અને કેળવણીનો બહિષ્કાર કરતી સન્નારીઓનાં જીવન એટલાજ કારણે વધારે વ્યવસ્થિત છે ખરાં ?

આથીજ આપને જાહેર જીવનમાં થતો સક્રીય પ્રવેશ હું વધારી લેઈ છું; રાજકીય સત્તામાં આપ ભાગ પડાવશો તેથી જગતને ગેરલાલ થશે એમ મને તો લાગતું નથી. જનવરોની પાછળ પચ્ચરના ભાલા લઈ ર્યા કરતા જંગલી હિંસક આદિ પુરૂષના જીવનમાં આપે પ્રવેશ કરી તેને સભ્ય અને સંસ્કારી ગૃહસ્થ આજે બનાવી દીધો છે. હજી રાજકીય રસુક્ષેત્રમાં તે પોતાના ભાલા શૂંચ્યા

નથી. રાજદ્વારમાં તે પોતાની પ્રાચીન દિશાને ચીવટાપથી વળગી રહ્યો છે તેનું અમલ જંગલીપણું વારંવાર આગળ તરી આવે છે. જેમ આપે ગૃહજીવન શુદ્ધ બનાવ્યું સંસ્કાર અને મર્યાદા ગૃહજીવનમાં દાખલ કર્યા તેમ જાહેર જીવનને આપ વિશુદ્ધ, સંસ્કારમય અને શીલભર્યું કેમ નહીં બનાવી શકે ?

ગૃહજીવનની લક્ષ્મી, શક્તિ અને શારદા જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કરશે તોય તે લક્ષ્મી, શક્તિ અને શારદાજ રહેશે ! જાહેર જીવનમાં પ્રવેશ કરવાથી તેનું સ્વરૂપ બદલાવાનું નથી.

લક્ષ્મીનું વાતસલ્ય, શક્તિનું ગૌરવ અને શારદાના સંસ્કાર ઉડતા વધારે વિસ્તૃત બનશે અને ગૃહજીવનની માફક લોકજીવનને પણ કલ્યાણમય બનાવશે.

આ બધું બે બોલમાંજ કહેવું હોય તો હું કહી રીતે કહી શકું !

સન્નારીઓ ! તમે પૂજ્ય છો ! વંદનીય છો ! માનવજાત અને માનવ સંસ્કૃતિના આધાર રૂપ છો !

એ શીવાય બીજા બોલ મૂકને જડતા નથી.

દશ વર્ષની વીરબાબા

બારડોલીના સ્વરાજ્ય આશ્રમ ઉપર સુરતના કલેક્ટરે બીજાઓ સાથે ઓકટોબરમાં અ-ચાનક દરોડો પાડ્યો. ગેરકાયદેસર સંસ્થામાં તેઓ જે એ આશ્રમમાંના કોઇને જણાવવામાં આવ્યું ન હતું. આશ્રમમાં સ્વયંસેવકો, મહેમનો, રસોઇઆ, નોકરો, સ્ત્રીઓ, બાલકો સૌ કોઇ હતા. પોલીસ આવતાં શું છે તે જોવા બધા ઓરડામાંથી બહાર નીકળ્યા તે પછી કોઇને અંદર જવા દીધા નહિ. સ્ત્રીઓ અને છોકરાંઓને પણ તેમના ઓરડામાંથી બહાર કાઢ્યાં. ૧૦ વર્ષની એક નાની છોકરીથી આ સહન થયું નહિ, એટલે તેણે મીઠા ધરમાઇલ દેસાઇને, પોતાને નારતો કરવાનો વખત થયો હોવાથી ઓરડો ઉઘાડવા જણાવ્યું. એ છોકરીનું નામ અન્નપૂર્ણા છે. બંને વચ્ચે નીચેનો સંવાદ થયો;

અન્નપૂર્ણા—“ નાનાં બાળકોને ઓરાક પણ લેવા તમે ના પાડશો ? ”

ધરમાઇલ—“ હા; એવો હુકમ છે, એટલે મારે તે પાળવો જ જોઇએ. ”

અન્નપૂર્ણા—“ ત્યારે તમારી જગાનું રાજીનામું આપો અને અમારી સાથે જોડાવ; એટલે આવો હુકમ પાળવો નહિ પડે. ”

ધરમાઇલ—“ છોકરી, હવે હું તને બારણું ઉઘાડી, નારતો લેવા દમશ. ”

અન્નપૂર્ણા—“ હું એકલી નહિ લઉં. બધાને લેવા દો; નહિ તો કોઇને નહિ ”

ધરમાઇલ (છોકરીના બાપને)—“ હું આ છોકરીને ચાહું છું. એને મારે ઘેર મોકલો; હું તેને મારી પુત્રી લેખીશ. ”

અન્નપૂર્ણા—“ તમે આ સરકારના નોકર છો ત્યાં સુધી હું તમારી પુત્રી થવા માંગતી નથી. ”

આ બાદ થી. ધરમાઇલ ચાલ્યા ગયા.

ઈનામી પ્રશ્નો

સંપાદકો: કુ. ચશસ્વિની અને શ્રી. રતીલાલ દલાલ

૧. તીએના પાંચ શબ્દોમાંથી, ગુજરાતનાં એક આગેવાન સ્ત્રી-નેતાનું પંચાક્ષરી નામ બતાવો:—

દેવો, વિસર્જન, રક્ષા, સરિતા, લાવણ્ય. સમજાવો (નિર્દેશ)

૨. વીસ મીડાં એવી રીતે ગોઠવો અથવા એક બીજા સાથે એવી રીતે જોડો કે જેથી બરાબર ૧૩ સમચોરસ થાય. એ સમચોરસોમાંથી પાંચ મીડાં એવી રીતે બૂસી બતાવો કે જેથી એક પણ સમચોરસ રહે નહિ. બૂસી નાંખેલાં મીડાં લાલ શાહી કે પેન્સિલથી બતાવવાં.

હરિકૃષ્ણમાં દાખલ થવા માટેની શરતો.

(૧) આ ઉપાણીની હરિકૃષ્ણમાં માસિકના દરેક સ્ત્રીગ્રાહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ દરિદ્ર લાઇ શકશે. સ્ત્રીગ્રાહકના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરિકૃષ્ણમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ સખી મોકલનારે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિકૃષ્ણમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉપાણીનો જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-ગેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લાઇ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપન મોકલનાર પણ જવાબ એક સાદા કાર્ડમાં લખી તે કુપન સાથે પરબીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

ઓગસ્ટ માસના પ્રશ્નોનું પરિણામ

ઓગસ્ટ માસમાં બે પ્રશ્નો પૂછ્યા હતા. તેમાંથી બીજા પ્રશ્નના ઉત્તર મળ્યા અસંતોષકારક મળ્યા છે. એટલે એ બીજો પ્રશ્ન આ વખતે થોડો સુધારી પાછો આપ્યો છે. બીજા પ્રશ્નનો જવાબ ૭૯ છે. બધું મળી ૨૩ જવાબો આવેલા તેમાંથી ૨૦ બહેનોની જવાબ ખરા છે. એક બહેનનો જવાબ ખોટો છે. બે જવાબો કાર્ડના નિયમનો ભંગ કરતા હોઈ તપાસ્યા નથી.

જવાબ આપનારાં કેટલાંક બહેનો અગ્રેજીમાં જવાબ આપે છે. તેમને જણાવવાનું કે 'ગુણસુંદરી'ના તંત્રીઓ ગુજરાતી ભાષા સારી રીતે જાણે છે, માટે ગુજરાતીમાંજ જવાબો આપવા. ખરો જવાબ આપનાર બહેનોમાંથી શ્રીમતી સુશીલાબહેન એમ. પટેલને ઇનામનું પુસ્તક " વર્માની વિવિધ વાર્તાઓ " આપવામાં આવે છે જે તેમણે મંગાવી લેવું.

ખજે જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:

શ્રામતી બહેનો (૧) મુશીલા પટેલ; (૨) જોદારબહેન; (૩) નિર્મળગૌરી મંઢાડી; (૪) સરલા ત્રિવેદી; (૫) સુર્યાબાળા ત્રિપાઠી; (૬) સુમતિબહેન; (૭) ઈન્દુમતી; (૮) સોમીબહેન જોશી; (૯) ગંગાબહેન; (૧૦) દયાકુંવર; (૧૧) કપિલાગૌરી બટ; (૧૨) કમળાબહેન મગનલાલ; (૧૩) અનસૂયા બાસ; (૧૪) કમળાગૌરી મદનલાલ; (૧૫) કાશીબાઈ ગોરધનદાસ; (૧૬) પ્રભાવતી કુપેલીયા; (૧૭) સોનાબાઈ ખોના; (૧૮) શાન્તાગૌરી ત્રિપાઠી; (૧૯) પદ્માવતી ચુંડુલાલ અને (૨૦) લીલાવતી દલાલ.

કુપન—૧૬૩૦
માસિકના ગ્રાહક ન હોય તેવાં કોષ્ટ બહેનો ઉપાણીની દરિદ્રામાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં હોય તો તેમણે આ કુપન ફાડીને પોતાના જવાબ સાથે એક આનાની ટીકીટ સહિત બીડવી. એવી રીતે કુપન મોકલનારને દરિદ્રામાં દાખલ કરવામાં આવશે.
તંત્રી, “ ગુણસુંદરી ”.

સાક્ષાર સ્વીકાર: (૧) ત્રિરંગી કેલેન્ડર અને પંખો: શ્રી ગોવિન્દ ગોણવલ્લભ મંડળ તરફથી. ડોંબીવશીમાં ગોધનનું રક્ષણ કરતી આ સંસ્થા બહેન પ્રભાતી મંદયો સુવ્યવસ્થિત કામ કરી રહી છે. (૨) ધોલેરા સત્યાગ્રહ પહોંચે—સ્વીકાર: ધોલેરાને કેન્દ્રસ્થાન રાખી ચલાવાતી એ રાષ્ટ્રીય લડતમાં પ્રભાતી ત્રણ માસના અસામાં કુલ રૂ. ૭૨૦૦૦ ની અંજલી આપી છે, (૩) પ્રત્યુખનું બાપણુ: શ્રી પ્રથમ કચ્છ શિક્ષણ સંમેલનના પ્રમુખ શ્રી. માવજી ગોવિંદજી રોહનું બાપણુ (૪) રીપોર્ટ: શ્રી સોણજી વિદ્યાદાનના (૭૪) પવિત્ર દિવસની પત્રપકારી

ચાળનાનો (૫) મોહનદુ: તંત્રીબા: રા. રવિ-સંકર હ. પંડયા અને રા. ઉમિયાસંકર બા. પંડયા બાદ્રાદ-આસો અંક (૬) ભાગ્યેદય: તંત્રી: રા. જોડાલાલ દેવસંકર દેવે. દીપોત્સવની અંક. (૩) જૈન મહિસાદશ: સંપાદિકા: શ્રી. પંડિતા ચન્દ્રા-બાઈજી. ઉપ સંપાદિકા: શ્રી લલિતાબાઈજી. શ્રી ભારતવર્ષીય દિગમ્બર જૈન મહિલા પરિષદનું માસિક પત્ર આવણુ અંક (૮) Business: તંત્રી: ડો. આર્થર રોય પુ ૧; અંક ૨. (૯) નવિન રાષ્ટ્રીય રાસમાળા: લેખક રા. પંકજ માન્ત પાઠક. મુદ્રા: એક આનો. (૧૦) રીપોર્ટ: શ્રી વરણામા સેવા સમાજનો ૮ મો-૬ મો. સં. ૧૯૮૫-૬

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળ

સ્ત્રી વિદ્યાલય: પ્રથમ વર્ષ

હવેરોક્ત મંડળ તરફથી તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૦ ને દિને મુંબાઈ હાઈકોર્ટના સુવિખ્યાત એડવોકેટ શ્રીયુત ગુલામહાજી. દેસાઈના હસ્તે લગ્ન સમારંભ કરી આ સ્ત્રી-વિદ્યાલય ખુલ્લું મુકવામાં આવ્યું હતું. શરૂઆત ૨૫ વિદ્યાર્થીનીઓથી થઈ હતી. પ્રથમ સત્રમાં એક-દરેક ૩૬ ની સંખ્યા દાખલ થઈ હતી. નવા વિદ્યાર્થીય માટે આ સંખ્યા કાંઈ ખોટી ન ગણાય. શરૂઆતમાં, તે એમ લાગ્યું કે વિદ્યાલય સારી રીતે ખીલશે અને એ સંખ્યાની ખામિશી અહત્વકાંક્ષાએ નગ્નીકના ભવિષ્યમાં ફળશે પરંતુ માર્ચ માસમાં મ. બાંધીજીની ઐતિહાસિક કુચ શરૂ થઈ અને એપ્રિલમાં મીઠાના કાયદાનો સવિનય લગ્ન આરંભાયો. આ લડતમાં મુંબાઈની પ્રજાએ પોતાનો યોગ્ય ફાળો આપવા માંડ્યો: આખું મુંબાઈ એ સળ-રસ-સંત્રામમાં પડ્યું. તે પછી દુરતજ મ ગાંધીજીએ પરદેશી કાપડ

એટલે ૧૨માંથી ૧૧ બહેનોએ પૂરી પરીક્ષા આપી. તેમાંથી ૧૦ બહેનો પાસ થયાં છે, જેમના નામ તેમણે મેળવેલા માર્ક મુજબ અનુક્રમે નીચે પ્રમાણે છે:—

- (૧) સૌ. સ્નેહલીલા નયતિલાલ ઠક્કર,
- (૨) કુ. કુસુમ હનનલાલ મારફતિયા.
- (૩) સૌ. મનોરમા બાલુચંદ્ર ઠક્કર.
- (૪) સૌ. કુસુમ નયતિલાલ મુકતી.

(૫) સૌ. કળાવતી રતિલાલ બકરી.

(૬) કુ. વીરમતી વિઠ્ઠલદાસ જરીવાળા,

(૭) સૌ. કુંજલીલા નયદેવ વર્મા.

(૮) કુ. રમાગીરી રતિલાલ દલાલ.

(૯) સૌ. વિજયાલક્ષ્મી અણપતરાય બક્ષી

(૧૦) કુ. સુરજબહેન સુનીલાલ શેઠ.

સૌ. સ્નેહલીલા નયતિલાલ ઠક્કર

“ લક્ષ્મી-ચંદ્ર ” મેળવનાર બહેન

હવેરનાં પાસ થનાર બહેનો પૈકી પ્રથમ નંબરે પાસ થનાર બહેન બીજી ટર્મમાં રોટિક માસ

અને દારૂ નિષેધની પ્રવૃત્તિ હાથ ધરવાની બહેનોને આજ્ઞા કરી. પરિણામે વિદ્યાર્થીની ધણી બહેનો તે પ્રવૃત્તિમાં ભેડાઈ. જુન માસમાં નવી ટર્મ શરૂ થઈ ત્યારે ૫-૬ નીજ હાજરી રહી. જુની વિદ્યાર્થીનીઓમાંથી ૬ કાયમ રહી અને નવી ૬ વિદ્યાર્થીનીઓ વિદ્યાલયમાં ભેડાઈ. વાર્ષિક પરીક્ષામાં પ્રથમ દિવસે એકદરે ૧૨ બહેનો બેઠાં હતાં. પછી બીજા દિવસે એક બહેન અનિચાર્ય સંજોગોને લીધે હાજરી આપી શક્યાં નહિ,

મેઠાં દાખલ થયેલાં, છતાં ચાલી મથેલો તમામ અભ્યાસ ખાનગી વખતમાં તેમણે ઘેર તૈયાર કર્યો અને પરીક્ષાનાં ખેલે નંબરે આવ્યાં. તે માટે તેમને ધન્યવાદ થઈ છે. ભવિષ્યમાં પણ એ બહેન જેમ રીતે પોતાના અભ્યાસમાં ખંત અને ચીવટથી આગ્રહ વગેરે એજ અભ્યર્થના પરીક્ષામાં ખેલે નંબરે આવવા માટે. મંડળ તરફથી તેમને એક સુવર્ણ ચંદ્રક આપવાનું વિદ્યલયની કમિટિએ ઠરાવ્યું છે, માટે એ બહેનને અમે અભિનંદન આપીએ છીએ.

નીજે નંબરે પાસ થનાર બહેન સ્ત્રી-ઉપયોગી સામાન્ય જ્ઞાનના વિષયમાં સૌથી વધારે માર્ક મેળવી તે વિષયમાં પ્રથમ નંબરે આવ્યાં છે અને મંડળે ઠરાવ્યા મુજબનો સુવર્ણ ચંદ્રક મેળવવા બાંધ્યશાલી થયાં છે, તે માટે તેમને પણ અમે અભિનંદન આપીએ છીએ. એ બહેન એમના જ્ઞાનનો ઉપયોગ બીજી અશિક્ષિત બહેનોને માર્ગદર્શક થવામાં કરશે એવી આશા છે.

દસમા નંબરે પાસ થનાર કુ. સુરજ બહેન યુનીવાર્સલ હેઠે વિદ્યાલયના અભ્યાસના કુલ ૧૩૮ દિવસોમાંથી સૌથી વધારે-૧૩૩ દિવસ હાજરી આપી હોવાથી ગુણસુંદરી ના સંચાલકોએ

સમર્પેલ “ગુણસુંદરી ચંદ્રક” મેળવવા બાંધ્યશાલી થયાં છે, તે માટે તેમને પણ અભિનંદન થતે છે, અન્ય બહેનો પણ એમની જેમ નિયમિત હાજરી આપે એવી અભિલાષા અસ્થાને નહિ અણુાય.

પરિસ્થિતિ વિકટ હોવા છતાં ઇશ્વર કૃપાથી વિદ્યાલયનું કામ નિયમિત રીતે ચાલ્યે જાય છે. સંસ્તેગે સુરતનાં જે ભાવનાથી વિદ્યાલયની સ્થાપના કરવામાં આવી છે તે અવરથ ફળીભૂત થશે, એવું સ્વપ્ન સોચીએ તો અનુગતું નહિ અણુાય આશા અમર છે અને આત્મ વિશ્વાસ છે તો આદરેલું અવરથ પાર પડશે.

આભાર-દર્શન.

(૧) કચ્છ કેળવણી પ્રાપ્ત કરી જે પ્રતિષ્ઠિત વિદુષી બહેનો સૌ. કુસુમબહેન ડાહ્યાલ કાળીઆ, બી. એ. અને કુ. પાર્વતીબહેન જલદલ જોશી, બી. એ. નિસ્વાર્થપણે ચોતાના કીમતી વખતો ભોગ આપી ચોતાના જ્ઞાનનો સદુપયોગ વિદ્યાલયની વિદ્યાર્થીનીઓને એ જ્ઞાનનો ભાગ આપવામાં કરી રહ્યાં છે, તે માટે મંડળની મેનેજર કમિટી તેમનો આભાર માને છે અને ધન્ય

વાદ આપે છે. સો. કુસુમબહેન ભૂગોળ અને જાહેર વર્તમાન તેમજ કુ. પાર્વતીબહેન માતૃભાષા વિષયનું શિક્ષણ આપતાં હતાં અને તે સેવાનું કાર્ય તેમણે આ વર્ષે પણ ચાલુ રાખ્યું છે.

(૨) ચાલુ વર્ષે બી.એ. એક વિદુષી બહેન સૌ ભાનુમતી હીરાલાલ કણીઆ, બી. એ. આ સેવાકાર્યમાં જોડાયા છે અને ચોતાના સહકાર આપ્યો છે, તે માટે તેમનો પણ આભાર માનીએ છીએ.

(૩) વિદ્યાલયને અંગે ખાસ કરીને આભાર તો આપણા નણીતા સાક્ષર અને વિદ્વાન રા. રા. ભાઈ હિમતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, એમ. એ.

નો માનવાનો છે, તેમણે ગયા વર્ષમાં લાગણીપૂર્વક પોતાના કીમતી સમયનો ભોગ આ વિદ્યાલયનો અભ્યાસક્રમ તેયાર કરવામાં અને વર્ગમાં તે નિયમિત શીખવવામાં આપ્યો છે અને આ વર્ષમાં પણ તેમની એ સેવા ચાલુ છે તેમના જેવા કર્તવ્યનેષ્ઠ અને સેવાપરાયણ ભાઈના કીમતી સહાય મંડળ કે વિદ્યાલય વીસરી નહિ શકે.

(૪) પ્રથમ વર્ષના અભ્યાસની પરીક્ષા લેવામાં કમિટિના આમંત્રણને માન આપી નીચેના બહેનો અને ભાઈઓએ સહકાર સાધ્યો છે અને સેવા આપી છે, તે માટે તેમનો અંતઃકરણ પૂર્વક આભાર માનીએ છીએ:—

રા. હિમતલાલ ગ. અંબરિયા.

,, મણીબાઈ પ્રા. દેસાઈ.

,, હમનલાલ લા. બક્ષી

,, આત્મારામ ના. ખાનસાહેબ.

,, રામપ્રસાદ પ્રે. બક્ષી.

,, એચ. કે. બાપટ.

મિસિસ પરીનબહેન ચાણેવાલા.

મિસ જરણાઈ અવાસીયા.

શ્રીમતી રસિકમણી બી. દેસાઈ.

(૫) છેવટે ચાલુ વર્ષે વિદ્યાલયની જુદા જુદા

મારની વ્યવસ્થામાં પોતાની સેવાનો ફાળો આપ-
તર વિદ્યાલય કમિટિના સભાસદો-સન્નારીઓ
ને સન્માનનો પલ્લ મંડળની કમિટિ ખાસ
આશર માને છે અને તેઓ પોતાની સેવા
ના વર્ષે પલ્લ આપશે એવી આશા રાખે છે.

ધનામો આપવાનો સમારંભ.

સ્ત્રી-વિદ્યાલયની પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થયેલાં
હેને ને પ્રમાણ પત્રકો અને ચાંદ વગેરે આપવાનો
માન્ય મંડળના અન્ય શિક્ષણવર્ગોની પરીક્ષાઓમાં
આશર થનાર બહેનોને ધનામો બહેનો આપવાનો
સમારંભ મંડળના હોલમાં તા. ૨૦ મી નવેમ્બરે

મેસિસ શક્તિ તેજબજના
પ્રમુખપદે થયો હતો. એ
પ્રસંગે નીચે પ્રમાણે ચાંદ
તેમજ ધનામોની બહેનોથી
કરવામાં આવી હતી —

સ્ત્રી-વિદ્યાલય: (૧)
લક્ષ્મી ચંદ્રક: સર્વ વિષ-
યોમાં પ્રથમ નંબરે આવનાર
સી સ્નેહશીલા જી. હકરને-
લેડી લક્ષ્મીબાઈ તરફથી.

(૨) “ઉમા-ચંદ્રક”
સામાન્ય જ્ઞાનના ત્રિપથમાં
પ્રથમ નંબરે આવનાર સી.
મનોરમા લા. હકરને સ્વ.
સી. ઉમિયાગૌરી રતિલાલ
હકર સમાર. ફંડમાંથી. (૩)
“ગુણસુન્દરી-ચંદ્રક” કુ.
સુન્દર બહેન સુનીલાલ શેઠને
નિયમિતતા માટે “ગુણસુ-
ન્દરી” ના સંચાલકો તરફથી,

(૪) આ ત્રણે તેમજ બાકીના સાત બહેનોને
‘વિનીતા’ થયાના પ્રમાણપત્રો.

સંસ્કૃત વર્ગ: (સ્વ. વસંતજી જીવણદાસ
સ્મારકમાંથી અપાયેલા ધનામો,) (૧) માર્ગો-
પરેશિકા-કુ. જ્યયસુખ જનલાલ રૂ. ૧૫; (૨) જ.
મમાબાઈ જુશાલદાસ રૂ. ૧૦; (૩) કાવ્યવિનોદ-
કુ. જીવનજીના મોતીલાલ રૂ. ૧૦; (૪) ગીતા, મહિ-
ગન, રાગરક્ષા-સી. તલજીવરી અમૃતલાલ રૂ. ૧૦;

ગુજરાતી વર્ગ: (સ્વ. મણીબાઈ પ્રભુદાસ
સ્મારકમાંથી અપાયેલા ધનામો,) (૧) ધોરણ
૫ મું-કુ. વસંત મગનલાલ; ધોરણ ૪ થું-કુ.

કપિલા બાપુલાલ; ધોરણ ૩ થું-કુ. સાંતા
નાથલાલ; ધોરણ ૨ થું-કુ. ચંદનગારી કાંતિ-
લાલ; ધોરણ ૧ થું ઇચ્છાજીવરી પરમદાસ; બાળપોથી
—શ્રી. મહાલક્ષ્મી હરિગોવિંદદાસ.

અંગ્રેજી વર્ગ: (સ્વ. બલભાઈ દોરાબજી
ભરડા સમારકમાંથી અપાયેલા ધનામો,) ધોરણ
૧ થું—(૧) કુ. વીમલા પ્રભુદાસ; (૨)
કુ. સુમિત્રા કાકોરલાલ; પ્રાથમર એ—કુ. સુસિલા
નવનીલલાલ, (૪) પ્રાથમર બી—કુ. હીરાલક્ષ્મી
જમભોઈનદાસ

ગુજરાતી, અંગ્રેજી તથા સંગીત વર્ગ:
(સી. કલાવતી લવાનીદાસ મોતીલાલ-કન્યા
ધનામી ફંડમાંથી અપાયેલા ધનામો), (૧) ગુજરાતી

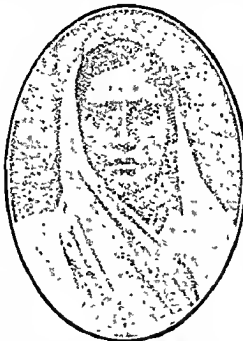
૬ થું ધોરણ-કુ. વીરમતી
અમૃતલાલ, (૨) અંગ્રેજી
૪ થું ધોરણ-કુ. મૃદુલા ગો-
ક્લદાસ, (૩) અંગ્રેજી ૩
થું ધોરણ-કુ. મનોરમા દે-
શાઈ, (૪) અંગ્રેજી ૨ થું
ધોરણ-કુ. હસુમ લાલા, (૫)
સંગીત-દારમોનીયમ-કુ. ઇ-
ન્દીરા નાથલાલ

હિન્દી-ઉદ્યોગ ગૃહ :
(સ્વ. શુભાબાઈ શામદાસ
સ્મારકમાંથી અપાયેલા ધના-
મો) (૧) શીવજી-સી. તારા-
બહેન મોહનલાલ કાપડીયા;
(૨) કર્કીંગ-જં. પુષ્પાવતી
રંગીલદાસ; (૩) ફેન્સી વર્ક
જં. તારાબહેન મોહનલાલ
કાપડીયા; (૪) ફેન્સી વર્ક-
જં. હસુમલા ૨. મોદી (જં.
સુરજબહેન ચંદુલાલ કાજી ત-
રફથી ચાંદીતું કપ આપ્યું);
(૫) ફેન્સી વર્ક-કુ. મૃદુલા
ગોકલદાસ; (૬) ફેન્સી વર્ક
જરીકામ-સી. તારાબહેન રણ-
જીતલાલ વડીયા, (૭) અંગ્રેજી

૫ મું ધોરણ-શ્રીમતી ગાંધી.

સંગીત-વર્ગ: (૧) હીલરૂના તથા સિતાર
—સી. લક્ષ્મીબહેન પ્રીસનદાસ, (૨) હીલરૂના
તથા સિતાર-સી. સવિતા મંગલદાસ. (૩)
દારમોનીયમ-કુ. કલાવતી લક્ષ્મીબાઈ.

વકતૃત્વકલાની હરિદ્રાઈ: (સ્વ. લેડી પર-
સળાઈ ગોકલદાસ પારેખ સમારકમાંથી અપાયેલા
ધનામો) (૧) ૧ થું ધનામ-સી. ગાર્ગી દિલ્લેન્દરાય
શર્મા (સુવર્ણ ચંદ્રક), (૨) રજુ ધનામ-કુ. વલ્લભા
હિમ્મતલાલ અંબરીયા ૩. ૭, (૩) ૩ થું
ધનામ-સી. પદ્માવતી ઇ. દેશાઈ, ૩. ૪, (૪)
૪ થું ધનામ-સી. સ્નેહશીલા જી. હકર રૂ. ૩.

કુ. સુરજબહેન સુનીલાલ શેઠ
“ગુણસુન્દરી-ચંદ્રક” મેળવનાર બહેન
આ બહેનને વિદેશી કાપડની ચોક્કી
મટિ એક માસની સરકારની ગૃહમાની
પલ્લ મળી છે.

ઓના માનમાં ઓકટોબરની તા. ૩૧ મી એ એપ્રિલ માટે માનમાં તેમના ! એટલેમ નો મેલાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. ડૉ. મુખુલકમીએ સરકારની દમનનીતિ સામે વિરોધ દર્શાવી, મદ્રાસ ધારાસભાના સભ્યપદેથી રાજીનામું આપ્યું છે.

વિદ્યાર્થીનીઓના શારીરિક તાલીમ : જેજેલોરમાં મળેલી મેસુર અર્થશાસ્ત્ર પરિષદમાં ઇંગ્લેંડથી અભ્યાસ કરી હમણાંજ પાછા ફરેલાં મીસ ડીશોજાએ ઓકટોબરને આપવામાં આવતી કેળવણીમાં સુધારા દર્શાવ્યા હતા. રાજ્યની રાજાઓમાં વિદ્યાર્થીનીઓને ફરજિયાત શારીરિક તાલીમ આપવા તેમણે આગ્રહ કર્યો હતો.

અદ્યક્ષમાં સ્ત્રીઓની સહાય મદ્રાસની સ્ત્રીઓની એસોસીએશનના આશ્રયે મળી હતી. તેમાં મીસીસ અમ્મુ સ્વામીનાથન, મીસીસ ભામીરથી અમ્મમ, મીસીસ રોબર્ટસન, મીસીસ કચીન્સ વગેરેએ સ્ત્રીપ્રવૃત્તિ અને સ્ત્રીઓનાં કાર્ય સંબંધમાં વિવેચનો કર્યાં હતાં. સ્વદેશી અને ખાદી પ્રવૃત્તિ પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવ્યો હતો.

પુનર્વંશ : (૧) રાજમહેન્દ્રીમાં ઓકટોબર માસની આખરે, વિશ્વબ્રાહ્મણ કામમાં શ્રીમતી ચિતેન્દ્રાએ શ્રી. મયુરુરી બ્રહ્મચરુર સાથે પુનર્વંશ કર્યું. (૨) આનંદાશ્રમમાં ગયા માસમાં શ્રીમતી લીલાવતીએ શ્રી સી. એસ સંગમેશ્વરમ સાથે પુનર્વંશ કર્યું.

બાલસુધાર : ન્યૌન યજ્ઞનતાં અબ્બાલુ સોશીયલ કલબના આશ્રયે ડૉ. મીસીસ મુખુલકમી રેડીએ 'બાલ સુધાર' એ વિષય ઉપર બાલક આપતા ઇંગ્લેંડ, જર્મની, હાલાન્ડ, ડેનમાર્ક અને બીજાં દેશોની સરકારે બાલ સુધારના પ્રશ્ન સંબંધમાં લીધેલાં પગલાંનો વિવેચન કરી. એના પગલાં હિન્દી, અંગ્રેજી સફળ નાતર મદદ માંગી હતી.

મદ્રાસ ઇલાહ સોમજી : મુંબાઈ માસની તા. ૨૨ મી એ મદ્રાસમાં મહારી સોફિયાલ્ડીયર મહારાણીના પ્રમુખપદે મળી ૨૨ મી. સોમજીને હમતા કેટલાક ઠરાવો પરિષદે પસંદગીમાં પ્રમુખી-શિક્ષક માટે વધુ સરકારી માંગણીઓ હતા. શારદા કાયદો નહિ લેઈએ. શ્રદ્ધા ઓકટોબરની આખરે જમીયત ઉલ્લેખમાં આવે

મળી હતી, તેમાં પ્રાંતના જુદા જુદા ભાગોમાંથી હલેમાઓએ હાજરી આપી હતી. મુસ્લીમે ને શારદા કાયદાના ખમલમાંથી મુક્ત રાખવાનો ઠરાવ થયો હતો.

છવલેણ બૂખમરો : રાજયાહીમાં કોટુગ્ગિક ગ્રંથકાને લીધે એ મુસ્લીમ ભાઈઓ પાસે પાંચેના મકાનમાં જ રહેતા હતા. નાનો ભાઈ પલ્લો ગરીબ અવસ્થામાં હોવાથી એક જ વખત જમી રાકેતા. એક વખત એના આવ્યા કે ૪૮ કલાક સુધી તે, તેની પત્ની કે ઓકટો કાંઈ ખાવાનું મેળવી શક્યાં નહિ મોઠા ભાઈને આની ખમર પડતાં, પોતાની પત્નીની જમુ ચિના શેર જોખા પોતાના નાના ભાઈની પત્નીને આપ્યા. તે રાંધવા માંડ્યાં, તેટલામાં મોઠા ભાઈની પત્નીને ખમર પડતાં, તેને ઘેર આવી અને જે વાસણમાં જોખા રાંધવા મૂક્યા હતા તે વાસણનો નાશ કીધો. નાનો ભાઈ ઘેર આવ્યો, તો સ્ત્રી બાળકો રડતાં હતાં. કારણ જમી, પોતે ગ્રુપગ્રુપ બાળકોના ચોરડામાં ગયા અને મળે ફાંસો ખાઈ આપવાત કર્યો. આ જમુતાં તેની પત્નીએ પણ આપવાત કર્યો મોઠા ભાઈને ઘેર આવતાં જમી બીના જમી એટલે દાતરડાંથી પોતાની પત્નીનું ખૂન કરી, પોતે આપવાત કર્યો

ઘાતકી શિક્ષા માટે સજા : પોતાની હકુ મતમાંની લગીર નેપાકી કન્ધાને સખ્ત ઇન કરવા મટે હાવરાના ડેપુટી મેજસ્ટ્રેટ મીસ્ટ્રેસ પોલીસ રાયનને એ આરોપસર ૬ અઠવાડિયા અને ૬ માસ સખ્ત કેદની સજા કરી હતી. આ ઓકટો પાસે સખ્ત ધરકામ પોલીસ કરાવતી હતી. અને ફેસુઆરીમાં કાવનાં કાંઈક બૂલ થતાં લોખંડના તપાવેલા સળીયા વતી પેદામાં તેમજ પીઠ પર ડામ મૂક્યા હતા. આ સજા સામે અપીલ થઈ હતી તે રદ થઈ છે.

૪૫ વર્ષના ઉપવાસ : મી એસ. ઇન્ડાસ (બાંકુરા) ના બીજર ગામમાં એક કિન્ડુ વિધવા છે. તેણે ૪૫ વર્ષ થયાં, જોરાક કે પાણી કાંઈ લીધું નથી. તે કાયસ્થ કુટુંબની છે અને તેનો ભાઈ પુરલીયાનો રહીય છે તેવું વય ૬૦ વર્ષનું છે અને તેવું જીવન ધર્મમય બની ગ-એક છે. શ્રદ્ધ કામકાજ પ્રત્યે તે જરાય બેદરકાર

નથી. તેનું શરીર તદન નિરોગી છે તેમ તે કદિ માંદી પણ પડી નથી.

સીવીલ મેડેન: કલકત્તાની શૌકત સ્મારક ગ્રંથ સ્કુલના મુખ્ય શિક્ષિકા મીસ અર્ધિયા બી. બીએ હિન્દુ ધર્મ અંગીકાર કરી શ્રી. સુધાર કુપાર બોઝ સાથે સીવીલ મેડેન ક્યું છે. મીસ આઇરા બી. એ. છે અને મી. બોઝ એમ. એ. છે.

હાય ગરીબી: કલકત્તામાં વેપારમાં નુકસાની આવતાં નહેલી મુશ્કેલીને લીધે એક બાઇએ પોતાની ૧૬ અડિનાની છોકરી અને પત્નીને મારી નાંખવા પ્રયત્ન કર્યો હતો.

એશિયાઇ સ્ત્રી-પરિવર્ત: લાહોરમાં ન્યુઆરી માસમાં મળનારી આ પરિષદ માટે સારી તૈયારી થઇ રહી છે. એશીઆના ઘણા દેશો. તરફથી પરિવર્તને સારો સત્કાર મળ્યો છે. જાવાની સ્ત્રીઓના પ્રતિનિધિઓ તરફથી પુરુષ આ પરિવર્તને સત્કાર મળ્યો છે અને જે પ્રતિનિધિઓ મોકલવાનું જણાવવામાં આવ્યું છે. પરિવર્તના પ્રમુખધાન માટે સીરીયાનાં શ્રીમતી નસીક આબેદ તેમજ બીબા અરબસ્તાનના જે બહેનો ઉમેદવારી કરનાર છે. હિન્દનાં સારાં સારાં પ્રતિનિધિઓ અત્યારે કારાવાસ વેઠી રહ્યા છે ત્યારે આ પરિવર્ત ભરવી એ કાંઈક અનુગૂં ઘણે છે.

પ્રકીર્ણ: (૧) મુંબાઈમાં અનીતિને લગતા નવા કાયદા પ્રમાણે, ત્યાં માસખાં, અનોતિના કામ માટે મકાન બાંહે આપનાર મકાન માલિક અને બાહુ ઉધરાવનાર બન્ને સામે સમન્સ મદવામાં આવ્યો છે. (૨) કેપ્તીન રાજ્યમાં દેવદાસની પ્રથા તદન નાબુદ કરવામાં આવી છે. આ વર્ષે નવરાત્રિ ઉત્સવો દરમ્યાન દેવમંદિરોમાં દેવદાસીઓ દિઠિએ પડી નથી. (૩) લાહોરમાં દારના કોન્ટ્રાક્ટરની પત્ની અને બાકી વચ્ચે કંપોઝ થતાં બાકીએ ગ્યાસતેલ છાંડી આપવાત મ્યો. (૪) રાંઓમાં ના. ગવર્નરે ઓકટોબરની આખરે ખીરલા સ્ત્રી-ઉચ્ચતાલ ખુલ્લી મૂકી હતી. (૫) મુંબાઈ, બાદીયા વોલંટીયર ફોરના પેટા વિભાગ તરીકે સ્ત્રી વોલંટીયર ફોરનો વર્ષ બોલવામાં આવ્યો છે (૬) હન્દોરના માલ મદારાજ સર દુલાલજીવાનાં અમેરિકન પત્નીને ચેરીસમાં બીજ પુત્રી અવતરી છે. તેનું નામ સીવા રાજે

હોલ્કર રાખ્યું છે (૭) લંડનમાં હોલકરોના માટે શાળા હોલવાની વચ ૧૫ વર્ષની કરતો સરકારી ખરડો આખની સમામાં પસાર થયો છે. (૮) લેહોરના સુલતાન સર ઇબ્રાહીમ મીસીસ હેલન વિલ્સન નામની અંગેજ બાલુ સાથે લંડનમાં લગ્ન કર્યું છે. (૯) શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના બહેન શુક્લ સુરતના વિદ્યાર્થી મંડળનાં પ્રમુખ ચુંટાયો છે. (૧૦) ભરૂચનાં સ્ત્રીમંડળને મુંબાઈની વાલીમાં ચેરીટીઝ તરફથી રૂ. ૨૦૦૦ ની મદદ મળી છે.

વિદેશ

હિન્દને સ્વતંત્રતા મળવી નેઇએ: કાનનવેસ્થ ઓફ ઇન્ડિયા લીજની કિસ્મત ખાતેની ચાખાએ હિન્દનાં પત્રોને પત્ર લખી જણાવ્યું છે કે: તા. ૨૭ મી. સપ્ટેમ્બરે. કિસ્મતમાં મળેલી સ્ત્રીઓની સમામાં અનેક સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓએ હાજરી આપી હતી. ઇંગ્લાંડમાં આજે એક એવે, વર્ષ છે જેની માન્યતા હિન્દને સ્વતંત્રતા આપવામાં આવશે અને આપવી જ નેઇએ એવી છે. બૃત્તકાળમાં અમને પણ અમારા દુસ્મનો સામે લડવું પડ્યું છે. અમે અમારા પત્રો દ્વારા ભારપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે એક દેશ બીજા દેશ ઉપર રાજ કરવાને હાયક નથી. હિન્દના અત્યારના સંલોગો જોતાં તેને તરત જ સ્વરાજ આપવું નેઇએ અને તેની ઇચ્છા હોય તો સામાન્યથી પણ તેને છૂટું પાડવું નેઇએ આ સિવાય બન્ને દેશો વચ્ચે સુલેહ થવી અશક્ય છે. તમારી હાલની લડત આકરી છે, પણ તે તમે કદિય પડતી ન મૂકશો. સ્વતંત્રતાનો ધ્વજ તમે જરાય નહિ નમાવો એવી અપારી ખાતરી છે. આપણે જે બલવાનું નથી કે આપણી લડત સત્તા, લોકોની અને મુદ્દીવાદ સામેની છે. પ્રતન-પ્રતન વચ્ચેની નથી. આ પત્ર ઉપર સમાનાં પ્રમુખ મીસીસ એમ લીડીઝનની સહી છે.

હિન્દી સ્ત્રીઓની જરૂરીઆતો: હિન્દનાં લા.વખ્યાનાં બંધારણમાં હિન્દી સ્ત્રીઓના લાભનું રક્ષણ થાય તે સંબંધી સૂચનાઓનો એક પત્ર 'માંચિસ્ટર ગ્રાફિકલ' પત્રમાં છપાયો છે. તેમાં લીમેન્સ ફેન્ડસ લીજનાં પ્રમુખ ઇમેલીન ચેપીક લોરેન્સ, માર્ગરેટ એરાબી, ઇડા મેક્લીન,

ઇડબં અધીક વગેરે જાણીતાં ૧૫ બહેનોએ સહી કરેલી છે. એ પત્રમાં જણાવ્યું છે કે હિન્દી સ્ત્રીઓના લખ્યા પત્ર આસ ધ્યાન આપવાની જરૂર છે અને કાંઈ નહિતો હિન્દી સ્ત્રીઓના હક્કો ઉપર લઘુમતી-જેટલું ધ્યાન આપવું જ જોઈએ.

ભવિષ્યનાં બેરીસ્ટર : લંડનની કોન્સલ એફ્ લીગલ એન્થ્રોપોલોજી તરફથી લેવાયેલી મન્સ એફ કોર્ટની માહકલમત પરીક્ષામાં નીચેના હિન્દી બહેનો પસાર થયાં છે:—

મીસ એનિસ સ્વરૂપકુમારી ગાવર, (શિમન લો, ૬ કોમનલ લો, અને પ્રોસીજર) લેડી બેલીસ મેરી ચેતરજી, (કોન્સ્ટીટ્યુશનલ લો, ઇંગ્લીશ અને કોલોનીયલ લીગલ હીસ્ટરી અને હિન્દુ અને મહોમેદન લો, મીસ નૂરજહાન મહમદ યુસુફ (કીમીનલ લો અને પ્રોસીજર)

દરેક સ્ત્રી ઇજનેર: ઇજનેરી સ્ત્રીઓની બોમ્બાઈની દમી વાર્ષિક પરિષદ ઓફફર્ડમાં મળી હતી. તેમાં ૫૦ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતા. પ્રમુખ સ્થાનેથી લેડી મેઘદે જણાવ્યું હતું કે “ ભવિષ્યમાં ઇંગ્લેન્ડના જેમ ઇંગ્લેન્ડને પણ સાદું ઇજનેરી શિક્ષણ આપવાનું સલાહભર્યું થશે. આ પ્રશ્ન અત્યારે જીવનમાં સૌ કોઈને ગમે ત્યારે સ્પર્શે છે.”

સહકારી સ્ત્રીઓની આંતર-રાષ્ટ્રીય પરિષદ: ઇન્ટર નેશનલ કો-ઓપરેટીવ વિમેન્સ બીલ્ડની

ત્રીજી ત્રિવાર્ષિક પરિષદ ઓગસ્ટની તા, ૨૧- ૨૨ મીએ વીએનામાં મળી હતી. તેમાં જુદી જુદી ૨૩ પ્રબલ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી ૨૦ દેશોની પ્રતિનિધિઓ હાજર રહી હતી. ૨૮૭ પ્રતિનિધિઓ ઉપરાંત, પ્રબલ સંઘ, આંતરરાષ્ટ્રીય મનુર એફિસ, આંતરરાષ્ટ્રીય સ્ત્રી-સંઘ, વગેરે જુદી જુદી સંસ્થાઓ તરફથી આમંત્રિત પ્રતિનિધિઓ પણ હાજર રહ્યા હતા. ‘ સહકારી સમાજોમાં સ્ત્રીઓના હક્કો,’ ‘ ભવિષ્યની માતાઓ ’ ‘વિગ્રહનો ભય અને બંધી.’ એ વિષયો ઉપર ચર્ચા ચાલી હતી.

પ્રબલસંઘની સમાજના ઉપપ્રમુખ સ્થાને હંગેરીની સ્ત્રીઓની રાષ્ટ્રીય સભાનાં પ્રમુખ કાઉન્ટેસ ઓલ્બર્ટ એથોન્થી નીમાયાં છે. જીવદયાના પ્રકો સંબંધનાં પમાં કમીચનનાંતેઓ પ્રમુખ નીમાયાં છે.

અમેરિકામાં બાળલગ્નો ! અમેરિકાની સાળાઓના સુપરિન્ટેન્ડન્ટના વાર્ષિક હેવાલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે ગયા વર્ષમાં ૪૮૩ છોકરા છોકરીનાં લગ્નને પરિણામે, તેઓના નામ કાઢી નાંખવાં પડયાં છે. આ રીતે નાની વયે લગ્ન લગ્નોમાં ૧ બાર વર્ષની બાળા, ૧ તેર વર્ષની બાળા, અને ૨૦ છોકરા છોકરીઓ ૧૪ વર્ષની વયના હતાં. ગર મુકાદમ મીસ મેથોની સાવરણી તે તરફ ફરશે ?

બાળક પ્રત્યે ખરો પ્રેમ

[શ્રી. તારાબહેન

સાહિત્યમાં માતાપિતાના પ્રેમને ગાંઠા કહેવામાં આવ્યો છે અને માતાપિતા બાળકોને ખવડાવી પીવડાવીનેજ રાજ રાખી તેમને ઉછેરવાનું જાણે છે અને તેમને યોગ્ય વલણ આપવા તરફ બેઠકાર રહે છે. પણ ગર્ભ કાલે મને લાગ્યું કે ખરેખર તેમ નથી. ધન્ય છે એ માતાઓને કે જેઓ પોતાનાં વહાલાં બાળકોને આવાઆવા રીઝાઈસાઈ કાપમાં ભાગ લેવા રજા આપે છે અને એ રીતે બાળક પ્રત્યે ખરો પ્રેમ અને તેમના તરફની ફરજો શી રહેલી છે તે બરાબર જાણે છે.

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

“ દેશની આ લડતમાં ઝંપલાવતાં, ત્યાં પુરુષો વિચાર અને વિલંબ કરી રહે, ત્યાં સ્ત્રીઓએ વિના વિલંબે ઝંપલાવ્યું છે. સદીઓની પરાધીનતાને આધીન થયેલી હિન્દી સ્ત્રીઓ, સિંદુર પોતાનાં સંતાન માટે લડી રહી હોય એવી રીતે, આજે સાંપ્રત લડતમાં આગળ પડી છે. ”

—દૉ. જી. વી. દેશમુખ

ભારતની સ્વતંત્રતાપ્રાપ્તિની આ લડતના ૬ માસમાં ભારતની સ્ત્રીશક્તિએ જે ભરના એ તારણદાર મહાત્મા ગાંધીજીને કાંઈ કરી બતાવ્યું છે, તે ભારતના સ્વાતંત્ર્ય આભારી છે. સ્ત્રીશક્તિને રૂંધાયેલા છતિદાસમાં મુવર્ણશિરે લખાશે. ઉપર ટાંકેલા ડૉ. જી. વી. દેશમુખના શબ્દો, ભારતની સ્ત્રીશક્તિને અચ્છે પુરસ્કાર અર્પે છે. રૂઢી અને સમાજબંધનને આધીન થઈ, રસોડામાં જ પોતાનું જીવન વિતાવતી, ભારતની મહિલાઓ, ભારતની દરેકે દરેક કોમની મહિલાઓ, આજે મુક્તિસંગ્રામને મોખરે ધૂમી રહી છે; સાક્ષાત રજુચંડિકાનું ૧૫ ધારી, ભારતના રાજકીય પ્રલયનાં ગીત ગાઈ રહી છે. એ પડદો પણ ખોલો; રૂઢીનાં બંધનોને મોટે ભાગે નાશ થયો. અને સ્ત્રી પોતાનું દેશના સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિના છતિદાસમાં, તે અકિનત્વ દર્શાવતી થઈ ગઈ. સ્ત્રીશક્તિની દેશની સ્ત્રીઓએ, આટઆટલો, અને આવે

ડૉ. જી. વી. દેશમુખ
“ કાળા સંવિચાર ” પરદેશ
થયલાં ૨૨ બંદોનાં આગેવાન
(૭ માસ)

આત્મા તેણે સ્વતંત્ર લવાથી ઉત્તેજ્યો છે, સ્વતંત્ર થયે એ અત્મા ગમે તેવાં દમન છતાં રૂંધાશે નહિ. ભારતીય પ્રજાની ૧૫૦૦૦૦૦૦ પર્વોની પરાધીનતા મીટાવવામાં, સ્ત્રીશક્તિ વિગત્ય પ્રાપ્ત કરવા મુન્નયલી હોય, એમ આજનું વાતાવરણ પોતે કહી કહે છે. સમસ્ત ભારતને આજે એ પ્રેરણા પાઠ રહી છે. અને ત્યારે એનો અવાજ ભારતની બહાર દરદરના દેશોમાં ઉડે તે પહોંચશે ત્યારે એ આખા વિશ્વને પ્રેરણા અર્પી રહેશે. કાષ્ઠપણ

દેશના સ્વાતંત્ર્યપ્રાપ્તિના છતિદાસમાં, તે દેશની સ્ત્રીઓએ, આટઆટલો, અને આવે

જાગે આપ્યો નથી. ભારત પોતાની સ્ત્રીશક્તિ માટે મગર છે. સાચો ભારતીય એ સ્ત્રી-શક્તિને નિત્ય વન્દતો રહેશે.

મુંબાઇ અને પરાંઓ:

મુક્તિસંગ્રામની શરૂઆતમાં પાછળ રહેલું મુંબાઇ, લડત જેમ જેમ કામતી ગઇ તેમ તેમ મોખરે આવતું ગયું છે. અને આજે તો મુંબાઇ ને કામ આપી રહ્યું છે, તે કામની બરાબરી કરી શકે એવું કામ-ગુજ-

રાતને બાબુએ મૂકીએ, તો કોઇ શહેર આપી શક્યું નથી. મુંબાઇ એટલે વેપારીઓનું કેન્દ્ર. મુંબાઇને બે વેપારીઓની મદદ ન હોય, તો મુક્તિસંગ્રામની આટલી ખીલવણી પાછળ, મુંબાઇને ધણો ભોગ આપવો પડ્યો હોત. વેપારીઓની સન્નિધમાં હજીયે કેટલાકાને શંકા છે. વેપારીઓમાં અમુક વર્ગ આવો હોય પણ ખરો, છતાં, વેપારી આલમે સમગ્ર દષ્ટિએ અત્યાર

સુધીમાં જે સાથ આપ્યો છે, તે તેઓ સદા માટે નિભાવી રાખે એ ઇચ્છવા યોગ્ય છે.

મુંબાઇની સ્ત્રીશક્તિ પ્રચંડ છે, મહા-શક્તિશાળી છે. ઓક્ટોબર માસમાં મુંબાઇની સ્ત્રીશક્તિની સાચી પ્રતિનિધિ સમી એ સંસ્થાઓ રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી-સભા, અને દેશસેવિકા સંઘ ગેરકાયદેસર સંસ્થાઓ કરી હિન્દુસ્તાની સેવાદળ પણ એમાં આવી જાય છે, હિન્દુસ્તાની સેવાદળનો સ્ત્રીવિભાગ પણ મહા-

શક્તિશાળી છે. આ સ્ત્રીસંસ્થાઓને ગેર-કાયદેસર ઠરાવી, મુંબાઇ સરકારે, તેણે કરેલી સેવાઓની કદર કરી છે.

‘કેસરિયા સાહી’ એ દેશસેવિકાઓનો રાષ્ટ્રીય પોશાક. દેશસેવિકા સંઘ ગેરકાયદેસર ઠરાવી, શ્રીમતી પેરીનબહેને મુંબાઇની સ્ત્રીઓને કેસરિયા સાહી પહેરવાં હાકલ કરી અને પરિણામે ગયા માસથી બધાં જુઓ ત્યાં કેસરિયા સાહીનાંજ દર્શન થાય. મુંબાઇમાં કેસ-

રિયા સાહી વિનાનાં ધરો લાગે જ હશે. મુંબાઇની સ્ત્રી જનતા દેશસેવિકાઓની પડખે જ છે, એનો આથી વધુ કયો સચોટ પૂરાવો જોઇએ ?

ઓક્ટોબર નવે-અર માસમાં શ્રીમતી રમીબહેન કામદાર પછી, મુંબાઇની વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખપદે આવી, ખીજાં ત્રણ વધુ બહેનો જોડનિવાસ કરી રહ્યાં છે. મુંબાઇની ૧૨મી વિગ્રહ સભાનાં પ્રમુખ-સ્થાને આવનાર કુમારી સોદિયા સોમજી, મુંબા-

ઇનાં પહેલાંજ સુસ્લીમ પ્રમુખ છે. તેમણે અનેક સભાઓમાં હાજરી આપી હતી. ગેરકાયદેસર ઠરાવી સંસ્થાઓને આશ્રયે ભરાતી સભાઓ પણ ગેરકાયદેસર ગણીને વિખેરી નાંખવાના પ્રયત્નો પોલીસ તરફથી થયા છે. આવા સંજોગમાં લાકીપ્રહારને મુખ્યસ્થાન હોય છે આવી જ રીતે લાલબાગમાં મળેલી એક સભા પોલીસે વિખેરી નાંખી હતી. આ સભામાં કુમારી સોદિયા સોમજીને પોલીસે ના

કુ. કામાકોટી નટરાજન
(૩ માસ)

કલાં છતાં મક્કમતાથી ખડાં રહી, ભાવણ કરતાં, પોલીસે તેમને ગિરફતાર કર્યાં. અને મુઘારેલા ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૭ (૧) અને (૨) ના બે આરોપોમુર ત્રણ માસ, અને છ માસ સાદી કેદની સજા 'બી' વર્ગ સાથે કરી છે. બન્ને સજા ભેગી ભોગવવાની હોષ, તેમને ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

મીસ સો-
ફિયા સોમજી
પછી વિગ્રહ
સભાનાં પ્રમુ-
ખરથાને, મુ-
બાહનનાં બાણી-
તા કાર્યકર્તા
શ્રીમતી અવં-
તિકાબાઈ ગો-
ખડે આગ્યાં.
'કોન્ગ્રેસ યુલે-
ટીન'ના તંત્રી
પદે પહેલાં એક
બહેન કુમારી
ત્રિશલા એવઢ
આવી ગયાં
હતાં, તેમના
પછી બીજાં
એક બહેન પણ
એ પદેથી જેલ-
નિવાસ કરી
રહ્યાં છે. તે

સૌ. ઉજમજહેન મુલજીભાઈ સોલંકી

કલકત્તામાં પીકેટીંગ માટે ચાર માસની જેમને મળા છે.

બહેન કુમારી ત્રિશલા દર બી. એ. છે.
શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખડે મુબાહનના
સમાજસેવકોમાં અગ્રપદે આવે છે. એમનાં
જીવનનો પરિચય અમે અન્યત્ર આપ્યો છે.
તે ઉપરથી શ્રીમતી અવંતિકાબાઈની સેવા-
ઓનો ખ્યાલ આવી શકશે. શ્રીમતી અવંતિ-

કાબાહનું પ્રમુખપદ મુક્તિસંગ્રામના ઇતિહાસમાં
ગિરંજીવ રહે એવા અને નોકરશાહી માટે
ભયંકર કલંકરૂપ 'કાબા રવિવાર' તા. ૨૬
મી ઓક્ટોબરના બનાવોથી થણું સ્મરણીય
રહેશે. એ બનાવો મંબંધી આ બાદ ઉલ્લેખ
થશે. શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ પણ પ્રમુખપદે
જાડો વખત ટકી ન શક્યાં. તા. ૨૭ મી

ઓક્ટોબરે તે-
ઓ પકડાઈ
ગયાં. અને તે-
મને પણ ૧૭
(૧) અને
(૨) કલમ
અનુસાર અનુ-
ક્રમે ૬ માસ,
અને ૬ માસ
સાદી કેદ, રૂ.
૪૦૦ દંડ યા
ત્રણ માસ વધુ
કેદની સજા થઈ
છે. બન્ને સજા
ભેગી ભોગવવાની
હોષ, તેમને ૯
માસ સાદી કેદ-
ની સજા થઈ
છે. તેમનાં જેવાં
બાણીતા કાર્ય
કરને 'બી' વર્ગ
આપવામાં આ-
વ્યો છે. એ
અયોગ્ય છે.

'કોન્ગ્રેસ યુલેટીન'ના તંત્રી કુમારી ત્રિશલા
દર, પ્રમાણમાં વધુ વખત તંત્રીપદ ભોગવી
શક્યાં પણ ગયા માસ દરમ્યાન તેઓ પણ એજ
કલમ અનુસાર ૪ માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૫૦
દંડ યા ૬ અઢવાડિયાં વધુ કેદની સજા પામ્યાં છે.

શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ પછીની ત્રણ
વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખપદે પુરપો આવી ગયા,

તે પછી ૧૭ મી વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખપદે શ્રીમતી હર્મિલાબહેન મહેતા આવ્યાં અને એજ વિગ્રહ સભાનાં ઉપપ્રમુખપદે શ્રીમતી વિરબાલા દીક્ષિત આવ્યાં શ્રીમતી હર્મિલા બહેન 'ગુણસુ'દરી' ના માછ તંત્રી છે તેમનો પરિચય 'સ્ત્રીજગત' માં આપ્યો છે. શ્રીમતી વીરબાલા દીક્ષિત ગુજરાતના સુપ્રસિદ્ધ કાર્યકર ડૉ. સુમનત મહેતાનાં બહેન થાય છે. ગઈ તા. ૨૬મીએ મુંબાઈમાં બારડોલી દિન ઉજવાયો. તે પ્રસંગે એ અને બહેનો સરઘસ કાઢતાં પકડાયાં અને ૮ માસ સાદી કેદ અને

૧૫૦નો દંડ યા છ અ-

ઠવાડિયાં વધુ કેદની સજા પામ્યા છે. તેમની પછી ૧૮મી વિગ્રહ સભાનાં પ્રમુખપદે શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ, ઉપપ્રમુખ પદે શ્રીમતી શાન્તાગૌરી ભારકર પટેલ, અને 'શુભેદી'ના તંત્રીપદે કુમારી સુમતિ ત્રિવેદી આવ્યાં છે.

હેદ્દક્ષાં અવલોકન પછી, આ લખાય છે ત્યાંસુધીમાં, સૌથી વધુ કમકમાટી ભર્યો બનાવ તા. ૨૬ મી ઓક્ટોબરને રવિવારે બન્યો છે. મુંબાઈમાં એ 'કાળો રવિવાર' ચિરસ્મરણીય બની

રહેશે. એ દિને, મુંબાઈની પોલીસે, રાષ્ટ્રધ્વજ વંદનની ક્રિયા કરવા માટે આઝાદ મેદાનમાં એકત્ર થયેલી દેશસેવિકા બહેનો પ્રત્યે વર્તાવેલો અત્યાચાર, ભારતના મુક્તિ સંગ્રામના ઇતિહાસમાં, ઐશકિતનાં અપૂર્વ અલિહાનનાં નિરંતર સ્મારક તરીકે સુવર્ણાક્ષરે લખાશે. કોઈ પણ દેશની સુધરેલી સરકાર નહિ વર્તાવે એવો ત્રાસ તે દિને મુંબાઈની પોલીસે વર્તાવ્યો છે અને તે સામે મુંબાઈની જ નહિ પણ ભારતની અને દૂર

દૂર સીડોન સુધીની હિન્દી પ્રગ્નએ પોતાનો પ્રયત્ન વિરોધ દર્શાવ્યો છે.

મહા સભાના નિયમ મુજબ દરમાસના છેલ્લા રવિવારે રાષ્ટ્રધ્વજ વંદનની ક્રિયા થાય છે. ઓક્ટોબર માસના છેલ્લા રવિવાર તા. ૨૧ મી એ, આઝાદ મેદાનમાં, વિગ્રહ સભાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલેના હસ્તે, રાષ્ટ્રધ્વજવંદનની ક્રિયા થઈ હતી આગલે દિવસે, મુંબાઈના પોલીસ કમીશનરે એ ક્રિયા કરવા સામે પ્રતિબંધ મૂક્યો હતો. પરંતુ પ્રગ્ન હવે એટલી નીડર

કે. દુર્ગાતાઈ નાડરણી
(૭ માસ)

બની ગઈ છે, કે એવા પ્રતિબંધની તેના પર કાંઈ અસર થતી નથી. તે રવિવારે સવારથીજ રાષ્ટ્રધ્વજવંદનની ક્રિયા માટે, મુંબાઈનો માનવ સમૂહ-આબાજ વૃદ્ધ સ્ત્રી કે પુરુષ, આઝાદ મેદાનમાં ઉપડ્યો હતો. પ્રતિબંધનો અમલ કરાવવા, તેમજ કાયદો અને વ્યવસ્થા જાળવવા, મુંબાઈની પોલીસ પણ તૈયાર થઈ. આઝાદ મેદાનમાં 'રાષ્ટ્રધ્વજવંદન' નાં સ્થાને એકત્ર થઈ રહી હતી. ઘોડેસ્વાર પો-

લીસ, સશસ્ત્ર ગોરા સાજ્જંટો અને લાકી-ધારી પીળી પાઘડી હાજર રહી હતી.

રાષ્ટ્રધ્વજવંદનની ક્રિયામાં હિન્દુસ્તાની સેવાદળની સ્વયંસેવિકાઓએ આગેવાનીભર્યો ભાગ લીધો હતો. અનેક સ્થાનેથી, તેઓ મેદાનમાં આવી રહી હતી. વોડબીરોડ આગળ સેવિકાઓનું સરઘસ પોલીસે અટકાવ્યું હતું. વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે આવી પહોંચતાં હિન્દુ-

રતાની સેવાદળની ૨૫ બહેનોએ તેમની કરતે સાંકળ કરી લીધી અને ધ્વજવંદન ક્રિયા કરવાનાં સ્થાન આગળ આવી, તેમણે રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો અને સ્વયંસેવિકાઓનું વંદન સ્વીકાર્યું. શ્રીમતી કૃષ્ણાકુમારી સરદેસાઈ અને કુમારી સુરોજિની ખોરકર એ બે બહેનોએ ખીન્ને મોટો રાષ્ટ્રધ્વજ ઉઠાવ્યો કર્યો. વંદન સ્વીકાર્યા બાદ, શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ આજ્ઞા ગયાં. પરંતુ સેવિકા બહેનો ત્યાંજ ઉભી રહી. તે પછી તો આખાં મેદાનમાં ન્યાં ભુજો ત્યાં રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકરી રહ્યા. અને પોલીસે, ઘોડેસવારોએ તેમ જ સાઈનરોએ લોકો ઉપર તેમ જ સ્વયંસેવિકા ઉપર લાડી પ્રહાર શરૂ કર્યો અને માથાં ભાંગવા માંડ્યાં સ્વયંસેવિકા.

આના હાથ-માંથી રાષ્ટ્રધ્વજે ખુસબી લેવા માટે, સાઈનરોએ સ્વયંસેવિકા-

સૌ. નવલખહેન દક્ષતરી

યં સેવિકા-

એને શરીરસ્પર્શ કરી, મુઠ્ઠીના પ્રહાર કર્યા હતા. અને તેમ કરતાં છતાં પણ બહેનો હાથમાંથી રાષ્ટ્રધ્વજ છોડતી ન હતી. આવી રીતે, બહેનોને શરીરસ્પર્શ કરવો એ વર્તણૂક જંગલીજ કહી શકાય. ભારતમાં બહેનોને કોઈ પણ પુરૂષ હાથ લગાડે એ અસંબંધ નહિ પરંતુ જંગલી વર્તન ગણાય છે. આવી રીતે શરીરસ્પર્શ કરી મારવાનું સાઈનરોનું દૃષ્ટ ધણું અણુમટનું છે. આ સંબંધમાં શ્રીમતી અવંતિકાબાઈ ગોખલેએ યોગ્ય જ કહ્યું છે કે: “ સાઈનરોનું વર્તન દિનનાં ઓત્તવનું અપમાનકર્તા છે. દિનની ઓઝો લાડી પ્રદારે સદન કરશે, તેઓ પદ-કથા તૈયાર છે, પરંતુ તેઓ પોતાનાં શરીરને કોઈ પણ સ્પર્શ કરે એ માંખી ગહેરો નહિ એ તેઓને ઉકળાતી નાંખે એવું છે. ”

આ લાડીપ્રહારમાં ઇજા પામેલાની સંખ્યા સૌથી વિશેષ છે. કેટલીક બહેનોને પણ ઇજા થઈ છે. અને માથામાં ઇજા પામવાનું પ્રમાણ ૬૦ ટકા સુધી ગયું છે. મુંબાઈના દાકતરોની મલાએ પણ આ ઇજાને ‘ ઘાતકી ’ કહી છે.

દિન્દુસ્તાની સેવાદળની ૨૫ બહેનો-માંથી નીચેનાં ૨૨ બહેનો પકડાયાં છે. એ બહેનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:—

શ્રીમતી બહેનો (૧) લીલા સૈયદ (કેપ્ટન); (૨) કૃષ્ણાકુમારી સરદેસાઈ, (૩) લક્ષ્મી સુરજ વલ્લભલાસ, (૪) લીલાવતી તલવાર, (૫) વીદ્યાબાઈ સરદેસાઈ, (૬) દુર્ગાબાઈ નાડકરણી, (૭)

સૌ. શાન્તાખહેન પટેલ

મુંબાઈની ૧૮મી વિમલસભાનાં ઉપપ્રમુખ જુર, (૧૧)

રોહીણીબાઈ અખલકર, (૧૨) મથુરાબાઈ શિરાડી, (૧૩) કાશીબાઈ મયદેવ, (૧૪) લીંગુબાઈ ઉડુમલ, (૧૫) ત્રિવેણી વ-કીલ, (૧૬) મહાલક્ષ્મી બહેન જવેરી, (૧૭) ભાગીરથીબાઈ નાનાલાલ, (૧૮) લીલાવતી દક્ષતરી, (૧૯) સુંદરાબાઈ માંગુલકર, (૨૦) ઘોંડુબાઈ રેડકર, (૨૧) તનુબાઈ ખત્રાડકર, અને (૨૨) મથુરાબાઈ લોટલીકર.

આ ૨૨ બહેનોમાંથી, કુમારી લક્ષ્મી-બહેન સુરજ વલ્લભલાસ, કુમારી કુસુમ ગાંધી, કુમારી લીંગુબાઈ ઉડુમલ, અને કુમારી ય-મુના મરાઠે, એ ચાર બહેનોને ૧૬ વર્ષથી ઓછી વયની હોઈ કલમ ૧૭ (૧) અને (૨) ના આરોપોસર રૂ. ૫૦ દંડ વા એક માસ, અને રૂ. ૧૫૦ દંડ વા છ અઢવાડીયાં

સ રાજની ખોરકર, (૮) યમુના મરાઠે, (૯) કુ-સુમ ગાંધી, (૧૦) રી-તાબાઈ ખી-

સાદી કેદની સજા કરી હતી. અને સજા હાજર ન હતો.
બેંગી હોમ બે બહેનોને રૂ. ૧૫૦ દંડ વા
જ અઠવાડીયા સાદી કેદની સજા ભોગવવાની
હતી કુમારી લક્ષ્મીબહેનનો દંડ તરતજ કોષ્ટકે
તેજ દિવસે ભર્યો હતો, બ્યારે બીજા ત્રણ બહે-
નોનો દંડ કોષ્ટકે પાછળથી ભર્યો હતો. એટલે
એ ૪ બહેનોને છોડી મૂકવામાં આવી હતી.
બાકીની બહેનોને એજ

આરોપસર ૪ માસ
સાદી કેદ અને રૂ. ૨૫૦
દંડ વા ૩ માસ વધુ
કેદની સામટી સજા
યથ છે.

આ બહેનોનો
કેસ ત્રીજી કોર્ટના
મેજસ્ટ્રેટ મી. ખંડા-
ળાવાળા સમક્ષ નીકળ્યો
તે વખતે લોકઅપમાંની
શ્રીમતી કૃષ્ણાકુમારી
સરદેસાઈ, શ્રીમતી વિઠા-
બાઈ સરદેસાઈ અને
કુમારી લીલા સૈયદ,
એ ત્રણ બહેનો પ્રત્યે,
રાત્રે, સાજન્ટ મેકેન્ઝી

અને કોન્સ્ટેબલ વિચારેએ ચલાવેલાં બીલત્સ
વર્તન મુંબઈ એડવોકેટ મી. પાખેએ ફરિ-
યાદ કરી હતી. આ પછી સાજન્ટ મેકે-
ન્ઝીને ત્યાં હાજર કરતાં, ત્રણ બહેનોએ તેને
ઓળખ્યો હતો. કોન્સ્ટેબલ વિચારે ત્યાં

કે. લક્ષ્મીબહેન શૂરજી વલ્લભદાસ

આ સંબંધી કુ. લીલા સૈયદના પિતા
તરફથી ફરિયાદ નોંધાતાં સાજન્ટ મેકેન્ઝી
અને કોન્સ્ટેબલ વિચારે મામે સમન્સ કાઢ-
વામાં આવ્યા છે. સત્યાગ્રહીઓ તરીકે ત્રણે
બહેનોએ પોતાને નામે ફરિયાદ કરવા ના
પાડી છે.

ઉપરની ૨૨ બહે-
નો ઉપરાંત આઝાદ
મેદાનમાંથી પકડેલી
બીજી ૧૪ બહેનોને
મુંબાઈની પોલીસ એન-
રીઅંદર સ્ટેશનથી ૧૬
માઇલ દૂર વિક્ટોરી
અને લાંબુપ વચ્ચેના
જંગલમાં ઉતારી આવી
હતી. આ ૧૪ બ-
હેનોમાં ૪ બહેનો
માત્ર ૧૪ વર્ષની છે.
આવી રીતે ૧૪ બહે-
નોને બળજબરીથી નિ-
ર્જન જંગલમાં ઉતારી
આવવાનો બનાવ,

ખરેખર કમકમાટી ઉપજાવે એવો છે. આ
બહેનોને સાજન્ટો ઉતારો પાડતા હતા તે
વખતે કોષ્ટક ભાઈની ખાનગી મોંઠર ત્યાંથી
પસાર થતી હતી. તેણે બધી પરિસ્થિતિ
જાણી એટલે બહેનોને પોતાની મોંઠરમાં બે-

સાડી ભાંડુપ રેશને પહેંચાડી અને ત્યાંથી ડીપીટ કઢાવી આપી, એટલે બધી બહેનો મુંબાઈ આવી શકી. આવી રીતે બહેનોને, નિર્જન માર્ગે અસહાય દશમાં મૂકી આવવાનું વર્તન 'અત્યાચારી અને ધાતકી' કહી શકાય. વળી એ ૧૪ બહેનો-માના એક બહેન કુમારી ગુલાબ બાબુરાવ પાટકર જણાવે છે તે પ્રમાણે બહેનોને લાત

મારી, સાજાંડો તેમના ઉપર થુંક્યા હતા. કુમારી ગુલાબ બહેનને પેઢામાં લાત વાગ્યાથી, તરતજ ભોરીબંદર રેશનથી ફ્રી ઇમરજન્સી હસ્પિતાલમાં આવવું પડ્યું હતું.

આવાં વર્તનનો ભોગ થનાર ૧૪ બહેનો નીચેની છે:-શ્રીમતી બહેનો વળકુંવર બાઈ કાલિદાસ, લક્ષ્મીબાઈ ગિરધારીસિંહ, કરવુરબાઈ પરવત, રાધાબાઈ બાબુ-

લનાથ, મોંઘીબાઈ કાચીનવાળા, નર્મદાબાઈ જેડીશન, પ્રભાવતી જીવનદાસ, અને કુમારી ગુલાબ બાબુરાવ પાટકર (વય વર્ષ ૧૪); રતનબહેન, કુમારી શાન્તાબેન અંબારામ (વય વર્ષ ૧૫); કપિલા બાઈ, (વય વર્ષ ૧૪); મંગલાબાઈ (વય વર્ષ ૧૪); શ્રીમતી અંચળબહેન પુરોહિતમ અને શ્રીમતી નર્મદાબહેન મહા-

દેવ. આમાં પહેલાં ૮ બહેનો દેશસેવિકા સંઘનાં છે. ૫ બહેનો કાટની મંગલ પ્રભાત ફેરીના છે. અને છેલ્લાં બહેન બેમાંથી એકેય સાથે સંબંધ ધરાવતાં નથી.

કાળા રવિવારના લાડી પ્રહારમાં બધું મળી ૬ બહેનોને ઇજા થઈ હતી. તેમાં એક બહેન તાત્કાલિક સારવાર કરવા ગયેલાં

ફ્રી ઇમરજન્સી હસ્પિતાલનાં નર્સ શ્રીમતી જયલક્ષ્મી હતાં. આ બહેનપર ૧૦-૧૨ લાડી પ્રહારો ચલા હતા.

એજ રવિવારે સાંજે પથ્થુ સરખસ નીકળ્યું હતું. અને આજ્ઞાદેશનાં મુંબાઈમાં ગયું હતું તે વખતે લાડી-પ્રહાર થતાં, એક સ્વયંસેવિકા શ્રીમતી ગુલાબબાઈ ભાઈશંકરને રાજધ્વજ ખુંચવી સાજાંડો ખૂંચ માર માર્યો હતો.

'કાળા રવિવાર'ના બનાવે, મુંબાઈની

પ્રજાને ખૂબ ઉશ્કેરી મૂકી છે. સેવિકા બહેનો પ્રત્યે પોલીસે ગુજારેલા સીતમ સાથે, મુંબાઈની બધી કામની પ્રજા એક સરખો વિરોધ દર્શાવી રહી છે. આ વર્તન સામે પ્રજા વિરોધ દર્શાવવા, મુંબાઈની સ્ત્રીઓની પ્રચંડ સભા માધવબાગમાં લેડી મી. લક્ષ્મીબાઈનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં મુંબાઈના પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબની સ્ત્રીઓએ પોલીસનાં અત્યાચાર

હિન્દનાં સ્ત્રીત્વનું અપમાન

'કાળા રવિવાર'નાં પોલીસના અત્યાચારો સામે પ્રજા વિરોધ દર્શાવવા આજ્ઞાદેશનાં ડૉ. દેશમુખનાં પ્રમુખપદે મળેલી મુંબાઈના શહેરીઓની સભામાં નીચેનાં ઠરાવો થયા હતા:

(૧) તા. ૨૬મી ઓક્ટોબરને રવિવારે રાજધ્વજ વંદનની ક્રિયા માટે આજ્ઞાદેશનાં એકડી થયેલી, હિન્દી સ્ત્રીઓ પ્રત્યે થયેલાં સ્ત્રીસન્માન વિરોધી, ધાતકી અને અમાનુષી વર્તન સામે, મુંબાઈના શહેરીઓની આ સભા સખ્ત વિરોધ દર્શાવે છે, અને ખાસ કરીને, કેટલીક સ્ત્રીઓને, શહેરની હદ બહાર લઈ જઈ એકલી મૂકી આવવાનાં પોલીસનાં વર્તન પ્રત્યે સખ્ત તિરસ્કાર દર્શાવે છે. પોલીસનું આવું વર્તન હિન્દનાં સ્ત્રીત્વનાં અપમાનરૂપ છે. અને સુધરેલી અને સચ્ચ ગણાતી વર્તણૂકના બધા નિયમોનો ભંગ કરે છે એમ આ સભા માને છે.

(૨) સંબંધ ધરાવતા અમલદારો સામે પત્નિ લેવા અને આવા બનાવોનું ધુનરાવર્તન કદી ન થાય, એવા હુકમો કાઢવા સત્તાવાળાઓને જણાવે છે.

(૩) આ ઠરાવોની નકલો મુંબાઈના ગવર્નર, હિન્દના વાઈસરોય અને ગવર્નર જનરલ, હિન્દી વચ્ચીર અને પ્રજાસંઘને મોકલવાની પ્રમુખને સત્તા આપવામાં આવે છે.

રોને વખોડી કાઢવા હતા. બહેનો તરફના બીજ કામની જાહેરસભાઓ પંથુ આ પોલીસનાં વર્તનને વખોડી કાઢવા માટે ભેગી અત્યાચારો વખોડી કાઢવા ભરાઈ હતી. મળેલી બહેનોમાં મહાસભાવાદીઓજ હતી. પરંતુ, પોલીસનાં અત્યાચારોથી ઉઠેલી

એવું નથી; મુંબાઈની આ લ-
ડતથી અક્ષીપ્ત
રહેલી સ્ત્રી જન-
તા પણ એમાં
પૂરેપૂરી સામેલ
થઈ હતી.

મુંબાઈ મ્યુ-
નિસિપલ કોર્પો-
રેશનની ખાસ
સભા આ અત્યા-
ચારો વખોડી
કાઢવા માટે મળી
હતી. કોર્પોરેશન-
ના પ્રમુખ શ્રી.
દુસેનસાહ દાસ-
જીએ આ સભા
ભરાયા પહેલાં
મુંબાઈના ના.
ગવર્નરને પત્ર
લખ્યો હતો. તેના
જવાબમાં ના.
ગવર્નરે પોલીસના
વર્તનનો લૂલો
બચાવ કરી પોલી-
સનું એ વર્તન
'ભાગ્યેજ અમા-
નુ'ની' કદી શકાય
એમ જણાવ્યું
હતું. તે સાથે
ભવિષ્યમાં એવું

ખાદી અને રેંટિયો બેચને અપનાવો

[શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ]

પરદેશી કાપડનો બહિષ્કાર એ સ્વરાજ્યસિદ્ધિનું
સખળ સાધન છે. અને એ બહિષ્કાર ખાદીદ્વારા સિદ્ધ
કરવાનો છે. હાલની શરૂઆતમાં પ્રભુએ ખાદીને અપનાવી
લઈ ભંડારમાંની ખાદી ખૂણી હતી. પણ ખાદી
પહેરવાની સાથે તે ઉત્પન્ન કરવાનો સંદેશો પણ પ્રભુએ
સમજી લીધો છે અને હવે દમલાખંધ ખાદી ચલાવી છે.
તે પૂનઃ ખરીદી નવી અને વિશેષ ખાદી ઉત્પન્ન કરવાનો
માર્ગ સ્પષ્ટ કરી આપે. આ વાત બહિષ્કારની દૃષ્ટિએ કરી.
પણ આપણા દેશના ત્રીજા ખેડૂતોનો વિચાર કરો! તે
પણ તમને ખાદી ખરીદવાનું મન થશે. ખેતીની કમાણી
ખેડૂતના મુશ્કેલી માટે પૂરતી નથી અને તેથી તેની
કમાણીમાં હમરો કરવા માટે શ્રદ્ધાઓની જરૂર છે. અને
આવો શ્રદ્ધાઓ તે રેંટિયો છે. એમના પાંખા ભાવોમાં
આજે રૂ. ૨૫ થી ૫૦ ટકા જેટલો ઘટાડો થઈ ગયો છે.
બીજા દેશોમાં બહાર જાવ કરતાં વધુ કિંમતે પાક ખરીદી
રાજ્ય સંકટ સમયે ખેડૂતોને મદદ કરે છે; પણ અહીં
તેથી રાહત અપાવવાના પ્રયત્નો બંધ થયા છે. અને દુઃખ
નિવારણનું કામ પ્રભુએજ કરવાનું છે. અને પૂ. ખાંધીજી
નિવારણનો માર્ગ આપણને બતાવી ગયા છે. અને તે
ખાદીને અપનાવવાનો છે. હાલ દિન્દિમાં ખેડૂતને આજે
રોજ રૂ. ૩૦ થી ૪૦ મળે છે. એ ખેડૂત તેણે સુતર
બનાવી વેચે તો તેને સાત આઠ મળે, જેટલે ખેડૂતના
કુટુંબના નવરાજા સમયનો ઉપયોગ કરવામાં આપણે
મદદગાર થઈએ તો પણ તેઓ પોતાની ખોટ અમુક અંશે
પૂરી કરી શકે. અનેક પ્રતિષ્ઠામાં વિકટ પરિસ્થિતિમાંથી
માર્ગ કાઢવા અનેક ખેડૂત કુટુંબોએ કાંતવાની પ્રવૃત્તિ હાથ
ધરી છે અને એ નવા રેંટિયાનું સુતર ભડું હેઠળ અને
તેની બનેલી ખાદી ખરબચડી હોય તો પણ આ ત્રીજા
પ્રજાની સ્થિતિ વિચારીને તમે નમાની લેશો એવી
ચિન્તિત છે. [ત્રિસુંવારી પ્રસંગે આપેલા સંદેશ]

વર્તન નહિ થાય એવી પોલીસ કમાન્ડરે
ખાદી આપ્યાનું પણ જણાવ્યું હતું. દેશી
નેપાળી મંડળની, શેરદાસોની, પારસી, તેમજ

દેશમુખનાં પ્રમુખસ્થાને જાહેર સભા બોલાવી.
એ સભામાં ડૉ. દેશમુખ ઉપરાંત. સર પુર-
વોત્તમદાસ, મી. મેયર નીમોમ, મી. નરસ-

પ્રજા લાગણીનું
સ્પષ્ટ નિદર્શન
તો ગઈ તા. ૨૦
મી એ આજાદ
મેદાનમાં મળેલી
મુંબાઈના શહેરી-
ઓની વિરાટ સ-
ભામાં જ થયું.
મુંબાઈના પ્રતિ-
ષ્ઠિત શહેરીઓએ,
મુંબાઈના શહેરી-
ઓની જાહેરસભા
બોલાવવા માટે,
મુંબાઈના શહેરી-
ઓને નિવેદન કર્યું હતું.
આ નિવેદન ઉપર
૬૦૦૦૦ સુધી
સહીઓ થઈ હતી.
પરંતુ મુંબાઈના
શહેરી, પોતે સર-
કાર-નિયુક્ત હોઈ,
સભા બોલાવવા
ના પાડી, એટલે
મુંબાઈના એ
પ્રતિષ્ઠિત શહેરી-
ઓએ તા. ૨૦મી
એ આજાદ મેદા-
નમાં ડૉ. જી. વી.

જન, પ્રો. સોઅર્સ, ડો. દાદાયાનજી, શ્રી. પ્રવૃત્તિ અટકી નથી. બહેનો તો એવીને રાજેન્દ્ર દલાલ, શ્રી. બી. જી. હોર્નિંગ્સન, શેઠ એવી નિડર રહી મુંબાઈમાં સર્વત્ર ચોક્કી લાલજી નાર- કરી રહી છે. જીજી, શ્રી. તે- ન્યુચર્ની રોડ, રસી વગેરેએ મંગળદાસ બાપણો કરી, સરકારના પ્ર- મારકેટ, ઠાકુ- લણને સખ્ત રદાર, કોટ, બુલેશ્વર વગેરે શબ્દોમાં વ- લત્તાની દુકાનો જોડી કાઢ્યું હવું. આ સ- ઉપરાંત વિદે- ભામાં પસાર થયેલા ઠરાવો શી કાપડની આમે અન્યત્ર વખારો પર આપ્યા છે. પોલીસના અ- પણ બહેનોએ પત્ની પ્રજાની ચોક્કી શરૂ ત્યાચારી વર્ત- ને પ્રજાની કરી ટેમરી- ને પ્રજાની મેસર્સ ગ્રિન્ડ- ના હાગણી કેટલી લે એન્ડ કંપ- ઉકળાવી નાં- નીની વખારો ખી છે, તે પર સ્વયંસે- આ ઠરાવોથી વિકા બહેનો સમજી શકાય ચોક્કી કરે છે. એમ છે. તા. ૪ થી નવેમ્બરે, આ- ના દેશસેવિકા વી રીતે ચોક્કી સંઘ અને હિ- કરતી બહેનોને એક સામટી ન્દુસ્તાની. સે- મોટી સંખ્યા- વાદળની સ્વ- માં પકડી છે. યંસેવિકાઓની તા. ૪ થી નુખ્ય પ્રવૃત્તિ નવેમ્બરે, એ- વિદેશી કાપડ- રકાયદેસર મં-

સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં નિર્મળ બલિદાનો

૨૨૪	શ્રી. સોફિયા સોમજી	મુંબાઈ	૬ માસ સાદી કેટ
૨૨૫	„ અવંતિકાબાઈ ગોખલે	„	૬ માસ સાદી
૨૨૬	„ ત્રિશક્તા દર	„	૪ માસ સાદી,
			૨. ૫૦ દંડ વધુ
			૬ અઠવાડીયાં દંડ
૨૨૭	„ લક્ષ્મીબહેન સારજી	„	૨. ૧૫૦ દંડ વા
			૭ અઠવાડીયાં સાદી
૨૨૮	„ કુસુમ ગાંધી	„	„
૨૨૯	„ લીલુબાઈ હુડુમલ	„	„
૨૩૦	„ ચમુના મરાઠે	„	„
૨૩૧	„ લીલા સેયઠ	„	૪ માસ સાદી,
			૨. ૨૫૦ દંડ વા
			૩ માસ વધુ
૨૩૨	„ કૃષ્ણાબાઈ સરદેસાઈ	„	„
૨૩૩	„ લીલાવતી તલવાર	„	„
૨૩૪	„ વિઠાબાઈ સરદેસાઈ	„	„
૨૩૫	„ દુર્ગાબાઈ નાડકરજી	„	„
૨૩૬	„ સરોજિની ખોરકર	„	„
૨૩૭	„ સીતાબાઈ ખજુર	„	„
૨૩૮	„ રોહિણી સખલકર	„	„
૨૩૯	„ મયુરાબાઈ શિરાડી	„	„
૨૪૦	„ કારાબાઈ મયદેવ	„	„
૨૪૧	„ ત્રિવેણી વઘીલ	„	„
૨૪૨	„ મહાલક્ષ્મીબહેન જવેરી	„	„
૨૪૩	„ ભાગીરથી નાનાલાલ	„	„
૨૪૪	„ લીલાવતી દફતરી	„	„
૨૪૫	„ સુંદરાબાઈ માંજલકર	„	„
૨૪૬	„ ધોંડુબાઈ રેડકર	„	„
૨૪૭	„ તતુબાઈ ખલાડકર	„	„
૨૪૮	„ મયુરાબાઈ લોટલીકર	„	„
૨૪૯	„ લીલાવતી મહેતા	„	૬ માસ સાદી
૨૫૦	„ સરસ્વતી દવે	„	„

મુંબાઈ- ના દેશસેવિકા સંઘ અને હિ- ન્દુસ્તાની. સે- વાદળની સ્વ- યંસેવિકાઓની નુખ્ય પ્રવૃત્તિ વિદેશી કાપડ- ની દુકાનો પર

ચોક્કી કરવાની છે. એ બંને મંડળો ગેરકાયદેસર હરી ચૂક્યા છતાં, તેમજ દેશસેવિકા સંઘની કચેરીને ખારજો તાળું વાસ્યા છતાં ચોક્કીની

ડળીને મદદ કરવાના આરોપસર ન્યુચર્ની- રોડ, ઠાકુરદાર, બુલેશ્વર, ગિરગામ, કોટ, મંગળદાસ મારકેટ વગેરે સ્થળોએ ચોક્કી

કરી રહી છે. ન્યુચર્ની રોડ, મંગળદાસ મારકેટ, ઠાકુ- રદાર, કોટ, બુલેશ્વર વગેરે લત્તાની દુકાનો ઉપરાંત વિદે- શી કાપડની વખારો પર પણ બહેનોએ ચોક્કી શરૂ કરી ટેમરી- ન્ડકેન, કોટ, યા આવેલી મેસર્સ ગ્રિન્ડ- લે એન્ડ કંપ- નીની વખારો પર સ્વયંસે- વિકા બહેનો ચોક્કી કરે છે. તા. ૪ થી નવેમ્બરે, આ- વી રીતે ચોક્કી કરતી બહેનોને એક સામટી મોટી સંખ્યા- માં પકડી છે. તા. ૪ થી નવેમ્બરે, એ- રકાયદેસર મં-

કરતી દેશસેવિકા સંઘ તેમજ હિન્દુસ્તાની નથી. ચનરિડ પરના વિદેશી કાપડના વેપા-
સેવાદળની સ્વયંસેવિકાઓને મોટી સંખ્યા- રીઓએ પણ કેટલાક દિવસ દુકાનો બંધ
માં પકડવામાં આવી છે. અને રાખી હતી,
સગળ પણ કર- પરંતુ તે પાછી
વામાં આવી ઉઘડી છે અને
છે. આ પ- તેઓની કુ-
હેલાજ સપા- કાને ચોખી ક-
ટામાં ૨૯ રતી દેશસેવિ-
બહેનો સપ- કાઓ પકડાય
ડાઇ છે. અને પશુ છે.
તેમાંથી ઘણી આ લ-
ખરી સગળ ખાય છે, ત્યા
પામી ચૂકી છે. રે પરિસ્થિતિ
તે પછી, ત્યાં એવી બની છે
ત્યાં બહેનો કે, મુળજી
ચોખી કરતી જેઠા મારકેટ,
જણાય ત્યાં જે વિદેશી
ત્યાં તેમને પક- કાપડ વેચ-
ડવામાં આવે વાનું મુખ્ય
છે. કોઇક વ- મથક છે, તે
ખતે કોઇક બંધ રહાયો,
કોઇક બહેનો, કેટલાક કાપ-
દેશસેવિકા સ- ડીયાઓ, મે-
ધ કે હિન્દુ મણુ મહો-
સ્તાની સેવા દલામાં માલ
દળની સખ્યા લઇ આવ્યા
છે એવું પુર- છે. અને ત્યાં
વાર ન ચાપ, વેચાણ થાય
તો મેજરટ્રેડ છે. આથી મે-
સાદેજ, 'શાંત મણુ મહો-
ચોખી એ શુ- દલામાં ચોખી
નહો નથી' રાઈ થઇ છે.
જણાતી, તે- સ્વયંસેવિકા પ્ર-
મને હોતી ત્યે ત્યાં મણુ

૨૫૧	„ લલિતા મજમુદાર	મુંબાઈ	૧ માસ સારી
૨૫૨	„ મનુબહેન મહેતા	„	„
૨૫૩	„ નંદુબહેન ઠાકર	„	„
૨૫૪	„ લીલાવતી વજીશ	„	„
૨૫૫	„ આરતીઝોરી મહેતા,	„	„
૨૫૬	„ ઇરાવતી ટીકીવાળા	„	„
૨૫૭	„ ત્રિવેદી (મીસ)	„	„
૨૫૮	„ વાધવે (મીસ)	„	„
૨૫૯-૨૬૨	૪ બહેનો	„	„
૨૬૩	શ્રી. તારાબાઈ સોનારકર	„	રૂ. ૧૦૦ ફંડ વા છ અઢવાડીયાં સારી
૨૬૪	„ વેણીબાઈ ભાગવત	„	„
૨૬૫	„ સરસ્વતી દેશપાંડે	„	બે માસ સારી રૂ. ૫૦ ફંડ વા એક માસ વધુ
૨૬૬	„ ઉમાબાઈ દેવધર	„	„
૨૬૭	„ રત્નબાઈ મુડલીકર	„	„
૨૬૮	„ બસુબાઈ વાગરે	„	„
૨૬૯	„ મુક્તબાઈ મંજીરકર	„	„
૨૭૦	„ લક્ષ્મીબાઈ વાધવે	„	„
૨૭૧	„ ઇન્દિરાબાઈ સોનારકર	„	„
૨૭૨	„ આલમીલા આચંજર	„	„
૨૭૩	„ દેશસેવિકા	„	„
૨૭૪	„ દેશ સેવિકા	„	„
૨૭૫	„ જંબાબાઈ	મુંબાઈ	૨ માસ સારી, રૂ. ૫૦ ફંડ વા એક માસ વધુ
૨૭૬	„ ચિત્રીનબાઈ નવલકર	„	„
૨૭૭	કુસુમ સોવાની	„	૩ માસ સારી, રૂ. ૧૦૦ ફંડ વા છ અઢવાડીયાં વધુ
૨૭૮	„ વિમલા સરદેસાઈ	„	„
૨૭૯	„ લીલાવતી તોલાટ	„	„
૨૮૦	„ સોમીબહેન ખોચીયા	„	„

પણ મૂકે છે. આવી મોટી સંખ્યામાં ધર-
પકડે ચલા પછી, મંજગદાસ મારકેટ બંધ
થઇ છે, ને આ લખાય છે ત્યાં સુધી તે ઉપડી

ખરાજ વર્નન ચવાની ફરિયાદ આવતાં, તેમ
જ મારે પણ પડતો હોવાથી, તા. ૨૪ મીએ
વિમલ સખાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી હર્મિલાચંદન

મહેતા, તેમજ ઉપગ્રમ્ય શ્રીમતી વીરબાળા દીક્ષિત ઉપરાંત વિગ્રહ સભાના બીજા સભ્યો એ ત્યાં દેખરેખ રાખી હતી.

તા ૪થી નવેમ્બરના સામાન્ય દરેક ગામાં પકડાવલી ૨૯ બહેનોમાંથી એક બહેન જેમણે પોતાનું નામ મીસ સત્યાગ્રહી જણાવ્યું હતું, તેમને નાની વયને અંગે, બાળકોની કોટમાં તપાસ માટે મોકલ્યાં હતાં. બાકીનાં ૨૮ બહેનોમાંથી શ્રીમતી બહેનો (૧)લીલાવતી મહેતા, (૨) સરસ્વતી દેવે, (૩) લલિતા મજમુદાર, (૪) મનુજબેન જયપ્રસાદ મહેતા, (૫) નંદુબેન કોકર, (૬)

(૧૧-૧૨-૧૩-૧૪) ૪ બહેનોને ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે. (૧૫) શ્રી. તારાબાઇ

સોનારકર અને (૧૬) શ્રી. વેલીબાઇ ભાગવતીને ૩. ૧૦૦ ફંડ અથવા ૭ અડધા વાડિયાં સાદી કેદ અને (૧૭) સરસ્વતી દેશપાડે, (૧૮) ઉમાબાઇ દેવધર, (૧૯) રત મા બાઇ મુડલી કેર, (૨૦) બસુબાઇ વાગરે, (૨૧) મુક્તાબાઇ મંગલોરકર, (૨૨) લક્ષ્મી બાઇ વાગલે, (૨૩) હન્દિસા બાઇ સોનારકર, (૨૪) આલમીલા આયંગર, (૨૫) ગંગાબાઇ, (૨૬) દેશસેવિકા, (૨૭) દેશસેવિકા, અને (૨૮) શીરીનબાઇ નવલકર

૨૮૧	„ કાસાકોટી નંદરાજન	„	૨ માસ સાદી	૩. ૬ ફંડ વા એક માસ વધુ
૨૮૨	„ ધન્દ્રમાળી ભટ્ટ	„	„	„
૨૮૩	„ લક્ષ્મીબાઇ ચિરધારીલાલ	„	૩ માસ સાદી	૩. ૫૦ ફંડ વા એક માસ વધુ
૨૮૪	„ જડાવબાઈ અવેરી	„	„	„
૨૮૫	„ જોડીબાઇ આણંદજી	„	„	„
૨૮૬	„ ભાનુમતી દેવે	„	„	„
૨૮૭	„ ચંદનબહેન રાઈ	„	„	„
૨૮૮	„ સુરજ ચુનીલાલ શેઠ	„	૩. ૧૦૦ ફંડ વા એક માસ સાદી	૩. ૨૫૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા સજા
૨૮૯	„ મનોરમા શિંદે	„	૩. ૨૫૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા સજા	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા સાદી
૨૯૦	„ રતનબહેન ધનંજી	„	„	„
૨૯૧	„ જમખુબેન પદમશી	સુબાઇ	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા સાદી	૪ માસ સાદી
૨૯૨	લક્ષ્મીબહેન કિરાનદાસ	„	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા વધુ	૪ માસ સાદી
૨૯૩	„ ગંગુબહેન રામદાસ	„	„	૪ માસ સાદી
૨૯૪	„ કૃષ્ણાબાઇ નમરકટી	„	૪ માસ સાદી	૩. ૫૦ ફંડ વા ૭ અડધાડીયા વધુ
૨૯૫	„ મણિકબાઇ મહેતા	„	૮ માસ કેદ	૩. ૨૦૦ ફંડ વા ૧ માસ વધુ
૨૯૬	„ કમળાબહેન સોનાવાળા વિલેપારલે	„	૬ માસ કેદ	૩. ૧૫૦ ફંડ વા ૧ માસ વધુ
૨૯૭	ડાહીબહેન દેસાઈ	ધાટકોપર	૬ માસ કેદ	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૧ માસ વધુ
૨૯૮	„ નવાજબહેન હવેલાળા વિલેપારલે	„	૬ માસ કેદ	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૧ માસ વધુ
૨૯૯	„ દેવયાની દેસાઈ	„	૪ માસ સાદી	૩. ૧૦૦ ફંડ વા એક માસ વધુ
૩૦૦	„ હસમુખમોરી મુતશી વિલેપારલે	„	૩ માસ સાદી	૩. ૧૦૦ ફંડ વા ૧ માસ વધુ
૩૦૧	„ મણિબહેન ભગવાનજી	„	„	„
૩૦૨	„ આનંદીબાઈ પટ્ટણી	„	„	„
૩૦૩	„ મંમળામોરી ભટ્ટ 'મસ્તકીર'	„	„	„
૩૦૪	„ મુદ્રિકબહેન અંબરિયા આર	„	૩. ૨૫૦ ફંડ વા ૧ માસ	૩ અડધાડીયા સાદી

લીલાવતી વકીલ, (૭) આરતીગૌરી મહેતા (૮) ધરાવતી ધીરજલાલ ટીકીવાળા, (૯) મીસ ત્રિવેદી, (૧૦) મીસ વાઘડે, અને બીજી

એ બહેનોને એ માસ સાદી કેદ ૩. ૫૦ ફંડ અથવા એક માસ વધુ કેદની સજા થઇ છે. આ ઉપરાંત, દેશસેવિકા સંઘ અને હિંદુ-

સ્તાની સેવાદળના કામકાજમાં મદદ કરવા દંડ વા ૭ અડવાડીયા મખત કેદની અને માટે શ્રી કુમુમ સોવાની, વિમલા સરદેસાઈ, જમકુ બહેન પદમશી ને રા. ૧૦૦ દંડ વા

શ્રીલાવતી તો-				૬ અડવાડીયાં
લાટ, સોમી-	૩૦૫	„ સુરજબહેન કાપડીયા	—	સાદી કેદની
બહેન ખીચ-	૩૦૬	„ સુમદ્રા દેવે	૪ માસ સાદી	સગા થઈ છે.
ડીયા, ને ત્રણ	૩૦૭	„ સરલા દેવે	ર. ૨૫૦ દંડ વા ૧ માસ	શ્રીમતી લ-
માસ સાદી	૩૦૮	„ નયદેવી દેવે	૩ અડવાડીયાં	દમીબહેન ડિ-
કેદ, ર. ૧૦૦	૩૦૯	„ ઇન્દુમતી નાયક	—	શનદાસ જમ-
દંડ અથવા	૩૧૦	„ વેદેલીબહેન	—	મો હનદા સ,
૬ અડવાડીયાં	૩૧૧	„ મુક્તાબહેન	૪ માસ સાદી	ગંગુબહેન રા-
વધુ કેદની મ-	૩૧૨	„ હર્ષદાબહેન	ર. ૨૫૦ દંડ વા ૧ માસ	મદાસ ખીમ-
જા થઈ છે.	૩૧૩	„ સવિતાબહેન	ધારકોપર	છા, કૃષ્ણભાઈ
મીસ કામકોટી	૩૧૪	„ સુમદ્રાબહેન	—	નગરકદી અને
નરરાજન, શ્રી-	૩૧૫	„ રાયલબહેન	—	મા લોક બાઈ
મતી ઇન્દ્રમણી	૩૧૬	„ મોતીબહેન	—	મહેતા એ ૪
બદને ૨ માસ	૩૧૭	„ નયકુંવર માણેકચંદ	—	બહેનોમાં પ-
સાદી કેદ અને	૩૧૮	„ તારાબહેન	—	હેલાં બે બહે-
ર. ૬ દંડ વા	૩૧૯	„ નયકુંવરબહેન રણછોડદાસ	—	નોને ૪ માસ
ના એક માસ	૩૨૦	„ પ્રભાકુંવરબહેન	—	સાદી કેદ રા.
વધુ કેદની	૩૨૧	„ વીરબાઈ કુંવર	—	૧૦૦ દંડ વા
સગા થઈ છે	૩૨૨	„ દેવીબહેન	—	૭ અડવાડીયાં
શ્રી લક્ષ્મી-	૩૨૩	„ સમયબહેન	—	વધુ અને બી-
બાઈ ગિરધર-	૩૨૪	„ ભાગ્યવંતી	—	જાં બે બહે-
લાલ, શ્રી જ-	૩૨૫	„ મધુકાન્તા	—	નોને ૮ માસ
	૩૨૬	„ લીલાવતી	—	સાદી કેદ ર.
	૩૨૭	„ દેવકાંબહેન	—	
	૩૨૮	„ હીરાબહેન	—	
	૩૨૯	„ ચંદનબહેન	—	
	૩૩૦	„ વીરબાળા	—	
	૨૭૪	„ લીલાવતી	—	
	૨૭૫	„ વરબહેન	—	
	૨૭૬	„ ચંદાબહેન	—	

મીઠાં કારણોસર નિર્દોષ ઠરાવ્યાં હતાં.

ચોક્કી કરતી સ્વયંસેવિકાઓને કેટલીક

નીકળ્યું હતું. કુકમાં કહીએ તો મુંબાઈની

ઓશકિત સરકારની દમનગીતિને આધીન

રખત સત્યા-

પ્ર ૬ કે-

રવાની પણ

ફરજ પડી

હતી. અને એ

સત્યા પ્ર હનું

પરિણામ સફ-

ળતામાં આ-

વ્યું હતું.

આ ઉ-

પરાંત નવાં

વર્ષને દિવસે

એટલે કે તા.

૨૨ મી. એ

મુંબાઈની મ-

હિલાઓનું પ્ર-

ચંડ સરઘસ

ચોપાટી ઉપ-

રથી આઝાદ

મેદાનમાં આ-

વ્યું હતું અને

ત્યાં સભા

ભરાઈ હતી.

નવાં વર્ષને

દિને સ્વાગત

સખરસની

દલાણી પણ

બંહેનોએ કરી

હતી તદ્દ ૧૨

મી નવેમ્બરે

અને તા. ૨૮ મી

એ સ્વદેશી પ્ર-

ચારથે બહેનો-

૩૪૧	ચંચળબહેન કીલાબાઈ	"	"	"
૩૪૨	અંગાબહેન	"	"	"
૩૪૩	વિમળાબહેન	"	"	"
૩૪૪	કાશીબહેન	"	"	"
૩૪૫	મણિબહેન ચુનીલાલ	"	"	"
૩૪૬	મણિબહેન ઇશ્વરભાઈ	"	"	"
૩૪૭	ન્યાબહેન દેવચંકર	"	"	"
૩૪૮	નર્મદાબહેન	નડિયાદ	૬ માસ	સભ
			૩. ૩૦	ઈંડ વા
			એ અડવાડીયા વધુ	
૩૪૯	મદનબહેન	"	"	"
૩૫૦	કાન્તાબહેન	"	"	"
૩૫૧	ધનલક્ષ્મી ઉપાધ્યાય	ડાકોર	દોઢ માસ કેદ	૩. ૩૦
			૬૩ વા ૧૫ દિવસ વધુ	
૩૫૨	કાશીબહેન બકારભાઈ	"	"	"
૩૫૩	કાશીબહેન છોટલાલ	"	"	"
૩૫૪	જંગાદેવી	શિકારપુર	૩. ૫૦	ઈંડ વા
			એ માસ સાદી	
૩૫૫	ચરોદાબાઈ ભટ્ટ	જલગાવ	૪ માસ સાદી	
૩૫૬	કિશોરીદેવી	અલાહાબાદ	૩ માસ સખત કેદ	
૩૫૭	કૃષ્ણા નેહર	"	૩. ૫૦	ઈંડ વા
			એક માસ સાદી	
૩૫૮	સ્વામકુમારી નેહર	"	"	"
૩૫૯	અસફલી (મીસીસ) દિલ્હી	એક વર્ષ	" સાદી	
૩૬૦	સેનગુપ્તા (મીસીસ)	"	૪ માસ સાદી	
૩૬૧	વેદી (મીસીસ)	"	૭ માસ સાદી	
૩૬૨	ચંદુબાઈ	"	કોર્ટ હોટ ત્યાં સુધી	
૩૬૩	બીજરાણી	"	૩. ૫૦	ઈંડ વા
			ત્રણ અડવાડિયાં	
૩૬૪	ચંદ્રાવતી	"	"	"
૩૬૫-૬૬	બીજી ૫ બહેનો	"	"	"
૩૭૦	શ્રી. ચંદુબાઈ	"	૬ માસ સાદી	
૩૭૧	સીતાદેવી	કાનપુર	૧ વર્ષ સાદી	
૩૭૨	શાન્તિદેવી	આગ્રા	૬ માસ સાદી	
૩૭૩	વિદ્યાવતી દેવી	પ્રયાગ	"	
૩૭૪	સુવર્ણલતા દેવી	જનારસ	૩. ૧૦૦	ઈંડ
૩૭૫	ચમંદાદેવી	દહેરાદુન જા	માસકેદ	૩. ૫૦
૩૭૬	ભગવતી દેવી	"	"	ઈંડ
૩૭૭	બીશન દેવી	"	"	"
૩૭૮	સમજબાઈ દેવી	"	"	"
૩૭૯	વજ્યાબાઈ	કલકત્તા	૩ માસ સખત કેદ	
૩૮૦	કાશીબાઈ	"	૩. ૫	ઈંડ વા ૧ માસ સાદી
૩૮૧	લાખાબાઈ	"	"	"

થઈ ગઈ નથી.

તે મોખરે જ

રહી વધુ પ્ર-

બળ બતી છે.

' કાળા

રવિવાર ' ને

દિને મુંબાઈ-

માં પકડાયલી

બહેનોને યર-

વડા લઈ જ-

વામાં આવી

હતી ત્યાં એ

બહેનોને કપા-

જેથી સૌભાગ્ય

દર્શક કુકુંમ

ચંદ્રક મેટ્રને

ભૂંડી નાંખ્યાં

હતાં, બંગ-

ડીઓ તોડી

નાંખી હતી

મંગળસૂત્ર તો-

ડી નાંખ્યાં હતાં

અને એ બહે-

નોને યુની-

ફોર્મ બાળી

મૂકવાની ધ-

મકી આપી

હતી, હિન્દુ

બહેનોને મને

મંગળસૂત્ર

અને કુકુંમ

ચંદ્રક તથા

બંગડીઓ સૌ-

નું મોટું સરઘસ નીકળ્યું હતું. સભાઓ ભરાઈ હતી ગાંધી જયંતિ અને જવાહરદિન નિમિત્તે સભાઓ ભરાઈ હતી તથા સરઘસ

ભાગ્યનાં ચિહ્ન છે. બંગડી તોડી નાંખવી કે ચાંદસો ભૂરી નાંખવો એ તેમને મન વૈધવ્ય આમંત્રણનાં ચિહ્ન છે. તે છતાં,

‘જેલ મેન્યુલ’ નો શબ્દે શબ્દ પાળ-
વામાં હિન્દુ બહેનોની ધર્મભાવનાને પણ

અરેન દેસાઇ અને શ્રીમતી નવાજબહેન હવેવાળા
છે. છેલ્લા બહેન તો જવાહરદિનની એક સ-
મયે ધરપકડ

નબટ કર-
વાનો પ્રયાસ
થયો છે. આ
વર્તન સામે
પોકાર ઉઠતા
મુંબાઇ સર-
કારે, ‘એ’
અને ‘બી’
વર્ગની પર-
ણેલી હિન્દુ
સ્ત્રીઓને કા-
ચની અને
‘સી’ વ-
ર્ગની બાકી-
ની બહેનોને
દાંથી દાંતની
બંગડીઓ પ-
હેરવાની અને
પરણેલી સ્ત્રી-
ઓને ચાંદસો
કરવાની અને
મંગળ સૂત્રો
પહેરવાની છૂટ
આપી છે.

મુંબાઇનાં
પરંબોમાં પ-
ણ જનગતિ
સારી છે. મું-
બાઇની ઉપન-
ગર મત્સ્યાપ્રદ
ઠાવણીએ ત-

૩૮૨	કમળાબાઇ	"	"	"	"
૩૮૩	સુર્યાબાઇ	"	"	૪ માસ	સાદી
૩૮૪	ગંગીબહેન	"	"	"	"
૩૮૫	મીડી બહેન	"	"	"	"
૩૮૬	અમૃતબહેન	"	"	"	"
૩૮૭	સરસ્વતી બહેન	"	"	"	"
૩૮૮	લક્ષ્મીદેવી	"	"	"	"
૩૮૯	તારાદેવી	"	"	"	"
૩૯૦	વિદ્યાદેવી	"	"	"	"
૩૯૧	ચંદીદેવી	"	"	"	"
૩૯૨	સાવિત્રી દેવી	"	"	"	"
૩૯૩	બંબાદેવી	"	"	"	"
૩૯૪	પાર્વતી દેવી	લાહોર	"	"	"
૩૯૫	પુણીદેવી	"	"	"	"
૩૯૬	પ્રકાશવતી દેવી	"	૩ માસ કેદ	૩.૧૫૦ દંડ	"
૩૯૭	સ્વર્ણી કુંવર	અમલસર	"	"	"
૩૯૮	અનસુયાબાઇ કાળે	નાગપુર	૪ માસ સાદી	૩.૧૫૦	દંડ
૪૦૦	કાત્યાયિની અમ્મા	કાળીકટ	૬ માસ સાદી	૬ માસ	વધુ
૪૦૧	નારાયણ કટ્ટીઅમ્મા	"	કેદ ઉઠે ત્યાં સુધી	"	"
૪૦૨	મીસીસ સેમ્યુઅલ	"	"	"	"
૪૦૩	ભાધવી અમ્મા	"	"	"	"
૪૦૪	કપ્પ અમ્મા	"	"	"	"
૪૦૫	દુર્ગાતાઇ	અમરાવતી	"	"	"
૪૦૬	પાર્વતીબાઇ પટવર્ધન	"	"	"	"
૪૦૭	રમાદેવી ચૌધરી	કટક	૪ માસ સાદી	"	"
૪૦૮	ગુણેશ્વરી દેવી	નવગોંડ	૩.૧૫૦ દંડ	જે	અઠવાડિયા સાદી
૪૦૯	એક બહેન	"	"	"	"
૪૧૦	રાણી રાજેન્દ્રકુમારી	હમીરપુર	"	"	"
૪૧૧	સીતાદેવી	"	એક વર્ષ સાદી	"	"
૪૧૨	ઈર્મિલા મહેતા	મુંબાઈ	૮ માસ સાદી,	"	"
૪૧૩	વીરબાબા દીક્ષિત	"	૩.૧૫૦ દંડ	વા ૭	અઠવાડિયા
૪૧૪	તારા બહેન	"	૩.૧૦૦ દંડ	વા ૭	અઠવાડિયા
૪૧૫	શિવરાણીદેવી	લખનો	૧ અઠ.	સાદી	"
૪૧૬	રાણી દેવી	"	"	"	"
૪૧૭	રમા દેવી	"	"	"	"
૪૧૮	ધનુ દેવી	"	"	"	"
૪૧૯	ગુલબાબા	કલકત્તા	૪ માસ સાદી	"	"
૪૨૦	કેસરબાઇ	"	"	"	"

મતી ધરપકડ
સમયે પકડા-
યલાં. શ્રીમતી
કમળા બહેન
સોના વાંગાનો
કેસ ધણો
લાભો ચાલ્યો
હતો એટલે
એ બહેનને
લો કચ પમાં
એવી અગવડ
પડી હતી કે એ
બહેન પોતાના
કપડાં બદલે
તો પણ રસ્તે
જતા લોક તે
જોઈ શકે
એમ ધણે
આવી અગવડ
સામે એ બહે-
ને મેજસ્ટ્રેટ
આગળ સ-
ખત સબ્જેમાં
પોકાર ઉ-
ઠાવ્યો હતો
અને મેજ-
સ્ટ્રેટ પોતે
પોતાની મા
બહેનો પ્રત્યે
આવું વર્તન
માંખી રહે કે
કેમ એવો
સીધો પ્રત

બી બહેનોને સરમુખત્યાર પરથી જેલ નિવાસ
મેળવવાનો દાવો આપ્યો છે. આ તથ્ય બહેનો તે
શ્રીમતી કમળાબહેન મોનાવાળા, શ્રીમતી ગાદી-

કર્ણો દત્તે. શ્રીમતી કમળાબહેનને ૮ માસ
સાદી કેદ અને રા. ૨૦૦ દંડ વા ૧ માસ
વધુ કેદની; શ્રીમતી ગાદીબહેનને ૮ માસ

સાદી કેદ અને રૂ. ૧૫૦ દંડ યા એક માસ કેદની, અને શ્રીમતી નવાજબહેનને ૬ માસ સાદી કેદ રૂ. ૧૦૦ દંડ યા એક માસ વધુ કેદની સજા થઇ છે.

એમ્બુરનાં શ્રીમતી લુકમાનીને જેવી રીતે સજા રદ કરી છોડી મૂકવામાં આવ્યાં હતાં, તેવીજ રીતે યાણાના સેમન્સ જડજના રેકરન્સ ઉપરથી મુ'બાષના ના. વડા ન્યાયમૂર્તિ અને મી. જસ્ટીસ મરશીએ ઘાટકોપરવાળાં શ્રીમતી કમળાબહેન સંઘની જેમને ૪ માસ સાદી કેદ રૂ. ૧૦૦ દંડની સજા થયેલી હતી, તેમને છોડી મૂકવા હુકમ કર્યો છે. શ્રીમતી કમળાબહેન ૪ માસ ઉપરાંત દંડની ભાગની અર્ધી સજા તો ભોગવી ચૂક્યાં છે.

ગયા માસની તા. ૧૬ મી એ પંડિત જવાહરલાલ નેહરુના માનમાં સર્વજન જવાહીર દિન ઉજવાયો હતો. તે વખતે પરંચોમાં સંખ્યાબંધ ધરપકડો થઇ હતી. વિશેષારથેમાં સરમુખત્યાર શ્રીમતી નવાજબહેન ઉપરાંત શ્રીમતી દેવયાની દેસાઈ, શ્રી હસમુખગૌરી સુનશી, શ્રીમતી મણિબહેન ભગવાનજી, શ્રી આનંદીબાઈ પતરી, અને શ્રી મંગળાગૌરી લટ એટલાં બહેનો પણ પકડાયાં હતાં. તેમાં શ્રીમતી દેવયાની દેસાઈને ૪ માસ સાદી કેદ રૂ. ૧૦૦ દંડ યા એક માસ વધુ કેદની અને બાકીના બહેનોને ત્રણ માસ સાદી કેદ રૂ. ૧૦૦ દંડ યા એક એક માસ વધુ કેદની સજા થઇ છે. શ્રી દેવયાની બહેન આગળ પણ ૧૫ દિવસ સરકારની મહેમાની માણી આવ્યાં છે.

એજ દિને ખારમાં નીચેનાં ૬ બહેનો પકડાયાં હતાં. શ્રીમતી બહેનનો મુદ્રિકાબહેન અંગરીયા, સુરજ બહેન કાપડીયા, સુભદ્રા દેવે, સરલા દેવે, જયદેવી દેવે, ધન્ડમતી નાયક, વૈદેહીબહેન, મુકતાબેન, અને હર્ષદા બહેન. આમાં શ્રીમતી મુકતાબહેન, કુમારી સુભદ્રા દેવે અને કુમારી જયદેવી દેવેને અગાઉ સજા થયેલી તે ખ્યાનમાં લઇ ૪ માસ સાદી કેદની અને બાકીનાં ત્રણ બહેનોને રૂ. ૨૫૦ દંડ વા એક માસ અને ત્રણ અઠવા-

ડિયાં સાદી-કેદની સજા થઇ છે. બધી બહેનો જેલમાં ગઇ છે.

ઘાટકોપરનાં ૨૨ બહેનો પકડાયાં છે. તેમાં એક બહેન તો છેક ૮ વર્ષનાં છે. તેમને પાછળથી છોડી મુક્યા હતાં. એ બહેનો શ્રીમતી સવિતા બહેન, મુલદ્રાબહેન નરસીહલાલ, રાયલબેન દેવચંદલાઈ, મોતીબેન ચીમનલાલ, જયકુંવરબેન માણેકચંદ, તારાબહેન હર્મનલાલ, જયકુંવરબહેન રણછોડલાલ, પ્રભાકુંવર બહેન પુરષોત્તમ, નિરબાઈકુંવર કૃષ્ણચંદ, કૃષ્ણાબહેન કસ્તુરચંદ, સમર્થબેન મંથુરાદાસ, ભાગ્યવંતી મનોરદાસ, મધુલતા શંકરલાલ, લીલાવતી ગિરધરલાલ, દેવકીબહેન ચાંપશી (વય વર્ષ ૮), હીરાબહેન અમૃતલાલ, ચંદનબહેન જેઠાલાલ, વિરબાળા જયસિંગલાલ, લીલાવતી હરગોવિંદ, કુંવરબેન શિવજી અને નર્મદાબહેન પ્રાણલાલ છે.

ગુજરાત-કાઠિયાવાડ:

ગુજરાતના બનાવોમાં સૌથી વધુ ધ્યાન એએ એવો બનાવ એ બારડોલી અને ભોર-સદ તાલુકાના ખેડૂતોની હિજરતનો છે. સર-દાર શ્રી વલ્લભભાઈ પટેલ, અને પરમપૂજ્ય ગાંધીજીની ગિરફતારીને અંગે, ખેડૂત પ્રજાએ, તેઓ કહે નહિ ત્યાં સુધી એક પાછતું પણ મહેસુલ ન ભરવાનો મક્કમ નિર્ણય કર્યો. આથી સરકારે દમનનીતિનું જોર શરૂ કર્યું. એટલે ખેડૂતોએ પોતાની માત્ર મિલકત ખસેડી રાકાય એટલી વડોદરા રાજ્યની હદમાં ખસેડી દીધી. અને બાકીનાં ધરખાર અને જમીન છોડી તેમણે હિજરત આંદોલી. ખેડૂત પ્રજાનું આ સર્વસ્વપાંજુ કોષ પણ દેશની પ્રજાનાં બલિદાનની તુલનામાં ચઢી જાય એવું છે. ખેડૂત પ્રજા ઉપર અનેક જાતના જુલમો સુધેરેલી સરકારની હિમાયતી નોકરચાવી ચલાવી રહી છે. મહેસુલ વસુલ કરવા માટે, જપ્તીઓ પણ થઇ રહી છે. એ જપ્તીઓ કરવામાં સ્ત્રીઓનાં કાનમાંનાં એરીંગો કે

ખીજાં ઘરેણાં પણ જપ્ત કરવામાં આવ્યાં છે. સુતેલાં બાળકોને બહાર કાઢી ઘોડીયાં પણ જપ્ત કરવામાં આવ્યા છે. કેટલેક પ્રસંગે તો અત્યાચાર થવાના બનાવો પણ બન્યા હશેવાય છે. પરંતુ ખેડૂત પ્રજાએ સૌ કાંઈ મુજે મોઢે સહન કરી પોતાની પ્રતિષ્ઠા જાન જતાંય પાળવા મક્કમ રહી છે. ખેડૂત પ્રજાનાં આ સર્વ સ્વાર્પણમાં બહેનોનો સપૂર્ણ સાથ છે. બહેનોની પૂરેપૂરી પ્રેરણા ખેડૂત પ્રજાને ચેતન અર્પી રહી છે.

અમદાવાદમાં સર મુખત્યાર તરીકે શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ સારાભાઈ નીમાયાં છે. તેમની સરજા કારકીર્દિ દરમ્યાન અમદાદે ચેતનવંતુ કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીનાં પૌત્રી શ્રીમતી ખુરશેદ બહેનને કેદ ઉપરાંત દંડની સજા થઈ હતી. પરંતુ તેમનો દંડ ભરાઈ જતાં તેમને છોડી મૂક્યા હતાં. ગયાં માસ દરમ્યાન તેઓ પાછાં ગિરફતાર થયાં છે. જવાહરદિનનાં સરખસ બાદ તા. ૧૭ મી એ અમદાવાદમાં સંખ્યા બંધ આગેવાનો પકડાયાં. તેમાં શ્રીમતી સરલાદેવી, તેમનાં પુત્રી કુમારી મૃદુલા બહેન અને શ્રીમતી ખુરશેદ બહેન પણ હતાં. શ્રીમતી સરલાદેવીને, સરકારની ખાસ ભલામણથી, રૂ. ૧૦૦૦) નો દંડ કરવામાં આવ્યો છે જ્યારે કુમારી મૃદુલા બહેન અને શ્રીમતી ખુરશેદ બહેનને રૂ. ૫૦ દંડ વા ૧૫ માઈલ જેલની સજા થઈ છે.

અમદાવાદમાં ગાંધીદિન અને જવાહરદિન ઉજવાયા હતા. તેમાં બહેનોએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી સરલાદેવી અને શ્રીમતી ખુરશેદ બહેને રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવ્યો હતો. અમદાવાદની વિદેશી કાપડ બદિષ્કાર સ્ત્રી સમિતિએ ૭ માસ દરમ્યાન સુંદર કાર્ય કર્યું છે. સભાઓ, સરખઓ, કાર્ય પ્રચારકાર્ય કર્યું છે. ૨૫૦૦૦ જેટલે સ્વદેશીની પ્રતિષ્ઠા લીધી છે કાંતણ પીંજણ વગેરેનાં શિક્ષણનો પ્રચાર કર્યો છે. અમદાવાદમાં માર્ગેચોકતલા વિદેશી કાપડના વેપારીઓ

ખીજાં ૬ માસ વિદેશી કાપડ ન વેચવા બંધાતા ન હતા. આથી તા. ૨૭ મીએ ૨૨ સેવિકા બહેનોએ સવારથી ઉપવાસ કર્યો એટલે રાત્રે ૧૦ વાગ્યે તેમણે તા. ૫ મી એ સુધી વિદેશી કાપડ ન વેચવા પ્રતિજ્ઞા લીધી.

સાબરમતી જેલમાં સ્ત્રીકેદીઓના હાથમાંની બંગડીઓ ફોડી નાંખ્યાથી ચક્રચાર બંધી હતી. પાછળથી બંગડીઓ પહેરવા દેવાનું કાયદું છે.

ખેડાજિલ્લાનાં સરમુખત્યારપદે શ્રીમતી ભક્તિવ્રક્ષમી ગોપાળદાસ દેસાઈ નીમાયાં છે. તેઓ કસોડીએ પસાર થઈ ચૂકેલાં કાર્યકર્તા હોઈ સાઈ કાર્ય કરી રહ્યાં છે. બેસતાં વર્ષે નડિયાદમાં ચોડી કરતી ૩૨ બહેનોને એક સામટી પકડી હતી. તેમાંથી ૧૮ બહેનોને છોડી મૂકી હતી. ૧૫ બહેનોને સજા થઈ છે. શ્રીમતી કસ્તુરબહેન નેરસિંદને ૬ માસ સખત કેદ અને રૂ. ૩૦૦ દંડ અથવા એ અંવાડીયાં વધુ કેદની સજા થઈ છે. શ્રીમતી બહેનો મહાવ્રક્ષમી પટેલ, ઠંઝાબહેન દારકાદાસ, ચંચળબહેન માર્ગેકાદાસ, ચંચળ બહેન શીવાભાઈ, ગંગાબહેન સોમાભાઈ, વિમળાબહેન રાવજીભાઈ, ચંચળબહેન કિલાભાઈ, કાશીબહેન ચતુરભાઈ, મણિબહેન ઇન્દરભાઈ, મણિબહેન સુનીલાસ, જયાબહેન દેવસંકર, નર્મદાબહેન ચીમનલાલ, મદનબહેન શિવપ્રસાદ, અને કાન્તાબહેન ઝોગ્ગવલાલ એ ૧૪ બહેનોને ૫ અંવાડીયાં સખત કેદ અને રૂ. ૩૦૦ દંડ વા ૨ અંવાડીયાં વધુ કેદની સજા થઈ છે.

બોરસદ તાલુકાની બહેનો જોડે કામ કરવા માટે સાબરમતી આશ્રમમાંથી ૧૮ બહેનો બોરસદ આવી પહોંચી છે. આ બહેનોએ ભક્તિપુરમાં પોતાનું મથક રાખ્યું છે. અને તેઓ ત્યાંથી બધે પ્રચાર કરી પ્રચાર કાર્ય કરે છે.

ઝોડપોળરની આખરે ઉમરેદમાં લાડી પ્રદાર થયો હતો. તેમાં દૂધ દેવા જતાં શ્રીમતી કમળા બહેનને સજા થઈ હતી.

દંડ વસુલ કરવા માટે જપ્તી કરવા પોલીસ ઠામ ઠામે ફરી રહી છે. તેમાં અદાવતને લીધે કેટલેક સ્થળે મારફાડ પણ થાય છે. હળદર વાસમાં એક ઠાકરડાની સ્ત્રી તથા છોકરીને આનાજ કારણસર સખત માર પડ્યાની ફરિયાદ આવી છે. ઘોડાસરમાં સરસવણીવાળા શ્રી. રવિશંકર વ્યાસનાં બહેન શ્રીમતી ચંચળ બહેનને સખ માર પડ્યો હતો. ડાકારમાં ઠાકરા તાલુકાના મંત્રીનાં પત્ની શ્રીમતી ધનલક્ષ્મી ઉપાધ્યાયને પીકાં પર ચોડી કરવા માટે દોઢ માસ કેદ અને રૂ. ૩૦ દંડ તથા ૧૫ દિવસ વધુ કેદની સજા થઈ છે.

શ્રીમતી કાશીબહેન છાટાલાલ અને શ્રી. કાશીબહેન બકારલાઇને પણ એટલીજ સજા કરવામાં આવી છે. શ્રીમતી ધનલક્ષ્મી અને બીજાં બહેનોનો દંડ વસુલ કરવા તેમના સસરાના ધરેથી કેટલેક સામાન તથા વીંટી, જેવાં ધરેણાં જપ્ત કર્યાં છે.

આશાપુરીમાં પીકાં પર ચોડી કરતી બહેનો તરફ કેટલાક દારૂડીયાઓએ અસભ્ય વર્તન કર્યું હતું. આ બહેનો પોતાની સેવા બજાવતાં આવાં અપમાન પણ સહન કરી રહી છે.

ભરૂચમાં બાલસેવિકા સંઘ ધણું સારું કાર્ય કરી રહ્યો છે. તે સરઘસો કાઢે છે; ખાદીનું વેચાણ કરે છે, અને બધી પ્રવૃત્તિમાં મોખરે રહે છે.

સુરતમાં જવાહરદાસને દિવસે નીકળેલાં સરઘસમાં શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના બહેન શુકલની સરદારી હેઠળ બહેનોએ પણ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો. પોલીસે સરઘસ અટકાવ્યું હતું. અને આ બહેનોની ફરતે સાંકળ કરી રાખી હતી. આઠ કલાક સુધી બહેનોને આ રીતે પોલીસે રોકી રાખી હતી. તે બાદ પોલીસ ખસેડી લેતાં સરઘસ નીકળ્યું અને

કડકા ઓવારે રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન તથા સભાએ થઈ.

વલસાડ તાલુકામાં મૂળી ગામે પહેલ સ્ત્રી સ્વરાજ સંઘની જાવણી હતી. તે પોલીસે તોડી નાંખતાં એજ તાલુકામાં ઉંડાચ ખા બીજી જાવણી જોલવામાં આવી હતી. જાવણી તોડી નાંખતી વખતે અંદરની બહેનોને ચાલી જવા જણાવ્યું હતું. પરંતુ બહેનો ત્યાંજ બેસી રહી હતી. એટલે કુમારી રા. સુનાવાળા, શ્રીમતી અંબા બહેન દેસાઈ, મણિ બહેન દેસાઈ, અને કમળાવતી દેસાઈ એ આ બહેનોને પકડી, ૪ મ'ઇલ દૂર બીલીમોરા સ્ટેશન પગે ચઢવીને લાવવામાં આવી. અને ત્યાંજ વલસાડ લાવી છેક રાત્રે ૧૦ વાગે છોડી મૂકી.

બારડોલી તાલુકામાં અત્યારે ખાસ પોલીસ રાખવામાં આવેલી છે. તે કિચન પોલીસને નામે ઓળખાય છે. એ ટુકડીને એક પોલીસ શિવરતનને સિંગોડ, ગામન મુખીની એક કણુખી સ્ત્રી ઉપર બળાટકા કરવા માટે પકડવામાં આવ્યો છે. આ કણુખી સરકારની વફાદાર પ્રજા છે. અમલદારોને અનેક રીતની મદદ કરે છે. આ સ્ત્રી તા. ૧૩ મી નવેમ્બરે સાંજે ૪ વાગે ખેતરમાંથી પસાર થતી હતી. તે વખતે શિવરતનને તેને પકડી આ ગુન્હો કર્યો કહેવાય છે.

ધંધુકા, રાણપુર વગેરે સ્થળે પણ સરઘસો, સભાઓ વગેરેમાં બહેનો સારો ભાગ લે છે. સરમુખત્યાર શ્રી દેવીબહેન પદ્મણી પ્રવાસ કરી, પ્રેરણા આપે છે. નવાં વર્ષને દિને રાણપુરમાં સભાગ્રહી સખરસ વેચતાં, તથા બહેનોને પોલીસે પકડી છોડી મૂક્યાં હતાં. ભાવનગર અને બોટાદમાં વિદેશી કાપડ બહિષ્કાર માટે ચોડી થઈ રહી છે.

મુંબાઇ ઇલાકા:

સિંધમાં પકડાવાનું પહેલું માન લઈ જનાર શિકારપુરનાં આગેવાન શ્રીમતી મંગા

દેવી છે. તા. ૧૧ મી નવેમ્બરે તેઓ ત્યાં પકડાયાં. કરાંચીમાં તેમનો કેસ ચાલ્યો. અને તેમને સરઘસના સત્યાગ્રહ માટે રૂ. ૫૦ દંડ અથવા બે માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

હેરાબાદમાં પ્રો. વાસવાણીનાં પત્ની શ્રીમતી સતીદેવીની આગેવાની હેઠળ બહેનો ચોક્કી કરે છે. શ્રીમતી સતીદેવી પર એક વેપારીએ હરદો કપાંથી ઘણી ઉચ્કેરણી થઇ હતી. સિંધ નેશનલ કોલેજના એક સત્યાગ્રહી સરમુખત્યાર પ્રો. શામદાસને કાઠી મૂક્યાથી, કોલેજ પર ચોક્કી થઇ હતી. તેમાં પણ બહેનોએ આગળ પડતો ભાગ લીધો હતો.

મુંબાઇનાં જાણીતાં કાર્યકર શ્રીમતી યશોદાબાઇ ભટ્ટ જેલમાં ૭ માસ યયાં મહારાષ્ટ્રમાં પ્રચાર કાર્ય કરી રહ્યાં હતાં. તેમને જલદાંવમાં ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

હોનાવરમાં પ્રભાત દેવી સામે બંધી યતાં સંખ્યાબંધ બહેનોએ પ્રભાત ફેરવ્યો કાઠી હતી. ઘણી બહેનો પકડાઇ હતી અને ચોક્કી વાર બાદ છૂટી ગઇ હતી.

પુનામાં યુવકસંઘના પ્રમુખ શ્રી. ગાડગીતનાં પત્ની શ્રીમતી ગાડગીતે પોતાનું રૂ. ૮૦૦૦ નું મકાન સ્થાનિક મહાસભા સમિતિને ભેટ આપ્યું છે.

યવતમકમાં દારૂનાં પીકાંના લીલાંડ પ્રમુખ શ્રીમતી સુશીલાબાઇ ગાંધી અને શ્રીમતી રાધાબાઈ ઓક્લી આગેવાની હેઠળ ચોક્કી યતાં ઘણી ઓક્લી દુકાનોનું લીલાંડ થઇ ચક્યું હતું. આથી આખરો આવકમાં લગભગ ૫૦ ટકાની ખોટ જશે.

સંયુક્ત પ્રાંત :

અગ્રાદાબાદમાં નવેમ્બરની શરૂઆતમાં 'જવાહર સપ્તાહ' નિમિત્તે સરઘસ નીકળ્યું હતું. તે મામે મનાઈ દુકમ નીકળ્યો હતો.

નેહરુ અને અને માલવીયા કુટુંબની બહેનોએ એમાં આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો. પોલીસે સરઘસ અટકાવ્યું હતું. એટલે બધાં બેસી ગયાં હતાં. આ વખતે પંડિત મોતીલાલજી અને શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરુએ લોકોને મક્કમ રહેવા ઉપદેશ આપ્યો હતો. રાત્રે ૧૦ વાગ્યાબાદ સરઘસ જવા દીધું હતું. આ પછી તા. ૬મી નવેમ્બરે શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરુ, શ્રીમતી કૃષ્ણા નેહરુ, વગેરેની આગેવાની હેઠળ સ્ત્રીઓનું સરઘસ નીકળ્યું હતું. તે મનાઈ છતાં 'સીવીલ લાઇન્સમાં' ગયું હતું. પોલીસે ત્યાં તેને અટકાવતાં ૪ કલાક 'સૂધી' એટલે કે રાત્રિના ૧૦ વાગતાં સુધી બધાં બેસી રહ્યાં હતાં. સરઘસ સંબંધમાં સંયુક્ત પ્રાંતિના સર મુખત્યાર શ્રીમતી ઉમાનહેરનાં પુત્રી મીસ રયામકુમારી નેહરુ, એડવોકેટ, અને પંડિત મોતીલાલજીનાં પુત્રી કુમારી કૃષ્ણા નેહરુને ફક્ત રૂ. ૫૦ નો દંડ વા એક માસ સાદી કેદની સજા થઈ હતી. બન્ને નેહરુ બહેનોના દંડ દોષકે અભણી વ્યક્તિએ ભરી દીધાથી તેમને છોડી મૂકી હતી. આથી પંડિત મોતીલાલજી વગેરે ઘણા દુઃખી થયાં છે. અગ્રાદાબાદનાં આગેવાન સ્ત્રી કાર્યકર્તા શ્રી-કિશોરી દેવીને પોલીસ અને લસકરમાં અસંતોષ દેવાવા માટે ઓક્ટોબરમાં ૩ માસ સખત કેદની સજા થઈ છે. સંયુક્ત પ્રાંતમાં પકડનારાં આ પહેલાંજ બહેન છે.

ઓક્ટોબરની આખરે પંડિત મોતીલાલજીની તખીયત બેવા મુંબાઇથી શ્રી. મુનશી દંપતી અગ્રાદાબાદ આવ્યા હતાં. શ્રીમતી લીલાંગબેને વિદ્યાર્થીઓને ઉપદેશતાં ગણતમાં બેઠવા આગ્રહભરી ચિનતિ કરી હતી.

દિલ્હીનાં ગીત સર મુખત્યાર બેરીસ્ટર અસદઅલીનાં પત્ની મીસીસ અસદઅલી પાસે શારીરિક ચલચલના એક વર્ણના યત્નમાં ભાંગવામાં આવ્યા હતા. તે

આપવાની ના પાડતાં તેઓને એક વર્ષ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

ઓક્ટોબરની આખરે દિલ્હીનાં ક્વીન ગાર્ડન્સમાં ગેરકાયદેસર મંડળીનાં સભ્ય થવા માટે બંગાળના મુખ્યશિક્ષક નેતા શ્રી સેનગુપ્તાનાં અંગ્રેજ પત્ની શ્રીમતી સેનગુપ્તા અને દિલ્હીનાં પાંચમા સર મુખત્યાર શ્રીમતી વેદીને તેમજ બીજાંઓને પકડ્યાં હતાં. શ્રીમતી સેનગુપ્તાને ૪ માસની સાદી કેદની સજા થઈ છે. શ્રીમતી વેદીને ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. શ્રીમતી ચંદુબીબીને ટ્રાઈ હોલે ત્યાં સુધીની કેદની સજા થઈ હતી બીજાં ૧૩ બહેનોમાંથી ૫ ને નિર્દોષ ઠરાવ્યાં હતાં. સ્વયંસેવિકાઓનાં કેપ્ટન શ્રીમતી બ્રીજરાણી શ્રીમતી ચંદ્રાવતી અને બીજાં ૫ બહેનોને ૩.

૫૦ દંડ વા ત્રણ અઢવાડિયાં સાદી કેદની સજા થઈ છે. જવાહર દિનને અંગે એક સામટી ધરપકડ થઇ તેમાં પબ્લીક પ્રોસીક્યુટર સ્ક. રા. સા. ગિરધારીલાલનાં પુત્રી શ્રી. ચંદાબહેન પણ છે. તેમને ૭ માસ સાદી કેદ મળી છે.

સ્વામી શ્રદ્ધાનંદનાં પૌત્રી શ્રીમતી સત્યવતી તા. ૨૬ મીએ છૂટ્યાં છે.

ફતેહગઢની સેન્ટ્રલ જેલમાં રાજરામાં આવેલી સ્ત્રી કેદીઓ પ્રત્યે ગુહેગારો જેવું વર્તન થાય છે. તેમના હાથમાંથી જેલરે બળજબરીથી બંગડીઓ કાઢી નાંખી હતી. કાનપુરનાં શ્રીમતી સીતાદેવીને એક વર્ષ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

આગ્રામાં પોલીસને ઉસ્કેરવાના આરોપસર શ્રીમતી શાન્તાદેવીને ૭ માસની સજા થઇ છે. તેમની સાથે જેલમાં દોઢ વર્ષનું બાળક છે, તેને પીવા માટે દૂધ પણ મળતું નથી. લખનૌમાં ૭ બહેનો પકડાઇ છે. તેમને કેટલી સજા થઇ તેની ખબર મળી નથી.

ગયાનાં આગેવાન કાર્યકર્તા શ્રીમતી વિદ્યાવતી દેવીને ગયા માસની તા. ૧૭ મી એ પકડ્યાં છે.

બનારસનાં, પહેલાં સરમુખત્યાર બહેન શ્રીમતી સુવર્ણલતાદેવીને ૩. ૧૦૦ નો દંડ થયો છે. દંડ ન લખ્યાં છતાં, વસુધ લેવાશે એમ જણાવી એ બહેનને છાડી મૂક્યાં છે.

લખનૌમાં તા. ૯ મી એ પંકડાયેલાં સમર્થ નવલિદાકાર શ્રી. પ્રેમચંદનાં પત્ની શ્રીમતી શિવરાણી દેવી, શ્રીમતી રાણીદેવી, શ્રીમતી રમાદેવી અને શ્રીમતી ધનુદેવીને ૬ અઢવાડિયાં સાદી કેદની સજા લઈ છે.

દેહરાદુનના સરમુખત્યાર શ્રીમતી રામદેવી, શ્રીમતી લગવતી દેવી, શ્રીમતી હિમશન દેવી અને શ્રીમતી રામજવાહર દેવીને ૪૫ માસ સાદી કેદ અને ૩. ૫૦ દંડ થયો છે, શ્રીમતી શર્મદા દેવીને ૬૦ તેમના ઘરમાંથી કેટલીક મીલકત જપ્ત કરી વસુધ લેવાયો છે, લખનૌનાં આગેવાન કાર્યકર્તા શ્રીમતી મુનીતિદેવી મિત્ર સજા પામી છૂટ્યાં છે. બંગાલ.

કલકત્તામાં ગુજરાતી બહેનોની મોટી સંખ્યા ગિરફતાર થઇ છે એ ગુજરાતનું ગૌરવ વધારનારી વાત છે. દક્ષિણ કલકત્તા મહિલા સંઘના ગુજરાતી મદદનીશ મંત્રી શ્રીમતી વજ્રાબાઈ (૫૫ વર્ષ ૫૦) ત્રણ માસનો સજા કેદનીસજા પામ્યાં છે. કલકત્તામાં પ્રભાત ફેરીઓ સામે પ્રતિબંધ છે. તેનો ભંગ કરવા માટે શ્રીમતી કેશીબાઈ, લાખાંબાઈ, કમળાબાઈ, અને સૂર્યાબાઈ નામનાં ૪ ગુજરાતી બહેનોને ૩ ૫) દંડ વા એક માસ સાદી કેદની સજા કરી છે. બહેનોએ જેલ સ્વીકારી છે. પ્રભાત ફેરીમાંથી પકડાયેલાં બીજાં ૪ ગુજરાતી બહેનો જાગ્ય બહેન, મીડીબહેન અમૃતબહેન અને સરસ્વતી બહેનને ૪ માસની સજા કરી છે. પોલીસ કમીશનરનાં હુકમને ભંગ કરી સરખસ કાઢવા માટે શ્રીમતી લક્ષ્મીદેવી, તારાદેવી, વિદ્યાદેવી, ચંદીદેવી, સાવિત્રીદેવી, અને ગંગાદેવીને ૭-૭ માસની સજા કેદની સજા થઇ છે. પં. મોતીલાલજી સાથે કલકત્તા આવેલાં કુમારી કૃષ્ણા નેહરને તા. ૨૪ મીએ માનવત્ર આપવામાં આવ્યું હતું.

બેસુરઘાટમાં સ્ત્રીઓએ ૧૪૪ મી કલમનો ભંગ કરી દાઝ અને ગાંઘની દુકાનો પર ચોરી કરી હતી.

કલકત્તામાં અગાઉ સ્ત્રી પામેલાં શ્રીમતી જ્યોતીર્મયા ગંગુલી અને શ્રીમતી ઇન્દુમતી ગોએન્કાની તબીબત જેલમાં ઘણી બગડેલી રહે છે. બીમારીને કારણે, સ્ત્રી પામેલાં શ્રીમતી ચિમ્મ પ્રતિભાદેવીને તા. ૧ લી નવેમ્બરે છોડી મૂક્યાં હતાં. શ્રીમતી જ્યોતીર્મયાને સજા પૂરી થતાં પહેલાં મધ તા. ૨૫મીએ છોડ્યાં છે.

પોલીસ કમીશનરના હુકમનો ભંગ કરી સરઘસ કાઢવા માટે કલકત્તામાં શ્રીમતી જુલક્યાબ અને કેશરબાઈને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. અગાઉ સ્ત્રી પામેલાં શ્રીમતી ઉર્મિલા દેવી, શ્રીમતી નિસ્તારીણી સરકાર, મીસ ધસા સેન, શ્રીમતી લાવણ્યપ્રભા મિત્ર, મીસ ચેટરજી અને મીસ અવામતી દે તા. ૨૮ મીએ છૂટ્યાં છે.

પંજાબ:

લાહોરમાં ૨૨. લાલ્લા લજપતરાયનાં પુત્રી શ્રીમતી પાર્વતીદેવી અને બીજાં આગેવાન કાર્યકર શ્રીમતી પૂણ્દેવીને રૂ. ૧૦૦૦૦ ના સારી આલયકક્તના જ્વહીન ન આપવા માટે ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. લુધીયાણા મહિલા સત્યાગ્રહ દળનાં પ્રમુખ શ્રીમતી પ્રકાશવતીદેવીને ૪ માસ કેદ અને રૂ. ૧૫૦ દંડની સજા થઈ છે.

લાહોરમાં અગાઉ સ્ત્રી પામેલાં કુમારો મનમોહિની કુત્સી એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર થયેલાં તેમને સજા થઈ હોવાથી, ડીઓ ન આપવા પ્રિન્સિપાલ ગેરેડે પંજાબ સીડીકેટમાં જણાવેલું પરંતુ સીડીકેટ એલુ પગલું લઈ ચકે નહિ એમ સલામા હયું હતું.

અગાઉ સ્ત્રી પામેલાં કુત્સી બહેનો અને બીજાં બહેનો મળી ૨૧ બહેનોને સજા પૂરી થતાં લાહોરની શીમેલ જેલમાંથી મઈ તા. ૨૨ મી. એ છોડ્યાં છે આ બહેનોને ચહેરમાં જવા માટે માત્ર ૩ ટાંગા આપ્યા હતા. ૨૧ બહેનો ૩ ટાંગામાં કેવી રીતે જઈ શકે ? બહેનોએ વધુ ટાંગા માંગ્યા અને સત્યાગ્રહ

કર્ષો છેક સવારના ૬ વાગ્યા સુધી બહેનો તાડમાં ધ્રુજતી થર થરતી ત્યાં બેસી રહી. છેવટે તેમના મગાં સંબંધીઓ તેઓને તેડી મયાં. તેમનાં માનમાં સરઘસ અને સલા થયાં હતાં. જમાલપુરની સરકારી કન્યા હાઈસ્કૂલમાં ભરત કામ માટે વિદેશી કાપડ લેવા રૂ. ૨ લાવવા વિદ્યાર્થીનીઓને ફરમાન થયું. આમ કરનારને શાળામાંથી કાઢી મૂકવાની ધમકી અપાઈ છે. અમૃતસરમાં શ્રીમતી રૂઘુનીરકુવરને પકડાયાં છે.

મધ્ય પ્રાંત :

મધ્ય પ્રાંતનાં સર મુખત્યાર શ્રીમતી અનુયાઆઈ કાળે એ જુદા જુદા રથોને મુસાફરી કરી મહાસલાનો સંદેશ પહોંચાડ્યો હતો. ધારાસભાની ચુંટણીને અગે ચોરીની વ્યવસ્થા કરી હતી. તેમાં બહેનોએ સારી સંખ્યામાં ભાગ લીધો હતો. તેમને ગિરફતાર કરી ૪ માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૧૦૦ નો દંડ વા એક માસ વધુ કેદની સજા કરી છે. જવાહરદિનના સરઘસમાં ૧૦૦૦ ઉપર બહેનો હાજર રહી હતી.

મડીહુ

કાલિકટમાં જવાહર દિનનું સરઘસ કાઢવા માટે ૫ બહેનોને પકડવામાં આવી હતી. તેમાં આગેવાન મીસ કાત્યાયીની અમમ્મ બી. એ. ને એક માસ સાદી કેદની, અને શ્રીમતી નારાયણી કટ્ટી અમ્મ; મીસીસ સેમ્યુઅલ એરન, શ્રીમતી માધવી અમ્મ; શ્રીમતી કન્વ અમ્મ, ને ટ્રાઈ છેડે ત્યાં સુધીની કેદની સજા થઈ હતી. વરાહના પહેલાં સર મુખત્યાર શ્રીમતી દુર્ગાઆઈ જોશી અને શ્રીમતી પાર્વતીઆઈ પટવર્ધનને અમરાવતીમાં ફક્ત ૭ માસ સાદી કેદની સજા કરવામાં આવી છે. અમરાવતીમાં પણ પીકાંના લીલાંક વખતે ૨૨૫ સેવિકાઓ ને ફક્ત દૂર રસ્તા ઉપર એકાંતમાં છોડી મૂક્યામાં આપ્યાં હતાં. શ્રીમતી શાન્તાઆઈ દવેરોના ઝોજાં સરમુખત્યાર નીમાયાં છે.

એરીસાના જેલનિવાસી નેના શ્રીગાવ-બધુ ચૌધરીના પત્ની શ્રીમતી રમણદેવીને ૪ માસની સજા થઈ છે.

નવગોળમાં શ્રીમતી ગુણેશ્વરી દેવી અને બીજાં એક બહેન ને શ. ૧૫ દંડ વા ૨ અર્ધવાડિયા કેદની સજા થઇ છે.

હમીરપુરનાં શ્રીમતી સીતાદેવીને એક વર્ષ સાદી કેદની સજા થઇ છે. તેમનાં પહેલાં રાણી રાજેન્દ્ર કુમારી સજા પામી ગયાં છે.

શ્રીમતી મીરાંબહેન ગયાં માસ દરમ્યાન મુંબાઇ, મદ્રાસ, બંગાળ, સં. પ્રાંત, સિંધ વગેરેના પ્રવાસે ગયાં હતાં. તેમણે ખાદી પ્રચાર કાર્ય સંબંધમાં આ પ્રવાસ કર્યો હતો. શ્રીમતી જનકીદેવી બજાજ, તેમની બે પુત્રીઓ જોડે બંગાલ વગેરે સ્થાને પ્રવાસે ગયાં છે. પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર સંબંધમાં તેઓ સાદું પ્રચાર કાર્ય કરી રહ્યાં છે.

તા. ૩૦-૧૧-૩૦

(" મોંઘ " ચાલુ પાન ૩૨૦)

કુટુંબની મહિલાઓ આ હાલમાં સંમીન હિસ્સે આપી હસ્તે મુખડે જીવનિવાસ સ્વીકારી રહી છે. ખાસ કરીને બારોડાની અને બેરસદ તાલુકાની બહેનોએ જે જીવસો જાતાળ્યા છે અને આત્મશોગ આપ્યા છે તે વિસરવા એમ નથી પોતાનું સર્વ ફનાં થવા દઇને અને અમે તેટલી હાડમારીઓ અને જીવશે થતાં હોવા છતાં મક્કમ રહીને તેમણે હિંમતાવાની કુખ હીપાવી છે અને ઇતિહાસમાં પોતાનાં નામ અમર કર્યાં છે. એ સર્વનાં નિર્મળ બલિદાન સમક્ષ અમારું મસ્તક નમે છે.

છેલ્લા ચાર વર્ષથી વર્ષમાં એક વાર-દર વર્ષના

માર્ચ મહિનામાં અમારા

બાલ-વિભાગ

વાચકેના બાળકોના લાભાર્થ

એક " બાળક-અંક " પ્રકટ

કરવાની પ્રથા અમે દાખલ કરી છે. ગુજરાતના બહુતા બાલ-સાહિત્યના લેખકો અને બાલ-માન-સના હંદા અભ્યાસીઓ શ્રી ગિજુભાઈ, શ્રીમતી લારાબહેન અને શ્રી ચન્દ્રશંકર મ. ભટ્ટના નિસ્વાય અને સેવાપરાયણ સહકારને પરિણામે અમે દર વર્ષે દળદાર અંક વાચકોને આપી રાક્યા છીએ. એ અંક દ્વારા બાળકોને મનમમતું વાચન આપવા ઉપરાંત બાળકોના માબાપો અને શિક્ષકોને પણ બાળકોનેમાં ઉપયોગી થાય એવું મનનીય સાહિત્ય

બહુતા આધરીશ કાર્યકર મીસીસ માર્ગેટ કઝીન્સ મહાસભાનાં સભ્ય બન્યાં છે.

તામીલ નાકુ વિગ્રહ સમાના સભ્યો તરીકે શ્રીમતી પદાવતી આસર અને શ્રીમતી ભાગ્યલક્ષ્મી નીમાયાં છે.

મેસુરના કેળવણી ખાતાંએ જવાહર દિન ના સરકસમાં ભાગ લેવા માટે મહારાણી સ્ત્રી કોલેજની શિક્ષિકા શ્રીમતી કનકલક્ષ્મી અમ્માને બરતરફ કર્યાં છે.

સરદાર વલ્લભભાઈનાં વીર પુત્રી શ્રીમતી મણિબહેન પટેલને પીઠાં પર ચોટી કરવાની ઉજ્જેરણી કરવા માટે ૪ માસ સજા કેદની સજા થયેલી તે સામે રેફરન્સ થતાં મુંબાઇના વડા ન્યાયમૂર્તિ અને મી. જસ્ટીસ મરદીએ સજા ઘટાડી ત્રણ માસની કરી છે.

અપાયું છે. એ અંકોની સફળતા માટે અમે એ બહેના મળી છીએ. આ વર્ષે પણ એજ પ્રમાણે આવતા માર્ચ માસનો અંક "બાળક-અંક" તરીકે અપારો શ્રી ગિજુભાઈ અને શ્રીમતી લારાબહેન સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં જોડાયાં હોવાથી તેઓ એ અંકના સંપાદનકાર્યનો ભાર આ વર્ષે ઉપાડી રાકે એમ નથી. " બાળક-અંક "

વાચકોને એમની ખોટ જરૂર સાલશે પણ તે માટે અમે નિરૂપાય છીએ પરિણામે એ અંકના સંપાદનકાર્યનો ભાર જાઈશ્રી. ચંદ્રશંકર ભટ્ટ ઉપર આવી પડે છે. એ ફરજ એમણે સ્વીકારી છે તે માટે અમે એમના મળી છીએ. સાથે સાથે એ એ લાઇની એક વધુ ઉદારતા અને નિસ્વાય સેવા માટે પણ અમે આભાર માનીએ છીએ. વર્ષમાં એક જ વખત બાળક અંક અપાય તેને બદલે દરેક અંકમાં અમારા વાચકોના બાળકોને ઉપયોગી થઈ પડે એવું થોડું ઘણું પણ વાચન આપી રાખ્ય એવી અમારી લાંબા સમયથી ઇચ્છા હતી. એ ખોટ પૂરી પાડવાનો ભાર પણ ભાઈશ્રી ચન્દ્રશંકરે ઉપાડી લીધો છે અને અમને ચિંતામાંથી મુક્ત કર્યા છે. ચાલુ માસના અંકથી જ " બાલ-વિભાગ " શરૂ થાય છે અને અમને ખાતરી છે કે એમાંની વાનનીઓ બાળકો હેંસથી સહારશે.

નાંધ

ના. વાઈસરોયે નવમો વટહુકમ પ્રકટ કરી

મુંબાઈની સ્ત્રી-શક્તિના કેન્દ્ર

સ્ત્રી-સંસ્થાઓ સમી બે સંસ્થાઓ-રાષ્ટ્રીય

ગેરકાયદેસર સ્ત્રીસભા અને દેશસેવિકા

સંઘને ગેરકાયદેસર મંડળો

નહેર કાર્યાલય સમક્ષ અને ગણતંત્રમાં આવી ગયાં હોય. એવી રીતે ગેરકાયદેસર કરેલાં અનેક મંડળોમાં શ્રી હિંદુસ્તાની સેવા-દળ પણ આવી ભળ્યું છે, જેમાં અનેક બહેનો દેશની સેવિકાઓ તરીકે કામ કરી રહી છે. સરકારનું આ પગલું 'હિંદુસ્તાની સેવા-દળ' જે કે કેમ તેનો નિર્ણય તો ઇતિહાસ કરશે. પરંતુ અત્યાર સુધીના અનુભવ તો બતાવે છે કે સરકારના આવાં દમનના પ્રયત્નોથી અત્યાચારની લડતને વારંવાર વેગ મળતો રહ્યો છે. સરકારનો હેતુ એવાં પગલાં ભરી લડતને દાબી દેવાનો હતો, પણ તે સફળ થઈ શક્યા નથી. હવે જાણવેલી સંસ્થાઓ ગેરકાયદેસર ઠર્યાં પછી તેમની કચેરીઓ પર દરેકો પાડી મળ્યાં તે સાધનો અપ્ત કરવાની પોલીસ વીધિ પણ થઈ ચૂકી છે. આથી દબાવાને બદલે મુંબાઈની બહેનો વધારે મક્કમ બની છે; દેશને ખાતર જેલ જવાની કે લાકડી ખાવાની તેમની તત્પરતા વધતી ગઈ છે. એ સંસ્થાઓ ગેરકાયદેસર નહેર થયા પછી દુર-તંત્ર મુંબાઈની બહેનોનાં આગેવાન થી. પરીન બહેને સર્વને કેસરિયા સાડી પહેરવાની વિનંતી કરી હતી. પરિણામે બીજા દિવસે રંગાશઓને ત્યાં બે હબર કરતાં વધુ સાડીઓ કેસરિયા રંગે રંગાવા આવી પડી હતી અને તે પછી નીકળેલા સ્ત્રીઓના સરપંચમાં લગભગ પાંચ હબર હવે બહેનોએ કેસરિયા સાડી પહેરી તેના પરિણામની તેમને પરવા નથી એમ સાબીત થયું હતું.

આ પ્રમાણે માત્ર કેસરિયા સાડીએ પહેરીને જ નહિ પરંતુ બીજા અનેક બહેનોની મક્કમતા સક્રિય રીતે બહેનોએ પોતાની મક્કમતા અને દેશ

સેવા માટેની ઘમશાની ખાતરી આપી છે. એ બહેનોએ પરદેશી કાપડની ચોકીનું કામ જેવું ને તેવું ચાલુ રાખ્યું છે. મુંબાઈના કાપડીઆઓ પોતાના વચનનો ભંગ કરી દુકાનો ખોલવા તૈયાર થઈ ગયા હતા પરંતુ, બહેનોની મક્કમતાને કારણે તેઓ પોતાના પ્રયત્નોમાં સફળ થઈ શક્યા નથી અને અન્યથા બધું રાખવાનો નિર્ણય તેમને કરવો પડ્યો છે. એ મજબુત ચોકીના પરિણામે અત્યાર સુધીમાં અનેક બહેનો પકડાઈ છે અને સરકારની મહેમાની મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ છે. એ બહેનોના કાર્યની અને તેમને થયેલી સજાની વિગતો આ અંકમાં 'મુક્તિસંગ્રામ' ના લેખમાં અમે આપી છે. એ બહેનોએ જે દેશસેવાની લાગણી બતાવી છે અને આત્મજોષ આપ્યા છે તે આટલે અમે તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ. એ રીતે દેશને ખાતર જેલ સ્વીકારનાર બહેનોની સંખ્યા નાની સૂની નથી. હવેરાંત બીજા રીતે લડતમાં મોખરે રહીને ગેરકાયદેસર મંડળના સમાવેશો તરીકે આ એવા મંડળોના કામમાં મદદ કરવાના આરોપસર પણ અનેક બહેનો પકડાયાં છે અને કેટલાંકને સજા થઈ ચૂકી છે. જ્યારે હજી અનેક બહેનોના મુકદ્દમા અદાલતોમાં ચાલી રહ્યા છે. મુંબાઈમાં તા. ૨૬ મી ઓક્ટોબરે કાળા રવિવાર ને દિને એ કારણોસર મોટી સંખ્યામાં બહેનોની ગીસ્તારી થઈ હતી. વિગત સત્તાના શ્રેયુષ સી. બેન્ટ અવંતિકાબાઈએ આજે મેદાનમાં રાષ્ટ્રવાદ ફરકાવ્યા પછી પોલીસે લાકડી ચલાવી હતી અને અનેક બહેનોના હાથમાંથી જ્વન છુટકવાના પ્રયત્નો કર્યા હતા. હવેરાંત લગભગ બીસ બહેનોને ગીસ્તાર કરી હતી.

આ 'કાળા રવિવાર' નાં પોલીસના વર્તન

વિરુદ્ધ મુંબાઈની પ્રભાવે

પ્રત્યેક વિરોધ પ્રચંડ વિરોધ ઉડ્યો છે.

સામાન્યતઃ કાપડાની દૃષ્ટિએ

અને હજારને પકડી અદાલતમાં હાજર કરી દેવામાં જ પોલીસની ફરજની સમાપ્તિ થાય છે. તેમ કરવાને બદલે પોલીસે પોતે કાયદાનો અનેક રીતે રીતે ભંગ કર્યો છે, અને બહેનોને વર્તનથી અપમાન પહોંચાડ્યું છે. ધ્વજ છુંટવવા માટે તેમણે સ્ત્રીઓના શરીરને સ્પર્શ કરી હિંદની બહેનોનું એ અપમાન કર્યું છે, તે કોઈ પણ પ્રજાજન સાંખી નહિ શકે. ઉપરાંત એ બહેનોને પકડી હતી તેમાંથી ૧૪ બહેનોને મુંબાઈની હાઈની બહાર ભાંડુપ અને નિકેસોલી વચ્ચેના જંગલમાં નિશાધાર છોડી મૂકી તેમણે કાયદાનું પણ ભારે ઉલ્લંઘન કર્યું છે. તે સિવાય એ બહેનોને પરહેજ કરી પોલીસ ગ્રામીમાં રાખેલી, તેમાંની ત્રણ બહેનોની બે પોલીસ અમલદારોએ રાતના મશકરી કર્યાની ફરિયાદ થઈ છે. આ છેલ્લી બાબત માટે એ બંને અમલદારો સામે ફરિયાદ કરવામાં આવી છે. આ પ્રકારના વર્તન માટે પ્રજા વિરોધ બતાવે એ કુદરતી છે. મુંબાઈની સ્ત્રીઓએ એવા વિરોધ દર્શાવવા માધવબાઈમાં સી. લેડી લક્ષ્મીબાઈના પ્રમુખપદે પ્રવેશ સમા બરી હતી અને તે પ્રસંગે પ્રમુખે તેમજ અન્ય બહેનોએ પોલીસના વર્તનની સખ્ત શબ્દોમાં ખબર લીધી હતી. એવાજ વિરોધ મુંબાઈના શહેરીઓ તરફથી દર્શાવવા એક જાહેર સભા બોલાવવા શેરીફને વિનંતિ પત્ર મોકલવાયો હતો, જેમાં સાઠ હજાર હપ્તર સહીઓ થઈ હતી. આટલું છતાં શેરીફ એ સભા બોલાવી શક્યા નહિ અને શહેરીઓએ પોતે એ સભા ડો. દેશમુખના પ્રમુખપદે બરી પોતાને વિરોધ દર્શાવ્યો છે.

આ વિરોધ દર્શાવતાં પહેલાં મુંબાઈની ગુની-સીપાલીટીના પ્રમુખ શ્રીયુત સ્ત્રીઓ મોખરે હુશીનભાઈએ ના. ગવર્ન-કેમ ? રને પત્ર લખી પોલીસના એ વર્તનનો ખુલાસો માંગ્યો હતો. બ્રિટિશ અમલદારોની રીત મુજબ તેમણે જવાબ આપતાં પોલીસનો હુલો પાંચગણે બંધાવ કરવાનો નિર્દેશ પ્રયત્ન કર્યો છે. આટલું છતાં એ વર્તન માટે તેમણે પોલીસ કમીશનરને ચેતવણી આપી હોવા જોઈએ એવા ધ્વનિ તેમના જવાબમાંથી નીકળે છે. ના. ગવર્નર ખત્રી આગે છે કે એવા બનાવો ફરી બનવા નહિ પામે. પરંતુ સાથે સાથે એ સાહેબ આશ્ચર્ય કરે છે કે હિંદીઓ

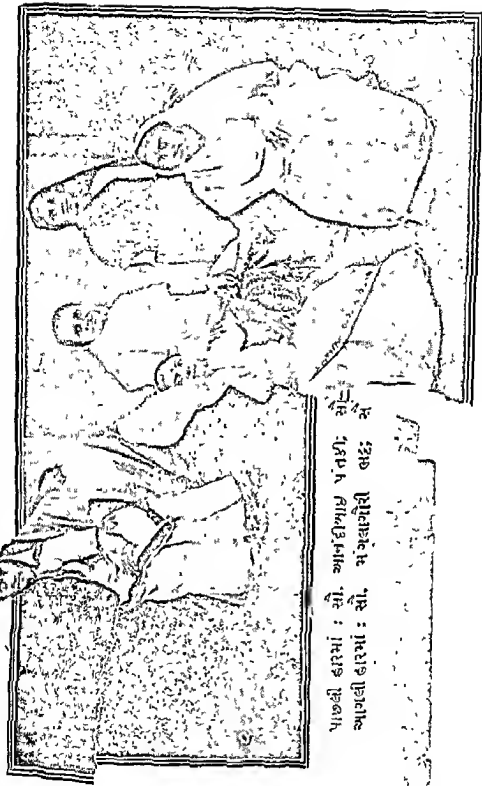
બહુ જોઈને સ્ત્રીઓને મોખરે મૂકે છે. સૌ કોઈ જાણે છે કે સત્ય હકીકત શું છે. ના. ગ્રાંધીજીએ તેમને હડતમાં લેવાની પ્રથમથી ના પાડી હતી. તેમની એવી માન્યતા છે કે બ્રિટિશ સ્ત્રી-સન્માનની ભાવના ઉત્કટ રીતે ધરાવતા હોવાથી આ હડતમાં સ્ત્રીઓને સાથે રાખવાથી તેમને નકામી મુંઝવણ થશે. આ માન્યતા અનુભવે સાચી પાડી નથી. હિંદમાંના બ્રિટિશ અમલદારોએ સ્ત્રી-સન્માનની ભાવનાને નેવે જ મૂકી છે. મહાત્માજીની આ માન્યતા છતાં ત્યારે બહેનોએ પોતે આશ્ચર્ય કરીને કામ માંગી લીધું ત્યારે ન છૂટકે તેમણે તેમને દાનિવધ અને પરદેશી કાપડની ગ્રામીન કામ સોંપ્યું અને તે પણ એક જ કારણે. સ્ત્રીઓ સ્વભાવત અહિંસક હોય છે અને જામે તેવા સંલગ્નોમાં પુરોવાની જેમ તેઓ ઉશ્કેરાઈ જાય એવા સંબંધ નથી. પરિણામે સ્ત્રીઓએ ત્યારથી એ કામો પોતાનાં કરી લીધાં છે. એ બંને કામો એવાં છે કે કોઈ પણ સ્વાધીન દેશમાં સ્તુત્ય ગણાય અને એવાં કામ કરનારને પ્રજા અને સરકાર માનની નજરે જાય છે. ખુદ બ્રિટનમાં ત્યાંની સ્ત્રીઓ સ્વદેશીની ચળવળ ચલાવી રહી છે. દાંડનિયેધની પ્રવૃત્તિ પણ એ દેશમાં તેમજ બીજા અનેક સુધ-દેશો દેશોમાં પ્રજાસેવકો કરી રહ્યા છે. એ દેશોની સરકાર એ કાર્યોને શુભાદિત નથી ગણતી કે નથી એવાં મંડળોને ગેરકાયદેસર ઠરાવતી. હિંદમાં એને શુદ્ધો ગણવામાં આવે છે અને તે માટે જલનિવાસનું માન મળે છે. હિંદની સ્ત્રીઓ પોતાને સોંપાયલા એ કાર્યો માટે મક્કમતા બતાવતી હોય તો તે માટે દેશો મજબૂર થવાનું છે. ના. ગવર્નરના આક્ષેપનો જવાબ આપતાં ડો. દેશમુખે યોગ્ય જ કહ્યું છે કે પુરુષવર્ગ સ્ત્રીઓની એ મક્કમતા અને નિહરતા માટે અત્યંત મગૂર છે. પુરુષો જેમને મોખરે મૂકતા નથી, પરંતુ તેઓ પોતાના દીલની લાગણીથી પ્રેરાઈ દેશસેવાના ખાતર જાતે મોખરે આવી છે; જેમને અટકાવી રાકાય એમ નથી; સરકારના એ માટેના પ્રયત્નો નિર્દેશ જવાના છે. “કાળા રવીવાર” લાઠી પડયા પણ અનેક જાહેર પ્રસંગોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી બહેનોએ પોતાની એ નિહરતા નિહાળ કરી આપી છે અને સરકારને યોગ્ય જવાબ વાળ્યો છે.

પોલીસના વર્તન ઉપરાંત જોવાના અધિકારી-
ઓએ પણ કેટલીક આપ-
ચાંદલો, બંગડીઓ ખુદી ચલાવી દિંદી બ્હેનોની
અને મંગલસૂત્ર લાગણીને સખ આધાત
દીધી છે. કહેવાય છે કે
થરોડાની જેમમાં જે બ્હેનોને લઈ જવામાં આવ્યાં
તેમનાં ચાંદલા ત્યાંની સ્ત્રી-અધિકારીએ બંસી
નાંખ્યા અને તેમની બંગડીઓ અને મંગલસૂત્ર
તોડી નાંખ્યા દિંદમાં અંગ્રેજોને આવ્યે લગભગ
અઢાસો વર્ષ થયાં છતાં તેમને એટલી ખબર નથી
કે આ વસ્તુઓ હિંદુ સ્ત્રીઓને પોતાના પ્રાણથી
પણ વધારે બ્હાલો છે? કહેવાય છે કે આ બાબતમાં
પાકળથી કેટલીક શક્તિ અથવામાં આવી છે પર-
ંતુ સ્ત્રીઓને ચાંદલા કરવાની અને બંગડીઓ
તથા મંગલસૂત્ર પહેરવાની પરવાનગી અપાઈ છે.
આમાં પણ ભેદ રાખો છે. “એ” અને “બી”
વર્ગની પરણેલી બ્હેનોને કાચની બંગડીઓ પહે-
રવાની અને “સી” વર્ગની પરણેલી બ્હેનોને
દાંતની કે કચકડાની બંગડીઓ પહેરવાની પરવાનગી
અપાઈ છે. દુભારિકા બ્હેનોને એ બધું કરવાની
હજી મનાઈ છે, એ વસ્તુઓના અભાવ વિધવાવસ્થા
સૂચવે છે એટલી પણ એ અધિકારીગણે ખબર
નહિ હોય? અને કાચની દાંતની કે કચકડાની
બંગડીઓ ભેદ શા માટે? અમે ઇચ્છીએ છીએ
કે આ બાબતમાં રાખેલો ભેદ સત્વર દૂર કરવામાં
આવે અને બ્હેનોની લાગણીને નફામી દુશ્વારાય
નહિ

સી. બ્હેન રમીબાઈ કામદાર પછી મુંબાઈની
લડતની તેમજ પરાઓની
મહિલા-રત્નો લડતની આગેવાની લેવા
અનેક મહિલા-રત્નો મોખરે
આવ્યાં છે મુંબાઈમાં સી રમીબ્હેન પછી વિમલ
સમાયુ પ્રમુખસ્થાન કુ સોફીઆ સોમજી નામના
ખાનદાન અને યુવાન સુરેશીમ બ્હેને દીપવ્યું
દતું. તેમના પછી એ સ્થાન સંભાળનાર બીજા
મહિલા-રત્ન ભણીતાં દેવ સેવિકા સનારી સી
અવતિકાબાઈ દત્તાં એમની સાથે વિમલસમાય
એક સમાસદ અને કોંગ્રેસ પત્રિકાના તંત્રી
તરીકેની નવાબદારી બ્હેન ત્રિગુલા દરએ ઉપાડી
લીધી હતી. એ બન્ને બંદોના નેલનિવાસ
પછી મુંબાઈની લડતની આગેવાની લેનાર અને
વિમલ સમાયુ પ્રમુખસ્થાન દીપાવનાર સી. બ્હેન
ઈમિંબા મ્હેતાને “ગુણસુંદરી”ના એક આગ્રહ

તંત્રી તરીકે આ માસિકના વાચકો સારી રીતે
એળખે છે. ગુજરાતના એક આગેવાન કુટુંબમાં
જન્મ મારણ કરી, હૃદય શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરી. સમાજ
સુધારા માટેની પોતાની નિરૂપતા એમણે સિદ્ધ કરી
છે, એટલું જ નહિ પણ સુચોચ મહિંબી અને માતા
તરીકેની પોતાની ફરજે બલવવાં ઉપરાંત સમાજ
સેવા અને દેશસેવાના કાર્યોમાં સુંદર ફાળો
આપ્યો છે. સાન્યાકુટુંબી અનેક સ્ત્રી-કૃપયોગી અને
શિક્ષણ વિષયક પ્રવૃત્તિઓમાં તેમનું સ્થાન હં-
મેશાં મોખરે રહ્યું છે. એમાં એક બ્હેનને લડતની
આગેવાની લેતાં જોઈ અમે ખરેખર મગરર થઈએ
છીએ અને અભિનંદન આપીએ છીએ. મુંબઈના
પરાઓમાં-ઉપનગર છાવણીમાં પણ અનેક મહિલા-
રત્નોએ એવીજ રીતે દેશની સેવા અર્થે આત્મજોગ
આપ્યો છે. શ્રીમતી કમળાબહેન સોનાવાલા, શ્રીમતી
ડાહીબહેન દેસાઈ અને શ્રીમતી નવાબબાઈ હરે-
વાલાના નામ એ આગેવાન બ્હેનોની પંક્તિમાં ઉમે-
રાયાં છે. ખારમાંથી પણ અનેક બ્હેનોએ સરજા-
રને પોતાની મ્હેમાની કરવાની તક આપી ભાગ્ય-
શાળી બનાવી છે. એ બ્હેનોમાં સી. બ્હેન મદ્રિકા
અંબરિયાનું નામ મોખરે આવે છે. સમાજસેવા
માટેની એ બ્હેનની પ્રવૃત્તિઓ ભણીતી છે. એમની
સાથે એકજ કુટુંબની ત્રણ બ્હેનો-બ્હેન મુખદા
દેવે, બ્હેન જયદેવી દેવે અને બ્હેન સરદા દેવે
ફરીવાર સરકારની મ્હેમાની સ્વીકારવાની તત્પરતા
બતાવી છે. વીલેપાર્કમાંથી એવીજ રીતે સી.
બ્હેન દેવયાની દેસાઈએ બીજાવાર એ મ્હેમાની
ચાખવાની તક સાધી છે. તેમની સાથે આપણા
ભણીતા લેખક રા. “મસ્તફીર” નાં પત્ની
સી. બ્હેન મંગળાગૌરી ભટ્ટ અને બીજાં પણ
અનેક બ્હેનો છે. ગુજરાતના પ્રદેશમાં પાટનગર
અમદાવાદમાં શ્રીમતી સરજાદેવી અંબાલાલ અને
અને તેમનાં પુત્રી કુ. મૃદુલા બ્હેન તથા કુ. ભાર-
તી બ્હેન આ લડતમાં આગેવાન ભાગ બજાવે છે.
ઉપરાંત દિંદના દાતાના દી હેત્રિ શ્રી. પરીન બ્હેનનાં
નાની બેન શ્રી ખુરસેદ બ્હેને બીજા વાર મ્હેમાની
મેળવવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે. એજ રીતે ઘોલે-
રાની છાવણીનું સરમુખત્યારપદ શ્રીમતી દેવીબહેન
રોશ્માવો રેલા છે. આ આગેવાન બ્હેનો ઉપરાંત
અનેક ખાનદાનું પદવાન તેમજ મધ્યમ વર્ગની
(અનુસંધાન પાન ૩૧૭ નુઓ)

વિદ્યે પાર્લેનાં જ્ઞાનિવાસી બહેનો

પાછલી હારમાં : સૌ. આનંદીબાઈ પંતડી; સૌ. સો. આગલી હારમાં : સૌ. મંગલાગૌરી ભટ્ટ; સૌ.

તેજશ્રીના સ્મરણાર્થે
પ્રગ્નતા સમાજે
૧૯૬૭ વાવણ
પ્રેમ ભેટ.

૧. નવાજબહેન હવેવાલા; સૌ. મણીબહેન પરમાર
હસમુખગૌરી મુનશી; સૌ. દેવપ્રાની દેસાઈ,

શક્તિનો અવતાર

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

ધન્ય હો શૂર શક્તિ અવતાર !

મધમધતા મનુકુલને માંડવ, મધુરપ વેલ રસાળ,
કુસુમકોમળા, વલ્લકકંઠુ શા હૃદયતણા પુલ તાર !

જનેતા જીવનની સુકુમાર,

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

સ્નેહ, શૌર્ય, શ્રદ્ધાબર તારી હૃદયગંગ લહરાય,
પતિતપાવની જમસહરામાં અમૃતવીરડી ધાય,

તપ્યાનો એકલ એ આધાર,

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

બડબડતા જગતલહે બેઠા શૂન્ય ખની મનુખાલ,
પુલ શુચિ સ્મિતની સ્વર્ગસુધાથી પાંગરતા પલમાંય,

સુભાગી કરતી સૌ સંસાર,

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

કડકડ કરતાં આલ તૂટે ને ઉછળે સાગર સાત,
એવાં આ અમ રાષ્ટ્રમોક્ષના યુદ્ધે પુલ સહચાર !

મૂકાપે મર્દનાંય ન્યાં માન,

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

ત્યાગ ને સંયમના આકાર !

ધન્ય હો ધન્ય ભારતીનાર !

શક્તિના એકલ હો અવતાર !

—મનસુખલાલ મ. ઝવેરી

અંતિમ અભિલાષ

લેખક: શ. નર્મદાશંકર વલ્લભજી દિવેદી

“પણ, વિનાયક આ મંદવાડમાંથી કાંઈ ખરાબ પરિણામ આવશે તો મારી પાછળ રમાની કેવી સ્થિતિ થશે તે હું સમજી શકતો નથી. તેનું નિંબાપ પણ ભગ્ન હૃદય છોડ ઉપરથી નીચે પડેલા સુંદર ફૂલ પ્રમાણે કરમાઈ જશે.”

“એવું અનિષ્ટ શા માટે બોલે છે ? મૂર્ખવેડા ના કર. ક્ષયરોગી સાળો થતો નથી એવું તને કેણે કહ્યું ? મરણોન્મુખ થયેલો માણસ શું સાળો થયાનો દાખલો નથી ? ભાગ્યમાં હોય તો બધું થાય છે. કાલો માણસોમાં કંઈ ને કંઈ ગાંડપણ હોય છે.”

“વિનાયક, હું એમ ના સમજતો કે હું મરણની ધમ્મી રાખું છું. પરંતુ વાત બદલીને મારા મગજમાંથી વિષાદ દૂર કરવાનો તારો પ્રયત્ન જોઈ મને હસવું આવે છે.”

“ભણે ત્યારે, તારે જે કહેવું હોય તે સુખેથી કહે.”

“સાચી વાત કઈ તો રમાની આજના જેવી દુઃખથી ભરેલી સ્થિતિ ઉભી કરનાર હું જ છું. મારા મૃત્યુથી તેની ચારે દિશાઓ શૂન્ય બની જશે. કઠોર સમાજના કારકા તેને અસહ્ય થઈ પડશે. હા ! દુર્દૈવ ! હું મારા હાથથી જ રમાનો અધઃપાત કરતો બહાઈ છું !”

‘રમેશ, ખરી વાત એ છે કે સુશિક્ષિત સમાજની આ દિશામાં થયેલી ભૂલ આજે તને યાદ આવી છે. બુદ્ધિના શિક્ષણ

સાથે શારીરિક શિક્ષણની આવશ્યકતા આજની શિક્ષિત વર્ગને દેખાતી નથી, એ ખેદની વાત છે.”

“હું પણ એજ કહું છું. આપણી આજની શિક્ષણપદ્ધતિ જ ખામી ભરેલી છે. આપણા કેટલાક બુદ્ધિમાન માણસોને ઉગતી વયમાં કાળે ઝડપી લીધા છે તે હિંદુસ્તાનનું દુર્ભાગ્ય છે !”

“તારા ઉપર આ પ્રસંગ આવ્યો એટલે તને આ વિચાર આવે છે. પહેલેથી જ ને થોડી કાળજી રાખી હોત તો આજનો વિકટ પ્રસંગ ન આવ્યો હોત.”

“મને તેનું બહુ દુઃખ નથી. બધે જ આ પરિસ્થિતિ છે, તો પછી હું મારા માટે શા માટે દિલગીર થાઉં ? આજના સુશિક્ષિત લોકોના ચહેરા તરફ જરાબર જોઈશ, તો જણાશે કે તે તદ્દન નિસ્તેજ છે, કતબ્ય શૂન્ય મનુષ્યના જેવા તદ્દન નિસ્તેજ છે. કસરત કરવાની મૂળથી જ ખેદરકારી આ સ્થિતિના મૂળમાં છે. પરંતુ પરિણામે મારા જેવા કેટલાય તરણોની યુવાન સ્ત્રીઓ વૈધવ્ય દશા ભોગવે છે ! શિક્ષણ લેવાથી મનુષ્યમાં મહત્વાકાંક્ષા ઉદ્ભવ પામે છે. કિન્તુ શારીરિક બળના અભાવથી એ મહત્વાકાંક્ષા પરિપૂર્ણ થઈ શકતી નથી. સમાજસેવા કરવાની મારી ધમ્મી પૂરી થયા પહેલાં મારે આ સંસાર

છોડી જવો પડે છે એ વિચારે જ મને ખેદ થાય છે. ”

“ સમાજમાં જનગૃતિ લાવવાનું કામ સમાજના આગેવાનોનું છે. પણ કમનસીબે આપણા સમાજમાં આગેવાનો પોતપોતાનાં મનતોચ્છે પાછળ જ મરી શીટ છે. સમાજની પ્રગતિ થાય એવાં તત્ત્વોનો ફેલાવો કરવાને બદલે એ લોકો અંદર અંદર વાદ-વિવાદ અને ચર્ચામાં જ કાળક્ષેપ કરે છે. ‘વિધવા વિવાહ’ સંબંધી ભાષણ કરનારા કેટલી વિધવાઓના ફરીથી વિવાહ કરાવવા તૈયાર થયા છે ? ‘સ્નેહલગ્ન’ ની હિમાયત કરનારા કેટલાકાંએ ‘સ્નેહલગ્ન’ ને ઉત્તેજન આપ્યું છે ? ખરું કામ કોને કરવું છે ? તારી તબિયત સારી થાય એટલે તું અને હું આ ચળવળ ચલાવવા કમર ફેંસીએ. અને ... ”

વિનાયક વાક્ય પૂરું કરે તે પહેલાં રમા રમેશને આપવા દવા લઈઅંદર આવી એટલે બંને મિત્રોનો ઉપયોગ સંવાદ અધુરો રહ્યો.

(૨)

રમેશની વય હજી માત્ર ત્રીસ વર્ષનીજ હતી. તેના શરીરનો રંગ ઉજળો હતો અને ચહેરો હંમેશાં આનંદી રહેતો. રમેશના પિતા ઘણા સમયથી મુંબઈમાં આવી વસ્યા હતા અને અંગ્રેજ શિક્ષણ ‘કેરીઅર’ માટે અત્યંત આવશ્યક છે એ વિચારથી પ્રેરાઈ તેમણે રમેશને મેટ્રીક સુધી ભણાવીને સંતોષ ન માનતાં કોલેજમાં દાખલ કર્યો હતો, અને તેણે બી. એ. નો અભ્યાસ પૂરો કરી વકીલાતનું શિક્ષણ લેવા માંડ્યું હતું.

રમેશ મજતાવડો હતો, આનંદી હતો, એટલે કોલેજમાં ઘણા મિત્રો મેળવી ચક્રો હતો. વિનાયક તેનો પરમ મિત્ર હતો. એકદલ દિવસ કોઈ કારણમર રમેશ કોલેજમાં ના

જઈ શકે તો વિનાયકને ચિંતા થયા વગર રહેતી નહીં અને કોલેજમાંથી છુટી રમેશને થેર જઈ તેને મળ્યા વગર એન પકડતું જ નહીં. બંને મિત્રો કાવ્યશાસ્ત્રની ચર્ચામાં અગર કોલેજને લગતી કોઈ બાબતની ચર્ચામાં ઘણો સમય પસાર કરતા હતા.

વિનાયકના પિતા શ્રીમંત નહોતા. તે હાઇસ્કૂલમાં માસ્તર હતા, પણ તેટલા પગારમાંથી મુંબઈનું ખર્ચ ઉપાડવું આકર્ષ પડતાં તેમને ખાતગી ટ્યુશનોનો આશ્રય લેવો પડ્યો હતો. સુખેથી કમાઈ ખાવા જેવી તેમની સ્થિતિ હતી. વિનાયક પણ રમેશની સાથેજ બી. એ. થયો હતો અને તેણે પણ પોતાના પિતાની ઇચ્છાથી કાયદાનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો હતો, કારણકે વકીલાત એ તેમની દષ્ટિમાં સન્નગડ કમાણી કરાવનાર ધંધો લાગતો હતો.

ભાગ્યે રમેશ સીનિયર બી. એ. ના વર્ગમાં હતો ત્યારે તેનું લગ્ન કરવાની વાત નીકળી હતી; અને રમેશ પણ લગ્નગ્રંથીથી બેઠાયા ઉત્સુક હતો એટલે બી. એ. માં પાસ થયા પછી રમા નામની એક સ્વચ્છાતિના સુન્દર ગૃહસ્થની સુશિક્ષિત પુત્રી સાથે તેનાં લગ્ન થઈ ગયાં. રમેશની માતા બચપણમાં મરણ પામી હતી, પણ તેના પિતાએ રમેશનાં લગ્ન મોટી ધામધૂમથી કર્યાં અને તેમાં પોતાની કેટલીક કમાણીનો ઉદાર લાથે વ્યય પણ કર્યો.

કાળા કેશ, તીરછાં નયન, વીરળીના જેવી જીલ્કતી કારવાળી સાડી પહેરેલી સૌંદર્યની પ્રતિમા સમી નવવધુ રમા સાથે રમેશ ગૃહપ્રવેશ કર્યો. પણ થોડા જ સમયમાં રમેશની તબિયત લચડી. અભ્યાસનો બોલો હો, શરીર પ્રકૃતિ નાબુક હો, શક્તિનો વ્યય હો; જે હો તે ગમે તે હો; પણ ગૃહસંસારમાં બેઠાયા પછી એથે વર્ષે તો રમેશને પધારી-વચ ચવાનો વખત આવ્યો.

(૩)

રમાના દુઃખની પરિસીમા નહોતી. તેના સૌભાગ્ય સૂર્યના અસ્ત થવાની ધાર્તીથી તે આજે ગાહરી બની ગઈ હતી. તેનું રમણીય અને અંદરના જેવું અમૃત ધ્રુવું મુખ નિરતેજ બન્યું હતું. હમેશના નિયમ પ્રમાણે સૂર્યોદય થતાંજ તે ગૃહકાર્યમાં રોકાઈ ગઈ હતી; પણ તેનું ચિત્ત એકે કામમાં ચોંટતું ન હતું. મધુ હજી પારણામાંજ સુતો હતો. તેનું બાલભાવપૂર્ણ મુખ જોઈ રમાના હૃદયમાં ચીરા પડતા હતા. રમેશ અને પોતાના નિરતિશય પ્રેમની એ દિવ્ય પ્રસાદી, નિરાશાના વાતાવરણમાં ભાવિ આશાથી એક કિરણ સમાન આ પુષ્પ ચિરંજીવ ધાય એવી તે પ્રભુ પાસે સદૈવ પ્રાર્થના કરતી હતી.

વિનાયક રમેશના મંદવાડમાં રાત્રિ સુદ્ધાં પણ તેની પયારી આગળ જ રહેતો હતો. રમાએ ધરકામ પતાવી લીધું અને રમેશ માટે કાંઈ પેય પદાર્થ તૈયાર કરવામાં પ્રવૃત્ત થઈ. ધીમે ધીમે તે તેની ઓરડીમાં જઈ જોઈ આવતી, પણ કશી હિલચાલ ન જોતાં પાછી ફરતી. તેના મનમાં અનેક તર્ક વિતર્કો ઉઠતા હતા. મંદવાડથી રમેશનું લોહી વગરનું થયેલું શરીર અને તેના કાળાશ પડતો ચહેરો રમાની આંખ આગળ તરતો રમેશને માટે પેય પદાર્થ તૈયાર કરી રમા નાનો મધુ જે હંધમાંથી ઉઠ્યો હતો તેને લઈ રમાડવા લાગી. રમાની આંખમાંથી માત્રપ્રેમનાં આંસુ અરબ્ધિલિત વહેવા માંડ્યાં પણ પોતાના હૃદયના એ ભાવને તે દાખી દઈ મધુને અંદરના ખંડમાં લઈ ગઈ અને દૂધ પાચું. મધુની જૂખ દૂર થવાથી તે આમ તેમ રમવા લાગ્યો પણ રમાની ચિંતા દૂર થઈ નહીં. તેની ડાખી આંખ ફરકતી હોય એવો તેને લાગ્યો. કાંઈ અનિષ્ટ આવી પડવાના વિચારે સવારથી જ તેનું ચિત્ત અસ્વસ્થ હતું.

નવ-દશ વાગવાનો વખત થયો હશે. ધડકતા હૃદયથી રમાએ રમેશની ઓરડીમાં પ્રવેશ કર્યો અને તેની પયારી પાસે જઈ બેઠી. મધુ બહાર રમતો હતો. ઓરડીનું વાતાવરણ શાંત પણ ઉદાસીન હતું. રમેશની આંખો બંધ હતી. તે પયારીમાં નિઃશ્વેષ પડ્યો હતો. રમા કોઈ માટીની પૂતળી પ્રમાણે સ્તબ્ધ બેઠી હતી. તેની આંખોમાંથી દુઃખનાં આંસુઓ બહાર સરતાં હતાં. બીતિથી તેનું મોહું ઉદાસીન બન્યું હતું. આવી સ્થિતિમાં થોડો સમય વીત્યા પછી રમેશ એકવાર આંખ ઉઘાડી ગ્લાનિપૂર્ણ નજરે રમા તરફ જોયું અને ફરીથી આંખો બંધ કરી દીધી.

વિનાયક પોતાને ઘેરથી પાછો આવી પયારીની એક બાજુ લીંતને અડી બેઠો હતો. એકાએક રમેશ જૂમ મારી ‘રમા, હવે શૌક કરવો છોડી દે તારો આ રહતો ચહેરો જોઈ મારાથી શાન્તિથી તારી રજા લઈ નહીં શકાય. મારો જીવ અહીંઆજ લટક્યા કરેશે.’

રમેશે રમાને ઉદેશીને ઉપલા શબ્દો કહ્યા. અશક્તિથી તેનો અવાજ મંદ પડી ગયો હતો. ફીણ અને મંદ અવાજથી તે એક એક શબ્દ બોલતો હતો; પરંતુ એ શબ્દ રમાના હૃદયમાં શલ્ય સમાન ભોંકાતો હતો. તેનું હૃદય ભરાઈ આવ્યું. આંસુ ભરેલી આંખો તેણે એક વાર મધુ તરફ જોયું અને પછી રમેશ તરફ નજર ફેરવી.

રમેશે પુનઃ બોલવા માંડ્યું: “રમા, હું તારી પાસેથી શાંતિથી રજા લેવા ઇચ્છું છું; તેમાં આંસુ લાવી અડચણ ના કરતી. તારા રનેહલથી સહવાસમાં હું હવે કલાક પણ નહીં ગાળી શકું. નાનપણમાંથી સ્વર્ગ ગયેલી મારી માતા મારી રાહ જોઈ રહી છે—જે તેની આંખોમાં કેવો વાત્સલ્ય ભાવ ભર્યો છે!” આટલું કહી રમેશે દીર્ઘ શ્વાસ લીધો. આટલું બોલવાથી તેને ચાક લાગ્યો હતો,

ઐટલે તેનો સ્વર વધુ ક્ષીણ થયો અને અવાજ ઘોઘરો થવા લાગ્યો.

“ રમેશ ! આમ બોલબોલ કરીને થાકી જઈશ, માટે શાંત પડી રહે. ” વિનાયકે રમેશના માથા ઉપર હાથ ફેરવી કહ્યું.

“ વિનાયક હવે એ વાત જવા દે. મારે નિશેષ કહેવાનું રહ્યું નથી. રમા, મારી પછી તેં જેને ભાઈ કરીને માન્યો છે તે આ વિનાયક જ તારી સંભાળ રાખશે. મધુને જો-જામાં લઈ મારાથી બે શબ્દો પણ બોલી શકાય નથી. તેની બરાબર સંભાળ રાખજે. વિનાયક, મધુના શિક્ષણનો ભાર તું તારા ઉપર લે છે કે ? રમા, મધુ તારું જીવન આશા-મય કરશે, ઐટલા માટે તેના ઉપર બેવડો પ્યાર કર. વિનાયક, હવે હું તમો સર્વની પ્રેમ પૂર્વક રજા માગું છું. દિલગીર ન થાઓ વિનાયક, તારી જીંદગી હવે તું જ સંભાળજે, આજે મારી સર્વ આશા મારી આંખો સામેજ ભસ્મીભૂત થાય છે. સુધારણા કરવાના બધા વિચારો થંડા પડી જાય છે. તમને બધાને દુઃખમાં નાખીને આ જગતનો ત્યાગ કરતાં મને દુઃખ નથી થતું, એમ ના સમજતાં પણ તેનું કારણ ? કારણ હું પોતેજ. શિક્ષણની ખાતર વ્યાયામ અથવા કસરત તરફ મેં જે અવગણના કરી તે મારા સર્વસ્વનો નાશ કરવામાં કારણભૂત છે. પણ વિનાયક, ભવિષ્યની પ્રજ્ઞને મારો છેવટનો સંદેશો કહેજે કે ‘ દેશનું હિત સાધવું હોય, સમા-

જની સુધારણા કરવી હોય તો માનસિક ઉન્નતિની સાથે શારીરિક ઉન્નતિ કરવાનું ન ભૂલે. એકપક્ષી ઉન્નતિ ધ્યેય સંપાદન કરવામાં પાંગળીજ બની રહે છે. રમા, મારી એક છેવટની ઇચ્છા પૂરી કર. આંખો લૂછી નાખ અને ગીતાજી લાવી તેમાંથી સ્થિતપ્રજ્ઞની દશા સૂચક બે શ્લોક તારા કોમળ અવાજથી મને ગાઈ સંભળાવ. આજ મારી છેવટની ઇચ્છા.”

પતિની આશાનુમાર ખિન્નચિત્ત છતાં રમા ગીતાજી લાવી બીજા અધ્યાયના અંત ભાગના શ્લોકો બોલવા લાગી:

प्रजहाति यदाकामान्

सर्वान् पार्थ मनोगतान् ।

आत्मन्येवात्मना तुष्टः

स्थितप्रज्ञस्तदोच्यते ॥

दुःखेष्णुद्विग्नमनाः

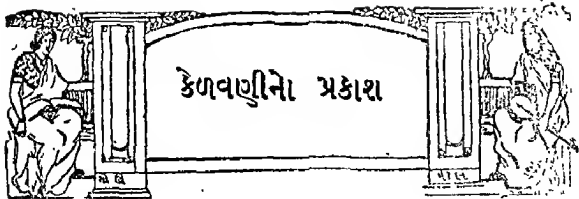
सुखेषु विगतस्पृहः ।

चोत्तरागमयक्रोधः

स्थितधीर्मुनिरुच्यते ॥

“ બસ, રમા...તારું બોલવું હવે બંધ કર. તારો સદાકાળને માટે નિયોગ થતાં મારું મન પણ રડી ઉઠે છે. વિનાયક, મ...ને ક્ષ... મા કર... રમા, જાઉં છું. સંભાળજે...મધુ .. ” શબ્દો પૂરા નીકળ્યા પહેલાંજ રમેશની આંખો બંધ થઈ ગઈ-સદાકાળને માટે બંધ થઈ ગઈ !

લેખક: શ્રી. ઉમિયાશંકર જોશી

ઈલેક્ટ્રીક ખતીઓથી જળદળીત ભલ-
કાદાર શહેરો કરતાં આપણા દેશની વસ્તીનો
મોટો ભાગ ગામડાઓમાં વસે છે. ત્યાંસુધી
સાચી કેળવણીનો પ્રકાશ ગામડાઓમાં ફેલાયો
નથી ત્યાંસુધી દેશની આઝાદીનો પ્રજા ભા-
વિના પડદા પાછળ અથડાયા કરશે.

સાચી કેળવણી એટલે મનુષ્યને અંધ-
કારમાંથી પ્રકાશમાં લઈ જનાર સમાજનો
ધોરી માર્ગ. જે માર્ગે મનુષ્ય પોતાનું વ્યવ-
હારિક જીવન સફળ બનાવી શકે, એટલું જ
નહિ પણ મનુષ્ય તરીકેના પોતાના હક્ક
સાબિત કરવા શક્તિમાન થઈ શકે, તેનું
નામ કેળવણી.

મનુષ્યમાં શિક્ષણની ભૂખ અમુક ઉમરે
જાગ્રત થાય છે અને એ પ્રસંગે ગામડા-
ઓની અજ્ઞાન ગરીબ પ્રજા અનિમિષ નયને
શહેરના કેળવાએલા વર્ગ તરફ આતુર નયને
મીટ માટે છે, જ્ઞાન પીવાસા અને સંસ્કારની
તૃષ્ણા માટે જ એ છે.

આપણા સામાજિક જીવનમાં કુરીવાજો
અને સંસ્કાર વિહીનતાએ જે ગામડાં
પાડ્યાં છે, તેથી જ આવી જિન્નાભન્ન દ-
શમાં વર્ષોથી આપણો સમાજ સડી રહ્યો
છે. સમાજ આખો કંઈ પુરૂષોથી ચાલતો
નથી તેમ જ ગણી ગાંડી સ્ત્રીઓમાં કેળવ-
ણીના સંસ્કાર પડ્યા તેથી શું થયું? આપણે
એ ખાના હેંદળ છૂટી શકીએ જ નહિ. સ-

માજનાં બંને અંગ સ્ત્રી અને પુરૂષ એ સ-
માજની અજોડ બેલડી ઉપર કેળવણીને
પામેલ હશે તો જ, સંસાર સાગરમાં પડેલું
બ્હાણ સહીસલામત પાર ઉતરશે અને
ડગલે અને પગલે આગળ વધતા સમાજ
સાથે આપણે હરોલમાં ઉભા રહી શકીશું. નહિ
તો સદીઓ સુધી અજ્ઞાનની ભયંકર ગર્તામાં
સડ્યા કરીશું. એ તો હીવા જેવું ચોકખું છે
કે કોઈ પણ દેશ, રાષ્ટ્ર કે ગામની ઉન્નતિનો
આધાર કેળવણી ઉપર રહેલો છે. કેળવણી
હીથેલ પ્રજા ગમે તેવું કદ વાળું જીવન
સરળ રીતે ગુજારી શકે છે, કારણ કે કેળવ-
ણીના સંસ્કાર એ જીવન જીવવાનો એક મહાન
કીમીયો છે.

ગરીબમાં ગરીબ ખેડૂતમાં કેળવણીનાં
બીજ રોપાણાં હશે તો જેટલું તે કમાશે તેમાંથી
પોતાનું તથા પોતાના બાળકોનું શોગ્ય રીતે
પોષણ કરશે એટલું જ નહિ પણ તેનામાં સારા
નરસાનો બેદ પાડવાની સમજ તો જરૂર આ-
વશે જ. જ્યારે કેળવણી રહીત મજૂર પોતાની
કમાણીનો ઘણો ભાગ વ્યસન અને હાડકા-
રીમાં વેડરી નાખશે. આનું મુખ્ય કારણ
જુદીની કેળવણીનો તકાવત છે. સાચા કેળ-
વણીના સંસ્કાર હોય તો દારૂ પીવાથી નુક-
સાન થાય છે એમ એ જરૂર સમજશે.
જુદીની કેળવણી વાળો મજૂર વધારે પૈસા
કેમ એ કમાઈ શકે, પોતાના બાળકોની કેળ-

વણીની શું વ્યવસ્થા થઈ શકે, તે સખધી યોગ્ય પગલાં લેવા હરદમ જહેમત લીધા જ કરશે. અનેક યુક્તિઓ અજમાવવામાં રાત દિવસ માંડ્યો જ રહેશે અને પરીણામે સુખી અને તંદુરસ્ત જીવન ગુમારશે. આપણી પ્રજામાં જે જે બદીઓ પેસી જાય છે, તેનું મુખ્ય અને સખળ કારણ કેળવણીના અભાવ છે.

અમેરીકામાં સાધારણમાં સાધારણ મજૂર કે ખેડુત વાંચન અને વિચાર પ્રત્યે એટલો બધો અનહદ પ્રેમ ધરાવે છે કે જીવનની ખીછ જરૂરીઆતોમાં કરકસર કરી એક એક દૈનિક વર્તમાનપત્ર તે જરૂર મંગાવે છે અને સગડી પાસે બેસી કુટુંબનાં બધાં માણસો તેનો ઉપયોગ કરે છે અને તાત્કાલ સમાચાર ઉપર વિવેચન ચલાવે છે. આગમ પ્રમાદ જેવી વસ્તુ એમના જીવનમાં ક્યાં દષ્ટિએ ન પડે. આટલાટલો શ્રમ વેડી તેની સાથે સાથે આનંદ ઉત્સવો અઠવાડીયામાં એક દિવસ જરૂર કરવાના જ. મહેનત પછી તો આરામ આપણને ગમે છે. તેવા દાખલાઓ આપણા જીવનમાં કેટલીક વખત જરૂર બને છે.

સાચી કેળવણીના અભાવે આપણા સમાજમાં ભયંકરમાં ભયંકર વીતંડાવાદ જાગ્યો છે. કેળવણીના અભાવે સાસુ વહુના ઝગડા, ઓરમાન માતા નમાયાં બાળકો તરફ ગુન્હા રતી સીતમ, ગરીબ ગાય જેવી વિષવાઓની કોડોડી સ્થિતિ આવાં બીજાં અનેક ચિત્રપટો લખવા બેસીએ તો લખતાં આખું પુસ્તક ભરાય તેટલાં દુઃખદ પરિણામો. સાચી કેળવણીના અભાવને લીધે બને છે. છતાં આપણે આખી મીયામણાં કહીએ છીએ અને સહેજ દાવકું મોંડું રાખી કરીએ છીએ કે એ તો ભાષ ઘેરે ઘેરે માટીના ચુલા છે, એ તો એમજ હોય. સદ્ દળર અકસોસ ગુન્હાં છું આવી સમાજની વિષમ પરિસ્થિતિ ઉપર

જે પ્રજાનું માતૃત્વ કેળવણી રહિત છે, જે પ્રજામાં પિતા પોતાની જવાબદારી સમજતો નથી, એ સમાજે પોતાની ઉન્નતિ માટે બહુ લાંબા સમયની રાહ જોવી પડશે.

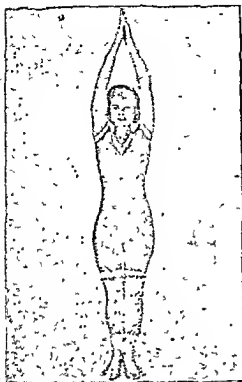
માતા પિતાના સંસ્કાર બાળકોમાં ઉતરે છે એ સત્ય ઘણા ઘણા રાષ્ટ્રો એ સ્વીકાર્યું છે. બાયરન ક્રોધી હતો કારણ કે એની માતા ક્રોધી હતી. ક્રોધમાં એક વખત એની માતા-એ ચીપીઓ માર્યો હતો અને ક્રોધની છાયા કવિના કાવ્યોમાં ઠેર ઠેર નજરે પડે છે. રાજૂ વીર શીવાજીને પ્રેરણા પાતાર એમની માતા જ હતાં. ક્રાન્સનો ઇતિહાસ કહે છે કે નેપોલીયનમાં યુદ્ધના સંસ્કાર એની માતા પાસેથી જ મળ્યા છે. એવી એ મહાન શક્તિને આપણે શુભામડી, રસોપણી કે ઘરનું કામ કરવાવાળી એક નોકરડી ગણીએ એ મહાન પાપ આપણા લણાટે નથી થું ?

આપણા દેશમાં સ્ત્રીઓની કેળવણી બહુ જ ઓછી છે, છતાં એમનું ધૈર્ય, એમની ટેક, પવિત્રતા, વાત્સલ્યતા, મધુરતાનો એક અથવા બીજી રીતે આપણને અનુભવ થાય છે. આ ગુણો હોવાનું કારણ માત્ર સંસ્કાર છે. આ સંસ્કારનો સંયોગ શિક્ષણ સાથે યાય તો મારી માન્યતા પ્રમાણે સ્વર્ગ જેવી વસ્તુ જે કલ્પનામાં છે તેનો પરોક્ષ રીતે અનુભવ થાય.

સાચા શિક્ષણ સાથે કુદરતના, કળાના, સૃષ્ટિ સૌંદર્યના નિરીક્ષણ માટે કેળવણીના પ્રકાશની પહેલી તક જરૂર છે. અને આમ સાચા શિક્ષણદ્વારા સમાજનાં બે અંગ પ્રકૃતિ અને પુરુષ બંનેમાં સાચી મૌલિકતા આવશે. આવાં જીવનમાં આદર્શ મૌલિકતા મેળવવી એ મનુષ્યનો જન્મસિદ્ધ દક્ષ છે. જીવનની સાચી શીલમુશી યોગ્ય કેળવણી, ઉત્તમ શિક્ષણ અને સંસ્કાર દ્વારા પ્રાપ્ત કરી શકાય.

ગુણસુંદરી

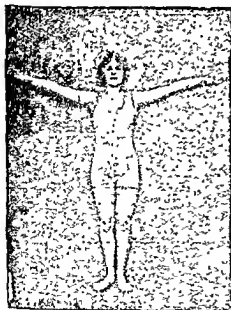
નખળું હૃદય અને તેના ઉપાય

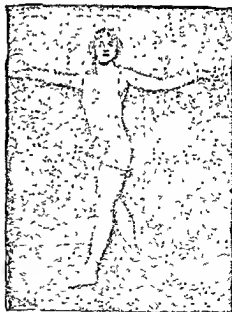
કસરત નં. ૧

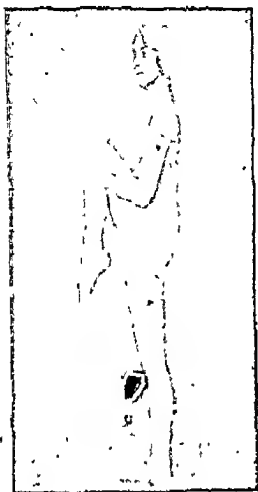
કસરત નં. ૨

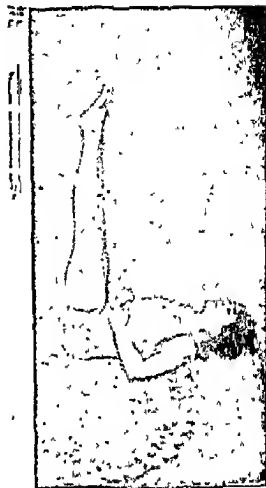
કસરત નં. ૩

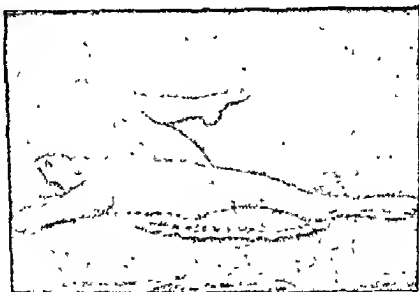
કસરત નં. ૪

કસરત નં. ૫

કસરત નં. ૬

કસરત નં. ૭

નબળું હૃદય અને તેના ઉપાયો

લેખક: રા. હોરમસજી ર. ગોરીમાર;

હાયરેકટર, બોમ્બે વેટલીફોર્મ એન્ડ પ્રીસીકલ-પ્રેસર કલબ.

નબળાં હૃદયવાળા માણસ પોતાની જીવનની એક બેળ સમાન ગણે છે અને પોતાને દુનિયાથી કંટાળી ગયેલા કન્યાન સમજે છે. વારે વારે દાકતરોની સલાહ લઈને પણ તે કંટાળી જાય છે. હૃદય નબળું પડવાનું મૂળ કારણ ભારે ખેરાકનો બોલે છે. એનાથી પાચનશક્તિ, બિલકુલ મંદ પડી જાય છે. દારૂ, કાશી, ગાંભી, ખીડી વગેરે દરેક ખૂરી ટેવોથી હૃદય નબળું પડી જાય છે. નબળું હૃદય કેમ પારખવું ?

સાધારણ કામ કરતાં બ્યારે હૃદય નેસ-ભેર ધબકારા મારતું હોય, કાનોમાં ગજગજ અવાજ થતો હોય, આંખોની આલુમાં કાળા ધાખા દેખાતા હોય, આંખોનું તેજ નબળું પડ્યું હોય, વારેવડીએ ફેર : આવતા હોય, તેમજ માથામાં ધણધણ અવાજ થતો લાગતો હોય ત્યારે સમજવું કે એ નબળાં હૃદયનાં ચિહ્નો છે.

નબળાં હૃદયવાળા માણસ ધણું કરીને જખરા ખાઉધરા હોય છે; પણ તેવા માણસે ખાવાની ખાખતમાં બહુ સંભાળ રાખવી જોઈએ. કારણ કે નબળાં હૃદયનું મુખ્ય કારણ એ છે. હોજરીમાંથી બ્યારે સાફ લોહી હૃદયમાં જતું બંધ પડી જાય છે ત્યારે હૃદયના ભાગની આલુમાં થોડાધણો દુઃખાવો થાય છે. એ વખતે સાદો અને સહેલો ઉપાય

એ છે કે ફલાનલના કટકનો થોડા-ગરમ પાણીમાં ભીંજવીને તેને હૃદયવાળા ભાગ ઉપર વારેવારે મૂકવો. આથી દરદીને ઘણો આરામ મળે છે, ખોટી દવાઓના ઉપચારને બદલે આવા સાદા ઉપાયથી ૧૦૦ ટકા દરદીઓને રાહત મળે છે. આવા દરદીઓને પુર્તાપુર્ત સાદો ખેરાક તેમજ ચોખ્ખી હવામાં ખાસ ચાલવાની તેમજ હલકી શારીરિક-કસરત લેવાની મુખ્ય જરૂર છે.

ચાલવાની કસરતથી પાચનશક્તિ મજબુત થાય છે અને તેથી લોહી કપાટાબંધ હૃદયમાં ફરી વળી હૃદયને મજબુત બનાવે છે. શરીરને દરરોજ જરા ગરમ પાણીથી સાફ કરવું. જે દરત સાફ ન આવે તો લુલાબ લાઇ કબજાપાત દૂર કરવી. પાણી પૂરતું પીવું જોઈએ. ખાતી વખતે પાણી બિલકુલ પીવું નહિ, પણ ખાધા પછી ૧૦ થી ૧૫ મિનીટ પીવું. પરોઢીએ ઉઠીને ચોખ્ખી હવામાં ખાસ ખાસ લેવાની કસરત આવશ્યક છે. આસ લેવાની ફકત હલકા પ્રકારની કસરતથી હૃદય બહુ જલ્દીથી મજબુત બની જાય છે.

કસરત ૧લી

તમારા હાથ સીધા રાખી આસ લેતા જમ જોડાયેલા પગો સાથે માથા ઉપર ઉઠાડે અને મોઢા વતે આસ ઊંચતા નીચે સીધા ઉતારો.

કસરત રજી

તમારા બંને પગો સાથે અને હુંટણુ-
માંથી સીધા રાખી તમારા હાથ માથા
ઉપર સીધા કરો. પછી ધીમે ધીમે નાક
વતી શ્વાસ લેતા જઈ પગનાં આંગળાંઓ
ઉપર તમારા સીધા હાથ લગાડો.

કસરત ૩૭

હાથ સીધા તમારી સામે રાખો, પછી
શ્વાસ લેતા જમને તેને ખભાની હારમાં
સીધા લાવો.

કસરત ૪૪ી

તમારા હાથ સીધા ખભાની હારમાં
રાખો. પછી શ્વાસ લેતા જઈ શરીરને જમણી
તરફ તથા ડાબી તરફ મરડો.

કસરત ૫મી

ઉપલી કસરતોથી હૃદયની આસપાસ
લોહી ફરી દદમને મજબુત બનાવે છે.

કસરત ૬ઠ્ઠી

જમીન ઉપર ચટાઈ પાથરી ચતા યાઓ.
તમારા બંને હાથ પેટના નીચલા ભાગે
ઉપર મૂકો, શ્વાસ લેતાં બંને પગોગોઠણમાંથી
સીધા રાખી ઉંચકો અને શ્વાસ છોડતાં

સીધા નીચા કરો; તે વખતે તમારા પગો
જમીનને લાગવા ન દેતા.

કસરત ૭મી

જમીન ઉપર ચટાઈ પાથરી સીધા સર્પ
માથા પછવાડે બંને હાથ રાખી શ્વાસ લેતા
જમ વારા ફરતી જમણો તથા ડાબો પગ
છાતી ઉપર રાખો.

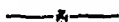
આ કસરતોથી હૉજરીના ભાગો મજ-
બુત બને છે, તેથી પાચનશક્તિનો વધારો
થાય છે અને લોહી ચોખ્ખું બને છે.

દરેક કસરતમાં નાક વડેજ આસ્તે આસ્તે
શ્વાસ લેવો અને મોઢું થોડું થોડું ખુલ્લું
કરી કાઢવો.

નાક વતી શ્વાસ લેવાથી ખાંસી તથા
શળેખમ ચતાં નથી અને હવા ગરમ બની
સાફ થઈ અંદર જાય છે.

દરેક કસરત પહેલે દિવસે પાંચ વખત
કરવી અને દરેક દિવસે એક એક વખત
વધારવી. એ પ્રમાણે વીશથી પચીસ વધારવી
એ પ્રમાણે વીશથી પચીસ વખત કરવી.

ઉપલી કસરતો નાની તથા મોટી ઉમ્મરનાં
ઔ તેમજ પુરુષોને ઘણીજ ઉપયોગી થઈ પડશે.

હિન્દ હિન્દીઓનો

૧
પ્રાચીન હિન્દીસ્થાને—
છે હિન્દ હિન્દીઓનો ।
તે હિન્દ રાજ માને:
જગ બધું હિન્દીઓનો ।

૨
હિન્દે વસંત હિન્દી
એ મર્મ હિન્દીઓનો !
જન હેતરીની સંધિ ।
એ ધર્મ હિન્દીઓનો !

૩
આ હન્દગી અમીરી
એ ખ્યાલ હિન્દીઓનો !
પ્રણતા પ્રણય — અધીરો
એ દાલ હિન્દીઓનો !

અધ: પત્રન

લેખક:
કવિવર હરીન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય

અનુવાદક:
શ્રી. "પીયૂષ"

[આ નાટિકાના લેખક કવિવર હરીન્દ્રનાથ ચટ્ટોપાધ્યાય કવિ હોવા ઉપરાંત એક સમર્થ નાટ્યકાર છે. ભારતનાં પ્રમુખ સ્ત્રીનેતા શ્રીમતી સરોજિની નાયડુના એ ભાઈ છે. અને મુંબાઈમાં નહિ પણ આંતરરાષ્ટ્રમાં વિખ્યાતી મેળવનારાં, સૌશક્તિનાં પ્રબળ પ્રતિનિધિ શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાયના એ પતિ છે. શ્રી. હરીન્દ્રનાથે, શ્રીમતી કમળાદેવી સાથે, અમેરિકા અને યુરોપમાં પોતેજ રહેલાં નાટકો, અભિનય કલાના સુંદર નિરૂપણ દ્વારા ભાગ્યેં છે, અને તે સર્વજન વખણાયાં છે. અત્યારે શ્રી. હરીન્દ્રનાથ મુંબાઈની વિમલસભાનું પ્રમુખસ્થાન લઈ, કારાવાસ ભોગવી રહ્યા છે. એ કારાવાસ દરમ્યાન તેમણે આ નાટિકા લખી છે. મને એક મિત્રદ્વારા એ પ્રાપ્ત થઈ. તેનો અનુવાદ ગુજરાતની જનતા સમક્ષ, 'ગુણસુદરી' દ્વારા રજુ કરું છું. આ નાટિકામાં શ્રી. હરીન્દ્રનાથે પોતાની આદર્શ ભાવનાનો એક જ પ્રશ્ન ચર્ચ્યો છે. મારા ભણવા પ્રમાણે ગુજરાતી સાહિત્યમાં શ્રી. હરીન્દ્રનાથની આ પહેલીજ નાટિકા પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ પ્રસંગે શ્રી. હરીન્દ્રનાથ સંબંધી એક રમુજ પ્રસંગ ઉતારવાની લાલચ ચોભાવી રાકતો નથી. ૧૯૩૦ના ભંડુઆરીમાં, મુંબાઈમાં, અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદનું અધિવેશન મળ્યું હતું. એ પરિષદના સન્માન્ય મંત્રીસ્થાને શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય હતાં પ્રમુખસ્થાને ભારતકોશિલા શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ હતા. પરિષદનાં ઉપસંહાર પ્રસંગે, શ્રીમતી સરોજિનીએ પોતાના ભાઈ શ્રી. હરીન્દ્રનાથ સંબંધી ઉલ્લેખ કર્યો. શ્રી હરીન્દ્રનાથનો પરિચય કરાવતાં, શ્રીમતી સરોજિનીએ, તેઓ પોતાના ભાઈ છે, કવિ છે, નાટ્યકાર છે એ બધું કહ્યા પછી ઉચટે ઉમેર્યું: "a mere hobbyhorse of our Organising Secretary." આખીયે પરિષદમાં ખડખડાટ હાસ્ય ઉઘાડ રહ્યું. શ્રીમતી કમળાદેવીનાં પ્રદુલ્લ મુખ પરનું તે પ્રસંગનું હાસ્ય દલ્લય હતું ભૂલ્યા નથી.

તા. ૧૬-૧૨-૩૦

—પીયૂષ.]

દરય: એક ગરીબ ગૃહનો આંતરભાગ
[પત્ની પિંજરમાંના પોપટ નેડે વાત કરી રહી છે]

પત્ની: ગરીબ બીચાર પંખી ! અને તે જગતમાંથી, તને એક રૂપિયામાં, માત્ર એક રૂપિયામાં ખરીદી લાવ્યા ! અને એ ગોળ. મૂર્ખ, ચાંદીના સીકા માટે, તે તારી સ્વતંત્રતા ગુમાવી. તે આકાશ પણ ગુમાવ્યું અને તારી પાંખોનેય કાંઈ અર્થ ન રહ્યો. તારાઓ તે ગુમાવ્યા; વદતાં ઝરણાંના શુદ્ધ નીલાં પાણી ગુમાવ્યાં, અને ફૂલ ફલાદિનાં લીલાં રસોય ! બીચાર પંખી ! તે તારા આત્માનો અવાજ ગુમાવ્યો અને તે સાથે તારૂં પ્રિય-પાત્ર પણ ગુમાવ્યું. તારી અંખો કેવી

શોકાતુર છે ! સુંદર, શિક્કું, લીલું પંખી ! સળીયા તરફ તું કેવી નિરાધારતાયા માંચ મારી રહ્યું છે ! તું તારી સ્વતંત્રતા માટે ઝંખે છે ! પરંતુ એ વ્યર્થ છે. કોઈક તને એક રૂપિયામાં લઈ આવ્યું ! શું-શું ! બીચાર પિંજરપૂરપણું પંખી !

[પુત્ર પ્રવેશે છે]

પુત્ર: મા, મા !

પત્ની: મારાં મોતી ! બહાણમાં !

પુત્ર: મા, પેલી કાળી ટેકરીઓની પાછળ વિદરવા મારે વાદળ બનતું છે !

પત્ની: (તેને બેઠાને) હા, દીક. હું સમજ.

પુત્ર: જાણનાં, પાંદડાં ધોવા મારે વરસાદ બનવું છે. મારે બાંધુડીયા રંગનું ધુમ્મસ બનવું છે, પીળું પંખા અને કિરમજી કલ બનવું છે. મારે હીરામાંના રંગ બનવું છે. મારે વિજળી બનવું છે, વિજળીનો એકજ ચમકાર. મા! મારે હીલું જમ ખેતર બનવું છે!

પત્ની: દીક, મારાં જીવન! આપણે નહિ બની શકીએ એવું ધણું બનવા માંગીએ છીએ.

પુત્ર: મા, મા, મા, હું મેધધનુષ્ય, અને પતંગિયું અને દરિયા પર ઉગતો ચંદ્ર શા માટે બનવા માંગતો હોઈશ?

પત્ની: કદાચ કોઈક દિવસ તું એ બધું સૌન્દર્ય બની શકે તેટલા માટે, મારા વીર!

પુત્ર: આજે સવારે, દુર આંખો કાઠતા બાપું આવ્યા અને તેમણે બંદુકથી મારી નાંખ્યો, તેવો શોકાતુર આંખોવાળો સુંદર ચોપી (કૂતરો) હું બનું તો! મા, બાપુની આંખો તારી આંખો કરતાં લુદી છે? તારી આંખો તો સાંજના તળાવનું પાણી હોય છે તેવી ઠંડી છે અને બાપુની આંખો તો જાણે સળગતી ચિતાના લડકા જેવી સાજ અને ક્રોર! બાપુએ મારાં મરીબ પોપીને શા માટે મારી નાંખ્યો?

પત્ની: બૂલી જ, દલે એ બેટા! આવ, મને એક બધી તો ભરવા દે!

પુત્ર: મા, મા, બાપુ તમને બધી ભરે ત્યારે તમારા ખેતિ કાંઈ ઇજા કરે છે ખરા કે?

પત્ની: છી-છી, જો સાંભળ! આવતી કાલે તો દીવાળી છે! આપણે રેતીનો નાનો સરખો કિલ્લો બનાવીશું અને આપણે

.....

પુત્ર: બા, તું મને બદ્ધ ગમે છે!

પત્ની: મહારાં બ્દાલા!

પુત્ર: પણ બાપુને હું ધિક્કાર છું!

પત્ની: આવતી કાલે દીવાળી છે ને એટલે મો દીવા સળગાવીશું હોં! બેટા!

[પતિ, ખૂબ પીધેલ સ્થિતિમાં પ્રવેશે છે]

પતિ: તેં કશું ને કે આવતી કાલે દીવાળી છે? હા-હા-મૂખો!-તું પીધેલો છે! દીવાળી તો આજે છે! ઘરમાંના બધાય દીવા સળગાવે અને મારી આંખોને તે દેરાન કરે તો તેને દેશાવે!

પત્ની: તમે રોજ આટલા બધા પીને કેમ ઘરે આવો છો?

પતિ: બ્યારે હું પીધેલ હોઉં છું ત્યારે જરા સાવધ હોઉં છું, હું શા માટે જન્મ્યો, જીને શા માટે સજાવામાં આવી, મારા હાથ કેમ સમજ છે, તારાં મોં કેમ મુંઝવણ છે એ બધું મને ત્યારે જ સમજાય છે!

પુત્ર: બા, બા, મને ઉંધ આવે છે.

પતિ: (પુત્ર પાસે જાય છે અને તેનું મોઢું સુધે છે) હટ મૂખાં! તારાં મોં કેવું ગંધાય છે!—હં, તું પીએ છે, ખરેખર કૂતરા! અને તેથીજ તું નકામો બકવાદ બદ્ધ કરે છે—તારે તીડ બનવું છે, તારે વાદળ બનવું છે, તારે આ બનવું છે અને તારે તે બનવું છે. દારૂડીયા! અને તારી મા તો એને કવિતા કહે છે! તારી મા કહે છે કે તું કવિ છે! પીધેલ! તારાં મોં વાસ મારે છે.

પત્ની: વાસ તો તમારાં મોં મારે છે.

પતિ: તું શું બોલે છે તેનું પથ્થ તને લાન નથી. ચોતે શું બોલે છે તેનું લાન કોઈ પથ્થ જીને હોય છે ખરું? આવ, બેટા, દરિયાનાં પાણીથી હું તારાં મોઢું ધોઈ, હોં!

પત્ની: મારાથી આ સહન નથી થવું.

પતિ: તેં એ દુષ્ક પૂરતો ભોજવ્યો છે!

પત્ની: મુછમ, બેટા, મુછમ! કાલે રાત્રે તારી આંખનું પોપચું બીડાયું ન હતું.

પતિ: શા માટે ન બીડાયું ? રાત્રિ તો ઉંઘવા માટેજ બનાવાઈ છે. એ હરામખોર, અંધકારને તુચ્છકારવાની, તિરસ્કારવાની હિંમત કરે છે ! આખી રાત્રિ બાંખો ખુલ્લી રાખીને તેને અપમાનવા સાહસ કરે છે ! મૂર્ખા ! કાલે રાત્રે કેમ નહિ ઉંઘ્યો ?

પત્ની: કારણ કે તમે.....આખી રાત્રિ અમે તમારી રાહ જોતાં જગતાં બેસી રહ્યાં. મધ્યરાત્રે, આપણા બારણા આગળથી લયંકર રોકકળ સાથે એક શબ પસાર થયું. મારો દીકરો બહીધો. અંતે તમે તો સવાર સુધી પાછા જ ન આવ્યા.

પુત્ર: બા !

પતિ: આજસુ ! મૂર્ખા ! તારે મારી સાથે દરિયે નહાવા આવવાનું છે. બેટા, આપણે ઉંડાં ઉંડાં પાણીમાં ડૂબકી મારીશું ! તારાં ઉંઘાં ગાત્રો તો દરીયાનાં મોજાને ય ગમશે. બેટા, ઉંડાં પાણી તારી ઉંડી આંખોને ચૂસી લેશે. (તેને ગમે તેમ ચુંબન કરે છે) ચાલ, આજ સાંજે આપણે બેગા સ્નાન કરોએ. આજે સાંજે-સૂર્ય અસ્ત પામે ત્યારે.

પત્ની: આજે નહિ, આજે નહિ, આવતી કાલે લડે જજો.

પતિ: આવતી કાલ જેવી કામ ચીજ નથી. આવતી કાલ એ તો મૂર્ખાં ભુકાણું ! આજ જ સાચી છે. અત્યારેજ, અહીંજ, તું જોતી નથી ? તને લાગતું નથી ? અરે ! સંખ્યાનો પ્રકાશ તો સૂરા જેવો છે; સૂરા જેવો જરા વધારે ફરે ! (ખીરસામાંથી શીશો કાઢી દાડ પીએ છે).

પત્ની: વળી પાછું ! અરે છત્તર, એ શા માટે પીતા હશે !

પતિ: સર્વ વસ્તુઓ પીધેલી છે. આ ખુરશી પીધેલી છે, ટેબલ પીધેલું છે. આ દિવાલ, આ જમીન, આ સીલીંગ, બધુંય પીધેલું છે. અરે, તારા કાળા વાળ પીધેલા

છે અને તેથી તો છત્તર પોતેજ પીધેલો છે ! તેનાં પીધેલપણાને પરિણામે તો વીંછી દેડકાં, સાપ, હીથેપોટેમસ, ગેડા, રેલ, દુકળ, મંદિરો, ધર્મ ગુરુઓ, પૈસા ધીરનારાઓ, અને ઢગલાખંધ દેવાં વગેરે આપણને મળ્યાં છે ! ખરેખર ! છત્તર પૂરેપૂરો પીધેલ છે, પીધેલ છે. તે માનવલોહીથી પીધેલ છે ! (હુસકાં ખાય છે અને પછી ખડખડાટ હસે છે,)

પત્ની: નહિ; આજે સાંજે તેને તમારી સાથે ન લઈ જતા. કૃપા કરી સાંભળો; હું તમને આજીજી કરું છું. સમુદ્ર તોફાની છે.

પતિ: બેટા, તારે સમુદ્ર બનવું છે ? હા-હા-હા-કેટલું ફુંકું, બૂરું અને આશ્ચર્ય જનક !

પુત્ર: બા, મને બહુ ઉંઘ આવે છે.

પતિ: (તોજડાઈથી) ચાલ, ચાલ; તારે મોડેથી સૂવાનું છે. મોડેથી સૂજો—(શીશામાંથી છેલ્લું ટીપું પીએ છે અને શીશો ફેંકી દીએ છે)

પુત્ર: મા, મા.

પત્ની: છોકરાને ઉંઘ આવે છે—

પતિ: મોજાં તો જગતાં છે !

(જાય છે)

પત્ની: (પોપટને) પિંજરમાં પૂરાયલું બીચારું પંખી ! તારે તારું પિંજર છે—મારે મારું નશીબ છે...બન્ને એવાં સંકેતવાચકાં, સાંકડાં અને થાકેલાં છે !...

(બારણે ટોકારા થાય છે)

કોણું છે ?

રખડું: બારણું ઉઘાડ.

પત્ની: તમે કોણુ છો. ?

રખડું: એ તો હું, એક રખડું.

પત્ની: ધરના માલેક ધરમાં નથી, પછી આવજો.

રખડુ: આપણે બધા ધરના-જેને આપણે દુનીઆ કહીએ છીએ-માલેક છીએ. બારણું ઉઘાડો.

પત્ની: (ખતો સળગાવવા બધ છે) જરા થોભો, હું ખતી સળગાવું છું. (બધ છે) એ અવાજ શાનો ? શું ખતી શુમાઈ ગઈ ? ના; એ તો એક સ્વપ્ન. (બારણું ખોલે છે) અદર આવો; ખીચારો રખડુ ! અરે તું તો વૃદ્ધ, થાકેલો અને બૂખ્યો લાગે છે !

રખડુ: હું વૃદ્ધ છું; થાકેલો છું, ભગ્ન-હવ્ય છું.

પત્ની: ગરીબ રખડુ !

રખડુ: હજી તમને મારી દયા આવે છે ?

પત્ની: હજી દયા આવે છે ?-તમે કેાણુ છો ?—

રખડુ: તમે મને ઓળખ્યો નહિ ?

પત્ની: મેં તમને લાંબા સમય ઉપર ક્યાંક જોયા હોય એમ મને લાગે છે...તમારો અવાજ હું ઓળખું છું. પણ હું તમને ઓળખતી નથી.

રખડુ: નથી ઓળખતાં ?

પત્ની: ના.

રખડુ: અને તમે મને ભૂલી ગયાં તેથી મારે તમને ઠપકો આપવો ન ઘટે. કારણ કે, મારા વાળ તો બરફ જેવા સ્વેત યષ્ઠ ગયા છે; ન્યારે તમારા વાળ તો પ્રભાત ચવાનું હોય એવી ખાત્રીભરી રાત્રિ જેવા કાળા છે. મારી આંખો નિસ્તેજ-ઠંડી અને મરેલી છે ન્યારે તમે તો હજીય યુવાન, વસંતના પૂરે-પૂરાં અભિલાષી છો.

પત્ની: તમે કેાણુ છો ?

રખડુ: હું ? તમારાં ઓત્પત્તે પગથારે ઉભેલો હું પહેલો પ્રણયી છું. હું માત્ર થોડીજ

વાર માટે તમારો ગુપ્ત મહેમાન હતો. અને પછી આપણે છૂટા પડ્યાં. તમારાં પિંજરનાં સળીયા તોડવાની આશાથી હું પાછો આવ્યો છું.

પત્ની: પિંજરનાં સળીયા ?

રખડુ: દરેક રાત્રિએ મેં તમારી ચીસો સાંભળી છે. પેલો બાપલો, જેને કાયદો તમારો પતિ કહે છે, તેણે એક વખત રસોડામાં તમારા ઉપર છરી ફેંકી. પરંતુ, તે તમારા કપાળેથી છટકી ગઈ, અને તેની રમત માટે તમે વધુ વખત માટે બચ્યાં. તમારા હાથ-માંની કાચની બંગડીઓ તોડી, તેણે લોહી કાઢ્યું હતું, તે હું જાણું છું. ઓ ધન્ય ! મારા પ્રભુ ! મેં તમને બધાય વખત ચાહ્યાં છે. તમારાં પિંજરનાં સળીયા તોડી તમને ખુલ્લાં આકાશમાં, જ્યાં તમે સ્વતંત્રતા અને પ્રકાશમાં કલ્લોલતાં ભૂલી શકો ત્યાં લઈ જવા, આવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે એમ મને લાગ્યું એટલે હું અહીં આવ્યો છું.

પત્ની: હું નહિ આવી શકું, હમણાં તો હું નહિ આવી શકું; નહિ આવી શકું.

રખડુ: મારે જવું જ જોઈએ. પણ ન્યારે જરૂર પડે ત્યારે મને ખોલાવવાનું યાદ રાખજો. હું, રસ્તા પર પેલી બાણુએ આવેલી નાની નિર્જન ઝુંપડીમાં રહું છું.

પત્ની: જશી નહિ; જશી નહિ. મારે તમને એક છૂપી વાત કહેવાની છે.

રખડુ: મારે તરત જ જવું જોઈએ.

પત્ની: જરા થોભો, અને ઓકરાને તો જુઓ. તે એટલો સુંદર છે, એટલો મહાન છે, વાદળાંની જેમ આકાશમાં તરવાની, પંખીની જેમ કલ્લોલ કરવાની, રખડવાની અને રખડી રખડીને રખડુ બનવાની લાવનાવાળો છે !

રખડુ: પ્રભુ તેનું કલ્યાણ કરે !

(બધ છે)

પત્ની: (બારણું આગળ ઉભી રહે છે;

પતિ પ્રવેશે છે; ખડખડાટ હસે છે) છોકરો
ક્યાં છે ?

પતિ: (હસે છે.)

પત્ની: છોકરો ક્યાં છે ?

પતિ: સમુદ્રને પૂછ !

પત્ની: શું ?

પતિ: તારા કરતાં, દરિયાને એ છોકરા
પ્રત્યે વધુ સ્નેહ હતો. ઓ! ઓ! એ એટલું
વધુ આશ્ચર્યકારક દ્રશ્ય !

પત્ની: છોકરો ક્યાં છે ?

પતિ: સમુદ્રનાં મોજાં તેના શરીર ઉપર
નૃત્ય કરી રહ્યાં; તેના હાથ તાળીઓ પાડી
રહ્યા. પવન પંખીના જેવાં કલ્લોલગીતો
ગાઈ રહ્યો. અને મોતી તો જાણે આંખોના
જેમ ફૂદી આવ્યાં. પ્રભુ! કેવું દ્રશ્ય! પોતાનાં
ગાત્રને ઠંડા પાણીનો સ્પર્શ થતો છોકરાને
ખુબજ ગમ્યો. તેણે કહ્યું: “ બાપુ, ધરે જવ
હું તો દરિયાની પરીઓ સાથે રમવા માગું
છું. ” પરીઓનો રાજ ઉપર ફૂદી આવ્યો
અને તેને દરિયામાં લઈ ઉડે ઉતરી ગયો.
અરે! એ કેટલું બધું આશ્ચર્યકારક દ્રશ્ય
હતું !

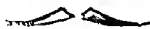
પત્ની: શું કહ્યો છો ? શું તે ખરેખર
ફૂળી ગયો ? બેટા, પુત્ર, તું ક્યાં છે ?

પતિ: કાલે દિવાળી છે ને, ત્યારે તે
પાછો ધરે આવશે. હા-હા-હા.

પત્ની: શું તે ફૂળી ગયો ?

પતિ: હવે, જો, સાંભળ ! હું તને સાચું
કહું, આશ્ચર્યકારક સત્ય, મહાન નમ્નસત્ય
કહું. દિવસોના દિવસો થયાં એ મૂર્ખાને હું
તેની પોતાની જ સાથે વાતો કરતો સાંભળી
રહ્યો છું. તેને આમ બનવું હતું અને તેને તેમ
બનવું હતું. તે એક પીધેલના જેવી વાત
કરતો હતો. હા-એ તો તેનાં લોહીમાં જ હતું.
મારા પ્રપિતામહ દારૂડીયા હતા; મારા પિતામહ
દારૂડીયા હતા; મારા પિતા દારૂડીયા હતા,
અને હુંય દારૂડીયો છું. પાંચ પાંચ પેઢીથી
એ લોહીમાં ઉતરેલું છે. મારો પુત્ર દારૂડીયો
બને, એમ હું ધમ્મકોતો ન હતો. તેથી હું તેને
બાવડામાંથી પકડી દરીયે લઈ ગયો અને તેને
ફૂલાડી આવ્યો.

પત્ની: મૂર્ખા! એ તમારો પુત્ર ન હતો !
[રખડુ શાન્તિથી પ્રવેશે છે અને દારૂડીયા
તરફ તાકી તાકીને જોઈ રહે છે.]

રંટિયો

(બહાલા વિરાજે મહારા પ્રાણમાં રે લોલ.)

ખમ્મા રંટિયાના લઈએ વારણા રે લોલ;

રંકની મહુલીનો શણગાર ને: ખમ્મા...

દર્શન એનાં દુખડાં દો રે લોલ;

કાંતતાં સદાય મુખકાર ને: ખમ્મા...

ધીગો બેલી એ દીનહીનનો રે લોલ;

નોંધારાનો આધાર ને: ખમ્મા...

દેશની ચઢતીને એ ચાંદલો રે લોલ;

ઉદયનો અયાગ અંબાર ને: ખમ્મા...

ધર ધર વિરાજ દેશ ચિરદનાં રે લોલ;

ગાજળે વીરા ! ટંકાર ને: ખમ્મા...

ચંદ્રકાન્ત મંગળજી આજી.

પ્રકરણ ૩૩ મું

કંપની સરકારે પોતાના કેદીઓ માટે જે કારાગ્રહો બંધાવ્યા હતાં, તે, તે વખતના કારાગ્રહોની સરખામણીમાં તો ઉત્તમ સુધારાના નમુનારૂપ હતાં. પરંતુ આજના કારાગ્રહોની સરખામણીમાં તો તે દોજખની ઉપમા પામે એવાં જ હતાં.

સંધ્યાકાળ થવાનો વખત થયો હતો એવે વખતે એક સ્ત્રી, ધીમે ધીમે કારાગ્રહના દરવાજા આગળ આવી પહોંચી. દરવાજા આગળના પહેરેગીરને એક ચીઠ્ઠી ખતાવી, એટલે તેણે તુરંગમાંની એક મોટી ઓરડીનો માર્ગ દર્શાવ્યો.

રમેશ, જે ઓરડીમાં કેદ હતો તે ઓરડી આગળ તે આવી પહોંચી. રમેશ એક બાંકડા પર સૂતો હતો.

તે સ્ત્રી ઓરડી આગળ આવી પહોંચી અને બોલી "રમેશ તમારું જ નામ કે ?"

"હા; તમે કાણ છો ?"

"મારે તમારું જ કામ છે. હું મંત્ર તંત્ર બળુનારી બાઈ છું અને લોકોનાં દુઃખ દૂર કરવાનું કામ કરું છું."

"પણ મારું તમને શું કામ છે ? હું તો દુઃખી પણ નથી, તેમ સુખી પણ નથી."

ચાર પાસેથી ચીઠ્ઠી લઈ જનારી આ બાઈ હતી, એ કહેવાતી જરૂર નથી.

તેણે ગંભીર સ્વરે કહ્યું: "મને એક માથુસે, તમારી પાસે મોકલી છે."

"કાણે ? તેનું નામ શું ?"

"તેનું નામ ચાર; તેના આપનું નામ દુર્ગાચરણ."

ચાર એ નામ સાંભળતાં જ રમેશ ચમકી ઉઠ્યો, તેના અંગે રૂંવાટી ઉઘી થઈ ગઈ. પ્રિય પાત્રના નામ શ્રવણથી તે ધણે આનંદીત થઈ ગયો. "પણ તમે અહીં કેવી રીતે આવી. શક્યાં ?"

"પેસાથી શું ન થઈ શકે ?"

"ચારએ તમને મારી સમક્ષ શા માટે મોકલ્યાં ?"

"તેણે એક પત્ર આપ્યો છે."

એટલું બોલી, તે બાઈએ રમેશના હાથમાં ચારનો પત્ર મૂક્યો. એ પત્ર જોતાં રમેશ અત્યંત આનંદ પામ્યો. આભાર લરી દિટ્ટી, રમેશ, તે બાઈ તરફ નેષ્ટ રહ્યો.

"હું તમારો ધણેજ આભારી છું. તમારું કામ બક્ષિસને પાત્ર છે, પરંતુ કારા

અહંમાંનો ફેદી, આભારના શબ્દો સિવાય, બીજું શું આપી શકે ? ”

“ હું કાંઈની અપેક્ષા રાખતી નથી. ચાર્જે આપને મોટેથી સંદેશ કહાવ્યો છે કે ‘ જીવતી કે મરેલી, હું તમારી જ પત્ની છું; એ કદિ પણ વિસરશો નહિ. ’ ”

“ નહિ; આ સંદેશ બરોબર નથી. આ કાંઈ મને સુખ આપે એવો સંદેશ નથી. મારે લીધે, તે જીવંતી પર્વત ટળવળતી રહે, એ મને ન ગમે ! ” રમેશ દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાંખી બોલ્યો.

“ પણ ચાર્જ તો અનેક જણે સમજાવ્યા છતાં માનતી નથી. જો તમે ચાર્જને તમારું સ્મરણ રહે, એવી કાંઈ વસ્તુ આપો, તો નિરંતર, એ તરફ પોતાનું ધ્યાન રાખી શકશો ”

“ એવી તે શી વસ્તુ આપું ? ” થોડીવાર વિચાર કર્યા બાદ રમેશને યાદ આવ્યું: “ હા; એક વસ્તુ છે. પણ તે તમારે બહુજ સાચવીને આપવી પડશે. મારી પાસે, એક સંન્યાસીને આપેલ ચમત્કારિક વીંટી છે, એનો ઉપયોગ ઘણી સાચવેલીથી કરવાનો છે, એટલું ચાર્જને કહેજો. ”

“ હું એ સંભાળતી આપીશ. તેને મન તો એ પ્રાણ બરોબર લાગશે. ”

રમેશ, નાથુએ આપેલી મુદ્રિકા, તે બાઈના હાથમાં આપી.

“ એકાદ નાનો સરખો પત્ર લખી દીધો હોત તો ? ” મુદ્રિકા લઈને તે બાઈએ બીજું સૂચન કર્યું.

“ શી રીતે લખું ? ”

“ લખવાની બધીએ સામગ્રી મારી પાસે છે. ” એમ કહી, તે બાઈએ પોતાની થેલીમાંથી કાગળ શાહી અને કલમ કાઢી રમેશને આપ્યાં.

રમેશે ઉત્સાહથી નીચેનો પત્ર લખ્યો:—

“ પ્રિય ચાર્જ,

મારી આશા હવે છોડી દે. મને આજ રાત્રેજ મુર્શિદાબાદ લઈ જશે. ચાર્જ! મને મૃત્યુની શિક્ષા થનાર છે. એટલે મારી આશા છોડી; તું કોઈ યોગ્ય પાત્ર શોધી, લગ્ન કરજો અને સુખી થજો. તારું સરલ અને પવિત્ર હૃદય હું કદીએ ભૂલી જનાર નથી. મને સુખી કરવા માટે પણ તું લગ્ન કરી સુખી થા. એજ.

તારા સુખમાં સુખી થનારો, તારોજ રમેશ. ”

પત્ર લઈને, તે બાઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ. અને પછી રમેશ, ચાર્જનું સ્મરણ કરતો ચોધાર આંસુએ રડી રહ્યો. મારામતની કાળી દિવાલોમાંથી તેનાં આંસુઓ કાણુ લૂંછી શકે, અથવા રૂદનનો ધ્વનિ પણ કાણુ સાંભળી શકે ?

x x x

તે બાઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ ત્યારે સંધ્યા થવા આવી હતી. તે ઉતાવળી ઉતાવળી, દુર્ગાચરણ બાણને ધરે આવી પહોંચી. અને એકદમ ચાર્જની ઓરડીમાં ચાલી ગઈ.

ચાર્જને ચીઠ્ઠી આપી. ચાર્જે તે હૃદય સરસી ચાંપી, વાંચી. ચાર્જનાં નેત્રામાંથી અશ્રુધારા વહી રહી.

“ રમેશ એક નાનો સરખો સંદેશ મોંઢેથી કહાવ્યો છે. ” તે બાઈ બોલી.

“ શી ? ”

“ આજે લગભગ મધ્ય રાત્રિને સમયે, રમેશને મુર્શિદાબાદ લઈ જનાર છે. તે વખતે તેને મળવા માટે, તને ગંગા નદીના કિનારે બેઠાની છે. ”

“ ગંગા નદીના કિનારે ? અને તે મેં મધ્ય રાત્રિએ ? ”

“ હા. ”

“એમ કેમ બને ?”

“કેમ, હું તને ત્યાં લઈ જઈશ.”

“પણ કોઈ જાણી જાય તો ?”

“જાણવાનું કોણ હવે ? એ સમયે તારા માતા પિતા તો નિદ્રાધીન થશે. બરોબર સમય થતાં હું નીચેથી તને ધીમી જૂમ મારીશ. તું બહાર આવશે. અને આપણે બન્ને ત્યાં જઈશું. દોઢ-એ કલાકમાં તો આપણે પાછાં આવી રહીશું.”

ચારનું દિલ માન્યું નહિ. એક અજાણી બાઈ સાથે, મધ્ય રાત્રે બહાર જવાનું મન તેને થયું નહિ. પરંતુ ખીજ બાજુએ તેને તેના બહારો રમેશ યાદ આવ્યો. તેનું એ છેલ્લું દર્શન કરવાનો પ્રસંગ સુમાવેલો થયો લાગ્યો નહિ. અને છેવટે તેણે કહ્યું.

મધ્ય રાત્રિ પહેલાં પુનઃ મળવાનું જણાવી, તે બાઈ ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

પ્રકરણ ૩૪ મું

મધ્ય રાત્રિ થવાને થોડી જ વાર હતી. કલકત્તા શહેરનો અર્ધો અર્ધો વિભાગ અત્યારે નિદ્રાધીન થઈ ગયો હતો. ચંદ્રમાની શુભ જ્યોત્સ્ના સર્વત્ર પથરાઈ રહી હતી. આખું ચે દૃશ્ય મનોહર બન્યું હતું.

પરંતુ એ મનોહર દૃશ્ય ચારને આનંદ પામવા સર્જાયું ન હતું. ચાર, તો એથી વિશેષ અસ્વસ્થ બની હતી. તેના મનમાં અનેક પ્રકારના વિચારો થઈ રહ્યા હતા. ધીમીમાં તેને એમ થતું કે ‘કોઈ અજાણી બાઈ સાથે, હું, ઉચ્ચકુલની તરણ કુમારિકા, મધ્ય રાત્રિએ ક્યાં જઈ ? મને કોઈ જોશે તો શું કહેશે ?’ જ્યારે ખીજ બાજુથી તેને વિચાર આવતો કે ‘હવે થોડીજ વારમાં મારાં આયુષ્યનો અંત આવવાનો છે, તો આ તક કેમ સાધી ન લેવી ? રમેશનું દર્શન કરી, ગંગા નદીનાં પવિત્ર જળમાં સમાધી કાં ન લેવી ?’

આ વિચારે ચારના મનનું સમાધાન થયું.

એટલામાં તો ચારની ઓરડી. આગળ, નીચેથી એક તીણો સ્વર આવ્યો. ચારએ બારી વાટે જોયું, તો પેલી બાઈની આકૃતિ જણાઈ. ચારનું હૃદય એક વખત ફરી કમકમી ઉઠ્યું. પોતે આ ઘરનો હવે સદાને માટે લાગ કરતી હતી; એ ભાવના તેના દિલમાં થઈ આવી. અને આંખોમાં ઝળંઝળીયાં આવ્યાં. તરતજ સ્વસ્થ થઈ, તે ઘર બહાર નીકળી અને તે બાઈ પાસે આવી પહોંચી.

ચારને આવેલી જોઈ, તે બાઈ અત્યંત આનંદ પામી. તે ધીમેથી બોલી : “હવે મારી પાછળ પાછળ ચાલી આવ.”

મધ્યરાત્રિને લીધે, નિર્જન થયેલા કલકત્તાના રસ્તાઓ પરથી ઉતાવળી ઉતાવળી બન્ને વ્યક્તિ ચાલવા લાગી. ઘણું ચાલ્યા છતાં, નિર્ણિત સ્થાન આવ્યું નહિ, એટલે ચાર જરા થાકી ગઈ. તેણે ધીમેથી પૂછ્યું : “હજી કેટલું દૂર છે ? ગંગાઘાટ. એટલો બધો દૂર છે ?”

“જે ઘાટ ઉપરથી રમેશને લઈ જવાનો છે, તે ઘાટ જરા દૂર છે.”

વળી બન્ને મુંગા મુંગા થોડું વધુ ચાલ્યાં. ચાર ઘણી થાકી ગઈ હતી. અને તે કાંઈક બોલવા જતી હતી. ત્યાંતો એક નજીકની ગલીમાં, તે બાઈ વળી ગઈ અને નાની ઝુંપડી સરખાં એક ઘર આગળ ઉભી રહી. તે ઘરનાં બારણાં ઉપર તે બાઈએ ધીમા ટંકારા માર્યાં. બારણું ઉઘડ્યું. ઘરમાં મંદ બળતા દીવાનો પ્રકાશ પડતો હતો. બારણું ઉઘાડનાર પુરુષે પૂછ્યું :

“બન્ને આવ્યાં કે ?”

ચારનું આખું શરીર હવે તો ખૂબ કંપવા લાગ્યું. એટલામાં તે બાઈએ કહ્યું : “ચાલ; ઘરમાં ચાલ.”

તે બાઈના હુકમ પ્રમાણે ચાલ્યા. વિના

ચાર માટે બીજો કાંઈ ઉપાય ન હોતો. તે કાંઈક બોલવા જતી હતી, પણ તેનાથી કાંઈ બોલાવું ન હતું. ધરમાં પ્રવેશ્યા પછી ઘણી વારે તે બોલી: “આપણે ક્યાં આવ્યાં?”

“આપણે ગંભીર સ્વરે ઉતર આવ્યો: “તું મારે ધરે આવી છે.”

આ શબ્દો સાંભળી ચારના પગ થરથર કંપી-ઉઠ્યા. તેનાથી ઉભા રહેવાયું નહિ. તે તરતજ નીચે બેસી ગઈ. તેના બધાંજે ગાત્રો શિથિલ થઈ ગયાં. મહામૂંઝેલીએ, તે કંપતા સ્વરે બોલી:

“તું મને તારે ધરે કેમ લાઇ આવી? તેને મળવા નથી જવું?”

“નહિ; તેનું જવાબ આજે બંધ રહ્યું છે.”

“એમ હવે તો તે મને પહેલેથીજ કેમ ન કહ્યું? મને અહીં શું માટે લાઇ આવી?” ચાર ગભરાઈ ગઈ. તેના સ્વરમાં પણ ગભરાટ સ્પષ્ટ તરવરતો હતો.

“મેં તને આવવા કહ્યું હતું, એટલે જો હું ન આવું હોત તો તું મને જુદી માનત. એટલે હું તને બોલાવવા આવી.”

“તો હવે હું ક્યાં રહું?”

“મારા ધરમાં રહેવામાં કાંઈ હરકત છે?”

“પણ મારે ધરે નહિ જવાય?”

“તું આજે જય તો પછી તેને મળી કેમ શકશે?”

“પણ અત્યારે ધરે નહિ જઈ, તો સવારમાં મારા પિતા માતાં મને ન જોતાં ગભરાઈ નહિ જાય? અને પછી હું ધરે શી રીતે જઈ શકું? મને ધરમાં કોણ રાખશે?”

“તો તું થોડીવાર અહીં બેસ. હું થોડીવાર થાક ખાઈ તને પાછી મૂકી આપું.”

આ રીતે ચારના મનનું સહેજ સમાધાન કરી, તે બાંધ ધરની અંદરના ભાગમાં ચાલી ગઈ. દીવાના પ્રકાશમાં તે ધરમાંની નજીવી સામગ્રી સ્પષ્ટ દેખાતી હતી. તે ઉપરથી ચારે આનંદ. આ લેકો કાંઈ નવા જ રહેવા આવેલાં હશે!

ધરમાંના પુરૂષે ચાર તરફ એકોત્તર કરી. ચાર અત્યંત સુંદર લાગી, પછી તે બાંધ તરફ જોયું. અને બંનેએ કાંઈક રહસ્યમય નેત્રસંકેત કર્યો, આ બેંધ ચારનાં ગાત્રોમાંથી પ્રસ્વેદ ઝરવા લાગ્યો.

લુંગડાંના છેડાવતી, ચારની આંખોમાંથી ટપકતાં આંસુ લૂંછવા તે બાંધે પ્રેમતા કર્યો અને તેમ કરતાં ચારની આંખોએ કોણ જાણે શું લાગ્યું, તે ચારની આંખો, ઘેનમાં ઘેરાવા લાગી. પાંચ-દશ મીનીટમાં તો ચાર બેભાન થઈ ગઈ.

“વાહ, તારી વિંટીમાં તો અર્જુન કરામત છે ને!” ચારને બેભાન હાલતમાં પડેલી બેંધ, પેલા પુરૂષે તે બાંધને અભિનંદન આપ્યું.

“પણ હવે આનું કરશું શું?” તે બાંધે ચારની વ્યવસ્થા કરવા વિશે પ્રશ્ન કર્યો.

“અરે કાંઈ શ્રીમંતે માણસને વેચી દેયું. આપણને પૈસા પણ મળશે અને આપણા માર્ગમાં આ કંટક પણ દૂર થશે.”

તે બાંધ કાંઈ બોલી નહિ. તેના મનમાં કાંઈ બીજાનું વિચાર ચાલી રહ્યો હતો.

(અપૂર્ણ)

સંપાદક: કુ. યશસ્વિની

○ ○ ○

સામેના ૬ મીડિાને માત્ર ચાર જ

Q Q Q

હીદીથી, નેડા, ૩ નયાં બે. ૪. ત્રિકોણ

○ ○ ○

બની શકે.

હરિકાષ્ઠમાં હાખલ થવા માટેની શરતો.

(૧) આ ઉખાણાની હરિદ્રાધમાં માસિકનાં દરેક ઔગ્રાહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક અંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઈ શકશે. ઔગ્રાહકોના કુટુંબની ઔચો પશુ આ હરિદ્રાધમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિદ્રાધમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાને જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-ગેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઈ શકશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપન મોકલનાર પશુ જવાબ એક સાદા કાર્ડમાં લખી તે કુપન સાથે પરખીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

દીપોત્સવી અંકના પ્રશ્નનું પરિણામ

ખરો જવાબ નં. ૩ છે.

આ પ્રશ્નના ૨૮ જવાબો આપ્યા હતા. તેમાં ૧૩ ખરા છે; ૧૨ ખોટા છે, અને ૩ પોસ્ટકાર્ડના નિયમોના ભંગ કરવા માટે તપાસાયા નથી. ગણ વખતે સૂચના કર્યા છતાં, આ વખતે પણ અંગ્રેજીમાં એક બે જવાબ આપ્યા છે. હવેથી અંગ્રેજીમાં અપાયલા જવાબ તપાસવામાં નહિ આવે. ખરા જવાબ આપનાર બહેનોમાંથી સૌ પ્રેમકુંવર પ્રાગજી ડોસા, એ બહેનને પ્રનામનું પ્રસ્તુત 'સોળ સુંદર વાર્તાઓ ભાગ ૨ જે' આપવામાં આવે છે.

ખરે જવાબ આપનાર બહેનોના નામઃ

શ્રીમતી બહેનો (૧) પ્રેમકુંવર પ્રાગજી ડોસા, (૨) હીરાલક્ષ્મી મોદી, (૩) દેવુંબહેન આણુંદણ, (૪) જ્યોત્તરબહેન વનમાળીદાસ, (૫) સુરજ ચં. કાજી, (૬) મણિબહેન શાહ, (૭) ધનિદરા વૈદ્ય, (૮) ઉર્વશી શુચ, (૯) લીલાવતી દલાલ, (૧૦) સરલા ત્રિવેદી, (૧૧) મણિબાઈ પૂજા, (૧૨) પુરામનબહેન, (૧૩) તરૂલતા પટેલ.

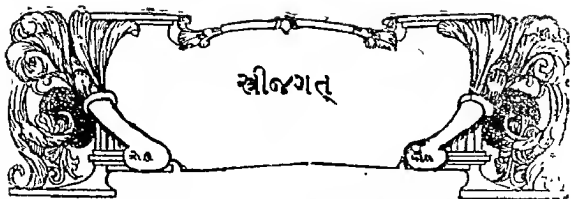
卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐

कृपण-जनसुखारी १६३१

માસિકના આદક ન હોય તેવાં કેષ ઝંદેનો ઉપાધ્યુ-
ની હરિકાધમાં ભાગ લેવા પ્રચ્છતાં હોય તે તેમજ
આ કુપન દારીને પોતાના જવાબ સાથે એક આનાની
ટીકટ સહિત બીડવી. એવી રીતે કુપન મોકલનારને
હરિકાધમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

तंत्री, " सुषुम्हरी ".

卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐卐

સ્વરેશ

શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ : મુંબાઈની ૧૮ માં વિમલ સભાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી ગંગાબહેન પાંડીદાર કોમનાં વીરાંગના છે. કેટલાયે વર્ષોથી તેઓ સ્ત્રીજનતાના ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરી રહેલાં છે. મ. જાં. ધીજીએ શરૂ કરેલા મુક્તિસંગ્રામમાં તેઓ પહેલાંથી જ ભેડાયેલાં છે. અને આજ ૧૫ દિવસ સરકારની મહેમાની માણી પણ આવ્યાં છે. ૧૮૯૦ માં તા. ૧૬ માં ડીસેમ્બરે પેટલાદ તાલુકાનાં બાદરણ ખાતે એમનો જન્મ થયેલો. છેક ૪૫ વર્ષની નાની વયે તેમણે લગ્ન ૭ વર્ષની વયના પતિ સાથે થયેલું. શ્રીમતી ગંગાબહેનનો શાળાનો અભ્યાસ તે કાંઈ જ ન થયો. પણ ૧૯૦૮માં તેઓ પતિ સાથે મુંબાઈ આવ્યાં અને તે દરમ્યાન ૧૯૧૫ સુધીમાં તેમણે ગુજરાતીનો સુદર અભ્યાસ કર્યો. 'ગુલુસુંદરી' માં અને બીજાં પત્રોમાં તેઓ વખતોવખત લખનાં પણ ખરા. ૧૯૧૭ માં તેઓ શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળમાં ભેળાયાં. અને હજી કેટલાંય વર્ષોથી તેઓ તેની ચેનેજીંગ કમીટીનું સક્રિય ધરાવે છે. ૧૯૨૨ માં એ મંડળની એક શાખા સાન્તાક્રુઝમાં કાઢવામાં આવી. તેમાં પણ તેમણે આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો છે. અને તેમાં ઉપપ્રમુખ તરીકે સેવા કરી રહ્યાં છે. ૧૯૨૬ માં પાટીદાર નેત્રી પદાત અને પડદામાં રહેનારી બહેનોનું શ્રી પાટીદાર સ્ત્રી મંડળ તેમણે સ્થાપ્યું અને તેનાં મંત્રી તેઓ બન્યાં. ૧૯૨૯ થી તેઓ સોશીયલ ખુરીદી લીજનાં મંત્રી બન્યાં છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડ જલપ્રલય વખતે પણ તેમણે સેવા બજાવી હતી.

કુમારી સુમતિ ત્રિવેદી : મુંબાઈની 'કેન્સેસ પત્રિકા' ના આ ત્રીજા તંત્રી બહેન, ૧૮ માં વિમલ સભાનાં સક્રિય તરીકે ૬ માસની સરકારની

મહેમાની માણવા બાબતે શાળી થયાં છે. એ બહેનનો જન્મ ૧૯૧૨ માં થયેલો હોઈ અત્યારે એ બહેન માત્ર ૧૮ વર્ષની વયનાં છે. ગુજરાતના સમર્થ કવિશ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામનાં એ બહેન સાહેબ થાય. સાન્તાક્રુઝની પોદાર હાઈસ્કૂલમાં એ બહેન અંગ્રેજીનું શિક્ષણ લેતાં હતાં. સંગીત અને ચિત્રકાળનાં એ બહેન રોષીન છે. મુક્તિસંગ્રામની શરૂઆતથી જ એ બહેને લડતમાં જંપલાવ્યું હતું.

મીસીસ સગારામ સદાનંદ બી. એ.; એલ. ટી.; : મુંબાઈનાં સુપ્રસિદ્ધ દૈનિક વર્તમાનપત્ર 'સી પ્રેસ જર્નલ' ના તંત્રી શ્રી. સદાનંદ સામે સુધારેલા ફોજદારી કાયદાની કલમ ૧૭(૧) પ્રમાણે કેસ ચાલતો હોઈ, એ પત્રનો તંત્ર્યાર તેમનાં પત્ની મીસીસ સગારામ સદાનંદે લીધો છે. સી પ્રેસ એક ઇન્ડિયા લીમીટેડના ચેનેજીંગ ડિરેક્ટર અને તંત્રી તેમજ 'સી પ્રેસ જર્નલ' ના તંત્રી તેમજ પ્રકાશક તરીકેનો ભાર પણ તેમણે લીધો છે. મીસીસ સદાનંદ મદ્રાસ યુનિવર્સિટીનાં ચેન્નુએટ છે. અને મદ્રાસના કેળવણી ખાતામાં નીમાયલાં હતાં. તેઓ લાંબી રત્ન લઈ અને. આવ્યાં હતાં. ગઈ તા. ૧૦ માંએ તેમની રત્ન પૂરી થતી હતી. એટલે તેમણે મદ્રાસ કેળવણી ખાતામાંથી પોતાની નોકરીનું રાજીનામું આપ્યું છે. અંગ્રેજ દૈનિક પત્રના તંત્રીપદે આ બહેન આવ્યાં છે તે પ્રસંગે અને તેમને અભિનંદન આપીએ છીએ.

ફાંસીને માંચડેથી બચાવો : શુભાપુરમાં છેલ્લાં ૨૫માણે વખતે એ પોલીસનાં ખૂન થયેલાં. તે સંબંધમાં લાંબા ૪ ધનાઢય રહેવાસીઓને ફાંસીની સજા થયેલી. તેમને માફી આપી, કેદની સજા કરવા મુંબાઈનાં સીએલ પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી ૧૪ સંસ્થાઓ તરફથી લેડી સી. લેડીની

બાઇએ ના. વાઇસરોય અને લેડી ઈરવીનને તાર ક્યો છે. માહેશ્વરી મહિલા પરિષદ તરફથી પણ આવો તાર થયો છે.

મળુરોમાં સમાજસેવા : સેવામંદિરના ઓન. મંત્રી શ્રીમતિ મણિબહેન કારા એપ્રિલ ૧૯૩૦ મુખીના હેવાલમાં જણાવે છે તે પ્રમાણે મંદીરે આગલા વર્ષોની જેમ એ વર્ષમાં પણ પોતાનું કાર્ય સારી રીતે ચાલુ રાખ્યું હતું તાર દેવ ઉપરનું કાર્ય પણ સારી રીતે પ્રગતિ કરી રહ્યું છે. પરંતુ ત્યાંથી હવે મુખ્ય મથક ફેરાસ રોડ ઉપરની મુખરાઇ ખાતાની ચાલોમાં બદલવામાં આવ્યું છે. એ ચાલોમાં હિન્દુ, મુસ્લીમ અને ખ્રિસ્તી મળુરોની પચરંગી વસી છે મંદળે પોતાની પ્રવૃત્તિ ઉપરાંત છોકરાં છોકરીઓ માટે રમતગમતનાં સ્થાનો વધાર્યાં છે બાળકોની સા. રીરિક ખીલવણી તરફ પણ ધ્યાન આપવામાં આવે છે શ્રીમતી આતીયા બેગમ, શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા, શ્રીમતી જયશ્રી બહેન રાયલ પગેરે મંદીરને મદદ કરે છે. મંદીરની આ બધી પ્રવૃત્તિ સમાજ સેવા સંબંધી વિદેશમાં તાલીમ પામી આવેલાં કુમારી મણિ બહેન કારા અને કુમારી આનંદીબાઇ જોશી ચલાવી રહ્યાં છે.

— **શિક્ષિકા પરિષદ :** મુંબાઇની યુનિસિપલ કન્યાશાળાઓની શિક્ષિકાઓની પરિષદ સૌ. હુસુમ-ઔરી દેસાઇ બી. એ. ના પ્રમુખપદે ગયા માસમાં મળી હતી.

કાલબાદેવી રોડ ઉપર, શુદ્ધ ખાદી વેચાણ માટે સ્વદેશી મંદીર બોલવામાં આવ્યું છે. નિમ્નાનપરામાં મુસ્લીમ બહેનો માટે, મુસ્લીમ બહેનોને હાથે ચાલતો 'ખાતુન અંબાર' નામનો સ્ટોર શ્રીમતી આતીયા બેગમે ખુલ્લો મુક્યો છે.

નવાં દાકતર બહેનો : કોલેજ ઓફ ફીઝી-શીઅન્સ અને સર્જર્જન્સની પરીક્ષામાં નીચેનાં બહેનો પસાર થયાં છે:—શ્રીમતી બહેનો, માલ જીવીયન હોસ્તી, ભાતુમતી મહેતા, કૃષ્ણનાઈ પંડિત, જીવીયા પવાર, મેરી સમુદરે, આરુષિ દોરકાનાથ વાસુદેવ.

આંતરકોમી લગ્ન : મુંબાઇમાં શ્રી પેરીન રતનજી દુબારા નામનાં રથ વર્ષનાં પાસ્ટી બહેને શ્રી. રાજરામ જમતાપ નામના રફ વર્ષનાં હિન્દુ જોડે રજસ્ટ્રેશન વિનિયો લગ્ન ક્યું છે.

લગ્નમાં સાદાઇ : (૧) બેરીચીમાં છેલ્લાં ગાંધી દિનેને દિવસે રાષ્ટ્રીય કાર્યકર ડો. બી. બી. જોશીનું લગ્ન, કુમારી ગુલાબબાઇ વી. પંડીત જોડે અત્યંત સાદાઈથી થયું. વરવધુએ શુદ્ધ ખાદી પાંધાન કરી હતી. રાષ્ટ્રીય ફંડમાં સારો ફાળો આપવામાં આવ્યો હતો. (૨) મલાડમાં ગઈ તા. ૧૧ મીએ અમદાવાદની ચંદ્રવીર્મા મીસ્ત્રના મહેલે શ્રી ચંદુલાલનાં પુત્રી શ્રીમતી સુનીલ અને અમદાવાદના મીલમાલેક શ્રી મફત મચલના બેથ પુત્ર શ્રી પ્રાણસુખલાલનાં લગ્ન અત્યંત સાદાઈથી થયાં.

એ કુટુંબે ગુજરાતનાં સામાજિક ક્ષેત્રમાં સુદૃઢ ફાળો આપ્યો છે. એજ કુટુંબનાં સંસ્કારી પિતા માતાનાં પુત્રી કુમારી વિનાદિની મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની બી. એ. ની પરીક્ષા માન સાથે પસાર કરી, અને અમેરિકાની મીશીગન યુનિવર્સિટી તરફથી અષાઢી બારબર શિષ્યવૃત્તિ મેળવી, અમેરિકા ગયાં અને એ યુનિવર્સિટીમાં અભ્યાસ કરી, એમ. એ. ની પદવી લઈ પાછાં હિન્દ આવ્યાં છે. સમાજશાસ્ત્ર અને શિક્ષણ એ બે એ બહેનના ઔચ્છિક વિષયો છે. આ શિષ્યવૃત્તિ ૮૦૦ રોકડની છે. પૂર્વ દેશની સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ માટે આવી ૮-૧૦ શિષ્યવૃત્તિઓ ખાસ કાઢવામાં આવેલી છે. કલકત્તાની યંગમેન્સ ક્રીશ્ચિયન એસોસીએશન દ્વારા એની માંગણી કરવી પડે છે કાંઈ પણ ભતના બેદરબાવ વિના, આર્ટ્સ, સાયન્સ કે મેડીસીન ગમે તે શિખવા માટે એ શિષ્યવૃત્તિ મળી રાકે છે. ગુજરાતની બહેનો તરફથી, અમે શ્રી કુમારી વિનાદિની બહેનને તેમની સંબંધતા માટે અભિનંદન આપીએ છીએ. અને તે સાથે, હું એની અહીંએ છીએ કે ગુજરાતની બહેનોનાં જીવનમાંથી અજ્ઞાનતાનો અંધકાર દૂર કરી જ્ઞાનની ન્યોતિ ફેલાવવામાં પોતાનાથી બની રાકે તેટલો ફાળો આપી, એ બહેન પોતાની કેળવણીને સાર્યક કરે.

શ્રી. વિનાદિની બહેન નીચે છે કે અમેરિકા ના લોકો હિન્દવાસીઓ પ્રત્યે ધણી સહાનુભૂતિ ધરાવે છે અને જોકે આ દેશ વિશે તેમની માહિતી ધણી ઓછી હોય છે, છતાં, ભે તેમને ખરી હજી-કત કહેવામાં આવે છે તેઓ તો આ દેશ માટે ઘણું માન રાખે છે ત્યાંનું ઉદ્યમીપણ, સ્વાતંત્ર્ય પ્રિયતા અને કોઈ પણ મહેનતનું કાર્ય હલકું નથી, એવી માન્યતા આપણે અતુકરણ કરવા યોગ્ય છે સ્વાસ્થ્ય એ અમેરિકન લોકોનો મુખ્ય સિદ્ધાંત છે. મીશીગન યુનિવર્સિટી હિન્દુસ્તાનમાં હારવડ અને

કલંબીયા જેટલી નાજીની નથી. પણ અમેરિકામાં 'એન આરબર' (મીશીગન યુનિવર્સિટીનું સ્થળ) એ વિખ્યાત છે. ચીન, હિન્દુસ્તાન અને અન્ય દેશોના વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં અભ્યાસ કરે છે.

અમદાવાદમાં બાલમંદિર: મોન્ટેસોરી પદ્ધતિ પ્રમાણે બાલકોને શિક્ષણ આપવા અમદાવાદે મ્યુનિસિપાલિટી તરફથી ડૉ. નવરાજના બંજલામાં, શ્રીમતી તારાબહેન મોડકના હસ્તે બાલમંદિર ખુલ્લું મુકાયું છે.

બહાયતો ભગિની સમાજ : અમદાવાદનો વાર્ષિકોત્સવ ગયા માસમાં ઉજવાયો હતો. તે

પ્રસંગે રાષ્ટ્રગીત, રાસ, સંવાદ, તકલી હરિફાઈ વગેરે કાર્યક્રમ રાખવામાં આવ્યો હતો. બાળાઓએ મહાજ અને લેજમના પ્રયોગો કર્યા હતા.

મુંબાઈ ઇલાકા વિદ્યાર્થી પરિષદ: ગયા માસમાં મુરત ખાતે મળી હતી. તેના પ્રમુખસ્થાને શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી જવમના હતા. પરંતુ તેઓ અગત્યના કાર્યમાં રોકાઈ જતાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ પ્રમુખ તરીકેનું કાર્ય બજાવ્યું હતું. સ્વા-

કુ. વિનોદિની નીલકંઠ, એમ. એ. ['કુમાર' ના સીનન્યથી]

ગતાધ્યક્ષ તરીકે શ્રીમતી ન્યોતરનાબહેન શુકલે વિદ્યાર્થીઓને રાષ્ટ્રીય લડતમાં ફાળો આપવા હાકલ કરી હતી. મીસ મુસ અને બીબ્લ કેટલાંક બહેનોએ પરિષદના કામકાજમાં ભાગ લીધો હતો.

ભૂખ્યાંને રોટલો: ગયા માસમાં જળગાંવ ખાતે, સી. હંસાબહેન મહેતાએ અખિલ ભારત ખાની પ્રદર્શન ખુલ્લું મુકતા જણાવ્યું કે: "આવા પ્રદર્શનોથી આપણા દેશમાં કેટલા પ્રકારનું કાપડ થાય છે તેનો આપણને ખ્યાલ આવે છે. છેક ૧૮ મી સદી સુધી, હાથે કાંનેલું અને હાથે વણેલું કાપડ એ હિન્દનો મુખ્ય વેપાર

હતો. યંત્રના સંશોધન સાથે એ ઉદ્યોગ પણ બાંધ્યો. ગામડાંઓમાં ખાદી ઉત્પન્ન કરનાર ખેડૂત પણ એને પરિણામે નિર્ધન બની ગયા. ગાંધીજીએ આ ઉદ્યોગનો પુનરુદ્ધાર કર્યો છે એ જીવંદયાનું મોટામાં મોટું કાર્ય કયું છે. એ પુનરુદ્ધારથી હાલનો બુખ્યાને રોટલા મળ્યો છે. ગરીબ ખેડૂતો એ ા ભૂખે મરતા બન્યા છે. ગરીબ સ્ત્રીઓ માટે એ મહાન આશિર્વાદ થઈ પડ્યો છે. "

મીસ જમના સાહેબ સિંહ શાહાણીને સિંધ, હૈદરાબાદમાં ન્યુટ્રીશીયલ કમિશનર સિવાયની તમામ કચેરીઓમાં વકીલાત કરવાની સનદ મળી છે. સિંધમાં આ પહેલાં બહેન વકીલ છે.

કન્યા કેળવણી માટે કારમીરના ના મહારાજાએ ૩૦ શિશ્યવૃત્તિઓ આપવા કબૂલ્યું છે. ખાતરી હાઈસ્કૂલો માટે માસિક રૂ. ૧૦, ની ૧૦; કોલેજો માટે માસિક રૂ. ૨૧ ની ૧૦, અને પ્રિન્ટિંગ હિન્દમાં કેળવણી લેવા ઇચ્છતી કન્યાઓ માટે માસિક રૂ. ૪૦ ની ખીજ ૧૦ શિશ્યવૃત્તિઓ અપાશે. મેટ્રીક અને સ્કલર્શીપ્સ પરીક્ષામાં વધુ માર્ક્સ મેળવી પાસ થનાર છોકરીઓને સોનાનો અને મીઠા સ્કલરની પરીક્ષા પાસ કરનાર એ છોકરીઓને ચાંદીના ચાંદ આપવામાં આવશે.

વકી ધારાસભામાં સ્ત્રીઓ : ત્રાવણકોરની શ્રીમલય પ્રભકીય વકીધારાસભામાં સરકારે જુદી જુદી કોમનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી ૫ સ્ત્રીઓ નીમી છે. વકીધારાસભામાં સ્ત્રીઓ નીમાવાનો આ પહેલો પ્રસંગ છે.

પતિદેવ ! લખનોમાં એક પતિદેવને, પોતાની પત્નીનું નાક કટી ખાધું. તે માટે ૩ માસ સખ્ત કેદની સરકારની મહેમાની મળી

કુમારી ઉમા ઓઝ : કલકત્તા યુનિવર્સિટીની ઉદ્દેશી બી. એસસી. પરીક્ષામાં પહેલા વર્ગમાં માન સાથે પસાર થવા માટે કુમારી ઉમા ઓઝને મનમથનાથ બદાચાર્યજી સુવર્ણ ચંદ્રક અને સુના મહિ રૌપ્ય ચંદ્રક આપવામાં આવ્યો છે.

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ ની સ્વાગત સમિતિ લાહોરમાં મીસીસ કચીન્દ્રા પ્રમુખપદે ગયા માસમાં મળી હતી. તેમાં લેડી

અબ્દુલ કાદીર, પ્રમુખ, મીસ ફિરોઝીની ચેરમેન; મીસીસ કોલ, મંત્રી; મીસીસ સુરી, સંયુક્ત મંત્રી, અને મીસીસ માયાં બશીર અહમદ ખાન નથી સુઝાયા હતાં પરિષદ તા. ૧૨-થી ૧૬ મી બન્યુઆરી સુધી ટાકનહોલમાં મળશે.

કુમારી માણેક એમ. મહેતા : મદ્રાસની કવીન મેરી કોલેજનાં રસાયણ શાસ્ત્રના અધ્યાપિકા છે. તેઓ ગ્રેટબ્રિટન અને આયર્લેન્ડની ઇન્સ્ટીટ્યુટ ઓફ ફેમીસ્ટ્રીનાં ફેલો સુઝાયાં છે.

આંધ્ર પ્રાંતિક મહિલા પરિષદ : નું ચોથું અધિવેશન ડો. લક્ષ્મીદેવીના પ્રમુખપદે મહત્તી પદ્મમાં મળ્યું હતું. તે પ્રસંગે વતમાનરતોના પ્રતિનિધિઓને પડામાં બેસવું પડ્યું હતું. અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી, સ્ત્રીઓ માટે ખાસ કોલેજો, સ્ત્રીઓ માટે સંસ્કૃતની જુદી કોલેજો સ્થાપવા સંબંધમાં ઠરાવો થયા હતા

શારદા કાયદો અને હિન્દ : હૈદરાબાદની સ્ત્રીઓની એસોસીએશનની ૪ થી વાર્ષિક કેળવણી વિષયક પરિષદ બેચમ સાહેબા નવાબ મક્રામ-ઉલ-હોવાના હોતો. તે મળી હતી. તેમાં મીસીસ અમીર હુસેન, હાવાદની અને ઠરાવ મીસીસ એમ. કે પીલાઈ, બોમ્બે રસ્તમજલ ગમેરેના અનુમોદનથી પસાર થયો છે : " બાળલગ્નના ખરડાનો પ્રશ્ન ફરી ઉપાડવાના હિન્દી સરકારના વલણ પ્રત્યે પરિષદ દિલ્લીની દરિયા છે અને સ્ત્રીનાં શારીરિક આરોગ્ય અને કલ્યાણને ખાતર, લગ્ન વય ૧૪ વર્ષની રાખવાની જરૂર ભારપૂર્વક બહુવે છે. "

બાળલગ્ન માટે સજા : નરહાસપુર તાલુકા (મેસુર)માં બાળલગ્ન કરાવવા માટે, ગામના પુરોહીતને રૂ. ૩૦ નો દંડ થયો છે. વર અને વધુના માતાપિતાને પણ એટલી જ રકમનો દંડ કર્યો છે. આ સભ સામે મેસુરની હાઈકોર્ટમાં અરજ થયેલી પણ તે ના વડા ન્યાયમૂર્તિએ કાઢી નાખી છે. ૮ વર્ષની નીચેની છોકરીનાં લગ્ન માટે આ સભ થઈ છે.

શારદા કાયદો : (૧) વકી ધારાસભાની બેઠક તા. ૧૪ મી બન્યુઆરીથી શરૂ થનાર છે. તેમાં શારદા કાયદાને બાળએ મૂળી, તેમાં બહુવેલી

વધની અંદરનાં છોકરા છોકરીઓનાં લગ્ન કરવાની છૂટ મળે એવો ખરેખરે રજૂ થનાર છે. (૨) નગરપાલિકામાં સારદા કાયદાનો લગ્ન કરી લગ્ન થવાનાં હતાં. પણ અહુતોહાર પ્રચારક શ્રી તારણદાસે આવી કાયદો વાંચી સમજાવ્યો એટલે લગ્ન થતાં અટક્યાં. (૩) ગીરનાડી (બારીસાલ)માં એક ખ્રિસ્તિયે પોતાની ૧૪ વર્ષની છોકરીનાં લગ્ન સંગીરવચના છોકરા સાથે કર્યાં. આથી કેસ મંડાયો. છોકરો પુખ્ત વયનો થાય નહિ ત્યાં સુધી છોકરીને સ.સરે ન મોકલવા હુકમ થયો. અને છોકરાના બાપ પાસે રૂ. ૩૦૦ ના નુબીન લીધા.

પુનર્જન્મ: (૧) કોન્ડાપુર (હંદાબાદ સ્ટેટ) માં તા. ૧૫ મી નવેમ્બરે શુભે રેડી કોમમાં શ્રીમતી મહાત્મા (૪૫ વર્ષ ૧૮) એ ૨૫ વર્ષના યુવાન શ્રી તેડેડી વેક્ટરામ રેડી સાથે કનું. આ કોમમાં બાલલગ્નનો રિવાજ રહે છે અને પુનર્જન્મ વિશિષ્ટ છે. શ્રીમતી મહાત્માનું લગ્ન ૫ વર્ષની વયે થયેલું અને ૭ વર્ષની વયે તે વિધવા થઈ હતી. (૨) સોલતાના શ્રી. તુલસીભાઈએ નડીયાદના શ્રી. ત્રીકમભાઈની વિધવા પુત્રી મંજીબહેન સાથે વડોદરામાં પુનર્જન્મ કનું.

આપઘાત: (૧) કટકની રેવન્યો કોલેજની વિદ્યાર્થીની કુમારી નયતિ વિશ્વાસે, યુનિવર્સિટીની પરીક્ષાના બયને અંગે, કોલેજનાં તળાવમાં પડી આપઘાત કર્યો. (૨) હંદારીબાગ (પટના) જિલ્લાના હાહર ગામમાં શ્રીમતી વાસુંદેવકુમારીને પતિ પ્રાણ. સતિ થવાનો પ્રયત્ન કરતાં માટે, ત્રણ માસ સાદી કેદની સજા થઈ. તેને તેમ કરવા ભાગ્યવાર ૭ માણસોને ૬ માસ સજા કેદની સજા થઈ.

સ્વેચ્છ સમીક્ષા ખપરમાં: (૧) મલાર ખાતે, લક્ષ્મીબાઈ નામની ૧૭ વર્ષની સ્ત્રી સગી સજાવાતો દીવાસળી સાડી પર પડતાં. સજાગી, મરણ પામી. (૨) પદેશમાં કામદાશીબાઈ સગી સજાવાતો સાડી સજાગી જવાથી દાઝી મરણ પામી, (૩) રોસનબી નામની સુસ્વીમ છોકરી મુંબાઈમાં, દીવાસી કપડાં સજાગી જતાં દાઝી મરણ પામી.

મધ્યસ્થ: (૧) પંતબના નીશીઆરપુર

જિલ્લાનાં ગઢરાંકર તહસીલનાં સારોઆ ગામમાં બારેક હથિયાર બંધ હુદારઓ સાથે ટકર-શ્રીડી હુશમાંજ પરણેલી ૧૫ વર્ષની હિન્દુ છોકરી ગોળી-બારનો લોગ બની મરણ પામી. (૨) મુંબાઈમાં ગીરગામ કો-ઓપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટ તરફથી સ્ત્રીઓ માટે સહકારી તાલીમના વર્ગો નાથીબાઈ કન્યાશાળામાં ખોલવામાં આવ્યા છે. (૩) અલ્હાબાદમાં પતિ ઉપર હરલો કરી ગંભીર ઇજા પહોંચાડવા માટે અગ્રીમત બીજી નામની એક સ્ત્રીને જે વર્ષ સજા કેદની સજા થઈ. (૪) વાંદરા મ્યુનિસિપાલિટીમાં આ વર્ષે મીસીસ આલમીદા નામની બહેન પહેલીજ વખત સ્વયં ચુંટાયા છે. (૫) દિલ્હીમાં દર વર્ષે ભરાતું આરોગ્ય અને શિશુ સંપત્તિ પ્રદર્શન દો, નંગલ નામનાં નર્મન બાનુના વિરોધને અંગે રાજકીય કારણસર સુલતની રજૂ (૬) આતર રાષ્ટ્રીય મન્દુર કચેરીએ, ઉદ્યોગ ધંધામાં રાત્રિના કામ માટે સ્ત્રીઓને ન રોકવાનો સુપ્રાર્થ કરવા સંબંધમાં મત માંગ્યા છે. (૭) હિન્દની ખાણોમાં કામ કરતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ૧૯૨૬ ના વર્ષમાં ઘણી ઘટી છે. (૮) જોડાઈમાં ૪૫ વર્ષની ઉપરના એક શુદ્ધ ૧૪-૨૫ વર્ષની છોકરીનો ભવ બગાડવા તૈયાર થતાં, કોર્ટ તરફથી મનાઈ હુકમ મેળવી લગ્ન અટકાવવામાં આવ્યું. (૯) અમલાવાદથી શ્રીમતી. મીરાં બહેનના તંત્રી પટે 'ન્યુઝ એન્ડ ઇન્ડિયા' નામનું સાપ્તાહિક પત્ર ચેડા વખતમાં રાફે થનાર છે. (૧૦) સુરતના બાલ સહ તરફથી ગુજરાતના વાનરોની પરિપદ શ્રીમતી હંસા બહેન મહેતાનાં પ્રમુખપદે તા. ૨૭-૨૮ મીએ ભરાનાર હતી. (૧૧) પૂર્વ બંગાળમાં બુખમરથી પીડાતા એક મુસ્લીમે, એક રૂપિયાની કિંમતની બકરી પેટે પોતાની બાળપુત્રીને વેચી દીધી. (૧૩) પંતબ ફલાંઈગ કલ્પમાં અત્યારે ૧૫ સ્ત્રી સ્વયં વિમાનમાં ઉડતા રીએ છે (૧૩) નવસારીની શ્રીમતી રતન બહેન બામલ નામનાં પારસી બહેન પોતાનાં મરણ વખતે ૬ થી ૭ લાખની પૂંજ મૂકી જ્યાં તે સર્ પારસી કોમના લામ માટે વાપરવા જણાવી ગયાં છે (૧૪) રેવન્ય સ્ત્રી વિમાની મેડમ માર્થસ હેલ્ડ તા ૧૪ મી એ અલ્હાબાદ આવી આગાઉ પડી ગઈ છે.

વિદેશ

મીસ લીલ માનચીંગની અપૂર્વ સિદ્ધિઃ ચીન અને તીબેટ વચ્ચેનો મિત્રાચારી ભર્યો સંબંધ ફરી સ્થાપવામાં કોઈ રાજદારી પુરવ્વે ન સાધેલી સફળતા મીસ લીલ માનચીંગ નામની ૨૪ વર્ષની ચિની કુમારીએ મેળવી છે. ૧૯૦૬ માં કુમારી લીલનો જન્મ થયો. ૬ વર્ષની વયે તેને શિક્ષણ માટે પેર્સિય મોકલવામાં આવી. ત્યાંની ગર્લ્સ નોર્મલ સ્કૂલમાં એ જેન્સ્યુએટ બની. ત્યાંથી તે મીરાનરી દાખતરી કોલેજમાં ભેડાઈ, પરંતુ બીજા ધર્મને અંગે મીરાનરીએ ભેડે વધિા પડયો અને તેણે કોલેજ છોડી દીધી. આ બનાવે તેને રાજકીય કારકીર્દી પ્રત્યે પ્રેરી અને પરિણામે અપૂર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થતાં આખા ચિનમાં ચીનાઈ વિખ્ખ-વની એક વીરાંજના તરીકે તેનું નામ સર્વત્ર પં-કાયું. નાનકંઈથી દહાસા-સીધી રીતે ગણતાં ૧૮૦૦ પરંતુ ખરી રીતે ભેધએ તો લગભગ એથી બેવડા અંતરની તેણે મુસાફરી કરી. કદાચ ૨૬-મરમાં, કદાચ પંચપાળા તો 'ઉંટ ઉપર એમ ૮ માસ સુધી મુસાફરી કરીને હિન્દ યદ્ય તે નાનકંઈ પુનઃ આવી. તીબેટ અને મોંગોલીયાને ચીન ભેડે ઘાટા સંબંધમાં લાવવા માટે કેટલાક સમયથી પ્રવૃત્તિ ચાલી રહેલી છે. તેને અંગે મીસ લીલની મુસા-ફરી યોગદાઈ હતી. બે વર્ષ થયાં નાનકંઈમાં મોંગો-લીયા અને તીબેટને લગતી બાબતો માટે એક બ્યુરો સ્થપાયેલી છે. મીસ લીલ એ બ્યુરોમાં ભેડાઈ. પરંતુ તે એક માત્ર કારકુન તરીકે. ૧૯૨૬ ના જુલાઈમાં, સરકારે મોંગોલીયા અને તીબેટને લગતી પહેલી પરિષદ બરી. તે બાદ મીસ લીલએ દહાસા ની મુસાફરી આદરી. આ વર્ષના ફેબ્રુઆરીમાં તે અનેક વિટંબણાઓ વેઠી દહાસા પહોંચી. તીબેટમાં ખાસ કરીને દહાસામાં, તેણે ત્રણ માસ ગાળ્યા. તે દરમિયાન દાલાઈ લામા ભેડે તેણે ત્રણ મુલાકાતો લીધી. રાજકીય નેતાઓની મુલાકાતો લેવામાં અને લોકો સમક્ષ લાપણો કરવામાં તેણે ઘણાખરો સમય ગાળ્યો. ચીનાઈ કુમીન્ટંગ પક્ષ અને રશીયાને સામ્ય-વાદી પક્ષ એ બન્ને એક નથી અને કુમીન્ટંગ પક્ષ બીજા વાદનો વિરોધી નથી એટલી દસાઈ લામાને ખાતરી કરી આપવાનું મીસ લીલનું મુખ્ય કાર્ય હતું. મીસ લીલએ આ ખાતરી કરી આપી અને પરિ-

ણામે પંચન લામા ને અત્યારે ચીનમાં ફેરાપારી ભેગવી રહ્યા છે, તે હવે તીબેટ પાછો ફરી શકશે. મીસ લીલ ચીન આવ્યા બાદ તીબેટનું એક પ્રતિ-મંડળ નાનકંઈ આવ્યું છે અને તેણે જનરલ ચોઆંગ ફેરોક્તી મુલાકાત પણ લીધી છે. મીસ લીલની સફળતાનો એ પૂરાવો છે.

ચીનની યુવતીઓના નેતા મીસ સુમ ચેન્ગ અને ચીન પ્રેસના માસીક વચ્ચે ૨૬૦૦૦૦ રાંદી ડોલરમાં એક અમેરિકન વ્યવસ્થા હેઠળનું પત્ર ખરીદી લેવાનો કોન્ટ્રાક્ટ થયો.

સલામત : ચીના ચાંચીયાઓએ પકડેલી બે મીરાનરી અંગેજી બાનુઓ મીસીસ હેવર્ડ અને મીસ ગોમર સેલ પબ્લોટાએન ખાતેની મોંગોલી ટેકરીમાં સલામત છે.

હિન્દની સ્ત્રીઓનો મતાધિકાર : લંડનમાં રોયલ એમ્પાયર સોસાયટીમાં બાલતાં, લેડી ચેટ-રજીએ સ્ત્રીઓના સંબંધી સાયમન હેવાલનો ફરો હંદેખી જણાવ્યું કે મિલકતની યોગ્યતાના ધોર-ણને અંગે હિન્દી સ્ત્રીઓની મોટી સંખ્યા મત આપી શકતી નથી. આપણે ઉગ્રાંડમાં જેઓ મતા-ધિકાર ધરાવીએ છીએ તેઓ સારી રીતે નક્કીએ છીએ કે કેળવણી અને ફાકતરી શહતને લગતા પ્રશ્નોમાં ખરેખરો અવાજ સ્ત્રીઓ રજૂ કરી શકે એમ ન હોય, તો હિન્દ પ્રગતિ કરી નહિ શકે. હિન્દમાં યોગ્યતાવાળી સ્ત્રી ફાકતરોની સંખ્યા ઘણી ઓછી છે. હિન્દમાં પુખ્ત વયનાને કેળવણી આપ-વાની જરૂર છે.

હિન્દમાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો : નવાં રાજ બંધારણ પ્રમાણે હિન્દની સ્ત્રીઓનો દરજ્જો અને લાખ જળવાય તે માટે ગોળમેજી પરિષદને એક નિવેદન મોકલવામાં આવ્યું છે. તેની ઉપર ૧૬ જાણે સહી કરી છે. તેમાં વાઈકાઉન્ટેસ એસ્ટર, મીસ મેગન લોઈડ મ્પેર્જ, લેડી સીંથીયા મોસલે, લેડી-લેટન અને મીસીસ જિનરાજદાસ પણ છે. એ યાદીમાં સાયમન કમીરાનના હેવાલ પ્રમાણે, મોલકતની યોગ્યતાવાળા પુરૂષની ૨૫ વર્ષની (કે ૨૧ વર્ષની) પત્નીને અને એવી યોગ્યતાવાળા પતિની વિધવાને મતાધિકાર આપવાની લક્ષમણ યદ્ય છે આ બાબત નક્કી કરવા એક ખાસ સમિતિ નીમ-વાની સૂચના યદ્ય છે.

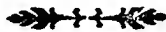
પતિની આવકમાંથી ધરખર્ચ માટે ચોક્કસ રકમ મેળવવાનો સ્ત્રીને કાયદેસર હક્ક આપવાનો ઠરાવ ૬૫ વર્ષ પાશ્વર્તિમાં બીસીસ બેંકર નેટ પસાર કરાવ્યો છે.

બીસ પેટ્રીક નેસ : રાહી ભૌગોલીક સોસાયટી (Royal Geographical Society) ની સપાનાં પહેલાં સ્ત્રી સભ્ય ચુંટાયાં છે.

બીસીસ કેરી એપ્પેન ક્રેટ : રાષ્ટ્રજનમાં, વિજ્ઞાન, કલા, વિદ્યા, સમાજ વા સામાજિક કાર્ય દ્વારા સ્ત્રી બહોળો ફાળો આપનાર સ્ત્રીને અમેરિકન માસિક પિક્ટોરીયલ રીવ્યુ સિદ્ધિ પારિતોષિક ૫૦૦૦ ડોલરનું આપવામાં આવે છે. બીસીસ મેરી કેટને ૧૯૩૦ ના વર્ષનું આ ઇનામ મળ્યું છે. બીસીસ કેટ, આંતરરાષ્ટ્રીય શાન્તિ અને સ્ત્રીઓનો દરજ્જો વધારવા સંબંધમાં સુંદર કાર્ય કર્યું છે.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સમાં સ્ત્રીઓનું દૈનિક પાણી મેળવવા માટે તેમણે ૩૦ વર્ષોથી સતત સેવા કરી છે. અને કેટલીયે આગેવાન સંસ્થાઓની સ્થાપનામાં તેમણે ભાગ લીધો છે.

અમેરિકાનું પરિચિત જીવન: અમેરિકામાં એક સ્ત્રીને ૧૦ વર્ષનાં જીવન જીવનને પરિણામે ૧૩ બાલકો થયાં. છતાં, પતિદેવ હજી વધારે બાલકની અપેક્ષા રાખી રહ્યો હોય તે સ્ત્રીએ અદાલતનું રક્ષણ માંગ્યું. દાકતરે એ સ્ત્રીને એવી ચેતવણી આપેલી છે કે જો તેને હવે વધુ બાલક થશે તો તેની તબીયત ઘણીજ બગડી જશે. ૧૩ બાલકોમાંથી માત્ર પાંચજી જીવતાં છે. અને એક તો પાંગળું છે. પતિદેવનો એવો આગ્રહ છે કે જીવનને ભોગે પણ બાલકો જન્મવાની સ્ત્રીની ફરજ છે. કેટલાં પતિને એક અમલદારની દેખરેખ હોય રાખે છે.

“ ગુણસુંદરી ”ના ગ્રાહક તરીકે નામ નોંધાવવા માટે

“ ગુણસુંદરી ” એાફીસ
શ્રી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળ
ગીરગામ બેંક રોડ
મુંબાઈ, ૪

મેસર્સ આર. આર. શેઠની કંપની,
જીએસએસ અને પબ્લીસર્સ,
કેશવભાગ, પ્રીન્સેસ સ્ટ્રીટ,
મુંબાઈ, ૨.

[અનુસંધાન પાન ૩૬૨ થી ચાલુ.]

પ્રકીર્ણ :

કોટવપુર મહાસભા સમિતિના મંત્રી શ્રીમતી માવિન્દ્રી અને શ્રીમતી ચાંદ્રાલા દેવીને ગયા માસની રજાઆતમાં પકડ્યાં છે.

મહારાષ્ટ્રનાં આગેવાન સ્ત્રી કાર્યકર્તા શ્રીમતી સત્યબાલાદેવીને પકડ્યાં છે.

કૃષ્ણનગરમાં વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર

બહેનોએ ચોક્કી શરૂ કરી હતી. ૧૦-૧૨ વર્ષની છોકરીઓ અને વિધવાઓએ પણ તેમાં ભાગ લીધો હતો. બહેનોએ સત્યાગ્રહ પણ આદર્યો હતો.

નવેમ્બરની આખર સુધીમાં આસામમાંથી ૨૪ બહેનોને પકડવામાં આવી છે. તેમાંથી બે બહેનોને સજા પણ થઈ ગયેલી છે.

તા. ૨૭-૧૨-૩૦

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

ભારતની સ્ત્રીશક્તિએ, આ લડતમાં જે અપૂર્વ ભાગ લઈ લીધો છે તે આ લડતના ઇતિહાસમાં સુવર્ણકિરણે લખાયેલું એક સર્વોત્તમ પ્રકરણ લેખાશે. આની બરોબરો કરો શકે એવું પશ્ચિમની પ્રજાએ કાંઈ પણ જોયું નથી. આ નાની, બહીકણ, સ્ત્રીઓ મોટી સંખ્યામાં જેલમાં ગઈ છે અને તેય સહજ માફી માંગતાં સરકાર છોડી દીધે એવી સ્થિતિમાં. મુંબાઈમાં ધારાસભાની ચુંટણીને અંગે થોડી કરતી બહેનોને મેં જોયું. હૃદયે કરતા પોલીસ અને મક્કમ શહે-રીઓની વચ્ચે નિર્ભયતાથી ઉભેલી બહે સંખ્યાબંધ જોન (Johas of Aro). મારફત અને ઘવાયલાઓને લઈ જવાનું દરજ અને કંપારી છૂટાવવું; પરંતુ સ્ત્રીઓ તો બહે એ એક રમત હોય તેમ જોઈ રહી હતી.

અમેરિકન પત્રકાર મી. વીલીયમ શીરર

દિવસ પછી દિવસ વલ્લા જાય છે. તેમ મહિલા વિત્યા. મુક્તિસંગ્રામને શરૂ થયે આજ ૧૦ માસ થયા. એટલામાં ભારતની સ્ત્રીશક્તિએ જે અપૂર્વ સાધના કરી છે, તેની એક અમેરિકન પત્રકારે કૃત્રી ઉપરની નોંધ ભારતની વગોવણી કરતી મીસ મેથોને ચરણે બેટ ધરવા જેવા છે. મીસ મેથો જેની ગરૂર મુક્ત-દગનામાં સ્ત્રીશક્તિનું સાચું દર્શન કરવાની દૃષ્ટિ હોય એમ માનવાનું આપણી પાસે કાંઈ કારણ નથી. ભારતની સ્ત્રીશક્તિ જગતને ગ્રેરણ આપવા જેવું આ મુક્તિસંગ્રામમાં કરી રહી છે, એને માટે કોઈને શંકા નહિ રહે, એ નિર્વિવાદ છે.

મુંબાઈ અને પરાંઓ :

ડીસેમ્બર અંકમાં આ લેખ છપાયો તે પ્રસંગે મુંબાઈની ૧૮ મી વિગ્રહ સભાનાં પ્ર-મુખ્યરથાને શ્રીમતી મગાચડેન પટેલ દનાં; ઉપપ્રમુખરથાને શ્રીમતી સાન્તાગોરી પટેલ દનાં. એમના પ્રમુખપદ દરમ્યાન પદેસેન નાંદેર પ્રમંગ, ઉદ્દેશ લેખ લખાયા બાદ,

તા. ૫ મીના ગાંધી દિનનો આશ્યો. એ દિ-વસે સવારના આઝાદ મેદાનમાં રાષ્ટ્રધ્વજ વંદ-નની ક્રિયા રાખ્યામાં આવી હતી, પોલીસ કંમીસનરે તે સામે પ્રતિજ્ઞ મૂક્યો હતો. છતાં એ ક્રિયામાં બહેનોએ નિહરતાથી ભાગ લીધો હતો. માંડવી ખાતેથી શ્રીમતી જમના બહેનની સરદારી હેડગ દેશમેવિકાઓએ સરખસ આકારે આવી, આઝાદ મેદાનમાં પ્રવેશ કરતાં, પોલીસે એવિકા બહેનોના લાયમોથી રાષ્ટ્રધ્વજ ચુંટવી લેવા પ્રયત્ન કર્યો. બે બહેનોને પોલીસે અટ-કાયતમાં લીધો હતી. પાછળથી તેમને છોડી મૂકી હતી, ક્રાટ તરફથી પણ દેશમેવિકાઓનું સરધય નાના નાના રાષ્ટ્રધ્વજને સાથે આપ્યું હતું. આ બહેનોને પણ પોલીસે ઘેરી લીધો હતી. એટલે તેમણે બેરી નહ સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. આ બહેનોને પરહેન કરવા પોલીસવાળ મંગાવવામાં આવી. પરંતુ પોલીસ કંમીસનરે આવી તેમને ન પકડવા જણાવ્યું એટલે બહેનો છૂટી થઈ અને રાષ્ટ્રગીતા ગાતાં મેદાનમાં તેમણે દૂમ કરી. ગરાજર દસાવેરે સાથે, બહેનોએ

રાષ્ટ્રધ્વજ, કરકરાવી, રાષ્ટ્રધ્વજવંદન કયું હતું. તેજ સાંજે આઝાદ મેદાનમાં સભા હતી. શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ, ભાષણ કરવા ઉભા થયાં; તેમણે જે ચાર શબ્દોનો ઉચ્ચાર કર્યો નહિ ત્યાં તો તેમને પકડવામાં આવ્યાં. તેમની પછી ઉપપ્રમુખ શ્રીમતી શાન્તાગૌરી પટેલ અને 'કોંગ્રેસ જુલેટીન' નાં ત્રીજાં તંત્રી બહેન કુમારી સુમતિ ત્રિવેદીને પણ પકડવામાં આવ્યાં. આ ત્રણે બહેનો ઉપર ૧૭ (૧) અને (૨) કલમો પ્રમાણેના આરોપ મૂકી, દંડ ન ભરાતાં ૯ માસ સાદી કેદની સજા કરી છે.

તેમના પછી ૧૯ મી વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખપદે શ્રીમતી સ્નેહલતા હઝરત આવ્યાં છે અને 'કોંગ્રેસ પત્રિકા'નાં તંત્રીપદે શ્રીમતી વીરબાલા આસર આવ્યાં છે.

ગયા માસ દરમ્યાન વિદેશી કાપડની ચોરીને અંગે એક અપૂર્ણ પ્રસંગ બની ગયો છે. કાલમાદેવી રાડ આગળ વિદેશી કાપડથી ભરેલી એક ડોરી અટકાવવા માટે સત્યાગ્રહ આદરતાં શ્રી. બાલુ ગનુ નામનો એક સ્વયં-સેવક શહીદ થયો. એ સ્થળે હજારો સ્ત્રી પુરુષો એ વીર શહીદને અંજલિ આપી આવ્યાં છે. એ શહીદની ભવ્ય સ્મશાનયાત્રા નીકળી હતી. તેમાં ૨૦૦૦ ઉપર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. વિગ્રહસભાનાં પ્રમુખ શ્રીમતી સ્નેહલતા હઝરતે એ વીરને આંધ આપી હતી અને અગ્નિસંસ્કાર પણ તેમણે જ કર્યો હતો. વનિતા વિશ્રામ હોલમાં શ્રીમતી અન્નપૂર્ણા દેશમુખનાં પ્રમુખપદે એ વીર શહીદને અંજલિ અર્પવા મુંબાઇની મહિલાઓની એક સભા મળી હતી. તેમાં શ્રીમતી જયશ્રીબહેન રાયજી, શ્રીમતી રતન બહેન દમણીયા, શ્રીમતી શાન્તાબાઇ વેંકટરાય, શ્રીમતી મુશીલાબાઇ જયકર અને પ્રમુખ બહેને એ વીરને અંજલિ આપી હતી. શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી, શ્રીમતી રતન

બહેન મહેતા, વગેરે બહેનોએ પણ એ વીરને પ્રસંગોપાત અંજલિ આપી હતી.

પંડિત મોતીલાલજી જેલમાંથી છૂટ્યા બાદ સખ્ત બીમારી ભોગવતા હોય તેમને દીર્ઘાયુષ્ય મળે અને જલદી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તે માટે પ્રાર્થના કરવા મુંબાઇમાં 'મોતીલાલ નેહરુ દિન' ઉજવાયો હતો તેમાં પણ બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી રતનબહેન મહેતાની આગેવાની હેઠળ એક સરઘસ નીકળ્યું હતું. માંડવી પર લોહાણા મહાજન વાડીમાં મીસીસ કાસમઅલી જેરાજભાઇ પીરભાઇનાં પ્રમુખપદે બહેનોની સભા ભરાઈ હતી. તેમાં શ્રીમતી જયશ્રી બહેન રાયજી, શ્રીમતી પેરીન બહેન કેપ્ટન, શ્રીમતી રતનબહેન મહેતા વગેરે એ પંડિતજીને જલદી આરોગ્ય પ્રાપ્ત થાય તે માટે પ્રાર્થના કરી હતી. તા. ૨૫ મીએ એવીજ રીતે પંડિત માલવીયા અને શ્રી. વિઠ્ઠલભાઇ પટેલ માટે પ્રાર્થના થઇ હતી.

ગાંધી દિનને અંગે શ્રીમતી ગોસરપખહેન કેપ્ટનનાં પ્રમુખપદે જાહેર સભા મળી હતી. ભૂલેશ્વર સ્વદેશી પ્રચારક મંડળ તરફથી નીકળેલાં તકલી સરઘસમાં પણ બહેનોએ મોટી સંખ્યામાં ભાગ લીધો હતો.

ગયા માસ દરમ્યાન મુંબાઇનાં ત્રણ અગ્રેસર બહેનો જેલનિવાસ ભોગવી પુનઃ પધાર્યાં છે. શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા ગયા માસની તા. ૧ લી એ છૂટી આવ્યાં. હતાં. તે બાદ શ્રીમતી રમીબહેન કામદાર, તથા 'કોંગ્રેસ પત્રિકા'નાં પહેલાં તંત્રી બહેન કુમારી દિલશાદ સૈયદ પણ તા. ૨૦ મીએ છૂટી ગયાં છે. તેમને ગુજરાતની બહેનો તરફથી અમે આવકાર આપીએ છીએ. શ્રીમતી હંસા બહેનને અલિનંદન આપવા બહેનોની સભા મળી હતી.

સ્વદેશી પ્રચારને અંગે, ભૂલેશ્વર સ્વદેશી પ્રચારક મંડળ તરફથી તેમજ બીજી સંસ્થા-

એ તરફથી બહેનોનાં સરઘસો નીકળ્યાં હતાં. અને સભાઓ ભરાઈ હતી. તેમાં બહેનોએ સારી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. મારવાડી ભાષાઓ તરફથી યોગ્યતા સ્વદેશી સપ્તાહને અંગે પણ બહેનોનું એક સરઘસ નીકળ્યું હતું. સરઘસમાં ખાદી વેચાણ માટે અખિલ ભારત ચરખા સંઘની એક ખાસ મોટર લોરી રાખવામાં આવી હતી. શ્રીમતી કાંતાબહેન ખાંડવાલા, શ્રીમતી શાન્તાદેવી પીટી, શ્રીમતી રતનબહેન દમણીયાએ સરઘસની આગેવાની લીધી હતી. શ્રી. ભા. ટીયા શ્રીમંડળના આશ્રયે મળેલી એક સભામાં શ્રીમતી લીલાવતી મુનશી, અને શ્રીમતી તહેમીના જોશીએ સ્વદેશી પ્રચારને લગતાં વ્યાખ્યાનો આપતાં વિદેશી કાપડનો અને બ્રિટિશ માલનો સંદંતર બહિષ્કાર કરવા હાકલ કરી હતી.

વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર ચોક્કસ પૂર જોસમાં યજ્ઞ રહી છે. ન્યુયર્ક રોડ, મંગળદાસ મારકેટ, મૂળજી જેઠા મારકેટ, ફેટ અને મેમથુ મહોલ્લામાં વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર સ્વયંસેવિકા બહેનો સખ્ત ચોક્કસ ફરે છે, મંગળદાસ મારકેટમાં શ્રીમતી જયશ્રી

બહેન રાયજીની દેખરેખ હેઠળ સખ્ત ચોક્કસ થાય છે. પરિણામે કેટલાંક વધુ બહેનોને સરકારની મહેમાની માણવાનો પ્રસંગ આવ્યો છે. કોટમાં મેસર્સ કરંજયા એન્ડ કંપનીમાં કાપડ લેવા જતાં એક પારસીબહેનને સ્વયંસેવિકાઓએ સમજાવવા જતાં પારસીબહેને સ્વયંસેવિકાઓને હાથે નખ માર્યા હતા. મંગળદાસ મારકેટમાં એક વેપારીએ સ્વયંસેવિકાને અપમાન બરેલા શબ્દો કહેતાં તેણે સાથાગ્રહ કર્યો હતો. એટલે આખરે વેપારીએ માફી માંગી હતી. મેમથુ મહોલ્લામાં એક વેપારી વિદેશી કાપડની ગાંસડી બહાર લઈ જવા માગતો હતો. તે સામે સેવિકાબહેને સત્યાગ્રહ કર્યો હતો. છતાં વેપારી હાથ-

સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં નિમંત્રણ બહિષ્કારો

૪૨૦	શ્રી. મંગાબહેન પટેલ	મુંબાઈ	૬ માસ સાદી
૪૨૧	શાન્તાબહેન પટેલ	"	"
૪૨૨	સુમતિ ત્રિવેદી	"	"
૪૨૩	ખીરજીયાઈ ભટ્ટવડેકર	"	૩ માસ, રૂ. ૧૦૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ
૪૨૪	સુમતિ સખલકર	"	"
૪૨૫	મંગાબહેન ડી. પટેલ	"	૨ માસ રૂ. ૧૦૦ દંડ વા ૧ માસ વધુ
૪૨૬	સીતા પુવેયા	"	૪ માસ સાદી
૪૨૭	મણિ અંકલેશ્વરીયા	"	"
૪૨૮	વિદ્યાબહેન	વિદેશપારલે	રૂ. ૧૫૦ દંડ વા ૧૧ માસ સાદી
૪૨૯	જયાબહેન	"	"
૪૩૦	કબુબહેન	"	"
૪૩૧	કલાવતીબહેન	"	"
૪૩૨	શ્રીમતીબહેન	એરસદ	૨ માસ સાદી
૪૩૩	રૂક્મણીબહેન	"	"
૪૩૪	લક્ષ્મીબહેન	"	૧૧ માસ રૂ. ૩૦ દંડ વા ૧૫ દિવસ વધુ
૪૩૫	ગોદાવરીબહેન	"	"
૪૩૬	કૌસલ્યાબહેન	બલાડા	—

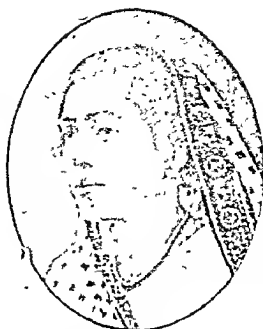
ગાડીવાળો લઈ આવ્યો. એટલે સેવિકા ગાડીનીચે સૂઈ ગઈ. પરિણામે, વેપારી તાબે થયો અને તેણે ગાંસડી પાછી દુકાનમાં ચઢાવી દેવી પડી. બહેનોની ચોક્કસ પરિણામ એવું સુંદર આવ્યું છે કે મંગળદાસ મારકેટમાંની દુકાનોના માલે સીક લાગવા માંડ્યાં છે. એક ચર્નરિડ સિવાય લગભગ આખા શહેરની દુકાનો ઉપરના પરદેશી કાપડના માલને સીક

ગુણસુંદરી

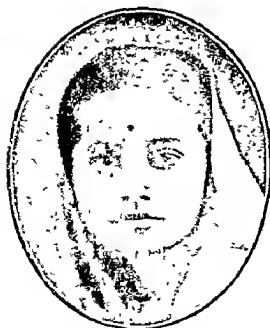
મુખ્યાર્થની શ્રી-શક્તિ

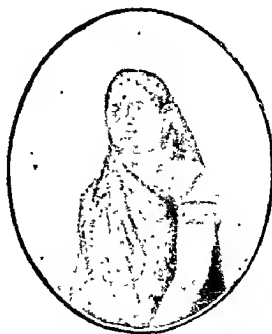
શ્રી. રનેદલતા દહરત
૧૬મી વિશ્વદસમાના પ્રમુખ

શ્રી વીરબાજા દીક્ષિત
૧૭મી વિશ્વદસમાના ઉપપ્રમુખ
(સાદા નવ માસ)

કુ. સુભતિ ત્રિવેદી
મોન્એસ પત્રિકાના ચીફ ઓફીસર

શ્રી. વીરબાજા આનંદ
મોન્એસ પત્રિકાના ચીફ ઓફીસર

મરાઈ ગયાં છે. ચર્ચા રોડ ઉપર સ્વયંસેવિકાઓ અને પોલીસ બંનેનો પહેરો એકી સાથે થાય છે. દુકાનદારો છેક ૮ વાગ્યામાં દુકાનો ખોલે છે એટલે બહેનો આઠ વાગ્યાથી ચોક્કી શરૂ કરે છે.

ચોક્કી કરવાને અંગે જુદેજુદે રથજોષી પક્ષપક્ષનાં નીચેનાં બહેનોને સગા થઈ છે. કુમારી બીવરબાઈ બટવડેકર અને કુમારી

સુમતિ સખ-
લકરને ૩ મા-
સ સાદી ફેદ
અને રૂ. ૧૦૦
દંડ મા ૬ અ-
ડવાડિયાં વધુ
ફેદતી સગા
થઈ છે. શ્રી-
મતી ગંગાબ-
હેન શાલાબાઈ
પટેલને ૨ મા-
સ સાદી ફેદ
અને રૂ. ૧૦૦
દંડ મા એક
માસ વધુ
ફેદતી સગા
થઈ છે. આ
બહેને હાઈ-
કોર્ટ સુધી
સગા સામે
અપીલ કરી

૪૩૭ શ્રી. સુદામબહેન	મલાડા	—
૪૩૮ " વસુમતિ ઠાકોર	સુરત	રૂ. ૧૦૦ દંડ
૪૩૯ " લક્ષ્મી દેવી	ચિત્રદુર	૩ માસ
૪૪૦ " કીશલ્યા દેવી	દિલ્લી	—
૪૪૧ " સાવિત્રી દેવી	"	—
૪૪૨ " રાજ્યપતિ દોલ	"	૬ માસ સાદી
૪૪૩-૪૫૧ શ્રી. ૬ બહેનો	"	"
૪૫૨-૪૮૦ શ્રી. ૨૬ બહેનો	"	૨૦૦ દંડ ના છ માસ
૪૮૧ શ્રી. સલુકબાઈ	કલકત્તા	૪ માસ સાદી
૪૮૨ " કેસરબાઈ	"	"
૪૮૩ " અરબાલા સેનગુપ્તા	"	રૂ. ૫૦ દંડ ના બે માસ
૪૮૪-૪૮૮ શ્રી. ૫ બહેનો	"	"
૪૮૯ શ્રી. આશાલતા પાલ	"	કોર્ટ હોં ત્યાં સુધી
૪૯૦ " સુલોચનાબાઈ બવડે	અમરાવતી	૬ માસ સાદી રૂ. ૨૫૦ દંડ ના ૪ માસ વધુ
૪૯૧-૪૯૪ શ્રી. ૪ બહેનો	"	—
૪૯૫ શ્રી. કે. શાન્તાનમ	મદ્રાસ	૬ માસ સખત
૪૯૬ " એક બહેન	"	—
૪૯૭ " પદ્માવતી આસર	તીરપુર	૬ અડવાડિયાં સાદી
૪૯૮ " ભાગ્યલક્ષ્મી	"	"
૪૯૯ " સાવિત્રી દેવી	મોટલપુર	—
૫૦૦ " ચારબાલા દેવી	"	—
૫૦૧ " સત્યબાલા દેવી	મલ્હારપુર	—
૫૦૨ " શાન્તાદેવી	કલકત્તા	૩ માસ

હતી પણ તે કાઠી નાંખવામાં આવી છે. કુમારી સીતા પુવેયા અને કુમારી મણિ અંકલેશ્વરીયાને ૪ માસ સાદી ફેદતી સગા થઈ છે. કુમારી સીતા મેનુએટ બહેન છે અને તેઓ કુર્ગનાં પહેલાં જ નેલમાં જતાં બહેન છે. કુમારી મણિ એ બાલિકા પાંચસી કુટુંબનાં છે.

ચોક્કી કરવા સંબંધમાં શ્રીમતી હચ્છા બહેન બીમબાઈ, શ્રીમતી માલેકબાઈ જાગીરદા-

ર, શ્રીમતી ભાનુમતી દલાલ અને શ્રીમત સુરજબહેન દલાલને પકડ્યાં હતાં પરંતુ તેમને પૂરવાના અભાવે છોડી મૂક્યાં હતાં.

ચોક્કી કરવા માટે સગા પામેલાં શ્રીમતી ગંગુબાઈ રામદાસ ખીમજી અને શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ કૃષ્ણદાસ જગજીવનદાસને ચર્ચેથી સગા સામે, એક શેર દલાલે વડીઅદાલતમાં અરજી કરી હતી. પરંતુ તે અરજી કાઠી

નાંખી, સગા કાયમ રાખવામાં આવી હતી. ચોક્કીને અંગે સગા પામેલાં શ્રીમતી મનોરમબાઈ શિદ્ધ અને શ્રીમતી રત્નાં બહેન પરવડા જેલમાંથી છુટી પાછાં સુબાઈ આપ્યાં છે. સુબાઈની વિમલ સબાના પ્રમુખો મીસ સોરીયા સોમજી, શ્રીમતી

અવંતીકાબાઈ ગોખલે અને સેવિકાઓના ફેપન શ્રીમતી અમૃત કુંવરને સુગામની આચરેરોડ જેલમાંથી પરવડા જેલમાં લઈ જવામાં આવ્યા છે. શ્રીમતી અંદન મણિલાલ શાહ અને બીજાં ૫ દેશસેવિકા બહેનોને વળી વર્ગમાંથી 'સી' વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યાં છે. તેમને પણ આચરેરોડ જેલમાંથી પરવડા જેલમાં ખસેડવાં છે.

શ્રી બુલેશ્વર સ્વદેશી પ્રચારક મંડળ તરફથી ગયા માસની શરૂઆતમાં ચરખા કાંતવાની હરિકાષ્ઠ થયેલી; તેમાં ભાગ લેનારાં શ્રીમતી વિમળાબહેન ઇશ્વરદાસ, શ્રીમતી ઇન્દુમતી કિશોરીલાલ અને શ્રીમતી સરસ્વતી વ્રજગોવિંદને અનુક્રમે રૂ. ૧૪, રૂ. ૬, અને રૂ. ૭, નાં ઇનામો મળ્યાં છે.

કાળા રવિવાર તા. ૨૬ મી એપ્રિલના રોજ દિવસે મુખ્યાલની ૧૪ બહેનોને પોલીસ વાનમાં બેસાડી ઘાટકોપર અને ભાંડુપ વચ્ચેનાં વિકરોળીના જંગલમાં મૂકી આવવાના બનાવથી તો સૌ કોષ માહિતગાર છે. એ ૧૪ બહેનોમાંના એક બહેન કુમારી ગુલાબ બાલુચ પારકર ૧૪ વર્ષની વયનાં સગીર છે. એ બહેને મેજસ્ટ્રેટ મી. ખંડાલાવાળા સમક્ષ, પોતાને કાયદેસરના વાલીના રક્ષણમાંથી ચહેરની મર્યાદા બહાર લઈ જવા માટે, સાબંટ સામે ફરિયાદ માંડી છે.

વિલેપારલેમાં તા. ૩૦ મી નવેમ્બરે, માસનો છેલ્લો રવિવાર હોય તોયે રાષ્ટ્રધ્વજવંદનની ક્રિયા થઈ હતી. તે પ્રસંગે ધણીની ધરપકડ થઈ હતી. તેમાં શ્રીમતી જ્યાબહેન શ્રીમતી વિદ્યાબહેન, શ્રીમતી કલ્યાણબહેન અને શ્રીમતી કલાવતીબહેન પણ પકડ્યાં હતાં. તેઓને રૂ. ૧૫૦ દંડ વા ૧૧ માસ સાડી કેદની સજા થઈ છે બહેનોએ દંડ ન ભરતાં જેલ નિવાસ સ્વીકાર્યો છે.

ચાન્દાકુટમાં, જેલનિવાસ પામેલાં શ્રીમતી નવાજબહેન, શ્રીમતી ઉર્મિલાબહેન મહેતા, શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ વગેરેને અલિનંદન આપવા સભાઓ મળી હતી.

વિલેપારલેમાં ઉપનગર સત્યાગ્રહ છાવણી ગેરકાયદેસર દરતા, ડાનણીમાંથી પકડેલાં ત્રણ બહેનોની સજા વડી અદાલતે, બીજા સત્યાગ્રહીઓ સાથે ૨૬ કરી છે. એટલે તેમને છોડી મૂકવામાં આવ્યાં છે.

ઘાટકોપરમાં ' જ્વાહર દિન ' ને દિવસે તા. ૧૬ મી નવેમ્બરે ૨૨ બહેનોને પકડેલાં. તેમાંથી ૧૦ બહેનોને છોડી મૂકેલાં છે. બાકીનાં ૧૨ બહેનો સામેનો મુકદ્દમા હજી ચાલે છે. જન્યુઆરીમાં મુકદ્દમા આવનાર છે. ગુજરાત-કાઠિયાવાડ:

અમદાવાદની સાબરમતી જેલમાંથી ગયા માસની તા. ૮ મીએ કુમારી મણિબહેન પટેલ અને કુમારી ખૂરશીદાબહેન સજા ભોગવી છૂટી આવ્યાં છે.

અમદાવાદમાં તા. ૮ મીએ, દ્વારા પાસેની વિદેશી કાપડની દુકાને ઉપર ૮ સ્વયંસેવિકાઓએ સવારથી સાંજ સુધી ઉપવાસ આદર્યો હતો. બહેનોએ સત્યાગ્રહ આદરતાં દુકાને બંધ થઈ ગઈ હતી. પોલીસે બહેનોને પરહેજ કરી એટલે તેમને રથાને બીજી દુકડી આવી. સાંજના ૭ વાગ્યા સુધીમાં લગભગ ૩૦ ઉપર બહેનો પકાઈ ગઈ હતી. દરમિયાન કાપડના વેપારીઓએ મહોમદિ મસલત કરી વિદેશી કાપડ ન વેચવા કબજીયું આવી સમાધાની થતાં, સાંજે ૭ વાગ્યે ચોક્કી ખસેડી લેવામાં આવી, પરહેજ કરેલી બહેનોને છોડી મૂકી હતી. વિદેશી કાપડના માલે સીલ થતા માંડ્યું છે. છતાં, તા. ૧૬ મીએ પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી, એક દુકાને વિદેશી કાપડનું વેચાણ થતું માલમ પડ્યું. એટલે સ્વયંસેવિકાઓની એક દુકડી તા. ૧૭ મીએ સવારથી, કાંઈપણ ખાધા કે પીધા વિના, તે દુકાને સત્યાગ્રહ આદરી બેઠી માણેકોકાના એક દુકાનદારે લેખિન મારી માંગી છે. એક બીજા દુકાનદારે ચોક્કી મંડળને રૂ. ૧૧ દંડ આપ્યો છે. એક ત્રીજા દુકાનદારે એ લતામાંથી બીજા લતામાં બીજી દુકાન ઉધાડી. તેની બંને દુકાનોએ ચોક્કી થતા માંડી. પરિણામે તેણે દુકાન બંધ કરવા કબજીયું દત્ત.

આમ અમદાવાદમાં સ્વયંસેવિકાઓના

સફળ સત્યાગ્રહને પરિણામે વિદેશી કાપડનું વેચાણ લગભગ બંધ થયું છે.

ગયા માસમાં અમદાવાદના ખાડીયા વોર્ડ તરફથી ગાંધી સપ્તાહ ઉજવવામાં આવ્યું. તે પ્રસંગે, શ્રીમતી નંદુબહેન કાનુગા, કુમારી મૃદુલાબહેન તેમજ બીજાં બહેનોએ સરખસ ગોઠવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. એટલે લગભગ ૨૮ બહેનોને પોલીસે પકડી પાછળથી છોડી મૂકી હતી. એક દિવસ ખાસ 'સ્વીદિન' રાખવામાં આવ્યો હતો. તે નિમિત્તે બહેનોનું સરખસ નીકળ્યું હતું. શ્રીમતી લીલાવતી દેસાઈએ રાષ્ટ્રવજ્રવંદન કરાવ્યું હતું. અને પરદેશી કાપડનો સદંતર બહિષ્કાર કરવાની હાકલ કરવામાં આવી હતી.

નડિયાદના વિદેશી કાપડના વેપારીઓએ વિદેશી કાપડ ન વેચવાની કરેલી પ્રતિજ્ઞાના સમય પૂરો થતાં, વિદેશી કાપડ વેચવાનું શરૂ કર્યું હતું. સ્વયંસેવિકા બહેનોએ તેમને તેમ ન કરવા બહુ બહુ સમજાવ્યું; છતાં તેઓ એકના બે થયા નહિ. એટલે નવેમ્બરની તા. ૩૦ મીની સવારથી, વિદેશી કાપડે વેપારીઓ સીલ ન કરે ત્યાંસુધી ૯ બહેનોએ દુકાનો આગળ બેસી ઉપવાસ શરૂ કર્યો હતા. આ બહેનો રાત્રિના પછુ કકડતી ઠંડીમાં, રામધૂન લગાવતી ચોકી કરી રહી હતી. બહેનોની સંખ્યા બીજે દિવસે ૧૮ ની થઈ હતી. પરિણામે, વેપારીઓએ ૭ માસ સુધી વિદેશી કાપડ ન વેચવાનો હથ કર્યો છે.

તા. ૧૭ મીએ સાંજે, સાબરમતી જલ-માંથી છૂટી આવેલા શ્રીમતી કાન્તાબહેન વડીલનું સ્વાગત કરવા ૨૫ બહેનો નડિયાદ રોડેયન ઉપર સામે ગઈ હતી. બાદ સરખસ નીકળ્યું હતું. રાષ્ટ્રાત્મક પોલીસ ડેપુટીએ જી. યુસુફ પોલીસ સાથે આવી, બહેનોને કાંઈપણ ગીત ન ગાતાં, વિખેરાઈ જવા જણાવ્યું. બહેનોએ માન્ય નહિ એટલે સરખસ ચાલુ.

કાવ્યું. બહેનો બેસી ગઈ. એટલે થોડીવાર પછી સરખસ જવા દીધું. પરંતુ વળી પાછું થોડે દૂર સરખસ ચાલવામાં આવ્યું. બહેનો વળી પાછી અડગ ઉભી રહી. છેવટે ચાકીને સરખસને આગળ વધવા દીધું. નિર્ણયિતરથાને ગયા પછીજ સરખસ વિખેરાયું.

બોરસદના કેટલાક કાપડીયાઓએ પ્રતિજ્ઞા ભંગ કરી વિદેશી કાપડ વેચવાનું શરૂ કર્યો તાલુકામાં પ્રચારકાર્ય કરવા આવેલી સાબરમતી આશ્રમની બહેનોએ ત્યાં ચોકી શરૂ કરી છે. પીઠાં પર પછુ ચોકી થાય છે. ચોકી જોવા માટે મુંબાઈથી આવેલી બહેનોમાંથી ત્રણ બહેનોને પોલીસે બે કલાક સુધી લોકઅપમાં રાખી છોડી મુકી હતી. બોરસદનાં પીઠાં પર ચોકી કરવા માટે ગયા માસની રાષ્ટ્રાત્મક શ્રીમતી શ્રીમતીબહેન અને શ્રીમતી રૂક્મણીબહેનને પકડી બે માસ સાદો કેદની સજા કરી છે અને તેમને 'સી' વર્ગ આપ્યો છે. આ બહેનો સાબરમતી આશ્રમમાંના છે. શ્રીમતી અમૃતબહેન અને શ્રીમતી સુરેશ્વરી-દેવીને પકડી છોડી મુક્યાં હતાં.

તે બાદ પછુ આશ્રમના જ બીજાં બે બહેનો પીઠાં પર ચોકી કરતાં પકડાયાં છે. તેઓ શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન અને શ્રીમતી ગોદાવરીબહેન છે. તેમને ૧૫ માસ સાદો કેદ, રૂ. ૩૦ દંડ અથવા ૨૫ દિવસ વધુ કેદની સજા થઈ છે. સખત ચોકીને અંગે વિદેશી કાપડ બીલકુલ અપત્ત ન હોવાથી, કાપડીયાઓ વિદેશી કાપડે સીલ કરાવી રહ્યા છે. તા. ૧૭ મી એ બોરસદમાં 'બાણુગુન દિન' ઉજવાયો હતો. તેમાં દેશસેવિકાસંઘની બહેનોએ આગેવાની ભર્યો ભાગ લીધો હતો.

માતર તાલુકાના ભલાડ ગામે શ્રીમતી કૌશલ્યાબહેન અને શ્રીમતી મુંદર બહેનને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યાં છે.

પ્રસથાવમાં મહેસુલ ન ભરવા માટે એક

વિધવા બહેનની ૩૦ એકર જમીન જપ્ત થઈ છે. તેની બેંસને ખાંવા માટે ચારો પશુ મંથી મળતા; છતાં આ બહેન હસતે મુંખડે બિધુ યદુઃખ સંહન કરી રહી છે.

દાવોલ (બોરસદ) ના શ્રી. મોતીલાલ નાં વિધવા બહેન દિવાળી દિનરત કરી સીમીમાં માંડવે રહેલાં તેઓ સાપ કરડવાથી મરણ પામ્યાં છે.

બોરસદમાં કેટલાક બદમાશોએ ધરોને આગ લગાડી હતી. તે વખતે સેવિકાબહેનોએ આગ સુકાવવામાં ઉપયોગી મદદ કરી હતી.

ભરૂચના દેશસેવિકા સંઘની સ્વયંસેવિકાઓ વિદેશી કાપડની દુકાનેએ તથા પીકાં પર ચોકી કરી રહી છે. ૮ મો ગાંધી દિન ઉજવવા માટે સરઘસ નીકળ્યું હતું. તેમાં દેશસેવિકા બહેનો મોખરે રહી હતી. આલસેવિકાઓ પણ સાફ કાર્ય કરી રહી છે. શ્રીમતી કુન્દમબહેન મુનશી પ્રસંગોપાત લાપણો આપી ઉત્તેજન આપી રહ્યાં છે.

જંજીરમાં પણ વિદેશી કાપડની દુકાનેએ બહેનો ચોકી કરી રહી છે. શ્રીમતી નર્મદાબહેન જોશી મંત્રી નીમાયાં છે. કરાડીમાં ગયા માસની તા. ૧૬ મીએ જવાહર દિન ઉજવાયો હતો. તે વખતે શ્રીમતી સારંગ બહેને બિડુતોને હિજરત કરવા સલાહ આપી હતી.

મટવાડના શ્રી. દાછલાલ હિજરત કરી જતા હતા. ગાંધીમાં તેમનાં વૃદ્ધ પત્ની સૌ. જમનાબહેન બેઠાં હતાં. ગાડું થોડે દૂર ગયું હશે ત્યાં તે કરાડીના પોલીસ પટેલે બીજા બે સાથે મળી સામાનથી ભરેલું ગાડું અટકાવ્યું અને મહેસુલનું દાણ માંગ્યું. વૃદ્ધ જમનાબહેન કાંઈ એમ મહેસુલ આપે ? તેમણે તો ફાંકડો જવાબ આપ્યો. “ ભલે માલ લઈ જાવું, તેની અમને જરાય ફિકર નથી જવતાં હવે તો એ મેળવશું. ધન્ય સૌને આપી દેશે. અમે અમારી આગર નહિ જવા દઈએ. ”

સુરતમાં ૮ મો ગાંધી દિન નિમિત્તે મયા માસની તા. ૫ મીએ સવારે ૯ વાગ્યે શ્રીમતી વસુમતી કાઠારની આગેવાની હેઠળ ૨૫ સ્વયંસેવિકાઓએ કિલ્લા મેદાનમાં પ્રવેશવા પ્રયત્ન કર્યો હતો. જલ્દી મુખરિ. એ મેદાનમાં પ્રવેશવા દેવા ના પાડી હતી અને મંડળને ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યું; પરંતુ બહેનો તો મક્કમ રહી હતી. એટલે સ્વયંસેવિકા બહેનના હાથમાંથી ત્રિરંગી રાષ્ટ્રધ્વજ ઝૂંટવી લેવામાં આવ્યો. અને શ્રીમતી વસુમતી કાઠારને પરહેજ કર્યો. શ્રીમતી વસુમતીને રૂ. ૧૦૦ ના દંડની સજા કરવામાં આવી છે. દંડ જપ્તી કરી વસુલ કરવાનો હોદ્દા તેમને પરહેજ કર્યો નથી. તા. ૧૬ મી ડીસેમ્બરે જવાહર દિન ઉજવાયો હતો. તે નિમિત્તે ઈક્કા ઓવારે સભા મળી હતી. તેમાં શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના બહેન શુકલે રાષ્ટ્રધ્વજવંદન કરાવી પરદેશી કાપડ તથા દારૂ તાડીને ત્યાં કરવાની જરૂર જણાવી હતી.

જલાલપુરમાં તાડીનાં પીકાં પર બહેનો ચોકી કરે છે.

ગોપલમાં નાની નાની બાલિકાઓ સાથે બહેનો દારૂ-તાડીનાં પીકાં પર ચોકી કરે છે.

બારડોલી તાલુકામાં બામણી અને અંકોટી ગામમાં પોલીસોએ બહેનો ઉપર બળાત્કાર કર્યોની ફરિયાદ આવી છે. બામણીમાં એક દુબળાનાં છાપરામાં પોલીસ ભરાયો. દુબળાનો ધણી હાજર ન હતો. એટલે તેણે ખૂસ મારી. એ ચાર દુબળા એકઠા થઈ જતાં પોલીસ નાસવા લાગ્યો. પરંતુ દુબળાઓએ એને પકડ્યો. ફરિયાદ થઈ છે. આંકોટી ગામના વેડીયા છનીઆની છોકરી તા. ૬ ટૂં એ ઘરમાં એકલી હતી. તેને એક પોલીસે ૪ આંગળી લાક્ષ્ય આપી સમજાવવા માંડી. છોકરી ફસાઈ નહિ એટલે પોલીસે એના ઉપર બળાત્કાર કર્યો એમ કહેવાય છે.

ગયા માસ દરમ્યાન પૂ. કરતુરયા ઓડિ, ઉત્ત-

રસંગ, કરમસદ, વગેરે ગામોની મુલાકાતે ગયાં હતાં અને તેમણે ખેડુતોને બોધ આપ્યો હતો.

પાટડીના શ્રી. રામસિંહ દેસાઈની પુત્રી બહેન વિદુબાઈએ લડતમાં જોડાવા પોતાની માતાની રજા માંગી. ગરાસ બંધ થશે-ધારી લડતમાં જોડાવાની તેને ના પાડવામાં આવી. છતાં શ્રી વિદુબાઈ મક્કમ હતી. તેણે પોતાને છેવટનો નિર્ણય જણાવ્યો. એટલે તેને ૮ દિવસ સુધી હાથ પગમાં બેંડીઓ નાંખી એક કોટડીમાં પૂરી રાખી. ખૂબ માર પડ્યો છતાં તે પોતાનો નિર્ણય મક્કમ રાખી, લડતમાં જોડાઈ-છે.

ધંધુકામાં તેમજ બીજે સરમુખત્યાર શ્રીમતી દેવીબહેન લાપણો દ્વારા સારું પ્રચાર કાર્ય કરી રહ્યાં છે.

અમરેલીમાં વેરાવળથી આવેલાં શ્રીમતી સવિતા બહેનની સરદારી હેઠળ શ્રીમતી લાલુ બહેન, કુમારી જંબાબહેન, કુમારી લીલાવંતી, શ્રીમતી કાશી બહેન તેમજ બીજી ઉચ્ચ કુટુંબની બહેનોએ વિદેશી કાપડની દુકાનો પર ચોંટી રાફ કરી છે. પરિણામે વિદેશી કાપડે સીધું કરો સ્વદેશીજ વેચવાનાં ઠરાવે થયા છે. બહેનોનું સરવસ પથ નીકળ્યું હતું.

રાજકોટમાં પણ ૧૫ બહેનો વિદેશી કાપડની દુકાનોએ ચોંટી કરે છે. પોરબંદર, બોટાદ અને જમદણમાં પણ બહેનો આં શુભ પ્રવૃત્તિ આદરી રહી છે.

સુબાઈ મહાકોટ :

પુનાના ઇશ સરમુખત્યાર પટે શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ આવ્યાં છે. પુનામાં વિદેશી કાપડનો વેપાર બંધ કરાવવા શ્રી. રાનેતી સહાનુભૂતિમાં શ્રીમતી ઉમાબાઈ બીડેએ ઉપવાસ રાફ કર્યો છે. હવેરી (ધારવાડ) નાં સરમુખત્યાર પટે શ્રીમતી ચાન્તાબાઈ આવાધન આવ્યાં છે.

ગડગમાં મુલશુડ ખાતે શ્રીમતી ઇન્દિરાબાઈ પ્રચારકાર્ય કરી રહ્યાં છે.

નીપાણીમાં કુમારી પાનબાઈને ૬ માસ

સખ્ત કેદની સજા થઈ છે. અને તેમને સી વર્ગ આપવામાં આવ્યો છે. કુમારી પાનબાઈ નીપાણીના આગેવાન કાર્યકર્તા છે

બેલગામમાં પ્રભાતદેરીઓ સામે બંધી કાઢતાં સંખ્યાબંધ પ્રભાતદેરીઓ નીકળે છે. તેમાં બહેનો પણ ભાગ લીધે છે. પોલીસે બહેનોના હાથમાંથી રાષ્ટ્રધ્વજ ઝુટવી લીધી હતી.

કરાંચીમાં સરમુખત્યારપટે આવેલાં શ્રીમતી કીકીબહેન લાલબાઈની દેખરેખ હેઠળ વિદેશી કાપડની ચોંટીનું કાર્ય ચપ્પ રહ્યું છે. ગાંધી દિને દિવસે મીઠું પકવવામાં બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. સરવસો નીકળે છે તેમાં બહેનો ભાગ લીધે છે.

શિકારપુરનાં આગેવાન કાર્યકર્તા શ્રીમતી લક્ષ્મીદેવીને પ્રભાતદેરી કાઢવા માટે પકડી ૩ માસની સજા કરી છે. સિંધમાંથી જલમાં જનાર તેઓ બીજા બહેન છે.

સંયુક્ત પ્રાંત :

દિલ્હીમાં વિદેશી કાપડની દુકાનો પર ચોંટી ચાપ છે. મેસર્સ બોઝારામની દારૂની દુકાનેથી ચોંટી કરતાં ૬૦ ઉપર બહેનોને પકડવામાં આવેલાં છે. તેમાંથી ૨૯ બહેનોને રૂ. ૨૦૦ દંડ થા ૬ માસ સાદી કેદની સજા કરી છે. ૯ બહેનોને ચેતવણી આપી છોડી મૂકી હતી. આ બહેનોને સી વર્ગ આપવા સામે વિરોધ દર્શાવી ૪૦ તપાસ હેઠળના તેમજ કેદી બહેનોએ ઉપવાસ કરવા માંડ્યા હતા. મીસીસ સેનગુપ્તાએ પણ સહાનુભૂતિમાં ઉપવાસ કરવા માંડ્યા હતા. ઉપવાસને અગે કેટલીક બહેનો બેલાન પણ ચપ્પ ગઈ હતી. મી. બોઝારામની દારૂની સરવસ સ્વયંસેવિકાઓએ કાઢતાં પોલીસે તે વિખેરી નાંખ્યાં હતાં. રહેરમાં લડતાળ પડી હતી. અને બહેનોની સભા ભરાઈ હતી. પાછળથી આ બહેનોને 'બી' વર્ગ આપવામાં આવતાં ત્રણ દિવસે ઉપવાસ ભાંગ્યા હતા

જેગાર એન્ડ કંપની અને જે. આર. મારટીન એન્ડ કંપનીની શાખાઓ પરદેશી કાપડ માટે વરદી મેળવવા કારમીરી દરવાજા ઉપર ઉધાડવામાં આવી હતી પરંતુ સ્વયંસેવિકાઓએ ચોક્કા કરી કોઇને અંદર જવા દીધા નહિ એટલે આખરે દુકાનનાં પાટીયાં ઉપાડી લેવા પડ્યાં હતાં.

દિલ્હીમાં સરદાર વલ્લભલાલને અલિનંદન આપવા મળેલી સભામાં ભાષણ કરવા માટે સ્વામી શ્રદ્ધાનંદનાં પૌત્રી કુમારી કૌશલ્યાદેવીને પકડ્યાં છે. 'વલ્લભલાલ દિન' ને દિવસે કરેલાં ભાષણ માટે શ્રીમતી સાવિત્રીદેવીને પકડ્યાં છે. દિલ્હીનાં નવમાં સરમુખત્યારપદે આવેલાં શ્રીમતી રાજપતિ કૌશલ ને બીજાં બહેનો સાથે પકડી ૬ માસ કેદની સજા કરવામાં આવી છે. એક વૃદ્ધ સ્ત્રી અને છોકરીને નાની વયનાં હોષ છોડી મૂક્યાં હતાં.

દિલ્હીની બાર એસોસીએશને કોર્ટમાં પહેરવાનો પોશાક સ્વદેશી રાખવાની વિનંતિ કરતો ઠરાવ પસાર કરેલો. પરંતુ કેટલાક એ ઠરાવનું પાલન કરતા ન હતા. એટલે સ્વયંસેવિકાઓ આરમ્બની મુલાકાત લઈ આવી, એ ઠરાવનું પાલન ન કરતા હોય એવાઓનાં નામો નોંધી લાવી હતી. અને બીજે દિવસથી, ખા. બ. અબ્દુર રહમાન અને રા. બ. રામ-કૌશલર, એ એની એમ્બરે પર તેમણે ચોક્કા શરૂ કરી હતી. કોષપણુ અસીલને એ બહેનો ઉપર જવા દેતી ન હતી. તેમ નીચે કોષને આવવા દેતો ન હતી. છેવટે એ ઠરાવનો અમલ ન કરતા હોય એવાઓનાં નામ જણાવવાનું કબૂલાયાથી ચોક્કા બંધ થઈ હતી.

લખનૌમાં, ચોક્કા પહેરાને લગતાં વાષ-સરોયનાં બહેનનામાંની મુદત પૂરી થતાં તેની ઉઠમણની ક્રિયા કરવામાં આવી હતી. તેમાં બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. બહેનોએ બાળ્યા લીધાં હતાં. અને બહેનનામાંઓની કાંઠડી

કાઢવામાં આવી હતી. ગયા માસ દરમ્યાન લખનૌમાં બંગડી દિન ઉજવાયો હતો. એ વર્ષ સુધી પરદેશી કાપડ ન પહેરવાની પ્રતિજ્ઞા સ્વયંસેવિકાઓએ લેવડાવી હતી. રસ્તામાં વિલાયતી કાપડ પહેરેલો કોઈ માણસ મળે તો તેને બંગડીઓની બેટ ધરવામાં આવી હતી.

લખનૌમાં મહાસભાથી સ્વતંત્રશ્રી. રાષ્ટ્રીય મહિલા સભા સ્થાપવામાં આવી છે. તેનાં પ્રમુખ શ્રીમતી સુનીતિદેવી મિત્ર છે. મંત્રી શ્રીમતી શુરમુખસિંહ છે અને સ્વયંસેવિકાઓના કેપ્ટન શ્રીમતી પાર્વતીદેવી બન્યાં છે. શ્રીમતી ગોદાવરીદેવી ભાગંવ કામ ચલાઉ મંત્રી અને શ્રીમતી ગુલાબદેવી ભાગંવ ખજાનચી નીમાયાં છે. મંડળને પોતાનો આશ્રમ અને પુસ્તકાલય છે, સભ્યોની સંખ્યા પણ મોટી છે.

કાનપુરમાં પીઠાં પર ચોક્કા કરવા માટે સજા પામેલાં ૧૬ બહેનો છૂટ્યાં છે. તેમના માનમાં સરઘસ કાઢવામાં આવ્યું હતું. તે પોલીસે અટકાવતાં બહેનો રાત્રિના ૮ાં વાગ્યા સુધી બેસી રહી હતી. રાત્રે ૯ વાગે સભા ભરી સરઘસ વિખેરી નાંચ્યું હતું. મેસર્સ જમશેદજીનાં પીઠાં પર ચોક્કા કરતાં મીસીસ ખારેલાલ અને બીજાં ત્રણ બહેનો સામે હલ્લો થયો હતો. ધટાવામાં શ્રીમતી ચાન્તાદેવીને ત્રણ માસની સાદી કેદની સજા થઈ છે.

મીરકાનાં ૬૦ વર્ષનાં વયોવૃદ્ધ કાર્યકર્તા શ્રીમતી ઉર્મીલા દેવીને પોતાના જેઠવાસી પુત્રની મુલાકાત લેવા ન દીધી હતી. જવાબ મેળવવા માટેજ તેમને ૮ કલાક ઉભા રહેવું પડ્યું હતું. મહિલા સમિતિએ છૂટેલા કેદીઓના માનમાં બોજન સમારંભ યોજ્યો હતો.

દેહરાદુનનાં કન્યા શુરકુળના મુખ્ય શિક્ષિકા શ્રીમતી સરસ્વતી દેવીએ દેહરાદુનના સરમુખત્યાર ઉપર લખેલા પત્રમાં જણાવ્યું છે કે પોતાને તેમજ બીજાં સુશિક્ષિત ત્રણ બહેનોને જેઠમાં પ્રાર્થના કરવા દેતા નથી. તેમ પુસ્તકો

પણ વાંચવા દેતા નથી. જે ખોરાક આપવામાં આવે છે તે પૂરતો નથી હોતો તેમ ખાવા યોગ્ય નથી હોતો. શ્રીમતી શ્યામાદેવી બીજાઓના હાથનો રાંધેલો ખોરાક નથી લેતાં. તેમને પૂરતું દૂધ પણ આપવામાં આવતું નથી.

અલાહબાદની અગરવાળ કન્યાશાળાને ગ્રાન્ટ બંધ કરવાની ધમકી આપવામાં આવી છે.

બંગાળ:

કલકત્તામાં બરાબરમાં આવેલી વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર નારી સત્યાગ્રહ સમિતિ અને મહિલા રાષ્ટ્રીય સંઘની સ્વયંસેવિકાઓ સખ્ત ચોક્કી કરી હતી. પરંતુ ચોક્કી કરતાં બહેનોને પકડ્યાં ન હતાં. શ્રીમતી સલુકબાઈ અને શ્રીમતી કેસરબાઈને પ્રલાટરેરીમાં બાગ લેવા માટે ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

બંગાળ મહિલા રાષ્ટ્રીય સંઘના અગ્રેવાન શ્રીમતી અરબાલા સેનગુપ્તા અને બીજાં ૫ બહેનોને જાહેર રસ્તા ઉપર થતી આવજનવમાં હરકત કરવા માટે રૂ. ૫૦ દંડ या બે માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે. કુમારી આશાલતા પાલને સગીર વયને કારણે કોર્ટ ઉઠે ત્યાં સુધીની સજા થઇ હતી.

અગાઉ સજા પામી ચૂકેલાં શ્રીમતી મોહિનીદેવી, શ્રીમતી ઉર્મિલાદેવી, શ્રીમતી ઇન્દુમતી ગોએન્કા, શ્રીમતી લીલાવતી કપૂર. પોતાપોતાની મુદતની પૂરતી સજા ભોગવ્યા બાદ ગયા માસ દરમ્યાન છૂટી આવ્યાં છે. શ્રીમતી મોહિનીદેવી ૭૦ વર્ષનાં વૃદ્ધ કાર્યકર્તા છે. તેમને કલકત્તાની બહેનો તરફથી માનપત્ર પણ આપવામાં આવ્યું હતું. આ સભામાં શ્રીમતી સુવર્ણા સેને, પોતે જેલમાં કતિલું બે લાખ વાર સુતર રણ ક્યું હતું.

સરખસો અને સજાઓ માગેના મનાઈ દુકમનો લંગ કરવા માટે કલકત્તામાં શ્રીમતી

લક્ષ્મીદેવી અને બીજાં ૫ બહેનોને ગુલેગાર કરાવી સજા કરી હતી. તે સામે અપીલ થતાં વડી અદાલતે તેઓને નિર્દોષ કરાવી છાડી મુક્યાં છે.

શ્રીમતી સોવ શાય, શ્રીમતી સુવર્ણા સેન અને શ્રીમતી માલિની ગુપ્તા ૪ માસની સજા ભોગવી છૂટ્યાં છે.

શ્રીમતી જનકીબાઈ બનન ગયા માસની શરૂઆતમાં કલકત્તા ગયાં હતાં. ત્યાં તેમણે સ્વતંત્રતાની લડતમાં ખાદીનું સ્થાન કેવું છે તે દર્શાવતાં વિવેચનો કર્યાં હતાં.

પંડિત મોતીલાલજીની માર્ગદર્શીને અંગે શ્રીમતી સ્વરૂપરાણી નેહરુ કલકત્તા હોઇ, તેમને માનપત્ર આપવાનો સમારંભ નારી સત્યાગ્રહ સમિતિ તરફથી તા. ૨૦ મીએ થયો હતો. તે પ્રસંગે બોલતાં શ્રીમતી સ્વરૂપરાણીએ જણાવ્યું હતું કે “દેશને કાળે ત્યારે પોતાના બહાલાંઓ જેલમાં જઇ રહ્યાં હોય તે પ્રસંગે સ્ત્રીઓએ પડો ફગાવી દેવો જ જોઇએ. બંધ બારણુમાં સહીસલામત બેસી રહેવાનો આ સમય નથી.” તેમના પુત્રી શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિતે પણ લાપણ ક્યું હતું. કલકત્તાની અહોમમાજ ગર્સ હાઇસ્કુલ ઉપર દરોડો પાડી પોલીસે શ્રીમતી કમળા ચેટરજી નામની વિદ્યાર્થીનીને પકડી પાછળથી છોડી મૂકી હતી.

પંજાબ:

લાહોરની ફારમોન ક્રિશ્ચિયન કોલેજમાં બી. એ. વર્ગનાં એક વિદ્યાર્થીની કુમારી શ્યામા કુલશી ઓકટોબર માસમાં ચોક્કીને અંગે છ અકવાડિયા સાદી કેદની સજા ભોગવી છૂટ્યાં છે તેમની પાસે, કોલેજમાં ફરી દાખલ થતી વેળા લવિષ્યમાં ચોક્કી નહિ કરવાની ખત્રી મારવામાં આવી. જે આપવાની તેમણે ના પાડી એટલે, તેમને કોલેજમાંથી અરતરફ કરવામાં આવ્યાં છે,

લાહોરમાં મીસીસ ધર્મવીર સ્વદેશી બજાર ખુલ્લું મૂક્યું હતું. મીસીસ ધર્મવીર આંગ્લ મહિલા છે. તેમણે જણાવ્યું હતું કે આપણે સ્વદેશીની પ્રતિષ્ઠા નહિ લાપ્ત થાય તો હિન્દનાં ૬૦૦૦૦ સંતાનોનું અને વિશ્વવંદ્ય મહાત્મા ગાંધીજીનું બલિદાન બચી જશે. આપણે સ્વદેશી બજારો ખોલવા પડે એ આપણે માટે શરમરૂપ છે. ભારતનું જે સંતાન સ્વદેશીનું પ્રથમ કર્તવ્ય ચૂકશે તેણે મોટામાં મોટું પાપ કર્યું ગણાશે.

અમૃતસરમાં પોલીસે બહેનોનું એક સર-ધસ અટકાવ્યું હતું. અને તેને અમુક રસ્તે જવાની બંધી કરી હતી. બહેનોએ તે રસ્તે જવાની હડ પકડી એટલે તેઓને અઘી કલાક રોકી જવા દીધાં. ખાદ્ય જલીયાનવાળા બાગમાં બહેનોની જાહેર સભા ભરાઈ હતી.

મધ્યપ્રાંત:

નાગપુરમાં તા. ૨૫ મીએ ગાંધી દિન ઉજવાયો હતો. તે પ્રસંગે બહેનો માટે ખાસ તકલી હરિદાસ યોજવામાં આવી હતી. સાંજે મળેલી સભામાં મીસીસ ગાડગીલે ભાષણ કર્યું હતું. તા. ૧૦ મીએ ખાસ સ્ત્રી રાજકીય કેદી દિન ઉજવાયો હતો. વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર દેશસેવિકાઓએ સખ્ત ચોરી શરૂ કરતાં મહાસભાની પરવાનગી મળે નહિ ત્યાં સુધી વિદેશી કાપડ ન વેચવા કાપડીયાઓએ વચન આપ્યું હતું. તા. ૨૨ મીએ બારડોલી દિન ઉજવાયો તેને અગે દેશસેવિકાઓએ ખાદી ફેરી કાઢી હતી. સરઘસ નીકળ્યું હતું તેમાં ૧૦૦૦ ઉપર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. ખાદી વેચાણ ધણું સારું થયું હતું.

અમરાવતીમાં ગઢવાલ દિન ઉજવાતાં, સર-ધસ કાઢવાની મના કરવામાં આવી. છતાં સરઘસ નીકળ્યું. એટલે તેમાંથી શ્રીમતી મુસોયનાગ્રાહ જાવડે અને બીજાં ૪ બહેનોને પકડ્યાં છે.

શ્રીમતી જાવડેને ૬ માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૨૫૦ દંડ વા ૪ માસ વધુ કેદની અને શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ દડિકરને ૪ માસ સાદી કેદ અને રૂ. ૧૦૦ દંડ વા ૩ માસ વધુ કેદની સજા થઈ છે.

મદ્રાસ:

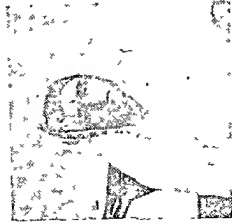
મદ્રાસમાં શ્રીમતી કે. શાન્તનમને ૬ માસ સખ્ત કેદની સજા થઈ છે. વિદેશી કાપડની દુકાન ઉપર ચોરી કરવા માટે બીજાં પાંચ એક બહેનોને પકડવામાં આવ્યાં છે.

તીરુપુરમાં રાષ્ટ્રધ્વજ વંદનની ક્રિયામાં ભાગ લેવાની મના કર્યા છતાં, તેમાં ભાગ લેવા માટે શ્રીમતી પદ્માવતી આસર અને શ્રીમતી લાજ્ય-લક્ષ્મીને પકડવામાં આવ્યાં હતાં. શ્રીમતી પદ્માવતી આસર ગુજરાતી બહેન છે. અને મુંબાઈનાં શેઠ પી. ડી. આસરનાં પત્ની થાય છે. તેઓ મદ્રાસની વિગ્રહ સભાનાં સભ્યપદે નિયુક્ત થયેલાં હતાં. તેમને રૂ. ૧૦૦ ના દંડની સજા કરવામાં આવી હતી. દંડ વસુલ લેવામાં આવશે એમ જણાવી તેઓને છોડી મૂક્યાં હતાં. પરંતુ પાછળથી દંડ વસુલ થઈ ન. શકવાથી તેઓને પાંચાં પકડી ૭ અઠવાડિયાં સાદી કેદની સજા કરી છે.

વરહાસપુરમાં સજા પામેલાં શ્રીમતી સરલાદેવી બપોરે જેલમાંથી સજા ભોગવી છૂટ્યાં છે. વેલોરમાંની સ્ત્રીઓની જેલમાંના કેદી બહેનોની સ્થિતિ ઘણી ખરાબ છે એમ તેમણે એક મુલાકાતમાં જણાવ્યું હતું.

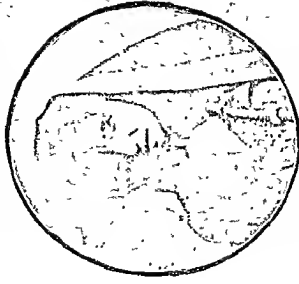
મદ્રાસની ધારાસભાના માજી ઉપપ્રમુખ, જેમણે સત્યાગ્રહની લડતને અગે એ પદેથી રાજીનામું આપ્યું છે-ડા. મીસીસ મુથુલક્ષ્મી રેડીએ શ્રી. વિદ્યલક્ષ્મી પટેલ જેવા કોષ્ટકો તરફ જોઈને બીજાં છે તેઓને છોડી મૂકવા સરકારને વિનંતિ કરી છે.

સોરાષ્ટ્રના સરસ્વત્યાર

શ્રી. દવીબહેન પટ્ટણી
વિખ્યાત વૈદરાજ ગંડુભટ્ટના
કુટુંબના આ સન્નારીને સાત
માસ સાદી ફદતી સળ થઈ છે.

ત્રીજી વાર સરકારના મહેમાન

શ્રી. ખુરશીદ બહેન
હિન્ના દાદના આ દોહિત્રીને ચાર માસ
સાદી ફદ અને રૂ. ૧૫૦ દંડ, આ
દેવ માસ વધુ ફદતી સળ થઈ છે.

શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના શુક્લ

સરતની યુવાન જનતાનાં આગેવાન ગાંધીદિન મહામમ અને

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીદિતોપદેશ

[પુસ્તક ૧૫ મું] ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૧ [અંક ૬૬૦]

દામ્પત્યનાં બોલ

મધુરી શી મોરલીના મધુરા કલ્લોલ,
એવા સખિ ! દંપતીના જીવનના બોલ,

સન્ધ્યા સોહાગલરી આવે સલ્લુણી,
અન્હા ને સૂરજ હરખાય;

તેજનાં કિરણ કાંઈ તેજમાં ઢાળાય એવાં
એક જીતમાં ઢાળાય:

હાળીએ હાળીએ પાંદડાં પ્રેમાય,
એવા સખિ ! દેહ ને પ્રાણ ગૂથાય.

મધુરી શી મોરલીના મધુરા કલ્લોલ.

લોહ કે પથરને પારસ પરસે,
 થાય કાંચન મહામોલ;
 નરનો દેવ થાય નારીપરસથી
 એ નારી પારસને તોલ:
 ફૂલડે ફૂલડે જેવા પરાગ,
 એવા સખિ ! નરનારીના અતુરાગ.
 મધુરી શી મોરલીના મધુરા કદલોલ.

સુખની સોહાગણ જગની વાડી,
 મંહી ઉગી બે અન્દનવેલ;
 મેઘની ધાર સમી ધારા ગૂંથી રચ્યો
 મેઘ શો મંડપમહેલ:
 જેવી જગે હૈયાથી નીતરે ધાર,
 એવા સખિ ! ગૃહકુળ ને સંસાર.
 મધુરી શી મોરલીના મધુરા કદલોલ,
 એવા સખિ ! દંપતીના જીવનના ખોલ.*

વૈશાખ શુક્લ પંચમી, }
 ૧૯૮૬. } નહાંનાલાલ દલપતરામ કેવિ

* આ કાવ્ય કવિશ્રીનાં પત્ની સૌ. માણેકબાઈની એકાવનમી જન્મતિથિને પ્રસંગે રચાયેલું છે.

હિન્દ વિષે એક અંગ્રેજ કુમારિકા

લેખિકા :
મીસ કેથેલીન મૂન

મીસ કેથેલીન મૂન

સ્વયંસેવા અર્પી છે. એ બહેન અને તેમનાં ભાવિ પતિ વિશ્વબંધુત્વના સાચા અને પૂરા દિમા-
ચતી છે. શ્રી. ભટ્ટના પરિચયને પરિણામે, એમને એ બહેન સાથે પરસ્પર પત્રવ્યવહાર ચાલુ રહ્યો.
શ્રી. ભટ્ટે હિન્દની હાલની પરિસ્થિતિ વિષે સાચી બીનાઓ રજૂ કરતો પત્ર એ બહેનને લખેલો. તેને
પરિણામે એ બહેનને હિન્દ પ્રત્યે લાગણી વૃત્તપન્ન થઈ. શ્રી. સી. એફ. એન્ડ્રુઝ અને બીજા લેખકોના
હિન્દ વિષેના પુસ્તકો વાંચ્યા અને હિન્દી પ્રશ્નોના ખાસ અભ્યાસ કર્યો. અને તે બાદ તેમણે આ પત્ર
લખ્યો છે. ઇંગ્લાંડમાં પણ એવી બહેનો છે, જે હિન્દ પ્રત્યે સાચી સહાનુભૂતિ દર્શાવે છે અને હિન્દની
બહેનો માટે ધોતે શું કરી શકે તેનો વિચાર કરી રહી છે. મીસ મૂન એમાંનાં એક બહેન છે. એમનો
પત્ર 'ગુણસુધરી'માં પ્રકટ કરવા માટે મોકલી આપી, શ્રી. ભટ્ટે અમને બહુ આભારી કર્યા છે.
બીજા કેટલીક બહેનોના પત્રો પણ શ્રી. ભટ્ટે તરફથી અમને મળ્યા છે જે ક્રમશઃ પ્રગટ કરવામાં
આવશે. ઉપતંત્રી]

૬૪, લંડન રોડ,
સેન્ટ આલ્બન્સ હર્ટ્સ,
ઇંગ્લાંડ,
તા. ૪-૧૧-૩૦

બહાલા સ્કાઉટ બીરાદર,

તમારા પત્રથી હું ઘણી જ ખુશ થઈ
છું. હિન્દ અને તેનાં સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ પ્રત્યે
તેણે મને રસ લેતી કરી છે. હિન્દીને યતા
અન્યાયો પ્રત્યેની તમારી હંડી અને સહ-
યો લાગણીને લીધે, બ્રિટિશ વહીવટ પ્રત્યે

મને ક્રોધ ઉપજ્યો છે. તેથી હું એ પ્રશ્નમાં
વધુ હંડી ઉતરવા માંડું છું. તેથી મેં એક
અંગ્રેજ શ્રી. સી. એફ. એન્ડ્રુઝનું લખેલું
પુસ્તક હાલમાં જ મંગાવી વાંચું છે. શ્રી.
એન્ડ્રુઝ શીશનરી થવાના હતા; પરંતુ તેમ ન
થતાં, મહાત્મા ગાંધીજી અને બીજા કાર્ય-
કરો સાથે હિન્દની રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિમાં ઘણા
સમયથી કામ કરી રહ્યા છે.

હું અંગ્રેજ છું; પરંતુ બ્રિટિશ વહીવટ-
દારો હિન્દ તરફ જે રીતે વર્તી રહ્યા છે તેથી
હું ઘણી જ દુઃખી થઈ છું. આવા મહાન

દેશને પરાધીન રાખવાનો પ્રયત્ન કરવો. એ કૂરતા છે અને મને આશા છે કે તમારાં શાન્ત દુઃખસહનથી બ્રિટિશ પ્રજાની તમારા તરફ ઈંડી સહાનુભૂતિ થશે. સામાન્યતઃ અંગ્રેજ પ્રજા એ નથી સમજતી કે હિન્દના પ થી ૬ કરોડ લોકો પેટ પૂરતું ખાવાનું પણ મેળવી શકતા નથી, અને તેઓ બ્રિટિશરોએ લાદેલી ખર્ચાળ સીવીલ સર્વિસનો ભાર સહન કરી શકે એમ નથી; પોતાનું ૩ પરદેશ મોકલી તેના બનેલો માલ પોતે પાછો ખરીદ કરી શકે એમ નથી અને બ્રિટિશ રાજ એ તેઓને મન વિદેશી રાજ છે (કારણ હાંડનમાં જેની સત્તા છે એવું રાજ હમરો માધવ દૂરની પ્રજા, જેની સંસ્કૃતિનું તેઓને જરા સરખું પણ ભાન નથી, માનવલાગણીને વરા યદ શી રીતે રાજ કરી શકે ?) સાથમન કમીશને બન્ને પ્રજાઓ વચ્ચે સમજાવતી કરવામાં સારો લાગ બજાવ્યો હોત, જે તેમાં હિન્દનું પ્રતિનિધિત્વ રાખવામાં આવ્યું હોત. પોતાનું પ્રતિનિધિત્વ ન હોવાથી, હિન્દે સામયન કમીશનનો યોગ્ય સત્કાર કર્યો છે અને તેથી કમીશન સામાન્ય પ્રજાના સંસર્ગમાં પણ આવવા શક્તિમાન નીવડ્યું નથી.

હિન્દમાં રાષ્ટ્રીય ભાવના આટલી બધી પ્રબળ થઈ છે એ બ્રિટિશરો સમજી શકતા નથી. હું જાણું છું હાંસુધી, એક વ્યક્તિ તરીકે અંગ્રેજો તરફ કોઈ પણ રીતનો દ્વેષ ભાવ નથી. (મહાત્મા ગાંધીજીએ કહ્યું જ છે કે કોઈ પણ અંગ્રેજ હિન્દ છોડે એમ પોતે ઇચ્છતા નથી; પણ તેઓ અહીં હિન્દની સેવા કરવા રહેવા જોઈએ.) તમે તો તમારી ખામતોની વ્યવસ્થા તમે પોતે જ કરી લોકો, એવું સ્વરાજ માંગો છો.

મહાત્મા ગાંધીજીને, બ્રિટિશ વર્તમાન-પત્રો રજીઅતો માથે સરખાવી શકાય એવા ક્ષાન્તિકાર આવેએ છે. પરંતુ ખરી રીતે, હું તો તેમને સુઝલડી સરોવાળા છતાં

મહાન આત્માવાળા, પ્રજાને શાન્ત સત્યાગ્રહ કરવા દોરી શકે એવી અદ્ભુત શક્તિવાળા, માનું છું; કારણ કે તેઓ પ્રજાનાં દુઃખોમાં લાગ લેવા સદા તત્પર રહે છે. મેં એમનું સરળ ગ્રામ્યશિક્ષણનું પુસ્તક વાંચ્યું છે. તેઓ પ્રજાને કહે છે કે પ્રથમ તેમણે પોતાનામાં જ સ્વરાજ મેળવવું જોઈએ, પછી કુટુંબ મંડળમાં, તે પછી ગામમાં અને ત્યારપછી જ તેઓ પૂર્ણ સ્વરાજ ને લાયક બનશે.

ત્યારે સ્વરાજ પ્રાપ્ત થશે (મોડું કે વહેલું એ મળવાનું જ છે.) ત્યારે જુલો તો થશે જ. ચેટ બ્રિટને પણ સ્થિર સરકારની સાધના કર્યા પહેલાં અનેક જુલો કરી છે, તેમ હિન્દ પણ કરશે. જુલો કરવી અને અનુલ-વનો લાભ મેળવવો એ માર્ગે જ કાંઈક મૂલ્યવાન બંધારણ બાંધી શકાય છે. હિન્દે પોતાના નેતાઓ પસંદ કરી લેવાના છે. તેઓ જ્યાં આડા કાંટે ત્યાં તેઓને શીધી લીટીએ લાવવાના છે. આમ કરવા માટે હિન્દને સરકારની જરૂર છે. પણ તે હિન્દી પ્રજાના મતને જવાબદાર, બ્રિટિશ મતને નહિ.

તે છતાં, એક બાબત પણ વધુ સારી છે. નવાં રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિબિંદુને પરિણામે હિન્દીઓ સરકારી અમલદારોનો કે જમીન-દારોનો પહેલાનાં કરતાં તદ્દન ઓછો ભય રાખતા થયા છે. એ ધણું જ સારું છે. એ એમ બતાવે છે કે તેઓનાં મન દબે પરાધીન નથી. તમે હિન્દમાં બ્રિટિશ પ્રજામત વિશે વિચાર કરો ત્યારે એક બાબત જરૂર ધ્યાનમાં રાખશે. એક સામાન્ય અંગ્રેજને, (અમે એને The Man in the Street કહીએ છીએ.) પરાધીનતા યું છે એની કલ્પના થવી મૂશ્કેલ છે. તે પોતે તો કાંઈ પણ દેશની પ્રજાને આધીન રહ્યો નથી. હિન્દ સંબંધમાં, કદાચ, તે વર્તમાનપત્રોમાં વાંચતો દરી. તે જાણે છે કે કાંઈ બધું

ઠીક ઠીક નથી, પરંતુ એક પરાધીન પ્રજાનાં દુઃખો સહજ સાજ સમજવાં માટે ઘણી ઉંડી સહાનુભૂતિની જરૂર છે. અને અહીંજ, અમે જેઓ થોડું ઘણું સમજતાં હોઈએ એવા અંગ્રેજોએ મદદ કરવી જોઈએ. અમે જેના જેના સંસર્ગમાં આવીએ તે તે અંગ્રેજોને મારે જાગૃત કરવા જોઈએ.

અને અહીં એક બાબત મને ઉંડું દુઃખ કરી રહી છે, શ્રી. સી. એફ. એન્ડુઝ કહે છે કે હિન્દીઓ સામે જાતીય દ્વેષભાવ પહેલાં હતો તેના કરતાં ઘણો વધી ગયો છે. એ કુર છે, ધાતકી છે એક પ્રજાને, બીજી પ્રજા કરતાં પોતે ઉચ્ચ છે એવો વિચાર કરવાનો કાંઈ અધિકાર નથી. જાતીય રીતે કોઈ પણ રકાઉટ પોતાને વધુ ઉંચો માનતો નથી.

પરંતુ ઇંગ્લાંડમાં એક પણ વ્યક્તિ એવું ન માને તે માટે અમારે સતત કાર્ય કરવાનું છે. મારી પોતાની જાતિનાં ન હોય એવા ઘણાંયે સ્ત્રી પુરૂષોને હું મળી છું. તેઓને હું મારા ભાઈ બહેનની જેમ આહું છું. મારા સૌથી વધુ પ્રિય અને નિખાલસ મિત્રોમાંના એક હિન્દી છે. અને તેથી કોઈ પણ અંગ્રેજ હિન્દીને પોતાનાથી ઉતરતો માને એ હું સહન કરી શકતી નથી. આપણને તો સમસ્ત માનવજાતિની સેવા કરવા માટે સંસારમાં મોકલવામાં આવ્યાં છે.

હિન્દની સ્વતંત્રતા છીનવી લેવાના બ્રિટીશના પ્રયત્ન કેટલા ખોટા છે, એ જ્યારે ઘણા ખરા અંગ્રેજો સમજતા યશે, ત્યારે પ્રજામત હિન્દનાં ભલા માટે કાર્ય કરશે એમ હું ધારું છું. કારણ કે વ્યક્તિ તરીકે અંગ્રેજો ઘણા જુસ્સાવાળા છે અને તેઓ અન્યાય સહન કરી શકતાં નથી. સંત્યોનો હિંમેશાં જય છે એ જરૂર માનશો.

હિન્દમાં જે લાયકર બનાવો બની રહ્યા

છે તે હું કદાચ સાંભળી શકીશ નહિ એમ તમે તમારા પત્રમાં જણાવો છો. ખરી રીતે એમ નથી. અમે ઇંગ્લાંડમાં એ બધું જાણીએ એ સારું છે. અહીંના પ્રજામતમાં ખરી લાગણી ઉત્પન્ન કરીને, અમે તમને મદદ કરી શકીશું. તમારા દેશ સંબંધમાં તમારી સાથે ઘણી વાતો કરવાનું મન થાય છે; પરંતુ એ ખરેખર અસંભવિત છે. આપણે એક બીજાથી ઘણાં દૂર છીએ.

બ્રિટિશ વહીવટ તમારે માટે તો નિષ્ફળ જ નીવડ્યો છે. તે છતાં હું તમને જણાવીશ કે એક વખત બ્રિટિશ પ્રજામત જાગૃત થાય પછી તે નિષ્ફળ કદિ જનાર નથી. કવિવર સ્વીન્નનાથ ટાગોર કહે છે કે તેઓ પોતે “પશ્ચિમની વ્યક્તિઓમાં માને છે..... આ વ્યક્તિઓનાં જીવનમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમનું લગ્ન થશે અને જ્યારે વિદેશી પ્રજાના ગળાંમાં પરાધાનતાનો ફસો મજબુત રીતે બાંધનારા રાજ્યદારીઓનાં નામ હાસ્ય પાત્ર થશે ત્યારે, ભવિષ્યના વિરાટયાત્રા પથે, તેઓનાં અસિદ્ધાંતો દીપક અખંડ જળાવળી રહેશે.” આ વર્ષે મિત્રસમાજમાં તેમણે આપેલા સંદેશામાંથી આ ભાગ લીધો છે. મારા ભાવિ પતિ આ સમાજના સભ્ય છે (આ સમાજે પોતાના સિદ્ધાંતો માટે ઘણું ઘણું સહન કર્યું છે.) એટલે તમે સમજી શકશો કે તમારા કવિરાજ અને મારી સહાનુભૂતિ દ્વારા હું હિન્દ સાથે સંકળાયેલી છું.

આ બધું મેં લખ્યું છે તેનું કારણ એટલું જ છે કે તમારા દેશે જે અત્યારે વસી રહ્યું છે તે હું પણ કાંઈક સમજી શકું છું એટલું તમે જાણી શકો. મારી સર્વ શુભેચ્છાઓ તમારી સાથે જ છે.

લી. તમારી સ્નેહાળ

(મીસ) કેથેલીન મૂનના સ્નેહવંદન

કન્યાના રથનું વર્ણન છે. મંત્રને અંતે કન્યા-
ને કહેવામાં આવે છે “ આ રંગરંગિત,
સોનેરી, મંગળત પૈડાંવાળો, કિંશુકનો બનેલો
રથ જે હલકેથી ચાલે છે તેના ઉપર ચઢી
જા. હે સૂર્યા, તું અમર જીવનની દુનિયામાં
પ્રવેશ કરે છે. તારા પતિને માટે આ વર-
ધોડો આનંદદાયી બનાવજે. ”

અથર્વવેદમાં એક ટેકાણે અગ્નિની પ્રદ-
ક્ષિણા (મંગળદેશ) વિષે ઉલ્લેખ છે. “ હે
પૂષન ! એને (કન્યાને) અર્ધમનના અ-
ગ્નિની પ્રદક્ષિણા કરવા દે. (એનો) સસરા
પોતાના પુત્રો સાથે આતુરતાથી ઉભો છે. ”
આ શબ્દોનું વિવેચન કરતાં ગ્રીશીય નામનો
વિદ્વાન કહે છે કે પ્રદક્ષિણા કરવાનો અગ્નિ
તે કન્યાના ધરનો નહિ, પરંતુ વરના ધરનો
હોતો. આ ઉપરથી લાગે છે કે મંગળદેશનો
વિધિ કન્યાને ત્યાં નહિ પણ વરધોડો વરને
ત્યાં પહોંચ્યા પછી કરવામાં આવતો હશે.

ઋગ્વેદના અને ખાસ કરીને અથર્વવેદના
વિવાહમંત્રમાં કન્યાને આશીર્વાદ આપતા
પુષ્કળ મંત્રો છે. કન્યાએ સાસરામાં કેમ
વર્તવું તે વિષે અથર્વવેદમાં કેટલીક શીખા-
મણુ પણ આપવામાં આવી છે. “ તારી
નજર લગાડી કોષ્ટનું અનિષ્ટ કરીશ નહિ.
તારા પતિની હત્યારી ન બનીશ. દંડ થજે,
છતાં ધરનાં સર્વ પ્રત્યે વિવેકી, હેતાળ અને
નમ્ર રહેજે. વીર પુત્રોની માતા થજે. તારા
સસરા ઉપર સ્નેહ રાખજે. સુખી થજે, અને
તારે લીધે અમારો પણ અમ્યુદય થજે. તારા
પતિ કે સસરાની હત્યારી બનીશ નહિ. મૃદુ
અને ચપળ બનજે. ધરનાં પ્રાણી (દોર) નું
કલ્યાણ કરજે. સસરા પર હેત રાખજે અને
વીર પુત્રો ઉત્પન્ન કરજે. ધરના આ અગ્નિની
સંભાળ રાખજે. મૌમ્ય અને આનંદદાયી
બનજે. ”

અલબત્ત વરને માટે શીખામણનો એક

પણ શબ્દ કોષ્ટ ટેકાણે નથી. પુરૂષને શીખા-
મણુની જરૂર હોયજ નહિ, એ તો સંપૂર્ણ
જ હોય અને ભૂલને પાત્ર તો નારીબતિજ
હોય એવી માન્યતા એ પ્રાચીન સમયમાં
પણ હશેજ.

વેદના સમયમાં વિધવાનું પુનર્લગ્ન એ
સ્થાપિત થયેલો રીવાજ હતો અને એમાં
કોષ્ટ પ્રકારનું કલંક ગણાતું નહિ. અમુક
ઉંમર સુધીજ વિધવા ફરી પરણી શકે એવો
પણ કોષ્ટ કાયદો ન હતો. મૃત્યુ પામેલા
પતિના લાષ્ટ અથવા પાસેના સગા સાથે
પુનર્લગ્ન (દીવરવદ્) કરવાનો રીવાજ બહુ
જ પ્રચલિત હતો. ઋગ્વેદમાં અશ્વિનોની એક
પ્રાર્થનામાં એ દેવોને પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યો
છે કે “ જેમ વિધવા પતિના લાષ્ટને શય્યા
તરફ લઈ જાય છે, કન્યા વરને આકર્ષે છે,
તેમ તમને ધર તરફ કોણ લઈ જાય છે ? ”
ઋગ્વેદના બીજા એક મંત્રમાં પણ આ
રીવાજ વિષે લખ્યું છે. યાસ્કનું “ નિરક્ત-
” પણ આ રીવાજને ટેકો આપે છે. એમાં
લખ્યું છે “ હે અશ્વિનો ! x x તમને
ધરમાં કોણ શય્યામાં સુવાડે છે, જેમ વિધવા
દીવરને સુવાડે છે તેમ ? દેવર (દીવર) શબ્દ
કયા શબ્દમાંથી ઉત્પન્ન થયો છે ? દ્વિતીય
(બીજો) વર માટે “ દેવર ” અહિયાં
દેવર શબ્દની જે વ્યુત્પત્તિ બતાવી છે તે
ઉપરથી લાગે છે કે દીવર સાથે પુનર્લગ્ન
કરવાનો રીવાજ બહુ પ્રસારેલો હશે.

કોષ્ટ પણ સ્ત્રી અને એના બીજા પતિનું
મૃત્યુ પછી મિલન કરાવનાર જન્મ વિષે
લખતાં અથર્વવેદમાં કહ્યું છે “ જે એ લોકો
પંચોદાન બકરો દાનમાં આપે તો ફરી પર-
ણનાર સ્ત્રી અને તેનો પતિ કદિ છુટાં નહિ
પડે. જે બીજા વારનો પતિ પંચોદાન
બકરો દક્ષિણાસહિત દાનમાં આપે તો
એની સાથે ફરી પરણેલી સ્ત્રી (મૃત્યુ પછી)

જે લોકમાં) હશે તેજ લોકમાં એનો વાસ થશે. ” જે વિધવા ફરી લગ્ન કરે તે અચો-
અ લેખાતું હોત તો મૃત્યુ પછીના મિલન વિષે કાંઈ લખ્યું જ ન હોત, સ્મૃતિઓની માફક એમ જ લખ્યું હોત કે ફરી પરણનાર સ્ત્રી ઘોર નરકમાં પડે છે.

પતિ જીવતા હોય તો પણ એક છાંડી બીજો યજ્ઞ શકતો એમ જણાય છે. અર્થર્વ વેદમાં એક ઠેકાણે લખ્યું છે કે “ સ્ત્રીને બ્રાહ્મણ સિવાય બીજા દસ પતિ યજ્ઞ ગયા હોય તો પણ પછીથી જો બ્રાહ્મણ એનો હાથ ગ્રહણ કરે તો એજ એનો સાચો પતિ છે. ” અહિં સ્પષ્ટ લખેલું નથી કે દસ પતિ મૃત્યુ પામ્યા હોય કે જીવતા હોય. પરંતુ એક પછી એક દસ પતિ મરણ પામે ત્યાંસુધી સ્ત્રી જીવે એવો સંભવ નથી તેથી જીવતા પતિજ હશે એમ અનુમાન થઈ શકે. વળી જીવતા પતિજ પતિ તરીકે ઘણાં કરવા આવે તેથી તકરાર ન થાય માટે જ ચોખ્ખું લખ્યું હશે કે બ્રાહ્મણ જ સાચો પતિ ગણાય. પહેલો પતિ નપુંસક હોય, પતિત થવાથી માતિ ખૂદાર થયો હોય કે પત્નીને છોડીને ચાલ્યો ગયો હોય ત્યારે પણ બીજો પતિ યજ્ઞ શકતો હશે એમ જણાય છે. પતિ ખોવાઈ ગયો હોય અને શોધ કરવા છતાં એને વિષે કાંઈ ખબર પણ ન મળે તો પણ સ્ત્રીથી બીજા વાર લગ્ન થઈ શકતું એમ ઋગ્વેદ ઉપરથી જણાય છે.

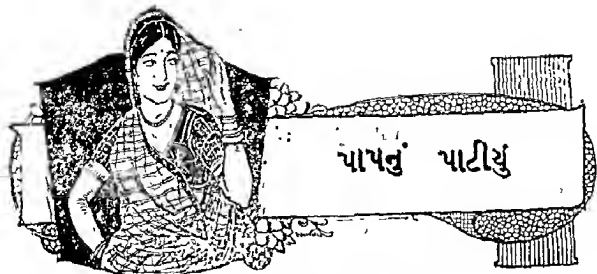
વેદના સમયના આર્યોમાં બહુ પત્નીને રીવાજ પુષ્કળ પ્રચલિત હતો તે વિષે તો બીલકુલ શંકાજ નથી. ઋગ્વેદમાં ઠેકાણે ઠેકાણે બહુ પત્ની વિષે ઉલ્લેખ કરેલો છે. ઐત્રાયણી સંહિતામાં લખેલું છે કે મનુ ભગવાનને દસ પત્નીઓ હતી. દરેક રાજા યજ્ઞ કરવા ખેસે તે વખતે એની ચાર રાણીઓ હાજર રહેતી. શતપથ બ્રાહ્મણમાં એક ઠેકાણે ય-

જનું વર્ણન કરતાં લખ્યું છે કે “ પરિણીત જીવનની સંપૂર્ણતા માટે રાગની ચાર રાણીઓ હાજર છે. મંત્રવિધિ વડે પવિત્ર કરેલી રાણી, માનીતી, અણમાનીતી અને “ પાલા-ગલી ” ચારે શણગારાયેલી છે અને સોનાનાં આભૂષણ પહેર્યા છે, ” આ ચાર રાણીઓ અનુક્રમે મહિષી, પરિવૃક્ષિત, વાવાતા અને પાલાગલી કહેવાતી. આ નામોના ખાસ અર્થ જાણવામાં આવેલા નથી, પરંતુ, જે રાણી પહેલી પરણેલી હોય તેજ ખરી રાણી ગણાતી. સાધારણ રીતે યજ્ઞમાં પત્ની વિષે એક વ્યતમાં ઉલ્લેખ કરવામાં આવ્યો છે. પરંતુ બહુપત્નીમાં કોઈ જાતની શરમ ગણાતી નહિ. એથી ઉલટું આજે પણ કેટલાક જમીનદારોમાં ગણાય છે, તેમ બહુ સ્ત્રીઓ પરણવામાં એક જાતની મોટાઈ ગણાતી. શતપથ બ્રાહ્મણમાં આવે છે કે “ યજ્ઞના ઘોડાને પત્નીઓ તેલથી અભિષેક કરે છે, કારણ કે ધણી પત્નીઓ હોય એ વૈલવની નિશાની છે. આ રીતે યજ્ઞ કરનારને વૈલવ પ્રાપ્ત થાય છે, અને એની પાસેથી તેજ, શક્તિ પ્રાણીઓ (ઘોર) કે સંપત્તિનો નાશ થતો નથી. ”

આજની પેઠે વેદના સમયમાં પણ રા-
ગની જ વધારે ભાગે ધણી સ્ત્રીઓ પર-
ણતા ઋગ્વેદમાં ઈંદ્રની સ્તુતિ કરતાં એક
ત્રણે કહે છે “ રાગ પોતાની સ્ત્રીઓ વચ્ચે
રહે તેમ છું રહે છે. ” બીજા અનેક જ-
ગાએ રાગની ધણી રાણીઓ વિષે લખેલું છે

ઝીમર નામનો યુરોપીય વિદ્વાન એમ
ધારે છે કે વેદના સમયમાં બહુપત્નીનો રીવાજ
વિકાસ પામતો જતો હતો પરંતુ ઋગ્વેદમાં
જ બહુપત્ની વિષે એટલી બધી જગાએ
લખેલું છે કે ઝીમરની માન્યતા ખરી લાગતી
નથી. માત્ર થોડાં જ ઉદાહરણ લઈએ.

“ હે, સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ, જેમ ઉલ્ક-

લેખક: શ્રી. ચીમનલાલ જે. શાહ, એમ. એ.

મારા મિત્ર ભાઈ સુમન દેખાવે શાંત પરંતુ સ્વભાવે જરા તીખા તેમ મરકરા છે. ન્યારે ન્યારે અમારે સાં આવે ત્યારે ત્યારે કંઈ ને કંઈ મીઠી મરકરી એમને તો કરવાની હોય જ. એમના પત્નીને તો દિવસમાં કેટલીએ વાર પોતાની આ ટેવથી એ મુંઝવી નાંખતા હશે! એક રવિવારે સોંજના હંમેશ મુજબ મારે ત્યાં આવેલા ત્યારે આવતા વેંત મેં પૂછ્યું:

“સુમનભાઈ! કમળાબેનને કેમ સાથે નથી લાગ્યા? એ તો બીયારાં હવે તમારાથી થાક્યાં હશે.”

સુમનભાઈ થોડી વારે જરા આછું રિમત કરી બોલ્યા: “સરલાબેન એ પાપનું પાટીયું હું તે ક્યાં ન્યાં ત્યાં સાથે ને સાથે ફેરવ્યા કરું? એને કહેજો કે હું પણ હવે તો એનાથી કંટાળા ગયો છું. તમે બેરાં-એનો તો અમારા ઉપર એટલો બધો ત્રાસ છે કે વાત જ ન કરો. તમારે અમારે માટે સ્વપ્નામાં પણ થોડુંજ સારું બોલવું છે? ન્યારે ત્યારે લાંડવા લાંડવા ને લાંડવાજ. આપણો પેલો પ્રોફેસર શાહ હોય થા મોઢી સોલીસીટર હોય પરંતુ કમળાને તો મારે માટે હર હંમેશ શેઠણા જ રોવાનાં હોય. એને પૂછજો કે આજ દસ વર્ષમાં એક વખત પણ એણે

મારે માટે બે સારા અક્ષરો કહી સંતોષ બહેર કર્યો છે? આપણા કવિજનો કહેશે કે એતો ભાઈ પ્રેમચેષ્ટા છે; એમાં આટલા બધા કંટાળો છો શાના? સરલાબેન, ‘પર’ કહું છું કે હવે એ બધી ચેષ્ટાએનો અંત આવે તો સારું. નહિ તો આ પાપનું પાટીયું કેવલ દિવસ મને એવો મુંઝવી નાંખશે કે મારે હાથે ન કરવાનું કાર્ય થઈ જશે.”

સુમનભાઈની આટલી વાતો જરા શાંતિથી સાંભળી ખરી. પરંતુ કમળાબેન માટે ‘પાપનું પાટીયું’ એ શબ્દો એમને મોઢેથી સાંભળવા પડે એ મારાથી સહન ન થયું. જરા આવેશમાં આવી, મેં કહ્યું: “સુમનભાઈ, તમારું આ વર્તન મને તો જરાએ નથી ગમતું. એક તો બેરીનો ભાવ ન પૂછો અને ઉપરથી આવા મ્હેણાં મારતા ફરો એ તમને ઠીક લાગે છે? બેરાંએનો એવો તે શો ત્રાસ તમારા ઉપર આવી પડ્યો છે? રાત દિવસ તમારા પ્રોફેસર અને સોલીસીટર મિત્રો સાથે ફર્યાં કરો, બીયારાં કમળાબેનની તથા દીકરીની તો દરકાર પણ ન કરો, અને ઉપરથી તમારે માટે સંતોષ બહેર કરે એવી ઇચ્છા રાખો, એ બધું કેમ બને? તમે પણ એમને તમારા ઉગ્ર જવાબોથી ક્યાં ઝાઝા મુંઝવી

નાંખો છો ? તમે પુરો હવે તો અર્વાચિન યુગની સ્ત્રીની મનોદશા કાંઈક વધુ સમજો તો સારું, નહિ તો હાથના ક્યાં દેશે વાગશે. જે દિવસે કમળાબેન ખરેખરા મુંઝારો તે દિવસે આ જીવનજ અકારું લાગશે. જે સમજો તો ડાહ્યા થઈ એ ખીયારાને જેટલો સંતોષ આપી શકે તેટલો આપો. અને ધડી ધડી એમને હરકરવાની ટેવ છોડી દે. ”

મારી આટલી વાતે સુમનભાઈ ગભરાય તેમ નહોતું. એ મનમાં બધું સમજતાંતા કે ખીજ બધાનું ગમે તેમ પરંતુ એમને ત્યાં તો એકંદર તાઢક હતી. કમળાબેનની એમને માટેની અનન્ય ભક્તિ એમની ખ્યાન બહાર નહોતી. થોડી વારે જરા હસતા હસતા બોલ્યા : “ સરલાબેન, માફ કરજો. પરંતુ તમે હજી બાળક છો. હું દરેક સ્ત્રીને પોતાના પતિના પાપનું પાટીયું કહું છું તે એટલાજ માટે કે તમારા વર્ગમાં પતિને માટે કડવા વેણેજ બોલવા એવું કંઈક ધોરણ થઈ પડ્યું હોય છે. આપણો પ્રોફેસર એની કુસુમને બહાર ફરવા આવવાનું કહે તો તુરત કુસુમ બોલી ઉઠે, ‘ હા, આજે સરલાબેન કહ્યું હતો એટલે અમારાં ઉઘડી ગયાં નહિં તો અમારો લાવ પણ ન પૂછો ! ’ જે એકાદ પંપવાડીયું ફરવા હરવા જવાનું ન થાય તો કુસુમથી બોલાઈજ જવાય કે ‘ તમે તમારે રખડ્યા કરો. અમારી તમને શી પડી છે ? ’ સરલાબેન, આમાં તમને કંઈ ન્યાય જેવું લાગે છે ? ખીયારો શાહ તો નીચું ધાલી સાંભળ્યા કરે અને કોઈ વખત બહુ કંટાળે તો જરા ટાણો મારે : ‘ દેવી, હશે; માફ કરો તો સારું. ’ ખીયારા મોઢીની પણ આજ દશા. એક દિવસ એની આર્થિક સ્થિતિ સાંજે અમે સાથે ઘર તરફ વળેલા. રસ્તામાં તે દિવસે જરા ઉડલાસમાં આવી એણે એની કાન્તા માટે બેચાર સારી સારી

ચીજો લીધી. ખીયારો જેવો ઘેર પહોંચ્યો તુરત કાન્તા પાસે પહોંચ્યો, અને કંઈ ચાખ્યો મળશે એવી આશામાં ને આશા બધું એની પાસે મુક્યું. સરલાબેન ત નહિ માનો પરંતુ કાન્તા બોલી : ‘ આં મારે માટે તમે આટલા બધા ઉઘાર થ ગયા ? મને બનાવતા તો નથી ને ? ક્યાં એમ બધું તેમ છું ! ’ બેસો બેન એ ખીયારાને ખરી હોંશથી વધારે હોત તો કાન્તાબાઈને શું ગુમાવવાનું હતું આ તો વાતજ એવી થઈ પડી છે કે તમે સ્ત્રીઓને અમારા પાપનાં પાટીયાં થઈ ફરડ ગમે છે. અમારાથી પુણ્યનું કંઈ કામ થા જ નહિ યા થતું નથી એમ તમે બધ માની બેઠા હો છો. જે કોઈ વખત એ કંઈ કાર્ય તમારી નજરે ચોકાવે ચોકાવે તરી આવે તો પણ તમે તો તમારો અવિશ્વાસ દેખાડવાના જ. વધુ આગળ શું કાં નેહએ ? માફ ન લગાડશો પરંતુ તમે મં કોઈ દિવસ એમ કહ્યું છે કે ‘ સુમનભાઈ તમે આ બહુ સારું ક્યું ? હરહંમેશ તમારું હા માં હા મેળવીએ તોયે તમારો સ્વભાવ અમારે જાળવવો પડે. તમે બીજા ચારન દેખતાં અમારું અપમાન કરો તોયે કંઈ નહિ, અને તમે અમારી મીઠી મશ્કરી પણ સહન ન કરી શકો. આજ આટલા વર્ષોનું સંજોગ પછી પણ તમને ખાસ આમંત્રણે નેહએ, તમને અવારનવાર મનાવવા પડે અને પાછું તમારો તહેનાતમાં બડા રહેવું પડે તે તો જીલ્ડજ. સરલાબેન, ફરી કહું છું કે આ બધી પણ મીઠી મશ્કરી જ છે બાકી કેવળ અર્વાચિન સ્ત્રીની મનોદશા ‘ પાપનાં પાટીયાં ’ જેવી છે, એમ નથી પ્રાચીન સ્ત્રીઓનું પણ તેમજ હતું. એકંદર સ્ત્રીનું માનસ જ એવું બધાં જેવું સાંકડું અને ચંચળ હોય છે કે પુરૂષને સ્ત્રીજીવનના

જીન લલાવા લૂંટવા હોય તો એને પંપાજીનું પડે, એને મીઠી મરકરીઓ. ફરી જાહેરીએ ત્યાંસુધી તો ફીક, પરંતુ એનો વિરોધ કરવામાં સાર ન નીકળે એ તમારી વાત સાથે હું મળતો છું. પરંતુ એમાં ગૌરવ લેવા જેવું તમારે શું રહ્યું? આપણા દામુ-કાકાને હું જ્યારે કહું કે, "કાકા, આ જાખત કાકીનું આમ માનવું છે; એ તો હક લખેને બેઠાં છે. હવે શું કરવું છે?" એ ખીચારા તુરત કહે, "ભાઈ એને જેમ ફીક લાગે તેમ કરજે. મારે એની સાથે માયાફાડ નથી કરવી." આપણા ગ્રોફ્ફર વજીકને કહીએ કે, "સારાખેનને તો ખોટું લાગ્યું છે." તો ખીચારા કહેશે, "ભાઈ, જરા મનાવીને ઠેકાણે લાવજો." અને આપણા મકનજી ખેરીસ્ટરને કહીએ કે "ભાઈ નમારાં ગુલાબખેન તમારે માટે રાદણાં રેનાં ફતાં." તો કહેશે કે, "ભાઈ, જવા દેને એ તો ઘેર ઘેર માડીના ચૂસા." મરલખેન, મંસાર તો આ બધાનો ચાલે છે, અને ચાલશે, પરંતુ તમારા વર્ગને માટે આમાં ગૌરવ લેવા જેવું ક્યાં રહ્યું?"

સુમનભાઈ પાપના પાટીયાંની વાત કરતાં આટલું બધું મંબળાવશે એ મેં પ્રથમ નોંધવું પાર્યું. હું સમજતી હતી કે આ બધી એમની મીઠી મરકરી હતી. જતાં એ બધાની પાછળ સ્ત્રીજીવન માટેનો પુરુષવર્ગના કંઈક અણગમો તો જરૂર દેતો જ. સ્ત્રીપુરુષના જીવનમાં અમુક દહમાં પ્રજ્વલકલ્પ રહેશે એનો નિવિર્ણ છે, પરંતુ જાતેનો સંબંધ વધુ મરજી અને ફજાયાથી ધાય એવું કાંઈ ઇચ્છતું હોય તો આ પ્રજ્વલકલ્પ જેટલો એકાદ ધાય તેટલું સારું. રાખજીવનના આ અવસરે આપણે સમય જીવનના આવા કાંતા મીઠા લલાવાઓ પાછળ ઓછો વીતે તો સારું, એમાં કોણ ના પાડશે? વગી આ

'દા' અને 'ના' ની બાંધકોડમાં ફેટલાકના જીવન અકારાં યદ્ય પડ્યાં છે એ બધું આપણાથી ક્યાં અજણ્યું છે? આમ જતાં જરા મલકાતા મોટે અને પૂરતી હાવકાચ પૂર્વક મેં ટાણો માર્યો: "સુમનભાઈ, આજે ખીજી કાંઈ મજ્યું નથી એટલે આ જોન ફીક હાથમાં આવી છે. તમે ગભરાશો નહિ, પરંતુ તમે પુરુષોના ચરિત્રો પણ મારાથી અજણ્યાં નથી. યાદ છે? આપણી વિમળાને પેત્રો કોકટર પતિ ફેટલી રીયાવે છે? વગી બૂલી ગયા કે લોનાવલામાં પેસા જગુભાઈ એમના પત્ની ને કેવાં ઝુડી નાંખતા? આ બધી એનો પણ એમજ કહેને કે, જોન એ તો ઘેર ઘેર માડીના ચૂસા. મોડી રાતના રખ-ડાંને આવના પતિઓની પત્નીઓ એમને માટે શું ધારતી કરે એ તમે કેમ બૂલી જાવ છો? જતી સ્ત્રીએ આત્મજીવનની અન્ય કોમ જ્યોતીમાં સમાઈ જતા પુરુષો માટે અમે સ્ત્રીઓએ શું ધારવું? સ્ત્રીને 'રથૂજી જીવનની સદચરી' લેખતા પુરુષો માટે તમને શું ધુણ નથી આવતી? રથૂજી જીવનની પશુતા પોપરા સ્ત્રીને પતિત દયાએ પહોંચાડનારા પુરુષો માટે તો હું નથી ધારતી કે તમે ગૌરવ લેતા હોય? સુમનભાઈ, વધુ ન બોલાવો. વીચ વીચ અને પગીસ વર્ગ જેટલો સમય પરિણીત જીવન માન્યા પછી પોતાની જોડદાર જતાં રમયાન વેરાજ જેટલી પણ ધીરજ ન હાજવનારા તમે પુરુષો માટે તમે ક્યે મોટે અમને આમ પાપનાં પાટી-યાંની છપમા આપી રહ્યા છો? બાપી આપણી અંગત વાતને હું રથયું નહિ કરું. તમારે માટેનો મારો ભાવ તમારાથી ક્યાં અજણ્યો છે? નમારી એ બધી મીઠી મરકરી હું તો સાંભળવાની અને તમને ત્રાસ પણ આપવાની. કેમ આ બધા માટે તૈયાર છો કે નહિ?"

સુમનલાલ થોડો વખત તો શાંત બેસી રહ્યા. એમણે જોયું કે મને બહુ છ'છેડવામાં સાર નહોતો. ફરી પાછા એમની હંમેશની ટેવ મુજબ ઉઠાવતા હોય તેમ બોલ્યા, 'સરલાબેન, કંઈ નહિ તમારી સાથે ચર્ચા કરવામાં મંજૂર નહિ. આ જોયું? તમે તો લલકરી ઉઠ્યાં. ખરેખર, તમે તો જોગમાયાઓ છો. તમારાથી તો દૂર રહેવામાં જ મીઠાસ છે, પણ દૂર રહેવાનું નથી. હશે, પાપના પાટીયાંથી પીડાતા હો તો એ શબ્દોને બૂલી જાઓ. વધુ તે બીજું શું કહું? પરંતુ તમે હવે શું ધાધું? વર્ષો પહેલાંની પેલી વાતો યાદ છે કે બૂલી ગયાં? તમને.. ...."

સુમનલાલને વધુ બીજી વાતો કરતા સાંભળવા હું તૈયાર નહોતી. મેં પણ જરા મજાક કરતાં કરતાં કહી દીધું: "મારે તમારા જેવા કોઈ પુરુષનું 'પાપનું પાટીયું' ચૂંચવું નથી. એ બાબત અત્યારે વધુ ઘેલાં ન કહાડશો. અત્યારે તો એટલું જ કે તમારું પાપનું યા પુરુષનું પાટીયું અહિં લીધા

સિવાય ન આવશે. એ પાટીયાં ઉપર તો તમે બંનેના જીવનના અનેક ચિત્ર ચિતરાયાં છે, ચીતરાઈ રહ્યાં છે અને ભાવીમાં ચીતરાશે. એ અનેક ચિત્રોમાંથી રાષ્ટ્રજીવનના ઘડતર કયો રાષ્ટ્રના આ અવસરે નહિ પરિણમે તો ક્યારે પરિણમશે? એ ચિત્રો પાછળ હર્ષ અને શોકના અનેક અશ્રુઓ ટપક્યાં હશે હાસ્ય અને કરુણાના ચિત્ર વિચિત્ર અનુભવો નોંધાયા હશે, અને સુખદુઃખના અવનવા અવસરો હજી નોંધાશે. સુમનલાલ, એ પાટીયાંની હવે વધુ મસ્કરી ન કરશો. જાવ, હવે તે બહુ મોડું થયું છે એટલે એ બીચારું પાટીયું ભાવભીનાં હૈયે તમારી રાહ જોઈ ઉભું હશે. જેવા ઘેર જશો તેવું ભણકશે, પરંતુ એ બધા પાછળ નયો રુંદ છે, અંતરની લાગણી છે."

હું આટલું બોલી ન બોલી ને સુમનલાલ ચાલતા થયા. કમલાબેન રાતના અગીયારે એમને કેમ વધાવશે એ એમનાથી જુલાય તેમ નહોતું. હશે, હવે તો હું પણ પોલી જાઉં.

ધસણાવની જંગલમાં

ધસણાવના એ રેવાજહેન પાતળાં, પ્રૌઢવયનાં અને યાન્ત, પરંતુ તેમની આંખોમાંથી તો આગના તણખાં ઝરે. તેમની આંતરિક ધ્રુજાનું એ લક્ષણ. તેઓ અને તેમનાં પુત્રી તદ્દન નિર્ભય છે. પોલીસનો તો તેમને જરાય ભય નથી. થોડાજ વખત ઉપર ગામના કેટલાક પટેલીયાઓ તેમના ઘરે, મહેસુલ ન ભરવાનું ચાલું રાખવું કે કેમ તેની ચર્ચા કરવા બેગા મગવાના હતા. સલા મળે તે પહેલાં રેવાજહેન, આખીયે જાવણીમાં ફરી વળ્યાં. સલામાં આવનારા બધાવને મળ્યાં. અને તેમને કહ્યું: "જો તમે તમારા નિર્ણયમાં મક્કમ હો તો ભલે આવજો. પરંતુ નળજા મનના અને ઢીલા પોયાં મનનાનો મારા ઘરમાં પ્રવેશ ન જોઈએ." અને સૌ કોઈ મક્કમ હતા.

તે બાદ રેવાજહેનના પતિએ કાંઈક ઢીલું પોચું મન દેખાડ્યું. મો દિકરીએ તરતજ ઉપવાસ કરવા માંડ્યા અને બધું જરાંજરાં ચમક્યું.

[બેગા જીલ્લાનાં ગામડાંઓની મુલાકાત અંગ્રેજીમાં લખેલાં મીરાંજહેનનાં સ્મરણો ઉપરથી]

ક * લ * વે *ણી

[૧]

વાનરોના પાંચ ગુણો

સાવધતા, કાર્યતત્પરતા, આજ્ઞાપાલન, સ્વાધીનતા અને દેશપ્રેમ વગેરે ગુણો ને સ્કાઉટ કેળવવાના તે વાનરોએ પણ કેળવવાના છે.

૧ લો ગુણ-સાવધતા-

સાવધતાનો ગુણ ખીલવ્યાથી શરીરમાં એક જાતની સ્ફુર્તિ આવે છે. તમે તો જાણો છો કે આપણો દેશ આજે કેટલો સુસુપ્ત છે. ત્યાં આંખ, કાન, નાક વગેરે બંધ હોય ત્યાં આસપાસ શું થાય છે તેવું જાન ક્યાંથી રહે ? ચોર આવીને ચોરી જાય કે વાઘ આવીને મારી ખાય તોયે જાણસી, અસાવધને ક્યાંથી ખબર પડે ? આપણી પણ દેશ એવી જ દીનીને ? દેશવું કેટલુંએ ધન પરદેશ જવું રહ્યું એવી ખબર આપણને ક્યારે પડી ? આજે આપણો દેશ ફરંસા ભોજવે છે. હોશિ ગુલામ જેવા બન્યા છે લાખો માણસોને જે વાર ખાવાના સાંસાં છે. આ બધું ને આપણા પૂર્વજો સાવધ રહ્યા હોત, આંખકાન જવાડાં રાખ્યાં હોત તો ના બનત. સાવધતાનો ગુણ અત્યારથીજ કેળવો.

૨ નો ગુણ-કાર્યતત્પરતા

સાવધતાની સાથે કાર્યતત્પરતા પણ જોડાયેલ. બધા શું છે એ જલ્દયા પછી એવું નિરાકરણ કરવાની ઇચ્છા તેમજ શક્તિ આપણામાં હોવી જોઈએ.

૩ નો ગુણ-આજ્ઞાપાલન

ચીજો ગુણ આજ્ઞાપાલન એક સાચા સૈનિક તરીકે આ ગુણ તો બહુ જરૂરનો છે. લશ્કરી કાયદામાં પણ આ કાયદામંજની શિક્ષા મોટી છે. સેનાપતિનો હુકમ ન માનનારને કાર કરવામાં આવે છે. એક સૈનિક માટે આજ્ઞાનું પાલન કશું એ અવશ્યક છે. ને આજ્ઞા પાળી શકતા નથી તે આજ્ઞા આપી શકતા નથી. આજે તો ઘણે સ્થળે

દેખાય છે કે હુકમ કરનારા ઘણા હોય છે, પરંતુ હુકમ જાળવનારા થોડા છે આ કારણથીજ કામ આગળ ધપતું નથી. નેતા યવાનો હોભ ઘણાને હોય છે પણ એટલું યાદ રાખજો કે જેને સૈનિક થતાં આવડતું નથી તે નેતા થઈ શકતો નથી.

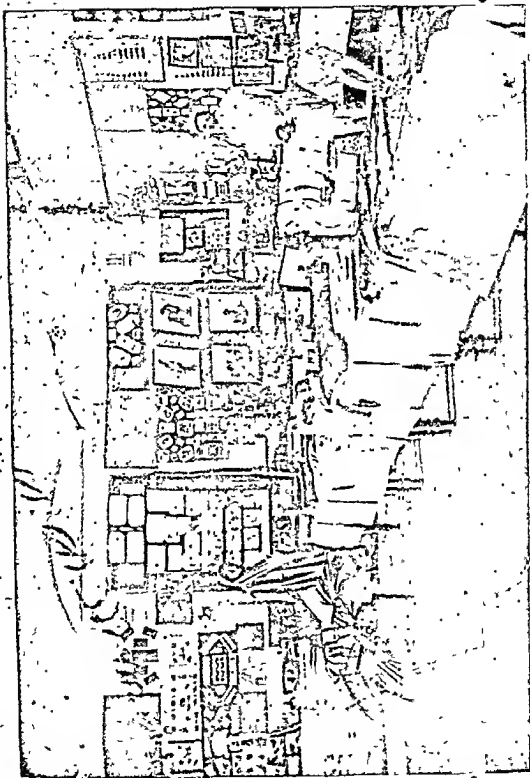
૪ થો ગુણ-સ્વાધીનતા

ચોથો ગુણ સ્વાધીનતા. તમે રાષ્ટ્રપતિ વિષેનું ઝીત જાઓ છોને ? 'સ્વાધીન બનો' 'સ્વાધીન બનો' એવી એક લીંટી અંદર આવે છે સ્વાધીનતાનો અર્થ પણ ઘણો મોટો છે. સ્વાધીન બનવું, એટલે સ્વતંત્ર બનવું. સ્વતંત્ર બનવું એટલે માત્ર રાજકીય અર્થમાંજ નહીં, પણ દરેક અર્થમાં. તમારા નાનકડા જીવનમાં તો પરાધીનતા દર્શાવનારા ઘણા પ્રસંગો આવતા હશે. આજે તો પરાધીનતા આપણા દેશમાં મૂળ લાક્ષી બેસી છે. આપણાં કપડાંલેખાં, આપણાં રમકડાં વગેરે અનેક ચીજો માટે આપણે પરદેશ પર આધાર રાખીએ છીએ. આપણો દેશ તો કેટલો મોટો છે; દેશની વસતી તેત્રીસ કરોડની છે; હોશિનો મોટો ભાગ કામ વિનાનો છે તે છતાં આપણે નજીવી ચીજો પણ દેશમાં પેદા કરી શકતા નથી. તમને નથી લાગતું કે એ શરમની વાત છે ? આપણું રાજ્ય તંત્ર પણ પરદેશીના હાથમાં છે એ કંઈ જોણું કહ્યું છે ? માટે સ્વાધીનતા કેળવો અને બાળપણથીજ સ્વાધીન બનો કે બલિષ્ઠમાં આ પરાધીનતાની જાંઘર આપોઆપ ધૂંટ.

૫ મો ગુણ-દેશપ્રેમ

છલ્લો ગુણ તે દેશપ્રેમ. દેશપ્રેમ ના હોય તો દેશને માટે આપણે શા રીતે જવાબો આપી શકીએ ? મેં યશ્વંતમાં કહ્યું કે દેશના લાભ માટે બાળકોને જવાબો આપી શકે એ હેતુથી વાનરોને સ્થપાઈ. તમારામાં દેશદાઝ ના હોય, દેશમત્તિ ના હોય, તો દેશને માટે તમે શું કરી શકો ? દેશ પરાધીન હોય તેને સ્વાધીન શી રીતે કરી શકો ? દેશ

समस्त स्व. पवित्रीना सांगणाऱ्या
श्री लक्ष्मी वृत्त मधील सभाने
श्रीयुक्त शास्त्राच्या निमित्ताने १९७५
तारखेची ... ..

विजयनाथ आणि इतर विपरीत वरिष्ठ वृत्त

ક * લ * વે *ણી

[૧]

વાનરોના પાંચ ગુણો

સાવધતા, કાર્યતત્પરતા, આજ્ઞાપાલન, સ્વાધીનતા અને દેશપ્રેમ વગેરે ગુણો ને સ્કાઉટે કેળવવાના તે વાનરોએ પણ કેળવવાના છે.

૧ હો ગુણુ સાવધતા-

સાવધતાનો ગુણ ખીલ્ખાથી સરીરમાં એક જાતની સ્ફુર્તિ આવે છે, તમે તો નહો છો કે આપણો દેશ આજે કેટલો સુધુષ્ટ છે. જ્યાં આંખ, કાન, નાક વગેરે બંધ હોય ત્યાં આસપાસ શું થાય છે તેનું જ્ઞાન ક્યાંથી રહે ? ચોર આવીને ચોરી બધે કે વાઘ આવીને ભારી ખાય તોયે ઉંચાણસી, અસાવધને ક્યાંથી ખબર પડે ? આપણી પણ દરેક એવી જ હતીને ? દેશનું કેટલુંએ ધન પરદેશ જતું રહ્યું એવી ખબર આપણને ક્યારે પડી ? આજે આપણો દેશ કુદૃશ બોખવે છે. લોકો ગુલામ જેવા બન્યા છે લાખો માણસોને બે વાર ખાવાના સાંસાં છે. આ બધું ને આપણા પૂર્વજો સાવધ રહ્યા હોત, આંખકાન ઉધાડાં રાખ્યાં હોત તો ના બનત. સાવધતાનો ગુણ અત્યારથી કેળવો.

૨ ને ગુણુ-કાર્યતત્પરતા

સાવધતાની સાથે કાર્યતત્પરતા પણ જોડાયેલ. કમ્ય શું છે એ જાણ્યા પછી એનું નિરાકરણ કરવાની હઠ્ઠા તેમજ શક્તિ આપણામાં હોવી જોઈએ.

૩ ને ગુણુ આજ્ઞાપાલન

ત્રીજો ગુણુ આજ્ઞાપાલન. એક સાચા સૈનિક તરીકે આ ગુણુ તો બહુ જરૂરનો છે. લશ્કરી કામદારમાં પણ આ કાયદામંત્રની શિક્ષા મેળવી છે. સેનાપતિનો હુકમ ન માનવારને કાર કરવામાં આવે છે. એક સૈનિક માટે આજ્ઞાનું પાલન કરવું એ અવશ્યક છે. ને આજ્ઞા પાળી શકતા નથી તે આજ્ઞા આપી શકતા નથી. આજે તો ઘણે ક્યારે

દેખાય છે કે હુકમ કરનારા ઘણા હોય છે, પરંતુ હુકમ બજાવનારા થોડા છે આ કારણથી જ કામ આગળ ધપતું નથી. નેતા થવાનો લોભ ઘણાને હોય છે પણ એટલું યાદ રાખવું કે જેને સૈનિક ધર્મ આવડતું નથી તે નેતા થઈ શકતો નથી.

૪ થો ગુણુ-સ્વાધીનતા

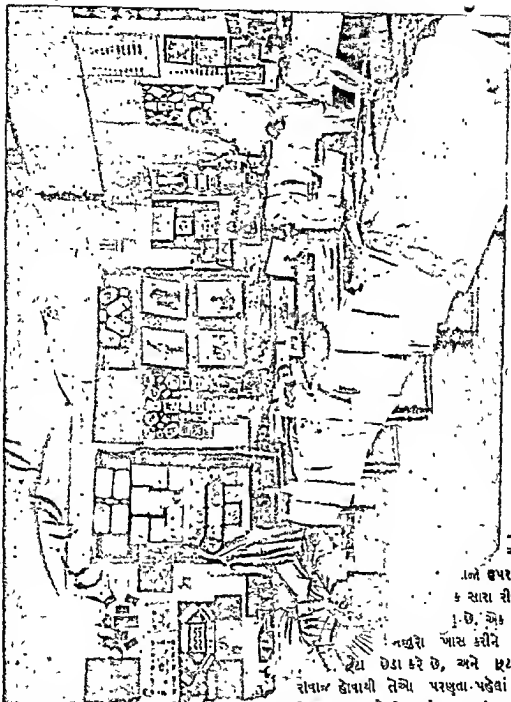
ચોથો ગુણુ સ્વાધીનતા. તમે રાષ્ટ્રપતિ વિશેનું ગીત ગાઓ છોને ? 'સ્વાધીન બનો' 'સ્વાધીન બનો' એવી એક લીટી અંદર આવે છે સ્વાધીનતાનો અર્થ પણ ઘણો મોટો છે. સ્વાધીન બનવું, એટલે સ્વતંત્ર બનવું. સ્વતંત્ર બનવું એટલે માત્ર રાજકીય અર્થમાં જ નહીં, પણ દરેક અર્થમાં તમારા નાનકડા છવનમાં તો પરાધીનતા દર્શાવનારા ઘણા પ્રસંગો આવતા હશે. આજે તો પરાધીનતા આપણા દેશમાં મૂળ યાત્રી બેઠી છે. આપણાં કપડાંવસ્ત્રાં, આપણાં રમકડાં વગેરે અનેક ચીજો માટે આપણે પરદેશ પર આધાર રાખીએ પડે છે. આપણો દેશ તો કેટલો મોટો છે; દેશની વસતી તેનો સ કરોડની છે; લોકોનો મોટો ભાગ કામ બિનાનો છે તે છતાં આપણે નહીં ચીજો પણ દેશમાં પેદા કરી શકતા નથી. તમને નથી લાગતું કે એ સારમની વાત છે ? આપણું રાજ્ય તંત્ર પણ પરદેશીના હાથમાં છે એ કંઈ જોઈએ કલ્ક છે ? માટે સ્વાધીનતા કેળવો અને બાળપણથી જ સ્વાધીન બનો કે ભવિષ્યમાં આ પરાધીનતાની જાંજીર આપોઆપ તૂટે.

૫ મો ગુણુ-દેશપ્રેમ

છઠ્ઠો ગુણુ તે દેશપ્રેમ. દેશપ્રેમ ના હોય તો દેશને માટે આપણે શી રીતે ઉપયોગી થઈ શકીએ ? એ સ્પષ્ટાતમાં કહ્યું કે દેશના લાભ માટે બાળકોનો ઉપયોગ થઈ શકે એ હેતુથી વાનરસેના સ્થપાઈ. તમારામાં દેશદાન ના હોય, દેશભક્તિ ના હોય, તો દેશને માટે તમે શું કરી શકો ? દેશ પરાધીન હોય તેને સ્વાધીન શી રીતે કરી શકો ? દેશ

અમનો સ્વ. પતિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્યના મુખ્ય હેતુ નિમાને
શ્રીયુત શ્રી. ૧૧ - ૧૯ - ૧૧૫૬
તારુથી. ૧૧ - ૧૯ - ૧૧૫૬.

મુંબાઇ મ્યુનીસીપલ કન્યાશાળા હસ્તકલા પ્રદર્શન.

ચિત્રકામ અને કેપ ટોપર વડે વગેરે

અમેરીકાન

૧. ૧૯૫૨ બોલતાં

ક સારા રીવાજે પણ

૧. ૧૯૫૨ એક તો ૧૨૫

૧. ૧૯૫૨ જાસ કરીને લખ કરી

૧. ૧૯૫૨ હેરા છેડા કરે છે, અને ૧૨૫ છેડાને

૧. ૧૯૫૨ રીવાજ હોવાથી તેઓ પરજુતા પહેલાં લાવકાત

૧. ૧૯૫૨ નેયા વખત પરજી છે. ત્યાંના બાળકો પણ કેટલા

૧. ૧૯૫૨ સ્વદેશપ્રેમી છે તેના એક લખણે આપું. મને

૧. ૧૯૫૨ એક ૬ વર્ષના ડોક્ટરએ પૂછ્યું કે 'તમારે

૧. ૧૯૫૨ પ્રેસીડેન્ટ કોણ છે ?' ત્યારે મેં 'ન્યાન્યુ' ૧

૧. ૧૯૫૨ 'અમારે તો રાજ છે. ' 'ક્યા રાજ ?' ડોક્ટરએ

૧. ૧૯૫૨ પૂછ્યું. મેં કહ્યું 'પાંચમા ન્યાન્યુ'. ત્યારે ડોક્ટર

૧. ૧૯૫૨ રાજે કહ્યું કે 'તે તો ઉગ્રડને છે. ' હું થઈ

૧. ૧૯૫૨ દિવસીર થઈ પણ નવાજ શો દેવા ?

જેવાં નાના નાના કુમળી વધવા. બાળ-બચ્ચાંઓ
સહિત, તાપ, તડકો ને તાદ-તરસ વેઠતાં જમે ત્યાં
પડ્યાં છે. બીજું તો શું, પણ આપણે રત્નચોના
દિવસોમાં અવારનવાર એમનાં હુપડાંમાં ફરીએ,
ને એ ગરીબ અને નિરાધાર બાળકો સાથે પ્રીતિ
બાંધીએ, દોસ્તી કરીએ, તેમનાં શિક્ષણમાં, આરો-
ગ્યમાં ને રમતગમતમાં આપણે સંપૂર્ણ સાથ
આપીએ ને એથી પણ વધુ બને તો, તેમના

[૪]

આજની હિંદી સ્ત્રીઓ

બ્રિટિશ જોડે જોડે ટ્રેડના પ્રમુખનાં પત્ની મોસીજ વીલીઅમ ગ્રેડાએ લંડનમાં બ્રિટિશ સ્ત્રીઓની પરિવહન સમક્ષ ખાસ આપેલા બાપલમાં તેણે આજની હિંદી સ્ત્રીઓની પ્રશંસા કરતાં નીચે પ્રમાણે વિચારો દર્શાવ્યા હતા :

“ જે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા માટેની પ્રીતિ પ્રેરણાત્મક છે તેમના તરફ આપણી એવી ફરજ છે કે જે રાજદારી કે બીજી વફાદારીથી બદલાતી નથી. આ દેશમાં એવી સ્ત્રીઓ છે કે જે હિંદનાં સામાજિક અનિષ્ટોથી મુજબ હશે છે અને જોવાતી ફરે છે કે ‘હિંદી સ્ત્રીઓને આપણે કેવી રીતે સહાય કરી શકીએ ?’ હિંદી સ્ત્રીઓ પોતાની ભૂતને મદદ કરવા સમર્થ છે, પણ આપણે તેમને તેમની મુક્તિ માટે પ્રયાસ કરવા દઈએ તો હિંદની સ્ત્રીઓ પ્રથમ હિંદી છે અને પછીજ સ્ત્રીઓ છે.

તેઓ સામાજિક સુધારામાં અગ્રણી છે, તેઓ વ્યવસ્થિત છે. હિંદી સ્ત્રીઓની સંસ્કૃતિ સંબર્ધ મંડળ છે.....આ અને આવી બીજી સંસ્કૃતિઓ દ્વારા હિંદી સ્ત્રીઓએ અને મહાન લાભ એવાં કર્યાં કર્યાં છે. કેળવણી, બાળવગ્નને સુધારો, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, મલબાનનિયંધ,

અનિષ્ટ રિવાજોનો ત્યાગ અને રાષ્ટ્રીય પ્રગતિના દરેક વિભાગમાં હિંદી સ્ત્રીઓ પૂરો ભાગ લીધે છે. આપણું કામ તેમને સ્ત્રી સ્વાતંત્ર્યવાદ ઉપર બાપલ આપવાનું નથી, પરંતુ આપણા તરફથી તેમના ઉપર નંખાતા અંકુરો દૂર કરવાનું છે. જો આપણે એમ કરતાં હરીએ તો આપણી શુદ્ધ નિષ્ઠા માટે બીજાઓ શંકા લગાવે. હિંદને સમાનતા અને સ્વતંત્રતા આપ્યા વગર તમે હિંદી સ્ત્રીઓની સમાનતા અને સ્વતંત્રતા માટે મથન કરી શકો નહિ. બ્રિટિશ રાજેનશાહતમાં જેઓ સ્ત્રીઓને સમાન શહેરીપણના હક્કો પ્રાપ્ત કરાવવામાં લાગેલા છે તેમને હું આ બાબતનો વિચાર સોંપું છું. હિંદની સ્ત્રીઓને શહેરીપણના હતરતા દર-મ્મમાં હિંદના પુરવો નહિ પણ આપણે જ સંખીએ છીએ.

હિંદની સ્ત્રીઓને આપણી સખી સહાનુભૂતિની જરૂર નથી. તેઓ પોતાના દેશ માટે સાચીજ લાગણી ધરાવે છે. હિંદમાં રાષ્ટ્રીય અને શુદ્ધ જીવન ઉપર તેમની લાગવગ અમર્યાદિત છે. તેમાંની કેટલીક તો આજે કેદમાં છે, પરંતુ હિંદની બધી પુત્રીઓને કેદખાનું સંધરી શકે તેમ નથી. જો આપણે હિંદની સ્ત્રીઓને કેદમાં રાખીને આપણો માલ વેચી શકીએ અને આપણા રાજેન-શાહતની પ્રતિષ્ઠા ભળવી શકીએ તેના કરતાં શહે-શાહતમાંથી છુટા પડવાની આપણે પસંદગી કરીએ તો સારું. ”

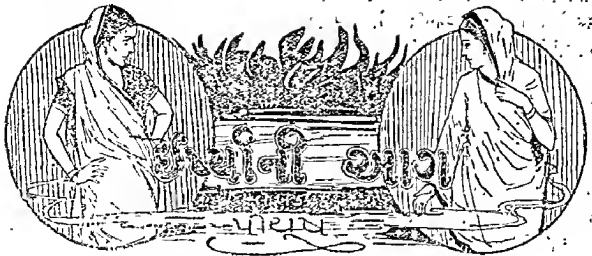
બધું બધી ગયું હતું

પલાજમાં એકી સાથે છ ધરો આગ લાગતાં બળી ગયાં હતાં. તેમાં એક ધર તો ૭૫ વર્ષની વૃદ્ધ ખેડૂત ડોસીનું હતું. તે બળી ગયેલાં ધરનાં કાળાં થયેલાં ચોનરા ઉપર બેસી, કોષ્ટકે આપેલાં દાણો સાફ કરી રહી હતી. અમારો અવાજ સાંભળી તેની આંખો અમારા તરફ જોઈ રહી. પરંતુ તેનાથી કંઈ દેખાતું ન હતું.

“ આ તમારું ધર, મા ? ” અમે પૂછ્યું.

“ હા; બધું ય બળી ગયું ! ” તેણે શાન્તિથી ઉત્તર આપ્યો.

(ખેડા જિલ્લામાં મીરાંબહેન)

પ્રકરણ ૩૫ મું

મુર્શિદાબાદની અદ્યક્ષતામાં આજે ખૂબ ગર્હી યજ્ઞ હતી. ન્યાયાસન ઉપર મીરજીરખાન બેઠે ખીરાન્યા હતા. મધુરેન્દ્ર વાઢી હતો, રમેશ પ્રતિવાદી હતો.

બન્ને પક્ષના વકીલો પણ હાજર હતા. અદ્યક્ષતામાં સંપૂર્ણ શાન્તિ હવાઇ રહી હતી.

મધુરેન્દ્ર તરફથી આવેલા એક સાક્ષી તરફ સૌ કોઇ તાકી તાકીને જોવું હતું. એ એક મોટો જમીનદાર હતો. ઉપરાંત મધુરેન્દ્રની ચાતિનો જ હતો. સોગંદ લેવાયા બાદ સાક્ષીની તપાસ શરૂ થઇ.

“ તમારું નામ શું ? ”

“ રામચંદ્ર રાય. ”

“ તમારો ધંધો શો ? ”

“ જમીનદારી. ”

“ તમે મધુરેન્દ્ર ચૌધરીને ઓળખો છો ? ”

“ હા; તેઓ મારી ચાતિના જ છે. ”

“ અને આ આરોપીને ? ”

“ હા; એ પણ મારી જ ચાતિનો છે. એનું નામ માધવેન્દ્ર છે. ”

“ માધવેન્દ્ર ઉપરના આરોપ સંબંધમાં તમે કંઈ જાણો છો કે ? ”

“ હા. ”

“ જે જાણતા હો તે કહો. ”

“ માધવેન્દ્રે હુશિયારપુરના ફોજદારનું ખૂન કર્યું હતું. ”

“ તમે નજરો નજર જોધું હતું ? ”

“ હા; એ ભયંકર કૃત્ય મેં નજરો નજર નીહાળ્યું છે. ”

“ તમે ત્યાં શું કરતા હતા ? ”

“ હું એક સ્ત્રીને લઇને ત્યાં ગયો હતો. ”

“ સ્ત્રીને લઇને ત્યાં જવાનું કારણ ? ”

“ ફોજદાર સાહેબને તરણ અને સુંદર સ્ત્રીઓ બહુજ ગમતી. એટલે તેમને માટે હું એક સ્ત્રીને લઇ ગયો હતો. ”

“ એ વેશ્યા હતી ? ”

“ નહિ; એક કુલવાન કુટુંબની યુવતી હતી. ”

“ તો આવાં કામમાં તેની સંમતિ તમને કઈ રીતે મળી શકી ? ”

“ તેના બાપને પુછળ પેસા આપી હું તેને લઇ આવ્યો હતો. તે વિધવા હતી. ”

“ કીક; પછી શું થયું ? ”

“ માધવેન્દ્ર - પણ તે દિવસે ફોજદારને ઘેર હતો. આ સ્ત્રી સંબંધમાં કેટલીક

“ તારા હાથનું હું ખાઈ ? તને પૂછતાં
જુલજ નથી આવતી ? ”

“ ત્યારે અહીંઆ તને ખીજ કોના હાથનું
ખાવા મળશે ? અને કાંઈ ખાશે નહિ તો
તું જીવશે કેવી રીતે ? ”

ચારૂ રડતાં રડતાં જ બોલી: “ મારે
હવે જીવીને શું કરવું છે ? પણ એમાં હું
ખીજ કોઈનો દોષ શા માટે કાઢું ? એમાં
મારો પોતાનો જ દોષ છે. મેં જાણી શુભ્રીને
આ પગલું ભયું છે એટલે હવે જે થાય તે
સહન કર્યો જ છૂટકો. પણ હવે તું કૃપા કરી
મને સુખે મરવા દે. ”

“ અરે હું કાંઈ તને એમ છોડવાની
નથી. તારું કૌમાર્ય બ્રષ્ટ કરવાની યોજના મેં
કરી છે. એક પુરુષને.....”

ચારૂએ તેને આગળ બોલવા ન દીધી.
તેની આંખો લાલ લાલ થઈ ગઈ. તે અત્યંત
ઉમ્ર દેખાવા લાગી: “ ચૂપ ! એક શબ્દ
પણ બોલીશ નહિ. મને બ્રષ્ટ કરવાની શક્તિ
તારામાં નથી. કોઈપણ પુરુષની હિંમત નથી
કે તે મારી સામે ઉભો રહી શકે. ઇશ્વર
બધું સહન કરે છે પરંતુ સતિનું, સતિત્વ
બ્રષ્ટ થાય એ તે કદિ જોઈ શકતો નથી. જો
તને મૃત્યુનો ભય લાગતો જ હોય તો આવું
કામ કદિ કરતી નહિ. ”

ચારૂના આ બધા શબ્દો જાણે બકબકાટ
રૂપ હોય, તેમ તે બાઈ સાંભળી રહી, પરંતુ
તે કાંઈ પણ વિશેષ બોલી નહિ. મનમાં કાંઈ
મક્કમ નિશ્ચય કરી તે ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

(અપૂર્ણ)

નિઃશ્વરતાની તાલીમ આપો.

[શ્રી ગિરુભાઈ

વાગરસેનાના બાળકો એ એક જગતો આંખો છે. આ આઝાદીની લડત છે અને
તેમાં આપણે સૌને મોખરે રહેવાનું છે. સુરતમાં ૧૫૭ બાળકો સવિનય ભંગ માટે
તૈયાર છે, એ ભારી વાત છે. એવું સારા મુજરાતમાં કોઈ જગ્યાએ બન્યું નથી, એમ હું
માનું છું. જે કે સુરત ધારે તો હજી વધુ આપી શકે. પણ માઆપો કદિ પછાત ન રહે.
માઆપો બાળકો પરનો મોહ છોડી તેમને તૈયાર કરી એવો દલકો સંતોષ ન માને. સાચો
પિતા કે સાચી માતા બાળકને આગળ કરી બેસી ન જાય. દરેક માતા પિતા મોખરે રહી
અપી જાય અને પછી પોતાના મોંઘામુઘા ધનને તે રસ્તે આવવા જરૂર કરી જાય અને
એમ ન કહે કે બેસી રહેજો. એ રીતે અપી જશે તો સાચા છોકરા છોકરીના માઆપ
થવાનું સદ્ભાવ પ્રાપ્ત કરશે અને તમને સ્વર્ગમાં પણ સંતોષ થશે. જે તમો-માઆપો-
કાંઈ જ ન કરશે તો તમારાં છોકરાં પીછેહઠ કરશે. માટે તમારે તો તેમને નિઃશ્વરતાની
તાલીમ આપવાની છે, અને પોતે ખાસ ભાગ લઈ આગળ રહેવાનું છે. તો જ બાળકો
પોતાનું કામ સંગીન રીતે કરી શકશે,

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ

લાહોરમાં મળેલું પાંચમું અધિવેશન

સંપૂર્ણ કાર્યવાહી-ભાષણો અને ઠરાવો

અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદનું પાંચમું વાર્ષિક અધિવેશન લાહોરના ટાઉન હોલમાં તા. ૧૨ થી તા. ૧૬ મે સુધી મદ્રાસ ધારાસભાનાં માહ હપ્તમુખ, ડૉ. મોસીસ મુયલક્ષ્મી રેડ્ડીનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. હિન્દુસ્તાનમાંથી પરિષદમાં હાજરી આપવા માટે પ્રતિનિધિઓ આવ્યાં હતાં પહેલા દિવસની બેઠકમાં પંજાબનાં કેળવણી ખાતાના પ્રધાન મંત્રી કિરોઝખાન નૂન, ડૉ. નારંગ નરસીસ અને મોસીસ શીરો, મંડીના રાણી સાહેબ વગેરેએ હાજરી આપી હતી.

૧૯૩૦ માં પરિષદે કરેલું કાર્ય

પરિષદના વ્યવસ્થાપક મંત્રી રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવડેએ ૧૯૩૦ નો નીચેનો હેવાલ રજુ કર્યો હતો:

“પરિષદનો ૧૯૩૦ના વર્ષનો હેવાલ રજુ કરતી વખતે, મુંબાઈમાં ચુંટાયેલાં આપણાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ અને માનદ વ્યવસ્થાપક મંત્રી શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય જેવાં જે ખડતલ કાર્યકરોની આપણને બહુ ખોટ સાલી છે એની પ્રથમ નોંધ કરવાની મારી ફરજ સમજી છે. વળી કુદરતી પ્રતિકૂળતાને અંગે પણ પરિષદના કામકાજમાં ધૂળી મૂકેલીઓ નહીં છે.

શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ જેવી વિશ્વ વ્યક્તિ જે સભામાં આપણી પાસે ન રહી શકી તે બાબતી વાત છે. રાજકીય કાર્યના દળાણને અંગે શ્રીમતી કમળાદેવીએ એપ્રિલની રાજઆતમાં જ પોતાના હોદાનું રાજનામું આપ્યું. તેમનું રાજનામું સાર્વજનિક દિલ્હિરિયો સ્વીકારાયું. કારણ કે તેમની નિઃસ્વાયં અને અપ્રતિહત સેવાને અંગેજ પરિષદ આજે આ સ્થિતિએ પહોંચી શકી છે. તે બાદ હાલનાં વ્યવસ્થાપક મંત્રી ચુંટાયેલાં ત્યાં સુધી એ કાર્ય આપણાં અધ્યક્ષ શ્રીમતી સુખમા સેને બાળવું.

આ જે નેતાઓની ગેરહાજરીને પરિણામે

આપણી પ્રવૃત્તિઓમાં ધૂળી મંદતા આવી છે. જો કે તેઓ જે પ્રેરણા મૂકી અયાં હતાં તે દ્વારા પરિષદે પોતાનું કાર્ય ચાલુ રાખવા પ્રયત્ન કર્યો છે. દિન પ્રતિદિન, રાજકીય કાર્યને અંગે એક પછી એક કાર્યકર્તાને પરિષદનું કાર્ય ઊંડી દેવાની ફરજ પડી.

પરિષદમાં રાજકારણ:

અર્થે વર્ષે શ્રીમતી કમળાદેવીએ બાણવ્યું હતું તેમ પરિષદે મૂળ કેળવણીમાં સુધારાને અર્થે સંસ્થા ચાલુ કરી; પરંતુ પાછળથી સ્ત્રીઓને લગતા બધા પ્રશ્નો તેનાં કાર્યક્ષેત્રમાં વિસ્તારવામાં આવ્યા. આપણી પ્રવૃત્તિમાં રાજકારણનો સમાવેશ કરવાની કેટલાક વિભાગો તરફથી માંગણી થવા લાગી છે એવો મારો છેલ્લો વર્ષનો અનુભવ છે. આપણા બંધારણ થા ચોક્કસ સંભોગો અને આપણા કાર્યકરો જે વિભાગોમાંથી આવ્યા છે, તેના રાજકારણની વિચિત્રતાને પરિણામે જો આપણે એ ઇચ્છા પૂરી કરવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો તે પરિષદનાં અસ્તિત્વને તો નહિ પણ પરિષદની સફળતાને જરૂર અંતરાય રૂપ યરો, આપણા બંધારણ પ્રમાણે, પરિષદની કોઈપણ સભ્ય દેરાની બીજી કોઈ રાજકીય સંસ્થામાં જોડાય તે સાથે પ્રતિબંધ છે જ નહિ. એટલે આટલી સ્વતંત્રતા રાજકીય પ્રશ્નો તરફ વલણ ધરાવતાં કાર્યકર્તાઓ માટે પૂરતી છે.

હિન્દુસ્તાનમાં સ્ત્રીદિન:

માર્ચની તા. ૧ થી જે આખાં હિન્દમાં સ્ત્રી દિન ઉજવવામાં આવ્યો હતો એ અયા વર્ષનો એક મુખ્ય બનાવ છે. આ દિને કાયમી સમિતિના જુદા જુદા સભ્યોએ કામકામે સહાઓ ભરી હતી. અને મુંબાઈ પરિષદમાં પસાર થયેલા ઠરાવો સમજાવાયા હતા. આ સાથે સ્ત્રીઓની પ્રગતિને લગતા વિષયો હપર વ્યાખ્યાનો પણ થોળ્યાં હતાં. આ દિવસ એકી સાથે ઉજવાયાથી પરિષદ માટે હિન્દમાં-

દેશી રાજ્યોમાં પણ અસરકારક પ્રચારકાર્ય થઈ શક્યું હતું.

મયા વર્ષના અંત સુધી-૧૯૨૯-પરિવહના ૩૦ વિભાગો હતા. આ વર્ષ દરમિયાન કોટા, આસામ અને કોંકણ એમાં હમેશા છે. કલકત્તા વિભાગે પણ હવે પોતાની પ્રવૃત્તિઓ ફરીથી ચર કરી છે.

કેળવણી વિભાગમાં પાચમાર્દી યોજના એ મોટામાં મોટી સાધના છે. આ યોજનાની ચર્ચા માટે એક ખાસ બેઠક યોજનામાં આવનાર છે. એક ખાસ સમિતિએ આ યોજના ધરી છે અને પરિવહના ઉદ્યોગની સામનામાં એ મોટામાં મોટી ફાળો આપશે એવી ધારણા છે.

આ વિભાગની બીજી પ્રવૃત્તિઓ સંબંધમાં જણાવવાનું કે કન્યાશાળાઓ વગેરેનાં નિરીક્ષણ માટે પરિવહના સંસ્થાને પરવાનગી મળે તે માટે પરિવહ લુદ્ધા લુદ્ધા પ્રતિષ્ઠા અને રાજ્યોના કેળવણી ખાતાના ડીરેક્ટરોને લખ્યું હતું. ધણે ખરે સ્થળેથી આવી પરવાનગી મળી ત્યાં કેટલીક નિરીક્ષણ સમિતિઓ નીમવામાં આવી હતી અને તેમણે સંસ્થાઓની મુલાકાત લીધી હતી.

પરિવહના સંસ્થાની સીધી પ્રેરણાને પરિણામે બીહાર, અજમેર અને આસામમાં નવી કન્યાશાળાઓ, એક અંધશાળા અને મુસ્લીમ છોકરીઓ માટે એક ખાસ શાળા સ્થાપી શકાય છે. લખનૌ અને પટનામાં વધુ કન્યાશાળાઓ ખોલવામાં આવનાર છે કલકત્તામાં પ્રવાન ધંધાધારી સ્ત્રીઓ માટે એક હોસ્ટેલ અને ગૈરુરમાં આદી કર્ણાટક છોકરીઓ માટે ખાસ બોર્ડિંગ હાઉસ સ્થાપવામાં આવ્યાં છે. પુખ્ત વયનાંઓને શિક્ષણ આપવા માટે મુંબાઈમાં ૪ સ્થાનકો ખોલ્યાં છે. અને વડોદરામાં એક ખોલ્યું છે. તેમાં સીનેમા અને લેન્ટર્ન સ્થાપના દેખાવોદારા શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. શાળામાં ન જઈ શકે એવાં પુખ્તવયનાં સ્ત્રી બાલકોને શિક્ષણ આપવા માટે ખાસ ફંડ સ્થાપવાની પૂર્વ જાંજાળી વિભાગની ઇચ્છા છે અને એ રીતે ૫૦ સ્ત્રી બાલકોને શિક્ષણ અપાઈ પણ રહ્યું છે.

પરિવહની સર્વોત્તમ સાધના:

અયે વયે દેવાલ રજી કરી વખતે પરિવહની સર્વોત્તમ સાધના, ચારદા કાચો પસાર થવાની ખબર સ્ત્રીમતી કમળાદેવીએ આપી હતી. એ કાચો

આખા દેશમાં આવકાર પામ્યા એ સી કોઈ બહુ છે અને પરિણામે, આવા કાચોદાની અત્યંત જાણી ધણા દેશી રાજ્યોએ પોતાના રાજ્યમાં એવો કાચો દાખલ કરવાની પ્રવૃત્તિ વધારી છે. વડોદરા અને કોટાએ બાલકઅનો પ્રતિબંધ કરતા કાચો પસાર પણ કર્યા છે. પરંતુ દિલ્હિરિ સાથે જણાવવું પડે છે કે હિન્દુ અને મુસલમાનોનો ધર્મચૂસ્ત અને પ્રતિવિરોધી વર્ગ એ કાચો ભાંજવામાં રોકાયો છે. એ કાચો પસાર કરાવવાની જોઈમત ઉઠાવનારાઓની ગેરલાગુતરીના લાભ લઈ વડી ધારાસભામાં એ કાચોમાંથી જોઈમત કામને બાલક રાખવાના સુધારાઓ રજૂ થયા છે. સારે નસીબે, વડી ધારાસભા બરખાસ્ત થવાની વખતે એવા સુધારા દાખલ થયા હતા. પરંતુ અત્યારે પણ એવી સ્થિતિ રહી છે કે નવી ધારાસભામાં એ કાચો ઉઠાવી દેવાના પ્રયત્નો થવા સંભવ છે. અને એ ખરેખર આ પ્રયત્ન સફળ થાય તો દેશની મોટામાં મોટી કુસેવા થશે. એ કાચોને અમલમાં મૂકાવવામાં સરકાર કેટલી નિમ્નજન થઈ છે તે આપણે જાણીએ છીએ. એટલે એ કાચોદાનું સંરક્ષણ એ આપણી એક પ્રવૃત્તિ ઠોવી જોઈએ.

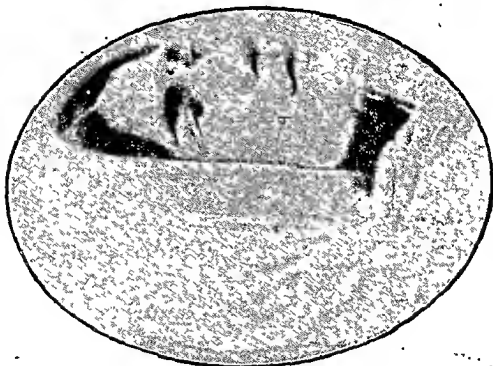
એ કાચો પ્રત્યે આ દેશની સ્ત્રીઓની લાગણી કેવી છે તે તો પરિવહની હિન્દમાંની એક એક શાખાએ તેમાં સુધારા કરવાની સૂચનાને સખ્ત રાખેલાં વખોડી કાઢી છે એથી બાળી સકાય એમ છે. એ કાચોમાં કોઈ પણ જાતના સુધારા કરવા સામે વિરોધ દર્શાવતી આજી લાગવમ ધરાવતી મુસ્લીમ બાલુઓએ ના. વાલસરોવરે કરી છે.

આપણું પ્રચારકાર્યને અંગે દેશમરમાં સ્ત્રીઓની સામાન્ય સ્થિતિ સુધારી જતી દેવાણું માલમ પડ્યું છે. દિનપ્રતિદિન વધુ શાળાઓ, ઔદ્યોગિક શાળાઓ, મફત શિક્ષણ વગેરે, તરીબ સ્ત્રીઓને મુદ્દમાર્ગની તાલીમ એવી એવી પ્રવૃત્તિથી તેમજ સ્ત્રી કેળવણીની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ આપણા સંસ્થાનું વધુ ને વધુ પ્વાન જોઈ રહી છે.

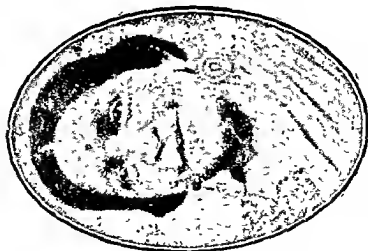
વડોદરા રાજ્યમાં છટાછટા:

હિન્દુ સમાજમાં છટાછટાના સિદ્ધાંતને સ્ત્રીકાર વડોદરા રાજ્યે કર્યું છે એમ રાજ્યે છટાછટાને કાચો પડવા માટે એક સમિતિ નીમી છે તે વપરાતી માની સકાય. આ અલગત કિસ્સો છે.

સો. હંસાબહેન મહેતા

ડા. મુકુલદેવી રૂઢી

સો. સરોજિની નાયક

ધમની સ્વ. પત્નિશ્રીના સ્મરણાર્થે
શ્રી કાર્તિક ગુજરાતી મંચને
શ્રીયુત શલાઘના આશુદલ આવણ
તરફથી સંવત્તય સપ્તેમ્બ બેટ.

અધિયાત્ર સ્ત્રી-પરિપદ્ધના
નેવનિવાસી પ્રમુખ

અધિયત્ર ભારતીય મહિલા પરિપદ્ધના
પ્રમુખ

અધિયત્ર ભારતીય મહિલા-પરિપદ્ધના ઉપ-પ્રમુખ

મિત્રિય લગ્નીદમ્પતી

અખિત બારતીય મંદિરા-પરિવર્દના
ઉપ-પ્રમુખ

મિત્રિય રોન

અખિત બારતીય મંદિરા-પરિવર્દના
ઉપ-પ્રમુખ

અને હિન્દને આ બાબતમાં વડોદરા રાજ્ય તરફથી આગેવાની મળે છે. હિન્દુ સ્ત્રીઓના વારસા હક્ક સંબંધમાં પણ આ રાજ્યે એક પેદા સમિતિ નીમેલી છે અને અમને આશા છે કે કાયદામાં રહેલી કેટલીક ગંભીર વિષમતા વડોદરા રાજ્યમાંથી તો દૂર થશે.

ત્રાવણકોર વિભાગે રાજ્યધારાસભામાં પ સ્ત્રીઓને નીમી છે અને મેસુર વિભાગમાં રાજ્ય પ્રતિનિધિસભામાં બે સભ્યોએ નીમાઈ છે. સ્ત્રી કેળવણી સંબંધમાં સરકાર અને કેળવણી ખાતાના ડાયરેક્ટરને સલાહ આપવા માટે મદ્રાસ સરકારે સમિતિમાં એક બહેનની નીમણુંક કરેલી છે.

અસ્પૃશ્યતાને પ્રત્યેક પણ જુદા જુદા વિભાગોએ ખાસ કરીને મદ્રાસે, અસ્પૃશ્યોના મંદિર પ્રવેશના હક્કનો સ્વીકાર કરીને, ઉત્તેજ્યો છે.

એક વર્ષ ઉપરથી પરિષદ મંજૂર પ્રશ્નો તરફ પણ ધ્યાન આપી રહી છે. આથી ઔદ્યોગિક સ્થળોવાળા વિભાગમાં મીલોની મુલાકાત લેનારી સમિતિઓ સ્થાપેલી છે. મુળાકામાં સ્ત્રી મજૂર પરિષદ સ્થાપવાનો વિચાર થયો હતો. તે જો કે કેટલાંક કારણોસર પડતો મૂકવો પડ્યો છે. પરંતુ ભવિષ્યમાં મંજૂર પ્રશ્નોની ચર્ચા માટે એક ખાસ બેઠક બરવાનો નિર્ણય થયેલો છે.

બાદ પરિષદની સફળતા ઇચ્છનારા સંદેશા ધ્યાયા હતા.

લેડી અબ્દુલ કાદીરનું બાપણુ:

સ્વાગત સમિતિનાં પ્રમુખ લેડી અબ્દુલ કાદીરે, પડદામાં રહી, સ્વાગત કરતાં કરેલાં બાપણુમાં કહ્યું: "હિન્દના ઇતિહાસમાં, નહિ વિશ્વના ઇતિહાસમાં, ધણી રીતે યાદગાર રહે એવા સમયે આપણે સેના મળીએ છીએ. અને અત્યારે થયેલા ફેરફારમાં હિન્દી સ્ત્રીઓના દરજ્જે મુખ્યત્વે છે. સૈકા પહેલાં સમાજમાં તેઓનું હક્કસરનું સ્થાન ખુલ્લેથી લેવામાં આવ્યું હતું. આજે તેઓ પોતાને સ્થાને પહોંચી રહી છે અને રાષ્ટ્રનાં વિધાનો ઘડવામાં તેઓની લાગવજ અસર કરી રહી છે. હિન્દની સ્ત્રીઓ પોતાનું સ્વત્વ સિદ્ધ કરતી થઈ છે એનો એક પ્રકાર તે આ પરિષદ છે. હિન્દની સ્ત્રીઓ, જેમની શક્તિ અને લુહિ અત્યાર સુધી સુધુષ્ટ દષ્ટામાં રહી છે, તે હવે નિદ્રામાંથી જાગી છે અને એક

ફાંકે તેમણે કેળવણી વિષયક, સામાજિક અને રાજકીય પ્રવૃત્તિમાં અગ્રસ્થાન મેળવી લીધું છે. પોતાનું તેમજ પોતાનાં બાળકોની કેળવણીમાં તેઓનો પોતાનો અવાજ હોવો જોઈએ એવો આજે તેઓ દાવો કરી રહી છે.

સ્ત્રી કેળવણીના પ્રચારમાં તેમજ સ્ત્રીઓની વંદુરસ્તીને હાનિકર્તા હોવા માટે પડદાની પ્રથાનો વિરોધ કરતા કરવા પરિષદે અત્યાર પહેલાં કાર્ય છે. જીવનભરથી પડદાનું પાલન મેં કર્યું છે છતાં કંઈ એમ ન કહી શકું કે ઉપર જણાવેલા વાંધા વળદ વિનાના છે હાલની પ્રથામાં કંઈ પણ સુધારો કરવા ઇચ્છનાર બહેનોને મારી એક નમ્ર સંચના છે કે જે ફેરફાર થઈ રહ્યો છે, તે પ્રત્યે તેમણે અધીર થવું ન જોઈએ. શિક્ષિત અને પ્રગતિમાન સ્ત્રીઓએ આજુ શિક્ષણ પામેલી સ્ત્રીઓને સ્ત્રીસુલભ સહાનુભૂતિથી મદદ કરવી જોઈએ અને નાગરિકોની ફરજનું તેઓને ભાન કરાવી તેમાં પોતાનો હિસ્સો પૂરતો કરવી જોઈએ."

ડૉ. મીસીસ મુશુલકમ્મી રેડીનું બાપણુ.

પ્રમુખ સ્થાનેથી કરેલાં બાપણુમાં ડૉ. મીસીસ મુશુલકમ્મીએ પ્રથમ તો પંબજની ઐતિહાસિક અગ્રત્યનો સુંદર રાખડોમાં ઉલ્લેખ કરી, પરિષદનાં સ્થાન લાહોરમાં વિજવાઓની સ્થિતિસુધારનાં મહાન કાર્યકર્તા સ્વ. સર ગંગાશમ અને મહાન દેશભક્ત પંબજના સિંદ સ્વ. લાલા લગ્નપતરાયને અંજલિ આપી હતી. તે બાદ તેમણે કહ્યું.

"અહીં સેનાં મળેલાં જુદા જુદા પ્રતિના પ્રતિનિધિ બહેનોએ પોતપોતાના પ્રાંતમાં સ્ત્રી કેળવણીની ખીલવણી અને સુધારા માટે ચોક્કસ યોજનાઓ ધરી અમલમાં મૂકવાની ચળવળ ચલાવવી જોઈએ. બારીક નિરીક્ષણ કરતાં જણાશે કે અલ્પત અવુલજ વાતાવરણવાળાં પ્રાંતોમાં પણ, આ પાંચ વર્ષો દરમ્યાન સ્ત્રી કેળવણીમાં અત્યંત ધીમી પ્રગતિ થઈ શકી છે. અને આજુ મુખ્ય કારણ નવી અને સુધારેલી યોજનાઓ અમલમાં મૂકવા માટે નેઈતાં ફંડનો અભાવ છે. તેથી, સ્ત્રી કેળવણીની પુનર્ઘટના અને ખીલવણીની યોજનાઓ ને આપણે પાર પાડવી જ હોય તો. સ્ત્રીઓએ ધારાસભાઓમાં, સ્થાનિક મંડળોમાં, સેનેટમાં, સીક્રેટરીમાં અને કેળવણીને અંગ્રહ ધરાવતાં મંડળોમાં પ્રતિનિધિત્વ મેળવવું જોઈએ.

છોકરીઓ માટે માધ્યમિક શાળાઓની સંખ્યા પણ ઘણી મર્યાદિત છે. ન્યારે નાના કસ્ટાઓ અને સામ્ય વિભાગોમાં કુચ્છતર કેળવણી મેળવવાની સરજતાના તો તદ્દન વાખાં જ છે. આપણા આ વર્ષના કાર્યક્રમમાં પડદાનો નારા, શારદા કથાનો અમલ અને ચાહુ કન્યાશાળાઓમાં સુધારા એટલાંને તો પહેલું જ સ્થાન મળવું જોઈએ.

ફરજિયાત શિક્ષણની પ્રથા ન્યાં ન્યાં દાખલ થઈ છે ત્યાં ત્યાં એ સફળતા પામી છે. શાળાઓમાં છોકરીઓની સંખ્યા એકદમ વધી ગઈ છે અને તેથી એ જોમ વહેલી દાખલ થાય તેમ એ વધારે લાભદાયક છે.

પ્રાથમિક કન્યાશાળાઓમાં અંગ્રેજીના શિક્ષણની શરૂઆત કરવી એ મને યોગ્ય લાગતું નથી. પોતાની માતૃભાષાનું જ્ઞાન જ સાધારણ મેળવ્યા વિના ન્યાં છોકરીઓ નિશાળ છોડી દેવી હોય ત્યાં શરૂઆતથી જ અંગ્રેજીનું શિક્ષણ દાખલ કરવું એ તેઓની શક્તિનો અને પ્રભુના, પૈસાનો દુરુપયોગ કરવા બરોબર છે. તેથી, આપણી બધી પ્રાથમિક શાળાઓની પ્રવૃત્તિ આપણી મુખ્ય ભાષાની શિક્ષણ તરફ જ મુખ્યત્વે રહેવી જોઈએ. માધ્યમિક શાળાઓમાં અંગ્રેજ દાખલ કર્યું હોય તો ખાસ વધી નથી.

બધાંપે સાચાં શિક્ષણનો મૂળ આધાર આધ્યાત્મિક અને ધાર્મિક ધોરણે હોવો જોઈએ. વિદ્યાર્થીઓનાં નિત્યપાઠમાં સંતમંદતોની જીવનકથાઓને સ્થાન મળવું જોઈએ.

સામાજિક વિભાજનાં મુખ્ય કાર્યક્રમમાં પહેલું સ્થાન આપણાં સ્ત્રી બાલકોને પૂરતી દાક્તરી મદદ મળે તે ભવાઈ છે. હિન્દમાં માતૃત્વ અને શિશુ સંરક્ષક કાર્યની વ્યવસ્થા થવાની મોટામાં મોટી જરૂર છે. હિન્દમાં માતૃ મરણ અને બાલ મરણની સંખ્યા સૌથી વધારે છે છતાં એ બનેમાં ધરસો કરવા માટે કંઈ પણ વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન થતો નથી.

બાલક જન્મતાં માતાનાં મરણ :

મદ્રાસમાં ૧૦૦૦ જન્મે ૧૫ (૧૯૨૬)
 કલકત્તામાં ૧૦૦૦ જન્મે ૩૮ "
 મુંબઈમાં ૧૦૦૦ જન્મે ૧૩ "
 આની સરખામણી આંતરરાષ્ટ્રીય આંકડા સાથે કરી શકીએ.

ઇટાલી અને વેલ્સ ૧૦૦૦ જન્મે ૩૬ (૧૯૨૫)
 ઓસ્ટ્રેલીયા ૧૦૦૦ જન્મે ૫ "
 ન્ધપાન ૧૦૦૦ જન્મે ૩૦ "
 નેધરલેન્ડ્સ ૧૦૦૦ જન્મે ૨૬ "
 ન્યુઝીલેન્ડ ૧૦૦૦ જન્મે ૪૭ "
 યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સ
 ઓફ અમેરિકા ૧૦૦૦ જન્મે ૬૫ "

હિન્દના આંકડા ઇસ્પિતાલો વગેરેમાંથી એકઠા કરેલા છે. હિન્દમાં માતાનાં મરણનો સરાસરી દર ૧૦૦૦ જન્મે ૧૨ નો આવે છે. આ રીતે આપણે એક વર્ષમાં ૧૦૦,૦૦૦ ઉપર માતાઓ ગ્રામીણી છોડી, એ બરોબર ગંભીર આક્ષેપ કરી શકાય.

બાલમરણનું પ્રમાણ :

મદ્રાસમાં ૧૦૦૦ જન્મે ૨૭૬ બાલમરણ (૧૯૨૬)
 કલકત્તામાં ૧૦૦૦ જન્મે ૩૧૭ બાલમરણ "
 મુંબઈમાં ૧૦૦૦ જન્મે ૪૧૬ બાલમરણ "
 ઇટાલી અને વેલ્સમાં ૧૯૨૬ માં ૧૦૦૦ જન્મે ફક્ત ૭૦ બાલ મરણ થાય છે.

બાલકોમાં શિશુ જન્મના પ્રસંગે ૩ ટકા સ્ત્રીઓ પણ સારી મદદ મેળવી શકતી નથી જીવનના કોટાકડી બધાં સમયે તેઓને તાલીમ મળ્યા વિનાની દાયણીના દાયમાં સોંપવામાં આવે છે અને એ રીતે તેઓ સખત પીડાય છે.

કેટલેક સ્થળે ૫૦ ટકા બાળકો તો એક વર્ષના થયા પહેલાં મરણ પામે છે. આપણે ન્યારે આ બધું સમજીએ છીએ ત્યારે પરિસ્થિતિ વધુ કરણ બને છે. આને માટે દરેક સ્થળે ન્યાં ન્યાં સ્ત્રીઓ માટે ઇસ્પિતાલ ન હોય ત્યાં ત્યાં તેની સ્થાપના કરવાની તેમજ ત્યાં કુશળ તાલીમ પામેલી દાયણી રોકવાની વ્યવસ્થા કરવી જોઈએ. શિશુકલ્યાણ અને માતૃત્વ સંબંધી દરેક કાર્યની યોગ્ય રીતે દેખરેખ રખાવી જોઈએ.

હિન્દ અત્યારે નવાં જીવનમાં પ્રવેશી રહ્યું છે અને તેનાં સ્ત્રી પુરુષોમાં અસારે મહાન જ્યોતિ આવી ચૂકી છે. આવા કોટાકડીના સમયે, આપણી, સ્ત્રીઓની ફરજ જગતા રાષ્ટ્રવાદને કચડી નાંખવાની નહિ, તેના વલતા પ્રવાહને રોકવાની નહિ, પણ તેને યોગ્ય માર્ગે દોરવવાની છે. તે સાથે, આપણે બધા પ્રકારની હિંસા, અન્યાય અને માનવ હક્કો પ્રત્યે થતી અણમાત્રી જખલચિરિ સામે બળવો જોઈએ.

વાનો છે. આપણે આપણાં બાળકોને નિઃસ્વાર્થ, સ્વાશ્રયી, દિંમતવાન અને પૌરુષવાળાં બનતાં શિખવવાનું છે અને ડહાપણભરી રીતે સેવા કરતા અને હમદા રીતે બહિદાન આપતાં પણ આપણેજ શિખવવાનું છે.

આપણે એ મૂલ્ય ન ભેદએ કે શબ્દ ઘડતરનાં કાર્યમાં સ્ત્રીઓ હમેશાં શહેરી, પત્ની અને માતા તરીકે જીવતી અને કીર્તિવંત સામ બનવી રહે છે. આપણે નારી માટે નહિ પણ સર્જન કરવા માટે, તિરસ્કારવા માટે નહિ પણ ચાહવા માટે, જાણેલાં બીજાં. તેથી આપણે પ્રભમાં અને રાષ્ટ્રમાં જીવન, પ્રેમ, અને સન્દર્ભ દર્શાવવાની સુચિદ અને શાન્તિને ઉત્તેજનાં ભેદએ. આ પરિષદે, દેશની સેવા માટે એક સમાન 'પ્લેટફોર્મ' ઉપર દિવસની બધી કોમોને, ભતિઓને એકત્રિત કરી છે. એ મિત્રાચારી અને બીશદરીની ભાવનાઓ આ પરિષદનું મુખ્ય લક્ષણ બની રહી છે તે-પ્રેમમાં, પૂર્ણ પવિત્ર અને સાદા માતૃપ્રેમમાં પરિણમે કે જેથી તે પોતાનામાં બધીયે માનવતાને સમાવી શકે. "

પસાર થયેલા અગત્યનાં ઉદ્દેશો:

તા. ૧૩ મી ની સવારે પરિષદની બીજી બેઠક મળી હતી. તેમાં મંત્રીએ અગત્યેર, પઠના, કલકત્તા મહારાષ્ટ્ર, ઔધ, સિંધ, વડોદરા, પંજબ, પૂર્વ અને મધ્ય, મુંબાઈ, મદ્રાસ, હૈદરાબાદ, દમણ અને મૈસુરના હેવાલો વાંચ્યા હતા. બાદ બધોરની બેઠકમાં નીચેના કરાવો પસાર થયા હતા.

ગૃહવિજ્ઞાન અને મુંબાઈ યુનિવર્સિટી:

(૧) અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદને ધણા દુઃખ સાથે જાણ થાય છે કે જ્યારે બીજા પ્રતિ અને દેશરાજ્યો છાકરીઓ માટે મેટ્રીકના અભ્યાસક્રમમાં ગૃહવિજ્ઞાનનો ખાસ વિષય રાખે છે ત્યારે મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની એકેડેમીક કૌન્સિલ ગૃહવિજ્ઞાનનો વિષય કાઢી નાંખી તેને સ્થાને સામાન્ય વિજ્ઞાનનો એક જ વિષય રાખવાનો વિચાર કરી રહી છે. પરિષદના અધિપ્રાય પ્રમાણે, કેળવણીના વિકાસની દરેક યોજનામાં કન્યા કેળવણી માટેની માંગણીઓને પહેલી પસંદગી આપવાની ભેદએ. છાકરીઓ અને છાકરાઓ માટે પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત હોવી ભેદએ. ફરજિયાત કેળવણીની યોજનામાંથી છાકરીઓને બાતલ રાખવામાં આવે છે તે સામે આ પરિષદ વિરોધ દર્શાવે છે. પરિષદની આગળી એવી છે કે ફરજિયાત કેળવણીની યોજનામાં જ્યાં જ્યાં થઈ હોય ત્યાં ત્યાં તેનો અમલ થવો ભેદએ અને વિદ્યાર્થીઓની ૧૨ વર્ષની વય થાય ત્યાંસુધી તેમની નિયમિત હાજરીની ખાતરી માટે પ્રભનો સહકાર મેળવવો ભેદએ. કારણ કે પરિષદ એ સમજે છે કે પ્રભની પ્રવૃત્તિ મોટામાં મોટું અંગ કેળવણી છે એટલે લવિષ્યની કેળવણી, માટે કેળવણી, ભણેલી માતાઓનો તેવો સહકાર જરૂર આપવો.

(૨) લાહોરની સરકારી, કોલેજમાં છાકરીઓ માટે જરૂર કરતાં ધણી ઓછી સગવડ છે એ જાણી પરિષદને દુઃખ થાય છે. પરિષદ જલામણ કરે છે કે એ સગવડો સુધારવા ગોઠવણ કરવી.

(૩) યુનિવર્સિટીઓમાં, ટ્રેકનિંગ, કોલેજોમાં તેમજ શાળાઓમાં અપાતી કેળવણીમાં વિકાસ કરવા તથા સુધારા કરવા માટે આ પરિષદે પોતાના નિવેદનમાં ખાસ ભાર મૂક્યો છે સમાજ શાસ્ત્ર, ગૃહવિજ્ઞાન અને લલિતકલા, ગુજરાતી, સંસ્કૃત, અરબી, ઉર્દુ અને શારિરિક આરોગ્ય વિ. ના અભ્યાસક્રમને જે અગત્ય આવી બીજી પરિષદોમાં અપાઈ છે તેની સાથે આ પરિષદ સંમત થાય છે.

(૪) પુખ્તવયની સ્ત્રીઓને કેળવણી: પુખ્તવયની સ્ત્રીઓ માટેની કેળવણીનો પ્રશ્ન હાથ ધરવાની આ પરિષદને અગત્ય લાગે છે. અને તેથી પરિષદ, સરકારને યુનિસિપલ અને બીજી સ્થાનિક સંસ્થાઓને અને સ્ત્રીમંડળોને ખાસ જલામણ કરે છે કે પ્રૌઢ સ્ત્રીઓમાં સામાન્ય પ્રચાર માટે સ્થળો અને વર્ગો ઉઠા કરવા તેમજ સીનેમાઓ, પુસ્તકલયો, શૈક્ષ્ય પુસ્તક અને માસિકાના ગુજરાતીમાં પ્રકાશના વિ. વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરવી. પરસ્પર સહકારની લાગણી રહે અને સામાન્ય કેળવણી મળે તે માટે એક જ શાળામાં બધી કોમોની છાકરીઓને કેળવણી આપવાની અગત્ય પણ આ પરિષદને લાગે છે.

શારીરિક શિક્ષાનો વિરોધ
(૫) છાકરા છાકરીઓને શાળામાં શારીરિક શિક્ષા કરવામાં આવે છે તે પ્રથા સામે પરિષદ

ત વિરોધ દર્શાવે છે અને દરેક જાણને સલા-
કરે છે કે એણે થાય તે સંબંધ ધરાવતા
વાળાઓને રિપોર્ટ કરવો અને શારીરિક શિક્ષા
કરવાની મનાઈ કરનારા કાયદાનો સંપ્તારથી અમલ
યાજ કે નહિ તે બાબત સત્તાવાળાઓએ ધ્યાન
રાખવું.

પરિષદની ત્રીજી બેઠક તા. ૧૪ મી એ મળી.
તેમાં કોપાલનાં હુવાજર બેઝમ માતાનાં અવસાન
માટે શોકદર્શક હાથ પ્રમુખસ્થાનેથી પસાર થયો
હતો. તે બાદ નીચેના હાથો પસાર થયા હતા:
સામાજિક કાર્યકરો માટે તાલીમ વર્ગો

(૬) સ્ત્રીઓનાં દૈનિકીકરણમાં થયેલા વિકાસ ને
પરિણામે પરિષદને (૭) સામાજિક કાર્યકરો માટે
આમહાંઓમાં તાલીમ વર્ગો અને (૮) સામાજિક
કાર્ય માટે મથકો સ્થાપવાનું ચોક્કસ હાથે છે.

આ હાથ શ્રીમતી તારાબહેન માલિકવાલ પ્રેમ-
ચંદે મૂક્યા હતા અને તે મીસીસ શ્રીરંગન,
મીસ વિન્સેન્ટ, મીસ કોપલેન્ડ અને મીસ રેના
અનુમોદનથી સર્વાવમતે પસાર થયો હતો.

હિન્દમાં આવતી દવાઓ અશુદ્ધ અને હવરતા
પ્રકારની હોય છે તે સમયે પૂરતો અંકુશ મૂકવાને
અમતો હાથ ડૉ. આવાલાલાએ મૂક્યા હતા તે
મીસીસ હમીદઅલીનાં અનુમોદનથી પસાર થયો
હતો.

માતૃત્વ અને શિશુકલ્યાણ:

ડૉ. મીસીસ માલિની સુખચંદર નીચેના
હાથ મૂક્યા હતા:—

(૭) (અ) હિન્દમાં માતા અને બાલકોનાં
મરણપ્રદ પ્રમાણ મોટું હોયને, આ પરિષદ મધ્યસ્થ
અને પ્રાંતિક સરકારોને જાણવે છે કે બાલકો અને
સ્ત્રીઓને દાકતરી સહાય પૂરતાં પ્રમાણમાં મળે
અને માતૃત્વ અને શિશુ કલ્યાણનું કાર્ય વિકાસ
પામે, તે માટે દાકતરી અને બહેર આરોગ્ય બા-
તામાં વહીવટી અમલદારો તરીકે સ્ત્રી દાકતરોની
નીમણુંક કરવી.

(૮) પરિષદ સલામત કરે છે કે દરેક પ્રાંતિક
સરકારે માતૃત્વ અને શિશુકલ્યાણના અને કાયદોની
ફરજિયાત નોંધણી કરવા માટેના કાયદા પસાર
કરવા.

આ હાથને મીસીસ વારકીકર, મીસીસ કાદક,
મીસીસ બદ, મીસીસ દત્ત, મીસીસ હન્દ્રાણી
બાલમુખ્યદાયમ, મીસ કેરોલ, અને મીસ ખીબ
ફીરોઝ-દદ-દિને અનુમોદન આપ્યું હતું.

શારદા કાયદા પ્રત્યે સરકારનું વલણ:

(૮) આ પરિષદ ના. વાઇસરોય, મધ્યસ્થ
ધારાસભા અને સ્થાનિક સરકારોને શારદા કાયદો
આદે રાખવા અને તેની કલમોનો ચૂસ્ત રીતે અમલ
કરાવવા જાણવે છે અને પોતાના વિચારોને, યુવ-
કોને, સ્ત્રીઓને તેમજ સામાજિક સંસ્થાઓ અને
સુધારક સંસ્થાઓને વિનંતિ કરે છે કે એ બાબતમાં
પ્રબલ કેળવી કાયદાનું 'બ્યક્તિગત પાલન યાજ
એવો પ્રયત્ન કરવો અને એ કાયદાનો ભંગ થયો
હોય એવા પ્રસંગો ઉપર હેવાલ કરવો.

મંડીનાં ના. રાણીએ આ હાથ મૂક્યા હતા.
તેને મીસીસ રસ્તમજ, મીસીસ હુમાયુ મીરઝા,
મીસ નમરી, મીસીસ વિરાન નારાયણ, મીસ
મુસ્તફી, મીસ હસન વગેરેએ અનુમોદન આપી એ
કાયદો રફ કરાવવાના યત્ન પ્રયત્નોની સખ્ત ઝાટ-
કણી કાઢી હતી.

દેરાની જરીબાઇને અંગે સ્વદેશી હથોળોને
હતેજન આપવાની સરકારને વિનંતિ કરતો તથા
છાકરીઓ અને સ્ત્રીઓ માટે ઔદ્યોગિક તાલીમ
મળે એવી બ્યવસ્થા કરવાની વિનંતિ કરતો હાથ
મીસ લક્ષ્મી નિધને મૂક્યા તે મીસીસ હસ્કર,
મીસ જેમથંદ, મમદોતના બેઝમ, મીસીસ કાદ-
લીના અનુમોદનથી પસાર થયો. તે બાદ બાલકોના
ચુન્દાઓની તપાસ કરવા માટે જુદી અદાલત
સ્થાપવાનો હાથ પણ થયો હતો.

પરિષદની ૪મી બેઠક તા. ૧૫ મીએ મળી.
તેમાં માનદ ખલનથી મીસીસ હમીદઅલીએ
પરિષદનો ગયા વર્ષનો હિસાબ રજૂ કર્યો હતો, તે
પસાર થયો હતો.

હિન્દુ ગુસ્તીમ સ્ત્રીઓના હક્કો:

બાદ નીચેના હાથો પસાર થયા હતા:—

(૯) મધ્યસ્થ અને પ્રાંતિક ધારા સભાઓમાં,
જનતા, મ્યુનિસિપલ અને ખીબ સ્થાનિક મંડ-
લોમાં, સ્ત્રીઓ અને બાલકોને અસર કરનાં હોય
એવાં કમીયનો અને સમિતિઓમાં સ્ત્રીઓનું પૂરું

પ્રતિનિધિત્વ રહેણું જોઈએ એવી પરિષદની ચોક્કસ માન્યતા છે.

હિન્દુ કાયદામાં 'સ્રીચોતુ' સ્થાન વધુ યોગ્ય કરવા માટે તેમાં સુધારો કરવાનાં પગલાં મધ્યસ્થ ધારાસભાના સભ્યોએ જલદી લેવાં જોઈએ.

મુસ્લીમ સ્રીઓને કુરાન દ્વારા મળતા હકો હાલના ફેદીના કાયદાને સ્થાને મૂકવા જોઈએ એવા આ પરિષદને અભિપ્રાય છે.

રાહેરો, કર્ણાટક અને ગામડાંઓની અનારોગ્ય ભરી સ્થિતિ સુધારવાને લગતો કાવ પણ થયો હતો.

અનેક પત્ની અને પડદો.

(૧૦) આ પરિષદ ફરીથી વિનંતિ કરે છે કે અનેક પત્ની અને પડદાના ચાલુ વિરુદ્ધ પ્રજામત ફળવવા ચોક્કસ પ્રયત્ન થવો જોઈએ.

મીસીસ હમીદઅલીએ આ કાવ મુક્યો હતો. તેને મંડીનાં હુવાગર રાણી, મમદોતના બેગમ સાહિબા, મીસ ખદીજા ફીરોઝહદિન, મીસીસ હુમાયુ મીરજા, વગેરેએ ટેકા આપતાં એ પ્રથા સામે સખ્ત વિરોધ કર્યો હતો. કાવ સર્વાનુમતે પસાર થયો હતો.

દેવદાસીની પ્રથા :

(૧૧) દેવદાસીની પ્રથા નાબૂદ કરવા માટે આ પરિષદ ત્રાવણકોર અને કોચીન રાજ્યોને અખિલ નંદન આપે છે અને એ પ્રથા અટકાવવા માટેનાં વડીધારાસભાનાં શ્રી પરમુખમ ચેટ્ટીના ખરડાને ખરા હુદયથી આવકાર આપે છે એ પ્રથા સામે વિરોધ દર્શાવવા પરિષદ સર્વ વિભાગોને આજ્ઞા કરે છે. પોર્ટુગીઝ સરકારે 'શેષ વિધિ' (એટલે કે છાકરીને અનીતિમય જીવનમાં નાખવા માટેની દુનિમ લગપ્રથા) નો પ્રતિબંધ કરતો હુકમ કર્યો તે માટે તેને અખિલ નંદન આપે છે. અને હિન્દી સરકાર અને પ્રાંતિક સરકારોને એવાં પગલાં તત્કાળ લેવા વિનંતિ કરે છે.

અનીતિમાંથી બચાવ :

(૧૨) આ પરિષદ પોતાના સભ્યોને નીચેની બાબતોમાં મદદ કરવા વિનંતિ છે:—

(૭) દરેક પ્રાંતમાં મુક્તિશુદ્ધો - (Rescue Homes) સ્થાપવામાં,

(૮) સ્રી બાલકોના અનીતિમય વેપાર સામે પ્રજામત ફળવવામાં,

(૯) જ્યાં જરૂર હોય ત્યાં કુટુંબોનાં બંધ કરાવવા કાયદો કરાવવાનાં પગલાં લેવાં તેમજ ચાલુ કાયદાઓને યોગ્ય રીતે અમલ થાય તે માટે સ્રી અમલદારોની નિમણૂક કરવા સરકારને વિનંતિ કરવી.

મીસ ખદીજા ફીરોઝહદિન, મીસીસ કઝીન્સ, મીસ રોપર્ડ, મીસ ખેમચંદ વગેરેનાં અનુમોદન સાથે કાવ પસાર થયો હતો.

હિન્દુ કોલમાંથી અસ્પૃશ્યતા નાબૂદ કરવા ને લગતા શ્રી પરમુખમ ચેટ્ટીના ખરડાને ટેકા આપતો કાવ મીસીસ વામડેએ મુક્યો હતો તે સી. તારાબહેન માણેકલાલ ખેમચંદ, મીસીસ ગણપતરામ, મીસીસ સ્વામીનાથનનાં અનુમોદન સાથે પસાર થયો હતો.

મજૂર સ્રીઓની ઉત્તરિત :

(૧૩) જે જે કારખાનાંઓમાં સ્રીઓની સારી સરખી સંખ્યા રોકવામાં આવેલી હોય તે તે કારખાનામાં પરિષદના મત પ્રમાણે નીચેની બાબતો જરૂરી છે: (અ) બાળકના જન્મ પહેલાં અને પછી તેમજ જન્મ દરમિયાન માતાની અને બાલકની દેખરેખ અને સારવાર કરવા માટે સ્રી દાકતરની નીમણૂક (બ) સુવાવડખાનાંની સ્થાપના અને તાલીમ પામેલી સ્રીઓને હાથે પૂરતા પ્રમાણમાં મદદ; (ક) બાલક માટે શોડીયાં વગેરેની અને નર્સિંગ હોમની સજવડ. પરિષદના મત પ્રમાણે આખા હિન્દ માટે માતૃત્વના હાલને લગતો કાયદો પસાર થવો જોઈએ.

દરેક મોટા ઔદ્યોગિક વિસ્તાર માટે સ્રી ફેક્ટરી ઇન્સ્પેક્ટરની નીમણૂક કાયદાની સંપૂર્ણ સીમા સામે તત્કાળનીક થવી જોઈએ આ ઇન્સ્પેક્ટરો દાંતરો હોવાની જરૂર નથી. પણ તે સામાન્ય કાયદાની તાલીમ પામેલી હોવી જોઈએ.

આ ઉપરાંત મજૂર સ્રીઓની ફળવણી, સારી રહેવાની સજવડ વગેરેની પણ લલામણ કરતા કાવો થયો હતો.

આવતાં વધારા કાર્યક્રમ :

પરિષદની પાંચમી અને છેલ્લી બેઠક તા. ૧૬ મી એ મળી હતી સવારની બેઠકમાં પાંચમાઈ

જાના ઉપર વિચાર થયો હતો. તે બાદ રાજ-
ણી અમૃત કુંવરે નીચેના ઠરાવ મૂક્યો હતો:-

(૧૪) ખાસ સમિતિએ યોતાના હેવાલમાં
યોતાના આદર્શો અને આશાઓ જ્ઞાત કરવી એ
યોજનાનો હેતુ ધાર્યો છે તેને પરિષદ આયોજક
આપે છે અને એ યોજના માટે આર્થિક તેમજ
અન્ય અનુમોદન મેળવીને એને વાસ્તવિક બતા-
વવા માટે યોતાથી બનતું સર્વ કાંઈ કરવા દરેક
સભ્ય બહેનને વિનવિ કરે છે.

મીસીસ સ્વામીનાથને અનુમોદન આપતાં
હું અંગ્રેજીમાં યોજના સમજાવી હતી. આ
યોજના પ્રમાણે દિલ્લીમાં મધ્યસ્થ ગૃહવિજ્ઞાન
સંસ્થા (Central Home Science Insti-
tute) સ્થાપવાની લઘામણુ કરેલી છે.

મીસ જલીલ ફીરોઝદદીને આ સંસ્થામાં
શિક્ષણ આપવાની ભાષા અંગ્રેજી હોવા સાથે
વધી ઉઠાવી માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ અપાવું
જેમ એ બહુભ્યું હતું છતાં મીસીસ હમી-
દબાઈ હજીમ, મીસીસ હાકમ, મીસ નવલકર વગેરેનાં
અનુમોદન સાથે એ ઠરાવ પણ પસાર થયો હતો.

બપોરની બેઠકમાં આવતાં વર્ષ માટે કાર્યવાહકોની
સંટણી નીચે પ્રમાણે થઈ હતી:

રાજકુમારી અમૃતકુંવર—અધ્યક્ષા.

મીસીસ સુષમા સેન—ઉપપ્રમુખ

મીસીસ હમીદબાઈ—

મીસીસ આર. ફરીદુનજી—

મીસીસ માઈલેસ ધર્મજી—

મીસીસ કઝીન્સ—

મીસીસ હંસા મહેતા—

રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવારેઃ વ્યવસ્થાપક મંત્રી

મીસીસ લક્ષ્મીકુક્લી મેનન : મંત્રી; કેવળી

વિભાજ.

ડૉ. મીસીસ માલિની સુખચંદર : મંત્રી :

સહાયક વિભાજ

મીસીસ તારાબહેન માણેકલાલ પ્રેમચંદ :

ખબરચી.

મીસીસ માઈલેસે આવતાં વર્ષનો કાર્યક્રમ હજી
કર્ષો હતા. તે બાદ કેટલીક સૂચનાઓ થઈ હતી.
તે બાદ આયોજક ફર્મન, ઉપસંહાર વગેરે થયા બાદ
'વર્તમાનરત્ન' નાં પાકારો સાથે પરિષદ
વિસર્જન થઈ હતી.

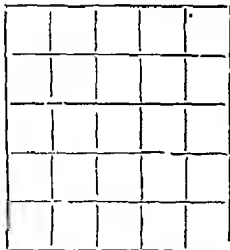
મેટામાં મોટું પાપ હતું

[શ્રી. તારાબહેન]

ઝીઝોતું ખાસ કાર્ય બાળઉછેરનું છે. ઝીઝો આખી મનુષ્ય જાતિને ઉછેરે છે.
જો એ બાળતમાં અત્યાર સુધી આપણે જાણ્યા ન હોઈએ તો હવે જાણવાની ખાસ જરૂર
છે. જો કે બાળકો માતા પાસે ધણું ધણું શીખે છે પણ તેઓ માતા પાસે બહીવાની વાત
ખામ શીખે છે. જો કે માતા બીજા અનેક રીતે બાળકનું હિતજ કરે છે એમાં શંકા નથી
છતાં તે બાળકને બહીતાં શીખવે છે એ મેટામાં મોટું પાપ છે. આપણે બાળકો સમક્ષ
બહીકતું અત્યંત મોટું વાતાવરણ ખડું કરીએ છીએ અને બાળકો તે શીખે છે અને
આગળ જતાં કોઈ કાર્ય કરતાં ધુળે છે. એવી માતાઓને જરૂર થાય છે કે જો એમને કે
જો બાળકોને બહીકણ બતાવે છે. જો કે આપણે મંબીરપણે કાંઈ બહીકતી વાતો કરતા
નથી છતાં બાળકો પર તેની અસર પડે છે અને તે બહીકણ થાય છે. એટલે બહેનોને મારે
બાળઉછેરની બાબતમાં એક વાત ખાસ કહેવાની છે અને તે એ છે કે બાળકોને કદી
બહીતાં ન બતાવવાં. જો એટલું આપણે કરીશું તો વીર માતા થવાનો દૃઢ જરૂર પ્રાપ્ત
કરીશું.

ઈનામી પ્રશ્ન

સંપાદક: રા. રતિલાલ દલાલ

આ સાથેના ૨૫ ખાનામાં ૧ થી ૨૫ સુધીના આંકડા એવી રીતે ગોઠવેા કે જેથી દરેક બાબુધી ગણતારા સરવાળો ૬૫ થાય.

હરિકાષ્ઠમાં દાખલ થવા માટેની શરતો

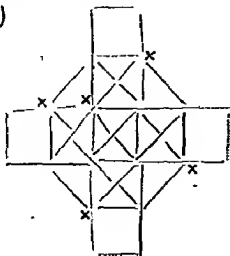
(૧) આ ઉખાણાની હરિકાષ્ઠમાં માસિકનાં દરેક ત્રીજાહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઈ શકશે. ત્રીજાહકના કુટુંબની ત્રીજો પણ આ હરિકાષ્ઠમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાનો આહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. આહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિકાષ્ઠમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાનો જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-જેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઈ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપન મોકલનાર પણ જવાબ એક સાદા કાર્ડમાં લખી તે કુપન સાથે પરખીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

ડીસેમ્બરના પ્રશ્નોના જવાબ

ખરો જવાબ નીચે પ્રમાણે છે:

(૧) સરલાદેવી.

(૨)

* કરી છે તે મીડાં ઢાળી નાંખતાં એકેય સમયોરસ નહિ રહે.

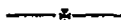
આ પ્રત્નોના અધુન મળી ૧૭ જવાબો આવ્યા હતા. તેમાં ૩ બહેનોના બંને ખરા ૦. ૧૪ બહેનોના ૧ ખરા છે. આ વખતે જોઈ જવાબ આપનાર એકેય બહેન નથી એ સંતોષની વાત છે. ખરા જવાબ-આપનાર બહેનોમાંથી શ્રીમતી મોતીબાઈ, લુક્મીદાસ મહેતાને પ્રનામનું પુસ્તક “સોળસુંદર વાર્તાઓ-ભાગ ૨ ને” આપવામાં આવે છે જે તેમણે મંગાવી લેવું.

ખરા જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ

બંને ખરા: શ્રીમતી બહેનો (૧) મોતીબાઈ મહેતા, (૨) સુશીલાબહેન પટેલ, (૩) લીલાવતી દલાલ.

એક ખરા: શ્રીમતી બહેનો (૧) મનોરમા વ્યાસ, (૨) પ્રલાવતી ધુવેલીયા, (૩) કમળા બહેન, (૪) હેમવતી ખોખાણી, (૫) ધન્વકાન્તા (૬) સરસ્વતી બહેન, (૭) પદ્માવતી, (૮) કળાવતી કોહારી, (૯) હીરાબહેન, (૧૦) લીલાવતી શાહ, (૧૧) નિર્મળા વૈદ્ય, (૧૨) સવિતાગૌરી, (૧૩) કમળાદેવી, (૧૪) નામ નથી લેખ્યું.

કુપન—શ્રેષ્ઠ આરો ૧૯૩૧
માસિકના માહક ન હોય તેવાં કાંઈ બહેનો હિખાણા-
ની હરિદાસમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતા હોય તો તેમણે
આ કુપન ફાડીને પોતાના જવાબ સાથે એક આનાની
ટીકીટ સહિત બીડવી. એવી રીતે કુપન મોકલનારને
હરિદાસમાં દાખલ કરવામાં આવશે.
તંત્રી, “ગુણસુંદરી”.

ચરખાનું અર્થશાસ્ત્ર

[શ્રીમતી તહેમીના નેશી]

... ઇંગ્લેન્ડ આપણને ચૂસી લીધા છે. તેથી આપણે દાડખીજર જેવા થઈ ગયા છીએ. દાડખાં અને ચામડાં જ રહ્યાં છે. આવા કટોકટીનાં વખતે પરમેશ્વરે ગાંધીજીને અવતાર આપ્યો છે. તેમણે એક દોઢીકું પરદેશ મોકલવું ન પડે તેવા ચરખો આપણા આગળ ધર્યો. ૧૦ વર્ષની અધાક મહેનત પછી પણ ને આપણે ખાદી ન પહેરીએ, તો આપણે તિરસ્કારને પાત્ર છીએ. આપણા દેશમાં બધું ઉભે છે છતાં આપણી પાસે કાંઈ રહેતું નથી અને કૃતરાં બીજાનાં જેવું વર્તન મળે છે.

સમાલોચના

દુર્યોધન: લેખક: શ્રી. નાનાભાઈ પ્રકાશક: શ્રી દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર. મૂલ્ય: ત્રણ આના.

“ મહાભારતનાં પાત્રો ” વિષે સરલ અને સાદી ભાષામાં બાલમાનસતા અભ્યાસી અને સિદ્ધહસ્ત લેખક શ્રી. નાનાભાઈએ બાર નાનકડાં પુસ્તકો લખવા ધ્યાન્ય છે. એમાંના બે “ સૂત પુત્ર કથું ” અને “ પાંચાલી ” અત્યાર પહેલાં પ્રકટ થઈ ગયાં છે અને વાચકપ્રભુને સારો આદર મેળવી ચૂક્યાં છે. દુર્યોધનનું જીવનચિત્ર રજૂ કરતું આ ત્રીજું પુસ્તક એટલેજ આદર પામશે એમાં શંકા નથી. શ્રી. નાનાભાઈ સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં અંપ-લાવી અત્યારે સરકારી મહેમાની ચાખી રહ્યા છે. એ નિવૃત્તિના સમયનો લપથેશ તેઓ આ પુસ્તકો લખવામાં કરી રહ્યા છે. શુભરાતે એમને એ નિવૃત્તિ આપવા માટે સરકારનો આભાર માનવો જોઈએ. એ નિવૃત્તિ ન મળી હોત તો નેટલાં નક્કી એ પુસ્તકો મળવાનો સંભવ છે તેટલાં નક્કી કદાચ ન મળત.

સર્વોત્તમ સાહિત્ય: સંપાદક: શ્રી. “સાદીક.” મુંબઈ, વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૫-૦-૦. છુટક: ચાર આના. હળવું છતાં હલકું નહિ, એવા સાહિત્યના સંપાદક તરીકે શ્રી. “સાદીક” નું નામ ભણીતું છે. “ બેયલી મોજ ” ના સહવત્રી તરીકે તેમણે એ દિશામાં ને સેવા કરી છે, તે બહાલ્ય એવી નથી. “ બેયલી મોજ ” થી ફરતી થયા બાદ શ્રી. “સાદીક” દર પંખવાડીએ પુસ્તકકારે “ સર્વોત્તમ સાહિત્ય ” પ્રકટ કરવાની યોજના કરી છે. એના પહેલા પુસ્તકમાં શુભરાતી વાચકવર્ગના માનીતા શ્રી. ન્યાયોત્તર દ. દેવે, શ્રી. જનકલાલ પંડ્યા, શ્રી. હંદુલાલ ચાક્ષિક, શ્રી. ધનશંકર ત્રિપાઠી અને શ્રી.

“ પીયૂષ ” વગેરે લેખકોનો સહકાર તેમણે મેળવ્યો છે. અમે શ્રી. “સાદીક” ને તેમના આ નવીન સાહસમાં વિનય ઇચ્છીએ છીએ.

વાનરસેના: તંત્રી: શ્રી. ચન્દ્રશંકર મણીશંકર ભટ્ટ, વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૨-૦-૦. છુટક: એક પેસો. “ વાનરસેના ” કાર્યાલય, “ પ્રતાપ ” પ્રેસ, મુરલ શ્રી. ચન્દ્રશંકરને “ ગુણસુંદરી ” ના વાચકો-ખાસ કરીને બાલવાચકો સારી રીતે ઓળખે છે. અમારા “ બાલવિભાગ ” ના એ બાલપ્રિય તંત્રીએ શુભરાતના વાનરો માટે “ વાનરસેના ” નામે અઠવાડીક પત્ર કાઢવાની ગોઠવણ કરી છે. એના પહેલા છ અંકોમાં પ્રકટ થયેલી સામગ્રી ભેદનાં બેયડક કહી શકાય કે શુભરાતના વાનરોનું એ પત્ર અત્યંત માનીતું થશે. દરેક શુભરાતી ઘરમાં, ન્યાં બાળકો કલેલો કરતાં હોય ત્યાં આ પત્ર જરૂર જોઈએ. બાળકોને દેશભક્તિના અંગે શીખવવા માટે એ અષ્ટમૂલ સાધન છે. માળાપો બે રૂપિયા ખર્ચે જરૂર એનો લાભ પોતાના બાળકોને આપે.

જવાહર નહેરુ: લેખક શ્રી. નરસલાલ માણે-કલાલ દેવે પ્રકાશક: શ્રી નવયુગ પુસ્તક બંદાર, અમદાવાદ. મૂલ્ય: આઠ આના.

પ્રકાશકે યોગેશી નવયુગ ગ્રંથમાલાનું આ બીજું પુસ્તક છે મુક્તિ-સંગ્રામની રાષ્ટ્રઆત પછી દેશને માટે પોતાના સર્વસ્વની આદૃતિ આપનાર પ્રભાત જીવાન આગેવાન વીર જવાહરલાલના નાના નાના અનેક જીવન ચરિત્રો અત્યાર મુદ્રામાં પ્રકટ થયાં છે, એ સર્વમાં આ જીવન ચરિત્ર વધારે વિસ્તૃત છે અને દેશને માટે દૂર યથલા એ અમીરજાદાના જીવનની અને તેના હૃદયની આપણને ઝાંખી કરાવે છે. લેખકે આ પુસ્તક

કરવામાં સારો શ્રમ લીધો જણાય છે. બાપા
શુદ્ધ અને સંસ્કારી છે. ખાસ કરીને યુવાનોને
જીવન ચરિત્ર પ્રેરણાદાયી નીવડશે.

ફ્રાંસીઃ લેખક: રા. પિનાકિન ત્રિવેદી, પ્રકાશક:
હરપ્રભાણે. મૂલ્ય: પાંચ આના.

નવયુગ અંધમાળાનું આ ત્રીજું પુસ્તક
વિખ્યાત ફ્રેંચ લેખક વિક્ટર હ્યુગોના એક સુંદર
પુસ્તકનો અનુવાદ છે. ફ્રાંસને જીતી રાખેલાની
પુરસરી ફગાવી દેવા તૈયાર કરનાર આણું ક્રાન્તિકારી
સાહિત્ય ન હતું. દેશના મુક્તિસંગ્રામને ટાળે
એમાંથી વાચકોને સારી પ્રેરણા મળશે. અનુવાદ
મૂળ ફ્રેંચ અંધ પરથી થયો હોત તો વધારે ઠીક
ચાત. “લેખક” પોતાને લેખક કહેવાને બદલે
“અનુવાદક” કેમ નથી કહેતા, તે સમજાતું નથી.

ગ્રેમનેઃ દંભ: લેખક: કાઉન્ટ ટોમ્સ્ટોપ.
અનુવાદક: રા. વિવેનાથ મજનલાલ બટ. મૂલ્ય:
રૂ. ૧-૪-૦.

મહાત્મા ગાંધીજી જેમને પોતાના ગુરુ માને છે
તે સંત પુરુષ કાઉન્ટ ટોમ્સ્ટોપે લખેલી આ નવ-
લક્યા સ્ત્રી-પુરુષ વચ્ચેના સંબંધ વિષે લેખ
અને પરિવર્તનકારી વિચારોથી રજૂ કરે છે. યુરોપમાં
ન્યાયે એ પ્રથમ પ્રકટ થઈ ત્યારે એમાંના વિચારો
એ અત્યંત ખગમળાટ મચાવ્યો હતો. રા. બટ
એ સુંદર પુસ્તકનો, સફળ શ્રમ લઈ, સાદી અને
સરળ ભાષામાં અનુવાદ કર્યો છે. આ પુસ્તક સ્ત્રી
“પ્રસ્થાન” માસિકની સંવત ૧૯૮૬ ની એટ
તરીકે પ્રકટ થાય છે.

નવેઃ જમાનેઃ લેખક: રા. ધનશંકર હીરા-
ચંદર ત્રિપાઠી. પ્રકાશક: રા. સોમાલાલ મંગલદાસ
શાહ. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦

અમદાવાદના સુપ્રસિદ્ધ અકવાદીક પત્ર “ગુજ-
રાતી પંચ” અત્યાર સુધીમાં પોતાના શ્રાવકોને
અનેક ઐતિહાસિક અને સામાજિક નવલકથાઓ
એટ તરીકે આપી છે. આ પુસ્તક તેની આઠ
વર્ષની એટ તરીકે અપાય છે. નામ પ્રમાણે ગુજ
ધરાવતી હાલના “નવા જમાના” ના ફેરવાક સા-
માજિક પ્રશ્નો ચર્ચાવી આ સુંદર અને રસજરી
નવલકથાના લેખક એ વિષયના સિદ્ધદસ્ત રા.
ભાઈ ધનશંકર ત્રિપાઠી છે. આ માસિકના બાવકો

પણ તેમની બાનીથી સુપરિચિત છે. એમની સા-
માજિક હુકી વાર્તાઓ એ અમારા વાચકોને અનેક
વાર આનંદ આપ્યો છે. પતિ-પત્નીના સંબંધ
વિષેની આર્થિક બાબતો, ઇચ્છા-લગ્ન, સરલ
અને વિશુદ્ધ શ્રામ-જીવન વગેરે બાબતો આ પુસ્તક
વાંચકો સમક્ષ રજૂ કરે છે અને આનંદ આપે છે.
વાર્તા-રોષીન વાચકવર્ગને તે જરૂર આનંદ આપશે
અને જીવના વિચારવાળાને ફેરવાક નવિન પાઠ
શીખવશે.

હિન્દુ સંગઠન: અનુવાદક: શ્રી. નારાયણ
વિરનજી ઠક્કર, હિન્દુ ગૌરવ અંધમાળા, પુષ્પ ૩
જી. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૮-૦

હિન્દુ સમાજનું સંગઠન સાધી એ મરણોન્મુખ
ભતિને પૂન: સજીવન કરવા મથનાર અને એ
માટે જ ધર્મીય મુસ્લીમોને હાથે હાથાત્મા મનાર
પ્રાતાઃમરણીય સ્વ. સ્વામીશ્રી શ્રદ્ધાનંદજીએ અંગ્રે-
જીમાં લખેલાં પુસ્તકોના આ અનુવાદ રા. ઠક્કરે
પોતાની લાક્ષણિક બાનીમાં કર્યો છે. હિન્દુત્વનું
અભિમાન ધરાવનાર પ્રત્યેક હિન્દુએ આ પુસ્તક
જરૂર વાંચવું જોઈએ. હિન્દુભતિની અધોભતિ
થવાના કારણો શું છે અને પરપર્મીઓ હિન્દુઓની
મોટી સંખ્યાને પોતાના ધર્મ પ્રતિ કેવી રીતે
આકર્ષી શકે છે અને એ સર્વમાંથી બચવા અને
ભતિનું સંજાન કરવા આપણે શું કરવું જોઈએ,
એ બધું આ પુસ્તકના વાચનથી સમજી શકશો.

પીકેટીંગનો પ્રભાવ : લેખક : ન્યાયરત્ન
લક્ષ્મણાઈ બીમસાઈ દેસાઈ, મૂલ્ય: છ આના.

“રાગ્યોગી”, “દેવી ખરજ” અદિ જાણીતા
પુસ્તકોના લેખક રા. દેસાઈએ આ નાનકડી નવલ-
કથા સાદી અને સરળ ગુજરાતીમાં લખી અત્યારને
પ્રસંગે સાહિત્યની તેમજ મુક્તિસંગ્રામની સારી
સેવા સાધી છે. મહાત્માજીએ દેશની બહેનોને
પરદેશી કાપડ અને ફાર-તાડીની ચોક્કસ કામ
સોંપ્યું ત્યારે ઘણાને તેમના એ પગલાં માટે ચંકા
થઈ હતી અત્યારે એમની દીર્ઘદષ્ટિ સાચીત કરી
છે. દેશની બહેનોએ એ બંને કલંક દૂર કરવા
ફેરવાક બોમ આપ્યો છે. તેથી જાણે છે આ
પુસ્તકમાંની વાર્તા એ ચોક્કા-પીકેટીંગના કાર્યમાં
દેશજનો હરે કેવી અસર થાય છે તે સચોટ રીતે
સમજાવે છે. પતિત સ્ત્રી પુરોનાં જીવન પણ એ

ચોક્કની અસરથી પલટાવી શકાય છે, એમાં જરાય શંકા નથી.

મહન મંદિર : લેખક : રા. ચરાવંત સવાઈ-લાલ પંડ્યા : મૂલ્ય : દસ આના

“પડદા પાછળ” નાટક લખી સાહિત્યની દુનિયાની બનીસીએ ચઢેલા આ પુસ્તકના લેખક રા. પંડ્યાને વાચકવર્ગ સારી રીતે જાણ્યો છે. આ પુસ્તકમાં તેમણે જુદે જુદે સમયે લખેલા અને માસિકોમાં પ્રકટ થયેલા ચાર નાટકો, આપણને મળે છે. નાટકોનું વસ્તુ વિશ્વવિખ્યાત કામદેવ-મદનનો પ્રભાવ છે. કૃષ્ણ અને કુષ્મળ, શિવ અને મોહિની, વિષ્ણુ અને વૃંદા અને શ્રદ્ધા અને સરસ્વતી-એ ચારની કથાઓ ભાવિક હિંદુઓને સુપરિચિત છે. એ કથાઓ નવિન સ્વરૂપે રા. પંડ્યા આ પુસ્તકમાં પૂનઃ રજુ કરે છે. નીતિના ઇન્દ્ર-દાસેને કદાચ આ પુસ્તક જાણ્યું કરવા જેવું લાગશે; રા. પંડ્યા એની નકલો ઝટ વેચી નાખે તો સાફ.

ઈંદિરા અતે બીજી વાર્તાઓ : લેખક : રા. રંગીલાલસ લક્ષ્મીદાસ સુતરિયા, બી. એ, રા. સુતરિયાએ બંગાલીમાંથી વિધવિધ વિખ્યાત લેખકોની વાર્તાઓનો અનુવાદ કરી આ પુસ્તકમાં તેમનો સંગ્રહ કર્યો છે ગુજરાતના વાચકોને પણ બંકિમચંદ્ર અને રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરના નામો સુપરિચિત છે. અત્યાર પહેલાં એમની ધૂમી દૃષ્ટિઓના ગુજરાતી અનુવાદ થયા છે આ પુસ્તકમાં બંકિમચંદ્રની એક લાંબી વાર્તા-“ઈંદિરા” ઉપરાંત બીજી છ ટુંકી વાર્તાઓ આપી છે. રવીન્દ્રનાથ ઠાકુરની બે, સ્વાર્ણકુમારી દેવીની પાંચ અને દીનબંધુ મિત્રની એક-એક દુલ ચોદ ટુંકી વાર્તાઓ આપાઈ છે અનુવાદની ભાષા સાદી ને સ્વેચ્છી હોઈ વાંચની ગમે એવી છે. વાર્તાઓ મૂળ કેટલાંક પારસી માસિકોમાં પ્રકટ થઈ હતી અને સારો આદર મેળવી શકી છે.

સાખરસ : લેખક : શ્રી ઇન્દુપ્રસાદ ભટ્ટ અને શ્રી. મણીલાલ ઠાકર પ્રકાશક : શ્રી નવયુગ પુસ્તક હાંટાર, અમદાવાદ મૂલ્ય : નવ આના.

મહાત્માએ આખરી ફેંસણ કરવા અત્યાચારનો સ્વતંત્ર્ય સંગ્રામ આરંભ્યો ત્યારથી આજ સુધીમાં એ પ્રતિજ્ઞા પોષે અને વેત્ર આપે એવાં અનેક પુસ્તકો પ્રકટ થયાં છે. આ પુસ્તકના

પ્રકાશકે પાંચ એવી જ એક અંચમાળા પ્રકટ કરવા માંડી છે, અને વાર્ષિક માહકોને આ પુસ્તક ફક્ત સાડા સાત આનામાં મળી શકે છે. અંચમાળા નાં પહેલાં પુસ્તક તરીકે મહાત્માજીની પ્રથમ પ્રવૃત્તિ નીમકવેરા સામેનાં સત્યાગ્રહનું ચોખ્ખું સ્મારક બની રહે એવું ઉપયોગી માહિતિથી ભરપૂર આ પુસ્તક તેમણે પ્રકટ કર્યું છે. આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં “ફેડરેશન ઓફ ઇન્ડિયન એગ્રીકલ્ચર ઓફ કોમર્સ એન્ડ ઇન્ડસ્ટ્રી” એ અંગ્રેજીમાં તૈયાર કરાવેલા પુસ્તકનો લેખકાએ ઉપયોગ કર્યો છે. કેટલાક ફેરફાર સાથે મીઠાવેરા કેટલો અન્યાયી છે અને જરીબ હિંદીઓને તેથી કેટલું આર્થિક અને શારીરિક હુક્યાન થાય છે તેની ખાતરી આ પુસ્તક વાંચનારને જરૂર થશે. શ્રી. કુમારજીએ વિદ્વતાભર્યો “આમુખ” લખી આખી પુસ્તકની મહત્તા વધારી છે.

ત્રિકમદાસનાં કાવ્યો અને ચરિત્રો : સંપાદક : રા. નટવરલાલ ઇન્દુરામ દેસાઈ, બી. એ, અને રા. નયનસુખરાય વિનોદરાય મજુમદાર, બી. એ. એલએલ. બી. પ્રકાશક : શ્રી ‘ગુજરાતી’ પ્રેસના માલિકો.

આદિ કવિ નરસિંહ મહેતાના સમકાલિન અને પરમ ભક્ત પર્વત મહેતાના વંશજ ભક્તકવિ ત્રિકમદાસે રચેલાં પદ્યોપ્ધ્યાન અને બીજાં કાવ્યોનો આ સંગ્રહ ગુજરાતી ભાષાસાહજના અભ્યાસીઓ માટે અત્યંત ઉપયોગી થશે. સંપાદકોમાંના એક રા. મજુમદાર કવિશ્રીના વંશજ હોઈ તેમના જીવન વિષે આધારભૂત માહિતિ આપી શકે એમાં નવાઈ નથી. સંપાદકોએ પર્વત મહેતાનું ચરિત્ર તેમજ કવિનું ચરિત્ર તૈયાર કરવામાં સફળ શ્રમ લીધો છે. ઉપરાંત અભ્યાસીઓની દૃષ્ટિએ જરૂરી એવી કેટલીક માહિતિ પણ તેમણે આપી છે.

પ્રાચીન કાવ્યવિનોદ : ભાગ ૧ લેા : સંપાદક : રા. ઇતનલાલ વિદ્યારામ રાવળ. પ્રકાશક : શ્રી કૃષ્ણેસ ગુજરાતી સમા, મુંબાઈ, મૂલ્ય : એક રૂપીઓ.

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના પ્રકાશક તરીકે જેમ કૃષ્ણેસ સમાનું નામ જાણીતું છે. તેમ સાહિત્યના એક જંગમ અભ્યાસી તરીકે રા. રાવળનું નામ પણ સુપરિચિત છે. રા. રાવળે અત્યંત

૧. નરસિંહ, વનિયા, નાકર, રત્નેશ્વર, દયારામ આદિ કવિઓનાં કાવ્યો આ સંબંધમાં ભેળાં કર્યાં છે. આ કાવ્યો ભાષાના અભ્યાસીની દૃષ્ટિએ ઉપરના પુસ્તકની જેમ અત્યંત ઉપયોગી થશે, એમાં શંકા નથી.

વિજ્ઞાનની વૃદ્ધિ વાતો: રા. માર્તંડ શિવ-ભદ્ર પંડ્યા, બી. એલ. શ્રી સમ્રાટ બાલજ્ઞાનમાળા, પુ. ૮૮. મૂલ્ય: છ આના.

દેશી ભાષાના સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ માટે ગુજરાત-નરેશ શ્રી. સયાજીરાવે કરી આપેલી સખવડને પરિણામે બાળકો માટે કેટલાંક અભૂતપૂર્વ પુસ્તકો આ માળાદ્વારા પ્રકટ થયાં છે. ગુજરાતી સાહિત્યમાં વિજ્ઞાનના-ખાસ કરીને બાળકો માટે-પુસ્તકો બહુ ઓછાં છે. એ બોટ કેટલેક અંશે આ પુસ્તક પૂરશે. બાળકોને તમે એવી સ્ટેબી અને સરળ ભાષામાં કુદરતી વિવેચનાં જ્ઞાન આપવાનો લેખકને ઉદ્દેશ આ પુસ્તકમાં સફળ થયો જણાય છે. "વાતો" ને બદલે એને "સંવાદો" નું નામ વધારે બંધબેસતું થાત.

નવલલિહાર: લેખક અને પ્રકાશક: રા. રમણિકલાલ રતિલાલ મહેતા. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૦-૦.

આ સંબંધમાં લેખકની લખેલી અને અત્યાર પહેલાં માસિકોમાં પ્રકટ થઈ ચૂકેલી ૧૧ વાર્તાઓ-નવલિકાઓ સંબંધિત છે. લેખકને ટીકાકારોનો (કે ટીકાખોરોનો) કડવો અનુભવ થયો છે, એમ તેમની અર્પણપત્રિકા ખાતે આપે છે. "પ્રસ્તાવના" લેખક બાઈશી પાકક કહે છે તેમ 'આમાંની કેટલીક વાર્તાઓ ફરીને મુખારી લખવા જેવી' ધણીને લાગે તો નવાઈ નથી. પરિસ્થિતિમાં અપા-વડી લેખકની પ્રથમ વાર્તાની સરખામણી બીજી વાર્તાઓ સાથે કરીએ તો જરૂર લાગે છે કે ટીકા-કારોએ કરેલી સૂચનાઓ અફળ નથી ગઈ. લેખક ભવિષ્યમાં નવલિકા સાહિત્યમાં સારો ફળો આપી શકશે, એવી આશા આ વાર્તાઓ વાંચના જરૂર લાગશે.

૧. શાંતિપ્રેમપદ્મ (૧) ઠાવ્યકુસુમમાલા (૨) વાયસદૂત: લેખક: રા. વલ્લભરામ ભગવાનજી મણિાના, કાવ્યનીયં.

રા. મણિાના સંસ્કૃત અને ગુજરાતી ભાષામાં સુંદર કાવ્યો રચી શકે છે, એમ અત્યાર પહેલાંના

એમના સફળ પ્રયત્નોએ સાબીત કર્યું છે. પ્રથમ પુસ્તકમાં એક સત્યાગ્રહી તરફ વિદ્યાર્થી યરોડાગ્રેલ નિવાસી મદદાત્માએ મેઘ સાથે સંદેશો પાઠવે છે. બીજામાં એક નારાયણજી પ્રેમજી કોટના પુત્રી શ્રી. લક્ષ્મીબહેનના શુભ લગ્નોત્સવ પ્રસંગે લખાયેલાં મંત્રવાચરણના કાવ્યોનો સંબંધ છે. ત્રીજામાં કવિએ એક રાષ્ટ્રપ્રેમી વિદ્યાર્થીને વાયસ-કામડા સાથે પોતાનાં ગુરૂને સંદેશો મોકલવાની સખવડ કરી આપી છે. કેવલેનના વિદ્યાર્થીઓ આ કાવ્ય જરૂર વાંચે.

શ્રી સયાજી સહિત્યમાળા: પ્રકાશક: શ્રી ભાવંતર શાખા, વિદ્યાધિકારી ઓફીસ, વડોદરા. સોલ એન્ટ્રે એ. પુસ્તકલેખક સદાશંક સદાશરી મહેળ, લી. વડોદરા. શ્રીમંત મદારામ સાહેબ સર સયાજીરાવે ઉદારતા પૂર્વક કરેલી યોજનાને પરિણામે આ માળાના પુસ્તકો તૈયાર કરાવી પ્રકટ કરવામાં આવે છે, અને અત્યાર મુદ્રામાં પરમાવા-માંથી અનુવાદિત તેમજ સ્વતંત્ર રીતે રચાયેલાં અનેક અભૂતપૂર્વ પુસ્તકો એ માળાએ ગુજરાતી સાહિત્યની અભિવૃદ્ધિ માટે આપ્યાં છે.

પુષ્પ ૧૭૮: લિંગવિચાર: લેખક: ડૉ. ચંદુલાલ સેવકલાલ દિવેદી, એમ બી. બી. એસ. મૂલ્ય: તેર આના. આ પુસ્તક લેખક સ્વતંત્ર રીતે તૈયાર કર્યું છે અને તેમ કરવામાં પોતાના વેદક સંબંધી જ્ઞાનનો અને અનુભવનો સુંદર ઉપયોગ કર્યો છે. ખાસ કરીને આ પુસ્તક સ્ત્રીઓ માટે વધારે ઉપયોગી જણાશે. બાળકોના ઉછેર સંબંધી તેમજ બીજી સામાજિક બાબતો વિષે એમાં ઉપ-યોગી માહિતિ અપાઈ છે.

પુષ્પ ૧૭૯: સ્વયં-પ્રેરણા: લેખક: રા. રવિશંકર અંબારાંકર છાયા: બી. એ., એલ.એલ. બી. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૧-૦ સામાન્ય જનસમાજને વિજ્ઞાનના વિષયોમાં બહુ ઓછો રસ પડે છે આટલું જતાં આ વિષય એવો છે કે વૈજ્ઞાનિકો કરતાં સામાન્ય જનસમાજે તેનો વધુ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સ્વયં-સૂચના બુદ્ધિપૂર્વક વાંચ તો અનેક દુઃખ દરેકો આપોઆપ ટળી જાય અને મનુષ્ય ભવિ વધારે મુખી અને નિરોગી જીવન માગે શકે. લેખક પાશ્વર્ય પુસ્તકોમાંથી અનેક બનેલા બનાવોના દાખલા ટાંચી આ વાત સિદ્ધ કરે છે.

પુષ્પ ૧૮૦ : આમ-જીવનમાં સહકાર્યો : લેખક : રા. કેરાવલાલ અંબાલાલ ઠક્કર, બી. એ., એલ.એલ. બી. મૂલ્ય : બાર આના આ પુસ્તકના લેખકે વડોદરા રાજ્યના સહકારી ખાતામાં મદદનીશ અધિકારી તરીકે દસ વર્ષના અનુભવ મેળવ્યો છે અને એ અનુભવના પરિણામ રૂપ આ પુસ્તક છે. સહકારી પદ્ધતિ અને તેથી ગ્રામ્ય પ્રબલને કેટલા ફાયદો થાય છે તે આ પુસ્તક ઉપરથી સહજ નક્કી રાકશે, એ પદ્ધતિના અભ્યાસીઓ માટે પુસ્તક ઉપયોગી થશે.

પુષ્પ ૧૮૧ : આર્યદિગ્દત્તી પુનર્ધટના : અનુવાદક : રા. ઠાકોરલાલ મોહનલાલ દેસાઈ, બી. એ મૂલ્ય : ૦-૧૩-૦

અંગ્રેજીમાં શ્રીયુત એફ. એલ. લેઇને રચેલા Re-making of Village India નામના પુસ્તકનો આ ગુજરાતી અનુવાદ છે. મૂળ પુસ્તકની એક વર્ષના અરસામાં જ બીજી આવૃત્તિ થઈ હતી. આ હકીકત તેમાં આપેલી માહિતિ કેટલી ઉપયોગી છે, તેની સાબિતી આપે છે. હિંદના ગામડાંઓનો આર્થિક દૃષ્ટિએ પુનરુદ્ધાર કરવા માટે જે જે બાબતો જરૂરી છે, તે સર્વની ચર્ચા એમાં કરી છે. ખેદ એટલો જ થાય છે કે આવી માહિતિ માટે આપણે પાશ્ચાત્ય વિદ્વાનો અને તેમના પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરવો પડે છે. કોઈ હિંદી વિદ્વાન આ બાબતમાં સ્વતંત્રપણે અનુભવ મેળવી સૂચનાઓ કરે તો તે વધારે ઉપયોગી બને એમાં શકા નથી.

પુષ્પ ૧૮૩ : વૈદ્યકીય કાર્યદારશાસ્ત્ર : લેખક : વૈદરાજ બાપાલાલ અમરદાસ સાહુ. મૂલ્ય : ૩-૧-૬-૦. “મેડીકલ ન્યુરીસ્ટ્રીસ” વિષે અંગ્રેજીમાં અને બીજી પાશ્ચાત્ય ભાષાઓમાં અનેક પુસ્તકો છે પણ આપણા ગુજરાતી સાહિત્યમાં આવું એક પણ પુસ્તક ન હતું. લેખકે એ જોટ પૂરી વેદકના અભ્યાસીઓ ઉપર ઉપકાર કર્યો છે. અંગ્રેજીમાં આધારભૂત ગણાતા લાયન્સના પુસ્તક ઉપરથી અને ડૉ. દેવપ્રસાદના બંગાળી પુસ્તક ઉપરથી તેમણે આ પુસ્તકની રચના કરી છે. એમાંની માહિતી આપણા વૈદોને અત્યંત ઉપયોગી બનશે.

પુષ્પ ૧૮૪ : મંગોપાર્કની મુસાફરીઓ : અનુવાદક : રા. સુમંત નાયક બહાદુર, બી. એ. મૂલ્ય :

૩-૧-૧૪-૦. હિંદના આર્થિક અને ઐતિહાસિક વિષયના અભ્યાસીઓ અને સંશોધકો માટે અંગ્રેજીમાં અનેક મુસાફરીનાં જતાંતોનાં પુસ્તકો મળી શકે છે. ગુજરાતી ભાષામાં એ નતના પુસ્તકોની મોટી જોટ છે. અદ્યતન સહીની આખરે હિંદની મુસાફરીએ આવી ત્રણ આ પ્રખ્યાત મુસાફરીના અનુભવોનો જતાંત અંગ્રેજીમાંથી લેખકે અનુવાદિત કર્યો છે. ભાષા સાદી અને સરલ હોઈ વાંચવી ગમે તેવી છે. અંગ્રેજીમાં જે જે કે માળાના સંચાલકો પ્રાચીન હિંદની ઝાંખી કરાવે એવા અનેક મુસાફરીના જતાંતો અનુવાદ કરાવી આપણા સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરે.

લગન ગીતાવળી : સંયોજક : સરલા મગનલાલ દીવાનજી. મળતાનું ઠેકાણું : મેસર્સ આર. આર. રોહની કંપની, મુંબાઈ. ૨ મૂલ્ય : આઠ આના આવૃત્તિ બીજી.

આ પુસ્તકમાં શ્રી સરલા બહેન નાના જોટાં ૧૮૪ ગીતોનો સંગ્રહ કર્યો છે. એ બધાં ગીતોને ફક્ત લગનનાં ગીતો જ નહીં રામાય એમાંના ધણીખરાં બીજાં માંગલિક પ્રસંગોએ પણ રાઈ રામાય એવાં છે. ગીતોની યોગ્ય ગોઠવણી થઈ હોત તો ઉપયોગ કરનારને વધારે સરજતા થાત. જરૂરે અન્યથે કેટલાક નહિ ઇચ્છતા યોગ્ય-ફાણા જેવાં ગીતો પણ એમાં ધુસી ગયાં છે. ભાષાના અભ્યાસીની દૃષ્ટિએ આલેખ મુશ્કેલ કદાચ હોય. ગણાય પણ અવહારિક ઉપયોગિતાની દૃષ્ટિએ એનું મૂલ્ય ધણું ઓછું છે. અત્યારે જુના જમાનાના સાસુ વધુના ત્રણ અને રસણાં દૃષ્ટિ સમિપ લાવવાને બદલે ઉત્તત અને ઉદાર બાવના બધાં ગીતોની વધારે જરૂર છે. આપણા સંસાર સુધારવા માટે એ એક જ મુંદર અને સરલ માર્ગ છે, અને એ દૃષ્ટિએ આપણા ગીતોમાં સુધારો થવો જોઈએ. “કમા-ગીતાંજલિ” એ દિશામાં અનુભવીય માર્ગ બતાવે છે. સ્વ. કવિ જોશદાસની “રાસતરંગિણી” ની લોકપ્રિયતા પણ એ જ દૃષ્ટિને આભારી છે. આશા છે ત્રીજી આવૃત્તિમાં સંયોજક બહેન આ સૂચનાનો અમલ કરશે.

અરવિંદ : (હસ્તલિખિત) તંત્રી : રા. નર-વરલાલ દવે, અમદાવાદ. અમદાવાદના વિદ્યાર્થીઓ

અને યુવકો તરફથી નીકળતાં આ માસિકને દીપો-
ત્સવી અંક ઉંચા પ્રકારની સાહિત્ય અને કલા
સામગ્રીથી યુક્ત છે. કવિશ્રી ન્હાનાલાલથી માંડીને
ગુજરાતના ઉગતા લેખકો સુધીની કૃતિઓ એમાં
પ્રકટ થઈ છે. કવિશ્રી ન્હાનાલાલનું કાવ્ય 'દમ્પ-
ત્યના બોલ' ઘણું સુંદર લાગવાથી, કવિશ્રીની
રમયી અમે આ અંકમાં પ્રકટ કર્યું છે આ
ઉપરાંત શ્રીમતી મીરાંબહેન અને સ્વામી વિદ્યાનંદ-
જીના પ્રેરક સંદેશ, શ્રી. લલિતજી, શ્રી કેશવભાઈ
શેઠ, દેશજી પરમાર વગેરેનાં કાવ્યો અને વર્તમાન
વાતાવરણને યોગ્ય લેખો જરૂર લાગેલાં છે.
કલાસામગ્રી પણ સારી કહી શકાય એવી છે. સારા
અક્ષરોથી જો આ માસિક લખાય તો એ ઘણું
દીપી નીકળે.

સાહ્યાર સ્વીકાર: (૧) વાર્ષિક દીપોર્ટ:
શ્રી ભરૂચ સ્ત્રી-મંડળ ૧૯૨૬-૩૦. એક વર્ષના
અરસામાં આ મંડળે ઉપયોગી અને પ્રશંસનીય
કાવ્ય કરી બતાવ્યું છે. લલિતમાં અમે તેના

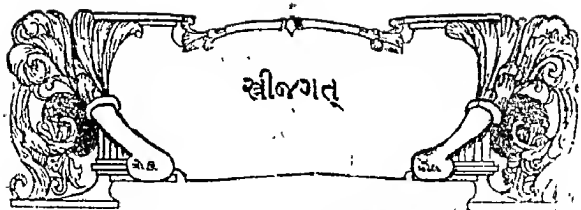
સંચાલકો પાસે વધુ આરામ રાખીએ છીએ. (૨)
જૈનમહિલાદર્શ: સંપાદક: શ્રી પંડિતા ચન્દ્રા-
બાઈજી, ઉપ-સંપાદક: શ્રી લલિતાબાઈજી, ભારત-
વર્ષીય દિવસગર જૈન મહિલાપરિષદનું હિંદી
માસિક વર્ષ ૧; અંક ૬. (૩) મુખ્યભાગ: સં.
શ્રી. કેશવભાઈ શર્મા. અખિલ ભારતવર્ષીય સંસ્કૃત
સાહિત્ય સંમેલનનું સંસ્કૃત માસિક, વર્ષ ૮; અંક
૧. (૪) મણીમી ધર્મપત્રિકા: સંપાદક: પં.
કૃષ્ણદત્ત શાસ્ત્રી અને રા. મગનલાલ જી. મગનર.
વર્ષ ૨; અંક ૧-૨. (૫) મોદેન્દુ: તંત્રી: રા.
રવિરાંતર હ. પંડ્યા. વર્ષ ૨; અંક ૧૦. (૬)
જૈનયુગ: તંત્રી: રા. હરિલાલ એન. માંડલ, બી.
એ., વર્ષ ૬; અંક ૧-૨. (૭) કલ્યાણી: તંત્રી:
સ. 'ભમન.' સહનંત્રી: રા. 'સુંદરયામ.' વર્ષ ૩;
અંક ૧. (૮) સીનેમાયુગ: તંત્રી: રા. રામદાસ
રૂપરેલ. પુ. ૧; અંક ૧૮-૧૯-૨૦. (૯) ધીબર
મોડલ અને સીનેમા ફેન: તંત્રી: રા. ભોગીકુમાર
પુ. ૪; અંક ૭.

શ્રીઓમાં બજાબ જાગૃતિ

[શ્રીમતી ચારદાબહેન મહેતા]

રાષ્ટ્રીય સ્વતંત્રતાની લડાઈમાં ગાંધીજીએ સરઆતથી જ સ્ત્રીઓને દાખલ કરી છે.
બોમ્બે દેશોની લડાઈઓમાં માત્ર પુરોજી લાગ લે છે. પણ આપણી લડત જુદા જ રૂપની
છે. જગતે ન જોએલું અદિસંક યુદ્ધ ગાંધીજીએ દેવી પ્રેરણાથી ચોખ્યું છે, અને તેનું
પરિણામ જોવા આખા જગતની દૃષ્ટિ લિન્દ તરફ છે. સ્ત્રીઓ અદિસંક યુદ્ધમાં લાગ લે
તેવી મહાત્માજીની સરઆતથી જ હજી હતી. અને તેમને પરદેશી કાપડના બહિષ્કારનું
અને દારૂનિષેધનું કામ સોંપ્યું, જે ૮ માસથી બહેનો કરી રહી છે. આજે સ્ત્રીઓમાં અજબ
જાગૃતિ આવી રહી છે. બોમ્બે રાજ્યોમાં સરકાર સ્ત્રીઓની જાગૃતિ તરફ સદકાર અને
સંતોષ બતાવે પણ અદિં તેો મહાત્મા જતાવડો દૂર રહો પરંતુ પોલીસ તરફથી અનેક
અત્યાચારો તેમના ઉપર થાય છે.

સ્વદેશ

ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ : મુંબાઈ, રૂઢી ગયે વયે 'સમાજમાં પરિવર્તન' એ વિષય ઉપર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ પાસે નિબંધો લેવામાં આવ્યા હતા. એ નિબંધોનું પરિણામ ૧૩ મુંબાઈ આવ્યું છે:—બહેન સરલા વીરજી ભગડીયા, અમરેલી, પહેલું ઇનામ રૂ. ૪૦; બીજું અને ત્રીજું ઇનામ મળી રૂ. ૩૦ પરીક્ષકની સલાહ મુજબ કુમારી પુષ્પા છોટાલાલ પારેખ અને રૂબતા હરિલાલ પટેલને સરખી રીતે વહેંચી માપવામાં આવશે. સ્વ. જ્યાંવંતી દુલેરાય સ્મારક 'ઉમાંચી ઉપરનાં ઇનામો અપાશે.

જેલોમાં શ્રી કેદીઓની સ્થિતિ : હિન્દની રાષ્ટ્રીય મદિલા સમાજી કારોબારી સમિતિએ હિન્દની જેલોમાં શ્રી કેદીઓની સ્થિતિ કેવી છે તે પાસવા માટે મીસીસ એફ. એલ તાલીયારખાન, મીસીસ ફેઝ તેયબજી, મીસ વિન્ડર, ડૉ. મીસીસ મુખપતકર, અને દરેક પ્રાંતમાંથી એક એક પ્રતિનિધિ ઉપરાંત સામાન્ય મંત્રી એટલાની એક સમિતિ નીમી છે. આ સંબંધમાં સચના કરવા માંમતી બહેનોએ, સી. હંસા મહેતા, રત્ન, નેપીયન્સી શેઠ, મુંબાઈ નં. ૬ ને લખ્યું.

નવા દાકતરો: (૧) મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની એમ. બી. બી. એસની ઉવટની પરીક્ષામાં નીચેનાં બહેનો પાસ થયાં છે:—શ્રીમતી બહેનો: કશી અવાતી; દુર્ગા શીનવાસ પ્રાવિટ; તારાબાઈ જોશી; શુભ કાબરાજી, સરજી પંડિત, શુભ વલ્લભદર અને અલ્હયાબાઈ ગુપ્તા. શ્રીમતી કાશી અવાતીને ચાલેસ મોરહેડ ઇનામ, અને શ્રીમતી શુભ વલ્લભદરને વાઇસરોયનો રોષરચંદ્રક, ઉપરાંત બીજી ત્રણ શિષ્યવૃત્તિઓ મળી છે.

(૨) પહેલી એમ. બી. બી. એસ. પરીક્ષામાં

નીચેનાં બહેનો પસાર થયાં છે:—શ્રીમતી બહેનો, એલીસ બેન્નમીન, કારમાઈટી કામા, ઇન્દિરા ચબ્હાણ, દ્યુસી ફાન્ડીઝ, એલમા, ચપલા કરંદીકર, તેલમી માદન, સુનંદા પરાંગપે, ચંદ્રકાન્તા શેઠાતમી અને સરસ્વતી વોરા. શ્રી. ચંદ્રકાન્તા શેઠાતમીને લેડી રે શિષ્યવૃત્તિ મળી છે.

(૩) બીજી એમ. બી. બી. એસ. ની પરીક્ષામાં નીચેનાં બહેનો પસાર થયાં છે:—શ્રીમતી બહેનો કીર બજવંત, એલન બીલીમોરીયા, દુર્ગા દામોલકર, તેલમી દાવર, સીલવીઆ ડીઆ, બેરીલ ડીમોન્ડી, મંજુલા બદવ, ફેની કાપડીયા શુભ મોખેદજી, કેશર નવલકર, લીલા પ્રધાન અને ચીમા કકર.

ગુજરાતી રાજાઓનું કાર્ય: મુંબાઈ યુનિવર્સિટી ગુજરાતી રાજાઓમાં થતાં કાર્યનું પ્રદર્શન ડીસેમ્બરમાં કરાયું હતું. તેમાં કન્યાશાળાઓનો એક આકર્ષક વિભાગ પણ રાખવામાં આવ્યો હતો. આ વિભાગમાં છોકરીઓએ કરેલું શિવલુ, ગુંથલુ તેમજ ચિત્રકામ રજી કરવામાં આવ્યું હતું. છોકરીઓએ કરેલું કાર્ય સુંદર કહી શકાય એવું હતું. પ્રદર્શનને ફોલોઅર્સ બતાવવામાં શ્રી. હિંમતલાલ અંબરિયા અને મીસ શિરિનબાઈ દલાસનો મોટો હાથ હતો.

બે પારસી બહેનો : ગયે વયે ના સહેન-ચાહના દરબારમાં હાજર થવાનું માન મેળવનારાં બે પારસી બહેનો મીસ સુતા સોરાબજી બાટલી વાળા અને મીસ બીખુ સોરાબજી બાટલીવાળા માંમે મીસ સુતા હાંડનની અર્થશાસ્ત્રની કોલેજનાં પત્રકારિત્વનો અભ્યાસ કરી દિવ્દ પાળાં કર્યાં છે. બીબાં બહેન હાંડનમાં કાયદાનો અભ્યાસ કરે છે. કોન્સ્ટીટ્યુશનલ અને રોમન લોમાં પહેલા વર્ષમાં માન સાથે પસાર થનારાં તેઓ પહેલાં જ દિવ્દી બહેન હતાં.

સુરલીએ અને શારદા કાયદોઃ મુંબાઈની તદ્દાક્ષર નામોઆસ શરીયતની કાયદા વાદક સમિતિ એ શારદા કાયદાનો વિરોધ કરતો કરાવ કર્યો હતો. અને ત્યાં માસની તા. ૧૬ મી એ એ કાયદા સામે વિરોધ દર્શાવવા સરખસ કાઢ્યું હતું અને સજા ભરી હતી. તેમાં કાયદાની વિરોધમાં ભાષણો થયાં હતાં અને તે રદ કરાવવા માટે વાઈસરોય સમક્ષ પ્રતિનિધિમંડળ મોકલવાનો કરાવ કર્યો હતો.

મુધારક લગ્નઃ નરિયાદના શહેરી શ્રી. અંબાલાલ પુ. પરીએ બરેલી (સં. પ્રાંત) ના વણીક કુટુંબનાં સંસ્કારી કન્યા કુમારી સરલાદેવી ગુપ્તા સાથે લગ્ન કર્યું છે. શ્રીમતી સરલાદેવી અંગ્રેજ, સંસ્કૃત અને હિન્દીનું સારું જ્ઞાન ધરાવે છે. ગુજરાતમાં આંતર પ્રાંતીય વણિક લગ્ન કદાચ આ પહેલું જ હશે.

પ્રથમ ગુજરાત વાનર પરિષદઃ સુરતમાં તા. ૨૭-૨૮ મી ડીસેમ્બરે શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતાનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. શ્રીમતી હંસાબહેન પરિષદ માટે સુરત આવી પહોંચતાં તેમને લગ્ન સત્કાર અર્પવામાં આવ્યો હતો. પરિષદમાં ૫૦૦૦ વાનરોએ હાજરી આપી હતી ગુજરાતના લગ્નજન દરેક જાહેરાતા હાજરોમાંથી વાનર સેનાઓ હતરી પડી હતી. શ્રીમતી હંસાબહેને વાનરોમાં હોવા જોઈતા શુભો દર્શાવ્યા હતા. જે આ અંકમાં 'ફૂલનેણી' માં આપવામાં આવ્યા છે.

વૃદ્ધ લગ્નઃ (૧) કચ્છ માંડવી વાળા જીવજી-દાસ ધરમસી ૬૫ વર્ષની વયે ૧૧ વર્ષની બાળાને બળ બગાડવા તૈયાર છે. આ વૃદ્ધ વરરાજને સંધી-વાનું દરદ પછુ છે. જીવજીમાં આવ્યા પ્રમાણે આ સોદો પાર ઉતારવા માટે ડોકરીના પિતાને રૂ. ૧૨૦૦૦ આપવાનું કરેલું છે, તેમાંથી રૂ. ૬૦૦૦ તો અપાઈ પછુ ત્યાં છે. આ બળર હપરદી લોકસેવક શ્રી ગોકળદાસે કોર્ટને અર્પણ કરતાં લગ્ન અટકાવવાનો મનાઈ ફક્ત કરવામાં આવ્યો હતો. (૨) મોડાસાના દયાનિમા વણિક કામના ૫૦ વર્ષના એક ગૃહસ્થ ૧૪ વર્ષની બાળાને બળ બગાડવા તૈયાર થયા છે. આ બાઇ પોતાને મુધારક કહેવાય છે અને મોડાસા તાલુકાના સરમુખત્યાર બની જેલમાં પણ જઈ આવ્યા છે.

વૃદ્ધલગ્ન અને કન્યાવિક્રયઃ કચ્છ માંડવીમાં ભાટીયા મહાજને તા. ૧૫ મી ડીસેમ્બરે કરાવ કર્યો છે કે વૃદ્ધલગ્ન હાલના જમાનાને યોગ્ય ન હોવાથી ૪૫ વર્ષની ઉપરના કોઇ પણ ગૃહસ્થે લગ્ન કરવું નહિ. તેમ કરનારને તથા કન્યાવિક્રયને બંદિષ્કાર કરવો. આવાં લગ્નમાં મદદ કરનાર પણ જ્ઞાતિનો ગુન્હેગાર કરશે. કન્યાવિક્રય કરનાર ગૃહસ્થ પણ જ્ઞાતિનો ગુન્હેગાર કરશે અને જ્ઞાતિ તેનો બંદિષ્કાર કરશે.

હેદાબાદમાં વિધવા પુનર્લગ્નઃ હેદાબાદમાં હિન્દુ વિધવાઓમાં પુનર્લગ્ન કાયદેસર કરાવવાની ચળવળ જવાડી લેવામાં આવી છે. જે સામે વિરોધ હોવા છતાં હેદાબાદની વડી અદાલતના માલુમ્યાયમૂર્તિ પંડિત કચવશમે રાજ્યની ધારાસભા સમિતિમાં એવી મતલબનું બીજ રજૂ કર્યું છે. રાજ બહાદુરજી કૃષ્ણાચાર્યની આગેવાની હેઠળ વિરોધીઓએ વિરોધ દર્શક ભાષણો કરવા માંડ્યાં છે.

અનીતિ માટે સ્ત્રી ખાલકોનાં વેચાણ થાય છે તે સંબંધમાં હેદાબાદ સિંધના શ્રી. દયારામ પરશરામ મીરચંદાની એ જાન્યુઆરી ૧૯૩૦ માં મુસાફરીની શરૂઆત કરી હતી. તેમણે છોર. હપરકોટ, બારમર, જેસલમેર, જાનનેર, જયપુર, અલવર, દિલ્હી, કલકત્તા. મુંબાઈ અને અમદાવાદની મુલાકાત લીધી હતી. તેમને માલમ પડ્યું છે કે ધારવા કરતાં આ અનિષ્ઠ ધણા મોટા પ્રમાણમાં પ્રચાર પામેલું છે તેથી પોતે એવા નિર્ણય ઉપર આવ્યા છે કે સિંધમાંથી આ અનીતિમય વેપાર અટકાવવા માટે ૧૯૨૯ માં મુંબાઈ સરકાર અને દેશી રાજ્યો ના પ્રતિનિધિઓની એક સંયુક્ત પરિષદ બોલાવવાની સૂચના શ્રી. જયરામદાસે મુંબાઈ ધારાસભામાં કરી હતી. મુંબાઈ સરકારે એ સંબંધમાં દેશીરાજ્યો સાથે પત્રવ્યવહાર ચલાવવા કબજ્જી હતું. પરંતુ એ અનીતિમય વેપાર આખા હિન્દમાં ચાલતો હોઈ એને હિન્દમરને પ્રશ્ન બનાવવાની જરૂર છે. પ્રશ્ન સંધની સત્તાએ આ સંબંધમાં એક સમિતિ નીમી છે, તેમજ આ પ્રશ્ન દેશી રાજ્યોએ તથા હિન્દી પ્રજાએ જવાબી લેવા જેનો છે એમ બતાવે છે. તેથી મુંબાઈની સભાજ મુધાર સંધ જેવી અપિદ હિન્દની સંસ્થા ઉભી કરવાની

જરૂર છે અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદ અને સમાજસુધારા પરિષદ પણ આ પ્રશ્નો ઉપાધી લેવા બેઠે છે.

બદ્ધભદ્રોની પરિષદ: ડીસેમ્બરની આખરે જળમાંનાં વર્ણાશ્રમ ધર્મપરિષદ મળી હતી. તેમાં શારદા કાયદો, વિધવા પુનર્લગ્ન અને એવા બીજા સમાજ સુધારાને લગતા કાયદાઓનો વિરોધ કરતા ઠરાવો પસાર થયા હતા. અત્યંતજે હિન્દુ તરીકે વર્ણાશ્રમી હોઈ પરિષદમાં પ્રવેશવા માટે સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો. તેમાં અત્યંતજ શ્રીઓએ પણ ભાગ લીધો હતો. ૩ શ્રીઓ પુરૂષો સાથે પકડાઈ હતી. પરંતુ પાછળથી બધાને છોડી મૂક્યાં હતાં.

પુનર્લગ્ન-ગુન્હો ? : અલ્પર દરજાને સનાતની હિન્દુઓમાં વિધવા પુનર્લગ્નની બંધી કરતો અને તેને ગુન્હો ઠરાવતો હુકમ કર્યો છે.

દેવદાસીની પ્રથા: વડી ધાત્રસમાની બેઠકમાં શ્રી. આર. કે. વવમુખમ્ ચેટ્ટી સમાજ સુધારાને લગતા બે ખરડા રજૂ કરનાર છે. એક ખરડો અસ્પૃશ્યતા નિવારણને લગતો છે અને બીજો ખરડો હિન્દુ મંદિરોમાં સેવાયે શ્રીઓને દેવદાસી તરીકે અર્પણ કરવાની પ્રથા અટકાવવાને લગતો છે.

લગ્નવય વધારો: કાનપુર મહિલા એસોસીએશનની ત્રીજી વાર્ષિક બેઠક તા. ૨૦ મી ડીસેમ્બરે મંડીના રાજમાતા રાણીસાહેબા લલિતકુમારીનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં નીચેના ઠરાવો પસાર થયા હતા. (૧) છોકરા છોકરીની લગ્નવય વધારી ૨૧ અને ૧૬ વર્ષની કરવાની બહામણુ કરતો, (૨) છોકરીઓ માટે પ્રાથમિક કેળવણી ફરજિયાત કરવાની કાનપુર મ્યુનિસિપાલિટીને વિનંતિ કરતો, (૩) એક પત્ની છવતી હોવા છતાં બીજી વાર પરણવાની હિન્દુ કે મુસ્લીમને બંધી કરતો કાયદો ઘડવાની સરકારને વિનંતિ કરતો, (૪) જરૂર પડે તો પોતાનું જીવન નિજાની રાકે એવા એક દુનર શાળામાં દરેક છોકરીને શિખવાય એવી ભલામણ કરતો, અને (૫) શ્રીઓની આર્થિક સ્વતંત્રતા સાધવા માટે, તેઓને વારસામાં મળેલી મિલકતમાં ભાગ આપવો અને સરકારની દરેક કચેરીનાં બાર-ખાં તેઓ માટે ખુલાં રાખવાં.

ચર્ચા દરિદ્રાણ: અલીગઢ યુનિવર્સિટી યુની-વર્સિટી આશ્રયે ગયા માસમાં અલીગઢમાં છઠ્ઠી અખિલ હિન્દ આંતર કોલેજ ચર્ચાની દરિદ્રાણ થઈ

હતી. તેમાં લાહોરનાં મીસ આઈ. એમ. ડેવીડને શ્રીઓનું પહેલું ઉનામ અને લાહોરનાં મીસ સેન-ગુમાને પ્રો. કમીમતું ખાસ ઉનામ મળ્યું છે.

મુસ્લીમ શ્રીઓને વધુ સ્વતંત્રતા : બનારસમાં ડીસેમ્બર માસની આખરે મળેલી સમસ્ત હિન્દ મુસ્લીમ કેળવણી પરિષદમાં મીસ આતીયા કૈબનો ઇસ્લામી શ્રીઓની કેળવણી માટે હિન્દીમાં મધ્યસ્થ સંસ્થા સ્થાપવાનો ઠરાવ પસાર થયો હતો. આ બ. અબ્દુલ્લાએ ઇસ્લામી શ્રીઓને વધુ છુટાપણ આપી તેમને દરબજે વધારવાની હિમાયત કરી હતી.

કુમારી સરલા દેસાઈ : મુંબાઈની એક વિ-ગ્રહ સમાજના માણ પ્રમુખ શ્રીમતી ઉર્મિલા બહેન મહેતાનાં બહેન કુમારી સરલા દેસાઈ બનારસની શ્રી વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કરે છે. અલાહાબાદ યુનિવર્સિટી યુનીવર્સિટી આશ્રયે મળેલી અખિલ ભારત ચર્ચા પરિષદમાં એ બહેનને સુવર્ણચંદ્રક મળ્યો છે.

પતિદેવ ! ઇશી વતી પોતાની પત્નીનું જીવન કરવા માટે કલકત્તાના એંગ્લો-હિન્દી સી. એ. યોમસને ફાર્સીની સજ્જ થઈ છે.

મુસ્લીમ શ્રીઓ શારદા કાયદાની હિ-માયત કરે છે:—વમદાર અને આબરદાર કુટુંબની મુસ્લીમ બાનુઓની મોટી સંખ્યાએ ના. પાઠસ-સાય ઉપર એક યાદી મોકલી કેટલાક મુસલમાન ગૃહસ્થોએ તેમને શારદા કાયદાના અમલમાંથી મુસ્લીમ કોમને મુક્ત રાખવાની અરજ કરેલી તેનો વિરોધ કર્યો છે એમ કરતાં તેમણે જવાબમાં છે કે ગૃહસ્થોને મુસ્લીમ બાનુઓની વતી બોલવાનો કરોળ હક્ક નથી. અમારા વિચારો અમેજ દર્શાવી રાખીએ તેમ હોએ. વળી આ કાયદો પુરૂષો કરતાં શ્રીઓને વધારે અસર કરનારો છે. આ લોકો સરીયતના કાયદામાં આથી ફેરફાર ધાય છે એમ કહે છે; પરંતુ વારસાનો અને છુટાછેડાનો જે મુસ્લીમ કાયદો અત્યારે અમલમાં છે તે સરીયતના ફર્માનથી વિરુદ્ધ છે; છતાં તેઓ કાંઈ બોલતા નથી. ન્યારે કાંઈ રાજદારી હેતુ સાધવો હોય જે ત્યારેજ આ અવજે માર્ગે દોરવાયલા મુસ્લીમો તમોને વિ-નંતિ કરે છે. શારદા કાયદો સતીના કાયદો કરતાં પણ વધારે મહત્વનો છે અને અનવતારના એક મોટા કાર્ષ સમાન છે.

પુનર્લગ્ન : (૧) નસવાડીના દયાલાલ જ્ઞાતિના એક સ્વક શ્રી. ચંદુલાલ પુ. શાહે જન્મજની શુન્દર ઝોડ બ્રાહ્મણ વિધવા શ્રીમતી કમળાબાઈ સાથે ઇન્દોરમાં ઈસેમ્બર માસમાં પુનર્લગ્ન કર્યું. (૨) લખનોમાં ધેંગર ટેંડર ખતી કુટુંબનાં શ્રીમતી ચમેલીદેવીએ ઇન્દોરના શ્રી. રાંધુનાય સેતલ સાથે સાથે નવેમ્બરની આખરે પુનર્લગ્ન કર્યું.

રૂઢવ સગીનીના લોભ : જનમબાઈ નામની મુસ્લીમ છાકરી લીલાધી કપડાં સજાગી નતાં મુંબાઈમાં ઈસેમ્બર આખરે મરણ પામી.

મકીલુ : (૧) નડીયાદની સીઓની ઇસ્પિતાલના લેડી ડોક્ટરે મ્યુનિસિપાલીટીના સેનેટરી કમીટીના ચેરમેન ડૉ. બાલુભાઈ ઉપર બળાત્કર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે ફરીયાદ માંડી છે. (૨) ગંધોરમાં ૮ વર્ષથી ઓછી વયની છાકરીનાં લગ્ન રવા માટે પુરોહિત વેંકટાયલીયા અને બીજા બે લગ્ન સભ્ય યથેચ્છે તે સાથે કરવામાં આવેલી પરીષદ કાઠી નાખવામાં આવી છે. (૩) મુંબાઈમાં લીલાબાઈ નામની મુસ્લીમ સ્ત્રીએ મગજની અસ્થિર દશામાં કપડાં સજાગી આપવાત ક્યો (૪) અમદાવાદમાં વડોદરાનાં કન્યા મહાવિદ્યાલયની બ્રહ્મચારીભૂતિએ ઈસેમ્બરમાં પ્રયોગી ક્યો હતો. (૫) ઇન્દોરના માછ મહારાજના મુસ્લીમ મંત્રી ખીસ હંસાબાઈ સાથે પરણનાર હતો. પરંતુ એ સગપણ તૂટી ગયું છે. (૬) ભરૂચ મ્યુનિસિપલ શાળા મંડળની તા. ૬ મી ફેબ્રુઆરીએ ચનારી સુટલુ માટે શ્રીમતી અનસુયા પટેલ અને શ્રીમતી સરસ્વતી બહેને જોડવારી કરી છે. (૭) મુંબાઈનાં દૈનિક પત્ર ' સી પ્રેસ નર્નલ ' ના તંત્રી, મુદ્રક અને પ્રકાશક શ્રીમતી સામરમ પાસે પત્ર અને પ્રેસ મળી રૂ ૪૦૦૦ ની નમોનગીરી લેવાઈ છે. (૮) અખિલ હિન્દ જીવદયા પરિષદની છઠી બેઠક શ્રીરંગમમાં ગયા માસમાં ડૉ. એની બીસાનનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. (૯) આરાકની વસ્કે-રણીથી પતિને ખોરાકમાં હેર આપી મારી નાંખવા માટે લીવરબાઈને થએલી સભ સાથે હાઈકોર્ટમાં, અપીલ ચતાં, પૂરાવાના અભાવે આરોપીને નિર્દોષ ઠરાવાઈ છે. (૧૦) હાલ કેએપરેટીવ ઇન્સ્ટીટ્યુટ અને પરેલ કેએસીક કેએપરેટીવ ફેડરેલ સોસાયટી લીમીટેડના આશ્રયે પરેલમાં સહકારી ધોરણે સીઓનો રટોસ' ખુલ્લો મુકાયો.

(૧૧) મુંબાઈમાં હુદાર સ્ટ્રાટમાં શ્રીમતી હંસા બહેન મહેતાએ ' ઇન્ડિયા હાઉસ ' ખુલ્લો મુક્યું. (૧૨) ત્રિપ્લીકેનમાં પતિ સાથે તકરાર ચતાં એક સ્ત્રી પોતાનાં બાલકનું પહેલાં ખૂન કરી પોતે આપઘાત કરી મરણ પામી. (૧૩) અમીર નાદીર-શાહે કાણુડમાં સ્ત્રીઓ માટે જુદી ઇસ્પિતાલ કાઢવા હુકમ કર્યો છે.

વિદેશ.

શ્રી-સેનાપતિ : શ્રીમતોને લંડો ગરીબોને મદદ કરવા માટે ચીનમાં નાણીતી લઠાર સ્ત્રી વિધવા ચાંચ રાષ્ટ્રીય સરકારમાં એક લશ્કરી હુકમીની સેનાધીશ બની છે. વિધવા ચાંચ હોનાનના એક વેપારીની પત્ની હતી. હુદારઓએ એ સહેર કબજે કરતાં તેના પતિ બાલકોને કાલ કરી નાંખ્યા. એટલે વિધવા ચાંચ ગાંડી બની અને પછી લશ્કર બની. હવે તે રાષ્ટ્રીય સરકારમાં સેનાધીશના હોદ્દે આવતાં પ્રબોધ ખૂબ સરકાર પામી રહી છે.

હિન્દ દુનીઆને દોરશે : હિન્દમાં વર્ષો સુધી મામડામાં સમાજ સેવાત કાય કરી પાછા ફરેલાં મોશીસ નોરાહ રીયાઝ'એ વાલસેલના યુનીટેરીયન ચર્ચમાં બાપલ કરતાં નજીબુ' કે આજની વાસ્તવિક સંસ્કૃતિના અર્થમાં હિન્દન્યારે સુધરશે ત્યારે પૂર્વને નામે તે દુનીઆને દોરશે.

જેઝમ ફરખી : પ્રીવી કોન્સિલની ન્યુડી-શીયલ સમિતિ સમક્ષ હાજર ચનાર પહેલાં ન હિન્દી સ્ત્રી બેરીસ્ટર છે.

સ્ત્રીઓના હક્કના ખાસ દિમાચતી પાર્લામેન્ટના મજુર પક્ષના સ્ત્રી સભ્ય ડૉ. એલલ બેન્ટ-હામ ગયા માસમાં અવસાન પામ્યાં છે.

લંડનથી પેર્ડોંગ : નાણીતી વિમાન-બાલ માસ એમી જનસન ગયા માસની તા. ૧ થી એ લંડનથી વિમાનમાં બર્લિન, વોરસો, મોસ્કો અને આરસ્ક યહને પેર્ડોંગ નવા ઉપડી હતી. પરંતુ વોરસોથી ૬૦ માઇલ ઉત્તરે તા. ૪ થીએ ઉત્તરવાની તેને ફરજ પડી હતી. તેવું વિમાન તૂટ્યું હતું. આથી તેણે આ સાહસ ઉત્તર માટે પડવું મુક્યું છે.

ધંધામાં નિષ્પ્રજતા : બ્રિટનમાં સ્ત્રી-ધંધા-દારીઓ નિષ્પ્રજ મળ રહી છે. ૧૯૨૬ ના વર્ષમાં નાદાર ચનાર સ્ત્રી-ધંધાદારીઓની સંખ્યા ૧૫૫ છે.

૧૯૨૮ માં આવી સંખ્યા ૪૮૪ ની હતી. તે ૧૯૨૯ માં ૫૦૨ ની વધ છે.

અમેરિકામાં શ્રી-હોદ્દેદારો: પાન પેસી-
ટ્રીક શ્રી પરિષદ કરેલી આંકણી ઉપરથી માલમ
પડ્યું છે કે હવાઇમાં સરકારી નોકરીમાં ૫૦
શ્રીઓ છે. તેમાં મીસીસ જેવેટ એ હાઇડ મુનાઇટેડ
સ્ટેટ્સમાં જાતખાતાં કલેક્ટરની પદવીએ આવ-
નાર પહેલાં જાહેન છે. બીજા એક જાહેન મીસીસ
એલીઝાબેથ પોઇન્ડેસ્ટર મધ્યનિધેય ખાતામાં
અગત્યનો હોદ્દો ધરાવે છે. મીસીસ ગુરી. ટી.
લોમનસ, અને મીસીસ માર્ગેટ ટકન ફેડરલ
સર્વિસમાં છે. પ્રાદેશિક સરકારમાં પણ શ્રીઓ
સારા હોદ્દા ધરાવે છે. મીસીસ ઇ. સી. થોમસ

જનરલ ખાતગી મંત્રીને સ્થાને આવનારાં
પહેલાં જાહેન છે. મીસ એમ. હેસ્ટર લેમન
તંદુરસ્તીખાતાં ૨૭૨૨ છે અને મીસ મે બેર
તંદુરસ્તીમંડળનાં મંત્રી છે. મીસીસ ફેથ એસ્ટલ
અને મીસીસ હનાહ મેથ્યુઝ સર્વેયર ખાતામાં છે.
મીસીસ સી. ડબલ્યુ. સ્વીટ્ઝ જેલ નિરીક્ષકોનાં
મંડળમાં છે. ઔદ્યોગિક શાળાઓનાં મંડળમાં પણ
ધણી ગહેનો છે. ડેપ્યુટી એટોર્ની જનરલ અને
ડેપ્યુટી સીડી અને કન્ટ્રી એટોર્નીને સ્થાને પણ બે
જાહેનો છે.

સફળતા ! ન્યુયોર્કમાં દસ લાખ શ્રીઓએ
૮ કરોડ 'ડોલર્સ' રોકાણ કલ્પ હાવસોમાં કર્યું છે.
આમાં તેઓને ઘણી સારી સફળતા મળી છે.

હિન્દુ શ્રીઓના વારસા હક્કો

વડોદરા રાજ્યમાં હિન્દુ શ્રીઓના વારસા હક્ક સંબંધી હિન્દુ કાયદામાં
ફેરફાર સૂચવવા માટે ના. ગાયકવાડ નરેશ એક સમિતિ નીમી હતી. વધતી
જતી શ્રી કેળવણી સાથે શ્રીઓના દરજ્જામાં ઘટતો ફેરફાર યવાની આવ-
સ્થકતા સ્વીકારીને આ સમિતિ નીમાઇ હતી. આ સમિતિએ પોતાની લલામણો રજુ કરતો
હેવાલ પ્રકટ થયો છે. તેમાં સ્ત્રીને પુત્રી, પત્ની અને વિધવા હોય ત્યારે તેને કેવા પ્રકારના
વારસા હક્ક મળવા જોઇએ તેની સૂચનાઓ કરી છે. પુત્રી તરીકે સ્ત્રીને પોતાના તેનું લગ્ન
થાય ત્યાં સુધી કુટુંબને ખર્ચે લગ્ન કરવાને જ અને નિલાયનો હક્ક હાલના કાયદા પ્રમાણે
રહે છે. સમિતિ સમક્ષ પડેલી જુઝાનીમાં પુત્રીને વધારે હક્ક આપવાનો વિરોધ કરનારાની
સંખ્યા મોટી છે. એટલે નિલાય અને લગ્ન ખર્ચના હાલના જ હક્કો રહેવા દેવાનું સમિ-
તિને યોગ્ય લાગ્યું છે. લગ્ન થતાં તો શ્રી પત્ની તરીકેના હક્કોની જવાબદારી પતિના કુટુંબ
ઉપર રહે છે. પિતા પોતાની જીંદગી દરમ્યાન પોતાની પુત્રી તરફના પ્રેમને અંગે જોઇતું
કરે છે અને પરણેલી પુત્રીને, તે વિધવા થાય તે વિના કંઈ હક્કો આપવાની જરૂર નથી.
વિધવા પુત્રી સંબંધમાં સમિતિની લલામણુ એવી છે કે વિધવા શ્રી પોતાના પિતાના
કુટુંબની આશ્રિત તરીકે રહે તો તેને પિતા અથવા વારસો કાઢી મૂકી શકે નહિ. અને
પિતાની મિલકતમાંથી તેના નિલાય અને રહેણાણ મેળવવાનો તેને હક્ક રહેવો જોઇએ.

સમસ્ત એશીયાની મહિલા પરિષદ

એશીયાના દેશોની લગ્નપ્રથા-પ્રજનો ધર્મ કરતાં દારૂ અને અફીણ, એશીયાની મનુર સ્ત્રીઓની સ્થિતિ-સ્ત્રી-ન્યાયાધીશ અને સ્ત્રી-જુરોની જરૂર-પરિપદે પસાર કરેલા ઠરાવો.

એશીયાની મહિલાઓ વચ્ચે સાંસ્કૃતિક સંબંધ જળવાઈ રહે એ હેતુથી જોવાવવામાં આવેલી સમસ્ત એશીયાની મહિલા પરિષદ લાહોરના ટાઉન હોલના ચોગાનમાં ખાસ અધિવાસ મંડપમાં તા. ૧૬ મીથી તા. ૨૪ મી જાન્યુઆરી સુધી ભરવામાં આવી હતી. એશીયાના જુદા જુદા ૧૦ દેશોમાંથી પ્રતિનિધિ બહેનો પરિષદમાં હાજર રહેવા આવ્યાં હતાં.

પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ: સીલોન, બર્મા, જાપાન, જાવા, અફઘાનીસ્તાન વગેરે દેશોથી આવેલા પ્રતિનિધિઓની સમીક્ષા તા. ૧૬ મીની સવારે મળી હતી. તેમાં શ્રીમતી સરોજિની નાયડુની પ્રમુખસ્થાને સુદૃઢી યથા હતી. શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ યરવડા જેલમાં હોઈ તેમના ઉપર નીચેનો તાર કરવામાં આવ્યો હતો:—

એશીયાઈ પરિષદનાં પ્રમુખસ્થાને તમે સર્વાનુમતે ચુંટાયાં છો, કૃપા કરી સંદેશ મોકલશો. તમે અમારી સાથે ક્યારે જોડાઈ શકશો તે જણાવશો "

શ્રીમતી સરોજિની નાયડુની ગેરહાજરીમાં પરિષદની જુદા જુદા દિવસની બેઠક માટે પ્રમુખોની વચ્ચે નીચે પ્રમાણે યથા હતી:—

તા. ૧૬ મી સોમવાર: લેડી બંદનાઈક (સીલોન)
તા. ૨૦ મી મંગળવાર: મીસ ઝોંગ, (બર્મા)
તા. ૨૧ મી બુધવાર: મેડમ હોશ (જાપાન)
તા. ૨૨ મી ગુરવાર: મીસ કમલ્લીન (અફઘાનીસ્તાન)
તા. ૨૩ મી શુક્રવાર: ડૉ. મીસીસ મુખર્મીદેશ (હિન્દ)
તા. ૨૪ મી રવિવાર: મીસીસ ફેનદાર (હવાન)

પરિષદની શરૂઆત

સોમવાર તા. ૧૬ મીએ સાંજે ૪૫ વાગ્યે ટાઉન હોલના ચોગાનમાં ખાસ ઉપા કરેલા મંડ-

પમાં સમસ્ત એશીયાની મહિલા પરિષદની શરૂઆત યથા હતી.

કવિવર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં એક વૃંદાવાચી પરિષદની શરૂઆત યથા હતી.

કપૂરથાલાનાં ના. મહારાણીજી સ્વાગતવાચ્યાન, તેમની ગેરહાજરીને પરિણામે તેમનાં પુત્રી મંડીનાં રાણી અમૃતકુંવરે વાંચ્યું હતું. એશીયાના પ્રતિનિધિઓને હૃદયમયી સ્વાગત અર્પતાં તેમણે એશીયાના જુદા જુદા દેશોના પ્રતિનિધિઓને એકત્ર કરવામાં મળેલી સફળતા માટે પરિષદને ઉત્તેજનારાઓને અભિનંદન આપ્યું હતું. સમક્ષ યરેલા ઉમદા આદર્શો અને તે આચારમાં મૂકવાની અત્યંત જરૂરીઆત તરફ તેમણે ખાસ ભાર મૂક્યો હતો.

મીસીસ હમીદઅલીએ પરિષદના પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી સરોજિની નાયડુને ચુંટવાનો પ્રતિનિધિઓને નિર્ણય બહેર કર્યો હતો.

સોમવારનાં અધિવેશનનું પ્રમુખસ્થાન લેડી બંદનાઈકે લીધું હતું.

મીસીસ ફરીદનજીએ કહ્યું કે પ્રશ્નોની પડખે રહીને કામ કરવાનો દક્ષ મંત્રણાનો સમય હિન્દી સ્ત્રીઓ માટે આવી ગયો છે. સીલોનમાં પ્રખ્યાતવચનાં સીપ્રસે માટે મતાધિકાર મેળવવામાં મેળવેલા મદદાન વિજય માટે તેમણે લેડી બંદનાઈકને અભિનંદન આપ્યું હતું.

રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડેએ પંડિત મદનમોહન માલવીયા, શ્રીમતી સરલાદેવી, નેશનલ મહીલ સેન્ટર સમાન દક્ષ સંસ્થા, ત્રાવણકોરના ના મદારાણી રીજન્ટ છત્રેવાની સ્ત્રીઓના આંતરરાષ્ટ્રીય સાન્નિધ્ય અને સ્વતંત્રતા સપા: એ. બી. એન્ડેની, શ્રીમતી દંસા મહેતા, આંતર-

રાષ્ટ્રીય શાન્તિ અને સ્વતંત્રતાસંઘનો પ્રિટિશ વિભાગ, પ્રો. રાધાકૃષ્ણ, હિન્દ સેવકસમાજ, બંધાનની આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધો માટેની સમિતિ, ઇરાનની દેશમત્ત સ્ત્રીઓની એસોસિએશન વગેરે તરફથી પરિષદની સંકળતા ઇચ્છતા આવેલાં સંદેશા વાંચ્યા હતા.

બાદ તેમણે પરિષદનો હુકો ઇંતિહાસ કહેતાં, ખેતુ અસ્તિત્વ, એની પ્રેરણા કરનારા આદર્શો અને જેણે કદેશી કાર્યસાધના પરત્વે હુકો વિવેચન કર્યું હતું. આ વિચારનાં મૂળ ઉત્પાદક મીસીસ કઝીન્સને અભિનંદન આપી, એશીયાના દેશોએ પરિષદ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવી, તે માટે ખુશી મતાવી હતી. બંધાન, બમ્બી, અફઘાનીસ્તાન, સી-લોન, અરે ઇરાન (પર્શિયા) થી પરિષદ ૧૮ પ્રતિનિધિઓ મેળવી શકી છે. બીજા દેશો પણ ભવિષ્યમાં આવું અનુકરણ કરે એવી તેમણે આશા દર્શાવી હતી.

લેડી બંદનાઈએ પોતાને પ્રમુખ સુટવા માટે આભાર માની જુદા જુદા દેશોના પ્રતિનિધિઓને એકત્ર કરવાનો પ્રયત્ન કરવા માટે હિન્દની સ્ત્રીઓને અભિનંદન આપ્યું હતું. પોતાના વિચારોની આપ લે કરવા અને પોતાના પ્રશ્નોની ચર્ચા કરવા માટે આ તકનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરવા તેમણે પ્રતિનિધિઓને જણાવ્યું હતું.

જુદા જુદા દેશના પ્રતિનિધિઓએ પહેલાં પોતાની માતૃભાષામાં અને પછી અંગ્રેજીમાં પરિષદની સંકળતા ઈચ્છી હતી.

ચીનના નતરલ (કવિ) લીયુ ખાન હોન અને પંજાબના જેનીવાડી ખાતાંવા પ્રધાન સરદાર-એ-

ન્દસિંહે પરિષદને ઉદ્બોધન કર્યું હતું. સરદાર એગેન્દ્રસિંહે કહ્યું કે સ્ત્રી અને પુરુષ લાંબી અને શ્રમભરી યુગાદરીએ નીકળ્યાં છે. પોતે સ્ત્રી અને પુરુષ કહે છે તેવું કારણ એ છે કે જ્યાં સ્ત્રીઓ દોરે છે ત્યાં પુરુષો તેને અનુસરે છે.

ડૉ. (મીસીસ) સુધુલક્ષ્મી રેડીએ પંજાબ તરફથી પ્રમુખનો આભાર માની પ્રતિનિધિઓને હૃદયમયથી આવકાર આપ્યો હતો અને તેમણે એવી આશા દર્શાવી હતી કે સ્ત્રી કોઈ પોતપોતાને દેશ માનવતા અને એકતા હિન્દ કે એશીયાનું નહિ, પણ આખા વિશ્વને, સમાજવાનો આ-દેશ લેતાં બંધ.

લેડી બંદનાઈએ મીસીસ કઝીન્સ અને બીજાઓને અભિનંદન આપતાં પહેલી બેઠક પૂરી થઈ હતી.

એશિયાના દેશોની લગ્નપ્રથા

બીજા દિવસની બેઠક તા. ૨૦-મીએ મીસીસ મી એંગે (બમ્બી) નાં પ્રમુખપદે મળી હતી. બમ્બીનાં એક પ્રતિનિધિ મીસીસ ફવાહ ટા એ પ્રમુખ બહેનનો પરિચય કરાવતાં કહ્યું કે તેઓ

બમ્બીનાં એક સારામાં સારાં સામાજિક કાર્ય કર્તા છે.

મીસીસ મી એંગે કહ્યું કે હિન્દી સ્ત્રીઓ આમંત્રણ બમ્બીએ સ્વીકાર્યું તેવું કારણ એ છે કે હિન્દની સ્ત્રીઓ એ કાર્યનો આરંભ કરે છે તે અપૂર્વ સંકળતા પામે છે એવી ચોક્કસ માન્યતાને આભારી છે

ડૉ. મીસીસ સુધુલક્ષ્મીએ ચીરવંતા પ્રાચીન કાળની સંયુક્ત હૃદયની પ્રથાની યાદ આપી જણાવ્યું કે તે કાળમાં પિતા એ કુટુંબનો

શ્રીમતી સરલાદેવી ચૌધરાણીના સંદેશ

સમસ્ત એશીયાની મહિલા પરિષદને શ્રીમતી સરલાદેવી ચૌધરાણીનો નીચેનો સંદેશ મળ્યો હતો:—

એશીયાના જુદા જુદા ભાગોમાંથી બેગી મળેલી બહેનોને હું મારાં હાર્દિક અભિનંદન આપું છું અને હૃદયથી હું કે પૂર્વનાં દરેક સંસ્કૃતિ કેન્દ્રના પ્રતિનિધિને પોતાનાં સ્વદેશ પાછાં ફરતાં પોતાના ચોક્કસ સંસ્કૃતિમય જીવનને પરિપોષવા અને અર્વાચીનવાદના ફરજિયાત પ્રવાદથી તે ઘસડાઈ ન જાય તે બેચારમાં આ પરિષદ બળ આપે. વધુમાં હું આશા રાખું છું કે આપણે ચર્ચા કરવા માટે એકત્ર થયા કરીએ તેના કરતાં, પુનર્જન્મના કાળે આપણી શક્તિઓને સંઘટી રાખતાં આ પરિષદ આપણને શીખવે. એશીયાની મહિલાઓ એક બીજાને સમૃદ્ધ કરવા અને થડુ સારી રીતે સમજવા માટે એકત્ર મળવાનો કોઈ નવી પદ્ધતિને ઉપજાવે. તેની બધીયે પ્રવૃત્તિમાં એશીયાના આત્માનું પ્રતિબિંબ બને પડે.

લેડી બંદનાઈએ મીસીસ કઝીન્સ અને બીજાઓને અભિનંદન આપતાં પહેલી બેઠક પૂરી થઈ હતી.

એશિયાના દેશોની લગ્નપ્રથા

બીજા દિવસની બેઠક તા. ૨૦-મીએ મીસીસ મી એંગે (બમ્બી) નાં પ્રમુખપદે મળી હતી. બમ્બીનાં એક પ્રતિનિધિ મીસીસ ફવાહ ટા એ પ્રમુખ બહેનનો પરિચય કરાવતાં કહ્યું કે તેઓ

બમ્બીનાં એક સારામાં સારાં સામાજિક કાર્ય કર્તા છે.

મીસીસ મી એંગે કહ્યું કે હિન્દી સ્ત્રીઓ આમંત્રણ બમ્બીએ સ્વીકાર્યું તેવું કારણ એ છે કે હિન્દની સ્ત્રીઓ એ કાર્યનો આરંભ કરે છે તે અપૂર્વ સંકળતા પામે છે એવી ચોક્કસ માન્યતાને આભારી છે

ડૉ. મીસીસ સુધુલક્ષ્મીએ ચીરવંતા પ્રાચીન કાળની સંયુક્ત હૃદયની પ્રથાની યાદ આપી જણાવ્યું કે તે કાળમાં પિતા એ કુટુંબનો

વડો મળાતો છતાં માતાનું દેવી તરીકે સન્માન થતું. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિના આગમન અને સંયુક્ત કુટુંબની પ્રથાના અંત સાથે વૃદ્ધ પિતા માતા અને નાનાં બાળકોની યોગ્ય સંભાળ લેવાની નથી અને તેથી તેઓ કેટલીક વખત મહોત્સવાઓમાં ભીષ્મ માંગતા માલમ પડે છે.

મીસીસ હમીદખાલીએ મુસ્લીમ રીત રિવાજ ઉપર બોલતાં મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ તરફ ખરાબ વર્તન થાય છે એ આશ્ચર્યના તેમણે ઇન્કાર કર્યો. અને કહ્યું કે પશ્ચિમના દેશોની માર્ફક પુરોષો બહાર ફરતા ફરે છે અને તેઓનાં ઘર વગેરેની વ્યવસ્થા સ્ત્રીઓજ કરે છે. કુશનમાં અનેક પત્નીની છૂટ હોવાનો ઇન્કાર કરી તેમણે જણાવ્યું કે વારસાહકક સંબંધના સારીચતના કાનૂનો સર્વોત્તમ છે. મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ સખાવતો વિગેરે દ્વારા પોતાના પૂર્વજોને લગતી ક્રિયા કરે છે. એથીઆના રિતરિવાજોમાં એટલી બધી સમાનતા છે કે આપણે બધાં એકજ કુટુંબના છીએ અને એકજ કુટુંબમાંથી આવ્યાં હોઈએ એમ લાગે છે.

મુસ્લીમ સ્ત્રીઓના ત્રણ હક્ક

દેવી અબ્દુલ કાદીરે મુસ્લીમ સ્ત્રીઓને ઇસ્લામે આપેલા ત્રણ મહાન હક્કોને ઉલ્લેખતાં જણાવ્યું કે ઇસ્લામી સ્ત્રીઓ પોતે પતિ પસંદ કરી શકે છે, જો તેઓને સગીર વયમાં પરણાવી હોય તો તેઓ પુખ્ત વયની યતાં લગ્નજી કરી શકે છે અને તેઓને વારસા હક્ક છે. હિન્દમાં આ હક્કો આચારમાં નથી મુકાતા તે દિલ્લિરિયાવા જેવું છે. મુસ્લીમ સ્ત્રીઓએ આ હક્કો મેળવવા માટે ચળવળ કરવી જોઈએ.

મલખારની સ્ત્રીઓના હક્કો

મીસીસ સ્વામીનાથને (મલખાર) પોતાના વિકાસની સ્ત્રીઓ સંબંધમાં જણાવ્યું કે તેઓ મિલકત ઉપર સંપૂર્ણ હક્ક ધરાવે છે અને પુરોષોથી વધારે તો નહિ પણ પુરોષોના એટલીજ સ્વતંત્રતા ધરાવે છે. તેઓની કુટુંબપ્રથામાં દાદી, અપ્પા માતા અને બાળકોનો સમાવેશ થાય છે અને પતિ બાળકોના પિતા હોવા છતાં, તેને કુટુંબમાં કાંઈ હક્ક નથી. ત્યાં કાયદેસર સ્ત્રી એટલે સર્વસ્વ છે. પરંતુ કમતાગ્યે પશ્ચિમના સુધારા મલખારમાં પણ ધર કરી રહ્યા છે. મલખારમાં સ્ત્રીઓને પુરોષ

કરતાં હમેશાં પ્રથમ સ્થાન મળે છે. સ્ત્રી અને પુરુષ બન્નેને ઇચ્છા થાય તે વખતે છૂટા પડવાનો સરખો હક્ક છે. પતિએ હમેશાં પત્નીને મજા માટે પત્નીને ઘરે જવું પડે છે. કોઈપણ ઊકારીને પોતાના પતિનું ઘર પણ જવા જવા દેવામાં આવતી નથી. બાળકો હમેશાં માતાનાં નામ ઉપર જ ક્રીડમગ્નિક નામ ધારણ કરે છે. ઊકારાં પૂર્વજો માટે ક્રિયાઓ કરે છે પરંતુ તે પિતા કે દાદાઓ માટે નહિ પણ મામાઓ, કે એવા માતૃપક્ષનાં સગાંઓ માટે કરે છે. ખરી રીતે કહીએ તો દુનીયામાં સ્ત્રીઓ જ હક્કો મેળવવા માટે લડે છે તે બધાય હક્કો અને સ્વતંત્રતા કાયદેસર મલખારની સ્ત્રીઓને મળેલાં છે.

બર્માની સ્વતંત્ર સ્ત્રી

મીસીસી માગ્યા રેલા (બર્મા) એ જણાવ્યું કે બર્માની સ્ત્રીઓને સમાન હક્કો છે, બર્માની સ્ત્રીઓ ઘર દીવડો નથી પરંતુ તેઓ ધણું ખર્ચ પોતાના પતિઓથી આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર છે. બર્મામાં લગ્ન એ ધાર્મિક ક્રિયા નથી. અને તેમાં ધર્મશુરને તો કાંઈજ સ્થાન નથી. ખર્ચ કહીએ તો લગ્ન માટે કાંઈ ક્રિયાની જરૂર નથી. કોઈપણ સ્ત્રી કે પુરુષ એમ કરવા ઇચ્છતાં હોય તેઓ જાહેર રીતે પતિ અને પત્ની તરીકે રહેવા માટે. કોઈ પણ સગીર વા ગાંડો માણસ લગ્નમાં સંમતિ આપી શકે નહિ. પતિ અને પત્ની વચ્ચે અનુક્રમે ૩ કે ૧ વર્ષ સુધી કાંઈ વ્યવહાર ન રહે તો તેઓ પરસ્પર સંમતિથી છૂટાછેડા કરી શકે છે.

સીલોનમાં લગ્ન એટલે દિવાની કરાર

મીસીસ હોમા હૂને (સીલોન) પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો વિરોધ કરતાં કહ્યું કે તેથી છૂટાછેડા વચ્ચે છે; પતિ અને પત્ની વચ્ચે બેદરતાવ લગ્ન થયો છે અને સ્ત્રીઓ માતૃત્વની જવાબદારી લેવામાં બેદરકાર બની છે.

સીલોનનાં એક બીલ પ્રતિનિધિ મીસીસ આર એસ. એસ ગવરહાના એ કહ્યું કે તેઓના રીતરીવાજો હિન્દુઓના રીત રીવાજોને ઘણા મજાતા આવે છે અને તેઓ માતાઓને અને ભત્રવાન બુદ્ધને સરખા જ માન આપે છે. તેઓના દેશમાં લગ્ન એ દિવાની કરાર લેવાય છે અને પશ્ચિમ પછી પણ સ્ત્રીઓ પોતાના નામ રાખી શકે છે.

ધરાનના પ્રતિનિધિ મીસીસ ફ્રેઝરે કહ્યું કે મુસ્લીમ, હોરા સ્ટ્રીયન કે બહાઈ ધરાનીઓ કોઈ પણ કોમની છાકરીઓની સંમતિ લગ્ન માટે નરરની છે. ધરાનમાં બાલલગ્નની પ્રથાનો પણ અંત આવતો નય છે. અને હવે ધરાનમાં છાકરીઓને ૧૮ થી ૨૦ વર્ષની વયે પરણવવામાં આવે છે. ધરાની છાકરીઓને શીરીયતના કાનૂનો પ્રમાણે વારસા હક્કનો લાભ મળે છે. ધરાનમાં સ્ત્રીઓ રાંધવા કરવાનું શુદ્ધ કાર્ય કરે છે અને પોતાને ભેંધવું કાપડ ભરતે જ વણી લીએ છે.

અફઘાનીસ્તાનના પ્રતિનિધી મીસ કમલુદ્દીને કહ્યું કે અમારા દેશમાં બાલગ્ન બાળ્યેજ યાય છે અને આજે ૧૮ કે ૧૯ વર્ષની છાકરીઓનું લગ્ન થઈ શકે છે પરંતુ ૫૦ વર્ષ પહેલાં તો લગ્ન માટેની વય ૩૦ વર્ષની ગણાતી હતી. અફઘાનીસ્તાનની સ્ત્રીઓને શરીઅતના કાનૂનોનો પણ લાભ મળે છે.

મેડમ હોશી (જાપાન) એ પોતાની માતૃ ભાષામાં જણાવ્યું કે જાપાનમાં છાકરીઓ પોતે જ અથવા તેમનાં મા બાપ તેઓ ૧૩ થી ૨૦ વર્ષની વયની હોય તે દરમિયાન તેઓનાં લગ્નની વ્યવસ્થા કરે છે. કુટુંબ પ્રથા સંબંધમાં તેમણે જણાવ્યું કે માત્ર સૌથી મોટો પુત્ર જ કુટુંબ સારે રહે છે. તેના વિનાના બીજા બધાથે પોતા પોતાના ધર ભૂદાં માંડી લેવાં પડે છે.

રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડે એ હિન્દમાં ચાલુ રહેલી જુદી જુદી પ્રાચીન અને અર્વાચીન લગ્ન પ્રથાઓનું વિગતવાર બ્યાન કર્યું હતું.

મીસ ફ્રીડેરિક્સેડેઈને જણાવ્યું કે ઇસ્લામમાં સ્ત્રીઓને જંચામાં લગ્ન સ્થાન આપવામાં આવેલું છે. ઇસ્લામમાં બાલલગ્ન નથી. ઇસ્લામના વારસા હક્ક દુનીયામાં સૌથી વધુ સારા છે અને ઇસ્લામી સ્ત્રીઓને છૂટા છડા કરવાનો અધિકાર છે.

એક પારસી બહેને હિન્દના પારસીઓના રીત રીવાજોનું બ્યાન કર્યું હતું.

પ્રબલેર દવંસ કરતાં દાડ્ડ અને અફીજુ પરિવહની ત્રીજા બેઠક તા. ૨૧ મી ને શુધવારે જાપાનનાં મેડમ હોશીનાં પ્રમુખસ્થાને મળી હતી.

મેડમ હોશી હાલમાંજ હિન્દ આવ્યાં છે. તેઓ ડૉ. રવીન્દ્રનાથ ટાગોરનાં ચાન્તિનિકેતનમાં

સંસ્કૃતનો અભ્યાસ કરે છે. જાપાનમાં પણ તેઓ સંસ્કૃતનો અભ્યાસ તો કરી શકત પણ હિન્દમાં તેઓ હિન્દી સ્ત્રીત્વનો સંપૂર્ણ અભ્યાસ કરવા ઇચ્છે છે.

બર્માનાં એક પ્રતિનિધિ મીસ મી ઓંગે કહ્યું કે અમારા ધર્મમાં અફીજુ અને બીજા કેફી પદાર્થોનો પ્રતિબંધ હોવા છતાં અને બ્રિટિશના આગ્રમન પહેલાં બર્મામાં એવા પદાર્થો થતા કે વેચાતા ન હોવા છતાં, હવે એ માટે છૂટથી પરવાના રૂખપાય છે. માત્ર ચીનાઓનેજ તે ખરીદવા કેવામાં આવે છે છતાં બર્મોડા એ સહેલાઈથી મેળવી શકે છે.

મીસ કુરે (સીથોન) જણાવ્યું કે કોલમ્બોમાં બાલમરણ સંબંધમાં કાંઈક કામ થયું છે અને બીજા સ્થાને પણ તેની વ્યવસ્થા થઈ રહી છે. મોટાં સહેજેમાં સરકારી સુવાવડખાનાં હોવા છતાં ગમડાંના લોકોને દાકતરી શહત મળી શકતી નથી. ગરીબાઈ, અનારોગ્યમયી સ્થિતિ અને અધોગ્ય ખોરાકને અંગે સીથોનમાં બાલમરણનું પ્રમાણ થયું મોટું છે. પાસ થયેલી લાયલો રાખવાથી હવે જરા આ પ્રમાણ ઓછું થતું નય છે.

ડૉ. મુખુલક્ષ્મી રેડીએ હિન્દ માટે જણાવ્યું કે હિન્દમાં ૭૦ લાખ લોકો અટકલી શકાય એવા રોગોથી મરણ પામે છે. અને ૨૦ ટક નાદુરસ્ત તબીયતને અંગે અશકત બને છે ૧૦૦ બાલ જન્મે ૫૦ કાં તો મરે છે અથવા પુખ્તવય પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં અપંગ બને છે ૫૬૦૦૦ માણસો દિહ માત્ર એક જ દરિપતાલ છે અને રેડ કોસ સોસાયટી અને બીજા સંસ્થાઓ પોતાથી બની શકે તેટલું બધું કરે છે છતાં હજી બીલવણી કરવાને યોગ્ય મોટા અવકાશ છે.

રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવાડે એ કહ્યું કે હિન્દ બીજા કોઈ પણ દેશ કરતાં અને દુનીયાની દાકતરી ગરરીયાતને ગરરનું હોય તેના કરતાં પાંચ યજ્ઞ વધારે અફીજુ લગ્ન કરે છે. અને એમાંનું અર્ધો અર્ધ હિન્દમાંજ ખપી પણ નય છે. દાડ્ડ અને અફીજુની દુકાનોના પરવાના સામે ભંદર પ્રભમત કેળવવાની ગરર છે અને સરકાર પાસે પ્રતિબંધક કાયદો કરાવવાની ગરર છે. પ્રજાની ચારીરિક અને નૈતિક અધોગતિથી લગ્ન થતું મહેસુલ સરકારે ન લેવું જોઈએ.

ધરાનનાં મીસ મુસ્તફાખાને કહ્યું કે અમારા શાહ શારીરિક આરોગ્ય માટે દાકતરી તાલીમ હોવા વિદ્યાર્થીઓને અમેરિકા ફ્રાન્સ અને જર્મની મોકલે છે. અફઘાનીસ્તાનનાં પ્રતિનિધિ મીસ કમલુદ્દીને કહ્યું કે અમીર નાદીરશાહ પ્રજાનાં આરોગ્ય તરફ ધ્યાન આપી રહ્યા છે અને તેમણે સ્ત્રીઓ માટે હસ્પિતાલ પણ ખોલી છે.

મીસ સેન ગુપ્તાએ સરકાર દેશનાં આરોગ્ય પાછળ પોતાની મહેસુલનો માત્ર એકજ ટક વાપરે છે અને અરીષ્ટ અને દારૂના વેપારમાંથી મહેસુલ મેળવે છે તે માટે દિલગિરિ દર્શાવી હતી.

ડૉ. મુયુલક્ષ્મીએ જણાવ્યું કે સરકાર પાસે આપણે બધી આશા તો ન રાખીએ પણ તેણે આપણને કેળવણી અને આરોગ્ય સંબંધી વ્યવસ્થા તો આપવી જ જોઈએ. જો તે એમ ન કરી શકતી હોય તો તેણે આપણી બાબતો આપણને સંભાળવા દેવી જોઈએ.

ડૉ. (મીસીસ) રોથે લાહોરમાં અતારોગ્ય બરી સ્થિતિવાળાં ઘરો હોવા માટે દિલગિરિ દર્શાવી બાલકોને રમવા માટેનાં જોઆન અને જોખળી હવા મળે એવી રીતે મકાનો બાંધવા સૂચના કરી હતી.

પૃષ્ઠ ૦૦૦ ખ્રિસ્તી સ્ત્રીઓનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતાં મીસ માયા દાસે કહ્યું કે હિન્દમાં જ નહિ પણ આખાં એશીઆમાં વૈજ્ઞાનિક મધનિષેધની સૂચનાઓ આપવાની જરૂરીઆત છે.

ન્યુઝીલેન્ડથી પ્રેક્ષક તરીકે આવેલાં મીસ જેખર્ટસને બલિષ્ઠની માતાઓ અને બાલકોને યોગ્ય ખોરાક મળે તેની અને જોડખાઈની અગત્ય દર્શાવી હતી.

એશીયાના મજૂરોની સ્થિતિ

પરિવર્તની ચોથી બેઠક તા. ૨૨ મીને શરૂવારે અફઘાનીસ્તાનનાં મીસ કમલુદ્દીનનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમણે કહ્યું કે મજૂર સુધારામાં યુરોપ ઘણું આગળ વધી ગયું છે. એશીઆ સમાન્ય રીતે અને હિન્દ ખાસ કરીને આ બાબતમાં પછાત છે.

ધરાનના બેગમ મોલાબહે ઇસ્લામમાં સ્ત્રીઓના હક્કો ઉપર નિબંધ વાંચતાં જણાવ્યું ને કે

અમારા દેશમાં સ્ત્રીઓ પડદા બિના મહોલ્લામાં જઈ શકે છે, સમાજો શોભાવી શકે છે અને જાહેર પ્રવૃત્તિમાં સારો ભાગ લઈ શકે છે.

મીસ મે એગિ શાહી મજૂર કમીશન સમક્ષ બર્માની ધારાસભાએ જે ચાલી રહ્યું કરેલી, તેમાંથી ફકરાઓ વાંચી જણાવ્યું હતું કે અમારા દેશમાં હજી મજૂરોનો પ્રશ્ન ઉત્પન્ન નથી થયો. કામ કાંઈ બહુ સખત નથી; અને પગાર બહુ ઉડાઉ પણ નથી તેમ બહુ જોછા પણ નથી અમારા દેશમાં સ્ત્રી એ કુટુંબની વડી છે અને કેટલીકવાર તો કુટુંબનો આધાર પણ તેના ઉપરજ છે. બાળકોની મજૂરીનો સખત પ્રતિબંધ થવાની જરૂર તેમણે દર્શાવી હતી.

મીસીસ ડી મેન્ડો (સીલોન) એ જણાવ્યું કે મુશીબાદીઓ અને મજૂરોએ પરસ્પરનાં કલ્યાણમાં ફાળો આપવો જોઈએ.

ડૉ. મીસીસ મુયુલક્ષ્મી રેડીએ જણાવ્યું કે હિન્દમાં ૩૦ લાખ સ્ત્રી મજૂરો છે. હજી મુધી મજૂરો વ્યવસ્થિત થયા નથી. તેમના પગાર જોછા છે તેમની રહેવાની જગ્યા અસંતોષકારક છે. માંદા પડે તે માટેના વિમાની કાંઈ વ્યવસ્થા નથી. બાલકો માટે ધોડીયાં અને બીજી સરળતા ઘણી જોછી મીલોમાં પૂરી પડે છે ગર્ભવતી સ્ત્રીઓને ૮ માસ મુધી કામ ઉપર જવા દેવામાં આવે છે. અને કારખાનાંઓનો કાયદો અહીં કાગળીયાં ઉપર જ રહે છે. મજૂરોનું આણું શોષણ થતું અટકાવવા માટે મજૂર સંઘો અને સામાજિક કાર્યકરોની વધુ જરૂર છે.

શ્રીમતી ડૉ. ગુર્જર વિલ્સને જણાવ્યું કે કેટલાંક કારખાનાંઓમાં સ્ત્રીઓને ઘણું ખરાબ કામ સોંપવામાં આવે છે. અજ્ઞાનને અસાવે કામદારો; કામદારોને રાહત આપનારા કાયદાને લાભ લઈ શકતા નથી. મજૂરો માટે માંદગીના વિમાની અત્યંત આવશ્યકતા છે. આ માટે પ્રત્યક્ષ કેળવવાની તેમણે માગણી કરી હતી.

મીસ કેમ્પબેલે કારખાનામાં કામ કરતાં નાનાં બાલકોનાં જીવનનું તાદૃશ વર્ણન કરી જણાવ્યું હતું કે તેઓને પેટનો ખાડો પૂરવા માટે સરજા કરે ત્યારથી તે આયમે 'ત્યાં મુધી કામ કરવું' પડે છે.

મીસીસ હાકે જણાવ્યું કે કારખાનામાં કામ કરતાં સ્ત્રી બાલકો પ્રત્યે મુદીવાદીઓનાં વર્તવાની સરકારે નહેર તપાસ કરાવવી જોઈએ. કારખાનાં-ઓની મુલાકાત લઈ મજૂરોનાં પ્રશ્નોમાં રસ લીએ એવા સ્વામાજીક કાર્યકર્તાઓની જરૂર પણ તેમણે બતાવી હતી.

મીસીસ કઝીન્સે કહ્યું કે મજૂરી ને કારખાનાં સાથે સરખાવાની જરૂર નથી. એશીઆ એ મુખ્યત્વે ખેતીવાડી પ્રધાન પ્રદેશ છે. તેમણે મજૂરીનાં કાર્ય ની કોરવા અને સુંદર લલિતકળાની પ્રગુતાની સરખામણી કરી હતી. એશીઆના હુન્નરની તેમણે જાણી પ્રશંસા કરી કહ્યું કે એ મેળવવું માટે બધા દેશો એક બીજા સાથે હરિફાઈ કરી રહ્યા છે.

મીસીસ હમીદઅલીએ આભાર માન્યો હતો.

સ્ત્રી ન્યાયાધીશોની જરૂર.

પરિવહની પાંચમી બેઠક તા. ૨૩ મીને શુક્રવારે મીસીસ હમીદઅલીનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તે વખતે 'સ્ત્રીઓ અને સરકાર' એ વિષય ઉપર પ્રતિનિધિ બહેનેએ બાવણે કથાં હતી.

લેડી બંદનાઈકે દિલ્લિરિ દર્શાવી કે આપણી પ્રાચીન સંસ્કૃત પ્રથાને સ્થાને વિદેશી પ્રથા આવતી નય છે પરંતુ આખરે આપણે નળ્યાં છીએ. જનનનાં દરેક દરેક ક્ષેત્રમાં સ્ત્રીઓ શિખરે પહોંચ્યાનર ઘણા આપી. તેમણે જણાવ્યું કે સ્ત્રીઓ પુરુષોથી કોઈ પણ રીતે ઉતરતી નથી. સીધાનમાં સ્ત્રીઓને મતાધિકાર પણ મળ્યો છે પરંતુ ગામડીઓએ નથી આની પ્રશંસા કરી શકતા કે નથી એનો ઉપયોગ કરી શકતા.

મીસીસ ગુલુચેખરે જો એક સ્ત્રી વિદેશને પરણે તો તેના હક્કો પર કાયદેસર થતી વિરોધ અસર દર્શાવી હતી અને આખી દુનીઆમાં સ્ત્રીઓનો સમાન રાષ્ટ્રવાદ રાખવાની જરૂરીઆત જણાવી હતી.

માંડલેનાં મીસ દાબ્દ ટા એ જણાવ્યું કે બર્મામાં સ્ત્રી મ્યુનિસિપલ કમીટીનરો ધણી છે; મ્યુનિસિપલ સ્કાળાઓમાં શિક્ષિકાઓ, નિરીક્ષિકાઓ, વકીલો, જાનરરી મેજસ્ટ્રેટો પણ ધણા છે. અને આવતી સુરક્ષામાં ધારાસભામાં પણ સ્ત્રીઓ

આવે એવા સંભવ છે. હતાં સ્ત્રીઓના મુકદ્દમા-ઓની તપાસ ચલાવવા માટે સ્ત્રી ન્યાયાધીશો કે જુરો નથી એ દિલ્લિરિ બધું છે કુટુંબના-વચેરેમાંથી છોકરીઓને મુક્ત કરવા માટે સ્ત્રી પોલીસ પણ નથી. આ દિશામાં ચળવળ કરવાની જરૂર છે.

મીસ લકીએ આંતરલગ્નથી સ્ત્રી બાળકો સંબંધમાં ઉપજતી રાષ્ટ્રવાદની અસરકર્તાની શું ચલણે જણાવી સમાન રાષ્ટ્રવાદ હોવાની ભલામણ કરી હતી.

ડા. મીસીસ મુથુલક્ષ્મી રેડીએ હિન્દી સ્ત્રીઓના મતાધિકારનો ઇતિહાસ કહેતાં જણાવ્યું કે મદ્રાસમાં હિન્દી સ્ત્રીઓને પહેલો મતાધિકાર મળ્યો. પછી કહેતાં આનંદ યાચ છે કે હિન્દમાં ઘણા સ્ત્રીઓ નરરી મેજસ્ટ્રેટો, ધારાસભીઓ વગેરે છે. સ્ત્રી જુરો અને સ્ત્રી ન્યાયાધીશોની જરૂર હોવાના મીસ દાબ્દ ટાના મત સાથે તેમણે સંમતિ દર્શાવી હતી. તેમણે જણાવ્યું હતું કે દેશ પોતાનાં ધોરણે પૂરેપૂરો ખીસી શકે તે માટે સંપૂર્ણ જવાબદાર સરકારની ખાસ જરૂર છે.

મીસીસ ઇટાન્ગા ફને (સીધાન) સીધાનનો સ્ત્રીમતાધિકારનો ઇતિહાસ આલેખી તેના બેરોબર ઉપયોગ થતો ન હોવાથી દિલ્લિરિ દર્શાવી હતી.

મીસીસ ફાઈગરે (ઇરાન) જણાવ્યું કે પોતાના દેશનો મુસ્લીમ વિભાગ બહુમતે અજ્ઞાનતામાં સડી રહ્યો છે અને તેથી તેઓમાં લગ્નના પણ હાસ્યપાત્ર રિવાજો ચાલી રહ્યા છે. સ્ત્રીને મિલકતમાં કંઈ પણ ભાગ નથી મળતો. એટલું નહિ પણ છૂટાછેડા મળતાં બાળકો ઉપર પણ તેઓનો કંઈ હક્ક રહેતો નથી. ઇરાન સરકાર ખાસ શિશ્યવૃત્તિઓ આપી બીજાં દેશોમાં છોકરાઓને કેળવણી લેવા મોકલે છે પણ છોકરાઓ માટે આવી કંઈ વ્યવસ્થા કરતી નથી.

મીસીસ ફરીદનજીએ કહ્યું કે પરિશિત સ્ત્રીઓને મતાધિકારની બાબતમાં તેો ગેરલાભનું છે કારણ કે મિલકત તેઓના પતિઓને નામે રજીસ્ટર થતી હોઈ ઘણી ઓછી સ્ત્રીઓ મત આપી શકે છે.

મીસ મેં ઝોંગે (બર્મા) મિશ્રલગ્નથી ઉભી થતી શું ચલણે જણાવી હતી.

મીસીસ કઝીન્સે નખાન સંબંધી જણાવ્યું કે ત્યાં ૬૫ ટકા વર્ષ ભણેલો હોવા છતાં નખાનની સ્ત્રીઓને રાજકીય સભામાં ભાગ લેવાની કાયદાથી બંધી થયેલી હતી. નખાનની સ્ત્રીઓને હજી સુધી મતાધિકાર નથી.

નખાના પ્રેક્ષક મીસ સીનાર્થ્થીએ જણાવ્યું કે અમારા દેશની સ્ત્રીઓને મતાધિકાર નથી તેમજ ધારાસભાઓમાં બેસવાની પણ છૂટ નથી.

મીસ રાજપટે આંતરરાષ્ટ્રીય સહકારની અમલ્ય દર્શાવી હતી.

ડૉ. મુખુ લક્ષ્મીદેસીએ જણાવ્યું કે આપણે આપણા શોષણો કરતાં પચગમ્યરોને વધુ અમલ્ય આપી રહ્યા છીએ એ વિશ્વશાન્તિ માટે ધણું લાભકારક છે, મહાત્મા ગાંધી અને ડૉ. યાગેર આપણે સવ એક મહાન માનવતામાં છીએ એવું જણાવીને મહાન સેવા બજાવી રહ્યા છીએ.

મીસીસ કઝીન્સે એશિયાઈ પ્રતિનિધિઓને મહાત્મા ગાંધીજીના ચરખાનાં સરત કામ વાળી શુદ્ધ ખાદીની સુંદર થેલીઓ બેઠા આપી હતી.

પરિવેદે પસાર કરેલાં કરાવો.

શાનવારે બપોર પછી પરિવેદની બેઠક સંપૂર્ણ થઈ છે. પરિવેદે કેળવણી, ધર્મ, કૌટુંબિક, મદ્યનિષેધ, તંદુરસ્તી, સંસ્કૃતિ, સ્ત્રીપુરુષોના સમાન દરજ્જા, બાલકોના હકો, પોતાના વિચારો પ્રમાણે ચાલવાની છૂટ, વિશ્વશાન્તિ, સ્ત્રી બાલકોના વેપારની અટકાયત અને મજૂરને લગતી બાબતો ઉપર ૧૧ કરાવો કર્યા છે.

પહેલો કરાવ એશીઆના તમામ છોકરા છોકરી માટે મફત ફરજિયાત કેળવણીની વિનંતિ કરે છે. બીજો કરાવ એવો છે કે જુદી જુદી કોમો વચ્ચે ધાર્મિક છટાપણું, પ્રેમ અને સંપર્કો જુસ્સો ચાલુ રહે તે માટે શાળાઓમાં મહાન ધાર્મિક નેતાઓનાં જીવન અને ઉપદેશનું શિક્ષણ આપવામાં આવે અને કોલેજોના અભ્યાસક્રમમાં વિશ્વ ધર્મોનો અભ્યાસ રાખવામાં આવે. ત્રીજો કરાવ એવી ભલામણ કરે છે કે દારૂ, અફીણ અને બીજા કૌટુંબિક પદાર્થોનાં ઉત્પન્ન સામે પ્રતિબંધ અને મર્યાદા

મૂકવાની અને વિદ્યાર્થીઓમાં દારૂ વિરૂદ્ધ પ્રચાર કાર્ય કરવું. ચોથો કરાવ નખાન સિવાયના એશીઆના બીજા દેશોને તંદુરસ્તીને લગતી યોજનાઓ અને પૂર્વમાં ખાસ પ્રચારમાં હોય એવા રોગો અટકાવવા માટે સંશોધન સંસ્થાઓ, તેમજ અવિચીન વિક્ષાનને અનુસરીને સ્વદેશી દવાઓના ઉદ્યોગને ખીલવવામાં પૈસા ખર્ચવાની ભલામણ કરે છે.

અનેક પત્ની રાખવાનો રિવાજ

પાંચમો કરાવ હૃદય આધ્યાત્મિક જ્ઞાન ભળવી રાખવાની જરૂરીયાત પર ભાર મૂકી, આરામ સભે છે કે એશીયાની સ્ત્રીઓ અવિચીન યુગના જીવવાદથી દોરવાઈ ન જતાં એ હૃદય ધોરણે ભળવી રાખે.

૬ ઠો કરાવ અનેક પત્ની રાખવાનો રિવાજ નાબૂદ કરવાની અને બાલકોનાં વાલીપદ, મિલકત, છૂટા છેડાના હક, પુખ્ત વયના સર્વને મતાધિકાર અને પરિશિષ્ટ સ્ત્રીઓના રાષ્ટ્રવાદ સંબંધમાં સ્પર્શા હકો આપવાની વિનંતિ કરે છે.

૭ મો કરાવ અનુકૂળ થઈ પડે એવા બાળકો માટેનો કાયદો ઘડવા અને બાલકલેખની બદીનો નાશ કરવા વિનંતિ કરે છે.

કરાવ ૮ મો માનવજાતિનું સમીકરણ સમૃદ્ધ કરવા માટે દરેક દેશની દરેક વ્યક્તિને પોતાના વિચારો પ્રમાણે વર્તવાની નિબંધિત છૂટ હોવી જોઈએ. તેથી આ પરિવેદ એમ માને છે કે દરેક દેશને સંપૂર્ણ જવાબદાર સરકાર હોવી જ જોઈએ.

નવમો કરાવ પ્રજાસંધને ખરાં અંતઃકરણથી અનુમોદન આપે છે અને સંઘ માટે વ્યક્તિગત વા સમહત્તય બને તે બધુંય કરવા સ્ત્રીઓને વિનંતિ કરે છે.

૧૦ મો કરાવ કુટુંબોનાં નાબૂદ કરવાની અને સંમતિવચ ૧૮ વર્ષની કરવાની વિનંતિ કરે છે.

છઠ્ઠો અને ૧૧ મો કરાવ સ્ત્રીઓના કામ કરવાના કલાક, પગાર, અને તેમની માંદગી, અકસ્માત, વૃદ્ધાવસ્થા, માતૃત્વના લાભ, રહેઠાણ, દાકતરી મદદ વગેરે માટે યોગ્ય પ્રબંધ કરવા માટે કાયદો ઘડવાની માંગણી કરે છે.

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

વર્ષ (૧૯૩૦) ની પ્રવૃત્તિનું દૃઢં અવલોકન, ચાલુ ચળવળમાં સ્ત્રીઓએ ભજવેલા ભાગનો ઉલ્લેખ કર્યા વિના, પૂરું કરી શકાય નહિ. કુદરતી રીતે શરમાળ, વિનયી અને જાહેરજીવનથી અપરિચિત હોવા છતાં, મહાત્માજીના સંદેશે તેઓ ઉપર વિજળીના ચમકારા જેવી અસર કરી છે અને દેશની મુક્તિ કાળે પોતાના પતિ અને પુત્રની પડખે રહી તે લડી રહી છે. આ દેશના ઇતિહાસમાં કટોકટીને સમયે સ્ત્રીઓએ યાહોમ જપલાવ્યાના ઘણા બનાવો મળી આવશે; પરંતુ આ બનાવ અપૂર્વ છે આજે ચાલી રહેલી ચળવળ ખરેખર આશ્ચર્યકારક છે. દારણ કે સ્ત્રી-હિન્દુ, પારસી કે મુસ્લીમ-એ મુરૂચે રાખેલાં એકાંત બંધનમાંથી, પુરૂષ જોડે તેની બધીયે પ્રવૃત્તિમાં સરખો ફાળો લેવા માટે સળગતાં જાહેર જીવનમાં જપલાવ્યું છે. રાષ્ટ્રીય લડતની આ દૃષ્ટિમાં મુખ્યાર્થ પછાત રહ્યું નથી. લડતમાં એ તો મોખરે રહ્યું છે.

[' બોમ્બેકોનિકલ ' માં a Publicist]

ભારત-૧૯૩૦ નાં વર્ષનાં-ની સમાલોચના કરનાર કોઇ પણ લેખક સૌથી પહેલેા ઉલ્લેખ મ. ગાંધીજીનાં મહાભિનિષ્ક્રમણનો કરશે, એ મહાભિનિષ્ક્રમણનો ઉલ્લેખ કરતાં, ભારતના મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓએ જે અપૂર્વ ફાળો આપ્યો છે તેની સૌથી પહેલી નોંધ કરવી જોઈશે. સમાજ સુધારકોના વર્ષોના પ્રયત્નથી જે નીંચી બની શક્યું તે મ. ગાંધીજીની એકજ પ્રેરણાથી માત્ર ૧૧ માસમાં બની શક્યું છે. ભારતની સ્ત્રીશક્તિને અત્યાર સુધી ધરના ખુણામાં ભરાઈ રહેલી, રસોડામાં ગોંધાઈ રહેલી અને જાહેરજીવનમાં કાંઈ ન સમજતી રાખવામાં આવેલી હોઈ, તેની સ્થિતિ સુધારવાના તન-તોડ પ્રયત્નો કરવામાં આવ્યા હતા. પરંતુ કહેવું જોઈશે કે એ સ્ત્રીશક્તિને યોગ્ય માર્ગ દર્શન મળ્યું ન હતું. તેનેજ પરિણામે એ સ્ત્રીશક્તિ દબાવણી રહી હતી; કચડાઈ રહી હતી. મ. ગાંધીજીએ સ્ત્રીશક્તિની સાચી પરખ કરી અને યોગ્ય માર્ગદર્શન કયું અને તેને

પરિણામે, આજે એની પરિસ્થિતિ ઉત્પન્ન થઈ ચૂકી છે કે જ્યાં જુઓ ત્યાં સ્ત્રીજ મોખરે રહે છે. મ. ગાંધીજી પણ કાકા કાલે-લકરદારા સંદેશ પાડવે છે: " નજીકના ભવિષ્યમાં હિન્દ સ્વતંત્રતા જિતશે, જરૂર જિતશે, તે ખાસ કરીને હિન્દની સ્ત્રીઓના પ્રયત્નોને આભારી હશે. " મુખ્યાર્થ અને પરાંઓ:

જન-યુઆરીના અંકમાં આ માસિક સમાલોચના કરી તે વખતે મુખ્યાર્થની ૧૬ મી વિગ્રહ સભાનાં પ્રમુખસ્થાને શ્રીમતી સ્નેહલતા હજરત અને મંત્રીસ્થાને શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી આસર હતાં. પરંતુ અંક બહાર પડી તા. ૧ લી જન-યુઆરીએ વાંચકોના હાથમાં જાય તે વખતે તો એ બંને બહેનો સરકારની મહેમાની મેળવવા ભાગ્યશાળી થઈ ચુક્યાં હતાં. તા. ૨૮ મી ડીસેમ્બર એટલે ડીસેમ્બર માસનો છેલ્લો રવિવાર હમેશાના નિયમ મુજબ તે દિને, મહાસભા તરફથી આઝાદ મેદાનમાં રાષ્ટ્રધ્વજવંદનની ક્રિયા થનાર હોઈ પોલીસે

પ્રતિબંધ કર્યો હતો. બરોબર સવારે ૮ વાગે શ્રીમતી સ્નેહલતા હર્ષરત અને બીજાં સભ્યોએ મેદાનમાં પ્રવેશ કર્યો અને રાષ્ટ્રધ્વજ ફરકાવ્યો. એટલે પોલીસે આવી તેમને ગિરફતાર કર્યાં અને તે બાદ લોકો ઉપર લાકી પ્રહાર થયા. આ લાકી પ્રહારનો ભોગ કેટલાંક બહેનો અને બાલકો પણ થયાં હતાં. કુમારી શુભાબા બાબુરાવ પારકર નામનાં ૧૪ વર્ષનાં બહેનના હાથમાંથી રાષ્ટ્રીય વાવરો ખુંટવી લેવા મારે સા જ નહીં સાથે હોંસા-તોંસી થઈ હતી અને તેને પરિણામે એ બહેનને ઇજા થઈ હતી. બીજાં એક બહેન શ્રીમતી ઝવેરબાઈ પ્રેમચંદને પણ ઇજા થઈ હતી. શ્રીમતી સ્નેહલતા

પાટણમાં વિદેશી કાપડ પર સીલ કરાવવા માટે બહેન રેહાના તૈયબજીની સરદારી હેઠળ પ્રજાનો પ્રકોપ.

અને શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મીને ૧૭ (૧) અને (૨) કલમો સર ભેગી ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે.

ગયા માસ દરમિયાન વિદેશી કાપડની દુકાનો પર ચોડી કરવાનું સ્વયંસેવિકાઓએ ચાલુ રાખ્યું હતું. મૂળજી જેઠા મારકેટ, મંગળદાસ મારકેટ, ન્યુ ચર્ચરોડ તેમજ મેમણ મહોલ્લા અને કોટમાં હોર્નબીરોડ ઉપર આવેલી રેશમી કાપડની દુકાનો પર પણ

કોષ્ટક વખતે, ચોડી ચઢી હતી. મેમણ મહોલ્લામાં ચોડી સખ્તાઈથી ચાલે છે. અને જ્યાં જ ચોડી કરતાં ન બંનવા જેવા બનાવો પણ બન્યા છે. મેમણ મહોલ્લાના વિદેશી કાપડના વેપારીઓ પોલીસની મદદ લઈ સ્વયંસેવિકાઓને પકડાવે છે એટલું જ નહીં પણ ભાડુતી મવાલીઓ રાખીને પણ સ્વયંસેવિકાઓને રંજાડવાનો પ્રયાસ કરે છે. પોલીસ આવીને લોકોને મારે છે. ચોડી કરતાં સ્વયં-

સેવિકા-સ્વયંસેવિકાને પણ મારે છે. પરિણામે મેમણ મહોલ્લામાં ગયા માસમાં કેટલીક બહેનો ઇજા પણ પામી છે. બહેનોને ખૂબ હેરાન કરવામાં આવ્યાથી અહિંસક પદ્ધતિને કેટલેક સ્થળે ચોડી કરવા મૂક્યા છે. કેટલાક મવાલીઓ સ્વયંસેવિકાઓ ઉપર હુલાકા કર્યા હતા. પરિણામે એક બહેનની તો સાડી પણ તડન ફાટી ગઈ હતી. ચોડી કરતા પકાણો ઉપર બહેનો દેખરેખ રાખે છે. મૂળજી જેઠા મારકેટની ગણેશવાડીમાં પરદેશી કાપડના એક

વેપારીએ વેચેલા માલ ખસેડતાં સ્વયંસેવકોએ સત્યાગ્રહ આદર્યો હતો. આથી ૧૮ સ્વયંસેવકોની ધરપકડ થઇ હતી. તે બાદ લોકોએ ત્યાં મોટી ધમાલ મચાવી હતી. અને દુકાનનો માલ સાચવવાની ફરજ દેશસેવિકાઓને માથે આવી પડી હતી, બહેનોએ રાત્રિ દિવસ ચોકી કરી દુકાન સાચવી હતી એટલું જ નહિ પણ લોકોને શાન્ત રાખ્યા હતા. ગઈ તા. ૨૪

મી એ ચકલામાં વિદેશી કાપડથી ભરેલું એક ગાડું અટકાવવા જતાં ફેટલાક મવાલીઓ એકઠા થઇ ગયા હતા. ત્યાં તેમાંના એકે ચોકી કરતી સેવિકાના હાથમાં ખંજર ભેંસું હતું. અને પછીથી તે મવાલીએ તેજ ખંજર સેવિકાને મારના પ્રયત્ન કરતાં એકે પહાણ - સ્વયંસેવકે મવાલીનો હાથ પકડી લીધો હતો. ગઈ તા. ૨૮ મીએ પણ મેમણ મહોલ્લામાં શ્રીમતી મનોરમા શિંદે નામનાં સેવિકા ઉપર દરલો થયો હતો. તેમને થોડી ઈજા થઇ છે. તેમને પકડ્યાં છે.

ચોકીને પરિણામે ગયા માસ દરમ્યાન નીચેનાં બહેનોને સજા થઇ. શ્રીમતી ચંદ્રાબાઇ બાલકૃષ્ણ પુરષોત્તમ અને શ્રીમતી ચંચળબહેન પુરષોત્તમને ૩ માસ સાદી કેદ; શ્રીમતી સરસ્વતીબાઇ કુળકર્ણી, અને શ્રીમતી આઇ-બાઇ ઇન્જનીયરને ૪ માસ સાદી કેદ અને શ્રીમતી શાન્તાબાઇ નામની ૧૫ વર્ષની બહેનને ૩ માસ સાદી કેદની સજા થઇ હતી. કુમરી

શાન્તાબાઇની વય ૧૫ વર્ષની હોઇ, જે તે જામીનગિરિ આપે તો તેના તરફ ઉદારતાથી વર્તવા ઇચ્છા બતાવી મેજિસ્ટ્રેટ ફરીથી ચોકી ન કરવા જણાવ્યું. તેનો ઉત્તર આપતાં એ બહેને કહ્યું: “ હું ફરીથી ચોકી કરીશ, ચોકી કરીશ. ” શ્રીમતી કેડીબાઇ નીબર અને શ્રીમતી શાન્તાબાઇ ગડકરોને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

શ્રી. કુસુમબહેન દેરાઇ

મ. ગાંધીજીના મંત્રી અને ભરચના આગેવાન મહાકર્તા બહેન. “ શોલાપુર ૨ ” માટે ચાર કલાક ચોક્કસ લોક-અપની રહેમતી માણી આવ્યાં છે.

જાન્યુઆરીની તા. ૧ લીએ વહેલા પ્રભાતે સ્વાતંત્ર્યદિન ઉજવાયો હતો. રાત્રિનો મુખ્ય હોવા છતાં તેમાં હજારો લોકોએ ભાગ લીધો હતો. હામડામે સભાઓ ભરાઇ હતી. પોલીસે સખ્ત લાડીપ્રદાર કર્યો હતો. તેથી ૫ બહેનોને પણ ઇજા થઇ હતી.

તા. ૫ મીએ હમેશના જેમ ગાંધી દિન ઉજવાયો હતો. શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીએ ચોપાટી ઉપર રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન કરાવ્યું હતું. તા. ૪ થી એ મૌલાના મહમદઅલીનાં અવસાનની ખબર તે દિવસે આવ્યાથી તેમને પણ અંજલિ આપવામાં આવી હતી. ઓઓની એક સભામાં ભુદાં ભુદાં બહેનોએ મૌલાનાની સેવાના વખાણ કર્યાં હતાં. શ્રીમતી પેરીનબહેન, શ્રીમતી કાન્તાબહેન ખાંડવાળા, શ્રીમતી જયશ્રીબહેન રાયજી શ્રીમતી લીલાવતી દાંસોદી, શ્રીમતી રતનબહેન વગેરે મુખ્ય બોલનારાં હતાં. શોલાપુરમાં ખગાઉ થયેલા દુર્લભ પ્રસંગે બે સિપાઇનાં ખૂન થયેલાં તે માટે શોલાપુરના

૪ ધનાઢય શહેરીઓને ફાંસીની સજા થયેલી. આ સજા સામે વડી અદાલતમાં અપીલ થતાં એક ન્યાયમૂર્તિને આરોપીઓ નિર્દોષ લાગ્યા હતા. પણ ખીજા ન્યાયમૂર્તિએ છેવટે સજા કાયમ રાખ્યાથી તેઓને તા. ૧૧ મીએ ફાંસી આપવામાં આવી. પ્રબળી દૃષ્ટિ એ ૪ જણ નિર્દોષ છે. એટલે તેમના માનમાં સુખાષની વિગ્રહ સસાએ તા. ૧૬ મી એ શેલાપુર શહીદ દિન ઉજવ્યો. આ દિવસે એક નવો કાર્યક્રમ વડી અદાલત ઉપર ચોટી કરવાનો રખાયો હતો. જે વ્યવસ્થાઓએ વડી અદાલત પર ચોટી કરી હતી. શ્રી ન્યાયમૂર્તિ મડગાંવકરની મોટર આગળ આ બહેનો સહ ગઇ હતી. તેમને સાજાંટોએ સખત મારી હતી. એક બહેન તો ત્યાં બેલાન થઇ ગઇ હતી. બન્ને બહેનોને હસ્તિતાલમાં મોકલવી પડી હતી. શહેરમાં સંપૂર્ણ હડતાલ હોઇ શાન્તિ બળવવામાં પણ બહેનોએ સારી મદદ કરી હતી.

ગાંધી દિનને અગે તથા મૌલાના મહમદ અલીનાં અવસાન માટે શોક દર્શાવવા સરઘસ નીકળ્યું હતું. તેમાં ઘણાં બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી હંસા બહેનનાં પ્રમુખ સ્થાને સલા મળી હતી. બીજી પણ સલાઓ મળી હતી. તેમાં શ્રીમતી કપિલાબહેન, શ્રીમતી લીલાવતી દાસોદી, શ્રીમતી હીરાબહેન ઝવેરી. વગેરે એ વિવેચનો કર્યાં હતાં. ખાલી પ્રચાર અને સ્વદેશીને ઉત્તેજન આપતાં ખાસ.

વ્યાખ્યાનો થયાં હતાં સ્વામી સલદેવજીએ પણ બહેનોને ઉપદેશ આપ્યો હતો.

તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીએ સ્વાતંત્ર દિન ઉજવાતાં શ્રીમતી રતનબહેન મહેતાએ રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવ્યો હતો.

ચોટી કરવા માટે સજા પામેલાં કુમારી કે. નટરાજન દેડ ભરાઇ જતાં, ગયા માસમાં છૂટી આવ્યાં છે. સુખાષની આર્થરેડ જેઠાં માંથી શ્રીમતી ઉર્મિલા મહેતા, શ્રીમતી ગંગાબહેન પટેલ, શ્રીમતી શાન્તાબહેન પટેલ, શ્રીમતી વીરબાલા દીક્ષિત અને કુમારી સુમતિ ત્રિવેદીને ગયા માસમાં યરવડા લઇ જવામાં આવ્યાં છે.

કુ. ગુલાબ પારકર (૭. વર્ષ ૧૪) સુખાષથી લઈ જઈ વિકરોલીના જંગલમાં છોડી આવવા માટે સાજાંટ ઉપર ફરિયાદ કરનાર બહેન.

મુલત્તી રહેલી છે. એજ દિને વિકરોલીના જંગલમાં ૧૪ બહેનોને મૂકી આવવાથી, ૧૪ વર્ષના કુમારી ગુલાબ પારકરે શ્રી હરણના આરોપસર એક સાજાંટ સામે ફરિયાદ મોકલી છે. આ સાજાંટનું નામ જી. એ. શીનાન હોવાનું માલમ પડ્યું છે. આ સાજાંટે પોતે પોલીસ કમીશનરના હુકમથી એમ કહ્યું હતું એવું જણવ્યું છે. વધુ તપાસ તા. ૨૭ મી ઉપર મુલત્તી રહી હતી.

ઘાટકોપરમાં તા. ૧૬ નવેમ્બરે 'પકડેલાં
૧૨ બહેનોને તા. ૩ જાન્યુઆરીએ
સગમ થયું છે. એ બાર બહેનોનાં નામ નીચે
પ્રમાણે છે:-શ્રીમતી બહેનો સમરય બહેન,
ફૂલકુંવર શાહ, મંથિઆષ મંગનલાલ, પ્રભા-
કુંવર દોશી, સુભદ્રાઆષ દાકર, મોતીઆષ
કામદાર, સવિતાબહેન કામદાર, નરભેકુંવર
ફૂલચંદ, ઝમકઆષ, જયકુંવર, તારાઆષ
અને રણીયાતઆષ છે. બધાં બહેનોને રૂ. ૩૦
નો દંડ અથવા એક
માસ સાદી કેદની સજા
થઈ છે. ઘાટકોપરમાં
તા. ૧ લી જાન્યુઆ-
રીએ સ્વાતંત્ર્યદિને ઉજ-
વાયો હતો, તે પ્રસંગે
સલા, સરઘસ વગેરેની
બંધી કરતો હુકમ થયો
હતો એ હુકમનો ભંગ
કરવા માટે ઘાટકોપરનાં
સરમુખત્યાર શ્રીમતી
નવલબહેનને ત્રણ અઠ-
વાડિયાં સાદી કેદ રૂ. ૩૦
૨૫ દંડવા એક અઠ-
વાડિયું વધારે કેદની
સજા થઈ હતી.

એમ્બુરનાં સરમુખ-
ત્યારપદે કુમારી યમુનાઆષ આમરે આવ્યાં છે.
ચાણામાં સ્વાતંત્ર્યદિન ઉજવવા સરઘસ
નીકળ્યું હતું. તેમાં બહેનોએ મોટી સંખ્યામાં
ભાગ લીધો હતો. બીજાં પરિશિષ્ટમાં પંચ-
ઠીક પ્રવૃત્તિ આવી રહી છે.

ગુજરાત-કાઠિયાવાડ:

અમદાવાદમાં કાલુપુરમાં આવેલી વિદેશી
કાપડની દુકાનોના માલિકોએ માલ નવેચ-
વાની પ્રતિજ્ઞાનો ભંગ કરી છપ્પી રીતે માલ

વેચતાં તેની દુકાને સ્વયંસેવિકાઓએ ચોક્કી
કરી હતી. માલિક ચોક્કમાં આવેલી એક બીજી
દુકાને પણ આવી જ રીતે ચોક્કી થઈ હતી.

ગાંધી દિનને દિવસે અમદાવાદમાં પૂ-
રુસ્તુરખાને હાથે શુદ્ધ ખાદી વેચાણ માટે
ખાદી લંડારની સ્થાપના કરવામાં આવી છે.
પૂ. કસ્તુરબાએ ખાદી સિવાય બીજું કંઈ
પણ ન પહેરવાની જરૂર ભારપૂર્વક જણા-
વતાં હું 'હતું કે' હિન્દ અત્યારે સ્વતંત્ર-

કુ. મધુકાન્તા દક્ષતરી
“જવાહર દિને” આ નાની બાળાને
પણ ઘાટકોપરની ચોક્કીસે પકડી
હતી પણ પાછળથી છોડી મૂકી હતી.

તાની લડતમાં રોકાયું
છે ત્યારે આપણી મુખ્ય
પ્રવૃત્તિ ખાદીની જ હોવી
જોઈએ. આ તો બલિ-
દાન આપવાનો સમય
છે. ખેડા જિલ્લાના
ખેડુતોએ જિતવા અ-
થવા તો ખપી જવાનો
નિર્ણય કર્યો છે. ગુજ-
રાતને આજે સલાહની
જરૂર નથી ગુજરાત તો
લડતમાં મોખરે છે.
તેણે તો ધણો ભોગ
આપ્યો છે. ગુજરાત
પોતાનાં બલિદાનથી લડત
જીતશે.”

મોલાના મહમદઅ-
લીના અવસાનથી દુઃખ થઈ, પૂ. કસ્તુરબાએ
પોતાને અત્યંત દુઃખ થયું છે એવી મત-
લખી તાર શ્રીમતી મહમદઅલીને લંડન
કર્યો હતો. શ્રીમતી મીરાં બહેને પણ તેમનાં
શોકમાં સકાનુભૂતિ દર્શાવી હતી.

મહાધિ દાદાભાઈ નવરોજીનાં પૌત્રી કુમારી
ખૂરશેદબહેન, આ મુકિતસંગ્રામ દરમિયાન
ત્રીજવાર એલમાં જવાનું મહાભાગ્ય મેળવી
શક્યાં છે. ધોળકા તાલુકામાં તેઓ મુસાફરી

કરી રહ્યાં હતાં. ત્યાં તેમને સરોદ ગામમાંથી ૧૧ મો વટહુકમ લાંબવા માટે ગિરફતાર કરી ૪ માસ સારી કેદ અને રૂ. ૧૫૦ દંડ અથવા ૧૧ માસ વધુ કેદની સજા થઈ છે.

જમીન મહેસુલ સત્યાગ્રહની લડતમાં ખારડોલી અને બોરસદ એ બે તાલુકા મોખરે રહેલા છે. બોરસદમાં પીઠાની ચોખીનું કામ પણ પૂર જોશમાં ચાલે છે. ડીસેમ્બર માસની આખરે બોરસદનાં પીઠાં પર ચોખી કરતાં શ્રીમતી વાસંતીજી અને શ્રીમતી શશિકાન્તા બહેનને ગિરફતાર કર્યા હતાં. જન-યુગ્મારીની શરૂઆતમાં બીજાં બે બહેનોને સજા થઈ છે. શ્રીમતી વિમળાબહેનને ૧ માસ કેદ રૂ. ૧૦૦ દંડ વા ૧૫ દિવસ વધુ અને શ્રીમતી તારાબહેનને ૧૧ માસ અને રૂ. ૮૦ દંડ વા ૧૫ દિવસ વધુ કેદની સજા થઈ છે. સત્યાગ્રહ આગ્રમનાં બીજાં સ્વયંસેવિકા શ્રીમતી મધુબહેન અને શ્રીમતી મૈત્રી બહેનને પણ ગયા માસની શરૂઆતમાં ગિરફતાર કર્યાં હતાં.

બોરસદમાં તાલુકા સમિતિથી સ્વતંત્રપણે પીઠાની ચોખી કરવા માટે સીમડંગની સ્થાપના થઈ છે.

ગયા માસમાં આખા બોરસદ તાલુકામાં સ્વરાજ દિન ઉજવાયો હતો. તેને અંગે સી-ઓનાં સરખસો તાલુકાનાં લખબગ બધાં ગામોમાં નીકળ્યાં હતાં. બોરસદમાં બહેનોનાં સરખસ ઉપર પોલીસે ધૂળ ફેંકી હતી.

૫. કસ્ટોરબાએ શ્રીમતી ભક્તિલક્ષ્મી

દેસાઈ સાથે બોરસદનાં ગામડાંઓની મુલાકાત લીધી હતી. રાસ, બોચાસણ, આંકલાવ, વગેરે ગામોના લોકોને ઉત્તેજન અને પ્રેરણા આપ્યું હતું.

બોરસદમાં તા. ૧૫ મી એ સત્યાગ્રહ આગ્રમનાં સેવિકા શ્રીમતી લીલાવતી બહેન આસરને પકડ્યાં હતાં. તેમને એક આખી રાત્રિ લોકઅપમાં પૂરી રાખ્યાં હતાં. લોકઅપમાં તેમનું નામ મેળવવા માટે એક કોન્સ્ટેબલ આવ્યો હતો. તેને નામ આપ્યાં

હતાં, તેણે શ્રીમતી લીલાવતી બહેનનાં પતિનું નામ પૂછ્યું હતું. હિન્દુ સૌ પોતાના પતિનું નામ ન બોલી શકે એ સૌ કાંઈ સારી રીતે જાણે છે. છતાં એ નામ બોલાવવા આગ્રહ થયો. તે બાદ મુબાઈનું સીરનામું પૂછ્યું. શ્રીમતી લીલાવતી બહેને, વર્ણોથી સાબરમતી આશ્રમમાં

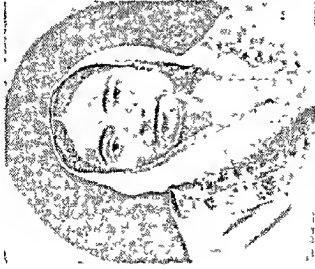
રહ્યાં હોય, ત્યાંનું સીરનામું આપ્યું હતું. અને મુબાઈમાં પોતાનું ઘર નથી એમ જણાવ્યું. એટલે કોન્સ્ટેબલે

‘મુબાઈનું સીરનામું આપતી નથી’ એમ પોલીસ સજા ઇન્સ્પેક્ટરને ધરિયાદ કરી. એટલે એ બહેનને સજા ઇન્સ્પેક્ટરે પોતાની કચેરીમાં બોલાવ્યાં. ત્યાં સજા ઇન્સ્પેક્ટરે એ બહેનને ગાળ દીધી. એટલે જરા ગૃહસ્થાશ્રમનું બોલવા શ્રીમતી લીલાવતીબહેને જણાવ્યું. આથી “તે ખુરસી ઉપરથી ઉઠ્યો અને મને મોઢામાં તમારો માર્ગદર્શક આપી મને બેસાડવા થવા લેવું લાગ્યું. પછી તેણે મારા વાગ પકડ્યા અને મને જમીન પર ચાર વખત પડકી અને પછી કે-

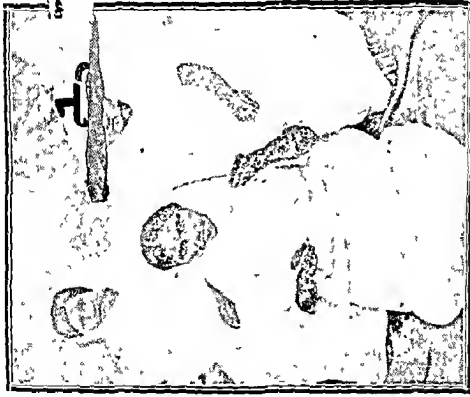

સૌ. નંદગૌરી મનુભાઈ ઠાકર
વિરેચી કાપડની ઘાજી માટે
સરખસે એમને ૭ માસની
મહેમાનીનું માન આપ્યું છે.

કરંચીના સરમુખત્યાર

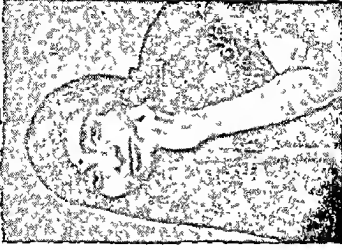

૩૧. કીકીબહેન લાલવાણી
જ્યેષ્ઠે જે માસ માદી દેદની સળ
કરવામાં આવી છે.

ઉપરના ભાગમાં ૭૦ની બાળુજી જેદલા બહેન લીલાવતીને
જોરસદમાં પીદની ચોકી માટે નણ માસ સખત દેદ
અને ૩. ૫૦ દંડ યા દેદ માસ વધુ દેદની સળ કરવામાં
આવી છે.

હિંદના "જવાહર" મંડેતા દ
૨૨ ૧૨ ૧૯

સી. કમલા નેલુદ
જ્યેષ્ઠે ૭ માસ માદી દેદની સળ
કરવામાં આવી છે.

ઘાટકોપરનાં જેલનિવાસી બહેનો

ની સુઅક
બાંકશાવ, વ.
ને પ્રોત્સ

એ સ
લાવતી.
એક
હતાં.

મા માટે
નામ

શ્રીમતી
પતિ

હિંદ
નામ

નીચે બેઠેલાં: શ્રી. નરભેકુંવર; શ્રી. સવિતાબહેન; શ્રી. મોતીબહેન.
વચલી હારમાં: શ્રી. સમર્થબહેન; શ્રી. સંગિતાબહેન; શ્રી. પ્રભાકુંવર; શ્રી. જોદારબહેન.
પાછલી હારમાં: શ્રી. મણીબહેન; શ્રી. તાગબહેન; શ્રી. પુલકુંવર; શ્રી. જમકબહેન.
[૩. ૩૦ ફંડ યા એક માસ માટે ફેદ. ફંડ નહિ બરતાં સર્વેએ જેલ સ્વીકારી છે]

સસ્તા દર

ઉદાર શરતો

તેમજ કોઈ પણ જાતની તકરાર વિના

તુરત જ નાણાં ચુકવનાર

તરીકે

ઝેનીથ લાઇફ વીમા કંપની

આખા હિંદુસ્થાનમાં

એકે અવાજે

જણીતી થયલી છે

વડી ઓફીસઃ મુબારક મન્જીલ, એપોલો સ્ટ્રીટ,
કોટ, મુંબાઈ.

જનરલ મેનેજરઃ

સેક્રેટરી

બહેરામજી હોરમસજી

મુકુંદલાલ ધ. દિક્ષિત

બી. એ. એલએલ. બી.

—લાગવગવાળા અને ચાલાક એજન્ટો ભેધએ છે. —

લીક વખત હાત મારી અને હું બેસાન બની.” શ્રીમતી લીલાવતી બહેને જીલ્લા ઉપ્પી કલેક્ટર સામે કરેલાં નિવેદનમાંથી ઉપલી હકીકત લીધી છે. શ્રીમતી લીલાવતી બહેનને ૩ માસ સખ્ત કેદ અને રૂ. ૫૦ દંડ અથવા ૧ માસ વધુ સખ્ત કેદની સજા થઈ છે. શ્રીમતી લીલા બહેન ઉપર ગુજરાત સીતમ સંબંધમાં તપાસ કરી બોરસદના પહેલા વર્ગના મેજસ્ટ્રેટ નીચેનો ચુકોદો આપ્યો હતો: “ફરિયાદીને સાક્ષી નથી અને ફરિયાદ કરવા ના પાડે છે. ફોજદાર પાસે સાક્ષીઓ છે અને મને લાગે છે કે

રજો છે તેનો એક વધુ પૂરાવો આ રજો. તા. ૧૪ મીએ ખેતરમાં ચારો ચરતી ભેંસોની રખેવાળી કરતાં એક બહેનને મર્દાવંતા હોવા છતાં પેદામાં હાત મારી હતી. અને એ બહેન બે-સાન બની ગયાં હતાં. શ્રીમતી લીલાવતી બહેન ઉપર ગુજરાત સીતમ સામે વિરોધ દર્શાવવા તા. ૧૮ મીએ બોરસદમાં બહેનોની સભા મળી હતી. અને તે બાદ બહેનોએ સં-રક્ષક કાદયું હતું. આ સં-રક્ષક પોલીસે એટલે બહુ બેસી ગઈ હતી. તેમાંથી શ્રીમતી જી. ડાવ બહેન, શ્રીમતી સવિ-

સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં નિર્મળ બલિદાનો

૫૦૩ શ્રી. સ્નેહલતા હજારત	મુંબાઈ	૬ માસ સાદી
૫૦૪ „ વિન્યાસકમી આસર	„	„
૫૦૫ „ ચંદ્રાબાઈ	„	૩ માસ સાદી
૫૦૬ „ ચંચળબહેન	„	„
૫૦૭ „ સરસ્વતી કુલકર્ણી	„	૪ માસ સાદી
૫૦૮ „ આઈબાઈ ઇન્ડોનીયર	„	„
૫૦૯ „ શાન્તાબાઈ	„	૩ માસ સાદી
૫૧૦ „ કાંદીબાઈ નોબકર	„	૪ માસ સાદી
૫૧૧ „ શાન્તાબાઈ ચડકરી	„	„
૫૧૨ „ નવલબહેન	લાટોપર	૩ અઠવાડિયાં સાદી, ૨. ૨૫ દંડ વા એક અઠવાડિયું વધુ
૫૧૩ „ ખુરોદબહેન	ગોળકા	૪ માસ સાદી, ૨. ૧૫૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ
૫૧૪ „ વાસન્તીબહેન	બોરસદ	—
૫૧૫ „ સચિદાન્તાબહેન	„	—
૫૧૬ „ વિમળાબહેન	„	૧ માસ, ૨. ૧૦૦ દંડ વા ૧૫ દિવસ વધુ
૫૧૭ „ તારાબહેન	„	૧૧ માસ, ૨. ૩૦ દંડ વા ૧૫ દિવસ વધુ
૫૧૮ „ મધુબહેન	„	—
૫૧૯ „ મેત્રીબહેન	„	—
૫૨૦ „ લીલાવતી આસર	„	૩ માસ સખ્ત ૨. ૫૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ
૫૨૧ „ જ્યોતિબહેન	„	—
૫૨૨ „ સવિતાબહેન	„	—
૫૨૩ „ નર્મદાબહેન	„	—
૫૨૪ „ કાશીબહેન	„	—
૫૨૫ „ જ્યાબહેન	„	—
૫૨૬ „ વસુંધરીબહેન	„	—
૫૨૭ „ બાલિકામ્મ ફેસલ	„	—
૫૨૮ „ કૌશલ્યાબહેન	માતર	૨ માસ સખ્ત

વાયુ આવવાથી (લીડીરીયા) પછડાઇને આ ઘમ તેમને થઈ હોય !”

બહેનો ઉપર કેવો સીતમ બોરસદમાં વર્તી

તાબહેન, શ્રીમતી નર્મદાબહેન, શ્રીમતી કાશીબહેન અને શ્રીમતી જ્યાબહેનને ૫૬ યાં દર્ના

શ્રીમતી લીલાવતી બહેન ઉપર ગુજરેલા સી-
તમ સામે વિરોધ દર્શાવવા તા. ૨૧ મીએ ખેડ
જીલ્લા મહાસભા સમિતિએ આખા જીલ્લામાં
'શ્રી સીતમ

લાડી ચોકમાં એકત્ર થવા માંડી. ત્યાં પણ
પોલીસે આવી લાડી પ્રહાર શરૂ કર્યો. આ-
શ્રમના અનુભવી શ્રીમતી ગંગા બહેનને

દિન ' ઉજ-
વવાનું ઠરાવ્યું
હતું. આ
દિવસે ખેડ-
સદની આજુ-
બાજુમાં આ-
વેલાં રાસ,
ખો આ સ ભુ,
હું ઢાકેવા, સુ-
ણાવ, ધર્મજ,
ભાદરણુ આ-
કલાવ, વાસ-
ણા, વડલ્લા
વગેરે ધણી
મા મો માં થી
સંખ્યા બંધ
બહેનો ખેડ-
સદ આવી
હતી. રાસની
૭૦ બહેનો
ખેડસદના બ-
નરમાંથી પ-
સાર થતી
હતી. તેમના
ઉપર લાડી
ધારી પોલીસ
વડી પડી
હતી. એક
૫૦ વર્ષનાં

૫૨૬	„ સુંદરબહેન	„	„	„
૫૩૦	„ ડાહીબહેન	આણંદ	—	—
૫૩૧	„ દીવાળીબહેન પટેલ	„	રા. માસ	—
૫૩૨	„ કાશીબહેન પટેલ	„	„	—
૫૩૩	„ સુરજબહેન પટેલ	„	„	—
૫૩૪	„ મહાલક્ષ્મીબહેન પટેલ	„	„	—
૫૩૫	„ કાશીબહેન આમીવાળાં	„	—	—
૫૩૬	„ નૃપાસ્નાબહેન શુક્લ	સુરત	૩. ૨૦૦ ફંટ	—
૫૩૭	„ વસુમતી કાકર	„	૩. ૩૦૦ ફંટ	—
૫૩૮	„ વિલાસિકા	„	૩. ૫૦ ફંટ	—
૫૩૯	„ કુસુમબહેન	„	„	—
૫૪૦	„ સયુદાબહેન	„	„	—
૫૪૧	„ વસુમતી કાપડીઆ	„	„	—
૫૪૨	„ હસમુખબહેન ત્રિવેદી	„	„	—
૫૪૩	„ રત્નમણિબહેન	„	„	—
૫૪૪	„ વીરમતીબહેન કાપડીઆ,	„	„	—
૫૪૫	„ કુસુમબહેન ત્રિવેદી	„	„	—
૫૪૬	„ કેશાવ્યાબહેન	„	„	—
૫૪૭	„ શારદાબહેન આપ્ટે	કરાડી	૩. ૧૦૦ ફંટ વા ૩ માસ સાદી	—
૫૪૮	„ અનરાબહેન દેસાઈ	વલસાડ	૩. ૭૫ ફંટ વા ૨ માસ સાદી	—
૫૪૯	„ અંબાબહેન દેસાઈ	„	૩. ૫૦ ફંટ વા ૨ માસ સાદી	—
૫૫૦	„ દેવીબહેન પટ્ટણી	ધોલેરા	૭ માસ સાદી	—
૫૫૧	„ કીકીબહેન લાલવાણી	કરાંચી	૨ માસ સાદી	—
૫૫૨-૫૭૨	વીસ બહેનો	„	કોઈ જોડે ત્યાં સુધી	—
૫૭૩	શ્રી. લક્ષ્મીબાઈ સોહાની	બલગામ	—	—
૫૭૪	„ અંબાબાઈ સોહાની	„	—	—
૫૭૫	„ કાશીબાઈ મદે	„	—	—
૫૭૬	„ લક્ષ્મીબાઈ જોશી	„	—	—
૫૭૭	„ સત્યભામાબાઈ પ્રજુ	„	—	—
૫૭૮	„ મનુબાઈ ગુંબકર	„	—	—
૫૭૯	„ કમળાબાઈ ગુંબકર	„	—	—
૫૮૦	„ કમળાબાઈ નાયક	„	—	—

પોલીસે મા-
ચાંચી તેઓ
લોહી લોહાણ
થઈ ગયા
હતાં. ખેડના
સર મુખત્યાર
શ્રીમતી ભક્તિ
લક્ષ્મી બહેન
ચોકમાં જતાં
હતાં. તે દર-
મ્યાન તેમને
પણ ગિરફતાર
કર્યો છે. શ્રી-
મતી બહેનો
શકરી બહેન,
શ્રીમતી કલા-
વતી બહેન,
શ્રીમતી મૈત્રી-
બહેન, શ્રીમતી
ગંગા બહેન,
શ્રીમતી શા-
નતાબહેન શ્રી-
મતી સુરજ
બહેન વગેરેને
સખત ધબ
થઈ હતી.
શ્રીમતી લક્ષ્મી
બહેન અને
શ્રીમતી મધુ-
મતી બહેનને
પકડી છોડી

ડાસીનો કાન પકડી પોલીસે ચાપટ મારી
હતી. ત્રણ ચાર બહેનોને લાડી મારી
ગિરફતાર કર્યો છે. બાદ બધી બહેનો

મૂક્યાં હતાં શ્રીમતી વસુમતી બહેનને પકડ્યાં
છે. શ્રીમતી મણિ બહેન પટેલને પણ પકડી
છોડી મૂક્યાં હતાં. આખો દિવસ પોલીસની

મારકાડ ચાલુ રહી હતી. બધું મળી લગભગ ૨૦૦ બહેનોને પોલીસની લાકડીથી છળ થઇ છે. તે બાદ પણ વાગ્યે ૫૦૦-૬૦૦ બહેનોનું સર-

કઠાણાના એક ગર્ભવંતા સત્યાગ્રહી બહેન બાઇ દિવાળીને મહેસુલ ન આપવા માટે પેદામાં સખ્ત લતા પ્રકાર થયો છે.

ધસ સુધાવનાં

શ્રીમતી ગંગા

બહેન પટેલની

સરદારી હેઠળ

નીકળી લાકડી

ચોકમાં ગયું

હવું. અને

ત્યાં સભા

મળી. તેમાં

શ્રીમતી લક્ષ્મિ

પ્રદેવી દેસાઈ

જે લાપણ

કરવાનાં હતાં

તે શ્રીમતી

ગંગા બહેને

વાંચ્યું હવું.

અને જીલ્લામાં

પોલીસ જે

અસાચાર શુ-

ભરી રહી છે

તે સામે વિરો

ધદર્શક દરાવ

કર્યો હતો.

બોરસદમાં

બહેનો ઉપર

શુભરવામાં

આવેલો ત્રાસ

પૂ. કરતુરબા,

લેડી વિદ્યા-

ગૌરી નીલ-

કંઠ, લેડી મુકોચના ચિત્રબાઈ અને શ્રી. અમૃતલાલ દક્ષરે સખ્ત શબ્દોમાં વખેડી કાઢ્યો છે.

૫૮૧	„ ચેતુબાઈ પાડીલ	„	—
૫૮૨	„ તારાબાઈ ભેરો	„	—
૫૮૩	„ ચાન્તાબાઈ કોવાડકર	„	—
૫૮૪	„ યમુનાબાઈ ધારવાડકર	„	—
૫૮૫	„ પાવંતીબાઈ કારજેકર	„	—
૫૮૬	„ દુર્ગાબાઈ કારજેકર	„	—
૫૮૭	„ ચાન્તાબાઈ નાડકરજી	„	—
૫૮૮	„ હુલસીબાઈ	„	—
૫૮૯-૫૯૧	શ્રી. ૩ શુભરાત્રી બહેનો દિલ્હી	૧ માસ સાદી	
૫૯૨	શ્રી. કૌશલ્યબાઈ	૫ માસ સાદી	
૫૯૩	„ વાસન્તીદેવી	૬ માસ સાદી	
૫૯૪	„ ચંપેશીદેવી	„	—
૫૯૫	„ કમળા નેહર	અલાહાબાઈ	૬ માસ સાદી
૫૯૬	„ વસોદેવી	મીરઠ	—
૫૯૭	„ રયામરાણી સદાણી લખનો	૬ માસ રૂ. ૧૦૦ ફંડ	
		વા ૧ માસ વધુ	
૫૯૮	„ મીસીસ આવરચી	„	૬ માસ સાદી
૫૯૯-૬૦૨	શ્રી. ૪ બહેનો	„	„
૬૦૩	શ્રી. સત્યવતીદેવી	આગ્રા	૪ માસ સાદી
			રૂ. ૫૦ ફંડ
૬૦૪	„ દુર્ગેશ્વરી	બનારસ	—
૬૦૫	„ રમાદેવી	„	—
૬૦૬-૬૦૮	શ્રી. ત્રણ બહેનો	„	—
૬૦૯	શ્રી. રમાદેવી	અગ્રેર	—
૬૧૦	„ વિજયાદેવી	„	—
૬૧૧	„ સત્યમામાદેવી	બીઆવર	—
૬૧૨	„ લાવણ્યપ્રભા વિશ્વાસ	કલકત્તા રૂ. ૫૦ ફંડ	વા ૧ માસ
૬૧૩	„ જયોદાદેવી	„	„
૬૧૪-૬૧૭	શ્રી. ૪ શુભરાત્રી બહેનો	„	„
૬૧૮	શ્રી. નિર્ઝરિણી સરકાર	„	રૂ. ૫૦ ફંડ
૬૧૯	„ મેલીબાઈ	„	„
૬૨૦	„ મલ્લિબાઈ	„	„
૬૨૧	„ મુદાસિનીદેવી	„	„
૬૨૨-૬૨૪	શ્રી. ૩ બહેનો	„	„
૬૨૫	„ ભગેશ્વરીદેવી	„	—

રાસમાં લા

લખા નામનાં

એક બહેનને

ધરે તા. ૨૬

મી ડીસેમ્બરે

એક પોલીસ

ધુસી ગયો

હતો. આ બ.

હેનને પોલીસે

ચપ્પુ વતી

કરાવી. તેજે

સાસુને ખૂસ

મારી. એટલે

હેવટે તે

નાસી ગયો.

નડિયાદનાં

દેશસેવિકા સં.

ધના આગેવાન

કાર્યકર્તા શ્રી.

મતી કપિલા

બહેન અને

શ્રીમતી જન

કાવ બહેન

પ્રચારાર્થે પે-

ટલાદ ગયાં

હતાં.

શોલાપુરના

૪ શહીદિના

માનમાં તા.

૧૪ મી એ

કઠારમાં સંપૂર્ણ હડતાળ પડવા સાથે બહેનોનું સરપસ નીકળ્યું હવું. તેમાં નાની ઊંદરીઓએ પણ ભાગ લીધો હતો. સરપસ-

માંથી શ્રીમતી કાશીબહેનને પકડી છોડી મૂક્યાં હતાં. પોલીસે એક સરવસ અટકાવતાં જુદી જુદી જગાએથી ૪-૫ સરવસો નીકળ્યાં અને તે એક જગાએ એકઠાં થઇ ગયાં. એટલે લોકોને જરા સરખી ચેતવણી આપ્યા વિના પોલીસે ગોળીબાર કર્યો. આ ગોળીબારથી શ્રીમતી કમળા નામની ૧૫ વર્ષની એક બહેનની કાયા હાથની અંગુઠા પાસેની આંગળી તૂટી ગઇ હતી. પોલીસે લાઠીપ્રહાર પણ કર્યો હતો. તેને

લીધે બહેનો અને નાના બાળકોને ઇળ થઇ છે. એક બહેન ગિર-જ્વળતા ઘરમાં સાદા પોશાક-વાળી પોલીસ અને પોશાક વાળા પોલીસ એ એ જણુ ધુસી ગયા હતા અને એ બહેનના બે વર્ષના છોકરા ઉપર લાઠી પ્રહાર કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. આ ઉપરાંત પણ બીજાં ઘણાં નિર્દોષ બહેનોને ઇજા થઇ છે.

પૂ. કસ્તુરબા જાન્યુઆરીની તા. ૨ જી એ કબર ગયાં હતાં. ત્યાં શ્રી રણછોડરાયજીને વિદેશી કપડાંના વાધા ચઢતા જોઇ તેમને લાગી આવ્યું હતું. એટલે તેમણે ખાદીનો એક તોડો પ્રભુશ્રીને વાધા માટે અર્પણ કર્યો હતો. સખ્ત ચોક્કી અને પૂ. કસ્તુરબાના

પ્રયત્નને પરિણામે કબરના કાપડીયાઓએ પાસ મુધી વિદેશી કાપડ નહિ ખરીદવા કે વેચવા ઠરાવ્યું છે.

ઉમરેઠમાં ગયા માસની શરૂઆતમાં બીન-જાતી મીઠાંતું વેચાણ થયું હતું. અને સરવસ કાઢી સભા ભરાઇ હતી. સભામાંથી શ્રીમતી કાશીબહેન નામનાં સ્વયંસેવિકાને પકડી છોડી મૂક્યાં હતાં. વિદેશી કાપડનો વેપાર બંધ કરાવવા કેટલાક ભાઇ બહેનોએ

ઉપવાસ કર્યા હતા.

૧૨૬ „ સ્વદેશકુમારી	લાહોર	—
૧૨૭-૧૪૬ શ્રી. ૨૩ બહેનો	„	—
૧૫૦ શ્રી. વિદ્યાવતી	અમૃતસર	—
૧૫૧-૧૫૬ ૧ દેશસેવિકા	નામપુર	૪ માસ સાદી
૧૫૭-૧૫૮ ૨ દેશસેવિકા	„	૨ માસ સાદી
૧૫૯ શ્રી. સકુનલાદેવી	મદ્રાસ	૬ માસ સાદી
૧૬૦ „ અંબલદમી અમ્બલ	„	„
૧૬૧ મીસીસ સેમ્યુઅલ આરોન કાલીકટ	„	૬ માસ સાદી
૧૬૨ „ વેદવતી અમ્બા	„	„
૧૬૩ „ સ્નેહલતાબાઈ	„	„
૧૬૪ મીસીસ ડી. વી. નારાયણ	„	„
૧૬૫ „ એક બહેન	„	„
૧૬૬ „ સુનીતિબાળા દાસ	કરીમગંજ	—
૧૬૭ શ્રીમતી જયતનારાયણ	બીહાર	—
૧૬૮ શ્રી. મનોરમા શિંદે	મુંબાઈ	—
૧૬૯ „ હાદીબહેન	કરાંચી	—
૧૭૦ „ ગિરિબાલા રાય	કલકત્તા	૩. ૫૦ વા ૧ માસ
૧૭૧ „ સુનીવિદેવી	મુઝફ્ફરપુર	—
૧૭૨-૧૭૬ શ્રી. પ. સત્યામતી બહેનો કાલીકટ	૧ વર્ષ સખ્ત કેદ	—

માતરમાં શ્રીમતી કૌશલ્યાબહેન અને શ્રીમતી સુંદર બહેનને ૨ માસ સખ્ત કેદની મુજ થઇ છે.

સત્યાગ્રહ આશ્રમનાં સેવિકા શ્રીમતી ડાહી બહેન રાવ જી ભાઈ પટેલ કોકર

જતાં હતાં,

તેમને આણંદ સ્ટેશનથી પકડી સજા કરવામાં આવી છે. મહેમદાવાદનાં શ્રીમતી પાર્વતી બહેનનો રૂ. ૧૫ નો દંડ વસુલ કરવા માટે પોલીસે કેટલીક વસ્તુઓ જપ્ત કરી છે.

આણંદમાં શ્રીમતી સુરજબહેન પટેલ, શ્રીમતી દીવાળીબહેન પટેલ, શ્રીમતી કાશી બહેન પટેલ અને શ્રીમતી મહાલક્ષ્મી બહેન બાસને એક માસ કેદ, રૂ. ૫૦ દંડ વા ૧૧

માસ વધુ કેદ મળી કુલ ૨૫ માસ કેદની દા વાગે બહેનોને જવા દીધી હતી. સખ કરી છે. તા. ૧૭ મી એ શ્રીમતી કાશી ઉત્તરસંડામાં ડીસેમ્બરની આખરે ગાંધી બહેન ગામડીવાળાંને બીજી વાર પકડ્યાં છે. સખ્તાહને અગે સ્ત્રી દિન ઉજવાયો હતો.

નડિયાદમાં

ડીસેમ્બર માસની આખરે સ્ત્રી દિન ઉજવાયો હતો. નવ ઠેકાણે બહેનોએ અખંડ રેડીયા ચલાવ્યા હતા. પછી સંત-રામ મહારાજના મંદિરમાં બધી બહેનોએ ભેગાં મળી રામધુન મચાવી, પ્રાર્થના કરી હતી. શ્રીમતી કપિલા બહેને પ્રસંગોચિત વિવેચન કર્યું હતું. ડીસેમ્બરની તા. ૨૬ મી એ જેલમાંથી છૂટી આવેલા એક નેતાનો સત્કાર કરવા દેશસેવિકા સંઘની બહેનોનું

મહાત્મા ગાંધીજી અને બીજા આગેવાનોના છૂટકારો.

ગોળમેજ પરિવેશમાં વડાપ્રધાને હિન્દ વિષે કરેલી બહેનશત્રુ પર વિચાર કરવા માટે વાઈસરોય લોર્ડ ઇરવીને તા. ૨૫મીએ મ. ગાંધીજી અને ૧૯૩૦ની તા. ૧લી નવ્યુઆરીથી જેઓ હિન્દી મહાસત્તાની કાર્યવાહક સમિતિના સભ્યો તરીકે કામ કરી ચૂક્યા હોય તે સર્વ આગેવાનોને જેલમાંથી મુક્ત કરવાનું ફરમાન કર્યું. તે અનુસાર મ. ગાંધીજી અને શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ તા. ૨૬મીને સોમવારે રાત્રે ૧૧ વાગ્યે ચરવડાના કારાખાતમાંથી મુક્ત થઈ મંજળવારે વહેલાં પ્રસાદમાં મુંબાઈ આવી પહોંચ્યા હતા. મુંબાઈમાં તેમનાં દર્શન માટે મોટી મેદની ભૂમી હતી મંજળવારે સાંજે આશરે મેદાનમાં ૫ ગાંધીજી અને અન્ય નેતાઓના દર્શન કરવા માટે લગભગ ૪-૫ લાખની વિરાટ મેદની ભેગી મળી હતી. તેમાં બહેનોની સંખ્યા પણ ઘણી મોટી હતી. આવી મોટી મેદની કાલુમાં ન રહી રાખ્યાથી ઘસા મુશ્કેલી થઈ હતી. તેને પરિણામે કેટલાક ભાઈઓ ઉપરાંત ૪ બહેનો ઇન પામ્યાં હતાં. ત્રણ બહેનોને જેશાન હાથતમાં ઇસ્તિલાલમાં મોકલવામાં આવ્યાં હતાં. તેમાંના ૧૦ વર્ગની વચનાં શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ સામંજીનું ઇસ્તિલાલમાં અવસાન નીપળ્યું છે. કેટલી બહેનોના હાથમાંથી બાળકો પડી જતાં તેમને ઇન થઈ હતી.

શ્રીમતી સેનગુપ્તા તેમના પતિ સાથે મુક્ત થયાં છે. અને રાષ્ટ્રપતિ જવાહરલાલ તથા તેમનાં પત્ની શ્રીમતી કમળાનેશ્વર પણ મુક્ત થયાં છે.

મ. ગાંધીજી, બીજા આગેવાનો સાથે તા. ૨૭મીને મંજળવારે રાત્રે અવાહાબાદ ઉપડી ગયા છે. તેમની સાથે શ્રીમતી સરોજિની નાયડુ અને શ્રીમતી હંસાબહેન મહેતા પણ મયાં છે. તા. ૨૭મીએ કલકત્તાની કેટલીક મહાસત્તા સંસ્થાઓ ગેરકાયદેસર ઠરી છે. તેમાં ખારી સત્યાગ્રહ સમિતિને ગેરકાયદેસર ઠરાવવામાં આવી છે.

મહાત્મા ગાંધીજીએ જેલમાંથી છૂટ્યા બાદ આપેલી મુલાકાતમાં જણાવ્યું છે કે: “ મારા મત પ્રમાણે, ન્યારે છેલ્લા દશકાનો ઇતિહાસ લખારો ત્યારે તેમાં સર્વોત્તમ સ્થાન હિન્દની બહેનોને અપાયો. તેઓએ સ્વરાજ્યને વધારે નજીક આણ્યું છે તેમજ ચોતાના અને પ્રજાના દર-જાતમાં વધારો કર્યો છે.

રાષ્ટ્રગીતો -

રાષ્ટ્રગરબાગ-વાયા હતા બહેનો પ્રજા-તરફેરી રોજ કાંઠે છે. ગયા માસની તા. ૧૩ મી એ ઉત્તર સંડા ગામજ મીન મહેસુલની સત્યાગ્રહમાં ભેગાય તે માટે ૭ બહેનોએ ઉપવાસ આદર્યા હતા. ચાર દિવસના ઉપવાસને અંતે બહેનો ધારેલું પાર પાડી રાકી છે.

ભર્યમાં

દેશ સેવિકા સંઘ મુંગે મુંગે પણ સાઈ કાપ કરી રહ્યો છે. પીકા અને

કાપડની ફ-

સરખસ સ્ટેશન પર ગયું હતું. સ્ટેશનથી થોડે દુર પોલીસે સરખસ અટકાવ્યું હતું. એટલે બહેનો એ કક્કા સુધી ભેરી રહી હતી. રાત્રે કાનો પર ચોડી કરવાનું કાર્ય સંધની બહેનો કરે છે. પીકાની ચોકીને પરિણામે દારૂ વેચાણ લગભગ ૭૦ ટકા ઘટી ગયું છે.

લક્ષ્યમાં તા. ૧૬ મી ઓ શેલાપુર દિન ઉજવાયો હતો. મેજસ્ટ્રેટની મનાઇ છતાં સરઘસ કાઢ્યું હતું. તે વખતે દેશસેવિકા સંઘના કેટલાંક બહેનોને અટકમાં લીધાં હતાં. પોલીસે લાડી પ્રહાર કર્યા તેમાં બહેનોને પણ ઇજા થઈ હતી. શ્રીમતી કુસુમબહેન દેસાઈ, શ્રીમતી નર્મદાબહેન ભટ્ટ, શ્રીમતી સવિતા ભગવતલાલ દવે, શ્રી મંજુલાબહેન દીવાન વગેરેને પકડી પાછળથી છોડી મૂક્યાં હતાં.

જાન્યુઆરીમાં પણ એજ દિવસે બહેનોનું સરઘસ નીકળ્યું હતું. આ સરઘસને વિખરાઈ જવા જણાવ્યું પરંતુ તે વિખેરાયું નહિ એટલે શ્રીમતી કુસુમબહેન જોશી, શ્રીમતી ચંદનબહેન, શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ, શ્રીમતી ભાગીબહેન એ ચાર બહેનોને પકડી રાત્રે છોડી મૂક્યાં હતાં.

અંકેશ્વરમાં શ્રીમતી લીલાબહેન હાંસોદીબે વિદેશી મ્હાલનો બહિષ્કાર કરવા આગ્રહ લરી વિનંતિ કરી હતી. તા. ૧૬ મી ઓ શેલાપુર દિન ઉજવાતાં શ્રીમતી જોશીબહેન વિદ્યાર્થી, શ્રીમતી કાંતાગૌરી, શ્રીમતી ઉમિયાગૌરી માસ્તર, શ્રીમતી સવિતાબહેન ગાંધી, શ્રીમતી જમનાબહેન, શ્રીમતી રમણીકગૌરી સોની એ છ બહેનોને ગિરફતાર કરી પાછળથી છોડી મૂક્યાં હતાં. લાડી પ્રહારથી એક બે બહેનોને પણ ઇજા થઈ હતી.

આમોદમાં ગયા માસમાં સ્વયંસેવિકા બહેનોએ ઉપવાસ આદરવાથી, વિદેશી કાપડે સીલ કરાવવા કાપડીયાઓ તૈયાર થયા હતા. દરજીઓએ ૪ માસ સુધી વિલાયતી કાપડ ન સીવવા ઠરાવ કર્યો છે.

સુરતમાં આંધીદિન ઉજવાયો હતો. તે વખતે શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબહેન શુક્લ અને શ્રીમતી વસુમતી કોઠારની આગેવાની હેઠળ ૭૬ બહેનો સરઘસને મોખરે ચાલતી હતી. પોલીસે બહેનોને ગિરફતાર કરી હતી. આ-

માંથી શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબહેન શુક્લને બે આરોપોસર રૂ. ૨૦૦, શ્રીમતી વસુમતી કોઠારને બે આરોપોસર રૂ. ૩૦૦ અને બીજાં બહેનો શ્રીમતી વિલાસિકા, શ્રીમતી કુસુમબહેન શ્રીમતી સર્વદાબહેન, શ્રીમતી વસુમતીબહેન કાપડીયા, શ્રીમતી હસમુખબહેન ત્રિવેદી, શ્રીમતી રત્નમણિબહેન, શ્રીમતી વીરમતીબહેન, કાપડીયા, શ્રીમતી કુસુમબહેન ત્રિવેદી અને શ્રીમતી દૌશ્યાબહેનને બે આરોપોસર રૂ. ૫૦ ના દંડની સજા કરી છે. ૩ બહેનોને નિર્દોષ ઠરાવ્યાં હતાં.

તા. ૧૬ મીએ સુરતની વિદ્યાર્થી એસોસીએશન તરફથી શેલાપુર દિન ઉજવાયો હતો. તે માટે મેજસ્ટ્રેટના હુકમનો ભંગ કરવા માટે પ્રમુખ શ્રીમતી જ્યોત્સ્નાબહેન શુક્લને પકડી છોડી મૂક્યાં હતાં, પાછળથી તેમના ઉપર સમન્સ કાઢવામાં આવ્યો છે.

કરાડીમાં ડીસેમ્બરની આખરે સખરસ સત્યાગ્રહ આદરવામાં આવ્યો હતો. શ્રીમતી ગુલાબબહેન ફરીરભાઈ, શ્રીમતી સોનાબાઈ, શ્રીમતી મોતીબહેન, શ્રીમતી કાશીબહેન વગેરેએ તેમાં ભાગ લીધો હતો. કરાડા આશ્રમવાળા શ્રી આપ્ટેની તપાસ થતી હતી. તે વખતે કોર્ટમાં હાજર રહેલાં તેમનાં પત્ની શ્રીમતી શારદાબહેન આપ્ટેને પકડ્યાં હતાં. અને તેમને મહાડ ગામમાં લાપણુ કરવા માટે રૂ. ૧૦૦ દંડ વા ૩ માસ સાદી કેદની સજા કરી છે. દંડ ન ભરતાં શ્રી શારદાબહેને જેલ સ્વીકારી છે. આરડાલીવાળાં શ્રીમતી ડાહી બહેનને મીઠાના કાચદાના ભંગ માટે કરાડી મટવાડમાં પકડ્યાં છે.

વલસાડમાં શેલાપુર દિનને અંગે ૧૪૪ મી કલમ પ્રમાણેનો મનાઇ હુકમ ભંગ કરી સરઘસ કાઢવા માટે શ્રીમતી ગજરાબહેન દેસાઈ, શ્રીમતી ચંપાબહેન દેસાઈ, શ્રીમતી મંગળાબહેન ગોળવાળા અને શ્રીમતી પાર્વતી બહેન દેસાઈ એ ૪ બહેનોને પકડ્યાં હતાં.

તેમાંથી શ્રીમતી ગજરાબહેન અને શ્રીમતી અંબાબહેનને અનુક્રમે રૂ. ૭૫ અને રૂ. ૫૦ દંડ વા બે માસની સજા થઇ છે.

ચીખલીમાં બહેનો પીઠાં ઉપર ચોક્કી કરે છે. રાત્રીમાં પણ બહેનોએ ચોક્કી કરવા માંડી છે. પીઠાંવાળા બહેનો ઉપર કવચ નાંખી હેરાન કરે છે છતાં બહેનો ચોક્કી કરે છે. પીપ-બોદમાં પણ બહેનો પીઠાં પર ચોક્કી કરે છે. એક પીધેલ પકાણે દાતરડાંથી બહેનોને મારવાની ધમકી આપી હતી.

વાનરસેના પરિષદને અંગે સુરત ગયેલાં શ્રીમતી હંસા બહેને જલાલપુર તાલુકાના હિજરતીઓનાં માંડવાની મુલાકાત લઈ રેડિયા વર્ગ ખુલ્લો મૂક્યો હતો.

મયા માસ દરમ્યાન ધોલેરાના ૧૩ માં સરદાર શ્રીમતી દેવીબહેન પદ્મણી ગિરફતાર થતાં, તેમને ૪ માસ સાદી કેદ રા. ૧૦૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ કેદની સજા થઇ છે. બે આ-રોપોસર આ સજા બેગી અમલમાં મુકાતાં તેઓને ૭ માસ જેલ ભોગવવી પડશે.

ચાલુસ્ત્રામાં શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન દોસા-ણીએ બીજા ભાઈઓ સાથે વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર સખ ચોક્કી કરી ઉપવાસ શરૂ કરતાં કાપડીઆઓએ વિદેશી કાપડે સીલ કરવા કબુલાત આપી હતી.

ગયા માસની શરૂઆતમાં પાટણમાં સા-મુદાયિક સત્યાગ્રહ મંદળ થયો હતો. કડી પ્રાંત યુવકસંઘના કાર્યકર્તાઓ સાથે પૂ. અખ્યાસ સાહેબનાં પુત્રી કુમારી રૈહાના તૈયજબની આગેવાની હેઠળ ૭૦૦ સ્ત્રીપુરૂષ બાળકોએ વિદેશી કાપડની દુકાનો ઉપર ઉપવાસ આદરી ચોક્કી શરૂ કરી હતી. તા. ૫ મીથી ૮ મી સુધી આ ઉપવાસક્રમ ચાલુ રહ્યો. ૩ વર્ષની છોકરીથી માંડી ૭૦ વર્ષનાં ડોસી સુધીનાંએ આ સત્યાગ્રહમાં ભાગ લીધો હતો. શ્રીમતી રૈહાના બહેનની તપશ્ચર્યા સારી રહેતી ન હોવા છતાં, તેમણે આ તપશ્ચર્યા આદરી

હતી. શ્રીમતી રૈહાના બહેન સંગીતની ધૂન મચાવી તથા બાપણ કરી પ્રેરણા આપી રહ્યાં હતાં. રાત્રિ દિવસ ચોવીસે કલાક આ ઉપવાસ સત્યાગ્રહ ચાલુ રહ્યો હતો. પરિણામે કાપડીઆઓ વિદેશી કાપડને સીલ કરાવવા તૈયાર થયા હતા. શ્રીમતી રૈહાના બહેનને નખળી તપીયતને અંગે વખતોવખત મૂળાં પણ આપી હતી.

ભાવનગરમાં વિદેશી કાપડના વેપારી-ઓએ તા. ૨૯મી ડીસેમ્બરે વિદેશી કાપડના માલે સીલ કરવા કબુલેલું. તેને ૨૨ દિવસ થઇ ગયાં છતાં કાંઈ પણ થયું નહિ, અને ચોરી દૂધીથી વિદેશી કાપડનો નિકાલ થવા માંડ્યો એટલે તા. ૨૦મીની રાત્રીથી ઉપવાસ શરૂ થયા છે. તેમાં શ્રીમતી શારદાબહેન પ્રલયંદ શાહ અને શ્રીમતી સોનાબહેન કા-નજીભાઈ પણ જોડાયા છે.

પોરબંદરની બહેનોમાં અજબ જગૃતિ આવી છે. બહેનોએ એક મોટી સભા ભરી સ્વચ્છતામાં પણ આગળ ઉપર લીધેલું વિદેશી કાપડ ન પહેરવા ઠરાવ કર્યો છે અને સેવિકા બહેનોની એક ટુકડી બની કરી છે. ૧૬ બ-હેનો વિદેશી કાપડની દુકાને ચોક્કી કરવા પણ મંડી છે. બધું મળી ૨૨ બહેનો ચોક્કીના કામમાં જોડાઈ છે. જોગળ કામે પણ વિદેશી કાપડનો બહિષ્કાર કરવા ઠરાવ્યું છે.

કાઠિયાવાડમાં ઠામ ઠામે વિદેશી કાપડનો વેપાર બંધ કરાવવા બહેનો નીકળી પડી છે. મહુવામાં સ્વયંસેવકોએ ઉપવાસ શરૂ કર્યો. તેમની મહાનુભૂતિમાં આખા ગામના સ્ત્રી પુરૂષ બાલકો લગભગ ૩૦૦૦ ની સંખ્યામાં ઉપવાસ કરવા મંડ્યા. પરિણામે વેપારીઓ વિદેશી કાપડે સીલ કરવા કબુલ થયા.

અમરેલીમાં પણ મોટા મોટા ખાનદાન કુટુંબની બહેનો શ્રીમતી સવિતાબહેનની આગેવાની હેઠળ ચોક્કી કરવા નીકળી પડી હતી. બહેનોએ ઉપવાસ આદર્શ અને પરિ-

જ્યાં કાપડીયાઓ વિદેશી કાપડે સીલ લગાડવા તૈયાર થયા. અમરેલીની ઘણી ખરી બહેનો ચલાલા, કુંડલા વગેરે સ્થળે ફરી ચોરીનાં કાર્યમાં જુરસો આપી રહી હતી.

બોટાદ, લાડીદડ વગેરે ઘણાખરાં ગામ-ડાંઓમાં વિદેશી કાપડે તાળાં મરાઈ ગયાં છે.

લખતરમાં પણ વિદેશી કાપડનો વેપાર બંધ કરાવવા બહેનોએ ઉપવાસ કર્યા હતા. તેમાં મ. ગાંધીજીનાં પુત્રવધુ શ્રીમતી નીમુબહેન, શ્રીમતી કમળાબહેન તથા એક વૃદ્ધ ડોસી મા પણ જોડાયાં હતાં. આખરે વિદેશી કાપડે સીલ થયાં હતાં.

રાજકોટની બહેનો પણ ઠીક મદદ કરી રહી છે. નાગનેશમાં પણ વિદેશી કાપડે સીલ થયાં છે.

મુંબાઈ ધલાકો:

કરાંચીનું રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીમંડળ તા. ૫ મી એ ગેરકાયદેસર દરાવવામાં આવ્યું છે.

કરાંચીમાં તા. ૧૧ મી એ રામબાળ મેદાનમાં સલા સરવાનો પ્રયત્ન કરતાં ૨૦ બહેનોને પકડ્યાં છે. આ બહેનો તપાસ હેઠળ હતાં તે વખતે તેમને સી વર્ગમાં રાખવામાં આવ્યાં હતાં. આ બહેનોને ફેટ્ હોડે ત્યાં સુધીની શિક્ષા ફરમાવવામાં આવી હતી. કરાંચીના સરમુખત્યાર શ્રીમતી ડીડીબહેન લાલવાણીને ૨ માસ સાદી ફેદની સજા થઈ છે. હવેની સમિતિમાં કુમારી પાર્વતી ગિદવાણી પણ નીમાયાં છે.

શિકારપુરનાં પહેલાં યાત્રુ સરમુખત્યાર શ્રીમતી ગંગાદેવી બે માસની જેલ ભોગવી ગયા માસમાં હૈદરાબાદ જેલમાંથી છૂટ્યાં છે. તેમણે કરાંચીમાં મનાઈ હોવા છતાં સરખસની આગેવાની લઈ સલામાં ભાષણ આપ્યું હતું.

સિંધમાં પ્રચારકાર્ય માટે બે બહેનો કેટલાક કાર્યકર્તાઓ સાથે પ્રવાસ કરી રહ્યાં છે.

ખાદી પ્રચારાર્થે શ્રીમતી મીરાંબહેન

સિંધના પ્રવાસે ગયાં હતાં. ખાદીપ્રચારને અંગે તેઓ ભાષણો કરી રહ્યાં છે. જેકારા-બાદમાં તેમને ભાષણ કરવાની મનાઈ થઈ છે.

સીરસી (ધારવાડ) માં પ્રભાતફેરીઓ સામે બંધી હોવા છતાં ડીસેમ્બરની આખરે બહેનોની ૪ ટુકડીએ પ્રભાતફેરી કાઢી હતી. બંધી બહેનોને ગાળ દઈ પકડી હતી. બધું મળી ૫૦ બહેનો પકડાઈ હતી, પાછળથી બંધીને છોડી મૂકી હતી.

બેલગામમાં મનાઈ દૂકમ છતાં બહેનોએ રાષ્ટ્ર ધ્વજ વંદન કરવા જવા માટે સરખસ કાઢ્યું. એટલે કેટલાંક બહેનોને પકડી જમીન ઉપર છોડ્યાં. પણ બીજાં બહેનોએ શાંતિથી ધ્વજ વંદન માટે સરખસ કાઢ્યું. એટલે પોલીસે નીચેનાં બહેનોને પકડી જમીન ઉપર છોડ્યાં છે. શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ સોહાની, શ્રીમતી ગંગુબાઈ સોહાની, શ્રીમતી કાશીબાઈ મદ્રે, શ્રી. લક્ષ્મીબાઈ જોશી, શ્રી. સત્ય ભામા-બાઈ પ્રભુ, શ્રી મનુબાઈ શુંછકર, શ્રી. કમળાબાઈ શુંછકર, શ્રી. કમલાબાઈ નાયક, શ્રી. ચેમુબાઈ પાટીલ, શ્રી. તારાબાઈ જોશી, શ્રી. શાન્તાબાઈ કેવાડકર, શ્રી. યમુનાતાઈ ધારવા-ડકર, શ્રી. પાર્વતીબાઈ કારજેકર, શ્રી. દુર્ગા-બાઈ કારજેકર, શ્રી. શાન્તાબાઈ નાડકરણી અને શ્રી. તુલસીબાઈ અનીલિન્દી. બીજાં બહેનો તો શાન્તિથી આવી ધ્વજવંદન કરી જતાં રહ્યાં.

સંયુક્ત પ્રાંત:

દિલ્હીમાં વડીધારાસભાની બેઠક તા. ૧૪ મીએ શરૂ થતાં, નવા પ્રમુખ 'ચુંદાય ત્યાંસુધી પ્રમુખ સ્થાન લેવા માટે' શ્રી. પરમુખમ ચેટ્ટીને જણાવ્યું હતું. એટલે દિલ્હીની સ્વયંસેવિકાઓએ શ્રી. પરમુખમ ચેટ્ટી પાસે રાજીનામું અપાવવાવધા તેમને નિવાસસ્થાને યોડી કરી હતી. યોડી કરવા પહેલાં, બહેનોએ આજીજી લયો પત્ર લખી શ્રી. ચેટ્ટીને

હતી. અને કેટલાંક કાગળીયાં તથા ચોપડાં જપ્ત કર્યાં હતાં. એક બીજી વિદ્યાર્થીની, પિતાને ઘરે રહેતી હતી ત્યાં તેના ઝોરકાની પણ ઝડતી લીધી હતી.

પંખબ:

લાહોરમાં બજાર હટ્ટીમાં ચોકી કરવા માટે ગયા માસમાં એક સાથે ૨૪ બહેનોને ગિરફતાર કરવામાં આવી હતી. આમાં શ્રીમતી સ્વદેશકુમારી તેમજ, ઝુલ્સી બહેનો પણ છે. શ્રીમતી સ્વદેશકુમારી અને બીજી બે બહેનોને દુકાનદારોએ ગાળ દીધી હતી. હજી ચોકી ચાલુ છે. આ પકડેલાં બહેનોને રૂ. ૧૦૦૦ ના જામીન ઉપર છોડવા જણાવ્યું હતું, પરંતુ તેમણે જામીન આપવા ના પાડતાં કેસ ૨૪ મી ઉપર મુલતવી રહ્યો હતો.

અમૃતસરમાં શ્રીમતી વિદ્યાવતી પકડાયાં છે.

મધ્યપ્રાંત-બીરાર :

જંગલમાંથી લાકડાં કાપી લાવવા માટે આકાલામાં એક ખેડુત બહેનને ગિરફતાર કરવામાં આવ્યાં. તે સામે વિરોધ દર્શાવી ૫૦૦-૬૦૦ બહેનોએ જંગલ સત્યાગ્રહ કરી જંગલમાંથી લાકડાં કાપી લાવી ખુદ્દાં બજારમાં તેનું વેચાણ કર્યું. તા. ૨૪ મીથી આકાલાનાં ભગિનિ મંડળે શ્રીમતી ગંગુબાઇ બાપટની સરદારી હેઠળ ચોકી શરૂ કરી છે.

માલવણમાં બહેનોએ ગયા માસ દરમ્યાન સરખસ કાઢ્યું હતું.

નાગપુરમાં એક મુસ્લીમ વેપારીની દુકાન ઉપર ચોકી કરવા માટે ૬ સ્વયંસેવિકાઓને ૪ માસ સાદી અને બે બહેનોને ૧ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

શેલાપુરના શહીદના માનમાં નાગપુરની બહેનોએ સરખસ કાઢ્યું હતું.

મદ્રાસ :

મદ્રાસમાં શ્રીમતી શકુન્તલાદેવી અને

શ્રીમતી અંજલદેવી અમ્મલને ૬ માસ સાદી કેદની સજા થઇ છે.

તામીલ નાડુ વિગ્રહસભાના સભ્યપદે શ્રીમતી લક્ષ્મી આવ્યાં છે.

પેશાપુરમાં તા. ૨૬ મી ડીસેમ્બરે ધનુર્માસ માટે ભેગી મળેલી મંડળી ઉપર પોલીસે લાકો પ્રહાર કર્યો હતો. તેથી શ્રીમતી કામેશ્વરરામ્મા અને બીજા સ્ત્રી બાળકોને પણ ધમ્મ થઇ હતી.

કાલીકટનાં સરમુખત્યાર શ્રીમતી સેન્યુઅલ આરોન, શ્રીમતી વેદવતી અમ્મા શ્રીમતી સ્નેહલતાબાઇ, મીસીસ ટી. વી. નારાયણ અને બીજા એક બહેનને રાષ્ટ્રધ્વજવંદન કરવા માટે પકડી ૬ માસ સખ્ત કેદની સજા કરવામાં આવી છે. વધુમાં ૬ માસ સારી ચાલ રાખવા માટે રૂ. ૧૦૦નાં બે જામીનની પણ માંગણી થઇ છે. કાલીકટમાં ૫ સત્યાગ્રહી બહેનોને એક વર્ષ સખ્ત કેદની સજા થઇ.

ખાદી અને સ્વદેશી પ્રચાર માટે મુંબઈથી શ્રીમતી એમ. કમલમ્ અને તેમના બે બહેનો કેનેડા ગયાં છે.

પ્રકીર્ણ :

તા. ૨૬ મી જાન્યુઆરીએ આખાં હિંદમાં સ્વાતંત્ર્ય દિન ઉજવાયો હતો.

કરીમગંજમાં મહિલાસંઘના મંત્રી શ્રીમતી સુનીતિબાલા દાસને ૧૪૪ મી કલમનો ભંગ કરવા માટે પકડ્યાં છે. ખીહારમાં શ્રીમતી જગતનારાયણલાલને પકડ્યાં છે.

કર્ણાટકનાં પહેલાં સત્યાગ્રહી બહેન શ્રીમતી અંજુતામ્ ૨ માસ સજા ભોગવી છૂટ્યાં છે.

ગૌતીનાં શ્રીમતી ચંદ્રપ્રભા સૈફીઆની પાસે રૂ. ૧૦૦૦ ની બે જામીનગીરી કેમ ન માંગવી એવી નોટીસ આપવામાં આવી છે. મુઝફ્ફરપુરમાં શ્રીમતી સુનીતિદેવીને પકડ્યાં છે.

તા. ૨૬-૧-૩૧

“ मेरासाध ”

चित्रकार :] रसिकः शैरी, तने गमे ते आमाथी लछ ले [रा. शु. देसाध

धमती स्व. पतिश्रीना स्मरणार्थे
 धी कर्म सुखती समाने
 श्रीयुत एव । तत्र आशुदृष्ट यावदा,
 तः शरीरं वितथ समेभ लेट.

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૬ :

માર્ચ ૧૯૩૧

: અંક ૧

કલ્યાણો !

[ગુણસતના એક ભણીતા કવિ, જેઓ દેશસેવા કરતાં
રાજકેરી બન્યા છે, તેમણે આ કાવ્ય છે. તૃતી]

ઠાણ કહે કલ્યાણો મુજને !

ઠાણ કહે કલ્યાણો રે !

બહેન કહે કલ્યાણો વીરને

બહેન કહે કલ્યાણો રે !

મન મારું આકાશે તરતું,

વાદળીઓની સાથે ફરતું,

બા કહેશે કે 'લેસન કર તું' !

કપકો ફેલી કાલો રે—ઠાણ

અંશધેનને ઉડતું હેખું,

ભણે બધું ગગનમાં ઠેકું,

બાણ ત્યાં ગોખાવે લેખું !

મરતો લેખાંવાળો રે !—ઠાણ

ધુંડું જ્યાં પાટી પર મીઠાં,
સાંભરતાં રૂપાળાં ઇંડાં,
શેઘું છું ક્યાં ક્યાં પંખીડાં
ખાંધે બેઠાં માળો રે ?—કોણું

ઉંડા ઉંડા કરિયા ઉપર,
શી રીતે દોડે છે સ્ત્રીમર ?
પૂછું રે કોઇ આપો ઉત્તર !

મારી શંકા ઠાળો રે—કોણું

પૂછું તો બા ! શીઠ ખીન્નતાં ?
કેમ નથી કંઈ ગીતો ગાતાં ?
મુંગા મુંગાં ઉંઘી જતાં,
કેમ જશે શિયાળો રે—કોણું

મારા મનના કંઈ વિચારો,
કોને જઈ હું કહું ગિચારો ?
ડગલે ડગલે મળતો ઠારો,

કોઇ ન કાં પંખાળો રે ?—કોણું

આવી દૂધસિયાળી રાતો;
કહો બા તારાંઓની વાતો;
શી રીતે આ આમ મુહાતો !
ઝગમગ ભાત્યો વાળો રે—કોણું

ખીન્નયા વિષુ, ખોળે લઇને,
સમજાવો આલિંગન દઇને;
બેસીશ ડાહ્યો ડમરો યઇને

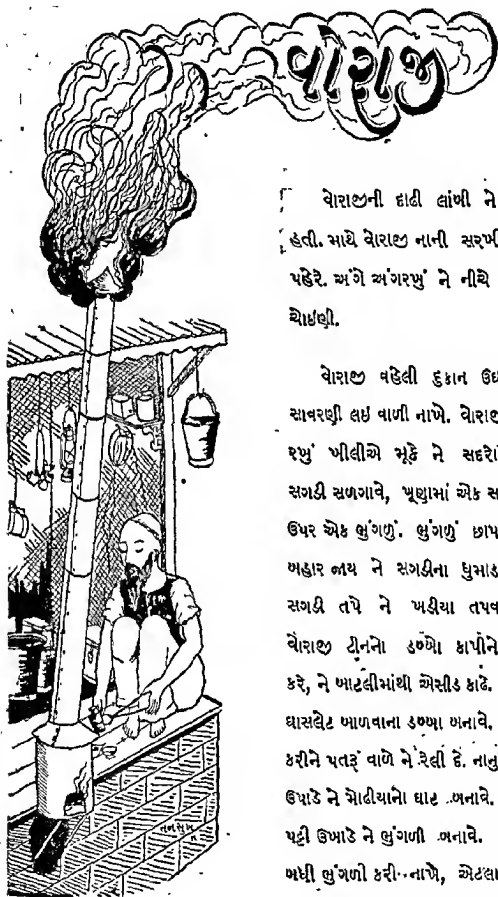
હું તો સાવ મુંવાળો રે ! કોણું

પણ જો તરછોડયા કરશે તો,
મોહું મચકોડયા કરશે તો,
મનડું સકોઠયા કરશે તો.
વધશે મુજ ગોટાળો રે.

કોણ કહે કણ : મુજને ?

કોણ કાં કણ્યાળો રે ?

‘રાજકેદી’

વોરાલની દાદી લાંબી ને પાતળી હતી. માથે વોરાલ નાની સરખી ટોપી પહેરે. અંગે અંગરખું ને નીચે પહોળી ચોઢણી.

વોરાલ વહેલી દુકાન ઉઘાડે ને સાવરણી લઈ વાળી નાખે. વોરાલ અંગરખું ખીલીએ મૂકે ને સદરે પહેરી સગડી સળગાવે, ખૂણામાં એક સગડી તે ઉપર એક ભુંગળું. ભુંગળું છાપરામાંથી બહાર જાય ને સગડીના ધુમાડા કાઢે. સગડી તપે ને ખડીયા તપવા મૂકે. વોરાલ ટીનનો ડબ્બો કાપીને કંટકા કરે, ને ખાટલીમાંથી એસીક કાઢે. વોરાલ ઘાસલેટ ખાળવાના ડબ્બા બનાવે. આમ કરીને પતડું વાળે ને રેલી દે. નાતું પતડું ઉપાડે ને મોઢીયાનો ઘાટ બનાવે. લાંબી પટ્ટી ઉપાડે ને ભુંગળી બનાવે. એટલી બધી ભુંગળી કરી નાખે, એટલા બધા ડબ્બાના ઘાટ કરે ને પછી ભુંગળી,

મોઢીઉં ને ડખલું દેવતા જાય ને એક
એક ડખો કરતાં જાય.

વોરાજી લોઢાની કીટલીઓ ખનાવે.
કટવા ખનાવે. ગળણીઓ ખનાવે. ખાટલી
કાઠવાની ખડીઓ ખનાવે. પીચકારીઓ
ખનાવે, ફિશાએ જવાનાં ડોલયાં ખનાવે.

વોરાજી ખાર ઉપર એક વાગ્યે રોટલા
જમવા જાય. બે વાગ્યે પાછા આવીને
નવો માલ વેચવા માટે ગોઠવે ને ફેમો
જડવા બેસે. કૃષ્ણની ફેમ જડે, કાઠસ્ટની
ફેમ જડે ને કોક મહાત્માની છખી આપી
ગયું હોય તો તેની ફેમ પણ કાઢે જ.
ગોપિચંદની ફેમ ને ગોવિંદસીંગની
ફેમ ને બંધાની ફેમો વોરાજીની સામે
એક સરખી. લાંબી ફેમોમાંથી બામુઓ
દાખી કાઢે. પૂઠા ઉપર છખી મૂકે, છખી
ઉપર કાચ મૂકે, ફેમો ગોઠવી ખીટીઓ
લગાડે. એક ફેમ સંધાય: પાંચ દશ ફેમો
વોરાજી કરી નાખે.

વોરાજી નાની નાની ચીજો પણ વેચે,
ખટત વેચે, સોય વેચે, ડાગડી વેચે,
શીશીઓ વેચે, શીશા વેચે, પંપુડાં પણ

વેચે. અઠવાડિયે એક વાર વોરાજી ફેરીએ
નીકળે. કોથળા લે, ગાસલેટના ઠળા ઉપાડે
શીશા ને શીશીઓ ખરીદે, ને જુના માલને
નવો કરવા જુનો માલ લઈ આવે: વખતે
વોરાજી ફેરીઆ થઇને ફેરે, કાંસકી વેચે,
સોય વેચે, બંગડી ને વીંટીઓ ને ઠાંતિઆ
વેચે. બપોરે સ્ત્રીઓ નવરી હોય ઘેર બેઠાં
કાચનાં કચોળાં, ને માથાની પીનો આપી
વોરાજી જમણો ભાવ લે, ને તર. ખીસ્સે
પાછા વળે.

વોરાજી સાંજ પંડયે ઘેર જાય. ટોપી
કાઢી હેઠાં બેસે. દિવસ આખાની
મહેનત, ખાસો મળનો યાદ લે.
વોરાજી નિરાંતે બેસે. વોરાજીને માથે દેવું
નહિ, હુશ્મન નહિ, વોરાજીને મોટી ચિંતા
નહિ, ફિકર નહિ, વોરાજીને કલબ નહિ,
પાર્ટી નહિ, વોરાજીને લખવું નહિ, વાં-
ચવું નહિ, વોરાજી લેખક નહિ, તંત્રી
નહિ.

વોરાજી ને વોરીજી લાડવા કરીને
ખાય. સકીનાને સાચવે, પીસાને કુશન
પઢાવે. ને રાત્રી દિવસ મગ્ગ કરે!

ઢેલડી

ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

ઢેલડીને પગ પરમાણે ઘુઘરા રે
ઢેલડીને ઘુઘરે લીધો વાઢ, ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

ઢેલડીને નાક પરમાણે નથડી રે,
ઢેલડીને નથડી એ લીધો વાઢ,
ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

ઢેલડીને, ઢાક પરમાણે આંસડી રે,
ઢેલડીને આંસડીએ લીધો વાઢ,
ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

ઢેલડીને હાથ પરમાણે ચુડલા રે,
ઢેલડીને ચુડલે લીધો વાઢ,
ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

ઢેલડીને કાન પરમાણે વાળી છે રે,
ઢેલડીને વાળીએ લીધો વાઢ,
ઢેલડી ભગવાનની બાણેજ,
ઢેલડી રાતે રમવા નીસરી રે.

આ બધો મહીમા છે !

આ સૂરજ ને આંદો છે,
 આ દરિયો ને નદી છે,
 આ કુંગરો ને પહાડ છે,
 આ ધરતી ને આકાશ છે,
 આ બધા એનો મહીમા છે !
 આ કીડી ને આ કુંજર,
 આ ગરૂડ ને આ ચકલી,
 આ રાઈ ને આ દોણું,
 આ અણુશીયું ને આ અજગર,
 આ બધો એનો મહીમા છે !
 શિયાળો પછી ઉનાળો ને,
 ઉનાળો પછી ચોમાસું ને,
 ચોમાસા પછી શિયાળો ને,
 વર્ષા પાછું એતું એ.
 આ બધો એનો મહીમા છે !
 આ મગતરું ને આ માનવી,
 આ કુવો ને આ મહેલાતો,
 આ ઠણ ને આ હારો,
 આ રંક ને આ રાજ,
 આ બધો એનો મહીમા છે !
 એને આપણે ચરણે નમ્યે,
 એને આપણે એતુસરી એ,
 એને આપણું આર્પણ કરીએ,
 અમે આપણે દૂગ દઈએ,
 આ બધો એનો મહીમા છે !

ગિલુભાઈ

લેખક: શ્રી. વિષ્ણુપ્રસાદ અમૃતલાલ ભટ્ટ

હું નાનો હતો ત્યારે—ફળીઆમાં ખાદો
ખોદી કુવો કરતો, સાંઠીકાનું મંઠાણ કરતો
અને ગારાના બળદ કરી જોડતો. કોઈક-
વાર સુતારને ત્યાં જતો ને લાકડાના બળદ
લઈ આવતો. લાકડાનું ગાડું ને લાકડાના
બળદ જોડી ગાડું હાંકતો. ફેવી મળી !
ગારામાં તો હું બહુ રમતો. ગારાની તો
રેલગાડી બનાવતો ને ઘાસલેટવાળું છાણું
મૂંછી તાપ કરતો; પણ રેલગાડી તો ચાલતી

નહિ એટલે નિરાશા થતી—એક ઘર ભાંગે
તેટલી નિરાશા થતી.

હું નાનો હતો ત્યારે—દેડકું બાળું કે
છોડુંજ નહિ. દેડકાં પકડવાં મને બહુ
ગમતાં. ત્યારે તે મુતરી લાય ત્યારે છોડી
દેતો. રાતે પાંજરામાં કટકો રાટલો મૂકતો
એટલે ઉંઢરડા બહુ ભરાતા. પછી તેમની
પુંછડી પકડી તેમને ખીજવતો. ટીડાં
પકડવા એતરોમાં ફોડતો; પણ હાથમાં ન

આવે ત્યારે રોતો. પારેવાંને તો દરરોજ
ફળીઆમાં ચણ નાંખતો. તેમને ચણતાં
જોઈ ગમે બહુ આનંદ થતો. આજે પણ
તેમને ચણતાં લાગી બહુ ખુશી થઈ હતું.

‘હું’ નાનો હતો ત્યારે-ખેતરોમાં વાસે
જતો. વાંસળી સાંભળવી મને બહુ ગમે,
અને ખંજરી વગાડતાં તો થાકુંજ નહિ.
ખંજરી જોદી જોલે એટલે એને તપાવતો.
એક દિવસ ધૂનમાં ને ધૂનમાં એટલી
તપાવી કે તે જળી ગઈ !

હું નાનો હતો ત્યારે-નવરાત્રિમાં ગરબી
બહુ ગાતો. “લીમે ગેડીઓ લીધો હાથ.”
એ ગરબી હું બહુ ચગાવતો. રાસડા ગમે
પણ ગરબી જેવા નહિ. ગરબી ગાયા પછી

વેશ કાઢીએ ત્યારે પ્રહ્લાદજીનો વેશ હું
લેતો. પ્રહ્લાદજી મને બહુ ગમે. કેવી
એમની ભક્તિ ને કેવું એમનું ભણતર !

હું નાનો હતો ત્યારે-મને થતું કે હું
સારામાં સારો ખેડૂત બનું. ખેતીમાં કેવી
મજા ! ભગ્ન લક્ષ્મણેવાં ને હળ હાંકવું
અને એમને કાંઈ દુઃખ છે ?

હું નાનો હતો ત્યારે-ચોકખાઈ તો
બહુ રાખું. મારો ગાયની ગમાણ સાફ
રાખું, મારી જાને ફૂલવું દોણું સાફ કરી
દઈ, કોઠમાંથી છાણ ઉસરડી લઈ અને
લાળીઉ પણ ચોકખું રાખું.

હું નાનો હતો ત્યારે-આવું આવું
કરતો કારણકે એવું મને બહુ ગમતું.

.....ક્રિડા.....

લોલી સાધુ

એક નાના ગામડામાં એક ગરીબ વાણીઓ રહેતો હતો. તેને ત્યાં એક વખત
કોઇ સાધુ આવ્યા.

‘તુમેરા નામ કયા ?’ વાણીએ પૂછ્યું.

‘હુમેરા નામ સંતોષદાસ’. સાધુએ જવાબ આપ્યો.

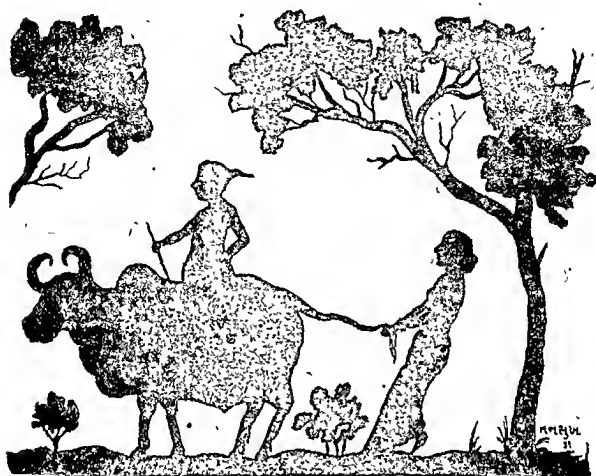
‘તુમ જમેગા કે સીધા લેગા ?’ વાણીએ પૂછ્યું.

‘દોનું કરેગા’. સંતોષદાસ બોલ્યા.

‘તો તો હું ગરીબ માણસ મરી જાઉં’. વાણીએ દીન પ્રાર્થના કરી.

‘તો તો બારમા થી જાઉં !’ સાધુ મહારાજે ચોત પ્રકાશ્યું.

‘નામ પાઠનારી બૂલી !’ વાણીએ કહ્યું.

નવટાંકું

ઢીપુક તેલ મેં મારી લીધું,
નવટાંકું નવટાંકું.

મેં નાંખ્યું, મારી નણદીએ નાંખ્યું,
નવટાંકું નવટાંકું.

વધ્યું એટલું કુલડીમાં રેડ્યું,
નવટાંકું નવટાંકું.

પાટોશણ આવી ઠેવતા લેવા,
નવટાંકું નવટાંકું.

ઠેણુ મારી ઢાળી નાખ્યું,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 રાંધણીઆમાં રેલમ છેલમ,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 આસરીમાં પાટ ભરાણી,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 શેરીમાં તો વહાણુ ચલાવ્યાં,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 મામતો મુખી થેંસ ખાય લુખી,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 ગામતો પટેલ પાડે ચડીઆ,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 પટલાણી તો પૂંછડે વળગી,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 ગામતો પગી થોડે ચડીઆ,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 શોકના છોકરાં શીઠિ ચડીઆં,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 ઢેઢનાં છોકરાં ઢાળે ચડીઆં,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 ટીપુંક તેલ મેં માગી લીધું,
 નવટાંકું નવટાંકું.
 મેં નાખ્યું મારી નાણુદીએ નાખ્યું,
 નવટાંકું નવટાંકું.

ગણાનું ઝાડ

એક હતો
ભરવાડ. તેના
ઘરમાં તેની
મા શિવાય
કોઈ નહતું.
ભરવાડ રાજ-
નાં ઘોર ચરા-
વતો. સવારે
બાય અને સાંજે
ઘેર વ્યાવીને
ખાય.

એક દિ-
વસ તે રાજ્યે
અધા ચાકરોને

ગણા કરીને ખવરાવ્યા; પણ ભરવાડ તે વ-
ખતે નહિ હોવાથી, તેને ગણા મળ્યા નહિ.
ભરવાડને ખબર પડી. ત્યારે તેણે રાજ

પાસે જઈને કહ્યું, “મહારાજા, કાલે બધાંને
ગણા ખાવા મળ્યા. મોત્ર મને જ નથી
મળ્યા.”

રાજા ને રાણી હતાં,
ધંધર પારવતી હતાં.

પારવતીએ કહેવા માંડ્યું,
“ ખાઈઓ રે જહેનો
વરત કાઢો, વરતોહું કાઢો,
પાનાં ને પુસ્તક કાઢો.

પહેલું પાનું પ્રહ્લાનું,
બીજે પાને રૂદ્રગણો,
ત્રીજે પાને ગાયમાતા.

વરત આવ્યાં. કેમ માય ? કેમ નહિ ?
માય તો કરોને બા.

આવણુ આવણુ મહાઆવણુ
અમાસ કેરા હઠાહા આવ્યા.

ચારે ગાંઠે ચારે સેરે,
પીળી પટ્ટી દોરો ખાંધીએ,
નમણાં ભૂખ્યાં વાત સાંભળીએ,
વાત ના સાંભળનાર હોય તો

ગાયમાને ગાળે કહીએ
તુલસીમાને ક્યારે કહીએ
પીપળાને પાન કહીએ
સૂરજની સામે કહીએ
ધરતીને ધ્યાન કહીએ
માનવી લોકને મોઢે કહીએ.

ગાય તુલસી પૂંછએ તો ખાઈએ,
નહિ તો અપવાસ કરીએ,
પીપળો ને સૂર્ય પૂંછએ તો ખાઈએ,
નહિ તો અપવાસ કરીએ,
ધરતી પૂંછએ તો ખાઈએ,
નહિ તો અપવાસ કરીએ.

લીલાં વચ્ચ પહેરીએ નહિ,
લીલાં વચ્ચ બોલીએ નહિ,
માથે નહેરી દંધએ નહિ,
ઘેર કંઠેલીએ નાહીએ નહિ,
આંખુ જાંખુ ખાઈએ નહિ,
લીલોતરી અનાજ ખાઈએ નહિ,
નજેતર વસ્તુ ખાઈએ નહિ

રાણની રાણી તો વરત લઈને ઘેર ગઈ.

ઘેર જઈને ખાવા ભેટી

હાથના કોળીઆ હાથમાંજ રહ્યા

મ્હોંના કોળીઆ મ્હોંમાંજ રહ્યા

બારણેથી રાંભણ આવ્યા

કેમ રાણી, “હાથનાં કોળીઆ હાથમાંજ

છે ને ?

મ્હોંના કોળીઆ મ્હોંમાં જ છે ને ? ”

“મેં તો મારી ગાયમાની વાત નથી સાંભળી

હું તો મારી ગાયમાની વાત સાંભળું

તો ખાઈ નહિ તો અપવાસ કરે ”

“ઘેલાં રાણી ગાંડાં રાણી

અત્યાર મુઘી કોણ બૂખ્યું હશે ? ”

ગામમાં ઢંઢેરો પીટાવો

અત્યાર મુઘી કોણ બૂખ્યું હોય ?

રાણના કુંવર શિકાર રમવાને આવ્યા

હુબળી બારણે બેઠી જ છે ને

“હુબળી, હુબળી” તે ખાધું કે ભૂખી છું ?

“તમે રાજા લોક અમે હુબળા લોક

અમને કયાંથી ખાઈએ કયાંથી નહિને ? ”

“મારી રાણી વાત કહે હુંકારો ધરને

હાથે હુંકી છું પગે લંગડી છું ને

આંખે આંધળી છું. કાને બહેરીજ છું ને”

રાંભણ કહે, “ મ્યાનો મોકલું

મ્યાનામાં બેસીને તું આવજો ”

“સારું જ ને ”

રાંભણએ મ્યાનો મોકલ્યો

મ્યાનામાં બેસીને હુબળી આવી

૩

રાણી બેઠાં ઉપલે માળ

હુબળી બેઠી વચલે માળ

રાણીએ વાત કહી

હુબળીએ હુંકારો ભર્યો

હુંકારો ભરતાં ઉઘડું ડાહું આવ્યું

ચેટની છાકરીએ હુંકારો ભર્યો.

ઘેર જઈને છાકરી આવી

આંબલીઆ ડાળ છે ને

સરોવરીઆ પાળ છે ને

ઝાડે ઝોળી ખાંધો જ છે ને

ચકલાં ચીંચી કહીને રમાડે છે ને

હાડીઆ હાલા ગાય છે ને

રાણનો કુંવર શિકાર રમવાને આવ્યો

“હુબળી હુબળી તારી છાકરી વેરે હું વરે”

તમે રાજા લોક અમે હુબળા લોક

“કેમ વરાય ? કેમ નહિ ”

“વરાય તોય વરે ? ન વરાય તોય વરે”

“મારે શું ? બારે દહાડે આવજો”

આઠે વારે આવજો

કંકુનો પડો લાવજો

નાડાનો છડો લાવજો

લીલું શું નાળીએર લાવજો

બેસવાને પાટ લાવજો

ઓઢવાને ઘાટ લાવજો

નવરંગી ચોરી ચીતરાવજો

આલા લીલા વાંસ વઢાવજો

આવીને વસી જજો

આઠે દહાડે આવજો

આઠે વારે આવજો

કંકુનો પડો લાવજો

નાડાનો છડો લાવ્યો
 પીણું શું પાનેતર લાવ્યો
 બેસવાને પાટ લાવ્યો
 ઓઢવાને ઘાટ લાવ્યો

નવરંગી ચોરી ચીતરાવી
 આલા લીલા વાંસ વઢાવ્યા
 આવીને વરવા બેઠો
 એક મંગળ બે મંગળ
 ત્રણ મંગળ ચાર મંગળ
 પાંચમે મંગળ પરણી ઉતયો.
 “રાણી, રાણી, દેશ ચાલો.”
 “ઘેલા રાજ, ગાંડા રાજ,
 આપણો દેશ શાં ?
 દેશાવર શાં ?”

“આપણે હોયજ ના ?
 ખાંવાં હોય તો ખાઈ દ્યો ને
 પીવાં હોય તો પી દ્યો ને
 ખાવું નથી પીવું નથી”
 આગળ અઘોર વન આવશે
 સાફજ ને
 અહીંનાં ખાંવાં અહીંનાં પીવાં પોગતાં હશે ?
 એ તો એક વન ગયાં, બે વન ગયાં.
 ત્રીજે વને ભૂખો ને તરશ્યો લાગી
 “ઘેલા રાજ, ગાંડા રાજ”
 ભૂખો ને તરશ્યો લાગી.
 મેં કહ્યુંજ તુંને
 ખાવું હોય તો ખાઈ દ્યો ને
 પીવું હોય તો પી દ્યોને
 રડતાં ને કકળતાં મેલ્યા

તુલશી મા આવ્યાં
 બાઈઓ બેના કેમ રડો છો ?
 ને કેમ ઝઘડો છો ?
 હુઃબે રડીએ પાપે રડીએ

તમારાં હુઃખ પાપ અમને કહોને
 થશે નહિ ને મળશે નહિ ને
 થશે મળશે તે કરીશું
 માથાને મહેરે કરીશું
 ખાંડાની ધારે કરશું
 પગની પનોતે કરશું
 તુલશી મા પરતાપે કરશું.
 મહેરે શું કરોજ ને

શ્રાવણ શ્રાવણ મહા શ્રાવણ
 અમાસ ઠેરા દાહાડા આવ્યા
 ચાર ગાંઠે ચાર સરે
 પીળી પટ્ટી દોરડાં ખાંધીએ
 નયણાં ભૂખ્યા વાત સાંભળીયે
 લીલાં વસ્ત્ર ઓઢીએ નહિ
 લીલાં વસ્ત્ર પહેરીયે નહિ
 માનો નહેરી કંઈએ નહિ
 ખેર કંઠોડીએ નાહીએ નહિ
 આંખુ બાંધુ ખાઈએ નહિ
 લીલોતરી અનાજ ખાઈએ નહિ
 ગાય તુલશી પૂજીએ તો ખાઈએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ
 વાત સાંભળીએ તો ખાઈએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ
 એ તો ગાય તુલશી પૂજે તો ખાય
 નહિ તો અપવાસ કરે
 પીપળો ને સૂરજનારણ પૂજે તો ખાય
 નહિ તો અપવાસ કરે

ધરતી પૂજે તો ખાય
નહિ તો અપવાસ કરે
વાત સાંભળે તો ખાય
નહિ તો અપવાસ કરે

એણે તો એક વરસ કર્યાં

બે વરસ કર્યાં

ત્રણ વરસ કર્યાં

ચાર વરસ કર્યાં

એથી વરસે તુલશીમા તુષમાન થયાં

એને તો પાંચ પુત્ર આપ્યા

મંદિર માળીઆં આપ્યા

ગોખ જાળીયાં આપ્યા

ઘીના દીવા બળેજ છેને

ફૂલના દીવા ફૂલેજ છેને

પાંચે કુંવર હીચાળા ખાટે હીચેજ છેને.

રાજાજી કહે છે જ ને

“ચાકરો રે નોકરો

જાવને જોઈ આવોજને

પેલી રાણીની શી વલે ? ”

“ઘેલા રાજા, ગાંડા રાજા,

ખાર ખાર વરસ થઈ ગયાં

શી ઉપજ ને શી નીપજ.”

“જાવને જોઈ આવોજને.”

ચાકર નોકર જોવાને ગયા

“રાજાજી રે રાજાજી

કામણ છેને કૌતક છેને

મીના દીવા બળેજ છેને

ફૂલના દીવા ફૂલેજ છેને

પાંચે કુંવર હીચાળા ખાટે હીચેજ છેને.”

“હું ન જાણું મારી તુળશી મા જાણે

તુળશી માને ક્યારે કહો.”

તુળશી માને ક્યારે કીધું.

તુળશી માએ પાંચ કુંવરને નવરાવ્યા

ઘોવરાવ્યા, પીળાં પીતામ્બર પહેરાવ્યાં

ને જમવા મોકલ્યા.

પાટલા ઉપર બેસાડી

માથા વાઢી.

છાબ ભરી ખાવું મોકલ્યું.

“લો રાણી લેટ લ્યો.”

“હું ના લઉં મારી તુળસી માને આલો.”

તુળસી માને ક્યારે મેલ્યું

તુળસી માએ ઉઘાડી જોયું

“મેર રાંડ હત્યારી; ઘોખરણ પાપણી,

આ શા કરમ કર્યાં ?

નેતરની સોટી મારી

કુંસનો ઘડો ઢોલ્યો

પાંચે કુંવર હતા એવાં થઈ ગયા । ”

“ચાકરો રે નોકરો,

જાવને જોઈ આવોને

પેલી રાણીની શી વલે. ? ”

ચાકરો નોકરો જોવાને ગયા

“રાજાજી રે રાજાજી

કામણ છે ને કૌતક છે । ”

“શું કામણને કૌતક છે ? ”

ઘીના દીવા બળેજ છે ને

ફૂલના દીવા ફૂલેજ છે ને

“જાવને પાંચે કુંવરને જમવાનું કહી આવો.” પાંચે કુંવર હીચાળા ખાટે હીચેજ છે ને ?

“રાણી રાણી પાંચે કુંવરને જમવાનું કહ્યું” શી ઉપજ છે ને શી નીપજ છે

લીલો શા છાઠ છે ને
ઉંચું શું ટીંછુ છે ને

જાવને લીલા શા છાઠને ઉપાડી લાવો
ઉંચા શા ટીંખાને ખોડી લાવો
હું તો ન જાઉં
મને તો પ્રાયશ્ચિત થાય
રાણીજી કહે છે હીંડાને હું આવું
રાણીજી ગયાં

નર હાથ કોદાળી
પગમાં પાવડી
ખસ મસ કરતી જાય છે ને
એક ટચકો માર્યો
બે ટચકા માર્યાં
ત્રીજો ટચકે મૂર્છા ખાઈને પડી
નવાં રાણી પૂજા કરવા આવ્યાં
મારે મા આપણે ક્યારે કોણ પહોંચું ?
કોણ જાણે મા

હૈત્યારણુ ઘોળરણુ પાપણી પડી હશેજ ને
આપણે શું પૂજા કરવા આવ્યાં તે પૂજા
કરીને જાવજને

નોરે મા સજીવન કરો
એતું પાપ એને હોય.
તેમાં આપણે શું ?

નેતરની સોટી મારી, કુંભનો ઘડો ઢોલ્યો.
ખાર વરસની અચ્છી થઈને રહીને
“અમને આલો અમને આલો ”
“તારાથી થશે નહિ ને
તારાથી પળશે નહિ. ”
“થશે પળશે ને કરી શું ને
માથાને મેરે કરીશું
ખાંડાની ધારે કરીશું
પગની પનોતે કરીશું ને
તુળશી માને પરતાપે કરીશું.”
મારે શું કરાજને

શ્રાવણુ શ્રાવણુ મહા શ્રાવણુ
અમાસ કેરા દહાડા આવ્યાં
ચારે ગાંઠે ચારે સરે
પીળી પપ્પી દોરડે ખાંધે
નયથ જૂથ્યા વાત સાંભળીયે
વાત ન સાંભળનાર હોય તો
ગાયને ગાળે કહીએ

તુળસીને ક્યારે કહીએ
 પીપળાને પાન કહીએ
 સૂરજની સામે કહીએ
 ધરતીને ધ્યાન કહીએ
 લીલાં વચ્ચે ઝોઢીએ નહિ
 માથે નહેરી દંધએ નહિ.
 ખેર ક'કોડીએ નહાઇએ નહિ
 આંખુ બાંધુ ખાઇએ નહિ
 લીલાતરી અનાજ ખાઇએ નહિ.
 ગાય તુલસી પૂજીએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ
 પીપળા કે સૂરજ પૂજીને ખાઇએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ.
 ધરતી પૂજીને ખાઇએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ
 વાત સાંભળીએ તો ખાઇએ
 નહિ તો અપવાસ કરીએ.

એ તો ગાય તુલસી પૂજે તો ખાય ને
 ન પૂજે તોય ખાય.
 પીપળાને સૂરજ પૂજે તોય ખાય ને
 ન પૂજે તોય ખાય.
 ધરતી પૂજે તોય ખાય ને ન પૂજે તોય ખાય.
 વાત સાંભળે તોય ખાય ને ન સાંભળે
 તોય ખાય.

લીલાં વચ્ચે ઝોઢે ને
 લીલાં વચ્ચે પહેરે
 માથે ભૂરી રેથે ખરી
 ખેર ક'કોડીએ નહાથે ખરી
 આંખુ બાંધુ ખાયે ખરીને
 નખેતર વસ્તુ ખાયે ખરી

એણે તો એક વરસ કર્યા
 એ વરસ કર્યા

ત્રણ વર્ષ કર્યા.
 ચોથે વર્ષે તુળશીમાં કોપાયમાન થયાં
 કાણી કુખડી છોડી આલી
 તુલશીમાને ક્યારે પછાડી

નવા રાણી પૂજા કરવાં આવ્યાં
 “મા રે મા, આપણે ક્યારે કોણ પડયું ?”
 “દેવ જાણે હસારણ ઘોળરણ પાપણી પડીજ
 હશે ને”

આપણે શું પૂજા કરીને જાઓ
 “ના રે મા સજવન કરો.”
 નેતરની સોટી મારી, કુંભનો ઘડો ઢોલ્યો.
 “અમને આલો, અમને આલો,
 ફરી ફરી અલાય નહિ
 ફરી ફરી થાય નહિ”
 “ફરી ફરી આપોજ ને
 મારે શું કરોજ ને”

શ્રાવણ શ્રાવણ મહા શ્રાવણ
 અમાસ ઠેરા ઠહાડા આવ્યા.
 ચાર ગાંઠે ચાર સરે
 પીળી પછી દોરઠાં બાંધીએ
 નયણાં ભૂખ્યા વાતો સાંભળીએ
 વાત સાંભળનાર ન હોય તો
 ગાયને ગાળે કમ્પીએ
 તુલશી માને ક્યારે કહીએ
 પીપળાને પાન કહીએ
 સૂરજની સામે કહીએ
 ધરતી ને ધ્યાન કહીએ

લીલા વચ્ચે ઝોઢીએ નહિ
 ” ” પહેરીએ નહિ
 માથે નહેરી દંધએ નહિ
 ખેર ક'કોડીએ નહાઇએ નહિ

અંધું ગામ નિસ્તબ્ધ થઈ જતું, માત્ર રાતના ચોકીદારની માફક પ્રહરે પ્રહરે શિયાળવાં હુકા હુકા કરતાં ત્યારે ય મીટ મીટ કરતો ઝીણો દીવો લેખ બંસી કામ કરે તો આવી ફેટલીયે રાત તેણે કહાડી હતી ધરમાં એવું કાઈ ન હતું કે તેને કામ કરતાં અટકાવે બંસીએ પોતાના પ્રમાણમાં જેટલો પૌષ્ટિક ખોરાક હતો, તે પણ અંધ કર્યો હતો. શરીર પરતું ગરમ વસ્ત્ર પણ જૂનું થઈ ગયું હતું, ને એનાં કાણાંમાંથી ટાઢ પેસતી હતી. ગયાં બે વરસથી દરેક શિયાળામાં બંસી મનમાં ધારે કે આ વખત રકમ એકઠી કરે અને આને ચલાવી લેઈ. ખીન્ન થોડા રૂપિયા હાથમાં આવશે એટલે આવશે વર્ષે બે કાણુ-લીવાળા પાસેથી લેઈશ. પણ ધાર્યા પ્રમાણે દિવસો આવ્યા નહિ. પરિણામે થોડા વખતમાં તેનું શરીર ટકે નહિ એવું થઈ ગયું.

છેવટ કંટાળાને તેણે રસિકને કહ્યું “લાઈ, વણાટનું કામ હું એકલો ચલાવી શકતો નથી. તું મને મદદ કર.” રસિકે કશે જવાબ આપ્યો નહિ. ફક્ત મોંઢું વાંકું કયું. શરીર સારું નહિ હોવાથી બંસીને સ્વભાવ બગડી ગયો હતો. તે રસિકને વદ્યો, અને બોલ્યો “આપદાદાને ધધો છોડી તું જો રાત દિવસ હોહા કરતો ફરીશ, તો તારી દશા શી થશે ?”

વાત ખોટી ન હતી; પણ રસિકતા મનમાં થયું કે આટલો મોટો અન્યાય તેણે તેના જીવનમાં કોઈ દિવસ સહ્યો નથી. તે દિવસે ઘેર તેણે કયું પાણું નહિ. જળ હાથમાં લેખ તળાવ ઉપર માછલા પકડવા ગયો શિયાળાનો બપોર, ભાગલા ઉંચા ઝાડ ઉપર શાલીક પક્ષી નાચે છે, પાછળ આંખવાડીઆમાં હોલો ધુધુ બોલે છે, અને આવારા ઉપર એક પતંગીયું તેની ધોળી પાંખો

એકઠી કરો તડકા ખાય છે. વાત એવી હતી રસિકે કે ગોપાલને આજ લાડી. શિખવાડવાનો હતો. પણ ગોપાલે તેના આપવાનાં કાંઈ નિશાન ન દીધાં ત્યારે ગોપાલે રસિકની માછલાં પકડવાની ટોપલી લેખ આસ્પેરલાવે ખૂસા છુમ કરવાં માંડી. રસિકે તેના ગાલમાં ચુટી ખણી એક ધોલ મારી.

રસિક ક્યારે તેની પાસે પાન માગે એ આશાએ સૌરભી જ્યારે ઘાટની પાસે ધાસમાં બેઠી છે, એને વખતે રસિકે એકદમ તેને કહ્યું, “સૌરી, બહુ ભૂખ લાગી છે, કયું ખાવાનું લાવી આપીશ ?” સૌરભી ખુશી થઈ ઉતાવળી દોડલી દોડતી ઘેર ગઈ, અને ખોળા ભરીને મમરા આપ્યા. રસિકે તે દિવસ મોટાભાઈ પાસે બિલકુલ ગયો નહિ.

બંસીનું મન અને શરીર ખરાબ હતું, રાત્રે તેણે તેના આપને સ્વપ્નમાં જ્યાં સ્વપ્નમાંથી જાગ્યા પછી તેનું મન એથીયે વધારે વ્યાકુળ થઈ ગયું. વંશ જતો રહેવાની શંકાએ તેના આપને સ્વર્ગમાંયે ઉંધ આવતી નથી, એમ તેના મનમાં લાગ્યું.

ખીજે દિવસે કાંઈક જોર કરીને તેણે રસિકને કામે બેસાડ્યો. રસિક કામ કરવા બેઠો; પણ તેને કામમાં કાળ્યું નહિ. તેનો હાથ ઉતાવળો ચાલે નહિ, ધડી ધડી સુતર ઉકેલતાં તેનો બધો વખત જતો રહે, બંસીએ વિચાર્યું કે એને અભ્યાસ નથી; એટલે આમ થાય છે, થોડા દિવસ જશે એટલે હાથ જશે; પણ રસિકને કામ કરવાની દરકાર ન હતી. તેમજ ઇચ્છા પણ ન હતી, વિશેષમાં તેના લાઘવથી જ્યારે તેને ખોળવા આવતા અને જોતાં કે રોજ સારા માણસની માફક ફરનારો રસિક તેના આપદાદાના જૂના ધંધામાં

કામ કરવા લાંગી ગયો છે. ત્યારે રસિકને મનમાં ખૂબ રીસ અને શરમ આવતી.

બંસીએ તેને તેના લાઠખંધ સાથે કહે- વડાબુ કે સૌરભીની સાથે રસિકનો વિવાહ નક્કી કરવાનો છે. બંસીએ મનમાં ધાયું કે નક્કી આ સારી ખબરથી રસિકનું મન નરમ પડશે. પણ તેવું ફળ તો દેખાયું નહિ." તે બોલ્યો, મોટાભાઈએ મનમાં ધાયું હશે કે સૌરભીની સાથે વિવાહ કર્યાથી મને મોક્ષ લાભ થશે. પણ એ એમની ભૂલ છે."

અચાનક સૌરભી પ્રત્યેના એના વ્યવહારમાં એવો ફેરફાર થઈ ગયો કે તે બિચારી ફરી તેની પાસે આવવાની હિંમત પણ કરી શકતી નહિ, બધી વાત જાણીને કે કોણ જાણે કેમ આ નાની શાન્ત છોકરી રડવા લાગી. હાથોનિયમ વગાડવામાં બધી છોકરીઓ કરતાં તેના અધિકાર કાંઈ વધારે હતા, તે તો જતો જ રહ્યો-ત્યારપછી "રસિકનો રોજ દુકામ કરવાનો અધિકાર તેની ઉપર હતો તે પણ રહ્યો નહિ.

આટલા દિવસ રસિકે આ ગામમાં રાધાનાથના મંદિરમાં, નદી કાનારે કામારઘાટ, તળાવ, બગ્ગર વગેરે બધીય જગામાં પોતાના આનંદ અને રમવા માટે અધિકાર મેળવ્યો હતો. બધી જગામાં તેની એકે કે બેકેક હતી. જે દિવસે જ્યાં ખુશી પડે ત્યાં કોઈ દિવસ એકલો, કોઈ દિવસ ટાળા સાથે કાંઈને કાંઈ લેખને જતો. આ ગામ અને ચાનાગડના જતીનદારનાં ઘર સિવાય તેને બીજું કશું જોયું ન હતું.

પણ આજ આ ગામમાં તેનું ચિત્ત હવે રહ્યું નથી. દૂર દૂર બહુ દૂરને માટે તેનું હૃદય કરવા લાગ્યું. બેસી તેની પાસે બહુ

કામ કરાવતો નહિ; પણ આટલો થોડાવ વખત કામ કરવાથી જાણે તેનો બધો વખત શોકમય થઈ ગયો.

થાનગડના જમીનદારના એક છોકરાએ સાઈકલ આણી હતી ને તેની ઉપર બેસતાં થીખતો હતો. રસિક પણ બહુ થોડાજ વખતમાં તેની ઉપર બેસતાં શીખી ગયો. જાણે તેના પોતાના પગનાં તળીયાં. શો ચમત્કાર ! શો આનંદ ! શી સ્વાધીનતા ! આ વાહન જાણે તીક્ષ્ણ સુદર્શનચક્રની માફક ખનાયાસે રસ્તો કાપી ચાલ્યું જાય. રામાયણ મહાભારતના વખતમાં માણસ કોઈ કોઈ વખત દેવનાં અસ્ત્ર વાપરતાં, આ ય જાણે તેવીજ જાતનું !

રસિકને થયું કે આવી સાઈકલ ન હોય તો તેનું જીવન નકામું છે. કીમત કાંઈ વધારે છે ? માત્ર એકશો પચીશ રૂપિયા. આ એકશો પચીશ રૂપિયાથી માણસ એક નવી શક્તિ મેળવી શકે, આટલું સસ્તું તો વિખણું ગરક વાહન અને સુવર્ણના અરણ્ય સારથિય સૃષ્ટિ-કર્તાએ બનાવ્યાં નથી ! અને મન્દ્રતા ઉચ્ચ-શ્રીયા માટે તો સમુદ્રમંથન કરવો પડ્યો હતો ! પણ આ પૃથ્વી વિજયી સાઈકલ તો પોતાની ગતિથી સૌને રતબધ કરી દે છે. ને કીમત ? માત્ર એકસો પચીશ રૂપિયા રસિકને લાગ્યું. જાણે દુકાનના એક ખુણામાં ભીંતને ટેકા દેખને એક સાઈકલ તેની વાટ જોઈ ઉભી રહી છે.

મોટાભાઈ પાસે કશું માગ્યું નહિ એવું રસિકે પણ ક્યું હતું. પણ તે પણ રહ્યું નહિ. મોટાભાઈ પાસે જઈ તે બોલ્યો, "મને એકશોપચીશ રૂપિયા ઉધાર આપો."

બંસીનું શરીર ખરાબ થઈ ગયું હતું અને તેમાંથી તેની પાસે દટલાય દિવસથી

રસિકે કાંઈ મસ્તી કરી ન હતી, તેથી બંસીને રાતદિવસ વેદના ખૂબ પીડતી હતી. એટલે તેની સામે રસિકને આરણ્યમાં હાજર થએલા બેઠા એક ધડીમાં તેનું હૃદય નાચી ઉઠ્યું. મનમાં થયું, જવા દે, આમ તાણાતાણી કરી ચાલી શકે નહિ, રૂપિઆ આપી દેઉં. પણ વંશ ? રસિક તો તદ્દન મૂર્ખો છે. એકશો પચીસ રૂપિઆ આપું તો બાકી શું રહે ! ઉધાર ! રસિક એકશો પચીસ રૂપિઆ ઉછીના આપી શકે ! બે તેવાં સંભવ હોય ત્યારે તો બંસી નિરાંતે ફરી શકે.

બંસીએ મનને પત્થર જેવું કઠણ બનાવી કહ્યું. “ એકશો પચીસ રૂપિઆ હું ક્યાંથી લાવું ? ” રસિકે ભાષને કહ્યું, “ બે આ રૂપિઆ ન મળે તો હું લગ્ન પણ નહિ કરું.”

બંસીએ શેષથી કહ્યું, વાહ રે ! કન્યાને રૂપિઆ આપવા પડે અને વળી વરને પણ આપવા પડે ! આવો રિવાજ તો મારી સાત પેઢીએ પણ કાંઈ વખત સાંભળ્યો નથી. ”

એ દિવસથી રસિક ખુલ્લી ઉધાડી રીતે તાંતના કામમાંથી નિવૃત્ત થયો. કાંઈ પુછે ત્યારે કહે, “ મારું શરીર સાફ નથી. ” બે કે વણાટના કામ વગર તેના આહાર વિહારમાં કાંઈ દુઃખનું લક્ષણ જણાયું નહિ. બંસી મનમાં મનમાં અભિમાન કરી કહેવા લાગ્યો. “ ભલે, હું એને હવે કાંઈ દિવસ કામ કરવાનું કહીશ નહિ. ” આમ કહી રીસ ચકાવીને પોતાના શરીરને વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યો. થયું એવું કે સત્યાગ્રહને પરિણામે અચાનક હાયવણાટના કપડાના ભાવ બહુ ચઢી ગયા, બધા વણકરો બીજા કામમાં હતા. તેઓ ઘણાખરા વણાટમાં પાછા ફર્યા. ચંચળ સટલો ઉંદરની માફક વણકરોના ધરમાં રાતદિવસ દોડવા લાગી. હમણાં એક ધડી તાંત બંધ

પડતી તો બંસીનું મન અસ્થિર થઈ જતું. આ વખતે બે રસિક તેને મદદ કરે તો બે વરસનું કામ છ મહિનામાં થાય. પણ તે થઈ શકે નહિ. એટલે બંસી ભાગલે શરીરે પણ બહુ મહેનત કરતો.

એક દિવસ સાંજના જ્યારે બંસીના હાથ હવે આગળ ચાલતા નથી, પીઠ બધી ફૂંબે છે. નકામો કામમાં બધો ગોટાળો થાય છે, અને તે ઉકેલતાં નકામો બધો વખત જાય છે. એવે વખતે થોડા વખત ઉપર આણેલું હાર્મોનિયમ અચાનક વાગતું તેણે સાંભળ્યું. એવો પણ વખત હતો કે જ્યારે કામ કરતાં કરતાં રસિકનું હાર્મોનિયમ સાંભળતો, ત્યારે ગર્વ અને આનંદે બંસીનું મન હસી ઉઠતું, આજે એવું થયું નહિ. તે તાંત ફેંકી દેઈ ધરના આંગણમાં ગયો. જઈને બેયું તો એક અપરિચિત માણસને રસિક હાર્મોનિયમ સંભળાવે છે. આથી તેનું તાવથી થાકી ગયેલું શરીર વધારે સળગી ઉઠ્યું. મોંઢામાં જેમ આવે તેમ તે બોલ્યો. રસિકે ઉદ્ધત થઈ જવાખ આપ્યો, “ તમારા ખાવામાં બે હું ભાગ રાખું તો હું—” વગેરે વગેરે જવાબો આપ્યા. બંસીએ કહ્યું, “ હવે ખોટી મોટાઈ કરવાનું કામ નથી. તારી શક્તિ કેટલી છે તે બહુ ઠીકી છે, આપણા જેવાને, શેઠીઆની માફક વાળ વગાડી, નવાળી કચે ચાલશે નહિ.” કહી તે ચાલતો થયો. ધરમાં જઈ બંસી સાદી ઉપર સુઈ ગયો. તે દિવસ તાંત બેસી ન શક્યો.

રસિક માત્ર વિનોદ કરવા માટે સાથીને ઓળી લાવી હાર્મોનિયમ વગાડતો હતો, તેવું ન હતું. ચાનગડમાં જે સરકસ આવ્યું હતું, તેમાં રસિક નોકરીની ઉમેદવારી કરવા ગયો હતો, તે મંડળીમાંના એકજણની પાસે પોતાની શક્તિનો પરિચય કરાવવા માટે તે

જેટલાં સંગીત જાણતો હતો તેટલાં તેને સંભળાવવામાં તૈયાર થયો હતો, તેવે વખતે સંગીતની વચ્ચે કાંઈ જુદોજ સૂર આવી પહોંચ્યો.

આજ સુધી બંસીના મોઢામાંથી કાઢ દિવસ આવાં કઠણ વાકયો નીકળ્યાં ન હતાં. આજે વપરયેલી કઠોરતા માટે ધીરે ધીરે એના મનમાં પસ્તાવો થવા લાગ્યો. ઠંડાલસોયા રસિકનું બાળપણ એને સાંભર્યું. જ્યારે રસિક એક શબ્દ પણ ખોલતાં શિખ્યો ન હતો, જ્યારે તેના નાના હાથમાંથી સુતરનું રક્ષણ કરવું મુશ્કેલ થતું. જ્યારે તેના બાપ માત્ર હાથ લાંબો કરે કે પુરતજ તે ખીખતી પાસેથી કુદીને તેને વળગી પડતો. અને તેના વાળ પંકડી તાણુતાણી કરતાં તેનું નાક પકડી દાંત વગરના મોઢામાં પેસાડવાનો પ્રયત્ન કરતો, તે બધું પ્રસંગો મનમાં સાંભર્યા પછી બંસીના હૃદયમાં કાંઈ કાંઈ થવા લાગ્યું. તે હવે સુષ્ક શક્યો નહિ. કંઈ સ્વરથી તેણે રસિકને કેટલીયે વાર બોલાવ્યો, પણ કાંઈ ઉત્તર મળ્યો નહિ. તેથી તે તાવ હતો છતાં ઉઠ્યો, જમને જોયું તો હાર્મોનિયમ પાસે પડ્યું છે. અંધારામાં રસિક શાન્ત થઈ એકલો બેઠો છે. ત્યાં જઈ બંસીએ કમરમાંથી એક લાંબી થેલી ખોલી નાખી. રંધાએલા સ્વરે બોલ્યો, “બાપ ! આ લે, મારા આ બધા રૂપિયા તારે માટે છે. તારી વહુ ઘરમાં લાવીશ એમ જાણી આ રૂપિયા એકઠા કરતો હતો, પણ મારા બાપ ! મારા ગોપાલ ! મારી એ શક્તિ નથી. કે હું તને રંગીને રૂપિયા એકઠા કરી શકું. તું સાપ્તકલ લાવ, તારે જે ખુશી હોય તે કર.”

રસિક ઉઠ્યો થપ્પને, પણ લેપને, કઠોર સ્વરે બોલ્યો “સાપ્તકલ લાવવી હશે, વહુ લાવવી હશે, તો તે બધું હું મારા પોતાના

પૈસાનું કરીશ. તમારા એ રૂપિયાને હું અડીશ નહિ.” કહી બંસીના ઉત્તરનો રાહ જોયા વગર એ ચાલ્યો ગયો. બંસીની વચ્ચે આ રૂપિયાની વાત કહેવાનો રસ્તો રહ્યો નહિ. અને હવે તે વાત કહેવી અસંભવિત થઈ ગઈ.

રસિકનો ભક્ત ગોપાલ આજકાલ અભિમાની દૂર દૂર રહે છે. રસિકની પાસે થઈ તેને દેખા દેખને એકલો માછલાં પકડવા જાય, પણ પહેલાંની માફક તેને બોલાવે નહિ. અને સૌરભીની તો વાતજ નહિ. રસિકની સાથે તેની અક્ષા છે, એકેવાર જન્મની અક્ષા. અથવા તેણે એટલી મોટી જબરી અક્ષા કરી છે કે રસિકને સ્પષ્ટ જણાવવાનો પ્રસંગ નહિ મળવાથી તે ઘરના ખુણામાં અભિમાને ધરી ધરી આંખોમાં પાણી ભરાઈ આવતાં.

આવે વખતે એક દિવસ બપોરના રસિકે ગોપાલને ઘેર જઈ તેને જૂમ પાડી. પહેલાં તો ગોપાલે પહેલાંનું સંભારી લગવાનો ભાવ કર્યો, પણ તે બહુ વખત સુધી રહ્યો નહિ. બેઠે જાણીને હાસ્યાલાપ સારા જામ્યો. રસિકે કહ્યું, “ગોપાલ, મારું હાર્મોનિયમ તું રાખીશ ?”

હાર્મોનિયમ ! આટલું મોટું દાન ! કળીના વખતમાં શું આ સંભવ છે ? પણ ગોપાલને જે ચીજ સારી લાગે અને કાર્ડ રોકે નહિ તો તે અસંકલે લેવાની શક્તિ વધારે પ્રમાણમાં હતી, એટલે આ હાર્મોનિયમનો તેણે વગર વિલંબે અધિકાર કરી લીધો. અને કહી દીધું કે ફરી માગીશ તો પણ મળશે નહિ.

રસિકે જ્યારે ગોપાલને જુમ મારી ત્યારે તેણે માન્યું હતું કે નક્કી તે જુમ અંદર ખીખ એક જણે સાંભળી હશે. પણ થયું

રીસાય, પણ તેટલામાં તો તે જાગી ઉઠે. અને યાદ આવે કે ભાઈ તેની પાસે નથી. સાથે મનમાં એમ પણ થાય જાણે કે આ શિયાળામાં રાત્રે તેની ઉપર પોતાનું કપડું નહિ ઓરાડી શકવાથી પયારીમાં પણ શન્ય તેના ભાઈને શાન્તિ નથી. તરતજ તે અર્ધી રાતે મનમાં વિચાર હતો કે કાલે સવારે ઉઠીને ઘેર પાછો જમણ પણ બરાબર ઉધ-માંથી જાઓ પછી ફરી તે સખ્ત પ્રતિજ્ઞા લેતો. પોતાના મનમાં વારંવાર જપતો કે હું પણ ના રૂપિયા એકઠા કરી, સામકલ ઉપર બેસી ઘેર જમણ. તો જ હું પુરુષ તો જ માઈ નામ રસિક.

એક દિવસ મંડળીના મેનેજરે તેને 'વણુકર' કહી ખરાબ ગાળો દીધી, તે દિવસ રસિક તેના થોડાંક કપડાં, થાળા વાડકો, વગેરે તેના ઋણમાં ત્યાં રાખી ખાલી હાથે બહાર ચાલ્યો ગયો, આખો દિવસ તેને કશુંય ખાવાનું મળ્યું નહિ. ન્યારે સંધ્યાને વખતે ગાયો નિરાંતે ચરે છે, ત્યારે તેને એક જાતની ધ્રુષ્ણ થઈ, સાથે સાથે મનમાં એમ પણ થવા લાગ્યું કે, પૃથ્વી આ પરુ પક્ષીની મા છે, પોતાને હાથે કાળીઓ તેમના મોંઢામાં મુકે છે. અને માણસ તો જાણે તેની કોઈ શોક્યનો છાકરો. તેમજ ચારે બાજુ આટલું મોટું મેદાન' શુન્ય લાગે. કયાંયે રસિકને માટે મુઠી અનાજ નથી! નદીને કિનારે જમ રસિક અંજલિ ભરી થોડું પાણી પીધું. આ નદીને જૂખ નથી, તરસ નથી, કાંઈ ચીંતા નથી, કાંઈ પ્રયત્ન નથી, ધર નથી તોય ધરનો અભાવ નથી, સામે અંધારી રાત્રિ આવે છે તોય તે સામે મોઢે નિઃશબ્દ ચાલી જાય છે. આ આ વિચારતાં વિચારતાં રસિક એક દષ્ટિએ પાણીના બહેણ તરફ તાકીને બેઠો છે. વખતે

એમ વિચારતો હશે કે માનવજીવનને આ બંધનહીન નિશ્ચિંત પાણીની ધારા સાથે ભેળવી દેવાય તો માત્ર શાન્તિ થાય! તેજ વખતે એક તરણ આવ્યો અને માથા ઉપરથી એક પોટલી નીચે ઉતારી તેની પાસે બેસી એક છોડામાંથી પૌઆ કાઢી ખાવા લાગ્યા. આ માણસ રસિકને કાંઈક વિચિત્ર લાગ્યો.

પગમાં જૂટ નથી, ધોતીઆ ઉપર પહેરણ, માથે ટોપી પહેરી છે આમ છતાં તરત જ રપટ જણાય એમ હતું કે પૈસાદારનો છાકરો છે. પણ મજુરની માફક પોટલી ઉંચકી તે આમ કેમ કરે છે તે તે સમજી શક્યો નહિ, બંને જણને વાતો કરતાં વાર લાગી નહિ. અને પૌઆ ખાવામાં રસિકે ઠીક પ્રમાણમાં ભાગ લીધો, આ છાકરો કસ-તાની કોલેજનો વિદ્યાર્થી હતો. વિદ્યાર્થીઓએ સ્વદેશી કપડાંની દુકાન ખોલી છે, તેને માટે તે કપડાંની દુકાન ખોલી છે, તેને માટે તે કપડાં લેવા ગુજરીમાં આવ્યો હતો. તેનું નામ સુખોદ. તેને કરોડ સંકાય નથી, વધી નથી. આખો દિવસ હાટમાં ફર્યા પછી સંધ્યા-કાળે પૌઆ ખાય છે.

આ બધું જાણી રસિકને પોતાના મનમાં બહુ શરમ આવી. એકલું તેય નહિ, તેના મનમાં યશું જાણે મુક્તિ મળી. જે આમ ખાલી પગે મજુરની માફક પોટલું ઉંચકી શકે, તેના જીવનનું દબ્ય એક ક્ષણમાં તેના મોઢાં આગળ પમાર થઈ ગયું. તે વિચારવા લાગ્યો, આજ મારે ઉપવાસ કરવાનું કશું કારણ ન હતું. મેં ધાયું હોત તો પોટલું ઉંચકી શકત.

સુખોદ ન્યારે પોટલું માથે મુકવા ગયો, ત્યારે રસિકે તેને અટકાવી કહ્યું "પોટલું

હું ઉંચકીશ” સુમોધ તેથી નારાજ થયો.
 “હું વણકરનો છોકરો છું. હું તમારું
 પોટલું ઉંચકી શકીશ. તને કલકત્તા લઈ
 જાવ,” પહેલાં હોત તો “હું વણકર” એમ
 રસિક કોઈ દિવસ બોલી શકત નહિ. તેનો
 વધો જતો રહ્યો છે. સુમોધ હસી પડ્યો
 અને બોલ્યો, “તમે વણકર ? હું તો
 વણકરને જ જોળવા નિકળ્યો છું. આજકાલ
 એમના લાવ એટલા બધા વધી ગયા છે
 કે કોઈ અમારી નિશાળમાં શિક્ષક તરીકે
 આવવા રાજી નથી.”

૬

રાસિક વણકરશાળામાં શિક્ષક થઈ કલકત્તા
 આવ્યો. થોડા વખત પછી ધરખર્ચ જેટલું
 કાંઈક બચાવી શક્યો. પણ સાપડલની વાતને
 તો હજી બહુ વાર છે. અને વહુની વરમાળની
 વાત જ નહિ ! એટલામાં વણકરશાળા પહેલાં
 જેમ અચાનક ઉધડી હતી તેમ અચાનક
 એસી પડવાની તૈયારી કરવા લાગી. કમિટીના
 સભ્યો કમિટી નિમે ત્યારે કામ બહુ સુંદર
 થાય; પણ એ કામ કરવા એસે ત્યારે પરિ-
 ણામ શૂન્ય આવે. તેઓએ જુદા જુદા દેશથી
 જુદી જુદી જાતની તાંત આણી હતી, ને

ધણી તૈયારી કરી હતી; પણ આમ છતાં
છેવટે એવું પરિણામ આવ્યું કે વેપાર ભાગી
પડવા લાગ્યો.

રસિકથી હવે મહી શકાયું નહિ, ધર
તરફ પાછા ફરવા માટે તેનો પ્રાણ વ્યાકુળ
થઈ ગયો. આખની સામે માત્ર પોતાના ગા-
મની જુદી જુદી જમી દેખાવા લાગી. પુરિ-
હિતનો અડધો ગાંડો છોકરો, તેના પાડોશીની
વાછરડી, નદીના રસ્તે તાડ, એક આજુ હાડો
પાણી પાસે માછલાં પકડવાની જળ આંધવા
માટે એક વાંસ હોમો કર્યો છે, ગામને રસ્તે
જુદી જુદી ઋતુની જુદી જુદી મુગધ દવામાં
આવે છે. અને પેલી ભાષ્મધાની મંડળી,
પેલો અંચળ ગોપાળ, મોટી મોટી વિશાળ
આંખો વાળી સૌરભી આ બધી સ્મૃતિની
વેદનાથી રોજ તેવું મન ફુગ્મી થવા લાગ્યું.
રસિક ગામમાં રહેતો ત્યારે જુદી જુદી જન-
તાનાં આનંદ અને ચેતન મળતાં. અહીં તો
તે એકેવારે બંધ થઈ ગયું છે. અહીં તેની
કશી કીમત નથી. વણાટશાળાનું કામ માત્ર
કામની વિટંબણાને લીધે કરતો, આડી તેનાથી
તેવું મન ભરાતું નહિ. ચીએટરની રોશની
તેના ચિત્તને પતંગીઆની માફક મરણને રસ્તે
તાણતી હતી. માત્ર પૈસા એકઠા કરવાની
પ્રતિજ્ઞા તેને બચાવે છે. આખી પૃથ્વીમાં માત્ર
તેને ગામ જવાનો રસ્તો તેની પાસે એકેવારે
બંધ છે. એટલા માટે ઘેર જવાની તાણ
દરેક ધૂડીએ તેને પીડા કરે છે. વણાટશાળામાં
પહેલી તો સારી આવક મળી હતી, પણ
ન્યારે હવે તે આશા રહી નથી ન્યારે તે બે
મહિનાનાં ખર્ચ જેટલું ય લાવી શક્યો નહિ.
ત્યારે તેને પોતાને ત્યાં રહેવાની ઇચ્છા થતી
નથી. બધી શરમ સ્વીકારી માથું નીચું કરી,
ભાષના આશ્રયે જવા માટે તેવું મન ઉઠ્યું
નીચું થવા લાગ્યું.

ન્યારે તેવું મન જઈ જઈ કરતું હતું,
ત્યારે તેના ઘર પાસે ધામધૂમ લગ્ન હતાં,
સંધ્યાકાળે વાજાં વાગી વર આવ્યો, તે દિવસે
રાતના સ્વપ્ન આવ્યું કે તેને માથે મુગટ છે,
પોશાક પહેર્યો છે, અને તે વાંસની ઝાડીની
પાસે હોમો છે, મહોદલાની છોકરીઓ સૌર-
ભીને “ તારો વર આવ્યો છે ” કહી ચીંટવે
છે, સૌરભી ચીંટાઈને રડી પડી, રસિક તેમને
શિક્ષા કરવા છૂટવા માગે પણ તેનાં કપડાં
વાંસમાં ભરાઈ જાય, કાળમાં તેનો મુગટ
ભરાઈ જાય, કાંઈ પણ પ્રકારે તે રસ્તો કરી
તેમાંથી બહાર નિકળી શકે નહિ. રસિક જમી
ઉઠ્યો. તેને તેના સ્વપ્નના ઉપર બહુ શરમ
આવી, વહુ તેને માટે નક્કી કરી છે પણ તે
વહુને ધરમાં લાવવાની તેની યોગ્યતા નથી,
પોતાની આવી અયોગ્યતા બદલ એને ધણી
શરમ આવી. એણે નક્કી કર્યું, આવી-આટલી
બધી દીનતા સ્વીકારી કાંઈ પણ પ્રકારે ગા-
મમાં પાછો જઈ શકીશ નહિ.

ન્યારે અનાવૃષ્ટિ આવે, ત્યારે દિવસ ઉપર
દિવસ જળ તોય વાદળ દેખાય નહિ. જો
વાદળ દેખાય તો વરસાદ આવે નહિ, અને
વરસાદ આવે તો માટી પણ હોંઝાય નહિ.-
પણ ન્યારે વરસાદ પડે ત્યારે એક ખૂણામાં
વાદળ હોય અને જોતજોતામાં આકાશ છવાઈ
જાય, અને એટલો બધો વરસાદ પડે કે જાણે
પૃથ્વી તણાઈજશે, અચાનક રસિકના ભાગ્યમાં
તેવું જ થયું.

જનકીનંદી બહુ પૈસાદાર હતો. તેને એક
દિવસ કોષ્ટની પાસેથી ખચર મળી કે વણાટ-
શાળાના શિક્ષક તેમની શાંતિના છે. ખીજે
દિવસે વણાટશાળા આગળ તેની ગાડી આવી
ઉભી રહી, તેમને રસિક સાથે કેટલોક વાત-
ચીત થઈ અને તેને ખીજે જ દિવસે રસિક
વણાટશાળાનું ઘર છોડી જનકીઆશુતા જ
નણ માગના મોટા ઘરમાં રહેવા ગયો.

જનકીઆણુને વિકાસની સાથે કમિશન એજંસિનો મોટો વેપાર ચાલતો હતો. તે વેપારમાં કોણુ જાણે કેમ રસિકને એક સામાન્ય કામમાં નીચી સારા પ્રમાણમાં પગાર આપવા મંડ્યા. આની રસિકને પણ સમજણ પડી નહિ. તે કામ માટે માણસ જોળવાની જરૂર હોય નહિ. અને માણસ મળે તો તેનું આટલું માન પણ હોય નહિ. જનકીઆણુ તેને ઘરમાં રાખી ખૂબ થાને તેની સંભાળ રાખવા લાગ્યા. રસિક તોય આટલા સ્નેહનું કારણ જોળી શક્યો નહિ.

પણ તેનો સારો ગ્રહ હવે બહુ દૂર નથી, તેનું વર્ણન કહેવું જરૂરનું છે.

પહેલાં જનકીઆણુની સ્થિતિ આવી ન હતી, તે બ્યારે દુઃખ વેડીને કોલેજમાં ભણતા ત્યારે તેમના સહાધ્યાથી હરમોહન હતો. તે શક્તિમાન હતો. આ કમીશન એજંસિનો હરમોહનના બાપનો વેપાર હતો. તેમનો એક મુરખી અગ્રેજ સોદાગર તેના બાપને બહુજ ચાહતો. તેમણે તેના બાપને આ વેપાર જોળી આપ્યો હતો. હરમોહને તેના સહાધ્યાથી જનકીને આ કામમાં લેઈ લીધો હતો.

ઉગતા યૌવનમાં જનકીનો સમાજ સંસ્કાર માટેનો ઉત્સાહ તે ગરીબ અવસ્થામાં હરમોહન કરતાં કંઈ ઉતરતો ન હતો. એટલે તેના બાપ મરી ગયા પછી તેની બહેનનો વિવાહ લાગી તેને મોટી ઉંમર સુધી લણવાનું ચાલુ રાખ્યું આથી તેના સમાજમાં બ્યારે તેની બહેનનો વિવાહ થવો અસંભવ હતો, ત્યારે હરમોહને તેનું સંકટ દૂર કરવા પોતે જાતેજ તે છોકરી સાથે લગ્ન કર્યાં.

ત્યાર પછી બહુ દિવસ આઘ્યા ગયા છે, હરમોહન મરી ગયો છે, તેની બહેન પણ

મરી ગઈ છે. લગભગ બધો વેપાર જનકીને આપ્યો છે. ધીમે ધીમે હુપડામાંથી ત્રણ માળતું મંદાન થયું. જૂનાં ધાતુનાં વાસણને અપમાન કરી કઢાડી સુકી, સોનાનાં વાસણ સુધે રાણીની માફક ઘરમાં ફરવા લાગ્યાં.

આવી રીતે તેનું નસીબ જેટલું થોડા વખતમાં ખીલી ઉઠ્યું, તેટલો તેનો ઉત્સાહ પણ થોડા વખતમાં નરમ પડી ગયો. કાંઈ પણ પ્રકારે પૂર્વના કનિકાસને જાતો રાખી સમાજમાં જવા તે તૈયાર થઈ રહ્યો. પોતાની છોકરીનો વિવાહ ન્યાતમાંજ કરવો, એવી એની હક, પૈસાનો લેભ આપી એક બે વરને રાજ કર્યા હતા, પણ તેના કુટુંબીઓને ખબર પડી એટલે ઘુરત જ તેમણે વિવાહ લગાવ્યો. સારો લણેલો વર ન હોય તો પણ સામે. આમ વિચારી કન્યાના આખા જીવનનું બલિદાન આપીને પણ ન્યાતમાં ભળવા એ રાજ થયા.

આવા વખતે તેમને વણાટશાળાના માસ્તરની ખબર મળી. તે થાનાગડના વસાક વંશનો છોકરો છે. તેના પૂર્વ પુરૂષ અભિગ્રામ વસાકનું નામ સૌ જાણે છે, અત્યારે તેમની દશા ઉતરતી છે. પણ કુળમાં તેઓ તેમના કરતાં ઉંચા છે.

દૂરથી દેખી ગૃહિણીને છોકરો પસંદ પડ્યો. પોતાના ઘણીને પૂછ્યું, “ છોકરો કેટલું લણેલો છે ? ” જનકીઆણુએ કહ્યું, “ કંઈ નહિ. ” આજકાલ લણેલા વધારે એટલે એમાં રહેજ વાંધો ઉડે. ગૃહિણીએ પૂછ્યું, “ પૈસા ? ” જનકીઆણુએ કહ્યું, “ એનો તો અભાવ છે, મારા પક્ષમાં એ તો લાભ છે. ” ગૃહિણીએ કહ્યું, “ મર્ગ વહાલને તો ખોસાવવાં પડશે. ” જનકીઆણુએ કહ્યું, “ પહેલાં ઘણીવાર તે પરીક્ષા

યધ ગધ છે, તેથી તો કુટુંબીઓ દોડી આવે છે, અને વિવાહ લાગાવે છે. માટે આ વખતે તો નહીં કયું છે કે પહેલાં લગ્ન કરી નાખવું, પછી પ્રસંગ આવ્યે કુટુંબના માણસો સાથે વાતચીત કરવી.”

રસિકે જ્યારે રાતદિવસ તેને ગામ જવાની ચિંતા કરતો હતો, અને થોડા વખત કેમ કરી એકદમ ખૂબ રૂપિઆ એકઠા થાય તેના વિચાર કરતો હતો, પણ તેના વિચારનો કિનારોજ આવતો ન હતો, તે વખતે તેની સામે પૈસા ને કન્યા બંને હાજર થયાં. તેથી તે એક ધડી આશ્ચર્યમૂલક થઈ ગયો.

જનકીમાણુએ પૂછ્યું, “તમારા ભાઈને ખબર આપવાની પ્રત્તિ છે ?” રસિકે કહ્યું, “ના, તેની કાંઈ જરૂર નથી.” તેને એમ હતું કે બધું કામ પૂરું કરી મોટાભાઈને આશ્ચર્યચકિત કરી નાખીશ. કામ નહિ કરનારા રસિકની કેવી જાતની શક્તિ છે, તે તેમને પ્રત્યક્ષ બતાવીશ. એટલે તેમના મનમાં શંકા રહેશે નહિ.

શુભ વખતે વિવાહ થઈ ગયો. બધી બેઠમાં રસિકે સૌથી પહેલી એક સામકલ લીધી.

તે વખતે માહ મહિનો પૂરો થવા આવ્યો છે. નદીની પેલીપાર ગોવાળોએ ઝુંપડાં બાંધી ગાયો ભેંસેને લઈ વાસ કર્યો છે. નદીનાં પાણી ઉતરી ગયાં છે. લોકોએ નંદીપાર ઉતરવાની શરૂઆત કરી છે.

રસિકે સારું ઘેાંટીઉં પહેલું છે, રેશમી ખમીશ, ખમીશની ઉપર કાલો કાટ છે, પગે રંગીન મોજા અને ચકચકિત કાળા વિલાયતી ખૂટ પહેર્યા છે. પાકી સડકે સામકલ ઉપર બેસી ચાલ્યો આવે છે. જ્યારે તેના ગામની કાચી સડક આવી, ત્યારે તેણે સામકલનો વેગ ઓછો કર્યો. ગામના લોક તેનો આવો પોશાક જોઈ આગળથી ચકચા નહિ. તે પણ

કાઈ સાથે બોલ્યો નહિ. તેની પ્રત્તિ હતી કે ખીજ લોક આગળે તે પહેલાં પહેાંચી જવું. જ્યારે તે ઘર આગળ આવ્યો ત્યારે છોકરાંની આંખ આગળથી મોટાભાઈ પાસે છટકી શક્યો નહિ. તેઓ એક ધડીમાં તેને આગળથી શક્યાં. સૌરભીનું ઘર પાસેજ હતું. છોકરાં તે બાળુ દોઢી જમને છુમે પાડવા લાગ્યાં. સૌરભીનો વર આવ્યો, સૌરભીનો વર આવ્યો. ગોપાળ ઘરમાં હતો, તે બહાર આવે તે પહેલાં રસિક તો ઘર સામે આવી પહેાંચ્યો.

ત્યારે સંખ્યા થવા આવી છે. ઘરમાં અંધારું છે, તાણું વાસેલું છે, જનકીન ઘરમાં જાણે કાંઈ રડીને કહે છે, “કાંઈ નથી, કાંઈ નથી.” એક ધડીમાં રસિકની છાતીમાં ફેલ્યું થવા લાગ્યું, તેની આંખ સામે બધું અસ્પષ્ટ દેખાવા લાગ્યું. તેના પગ કંપવા લાગ્યા. બંધ બારણા આગળ તે ઉભો રહ્યો તેનું ગળું સુકાવા લાગ્યું. કાંઈનેય બોલવાવાની તે હિંમત કરી શક્યો નહિ. દૂર મંદિરમાં જે ઘંટા વાગી રહ્યા છે, તે જાણે તેના ગયા જીવનની કથા કહી આપતા હોય, તેમ તેના કાનમાં અથડાવા લાગ્યા. આ માટીની દિવાલ, આ બંધ બારણાં, હાલી ગએલી ખજુરી, આ બધું જાણે બોલાવેલા સંસારની માત્ર છાંયો, કશુંય જાણે સાચું નહિ.

ગોપાલ પાસે આવી ઉભો રહ્યો, રસિકે તેના સામું આડી નજરે જોયું. ગોપાલ કશુંય બોલ્યા વગર નીચી આંખે જોઈ રહ્યો, રસિકે બોલી ઉઠ્યો, “સમજ્યો છું, સમજ્યો છું. મોટાભાઈ નથી ખરું ?” એમ કહી તે બારણા પાસે બેસી પડ્યો. ગોપાલે તેની પાસે બેસીને કહ્યું, “ભાઈ રસિક, ચાલ મારે ઘેર ચાલ.” રસિકે તેના બે હાથ છોડાવી દેઈ બારણા પાસે માટીમાં આઝાટવા લાગ્યો. “ભાઈ ! ભાઈ !” જે ભાઈ તેના પગનો

અવા સોલજતાજ પોતે દોડી આવતા, તે ભાષ કયાંયે જડયા નહિ.

ગોપાલના બાપ આવી રસિકને બહુ સમજાવી તેમને ઘેર લાઇ ગયા. રસિકે ત્યાં પ્રવેશ કરતાં જ એક ઘડીમાં જોયું, સૌરભીએ પેલા તેના ચીતરેલા કપડાથી એક ચીજ બહુ પ્રયત્ને ઢાંકી રાખી છે. રસિક પાસે આવ્યો ત્યારે તે સમજી શક્યો કે તે કપડાની અંદર ચીજ છે તે તેની નવી સાઇકલ ! તરત તેને અર્થ સમજી

શક્તાં વાર લાગી નહિ. તે ખૂબ રડવા લાગ્યો.

રસિક ગયા પછી જંસીએ રાત દિવસ મહેનત કરી સૌરભીની પૈઠણ અને આ સાઇકલ લાવવા માટે પૈસા એકઠા કર્યા હતા. જેમ થાકેલો થોડો મહામહેનતે દોડીને ગમતી જગાએ પહોંચીને તરતજ પડોને મરી જાય, તેમ જે દિવસે પૈઠણના રૂપિયા પુરા થયા અને પોસ્ટ ઓફીસમાંથી વી. પી. થી સાઇકલની રસિક મળી તેજ દિવસે તે કામ કરતો અટકી પડ્યો, તેની તાંત બંધ થઇ ગઇ. ગોપાલના બાપને બોલાવી તેનો હાથ પકડી તે બોલ્યો, “હજી એક વરસ રસિક માટે રાહ જુઓ. આ તમારા હાથમાં પૈઠણના રૂપિયા આપી બહુ છું. ત્યારે રસિક આવે ત્યારે તેને આ સાઇકલ આપજો, અને કહેજો કે ‘ત્યારે તે’ ભાષ પાસે રૂપિયા માગ્યા

હતા, ત્યારે હતભાગી ભાષ આપી શક્યો ન હતો. પણ તેથી મનમાં રીસ ન રાખીશ.”

મોટાભાઈના રૂપિયા હું લાઇયા નહિ, એવી એક દિવસ પ્રતિજ્ઞા કરી રસિક આવ્યો હતો, વિધાતાએ તેની એ કઠોર પ્રતિજ્ઞા સાંભળી હતી. આજ ત્યારે રસિક પાછો આવ્યો. ત્યારે જોયું કે મોટાભાઈની ભેટ તેને માટે આટલા દિવસ રાહ જોઇ રહી હતી, પણ તે ગ્રહણ કરવા માટે તેના હૃદયદારા એકે વારે બંધ છે. તેના મોટાભાઈએ જે તતિ આપું જીવન વણી પોતાના ભાઈને દાન કર્યું છે. તે તાંતની પાસે બધું છોડી પોતાનું જીવન પુરું થાય એવી રસિકને બહુ પ્રમ્ણ હતી, પણ હાય ! એ તો કલકત્તા શહેરમાં રૂપિયા સાટે સદાને માટે પોતાના જીવનનું બલિદાન આપી આવ્યો છે !*

શાન્તાબહેન ન. પરેલ

* શ્રી રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની એક કથા અપરથી

આટલું તો કરી દો

૧. ખીચડી પકાવી દો

કાળો પાણો કરકરીઓ, રાતે પાણે રાય
અમદાવાદના ગઢ ઉપર ખીચડી પકાઈ.

૨. દરિયો ધુણાવો.

બટકુંકે રાટલો, થીતું ઘી, દરિયો ધુણે રાતને દિવસ

૩. દરિયાને છીંડી પાડો.

એક ઢાઠામાં બતરી ઢાઠા, તેમાં રમે નાના મોટા,
નાને મોટ નાંખી ગોળી, ભાંગી રે હરણુની ટોળી,
હરણુ ખાય હેરાફેરા, ભાંગ્યાં રે દિશ્હીનાં દેરાં,
દિશ્હી ઉપર આણુમાણુ, ભાંગી રે મોતીની માણુ,
માણુ ઉપર મોતી, ખીખી આવે રાતી,
ખીખીના હાથમાં ઘોડો, ફેડયો મિયાંનો હોડો,
હોડાનાં બે કાચલાં, સોનાનાં બે માછલાં
માછલે કરી લીંડી, દરિયામાં પડી છીંડી.

૪. મીનીને જોડીયું પહેરાવી દો.

ઢાઠી ઉપર ઢોડીયું ને મીની ચેરે જોડીયું.

૫. લંકાની દોણી લાવી દો.

રાતાં બગલાં રણે ચડ્યાં, પાણી દેખી પાછાં ક્યાં
એક બગલાંનો ભાંગ્યો દોઢ, લાગ્યાં રે લંકાનો લોટ
એક બગલાંની ભાંગી દોણી, લાગ્યાં રે લંકાની દોણી.

૬. ગદાદેવના વિવા કરી દો.

પતારાની પોળમાં પંદર પગથીયાં ચડવાં
પંદર પગથીયાં ઉતરવાં
મહી ગદાદેવનાં દરશન કરવાં

દરશન દરશન દીવા

મહી મહાદેવના વિવા.

૭. મીનીને ધાધરી પહેરાવી ઘો.

સામે આંબ્યા વાધરી, મીની પહેરે ધાધરી

૮. ઉંદરને વેઢ પહેરાવો.

સામે આવે ઢેઢ, ઉંદર પહેરે વેઢ

૯. વાડામાં વાછડા રમાડી ઘો.

અહીંથી આંબ્યા પટેલ, અહીંથી આંબ્યા પટેલાણી;

બેએ વાળ્યા કાછડા, વાડામાં રમે વાછડા.

૧૦ માધાની મા રોવરાવો.

ભારા ઉપર સોઈ ને માધાની મા રોઈ.

૧૧. બીબીને રોવરાવી ઘો.

અંગ તાણું, તંગ તાણું, તંગના દોરા તાળ,

હાથી ઉપર ગઢ ચણાવું, રમતા આવે રાજ,

રાજના હાથમાં સોટી ને બીબી આવે રોતી.

૧૨. સો હાથી ભણાવી ઘો.

સો અવળાં કમાડ, સો બવળાં કમાડ

સો દીવી-બળે, સો હાથી ભણે.

૧૩. દરિયો ખસેડી ઘો.

વંડી ઉપર દસ્તો, દરિયો જાય ખસ્તો

૧૪ વછેરી રમાડો

અહીંથી નાંગી પછેડી, વાદળમાં રમે વછેરી.

૧૫ ભગવાન પાસેથી કુંચી લાવો.

ખજુરની ટાળય ઉંચી, ભગવાન પાસેથી લાવો કુંચી.

સાચી સ્વ. પરિવર્તના માં પાંચે
સાંકળે ને મહેલોને
સાચી સ્વ. પરિવર્તના માં પાંચે
સાંકળે ને મહેલોને

કુકડીબાઈનો ન્યાય

ઉનાળ નો દહાડો હતો. કુકડીબાઈ પોતાના ખેડૂત માલિકના આંગણમાં ફરતાં હતાં તે બચ્ચાં માટે ચણ શોધતાં હતાં. આંગણમાં એક બાળુ મોટો ઉકરડો હતો. કુકડી ફરતી ફરતી ત્યાં ગઈ. ઉકરડો વરખોળતાં વરખોળતાં કુકડીને તો ઘઉંનો દાણો જડ્યો.

“આ શું ? ઘઉંનો દાણો ? હાથ લે બાઈ, હું તો એને વાવીશ.” કુકડી તો રાજના રેડ થતી બોલી.

ખેડૂતનાં પાળેલાં બીજ કેટલાક પશુ પંખી તેનાં પડોશી હતાં. કુકડીએ ઘેર આવી બતકને બોલાવી, “બતકખેન બતકખેન, મને આ ઘઉંનો દાણો વાવમાં જરા મદદ કરશે ને ?”

“નારે ખેન, મને તો કયાં નવરાશ છે ?” કહી બતક તો ચાલતું થયું.

ત્યાં તો બિલાડી બહાર ગઈ હતી તે આવી.

“મીનીખેન, મીનીખેન, આવો ને જરાક આ ઘઉં વાવું છું તે જરા ખાડો ખોદવા લાગોને” કુકડીએ કહ્યું.

“હજી હું તો બહારથી ચાલી આવું છું. બાઈ, મારા બચોળીઆં બૂખ્યાં મારો

રાહ જોતાં હશે.” એમ કહી એણે ઘર બારણું વાંચ્યું.

કુકડીને થયું, “પેલું કુક્કર તો જ મદદ કરશે. તે તો બહુ લાલને પરગજી છે

પણ કોણ જાણે કેમ, એણે પણ આ તો ના જ કહી.

છેવટે કુકડીએ જાતે જ બધું કાઢ્યું. જમીનમાં એક નાનો ખાડો કર્યો તેમાં દાણો મૂક્યો ને ઉપર માટી વાળી

ઉનાળો પૂરો થયો. વાદળોં થવા લાગ્યાં ને વરસાદ આવ્યો. કુકડીએ વાવેલો દ ઉના દાણો તો ઉગ્યો. રૂપાળો કોટો પુટયે લીલાં કુંળાં પાન આવ્યાં. પવને ને પ્રકાશ તેને તંદુરસ્ત રાખ્યો. વખત જતાં ઉંઝીએ આવી ને માંહે ઘઉંના મબ્બના દાણા થય

લણણી ટાણું થયું. કુકડીએ કાતર લીધું ને ચાલી. ઘઉં લણ્યા, ઉપડ્ય ને પછી ફાંટ ભરીને ઘેર આણ્યા.

ઘઉંને ચાકસુક કર્યાં ને કોઠીમાં ભય

રિયાળો આવ્યો. જૂના ઘઉં ચ રદા, એટલે કુકડીએ તો નવા ઘઉંનીકા ઉખેળી. સાણામાંથી માણુ ઘઉં કાઢીને તેાં ચોટકી બાંધીને ચાલી દળણું દળાવ

બધાં પટોશીઓન પૂછ્યું, “કોઈ આ-
વશે વારાફરતી આ પોટકી ઉપડાવવા ?
હું એકલી નહિ ઉપાડી શકું.”

પણ ન લીધી દાદ બતકે, ન આપ્યો
જવાબ બિલાડીએ કે ન સાથે આબ્યું
પેહું ડુક્કર !

પોટલી માથે મૂકી કુકડી તો ચાલી.
બિચાર પોરા ખાઈ એ તો ત્યાં પહોંચી.

બળબળ વહેતા પાણીના એક ઝરાને
કાંઠે જ આ હજણાં વાળી રહેતી હતી.
કુકડીએ ઘંટીવાળાને ઘંઠ આપ્યા ને પોતે
નહી કાંઠે જઈ નાહી ધોઈ ને થાક ઉતાર્યો.

ત્યાં તો ઘઉં ફળાઈ ગયા.

લોટની પોટલી ખાંધે મૂકી ધીમે
ધીમે કુકડી ઘેર આવી. ખૂબ ચાકી ગઈ
હતી એટલે વાળુ કરીને ઉઘી જ ગઈ.

બીજે દહાડે સવારે ઉઠીને કુકડીએ
તો આટો આપ્યો, અંદર મોણ નાખ્યું.
ને હજવે હજવે લોટમાં પાણી નાખતી ગઈ
ને ફણેક ખાંધતી ગઈ. બધો લોટ બધાઈ
રહ્યો ત્યારે નાનાં નાનાં શુંડલાં કરી એણે
તો મળની પૂરીઓ વણી નાખી અને
નાની એવી કડાઈ શગડી પર મૂકી એ
બધીને તળી પણ ખરી.

એક મોટી તાસક ભરીને પૂરીઓ થઈ.
ત્યાં તો કોણ બાણે ક્યાંથી બતક
આબ્યું.

કેમ કુકડી પહેન, શું પૂરીઓ બનાવી ?
લાલ, કેવી મળની છે ! એમ કહી એ
તો બામ્યું.

ત્યાં તો મીનીબાઈને ગંધ આવી
એટલે એ પણ પૂંછડી ફલાવતી આવી ને
કાઢી થઈને એક બામ્યું બેઠી.

ડુકકર પણ લોચ સુંઘતું સુંઘતું
આબ્યું.

એટલી વારમાં કુકડાને ઘેર આવવાનો
વખત થયો ને તે આપ્યો.

હાથપગ મ્હોં ધોઈ એને માટે નાખેલા
પાટલા પર એ તો જમવા બેઠાં, બાબુમાં
કુકડી અને તેનાં બચ્ચાં કચ્ચાં પણ બેઠાં.
નિરાંતે સૌ જમ્યાં.

બતક કહે, “ મને કુકડી પહેન ? ”

બીલ્લી કહે, “ મને કુકડી બા ? ”

ડુક્કર કહે, “ મને કુકડી બાઈ ? ”

કુકડી કહે, “ ઉભાં રહો. પહેલાં તો
મહેનત કરે એને મળે ”*

ગિરીશ

* અંગ્રેજ પરથી ફેરાર સાથે.

ખોટા સિંહ

એક હતો શિકારી. તે જુદાં જુદાં જંગલોમાં ફરે; હરણ અને સસલાં, મેર અને કાયલ જેવાં પશુપક્ષીના શિકાર કરે; અને માંસ ખાધને જીવે.

એક દિવસ એ શિકારી કાઢ બેટ તરફ આવી ચઢ્યો. ત્યાં તેણે ઘણા શિકાર કર્યો. પણ જંગલોમાં તેને ઢેટલીકવાર વર, વાધ, હાથી કે સિંહ જેવામાં આવતા. એમને જોઈ એ ખિચારો બહુ બીજો. પણ શિકારનો એને શોખ હતો એટલે જીવતું જોખમ ખેડીને પણ શિકારી જંગલમાં ભટકતો.

એક વાર ફરતાં ફરતાં તેણે એક મરેલો સિંહ દીઠો. એ સિંહને જોઈ તેને વિચાર થયો, “આતું ચામડું કાઢું, એ ચામડું હું આઢું, ને પછી હાથી-જાનાં ટાળાંને નસાડું, વર વાધને બીવરાવું અને આ બેટનો રાજ ધઈ બેસું.” શિકારીએ તો તેમ ક્યું અને ચાર પગે તે ચાલવા અને વનમાં મહાલવા લાગ્યો. હાથીજાનાં ટાળાં તો બહીને ઝાડોનાં ઝુંડમાં ભરાવા લાગ્યાં,

વળી આ ખોટા સિંહને બીજો વિચાર આવ્યો. “આ હાથીજાનો હું મહારાજધિરાજ બનું તો કેવું સારું! પણ તે કેમ બને ?”

શિકારી માંસ ખાતો હતો અને સાથે દારૂ પણ પીતો હતો. એને દારૂ બનાવતાં પણ આંવડતો હતો. એકવાર તેણે દારૂનાં પીપ ગોઠવી મિજબાની કરી. પછી શિયાળને મોકલી સૌ હાથીજાને બોલાવ્યા. ઢેટલાક આવ્યા, ઢેટલાક ન આવ્યા; કાઢએ દારૂ પીધો, કાઢએ દારૂ ટાળી નાંખ્યો.

એ મિજબાનીમાં એક ખંડો હુશિયાર કાણો હાથી હતો. તેણે આ વનરાજને પૂરો જોળખી લીધો. જણી ગયો કે એ સિંહ નથી-શિકારી છે. પણ ત્યાં એ કંઈ બોલ્યો નહિ.

પાછળથી તેણે બધા હાથીજાને બોલાવી આ વાત કરી. દારૂ પીને ગાંડા બનેલા એક બે હાથીએ એ વાત માની નહિ; પણ ન્યારે તેમને દારૂનો નશો ઉતરી ગયો ત્યારે સૌ જણ એકમત થયા.

તેઓએ હાથે કર્યો કે હવે સિંહથી કાઢ્યા પાપડો શિકારી મુઠીઓ વાળીને દોડ્યો.
કળે બીવું નહિ. સૌએ શું થાય છે તે આગળ શિકારીને પાછળ હાથીનું ટાળું.
જેવું.

હવે ખરો ખેલ શરૂ થયો. પેલો સિંહ શિકારે આવ્યો ત્યારે હાથીનું ટાળું પાસે થઇને પસાર થયું. સિંહ હરખાણે, પણ મૂંઢવંચી કરી કાઢી હાથીએ તેને સલામી દીધી નહિ. આથી સિંહને ક્રોધ ચડ્યો. તે ગર્જ્યો; પણ એ ગર્જના સિંહની નહોતી: માણસની ચીસ હતી.

આ ઉપરથી આખું ટાળું તેના તરફ ધસ્યું. સિંહ તો બે પગે નાડો. નાસતાં નાસતાં પેલું ચામડું ભોંય પર પડી ગયું.

પછી તો શિકારીનું કાળજી કાઢી ગયું. હાથીઓ પણ મૂંઢા ઉંચી કરીને તેની લગોલગ આવી પહોંચ્યા.

એવામાં દરિયાનો કાંઠો આવ્યો. શિકારીએ અંદર પડતું મેલ્યું. હાથીઓએ જોયું કે સિંહ મહારાજ ભરતીનાં મોજામાં ખૂડી મુગ્યા હતો.

ત્યાર પછી બેટમાં કાઢી શિકાર કરતું નહોતું. અને સધળે શાન્તિ શાન્તિ થઇ રહી હતી.

દશજી પરમાર

ક્યાનો હતો રાખેંગાર ?

ક્યાની સતી રાણકડે ?

ક્યાનાં હલામણુ સોન ?

ક્યાનાં ચેલત વિભાલ ?

ક્યાનો રાખાવત બલા

બાળરીઆ કુળ તણે ?

ક્યાનો હતો રાખેંગાર ?

સુગરી

સુગરી ચકલીના જેવડું પ્રાણી છે. રંગમાં, કદમાં અને ચાંચની જડાઈમાં તેઓ લગભગ મળતાં આવે છે. તેનો રંગ ઝાંખો રતાશ પડતો હોય છે. સુગરી માળા ખાંધવામાં ઘણું હોશિયાર પંખી છે. ઝાડ ઉપર લાંબા લટકતા જે માળા જોવામાં આવે છે તે સુગરીખાઈના હોય છે. સુગરી પાતળા ધાસના રેસાઓનો માળો બનાવે છે. તાંતણાઓને એવી સરસ આડી અંબળી રીતે વણી દે છે. સુગરીનો માળો મોટા હોય છે છતાં વજનમાં તે બહુ ભારે હોતો નથી. ચોમાસામાં સખ્ત પવનમાં માળો ન ઉડે તે માટે માળા ઉપર સુગરી માટ્ટી લગાવી દે છે. કેટલાક કહે છે કે સુગરી પોતાના માળામાં આગીઆ આટાડે છે, જથી માળામાં અંજવાળું થાય.” સુગરી પોતાના માળામાં આ રીતે ખેતી રાખે છે. કેટલાક આ વાતમાં માનતા નથી. માળો ગોળ હોય છે, તે ઝાડની ડાળીએ લટકાવેલો હોય છે. માળામાં બે ખંડ હોય છે. એકને તળીઈ હોય છે ને બીજો તળીઆ વિનાનો નીચેથી કાણાવાળો હોય છે. તળીઆવાળામાં ઈંડાં મૂકે

છે. કાણાવાળામાંથી પક્ષી અંદરે પેસે છે. માળામાં જવા માટે સુગરીને નીચેથી માળામાં પેસવું પડે છે. બીજાં પક્ષીને આવી રીતે માળામાં પેસવું અધરું પડે છે. કાગડા, હોલા, ખીસકોલીઓ, એર વગેરે આ માળામાં પેસી શકતાં નથી. સુગરીઓ ઘણુંખરું એક સાથે પોતાના માળા બાંધે છે. એકજ ઝાડ ઉપર આઠ-દશ માળા જોવામાં આવે છે. ઘણીવાર કેટલાક માળાઓ અધુરા જોવામાં આવે છે, આમાં તળીઈ હોતું નથી. એ છત્રી જેવા દેખાય છે. લોકો આને બુલા અથવા હીંચકા કહે છે. મનાય છે કે જ્યારે માદા ઈંડા સેવવા બેસે છે ત્યારે નર બુલામાં હીંચકા કંતો હીંચકતો માદા પાસે ગીત ગાય છે, લોકો સુગરીને પાળે છે. પાંજરામાં તેને ધાસ આપવાથી તે ઘણીવાર અંદર માળો બાંધે છે. તેઓને પાળનારાઓ તેમને કેટલીક ગમ્મત રમત કરી બતાવતાં શીખવે છે. મોદામાં બે હોઠ વચ્ચે રાખેલો દાણો કે હાથ ઉપર રાખેલો દાણો તે ઉડીને લઈ લે છે.

સકરખોરા

આ પક્ષી નાનાં અને સુંદર પક્ષી-
ઓમાંનું એક છે. તે લગભગ ચકલી
જેવડું અથવા તેનાથી નાતું હોય છે.

એની ચાંચ લાંબી, વળેલી અને છેડે સૌંચ
જેવી આણીદાર હોય છે. જલ્લ લાંબી અને
પાતળી નળીના આકારની હોય છે. એના
વડે ફૂલોમાં રહેલ મધને તે ચુસે છે.

લગભગ બધાં ફૂલોમાં મધ હોય છે. મધ
માંથી મધ ચુસીને મધપુડામાં જમા કરે
છે; પણ સકરખોરા મધને સીધું ચુસીને
ગળી જાય છે. કાઠ કાઠ ફૂલ એનું હોય
છે કે એના ઉપર તેનાથી બેસી શકાતું
નથી આથી તેને ફૂલ ફરતાં ઉડતાં ઉડતાં
મધ ચુસવું પડે છે. કેટલાંક બહુ ચોટાં
ફૂલોમાંથી મધ ચુસવા માટે ફૂલની
બાબુથી એક કાણું પાડી મધને ચુસે છે.

નર સકરખોરા પગથી માથા સુધી ભૂરા
વાનનો હોય છે. જ્યારે સૂર્ય પ્રકાશતો
નથી હોતો ત્યારે પક્ષી લગભગ કાણું
લાગે છે; પણ સૂર્યના તડકામાં કાઠ વાર
તે સુંદર લીલો દેખાય છે, કાઠ વાર
અમકદાર નીલો દેખાય છે.

માદાનો ઉપલો ભાગ ધૂળીઆ
રંગનો ને નીચલો ભાગ ઓળો પીળો
હોય છે.

ઠંડાં મૂકવાની ઋતુ ખલાસ થયા
પછી નરમાદાના રંગ લગભગ સરખા
થઈ જાય છે. માત્ર નરની દાઢીથી તે પેટ
સુધી ભૂરા રંગનો પટો જોવામાં આવે છે.

અન્યુઆરીથી એપ્રિલ સુધી આ પક્ષી
બહુ મધુર ગાય છે. એનાં માળાની રચના
ઘણી સુધડ અને ચતુરાઈથી કરેલી હોય
છે. તેનો માળો ડાળીએ લટકતો હોય છે.
સુગરીના માળાની પેઠે. પણ આ માળો
જમીનથી બહુ ઉંચો નથી હોતો. ઘણીવાર
તે એક વારથી પણ નીચે હોય છે.

માદા કરાળીઆનાં પડ લઈ આવે
છે, અને તેને ડાળ ઉપર ચોડી દે છે.
પછી સૂકું ઘાસ ને પાંદડાં લાવીને તે
એને ચોટાડે છે. વળી કરાળીઆનાં પડ
ઘાસ અને પાંદડાં લગાડે છે. ને ફરી તેને
ઘાસ ને પાંદડાં લગાડે છે. આ રીતે ઘાસ,
પાંદડાં ને કરાળીઆના પડનો તે માળો
બનાવે છે. એક બાબુથી અંદર જવાનું

હોય છે ને ઉપર દરવાજા જેવું રાખે છે. ઈંડાં મૂકવાની સુવાણી રેશમ જેવી ગાદી બનાવે છે. તેમાં તે બે કે ત્રણ નાનાં ઈંડાં મૂકે છે. ઈંડાનો રંગ દુધીઆ હોય છે. એના ઉપર રાખોડીઆ રંગનાં ટપકાં હોય છે. માળો બાંધવામાં નર માદાને મદદ કરે છે અને કાગળ, લુગડાંના ટુકડા, દોરી, પ્લોટીંગ એવું એવું લાવી આપે છે.

સૌથી વહેલો માળો બાંધનાર પક્ષી-ઓમાં સકકરખોરા પણ છે. ફેબ્રુઆરીમાં તેનાં ઈંડાં જડી આવે છે. બે કે માર્ય ને એપ્રિલ મહિનામાં તો મળી ૮ આવે છે. એનો માળો સહેજે આજખાય એવો નથી.

ઉપલક નજરે ડાળીમાં કે અંખરામાં ભરાયેલ સૂકા ધાસના ડુઆ જેવો બીજો છે. નર માળો બાંધવામાં ઈંડા સેવવામાં ને બચ્ચાને ખવરાવવામાં કાંઈ ભાન લેતો નથી. આ જરા વિચિત્ર તો છે. ઘણાં ખરાં પક્ષીઓમાં તો નર ને માદા બન્ને માળો બાંધે છે ને બચ્ચાને ખવરાવવામાં ભાગ લે છે. માળા ઘણા નીચા બાંધવામાં આવે છે તેથી ઘણીવાર સાપ ને ખીલકોળીઓ તેનાં ઈંડાં ખાય જાય છે. કાગડાઓ અને હોલાઓ પણ તેનાં ઈંડાંને ઉપાડી જાય છે. છતાં સકકરખોરાની આલાદ વધે જાય છે ને લગભગ દરેક ગામડામાં તે બેવામાં આવે છે.

ગિણુભાઈ

કયાં છે ગદ ગિરનાર ?

કયાં છે નીર ભાદરનાં ?

કયાં છે ઘોડી પાંચાળની ?

કયાં છે ભેંસ શંગવડી ?

કયાં છે સિંહ ડાલામયા ?

કયાં છે વીર કાઠીલયા ?

કયાં છે ગદ ગિરનાર ?

કયાં છે નીર ભાદરનાં ?

વાળાક અને ઘોંઘાળારામાં

ચી. ભાષા ન્હાતુ,

મહુવાથી ગાડા રસ્તે મુસાફરી કરી તળાભ આવી પહોંચ્યા હીએ. તળાભ જૂના વખતનું શહેર છે વાળા લોકોના કબજામાં આ પ્રદેશ હતો તેથી તેને વાળાક પ્રદેશ કહે છે. તળાભ વાળાઓના સમયનું શહેર છે. ત્યારે એલસવાળો વળામાં રાખ્ય કરતો હતો અને ત્યાંના બ્રાહ્મણોને જુલમ અસહ્ય થઈ પડ્યો ત્યારે એલસવાળો આ તળાભમાં આવેલો એક સાથે હજાર કન્યાઓને કન્યાદાન આપીને પરણાવી ને વળામાંથી વાલમ બ્રાહ્મણોને હાંકી કાઢ્યા. જે ધંધુકા આવીને વસ્યા છે, તે વખતનો ઘીના કુવો, મંડપ વગેરે અહીં બતાવાય છે. તળાભના પાંદરમાં શેત્રુંજી નદી છે તેને સામે કંઈ તળાભની ટેકરી છે ત્યાં જૈન મંદિરો છે. અને ઘણાં ભોયરાં છે. સભા-મંડપ વગેરે ઘણું જ સરસ છે.

અહીંથી તળાભ દ્વારવેમાં નીકળવું હતું પણ તરતજ મોટા ગોપનાથ વાદ આવ્યા. અહીંથી સાત ગાઉ દૂર મોટા ગોપનાથ છે. નરસિંહ મહેતાએ જે ગોપનાથની સ્તુતિ કરીને રીઝવ્યા હતા તે આ ગોપનાથ કે મહુવા પાસેના ગોપનાથ તે નહીં નથી. પણ આ ગોપનાથની જાહોજલાલી અગાઉ સારી હશે એમ લાગે છે. હાલમાં મંદિરના મહાંતનો કબજો છે નાના ગોપનાથ ત્રાપજમાં ચોડે છે તે, ત્રાપજમાં ભાવનગર રેલ્વેનો હવા ખાવાનો બંગલો છે.

મોટા ગોપનાથથી અમે નંકળંગ (નિષ્કલંક) મહાદેવના દર્શને હૃપડયા. દરીઆ વચ્ચે આવેલ આ મહાદેવજી ઘણાજ પ્રખ્યાત છે. ત્યાં મોટા મેળો ભરાય છે. દરીઆમાં ભરતી આવે ત્યારે આ મહાદેવના ઓટલા પર ઉમેલને આંચ આવતી નથી, પણ ચોગરદમ પાણીને પાણીજ, ખંભાતનો અખાત ધુધવાટા કરતો ઘેરું મળ્ન કરી રહ્યો હોય છે.

જૂનાં ઐતિહાસિક સ્થળો વિસરાઈ જવાથી જૂનો ઇતિહાસ પણ નાંશ થામતો જાય છે. પણ એના પ્રતિ જે ધ્યાન આપીને જૂના સ્થળોને રક્ષણ અપાય તો જરૂર એ જૂના ઉપરથી કાંઈક જાણવાનું મળે.

અહીંથી દોઢેક ગાઉ દૂર ખારી મીડી વીરડી છે. દરીઆની ભરતી વખતે એ વીરડી ગાળી તમે દૂર ખસી જાઓ. ઉપર ભરતીનાં પાણી ફરી વળે અને ઓટ વખતે જંબને પેલી બંને વીરડીનાં પાણી તમે ચાખો તો એકમાં ખાર અને બીજામાં મીઠું પાણી તમને પીવા મળશે. શો ચમત્કાર ! આવાં અનેક સ્થળો કાઠિયાવાડમાં છે પણ તે બધાંનો વિગતવાર ઇતિહાસ ક્યાં છે ?

જાખરાના કુંગરો જોષ નામ્યા, અને ત્યાંથી તરતજ અમે ઘોઘા આવવા ઉપડયા. અનંતકાળના ઝપાટે ચડેલું ઘોઘા અત્યારે પાષમાલ ઘઈ ગયું છે. છતાંય એની જૂની પ્રસિદ્ધ સમૃદ્ધિ અને જાહોજલાલીની સાક્ષી પુરવું નવખંડા પાર્શ્વનાથનું દહેરું હતુ હયાત છે. પાલિતાણીની જાત્રા કરનાર દરેક જાત્રાળુ ઘણું કરીને અહીં દર્શન કરવા આવેજ છે. દરીયા કંઈ ગવર્નમેન્ટે દિવાલ ચણાવી છે જેથી ગામને કાંઈક સલામતી છે. અહીંની દીવાદાંડી દરથી દેખાય છે. પીરમ સામેજ દેખાય છે. આ પીરમમાં ગોહિલકુળદિપક મોખડાજીએ સિંહને મારેલો. અને તે પછી મુસલમાન આદલાહોના વખતમાં લૂંટકર આવેલું અને મોખડાજી અને તે આદલાહ વચ્ચે યુદ્ધ થયેલું ત્યારે મોખડાજીનું ધડ રાતદિવસ સુધી લડેલું છેવટે ગળીને તાતણી નાખીને આણુ દીધેલી ત્યારેજ એ ધડ પડ્યું. જેનો પાળોઆ હજુએ ઘોઘામાં છે.

પીરમ એ ગોહિલવંશની જૂની રાજધાની. રાણપુરમાં રાણાજી ગોહિલ મરાયા પછી

તેમની એક રાણીને ઉમરાવા મોકલેલાં તેમને અવતરેલ પુત્ર મોખડાજીએ પીરમ કબજે કરી ત્યાં ગાદી કરેલી. એ વખતે ઘોષા મોટું બંદર હતું. કાઠિયાવાડ અને ગુજરાતના વહાણો અહીં લંગરાતાં. અત્યારે એમાનું કાંઈજ નથી રહ્યું ફક્ત એ વખતની જહોજલાલી બતાવતું સોનારીયા તળાવ છે.

અહીંના બે સોની ભાઈઓ ઉપર માતાજી પ્રસન્ન થયાં અને કહ્યું કે “ વહેલી સવારે બંદર ઉપર જજો. ત્યાં દૂરથી વહાણ આવતું દેખાશે. તેનો કણી પછી બંદર ઉપર હશે વહાણ ફૂંલવાની તૈયારીમાં દેખાય ત્યારે તે વહાણ તું ખરીદી લેજો. પછી વહાણ ફૂંલવાને બદલે તરશે અને સડસડાટ આવીને ઉછુ રહેશે તું તે બધા માલ ઘેર લઈ જજો. ” પછી એણે તો ખાત્રી માગી એટલે માતાએ કહ્યું કે “ સવારમાં બંદર ઉપર જતાં ચુંદડી, મોડીઓ અને અર્ધો, રૂપિયા પડેલો તને જડશે. ” અને સવારમાં થયું પછી તેમજ ૧ થોડી વારમાં માતાના કહેવા પ્રમાણે બધું બધું ને વહાણ ખરીદાયું. માલ બધો એક મિત્રને ઘેર નાખ્યો. ખલુરનાં વાડીઆ હતાં. વાણીઆની દાનત કરીને ચાલ કરી જુએ તો સોનું ત્રીકળ્યું. એ તો પૈસાદાર બની ગયો. પછી બધાં આંધળાં થયાં. અને એ નાણામાંથી સોનારીયું તળાવ થયું. એમાં હજુએ કાંઈયી સતકાર થતો નથી કારણ કે તરતજ પાણી લાલ બની જાય છે, અહીંનું પાણી ખાર છે પછી જળસ નામનો એક કુવો છે ત્યાંનું પાણી મીઠું છે. અહીંના બોરીંગમાંથી નીકળતું પાણી મધક મિશ્ર મરમ છે, અને નાદવાધી કપડાં પીળાં પડી જાય છે.

અહીંઆ એક મોટું જાડ છે. તેનું નામ રૂખોડો. તેનું થડ ધણું જ મોટું છે. બે ચાર જણ સાથે દાઘ પહોળો કરે અને સમાય એવડું મોટું મણાય. ગામ ભાંગી ગયું છે. પરંતુ અહીંઆ ખારવા લોકોની વસ્તી ધણીજ છે. પછી બધા દેશાવર રહે છે.

પછી આ બધી વાતમાં દું દિવ જવા

ધમ્મજોતો હતો તે રહી ગયું. દિવમાં જવા માટે ત્યાં કોષ ઓળખીતું હોય તોજ રમ મજો. તે સાધન મારી પાસે નહતું એટલે જવાયું નથી. પણ જેટલું સાંભળ્યું છે જાણ્યું છે તે લખ્યું તો પડશેજ.

દિવ એ પોટુંગીઝ લોકોનું સંસ્થાન છે. હિંદથી રતત્ર એ જ્યો તેને હિંદના કાપદા લાગુ પડતાં નથી. દિવ એટ હોવાથી કાઠિયાવાડમાંથી દિવમાં જવા માટે પૂલ બંધાવેલો છે. રાત્રે તે સફેલી લેવાય છે. અગાઉ આ સહેરમાં એવો કાપરો હતો કે કોષ છોકરું પરણ્યા વગરનું હોય અને તેના મા બાપ જન્મે મરી જાય તો પાદરી લોકો તેને કબજે લે અને તેને ખ્રીસ્તી બનાવે. કાકા, મામા મોટાભાઈ કે ખીજા કોઈની તકરાર ચાલે નહિ, એક ક્વખત એક માણસ ગુજરી ગયો. તેની સ્ત્રી અગાઉ ગુજરી ગઈ હતી, જ્યો છે કરો એકલો યજ ગયો. તે એક બ્રહ્મક્ષત્રિયના કારખાનામાં નોકરી કરતો હતો જ્યો તે કારખાનાની માણેક બાઈએ ખીજા એક નોકરની કન્યા તેને રાતમાં પરણાવી દીધી સવારમાં પાદરી લોકો પેલા છોકરાનો કબજો લેવા આવ્યો પણ બાઈએ તે પરજેલો છે એમ કહીને પાછા વાળ્યા. પછી તે ઉપરથી તેને શાન્તી થઈ નહિ. તેણે એક રમાલ વણીને રંગાળ્યો તેમાં એક અરજી તે વખતની પોટુંગીઝ રાણી ઉપર કરીને પોતે ગોવા ગઈ. ત્યાં ગવર્નરના બંગલે તે માથે બળતી સગડી લઈને ગઈ. ગવર્નરે તેનું દુઃખ સાંભળ્યું અને તેની અરજી પોટુંગીઝ દેશમાં મોકલી અરજી વાંચતાં રાણીનું અંતઃકરણ પીગળી ગયું અને તે કાપદો તરતજ રફ કરવામાં આવ્યો. આ વીરનારી તે જેડીઆઈ આવી અનેક વાતો સાંભળીને દિવ જોવાનું મન હતું પણ સગવડ નહિ હોવાથી જવાઈ નહિ, ને મનની મનમાં રહી ગઈ.

દવે અહીંથી ભાવનગર જઈયા. તે ગોદિલવાડનો ભાગ થઈ યશે.

મનુભાઈ નેધાણી

ભાગ્યનો પત્થર

એક ગામમાં ભીખુ નામે ઘણાજ ગરીબ માણસ રહેતો હતો. તેને લગભગ આઠ દસ સંતાન હતાં. જંગલમાંથી લાકડાં કાપી લાવી તે ગામમાં વેચતો, અને જે કાંઈ મળે તેથી મહામુશ્કેલીએ તે પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરતો. એક વખત ભીખુ લાકડાંનો ભારો લઈને ગામ તરફ આવતો હતો તેવામાં રસ્તામાં તેને બે લૂંટારા મળ્યા. તેમણે તેનાં લાકડાં બળજબરીથી લઈ લીધાં. બિચારો ભીખુ પોક મૂકીને રડવા લાગ્યો.

એક સાધુ આ રસ્તેથી જતો હતો. તેણે ભીખુના રડવાનો અવાજ સાંભળ્યો. તે તેની પાસે ગયો, અને પૂછ્યું “ભાઈ, કેમ રડે છે ?” ભીખુએ ઉત્તર આપ્યો “બાપુ, હું ગરીબ માણસ છું. લાકડાંનો ભારો લાવીને હું મારું ગુજરાન મહામહેનતે કરું છું. આજે લૂંટારા ભારો લઈ ગયા. મારાં બાળકોને હું આજે શું ખવડાવીશ ?” “શાન્ત થા ભાઈ. ધધ્વર કોઈનો ગયો નથી.” સાધુએ કહ્યું. “જે. અહિંથી પૂર્વ દિશામાં દૂર જઈશ ત્યાં એક બીજું જંગલ છે. તેમાં એક તળાવ આવે છે. તેની વચમાં એક મંદિર છે. ત્યાં દરેક જીવના ભાગ્યના પત્થર રાખ્યા છે. તેમાંથી તારો પત્થર શોધી લેજ.”

ભીખુ આ સાંભળી ખુશ થયો. સાધુને પ્રણામ કરી તે પત્થરની શોધમાં આગળ ચાલ્યો. રસ્તામાં એક ઉંટ મળ્યું. તેની પીઠ ઉપર સોના ચાંદીના થેલા લાદેલા હતા. ઉંટે પૂછ્યું “ભાઈ ક્યાં જાવ છો ?” “ભાગ્યનો પત્થર શોધવાં.” ભીખુએ ઉત્તર આપ્યો. ઉંટ આ સાંભળી ઈચ્છિત થઈ ગયું અને કહ્યું “ભા સાહેબ, મારા ભાગ્યનો પત્થર પણ શોધી લાવજો. કેટલાંય વર્ષોથી ભારથી લધાઈને કંટાળો આવ્યો છે.”

ભીખુ તો આગળ ચાલ્યો થોડે દૂર જતાં નદી આવી. તેમાંથી એક મગરે માથું ઉંચું કર્યું. તેણે પૂછ્યું “ભાઈ, ક્યાં જાવ છો ?” ભીખુ બોલ્યો “ભાગ્યનો પત્થર શોધવા.” મગરે કહ્યું “જરા મારા ભાગ્યનો પત્થર પણ શોધજો. કેટલાંક વર્ષોથી મારા પેટમાં ખદુ દરદ થાય છે.” થોડે દૂર આગળ જતાં એક સિંહ આવ્યો. તેણે પણ ભીખુને એજ પ્રશ્ન પૂછ્યો. ભીખુએ પણ પ્રથમની માફકજ ઉત્તર આપ્યો. સિંહે કહ્યું, “ભાઈ, મારા ભાગ્યનો પણ પત્થર શોધી લાવજો. મારા પગનો કાંટો મને ખદુ ત્રાસ આપે છે.”

કેટલાંક દિવસો સુધી આમ તેમ ભ્રમીને ભીખુ તલાવની પાસે આવી પહોંચ્યો. એક નાની સરખી હોડીમાં

બેસીએ તો તળાવની વચ્ચે પહોંચી ગયો. ત્યાં કરોડો પત્થર પડેલા હતા. પત્થર બધા આસપાસના હતા, અને તેમાં કાંઈ લખ્યું ન હતું. રાત પંડી અને ચન્દ્રનો પ્રકાશ ફેલાવા લાગ્યો, એટલે પત્થરો ઉપર અક્ષરો દેખાવા લાગ્યા. એક ઉપર તેણે પોતાનું નામ “ભીષુ” જોયું. ભીષુ લખતાં વાંચતાં શિખેલો હતો, એટલે અક્ષરો વાંચતાં મહેનત પડી નહિ. તેની જીવંતીમાં જે જે બનાવ બન્યા હતા તે સઘળા ભીષુ નામની નીચે લખેલા તેણે વાંચ્યા. આ જોઈ તે ઘણો જ અચ્ચો પામ્યો.

તેણે પત્થરને ફેરવી નાખ્યો. ત્યાં ઉંટ, મગર અને સિંહને મદદ કરવાની રીત લખેલી હતી એક ખુણામાં એવું પણ લખેલું હતું કે “તમે થોડા વખતમાં ધનવાન થઈ જશો” આખી રાત ભીષુને ઉંઘ આવી નહિ, અને સવાર થતાં સુધી તે આ જગ્યાએ સ્તબ્ધ ઉભો રહ્યો. સૂર્યનાં કિરણ ફેલાતાં પત્થર ઉપરના અક્ષરો દેખાતા બંધ થઈ ગયા.

ભીષુ પછી ત્યાંથી ઘર તરફ પાછો ફર્યો. આજે તે ઘણો જ ખુશમીનજમનાં હતો. પહેલો તે સિંહની પાસે ગયો. તેને પગે વાગેલો કાંઠો તેણે દાંતથી પકડીને ખેંચી કાઢ્યો. સિંહ ઘણો ખુશી થયો. તે તેને પોતાની શુદ્ધમાં લઈ ગયો. શુદ્ધમાં ઝરેશતનો દગલો કરેલો હતો. તેમાંથી એક ગાંસડી ખાંધીને લઈ જવા

તેણે ભીષુને કહ્યું. ભીષુએ તેની ઈચ્છા પ્રમાણે એક ગાંસડી ખાંધી અને રાત લઈ આલતો થયો.

જતાં જતાં તે મગર પાસે આવી પહોંચ્યો. તેને જોઈને મગર આનંદથી બોલ્યો “કેમ, ભાઈ, મારો પત્થર જોયો ?” “હા, જોયો,” ભીષુ એ કહ્યું, “તારા પેટમાં એક રત્ન ગયું છે. જે તેને ગમે તે પ્રકારે કાઢી નાખે, તો તું સારો થઈ જાય.” મગરે પ્રયત્ન કરીને તે બહાર કાઢ્યું. ત્યાર પછી તેની પીઠા જતી રહી. તેણે રત્ન ભીષુને આપ્યું, જે તે ઉંટની પાસે ગયો.

ઉંટ પણ ભીષુને જોઈને ખુશી થઈ ગયો અને બોલ્યો “કેમ પત્થર શોધી કાઢ્યો ?” ભીષુએ કહ્યું “હા તમે બેસી જાવ.” ઉંટ બેસી ગયું, અને ભીષુએ પછી બધા ચેલાને જમીન ઉપર નાખી દીધા. આથી ઉંટને ઘણી જ શાન્તિ થઈ, અને તે બોલ્યો “ભાઈ ભયું થજે તારું. આજે મારી પીઠ હલકી થઈ. હવે તું બધું મારી પીઠ ઉપર લાદે દે અને તારે ઘેર હું તે પહોંચાડી દઉં.”

આ સઘળી કીંમતી વસ્તુઓ લઈને ભીષુ ઘેર પહોંચ્યો. તેના ઘરમાં તો આનંદનો પાર ન રહ્યો. તે દિવસથી ભીષુ તેના કુટુંબ સાથે આનંદથી દિવસો પસાર કરવા લાગ્યો.

દુષ્ટાચંદ્ર ગંગાશંકર ભટ્ટ

“પરીના દેશમાં”

રવિવારને દિવસે રમુ ભરનિદ્રામાં પડ્યો હતો. એવામાં એને એક સુંદર સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં તેણે પોતાની સાથે એક પરીને જોઈ. પરી રમુને કહી ગઈ કે “રમુ, જો તારે અમારા દેશમાં આવવું હોય તો પૂનમને દિવસે પાસેની નદીને કાંઠે આવજે. હું તને અમારા દેશમાં લઈ જઈશ” એમ કહી પરી અદૃશ્ય થઈ ગઈ.

રમુ જાગ્યો ને જુએ છે તો પરીએ નહિ ને કાંઈ નહિ. પોતે તો પથારીમાં સુતો હતો. રમુ તરત ઉઠ્યો ને સીધો પોતાની બા પાસે ગયો.

રમુ—બા, બા, આજે મને એક સુંદર સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં પરી મને કહી ગઈ કે રમુ જો તારે અમારા દેશમાં આવવું હોય તો પાસેની નદી પર આવજે. હું તને અમારા દેશમાં લઈ જઈશ. માટે બા, હું તો પરીના દેશમાં જવાનો.

બા—રમુ, સ્વપ્નનાં તે કંઈ સાચાં પડતાં હશે કે ?

રમુ—હા, બા, સાચે જ પરી મને કહી ગઈ છે. એ સ્વપ્ન સાચું જ છે.

બા—રમુ, હું તને જવા દેવાની નથી.

રમુ—બા, હું તો પરીના દેશમાં જઈશ જ.

બા—રમુ, આમ હઠ ના કરીએ. આપણાથી તે વળી પરીના દેશમાં જવાતું હશે કે ?

રમુએ વિચાર્યું કે હમણા બા માને એમ નથી. હજી પૂનમને તો વાર છે. માટે એ વાત હાલમાં પડતી મૂકું તો સારું.

✽

પૂનમને હવે એક દિવસ બાકી છે. રમુ એ જ વાત પાછી પોતાની બા અગાડી કાઢી.

રમુ—બા, સાચે જ હું મને પરીના દેશમાં જવાની રજા નહિ આપે ?

બા—રમુ, હજી એની એ જ વાત ? હું તને રજા આપવાની જ નથી.

રમુ—નહિ આપે તો હું સત્યાગ્રહ કરીશ ?

બા—તો તને આજે જાવાતું એ નહિ આપું.

રમુ—બા, બહુ સારું. તારૂં જાવાતું એ જોઈતું નથી અને હવે નિશાળે એ જવાના નથી. કારણ કે હું નિશાળે જાઉં છું કે મહેતાજી તરત મને ગોળવાતું આપી દે છે. હું પરીના દેશના હવાઈ કિલ્લા બાંધવામાં મરગુલ હોઉં ત્યાં તો ઉપરથી સોટી જ પડી હોય.

રમુની બાએ વિચાર્યું કે રમુ આમ માને તેમ નથી. એને જેવાની રજા આપીશ તો એ રાજી થશે. એને પરીના દેશમાં લઈ જવાવાળું કોણ બેઠું છે ? થોડી વાર નદીને કાંઠે ફરી થાકીને પાછો આવશે.

બા—રમુ, જા ખુશીથી જા. તને મારા આશીર્વાદ છે.

રમુ—બા, તારો ઘણોજ ઉપકાર.

પૂનમનો દિવસ છે. રમુ પછી ભારે આનંદમાં છે. રમુ નવાં લુગડા પહેરી નદીને કાંઠે ગયો. નદી ભારે વેગમાં વહે છે. તેના ખળ, ખળ, ખળ, થતા અવાજથી રમુને ઘણો જ આનંદ થયો. એવામાં ખરરર અવાજ આકાશમાં થયો. રમુએ જોયું તો એક સરસ કંઈ વિમાન જેવું ચાલ્યું આવે છે. જોતજોતામાં તે નીચે આવ્યું. તે વિમાન નહોતું પરી હતી.

પરી—રમુ, તું આવી પહોંચ્યો છે ?

રમુ—પરી પહેન જે, જે, હા, હું આવી પહોંચ્યો છું.

પરી—રમુ, જે, જે, લે આ પવન પાવડી ઉપર બેસી જા. હમણાં આપણે પરીના દેશમાં જઈ પહોંચીશું.

રમુ પવન પાવડી ઉપર બેસી ગયો તેવીજ પાવડી ખરૂરૂર અવાજ કરતી હતી તે ઘડીમાં આવી પહોંચી પરીના દેશમાં.

રમુ તો પરીનો દેશ જોઈ આશ્ચર્ય બની ગયો,

શું મહેલનું તેજ ! રમુની આંખે અંધારા આવવા લાગ્યાં. પરીએ રમુને નવી આંખ આપી. પછી રમુને કહ્યું, “રમુ, હવે જો મ્હારો દેશ.”

રમુ—ઓ....હો ! પરીપહેન, આવા સોના રૂપાના મહેલ તો આજેજ જોયા. શું એની બાંધણી ! ને શું બાંધવાવાળાની કારીગરી !

પછી પરી પોતાના મહેલમાં રમુને લઈ ગઈ. પરીનો મહેલ સોનાનો હતો. અંદર અનેક જાતનાં વાજાં ત્ર વાગતાં હતાં. અનેક જાતના અત્તરોની ફાદરમ ઉડતી હતી. આખો મહેલ હીરા માણેકથી જડેલો હતો. રમુને તો એ ખૂબ ગમી ગયો.

હવે પરી રમુને મૂકીને પોતાના દામને અર્થે ગઈ. રમુને કહેતી ગઈ, કે “આ બધી પરી છે તે આ મહેલની નોકર છે. માટે જે જોઈએ તો માગી લેજે.”

રમુ તો પરીનો રાજા થઈને બેઠો. રમુ ફકમ કરે તે પ્રમાણે સૌ વર્તે. પછી રમુને આખો મહેલ જોવાનું મન થયું, તેથી તેણે એક પરીને ફકમ કર્યો. એક પરીએ રમુને સાતે માળ બતાવ્યા. રમુ તો જોઈને ખુશ, ખુશ થઈ ગયો, રમુ માટે ખાવાનું તૈયાર, સુવાનું તૈયાર, બેસવા ઉઠવાનું તૈયાર, આનું મળશે. એવો રમુને રવખેચ ખ્યાલ નહોતો.

સાંજે પરી આવી પહોંચી. પરી રમુને
|| ગમાં ફરવા લાઇ ગઈ. રમુને બાગ એવો
|| સુંદર લાગ્યો કે તેણે વર્ણનજ ન થઈ
|| કે.

રમુ—પરીજેન, આ તમારો બાગછે?

પરી—હા, રમુ.

રમુ—આ...હા! કેવો સુંદર! આવો
માગ તો મેં કદીએ જોયો નથી. પાસેના
ઠાડ ઉપર કયું પંખી ગીત ગાય છે?

પરી—રમુ, એ બુલબુલ છે.

રમુ—ઓહો! એ કેવું મીઠું બોલે છે!
આ બાગનાં ફૂલઝાડ પણ કેવા ખીલ્યાં
છે. ઓહો! પેલા દારૂમના ઝાડ ઉપર પણ
કેટલાં દારૂમ આવ્યાં છે અને નારંગીનું
ઝાડ ફળના લારથી છેક નમીજે પડ્યું
લાગે છે.

ચોટેક ગયા ત્યાં તો બળ, બળ, બળ,
વહેતાં ઝરણાંને મીઠાં ગીત ગાતાં પંખીને
જોઈ રમુ ગાંઠો થેલો બની ગયો.

રમુ—પરીજેન, ચંપાનાં ઝાડ ઉપર
લીલું, લીલું, છેંતે શું?

પરી—એ તો પોપટ લાઇ છે.

રમુ—ઓહો પોપટલાઇ શું તમારું
રૂપ છે!

પરી ને રમુ હવે મહેલ તરફ પાછા
વળ્યા. હમણા તો મહેલનું રૂપ તદ્દન
ફેરવાઈ ગયું છે. આયમતા સૂર્યના તેજથી

આજો મહેલ અગભગાટ થઈ રહ્યો છે.
રાતના આઠ વાગ્યા છે બધાજ ખાવાની
તૈયારી કરી રહ્યા છે. રમુ ને પરી માટે
ખાસ ચોરડો હતો. તે પરી રમુને તેડી
ગઈ.

પરી—રમુ આ ખાટલા ઉપર બેસ,
હવે આપણે લોજન કરીશું.

ટેબલ ઉપર અનેક જાતનાં ફળો તથા
અનેક જાતનાં સુકાં મેવા તથા બત્રીસે
વાનિનું લોજન મૂકેલું હતું. પરી ને રમુ
જમી ઉઠ્યાં.

પરી—રમુ, મહારા દેશના મહેલો
દિવસનાં ત્રણવાર રૂપ બદલે છે. સવારે,
સાંજે, ને અત્યારે. માટે ચાલ હમણાતું
રૂપ બતાવું.

પરી ને રમુ બહાર આવ્યા. રમુની
નવાઈનો પાર રહ્યો નહિ, આખા મહેલ-
ને અનેક જાતની રંગબેરંગી અગણિત
ગત્તીઓ મૂકેલી હતી, એટલે મહેલ કાંઈ
બુરોજ લાગતો હતો. પછી સંગીતના ચોર-
ડામાં ગયાં. ત્યાંથી પણ રમુને ઉઠવાતું મન
ન થાય. રમુ રાત્રે નવેક વાગે સુતો. પથારી
પણ રમુએ સ્વપ્નેય નહિ જોઈ એવી! રમુ
સાત વાગે ઉઠ્યો, કાતણ કચું, પછી સ્નાનના
ચોરડામાં ગયો. ત્યાં ચોમેર અત્તરો ને
અનેક જાતના સુગંધી વાળાં તેલો
હતાં. પછી પંરીઓએ આવીને તેને
અત્તરો ને તેલથી નવરાવ્યો. પછી પરીના
દેશનાં લુગડાં પહેરાવ્યાં. નાસ્તો કરી પરીને
રમુ નગર જોવા ગયાં. પરીએ આખું નગર
બતાવ્યું. સાંજે ઘેર આવ્યાં.

હવે રમુ પોતાની જાને બૂલી ગયો ને હવે અહીં પરીઓનો રાજ થઇને બેઠો. એક દિવસે પરીએ રમુને કહ્યું, “રમુ, હવે તારે તારા દેશમાં જવું જોઇએ. તારી બા તને બહુ જ સંભારે છે.”

રમુ—હા પરીઠહેન, હું આવે જ જઇશ. કોઇક દિવસ પાછો આવીશ.

પરી—રમુ, તું જાય તે પહેલાં તને મારા દેશની ભેટ આપવાની છું.

રમુ—પરીઠહેન, તમે શું આપશો ?

પરી—રમુ, હે આ ચિંતામણિ. જે તને જોઇતું હશે તે મળશે. હવે એ મણિને કહે કે મને મારા દેશમાં પહોંચાડ.

રમુ—પરીઠહેન, આવી જ ભેટ મારે જોઇતી હતી. હવે જે જે.

પરી—રમુ જે જે.

પછીથી રમુએ ચિંતામણિ. ઘડીમાં રમુ પોતાના આંગણમાં આવી પડ્યો. ક્યાં પરીઓનો દેશ ને ક્યાં રમુનું આગણું! રમુ તો આલોજ બની ગયો. પહેલાં તો રમુને સ્વપ્ન જ લાગ્યું; પણ પોતાના હાથમાં મણિ જોઇને વિચાર્યું. કે ના સાચું જ છે. રમુ એકદમ પોતાની બા પાસે દોડી ગયો.

બા—રમુ, રમુ, તું આવ્યો ક્યાંથી ? આટલા દિવસ ક્યાં ગયો તો ?

રમુ—બા, હું ન હોતો કે તો કે હું તો પરીના દેશમાં જવાનો છું. હું તો પરીના દેશમાંથી આવું છું.

બા—રમુ, એસ તારી પરીના દેશની

થોડી વાતો કરીશ કે ? બૂલી તો નથી ગયો ને ?

રમુ—બા, એમ બહુ તેમ નથી. આ...હા! શું પરીનો દેશ ! હું તને પરીના દેશની અજાયબી ગતાવું.

હવે રમુએ ચિંતામણિ કે પરીના જેવો સોનાનો મહેલ બની જાય; ઘડીમાં રમુનું માટીનું ઘર હવે તે સાત માળવાળું સોનાનું ઘર થઇ ગયું. આ જોઇ રમુની જાને હર્ષના આંસુ આવી ગયાં. રમુએ ફરી ચિંતામણિ કે પરીના જેવો જ બાગ અને મહેલમાં નોકર ચાકર થઇ જાય. ઘડીમાં તૈયાર.

રમુ—જોયું બા, પરીઓના દેશની અજાયબી ? હવે એ દેશની ટુંકામાં વાત કહું તે સાંભળ.

પહેલું તો અહીંના જેવું ગોખવાનું કેદખાનું જોયું નહિ. બધાંજ બાળકોએ પોતાની મેળે લણવું રહ્યું, પોતાની મેળે રમવું રહ્યું; પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવવું રહ્યું; બધુંજ પોતાની મેળે કરવું રહ્યું. બધાંજ બાળકો. એવાં સંપીલા કે બા, તેનું વર્ણનજ થઇ શકે નહિ ! બીજું ત્યાંના માણસો કેવાં ? અહીં આપણા ગાંધી બાપુ છે ને ! તેવાં તો ત્યાં માણસો રહે. બા, એનું નામ તે દેશ, બધાંજ પોતાના દેશને પ્રાણ આપે. બા, તારાથી તો જવાય જ નહિ, તું તો ત્યાં બૂલીજ પડી જાય ! પણ હું તને કોઇક દિવસ પરીના દેશમાં તો લઇ જઇશ. હમણાં નહિ, કોઇક દિવસ.

લરસી

(એક લહેજ્જતદાર પીણું)

પંજાબમાં બેઓ તેા ત્યાંના લાંબા ચોડા, મોટા, તાબ અને તગડા લોકો ભેઈ તેઓ શું ખાતા હશે તેનો વિચાર રહેજે આપણા મનમાં ઉઠે. નાનાં બાળકો બે, ચાર કે છ મહિનાનાં પણ હૃદયપુષ્ટ લાગે અને ત્યાંની સ્ત્રીઓ પણ એવીજ જબરી હોય છે. પંજાબનાં હવાપાણી તો ગહુ સરસ છે જ અને ત્યાંનું અનાજ કાંઈક વધારે પુષ્ટિ-કારક હશે, તેમ પણ જરૂં.

ત્યાં નાના મોટા ગધાં ગ્રામમાં ગ્રામીણે વખત તો દૂધ પીએ જ અને તે પણ મોટું તાંસણું અથવા સવાશેરનો એક મોટો પ્યાલો લરીને. ત્યાં દૂધ નવ પૈસાનું એક શેર એટલે આપણું અઢી શેર મળે છે. ઘણા ખરા તો ઘેર જ ગાય અથવા ભેંસ રાખે છે. ત્યાંની ગાયો ભેંસો ગહુ જબરી, ખૂબ દૂધ આપે એવી હોય છે, ખકરી આપણા અહીંની ગાય જેટલું દૂધ આપે અને તેની કીંમત આપણી ગાય જેટલી. ત્યાં ગાયની કીંમત ૬૦-૧૦૦ રૂપિયા લગભગની અને ભેંસ ૨૦૦ થી ગ્રાઉ ન મળે.

વર્ષમાં આઠ મહિના ત્યાં સખત ગરમી રહે છે. ગરમી ત્યાં આગળ મહા મહિનાથી શરૂ થાય તે લાદરવા સુધી રહે. અને તે દિવસોમાં લોકો લરસી ખૂબ પીએ છે. આ બાબુ જેમ ચાની હોટેલો તેમ ત્યાં આગળ લરસીની દુકાનો. પંજાબ ચી પીવામાં સંમજતું જ નથી. કોઈ મુંબઈગરા ચાના શોખીન બધ તો કડવી ચા પીવી પડે અને કાં તો બતે બનાવી લેવી પડે ને એમ કરતાં હાંસી ચાય તે તો જુદી.

લરસી એટલે હહીને વલોવીને બનાવેલી છાશ. પણ તે પંજાબનું માખણ ને તરથી લારેલું હહી. છાશમાં ખાંડ અને ગરૂ નાખે એટલે નારંગીના-રસ જેવો સ્વાદ આવે. કોઈ તેમાં મીઠું પણ નાખે. કોઈ રહેમાન આવે તો પણ ત્યાંના લોકો આ લરસીજ ધરવાના. ઘણા તો આ લરસી દિવસમાં ત્રણ ત્રણ વાર પીએ છે. ત્યાંની છાશમાં પેટનો દુખાવો, અજીર્ણ, કબજિયાત, સંગ્રહણી વગેરે અનેક રોગો ફર કરવાની અજબ શક્તિ છે. તેથી ઉનાળામાં મગજમાં ઠંડક રહે છે. બહુ-તરસ લાગતી નથી. અને નબળાં થઈ ગયેલાં આંતરડાંને બળ સળે છે. સવારમાં તુરત ઉઠીને નયણે કોઈ લરસી નથી લેવાતી. પણ કંઈક ખાધા પછી તરત તે લઈ શકાય છે.

આ ઉનાળામાં આપણે લરસીની લહેજ્જત લેવી ભેઈએ.

અમે કેટલાએ ટેકરા ચઢ્યા અને ઉતર્યા, 'હિંગરાજને હડે' અમે ઉભાં રહ્યાં હતાં, ત્યાંથી નીચે એતાં પાલિતાણુ શહેરનો ને ખેતરોનો દેખાવ બહુજ સુંદર લાગતો હતો. દૂધન તો રમકડાંની ગાડી જેવી લાગતી હતી.

પછી અમે ઠેઠ ઉપર ગયાં. ત્યાં તો પહેલાં શિખરો, ધનઓ, અને સૂર્ય-તેજમાં ચમકારા કરતા સૂવર્ણ કળશો દેખાયા. અહાહા! કેટલો આનંદ! કેવી મજા! અત્યાર સુધી તો કુંગર બધો વેરાન અને ઉજ્જડ લાગતો હતો. છેલ્લા ટેકરા પર થોડાં લીલાં ઝાડ હતાં.

અમે અંદર કિલ્લામાં ગયાં ત્યાં તો મોટું શહેર. કેટલાય માણસો. બધે આરસપહાણના નાનાં મોટાં દહેરાં. પાણુ બધાંમાં મૂર્તિ એકજ હતી. આ કિલ્લામાં કેટલાએ ભાગ હતા, જે 'કુંક' ના નામે ઓળખાય છે.

૯ થી ૧૧ અમે મંદિરમાં ર્યાં. અને પછી શેત્રુંજી જેવા ગયાં. તેમાં નહોંયાં. બહુજ મોટી નદી. આપણી 'આજી' તો તેની નદીકરી ગણાય. નદીમાં પાણી પણ ચોકખું હતું. અમે બાર વાગે ખાંછા ઉતરી આવ્યાં હતાં.

બહેન, તે 'દાદીમાની વાતો' વાંચી છે ને ? મેં ઘોળામાંથી 'ચુંદલડી' અને 'દાદાજીનો વાતો' લીધી છે.

હું આ વર્ષે પાસ થઈ પાંચમીમાં પડી છું. અને આ વખતથી અંગ્રેજીનો અભ્યાસ કરવા વિચાર છે. તારું શું છે ? લખજે હો ! જાને તથા બહેનને અને રસિકને મારા પ્રણામ. એજ

લિ. તારી બહાલી બહેન

પુષ્પાકુમારી

ગોરસદના પોલીસ અત્યાચારોની કલંકકથા

ભારતની સ્વતંત્રતાની લડતના ઇતિહાસમાં
હિન્દની સ્ત્રીઓએ આપેલા
નોકરશાહીનું અપૂર્વ અને નવલંકત કોમનો
કલંક હલ્યેજ સૌથી વહેલો યરો.
અને તેમાં મુખાષ અને
ગુજરાતની બહેનોએ. ગુજરાતનાં હિન્દી ગામડાં-

છલ્લામાં એ દિન હજીવાયો. ગોરસદમાં એ દિન
હજીવા માટે આખાથે ગોરસદ તાલુકાની બહેનો
લેખી યથ દતી. તાલુકાનાં ૨૧ ગામોમાંથી લગભગ
૧૨૦૦-૧૩૦૦ જેટલી બહેનો ગોરસદ ગામે એ
દિન હજીવા માટે આવી હતી. આ બહેનો ૮
હુકીઓમાં વહેંચાઈ નજ ૬ ધર્મશાળાઓમાં

આવી બહેનોએ પો-
તાનાં માદરવતનને
પ્રતિજ્ઞપાલન લાગે,
વંદન કરી, માલ-
મિલકત અને લલા પાક
સાથેનાં ખેતરો છોડી,
પરદેશી દલમાં માર્ડવા
પાડી અનેક પ્રકારનાં
દુષ્ટો, સહન કરીને
આત્મસ્થાપણની જે
અપૂર્વ શ્રમિકા લગવી
છે તે એ ઇતિહાસમાં
સદાકાળ સ્મરણીય
રહેશે. એ ઇતિહાસમાં
પ્રત્યક્ષ માટે સદાકાળ
ગૌરવ લેવા જેવો, અને
નોકરશાહીના વહીવટ
માટે સદાયે કલંકરૂપ
રહેનારો બનાવ, તા.
૨૧ મી ભન્યુઆરીએ
ગોરસદમાં બન્યો.

સત્યાગ્રહ આશ્ર-

મનાં સેવિકાબહેન શ્રીમતી લીલાવતી આસર
ઉપર પોલીસે લોકઅપમાં
શ્રી સીતમહિન કલેવાલા ગુન્દરલા અત્યા
ચાર સામે આખા છ-
લ્લાનો પ્રબળ વિરોધ દર્શાવતા તા. ૨૧ મી
ભન્યુઆરીએ આખાથે ખેડા છલ્લામાં શ્રી
સીતમહિન હજીવાનું ખેડા છલ્લાની મહાસભા
સમિતિએ ઠરાવ્યું. અને એ મુજબ આખાથે

પ્રકાશનખાતાનો ઢાંકપીછોડો

ગોરસદમાં સ્ત્રીઓનાં સરખસ ઉપર પોલીસની
અસહ્ય અને નિર્દય વર્તણૂંક સંબંધમાં ચતા
આલેખો ખરા છે, તે વિષે મારા મનમાં જરાયે
શંકા નથી; અને છતાં સરકારી પ્રકાશનખાતાના
ડીરેક્ટરે ઢાંકપીછોડો કરનારો ખુલાસો બહાર
પાડ્યો છે. મને ખાતરી છે કે, આ ખાખતમાં
સાત્તી નિષ્પક્ષપાત તપાસ કરવામાં આવશે તો
સરકારી પ્રકાશનખાતાની ડીરેક્ટર સ્થાનિક સત્તા-
વાળાઓ, જેઓ તેમના જંગલીપણા સામે
અસત્યનું મિશ્રણ કરતાં અચકતા નથી, તેમના
હાયમાં કેવો રમી ગયો છે તે માલમ પડશે. હું
જાણું છું કે હું સખત ભાષા વાપરી રહ્યો છું.
પણ આપી ઝોઝી સખત ભાષા વાપરતી એ
મારે માટે અસત્ય જ યરો. મને મળેલી ખબરો
સાત્તી માનવામાં હું ખોટો છું તેવું પૂરવાર કરી
આપવામાં આવશે તો લાગતાવળગતા સત્તાવાળા-
ઓની માફી માંગવામાં હું પાછો પડીશ નહિ.

—મહાત્મા ગાંધીજી

હતરી હતી. તા. ૨૧
મી ભન્યુઆરીની સ-
વાર પહેલાં કોઠ પંજી
બહેન ગોરસદમાં આવી
ન હતી. સામાન્ય
નિયમ પ્રમાણે સરખસ
વગેરે કોઠ પંજી મધ્ય-
કમ શાન્તિથી પાર
પાડવાનો પોલીસને
વિચાર નથી હોતો
ત્યારે ફેજાદારી કાય-
દાની ૧૪૪ મી કલમ
પ્રમાણે સજા સરખસ
વગેરેની બંધી કરવામાં
આવે છે. તા. ૨૧
મીએ ગોરસદમાં આવે
કોઠ રીતનો દુકમ થયો
ન હતો.

બહેનોની ૮ હુક-
કીઓમાંથી ત્રણ હુક-
કીઓ પોતાના મુકામની
ધર્મશાળામાં પહેંચી

અથ ત્યાર બાદ પોલીસે પોતાનું જોર બતાવ્યું.
ગોરસદનાં બજારમાંથી દુકા-
નો પોલીસના લાઠી નંદારો પાસે ફરજીયાત દુકાનો
મહાદર બંધ કરાવી. આથી લોકો
ત્રાસ પામ્યા અને જરા મન-
સવા. કેટલાકો લાયજેરીમાં બસ્યા ત્યાં પંજી પોલીસે
દોડી નજ લાયજેરીમાંના લોકોને સખત મારી
લાયજેરી ખાલી કરાવી. આ વખતે દલ્લાનો ભોજ

ચનારા પુરુષો જ હતા. પરંતુ આ બે લાહીપ્રદારો
યજ્ઞ બધા બાદ બહેનો ઉપર લાહીપ્રદારો થયા હતા.

સ્નામથી આવેલી બહેનો પોતાના મુકામે થોડો
સાચાચ લીધે પછી, આજાદ મેદાનમાં એકત્ર
થાય અને તે બાદ ત્યાંથી મોટું સરખસ કાઢી
લાહીચોક્કમાં નાચ. જ્યાં આગળ સમા બરી
પોલીસ અત્યાચારો સામે વિદોષ દર્શાવતો દર્શવ
કરવાની યોજના હતી. આજાદ મેદાનમાં જવા માટે
નીકેલી બહેનો ઉપર એક નહિ, બે નહિ પણ ૪
વખત સખ્ત લાહીપ્રદારો પોલીસે કર્યા હતા. બહાર

રફીદ, આજાદ મેદાન,
અને લાહી ચોકની
હત્તર અને દક્ષિણ
બાજુ, લાહી પ્રદારો
થવાનાં મુખ્ય સ્થળો
હતાં. સરખસમાંથી આ-
મણી, પાછળી અને
વચલી દારમાંથી બહે-
નો ઉપર લાહી પ્રદાર
થયા છે. સરખસના
કુંદાઓથી બહેનોને
હડસેલવામાં આવી છે,
લતા પ્રદાર કરવામાં
આવ્યા છે અને કેટ-
લીક બહેનોના વાળ
એથી તેમને નીચે
પટકવામાં પણ આવી
છે. આમાંજે જે બહે-
નોના હાથમાં રાષ્ટ્રધ્વજ
હતો અને જે બહેનોએ

જે રાષ્ટ્રધ્વજ સહેલાઈથી પોલીસને સ્વાધીન ન
કરી દીધો તે બહેનોને પોલીસે પગની માફક વૂટી
પછી સખ્ત માર માર્યો છે એક બહેનનાં અંદાર
માસનાં એક બાલકને પણ માથામાં સખ્ત લાહી
પ્રદાર થયેલો છે જે પોલીસની પાશવતા કેટલી
હદે પહોંચી હતી, તેનો સ્પષ્ટ પૂરાવો છે. પોલી-
સના પ્રદાર એટલા બધા સખ્ત હતા કે લાત,
પાટુ, ફટકા, કુંદાના ધક્કા વગેરે સહન કર્યા પછી
કેટલીયે બહેનો બેસાન બની ગઈ હતી. અને
કેટલીક બહેનોને તો અર્ધા કલાક વિના જાન

પણ આવ્યું ન હતું. લાહીપ્રદારથી ઇલ પામનાર
બહેનોની સંખ્યા લગભગ ૨૦૦ જેટલીની માલમ
પડી છે. તેમાં લગભગ ૫૦ જેટલી બહેનોને
જંભીર ઇલ થઈ છે. પેટલાદનાં શ્રી દયા વલીક
મહિલામંડળ તરફથી શ્રી સીતમ દિને 'ઇલ
પામેલાં બહેનોની સંપૂર્ણ યાદી અમને મળી છે.
જેમાં ઇલ પામનાર બહેનોની સંખ્યા ૧૮૦ ની
આપવામાં આવી છે. આ બહેનો કયા જામની
છે, તેઓની ઉંમર કેટલી છે, તેઓને કેવી
રીતની ઇલ થયેલી છે એ બધું વિગતવાર એ

યાદીમાં જણાવવામાં
આવ્યું છે વળી મું-
બાઈથી આ બનાવ
બન્યા પછી ૧૦ દિવસ
બાદ દિન્દ સેવક સ-
માજના બે પ્રતિનિ-
ધિઓ શ્રી. આર. આર.
બખ્તે, અને શ્રી. કા-
સનદાસ ચીતલીયા
બોરસદ તાલુકામાં ૪
દિવસ આખા જાન્ય
જે તપાસ કરી આવ્યા
છે, તેનો દેવાલ તાજે
તરમાંજ પ્રકટ થયો છે.
આ લાઈઓ બનાવ-
વાળા દિવસ પછી ૧૦
દિવસ મોડા લઈ જવા
હતાં, તેઓ સરખસમાં
ઇલ પામેલી ૧૧૧
બહેનોનાં નિવાસો હજી

સ્ત્રીત્વની પ્રતિષ્ઠા સાચવી

જે બહેનોને માન આપવા આજ આપણે
બેગાં મળ્યાં છીએ એ બહેનો મારાં વક્તા નથી
પરંતુ તેમણે હિન્દનાં સ્ત્રીત્વની પ્રતિષ્ઠા સાચવવામાં
અપૂર્વ હિંમત દર્શાવી છે. આજની સ્થિતિમાં
આવા બનાવો અસામાન્ય નથી. એવા બનાવો
ફરી પણ બને. બોરસદની બહેનોના જેટલો
અહિંસાપ્રેમ અને હિંમત આખાં હિન્દની
બહેનો બતાવતી નાચ એટલે હિન્દનો કમનસીબી
નહિ રહે. બોરસદની બહેનોએ હસતે મોઢિ લાડીના
પ્રદારો ખમ્યા છે અને તેઓ હજીય મક્કમ રહી
છે. ગમે તે સંનિગોગાં તેઓ સરખસ કાઢવા
તૈયાર હતી. જ્યારે દેશના દરેકે દરેક ભાગમાં
બહેનો આવે જુસ્સો બતાવશે ત્યારે દેશ અપૂર્વ
લાલ પામશે.

[મુંબાઈની મહિલાસમાનાં પ્રમુખરચાનેથી]

—પ્ર. કેસ્તુરબા

ચમ્યા છે. તેઓના દેવાલમાં જણાવ્યા પ્રમાણે
સરખસમાં બાજ લેનાર બહેનોની સંખ્યા
લગભગ ૧૨૦૦ જેટલી છે. તેમાં બાજ લેનારાં
આમટાંઓની સંખ્યા ૨૬ ની છે અને ૧૫૬ બહે-
નોને ઇલ થઈ છે. આમાં ૨૬ બહેનોને થયેલી
ઇલની નિયાનીઓ તો ૧૦ દિવસ પછી પણ તેઓ
નગરે નીકળી શક્યા છે.

આવા સત્તાવાર આંકડાઓ ઉપરથી આપણે
ચોક્કસ કહી શકીએ કે ઇલ પામનાર બહેનોની
સંખ્યા ૧૫૦ થી વધુ અને ૨૦૦ ની અંદર છે.

બોરસદ જેવાં જામમાં, શાન્ત અને અહિંસક બહેનો ઉપર આવી રીતે દબ્બો કરી, રોકરશાલીએ, સ્ત્રીસન્માનની બાવતાને પૂરેપૂરી અવશ્યતા મૂકી છે એમ કહેવા કરતાં, સ્ત્રીસન્માનનો દંસ જ થઈ રહ્યો છે, એમ ચોક્કસ કહેવું વધુ હિતિયત યાદ પડશે.

અને આ બધામાં સૌથી વધુ દુઃખદ વાત તો એ છે કે ઇલ પામેલી પાણી પણ નહિ બહેનોને પાણીની તરસ આપ્યું હોય તો પણ તેઓને પાણી પૂરું પાડવામાં ન આવે કેટલીક બહેનોને સખ્ત ઇલ થયેલી હોવા છતાં તેઓને તરસાળ સારવાર માટે દવાખાનામાં કે હસ્પિતાલમાં મોકલવામાં ન આવે, અને જે બહેનોને ઇલ પામ્યા પછી પણ લૅકઅપમાં રાખેલી તેઓની સારવારની પણ કંઈ વ્યવસ્થા કરવામાં ન આવે. અથવા કહેા કે એમ કરવાની ફરજ ન પાડે, એ અત્યાચારની પરાક્રમ્યતા નહિ તો બીજું શું સૂચવે છે ? કોઈ પણ દેશની સ્ત્રીઓ તરફ આવા પ્રકારનું વર્તન થયેલું, તે દેશની પ્રજા કદિ ન સાંખી લીએ. પરંતુ, હિન્દની પ્રજા, આજે મ. માંથીજના અહિંસા અને સત્યના સિદ્ધાંતને પાળી રહી છે; એ બંને પ્રબળ તત્ત્વોને હિન્દની પ્રજાએ પોતાના જીવનમાં વણી લીધેલાં છે અને તેથી જ હિન્દની પ્રજા આજે આવા અત્યાચારો સાન્નિ અને સંયમ રાખી સહન કરી રહી છે. સાચો પ્રતિકાર વાળવા કરતાં પ્રતિકાર સહન કરી લેવા માટે વિરોધ આત્મબળની જરૂર છે. અને બોરસદની પ્રજાએ, ઇલ પામનાર બહેનોએ અને તેઓને ઇલ પામી નેનાર બાળકોએ

જે અહિંસાનું પાલન કર્યું છે તે બદલ અપૂર્વ અને અમિતંદનને પાત્ર છે.

આ છતાં યે, સરકારે તો પોતાની હમેશની દાક્ષ્યા ઉપર ડામ દેવાની નીતિનું જ પાલન કર્યું છે. બોરસદના અત્યાચારોથી

પ્રભચોકાર સજી થઈએ. એટલે સરકારના પ્રશશન ખાતાનાં ડાયરેક્ટરે મુંબાઈમાં બેઠાં બેઠાં, સ્થાનિક અમલદારો તરફથી મળેલી એકતરફી અહિંતીઓ ઉપરથી જ લાંબા લીંકાં બહાર પાડી 'બોરસદનું સત્ય' પ્રજા આગળ ખુલ્લું કર્યું. કહેવું જોઈશે, કે એ યાદીઓ પ્રકટ કરી સરકારી પ્રશશનખાતાંએ અમલદારોની સ્થિતિ વધુ કંડેલી કરી મૂકી છે, અને બોરસદ સંબંધી સત્ય દલીલત ઉપર ખાસ કરીને પ્રકાશ પાડવામાં સચ આપ્યો છે. સરકારના લીંકાં, પોલીસના અચારમાં અને તેના અત્યાચારો પર ટાંક પોછોડા કરવાના સ્પષ્ટ હેતુથી તૈયાર થયેલા માલમ પણ આવ્યા છે. અને બોરસદમાં ભરતે ભેઠ, તપાસ કરી આવેલી અનેક આગેવાન વ્યક્તિઓએ એ લીંકાંઓ સામે સખ્ત આટકણી ઝાટી સામાં આપવાન આખ્યાં છે. સરકારના લીંકાં ભેઠે મમે તે કહે. પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે 'બોરસદની પોલીસ સરખસો વિગેરી નાંખવા મટે મહમ થયેલી હતી. અને સરકાર તરફથી મળેલી સૂચનાઓના જરા સરખો પણ વિચાર કર્યા વિના તેઓએ સ્ત્રીઓ ઉપર નિર્દયતાથી દબ્બો કર્યો હતો. સ્ત્રીઓ ઉપર કરવામાં આવેલો દબ્બો સૌથી વધુ સખ્ત અને ઘાતકી હતો.' આ છતાંયે સરકારી માહિતી પ્રમાણે તો " ૨૧ જુલાને સહનસાજ ઇલ થયેલી છે. "

મુધારાનો આડંબર

બોરસદમાં બહેનોની માનવતાએ ગુજરાતના ઇતિહાસનું પ્રકરણ જે સોનેરી હતું તે લીધે બનાવ્યું છે. ગુજરાતની બહેનોએ જે કરી બતાવ્યું છે તેના જગતમાં બેટા શોધ્યો જડે તેમ નથી. સ્ત્રી-સન્માનનો ઇજારો પશ્ચિમે લીધેલો કહેવાતો હતો, પણ જે લોકો મુધારાનો આડંબર કરતા હતા તે પશુ રૂપે રજુ થયા છે. સ્વરાજ્ય તો ક્યારનું યે આવી ગયું છે. જેટલે અંશે આપણે આત્મા સામર્થ્યવાન બને છે, તેટલે અંશે આપણે મનુષ્ય મટીને દેવ બનીએ છીએ. બોરસદમાં બહેનોએ બહાદુરીથી જે સહન કર્યું તે માટે આપણે ગર્વ લેવો જોઈએ, આનંદ લેવો જોઈએ.

—શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી

પ્રકારનું વર્તન થયેલું, તે દેશની પ્રજા કદિ ન સાંખી લીએ. પરંતુ, હિન્દની પ્રજા, આજે મ. માંથીજના અહિંસા અને સત્યના સિદ્ધાંતને પાળી રહી છે; એ બંને પ્રબળ તત્ત્વોને હિન્દની પ્રજાએ પોતાના જીવનમાં વણી લીધેલાં છે અને તેથી જ હિન્દની પ્રજા આજે આવા અત્યાચારો સાન્નિ અને સંયમ રાખી સહન કરી રહી છે. સાચો પ્રતિકાર વાળવા કરતાં પ્રતિકાર સહન કરી લેવા માટે વિરોધ આત્મબળની જરૂર છે. અને બોરસદની પ્રજાએ, ઇલ પામનાર બહેનોએ અને તેઓને ઇલ પામી નેનાર બાળકોએ

સ્ત્રીઓએ એ લીંકાંઓ સામે સખ્ત આટકણી ઝાટી સામાં આપવાન આખ્યાં છે. સરકારના લીંકાં ભેઠે મમે તે કહે. પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે 'બોરસદની પોલીસ સરખસો વિગેરી નાંખવા મટે મહમ થયેલી હતી. અને સરકાર તરફથી મળેલી સૂચનાઓના જરા સરખો પણ વિચાર કર્યા વિના તેઓએ સ્ત્રીઓ ઉપર નિર્દયતાથી દબ્બો કર્યો હતો. સ્ત્રીઓ ઉપર કરવામાં આવેલો દબ્બો સૌથી વધુ સખ્ત અને ઘાતકી હતો.' આ છતાંયે સરકારી માહિતી પ્રમાણે તો " ૨૧ જુલાને સહનસાજ ઇલ થયેલી છે. "

પોલીસનાં વર્તનનો બચાવ કરતાં સરકારી પ્રકાશનખાતાં તરફથી કેટલાક બચાવનો રહીયો. લોક એકઠું આગ્રેષો કરવામાં આવેલા છે. સરકારી પ્રકા-

ખાતાંની રોષ પ્રમાણે “ પોલીસ ઉપર બચાવ-સ્થિત હલ્લો કરવા માટે આમનો પુરષ વર્ગ, ધારીયાં, લાઠી અને છરીથી શસ્ત્રસજ્જત થઈ રહ્યો હતો. સરકારમાંથી બહેનોએ પોલીસ ઉપર પત્થરા ફેંક્યા હતા અને તેથી બે પોલીસને ઇન યધ હતી. અને સરકારની આગલી દારમાંથી બહેનોએ પોલીસ ઉપર ધુળ ફેંકી હતી. ” અત્યાર સુધીમાં બોરસદની મુલાકાત થઈ આવનાર સી કોઠએ આ બાબતનો સચોટ રહીયો આપી દીધો છે. હિન્દ-સેવક સમાજના પ્રતિનિધિઓના હેવાલમાં આ સંબંધમાં સ્પષ્ટ રહીયો આવી રીતે આપવામાં આવ્યો છે:

“ સરકારના બધાં દૃષ્ટિબિંદુઓ પત્થરા ફેંકવાનું, ધુળ ફેંકવાનું અને બે પોલીસને ઇન યવાનું બજાવે છે. અમારી પાસેના પૂરાવા ઉપરથી માલમ પડે છે કે એક પણ પોલીસને ઇન યધ નથી. અને આ સત્ય છે એવો અમને સંતોષ થયો છે. બોરસદમાં અમે એક પણ પત્થરા નેધો નથી. એટલે તાલુકામાંથી પત્થરા ત્યાં લાવવામાં આવ્યા હોય એ અમારી કફનામાં આવી શકતું નથી. અમને જરાયે શંકા નથી કે આ બાબત પાછળથી સુઝી આવેલી છે. ધુળ ફેંકવા સંબંધમાં પણ એમજ સમજવું. આવા પ્રકારની દેરાનગતિ કરવામાં ભાગ લેવા નેટલી સ્ત્રીઓ ઉદ્ધત બને એ કફનામાં આવવું મૂર્ખ છે. ”

પોલીસે બહેનોને આજ દીપાવું સરકારી વારીમાં અસ્પષ્ટ બજાવું છે પરંતુ તે સાથે એવું બજાવવું છે કે બહેનોએ આજ દિવસે પોલીસને ઘરેરી હતી. દિવનની મદિલાઓ અને તેમણે કુળવાન કુટુંબની મદિલાઓ મળાગળ વાપરવા સુધીની હદે નીચી હતરી અધ છે એમ માનવા અમે સાફ સાફ ના પાડીશું. હલકું દિવનની સ્ત્રીઓમાં રહેલી મર્ચાં તેમની પાસે આવા ફાઈ પણ પ્રકારનું વર્તન કરવા નજ દીએ એમ એક એક દિવનને તો ખાતી જ છે. દુકામાં હતીએ તો સરકારી પ્રકાશનખાતાંની વારીએ પોલીસનાં

આપણું વર્તન ઉપર ટાંકીછોડો કરવા માટે જ ચોભઈ છે.

બે સરકારને પોલીસના વર્તન માટે જરાયે શંકાન હોય, અને પોલીસ તપાસની ના રાશ સતું વર્તન શોધ્યન હતું માટે ? એમ લાગતું હોય, તો પ્રભુ તરફથી પતા પોલીસ

અત્યાચારના અનેક આગ્રેષોની નિષ્પક્ષપાત તપાસ કરાવવા માટે ના પાડવામાં આવે છે ? બોરસદના અત્યાચારની નિષ્પક્ષ તપાસ કરાવવાની દેશી વેપારી મંડળની તેમજ અન્ય સંસ્થાઓની મંત્રણી નકારવામાં આવી છે. અને સરકાર પોતાની યાદીએ પ્રકટ કરી સંતોષ માણે છે એ જ ધોળામાં કંઈ કાણું હોવાની શંકા ઉપજાવે છે. સરકાર તપાસ કરવાની જાતે તો ના પાડે છે, પરંતુ પ્રભુ પાસેથી પૂરેપૂરી વિગતો મેળવી, સત્ય શું છે તેની પ્રભને જણ કરાવનાર શ્રી. અમૃતલાલ ઠક્કર અને શ્રી ફાદુભાઈ દેસાઈ જેવા કાર્યકરોને બોરસદમાં પ્રવેશવાની પણ મના કરે અને એ રીતે સત્ય બહાર આવતું અટકાવે ત્યારે વધારે શંકા ઉપજાવવા વિના રહેતી નથી. પ્રભના આગેવાનો, પૂ. ઠક્કર બાપા, પૂ. કસ્તુરબા, લેડી સુલેચના ચીનુભાઈ અને શ્રીમતી. વિદ્યાબહેન, શ્રીમતી તારા બહેન મોહક, મીસીસ સુમા રાવ, અને જાતે કેસો તપાસી પ્રભને નિવેદન કરનાર ડૉ. ભાસ્કર પટેલ જેવાની શ્રીઓને સરકાર કંઈ દિસાળમાં લેખતી નથી. અને મામૂલી પોલીસને બચાવ કરે છે એ અત્યંત રોચનીય વાત છે.

પણાં ખર્ચા આગેવાનોએ બોરસદના અત્યાચારો પર પ્રકાશ આગેવાનોનાં પાડતાં નિવેદનો કર્યા નિવેદનો છે. તેમાંથી શેડાં સંબંધમાં અને હલ્લેખ કરવા વાળી લેખાશે. પૂ. કસ્તુરબા પોતાનાં નિવેદનમાં જણાવે છે: “ બહેનો ઉપર આનો અત્યાચાર ગુજરાતમાં, બહાર આખાં હિંદુ-સ્તાનમાં પડેલી વાર થયે છે. આનું કસાઈપણું મેં ખારી છાંડીમાં ક્યાંય જણું નથી. ” લેડી સુલેચના ચીનુભાઈ અને લેડી વિદ્યાબેરી નીલકંઠ પોતાનાં સંયુક્ત નિવેદનમાં જણાવે છે: “ શ્રી

નતિ ઉપર આવાં ત્રાસદાયક વર્તન ચલાવનારને શું કહેવું તે સમન્વય તેમ નથી. * * * પોલીસે કેવળ ઉશ્કેરણીને વશ થઈ સ્ત્રી નત પર હાથ ઉંચકવાની નાલાયક ચાલ ચલાવી છે." શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ વિદ્યાર્થીમંદિરવાળાં શ્રીમતી તારાબહેન મોઢક પોતાની લાંબી, ચાલીમાં એક જંબીર આક્ષેપ કરે છે: "એક એ બહેનોને અબજુદ માર માર્યા પછી બાવડું ઝાકીને ન લખી શકાય એવું જંદુ કૃત્ય પણ એક બેશરમ પશુએ કરેલું." ઠક્કર બાપા જવાબે છે: "તે દિવસે પોલીસની વર્તણૂક હીચકરી ધાતકી અને જંગમી હતી."

બેરસદની બાર એસોસીએશને અને મ્યુનિસિપાલિટીએ પણ સ્વતંત્ર નિષ્પક્ષ તપાસની આવશ્યકતા સ્વીકારી છે.

અને આવા પ્રકારના અત્યાચાર

પ્રભનો પુણ્ય-શાસને પ્રકાશ પ્રભ કે-પે એમાં

આશ્ચર્ય શું? બેરસદના અત્યાચારથી સૌ કોઈનાં હૃદય દયમયી ઉઠ્યાં છે. પ્રભએ એ અત્યાચાર સામે પોતાનો પુણ્યપ્રકોપ બહેર ક્યો છે. મુંબાઈમાં પાટી-દાર એસોસીએશને આશ્રય,

તેમ જ મુંબાઈના આગેવાન બહેનો તરફથી તેમ જ શ્રીજી સ્ત્રીઓની બે ત્રણ સમાજો બરવામાં આવી હતી. તેમાં પૂ. કસ્તુરબા, સી. લીલાબહેન મુનશી, સી. કાન્તાબેન ખાંડવાળા, સી. જયશ્રી બહેન રાયજી, શ્રી કન્યાલાલ મુનશી, મીસીસ

સુભા રાવ, શ્રીમતી અમ્બાજીબાઈ દેશમુખ વગેરેએ એ અત્યાચાર સામે સખ્ત તિરસ્કાર બહેર ક્યો હતો. પરાંની બહેનોની પણ વિરોધદર્શક સભા મળી હતી. અને એ ઉપરાંત અમદાવાદ, સુરત, બરોચ, તેમ જ અન્ય અનેક સ્થળે છેક કલકત્તા સુધી આ અત્યાચાર સામે સખ્ત વિરોધ દર્શાવવામાં આવ્યો હતો.

બહેનો ઉપર આવી રીતે થયેલા અત્યાચાર એ પોતાને સુખદેશી કહેવડાવતી સરકારનો સુધારા અને સીસન્માનનો દંબ

પુલ્કે ક-

શ્રી સીતમહિન રે છે.

ઉભવે આવા પ્ર-

કારના અ-

ત્યાચારથી પ્રભ કદિએ ત્રાસી

જવાની નથી. પ્રભ ઉલટી

એથી વધુ સદનશીલ બની,

વેળવાળી બને છે. પ્રભમાં

આવા અત્યાચારથી જુસ્સો

વધે છે અને એ રીતે

અત્યારે ચાલી રહેલી સ્વ-

તંત્રતાની ચળવળને વધુ

બળ મળે છે. છતાંયે

આવા અત્યાચારનું સ્મરણ

તાજું રાખવા માટે એક

દિવસ સમુદાયિક-અખિલ

ભારતીય સ્ત્રી-સીતમહિન

ઉજવવાની યોજના કરવી

આવશ્યક છે. અમને આશા

“ગુણસુંદરી”એ
ગયા છ માસમાં શું આપ્યું?

૧૨૦ કોટી - ચિત્રા

૧૮ વાર્તાઓ યા નાટક

૨૦ સ્ત્રી-ઉપયોગી લેખ

૨૭ રસ - કાવ્ય

—ઉપરાંત—

ચાલુ વાર્તા, મુક્તિસંગ્રામમાં

મહિલાઓ, સ્ત્રી-જગત,

સ્ત્રી-પરિપક્વતા અહેવાલ,

ધનામી ઉપાણ્ય, વગેરે

ખાત્રી કરવી હોય તો

આઅંકને છેડે આપેલી

અનુક્રમણિકા જુઓ

છે કે બેરસદની બહેનોએ આપેલા આત્મજોગ અને આત્મસદનનાં અપૂર્વ દર્શાવના સત્કાર કે જે એટલું કરવાની જરૂર છે. અંતમાં બેરસદની વીરાંતતાએ તેમનાં આત્મસદન માટે અભિ-વંદન કરીશું.

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

હિન્દની મહિલાઓએ સૌથી વધુ ભોગ આપ્યો છે અને તેઓએ સૌથી વધુ વીરતા પણ અતાવી છે. તેઓ ત્રણુથી ચાર ઈંચ ઉંચાઈમાં વધી ગઈ છે અને એ રીતે તેઓએ હિન્દની ઉંચાઈમાં પણ વધારો કર્યો છે. હિન્દને પોતાનું માથું ઉંચકવાની તેઓએ તક આપી છે. લડતમાં હિન્દની મહિલાઓએ લીધેલા ભોગ અવર્ણનીય છે. જ્યારે આ લડતનો ઇતિહાસ લખારો ત્યારે હિન્દની સ્ત્રીઓએ આપેલા ભોગને સૌથી આગળ પડવું સ્થાન આપવામાં આવશે.

મહાત્મા ગાંધીજી.

આવતી તા. ૧૨ મી એ, હિન્દની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા પ્રાપ્તિએ મ. ગાંધીજીએ પોતાના યશ સત્યાગ્રહીઓ સાથે સાબરમતી આશ્રમમાંથી મહાશિવિષ્કમણુ આદ્યે એક વર્ષ પુરું થઈ બીજું વર્ષ બેસરો. હિન્દની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની લડતનું પહેલું વર્ષ ખતમ થઈ બીજું વર્ષ શરૂ થયો. એ એક વર્ષના કાલાવધિમાં ભારતીય પ્રભુએ કેટલી પ્રગતિ કરી છે, તે સ્વતંત્રતાની ચળવળનાં અત્યંત ન્યાયક સ્વરૂપથી સહેજે આંખી રાખાય એમ છે. સ્વતંત્રતા માટેના આ લડત સામાન્ય પ્રભમાં આજે ધર કરી રહી છે, તે ઉપરથી આપણે સહેજે એમ કહી શકીએ કે હિન્દનો સામાન્ય પ્રભવર્ષ સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતાની ઇચ્છા રાખી રહ્યો છે એટલું જ નહિ પણ એ ધ્યેયની પ્રાપ્તિ માટે પોતાથી બનતા સર્વ ભોગ આપવા પણ તૈયાર થયો છે સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા માટેની લડતમાં અદિસા અને સત્યની સંપૂર્ણ જળવણી કરવાનું મુખ્ય કર્તવ્ય પણ પ્રભુએ સારી રીતે પાળ્યું છે. એ સંબંધમાં મ. ગાંધીજીએ દિલ્હીમાં નીચેના ઉદ્ઘોષ કર્યો છે: “આખાં દિન્દે, ખાસ કરીને, હિન્દની ગ્રામ્ય જનતાએ, લીધેલા ભોગ ઉપરથી હું કહી શકું, કે આપણે સત્ય અને અદિસાની પ્રતિજ્ઞાનું સર્વાંશ પાલન કર્યું છે.” પણ સ્વરાજ્ય મેળવવાનું આપણું મુખ્ય શસ્ત્ર વિદેશી કાપડો અને બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર કરી, ખાદી અને સ્વદેશીને

અપનાવવાનું છે. છેલ્લાં વર્ષમાં આ સંબંધમાં થયેલી પ્રગતિનો સમગ્ર વિચાર કરીશું તો માલમ પડશે કે આપણે વિદેશી કાપડો બહિષ્કાર સારા પ્રમાણમાં સાધ્યો છે. બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર પણ ઠીક થઈ શક્યો છે અને ખાદી તેમજ સ્વદેશીને ઉત્તેજન પણ મળ્યું છે. છતાં હજી આપણે વિદેશી કાપડો અને બ્રિટિશ માલનો બહિષ્કાર તો ચાલુ જાળવવો છે. હિન્દમાં વિદેશી કાપડનું એક તણુ પણ આપણને નહિ પાલવે. આપણા જરીબ, ભૂખે મરતા સંખ્યાબંધ સાધનબેનોના હાથમાંથી આ રીતે રોક્યો મુંઠવી લેવાય તે આપણે કદિ સહન નહિ કરી શકીએ. સરકારની આબકારી આવકમાં સારો સરખો ઘટાડો થયેલો અંદાજપત્રો ઉપરથી માલમ પડે છે. આ ઉપરથી આપણે કહી શકીએ કે મગ્નિવેધની પ્રગતિ પણ ધણે અંશે સફળ થઈ છે. એકંદરે જોતાં આ લડત સમુદાયની છે, જ્ઞાતિની નથી, અને તેથીજ એ આઠવાં પ્રજા રૂપમાં ખીલી ઉઠી છે. એ ખીલવણીમાં ઇશ્વરનો સાચો હાથ છે. એનું પરિણામ પણ મ. ગાંધીજીના શબ્દોમાં કહીએ તો “ઇશ્વરને જ આધીન છે.”

સુભાષ અને પરાંઓ:

અથા માસ દરમિયાન મુંબઈમાં ગ્રેમજી મહેતા, મુજીજી મેઠા માર્કેટ મંત્રગદાસ માર્કેટ, ન્યુતની

રોડ, અને હોર્નથી રોડ ઉપરની વિદેશી કાપડની દુકાનોએ દેરાસેવિકા બહેનોએ સખ્ત ચોષી કરી હતી. મેમણ મહોલ્લામાં વિદેશી કાપડનો વેપાર મુસ્લીમોના હાથમાં હોય ત્યાં ચોષીને અંગે અનેક વખત ન જાગતા બનાવો બનતા રહ્યા છે. દેશ-સેવિકા બહેનોની આજીજીરી વિનંતીને માન આપી કેટલાકો લીધેલા માલ પણ પાછો આપી આવે છે. પરંતુ સેવિકાબહેનોની આજીજીની અસર વેપારીઓ ઉપર ઠીક થઈ નથી. વેપારીઓ બાહુલી મવાલીઓ રોષી સ્વયંસેવકોને મરાવે છે અને જાતે પણ હાથે કરવામાં બાજ લીધે છે. પોલીસની મદદ પણ સારા પ્રમાણમાં લીધે છે. આવી રીતે માર મુરાવતાં કેટલીક વખતે સેવિકા બહેનો પણ મારનો લોચ થઈ પડે છે. વિદેશી કાપડની ગાંસડીઓથી બરેલી હાથગાડી અટકાવવા માટે સેવિકાબહેનોને વખતો વખત સત્યાગ્રહ આદરવાની ફરજ પડી હતી. વિદેશી કાપડની ગાંસડીઓ વાળી હાથગાડી સેવિકાબહેનો અટકાવે એટલે પોલીસ આવી પહોંચે, પોલીસ સેવિકા બહેનોને હડસેલે, ધક્કા મારે અને બહુ બહુ તો ગિરફતાર કરી કે કોરડામાં શખી ગાંસડીઓ ખસેડાવી લઈ જાય અને આવી રીતે વિદેશી કાપડનો વેપાર મેમણ મહોલ્લામાં સામાન્ય રીતે થઈ રહ્યો છે. સ્વયંસેવકો અને સેવિકાબહેનો ઉપર આવી રીતે થતા હલ્લા સામે વિશેષ દર્શાવી કેટલાક મજૂરોએ અને હાથગાડીવાળાઓએ પણ વિદેશી કાપડની ગાંસડીઓ ન ઉપાડવાનો ઠરાવ કર્યો છે.

વિદેશી કાપડથી બરેલી હાથગાડી અટકાવવા માટે શ્રીમતી વિદ્યાબહેન નવચંદલાલ, શ્રીમતી ચંચળબાઈ છાયાલાલ અને શ્રીમતી ધનગૌરી કાકોરલાસને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. તા. ૨૪ મીએ કુમારી ગુલાબ પારકર અને શ્રીમતી લક્ષ્મીબાઈ ક્રાંતિકરને મેમણ મહોલ્લામાંથી પકડી અનુક્રમે ૩ માસ અને ૪ માસ સાદી કેદની સજા કરવામાં આવી છે.

મેમણ મહોલ્લામાં ચોષી કરતાં ૧૪ સેવિકા બહેનોએ ઉપવાસ પણ કર્યા હતા.

સેવિકા બહેનોને હાથે થતું 'ચોષીનું' કાર્ય નીંદાળવા માટે ૫૦ કસ્ટરબાએ કાપડ મારફેટોની મુલાકાત લીધી હતી.

મેમણ મહોલ્લામાં ચોષી કરવા માટે અકાલી-જળની સ્વયંસેવિકાઓના કેપ્ટન શ્રીમતી મનોરમાબાઈ 'ચિદેને' ૩ માસ સાદી કેદની સજા થઈ હતી, મેમણ મહોલ્લામાં આ બહેન ઉપર ૫-૬ વખત હલ્લા થયા હતા. છતાં એ બહેન મક્કમ રહી ચોષી કર્યું જ નથી હતી. 'જવાહર દિન' ને દિવસે આ બહેન ૧૧ માસની સજા માગી, લોગવી પણ ચૂક્યાં છે. મેમણ મહોલ્લાની ચોષીમાં તો મવાલીઓએ અધુનો પણ ઉપયોગ કરવા ધમકી આપી હતી. આવી ધમકીને ન ગણકારતાં સ્વયંસેવિકા બહેને સમો પડકાર કર્યો હતો: "અમને ચાકુ મારી મારી નાંખો પણ કોઈ પણ સંજોગોમાં અમે વિદેશી માલ લઈ જવા દેશું નહિ."

શ્રીમતી રતનબહેન ધનજી નામનાં એક બીજાં સેવિકા બહેન પાસે રૂ. ૫૦ ના જાળમીન લેવાયા છે.

બોરસદમાં તા. ૨૧ મી જાન્યુઆરીએ, કચ્છ વાયલા સ્ત્રી-સીતમદિને અંગે પોલીસે ગુનરેલા અત્યાચાર સામે તિરસ્કાર દર્શાવવા મુંબાઈમાં બહેનોની ચાર ઉપર સજાઓ મળી હતી, અને સરઘસ પણ કાઢવામાં આવ્યાં હતાં. એ સજાઓમાં બોરસદમાં પોલીસે ગુનરેલા અત્યાચારો ઉપર સખ્ત રાખેલાં વિવેચનો થયાં હતાં અને બોરસદની વીર બહેનો તરફ સહાનુભૂતિ દર્શાવવામાં આવી હતી. મુંબાઈનાં આગેવાન મદિલા સમાજ આ કાર્યમાં સારામાં સારો સહકાર આપ્યો હતો.

ખાદી વેચાણને અંગે પણ સીઓનું સરઘસ નીકળ્યું હતું. તેમાં ૫૦ કસ્ટરબા તેમજ જેલમાં જઈ આવેલ બીજાં બહેનોને હાથે ખાદીનું વેચાણ કરવામાં આવ્યું હતું.

અથા માસ દરમિયાન એક અલ્પંત ખંભીર અને રોકકારક બનાવ દેરાજીત પંડિત મોતીલાલ નેદરનાં સખ્ત બીજારી બાદ થયેલાં સ્વયંસેવકોને હતા. પંડિત મોતીલાલજી બારતના મ. ખાંધીજી પાળીના મહેલા ૮ રાજપુત્ર હતા. દેશસેવા કાળે તેમણે અપેક્ષા મદાન લોચ, તેમજ દેશ કાળે મરણ મર્થત તેમણે કરેલી સેવાઓને પરિણામે આખા દેશનું હૃદય તેમણે જિતી લીધું હતું. ૭૦ વર્ષની વયે, તા. ૬ જૂન જુઓરીએ તેમનું અવસાન, દેશની ખરેખરી કોલાહીને સમયે થયું. તેમનાં અવસાનથી દેશને બારે ખાટ મળે છે અને

એ જોઈ કહિયે ન પૂરાય એવી છે. પંડિત મોતી-લાલજીને અંજલિ આપવા માટે તા ૭ મીએ પૂ. કસ્તુરબા, શ્રીમતી રમીબહેન કામદાર, શ્રીમતી જયશ્રીબહેન રાયજી, શ્રીમતી પેરીનબહેન કેપ્ટન, શ્રીમતી કાન્તાબહેન ખાંડવાળા વગેરેની આગેવાની હેઠળ મુંબાઈની મદિલાઓનું સરપસ નીકળ્યું હતું, તે જુદા જુદા લગ્નાઓમાં ફરી આગાહ મેદાનમાં ગયું હતું. ત્યાં પૂ. કસ્તુરબાનાં પ્રમુખપદે સભા ભરી પંડિતજીને અંજલિ આપવામાં આવી હતી.

બાદ મ. ખંધીજીની આજ્ઞાનુસાર તા. ૧૫ મીએ પંડિત મોતીલાલજીને શ્રાદ્ધદિન ઉજવાયો હતો. એ દિવસની ઉજવણીમાં આખાં હિન્દમાં બહેનોએ પણ સારો જામ લીધો હતો. સરપસો નીકળ્યાં હતાં, સભાઓ ભરાઈ હતી અને તેમાં મ. ખંધીજીએ સૂચવેલી બહેનરાવ વાંચવામાં આવી હતી.

અખિલ ભારત રત્નદેશી પ્રદર્શન સમિતિની વ્યવસ્થા હેઠળ શ્રીમતી લીલાવતી મુનશીના હસ્તે માધવબાઈમાં એક સ્વદેશી પ્રદર્શન પ્રુલ્ક મુકાયું હતું.

મુંબાઈની ૨૪ મી વિગ્રહ સભાનાં ઉપપ્રમુખપદે શ્રીમતી ઇન્દિરાબાઈ કોલ્હાટકર અને એક મંત્રી તરીકે શ્રીમતી પીરોજ પડકે આવ્યાં છે.

૧૯૩૧-૩૨ ના વર્ષ માટે તાડી અને દારૂનાં પીઠાંના પરવાનાદારોને તા. ૧૭ મીએ બપોરે ૧૦ થી ૧૨ વાગ્યા સુધીમાં ચોક્કસ ફી આપી જવાની નોટીસ મુંબાઈના કલેક્ટર તરફથી આપવામાં આવી હતી. આ વખતે લગભગ ૩૦૦ નોટલી સેવિકા બહેનોએ જુનાં કસ્ટમ હાઉસ આગળ યોગી કરી હતી. શ્રીમતી પેરીનબહેન કેપ્ટન એ ઉપર દેખરેખ રાખતાં હતાં પહેલાં ૧૦ બહેનોની કોરડન કરવામાં આવી હતી. તે કેટલાક સાજાંન્ટો એ તોડી નાંખી હતી, આ અપાકાપીમાં શ્રીમતી ભાનુમતી દલાલ અને બીજાં ૬ બહેનોને ઇલ યદ હતી. તે પછી સ્વચ્છેવકા અને સેવિકા બહેનોની સખ્ત કોરડન કરવામાં આવી એટલે એક પણ પરવાનાદાર અંદર જઈ શક્યા નહિ અને એ રીતે યોગી સફળ યદ.

મુંબાઈની વિગ્રહ સભાના માછ પ્રમુખ શ્રી-

મતી અવંતિકાબાઈ ગોખલે પરવડા જેલમાં છે. તેમનું વજન ૨૧ રતલ થઈ ગયું છે. તેમણે ૬૦૦૦૦ ઉપર વાર સુતર કાંત્યું હતું તેની સાથે તૈયાર થઈને જેલમાં મોકલવામાં આવી છે તે જોઈ મેટ્રન પણ ખુશ થઈ હતી.

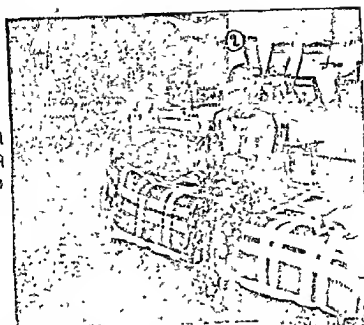
કાળા રવિવાર તા. ૨૬ મી જોકોટોબરને દિવસે આગાહ મેદાનમાંથી ૧૪ બહેનોને પોલીસ વાનમાં વિકરોળીના જાલમાં લઈ જઈ ઇંગ્લીશ મુકામાં આવેલી. તેમાંના ૧૪ વર્ષનાં કુમારી ગુલાબ બાલુ. રાવ પારકરે, હરણ કરી ગેરકાયદેસર અટકમાં રાખવાના આરોપસર સાજાંન્ટ ફીનાલ સામે ફરિયાદ મોકલી તે મેજસ્ટ્રેટ કાઢી નાંખી છે.

મુંબાઈની મ્યુનિસિપલ કોરપોરેશનની તારીખ ૨૩ મીની બેઠકમાં ના. વાઈસરોયને માનપત્ર આપવા સંબંધી ઠરાવ ઉપર ચર્ચા થતાર હોવાથી દેશસેવિકા બહેનોની મોટી સંખ્યા કોરપોરેશન હોલમાં બેસવા માંગતી હતી. તેઓને દેખાવો ન કરવાની ખાત્રી આપવામાં આવે તો જ હોલમાં બેસવા મ્યુનિસિપલ કમીશનરે જણાવ્યાથી બહેનોએ કોરપોરેશન ઉપર સખ્ત યોગી કરી ઠરાવની વિરુદ્ધ મત આપવાનું કબૂલ કરે તેને જ અંદર જઈ શક્યા હતા. પોલીસ જોલાવાઈ થઈ તેજે ૧૭ બહેનોને પકડી પાછળથી ઇંગ્લીશ મુકા હતી પોલીસે બહેનોને સખ્ત ધક્કા માર્યા હતા. એક બહેન બેમાન થયાં હતાં. શ્રીમતી રાન્તાબહેન હળવે અને શ્રીમતી વત્સલા બહેન નાડકરણીને વધારે ઇલ યતાં હરિપતાલમાં રહેડું પડ્યું, શ્રી. મજકુમારી પુરોષોત્તમદાસને અને તેમના પતિને પણ માર પડ્યો હતો.

પરાંચિની મદિલાઓએ પણ જોરસદની બહેનો ઉપર થયેલાં અત્યાચારો સામે સખ્ત વિરોધ દર્શાવ્યો હતો. પંડિત મોતીલાલજીનાં અરસાન નિમિત્તે તેમજ શ્રાદ્ધ દિન નિમિત્તે સરપસો નીકળ્યાં હતાં અને સભાઓ ભરાઈ હતી.

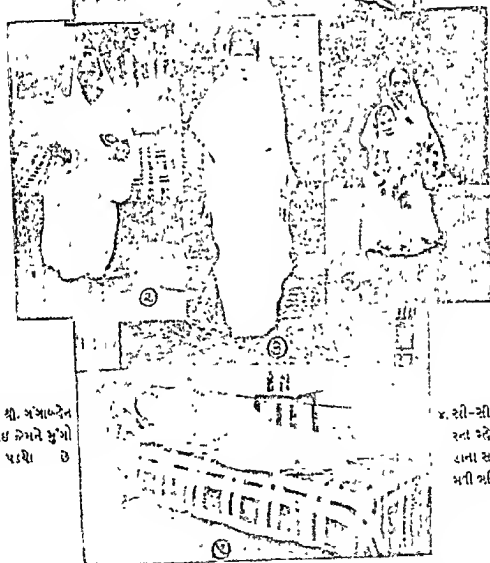
યાજ્ઞમાં તા. ૧૧, ૧૨, ૧૩. અને ૧૪ મી એ પીઠાંની હરસાળને અંગે શ્રીમતી સુશીલાબાઈ ઉગ્રમની, કુમારી ચમુના બખરે, કુમારી ગુલાબ ચંજીકર. શ્રીમતી સુમતીબાઈ અને શ્રીમતી લાલની આગેવાની હેઠળ સખ્ત યોગી થતાં લીલાવતી પરિણામ લગભગ રાત્રમાં આપ્યું હતું.

૧. વિવિધ ગમનાં શ્રીમતી
ગમના બહેન જેમને
છાતી પર ધા પડયા છે

૨. સત્યામહાશ્રમનાં શ્રીમતી
ગંગા બહેન જેમને
મળાં કપર ધા પડયા છે.

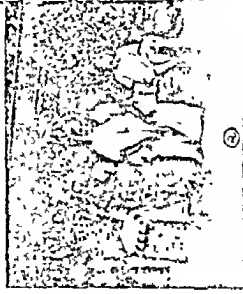

૩. શાસનાં શ્રી. ગંગાબહેન
ધોળામાલ જેમને મુંગો
માર પડેલો છે

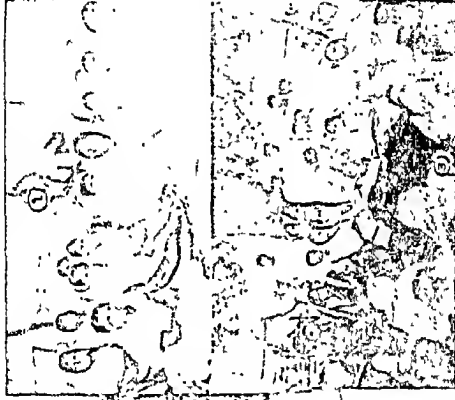
૪. સ્ત્રી-સીતમ દિને સરા
રત્ના મહેમાન બનેલા જે
લાના સરમુખત્યાર શ્રી
મતી પ્રસિદ્ધવદનો દેસા

૫. મુંગાબના શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન જેમને
જેમને કાપડો મળી પડેલો છે
શ્રીમતી લક્ષ્મીબહેન આજુબાજુ આવડા
તરફથી પ્રવિનય ગમેમ ભેટ.

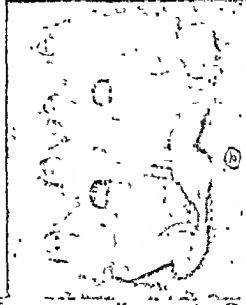
૧ સ્ત્રી-સ્તીતમ દિને ધન પામેલાં

૨. ગોળપુરનાં સ્ત્રી. હાલીબ્દેન વાઘલાવત્યા
નમ્ને બંદુલા કંદારી માર મારી
રાણાવળ ખૂંચતી લેવાયો હતો.

-સવ્યાગ્રહાશ્રમનાં બહેનો

૪ ધન પામેલાં રાસનાં બહેનો
એમાંના એક બહેન-શ્રી. હાલીબ્દેન
આરાત્માધર્મ પોતાના બાળકને
બચાવવાની આશ્ચ કરતાં તેમને
ગ્રાહ્યો અલી- પગડયા હતાં.

૩. બોરસદની મુલાકાતે મુંબઈ-અમદાવાદનાં બહેનો :

૧૮. રસપુરના, લેડી વિદ્યાબ્દેન નીલકંઠ, લેડી મુલોચના ચીત્રમહ
શ્રી. મુરબ્દેન, શ્રી હમ્મ રાજ, શ્રી. મળીબ્દેન પટેલ, વગેરે

પરાંઓ માટેનાં બીજાં પીઠાંઓની દંડરાજી તા. ૨૧ મી એ વાંદરામાં યનાર હોઈ છતાં મેલસ્ટ્રેટ ૧૪૪મી કલમ પ્રમાણે દંડરાજીમાં બાજ લેનારાઓ સિવાય કોઈ પણ જ નબુને ભેગા યેવાની મના કરતો હુકમ કર્યો હતો. તે સમિ વિરોધ દર્શાવી શ્રીમતી રતનબહેન મહેતા, કુમરી કામાકોટી નટરાજન અને બીજી મળી પરાંની ૪૫ આગેવાન બહેનોએ શાન્ત રીતે ચોક્કા કરવાનો પોતાનો મક્કમ નિર્ણય બહેન કરતો પણ મેલસ્ટ્રેટને લખ્યો હતો. અને એ મુજબ તા. ૨૧ મી એ પરાંઓની ૭૫ નેટલી બહેનો વાંદરા માગલતદારની એક્ઝીસ્ટ આગળ ચોક્કા માટે એકત્ર થઈ હતી. પોલીસે બધા રસ્તા ઘેરી લીધા હતા. છતાં બહેનો અગાડથી એક્ઝીસ્ટ પહોંચી ગઈ હતી. દરરાજીમાં બાજ લેનારાઓ અને મદ સમાના કાર્યકરો સાથે યજ્ઞેલી મસલતને પરિણામે મ. માંધીજી અને વાઈસરોય વચ્ચે ચાલતી વાટપાટનું પરિણામ આવે તેટલા માટે દરરાજી એક પળ-વાડીઆ માટે મુલતી રાખવાનું કહેકરે સ્વીકાર્યું હતું. પોલીસતી ધક્કાપુક્કિ અને લાડીથી કેટલીક બહેનોને ઇજા થઈ હતી.

ગુજરાત—કાઠીઆવાડ:

શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ સારામાઈ પછી ગુજરાત પ્રાંતિક મ સમિતિના સરમુખત્યારપદે આવનારાં બીજાં બહેન શ્રીમતી લીલાવતી દેસાઈ છે. તેઓ અત્યાદે એ પદ ભોગવી રહ્યાં છે.

બોરસદમાં 'સી-સીતમદિન' ને દિવસે બહેનો ૭૫૨ ગુજરાત અત્યાચાર સામે અમદાવાદમાં પણ વિરોધદર્શક સભાઓ મળી હતી. તેમાં પોલીસના વર્તન સામે તેમજ તેના બચાવ માટે સરકારી માહિતીખાતાં તરફથી પ્રકટ થએલી યાદીઓ સામે સખ વિવેચનો થયાં હતાં. શ્રીમતી વિદ્યાબહેન અને લેડી સુલોચના ચીનુમાઈ ભંતે નજ તપાસ કરી આવેલાં, તેમજ પોતે ભંતે જે એમેલ્ડ તેવું તાકશ વર્ણન પણ ક્યું હતું.

તા. ૬ ફીએ અમદાવાદમાં પીઠાંની દરરાજી સંદેરથી ૪ માઈલ દૂર ચાલીબાગમાં યનાર હોઈ આગલા દિવસથી જ એક દુકાની ચોરી કરવા માટે પહોંચી ગઈ હતી. એ તારીખે આખા દિવસમાં ૬૬૩ નબુની ધરપકડ થઈ હતી; તેમાં ૧૬૫

બહેનો દુકાન પકડાયલાં બહેનોમાં શ્રીમતી સરલાદેવી અંબાલાલ, તેમની ત્રણ પુત્રીઓ કુમારી મુદુલા, કુમારી બારતી અને કુમારી નીલા, શેઠ રણછોડદાસનાં પુત્રી શ્રીમતી રમાબહેન, ડૉ. કાનુભાના પત્ની શ્રીમતી વિનયમોરી, અમદાવાદનાં સરમુખત્યાર શ્રીમતી લીલાવતી દેસાઈ, કુમારી ચિનોદિની નીલકંઠ વગેરે મુખ્ય હતાં. આ બધાંયને સાંજે છાત્રી મૂક્યા હતા.

બોરમાખતી બહેનોમાં સુદેશ કાર્ય કરી રહેલાં શ્રીમતી સુદરાબહેન ભાગવતને નન્યુઆરીની આખરે ગિરફતાર કર્યાં છે.

તા. ૧૮મી નન્યુઆરીએ બોરસદમાં શ્રીમતી જડાવબહેન, શ્રીમતી કાશીબહેન અને શ્રીમતી નયાબહેન ને રૂ. ૪૦ નો દંડ અથવા ૪૦ દિવસની સજા થઈ છે. દંડ વસુલ કરવા શ્રીમતી નયાબહેનનાં ગર્ભમાંથી ફાળદારે અડી તોલાનો સોનાનો અછોડો લઈ લીધો હતો.

બોરસદમાં 'સી-સીતમદિન' ને દિવસે પકડેલાં બેઠા છલ્લાનાં સરમુખત્યાર શ્રીમતી ભક્તિલક્ષ્મી ગોખાજાસ દેસાઈને ૬ માસ કેદ, રૂ. ૨૦૦ દંડ વા ૧૧ માસ વધુ કેદની સજા થઈ છે. તેમની સાથે ૧૦ માસનું નાનું બાલક પણ છે.

બોરસદમાં પીઠાંપર ચોક્કા કરતાં શ્રીમતી મણિબહેન, શ્રીમતી સારદાબહેન, શ્રીમતી પ્રભાવતીબહેન, શ્રીમતી મણિબહેનને પકડી પાછળથી છાત્રી મૂક્યાં હતાં.

બોરસદમાં પ્રચારકાર્ય કરતાં પકડાયલાં સાબરમતી સત્યાગ્રહ આશ્રમનાં બે બહેનો શ્રીમતી રૂદમણીબહેન અને શ્રી. શ્રીમતીબહેન સન-ભોગવી ગયા માસમાં છૂટ્યાં છે.

ભરૂચમાં તા. ૧૬ મી એ પીઠાંની દંડરાજી યનાર હોઈ દેશસેવિકા સંઘે દારૂ તાબી. બદિ-બારને અંગે અગાડથી જ પ્રચારકાર્ય આરંભી રીધું હતું. તેને અંગે સરપસ કાઠી સભા ભરવામાં આવી હતી. અને તેમાં દરરાજીમાં બાજ ન લેવાની હાકલ શ્રીમતી કુસુમબહેન મુનશીએ કરી હતી. તા. ૧૬ મી અને ૧૭ મી એ દરરાજી થતાં સ્વયંસેવકો ભેગાં દેશ સેવિકાસંઘની સેનિ-કામ્યે સંપત ચોક્કા કરી હતી. તા. ૧૬ મી એ લખમ ૬૦ નેટલી બહેનોને પકડવામાં આવી

ચાકી કરવા માટે શ્રીમતી સરલાદેવી, શ્રીમતી કુંદરાણી સિંઘ, અને શ્રીમતી વિનોદિની સરકારને રૂ. ૧૦૦ દંડ યા બે માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. મહીયરામાં જમાઈને આશ્રય આપવા માટે શ્રીમતી કમલવી કોલુનીને ૬ માસ સખત કેદની સજા થઈ છે.

પંડિત મોતીલાલજીનાં અવસાન માટે શોક દર્શાવવા સ્ત્રીઓની સભા મળી હતી. અને સરખસ નીમણું હતું.

પંજાબ:

લાહોરમાં સ્વાતંત્ર્યદિનનું સરખસ કાઢવા બે મુત્સદી બહેનો અને બીજાં ૧૦૦૦ ની ભેડતા શરૂ થયાં હતાં. તેમણે ત્યાં સભામાં શુદ્ધ ખાદી પહેરવાની પ્રતિજ્ઞ લેવા બહેનોને આમંત્રણ મળી વિનંતિ કરી હતી.

અંકલેશ્વરમાં નંબુસર તાલુકાના મંત્રી શ્રીમતી નમંદાબહેન તેશીના સ્થાનથી કેટલાક કમળા-આઓએ વિદેશી કાપડે સીધું કપું છે. શ્રીમતી સન્નિતામોરી આમોદીએ વિદેશી માથે સીધા રાખવા માટે ઉપવાસ કર્યા હતા.

નંબુસરમાં બહેનોએ પીઠા પર પત્ત ચોટી ચાર કરી છે.

મુરતમાં તા. ૨૮ મી નવન્યુઆરીએ ફેસરીયા દિન ઉજવવાની ફેસરીયા સાદી સરેલી ૭૦૦-૪૦૦ બહેનોનું સરખસ નીમણું હતું અને ગિલ્લા

મંડીણે:

કાંચીનાં પહેલાં સરખસત્યાર બહેન શ્રીમતી પ્રીતીબહેન લાલવાણીએ તા. ૬ ફીથી લેશમાં ઉપવાસ ચાર કર્યા હતા શ્રી. નમરીઃ મહેતાએ સખ-ભાળાથી તેમણે ૪ થે દિવસે ઉપવાસ ઠારવા હતા. શ્રીમતી કાશીબહેન કોટક છઠ્ઠાં સરખસત્યાર નીમણું છે. તેઓ તા. ૧૬ મીએ પંજાબમાં શ્રીમતી કસ્તુરબહેન રાખાં નવાં સરખસત્યાર નીમણું છે. કાંચીના સીદી મેઝરેટ્ટેની કાંઈમાં મીઠું લેવા માટે નીમણું સરખસત્યાર નીમણું છે.

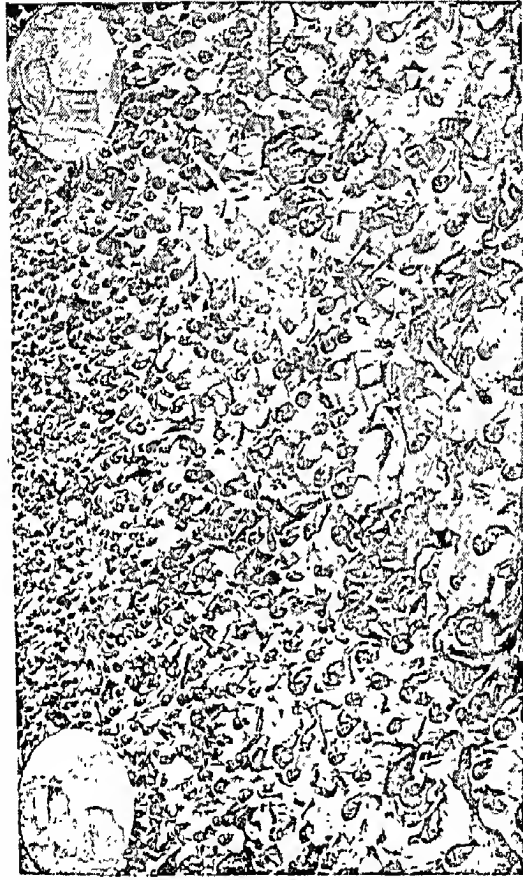
શ્રીમતી ન્યાત્સનાબહેન શુક્લ

મુરતના આગેવાન કાર્યકર્તા નેમને બે આરોપીસર ૬ માસની સજા થઈ છે.

આબ્યાં છે. મુરતનાં ૮ માં સરખસત્યાર શ્રીમતી વિદ્યાસિંઘ ચન્દ્રવદન મહેતા તા. ૧૧ મીએ ત્રિફલાર થતાં ૬ મા સરખસત્યાર તરીકે મુખતી મુખમતી-સોપારીયાનાની નીમણું થઈ છે.

મુરતની ૭૪ ઠાકરીઓએ ઉપવાસ કરી બિરો

દર્શાવવા પ્રમુખ અને એ આગેવાન કાર્યકર્તા શ્રીમતી ન્યાત્સનાબહેન શુક્લે શોભાપ્રદાની દીડ દિનને અંગે સરખસ મળ્યા હુકમ છતાં કાઢવા માટે ૨ માસ સાદી કેદની સજા થઈ હતી. ૧૧ મી કલમ પ્રમાણેના એ બીજા આરોપસર તેમને ૪ માસ સાદી કેદની સજા થઈ છે. અરજ શ્રીમતી ન્યાત્સનાબહેનને રૂ. ૨૦૦ ના ફેરની સજા થઈ ચકેલી છે. ઉપરાંત એ અરજમાં તે તેમની પત્ની જમન

સંધિ પછી સરદાર વડલબાગમાં અને પડિત જવાહરલાલ મુંબઈ આવ્યા ત્યારે તેમના બાપજી સાંભળવા મુંબઈની સીમીની આ વિરાટ સભા મળી હતી.

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

[પુસ્તક ૧૬મું] એપ્રિલ ૧૯૩૧ [અંક ૨૦]

રણનાં રણશિંગડાં વાગ્યાં બહાલમજ !

રણનાં રણશિંગડાં વાગ્યાં બહાલમજ !

ઉઠો ને ઠંથ, મ્હારા યુદ્ધે મ્હડો -
જનની પુકારે ઉઘો સિંહનાં સંતાન યું ?
છાલે સમાધિ વીર ! જાગે કુકો -

રણનાં—૦

રણમાં છે દેશના ચોખ્ખા, બહાલમજ !

રણમાં વીરશનનાં રાસે રમે -
રણમાં સંતાન વીર લીધ્મ ને અર્જુનનાં -
મુક્તિને કાજ મૂકી માથું ધૂગે .

રણનાં—૦

ધમકારે પાદના ધરતી મૂલવતા -

સુભટો સ્વરેશ-દાઝ દીલમાં ધરી ,
ભારતમુક્તિને કાજ પડેતાં પતાંગ લેમ -
રણમાં વિજય કે મૃત્યુ વરી .

રણનાં—૦

—“ મધુપ ”

લેખક: કવિશ્રી ન્હાનાલાલ દલપતરામ

પતિની અવિરત પ્રેરણા પત્ની છે, ને પત્નીની અખંડ ને સતત પ્રેરણા પતિ છે એ તો સંસારજૂતાં સત્યો છે ને સુખ પરવે એ સંસારસત્ય અનેકધા મહેં ઉચ્ચારેલું છે. એ દામ્પત્યપ્રેરણામાંથી નિઃકરેલાં મહારાં કાવ્યોનો સંગ્રહ કરી છપાવવાનો મનોરથ દીર્ઘ કાળથી હતો. મહારાં ધણી ખરાં ગીત રાસ કાવ્ય નાટક વાર્તાઓનો મધ્યવર્તી મીમાંસા વિષય "લગ્નવિધાનતું" કે સ્વરૂપ હોય છે. એટલે દામ્પત્યના કાવ્યસંગ્રહમાં શું શું લેવું તે શું શું ન લેવું એ વિચારવખણ વારંવાર મૂકવતો આખરે એવો નિષ્કૃષ્ટ કીધો છે કે દામ્પત્ય જેનો પ્રધાન રસ હોય એવાં કાવ્યોની એક મંજરીમાળ ગૂંચવી. મહારા એ રાસત્રયોમાંથી તો, યુનરકિતના લયે, આમાં નમૂના જ લીધા છે. વીરની વિદાય (૧૯૦૬) ને કાઠિયાણીનું ગીત (૧૯૧૮) એ પતિને સંબોધેલાં પત્ની-સુખનાં કાવ્યો છે; પણ એ કાવ્યબેલડીનો પ્રધાન રસ વીર રસ છે, દામ્પત્યરસ નથી,

* કવિશ્રીનાં દામ્પત્યરસથી ભરેલાં કાવ્યોનો સંગ્રહ 'દામ્પત્ય સ્તોત્રો' નામે સુદર રૂપરંગમાં મુદ્રિત થઈ પ્રકટ થયો છે, તેની આ પ્રસ્તાવના છે. એ સંગ્રહ આ કાર્યાલયમાંથી રા. ૧-૬-૦ ની ઊંમરે મળી શકશે.

તેથી આ સંગ્રહમાં એ લીધેલાં નથી. આશ્ચર્ય પરિભાષા રચીને બોલવું હોય તો દામ્પત્યરસ એ આ સંગ્રહની મર્યાદ દોરી છે.

પૂર્વમાં આપણે દેશી વાસ્તીકિણ્ણ એ દામ્પત્યભાવને પૂજ્યો-પૂજ્યો અને પશ્ચિમમાં ગ્રીસ દેશી હોમરે દામ્પત્યભાવને પૂજ્યો-પૂજ્યો છે. દામ્પત્યવિનાશમાં એકે સુવર્ણનગરી લંકાનો વિનાશ ગાયો, ને બીજાએ વજ્રદુર્ગ ટ્રોયનગરનો વિનાશ વર્ણવ્યો. એ રસર્ષિઓને પગલે આકીને ઇંગ્રેજ કવિવર ટેનીસને, પોતાના *Idylls of the King* નામના મહાકાવ્યમાં, *Solo* અને *Song* નો વિશેષ વિસ્તાર્યો, અને દામ્પત્યવિનાશમાં મહારાજ આર્થરના સામંત મંડળની ચક્રપરિવદનો વિષ્વંસ લખ્યો. ગીતગોવિન્દમાં રાધાકૃષ્ણની વિહાર-લીલા વર્ણવતાં જયદેવને પદ્માવતીની દામ્પત્ય-લીલા સંભરી હતી. કાલીદાસે તો એક શબ્દ માત્રમાં દામ્પત્યનો સાર સંચ્યો છે. અલકાપુરી વર્ણવી રહ્યો મેઘદૂતમાં યક્ષ મેઘને નિજ કુલધામનાં એધાણું આપે છે ત્યાં યક્ષ કહે છે: તથાગાર ધનપતિગૃહાદુત્તરેણમ્મદીયમ્ ધર અમારું, કુળ અમારું, સન્તાનો અમારાં. મહારાં નાદિ, અમારાં. પતિપત્નીનું સહુ મહારું મટી 'અમારું' થાય, મહમદીયમ્ અને એજ દામ્પત્યરસનું પરમ રહસ્ય.

નવયુગના ગુજરાતે દામ્પત્યરસનાં પ્રથમ ગીત ગાયાં દલપતરામે. 'રામવદમથુ વનમાં સિધાવતાં' એ ધોળયુગ્મક અને 'એ માસે ના જમ્બેરે પિયુ | પરદેશમાં' એ બારમાસી દલપતયુગમાં રસથી ને કાડયી જનતામાં ગવાતાં ઝીઝાતાં. પછી દામ્પત્યકાવ્યો લખ્યાં છે દલપત-શિખ્ય શુલાખીએ. એમનાં પત્નીનું નામ વીજળી: અને વીજળી સરખી પ્રેરણાઓત એ રમણીએ કવિપતિમાં પ્રગટાવી હતી. પણ સોડહં સોડહં સતી રટે, સોડહં સોડહં કન્ય; તથા

જીવનામૃત ઝીલવનાર નારી ! તું નારાયણી:

નરને નીવડાવનાર નારી ! તું નારાયણી:

એ કહીને આપણા કવિ લલિતજીએ તો દામ્પત્યની અવધિ ગાઇ છે.

પિસ્તાળીરોડ વર્ષો ઉપર મેરી કોરેલીએ છઠ્ઠાંડમાં કહ્યું કે The institute of marriage is at present on its trial. આજકાલ લગ્નસંસ્થા કસોટીએ ચડી છે. એ ખરું છે કે સંસારે રાજ્યદેશે નીતિ-ભોમકામાં સ્વતંત્રતાને નામે સ્વચ્છંદતા જગતભરમાં વિસ્તરે છે, પ્રિયા અને પત્ની વચ્ચેના રસભેદ નાટકનવલકથાઓમાંથી દેશ-દેશને સંસારે ઉતરે છે ત્હો યે-અને તેમ જતાં યે લગ્નસંસ્થા માનવસંસાર જેટલી ચિરંજીવ છે. પ્રિયાને પત્ની કરવાના જ બધા ખરાને 'હજી કોડ છે. કોડ વાર કોડર ખાપ :તહેને લંગડો કો નથી કહેતું; કોડ વેળા મલમસ્ત યાવ તહેને દારૂડીઓ કો નથી ભાખતું. સદ્-વૃત્તિવાંની ચેકે લગ્નવૃત્તિયાં ચે. કપડારેક કોડર ખાપ તેથી લગ્નસંસ્થા નદિ પડી ભાગે. કારણો બે છે, એક તો એ કે લગ્નસંસ્થાનો લોપ કરી તહેને સ્થાને શું સ્થાપતું ? એ પ્રશ્ન હજી લખોન્હેદક નવસંસારશાસ્ત્રીઓ ઉઠેલી રહ્યા નથી. અને બીજું એ કે ગુમાવણુયુગ ને ધલિપડયુગથી માંડીને જનતાના હૃદયદેશે

રાજ્ય કરતી દામ્પત્યમહિમાની જગતકવિતા દેશદેશમાં એટલેટલી છે કે એ પૃથ્વી પાવન-કારી કાવ્યો ને એના રસપિંચો યથરકાયે જીવે છે ત્હાંમુખી લગ્નસંસ્થા પણ જીવશે. લગ્ન-કવિતા જેટલી લગ્નસંસ્થા સંસારે ચિરંજીવ છે.

દામ્પત્યભાવનું પરમ રહસ્ય શું ? દામ્પત્યભાવની પરમ 'બ્રાહ્મી રિયતિ' કંઈ ? દામ્પત્યરસને વર્ણવતાં વિધવિધની રત્ન ચમકતી ઉપમાઓ જગતના કવિવરોએ આપેલી છે. મહાકવિ કાલીદાસ કહે છે કે જગતના પિતરો વાગધર્મોચિત્ર સંપ્રકર્તૌ—વાળી ને અર્ધ-સમાં સન્નેક છે. કવિવર ટેનીસન કહે છે કે Like perfect music set to noble words—ઉમદા શબ્દોને વસાવેલા પરિપૂર્ણ સંગીત સરિખાં. ભવજૂતિ કહે છે કે લોચિત્તે મે દ્વિતીયમ્. અમરશનકના છેડ્યા મુક્તકમાં અમર પૂછે છે કે કોડયમદ્વૈત-વાદ: ? દામ્પત્યરસની શિલમુરીની મીમાંસિક દષ્ટિને તો કદામ દલપતરામનાં વચનોમાં દામ્પત્યભાવની 'બ્રાહ્મી રિયતિ' દર્શાશે: કાર-બ્યસિરુદમાંની કારગચ અને મિસિસ કારગચને વર્ણવતી દલપતરામની ઉપમા પરમ સત્યવાદક સાગશે.

બહાર બે રૂપ, પણ અંદર જલુાય એક; ગુણે સ્ત્રીરિયોસકોપ પ્રતિમા પ્રકારનાં પતિપત્નીનું દૈત, જતાં દંપતીનું અદૈત; દૈત બૂંસાતું નથી, જતાં અદૈત રચાય'છે; અદૈત-દશામાં યે વ્યક્તિદૈત અખંડ રહે છે. દૈતે સાચું ને અદૈતે સાચું: દામ્પત્યરસનું એ અદ્વિતત્ત્વ ને દામ્પત્યભાવનું એ પરમ રહસ્ય સ્ત્રીરિયોસકોપમાંની એ પ્રતિમાઓના ઉપમા-મંડળમાં પ્રત્યક્ષ છે: ને દામ્પત્યરસના મીમાંસકો જેમ જેમ ચિન્તનમનન કરશે તેમ તેમ વધારે પ્રત્યક્ષ થશે. હુંકામાં: દામ્પત્ય એટલે દૈતા-દૈતની રચલીલા.

અખિલ એશીઆ સ્ત્રી પરિષદ

(લાહોર)

લેખિકા:

સૌ. તારાબાઈ મા. પ્રેમચંદ,
જ. પી.

ઈ. સ. ૧૯૩૧ ના જાન્યુઆરીની ૧૬
મી તારીખે, સાંજના, અખિલ હિન્દ સ્ત્રી
પરિષદ પૂરી થયા પહેલાંથીજ અધાના વિચારો
તો એશીઆ પરિષદ ભણી વળેલા હતાં.
પ્રતિનિધિ તરીકે - કોણ હશે? કેવા હશે?
વગેરે કંઈ કંઈ તરંગો ચાલી રહ્યા હતા. તે
સાંજેજ અમાના બે, અને જાપાનનાં એક
પ્રતિનિધિ આવ્યાં હતાં, અને એ મહેમાનોને
તાળીઓથી વધાવી લેવામાં આવ્યાં હતાં.

તા. ૧૭ મીથી ટાઉન હોલના ખુલ્લા
મેદાનમાં કામ ચાલવા માંડ્યું હતું. પહેલાં
તો પરિષદ ટાઉન હોલમાંજ ભરાવાની હતી
પરંતુ આમ-ત્રણની ઉપરા ઉપરી ધણી
માગણી થવાથી કાર્યકર્તાઓને લાગ્યું કે
ટાઉનહોલ નહોતો પડશે; તેથી એક મોટો
શમીઆના બંધાવો શરૂ થયો અને બે દિવ-
સમાં સરસ તૈયાર થઈ ગયો: પ્લેટફોર્મ
ગોઠવાઈ ગયું, અને તા. ૧૯ મીએ બપોરના
૪ વાગતાં તો અધી ખુરસીઓ ભરાઈ ગઈ.
શમીઆનાના સુશોભિત રંગો સાથે પૂરો
મેળ ખાય તેવું વાતાવરણ તો શરૂઆતના
સંગીતે ઉભું થયું. હતું. શ્રીમતી સુશીમા
સેને ગોઠવેલું "ઓરકેસ્ટ્રા" ખરેજ કામ

પણ પરિષદને યશ અપાવે તેવું હતું, અને
ખાસ કરીને સમસ્ત એશીઆની સ્ત્રીઓની
પ્રથમ પરિષદને.

કપુરથલાનાં મહારાણી સ્વાગત સમિતિનાં
પ્રમુખ હતાં, પરંતુ નાદુરસ્તીને કારણે તેઓ
આવી શક્યાં ન હતાં એટલે તેમનાં પુત્રી જે
મંડીના રાણી છે તેઓએ પ્રમુખનું સ્વાગતનું
લાપણું વાંચી સંભળાવ્યું. મંડીના રાણી
સાહેબ કેળવણીમાં ધણો રસ લે છે અને
ખાસ કરીને સ્ત્રીકેળવણીમાં ધણી ઉત્કટ
ધરાવે છે. આર્યાવર્તની સ્ત્રીઓએ વર્ષો
થયાં બધાં સંમેલોમાં તેમનું ગૌરવ જળવી
રાખ્યું છે તો સારા એશીઆની સ્ત્રીઓએ
ભેગાં થઈને, પૂર્વ દેશની સારી વસ્તુઓને
ઉત્તેજન આપી, પશ્ચિમનું આંધળું અનુકરણ
કરવાને બદલે, આર્થ દેશની સંસ્કૃતિને જાળવી
રાખવાની જરૂર દર્શાવી હતી.

ત્યાર પછી રાણી લક્ષ્મીબાઈ રાજવડે
એ પરિષદના વિચારોને ઉદ્ભવ કેમ અને
કયાર થયો તે સમજાવ્યું અને હિન્દુસ્થાન
તરફથી સ્વાગત કયું. ૧૯૩૦ના જાન્યુઆરી
માસમાં મુંબઈમાં સ્ત્રી પરિષદ મળી હતી

ત્યારે તેનાં મુખ્ય દશ કાર્યકર્તાઓના નામથી છત્રીસ દેશમાં આમન્ત્રણો મોકલાયાં હતાં; તેના જવાબમાં પંદર સોળ જુદેનો પરિષદમાં હાજરી આપી શક્યાં હતાં, અને હઝારો માણસોની મુસાફરી કરી, પોતાનાં કુટુંબ અને ઘરને છોડી, જે ઉમદા આરામોથી પ્રેરાઈને જુદેનો લાહોર સુધી આવ્યાં હતાં તેમને વન્યવાદ આપ્યો.

પ્રતિનિધિઓની પહેલી સભામાં સરોજિની દેવી પ્રમુખ ચૂંટાયા. તેમનું શરીર ચાર દિવાલો વચ્ચે પૂરવામાં આવ્યું હતું તો પણ તેમનો આત્મા તો પરિષદના કાર્યમાં જોડાયેલો હતો. તેમની ગેરહાજરી છતાં પણ તે પ્રમુખ ચૂંટાયા તેજ બતાવે છે કે તેમના તરફ સ્ત્રીઓના કેટલો આદર અને સત્કાર છે. તેમની સ્મૃતિજ માત્ર પ્રેરણા આપી રહી હતી.

ત્યારે પછી સીડોનનાં સ્ત્રી દાકતરને પ્રમુખની જગ્યા આપવામાં આવી હતી. નેપાળથી બે, બર્માનાં બે, જાપાન તરફથી બે, ઇશન અફઘાનીસ્થાન અને સીડોન તરફથી દશ પ્રતિનિધિઓ હાજર હતાં, એમણે પહેલાં પોતપોતાની માતૃભાષામાં પ્રાર્થના અને સંદેશો કહી સંભળાવ્યા પછી ભાંગી પુરી અંગ્રેજી ભાષામાં સમજાવ્યું. અંગ્રેજી તો તેમને બહુ થોડું આવડતું હતું પરંતુ તેમની ભાવના પરથી તેમનું કહેવું સમજી શકાતું હતું. ગમે તેટલી ભાષાની મુશ્કેલી હોય પણ જો હૃદયની ઇચ્છા ભાગવાની હોય તો તે અસાધ્ય નથી તેનું આ જુદેનોએ બાન કરાવ્યું.

ચીન તરફથી પ્રતિનિધિ તો ઠાઠ નહોતું

પરંતુ “ લીમ ઓફ નેશન્સ ” તરફથી આંતર પ્રચાર વારતે તીમાયેલા જનરલ લીન-ચેન-હોન ત્યાં હાજર હતા. તેમણે ભાષણ કર્યું. બહુજ ભાંગી પુરી ભાષામાં બોલતા હતા, પણ વિચારો વ્યક્ત કરવાની તીવ્ર ઇચ્છા અને લોકોની સમજવાની ઇતેજરી હતી તેથી ઘણાં તેમનું ભાષણ સમજી શક્યાં. તેમણે કહ્યું કે પુરો તો લડી જશે, ભાગ પાડી જશે, પરંતુ માતા એજ પ્રજાની નેતા છે. બાળકને માતા જ શિક્ષણ આપે છે; માટે માતાને નમસ્કાર. દુનીઆમાં પ્રેમમય વાતાવરણ ઉભું કરવામાં સ્ત્રીઓજ મદદ કરી શકશે ને કરશે એવી આશા બતાવી હતી.

મીસીઝ કઝીન્સ કે જેમણે દુનીઆની મુસાફરી કર્યા પછી એશીઆની સ્ત્રીઓને બેગી કરવાના સ્વપ્નાં સેવ્યાં હતાં તેમની વર્ષભરની અયાગ મહેનતનું સુંદર પરિણામ જોઈને બધાને સન્તોષ થાય તેથી, પહેલા દિવસની બેઠક સુંદર સંગીત સાથે શરૂ અને પૂરી થઈ.

મીસીઝ કઝીન્સ તો આગળ આવ્યા વગરજ પોતાના કામનો પૂરેપૂરો હિસ્સો આપ્યા કરતાં હતાં.

હિન્દ બહારથી બે કે ચૌદ જુદેનો લાહોર સુધી પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યાં હતાં પરંતુ તેમના દેશમાં સેંકડો જુદેનોએ આ વિષયો પર વિચારો કર્યા હશે, તેમના દેશમાં વર્તમાનપત્રોમાં વાંચ્યું હશે, અને હાજર ન રહી શક્યાં હોય તો પણ ઘેર બેઠાં ઘણી જુદેનો એ “ એશીઆ એટલે એકજ પ્રદેશ ” એવા વિચારો સેવ્યાં હશે.

સરલા ભાભીએ ચા તૈયાર કર્યો, અને ચા પાન ચાલતું હતું તે વખતે તેમણે તેમની હમેશની રીત પ્રમાણે ફરી પાછું અમને થીખામણ આપવાનું શરૂ કર્યું. પહેલાં તો એમના પતિદેવને સંબોધી બોલ્યા કે:

“ જો જો, લોજમાં જમવા ના જતા, ગઈ વખતે મારા મોટા ભાભીના સીમંતમાં ગઈ હતી ને લોજમાં આઈ દલાડા જમતાજ તમે માંદા પડી ગયલા, અને તમારા મંદવાડાનો તાર આવતાં મારા બાપાને જીવ ઉઘોચાડી ચલ્યો. આ વખતે દાણોફુણી, ઘી, તેલ, મસાલા, બધું ઘરમાં પડ્યું છે, ઘીનો ડબ્બો હતો અર્ધો ભરેલો છે. ઘરમાંજ રસોણ કરંજો. બાંજુવાળા ચંપાબહેનને મેં કહી રાખ્યું છે. પાણી ભરવાની, ઘર માફ કરાવવાની વગેરે ગોઠવણ એ તમને કરી આપશે, અને લોટ અને ઘી મોકલાવશે તો રોટલી બાખરી પણ ફરીને મોકલશે. દાળ ભાત ચાક તો તમે જાતેજ કરી લેજો. ”

પછી મારા તરફ ફરીને બોલ્યા: “ મનુભાઈ! તમે પણ એટલા દિવસ અહિંજ રહેજો. તમારો કાલેજની વીથી કરતાં સાર; અને તમે સાથે હશે તો એમને સ્થાવાઈ પણ જશે. ”

કંચન મારા કરતાં બે ચાર વર્ષ મોટા હોવાથી સરલા ભાભી નાનકડા દીઅરની માફજ મારી જોડે રોકીથી વતંતા. અને વિનંતિ કે સૂચના કરવાને બદલે હંમેશાં જાણે દુકમજ કરતાં હોય તેમ બોલતા, પણ દરો. ‘ બાઈ માણસને કાણુ બોલાવે, ’ એમ માની દું તેમનો રોષ સદન કરી જતો.

આઠ દલાડા કંચનની સાથે રહેવામાં મને જરા પણ વધિ ન હતો પણ તેનું ઘર ચલાવવામાં ચંપાબહેનની મદદ લેવા જવાની વાત મને રૂચી નહિ. શું આપણે પુરો કમ છીએ ? કાલેજમાં અભ્યાસ કરીએ, બસો

બસો ચારસો ચારસો પાંનાના પુસ્તકો મોટે કરી નાંખીએ તો શું એક સાધારણ નાનકડું ઘર ચલાવતાં ન આવડે ? બૈરાગી એમનાં મનમાં શું ખાંડ ખાતાં હશે ! દસ ચોરસ શીટની બે ચોરસીઓ માફ રાખે તેમાં તો જાણે આખું રાજ ચલાવતાં હોય એવો રોષ કરે ! છંદ ! એ કામ આપણે ઉપાડી લેશું. ચંપા બંપાની કાંઈ જરૂર નથી, એમ વિચારી સરલા ભાભીને કહ્યું કે “ આપ બેલાથક ભાવનગર સીધાવો. ઘર અમે બધું ઉપાડી લઈશું. તમારી ચંપા કે ચંચળની મદદની અમને કાંઈ પણ જરૂર નથી. ”

“ રહેવા દો, મનુભાઈ ! હું કીક કહું છું. જેના કામ તે તેજ કરે. મેં જે ગોઠવણ કરી છે તેથી તમારી સરળતા વધશે અને મારી વરતુઓનો ઉપયોગ યરો. નહિં તો તમારા બે જણના હાથમાં ઘર સોંપીએ તો શું નું શું થઈ જાય. ”

“ કંચન, પ્રોટેસ્ટ કર, પ્રોટેસ્ટ. મુગો મુગો સાંભળ્યા શું કરે છે ? આપણે ઇન્ટરમાં ત્રીજાનોમેટ્રી લખ્યા, પ્રીવીઅસમાં બેઠાનું દર્દી અને દર્દીનું માખણ કરે એવી એડજુસ્ટા શીખ્યા તો આઠ દલાડા ઘર ચલાવવાના કામમાં તે શું મોટી ધાડ મારવાની છે કે મારા સરલા ભાભી આટલો રોષ મારે છે ? કહી દે એમને કે એમણે લગરી કે ચિન્તા ન કરવી. આપણે બધું સંભાળી લેશું. ”

મારા ઉરફેરવાથી તુટેની પત્ની આમજ હમેશ કંડા રહેતા કંચનને પણ રહેજ પાતો ચડ્યો. તે બોલ્યો કે: “ દેવી, આપ મા મુંજાઓ. અમે બે જણા ખુશીથી ઘર ચલાવશું. બાંજુવાળા પાડોશી બહુ ભલાં છે પણ તેમને તકલીફ આપવાની જરૂર નથી. ”

આડેક વાગે વીક્ટોરીઆ નીચે આવીને ઉભી રહી. ગાડીમાં મામાન ગોળાપોલ મર્યા

બોલી, તેમની પાડોશણે ચચાળ અને ચંપા
જોડે કંઈ યુગ્મયુગ્મ વાતો કરી આપ્યાં. કહ્યું
અચાનક દયામલા દાસ-સુરેથી અમારી
સામે કંઈક કાવતરું રચાયું હોય એવી મને
દહેશત લાગી, પણ કદાચ એ મનના ખોટા
ખ્યાલ હશે એમ ધારી, એ વાત હું ત્યાંજ
બૂલી ગયો.

કબી તો સદભાગ્યે સારા મળી ગયો.
સાથે સાથે ઠેક ભાવનગર સુધીનો સથવારો
પણ હાથ આવી ગયો. એટલે સરલાબાબી
અને બાણુ વિષેની અમારી ચિંતાઓ તો
રેશન પરજ-નિર્મૂળ થઈ ગઈ.

ટ્રેનને ઉપડવાનો દરમિયાનનો સમય પણ
સાડા આઠ વાખાના, અને તેમને કબીમાં
મેસાડી દીધેલાં. એ એક કલાકના અરસામાં
ખીજી કંઈ પણ વાતો કરવાને બદલે કંચનલાલના
ધર્મપત્નીએ અમને એમનાં ઘર સંબંધીજ
માહિતિ આપ્યા કરી. “કુલ રોજ અર્ધો રોર
સવારે ને અર્ધો રોર સાંજે લેજો. સાંજને માટે
તપેલી ચંપાબહેનને આપતા જાજો એમાં
એ લઈ રાખજો. શુક્રવારે ધોળાણ આપવાની
છે તેની પાસે પચીસ-સુંગડાં છે. એ લુગડાનું
લીસ્ટ અભરાઈ ઉપર શાક સમારવાની
છરી ન્યાં રહે છે, એની બાણુમાં માંસ
ભાગવત પડયું રહે છે, તેની અંદર છે.
લુગડાં લીસ્ટ પ્રમાણે બંધાવજો મેળવી લેજો.
ધોળાણ રાંધે બહુ લુચ્ચી છે. શાક પેલી કારી
રોજ આપી જાય છે, એની પાસેથી લેજો.
પણ દરરોજ થું અને કેટલું લીધું તો
હિસાબ નોંધજો. જે પાલી ઘઉં દળાવી રાખ્યા
છે. લોટ ચાર દિવસ ચાલશે. લોટ ખૂટી જાય
તો ચંપાબહેનના ઘાટીને કહેજો દળાવી
લાવશે. આપણો રામો દેશમાંથી કાઢે તો
આવવાનો છે એટલે એ ચિંતા તો તમારે
કરવાની નથી. અધાણાની ખરણીમાં આડું

હજાર અને મરચાં નાખ્યાં છે, તે બે ચાર
દિવસ પછી તૈયાર થશે. મુંઠા અને સંભા-
રીઆ કેરીનું અધાણું તૈયાર થઈ ગયું છે,
પણ રાતે ખરણી ન ઉઘાડતા.” વગેરે વગેરે.

આ અર્ધી સલાહો મને તો એવી કંટાળા-
ભરેલી લાગતી હતી કે હું તો ખીજવાંધને
તેમનું લાપણું ચાલવું હતું ત્યારેજ દૂર લટાર
મારવા નીકળી ગયેલો; પણ કંચન કોઈ તાબે-
દાર શિષ્ય મુશ્કેલી પાસેથી બોધ શ્રવણ કરતો
હોય તેમ ગાડીની બારી આગળ કાણી ટેકવી
મુઠે મોઢે સાંભળ્યા કરતો હતો. સીટી વાગી.
ગાડી ઉપડી. ગાડી ઉપડતાં ઉપડતાં પણ
‘તબિયત અને ઘર સંભાળજો.’ એ શિખા-
મણના વચનો અમારા તરફ ફેંકવાનું સરલા-
બાબી ચૂક્યાં નહિ.

મેલ રેશનમાંથી અદક્ષ થયા પછી કયે
રસ્તે જવું એ વિષે અમે વિચાર કરવા
લાગ્યા-ટ્રેનમાં, ટ્રામમાં કે વિક્ટોરીઆની સ્ટેલ
કરતાં મારો વિચાર સમુદ્ર તરે વિક્ટોરી-
આમાં સ્ટેલ કરતાં કરતાંજ લેમીન્ટેડ રોડ
જવાનો હતો પણ સરલાના કેરકચરના બોધની
અસર કંચન ઉપર સચોટ ચલેલી હોવાથી
પહેલેજ દિવસે ધડ દબને દોઢ રૂપિયા ગાડી
માટે ફેંકી દેવાની તેણે હિમ્મત ખતાવી નહિ.
આખરે પાંચેક કલાક વિચાર કર્યા પછી અમે
ટ્રેનમાંજ ઝાંટરોડ થઈ ઘેર પાછા આવ્યા;
અને હોટલમાં નારતો કરવા જવાની વૃત્તિને
મહામુશ્કેલીએ દળાવી દઈ પેટમાં લાગેલી
મુખત બુખને શાંત કરવા સ્વર્ગપાક કરવાનો
નિશ્ચય કર્યો. કંચનેજ કહ્યું “દેસત આગની
રાત આપણે ચાદવીજ પતાવીએ તો ?”

“હા જો, એટલામાં હારી જાય છે
કે ? પહેલે દિવસે તે પણ વળી ? તને શુખ
લાગી છે કે નહિ ?”

“લાગી છે.”

“ તો આપણે પૂરી, શાક, દાળ, ભાત ખીચડી બધું બનાવશું. ”

“ અરે પણ દાળ ભાત અને ખીચડી ભેગા ક્યાંથી થાય ? ”

“ કંઈ નહિ. પૂરી ને શાક બનાવશું ! ”

દાળ કે કઢી ને સ્થાને સાંઢને નીખી હું. આપણા લોકોમાં કેંદી સુધારો થશે. આ અપ-હુ-ડેટ જમાનામાં તો ભોજન પણ અપ-હુ-ડેટ થવાં જોઈએ. શીખંડ પૂરી ને બાસુદી પૂરી હોય તો શા માટે આધરક્ષીમ પૂરી નહિ ? શા માટે કોશી ને ભાત નહિ ? રાસજરી સાથે રોટલી કેવી લાગે ? ચાલ ખીજા વાત બાલુએ મૂકી મૂળ વાત પર આવી જા. ચાલ કોણ બનાવે છે ? તું ચાલ ઉપાડી લે તો હું ચાકની તૈયારી કરું. ”

પહેલાં પૂરી કરવી કે પહેલું શાક કરવું એ વિચાર ઉપજ્યો. મને એમ કે પૂરીની ખટપટ જો કંચન ઉપાડી દ્યે તો શાક બનાવતાં મને બહુ સારું આવડતું હતું, પણ તેની દાનત મારા જેવીજ ખોરા ટોપરા જેવી હતી. ચાહની તૈયારી તેણે કરેલી હોવાથી તે એમજ સુધારતો હતો કે રસોઈનું બધું કામ હુંજ માથે ઉપાડી લઉં. આખરે એમ નક્કી થયું કે ચાલ પીધા પછી બદનમાં જરા તા-જગી આવે ત્યાર બાદ તૈયારી કરવી.

સાંઢને ઇન્સાફ આપ્યો. ગણત્રીની ખજર નહિ હોવાથી બૂલધી અર્ધો તપેલી ભરીને થઈ હતી. પહેલાં તો એમ વિચાર થયો કે એ ચાર પાડોશીઓને ઉઠાડી તેમને પણ એક એક કપ નજર કરવો, અને સરલાની વિદાયમાં ચા-પાટી આપવી. પણ રાતના સાડા દસ વાગ્યે એ લોકોને ઉઠાડનાં કદાચ મેણાં સાંભળવા પડે એ ભયથી અથવા અમારી દોશ નહિ પણ ગણત્રીની શુક્રયાજ્ઞ એમો દિલેદરિયાવ બન્યા છે, એમ એ લોકો જાણી

જાય એ ભયથી અમે બંને હિંમત અને ખંત-થી ચારચાર પ્યાલા ચઢાવી ગયા. આ પીધા પછી રસોઈ કરવાની અમારી વૃત્તિ જરા નરમ પડી ગઈ. કંચને જ કહ્યું : “ ત્રિદાદ મનુ ! મારો દષ્ટિકોણ રહેજ બદલાયો છે. કુધા આમ ને આમ થાંત થઈ ગઈ તો શા માટે રાતના તકલીફ ઉઠાવવી ? ”

“ નહિ ! ” મેં કહ્યું “ પેલીનું મેણું ટાળવા આજ રાતના કેંક કરવું તો ખરું. ખીજો મોટો પોઆમ બાલુએ રાખી પૂરી તે શાક તો જરૂર કરીએ. ચાલ, પૂરી માટે તું કમર કસ; શાક હું ઉઠાવી લઉં. ”

મેં અભરાષ્ટ પરથી છરી શોધી કાઢી અને કંચને કહ્યું કે “ બટાટા લાવ; ઝપાટા બંધ કાપી નાંખુ. ”

“ અથા ગુજરાતી તો બરોબર બોલતાં શીખ કાપી નાંખું નં કહેવાય. શાક મોળવું કે શાક સમારણું કહેવાય. એ શું મરઘા બટકાં કે બંકરાની વાત છે કે ક્યારનો કાપી નાંખુ, કાપી નાંખુ ક્યાં કરે છે ? ”

“ હવે કાલો ના થા. પેલા સાક્ષરોની માફક બાપાના શબ્દાર્થમાંજ પડ્યો ન રહે. ”

હું બટાટા શોધવા લાગ્યો. તે પૂરી માટે લોટ શોધવા લાગ્યો. એટલામાં ચોકડી આગળની અભરાષ્ટ ઉપર દાય ફેરવતાં તેણે ઓચિંતિજ શ્રુમ મારી, “ દોરત, ફેરકાં સરલા પૂરીઓ તો મૂકી ગઈ છે. બટાકાની પતરો અને થેડુંક અથાણું પણ સાથે છે. નેથું શુભ નિશ્ચય કરીએ તો ખુદાની મેઝી મદદ આમ મળે છે. આજસ રાખી સુધ રહ્યા હોત તો આમાંથી પણ જતો. રસોઈ સવારે કરશું. અત્યારે તો. આને ઇન્સાફ આપીએ ” એમ કહી, અમે બંને તરવાથી દીમણના બાકી વધેલા દિરસાને ઇન્સાફ આપવા મંડી ગયા.

આઠ દહાડા મારે ત્યાજ રહેવાનું હોવાથી બીજે દહાડે સવારે સાડા ચાર વાગ્યામાં દુધવાળા બેપાએ ખારણું ઠોક્યું. ત્યારે પહેલો હું હું અમકી નગ્યો. પણ કંચનના ધરતું દુધ કંચન પોતે લે એ ખેતર, એમ ધારી કંચનને હાંક મારી તેણે જવાબ ન દીધો. ઠોક્યો. ઠાઈ બોલ્યો નહિ. છેવટે પાણી ઊઠ્યું ત્યારે એ મીસ્તર બેઠા થયા અને ચીડાઈને બોલ્યો: “તારે લાઇ લેવું તું. ને.” “ધર તારું અને દુધ હું લઉં, એ લોકોમાં ઠીક ન લાગે, માટે જ તને ઉઠાવતો પડ્યો.”

અમડતા, ફેફડતા, ચટકતાં તેણે દુધ લીધું અને બેપાને દમ માર્યો કે “સખેરમાં ઇતના જરૂરી કામકા આતો લે. કલ આઠ બજે આવ.”

બેપો ગયા પછી જરાક આડે પડ્યે યઈ ગયા. અજવાળું ધાપ એટલે ચાક કરતું એમ ધારી એમ પથારીમાં પાછા લેટી ગયા, તે મોઢા પર તડકો આવતાં જગ્યા, અને બેપાજગા બની ધડીઆળ સામે નજર કરીએ છીએ તો સાડાનવ થયતો બેપો ધ્રાસકો પડ્યો. અગીઆર વાગ્યે તો કોલેજમાં પહોંચવું બેપોએ અને હજી તો નહાવું પોવું, આ ને રસોઈ બધું બાકી છે. કેમ પહોંચારો?

આ પછી કરશું, એમ ધારી પહેલાં નહાવાની તૈયારી કરવા માંડી. રાતમાં હોરમાં ને હોરમાં જમ્યા પછી એમ માટલું ખસાસ કરી નાંખેલું. હાથ ધોવામાં હાડિ ખાલી યઈ ગયો. ફક્ત ગાગરમાં થોડુંક પાણી હતું. એક ગાગરમાં બે જણા કેમ નહાય? હાડિ નબેથી ભરી આવવો પડવાનો. આજ વખતે કંચનના દુષ્ટ રામાની ગેરહાજરી અમને ચાહ આવી અને તેની એ ન માફ થઈ શકે એવી બેદરકારી, હરામખોરી માટે એમ સખતમાં સખત સખતોમાં પ્રેરેલું બહાર કર્યો.

“પણ તું પાણી ભરી આવ. નળ આવ્યો જશે.” પ્રેરેરોથી કાંઈ નહિ બળે એમ ધારી મેં કંચનને ઓડર કર્યો.

“દોસ્ત તું લઈ આવની. એટલું કામ તું નહિ કરે!” કંચને નરમ ઘી જેવી આગળી કરી. તેનો ત્રિવેક બેપો હું ઉસ્કાઈ ગયો. “હું તારી સાથે રહું છું. તારો મહેમાન, તને રસોઈમાં મદદ કરું છું તે બસ નથી? ઉપરથી તું મને પાણી ભરાવે છું? હેઠ્ઠી બેઠ્ઠી સમજે છે?”

કંચને પાળ ઉપરથી હાડિ લીધો અને ખારણું ઉધારી નળ પર જવાની તૈયારી કરી.

“અથવા પણ આ પાટલુન નેકટાઈ સાથે પાણી ભરતો જવાય?” મેં કહ્યું. રાતના પાટલુન ટાઈ પહેરીનેજ સૂઈ રહ્યા હતા. કાઢવાની કડાકુટ નહોતી કરી.

“એમાં શું થઈ ગયું? કામ કરવું તેમાં શરમાવાનું શાનું?”

મીન કંચનલાલ હાથમાં હાડિ સાથે આશીના નળ પર ગયા. મેં ચાક માટે સ્ટવ સળગાવવાની શરૂઆત કરી. હજી પ્રાંતમસમાં પીન ભરાવું છું ત્યાં નળ પરથી કંચને મારા નામની છુમ મારી. હાથમાંનું કામ પડતું મુકી હું ત્યાં દોડ્યો.

“કેમ શું છે, અથવા?”

“આ હાડિ ઉપડતો નથી.”

“તો ઓચપીર પેલી ગાગર લેવીતીને? આવડો મોટો હાડિ શું કામ ઉપાડી લાવ્યો? કંઈ નહિ હવે કમર પર લાઇ લે. અરે! નહિ માયા પર મુક. ભર્યો છે તે લઈ ગયા વગર છુટકો?”

“તું મદદ કર આપણે બેઉ જણા લઈ જઈએ.”

“નહિ, મને ચાકમાં ઉચકતા શરમ લાગે. અધારે અધારે હોત તો પાણી તો

શું પણ તારા ધરતું ઝાડુ પણ કાઢી આપત. ”

“ થેક્યુ”, પણ અજી આપ બેઠીએ, અજી આપ બેઠીએ ’ કરવામાં પેલા મીયાં-ભાઈએની માડી ઉપડી ગઈ તેમ આ હાડિા ઉપાડવાની માયાજીકમાં આપણે આપણું કામ ચૂકીશું. ચાલ જોઉંરેતો, આપણે બન્ને ઉપાડી લઈએ. ”

‘ હર હર મહાદેવકી જે ’ કરતાંકેને અમે બન્ને એ હાડાને ટાંગાટાળી કરી ઉપાડી લીધા અને જેવા અમારી ઓરડીમાં હાડા સાથે પેસવા ગયા તે વખતે જ અમારા કાને પાડોશની ચંચળી અને પેલી સ્ત્રીઆવલી ચંપી નો ગરબો અચકાપો ‘ બેડું ભારે ને હું ’ તો નાજીકડી નાર, કેમ કરી પાણીમાં ભરાયે-ભરમરીઆ કૂવાને કાંઈકે “...સોબને લીધે કે કોણ જાણે શાથી ઓરડીમાં પેસનાંજ કંચનના હાથમાંથી હાડિા છટક્યો અને તેનું ગર્વ વજન અણચિંતવું મારા હાથ પર આવી જતાં મારા હાથમાંથી પણ છટકી મોટા અવાજ સાથે તે જમીન પર ‘ રડી પડ્યો. ’ હાડાના પાણીથી બચવા ન્યા હું ખસવા ગયો ત્યાં તો આ માટે તૈયાર રાખેલા કાચના પ્યાલા રકાળી અને દુધની પતેલી મારી ઢેબે ચઢતાં તેમનાં હાડિકાં બોખરાં થતાં તેઓ પણ ‘ અડઅડાટ હસી પડ્યાં. ’ આ જોઈને જાણે ‘ મધુર મધુર ’ સંગતતા પ્રાઈમસને ૫ ગર છટકું હોયની તેમ તે પણ ‘ છુસ ’ મારી ગયો । આ બધું એક ક્ષણમાં બન્યું. કંચન તો આ બધું જોઈ આઘે જ બની ગયો હતો, એટલામાં પાડોશમાંથી એક બાલુ ચંપી અને તેનો ‘ બેટર હાથ ’ (પતિ) અને બીજી બાલુથી ચંચળી અને તેનો બાપ આ ધમસાણમાં કાંઈ જોણું હોય તે પૂરું કરવા અમારી ઓરડીમાં ફૂટી નીકળ્યાં.

“ આત્મ્યું બેશવાન ! આવાં જુવાન જોધ

જેવા બબ્બે પહેલવાનો બબ્બે હાથે મંડપા તોય હાડિા બોધે- પછાડ્યોને ! અમને કહ્યું હતું તો પાણી ના ભરી આલત કે ? ”

આ બોલનાર તે પેલી ચંચળી ! હવે જુઓ એનો બાપ બોલે છે તે : “ દીકરી ! આતું નામ તે સ્વરાન્ત ! હું તો સમત્યો-કાંઈ ભારોડિયો તુડી પડ્યો હશે । ચાલ દીકરી ચાલ, વાતમાં કાંઈ માલ નથી. ”

ચંચળ ને એનો બાપ ટળ્યાં એટલે હું બોલ્યો. “ આતું નામ તે પાડોશી ! પૂછતાં નથી, ગાછતાં નથી કે ભાઈ તમને કાંઈ વાગ્યું ? તેને બદલે ઉઘટી મરકરી ! આવા રોંચ જેવા ન્યાં પાડોશી હોય ત્યાં હિંદુસ્થાનને ક્યાંથી સ્વરાજ મળે ? Ah me ! ”

હેમલેટના બાપના જૂતાની માફક છાનીએ લમ્લમ મૂક્યા મારી To be or not to be નો હું ન્યાં અભિનય કરવા જઈં છું ત્યાં ચંપાનો વર બોલ્યો “ બધાં કાંઈ સરખાં હોય છે ? ચાલો મારે ત્યાં તમારી બાબી આ બધું પાણી ઉસેડી ઓરડી સાફ કરી દે એટલામાં હું તમને મ્હા બનાવી દઉં. ”

મેં ‘પડે પડે’ પણ ટંગડી ઉંચી’ રાખવાનો વિચાર તો કીધો. પણ કંચનનું દયામણું ‘બેડું’ જોઈ ચંપાના વરતું સ્વાગત સાબર સ્વીકારી લીધું ।

મ્હા પી ‘ ઠંડા ’ થઈ અને અમારી ઓરડીએ પાછા ફર્યા ત્યારે તો ચાલક ચંપાએ અમારી ઓરડી, પાણી ઉસેડી અને લાગેલા પ્યાલા રકાળીનો ખુરદો એકડો કરી સાફ ‘ કંચન ’ જેવી કરી મૂકી હતી ।

“ બેન, માફ કરજો; બહુ તરડી પડી. ” મેં વિવેક કીધો.

“ અરે એમાં માફ શું કરવાનું. સરલા-બેન તો અમારી સાથે કશીય જુલાઈ રાખના નથી પણ આ કંચનબાઈને પાડ મડી નય

। કાંઈ અમારી સેવા સ્વીકારે ? બાકી વિચાર તો તમે બન્ને ભાષણો આ હાથે કરવાની કડાકૂટ કરો તે કરતાં બેન નથી તેટલા દિવસ અમારે ત્યાંજ પીવાનું રાખો એમ કહેવાનો હતો । ” એ કહ્યું. પણ સ્વાત્માભિમાન કોઈ જ ચીજ છે ! એટલે મેં કહ્યું “ આવું હમેશાં બનતું નથી, પણ—”

“ પણ શું હજીય મારી બાજુ કે નાં કામ તેજ કરે । ” બાકી અમારો જોરો છે ! હ્યો બેસો, કાંઈ કામકાજ તો જરૂર મને કહેજો, ” એમ કહી । તો મંડ.

કંચને મારી સામે ડાળા કકડાબા ! વિચાર અને કંઈક અંશે મારો વિચાર ચંપાના બ્હાલબર્ષો આમંત્રણને નિદાન જના દિવસ માટે તો સ્વીકારી લેવાનો હતો એ તો આમ હસતું નોતરે અને તું તેડું કરી ચાલી ગઈ એટલે હવે થાય ?

“ દોસ્ત ચાલ નાંવાની બેઠક આજ પર મુલતવી રાખી અત્યારે આપણે બે પૂરી ને શોક બનાવી કાઢીએ, ” કંચને કાઢમાં આવી કહ્યું. પણ મારો ઉત્સાહ । પડી ગયો હતો.

“ મારે તો કોલેજ જવાનો વખત થવા બો છે. તું તારે પૂરી શોક બનાવી તે ઇ ઓરીસ જજે, અને વધુ સંધ્યું મારે ટે ઢાંકી રાખજે. એટલે કોલેજથી આવી મારે ખાઈ લઈશ. ” મારી આ મિટ્ટી । જેવી સુચના કંચનને ગજો ઉતરે એમ કે હતી તો પણ મેં તો સિદ્ધાં લુંગડાં પરી ચોપડા લઈ કોલેજ જવાની તૈયારી । એટલે એનું બોલવું એના બળામાંજ જળાપ રહ્યું ।

કોલેજથી આવી પાઠશાળા પરમાંથી કંચને ઓરીસ જતાં રાખેલી ઓરડીની ચાવી લઈ તાળું ખોલી ચોપડા ટેબલ પર પછાડી હું સિધ્ધો રસોડામાં ગયો. મારી નજરે સંચા ઉપર ઢાંકીને મૂકેલી એક પતેલી પડી. અધીરાઈથી પહેરેલે કપડેજ મેં ઢાંકણું ખોલ્યું તો તેમાં પૂરી ને શોક દેખાયા. ઝડપયા તે પાછું ઢાંકી હાફકોટ તથા કાલરટાઈ ઉતારી ખમીસની બાંધ ચઢાવી મેં હાથ તથા મોઢું સાથુથી ઘોષ નાંખ્યા; દાંતિયાથી વાળ ઓળ્યાં અને મોજાં, પાટલુન અને ખમીસ એમ ને એમ પહેરેલાં રાખી યાળી લઈ ગેલીસ ખભેથી ઉતારી હું ધબ દધને પાટલે બેઠો અને તપેલી ખોલી તેમાંથી પૂરી શોક કાઢવા બહુ છું ત્યાં તો પૂરીને લાલ કીડીની લુંગાર લાગેલી મારી નજરે ચઢી. યાળીમાં પાણી રેડી તેમાં પૂરી શોકતું પતેલું નહિ મૂકવા બદલ કંચનની સાત પેડીને હોલાટતાં મેં પૂરી વાળી તપેલીને ઢાંકણું ઢાંકી દીધું અને પાછો હું ઉભો થઈ ગયો. ઉઠતાં પાટલુન ધુંટી સ્ત્રી સરકી ગયું હતું તેને ઉંચે ચઢાવી ખમે ગેલીસ બરાવી પાછો હાફકોટ લાંબી ઓરડીએ તાળું વાસી હું બહાર નીકળી પડ્યો. કારણ કીડી ઉતારી પૂરી ખાવાની ધીરજ મારામાં હવે રહી નહિ હતી. ખૂખનાં દુઃખથી જવાની ઉતાવળમાં કુંચી મારા ખીસામાં રહી ગઈ. અર્ધે રસ્તે તે વાત યાદ તો આવી પણ કંચનની અક્ષમ્ય બૂલ બદલ તેને શિક્ષા કરવાના શુભ ઉદ્દેશથી કે પછી પાછા કરવાના આગસને લીધે હું તો ખીસામાં કુંચી સાથે પહોંચ્યો રતુલાખના સુરતી હોટલમાં । ત્યાં અખબે હાથે આંકું અવળું ઝાપટી દસ થઈ ગયલા પેટનો ભાર પચાવવા હું ગયો હેંગોંગ ગોડન ! રાત્રિના આઠેકને સુમારે લહેરથી ટહેલતો ટહેલતો હું ઓરડીએ આવ્યો ત્યારે કંચન પૂરીમાંથી

પતે મુખે એણે કહ્યું, “ભાઈઓ ! તમારી આફતની કદર ન કરું એવો હું નિષ્કુર નથી. પણ આવે અવતારે તમને ભાંગી રાતે વાસણ માંજવાની તકલીફ લેવી પડી તે પહેલાં મને કે મારી વહુને તમે ‘કન્સલ્ટ’ કીધાં હોત તો આ બાબતનો કંઈક રૂચિર નીવેડો આવી શકતે કોંઈ નહિ, હવે પલા-લ્યું છે એટલે પૂરું બોડો, પણ જેનાં કામ તેજ કરે, એટલું યાદ રાખો આપણો રામો આટલાં આટલાં વાસણો માંજે છે તોયે તે કેમ-માંજે છે તેની ખબરે પડતી નથી ત્યારે તમારો વાસણ ધસવાનો ઘોંઘાટ તો આખી માલીમાં સંભળાઈ રહ્યો છે. વળી સરલાજેન હતો તો તે તમને શીખામણ પણ આપતે કે આવી કાંકરીવાળી ધૂળથી તમારા જેટલી ડીઝીના પાવરથી વાંસણ ધસવામાં આવે તો તે બીજે દિવસે ડોળમાં યધ વાસણના ભાગ-રની પ્રસ્પતાલમાં મોકલવા પડે. વળી તમારાં વેશંતો ભુઓ ! નાક આગળ માટીની મૂઝ ભગી છે, કપાલે માટીનું ત્રિપુંડ યધ મધું છે. હાથપર ને છાતીએ જલે ભરમ લગાવી હોય-”

પણ ચંપાનો વર વધુ ભાપણ ભસે તે પહેલાં ખરડાયલે હાથે મેં ધોતીઈ પહેરી લીધું અને કંચને કહોટો છોડી નાંખ્યો. તે ધીમેથી ગળુગણ્યો : “મેં ધાયું” હતું કે તે બારણું વાસ્તું હશે ? ”

મેં ધીમેથી જવાબ વાળ્યો : “મને ભમણા હતી કે તે તે દીધું હશે ! ”

પણ ચંપાનો વર વધારે વાર ઉભો રહ્યો નહિ; તે મથે એટલે બારણે અડગરી લગાવી ફગલાયલે મોઢે અમે શુદ્ધ દ્રેનની સ્પીડે જેમતેમ વાસણ માંજ વખત યતાં પથારી પાયરી સૂઈ ગયા.

બૈરી વગરના પારસીભાઈઓ કહે છે તેમ

‘હદિસા’ તે કેટલા વર્ષુવીએ અને કેટલા છોડી દષ્ટએ ! ધનતેરસ વગરની દીવાળી શી ! તેમ બૈરી વગરનું ઘર કેવું ? એ દિવસ રહીને સરલાનો ભાવનગર પહોંચ્યાનો કાગળ હતો તેમાં ધર મંબંધી થોડું ઘણું ભાપણ હતું : ‘વાસણ ચીકણાં ન રહે માટે રામાને ચણાનો સોટ વાસણ માંજવા માટે થોડો આપજો. ગોળાનું ઢાંકણું, ડાહ્યો, તાંબાની પત્તાલી વગેરે માંજવા માટે આંબલી ને ચીકણાઈ અથવા આંબલી ને મીઠું આપજો, જેથી વાસ-ણને કાથ ન પડે અને નવા ચકચકતા રહે; રામો વાસણ માંજ હાથે એટલે ચોખ્ખાં પાણીથી તે પાછાં વીજળી કારાં થાય એટલે તેના રેન્ડમાં ભરાવી દેજો. કપડામાં જેમ ગરમ પાણી, સાણના કટકા અને ‘સોડાએશ’ નાંખી તે ધોઈએ છીએ તેમ ચોકડી પણ સાણ ને સોડાથી ભથ વડે ધસીને ધોવાનું રામાને કહેજો...” વગેરે વગેરે.

મને કંચને કાગળ વાંચવા આપ્યો. તે વાંચી ચીડતો એવી ચડી પણ શું થાય !

આજે જમવામાં અમે જોદાબરદાદ ધરાનીની હોટલનું ઇંગ્લું આઈસ્ક્રીમ અને પૂરી તથા કાશી ભાતનો ‘પ્રોગ્રામ’ રાખ્યો હતો. પૂરી તો આઈસ્ક્રીમ સાંચે ખાઈ શક્યા પણ કાશી અને ભાત ખાતા કંઈક ઉઘંટીની અસર થવાથી કાશી એકલી પી ગયા અને વધેલો ભાત કાંડી નાંખ્યો. પણ કમજખત આઈસ્ક્રીમ બીજે દિવસે સજેખમમાં ફરી નીકળ્યું. સપ્ત શરદીને લીધે અમારા બંનેનું માથું એવું ભારે યધ મધું હતું કે તે દિવસ તો અમે ‘હાર્ટ ને વીજલ’ માં એંગી કાઢ્યો. આ સત્વના પ્રયોગો વધારે લંબા-વવાની અમારી ઇચ્છા હાલ તો રહી નહિ હતી. પણ ‘કોક ને કોક દિ’ અમારા આ ખોરાક મંબંધી અખતરામાં ફેલેલમંદ-યધ ફુનિયાને છછ કરી નાંખીશું એવી અમારી

ત્રી હોવાને લીધે સ્વરાજ્ય પ્રાપ્તિના બીજા વસંથી આ પ્રયોગો પાછા ચાલુ કરવાની મારો ઉમેદ હતી. સર્વ શક્તિમાન પ્રભુ નિવિંદન પાર પાડે !

વખત, ઉકરડો અને કન્યાનું વય એ થુ ભરાઈ જતાં વાર લાગતી નથી. દિવસ ર દિવસ વહી ગયા. રામો પણ બે દિવસ પાં દેશમાંથી આવી ગયો હતો; સરલાાભીનો પણ કાગળ હતો કે તે કાઠિયાના એક્સપ્રેસમાં રવાના થઈ મુંબાઈ આવનાર હતાં. મેં આગલે દિવસે રામને બે હાસ વધુ આપી તેની પાસે ઓરડીમાંથી નળા જપટા કઢાવી તે બરાબર સાંકે કરાવી આપી; ફરનીચર તો મેં અને કંચને જાતેજ જાળથી લૂછી નાંખ્યું.

બીજા દિવસની સવારે અમે સરલાાભી ત્યાં બેબી, અને પોટલાં વખતસર સહી-કામત ઉતારી ઘેર લાવ્યા. મહાના વખતે માવનગરી પેંડા અને જલમના રોટલાના થુસા મારતાં મેં પૂછ્યું: “સરલાાભી, ઘર બરાબર ચોખ્ખુ રાખ્યું હોય એમ તો લાગે કે ને? અને હાથે રસોઈ કરી જમવાની લહ-ફૂત તો અસૌકિક ! કેમ કંચનભાઈ ! ખરી માતને ?”

કંચને કાંઈ જવાબ તો દીધો નહિ પણ સરલાાભી બોલ્યા: “તમારા બન્નેનાં મોઢાં તો લેવાઈ ગયલાં લાગે છે; એટલે હજીય હું જેનાં કામ તેજ કરે” એ વાતમાં મચ્છમ છું. ઘરની ચોખ્ખાઈની ખાતરમાં તો હું જોઈ ન પાસી સાંજે અગિપ્રાય આપીશ: આજ

સાંજના તમારે અહીંજ જમવાનું છે, હું કે !”

સાંજે વાળુ કોધા પછી સરલાાભીની ધારા છૂટી. સરદાર વલ્લભભાઈની છટાચી એણે અમને આપટયા: “ધૂળ ને ધમાસો ! આ ચોકડી પણ કાળી કાળી મેસ જેવી, આ ભીંતે તેલ ઘીના ડાઘો, લોટમાં ઉંદરની લોંડીઓ, ચોખ્ખામાં કિલ્લા, અચાણું કઢાડી બરણી પાછી ઢાંકવાની પુરસદ મળી નહિ હોય એટલે તેના પર પણ પુગ ચઢેલી, આ પાટીઆ પરનાં વાસણો ચોકણાં લાહી જેવાં, ચાર પાંચ કાચના પ્યાલા રકાખીનો પત્તો નથી, વાસણમાં એક બે ચમચાં અને બે પતેલી તથા ત્રણ નાનાં છીખાં દેખાતાં નથી એટલે વળી પાછાં તે ખરીદી લેવાં પડશે, પાડોશીના ઘરનાં એક બે જૂનાં ડાબરાં જેવાં વાસણો આપણે ત્યાં બૂલાં પડી ગયલાં લાગે છે. વળી આ કેવો મજાનો પાણીનો હડિા હતો તેને પણ મોટો ગોળો, ઘી તેલ ચોરાઈ ગયાં કે ઢોળાઈ ગયાં તે પ્રભુ જાણે પણ બે જણને બે માસ ચાલે એટલાં હું મૂકી ગઈ હતી તે પણ આઠ દિવસમાં સફાવટ, મારાં નવાં તાળાં પણ પત્તો નથી; એ ભગવાન શું ગણાવું ને શું નહિ. દીબરજ મારા રે ! સવારે તમે મારો અભિપ્રાય માંગ્યો હતો ને ? હ્યો સાંભળો ત્યારે અને પ્રામાણિકપણે કબૂલ કરો કે ‘જેનાં કામ તેજ કરે’ !

અમારી ‘સાહિત્ય સેવાવું’ આમ સમગ્ર દષ્ટિથી અવગોળન ‘સાંભળી અમે તો બન્ને ઠંજ થઈ ગયા અને મનમાં તો કબૂલ્યું કે ‘જેનાં કામ તેજ કરે !’

તપસ્વીનીને

ખેની, તપ તપતી કે કાજ ?

ત્હારા તીખા દેખું ત્યાગ !

કુળકિર્તિ કે જગની લાજે, ધર્મ, પુણ્યનો માર્ગ ?

આ ભવ સાટે કે પરભવ માટે ઉગ્ર બન્યા તવ યાગ !

ખેની ! તપ તપતી કે કાજ ?

સંસારસાગર વાસના ભરિયો, મોહની ઉછળે લાટ ;

અવનિ આખી ભિંજે ઉણી, અણુભિંજ્યા તવ ઘાટ !

ખેની ! તપ તપતી કે કાજ ?

આભને આરે ચન્દ્રા શૂર, લોભે ત્હું વીધિ રૂઠેલ ;

વિભેગી કેરાં વસમાં બહાણાં, સૂકે આયુષ્ય વેલ .

ખેની ! તપ તપતી કે કાજ ?

યોગી બેઠા યોગશુશ્રો, વૈરાગી બન કેરી વાટ ;

ધૂણી ત્હારી યોગમ ચેતે, તો ચે પુણ્યના પાટ .

ખેની ! તપ તપતી કે કાજ ?

સુંદર દેહે યૌવન આપે, વાયુ ન મેહના વાય ?

માનવતા જો અહમતા તો પ્રભુ શાં પુજન થાય .

ખેની ! તપ તપતી કે કાજ ?

—નારાયણ છા. દ્વિવેદી

બાળલક્ષ્મી

લેખિકા:
શ્રી. ગુણિયલ દેસાઈ

બાળલક્ષ્મીનો વિષય અર્થતાં પહેલા, લગ્ન એટલે શું એ પ્રશ્ન સ્વાભાવીક રીતે ઉત્પન્ન થાય. લગ્ન એટલે એક બીજા પ્રત્યેનો અરસપરસ સ્નેહ અને નહિ કે માત્ર લોકોને જણાવવા ખાતર શરીરનાં લગ્ન. પતિ અને પત્નીના હૃદયમાંથી ઉછળી આવતી શુદ્ધ પ્રેમની ભાવનાઓનો સંયોગ તેજ ખરેખર લગ્ન છે. અને બીજા શરીરનાં દરેક લગ્ન એક કારસ સમાન માનવા જેવા છે. સ્ત્રી એ પુરુષની મહાધર્મચારિણી કહેવાય છે. એટલુંજ નહિ પણ પુરુષને સન્માર્ગ દેખાડનારી, અને પ્રોત્સાહન આપનારી એક દૈવી શક્તિ છે. લગ્નનું વહાણ સહિસલામત કીનારે હંકારવા સ્ત્રી અને પુરુષની મદદની હાથી જરૂરીયાત છે.

લગ્ન એટલે એક ઉત્તમમાં ઉત્તમ પ્રકારની મિત્રતા. સ્નેહની ઐક્યતા વિના મિત્રતા હોઈ શકેજ નહિ, તો ભ્યાં મિત્રતા ન હોય ત્યાં લગ્ન કેમ સમજવા ? ભ્યાં સુધી એક બીજાના હૃદયનાં લગ્ન થયાં નથી ત્યાં સુધી લગ્ન થયાં એમ માની લેવું એ તદ્દન બૂલ-ભરેલું છે. લગ્નનું મુળ પ્રેમ હોવું જોઈએ, અને ભ્યાં પ્રેમ હોય ત્યાંજ લગ્ન સંભવી શકે, અને નહિતર તો લાકડે માકડું વળ-ગાયું બરાબર છે. ખરાં આદર્શ લગ્ન એટલે તો ભ્યાં માનસીક, નૈતિક અને શારીરીક શક્તિઓનું સંમીલન તેજ. ભ્યાં ભ્યાં સ્નેહ લગ્ન છે ત્યાં ત્યાં સ્વર્ગ છે.

પ્રીતિભર્યું જે લગ્ન છે,
તે લગ્ન સાચું નામ છે,
પ્રીતિ વિનાનું લગ્ન તે
નહિ લગ્ન પણ બદનામ છે.
સુખમય બનાવે છંદગી
જે લગ્ન પ્રીતિથી ભર્યું,
ઝેરી અને છે છંદગી
જે લગ્ન પ્રીતિ વણ્ય ક્યું.

લગ્નની આ ઉચ્ચ સ્થિતિને પ્રાપ્ત કરવા માટે સ્ત્રી અને પુરુષ બન્ને ભણેલાં, સંસ્કારી, સંવ્યુષ્ટી અને સમજણવાલા હોવા જોઈએ. સાધારણ રીતે જે જોઈએ તો પુરુષની પર-ણવાની વય ૨૫ થી ૨૭ વર્ષની, તે સ્ત્રીની ૨૦ થી ૨૨ વર્ષની હોવી જોઈએ. કારણ કે આટલી વયે જે લગ્ન થાય તોજ તેનો આદર્શ સમજી શકે. નાની ઉંમરમાં લગ્ન કરવાથી તેઓ જોઈએ તેવો વિદ્યાભ્યાસ કરી શક્તાં નથી. પેતાની શક્તિઓને ખીલવી શકવાની પુરી તક પણ મળતી નથી. શરીર નબળું થાય છે અને તેથી સંસારનો દરેક જતના બોળે માથે લેવા અસમર્થ થાય છે. યોગ્ય વયના થયા વિના લગ્ન કરવાથી તેઓમાં દંપતી-પ્રેમ ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. લગ્ન નાની ઉંમરમાં કરવાથી લગ્નનો પવિત્ર હેતુ મર્યાદાનો નથી, અને કેટલીએ એવી કુમળા કળાઓ ભ્યાં ભ્યાં અચાઈ જાય છે. વળી બાળલગ્નથી નિર્જન

સંતતિ પેદા થાય છે, જ્યારે આજે તો ભારતને ઉચ્ચ લાવવા માટે, પ્રાણ આપનારા, શૌર્યવાદી અને પરાક્રમી વીરનરોત્તી જરૂરી-યાત છે. એવા વીર નરનારીઓ ૨૫ વર્ષ સુધી અખંડ બ્રહ્મચર્ય પાળેલું હોય તોજ પેદા થાય છે.

આજ કાલ તો વિદ્વાન પુરુષો પણ છતી વિદ્યાએ તેનો પુરવો ઉપયોગ નથી કરતાં, ને આપદાદાના ચાલી આવતા રિવાજોને, બહે તે ખોટા હોય કે હાનીકારક હોય, તો પણ તેને પકડી, છતી આંખે ઉગતી સુકોમળ કળીઓને ક્યાંએ જકડી નાખે છે. આવા વિચાર વિદ્વાન પુરુષ ધરાવે એ ધંધું શીયનીય છે. જ્યારે વિદ્વાન પુરુષો આવા વ્યર્થ રિવાજ સામે વિરોધ નહિ કરી શકે તો પછી અલણ તો શું જ કરે ?

ખીચારી કુમળી કળીઓની આમજ નાનપણમાં જ આશાઓ નાશ પામે છે. તે ખીચારી-પાતો આજો સંસાર રસમય લાગવાને નદલે, હિજ્જડ રણ સમાન અકારો થઇ પડે છે.

બાળલગ્નથી, વિધવાઓની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે, અને તે વધેજ એ સ્વાભા-વીક છે. વળી પોતાની અસુખ્ય જીંદગીઓ લેનાર એ બાળલગ્ન જ નેખમદાર છે. કારણ કે જ્યારે એક નાની બાળા હસતી, રમતી અને ઉમંગી જે વયે હોવી નેખએ, તે ઉમ્મરે માતા થઇ બેસે છે. અને લગ્નનો બોલો સ્હેવા અસમર્થ હોવાથી જીંદગી ખોઈ બેસે છે.

લગ્નને એક નાનીસુતી વાત સમજ માખાપ પણ લગ્નના લ્હાવા લેવા તત્પર થાય છે. આ ઉપરથી માલુમ પડે છે કે લગ્નને એક પવિત્ર કાર્ય ન સમજતાં એક ઢીંગલાં ઢીંગલીની રમત સમજવામાં આવે છે.

છેવટે બાલિકાઓને પૂણ્ય શિક્ષણ અપાય, તેઓ પ્રેમાળ પત્ની ને યોગ્ય માતા બની શકે, અને બાળલગ્ન અંધ થાય તેવી ભારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

સ્વતંત્રતા

(ફારે કુલડાં રે, જોવાં બાગ બગીચે એ દાગ)

વંદું વંદું રે, દેવી સ્વતંત્રતાને;
હું આનંદું રે, મુજ ગૌરવનાને.—
હું તો મહામૂલી રે, જીવનથી જ જડી;
કાલી ને કૂલી રે, મદ્યોને હેયે ખડી.—
મુજને લગતાં રે, સહેલી દુઃખચલિ;
રક્ષણ કરતાં રે, તન ધન નાથ હુલી.—
ત્હોય હું વ્હાલી રે, સ્વાતંત્ર્યની દેવી !
કરીએ રખવાળી રે, રહીએ ત્હને સેવી.—

ચંદ્રકાન્ત મંગલજી એચા

બળાતકાર કે બદનક્ષી ?

લેખક: રા. નર્મદાસકર વ. દિવેદી

ચો પાટીનો થડો પવન વીલ્સન કોલેજની પાછળ આવેલી એક બીહીંગના ચોપા માંજે આવેલા ફ્લેટની આરીઓમાંથી ધીમે ધીમે અંદરના દિવાનખાનામાં પ્રવેશ કરતો હતો. ગરમીની મોસમ શરૂ થયેલી હોવાથી આરીઓના પડદા સંકેતી લીધા હતાં, જેથી સાયંકાળના સમીરને આવવાનો પુરતો અવકાશ મળે.

વીજળીની ખતીનો તેજસ્વી પ્રકાશ તેને ફરતા રેગમી કવચથી ઝાંખો થતો હતો અને એવા પ્રકાશમાં બેરીસ્ટર આનંદ કંઈક કાગળોમાં ફેરવી રહ્યા હતા. આજે તેઓ એટલા બધા કામમાં ગુંથાયેલા હતા કે સાંજ પડવા આવી છતાંય તેઓને બહાર ફરવા જવાનો પણ વિચાર આવ્યો નહિ. બીજા કસા પણ વિચાર વગર બેરીસ્ટર સાહેબ કાંઈક કાગળોના નોંધ રજા હતા અને વચમાં વચમાં ખુરશીમાં પીઠ ટેકવી જરા આરામ લેતા હોય તેમ વિચારનિમગ્ન થઈ જતા હતા.

સાડા સાનને ટકેરે પુષ્પા અંદર આવી અને ઘોડાં ગુલાબનાં તાગનું ફુલ એક કાચના ફલાવરવાઝમાં મુકી તેને પોતાના પિતાના મેજ ઉપર ખાલી જગ્યામાં મુક્યું અને મુકતાં મુકતાં બોલી:

“ પિતાજી, આ ગુલાબ તમને બહુ ગમે

છે ખરું ને ? આજે ખાસ કાર્ડ માર્કેટથી મેં મંગાવ્યાં છે. લુઓ તો ખરા, કેવાં nice (મુંદર) છે ? ”

બેરીસ્ટર સાહેબે કાગળોમાંથી ઉંચું નેચું અને એક દષ્ટિ પુષ્પા તરફ ફેરવી અને બીજી દષ્ટિ ગુલાબનાં ફુલો તરફ ફેરવી અને સંતોષદર્શક મુખમુદ્રાથી કહ્યું:

“ પુષ્પા, બાણુ શું કરે છે ? ”

“ બાણુ એના રૂમમાં છે. હાં, પણ પિતાજી તમે આજે અમોને સીનેમા જોવા લઈ જવાનું કહેતા હતાને ? કેમ આજે આપણે જઈશું ને ? ” પુષ્પા ઉત્સુકતાથી બેરીસ્ટર સામે નેંઘ રહી.

“ હા. હા. એતો હું ભૂલી જ ગયો. પણ જોની મારાથી આજ બહાર નીકળી શકાય તેમ નથી, કારણ કે એક ગૃહસ્થ મને મળવા આવનાર છે; પણ તમે-તું અને બાણુ આપણા રામા સાથે જઈ નેંઘ આવો. હમણાં જ તૈયાર થઈ જઈએ. બીજા શોનો સમય થવા આવ્યો છે. ”

પુષ્પા દરખાતી દરખાતી દિવાનખાનામાંથી બહાર નીકળી.

આવનાર ગૃહસ્થે સાડા આઠ વાગે આવવાનું જણાવ્યું હતું. મુલાકાત રેબીફાનથી

ગોઠવવામાં આવી હતી. બરાબર સાડા આઠ થયા એટલે બેરીસ્ટર મુલાકાત માટે તૈયાર થઈ બેઠાં. કાગળીયાં સંકેતી ટેબલના ખાનામાં મૂક્યા અને ખુરશીમાં ટટાર થઈ બેઠા. મુલાકાતી સુવાસ લેતા લેતા તેઓ ભૂતકાળનાં દરથો ફરીથી યાદ કરતા હતા.

પોણાનવ યતાં જ બહારથી કોઈની ધંટડી સંભળાઈ અને બીજી જ ક્ષણે રસોયો એક સુવતીને દીવાનખાનામાં દાખલ કરી ગયો.

આવનાર સુવતી આધેડ વયની હતી, ૩૦ થી ૩૫ ની વચ્ચેની હતી, છતાં તેના શરીરનો બાધો અને તંદુરસ્તી એવા પ્રકારનાં હતાં કે તે ૨૫ થી ૨૭ વરસની સુવતી જેવી લાગતી હતી. તેના શરીરનો રંગ ગૌર હતો અને આરમ્ભાની રંગના પોલકા અને સાડોમાં એ રંગ હતો તેથી વધારે ગૌર લાગતો હતો. તેનાં કંપડાંનો દરસો, હાવભાવ, હલન ચલન આકર્ષક અને મોહક હતાં.

“હલો, ગુડનાઈટ, મીસીસ ભટ્ટ, તમે અત્યારે ક્યાંથી ?” બેરીસ્ટરે આવનાર સુવતીનો સંતકાર કર્યો અને તેને પોતાની સામેની ખુરશી પર બેસવાની ઇશારા કરી.

“ગુડનાઈટ, મી. આર્થર; તમારું જરૂર કામ હોવાથી અત્યારે તમને તરફી આપવી પડી છે, તો મુજબ કરજો.” મીસીસ ભટ્ટે ખુરશીમાં બેસતાં બેસતાં શિષ્ટાચાર દર્શાવ્યો.

“અત્યારે મારું કામ ? ટેલીફોનથી ના ચાલતે ? હું તો તમોને બે દિવસ પહેલાં જ મળ્યો હતો.” બેરીસ્ટરે આશ્ચર્ય દર્શાવ્યું.

“હા. પણ રૂબરૂ મળવાની જરૂર હતી, એટલે જ આવી છું નહિ તો કાંઈ તમને અત્યારે થોડી તરફી આપું ?”

“કાંઈ નહિ. એમાં તરફી શાની ? તમે ગમે ત્યારે આવી શકો છો. આ મુકાબું કે ?”

“ના. ના. મેં હમણાં જ પીધી છે.”

“પણ મેં નથી પીધીને. અને મારાથી કાંઈ એકલાં થોડી પીવાશે ?” બેરીસ્ટરે પોતાની તીવ્ર નજર મીસીસ ભટ્ટ ઉપર ફેરવી.

બેરીસ્ટર આનંદ કાબેલ માણુસ હતો. મનુષ્યના ચહેરા ઉપરથી તેના મનના વિચારો પારખવામાં તેની બેડી આખા મુંબાઈમાં નહોતી. સાડા આઠ વાગે જે ગૃહસ્થે મુલાકાતે આવવાનું કહ્યું હતું તે નવ થયા છતાં પણ આવ્યા ન હતા અને તેને બદલે પોતાના એક મિત્ર જે થોડાં વરસ પહેલાં મૃત્યુ પામ્યા હતા તેની બેરી મળવા આવી હતી. એવિંતીજ આવી ચડી હતી એમાં તેને કાંઈક ભેદ જણાયો અને મીસીસ ભટ્ટને જોતાં વેતનજ તેઓની એ શંકા વધારે દઢ થઈ; કારણ કે મીસીસ ભટ્ટ કાંઈ દહાડો ન પહેરે એવા મુંદર પોશાકમાં અને દરસામાં સજ્જ થઈને આવી હતી. જરૂર આવી પાછળ કાંઈક ગુપ્ત હેતુ હોવાનો બોધાયો.

બેરીસ્ટર આનંદે કારપોરેશનના સભ્યપદ માટે ઉમેદવારી બહાર પાડી હતી. વરણી બીજેજ દહાડે થવાની હતી. અને બેરીસ્ટરની લોકસેવા અને બીજી લાયકાત જોતાં તેમની વરણી થવાની બધાને પાકી ખાતરી હતી.

જે ગૃહસ્થ મળવા આવનાર હતા તે તેમના હરીફ હતા. તે ત્રણ વરસથી કારપોરેશનમાં દાખલ થયા હતા, અને બીજા સારા હરીફને અલાવે અને કંઈક દાવપેચથી મુંદાયા કરતા હતા. પણ આ વખતે બેરીસ્ટર આનંદની હરિદાષ તેમને ભારે પડે તેમ હતું અને તેથી કંઈક સમાધાની કરવાના આશયથી તેમણે બેરીસ્ટરને રાત્રિના સાડા આઠ વાગ્યે મળવાનું જણાવ્યું હતું.

આડી સવળી વાત કરતાં ચાના પ્યાલા આવ્યા. બંનેએ ચા પીવાની શરૂઆત કરી.

“ બોલો, મીસીસ ભટ, હવે તમે શા હેતુથી આજે આવ્યાં છો તે કહો. ”

“ હં, બુઝોની, મારા ધણી તમારા ખાસ મિત્ર હતા અને મૃત્યુ વખતે વીલ કરી તમને તેની મિલકતના ટ્રસ્ટી નીમી ગયા છે; પણ તમે એ ટ્રસ્ટ જરાબર સાચવતા નથી અને મારી જરૂરીઆત પ્રમાણે મને પૂરતા પૈસા આપતા નથી. આ બાબતનો હું ખુલાસો મેળવવા આવી છું. ” મીસીસ ભટે ઉપલા શબ્દો ઉચ્ચાર્યા, પણ તેની છાતીના ધબકારા વધતા જતા હતા.

બેરીસ્ટર આવા આલેપ માટે તૈયાર ન હતા, પણ એવો આલેપ સાંભળવો એ કાંઈ અસાધારણ બાબત ન હોતી.

તેને પ્રથમ થયેલી શંકા વધારે દૃઢ થઈ; તેથી બહારથી સંપૂર્ણ શાન્તિ રાખી તેમણે ઉત્તર આપ્યો:

“ મીસીસ ભટ, તમે બૂલો છો ! તમારો આલેપ ખોટો છે તમને કાંઈ બરમાળ્યાં લાગે છે ! ”

મીસીસ ભટ છેલ્લા વાક્યથી ચમકી.

“ અને તમારે એકને માટે માસિક રૂ. ૨૦૦ની રકમ શું એકઠી છે ? એક ટ્રસ્ટી તરીકે હું મારું કર્તવ્ય જરાબર સમજું છું. ”

આ પીવાઈ રહી હોવાથી બંનેએ પોતાનાં રકાખી પ્યાલા ટેબલ ઉપર મૂક્યા અને વાતચીત આગળ ચલાવી.

“ મારા ધણીની મિલકતમાં મારો હિસ્સો નહિ કે ? અને તમને ગમે તેમ વેડફી નાંખવાનો અધિકાર કોણે આપ્યો ? ”

“ તમારો હિસ્સો કાયદાએ ઠરાવેલો અને તમારા ધણીના મૃત્યુપત્ર (વીલ)માં નક્કી કરેલો-હિસ્સો તમને મળ્યો છે, મળ્યા કરે છે અને મળ્યા કરશે. અને વેડફી નાંખવાનો ફરીથી આલેપ કરશો તો મીસીસ ભટ, મારે તમને ઘરની બહાર કાઢવાની ફરજ પડશે, ”

સમજ્યાં ? ” બેરીસ્ટરના શબ્દોમાં કડકા હતી અને આંખોમાં તેજનો ચમકારો હતો.

“ એમ કે ? ” કહી મીસીસ ભટે એ વક્ર દષ્ટિ બેરીસ્ટર તરફ ફેંકી અને ખુરશ ઉપરથી ઉભી થઈ પોતાનાં કપડાં પીંપી માંડ્યા, પોતાનો કેશ કલાપ જરા છુટે મુક્યો, એકાદ બે લેટ કપાળ આગળ છુટ પડતી કરી, સાંઢીની પીત કાઢી નાંખી, તેને કચલીઓ વાળવા માંડી, ચોળીને પણ તાણવા લાગી અને તાણવાથી તેનો ઉપલે લાગ જરા ફાટ્યો પણ ખરો, વચમાં વચમ તે દાંત કચકચાવતી હતી, ક્રોધથી અંખિ લાલ કરતી હતી અને તે સાથે આંખમાંથી આંસુ સારવાનો સફળ પ્રયાસ કરતી હતી.

બેરીસ્ટર તો આ જોઈ આભાજ બૂન ગયો. આમ થવાનું કારણ તે કાંઈ સમજ શક્યા નહિ. શું મીસીસ ભટને હિસ્ટરીયલ થઈ આવ્યું હતું ? શું તેનું મનજી લામ ગયું હતું ? બેરીસ્ટરને કંઈ સમજ પડી નહિ.

મીસીસ ભટ એકાએક આગળ વધી અને ટેબલને ફરી બેરીસ્ટર એકા હત્યા પડેલી એક ખુરશી લઈ બારીમાંથી નીચે ફેંકી.

“ હં, હં, આ શું ? ” કહેતાંકેને બેરીસ્ટરે ઉઠીને મીસીસ ભટનો હાથ પકડી તેને મહામહેનતે ફરીથી તેની ખુરશી ઉપર બેસાડી એટલામાં તો બે માણસો, અને બે પોલીસ દિવાનખાનામાં દાખલ થયા. મીસીસ ભટ તેમના તરફ કાકલુદીલરી દષ્ટિ ફેંકી અને આંસુથી આંખ વધુ બીની કરી.

બેરીસ્ટર આનંદે જોયું કે નક્કી કાંઈક બેદ-પ્રપંચ રચાય છે અને આગલે દહાડે થનારી વરણીમાં મારો દાવ ઉઘો વાળવાની આ રમત લાગે છે. તેણે મુક્તિથી અને શાંતિથી કામ લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. તે પોતાની ખુરશીમાં સ્થિરતાથી બેસી જ રહ્યો.

બેમાંથી એક માણસ બોલ્યો: “ કેમ બ્રહેન શું છે? શું તમારું અપમાન થયું છે? શું તમારી આખર પર હુમલો થયો છે? કેમ રડો છો? ખરું કહો! ”

બીજો માણસ બોલી ઉઠ્યો: “ હા. હા. એમજ લાગે છે. બુઝોની આ તેના આલ, આ તેના ચોળાથેલાં કપડાં. આ અધું શું સૂચવે છે? ”

એક પોલીસે કહ્યું: “ કેમ બાઈ, શું છે? શું આ સાહેબે તારી લાજ હુટવાની કોશીષ કરી છે કે? ”

હીપકાં કરતાં મીસીસ બટ બોલી: “ હા. એ મુઝો મારી લાજ હુટવા માંગતો હતો. એ મને ઝાળખે છે. હું તેને મળવા આવી હતી. મારી નિરાધાર સ્થિતિનો અને એકાન્તનો એ લાભ લેવા માંગતો હતો. ”

બેરિસ્ટર મીસીસ બટ સામે કોથથી તાકી રહ્યા; પણ મીસીસ બટ તેના સામે જોવાની હિંમત કરી નહીં.

બેરિસ્ટર બેઠાં બેઠાં જ પૂછ્યું: “ મીસીસ બટ, તમને આ શું સૂઝ્યું? શું તમે પણ એના કહેવાથી આ ખટપટમાં સામેલ થયાં? જાણો છો કે જેણે તમને આવી રીતે મને ફસાવવા મોકલ્યાં છે તે તો કદાચ નહિ ફસાય, પણ તમારી સ્થિતિ બહુ કફેડી થઈ પડશે. ”

“ શરમાઓ જરા. બેરિસ્ટર ચલા તેથી શું થયું? મિત્રપત્ની ઉપર ખરાબ દષ્ટિ કરતાં શરમ નથી આવતી? ” મીસીસ બટ તફુકી ઉઠ્યાં.

“ ચોર કોટવાળને દંડે એ કહેવત આજ સાચી પડતી હેયું છું, પણ તમે કે જેને મેં બ્રહેન જેવાં ગણી આટલા દિવસ સુધી તમારી ખબર રાખી, તમારી મિલકત સાચવી રાખી તેનો આ અલ્લો! ” બેરિસ્ટર કંઈક બેદરથી બોલ્યા.

એનું કાણે મી. માખણીયા અંદર દાખલ

થયા. પહેલા માણસે મી. માખણીયાને ઉદ્દેશીને કહેવા માંડ્યું: “ ઠીક લો, સારું થયું. તમે આવી પહોંચ્યા, નહિતર અમારે તમારી ઓફીસ સુધી આટા થાત. બુઝો આ મી. આર્નલ બેરિસ્ટર તેમના મરણ પામેલા મિત્રની પત્ની ઉપર બળાત્કાર ગુજારવા મથતા હતા; પણ સદ્ભાગ્યે તેની મુરદ બર આવે તે પહેલાં તો અમે બાઈની ખૂસ સાંભળતાંજ અહીં દોડી આવ્યા. હવે તમે આ ખબર આવતી કાલનાં છાપામાં છાપી નાંખો—રખે ખૂલતા. ”

મી. માખણીયા એક દૈનિક છાપાના રિપોર્ટર હતા. તેણે તુર્તજ નોંધ કરવા માંડી; બેરિસ્ટરને તેને જોઈ વિશેષ આશ્ચર્ય થયું. તેને બધો બેદ સમજવા લાગ્યો; એક પછી એક ઘંટના તેને ઉકલવા લાગી.

તેણે મી. માખણીયા તરફ કડક નજર ફેંકી અને કહ્યું: “ મીસ્ટર, તમે અહીં કેવી રીતે આવી ગયા? ”

પ્રથમ તો મી. માખણીયા જરા વિચારમાં પડ્યા, પણ તુર્તજ જવાબ આપ્યો: “ એ તો આ રસ્તેથી હું જતો હતો; ત્યાં ઉપર શોરખેકાર સાંભળીને આવ્યો. ”

“ ત્યારે તમે પણ આ કાવતરામાં સામિલ છો, એમને? ફિકર નહીં. બેસો. હમણાંજ તમોને ખબર પડશે કે એક પ્રતિષ્ઠિત માણસની આખર લેવાતું કાવતરું કરવામાં કેટલું જોખમ છે! ” આમ કહી બેરિસ્ટરે ખુરશી પરથી ઉભા થઈ ગામ દેવીની પોલીસ ઝોડી ઉપર ટેલીફોન કરી પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટરને બોલાવ્યો.

તેના આવવાની રાત્રે જોતાં બેરિસ્ટરે મીસીસ બટને ફરીથી ધમકા આપવા માંડી: “ મીસીસ બટ, આ પોલીસની તેમજ આ બે માણસોની અને પેલા છાપાના રિપોર્ટરની મને દયા નથી આવતી. પણ મને તમારી દયા આવે છે. તમે બંને ગમે તે લોભથી

દોષદને આ અચળે માર્ગે ચડ્યા હો. તમારો આ ગુન્હો મારો તેટલો અદ્યમ અને ભયંકર હોય છતાં એક મિત્રવત્ની તરીકે, મારા એક સાથીના પત્ની તરીકે અને અત્યાર સુધી મારી જેન તરીકે મેં તમને ગણેલાં હોઈને તમારા ઉપર કામ ચલાવવા મારું મન પાછું પડે છે; પરંતુ લાયક છું. કારણ કે જો તમે આ ગુન્હાનો ઈન્કાર નહીં કરો, તો પછી મારે માટે બીજાને રસ્તો રહેતો નથી. કારણ કે મી. માન્સફીઆ જે અત્રે ભાડેની, - લાંચખાઉ રિપોર્ટર તરીકે કાવતરાં માં સામેલ થયા છે તે આ બધો હેવાલ જાપામાં જાપી મારે તો આવતી કાલે થનારી સુટિંગમાં મારા તો બારજ વાગી જાય અને મારી બેઆમર થાય તે તો જુદી. બીજું, મારી આમર સાચવવા ખાતર મારે તમારા ઉપર ફરિયાદ માંડવી પડશે તે માટે હું દિલ-ગીર છું, અત્યંત દિલગીર છું. ”

બેરિસ્ટરના ઉપલા ગંબીર રીતે બોલાવતા શબ્દોની ધારેલી અસર થઈ. મિસીસ બટ હાથથી તો ટપ્તી જ હતી, તે હવે બહારથી ધુન્નવા લાગી. ધુન્નતાં ધુન્નતાં તેના હોઠ ઉઘાડ બીડ થતા હતા.

“ બોલો, મત્ત્ય હકીકત કહેશો તો તમે નિર્ભય છો. ” બેરિસ્ટરે આશ્વાસન આપ્યું.

બે માણસો અને પોલીસ પણ જરા મજરાયા.

“ મને એક માણસ તરફથી આ પ્રમાણે કરવા માટે રૂ. ૧૦૦૦ મળેલા છે. ”

“ કોના તરફથી ? ”

“ તે હું નહો જાણતી. ”

“ પણ પૈસા કાણે આપ્યા ? ”

“ મોઝ અમલગો સપ્સ હને. ”

“ શું તમે રૂ. ૧૦૦૦ની ખાતર આપું કહેવા લાગ્યાં ? ”

મિસીસ બટે ચરમથી નીચું નીચું.

“ અને તમે પુરથી નીચે શા માટે ફેંકી ? ”

“ આ બે માણસો નીચે મોટરમાં હતા, તેમને જાણ કરી ઉપર બોલાવવા માટે. ”

“ અને આ પોલીસમેનનું શું ? ”

“ તેની મને ખબર નથી. ”

“ અને આ જાપાનો રિપોર્ટરને ક્યાંથી ખબર પડી ? ”

“ તે પણ મારા જાણવામાં નથી. ”

ઉપલા સવાલ જવાબ પૂરા થતાં જ બે માણસો અને પોલીસ એક પછી એક ઝપાટા-બધે દિવાનખાનામાંથી બહાર નીકળ્યાં. દોઢર ઉતરી રસ્તા પર ઉભી રાખેલી મોટરમાં બેસી પલાયન થઈ ગયા.

“ જાઓ મિસીસ બટ, આ બધું મને બદનામ કરી સુટિંગમાં ન ફાવવા દેવા માટે મારા દરોડે રમેલા કાવતરાંનું પરિણામ છે. તમે તેનો ભોગ થઈ પડ્યાં છો; પણ તેમાં તમારો પણ દોષ છે; કારણ કે તમે મારા જેવા આમરદાર ગૃહસ્થની આમર લેવાના કાવતરામાં જાણીપ્રતિની સામેલ થયાં છો. તમારી જગ્યાએ જો બીજું મોઝ હતે તો જરૂર હું તેના ઉપર બદનક્ષીનો આરોપ મુકી કામ ચલાવત. તમારે લીધે જ બીજા મરેલાયેલા સપ્સોને પણ મારે જતા કરવા પડે છે. સમજ્યા ? ”

મિસીસ બટ ઉપકારની લાગણીથી દબાઈ જતાં બોલ્યાં.

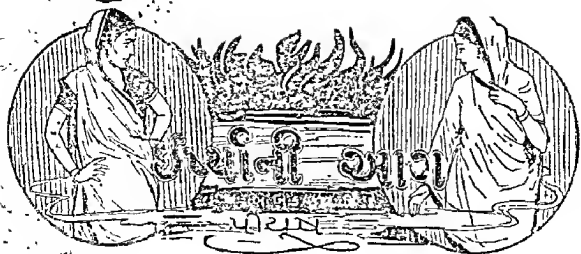
“ મારી જૂલ થઈ. મારું કરો. ફરીથી એવી જૂલ નહિ થવા દઉં. ”

“ હલો, સિધાવો, ”

“ ગુડનાઈટ ! ”

“ ગુડનાઈટ ! ”

દિવાનખાનામાં પુનઃ શાન્તિ પ્રસરી ગઈ. બેરિસ્ટર આનંદે ફરીથી ટેલીફોન કર્યો અને જાણે કે શું જ ના બન્યું હોય તેમ પોતાના કાગળોવામાં ગુંધાઈ ગયા.

પ્રકરણ ૩૭ મું

સુશિલાવાદનાં કારાગરની સામેનાં વિશાળ ચોગાનિસાં આજે રમેશને ફાંસી દેવામાં આવનાર હોય, મોટી માનવમેદની એકત્ર થયે હતી. ફાંસી દેવાની લગભગ બધી તૈયારી થયે ગઈ હતી, માત્ર કેદીને લાવવાની જ રાહ જોવાતી હતી. એકત્ર મળેલી મેદનીમાં ફાંસી અંધાની અનેક વિચારોનો પરસ્પર ઉદ્ઘાટો થયે રહ્યો હતો. કેટલાકે ધ્યાણ હૃદયનાં સુરો ફાંસી દેવાની કોર પ્રથા સદંતર નાશુદ થવી જોઈએ એવો અભિપ્રાય દર્શાવતા હતા. બીજાં જૂનનો બદલો ખૂનથી જ લેવાવો જોઈએ એવો મત દર્શાવનારાઓની સંખ્યા પ્રથુ કંઈ ઉંકે નાની ન હતી.

આકાશમાં વાદળાં ચઢી આવ્યાં હતાં. બીજાની કડાકા થયે રહ્યા હતાં. અને વૃષ્ટિના આગમનના એ પૂર્વ સૂચનો થયે રહ્યા બાદ વરસાદનું એક સખ્ત ઝાપડું પણ પડી ગયું. છતાંએ, એક કેદીને ફાંસીએ ચઢતો જોવાની હોંસ (!) લોકોમાં એટલી બધી હતી કે ત્યાંથી કોઈ જરા સરખું પણ ખસ્યું નહિં.

વૃષ્ટિ બંધ થઈ અને શ્રંખલાબદ રમેશને સિપાઇઓની ચોમેર સુરક્ષિત દશામાં વધરયાન આગળ લાવવામાં આવ્યો.

તેના મુખ ઉપર મૃત્યુને ભેટવાની અણી આવ્યા છતાં, સદાની પ્રસન્નતા જ હતી; વિષાદની એક ડાયા સરખી પણ નજરે પડતી ન હતી. તેનું નિર્દોષ મુખ જોઈ લોકોમાંથી પણ ધણીની સહાનુભૂતિ તેના તરફ ગઈ. “અરે રે ! બીચારો અકાળે માર્યો જશે !” પરંતુ એ સહાનુભૂતિના આતરો-દગાર ચોક્કસ ફોજદારના કોર હૃદયને ધ્યાં પહોંચે એમ હતું ? ફોજદારે રમેશના હાથ-માંથી લોખંડની શ્રંખલા કાઢી નાંખી, તેને ફાંસીએ ચઢાવવાનો હુકમ દીધો.

એ સિપાઇઓએ રમેશને વધરયાન ઉપર ચઢાવ્યો અને તેઓ ફોજદારના હુકમનો અમલ કરવાની તૈયારીમાં હતા, તેટલામાં, વિશાળ માનવમેદનીને ભેટતો એક ઘોડે સવાર જોશભેર વધરયાન નજીક આવતો માલમ પડ્યો. સૌ કોઈ થંભી ગયા. એ એક અંગ્રેજ અમલદાર હતો. એ અમલદાર તરતજ ફોજદાર સમક્ષ પહોંચ્યો. તે કલકતાથી આવ્યો હતો. બીજી કંઈ પણ વાતચીત કર્યા પહેલાં તેણે ફરમાવ્યું : “રમેશ નામના જે કેદીને તમે ફાંસી દેનાર છો, તેને ફાંસી દેશો નહિ.”

પ્રેક્ષકવર્ગમાંથી ધણી આનંદ આનંદ પામ્યા. પણ ફોજદારનું મુખ ઉતરી મયું.

અગ્રેજ અમલદાર પાસેથી વિશેષ ખુશાસી મેળવવા તેણે સામે પ્રશ્ન કર્યો “ કાંસી કેમ ન દેવી એ જણાવશે ? ”

“ એનું કારણ તમને પછીથી સમજશે. ”

“ પણ કાંસી ન દેવાનો નવાજ સાહેબનો હુકમ તમે લાવ્યા છો ? ”

“ નહિ, હું કલકત્તાથી સીધો જ અત્રે આવ્યો છું. મારી પાસે કંપની સરકારનો હુકમ છે. ”

“ આપને એ કહેવાની જરૂર નથી કે હું કંપની સરકારનો નોકર નથી, પણ નવાજ સરકારનો નોકર છું. મારે નવાજ સાહેબના હુકમનું પાલન કરવું જોઈએ. એટલે કેદીને બરોજ સમયે કાંસી દેવામાં આવશે. ”

“ પણ તમે ઘોડીવાર થોભો. હું નવાજ સાહેબનો હુકમ તમને લાવી દઉં છું. ”

“ નહિ, હુકમમાં લખેલો સમય મોકુફ રાખવામાં નહિ આવે. ”

ફાજલદારના આ કડોર વર્તનથી અગ્રેજ અમલદારને સંપત રોષ ઉત્પન્ન થયો. દમદમી વિના ફાજલદાર સમજશે નહિ, એમ તેઓ સમજી બધા. એટલે તેમણે કહ્યું: “ એ બધું હું કાંઈ ન સમજું. હું તમને હુકમ કરું છું કે આ કેદીનો કબજો મને તાત્કાલ તોળ આપો. ”

આ હુકમની અસર ફાજલદાર ઉપર સચોટ થઈ. તે સમયમાં અગ્રેજોનું સામાન્ય હેટનું દળ તે સર્વાના ધ્યાનમાં હતું. અગ્રેજની વિરુદ્ધ કાંઈ પણ પગલું ભરવું એ જીવને જોખમમાં નાંખવા બરોજર હતું.

હવે ફાજલદાર બરોજર સમજી ગયો. એટલે તે અગ્રેજ અમલદાર નવાજ મીરજા-દરખાન પાસે ઉપડયો.

નવાજ સાહેબ મિત્રમંડળ સહિત આનંદવાતીલાપ કરી રતા હતા. ત્યાં એ અગ્રેજ અમલદાર પહોંચી જતાં, કંપની સરકારના

રેસીડન્ટને આવેલાં જોઈ, નવાજ સાહેબ અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા. અને સાહેબને આમ અકસ્માત આવવાનું કારણ પૂછ્યું.

“ કલકત્તાથી આપના ઉપર એક જરૂરી હુકમ આવ્યો છે. તે લઈ બીજા કોઈ કરતાં મને ચોતાને જ આવવું વધારે ઇષ્ટ લાગ્યું એટલે હું તરતજ અત્રે આવ્યો છું. ”

નવાજ સાહેબે શીર ઝુકાવી પૂછ્યું: “ શું કરમન છે, જનાબ ! ”

“ બીજું કાંઈ નહિ; માત્ર આજે જે કેદીને કાંસી દેવાની તમે શિક્ષા કરમાવેલી એ કેદી તમારે મને સ્વાધીન કરવાનું કરમાન છે. ”

“ ઠીક; પણ આટલી નજીવી શાજત માટે આપે તરદી લેવાની ખાસ જરૂર ન હતી. ”

“ તેને તરતજ કાંસી દેવાની તૈયારી થઈ રહી છે એવી મને ખબર મળવાથી, હું જાતેજ આવ્યો. ”

“ કાલે સાંજેજ એને કાંસી દેવાનો હુકમ થયો. પણ આટલી બધી વહેલી એ ખબર કલકત્તા કેમ પહોંચી તેથી મને આશ્ચર્ય ઉપજે છે ! ”

“ નહિ, કલકત્તા સુધી એ ખબર પહોંચી નથી. તમે જે કેદીને સજા કરી છે એ કેદીને સજા કરવાનો તમને અધિકાર જ નથી તેથી એ કેદીને કલકત્તા મોકલી દેવાનો હુકમ થયેલો છે. મુશ્કિલાતમાં પ્રવેશ કર્યા પછી જ મને એ કેદીને કાંસી દેવામાં આવનાર છે એની ખબર પડી. માટે હું સીધો તમારી પાસે ન આવતાં, બેઠાને પહોંચ્યો અને તે કેદીને કાંસીએ ચડતો અટકાવ્યો. ”

“ કંપની સરકારનો હુકમ મને માન્ય છે. પણ આ અધિકાર મને નથી એનું કારણ સમજવું નહિ કર્નલ કલાઈવે ફાજલદારી કલ્યાણનો નિશાન લાવવાની મને

સત્તા આપી છે. અને હવે પાછી તેમાં દખલગિરિ કેમ થાય છે ? ”

“ આ કેદીને શિક્ષા કરવાનો તમને અધિકાર નથી તેનાં કારણો છે. એક તો એ કલકત્તાનો રહેનારો છે. વળી લાલપલટણનો સૈનિક હોય ત્યાં ઉપર આવી કલકત્તા રહેલો છે, એ તમને કદાચ ખતર નહિ હોય. ”

“ પણ એ મૂળ તો ઢાકા જીલ્લાનો રહેવાસી છે. અને ત્યાં જ ગુન્હો કરી પલાયન કરી ગયેલો છે. ”

“ પણ એણે શો ગુન્હો કર્યો છે ? ”

નવાબ મીરજીરખાને રમેશ ઉપર ચાલેલાં મુકદ્દમાના બધાં કાગળીયા રેમિડન્ટ સમક્ષ હાજર કર્યાં. તે સર્વ ઉપર ઉપરથી જોઈ તેમણે કહ્યું : “ કલકત્તામાં કંપની સરકારના ન્યાયાધીશ સમક્ષ આનો ન્યાય થશે. માટે એ કેસના બધાં કાગળીયાં, સાક્ષી પૂરાવા વગેરે સર્વ સાથે કેદીને તરત કલકત્તા મોકલવાની વ્યવસ્થા કરો. ”

નવાબ સાહેબે કંપની સરકારના હુકમને માથે ચઢાવી, સર્વ વ્યવસ્થા કરી આપી. ટુરનાં ટુરત માટે તો રમેશ બચી ગયેલ.

પ્રકરણ ૩૮ મું

કલકત્તામાં કંપની સરકારની અદાલતમાં રમેશ સામેના મુકદ્દમાની ફરી તપાસ થઈ થઈ. જે ગુનાહ બદલ નવાબ સાહેબે રમેશને ફાંસીની સજા કરી હતી તે ગુનાહ સર રમેશ કલકત્તાની અદાલતમાં નિર્દોષ હતો. એટલું જ નહિ પણ રમેશને નિર્દોષ ઠરાવતાં મુકદ્દમામાં ન્યાયાધીશે એવો ઉલ્લેખ કર્યો કે “ સ્વાભિમાન ધરાવતો કેાઈ પણ મનુષ્ય, આવી પરિસ્થિતિમાં, એક પણ જેવા મનુષ્ય તરફથી એક અબજા પર અત્યાચાર થતો જોઈ રહે એ કેાઈ પણ રીતે શક્ય નથી. એટલે અ-

ત્યાચારી માણસનું રમેશ, અબજાનાં રક્ષણ માટે ખૂન કર્યું છે અને એ રીતે એ અબજાને અત્યાચારમાંથી બચાવી, તેનાં શીયળનું રક્ષણ કરવાનું પ્રશંસનીય કાર્ય કર્યું છે. આથી હું રમેશને નિર્દોષ ઠરાવું છું. ”

રમેશને તરતજ મુક્ત કરવામાં આવ્યો; તેને દરવાજામાંથી બહાર નીકળતાં પહેલો જ રામજીવન બાણુનો ભેટો થયો. બન્ને મિત્રો હાથવિયમાં ભેટ્યા. રમેશને ખાતી થઈ હતી કે તેના છૂટકારા માટે આટલાટલી મહેનત કરનાર રામજીવન બાણુ જ હતા. એટલે રમેશ રામજીવન બાણુનો આભાર માનતાં કહ્યું : “ તમારી પાટપટને પરિણામે આજે હું એક હાથકર આદતમાંથી મુક્ત થયો છું. ”

રામજીવન બાણુ અને રમેશ, ત્યાંથી સીધા ઘેર ગયા; રમેશ હાથકર ચિંતામાંથી આરામ મળતાં થોડોક સમય તો ધસધસાટ ઉઘી ગયો.

રમેશ, પોતાના ગામથી લાગી જતાં, તેની બધી મિલકત તેના કાકા મધુરેન્દ્રે પચાવી પાડી હતી. હવે રમેશ નિર્દોષ ફરી ચૂક્યો હતો એટલે એ મિલકત મેળવવા માટે ઘણા માંડવાનો રામજીવન બાણુનો વિચાર હતો. રામજીવન બાણુએ પોતાનો વિચાર રમેશને જણાવ્યો. મધુરેન્દ્રને વડીલ તુલ્ય માનનાર રમેશે કાકા સામે ઘણા માંડવા ના પાડી. પરંતુ રામજીવન બાણુની વ્યવહાર દૃષ્ટિથી આગળ રમેશનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. અને ઘોડાજી દિવસમાં મધુરેન્દ્ર ઉપર ઘણો પણ મંડાઈ ગયો. કંપની સરકારનો સમન્સ પહોંચવાથી મધુરેન્દ્ર કલકત્તા આવી પહોંચ્યો.

તે સમજી ગયો હતો કે, હવે પોતાનું કાંઈ સાથે એમ નથી, એટલે તે રામજીવન બાણુને મળ્યો અને આ ઘવાનો તડઝોડ પરસ્પર સમજાવતીથી કરી નાંખવા તેણે અત્યંત આગ્રહ કર્યો. આથી, સમજાવતી થઈ ગઈ.

અને રમેશની-માધવેન્દ્રની મિલકત તેને પાછી મળી.

આ દાવાને અંગે જે થોડાક દિવસો કલકત્તામાં પસાર થઇ ગયા, તે દરમ્યાન ચાર ક્યાંક શ્રમ થઈ ગયાની ખબર તેને મળી ગઇ હતી. એટલે તેનું ચિત્ત તદ્દન અસ્વસ્થ રહેતું હતું. નિર્દોષ દયા પછી, ચાર સાથે લગ્ન કરી ગૃહસ્થનને દલાવે લેવાનાં તેનાં સ્વપ્નાં જાણે ઓસરતાં લાગ્યાં. ચારની શોધ-ખોજ તો ચાલુજ હતી. તેમાં તેણે પોતાની તરફથી પણ શોધ કરાવવા માંડી. અને મુક-દમાની સમજુતી થયા પછી, તે પોતે પણ ત્રણેક માસ ચારની શોધમાં ગામેગામ રખડી આવ્યો પરંતુ ચારનો પત્તો ક્યાંય લાગ્યો નહિ એટલે તે અધો હતાશ થઇ ગયો.

રામચન્દ્રન બાણુએ કાઈ બીજી લાયક છોકરી સાથે લગ્ન કરવા તેને ધણું ધણું સમજાવ્યો પરંતુ “ ચાર વિના બીજી કોઈને નહિ પરણું ” એવા રમેશના મુકમ નિર્ણય આગળ તેમનું કાંઈ ચાલ્યું નહિ. એટલે અતે એ બાણુનો પ્રયત્ન તેમણે છોડી દીધો અને કેટલાક ગુપ્તચરો દ્વારા ચારનો શોધ કરાવવા માંડી.

મકરણુ ૩૯ મું

માધવેન્દ્ર-દેવે આપણે રમેશને એનાં મૂળ નામેજ ઓળખીશું-જયવપુર આવ્યો એટલે તેના કાકાએ તેની સર્વ માલ મિલકત તેને સ્વાધીન કરી દીધી. કાગળ-દસ્તાવેજ આદિ પણ સમજાવી દીધા. અને ગણેશીયાઓ વગેરે પ્રમજનોએ પણ માધવેન્દ્રનો અધિકાર સ્વીકાર્યો. અને થોડાજ વખતમાં પોતાની ઉદાર ભાવનાને લીધે માધવેન્દ્રે સોંપાનાં દેયાં છૂની લીધાં. પોતાની સંપત્તિની વ્યવસ્થા કરવા માટે માધવેન્દ્રે એક કાબેજ કુચકને મેનેજર તરીકે નીમ્યો હતો.

પોતાને મજેલી અતુલ સંપત્તિમાંથી કાંઈક સખાવત વગેરે પાછળ થોડાક ઉપયોગ કરવાની માધવેન્દ્રની ઇચ્છા હતી. એટલે આંધળાં, લૂંટાં, વગેરે અપંગો તેમજ અનાથ બાલકો વગેરે માટે રહેવાની-જમવાની સગવડ વાળી એક નિશાળ ધર્મશાળા તેણે બંધાવી. અને તેનો નિભાવ કાયમ માટે થવા કરે એવો પ્રયત્ન પણ કર્યો. ધર્મશાળાની પાસેજ એક ધર્માત્મા દવાખાનું પણ ઉઘાડ્યું. અને તે પછી થોડા દિવસ બાદ એક નિવાસ સ્થાપી ગામના છોકરાઓ માટે શિક્ષણની પણ વ્યવસ્થા કરી આપી. આથી માધવેન્દ્ર પ્રજામાં અત્યંત માનીતો થયો. સૌ કોઈ તેની પ્રસંશા કરવા લાગ્યા. અને એ રીતે માધવેન્દ્ર જયવપુરમાં સૌથી વધુ સન્માનનીય વ્યક્તિ બન્યો.

દિવસમાં એક વખત, પોતાના કાકાને મળવાનો નિયમ માધવેન્દ્રે રાખ્યો હતો. એક સાંજે, તે પોતાના કાકાને મળી ઘરે જતો હતો. તે વખતે મંદિરમાં આરતીનો ઘંટનાદ થયો. એટલે દર્શન કરી, પછી ઘરે જવાનો વિચાર કરી માધવેન્દ્રે મંદિરમાં પ્રવેશ કર્યો.

આરતી થઈ રહી. માધવેન્દ્રે દર્શન કર્યો અને ત્યાંથી પાછો ફરવા જાય છે, ત્યાં દેવ-મૂર્તિથી થોડે દૂર એક ભૈરવીને બેઠેલી જોઇ. કાણુ જાણે કેમ, પણ એ ભૈરવીને જોતાં જ તે જરા ચમક્યો, અને ભૈરવી પણ કાંઈક ચમકી હોય એમ લાગ્યું. એટલુંજ નહિ પણ ભૈરવી તરતજ ત્યાંથી ચાલી ગઇ. ભૈરવી પુનઃ આવરી ધારી માધવેન્દ્ર ધણે ચમક્યો ત્યાં થોભી રહ્યો પરંતુ ભૈરવી પાછી ફરી નહિ.

માધવેન્દ્રની કુતુહલ વૃત્તિ વધી. તેણે પૂછરીને પાસે બોલાવી પૂછ્યું: “ મદારાજ! અત્યારે અહીં એક ભૈરવી હતી, એ કાણુ છે, તે તમે જાણો છો ? ”

મદારાજે નમ્રતાથી કહ્યું: “ બાપે એને

પહેલી વારજ નેઈ હાય એમ લાગે છે. એ સો એક સિદ્ધિ પામેલી સ્ત્રી છે. તમારા કંઠા એની પાસે યોગાભ્યાસ કરે છે. ”

“ તે અહીં દેટલાક દિવસથી આવી છે ? ”

“ પહેલાં આપાઠ માસમાં આવી હતી. તે પછી કાંઈક કામે બહાર ગઈ હતી, ત્યાંથી બે અઢી મહિને થોડાક દિવસથી અત્રે પાછી આવી છે. ”

“ તેની સાથે ખીલું કાણુ છે ? ”

“ ખીલું કાંઈ નથી. તે એકલીજ છે. ખંભાળી અને હિન્દી ભાષામાં તે બહુ સારું બોલી શકે છે. ”

“ હીઠ. પણ તમે કહ્યું ને કે તે સિદ્ધિ પામેલી સ્ત્રી છે. એ તમે કેમ જાણ્યું ? ”

“ તેનું સામર્થ્ય જોઈને ! કાંઈ પણ મનુષ્યને માથે સ્પર્શ કરી, તે ખેશુદ્ધ બનાવી શકે છે અને તેની પાસેથી ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાન બોલાવે છે. ”

“ મારે તેની સાથે થોડીક વાતચીત

કરવી છે. મારે તમે તેને પૂછી ક્યારે મળવું તે મને જણાવશો. ”

“ સારું. હું આજે રાત્રે જ તેમને મળવા જનાર છું. તે વખતે હું તેમને આ જણાવીશ. ”

“ મને જેમ બને તેમ જલદી જણાવશો. તેમનું સામર્થ્ય જોઈ હું ચે યોગ્ય શિક્ષણ લઈશ. ”

ખીજે દિવસે પૂજારીએ ખજર આપી કે હૈરવી માધવેન્દ્રને મળવા ઇચ્છતી નથી. અને યોગ્ય શિક્ષણ આપવા પણ તૈયાર નથી. અને એનું કાંઈપણ કારણ જણાવવા પણ તેણે ચોક્કસ ના પાડી હતી.

માધવેન્દ્રને હૈરવીમાં હવે શંકા આવી. એટલે તેને હૈરવીની રાત્રિચર્યા જોવાની ઉત્કંઠા થઈ. હૈરવી જે સ્થળે રાત્રે યોગશિક્ષણ આપવા એસે છે, તે સ્થળ અને તેની બધીયે ક્રિયા બરોબર નીરખી શકાય એવાં ગુપ્ત સ્થળની વ્યવસ્થા માધવેન્દ્રે પૂજારી દ્વારા કરી.

(અપૂર્ણ)

[ફલવેણી-અનુસંધાન પાન ૧૦૮ થી ચાલુ]

સ્વાલ્ય થઈ પડ્યો. પણ બધી બહેનોએ જુમાણુમ કરવા માંડી એટલે ટાકટરને બોલાવી સારવાર કરાવી. પણથી અમે એક ઘંટ રાખવો જોઈએ એમ સૂચના કરી કે જેથી રાત્રીને દાહમે કાંઈ સીક થઈ જાય તે ખજર ઘંટ વગાડી આપી શકાય. એટલે ઘંટની વ્યવસ્થા થઈ છે. ‘એ’ કલાસવાળાને કાલનબોટર વીગેરે પરચુરણ દવા ગાળીએ રાખવા દેતા હતા પરંતુ એક વર્ષની બાદ ખીજ વર્ષની ફેરી બાદને મળી શકે નહીં એવી વ્યવસ્થા હોવાથી તે દવા અધો રાખતા. ખીજ બાદજોને

માટે તેનો ઉપયોગ થઈ શકતો ન હતો. આ ઉપરાંત માનસિક ચાતનાતું દુઃખ જખર હતું. પ્રતિભય જનવાળાને માનસિક ચાતના રહે એ સ્વાભાવિક છે. કામ સાથેની શિક્ષા પામેલ બહેનોના મોઢા પર વિશાદની છાયા અમેએ જોઈ નથી. બધી બહેનો પ્રદુસ્તિત થઈ વખત પસાર કરતી હતી. આપણી બહેનોએ આ લડતમાં ધણી ફાળો આપ્યો છે. સ્વદેશી કાપડની કમિત આપણી બહેનોએ હવે પીછાણી છે તે આનંદની વાત છે. વિદેશી વસ્ત્રોને ભવિષ્યમાં ન અડકવાની તમે પ્રતિજ્ઞ લો એમ હું ઇચ્છું છું. ”

ક * લ * વે * છી

[૧] અજંતાનાં સ્ત્રીપાત્રો.

અજંતાની માનવસૃષ્ટિમાં સ્ત્રીપાત્રનું સ્થાન બહુ જ ઉચું દેખાય છે એ સમયમાં વસેલો યોદ્ધા દોષા છતાં સ્ત્રીઓમાં કલા અને વિનય સાનંદ-શય ઉપભવે એવાં દેખાય છે, એટલું જ નહિ પણ સારા યે સંસારમાં સ્ત્રી તેની અપૂર્વ મધુરતા ફેલાવી રહેલી હોય છે. ચિત્રકાર સ્ત્રીપાત્ર દોરતી વખતે બહુ સંયમ પૂર્વક તેનાં શરીર પ્રમાણે અને અંત-પ્રત્યંબની છટા સાચવી શક્યો છે. રાણી દોષ કે રાજકુમારી દોષ પરિચ્છાદિ દોષ કે નર્તકી દોષ, પણ કોઈ કેકણે તે જરા પણ અધમતા ધારણ કરતી નથી. તે બધે સમર્થાદ સુંદરી જ દેખાય છે.

વળી સ્ત્રી તરીકે પાલનવૃત્તિ યાચ એવું એક પણ ચિત્ર બધાં અજંતામાં નથી. દરેક સ્નેહયુક્ત-લમાં પણ આત્માની મીઠી હાંદ અને એકતાનતા જ દેખાય. એ ચિત્રો સાંસારિક તોષા છતાં, અસ્ત્રીકલાની કમળા સુધાં ધાય નહિ એટલું શુદ્ધ વાતાવરણ તેમાં જળવાઈ રહે છે. ચિત્રકારોએ બહુ ઝીણવાન નજરથી સ્ત્રીનાં રેલોલન, હાથ પગના અભિનય, અંશુલિની લીલાઓ અને કેશકલાપની વિવિધ છટા આલેખ્યાં છે. અજંતાનાં કેશકલાપોને કોઈ સંમત કરે તો એક અનેક કલાકંઠ જ બને. વાળ ઉપર કેશના પ્રકારની લીલા કદ શકે તે પૂર્વે નાણુવું દોષ તેણે અજંતાની સીતને દરેક ભાગ નિરખી નિરખીને જોવા એકઠો માથા પરના મુકેટના પ્રકાર પણ ત્યાં એકલા જ વિવિધ છે, અને તે એટલી વિનયે ચિત્રણા છે કે કોઈ સોની કે કવેરી તેમાં એકેએક રત્નો અને મોતી વીણી વીણીને ચણી શકે, અને ધારે તો તે પરથી નવા મુકેટ બનાવી શકે.

અજંતામાં એ કાલમાં સ્ત્રીએ મૂળ સ્વાતંત્ર્ય

અને સન્માન માણતી દરોતે સ્વયં દેખાય છે. નગરમાં, વાટિકામાં કે વનમાં તે સ્વેચ્છાએ વિદાર કરી શકતી; સમાજમાં કે રાજદરબારમાં સર્વ સ્થળે સર્વ કાળે તેની હાજરી રહેતી. રાજદરબારનું ક્રિતદારીપણું પણ ચિત્રોમાં સ્ત્રીએ જ કરતી દેખાય છે. બગવાન છુદ્દને પગથે ચાલતા અજંતાના નિર્વાણકામી વિરલ સાધુઓ પણ સંસારમાં સ્ત્રીઓનો તિરસ્કાર કરતા નજીકતા નથી તાણે સુષ્ટિનું ઉત્તમાં દોષ એમ જ તેને દેશ સ્થળે સ્થાન મળ્યું છે. ચિત્રકાર તેનાં પાત્રોને વાત્સા આવાને અસમર્થ છે. પણ તેનો બદલો તેણે સ્ત્રીપાત્રોના ચહેરાના બાવેમાં અને હાથની વિવિધ મુદ્રામાં સંપૂર્ણતઃ પૂરી દીધો. નજીક-પ્રણામ કરતા હાથો, પાત્ર ધરી રહેલી હાથો, અથવા પાત્રો કે ચામર હાથે રહેલી માંથુલિ-ઓની અસંખ્ય છટાઓને અજંતામાં મોટા કેમ છે. દોષ પર તાલ દઈ રહેલી આંખો કે કરતાબ બળવતી હાથોઓ અને તેની સાથે નૃત્યમય સ્થિતિમાં ઉભાં રહેવાં માનવીઓ જુઓ તો હાથે કે અજંતાના ચિત્રોએ એક અદ્ભુત જમાનો જોયો, જરૂરી અને કોતર્યો છે પણ માણસો અજંતા જોયા પછી એ જાતના હાવસાવ અને છટાને અનુભવ કરતા હતા તેની વિનમ્રતા માણતા નજરે પડેલા છે. અજંતા તેવા પગ એ યુગના માનવીઓ આજન આપણે તાણે કે કદા કોર ને નરનારવ જોવા હાથોએ હીએ

(કુમાર)

રવિશંકર રાવળ.

[૨] ગુર્જર મુદ્રીની પ્રશંસા

આસ્ત્રીકલન નવશાધીસ મી. પાત્રોનું જોવા દોષ મીઠીના પૂર્વે રહ્યામાં આંખોની અદિસક ચળવળનું ભવે અવલોકન કરવા દિંદ આવેલા, તેમણે મદામલાને તેમ જ કુળાલ અને દિંદની

પરિસ્થિતિ ભેગા પછી 'બાપુ માંથી' નામની પદ પાતાની નાની પ્રસ્તિત્તિ અમેજમાં પ્રકટ કરી છે. તેમાં ગુર્જર સુંદરીઓના પોષાકની પ્રશંસા કરતાં કહ્યું છે:

“ઓએ જે સાદી નામનું વસ્ત્ર પહેરે છે તે સામાન્ય રીતે એક જ સરખા રંગનું હોય છે અને લગભગ બધી કન્યકાઓ વાળીને પહેરાય છે, કોઈ વાર તે માથા ઉપર એકલામાં આવે છે અથવા તે માથાના લીસા વાળથી નીચે રાખવામાં આવે છે. આ સંદર્ભે ન્હી ન્હી ધર્મોમાં રાખીને પહેરી યાચ છે; કોઈ વાર ખસાથી કે સુધીનો પાછો બાજ ખુલ્લો રાખીને, કોઈ વાર છાતી ઢાંકીને અને તે પછી કે સુધીનો બાજ ખુલ્લો રાખીને પરંતુ સાદીની સુંદરતા અને તે એવી તો અવલૂનીય વિનયશીલતાથી પહેરાય છે કે તેથી તે એક સદુપી ઉત્તમ ‘શાસ્ત્રીય’ પરિધાન થઈ પડે છે. અને માનવી હાવણની એ ઉચ્ચ પૂનરજન્મ-મેષ પાવણેવા જ્યારે કલકત્તામાં હતી ત્યારે તેણે દિંદી ઓએને પોતાના શાસ્ત્રીય પહેરવેશ છોડી યુરોપીયન પહેરવેશ ન ધારણ કરવાની કાઠલદી બરી સાવચેતી આપી હતી. અઃશય નથી.”

[૩] જેલ અને સીએ

મુંબઈના બા.પી.આ. સીમંડળના આશ્રમે સીએની એક બહેન સત્તામાં ગુરવાર, તા. ૧૩-૨-૩૧ ના રોજ શ્રીમતી રમીબેન કામદારે પોતાના છવનનો અનુભવ સત્તા સમક્ષ રજુ કરતાં કહ્યું:

“છાપામાં જેલ સખાંધી ન્હી ન્હી વિખતો આવતી બધ છે. હું સીએને મટે જેલમાં ફેલી વ્યવસ્થા છે તે અનુભવ પરથી કહીશ. પ્રથમ તો મારે કહેવું જોઈએ કે જે. બી. સી. કલાસનું વર્ગોક્તિ કરવામાં આવ્યું છે તે ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. જ્યાં સીએ સાથે એક જ લગાઈને માટે દુ.ખ ભોગવવનું હોય ત્યાં આનું વર્ગોક્તિ ઇચ્છવા યોગ્ય નથી. અહીંની જેલમાં જે. બી. સી. કલાસને માટે અનુક્રમે ત્રણ એરડા છે. પ્રથમ તો અમારા ‘જે’ કલાસના એરડામાં ત્રણ ચાર જ સીએ હતી. પછીથી જ્યારે સંખ્યા આડધી

હસની વધી, ત્યારે અગરડો વધતાં શાન્તિનો અસાવ અમેને જણાતો ‘જે’ વર્ગવાળાને ધરનો ખોરાક કપડાં ચા વિગેરે બધું મળતું એટલે ‘જે’ વર્ગવાળાને વિશેષ મુરેકેરી જણાતી નથી. અમારો એરડો છ વાગે સાંજે બંધ કરવામાં આવતો હતો. સીમેટનની નીચે એક બાઈ અમારી દેખ-રેખ માટે રહેલી હતી. તેને ફાંસીની સજા થઈ હતી. પરંતુ બાઈ સમક્ષ હોવાથી સરકારે તેને ફેદની શિક્ષા આપી હતી. તે પોતાની માછ પડે તો બહારના કંપાઉન્ડમાં અમેને થોડો વખત ફરવા આપે. ‘બી’ કલાસવાળાને ભાત દાળ અને પાંકિ અપવામાં આવે છે અને અમુક કપડા. તેમાં એકલાના પોતાના ધરના નહીં. ‘સી’ કલાસવાળાને એક એરડો, એક કામળો. એકલાના ને ખાવામાં રોટલી, સરતું શાક, એક લોટનો વાડો ને એક રાખી. ‘જે’ કલાસવાળાને દાઢસ પત્ર વાંચવાનું મળતું. ‘બી’ કલાસમાં સંખ્યા છ આઠની હોય તો એક પત્ર મળે. ‘સી’ કલાસવાળાને કંઈ નહીં. શુભાકાવમાં ‘જે’ કલાસને પૂંદર દિવરો, ‘બી’ કલાસને મહીને ને ‘સી’ કલાસને ત્રણ મારે એક વખત અપાતી. બંધી માટે દવે વાંધા લેવામાં આવતો નથી. તે સિવાયની કોઈ વસ્તુ રાખવા દેવામાં નહીં આવે. સુપરિન્ટેન્ડન્ટ-કેટક બહુ છે કેમકે તેને ત્યાંના વાતાવરણમાં કામ લેવાનું હોય છે. દર મંજળવારે રોક-ર તપાસવા આવે ત્યારે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ બીજા બે પુરો પો સાથે આવે ત્યારે બધા ફેલીએ ને ઘણા રોવાર થઈ જાય જેલમાં. તે વખતે મેટ્રન સાથે હોય છે. ‘જે’ અને ‘બી’ કલાસની ફેલી બાઈઓ મેટ્રન સાથે ફેલીવા કાંતી વખત પસાર કરતી હતી. દર મંજળવારે સુપરિન્ટેન્ડન્ટ આવે ત્યારે લાઇનબંધ થઈ રહેતું પડતું. મંજુબેન રામદાસને ‘જે’ માંથી ‘બી’ માં, ઉર્મીલાબહેનને પણ ‘જે’માંથી ‘બી’ માં મૂક્યાં ત્યારે તેઓને ઘણું લાગી આવ્યું હતું. પ્રથમથી ‘બી’ વર્ગમાં રાખ્યા હોત તો સારું થાત પણ ‘જે’ માંથી ‘બી’ માં મૂકાય એટલે સ્વાભાવિક ખેડેને ઘણું લાગી આવે. એક વખતે ‘સી’ કલાસની એક બહેન અંધશત્રિએ જેમાન થઈ ત્યાં એરડા બંધ રહેતા એટલે રોકરને સારવાર માટે બોલાવાય કેમ તે

ઈનામી પ્રશ્ન

સંપાદક: ડૉ. યશસ્વિની

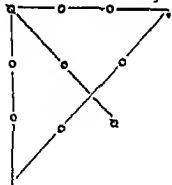
પ્રશ્ન: માસિકના ચાલુ અંકમાં પૃષ્ઠ નં. ૮૩ ઉપર એક હાસ્યરસિક લેખ પ્રગટ થયો છે. તે રા. મસ્તકશીર અને રા. છોટાલાલ જાગીરદારનો ભેગો લખેલો છે. એમાં રા. મસ્તકશીરનો લખેલો ભાગ કયો છે અને રા. જાગીરદારનો લખેલો ભાગ કયો છે તે જણાવો.

હરિશ્ચંદ્રમાં દાખલ થવા માટેની શરતો

(૧) આ ઉખાણાની હરિશ્ચંદ્રમાં માસિકનાં દરેક સ્ત્રીગ્રાહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઈ શકશે. સ્ત્રીગ્રાહકોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરીશ્ચંદ્રમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિશ્ચંદ્રમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાનો જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી આપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામના વ્યાજબી-જેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લઈ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં લખેલા જવાબો જ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપન મોકલનાર પણ જવાબ એક સાદા કાર્ડમાં લખી તે કુપન સાથે પરખીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

જન-ચુઆરી માસના પ્રશ્નનું પરિણામ

ખરો જવાબ આ પ્રમાણે છે:

આ પ્રશ્નના ૨૦ જવાબ આવ્યા હતા. તેમાં દશ ખરા છે. તેમાંથી શ્રીમતી ઇન્દુમતી જ. દાકારને ઇનામનું પુસ્તક "સોળ સુંદર વાર્તાઓ, ભાગ ૨જો" આપવામાં આવે છે, જે તેમણે મંગાવી લેવું.

ખરો જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ

શ્રીમતી બહેનો: (૧) ઇન્દુમતી દાકાર

(૨) દિરાબહેન મોદી, (૩) મધુમતી, (૪)

દીવાળીબહેન ભગત, (૫) કળાવંતી કોઠારી, (૬) કાન્તાબહેન મહેતા, (૭) પ્રેમકુંવર

ડોસા, (૮) વિદ્યાગૌરી ઘડવાળા, (૯) લીલાવતી દત્તાલ અને (૧૦) લક્ષ્મીબહેન કસ્તુરચંદ.

કુપન—એપ્રિલ ૧૯૩૧

માસિકના ગ્રાહક ન હોય તેવાં કોઈ બહેનો ઉખાણાની હરિશ્ચંદ્રમાં ભાગ લેવા ઇચ્છતાં હોય તો તેમણે આ કુપન ફાટીને પોતાના જવાબ સાથે એક આનાની ટીકીટ સહિત બીડવી. એવી રીતે કુપન મોકલનારને હરિશ્ચંદ્રમાં દાખલ કરવામાં આવશે.

તંત્રી, " ચુપસુંદરી "

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

સભાસહોને ખબર

૨૫. જન્મનાખાઈ સંસ્કારની સંવત્સરી
મંડળનાં સદ્યત પ્રમુખશ્રી જન્મનાખાઈ નગીન-
દાસ સંસ્કારની સંવત્સરી તા. ૮ મી એપ્રિલ ૧૯૩૧
ને શુક્રવારે હોવાથી તે દિવસે સાંજે ૪૧ વાગ્યે
(સ્થા. ટા.) મંડળના હોલમાં એક મેળાવટો થયો.
આ પ્રસંગે સ્વીટઝરલેંડથી જ. સ્વ. બાનુમતી,
શ્યામજી કૃષ્ણ વર્માએ મંડળના શ્રી વિદ્યાલય અને
બાળવિભાગ માટે રૂપિયા એક હજારના પુસ્તકો
લેટ આપ્યા છે, તે કબજાદો ખુલ્લા મુકામાં આવ્યો.
મંડળના સંગીત શિક્ષણ વર્ગની બહેનો સંગીત
વગેરે કરી. તમા વખતસર પધારી આભારી કરી.

સોમવાર તા. ૨૦મી એપ્રિલ ૧૯૩૧

ધનામી નિમંધની લેખિત પરીક્ષા

વિષય—સમાજસેવા અને તેના પ્રકાર

મજકુર મંડળ તરફથી મંડળના સભાસહોને
તેમજ અન્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને સવિનય
જણાવવામાં આવે છે કે સમાજસેવા અને તેના
પ્રકાર વિષેના નિબંધ લખવાની હરીફાઈની પરી-
ક્ષામાં જે બહેનો બેસવા માગતા હોય તેમણે
પોતાના નામ ઠેકાણા સાથે મંડળનાં સેક્રેટરીઓ ઉપર
તા. ૧૦મી એપ્રિલ ૧૯૩૧ સુધીમાં મોકલી આપવા.

મજકુર નિમંધ લખવાની હરીફાઈની પરીક્ષા
તા. ૨૦મી એપ્રિલ ૧૯૩૧ ને સોમવારે બપોરે દોઢ
વાગ્યે (સ્થા. ટા.) બીરગમ બેકરોડ મંડળના હોલમાં
શરૂ થયો. નિમંધનું લખાણ કુલેસ્કે કાગળ ઉપર
એક બાજુ લગભગ ૫ થી ૬ પાનામાં સમાવેશ
થાય તેટલું જ લખવું જોઈએ. નિબંધ લખવાને
કાગળો વગેરે મંડળમાંથી અપાશે.

આ હરીફાઈમાં ફોર્ટમહંદ યનારાઓને અનુક્રમે
રૂપિયા પચીસ, વીસ અને દસના ત્રણ ધનામો
સ્વ. પાર્વતીબાઈ દ્વારકાદાસ ત્રીશાવનદાસ સ્મારક-
ફંડમાંથી અપાશે.

યુરોપથી એક ગુજરાતી બહેનની લેટ

સ્વીટઝરલેંડથી જ. સ્વ. બાનુમતી શ્યામજી

કૃષ્ણ વર્મા તરફથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડળના
શ્રી વિદ્યાલય અને બાળવિભાગ સાર પોતાની
બહેનોના હોટલનાથે રૂ. ૧૦૦૦) રૂપિયા એક
હજારની રકમ પુસ્તકો ખરીદ કરવાને શ્રીયુત્ત
ધનપ્રસાદ હીરાલાલ વંશીલ મારફત મળી છે. મંડ-
ળનાં સેક્રેટરીઓ આવી ઉદાર મદદ માટે તે
બહેનનો ધણી આભાર માને છે.

મળેલી લેટો

૩. ૨૧) સી. કમળાગૌરી કલ્યાણદાસ નેશીસનદાસ
તરફથી તેમની પુત્રી બહેન સુલોચનાના
લખ પ્રસંગે.

૩. ૨૧) સી. વિમળાગૌરી લગ્નવાનદાસ પારેખ
તરફથી તેમની પુત્રી બહેન નયવતીના
લખ પ્રસંગે.

૩. ૨૧) શા. લગ્નવાનદાસ ગોરધનદાસ તરફથી તેમની
પુત્રી બહેન કુસુમના લખ પ્રસંગે.

૩. ૫) સી. કમળાવતી નંદવરલાલ ખંભાતી તરફથી
તેમના સ્વ. સાસુ- વીશ્વકારભાઈના
સ્મરણાર્થ.

સભાસહોને નમ્ર અરજ

મંડળનાં ધણી ખરા સભાસહોએ ફરીફરીને
જણાવ્યાં છતાં હજી સુધી ચાલુ વર્ષનું લવાજમ
ભર્યું નથી (સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૦ થી બોગલ ૧૯૩૧
સુધીનું) એટલું જ નહીં, પણ જે સભાસહો પો-
તાનું હવેનાનું ઠેકાણું બદલે છે તેઓનો મોટો
ભાગ પોતાના નવા ઠેકાણાની ખીંટકલ ખબર પણ
આપતા નથી. તેઓના નામે ટપાલમાં મોકલેલા
કાગળો પોષ્ટ બોક્ષમાંથી પાછા ફરે છે. માટે હવેથી
તેવા પાછા આવેલાં કાગળોના સભાસહોને વિનય-
પૂર્વક જણાવવાનું કે ઠેકાણું બદલાયા સિવાય
હવેથી મંડળની ખબરો વગેરે તેમના નામે મોક-
લારો નહીં. એપ્રિલ ૧૯૩૧ની આખર સુધીમાં જે
સભાસહોએ પોતાનું ચાલુ વર્ષનું લવાજમ નહીં
ભર્યું હોય તેઓને જઈ મળેલા ત્રણવામાં આવે છે.

સમાલોચના

સ્નેહલક્ષ્મી: લેખક: શ્રી. કેશવલાલ હ. રોક.
પ્રકાશક: શ્રી. નારાયણજી ગો. ડેસાણી, બ્યવસ્થાપક,
સેવાસમિતિ પુસ્તકાલય, અમદાવાદ. મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦.

ગુજરાતની બહેનોના પ્રિય કવિ શ્રી. કેશવલાલ રોકની આ કૃતિ “સમાજ જીવન” માસિકમાં ચાલુ વાર્તા તરીકે કટકે કટકે પ્રકટ થઈ ત્યારે જ અમને અત્યંત ગમી અડ હતી. એ કૃતિએ સાબીત કરી આપ્યું કે ભાર્ગવ કેશવલાલ એક સારા રાસ-લેખક-કવિન નહિ પણ ઉત્તમ નવલકથાકાર પણ છે. એમને હુકી વાર્તાઓના સંગ્રહ “કુલજાળ” પણ અત્યાર પહેલાં પ્રકટ થયો છે. આ સામાજિક નવલકથામાં એમણે આપણા સરેલા હિન્દુ સંસારનો વાસ્તવિક ચિતાર આપ્યો છે અને ધર્મને નામે, રીવાજને નામે, સ્તુતિને નામે જે ભેદાંત્રી ચાલી રહી છે તે ઉઘાડી પાડી છે. વસ્તુચૂંકણી અને માયાલેખન પણ ભરદાર બન્યાં છે, અને વાર્તા એટલી રસભરી બની છે કે પૂરી કર્યા સિવાય ભૂંડવાનું મન ન થાય. આ વાર્તા પુસ્તકાકારે પ્રકટ કરી ગુજરાત સમક્ષ મૂકવા માટે અમે પ્રકાશકને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આટલું છતાં પ્રકાશકે પોતાના “જે બોલ” માં જ અલુપટતો હુમલો લેખક ઉપર કર્યો છે, તે અમે સમજી શકતા નથી. એ હુમલામાં જે મુદ્દા તરી આવે છે. એક તો એ કે લેખકે ઉદ્-ફારસી ભાષાના શબ્દો પોતાના લખાણમાં વાપર્યાં હતા. અત્યાર પહેલાં ભાષાને સમૃદ્ધ કરવા માટે ફારસી શબ્દોનો ઉપયોગ શ્રી. મણીલાલ નરસિંહ, “કલાપી,” “કાન્ત,” “બાલાસંકર વગેરે અનેક લેખકોએ કર્યો છે, છતાં તેમનું એ કાર્ય કોઈએ અયોગ્ય નથી માન્યું. ઉદ્-ફારસી ભાષાને એમ કરી સમૃદ્ધ કરવા માટે લેખકનો આભાર માનવો ભેદજન્ય બીજી વાત એ કે “લેખકે કેટલેક ઠેકાણે વગર ભેદજન્ય લંબાણ કર્યું

હતું.” છાપકામનું બીજી બોધ કરવા માટે આમ કહેવાય તો બુદ્ધી વાત છે, નહિ તો દરેક સારો લેખક પ્રમાણુ રાખીને જ પોતાના વિચારો વ્યક્ત કરે છે. મૂળ વાર્તામાં એ-રીતે પ્રમાણુ ખદાર લંબાણ થયું હોય, એમ અમે ભયું નથી. પાત્રોના નામો પણ પ્રકાશકે બદલ્યા છે અને એમની “અનુભવી નજરે” ભાષાના દોષ મળુ સુધાર્યાં છે. પ્રકાશકે અત્યાર પહેલાં કોઈ નવલકથા લખી હોય એવું બંધાર્યામાં નથી; બાકી કલમના ગોઠા તો સી કોઈ ભારી શકે છે. અમને શંકા રહે છે કે લેખકની ભાષા અને ગુંધણીમાં સુધારા કરવાની આવી અલુપટતી છટ દેતાં પુસ્તક સુધરવાને બદલે કદાચ બગડ્યું દરો. શ્રી. કેશવલાલ રોકે નવા પ્રતિષ્ઠિત લેખક આ પ્રકારની ઇટ ચલાવી લે છે તેથી અમને અત્યંત આશ્ચર્ય થાય છે.

સ્વતંત્રતાના સંદેશ: લેખક: શ્રી. કેશવલાલ હ. રોક. મૂલ્ય: પાંચ આના.

ફરશના સ્વતંત્રતાના સંગ્રામે સાહિત્ય ઉપર અજળ અસર કરી છે. એ સંગ્રામના સિદ્ધિતિને પોષે એવું અને લોકચેતને અનુકુળ થાય એવું ટંચલાખંધ સાહિત્ય પ્રકટ થઈ ચૂક્યું છે. શ્રી. કેશવલાલ રોકના કવિ હૃદયમાં પણ એ સંગ્રામે અવનવી ઊર્મિઓ જગાડી અને એ લોકપ્રિય રાસલેખકે ગુજરાતની બહેનોને ચરણે “કેસ-રિયાં” અને “રણનાં રાસ” નામે બે સંગ્રહો મૂક્યાં. બહેનોએ એ સંગ્રહોની નકલો ભેગા-તામાં ખૂણી દીધી. આ ત્રીજું પુસ્તક પણ એ જ સંગ્રામની ભાવનાને પોષે છે. જનતાસરના ઇતિહાસમાંથી સંચય કરીને આ નાનકડા પુસ્તકમાં સ્વતંત્રતાના સંદેશ તેમણે પોતાની કવિતા-કરી રીઠીમાં રણુ કર્યાં છે. ગુજરાત એ સૂણરો અને સત્કારો એમા શંકા નથી

કાવ્ય-સાહિત્ય-ભીમાંસાઃ લેખકઃ સ્વ. રા. બ. કમળાચંદ્ર પ્રાણશંકર ત્રિવેદી. અધિત કરનારઃ રા. અતિસુખચંદ્ર ક. ત્રિવેદી અને રા. જ્યોતિરાચંદ્ર ન. પાઠકજી. મૂલ્યઃ રૂ. ૧-૮-૦.

સાહિત્યના આજીવન સેવક તરીકે સ્વ. કમળાચંદ્રનામ જાણીતું છે. અનેક ઉપયોગી ગ્રંથો લખી તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ કર્યું છે. કાવ્ય અને સાહિત્ય વિષયના તેમના અનેક પ્રશીલ્ન લેખોનો સંગ્રહ કરી આ પુસ્તક સ્વરૂપે ગુજરાત સમક્ષ ધરવામાં બંને સંપાદકોએ જે સેવા કરી છે, તે માટે તેમને ધન્યવાદ આપીએ છીએ. રા. પાઠકજીએ લખેલું સ્વગંર્યતું જીવન-ચરિત્ર અનેક ઉમતા સાહિત્યસેવકો માટે જરૂર માર્ગદર્શક થશે.

દ્વિચેદ્રની વાતોઃ લેખકઃ શ્રી. રામનારાયણ વિશ્વનાથ પાઠક. પ્રકાશકઃ પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ. મૂલ્યઃ રૂ. ૧-૪-૦.

શ્રીયુત પાઠકને “પ્રસ્થાન” ના તંત્રી તરીકે જ નહિ પણ સાહિત્યના એક જડા અભ્યાસી અને વિવિધ પ્રકારના એક સમર્થ લેખક તરીકે ગુજરાતી આલમ સારી રીતે ઓળખે છે. તેમની વાતોનો આ સંગ્રહ પહેલી વાર ૧૯૮૪ માં પ્રકટ થયો હતો; આ બીજી આવૃત્તિ છે. અડી વર્ષના ગરસામાં પહેલી આવૃત્તિ ખુટાડી દઈ વાચક વર્ગ બીજી આવૃત્તિ માંગી એ પુસ્તકનો જે સત્કાર કર્યો છે, તે સર્વથા યોગ્ય છે. વાર્તાઓ માટે અમારો અગ્રિપ્રાય અમે પહેલી આવૃત્તિની સમાલોચના કરતાં આપીએ છીએ. અત્યારે વિશેષ કહેવાનું રહેતું નથી. અમે ઇન્દ્રજીએ છીએ કે શ્રીયુત પાઠક એમની વાર્તાઓનો બીજો સંગ્રહ પણ સત્વર પ્રકટ કરે.

સ્વર વિહારઃ લેખક અને પ્રકાશકઃ ઉપર પ્રમાણે મૂલ્યઃ રૂ. ૧-૮-૦.

શ્રીયુત પાઠકે “પ્રસ્થાન” માસિકમાં ચાલુ પ્રશ્નોને અંગે લખેલા લેખોનો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહ થયો છે. એમાંનું કેટલુંક અમુક સમય અને સંજોગોને ઉદ્દેશીનેજ લખાયેલું હોય હંમેશા માટે કદાચ ઉપયોગી ન જણાય, તેમ છતાં એમાં ઘણું એવું પણ છે જે પુસ્તકમારે લખેલા સમય જીવવાને લાયક ગણી શકાય. માસિકોમાં પ્રકટ

થતું સાહિત્ય માટે ભાગે એવું હોય છે, જે એક વાર વંચાઈ ભૂલાઈ ન જાય જોઈએ, પરંતુ સ્થાયી સ્વરૂપમાં પ્રભુ પાસે રહેવું જોઈએ. “પ્રસ્થાન” કાર્યાલયના સંચાલકોએ આ પ્રથા સ્વીકારી ગુજરાતી સાહિત્યને સમૃદ્ધ બનાવવા પ્રયાસ કર્યો છે તે માટે ધન્યવાદ આપીએ છીએ. આ સંગ્રહમાંથી શ્રીયુત પાઠક જેવા જડા અભ્યાસીના વિવિધ વિષય પરત્વે વિચારો જાણવાનો લાભ આપણને હંમેશા માટે મળે છે.

ભીમચેતનઃ લેખકઃ શ્રી. નાનાભાઈ. પ્રકાશકઃ શ્રી દક્ષિણામૂર્તિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર. મૂલ્યઃ ચાર આના.

મહાભારતનાં પાત્રોની લેખમાળાનું શ્રીયુત નાનાભાઈનું આ ચોથું પુસ્તક છે. દજ બીજા આઠ પુસ્તકો બાકી છે. ઉલ્લેખ પુસ્તક “દુર્યોધન” પ્રકટ થયું ત્યારે આપણને આશા અપડ હતી કે “શ્રી. નાનાભાઈ અત્યારે જેલમાં હોવાથી બાકીનાં પુસ્તકો તૈયારી મળશે” સંધિ યતાં એ આશા નિર્ભૂજ થઈ છે કારણ નાનાભાઈ જેલમાંથી પાછા શ્રી. દક્ષિણામૂર્તિ સવનમાં આવી ગયા છે. એ સંસ્થાના સંચાલનના કાર્યભારમાંથી સમય ફાજલ પાડી નાનાભાઈ આ પુસ્તકો ક્યારે પૂરાં કરી આપશે. તે હવે સંકોચપદ વાત છે. અમે તો ઇચ્છીએ છીએ કે બાકીનાં આઠ પુસ્તકો પૂરાં થતાં સુધી એ જેલમાં રહ્યા હોત ! અમારું ચાલે તો અમે એ કામ માટે જરૂર એમને જેલમાં પાછા મોકલી આપીએ ! આશા છે નાનાભાઈ પોતાનું એ જીવન જીવી અદા કરશે અને એમના ઉપર જીતી લાવવાની વાચકોને ફરજ નહિ પડે. આ ગદ્ય પુસ્તકોની જેમ આ પુસ્તક પણ આબાસરૂઢ સર્વને ગમી જાય એવું બન્યું છે, અને તેથી જ બાકીના પુસ્તકો માટે આહરતા વધે છે.

જાડીમ જલસાદઃ લેખકઃ રા. અંબાલાલ ન. શાહ. મૂલ્યઃ બાર આના.

અત્યારના જમાનાને અનુકૂળ થાય એવું આ એક રૂપક નાટક છે. બિટિયો દિંદોને કબજે કેવી રીતે મેળવી શક્યા અને તેમાંથી છૂટવા માટે પ્રયત્ન કરવું જોઈએ, તે બતાવવાનો લેખો આ નાટકમાં પ્રયાસ કર્યો છે. નાટક લખવાનો લેખકનો આ પ્રથમ પ્રયાસ હોય પાત્રલેખક કે

વસ્તુની ગુંથણી જોઈએ તેવાં જોરદાર ન થાય એ હકારતી છે. આટલું છતાં એના હૃદયે જમાનાને અનુકૂળ હોઈ વાંચવા લાયક છે, એમાં શંકા નથી.

વિશ્વવત્ની વાતો: પ્રકાશક: શ્રી. માંડીવ સાહિત્ય મંદિર, સુરત. મૂલ્ય: ત્રણ આના.

અત્યારના જમાનાને અનુરૂપ અને અનુકૂળ થયે એવું સાહિત્ય પ્રકટ કરવા માટે શ્રી માંડીવ સાહિત્ય મંદિરે જાણીતું છે. આ નાનકડી પુસ્તિકામાં માત્ર બે મિ માટે દેહનાં બહિર્દાન આપનાર ન્યક્તિઓની ત્રણ હુંકારી વાર્તાઓ અપાઈ છે. એ દેશ ભકતોની પ્રવૃત્તિઓ હિંસાનાં સિદ્ધાંત પર રચાયેલી હોવા છતાં અત્યારના સમયે દિંદી જમાનાને એમાંથી ધણું પ્રેરણા લેવા જેવું મળશે. દેશભક્તોના નિઃસ્વાર્થ પાઠ તે એમાંથી જરૂર શીખવાનો મળશે.

ગોરા કે ગેઝાર ? લેખક: શ્રી. બનાડી શા. પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય : એ આના. ઇસ્લામના સુપ્રસિદ્ધ લેખક બનાડી શા ના નામથી લાગ્યે જ કોઈ અનુદ્યુ હશે. ઇસ્લામના દેસ્તાપાદ નામે આમમાં કેટલાક અંગ્રેજ અમલદારોએ પ્રતિબંધ છતાં કબુલ કરી મારેલાં. આમડીઆઓ તેમની સામે થયા, એ ધૃષ્ટતા માટે બ્રિટિશ અધિકારોએ ચારને ફાંસીની સજા અને એનેકને કેદની કે ફરકા મારવાની સજા કરી આ પ્રસંગ ઉપર લખવાં શા બ્રિટિશ ન્યાય અને નીતિની સખ્ત શબ્દોમાં ખખર લે છે. બ્રિટિશ ન્યાયમાં અને મેરીમાં જેમને હજી વિશ્વાસ હોય તેમણે આ પુસ્તિકા ખાસ વાંચવી જોઈએ.

પંડિત મોતીલાલ નહેરૂ: લેખક: રા. હોદામહ ના. જ્ઞેશી. ખા. એ. પ્રકાશક: મે. સી. જમાનાદાસની કંપની, મુંબઈ, ર. મૂલ્ય: પાંચ આના.

રાજેન્દ્રશાહ જેવું અમીરી જીવન માળતા અને દેશને માટે ફજીરી સ્વીકારનાર મોતીલાલજીનું જીવનચરિત્ર આ નાનકડા પુસ્તકમાં આલેખાયું છે. ભાષા સાદી ને સરળ હોઈ સોને વાંચવું મમે એવું છે. દિંદના એ મહાપુરુષના જીવનમાંથી ગુજરાતના વાંચકોને દેશભક્તિનાં અનેક સુન્દર પાઠ શીખવાના મળશે. દેશને માટે એમણે કેટલા મોટા ભોજ આપ્યો છે તે આ પુસ્તક વાંચવો.

બારડોલીની હિંજરત: લેખક: શ્રી. ગિજુભાઈ. પ્રકાશક: શ્રી. પ્રસ્થાન કાર્યાલય, અમદાવાદ, મૂલ્ય: અડી આના.

પ્રકાશકો તરફથી પ્રકટ થતી શ્રી સરસ્વતી ગ્રંથમાલના બીજા વર્ષનું આ છઠું પુસ્તક છે. શ્રી. ગિજુભાઈની હૃદયમાં સચોટ અને સોંસરી જતરી જાય એવી લાક્ષણિક શૈલિથી આ માસિકના વાંચકો અનુભવ નથી. બારડોલીએ સ્વાતંત્ર્ય સંગ્રામમાં હિંજરત કરીને આપેલા ભોજ. પશુ જન્મજંદોર છે. શ્રી. ગિજુભાઈની કલમ અને બારડોલીના અપૂર્વ આત્મભોગનું આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત થયું છે. એમણે દોરેલા રાજકવિત્રો અને આલેખેલા પ્રસંગો વાંચકને એ આત્મભોગનું યથાર્થ જ્ઞાન કરાવશે.

પુતારીને પગલે: લેખક: રા. જયસુખલાલ ક. મહેતા, એમ. એ પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય: ચાર આના.

શ્રી. સરસ્વતી ગ્રંથમાલનું આ સાતમું પુસ્તક છે. શ્રી. મહેતાની સ્વદેશપ્રીતિ જાણીતી છે, સ્વાતંત્ર્યદેવીની પ્રતિમા વિનાના ભારતના જન્ય મંદિરમાં મહાત્મા ગાંધીજી જેવા પુતારીએ દેવીની પૂજા પ્રતિષ્ઠા કરવા જે જે પ્રયત્નો કર્યા છે, તે સર્વ સાક્ષ્યવારી જાણે છે. શ્રી. મહેતાએ આ વાત ભક્તિભાવથી રીલિમાં આ પુસ્તકમાં વર્ણવી છે.

મહાત્મા ગાંધીજીની ૧૧ શરતો: લેખક: અધ્યાપક ખુશાલ તલકશી શાહ. પ્રકાશક: શ્રી ગુજરાત વિદ્યાપીઠ, અમદાવાદ. મૂલ્ય: ચાર આના.

મહાત્માજીએ મથા વર્ષના માર્ચની ૧૨ મી તારીએ સાબરમતીથી દાંડી સુધીની ઐતિહાસિક મહાયાત્રા શરૂ કરી તે પહેલાં વાયસરાયને પત્ર લખી સ્વરાજ્યના ૧૧ મુદ્દા દર્શાવ્યા હતા. એ ૧૧ મુદ્દાઓને છુટક છુટક સમજવવાનો કેટલાક લેખકોએ અત્યાર પહેલાં પ્રયત્ન કર્યો છે. અ. શાહ એ સર્વ મુદ્દાઓ આ પુસ્તકમાં આર્થિક તેમજ રાજકીય દૃષ્ટિએ સ્પષ્ટ કરે છે. મહાત્માજીના એ ૧૧ મુદ્દામાં સ્વરાજ્ય કેવી રીતે સમાઈ ગયું છે, તે જાણવા ઇચ્છનાર આ પુસ્તક જરૂર વાંચે.

સંપં વ્યાયામ: યોજના શરૂ કરી પ્રો. મા-

લિપિકરાવ: પ્રકાશક: શ્રી કાઠિયાવાડ બ્યાયામ પ્રસા-
રક મંડળ, વાવનગર. મૂલ્ય: બે આના.

આપણે ત્યાં અખાડાની પ્રવૃત્તિ-ગમવા માંડી
તે ખેલાં અંગ્રેજ પદ્ધતિએ ગ્રીક શાળાઓમાં કરા-
વાતી અને તેને માટે શિક્ષકો અંગ્રેજ ભાષામાંજ
હુકમો આપતા. અખાડા અને સ્વયંસેવક સેના-
ઓની વધતી જતી પ્રવૃત્તિને કારણે આવા એક
પુસ્તકની ખાસ જરૂર હતી. વડોદરાની જીભાદાદા
બ્યાયામશાળાના અધિક્ષકતા પ્રો. માલિકરાવ એ
કળામાં સિદ્ધદસ્ત હોઈ એમને દાંચે આ પુસ્તક
પુ' છે તે જોઈ એમને આનંદ થાય છે. પુસ્ત-
ક સંધ્ય-બ્યાયામ ગ્રીક માટે દેશી ભાષાના શબ્દો
અંગ્રેજ શબ્દોની સાથે સાથે આપ્યા છે. ઉપરાંત
યામનો શિક્ષણક્રમ પણ બતાવ્યો છે. એમને
ખાતરી છે કે પુસ્તક અત્યારના સંજોગમાં ખૂબ
ઉપયોગી થઈ પડશે.

રજુરસિંચાના રાસ: લેખક: રા. મૂલજીભાઈ
પી શાહ, વડોદરા. મૂલ્ય: ૭ આના.

સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામે સાહિત્યનાં પ્રદેશ ઉપર
અત્યાર ખેલાં કેટલી અને કેવી અસર કરી છે, તે
વાચકવર્ગથી અનંદપુ' નથી. આ રાસસંગ્રહ
પણ તેજુ' દર્શાવે છે આ નાનકડા પુસ્તકમાંના
૫૨ રાસના વિષય એ સંગ્રામમાંથી જ કવિને
લાવ્યા છે અને એ સંગ્રામને અંગે જનતાના હૃદ-
યમાં જે લાગણીઓ જાગ્યા રહી હતી, તેમને
શબ્દદ્વારા વ્યક્ત કરવાને તેમણે સફળ પ્રયત્ન કર્યો
છે. આ રાસસંગ્રહ ગુજરાતની ગરવી રાસપ્રિય
બહેનોને અત્યંત ગમી જાય અને તેઓ એનો
ઉપયોગ પોતાના હૃદય પહોંચા રસોત્સવોમાં કરશે
કે તેઓ એમને જાણ આશ્ચર્ય નહિ થાય.

ભારતીય સંગીતકલા: લેખક: શ્રી. મદા-
રાજીયંકર શર્મા. નોટશીલ ચોળક: શ્રી. શ્રીધર
લક્ષ્મણ જાલેકર. પ્રકાશક: શ્રી. ઉમિદારની મ.
શર્મા. મૂલ્ય: રૂ. ૩-૦-૦

અનેક લોકપ્રિય નાટકોના લેખક અને ન્યૂતીતા
કવિ શ્રી. મદારાજીયંકર શર્મા સંગીતકલાના
વંદા અભ્યાસી અને જાણકાર છે. એમણે રચેલું
આ પુસ્તક સાહિત્યમાં એ કલાના પુસ્તકોમાં
પ્રથમ બિશ્લેષ. આ પુસ્તકમાં તેમણે ૧૦ જુદા
જુદા જાતની રંગોની તેના પદ્યો સાથે સમ-

જણ આપી છે અને તે માટે વાદન તરીકે ધાર્મિક
અને રાષ્ટ્રવાદસર્થ રસસર્થાં જ કાવ્યોનો ઉપ-
યોગ કર્યો છે. ઉપરાંત સંગીતશાસ્ત્ર વિષે સુંદર
વિસ્તૃત નિબંધ લખ્યો છે. આ પુસ્તકમાંના નોટ-
શીલ શ્રી. જાલેકરે તૈયાર કરી આપ્યાં છે. પુસ્તક
બાળલોક યાજ્ઞમાં છાપ્યું છે એટલે ગુજરાતી
નહિ જાણનાર એ કલાના અભ્યાસીઓ પણ તેને
જાણ લઈ શકશે. ફરક સંગીતપ્રિય માણસે આ
પુસ્તકની નકલ પાસે રાખવી જોઈએ; એની સદા-
ચર્ચા રાષ્ટ્રીય પદ્ધતિએ એ કલાનો અભ્યાસ અને
વિકાસ કરવામાં અત્યંત સફળતા થશે.

ગુજરાતી બીજી-ત્રીજીના પંચ: લેખક
રા. દલપતરામ કેશવલાલ દવે. મૂલ્ય: પાંચ આના.

આ પુસ્તકના લેખકે આપણા બાળકો માટે
શાળાઓમાં પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે ઉપયોગમાં
લેવાતી વાચનમાળાઓની તુલ્યો બતાવવાનો
સ્વત્વ પ્રયાસ કર્યો છે. સરકારી, ગુજરાત વિદ્યા-
પીઠની અને ત્રિવેદી વાચનમાળાની જેમ પણ
પ્રકારની ચોપડીઓ અત્યારે વપરાય છે; અને એ
ત્રણેની બીજી અને ત્રીજી ચોપડીની તુલ્યો
આમાં બતાવી લેખકે બાળ-જાત ઉપર ઉપકાર
કર્યો છે. આશા છે એ પુસ્તકોના પ્રકાશકો તેમની
સચનાઓ ઉપર ધ્યાન આપશે અને સુધારા
કરશે.

બટુક વાતાંઓ: લેખિકા: શ્રી. મેરી સોમ્યુ-
અલ સોલંકી. પ્રકાશક: રા. મોહનલાલ દામોદર
મહેતા, રાજકોટ. મૂલ્ય: બે આના.

વાચનગરના શ્રી દક્ષિણામૂર્તિમાં શ્રી. તારા
બહેનના દાંધ નીચે ચિત્રણ મેળવી અત્યારે અમ-
દાવાદના મ્યુનીસીપલ બાલમંદિરમાં કામ કરી
રહેલાં બહેન મેરી સોલંકીએ બાળકોને ગમે તેવી
સ્ટેલી ભાષામાં આ વાતાંઓની પુસ્તિકા રચી છે.
બાળકો તે ટોંસે ટોંસે વાંચશે એમાં સંશય નથી.
વાતાંઓને અનુપ્રાપ્ત થિયો પણ અપાયાં છે.

કેટલીક જુની વાતાંઓ: લેખક અને
પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય: પાંચ આના.

ઉપર જણાવેલું પુસ્તક નાના બટુકો માટે છે,
અત્યારે આ પુસ્તક સ્ટેલ મોટી ઉમરના બાળકોની
જરૂરિયાત અને રચી લક્ષમાં રાખીને લખાયું છે.
એમાંની વાતાંઓ એ કે જુની અને કેટલેક અંશે

ભણીતી છે છતાં તે નવા સ્વરૂપમાં અને બાળકોને
અમે તેવી લેખિકાબહેનની ભાષા શૈલીમાં અદિ-
રજી થાય છે. આ બન્ને પુસ્તકો માટે લેખિકા
બહેનને અભિનંદન આપતાં અમે આશા રાખીએ
છીએ કે તેઓ બાલ સાહિત્યની સેવા કરવાનું આ
કાર્ય ચાલુ રાખશે.

ગદગોઠા: લેખક: શ્રી. દેવગજી પરમાર.
મૂલ્ય: દસ આના.

તથુ ચાર વર્ષની હંમરતા નાના બાળકોને
રહેને ગમી લય એવું આ પુસ્તક આપણા બાલ
સાહિત્યમાં સારો ઉમેરો કરે છે. શ્રી. પરમારના
સાદી સુંદર કવિતાઓને શ્રી રવિશંકર પંડિતે
આકર્ષક અને સુંદર ચિત્રોથી શણગારી મૂલે રૂ.
૩૫ આપ્યું છે. બાળકોએ જરૂર હોંસથી સત્કારશે.
આવાં પુસ્તકો ગુજરાતી સાહિત્યમાં ભાગ્યે જ જોડશે.

કાગળની કરામત: સંયોજક: શ્રી. દલપત.
રામ કેશવલાલ દવે. મૂલ્ય: રૂ. ૧-૪-૦.

શાળાઓમાં નાના બાળકો આનંદ સાથે જ્ઞાન
મેળવી શકે એવી કાગલોમાંથી જુદા જુદા નમુના
બતાવવાની રૂપ રીતો આ પુસ્તકમાં આપી છે.
કાગલમાંથી પણ અનેક ધરણુ ઉપયોગની વસ્તુઓ
બતાવી શકાય, એવી ખાતી આ પુસ્તકમાંથી
આપણને મળી રહે છે. પ્રાયમિક શાળાની દરેક
લાયબ્રેરીમાં આ પુસ્તક હોવું જોઈએ. શિક્ષકો
એમાંથી બાળકોને ધણું નડું શીખવી શકશે.

Ideal Eye-Sight & How to
obtain it: લેખક: રા. વી. વી. કરમારકર, બી.
એ, એલએલ. બી. મૂલ્ય: છ આના.

આપણી આંખની રચના કેવા પ્રકારની છે,
કયી રીતે વાપરવાથી આંખને સુક્રિયાન પહોંચે છે,
આંખના મુખ્ય દર્દો શા છે, આંખને કેમ વધારે
મજબુત બનાવી શકાય या બગડેલી આંખ
ને કેમ સુધારી શકાય વગેરે બાબતો આ પુસ્તિકા
માં લેખકે ચર્ચી છે. પુસ્તકે એવા સીધા ટાઇ-
પમાં છપાયું છે કે આંખને જરૂર સુક્રિયાન કરે એ
છાપતાં લેખકે ચોતાના મંતવ્યો અમલમાં મૂક્યા
નથી.

આશાની ઇમારત: લેખક: શ્રી. ચાંપશી
વિ. હરેશી. મૂલ્ય: બાર આના.

શબ્દપુત જમનાના અડચ ટેક અને શીર્ષને
નવલકામાં ગુણવાનો શ્રી. ચાંપશીનો આ ત્રીજો
પ્રયાસ છે. આ વાર્તા કરકે કરકે એમના "નવ
ચેતન" માસિકમાં પ્રકટ પછે અહીં છે અને વાચક-
વર્ગનો સારો આદર પામી છે. પુસ્તકાકારે તેને
સ્થાયી રૂપ આપવા માટે અમે એમને ધન્યવાદ
આપીએ છીએ. એમનાં આગલાં બે પુસ્તકો
"જંજીરને ઝલકારે" અને "તાતી તત્ત્વાર"ની
જેમ આ "આશાની ઇમારત" પણ વાચક
પ્રલનો સારો આદર મેળવશે, એમાં શંકા નથી.

શ્રી મન્ય નામ પ્રકાશ: લેખક: શ્રી અ-
મરતાય વડલ, અલ્લાહપાદ. મૂલ્ય: આઠ આના.

મહાત્મા કબીરજીના વચનામૃતોનો તેમના એક
શિષ્ય મદનસાહેબે કરેલો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં
લેખકના ભાવાર્થ સાથે હિંદી ભાષામાં પ્રકટ થયો
છે કબીરજીના એ વચનામૃતોમાં હુનિયાનું સર્વ
ધર્મોત્તુ દોહન આવી લય છે. લેખકે દરેક કડી
નીચે આપેલા સરલ ભાવાર્થથી એ વચનોનું હાલ
સમજવામાં ધણી સરળતા થશે. ધાર્મિક જિ-
વાળાં વાચક વર્ગ માટે આ પુસ્તક ઉપયોગી થશે.

શ્રીદક્ષિણામૃતિભવન: અહેવાલ: ૧૯૨૬
અને નાણાં પ્રકરણ: જુન ૧૯૨૬ થી મે ૧૯૩૦:
આ આદર્શ વિદ્યામંદિરનો અહેવાલ એ મંદિરની
શુભ પ્રવૃત્તિઓની ઝાંખી કરાવે છે. અત્યાર સુધીમાં
ભવનના સંચાલકોએ જે ઉપયોગી કાર્ય કરી
બતાવ્યું છે, તેને લીધે એ સંસ્થા આખા ગુજ-
રાતની માનીતી ધર્મ પરી છે. સંચાલકો એટલાજ
હિતસાદ્ધથી ભવિષ્યની પ્રવૃત્તિ કરતા રહેશે અને જનતા
પણ તેમને નાણાની મદદ એટલી જ તત્પરતાથી
આપતી રહેશે, એવી અમે આશા રાખીએ છીએ.

સંસ્કર સિંચના: શ્રી ભાવનગર સા-કેળ-
વણી મંડળ અને મહિલા વિદ્યાલયનો અહેવાલ:
૧૯૨૬-૩૦, પ્રકાશક: શ્રી. ન્યોતિબાળા ઇ. હોરા
અને શ્રી. હરજીવનદાસ કા. મહેતા, મંત્રીજો.

સ્વ. ભાઈ દાણીના પ્રયાસથી સ્થપાયેલી ભાવ-
નગરની આ નમુનેદાર સંસ્થા સ્ત્રી-કેળવણીના અને
રાષ્ટ્રીય સેવાના પ્રદેશોમાં ને સંગીન કળો આપી
રહી છે, તે સૌ કોઈ જાણે છે. ભાઈ દાણીના
અવસાનથી અને ભાઈ બલવંતરાય રાષ્ટ્રીય સંગી-
નમાં જોડાયથી સંસ્થાને કેટલીક ખોટ પડી છે,

પરંતુ તે પૂરવા બ્લેન ન્યાતિબાળા હોરાએ તેમજ અન્ય બાધ બ્લેનોએ બનતો પ્રયાસ કર્યો છે. સંસ્થાની વિશેષતા એ છે કે કવે વિદ્યાપીઠના શિક્ષણક્રમ મુજબ માધ્યમિક કેળવણી માટે વ્યવસ્થા કરવા ઉપરાંત મોટી જામરની પરિશિત બ્લેનો માટે મદિલા વિદ્યાલય પણ ચલાવાય છે. એક કુમારી મંદિરની હજી હજુપ રહી છે, જે હજાર જનતા સત્વર પૂરી કરી આપશે એવી આશા છે. સંસ્થાના સંચાલકોને તેમજ લીધેલા નિસ્વાર્થ શ્રમ માટે અમે ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

જાનંદ : ખાસ આપે અંક : ફેબ્રુઆરી ૧૯૩૧ : મુલ્ય : આઠ આના. આ જાણીતા મરાઠી બાલમાસિકે પોતાના સ્વર્ગસ્થ તંત્રીના સ્મરણ-ચિન્હ તરીકે આ ફળદાર ખાસ અંક પ્રકટ કર્યો છે. એ પ્રસિદ્ધ મરાઠી કાષાના સાક્ષર્ય જીવન ચરિત્ર આપવા ઉપરાંત વિધિવિધ લેખક લેખિકાઓએ તેમના ઉપયોગી જીવનની ઝાંખી આ અંકમાં કરાવી છે, અને સદૃશ્યને લેખાંતરિ અર્પી છે. સ્વર્ગસ્થ કરેલી યોજના મુજબ આને બાલશિક્ષણના પ્રદેશમાં આ માસિક અત્યંત ઉપયોગી કાર્ય કરી રહ્યું છે.

અપના સોપા બતાવનાર : અપના સોપ એન્ડ કમીકલ વર્કસ, ગીરગામ, મુંબાઈ. વિદ્યાવતી સતલાઈટ સોપને ટકર મારે એવો, ચરબી કે એવી બીજી કાંઈ વસ્તુના ભેજ વિનાનો, ફક્ત તેલ-માંથી બનેલો આ શુદ્ધ સ્વદેશી સાબુ સમૂહાય સંપ્રામર્ત્ય એક સુંદર પરિણામ છે. રેશમી, ગરમ કે સુતરાઉ કાપડ ધોવામાં આ સાબુ અત્યંત સંતોષકારક કામ આપે છે. પ્રભુ આવી દેશી બતાવટોનો જ ઉપયોગ કરે તો મફતમાં પરદેશ

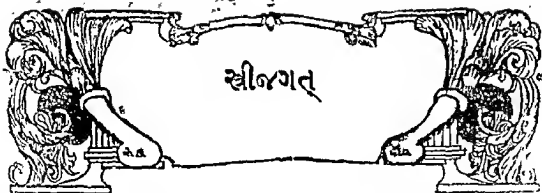
ધસકાઈ જવું આપણું ઘણું નાણું દેશમાં જ રહે અને દેશીજનો ભૂખે મરતાં બચે-દેશ સમૃદ્ધ બને.

સાક્ષર સ્ત્રીકાર : (૧) જ્ઞાનવિકાસ : તંત્રી : રા. હોડુભાઈ દાહભાઈ દેસાઈ : પુ. ૧, અંક ૧. (૨) જૈન મહિલાદર્શી : સં. શ્રી પડિતા ચન્દ્રબાઈ. ઉપ. સં. શ્રી. લલિતબાઈ. વ. ૬ : અંક ૧૦. (૩) ધરીબર મોજ અને સ્ત્રીનેમા ફેન : તંત્રી રા. ભોળીકુમાર. પુ. ૪ : અંક ૧૩. (૪) સ્ત્રીનેમા યુગ : તંત્રી : રા. રામદાસ રાપરે પુ. ૧ : અંક ૨૧ થી ૨૩. (૫) અચારક : તંત્રી : રા. ચન્દ્રમણી મોલીલાલ. વ. ૬ : અંક ૧. (૬) પ્રણામી ધર્મપત્રિકા : સં. પં. કૃષ્ણદાસ શાસ્ત્રી અને રા. મનલલાલ જે. જ. જી. વ. ૨ : અંક ૩-૪. (૭) મોડેન્ડુ : તંત્રી : રા. રવિશંકર દ. પંડ્યા. વ. ૨ : અંક ૧૨. (૮) હંમર : તંત્રી : રા. મહમદ હસમાન સુરતવાલા. પુ. ૧ : અંક ૩. (૯) યુવક પત્રિકા : તંત્રી : રા. શાન્તિલાલ ના શાહ. માર્ચ ૧૯૩૧. (૧૦) સહકાર : તંત્રી : રા. ચતુરભાઈ વિ. પટેલ. વ. ૧, અંક ૧. (૧૧) વાર્ષિક નિવેદન : શ્રી શિવાજી પુસ્તકાલય, વ્યારા. સન ૧૯૨૯-૩૦ (૧૨) અદાન રામો વાર્ષિક રિપોર્ટ : રોઠ નારાયણજી ઇબજ તથા બુલચંદ મેષજી લોહાણા બોર્ડ : સન ૧૯૨૬-૩૦. (૧૩) મહાત્મા ગાંધીજીનો ફોટો : ધી એનીય લાઇફ એસ્ટ્રુ. કંપની લી. વરંચી. મહાત્માજી દાંડીની કુચ માટે નીકળ્યા તે સમયનો સુંદર ફેમમાં મહાત્મા લાયક રંગીન ફોટો (૧૪) ચાન્ડ બ્રાન્ડ ચાઉનું ફેલેન્ડર : એન્ટરપ્ર. મે. સપટ એન્ડ કંપની, મુંબાઈ, ૨.

આજની સ્ત્રીઓનો ધર્મ

શ્રીજીવનમાં જે ગુપ્ત રાક્તિઓ રહેલી છે, તેનો વાસ્તવિક વિકાસ થાય એવી કેળવણી તેને મળવી જોઈએ અને શ્રી ગૃહમંદિરમાં તેમજ સમાજમાં યોગ્ય સ્થાન લઈ શકે તેવી એને બતાવવી જોઈએ. કેળવણી એવી મળવી જોઈએ કે જે વડે સ્ત્રીઓ સાચો સેવિકાધર્મ સમજે ને આચરે. કેળવણી એને એવી ન મળે, જોથી તે ' ખર્ચાળ પુતળી ' બની જાય. સ્ત્રીઓ અધિકારની યાંત્ર પોકારે છે, પણ તેમણે વિચારવું જોઈએ, કે અધિકારની સાથે જ સ્વધર્મ પણ સંકળાયેલો છે. પ્રાચીન સ્ત્રીઓને ઝાઝા અધિકાર નહોતા-ત્યારે તેમને કરવાનાં કૃત્યો પણ ઝાઝા નહોતાં. તેમને જે કાર્યો કરવાનાં હતાં, તે તેઓ બહુ સુંદર રીતે બજાવી શકતી. આજની સ્ત્રીઓએ પણ પોતાનો ધર્મ સુંદર રીતે બજાવવો જોઈએ. કશા પણ હેતુ વગરનું જીવન, એ ખરું જીવન જ નથી

—શ્રીમતી રયામકુમારી નહેરૂ

સ્વરેશ

ભગિનિ સમાજનું વાર્ષિક સંમેલન ।

મુંબાઈના શ્રી ભગિનિ સમાજ તરફથી વાર્ષિક વૃત્તસવ તેમજ સ્વ. શ્રી. ગોખલેજીની ૧૬ મી સંવત્સરી ફેબ્રુઆરીની આખરે શ્રીમતી મુદ્રિમા બહેન અભરિયાના પ્રમુખપદે જળવાઈ હતી. પ્રમુખપદેથી અને શ્રી. ન્યસુખલાલ મહેતાએ શ્રીમાન ગોખલેનાં જીવન અને સેવાકાર્યે ઉપર વિવેચન કરી સ્વ. ગોખલેજીની મહત્તા દર્શાવી હતી. ભગિનિ સમાજનાં પ્રમુખ શ્રીમતી તારાબાઈ માણેકલાલે સમાજનો વાર્ષિક હેવાલ રજૂ કર્યો હતો. પંડિત હૃદયનાથ કુંભરજીએ પણ ગોખલેજીનાં જીવન વિશે વિવેચન કર્યું હતું.

બે જીવતી શ્રી પર ત્રીજી: ધામણ (તા. નવસારી)ના એક જ્યેષ્ઠજેટ પ્રથમ પત્ની ગુજરી ગયા બાદ ૧૩ વર્ષની એક કન્યાને પરણ્યા હતા. થોડો વખત તેની સાથે રહી તેને ફરજતી આપી અને ૧૬ વર્ષની બીજી કન્યા સાથે ગયે વર્ષે ત્રીજી વાર લગ્ન કર્યું. આ સ્ત્રીને બે માસની બાળકી પણ છે. આને પણ એ જાણ્યે ફરજતી આપી છે. હવે આ જાણ ૧૩-૧૪ વર્ષની છોકરીને ચોથી વાર મહા માસમાં પરણનાર હતા એવી ખબર 'મુંબાઈ સમાચાર'માં શ્રી. માખન-વશાઈ કાળીદાસ પટેલ નામના જાણ્યે આપી છે.

વડોદરા રાજ્ય મહિલા પરિષદની પહેલી બેઠક કડીમાં ગયા માસની તા. ૬ મીએ અમદાવાદનાં શારદા મંદિરવાળાં શ્રીમતી સવિતા બહેન ત્રિવેદીનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. શ્રીમતી શારદા મહેતા, લેડી વિદ્યાબીરી, શ્રી. મનોરમા બહેન ચીત્રમાઈ, ક. રૈલાના બહેન સાથે ૩૦૦૦ બહેનો હાજર હતાં. સો. શારદાબહેને શ્રીમતી સવિતા

બહેને ચાલુ લઠતામાં લીધેલા ભાજનો સ્વસ્થેષ્ઠ કરી તેમને પ્રમુખપદે લેવા વિનંતિ કરી હતી. પ્રમુખ બહેને પોતાના ભાષણમાં સ્ત્રીજીવનને પ્રેરક માર્ગ-દર્શન કર્યું હતું અને અગત્યના સવાલોની ચર્ચા કરી હતી. પસાર થયેલા ઠરાવોમાં મુખ્યત્વે મો. મહમદઅલી અને પંડિત મોતીલાલ નહેરુનાં અવસાન માટે શોક દર્શાવનારો; વડોદરા રાજ્યની સ્ત્રીઓનું સંગઠન કરવાનો, બ્રિટિશ હિન્દમાં સ્વરાજની ચળવળમાં ભાગ લઈ રહેલી બહેનોને અભિનંદન અને ધન્યવાદ આપનારો મહિલા પરિષદનું બંધારણ ઘડવા સમિતિ નીમનારો, તેમજ કન્યા કેળવણી, રેડિયા-બાદી વગેરેના પ્રચાર સંબંધી એક સમિતિ નીમવાના હતા.

વડોદરા રાજ્ય યુવક પરિષદ પણ એજ અવસામાં મળી હતી. તેમાં સ્વાજત સભાના પ્રમુખ પદેથી શ્રીમતી રૈલાનાબહેન તેજબજીએ યુવાનોને પ્રેરક હાર્દબોધન કર્યું હતું.

સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન: અમદાવાદમાં મહિલા પાઠશાળાનાં અધ્યાપિકા શ્રીમતી ઉદ્દમતી એચ મહેતા પી. એ. એ " સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન " એ વિષય ઉપર લેડી વિદ્યાબીરી નીલકંઠના પ્રમુખપદે લાખણ આપતાં જણાવ્યું: "

" સમાજમાં સ્ત્રીઓનું સ્થાન અધમ યથ્થું છે. તેમને ઘણો અન્યાય થયો છે. શાસ્ત્રકારો અને કવિઓએ સ્ત્રીઓને હલકી ગણી છે પુત્ર અને કન્યાના જન્મ પ્રસંગથી, જે બેદરતાવ ચાલુ ચાલુ છે, તે છેક સુધી રહે છે. જન્મથી જ સ્ત્રીઓના ત્યાગની શરૂઆત ચાલુ છે. બચપણથી જ એવાં બીજ રોપાય છે. સ્ત્રીને એટલી હદ સુધી હીણવામાં આવે છે કે તેને પોતાની જાતને માટે પણ સ્વમાન રહેતું નથી. દીકરાઓને ફરેક રીતે સમવડ અપાય છે. ધર્મમય જીવન અને

ત્યાજ, એ બે ચીજો સ્ત્રીઓને હાવે છે. સ્ત્રીઓમાં કળાનું તત્ત્વ છે, પણ તેને પોપણ મળતું નથી. જીવનવિકાસનાં લક્ષણો દાખી દેવામાં આવે છે. "Right of culture" પુરુષોજ મેળવી શકે છે. પુરુષો સ્ત્રીઓને, સતી સીતા જેવી થવા ચાહે છે, પણ પોતે રામ જેવા થતા નથી. નીતિનું ધોરણ સર્વે માટે સરખું જ છે. પ્રેમ અને અદ્વિત, એ ઇનસાનનાં જવાબદારી છે. પરત્વતાની એકીઓ, સ્ત્રીઓને ખુશ છે. સમાજમાં અનીતિ અને અરો છે. એનો ઉપાય, બંનેને એમાં રાખવાથી સમાજ સુધરશે. સમાજજીવનનું ધડતર સ્ત્રીઓજ કરશે. મહાન શિવજીવ ચરિત્ર ધરનાર, તેની માતા જીજ્ઞાષા હતી. દાલની લડતમાં સ્ત્રીઓનો ફાળો કિમતી છે. સ્ત્રીઓના વિકાસ માટે, શિક્ષણજીવો ઉપાડવાં જોઈએ. તેમાંજ તેમની જન્મતિ છે."

હેડી વિદ્યાભીરી જે ઉપસંહાર કરતાં કહ્યું કે 'સ્ત્રીઓનો આત્મા જીવંત થયો છે. ત્યારે અસમાનતા નહિ ચાલે. અમેને પુનઃ જોઈતી નથી થતી હાડો આપો, મનુષ્યત્વ સમજે અને વિકાસનાં સાધનો આપો.'

ડૉ. બાનુમતી મહેતા અમદાવાદ નિવાસી

શ્રી દેવપ્રસાદ મ. મહેતાનાં પુત્રી અને 'વિશ્વમી સહી'માં શ્રી. 'મલયાનીલ'નાં નામ હેઠળ 'ગાવાલણી' આદિ સુંદર નવલિકાના લેખક સ્વ. શ્રી કચ્છનલાલ વાસુદેવ મહેતા, એમ. એ. એલ. એલ. બી નાં એ પત્ની. ૧૯૦૧ માં એમનો લગ્ન થયો બાળપણથીજ વિતુજીદના સાસા સંસ્કારો પડ્યા. શ્રી. કચ્છનલાલ જેવા સંસ્કારિ પતિ મળવાં એ સંસ્કારો ખીલ્યા; ત્યાં ૧૮ વર્ષની

કુમળી વયે એ બહેન વેધવ્ય સામ્યા લગ્નની વિધવાને પુનર્લગ્ન સમુપાસ નથી. એ કવિચકિતને જીવનમાં ધારો, વેધવ્ય જીવન સેવાયે અપવાના નિમ્મય કર્યો. તેને પિતા મોતા તરફથી પોપણ મળ્યું. શ્રી. બાનુમતી બહેને અભ્યાસ શરૂ કર્યો. મેટ્રીક સુધી પહોંચ્યા બાદ ૧૯૨૪ માં બી. એ. મેડીકલ સ્કુલમાં દાખલ થયાં અને ૧૯૩૦ના આક્ટોબરમાં એલ. સી. પી. એન્ડ એસ. ની પરીક્ષા પસાર કરી આ દરમિયાન

ગરીબો અને પીડાતાંઓને મદદગાર થવાની પ્રવૃત્તિ તેમણે ઉપાડી હતી. પરીક્ષા પસાર કર્યા બાદ પોતાના સહાધ્યાયી મિત્ર ડૉ. હાસારાંકર બાની સાથે ગોમતીપુરમાં ગરીબોના મુંખડાઓ વચ્ચે દવાખાતું ખોલી સેવાભાવનાને આત્મામાં મૂકી છે.

સ્ત્રીઓ માટે શુદ્ધવિજ્ઞાન કેલેન્ડર દિલી સ્ત્રીઓનાં કેળવણી ફંડની સમાજની વાર્ષિક સભા દિલ્હીમાં બન્યુંઆરી માસની આખરે મળી હતી. તેમાં શુદ્ધવિજ્ઞાન કેલેન્ડરને લગતી યોજના પસાર થઈ હતી. એ સંસ્થા માટે ના.

ડૉ. બાનુમતી મહેતા

નિઃકર્મ શ્રી બે લાખ, સર ચિકર સાસુને શ્રી ૫૦૦૦૦ અને બીજા મળી સારી સરખી રકમ મળ્યાનું ગયા માસમાં જાહેર થયું છે. ના. લોડ ઉપરની ફંડ માટે અપીલ કરી છે.

મધ્ય પ્રાંતમાં શ્રીશિક્ષણ: ૧૯૨૭ ૩૦ના વર્ષમાં મધ્ય પ્રાંત અને બીજાની સરકારે સ્ત્રી-શાળાઓમાં ઇંગ્લીશની દાખલો ૧૯૨૭ થતી તે વધીને ૫૩૭૭૯ થઈ છે. ઇંગ્લીશ

માટેની શોખાઓમાં ૨૩ નો વધારો થયો છે. સ્થાનિક મંડળોએ ૧૬ પ્રાથમિક શાળાઓ ખોલી હતી.

પુનર્લેખન : (૧) મુંબાઈની વિધવા વિવાહ સંહાયક સંસ્થા, આર્યસમાજ અને સુધારા સમાજ તરફથી નીચેનાં વિધવા પુનર્લેખનાં યથાં છે. શ્રી. ગંગાબાઈ (વય વર્ષ ૨૦) અને શ્રી. શિવદાસ (વય વર્ષ ૩૦); શ્રી. ઇચ્છાબાઈ (૨૩) અને શ્રી. મનલાલ વલ્લભભાઈ (૩૬); શ્રી. રમાબાઈ (૨૨) અને બાદાદરસિંહ (૩૦); શ્રી. તારાબાઈ ભેશી (૩૬) અને શ્રી. યશવંતરાય ભેશી (૩૬); શ્રી. ઇન્દિરાબાઈ (૨૫) અને ગોવિંદ રામરામ દાણી (૩૦); શ્રી. જયુબાઈ (૨૫) શ્રી. ચોમનલાલ (૩૫); શ્રી. સીતાબાઈ સત્યશોક અને શ્રી. નરેન્દ્રલાલ.

હિન્દુ-ખ્રીસ્તિય લગ્ન : બંગલોરમાં ફેબ્રુઆરી માસમાં 'વસંતરોના'ની ફિલ્મમાં કામ કરનાર નદી મીસ ઓનાક્ષી રામરાવ એજ ફિલ્મના ડિરેક્ટર મી. ભવનાની ભેટ લગ્નથી ભેટાયો છે. મીસ રામરાવ ખ્રિસ્તિ છે અને ક્વીન મેરી કોલેજના ઓનરે ચેન્સુએટ છે. શ્રી ભવનાની મુંબાઈના હિન્દુ છે અને ફિલ્મ ઉદ્યોગના પુરેલામી છે.

પતિદેવ : મુંબાઈમાં ક્લાર્ક રોડ ઉપર રહેતા શવજી નામના પતિદેવે પોતાની પત્નીને માથામાં મસાલો ખોડવાનો પત્થર મારી સ્વધામ પહોંચાડી.

પ્રકીર્ણ : (૧) દારવાડ ખાતે બાળ શુદ્ધેશ્વરે માટેની દરજ્જા એપ્રિલની તા. ૧લીથી બોર્ડરે ઇન્ટરીટયુટ બનશે. (૨) વાંછીઆમાં એક લગ્ન પ્રસંગે વરમંથાએ વિદેશી કપડાં પહેર્યા હતાં એ લેવાનસેએ ઝાંઝી કરી વરકન્યા પાસે ચોરીમાં સરેશી કપડાં પહેરાવ્યાં હતાં. (૩) કલકત્તામાં હુમલી નદીમાં ફળદી એક ઓને બચાવવા જતાં મી. સી. સી. મુરે નામના યુવાને પ્રાણ ગોપી (૪) મદ્રાસમાં પુનર્લેખ કરવા ઇચ્છતી હિન્દુ વિધવાઓ માટે વિધવા સંહાયક સંસ્થા તરફથી શુદ્ધ બોલનામાં અગ્ર્ય છે. (૫) અમદાવાદની મુનિસિપાલિટીએ કાદેસી ગદસે હાથરુકલના પ્રિન્સિપાલ તરીકે કુમારી વિનોદિની નીલકંઠની રૂ. ૧૦૦ ના માસિક પગારે નિમણૂક થઈ છે. (૬) લાહોરમાં જ્યોત ખજાં કરકંથી જન્મુઆરીની આખરે

સીઓના કળા કૌશલ્યનું પ્રદર્શન ખુલ્લું મંદાય હતું (૭) સીઓના હિન્દી ખ્રિસ્તિ ટેમ્પલ-સ યુનિયનની ૧૬ મી વાર્ષિક પરિવર્દ તા. ૭ મીથી તા. ૧૨ મી માર્ચ સુધી મીસ મેરી કે. કેમ્બલના પ્રમુખપદે મળી હતી. આ સંઘના સભ્યોની સંખ્યા દસ લાખ ઉપર છે.

ઇંગ્લેંડમાં હિન્દી વિદ્યાર્થીનીઓની વધતી જતી સંખ્યાને સહ્ય અને મદદ આપવા માટે હિન્દના વડા કમીસનરે ઇંગ્લેંડની હિન્દી કચેરીમાં કેળવણી ખાતામાં મીસ હોપ બોઝની નીમણૂક કરી છે. બ્રિટિશ યુનિવર્સિટીઓ અને શિક્ષણ સંસ્થાઓમાં પોતાની દેશભ્રમિનિઓનું હિત સચવાય તેની તેઓ કેપરેજ રાખશે. મીસ બેઝ બંગાળના યુવતી છે. ૧૯૨૦ માં તેઓ કેન્થ્રીજમાં અર્વાચીન ભાષાઓનો અભ્યાસ કરેલાં ગરાં ત્યારના તેઓ ત્યાં જ છે. લંડનમાં હિન્દી સીઓની હોસ્ટલ સ્થાપવા તેઓ આગર છે.

આજની હિન્દી સ્રીઓ : લંડનની બેડન ફેડ કેલેજમાં ફેબ્રુઆરીની તા. ૨૦ મીએ મીસ ઇસીનેર રેયબોનનાં પ્રમુખપદે મીસીસ રામેશ્વરી ધીમલાલ નેહરૂએ ઉપરના વિષય ઉપર ભાષણ કરતાં કહ્યું :-' પ્રાચીન હિન્દનાં ધર્મ અને સંસ્કૃતિના રીતરિવાજને પરિણામે હિન્દમાં બીજી ધર્મોનો અભાવ છે. હિન્દની આસમાની સુવર્ણનીમાં સ્રી એ સમાજનું મુખ્ય અંગ રહી છે અને અજ્ઞાનતા અને બીજી અધ્યાત્મનાઓ છતાં આજે પણ તેઓ એજ સ્થાન ભોજી રહી છે. હિન્દની સ્રીઓ કેળવણીમાં પહોંત છે પરંતુ તેનું મુખ્ય કારણ એ છે કે ધણીખરી શાળાઓ અને કોલેજોમાં તેમને અનુકૂળ થાય એવી રીતે શિક્ષણ આપવામાં આવતું નથી. સ્રીકેળવણીનો પ્રચાર અને સુધારે એ આજની હિન્દની સ્રીઓની મુખ્ય જરૂરીયાત છે.

લેડી સર્વિસ : મોસલેએ પાર્લામેન્ટના મંજુર પદમાંથી રાજીનામું આપ્યું છે.

સ્રીમાળકેની સંભાળ : આમની સંસ્થામાં સ્વતંત્ર પદ્ધતિ મીસ રેયબોને એક ખરોડ રજુ કર્યા છે. તેમાં પતિ વસીયતનામું કરે તેમાં પોતાની પત્ની તેમજ માળાપની મદદ ધરવવાને ચોગ્ય બળકે માટે ધરતી ભેગરાઈ કરાણું સચવાયું છે. એ ખરોડ સંકુલ પાર્લામેન્ટની કમીટી પર મોકલાયો છે.

શ્રીઓના દરબત સંબંધી તા ૧૭ મી ડાસેમ્બરે નિવેદન મોકલનારી વ્યક્તિઓના પ્રતિનિધ મંડળ સાથે લોડ' શાંકી અને હિન્દી વગીર મી. જેને લંડનની હિન્દી કમિટીમાં પ્રાથમિક ચર્ચા કરી હતી.

મીસ મેચો ફરી પાછાં: 'મધર ઇન્ડિયા' નામનું પુસ્તક લખી ૫૨૨ મુદ્રાકમની કૃપમા પામી ચૂકેલાં મીસ મેચોએ ફરી પાછી સાવરણી જપાડી છે અને 'મધર ઇન્ડિયા' નો બીજો ભાગ કર્યો છે. 'મધર ઇન્ડિયા' માં થયેલા આક્ષેપોની તપાસ કરવા માટે નીકળેલી સમિતિનો હવાલો પણ તેમાં આપાયો.

જાપાનમાં શ્રીઓને મતાધિપત્યના સમાન હક્કો આપનારો ખરડો પારાસભામાં દાખલ થયો છે.

વહેમના અપ્પરમાં: મીલાસો, (મેસીના, સીરીલી) માં એક ઓકરીને આંકડી આવતી હતી. દક્તરોની દવા કરી પણ કંઈ સુધારો ન થયો એટલે તેની સાવકી મા ઓકરીને કોઈ બહુ-મરણી પાસે લઈ ગઈ. ૮૭ વર્ષની આવી એક

બહુમરણીએ જપાય' બતાવ્યો કે જેટલી વખત આંકડી આવે તેટલી વખત ઓકરીના ડાબાં પગમાં સીવવાની એક કે બે સોય આરપાર લોકી રાખવી. આ રીતે ઓકરીના પગમાં ૬૪ સોય લોકવામાં આવી. ઓકરીની સ્થિતિ ગંભીર બનતાં તેને હસ્પિતાલમાં લાવવામાં આવી. સર્જને ૪૦ સોયો પગ-માંથી કાઢી છે. બીજી નીકળી ચૂકી નથી ઓકરીની સાવકી મા અને બીજી બે સ્ત્રીઓને પકડી છે.

પૂર્વ આફ્રિકામાં પ્રો કલે: યુનાનમાં હિન્દી મહિલા વિશ્વવિદ્યાલયનાં સંસ્થાપક પ્રો કલે તેમનાં પત્ની સાથે આફ્રિકા ગયા છે. બન્સુઆ-રીમાં તેઓ મોગબાસા પહોંચ્યા હતાં તેમણે લા-પણ કરતા એક નાની બેલી ભેટ કરવામાં આવી હતી.

બે અવસાન: (૧) સુપ્રસિદ્ધ રશિયન નવલકી મેડમ આના માવલોવા તા. ૨૩ મી બન્સુઆ-રોએ ૪૫ વર્ષની વયે અવસાન પામી છે. (૨) સુપ્રસિદ્ધ ગાયિકા ડેમ મેલબા તા. ૨૩ મી ફેબ્રુ-આરીએ સીડનીમાં અવસાન પામી છે.

[મુક્તિસંગ્રામ-અનુસંધાન પાન ૧૨૬ થી ચાલે]

રતનબલ્લરમાં હજીય ચોકી ચાય છે. મીસીસ કમ્બેન્સ પણ ચોકીનાં કામમાં ભેડાયાં છે.

સંધો થયા હતાં કોઈ કોઈક સ્વપ્ને તેની ચર-ત્રોનો સરકાર લક્ષ્મી લંચ ચાય છે. પેચપુરમમાં શ્રીમતી ડુંગરી સુશલા આ શ્રીકેળવણી વિશે લાઇસન્સલના વિદ્યાર્થીઓ સમક્ષ લાખણ કરતાં હતાં. ચોલીસે તેમને વિખેરાઈ જવા જણાવ્યું હતું. તેમ ન થતાં લાડી પ્રદાર થયો હતો. શ્રીમતી ડુંગરીને પણ હપર પ્રદાર થયો હતો.

પ્રકીર્ણ:

કર્મચીનો ૧૬૬ સરમુખત્યાર શ્રીમતી કારી-બહેન કોટકને છ માસ સખ્ત કેદની સજા થતાં ૭ મા સરમુખત્યારપદે શ્રીમતી કસ્તુરબહેન જીવ-રાજ આવ્યાં હતાં. તેઓ પણ પકડાઈ જતાં શ્રીમતી મહેરબાઈ કદમર સરમુખત્યાર નીમાયા હતા. કર્મચીનો રાષ્ટ્રીય સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ શ્રીમતી સરસ્વતીબાઈ અને મંત્રી રમાલક્ષ્મી પટેલને તા. ૨૦ મી જુલાઈનાં હતાં.

શિકારપુરનાં લેફ્ટનન્ટ એન્ડ કંપનીની ડુકાન ઉપર શ્રીમતી જમનાબહેન ચોકી કરતાં હતાં ત્યાં એક યુરોપીયન આવ્યો અને તેણે પીરતોલ કાઢી કરવાલેથી ચાલી જવા અને નહિ તો પીરતોલ મારવાની ધમકી આપી. પણ શ્રીમતી જમનાબહેન મક્કમપણે ત્યાં ઉભા રહ્યા અને તે યુરોપીયનને પીરતોલ ચલાવવા પડકાર કર્યો. આથી તે ત્યાંથી ચાલી ગયો હતો.

હન્દોરમાં ચોકી સખ્ત ચાલે છે.

શ્રીમતી કમળાદેવી વ્યઘ્રોપાધ્યાયને મેંબરમાં જીવ્ય સત્કાર મળ્યો હતો. રેલ્વે સ્ટેશનેથી સરથસ કાઢી તેમને લઈ જવામાં આવ્યાં હતાં. તેમણે રાષ્ટ્રધ્વજ ફરફરાવ્યો હતો. તે દરમિયાન લાખણ કરતાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે હજી લડાઈ અર્ધજી-લમાં છે. સ્વતંત્રતા મેળવવા માટે હિન્દીઓએ થણ કરવાનું છે તેમણે પોલીસ અધ્યાપકોનો વિરોધ કર્યો હતો.

[તા. ૨૨-૩-૩૧]

મુક્તિસંગ્રામમાં ભારતીય મહિલાઓ

આપણી રાષ્ટ્રીય લડત આટલો વખત ચાલુ રાખ્યા પછી હાલમાં તહકુબ રાખવામાં આવી છે. તમારો હિસો નજર આગળથી વિસરાય તેમ નથી, અને તમારી શક્તિ, જાગૃતિ, ત્યાગ, વ્યવસ્થા અને બલિદાનથી આખી દુનિયા અજબ થઈ છે. તમારા ભોગ તો ઇતિહાસમાં સુવર્ણક્ષિરે લખાશે. આપણે હજી વધુ કાર્ય કરવાનું છે. આપણા ઘણા ભાઈ બહેનો જેલમાં ગયા છે અને લા-હીઓ ખાંધી છે. પણ આપણે જ્યાં સુધી આપણી સ્વતંત્રતા મેળવી શકીએ નહિ ત્યાં સુધી લડાઈનો અંત આવવાનો નથી. હાલની તહકુબીથી તમે એમ સમજતાં હો કે લડાઈ પૂરી થઈ છે એટલે ઘેર જઈને હવે સૂઈ રહેવું તો તેમાં તમારી ભૂલ છે. તેમ કરશો તો તમારું અત્યાર સુધીમાં કરેલું કાર્ય પાણીમાં જશે.

[મુંબાઈની મહિલા સંભામાં]

સરકાર વહીવટામાં પડેલ

મ. ગાંધીજીએ ભારતની મુક્તિ માટે મહાસિ-
નિષ્ઠમણુ આદર્શ એક વર્ષ પૂરું થાય તેના ચોડા
૪-માત્ર ૭ દિવસ અગાઉ યુદ્ધવિરામની જાહેરાત થઈ
છે. મ. ગાંધીજી અને નોકરચાહીના પ્રતિનિધિ ના.
વાઈસરોય વચ્ચે દિવસોનો મસલત પછી તહકુ-
બીની શરતો નક્કી થઈ અને તા. ૫ મી માર્ચ
એ શરતો પ્રકાશમાં મુકાઈ. તે બાદ બન્ને પક્ષ તર-
ફથી આક્રમણાત્મક પ્રવૃત્તિઓ બંધ કરવામાં આવી.
તહકુબીની શરતોથી યુવાનોમાં કેટલાકને અસંતોષ
થયો છે. યાચ; પરંતુ સૈનિકો તરીકે સેનાપતિની
આજ્ઞાને માન આપવું એ પ્રથમ ફરજને લક્ષ્યમાં
લઈ આજે આમોયે દેશ મ. ગાંધીજીની એ શરતો
સ્વીકારી તેનું પાલન કરી રહ્યો છે. મ. ગાંધીજી,
સરકાર વહીવટમાં પડેલ જવાહરલાલ નેહરુ વગેરે
એ એ શરતો વિનંતવાર સમજાવી પ્રજાને યુદ્ધ
વિરામની શરતો પાળી મહાસભાની પ્રતિજ્ઞા વધા-
રવા હાકલ કરી છે, એટલે હાલ તુરંત માટે તો
મુક્તિ સંગ્રામ અટકેલો છે, વિરામ પામ્યો છે.
સંધાની શરતોમાં શાન્ત ચોરી કરવાનો હક્ક
સ્વીકારાયો છે અને દરીયા કાંઠે વસતા લોકોને
પોતાના ઘરપોશ માટે મીઠું બનાવવાનો તેમ
એકમ કરવાનો હક્ક મળ્યો છે. ગોળમેળ પરિવહની

વેલકમાં હાજરી આપવાની ભૂમિકા અત્યારે તો
તેયાર થઈ રહી છે.

મુંબાઈ અને પર્શિઓ:

મયા માસની સમાલોચના થઈ તે વખતે મું-
બાઈની ૨૪ મી વિગ્રહસભાનાં ઉપપ્રમુખપદે
શ્રીમતી ઇન્દિરાબાઈ કોલ્હાટકર હતાં અને મંત્રી-
પદે કુમારી પીરોજ વડકે હતાં. આજાદ મેદાનમાં
મીઠું પકવવા માટે તેમને બિરફતાર કરી ૪ માસ
સખત મજૂરી સાથની સજા કરવામાં આવી હતી.
૬ વોર્ડ જીલ્લામાં સમિતિનાં સરમુખત્યાર શ્રીમતી
રતનબહેન મહેતાને ચોપાટી ઉપર મીઠું પકવવા
માટે પકડવાં હતાં. તેમને ૩ માસ સાદી કેદની
સજા થઈ હતી. શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય
ફેસ્ટગારીની તા. ૨૮ મીએ છૂટી મુંબાઈ આવ્યાં
હતાં ત્યારે તેમનો સાદો સત્કાર થયો હતો. તા.
૫ મીએ પ્રસિદ્ધ યથેશી તહકુબીની શરતો તા. ૬
મીએ સર્વત્ર જાણીતી થઈ ગઈ. અને તે બાદ
રાજદ્વારી કેદીઓને પણ છોડવામાં આવ્યાં તેમાં
મુંબાઈથી પકડેલાં બધા બહેનો મયા માસ દર-
મ્યાન છૂટી ગયાં છે.

સંધા થયા છતાં ચિદેશી કાપડનો બદિષ્કાર
તેમજ મદ્યનિષેધ સાધવા શાન્ત ચોરી કરવાની

હેનોએ ચોક્કસ કરતાં ઘણી ઓછી કિંમતે પીઠાંની હરણાળ યથા શકી હતી. ૨૨ દુકાનોમાંથી ૧૮ દુકાનો વેચાઈ હતી. તેમાં ચેમ્પુર મહાદેવ અને પ્રેમજીની એક પણ દુકાન નથી. આ દુકાનો વેચાતી હોવાનું કોઈએ સ્વીકાર્યું નહિ. એ ચેમ્પુરની સ્વયંસેવિકાઓનો પ્રતાપ છે. ચેમ્પુરમાં દસ માસ સુધી બહેનોએ ચોક્કસ કરી હતી.

ફેબ્રુઆરી માસની આખરે વિલે પારલેમાં કુમારી મણિબહેન પટેલે સ્ત્રીઓની સભામાં બાષણ કર્યું હતું. શાન્તાકુમારમાં પણ તેમણે એક સભામાં બાષણ કરી બહેનોને કર્તવ્યનો બોધ કર્યો હતો.

ધારકોપરમાં મોટા ક્ષતિ તરફથી શ્રીમતી કુલકુંવર બહેનને તેમની રાષ્ટ્રીય સેવાની કદરવાનીમાં અભિનંદન આપવામાં આવ્યું હતું.

ગુજરાત

કાઠિયાવાડ:

સંધી યથા બાદ મ. ગાંધીજી અમદાવાદ આવ્યા હતા. ત્યાં તા. ૧૦ મી માર્ચે લેડી સુચના

યના ચીનુભાઈના હસ્તે તેમને અમદાવાદના જનસમાજ તરફથી માનપત્ર અને ચેકી આપવામાં આવ્યાં હતાં; મ. ગાંધીજીનાં દર્શન માટે લોકોની મોટી ઠંઠા જામી હતી. મણિકેશીકામાં સ્ત્રીઓની મોટી સભા ભરવામાં આવી હતી. તેમાં ગાંધીજીએ બાષણ આપતાં બહેનોને બાદી પહેરવા નજીવું હતું. સભામાં એટલી મોટી સંખ્યામાં બહેનો

એકઠી યથા હતી કે ગાંધીજી સભામાંથી ચાલી ગયા બાદ અત્યંત કચડાકચડી યથા હતી. તેને પરિણામે ૮ બહેનોને ઇજા થતાં હસ્પિતાલમાં ચોક્કસવાં પડ્યાં હતાં. એક બહેન-શ્રી. મૂળચંદ આશાશમ શાહનાં પત્નિ તો એથી મરણ પણ પામ્યાં છે. ગાંધીજીને આથી ધણે ખેદ થયો છે.

ખેડા જિલ્લાનાં દારૂનાં પીઠાંનું લીલાઈ નહિ-

સમાન દરજ્જાની માંગણી

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જયમોહનદાસ, શ્રી. હંસાં મહેતા, શ્રી. રમણાઈ કામદાર, શ્રી. અપંતિકાબાઈ ગોખલે, શ્રી. સ્નેહલતા હરિત, શ્રી. રતનબાઈ મહેતા, શ્રી. ગોસી બહેન કેપ્ટન, શ્રી. પેરીનબહેન કેપ્ટન, શ્રી. કાશીબાઈ કોઠારે, શ્રી. કુસુમ દેસાઈ, શ્રી. જયશ્રી રાયજી, શ્રી. કમ્બા રાવ અને શ્રી. અન્નાપૂર્ણા દેરામુખ, એ બહેનોએ મ. ગાંધીજી, પંડિત જ્વાહરલાલ નેહરુ, સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ અને શ્રીમતી સરોજિની નાયડુને મહાસભાના આગામી અધિવેશનમાં નીચેના ઠરાવ પસાર કરવા વિનંતિ કરી છે:—

“રાજકીય અંગતજીની સામાજિક તથા રાજકીય બાબતોએ દિંદની સ્ત્રીઓએ જે અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો છે, અને અદિસના કાર્યમાં દેશકાન્તે “અપૂર્વ” ભોજ આપીને જે બીનશરતે સેવા કરી છે તે જોતાં, આ મહાસભા માને છે કે દિંદની સ્ત્રીઓને પુરોવાના જેવાજ મતાધિકાર મળવો જોઈએ. આ હક્ક તેઓને ગ્રેજુવી આપવા, અને દેશનાં બિવિધમાં યોગ્ય અને અસરકારક રીતે તેઓ પોતાનો ભાગ ભજવી શકે તે માટે બને તેટલા બધાય પ્રયત્નો કરવા.”

શ્રીમતી સરોજિની નાયડુએ આ ઠરાવને અનુમોદન આપી દિંદની સ્ત્રીઓ કોઈપણ નતનું રક્ષણ માંગતી નથી, માત્ર સમાનતાના ધોરણે રહેવા માંગે છે એટલું સ્પષ્ટ કરવા નજીવું તેના હસ્તામાં નજીવાણું કે “અમારે તો અમારો ન્યાયી હક્ક મિલકત ધરાવવાનો હક્ક જોઈએ છે. અને મતાધિકાર જોઈએ છે. અમારે કોઈપણ નતનો બેદરબાવ કે ખાસ અનામતનો હક્ક જોઈતો નથી.”

સહ આવી પહોંચતાં તેમનું અપૂર્વ સ્વાગત થયું હતું.

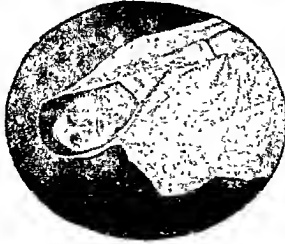
ભરથમાં ફેબ્રુઆરી માસની આખરે વસતી ત્રણત્રીના બદિલકારને અંગે ૩૦ દેશસેવિકાઓ અને ૧૫૦ વાનરોને પકડી છોડી મૂક્યા હતા.

કડી પ્રાંતમાં કુમારી રેદાના તેજબળ સ્વ-દેશી પ્રચારનું સ્વત્વ કાર્ય કરી રહ્યાં છે.

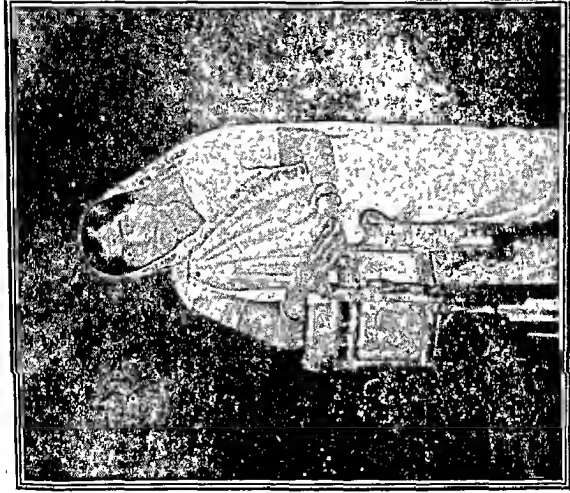
યાદમાં ગયા માસની રાજઆતમાં થયેલું. તે પ્રસંગે નડિયાદ અને બોરસદનાં બહેનોએ સખ્ત ચોક્કસ કરી હતી, શ્રીમતી તારાબહેન મોડક અને બીજા કેટલાંક બહેનોને ધસકાયાં હતાં બહેનોની દુકડીને ચોલીસે કોરડનમાં બેસાડી રાખી હતી. ખેડા જિલ્લાની ૬૦ માંથી પણ ૩૦ દુકાનો હરણાળ યથા શકી હતી અને બાષણ પણ ૫૦ ટકા બોલા ઉપજ્યા છે, નડિયાદમાં તા. ૩૭ એ શ્રીમતી મદનબહેનને ધરે ફરોડો પાડી ચોલીસે રા. ૬૦ ફંટ પેટે વસુલ કર્યા હતા. શ્રીમતી બક્ષિલક્ષ્મી દેસાઈ તા. ૮ મી એ સાંજે છત્રીને બાર-

કરાંચીના સરસુખ્યત્થાર

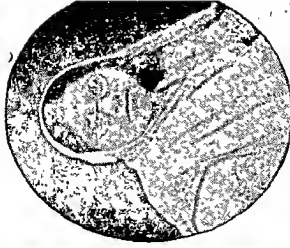

શ્રી. હસ્તરખેન લખરાજ

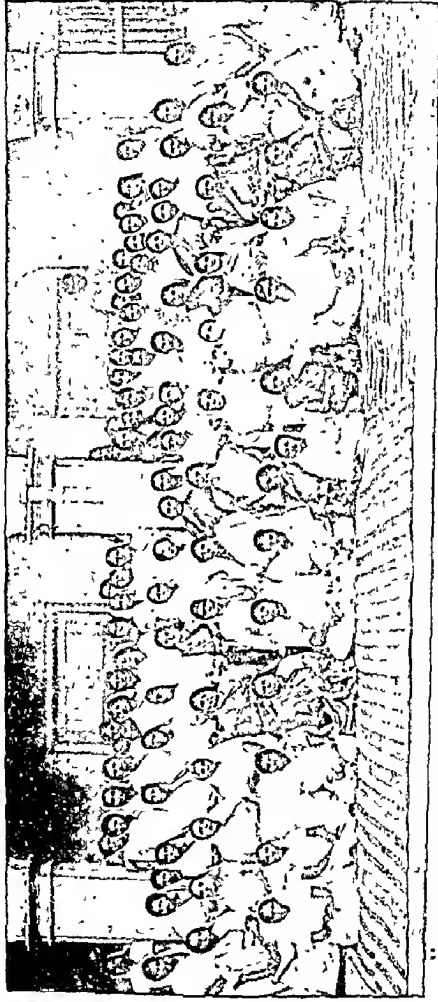

કરાંચી મહાપત્ની, રોણપત્રીવાળા

કરાંચીના સરસુખ્યત્થાર

શ્રી. કાશીખેન કોટક

મંડળના ઉત્પાદક અને મદદગત પ્રમુખ શ્રી જમનાબાઈ સક્ષ્મની સંવત્સરી ઉજવવા તેમજ સત્યાગ્રહ-સંગ્રામમાં જેમ જમ આવીશો બહેનોને અભિનંદન આપવા તા. ૮-૪-૩૧ ના દિને માધવબાગમાં મળેલી સભા

શ્રી સુંદરી

અને સ્ત્રીદિતોપદેશ

[પુસ્તક-૧૧૫]   મે ૧૯૩૧   [અંક ૩૭૦]

આર્ય મહીલાઓને*

ચેષ્ટા : સૌ. દીપકમા દેસાઈ

(લાગ-‘અહો અહનાદ ગાગે’)

શૂરી આર્ય મહીલાઓ ત્હમે દેશને દીપાવો
આવો આવો ભારતનાં ચોકમાં !
લેખાં મળી લઢાવ દેવે આપણે ઉમંગમાં-શૂરી

(સાખી)

વીરાંગનાઓ વિશ્વમાં, વીરતાથી વખણાય;
વિમલ મુચરિતા ત્હેમનાં, જિતારો જીર માંડ.
ભારતી માતાની સેવા સ્નેહથી સહુ કરો-શૂરી

(સાખી)

શક્તિ રૂપે અબનિમાં, ઝળહળી રહો સન્ધાર,
ધરણીતલ દૂલથીને, સદૃશ કરો અવતાર,
ક્રિત્તિદીપક સખી ! જનતામાં પ્રકાશજો-શૂરી

* નવા પ્રકરે થનાર “ રાસ ભરીયા ” માંથી

બાલમંદિરની બાલકો પર અસર

લેખક: શ્રી. વામનભાઈ ઠાકોર

[શાન્તાકુચમાં મોન્ટેસેરી પદ્ધતિથી ચાલતાં બાલમંદિરમાંના બાલકોનો પરિચય, બાલમંદિરના એક મુખ્ય સંચાલક શ્રી. વામનભાઈ આ લેખ દ્વારા કરાવે છે. બાલમંદિરમાં પ્રવેશતી વેળા એ બાલકો કેવાં હતાં અને અત્યારે એ કેવાં છે, એનો આ પરિચય દ્વારા વિચાર કરતાં બાળકો ઉપર બાલમંદિરની અસર કેટલી થાય છે તે સમજશે.]

(૧) કુમારભાઈ

કુમારભાઈ આવ્યા ત્યારે ૩૩ વરસના હતા. હું હાલ તેમની ઉંમર ૫ વર્ષની છે. તેમને લગભગ અડધા અડધા કલાકે તાણ આવતી. તેમના માખાપ દબા કરી ચક્રલા હતા. બાલમંદિર, ઉધડયું ને મહીના પછી તેમણે પગ મુક્યો. તેમની સાથે તેમની બેન પણ બાલમંદિરમાં મુકાઈ. “ એને તાણ આવે છે ત્યારે અમુક જાતનું રડશે. પછી ચોક્કસ તાણ આવશે. આવે ત્યારે માથે પાણીનું પોતુ લગાડજો. ” “ આ એની બેન બાલમંદિરમાં તાણ આવવા પહેલાં રોશે તો તમને જગાડશે. ” લગભગ આવા શબ્દો કે સૂચનાથી તેમના યા અમારા કુમારભાઈને મુકવામાં આવ્યા. તેમણે બાલમંદિરમાં પગ મુક્યો.

પહેલા તો સીટીન્ડર્સ લીધા. થોડીવાર લાઇ ઓડી લીધા કરવા માંડ્યું. મારી જોડે વાત કરવા આવ્યા. વાર્તા મેં કહી તે સ્વીકારવા બેઠા. વચ્ચે વચ્ચે તે હુકું લાધી ઉપર

કે ઉટ ઉપર વિવેચન કરતાં. ભાષા તદ્દન તોતડી. પીરસાનો વખત થયો. તેમને પાણી પીરસવાનું સોંપ્યું. પહેલાં તો ખાલા ભર્યા, પોણાભર્યા. પછી પીરસતા હાથનું સમતોલપણું નહીં તેથી પાણી ટોળાવા માંડ્યું. સમતોલપણા માટે કસરત કરવા જાણ પડી નહીં. પાણી ટોળાવું અને ખાલો પડી ગયો. બીજો દિવસ તેમજ બન્યું. અઠવાડિયા લગી તેમજ તેમને ચલાવવા લીધું. રસ્તામાં ઘેર જતા આવતાં પડી જતા. પગ ઉપર સમતોલપણું જોઈએ તેવું ન હતું. તેથી બાલમંદિરમાં પણ ઉંબરેથી કે પગેથી ચઢતાં પડતા. ઘણી ફેરી હાંધી જતા. કામ બરોબર રસથી ને હોંસથી કરતા. એક દિવસ મણુકા પરાવવામાં પડ્યા. હાલ મણુકો લીધો પણ બીજો મણુકો જે પીળો હતો તેને પણ તેમણે લાલ કઢીનેજ લીધો. તેમણે તો કંઠી બનાવી. ખુશ થયા. “ જુવો કેવી કંઠી બનાવી. ” આમ કરી આમ મણુકા પરાવ્યા. “ વિગેરે. બરોબર ચોખ્ખું નહીં બોલતા તેમ મારો કાન પણ ટેવાયેલો નહીં.

એટલે હું ખરોખર તેમનું વર્ણન સમજતો નહીં. સાર સમજ હા કે નામાં જવાબ ત્રાજતો. મેં તેમને પીરસવાનું જ સોંપ્યા કયું. ટાવર પસંદ નહીં હતો. રંગની પેટીઓ, સીલીન્ડર્સ, તે લાકડાના દટા તેમને બહુજ ગમતા. ત્રિકોણ તો તેમને તેમના ઊવ જેટલો બહોલો હતો. લીટી ઉપર ફરવામાં અડબડીયા ખાતા. વામનભાઈ તથા બાલમંદિર સાથે તેમને ખાસ માન હતું. તેમને બાલમંદિર ધર જેવું લાગે છે. કપડા પહેરી ટાઇમસર તૈયાર રહે છે. આમન્યા ખરોખર પાળે છે. તાણુ છેજ નહીં એમ હાલ જણાય છે. હાલ તે વાંચવા હરખથી મંડ્યા છે. “દેડકા ઉઘે છે” વાંચી ઘણા ખુશી થાય છે. જમવાનો “જ” તેમને બહુ ગમ્યો. કાંપવામાં “જ” કાપતા. કાતરનો Control બહુ ઝડપથી મેળવ્યો હતો. તેમાં એકાગ્રતા અતિશય રાખતા. વાવવાને માટે ઘેરથી રાષ્ટ્ર પશુ લાવતા. ને ઉગાડતા એક ફેરી કાગળ વાવવાનો પ્રયોગ પશુ કરી-જોયેલો. “બાલમંદિરમાં કાગળ જોઈએને” કહી કાગળ વાળ્યો હતો. પશુ નિરાશ થયા હતા. લખવાની તૈયારીમાં છે અને ગણતરીમાં આવનાર છે. હેતાળ બહુ છે.

(૨) તરલા

તરલાએન તો ચન્દુએન જોડે આવ્યાં. બહુજ રોશમાં હતા. કપાળે કરચલી હતી. બાલમંદિરના એક પગથીયાં ઉપરાંત, બીજું ચઢવા નહોતા મીંગતાં. તેમની બેન ચન્દુ અંદર આવી બેઠાં. પશુ તે તો તોકર જોડે બહાર જ બેઠાં “અંદર આવવું હોય તો આવજો.” તે સાંભળી ડોકું ધુણાવ્યું—મીઝ-સમાં થોડી વાર પછી બીજું પગથીયું ચઢ્યાં ને ઉપર આવ્યાં. મેં (તણુ) cylinder

આપ્યું. જરા બતાવ્યું. તે કાંઈ તેમને ખુબ પસંદ પડ્યું. આખો દિવસ તેજ રમ્યા. એકાગ્રતા અજબ હતી. મેં તેમનું નામ ઝપી પાડેલું. Cylinder ઝપી. “એ cylinder સાથે લગલગ દોઢસો બસો વાર રમ્યાં. આ પછી Tower લીધો. Pose બહુજ સરસ લેતા. ગાવા બેસતાં ને એક ધ્યાનથી સાંભળતાં. “કાળી કાળી વાદળીમાં વિજળી અથડે” તે તેમને ગમતું. “એક બીલાડી મળી છે” તે પશુ ગમતું. ગાતી વખત ખરોખર તાલ આપતા, મોં મલકાવતા. મંજરા પશુ હરખથી વગાડતા. મીઝસ કે રોશ નરમ પડેલો, પશુ હતો તો ખરો. હવે હોંસથી પીરસતાં ત્રિકોણ વિગેરે પારખે છે. દટ્ટનો ટ તેમને બહુ જ ગમ્યો. બીજો છત્રીનો છ વિગેરે. આમ બાલમંદિરને ધર ગણી લીધું. માટી કામ સરમ કરવા માંડ્યું. બાલમંદિરના first assistant જેવું કામ કરવા માંડ્યું. Lead કરવા માંડ્યું. હાલ મુખાષ્ટ્ર સ્કુલમાં છે પશુ તેમની મહેરબાની પુરેપુરી છે.

(૩) ભદ્રિકાએન (વય : ૬ પૂરાં)

પહેલે દિવસે આવ્યાં શરમાતાં કોષ્ટકામ કરતું જુએ તો છોડી દેતાં. પહેલાં આવી માટીને અડ્યાં. જત જતના ઘાટ બંધાવ્યાં. બંગડી, ચીંટી, પેનસીલ, ગોળી વિગેરે. મણકા હરખથી પરોવતા. cylinderને અવારનવાર અડતા. હાલ પેનસીલ ને કાગળ તેમને લેવા ગમતા. મોટાણુક બરી તે ત્રિકોણ, ચોરસ કહાડતા. એક ચિત્તે કામ કરતા. પશુ ને ઉંચું જુએને કોષ્ટકામ કરતા જુએ કે કોષ્ટકાં pāntor બાલમંદિરમાં આવે તો તુરત તે શરમાઈ છોડી દેતાં. શરીરે પાતળા. પીરસવાનો વાવવાનો, પુલ ભેગા કરવાનો શોખ હતો. જત

જાતનું ઘાસ ભેગું કરતા. દરિયેથી છીપલાં પશુ લાવતા. એક દિવસ તેમણે પૂછ્યું “તમારું ઘર ક્યાં છે?” મેં કહ્યું: “મુંબાઈ.” મેં પૂછ્યું: - “તમે આવશો, મારે ઘેર?” તેમણે હરખાઈ હા કહી. તેજ બપોરે appointment કરી ને ફરાક પહેરી મારી જોડે મુંબાઈ આવવા તૈયાર થયાં. આસપાસના પાડોશીઓ રહેજ અચંબો પામ્યા હતા. એક બહેને કહ્યું, “જો જો બાઈ સંભાળજો. એકલી લઈ ન જતા. એકલી ગયેલી જ નથી. માની જોડે જ રહેલી છે.” વિગેરે મેં કહ્યું, “ઠીક જો જો; તે મારી સાથે આવ્યાં; છબી પડાવી” મારે ઘેર ખાધું ને નિરાતે દસતાં ઘેર પાછાં આવ્યાં. હજી તે તેમને યાદ છે. રંગ પુરવામાં બરોબર છે. પાડોશીના ઓકરાની વર્તણૂકથી જલદી નથી આગળ વધતા. વળી માંદગી તેમ લાગલામટ મહિનો દેશમાં અયેલાં એટલે પ્રગતિ ધીમી છે. વાંચવામાં ને ગણવામાં પડ્યાં છે. તેમના ઘર આગળથી ન્યારે જાઉં છું ત્યારે બાહાર ઉભા હોય તો અચૂક બોલાવે છે. હાલ તે lead કરે છે.

(૪) વાસંતી (વય: ૪ વર્ષ)

આ બહેન આવ્યા તેજ દિવસે કોઈ ઓકર રડતું હતું. તેમને લાગ્યું કે અહીં રડવાનું ચાલે છે. બે દિવસ ન આવ્યાં. ત્રિજે દિવસે આવ્યાં. છબીઓ જોવા માંડી. પ્રુથ થયાં. પીરસતા ન હતા. માટી કામ ને મથુકા લીધા. કંઠી લાંબી ને સરસ બનાવતાં; હરખથી બતાવતાં. કાગળ કાપવાનું કામ પણ સારું કરતાં. તે પણ બળીયા તે હાંટાટીયાથી પાછાં પડેલાં. હેતાળ ને બહુજ observant હતા. કંડા પણ ખરાં. માંદા પડતાં ત્યારે તે સંભારતા.

(૫) ચન્દુબેન (વય: ૫ વર્ષ)

તરલાબેનનાં બેન-કંડા, બહુજ કંડા.

આવીને બેસે તો તેમનાથી ઉઠાવું નહીં. કોઈ બીજા જોઈએ તો મંગાવતા; જાતે લેતા નહીં. તેમના બેનની ઉપર નજર રાખતા. દોઢ ગણતું બોલતાં. પગ બન્ધાવતાં, તેમજ બીજા અંગો. પાસે માણસ બેસનાર જોઈએજ. પીરસવાવાળા સારાં હતાં.

(૬) રજનીબેન. (વય વર્ષ ૪ પૂરાં)

પહેલે દિવસે આવ્યાં બે જણા સાથે. બહુજ હઠીલી છે તેવું તેમના વિશે કહેવામાં આવ્યું. બીજે ત્રિજે દિવસે તે દોરડાના હિંચકેથી પડ્યાં. વાગ્યું કંઈજ નહીં હતું. હાથ છુટી ગયો હતો પણ shock લાગી ગયો. પાછા ઘેર જવાની હક પકડી; મોઢલવાં પડ્યાં; પછી નહીં આવતાં. ઘેર જઈ પરખી-ડીયાંથી મિત્રાચારી રાખી. પહેલાં, રકુલની બાઈ સાથે આવતાં નહીં. બા સાથે જ આવે. આવવાનો આગ્રહ જ કરે. માટી કામ અને મથુકા તે ગાતાં ગાતાં કરતાં. કંઠી કરતા કંઠા વાગ્યાનું ગીત ગાતાં. કંઠી લાંબી બનાવતા. બટનનાં નિગામ પણ કરમથી લેતા. કાગળ કાપવાનું તથા ચોટાડવાનું કામ હરખથી કરતાં. હવે મારી જોડે આવે છે. છત-રીનો છ, જ, ખરફ, તજ વિગેરે વાંચવા માંડ્યાં છે. પીરસવાનો છુધવાર રોજ ગોખતા. પોલીસની લાદી સાચું ખાસ ગુસ્સે ચાપ છે. લાદી મારે તો કું મારું વિગેરે બોલતાં. ફેસ-રીયું ફરાક પહેરતાં. હવે તે આગાપાલક ને leading child છે. સૂચના દુરત લે છે. પદ્ધતિસર બધું કરે છે.

(૭) ગીતમલાઈ (વય: વર્ષ ૪)

તેમની બહેન સાથે આવ્યા. પહેલા આવેલા

પણ બા વગર નહીં જ ચાલે. બા ક્યાં ગઈ, કહી તેમની આંખો બીની થતી. બીજવાર જેની ક્યાં ગઈ, ક્યાં ગઈ પુછી ગદગદ થતાં. બીજ ઓરડીમાં ગઈ હોય તો પણ ગદગદ થઈ જતા. પીરસવાનો શોખ દેખાયો; મારી કમનો પણ. દેડકા પ છૂંમીમાંથી બોળી કહાડતા. મમરા ખવડાવતા અને ખુબ જ હરખાતા. બકરીનાં બચ્ચાં વિગેરેની વાત બહુજ ગમે છે. મારી સાથે ફરવાનો પણ બહુજ શોખ છે. હીંચકોનો પણ બહુ શોખ છે. હવે તેમનામાં પોતાની જાતનો વિશ્વાસ આવ્યો છે. પોતે પોતાનું કામ કરે છે. છોકરું બદલાઈ ગયું છે.

(૮) બાલુભાઈ-નાનુભાઈ.

વિશ્વ નોકર વગર બાલમંદિરમાં રહી જ નહીં શકતા. વિશ્વ જરા દૂર ગયો તો રડી પડતા. હોલની અંદર પેસતા જ નહીં. પુછુ તો જવાબ જ ન મળતો. હવે તેઓ આનંદથી વાંચે છે. રમે છે. કુકાન કુકાન રમવાનું બહુ જ ગમે છે. કાગળના પૈસા બરોબર ગણે છે. ત્રિકોણ, ચોરસ પણ ગમે છે. પીરસવાનો શોખ પણ છે. હવે હરખથી આવે છે. જોતાં જ બોલાવે છે. અક્ષરમાં આનંદ માને છે. મારી તરફ નમ્રતાથી ને સમ્મતાથી વર્તે છે.

જય જન્મભૂમિ !

[અમદાવાદ મામે આજ, રહેર છે સારું રે...એ ઢાળ]

દુનિયામાં અનુપમ માત ! જય જય જન્મભૂમિ !
જરા તહારા છે વિખ્યાત, જય જય જન્મભૂમિ !...

જગ-સંસ્કૃતિનો આધાર, જય જય જન્મભૂમિ !
તું ત્રિભુવન તારજુહાર, જય જય જન્મભૂમિ !...

કુલવાહી છે. સુખકાર, જય જય જન્મભૂમિ !
ફળકુલ ન્યાં અપરંપાર, જય જય જન્મભૂમિ !...

ન્યાં લસતી લીલા રહેર, જય જય જન્મભૂમિ !
ન્યાં પરમેશ્વરની રહેર, જય જય જન્મભૂમિ !...

તું એક અજબ, અલુભાલ, જય જય જન્મભૂમિ !
કોણ આવે તહારે તોલ ? જય જય જન્મભૂમિ !...

નમીએ નમીએ ! એ માત ! જય જય જન્મભૂમિ !
ધરીએ ચરણે અમ ભત, જય જય જન્મભૂમિ !...

અર્પણુ*

પૂવે' કે। યુગમાં એક ગિરિને ઘાટ ગૌરવે
પુરુષે આર્યો યજ્ઞ, હોમ્યા હૃતાશમાં હવિ.
ન સ્વિકારી વણા દેવો: 'એક છે અધૂરી પૂજા. ૧

નથી એ સહુ અંગની પૂજા,
નથી એ પૂજન સર્વ સાવણું.
ઋષિ છે, ધીર છે, વરાયુ છે;
પણ છે એકલગા, અપૂર્ણ છે.' ૨

નરની હું'પદને વાગ્યા બોલ' એ વજ્રબાણ શા.
'વન છત્યાં, પહાડ છત્યા સરિતસાગર;
આસ ને અવની છત્યાં: એ અપૂર્ણ શું હું નર ?' ૩

વિશ્વયો વનમાં નૃસિંહ એ;
હતી દષ્ટિ કંઈ વિશ્વછતની:
હડી એ ક્ષણ પૃથિવ માપતી,
ક્ષણમાં વધતી નીલ ઓમને. ૪

પદાઓ ડોલતી ગાઠ, માથે મંજરી વધંતી:
મથા સંસારયાત્રી એ કે। સરેવર કુંજમાં. ૫

કળીએ કળીએ મધુકરે।
ઉરજન્મ્યા કંઈ ઓત ગુંજતા;
વિદ્યે વિદ્યે વિદ્યે ગાં
વજગી બેઠીએ વિહારતાં. ૬

નીતયાં આભની છાયા નિર્મળાં નીર ઝીલતાં;
ને સ્કામે તીરે રમતાં દીઠાં સારસસારસી. ૭

કું'પળે કું' અનીલ લાડતા,
મૂંચતા પીંચથી પીંચ પંખીડાં;
તરુ બીતર મોરટેલના
નયણે નેણની માંદિ હાળતાં. ૮

ફૂલડાં ફૂલડાં વેરી ફૂલની પીથકારીએ
ઉપાડાં મૂકી દેયાને વસન્ત રમતી વને. ૯

જળના ફૂલના મુમાદવે,
વનસોદર્ય, વસન્તલક્ષ્મીએ,

* 'અર્પણસ્તોત્ર' 'વિષ્ણુ અર્પણસ્તુતી' શરેલા ગાથ સંપ્રદાય.

- મધુરાં ગીત, વિશ્વસીરણે
નરનો એ નરભાવ કં'ખંધો. ૧૦
- થઈ દેહોરતા કુંળી, નમી એ નર વ્યાધતા;
દળી પડયું ઉછળતું એ પ્રોહું પૌરુષપોષયું. ૧૧
- નિરખ્યું વનમાં ઉડું ઉડું,
નિરખ્યાં સારસ, નીર નિરખ્યાં;
ઉરનો વનનો જ વિશ્વનો
પરખ્યો દેવી વસન્તમન્ત તહાં. ૧૨
- પછી તે તિથીએ હાથેઈ વિશ્વનેતા નૃસિંહ એ;
છતી વસન્તની શણી ભવાની ભવસોભના. ૧૩
- મૃતિપુરુષે વસન્તમાં
જગતે તે દિન ધીજ રોધિયું;
આછું એક મધુદત્યું-પાંગયું,
સખિ ! એનો મગલથો વિરાદ આ. ૧૪
- દામ્પત્યભાવે જનના છાયા એ રેવભાવની;
પૂરો વસન્તની શણી સૌના સૌ સમ્મતોરથો. ૧૫
- રવિની રવિકાન્તિ જેવી છે,
ન્યમ છે અન્દની આર અન્દિકા;
વનકાન્તિ વસન્ત: એકવી
નર કેરી નરકાન્તિ નાર છે. ૧૬
- દળીને એકબીલમાં બે નેત્રો એકદંડ રહે,
એકબા થલો એમ સંસારે સર્વ દંપતી. ૧૭
- મલકી સરમાતી પીનળી
વિરમે છે ન્યમ મેધવરમાં,
હૃદયે ત્યમ રહેકદી ઘું દળી
રમરી ભેભે સખિ! આજ એ તિથિ. ૧૮
- અણબૂલી અણબૂલાતી લખી દામ્પત્યની સ્મૃતિ,
તાહશં પ્રેરણુરેતોત્રે વધાણું ઘું તહને, સખિ ! ૧૯
- હરમાયકને વસન્ત છે ને,
ન્યમ રોગી જનને-છં; ઐપધિ;
જગતે ન્યમ મત્યંને સુધા:
પતિની સંજીવની સુખલી છે. ૨૦

પ્રગતિને પંથે

(એક સત્ય ઘટના)

લેખક: રા. ધનશંકર હરીશંકર ત્રિપાઠી

[એક સત્ય બનાવનું આ રમ્ય ચર્ચ-ચિત્ર છે. જુના વખતનાં હિન્દુ સમાજમાં પુત્રીઓનો સ્વઅવિષયક પ્રશ્નમાં લાવે પણ પૂછાતો ન હતો. હવે શિષ્ટ, શિક્ષિત હિન્દુ માળાઓનાં માનસ કેવાં પરવશ થયાં છે અને કેવી ચોરવાતપદ પ્રગતિને પંથે હિન્દુસમાજ ક્યારે કરી રહ્યો છે, એના બ્યાવ આ ઘટના બ્યાવે છે.]

વિજ્યા, રા. બા. વિનયચંદ્રની શાણી અને સરસ મનરક પુત્રી હતી. રા. બા. વિનયચંદ્ર રાજનગરમાં પહેલા વર્ગના માણસરૂઠે હતા. પોતાની પુત્રી એક નમૂનેદાર પત્ની બને, એક નમૂનેદાર માતા બને, એક નમૂનેદાર સહયુગ્મથીલ આર્થ લલના બને એવી હેતુકેટ અભિલાષા તેમને હતી અને તે પૂરી કરવા માટે તેમણે એક શિક્ષિકા દ્વારા વિજ્યાને શિક્ષણ આપવા માંડ્યું હતું. તે ૮ વર્ષની યર્ધ ત્યારથી શિક્ષિકા શિરિન, હમેશાં તેને દરરોજ બે કલાક શીખવવા આવતી. વિજ્યા ૧૩ વર્ષની થઈ. પાંચ વર્ષ દરમ્યાન તે ધણું શીખી છે. ભરત, ગુંથણ, શીવણ આદિમાં તે પારંગત બની છે. સંગીતમાં તે પ્રવીણ બની છે. તે વિવિધ ચગરાગણીઓ વગાડી ગાઈ શકે છે; તેના મંજુલ કંઠ સાંભળનારને ધણે આહ્લાદક લાગે છે, અને શિક્ષિકા શિરિન પણ તેનું સંગીત સાંભળી આશ્ચર્ય પામે છે. ગુજરાતી ભાષા વચિતા લખતાં આવડવા ઉપરાંત તે અંગ્રેજી ચાર ચોપડીઓ સુધીનું શિક્ષણ મેળવી ચકી છે. ચિત્રકામ પણ તે સારું જાણે છે. માણસોના ચહેરા હજુ સ્પષ્ટપણે અને

આબેહુબ કાઢતાં તેને નથી આવડતા પરંતુ પુરુષો અને સ્ત્રીઓના જુદા જુદા પોષાકો, નદીનાળાના દેખાવો, પ્રાણીઓનાં ચિત્રો વગેરે તે બહુ સારી રીતે ચીતરી શકે છે. કંપના-ચકિતથી, નવીન ચિત્ર કાઢવાનું કામ તે કરી શકે છે. ફક્ત એક અમુક માણસની છબી ઉપરથી તેનું મોં બરાબર કાઢી શકવામાં તે પાછી પડે છે. નીતિ સંબંધી, રસેહ સંબંધી. તથા સહયુગ્મો સંબંધીના તેના વિચારો ઉત્તમ પ્રકારના છે, તેનું વર્તન શુદ્ધ અને રસેહભર્યું છે. એકંદરે આજ પોતાની તેર વર્ષની વયે આ બાળા એક સ્ત્રી સહયુગ્મોવેત કન્યા બનેલી છે કે ને કાઢ તેની સાથે વાતચિત કરે છે કેવા તેના સંબંધમાં આવે છે તે તેને માટે માન ધરાવ્યા વગર રહી શકતું નથી. આ સંધર્ષ શિક્ષિકા શિરિનને પ્રતાપે છે એમ વિજ્યા અને તેનાં માતાપિતા કહે છે. ન્યારે શિક્ષિકા શિરિન કહે છે કે એ બધું આ સરલ બાલની પ્રવૃત્તિને આભારી છે; પરંતુ એ ચમ્પે કહેતી વખત શિક્ષિકાના હૃદયમાં તો એજ લાગણી રહેલી હોય છે કે “આને મેં બધું શીખવ્યું છે.”

રા બા. વિનયચંદ્ર એક દિન પોતાના દિવાનખાનામાં પોતાનાં પત્ની વિદ્યાગૌરી સાથે બેઠા બેઠા વાતોચિતો કરે છે. વાત-માંથી વાતમાં વિદ્યાગૌરીએ કહ્યું: ત્યારે હવે તમે મારી વિજ્યાયુધું શું કરવા માગો છો ? હવે ક્યાં લગી એ સાપનો ભારો ઉઠેરશે ? મોરખાઈ રાખવી છે ? તમે કહેતાં તા ને કે બે ત્રણ જગ્યાઓએ પત્રો લખ્યા છે. પણ તેવું પરિણામ શું આવ્યું તે તો મને જણાવ્યું નહીં.

વિનયચંદ્ર હસીને કહ્યું: હું એક ઓધે-ઘર માણસ રહ્યો એટલે કાંઈ ખાસ કાંઈ ગરીબને મારી કન્યા આપી શકું નહીં. વિદ્યા સંપત્તિમાં તે એન્યુએટ તો હોવો જ બેઠ્યો અને ધન સંપત્તિ રીતસરની હોવી બેઠ્યો. કુલ ખાનદાન અને ઉત્તમ હોવું બેઠ્યો અને એ છોકરો પોતે ગુણવાન હોવો બેઠ્યો. આવો વર મળે નહીં ત્યાં લગી હું મારી પુત્રી ને મારે ત્યાં કેમ ન રાખું ? આટલાટલું તેને શોભે શિક્ષણ આપ્યા પછી હું કાંઈ એ રત્નને કુવામાં નાખવા માગતો નથી.

વિદ્યા: એ તો મારોએ મત નથી પણ તમને કાંઈ વર હજી સુધી મળ્યો નથી કે શું છે તે તો કહો ?

વિનય: હજી લગી કાંઈ પણ એવો વર મળ્યો નથી. મારા ચાર પાંચ મિત્રોને લખ્યું છે અને સારો વર શોધવા તેઓએ વચન આપ્યું છે. ન્યાં લગી નથી મળ્યો ત્યાં લગી આપણે શાન્તિ રાખી બેસી રહેવું એવો મારો મત છે.

વિદ્યા: પણ તેની કન્યાકાળ વહી જાય છે તે ?

વિનય: તેવું પ્રાયશ્ચિત્ત કરીશું. શાસ્ત્ર ક્યાં પ્રાયશ્ચિત્ત કરવાની બારી નથી રાખ્યું. એમ ક્યાં શિવાય આપણો છૂટકો નથી.

વિદ્યા: પણ મારી કને આપણી નાતનાં વણાં માગ્યાં આવતાં જાય છે.

વિનય: વાર, એમાં તને કાંઈએ લાયક વર લાગ્યો ?

વિદ્યા: ના, પણ તો એવા છે કે જેમને માટે ખરાબ વાયકાઓ સંભળાય છે. કાંઈ તો કાળા અક્ષરને ફટી મારે એવા છે; કાંઈ ફક્ત ઉંઠા સુધી જ બજેલા છે. એમાં તો એકે મારી વિજ્યાયુધી વધારે ભણેલો નથી.

વિનય: થયું ત્યારે એવા સાથે મારી પુત્રી વરાવીને, પછી જન્મભર સુધીના તેના છૂપા શ્રાપોનો ભોગ યદ્ય પડવા મારી વૃત્તિ નથી.

વિદ્યા: ત્યારે આપણે શું કરવું ?

વિનય: શાંતિ ધારણ કરી બેસી રહેવું.

✽

એક બાળુ જ્યારે વિજ્યા રૂપી વેલ કાલી પુલીને સુંદર બનતી હતી ત્યારે ખીછ બાળુએ તેનાં માતાપિતાને તેની સંબંધમાં અનેક ચિંતાઓ ઉત્પન્ન થતી હતી. આવમાં એક દિન વિનયચંદ્રના એક મિત્ર ચાંદ્રાચંદ્રના પત્ર આવ્યો: સ્નેહી શ્રી,

આપણી માતિના અલકપૂરના પ્રસન્નવદન-રાય નામે એક સન્ન જો નગરમાં ધીમંત ગણાય છે. તેમનો પુત્ર નીતિરાય, હાલ પ્રિવિ-યસમાં છે. ભણવામાં ચમત્કાર છે. ગયે વર્ષ મેટ્રીકમાં હીક નંબરે પાસ થયેલો છે. પ્રસન્ન-વદનરાયનાં પત્ની હયાત નથી. તેમની વિધવા ભાભી, પોતાનાં ત્રણ છોકરાં સાથે તેમના ગૃહનો કારોબાર ચલાવે છે. પોતે સ્વભાવે બહુ સુશિલ છે. વિધવા ભાભી, બે નિષ્પક્ષ પાતપણે કહું તો કદક છે પણ તે પોતાનાં છોકરોને સુધારવાના ઉદ્દેશથી કેમ ન હોય ? તોપણ આપણી વિન્યા પોતાના ઉત્તમ ગુણોથી તેવું મન દરજી કરી લેશે એમ હું તો નિઃશંક માતું છું. આ વસ્તુસ્થિતિ છે. વિશેષ હકી-કત માટે જો તમારી ઇચ્છા હોય તો હું ત્યાં આવું યા તો તમે કાંઈ કામતું બતાવું કાઢી અત્રે આવી જશો. જેમ રહે તેમ કુર-સંદે ઉત્તર આપશો.

લી. સદાનો તમારો ચાક.

વિજ્યાના માતાપિતાએ, આ સંજ્ઞામાં વિચાર કરી જોયો. માજીસ્ટ્રેટ પોતે અલકપુર ગયા. જરૂરી માહિતી મેળવી. તેમણે એ છોકરાને વધુ નાંણી જોવા માટે એક યુક્તિ કરી. ત્રિવિધસની બીજી “ટર્મ” એ છોકરા રાજનગરમાં બેરે તો? અલકપુર કરતાં રાજનગરની કોલેજનું શિક્ષણ ઉત્તમ છે. આ બહાનાં સાથે ચારણાચની સમજાવણી પછી એંતે, રા. બા. વિનયચંદ્રની ઇચ્છાનુસારજ, નીતિરાયને રાજનગર બણવા મોકલવાનું અને માજીસ્ટ્રેટ સાહેબને ત્યાં રહેવાનું હતું.

પ્ર

જનેવારી માસ બેસી ચુક્યો છે. પ્રસન્ન વદનરાયનો પુત્ર નીતિરાય, રાજનગરના માજીસ્ટ્રેટ રા. બા. વિનયચંદ્રને ત્યાં આવેલો છે અને તેને અહીં કેમ મોકલ્યો હતો તેનું શુભ કારણ તે પોતે બાણતો નથી. વિજ્યા પણ બાણતી નથી. બહાર તો એમજ કહેવાનું કે અલકપુર કરતાં રાજનગરનું “શિક્ષણ સારું” હોવાથી અને ચારણાચના મિત્રનો પુત્ર હોવાથી તે અહીં બાણવા આવ્યો છે. કોઈકે લેકો રા. બા. વિનયચંદ્રનું શુભ રહસ્ય સંમજી પણ ગયા હતા. કોઈ બટકબોલા તો ઉઘાડે છોક કહેતા કે એ છોકરાનું વિજ્યા સાથે લગ્ન કરવાનું છે, કલ્યાદિ. એક બાલુ વિજ્યાનો અભ્યાસ અને બીજી બાલુ નીતિરાયનો અભ્યાસ ધમધોકાર રીતે ચાલે છે. રા. બા. વિનયચંદ્રની દેખરેખ બંને ઉપર મરખી છે—કહો કે નીતિરાય ઉપર હાલમાં વિશેષ છે. તેઓ તેને સાંજના કોઈ વાર પોતાની પાસે બોલાવે છે અને અભ્યાસ સંજ્ઞાથી તેમજ અન્ય વિષયો સંજ્ઞાથી તેની સાથે વાતો ચિતો કરે છે.

પ્ર

ધીમે ધીમે નીતિરાય અને વિજ્યાનો પરિચય થતો ગયો. તેઓ એક બીજા સાથે કેં કેં વિષયોવિષે વાતોચિતો કરે છે. વિજ્યા પોતાના

અભ્યાસ દરમ્યાન પોતાને કંઈક લાગતા કોઈ વિષયોમાં નીતિરાયની મદદ લે છે. અને નીતિરાય તેનો ખુલાસો કરે છે. માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ તેઓના મિલનમાં આડે આવતા નથી. તેઓ કંઈક એટલીજ સંભાળ રાખે છે કે આ બે જણાં કુમાર્ગે વહે નહીં. ધણીવાર આખું કુટુંબ બેઠું હોય છે અને વિજ્યા પોતાનું સંગીત લલકારે છે. ધણીવાર બધાં બેઠાં હોય છે તે વચ્ચે વિજ્યા અને નીતિરાયના અભ્યાસની પરીક્ષા કરવા માજીસ્ટ્રેટ સાહેબ ખુલ્લા પ્રશ્નો પૂછે છે અને તેઓ ઉત્તર દે છે, આમ પરિચય, વિચારો અને જ્ઞાનમાં વૃદ્ધિ થતી રહે છે. દિવસો, અઠવાડિયાં અને મહિનાઓ વહી ગયા. નીતિરાયની પરીક્ષા આવી. ઇશ્વરકૃપાએ તે સફલ નીવડ્યો. આ બાલુ વિજ્યા અંગ્રેજી પાંચમી ચોપડી સુધી શીખી ગઈ અને તે ઉપરાંત બીજી ચોથી કુશલતાઓ સંપાદન કરી શકી. આ સમય દરમ્યાન વિજ્યા અને નીતિરાયનો સ્નેહ વધ્યો હતો. નીતિરાયને એવા વિચારો આવ્યા હતા કે આ બાળા મારી પત્ની થાય તો સારું. વિજ્યાને નીતિરાયનો સ્વભાવ માફક આવી ગયો હતો. તેના વિચારો તેને અનુકૂલ પડ્યા હતા. તેના હસચુમ્બો સ્વભાવ કે જે ફક્ત તેણે વિજ્યા પ્રત્યેજ બતાવ્યો હતો તે તેને ગમી ગયો હતો. તેને નીતિરાય નજીક ન હોય તો ગમતું નહીં. તેની સાથે કોઈના કોઈ વિષય ઉપર વાતો જ કર્યાં કરતી તેને ગમતી હતી.

આ સર્વ બનાવો વિનયચંદ્ર કે તેની પત્નીથી અજાણ્યાં ન હતાં. તેમને નીતિરાય ફલીન લાયક યુવક લાગ્યો છે. તેની ઉચ્ચ જ્ઞાનતાઓથી માહિતગાર થયા પછી તેને વિશે તેમને સારો અભિપ્રાય થયો છે અને તેમને લાગ્યું છે કે અમારી પુત્રીને આ યુવક મુખી કરશે જ. જૂન માસમાં પરીક્ષાનું પરિ-

શુભ જણાય તે પહેલાંની રત્નમાં નીતિરાયને ખાસ તેને ઘેર જવા દેવામાં આવ્યો નહીં. એ રત્ન દરમ્યાન આ સુવક યુવતિ દિવાનખાનામાં બેસતાં, વાર્તાનાં કિંવા કાંઈ વિચારમય પુસ્તકો વાંચતાં અને વિજ્યાની માતા છૂપી રીતે તંપાસ રાખતી કે તેઓ થોડ્ય પ્રકારનું વર્તન રાખે છે કે નહીં.

✽

અંતે આ સ્થિતિનો અંત આવ્યો. એક દિન નીતિરાય બહાર ગયો હશે તે વખતે માતાએ પોતાની પુત્રીને પાસે બોલાવી ધણી જ હેતથી નીતિરાય સંબંધીના તેના વિચારો પૂછ્યા. સરહ બાલાએ નિખાલસપણે પોતાના નીતિરાય પ્રત્યેના માનભર્યા વિચારો બહાર ક્યાં. માતાએ આનંદિત થઈને પૂછ્યું: “શરમાઈશ નહીં બોલ, તારું એની સાથે લગ્ન કરીએ તો ?” વિજ્યા ખરે [શરમાઈ ગઈ. નિરતર રહી. માતાએ ધણું ધણું પૂછ્યું ત્યારે પુત્રીએ ફક્ત શરમાતે શરમાતે સ્મિત ક્યું. એની આ પ્રકારની સંમતિ માટે માતાએ એને રતેહદાન દીધું.

✽

તે દિવસે કાણુ જણે શાથી પણ નીતિરાય ઘેર આવ્યો ત્યારે વિજ્યા તેની પાસે જઈ શકી નહીં. બાવી જીવનના ભારના વિચારોથી કદાચ તેના પગ ભારે યથા ગયા હોય ! નીતિરાયને ખબર ન હતી કે, માતાએ આજે પુત્રીની સંમતિ લીધી છે અને જે રૂબ ભાવના થોતે પોથી રહ્યાં છે તે હવે બવહારમાં આવનાર છે. વિનયચંદ્ર સાથે તે ફરવા ગયો. ફરીતે પાછો આવ્યો. સૌ જમ્યાં. સૌને નિદ્રા લેવાનો સમય થયો પરંતુ વિજ્યા તેના અભ્યાસ ખંડમાંથી બહાર આવી જ નહીં. નીતિરાયે વિનયચંદ્રને વિજ્યાની તબીબત વિશે પૂછ્યું. “તેની તબીબતની લગીરે ચિંતા કરવા જેવી નથી.” એટલેજ જવાબ તેને

મળ્યો. તે પોતાના ખંડમાં સુઈ ગયો. રાત્રે તે જાગ્યો ત્યારે માઈસ્ટ્રેટ સાહેબ અને તેમના પત્ની દિવાનખંડમાં બેઠાં બેઠાં મોડે સુધી કેંક વાતો કરતાં રહેલાં જણાયા. “કેંક પણ નવી ધટના છે ! અને તે વિજ્યા સંબંધીજ છે,” એમ નીતિરાયને લાગ્યું. લગભગ ગાં કલાક વહી ગયા પછી “હવે એજ વિજ્યાનો વર” એવા શબ્દો વિદ્યાગૌરીનાં મુખથી બોલાયલા તેણે સાંભળ્યા. નીતિરાય માંમસો કળા ગયો. હર્ષની લાગણીથી જવાબલા હૃદયે તે ઉંઘી ગયો.

બીજે દિવસે તેને જવાનું ક્યું. તેનો મેળાપ વિજ્યા સાથે તે દિવસે પણ યથા શક્યો નહીં. પણ તેનું હૃદય આશાભર્યું હતું એટલે મેળાપ ન થયો તેથી તેને ફોલ થયો નહીં.

થોડાક જ દિવસ તેને વતન પહોંચ્યાને વીત્યા ત્યારે મંગલ વધાઈ મળી કે વિજ્યા સાથે તેનું વેવિશાળ થયું છે. હવે છંટરનો અભ્યાસ તેને અલકપુરમાં કરાવવામાં આવ્યો. તે બી. એ. જીનીયરમાં હતો તે દરમ્યાન વિજ્યા સાથે તેનું લગ્ન થયું. વિજ્યા અને નીતિરાય, ઉભયનાં હૃદયમાં જ ફક્ત આ લગ્નને લીધે આનંદસાગરનાં મોજાં હિજળતાં હતાં, એમ ન હતું-વિજ્યાનાં માતા પિતા અને નીતિરાયનાં માતા પિતાના હૃદયોમાં યે એ સાગરનો ઊંજો આવતી હતી.

વાચક ! આ ધટના તમને કેવા તરંગ અર્પે છે ? તમને નથી લાગતું કે-ત્યારે વિન્ડુ સંસારમાં ટીંગલાં ટીંગલીનાં લગ્નને બદલે આનાં મમજણાં, સંમતિવાળાં યુવક-યુવતિઓનાં લગ્ન વધતાં જશે ત્યારે દેવશ્રી કિન્દમાં દેવ દેવીઓની જડ મૂર્તિઓમાં જીવની જે હજુપ છે, તે પૂરી પડશે અને સજીવ દેવ-દેવીઓ વાળું કિન્દ મહાન દેવ-મંદિર બનશે ?

એ મુશાગી દિન મત્તરે સમિષે આવો એજ ઇચ્છા.

સૌન્દર્યની વેલ

૧

સરજનહારે સરજત વેરી, સૃષ્ટિને શણગારી;
સૃષ્ટિને શણગાર અનેરી સરજી સુંદર નારી:
નારીમહિમાની બલિહારી:
પ્રકૃતિને સર્જન, પ્રકટી પ્રેમગંગ પુણ્યકારી;
પુણ્યભર પગલે ડગલાં ભરતી કુમારિકા-કુલકચારી:
કચારી કુસુમલ બાલકુમારી:

૨

મહિયર-માંડવ મ્હોરે કન્યા, કલાઝરણ કીલનારી;
હલકે હલકે છલકે હેડે વસન્તાની ખુમારી:
ન્યારી રૂપછટા ધરનારી:
વસન્તવરણી વેલી, રૂમજુમ યૌવન પદ સંચારી;
સોહાગણ સંસાર સુહાવે, પત્નીરૂપ પધારી:
ખારી ખલક, મધુ કરનારી:

૩

શક્તિમૈયા, બક્તિસેવનાં કલ્યાણક નતધારી;
મંજુલ મંજરિ-ફૂલ ઉછેરે રવાર્પણથી સન્નારી:
સારી સૃષ્ટિ બને પૂજારી:
એકલવાયાં જીવનવનમાં નન્દનવન સુજનારી;
પુત્રી, પત્ની ને માતાનાં ત્રિવિધ તપ તપનારી:
નારી ! અદ્ભુત રૂપ અવતારી,
હારી તપસ્યાની બલિહારી:

—કેશવ દ. શેઠ

લેખક: રા. દત્તાત્રય ન. ભેરી

ચોરીક બેનો સાથે શિક્ષક તરીકે એકવાર
હું વિચાર-ચુંગન કરી રહ્યો હતો.
આગસ્ટ દિવસે એ બેનો સાથે કોઈ વિદ્યાન
અમલદારનું ભાષણ સંભળવા હું ગયો હતો.
બેનોને પૂછું છું કે વ્યાખ્યાનકાર પાસેથી
શું જાણવા જેવું ગદિ બાંધી લાવ્યાં ?
મિત્રારી બેનો કંઈ ઉત્તર આપે ? તેમના
ચિત્તમાં તો કંઈ કંઈ શબ્દોના લોચા વળતા
હોય, પણ સમજાને બેનોને તો માત્ર લદવા
વડવાના શબ્દોપની માહિતીજ આપી હોય;
તેથી મનના લોચા ખતાવનાર શબ્દો તેમને
ક્યાંથી જડે ? કોઈ પણ શક્તિ વાપર્યા વગર
કસાતી નથી અને દસાયા વગરની શક્તિ
ઉપર જરોરો રાખી તે અણીને વખતે વાપરી
શક્તિ નથી. મારી એ શિષ્યાઓ હતી જહુ
સમજી; ઉમરે તો પુખ્તજ અને મંસારત્ય
વા તો સીને વાઈ ગયા હતા. એક બેન મોઢાં
પાસે સારીતો હોડો દાંડી બોલ્યાં-“ સાહેબ,
વ્યાખ્યાન તો રાજબક્તિનું હવું તેટલું સમ-
જાયું. પરંતુ વ્યાખ્યાનકારનું મોઢું અથથી
કતિ સુધી એક જ દબનું હવું એટલે બધું
વ્યાખ્યાન પ્રામોદિનની રેકૉર્ડના શબ્દો જેવું
લાગ્યું.”

એક બેનની મુખની જાળી ઉધડી એટલે
બીજાં બેન પણ બોલવાને લગ્યાયાં.

“ સાહેબજી, સાચું કહું ? મને તો એ
મોઢું એટલે કોરો કાગળ લાગ્યો. ચહેરા ઉપર
કંઈ લખ્યું જ ન હોય તેવો ચહેરા એ
વ્યાખ્યાનકારનો હતો. એવું તો કેમ ગમે ? ”

મેં તરતજ વાત ઉપાડી લીધી; “ કોરો
કાગળ ”-એ ઉપમા મને આખાદ લાગી. એ
ઉપમામાંથી મારે બેઠતો ચુંગનનો વિષય
મને મળી ગયો હું ધણી ખરી વાર વર્ગમાં
પૂર્વમાં તૈયારી કર્યા વગર જવાની ટેવવાળો
તો ખરોજ પણ તેની સાથે એ જાન પણ
ખરજ કે હું સાધન સંપન્ન છું એટલે શિષ્યા-
ઓને ગાવણું બોજન તો પીરસી ચકાશે જ.

જુઓ બેન, તમને કોરો કાગળ જેવાં
મોઢાં ન ગમે તેનું કારણ સમજ્યાં ?
આપણે સાચુતો બોલીએ છીએ ત્યારે આપણે
જે કહેવાનું હોય છે તે કેવળ છબેથી બોલાવના
શબ્દો વડે જ કહી શકાવું નથી. અલગજ
શબ્દો પસંદ કરેલા હોય તો કહેવાની અસર
હીક સાપ પરંતુ શબ્દો ઉપરાંત બોલનારનો
મુઠલોક વાન સમજાવી શકે છે. અને

તે હજી ઉપરાંત હાથ પગ અને શરીરની ગતિથી પણ કહેવાની વાત સચોટ કહી શકાય છે; અને એ બધાંથી ન થઈ શકે તેવું સમજાવવાનું કામ આપણા ચહેરા ઉપરના સ્નાયુના ચલન વલનથી થઈ શકે છે. ઘણી વાર શબ્દો કરતાં પણ ચહેરા ઉપરના સ્નાયુના ચલન વલન વિશેષ સમજાવી શકે છે. શબ્દો જેને માટે શોધ્યા ન જડે તે ભાવ ચહેરા ઉપરના સ્નાયુના ચલન વલનથી સહેજમાં વી શકાય છે.

આમ હું બોલી રહ્યો હતો ત્યાં એક બે વિચક્ષણ બેનો તો સમજી ગયાં કે માસ્તર સાહેબે અમુક નખરાં આજ બેન ઉપર પ્રહાર કરવાનો વિષય શોધ્યો હાજે છે. કોઈ તો તરલા-ચોકોર-અચરક-બેન તરફ જોવા પણ લાગ્યાં.

મેં આગળ ચલાવ્યું.

જુઓ, બેન, એવા કોરા કાગળ જેવાં મોઢાં રાખે પાલવે તેમ નથી. આપણી આંખો નાચવી નોંધએ, આપણા ગાલ સ્ફુરવા નોંધએ આપણા હોઠનું સ્પંદન થવું નોંધએ, આપણા ભવાંનો સંકોચ વિકાસ થવો નોંધએ, કપાળની ફરચલીઓ આપણે કબજે હોવી નોંધએ અને નાકના ફોણવા ધમીએ ત્યારે ધમાય તેવી ધમણ જેવા હોવા નોંધએ. એ બધી ગતિ અર્થવાદક-અર્થ સૂચક-હોય છે. એ ગતિ જેમણે સાધી નથી તેની પાસે એમનેા ચહેરા એ કોરો કાગળ જ છે. સુંદર કાગળ હોય-છતાં અક્ષર તેના પર પાડતાં ન આવડ્યા તો એ કાગળની સુંદરતા શા કામની ? તરલા બેન બોલ્યાં—“ અને સાહેબ તમે આંખને નચાવવાની વાત કહી તે શું સારું લક્ષણ કહેવાય ? ” મેં કહ્યું: જુઓ બેન આંખમાં તો મોં નાચે અને મેના બોલે, આંખમાં તારા ટચકે અને વીર-
જગે; આંખમાંથી તો અમૃત પણ મેં રાખીએ

અને કાગિતરો પણ ડોકીયા કરે. આંખ એ તો જાદુનું ઘર-આંખ એ તો દુખીઆનો વિસામો, આંખ એ તો પ્રેમનું મંદિર, આંખ એ તો ખુદાનું નર.. બેન શું કહું તમને ? આંખની ભાષા કંઈ કોઈ કોઈની મદદથી ઉઠેલી નથી શકાતી. એ તો સંસ્કારી ચિત્ત ઉઠેલે સમજાવની રોશનીથી.... માટે આંખને નચાવવાનું કામ સારું છે-કે ખરાબ તે તમે સમજી લો. હા, એક વાત છે. સમજ્યા વગર આંખ નાચે એ સમજ્યા વગરના “ મન્ડીલાય ઝીન્દાબાદ ”...ના પોકાર કરવા ખરાબ છે. એવી બંને ક્રિયાઓના કતાં કપકાને પાત્ર છે.

વિચક્ષણ બેન વચ્ચે બોલ્યાં—“ એ તો સમજાય છે-કે તમે અમને કપકો આપો છો કે સમજ્યા વગર આંખો ટમટમાવવી એ સારું નહિ. પણ સાહેબ એ મોઢાંના ભાવ કંઈ શીખ્યા શીખાતા હશે ? ”

હું બોલ્યો: હા, બેન, ચહેરા પરના ભાવ આણવા એ જરૂરનું છે. જુઓ ચોડીક સૂચના આપું. હાથના સ્નાયુ જેમ વ્યાયામથી કેળવાય છે, તેની ગતિ આપણે કબજે રાખીએ છીએ, તેમ ચહેરા પરના સ્નાયુ, આંખની કીડીના સ્નાયુ, ભવાંની કીડીના સ્નાયુ અને નાકના ફોણવાના સ્નાયુ વખતો વખત હલાવી ચલાવી તેની જડતા દૂર કરવી નોંધએ.

તમારી આંખને ગોલ, લંબગોળ; અને જેટલા અંશે આપી શકાય તેટલા અંશે-વાળા વળુંલના આકારમાં-ઉઘાડ ખીડ કરવાની ટેવ રાખવી. કંઈ બોક્કીએ, કંઈ સ્ત્રાભળીએ, કંઈ નોંધએ, કંઈ અનુભવીએ આપણી આંખ પહેળી કે સાંકડી બંધ રહે
આંખની કીડ

તમેજ રહેવાને .

આનંદ કે ભય, ઉત્સાહ કે નિરાશા, ગાન કે અનન્યતા એ કીકીની ગતિથી દર્શાવી શકાય.

આખની બીનાશ પણ ઓછી વધતી કરવાની ટેવથી એક અનન્ય સાધન ભાવ દર્શાવવા માટે આપણને મળે છે. ગાલ પરની સુરખી ગાલ પરના સ્નાયુના સ્પંદનથી આવે છે. તમે બેનો ક્યાં અનન્યતા છો ? શરમના શેરડા તમારા ચહેરા પર કેટલીએ વાર ઉતર્યા હશે; અને ગાલમાં હંસવાની કળા પણ તમારામાંના કેટલાંકને તો સાધ્ય છે. એ કંઈ બેનોએ ધનુરે લીધેલો હક્ક નથી. મરદો પણ એ હક્ક ભોગવે છે. બેનો ગાલમાં હસે તો મરદો સુખમાં હસે.

આવું આવું ધણુંપ કહેવાનું છે. પણ આપણો પીરીઅડ પૂરો થવા આવ્યો છે. હવેથી ધ્યાનમાં રાખજો કે નિશાળમાં છોકરીઓને શીખાડો કે ટદાર બેભાં રહેવું, પા-

ટલી પર વાંકા ન બેસવું, તેની સાથે સાથે તેમને શીખાડજો કે કોઈ પાસે જઈએ ત્યારે મોઢું ઠેરા કાગળ જેવું ન રાખવું. ઓઠમાં હાસ્ય તો રાખીજ મૂકવું. આંખને તો સાવધ જ રાખવી; કીકીઓ તો “ પીંગાંગના ” દડા જેવી સ્થિતિસ્થાપક જ રાખવી. અને ગાલ તો “ લીટમસ પેપર ” જેવા તેજ રાખવા.

જેમ વ્યાયામ શિક્ષક કહે છે કે શરીર મામે આવે તો રાખી વ્યાયામ કરવાથી શરીર ઠીક ખીસે છે. તેમ હું પણ કહું છું કે નવરાજ હોય ત્યારે આવે તો મોઢાં સામે રાખી મોઢાંના સ્નાયુની કમરત કરવાની ટેવથી મોઢું ઠીક ઠીક ભાવદર્શક બને છે. એ વ્યાયામ તે ભાવદર્શક વ્યાયામ. *

• [પાટણના દસ્તલિખિત ત્રિમાસિક-
“ સાધના ” માટે લખ્યો હતો તે લેખ.]

હિન્દુ સમાજમાં સ્ત્રીઓ.

“ તમે બહારના શાહીવાદનો નાશ કરવા સાથે તમારા ઘરનો શાહીવાદ પણ નાશ કરો. હિન્દુ સમાજમાં સ્ત્રીઓની જે ત્રાસદાયક સ્થિતિ છે, તે જુઓ. હિન્દુ સ્ત્રી પ્રત્યે જેવું શરમભરેલું વર્તન ચલાવવામાં આવે છે ! તેમની સમક્ષ જે આદર્શો રજુ કરવામાં આવે છે તે ઝાંઝાયાનાં જળ જેવા હોય છે. તેમની માનસિક, શારીરિક અને આર્થિક ઉન્નતિ માટે કંઈ જ છવ જેવા પ્રયાસો થતા નથી. હિન્દુ સમાજમાં સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો માટે નીતિનાં ધોરણ જે જુદાં જુદાં રખાયલાં છે, તે બન્નેને સરખી રીતે લાગુ પાડો. જે કહેવાતા સદ્-ગુણોની દારમાગાથી તમે કંટાળ્યા હો. તે સ્ત્રીઓને ગમે શું કરવા ધાલો છો ? સ્ત્રી વિધવા થતાં તે અનદદ દુર્દશા ભોગવે છે અને પતિ વિધુર થતાં તે શું કરે છે ! મોટા મોટા આદર્શવાદી યુવકોનાં ઘરમાં ય આવેા મુડો હોય છે; માટે પ્રથમ તમે તમારાં ઘર નહિ સુધારો તો દેશ ચી રીતે સુધરવાનો હતો ! ”

—શ્રીમતી કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય

ઝીનેડા વાસિલીન્કના

લેખક: રા. અરવિન્દ તર્મદાશંકર શાસ્ત્રી

સુને ૧૯૦૬ ના ઓક્ટોબરની ૧૩ મી તારીખ હતી. સીમનેર ગાર્ડની પ્રસિદ્ધ રેલ્વે-મેન્ટનો કમાન્ડર મેજર જનરલ મીન કોષ્ટ કાર્ય માટે જઈ રહ્યો હતો. જે સમયે એ પીટરહોફ (Peterhof) સ્ટેશન પર પહોંચ્યો તેજ વખતે એકાએક કોષ્ટએ પીરતોલ લાઇ એના પર આક્રમણ કર્યું. પીરતોલનું નિશાન અચૂક લાગ્યું. વાતવાતમાં જનરલ મીનનો ગ્રાણ્ય-પંખેડ આ નશ્વર દેહ ત્યજી પરલોકમાં ગયો. એના પર આક્રમણ કરનાર એક અર્ધવગરકા મહિલા હતી, એજ સ્થાન પરથી એને તરતજ પકડવામાં આવી. આ આકસ્મિક ઘટનાથી સ્ટેશન પર ખળભળાટ મચી રહ્યો. ગિરફતાર થએલી યુવતીને એનું નામ તેમજ ઠેકાણું પુછવામાં આવ્યું પરંતુ એણે પોતાનું નામ તેમજ ઠેકાણું આપવાની સાફ ના પાડી. પણ એટલામાં એક સીપાઇ કે જેણે ગિરફતાર થતાં પહેલાં એને કોષ્ટ જગ્યાએ બેઠા હતા તેણે એને ઓળખી લીધી. યુવતીનું નામ ઝીનેડા વાસિલીન્કના કોનોપ્લિયાની કોન્કા (Zinaida Vasiliyevna Konopliannikova) હતું. એ ગિરફતાર થઈ અને એને પોતાના ભાગ્યના ફેસલાની પ્રતિક્ષા માટે જેલખાનામાં નાંખવામાં આવી.

લગભગ ૧૦ મહીના પછી રશિયન સરકારની નિંદ્રા ઉડી ગઇ અને એ વીરાંગના માટે ન્યાયાલયના દાર ખોલ્યા. એક ખાસ

અદાલત સેન્ટપીટર અને સેન્ટપોલના કીલ્લામાં બેઠી. આ ખાસ અદાલત ૭ કર્નલ, એક ગિરફતાર કરનારો અધિકારી અને ફેટલાક સાક્ષીઓની બનેલી હતી. આ ખાસ અદાલત સન્મુખ તે સુંદર અને નમ્ર યુવતીને પોતે કરેલા કાર્યની તપાસ માટે લાવવામાં આવી. બ્યારે ખાસ અદાલતના અધિકારીઓ કોર્ટમાં દાખલ થયા ત્યારે આરોપીને ઉભા થવાની વિનંતિ કરવામાં આવી. પણ તે યુવતીએ આ ટ્રીબ્યુનલને જરા પણ માન આપવાની સાફ ના પાડી. કારણમાં તેણે જણાવ્યું કે “ મને આ અદાલતના ન્યાય પ્રયે જરા પણ શ્રદ્ધા નથી, હું આ અદાલતની સત્તા સ્વીકારી શકતી નથી અને આથી એનું સન્માન કરવા માટે પણ હું તૈયાર નથી. ”

બ્યારે એણે કરેલાં કાર્યોના ખુલાસા માં ગવામાં આવ્યો ત્યારે એણે નીચે પ્રમાણેનું બ્યાન કર્યું હતું. એણે કરેલો એકરાર ઘણોજ સુંદર હતો. બળવાના ઇતીહાસમાં અને મુખ્યત્વે કરીને રશિયાના બળવાના ઇતીહાસમાં આ એકરાર એક અગત્યના દસ્તાવેજ તરીકે લેખાશે.

“ હું એક સામ્યવાદી ક્રાંતિકારી મંડળની સભ્ય હતી પણ અત્યારે ઉત્તરીય મંડળની સભ્ય છું. મેં જનરલ મીનને માર્યો છે. એના અનેક કારણો છે. હું તમને બધાને ડીસેમ્બરના દિવસોનું સ્મરણ કરવા કહું છું.

એ મહીનાના બનાવો આપની બાજુ બહાર હશે નહિ. જનરલ મીન અને રીમેને એ દિવસોએ પ્રજાની સાથે એક શત્રુ પણ ન વર્તે એવી રીતે વર્તન ચલાવ્યું હતું. સેંકડો અને હજારો મનુષ્યોના રક્તથી રશિયાના રસ્તાઓ રંગવામાં આવ્યા હતા. હું તમને પુછું છું કે શા માટે મોસ્કોના માણસોનો મંહાર કરવામાં આવ્યો હતો ? એનો ઉત્તર એ છે કે કામ-દાર વર્ગ કે જે અચાનકતા અને દરિદ્રતાથી રીજાતો હતો તે નિકોલસ ખીખનો મેનીફેસ્ટો વાંચી ઉરકેરાઈ ગયો અને એમાંથી બચવા માટે અત્યાચારની વિરુદ્ધ સ્વતંત્રતા અને શાન્તિને માટે વિપ્લવનો ધ્વજ ફરકાવ્યો. મારો પણ આ હત્યાના સંબંધમાં એકજ ઉત્તર છે અને તે એ છે કે જનરલ મીને સ્વતંત્રતાના ઉત્પાદકોનો વિપ્લવ કયો હતો. મેં એને એટલા માટે માર્યો કે એણે નિરપ-રાધી અને બોળી જનતાના રક્તથી મોસ્કોના લતાઓ ખરડ્યા હતા.

"મારા કેદ પકડાયા પછી મને પુછવામાં આવ્યું કે મીનને મારી નાંખવાની તને કાણે સત્તા આપી હતી ? સમાજવાદી ક્રાન્તિકારી મંડળના સભ્ય તરીકે હું જવાબ આપીશ કે—

"અમારા મંડળે ત્રાસદાયક નીતિ અપત્યાર કરીને ઝાર સરકારને સામે મોરચાં ગાંડવાનો નિશ્ચય કર્યો હતો. રક્તપાનનો ઉત્તર રક્ત-પાતથી જ આપવો એવું અમારા મંડળનું દરમાન હતું. આવી નીતિ અપત્યાર કરવી એ અમને જરા પણ પસંદ નથી, પરંતુ સરકારનું અમને આવી નીતિ અપત્યાર કરવાની ફરજ પાડે છે, હું તમને આ પ્રજાના નામ પર પુછું છું કે અમારા હજારો દેશ-વાસીઓને વર્ષોથી અચાનકતામાં, ગરીબાઈમાં કેદખાનાઓમાં, દેશપારીઓમાં, મૃત્યુના મુખમાં અને અમારા હજારો બાન્ધવોને ગોળીએથી વીધી નાંખવાનો તમને કાણે દક્ક આવ્યો

હતો ? હું તમને પુછું છું કે આ હક્ક તમે કેવી રીતે મેળવ્યો ? તમે એ હક્ક તમારી સત્તા વડે મેળવ્યો, તમારા પોતાના સ્થાપેલા કાયદાઓ વડે મેળવ્યો અને એ ઉપર પાદ-રીઓએ પોતાના હાથ ફેરવ્યા. પણ યાદ રાખો હવે નવા અધિકારોનો જન્મ થતો બન્યો છે. સર્વત્ર જનતાનો અધિકાર રહેશે. આ અધિકારોની સામે તમે જીવન અને મરણની લડાઈ જાહેર કરશો.

"હવે હું તમને મારા જીવનને લગતી કેટલીક હકીકતો કહીશ. ટ્રેકનીંગ કોલેજમાં એક શિક્ષક તરીકેનું શિક્ષણ મેળવ્યા પછી મારી નીમણુંક લાઇફલેન્ડ પ્રાન્તના એક નાના ગામની શાળાની શિક્ષક તરીકે થઈ. સર-કાર અત્યારે જેવી રીતે વર્તે છે. તેવીજ રીતે આગળ પણ વર્તતી હતી. બોલ્ટીક પ્રાન્તમાં રશિયાના રીત રિવાજ દાખલ કરવા માટે ત્યાં બાંધેલી સરકારી શાળાઓમાં રશિ-યન શિક્ષકો અને શિક્ષિકાઓને મોકલવામાં આવતા હતા. આ લોકો તેઓને રશિયન ભાષામાં શિક્ષણ આપતા હતા. હું ત્યાં આગળ શિક્ષક તરીકે મથ હતી તે ગામની સ્થિતિ તદ્દન ખરાબ હતી. એની ત્રણ બાજુએ જંગલ આવેલું હતું અને એક બાજુએ પાછપણ સરોવર આવેલું હતું. એ ગામના રહીશોની સ્થિતિ તદ્દન બપાલક અને કંપારી ઉપખંડે એવી હતી. એઓમાં ગરીબાઈ તો એટલી બધી હતી કે લાગ્યેજ એમને એક ટંકનું બોજન સુખેથી ખાવા મળતું હોય. આ ગામના લોકોને રહેણ માટે પુરતી જગ્યા પણ ન હતી, કારણ કે ત્યાંની જમીન જમીને સરકારે તેમજ જમીનદારોએ પહેલેથીજ હસ્તગત કરી લીધી હતી. ગામની પ્રજા સરોવરમાંથી જે કંઈ મળતું તેના પર પોતાનું ગુજરાન ચલાવતી હતી. એટલે કે તેઓ માછલીઓ પર પોતાનો મારોએ દિવસ

અને રાત્રી ગુળરતાં હતાં હું પોતે કંગાલીયત હાલતે ઉછરી છું, એટલે કંગાલીયત એ શું છે તે સારી રીતે જાણી શકું છું. આમ છતાં પણ હું એવા જીવનથી લપસીત નહોતી યદ્યપિ પણ મને આશ્ચર્ય એ યામ છે કે એ લોકો ત્યાં કોઈ પણ જાતની આશા વગર કેવી રીતે જીવન ગાળતાં હશે? હું તેઓની ભાષાથી અચાન હોવાથી સહાનુભૂતિ દર્શાવ્યા સિવાય બીજું કંઈ પણ વધારે કરી શકતી નહિ. મારું કાર્ય શાળામાં શિક્ષણ આપવાનું હતું. તે પણ મને પુરતો સંતોષ આપી શક્યું નહિ. મારે બાળકોને રશિયન ભાષામાં શિક્ષણ આપવું પડતું હતું અને આથી ઘણી વખતે મને એ ન્હાના જીવકોઓ કે જેઓને ફરજિયાત પરભાષા શીખવી. પડતી હતી તેમના તરફ દયા ઉપજતી હતી. હું જ્યારે બોલતી ત્યારે એ બાળકો દુઃખી આંખે માથા સાધું જેતાં અને જાણે કે કહી રહ્યા હોય તેમ કહેતાં કે “શા માટે એમને અમારી માતૃભાષામાં બોલવા દેવામાં નથી આવતાં?” નાના બાળકોને તેઓના દેશનો વિશાળ ઇતીહાસ હોવા છતાં પણ રશિયાના ઓલીગર્સ (Oligarchs) અને રીકસ (Rixiks) વિષે શીખવું પડતું હતું તે બંનેજ દયાજનક હતું. આથી બાળકો પોતાના દેશના ઇતીહાસથી સદા અચાન રહેતાં હતાં.

“ત્યાં એક વર્ષ કાર્ય કર્યા પછી પીટર-હોફ જીલ્લાના એક રશિયન ગામડામાં એમોસ્તોવે (Zemostove) રથાપેલી શાળામાં મારી બદલી થઈ. આ શાળાની આજુબાજુના વાતાવરણ ઘણું ખરાબ હતું. શાળાની સામે સીપાઈઓને એક જમાદાર રહેતો હતો. પાડોસની એક ઉંચી ટેકરીવાળી જગ્યા પર એક પાદરી અને એક જ્યોતિષી રહેતા હતાં, શાળા ચારે તરફ આવાં મનુષ્યોથી ઘેરાયેલી

હતી. કોણ જાણે એ લોકો હંમેશાં મારી તરફ વક્ર દષ્ટિથી જોતાં હતા. આ લોકો મારા વિષેની અનેક સાચી જુદી વાતો રશિયન સત્તાવાળાઓને મોકલી તેઓને મારી વિરુદ્ધ બંનેરતાં હતા. જ્યોતિષી કદાચ મને બહારના ગામવાળા લોકો જેડે વાતો કરતાં જોતો કે તરતજ તે શાળાના અધિકારીઓ પાસે દોડી જતો અને કહેતો કે એ શાળાનું કામ છેડીને આમતેમ ફરી બીજું કામ કરી રહી છે. જે હું કંઈ નિર્દોષ ભાવણ આપતી અને તે પાદરીના સાંભળવામાં આવતું કે તરતજ એ અધિકારીઓ પાસે દોડી જતો અને કહેતો-ઓહ! આ એવર તો ટોલ્સ્ટોયના સિદ્ધાન્તોનો પ્રચાર કરે છે. જે હું બાલકોના આનંદ માટે નાટક કે કંઈ રમત-ગમતનો કાર્યક્રમ ગોઠવતી કે તરતજ સીપાઈ પોતાની વફાદારી બતાવતો અધિકારીઓ પાસે દોડી જતો અને કંઈ સાચી જુદી વાતો મારે માટે કહેતો. આ બધી વાતો પાંચ વર્ષ પહેલાં બની ગઈ હતી. આ લોકોની બંનેરણીથી મને ઘણી વખત પ્રાન્તના ગવર્નર તરફથી બોલાવવામાં આવતી હતી. ૨૫ વર્ષ સુધી હું આ કહેવાતી ‘પવિત્ર’ શાળામાં રહી અને ત્યાર પછી મને રજા આપવામાં આવી. હું પણ આ લોકોના વર્તનથી કંટાળી ગઈ હતી એટલે રજા મળતાં મને જરા પણ દુઃખ થયું નહિ. અનુભવોથી હું જાણી શકી હતી કે ગામના અચાન દેશીઓને તેઓની અચાનતામાંથી દૂર કરવાનું મારાથી બની શકે એમ હોવા છતાં પણ હું તેઓને - કંગાલીયતનું કારણ સમજવી શકવા અસમર્થ હતી, આવા સંજોગમાં તેઓનાં કુમળા મગજમાં આના કારણો ઘુસાડવાં એ પણ અશક્ય હતું. આથી હું એ બાલક પર આવી કે જ્યાંસુધી સમાજની રચના નવેસરથી થાય નહિ ત્યાં સુધી આ રિથિતિ સુધરે એમ નથી. આથી

સમાજનું પરિવર્તન કરી દેશને ઉન્નત કરવાના હેતુથી હું વિપ્લવવાદી મંડળમાં દાખલ થઈ.

“ આ પછી હું તરતજ કેદ પકડાઈ. હું પકડાયા પછી એક કિલ્લાના કેદખાનામાં રહી. ત્યાર પછી મને એમાંથી મુક્ત કરવામાં આવી. હજુ છુટવાને લાગેજ પંદર દિવસ પણ ન થયા હશે એટલામાં તો મને વળી પાછી પકડવામાં આવી. આ વખતે મને લગભગ આઠ-મહીના સુધી રાખ્યા પછી છોડી મુકવામાં આવી. આ વખતે જેલમાંથી છુટ્યા પછી હું તરતજ બહારગામ ગઈ. આમ મેં રશિયાની બહાર ઘણા દિવસો રખડવામાં ગાળ્યા. કેટલાક વખત પછી હું વાંછી રશિયામાં આવી. ધરપકડો અને ફાંસીની સજાઓએ મારા ક્રાન્તિકારી વિચારોને નરમ પાડ્યા નહિ પરંતુ આગળ તે આગળ વધારે દૃઢ કરતા ગયા. હું સ્પષ્ટતાથી જોયા કરતી હતી કે રશિયામાં રકતપાત, અત્યાચાર કે અગ્નિકાંડ સિવાય રાજ્યનો ખીન્ને કોષ પણ અર્થ કરવામાં આવતો ન હતો. મેં ખુદ જોયું કે મદાંધ અને તુમાખી સરકાર જે જીવતી હોય તો તે એના હિંસામદ્ કાર્યોનેજ આભારી છે. મારા જીવનના અનુભવે મને શીખવાડ્યું કે ભ્યાં સુધી જુની પ્રથા નાશુદ ન થાય ત્યાં સુધી નવી પ્રથાની રચના કરતી એ ઘણું મુશ્કેલ છે. જે એક જણ વિચારોના મુકાબલો મંગીતો અને બરછીઓ સાથે કરી શકે નહિ તો ખીજ બાજુએ તત્વાર અને સંગીતોના મુકાબલો એકથી વિચારધારાઓ વડે પણ કરી શકાય નહિ. આ માટે મેં માર્સ નામ ભયંકર (terrorist) ક્રાન્તિકારી દલમાં લખાવ્યું.

મદાંધ અને તુમાખી સરકાર એવાનાં છેલ્લાં ડચકીયાં ખાતી હતી. સ્વેચ્છાચારિતા તથા એકતંત્ર રાજ્યના દિન પ્રમાપ્ત થઈ

ગયા હતા. જાપાન સાથેના યુદ્ધમાં વારંવાર રશિયાની જે હાર થતી હતી એ એક અર્થ-સૂચક નાઇતી નિશાની હતી. સરકારી નોકરોએ ઓક્ટોબરમાં જે હડતાલ પાડી હતી એથી સરકાર ઘણી ગભરાઈ મૂક હતી. વિશાળ આરશાહીના વિનાશ માટે એના સામ્રાજ્યમાં ચારે તરફ મુરંગ ખોદાઈ ગઈ હતી. ફક્ત એમાં એક અંગારો મુકવાનોજ બાકી હતો. આ સમયે લોકોને સંતુષ્ટ અને શાન્ત કરવા માટે ઝારે બહેર કયું કે “ સરકાર તમને સ્વતંત્રતા આપવા માટે તૈયાર છે, ” પણ એક હાથે સ્વતંત્રતા આપવાની વાતો થતી હતી ત્યારે બીજા હાથે ગામડાના અને શહેરોના દબરો નિર્દોષોની કતલો કરાતી હતી. ઝારનું દમનન્યક રશિયાની ભૂમિ પર જોસ્થી ફરી રહ્યું હતું. આખા દેશમાં ધરપકડો અને ધાતકી સજાઓનો અમલ પાછો ચડ્યો. દમનનીતિનો યુગ હોવા છતાં પણ પ્રજાએ અપૂર્વ શાન્તિ ધરી. સરકારે ડચ્મા (Duma રશિયાની જનસભા)ની ચુંટણી પોતાના હાથમાં લેવા કેવા કેવા ધૃષ્ટિ અને અન્યાયી કાર્યો કર્યા હતા, એ કોષનાથી પણ અગમ્ય નથી. અત્યાચાર અને દમનનીતિઓ છતાં પણ સરકારને આ કામમાં પરાજય પ્રાપ્ત થયો. ડચ્મા હંમેશા નિષ્પક્ષ અને ઉદાર વિચાર ધરાવતી હોતી જોષએ અને હજુ સુધી એ એવીજ રહી હતી. એણે નિર્ભયતાથી પક્ષપાત કર્યા વગર ન્યાયના નામ પર સરકારની વિરુદ્ધ પણ ચુકાદો આપ્યો હતો. ઝાર સરકારે પહેલાં તો ડચ્માના આ કાર્યને જરા પણ ગણકાર્યું નહિ પણ ત્યારે એના લોભી અને દૂર નોકરોએ પ્રજાની ભૂમિઓ જપ્ત કરી પચાવી પાડવાની નીચ યુક્તિઓ કરી ત્યારે ડચ્મા એના વિરુદ્ધ ચુકાદો આપે એણે લય ઉત્પન્ન થવાથી ઝારે એનો નાશ કર્યો. ઝાર સત્તાનતે પ્રજાના દહો પર ત્રાપ

મારી હયુમાનો નાશ કરી સ્વેચ્છાચારિતાનો માર્ગ નિષ્કન્ટક કરી દીધો. હવે નિરંકુશ બનેલા ઝીરે પ્રજા પર અસહ્ય ત્રાસ વર્તાવેલો શરૂ કર્યો. પણ આ બધું નિરર્થક ગયું. ધરપકડો કેદખાનાઓ, દેશપારીઓ કે જાતીઓ, ફાંસીઓ. માંચડાઓ કે બોળીખારો, ઘાતકી અખતરાઓ કે જુદાં પ્રજાની લહતને જરા પણ રોકી શકતાં નથીજ.

“ તમે મને પ્રાણદંડની સજા કરી શકો છો. હું તમારી બન્દી છું. ચાહે તો તમે મને ફાંસીના માંચડા પર લટકાવો કે ચાહે તો સાઇબેરિયાની બીથલુ ખીણોમાં પટકી દો, અથવા ચાહે તો કઠોર ચાતનાઓ દ્વારા મારો સંહાર કરો, મને એની લેશ માત્ર પણ પરવા નથી. હું પૂર્ણ આશા અને વિશ્વાસની સાથે એકજ પ્રાર્થના કરીશ કે- એ મારા દેશ-ખાન્ધેલો મને ક્ષમા કરો-હું તમારી કંપ પણ સેવા કરી શકી નથી. મને એકજ છવન મળ્યું છે, તો પણ હું સંપૂર્ણ વિશ્વાસથી મરું છું કે એ દિવસ નજીક આવશે કે જે વખતે આ જુદી સિંહાસનનો નાશ થશે અને રશિયાની આ વિશાળ ભૂમિ પર સ્વતંત્રતાનો સૂર્ય પૂર્ણ તેજથી ઝળહળશે. ”

(you may sentence me to death Wherever I have to die on the gallows; Pardon me, my people ! I could give so little to you I have only one life And I shall die with full faith that a day will come when the throne will be demolished, and on the vast plains of Russia the sun of freedom will shine brilliantly.) ”

ઝીનૈડને ફાંસીની સજા કરવામાં આવી.

ન્યાયાધિકારીઓએ એના કેમળ શરીરને તસ્વાર કે બંદુકની ગોળાથી દૂર રાખવા માટે રેશ-મની દોરાથી એના પ્રાણ લેવાનો વિચાર રાખ્યો. સને ૧૮૮૧ માં સોશિયાલિસ્ટિક-માને પ્રાણદંડની આજ્ઞા આપવામાં આવી હતી, ત્યાર પછી આજે પહેલીજ વખતે એક અખજાને પ્રાણદંડની આજ્ઞા આપવામાં આવી હતી.

આ મુકદ્દમા વિષેનો હેવાલ તેમજ કોર્ટ માર્શલના ન્યાયાધીશોના અને અધિકારીઓના નામો પ્રગટ નહિ કરવાની ઝાર સંસ્તનતે છાપખાનાવાળાઓને સખત તાકીદ આપી હતી. આથી ઝીનૈડના મુકદ્દમા વિષેના હેવાલથી પ્રજા અજાન હતી. એના સમર્થકોએ તેમજ મિત્રોને પણ એનો બીકુલ મેળાપ થવા દીધો ન હતો. સજા થવા પછી ઝીનૈડને જમુરીના એક સભ્યના હાથમાં સુપરત કરવામાં આવી. સભ્ય ઝીનૈડની ‘છેત્રી પણ સુધી હાજર હતો ઝીનૈડએ મરણનાં મુખ સમીપ જતાં જે પ્રકારનું ધીર, નિર્ભયતા અને સાહસ દાખવ્યું હતું તેનું એણે શર્માયક વર્ણન કર્યું હતું. એના વર્ણન ઉપરથી પ્રજા બહુ રાકી હતી કે ઝીનૈડ મરણાન્ત સુધી દ્રઢ અને નિર્ભય રહી હતી.

ન્યાયાલયની એક સેન્ટ પીટર અને સેન્ટ પોલના કોશ્લામાં બેસી હતી. કિન્તુ ઝીનૈડને સ્થલસ્થગર્ભના કિલ્લામાં ફાંસી આપવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું.

ઝીનૈડને ફાંસી આપવા માટે એક કમીશન નીમવામાં આવ્યું હતું. કમીશન કેટલાક સૈનિકો તથા કેટલાક ન્યાયકર્તા અધિકારીઓ અને એક ડોક્ટરનું બનેલું હતું. ડોક્ટરનું કામ ફક્ત લાશની તપાસ કરવાનું જ હતું. એક નાની તોડા વધ-ભૂમિ પર લઇ જવા માટે પહેલેથી જ તૈયાર રાખવામાં આવી

હતી. કમીશન અને ઝીનૈડા એ નૌકામાં બેઠાં આ વખતે ચારે બાજુએ નિસ્તબ્ધતાનું સામ્રાજ્ય છવાઈ રહ્યું હતું. મુસાફરી દરમ્યાન બધા સભ્યો શાન્ત અને ગંભીર લાગતા હતા. એઓ એક બીજાની નજર છુપાવી બેઠા હતા. ડોક્ટરની મુસાફરીમાં ધણી લયજનક સ્થિતિ હતી. આથી પોતે લયનો માર્પો કાઢી જગ્યાએ પડી ન જાય, એટલા માટે હોશીયારી અને સાવધાનપણું રાખવા અને પોતાની ધુજતી શક્તિને એકત્ર કરવા માટે એણે બોડકાનો (એક જાતનો દારૂ) એક મોટો ગ્લાસ ટીવ્યો હતો.

મુકરર કરેલી જગ્યાએ આવતાં કમીશન થોભ્યું અને ફાંસી દેવાની છેલ્લી ક્રિયા કરવા માંડી એટલામાં કે સભ્યે જોયું કે ફાંસીની ક્રિયામાં કંઈ ભૂલ થયેલી છે. એટલે તરતજ એણે ફાંસી મુલતવી રાખવાની હીમાયત કરી પણ એની આ દરખાસ્ત સામે બીજા કેટલાક સભ્યોએ સખત વધિ લીધી.

“શું આપણે જંગલી પ્રાણીઓ છીએ કે, જ્યારે એ પોતે મરવા માટે તત્પર બની છે ત્યારે શા માટે આપણે એને વિલંબ કરાવી પાપમાં પડ્યું જોઈએ?” એક સભ્યે પોતાના હૃદયનો ઉભરો કાઢ્યો.

કમીશનના સભ્યોમાં આ સાંભળી એકાએક ફેરાફાર થઈ ગયો! અને નહીં કરવામાં આવ્યું કે ફાંસી મુલતવી રાખવામાં આવશે નહીં.

કમીશનના પ્રધાન અધિકારીઓએ ઝીનૈડાને પુછ્યું કે તું તારા સંબંધીઓને તેમજ મિત્રોને છેલ્લે પત્ર લખવા માંગે છે અને જો તેમ કરવા માંગતી હોય તો તને સંપૂર્ણ ખાતરી આપવામાં આવે છે કે તારો તે પત્ર કંઈ પણ હરકત વગર તારા સર્ગા સંબંધીઓને હાથોહાથ પહોંચાડવામાં આવશે.” પરંતુ

વીરાંગના ઝીનૈડાએ પોતાના અન્ત સમયે જીભી ઝારના અધિકારીઓનો અનુગ્રહ પોતાના પર લેવા માટે સાફ ના પાડી. આહ! ધન્ય છે એ વીરાંગનાને કે જેણે પોતાના જીવનની છેલ્લી અભિલાષા મૃત્યુને ચારે ઉમેલી હોવા છતાં પણ પ્રગટ ન કરી.

ફાંસીને માટે સંપૂર્ણ તૈયારીઓ થઈ ગઈ એટલે ઝીનૈડા આનંદિત હૃદયે અને દૃઢતા-ભર્યા પગલે નિર્ભયતાપૂર્વક ફાંસીના માચકા પર જઈ ઉભી રહી ફાંસી દેનારે એને ગળામાંથી કાઢતર કાઢવાનું કહ્યું. તેણે એ કાઢવા માંડ્યું, પણ કાઢતરની ગાંઠ સજ્જત થઈ ગયેલી હોવાથી એ નીકળી શક્યું નહીં. એટલે તરતજ ઝીનૈડાએ બળ કરી એકજ ઝટકામાં એ તોડી નાંખ્યું અને જમીન પર ફેંકી દીધું. જલ્લાદ હવે એના હાથ બાંધવા માંગતો હતો પણ ઝીનૈડાએ એને હાથ ખુસ્લા રાખવા વિનંતિ કરી. આ પછી એણે જલ્લાદને કહ્યું કે તું મને તારો જરા પણ સ્પર્શ કર્યા વગર ફાંસી દેવાની રીત બતાવી દેર ખંસી ના એટલે હું મારે હાથે ફાંસીની રીત પુરી કરીશ. એની વિનંતિ ઉપરથી ફાંસી દેવાની રીત એને બનાવવામાં આવી. ફાંસીની રીત મલતાંજ એ એકદમ લાકડા ઉપર ચઢી અને બીજા ખુલાસાની કંઈ પણ રાહ ન જોતાં એણે પોતાના ગળામાં રેશમની દોરી નાંખી પગના જોરથી નીચેનું ટેબલ દૂર ખસેડી મુક્યું...

આ બધું એણે એટલી શીઘ્રતાથી પૂરું કર્યું કે જોતારા વિચારમાંજ રહી ગયા. કમીશનનો મંત્રી કે જેના ઉપર યથા વિધિ ન્યાયાલયની આજ્ઞા સંભળાવવાનો ભાર હતો તેણે હજી તો અધું પણ આજ્ઞાપત્ર વાંચ્યું ન હતું. એટલામાં તો આ દેવીને પ્રાણ આ અસાર સંસાર ત્યજી પરલોકને પધે ગયો! એની જીવનકીર્તિનો અન્ત

લેખક રા. સનાતન જનમશંકર ખુચ

હું રેશને પહેલ્યો ત્યારે મધરાત યઈ. ભરુચથી મ્હારે મુંબઈ જવું હતું. વડોદરાથી ગાડી છૂટી ગઈ હતી એટલે થોડીવાર રાહ જોઈ ત્યાં મેંકલ આવ્યો. ગાડીમાં ગીર્દી બહુ નહોતી પણ બધા ડબ્બામાં માણસો સૂતાં હતાં. જગ્યા શોધતાં શોધતાં એક ડબ્બાના બે ખાનાવાળા ભાગ પાસે આવ્યો અને અંદર જોયું તો તે લગભગ ખાલી જ હતો. એક સ્ત્રી અંદર એક ખાનામાં બેઠી હતી. બીજું ખાનું છેક ખાલી હતું. એ સ્ત્રીના ડબ્બો નથી એટલી ખાત્રી કરીને હું બીજા ખાનામાં ચઢી ગયો. એક બારી આગળ બીજાનું બીજાવી દીધું ને બેઠો. થોડી મીનીટમાં ગાડી ઉપડી. અજવાળી ચોંદસ હતી એટલે દૂધ જેવી રાત હતી. હજી બે જ માંકલ ગાડી ચાલી હશે એટલામાં બીજા ખાનામાં બેઠેલી બાઈ મ્હારા ખાનામાં આવીને મ્હારી સામેની બેઠક ઉપર બેઠી. આથી હું જરા વિમાસ-લુમાં પડ્યો અને આશ્ચર્યથી એની તરફ મેં જોયું. તાત્કાલિક મ્હને જરા વહેમ પણ આવ્યો પણ એને જોતાં એ કુલીન અને જનરમાન જીવાન સ્ત્રી જણાઈ. અલબત્ત, મ્હારો વહેમ દૂર થયો પણ વખત જવા લાગ્યો તેમ મ્હારું આશ્ચર્ય વધવા લાગ્યું અને એના ત્યાં આવવાનો અર્થ શું હતો એ સંમનવા

હું પ્રયત્ન કરવા લાગ્યો. એ આવીને નીચે બેઠે બેસી રહી હતી ને કોઈ કોઈ વાર ખાત્રીની જ્હાર નજર નાંખતી હતી. અંતે મ્હું એ બાબત પડતી મૂકી અને પાછો સ્વસ્થ થઈ જ્હાર જોતો બેઠો. એકાંતમાં એ બાબતમાં વિશેષ લક્ષ આપવું મ્હને થોડું લાગ્યું નહિ. પણ બીજું રેશન આવ્યું ત્યાં હું ધારતો હતો એ બોટું પડ્યું કે અને એકાંતમાં હતાં. ગાડી ઉભી રહેતાં એ બાઈ બેઠી હતી એ જ ખાનાના ઉપરના પાટિયા પરથી એક માણસ ઉતર્યો ને જરા રેશન ઉપર ફરવા ગયો. એ બારણું વાસીને જરા આગળ ગયો કે તરત પેલી બાઈ મારી પાસે બેઠી ઉઠી: “લાઈ! ત્હમે આવ્યા તે બહુ સારું થયું. પેલો બદમાશ મ્હને ક્યારનો ઉપર બેઠો ત્રાસ આપતો હતો ને સતાવવા માગતો હતો. હું તો ક્યારની લગવાન પાસે માગતી હતી કે કોઈ આવે તો સારું—” એટલું બોલી રહી ત્યાં પેલો માણસ પાછો આવ્યો ને બારણું ઉઘાડી અંદર ચઢ્યો. હું એટલાં વાક્યોમાં બાઈની સ્થિતિ કંઈક સમજી શક્યો. પેલો માણસ એમિન્ટોજ કાંઈ કરે તે માટે તરતજ મ્હું મ્હારા આત્મગર્વનાં છુનાં સાધનો તપાસ્યાં ને તૈયાર રાખ્યાં. પણ એ માણસ પાછો ઉપર જઈને બેઠો કે

સૂતો. મહેં પેલી બાઇને નીશાનીથી સાન્તવન આપી નિશ્ચિન્ત રહેવા કહ્યું અને નીરાંતે સૂવા સૂચના કરી. પણ એ સૂતી નહિં. હું જોઈ શકતો હતો કે એનો ભય હતું અહુ એણે નહોતો થયો. કારણ કે એ વારંધડિયે પાછળ જોયા કરતી હતી.

બીજું સ્ટેશન આવ્યું ત્યાં પેલો માણસ પાછો ઉતર્યો. પણ આ વખતે ગાડી ઉપડી ત્યાં સૂધી એ પાછો આવ્યો નહિં. ગાડી ઉપડવાની તૈયારી થઈ ત્યારે મહેં બહાર જોયું તો એ ક્યાંય જણાયો નહિં. ગાડી ચાલતી થઈ. હું મહારી બેઠકે બેઠો.

“હાથ, અહુ સારું થયું કે એ ગયો. હવે એ નહિ આવે.” પેલી બાઇ બોલી ઉઠી. અલબત્ત ડબ્બામાં બીજું કોઈ નહોતું જ એટલે મહેં ઉદેશીને જ એ બોલી એમ મહારે સમજવું રહ્યું. “હા પણ ન ગયો હોત તો યે શું? હું અહીં છું ત્યાં સૂધી એ શું કરી શકત?” મહેં કહ્યું.

“એ અરૂં, ભાઈ! પણ એ ખૂની જાતના દરામખોર એટલે બહોળું પડે. તમને ખબર નથી પણ આ માણસ એક હાથ લાંબો છોરા પાસે રાખે છે.”

“પણ એ હતો કાણ? મહેં માફ કરજો. પણ બહેન! ત્હમરે આમ એકલાં રાતની મુસાફરી ન કરવી જોઈએ. કોઈ સથવારે જ નીકળવું જોઈતું હતું.”

“ના, ના, એમ તો હું એનાથી બહુ નથી ડરતી. હું યે મહારા સંરક્ષણનું સાધન પાસે રાખું છું. અને ભાઈ, સથવારો તો કોનો લડે?” ત્હણે નિશ્ચાસ મૂક્યો ને ઉમેયું, “સાચો સથવારો ઈશ્વરનો. એ મહારં રક્ષણ ક્યાં જ કરે છે એ ત્હમે અત્યારે જ જોયું. એના જ પ્રેમી ત્હમે અત્યારે આવી મદદગા છો.”

હવે મહેં આ બાઈ માટે આશ્ચર્ય કંટાળે.

હવે થયું. વાતચીતને લીધે એનો કાંઈક પરિચય મહેં થયો તો લાગ્યું કે એની બોલી પૂરેપૂરી સંરક્ષારી હતી. એનો પહેરવેશ ઉચ્ચ કુલીન કુટુંબની ઓના જોડેલો જ સંરક્ષારી ને મર્યાદશીલ હતો. એના બોલવામાં ને મોઢા ઉપર તેટલી જ મર્યાદશીલતા હતી. તેમ છતાં એની દિમ્મત જોઈને મહેં આશ્ચર્ય થયું. આવી સંરક્ષારી બાઈની પાછળ મદમાશ કરે એવી એની પરિસ્થિતિ શી હશે એ જાણવા મહેં કુતૂહલ થયું. ઘણા વિચાર પછી મહેં સકાયથી પ્રશ્ન કર્યો: “બહેન! માફ કરજો પણ ત્હમે કાણ છો ને ક્યાં જાઓ છો એ ત્હમને વાંધો ન હોય તો કહો.”

જાણીતર વિચાર કરી એ બોલી, “હું કાણ છું એ ત્હમરે જાણવું છે? હીક, તો આપણે પૂરતો સમય છે ને એકાન્ત છે. સવાર સૂધી વખત ગાળવો જ છે એટલે ત્યાં સૂધીમાં હું ત્હમને મહારી આખી વાત કહી શકીશ. મહારં સાચું જોળખાણ કરાવવા મહારે આખી વાત કહેવી જ પડશે. અને શાથી પણ મહેં ત્હમારામાં વિશ્વાસ આવે છે તેથી તમારી પાસે મારું હાથ જરા હળવું કરું એમ થાય છે. એક જાણ જેવા સંજોગો મિત્રાઈ કોઈ પોતાકું ને હોવાથી હૃદયમાં બહુ ભાર લગાવા કરે છે તેથી એ હળવું કરવાની હમેશાં પ્રવૃત્તિ રહે છે.” એ બાઈ ખૂબ જ જ ગંભીર બનીને નીચી નજરે સ્થામી બેઠકે સ્વસ્થ બેઠી ને પોતાની જીવનકથા કહેવા માંડી. હું એ એકચિત્તે સાંભળવા લાગ્યો.

“હું ત્હમને મહારી બધી જ વાતો કહી નાંખીશ. પોતાની જૂઠો બીજા પાસે કબૂલ કરવામાં યે હૃદયની એક પ્રકારની શુદ્ધિ થાય છે એમ મહારી માન્યતા છે.

“પ્હેલાં તો ત્હમને ડહી દઉં કે હું કુમારિકા યે નથી, સૌભાગ્યવતી યે નથી ને ન વિધવા યે નથી; અને સાચે સાચે મદું કે ને

ત્રણ સિવાંયનો ચોથો પ્રકાર-વેચ્યા થે નથી. ત્હને કદાચ ધાયું હશે તેમ હું કોષ પછી સંસ્કારી કુટુંબમાં જન્મી નથી. હું શાળામાં લાડપી નથી. અરે, પંદર વય સુધી ચોપડી સું કહેવાય એની પછી મ્હને ખબર ન્હોતી. હું એક ગરીબ ખેડૂતની એકની એક છોકરી છું. મ્હારા માતાપિતાની સ્થિતિ મ્હારા ન્હાન પણમાં કાંઈક સારી હતી. અમારું ગામ વડોદરા પાસે છે ત્યાં અમે બધાં સુખેથી રહેતાં હતાં. ખેતી ઉપર અમારો ગુજરા સાદી પછી સારી રીતે ચાલતો હતો. તે વખતના દિવસો મને બહુ યાદ નથી પછી હું આઠેક વર્ષની થઈ ત્યારે એકવાર એક અમારા સગા અમારે ત્યાં આવ્યા હતા. એ મુંબાઈમાં કોષ કરખાનામાં નોકરી કરતા હતા. એમની એ દિવસની મુલાકાત એ જ અમારા કુટુંબના અધઃપાત ને વિનાસનું બીજ થઈ. એમણે તે દિવસે મુંબાઈના રોજગારની વાતો કરી, ત્યાં કેવા સારા પગાર મળે છે ને સારી રીતે રહેવાય છે તે કહ્યું ને ઘણું ઘણું એવું કહ્યું કે મ્હારા બાપનું ચિત્ત અળ્યું. એમને એ વાતો ગળે ઉતરી. અમારા એ સગાના કપડાં લત્તાંના ભજકાથી એ લોભાયા અને ખેતીનો 'ગદ્દા' ધધો છોડી એમને સારાં કપડાં લત્તાં પ્હેરીને ફરવાનું મન થયું. એમણે તો એજ દિવસે નિશ્ચય કર્યો કે હવે મુંબાઈ જઈ કમાવું અને ક્યારે જવું એ યે ફરાવી દીધું. સગા ગયા ને અનિષ્ટ બીજ વાવી ગયા. મ્હારા બાપે જમીન બીજા કાષ્ટને ભાડે આપી અને એકાદ મહીતા પછી તો અમે મુંબાઈ તરફ પ્રવાણ કર્યું. અમે કોષ દિવસ રેલ્વેમાં મુસાફરી નહિ કરેલી. એ પ્હેલી મુસાફરી સંબારતાં આજે પણ કાંઈક રમુજ થાય છે. મ્હને યાદ છે કે અમે આ એક ઉપર બેસતાં તો ખૂબ જ ગભરાયો હતાં ને આખી મુસાફરી નીચે જ બેસીને કરી હતી.

અમે મુંબાઈ પહોંચ્યાં. પેલા સગાને લખ્યું હતું તે રસ્તેને આવ્યા હતા. અમે ત્રણ મુંબાઈના ભજકાથી અંતર ગયા. અમે એ સગાની સાથે એક ગીચ વસ્તીવાળા જાતામાં ગયાં ને રહ્યાં. પછી થોડા જ દિવસમાં મ્હારી મા ને હું અમારે ગામ પાછાં આવ્યાં. એમ અમે સાચી તરત જ પાછાં આવ્યાં. એની વાત મ્હને સમજણી થતાં કરેલી. અમે મુંબાઈ પહોંચ્યાં ને બીજેજ દિવસે પેલા સગાએ મ્હારા બાપને કહ્યું કે “આ બેરાં છોકરાંની વેઠ સાથે શું લાવ્યો છે? અહીં મુંબાઈમાં એ ન પરવડે. અહીં તો કમાવું ને મોજ કરવી. પોતાનાં બેરાં છોકરાં હોય લાં એમ મોજ ન થાય.” આવી આવી વાતો એવી સચોટ રીતે મારા બાપના મન ઉપર બેસાડી કે એમને, અમે અંકારાં થઈ પડ્યાં. અને ભાઈ ! માણસનું ચિત્ત પાણી જેવું છે. નીચાણ હોય ત્યાં જ એ ઉતરી પડે. અમને એમણે મોકલી દીધાં-અથવા કાઢી મૂક્યાં એમ કહું તો ચાલે. પછી યથેચ્છ વર્તન પ્રમાણે અધઃપાતને માર્ગે જવા લાગ્યા. શરૂઆતમાં તો અમને મહીને કાંઈક મોકલતા રહેતા હતા. પાછળથી એ યે બંધ થયું. અરે, એ વર્ષ સુધી તો ન પત્ર કે ન ખબર એવી સ્થિતિ રહી. પણ મ્હારી મા-” આટલે આવતાં બાપનો કંઈ જરા રુધાવો. જરા વાર અટકીને એણે આગળ ચલાવ્યું, “ભાઈ, ત્હમને શું કહું? મ્હારી મા તો એક રતન હતી. ગરીબોમાં પતિવ્રતનો આદર્શ કેટલે સુધી ખીલે છે એવું એ એક અપૂર્વ દૃષ્ટાન્ત હતી એ માના સંસ્કારો જ આજે મ્હને બચાવે છે ને બળ આપે છે. એણે ત્યારે મ્હને જરાયે ન જણાવ્યા ન દીધું કે મ્હારા બાપ સાચી ધણી વખતથી નથી આવ્યા. એ તો રોજ રાત્રે રડવા ફરે ને ત્યારે હું રડવાનું કારણ પૂછું તો ઉત્તર ન આપતાં મ્હને ઉધારી દે.

“જે વર્ષ પછી મારા આપ થોડા દિવસ માટે આવ્યા. અમે કેમ નિર્વાહ કરીએ છીએ એની પરવા સુદાં ન કરી ને ઉલટા, મહારી મા ઉપર ખોટાં આજ મહાવી, માર મારી પાછા મુંબાઈ ગયા. તે છેક ચાર પાંચ વર્ષ પાછા માંદગી લઈને આવ્યા. તે દરમિયાન મહારી મા મહેનત કરી જેમ તેમ અમારો નિર્વાહ કરતી. હું બાર તેર વર્ષની યંધ ત્યાર પછી તેને સારી મદદ કરવા લાગી. પણ તે પછી એકાદ વર્ષમાં એ બહુ જ માંદી પડી. એના હૃદયને સખત આઘાત લાગ્યા કરતો હતો તે હવે જીવલેણ થયો. એને પોતાની સ્થિતિ અસહ્ય લાગી. બિચારી રોજ પોતાની રીતે વ્રતો અને પ્રાર્થનાઓ કરે. અધૂરામાં પૂરું મહારા મોસાળમાં એને કોઈજ નહતું. આ બધી મુશ્કેલીઓથી એ સખત માંદગીમાં સપડાઈ ને મહારા ખુબ મરતો છતાં ન જ બચી. થયું. હું એકથી પડી. આ વખતે મહાર વંચ લગભગ પંદર વર્ષનું હતું. એ પછી થોડા જ મહીનામાં મહારા આપ બંધકર માંદગી લઈને ચેર આવ્યા. મહે એમની પંજી બનતી ચાકરી કરી. જમીન વેચીને દવા કરી. એમને પછી ખૂબ પશ્ચાત્તાપ થયો ને મહારી અનેક વખત મારી માગ્યા કરતા. અમને ત્રાસ આપવા માટે અનેક વખત મોકળે મોટે રડી પડતા. એ પાપના તડકાટનું રમરણ મહેને હંમેશાં કંપાવે છે. એ તડકાટમાં જ એ પણ ગયા. હવે તો હું છેક નિરાધાર બની ગઈ. જમીન પણ રહી નહોતી. એ ગામમાં તે પછી મહેને રસ ન રહ્યો. બધાં માઆપ ગયાં ત્યાં કેમ ગોઠે ?

“જૂજ કિંમતે ઘર વેચી હું વડોદરે આવીને રહી અને કાંઈક કામના શોધમાં પડી. પણ ત્યાં ગઈ ત્યારે મહારે એક બીજો ભય ઉભો થયો. હું તે વખતે ખીલતી લુવાંનીમાં હતી. ગરીબ છતાં મહાર શરીર કાંઈક ગાર ને ધારીકું હતું એટલે મહારે એના

મોહથી ચતાં પરિણામો દૂર કરવાનું કામ આવી પડ્યું. પણ એ હું દૂર ન જ કરી શકી. મહારી ન્હાની પુછ ખલાસ યજ ગઈ, કામ કાંઈ સારું મળ્યું નહિ તેથી એક દિવસ હું નિરાશ યજને મહારી ખોલીમાં બેસી હતી. એ કમકમારી ઉપજાવતો પ્રસંગ મહેને બરાબર યાદ છે. સ્હાંજ પડી યજ હતી. ત્યાં એક માણસ અંદર આવ્યો. હું ચમકી ને કાંઈક ગભરાઈ. એ માણસે મહારી પાસે દસ રૂપિયાની નોટ ફેંકી અને પાછા વળીને બારણું વાસ્યું. થયું, મહાર સર્વસ્વ એણે તે દિવસથી નષ્ટ કર્યું. મહારાં દુર્ભાગ્ય કે હું મહારી માની શિખામણો તે સમયે વિસરી ગઈ. પેટને માટે સર્વસ્વનો વિનાશ થતો અટકાવ્યો નહિ. આજે એ સ્થિતિનો વિચાર કરતાં અલબત્ત હું મહેને ક્ષમા નથી જ આપી શકતી. પણ હું જોઈ શકું છું કે કેટલીયે દુર્ભાગી સ્ત્રીઓને બિચારીને ન છૂટકે અંતની તિનાં, અધર્મનાં ને અધઃપાતનાં કામ કરવાં પડે છે, પોતાનું સર્વસ્વ જે શીલ ચારિત્ર્ય તે લૂંટાવા દેવું પડે છે.

“હું તો બાને બૂલી. એ પુરુષ કોઈ સારી સ્થિતિનો હશે એમ લાગ્યું. મહાર જીવન તો કાળો કાપલો બનતું ગયું. અંતે મહેને એક બાળક આવ્યું. સાર પછી પેલા માણસને મહે જોયો જ નહિ. મહેને ક્ષમાને એ પાછો દેખાયો જ નહિ. પાછી હું ગરીબીમાં સપડાઈ ને બાળકને લીધે મહેને મહારી ભૂલ સમજાઈ. તે પછી બીજા કોઈ પણ પુરુષ સાથે સંબંધ ન બાંધવા નિશ્ચય કર્યો. બાળકને સાથે રાખી હું મળૂરી જ કરવા નીકળી. પણ એમાં મહેને મહારો વાન નડ્યો. મહાર બાળક બહુ ન જીવ્યું. હું વળી એકલી પડી. હવે તો સારો કાપમનો ધંસો શોધી લેવો એમ નિશ્ચય કરી કોઈ સારા ઘરમાં ચાકર તરીકે રહેવા નોકરી શોધવા લાગી. માની

શિખામણોએ હવે મ્હને સાચું બળ આપ્યું ને નીતિ સિવાયનો કાંઈ માર્ગ ન હોવા મ્હને પ્રતિજ્ઞા કરી.

મ્હારાં સદ્ભાગ્ય હશે તે એક બહુ જ સારી જગ્યા મળી ગઈ. એમ કહું કે મ્હારાં ભાગ્યચક્ર ક્યું. એક ભાષ એકલાજ રહેતા હતા ને એમના ધરતું બધું કામકાજ કરે એવી આઈ એમને બોધતી હતી. મ્હને તેમણે લેવા કબુલ કર્યું. સવારથી તે રહાંજ સુધી એમને ત્યાં જ મ્હારે રહેવું ને વાસણ ત્રિજવાં, ધર સાફ કરવું, કપડાં ધોવાં અને ધરમાં બધું વ્યવસ્થિત રાખવું એમ નક્કી થયું. કુંકામાં, રાંધવા સિવાય બધું ધર કામ હું કરતી. મ્હારા રોકડાં એમને ભાષ કહેતી-હાથે જ રાંધતા ને મ્હારે માટે પણ ખનાવના. ભાઈ જમીને નોકરીએ જાય એટલે હું જમતી. આખું ધર એ મ્હને વિશ્વાસે સોંપીને જાય. એમનું એકલા રહેવાનું કારણ તો એમનાં વહુ ગુજરી ગયાં હતા તે જ.

“પણ ભાઈ, એ મ્હારા ભાષ તો શું માણસનાં એમના જેવું માણસ તો લાખોમાં એક હોય. એમનો નિયમિત રોજનો વ્યવહાર ખરેખર આદર્શ હતો. એમને પ્રતાપે જ હું આજ છું એ છું. એમની મીઠાશ તો ખરેખર અજબ જ. મ્હને આકરાણી તરીકે એમણે કદી ચે તોછડાઈથી બોલાવી નથી. કોઈ વાર મ્હારી ભૂલ થઈ ગઈ હોય, કે કાગળાં ખામી રહી ગઈ હોય તો મ્હને મીઠાશથી ને રમૂજમાં કહેતા કે ‘રાધાજીદેન, આપને જરા આ ખાનગી લેવા મ્હારી વિનંતિ છે.’ એ તો મ્હને હમેશાં યાદ રહે છે. એમણે પછી મ્હને રાંધનાં ચે ધીમે ધીમે શીખવ્યું ને એ કામ પણ મ્હને સોંપ્યું.

“મ્હારી નૈતિક પ્રગતિને અનુકૂળ આ સ્થાન મળવાથી હું બહુ જ સુખી થઈ. વચ્ચે એમ થયું કે આ બદમાશ દમણાં જે

ગયો તે મ્હને કનડવા લાગ્યો. દિવસ આખો તો ભાષને ત્યાં હું હોઉં એટલે એ કાંઈ ન કરે પણ તો ચે ધર પાસે કેટલી ચે વાર કપાં કરે. અંતે મ્હારે મ્હારી ઓરડી છોડીને ભાષના ધરમાં જ એમણે એક નહાની ઓરડી આપી તેમાં રહેવા આવવું પડ્યું. અને એ ફરફાર તો મ્હને 1 વરોષ ઉપકારક થઈ પડ્યો. ધરમાં જ રહેવા ગયા પછી ભાષએ મ્હને બાલ્યાવવાનું શરૂ કર્યું. રાત્રે દરરોજ એક કલાક મ્હને એ બાલ્યાવે. મ્હને એમને મ્હારી વાત કહી દીધી હતી. એટલે પછી મ્હને રોજ સંયમનો, નીતિનો, ધર્મનો મહિમા સમજાવે. એમ મ્હને એમણે ઉન્નતિને માર્ગે દોરી. એમને ત્યાં બે વર્ષ રહી તેટલામાં તો હું ખૂબ જ બણી ને દરરોજ એમની પાસે બેસીને કાંઈ કાંઈ સાંભળતી તેથી મ્હારું જ્ઞાન વધ્યું. હું પછી જરાયે અણધાર મામડિયાણ ન રહી. એમણે મ્હને ચોકખું બોલતાં શીખવ્યું, સંસ્કારી વર્તન શીખવ્યું ને સંસ્કારી પહેરવેશ પહેરતાં શીખવ્યું.

“પણ હું એવી નસીબદાર ક્યાંથી કે એવી સ્થિતિ વધું ટકે? એક આનંદ નડ્યું ને અમારે છૂટાં થવું પડ્યું. મ્હારે માટેની એમની આટલી નિસ્વાર્થી કાળજી પણ લોકોની આંખે આવ્યા વગર રહે? ભાઈ મ્હને સાદાં કપડાં લઈ આવે તે હું પહેરતી, સ્વચ્છ રહેતી એનો ખ્યાલનાં માણસોએ અવગણે જ અર્થ કયો. ભાષને એ વાતની ખબર ત્યારે નહોતી પડી પણ મ્હને એ જાણ્યું ને કેટલીક વાર સાંભળ્યું એ ખરું. એવા ખાનદાન ને ચોકખા ગૃહસ્થ ઉપર આવતાં એ આલેશો હું સદન ન કરી રાહી, તો પણ પહેલાં તો મ્હને મ્હારે વિષે જ સંપારો કર્યો. સાદાં પણ કારવાળાં લુગડાં મ્હારે માટે લેવાનાં તે મ્હને કાર વિનાનાં પહેરવા માંડ્યાં એના રંગ પણ મેરા કરાવી નાંખ્યા.

પહેરવેશમાં મહેં છેક જ સાદાઈ કરી નાંખી. કપાળમાં ચાંદ્રો સૂઝાં ન કરવા લાગી. પણ તેથી લોકો જે બોલતાં હતાં તે કોઈ પણ રીતે ઓછું ન થયું.

“અન્તે એ ઘર છોડવાનો જ મહેં નિશ્ચય કર્યો. મહારા પાલનકર્તા અને મહારા ઉગારનાર ને તારનાર એવા સત્પુરુષના ચારિત્ર્ય ઉપર મહારે લીધે જ આક્ષેપ આવે તો હવે મહારે કોઈ પણ બેએ ત્યાંથી દૂર થવું જોઈએ એમ મહેંને લાગ્યું. જો કે સાથે સાથે જ મહેંને લાગ્યું કે હું ધણું ધણું શુભાવીશ. મહારું ભણતર, મહારી પ્રગતિ, મહારી ઉન્નતિ એ બધાનાં કારણે મહારે માટે બધું થશે એ મહેંને થયું. અને કાંઈ ભાઈએ મહેંને જવા કહ્યું જ નહોતું છતાં મહારું હૃદય મહેંને એ બધા આપભોગ આપીને પણ ભાઈની પ્રતિજ્ઞાને બચાવવા બહુજ પ્રેરવા લાગ્યું. એક રવિવારે બપોર પછી મહેં મહારી ઇચ્છા ભાઈ પાસે વ્યક્ત કરી: ‘ભાઈ, હવે હું જાઉં તો કેમ?’ એ એકદમ ચમક્યા ‘કેમ ક્યાં જવું છે?’ એમણે પૂછ્યું.

‘મહારું પ્રારબ્ધ બીજે અજમાવવા.’
મહેં મંદતાથી ઉત્તર આપ્યો.

‘અહીં તહારું પ્રારબ્ધ શું જોડું છે?
અહીં કેં ઓછું પડ્યું કે શું?’

‘ભાઈ, ઓછું તો શું પણ વગર ગગારે તમારી શુભામી કરવા હું ભવોભવ માગું એટલું મહેંને અહીં સુખ છે. તહેમ મહેંને એક અણુધડ ગામડિયણને ધડી ધડીને આજ છું એવી કરી છે. ત્યાં મહેંને ઓછું કેમ સંભવે? પણ મહારાં અન્નજળ અહીંના હવે પૂટયાં છે. મહારા નસીબમાં આ બધું ક્યાંથી હોય? દુનિયાં ગેરીલી છે એ તહેમ મહેંને અનેક વખત સમજાવ્યું છે. હવે મહેંને એ

અનુભવ્યું છે. શેઠ નોકરના સંબંધમાં યે એ દૃષ્ય જૂએ છે. મહેંને તહેમ સારી રીતે રાખે છે. પણ તહેમને ખખર નથી કે દુનિયા તમારી ઉપર ખોટાં આજ ચઢાવે છે. મહેંને એ એટલાં સાંભળ્યાં છે કે હવે મહારાથી અહીં ન જ રહેવાય એમ લાગે છે. મહારા ઉદારનારના ચારિત્ર્યને મારે લીધે ખોટી એમ પણ ન લાગવી જોઈએ એમ મહેંને હવે લાગ્યું છે. હવે મહેંને તહેમ રજા આપે.’

“ભાઈએ તે દિવસે તો મહારી વાત હસી કાઢી ને મહેંને એવી વાતોમાં ધ્યાન ન આપવા કહ્યું. એ પછી ઘણા દિવસ ગયા અને તે દરમિયાન હું એમને ચેતવતી જ રહી. અન્તે એમણે મહારી ઇચ્છાને વશ થઈને રજા આપી. મહેં શુંઆઈ જવા ઇચ્છા દર્શાવી હતી તે પ્રમાણે એમણે ત્યાંના એ ત્રણ ભક્ષમણ પત્રો લખી આપ્યા. રજા લેવાની હતી તે દિવસે એમણે સજળ આંખે મહેંને કહ્યું: ‘રાધા! તું અહીં નોકર તરીકે રહી છે પણ તું રહી ત્યારથી જ કોણ જાણે શાથી પણ મહેંને તહારી ઉપર ખુબ હેત હવું. જાણે મહારી જહેન સાથે રહેતી હોય એવું જ મહેંને હમેશાં લાગ્યું છે. હજી યે લોકોના બોલવા મારે મહેંને જરાયે ભય નથી જ, પણ તહારી સૂચના ને ઇચ્છા હું માન્ય રાખું છું ને રજા આપું છું. તહારી જીવનકથા જાણીને તહેમ ધર્મનો, સદાચારનો, શીલનો માર્ગ મહેંને બતાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે. તહારું જીવન કોયલાં જેવું કાળું બની ગયું હવું તેને તહેમ હવે પશ્ચાત્તાપ અને વ્રતભંગનાદિથી ઠીક બાળવા માંડ્યું છે. મહારી તહેમને એટલી જ વિનંતિ છે કે એને એટલે સુધી બાળી દેજે કે તહારું જીવન ઘોળા રાખ જેવું શુભ બની જાય. તહારી આજની સંસ્કારિતા એટલે સુધી વધી છે કે હવે તો તું કનિષ્ઠ કુટુંબને લાયક રહી જ નથી. તહારી વિવેકશક્તિ મહેંને ખીસતી છે તો

હવે ધ્યાનમાં રાખજો કે ત્યારે યોગ્ય કામ ન મળે તો પરણીશ નહિં; ન પરણાય તો શું? એમાં ત્યારે પ્રાયશ્ચિત માનજો. પણ હવે સદાચાર બૂલીશ માં. એ વધારજો, વાંચન વધારજો, અભ્યાસ વધારજો અને જ્યાં હો ત્યાં પ્રભુને વિભારીશ માં. ત્યારે જ્યારે મુશ્કેલી આવે ત્યારે મ્હારાં દ્વાર ત્યારે માટે ચોવીસે કલાક ખુલ્લાં છે. નિયમિત પત્રો લખજો. તું મ્હારી આજ્ઞા બંધેન જ છે. ' મ્હેં રડતાં રડતાં એ બધું સાંભળ્યું, એમનો ઉપદેશ અદ્વરણ: પાળવાની ખાત્રી આપી ને રજ લીધી.

" તે પછી આજે પાંચ વર્ષ વીતી ગયાં છે. એમની પાસે અવારનવાર ગયા કરે છું. આજે ત્યાંથીજ પાછી ફરે છું. હું હવે સાંપત્તિક દૃષ્ટિએ અતિશય સારી સ્થિતિમાં છું. એમને ત્યાંથી છૂટીને મ્હારે નોકરી શોધવી પડી ને એક સીનિમા કંપનીમાં જોડાઈ. શરવાતમાં હું સાધારણ નટી હતી. હવે હું એક કંપનીમાં મુખ્ય નટી છું. પૈસે ટકે તો પૈલવ ભોગવી શકું એટલું મેળવું છું. પણ મ્હારા હૃદયની વેદના જરા યે નથી શમી. મ્હારા ભાઈની શિખામણ મ્હેં આજ સુધી અદ્વરણ: પાળી છે. અભ્યાસમાં મ્હને શાન્તિ મળે છે તે લીધા કરે છું. હવે આ જમાનો મીરાંખાઈનો નથી કે સાધુઓની સંગત મળે. નહિં તો આ બધું છોડી દેવાની ઇચ્છા રહે છે. આ જમાનો બદલાયો છે. મ્હારા જેવી અસંખ્ય દુર્ભાગી સ્ત્રીઓ અસં-સ્કારથી કે મ્હારા જેવા સંયોગોમાં મૂકાવાથી ન છૂટકે લપસે છે ને દુરાચારી જીવન ગાળે છે. મ્હને તો એવી સ્ત્રીઓનો ધણો પરિચય

ધંધાને અંગે થાય છે ને મ્હેં જોયું છે કે સંયોગવશાત્ જુજ એ લોકો અનિતિમય જીવન ગાળે છે. હું આટલું તો જોઈ ચૂકી છું કે સ્ત્રી માત્રનો સ્વભાવ જ સદાચાર છે. એમાં જે સ્ત્રીઓ દુરાચાર કરે છે તે બિચારી સમાજની પરિસ્થિતિને લીધેજ ન છૂટકે અસ્વાભાવિક બને છે. મ્હારો જ દાખલો દઉં કે મ્હારે આ ધંધામાં ન છૂટકે જોડાવું પડ્યું છે કારણ કે મ્હારે માટે સમાજના કુલીન વિભાગમાં સ્થાન નથી. મ્હેં મુંબાઈનાં અનેક સ્ત્રીમંડળોમાં જોડાવા ઇચ્છા કરી પણ એ બધાનાં દ્વાર મ્હારે માટે બંધ જોયાં. સ્ત્રીઓના સમારંભોમાં યે હું ભાગ નથી લઈ શકતી, કારણ કે હું કુલીન નથી, હું મારા પતિનું નામ આપી શકું તેમ નથી, મ્હારા નામની પાછળ કાઈ કુલીન નામ નથી, અને તેથી હું દુરાચારી જ સ્ત્રી છું. ' તદ્મારા વંર શું કરે છે? ' એ પ્રશ્નનો ઉત્તર ન આપવો પડે તેથી જ હું સ્ત્રીઓના ડબ્બામાં નથી બેસતી. આજ બદમાશોની બ્હીકને લીધે હું સેંકડ કે ફરટમાં નથી બેસતી.

" આંત્રી મ્હારી પરિસ્થિતિ છે, આ મ્હારી દુ:ખી જીવનકથા છે. મ્હારી તો સંપૂર્ણ શ્રદ્ધા છે કે ભલે દુનિયા મ્હને તિરસ્કાર કે મ્હારો ગદિબ્કાર કરે અને મ્હેં ન છૂટકે જ સ્ત્રીકારણા વ્યવહાર માર્ગને જ નગરમાં રાખે પણ પ્રભુતા સામાન્યમાં હું અકુલીન નથી જ. "

રાધાએ વાત પૂરી કરી. પૂર્વમાં તેજની ટથરા ફરી.

કુલવેણી

[૧] એક અમેરિકન સ્ત્રી સંસ્થા.

અમેરિકા અત્યારે બધી દિશામાં જનતાનું ધ્યાન ખેંચી રહ્યું છે. કેળવણીના ક્ષેત્રમાં તે નવા અખતર કરી રહ્યું છે. ત્યાંના વિશાળ મકાનો, વિશાળ કારખાનાંઓની જેમ ત્યાંનાં જાનવર વિશ્વવિદ્યાલયો પણ જનતાને આકર્ષે છે. પરંતુ હિંદમાં જેમ સરકારની યુનીવર્સિટીઓ અને કોલેજોમાં લગ્ન મંદાનોની મોહિનીથી ન અંતરમાં કૃષ્ણે ગુપ્ત-વિદ્યાપીઠ, કવે-વિદ્યાપીઠ અને શાંતિનિકેતનમાં... નહીં વિદ્યાર્થી સંકેરે છે, તેમ અમેરિકામાં પણ કેટલીક ખાનગી શિક્ષણ સંસ્થાઓ ત્યાંના પ્રમોજીમાં નાના પાયા ઉપર કામ કરી રહી છે. એ નાની શિક્ષણ સંસ્થાઓ આપણી કોલેજોની બદલવાની કરી શકે એટલી મોટી હોય છે; પણ અમેરિકાના પ્રમોજીમાં નાની મહાન. આવી સંસ્થાઓમાં લીન્ડનવુડ કોલેજ ધણી આગળ પડતી છે.

આ કોલેજ ખાસ સ્ત્રીઓ માટેની છે. તેનો અભ્યાસક્રમ ચાર વર્ષનો છે અને આઠ્ઠસ (૮૦) વિજ્ઞાન અને સંગીતના વિષયો શિખવાય છે. તેમાં વરસ દરેક ૫૦૦ થી વધુ વિદ્યાર્થીઓ દાખલ કરવામાં આવતા નથી.

૧૮૨૭ માં આ કોલેજની સ્થાપના મસુરી નદીના કિનારે ૬૫૨ લીન્ડનનાં વૃક્ષોમાં કરવામાં આવી હતી અને તેનું નામ પણ તેને જ આપ્યું છે. આ પ્રમાણે એ સંસ્થાએ એક સેકે ૧૮૨૭ માં પૂરો થયો છે.

કોલેજના પ્રમુખ ડૉ. જોહન રોમર છે. તેની સાથે વાતચીત કરવામાં મોજ આવે છે. તે કાર્ય-દક્ષ વ્યક્તિ છે. તે આશાવાદી છે અને બહુ લાગણીનો પ્રસારક છે. ત્યાં બહુવા આવી ટોચ-સીઓનાં હૃદય તે બરાબર પારખી શકે છે અને તેમને થોડા દિશાએ વાળે છે. કોલેજની વ્યવસ્થા

મોટા ભાગે વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા સંઘકારી ધોરણે ચાલે છે.

ડૉ. રોમરને મદદ કરનારાં સ્ત્રી પુરુષો પણ જન્ય આદર્શવાળાં અને શિક્ષણની જગ્યા લાયકાત ધરાવનારાં છે. કોલેજને તેઓ સદેશીપણાની પ્રયોગશાળા માને છે અને જ્ઞાનનો વધુ ને વધુ ફેલાવો કરવાનો તેમનો આશય છે.

અધ્યાપકો વિદ્યાર્થીઓના મિત્રો જેવા બની રહે છે. ત્યાં બહુલી કન્યાઓ વારંવાર અધ્યાપકોની મુલાકાત લે છે, એને તેઓ મને તેટલા કામમાં હોય છતાં તેમને મદદ કરવા હમેશાં તત્પર રહે છે.

લીન્ડનવુડ કોલેજમાં બહુલી કન્યાઓ મર્યાદા શીલ અને સુંદર છે. તેમની રીતસાત સારી છે, પાષાક પહેરવાની ટબટબ અને અન્ય રહેણી પણ મળતી છે. તેઓની નમ્રતા જેટલી જોઈએ તેટલી છે. શ્રીમંત અને મરીખ વિદ્યાર્થીઓ ત્યાં એક જ દરજ્જે ધરાવે છે.

લીન્ડનવુડ કોલેજ પ્રભુમત્વાદી ધોરણે ચાલે છે. પૈસા કે સામાજિક સ્થિતિ ભેદ પાડતી નથી. બધાને સરખીજ તક મળે છે. વિદ્યાર્થીઓ જોડામાં જોડાં ખર્ચ કરે એમ સત્તાવાળાઓ ઇચ્છે છે. વિદ્યાર્થીઓની સમગ્ર માટે કોલેજ તરફથી એક બેંક ઉઘાડવામાં આવી છે. અને તેમાં નાણાં મૂકવાનો વિદ્યાર્થીઓને આશ્રદ કરવામાં આવે છે.

સેન્ટ આલ્ફ્રેડ કે જ્યાં આ કોલેજ આવેલી છે તે સિવાયના વિદ્યાર્થીઓને કોલેજમાં હોસ્ટેલમાં રહેવાની ફરજ પડે છે અને આ હોસ્ટેલનું વાતાવરણ ઘરના જેવું બનાવવાના પ્રયાસો કરવામાં આવે છે.

હોસ્ટેલના દરેક વિભાગ ઉપર રેખરેખ રાખનાર ટાઉસમખર શિસ્ત નાજવવા કરતાં સંઘકાર કોલેજીયલ લાવવાને ઉત્તમ આવે છે. કામગીરી

અને રમત ખમતની વ્યવસ્થા માટે વિદ્યાર્થીને પ્રમુખ નીમિશો હોય છે. દરેક વિદ્યાર્થી પોતાના રૂમની સંભાળ રાખે છે. વરસને અન્તે સ્વચ્છતા જાળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને પાંચ ઇનામો આપવામાં આવે છે.

હોસ્ટેલમાં રહેતા વિદ્યાર્થીઓ માટે ફેટલીક સુચનાઓ તૈયાર રાખેલી હોય છે, તે ત્યાંના વાતાવરણનો અચ્છો ખ્યાલ આપે છે. જેમકે (૧) તમારી બાજુમાં રહેનાર હાજર ન હોય ત્યારે તેના ચોરડામાં ન જતા (૨) તમારા સાથીની ચીજો તેને પૂછ્યા વગર ના વાપરતા. (૩) વારંવાર ઘેર કામળ લખતાં રહેો; કારણ કે તેઓ તમારા પત્રની રાહ જોતા હોય છે અને ઘરનાં માણસોનો સમય અપાડાવેલો જતો નથી. (૪) માત્ર એક જ છોકરી સાથે ન રમો, કોલેજમાં ૫૦૦ છોકરીઓ છે (૫) કસરત કરવાનું બલવાં નહિ (૬) કોલેજમાં હજનબંધ ટ્રેંક ના ઘાવો, ચોડા, સાદા પોશાક પૂરતા છે. (૭) માંદાની ખબર પૂછવા રહેો. (૮) તમારું વ્યક્તિત્વ જાળવી રાખો.

લીન્ડનવુડ કોલેજમાં વિદ્યાર્થીઓની તંદુરસ્તી પાછળ લક્ષ્ય અપાય છે. દરેક વિદ્યાર્થીની ચારીરિક લાયકાતની નોંધ રાખવામાં આવે છે વિદ્યાર્થીઓ માંદાં પડે ત્યારે કોલેજના ડાક્ટરની તેમજ તાલીમ પામેલી નર્સની સારવારમાં તેને મૂકવામાં આવે છે.

રમત ખમતોમાં હોસ્ટેલની અંદર રમી શકાય તેવી રમતો ઉપરાંત ટેનીસ, ગોલ્ફની રમતો રમાય છે અને બીજી કસરત માટે અખાડા હોય છે.

પ્રમુખ રોમર ને તેની સ્ત્રી લગ્નમય તમામ કામમાં મદદ કરે છે. મીસીઝ રોમર દરેક વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિત્વ ઉપર ખાસ ધ્યાન આપે છે. દરેકને તે બધી બાબતોમાં સલાહ આપે છે. ખ્યાલે જુઓ ત્યારે તેના મુખ ઉપર હાસ્ય ફરકતું હોય છે. વિદ્યાર્થીઓ તેને 'મધર રોમર' કહીને બોલાવે છે.

લીન્ડનવુડ કોલેજમાં ખાસ અંગ સ્ટુડન્ટ સોલ્ડિયર્સ એસોસિયેશન છે. આ મંડળ વિદ્યાર્થીઓને પાળવાના નિયમો પડે અને તેનો અમલ પણ કરે છે. દરેક વિદ્યાર્થી તેનો સભ્ય હોય છે. તેના પ્રમુખને શાની સત્તા છે. તે કોઈ પણ દાનિ-

કારક અસર થાય એવા વિદ્યાર્થીને કોલેજમાંથી રાજ આપી શકે છે.

આ કોલેજનો આશય સ્ત્રીઓને તેમનાં જીવન-કાર્ય માટે લાયક બનાવવાનો છે. સ્ત્રીશિક્ષણ સંબંધી હાલમાં જે વિચારો પ્રવર્તે છે (૧) સ્ત્રીને મનુષ્ય નહિ ટકાવી રાખવાનું કાર્ય કરવાનું હોઈ તદ્દનુસાર શિક્ષણ આપવું. (૨) બન્ને જાતિનાં મન એક જ પ્રકારનાં હોઈ બન્નેને એક જ પ્રકારનું શિક્ષણ આપવું. લીન્ડનવુડ કોલેજમાં એવી માન્યતા છે કે સમાજની સામાજિક અને આર્થિક વ્યવસ્થા પ્રભુ છે બન્ને જાતિઓનાં કર્તવ્યો ચિન્તિત છે. માટે બન્નેનો વિકાસ પણ પૃથક્ પૃથક્ રીતે થવો જોઈએ અને એ રીતે ત્યાં શિક્ષણ આપવામાં આવે છે. જે છોકરી જે કાર્ય માટે વધારે લાયક હોય અને જે માટે તેને ખાસ રસ હોય તે કાર્યની તેને તાલીમ આપવામાં આવે છે. આટલા માટે તેઓની વધુ જાણી લેવા માનસિક પરીક્ષાઓ કરવામાં આવે છે; એટલે છોકરીઓની નૈસર્ગિક શક્તિનો ખ્યાલ આવી શકે છે.

કોલેજની શરૂઆતમાં દરેક વિદ્યાર્થી સમક્ષ અભ્યાસ કેમ કરવો, અંગત આરોગ્ય, પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ અને સ્ત્રીઓ માટેના મુખ્ય ધંધા એ બાબતો ઉપર વ્યાખ્યાનો આપવામાં આવે છે. આ સાથે જ ચાલુ અમેરિકન સંસ્કૃતિ ઉપર પણ વ્યાખ્યાનો અપાય ને તેમાં વર્તમાન અમેરિકન જીવનની પાછળ રહેલા આર્થિક, સામાજિક અને રાજદારી પ્રવાહનો સમાવેશ કરવામાં આવે છે.

દુકામાં કહીએ તો તેમાં અભ્યાસ કરતી કન્યાઓ પોતાની વિવિધ શક્તિઓ અને ગુણો નો ઉચ્ચતમ વિકાસ સાધી શકે છે અને પોતાની જ્ઞાનપ્રદારી અને કર્તવ્યો જાળવવા માટે તેમને સર્વ રીતે લાયક બનાવે છે.

[અગ્રેજ ઉપરથી] નર્મદાશંકર વ. દિવેદી

[૨] ઇરાનમાં સ્ત્રી જાગૃતિ

દિન્દની સ્ત્રીઓ એકબીજા પુરુષો કરતાં સમાજમાં નીચું સ્થાન ભોજવે છે એમ નથી. દુનિયાના લગભગ બધા જ દેશોમાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો પુરુષો કરતાં ઉતરતો જણાય છે. અને ફેટલીક બાબતોમાં તો દિન્દની સ્ત્રીઓ અન્ય દેશની સ્ત્રીની અપેક્ષાએ વધુ સારી સ્થિતિમાં છે.

ધરાન કે ન્યાં ૧૯૨૧માં રીઝારાહની સર-
દારી હેઠળ નવું શાસનતંત્ર શરૂ થયું છે ત્યાં
રીઝારાહના આગમન પહેલાં ધરાની સ્ત્રીઓ
ગુલામી અવસ્થા બોમવતી હતી અને હજારો
મોટા ભાગ એવીજ સ્થિતિ બોમવે છે. પરંતુ
રીઝારાહ પહેલવીના શાસનકાળમાં સ્ત્રીઓને
પુરુષોની ગુલામીમાંથી મુક્ત કરી સમાજમાં તેનો
દરજો ઉચ્ચ કરવાના પ્રયાસ થઈ રહ્યા છે. પણ
જેવી રીતે હિંદમાં સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતાની ચળવ-
ળને અતિ નૂતના વિચારવાળાઓ સુધારાને નામે
વગોવે છે અને તેનો વિરોધ કરે છે તેવીજ રીતે
ધરાનના જુના વિચારના લોકો, ધર્મગુરુઓ
વગેરે આ ચળવળને નિંદે છે; છતાં આ ચળવળ
ધીમે ધીમે આગળ ધપતી જાય છે.

રીઝારાહના ગાદી ઉપર આવ્યા પછી સ્ત્રીઓને
સ્વતંત્રતાની સિદ્ધિ અર્થે 'પરિયન ચેટ્ટીઓટીક
લીમેન સોસાયટી' નામની સંસ્થા સ્થાપવામાં
આવી છે, જે અનેક પ્રકારની મુશ્કેલીઓ છતાં કાર્ય
કરી રહી છે. આ સંસ્થા સ્ત્રીઓનાં નેતૃત્વ
નીચે ચાલે છે અને રાજ્ય તરફથી તેને આશ્રય
મળે છે. ધરાનમાં સ્ત્રીપ્રવૃત્તિની આ કેન્દ્ર સંસ્થા
કહી શકાય.

આ સંસ્થાના છ ઉદ્દેશો આ પ્રમાણે છે.

(૧) સ્ત્રીઓની સ્વતંત્રતા; તેમના કુખ
ઉપરથી પડેલા દર કરવે.

(૨) સામાજિક, શહેરી અને રાજદારી
ક્ષેત્રોમાં તેમના હક્કો સ્થાપિત કરવા.

(૩) ૧૬ વર્ષથી નાની વયની છોકરીનાં
લગ્નનો પ્રતિબંધ.

(૪) પુરુષ અને સ્ત્રી પરણવાની પ્રથા
રદ કરવી.

(૫) છુટાછેડા થતાં ધણી પ-સેથી સ્ત્રીધન
તરીકે અમુક રકમ કે માલમિલકત મેળવવાને લગતા
ખાસ નિયમો.

(૬) સ્ત્રીઓ અંદર અંદર છુટથી બળી શકે
અને ચોતાના પ્રતિપક્ષીઓ સાથે વાદ વિવાદ
કરવાના હક્કોની સ્થાપના.

આ બધી કલગો ઇસ્લામની મૂળ લાવનાથી
વિરુદ્ધ છે અને ઇસ્લામની સામે ખુલ્લું બંદ કરવા
સમાન છે.

મુલ્લાઓના રાજ સામે ટકી રહેવાનું કાર્ય
વિકટ હોવા છતાં રાજ્યાશ્રય તેમજ પ્રભુના કેટલાક
વર્ગોના ટકાથી આ ચળવળ પગતર થઈ શકી છે.
આ મંડળ સ્થપાયા પહેલાં ૧૯૧૬ માં ખાનુમ
શાહનાજ આઝાદ અને તેની પહેલાં ૧૯૦૭ માં
લેડી ખાનુમ મહતાબ ખાન એસ્કન્દરીએ પણ
આવાજ પ્રયાસો કરેલા હતા. લેડી મિસ્ત્રી ખાનુમ
અફશાર જે અદ્યપિ વિદ્યમાન છે તેણે 'અકબર
મદ્રેસા' સ્થાપી છે; ત્યાં વિદ્યાર્થીઓમાં સ્ત્રીઓની
મુક્તિનાં બીજ રોપાય છે. (મોડર્ન રિવ્યુ)

વનિતાવિશ્રામ ટ્રેનિંગ કૉલેજ, મુંબાઈ:

ગુજરાતી બહેનોને કેળવણીના કાર્ય માટે તાલીમ આપતી આ એક ઉત્તમ સંસ્થા છે.
જે બાઈઓએ ગુજરાતી વર્નાક્યુલર કાર્ગિલની પરીક્ષા પાસ કરી હોય અથવા અંગ્રેજી
પાંચમું ધોરણ પુર્ કમ્પ્લેટ હોય તેમને આ કૉલેજના પહેલા વર્ષમાં દાખલ કરવામાં આવે
છે. આ વર્ષે દાખલ થવા ઇચ્છતાં બાઈઓએ જુલવાર તા. ૧૦ મી જુને કૉલેજમાં હાજર
થવું. વધુ વિગત માટે પ્રિન્સીપાલ, કુ. સાકરબહેન પ્રે. શાહ, બી. એ., એલ. ટી. ને લખી
મળાવવું.

પ્રકરણ ૪૦ મું

સાંજને સુમારે વરસાદ પડવા લાગ્યો. વરસાદ એકધારે વર્ષતો હતો એટલે પવન પણ ઠંડો વાતો હતો. ધીમે ધીમે અંધાર ચમક ગયું અને રાત્રિની ભીપણતા વધવા માંડી. આવે વખતે માધવેન્દ્ર ધરમાંથી બહાર નીકળી મંદિરમાં ગયો અને કરાવેલી જગાએ લખામને અંદરની ઝોરડીમાં શું અને છે તે જોવા લાગ્યો.

ઝોરડીમાં એક ઉંચા આસન ઉપર ભૈરવી બેઠી હતી. તેનાથી થોડેક દૂર ત્રણ માણસો બેઠા હતા. માધવેન્દ્ર ભૈરવીનું એકા નજરે નિરીક્ષણ કર્યું. જેમ જેમ ભૈરવી તરફ તેની નજર વધારે ખારીક થતી ગઈ તેમ તેમ તેને કાંઈ જુની ઝોળખાણ યાદ આવવા માંડી અને છેવટે ભૈરવી કાણ છે તે તેના નજરવામાં આવી ગયું. આશ્ચર્યમાં ગરક થયેલા માધવેન્દ્ર અંદર શું અને છે તે એક ધ્યાનથી જોઈ રહ્યો.

માધવેન્દ્રનો કંઠો મધુરેન્દ્ર ભૈરવીની સામે બે હાથ જોડીને બેઠો હતો. ભૈરવી કાંઈ ગંભીર વિચારમાં પડી હોય એમ લાગતું હતું. ઘણો સમય વિચાર કર્યા પછી તેણે એક લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખ્યો અને તે મંદ સ્વરે

બોલી, “ મારી ભવ્ય દષ્ટિમાં ઘણી ભયંકર આગાહી થઈ છે. ”

મધુરેન્દ્ર ગભરાયો. તેણે પ્રશ્ન કર્યો: “ શું મા, મારે માટે કાંઈ સારું નથી? ”

“ સારું તો નથી જ; ભયંકર છે. ”

“ પરંતુ તેનો કાંઈ ઉપાય છે કે નહિ? ”

“ હા છે. પણ શો ઉપાય છે તે જોવા માટે મારે કાંઈક પણ એક જાણુ ઉપર યોગ-નિદ્રાનો પ્રયોગ કરવો પડશે. ”

“ મા, મારે માટે એટલું જરૂર કરો. કેટલાયે સમયથી હું મારું ભાવિ જાણવાની ઇચ્છા કરી રહ્યો છું પણ આપની કૃપા હજી થઈ નથી. ”

“ આજે તારી ઇચ્છા પૂરી પડશે; પણ પ્રયોગ શેના ઉપર કરે? ”

મધુરેન્દ્ર પોતાની પાસેજ બેઠેલા વિશ્વાસુ મિત્ર તરફ દયાભરી નજર નાંખી એટલે પ્રયોગ માટે તેણે તૈયારી બતાવી.

ભૈરવી મનમાંજ કાંઈક મંત્ર ગણુગણી. તે બાદ પેલા માણસના કપાળ ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવ્યો. એટલે તે માણસ તરતજ અચેતન થઈ ગયો. એટલે ભૈરવીએ કહ્યું: “ આજે તારે જે પૂછવું હોય તે પૂછી લે. ”

આજે તારા બંધાવે પ્રશ્નોનો ઉત્તર મળશે.
આવતી કાલે દુઃખદાયી ચાલી જનાર છું."

" કેમ માણ; આ સેવકને મંદિરમાં
નાખી ચાલી જશે ? "

" યોગનિદ્રામાં પડેલો માણસ જે ઉત્તર
આપે તે પ્રમાણે તારું કામ કરજે; એટલે
જસ. દુઃખ પાછી આવતી. પણ કાલે તો મારે
જવું જ નેહશે. "

" ત્યારે દુઃખ પડેલો પ્રશ્ન એજ દરી લઈ
કે માધવેન્દ્રની સંપત્તિ અને મળશે કે નહિ ?
માધવેન્દ્ર મારી સાથે કેવો નાતો રાખશે.
માતાજી, પહેલાં આનો ખુલાસો મેળવે. "

ઠેરવીએ બેથુદ મનુષ્યના માથા ઉપર
હાથ મૂકી પ્રશ્ન કર્યો: " માધવેન્દ્ર કાલે તરફ
કેવો જાય રાખશે ? "

" બદારથી સરજ પણ અંદરથી વઠિ.
મધુરેન્દ્રનો પુત્ર તેના હાથે માર્યો જશે. "

" કારણ ? "

" પ્રેમની પ્રતિરૂપણા ? "

" એનું મરણ ટળી શકે એમ નથી ? "

" ટળી શકે; પણ માધવેન્દ્રનું અસ્તિત્વ
ન હોય તોજ ? "

" તો શું માધવેન્દ્રનું મૃત્યુ પહેલાં
છશે ? "

" નહિ થાય, તો આપણે હાવડું વિષ-
પાન દરાતીને તેને મારી યથાય. "

" એ કેમ જાની શકે ? "

" આવતી કાલથી માધવેન્દ્રને રોજ જો-
વનામાં થોડું થોડું એજ આપડું; એટલે તે
રીતઠી રીતઠાને મરી જશે. કોઈ રોજથી તે
મરી ગયો છે એમ સોંચીને જાણશે. "

" એથી પણ નહિ જાણે ? "

" નહિ, હવે એની જ રીતે તેનું મૃત્યુ
નિર્માણ કર્યું છે. મધુરેન્દ્રનું નિશ્ચિત કાલ
સરખાં જાય છે. "

જે મુખ્ય મહુચારુ દત્ત તે જણાઈ
ગયું. એટલે ઠેરવીએ મધુરેન્દ્રને પૂછ્યું.

" હવે કાંઈ પૂછવાનું બાકી છે ? "

" નહિ, હવે બાકી શું રહ્યું છે ? "

ઠેરવીએ વળી પાછો કાંઈ મંત્ર બધી
પાણીની જે છાંટ બેથુદ માણસની
આંખો પર છાંટી, પાંચ સાત મીનીટમાં તે
માણસ ભાનમાં આવી ગયો.

હવે પોતાને જણવા જેવું કાંઈ નથી.
એમ માની માધવેન્દ્ર ત્યાંથી સ્વરૂપાને ચાલી
ગયો.

ધરે આવીને માધવેન્દ્ર પોતાની આંખો
નીહાએલા બનાવ ઉપર વિચાર કરવા મંડ્યો.
તેના મનમાં અનેક વિચાર આવવા લાગ્યા.
એક વખત તો એમ થઈ ગયું કે કાકાને
જોવાનીને સર્વ સંપત્તિ તેમને મરણે ધરી
લઈ. પણ પછીથી તેને એવો વિચાર મૂક્યો
કે કાકાને એથી જરાય વિશ્વાસ નેમવાનો નથી.

પછી તેના વિચાર ઠેરવી તરફ વળ્યા.
" ઠેરવીમાં આટલું બધું સામર્થ્ય આપ્યું
ક્યાંથી ? યોગનિદ્રામાં પડેલો માણસ કાકાનો
અત્યંત વિશ્વાસપાત્ર માણસ હતો; એટલે
તેના વિશે શંકા લાવવાને કાંઈ કારણ ન હતું.
તો શું તેણે દરી તે જમીન અવિખચાળી
સાચી દશે ? " પછી સમય મુખી તે આ વિષે
વિચાર કરતો રહ્યો પણ કાંઈ ચોક્કસ નિર્ણય
તેનાથી થઈ શક્યો નહિ. આખરે તેણે પો-
તાના કારભારીને કાંઈ મારી કહ્યું; " નહીં
કિનારે એક નાની પણ ચિલકાળી દોડી
તેવાર રાખવાની વ્યવસ્થા કરો, મારે એક
દોડીની પૂઠ પકડવાની છે દોડીનો કાંચાર
પણ દુર્ગમવાર દોનો નેહએ. દુઃખ પડે
ક્યારે આવીશ તે ચોક્કસ નથી. મારે મારે
ગણ પણ જાનની ચિંતા ન કરી. "

(૫૫૫)

ખરે જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:

શ્રીમતી બહેનો: (૧) સવિતાબહેન, (૨) ત્રિવેદિતા મહેતા, (૩) મોતીબાઈ મહેતા, (૪) શુભાબ સંઘવી, (૫) દેવ્યબેન, (૬) હીરા, (૭) સરસ્વતી બટ, (૮) સવિતાગૌરી ડોક્ટર, (૯) અન્નમતિ શ્રોફ, (૧૦) પદ્માવતી લાલાજી, (૧૧) સોનબાઈ ખોના, (૧૨) માલતી દવે, (૧૩) નંદગૌરી દેસાઈ, (૧૪) લીલાવતી દલાલ, (૧૫) નિમંજા ઝવેરી, (૧૬) નંદગૌરી નરભેરામ, (૧૭) મંગળાબહેન, (૧૮) જ્યોત્સ્ના, (૧૯) સરસ્વતી મોદી, (૨૦) ધીરજબહેન દેસાઈ, (૨૧) માણિક્યાઈ, (૨૨) દેવુબહેન ચાવડા, (૨૩) કુંવરીશ્રીબા રાજબા બાલુબા, (૨૪) શક્તિબેન બેરે, (૨૫) રાધાબાઈ રતનસી, (૨૬) સરીતાબાઈ, (૨૭) કાન્તાબહેન, (૨૮) પુષ્પાવતી દેસાઈ, (૨૯) ચન્દ્રમણિ મોદી, (૩૦) કમળાલક્ષ્મી ઉપાધ્યાય, (૩૧) લલિતાબહેન, (૩૨) શુભાવતીબાળા માંકડ, (૩૩) પદ્માવતી જોટલી, (૩૪) કપીલા બટ અને (૩૫) માણિક્યાઈ.

ગુજરાતી સ્ત્રીશક્તિ : શ્રી. અંબાલાલ ન. શાહનો લેખ.
 સેનગુપ્તા : બંગાળના સિંહ શ્રી. સેનગુપ્તાના ।
 પરિચય કરાવતો શ્રી. બદ્રકુમાર ચા
 યકીર્તને : શ્રી. મનઃસુખલાલ ઝવેરીનું કાવ્ય.
 : સૌ. હંસાબહેન મહેતાના જેલના અ
 ન્તિમાં સ્ત્રીઓનો હિસ્સો: રશિયાની રાજ્યકાન્તિમાં બહેનોએ
 બાની નોંધ લેતો રા. અરવિંદ શા

કેળવણી-સર્વ રોગોની અકસીર દવા છે.

શ્રી. સવિતા ત્રિવેદી

આપણું સ્ત્રીજીવન કેટલું અસહાય છે ! પુરૂષો પરના આપણા અવલંબને આપણને છેક ખાંચળાં બનાવી દીધાં છે. પરદેશની સ્ત્રીઓ તો જીવે ! એનાં મુખપરની લાલી કેવી ! એનું ચાપલ્ય કેટલું ! હરવા ફરવાની છૂટ, કેળવણી, પુરૂષો સાથેના સમાન હક્ક અને સ્વાતંત્ર્યથી સ્ત્રીજીવન ત્યાં કેટલું વિદ્યુત રશ્મિ છે ? અને આપણે ત્યાંની દશા તો જીવે ! નથી કેળવણી, નથી સ્વાતંત્ર્ય, નથી સમાન હક્ક, નથી સંસ્કારી વાર્તાવરણ. આજ કેટલાંય વર્ષોથી આપણે આની આ દશાના રોદણાં રડીએ છીએ. આ દશામાંથી આપણી મુક્તિ કેવી રીતે થાય ? ખરી રીતે તો કેળવણી એજ સર્વ રોગોની અકસીર દવા છે.

[વડોદરા રાજ્ય મહિલા પરિષદનાં પ્રમુખશ્રીઓ.]

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કલ સંવત્સરી

જેલ જઈ આવેલાં ઇહેનોને અભિનંદન

મંડળના આશ્રય હેઠળ પ્રથમવાર તા. ૮ મી
પ્રિય માધવબાગમાં સ્ત્રીઓની એક સભા મળી
પી. પ્રમુખસ્થાન ડૉ. માલિની સુખચંદ્રને
પ્રધુ" હતું. સત્યામહત્તી ઇડતમાં જેલ જઈ આવે-

ધરાવતું નહોતું, અને જમનાબહેને આ ધ્યાનમાં
લઈને મહીલા મંડળોને જન્મ આપીને સ્ત્રીઓમાં
ભક્તિ ઉત્પન્ન કરી હતી. દુનિયામાં ધણી ગૃહ-
લક્ષ્મીઓ હશે જેઓએ પોતાનાં સંસાર સંકળ ઠ-

ઈહેનો-સી.

વંતિકાબાઈ

ખલે સી.

સા રહેતા,

૧. સ્નેહલતા

કરત વગેરેએ

જારી આપી

તી.

૪૨૨ સ્વ-

૩ પછી સી.

પ્રાબ્દેન પં-

ચાને " જમ-

ના-જયન્તિ "

૧ જાન માધુ'

૧૦. તે પછી

૧. ચન્દ્રશંકર

૧૦થાએ સ્વ.

જમનાબહેનના

જ્વનકાળ વિશે

વેવેચન કરી

મુંબાઈની સ્ત્રી-

ઓ વિશે તેમણે

૧૨૧૧ સંકળ પ્રવલ્નોની ઝાંખી કરાવતાં જણા-

વ્યું કે " જમનાબહેન જન્મ્યાં તે પહેલાંવું

૩૧૨૧૧ જુઓ અને પછીવું ગુજરાત જુઓ.

મા એ વચ્ચે મોટા તમાવત જોશો. તેમનાં

જન્મ પહેલાં એક પણ મહીલા મંડળ દસ્તી

જમના-જયન્તી

[મરાઠી સાખી]

" ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડલ " ઉત્તરે જયન્તી આને,
જમનામૈયા. મંડલ-માતા સ્વર્ગમંદી ખીરાજે,
તો થે હાજર આત્માએ-કે' મીઠી આશિષ આપે.

મોહમયીની મહિલા મિથ્યા જીવનવ્યય કરતી'તી;
ન્હાનાં ન્હાનાં નિજ જગતોમાં ન્હાની ચીજ ભરતી'તી;
ન્હોતી દષ્ટિ કે' રહેલી-એની સૃષ્ટિ હતી છોટી.

જમનામૈયા જાગ્યાં જાતે-જગતી નારી-સૃષ્ટિ,
મોહનાદ સમ સારે જાગ્યાં વર્ષાં ચેતનસૃષ્ટિ:
જાગી સારી શ્રીજાતિ-જગ ન્યાં ત્યાં સોહાતી.

આભારી મંડલ-મહિલાઓ મોંઘી સ્મૃતિ સંધરે છે,
ઉજવી જયન્તી સહુ ઇહેનોને " મૈયા " થવા પ્રેરે છે:
ઈહેનો મૈયા સંભારે-મૈયાપગલે એ ચાલે.

—ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા

યાં દરો, પણ

નહેરમાં તેમણે

કોઈ પણ ક્યું

દરો નહિ. પણ

જમનાબહેને તો

ગૃહલક્ષ્મી થવા

ઉપરાંત જન્મ-

બા તરીકે નામ

કલાડ્યું છે.

તેમને એક

પણ સંતાન ન-

હતું, અને

જ્યારે તેઓને

તે માટે પુજ-

વામાં આવતું

હતું ત્યારે તેઓ

એમ કહેતાં હતાં

કે દુનિયાના

તમામ બચ્ચાં-

ઓ મારાં સં-

તાનો છે, અને

મારાં જરાં સં-

તાનો તરફ નેટ્યો હું પ્રેમ રાખી રાકું તેટલો જ

પ્રેમ હું કોઈ પણ બચ્ચાને માટે રાખી રાકું છું.

તેમના જન્મ ઉપરથી આપણને પ્રેમનો પાઠ શીખ-

વાનો મળે છે.

સી. કુસુમમૌરી મુનશીએ તે બાદ જેલ જઈ

નોંધ

પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્યના પરમ હજારક અને અનાંચીન સાહિત્યમાં સારી અને સરલ છે. હરગોવિંદદાસ ત્યમાં સારી અને સરલ છે. હરગોવિંદદાસ દ્વારાકાદાસ કાંઠાવાળાના અવસાનથી ગુજરાતી સાહિત્યે એક અણમૂલ રત્ન ગુમાવ્યું છે. આપણી છવતના પ્રત્યેક હેતુમાં આગળ વધનાર એ મહાન નરે ગુર્જર નરેશ સર સયાજીરાવના અંતઃકરણમાં પ્રાચીન ગુજરાતી સાહિત્ય માટે પ્રીતિ હપતથી એ સાહિત્યના હજાર માટે રાજ્ય તરફથી નાણાની સારી લેવી રકમ અલગ કરાવી હતી અને તેની સહાયથી ધૂળમાં દેરાયલા અનેક પ્રાચીન કવિઓનાં કાવ્યરત્નોને હજાર કર્ષો હતો. સામાન્યઃ દરેક સાક્ષર પોતાને સૌથી વધારે મોટા માને છે અને બીજીની પ્રસિદ્ધિ સંખ્યા રાખે તો નથી રત્ન હરગોવિંદદાસમાથ એ અસહ્યના દુર્ગુણથી સર્વથા પર હતા એમ તેમણે પ્રાચીન કાવ્યોના હજારથી સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. જાતે સમર્થ સાક્ષર હોવા છતાં-માત્ર ગણ-લેખક ન નહિ પરંતુ પદ્ય-લેખક હોવા છતાં-પ્રાચીન કવિઓને પ્રસિદ્ધિમાં આણવા એમણે જરાય દિલ ચાલ્યું નથી. એમના એ શુભ અને અપાય પ્રયત્નો વિના ગુજરાત એ અણમૂલ સાહિત્યરત્નોથી કદાચ વંચિત રહ્યું હોત. પરંતુ પ્રાચીન સાહિત્યનો હજાર એમણે ન કર્યો હોત તોય ગુજરાતનો વાચક-વર્ગ એમને એમના પોતાના અંધો માટે આભારની લાગણી સાથે લાંબા સમય સુધી સંભારશે. સામાન્ય જનતાની દૃષ્ટિએ એમણે અનેક હપયોગી દિશામાં પોતાની સમર્થ કલમ ચલાવી છે; પરંતુ જીએ અને બાળકો માટેના વાચનના હેતુમાં તેમણે સૌથી વધારે અને સંખ્યાની ફાળો આપ્યો છે. તેમણે રચેલાં ત્રણે એ હેતુની કટલોક મોટામાં મોટી યોગ્ય પૂરી પાડે છે. એ ત્રણમાં તેમણે સુધારા અને સીદ્ધિવધી વિશે દર્શાવેલા વિચારો

આજે પણ મોટે ભાગે સર્વમાન્ય મણાય એવા છે. ખાસ કરીને બાળકોને " ટચુકડી સો વાતો " ના સંગ્રહો આપી આપણે એ ભૂલાઈ જાઉં સાહિત્ય એમણે તાજું કર્યું છે અને સુવાન માતા-ઓના હાથમાં બાળ-કેળવણીનું સાધનમાં સારું સાધન મૂક્યું છે. એમના અવસાનથી આ હેતુને લાંબા સમય સુધી ન પૂરી રાકાય એવા યોગ્ય પડી છે. અમે સ્વર્ગસ્થના કુટુંબી જનોના-ખાસ કરીને તેમના સાહિત્યરસિક પુત્ર-પુત્રીઓના દુઃખમાં ભાગ લઈએ છીએ અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને પરમ શાન્તિ મળે એમ પ્રાર્થાએ છીએ

લગભગ હેઠ્ઠાં બાર માસ દરમિયાન મ. ગાંધીજીની આજ્ઞાને માન

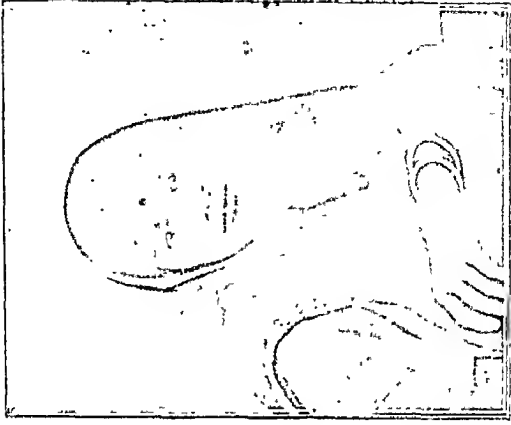
ઓવતો અંક આપી ગુજરાતની બહેનોએ દેશના સ્વાતંત્ર્ય

સંગ્રામમાં મેળવે રહી ને ફાળો આપ્યો છે, તેની નોંધ અમે અવારનવાર એ માટેના ખાસ લેખમાં તેમ જ આ " નોંધ "માં દર મહિને લીધી હતી. એ માસિક સરવૈયાં લેર્ગાં કરી આખા વર્ષનું સરવૈયું કાઢવાનો સમય હવે આવી પહોંચ્યો છે.

દીલ્હીમાં ને સંધિ ફેશઆરી માસમાં થઈ અને ને મહાસમાજે કરાંચીની બેઠકમાં માર્ચની આખરે સ્વીકારી, તે સંધિવડે હાથ ટુરડ સંગ્રામ મુલતી રહ્યો છે. એ સંગ્રામમાં દેશની બહેનોએ ને ફાળો આપ્યો છે તે સૌ કેઈ બંધે છે અને તે માટે એ વીર બહેનોનાં મુકતકંઠ વખાણ કરે છે. આવતો

અંક " દેશસેવિકા અંક " કરી અમે પણ અમારી માનની અંજલિ એ વીર બહેનોના ચરણે-તેમણે દેશ માટે આપેલા આત્મચાગને ચરણે ધરવા ઇચ્છીએ છીએ. એ અંક માટે અમારા સહૃદય-લેખક બહેનો અને બંધુઓના સહકારથી ને સામગ્રી લેવાર કરી છે તેની અંખી આ અંકમાં જ અત્યંત આપીએ છીએ અમને ખાતરી છે કે એ સામગ્રી સાથેના અંક દેશની વીર પુત્રીઓએ આપેલા લોગ અને બતાવેલી અગ્રહિમનને યથાર્થ મૂર્તિમંત કરશે અને બાલિ પ્રજાને એ દેશરક્તિને માર્ગે પ્રેરશે.

આશુતોષચંદ્ર ૩ મે. ૧૯૪૮ ચાવડા
તપસ્વી : જાનવર સંપ્રદાય ભેટ

કે. ત્રિશયા દર

સો. રમીજીન કામદાર

શુભસુંદરી

માતૃશ્રી કરુણા

શ્રી જનમોહન મીઝીએ કાગડ અને કાવરનો ઉપયોગ કરી આ સુંદર છાયા-છબી
“સેવિકા-બેંક” માટે આલય તૈયાર કરી છે.

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૧મું

જુન ૧૯૩૧

[અંક ૪થો]

શક્તિનાં સ્વરૂપ

અમે શક્તિનાં સ્વરૂપ
અમે ભારતી સ્વરૂપ
પુનિત હૃદય આરતી ઉચ્ચરીએ. અમે૦

અમે પ્રેમનાં મુહૂર્ત (૨)
અમે દિવ્ય ને અદ્ભુત (૧)
પ્રગટ પ્રાણ પ્રણવમંત્ર પ્રેરીએ. અમે૦

અમે સહજ ભાવપૂત
અમે અમર શાન્તિદૂત
જગત આત્મ અર્પણો આચરીએ. અમે૦

પ્રમતી સ્વ. મનિમંત્રના મંગલાર્પણે
શ્રી કૃષ્ણ ભગવાને શ્રી સત્યનામે
શ્રીયુગ પ્રજ્ઞાન. આત્મદેહ આપ્યા
વરદેશી સર્વિનય સમ્મેભ હિદ.

કેસરકન્યા

૧
બાર ઉતાળે વસન્ત ગોરે, ફેરે દાંડી દાંડી ;
કેસરીએ કેસરિયાળી કન્યા ને ! ઓછાડી !
અમરવેલડીઓએ બાહે વીળ-ટીલડી ઓડી ! -
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?

૨
સૂની ક્યાં છે વનકુંભે, ને ક્યાં છે સૂની વાડી !
કલોલે છે કેસરિય્યાં બુલબુલ પડ્યા પાડી !
ગરવી મારી ગૂર્જરીને કોણુ કહે માંડી ?
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?

૩
સાવળીનની લીલિ લતાએ છાતિ શ્વેત ઉમાડી ;
સાતા પ્રેમલ પાલવડે ને ! સજ્જ કેસરી સાડી !
તપે ત્રિંગા ફલ સાદી, સુખ બારત દીવાલંડી !
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?

૪
બાવન-બવનની મેનાઓ પરવરા પિલરિયાં તોડી -
ગગન ગગલે, ધરા મેલલે, પારધિતીર મરેડી ;
ખારા એના પોપટજના છન્દ-વિહારે છાંડી !
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?

૫
ભરી ભરી ભવકુંભે ગાળે, ગાળે મંદિર-વાડી ;
જૂકાવે કુળ-કુટુમ્બ ભર્યાં કેસરિ પડ્યા પાડી ;
મરજવાં લૂંટે, સુક્રિતુ' નિશાન અટલ માંડી !
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?

૬
વલખાંખથી પ્રજળા ! તે અન્ધાની અંખ ઉધાડી !
નયો નયો નગદમ્બાં-રોડે ગાળે નન્દનવાડી !
એ ન રાક્ષસૈયાની, ભેયા ! પીડારો નય-દાંડી ;
ગૂર્જરી કોણુ કહે માંડી ?
ગૂર્જરી સ્વાર્પણ-ગૌરવ માંડી :

—કેશવ દ. શેઠ

ગુજરાતની સ્ત્રીઓ

લેખિકા: શ્રીમતી લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ

કોઈ પણ પ્રભુ કે વ્યક્તિની લાયકાતની ગણા દત્તા, માખાપની આશારૂપ એકના એક કસોટી થાય તેવા પ્રસંગોથી જ થાય પુત્રો પતંગીઆં દીવા પર અપલાવે

છે. સુરોપના મહાન યુદ્ધ વખતે, હન- રાનવશુરાનો સુખસંપત્તિ અને વૈભવ છોડી રણક્ષેત્ર- નાં કષ્ટ વેઠવા ગયા હતા. જેઓ સ્વિ- સર્મા દસ વાર મોઢું ધુમે ને વાગી હોગે, નિલ નિલ્ય કપડાં ખડવે, સમાસમાનાં બોજન આ- રોગેજરાપણ અગવડ ન વેડે તેઓ સુકું પાકું ખાવાનું, નહાવા ધોવાનું નામ નહોં અને કપડાં મેલને જુ- ઝોથી ભરેલાં

એમ મર- છુને શરણુ થઈ ગયા હતા. ત્યારે સર્વે કાષ- ને એમજ લાગતું કે વૈભવની પરિસ્થિતિ- એ પહોં- ચેલી પ્ર- નજો અ- વસર આ- વ્યે બધું છોડી કત- વ્યને મો- ગેં જવા માં દુઃખ પડે તેપણુ વેઠવા તે- વાર થઈ છે તે જ તે- મની ખરી લાયકાત પુરવાર કે- ર છે.

શ્રીમતી લેડી વિદ્યાબહેન નીલકંઠ

તેમજ જમીનની અંદર ખાડા બોરી જનવરની ડિ. જી. આને મળતોજ પ્રસંગ પાછલા વર્ષ દર- માધક રહેવાનું, એવું એવું વેઠવા તૈયાર થઈ જી મોવાન આપણા દેશમાં ઉપસ્થિત વ્યવસ્થા

હતો. મુખ શેષામાં પોદનાર અને જરા પશુ
આંચ ન વેડેલી તેવા નવસુવકો રાત- દિવસ
ટાઢ તડકા વેઢી રસ્તાપર ચોડી કરતા અને
જેલનાં મહાકાટ વેઢવા હજારોની સંખ્યામાં
તૈયાર થઈ ગયા હતા. માર આવે, અને જેલતું
કષ્ટમય જીવન ગાળતું એ યુદ્ધમાં પ્રાણ આપવ
સરખું જ કંઈ કામ હતું અને તેવી કસો-
ટીમાં દેશના હજારો મનુષ્યોએ પસાર થઈ
પોતાની લાયકાત પુરવાર કરી છે.

આજ પ્રસંગોએ આપણી સ્ત્રીઓએ
પણ અદ્ભુત મનોબળ બતાવ્યું છે. જેમણે
ઘરના આંગણા બદાર ભાગ્યેજ પગ મુક્યા
હોય, ધુમટા બદારનું જગત પણ થોડું જ
જોએલું હોય, રાત્રીમાં એકલાં ફરતાં ડરતી
હોય તેવી સ્ત્રીઓ સર્વ પ્રકારના કષ્ટ વેઢવા
તૈયાર થઈ ગઈ એ ઘટના સર્વને આશ્ચર્યમાં
મુગ્ધ કરે તેવી છે. જીલ્લેટી, અબણ, શ્રીમંત,
નબળી અને સરાકત, કુટુંબથી વીટળા-
એલી તેમજ એકલવાઈ, જીવાન, જુદા
અને બાળક એ સર્વેએ પોતાની સર્વ
શક્તિઓ દેશને અર્પવાની અજબ દિમ્મત
બતાવી છે એ વસ્તુસ્થિતિથી કોઈપણ
હિંદીને ગર્વ થાય તેમ છે. બહેનોએ
પણ માર ખાવાની, જેલનાં કાટ વેઢવાની,
ખંડે પગે સેવા કરવાની, ઘરખાટ, માલમીલકત
ઘોડી જંગલમાં જઈ વસવાની જે દંડના
બતાવી છે એ કોઈ પણ પ્રજાને શોભાવે
તેમ છે.

દેશભરમાંથી આવી વીર રમણીઓ નીકળી
આવી છે છતાં ગુજરાતને ભાગે જોને જશ
બહુ મોટા પ્રમાણમાં આવ્યો છે. ગુજરાતની
સ્ત્રીઓએ ગુજરાતમાં, મુંબાઈમાં, કલકત્તામાં
અને ત્યાં ત્યાં તેઓ રહે છે ત્યાં પોતાનું
પાણી બતાવી આપ્યું છે એ વાતની કોઈ
ના પાડી શકે તેમ નથી. ગુજરાતની સ્ત્રીઓએ
કુખ સદન કરવાની અખુટ શક્તિ બતાવી
છે સર્વસ્વ મમર્ષણ કરવાની ત્યાગશક્તિ

બતાવી છે અને રેક ભગવવાની દંડતાનું
અપૂર્વ પ્રદર્શન કર્યું છે. મુંબાઈમાં અને
બીજાં સ્થળે ચોડી કરનાર બહેનોએ અકબ
શ્રદાથી કામ કર્યું છે. ગુજરાતનાં, ગામડામાં
હીજરત કરનારાં કુટુંબોમાં જઈ વાત કરતાં
તેમના સ્ત્રીઓની દિમ્મત અને કર્તવ્ય-
પરાયણતા જોઈ છક થઈ જવાય તેવું હતું.
તેઓને જરા પણ આશા નહોતી કે જે ઘર,
ખેતર, માલમીલકત છોડીને આવ્યા છે તેવું
પુત્ર દર્શન થશે. એક મહાભાજના વચન
પર અખૂટ વિશ્વાસ રાખી જે સહન કરવું
પડે તે કરવા, જે ભોગ આપવા પડે તે
આપવા તેમણે નિશ્ચય કર્યો હતો. સ્વરાત્ન્ય
એટલે શું, સ્વરાત્ન્યમાં એમને લાભ થશે કે
નહી તેના વિચાર તેમાંનાં ઘોડાનિજ દસે
પરંતુ જે કર્તવ્યનો માર્ગ તેમને દેખાડવામાં
આવ્યો તે માર્ગે મુખ્યદુઃખનો વિચાર મુદ્દાં
કર્તા સિવાય, કાંઈ પણ બદલો, વેતન વિના
સાચા સૈનિકોનું જે દૃષ્ટાંત તેમણે જગતને
દર્શવ્યું છે તેની પ્રશંસા જોટલી કરીએ તેટલી
ઓછી છે.

ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં કેટલી શક્તિ રહેલી
છે તેવું માપ આ પ્રસંગ આવ્યો ન હોત
તો કોઈ કાદી શકત નહીં. એક વરસ ઉપર
કોઈએ કહ્યું હોત કે સ્ત્રીઓ અમુક કાર્ય
કરશે તો તેને દસી કાઢવામાં આવત.

કેટલાંક વર્ષ પર અમેરિકાથી દાર
બંધીનું કામ કરનાર બહેનો આવી હતી.
તેમણે પોતાના દેશમાં દારૂની અટકાયત કરવા
ઓર્ગે કેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યો હતો અને
એ પ્રયાસને અંગે કેટલી દારૂબંધીને સફળતા
મળી હતી એ ખ્યાન કર્યું અને અમને કહ્યું
કે દારૂ અટકાવવાનું કામ સ્ત્રીઓએજ લાયક
ધરવાનું છે એ દલીલત માંમળી અમે નિરા-
શાથી જોઈ જવાય દીધો કે અમેરિકામાં
અમે તે દરી પણ અમારા દેશની સ્ત્રીઓથી

એ કાર્ય ઉપાડાય એમ અમને લાસતું નથી. અને તે વખત કોઈ સફળતા પણ મળી નહીં. ગાંધીજીએ સ્ત્રીઓને આમંત્રણ આપ્યું ત્યારે પણ દારૂના સંબંધમાં સ્ત્રીઓએ પોતાના સંશય પ્રદર્શિત કર્યા હતા. છતાં ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓએ એ કાર્ય કેટલા ઉત્સાહપૂર્વક ઉપાડી લીધું અને ખેડા જિલ્લામાં તેમજ અન્ય સ્થળે બહેનોએ તે માટે જેલમાં જવામાં પણ પાછી પાની ન કરી એ વૃત્તાંત તાજે જ છે, દેશમાંથી દારૂની બદી કાઢવા માટે અસ્ખલિત પ્રયત્ન કરવા પડશે એ આપણે ધ્યાનમાં રાખવાનું

છે. જે જે અનિષ્ટો આપણી પ્રજામાં હોય તેનું નિવારણ કરેલા આપણી સ્ત્રીઓએ ઇર્ષ્યા યત્ન જેમણે અને જે શૌર્ય, જે દેશપ્રીતિ, જે સ્વાર્થહીની ભાવના, જે કષ્ટ સહન કરવાની શક્તિ અને સૈનિકને જાગૃતું જે આશાકિતપણું સ્ત્રીઓએ જગતભરને વિસ્મયમાં નાખી દે તે પ્રકારે દર્શાવ્યું છે તે બેતાં કોઈ પણ કાર્ય તેમને માટે અસંભવિત નથી એ માન્યતા અસ્થાને નથી. ગુજરાતની સ્ત્રીવર્ગની શક્તિ સુમાર્જે વહી દેશોદ્ધારમાં તેમનો ભાર ફાળો આપે એ શુભેચ્છા છે.

સ્ત્રીશક્તિનું અદ્ભુત દર્શન

લેખક: શ્રી. ગિજુભાઈ

મયા વર્ષમાં સત્યાગ્રહની લડત દરમ્યાન આપણને સ્ત્રીશક્તિનું અલ્પધાનું અને અદ્ભુત દર્શન થયું છે. આજ દિવસ સુધી તે શક્તિની સદાચર્ચી આપણે ફર રહ્યા. અને તેથી આપણું કામ એક હાથે, એક પગે, એક પાંખે ચાલ્યું ને તેથી ટસરડાતું રહ્યું અને માટે જો કોઈ જવાબદાર હોય તો આપણે પુરોષો જાણે. કયા સ્વાર્થ માટે એ શક્તિને બદાર આવતાં આપણે રોપી, બદલે એ શક્તિનો સ્ત્રીકાર પણ કર્યો નહિ તે કદાચ આપણે કહી શકીએ નહિ અને કયું જો તો કરીએ નહિ. પણ એ ભૂતકાળને જવા દઈ વર્તમાનને આપણે સમજીને સ્ત્રીકારી થઈએ.

જે સ્ત્રીશક્તિ સ્વરાજ લેવામાં આપણને સાચ આપી આપણે ત્યાં સ્વરાજ આણ્યો તેજ શક્તિ આપણા ધરમાં અને જીવનમાં સાડું સ્વરાજ, સો અને પુરુષ બંનેનું સ્વરાજ સ્થાપ્યો અને આજનો રમણીઓ થઈ ગયેલા જુદાસ્થાનમાં ફરી પાછા ચતિમાન કર્યો કુખી, વૃદ્ધ અને બળ્ય કર્યો.

શક્તિનું સામંત્ર્ય જમતની તમામ પ્રલંબોએ અને બંધિતોએ દરેક દરેક અંદરથી અને બહારથી જુદે જુદે વખતે સ્ત્રીકાર્યું છે અને તે સ્ત્રીકારની જુદી જુદી પ્રતિમાઓ ઉભી કરી છે. ચેકવાર ભૂલ ખામા પછી ફરીવાર દિંદ-આજે એજ પુરાતન શક્તિનું પુનર્સ્થાપન કરવા તત્પર છે એમાં શંકા નથી. નજીકના ભવિષ્યમાં સ્ત્રીશક્તિની સંપૂર્ણ સંસ્થાપના દિંદ ઉપર ત્યારે થઈ રહેશે ત્યારે દિંદના આબાજરૂદ્ધ સ્ત્રીની સુરત બદલાઈ જશે. તે વખતે પુરુષનો સર્વ પ્રયત્ન સો રકા સફળ થશે અને પ્રજાતિની ખીલવણી અનુપમ થશે. પુરુષ પ્રજાતિના સંદર્ભમાં દિંદ દુનિયાને જુદાજુદા જીવનનું અને પ્રલંબજીવનનું નવું રૂપ, નવો આદર્શ બતાવશે અને જમતને દોરશે.

શ્રી અને રાષ્ટ્રકાર્ય

લેખિતા : સૈ. હંસા મહેતા, બી. એ.

પ્રથમ મુક્તિસંગ્રામમાં શ્રીઓએ અણ-
ધારેલી શક્તિ વ્યક્ત કરી અન્ય દેશોમાં
ન બનેલું કાર્ય કરી બતાવ્યું છે. હિંદુસ્થા-
નની શ્રીઓએ આજે તો દુનિયાને પોતાના
કામથી આજી છે. દુશ્મનોએ પણ આ
યુદ્ધમાં શ્રીઓએ જે કાજો આપ્યો છે તેના
મુક્ત કંઠે વખાણ કર્યા છે. યુદ્ધ તો હવે
થોડા કાળને માટે વિરમ્યું છે અને આપણે
તો ઇન્ધિયર પાસે એટલું જ માગીએ કે હિંદુ-
સ્થાનની જે વ્યાજખી માગણીઓ છે તે
સ્વીકારવામા આવે, આપણે દેશ . ખરેખરે
સ્વતંત્ર બને અને યુદ્ધ હંમેશને માટે વિરામે,
શ્રીઓએ જેણે આ સંગ્રામમા ભાગ લીધો
છે તેમનું ખરું કાર્ય તો હવે શરૂ થાય છે.
આટલી બધી બહેનોમાં જે જાગૃતી આવી
છે તે કાયમ રહે, બહેનો પાછી ધરના
ખૂણામાં સંતાઈ ના જાય એને માટે હવે
ખાસ કાળજી રાખવાની છે.

હવે પછી શ્રીઓનું કાર્ય શું ? વિનાશ
કરવો એ તો ઘણી સહેલી વાત છે. તોડી
ફોડી ને ભુકા કરતાં તો એક બાજકને પણ
આવડે. ખરેખર કામ તો સર્જન કર-
વાનું છે. સર્જનનું કામ હવે શરૂ થાય છે.
આપણે તો આખા દેશને નવો બનાવવાનો
છે. રાજકીય, સામાજિક અને નાગરિક એ
દરેક ક્ષેત્રમા શ્રીઓએ પોતાનો હિસ્સો આપી
શ્રીઓ પણ રાષ્ટ્રનું મદદરતું અંગ છે
અને જેમ રાષ્ટ્રને સ્વતંત્ર બનાવવામાં
તેમજ રાષ્ટ્રને સંઘીન બનાવવામાં શ્રીઓની
એટલીજ જવાબદારી છે એ મિદ કરી બતાવ-

વાવું છે. જે જે બહેનો આજે બહાર પડી
છે તે બહેનો આ કાર્ય ઉપાડી લે એવી
મારી વિનંતી છે.

ગાંધીજીએ કહ્યું છે કે જે બહેન કામ
કરે અને કરાવી શકે એ સરદાર-નેતા બની
શકે. જે જે બહેનો આજે દસ દસ મહિ-
નાથી દેશસંગ્રામમાં ઝડપી રહી છે તે તો
જરૂર નેતા બની પોતાના લતામાંથી જ
કાર્યની શરૂઆત કરે, લતાઓ મળી પોતાના
વોડનું એક મધ્યસ્થ મંડળ સ્થાપે, અને
બધાં વોડના મંડળો મળી એક આખા
સહેરને માટે મધ્યસ્થ મંડળ સ્થાપે આવું
મંડળ ચાહે તો શ્રીઓ પાસે અનેક કાર્ય
કરાવી શકે અને એક જીવંત સંસ્થા બને.

એવું મંડળ શું કામ કરાવી શકે તેની
બહુ જ આછી રૂપરેખા અત્રે આપું
છું. પહેલું તો શ્રીઓનું અચાન દૂર કરવાનો
પ્રયત્ન કરે. જે કાર્યકર નિરક્ષરતા આ દેશમાં
છે તેને લીધે જગતભરમાં આપણી
વૃક્ષના બહુ હલકી થાય છે. એ કાળું
કલંક તો આપણે દૂર કરવું જ જોઈએ.
બીજું શ્રીઓને મુનીસીપાલટી તેમજ ધારા-
સભાની સુટણીમાં મત આપવાનો અધિકાર
છે, પરંતુ આ હક શ્રીઓ ઘણા ઓછા
પ્રમાણમાં ભોગવે છે. સ્વતંત્ર ભારતમાં તો
મનાધિકાર વિસ્તૃત થશે. એકવીસ વર્ષની
ઉપરના દરેક શ્રી પુરૂષને મતનો અધિકાર
મને કે કેમ એ એક સવાલ છે, પરંતુ આજે
છે તે કરતાં મોટા પ્રમાણમાં શ્રી પુરૂષોને

મતનો અધિકાર મળશે એ તો ચોક્કસ છે. એ મતનો ઉપયોગ શી રીતે કરવો, મત આપનારની જવાબદારી કેટલી મોટી છે વગેરેનું શિક્ષણ શ્રી પુરુષ બંનેને આપવાની જરૂર છે. પરંતુ ઉપર કહેલ શ્રીમંડળ માત્ર શ્રીઓનેજ આ મતનું શિક્ષણ આપી શકે તો એ ઘણું છે.

સામાજિક જાગૃતતામાં પણ શ્રીઓએ ચોતાના વિચારો જાહેર કરવાના છે. દેશ-માંથી સામાજિક સડાઓને દૂર કરવા પણ સત્યાગ્રહ શરૂ કરવો પડે તો તેને માટે પણ શ્રીઓએ તૈયાર રહેવું જોઈએ. સામાજિક પ્રશ્નો તો ઉકેલાયા પિનાના એટલા બધા પડ્યા છે કે એની ટીપ અહીં આપવી મુશ્કેલ છે. જેટલા

બને તેટલા પ્રશ્નો ઉપાડી લેવાય તો સારું. અનેક શ્રી સંસ્થાઓએ અત્યારે પણ આ કામ ઉપાડી લીધું છે પરંતુ સામાજિક કાર્યને માટે જેટલા બહેનો જોડાય તેટલા જોછા છે.

શ્રીના નાગરિક દોા વિશે પણ આપણી

બહેનોને હજી સુધી જ્ઞાન નથી. શહેર સુધારણા, સારા સવડવાળા નદિ કે માંત્ર લાગા ખાવાના-ધરો, સારા રસ્તાઓ, સ્વચ્છ પાણી સ્વચ્છ દૂધ, સ્વચ્છ ખોરાક વગેરે વગેરે ઘણી જાણતો છે કે જેમાં શ્રીઓએ હજી સુધી

માયું માયું નથી. એમ એ જાણ-તોમાં શ્રીઓ રસ લેતી થાય તેમજ નાગરિક જીવન સુધારવા પ્રયાસ કરે એ અત્યંત છે.

હું કાણમાં શ્રી એ એક નાગરિક છે, શ્રી એ એક સમાજનું અંગ છે, શ્રી એ એક રાષ્ટ્રનું પણ અંગ છે એ જાણના શ્રીમાજેટલી જલદી જનજીવે તેટલું દેશને ગારે સારું છે. આ કાર્ય આપું શ્રીમંડળ ઉપાડી લે અને જે રાષ્ટ્રભાવના

શ્રીમાં જનજવા પામે છે તેને સતેજ રાખે તો આપણને મજાનારી સ્વાતંત્રતાનો આપણે જીતમ રીતે ઉપયોગ કરી ચકીશું. એ રીતે અન્ય દેશોએ સરખામણીમાં આપણા દેશને હચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરાવવામાં મદદગાર થઈશું.

સી. હંસાજીબેન રેડતા, બી. એ.

લેખિકા: શ્રી. ક્ષમા રાવ

અનુવાદક: રા. મુળશંકર ન. દિવેદી

ગાંધીજીનાં દાનનગ્રાંથ પ્રસારે છે, તેજ પ્રમાણે મજુરી કરીને ગુજરાત ચલાવનાર એકાદ નાનકડા ગામમાં પેટ ભરવાની નવી કસ્ટના નિકળે તો તે પ્રસારતાં વાર લાગતી નથી અનુપને ભવિષ્ય આંકતાં ન આવડ્યું તેથી જ તેને જીવનમાં કરણ પ્રસંગ જેવા મળ્યો. ગામમાં આવીને અનુપને એવા તો પ્રયોગ શરૂ કર્યા કે એકાદ અનુભવી માણસ તેને માટે પોતાની સારી જીંદગી ખર્ચી નાંખતાં આનંદ પામે.

અનુપ ગામમાં આવ્યો ત્યારે ખાંધે રેંટીઆ અને પુણી લઈને આવેલો. આ રેંટીઆથી તેને દેશસેવા કરવાની ઇચ્છા હતી. પરંતુ સામે દેખાતી મીલનું ભૂંગળું જોઈ તે જરા ખંચકાતો, તેની મોટી મા આજ મીલમાં કામ કરતી હતી.

અનુપનાં માખાપ આજ મીલમાં કામ કરતાં મરણ પામ્યાં હતા. તેના મોટી માએ તેને ભવિષ્યના સુખ માટે ગુજરાત વિદ્યાપીઠમાં મોકલ્યો, ત્યાં તેણે પરીક્ષાઓ પસાર કરી. ધીરે ધીરે આજુબાજુના વાતાવરણથી તે સમજ્યો કે રેંટીઆ શિવાય દેશહારિય

ટૂળી શકે એમ નથી. આ છાપ પાછળથી તેના હૃદયમાં કોતરાઈ રહી. વિદ્યાપીઠ છોડ્યા પછી ન્યારે તે ખંડાર આવ્યો ત્યારે તેની વય ૨૦ વર્ષની હતી.

અનુપ મધ્યમસર હોયો, સામાન્ય તંદુરસ્ત અને હસમુખો હતો. તેના હોઠમાં ધારેલું કાર્ય પાર પાડવાની ઇચ્છા દેખાતી હતી.

તેની મોટી માએ ન્યારે તેને પાછો બોલાવ્યો ત્યારે તેને તેના અવનવા વિચારોની કસ્ટના પથ નહોતી તેની મોટીમા ગિરીન એમજી સુમનતી કે લાલેલ ગણેલ અનુપને મીલમાં કારકુન તરીકે જરૂર નોકરી મળી શકશે.

અનુપ ન્યારે ગામમાં આવ્યો ત્યારે તેની મોટી મા સાધારણ માંદગીમાં હતી. ઝૂંપડા જેવા ઘરમાં તેની મોટી મા હીચકતી બેસી હતી. અનુપને તેની મોટી માએ આવકાર આપ્યો. થોડી વાર મથા પછી જુના લુગડાંની ગાંસડી-છોડતાં ગિરીન બોલી:

“આપણા મારતર મીલમાં તને જગ્યા આપશે, અને તને જગા મહે તો પથ હું તો મીલમાં કામે જમરા.”

અનુપને ઉત્તમ આદર્શો અને વિચારો દેખાડવા માટે આ પગ સારી લાગી નહિ. તે સ્વસ્થપણે બેઠો અને કાંઈ બોલ્યો નહિ.

નોકરીની વાત આમળ ધપાવવા ગિરીન્ન બોલી: "આપણા શેક તો બહુ સારા અને દયાળુ છે; છતાં ધણાં માણસો તેનાથી અસંતુષ્ટ રહે છે."

"તેઓ શા માટે અસંતુષ્ટ રહે છે?" અનુપે પૂછ્યું.

"એ લોકોમાં એક સરખી આગળ તે આગળ ધપવાની મરજી હોય છે. પહેલાં વધારે પગારની માગણી કરી કાઢી, દેવે પગાર વધ્યા ત્યારે કામ બોલું નેહ્યું છે, એમ કહેતાં સાંભળ્યું છે." જરા

ચિદાને ગિરીન્નએ જવાબ દીધો.

"મોટી મા! માણસ કાંઈ દમેલાં પ.યરની જેમ રહી શકવાના નથી. પોતાના સુખમાં વધારો થાય એમ દરેક માણસ ઇચ્છે છે. બોળની નોકરી કરનાર દમેલાં રાજ રહી શકતો નથી. તાબેદારી-પરાધીનતામાંથી મુક્ત થતાં પુરં સુખ માણસ બોત્રતી શકે છે."

હવે વિચારોની ભાવનામાં ગિરીન્ન કાંઈ સમજી નહિ, એટલે તે બોલી: "તાબેદારી છોડતાં દુઃખ આવીને ઉભું રહે છે"

બોલવાથી ગિરીન્નને અધિક શ્રમ થશે એમ સમજી અનુપ આગળ વાત કરતાં અટક્યો. ગિરીન્નના મુકા-લોહી વગરના હાથ ઉપર પોતાના હાથ ફેરવ્યો. શ્રમિત

શ્રીમતી લીલાબહેનની ગુબેચ્છા

'ગુણસુંદરી'એ શ્રીઓનું માસિક છે. અને આને શ્રીઓની શી ફરજ રહેલી છે એ વાત એણે સ્પષ્ટ બતાવી આપવાની છે; અને દેશભરમાં શ્રીઓમાં આવેલી ભગૃતિ એણે સાચી રાખવાની છે. અને કાર્ય કરીને વધેલી શ્રીશક્તિને નવા કાર્યોની દિશા બતાવવાની છે.

'ગુણસુંદરી'નો આ સેવિકા અંક છે. એમાં સેવિકાઓ દ્વારા એણે લખાવ્યું છે અને તેની પ્રેરણાથી નવી સેવિકાઓ બનાવવાની એ આશા રાખે છે. સેવિકાઓ હોય તો સેવાને નામે લટે નહીં પણ ન્યાં ન્યાં સેવા કરવાના ક્ષેત્રો હોય ત્યાં પોતાની સેવા આપે. એને અધિકારનો ગર્વ ન હોય પણ પોતાની તુટીઓનું જ્ઞાન હોય આ દેશમાં આવી લાખો સેવિકાઓના કામની જરૂર છે.

'ગુણસુંદરી' બંધાને સાચી ગુણસુંદરીઓ બનવાનું કહે છે, બંધાને સાચી સેવિકાઓ બનાવવાને આદે છે. આ સેવિકા અંકની પ્રેરણા પાંચ બહેનોના હૃદયમાં થે ઉતરે તો તેનો આ પ્રયત્ન તો સાધ્યક છે.

—લીલા મુનશી

થયેલી ગિરીન્ન 'થોડીવારમાં નિદ્રાવૃત્તિ થઈ.

અનુપ ધીરે ઉભીને બારણું ઉઘાડીને બહાર ગયો. બહાર દષ્ટિ લંબાવી તે જોવા લાગ્યો. ગામમાં સર્વજન શાંતિ હતી, બાલુમાં શાંતિ નથી એમ બતાવવા લીમગની ડાંગો ધડી ધડી જુડી રહી હતી: જાડના છાંયા હેઠળ અનુપ ઉભો રહ્યો અને નવિન ઉદા-

ત વિચારોમાં તે મગ્ન બની ગયો. ત્યાંથી ગામ બહાર આવેલી મીઠાનું ખૂંચનું તેને દેખાતું હતું. મીઠાની આબુનાબુ બધેજ તાડનાં ઝડ દનાં: ખૂંચગામાંથી નિકળતો થોડો થોડો ધુમાડો અનુપને જરાજામુખી સરખો દેખાતો હતો. તારના મંદ પ્રકાશમાં અનુપના હૃદયમાં થોળાના વિચારો-ભાવનાનો અંદાજ કરવો

કાષ્ઠથી પણ શક્ય ન હતો. મીલના સહવાસથી આરોગ્યરહિત બનેલાં જીવોને વિચાર કરતા અનુપને ભૂતકાળનાં મધુર સ્મરણો યાદ આવ્યાં. અને તેજ સ્થિતિ આજે બદલાયેલી જોઈ તેણે દુઃખનો નિસાસો નાંખ્યો.

ખીજ દિવસથી જ રેંટીયાપ્રચાર કરવાનો તેના વિચાર હતો. પણ પ્રથમ તો મોટી માનો વિરોધ હતો. ૩૦ વર્ષ સુધી જેણે મીલમાં જીંદગી ગાળી હતી, તેને રેંટીયામાં રહેલો કાયદો કે રેંટીયાના મધુર સંગીતમાંથી ઉત્પન્ન થતો જીવન પલટો તેના મગજમાં પણ ક્યાંથી હેમ્ ? મોટી માની જેમ ખીજ મજુરો પણ તેના વિરોધ કરે એ સ્વાભાવિક હતું. મીલના નિર્દય યાંત્રિક જીવનમાં તે બધાં સત્વરીન બન્યાં હતાં. આયુષ્ય વ્યયામાં જાય છે, તેનાં કરતાં સુખી રીતે રહેવું કેટલું શક્ય હતું તેની તેમને જો ખાતરી થાય તોજ આ માર્ગ તેમને પસંદ પડે. રેંટીયા પર કાંતીનેજ સ્વાસ્થ્યની થવાતું જો તેઓ સમજી શકે તો તેઓ સ્વાસ્થ્યના સુધ્ધિપ્રકાશમાં અનંદ પામી શકે. અનુપને મજુરોના અસંતોષની વાત યાદ આવી. હું બરાબર ટાણેજ આવ્યો છું એવી તેને મનપૂર્વક ખાતરી થઈ. આ વિચારથી તેનું મોઢું હસું હસું યઈ રહ્યું. પુનઃ તેણે કુંપડીમાં પ્રવેશ કર્યો.

પગરવ ન ચવા દેતાં તે ઘરમાં જઈ ગિરીજના મુખ તરફ ધડીઘર જોઈ રહ્યો. બાલપણમાંથી તેને ઉછેરી મોટા કર્યો અને જે લાલનપાલન કર્યું હતું તે યાદ આવ્યું અને લાવપૂર્વક ગિરીજને નમસ્કાર કરી તે બાલુની ઓરડીમાં સુવા માટે ગયો.

ખીજે દિવસે સવારમાં વહેલી લડી ગિરીજ રસોઇની ખટપટમાં પડી. લવિષ્યની સુખી જીંદગીના સ્વપ્નામાં તે પોતાનું દુઃખ ભૂલી ગઈ.

✽

કાંતવાના વિચારથી અનુપે રેંટીઓ તૈયાર

કર્યો. ‘આ શું છે ?’ ગિરીજએ પૂછ્યું. કેમકે ગિરીજએ આવો રેંટીઓ હજી સુધી જોયો ન હતો.

અનુપ બોલ્યો: “જે પવિત્ર કાર્યને માટે હું થોડો સમય આપું છું ને આ ભક્તિ-ભર્યું કાર્ય કરું છું.”

“આ કશું પવિત્ર કાર્ય !” ગિરીજ બોલી.

આ અનુપના કાર્ય તરફ તે જોઈ રહી. જે મહા પુરૂષે મંત્ર ધણીને પઢાવ્યો છે તેનું નામ ગિરીજ જાણતી હતી, પણ તેને ખજર નહોતી કે પોતાનો પુત્ર-પણ તેનાં એક શિષ્ય છે. એમ તેને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહોતો. અનુપ શું કરે છે તે તરફ તે આશ્ચર્યથી જોવા લાગી.

‘તું રોજ આ પ્રમાણેજ કામ કરે છે કે ?’

“હા ! સવારે બે કલાક અને સાંજે બે કલાક.”

આટલું બોલનાં ગિરીજના અહેસા પર નિરાશા તે જોઈ શક્યો અને થંભી ગયો.

પોતાના જીવનમાં આ ખરેખરે કટોકટીનો પ્રસંગ છે, એ તેના ધ્યાનમાં આવ્યું. ગિરીજએ બાંધેલાં સુખ સ્વપ્નાં ઉપર પોતાને નિરાશા પથગવથી પડશે એમ તે જાણતો હતો. કાષ્ઠ પણ વખતે આ વસ્તુ અનિવાર્ય હતી.

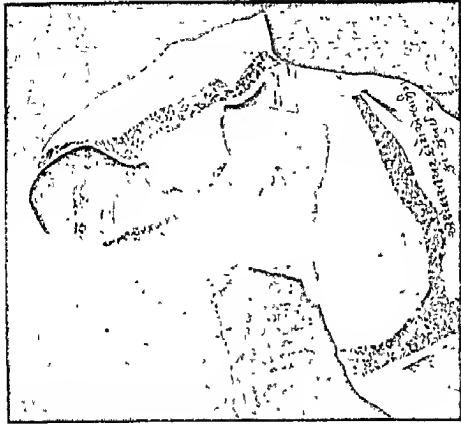
“મીલમાં ગૂંપાં પછો આ કામ માટે તને વખત નહિ મળે.” ગિરીજ એકદમ મુદ્દાની વાત પર આવી.

“પણ હું આજ કામ કરીશ. મીલમાં જવાનો મારો વિચાર નથી” આટલા ચબ્દો તે માંડ માંડ બોલ્યો. રેંટીયાના અવાજમાં આ શબ્દો ધમકી ગયા.

અનુપનો આ જવાબ સાંભળી ગિરીજના મન પર ખૂબ દુઃખદ આઘાત થયો અને તેનું મોઢું શીકણ મારી ગયું. તે જોઈ

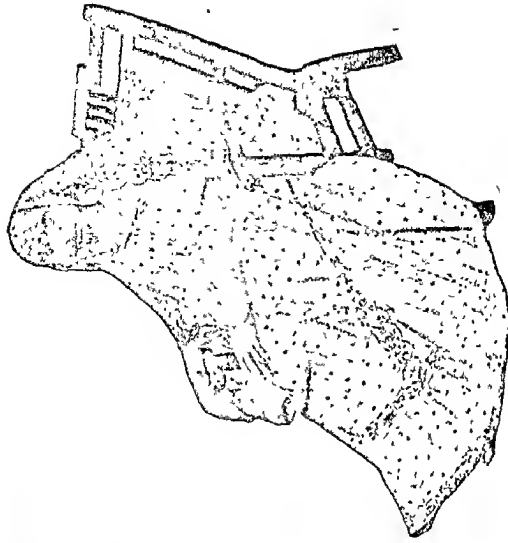
સો. કમળાબહેન સોનાવાલા
ઉપનગર જાવણીના પેલા સરમુખત્યાર

સો. ઉર્મિલા મહેતા
મુંબાઈની ૧૭મી વિગ્રહ-સભાના પ્રમુખ

સો. શારદાબહેન મહેતા
યુગસતની બહેનોનાં આગિવાન

શ્રી. સવિતાબહેન ત્રિવેદી
રાણપુર તપાસ-સમિતિના સભ્ય

અનુપ બોલ્યો; “ હું આખો વખત નકામો નહિ જાવા દઉં એની તમે ખાત્રી રાખો. ”

“ પણ બેટા ! પૈસા કમાવને તારે હવે ધર સંભાળવું જોઈએ. હવે હું અહીં વખત કામ કરી શકું એમ નથી. પગ સુથ જવાથી મારાથી ચલાવું પણ નથી. ”

“ મા, ખાત્રી રાખ કે આપણને ખાવા પુરતું હું રોજ કમાઈ શકીશ. તું ચિંતા ન કર. ”

ગિરીજા કાંઈ બોલી નહિ, એટલે અનુપ દુઃખભર્યે અવાજે બોલ્યો “ મને માફ પવિત્ર કાર્ય કરવા દો. ”

“ એટલે તું શું કરે છે ? ” ગિરીજા બોલી. પોતાના હૃદયમાં રહેલા વિચારો માને સમજાવવા તે બોલ્યો :

“ તું મીઠા છોડી દે અને રેડીઆ પર સૂતર કાંત એવી મારી પ્રાર્થના છે. તને જરૂર પેટપુરતું મળશે. ”

“ શું મીઠા છોડવાનું કહે છે ? તું તો નામ છોડવાની શિખામણ પણ આપીશ ! આટલું બધું તું બોલજી, પણ કેવી રીતે ! ” ગિરીજા ભયથી બોલી.

રેડીઆને ગૂં...ગૂં...અવાજ ચાલુ હતો. અનુપને ઠેકાણે લાવવાને ગિરીજા બોલી : “ તારા આવા બોલ ફરી બોલતો નહિ. નહિતો આગસ્ટ લોકો તેનો જુદો અર્થ કરશે. ”

“ પણ હું તેમને રેડીઆ પર સૂતર કાંતતાં શિખાવીશ. રેડીઆથી તેમને અસંતોષ દૂર થશે. ”

ગિરીજાની કપાળની કરચલીઓ વધારે વિશાળ બની. છોકરો કોઈ જુદે જ માર્ગે ચડ્યો છે તેના સામે થવામાં માલ નથી; એમ સમજી તેણે બોલવું બંધ રાખ્યું.

તેજ દિવસે એજ ગામનો એક ડાસો ગિરીજાને મળવા આવ્યો. તેનો એક હાથ ગયો હતો. તેણે નામ રામજી હતું.

ગિરીજાએ સામે ધરેલ પિત્તળના દાખામાંથી સોપારી લેતાં રામજી બોલ્યો “ ગિરીજાજી ! અનુપ તો ન આજખાસ એવો

થઈ ગયો છે તે હવે આપણી સાથે રહેવા લાયક નથી ” એમ કહી તેણે અનુપ સામે જોયું. ગિરીજા બોલી “ ના, રામજીભાઈ, મારો અનુપ દશ વર્ષ પહેલાં જન્મેલો હતો તેવો જ આજે છે. ”

“ ગામના કોઈ પણ રહેવાશી કરતાં મારામાં કાંઈ વિશેષ

સંદેશ ?! બા. મોકલે ?

ગાંધીજીએ હિંદની બહેનોને તેમની શક્તિનો પરિચય કરાવ્યો છે. બહેનોએ હજારો વસ્ત્ર લગી લાલ્લું-અલ્લું અહિંસા ધર્મ-પ્રેમ ધર્મ કેળવ્યો. તેની પાછળ રહેલી મુક્ત શક્તિ ગાંધીજીએ જગાડી. હવે બહેનો મારે સંદેશ કે આશિષ કોણ મોકલે ? ભારતવર્ષ બહેનો પાંચેથીજ અહિંસા શક્તિનો સંદેશ મેળવવા આવુર છે.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ
અમદાવાદ
૧૫-૪-૩૧

કાકા કાલેલકર

પ્રજ્ઞા નથી. પરંતુ મારી પ્રજ્ઞા મીઠામાં નહિ પણ તેણે જ કામ કરવાની છે ” અનુપે રામજીની શંકાને ખુલાસો કર્યો.

રામજી ગિરીજા સાથે જોઈને બોલ્યો. “ મીઠા છે તો આપણ બધું ચાલે છે. ” ગિરીજાએ માથું હલાવ્યું. પરંતુ પોતાનો પક્ષ મજબૂત કરવા અનુપ બોલ્યો : “ મીઠાથી જ ગામનું સત્યાનાથ વળી ગયું છે. થોડાં જ વર્ષ પહેલાં લોકો ખેતી કરતા અને સૂતર કાંતતા ત્યારે જેટલાં સુખી હતાં તેટલા આજે ક્યાં છે ? અત્યારે તો ખરો ઉલોગ છોડી અસંતોષી જીવન તેઓ ગાળે છે. ”

અનુપનું બોલવું સંભળી રામજીને ગદ્ય હાંધી યાદ આવી અને તે બોલ્યો: “ મારી જીવાનીમાં મારો હાથ આજે મીલમાં ગયો, અને ત્યારથી મને ત્રણ રૂપિયા પેન્શન મળે છે. તે બદલ ઉશ્વિર આપણા માથીકનું કલ્યાણ કરશે. ”

અનુપે જવાબ દીધો: “ મીલમાં ન જતાં એટલી દરીને અને સુતર કાઢીને હાંધી ગાળી હોત તો હાથ જવાના દહાડા આવત નહિ. મીલના દરેક મજુરને જીવ કાપમ લયમાં હોય છે. ”

રામજીને જવાબ આપવાની સૂજ ન પડી, એટલે તેણે ડોકું હલાવ્યું અને ગિરીજાને ઉદ્દેશીને બોલ્યો:

“ ગિરીજાબાઈ, તમારો છોકરો તો હુશિયાર છે પરંતુ તેનું બોલવું મને સમજાતું નથી. ”

❧

વખતને જતાં ક્યાં વાર લાગે છે ? કેટલાંક અઠવાડીયાં આમ નિકળી ગયાં. અનુપના વિચારો જરા પણ પાછા પડ્યા ન હતા. તેણે ગિરીજાને સમજાવવા પ્રયત્ન કર્યો, પણ તેણે દાદ દીધી નહિ. ઉલટું ગિરીજાના મનમાં એવું હતું કે વખત જતાં અનુપ ઠેકાણે આવશે અને મીલમાં જગ્યા સ્વીકારશે. પણ બનાવ તેથી ઉલટો જ બન્યો. આથી ગિરીજાએ મનમાં વિચાર કર્યો જે વિચાર શુદ્ધિવાદથી સિદ્ધ નહિ થાય તે કાળક્રમે ઠેકાણે આવશે. તેથી તેણે એ બાબતમાં બોલવું બંધ કર્યું.

અનુપે ગામમાં રેંડીયાપ્રચાર માટે જે જે તક મળતી તે તે તેણે જગ્યા દીધી નહિ. પહેલાં તો તેનું બોલવું સંભળવા માટે કાષ્ટ તૈયાર ન હતું. મોટા માણસો તો તેનું બોલવું સંભળતા જ ન હતા. કેટલાક તરફો તેના તરફ અચંબાથી જોઈ રહેતા, તો કેટલાક માત્ર મસ્કરી કરતા અને હસતા. પણ અનુપ ક્ષેષ

માત્ર પાછો હાથો નહિ અને તેણે પોતાનું કાર્ય ચાલુ જ રાખ્યું. તેની રહેણીકરણીનું ચિંતાજનક પરિણામ તેના શરીર પર દેખાવા લાગ્યું. માલ બેસી ગયા અને ચામડી કૃશ થઈ ગઈ. આવી સ્થિતિ છતાં તેણે પોતાનું કાર્ય પૂર્વવત ચાલુ રાખ્યું.

થોડાંક અઠવાડીયાં પછી ઘણા લોકોને એમ લાગ્યું કે અનુપની વાત સાવ નાખી દીધા જેવી નથી. પોતાના જ સુતરના વણેલાં કપડાં પહેરવાની અભિમાનવૃત્તિ જાગૃત કરવાનું તે ચૂક્યો નહિ. અને વળી આપણે સ્વતંત્ર થઈ-કાષ્ટની તાબેદારી નહિ ઉઠાવવી પડે, એ વિચાર પણ તેણે લોકોમાં ફેલાવ્યો.

વખત જતાં થોડાક અનુયાયીઓ અનુપે મેળવ્યા. કાંતતા શિખવા માટે રોજ નવાં શ્રી, પુરષો, છોકરાં તેની પાસે આવવાં લાગ્યાં. છેવટે વાત વધતાં શુદ્ધિઓએ ગામના પટેલ પાસે ફરીયાદ કરી. અને અનુપને દીક દીક શખ્સોમાં આ કાર્ય બંધ કરવાનું કહ્યું, પટેલને સમજાવવા અનુપે પ્રયાસ કર્યો. પણ નિષ્ફળ.

આ વાતને બહુ દિવસ ન થયા એટલામાં મીલનાં સંચાયાં એક માણસે જાન શુભાગ્યો. તે માણસના નુકસાન બદલ અરજી કરવામાં આવી. પણ મીલના વ્યવસ્થાપકે તેને ધુત-કારી કાઢી. આ તકનો લાભ લઈને અનુપે લોકોને સ્વતંત્ર થવા સૂચવ્યું.

થોડા-વખતમાં કાંતનાર મંડળી વધવા લાગી, સ્વાભિમાનનો મંત્ર લોકોના દિલમાં ફેલાવા લાગ્યો. અનુપને ઉપદેશ લોકોમાં ઉતર્યો, અને કામ આગળ વધવા લાગ્યું.

એક દિવસે સાંજે ગિરીજા મીલમાંથી ફાટીને આવી અને બોલી: “ મીલ મજુરો ફરી એકવાર હડતાલ પાડવાનો વિચાર કરે છે ? ”

“વળી પાછી-શી ગડગડ છે ?” અનુપ બોલ્યો.

“આટલો બધો લાંબો વખત સુધી તે લોકો કામ કરવા ઇચ્છતા નથી.”

“નકામા વખતમાં ને લોકોને કાંઈ બીજું કામ કરવાનો વિચાર છે.”

“તને તો રેંટીઆનાં સ્વપનાં આવતાં જણાય છે !

અનુપ બોલ્યો નહિ, તેથી ગિરીન્દ્ર આગળ વધી : “મીલવાળા જાણે છે કે આ બધા અસંતોષનું કારણ તું જ છે, એ લોકોએ મને કહ્યું છે કે થોડા દિવસ તારા રેંટીયાનું કામ પડતું નહિ મૂકે તો. આપણે જુએ મરવાનો દિવસ નજીક આવશે.”

કાંઈ પણ ન બોલતાં અનુપ પોતાનું કાર્ય કંપે જતો હતો.

“હવે આવતી કાલે હોળી છે. હોળી સુધી લોકો કામ પર રહેતો કીક નહિ તો આ વખતનું યોનસ જશે. કોણ જાણે શું થવા બેઠું છે ! તું અગ્યો તેથી ચાર માણસોને જમવા બોલાવવાના હતા પણ હોળી કરવા માટે ચાર પૈસા પણ નથી.” એમ કહી ગિરીન્દ્ર રાધિકાની તૈયારી કરવા લાગી.

અનુપે ચિંતાપૂર્ણ નેત્રે ગિરીન્દ્ર મામું જોયું અને તેના પીળા પડેલા શરીરને જોઈ, તે રેંટીઆ બાળુએ મૂકી રસોઈ કરવા માટે ઉઠ્યો :

“આજ હું રસોઈ કરું છું; તું આરામ લે.” ગિરીન્દ્રએ તેને તેમ કરવા દીધું.

ગિરીન્દ્ર ઓસરીમાં બેસી આમતેમ જોવા લાગી.

અનુપને સમજાવવા માટે ફરી તેણે પ્રયાસ કરતાં કહ્યું : “કાલે સારો દિવસ છે. માટે તું કામપર ચડી જા.” આખું વાક્ય તેણે ખૂબ આજીજીભરી રીતે ઉચ્ચાર્યું હતું.

અનુપે જવાબ ન દીધો. ગિરીન્દ્ર તપકીરની દાખીમાંથી તપકીર લઇને એક બે છીંક ખાઈ બોલી : “તેં હવે નકામા દિવસ ખૂબ ગાળ્યા.”

“શું હું નવરો બેસી રહું છું ! મેં મારા નિયમ પ્રમાણે રોજ કામ કર્યું છે.” અનુપ તો પોતાનાજ વિચારમાં મગ્ન હતો. ડાસીએ નિસાસો નાખ્યો.

“અનુ ! તેં ઘણાં વરસ થયાં મીલ જોઈ નથી તેથી તને આમ થાય છે. જો તું એકવાર આવી મીલ જોઈ લે તો તને ખબર પડે કે તે કેવી છે.”

અનુપે માથું ઢલાવ્યું.

“રેંટીયાની ખરીદી માટે મારે પૂના જવાનું છે.”

“શું બીજા રેંટીયા લેવા ?”

“હા ! મારે બીજા માણસો માટે જરૂર છે !”

ગિરીન્દ્રએ કચવાટમણું મોઢું કપું, ત્યારે અનુપ બોલ્યો : “મારી પ્રતિજ્ઞા પૂરી કરવા દે.”

ગિરીન્દ્રને ઉપલા શળ્લો નકામા બડબડાટના લાગ્યા, તેથી તેણે માથું ધુણાવ્યું.

થોડી વાર સુધી બન્ને ચૂપ રહ્યાં. પછી પછી અનુપ બોલ્યો : “સાંજના તો હું પાછો આવીશ.”

ગિરીન્દ્રને આગલા દિવસો યાદ આવ્યા અને બોલી : “રામ જાણે ! મેં ત્રીસ વરસ કેવાં દુઃખમાં ગાળ્યાં છે. તારે માટે કંઈ કંઈ આશાઓ મેં બાંધી હતી; અને તું આજે આમ નકામા દિવસ કાઢીશ !”

અનુપ રેંટીઆ તરફ જોતાં બોલ્યો : “આપણા દિતને માટે જે જરૂરનું છે તેજ હું કરું છું. લોકોને સ્વાભિમાની અને સ્વતંત્ર થવા માટે હું કહું છું. આપણા પાસે આવું

સરસ સાધન હોવા છતાં ત્યાં આપણે આ માટે જતું ? શું આપણે કાઢના તાબેદાર બીએ ? ”

“ ગરીબી પાસે વિચારાતું કંઈ ચાલતું નથી. મીલના વ્યવસ્થાપકે કહે જ કહ્યું કે દેવે તને છેલ્લી વાર તક આપું છું. જો અનુપને કામે ચડવું હોય તો આવે, નહિ તો ફરી આ તક નહિ મળે. તો પછી મને આશ્વાસન દેવા તૈયાર છેને ? ”

બોલતાં બોલતાં ડાહ્યાએ થોડી વાર વિચાર્યો લીધો અને અનુપ ન બોલ્યો તેથી આગળ ચલાવ્યું: “ આપણને પૈસા મળે પછી કેવા સુખના દિવસ આવશે તેનો વિચાર કર. ઝુંપડીને નવું છાપરું નાખી પાકી બાંધણી કરીશું. ”

અનુપના વિચારો આગળ વધ્યા:

“ ગુલામીથી મુક્તિ મળતાં જે આનંદ થાય છે તેની તને કદપના નથી. તે આનંદનો રેંટીઓજ માર્ગદર્શક છે. ”

આ વખતે અનુપના મુખ પર શ્રદ્ધા અને હેતુનિષ્ઠાની રપટ છાપ દેખાતી હતી.

બીજે દિવસે ગિરીજા કામ પર જવા નીકળી. વચમાં હનુમાનનું મંદિર આવતું હતું. ત્યાં દર્શન માટે અનુપ સાથે આવતો હતો.

ચંપાનું ડુલ્લ તોડતાં ગિરીજા બોલી: “ આજ સાંજ પહેલાં તું મીલમાં આવી જમ્યેને ? ”

“ જો દુનું એટલો બધો વહેલો આવીશ તો જરૂર તેડવા આવીશ ! ”

એવામાં ડાહ્યાના પગમાં ફેસ યાજ્ઞવાલ્કી તે તે બોલી: “ આ પણ મારો છવ લેશે. ”

“ મા ! ત્યારે ઘેર જઈ આરામ ન થો ? ”

“ ના ! આજ તો મારાથી ઘેર નહિ જ રહેવાય. ” કહીને હસવા જેવું મોઢું કર્યું અને મીલના રસ્તા પર ચાલવા લાગી.

ગિરજાને જોવાય ત્યાં સુધી જોઈને અનુપે વિશ્વાસ નાંખી પૂનાનો રસ્તો લીધો.

સૂરજ આથમતાં અનુપ ખાંધ પર બે રેંટીઆ લઈને આવતો હતો. તે જ્યારે મીલના પુલ પાસે પહોંચ્યો ત્યારે તેને મીલ પાસે ભડકા દેખાયા. તેને લાગ્યું કે હોળી આવી ન હોય. મીલમાં આગ તો નથી લાગીને ? મોડીમાતું શું થયું હશે ? તેની છાતી ધડકવા લાગી. રીંધું ઘેર જતું કે મીલ પર જતું એ વિચારમાં તે ગુંચરાયો અને ઝપાટામંધ પોતાની ઝુંપડી આગળ પહોંચ્યો. ગિરીજા ઘરમાં ન હતી. ઝટપટ રેંટીઆ મૂકી તે મીલ પાસે પહોંચ્યો.

આજ પ્રયંત બહુની પેઠે સગમતી હતી. તેને દારવા માટે તનતોડ પ્રયાસ પણ નિષ્ફળ નિવડતા હતા. દરવાજા બહાર ઉઠેલા લોકોમાં તેણે પોતાની મા માટે શોધ કરી પણ તે દેખાણી નહિ તેથી તે મીલમાં જવા માટે ધર્યો, પણ તેને તેમ કરતો અટકાવવામાં આવ્યો, પણ તે એટલો બધો માલસો બની ગયો કે તે બીજે દરવાજા યદ્યપે એ જગતા ભડકામાં દાખલ થયો. અંદર જઈને ગિરીજાને મોડી બૂસો મારવા લાગ્યો, પણ બદારના કાલાદહમાં કાંઈ સંભળાતું ન હતું. અનુપે એક પછી એક ચોરસ શોધવા માંડ્યા, પણ ક્યાંય ગિરીજાનો પતો લાગ્યો નહિ. તે પાછો ફર્યો. તેનું મોઢું કાચું પડી ગયું હતું. તેનું મગજ ફરતું હતું. તે બેશુદ્ધ બનીને નીચે આવી ઢળી પડ્યો.

ધોડીવાર પછી અનુપ આગળ લેફા

બેગાં થયાં તેના મિત્રો બોલ્યા: “અમે તો સમજ્યા કે તું પણ ડાશી બેગો ગયો.”

ત્યાં વળી બીજો કોઈ બોલ્યો: “ગિરી-જનો જીવ આજ મુઘી મીલમાં વળગ્યો હતો, જે આજે મીલ સાથેજ લઈ ગયો છે.”

આ હોળીમાં લુગડાની એક કટકી પણ બચવા ન પામી.

ઘણા લોકોએ આ આગતા પશ્ચાત્તાપ રૂપે મીલમાં કામ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લીધી. “બસ આજથી મીલની નોકરી હરામ છે.”

“તમને આ કાર્ય માટે પરતાવો તો નહિ

ધાપને!” અનૂપ બોલ્યો. દુઃખથી તેનો અવાજ ઘોઘરો થઈ ગયો હતો.

બધા ઘર તરફ વળ્યા. એવામાં એક જણ બોલ્યો: “આજથી કુદરતી ભૂત દયાના ધર્મ પ્રમાણે આયુષ્યના નવજીવનનું મંડાણ આપણે કરી શકીશું કે?”

ચંદના પ્રકાશમાં પાંદડાંઓનો અવાજ બોલતો હતો કે: “હવેજ નવજીવનની ખરી શરૂઆત ગણાય.” x

x મરાઠી ઉપરથી મુક્ત અનુવાદ.

શ્રીઓના હક્કો

[શ્રીમતી પદ્માવતી આસર

હિન્દની શ્રીઓને એકજ વસ્તુ શીખવવામાં આવી છે. તમારી ફરજ સારી રીતે બજાવો અને તેનું સાફ ફળ આપોઆપ આવી જશે. હિન્દના પુરૂષો બીજા દેશના પુરૂષો કરતાં જરાય ઓછું શ્રીસન્માન ધરાવતા નથી. અને આ જમાનામાં ન્યારે હિન્દના શ્રી પુરૂષોએ ત્રીભજ પક્ષ સાથે લડવાનું છે, ત્યારે શ્રીઓએ પોતાની માતૃભૂમિની સાચી અને એકનિષ્ઠ સેવા બજાવવાની જરૂર છે. બાલિષ્ઠની સ્વરાજ સરકાર અને તેનું બધારણ શ્રીઓના હક્કોને જરૂર માન આપશે. દેશની રાજકીય લડતમાં શ્રીઓનો આટલો મોટો ભાગ આગળ પડતો ભાગ હોવા તૈયાર થયો એટલી એકજ ખામત શ્રીઓના હક્કો નહિ ભૂલાઈ જાય એની ખાતરી રૂપ છે.

કાર છે તેવા સૌ કોષ્ટએ આજ પ્રગતે રહેવું નેષ્ટએ કે રૂ કપાસ વેચવાં એ મહા પાપ છે. રૂ કપાસનું સૂતર કાંતીનેજ વેચવું નેષ્ટએ. સ્વદેશી ધર્મ મુજબ તો દરેક પ્રદેશમાં રૂ કપાસ ન્યાંના ત્યાજ કાંતવા નેષ્ટએ. અત્યારે હિંદમાંથી રૂ પરદેશ જાય છે અને પરદેશમાંથી કાપડ બનીને હિંદમાં આવે છે. આ પરદેશી કાપડ પાછળ હિંદમાંથી લગલગ ૧૫ કરોડ જેટલા રૂપિયા પરદેશ ધસડાઈ જાય છે. સ્વદેશીની સફળતાને સાર આપણે પરદેશી કાપડનો સર્વથા ત્યાગ કરવો રહ્યો ને નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવું રહ્યું. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદનું કાપડ જગ-વિખ્યાત હતું. ખુદ ઇંગ્લેન્ડમાં હિંદની મજ-લીનનું ઉચું કાપડ એટલું માનીતું હતું કે ત્યાંના વણકરોને હિંદી માલની આપાતથી એટલી તો બીક લાગવા માંડી કે તેઓ દરેક રીતે એ હિંદી ઉદ્યોગની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા. લોકવાયકા છે કે પરીણામે હિંદી વણકરના અંગુઠા કાપી તેમને મજલીનનું કાપડ પેદા કરતા અટકાવ્યા. હિંદી રેશમ અને કાપડના માલ સામે મોટું દાણ નાખવામાં આવ્યું. આ રીતે હિંદના નામાકિત ઉદ્યોગને તોડી પાડવા માટે પરદેશી સરકારે પોતાથી બન્યું કર્યું.

છેલ્લાં ૫૦ વર્ષ થયાં આ ઉદ્યોગ પુનઃ સંઘવન થવા પ્રયત્ન કરે છે. ચટતી પડતી સૌની છે. આપણા દેશના સદ્ભાગ્યે મહાત્મા ગાંધીજી જેવા મહાન પુરૂષની અવતાર થયે. તેમણે દેશને સ્વદેશીનો મંત્ર શીખવ્યો. આપણને સ્વરાજ્ય-મંદીરમાં પ્રવેશ કરવાને સાર સ્વદેશીની જરૂરીયાત જણાવી પરદેશી કાપડના બહીષ્કાર વીના સ્વરાજ્ય ન મળે તે સમજાવ્યું. બંગાલાના બાગલાના વખતમાં સ્વદેશી ચળવળને ઉત્તેજન મળ્યું હતું પણ મીલમાલિકાના સ્થાપને લીધે સ્વદેશીની ચળવળ

સંપૂર્ણપણે સફળતા મેળવી ના શકી. મુડીવાદ એ સ્વાર્થી પ્રાણીની પરીસીમા છે. એ સૌ ધનીક અને નફા કરનાર પહેલાં અને સ્વદેશપ્રેમી પછી. આ કારણથીજ હિંદનો મીલ ઉદ્યોગ આટલા વર્ષ સુધી પગભર થઈ શક્યો નહીં. આવાં કારણોને લીધે ગાંધીજીએ વણકર નીશાળ અને ચરખાને ઉત્તેજિત કરવા પાછળ જે શક્તિનો વ્યય કર્યો છે તેટલો મીલ ઉદ્યોગની ખીલવણી અથવા સંરક્ષણ માટે નથી કર્યો. ટેક-ટેકાણે ગાંધીજીએ સ્વદેશીની મતલબ સમજાવતાં કહ્યું છે કે “આપણે ૬૦ કરોડ રૂપિયા કાપડ પાછળ પરદેશ જતા બચાવવા માગીએ છીએ એટલુંજ નહીં પણ આપણે તેટલા રૂપિયાનું કાપડ કરોડો સ્ત્રી પુરૂષોની મારફત તૈયાર કરાવી તેમનાં ઘરમાં કરોડો રૂપિયા દાખલ કરવા માગીએ છીએ. તેમ કરીને આપણે હિંદુસ્તાનમાંથી ભુખમરાનો બહિષ્કાર કરવા માગીએ છીએ. તેથી પરદેશી કાપડના સંપૂર્ણ બહિષ્કારને હું ભુખમરાનો બહિષ્કાર ગણું છું. વંજી આપણા સદામતો વધતાં જાય છે. લાખો માણસો આજનું બની કેવળ બીક્ષા પર રહેતા થઈ લગવું લગવે છે. સશક્ત માણસ કામ ન કરે તો ન ખાય. આજે આપણી પાસે એવું કામજ નથી કે જે દરેક લિટ્ટુકને સોંપી શકાય. જ્યારે રેડીયો ને શેળ દેશમાં પ્રતિષ્ઠા પામશે, ત્યારે જેઓ પ્રગતે જાન હેતા હશે તેવા બાહ્ય દુશ્મિજ માત્ર ભિક્ષા માગતા હશે.” ચરખાનો પુનર-દ્વાર કરતાં તેમને પોતાને પ્રજા પુરાણ જાજરીત સમજે તેની પણ તેમને હૃદયત નથી. ચરખો આજના સંસાસામગ્રીવાલા મીલ ઉદ્યોગનો કદાચ સંગીત હરીફ ન, અને પણ પહેલામાં જે અન્યાયના ખીજ રહ્યાં છે તેના મોટાં ઝાડ થઈ ન પડે માટે તે સામે ચરખાણ પ્રતિકાર રાખ્યો છે. મજુર વર્ગના પ્રાથમિક હક્કોનું પરિપાલન થાય અને અસ-

માન ક્રમ્ય વહેંચણીથી ઉદ્ભવતો સામાજિક અન્યાય અટકે તે માટે ચંરખારી પ્રતિકાર રાખ્યો છે.

કાપડ ઉદ્યોગનો દાખલો આપણા તમામ ઉદ્યોગની વર્તમાન પરીસ્થિતિના નમુનારૂપ છે. લોખંડ અને પોલાદનો આપણો દેશી ઉદ્યોગ કાપડ ઉદ્યોગ જેટલોજ પુરાણો અને જાણીતા છે. એની કારીગરી એ હજાર વર્ષ પૂર્વે દમાસ્કસમાં મશહુર હતી, અને આજે પણ દિલ્લીના પોલાદી કીર્તિસ્તંભ અને ધારના તેવાજ નમુનાથી તેની જોહોજલાલીની કંપક આપણે કદર કરી ચક્રાંચે છીએ. પણ નિર્મલ વેપારની લાલકારી રાજનીતીએ ક્રીડાને કરમાવ્યું કે ક્રીડાશોએ બનાવેલો માલ અહીં છુટથી આવવા દેવો, અને તેથી આ દેશના ઉદ્યોગનો નાશ થયો.

આજ પ્રમાણે હોદી વહાણવટાનો ઉદ્યોગ એક વખત જગજાણીતો હતો. આપણાં વહાણો ફુનીઆના ઘણા ખરા કાંદો સાથે વેપાર કરતાં પણ ક્રીડાશ આંખમાં આ હુન્નર પણ ખુંચ્યો ને માત્ર એક સૈકામાં તો આ હુન્નરને તોડી પાડ્યો. હવે આપણા વેપારીઓની આંખ ઉઘડી છે કે જ્યાં મુઘી દરીયાના વેપારની ચાવી આપણા હાથમાં નથી ત્યાં લગી આપણને વેપારમાં આર્થિક લાભ થવાનો સંભવ નથી. આટલા દાખલા ઉપરથી આપણે જોયું કે હાંદુસ્તાનમાં હુન્નર ઉદ્યોગ જે પરદેશી રાજતંત્રને લીધે નાશ મામ્યા લાગે છે તેમાં દોષ આપણા લોકોનોજ મોટે અંશે જણાય છે. આપણે સ્વદેશી સિદ્ધાંત જુલો ગયા ને પાશ્ચાત્યનું અનુકરણ કરવા પાછળ રહ્યા તેથી આપણા દેશની પાપમાલી યદ્દ પણ આ ચાલુ લડતથી પછો સ્વદેશીને વેગ મળ્યો લાગે છે. અસારે સ્વદેશીનો પુનરોદ્ધાર કરવા પાછળ લોકોએ પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો લાગે છે. લક્ષ્મી ચાંદો

કરવા આવે ત્યારે મોંઘા જવા તે પ્રમાણે હવે જો આ તક આપણો દેશ ગુમાવશે. તો વર્ણી પાછો દેશને જાગ્રત કરવો મુશ્કેલ પડશે. સ્વરાજ્ય અને સુસ્તી એ બેને હાડવેર છે. આજસુ કદી બહાદુર ન થઈ શકે. અત્યારે તો સાહસિક યદ્દને સ્વદેશી ઉદ્યોગને દરેક દિશામાં ખીલવણી કરવા માટે કમ્મર કસવી જોઈએ. આપણા લોકોમાં વસ્તુઓ માટે માગણી થાય કે તરત તે પુરી પાડવી જોઈએ, તે બાગત બહુ એદરકારી દેખાડવામાં આવે છે. આથી ધરાઈ દેશી લેવાની ઈચ્છા રાખતો હોવા છતાં કંટાળીને પછી જે મજા તે લાઇ લે છે. માગણી પ્રમાણે માલ પુરો પાડવા માટે ઝડપની જરૂર વેપારમાં આવરયક છે. આપણા દેશમાં છુટાછવાયા સુંદર વસ્તુ બનાવનાર કારીગરોની તો ખોટ નથી પણ જવાબદારી બીજી વેચતા, જ્યારે જોઈએ ત્યારે બીજો પુરી પાડવા માં દીલ ના ધાય તે ચાનક રાખતા હજી લોકો શીખ્યા નથી. દુર દુર અંગણમાં ગામેમાં સુંદર વસ્તુઓ અને પણ શહેરમાં રહેનાર પ્રજાને તે કેમ મેળવવી, તે કેંયા બને છે; વીગેરેની ખજાર પડતી નથી એટલે દેશમાં બનતા સુંદર નમુનાઓના સંગ્રહસ્થાન તથા પાટીના પુસ્તકોનો સંગ્રહ શહેરોમાં હોવા જોઈએ, જ્યાંથી દરેક માહોલી મેળવી શકાય. સ્વદેશી બજાર પણ અવરનવર ગામેગામ ભરવાની જરૂર છે. હુન્નર પણ આપણા લોકોમાં વંશપરંપરાનો હોય છે તે કેટલીક વખત તો સંગો ગાય પણ છોકરાથી હુન્નર છુપો રાખે છે. આથી દેશમાં કારીગરોની સંખ્યા ગરીબ ગાંડી રહે છે. સંઘર્ષજન્ય હુન્નરની ખીલવણી થાય તે આમ વ્યક્તિની મહેનતથી સંપૂર્ણ થઈ શકતી નથી. વર્ણી આપણા લોકોમાં જોઈએ તેટલી પ્રોત્સાહકતા નથી. શરૂઆતમાં માલની માગણી વધારવાં તેને સુંદર આકર્ષક પેદા કરે છે પણ ધીરે

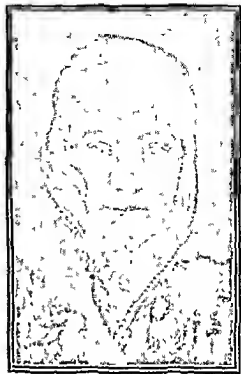
કાર છે તેવા સૌ કોષ્ટએ આજ પ્રગ્નને કહેવું નોંધએ કે ૩ કપાસ વેચવાં એ મહા પાપ છે. ૩ કપાસનું સૂતર કાંતીનેજ વેચવું નોંધએ. સ્વદેશી ધર્મ મુજબ તો દરેક પ્રદેશમાં ૩ કપાસ જ્યાંના ત્યાંજ કાંતવા નોંધએ. અત્યારે હાંદમાંથી ૩ પરદેશ જાય છે અને પરદેશમાંથી કાપડ બનીને હાંદમાં આવે છે. આ પરદેશી કાપડ પાછળ હાંદમાંથી લગભગ ૬૫ કરોડ જેટલા રૂપીઆ પરદેશ ધસડાઇ જાય છે. સ્વદેશીની સંજ્ઞાતાને સારે આપણે પરદેશી કાપડનો સર્વથા ત્યાગ કરવો રહ્યો ને નવું કાપડ ઉત્પન્ન કરવું રહ્યું. એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદનું કાપડ જગ-વિખ્યાત હતું. ખુદ-ઇંગ્લંડમાં હાંદની મજ-લીનનું ઉંચું કાપડ એટલું માનીતું હતું કે ત્યાંના વણકારને હાંદી માલની આયાતથી એટલી તો બીક લાગવા માંડી કે તેઓ દરેક રીતે એ હાંદી ઉદ્યોગની અદેખાઇ કરવા લાગ્યા. લોકવાયકા છે કે પરીણામે હાંદી વણકરના અંચુડા કાપી તેમને મજલીનનું કાપડ પેદા કરતા અટકાવ્યા. હાંદી રેશમ અને કાપડના માલ સામે મોટું દાણ નાખવામાં આવ્યું. આ રીતે હાંદના નામાંકિત ઉદ્યોગને તોડી-પાડવા માટે પરદેશી સરકારે પોતાથી બનતું કર્યું.

છેલ્લા ૫૦ વર્ષ થયાં આ ઉદ્યોગ પુનઃ સંજીવન થવા પ્રયત્ન કરે છે. ચટ્ટી પડતી સૌની છે. આપણા દેશના સદ્ભાગ્યે મહાત્મા ગાંધીજી જેવા મહાન પુરુષનો અવતાર થયો. તેમણે દેશને સ્વદેશીના મંત્ર શીખવ્યો. આપણને સ્વરાજ્ય-મંદીરમાં પ્રવેશ કરવાને સાર સ્વદેશીની જરૂરીયાત જણાવી પરદેશી કાપડના બહિષ્કાર વીના સ્વરાજ્ય ન મળે તે સમજાવ્યું. અંગાણના બાગલાના વખત સ્વદેશી ચળવળને ઉત્તેજન મળ્યું હતું મીલમાલોહાના સ્થાપને લીધે સ્વદેશીની ચળ

સંપૂર્ણપણે સકસતા મેળવી ના શકી. મુડીવાદ એ સ્વાર્થી પ્રાણીની પરીસીમા છે. એ સૌ ધનીક અને નફો કરનાર પહેલાં અને સ્વદેશપ્રેમી પછી. આ કારણથીજ હાંદનો મીલ ઉદ્યોગ આટલા વર્ષ સુધી પમભર થઇ શક્યો નહી. આવા કારણોને લીધે ગાંધીજીએ વણકર નીશાળ અને ચરખાને ઉત્તેજિત કરવા પાછળ જે શક્તિનો વ્યય કર્યો છે તેટલો મીલ ઉદ્યોગની ખીલવણી અથવા સંરક્ષણ માટે નથી કર્યો. ટેક-ઠેકણે ગાંધીજીએ સ્વદેશીની મતલબ સમજાવતાં કહ્યું છે કે "આપણે ૬૦ કરોડ રૂપીઆ કાપડ પાછળ પરદેશ જતા બચાવવા માગીએ છીએ એટલુંજ નહીં પણ આપણે તેટલા રૂપીઆનું કાપડ કરોડો સ્ત્રી પુરુષોની મારફત તૈયાર કરાવી તેમનાં ઘરમાં કરોડો રૂપીઆ દાખલ કરવા માગીએ છીએ. તેમ કરીને આપણે હિંદુસ્તાનમાંથી જીખમરાનો બહિષ્કાર કરવા માગીએ છીએ. તેથી પરદેશી કાપડના સંપૂર્ણ બહિષ્કારને હું જીખમરાનો બહિષ્કાર ગણું છું. વૈળી આપણા સદામતો વધતાં જાય છે. લાંબો માણસો આજસુ બની કેવળ બીક્ષા પર રહેતા થઈ લગવું લજવે છે. સશક્ત માણસ કામ ન કરે તો ન ખાય. આજે આપણી પાસે એવું કામજ નથી કે જે દરેક બિહુકને સોંપી શકાય. જ્યારે રેડીયો ને શાળ દેશમાં પ્રતિષ્ઠા પામશે, ત્યારે જેઓ પ્રગ્નને જ્ઞાન દેતા હશે તેવા શ્રાવણ કૃષ્ણોજ માત્ર બિક્ષા માત્રતા હશે." ચરખાને પુનઃ દ્વાર કરતાં તેમને પોતાને પ્રજા પુરાણા જર્જરીત સમજે તેની પણ તેમને દહેશત નથી. ચરખો આજના સંસ્થાસામગ્રીવાદા મીલ ઉદ્યોગનો કદાચ સંગીત હરીફ ન. અને. પણ પહેલામાં જે " બીજ રણાં છે ॥ મોટાં માટે તે સામે મજુર વર્ગનાં ખાસ અને અસ-

શ્રી. રતનબહેન ભટ્ટા
રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી-સભાનાં સંચાલક

કે. સોહીયા સોમશ
૧૨મી વિગ્રહ-સભાનાં પ્રમુખ

સી. અનસુયાબાઈ કાલે
મધ્યપ્રાંતના મુખ્ય કાર્યકર્તા

સી. દીલાવતી દેસાઈ
અમદાવાદનાં સરમુખત્યાર

શ્રી. કમલા નેહરૂ

શ્રી. વીરબાળા આસર
મુખ્યમંત્રી વિગ્રહસભાના મંત્રી

કૃ. મણીબહેન
પરેલ

જેલ નર્ક છે તેવું બીજું કારણ એ છે કે કોઈપણ જાતનાં નિયમન વિના ધણીઓ ત્યાં જાય છે અને એમ ધારે છે કે રાજકીય કેદીઓ તરીકે તેઓ કાંઈ પણ કરી શકે છે. લવિષ્યનાં માર્ગદર્શન તરીકે હું સૂચના કરું છું કે આવા ઝઘડા માટે જેઓ જેલમાં જવા ઇચ્છે તેઓએ ઓછામાં ઓછા એક માસ સાથરતી આશ્રમમાં જઈ ત્યાંના નિયમોનું ચૂસ્ત પાલન કરવું. ત્યાં કેવું સખ્ત જીવન ગુજરવું પડે છે તેનો તેઓને ખ્યાલ આવશે. આવાં સખ્ત જીવન અને નિયમનથી જેલનાં નર્કને પણ સ્વર્ગ બનાવવાનું શક્ય બને છે.

હવે થોડુંક જેલો જ માટે. જેલોમાં રાત્રિના જે હવા ઉત્તરને લગતી સ્થિતિ રહે છે તેમાં તાત્કાલિક સુધારો કરવાની જરૂર છે. જેઓને ઝાઝો સમય જેલોમાં રોકાવાનું છે તેઓ માટે એકસરખાં ભોજનની વ્યવસ્થા ધણી ખરાબ છે. એટલાજ ખર્ચે એમાં જુદી જુદી જાતનો ઘોરાક આપી શકાય. લાંબી મુદતના કેદીઓને લખવા વાંચવાનું શિખવાની પણ સરજતા મળવી જોઈએ.

જુદી જુદી જેલોમાં એક સરખું વર્તન પણ હોવું નથી, અને આને લગતી વ્યવસ્થા સત્તાવાળાઓની, ઇચ્છા ઉપર જ છોડી દેવામાં આવે છે. આર્થર રોડ જેલમાં એક ચમચો અને ટંગલર. મોજમઝાહની વસ્તુ ગણાય છે, જ્યારે ધરવડામાં એનો છૂટથી ઉપયોગ થવા દેવાય છે. ખુશ્કી હવામાં રમતખમતો રમવી, પ્રસ્તકો વાંચવા વગેરે બાબતમાં પણ એમજ છે.

તેથી, જે અંદરથી કાંઈ સુધારા થાય અને જેલોનું નિત્યકર્મ યોગ્ય જુસ્સાથી થાય તે સામાન્ય ગૃહજીવન-જેનાથી આપણી સ્ત્રીઓ ટેવાયલી છે તેનાથી જેલજીવન જરાય સખ્ત નથી. મારા પોતાના જ અનુભવ ઉપરથી હું કહીશ કે સત્યાગ્રહીના ચૂસ્ત નિયમો જે પાળે છે તેને મન જેલજીવનની સખ્તાઈનો જરાય લય નથી. રાજકીય કેદીઓની સામાન્ય તંદુરસ્તીને અસર કરનાર જીવનની સખ્તાઈ નહિ પણ માનસિક શૂષ્કમરો છે.

તાલીમ અને નિયમનની જરૂર

[ડૉ. હાર્ડીકર]

રશિયામાં આજે સ્ત્રીઓ પુરુષોની માફકજ લશ્કરી તાલીમ લે છે અને લશ્કરમાં નોકરી પણ કરે છે. ઇંગ્લાંડ અને અમેરિકામાં પણ સ્ત્રીઓ પોલીસનું કામ કરે છે ત્યારે દિન્દની સ્ત્રીઓ પછાત કેમ રહે ? આ માટે તાલીમ અને નિયમનની જરૂર છે. એના વિના કોઈ કાર્ય સિદ્ધ નહિ થાય. માટે સેવિકાદળની જરૂરીયાત લક્ષમાં રાખી એને માટે પ્રયત્ન શરૂ કરો.

ભારતને પોતાનું કરી, ખાદીપ્રચારદ્વારા ગરીબોની અપ્રતીમ સેવા કરનારાં સંસ્કારી આંગ્લ મહિલા

સંસ્કારમૂર્તિ મીરાંબહેન

પરિચય કરાવનાર : રા. નંદવરભાઈ દવે

(૧)

૧૨મી માર્ચે મહાત્માજીએ પોતાના ૮૦ સૈનિક સાથે મુક્તિસંગ્રામાર્થે કૂચ કરી, ત્યારે આશ્રમમાં સૂતકાર વ્યાપ્યો. માત્ર એ સૂતકારમાં શ્રી મીરાંબહેનનું એકાંકી શુંજન અલૌકિક હતું.

મીરાંબહેન કેવાં હશે ? એમનો સ્વભાવ કેવો હશે ? એ શા કારણે આશ્રમમાં રહ્યાં હશે ? એ પ્રશ્ન મને કેટલાયે સમયથી થવા કરતો. પણ આશ્રમમાં જવાનો અવસરજ ન આવતો. છેવટે અમારાં હસ્તલિખિત ‘અરવિંદ’ ના સંગ્રામઅંકમાં જવાંમદ્ જનતાતે પ્રેરણા આપે-ઉપદેશે એવા લખાણની માગણી કરવા મારા મિત્ર સાથે હું ગયો. મને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ ન હતો કે મીરાંબહેન એક આંગ્લ કુમારી ગુજરાતી પહેરવેશમાં રહેતાં હશે ! શું તેને ક્રૌંચ અને હંચી એડીના છુટ ન ગમ્યા કે સાદી ચંપલ અને શુદ્ધ સાદો ખાદીનો પહેરવેશ પરિધાન કર્યો હશે ?

મીરાંબહેન મીરજાપુરના અખિલ ભારત ચરખાસંઘની કચેરીમાં ચરખો કાંતતાં બેઠાં હતાં; ત્યારે મને એમ થયું કે આ બાનુ આજે યંત્રવાદમાં આગળ વધેલા-મશીનરી યુગમાં નિષ્ણાત એવા દેશના વતની છે, છતાં રેટિયા જેવી પુરાણી વસ્તુને પ્રધાનપદ શા કાળે આપી રહ્યાં છે ? અમે તેમને વંદન કર્યું. તેમણે અમને બેસવા માટે આસન આપ્યું. તરતજ તેમણે અમને સિંધો પ્રશ્ન કર્યો : “ તમે કંતિ છો ? ” મારા મિત્રે જવાબ આપ્યો કે તે કાંતિ છે ને વધારામાં રેટિયા-વર્ગ પણ ચલાવે છે. મીરાંબહેન આ સાંભળી ખુશ થયાં ને પછી તો પ્રશ્નપરંપરા ચાલી. રેટિયાવર્ગમાં એકલો કાંતણુવર્ગ છે કે પીંજણુવર્ગ પણ છે ? મેં જવાબ આપ્યો કે વર્ગ તાજેતરમાંજ બોલ્યો છે, એટલે હજીસુધી પીંજણુવર્ગ બોલ્યો નથી. પરંતુ સંખ્યા વધે તો તે કરવા વિચાર છે. વાત કરતાં ચરખો

ચાલતોજ હતો. આજ અરસામાં ખીજ એક ભાઈ તેમને અમુક સ્થળે ભાષણ કરવા લાઈ જવા માટે બોલાવવા આવ્યા. તેમણે તેને પણ એજ પ્રશ્ન કર્યો: “ તમે કંતિ છો ? ” પેલા ભાઈએ જવાબ આપ્યો; “ હું. કંતિતાં જણતો નથી, એટલે રેંટિયો ચલાવતો નથી. ” અમારી સાથે હસી ખુશીથી વાતો કરતાં મીરાંબહેન એકદમ ગુસ્સે થયાં. સહજ ભવાં ચઢ્યાં. રેંટિયાની ગતિ બોલી કરીને, બોલી ઉઠ્યાં કે “ તમારો દેશ કેટલો ગરીબ છે તેનું તમે શહેરીઓને બાન નથી ને આ રીતે બાન થશે પણ નહિ. આજે ગામડાના લોકોને પેટ પૂરવું ખાવાનું પણ મળતું નથી. સવારથી સાંજ સુધી મજુરી કરતા મજુરને-ખેડુતને માંડ પેટપૂરવું અનાજ મળી રહે છે. અને તમે એ ખેડુતની મજુરીના ફળ ઉપર તાગડધિન્ના કરો છો ! જે તમારે તમારા દેશની બેકારી ટાળવી હોય તો રેંટિયો ચલાવ્યેજ છૂંટકો. ” તે ભાઈના મન ઉપર આથી એવી આઘાત અસર થઈ કે તરતજ રેંટિયો ખરીદ્યો.

મીરાંબહેને રેંટિયાને પ્રધાન સ્થાન શાયો આપ્યું છે, તેનું રહસ્ય સમજાયું. કામદારો કલાકો સુધી વૈતર કરે ત્યારે પેટ પૂરવું માંડ મેળવી શકે અને જ્યારે મુડીવાદીઓ થોડી મીનીટની દેખરેખ ઉપર લાખો રૂપિયાનો નફો મેળવી મોટી મહેલાતોમાં મોજ કરે તે તેમને કેમ ગમે ? તેમને તો જોઈએ છે મજુરીના વખત પ્રમાણેનું પુરેપુરું મહેનતાણું. તે માને છે કે રેંટિયા વગર હિંદને ઉદ્ધાર નથી. ને ખરેખર દર વર્ષે ૬૦ કરોડનું આવક કાપડ બંધ થાય તો હિંદના આઠ લાખ ગામડાં આઘાત યાવ. બહુકે હિંદ ખેતીપ્રધાન દેશ હોઈ આખાદીને શિખરે પહેચિ, તો નવાઈ નહિ.

મીરાંબહેન પાસેથી આવી સુંદર અસરો

મેળવી ઉપરાંત તેમની સાંદામની છાપડામાં મન ઉપર લેતો આવ્યો. લક્ષાધિપતિની પુત્રી અહીં સમજા ભોગવિલાસ છોડીને તદ્દન સાદામમાં રહે છે. પગમાં નથી. કોમ કે વેનીસનના શુભ; ફક્ત સાદામાં સાદી રીતે સીવેલી, ચંપલથી પોતે ચલાવી લે છે. અને પહેરવેશમાં ગુજરાતી રીતે પહેરેલી ખાદીની શુદ્ધ સાડી છે.

(૨)

મીરાંબહેનના નામથી જણીતાં થએલાં એ આંગણ કુમારી મિસ મેડલીન સ્ટેડનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં ઇંગ્લાંડમાં થયો હતો. તેમના પિતા સર એડમંડ સ્ટેડ બ્રિટિશ નૌકાખાતાના એક અગ્રેસર અમલદાર હતા. તેમનાં માતા અને બહેન હયાત છે. અને તેઓ લંડનમાં રહે છે. ઇંગ્લાંડના ઉચ્ચ સમાજમાં શ્રીમંતનાં પુત્રી તરીકેનું વૈભવી જીવન ગાળનાર અત્યારે હિંદના ગરીબ-ખેડુ-તોની સાથે બાપુજીના સિદ્ધાંતનું પાલન કરી રહ્યાં છે. એક વખત તેમને પૂછ્યું: તમેએ ઇંગ્લાંડમાં બાપુજીની ખ્યાતી ક્યાંથી સાંભળી ?” ત્યારે તેમણે મને સર્વ હકિકત જણાવી:

“ જ્યારે હું યુરોપના પ્રવાસે (ઇ. સ. ૧૮૮૪) નીકળી ત્યારે મેં રોમાં રેલાંના થોડાક પુસ્તકો વાંચવા માટે લીધાં હતાં. પણ જ્યારે આ પુસ્તકો વાંચ્યાં ત્યારે મને તે લેખકને મળવાનું મન થયું. જેથી તેને મળવા માટે હું પેરીસ ગઈ ત્યાં તેઓ મને મળ્યા અને લગભગ એક કલાક સુધી વાતચીત કરી; પરંતુ બાપુજી વિષે કંઈ પણ વાત કાઢી નહિ. આથી મને ઘણો અસંતોષ થયો.

“ થોડાક સમય પછી મેં તેમને મળવાની રજા માગી. હું પેરીસ તેમને મળી. આ વખતે મેં. રોમાં રેલાએ વાત કલાક કે ‘ હું ગાંધીજી વિષે એક પુસ્તક લખું છું. ”

તે કે હજી અંગ્રેજોને આ વાતની ખબર નથી પરંતુ હું માનું છું કે તેઓ હજુના નવા અવતાર છે અને પછી તેમણે અને આપુજીનાં પુસ્તકો વાંચી જવાની લલામણ કરી ત્યાંથી હું રિવરડાંવાડ મધ અને મધા-સથી આપુજીના લખેલાં પુસ્તકો મંગાવ્યાં અને એ પુસ્તકો વાંચ્યા પછી મો. રોમા-રોલાની વાત સમજાઈ અને તે દિવસથીજ મારું જીવન બદલાઈ ગયું. એક સમય એવો હતો કે હું લંડનમાં નાચતી અને શેરાબ પીતી, ગાતી અને ન કરવાનું કરતી. પેરી-સમાં મારા કેટલાક હિંદી મિત્રોએ મારા વજો માટે ખાદી મંગાવી આપી ને મારા જીના પોશાકને રજા આપી.

પછી મેં જાતે આપુજીને પત્ર લખ્યો અને આશ્રમમાં જોડાઈ કે કેમ તે પૂછાવ્યું. આપુએ કેટલીક કડક સરતો સાથે પત્ર લખ્યો. મેં તે કડક સરતો કહી અને વરસના અખતરા માટે હિંદ આવી. અને અહિં આપુજીના સહવાસમાં અપૂર્વ શાન્તિ અને આનંદ મળવાથી મેં મારી ઇચ્છાથી અહીંનું જીવન ધારણ કરી કાયમતે, આશ્રમવાસ સ્વીકાર્યો છે. "

સત્યાગ્રહ-આશ્રમમાં હૃદયકુજની સામે સાબરમતીના જમણા કિનારે એક લંબચોરસ ઝોરડીમાં શુદ્ધ ખાદીના ધોળા ગુજરાતી યોગ્યાકમાં ખચેરના વખતે રેંદીઓ કાંતતી કાષ્ઠિયાનું બેડી હોય તો તમારે જરૂર માની લેવું કે તે આંગલકમારી મિસ મેડલીન સ્લેડ અથવા મીરાંબહેન હોવાં જોઈએ.

(૩)

હાંડીના દરિયા કિનારે મહાત્માજીએ મહા-સાગરમાંથી મીઠું ઉપાડ્યું. ને પછી તો સર્વત્ર સખરસ સંગ્રામ ખેલાયો. આપુજીએ ધરાસણાનો કિલ્લો સર કરવાનો ઠરાવ કર્યો ને તેમની ધરપકડ થઈ અને તેમને યરોડા

મંદિરમાં રાખવામાં આવ્યા. શ્રી મીરાંબહેન આશ્રમના એક સંચાલક નીમાયાં એટલે તે અમદાવાદમાંજ રહ્યાં. શ્રી મીરાંબહેન ઉપર આપુજીએ આટલો બધો વિશ્વાસ કેમ મૂક્યો હતો? રેજીનોદ્ધ અને મીરાંબહેન અને તે યુદ્ધમાં સીધી રીતે લાગ લેવાની હોંસ હતી પરંતુ શાચી આપુજીએ ના પાડી હતી? એ પ્રશ્ન મને ધણીવાર થયા કરતો. પહેલી મુલાકાત લીધા પછી હું તેમને આશ્રમમાં મળવા ગયો; તે દિવસે તેઓ પહેલાના જેવાં હસ-મુખા અને આનંદી જણાતાં ન હતાં. મેં તેમને ગમગીનીનું કારણ પૂછ્યું તેમણે કહ્યું " મને યરોડા મંદિરમાં આપુને મળવા જવાની સરકાર તરફથી ના પાડવામાં આવી છે. " મેં કારણ પૂછ્યું: " શું સરકાર તમારાથી મહારાજ છે કે આપુજી? " " એ વાત જુદી છે. આપુએ સરકારને કહેવડાવ્યું છે કે મળવાની છુટ આપો. તો બધાને મળવાની આપો, નહિતર હું કોઈને નહિ મળું. સરકારને ગળે આ વાત બિતરતી નથી અને આમ આપુ ત્યાં એકલા છે. તેમના મિત્રો, સર્ગાવકાલાં એકલાં છે. " મીરાંબહેન શાન્ત થઈ ગયાં. હું પણ શાન્ત રહ્યો. વિચાર થયો કે આપુ એકલા છે તેમાં મીરાંબહેનને શું? આશ્રમનું એકેએક જણ આજે આપુજીને આપુ તરીકે લેખે છે. દરેક પોતાને આપુજીનાં ચિરંજીવી તરીકે જાળખાવે છે. વસુદેવને કેદમાં પડેલા જોઈ કૃષ્ણને લાગવું તેમ આશ્રમના રહીશોને આપુજી જેલમાં હોતાં લાગી રહેવું.

મેં વાત બદલી. મારા રેટિયાવર્ગમાં સુતરનો હગ થએલો હતો. ખાદીની ચાત માંભિળી તેમના મુખપરના આવ બદલાયા. તે કહેવાં લાગ્યાં કે, ' પહેલાં ખાદીની ટાંચ પડતી હતી. તે હવે નહિ પડે ને શહેરે શહેર હવે સસ્તી ખાદી પહોંચારી શકશે; કારણ કે આજે

ઠેર ઠેર મુતરના ઢગ પડ્યા છે એવા રિપોર્ટ મારી પાસે પહોંચી ગયા છે. ને શહેર ખરેખર ખાદીમય થઇ રહેશે. ”

મીરાંબહેન ખાદી પાછળ આટલાં બધાં શાને મંડ્યા હશે ? એતરમાં ખેતી કરતો મજુર આંઠ મહિના મજુરી કરી ચાર મહિના એશઆરખમાં વિતાડે છે. તે કામમાં ગુથા-પસો રહે તે માટે, એને વચલા વર્ગની ઓઝો નવરાશનો વખત ચાડીચુમલીઓ અને વાતોમાં ગુમાવે છે, તેના કરતાં કમાણી સાથે વખતનો સદઉપયોગ કરે, એમ હશે ? આજે તેમણે શહેરમાં ઠેકાણે ઠેકાણે રેડિયોવર્ગો બોલાવ્યા છે ને તેની અઠવાડીએ અઠવાડીએ મુલાકાત, પછી લે છે. તે માને છે કે ૪૫ કરોડનું કાપડ પહેરતી દિંદની ઓઝો પોતાના માટે અને કુટુંબીજનોને માટે કાપડ તૈયાર કરી એ બચાવશે તો દિંદને સ્વરાજ આપોઆપ મળી રહેશે.

વર્ણદની ઝગ્ગ હતી. હું તેમને મળવા ગયો ત્યારે સંજ પડેલી હતી. અને વધારામાં વરસાદ પડતો હતો. તે વખતે શ્રી મીરાંબહેન, શ્રી શંકરલાલ ખેંકરની સાથે ચરખાસંઘ સંબંધી વાત કરી રહ્યાં હતાં. મેં બારણામાં પગ મૂક્યો એટલે તેઓ તરત પોકારી ઉઠ્યાં : “ What ? heavy rain ? ”

મેં હકારમાં જવાબ આપ્યો કારણ કે તે વખતે હું વરસાદથી પલ્લેસો હતો. મને તરતજ અંદર બોલાવ્યો અને બેસવા માટે આસન આપ્યું. પરોડા મંદિરમાંથી આવેલ બાપુજીનો પત્ર વાંચ્યો ને કહ્યું કે, “ તેમણે તો ખૂબ કાંત્યું છે. તેઓ દિવસે દિવસે વધુ તાર આવે તેવા પ્રયત્ન કરી રહ્યા છે. સાથે ગીતાજીનું લાખાંતર પણ કરવા માંડ્યું છે. ” મીરાંબહેન એટલે રેડિયો અને ખાદી; એ શિવાય તેમની પાસે બીજી વાતજ ન મળે. બાપુજી કહેતા હતા કે ‘ I am mad

after Independence ’ તેમ મીરાંબહેન કહે છે કે ‘ I am mad after Khatoolar. ’ તો તેમાં આશ્ચર્ય થવા જેવું કંઈજ નથી. વાત ઉપરથી વાત નિકળતાં તેમણે મને પ્રશ્ન કર્યો : “ તમે વહેલા કેમ નથી આવતા ? ” મેં જવાબ આપ્યો : “ હું ભણું છું અને બપોરના વખતે શાળામાં જઈ છું. ” “ ભણું છું ” શબ્દ સાંભળતાંજ મારા ઉપર ગુસ્સે થઇ તેઓ બોલ્યાં, “ ત્યારે તમારા જાણ બહેનોને તમે દગ્ગો દો છો. ત્યારે તમારો સંત એકાંતવાસ સેવે, ત્યારે આખોય દેશ યુદ્ધ, યુદ્ધ કરી રહ્યા હોય, ત્યારે તમે ભણુશો ? તમોને-પુવાનોને બણુવાનું શોભે ? ઈંગ્લેંડના વિદ્યાર્થીઓએ છેલ્લા મહાન યુદ્ધમાં ચોપડીઓને ટાંકે મુઠી હતી. ને આજે તમારું એ ભણુતર નકામું છે. એ ભણુતર પાછળ તમે તમારા હાડમાંસ ચુસાવી રહ્યા છો. ખરેખર તમને તો ખોટું લાગશે પણ દિંદ જેવી મહાન અને પવિત્ર ભૂમિ ઉપર હજી તમારા જેવા કેટલાયે રહ્યા હશે ? ગુલામી શિક્ષણ લઇ હજીયે તમારા દેશને ગુલામીમાં સબકાવવા માંગો છો ? ”

હું ખરેખર ગુન્દેશાર હતોજ; હું શાન્ત બેસી રહ્યો. તેમનો દેશપ્રેમ જોઈ હું તો દોંગ થઇ ગયો, દરેકને પોતાના દેશનું અભિમાન હોવુંજ જોઇએ-મીરાંબહેનના બોલવામાં એક અજબ જાદુ છે. પેસે દિવસે પેલાને રેડિયાની વાત કરતા તેણે રેડિયો ખરીદી લીધો. આજે આ વસ્તુ મારા પર આવી. શિક્ષણ છોડવું કે ચાલુ રાખવું એ વિચારો વચ્ચે એણે ખાતો હું ત્યાંથી ઉઠ્યો.

(૪)

લંડન અને પેરિસના મહેલોમાં મોજ માણતી એ આંગણકુમારી આજે આશ્રમની નાનકડી ઝોરડીમાં રહી દિવસો આનંદમાં ગુમરી રહી છે. મોદી મહેલાતો છોડી

તેથી તેને દુઃખ થતું નથી. પરંતુ તે દુઃખી છે; ભારતની પરાધીનતાથી, પોતાના દેશભાઈ-ઓની ક્રૂતાભરેલી વર્તણૂકથી તેમનું હૃદય ઘુજે છે. દક્ષિણી ઋષિના આરે આવેલ ઉગ્રોમંદિરમાં નદીની અડોઅડ તેમની ઓરડી છે. એ નાનકડી ઓરડીમાં તેમણે ખાવાની, સુવાની અને એસવાની વ્યવસ્થા કરી દીધી છે. એ તપેલી, એ યાળી, એ વાડકા, રટવ, દીવો તથા એ પેટીઓ, પુસ્તકોમાં બાપુજીની ગીતા, (હોંદી ભાષામાં) બાઈબલ અને ગ્રેગ સાહેબનું ખાદી વિષેનું પુસ્તક આ એમની મિલકત છે.

તે ઉત્તરહિંદની મુસાફરીએ જઈ આવ્યાં હતાં. ખાદીની ધુન સાથે ઠેર ઠેર ખાદીઆશ્રમો, ક્યાંકયો, રૅટિયાવર્ગો તપાસ્યા, ને રૅટિયા પ્રવૃત્તિની ખાત્રી કરી પાછા આવ્યાં. તે બાદ અન અશ્રમમાં માટે આશ્રમમાં ગયો ત્યારે બાપુએ કેટલીક કડ-નાં હતાં. મને લાગ્યું કે મેં તે કડક સરતો કે હશે ને ખરેખર તેમને ખતરા માટે હિંદ આર-દી અને સજેખમ જીના સહવાસમાં અપૂર્વ આ-ગી દરમીયાન મળવાથી મેં મારી ઇચ્છાથી અ-નાં તેથી ધારણ કરી કાયમનો આશ્રમવાસ રલાવે છે. ”

સત્યાગ્રહ-આશ્રમમાં હૃદયકુળની તે સાગરમતીના જમણા કિનારે એક લંબચોરસ ઓરડીમાં શુદ્ધ ખાદીના ઘોળા ગુજરાતી ઘોષાકમાં અપોરના વખતે રૅડીઓ કાંતતી કાઈ બાનુ બેઠી હોય તો તમારે જરૂર માની લેવું કે તે આંગણકુમારી મિસ મેડીલીન રહેડ અથવા મીરાંબહેન હોવાં જોઈએ.

(૩)

હાંડીના દરિયા કિનારે મહાત્માજીએ મહા-સાગરમાંથી મીઠું ઉપાડ્યું. ને પછો તો સર્વેન સખરસ સંગ્રામ ખેલાયો. બાપુજીએ ધરાસણુનો કિલ્લો સર કરવાનો કરાવ ક્યો ને તેમની ધરપકડ થઇ અને તેમને ધરાડ

મુસાફરીના અનુભવની વાત કરવા માંડી. બિહારમાં રૅટિયાપ્રવૃત્તિ પુર જોડમાં ચાલે છે. કલકત્તા વિદ્યાર્થીઓ અને બહેનો લડતમાં આજે આમળ પડતો ભાગ લઇ રહ્યાં છે ને સરઘસો દહાડવા બાબત ધણી બહેનોને સરકાર જેલમાં સડાવી રહી છે. પરંતુ મદ્રાસની વાત કરતાં તેમનો ઉત્સાહી સ્વર જરા હલકો પડતો ન જણાયો. મદ્રાસ હજી લડતમાં પાછળ છે. ત્યાંના લોકો હજી ડરે છે. તે મુંબઈની વાત આવતાં તેમણે કહ્યું કે મુંબઈ આજે આંખા હિંદમાં આમળ પડતી લડત લડી રહ્યું છે.

મેં તે દિવસે રાઉન્ડટેબલ વિષે પૂછતાં તેમણે કહ્યું કે “ આજે હિંદના ખરા પ્રતિ-નીધિઓ તો જેલમાં છે. જે વિલાયત ગયા છે તે શું ફક્ત રીટાડશે ? ” આમ તેઓને પણ રાઉન્ડટેબલ ઉપર વિશ્વાસ નથી એટલે કે પોતાના દેશભાઈઓ ઉપર વિશ્વાસ નથી. ક્યાંથી હોય ? માણસામને અભરાઈ પર મુકી જુદમની હલ વટાવી નવ્ય તેવાં તેમનાં કર્તવ્ય જોઈ ક્યો સ્વદેશાભિમાની માણસ મુંગે મોંએ બેસી રહે ? તેઓ માને છે કે બને દેવજો, રાષ્ટ્રવજ અને યુનીયન જેક સાથેજ હડવા જોઈએ એટલે કે મિત્રતાના સંબંધે ઉડવા જોઈએ.

(૫)

પોતાઈ રણજોડલાઈ એટલે અમદાવાદનું છે. વરુણમોડું, રત્ન શ્રી. મીરાંબહેનને હું તેમ આપારે મળવા બહિ ત્યારે ત્યારે તેઓ લાગી સ્ત્રીઅતના સમાચાર પૂછે જ. (તે ગ્રેઈ જેલમાં હતા.) હું ગયો સુતરનો. — મીરાંબહેન, મહાદેવભાઈને પત્ર સંલગ્ન ને પરંતુ એમનું મગજ બે કહેવાં લાગેરું હતું. કાગળ લખે અને હતી. તે પત્ર કરે. છતાં પત્રમાં લગારે સસ્તી ખાદી શેઈ રણજોડલાઈની તખીયત

પૂછતાં મેં જણાવ્યું કે તેમની તખીઅત સારી રહે છે, ને તેઓ ખુશીઆનંદમાં છે. તે દિવસે તેઓ આરકાલી અને ખોરસદા ગામ-ડાઓમાં શ્રી. બેલ્સફર્ડની સાથે જનાર હોવાથી મારી સાથે વધુ વાતચીત થઇ શકી નહિ. પરંતુ તે દિવસની ઉતાવળ ઉપરથી એટલું તો લાગ્યું કે પોતાના જાતબાપ્તઓએ હિંદની અભણ અને અચુદ્ધ પ્રજા ઉપર ગુજરેલા જુદા સાંભળતાં તેમનું કાળજી ચીરાઇ ને હૃદય વલોવાઇ જતું લાગ્યું. ને પોતાના જાતબાપ્તઓએ કરેલા જુદાના પાપનું પ્રાયાશ્ચિત કરવા, ગામેગામ રખડવા ને આશ્વાસન આપવા નીકળ્યાં.

મીરાંબહેન પોતાને ભારતની સેવા કરતાં જેલમાં જવું પડે તો પોતાને અહોભાગ્ય માને છે. હું તેમને મળવા ગયો ત્યારે તે *Members of India* માટે લેખો લખી રહ્યાં હતાં. મેં તેમને શું લખ્યો છે તે આપતને પ્રશ્ન કર્યો. તેમણે જવાબ આપ્યો કે નવા નીકળનાર પત્ર માટે નોંધ લખું છું. મેં તેમને કહ્યું ' પ્રેસ ઓરડીન્સ પ્રમાણે તમારી પાસે જામીનગીરી 'મીંગસી' અને તમે નહિ આપો તો જેલમાં પૂરશે. 'જેલમાં પૂરશે' એ શબ્દો સાંભળીને તેઓ હસ્યાં. જેલમાં આજે હિંદના સીતેર હજાર બાપ્તબહેનો છે. ત્યાં જેલનો શો ડર ? શું આપણે ચોરી, હુલ્લાટ કરી છે કે જેલથી ડરીએ ? પણ ધારો કે હું જેલમાં જાઉં તો તમે મને મળવા આવશો કે નહિ ? હું શું જવાબ આપું ? મારામાં હજી તેમના જેટલો ત્યાગ નથી. તેમને તેમના પેપરમાં મદદ કરવાનું, કહેતાં મેં હા પાડી પૂછ્યું: 'તેમાં શું શું છાપવાના છે ?' ત્યારે તેમણે કહ્યું: 'શરેશહેરની મંચામને લગતી સાચી ખબરો, બાપુજીના જેલના પત્રો, અમેરિકાવાળા યોગના પત્રો અને એન્ડ્રુઝના સંદેશાઓ લેવામાં આવશે.'

હેવો મુસાફરી દરમિયાન કેટલીક નવીન ચીજો લાવેલા તેમાંથી મને થોડી આપતાં કહ્યું, 'આજે સરકારને જપ્ત કરવાનું ગાંડપણ લાગ્યું છે. કઇ વખતે સાબરમતી આશ્રમ જપ્ત કરે ને આવી વસ્તુઓ સરકારના હાથમાં જાય તેના કરતાં તમારી પાસે રહે તો સારું ?' મેં ખુશીથી તે વસ્તુઓ સ્વીકારી.

બાપુજીના પત્રોના અક્ષરો આશ્રમના થોડાકજ માણસો ઉઠેલી શકે છે. અને તેમાંના શ્રી. મીરાંબહેન એક છે. હું ગયો ત્યારે તાજેતરમાંજ બાપુને પત્ર આવેલો હતો. મીરાંબહેને મને વાંચવા આપ્યો. હું તો ફક્ત 'ચિ. મીરાં (ગુજરાતીમાં) અને Y. M. 20-12-30' એટલુંજ વાંચી શક્યો. બાપુના અક્ષરો ઓળખવામાં શ્રી. મીરાંબહેને આટલા થોડા વખતમાં આવી સરસ કામેલીયત શી રીતે મેળવી હશે ? એ પણ એક પ્રશ્નજ એ મેમ નથી લાગતું ? તેમની ખંત અને હોંશીઆરીજ આજે તેમને આગળ દોરી રહી છે.

(૬)

શ્રી. મીરાંબહેન જન્મે છઠ્ઠાંડાનાં છે પણ કાર્ય કરવામાં હિંદુસ્તાનને પસંદ કરે છે. પોતાને ભારતના કહેવડાવવામાં ગૌરવ માને છે. ભારતની સેવા કરવામાં ગૌરવ લે છે. હિંદી કહેવડાવવામાં ભાગ્યશાળી માને છે. પ. બાપુને પિતા તરીકે ઓળખાવવામાંજ પોતાના જીવનનું સાક્ષ્ય માને છે. સત્ય અને અહિંસાને માર્ગેજ શાન્તિને દારે પહોંચાશે એમ તેમનું હૃદય પુકારે છે.

તેઓ અક્ષરસાને કાચાં છે પરંતુ અનુભવે બધાને પુરાં પડે તેમ છે. હિંદી ભાષા ઉપર જોષ્ઠ્યે તેવો કાચુ તેમણે મેળવ્યો છે. ઉર્દૂ પણ પઢી લેવા વિચારે, રાખે છે. ગુજરાતી ભાષા જસ વાંચતા અને ભોક્ષતાં આવડે છે. આંગ્લપ્રેક્ષી હોવા છતાં માંસાદારમાં માનતા નથી. ફળાદારમાં તેઓ નારંગી, લીલીદાસ,

આપાંછ તે. તમારી દેશી દુકાનમાં જ્યારે નેટ ની 'સારી' ક્યાં છે? જોઈ અપાઓ તો! મોતાં દેશસેવિકા થોઆં! આપ એક પીળું મુઠ, એળ લગામણું ચીથરું પહેલું એટલે ચીથરાં-સેવિકા!"

સેવિકા:—"બહેન તમે કોણ કહેવાઓ? દાદાભાઈ જેવા નરરત્ન, તમારી જાતમાં થઈ ગયા તેનું સ્મરણ તો કરો. કૃપા કરી પાછાં જાઓ."

ખરીદનાર:—"ચુપ કરો, ગરબર નહિ જોઈએ. હલકટ, દુકાને ઉભુ રહેતાં લાજ પન નથી આવતી. બીજાઓ કોન થોઆં ને કોને નઈ તેની અમુને શું પંચાત!"

સેવિકા:—"બહેન ગુસ્સે ન થાઓ. કૃપા 'રી એક પણુ સાડી ન લેતાં. એમાં આપણા પાત્રો વિનાશ છે."

ખરીદનાર:—"બાઈ મુગી મુગી ઉભી રહે. તને કોઈ 'વતારવું' નથી. ધણી છો. કરાં નહ હોશે તે મુઠ દાધાબળા આપ એમ ભટકેછ. એમ 'સવરાજ' આવી મરવાનુંછ જે-મુઓ ખાનાખરાખીનો રસ્તો લંઈ બેયાંછ તે."

સેવિકા:—"બહેન તમારે બોલવું હોય તે બોલો. તમે મારાં બહેન છો. પણ કૃપા કરી પરદેશી કાપડથી પરદેશીઓને નાલ ન જ કરશો."

ખરીદનારાં બાઈ બાવની પૂછપરછ કરી કાપડનું બંડલ બાંધી મૂકવાનું નક્કી કરી બાકી હાંથે પાછાં ચાલ્યાં. જતાં જતાં સેવિકા બહેન ઉપર ઉપકાર કરતાં હોય તેમ બોલ્યાં- "લે બાઈ, તું કટકટ કરેછ, તો મુઠ નહ લેતાં."

સેવિકાએ પોતાની છત માની-પણુ સેનાર અને વેચનારને ઝાળખી શકી નહિ. અને પછી—

થોડા મહીના પછી એક બીજો જનાવ

બન્યો. રાત્રિના આઠ સાડાઆઠનો વખત હતો, કાપડ-ચોડી ઉપરની બહેનો. ઘેર જવાની તૈયારીમાં હતી. એટલામાં એક દુકાનમાં એક અપદુરેટ-યુગલ દાખલ થયું. પરંતુ સેવિકાને સંતોષ આપનાર કારણ-એ હતું કે એ યુગલમાંના બહેને સ્વદેશી સાડી પહેરી હતી. એટલે રહેજ પૂછયું: "બહેન શું લેશો?" આ પ્રશ્ન સાંભળતાંજ પેલા-કોટ પાટલુનવાળા ભાઈ તરુકી ઉઠ્યાં. "તમને શું પંચાત! અમારે શું લેવુંછ તે અમે બાણીએછ, સમજ્યાં?"

સેવિકા:—"માફ કરજો ભાઈ. બહેને સ્વદેશી સાડી પહેરી છે. એટલે અમારી ખાતરી છે કે કાપડ તો નહિજ ખરીદો. પણ બીજું પણ તમારા જેવાએ શા માટે લેવું?"

પેલા ભાઈ તો બાણે સ્વપ્નામાંથી જાગી ઉઠ્યા હોય તેમ મોટી-ખરાડ, પાડી ઉઠ્યા: "તમને શું છે? મારે શું લેવું ને શું નહિ તે જોવાનું કામ મારું છે."

સેવિકા:—"હસતાં હસતાં બોલી) હા, ભાઈ પૈસા તમારા પાકીટમાં છે. એટલે તમારે તેનો કેમ ઉપયોગ કરવો એ તમારા હાથમાં છે. પણ મારી ફરજ છે કે તમે ભાઈ શું લ્યો છો તે જોવું. અને દેશને નુકશાન કરતી અનુચિત વસ્તુ ન લેવા દેવી."

ભાઈ, સેવિકાની અવગત કરી પત્ની તરફ ફર્યા અને કહેવા લાગ્યા. "ચાલો તમારે લેવું હોય તે લઈ લ્યો. એ લોકોના (સેવિકામાં) માં કોઈ જાતનો મેનર નથી." અને તુરંતજ સેવિકા સામે જોઈ તેમણે વધારું. "પહેલાં તમને માણુમાર્મિશું તે શિખવાની જરૂર છે. સમજ્યાં?" સેવિકા હસી પડી. "ભાઈ, માણુસાઈ હોત તો દેશના કરોડો માણુસને જૂએ 'મરતાં મૂકી અમે પરદેશી કપડાં પહેવાં' હતાં. માણુસાઈ હોત તો આજે અમારે ચોડી ફરવા શું કરવા ઉભા રહેવું જોઈએ?"

માણસાઈ, અમે શોધવા નથી નીકળ્યા, કેળવવા નીકળ્યા છીએ. માણસાઈ ભૂલવાથી થએલા પાપનું પ્રાયશ્ચિત કરવા હું આટલી રાત્રે આ સ્થળે ઉભી છું. કૃપા કરી તમે ભાત પણ સળોડે મારી પ્રાયશ્ચિતની ક્રિયામાં સહાય કરો. અને એક પણ પૈસો પરદેશીને નહિ આપતાં સીધા ખાદીબંડારમાં જાઓ. ” પેલા ભાઈ તો અંદરના ભાગમાં ઘુસ્યા કે જ્યાંથી આ માયાકુટ કરનારી દેખાય નહિ. પણ થોડીજ પળમાં સામેજ પેલી સેવિકાને જોઈ.

ભાઈ તો એકદમ ડોળા, કકડાવી બોલ્યાઃ
“ તમને કાયદાનું ખાન છે ? ”

સેવિકા—“ ભાઈ, કાયદાનું જ્ઞાન મને નથી, એમ તમે શા ઉપરથી જાણ્યું ? ”

ભાઈ—“ અરે ! તમારાથી દુકાનમાં અવાપજ નહિ. કાયદો ના કહે છે. ”

સેવિકા—ભલાભાઈ, ન ગમરાઓ. તમારા દેશની બહેનો તદ્દન અજ્ઞાન નથી. ‘ભલા’ દુકાનદાર ભાઈની રમથીજ હું અંદર આવી છું. ”

ભાઈ—“ જમારો આ વર્તણુકને માટે અમુક નેતા, પરમ દિવસે આવવાના છે તેમની પાસે ફરીયાદ કરવાનો છું. તમારું નામ જાપો. ”

સેવિકા—“ મારું નામ તો તમારા દેશની બહેન, હિંદી સ્ત્રી, રાષ્ટ્રસેવિકા; વધારામાં મારો સેવિકા નંજર. એ સીવાય બીજું મારું નામ હું મારે ઘેર મૂકીને આવી છું. ”

ભાઈ—તમે ક્યા અધિકારથી આટલો ત્રાસ આપો છો તે તો કહો ! ”

સેવિકા—ભાઈ, ત્રાસ ! ત્રાસ કેવો ? બહેનો તે ત્રાસ આપે ? અને પૂછો છો ક્યા અધિકાર ? તમારી મદાસભાના આદેશના અધિકાર. ”

થોડી વારે સેવિકા બંદાર જઈ પાછી આવી અને શાંતિથી કહેવા લાગી “ ભાઈ,

આપના જેવા બેરિસ્ટર દેશનો આર્થિક વ્યય ન અટકાવે ત્યારે કોણ અટકાવશે ? ”

પેલા ભાઈ સામું જોઈ રહ્યા. સેવિકા આગળ વધી, “ જુઓને મહાત્માજીથી માંડીને લગભગ અગ્રગણ્ય અધાએ નેતાઓ કાયદા-શાસ્ત્રીઓ છે. એટલે આપે તો મર્ગ રાખવો જોઈએ કે સાચી કેળવણી લીધેલો હિંદી એ દેશ ઉદ્ધારક નેતા થવા સર્જાયેલો હિંદી છે. મોડે કે વહેલે તમારા જેવાએ તો દેશનો સાથ કરવોજ પડશે. ”

ભાઈ ખડખડાટ હસી પડી બોલ્યાઃ “ અરે હું બેરિસ્ટર છું તે તમે કેમ જાણ્યું ? ” હું તમે સી. આઈ. ડી. નું કામ પણ કરો છો કે શું ? ”

સેવિકા—“ ભાઈ, હાલત ચાલે છ મહીના થઈ ગયા. તમે દોઢ વર્ષમાં બેરિસ્ટર થાઓ છો. અને તે હિસાબે અમે તમારાથી ત્રીજા ભાગનો કોર્સ કર્યો છે, એમ તમને ખાતરી આપું છું. અજાણત અમારી કોર્સ, તમારી કોર્સથી જૂદી છે ખરી ! આ મારાં બહેનને કે આપને મારા બોલવાથી બોલું લાગ્યું હોય તો ક્ષમા કરશો. અને હવે તો મારી ખાતરી છે કે આપ પાછા પધારશો. ”

બેરિસ્ટર પ્રસન્ન વદને એ લાય જોડી સેવિકાને પ્રણામ કર્યા અને કોઈ વખત મળવાનું આમંત્રણ આપી દુકાન છોડી ગયા—

સેવિકાના કામમાં આવતી વિપતિ રૂપે દેખાતી અડચણો પોતે કુનેદયો શુદ્ધિથી દૂર કરતી જોઈએ એ રહસ્ય સેવિકા સમજી છે. વિનોદ કર્યા અને કોની સમજા હોય, વિનય કોની પાસે, કડકાસનો દેખાવ કોની પાસે અને નમ્રતા કોની પાસે દાખવવી તે આજના સેવિકા જાણતી યઈ છે.

સેવિકા સ્નેહથી, પ્રેમથી, શુદ્ધિયુક્ત વાદ-વિવાદથી વિનવી શકે. તેના સારે પડેલા વચ્ચે શુદ્ધ ખાદીનાંજ હોય. એના નજર ઉપર લેસ કે અણીઆ ઉપર કાનાર વિદેશી

દેવ અથવા જેને ખાદીની માડી જાડી પડતો
 દેવ એવી મેવિયા શીખતે દેવને અધિ-
 ધારીજી નથી. તેની સેવાથી દેવનો ઉદાર
 કામ થાય તો પણ પોતાના આદર્શ વિના
 આત્માને મુક્તિ અને આનંદ નહિ થાય, તે
 આત્મનો મેવિયા મુમુક્ષુતો થઈ છે. માયામાં
 વિદેશીજન, કે સોના, અથવા પદ્મની દેવવેદ
 આત્મની મેવિયાએ વચ્ચું છે. પોતાનાં જાગરોને
 હૃદમાં પડેલાં પણ વિદેશી રમ્બો ન પદેશવાય
 હારખ જે આપણે ઘોડાં વચોનો ત્યાગ ન
 કરીએ તો કાપડીઆને આપણી સેવાથી
 પોતાનો દબરોનો માત્ર ઝોડવાનું કેમ દેવાય,
 એ રહસ્ય આત્મની મેવિયા મમજ છે.

પોતે લીધેથી સેવાનો દીપ્ત અને ૧૫માં
 દેશવ અને દેશની આર્થિક, ધાર્મિક, મત્તા-
 છક, રિયતિ મુધારવામાં પોતાની હક્કિ
 ઉપયોગમાં આવે એવી આદર્શવાદી
 બહેનો દેશમાં દિન પર દિન આમજ આવતી
 જાય છે. તે દેશની ઉન્નતિની નિશાની છે.

આદર્શ મેવિયા જની-પોતાનો પદ
 મુમજે અને અળી મુદ મરેગી જન થાને
 અને પોતાના ચારિત્ર દ્વારા પ્રજાના જીવનમાં
 દેશવેષ પ્રમદાવે એવી હક્કિવાળી, એવી
 પ્રજાવચાળી પુત્રીઓની શરિ ભેરાને ધ્યાન
 આવતી ખીટ માટે છે.

ધૂળી ડોસી

લેખક રા. સુનીલાલ વર્ધમાન શાહ

(૧)

“હે ભાઈલા! અહીં મારો ગાંડીયો છે?” પાંસઠેક વર્ષની એક ડોસીએ જાવણીની દુધપીતાસમાં પેસતાંજ એક સ્વપ્નેવકને પૂછ્યું.

“ગાંડીલાલ? અહીં તો કોઈ નથી.” જવાબ મળ્યો.

ફર બિજાનામાં પડેલા એક જુવાને શુભ મારી: “ઓ મા! અહીં આવો, આ તરફ આવો.”

ડોસીએ ગાંડીયાનો સ્વપ્ને જાળખ્યો, પછી ધણુમર આમ તેમ નજરે કર્યા પછી એ અધીરી વસેલ આંખો ગાંડીયાના મુખ સુધી પહોંચી. “ઓ, મા તને વાગ્યું છે ખેટા? કેવું કે વાગ્યું છે ભાઈલા?” એમ બોલતાં ધૂળી ડોસી દર્દીઓના ખાટલાની વચ્ચેથી મળે કાઢતાં ઉતાવળાં ચાલ્યાં. ગાંડીયાના બીજાના પાસે પહોંચી, વાંકા વળી, એ સુતેલા જુવાનને માથે હાથ ફેરવ્યો.

“તું વળી સતીયાગરીયામાં ક્યારે જાવ્યો? આપડે વળી છં હોય? ભણીએ અને ભણી રહી એટલે ધંધા કરીએ.” ડોસીએ શિખામણ આપવા માંડી.

લીંઝડીના એક ભાવગાર કુટુંબનો એ ડોકરો હતો. અદારેક વર્ષની ઉંમર હતો. ધૂળી ડોસીની દીકરીનો એ દીકરો થાય. ડોસી તેને ‘ગાંડીયો’ કહેતાં, પણ તેનું

નામ તો હતું મીઠાલાલ, પોતાને કાંઈ બહુ વાગ્યું નથી, માત્ર કમર પર એક સોટો વાગ્યો છે અને સાથળ પર લા પડ્યો છે, રાત્રે તાવ આવ્યો હતો પણ અત્યારે તાવ નથી; એ પ્રમાણે જવાબો આપીને તેણે ડોસીને શાન્ત કર્યાં, માતામઢી અને દૌહિત્રના કારમા મેળાપનું કુતૂહલ જોવાને બે-ચાર સૈનિક આસપાસ એકઠા થઈને બેઠા. મીઠાલાલે કહ્યું: “મા, આપણે ગરીબ માણસ રહ્યાં; દેશને મારે આપણે બીજું તો શું કરી શકીએ? એટલે હું તો સ્વયંચર્યામાં જાવ્યો અને લગાઈ ચાલેલી ત્યાં સુધી રહેવાનો છું. આ સામે બેઠા તે ત્રંબકલાલ નોકરી છોડીને આ કામમાં જોડાવા છે.”

“તમને શો ખચ મળતો? તો જાણ?” ડોસીએ સહજ પૂછ્યું.

“મહિને દોઢસો રૂપિયા.”

“દોઢસો રૂપિયાનો પગાર તમે જોડ્યો? ઓ બાપ!” ડોસીનું કાજલું ચકકલા લાગ્યું.

“અને મા! આ પ્રભાકર, મનસુખ અને જગન; ત્રણે સગા ભાઈઓ છે; એ ત્રણેને તેમનાં આખાપે ખુશ થઈને લગાઈમાં જવાની રજા આપી છે.”

ડોસી ત્રણે તરફ ભ્રમી રહ્યાં.

“હે ગાંડીયા! તમે બધા માર આવામાં

“ તમે જીવંતીયા વસતીને માટે વૈતરાં ક્ષેષે છે, ત્યારે અમે ધરદાં-શું કામ આવશું ? હું એકલી છું, રામનામ લઇને દી કાહું છું; રોજ તમારાં પાંચ-પચીસ કપડાં ધોઈ આવીશ, એમાં શું હું ધમાક જમશ ? ” ધૂળી ડાસીએ પોતાનો આગ્રહ પકડી રાખ્યો.

ડાક્ટર પાસે ડાસીની માગણી મુકાઈ. ડાક્ટરે તે હસતી આંખે સ્વીકારી. રોજ ધૂળી ડાસી માથે, પાટા, દર્દીઓનાં કપડાં ધોવા નદી પર લઈ જાય અને સાંજે પાછાં ધોઈને આપી જાય. ઇસ્પીતાલમાં કપડાંની ગંદકીનું નામ રજૂ નહિ, એવ ઉચ્ચારો બીજા બનાવ ત્યાર પછી કોઈ દિવસ બન્યો નહિ.

(૩)

જાવણીના પહેલા સરદાર સુધાકર પકડાયા અને જેલમાં ગયા, અને ત્યાર પછી તો ફોનેક સરદારો અને સૈનિકા ઉપરાઉપરી પકડાયા. જૂતા જેલમાં ગયા, નવાની ભરતી શતી મધ એટલે જાવણી અને ઇસ્પીતાલ આકુજ રવાં. એમ ને એમ નવ માસ વહી ગયા.

જાવણી અને ઇસ્પીતાલ પહેલાંની પેઠેજ આવતાં, પણ હવે પહેલાંની પેઠે જાવણીમાં ભાણાં આવતાં નથી. સરદાર પકડાય ત્યારે ગામમાં સરઘસ તીકે પણ હવે તો સરઘસ પણ નાનાં ને નાનાં ચતાં જતાં. પહેલાં સરઘસોમાં બહેનો અને સેવિકાઓ ઉભરાઈ જતી, હવે સોગંદ ખાવા માત્ર બે-ચાર બાઈઓ દેખાય. ભાણાં બંધ ચતાં હવે રસોડું ઉધાડવામાં આવ્યું હતું. રાષ્ટ્રગીતોની ધૂન હવે ઓછી થઈ ગઈ હતી. વખત વહેતાં બહુ ફેરવડો થઈ ગયો, પણ બે જણ બદલાયાં નહોતાં: એક મહેસજી ડાક્ટર અને બીજા ધૂળી ડાસી. સેંકડો દર્દીઓ મહેસજી ડાક્ટરના હાથ હેઠળથી પમાર થઈ ગયાં, અને દગ્ગરો કપડાં ધૂળી ડાસીને હાથે ધોવાઈ ચૂક્યાં.

જૂ

સુદ્ધ ગયું અને સુદ્ધિરામ આવ્યો. ગામમાં પુનઃ ઉત્સાહ ઉભરાયો. સરદારો અને સૈનિકા જેલોમાંથી છૂટી છૂટીને આવવા લાગ્યા. મીઠાલાલ પણ સાબરમતી જેલમાંથી છૂટીને સૌથી પહેલો માને પગે લાગવા આવ્યો. ડાસી સાવ દિવસથી તાવે પકડાઈ પડેલાં અને શરીરે ખૂબ જ લેવાયું ગયેલાં. મીઠાલાલને જોતાંજ ડાસી ખાહલામાં. બેઠાં-થયાં અને લોહિત્રને માથે હાથ ફેરવતાં બોલ્યાં: “ બેટા, ઇસ્પીતાલમાં મેંમાં કપડાંનો તો ઢગ થયો હતો, પણ શું કરું ? હું તાવે પડી છું. ”

“ માશ ! હવે તો ઇસ્પીતાલ બંધ થઈ ગઈ. ”

“ કેમ ? ”

“ હવે તો લડાઈ પણ બંધ થઈ ગઈ, કારણ કે સરદાર સાથે સંધિ થઈ છે. અમે બધા જેલમાંથી એકી સાથે છૂટી આવ્યા ને ? ”

ધૂળી ડાસીને પોતાનો ગાંડીયો જેલમાં ગયો હતો તેની ખબર નહોતી અને સુદ્ધિરામનીય ખબર નહોતી. એમને એ ખબરની જરૂર પણ નહોતી. ઇસ્પીતાલનાં કપડાં ધોઈ આપવાના ધર્મની બદાર તેમણે ડાકીડું જ ક્યું નહોતું. માતામહીતું એ બેખબરપણું અને માંદગીને બિજાનેથી સૌથી પહેલાં કપડાં ધોઈ આપવાની જ કાટેલી વાત, એ બેઉ ઉપર વિચાર કરતો મીઠાલાલ પોતાના મનને પૂછતો હતો: “ કામનારહિત કેમ કરેલાય છે તે શું આ હશે ? ”

ડાસીથી વધુ બખત ખાટલામાં બેસી રહી ચકાપું નહિ. તે પાછાં મૂકી ગયાં. મીઠાલાલ માતું માતું દાખવા લાગ્યો. ક્ષણે ગયો અને ડાસીની આંખ જરા જંપી એટલામાં ધોવાઈ અંબાગાયો અને તે સાથે “ મદાત્મા આંખીછેડી જે ”ની ગર્જના ધને પડી. જોતજોતામાં ધૂળી ડાસીના મરતું આંખથી સો પુરોગથી બરાબ મધું.

શુભસુંદરી

આમનો મ્વ. પત્નિશ્રીના નામનાથે
 ઓ પત્નિના સુખ પ્રતી સંભળે
 શ્રીયુત્તમ પ્રદાનના ને ૧૦ દહા ચાવણ
 તન્મંદી ને ૧૦૦૦ સંભળ ભંટ.

સી. લીલાબહેન મુનશી

બેંગ. "સર્વોદય"ના સોનબધી

સી. ગાશીબહેન કેપ્ટન
દેશસેવિકા સંઘના જનતા

સરદાર સુધાકર અને ડાક્ટર ગેશિરાજના અને ડાક્ટર પોતપોતાના કંદમાંના દાર ગળામાં ફૂલના તથા સુતરના દાર હતા. તેમની કાઠીને ડોસીના ગળામાં પહેરાવ્યાં અને બેઉએ પાછળ સૈનિક તથા સેવિકાઓનું શુંક હતું. ધૂળી ડોસીને નમન કર્યાં. બેઉના માથા પર “આ બધું મારે ત્યાં શું છે?” એમ ડોસીના હાથ વિરામ્યા ખરા, તેમનું અંતરે બોલતાં ડોસી જગીને ખાટલામાં બેઠાં યથ હવાસ્થુ, પણ એમને ખબર ન પડી કે પોતાને મર્યા અને કાઠી આખે જોઈ રહ્યાં સરદારે એ દાર થા માટે પહેરાવવામાં આવ્યા હતા.

સૌશક્તિ શું ન કરી શકે ?

[શ્રીમતી કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાયનાં એક ભાષણમાંથી]

“દુનીયાં આજે હિન્દના કસોટી-તેની સૌજીની સ્થિતિ વપરથી કહે છે. આપણી પ્રાચીન સૌજીનાં ઓરવનાં ગુણગાન શ્રાવાં સહેવાં છે. પરંતુ જો તમે આજની જ પરિસ્થિતિ વક્ષમાં સ્થો તો તે આપણી વિરૂદ્ધ બધ છે. જેવની દિવાલોમાં રહે રહે પણ મને વર્તમાનપત્રોદ્ધાર ને ખબર મળી છે તે વપરથી મારાં વપર એવી છાપ પડી છે કે જુની રીતોને ફાવી દઈ આજે સૌજી હાલમાં મોખરે કશુંમી રહી છે. પરંતુ ‘રોડે’ કહિયે ન ઠાકોતરી સૌજી મટોલાઓમાં નીકળે પંડીસની સામે ખડી રહે, ‘પોલીસની’ દારીએના પ્રદારો ખમે એ ખરેખર અપૂર્વ બીતા છે.”

“મુંબાઈની બંદેનો ‘શું’ કરી રહી છે તે તમે તો વર્તમાનપત્રોદ્ધાર વાંચ્યાં હશે. ‘દુ’ ધાર’ છં તેમ કાંઈ નહિ તો ૭૦૦ થી ૧૦૦૦ સૌજી મુંબાઈએ સ્વયં સેવિકાઓ તરીકે આપી છે અને ૨૦૦ કે ૩૦૦ તો તેમાંથી જેવમાં પણ લઈ ખાલી છે. જુના વિચારનાં ઘોણાં, દેવાયથી અને હાલેવી સૌજી, જેમણે બીજાનાં હાથમાં પાણી પણ પીધું ન દોય, તેજી ખરાં હાલથી હાલમાં ન પલાવી મૂકી છે અને જ્યારે તેજી જેવમાં આવી ત્યારે તેજી બીજાઓ ‘મેડ’ સદન’ કરવા તૈયાર સેઈ જાય.”

નહિ પણ સુરલીમ કે પ્રિરિતનાં દારને સંધેલાં બોરાકે પેજ હેરાં તથા ‘હી’ સમય આવે ‘સૌશક્તિ’ પણ બની હશે. એનો આનાં કિયાય બીજે કયો હાલમાં પૂરાવો આપી શકાય ? “મુંબાઈમાં સ્વયં સેવિકા બાણુ મેડ મોટા નામે કચરાઈ મેરણે પાન્યો. તને સમજાવમાં મુંબાઈની બહેનો કયો રીતે કદાચ તે તો તમે સાંભળ્યું હશે તેને અગ્નિદાદ દેવા ન કિયા મુંબાઈની એક સર્વોચ્ચ ગણતરી થાલુજી બહેને ‘દરી’ દેવની હાલ એવી આયથાંકાર પડી છે અને તેનું ‘જેવાજી’ એક ઘોણું બધ જેડ છે કે તેને લેકાઓની સાવલી બાવેલી રીતોને પણ ફાવી નીકળી છે. આં ફેસારો ફેલા ઘોણા સમયમાં ઘણ મુલા-તેનું ને આપણે આપ કાઠીને તેનો સૌજી તરફ કરી શકે અને ‘હી’ નહિ તે સહેલે સમજી શકાય. એ પણ ખરું છે કે દરે સૌજી સાવના વિમાસ અને આત્મનિષ્ઠ મટે પૂતી તક મળવી ને જેઠાં ‘સાચા’ આંખીલીઓ ફર મવી ને તેઠાં અને જુના જેમો ખચીવ નાખીદ યના જેઠાં.

શ્રી. કમલાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાય

ગાંધીયુગની શક્તિ

લેખિકા : સૌ. કાન્તાબહેન ખાંડવાળા, બી. એ.

હિન્દના અધિકારમય વર્તમાન વાતાવરણ પર પ્રકાશ પડ્યો. ગુલામીના, બીન-કૃષ્ણવણીના, માનસિક અને શારિરીક નબળાઈના આવરણો ઉઘડાવા માંડ્યાં. સત્ય અને અહિંસાના પૈંગ પર સ્વરાવ્યય યુદ્ધનો રથ સ્થપાયો. એ યુદ્ધના આયુધો આત્મબળ, આત્મભોગ, ઐરપૂર્યતા લક્ષ કૃષ્ણની જેમ ગાંધી રથે ચઢ્યા. લોખંડી આયુધોને ઠેકાણે કૃષ્ણના મુદ્દર્શન ચક્ર જેવું રેડીયા ચક્ર એજ માત્ર એનું હથેલીયાર.

૧૨ મી માર્ચની કુચની સુવર્ણપ્રભાત ઉગી. આકાશમાં મહાત્માજીએ હિન્દની નારીસ્વરૂપ રૂપી ઉપાને કેસરીયા રંગે-દેશરૂપી આકાશને વીંટળી દીડી. એને યુદ્ધના વિજયતા શુકનો થયાં. એ કેસરીયાનું જુથ અહિંસાત્મક યુદ્ધમાં રમણે ચઢ્યું. ગુલામીનો, કાળા રૂઢીરિવાજોનો પડંબો ત્રીરો એ શક્તિ ખ્હાર પડી. પુરષોના જીવનમાં પાછળ ધમ્મજાનારી નારીશક્તિ આજે એની નેતા થઈ, તેઓના જીવનમાં પ્રકાશ પાડવા સમર્થ બની. ઈંગ્લીશ સલતનત આ નબળી પ્રજાની દયા ખાત્ત રહી હતી કે હજી તમે બાળકો છો, સ્વતંત્રતા મેળવવા યોગ્ય નથી. નાહક કરી અચકાઈ માંહોમાંહ લદી મરશો. તમારી ઓઝોને કેળવો, અસ્પૃશ્યતાને દૂર કરો, દોમી ભેદોના અગડ પતાવો કે સ્વરાવ્યય તમારું છે. પણ બ્યાં હિન્દની ઓશક્તિએ પોતાનું બળ બતાવ્યું કે આ દમેશની એની હલીલ તેઓ મુઠી ન શક્યાં. આ યુદ્ધમાં આ દરેક વસ્તુ દૂર થઈ જતી નેઈ તેઓના હૃદય ધબકી રહ્યાં. અધુરામાં પુરું ઓઝોએ સખળ શક્તિધો વિદેશી માલના અહિંકારનું સત્ત્વ ખુબ મજબૂત કર્યું.

મકિંદમાં દાખલ થતા વેપારીઓના અંતર પંથુ નમી પડ્યાં. તેઓ પણ પોતાની નબળાઈથી ઓખા પડવા માંડ્યાં. અનેક વેપારીઓની મુખમાંથી શબ્દો નીકળ્યા: 'જગદંબાએ કેસરીયા કરી ઉતરી પડી છે, હવે તો જે દેશદોહી થશે તે ખરેખર શક્તિના શાપ બહારશે!' 'ઓઝોનું' બળ તેઓ પર પંથુ નમ્યું. અનેક દુઃખો છતાં દેશની લડતમાં સાથ આપ્યો. આવી રીતે ઓઝો અનેક રૂઢી રીવાજોના બંધનો તોડી, કુટુંબબળ છોડી દેશની આઝાદી માટે તૈયાર થઈ ગઈ.

ઓઝોએ માત્ર વિદેશી માલના અહિંકારનું જ કાર્ય નહોતું હાથ ધર્યું. દેશની કંગાળ હાલત લાવતા દારૂના કુબંધનમાંથી પોતાના જાતલાઈને ઉગારવાનું કામ પણ તેઓએ ધણે લાગે હાથ ધર્યું. દારૂનું વ્યસન તોડીને દેશની સંપત્તિ દેશમાં રહે એ કાર્ય કરવા મથી રહી. ધણાના જીવન આ લડતમાં તેઓએ સુધાર્યાં.

મુંબઈની ધારાસભાની સુટણીના દિને ઓઝોએ ખરેખર પોલીસને પણ હંફોવી. કેસરીયા કરેલી બહેનો તો જેલમાં જવાના કે ગમે તે પરિણામે પણ મત આપનારાઓને વિનવી દૂર કરવા લાગી. જે સલતનતનું આપણે કામ નહિ તેની સલાઓમાં કેમ જવાય! શહેરની અન્ન બહેનો પણ પકડાની જતી બહેનોની ખાલી પડેલી જગ્યા સંભાળવા કેસરીયા કરી નીકળી પડી. લક્ષ્મણ ચારસો બહેનોએ જેલોના લોકઅપમાં રહેવાનો લ્હાવો લીધો.

ઓઝોએ ભાટચારણના કાપને પણ ઉપાડી લીધું. સવારે પ્રભાતકેરીમાં પોતે પુરષો

જોડે ફરી શહેરના ખુલ્લેખુલામાં સ્વદેશપ્રેમના
ગીતોથી દેશબંધુઓને જગાડતી ફરવા લાગી.
સ્વતંત્રપણનો પવન સર્વત્ર ફેલાવવા લાગી.

રાજ્યકારભારમાં માથું ન મોરનારી, તેનો
શબ્દ પણ લાગ્યે સમજનારી એવી શોચનીય
સ્થિતિમાં મુકાયેલી જહેનો આ સમયે તો
તેમાં પણ હોશીયાર થઈ રહી. દેશમાં ઠેકાણે
ઠેકાણે સંગ્રામસમિતિમાં જોડાઈ બહુ કુશ-
ળતાથી તે કાર્યભાર વંહી રહી. તે સમયે ટાઢ
વર્ષાદતાપકાળની પરવા
કર્તા વગર સરસમાં
કે સલાઓમાં કે બીજા
કોઈ પણ કાર્યમાં
જવા અચકાતી નહિ.
શારીરિક કેળવણીની
ઉપયોગિતા પણ એટ-
લીજ નોઈ તેની પણ
તાલીમ લેતી હતી, આ
સાથ સરળ જીવનમાં
અનેક ગુણોથી ભ-
રેલી રાજકીય ચળવળ
પણ ગમે તેવી અંભણ
કે બહેલી સ્ત્રી સમજ
શકે એવી સાદી મરળ
થઈ રહી.

છેવટે બોરસદી જહે-
નોએ અને હિન્દુત

કરી ગયેલી બારડોલીની સ્ત્રીઓએ તો હિન્દના
પતિહાસમાં અમરતાજ મેળવી છે. ખેડુત-
પત્નીઓ પોતાના પતિ સાથે ખેતરમાં ગમે
તેમ હાથે પડી રહેવા તૈયાર થઈ ગઈ. અરે,
નખળા પુરોને કેટલીક સ્ત્રીઓએ કલ્લા
હિતારી આપ્યા કે તમે આ પહેરા, અમે જેલ
જઈશું. આ રીતે તેઓને ફરજનું ભાન
કરાયું. એક દિવસનો દુઃખનો દરગાર
જહેનો કાઢ્યો પણ આનંદથી રણગીતા માં
રેડીઓ અને ત્યારે ફરવી આનંદના ચોર મચાવતી.

બોરસદની જહેનો પર પોલીસના લાકી-
આજે આ સ્ત્રીશક્તિનો પુરેપુરો ખ્યાલ
આપ્યો. કેટલી સહનશીલતા, કેટલી દૃઢતા,
કેટલું સ્વમાન! એક જહેનના અપમાને
હજારો જહેનોનો અંતરાત્મા સળગી ઉઠ્યો.
પોલીસોની લાકી પડતાં મામી છાતીએ ઝીલી
રહી ધા.આજ ત્રીજે પડતા તેમની મદદ
આપવા આવનારને તિરસ્કારી રહી. પોલીસની
લોરી આવી ત્યારે તેઓમાંથી કંઈક બોલી

ઉઠી: અમારામાં શક્તિ
હશે તો અમારી
કોંગ્રેસ હોસ્પિટલમાં
જઈશું નહિ તો અહીં
મરી જઈશું પણ તારી
લોરીમાં તો કદી નહિ
બેસીએ.

ખરેખર આ શક્તિ-
નો પ્રતાપ આ રણના
નેતાને છે. શક્તિ ખી-
લવતી એ ભાષાથી કે
ભાષણોથી કે પુસ્તકોથી-
નથી બનતું પણ
કાર્યની દિશામાં વળ-
વાથી બને છે.

હાલના યુદ્ધવિરામ
સમયે પણ સ્ત્રીઓમાં

નિરાશા નથી. તેઓ તો સમજી ગઈ છે કે
આ સમય કાર્ય વધારે સંગઠિત કરવાનો
છે, સ્ત્રીઓમાં વધારે ઉત્સાહ પ્રેરવાનો છે,
સ્વદેશી ધર્મ વધારે પ્રસારવાનો છે. આ
શક્તિ બધી અત્યારે પરદેશી માલના
બહિષ્કાર અર્થે, દારૂના દુર્વ્યસન દૂર કરવા
અર્થે, અરપૂચ્યતા અને કોમી ભેદ દાગવા
માટે વપરાઈ રહી છે અને જેમ જેમ આ
શક્તિ વધારે બળવતી થશે તેમ તેમ આ
દેશની ઉન્નતિ વધારે અને વધારે થશે.

સા. દા. તા. ખાંડવાળા

શ્રી જ્યોત્સ્ના શુક્લ

કેપિટા: શ્રી. જયમનગૌરી વ્યા. પાઠકલ

આ નામની કોમ ઓ નથી. એ તો ઉપનામ છે. એ પ્રસિદ્ધ સન્નારીનું મૂળ નામ પ્રિયમતી ત્રિવેદી. નમદેના મુખ્ય શિષ્ય, 'વિજયરાણી' ના તથા 'સહિમત્વ' ના જાણીતા પ્રખ્યાત લેખક કવિ વિજયા-ચકરનાં એ ભત્રીજી થાય. એ બધાં ત્યારે જન્મ્યાં એવો હતો કે છોકરી ભણે તે પર મૂન ટીકા થાય, તોયે અગ્રેજી ત્રણ ચોપડી મુધી એમણે અભ્યાસ કર્યો ખરો પછી એ ગદ્યસુખરામ શુક્લ નામના એક ગાંધી-જનને પરણ્યાં, ને પ્રિયમતી ત્રિવેદી થયાં—પ્રિયમતી શુક્લ.

આ જન્મથી એમના જીવનમાં પહેલો પલટો થયો. ગદ્યસુખરામ ગોડામમાં ગંજ-નાથ વારતીય વિદ્યાલયમાં નિયુક્ત હતા. તેમની પ્રેરણાથી ઉદ્ભવેલો વિલકપદ્ધતી. પ્રખ્યાત દેશભક્ત શ્રી. ગંગાધરરાવ દેસાઈએ આદિ દક્ષિણીઓનો સંસ્વાસ તેમને બહુ દેના પ્રિયમતી પણ ઉમળકી ગયે આ સંજ્ઞા-પોમાં આન્યાં. આથી એમને એવો લાભ થયો. મરાઠી, એઓ શાખી ગયાં. ને તે એ-ટલું સાડું કે નાની રામી એ મરાઠી વાર્તા-ઓનો સ્વભાવે ગુજરાતીમાં અનુવાદ પણ કરીને 'જાપાન્યો-ઈન્દિરા' અને 'જાપાન્યો-સુરેશ્વર' ની બે લાખ એ-થયો કે એમનામાં સ્વદેશપ્રેમના બીજાં રોપાયાં.

દુર્ભાગ્યે, એ બીજાંમાંથી પછી થાય તે પહેલાં એમને અકાળ વેધવ્ય આવ્યું. એમને પિયર પાછા આવવું પડ્યું. સ્વદેશપ્રેમની દબાવવાથી પ્રેરણાથી તરફેણે પોતાનું

યૌવન લુદ્ધ જ આદરોવાળા પિયરમાં નિષ્ક્રિય ગાળવું પડે એનો ત્રાસ કેટલો થાય એ સહેજ કદાપી ચકાવ એવું છે. પણ એ ત્રાસમાં જ એમને પોતાનો મંથનકાળ પસાર કરવો પડ્યો. એ દરમ્યાન, 'એક ઓ' 'એક બહેન', 'એક સ્ત્રી જન' એવાં વિવિધ ઉપનામોથી 'સુંદરી સુમેધ' વગેરે માસિકામાં એ લેખો સંપત્તા હતા ખરા કાળે કરી પિયરની પરિસ્થિતિ ફેરવાઈ એટલે એઓ પહેલી તકે 'એતન' ના અધિપતિ તરીકે બહાર આવ્યા. આ વેળા નામ પાછું એમનું ફરી મળ્યું હતું. પ્રિયમતી શુક્લ હવે જન્મ્યાં-જ્યોત્સ્ના શુક્લ.

એ વેળા એમના જીવને બીજો પલટો લીધો હતો. એમણે કાવ્યો લખવા માંડ્યાં હતાં! પાંચેક વરસ સાહિત્ય સેવાં મયાં શક્તિ કરી પણ સાહિત્યનાં શાન્ત પ્રદેશ કરતાં રજાપ્રકરણની 'યુદ્ધમિત્ર' તરફ સૌની પેટે એમને પણ વધારે વંચણું હતું, એટલે સુરે-તમાં સુચર્યન નીચળું તેનાં એઓ 'હોમીયર' અધિપતિ થયાં પછી મત્તાગ્રસ્તો બીજો લુચાગ ગયે એ આવી તેમાં એ આગળ એવાં આન્યાં. મરકારે એમને અનેકવાર જતાં કપાં, પણ એમને જોડજીવનનાં કોઈ હતા. ફરી ફરીને એમણે કાવ્યનો ભજન દરવા માંડ્યો. પોષિત અમલદાર એમના પર એટલા ચીડવાવલા કે એમને એકાંતે જોડે તો "કાળી જૂં પાછી આંતી કેમ ?" એમં દેવી એમને જાતીએ ચીમટા પણ દીધા હતા આગે મુરતનો સૌમ્ય પ્રકૃતિનો દેવ

કટર પણ હાર્યો, એમને છ મહિનાની સાદી કદ મળી, તે 'જ્યોત્સ્ના શુકલ જન્મ્યાદ' ના પોકારો થયા. સંધિને પરિણામે એ પહેલાં છુટી મયાં તોયે કૃતકૃત્યતાના લહાવા એ જીવનભર માણી શકશે.

હડત દરમ્યાન હતું તેટલું હવે એમનું

અગત્ય રહેશે કે નહીં તે કાણ જાણે, પણ એટલું ખરું કે આ જની ગુજરાત-જોમાં જ્યોત્સ્ના શુકલનું વ્યક્તિત્વ સાચી નિરાણું છે. એ નાગર છે પણ નાગરણનું આતુર્ય એમનામાં નથી. એઓ હિન્દુ છે પણ હિન્દુ ધર્મના ખાસ આચારોપર એમને લેશ પણ શ્રદ્ધા નથી. એ સન્નારી છે છતાં સન્નારીના તો શું પણ સાધારણ સ્ત્રીના ત્રિવિંદ ગુણો પણ એમનામાં નથી. લોકાપવાદનો એમને ભાવ નથી, આ બધા પર એમને ભાવ નથી, માંદાની માંવજત તરફ એમને વૃત્તિ નથી, પરંતુ સ્ત્રીઓના ખાસ અવગુણો પણ એમનામાં નથી એ એમની વિશિષ્ટતા છે.

સ્વભાવે સ્વતંત્ર છતાં જાતે કમાવાને એ તૈયાર ન થયાં એ નવાઇભરેલું છે. (તપીવતનું) કારણ આગળ મુકાય એમ

શ્રીમતી જ્યોત્સ્ના શુકલ

નથી કેમકે જેવમાં જવાને એ એજ તપી-યતે તૈયાર થઈ શક્યાં.) પરિણામે કુટુંબમાં રહી એમને એટલું સહન કરવું પડ્યું કે કુટુંબસભ્યોનાં તો એઓ કદાં શત્રુજ બની ગયાં લાગે છે. કુટુંબીઓ એક પછી એક

યમરાજને ઘેર જતાં જાય છે તેમ તેમ એઓ વધારે સ્વસ્થ બની પોતાનું કાર્ય કરતાં જાય છે. આનો અર્થ એમ નથી કે છેવટે એઓ તદ્દન એકલાં રહી જાય તો ગુજરાતને બદલે હિન્દોલમાં જાણીતાં થાય એવી દેશસેવા કરે; પણ એટલું જ કે અત્યાર સુધી એમણે આવેશ કે દ્વેષથી પ્રેરાઈ નેજ લેજો લખ્યા છે ને કાર્યો કર્યાં છે તેને બદલે પ્રેમપ્રીત પ્રેરણા લઈ કામ કરે તો એમનું જીવન વધારે સફળ બને.

પરંતુ એમ

થતા પહેલાં એમના જીવનમાં ત્રીજો પલટો આવવાની જરૂર છે. પિયરનું પ્રિયમતી નામ એમણે છોડ્યું એ પણ સાક્ષરાની શુકલની અટક હજી વળગી રહી છે. એ શુકલપણું પણ છુટી જાય તો શ્રી. જ્યોત્સ્ના પૂર બહારમાં ખીસે ! આમાં કશી નવાઈ નથી કારણ કે એ જ્યોત્સ્ના પાછળ દોષ ચંદ્ર નથી.

સૌ. લીલાખડેન

લેખક: શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે, એમ. એ.

સુ પ્રસિદ્ધ ગુજરાતીઓનાં મનુષ્ય ને માર્મિક રૂપાચિત્રો આલેખનાર સૌ. લીલાખડેન વિશે એટલેટલું ખરું જોડું તેમજ અતિશયોક્તિ અથવા હીનોક્તિથી ભરેલું લખાણ છે, કે હવે એમના વિષેના લખાણોમાં વધારો કરવાની મને ઇચ્છા નથી. છતાં 'ગુણસુન્દરી' ના ઉપતંત્રી રા. યજ્ઞેશ શુક્લના ૬૬ ને સતત આગ્રહની અવગણના પણ હું કરી શકું એમ નથી. એટલે 'ગુણસુન્દરી' ના આ દેશસેવિકા અંકમાં સૌ. લીલાખડેનની દેશસેવાની ભાવના વિશે ઈસારોજ માત્ર કરી હું સન્તોષ માનીશ.

શ્રીયુત મુનશી મીઠાના કાવ્યનો ભંગ કરી સરકારના મહેમાન બન્યા તેજ દિવસે મારા એક મિત્રે મને પૂછ્યું, "મુનશીને લીલાખડેને અટકાવ્યા નહિ ?" મેં સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો, "અટકાવવાનું કંઈ કારણ ?" એઓ જરા ગૂંચવાયા ને પછી એમણે જવાબ વાળ્યો, "કારણ તો ખાસ શું હોય ? પણ મુનશી જેલમાં જાય તે કંઈ એમને ગમે ?" "આટલા પુરુષો જેલમાં ગયા ને જાય છે અને જેલ જનારાના સર્ત્રાવદામાં આ તે ખાસ મનર્થ આનન્દ પ્રદર્શિત કરે છે તેમાં તમને નવાઈ નથી લાગતી ને લીલાખડેનને મુનશી જેલ જાય તે નહિ ગમે એમ શા પરથી ધારો છો ?" "હેક એમ નહિ, પણ લીલાખડેનને આપણી પ્રાચીન ભાવના તરફ પક્ષપાત નથી એટલે એમને આ સડન તરફ સંઘાનુભૂતિ નહિજ હોય એમ હું ધારતો હતો." "સ્વરાત્મ્ય એ પ્રાચીન ભાવના નથી

અને આ લડત સ્વરાત્મ્ય માટેની છે એટલે તમારો વાંધો ખોટો છે." એમ કહી મેં એ વાત એટલેથી અટકાવી.

પ્રાચીનતા તરફ સૌ. લીલાખડેનને નિરતિશય પૂજ્યભાવ નથી; નવીનતા તરફ એમને વિશેષ પક્ષપાત છે. સાહિત્યમાં એ એમને પ્રાચીન કરતા નવીન લેખકો વાંચવા વધારે ગમે છે; રાજદારી તેમજ ખતર વિષયોમાં છેક છેલ્લી ખબરો મેળવવા એ હંમેશા આગુર રહે છે. એ સર્વ ખરું છે પણ જે જે પ્રાચીન તે સર્વ અધમ એમ એમણે કદી કહ્યું નથી, અને એમ માન્યું હોય એમ પણ લાગતું નથી.

પ્રાચીનતાની ઉપાસના એ દેશભક્તિનું એકમાત્ર કારણ હોત તો સૌ. લીલાખડેન કદાચ દેશભક્તિની ભાવનાથી પર રહ્યાં હોત પરંતુ માનવસમાજના સહભાગ્યે દેશભક્તિ બીજા અનેક કારણોથી ઉત્પન્ન થાય-છે. જે જે પ્રાચીન તે સર્વ પૂજનીય; આપણું તેટલું બધુંજ ઈષ્ટ અને પરદેશી તે સર્વ અમાલ્ય; એવી ભાવનામાંથી જે પ્રકારની દેશભક્તિ જન્મે છે તે કરતાં સૌ લીલાખડેનની દેશભક્તિની ભાવના જૂદી છે. 'પ્રેમો ! જેવું દગ્ધ તેવું ફરી ભારન બતાવી દે' એ એમની દેશભક્તિની ભાવનાનો પ્રધાન સુર નથી. તેમજ 'પ્રેમો ! આ જીર્ણ ભારતને વિશાલ તુ' બતાવી દે' એમ પણ એ માત્રતાં નથી. દીન, દીન, અગાન ને અન્ધકારમાં પડેલો જેવો છે તેવો પણ આ દેશ મારો છે ને એને દુનિયાના બીજા સ્વતંત્ર ને સમૃદ્ધ

દેશે જેવો બતાવવો એ આપણો ધર્મ છે એ પ્રકારની એમની ભાવના છે.

સમાજનાં અનિષ્ટો સામે એમણે જીવનને સાહિત્યમાં વિરોધ જાણ્યો, અને મ. માંધીજીની હાકલ પડતાં રાજનાં અનિષ્ટ સામેના વિરોધમાં એમણે પોતાનો સ્વર પૂર્યો. ઓઝ કંઈ નહિ તો પુરુષને દેશસેવાના કાર્યમાં પ્રેરવો, હૃદયદૌર્બલ્યનો પ્રસંગ આવતાં તેને એ કાર્યથી ચલિત થતો અટકાવવો એ સૌ. લીલાખહેનની ભાવના, આ સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધ યર થયું તે પહેલાં 'ગુજરાત'માં પ્રસિદ્ધ થએલું 'સત્યાગ્રહ' નામનું નાટક જેણે વાંચ્યું હશે, તેને પ્રતીત થયા વિના નહિ રહી હોય.

અને સાહિત્યમાં જે ભાવના એમણે દર્શાવી તે કરતાંય વિશેષ એમણે પ્રસંગ આવતાં કરી બતાવ્યું. સત્યાગ્રહના યુદ્ધમાં, 'સત્યાગ્રહ' ની એમની નાવિકા પેઠે માત્ર પતિના પ્રેરક બળ રૂપે જ ન રહેતાં, એમણે જાતે પણ ઝંપલાવ્યું.

અને એ યુદ્ધમાં એમણે જે જાણ આપ્યો છે તે વિશે, જેણે વર્તમાનપત્રો વાંચવા ઉપરાંત અથવા કોઈ કોઈ સભામાં હાજરી આપવા સિવાય બીજું કંઈ કાર્ય કયું નથી તેણે કંઈ પણ લખવું એ કૃષ્ટતા કહેવાય.

કેટલાકને ઇજ્જતિ જહુ સહેલાઈથી થાય છે, અને કેટલાકને તે માટે લાંબી તપશ્ચર્યા કરવી પડે છે. શ્રીયુત મુનશીને જેલ ઘણી સહેલાઈથી મળી, અને સૌ. લીલાખહેનને એ માટે દીર્ઘ ને કઠિન તપશ્ચર્યા કરવી પડી. પરંતુ એમની તપશ્ચર્યાથી આપણને ઘણો લાભ થયો. એમની કાર્યસાધકતા. જે કામ માથે લીધું હોય તેમાંજ બીજાં બધાં કામો બૂલીને પણ મંડ્યા રહેવાની શક્તિ, સાધ્યને

સિદ્ધ કરવાનો તીવ્ર તલસાટ, ઝીણી ઝીણી વિગતોનું બારીક નિરીક્ષણ, ધા કરવા કે ધા ઝીલવા મોખરે આવીને સ્વસ્થતાથી જિભા રહેવાની અને એ સર્વ ઉપરાંત જે કહેવું અથવા કરવું હોય તે સ્પષ્ટ ને નિર્ભય રીતે કહી દેવાની અથવા કરી નાખવાની રીત: એ એમનાં લાક્ષણિક ગુણો આ યુદ્ધ દરમ્યાન એ તપશ્ચર્યાને પરિણામેજ પ્રત્યક્ષ થયાં.

'ગુજરાત' માટેની નવી વ્યવસ્થા કરવા એમની સલાહ લેવાની હોય, એમના પત્રો આવ્યા હોય અને તે માટે એમની પાસે જવાબ લખાવવાના હોય, ત્યારે હું, એમને મળવા કેમિસ હાઉસમાં પ્રસંગોપાત જતો. ત્યારે ત્યારે હું જતો, ત્યારે હંમેશાં એ કાં તો વેપારીઓ સાથે વાટોઘાટમાં રોકાયા હોય, અથવા તો યુદ્ધની નવી વ્યૂહરચનાની સમિતિ સાથે ચર્ચા કરતાં હોય, કે બહાષ્ટવે આગળ ભેગાં થયેલાં ટાળામાં શાન્તિ સ્થાપવા બિપડી ગયાં હોય. એક સેકંડની પણ એમને નવરાય ભોગવતાં મેં જોયાં નથી. આટલાટલી જહેમતની કદર કરી સરકારે એમને જેલમાં મોકલી પરાણે નિશ્ચિત આપી. પણ એ નિશ્ચિતની અવધિ પૂરી થતાં અને સન્ધિ થયા પછી હજી પણ દેશસેવાના કાર્યમાંથી એ નિશ્ચિતનો વખત માત્ર ભોજન સમયેજ અને તે પણ અધૂરોજ મેળવી શકતાં હશે, એમ લાગે છે.

આવી સેવિકાઓ જે દેશની સેવા કરી રહી છે. તે દેશની ઉન્નતિ અનિવાર્ય છે; અને જે સાધ્યની સદ્દિ માટે સૌ. લીલાખહેન ને અન્યાય દેશસેવિકાઓ અવિરામ પ્રયત્નો કરી રહ્યાં છે, તે સાધ્ય માત્ર સ્વપ્નમાંજ નહિ પણ સદેહે આ જીવનમાં સિદ્ધ થશે એ આશા વધારે પડતી નથી.

સૌ. લીલાખહેન

લેખક: શ્રી. ન્યાતીન્દ્ર હ. દવે, એમ. એ.

સુ પ્રસિદ્ધ ગુજરાતીઓનાં સમજાને માર્મિક રૂપામિત્રો આલેખનાર સૌ. લીલાખહેન વિષે એટલેટલું ખરું જોડું તેમજ અતિશયોક્તિ અથવા હીનોક્તિથી ભરેલું લખાણ છે, કે હવે એમના વિષેના લખાણોમાં વધારો કરવાની મને ઇચ્છા નથી. છતાં 'ગુણસુન્દરી' ના ઉપતંત્રી રા. યજ્ઞેશ શુક્લના દૃઢ ને સતત આગ્રહની અવગણના પણ હું કરી શકું એમ નથી. એટલે 'ગુણસુન્દરી' ના આ દેશસેવિકા અંકમાં સૌ. લીલાખહેનની દેશસેવાની ભાવના વિષે ઇશારોજ માત્ર કરી હું સન્તોષ માનીશ.

શ્રીયુત મુનશી મીઠાના કાવ્યનો ભંગ કરી મરકારના મહેમાન બન્યા તેજ દિવસે મારા એક મિત્રે મને પૂછ્યું, "મુનશીને લીલાખહેને અટકાવ્યા નહિ ?" મેં સામે પ્રશ્ન પૂછ્યો, "અટકાવવાનું કંઈ કારણ ?" એઓ જરા ગૂંચવાયા ને પછી એમણે જવાબ આપ્યો, "કારણ તો ખાસ શું હોય ? પણ મુનશી જેલમાં જાય તે કંઈ એમને ગમે ?" "આટલા પુરુષો જેલમાં ગયા ને જાય છે અને જેલ જનારાના સમાવદામાંથી તે બચી સગવડ આનંદ પ્રદર્શિત કરે છે તેમાં તમને નવાઈ નથી લાગતી ને લીલાખહેનને મુનશી જેલ જાય તે નહિ ગમે એમ શા પરથી ધારો છો ?" "એક એમ નહિ, પણ લીલાખહેનને આપણી પ્રાચીન ભાવના તરફ પક્ષપાત નથી એટલે એમને આ લડત તરફ સંદાનુભૂતિ નહિજ હોય એમ હું ધારતો હતો." "સ્વરાજ્ય એ પ્રાચીન ભાવના નથી

અને આ લડત સ્વરાજ્ય માટેની છે એટલે તમારો વાંધો જોડો છે." એમ કહી મેં એ વાત એટલેથી અટકાવી.

પ્રાચીનતા તરફ સૌ. લીલાખહેનને તિશય પૂજ્યભાવ નથી; નવીનતા તરફ એમને વિશેષ પક્ષપાત છે. સાહિત્યમાં એ એમને પ્રાચીન કરતા નવીન લેખકો વાંચવા વધારે ગમે છે; રાજદારી તેમજ ઇતર વિષયોમાં છેક છેલ્લી ખબરો મેળવવા એ હંમેશા આગ્રહ રહે છે. એ સર્વ ખરું છે પણ જે જે પ્રાચીન તે સર્વ અધમ એમ એમણે કદી કહ્યું નથી, અને એમ માન્યું હોય એમ પણ લાગતું નથી.

પ્રાચીનતાની ઉપાસના એ દેશભક્તિનું એકમાત્ર કારણ હોત તો સૌ. લીલાખહેન કદાચ દેશભક્તિની ભાવનાથી પર રહ્યા હોત પરંતુ માનવસમાજના સહજાએ દેશભક્તિ બીજા અનેક કારણોથી ઉત્પન્ન થાય છે, જે જે પ્રાચીન તે સર્વ પૂજનીય; આપણું તેટલું બધુંજ ઇષ્ટ અને પરદેશી તે સર્વ અમાલ: એવી ભાવનામાંથી જે પ્રકારની દેશભક્તિ જન્મે છે તે કરતાં સૌ લીલાખહેનની દેશભક્તિની ભાવના ભૂદી છે 'પ્રમો ! જેવું હવું તેવું ફરી ભારત જનાવી દે' એ એમની દેશભક્તિની ભાવનાનો પ્રધાન ગ્રંથ નથી. તેમજ 'પ્રમો ! આ જીર્ણ ભારતને વિશાલ તુ'ં જનાવી દે' એમ પણ એ માંત્રતાં નથી. દીન, દીન, અત્યાન ને અનુકારમાં પડેલો જેવો છે તેવો પણ આ દેશ મારો છે ને એને દુનિયાના બીજા સ્વતંત્ર ને સમૃદ્ધ

મત બાંધીજ શકે નહીં. અને છતાં એમ બન્યું છે. પણ એ તો મનુષ્ય સ્વભાવ છે ! સુરતની બહેનોએ લડતમાં કેવો અને કેટલો ફાજો આપ્યો ? પ્રશ્નનો ઉત્તર કહીન છે. લડતમાં જોજો વધતો ભાગ લેનાર સુરતની ધણી બહેનો લડત શરૂ થઈ એ પહેલાં બહેનજીવનથી કેવળ અપરિચિત હતી, ધરતી બહારની દુનિયાનું એમને કશુંજ જ્ઞાન નહીં હોય એમ પણ કેટલાંકને માટે તો કહી શકાય. અને છતાં એ બહેનોએ લડતની શરૂઆતથી તે છેવટની ધડી સુધી પોતાને સોંપાયેલું કામ માત્ર સેવાવૃત્તિથી પૂરું કર્યું છે. સુરત જીલ્લો દારૂ તાડીને માટે ખાસ પ્રખ્યાત છે. ખુદ સુરત શહેરમાં લગભગ સાઠ પીઠાં છે. અને લડત દરમ્યાન એ પીઠાં-વાળાઓએ બહેનોનાં સખત પીકેટીંગથી ત્રાસીને વગર લાઇસન્સે બીજા સ્થળોએ પીઠાં બોલીને એની મુશ્કેલીએ અડીગણી વધારી મૂકી હતી. અને છતાં મુશ્કેલીધનું કામ કરનાર બહેનોએ રહેજ પછુ કંટાળ્યા વિના બહેલી સવારથી મોડી રાત સુધી પીઠાઓ પર મજ-સુત પેરો લરીને પીઠાંવાળાઓને સજ્જત દર્શાવ્યા હતા. આ રીતે પરદેશી કાપડના પીકેટીંગનું કામ પણ મોટે ભાગે બહેનોએજ માથે હતું.

અને આ તો ગાંધીજીએ પોતે જ કામ ખાસ બહેનોનેજ સોંપ્યાં હતાં તેની વાત થઈ. પણ સુરતના બહેનો એટલાથી સંતોષ થાને એ અશક્ય હતું. પીકેટીંગના ઓર્ડિનન્સોનો અમલ સુરતમાં થતો નહોતો, અને એમને તો કાયદાલગ્ન કરીને લડતમાં જોડ આપ્યું હતું. એટલે થોડાક બહેનોએ એ દિવામાં પણ કામ કરવા માંડ્યું, અને સુરતની મહાસભા સમિતિ ગેરકાયદેસર થયા થયા પછી તો બહેનોમાં એક જાતનું અપૂર્વ ચેતન આવ્યું. કદાચ એ મજરી ખસિસ દરી

એમ પણ કહી શકાય, કારણ કે એ સમયે લડત રંગ પર ચઢી હતી અને સુરતના લગભગ બધાજ મુખ્ય કાર્યકર્તાઓ સરકારના મહેમાન થઈ ચુક્યા હતા. એ બહેનોમાં આવું ચેતન અને યાદોશ અંપ્રભાવવાની તમન્ના ન જાગી હોત તો કદાચ રંગ પર ચડેલી લડત કેવળ નિઃશ્ચેતન બની જાત. ખરું કહીએ તો થોડોક કાળ એવો હતો જ્યારે સુરતની લડતનો રંગ ફક્ત બહેનોને લીધે દીપી રહ્યો હતો.

પણ જેમણે સાચા દિલથી લડતમાં અંપ્રભાવ્યું હતું એમને પોતાનાં આ સુંદર કાર્યોત્તી ક્યાં ખજાર હતી ? ખરું જોતાં તો એ વિશે કંઈ વિચાર કરવાનેય એમને અવકાશ નહોતો. સવારનું અઝકળું ન થયું હોય તે પહેલાં, અપોરના તડકામાં, અથવા રાત્રીના અંધકારમાં. સ્થળ, સમય કે સંજોગોનો વિચાર ક્યાં વિના જ્યારે જે કામ આવી પડે તે કરવાને ખરેખરે તૈયાર રહેવું એજ માત્ર એમની અંતરની અભિલાષા. પોતાનાં આ કામોની નોંધ કોઈ લે છે કે નહીં એ જાણવાની પણ એમણે કદી દરકાર કરી નથી. એ બહેનોના પર વર્તમાનપત્રોમાં લેખો નથી લખાયા, એમની જાગૃતિઓ જાપણિમાં પ્રગટ નથી થઈ; અને એમનાં નામો પણ હજી સુધી કોઈએ જાણ્યાં નથી.

બાકી, સુરતની બહેનોએ પ્રખર તડકામાં તપતાં ને ધોધમાર વર્ષાદમાં ભીંજતાં, પીઠાઓ પર અને કાપડની દુકાનો પર પીકેટીંગ કર્યું છે. સુરતની બહેનોએ ખાદીના તાકાઓ ઉથ-કાઠીને સુરતની ગલીગલીએ ખાદીનો પ્રચાર કર્યો છે. સુરતની બહેનોએ ધોરાસભાની ચૂંટણીને નિષ્ફળ જનાવવામાં પૂરેપૂરો ફાજો આપ્યો છે. અરજોદાય પણ મર્યાદા ન હોય, જ્યારે સુરતની સામાન્ય જનતા તો પાછલી

રાતની નિદ્રા લેતી હોય, ત્યારે ૧૪૪ મી કલમનો ભંગ કરવા માટે બહેનોની દુકડીએ નિર્ભયપણે પોલીસોનાં મજબુત કોર્ડન તોડ્યાં છે, સુરતની બહેનોએ પોલીસોનાં ટોળાં વચ્ચે ધસી જઈને જ્વજવંદન કરાવ્યાં છે, સુરતની બહેનોએ અનેકવાર પોલીસોને હંફાવી પોતાના જ્વજનું રક્ષણ કર્યું છે, મનાઇ કરેલા સર-ધસોમાં અને સભાઓમાં જવાની એમને ટેવજ પડી ગઇ હતી. અને આખા રાહેરને ૧૪૪ મી કલમ લાગુ પાડવામાં આવે એ દિવસ તો એ બહેનોના મનને કોઇ અપૂર્વ ઉત્સવના દિવસ જેવો લાગતો.

અને છતાં પોતાનાં એ કાર્યો વિષે એમને

કશું કહેવાનુંજ નથી. 'દેશને માટે જે કરવું જોઈતું હતું તે કર્યું એમાં શું ?' આ જ નિર્મળ ભાવના.

પણ મહેને લાગે છે કે હવે હું લખવાનું બંધ કરું તો સારું. કદાચ મહારાષ્ટ્રી એમનો પ્રક્ષપાત થઇ પણ જાય ! પણ ફેટલાંક બહેનોએ જે નિર્મળ ભાવનાથી લડતમાં કામ કર્યું છે તે બૂધ્યું બૂલાય તેમ નથી. આ સંખ્યા બહુ મર્યાદિત હતી એજ એક દુઃખની વાત છે. પરંતુ ભવિષ્ય હંમેશાં ઉજ્જવલ હોય છે. એટલે ફરી એવો પ્રસંગ ઉભો થશે ત્યારે બહેનોની શક્તિમાં તેમજ સંખ્યામાં અદ્ભુત પ્રગતિ થશે એવી આશા રહે છે.

ચોક્કસ શરતો

[મ. ગાંધીજી]

(૧) સીધા કે આડકતરો બળાત્કાર ન થવો જોઈએ. •

(૨) ધમકીનો દેખાવ ન થવો જોઈએ, તેથી એક જ સ્થળે એક વખતે પાંચઠ્યા વધારે ચોક્કસ શરતો ન હોય.

(૩) વિવેકસરી વિતવણી કરવા અને પત્રિકા વગેરે વહેંચવા ઉપરાંત કંઈ ન થવું જોઈએ.

(૪) વિદેશી માપડના વેપારીઓ વચનસંજ છે તેને માટે મહાસત્યાસમિતિઓએ હંડ ન થવો જોઈએ.

(૫) વિદેશી માપડ ખરીદનાર સામે પોક્કરો ન થવો જોઈએ.

(૬) ખરીદવા આવનારની આસપાસ સંગ્રહ ન કરવી જોઈએ.

(૭) વિદેશી માપડ લઈ જનાર ધરાક અથવા ખાદીનો રસ્તો રોકાય એવી રીતે આડા મુડું ન જોઈએ.

કલકત્તાની ગુજરાતી સ્ત્રીશક્તિ

લેખક: રા. અંબાલાલ ત્ર. શાહ

સંસ્કારસમૃદ્ધ બંગાળી સ્ત્રીજીવનના વિકાસની સાથે ગુજરાતી સ્ત્રીજીવન ન્યારે પડદા પાછળ ધડાઉં હવું, ત્યારે આજના સત્યાગ્રહના વેગવાન પ્રવાહો બધે ફરી વળ્યા નહોતા. કલકત્તાની અંદર સ્ત્રીઓનામાં એકલા બહાર નીકળવાની તથા મુંબઈની જેમ ધરગથુ બધાં બહારનાં કામો પતાવી લેવાની શક્તિ નથી, એમ કહેવા કરતાં કલકત્તાના દિન્દુ સ્ત્રીજીવનની મર્યાદા અંકુશિત હતી અને કારણે તેમના જીવનનો વિકાસ માત્ર આલસ્ય સેવવા સિવાય બીજામાં નહોતો એમ કહી શકાય.

સાધારણતઃ બધે નોકરોથી કામ કરવાનું હોવાથી, ખાનપાન અને એક ઘેરથી બીજે ઘેર ધૂમવા તથા પ્રમાદમાં ચેતકન. પ્રકારેણ વિતંડાવાદમાં તેમનું જીવન આજે પણ પસાર થતું હોત; પરંતુ કલકત્તાના સ્ત્રીજીવનમાં અજબ ચમકારનું તે જ પ્રકારનું ત્યારથી એમનાં દિદાર, બદલાયું અને આખા જીવનમાં એકદમ કાપાપલટો થયો. સૌ સૌદામિની મહેતા, પોતે સંસ્કારી અને સુધારક રમણલાલ નીલકંઠના પુત્રી હોવાથી, તેમજ મું. વિદ્યાપીઠનાં સ્નાતિકા હોવાથી એઓ પોતે પ્રચલિત પ્રવાહમાં કેમ તથાઈ શકે ? માનીએ કે એમનો અને એમના જેવા બીજાં સંસ્કારી બહેનોનો ઉગ્ર તનમનાટ બીજા બહેનોના વિકાસના સાધક બન્યો. એ કાણુ કલકત્તાના સ્ત્રીજીવનના વિકાસમાં કાયમ સ્થાન લેશે, એમાં શક નથી.

એટલે સૌ કેસરબહેન બીમાણી તથા

સૌ સૌદામિની મહેતા સંયુક્ત મંત્રીઓ રહી, ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળનો શુભારંભ થયો. બધાં સંસ્કાર અને વિકાસ માટે કાષ્ટ મંડળ નહોતું ત્યાં જેવી રીતે આશા રાખી શકાય તે કરતાં પણ વિશેષ ઉત્સાહથી કામનો આરંભ થયો. શિવજી, ભરત ગુંથજી અને રેડિયા કલાસની સાથેજ જેઓ ગુજરાતી ભાષાના અભ્યાસ ઉપરાંત આમળ વધેલા હોય અને જેમને અંગ્રેજી જ્ઞાનની જરૂર હોય, તેવી બહેનો માટે અંગ્રેજી વર્ગ પણ ખોલવામાં આવ્યો. સુભાગ્યવશાત્ આ કાર્યને પ્રેરણા પાષ શકે તેવાં પ્રમુખ ઉપપ્રમુખપણુ ઠીક મળી આવ્યાં. પ્રમુખ સૌ.અંબાજીબહેન તથા ઉપપ્રમુખ સૌ. જગવલ્લભી બહેન આ દિશામાં એવી નિયમિતતાથી કામને સરાડે પાડવા લાગ્યાં કે જેથી કરીને ઉપર જણાવેલા જુગોને માટે સુયોગ્ય શિક્ષિકા બહેન પણ મળી આવ્યાં. સૌ. ધનલક્ષ્મી પરીખ પોતે મેટ્રિક હોષ આ કામ વધારે દીપ્ત લાગ્યું અને કલકત્તાનું નારીમંડળ અહીં ઉભરાવા લાગ્યું. બંધ બારણે તથા પુરુષોથી જુદા રહી કામ કરવાની પદ્ધતિ હોવા છતાં તેથી જે શ્રીગણેશ મંડાયા, તેથી ઉત્તરોત્તર પ્રગતિનાં બી વચાયાં.

પણુ સ્ત્રીજીવનની ઉપા પ્રગટાવવામાં સત્યાગ્રહ ચળવળે જે વેગ આપ્યો તે અનનુભૂત ગણ્યો. લાજ મરજદના કહુપિત અને સંકેપિત વાતાવરણમાંથી કલકત્તાના સારા ગુજરાતી નારીસમાજનો ઉદ્ધાર કરવાનો બે મંત્રી, બહેનોનો જ એકજ આશય હતો અને એ રીતે પુરુષની કુનિયામાં ડોકિયું કરાવવાનો

વિચાર હતો, તેથી આગળ નીકળી આવવાને-
પુરુષોની આંખી આપેલી 'લાઈન ટોરી' તોડવા
માટેનું એક આગળનું પગલું ભરવાનો અવ-
સર તો મહાત્માજીની ચળવળે જ આપ્યો.

સૌ. સૌદામિનીને પોતાના નવચુગળે બંધ-
બેસતા વિચારોને વેગ આપવામાં તથા ખાલી
પ્રતિભા તરવરતો પ્રેમ, શ્રીમંત હોવા છતાં
સાદામને કુદરતી રીતે વરેલાં ખાલીમક્ત ઉપ-
પ્રમુખ બહેન સાથેની એકસંધી અને સહાનુ-
ભૂતિથી રવદેશસેવાની ઉભા મળતી જોડએ
તે આખરે મળી રહી. ધણીક વખતે એવું
બને છે કે અંતરમાં છૂપાઈ રહેલી શક્તિ
અવસર વિના બહાર આવતી નથી, એટલે
પોતે શક્તિમાન હોવા છતાં, પોતે પોતાને
અશક્તિમાન માની ભક્તિભાવેના વિકાસ થઈ
શકે નથી. અને એમ પણ બની જાય છે કે
પ્રસંગ નહિ મળવાથી એ અમૂલી શક્તિ
વેડફાઈ જાય છે અને ફેરમતી સુવાસને સ-
રસ દેવાનો વધુ અનુભવો રહી જ જાય છે:

Full many a gem of purest
ray's essence.

કેટલાંય નારીઓ, જે આ સત્યાગ્રહ
ચળવળ ન હોત તો દટાઈ રહેત અને જે
સુંદર ગહેરાય એ સ્ત્રીશક્તિની યઈ શકી છે,
તે યત્નાને આવો અમૂલ્યો પ્રસંગ ન જ આવત.
માત્ર ઘરમાં ચૂંટાઈ રહેવાની અને તેની ચાર
દિવાલોમાં વસતી પ્રજા એટલે સારા જગ-
તનું વિચાગ હોત અંકાઈ જાય છે, એમ માન-
નારી નારી આજે કેટલી પૂજ્ય અને શક્તિ-
શાલિની સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે, એ જોતાં નારી-
સ્વાતંત્ર્યના વિરોધીઓ ચૂપ બની જાય
એમ છે.

કલકત્તામાં પણ એમજ બન્યું. બહાર
ઉત્તર મુકવામાં ગભરાતી સ્ત્રીઓ, અજાણના
ઘાપમાંથી વિમુક્ત બની સજાગા થઈ અને

મહાબલા અમલદારોને તેજવાન જવાબ
આપી શકતી થઈ એ આ યુગનો જ પ્રભાવ
આંખી શકાય. બંગાળી સ્ત્રી-સમાજની સંસ્કૃતિ
આગળ નીચું જોવું પડે એ સ્થિતિને ક્યાંય
વટાવી જનાર ગુજરાતી સ્ત્રીઓએ મોખરે
રહી, ગુજરાતી નામ પંકાવું કહ્યું. એ પણ
એ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના જ પ્રતાપે. ગુજરાતી
પર્યટનને આપાવનાર અહીંના સ્ત્રીઓ, ઘેરઘેર
ફરી વળી ખાલીને જાબરદસ્ત ઉઘાવ કરાવોને
જ નિરાંત ન લીધી. જેમ શેરને માથે સવા-
શેર પાકે તેમજ એક એકથી ચડિયાતી કાર્ય-
શક્તિ ધરાવનારી યુવતીઓનો તનમનાટ
સ્વરાજ્યપદે વળ્યો અને પરિણામ એ આવ્યું
કે 'ગુજરાતી સેવિકાસંઘ' સ્થપાયો.

ઉક્ત સંઘનું કાર્યક્ષેત્ર પણ કંઈ મર્યા-
દિત નહોતું. જેણે કદિયે પુરુષોના મંડળનો
અનુભવ લીધેલો નહિ તેણે તેમની કાર્યવાહી
વણીખી હોવા છતાં કૃતિમાં એવી અજબ
સ્ફુર્તિથી ઉતારી કે કલકત્તાનો ગુજરાતી
સમાજ ગર્વિષ્ઠ ઉઠી ઉઠ્યું જોઈ શકે, એવી
સ્થિતિ આવી ઉભી.

સૌ. હીરા વ્યાસ, પોતાના પતિ ડૉ. વ્યાસની
ઉત્તેજના અને ચોવીસ કલાકની સતત મદ-
દથી બહાર આવ્યા અને મંત્રીપદ શરૂઆ-
તમાં સૌ. બચુબહેન વસંતના હાથમાં આવ્યું
ત્યારથી જ તેમના કાર્યમાં ખંતથી આવેગ
આવતો થયો હતો. પરંતુ સરકાર આ વિરોધી
કાર્યપ્રદેશને વિસ્તાર થતો જોઈ તે કેમ
સાંખી શકે ? પરિણામ એ આવ્યું કે એ-
મને જેલ સિધાવવું પડ્યું. સૌ. હીરા વ્યાસ
આથી મંત્રીપદ પર આવ્યા; પરંતુ દુરંતમાં
જ તેમને ગુજરાતમાં જવાનો પ્રસંગ ઉપ-
સ્થિત થતાં એક પ્રખર ખંતીલા બહેન
સૌ. હેમકુંવરબહેને તે પદ શોભાવ્યું.
તેઓ મંત્રી બન્યા ત્યારે સેવિકાસંઘમાં દસ
જ સભ્યો હતા; પરંતુ પોતે એક અજબ

પ્રતિભાશાળી વ્યક્તિ હોઈ અને મિલનસાર સ્વભાવને લઈ સૌને દુઃક વખતમાં પ્રિય થઈ પડ્યાં અને જે ક્ષેત્ર વણખેડાયલું ગણાતું હતું તેમાં દશની જગ્યાએ ૧૬૦ સભ્યો જે-વડી સંખ્યા થઈ ગઈ. જો હેમકુંવર-બહેન આ પદ પર ઠેક લગી રહી શક્યા હોત તો કલકત્તાની સ્ત્રીશક્તિનો આથી સુંદર પરિચય પામવાનું પણ બની શકત.

એટલે વખત

સૌ. ધનલક્ષ્મી

પરિખ, જેઓની

પિછાન આગળ

ઉપર ગુજરા-

તી સ્ત્રીમંડળનાં

શિક્ષિકા તરીકે

આપાઈ ગઈ છે,

તેઓ 'સેવિકા-

સંઘ'ના પ્રમુખ

રહ્યાં, તેટલે વખત

તેમણે તેમની

વિદ્વતા અને

અનુભવથી આ

સંઘનો વધુ વિ-

સ્તાર કરવામાં

તનતોડ મહેનત

કરી હતી, પરંતુ

તેઓ પોતે વધુ

કરી શકે છે,

એનો પરિચય જનતાને થાય તે પૂર્વે તેમણે 'રાજનાથ' આપી દીધું.

બહાર તો કામના ગંજ ખડકાયા

હતા અને નજર પહોંચાડી પહેલે જોમ

નહોતું; છતાં પાછું જે હિમ્મત અને ધગશયી

બહેનોએ સાથ આપ્યો, તે પ્રશંસનીય હતો.

અને એ ફનાગીરીનો ભદાર પંથ હતો. 'ગિફ્ટિંગ'

માં સ્ત્રીઓ શું સમજે? પણ બહે-

વાને ભણતાં જેની ગમ ન પડે કે વાર લાગે છે, તે આજે વિરાટ-યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી સ્વાનુભવના પાઠ ઉત્સાહપૂર્વક ભણતાં હતાં. મહા-સભાની દેશને હાકલ હતી કે આજે સ્ત્રીઓ પડકારમાં ન રહી શકે; પણ તેમનું કૌવત બતાવવાનો અદ્ભુત પ્રસંગ હતો. એટલું જ નહિ પણ પ્રાચીન કાળથી ગવાતી આવતી કીર્તિને-કેસરીયાં કરતી યુવતીઓની વાતોને-

આજે તાજ કર-

વાનો અણમૂલો

પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો

હતો. જે સ્વપ્નની

વાતો હતી તે

સાચી કરી બ-

તાવી દુનિયાને

વિસ્મયાન્વિત કર-

વાની હતી એમ

કહીએ, એનાં ક-

રતાં માત્ર પશુતા

પર મુસ્તાક રહે-

નાર પ્રજાને આ-

ત્મિક બદલો સા-

ક્ષાતકર કરાવી

આપવાનો હતો.

આ કાર્યમાં બ-

ગાળો સ્ત્રીઓનો

પૂરતો અને સં-

તોષકારક સાથ

હતો; પરંતુ તેમની દરજ્જા ગુજરાતની

જનમજૂમિને દીપાવવાની હતી એટલે

બંગાળી સ્ત્રીઓ કાર્યક્ષેત્રમાં બહાર આવે, તે

પૂર્વે પોતાનો તોફ રાખવાનું એઓ ભૂલ્યા

નથી જ. આ એક ગુજરાતી અસ્મિતાનો

પ્રસંગ છે. કલકત્તામાં વસતી ગુજરાતી વસ્તી,

બંગાળી વસ્તીને દિસાએ નહિ જેવી ગણાય;

છતાં એક વખત પોતાના કર્તવ્યને મમજી

લીધા પછી ચૂપ નહિ થનાર ગુજરાતી યુવ-

સૌ. જડાવલંકૃષ્ણી રામજી હંસરાજ,

કલકત્તા ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના ઉપપ્રમુખ

તીઓને ધન્યવાદ ઘટે છે કે તેમણે જેલ જ-
વાની પહેલ કરી સ્ત્રીશક્તિને પરચો બતાવ્યો.
કલકત્તાની સ્ત્રીપ્રવૃત્તિમાં ન્યાં જોશે ત્યાં ગુજ-
રાતી સ્ત્રીશક્તિ નજરે ચડતીજ અને સૌ.
સૌદામિની મહેતા, એક વખત તકલી હરિદાસ
સારા કલકત્તા માટે ગોઠવાયલી તેમાં તેઓએ
પ્રમુખ તરીકે રહી જે સુંદર છાપ પાડેલી તે
ગુજરાતી ગૌરવને શોભાસ્પદ ગણાશે. ‘ગુજ-
રાત સેવિકાસંઘ’ માં તેઓ પોતે અગત્યની
પદવી પર હોત તો મને ખાતરી છે કે ઉક્ત
સંઘ જે કાર્ય બતાવી શકે છે તેને વધારે
વ્યવસ્થિત, વધારે સુંદર અને વધારે ઊંચક
બનાવી શક્યા હોત.

પણ આ પૂરવું નહોતું. પ્રભાતદેરી
પણ મરકાર સહન ન કરી શકે તો ‘ગુજ-
રાત સેવિકાસંઘ’ કેમ સાંખી લે ?
ઉત્સાહને જરા પણ ઓસરવા દીધા સિવાય,
કાર્યક્રમને જરાય હટવા દીધા સિવાય અને
નિરાશાને ક્યાંય ધકેલી મૂકી એક પછી એક
કાર્યો રજૂ થતાં ગયાં. પ્રભાતદેરી, ‘પિક-
ટિંગ’, ખાદી-દેરી વગેરે દિશાનાં કાર્ય
વેગવાન કરી મૂક્યાં. જેઓ આ મંડળમાં
હજી લગી જોડાવા બાકી હતાં તે સૌ
જોડાયાં અને આ પાર વિનાના ઉત્સાહ ધોધ
આગળ સરકારે પણ પકડાપકડી ચાલુ રાખી
આ જાતની ધમ્માયકડી એવી રમણે ચડી
કે કોઈને આ સિવાય બીજું કશું સૂઝતું
જ નહિ. અને સૂઝે પણ કેમ ? આનું પરિ-
ણામ એ યથું કે બચુબહેન વસંત, ગોદા-
વરીબહેન, મિટીબહેન, જબલબહેન, અમૃત-
બહેન, સરસ્વતીબહેન, સુરજબહેન, વગેરે
ત્રીશેક બહેનો એક પછી એક સરકારની
મહેમાન બની ચૂકી.

પરંતુ આટલું બસ નહોતું. વિદ્યાર્થી
જગતમાં તેમના બહુતર વિષે રિયલિટી
યવું હતું અને એથી એમના માનસમાં જે

પ્રતિબિંબ પડ્યું તેનું પરિણામ એ યથું કે
કુમારિકા સંઘ અને વાનરસેના એવાં
બાળક બાળિકાનાં બે નવાં મંડળો અસ્તિ-
ત્વમાં આવ્યાં. રતનબહેન જેડીની બાહોશી
રજેરજ જાણે તેમની પુત્રી પદાવતીમાં
ઉતરી હોય તેમ નાની વય હોવા છતાં
પણ અને ગુજરાતી ચાર ચોપડી જેટલું જ
જ્ઞાન હોવા છતાં પણ જે અજબ સ્ફુર્તિ
એણે બતાવી એથી કુમારિકા સંઘનું મંત્રી-
પણું શોભી ઉઠેલું. કે કુસુમ પણ આજ
કોટિમાં આવી શકે છે અને એવી રીતે
સરકારને બનાવશક્તિઓનો ભોગ આપવાની
બધી વ્યવસ્થિત તૈયારી થઈ ગઈ હતી.

સરકારનો છેલ્લામાં છેલ્લો રોષ કલક-
તામાં આઝાદ મેદાનમાં રાષ્ટ્રધ્વજ વંદન
વખતે વ્યક્ત થયો છે, જે વખતે વ્યવસ્થિત
રીતે નીકળેલા સ્ત્રીઓના જખરસ્ત સરખમે
દેખાવ આપ્યો હતો અને સરકારના કાફી-
રાજને હસ્તે વદને વધાવ્યો હતો.

ગુજરાતી રમણીઓ આવી રીતે તનતોડ
મહેનત ખેડે પગે આપી રહી હતી. એ જોતાં
સરકારને મુંઝવણની જેમ કલકત્તા ખાતે પણ
જખર પીછેહટ કરવી પડે, એનાં સ્પષ્ટ
ચિહ્નો દેખાવા લાગ્યાં. એજ અવસરે માંધી-
મરવિન સંધિ થતાં બધું કારે પડ્યું.

યુદ્ધનાં પડઘમ ન્યારે વાગતાં હોય છે,
ત્યારે આગળ પાછળનો કામને કરો વિચાર
આવતો નથી; પરંતુ શાન્તિ પથરાતાં અનેક
રાગ ઉત્પન્ન થાય છે; પરંતુ એ સંભળાતો
કોલાહલ કંકાસનો નથી હોતો ભાવિ વ્યવ-
સ્થિત કાર્યક્રમનો હોય છે, એટલે વસ્તુસ્થિતિ
એવી અને છે કે લુપ્ત થયેલી વીરાંતનાઓ
યુદ્ધપ્રિય હોઈ શાન્તિ આત્માન્ય નાપસંદ કરે
છે દેશની આઝાદી માટે મથતી વીરાંતના-
ઓના આ અભિલાષો સિદ્ધ કરવા માંધીય

આજે મોખરે છે અને મહાસભાના ભવિષ્યના આદેશ મુજબ સૌ કોઈ તૈયાર હો !

ભાવિ કાર્યક્રમના ઘડતરમાં સૌએ સૌનો શ્રમ દાલવવાનો છે એટલે અતિ સાનિધ્યમાં રહેલ યુદ્ધને માટે સૌ સરંજામ સાથે કટિ-બદ્ધ થવાની હવે અનિવાર્ય જરૂર છે.

‘ગુજરાતી સ્ત્રીશક્તિનો’ સ્વાતુલ્ય સૌને મળી ગયો છે, એટલે નારીપ્રગતિ અનિવાર્ય છે. પણ ન્યૂનતાઓ વીણી લઈ, શંકર જેમ દળાહળને ગળે ઉતારી જઈ નીલકંઠે બન્યા, તેમ મહિલાઓ ‘અખળા’ નામના કલંકને સદંતર ઘોષ નાંખવા માટે જલદ દુઃખાનુ-ભવો લેવા તૈયાર હો !

સીસેવિકાની જરૂર

લીલ સેવામંડળ (હાહોદ)ને લીલ બાલિકાઓને માટે બાલિકાશ્રમ ચલાવી રાકે, તેવાં એક બ્લેનની તારકાલિક જરૂર છે. વ. ફા. ટ્રેકન્ટ સીનીયરની પરિક્ષાઓ પસાર થયેલા યા અનુભવી સંસ્કારી બ્લેન જોમેદવારી કરી શકશે. વેતન લાયકતા પ્રમાણે માસિક રૂ. ૪૦-૫૦ સુધી. આ સંબંધી પત્રબ્યવહાર અ. વિ. કક્કર, લીલ સેવામંડળ, હાહોદ, (પંચમહાલ), એ શીરનામે કરવો.

સીની અવગણના

[મ. ગાંધીજી]

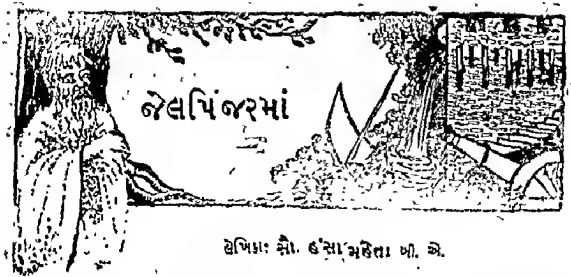
‘નિઃશસ્ત્ર હડતાલ રાષ્ટ્રની શક્તિ’ને સીની દયાની સાથે સંરખાવીને લખનારે અહિંસાની અને સીની અવગણના કરી છે. સીને જે પ્રશ્ને નીચાવી ન હોત અથવા સી ભોજમાં પણ પ્રશ્નને જણ ન રહી હોત તે સી પોતાની અનંત શક્તિ જાતને બતાવી શકત. જઈ છાયામાં તેણે પોતાની શક્તિની ચોક્કસ જાણી કરાવી છે. જ્યારે પ્રશ્નોના જેટલા અવકાશ સેવાકાશને સાર તે મેળવી શકે, પોતાની સંપ્રશક્તિ વધારી શકે, ત્યારે આ દેશને અને જાતને તેની અદ્યુત શક્તિ દર્શાવે.

‘નવજીવન’, તા. ૩-૫-૩૧

મદાણ સીઓ

[મી. એચ. એમ. બ્રેધલ્સફર્ડ]

પ્રશ્નો કરતાં સીઓએ ધીરજવાળી અને હિમ્મતવાળી યજ્ઞની વધારે શક્તિ બતાવી છે. આ હિન્દી સીઓ પોલીસના હુમલા અગર કેદખાનાની ચાતનાયું ભોજન ખેડે છે, એટલું જ નહિ, પણ એ કરતાં વધુ આકરાં કામો કરે છે. આ સહાયે રક્ષાયેલી હિન્દુ સીઓને જંદા લતાઓનાં પીઠાં પાછળના દરવાજા ઉપર ચોક્કસ કરતાં ભેટજે ળેજે. તેઓ મંદી જગ્યામાં ફારીઆનાં અપમાનો સહી લેતી આઠ આઠ કલાક સુધી એકલી બેસશે.

લેખિકા: સૌ. હંસા મહેતા બી. એ.

જગતના ઇતિહાસમાં આપણી છેલ્લી લડાઈ અદિતીય સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે કારણ કે તેનું મુખ્ય અંગ અહિંસાનું અમોઘ શસ્ત્ર હતું. મરવાની અને મારવાની એ લડાઈ હોતી. સ્વદેશને કાળે એક આંગળી સરખી પણ ઉઘી કર્યા સિવાય જીવન જુઠાવી દેવાના આપણા સૈનિકોને પાક પદાર્થોમાં આબ્યા હતા. સ્વદેશને કાળે આવી રીતે ગ્રાણ પાલ્ય-સ્નાનાઓ મહાન વિરલાઓ હોય છે. પણ આ નિઃશસ્ત્ર જંગમાં એક અદ્ભૂત હકીકત તો એ બની છે કે હિન્દુસ્તાનની જે સ્ત્રીશક્તિ આજ સુધી બહીકણ, અત્યાન, ચઘદાઓલી અને ખીજી અનેક રીતે ઉતારી પાડવામાં આવેલી હતી તે સમયને સુયોગ્ય લખૂંડી ઉડી હતી, એટલુંજ નહીં પણ પુરુષોની પડખે ઉભા રહીને તેણે દુસ્મનના ધાવ સરખે હીરમે ત્રીસ્યા હતા. દિદી સ્ત્રીઓએ દેશની હાકલને અજગ્ય ઉત્સાહ ને અંતથી ત્રીસી લીધી હતી તે, નેહને એક પુરોષીય સજારીએ કહ્યું હતું કે, " દિદી સ્ત્રીઓ શતકોના શતકો આગળ વધી ગઈ છે. " અને હું, પણ જે જે બંદોએ પોતાના સૈકા જૂના પડદાઓ બદા-દરીયા ચીરી ફેંકી દીધે જંગમાં પ્રાણ્યું હતું, જે જે બંદોએ ઉન્દાગાના પ્રખર તાપમાં તપના કે વર્ષાની વીજાની ત્રીઓમાં નીતરતાં મહાત્મા ગાંધીએ ત્હેમને સેવેલું કામ નિર્ભયતાથી જ્વરી રાખ્યું, અને જે

બંદોએ પોતાનો દેશ સ્વતંત્ર થાય એટલા માટે કારાવાસને સહનું અપનાવ્યો, તે સહુ બંદોને મદારાં અભિનંદન આપું છું.

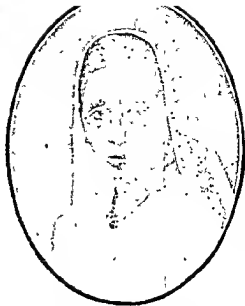
એક યા ખીજા કારણે આખાએ હિંદમાંથી લગભગ એક હજાર સ્ત્રીઓને જેલની દિવાલોમાં પૂરવામાં આવી હતી. જે એ દરેક બંદોને પોતાનો હિન્દુસ્થાનમાંની જૂદી જૂદી જેલોનો પૃથક પૃથક અનુભવ લખે તો તો એક રસલયુ પુસ્તક થાય. ઘણે ભાગે દરેક જેલમાં જૂદું જૂદું, અનુભવવાનું મળે છે. મદારા અનુભવો મુઝબતી આર્થર રોડ જેલનાજ છે અને મદારે જે કંઈ થોડું ઘણું કહેવાનું છે તે એ જેલ પૂરવુંજ છે.

વર્ગાણી.

કેદીઓની વર્ગાણી માટે ઘણું કહેવાઈ ગયું છે. એ ઉપર મદારે વિસ્તૃત વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. મદને લાગે છે કે રાજકીય કેદીઓએ હાલની પ્રણાલિકા અનુસાર અ, બ ને ક વર્ગમાં વહેંચાઈ ન જતાં પોતે પોતાનોજ એક અશગ વર્ગે જનારો નેહાયે. ખીજા ગુંદેગાર કેદીઓ કરતાં એમના પ્રત્યે નીરાળું વર્ણન ચક્ષાત્રમાં આવડું હોયું નેહાયે. આ ખીજા ગુંદેગારો જ અને ક એમ બે વર્ગમાં વહેંચી નાંખવામાં આબ્યા હોય છે, અને તેમાંથી પુરોષી-અનોને અને ગોરી ચામડીવાળા એંગ્લો-

સી. સ્નેહલતા દેસાઈ
૧૬મી વિગ્રહ-સભાના પ્રમુખ

શ્રી. ડાહીજીદેન દેસાઈ
ઉપનગર ળાવણીના
સરમુખત્યાર

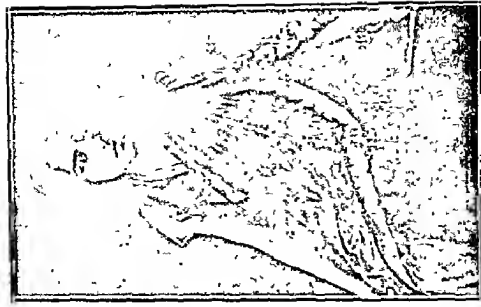
શ્રી. ખુરશેદ ખજેન
દિંદના ઘડાના દોહિત્રી

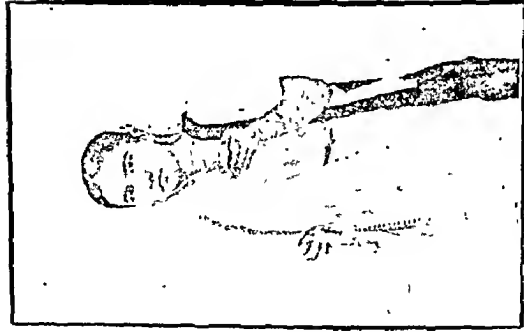
સી. વીરબાળા દીદિત
૧૭મી વિગ્રહ-સભાના ઉપપ્રમુખ

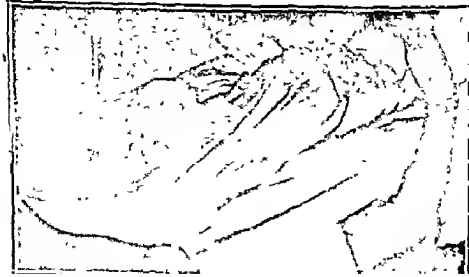
ડૃ. દિલશાદ સૈયદ
કોન્ગ્રેસ પત્રિકાના તંત્રી

જોગમ અસદુચ્ચદી
દીશ્વીના આગિવાન કાર્યકર્તા

બહેન લીલાવતી આસર
જોગસક પેલીમ અવધાચારના જોગ

સો. ભક્તિલક્ષ્મી દેસાઇ
જોગના મરમખત્યાર

મન્ડીઓને અચૂક બ વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા હોય છે, જ્યારે હિંદીઓને ક વર્ગમાં મૂકવામાં આવ્યા હોય છે. જે રાજકીય કેદીઓને બ અને ક વર્ગમાં લાગ્યા હતા તેમને તે વર્ગના અન્ય ગુન્હેગાર કેદીઓ માટે જ ગણવામાં આવતા હતા.

અ વર્ગના કેદીઓને એક લોખંડનો ખાટલો, કાથીની પથારી, ચાદર, ધાખળી ચાર વાસડાને છેડે બાધેલી મચ્છરદાની, એક ટેબલ અને એક ખુરસી રાખવાનો હક્ક હતો; તેઓ પોતે ધૂંછે તો પોતાની પથારી મંગાવી શકે. તેઓ પોતાનો ખોરાક જેલને બદલે બહારથી મંગાવી શકે. અઠવાડીયામાં એક વખત ધોબીને ધોવા માટે કપડાં આપી શકે. એક સાથે તેઓ આઠ પુસ્તક વાંચવા રાખી શકતા અને એંગ્લો-ઇન્ડિયન અગર તો એવાજ સામ્ય વિચારવાળા બીજા હિંદી દૈનિક તેઓ, અલગ પોતાનેજ ખર્ચે, મંગાવી શકતા. મને સાધારણ દૈનિક પત્રો ઉપરાંત “પંચ”, “ઇલસ્ટ્રેટેડ લંડન ન્યુસ” અને “મન્ડીઅન સોશીઅલરીફોર્મર” મળતાં. પણ હજી પણ મને સહમજ નથી પડતી કે શા માટે લંડન “ટાઈમ્સ”ની પરદેશ માટેની અઠવાડિક આવૃત્તિ મને મળતી બંધ કરવામાં આવી હતી. અ વર્ગના કેદીઓને પોતાનાં સગાંબંધીઓને પખવાડી-આમાં એક વખત મળવાનો હક્ક હોય છે અને પખવાડીઆમાં એક કાગળ લખવાનો અને મેળવવાનો હક્ક હોય છે.

બ વર્ગ

બ વર્ગના કેદીઓને એક કાથીની પથારી અને ધાખળી રાખવાની છૂટ છે. તેઓને પણ એક સાથે આઠ ચોપડીઓ રાખવાની છૂટ હતી પણ ફક્ત એકજ અઠવાડિક “ઇલસ્ટ્રેટેડ વીક્લી ટાઈમ્સ ઓફ ઇન્ડિયા” સિવાય

બીજા કોઈ પત્રો મળતાં નહીં. તેમને મહિનામાં એકજ મુલાકાતનો હક્ક રહેતો અને કાગળ પણ મહિનામાં એકજ લખાતો કે મળતો. હેમને ખોરાક અ વર્ગ કરતાં જુદો નહોતો પણ બહારથી મંગાવવાનો હેમને હક્ક નહોતો. ખોરાકની ચીજો સહવારમાં મળતી. બે પાંડિ, માખણ, ખાંડ, દૂધ અને સ્ક્રા સહવારે આઠ વાગે મળતાં; દાળ ભાત અને એક શાક અગીઆર વાગે મળતાં; અને ફરી બપોરે ચાર વાગે સ્ક્રા ને દૂધ મળતાં. કેદીઓનો આ માતિનો ખોરાક કેટલીયે વાર જ્ઠાંસુધી ઉપરી અમલદારનું ખ્યાન એવંચામાં ન આવે ત્યાંસુધી એકતું એકજ શાક બનાવવામાં આવતું. આ પ્રમાણે સહવારે મળેલા ખોરાકમાંથી સ્ક્રાજ માટે રાખવું એમ અર્થ ત્રીકળતો. પણ એને સ્ક્રાજ સુધી ખુરોખર દાંડી રાખવા માટે કોઈ ચોગ્ય જગ્યા કે સંગવડ નહોતી. એ ખોરાક ઠડા ને ઠડાજ ખાવો પડતો. તે ઉપરાંત પાંડિ કાંપવા માટે કેદીને જરી નહોતી મળતી. ને વખતે સોડામાંથી પાંડિ કપાકને આવે તોપણ માખણ ચોપડા માટે જરી નહોતી મળતી. સાધારણ ગુન્હેગારોના હાથમાં તો જરી એક લયબધું દંડધિયાર ચક્ર પડે, પણ અધિકારીઓ ખરેખર સહમજ શકશે કે રાજકીય કેદીઓ અને હેમણે ખાસ કરીને જેનો ધર્મજ અહિંસાનો હતો તેઓ તો કોઈ પણ સંજોગમાં જરીનો એવી જાતનો દુરપયોગ ન જ કરે. પણ જ્ઠાં અત્યંત અધિકારીઓ સ્ક્રા લલાવવા માટે ચમચો પણ નહોતા આપતા ત્યાં એમની પાસેથી જરી વાપરવાની પરવાનગીની તો આશાજ ક્યાંથી રખાય ? આરસી પણ એક બયાનક ચીજ ગણાતી અને એ વાપરવા દેવામાં નહોતી આવતી ! જેમને સખ્ત મજુરી સાથેની જોડ મળી હતી તેમને જેલનાં કપડાં પહેરવાં

પડતાં. કપડાંમાં એક ચોળા ને એક સાડી મળતાં. તેમને સખ કામમાં દોરડાં વણવાનું કામ સોંપવામાં આવતું.

અવધિ

ક. વર્ગના કેદીઓને સૌથી વધારે દુઃખ હતું. તેમના સરસામાનમાં કાયાની એક ચટાઇ અને ધાબળી હતી. ત્હેમને બહારથી એકેય ચોપડી મળી શકતી નહીં તેમજ છાપાં પણ મળતાં નહીં. તેઓ તેમના સગાં સંબંધીઓને ત્રણ મહિને એકવાર મળી શકતાં અને તે પણ દસ જ મિનિટ. ન્હારે ખીજાઓને વીસ મીનીટ મળતી. તેઓ પોતે તો કાગળ લખી શકતાજ નહીં પણ જો તેમને પોતાના સગાને કંઈ ખબર કહેવડાવવા હોય તો એરિસનો કારકુન તેમના વતી પોસ્ટ કાઢી ઉપર લખી મોકલતો. ખોરાકની બાબતમાં ત્હેમને સહવારે ૧-૩૦ વાગે કાંજ મળતી. સાડા દસે બાજરી કે જુવારનો શેટલો ને દાળ મળતાં. ચાર વાગે ફરી પાછો શેટલો અને કોઈ ગરમ શાક મળતું. તેમને ખરેખરી આપત્તિ તો ખીજ ફેજદારી ગુન્હેગાર કેદીઓ સાથે એકજ ઓરડીમાં પૂરવામાં આવતા તે હતો. આ કેદીઓ સાધારણ રીતે સમાજના ધણાજ હલકા વર્ગમાંથી આવેલા હોય છે અને તેમાંની કેટલીક તો વેશ્યાઓ હોય છે ને બીજી કેટલીક રસ્તા પર ભટકતી લિખારેણી હોય છે. એ આખો ચે વર્ગ તદ્દન ગમે રહેતો અને અઠવાડીઆમાં એકજ વાર, રવિવારે ત્હેમને ફરજિયાત ન્હાવું પડતું, ત્હારેજ ન્હાતાં અને કપડાં બદલતાં. આ ઉપરથી સંદુ કોષ કલ્પી શકે કે તે કેટલા ગંદા ને ગંધાતા હશે. આવી સ્ત્રીઓ સાથે આપણી સારા વર્ગની સ્ત્રીઓને સુવું અને બેસવું પડતું ! મ્હારી કાજરીમાં એકવાર સુપરી-

ન્ટેન્ડે મેટ્રનને કહ્યું હતું કે. ' રાજદારી કેદીઓ અને ખીજાઓની વચ્ચે કશો તફાવત રાખવાનો નથી.' જો કોઈ પણ સ્ત્રીઓએ પોતાના દેશના કારણે સહન કર્યું હોય તો તે આજ સ્ત્રીઓએ સહ્યું છે. આ બહાદુર જ્ઞેનોએ જે અંલિદાનો આપ્યાં છે તેના મુક્તકંઠે વખાણ કર્યાં સિવાય છૂટકા નથી.

જેલની અંદર જેલ

પાડ નં. ૧ અથવા સ્ત્રીઓનો વોર્ડ કે જે નામંથી તે ઓળખાય છે તે જેલની અંદર જેલ જેવું છે. એ જેક ન્હાનકડી જગ્યા છે અને તેની ચારે બાજુ ઉંચી દિવાલો છે. તેમાં બે બેરેક્સ છે. એક મુખ્ય બેરેક છે તેમાં ત્રણ ઓરડી (Cells) છે અને એ દરેક ઓરડીમાં એક એક ન્હાવાની ઓરડી અને બાજર છે. ક વર્ગના કેદીઓને ન્હાવા અને ધોવા માટે એક છાપરી છે. ખીજા ન્હાના બેરેકમાં એકાંત સગને માટે બે ઓરડી છે. કેદીઓને યોગાનમાં હરવાફરવા માટે ઝાંઝી જગ્યા ન્હોતી. બ અને ક વર્ગના કેદીઓને માટે તો આ ન્હાની જગ્યાની વપરાશ માટે પણ કેટલીક મનાઇઓ હતી બ વર્ગના પુરુષ કેદીઓનો વોર્ડ અમારી બાજુમાં હતો. તેમના બેરેકને એક માળ પણ હતો. યુરોપીઅન કેદીઓને કિપરના માળમાંજ રાખવામાં આવતા અને તેમાંના ધણા ખરા તો હલકટ ગુન્હેગારો હતા. તેઓ દિવાલ ઉપરથી અમારા વોર્ડના પાછળના ભાગમાં જોઈ શકતા અને આવ્યા ખરાબ માણસો આપણને જોતા હોય ત્હારે ત્યાં હરવું કરવું પણ શાનું ગમે ? આજ કારણસર બ અને ક વર્ગના કેદીઓને ત્યાં ફરવાની સદંતર મનાઇ હતી. ચાલવાની એકજ કસરત અમને મળી શકે એવું હતું પણ તેમાં પેણ પૂરેપૂરી કસરત માટે એટલી જગ્યા ન્હોતી અને ખાસ કરીને ન્હારે

અમારી સંખ્યા વધી પડી ત્યારે તો એ નામની જ થઈ રહી. રાજકીય જગની ધમાલમાંથી મ્હને જે ત્રણેક મહિનાની નિરાંત મળી હતી તે આમ વીતી હતી. ૧૮×૧૮ ટુટની સમયોરસ ઓરડીમાં મ્હારી સાથે શ્રી પેરીનમ્હને કેપ્ટન અને શ્રી લીલાવતી મુનશી હતાં. શરૂઆતમાં તો અમ્હને રવિવાર અને તહેવારના દિવસોએ, સ્થાંએ સાત, વાગે ઓરડીમાં પૂરો દેવામાં આવતાં અને સ્થવારે છ વાગે ઓરડી પાછી જોલવામાં આવતી. રવિવારે અને તહેવારના દિવસોએ અમ્હને બપોરે ત્રણ ને ચારની વચ્ચે પૂરી દેવામાં આવતાં, પણ પછીથી જેમ જેમ દિવસ ટૂંકા થતા ગયા અને રાત્રિઓ લંબાતી ગઈ તેમ તેમ અમ્હને પૂરવાનો સમય બેસેા થતો ગયો અને દરવાજા જોલવાનો સમય મોડો થતો ગયો.

અવનવા, અનુભવો

મ્હને જેલમાં જેટલાયે અવનવા અનુભવો થયા હતા. આ ટૂંકા શખાણમાં હું એ બધાયે નજ વર્ણવી ચૂકું. અમ્હારે કેવા કેવા સંજોગોમાંથી પસાર થવું પડ્યું હતું એ દર્શાવવાને એક એ અનુભવો બસ થશે. પહેલો બનાવ સરકારે મુંબઈની ધારાસભાની ચૂંટણીને માટે જે દિવસ નક્કો કર્યો હતો તે દિવસ સપ્ટેમ્બર ની ૯ ની તારીખે બન્યો. કોંગ્રેસે આ ચૂંટણી સામે પ્રખર વિરોધ જાહેર કર્યો હતો અને મુંબઈનાં બેાર કાઉન્સીલે મત નોંધવાના મંડ્રો ઉપર પીકેટીંગ કરવાનો નિર્ધાર કર્યો હતો. પરંતુ અમ્હને પણ આપણી સાથે હતો અને વાદળાંઓએ વિરોધની ઝડીઓ ને ઝડીઓ એવી વરસાવી કે સરકારને પણ ચૂંટણી સુલ્તવી રાખવી પડી હતી. આકાશ તો બીજે અવનિ ઉપર ઉતર્યું હતું. કડીયે ન વરસ્યો હોય એમ વરસાદ તો વરસ્યો જતો હતો.

અમ્હારી ઓરડીમાંયે કાપડો આવવા માંડી અને બારણાં વગરની સળીઆવાળી બારીઓમાંથી પાણી અંદર વહેવા માંડ્યું. ઉપર છતમાંથી પણ પાણી ચૂવા માંડ્યું. અને ઓરડીમાં ઠેર ઠેર પાણીનાં ખાબોચીયાં ભરાઈ ગયાં. સ્થાંજ પડી પણ તોફાન તો બહાર અવિરામ ઉછળતું હતું. યોગાનમાં પણ પાણી ભરાતું હતું. એ એક ભયંકર રાત હતી—સાહસો કરવા યોગ્ય રાત હતી ને અમ્હેં પણ સાહસોનીજ વાતો માંડી હતી. અમ્હેં ૧૯૨૩ના બપોળના ધરતીકંપની વાત કરી. બાર્થર રોડ જેલમાં એનોજ એક ન્હાનો પ્રવેશ બજવાશે એની આશા રાખ્યા વિના મ્હેં તે વખતના મ્હારા સાહસોની વાતો કહી. બહાર ધ્રુવવતા તોફાન અને અંદર ટપકતાં પાણીમાં યે અમે મમે તેમ કરો સુવાની બવસ્થા કરી, મધરાતે એક મ્હોટા કડાકા સાથે પોપેલાનું એક મોડું બાડ તૂટી પડ્યું. સ્થવાર પ્રુડી પણ હજી આકાશ તો આજીવિતજ હતું, અને વરસાદ વરસ્યો જતો હતો. અમ્હારી બેરેક તો બીજે પ્રલયનાં પૂરે ઘેરાએત્રી નોઆહની હોડી ! પાણીયે ઉચે ને ઉચે મ્હડ્યો જતાં હતાં, ને જે એક ઈંચ વેધારે મ્હડ્યાં હોત તો અમ્હારી ઓરડીમાં પ્રવેશ થઈ રહેત. બજારની ગટર પણ અપરિચિત થઈ ગઈ હતી ને ગટરોમાં પાણીનું જોસ હોવાથી પાણી નીચેથી ઉપર આવતાં હતાં. આમ અમને તો ખેવ બાબુથી પ્રલયનાં જણાકાર વાગતા હતા. હંમેશાં ઓરડીનું બારણું સ્થવારે છ વાગે ખુલ્લું. પણ સપ્ટેમ્બરની દસમી તારીખે કડાક પડી કડાક પસાર થયા માંડ્યા પણ કોઈ બારણું જોલવા આવ્યું જ નહીં. અમ્હેં ક તમને કહીએત્રી રિયલિ જણવા એમને બૂમો પાડી. સારા નસીંગે એમની કોટડી અમ્હારા જેટલી ખૂદકી અને અમ્હારી માથે ચૂની નહીં

હોવાથી કોરી જ રહી હતી. પણ જો બહાર પાણી ચઢ્યું હોત-તો એમની કોટડી, પણ પાણીથી હલકાઈ જત અને એમની પાસે તો એસવાને ખૂરસી કે ખાટલો પણ નહોતાં. તેઓ ખૂબ મુઠાતાં હતાં ને તદ્દન ગભરાઈ ગયાં હતાં. વાટ જોઈજોઈને અમ્હેં યાકયા ને દૂધ આપ્યું નહોતું, એટલે અંતે દૂધ વિનાની રહી પીધી. હું પાણી ઉઘી જવાનો વિચાર કરતી હતી ત્યાં પાણીમાં જળજળીયાં ખોલ્યાં અને એ માણસો અમ્હાર ખારણું ખોલવા આવ્યા. તે વખતે અરાયર દસ વાગ્યા હતા. તેઓ, અમ્હારે માટે રહા, દૂધ, સાકર ને પાંઉ ને માખણ પણ લાવ્યા હતા. ઝાડુ કાઢનારીઓ આવીને પાણી સાફ કરી ગઈ. અમારું બાણું પણ જે સાંધારણ અગીઆર વાગે આવી જતું તે છેક એક વાગ્યા સુધી આવ્યું નહોતું. અમને કંઈ ભૂખ પણ નહોતી અને પેરીનજોઈને અને મ્હેં તો, નહાવાનું મળે એમ નહોતું, ને નહાયા વિના કંઈ ચેન પડતું નહતું એટલે આખો દિવસ ઉપવાસજ કરવાનું નહીં કયું હતું. છેક સ્કાંજના પાંચ વાગે જ્યાર અમ્હને મળવા આવ્યો.

ખીચોખીચ સરતી

ખીજો જાણવા જોગ બનાવ દિવાળી રાત્રી તરતજ જ્યારે મુંબઈની બધી કોંગ્રેસ સંસ્થાઓને અને તેની સાથે જોડાયેલાં દેશસેવિકા સંઘ વગેરે ખીજાં મંડળોને મુંબઈ સરકારે ગેરકાયદેસર ઠરાવ્યાં ત્યારે બન્યો હતો. એક દિવસ સદવારમાં સુપરીન્ટેન્ડેન્ટે આવીને મેટ્રનને, ઓરડીઓમાં બીજા કેદીઓ માટે જેટલી બને તેટલી જગ્યા તૈયાર રાખવા કહ્યું. અમ્હેં ખૂબ આતુરતાથી અમ્હારી સાથેમાથ લડનારાઓની વાટ જોઈ રહ્યાં. કંઈ કંઈ કલ્પનાઓ દોડાવવામાં આવતી. વખતે સરકાર બધી યે દેશસેવિકા

કાઓની એક સામગ્રી ધરપકડ કરવા મરજતી હશે, અને જો એમ બને તો આટલી નહાની જગ્યામાં એ બધાનો સમાવેશ ક્યાંથી થશે ! એટલા બધા સંઘના આગેવાનોને પકડવામાં આવે તો યે તે બધાને માટે પૂરતી જગ્યા નહોતી. તે વખતે અમ્હેં બે અ વર્ગ અને પાંચ બ વર્ગનાં રાજકીય કેદીઓ હતાં અને ક વર્ગમાં સાત બીન રાજકીય ગુન્હેગારો હતાં. કાયદા પ્રમાણે આખાથે વોર્ડમાં ૨૬ ક વર્ગના કેદીઓ રાખી શકાય ! મુખ્ય બેરેકમાં આવેલી ૧૮x૧૮ ફુટના માપની ત્રણ સેલમાં દરેકમાં આઠ આઠ અને બે એકાન્ત ઓરડીઓમાં એકએક. (મ્હને આ એકાન્ત ઓરડીઓનાં ચોક્કસ માપની ખબર નથી પણ હું ધારું છું ત્યાં સુધી આશરે ૬x૬ ફુટનું માપ હશે.) અ અને બ વર્ગના કેદીઓની બાબતમાં તો જાણે ત્રણ અ વર્ગના અથવા છ બ વર્ગના કેદીઓ એક ઓરડીમાં રાખી શકાય. આથી અ, બ ને ક ત્રણેય વર્ગ સાથે ગણતરીમાં લઈએ તો વધારેમાં વધારે ફક્ત ૧૯ કેદીઓને માટે જગ્યા હતી. તે સ્કાંજે ૧૫ કેદીઓની એક ટુકડી આવી. તેમાંથી દસને બ વર્ગમાં અને પાંચને ક વર્ગમાં મુકવામાં આવેલ. 'એ' દિવસમાં બીજા પણ કેટલાક આવ્યા. પરિણામ એ આવ્યું કે ત્રણ અ વર્ગના અને પાંચ બ વર્ગના મળી આઠ કેદી અમ્હારી ઓરડીમાં રયા. વચ્ચેની ઓરડીમાં દસ બ વર્ગના કેદીઓને પૂરવામાં આવ્યા અને ક વર્ગની કોટડીમાં બારને પૂર્ણ હતાં. એકાન્ત ઓરડીઓમાં પણ દરેકમાં ત્રણ ત્રણને પૂર્ણ હતાં.

આમ અમ્હેં ઓગણીસની જગ્યાએ છત્રીસ જણાં પૂરાંયાં હતાં. આ પ્રમાણે દસ દિવસ સુધી ચાલ્યું અને જો અમ્હેં વાંધો

ને ઉઠાવ્યા હોત તો કાણુ જાણે ક્યાં સુધી ચાલત. કેદીઓને ઓરડીઓમાં ગોંધવાને બદલે તેમને ઓસરીમાં સુવાની સગવડ અધિકારીઓ કરી શક્યા હેત. જે રવિવારે અમ્હે ખૂબ કેદીઓ એકઠા થયાં હતાં ત્યારે અમ્હેને જલ્દી ન પૂરવાનું કરી શક્યા હોત. વિમેન્સ જેલ વીઝીટીંગ કમીટીનાં એક સભ્ય મુલાકાતે આવ્યાં. હતાં. ત્હેમને મ્હેં આ અમાનુષી વર્તણૂંકની ફરિયાદ કરી. પોતે ખિટિસ હોઇને અને સરકારી અમલદારની સ્ત્રી હોઇને સ્વાભાવિક એણે સરકારને તફત બીનગુન્હેગાર ઠરાવવા પ્રયત્ન કર્યો અને વળી જાણે અમ્હેં અચાન હોઇએ એમ અમ્હેને જેલમાં આવવા માટે શિખામણ દેવા માંડ્યા. આવી કમીટીઓમાં સરકારી અમલદારોની સ્ત્રીઓને નીમવી જોઇએ ? અને જો નીમવામાં આવે તો આ બાઈ બોલ્યાં એ પ્રેમાંણે એમને બોલવાનો દક્ષ અપાય કે ? તેઓને તો સરકારના એકેય પગલાંમાં કશુંય બોલું નહીં દેખાય. મ્હેં આ બાઇનું ઓરડી-ઓમાં થતી ખીચોખીચ ભરતી તરફ ધ્યાન ખેંચ્યું. ત્યારે ત્હેમણે જવાબ આપ્યો કે ત્યારે આટલી બધી સ્ત્રીઓ જેલમાં જવાનું પસંદ કરે ત્યારે સરકાર એમાં નિરૂપાય છે. મ્હેં ત્હેને કહ્યું કે ત્યારે સરકારે એમને પકડ્યાં હતાં ને જેલમાં પૂર્ણ હતાં ત્યારે એમને રાખવાની યોગ્ય સગવડ કરો આપ-વાની સરકારની ફરજ છે. વળી જો આટલા

બધાને એક સાથે પૂરવા માટે ખ્યાવની, આજ દલીલ હોય તો તે પ્રમાંણે તો કલંકાતી “ કાળી કાટડી ” ને પણ, જો એ ખરેખર અનેલજ હોય તો, કોઈ ન્યાયપુરઃસરજ ગણે, ત્હેણે કહ્યું કે જો જેલનાં વર્તન રહામે ત્હમને આટલો બધો રાંધો છે તો સારા કુટુંબની સ્ત્રીઓને જેલમાં જવાની જરૂરજ થું છે ? મ્હેં કહ્યું કે એ વિચાર અમ્હારે કરવાનો છે, ને દેશને માટે ગમે તેવી અગવડો સહન કરવા અમ્હેં તૈયાર છીએ પણ જે સરકાર પોતાને સુધરેલી સરકાર તરીકે ઓળખાવે છે તેને અમ્હારા તરફ પશુ કરતાંયે હલકટ વર્તન ચલાવવું જાજતું નથી. વળી મ્હેં કહ્યું કે સારા કુટુંબની સ્ત્રીઓ જેલમાં જાય છે એ કાંઈ નવીન નથી કારણ કે ખૂદ ઇંગ્લંડનીજ સ્ત્રીઓ મતાધિકાર માટે લડતી ત્યારે જેલમાં ગઈ હતી અને તે એકદમ બોલી ઉઠી કે હા, પણ ત્હમને ખચરે હરી કે ત્હમારી સરખામણીમાં ત્હેમના તરફ ફેવું ખરાબ વર્તન ચલાવવામાં આવ્યું હતું. મેં રહામે ટાણો માયો. ઇંગ્લંડ પોતાની સ્ત્રીઓ પ્રત્યેની વર્તણૂંક માટે કોઈ દિવસ ગર્વ લઈ શકે એમ નથી. એ સુન્દરીએ માયું કે વધારે સ્ત્રીઓ જેલમાં જતી અટકે એને માટે આ સુયોગ્ય સજા છે. અંગ્રેજોમાં કદપના ક્યાં છે ? એ લોકો જો એમ માનતા હોય કે કેદીઓને દુઃખ દેવથી એમનામાંનો જુસ્સો નરમ પડશે તો તો એની ભૂલ જ થાય છે.

દેશનો દોહ ના થાય

[સો. શારદા મહેતા]

દરેક દિવસની ફરજ એ છે કે દેશનો દોહ ના કરે અને એક પણ તાંતણે પરદેશી કાપડનો વેચાતો ના છે. જો આ પ્રમાણે માંજણી બોલી થયે તો વેપારી મેથો વેપાર નહિ કરે. વિદેશી મપદ બહિષ્કારનું સજ્જ બળવાન કરવું તે સરખમાં સરખ નવતુ છે છતાં અલગ અલગ કરવું છે તે વાત શુભાઈ ન જતી જોઇએ. યુદ્ધ દોષ કે યુદ્ધવિરામ દોષ, સ્વરાજ્ય દોષ કે બ્રિટિશનું રાજ દોષ, આ વાત તો સદાને માટે સાચવવાની છે.

બંગાળનાં સિંહ શ્રી. સેનગુપ્તાનાં આંગલ-પત્ની

શ્રીમતી નેલી સેનગુપ્તા

લેખક: શ્રી. ભદ્રકુમાર યાજ્ઞિક

ભારતમાતાના મુક્તિસંગ્રામમાં અનેક ભારતીય મહીલાઓએ આગેવા અપૂર્વ આત્મ-ભોગની યાદ સાથે કેટલાંક વિદેશી નરનારીઓના આત્મભોગની યાદ તાણી યામ છે. મીસ ર્નેડ, શ્રીમતી એની ખીસાન્ટ, શ્રીમતી કઝીન્સ વગેરે વિદેશી સન્નારીઓની અપૂર્વ સેવા માટે ભારતવર્ષ સદાય ઝળી રહેશે.

સ્વામી રામ અને સ્વામી વિવેકાનંદના યોગમાર્ગની દીક્ષા લેનાર અંગ્રેજ અને અમેરિકન રમણીઓનાં નામ આપણે સાંભળ્યાં છે. રામ રામભોજન અને શ્રી. કેશવચંદ્રસેનના બ્રાહ્મ મર્મની દીક્ષા લેનાર વિદેશી નારીઓનાં નામ આપણી જાણમાં છે, પરંતુ ભારત પર જકડાયેલી ગુલામીની બેડીઓના અંકોડા તોડવામાં મદદ કરનાર સન્નારીઓ આજના યુગમાં આપણી દષ્ટીએ વધુ ઉપયોગી છે.

શ્રીમતી નેલી બંગાળના દેશભક્ત શ્રી યતીન્દ્રભોજન સેનગુપ્તાના મહત્વારીણી છે.

સ્વ. દેશબંધુ દાસના જમણા હાથ તરીકે શ્રી સેનગુપ્તાએ અનેક સેવાઓ કરી હતી. આગે તેઓ બંગાળી નવયુવાનોના માર્ગદર્શક હોય દેશના આગેવાનોમાં મહત્ત્વનું સ્થાન ધરાવે છે. શ્રી સેનગુપ્તાની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓમાં એમનાં અંગ્રેજ પત્નીની એમને ઘણી સહાય છે એમ શ્રી. સેનગુપ્તાએ ચોતે અનેકવાર

કબુલ કર્યું છે. શ્રીમતી નેલી જન્મથી અંગ્રેજ છે. સને ૧૯૦૯ માં કેમ્બ્રીજ યુનીવર્સિટીમાં શ્રી યતીન્દ્ર સેનગુપ્તા અભ્યાસ કરતા હતા તે વખતે મીસ. નેલી ગ્રેના સંપર્કમાં આવ્યા. તે પછી બન્ને વચ્ચે રોડ બંધાતાં મીસ નેલી ગ્રે એનાં માતા-પિતાની સંમતિથી સને ૧૯૦૯માં કેમ્બ્રીજ ખાતે શ્રી સેનગુપ્તા સાથે લગ્ન સંબંધથી જોડાયાં. એ પછી તરતજ શ્રી સેનગુપ્તા સાથે તેઓ કલકત્તા આવ્યાં હતાં. એવાના મુક્તિપથનાં સ્વપ્ન સેવતા પતિના વિપુલ જ્ઞાનભંડારનો સ્વેચ્છાએ ઉપયોગ

શ્રીમતી નેલી સેનગુપ્તા

કરતાં નેલીને ભારતવાસીઓના મુક્તિ-સંઘામનું રહસ્ય સમજાવ્યું. નેલી સમાન મહદ્વ્ય રમણીનું હૃદય ભારતના નિર્દોષ પ્રજાજનો પર ગુજરતા ત્રાસથી કંપી ઉઠ્યું; અને 'અંગ્રેજોને આ દેશ પર સત્તા ચલાવવાનો હક્ક નથી' એમ એક ધન્યપણે એમના અંતરમાં લાગી આવ્યું. શ્રી. સેનગુપ્તાના દેશપ્રેમી સહવાસમાં આવી ભારતવાસીઓનાં દર્દ સમજી ગયેલ શ્રીમતી નેલીએ એ પછી ભારતની મુક્તિ માટે દુઃખ સહન કરવામાં અને અંગ્રેજોનાં બેશરમ કાર્યો માટે જલદ વાફધારા વર્ધાવવાની એક પથ તક યુગાવી નથી.

સને ૧૯૨૧માં દેશભરમાં અમલકારનાં પ્રચંડ આંદોલનો પ્રસરી રહ્યા હતાં ત્યારે ભારતીય વસોમાં સંજ્ઞ થયેલ એક અંગ્રેજ અબળા બ્રિટિશ શાસનના સિંહાસન પર ખીલા ઠોકાય તેવા કડક ભાષણો કરતી, ઢાકા, મીઠનાપુર, બારિસામ, અલીપુર, બનારસ વગેરે શહેરોમાં અને બંગાળના ચોવીશ પરગણાનાં ગામડામાં મધુર બંગાળી ભાષામાં બ્રિટીશ શાસનનાં અનિષ્ટો સમજાવતી ફરતી આજ અબળા ધણી બ્રિટીશ અમલદારોની આંખમાં ખુંચતી. બંગાળીઓ આ વખતે આ અંગ્રેજ મહિલા સામે શંકાની દૃષ્ટિએ જોતા. આ વખતેનો એક પ્રસંગ શ્રીમતી નેલીની નિઃસરતા અને ભારતપ્રેમ જતાવવા પૂરતો થઈ પડશે.

અસહકારના કાર્યક્રમનો પ્રચાર કરવા શ્રીમતી નેલી ચટગાંવ ગાં હતાં ત્યાં તેમને ઇ. પી. કોની ૧૪૪ મી કક્ષમ મુજબ ગામની હદ છોડી જવાનો કલેક્ટર મી. સ્ટ્રોંગે હુકમ આપ્યો. કલેક્ટરની લેખીત તોડીસનો અમલ કરવાનો ઇન્કાર કરતાં શ્રીમતી નેલીએ એક લાંબો અંગ્રેજી પત્ર કલેક્ટરને લખ્યો હતો. તેમાંથી કેટલાક શબ્દો એમનો ભારતપ્રેમ દર્શાવવા ઉતારીએ. શ્રીમતી સેનગુપ્તાએ કલે-

ક્ટરને લખ્યું કે: "તમારી ૧૪૪ મી કક્ષમનો શું અર્થ થાય છે તે હું સમજતી નથી. જનસમુદાયને એમના દેશનાં વસો અને વસ્તુઓ વાપરવાની સલાહ આપવી એ કોઈ પ્રકારનો ગુન્હો નથી. ઇંગ્લાંડમાં પણ એ ગુન્હો નથી ગણાતો. તમારી પોલીસના બેવકુશી અને બેશરમીયાં વર્તન માટે હું દીવંગીર છું. જનતાને એમના દેશના ઉલ્લોગોને ઉત્તેજન આપવાનું કહેવું એ શું પાપ છે? ગુન્હો છે? બ્રિટીશ અમલદારો દિંદમાં આવીને અસહ્ય બને છે એમ મારે માનવું પડે છે. જનતાને એના ગૃહઉલ્લોગોને ઉત્તેજન આપવાનું કહેવું એ ગુન્હો નથી. અને મહાત્મા ગાંધી અને હિંદી મહાસભાના ફરમાન મુજબ તમારા હુકમને હું માન આપી શકીશ નહિ."

સને ૧૯૨૧ પછીનાં દશ વર્ષ દરમિયાન શ્રીમતી નેલી સેનગુપ્તાએ એમના પતિની પડખે રહી બંગાળની અનેક સેવાઓ બજાવી છે. જાહેર જીવનની જંગળ માટે તેઓને ખાસ કંટાળો હોય તેઓ જાહેરમાં આવતાં એક પ્રકારનો સંકોચ અનુભવે છે. ઉદ્ધત રાષ્ટ્રયુદ્ધમાં શ્રી. નેલીએ બંગાળના સ્ત્રી સમુદાયનું નેતૃત્વ સ્વીકારી સર્વને આશ્ચર્ય મુગ્ધ બનાવી દીધાં છે. શ્રી સેનગુપ્તાને સવિનય ભંગની લડતની ચરઆતમાં છ માસની સજ થયેલી. તે મુદત પૂરી કરી અલીપુર જેલમાંથી છુટ્યા પછી પં. જવારહલાલને સ્થાને તેઓને રાષ્ટ્રપતિનું સ્થાન પ્રાપ્ત થયું. તે પછી થોડાક જ દિવસોમાં દીલ્લી ખાતે રાજદ્રોહી વ્યાખ્યાન કરવા માટે શ્રી. સેનગુપ્તાને પુનઃ ગિરફતાર કરવામાં આવ્યા. આ પછી શ્રી સેનગુપ્તાને દીલ્લી જેલમાં રાખવામાં આવ્યા. શ્રીમતી નેલીએ પથ પોતાના કાર્યક્ષેત્ર તરીકે દીલ્લી પસંદ કર્યું. એક જાહેરસભામાં શ્રીમતી નેલી વ્યાખ્યાન કરવા

છતાં એમ લાગીજ નય કે. એનો આટલો બધો પ્રવાહ એ ગાડરિયો પ્રવાહ જ હોય. દેખાદેખીથી, બીજા કરે છે માટે કરવું એ વૃત્તિ સારામાં સારા ને વિચારશીલ પુરુષ પ્રમદાઓમાં પણ ઓછે વત્તે અંશે તો હોય છેજ; જેમ મારા મુરખી મિત્ર શ્રી કાકુ-ભાઈએ. (પુરુષોત્તમ કાનડાએ) એક વેળા યાજ્ઞા જેલમાં કહ્યું હતું કે આપણા સૌમાં ઓછે વત્તે અંશે સૂર્યતા હોય છેજ. કોઈ કોઈ પગે આપણામાંના દરેક એવકુરીની મૂર્તિ સમો બની નય છે. તેમ અંધ અનુકરણ શીલતા પણ આપણા વિદ્વાન ને વિચારશીલ વર્ગમાં ઓછે યા વધતે અંશે હંમેશ હોય જ. તેથી આવો ધમ્મારો એ સમજી ચકાચ એવી વસ્તુ છે. છતાં સાથે સાથે કહેવું જ જોઈએ કે એ અચાન અનામી સિપાઈને પૂલ ચઢાવવામાં તેઓ જે કરવું જોઈએ તેજ કરે છે: ભણ્યે અભણ્યે પણ તેઓ કતબજ બળવે છે. કેમકે કોઈ પણ મહારથી કરતાં, કિચનર કરતાં કે વોન ટિરપિટર કરતાં, જોકે કરતાં કે બીજા કોઈ પણ મોટામાં મોટા જનરલ કરતાં આ અચાન સિપાઈનો ત્યાગ એ વધારે સાચો ત્યાગ છે: એ વધારે સારી દેશસેવા છે. એ સેવા બળવતાં એને નથી લક્ષ્મી મળી; નથી કીર્તિ વરી. એને વધું છે કેવળ મૃત્યુ. કેવળ બન્દુકની ગોળાએ એને વરમાળા પહે-રાની છે. એની કુરબાની શુદ્ધ હૃદયની દેશને ખાતરની જ છે. લઘાઈમાં દેશ થા માટે ઉતર્યો છે તેની આંટીધુટ્ટી એ નથી બાંધતો. કેવળ દેશને ખાતર મરવાનો મંત્રજ એ શીખેલો છે. ને તેમ એણે કરી બતાવ્યું છે. એટલે એનો ત્યાગ એ શુદ્ધ કુરબાની છે.

આપણું તો અદિસક મહાયુદ્ધ હતું. એમાં કેટલીય બહેનોએ વેરકાઉન્સીલનું પ્રમુખપદ સોંભાળ્યું અને જેલ મહેલનો સ્વીકાર કર્યો. કેટલીય બહેનોએ પોતાની સર-

દારી હેઠળ અનેક બહેનોને દોરવી અને જે કાર્યક્રમ આજના યુગના કુશળમાં કુશળ મુત્સદી અને પાકમાં પાક વાણીયાએ કોઈ સુધન્ય પળની સ્ફુરણા-પ્રેરણા વડે તેમને માટે શોધી કાઢેલો તે પાર પડાવવા આગે-વાની કરી. એ બહેનોનો ત્યાગ ઓછો નથી. એમની સેવા દેખીતી છે. એમનું શરાતન દીવાની બ્યોત જેવું છે. પરંતુ જે વાટ વિના દીવોજ નથી હોઈ શકતો-એ વાટનો ત્યાગ, એ વાટનું શરાતન એટલુંજ, બલકે એથી પણ તેજસ્વી છે. જે સેંકડો બહેનોએ તકકતાપમાં, જોખેજોખ થતાં થતાં, દુઃખતે માથે-અને શેકાઈ જતે શરીરે ચોક્કીઓ કરી છે, બચ્ચાને રખડતાં રજાતાં મૂકીને-પોતાનાં પ્રાણપ્રાર્થા સંતાનોને છાતીથી અળગાં કરવા જેવો રમણીને માટે બીજો શો ત્યાગ હોય- પોતાના પતિને જાણી જોઈને-સમજી છુટીને (કંઈ કુવડાઈથી નહિ) ટાડું શીળું ખાવાની, મોડું વહેલું ખાવાની અને બીજી અસંખ્ય અંગવડોમાં ઉતારીને અને પોતે જાતે પણ ઉતરીને દેશની નોકરી ખંડે પગે બજાવી છે તેમની કુરબાની, તેમનો ત્યાગ, તેમની આ-ઝાદીની તમ-ના ખરેખર વધારેજ વંચ છે. પોતે ગ્રેન્ડ્યુએટ હોય, ઘેર રસોઈયો નોકર હોય, પતિને ખૂબ સરસ કમાણી હોય તેમનો ત્યાગ આવી બહેનોથી સહેજે બીજો નંબરેજ ગણવો ઘટે. ખાસ કરી મેટ્રીક કે ગ્રેન્ડ્યુએટ બહેન તો સ્વતંત્રતાનો ઇતિહાસ શીખેલી હોય, દેશને માટેની પોતાની ફરજનો ખ્યાલ તેણે નિશાળના શિક્ષણમાંથી મેળવ્યો હોય, નવી દૃષ્ટિ તેણે તો પ્રાપ્ત કરેલીજ હોય. પણ જેણે એ નથી પ્રાપ્ત કરી છતાં દેશનાં ફરમાનને સાંભળીને-દેશના જંગની હાકલ સુણીને વધારે વિચાર કર્યા વિના, આપણી ગુલામી, આપણી ગરીબી, આપણી કંગાલિયત, આપણી જંજીરાની જેને પાકી સમજ પણ

ન હોય એવી જે બહેનોએ મુગે મોઢે, શાંત રીતે, ધાંધલ ધમાલ વિના, કીર્તિની લાલસા વિના દેશની-લડતમાં પોતાનો ફાળો આપ્યો છે તેમનો ત્યાગ ખરેખર અતુલ છે, અત્તેક છે. સુરતમાં પીકાંબો પર ચોકી કરવા કેટલીય ધાંચી અને ગોલા બહેનો (અત્યાર સુધીની તળપદી ભાષા લખું તો ધાંચણો અને ગોલણો) એ સહવારના છ છથી-સાતના દશ દશ સુધી ખડે પગે ચોકીઓ કરી છે; બૂખ તરસ, તડકો ટાઢ, સગવડ અગવડ કશું બેયું નથી; એ વાત ન્યારે જોલમાંથી આવ્યા કેડે મેં જાણી ત્યારે મારું માયું તેમના પ્રત્યે સહેજે જુકી ગયું. જોલમાં હું ધણીવાર કહેતો કે જે જીવાનો, ૨૦ થી ૩૦ વરસની ઉંમરના જીવાનો જોલમાં આવ્યા છે, તેમનો ત્યાગ જે સાઠ સાઠ વરસના જીવોનો પોતાના નિવૃત્તિના આસન પરથી ઉઠીને ઘરડેઘડપણું જોલ આવ્યા છે. તેની સરખામણીમાં કશો નથી. જે આજના ધર્મને, જાતિને કે ધર્મવરને ન માનનારો જીવાન છે તે દેશને ખાતર જોલ આવે એમાં એવો કશો ખાસ ત્યાગ નથી: ધર્મમાં, ધર્મવરમાં અને ન્યાતુ જાતના ભેદોમાં

પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા ધરાવનારા પોતાની એ જીવજીવ જૂતી માન્યતાઓને પણ દેશને ખાતર વધેરી નાખી જોલમાં આવ્યા એ ત્યાગ ખમ્મસ મોટો છે. તેજ રીતે ભણેલાઓ, સમજીઓ કરતાં અમૂલ્ય ને અમૂલ્યમજીનો ત્યાગ વધારે ઉમદા, વધારે નિઃશીલ, વધારે ઉચ્ચ કોટિનો છે.

એ હજારો બહેનો અનામિકા જ રહી. એમનાં નામ કોઈ જાણતું નથી. એમનું કામ પણ-જરા સ્થૂળ રીતે વિચારીએ તો-કોઈ જાણતું નથી. એમનાં નામ કોઈ છાપામાં છપાયાં નથી. એમના ફોટા પણ પ્રગટ થયા નથી. એમને લાડીઓ ન પડી હોય કે એમને ચોટલે ન ધમડી હોય તેથી એમને વિશે પ્રચારકાર્ય પણ કશું થયું નથી. એવી એ બહેનોને અંજલિ આપવા, 'અસાત ને અમૂલ્ય સિપાઈધણ' ને અંજલિ આપવા આ લખું છું. અમને સજ પૂરી ભરવી ન પડી તો તેના કારણે ૨૫ એ બહેનોની જ કુરબાની છે એમ હું સમજું છું. એ અનામિકા બહેનો- એ કુરબાનીની ભૂતિઓને મારા સંકેતો વાર, વંદન છે, નમન છે.

સ્રીઓને સમાન હક્ક

[સૌ. લીલા મુનશી]

કાયદામાં સ્રીઓનું સ્થાન નીચું રખાયું છે. આ દયા સુધારવાના ચત્નો કરવામાં આવે છે. પણ આ ચત્નો નબળા છે. એ ચત્નોદારા સ્રીઓનું સ્થાન ઉન્નત કરવાનો પ્રયત્ન થાય છે, પણ તેથી સ્રીઓને સમાન હક્ક મળવાના છે ? પતિ અને પત્ની વચ્ચેના સંબંધમાં પણ સમાનતા આવવી જરૂરની છે. ન્યાં સ્રીઓનાં પૂજન થાય છે ત્યાં દેવતાઓ વાસો કરે છે, એ વાત જોડી નથી તો સ્રી પુરુષનું અર્ધું અંગ હોય તે: પછી પુરુષની પાછળ તેને પોતાના જીવનને મટે દીકરા પર રા સાર આધાર રાખવો પડે છે ?

[પુનામાં વસંત વ્યાખ્યાનમાળાનાં પ્રવચનમાંથી.]

હ સી દે અ દી બ

લેખક : શ. નર્મદાશંકર વ. દ્વિવેદી

ઈ. સ. ૧૮૮૫ ની સાલમાં તુર્કિસ્તાનની રાજધાની ઇસ્તાંબુલ (કોન્સ્ટાંટીનોપલ) માં દૂર માર્મેરા સમુદ્રનાં બૂરાં પાણી નોંધ સકાય એવી અને નજીકમાં ચીઝીઝની ટેકરીઓ ઉપર દેવદારનાં મોટાં વૃક્ષોમાં ઢંકાયેલી સુન્તાન અબ્દુલ હમીદની બાલ્ય અને શ્રેત રંગી મહેલાતો દેખી સકાય એવી એક ટેકરી પર આવેલા બેશીકદાસના મોટા મકાનમાં બેઠેલાં આસનાં ધીબી ગયેલી એક મા વગરની ડોકરી એક રાત્રે નેરશોરથી

રહતી હતી. તેની આપા તથા ધરનો અન્ય મોકર તેને સમજાવવાનો અને જાની. રાખવાનો વ્યર્થ પ્રયાસ કરી રહ્યાં હતાં. ડોકરીની બુમો વધતી જતી હતી.

“ મારે મારા બાપુ પાસે જવું છે. ”

“ તે તો સુન્તાનના મહેલમાં છે ”

“ મારે મારા બાપુ પાસે જવું છે. ”

“ તે કાલે સવારે આવશે. ”

“ મારે તો મારા બાપુ પાસે જવું છે. ”

“ બુચી, તેનાથી આવશે ન આવશે

મહેલના દરવાજા રાત્રે બંધ થાય છે અને મહેલને ફરતા ચોકીદારો રહે છે."

"પણ મારે તો મારા બાપુ પાસે જવું છે."

છોકરીની જૂઠાં ધીમે ધીમે વધતી ગઇ, તેના અવાજ વધુ ને વધુ ઘોષરો થતો હતો.

છોકરીનું આંખે મોઢેથી રડવું સાંભળી ગ્રીક પાડોશીઓ એક પછી એક છોકરીને છોની રાખવાના આશયથી દોડી આવ્યાં. પણ છોકરો કામ પણ રીતે જાની રહે નહીં. એક ગ્રીક ઐરી થંડા પાણીની ભરેલી બાલકી લાંબી અને તેના ઉપર રેડવા માંડી.

"તેને શરદી લાગી જશે." આંખાએ કહ્યું.

"પણ આમને આમ રડશે તો મરી જશે."

પાણીની બાલકી તે છોકરીના મોઢા ઉપર ધીમેથી છાંટવામાં આવી; પણ માત્ર કાણુ ભરજ તેનું રફત અટક્યું અને પુનઃ વધારે મોટા સ્વરથી ચાલુ થયું.

આખરે એ છોકરીની હઠ આગળ તેની વૃદ્ધ માતામહીને નમવું પડ્યું અને પોતાના નોકરને તેને તેના પિતાની પાસે સુસ્તાનના મહેલમાં લઇ જવાની વિનંતિ કરી.

મધ્યરાત્રિ પછી મહેલના દરવાજામાંથી કાંઈને જવા આવવાની રજા નહોતી, પણ આ બાલકાની વાત સાંભળી સૈનિકે ધડીબર સામાન્ય નિયમની અવગણના કરી અને તે માતા વગરની છોકરીની તેના પિતાને મળવાની ઇચ્છા પૂરી પાડી.

તેના પિતા અદીળ એ પોતાની છુચકલી છોકરીને મધ્યરાત્રિએ આવી રીતે પોતાની પાસે આવેલી જોષ વિસ્મય પામ્યો.

આ છોકરી તે હલીદે અદીળ; જેણે મોટી ઉંમરે પહોંચતાં તુર્કી પ્રજાના પુનરુત્થાનમાં અગત્યનો અને મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે. ઉપલા નજવા-પ્રસંગમાં જે બાલકા આપણને

અસામાન્ય પ્રમાણમાં દષ્ટિગોચર થાય છે તેજ ભવિષ્યમાં તેની પ્રજા-અપ્રતિહત ઇચ્છા-શક્તિ બની રહે છે.

માતાવિહોણી આ છોકરીને તાલીમ આપવા માટે તેના પિતાએ ઘણી કાળજી લીધી હતી અને તે કાળમાં તુર્કી જૂની ધરેડમાં ચાલતું હવું, છતાં અદીળ એને પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો પક્ષપાત હતો અને તેથી હલીદેને પણ તેવાજ પ્રકારના શિક્ષણનો લાભ મળ્યો હતો.

અયપણુથી તે લાગણીવશ હતી અને શિક્ષણનો મોટો ભાગ તેને ઘેરમેજેજ આપવામાં આવ્યો હતો. કુરાન, અરબી ઉપરાંત અંગ્રેજી ભાષાનું અને ફ્રેંચ ભાષાનું પણ તેને જ્ઞાન થયું હતું. સુસ્તાન હમીદને પશ્ચિમની કેળવણી તરફ અણગમો હતો; તેથી તેને અમેરિકન કોલેજમાંથી એકવાર ઉઠાડી લેવી પડી હતી. તો પણ ૧૯૦૧માં તે બી. એ. માં ઉત્તીર્ણ થઇ હતી.

કિશોરી અવસ્થામાં તેને લગાઈની વાતો સાંભળવાનો તેમજ વાંચવાનો ખુબ શોખ હતો. તેમાં તેને એટલો બધો રસ પડતો કે કલાકોના કલાકો સુધી તે એવી વાતો સાંભળતાં કંટાળતી નહિ.

અયપણુમાં તે થોડાએલી હતી. બાર વરસની વયે લગ્ન સંબંધી એક પત્ર આવવાથી તે ચમકી ઉઠી હતી. એજ અરસામાં તેના પિતાએ બીજી સ્ત્રી કરવાથી (તુર્કીમાં એક સાથે એકથી વધુ સ્ત્રી પરણવાનો ત્યારે રિવાજ હતો.) તેના મગજ ઉપર ખરાબ અસર થઇ હતી અને ત્યારથીજ તેને એ પ્રયાનો તિસ્કાર આવ્યો હતો.

નાટક જોવાનો તેમજ સંગીતનો પણ તેને નાનપણમાં શોખ હતો; પણ મોટી ઉંમરે પહોંચતાં અન્ય વ્યવસાયોમાં પડી જવાથી તેના એ શોખ નકિવત્ થઈ ગયો હતો.

કુરાનના વાંચન અને અરબીના અ-
ભ્યાસ સાથે તેનામાં ધર્મવિષયક વિચારો
દાખલ થવા માંડ્યા તેને પોતાના તેમજ
ખ્રીસ્તી ધર્મમાં સંકુચિતતા લાગી; તેમજ
સામાજિક બંધનો તેને સમજણી થયા પછી
શુચિતા લાગ્યાં.

આ પ્રમાણે તેનો માનસિક વિકાસ દશેઠાં
ચાલુ હતો. તેને નવું નવું વાંચવાનો અતીવ
પ્રેમ હતો. અંગ્રેજ સાહિત્યમાં તેને શેક્સપીયર
સૌથી વધારે ગમતો હતો. તેનાં કેટલાંક નાટ-
કોનું તેણે તુર્કીમાં ભાષાન્તર પણ કર્યું છે.

ફ્રેંચ સાહિત્યમાં તેને એમીલ ઝોલાની
નવલકથાઓ ભારે ગમતી હતી. શેરલોક
હોમ્સનું વાંચન પણ તેને અખૂટ આનંદ
આપતું હતું.

આમ વિવિધ પ્રકારના સાહિત્યના સેવ-
નથી તેનું મન philosophic (તાર્કિક
વૃત્તિવાળું) મનનું જતું હતું. કુરસેદે
તે એકાન્ત શોધની અને ધણીવાર કલાકો
સુધી વિચાર નિમગ્ન રહ્યા કરતી હતી. તેના
શાન્ત અને શાંત્ય દેખાવ પાછળ કેટલું બળ,
સામર્થ્ય અને ઇચ્છાશક્તિ લખ્યાં હતાં તે
તો તેના ભાવિ જીવનક્રમ પરથીજ જણી
શકાય છે.

તેણે અન્ય ધર્મશાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરવા
માંડ્યો હતો, તેમાં જુદા ધર્મનાં પુસ્તકોનાં
વાંચનથી તેના આત્માને શાન્તિ મળી એમ
તે પોતે જ કહે છે.

કોલેજમાં જણતી હતી ત્યારે તેને એક-
વાર સ્વામી શ્રી. વિવેકાનંદનું વ્યાખ્યાન સાંભ-
ળવાની તક મળી હતી. એ વ્યાખ્યાન
સાંભળીને દસીદે અને આખો શ્રોતૃસમુદાય
મંત્રમુગ્ધ બન્યો હતો એમ તે પોતાની
આત્મકથામાં રજૂ કર્યું છે.

દસીદે દેવે યુવાનીમાં પ્રવેશ કરે છે.
તેની આંખોમાં ચૌવનના ચમકારા દેખાય છે;

પણ તેનો તેનો મર્ નથી, બહુ ખ્યાલ
પણ નથી.

તુર્કીમાં તે વખતે માતાપિતાજી લગ્ન
ગોઠવતાં હતાં, નાની ઉંમરમાંજ છોકરીનાં
લગ્ન કરવામાં આવતાં હતાં, પણ દસીદેના
મહયોગ જુદાજુદા. અદાર વરસે તે પરણી
અને તે પણ લગભગ સ્વેચ્છાથી. કોલેજના
ગણીતના શિક્ષક સલીદ. ઝકીએ સાથે પરિ-
ચય વધતાં તેણે 'પ્રેમનું સ્વરૂપ પકડ્યું' અને
બન્નેનાં લગ્ન થયાં. સલીદ ઝકીએની સાથે
મળી તેણે ગણિતશાસ્ત્રીઓનાં જીવન તૈયાર
કર્યાં.

આ લગ્નજીવન સર્વ પ્રકારે સુખી અને
આનંદી નીવડ્યું. પતીપત્ની એક બીજાને
ચહાતાં, ગમતાં, અનુકૂળ રહેતાં હતાં. દામ્પત્ય-
જીવનના કળ તરીકે તેમને બે પુત્રોની પ્રાપ્તિ
થઈ. આ કાળમાં બન્નેએ આનંદ પર્વતોની
મોજ ચાખી. ૧૯૦૭ માં તેણે જૂના તુર્કીશ
સાહિત્યનું વાંચન કર્યું, તેથી તેનામાં પોતાના
દેશ માટેનું અભિમાન જાગૃત થયું અને
એજ અરસામાં તેણે વર્તમાન પત્રોમાં લખાણ
શરૂ કર્યાં અને નવલકથાઓ પણ પ્રકટ
કરવા માંડી હેન્ડન વગેરે નવલકથાઓ આજ
અરસામાં બહાર પડી.

જે વખતે દસીદે અહીંજ ઉપર કહી તેવી
સાહિત્ય પ્રવૃત્તિઓમાં પડી હતી તે અરસામાં
તુર્કીસ્તાનનું રાજકારણ દિન પ્રતિદિન અવ-
નવા રંગો ધારણ કરતું જતું હતું.

(૨)

અદારમાં સૈકાના મધ્ય ભાગમાં તુર્કી સુ-
લ્તાનના આપખુદ અને જુદામી અમલથી
ઉવાન તુર્કી કંટાળી ગયા હતા અને તંત્રી-
મતના નામથી તુર્કીના પુરિસ્થાન માટે એ
લોકોએ પ્રબળ આસક્તિ શરૂ કર્યું હતું; તેને
પરિણામે સુલ્તાનને પ્રજાપીય ધારામતના સ્થા-
પવાની ફરજ પડી હતી. ૧૮૭૬ માં અખૂદ

હમીદ ગાદી ઉપર આવ્યો, પણ તે સ્વભાવે જુદમગાર હોઇને તેણે ૧૮૭૭ માં તો પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી અને યુવાન તુર્કો જેઓએ અંધારણીય સરકાર માટે પરિશ્રમ લીધો હતો તેમને દેશપાર કરવા માંડ્યા, ત્યાર પછી તો જુદમની રાજનીતિ શરૂ થઈ. દેશભિમાન, પિતૃભૂમિ અને સ્વતંત્રતાવાચક શબ્દોનો ઉપયોગ અંધ પડ્યો. કેટલાક યુવાનો મૃત્યુને બેટ્યા. કેટલાક યુરોપમાં જઈને રહ્યા. તેમના મનમાં, પ્રજાના મનમાં બગવાનું તત્ત્વ જન્મી ગયું હતું. ૧૯૦૮ સુધી અબ્દુલ હમીદનો અમલ આ પ્રકારે ચાલ્યો; ત્યારે તુર્કીશ પ્રજા આટલા કાળના અમલનો વિરોધ કરશે એમ કોઈને લાગતું નહોતું.

હલીદ અદીબના આશ્ચકાળમાં ઉપલી સ્થિતિ પ્રવર્તતી હતી. ૧૯૦૮ માં એકએક કરીથી અંધારણીની જાહેરાત કરવામાં આવી. ખરી રીતે કહીએ તો જુવાન ટુર્કો મંડળ જેને પાછળથી યુનિયન અને પ્રોગ્રેસિવ નામ આપવામાં આવ્યું હતું તેણે બગવાબોર મંડળ સ્થાપી અબ્દુલ હમીદ ઉપર ચડાઈ કરવાની બીક બતાવી; તેને લીધે જ સુલતાને આવું પત્ર લખ્યું હતું.

ટેનાઈન નામનું પત્ર તુર્કી પ્રજાની મહત્ત્વકાંક્ષાઓ પોષવા અને નવા વિચારો ફેલાવવા આ અરસામાં બહાર પડ્યું અને તેમાં હલીદએ સારા પ્રમાણમાં લખવા માંડ્યું. એક રીતે તેના જાહેર જીવનની શરૂઆત એ પ્રકારથી થઈ ગઈ. હલીદનાં લખાણો મોટે ભાગે ઔવિષયક હતાં અને તેના વિષય સામાજિક સુધારાનો હતો. તેનાં લખાણોથી આકર્ષાઈને ઘણી સ્ત્રીઓ તેની સલાહ લેવા આવતી હતી. આ રીતે તેને તુર્કી સમાજનાં અનિષ્ટોનો પૂરતો અનુભવ મળવા લાગ્યો.

પ્રજાની જાગૃતિ વધતી જતી હતી,

અબ્દુલ હમીદનો પક્ષ આ જાગૃતિનો વિરોધી હતો. હલીદ અદીબના ઉદાર અને ક્રાંતિકારક વિચારો અહલ તેના ઉપર એક નવાનો પત્ર આવ્યો. તેમાં તેને લખાણ અંધ કરવાની નહિતર મારી નાંખવાની ધમકી આપી હતી. એ પત્રથી તેને ડર લાગ્યો ખરો, પણ તેણે પોતાની લેખનપ્રવૃત્તિ અંધ કરી નહીં.

દરમિયાન તુર્કીમાં બનાવો ઝુપાટા અંધ બનતા હતા. યુનીયન અને પ્રોગ્રેસના વિરોધી પક્ષે અદનામાં અર્મીનીયનોની કતલ કરવા માંડી અને તેનો દોષ યુનિયન અને પ્રોગ્રેસ પક્ષને માથે આવ્યો. તેના છાંટા કોન્સ્ટંટીનોપલમાં ઉડ્યા અને આર્મીનીયનો અને તુર્કો વચ્ચે મારામારી શરૂ થઈ.

કોન્સ્ટંટીનોપલમાં રહેતું મુશ્કેલીભરેલું યદુ પડવાથી હલીદે પોતાના બે પુત્રો સાથે ઇજીપ્તમાં નાસી ગયો. ત્યાંથી તેને ઇંગ્લંડ જવાની તક મળતાં તેનો તેણે લાભ લીધો અને ૧૯૦૯માં પાછી ફર્યા પછી 'સેવીતલીજ' નામની નવલકથા લખી નાંખી.

ઇંગ્લંડથી પાછા ફર્યા પછી તેણે ફેળવણીના પ્રશ્ન ઉપર ખાસ ધ્યાન આપ્યું અને તે વિષયક લેખો લખવા માંડ્યા. અહીં કહેવાની જરૂર છે કે હલીદેને બીજા બાબતો કરતાં ફેળવણીના વિષયમાં વધારે રસ પડતો હતો. ફેળવણી ખાતાના મુખ્ય અધિકારીનું આ લેખોએ લાંસ જેમ્યુ અને પ્રેસ્ટાગુલમાં તે વખતે ચાલતી છોકરીઓની શાળાના શિક્ષણની નવેસરથી વ્યવસ્થા કરવાનું કામ હલીદે અને નેકી હનુમને સોંપાયું. તે પછી તો અન્ય શાળાઓની-મદેસાઓની શિક્ષણ પદ્ધતિની નવેસરથી ગોઠવણ કરવાનું કામ તેને સોંપાયું અને કહેવાની લાગ્યેજ જરૂર છે કે એ કાર્ય તેણે પૂરા ઉત્સાહ અને ખંતથી ઉપાડ્યું. અચ્ચાઓ તરફ તેને પ્રેમ હતો, દેશ તરફ તેને લાગણી હતી; એટલે

તેણે તુર્કીની ભાષા પ્રગ્ન નવે ધોરણે ઘડવા માંડી. ઊઝ્કરીઓની કોલેજમાં ઇતિહાસ અને કેળવણીના સિદ્ધાન્તોનું પાંચ વર્ષ સુધી શિક્ષણ આપી તેણે કેટલીક તુર્કીય બાનુઓને નવા યુગની શિક્ષિકા તરીકે કેળવી હતી.

યુરોપની બીજી સત્તાઓ આ બંધારણીય સુધારાથી નિરાશ થઇ ગઇ. આસ્ટ્રીયાએ ભોસ્નીઆ-હર્ઝગોવીના પ્રાંત લઇ લીધો, ઇટાલીએ ટ્રીપોલી લઇ લીધું; ગ્રીસે કેટ નામનો ટાપુ લઇ લીધો, અને આફ્રિકામાંથી વિચાળ પ્રદેશ ગુમાવવો પડ્યો. લોકલાગણી ઉરકેરાઈ મઠ. ટ્રીપોલીની હાર પછી એ વરસે બાલ્કન વિમ્મદ શરૂ થયો અને તેમાં પણ તુર્કી લશ્કરની હાર થઇ.

(૩)

૧૮૬૧ માં સલીહ ઝક્રીએ કોષ બીજી શિક્ષિકા સાથે પ્રેમમાં પડતાં હલીદેને તેની સાથે છુટાછેડા કરવા પસંદ પડ્યા અને પોતે જીવી રહી. હલીદેએ સલાહ ઝક્રીબેની સાથે લગ્ન કરતી વખતે જાહેરી સુધી એ લગ્ન ટકી રહેશે એમ માન્યું હતું; પણ આ બનાવે તેની એ આશા નષ્ટ કરી અને આ આઘાતની તેના મન ઉપર જેવી તેવી અસર થઇ નહોતી.

કેટલોકે કાળ વીત્યાબાદ તે ડૉ. અદનાન સાથે પરણી હતી.

આ તત્ત્વાક પછી હલીદેનું જીવન વધારે પરિવર્તન પામ્યું. કોલેજમાં અધ્યાપક તરીકે કામ તો ચાલુજ હતું. ઉપરાંત હવે તેણે જાહેરમાં વ્યાખ્યાનો આપવાં શરૂ કર્યાં હતાં.

૧૮૬૧ ના જીવનમાં હલીદે-ફરીથી લગ્ન ગઇ અને ત્યાં 'ધ ન્યુ ટુરાન' નામનું નવન લખી કાઢ્યું. આ નવનમાં તેણે રાષ્ટ્રવાદના સિદ્ધાન્તો રજુ કર્યા હતા. તેમાં બાનિ તુર્કીની ઉત્તમવલ કલ્પના કરી હતી.

૧૮૬૨ ના અંતમાં બાલ્કન વિમ્મદમાં તુર્કી જોડાયું. તેમાં તુર્કીની મોટી હાર થઈ,

૩૦૦૦ જેટલા મેસીડોનીયન તુર્કો અને મુસ્લીમોની કતલ થઇ. આર્મીનીયનોની કતલથી યુરોપ ખળભળી ઉઠ્યું હતું, પણ આ કતલથી યુરોપે જરાપણ શાંતિ દર્શાવી નહીં. આથી યુરોપ સામે તુર્કીમાં તેમજ એશિયાના મુસ્લીમ દેશોમાં પ્રબળ વિરોધ થયો. આથીજ તુર્કીએ નક્કી કર્યું કે જો તુર્કી પ્રગ્નને જીવંત રહેવું હોય તો તેણે બીજી પ્રગ્નનું ઉત્ખૂલન કરવું જોઇએ.

આ વિમ્મદ વખતે હલીદેએ મેડી હાનુમની મદદથી ઓઝો માટે વર્ગો શરૂ કર્યા; ત્યાં તેમને ધરગતુ વિજ્ઞાન અને ઊઝ્કરી ઉછેરવાની તાલીમ આપવા માંડી. ઉપરાંત તાલીમ નિસ્વાન કલમની ઓઝો સાથે લવાયેલાં સૈનિકોની સારવાર કરવાનું અને રાહત આપવાનું કામ હાથ ધર્યું. કલમ તરફથી ઇસ્તાંબુલમાં એક હોસ્પિટલ ખોલવામાં આવી. તુર્કીશ ઓઝો પહેલીજ વાર આમ સૈનિકોની સેવા કરવા બહાર પડી હતી.

આખરે ૧૮૭૩ ના જુલાઇમાં તુર્કી લશ્કરે બાલ્કન રાજ્યોની અંદર અંદરની ખટપટથી એડ્રીઆનોપલ લીધું અને એ રીતે બાલ્કન વિમ્મદનો અંત આવ્યો.

૧૮૭૩ થી ૧૫ સુધી યુનિયનીસ્ટ પક્ષે દેશમ રચનાત્મક કામ કરવાની સારી જહેમત ઉઠાવી હતી. લશ્કરની નવેસરથી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી, તેમજ કેળવણીખાતામાં મેટો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો. ૧૮૭૩ થીજ તુર્કીશ ઓઝોની કેળવણીમાં નવા યુગની શરૂઆત થઇ અને એ ક્ષણમાં હલીદે અડીએ લગ્નમગ ૪ વરસ સુધી શાગાઓની નિરીક્ષક તરીકે તેમજ કોલેજમાં અધ્યાપક તરીકે મહત્વનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

૧૮૭૪ માં ઓસ્ટ્રીયાના પાટરી કુમારના ખૂન સાથે મહાન વિમ્મદ શરૂ થયો. તેમાં તુર્કીએ જર્મનીનો પક્ષ કર્યો તે મકારણુ હતો કે અકા-

રણુ હતો એ જુદી અને વિવાદસ્પતિ બાજત છે, પણ આ વિગતને પરિણામે તુર્કોને જન-માલની અપાર હાનિ થવા પામી હતી. તુર્કો સ્વતંત્ર થવા માગતા હતા, તુર્કો કેપીટ્યુલેશન રદ કરવા માગતા હતા, તુર્કોએ મિત્ર રાજ્યોની સહાનુભૂતિ મેળવવા ખૂબ પ્રયાસ કર્યો હતો, પણ તેમાં તેઓ નિષ્ફળ ગયા હતા. રશીયાના શાહીવાદી આક્રમણની તેઓને ધાર્સ્તી હતી, તુર્કોની આર્થિક સ્થિતિ શોચનીય હતી. તટસ્થ રહેવા માટે પણ તેને નાણાંની જરૂર હતી અને મિત્ર રાજ્યોએ તે આપવાની ના પાડી હતી. મિત્ર રાજ્યોની વશણ ઇસ્તિલા-પૂર્વક ખ્રીસ્તીઓની તરફેણમાં હતી અને તેઓ મુસ્લીમો અને તુર્કોની સામે ખ્રીસ્તી નાની કામને મદદ કરતા; જર્મની તુર્કોના પ્ર-જનની નબળાઈ સમજી ગયું હતું અને યોગ્ય તકનો લાભ લેવામાં તે હુશિયાર હતું. આ કારણોથી તુર્કો જર્મનીના પક્ષમાં જાયું હતું,

આ લડાઈમાં તુર્કોએ માલીયોલીનો વીર-તાથી અચાવ કર્યો, પણ ડાર્ડનૅસ ઉપર મિત્ર રાજ્યો ચઢી આવતા અન્ય કુટુંબો ઇસ્તાંબુલ છોડી ગયાં; ત્યારે પણ હલીદે તે ત્યાજ રહી હતી અને પોતાના છોકરાને જુસા મોકલી દીધા હતા.

૧૯૧૬ માં હલીદેએ યુનિયનીસ્ટ પક્ષના મોટા શ્રોતૃવર્ગ સમક્ષ આર્મીનીયન પ્રશ્ન અને રાષ્ટ્રની આર્થિક સ્થિતિ ઉપર વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. તે વખતે તેને આર્મીનીયનોએ તુર્કોની કચેલી કતલનો અસરખર ખ્યાલ નહોતો એટલે તે તેના તરફ જુદાજ દષ્ટિબિંદુથી જોતી હતી. તેના આ વ્યાખ્યાન સામે ઠીક વિરોધ ઉઠ્યો હતો.

તુર્કો લશ્કરે સીરીઆનો કબજો લીધો. સીરીઆમાં આર્મીનીયનોએ તુર્કોની મોટા પ્રમાણમાં કતલ કરી હતી, આથી ત્યાં રાહત આપવાનું કામ મોટા પાયા ઉપર કરવું પડે

એમ હતું. હજારો છોકરાં નખાપાં બની ગયાં હતાં. આ કાર્ય, ખાસ કરીને એ મા વગરનાં બાળકોને સાચવવાનું અને શિક્ષણ આપવાનું કામ હલીદે અદીબને સોંપાયું. અને એ કાર્ય તેણે કશાની પરવા કર્યા વગર, આરામ કે શાન્તિની અપેક્ષા રાખ્યા વગર, કશા પણ બદલાની આશા રાખ્યા વગર સારી રીતે પાર પાડ્યું. આ કાર્યમાં પણ તેણે હાનુમ તેની સાથેજ હતી.

૧૯૧૮ ના ઓક્ટોબરમાં યુદ્ધવિરામ પછી તુર્કોમાં નવા યુગની શરૂઆત થઈ, યુનિયનીસ્ટ અમલ ઉપર પડેલો પડયો અને રાષ્ટ્રવાદનો ઉદય થયો. આ રાષ્ટ્રવાદના ઉત્થાનકાળમાં હલીદે અદીબે જે ભાગ ભજવ્યો છે તે અત્યાર સુધી તેણે ભજવેલા ભાગ કરતા અનેક ગણો ચઢી ગય છે.

(૪)

યુદ્ધવિરામ પછી મિત્ર રાજ્યોનાં લશ્કરે તુર્કોમાં દાખલ થયા અને ઇસ્તાંબુલના આ-ગોમાં અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ સૈનિકો દમામચો કરવા લાગ્યા. જર્મનીની હાર થવાથી અને તુર્કોએ જર્મનીનો પક્ષ કરેલો હોવાથી મિત્ર રાજ્યો તુર્કોના ભાગલા પાડવા ટાંપી રહ્યાં હતા. તેમ છતાં તુર્કોની પૂર્વ દિશામાં આર્મીનીયાનું નવું રાજ્ય ઉભું કરવાનો પ્રયાસ ન થયો હોત અને ગ્રીસે એશીયા માઇનોર ઉપર ચઢાઈ ના કરી હોત તો જગતનો ઇતિહાસ પલટાઈ ગયો હોત. એ બે બનાવથી આપું તુર્કો મિત્રરાજ્યોની વિરુદ્ધ થયું અને પોતાના દેશની રક્ષા કરવા માટે આમરથાન્ત યુદ્ધ કરવા કટિબદ્ધ થયું.

આ સમય દરમ્યાન હલીદે ઓગલક નામની લોકપ્રસન્ની સંસ્થાઓમાં કામ કરતી હતી. 'કોલુલેર' અથવા 'ગામરીઆઓ' નામની નવી સંસ્થાઓ પણ સ્થાપવામાં આવી હતી અને ત્યાં હલીદે ઉત્સાહથી કામ કરતી હતી.

મિત્રરાત્નોના લશ્કરના પ્રવેશ સાથે ગ્રીક અને આર્મીનીયનોએ સુલેહપ્રિય તુર્કીશ શહેરીઓ સાથે અત્યંત ખરાબ વર્તન ચલાવવા માંડ્યું. તુર્કી પ્રજા પોતાને થયેલો અન્યાય કે પોતાની થયેલી કતલ સુદાં વીસરી શકે છે. પણ પોતાના સ્વમાનને થયેલું અપમાન તે કદી વીસરી શકતી નથી. તુર્કી છાપાઓ ઉપર મિત્ર રાત્નોના અંકુશ પડ્યો એટલે જે અત્યાચારના બનાવો બનતા હતા તેમાંથી થોડાજ પ્રસિદ્ધ થઈ શકતા હતા અને અંધવાઓની પરંપરા વધારે મંબીર બનતી હતી.

તુર્કી પ્રજાને પોતાના જ દેશમાં, પોતાના જ પાટનગરમાં, સુસ્તાનની આંખ નીચે અપમાનો સહન કરવાં પડ્યાં. સ્ત્રીઓની આબરુ સુદાં બપમાં આવી પડી અને સ્ત્રીઓ પણ આ બધા સમજી ગઈ. વિગ્રહ પછી યુવકવર્ગ નિરાશ અને બેદરકાર બની ગયો હતો તે પણ આ સ્થિતિથી ખજાણા ઉઠ્યો.

સુસ્તાન મિત્ર રાત્નોના હાથમાં રમકડું બની મર્યો હતો. તેના સલાહકારો પણ તેના બેવાજ સ્વાર્થી મળ્યા હતા. અંગ્રેજો સાથે મળી તે પોતાની સત્તા ટકાવવા દેશનો દોહ કરી રહ્યો હતો. આનો વિષમ સ્થિતિમાં તુર્કી પ્રજાએ જે ચોરસ અને અસાધારણ દિગ્ભ્રમ અને આત્મભ્રમનો દાખલો બેસાડ્યો છે તે જગતના ઇતિહાસમાં અપૂર્વ છે.

મુસ્તફા કમાલ પાશાની કારકિર્દી આ સમયથી જ શરૂ થાય છે. તેણે સુન્નતને પાર્લામેન્ટ બરખાસ્ત કરી આપણા સત્તા ધારણ કરવાની સલાહ આપી હતી. તે પોતે વિગ્રહ ખાનાનો પ્રધાન થવા મંજૂરો હતો. પણ તેની એ ધારણા ખર પડી નહીં. મુસ્તફા કમાલ પાશાને લશ્કર અને અમલદારો ચાલના હતા અને તેટલા માટે સુન્તાનને તેનો હર હતો.

બનાવો ઝપાટામંથ બન્યે જતા હતા. પૂર્વમાં રાષ્ટ્રીય ચળવળ શરૂ થઈ હતી. લશ્કર

પણ એકઠું થતું હતું. ઇસ્તાંબુલ, અઝ્મ અને અન્ય સ્થળોમાં ખજાણાખોર સંસ્થાઓ મોટા પ્રમાણમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી હતી. નેશનલ કોંગ્રેસ નામથી બધા પક્ષોનું એક નવું મંડળ ઇસ્તાંબુલમાં સ્થપાયું હતું.

૧૯૧૯ ના મેની તા. ૧૬ મી એ ગ્રીકોએ રમનાનો કબજો લીધો એ સમાચારથી ઇસ્તાંબુલ ખજાણા ઉઠ્યું, અને ન્યારે રમનામાં ગ્રીક લોકોએ તુર્કી પ્રજાને હેરાન કરવા માંડ્યાના, કતલ કરવા માંડ્યાના સમાચાર સાંભળ્યા ત્યારે તુર્કી લોકો ખરા સ્વરૂપમાં બહાર આવ્યાં.

આ બનાવથી હલીદેના જીવનનો પથરો થઈ ગયો એમ કહી શકાય. ત્યારથી તે વ્યક્તિ તરીકે પોતાનું અસ્તિત્વ જૂલી ગઈ, પણ રાષ્ટ્રના અંગ તરીકે બની રહી. રાષ્ટ્રકાર્યની વાત સિવાય બીજી કોઈ પણ વાત તેને રચતી નહિ. ગ્રીક લશ્કર-મીક ખૂનીઓ જેઓ તુર્કી પ્રજાને સંસ્કૃત બનાવવા નિમિત્ત તેના ઉપર અત્યાચાર ગુનારી રહ્યા હતા તેનું ગમે તે ભોગે નિકંદન કાઢવાનો તુર્કી પ્રજાએ હરાવ ક્યો હતો.

રમનામાં ગ્રીકો દાખલ થયા પછી પરેશાન થયેલા તુર્કોને રાહત આપવા રેડ ક્રેસન્ટ મંડળની સ્થાપના થઈ. હલીદેએ ઇસ્તાંબુલમાં જાહેર વ્યાખ્યાનો આપવા માંડ્યાં અને પ્રજાવર્ગમાં સારી જાગૃતિ આવતી ગઈ. વ્યાખ્યાન સાંભળવા શ્રોતૃવર્ગની મોટી સંખ્યા એકત્ર થતી. સ્ત્રીઓ પણ મોટા પ્રમાણમાં તે સાંભળવા આવતી. હમેશાં હલીદે પોતાના વ્યાખ્યાનની શરૂઆત આ પ્રમાણે કરતી: " ભાઈઓ, બહેનો, દેશવાસીઓ, મુસ્લીમો: ન્યારે રાત્રિ મદ્યથી વધારે ઘોર અને ચિરમગ દોષ એવી બાબ છે; ત્યારે હિંમતો પ્રકાશ નજીક હોય છે. "

હલીદે પોતે જ પોતાના સંસ્મરણોમાં

લખે છે કે એ પ્રસંગે હું મારું જાન બૂલી જતી. કેમ જણે મારામાં રહેલી કોષ જુદી જ શક્તિ કામ કરતી હોય એમ મને લાગતું હતું.

આ સમયમાં હલીદેની હિમ્મતનો એક દાખલો નોંધવા જેવો છે:

એક જાહેર સભામાં સર્વાનુમતે એવો ઠરાવ થયો કે પ્રજના પ્રતિનિધિઓએ સુલતાન પાસે જવું અને તેને પ્રજનો પક્ષ લેવાનું કહેવું.

પણ સુલતાન પાસે કોણ જાય ? એટલી હિમ્મત કોણ કરે ?

એવરે બે વિદ્યાર્થીઓ સાથે હલીદે સુલતાન પાસે જવા તૈયાર થઈ. તેઓ ઠેઠ સુલતાનના મહેલમાં ગયાં; પણ સુલતાને તેમને માંદગીનું બહાનું કાઢી મુલાકાત આપી નહીં આ ઉપરથી એક વિદ્યાર્થી બોલી ઉઠ્યો: “ અમે લોકોના પ્રતિનિધિઓ-એલચીઓ છીએ અને અમારે સુલતાનને મળવું છે. ”

સુલતાનના મહેલ તરફ આંગળી ચીંધતાં માણસ અચમચ એવો પણ એક સમય હતો અને તેનાજ મહેલમાં પ્રજના યુવકો તેને મળવાનો આગ્રહ કરે એ પણ એક સમય હતો !

૧૯૧૬ ના જૂનની ૬ થી તારીએ સુલતાન અહમદ મસ્જિદમાં હલીદેએ આપેલું ભાષણ તુર્કીના ઇતિહાસમાં ‘યિરમરશીય રહેશે. ર લાખ આંપુરખેની મેદની સમક્ષ હલીદેએ ભાષણ નહીં, પણ પોતાનો અંતરાત્મા કાલબ્યો હતો. તેમાં તેણે તુર્ક પ્રજાનો અચથી ઇતિ સુધી ઇતિહાસ આપી એ પ્રજાને ભાવિ માટે ચેતવણી આપી હતી. “ પ્રજા આપણી મિત્ર છે, સરકાર આપણી દુસ્મન છે... સોગંદ લીઓ કે અમે ન્યાય અને માનવતાના સિદ્ધાન્તોને વફાદાર રહીશું. કોઈ પણ શરતે અમે પશુ બનને આધીન થઈશું નહીં. ” અને પ્રજાએ આ સોગંદ ત્રણ વાર ગોટથી લીધા.

આ બ્યાખ્યાન વખતે મિત્ર રાજ્યોનાં ત્રણ વિમાનો ઉપર ભ્રમણ કરી રહ્યાં હતાં. આ ભાષણની તુર્કી પ્રજા ઉપર ખૂબ અસર થઈ. મિત્ર રાજ્યોને ડર લાગ્યો. હલીદે અને તેની સાથેના ખીજા કાર્યકર્તાઓને બળવાખોર ગણી તેમની પૂંઠ પકડી અને ઇસ્તાંબુલ માં જાપતાના અમલનો શરૂઆત થઈ.

સુલતાનની વિરુદ્ધ પ્રથમ ચળવળ એને-ટાલીઆમાં થઈ. સુલતાન કમાલ પાશા અને ખીજા અમલદારોએ સુલતાનના અમલનો અસ્વીકાર કર્યો અને રાજધાની ફેરવવાનો પણ નિશ્ચય કરી નાંખ્યો.

ઈસ્તાંબુલને ઘેરો ઘાતવામાં આવશે એવા ભય લાગવાથી અને મિત્ર રાજ્યો અને સુલતાન બંનેનાં સૈન્યો બળવાખોરોની પાછળ પડવાથી રાષ્ટ્રવાદી તુર્કોએ એંગોરામાં જઈ રાજધાની કરી અને નવી સરકાર રચાવી. હલીદેએ પણ પોતાના બે છોકરાને રાજદાન કાલેજમાં મૂકી ડૉ. અદનાનની સાથે શુષ્ક વેરો ઇસ્તાંબુલમાંથી એંગોરા તરફ પ્રયાણ કર્યું.

પ્રયાણ કરતાં પહેલાંજ હલીદેને પકડવાના હુકમો નીકળ્યા ચૂક્યા હતા અને તેને રહેવાને ઠેકાણે બેચાર વાર પોલીસ આવી ગઈ હતી. પણ હલીદેએ ‘નિવાસરંધાન બદલી નાંખ્યું હતું અને વેશપત્રો કરાંને અંગ્રેજ અને ફ્રેંચ મૈનિકાની અખમાં ધૂળ નાંખી ઇસ્તાંબુલનો ત્યાગ કર્યો હતો.

એંગોરા પહોંચતાં મુઘીમાં તો તેને અનેક સારીરિક કષ્ટ સહન કરવાં પડ્યાં હતાં. કોષ વાર પાણી વગર, કોષ વાર ખૂરતા ખોરાક વગર, કોષ વાર ગિજાના વગર, સખ્ત દાંઢ છતાં કોષ વાર ખૂરતા ઓઢવાનાં સાધન વગર તેને કેટલાક દિવસો કાઢવા પડ્યા હતા. કડકડતી થંડીમાં રાત્રિના ભાગમાં ઘોડા ઉપર બેસીને અગર ગાડામાં બેસીને તેને મુસાફરી કરવી પડી હતી. આ

‘અધુ’ તેણે પ્રસન્ન ચિત્તે અને હસતે વદને
‘અહન ક્યું’ હતું—માન પોતાના દેશપ્રેમની
‘આતરંગ્ય’.

‘અને હલીદે’ અદીજ એક-અરી હતી એટ-
લોન્ કરકે, ‘આકી એવા’ તે અનેકે તુર્કીય
‘વીરો’ પોતાની. પિતૃભૂમિની સુકિત માટે
શપથ. સ્વેષ ઇસ્તાંબુલમાંથી મિત્રરાજ્યોના
ચોકી પહેરાને વટાવી નાશી આવ્યા હતા.

(૫)

૧૯૨૨ના એપ્રિલની ૨૭ તારીખે હલીદે
એગોરા આવી પહોંચી. જે એગોરા પાછ-
ળથી રાષ્ટ્રીય ચળવળનું મુખ્ય મથક બની
રહ્યું.

એગોરા પહોંચ્યા પછી પાંચમે દલાઈથી
જ હલીદેએ પોતાનું કામ હાથ ધર્યું. તેને
વિદેશી અને તુર્કી વતંમાનપત્રોમાં તુર્કીની
ખરી સ્થિતિનો તેમજ ઇસ્કરની સ્થિતિનો
ખ્યાલ આપવાનું કામ મોંપવામાં આવ્યું
હતું અને એ કામ તેણે નિપુણતાથી
પાર પાડ્યું. આ કામને અંગે તેમજ એ
ગોરાના વસવાટને લીધે તે તમામ આગેવાન
રાષ્ટ્રવાદી તુર્કી અને સૈનિક અમલદારોના
સારા પરિચયમાં આવી. મુસ્તફા કમાલ પાયાનો
તેને અર્દાન્ પરિચય પડ્યો. ધણીવાર તેણે
કમાલપાયાની સાથે ખેસા કાશી પીધી હતી
અને વતંમાન સ્થિતિ ઉપર વાતચીત કરી
હતી. આ સ્થળે તેને કમાલ પાયા તેમજ બીજા
અધિકારીઓના માનસનો અભ્યાસ કરવાનો
મારો મોકો મળ્યો હતો.

૧૯૨૦ના એપ્રિલમાં ગ્રાન્ડ નેશનલ
એસેમ્બ્લીની રચાપના થઈ અને ૧૧ પ્રધાનોનું
એક પ્રધાનમંડળ રચવામાં આવ્યું અને
મુસ્તફા કમાલ પાયા આ એસેમ્બ્લીનો પ્રમુખ
થયો. આ પ્રમાણે તદ્દન સાદી રીતે તુર્કીના
પ્રજાસત્તાક તંત્રનું મંજૂરચરણ થયું.

આ પ્રસંગ દરોહીનો દનો; કારણ કે
કમાલપાયા સામે નિવર્તિત ઇસ્કર નહીં જેવું

જ હતું. જે ઇસ્કર હતું તે ‘અધુ’ છુટું
છવાયું અને જુદા જુદા સરદારોના હાથ
નીચે હતું અને એ સરદારો ક્યારે મુસ્તફા
કમાલ પાયાને મદદ નહીં કરે તે કહેવું અશ-
ક્ય હતું.

તુર્કી પ્રજા ગમે તેવી તોય જુના સંસ્કાર-
વાળી હતી. સુલ્તાનના અમલનો વિરોધ એક-
દમ તે સહન કરી શકે તેમ નહોતી, તેથી
કેટલાકે આ નવી સરકારના વિરોધી પણ
બન્યા હતા. મીકા એશિયા માઇનોરમાં આગળ
વધી રંજાડ કરી રત્તા હતા. તેનો પણ આ
નવી સરકારને સામનો કરવાનો હતો. અધુરામાં
પૂરું મિત્રરાજ્યોના દબાણને લીધે તેમજ
પોતાની અંગત સત્તા ટકાવી રાખવા સુલ્તાન
અને તેના સલાહકારોએ આ નવી સરકારનો
પ્રત્યગ વિરોધ કર્યો હતો અને તેના મુખ્ય
અંચાલકોને દેહાંતદંડની શિક્ષા ફરમાવી હતી;
એટલુંજ નહીં, પણ ઇસ્તાંબુલના મુસ્લિમોના
મંડળ તરફથી તેમના દેહાંતદંડની સજાને
અનુમતિ મળી હતી અને ન્યાં તેઓ મળી
આવે ત્યાં ગમે તે મુસ્લીમને તેમને મારી
નાંખવાની છુટ મળી હતી. આ ધામિંક
થેલછાનું પરિણામ હતું. દેહાંતદંડની સજા
પામેલાઓમાં ફસીદિતું નામ પણ હતું.

પરંતુ જોએ દેચને, આતર પ્રાણાપંચ
કરવા નીડળ્યા હોય તેઓ મૃત્યુથી કરતા નધો.
કમાલ પાયા અને તેની મંડળી ઉપર આ
સજાની કદીજ અસર થઈ નહીં. એ તો
પોતાનું કામ કર્યેજ ગઈ.

દરખાનમાં મીકાના ઘસારા સામે તેમજ
વિરોધી તુર્કી સામે ટક્કર જીતવી બારે પડી
અને એકવાર તો વાત એટલે સુધી આવી
પહોંચ્યો કે એગોરા ત્યાગ કરવાનો વખત
આવી સાગ્યે. પણ તુર્કીય પ્રજાને મહાભાગે
ખીમે ખીમે તુર્કીય પ્રજાનીય ઇસ્કર વ્યવસ્થિત
થયું, અંદરનો વિરોધ ઠમતો ગયો અને

ધર્ત્તાંશુલમાંથી વધારે ને વધારે માણસો પ્રમળકીય પક્ષમાં ભળતા ગયા; અને ગ્રીકોને મારી દફાવવા માટે છેલ્લી તૈયારી કરવા માંડી.

આ તૈયારી દરમ્યાન હલીદે પોતાનું કામ અવિરત પરિશ્રમથી કરતી હતી. સમય મળતાં તે ઘોડેસવારી કરતાં શીખી અને, આજુબાજુના ગ્રામગ્રામોમાં રહેતા લોકોના ખૂબ, પરિચયમાં આવી. પોતાનાં સંસ્મરણોનું પ્રથમ પુસ્તક તેણે આ સમયે જ લખી નાંખ્યું. છેલ્લી ચકામની તૈયારી માટે હોસ્પિટલ 'તેમજ' રેડ ક્રેસન્ટથી વ્યવસ્થા કરવામાં હલીદેએ આગળ પડતો ભાગ લીધો અને એંગોરાની ઓંઝોની એક મોટી-સલા મેલાવી એ કાર્ય પાર પાડ્યું. આ કામની સરખાતમાં જ એંગોરા અને ધર્ત્તાંશુલની અહેતો વચ્ચે ખટપટ શરૂ થઈ, 'પણ હલીદેના સમાધાનકારક પ્રયાસોથી તે તુર્ત જ શમી ગઈ.

નવી સરકારમાં તેને બીજું કામ અગત્યનાં તુર્કીય લખાણો અને દસ્તાવેજોનું અંગ્રેજી કરવાનું તેમજ અંગ્રેજી લખાણોનું તુર્કી કરવાનું સેપવામ આપ્યું હતું અને એ કાર્ય કરવામાં તેણે તેટલો જ ઉત્સાહ દાખવ્યો હતો.

નવી તુર્કીય સરકારને કોઈ પણ યુરોપીય શબ્દોએ માન્ય કરી નહિ; પણ રશીયાએ માન્ય કરી હતી. રશીયામાં તે અરસામાં સોવીએટ તંત્રનો અમલ પૂર બહારમાં હતો અને તેના આદર્શો મંજૂરમાં લોકોમાં અનેક વાતો ચાલતી હતી. આથી તેનો અભ્યાસ કરી હેવાસ રજુ કરવા હલીદેને કહેવામાં આવ્યું, પણ તેણે અમુક કારણસર તેમ કરવાની ના પાડી હતી તેથી એ કાર્ય બાંકી બકિનને મોંપવામાં આવ્યું અને તેણે મોરદમાં રહી ત્યાંની પરિસ્થિતિનો અંતત અનુભવ લીધા પછી એવો અભિપ્રાય આપ્યો કે સમાજવાદ તુર્કી પ્રજા માટે યોગ્ય નથી.

નથી અને રશીયાની પ્રજા પણ તેથી સુખી થઈ નથી.

(૬)

હવે જુવાન તુર્કો છેલ્લો પાસો ફેંકવા તૈયાર થયા હતા, આ વખતે હલીદે ઓરીસમાં બેસી માત્ર લખવાના કામથી સંતોષ માને એમ નહોતું. ૧૯૨૧ ના ઓગસ્ટમાં મુસ્તફા કમાલ પાશાને તુર્કીય લશ્કરનો સેનાપતિ બનાવ્યો અને તેને સર્વ પ્રકારની કુલમુખત્યાર સત્તા આપી આ પ્રમાણે માન્ડ નેશનલ એસેમ્બલીની સત્તા કમાલ પાશાના હાથમાં આવી.

ગ્રીક લશ્કર એંગોરાથી બહુ દૂર નહોતું. તેની સંખ્યા ૧ લાખનો હતી; તેની યુદ્ધ સામગ્રી ઉત્તમ પ્રકારની હતી. છેલ્લા વિજયથી તેમનો ઉત્સાહ વધ્યો હતો. તુર્કી લશ્કરમાં માત્ર ૨૫૦૦૦ સૈનિકો હતા. હાર પામ્યાથી તેઓ કાંઈક અંશે દતાય થયા હતા, યુદ્ધ સામગ્રી ઉતરતા પ્રકારની હતી, તુર્કી પ્રાપ્તો આ છેલ્લોજ પ્રયાસ હતો; કાંતો તે વિજેતા અને છે અગર તો દારીને મૃત્યુ પામે છે.

લશ્કરમાં સ્વયંસેવકોની, સૈનિકોની ભરતી ચતો હતી; ત્યારે હલીદેએ પણ સ્વયંસેવક તરીકે લશ્કરમાં જોડાવાની માગણી કરી અને તે તુર્તજ સ્વીકારવામાં આવી.

અંતિમ યુદ્ધની સરખાત યદ્ય અને ધરમત પાશા, નાત્રમ બે વગેરે સેનાપતિઓની વ્યૂદ્ધ રચનાથી, તુર્કી પ્રજાના મરણીયા પળાથી કે ગમે તે કારણે પણ મૃત્યુવરમાં તુર્કીય લશ્કરે સફરીયા આગળ ગ્રીક સૈન્ય ઉપર વિજય મેળવ્યો અને તુર્કી પ્રજાનું શાન્તિ ત્યારથી પલટાયું.

આ અને તે પછીની લડાઈમાં તુર્કીય ઓંઝોએ પણ મારી મદદ આપી. લશ્કરમાં તો હલીદે ઉપરાંત એક બેજ બાનુઓ જોડાઈ હતી, જતાં પછાતોએને રાહત આપવાના

એક પાલેલા કૂતરા પ્રમાણે તારી સાથે એક દેશથી બીજે દેશ ભટકવાનું ! જીવનમાં શાન્તિ પણ ન મળે ! રોજનું બીજારી જેવું નિરાશ્રિત જીવન ! અરેરે જેવું છે મારું જીવન ! ”

“ પણ મારા પ્રેમ આગળ એ બધું તુચ્છ નથી થું ? ”

“ પ્રેમ ? અને તેણે તારી પાસે ? એ વાત જ ખોટી. હું જેને પ્રેમ કહે છે એ પ્રેમ નથી પણ તારી ઇર્ષ્યાની આગ છે. તારી એ આગમાં કાંઈ ફેટલાને બાળવા માટે હું કામ-કામ ભટકી રહી છે. મને પણ તે પ્રેમની લાલચ આપી તારો સહાયક બનાવ્યો છે ! ”

પુરુષના આ શબ્દો સાંભળી હૈર-નીએ એક લાંબો નિસાસો નાંખ્યો અને બીર સ્વરે કહ્યું : “ નહિ, નહિ; હું તેને માફતી નથી. હું તેને મારી ઇર્ષ્યાની આગમાં બાળીને લાસ નહિ કરી નાંખું ત્યાં સુધી મને શાન્તિ મળનાર નથી. હવે એ દિવસને ઝાઝી વાર નથી. ચિતા સંધ્યાને તૈયાર રાખી છે. હવે તેને ઉત્સાહને ઉપર મૂકવાની જ ખોટી છે. હવે તેને પણ બહુ વાર લાગવાની નથી. ”

“ એવી તે શી વ્યવસ્થા કરી છે, તે કહે તો ખરી ? ”

આ પ્રશ્ન સાંભળી મધુરેન્દ્રને ત્યાં ધડેલી બધીયે યોગના તેને કહી. એટલે તે પુરુષે ફરીથી કહ્યું : “ પેલી ચમત્કારિક વીંટી મળી છે. એટલે હું ઠીક થાવી જાય છે. વીંટી ન હોત તો તારો કોઈ લાવ ન પૂછત. તારામાં કોઈ વિશ્વાસ પણ ન રાખત. ઠીક, પણ રમેશ એ વીંટીનો શુભ જાણતો હોવા છતાં તેણે તને એ વીંટી સા માટે આપી ? ”

“ પ્રેમને માટે । ચારને માટે । પ્રેમને માટે તે પોતાનો પ્રાણ પણ આપવા તૈયાર થાય. પણ હવે તો ચારનો દેહજ આ દુની આમાં ક્યાં રહ્યો છે ? તે હોત તો મારા કારંચાન આટલાં યશસ્વી કદિયે ન થાત. ”

હૈરનીના આ શબ્દો સાંભળી માધવેન્દ્રની શી સ્થિતિ થઈ હશે તેની કલ્પના કરવી મુશ્કેલ નથી. તેના અંગે અંગ ઉપર શીત આવ્યાં. પોતે થું સાંભળી રહ્યો છે તેનું તેને જ્ઞાન ન રહ્યું.

થોડી વાર રહીને તે પુરુષ બોલ્યો : “ તં ચારને, નદીના જલપ્રવાહમાં ફેંકી દીધી તે ઠીક નહિ ક્યું. તેણે તારું થું બગાડ્યું હતું ? ”

હૈરનીની આંખો લાલ લાલ થઈ ગઈ. હાથ મસળાને તે બોલી : “ મારું થું બગાડ્યું હતું ? તેણે તે મારા પ્રેમાળહૃદયમાં ઇર્ષ્યાની આગ સળગાવી : ”

પણ તેને પાણીમાં નાંખી ન દેતાં તે ગુપ્તપણે જીવતી રાખી હોત તો તે કાંઈ તારું બગાડી નહિ શકત ! ”

“ અરે તેને જીવતી રાખવાની જ નહિ, પણ સુખી કરવાની પણ મારી ઇચ્છા હતી. કોષ્ટક ધનિક, ગૃહસ્થને સારી સરખી રકમ લઈ ચારને વેચી દેવાની મારી ઇચ્છા હતી. પણ અત્યંત પ્રેમાળતા દર્શાવ્યા છતાં મેં માને જ નહિ એટલે ન છૂટકે મારે તેને બેશુદ્ધ બનાવી પાણીમાં ફેંકી દેવી પડી. ”

“ એ તો ઠીક; વીંટીથી અવિધ્ય કાળની વાત જાણવામાં નથી આવતી તો કોષ્ટકને બેશુદ્ધ કરતાં હું અવિધ્ય કેવી રીતે બોલાવે છે ? ”

“ એ મમજવાને દહુ વાર છે. તારે, જાન દહુ સાંધારણ છે. ”

“ અરે મારામાં બીલકુલ જ જ્ઞાન નથી એમ કહેને ? જ્ઞાન હોત તો બધું જુદી જમ, તારી પાછળ રખડત ખરો ? ”

“ આજ કાલ બેસવામાં પણ હું અહિંમાન રાખવે છે, ખરું ? ”

“ ખરું પૂછે તો હવે હું છેક જ કંટાળી ગયો છું; તેમાં મને ઉપરસને રોજ થયે

એટલે આખો દિવસ મેં આજ મુખી શાં શાં કામ કર્યાં તેનાજ વિચાર આવ્યા કરે છે । ”

“પણ એવાં નકામા વિચાર શા માટે કરે છે ? થોડા જ દિવસ સખરી પકડ શકુને નારા થતાં જ આપણે સુખી થઈશું. મધુરેન્દ્ર મને માંગીશ એટલું ધન આપશે એટલે આપણે સુખમાં આપણો સંસાર ચલાવીશું. ”

“પણ મને મુખ મળશે કે નહિ એનો જ સંશય છે । ”

“એમ કેમ ? તને એમ કેમ લાગે છે ? ”

“મને તારું વર્તન ગમતું નથી. ”

“કેમ ? હું દુરાચારિણી છું ? ”

“તે હું કંઈ નથી કહેતો. હું સમાજ વિરુદ્ધ વર્તી રહી છે. ”

બૈરવીને અત્યંત ક્રોધ ચઢ્યો. તે તીવ્ર સ્વરે બોલી : “મારું વર્તન તને ન પસંદ પડતું હોય તો તારી મરજી હોય ત્યાં ચાલ્યો જ. ”

“ક્રીક; ત્યારે એમ જ કરું છું. અદાથી જ તારી બીધીય કાઢીકત રમેશને જાણતી છું એટલે તે મને જરૂર આશ્રય આપશે. ”

“પણ અદાથી હું સાત્તે સમે જઈ શકીશ ખરો કે ? ” બૈરવીએ અત્યંત આવેશમાં કહ્યું.

થોડીવાર બંને મુંઝા રહ્યાં. બૈરવીનો આવેશ ઉતરી ગયો. તેના ચહેરા ઉપર પચાત્તાપની ઘેરી હાથા ફરી વળી. તે પુરૂષને પગે પડી, બોલી, “તારે ભરોસે રહી મેં આટલો લાંબો પ્રવાસ કર્યો; દરે હું મને આવી નિરાધાર સ્થિતિમાં છોડી જશે ? હું તારી જ છું. હું ક્રોધમાં ગમે તેમ બોલી ગઈ. મારા અપરાધની ક્ષમા આપ ! મારું સૌન્દર્ય, મારું જીવન અને મારું યોગ્ય સમજી તને જ અર્પણ કરેલું છે. ”

બૈરવીના ગામઠીત સ્વરે પુરૂષનું દેહ પીતંગાવ્યું. બંને કંઈ બન્યું જ ન હોય તેમ પાછા બંને વાતે વગળ્યાં. બૈરવીએ કહ્યું :

“વીંટીયા બેશુદ્ધ થયેલો માણસ વીંટીના પ્રતાપે તો ભૂતકાળજ કહી શકે છે. હતાં હું પૂજ પૂજ કરતાં તે બવિધ્વકાળ પણ બાળે છે. એનું રહસ્ય આવું છે : બેશુદ્ધ કરનાર અને બેશુદ્ધ બનનાર બંનેના આત્માનો તે વખતે અંતઃકરણમાં મેલાપ થાય છે. એટલે બેશુદ્ધ બનનારનો આત્મા બેશુદ્ધ બનાવનારને આધીન બને છે. આથી બેશુદ્ધ બનાવનારનું મન જે કહે કે બોલે તે બેશુદ્ધ બનનારનો આત્મા પણ કહી શકે છે. આ રીતેજ મેં મધુરેન્દ્રને ક્ષમાવ્યા. અને તેના માણસને બેશુદ્ધ બનાવી મારા પ્રશ્નના ઉત્તરો તેના દ્વારા મેં જ આપ્યા. ”

“હું પાછી ત્યાં ક્યારે જવાની છે ? ”

“એક બે દિવસમાંજ. ”

“તે ત્યાં માધવેન્દ્રને જોયો હતો કે ? ”

“હા; મંદિરમાં અકસ્માત તેને જોયો હતો. પણ તે મને જોળખી રાક્યો હોય એવું મને લાગ્યું નહિ. ”

“મારા એક પ્રશ્નનો ઉત્તર આપીશ ? ”

“નહિ કેમ આવું ? હું તારાથી ક્યાં મોઢ વાત છૂપાવું છું ? ”

“તો કહે, તેને જોતાં તને તેના ઉપર પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે કે નહિ ? ”

બૈરવી ખચખચાટ દસી પડી, અને પછી બોલી : “જોડું શું કામ કહું ? ખરુંજ કહું. અત્યંત આકાંક્ષા ત્યારે ધર્મ્યાનું રૂપ ધારણ કરે છે ત્યારે તે કદિય પાછી પ્રેમમાં પરિભ્રમતી નથી. હું પગે લાગીને પ્રેમ કરતાચાળી નથી. તેમ પ્રેમને માટે માથે લાથ રાખી બેસી રહેનારી પણ નથી. મારો પ્રેમ એટલે તો પ્રજ્વળી મનુષ્યના પ્રાણ પ્રાથેની રમત. તે મને જ્યારે ક્રોધ દે ત્યારે હું તેનો નાથ ક્યાં વિના નહિ રહું ! ”

બૈરવીના આ રુબે સાંભળી પેલા પુરૂષ ચક્ષુમર્માના કેવળા સંભરી રહ્યાં. થોડી વારે તેણે પ્રશ્ન કર્યો : “રાત્રિ કેટલી પડતી ? ”

“ મધ્યરાત્રિ વીતી ગઈ હશે । ”

“ તો હવે ચૂવું છે કે નહિ ? ” કહી બન્નેએ સુવાની તૈયારી કરવા માંડી. માધવેન્દ્ર પણ ત્યાંથી સીધો નદી કિનારે પોતાની હોડીમાં જઈ બેઠો. બધી ઘટનાઓની વિચારમાળા તેના મગજમાં ચાલી રહેલી હોઈ તેની આંખમાં નિદ્રા આવતી ન હતી.

પ્રકરણ ૪૨ મું

ભાદ્રપદ માસ ચાલુ હતો. એટલે શીતળાક્ષી નદીમાં પાણી બેવડાનું હતું. પાણીનો ખગખગ અવાજ મધુર લાગતો હતો.

જે સ્થળે શીતલાક્ષી અને ધ્રુવપુત્રા નદીનો સંગમ થતો હતો, તે સ્થળથી થોડે દૂર માધવેન્દ્ર પોતાની નૌકા નાંચી. એ સ્થળની આજુબાજુ પુષ્કળ ખેતરો આવેલાં હતાં. માધવેન્દ્ર હોડીમાંથી ઉતરી એક ખેતરમાં ગયો. ખેડૂતોની સ્થિતિ સામાન્ય રીતે જ ગરીબ હોય છે, તેમાં આ ભોખો વિશેષ ગરીબ હતા. માધવેન્દ્ર તેઓમાંથી જળવાન અને સચકત બારે જુવાનો પસંદ કર્યા અને તેમને મરજી પ્રમાણે પૈસા આપી પોતાને હાથ કર્યા.

આ બાર માણસો મારે એક હોડી કરી અને પોતાની હોડી સાથે એ પણ ચઢાવવા જવાનું. ભૈરવી જેઠાણે ઉતરી હતી તેની પાસેજ એક વળાંકે આગળ એ નાગરી રાખી. આ સ્થાન અત્યંત નિર્જન હતું. આજુબાજુ પુષ્કળ ઝાડો આવી રહી હતી. એટલે આ બન્ને હોડીનાં અસ્થિતત્વની ગ્રાહને જાણ પડી નહિ.

જે દિવસ આ જ સ્થિતિમાં પસાર થઈ ગયા. તે બાદ ત્રીજે દિવસે ભૈરવીની હોડી પાણીમાં તરતી દૃષ્ટિએ પડી. એ હોડી ચાલવા માંડી. તેની પાછળ જ માધવેન્દ્ર પોતાનો બન્ને હોડીઓ દંડારવાનો નિર્ણય કર્યો.

પોતે સાથે લીધેલા જુવાનોને આગળ ચાલતી હોડી ઉભી રખાવવા માધવેન્દ્રે સૂચના કરી.

તરતજ એ જુવાનોએ પોતાની હોડી આગળ લીધી. ભૈરવીની હોડી તદ્દન નજીક આવી જતાં તેઓમાંના એક જણે પોકાર કર્યો: “ હોડી ખડી કરો. ”

તેમના એ પોકાર સાથે જ પાછળની માધવેન્દ્રની હોડીમાંથી અંકુશનો એક બાર થયો. એટલે ભૈરવીની હોડીનો નાવિક થરથર કંપી લડ્યો. ખેડૂત જુવાનોને તો એ સીધી રીતે ન ગણકારત. પરંતુ અંકુશના બાર આગળ તેમનું કાંઈ ચાલે એમ નહતું. એટલે ભૈરવીની હોડી થંભી ગઈ.

આ સમયે માધવેન્દ્રે જુવાનોના આગેવાન સમા જણાતા એક યુવક સાથે કાંઈક વાતચીત કરી. એટલે તે બીજા બે જુવાનો સાથે ભૈરવીની હોડીમાં ફરી પડ્યો.

ભૈરવી પોતાના બચાવની કાંઈ પણ તૈયારી કરે તે વહેણ તો બે જુવાનોએ ભૈરવીના બન્ને હાથો મજબુત રીતે પકડી રાખ્યા અને એક જણે ભૈરવીના હાથમાંથી ચમત્કારિક વીંટી કાઢી લીધી. ધારેણું કામ પાર પડતાં ત્રણે જણ ભૈરવીની હોડીમાંથી પોતાની હોડીમાં ફરી પડ્યા.

ભૈરવીની સ્થિતિ અત્યંત શોચનીય બની. તેનો પોતાનો પ્રાણ જાત તો તેને આટલું બધું ન લાગત. વીંટી જતાં જણે સર્વસ્વ ગયું હોય એમ તેને લાગવા માંડ્યું. ભવિષ્યનાં ભયંકર બનાવો ભૈરવીની આંખ આગળ ખડા થયા માંડ્યા.

ધણે દૂર ગયા પછી માધવેન્દ્રે ખેડૂત જુવાનોને સારી બક્ષોસ આપી રવાના કર્યા. અને પછી જળધરપુર તરફ પોતાની હોડી ઝડપથી દંડારી ચૂકી. (અપૂર્વ)

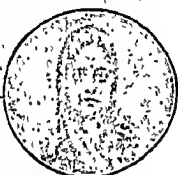
શ્રી શક્તિનો સ્વાતંત્ર્યસત્ર

[ગતવર્ષની શ્રીશક્તિની સાધનાઓનું ઝાંખું સમર્શન]

કરનાર: શ્રી યજ્ઞેશ શુક્લ

“ રાષ્ટ્રીય લડતમાં અત્યાર પહેલાં સંજોગ વશાત્ દેશે સ્ત્રીઓનો અનાદર કર્યો હતો. પરંતુ તેઓ શી શી સાધના કરી શકે એમ છે, તે ગયા વર્ષની રાષ્ટ્રીય લડત દરમ્યાન પૂરતા પ્રમાણમાં બહાર યુગ્મ છે. મનુર, યુવક અને સ્ત્રીમાં તો અતુલ શક્તિ અનામત રહેલી છે. એ શક્તિને માર્ગ આપવો જોઈએ. ” ફરીદપુરની

છાત્રા પરિ-
ષદનાં પ્રમુખ-
સ્થાનેથી સા-
ધુ કરતાં
શ્રી પૂર્ણચન્દ્ર
દાસે સ્ત્રીઓ-
એ છેલ્લા સ્વા-
તંત્ર્ય-સંગ્રા-
મમાં અગ્રણી

સૌ. નવલખહેન હરિદાસી,
ગુજરાતનાં એક સેવિકા

ફજાની નોંધ ઉપરનાં શબ્દોમાં લીધી છે એ સાચું જ છે કે છેલ્લા અર્ધસદ્ સંગ્રામ પહેલાં હિન્દને પોતાની શ્રીશક્તિનો ઝંઝો પરચો નેવા મળ્યો ન હતો. અચાનકા ઉત્તિ-
દાસમાં ભારતીય શ્રીશક્તિની ગોરવશાષાઓ સાંજનાર ભારતીય પુરુષવર્ગ તીસમી સદીની ભારતીય શ્રીશક્તિમાં જોઈએ એટલે વિસ્વાસ ધરાવતો ન હતો અને તેથી અત્યાર પહેલાંનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં સ્ત્રીએ કરવાનાં કામો પણ, પુરુષોને હાથે જ થયાં હતાં. આવાં કાર્યક્ષેત્રોમાં પડેલી સ્ત્રીઓના દાખલા અપવાદ ૩૫ ન હતા.

સને ૧૯૩૦ના માર્ચની તા. ૧૨મીએ, ગોદાવરી કાયદો તોડી સનિત્ય કાનૂનમંડળની અખિલ ભારતીય અગ્રણી શરૂ કરવા માટે મહાત્મા ગાંધીજીએ પોતાના યુગ સત્યાગ્રહીઓ

સાથે દાંડી જવા સાબરમતિ આશ્રમમાંથી મહા-
ભિનિષ્ક્રમણ કર્યું. તે વખતે પણ ગાંધીજીએ ચોક્કસ કારણોસર પોતાની સાથે સ્ત્રીઓનો સમાવેશ કરવા ના પાડી. અંગ્રેજોની સ્ત્રીસન્મા-
નની બાબત પ્રત્યે અપૂર્વ વિશ્વાસ ધરાવતા મહા-
ત્માજીએ બહેનોને પોતાની સાથે લેવા ના પાડી. આથી બહેનો નિરાશ થઈ ગયા. તેમને એમ લાગી

સૌ. શાન્તાબહેન પટેલ,
૧૮મી વિશ્વક-સંગ્રામી કૃષિપ્રમુખ

તેમણે બહેનોને સોંપવાનાં કાર્યની વિચારણા શરૂ કરી. તા. ૧૨મી માર્ચે અમદાવાદથી નીકળેલા મ. ગાંધીજી તા. ૫મી એપ્રિલે દાંડી પહોંચ્યા. તે દરમ્યાન માર્ગમાં તેમને સન્માનવાનું દેવા પ્રભમેદનીએ બતાવેલો જરૂર હતો બન્યો, દિવ્ય હતો. કચ્છાચડી પ્રભમાં ગુલામીની બેડીઓ તૂટવાને તનમનાઈ જાયો હતો. અને આખાંય અખૂટ શ્રદ્ધા ધરાવતારી ગામડીયણ બહેનોએ ગાંધીજીમાં સાક્ષાત્ પ્રચુનાં દર્શન કર્યા ભારતના એ તારણદારને પત્રલે ચાલવા બાબા દેશે તેવારી આદરી દીધી.

તા. ૧૬મી એપ્રિલથી નવિધાનવાદના બામના અત્યાચારો સ્મરણ ચિરંજીવ રાજવા આખાંય ભારતમાં રાષ્ટ્રીય સંજ્ઞાદ્દ જાહેરાત છે એ દિનના પૂનિત પ્રભાતે દાંડીયા દરિયા કિનારે મહાત્મા

ગયું કે ‘ભા-
રત માતાની
પ્રકૃતિમાં શું
અમારો ફાળો
નાહ ?’

ગાંધીજી
બહેનોને જ-
ત્સાદ મારી
શુક્રશ દત્ત.

સા. સરગાંધવી અંબાલાલ

આંધીછબે તેમના સલામતીએ સાથે પ્રતિજ્ઞાપિત મીઠું લપાડયું. અને આખા જાતમાં એ દિને સખ-રમ સત્યાગ્રહના મંડાપુ થયાં. આગેવાનોની નિર્મૂલ્ય સેના તારૂં છૂટલા માડયાં છતાં દાંડીમાં તેા પા. આંધીછ અને તેમની સત્યાગ્રહી સેના સ્વતંત્ર હતી. તેમને પાડી તેજ વખતે બળગામાં પી ન હોમના ગેટની સાથેની સિરિશ સરાારે ફાળવો.

દરમ્યાન બહેનોની અધિશઠિ વધતી જતી હતી. એ એમ આંધીછબે તા. ૧૩ મી એપ્રિલ ૧૯૩૦ ને રોજ દાંડીમાં અને પછી ચિત્તલપેતમાં ગુજ-

રાતની બહેનોની પરિષદ ભરી. ૧૬ મી એપ્રિલે દાંડીમાં મળેલી ગુજ-રાતજુની પરિષદમાં 'ગુણસુંદરી'ના પ્રતિનિધિ તરીકે હું હાજર રહ્યો હતો. તે પ્રસંગે જ્યેષ્ઠ દરજ્જા હુદયપટ ઉપર અંકિત છે. બહેનોનો ઉત્સાહ, તેમાંય ગામડાંની બહેનોનો ઉત્સાહ અપૂર્વ અઘ્ધાથી અંકિત હતો. તેમને કામ કરવું હતું. દલીલોને તેમની આગળ સ્થાન ન હતું. એ પરિષદમાં આંધીછબે બહેનોને વિદેશી કાપડની દુકાનો અને દારૂ તાડીનાં પીઠાંની ચોરી કરવાનું કામ સોંપ્યું. આંધીછબે બહેનોની શાન્તિ અને અદિસામાં અખુટ વિશ્વાસ હતો. અને તેથીજ આવી જવાબદારીવાળું કાર્ય તેમણે બહેનોને સોંપ્યું. પરદેશી કાપડદારા ભારતનું ધન પરદેશ દહાણ બચે છે; પરિણામે કંઈકાં સોડાને ભૂખ્યા રહેવું પડે છે; વસ્ત્રો વિના અર્ધ નજ સ્થિતિમાં રહેવું પડે છે. દારૂ તાડીનાં કેફી વ્યસનથી પ્રભવી માનસિક, આર્થિક અને શારીરિક વિવિધ અથો-ગતિ યર્ષ રહી છે. એ અટકાવવાની પણ અનિવાર્ય જરૂર ન છે. બહેનોએ સોંપેલું કાર્ય પૂર્ણ ઉત્સાહથી લપાડી લીધું અને એ કાર્ય કેટલે અરો સફળતા પામ્યું છે તે તો ગયા વર્ષની આયાતના આંકડા

અને આજભરી આંકડા જોતાં સહેજે જણાઈ આવશે.

વિદેશી કાપડની દુકાનો અને દારૂતાડીનાં પીઠાંની ચોરીનું કાર્ય આખાં દિનમાં બહેનોનું મુખ્ય કાર્ય થઈ પડ્યું. મુંબઈ, મુરત, અમદાવાદ, દિલ્લી, કલકત્તા, મદ્રાસ, તેમજ અન્ય સર્વ રજાએ ચોરી ન્યાયક થઈ ગઈ. ધજેખરે અરો એ બહેનોના જ હાથમાં હતું. એ કાર્ય બહેનને ચિત્ત હતું. વિદેશી કાપડના વેપારીની દુકાને ખડા રહી, અનેક સ્વમાનવાળાં ધરાકોને વિદેશી કાપડ ન ખરીદવા સમજાવવું, તેમ કરનાં ધરાકોને કેવેવા-

રીના અપમાનો સહન કરવાં. અરે કેટલીક વખત તો હૃદય ઉકળાવી નાંખે એવા સખ્દપ્રદારો કે હીચખરી ચેષ્ટા સુધ્ધાં સહન કરવાના પ્રસંગો બને. છતાં શાન્તિ અને ધૈર્ય ધારી બહેનો એ સૌ બળે ઉતારી લેય. અહિંજ અહિંસા અને પ્રેમનો ખરેખરો વિજય છે. બહેનો તિરસ્કારનો ભાવ તિરસ્કારને બળે ઉતારીને જ જિતી શકી. સહન-શીલતાની મૂર્તિ સમી એ બહેનોએ સત્યાગ્રહ દરમ્યાન પોતાની ફરજ બજાવતાં અહિંસાનું અપૂર્વ પાલન કરી આખાં ભારતની જ નહિ પણ જનતાની પ્રશંસા મેળવી લીધી છે.

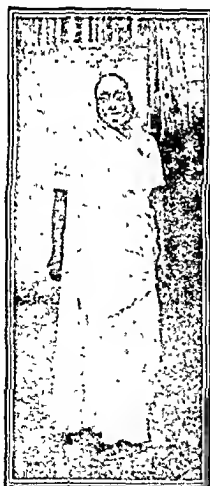
વર્ષો થયાં ગુલામીમાં સખાતી ભારતીય પ્રજા, એ પ્રજાની ધરના ખુણામાં બરાબ ભેસનારી અ-ભણ સ્ત્રી, રૂઢી અને સમાજની શૃંખલાને ફાંચી દધ, નોકરસાહીની સાથે કુબેશ કપાડે, પોલીસની લાડીઓના પ્રદારો ઝીલે; કારાગરની કાળે કોટડીને

કે. મૃદુલા અંબાલાલ

પણ સ્વર્ગે બનાવી મૂકે અને તેણે એક બેની સંખ્યામાં નહિ પણ હજારોની સંખ્યામાં, વય ભત્તિ કે ક્ષાતિનો ભેદભાવ રાખ્યા વિના, એ શરતન અને વીરતા આજ સુધીમાં કોઈ પણ દેશનાં સ્ત્રીઓએ બતાવ્યાનું લખ્યામાં નથી.

વિદેશી કાયડની દુકાને ખડે પગે ઉભી રહી માલદારને વિદેશી કાયડ ન લેવા સમજાવતી દેશ સેવિકાને જુઓ, પીઠમાં નતાં પોતાના ભૂથેલા દેશભાઈને દેશનું સત્યાનારા વાળનાર એ બ-દીથી ફર જવા આજીવ કરી દેશસેવિકાને જુઓ, રાજતાણીનાં પીઠાંના પરવાના માટે યુવાનો લીલાંગ આમળ એ અનીતિનો વેપાર ન કરવા લીલાંગમાં ભાગ લેનારાઓને સમજાવતી દેશસેવિકાઓની દુક-ડીએ જુઓ, પ્રાણથી પણ પ્યારા રાષ્ટ્રધ્વજને વંદન વંદવા એકત્ર થયેલી 'હંડા હંચા રહે હમારા' ગીત લલભારતી દેશસેવિકાઓનું મુંડ નીડાળો, મનાઈદુકમનો ભંચ કરી જયજયકાર પોકારતી, કે પોલીસ અને સાઈન્ટોના નિર્દય લાડીપ્રદારો ઝીલતી 'વંદેમાતરમ્' નો પોકાર કરતી વીરાંગ-નાઓ જુઓ, અથવા ચિરકુતાર થઈ પોલીસવાનમાં એકત્ર મળેલી બહેનોનો 'ભારતમાતાકી જય' નો પોકાર સાંભળો, શ્રીરાષ્ટ્રિનો પ્રચંડ વેગ લગતો રહેલો જલારો અને તમારું શીર ફૂંચી જશે. "જય દો ભારતની શ્રીરાષ્ટ્રિનો!"

શ્રી. કમળાજીવન કિ. સંઘવી,
ધાર્મિકપરનાં પ્રખર સેવિકા

સીજગત

સ્વદેશ

સુકિતનાં આમમાં ભારતીય મહિલાઓઃ
યુદ્ધ પછીની સંધિકાળની શાન્તિ દરમ્યાન આખાં
હિન્દમાં રચનાત્મક કાર્ય યથા માંડયું છે. ભાર-
તીય મહિલાઓ પણ એવાં રચનાત્મક કાર્યમાં
મંડી ગઇ છે. સંધિની એક શરત પ્રમાણે વિદેશી
કાપડની દુકાનો અને દારૂ તબીનાં પીકાંની ચોક્કી
તબીન શાન્ત રીતે થવી જોઇએ. આવી શાન્તિ
ખહેનો ન જાળવી શકે એમ માનવા મ. આંધી-
પએ ખહેનોદ્વારા ન આ ચોક્કીનું કામ ચાલુ
રાખવા આગ્રહ કરેલા છે. એટલે મુંબાઈ, અમરા-
વાદ વસાહત, નેણાર, કેરવ, તેમજ બીજાં અનેક
સ્થળોએ ખહેનો ચોક્કી કરે છે. આવી રીતે ચોક્કી
કરતાં ખહેનો અનેક વખત અપમાન સહી અપૂર્વ
સદનશીલતા બતાવી રહી છે. મુંબાઈ એવા
શહેરમાં પણ બુલેન્ડર અને ગીરગામ તરફનાં
કાપડીયા લાઈએ ખહેનો તરફ અપમાનમય
વર્તન કરે એ ખરેખર દારૂમની વાત છે. બુલેન્ડર
કપર એક વેપારીએ એક સેવિકાખહેનને
મોકલો સુધાં માર્યાં હતો. ઉપરાંત ગાળ દેવાના
બનાવ હો તબીન સામાન્ય હોય છે. કાર્યમાં
એક મુસ્લીમ ધરાકને સ્વદેશીને બદલે વિદેશી
પથરાવવા નતાં એક સેવિકા ખહેને ચીતવણી
આપતાં વેપારીએ ચીકાકા નહ તમાચો માર્યાં હતો.

પ્રશસ્ય દેશસેવાની કદર તરીકે મુંબાઈના મારવાડી
યુવક સંધે તેમને પુ. કસ્તુરબાને હાથે માનપત્ર
આપ્યું હતું. રાષ્ટ્રીય સ્ત્રી સભા તરફથી પેણું
તેમને માનપત્ર આપાયું હતું.

મુંબાઈનાં રાષ્ટ્રીય કાર્યમાં સમૃદ્ધ તરીકે કાજો
આપતી એ સ્ત્રી સંસ્થાએ હિંદુસ્તાની સેવાદળ
સ્વયંસેવિકા વિભાગ અને દેશ સેવિકાસંઘ પોતાનાં
બળમાં વધારો કરી રહેલ છે. અને તેમણે પોતાનો
કાર્યક્રમ પણ મજી લીધો છે. સેવિકાદળ તરફથી
કવાયત વર્ગો, હિન્દીશિક્ષણ વર્ગો વગેરે શરૂ થયા છે,
સેવિકાદળે પહેલાં રાખેલા, ચોક્કી કરવી, સમાજ સેવા
ખાદી પ્રચાર, સ્વદેશી પ્રચાર અને પ્રાંતિક મહાસભા
મુકરર કરે છે કાર્યક્રમો સેવિકાની ફરજમાં
સમાવેશ કર્યાં છે. બન્ને સંસ્થાઓ તરફથી વખતો
વખત પ્રચારકાર્ય માટે સભાઓ ભરવામાં આવે
છે. તેમાં શ્રીમતી સરોજિની દેવી. ડો. હાર્દીભ
વગેરેએ બાધણો કરી ખહેનોનાં કાર્ય વિશે સમજૂતી
આપી હતી. ડો. હાર્દીકરે વિદ્યેપારણેની ખહેનોને
પણ ઉદ્બોધન કર્યું હતું.

મુંબાઈ માંડવીમાં ખહેનોને હાથે ન ચાલતો
એક સ્વદેશી મંડાર સી. હંસાખહેન મહેતાનાં
હસ્તે ખુલ્લો મૂકાયો છે.

સગરાત મહિલાવાદમાં પણ શાન્ત પ્રચારકાર્ય
થઈ રહ્યું છે. ખાતી પ્રદર્શન ભરાય છે. ચોક્કી

મુંબાઈમાં એક સેવિકા
સભાએ ઉત્ખાણું
ખરીદી કરવામાં,
તેમજ બીજાં કાર્યમાં
રાષ્ટ્રીય હિન્દ-વાર
નાયકોએ રાષ્ટ્રીય
રાષ્ટ્રીય સેવિકાઓની
હાથે હતો સીમી

મો. પતીનરહેન દેવદત્ત

ઉત્ખાણું વચ્ચે વચ્ચે
પ્રમુખે બારનીવડ
તેમજ સંજામ હાથ
છે. અને પ્રથમ શાન્ત
કાર્યમાં મંડી છે. એ
પણ પોતાનું સંમતતાપ્રદ કરે
સહન કર્યું. સત્યા
સી આવા રાષ્ટ્રીય ભારતની સીદાકિને અનિયમોમાં
કાર્યકર સી

એ દિવસ જાણે સમયામાં આવ્યો તેમને કાઠ અન્નદાણે સ્થળે લઈ ગયા છે. નામપુરમાં યસ સ્વામીએ અને શ્રીમતી અંબાબાઈ ચોખે ને ૬ માસ સખત ફેડે રા. ૫૦ ફેડે વા ૧૧ માસ વધુ ફેડેની સજા થઈ છે.

ગયા માસ દરમ્યાન જુદા જુદા પ્રાંતની મદિલા પરિવહો પણ બરાબ હતી. હુમીની મદિલા પરિવહ શ્રીમતી હેમપ્રભા મહુમહારનાં પ્રમુખપરે બરાબ હતી. તેમાં મુસ્લીમ સ્ત્રીઓ પડેરા ફમાલી દાખર રહી હતી. કેરળ પ્રાંતિક મદિલા પરિવહ શ્રીમતી પ્રધાવતી આસરનાં પ્રમુખ પદે મળી હતી. તેમાં કેરળમાં મદિલા દેશ સેવિકાસંઘ સ્થાપવાનો

કારણ થયો હતો. અને પ્રાથમિક કન્યા કેળવણી ફરજિયાત કરવાનો તથા બીલી કરાવેા થયા હતા. દક્ષિણ કનારા શ્રી-પરિવહ મેં જલોરમાં શ્રીમતી હુમ્મણબાઈ પં-જેકરનાં પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં નવાં બંધારણમાં સ્ત્રીઓ માટે સમાન હકકની માગણી કરતા તેમજ વિદેશી કાપડની દુકા-નોએ સખત ચોક્ક કરવાનો કારણે થયા હતા.

શ્રીમતી કમળાદેવી ચક્રોપાધ્યાય સીલોન ગયાં હતાં. ત્યાં તેમનો સત્કાર થયો હતો.

શ્રીશક્તિ: ગુજરાતજીવું સાસાદિક: અમે ગયા અંકમાં ખબર આપી હતી તે પ્રમાણે મ. આંધીલના કાસવાસ દિનંથી સુસાનાં ગાંધિવ સાદિ-ત્ય મહિર વરંથી સૌ. ઈર્મિલાબ્દેન મ્હેતા અને સી. વિલાસિકાબેન મ્હેતાના માનદ તંત્રપદે 'શ્રીસક્તિ' અઠવાડિકની શરૂઆત થઈ છે. આ લખાય છે ત્યાં મુખીમાં એના ત્રણ અંકો પ્રકટ થયા છે તે ભેતાં એમ લાગે છે કે સમય જતાં એનાં રૂપરંજ વસ્તુનાં ધરેતા મુધારા કરવાનો અવકાશ મળતાં એ વધુ આરા પ્રમાણમાં ખીટી કાઢે. ગુજરાતની બંદોનોની પ્રવૃત્તિ દિન પ્રતિદિન

એટલી વધતી જાય છે કે આમાં એક-પત્રની જરૂરીઆત હતી. તે પૂરી પાડવા માટે રા. વીમા-વાળા લાઇએને અભિનંદન થટે છે. બે અંકોમાં પ્રકટ થએલી વસ્તુઓ-વાચન અને ખબર બંનેનું સારું સાદિત્ય પૂરું પાડે છે. અમે 'શ્રીસક્તિ'ને આવકાર આપીએ છીએ અને એને સફળતા ધજીએ છીએ.

અસહ્ય અને હીચકારો હલ્લો: નડિયા-હની સીઓની ઇસ્પતાલનાં ઓદાકર મીસ સામંતને એ કેસ તપાસવાને બહુને રાત્રે બહાર-ગામ હાથ નહ તેમની ઉપર રસ્તામાં અસહ્ય હલ્લો કરવા માટે નડિયાહની મ્યુનિસિપાલિટીના

સભ્ય અને સેનીટરી સમિતિના પ્રમુખે ડૉ. બાલુભાઈ સામે ફરિયાદ મહાક હતી. તેમને ગુન્દેખાર ઠાપી અમ-દાવાદના સેસન્સ જડેરા મી. ડીપીસે એક વર્ષ સખત ફેડેની સજા કરી છે. મ્યુનિસિપા-લિટી જેવી સેવાભાવી સંસ્થામાં નેડાયા પછી આવી અપમવાસના સેવવાના પ્રયાસ થાય અને અસહ્ય કથામાં સેવાના ધંધામાં પ-ડેલાં બંદેન, સામે

હિન્દુસ્તાનમાં વિધવાઓ

છેલ્લી વસ્તીગણતરી પ્રમાણે હિન્દુસ્તા-નની કેલ વસ્તી નીચે પ્રમાણે છે:-

પુરૂષો	૧૬ કરોડ	૨૦ લાખ
સ્ત્રીઓ	૧૫ કરોડ	૩૨ લાખ
અપરિણીત પુરૂષો	૮ કરોડ	૬ લાખ
" સ્ત્રીઓ	૫ કરોડ	૪૮ લાખ
પરિણીત પુરૂષો	૭ કરોડ	૧૦ લાખ
" સ્ત્રીઓ	૭ કરોડ	૧૦ લાખ
વિધુરો	૧ કરોડ	—
વિધવા	૨ કરોડ	૧૮ લાખ

આમાં ૫ વર્ષની અંદરની વયની વિધવાઓની સંખ્યા ૧૫૦૦૦ની છે

અસહ્ય અને હીચકારો હલ્લો યાવ એ રામજનક નદિ પણ તિરસ્કારને પાત્ર છે. મીસ સામંતે પોતાની આવજ જવાને લીધે આવા બનાવ પ્રત્યે મીન ન પારતાં ગુન્દેખારને યોગ્ય સિદ્ધિ અપાવવાનું પત્રક લીધું તે માટે તેમને અભિનંદન થટે છે.

અમદાવાદમાં વિદ્યાર્થીનીગૃહ: અમદાવાદની કોલેજ અને હાઈસ્કૂલોમાં અભ્યાસ કરતી બંદેનો માટે વિદ્યાર્થીનીગૃહ ત્રણ વર્ષથી ચાલે છે. એમાં રહેવા જમવાની શોગ્ય સગરડ છે. જ્યારેથાપક સમિતિમાં શ્રીમતી વિદ્યાબંદેન નીલકંઠ અને શ્રીમતી રાજબંદેન છે. વિદ્યાર્થીની દોઢ માંસિ રહેવા જમવાનો ખર્ચ રા. ૨૫ આવે છે. ગુજની

સામે સંખ્ય તરફથી ખાસ વ્યવસ્થા, (ચ) છોકરીઓ માટે ફરજિયાત પ્રાથમિક કેળવણી, (છ) પુખ્ત વયની સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે સરળતા, (જ) સહશિક્ષણ આપતી સંસ્થાઓમાં શિક્ષકો અને સહયોગમાં ચોક્કસ રકમ (૭૫) સ્ત્રીઓને મતાધિકાર.

પરિપત્ની બીબા દિવસોની બેઠકમાં ગાંધી ધરવીનકારને દેકો આપતો, સમગ્રીય કેદીઓને છોડવાની માંગણી કરતો, સ્ત્રીઓ માટે પુરોના જેવા જ સમાન હક્કો માંગતો, સંયુક્ત વસ્ત્રોને અનુમોદન આપતો, ચારદા કાયદો સખ્તાઈથી અમલમાં મૂકાવતો, પુરોનાને એકથી વધુ સ્ત્રી કરતાં અટકાવતો, પુનર્જનને ઉત્તેજન આપવા, હિન્દુ સ્ત્રીઓને છૂટા પેઠા મેળવવાના હક્ક, વારસા હક્ક, સ્ત્રી પુરોના માટે એક સરખું નીતિ ધોરણ વગેરેને લખતા કસોડો યથા હતા.

કાશ્મીરમાં વિધવા વિવાહ: હિન્દુ વિધવાને પુનર્જન કરવાની કાયદાદારા છૂટ આપવા અને વિધુરને પોતાના કરતાં ૫૬૨ વર્ષથી વધુ નાની વયની સ્ત્રીને પરણતો અટકાવવા સંજોગમાં કાયદો ધડવા વિશે કાશ્મીરની સરકાર પ્રત્યક્ષ નજીવા માઓ. લગભગ ૧૨ પ્રાથમિક સંસ્થાઓના પ્રતિનિધિઓની સમાજે વિધવાવિધીને અનુમોદન આપ્યું છે. બીબા પ્રશ્ન ઉપર જલ્દી ચર્ચા થતાં કેટલાક શિક્ષિતોએ એના વિરોધ કર્યો હતો.

સ્ત્રીઓને મતાધિકાર: (૧) ૨૧ વર્ષની વયની સ્ત્રી પોતાને નામે '૩૮.૧૨૦' નું બાહુ બારવી હોય, શિક્ષિત હોય અને ચુંટણી પહેલાંના ૬ માસથી ત્યાં રહેતી હોય, વાર્ષિક રૂ. ૧૨૦ નું બાહુ ઉપરે એવી મિલકત ધરાવનારની કાયદેસર પત્ની કે વિધવા હોય અથવા આવકવેરો ભરતો હોય એવા પતિની કાયદેસર પત્ની હોય તેવી સ્ત્રીને દિલ્લી મ્યુનિસિપાલિટીએ ગતધિકાર આપ્યો છે. (૨) હાથીયાણી મ્યુનિસિપાલિટીએ સ્ત્રીઓને મતાધિકાર જ નહિ પણ ચુંટણીમાં ઉમા રહેવાનો અધિકાર પણ આપતો કસોડો કર્યો છે.

બાલલગ્ન માટે કાનૂન: (૧) મૈસુરના બાલ લગ્નના કાયદાને બંધ કરી ૫ વર્ષની છોકરીનું લગ્ન કરવા માટે છોકરી અને છોકરાના પિતામ્મને અને લગ્ન કરાવનાર પુરોહિતને રૂ. ૧૦૦ નો દંડ અથવા ૬ અઢવાડિયાની સારી ફેદની સજા થઈ.

(૨) મૈસુર જિલ્લામાં જ બીજા ૮ વર્ષથી ઓછી વયની છોકરીનું લગ્ન કરવા માટે વરવધુના પિતાને એટલીજ સજા થઈ છે. (૩) મોડાસામાં શ્રી મગનલાલ ખુડાલા પોતાની ૧૩ વર્ષની છોકરીનું ૧૭ વર્ષના છોકરા સાથે લગ્ન કરનાર હતા. એ લગ્ન શ્રીમતી વિદ્યામોરીની વિનયિથી અમદાવાદના જિલ્લા બેઝનો મનાઈ દુકમ મેળવી અટકાવાયું છે.

પુનર્જન (૧) વીસા પોરવાડ જ્ઞાતિના યાંકલા રહીશ શ્રી. નાનચંદ વિજયા નામની વિધવા સાથે પુનર્જન કર્યું. આ જ્ઞાતિમાં આ પહેલું જ પુનર્જન છે. (૨) સાયતાના મહેતા હીરાલાલનાં પુત્રો બહેન લાલુએ જમ વણચીના બાણુસાઈ ચુનીલાલ સાથે પુનર્જન કર્યું, બહેન લાલુના માતૃશ્રીનેજ હાથે આ ક્રિયા થઈ. (૩) માયવપુરના વીસા સોરડીયા વણિક જ્ઞાતિના શ્રી. નરહા કાનજીએ વિધવા બહેન નંદુ સાથે પુનર્જન કર્યું, (૪) વડોદરાના આર્યકુમાર આશ્રમની વેદી ઉપર શ્રી પ્રહલાદજીએ (બ્રાહ્મણ) હરેગામના શ્રી. કેસરીલાલ મોદીનાં પુત્રો ઉષાબહેન સાથે પુનર્જન કર્યું.

આંતર જ્ઞાતિય લગ્નો: (૧) વડોદરાના માજી અને બીકાનેરના હાલના દીવાન સર. મંતુ. બાઈ મહેતાનાં પુત્રો શ્રીમતી પન્ના બહેનનું લગ્ન એપ્રિલમાં શ્રી. બી. કે દંતરી સાથે થયું છે, શ્રી. પન્નાબહેન નાગર બ્રાહ્મણ જ્ઞાતિના અને શ્રી. દંતરી કાયસ્થ જ્ઞાતિના છે. (૨) વર્ધાનાં મારવાડી શ્રી કન્યાલાલ ભૈયા માહેસ્વરીનું લગ્ન દેહલડનના પ્રો. મોરીશંકર જવારનાં ૧૮ વર્ષના પુત્રો શ્રીમતી સત્યદેવી સાથે થયું.

પરીક્ષા પાસ: શ્રીમતી વિદ્યાલક્ષ્મી નરસરા-કર ત્રિવેદી મુંબઈ યુનિવર્સિટીની ઇન્ટર સાયન્સ પરીક્ષામાં પાસ થયાં છે.

ન્ટવ-સગડીના લોગ (૧) મુંબઈમાં સુશીલાબાઈ નામની ૧૬ વર્ષની એક બહેન રસોણ કરતાં સગડીથી દાઝી મરાજુ પામી. (૧) મુંબઈમાં ટાંક બંદર ઉપર રહેતી લખપતીબાઈ સગડી સગાવવા નતાં સાડી સગડી નવાંબો મરાજુ પામી.

મકીલું: (૧) નુરી નુરી કોમતી બહેનો એક બીબાને મજા પામે, તેમનામાંનો બેટાવા દર માય અને એક બીબાના સુખ દુઃખમાં બાજ

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

૧. નિબંધની લેખિત પરિક્ષાનું પરિણામ

દર વર્ષની માફક મઠ તારીખ ૨૦ મી એપ્રિલ ૧૯૩૧ ને રોજ મંડળના હોલમાં અપેરે ટોઈ વાગ્યે “ સમાજ સેવા અને તેના પ્રકાર ” વિષે નિબંધ લખવાને ચૌદ સ્ત્રીઓએ ભાગ લીધો હતો. નિબંધો તપાસી તેનું પરિણામ જણાવવાને મંડળની મેનેજીંગ કમિટીએ સૌ. તારાબાઈ માણેકલાલ પ્રેમચંદ, જે. પી. ને પરીક્ષક નીમ્યા હતા. તેમણે નીચે મુજબ પરિણામ જણાવ્યું છે.

૧ છું ઇનામ રૂ ૨૫, શ્રીમતીઆથા મજમુદાર.

૨ છું ઇનામ રૂ ૨૦, સૌ. ચંદ્રપ્રભા ધીરજલાલ દલાલ.

૩ છું ઇનામ રૂ ૧૦, કુ. મદન સી. મહેતા.

ઉપલા ઇનામો મંડળ તરફથી રૂ. પાર્વતીબાઈ દારકાદાસ ત્રિભોવનદાસ સ્મારક-ફંડમાંથી અપાશે.

૨. સ્ત્રીવિદ્યાલયમાં દાખલ થવા માટે

મંડળ તરફથી સને ૧૯૩૦ થી સ્ત્રીવિદ્યાલય ચાલુ થયું છે ચાલુ જીન માસની તા. ૫મી પછી ગુજરાતી યોથું ધોરણુ પસાર કરેલ બાર વર્ષ ઉપરની ગુજરાતી સ્ત્રીઓ દાખલ થઈ શકશે. વિદ્યાલયમાં અભ્યાસનો વખત અપેરના ૧૫ થી ૫ (૨૬ ટા.) છે દાખલ થવા ઇચ્છનારે દાખલ થવાનું ફોર્મ મંગાવી લેવું.

૩. શિક્ષકવર્ગો

ગુજરાતી, અંગ્રેજી, સંસ્કૃત, સંગીત, હરત, ગુંચણ, ફેન્સી વર્ક, ડ્રોઇંગ, પેન્ટીંગ અને વ્યાયામ વગેરેના શિક્ષકવર્ગો અપેરના ૨ થી ૫ (૨૬ ટા.) સુધી ચાલે છે આ વર્ગોમાં ઇચ્છાનથી ગુજરાતી સાત ધોરણુ અને અંગ્રેજી ૭ ધોરણુ સુધી શિક્ષણ આપ છે. મોટી વયની સ્ત્રીઓ જેને લખતાં વાંચતાં બીજુલ ન આવડતું હોય તેઓ પણ લાભ લઈ શકે છે.

૪. મળેલી ભેટ

સૌ. લક્ષ્મીબાઈ પ્રામજી દસીઆણી તરફથી તેમના પુત્ર ચિ. બાઈ ચંબુલાલના લગ્નની ખુશાલીમાં રૂ. ૫૧) મંડળને ભેટ મળ્યાં છે, તે માટે સેક્રેટરીઓ તેમનો આભાર માને છે.

ભાલી અને નણુંદ

અરવિંદા: કેમ રમાળહેન, આજે વિદ્યાલયમાં શું શીખ્યાં ?

મનોરમા: આજે તો ભાલી, તારાળહેને બહુ સરસ સરસ શીખવ્યું ?

અરવિંદા: એમ ? શું શીખવ્યું ?

મનોરમા: હાંદગીના વીમા સંબંધી ખુબ ખુબ વાતો શીખવી. વીમો ઉતરાવવાથી લાલ શું ? વીમો કેમ ઉતરાવવો ? વીમાના નાણાં કેવી રીતે ભરવાં ? વીમા કંપની પાસેથી વીમાની રકમ કેવી રીતે મેળવવી ? વગેરે બધુંય કહી બતાવ્યું.

અરવિંદા: એ બધું તો ઠીક, પણ વીમો કયી કંપનીમાં ઉતરાવવો, એ સંબંધી કંઈ કહ્યું ? હમણાં હમણાં એટલી બધી વીમા કંપની ઉભી થઈ છે કે કંઈ સમજ નથી પડતી.

મનોરમા: હા, એ પણ કહ્યું. એમણે કહ્યું કે આપણા દેશમાં અનેક પરદેશી તેમજ દેશી કંપનીઓ હાંદગીનો વીમો ઉતારવા માટે ઉભી થઈ છે, પણ આપણે તો દેશને માટે લાગણી રાખી સ્વદેશી કંપનીમાં જ ઉતરાવવો. વળી એ સ્વદેશી કંપનીઓમાં કેટલીક ભરોસાલાયક છે અને કેટલીક ભરોસો કરવા લાયક નથી. કેટલીકની શરતો લાભદાયક છે અને કેટલીકની નથી. એમણે એવી પાંચ-સાત કંપનીઓની સરખામણી કરી બતાવી અને કહ્યું કે મોડર્ન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની ઔથી સારી છે.

અરવિંદા: એ કંપની કાંઈ ખાસ લાભ આપે છે ?

મનોરમા: એક તો એ કે એ કંપનીએ વીમો ઉતરાવનાર માટે જુદી જુદી બતની સરસ સગવડો કરી છે. ખાસ કરીને છોકરાંઓના શિશુલુ અને લગ્નના ખર્ચ માટે વીમો ઉતરાવવાની સગવડ તો મને બહુજ ગમી. વળી નાણાં આપતાં એ કંપની બીજી કંપનીઓની જેમ ખોટી હખટગીરી પણ નથી કરતી.

મોડર્ન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી: એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઇ.

દક્ષિણી બહેનો યુજરાતનું રાસધન અપનાવી રહી છે. પોર્ટુગીઝ ફળવણી સંસ્થાના લાભાર્થે યયલા જલ્દસામાં તેમણે પોતાની કુશળતા બતાવી હતી. [બોધક: “ યુજરાતી ”ના સોનન્યમી]

શુણ સુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૬મું] બુલાર્થ ૧૯૩૧

[અંક ૫મો]

જય. જન્મભૂમિ

જય ભારતમાતા,
જશ લેના શુણી માતા;
દીન દુખી જન ત્રાતા,
જય ભારતમાતા—

જય ભારત શુચિ દેવી,
વીર રૂપિ સુનિ સેવી;
દ્વિતીય સ્વર્ગભૂમિ લેવી,
જય ભારત શુચિ દેવી—

જય મંગલકરણી,
અમ સદુ સંકટકરણી;
જય સ્વર્ગનીસરણી,
જય મંગલકરણી—

જય ભારતભૂમિ,
તવ પદરજ ચૂમી ચૂમી;
જશ ગાર્ગ્ય ધૂમી ધૂમી,
જય ભારતભૂમિ—

—ચંદ્રકાન્ત મંગળજી ઝોઝા

સ્વપ્રસિદ્ધિ

આજ સખિ ! આંસુકાંનાં પુરે,
બહાલમને ન્હોતર્યા રે લોલ;
અણુગમ એવા મ્હારા ઉરે,
કે સ્વપ્નાં ઉતર્યાં રે લોલ.

આજ સખિ ! ઉરની એકલ આશ,
આંખડીએ આવી વસી રે લોલ;
મ્હારે દિલડે દેવતા પ્રકાશ,
ઉતરતાં આંખ હસી રે લોલ.

ભર્યાં ભર્યાં હૈયે નિર્મળ નીર,
કે આશા ત્યાં ભરી રે લોલ;
'હસતાં' હૈયે હલક્યાં હોર,
કે વરદાન એવાં વરી રે લોલ.

આજ સખિ ! ઉરમાં અમૃત આવ્યાં,
ઉછંગમાં ચેતન ભરી રે લોલ;
મ્હારાં નમણું નયન નમાવ્યાં,
કે પગદી ધીમી પડી રે લોલ.

આજ સખિ ! એવાતણુ મેં માણ્યાં,
કે ભાવિના લેહ ઝીલી રે લોલ;
આજ સખિ ! ઝુલણુદારા ભણ્યા,
કે નાથને નેહ નમી રે લોલ.

—બલદેવ મહેતા

સમાજસેવા અને તેના પ્રકાર*

લેખિકા: સૌ શ્રીમતી ખાલ્દા મળજીદાર

દરેક માણસ એટલું તો સમજે છે કે, આપણે જે સમાજમાં સેવાઓ આપી શકીએ? રહીએ છીએ તે સમાજની સેવા કરવી એ આપણી ફરજ છે. સેવા કેવી રીતે કરવી તેનો ખ્યાલ 'બાળાને' હોતો નથી. આપણી પ્રાચીન ભાવના પ્રમાણે ગરીબોને મદદ કરવી, નિરાધારોને આશ્રય આપવો એ સમાજ-સેવાના જ પ્રકારો છે. સેવાની નવી દિશા ખ્રિસ્તિ, એટલે અંગ્રેજોના સમાજમયી આપણા જાણવામાં આવી છે.

પ્રાણી માત્રમાં પ્રજા છે; ગરીબો, નિરાધારોની સેવા કરવી એ પણ પ્રજાસેવા છે. સ્નેહ ત્યાગ હ્રદયર છે—એમ માનીને સેવા કરીએ ત્યારે જ સાચી સેવા થઈ શકે. જૂત-દયાનો વિસ્તાર એ સમાજસેવાનું રહસ્ય છે. કવિ કાન્તના શબ્દોમાં કહીએ તો—

“એક પિતા પરમેશ્વર જાણો આપણો;
નિકટ સગાઓ જાણો ભાઈ બહેન જો.
જૂતદયા છે ધર્મ બધાના મૂલમાં;
સહજા થે સન્તોનો એ ઉપદેશ જો.”

સેવાની કિંમત તેના ભાવ અને લાગણી ઉપરથી અંકાય છે. ન્હાની સરખી કરેલી

સેવા પણ અમૂલ્ય છે. તેથી જ આપણે કહીએ છીએ કે, એક હાથના ફેરવવાથી કે એક મીઠા શબ્દથી, કોઈના હૃદયમાં શાન્તિ થતી હોય કે, એક આત્મા ઉચે ચઢતો હોય તો એટલીયે સેવા સાર્થક છે. પરંતુ “એ સેવામાં” મહાત્મા ગાંધીજી કહે છે તેમ, “દેખાડો કરવાની વૃત્તિ ન હોય.”

સમાજસેવા ધર્માત્મક છે આડંબર વિના કરવામાં આવે તો જ શોભી નિકળે. ‘જમણા હાથે થતું કામ ડાબો હાથ ન જાણે—’ એવી રીતે કરાતી સેવાજ શ્રેષ્ઠ છે. સાચી સમાજ-સેવાનો આદર્શ એવો ઉન્નતજ હોવો પડે.

કોઈ પૂછશે કે સમાજસેવા કેવી હોય?

તો તેણે એટલું જ

સેવાના પ્રકાર. જાણવું જોઈએ કે ધર્મમાં સમાજસેવાનું

ખીજ છે. અતિથિસત્કાર એ પણ સમાજ-સેવાનું જ અંગ છે. ગરીબોને ખવરાવવું, જૂલેલાં રસ્તો બતાવવો એ પણ ખરી સમાજસેવા છે. એકલું દાન ધણા કરે છે; પણ દાનથી કાંઈ ગરીબ તે ગરીબ મરી જવાના હતા? ગરીબોની ગરીબાઈ ટાળવી એ ખરી દાન છે.

કોઈને સેવા કરવી હોય તો તે સુખ્યત્વે તથા પ્રકારે કરી શકે. તનથી, મનથી, અને ધનથી.

* નિબંધની લેખિત પરીક્ષામાં બેસનાર શ્રીદ બહેનોમાંથી ૧૬૯૫ નંબર ૩૦. ૨૫) સ્વ. પાવતીબાઈ દ્વારકાદાસ ત્રિલોકચંદ્રસ રમાઈક કુંડ-માંથી મેળવનાર.

ભારતનાં પુણ્યકીર્તિ

લેખક: શ્રી મનસુખલાલ મગનલાલ ઝવેરી

પ્રાણ ને પિંડના ભોગે પરાયાં પોષતો ઉભો,
ભારત રત્ન ને શ્રદ્ધા તણા દેવ સમોતડો. ૧

કૃષ્ણે પાઠો મહામૂલા પાઠવ્યા કર્મયોગના,
રાખ્યાં શુધ્ધે રૂડાં બીજો, ભારતે ત્રિશ્રેયનાં. ૨

જીતીને આયમે ભાતુ, ફરીથી ઉગી આયમે,
એ રીતે સ્થિતિનું એક અવિચ્છાન્ત ફરી રહે. ૩

યયા પ્રતાપી પુરુષો અનેક,
યધ પ્રજા, ધર્મ યયા ધણીક;
અનેક રાજ્યો ઉગી અસ્ત પામ્યાં,
સજીવન રહ્યાં બીજો એકલા કર્મયોગનાં. ૪

આ ભારતી વિજયનો મણિ ગૂંથવાને
રત્નેન્ડયા નિજ સુશ્રીતિ તણા કિરીટ;
હોંશે ભર્યો, વિજયના મદ્યો ભરેલો,
આળ્યો સિકંદર અંદી યવનેન્દ્ર પેલો. ૫

પણ પોરસ પૌરુષો, વિદ્યાની વનરાષ્ટ્રએ,
વિજેતાનું ય હૈયું એ ભાવભેર નમી પડે. ૬

અખૂટ આ ભારતલક્ષ્મી મોહ્યાં
યુધો ધસ્યાં દણ અને ઘડોનાં
પદ્માણુના પાવકઝાળ નેવા
અસલ વટોળ ચડયા ધણેરા. ૭

અને હાં ઝિઝી, ધોરી, ગુલામો, ખાલજ વળી,
તખલજો, સૈયદો, લોદી ફરી રેલ ફરી વળી. ૮

તેજભર્યા મોગલવંશ ફેરા
રાજપૂતોનાં ઋતુચક્ર ધૂમ્યાં,
ને જિત્યાં મુશ્કવૃતિવાળાં
પાશ્ચાત્યનાં દેવપૂર્ણ યુધો. ૯

છતાં કુદ્યાં અને કાદ્યાં બીજો એ વિશ્વપ્રેમનાં,
કાલગંગા તરે જોમાં ગાદ કેં છાય આપતાં. ૧૦

વિરાટ એ વૃક્ષ તણે ધણેરા,
વિશ્રાન્તિ લેવા નવખંડખંડના,
મનુષ્ય આવ્યાં નિધિ ડહોળી ભારતે,
પોષ્યાં તેને મધુર કળથી સ્નેહબીનાં સુરાષ્ટ્રે. ૧૧

પોષ્યાં પરાયાં, સ્વજનો વિસારી,
અંગાંગનાં હીર દીધાં ઉતારી,
અરાન દીસ્યો જગસ્વાય દૃષ્ટિએ,
પોષ્યાંતા તે વિસરી અધુના દાસ બીજાં કરે છે. ૧૨

પ્રાતઃકાળે ઉદયગિરિનાં શૃંગ સોનેરી ચીરો,
ભગે ભૂમિ અમર ભરતો ભાનુ યે અસ્ત પામો,
અગ્નિધિનાં અમિત જળમાં સ્નાન કાળે પ્રવેશી,
ઉપમાસ કરે સારે, તિમિરે તમરાં ખરે. ૧૩

આર્યની કુલવેલીએ મ્હોરેલ માતૃમંજરી,
ક્યાં છે સીતા સતી ? ક્યાં છે યાત્રાસેની, અરુંધતી ? ૧૪

પતિવ્રતા પુણ્યવતી અનેક,
વીરાંગનાઓ જગમાં અજોડ,
શ્રદ્ધાપ્રતિમા સમી આર્ય નારી,
પૃથ્વીને પાટલે બીજો શોધતાં મળશે નહિ. ૧૫

ક્યાં છે રામ અને કૃષ્ણ ? ક્યાં મહાવીર ? ગૌતમ ?
જનમદ્ભિ ક્યાં છે ? ક્યાં છે કણ્ઠ, ધનંજય ? ૧૬

વેદો, પુરાણો, કૃતિ ને સ્મૃતિઓ,
ગીતાતથાં સત્ય વિશુદ્ધ તરવો,
ને “ જાનરત્નો ” ઉપનિષદોનું
પ્રબવસ્થાન છે એક ભારત કોમ ના બીજું. ૧૭

અગ્નિધિ મૌકિતક અર્ષે, બળવે નિત્ય અંકરી,
પ્રજ્ઞાલી ચરણો જેનાં ભકિતભાવે ચૂમે ધૂલિ. ૧૮

ન્યાં શૈલના કણ વિશે, પરમાણુમાં ચે,
સિદ્ધાંત સ્વાર્પણ તણા કવિઓ ઉકેલે,
ને શૌર્ય. સત્ય, અલિદાનની પ્રીતિ ગાયા,
પર્વતો, પથ્થરો, વૃક્ષો, નિઃશબ્દ લલકારતા. ૧૯

પ્રતાપો, શિવરાત્રેના, ધ્યાનગ્રહો તણા ખરા
પિતાશો પૃથ્વીમાં ઊભો, એક ભારતવર્ષ આ. ૨૦

ન્યાં રાજતો સુયશપુજ સમો દિમાદિ,
નૈસર્ગના વિજય શો, ઉજ્જો મહર્ષિ,
ન્યાં પુષ્પદા, પતિત પાવન જાદવી છે

ત્યાં ઝટ્ટ રઢીયાળી ને રત્નગર્ભ વસુન્ધરા. ૨૧

પુણ્યમૂર્તિ સમો નિત્ય, સર્વશ્રેષ્ઠ ભૂમંડલ,
બુદ્ધ ને કૃષ્ણતો તાત પ્રેમયોગી, પવિત્ર છે. ૨૨

પ્રેમે જેણે જગતભરમાં એક ને અદ્વિતીય,
ગાંધી જેવા પુરૂષવરની વિશ્વને મેટ આપી,
ને આતિથ્યે અડગ, ઉજ્જો, એક ને નિત્ય ઊભો,
તે શ્રેષ્ઠ છે અપર્નામાં પરમાર્થશરો. ૨૩

કાલિદાસ, જગન્નાથ, ભવભૂતિ સમા કવિ,
સમર્પી વિશ્વને આપે રવીન્દ્રાદિ હજી સુધી. ૨૪

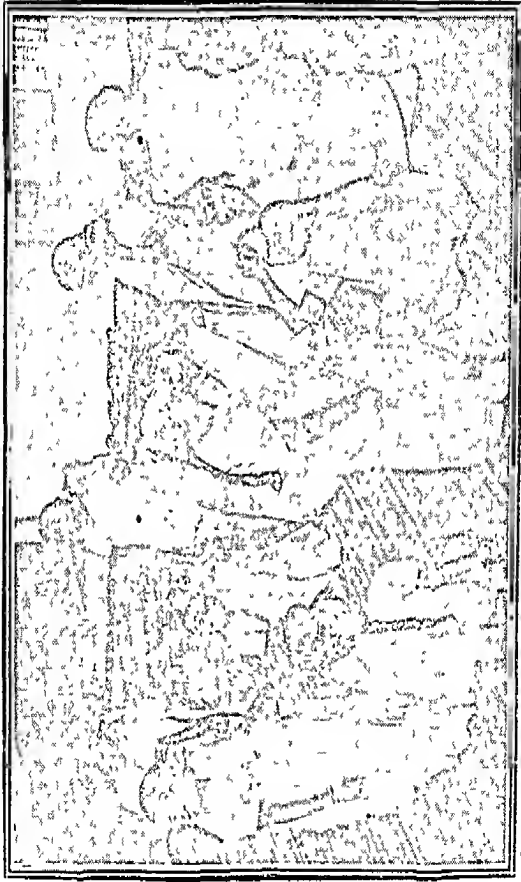
તત્ત્વજ્ઞાને જગતભરનો સદ્ગુરુ ને બન્યો, ને
રત્નો આપી સજ્જવ, ભરતો વિશ્વસાહિત્યકોષો,
લક્ષ્મી આપી અખૂટ હજી ચે પોષતો ને પરાયા,
દેશના દેવશા દિવ્ય હિન્દનાં શુભગાન શાં ? ૨૫

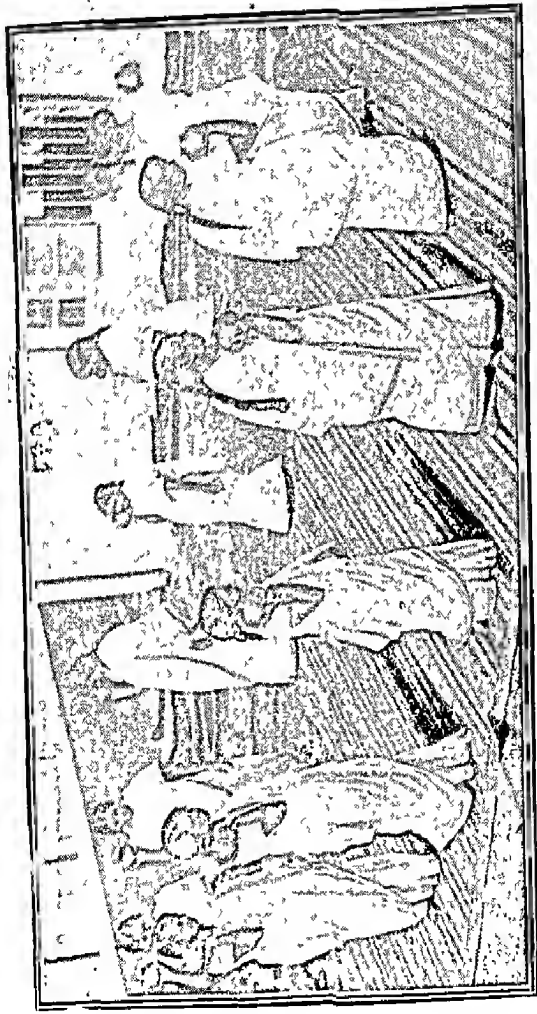
ઉપા. ચિત્રો સર્માં દિવ્ય માનવી જાતજાતનાં,
પૂર્વના વ્યોમ શા હિન્દે દાસે, ખેલે, લસે સદા. ૨૬

વ્યોમનાં બાળશાં અલ્લો વ્યોમે જૂદાં પડે, મળે,
છર્તા ચે પૃથ્વીનું છત્ર એક વ્યોમ જ છે ખરે. ૨૭

ભારત સ્નેહથી શુદ્ધ, આદિથી જ અજોડ છે,
હો ને એ ભાવ ને શ્રદ્ધા અજો અજાનનાં કહે. ૨૮

શ્રદ્ધા ને ભાવનાઓ એ, મન્ત્રો એ પ્રેમયોગના,
અનોખા પુજ એ તાત ! ચિરંજીવ રહો સદા. ૨૯

મલબારના “ અલ-અમીન ” પત્રના લાભાર્થે થયેલા જલસામાં

[પટ્ટાભ: “ ગુજરાતી ”ના સોન-ચંપી]

એ ધરનો ભેદ ?

લેખક : રા. રમણીકલાલ જયચંદલાલ દલાલ,

ખી. એ., એલએલ. બી

શ્રીયુત હરિવદન હમણાં જ ડોક્ટર થયા હતા. નદીપાર એ ખંડ લાડે રાખી એમણે દવાખાનું ખોલ્યું. નામ ને ડીગ્રી સોનેરી અક્ષરે કેતરાવી એક પાટિયું લટકાવી દીધું. દિવાનખાનામાં ખુરસીઓ ને સોફાનો એક સુંદર સેટ, ટેબલ, કબાટ ને કાઉન્ટર, ખૂણાનાં ન્હાનકડા કબાટમાં થોડાંક પુસ્તકો, ટ્રેસીંગ ટેબલની ખાલુના કબાટમાં સર્જરીનાં ઓળારો ચકચકી રવાં હતો. આ બધી સંપૂર્ણતામાં એકજ ખામી હતી: દર્દીઓનાં દર્શન થતાં નહિ. એટલે દિવાનખાનામાં બેસી રહી હરિવદન કંટાળ્યો. થોડાક દિવસ વીત્યા પછી છગમાં કેનવાસની આરામ ખુરસી નાંખી લાંબાવવા માંડ્યું. ત્યાં સૂતાં સૂતાં તે ખાલી દિવાનખાનામાં નજર નાંખતો. પણ એમ એને ગમતું નહિ એટલે ઘણે ખરે વખત તે છગમાં ઉભો રહી માર્ગમાં નજર નાંખ્યા કરતો કે પાડોશનાં મકાનો તરફ જોતો. આટલે નયનોથી એમના ભેદ ઉઠેલવા મથતો.

એના દવાખાનાની એક ખાલુએ પડતર જમીનનો ટુકડો હતો. એને આવેને છોડે એક જીર્ણ મસીદ હતી. જંગલી રોપાઓ એની દિવાલને સર્વદા શણગારતા ને ખૂણે ખૂણે ન્હાના છોડાઓ પુરી નીકળતા, દર-

રોજ સાંજે એના પગથિયાં પરનાં કોડિમાં દીવા પ્રગટાવવામાં આવતા દિવાલમાં પડી ગયેલા સ્વામળા ખાડાઓ એથી વધારે ભયંકર લાગતા. છતાંય હરિવદનને એમાં કશુંય વિચિત્ર લાગતું નહિ. એના જીર્ણ સૌંદર્યની પછીતે કોઈ વીરકથા કૂપાઈ હશે એવું તે માની શકતો નહિ.

ખીજ ખાલુ ટ્રેકોના વહેપારી શ્રીમાન જયકૃષ્ણનું બ્લોજી કુટુંબ રહેતું. હતું તે બે વાર પરણ્યા હતા ને આઠ સ્વામળાં વદનવાળા કન્યાઓ ને પાંચ પુત્રોના પિતા થવા લાગ્યાંય થયા હતા. પોતે પૌત્રીઓ ને જમાઈઓનો તો સુમાર જ ન્હોતો. બે માળના બેઠા ઘાટના મકાનનો ખૂણે ખૂણે એવો તો પુરાઈ ગયો હતો કે એક ટાંકણી પણ મૂકવાની જગ્યા શોધી જતી ન્હોતી. બ્લેજા પશેદથી અનન્ત કાલાદલ શરૂ થતો. કોઈ પાણી કાઢતું તો કોઈ વાસણ માંજતું, કોઈ સગડી પેટાવતું તો કોઈ કચરા વાળવું. ભાથાઓ નાસ્તો કરી દુકાને જતા. સંખ્યા રાત્રિમાં રમાઈ જતી ત્હોય એ કાલાદલ શમતો નહિ. કોઈ ઓંચો સ્નાન કરતી, કોઈ માથાં હોળગતી તો કોઈ ઓંકરોને ફટકારતી ને કોઈ મરોની ચરખસેવા કરતી ભારેમાં ભારે કંપના કરીએ ત્હોય આમાંની કોઈ

વ્યક્તિ કે કોઈ સ્થળમાં ભેદ હોય એમ માની શકાતું નહિ, એટલાં એમનાં કાર્યો સાધાં ને સીધાં હતાં. કશું છુપું ન હોય ત્યાં ભેદ પણ ન હોય.

પરન્તુ હરિવદનના મકાનની સામી બાજુએ આવેલું મકાન એને માટે ભેદનો ભંડાર હતો. એને માટે તે પેટભરી કદખનાઓ કરતો; દરેક જ એમાં તે જીવનનો સંચાર અનુભવતો. પરન્તુ તેમાં રહેતી કોઈ પણ વ્યક્તિને તે ઓળખતો નહિ. એ કોણ હતાં ને શું કરતાં તે પણ તે જાણતો નહિ એમને માટે એક પછી એક અનેક કદખના ચિત્રો તે રચતો ને ભાંગતો છતાં ય એનો ભેદ હરપણે ઉઠા ને ઉઠા જ ચતો જતો.

રાત્રી ઇરાનું એ એક વિશાળ મકાન હતું. વચમાં લાદી જડેલો ચોક હતો. એક બાજુએ ઉધાડવાય યાય એવાં ખપાટિયાંની દારોની દારો હતી. કોઈ અન્ધ પુરુષની બન્ધ પાંપણો જેવી એ લાગતી. અન્ધ રહેતા ધનિતાન્દ માટે પ્રભુએ દીધેલાં પ્રકાશ ને વાયુને પ્રવેશ કરાવવા છેલ્લાં એ ક્યારે ઉધાડવામાં આવ્યા હશે તે રામ જાણે; કદાચ વર્ષોનાવર્ષો વીતી ગયાં હશે. સુવર્ણપ્રકાશનું અર્ધું લઈ શેજ સૂર્યોદય થતો; પરન્તુ એક પણ સૌંદર્યવદને ખપાટિયાં ઉધાડી એ ઉપહાર ઝીલ્યો નહિ.

હરિવદનને ખૂબજ વ્હેલા ઉઠવાની ટેવ હતી. પરીક્ષાઓ માટે તઝમાર તૈયારી કરવા તે મથતો ત્યારની એને એવી ટેવ પડી ગઈ હતી. ગુમાવેલી ઉંઘ પ્રાપ્ત કરવાં એ ધણીએ વાર ખાતી પડી રહેતો; પરન્તુ શેજ એમાં તે નિષ્કળ જતો; સૂર્યપ્રકાશ એના પલંગ પર પડતો કે તુરત જ એ ઉભો થઈ જતો. બાજુના ધરમાંથી શેજનો કોલાહલ કણપથે પડતો; પાણી ટોળવાનો અવાજ; વાસણનો અડખડાટ ને ઘેરાં ઠોકરાંની કબ્રજ. આશ્ચર્ય

કુટુમ્બ જાગી જંઘ કામે લાગી જતું. જીભમાં ભીનાં કપડાં હારખંધ લટકતાં; સુકાતાં સુધી આમ તેમ ઉડતાં; વેરાન દેખાતાં એ ધરમાં જીવન રેડતાં.

એક એ બગાસાં ખાત્ર હરિવદન ઉઠતો ને જીભમાં આવી ઉભો રહેતો. શેજની માફક પેલું રાતું ધર શાન્ત ને વેરાન લાસણું. ત્યાં રહેનાર એકાન્ત યોગી કોણ હશે તેની તે અટકળ કરી શકતો નહિ. હરિવદનનો તોફાર વ્હા લાવતો. કેનવાસની આરામ ખુરસી પર લંબાવી તે વ્હાની મજા લેતો. શેજ સ્વરે એક નોકર બગર ચીજો લઈ ચેલા ધર આગળ આવતો ને મુખ્ય દાર ઉધડતું. એને અન્ધ લેતું ને વળી પાછું બંધ થઈ જતું. બિહુકો એ દારે આવી ભિક્ષા માગતા: “ખાત્ર સાહેબનો જય: બિખારીને આપજો.” એક છુરખાવાળી દાસી ખહાર આવતી, ભિક્ષા આપતી ને બન્ધ દારની પછોતે કરી અદશ્ય થઈ જતી. શ્રીમંતી સંખત ગરમીમાં અગાશી પર ધાડીને તરસ્યા થયેલાં કાગડાઓ આવી ખેસતા ત્યારે એજ દાસી ખપાટિયાં પાછળથી હાથ લંબાવી લટકતા શોકામાં પાણી રેડી એ પંખીડાંની તૃષા છીપાવવા યોજના કરતી. બારણા આગળ બેઠાં બેઠાં જીભ ખહાર કાઢી હાંફતા કુતરાને પણ તે વિસરી જતી નહિ એમ આખો દિવસ પસાર થતો. એ રાત્રા ધરનાં ખપાટિયાં બંધજ રહેતાં; જંગમની જંગળો ને પરિશ્રમથી અન્ધ વસનારને દૂર રાખતાં. ચોમેરનું કોલાહલનાથ જીવન એના પર જસાય અસર કરી શકતું નહિ. શ્રીમંતું ધરનાં બારણાં તો વારે વારે ઉધડતાં ને વસાતાં. મરદો ઝોરીસે જતા કે બપોરે ખાવા ઘેર આવતા; બાળકો શાળામાં જતાં; બાલાઓ સ્વપ્ન શાળામાં જઈ આવેલી હોવાથી મહેલવાના નંગ પર પાણી લેવા જતી કે

દુકાનોમાં ખરીદી કરવા નીકળતી. છેક ન્હાનાં બચ્ચાં રમકડાંથી રમતાં ને એક ઘેરથી બીજે ઘેર દોડદોડ કરતાં. એટલે બારણાં ઉઘડતાં ને વસાતાં; બાલ જગત સાથે મંપક-સાધતાં. રાત્રિને અન્ધારે પણ બારણાં ખખડતાં ને આગળા ઉઘડતા. કોઈ મરદો કલબમાંથી કે ઘિયેટરમાંથી મોડી રાતે પાછા ફરતા; એ દ્વાર ખખડાવતા ને ખૂસો પાડતા એટલે ઘરની અન્દરનાં માણસો ને પાડોશીઓ જાગી જતા. પણ પેલું રાતું ઘર તો શાન્ત ને અળગું રહેતું; કથાવમાં ભાગ લેતું નહિ. હરિવદને બહારના કોઈ પણ માણસને મુલાકાતે આવતાં જોયો નહોતો. હસવા રડવાનો અવાજ પણ સાંભળ્યો નહોતો. એના પત્થર સમા વક્ષરથલ પર બાળકની પગલીઓ કઠી પણ નાચી નહોતી. છતાંય અન્દર વસનાર મોગી હશે એમ ભાગ્યેજ કંઈપી શકાતું.

અહુ જ થોડી વાર પેલી *શુરખાવાલી દાસી દ્વાર ઉઘાડતી વેળા અન્દર નજર કરી લેવા હરિવદને લાગ મળતો. એક વિશાળ ખંડ આરસની લાઠીએ જડેલો હતો. વચ્ચે સીસમતો એક મ્હોટો પલંગ હતો. ઉપર જરફ જેવી સફેદ ચાદર પાથરેલી હતી; પાસેજ એક મ્હોટો આપનો અને સુંદર રંગબેરંગી સાડીઓનો ઘોડો; આ બધું એકજ નજરમાં તે જોઈ લેતો; પરંતુ એથી વધારે એ કશુંય જોઈ શકતો નહિ. બારણું ઉઘાડતાં બહાર પડતી અસંખ્ય કરમાયલાં પુલોતી સુગન્ધિ પણ એ પામતો. પણ એ સોડમનો ભેદ એ પામી શકતો નહિ. કોઈ સુંદર દેહ અંદર પુરાઈ રહ્યો હશે, એની એ સુવાસ હશે? કોઈ દેવી અપ્સરાને પકડી આણી આ સુંગા મહાલયમાં કોઈએ પુરો રાખી હશે? એના વાજમાંથી કે એનાં વસ્ત્રોમાંથી પેલી સુવાસ આવતી હશે? એક

દાણુ પણ એ દુઃખી 'સૌંદર્યમૂર્તિ'નું વદન નિહાળવા તેનું હૃદય તલસી રહેતું. પુરાતન કાલના વીરપુરુષોની માફક એના રક્ષણ માટે ધસી જઈ અમર કીર્તિને અખંડ ગ્રેમ એકે તડાકે પામવાનું તેને મન ધર્ષ જતું.

ઉકળાટભર્યા પ્રખર મધ્યાહ્ને રસ્તાઓ લગભગ નિર્જન ભાસતા, પાડોશનાં ઘર પણ ઘડી જપેલાં લાગતાં; ત્યારે હરિવદન જૂમિ પર સાદડી પાથરી જરા આડો થતો; ત્યારે પેલા રાતા મકાનની અન્દર પુરાયસો જીવ એ કૃષ્ણિક શાન્તિનો લાભ લઈ એને એ વાતો કહી જવા પ્રયત્ન કરતો. એનાં નેત્રોમાંથી નિદ્રા છીડી જતી. પેલા અન્ધારા અંધ ખંડની અંદર કોઈ ફરતું હોય એવા તેને ભાસ થતો. અંધ બારી બારણાં કોઈ ખેંચી જોતું હોય એમ લાગતું. શું એ સૌંદર્યમૂર્તિ તારી છૂટવાનો પ્રયત્ન કરતી હશે? એ કેદખાનામાં શું એ શુભળાઈ મરતી હશે? પોતાના ખંડની જમીન પર કાન દઈ તે સાંભળવા પ્રયત્ન કરતો; વિષાદોર્થ્ય કોઈ દુઃખી હૃદયનાં નિષ્વાસ રૂદન સાંભળતો પણ ખરો. ટુરત તે બહાર દોડતો પરંતુ માત્ર ધુળનાં ધર ને કરોળિયાનાં આવાં જ એને હાથ આવતાં. હંમેશા અંધ રહેતાં બારી બારણાં પર બીજું શું હોય? એ સર્વ અનન્ત નિદ્રાના ઘેરણમાં પડ્યા હોય એમ ભાસ થતો; ફરી સજીવન થવાનું એક પણ ચિન્હ નહોતું.

પૃથ્વીમાંની રાત્રિઓએ હરિવદન પોતાના મકાનની ઉપાડી અગાશીમાં સૂઈ રહેતો; નાજિએરીના વન પર વરસતી બ્યોટ્સનાં એકી ટસે જોઈ રહેતો પેલા શાન્ત રાતા મકાનમાં ચન્દ્રપ્રકાશ જેવા ગાઢ ને ભેદી સ્વરના પડખંદ પડતા હોય એમ તેને ભ્રાન્તિ થતી. અન્દરના અન્ધારા ખૂણામાં પ્રજ્વલિતીને શાધવા એવો આવૂર પ્રજ્વળી કાણ આવ્યો

હશે ? પ્રકાશપૂર્ણ આલ્મજંતમાં એને કશુંય આકર્ષણ નહિ. એ ઘોર અન્ધકારમાં આનન્દના તરંગ ઉછળતા હોય એમ જણાતું. એ અજબ ચંદ્રપ્રકાશ કરતાં પણ એ વસ્તુ કંઈ અદ્ભુત હતી. રાત્રિની વાયુલહરીઓ સુવાસપૂર્ણ થતી; અન્ધકારમાં જીવન બ્યાપતું. કોઈ છુપા રનેહનું આ સંકેતસ્થાન હશે !—માનુષી નજરથી લગભગ પામતું હશે.

: આમ દિવસો પર દિવસો વીત્યા: ઋતુઓ પણ આવી ને ગઈ. પરંતુ અન્દર પુરાયશી. સૌંદર્યભૂતિને છોડાવવાનો કોઈએ પ્રયત્ન કર્યો નહિ: એના દિલનો ઉડા બેઢ પણ કોઈ ઉઠેલી શક્ય નહિ. હરિવદનના વિચારો પણ પલટાવા લાગ્યા. હવે એને પહેલાં જેવા રસ પડતો નહિ. પરંતુ એકએક પૂર્ણિમાની એક રાત્રિએ એ મહાલયનું મુખ્ય દ્વાર ઉઘડ્યું ને પેલી સુરખાવાળા દાસી બંહાર આવી: આગળ વધી તે હરિવદનના દ્વારે આવી ઉભી. “દાકતર સાહેબ ! જરા બહારી સાથે ચાલોને !” એટલુંજ એ બોલી.

એક પણ પ્રશ્ન પૂછ્યા વિના હરિવદન ઉભો થયો, ભેખતી સામગ્રી લઈ દાદર ઉતરી પેલા રાતા મહોલયના મુખ્યદ્વાર આગળ જઈ ઉભો. કોઈ પાંચ બંહારના મંતુષ્યને એ ઉમરો આળંગતાં એણે અગાઉ કદી જોયો નહોતો એટલે દિલમાં જરા સંકોચ પામ્યો: પરંતુ પેલી દાસી બોલી: “કૃપા કરી અન્દર આવો !”

: હરિવદને અન્દર પ્રવેશ કર્યો. ચંદ્રપ્રકાશમાં જન્મમાં જડેલી લાદીઓ પ્રકાશી રહી હતી. બન્ને બાજુએથી પુલગાંડનાં કુંડાં ગોઠવી દેવાંમાં આવ્યાં હતાં. એક ચોરડીના ઉધાગ આરણ્યામાં એણે નજર કરી: એ સ્નાનાશુદ્ધ જણાયું. બીનાઈ માટીનું નહારાતું મોટું પાત્ર પાણી ભરેલું પડ્યું હતું. એક લાકડાની ટીપાઈ પર ટાપટીપનાં સાધનો હતાં. દરેક

ચીજ ચક્રચક્ર હતી. એક વાંકડિયા દાદર મારફત ઉપર જવાતું. ઉપર ચઢતાં જ રહાને સીસમંથી જડેલો એક મ્હોટો આયતો હતો. ઉપર છતમાં એક ચાંદીનું ઝુંમર લટકી રહ્યું હતું: માત્ર અન્દર ચીથુખતીઓ નહોતી.

પહેલા-માળના એક ખંડ આગળ હરિવદન આવી પહોંચ્યો. દ્વાર પર રાતો પડેલો હતો. પેલી દાસીએ એ પડેલો ઉઘડ્યો ને હરિવદનને પ્રવેશ કરવા કહ્યું: હરિવદને એ ખંડ તુરંતજ ઝોળખી કાઢ્યો. ધણીયેવાર એણે એમાં ડોકિયાં કરી લીધાં હતાં. અર્ધ ઉધાગ આરણ્યામાંથી ને ઉડતા પડદામાંથી ધણીયેવાર એની નજર આરપાર ઉતરી જતી. એજ સીસમને પલંગ ને બરફ જેવી મફેત પથારી ચાદર ને ઝોથીકાં: એજ આયતો ને એજ ચાંદીની દીવીઓ. પલંગ પાસેની એક ટીપાઈ પર પુષ્કળ પુષ્પો પડ્યાં હતાં. સોના ચાંદીના કસબે ભરેલાં કપડાં લુગડાંના ઘોડા પર ખડેલાં હતાં. એ ખંડ વિવિધ રંગોનાં ભંડાર હતાં. રાંતાં, પગરબાં: બીજાં કસબી, પંચ ત્યાં નજરે પડતાં હતાં. ચાંદી સોનાનાં ટાપટીપનાં સાધનો પણ એક બીજા મેજ પર પડ્યાં હતાં. અતર તેલ ને પાવડરનો સમાર નહોતો.

ખિમાર મનુષ્ય માટે કેવા વિચિત્ર ખંડ ? હરિવદનને બહુજ અતડું લાગ્યું. કોઈ સૈદ્ધંત્યભૂતિના શયનખંડમાં તો ભૂલથી નહિ પેસી ગયો હોય ! પરંતુ અન્દર કોઈ નહોતું. ત્યાં વસતી રમણીયભૂતિનાં ક્રોધસંકુચિત કટાક્ષોથી બચવા પકડાયા વિના લાગી જવાતું તેને સ્ન થઈ જતું. તેને એ ભેખ શકતો નહિ છતાંય ખૂણે ખૂણામાં એનું અસ્તિત્વ અનુભવાતું. શું કોઈ જાદુથી એ અદરથ બની રહી હશે ? દાસી એ ખંડમાંથી પસાર થઈ: બીજા દ્વાર આગળ જઈ બીજા પડેલો ઉઘડ્યો.

અન્દર બીજો ન્હાનો ખંડ નજરે પડ્યો. એ તદ્દન ખાલી લાગતો. એક ખૂણામાં નર્મી ત્યાં એક નાનુક પલંગ પડ્યો હતો. ખંડ અંધારો હતો એટલે હરિવદન બરાબર જોઈ શકતો નહિ. ઝીણી નજરે જોતાં એ પલંગ પર ફાઇ સૂતેલું હતું. દાસીએ દીવો સળગાવ્યો. હવે હરિવદન દર્દીને જોઈ શક્યો. પધારીમાં એક કેવળ હાડપિંજર પડ્યું હતું. દીવાના વિચિત્ર પ્રકાશથી તે ચમકી ઉઠ્યો. તેણે ઉંચું જોયું: “દીવો શું કામ સળગાવ્યો?” ભયથી એના મુખારવિન્દ પર મૃત્યુની શીકાશ આવી ગઈ. દાસીએ દાકતરને સંસા કરી. દર્દીએ દાકતર સામું જોઈ પ્રશ્ન કર્યો: “દાકતર સાહેબ! મને શું થયું છે તે કહી શકશો?”

“એટલા માટે તો હું આવ્યો છું.” હરિવદને ઉત્તર દીધો.

“તો કૃપા કરી જલ્દી કરો. દર્દી બોલ્યો, “એને આવવાનો વખત થઈ ગયો છે.”

“કોને આવવાનો?” આશ્ચર્ય પામી દાકતરે પૂછ્યું.

નસેનસ જહાર તરી આવી હતી એવો હાથ ઉઠ્યો થયો: “જુઓ! જુઓ! દાકતર! એ આવે છે: જયમતી આવે છે.” તેણે હરિવદનના કનમાં કહ્યું.

હરિવદનની આનુરતાને પાર રજા નહિ: એની પુરાણી કલ્પનાઓ સતેજ થઈ.

“જયમતી કોણ?” દાકતરે અધીરાઈથી પૂછ્યું.

દર્દીએ ભ્રુકુટી ચઢાવી “જયમતી કોણ?” તે બરાડ્યો. “કેમ? જયમતી મહારં સર્વેવ જોતા નથી? આ ખંડ એને લાયક નથી? શું આ એક દિવસનું કાર્ય છે? વર્ષો થયાં કકડે કકડે આ સર્વ હું જોયું કરી રહ્યો છું. એને માટે તો મને મહારાં છગરનું લોહી રેક્યું છે. કેટલા આત્મભોગથી આગલું

સૌંદર્ય એકદું કરી શક્યો છું! કહો! કહો! દાકતર! આ બધું જયમતીને લાયક નથી?”

હરિવદન કશું પણ સમજી શક્યો નહિ છતાંય બોલ્યો, “છે જ.” દર્દીના વદન પર કીકડું હાસ્ય જવાયું. “તો પછી આટલો બધો વિલંબ શાને?” તેણે પ્રશ્ન કર્યો, “આવી વાતો હવે પાલવે? મહે એક વાર ભૂલ ખાધી પણ તે માટે મને એણે સદા માટે દુઃખી કરવો જોઈએ નહિ. આટલે વર્ષો હવે સંતાકુકડી રમવી પાલવે? એથી સ્ત્રીઓને શો આનંદ પડતો હશે એ મને નથી સમજતું. એને હું બન્ધનમાં મૂકી શકું તેમ નહોતો. એ મહોટા રાગની દીકરી હતી: હું ગરીબ લિખારી હતો. રખેને એને દુઃખ પડે એ વિચારે હું એને મહારે ઘેર લાવ્યો નહોતો. રાજકુમારીને યોગ્ય મહાલય બાંધતાં તો વર્ષો લાગે જ ને? પરંતુ મહારાં એ વચનોથી હું ધારું છું કે એનું સ્વમાન ધવાયું હશે. મહારા અપરિમિત ઉત્સાહ ને યત્નોની એને કદર નહોતી. મહારાં વચને એ આવી નહિ. એટલે આ મુવલું પિંજરમાં એને કેદ કરેલા ધારી. આ મકાનની એમેર ફરતી ઉંચી દિવાલો કરાવી છુટારો પણ એ દિવાલ ઝોળંગી શકે એમ નથી; તોય પણ એ તો અન્દર કુદી આવી. મને સમજતું નથી કે એ શી રીતે આવી હશે? પછી મહે બધાં બારી બારણાં બંધ કરાવી દીધા. આપ જુઓ છો તેમ માત્ર એક જ બારણું ઉઘાડું રહેવા દીધું છે. એથી બાહ્ય જગત સાથે સંબંધ જળવાય છે. પરંતુ એ તો વિદ્યુતના ચમકાર સંગોવડી હતી. બારી બારણાં એને રોટી કાઢે તેમ નહોતાં. એક પણ પોલાણ રહી ન ગય એ માટે હું આખો દિવસ દોડાદોડી કરું છું. એક પણ સાંકેત કે આગળો દોડો ન પડી ગયો હોય

એની હું ખાસ તપાસ રાખું છું; છતાં ય એ કેવી રીતે આવે છે તેની મને ગમ પડતી નથી.”

“ જો તે ખરેખર ! ખૂબ જ જતી જ રહી હોય ” હરિવદને કહ્યું, “ તો પછી ત્હમારે તરફી લેવાની જરૂર જ નથી. ”

દર્દી હસ્યો, “ અરે ! ત્હમે એને ઓળખતા નથી. ” તે બોલ્યો એ તો જાદુગર છે. મહારા દર્દને તાણું રાખવા એ દરેક રાત્રે મહારી મુલાકાત લે છે. અન્ધકારમાં એ મહારી કને આવે છે ને દૂરથી જ મહારી સાથે વાત કરે છે. પ્રકાશનો પલકારો થતાં જ તે હવામાં ઉડી જાય છે. મહારી આંખે તો હું એને જોઈ જ શકતો નથી. એને માટે આ મકાનનો ખૂલો ખૂલો શોધી વળું છું છતાંય હું એને મળી શકતો નથી. ક્યે માર્ગે તે અન્ધર આવે છે ને ક્યે માર્ગે તે બહાર જાય છે તે કહી શકાતું નથી. અંધાર થયા પછી એને માટે હું આગનું બારણું ઉઘાડું રાખું છું પરંતુ એના અન્ધર આવ્યા પછી ધણીયે વાર એ બારણાને અન્ધરથી તાણું વસાયલું દીકું છે.

“ દીવો પ્રગટાવી જોતા કેમ નથી ? ” હરિવદને પ્રશ્ન કર્યો.

“ એ વાર મહેં એવું કરી જોયું હતું પરંતુ તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ, ” દર્દીએ કહ્યું “ ત્હાની પવનના સપાટાની પેડે એ ક્યાંય ચાલી ગઈ. અમને એનો પત્તો જ મળ્યો નહિ. હું ને દાસી બધે જોઈ વંળ્યાં ત્યારબાદ એ રાત્રિ સુધી એ દેખાઈ જ નહિ. વળી તેણે ધમકી આપી કે એવો પ્રયત્ન જો ફરી કરવામા આવશે તો હું તેને મરેલી જોઈશ કે એ અદૃશ્ય થઈ જશે ને ફરી કદાપિ આવશે જ નહિ. એટલે રખેને તેને બાઈ એમું એ લાયકી મહેં ફરીથી એ અખતરો અજમાવ્યો જ નથી. આ ધરનો

તે સક્ષી છે. એને પુરા રાખવા હું કાષ્ટ પશુ નિમ્નુકને ખાલી હાથે જવા દેતો નથી. શ્વાન પશુ મહારા બારણેથી ભૂખ્યો જતો નથી. છતાંય એને હું મહારી પડખે રાખી શકતો નથી. ”

દર્દીએ ગળ ઉપરાંત વાત કરી હતી. તે હાંધવા લાગ્યો. હરિવદનેને પોતાના કર્તવ્યનું જ્ઞાન આવ્યું. મહા મુરકેલીએ દર્દને ઉઘાડી તે ખૂબ જ આવ્યો. પેલી દાસી બારણા આગળ જ એની વાટ જોઈ ઉભી હતી. “ આને શું થયું છે તે ? ” દાકતરે દાસીને પૂછ્યું, “ એની રાત્રિઓ નિદ્રાવિહોણી જાય છે ? ”

“ એમને ઉઘતા મહેં કહી ચે જોયા નથી. ” તેણે ઉત્તર દીધો.

“ આખી રાત તે વાતો ક્યાં કરે છે, હસે છે, રડે છે. જયમતી એની પાસે જ છે. ”

“ જયમતી ક્યાં છે ? ” દાકતરે પૂછ્યું.

“ તે અહીં જ છે ” દાસીએ ઉત્તર દીધો.

હરિવદનના આશ્ચર્યનો પાર રહ્યો નહિ. “ ત્યારે એને કાષ્ટ જોઈ શકતું કેમ નથી ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ એને સહેલાઈથી જોઈ શકાય તેમ છે પરંતુ એમને ઘેલછા વળગી છે એટલે એ એને પિછાની શકતા નથી. ” દાસીએ પ્રત્યુત્તર આપ્યો.

“ કેવું વિચિત્ર ! ” દાકતર બોલી ઉઠ્યો, “ એને માટે આને કેટલો બધો પ્રેમ છે છતાં ય તે એને પિછાની શકતો નથી ! ”

એ બાઈ શીકકું હતી, “ એમાં વિચિત્ર શું છે ? સાહેબ ! ” તેણે સ્હામો પ્રશ્ન કર્યો, “ એને ઓળખી કાઢે તો વિચિત્ર કહેવાય. એને જોયે ચાલીસ વર્ષ થયાં. ”

હરિવદન વધારે વિસ્મીત થયો. “ એટલે ! : તું શું કહેવા માગે છે ? ” તેણે પૂછ્યું.

“ અરવિન્દને મણિપુરના જમીનદારની પુત્રી સાથે પરણ્યું હતું. એ પંદર વર્ષની હતી ત્યારે અરવિન્દ વીસ વર્ષનો હતો. એ જમીનદારનો આશરાગત હતો એની પાસે પોતાની રાત્રી પાછ પછુ નહોતી. શિખારીની મહત્વાકાંક્ષા જોઈ એ મોટા લોહી તુચ્છકારનું હસતા. ‘કેવી મહત્વાકાંક્ષા ?’ એ લોહી કહેતા, ‘એવી મોટી મોટી વાત કરતાં એની મરદાઈ લાજતી ચે નથી.’”

અરવિન્દને આ સાંભળી ધણું જ લાગી આવ્યું. “ભલે !” તે બોલ્યો, ‘ત્યારે એનું માથું કરવા લાયક થઈશ ત્યારે જ આપની કને આવીશ ત્યારે મને કોઈ ના પાડી શકશે જ નહિ’ એમ કહી તે લક્ષ્મીની શોધમાં નીકળી પડ્યો. બીજાં લાયક ધરમાં કન્યાનું વેવિશાળ કરવાની એ જમીનદારોએ વાતો ચલાવી. પરંતુ હવે એ બાલાએ જાતેજ બીજા સાથે લગ્ન કરવાની ના પાડી. બીજાને પરણવા તે તૈયાર નહોતી. મારેક વર્ષ પછી અરવિન્દ પાછો ફર્યો. મહિને એંશી રૂપિયાના પગારની નોકરી હજી એ મેળવી શક્યો હતો પેલી બાલા હજી ચે કુંવારી હતી પરંતુ એ અમીરો હજી પછુ નમ્યા નહિ. “પાન પટ્ટી પુરી શકે એમ હતું પરંતુ એના પહેરવા ઓઢવા શું ?” એમણે મનક કરી.

અરવિન્દે જયમતીને જોવાની અલિલાપા પ્રદર્શિત કરી પરંતુ એ લોહીએ એનું અપમાન કરી હાંકી કાઢ્યો. તે ફરી ચાલ્યો ગયો. આ વેળા એ ક્યાં ગયો તેની કોઈને ય ખબર પડી નહિ. કન્યાની ઉંમર વધતી જ ચાલી. લગ્ન કરવા એને કોઈ સમજાવી શક્યું નહિ. કન્યા મટી તે પ્રમદા બની. એનાં સગાં સમાજમાં મોંઘાં ખતાવતાં પછુ ચરમાવા લાગ્યાં. અરવિન્દને શોધી કાઢવા એમણે માથુસો મોકલ્યાં. હવે એને જમાઈ તરીકે કબુલ રાખવામાં એમને વાધો હતો નહિ.

પરંતુ આ વેળા એણે ના પાડી. હજી એને માટે ધર તૈયાર થયું નહોતું. થોડા દિવસ પછી બીજો દૂત મોકલવામાં આવ્યો. હજી ઝવેરાત મેળવી શક્યો નહોતો એમ અરવિન્દે કહેવાવ્યું. પુરતો સરસમાન હજી વસાવ્યો નહોતો એમ કહી ત્રીજા માથુસને પાછો વાળવામાં આવ્યો. બધાંને લાગ્યું કે અરવિન્દ ગડિ બની ગયો હતો. સમય વહી ચાલ્યો. છેવટે ન બનવાનું બન્યું. મણિપુરની જમીનદારીના બધા ય મરદ માલિકાં મરી પરવાર્યા. માત્ર કુંવારી જયમતી જ બાકી રહી. એને આખી ય જમીનદારી વારસામાં મળી.

એકએક એક દિવસે અરવિન્દ જયમતીને પરણવા પાછો આવ્યો. જયમતીને હર્ષનાં આંસુ આવ્યાં. એ વાત સાંભળી તે દિગ્મૂઢ બની ગઈ. પછી તે ઉડી. પળીયાં પર છુરખો નાંખી એને મળવા તે નીચે દોડી.

પરંતુ ધણી વાતો એ વિચરી ગઈ; એનાં પળિયાં પડવા માંડેલા દાંત સુન્દર વદન પર સમય જતાં વળેલી કરચલીઓ; અખસરા જેવા શરીરનો હવે બની ગયેલો ડોસી જેવો દેખાવ. વદન પર હાસ્ય રેલાવી તે અરવિન્દ સ્થામે જઈ ઉભી. એ ક્રોધથી ધુંધવાઈ ઉઠ્યો. “હજી ત્હમને નિરાંત, નથી વળી ? હજી દૂતો મોકલવાના બાકી છે ? એા ડોકરી ! ત્હારે શું જોઈએ છે. જા. જયમતીને મ્હારી પાસે મોકલ.”

બિચારી જયમતી ! આખી દુનિયાં એની નજર આગળ ચક્કર ચક્કર ફરવા લાગી. મહા મહેનતે તે અન્દર ગઈ. આખો દિવસ તેણે આક્રંદ કર્યું. છેવટે એણે અરવિન્દને એક પત્ર લખ્યો.

“મ્હારી દારીને હું ત્હમારે ઘેર મોકલીશ.” તેણે લખ્યું, “પછી મ્હને શવરો

સારે આવી તહમારી સાથે રહીશ. મહેને કન્યા-
દાન, દેનાંર કોષ જીવતું નથી. એટલે એની
પણ મહારે વ્યવસ્થા કરવી પડશે. મહેને તહમને
કેટલીયે વાર બોલાવ્યા પરન્ટુ તહમે ન આવ્યા
તે ન જ આવ્યા. હવે કંઈ એક વાર બોલાવે
હું ચાલી આવું ખરી કે ? ખેલ્યાં મહારી
દાસીને આવી બધું વ્યવસ્થિત કરવા દો. ”
એટલે અરવિન્દને એટલાથીજ સંતોષ
માનવો પડ્યો. બીજે દિવસે જયમતી પોતાના
ધરમાંથી નીકળી અરવિન્દના ઘરમાં ધુસી
ગઈ. દાસી તરીકે વેશ બદલો કરી તે
અરવિન્દના ઘરમાં કામ કરવા લાગી, તે એની
ખૂબ સંભાળ રાખતી. આખા ઘરને તદ્દન
વ્યવસ્થિત રાખતી; છતાંય ગાંડો અરવિન્દ
એને પિછાની શકતો નહિ. છેવટે એક
રાત્રિએ તેણે રેશમી વસ્ત્રો પરિધાન કરી
અલંકારો સળ્યા ને, અરવિન્દ પાસે તે ગઈ.
એનો સ્વર સાંભળી અરવિન્દ ચમક્યો.
જયમતી સમજી ગઈ. માત્ર એનો સુર બદ-
લાયો નહોતો, એનાં નયનમાં ફરી અશ્રુનું
પુરું ઉભરાયું. એ બેઠ બુલ્લો ન પાડવાનો
તેણે નિશ્ચય કર્યો. એ પ્રમાણે દિવસો
જાય છે. હરેક રાતે તે આવે છે:
અન્ધારોમાં જ તેની સાથે વાત કરે
છે. જે સ્ત્રી માટે એ તલસી રહ્યો
છે એ જયમતી ક્યારનીય પલટાઈ ગઈ છે

એ વાત ગાંડો અરવિન્દ સમજી શકતો નથી:
કોઈ પણ ઉપાયે એ પાછી વળી શકે તેમ
નથી. હરેક રાતે તે. એના અપ્સરા જેવા
સૌંદર્યનાં શુભગાન ગાય છે. પોતાની સાચી
પિછાન આપવાની જયમતીની ઇચ્છા
જેમ હરેક રાતે સરી જાય છે. બન્ને અનન્ત
વાર્તાલાપ કરે છે પરન્ટુ એકબીજાને જોઈ
શકતાં નથી અન્ધકરની અન્ધર તેઓ પુરાણો
ભૂતકાળને સજીવન કરે છે. પરન્ટુ સૂર્યપ્રકા-
શમાં જયમતી માટે કશુંય સાન્ન્ય નથી.
મહામહેનતે તે પોતાનું દુઃખ શમાવે છે.
અરવિન્દ એનો સ્વર પિછાની ન જાય એની
કાળજી રાખે છે.

“ પણ જયમતી છે ક્યાં ? ” હાકતરે
અધીરાઈથી પૂછ્યું, “ મહેને એક વાર તો
કૃપા કરી બતાવ. ” એક શીઝા હાસ્ય સાથે
દાસીએ છુરખો દૂર કર્યો. એના વદન પર
વર્ષોના સીતમ અંકાઈ રહ્યા હતા. “ હું જ
જયમતી ” તેણે ખૂલાસો કર્યો.

અવસાન પામતા હર્દિને શાન્ત પાડી ઘેર
આવતાં હરિવદનને રહવાર થઈ ગયું. એણે
પોતાની કેનવાસની આરામ ખુરસી પર
લંબાવ્યું: કોઈ કરણ સ્વાન આવ્યું કે, શું
યયું એ તે સમજી શક્યો નહિ. *

* મૂળ લેખિકા “ શ્રીમતી શાન્તાદેવી ”

શ્રી સંપૂર્ણ છેલ્લું

[સી. લીલા મુનશી

શ્રીઓ પુરષોના જેટલી બહે ગણગીયાજ ન હોય, શ્રીઓને પૈસા કમાતાં ભલે ન
આવડતું હોય, પણ સ્વભાવે જ શ્રી સંપૂર્ણ છે. શ્રીઓએ પુરષોની પડખે ઉભીને કામ
કર્યું. તેમણે આપણાં યુદ્ધને ધર્મયુદ્ધનો આપ આપ્યો.

ચોક્કી વિષે થોડુંક

લેખક : ડૉ. સત્યાવન જાનમશંકર બુચ

મહાત્મા ગાંધીજીએ દાંડીની ઐતિહાસિક કૃત્ય વખતે સ્ત્રીઓને સાથે ન લીધી એટલું જ નહિ પણ જે બહેનો સાથે તૈયાર હતી એમને ના પાડી એ વાત થોડે પ્રભે અસે ઐતિહાસિક જ રહેશે. મહાત્મા-જીનું એ કાર્ય એમની આપ્રશ્ન માટેની અભિવ્યક્તિનું સારું ઘોતક બન્યું છે. એમ કરવામાં અલગત એમણે સ્ત્રીવર્ગને અન્યાય નથી કર્યો પણ સ્ત્રી અને પુરુષના કાર્યક્ષેત્રની મર્યાદા રાષ્ટ્રીય પ્રવૃત્તિને અંગે એમણે એમાં આંધી એમ કહી શકાય. એ મર્યાદા બાંધવામાં એમણે સ્ત્રી અને પુરુષના સ્વભાવસિદ્ધ ગુણો લક્ષમાં રાખ્યા છે. પુરુષ એ પ્રાકૃતિક રીતે સ્ત્રીથી વધારે શરીર બળ ધરાવે છે માટે એણે શારીરિક બળના પ્રભાવથી અને સ્ત્રી એ પુરુષ કરતાં વધારે નૈતિક બળ ધરાવે છે માટે તેણે નૈતિકબળના પ્રભાવથી રાષ્ટ્રકાર્યને આગળ ધપાવવું, એ એમનો હેતુ બનેના માર્ગ અહિંસક જ રહે. અહિંસક બળ એટલે ધા કરવાની નહિ પણ ધા ઝીલવાની શક્તિ-પછી એ ધા વાણીનો હોય, માનસિક હોય કે શારીરિક હોય. આમ કરવામાં મહાત્માજીએ બહુ જ સુંદર મર્યાદા બાંધી છે. અને સ્ત્રી અને પુરુષનાં સ્વભાવ-ગુણ ક્ષેત્ર નક્કી કર્યા છે. મહાત્માજી તો કહે છે જ કે સ્ત્રીને અજાણ-નિર્જાન કહેવી એ તો સ્ત્રી વર્ગની નાદેશી કરવા જેવું છે.

સ્ત્રીમાં બધે શારીરિક બળ પુરુષના કરતાં ઓછું હશે પણ નૈતિક બળમાં એ પુરુષ કરતાં ઘણી જ વધારે અલવાન છે. સ્ત્રીમાં જેટલી આત્મચાલિદાનની શક્તિ છે, સહન-શીલતા છે, હિમ્મત છે એટલી પુરુષમાં ક્યાં છે ? જે અહિંસા એ જ માનવગતિનું જીવનલક્ષ્ય છે તો ભાવિ સ્ત્રીના જ દાયમાં છે. આમ કહેવામાં મહાત્માજીએ કે ભાવનાના આવેશના ઉદ્ગાર નથી કાઢ્યા. પણ તાત્ત્વિક સત્ય જ કહ્યું છે. સ્ત્રી એ પુરુષના કરતાં વધારે અહિંસક છે તેથી જ એમણે કહ્યું કે મારે તો સ્ત્રીઓને પુરુષોના કરતાં થોડુંક કાર્ય આ અહિંસાની લડતમાં સોંપવું છે. મોટો કાયદો તોડવા સ્ત્રીઓને ના પાડી ત્યારે એમની આ જ ભાવના દત્તી કે શરીરબળની કસોટીથી અહિંસા બતાવવી એ તો સહેલું છે. સ્ત્રીને તો એના કરતાં થોડુંક ઉચ્ચ અહિંસાબળની કસોટીમાં મુકવી જોઈએ. કારણકે એ વધારે અહિંસક છે. આમ કહેવાના મે અર્થ છે. પુરુષ અહિંસક બને એટલે શારીરિક બળથી સહન કરે છે ને સામો ધા કરતો નથી એટલું જ સ્ત્રી સ્વભાવથી જ અહિંસક છે. એટલે સહન કરીને એ ધા તો નથી જ કરતી પણ ધા કરનારને સહેજે છતી શકે છે. આમ દ્વિધા વિન્ય તો સ્ત્રી જ મેળવી શકે છે. એ પોતાના નૈતિકબળથી પોતે તો ખૂબ જ હિમ્મત ને સહનશીલતા બતાવી અહિંસક

અને છે પણ સામા હિંસક મનુષ્યનો પરાલવ કરી શકે છે, એને છતી શકે છે. અને એ ખીલું લક્ષણ પુરુષને હજી સ્ત્રીના જેટલું સંધાયું નથી. તેથીજ ૧૯૨૧ ની પીઠાની ને પરદેશી કપડાંની ચોટીનું કાર્ય પુરુષના હાથમાં જોઈએ તેટલું અહિંસક ન રહ્યું.

સ્ત્રી અને પુરુષની આ માનસિક સૂક્ષ્મતાના મનન પછી જ મહાત્માજીએ પીઠા અને પરદેશી કપડાંની ચોટીનું કાર્ય આ લડત વખતે સ્ત્રીઓને સોંપવાનું ઉચિત ધાર્યું. એમણે ન્યારે સ્ત્રીઓને કાયદો તોડવા ના કહી ત્યારે કેટલીક ગેરસમજ થઈ હતી કે એમ કરવા સ્ત્રીઓને એમણે અન્યાય કર્યો છે, પુરુષની સાથેજ એક જ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવામાં એમણે વિગ્ર મૂક્યું છે. પણ એમનો આ તાત્વિક વિચાર જલ્દયા પછી એ બધું દૂર થયું હતું ને દાંડીની સ્ત્રી પરિપક્વ પછી અને મુંબઈની બહેનોને મહાત્માજીએ મોકલેલા સંદેશ પછી શુજરાત અને મુંબાઈમાં સ્ત્રીઓએ ચોટીનું કાર્ય અપૂર્વ ઉત્સાહથી ઉપાડી લઈ પોતાનું કરી લીધું.

ચોટીનો એ તાત્વિક વિચાર થયો. ખીજા એક વ્યાવહારિક દૃષ્ટિ ખિન્દુ પશુ ધ્યાનમાં રાખીને ચોટીનું કામ સ્ત્રીઓને ના કહી ત્યારે મહાત્માજીએ એક વ્યાવહારિક વાત એ લક્ષમાં રાખી હતી કે કાયદો તોડવા માટે જોઈએ તેટલી સ્ત્રીઓ બહાર પડી ન શકે ન્યારે ચોટી કરવા તો નાનાં મોટાં ઘરની કોઈ પણ બહેન પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે સ્વેચ્છાથીને સંકાય વિના આવી શકે. પરિસ્થિતિને અંગે તેટલી અનુકૂળતા કાયદો તોડવા માટે ન મળી શકે

જો કે ચોટી કરવામાં જ કાયદો તોડવાનો વારો આવ્યો એ જૂદી વાત છે.

ત્રીજી વાત એ કે પરદેશી કપડાંનો વધારે પ્રસાર પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં છે એ દેખીતું જ છે અને તેથી એના બહિષ્કારનું કાર્ય સ્ત્રીઓને જ સોંપવું એમાં વધારે ઔચિત્ય જણાય છે. કારણ કે એ રીતે સ્ત્રીઓમાં તો બહિષ્કારનો ફેલાવો થાય જ પણ સાથે સાથે પુરુષને યે પોતાની નૈતિક અસંસ્થા એ બહિષ્કારમાં પ્રેરી શકે. પુરુષ આ બંને કાર્ય સ્ત્રીના જેટલી સફળતાથી ન જ કરી શકે.

ચોથું દારની બાબતમાં તો એક પરોપકારનું જ કાર્ય સ્ત્રીઓને સોંપાયું છે. દારની બહીને લીધે અસંખ્ય સ્ત્રીઓને જે કષ્ટ વેઠવું પડે છે, પુરુષના વ્યસનને લીધે મુંગો માર સહન કરવો પડે છે તેમાંથી એ સ્ત્રીઓને સ્ત્રીઓ દ્વારાજ મુક્ત કરવી એ યે સ્ત્રીઓને ચોટીનું કામ સોંપવામાં એક હેતુ છે.

પરદેશી કપડાં અને દારની ચોટી શા માટે કરવામાં આવે છે એ તો સહુ જાણે પણ એ સ્ત્રીઓને જ મહાત્માજીએ શા માટે સોંપી એ હજી પૂરેપૂરું સહુ જાણતા નથી ભાગતા. તેથી જ કદાચ આ લડતમાં યે સ્ત્રીઓનું કાર્ય પુરુષોના હાથમાં ક્યાંક મૂકાયું હતું ને અનિષ્ટ પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયા હતા. ચોટીની બાબતમાં તો મહાત્માજીનો આદેશ પૂર્ણપણે પળાય તો સ્ત્રીઓ જ એ દિશામાં અપૂર્વ સફળતા ને કાર્ય કુશળતા બતાવી શકે અને આપણા દેશનાં એ અનિષ્ટો-પરદેશી કપડાં અને દાર ને છેકળ નાબૂદ કરી શકે.

પતિતો ને બાળકોનો હાથ ઝાલો !

મિસ રોકડના એક લેખને આધારે

લખનાર. શા. ચાંપશી વિદ્યલક્ષ્મી ઉદ્દશી

તંત્રી: “ નવચેતન ”

નોંધ:—મિસ રોકડ' સેવાધર્મિણી આંગ્લમદિવા છે. મહાયુદ્ધ પહેલાં તેમણે લન્ડનના પશ્ચિમના ભાગોમાં ક્ષયરોગથી પીડાતા રોગીઓની સેવા કરવાનું કાર્ય લીધું હતું. મહાયુદ્ધમાં એ મદિવા “ નર્સ ” હતી. ૧૯૨૦ પછી સામાજિક રચનાત્મક કાર્યો માટે તેમણે ખાસ શિક્ષણ મેળવ્યું. ૧૯૨૮ માં કલકત્તાના લોડ' બિશપે વિદ્યાવતની સુપ્રસિદ્ધ સંસ્થા “ નૈતિક ને સામાજિક આરોગ્યવર્ધિની સમિતિ ” ને એ સ્ત્રી-કર્મચારી કલકત્તા મોકલવા લખ્યું ને પરિણામે. આ મદિવા કલકત્તામાં આવી. ૧૯૨૮ થી આ પરોપકારી મદિવા પતિતોને ઉદ્ધારવાનું કાર્ય કરી રહી છે. તેમના એક લેખ પરથી આ લેખચત્રી લેખ તૈયાર કર્યો છે—લેખક.

બાળકો ય રાષ્ટ્રનાં સ્ત્રી પુરુષો એ વાત સ્વીકારે છે કે માણસજાત પાસે આપી શકાય એવું સારામાં સારું જે હોય તેના પર બાળકોનો-અવિધ્યની પ્રભાવો હજી છે. બાળકોને નીચેની જરૂરીયાત છે:—

(૧) તેમને સર્વ શારીરિક અને આધ્યાત્મિક સાધનો, આપવાં જોઈએ, જેથી તેઓ પોતાનો સાધારણ (Normal) વિકાસ સાધી શકે.

(૨) બૂખ્યાં હોય તેમને ભોજન મળવું જોઈએ. જે બાળક પાછળ પડી ગયું હોય તેને સહાયતા મળવી જોઈએ. કર્તવ્ય-બ્રષ્ટ બાળકોને ફરીવાર સુધારવાં જોઈએ અને અનાય તથા ગૃહહીન બાળકોને આશ્રય અને મદદ મળવાં જોઈએ.

(૩) આશ્રત કે દુષ્કર્તના વખતે સૌથી પહેલી મદદ બાળકોને મળવી જોઈએ.

(૪) બાળકને એવું બનાવવું જોઈએ કે અવિધ્યમાં તે જાતે પોતાનું, ગુણજન ચલાવી શકે. સાથે સાથે તેની શક્તિઓનું

દોહન અને શોષણ ન થઈ જાય એ વાત પણ ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ.

(૫) બાળકોનું પાલન-પોષણ એટલું ધ્યાનમાં રાખીને કરવું જોઈએ કે તેની શક્તિઓ પોતાના મહયોગી મનુષ્યોની સેવાના કામમાં આવી શકે.

ઉપલી પાંચ તેમની અનિવાર્ય જરૂરીયાતો છે.

મને ધણીવાર લાગે ચાય છે કે જાણે કે કામળ શરીર, કાળી આંખો અને ઉત્સુક મુખપાળાં અનેક નાનાં બાળકો ઉઠી ઉભાં પ્રૌઢ પુરુષોને એ પ્રશ્ન પૂછી રહ્યાં છે કે “ તમે અમારે માટે શે પ્રયત્ન કરાવો નિશ્ચય કર્યો છે ? ”

શું ઉપસો પ્રશ્ન સાચો નથી ? પ્રૌઢ પુરુષોને લગતી પ્રત્યેક સમસ્યા અંતે બાળક પર જ આવીને અટકે છે. દાખલા તરીકે કલકત્તા જેવાં મોટાં શહેરોમાં બીજા રાજ્યના રાજ્યોની સમસ્યા લ્યો. મદ્રાસમાં બીજા માગનારા બાળકોની સંખ્યા કલકત્તાની સંખ્યા

અને છે પણ સામા હિંસક મનુષ્યનો પરાલવ કરી શકે છે, એને છતી શકે છે. અને એ ખીલું લક્ષણ પુરુષને હજી સ્ત્રીના જેટલું સંધાયું નથી. તેથીજ ૧૯૨૧ ની પીઠાંતી ને પરદેશી કપડાંની ચોરીનું કાર્ય પુરુષના હાથમાં જોઈએ તેટલું અહિંસક ન રહ્યું.

સ્ત્રી અને પુરુષની આ માનસિક સૂક્ષ્મતાના મનન પછી જ મહાત્માજીએ પીઠાં અને પરદેશી કપડાંની ચોરીનું કાર્ય આ લડત વખતે સ્ત્રીઓને સોંપવાનું ઉચિત ધાયું. એમણે ત્યારે સ્ત્રીઓને કાયદો તોડવા ના કહી ત્યારે કેટલીક ગેરસમજ થઇ હતી કે એમ કરવા સ્ત્રીઓને એમણે અન્યાય કર્યો છે, પુરુષની સાથેજ એક જ ક્ષેત્રમાં કાર્ય કરવામાં એમણે વિઘ્ન મૂક્યું છે. પણ એમનો આ તાત્વિક વિચાર જલ્દયા પછી એ બધું દૂર થયું હતું ને ઘાંડીની સ્ત્રી પરિવદ પછી અને મુંબઈની બહેનોને મહાત્માજીએ મોકલેલા સંદેશ પછી ગુજરાત અને મુંબાઈમાં સ્ત્રીઓએ ચોરીનું કાર્ય અપૂર્વ ઉત્સાહથી ઉપાડી લઇ પોતાનું કરી લીધું.

ચોરીનો એ તાત્વિક વિચાર થયો ખીત્ત એક વ્યાવહારિક દષ્ટિ ખિન્દું. પણ ધ્યાનમાં રાખીને ચોરીનું કામ સ્ત્રીઓને ના કહી ત્યારે મહાત્માજીએ એક વ્યાવહારિક વાત એ લક્ષમાં રાખી હતી કે કાયદો તોડવા માટે જોઈએ તેટલી સ્ત્રીઓ બહાર પડી ન શકે ત્યારે ચોરી કરવા તો નાનાં મોટાં ઘરની કોઈ પણ બહેન પોતાની અનુકૂળતા પ્રમાણે સ્વેચ્છાથીને સંકાય વિના આવી શકે. પરિસ્થિતિને અંગે તેટલી અનુકૂળતા કાયદો તોડવા માટે ન મળી શકે

જે કે ચોરી કરવામાં જ કાયદો તોડવાનો વારો આવ્યો એ જૂદી વાત છે.

ત્રીજી વાત એ કે પરદેશી કપડાંનો વધારે પ્રસાર પુરુષો કરતાં સ્ત્રીઓમાં છે એ દેખીતું જ છે અને તેથી એના બહિષ્કારનું કાર્ય સ્ત્રીઓને જ સોંપવું એમાં વધારે ઓચિત્ય જણાય છે. કારણ કે એ રીતે સ્ત્રીઓમાં તો બહિષ્કારનો ફેલાવો થાય જ પણ સાથે સાથે પુરુષને ચે પોતાની નૈતિક અસંરથી એ બહિષ્કારમાં પ્રેરી શકે. પુરુષ આ બંને કાર્ય સ્ત્રીના જેટલી સફળતાથી ન જ કરી શકે.

ચોર્ય દારૂની બાબતમાં તો એક પરોપકારનું જ કાર્ય સ્ત્રીઓને સોંપાયું છે. દારૂની બદીને લીધે અસંખ્ય સ્ત્રીઓને જે કષ્ટ વેઠવું પડે છે, પુરુષના બચનને લીધે મુંગા માર સહન કરવો પડે છે તેમાંથી એ સ્ત્રીઓને સ્ત્રીઓ દ્વારાજ મુક્ત કરવી એ ચે સ્ત્રીઓને ચોરીનું કામ સોંપવામાં એક હેતુ છે.

પરદેશી કપડાં અને દારૂની ચોરી થા માટે કરવામાં આવે છે એ તો સહુ જાણે પણ એ સ્ત્રીઓને જ મહાત્માજીએ થા માટે સોંપી એ હજી પૂરેપૂરું સહુ જાણતા નથી લાગતા. તેથી જ કદાચ આ લડતમાં ચે આ સ્ત્રીઓનું કાર્ય પુરુષોના હાથમાં ક્યાંક મૂકાયું હતું ને અનિષ્ટ પ્રસંગો ઉપસ્થિત થયા હતા. ચોરીની બાબતમાં તો મહાત્માજીનો આદેશ પૂર્ણપણે પળાય તો સ્ત્રીઓ જ એ દિશામાં અપૂર્વ સફળતા ને કાર્ય કુશળતા બતાવી શકે અને આપણા દેશનાં એ અનિષ્ટ-પરદેશી કપડાં અને દારૂ ને હેઠળ નાખી શકે.

કદિ નથી કરેતા.
જાં કાન્તિની જરૂર છે.
“સ્ટેટસમેન” પ્રમુખ
તો, જેથી જણાય છે કે
માં જ ૪૫૦૦૦ હજાર
કાઓ પુરુષોની દુષ્પ્રવૃત્તિ-
માટે શહેરના જુદા જુદા
જીવન ગાળી રહેલ છે.

દલીલ કરે છે કે આ બાબતમાં
પશ્ચિમના યવાન યવું ભેદભેદ મનુષ્યની
નવાસના સ્વાભાવિક અને અનિવાર્ય છે.
એ વાસના પૂરવાવાળા આપણી પતિત
બહેનો એક રીતે આપણી સમ્માનનીય બહે-
નોનું રક્ષણ કરનાર છે. આ પતિત ઓછો
જ આપણી સામાજિક તંદુરસ્તી જાળવી
રાખે છે.

વાર, હવે આ બાબત પર વિચાર
કરીએ. નીચેની વાતો પર:—

(૧) પાપાચારમાં પુરૂષ અને સ્ત્રી
બેઉ સમાન અપરાધી ગણાય. એ અપરાધ
માટે અપરાધી સ્ત્રીને સમાજથી અલગ કરી,
અસ્પર્શ્ય જેવી રાખી, સજા કરવામાં આવે
જ્યારે અપરાધી પુરૂષ આનંદપૂર્વક ને આજરૂ
પૂર્વક સ્વતંત્રતાથી ધૂમી શકે એ શું થાય છે ?

(૨) શું એ હિચિત છે કે શીયળ
જે પૈસાની કીંમતથી પર છે તેને પૈસાને
ગદગદ વેચવામાં આવે ?

(૩) શું સ્વતંત્રતાના સિદ્ધાંતોની નજરે
એ હિચિત છે કે નાનાં નાનાં છોકરાં છોક-
રીઓ પતિત મકાનોમાં રહે તેમને કાષ્ટ
પ્રકારનું શિક્ષણ મતોરંજન પ્રાપ્ત ન થાય
અને તેમને પરણવાનો અવસર પણ ન મળે ?

(૪) સામાજિક તંદુરસ્તી સંયમ
સિવાય અન્ય કાષ્ટ રીતે જાળવવા શકે તેમ

નથી. કલકત્તા શહેરમાં જન્મનારાં એક
હજાર બાળકોમાં ત્રણસો જીવીસ બાળકો
એક વર્ષની ઉંમરના થતા પહેલાંજ મરણ
પામે છે. સુખાકારી વિભાગના રિપોર્ટ
પરથી જણાય છે કે આટલી જાળવી મૃત્યુ-
સંખ્યાનું કારણ અકસ્માતો કે રોગો નથી,
પણ મુખ્યત્વે તેનાં કારણો સામાજિક રોગો,
બધી વ્યક્તિઓનું એક સાથે ધીમ રીતે
વસતું અને અચાનક એ છે.

પાપાચારના મકાનો (Tolerated
Houses of Vice) નું સંમર્ધન કરનાર
વ્યક્તિઓમાંની કેટલીક એમ માને છે કે
મુખ્ય એ સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકર છે; પરંતુ
આધુનિક વિજ્ઞાનનું જરૂર પણ જ્ઞાન ધરાવનાર
કોષ્ટ પણ ચિન્તાશીલ વ્યક્તિને એ વાત
જણાયા વિના ન રહેશે કે શરીરવિજ્ઞાન,
મનોવિજ્ઞાન, જીવવિજ્ઞાન વિગેરેમાં ક્યાંય પણ
એ વાતનું લેશમાત્ર પ્રમાણ નથી કે વિવાદ.
યથા પહેલાં સયમમાં રહેવું એ કોષ્ટ પણ
જાતના શારીરિક, માનસિક અથવા જાતીય
સ્વાસ્થ્ય માટે હાનિકર છે. કોષ્ટ પણ વ્યક્તિ
પોતાના જીવિત અનુભવથી પણ આ વાતની
ખાતરી કરી શકે છે.

એથી ઉલટું આ પ્રકારનો સંયમ
સ્વાસ્થ્ય માટે બધો લાભકારક છે. આ
સંયમ જ જે કૌટુંબિક અને જાતીય જીવન
રાષ્ટ્રને માટે અતિ આવશ્યક છે તે જીવનના
મૂળ સમાન છે.

હવે કેટલાકો એમ દલીલ કરે છે કે
પતિતાઓ માટે જુદા મહોલ્લાઓ છે તેથી
સારા માણસોની પવિત્રતા રક્ષાઈ રહે છે.

આ વાત એ કારણોને લીધે ખોટી છે.
પ્રથમ તો એ કે પુરુષોને આ મહોલ્લા તરફ
ઘણું પ્રશેષન હોય છે. આવા જુદા મહોલ્લા
હોવાને લીધે અનેક પુરુષો, જેઓ કદાચ

આવું ન હોત તો સીધે માર્ગે ચાલ્યાં ગયા હોત, તેઓ પતિત થઈ જાય છે. બીજી વાત એ છે કે આ પાપાચરણનો મોટો સાથી દારૂ છે. અને આ જુદા મહોલ્લાઓમાં દારૂ મોંઘે લાવે દર વખત મળી શકે છે. પરિણામ એ થાય છે કે અતે “ સન્માનનીય ” બહેનોની રક્ષા પણ નથી થતી. તેઓ પણ ધણું કરી ને પોતાના પતિનો શિકાર બની જાય છે. પતિતાઓ માટે જુદા મહોલ્લાઓ રાખવા એ પહેલેથી જ એ વાત માની લેવા જેવું છે કે મનુષ્યોમાં આત્મસંયમ હોતો જ નથી. હું ધારું છું કે આ ધારણા ખોટી જ છે. જ્યાં આવા જુદા મહોલ્લાઓ નથી હોતા ત્યાં લોકોના મદદચારણુ ધોરણ ઉંચું હોય છે અને ત્યાં સ્ત્રીઓનું અધિક સન્માન થાય

છે. આમ થવાનું કારણ ? કારણ એટલું જ કે ત્યાં એ સ્થાયી પ્રલોભન નથી હોતું.

ભીખારીઓની સમસ્યા

ભીખારીઓની સમસ્યા પણ વિચારવા જેવી છે. આને માટે જૂદી કમીટીઓ નીમી તપાસ કરી જોઈએ અને એ તપાસને પરિણામે જે જે ઉપાયો ચોજવા ધરે તે માટે પ્રજાએ તેમજ રાજ્યે બેઠાએ યત્ન કરવો જોઈએ.

શિક્ષાની સમસ્યા

પ્રારંભિક શિક્ષણ તો પ્રત્યેક શહેર કે પ્રત્યેક ગામમાં ફરજિયાત હોવું જોઈએ, પણ અત્યારની પરિસ્થિતિ વિચારતાં કન્યાકેળવણી તરફ વિશેષ લક્ષ આપવું જોઈએ.

અરધો કલાક કાંતો

[શ્રીમતી ડાહીબહેન શાહ]

દેશમાં જ્યારે મહાભારત મંડાયું હોય ત્યારે દરેક બહેન દેશ પ્રત્યેની પોતાની ફરજ સમજે, અને ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી પણ દેશને ચરણે ધરે. કંઈ જ ના બને તો દરરોજ અરધો કલાક કાંતે એ પણ જરૂરનું છે. કપડામાં સાદ્દા શુદ્ધ ખાદીના બાલેન પહેરીએ, પણ કબજા અને ચણીઆ તો અવસ્થ શુદ્ધ ખાદીના જ પહેરીએ તો જરીકે અગવડ નથી પડતી. સાદ્દા દેથી મીલના પણ ચાલે, સંગીત અને સૌન્દર્ય પાછળ અપાતો વખત જ્યાં સુધી સ્વરાજ્ય ન થાય ત્યાં સુધી દેશહિતના કાર્યમાં આપવાયા વિશેષ હેતુ સધાશે.

ઈનામી પ્રશ્નો

સંપાદક : શ્રી. અમનલાલ ચૌહા

૧. હું ત્રણ અક્ષરનું સાદુ સીધું નામ છું. ખાણીમાં હું ઉત્પન્ન થાઉં છું. લોકોને હું બહુ ચમુ છું. મારું માથું કાપાયું તો બધા મને ફેંકી દે; પરંતુ કાપે તો હું એકાંકિ થઈ જઈ પેટ ચીરે તો મારા ઉપયોગ સાર તમને ચાવીની જરૂર પડે. તો હું કોણ ?
૨. સ્વયં સેવિકા મંડળની એક સેવિકા બહેનને એક પ્રેક્ષક બહેને પૂછ્યું કે મંડળમાં સેવિકાઓની કેટલી સંખ્યા છે, તો તેણે જવાબ આપ્યો કે અહીં છાવણીમાં જીએ એટલીજ વડાલા ધાડમાં મએલ છે. એથી અડધ ચોપાટી ઉપર મીઠું પડાવે છે અને એથી અડધ પીકાંચો ઉપર પીકાંચોનું કરે છે. તમે જાણો તો સો થઈએ. છાવણીમાં મૂળ કેટલી સેવિકાઓ હશે ?
૩. એક ગોટર પરના નંબરના ચાર આંકડામાં પહેલો અને છેલ્લો એ બે આંકડા સરખા છે પહેલા અને છેલ્લા આંકડાના ગુણાકારથી વચલા બે આંકડાની રકમ બને છે અને એ વચલી રકમના આંકડાનો સરવાળો પહેલા અથવા છેલ્લા આંકડા બરાબર જ છે તો એ નંબર કયો હશે ?
૪. ગુણસુદરીના આગલા કોઈ એક અંકની કવિતાની કડી ખીખાં ગોઠવનારે સેળસેળ કરી નીચે પ્રમાણે ગોઠવી છે. તમે એને બરાબર ગોઠવશો ?

મોંમ રાંણુ દેરે શેરે મંડી રંડાયો મેરે લીરંચણુ
એમે રતી મણુ સચરે હેડી માને નાયે કિરંચમ

હરિશ્ચંદ્રમાં દાખલ થવા માટેની શરતો

(૧) આ ઉપાણીની હરિશ્ચંદ્રમાં માસિકનાં દરેક સ્ત્રીઆહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતા હોય તેઓ સર્વ ભાગ લઈ શકશે. સ્ત્રીઆહકોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરિશ્ચંદ્રમાં ભાગ લઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનાર પોતાનો આહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. આહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિશ્ચંદ્રમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉપાણીનો જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ ને દિવસના સાથ વગર બહાર ન બતાવે. (૪) જવાબ લખી મોકલનારે પોતાની સુધીમાં અમને બહુમાસો લેવા થાય એવા કાંઈ પણ સવા કરતી. તેમણે મનજીવ સાજાં નહિ. (૫) જે કોઈ લીધી. તેમણે કેટલુંયે પણ જવાબ ઝોનો નિશ્ચય અડખ રહ્યો. આથી શું હોઈ શકે ?

સ્ત્રીઓ પુરોવાની પડખો પડખ મેરો શોખમાં અમે લડતને પવિત્ર

પ્રશ્ન	જવાબ	દુરંચાન	વિનંતી
૧૫	૪	૯	૬
૧૦	૫	૧૬	૩
૮	૧૧	૨	૧૩

પ્રશ્ન	જવાબ	દુરંચાન	વિનંતી
૧૩	૪	૧૧	૬
૧૨	૫	૧૪	૩
૮	૯	૨	૧૫

આ પ્રકારના કુલ ૧૨૭ જવાબો આપ્યા હતા. તેમાંથી ૨૭ જવાબો પહેલી અને ત્રીજી શરતને બંધ કરતા હોવાથી તપાસ્યા નથી. બાકીનામાંથી ૧૧ ના ખરા છે અને ૩૮ ખોટા છે. ખરા જવાબ આપનાર બહેનોમાંથી શ્રીમતી બહેન વિલાસવતી નટવરલાલ પટનીને કન્યામૃત પુસ્તક “ સોળ મુંદર વાર્તાઓ-ભાગ ૨ ને ” આપવામાં આવે છે, જે તેમણે સાઠાચાર આનાની દીકરી મોકલી મંગાવી લેવું.

ખરા જવાબ આપનાર બહેનોનાં નામ નીચે પ્રમાણે છે:

શ્રીમતી બહેનો—(૧) વિલાસવતી પટની, (૨) પદ્માવતી યાજ્ઞાવાલકા, (૩) સરસ્વતી ડવેરી, (૪) મધુમતી સુરતી, (૫) તારામતી માંધી, (૬) શારદા બડામી, (૭) શારદામીરી દવે (૮) શુભાળ સંઘવી, (૯) ચંચળબાઈ કાનજી, (૧૦) કનિકા પાઠક, (૧૧) સરસ્વતી દલાલ, (૧૨) જીવકુંવર, (૧૩) લીલાવતી મોદી, (૧૪) રૂક્મણી કોઠારી, (૧૫) ચંપાલક્ષ્મી વાઠીલાલ, (૧૬) શુભવંતબાઈ માંડ, (૧૭) પુષ્પકાન્તા જોશી, (૧૮) મન્નાકિની, (૧૯) પુષ્પા, (૨૦) રાધાબાઈ રતનસી, (૨૧) હેમકુંવર મણુના, (૨૨) રામકુંવર પાવામી, (૨૩) માણિકબાઈ નાયોલાલ, (૨૪) વસંતબહેન, (૨૫) કમળાલક્ષ્મી વપાધ્યાય, (૨૬) સોનબાઈ ખોળ, (૨૭) જીમખબહેન, (૨૮) મંજુલા મહેતા, (૨૯) સુમનમીરી પંડ્યા, (૩૦) પદ્માવતી ઘોળાભાઈ, (૩૧) મોતીબાઈ રણછોડદાસ, (૩૨) સુરજ નટવરલાલ, (૩૩) શુભવંતી, (૩૪) લાડબહેન, (૩૫) લીલાબહેન, (૩૬) તારાબહેન દેસાઈ, (૩૭) શારદામીરી ખરમાર, (૩૮) મદનમીરી, (૩૯) અન્નમતિ શોર, (૪૦) હીરાબહેન મોદી, (૪૧) મહાપ્રેતા, (૪૨) ફેકથબેન ચેવડ, (૪૩) વિદ્યામીરી ઘડાવાળા, (૪૪) કાન્તા તેલીવાળા, (૪૫) મહિમન મહેતા, (૪૬) હીરાલક્ષ્મી સુતરીયા (૪૭) હીવાળી-બહેન હરિભાઈ, (૪૮) સવિતામીરી ચોકટર, (૪૯) પુષ્પકાન્તા જોશી, (૫૦) રયામલતા મહેતા, (૫૧) મુક્તામીરી અદીઆ, (૫૨) કપીલામીરી ભટ્ટ, (૫૩) હરવિદ્યા લાડાવાળા, (૫૪) મંગળા લક્ષ્મીભાઈ, (૫૫) રૂક્મણી કોઠારી, (૫૬) શાનુમતિબહેન પટેલ, (૫૭) પદ્માવતી લાલજી, (૫૮) મન્નામીરી જયકુંજી ભટ્ટ, (૫૯) લીલાવતી દલાલ, (૬૦) દીવાળીબાઈ કરસનજી, (૬૧) હીરામણી પારેખ, (૬૨) કંચનબહેન નગીનદાસ, (૬૩) શીશીરકુમારી મેઠ (૬૪) નિર્મળમીરી મોકોડી, (૬૫) ભદ્રાકુમારી દેસાઈ, અને (૬૬) ચાન્તાબાઈ ખીરાણી.

મમા છોકરા છોકરીઓના	અધિકારને સન્માની દૃષ્ટિથી જોવે
શિક્ષા મેળવ્યા પછીના	આ સિદ્ધિતા, આપ, મનુષ્ય
ઓના ધણે પ્રભાવ	રજૂત સિદ્ધિતા છે. સામાજિક
ગીઓની શિક્ષાની ઉણપ	જ સિદ્ધિતા પર અવલંબી રહેશે
વિકાસમાં ઉણપ રાખે	આપણને દરરોજ આપણી આ
ગોના સરખામણીમાં પુરવો	પતિત દરયો નજરે પડે છે તે
માં વધુ ભણેલા છે.	નિયમોનું ઉલ્લંઘન નથી થવું ?
મવતો ભાવાઈ એવો	

ઉંઘમાં પડ્યો નહિ

[સો. હીલા સુનશી

જે સ્ત્રીઓએ બિટ્ટીય સામ્રાજ્યને નમાવી દીધું છે, તે સ્ત્રીઓ પોતાનાં પતિઓને, પિતાઓને નહિ નમાવે ? આપણે જગ્યા છીએ, હવે ફરીવાર ઉંઘમાં પડવું પાંચવરી નહિ.

ક * લ * વ * છી

(૧)

શ્રીઓમાં બળવાની ભાવના

[પુનામાં એપ્રિલ માસમાં વસન્ત બ્યાખ્યાન-
માળા નિમિત્તે આપેલાં બાવણમાંથી]

આપણે જન્મ્યા પહેલાં લાંબા સમય અગાઉ
હિંદની શ્રીઓની સ્થિતિ સુધારવા સુધારાની
ચળવળ શરૂ થઈ. પૂનાના સુપુત્ર મહાદેવ ગોવિંદ
રાનડે તેના પુરસ્કર્તા હતા. એ ચળવળના આગેવાનો
પ્રતિવર્ષે શ્રીઓને મુક્ત કરવાનો બોધ કરવા હતા.
તેને પરિણામે કાંઈક સુધારો થયો, પણ થોડો.
હિંદુ છેલ્લા વરસમાં એક આશ્ચર્ય 'બન્યુ' છે.
રાષ્ટ્રની દરત-ગંવાની લડાઈમાં 'શુદ્ધિ' મોખરે
આવ્યા તેમના ધોરા અવાજોમાં અસામાન્ય બળ
આવ્યું. રાષ્ટ્રીય સૈન્યનો અમ્મભાગ એટલે શ્રીઓ.
જે શ્રીઓએ મોટરમાંથી કસાપિ પગ નીચે નહોતો
મૂક્યો, તેઓ વિદેશી કાપડ અને કાંચની દુકાને
ચોરી કરવા રસ્તાઓ ઉપર ચાલીને જતી. જે
જુવાન શ્રીઓ ખીલ દેખના સાથ વગર બહાર ન
નીકળતી તે શહેરના બાઈમાસો લેગા થાય એવી
દુકાને ઉપર ચોરી કરતી. તેમણે મજબૂત સાજાંદી
સાથે રાષ્ટ્રબંધ માટે ઝીક લીધી. તેમણે કેટલુંક
સહ્યું; પરંતુ તેઓનો નિઃશ્વર અડગ રહ્યો. આથી
વધુ આશ્ચર્ય બીનું શું હોઈ શકે ?

હવે તમામ અમે શ્રીઓ પુરોવાની પડ્યો પડ્ય
જાતી રહી અને વિરોધમાં અમે હવે તને સ્વિત્ર
ભાવના આણેલી. છેલ્લા વરસ દરમિયાન હિંદમાં
જે કાંઈ અર્થે થયાં હોય તેમાં તેની શ્રોતિની
રાજદારી ભરતિ સદુષ્ટી મુખ્ય છે. યુગો સુધીની
નિદ્રા પળી શ્રીઓ આમ એકાએક કેમ ભૂત
પડ ? પહેલીજ વાર આપણી સમગ્ર સત્ત્વ વસ્તુ-
સ્થિતિ રત્નુ થઈ. આપણે સમજ્યાં કે આપણી
સમભવટ અને હિંમત ઉપર બદિખારની ફેર-
દને આધાર છે; લાહી માર શું છે તે આપણે

સમજ્યાં. આપણા સમૂહવચની હડત શું છે તે
આપણે સમજ્યાં. અમે જીવનનો ખરો અર્થ, પુ-
રોધો સમજે છે તેવો, સમજ્યાં. અને આ સમ-
જણથી અમારો ફક્તિયો આત્મા સજીવન થયો.
પુરોધોએ અમારા ઉપર લાદેલાં બંધનો અમે
તોડ્યાં.

હવે હડત બંધ પડી છે અને સુરેદ્ધ સ્વપાઠ
છે. તમે શ્રીઓને જીવનમાં સરખી ગણો છો ?
તમારા પુત્ર પાછળ જેટલું ધ્યાન આપો છો અને
નાણાં ખરચો છો તેટલાં જ તમારી પુત્રીઓ
પાછળ ખરચો છો કે ? તમારા પુત્રોની કારકીર્દી
માટે જ ચિંતાથી ચોજના કરો છો તેટલી જ
ચિંતાથી તમારી પુત્રીઓને માટે ચોજના કરો છો
કે ? તમે તમારી શ્રીઓને તમારી દેહવતી જેમ
તમારા જીવનની ભાગીદાર ગણો છો કે ? મને
લાગે છે કે તમે જાણતા નથી.

કાયદામાં શ્રીઓની સ્થિતિ સુધારવાના યત્નો
થઈ રહ્યા છે. પૂનામાં એક કાયદામાં સુધારા સૂચ-
નારું મંડળ છે. વડોદરા અને મહીસા રાજ્યના
હેવાલો મેં જોયા છે; જેમાં શ્રીઓના હક્કોમાં
સુધારા કરવાની સૂચનાઓ કરવામાં આવી છે.
પરંતુ એ ચુનો નબળા છે. ને તેનો આશય
સમાનતા આપવાનો નથી, શહેર આપવાનો છે.
રાજદારી સમાનતા બસ નથી. કાયદામાં પણ
આપણી પૂરેપૂરી સમાનતા જોઈએ. સા માટે પુત્રને
વારસાનો અધિકાર હોય અને પુત્રીને ન હોય ?

પરંતુ સદુષ્ટી વધારે અત્યલ તો લગના
કાયદામાં ફેરફાર કરવાની છે. લગનો સગમ વિચાર
શ્રીએ ધણીની મિલકત છે, એ કશું ઉપર બંધાયો
છે, લગનો આદર્શ દિંદી પુરોધોમાં ઉઠે ઉઠ્યો
છે. બંધવપણીની જાણીને એવા પ્રકારની તાલીમ
આપવામાં આવે છે કે તે પોતાને શુદ્ધિ જોઈ
સમજે છે અને ઠાકારને એની તાલીમ મને છે કે
તે પોતે શુદ્ધિમને માત્રીક હોય જેમ મને છે.

ન્યાસિધી બાળલગ્નો હતાં, ત્યાંસુધી આ સ્થિતિ સહ હતી. નાની-છોકરી માત્ર પોતાનાં ધણીની પૂલ કરવાનું જ નાણુલી અને તેને કદિએ એમ ન લાગતું કે પોતે ધણીનું સ્મરકું બને એમાં કંઈ જોડું છે. પણ હવે વસ્તુસ્થિતિ બદલાઈ ગઈ છે. છેલ્લા વરસ દરમિયાન તેઓ પણ પુરૂષો જેટલાં જ દેશને ઉપયોગી થઈ પડે એમ તેઓએ બતાવ્યું છે. તમે તેમની આગળ સમાન હકો અને દરજ્જો આપવાનું વચન આપ્યું છે. હવે તેઓ શા રીતે પુરૂષોને અગાઉની જેમ તેમની સાથે વર્તવાની છુટ આપી શકે ?

જેવી રીતે સંસ્થાનેને છૂટા પડવાનો હક મળવાથી તેઓ બ્રિટીશ પ્રભુસંધને વધારે વફાદાર થયાં; તેવી જ રીતે સ્ત્રી અને પુરૂષના સંબંધને આધારે સ્વતંત્રતા ઉપર રહેશે તો તેઓ એક બીજાને વધુ વફાદાર રહેશે. હુંકામાં સ્ત્રીઓને પણ હવની બાબતમાં પુરૂષથી છૂટા પડવાના હક સાથે હુમનીયન સ્ટેટસ-સંસ્થાનિક સ્વરાજ્યને જોડાયે છે, એ હક કદાચ કદિ પણ અમલમાં નહીં આને રિંદુઓમાં વફાદારીની ભાવના એટલી તો પ્રાકૃતિક છે કે છૂટા પડવાના આ હકને છતાંય દિંદી સ્ત્રીઓ પોતાના ધણીની અડગતાથી પૂલ કરશે. તેમની એવી ઇચ્છા હોય તો પણ તેમની નસોમાંથી સાવિત્રી અને સીતાનું લોહી ખસવાનું નથી. પરંતુ તેઓ સ્વતંત્ર થવા ઇચ્છે છે, કારણ કે તેઓ ઔચ્છિક સહકાર ઉપર પોતાની વફાદારી રોકવા માગે છે. તેઓ પુરૂષોના સ્વભાવમાંથી પ્રાચીનકાળના શુદ્ધમાં રહેતા માણસની પ્રકૃતિ દર કરવા માગે છે.

આ સ્વતંત્રતાની સાથે આર્થિક સ્વાધીનતાનો પ્રશ્ન સંકળાયેલો છે. સ્ત્રીઓ સારી રસોયણ હોય, સારી આકરણી હોય અને સારી પરિચારિકા હોય, પણ તેમનું સ્વાધીનતાથી પેાપણ થાય એવું સાધન તેમને મળતું નેહાયે. પ્રાચીનકાળમાં ડાશીઓ રેંદીથો કાંતતી, કારણ કે તેથી તેઓ આર્થિક રીતે સ્વાધીન બનતી. આને આમડાંની છોકરી હજી પણ પોતાથી આજીવિકા કમાઈ શકે છે. કહેવાતા હલકા વર્ગની સ્ત્રીઓ આજીવિકા માટે મહેનત કરે છે. પરંતુ હવે વર્ગોની સ્ત્રીઓ જે વિવે મોટી મુશ્કેલીમાં છે કારણ કે તેમને

પોતાનાં બરણપોપણ માટે બીજાને આધાર રાખવો પડે છે. આથી તેમના ઉપર એક પ્રકારની ખરાબ અસર થાય છે.

ધણી વાર જીવનના અતિશયોક્તિમયી વિચાર સાથે અર્વાચીન સ્ત્રીઓ પોતાના ધણીને બોલ રૂપ રૂપ થઈ પડે છે તેઓ તેમની આવક વગર વિચાર્યો ખરચે છે. તેઓ પતંગાયાના જેવું જીવન ગાળે છે. આમાં ફેરફાર થવો જોઈએ. થાક રાખવું કે જેની પાસે પોતાનું બરણપોપણ કરવાનું સાધન ન હોય તે સાચે જ સ્વતંત્ર બની શકે નહિ. તેથી સહેરની યુવાન છોકરીઓને અમુક ધંધાની તાલીમ અપવી પડે છે. જે તેઓ કાચંચેઓ સારા લગ્નમાં જોડાય તો, તેમને ધણી કરવાની જરૂર પડતી નથી; પરંતુ એકલાં આર્થિક રીતે સ્વતંત્ર રહેવાની શક્તિ હોય એમાંથી જ સાચું બળ પ્રાપ્ત થાય છે.

સૌ. લીલાવતી ગુનશી

(૨)

સ્ત્રી પુરૂષના સમાન હક

[સાંજીમાં ગયા માસમાં મળેલી શ્રી દક્ષિણ મહારાષ્ટ્ર જૈન મંદિરા પરિષદનાં પ્રમુખસ્થાનેથી આવેલાં લાખણને મહત્વનો ભાગ]

સરકાર માની લીધેલા મોભાને ખાતર હંભરો દેશનાં નારી અને નર રતોને બંદીબાને નાંખતા આંચકો ન ખાય, અનેક પ્રકારનાં સીતમો ગુનર-જાતનાં જાણી રાત્રી ન કરે, છતાં પણ એક સારક એકટ જેવા સર્વમાન્ય અને લોકોપયોગી કાયદાને ધર્મમાં ખુશી રીતે લાગ કરે તો પણ આખ આડા કાન કરી નય એ તો બીનજવાબદાર રાજ્યતંત્રમાં જ નહીં શકે ! કલે સરકાર અમે તેવી નિર્ભજ વર્તણૂક અખત્યાર કરે પણ અને તો આપણી ફરત ખુશી દીસે છે. આપણે એ બાબતની તપાસ રાખી ન્યાં ન્યાં લાગ થતો હોય ત્યાં અટકાવ કરવાને દરેક પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

વિધવા પુનર્વિવાદના સવાલને પણ મારી અમે તેટલી નાખરજી છતાં હું તદ્દન પડતો મુશી રાકતો નથી. હું ધર્મશાસ્ત્ર કે ન્યાયશાસ્ત્રની રીતે એની યોગ્યતા અખર અયોગ્યતા પુરવાર કરી શકવા શક્તિમાન નથી છતાં પણ સાધારણ જુદિ-

વાદની નગરથી જોતાં પણ આખળ વધતા સમા-
જને આપણે વધારે વાર અવરોધી શકીએ એમ
નથી. આપણી ઈચ્છા હોય કે ન હોય પણ
સ્વતંત્ર સમાજ હવે ખુલ્લામાં અવલૂનીય પાપ
કર્મો કરી પણ બહારથી ખુલ્લો અવરોધ કરતો
વધુ વખત રોકાશે નહિ માર્ટે હવે એ બાબત
સમાજ તરફથી જરા પણ વધિ નાંખવો બ્યાનથી
ને સલાહ ભરેલો નહિ પરંતુ આત્મચાતક છે.

અર્થ વેધવ્ય
પાળતી ત્યાજ
મૂર્તિઓ તો
આપણને હમે-
શા વંદનીય જ
રહેશે.

વળી ન્યાં
સુધી સમાજ-
માં ફર્યાદગી
છટ નથી ત્યાં
સુધી જીવતી પર
બીજી સો ફર-
નાર પુરુષને
સમાજમાં રહેવા
દેવામાં પણ હું
પાપ સમજું
હું. એવા અચર
કૃત્યને બહાલી
આપવી તે કર-
તાં તો ફર્યા
દગી છટ
આપવી તે જ
ધારે આપકાર-
દાયક કહેવાય;
પરંતુ આની

રીતે કાયદામાં ઘણી મારવાનો દફ્ફ તો સમાજને
તો ગું પણ હથરને પણ ન હોઈ શકે.

તેમ જ આપણે ૪૫ વર્ષની ઉપરની ઉમરના
લગભગ પ્રતિબંધનો બંજ ગાઈ પણ સંલોભમાં
સદન નજ કરી શકીએ જો કોઈ વ્યક્તિ લશ્મી
કે મદદી અંધ બની એવું વસ્થાન કરવા નેટકી
નીચના બતાવે તો આપણે તેને સમાજમાં વધુ

વાર ન જ રહેવા દઈ શકીએ. જે સીરાફિ સર-
કારનો હુકમપત્રો કરાવી શકી છે તે સમાજને
પણ સહેલાઈથી પોતાના બળની ઝાંખી કરાવી
શકશે.

આપણા પ્રત્યે કાયદાની જે કડબાઈઓ છે તે
કહી શકાય તેમ નથી સીપુરવના સર્વત્ર સમાન
દફ્ફનો ખરડો તો કોઈ એક કુરાળ ધારાસભી
દ્વારા જ થઈ શકશે, હું તો તેવું સિંહાવલોકન

દેશસેવિકાઓ પ્રત્યે

હું મુંબઈમાં હતો ત્યારે દેશસેવિકાઓને મળવાની
ઈચ્છા હતી, મળવાનો વખત પણ કાઢવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો,
પણ બધી બહેનોને નહેતો મળી શક્યો. છેવટે બધી
બહેનોએ પોતાની સહીવાળો કાગળ લખીને સંતોષ વાળ્યો
હતો. આજ લગી હું તેમનો ઉપકાર માનવા પૂરતી થોડી
લીટી પણ ન લખી શક્યો. મુસાફરીમાં વખત ન મળે એ
એક વાત, પણ બીજી અને મુખ્ય વાત એ કે હું લખવાને
દિવસે બૂલતો ગયો. બહેનો મને માફ કરશે સેવિકાઓના
કામનું કંઈક વર્ણન તો ગાપામાં આવતું જ હતું અને
ગતે જેલમાં જેનણુ છાપાં મળતાં એટલે તેમના કામનો
ખ્યાલ આવી શકતો હતો. બહેનોની સતત સેવા અને
તેમની નિર્ભયતા જોઈને મારું હૃદય હર્ષથી ઉછળતું હતું.
મારી વ્યાથા છે કે એવી જ હોંશયો બહેનો હવેનું વધારે
કઠણ અને રચનાત્મક કાર્ય કરશે ને પોતાને અને દેશને
દીપાવશે. હિંદુસ્તાનની સ્ત્રીઓએ છેલ્લા બાર માસમાં જે
કયું છે તેથી જગતને આશ્ચર્ય તો થયું જ છે. પણ તેટલેથી
બહેનોના કાર્યનો અંત નથી આવતો. હજુ તો આરંભકાળ છે.

બારડોલી, ૨૮-૫-૩૧

(નવજીવન)

—મહાત્મા ગાંધી

કરી જરૂરી ફે-
રફાર સુચવી જ
સંતોષમાનીશ.
પ્રથમ તો મિ-
લ્કતમાં સમાન
દફ્ફ હોવા જો-
ઈએ બાપની
મિલ્કત તેના
સપ્તજા છાત્રાં-
ઓ વચ્ચે એક.
સરખી રીતે
બંહેવાવી જોઈ-
એ. મિલ્કતના
નાના ભાગલા
અટકાવવા માટે
એ તે નિયમો
થાય તેની સામે
અમારે વધિ
નથી; પરંતુ
ન્યાં સુધી કરી
શકાય ત્યાં સુ-
ધા સી પુરવના
દફ્ફ સમાન
હોવા જોઈએ;
અમારો વારસા
દફ્ફ અને બા-

ગીદારી દફ્ફ સંપૂર્ણ પ્રકારનો હોવા જોઈએ.
આપણા મિત્ર મિત્ર કાયદાને બદલે એકાદ હિંદુ
કોડ અસ્તિત્વમાં આવે તે પહેલાં આપણા કુદરતી
દફ્ફનો સ્વીકાર કરી પ્રથમથી જ એ પ્રમત્તે યત્ન
કરવું જોઈએ. પુત્રી-સી-ભાત બચિની કે કુટુંબી
તરીકે એમ તે દફ્ફમાં મોક્ષત મળતી દેવ છતાં પણ
તેના ઉપર આપણી સંપૂર્ણ માલિકી હોવી જોઈએ.

જેમ જેમ આપણે રાજકીય પ્રવૃત્તિ કરતાં જઈએ છીએ અને આપણી ધારાસભાઓ વધુ જવાબદારી જાનવી નથી છે તેમ તેમ મતાધિકાર હપ્તે આપણી સહજ દૃષ્ટિ પડે છે. આપણે ધર્મયુદ્ધમાં આયોદ્યા સુંદર ફાળા પછી હું નથી માનતી કે આપણા એક કુદરતી અને સામાન્ય હક્કની અવગણના કોઈ પણ કરી શકે દિલ્હી બિવિધ્યનું બધાનું પણ પડાય ત્યારે તેનો સંપૂર્ણ નિવેરો કરવો જોઈએ.

મુસલમાન જેવી સાત કરોડની વસ્તી ધરાવતી પ્રજાને જો ધારાસભા, કારોબારી સભા અને પબ્લીક સર્વિસમાં પોતે પહોંત દોવાનો દાવો કરી ચોક્કસ પ્રમાણમાં જગ્યાઓ Reserved રીઝર્વ્ડ જોઈએ છે, યુનિવર્સિટી, ગવર્નમેન્ટ કોલેજો જેવી સંસ્થાઓને થોડાના પ્રતિનિધિ ચોક્કસવાને હક્ક થયો છે તો હું જો આપણી વસ્તીના પ્રમાણમાં આપણને પણ પ્રતિનિધિત્વ આપવા દાવો કરું તો જરા પણ બેઠકું ન લાગે. વ્યક્તિઓ તો હવે દરેક જગ્યાએ સંઘાવા લાગી છે; પણ મારી માગણી તો આપણે માટે ચોક્કસ જગ્યાઓ નીશ્ચિત કરી આપણી બહેનોયોજા પુરવાની છે. કમિસન વર્કિંગ કમિટીમાં મીસીસ નાયડુને સુટની લેખા મહાત્મા ચંપીજીએ હસ્તારેલ શબ્દો હમેશા સત્તાધીશોના ધ્યાનમાં રહે એમ ઇચ્છીશું, અને આશા રાખીશું કે હવે પછીની ધારાસભામાં નહીં પણ કારોબારી કોંગ્રેસીયોમાં પણ વસ્તીના પ્રમાણમાં સૌ સભ્યોને સ્થાન મળતું રહેશે. આ બાબતમાં ચળવળ ચલાવતી સૌ સંસ્થાઓને પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં આપણી સંપૂર્ણ સહાયનૃતિની ખાતરી આપવા સુધી શકું તેમ નથી. કેવળસીમાં કોઈ પણ મુદ્દાના દાખલ કરતી વખતે સંચાલકોને, સૌએને માત્ર સાથે રાજીનામું

નહિ પરંતુ લાયક ગૃહિણી બનાવવા હપ્તે પણ ખાસ ધ્યાન આપવા મારી નમ્ર વિનંતી છે. કેળવણી મેળવવા લાભ્યશાળી બહેનો પ્રત્યે હું કાંઈ કરતાં પણ ઓછું માન ધરાવતી નથી, પરંતુ હું જો અત્યારે સૌએને સર્વાંશે ચોખ્ખું કેળવણી મળે છે એમ ક્ષણભરે પણ માણું તો મારી જાતને અન્યાય કરું. મારા મત પ્રમાણે તો યુવામાં ચાલતી ક્વેં યુનિવર્સિટીની ટળની અલાયદી સૌ વિદ્યાપીઠો સ્થાપવી જોઈએ અને તેમાં સાથા અને બુદ્ધિગામી સિવલ, ગ્રંથાલ, ભરત અને પાકશાસ્ત્ર જેવા ગૃહસ્થપિયો વિષયોના શિક્ષણ પરત્વે પણ પુરતું ધ્યાન આપવું જોઈએ જે બહેનો શાળા કે કોલેજમાં જવા જઈએ લાભ્યશાળી ન થઈ શકતી હોય તેમને માટે અનુકૂળ પડતી રીતે ગૃહસ્થપિયો અને સમાજ હપ્તોગી વિષયો શિખવાની ગોઠવણ કરવી જોઈએ. આપણામાં પ્રસરી રહેલી અજ્ઞાનતા અને અધ્યક્ષતાનો ખ્યાલ કરશો તો કેં કેંકાણે આવા વર્ગો ઓલવાની જરૂર કોઈને પણ લાગ્યા નમર રહેશે નહિં. આપણામાં નૈતિક દિગ્ભ્રમ દરો અને સુધારવાની ધમશ હરી તો હું નથી માનતી કે કોઈ જગ્યાએ આપણને સાધન વિના અટકવું પડે.

કોઈ પણ મુદ્દાવા દેશ કે સમાજની સ્થિતિ તરફ નજર કરશો તો આવશ્યક પડશે કે સૌએ સ્વતંત્ર ધર્મો બહુજ સારા પ્રમાણમાં ચલાવી શકે છે. મારી જે બહેનો કેળવણી લેતી હોય અમર લેવા ઇચ્છતી હોય એમને જરૂર પડે સ્વતંત્ર ધર્મો કરી શકે અને જાતને અને સમાજને ન્યાય આપી શકે એવા પ્રકારની કેળવણી લેવી જોઈએ. સૌ તબીબો, નર્સો, સૌ શિક્ષકો અને પ્રચારકોની સ્થળે સ્થળે જરૂર છે.

શ્રી ગુલાબબહેન મહેતા

સરતથી કંટાળ્યાં નથી ૯૨૯

[સી. કમળા નેહરૂ]

ભારતભૂમિને સ્વતંત્ર કરવા માટે આપણે આપણાં ધરખાર છોડ્યાં. આપણે સ્વતંત્રતા-પ્રાપ્તિની પ્રતિજ્ઞા લીધી. એની સિદ્ધિ મેળવ્યા વિના આપણાથી પાછા ફરી શકાય નહિ. આપણે સરતથી જરાય કંટાળી ગયાં નથી એ આપણે ફુનીઆને બનાવી આપવાનું છે. અત્યારે તદ્દકંથી છે એ સાચું; પણ એનો અર્થ કાંઈ આપણે આરામ લેવો એવો નથી થતો. આપણને આરામ લેવાનો હક્ક નથી. કોઈપણ પગે આપણે સરત ચર કરવા તૈયાર બીજાં એ આપણે તો બનાવી આપવાનું છે.

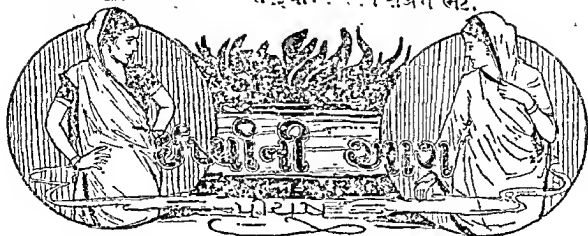
ધમ્મની સંગ. પતિવ્રતીના સમાગમદે

શ્રી પાતકોના નાશકો અનામે

શ્રીયુત સાંદેશ . . . . . આવણ

તરફથી . . . . . નાંચેના ભેટ.

ચાલુ વાર્તા

મકરણ ૪૩ મુ

માધવેન્દ્ર જાદવપુર, આવી ગયા પછી ત્રીજે જ દિવસે હૈરવી પથુ જાદવપુર આવી પહોંચી. હૈરવી આવ્યાની ખબર સાંભળી માધવેન્દ્રને મનમાં ને મનમાં હસવું આવ્યું. તેને એમ પથુ થયું કે દાંત પાડી લીધા પછી એ નાગિણી હવે શું કરી શકવાની હતી ! હૈરવી હવે માધવેન્દ્રનું કાંઈ અનિષ્ટ કરી શકે એમ નહતું.

હૈરવી પાસેથી પુનઃ મેળવેલી વીંટીના ચમત્કાર જોવાની માધવેન્દ્રની ઇચ્છા હતી. વીંટીની પરીક્ષા કરવા તેનું મન તલપાપક થઈ રહ્યું હતું, પરંતુ એવો પ્રયોગ કરવાની તેને તક મળી ન હતી. તે યોગ્ય તકની રાહ જોઈ રહ્યો હતો. એટલામાં તો તેને સુન્દર વન જવાની જરૂર પડી.

સુન્દરવનમાં માધવેન્દ્રની મોટી જાગીર હતી. જાદવપુરથી એ ધણું દૂર આવેલું હોઈ ત્યાં જતાં ચૌદ દિવસનો નૌકાપ્રવાસ કરવો પડતો હતો. એ જાગીર સંભાળવા માટે માધવેન્દ્રે પોતાના મિત્ર રામજીવન જાણના શુભ સ્તા સ્વામસુન્દર ને ખાસ રોક્યા હતા. સ્વામસુન્દરને અગત્યનાં કારણસર જેમ અને તેમ તહેવા કાઢકના જવાનું થતાં તેણે

માધવેન્દ્રને સુન્દરવન આવી ત્યાંની જાગીરનો વહીવટ સંભાળી લેવા સંદેશ મોકલ્યો હતો. એટલે માધવેન્દ્ર ને ત્યાં ગયા વિના છૂટકો ન હતો.

પોતાની સાથે દશેક નોકરો લઈ, માધવેન્દ્રે શીતલાક્ષીના જલપ્રવાહમાં પોતાની નૌકા ઉતારી. નૌકામાં નોકરો ઉપરાંત ત્રણ જાહોરા નાવિકો પથુ હતા. જોગાસાને અંગે આજુબાજુની વનશ્રી નયનરંજક બની હતી.

દશ દિવસના નૌકાપ્રવાસ પછી એક સાંજે એક ઘાટની નજીક નૌકા આવી પહોંચી ઘાટ ઉપર અનેક સ્ત્રીઓ પાણી ભરી કે કપડાં ધોતી હતી. માધવેન્દ્ર આ વખતે ઘાટની આજુબાજુનું સ્થિતિસૌન્દર્ય નીહાળી રહ્યો હતો. એટલામાં તેની નજર એક ડોસી સાથે માથે બેઠું મૂકી જતી એક તરણી તરફ પડી. તે જાણે લાંબા કાળની પરિચિતા હોય એવી માધવેન્દ્રને સંકો હત્યન થઈ. પોતાની પ્રણયિની ચાર ના જેવીજ તેની મુખાકૃતિ લાગી. પરંતુ ચાર તો મિચારી જલસમાધિ સેવી રહી દરી ! એવી લાગના જાણત યતાં માધવેન્દ્રની આંખમાં ગજગતીયાં આવ્યાં; છતાં તેનાં અંતઃકરણમાં અપૂર્વ મનોમનન થઈ રહ્યું

હવે તેનું હૃદય લોહચુંબક માફક તે યુવતી તરફ ખેંચાઈ રહ્યું; 'તે આર જ છે' એવો તેના અંતરમાંથી પડ્યો ઉડ્યો.

"નૌકા ઘાટ આગળ નાંગરો!" માધવેન્દ્રે તે તરણી વિશે ઘટતી તપાસ કર્યા પછી જ લાંબી આગળ વધવાનો મનમાં નિર્ણય કરી ઉપરનું ફરમાન નાવિકને ફરતાં તરત જ નૌકા ઘાટ તરફ લેવાઈ. નૌકા ઘાટ સુધી પહોંચે તે પહેલાં તો ઘાટ ઉપરનાં રમણી વૃન્દે નાસ ભાગ આંધરી દીધી. તે સમયે ચોર લૂંટારૂં-ચાંચિયા આદિનો ભય ધણેજ હતો. એટલે ઘાટ ઉપરની સ્ત્રીઓનું આ પગલું માત્ર સાવચેતીનું જ હતું. નૌકા ઘાટ આગળ નાંગરી તે વખતે માત્ર એક જ પ્રૌઢા ત્યાં બાકી રહી હતી.

ઉમેશ માધવેન્દ્રનો વૃદ્ધ અને વિશ્વાસ પાત્ર મોડર હતો. માધવેન્દ્રે તેને બોલાવી પૂછ્યું:

"આ ઘાટ ઉપરથી હાલમાં જ એક ડાસી સાથે એક તરણી ગઈ હતી તેને તે જોઈ હતી કે? હું તેને લગતી માહિતી મેળવી શક્યો?"

આ પ્રશ્નનો કાંઈ પણ ઉત્તર આપ્યા વિના ઉમેશ ઘાટ ઉપર ઉતરી પડ્યો. તેને જોઈ પેલી પ્રૌઢા પણ કાંઈક લપભીત થતી લાગી. એટલે ઉમેશ તેની નજીક જઈ બોલ્યો: "બહેન, બહીવાની કાંઈ જરૂર નથી. અમે કાંઈ ચોર-ચાંચિયા નથી. નૌકામાં તો અમારા શેક છે. તેઓ મોટા બગીરદાર છે. તેમને કેટલીક માહિતી જોઈએ છે, એટલે જ નૌકા અહીં નાંગરી છે. અને હું અહીં આવ્યો છું. તમે જરાય બહીશો નહિ."

ઉમેશના શબ્દોથી તે પ્રૌઢાને કાંઈક શાન્તવન મળ્યું. તેનો ભય ઓછો થયો. જોકે હજી તેને પૂરેપૂરી ખાતરી થઈ ન હતી. છતાં હિંમત ધારી તેણે સામે પ્રશ્ન કર્યો: "તમારાં શેકને શ્રી માહિતી જોઈએ છે?"

"શેડીજ વાર ઉપર અહીંથી એક ડાસી સાથે એક તરણી માથે બેઠું મૂકી ગઈ. એ કાણ છે તે તમે કહેશો?"

"પેલી ડાસી? એ તો અહીંથી નજીકમાંજ રહે છે. તે આ ગામની જ રહેવાસી છે. તેનાં સગાંમાં કાંઈ પાસેનું નહિ હોવાથી ગમે તે કામ કરી બીચારી રોજ મેળવે છે. કેટલાક દિવસથી તેને ઘરે પેલી છોકરી આવેલી છે. તે કાણ છે તેની તો મને ખબર નથી."

આટલું બોલી પેલી પ્રૌઢા સ્ત્રીએ થોડેક દૂર તાકની ઓથમાં આવેલું ઝુંપડાં સરખું એક ઘર બતાવ્યું. "એજ તે ડાસીનું ઘર!" એટલું કહી તે પ્રૌઢા વિશેષ કાંઈ પણ બોલ્યા વિના ત્યાંથી ચાલી ગઈ.

ચોતાને મળેલી માહિતી લઈ ઉમેશ માધવેન્દ્ર પાસે ગયો. અને તેને બધી હકીકત કહી. એટલે માધવેન્દ્રે ડાસીને ઘરે જઈ બધી વિગતવાર માહિતી મેળવી લાવવાનું ઉમેશને ફરમાન કર્યું. એ ફરમાનનું પાલન કરવા, ઉમેશ તરતજ ડાસીના ઘર તરફ ઉપડી ગયો.

ડાસીનું ઘર શોધવામાં ઉમેશને ઝાંઝી મહેનત પડી નહિ. ઘાટથી માત્ર પંદરેક મીનીટનો રસ્તો હતો. ઉમેશ ત્યાં પહોંચી ગયો. એ નાતું સરખું ઘર ઝુંપડાં સરખું જ હતું. એની આજુબાજુ ફૂલઝાડો હતાં. બારણાંની સામેજ દુલસીકપરો હતો. સુધડતા અને સ્વચ્છતા સારા પ્રમાણમાં નજરે પડતાં હતાં.

આ સમયે સૂર્ય અસ્ત થવાની તૈયારીમાં હતો. ઝુંપડીના એટલા ઉપર જ ડાસી બેઠી હતી. એક અપરિચિત મનુષ્યને-ઉમેશને-આંજણમાં આવેલો જોઈ ડાસીએ, જરા ગભરાઈ, પ્રશ્ન કર્યો: "કાણ છે? ક્યાંથી આવો છો?"

“ હું તો ઘણો દૂર-દૂરનો રહેવાસી છું. મારા શેઠ સાથે અહીં આવ્યો છું. ” ઉમેશે ઉત્તર આપ્યો.

“ ઠીક; તો રાત્રિભર રહેવાની જગ્યા જોઈતી હશે; ખરું ? મારે ત્યાં જગ્યા હોત તો હું જરૂર તમને એટલી સગવડ કરી આપત તમે ગામમાં જાવ; ત્યાં ઘણા સારા સારા લોકો રહે છે, તમને જરૂર સગવડ મળશે. ”

“ ના, માશ; મારે જગ્યા નથી જોઈતી. ”

“ તો અહીં શા માટે આવ્યા છો ? ”

“ તમે ઘાટ ઉપરથી પાછાં આવતાં હતાં ત્યારે તારી સાથે એક છોકરી હતી. એ છોકરોને અમારા શેઠ સાહેબે નોકામાંથી—”

ઉમેશ પૂરું બોલી રહે તે પહેલાં તો ડાસી કાપાયમાન થઈ ગઈ. તે ગર્જના કરીને બોલી: “ એટલે ? શું ? ” મને હલકો ધંધો કરનારી સમજે છે ? તે મારી ગમે તે હોય, પણ મેં તેને મારી પુત્રી માફકજ રાખી છે. તું આટલો ધરડો થયો છતાં હજી તારી પુત્રી જેવી છોકરી પર ખરાબ દ્રષ્ટિ કરે છે ? ”

ઉમેશ બે હાથ જોડી અત્યંત વિનયથી બોલ્યો: “ માશ, તમે નંકામાં કોષ ન કરો. હું કહું તે પૂરેપૂરું સાંભળી લો. હું અહીં કાંઈ પણ ખરાબ હેતુથી આવ્યો નથી. મારા શેઠ તો ઘણા સન્નજન મનુષ્ય છે. તેઓ મને કાંઈ પણ અનિષ્ટ હેતુ માટે અહીં મોકલે જ નહિ. તેઓ તો ઘણાજ પવિત્ર માન્ય છે. તેમને તો માત્ર એ છોકરીને લગતી માહિતી જ જોઈએ છે. શા માટે તેની મને ખબર નથી એટલું જ. ”

આટલા ઉપર ગરબડ થતી જાણી તે તરફથી પણ ત્યાં આવી ઉભી. ઉમેશની નજર તેના તરફ પડી. તેનું સુંદર રૂપ જોઈ ઉમેશ તો છકક થઈ ગયો. તે મનમાન બોલ્યો:

“ ગમે તેમ હોય, પણ શેઠ યુવક હોઈ, આનાં સૌન્દર્યથી મુગ્ધ થાય એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કંઈ નથી. આનું સ્વરૂપ જોઈને તો દેવો પણ સ્વર્ગ છોડી અહીં આવે. દેવોને કાંઈ સૌન્દર્યનો મોહ નથી એવું થોડું જ છે ! દેવોના પેમલા વેડાના દાખલા પુરાણોમાં શોધતાં કેટલાયે જગે એમ છે ! ”

ઉમેશના વિનયી શબ્દોથી ડાસીને વિશ્વાસ બેઠો કે આમાં કાંઈ અનિષ્ટ હેતુ નથી. એટલે તેણે એ છોકરીની સર્વ હકીકત કહી:

“ આ નદીને જ કિનારે ત્રણેક માઇલ ઉપર એક ગામ આવેલું છે. એ ગામમાં મારી બહેન રહે છે. તેને મળવા માટે એક દિવસ હું જતી હતી. તે વખતે નદી કિનારે આ છોકરીને મેં બેથુદ્ધ દશામાં પડેલી જોઈ. હું તેની પાસે ગઈ. તેના નાકે હાથ મૂકતાં લાંબે સમયે ગરમ શ્વાસ નીકળતો જણાયો. તે ઉપરથી તે જીવતી છે એવી મને ખાત્રી તો થઈ. પણ તેને ભાનમાં કેવી રીતે લાવવી ? આજુ બાજુ કાંઈની વસતી નહતી. તેમ કાંઈની મદદ તત્કાળ મળી શકે એમ ન હતું. મારી બહેનનું ઘર ત્યાંથી અર્ધો એક માઇલ છેટે હતું. એટલે યાકેલી હોવા છતાં હું ઉતાવળા ઉતાવળા ત્યાં પહોંચી ગઈ. મારા બનેલીને બધી પાત કહી, એટલે એક માણસ લઈ તેઓ મારી સાથે આવ્યા; સાથે બીજા એ માણસોને પંજુ લીધા. તેની મદદથી એ છોકરીને અમે ગાડામાં નાંખી, ઘરે લઈ આવ્યા. ત્યાં અત્યંત ઉપચાર કરતાં એ ભાનમાં આવી. પરંતુ કાણ જાણે કેમ તે ધણીજ નમળી પડી ગઈ હતી. બરાબર શક્તિ મેળવતાં તેને એક માસ ઉપર થયો. તે પછી હું તેને અહીં મારી સાથે રહેવા તેડી આવી. કેટલાયે દિવસ થયાં તે અહીં મારી સાથેજ રહે છે. હું તેને મારી પુત્રી માનું છું, એ મને એની મા માને છે. ”

“ પણ એ છોકરીના માઆપ હશે ને ? તેમને કાંઈ ખબર નથી આપી ? ”

“ તેઓ ઘણે દૂર રહે છે, એટલે એવી કાંઈ ખબર આપી શકાઈ નથી. ”

તે વખતે તાર ટપાલ ખાતાંની સમવડ નહતી. આગેજ આપણે કારમીરથી કેપ કોમોરિન સુધીની ખબર એ પૈસાના પોસ્ટ-કાર્ડથી મેળવી શકીએ છીએ. તે વખતે તો માણસોની અવર જવર ઉપરથીજ ‘મર્વ’ પ્રકારની માહિતી મેળવી-મોકલી શકાતી.

થોડીવાર વિચાર કરી ઉમેશે પ્રશ્ન કર્યો: “ એનાં આપનું ઘર કયે ગામ ? ”

“ કલકત્તા. તમે એ ગામ જોયું છે ? ”
“ હા; મેં એ જોયું છે. મારા શેઠ પહેલાં ત્યાં રહેતા હતા. પણ કલકત્તામાં એ છોકરીનું સામરું છે કે પછીઅર ? ”

“ શું પૂછો છો તમેય, હજી તો એનું જન્મ પણ નથી થયું; તો સામરાનો પ્રશ્ન ક્યાં ? વળી એના આપનું પણ પોતાનું ઘર નથી. ત્યાં તેઓ લાડાના ઘરમાં જ રહે છે. તમે જો ત્યાં જવાના હો તો જરા કાળજી રાખી આટલી માહિતી આપશો તો તમારો ઘણો આભાર થશે. હવે હું તે કેટલા દિવસ જીવવાની ! મારા ગયા પછી એનું અર્ધ કોણ બેસી ? ”

“ મારા શેઠ કલકત્તા જવાના છે. એના આપનું નામ શું તે જાણવામાં આવે તો તેને બધીય માહિતી આપશો. ”

તે છોકરીએ ડાસીને તેના આપનું નામ જણાવ્યું હતું. પરંતુ ડાસીમાને તે યાદ ન આવ્યું. એટલે તે તરફથી જ બોલી: “ મારા પિતાશ્રીનું નામ દુર્ગાચરણ રાય. તેઓ નવાજ કલકત્તા રહેવા આવેલા છે, એટલે તેમનો પત્નો લાગવો મુશ્કેલ છે. પરંતુ જો તમે અંગ્રેજ કંપનીના રસદધાર રામજીવન બાણને બધી માહિતી આપશો તો તેઓ સર્વ ખબર મારા

પિતાશ્રીને પહોંચતી કરશે. મારું નામ સુચાર છે. અને આ ગામનું નામ કેશવપુર ! ”

આથી વધારે કાંઈ માહિતી મેળવવાની જરૂર ન હોવાથી ઉમેશ ત્યાંથી પાછો ફર્યો. આ વખતે સુધારિત યજ્ઞ ગયો હતો. આકાશમાં તારા ચમકવા લાગ્યા હતા. માધવેન્દ્રની નૌકા દીપકોની જ્યોતિથી પ્રકાશી રહી હતી.

પ્રકરણ ૪૪ મું

દીવાના પ્રકાશથી માધવેન્દ્રની નૌકા ઉજ્જવળ દેખાવા લાગી. માધવેન્દ્ર ઉમેશના આવવાની રાહ જોતો રસ્તા તરફ એકીટસે જોઈ રહ્યો હતો એટલામાં ઉમેશ ઉતાવળે આવી પહોંચ્યો. નમસ્કાર કરીને તેણે કહ્યું: “ તે છોકરી નદીમાંથી બેશુદ્ધ દવામાં મળી આવી હતી. પેલી ડાસીએ તેને ઔષધોપચારથી સારી કરી. ”

“ એ ઉપરાંત બીજી શી માહિતી મળી ? ” માધવેન્દ્રે, ઉત્સુકતાથી પૂછ્યું.
“ જેટલી માહિતી મળી શકે તેટલી બધીય મેળવી છે. ”

“ તો કહેને ! તેના આપનું ઘર ક્યાં ? તેનું નામ શું ? ”

“ અરે એ બધું તો તેણે તેના સ્વમુખે મને કહ્યું. અહાહા ! પણ શું તેનું સૌન્દર્ય. ”

“ આવી બળતી જ બાળતો કહેવા કરતાં તેને વિશે તને જે માહિતી મળી હોય તે કહે; નહિ તો હું જ ત્યાં જઈ છું. ”

માધવેન્દ્રની ઉત્સુકતાથી વૃદ્ધ ઉમેશને મનમાં ને મનમાં હસવું આવ્યું. તે વિચારવા લાગ્યો: “ શેઠજી ઇન્દિયવિજયી કહેવાય છે તે આજ કે ! આટલામાં તો અસ્વસ્થ બની ગયા ! ”

ઉમેશનાં મોનથી માધવેન્દ્રને વધારે કંટાળો આવ્યો. તે બોલ્યો: “ હું શો વિચાર કરે છે ? ”

“ મને તે છોકરીની આંખમાંના અશ્રુ-
બિન્દુ યાદ આવ્યાં ! અરેરે બીચારી ગરીબા ”

“ બોલને તેનું ઘર ક્યાં ? ”

“ છોકરી તરણ છે. તેનું લગ્ન હજી
થયું નથી તેના આપ કલકત્તામાં એક ભાડાના
ઘરમાં રહે છે. ”

“ તેના આપનું નામ ? ”

“ દુર્ગાચરણ. ”

અત્યારસુધી માધવેન્દ્ર ખેતી રહ્યો હતો,
તે આ નામ સાંભળી ઉભો થઈ ગયો : “ તે
છોકરીએ તેનું પોતાનું નામ કણું કે ? ”

“ હા, સુચાર— ”

વાક્ય પૂરું થાય તે પહેલાં તો માધવેન્દ્ર
નૌકામાંથી નીચે ઉતરી પડ્યો. ઉમેશને તેણે
તરતજ એ રથજો પોતાને લઈ જવા ફરમાવ્યું.
એટલે પવિત્ર બીજાં માણસો સાથે મથાલ
સળગાવી માધવેન્દ્ર તે ડોસ્તીના ઘર આગળ
આવી પહોંચ્યો. ”

આટલા બધા માણસોને પોતાના ઘર આગળ
આવેલા જોઈ, ડોસ્તી એકદમ લય પામી મઠ.
તેને એમ લાગ્યું કે અગાઉ એક માણસદાર
બધાને માહિતી મેળવ્યા પછી હવે આ લોકો
છોકરીને કુપાકી જવા આવ્યા છે. એટલે
કાંઈ પણ પૂછપરછ કર્યા વિના તેણે ખૂસ
મારી : “ દોડજો રે દોડજો ! ધાડ પડી રે
ધાડ ! ”

ડોસ્તીની ખૂસ સાંજળી આજુબાજુથી
ઢાંચમાં લાડીઓ લઈ કેટલાક યુવાનો દોડી
આવ્યા. માધવેન્દ્ર પણ ડોસ્તીની ખૂસથી
આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો. પરિસ્થિતિ બગડવા
પામે તો તેનો સામનો કરવા માટે તેણે
પિસ્તોલ બહાર કાઢી રાખી.

ડોસ્તીની ખૂસથી એકઠા થએલા યુવાનોને
માધવેન્દ્ર નમ્રતાથી કહ્યું : “ અમે કાંઈ ચોર
નથી; અમે કોઈને લૂંટવા કે મારવા આવ્યા
નથી. માટે મારું કહેવું શાન્તિથી સાંભળ્યા

પછીજ આગળ વધજો. તે પહેલાં સાદસ
કરશે તો નકામા. ખુબાર થશે. ” એટલું
બોલી માધવેન્દ્રે પિસ્તોલ આગળ ધરી. તે
સમયે પિસ્તોલનો પ્રચાર માત્ર લશ્કરી અમલ-
દારો પૂરતો જ હતો એટલે તે જોતાં બધા
યુવાનો પાછા હટી ગયા.

ડોસ્તીની મદદે દોડી આવનારા યુવાનોમાંનો
એક મહેન્દ્ર મુકરજી બધાનો આગેવાન હતો.
તેણે પોતાના માધીઓને કહ્યું : “ એ શું કહે
છે તે તો સાંભળો ! અને કાંઈ એવા પ્રસંગ
હશે તો આપણી પાસે લાડીઓ ક્યાં નથી ?
અને એ ડોસ્તીને ત્યાં લૂંટવા જેવું પણ
શું છે ? ”

આ રીતે સર્વ યુવાનોને ઠંડા પાડી, મહેન્દ્રે
ડોસ્તીને પૂછ્યું : “ તને શું નુકસાન થયું ? ”

ડોસ્તી તો બરાડા નાંખ્યા જ કરતી હતી.
“ અરે તમે સ્વસ્થ થઈ કાં ઉભા છો ? મારા
સર્વસ્વનો નાશ કરવા આ અહીં આવ્યો છે. ”

પછી મહેન્દ્રે, માધવેન્દ્ર તરફ ફરી, પૂછ્યું :
“ તમે આ સંબંધમાં શું કહેવા મંજી છો ? ”

“ ઘણા દિવસથી મારા સ્નેહીની છોકરી
ગૂમ થઈ ગયેલી છે. આજે અહીંથી નૌકામાં
પસાર થતાં મારી દૃષ્ટિએ એવી જ એક
છોકરી પડી. તેની તપામ કરવા હું અહીં
આવ્યો છું. ”

“ એ જોડું કહે છે, એ તમને જોડું
કહે છે ! ” ડોસ્તી વચમાં જ બોલી ઉઠી.

“ જોડું શા માટે બોલે ? ”

“ થોડા વખત પહેલાં એનો એક નોકર
અહીં આવીને બધી માહિતી મેળવી ગયો
હતો. ”

માધવેન્દ્રથી બોલ્યા વગર ન રહેવાયું :
“ એ નોકરના જણાવ્યા ઉપરથી મને ખાતરી
થઈ કે એ છોકરી તે જ છે. તેથી તેને લેવા
માટે હું અહીં આવ્યો છું. અત્યારે જ પરીક્ષા
થઈ જશે. જુઓને-ચાર ! ચાર ! બહાર
આવી મારો સંશય ફર કરીશ કે ? ”

સુંપડીમાંથી ચાર આ સર્વ જોતી હતી. માધવેન્દ્રના શબ્દો સાંભળી તેના કાનમાં કોષ્ઠએ અમૃતવર્ષા કરી હોય એમ તેને લાગ્યું. પરંતુ અત્યારે બહાર નીકળતાં તેને સંકોચ થયો. તેનાથી બોલી ન શકાયું. છેવટે નાઈલાજો તે ગમે તેમ કરીને બહાર આવી. માધવેન્દ્રને જોતાં જ તેનાં ચક્ષુ હર્ષાશ્રુથી ઉભરાયાં. તેના મોઢાંમાંથી એક શબ્દ સરખો પથુ ન નીકળ્યો. ગાલ ઉપર લાલી આવી અને હાથ પગ થર થર કંપવા લાગ્યા.

માધવેન્દ્ર તેના તરફ જોઈ ફરી બોલ્યો: “ચાર ! તારો રમેશ તારા દ્વાર આગળ ખડો થયો છે. તું તેને નહિ સત્કારે કે ?” જાદ્રપદમાં પાણીથી ભરેલી નદી બંધ તોડીને સાગર તરફ દોરે છે, તેમ લગભગથી મુગ્ધ બનેલી ચાર માધવેન્દ્ર તરફ એકદમ સરી પડી. માધવેન્દ્રના પગ આગળ તે બેઠાન બની ગઈ. આનંદનો આવેશ તેનાથી સહન ન થઈ શક્યો.

માધવેન્દ્રે તરત જ તેને ઉંચકી પોતાના બોળામાં સુવાડી. ઉમેરો તેને પવન નાંખવા માંડ્યો અને સર્વ લોક આશ્ચર્યથી તેના તરફ જોઈ રહ્યાં.

થોડી વારે ચાર બાનમાં આવી એટલે તરત જ બેઠી થઈ ગઈ. પરંતુ મલયાનિલથી કંપતા પુષ્પ પ્રમાણે તેણે અંગ કંપી રહ્યું.

માધવેન્દ્ર પથુ અત્યંત આનંદ પામ્યો; પરંતુ આ પ્રસંગે મૌન રાખવું ઉચિત ન હોવાથી તેણે ચારને પ્રશ્ન કર્યો. “તે મને આજાણ્યો કે ?”

પથુ ચાર કંઈ બોલી નહિ. મૌનથી જ તેણે સંમતિ દર્શાવી.

એટલાથી કંઈ બધાંનું સમાધાન થાય નહિ. એટલે મહેન્દ્રે ચારને કહ્યું: “રૂપક કહે, એટલે એને અર્થથી ચાલ્યા જઈએ.”

બીજો કંઈ ઉપાય ન રહ્યાથી ચારને બોલવાની ફરજ પડી. તે બોલી: “હું એમને આજાણ્યું છું. એ કંઈ પારકા નથી. એ મારા પ્રાણપતિ...” વાક્ય પૂરું કરતાં ચારને મેઢિ શરમના શેરડા પડ્યા. લોકોનો સંશય દૂર થયો, એટલે તેઓ સર્વ ચાલી ગયા.

ઠોરીને પોતાની ઉતાવળ, માટે પશ્ચાતાપ થયો. હવે “ચાર જરો !” કહી તે રડવા લાગી.

માધવેન્દ્રે ઠોરીને પોતાની સાથે લેવા. પ્રજ્ઞા દર્શાવી, પથુ ઠોરીએ પોતાની જન્મ-ભૂમિ છોડવા આનાકાની કરી એટલે; તેને માટે જીવનનિર્વાહની વ્યવસ્થા કરી. બીજો દિવસે માધવેન્દ્ર ચાર સાથે સુન્દરવન આવવા ઉપડ્યો.

ચાર દિવસ પછી, તેઓ સુન્દરવન પહોંચ્યા. રથામસુંદરે તેમનો અપૂર્વ સત્કાર કર્યો. ચાર વિશેની બધીય હકીકત માધવેન્દ્રે રથામસુંદરને જણાવી અને, તેજ દિવસે રામજીવન બાણ, દુર્ગાચરણ વગેરે સર્વને સુન્દરવન બોલાવવા, ઉમેશને કલકતા મોકલ્યો.

દરમ્યાન માધવેન્દ્રે લોકકલ્યાણનાં કાર્યો આરંભ્યાં. ખેડુતોની સ્થિતિ સુધરે એવા ઉપાયો યોજ્યા. ખેડુતોનાં બાળકોને શિક્ષણ મળે એવી સગવડ કરી આપી અને ખેતીવાડીની ખીલવણી થાય એવી યોજના કરી. આથી સર્વ લોક માધવેન્દ્રને અત્યંત ચાહવા લાગ્યા.

દોઢે મહિના આવાં લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં પસાર થતાં રામજીવન બાણ, દુર્ગાચરણ રાધ, તેમનાં પત્ની વગેરે સર્વ સુન્દરવન આવી પહોંચ્યાં. ચારનાં માતાપિતાએ અનેક દિવસો આદ પુત્રીમિલનનું સુખ અનુભવ્યું.

સર્વ આવ્યા પછી એક શુભ મુહૂર્તમાં માધવેન્દ્ર અને સુચારનાં રાજીય વિધિસર લગ્ન થયાં, લગ્ન પ્રસંગે માધવેન્દ્રે નકામો

ખર્ચ ન કરતાં લોક કલ્યાણનાં કાર્યો કામમ
નીભી રહે એવી વ્યવસ્થા કરી.

પ્રકરણ ૪૫ મું

લગ્ન કર્યા પછી માધવેન્દ્ર પત્ની સહીત
જાધવપુર આવ્યો. તે વખતે સર્વ લોકો
આનંદ પામ્યા. તેના કાકા કાકીએ પણ તેને
આશીર્વાદ આપ્યો.

માધવેન્દ્ર આવે તે પહેલાં જ હૈરવી
જાધવપુરથી પલાયન થઈ ગઈ હતી. માધ-
વેન્દ્રે હૈરવીનાં ભોષાળાં ખુલ્લાં કરતાં તેના
કાકાની આંખ ઉઘડી ગઈ. મધુરેન્દ્રને પણ
અત્યાર સુધી પોતે કચેલી ભૂલ સમજાઈ
અને તેણે માધવેન્દ્રની ક્ષમા માગી.

ચારેક દિવસ પછી માધવેન્દ્ર પોતે
બંધાવેલી કાય રોગીઓની ઇસ્પિતાલ જોવા
ગયો. તેજ દિવસે એક રોગી એ ઇસ્પિતા-
લમાં મરણ પામ્યો હતો. માધવેન્દ્રે એને
જોતાં તરત જ ઓળખ્યો. કિશોરીનાં સૌન્દ-
ર્યમાં પતંગિયું બનેલો એ વિસ્મયાય હતો.

* * *

આ બીનાને ત્રણ વર્ષ વીતી ગયા બાદ,
માધવેન્દ્ર કલકત્તા ગયો હતો. તે પ્રસંગે
સમજાવન બાણએ મિત્ર મંડળની મહેરીલ
ઝાંઝવી હતી. સંગીતના જલસા માટે તેણે
એક ગાયિકાને ખોલાવી હતી. માધવેન્દ્રનું
ધ્યાન એ ગાયિકાના નાય કે ગાયન તરફ
ન હતું. તે તેના મુખ તરફ બારીકાઈથી જોઈ
રહ્યો. તેને તિરસ્કાર ઉત્પન્ન થયો. કારણ કે
એ ગાયિકા ન હતી, પરંતુ કિશોરી હતી.
તેના તરફ તિરસ્કાર ભરી નજર ફેંકી માધવે-
ન્દ્ર ત્યાંથી ઉડી ગયો. તેના આટલો અધઃપાત
થશે એવી તેને કલ્પના પણ ન હતી માધ-
વેન્દ્રને જલસામાંથી ઉડી જતા જોઈ કિશોરીએ
સંગીત બંધ કર્યું. કાંઈ પણ કારણ જણા-
વ્યા વિના તે જલસો અર્ધેથી બંધ રાખી
પોતાના સાજીદાએ સાથે ત્યાંથી ચાલી
ગઈ.

તેના ચાલી જવાનું કારણ માધવેન્દ્ર
સિવાય બીજા કોઈનાં જાણવામાં ન આવ્યું.

સંપૂર્ણ

શ્રીઓને આર્થિક સ્વતંત્રતા

[શ્રીમતી સરલાદેવી ચોધરાણી

આર્થિક સ્વતંત્રતાની સૌથી વધુ જરૂર હોય તો તે સ્ત્રીને જ છે. શ્રી અનીતિમય
ધર્મે સ્વીકારે વા અનીતિભક્ત જીવન ગુજારવાને લલચાય, તેનું મુખ્ય કારણ આર્થિક દુઃખ જ
છે. પુરુષોની બેકારીના પ્રશ્ન કરતાં સ્ત્રીઓની બેકારીનો પ્રશ્ન વધુ ગંભીર છે. આર્થિક
સ્વતંત્રતા વિનાની સ્ત્રી ઘણી વખત પુરુષની કામવાસનાનો શિકાર બની જાય છે. એના
પરિણામે વેશ્યારત્ન અને કુટુંબજાનાં અસ્તિત્વમાં આવે છે. તેથી એક આદર્શ રાજ્યમાં
એક પણ સ્ત્રી બેકાર કે નિર્વાદનાં સાધન વિનાની ન રહેવી જોઈએ. આદર્શ સમાજમાં
સ્ત્રીને અનીતિને પદે દોરનાર પુરુષ કાયદાથી સજા સજાને પાત્ર થવો જોઈએ. આવો બેવડા
પુરુષ કદિયે આંખમિચામણને પરિણામે છટકી જવા ન પામવો જોઈએ.

સંપાદક ન્યુ ઇરા. સ્કુલના એક અધ્યાપક હોઈ બાળમાનસનો સારો પરિચય ધરાવે છે અને તેમણે ઓછુવટ ભરી દૃષ્ટિથી જુદાં જુદાં તત્ત્વો ધ્યાનમાં રાખીને આ સંગ્રહ તૈયાર કર્યો છે. એમાંના ૪૦ ગીતો બાળકોને સહેજે ગમી જાય તેવાં છે. મુદ્રણ પણ બાળકોની આંખને ખરાબ ન કરે એવું સુંદર છે. શિક્ષકો માટે પણ એમાં પૂરતી સૂચના અપાઈ છે. બાળશાળાઓ જરૂર આ પુસ્તકને અપનાવી લઈ પોતાના નાનકડા વિદ્યાર્થીઓનો આનંદ વધારે.

વિદ્યાર્થી કે ગૃહસ્થ? દર્શન ૧ થી ૫: લેખક: રા. "રસિક" (રા. વિકૃતરાય ય. આવસત્થી).

આ નાનકડા પુસ્તકમાં સંગ્રહેલાં પાંચ લેખ પંદર વર્ષ પહેલાં " વીસમી સદી " માં પ્રકટ થયા હતા. લેખકે ઇ. સ. ૧૯૦૦ની આસપાસ કેલેન્ડર જીવનમાં જે દરેકો લેખેલાં અને અનુભવેલાં તે આ લેખોમાં રસિક દૃષ્ટિએ તેમજ શાલેખ્યાં છે. પંદર વર્ષના ગણા પછી ૧૯૧૫-૧૬માં પણ એમણે આલેખી છે તેવીજ સ્થિતિ કોલેજના વિદ્યાર્થીઓની હતી અને બીજા પંદર વર્ષે આજે ૧૯૩૦-૩૧માં પણ તેમાં ઝાંઝો ફેર હજી નથી પડ્યો. શારદા પ્રયદાને પરિણામે હાઈસ્કુલના વિદ્યાર્થીઓ હવે આપણને બદલાયારી મળશે પણ કોલેજમાં તે એ ની એજ સ્થિતિ રહેવાની છે.

ખડાયતા મિત્ર: મહિલા અંક: તંત્રીઓ શ્રી. ભાલુમતી ચંદુલાલ ગોકરી અને શ્રી. મનોરમા ચંદુલાલ પરીખ.

જાતિમાસિક હોવા છતાં " ખડાયતા મિત્ર " અન્ય કોમના માણસોને પણ માર્ગદર્શક યાચ અને રસ પડે એવું સાહિત્ય આપે છે. આ મહિલા અંકનું સંપાદન એ જાતિની જે બહેનોએ કર્યું છે. લેખો વિધવિધ દૃષ્ટિએ અને વિષય મરત્વે લખાયા છે અને ખાસ કરીને દેશભાવનાના રંગથી રંગાયા છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ પણ છેલ્લી લડતે ગુજરાતની બહેનો પર કેટલી બધી અસર કરી છે તેની એ અંકના લેખો વાંચવાથી ખાતરી થાય છે. આવો સુંદર અંક પ્રકટ કરવાનો સફળ

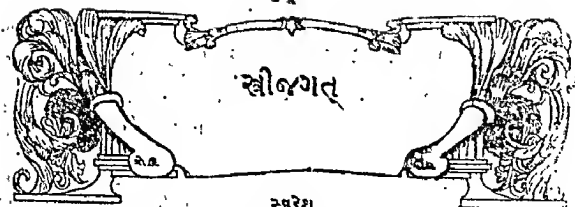
શ્રમ કરવા માટે અમે એ બંને બહેનોને અભિનંદન આપીએ છીએ.

મોતીનાં તોરણ: ભાગ ૧ લો અને રજો: સંચોજક: રા. કરસનજી જીવરાજ આચારા અને રા. ચતુર્ભુજ કનઈ આચારા, પ્રકાશક: રા. કરસનજી જીવરાજ મોતીવાળા, ટાંકિયા ગોશી, અમદાવાદ મૂલ્ય: દરેકનું રૂ. ૧-૦-૦

આ બંને પુસ્તકો કલાપ્રિય ગુજરાતજી બહેનોને અત્યંત હપથોળી થઈ પડશે. પહેલાં ભાગમાં જુદી જુદી પંદર આકૃતિનાં તોરણો વિષે સચિત્ર માહિતિ, માપ વગેરે અપાયાં છે. બીજા ભાગમાં એવી જ રીતે ચિત્રો સાથે જુદી જુદી પંદર આકૃતિનાં પડદા બનાવવા માટે માહિતિ અપાઈ છે. ચિત્રો એક જ રંગમાં આપવાને બદલે ત્રિરંગી કર્યા હોત તો નમુના વંધારે આકર્ષક દેખાત. અલખત તેમ કરવા જતાં પુસ્તકનું મૂલ્ય વધારતું પડત. આટલું છતાં એમાં આપેલા ચિત્રો સ્પષ્ટ હોઈ દરેક નમુના સંબંધી સારો ખ્યાલ આપે છે. અમે તેવી-શીખાઈ બહેન પણ આ પુસ્તકમાં આપેલી માહિતિ પ્રમાણે તોરણ કે પડદા બનાવવા ઇચ્છે તો સહેલાઈથી સંગતતા મેળવી શકશે. પહેલાં ભાગની બીજી આકૃતિ પ્રકાશકને એક વર્ષના અરસામાં છપાવવી પડી છે. તે એની હપથોળિતાની સાખીવિ. છે.

સત્યાચક્ર ગીતા: લેખક: રા. વલ્લભદાસ બજવાનજી ગણુવા. પ્રકાશક: સો. રમીબહેન મો. કામદાર મૂલ્ય: ૦-૫ ૦.

ભગવદગીતાની શૈલિ પર ચિંતાનિષા અને રૂઝનો સંવાદ થોછને લેખકે અઠાર અધ્યાયમાં છેલ્લા રાષ્ટ્રીય સંભામની કથા સંસ્કૃત કાવ્યમાં આલેખી છે. આ ગીતા અત્યાર પહેલાં, કટકે કટકે અનેક પત્રોમાં પ્રકટ થઈ છે અને અન્ય ભાષાઓમાં અનુવાદિત થઈ બહેનો 'લોકપ્રિયતા' મેળવી શકી છે લેખક સંસ્કૃતના લડા અભ્યાસી અને " કાવ્યતીર્થ " ની હપથોળિતાના હોવાથી સંસ્કૃત ભાષા હપર સારો કાણુ ધરાવે છે. એમની આ ગીતા અવાચીન ગીતા તરીકે જરૂર લોકપ્રિય થશે.

સ્વદેશ.

સુક્ષ્મ સંવાદમાં ભારતીય મહિલાઓ :
 છેલ્લી વડતે પ્રભતા મન. ઉપર મહાસભાની ફેરવી અસર છે તે સંજોગ રીતે પૂરવાર કરી આપ્યું. તે બાદ મહાસભાની ચુંટણીમાં પણ પ્રભાએ આગળ પડતો બાગ લઈ મહાસભાની મહત્તા સ્વીકારી છે. ગયા માસ દરમિયાન યજ્ઞેલી પ્રાંતિક સમિતિની ચુંટણીઓમાં બહેનોએ મત આપવામાં તેમજ ઉમેદવારી નોંધાવવામાં પણ સારો દિસ્સો લીધો છે. મુંબાઈમાં પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિની ચુંટણીને અંગે ફેરવાક વાંસાઓ હોવા છતાં શ્રીમતી પેરીનબહેન કેપ્ટન, શ્રીમતી ગોરસપબહેન કેપ્ટન, શ્રીમતી ઉર્મિલા મહેતા, શ્રીમતી શાન્તાબાઈ બેંસાસકર અને કુમારી સોફિયા સોમણ એ પાંચ બહેનો જુદા જુદા વોર્ડમાંથી પ્રાંતિક સમિતિમાં ચુંટાયાં છે. સૌ અવતિકાબાઈ ગોખલે જેવાં નળીતા કચ્છકર્તા બહેન આ ચુંટણીમાં નિષ્ફળ નીવર્યાં એ દિલગિરિમયું છે.

ગયા માસ દરમિયાન મુંબાઈમાં દેશ સેવિકા સંઘના આશ્રયે વિદેશી કાપડની ચોકીનું કામ પૂર જોશમાં ઉપાડી લેવાયું છે. ભૂદેશ્વરથી ગીરનામ, તેમજ જે. જે. હોસ્પીટલથી જે ટાંકી સુધી આવેલી વિદેશી કાપડની દુકાનો પર ચોકી ચઢી છે. અને તેમાં સફળતા પણ ઠીક મળી છે. કેટલાક વસ્ત્રાઓના કાપડીયાઓએ વિદેશી ગાંઠે સીલ કરાવ્યાં છે.

મુંબાઈમાં ગયા માસ દરમિયાન મળેલી મહાસભાની કાર્યવાહક સમિતિને અંગે પડિત જવાબદારી સાથે તેમનાં પત્ની સી. કમળા નહેરૂ સીલોનથી પાછા ફર્યા હતાં શ્રીમતી કમળા નહેરૂને રાષ્ટ્રીય શ્રીસભાના આશ્રયે બહેનોને ઉદ્દેશ્ય

બોધન કર્યું હતું. મારવાડી બહેનોની સભામાં મારવાડી બહેનોને પડકો ફાળવી રાષ્ટ્રસેવાના કામમાં હુમાવા હાકલ કરી હતી. શ્રી. મંજુધર-રાવ દેશપાંડેએ પણ એક બાબત આપ્યું હતું. તેમણે તથા મુંબાઈની સ્વદેશી મારફેટની માંધી તરીકે ખુલ્લી મૂકતાં થો. સેનગુપ્તાએ શ્રીશક્તિએ આપેલા અપૂર્વ ભોમની તારીફ કરી હતી. આ ઉપરાંત બીજા નહેરૂ સભાઓમાં શ્રીમતા કમળા-દેવી ચટ્ટોપાધ્યાય તેમ જ બીજા આગેવાનોએ બહેનોનાં કાર્યની પ્રશંસા કરી હતી.

અમદાવાદમાં આકાશોડના કુવાની પોળની સંસ્કારી બહેનોએ વિદેશી કાપડ બહિષ્કારનું કાર્ય સ્વયં ઉપાડી લીધું છે. એમની પોળમાં વિદેશી કાપડનો ફેરીઓ દાખલ ન થાય તે માટે તેઓ ઘટ્ટી કાળજી રાખી ૧૨ થી ૬ નામ્યા સુધી ચોકી કરે છે એટલે કાઈ પણ ફેરીઓ ત્યાં દાખલ થઈ શકતો નથી.

અમરેલીની મુસ્લીમ સ્ત્રીઓએ સ્વદેશીને અપનાવી લીધું છે. લીળડીમાં પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબની બહેનો વિદેશી કાપડની દુકાનોએ ચોકી કરે છે. કેટલોક બહેનો તો લાજ મદીને ચોકી કરે છે.

ગેંઝલોરમાં શ્રીમતી કમળાદેવી ચટ્ટોપાધ્યાયના વૃદ્ધ માતૃશ્રીની આગેવાની હેઠળ ૫૦ દેશસેવિકાઓ ચોકીનું કાર્ય કરે છે. આથી પાંચ દુકાનોએ એકઠું સ્વદેશી કાપડ જ વેચવાની કમળાત આપી છે.

શ્રીમતી કમળાદેવી સીલોનની મુસાફરી દરમિયાન છુપી પોલીસનો ધણો જ કડવો અનુભવ થયો છે. કેટલોક વખત તો પોલીસનો વર્તાવ અસંસ્કૃત હતો.

શિવગીરી ગત્તા છે. મંદિરમાં દાખલ થવા ઇચ્છતી બહેનોએ તાનરમી જુલાઈ સુધીમાં અરજનાં ફોર્મ બ્યવસ્થાપક, જમનાબાઈ સરસ્વતી મંદિર, કડવા પોળ, અમદાવાદ, પાસેથી મંગાવી લેવાં.

ખ્રિસ્તિ નર્સનું લેદી મરણ: અમદાવાદની મજુર ઇસ્પતાલમાં આગળ મોકલી કરતી મીસ શાન્તા નામની ખ્રિસ્તિ નર્સનું મેં માસમાં ડૉ. ચીમનલાલ શાહ, એમ. બી., બી. એસ. ને ધરે લેદી મરણ થયાનું કહેવાય છે. ડૉ. શાહ પણ

પંડવ ગામના પારેખ મજનલાયે પોતાની ચૌદ વર્ષની પુત્રી બહેન ચંદનનું લગ્ન બાવનમરના ૫૦ વર્ષની હમરના એક શુદ્ધસ્ય વનમાળીશાસ સાથે મેં માસમાં કરેલું. લગ્ન પછી ત્રીજે ન અઠવાડીએ વનમાળીશાસનું અવસાન થયું. બહેન ચંદનને વેધવ્ય પ્રાપ્ત થયું. પરંતુ સમજી દયા શ્રીમાળી જ્ઞાતિ બદારે ચડી. એ જ્ઞાતિના આગેવાનોએ બહેન ચંદનને અવિવાહિત ઠરાવી અને સદ્ગતતા કુટુંબીઓએ-ધરણું, હમડાં વગેરે સર્વ પરત લઈ બહેન ચંદનને પીયર મોકલી, જ્ઞાતિએ

બાપુજી શરણત બનાવે છે.

આગળ મજુર ઇસ્પતાલમાં જતા. મરણ પછી પોલીસે નનામી અરજ મળતાં તપાસ શરૂ કરી હતી. નર્સનું સબ રમયાનમાંથી પોલીસે કાઢી પોલીસે સીલીલ ઇસ્પતાલમાં તપાસ માટે મોકલ્યું છે. બાદ પોલીસે 'વોરંટ ચેજના' ડોકરને પકડ્યા છે. નનામી અરજમાં એવું જણાયું કહેવાય છે કે દાકતરને નર્સ સાથે આઠો સંબંધ હતો, અને તેથી તેને ગર્ભ રહ્યા હતા. આ ગર્ભ પાડી નાંખવા દાકતરે પોતાને ધરે તેને ઇન્કેસ્ટને આપ્યાં. પરિણામે નર્સનું મરણ થયું કહેવાય છે.

અનુકરણીય ઇતિહાસ : બાવનમર તાળાનાં

બાપુજી શરણત પાંચે છે.

બહેન ચંદનનો પિતા ફરી ભવ ન બચાડે તે માટે જ્ઞાતિની સંમતિ વિના બહેન ચંદનના લગ્ન કરવાની ચના કરી છે.

નિરક્ષરતાનો નાશ : પુનામાં વસંત બ્યાખાલ માળાને અંગે મેં માસમાં ઉપરના વિષય ઉપર બાવજી કરતાં મીસ એમી રસ્તમલએ જણાવ્યું કે દસ વર્ષ ઉપર રણીયામાં બદ્દ ન જાણ સ્થિતિ હતી. પરંતુ તે પછી તેણે તે કાર્ય સાધ્યું છે, તે ઉપરથી આપણે પાંડ શીખવાનો છે. દિનુસ્તાનમાં અમલુ લોકોની સંખ્યા એટલી ઓછી છે કે ને બધા અમલોને એ દારમાં

હતા રાખવામાં આવે તો એ હાર ૧૨૬૮૦ મા-
લ લાંબી થાય. નિરક્ષરતાનો નાશ કરવાનું કામ
શહેરમાથી આરંભાતાં તે આખોઆખ ગામડાંઓમાં
દાખલ થયો. દરેક માણસ વાંચતાં લખતાં શીખે
એનું નામ નિરક્ષરતાનો નાશ.

શારદા કાચકાનો ભંગ : શિકારપુરમાં
શારદા કાચકાની અવમજ્જના કરી પાંચસો બાળ-
લગ્નો થયાં છે. તે માટે કેટલાક કેસો મંડાયા છે.
હુસરીના ત્રણ વાણીઓએ બાળલગ્ન કરવામાં
મદદ કરવા માટે કેસ કરવામાં આવ્યો છે.

કોનેડું અટકાવ્યું : મીઠાળ ગામના પા.

મયુરભાઈ ધરગદાસના ૯ વ-
ર્ષના ટાકરાનું લગ્ન સીનોરના
પા. હરજીભાઈ દેરાઈની ૧૮
વર્ષની પુત્રી સાથે થઈ સીનોર
મદાલના મેજિસ્ટ્રેટ અટ-
કાવ્યું છે.

દિનું સ્ત્રીઓને વાર-
સાદક્રુ : દિનું કાચક પ્રમાણે
સીઓના વારસાદકનો સ્ત્રી-
કાર કરનારો ખરડો મેસુરની
ધારસમામાં સરકારે રજુ કર્યો
હતો તેને સમાસહોની મોટી
સંખ્યાએ ટેકો આપ્યો છે.
સંયુક્ત કુટુંબમાં સ્ત્રીઓને
કંઈ પણ દિરસો મજુવામાં
આવતો નથી તેઓ પણ દબે
દિરસેદાર જણાયો. ૨૬૦
સંખ્યામાંથી ખરડાનો વિરોધ
ફક્ત ૩ જણે કર્યો હતો.

દિનું ભાવિ અને સ્ત્રીઓ : દિલ્હીની
શ્રીસત્રાએ ગયા માસમાં ના. લેડી વિદ્યાચનના
માનમાં ચોક્કસ સંમેલન પ્રસંગે ના. લેડી
વિદ્યાચને જણાવ્યું કે દિનું ભાવિ કોઈપણ
મોટી સમાજ એમ નથી. પરંતુ એમ એમ વહીવટ
બપાવવાની જવાબદારી તેણે બપાવતી પડશે તેમ
તેમ પ્રજાના સહકારની વધારે જરૂર પડશે. આ
પણ ને મુલેદ સાંતિ ઉપજાએ છાએ તે લાવ-
વામાં સ્ત્રીઓએ મદદલગે શાખ બાજવશે. પડશે.

હરજામી સ્ત્રી-કવિઓ : મહાત્માનાં મદરે-

સામાં 'જવાહીર હવ અનંચલ' નામનું એક
પુસ્તક છે. એનો લેખક અણાખાન કૃષ્ણારી ખીન
અમીરી હરાવી રાહેનરાઈ અકબરશાહના જમા-
નામાં થઈ ગયો. આ પુસ્તકમાં ધરાની, અરખી
સાહિત્યમાં કવિઓ તરીકે નામ કાઢી ગયેલી ૨૩
સ્ત્રીઓની છંદગીની દૃષ્ટી જીવનરેખા આપેલી છે.

કવિ યુગલ : શ્રીમતી રાધારાણી દત્તે જાંબુ
નરેન્દ્રનાથ દેવ સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું. આ લગ્નની
વિશિષ્ટતા એ છે કે પતિ પત્ની બંને કવિ છે.
કવિ કવયિત્રીને પરણે એવા દાખલા જ્વલંત બને
છે. વર વધુ બંને કાવ્યરૂપ જ્ઞાતિના છે અને જંગલ

માં કવિઓ તરીકે વિ-
ખ્યાત છે.

મીસીસ ક્રીસ્ટીનો
વિદાય-સંનેશ : જાણીતા
સેવિકા મીસીસ માર્ગેટ
ક્રીસ્ટ વા. ૨૮ મી મે એ
અમેરિકા ઉપડી ગયાં છે.
તે પ્રસંગે તેમણે નીચેનો
સંદેશ આપ્યો છે :

મ્યુષીક જવા ઉપડતાં
છતાં મારા વિચારો દિન અને
તેનાં તાર્કિક ભાવી વિશેના
જ છે. તત વર્ષે અર્ધસક
નિઃશસ્ત્ર લડતમાં દિનનાં
સ્ત્રી પુરુષનાં બલિદાન, આત્મ-
સંયમ અને ઇચ્છા બળ
બચા યથાં છે. સાદુ વર્ષ
સમાધાનીની મસલતોમાં જય
છે. મારા મિત્રોને મારો સંદેશ

એ છે કે યુદ્ધવિરામનો સમય મદાસમાની સંસ્થા-
ઓનું બળ વધારવામાં કરતે કે નેથી તે અભેદ
બને; બને અર્ધસક સક્રિયતા શહેરીઓનું સૈન્ય
બનાવશે, અને સંપૂર્ણ સ્વરાજનો માંગની મજ-
બૂત બનાવશે. હું પાછો દિન આપું તે પહેલાં
સરકાર દિની દાયોમાં આવી મળું દરો એવી
હું પ્રાર્થના કરું છું. મારા દિની સાથે બહેનો
તરફથી દિનના દરેક દરેક ભાગમાં મારા પ્રત્યે
જતાવવામાં આવેલાં સ્નેહ અને લાગણીનાં આભાર-
પ્રદર્શન તરીકે હું જ્યાં જ્યાં જઈશ ત્યાં ત્યાં

મહુમ લેડી મહેરમાઈ તાતા

એ ધ્યેયની પરિપૂર્તિ માટે હું કામ કરીશ. આ વર્ષમાં દિવંદ સ્વરાજ મેળવે એવી મારી ખરાં અંતઃકરણની ઇચ્છા છે. સ્વરાજ મલશે ત્યારે જ કેળવણી વિષયક અને સામાજિક સુધારાઓ મોટા મોટા પ્રમાણમાં થઈ શકશે. હિન્દી પ્રજા પોતાના ઉપર રાજ કરવા પૂરતી સમર્થ છે એવી મારી ખાતરી છે.

દૈનિકનાં તંત્રીપદે: મદ્રાસથી હાલમાં જ શરૂ થયેલાં દૈનિક પત્ર 'દ્રાવિડન'નું તંત્રીપદ શ્રીમતી આલમહેશ્વરી મંડયર અમ્મલે સ્વીકાર્યું છે.

સ્ટુડન્ટ-સંઘડીના લોગ

(૧) અમદાવાદમાં મથાશ કર નેશનની દીકરી બાઈ દયાકુંવર દાસવાથી મરણ પામી. (૨) એવી જ રીતે ઘાડી છવા નામની સ્ત્રી પણ મરણ પામી. (૩) મુંબઈમાં ગુલાલવાડીમાં લાભકુંવરબાઈ નામની ૨૪ વર્ષની સ્ત્રી બસી સળગાવવા નવાથી મરણ પામી.

પુનર્જન: (૧) અમદાવાદના સંસ્કાર સુધારા સમાજના આશ્રયે લેડી વિદ્યાબહેનને હવે બહેન ઇન્દુમતીએ શેઠ નેમીકુમાર અચરતલાલ સાથે ગયા માસમાં પુનર્જન કર્યું. બહેન ઇન્દુમતી ૧૫ વર્ષની વયે પરણ્યા પછી દોઢ વર્ષમાં વિધવા થયાં હતાં (૨) જસહલુ તાબાનાં કુંદલીના દયા શ્રીમાળી વલ્લિક જેતશી સમજ બોલાણીએ બરવાળાના કાકરશી નજીવનની દીકરી બાળવિધવા બહેન જુહુવર સાથે મે માસમાં પુનર્જન કર્યું.

વૃદ્ધ લગ્ન: (૧) નરિયાદનાં એક બ્રહ્મમુનિ. જી. પી. રાવ ધરે પત્ની અને પુખ્ત વયનો પુત્ર હોવા છતાં ચૌદ વર્ષની એક જળદ બાળાને પરણ્યા છે. (૨) અમદાવાદમાં કંઈકા પોળના આત્માશ્રમ

કેશવલાલે છાકરાના દાદા હોવા છતાં ૫૫ વર્ષની વૃદ્ધવયે સોળ વર્ષની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યું. હૃદય રોગ-હોવાથી તેમણે નોકરીમાંથી રાજીનામું આપ્યું છતાં લગ્ન માટે લાયક રહ્યાં !

પતિદેવ (૧) પતિ સાથે અણબનાવ થતાં માતરં મામની જવાબદારી નામની બ્રાહ્મણ સ્ત્રીએ આપઘાત કર્યો. (૨) પતિદેવના ત્રાસથી કંઈકાળે હમરેકમાં ધનલક્ષ્મી નામની ૧૮ વર્ષની સ્ત્રીએ આપઘાત કર્યો.

શ્રી. વિઠ્ઠોરીઆ કેન્ડ

સ્વેનના રાજ્યમાં જેલખાતાના વડા અધિકારી નીમાયાં છે.

બેઠકમાં સ્ત્રીઓની સંખ્યા પૂરતી રાખવાનું એક નિવેદન હિંદની આગેવાન ૧૫ બહેનોએ મે માસમાં ના. વાઈસરોય સમક્ષ રજૂ કર્યું હતું.

વિદેશ

સમાજ હક્ક: માળાપની મિલકતમાં પુત્રના જેવા જ હક્ક સ્ત્રીને મળે એવો ખરેખર નાનકોળ (ગ્રીન) ની સરકારે પસાર કર્યો છે. એ પસાર થયા બાદ એક મહિને સીનાપુત્રી એક છાકરીએ

પ્રકીર્ણ (૧) મરાઠીમાં ગયા માસમાં શ્રીમતી મીહુ બહેન સ્થાપિત કરાવવા વણાટ યાજનાનાં મંત્રાનનું ખાત મુદ્દત મ. ગાંધીજીએ કર્યું. (૨) રત્નાગિરિથી ૨૦ માઇલ દૂર આવેલાં એક ગામમાં વિગ્નણી પડવાથી એક સ્ત્રી મરણ પામી છે. (૩) મુંબઈનાં બાદીયા સ્ત્રી મંદળના આશ્રમે બાદીયા બહેનો માટે ઘેટમાં શિશુલુગર્ભી બોલાઈ છે. (૪) અમદાવાદમાં રસ્તે જતી બહેનોની ઇસ્ટી કરવા માટે દલસુખ અને રતિલાલ નામના જુદાંસોને પકડ્યા છે. (૫) મુંબઈના શ્રીમતી જંબાબહેન બરદી-વાળાએ મ. ગાંધીજીને ચાંદીની ખુરશી અને ચાંદીનું સ્ટુલ ભેટ આપ્યાં છે. (૬) ગોળમેજ પરિષદની આજમા

પોતાના બાહ્યો પર એ કાયદા પ્રમાણે દાવો માંડતાં તે જિતી પણ ખરી.

સર્વે અદી હાનૂમઃ સ્તાંયુલ (તુર્કી) ની પોસ્ટ માસ્તર જનરલ નીમાઈ છે, દુનીઆમાં આ સ્થાને આવનાર તે પહેલી સ્ત્રી છે.

અઠંગ દોડનારી: કલીવર્લેડ, (અમેરીકા) ની મીસ સ્ટેલા નોર્સે દોડવાની હરફિશમાં કેટલાક રેકોર્ડ તોડ્યા છે. ૭૬૦ ફોર્ડમાં ૧૦ વાર દોડવાનો રેકોર્ડ તેણે હાલમાં જ તોડ્યો છે.

સીસીલી અને વિમાનમાંની એક ક્વોર્સ બહેન મરણ પામ્યાં છે. મીસ સીસીલી આયરીશ બેરેનેટ અને ખેલાડી સર ટીમોથી આશ્વાયનનાં પુત્રી હતાં. સ્ત્રીક્વોર્સને સાથે થઈ અંગ્રેજી ખાડી વિમાનમાં ઓળંગનાર તેઓ પહેલાં જ બહેન હતાં. ૧૯૨૮માં વિમાની અકસ્માત નડતાં તેમણે એક પગ ગુમાવ્યો હતો.

મીસ જોડ રેચરડને ગ્લાસગો 'યુનિવર્સીટીની સેનેટ 'શાક્ટર ઓફ ડીવીનીટી' ની ડીઓ આપી છે. અત્યાર પહેલાં કોઈ પણ ડિ-રિચ યુનિવર્સીટીએ સ્ત્રીને આવી ડીઓ આપી નથી.

સૌ. સરોજિનિ નાયડુ

મુંબાઈની સ્ત્રીઓએ એમને મે માસમાં માનવ આપ્યું.

દુનીઆની સૌથી વધુ દોડનાર તરીકે તે બીન-હરફિ છે.

ગદર સુકાદમ મીસ ગેથો એ 'માર હંડીયા' નો બીજો બાજુ લખ્યો છે. તેમાં હિન્દમાં ચતાં બાલકઓની વખોડણી કરવા સાથે ચારદા કાલદો મૃતપ્રાય થઈ ગયા છે એવી દીકા કરી છે.

વિમાનના અકસ્માતમાં: બળીતી વિમાન બાજા મીસ સીસીલી એ પ્રાપ્ત વિમાન હેરફેશ પુણે દેવી પગ સળગી જવાથી મીસ

પતિઓનાં ખૂનઃ કાન્ડીયામાં તાજાંકુળ કરવાની સ્ત્રીઓને એક દાયણે સમળવું કે પુરોષને હેર દઈ મારી નાખવાનું કામ થયું તોલેલું અને લાભકારક છે. પછીથી પતિ કે પ્રભુથીને મારી નાખવાની યુક્તિ તેણે શીખવવા માંગી. સત્તા વાળાઓને રાફ પડતાં ૧૯૭૦ના જુનની તા. ૧૭ મીએ ૩૧ સ્ત્રીઓ સામે કામ ચલાવાયું.

તેમાંથી કેટલીકને ઓળ મૂકી છે, જેને 'અર્ધા માસમાં ફાંસીનો સળ કરી છે અને બાકીનીને ૩૦ વર્ષ સુધીની કેદની સળ કરી છે.

સીનોરીટા વિડેટોરીયા કેન્ટઃ ઉલ્લાં એ વર્ષથી સ્પેનમાં વધીલાત કરતાં આ બહેનને નવી પ્રભસતાક સરકારે કેદખાનાંઓના ડાયરેક્ટર જનરલ નીમ્યા છે.

ઉત્તરોત્તમ ગૃહણી: જર્મનીની કે લોન્માં સ્ત્રીઓને ઉપરની ડીઓ અપાય છે ગૃહ વિસ્તારને લગતું સર્વ પ્રકારનું જ્ઞાન મેળવનારને આ

રાષ્ટ્રીય હડતમાં અનેક શાન્તિપ્રિય વ્યક્તિઓએ
દેશ તરફની લાગણીથી પ્રેરાઈ
હડતમાં. સેવાનો ફાળો આપ્યો
છે. શ્રીમતી જ્યોત્સના બહે-

નને લાઇના સ્વર્ગવાસીનું દુઃખ તાજું હતું છતાં
તેમણે દેશને ખાતર એ હડતમાં અંતર્લોકી પોતાની
ફૂલ અદા કરી અને સ્ત્રી જાતિને દીધાવે એવું કામ કરી
ખતાવ્યું. હડતના પ્રસંગોમાં અમલદારોએ એમના
તરફ નંરાય તોછડાઈ કે અસહ્યતા ખતાવી
નથી. એક પ્રસંગે તા. ૨૪ સપ્ટેમ્બરે નવા આવેલા
પોલીસ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટે એમને પોલીસ કોર્ટને
તોડવા માટે ઘડા મારેલા અને ખસા પર નખો-
રીઆં મારેલાં, પરંતુ એકે અપરાધ કરેલો નહિ.
અને પાછળથી એજ અમલદારે સાબરમતી લઈ
જવી વખત સ્ટેશન પર એમની મારી મારેલી
પરેખર એકએ તો આ હડતમાં એ બહેન જોડાયા
તે સૌથી લોકપ્રિયતા મેળવવા માટે નહિ પરંતુ
દેશસેવાની હૃદયપૂર્વક લાગણીથી નિસ્વાર્થ
આત્મશેષ દેવાને જ જોડાયા હતા.

પ્રસ્તુત રેખાચિત્રના લખનાર બહેને ખીછ
પણ કેટલીક ખાખતો એમને
અમારી વિનંતિ વિષે લખી છે. અમને શ્રીમતી
જ્યોત્સના બહેનનો જે
શ્રોતા પણ પરિચય છે તે ઉપરથી અમે એટલું
તો જરૂર કહી શકીએ કે જે શુભોનો અભાવ
એ બહેનમાં લખનારે ખતાવ્યો છે તે અમને તો
દેખાતો નથી. એમના સ્વર્ગસ્થ લાઇની માવજત
એમણે અત્યંત લાગણીપૂર્વક કરેલી એની
અમને અંત માહિતી છે. પરંતુ 'ત્રીવિધક
ગુણ અવગુણની ખાખતમાં તો એ બહેનનો લાંબા
સમયનો નિકટ પરિચય' ધરાવનાર વ્યક્તિ જ
એમને યોગ્ય ન્યાય આપી શકે. એવા કોઈ નહુ-
કર બહેન આ લાઈ અમને એમનું સાચું રેખાચિત્ર
લખી મોકલે એવી અમે ખાસ વિનંતિ કરીએ
છીએ. આશા છે અમારી એ વિનંતિ સત્વરે
ફળશે.

વડોદરામાં હિન્દુ લગ્નવિચ્છેદની છૂટછટ્ટ

વડોદરાની શ્રીમંત સરકારે હિન્દુ લગ્નવિચ્છેદનો કાયદો ધડાવી મંજૂર કર્યો છે. તેનો
અંમલ ઝાગરપટથી થશે. પતિ યા પત્ની નજ થયાં હોય (૭ વર્ષ સુધી પત્તો ન હોય),
પતિત થયાં હોય (વટલી ગયાં હોય), પ્રજ્વલિત થયાં હોય (સાધુ સન્યાસી થયાં હોય),
નિર્દયતા ખતાવતાં હોય, ત્રણ વર્ષ સુધી વગર કારણે ત્યાગ કર્યો હોય, ત્રણ વર્ષ ઉપરાંત
માદક, પદાર્થથી ઉન્મત્ત થયાં હોય, વ્યભિચાર કરતાં હોય-આ પૈકી એક યા અનેક કારણે
લગ્ન વિચ્છેદન હુકમનામું હવે હિન્દુઓ-મેળવી થકશે. હિન્દુઓની જે કામો ચોતપોતાના
ફિરિવાજ અનુસાર છૂટાછેડા કરતી આવી છે તે તેમ કરશે પણ એ છૂટાછેડા ન્યાયાધીશીમાં
નોંધાવવા પડશે.

સાલાર સ્વીકાર :

- (૧) નવયુગ (અઠવાલિક) : તંત્રી : રા. મુલચંદ કે. મહાડીઆ. વર્ષ ૨; અંક ૧૩.
(૨) Money-Making : પ્રકાશક : આર. કે. એમકા. મે ૧૯૩૧. (૩) અભ્યુદય : ચંબન
અંક : તંત્રી : રા. ડાહ્યાભાઈ હમનલાલ માસ્તર. પુ. ૧; અંક ૨ નો. (૪) સહકાર : તંત્રી : રા.
અનુભાષ વિ. પટેલ. વર્ષ ૧; અંક ૩. (૫) શ્રી સુરત જૈન વીસા ઓશવાલ યુવક મંડળ
પત્રિકા ૩ છા તંત્રી : રા. બાલુભાઈ પ્રે. ઝવેરી. (૬) યુવક : તંત્રી : રા. સુનીલાલ પુ. શાહ અને
રા. એલિનભાઈ બા. પટેલ. વર્ષ ૧; અંક ૧. વધારા સાથે (૭) સર હરકીશનદાસ હોસ્પિટલ :
છટ્ટો વાર્ષિક રીપોર્ટ : ૧૯૩૦. (૮) શ્રી જૈન વીસા ઓશવાલ કલમ : પંદરમા વર્ષનો અહેવાલ :
૧૯૩૦-૩૧. (૯) શ્રી લોહાણા સ્નાતક મંડળ : ચોથા વર્ષનો અહેવાલ : ૧૯૨૯-૩૦. (૧૦)
શ્રી નરિયાદ હિન્દુ અનાયાશ્રમ : દ્વિવાર્ષિક રીપોર્ટ : ૧૯૨૮-૩૦.

પત્નીની સલાહ :

કંચનલાલ: કેમ ! ખન્ને નણુંક લોભાઇ શું ચુસપુસ કરે છે ? કોઇની કુથલી કરે છે શું ?

અરવિંદા: તમને તો બધાં કુથલી જ કરતાં હોય એમ લાગે છે.

કંચનલાલ: ત્યારે એવી તે શું વાતો કરે છે ?

અરવિંદા: એ તો આજે રમાજીને વિદ્યાલયમાં વીમા સંબંધી શીખી લાવ્યા તેની વાત કરતા હતા.

કંચનલાલ: એમ ? શું શીખી લાવી રમા ?

અરવિંદા: એમ કે વીમા ઉતરાવવો તો દેશી કંપનીમાં જ ઉતરાવવો અને તેમાંયે સારી સદ્દર કંપનીમાં ઉતરાવ્યો હોય તો નાણું ઝટ મળે.

કંચનલાલ: એવી દેશી કંપનીઓ જ ક્યાં છે ?

અરવિંદા: તમને તો બધું વિદ્યાલયી હોય તેજ સારું લાગે છે. આ રમાજીને મોડર્ન ઇન્સ્યુરન્સ કંપનીનું પ્રોપેક્ટસ લઈ આવ્યા છે તે જુઓ તો ખબર પડે કે સદ્દર દેશી કંપનીઓ છે કે નહિ. એ કંપની વીમા ઉતરાવનારને કેવી કેવી સરસ મગવડો આપે છે તે તો જુઓ. છોકરાંઓનાં શિક્ષણ અને લગ્નના ખર્ચ માટે પણ વીમા ઉતારે છે.

કંચનલાલ: એમ ? ત્યારે તો મારે જરૂર જોવું પડશે. વીમા ઉતરાવવાનો મનેય ઘણા દિવસથી વિચાર થયો છે, પણ ક્યાં ઉતરાવવો તેનો નિર્ણય કરી શકતો નથી.

મોડર્ન ઇન્સ્યુરન્સ કંપની લી: એપોલો સ્ટ્રીટ, કોટ, મુંબાઇ.

ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਮਰਿੰਦਰ

ગુણસુંદરી

અને સ્ત્રીહિતોપદેશ

પુસ્તક ૧૬૫

ઓગષ્ટ ૧૯૩૧

[અંક ૬૪]

વર્ષા

ધનધેરાં હો ! વાદળાને તીર,
મન્દ મન્દ વર્ષાં જુલે રે.
નાચે, હૈયું ને નાચણું મલિર,
મન્દ મન્દ વર્ષાં જુલે રે.

પાંખો ચડાવી અનિલ ફેને ઉછળણું,
સરવરીયું મારું સોહામણું હો ! જલેન !
ડોલે કમળિની ઉરપાંખડી ડોલતી,
ડોલતાં બ્રહ્મા પરાગ,
મન્દ મન્દ વર્ષાં જુલે રે.

આંખલા ઉઘાડે રંગ ચેતના પતંગના,
ધન્ધણું આંખડી ઉઘાડણું હો ! જલેન !
હુંયે ઉઘાડું મારા ઉરતણી આંખડી,
નિહાળુ વિશ્વના ઉંડાણુ,
મન્દ મન્દ વર્ષાં જુલે રે.

ધનધેરાં હો ! વાદળાને તીર,
મન્દ મન્દ વર્ષાં જુલે રે.

—ધન્દુમતી

જરા ધીરી

ધોરી, ધોરી, ધોરી, અલી !

મધૂર મહેરતી કળી :

હિચનિ વેલહિચકે હસનિ કાં વળી વળી !

વસનિકા ! વસનતશન આન શુ' ગયો મળી ?

મધૂર મહેરતી કળી :

—ધોરી.

કુંકાળ લીધ કુંક, શુ' કુધાકરે કુમંધળી ?

કે પાંખડીનાં પોપચાને, ચન્દ્ર પાચ ચન્દની ?

મધૂર મહેરતી કળી :

—ધોરી.

મહીલિ ! તૂળ કીર્ત્તિમાં કલા શોં કામણે કળી ?

કહેનો કંઈકે તો : ન છેકે થા અગોલ પૂતળી :

મધૂર મહેરતી કળી :

—ધોરી.

ખોલે ધોંમે ધોંમે, ને શીઠ જોલતી ઉતાવળી ?

શોં આન મરતી આવડી ? કુમારિકા ઓ ફૂમળી !

મધૂર મહેરતી કળી :

—ધોરી.

કજૂમતી લો ચાકળે નમેરોં નીલ વાદળી !

હિમાય રૂપ : કે કહી દશરે દીલ ધીનળી !!

કુમારિ ફૂમળી કળી !

—ધોરી.

ધોરે, ધોરે, ધોરે મધૂર મહેરતિયે કુંળી કળી !

ને ફેરિયે તો, દેવની યવા કુહાગિ અંજલિ :

રૂપે ન હંમ દે અલિ !

ધોરી, ધોરી, ધોરી અલી—

કુમારિકા ઓ ફૂમળી !

—કેશવ હ. શેઠ

કરતા હિંસા હતા. સામેથી હાથમાં થોડાંક
કાગળીયાંઓ લઈ એક જાહેન ચાલ્યા આવતાં
હતાં. એ નજીક આવ્યાં ને મ્હારા મિત્ર
એમની જોડે વાતે વળ્યો. ધણીક વાતો કરી

એ ચાલ્યાં ગયાં. મેં મહારા મિત્રને પૂછ્યું.
'એ કોણ ?'

'અખર નથી ? મુખાં ! 'સુદર્શન'ના માનદ તંત્રી જ્યોત્સ્નાબહેન !' એણે ઉત્તર આપ્યો. હું તો ક્ષણભંગ ગયો. ખરું કહું ? આ પહેલાં અનેક વખત એમનું નામ કાને પોહ્યું ને આંખે ચઢ્યું; પણ કાને પોહ્યાં ને આંખે ચઢ્યાં નામવાળાં જ્યોત્સ્નાબહેનની સુતિ જાવી નહિ કલ્પેશી. વાતમાં ને વાતમાં મહારા એ મિત્રએ કહેલું મને સાંભરે છે. "I would be proud if I had a mother like Jyotsnaben!" (જ્યોત્સ્નાબહેન જેવી મા મહારે હોત તો હું મગરૂર ચાત !)

૧૫ મી મેના દિવસ હતો. ધરાસહ્યાના અગરે પર પૂજ્ય બાપુજીના સૈનિકએ ધાડ પાડવા કમ્ભર કરી હતી. હું પણ જોવા ગયેલો. પાછા વળતાં સાથે જ્યોત્સ્નાબહેન હતાં. ધણીક યુવાન, મુરખ્ખીઓ, હું ને જ્યોત્સ્નાબહેન. વાહન ધણું સેલ્યું. પણ નહિ જડ્યું. આકાસી બરાબર મધ્યાહ્નનો સુર્ય તપતો હતો. માથું ફાડી નાખે એવા એ તાપમાં ચાલતાં જ્યોત્સ્નાબહેનને જોઈ એકજ ખ્યાલ આવેલો ને તે એ કે 'શુજરાતજોને પણ સોહણુ થતાં આવડે છે.' ને તેમાં 'કુલની કળી સમ સુકમાર સુરતની રમણી' એભાંનાં એક બહેનને બળબળતા બપેરે યુવાનને સરમાવે એટલી ઝડપે ચાલતાં જોયાં. આવાં એ બહેનની શકિતનો ખ્યાલ શબ્દો શી રીતે આપે ?

શુજરાતી પત્રકારિવમાં સુદિમાન વર્ગને સંતોષવા એક સાપ્તાહિક સુરતમાં શ. બહુ-ભાષને તંત્રીપદે શરૂ થયેલું. હું સમયમાં એનાં માનદ તંત્રી જ્યોત્સ્નાબહેન થયાં. ને પછી બાપુજીએ ભારતશુકિતવદ આલોચી.

જે રાજ્યપર કદી પણ રવી નથી આથમ્યો એના સંચાલકોને સીશકિતના હાથ હેઠળ ચાલતાં એ 'સુદર્શન'નો ભય લાગ્યો. કદાચ સુર્ય આથમવાનો સમય એ લાવે એમ ધારી કાયદાની કલમો ગોતી એનું પ્રકાશન સમેટી લેવાની એમને ફરજ પાડી. પણ એના તંત્રીના દેશસકિતના અણનમ કોડ, આઝાદીની અજેક તમન્ના, દાખી દેવાને કાયદા-શાસ્ત્રીની કોઈ પેલુ કલમ ક્યાંથી જડે ? જ્યોત્સ્નાબહેને જોડેલો સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં અપલાવ્યું-કાયદાબગની ચળવળમાં એમણે પ્રાણ પરીવ્યા.

પરદેશી કાપડ દ્વારા હિન્દના પરદેશ તણાતા કરોડો રૂપિયા, એટલે હિંદમાં ચાલતી એ સુધરેલી, ભઈંકર સુસાધુનિતી, એટલે ભારતબાજોને માલમિલકત વિનાના કરવાની એ રાજ્યકર્તાઓની ચાલબાજ સામે મોરચા માંડવા કમ્ભર કરી, ને એ બહિષ્કાર સમિતિના મંત્રી થયાં.

સુરતમાં કોલેજીનીના ભારતપુત્રોને કોલેજમાં જતાં એટકાવવા 'વિદ્યાર્થી સંઘ' રચાવ્યો. તેમાં એ ખીજાં પ્રમુખ સુંદર્યા. પછી સુરતને આગળે વિદ્યાર્થી પરિષદ બરવાળું નક્કી થયું. એ વખતનું એમનું ઘર એટલે 'વિદ્યાર્થી આશ્રમ' એમ કહ્યા વિના, નહિ ચાલે. એ ચાર વિદ્યાર્થીઓની વચ્ચે બેસી વાત કરતાં એ જ્યોત્સ્નાબહેનને જોતાં આનંદ પડે. એ ચાર વિદ્યાર્થીઓને કોઈ વાતનો નિવેડો લાંબો હોય તો બધાજ એક જવાબે કહે: 'ચાલો ! બહેનને ત્યાં જઈએ; એ કોઈ ફરસી.' 'ચાલો ! બહેનને પુછીએ.' યુવાનોને સમજ સાચો માર્ગ બતાવવા નેટલી શક્તિ એમનામાં છે. યુવાનોને એ આગળે છે. એ હૃદયોને એ પિછાને છે. એમની અસિદ્ધાપાઓને જબુડી, એમના કોડોને પિછાળી એમને કયે માર્ગે દોરવા એનું એમને પુરતું જ્ઞાન

છે. યુવાનોને સાચો માગ' ખતાવવામાં એ પ્રાણતી પરવા કર્યા વિના આગળ વધી શકે છે.

સુરતમાં 'જવાહરદિન' ઉજવવાનું નક્કી થયું. પણ એ ઉમળાણીમાં એ ઝડપાયાં. ત્યારે તો એમને થોડા કલાકમાંજ પાછાં વિદાય કર્યાં. વળી પાછાં પાંચમી જાનેવારીએ 'ગાંધી કારાવાસ દિન' ઉજવતાં એ ઝડપાયાં. એ 'દેશસેવિકા સંઘ'નાં પ્રમુખ હતાં. પ્રમુખની શક્તિને દાખી દેવા એમને ખસો રૂપિયાનો દંડ થયો. પણ એ ખસો રૂપિયા એમને સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાંથી ઘેર બેસાડવા શક્તિમાન નહિ નિવડ્યા.

સોલાપુરનો મામલો કોને ન સાંભરતો હોય? દેશભારમાં હાહાકાર વરત્યો. સુરતની પ્રજા પણ એમાં કાળો આપવાનું કેમ શુક્ર? 'વિદ્યાર્થી-સંઘ' 'સોલાપુર-દિન' ઉજવવાના જાહેરનામાએ કાઢ્યાં. રાજ્યના પ્રતિનિધીઓને જાણ થઈ, ત્યાં તો ૧૪૪-નું દંડનાસ્ત્ર ફેંકાયું, પણ અન્યાય સામે ઉભાં થયેલાં રૂવાંટાઓને કોણ 'દાખી' શકે? કાપડાના ખત્મા તેટલા કટકા પ્રગ્લે કર્યાં. 'વિદ્યાર્થી-સંઘ' ના પ્રમુખને બીજે દિવસે સમન્સ મળ્યો. પણ ત્યાંતો વળી પાછો 'સોલાપુર-દિન' ઉજવવાનું નક્કી થયું. પણ એ દિવસને બદાલે જ્યોત્સ્નાબહેનને સરકારના માણસો આવી પકડી ગયાં. આજો દિવસ અટકાયતમાં રાખી રાત્રે એમને મુક્ત કર્યાં. ત્યાર પછી લાંબા કાળ સુધી એમના પર કેસ ચલાવ્યો ને ૧૯૮, ૧૧૭ ને ૧૭ એકના આધારે એમને અડધા વરસની સજા કરી. 'ઇન્ડિસાબ-ઝીન્દાબાદ' ને 'જ્યોત્સ્ના-

બહેન-ઝીન્દાબાદ' ના અવાજને વચ્ચે જ્યારે એમને સાબરમતી લઈ જતી ગાડીને ઉપડવાને હુકમ સમય હશે ત્યારે 'યુવાન બંધુઓને તૈયાર કરી મોકલજો-જલદી આવજો. હું તદ્દમારે માટે જગ્યા સાફ કરી રાખીશ.' આવું એક ભાષને કહેતાં એમને સાંભળ્યા હતાં. જેવાં છે તેવાં એ મુક્તિ માટે મરવા તૈયાર છે.

ગૂજરાતી સાહિત્યમાં જે કાંઈ એમણે કર્યું છે, તેનાથી સાહિત્યરસિકો અણુજાણુ નજ હોય ?

જગે ખસ ચેતન પ્રગટાવું,
રસે ખસ । મસ્ત જગત ખનવું,
પ્રજાનું કષ્ટતિમિર ટાળું,
જગે નવચેતન પ્રગટાવું.
મ્હારે એકજ એ અભિલાષ.
સુતેલા સૌ પીર ઉકાડું,
મુન્દરીઓનાં ઓત્ત જગાડું.
કુસુમ સમા ખાળક જુદોને,
દેશભક્તિ શીખવું.

આ એમનો અનેક જાણણીમાંનો એકનો અડધો ઉતારો. આ મિથાસ એમણે ધણું લખ્યું છે ને લખે એટલીજ આશા.

એમને અતકા રહેતાં તો આવડતુંજ નથી. એમની સાથે વાતો કરતાં કાંઈ શીખવાનું મળે છે. કાંઈ એમની પાસે જાણી જીવનમાં ઉતારવાનું લાગે છે.

ભારતે આવી શક્તિઓ અનેક અવતરે, અમર-તથે ને એ શક્તિનો ઉપયોગ ભારત ઉન્નતિ માટે થાય એટલીજ આશા.

એશીઆમાં સ્ત્રીજનગૃતિ

આંતર રાષ્ટ્રીય સામનાનો વિકાસ

લેખક: " વિનોદ "

હિંદુસ્થાનમાં છેલ્લી ચાર દસકીમાં જગત
વાસ્તવિક રીતે સમગ્ર રામમોહનરાય
અને સ્વામી દયાનંદના પ્રયાસોથી માંડીને
આજ સુધીમાં સ્ત્રીઓની સામાજિક ઉન્નતિ
માટે કીકીક પ્રયત્નો થયા હતા પરંતુ જાહેર
જીવનમાં અને ખાસ કરીને રાજકીય પ્રવૃત્તિ-
ઓમાં સ્ત્રીઓએ પહેલીજ વાર ગયા સ્વાતંત્ર્ય-
સંગ્રામમાં આવેા સક્રિય ભાગ લીધો. એ
જનગૃતિ-એ કાર્યદક્ષતાએ જગતને ચકિત
કર્યું; જગતે આજે તો એ જનગૃતિને વધાવી
છે અને યુદ્ધવિરામ પછી ઇંગ્લાંડ અને
અમેરિકાના સૌસમાજ ખાસ સલાઓ
ભરીને ગયા સંગ્રામમાં હિંદુસ્થાનની સ્ત્રી-
ઓએ ભજવેલા સ્તુત્ય ભાગની પ્રસંશા કરી
હતી, સ્ત્રીઉન્નતિના કાષ્ઠ પણ અંગ કરતાં
મધુબ્યક્ત્યાણુ માટે આ આંતરરાષ્ટ્રીય ભાવ-
નાનો વિકાસ એ અત્યુપયોગી અંગ ગણાવું
જોઈએ. એશીઆમાં સ્ત્રીજનગૃતિનો જન્મ
પશ્ચિમના દેશો કરતાં મોડો થયો એ સાત્ય
છે પરંતુ ગયા યુદ્ધમાં આપણે જોયું કે એ
જનગૃતિ મોડી હતી છતાં એટલીજ સચેદ
અને ઉમ્મદ હતી. પશ્ચિમ અને ખાસ કરીને
ઇંગ્લાંડની મહિલાઓની સ્ત્રીપ્રવૃત્તિનું સ્વરૂપ
આપણા દેશ કરતાં જુદું છે. આપણા દેશમાં
ગાંધીજીએ આપાંચે રાજકીય ચળવળને

પહેરાવેલ અહિંસાના સ્વાંગને પરિણામે સ્ત્રી-
પ્રવૃત્તિ પણ શાંત અને અહિંસાત્મક રહી છે.
એ એવી ખાસીયત છે. મૌસીમ સીધ્વીઆ
ચેન્કહર્સ્ટ, અને એમની સુમીની સરદારી
હેઠળ ઇંગ્લાંડની મહિલાઓને કેવળ મતાધિ-
કાર મેળવતાં નવનેળ પાણી ચઢ્યાં હતાં.
પણ મહિલાઓની એ જમાતને તો હિંસા-
ત્મક પૃથે ચઢવામાં વાંધો નહોતો એટલે
મચીવો અને રાજસલાના અન્ય સંખ્યો
એમના દોષમાંથી બચવા પામતા નહિ.
એમનાં ધર પણ એ રાષ્ટ્ર-આગળ સલામત
નહોતા. એમણે તો રાજ્યાધિકારીઓને તોખા
ચોકરાવી હતી. એ સધળાનું પરિણામ તો
સફળતામાં જ આવ્યું. આજે સ્ત્રીચળવ-
ળની એ ઉગ્રતા તો બધેથી જ લગભગ
અદૃશ થઈ છે. શક્ય છે કે જગત અનુભવે
નવા પાઠો શીખ્યું હોય.

આજે આપણે સામાન્ય સ્ત્રીજનગૃતિનું
એક પ્રયત્ન મોળું આખા એશીયાની સપાટી
પર કરી વજણું જોઈએ છીએ. સ્ત્રીઓની
સામાજિક ઉન્નતિ તો સર્વત્ર સ્પષ્ટ છે જ પણ
તુર્કસ્તાન જેવા દેશમાં તો રાજતંત્રની ઉચ્ચ-
પાલ્લમાં એ દેશની મહિલાઓએ બહુજ મહ-
ત્વનો ભાગ ભજવ્યો છે અને દશ વર્ષ
પરનું તુર્કસ્તાન-દસ વર્ષ પરની એ તુર્ક

મહિલાં આજે રહ્યાં જ નથી એમ બેનારને લાગે છે. મીસર અને હિંદમાં પણ સામાન્ય-વાદની કચડી નાંખતી ધુન્ધરીને ફગાવી દેવા મંડાયલા રણાંગણમાં મહિલાઓ નિડરપણે ધુમવા લાગી છે. જપાન તો આજે સ્વતંત્ર દેશ છે એટલે સ્વતંત્ર દેશની સ્વતંત્ર મહિલાઓ તરીકે એ દેશની સ્ત્રીઓની પ્રગતિ ત્વરિત વેગવાન હોય એ સ્વાભાવિક છે. આ બધાં સર્વોદયનાં શુભ ચિન્હો છે એનો કાષ્ઠ અસ્વીકાર નહિ કરે.

તુર્કસ્તાન.

સુધારાની આ લી-લમાલને મોખરે તુર્કસ્તાનની મહિલાઓ છે સૈકાઓ સુધી એ મહિલાઓ બધે ધરોમાં પુરાયલી, મુસ્લીમ રિવાજને કારણે પકડા પાછળ સંતાપલી રહી; છુરખો એમનો સંદાનો સાથી. છુરખા વિના રસ્તા પર ફરવાની પાત તો બાલુએ રહી, પરંતુ બહુજ નજીકના સંબંધીઓ સિવાય કોઈની સમક્ષ આવી શકાયજ નહિ. મહા યુદ્ધ દરમ્યાન પ્રભાએ આ શક્તિનો ઉપયોગ કરવા ધાર્યું અને અનેક ક્ષેત્રોમાં ખાસ કરીને દવાખાનાઓમાં અને અન્ય સેવાના ક્ષેત્રોમાં એમની સેવા સ્વીકારાઈ. એના પરિણામે પાછળથી અન્ય ક્ષેત્રોમાં એમનો પ્રવેશ સરળ થયો. સત્તા પર આવનાર 'તરુણ તુર્ક' પક્ષે તુર્કસ્તાનને જીવવું હોય તો યુરોપીય દેશોને પગલે ચાલે જ છૂટકો છે એ નિરધાર કરી લીધો; આમાં સ્ત્રીવાતંબનો સમાવેશ થતો હતો. તુર્કસ્તાનના તારણદાર યુસ્તફ

કમાલ પાશાએ સર્વથી પહેલાં એક ધોષણ દારા એ દેશની મહિલાઓને પડશાના બંધન-માંથી અને અનેક સ્ત્રી કરવાની પુરુષની સ્વચ્છંદતામાંથી-શોકના સાલમાંથી મુક્ત કરી. ખાલીફાના કેન્દ્રસ્થાનમાં પડે ગયો-ખીલાફતના રક્ષણાર્થે ખુવાર થવાની વાતો કરનાર હિંદના મુસલમાનો હજી એ નષ્ટ કરી શક્યા નથી; અને આજે કોણ નથી બાલુવું કે હિંદમાં પડે તો તુસલમાન રાજ-તંત્રની હિંદને બેટ તરીકે મળ્યો છે. નવા

રાજતંત્રે તુર્ક સ્ત્રી પુરોના સમાન હકનો સ્વીકાર કર્યો,

આ સધળા સુધા-રામાં તુર્ક મહિલાઓને પુરોનો સંપૂર્ણ ટેકો છે. આજે અનુભવના પરિણામ તુર્ક અમ-ગણે એ સ્વીકારે છે કે "તુર્કસ્તાનના પછાત પણાવું કારણે ત્યાંની મહિલાઓને પછાત રાખવામાં રહ્યું હતું અને સામાજિક કે રાજકીય ઉન્નતિનું પ્રથમ પગથીઉ

તમારું લવાજમ

માસિકતું ચાલુ વર્ષ આ અંક સાથે પૂરું થાય છે. તમારું લવાજમ ખલાસ થતું હોય તો સપ્ટેમ્બરથી શરૂ થતા નવા વર્ષ માટે

રૂ. ૪-૪-૦

મોકલી આપો અને બેટનું પુસ્તક

લક્ષ્મીની સાડી

અને બીજી વાર્તાઓ આજે જ મંગાવી લ્યો. એ પુસ્તક તૈયાર થઈ ગયું છે

સ્ત્રીઓને પોતાના સમાજ-જીવનમાં ધસડવામાં રહ્યું છે. સંસ્કૃતિના અંકુરો ભાવનાની સંસ્કારિતામાં, વિચારની ઉન્નતતામાં અને ચારિત્ર્યની પવિત્રતામાં સમાયાં છે અને ન્યારે સમાજમાં સ્ત્રી પુરુષો છૂટથી હજેબને ત્યારેજ સમાજનું સંસ્કારિતાનું એ ધોરણ ઉચું આણી શકાય." આ સ્ત્રીજીવનને મોખરે ત્રણ મહિલાઓ હતી: એક શ્રીમતિ લતીફ હાનુમ, સેદમા એકરને અને હાલીદે હાનુમ. આમાંથી હાલીદે હાનુમ કેવળ એક કેળવણીકારજ નહોતી પરંતુ લોકરમાં પણ એણે હોદ્દો ભોગવ્યો

છે. * એણે એકલે હાથે તુર્કી સ્ત્રીની ઉન્નતિ માટે 'એટલું' કાર્ય કર્યું છે એટલું અન્ય કોઈ સ્ત્રીએ કર્યું નથી. ઇ. સ. ૧૯૧૬ માં તુર્કી મહિલાએ યુનીવર્સિટીમાં પ્રવેશનો હક્ક મેળવ્યો અને એ મળેલી તકનો એવો તો સદુપયોગ કર્યો કે આજે ત્યાં ને ત્યાં વ્યાપારમાં, શિક્ષણસંસ્થાઓમાં, નાટ્યગૃહોમાં, અદાલતોમાં અને રેલ્વેમાં-તુર્કી મહિલાઓ કામ કરતી માલુમ પડે છે. પશ્ચિમના કોઈમાં સ્ત્રીનું થયેલી, પશ્ચિમની હબ વાળું 'જાળ' કરાવેલ એ મહિલાઓ જે છૂટથી કલમોમાં વિહરે છે તે જોતાં ઇ. સ. ૧૯૧૪ પહેલાંની એ સુરખાવાળી તુર્કી મહિલા હોય કે કેમ એ શંકા જરૂર થાય. આજે તુર્કીસ્તાનમાં એની કાષ્ઠ ટીકા સરખી નથી કરતું. એક દસકામાં મુસ્લીમ રૂઢિમાં જરૂરિયાત આ સ્ત્રીસમાજે સાધેલી પ્રગતિ આશ્ચર્યજનક છે.

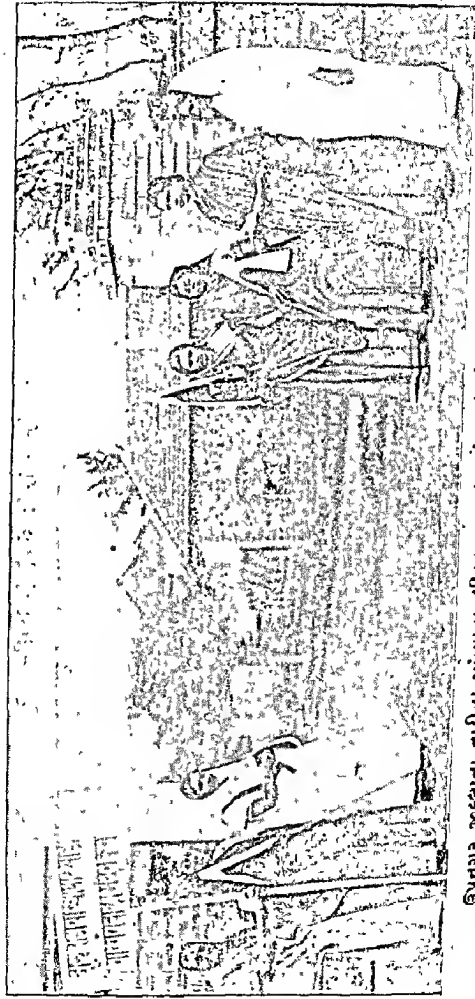
મીસરની મહિલા.

મીસર ધરતી તળ પર ખીજે એક હાલ-લાગી દેશ છે કે જે ખ્રિસ્તના સામ્રાજ્યવાદના સંકળમાં સપડાયો છે અને સામ્રાજ્યવાદની જે ઝેરીલી વરણ એને ગુંજાળવી રહી છે તેમાંથી મુક્ત થઈ સ્વતંત્રતાનો દમ ખેંચવા, જાગીરથ પ્રથમ છતાં, હજી સફળ થયું નથી. એ દેશમાં સ્વાતંત્ર્યસંગ્રામમાં ત્યાંની સ્ત્રીઓએ નાનોસરનો ફાળો નથી આપ્યો. એ ફાળો આપણી સ્ત્રીઓના ફાળા કરતાં વધુ જવસંત છે. કેરો નગરની સ્ત્રી આધુનિક વિચાર અને જગતની પ્રવૃત્તિઓથી વિશેષ પરિચિત છે.

● હાલીદે હાલુમ સંબંધી વિસ્તૃત લેખ, 'ગુલુસુંદરી' ના દેશસેવિકા અંકમાં આવ્યો છે, અંગ્રેજી ભાષાનારે એ વિદુષીના 'My Memoirs' અને 'Turkey's Ordeal' નામના આત્મકથાના બે ભાગ વાંચવા જેવા છે. ઉપરાંત હમણું નવું બહાર પડેલું 'Turkey faces Europe' નામનું પુસ્તક પણ મનનીય છે.

અને એનું માનમ વિશેષ બહોળું અને ઉત્કૃષ્ટ છે. એ હીતચાસના નેતા મૅકમ હોડા શીરૌહ પાશા એક સંસ્કારી, કાર્યદક્ષ અને ખૂબજ આકર્ષક મુદિલા છે. એમણે સૌથી પ્રથમ પકડાનો લાગ કર્યો. જે દેશમાં હજી પણ પકડો ખૂબ પ્રચારમાં છે અને જેનું વાતાવરણ ધરલાંબી રૂઢિચુસ્તતાથી જવાંચેલું છે તે દેશમાં એ ઓછી હિંમતનું પગલું ન કહેવાય. આજે મૅકમ શીરૌહના 'દરબાર'માં સ્ત્રી પુરૂષો દેશોન્નતિનો વિચાર કરવા એક સરખી છૂટથી ભેગાં મળે છે. આ સ્ત્રી હીતચાસની મંત્રી શ્રી. ધરિયાન આહમદ શકીર એ પણ એક ખીજ એટલીજ બાહોશ, ચારિત્ર્યશીલ મહિલા છે. એ એક ઉત્તમ લેખકજ નહિ પરંતુ અભ્યાસક પણ છે અને એની હિંમત તો ખેહ છે. થોડાક વર્ષ પર મૅકમ શકીર બેરુતની અમેરિકન યુનીવર્સિટીમાં દાખલ થવા પોતે સીરીયા જનાર છે એમ જાહેર કર્યું ત્યારે કેશમાં સણસણાટી પ્રસરી રહી હતી; કારણ આ વિશ્વવિદ્યાલયમાં દાંખલ થનાર આ પ્રથમ મુસલમાન મહિલા હતી. એના વર્ગમાં એ એકલોજ સ્ત્રી હોવા છતાં એ ડગી નહિ અને ચાર વર્ષ એણે ત્યાં ગાળ્યા. બેરુતમાં અભ્યાસ પૂરા કરીને એણે કાન્સ્ટાંટીના વધુ અભ્યાસ માટે જવાનો વિચાર કર્યો પરંતુ શિક્ષણખાતાએ એ માટે એને પાસપોર્ટ (પરવાનો) ન આપ્યો.

આ મહિલાઓએ કથળેલ (મીસર) ના સ્વાતંત્ર્યયુદ્ધમાં એટલેજ અગ્ર ભાગ લીધો છે અને હજી લે છે. મીસરના શીરતાજ સ્વ. ઝમલૂલ પાશાના પતિ તો આજે મીસરના સંગ્રામને મોખરે છે અને પોતાનાં વૈધવ્યને દેશસેવા વડે અને પોતાના પતિનું ખાલી પડેલું સ્થાન સાચવીને સાર્યક કરી રહ્યાં છે. મીસરની મીસર મીસર ગયું ત્યારે એનો સફળ અદિષ્ટાર મુખ્યત્વે મીસરની નારીઓને આ-

ઉપનગર અહલાના તાડીના મોંચાના લીલામ પ્રમણે વંદિરામો કલેક્ટરની આવીસ આગળ થોડી

॥ ताडी पीवून
 आपल्या बायका
 मुलांना उपाशीमारे असू

दाद-ताडीना चीहं पर थोडी करती दशसेविदा जेहेना

ભારી હતો. એમણે દ્વામેનો કુખને લીધો, સખત હડતાળો પડાવી, મીલનરને આંગણે ચોકી કરી અને મીલનરને આગ્યો એવો પાછો કાઢ્યો.

મીસરની મહિલાઓના કાર્યક્રમમાં અનેક-દેશીય નાગરિક પ્રગતિનાં પગલાંઓનો સમાવેશ થાય છે. વધારે શાળાઓ ઉઘડાવવા અને આજે રાજ્યની આવકના બે ટકા ખર્ચ એમનાં શિક્ષણ પાછળ થાય છે તેને વધરાવવા સતત પ્રયત્ન કરી રહ્યાં છે. એમને કન્યાઓને માટે પણ ફરજિયાત કેળવણી જોઈએ છે. અજ્ઞાનહારના મહાન વિશ્વવિદ્યાલયને આધુનિક પદ્ધતિ પર મૂકવાની એમની માંગણી ચાલુ છે. એમણે ફ્લાખાનાંઓ ઉધાડ્યાં છે. એ પુરુષોનાં જોવાજ સમાન હક્કોનો અભિલાષ ધરાવે છે. એમની ચળવળની શરૂઆતમાંજ કુરાન ચાર સ્ત્રીઓ કરવાની છૂટ આપતું હોવા છતાં અનેકસ્ત્રીપ્રતિબંધક નિયમ એમણે ઘડી લીધો હતો. કુરાનના ફરમાનની વિરુદ્ધે આ કાયદો પસાર કરાવવો અશક્ય હતો એટલે એમણે ખીજ પત્ની હોય એવા કાષ્ટ પણ પુરુષને પોતાની છોકરી ન આપવાનો નિશ્ચય કરી એ કાયદાના અમલની ખાનગી ગોઠવણ કરી લીધી. મીસરની સ્ત્રીઓ પુરુષ અને સ્ત્રી ઉભયને માટે નીતિનું સમાન ધોરણ વાંચી રહી છે. વિશ્વમૈત્રી એ આ ઓળંગૂતિનો પ્રથમ આદેશ છે.

સીરીયાની " જગદંબાઓ "

સીરીયા જેવા ખૂણાના મૂકમાં-મુસલમાનના અભેદ કિલ્લામાં પણ આ ઓળંગૂતિ પ્રવેશી ગઈ છે, સીરીયા મનુષ્યતવારીખનું પૂરાણું સ્થાન છે; અને ત્યાં બહુજ ઉગ્ર સ્ત્રી-સુધારકો મળી આવે છે ત્યાંની હીલચાલની અગ્રેસર છે. કુમાર નાજીક અબેદ. એ બાતુ ડમાસ્કસનાં છે. એ એક અતિ પ્રતિભાશીલ વ્યક્તિત્વવાળી યુવતિ છે.

એ આચાર અને વિચાર બેઉમાં બહુજ સ્વતંત્ર ખવાસનાં છે. નાજીક અબેદે અરબી વિશ્લેષમાં બહુ સક્રિય ભાગ લીધો હતો. એ વિશ્લેષમાં હાલના ઇરાકના રાજા ફૈઝલ પણ અગ્ર નેતા હતા. પોલીસની ડખલગિરી અને પત્રો અને વર્તમાનપત્રો છત્પાદિ ઉપર જારેતો એ તો સીરીયામાં એની અતિમ કક્ષાએ પહોંચ્યાં છે. છતાં પણ કુમારી અબેદ તો એને માર્ગે ધાયાજ નય છે. સ્ત્રીઓના સમાન હક્કની નિકરપણે એ હિમાયત કરી રહ્યા છે. હજી એમની અભિલાષો પાર પડી નથી; છતાં રાજ્યના કારભારમાં પોતાનો અવાજ સંભાળી રહેલ છે, અને ટુકમાં થોડા ધણા હક્કોની પ્રાપ્તિની આશા રાખે છે.

આ ચળવળની જવલંત ચિથુગારીથી અગ્રણિ આખી અરબ જાતની સુવિખ્યાત સ્ત્રી-તંત્રી અને લેખિકા, મૅડમ જુલીઆ ડેમેસ્ચીક છે. એનું ' નવાયુગની સ્ત્રી ' એ માસિક આખા અરબ જગતમાં-એટલે મીસર, સીરીયા, મેસોપોટમીયા, ઇરાન, તુર્કસ્તાન, અરબસ્તાન અને પેલેસ્ટાઇન મુદ્દામાં સૌથી વધુ ફેલાવાવાળું અને સોહાગ્રિય માસિક પત્ર છે. મૅડમ ડેમેસ્ચીક એ ઉપરાંત એક રાજકીય સાપ્તાહિકના તંત્રી છે અને એમની દેખરેખ હોળ એનું આખું તંત્ર ચાલે છે. એમાં સ્ત્રીજીવનનાં અતિ મહત્વના પ્રશ્નોની સુંદર ચર્ચા કરવામાં આવે છે; એટલુંજ નહિ પણ ફ્રેન્ચ અને સિટિય મેન્ડેટ અને લીગ ઓફ નેશન્સની નીતિ, જેવા વિષયો પણ ચર્ચામાં આવે છે.

ફરના પૂર્વ દેશમાં ચીન આજે અશાંતિથી ધીક્રધીક્રી રહ્યો છે. ચીનનો મોટો પ્રશ્ન પર-દેશીઓનો પમ દેશમાંથી હાલવાનો, અને જાપાનનાં સામ્રાજ્યવાદમાંથી બચવાનો છે. આજે કેટલા વર્ષોથી ચીનના પ્રજાનંત્રને આ

પ્રમતના ઉકેલ માટે ભારે હહેમત ઉઠાવવી પડી છે. આજે કેટલાં વર્ષોથી ચીનમાં આંતર-વિગ્રહના મંડાણ મંડાયાં છે. અને પરદેશીઓ સ્વાર્થના માર્ગે એ વિગ્રહને પુકડી રહ્યા છે, ચીનની સ્ત્રીમૃત્તિનું કેન્દ્ર કેન્દ્રન છે; અને ચીનના રાષ્ટ્રપતિ ડૉ. સુનયેટ-સેનના પતિ-એ હીલચાલના અગ્રેસર છે. એ ચીનની સ્ત્રીઓને પોતાનું સ્થાન લેવા કેળવણી આપી રહી છે અને પોતાના પતિએ દેરેલા કાર્યક્રમની સંકળતામાં સ્ત્રીઓની સહાય માંગી રહી છે. સુન-યેટ-સેનના એક દરમાનથી સ્ત્રીને પુરૂષના સમાન હક મળ્યા છે અને એ દરમાન દર રોજ ચીનની શાળાઓમાં વંચાય છે. સોવીએટ રશીયામાં લેનીનનું જે સ્થાન છે એજ સ્થાન ચીનની જનતામાં ડૉ. સુનયેટ-સેનનું છે.

ચીનમાં શિસ્ત

કેન્દ્રનના સ્ત્રી સૈન્યનું શિસ્તપાલન મરદ જેટલુંજ સખત હોય છે અને ઘણી સ્ત્રીઓ તો પોષાક પણ પુરૂષ જેવાજ પહેરે છે. પીકેટીંગમાં સ્ત્રી ગુપ્તચરો અને સ્ત્રી પોલીસો છે; દરેકે દરેકે ધંધામાં સ્ત્રીઓ જેવામાં આવે છે. ચીનમાં સ્ત્રીચળવળની હજી શરૂઆત છે અને ત્યાં લીપિને લીધે અક્ષર-જ્ઞાન જનતામાં એટલો ફેલાવો પામ્યું નથી એટલે જનતા હજી એનાથી અસ્પર્શ રહી છે; જે નવી સહેલી લીપિના પ્રચાર પછી શક્ય બને એવા સર્વાંવ છે. ચીનમાં લખવાની ભાષા એક હોવા છતાં, બોલાતી ભાષાની ભિન્નતાને કારણે વ્યવહારની અને પરિણામે પ્રચારની બહુજ અગવડ છે. જનતા અભણ છે; એટલે સ્ત્રીસમાજને 'પહેંચવાનું' કાર્ય બહુ કઠણ છે. ચીનની મહિલાઓ એ માટે શીપણ પ્રયાસો આદરી રહી છે અને પરદેશી-ઓનો દેશમાંથી પણ કાઢવાના ચીનના સંગ્રા-મમાં એમનો ઢિસો પ્રસંશનીય છે.

જાપાનનો પરિસ્થિતિ

ચીનની સ્ત્રીચળવળના જેવા ઉગ્ર તત્વો જાપાની સ્ત્રીહીલચાલમાં જેવામાં નથી આવતાં. જાપાનની સ્ત્રીઓ કામ તો બહુ જોશથી કરે છે પરંતુ એમનામાં હજી વિનિતતા વધારે જેવામાં આવે છે. ઇ. સ. ૧૯૨૦માં એક "નવા યુગની સ્ત્રીઓનું મંડળ" સ્થપાયું. એનું ધ્યેય સ્ત્રી પુરૂષની સમાનતા છે ખરું. આજળ તો એક કાયદો હતો જે વડે સ્ત્રીઓને રાજકીય સભા ભરવાની અટકાયત કરવામાં આવતી; પરંતુ સ્ત્રીઓએ રાજસભામાં હાજર રહેવાની અને ભાષણો સાંભળવાની એવી ચીવટાઈથી માંજણી ચાલુ રાખી કે આખરે ઇ. સ. ૧૯૨૧માં એ સુધારવો પડ્યો. વિદેશીઓને ખ્યાલજ એ હોય છે કે પૂર્વ એટલે 'ધીમી' ગતિ. પરંતુ યુરોપે પાંચ સૈકા જે સાધર્તા લીધાં તે જાપાનમાં છેલ્લાં પચ્ચીસ વર્ષમાં સંકળતા પૂર્વક સિદ્ધ થયું. પત્ની માટે જાપાનીઝ શબ્દ 'ઓકસાયા' છે. એનો અર્થ એ થાય છે કે 'આંતરની સ્ત્રી.' ખરેખર ઇ. સ. ૧૯૧૦ સુધી જાપાનીઝ મહિલા એવીજ હતી. આજે એ તદ્દન બદલાઈ ગઈ છે અને દેશની એકેએક પ્રવૃત્તિ પર સ્ત્રીના કુશળ હસ્તની છાપ જેવામાં આવે છે. વૈદકીય ધંધામાં અસંખ્ય સ્ત્રીઓ છે. જાપાનમાં ૧૨૦૦ સ્ત્રી ડાક્ટરો, ૩૫૦૦ નર્સો, ૫૦૦ દાંતના ડાક્ટરો અને બીજી અસંખ્ય દવા વેચનારી સ્ત્રીઓ છે. મોટર હાંકનાર તરીકે પણ કામ કરે છે; જ્યારે એક સ્ત્રી તો સ્ટીમરની કેપ્ટન છે, પોતાનું વહાણ આપું એ સંભાળે છે. જાણીતા ચોખાના વેપારી અને સાહુકાર સ્ત્રી મીસીસ સુઝીકીના નાદાર થવાના કારણે તો જાપાનમાં નાણાં સંબંધી ગંભીર સ્થિતિ ઉભી થઈ હતી. આ નાદારી એની વ્યવસ્થા-શક્તિની ખાખીને પરિણામે નહોતી આવી

પરંતુ એના મુખ્ય ગ્રાહક ચીનમાં આંતર-વિશ્વથી ઉભી થયેલી પરિસ્થિતિના પરિણામે આવી હતી.

સ્રીઓના સામાયિક પત્રો

ટાકીઓ શહેરમાં સ્રીઓ અને બાળાઓ માટેના લગભગ ૨૦ માસિક છે. જાપાની સ્રીભારે અઠંભ વાંચનાર હોય છે વસ્તીનો ૯૮ ટકા ભાગ શિક્ષિત છે. એ સામાયિકોની અંદર જે 'જાતનું' વાંચન આપનામાં આવે છે એ ઉચ્ચ કોટીનું હોય છે અને એ ઉપરથી જાણાય છે કે જાપાની સ્રીઓ જગતના પ્રશ્નો અને મનુષ્ય જાતના સવાલોનો કેવી મંબીરતાથી વિચાર કરે છે. રાજકારણ, ધર્મ, સામાજિક પ્રશ્નો, આરોગ્ય, અર્થ-શાસ્ત્ર, ઇત્યાદિ અનેક વિષયો પૂર્ણ સ્પષ્ટતાથી ચર્ચાવામાં આવે છે.

દરેક દરેક દેશમાં સ્રીઓ કૃપમંડુકની

સ્થિતિમાંથી ઉપર આવતી જાય છે અને પોતાના ઘરની કુનિયા બહાર ડેકીયું કરતી થઈ છે. એમને રાષ્ટ્રની સીમા હવે નડતી નથી. એઓ વધુ વાંચતાં, વિચાર કરતાં, વધુ જાણતાં થાય છે, એમનું દષ્ટિ બિંદુ વધુ વિશાળ બન્યું છે. અને આજે એટલું સમજ્યાં છે કે એમના અને જગતની અન્ય સ્રીઓના પ્રશ્નો એકજ છે, એ વિશ્વકુટુંબનું એક અંગ છે. આ ભાવનાએ દૂર દૂર દેશોને એકમેકની નજદીક આણ્યા છે એ આજે આપણે અનુભવીએ છીએ. આ તો એશીઆના જૂદા જૂદા દેશની સ્રીજાતિનું કેવળ દુઃક વિદંગાવલોકન છે. હિંદની સ્રીપ્રવૃત્તિ તો આપણી આંખ આગળનો બનાવ છે. એશીઆનો સ્રીસમાજ સંકળો જળાયો છે. એ પોતાના નવા આદર્શ વડે, અહિંસાત્મક ભાવના વડે અવળે પંથે ચઢેલા પશ્ચિમને પાછું વાળશે ?

બહેનો અને બાળકેળવણી

[કાકા કાલેલકર

બાળકેળવણીમાં બધાં જ બાળકો સાથે લાણે. બાળક અને બાળાનો ભેદ ન હોય. અહિંસાના યુગમાં બધાં બાળકોની કેળવણી એક જ હજતી હોય.

બાળકો અને બાળાઓ સાથે લાણે એમાં આપણે કંઈ ભારે કરીએ છીએ એમ નથી. પણ શ્રમજીવી અને સુદૃઢની લોકો અને બાળકો એકજ લાણે. એક જ જાતની કેળવણી હો એ આજનો મહત્ત્વનો ફેરફાર છે. આજમુખીની સરકારી કેળવણીમાં એ નિયમ હતો પણ એ વાતાવરણ નહોતું. આજે પણ ઉચ્ચનીચલાવ પુરુષોમાં છે તે કરતાં સ્રીઓમાં વધારે છે. સ્વરાજના વાતાવરણમાં એ લાવ નીકળી જવો જોઈએ. એ જ્યારે નીકળી જાય ત્યારે જ સ્રીઓ કેળવણીના કામમાં જોતરી શકે. એક વરસની લડતમાંથી આ મોટી વસ્તુ સ્પષ્ટ કે અસ્પષ્ટ રીતે બહેનોના ધ્યાનમાં આવી છે. એ દિશાએ એકસ પ્રયત્ન થશે ત્યારે જ

કાણુ ઉઘાડે મારી મૂઠી ?

(સખરસ સત્યાગ્રહતું રણગીત.)

કોણુ ઉઘાડે મારી મુઠી, જેની પડખે જગનો તાત ?
આવી જા પરદેશી સેના, તારામાં છે શી વિસાત ?

બૂલમના વરસો અંગાર :

ઐનિક પાછો નવ પડનાર :

૧

કુદરત ભરતી ખાણે ખાણે, મીઠાના ભરછક ભંડાર
સાગરને ખોળે ઉભરાતું, સખરસ જાણે મેઘમહાકાર :

ધ્રુવરના દેવી આગાર :-

તે પર તું શું કર લેનાર ?

૨

મૂઠીમાં લઇ ભારતની, તેત્રીશકોટિ કેરું હીર :
શા માટે પરખાવું પાગલ ? કટકે કટકા થાય શરીર.

હું રણધેલો હું રણધીર

ખતાવ તારું સ્થૂલ ખમીર :-

૩

આગે તો શિર આપું તુજને, કાયા ફેડી શોણિત દઉં :
નીમકની પશુ કણ નહિ આપું, ભલે પછી ફાંસીએ જઉં :

તોષે કે બંદૂકે માર :

મરવાને હું છું તૈયાર :

૪

સામી છાતીએ ઘા ઝીલી, પુલો 'જેમ વધાવું હું :
પાશવ અત્યાચારો કરતો, ઉવટ નકદી થાકે તું :

શાંતિનું છે અડકું જોમ :

કેમ હરાવે કોની લોમ ?

૫

પરદેશી હિંસાની તારી, મુક્તિએ અજમાવી લે :
પેટ ભરી વાપર હથિયારો, અથવા મુક્તિ આપી દે :

સ્વાધિનતા એકજ નિશાન :

જીવન હો તે પર કુરબાન :

૬

—મોહિનીચન્દ

ત્યજ્યલી

લખનાર: રા. "કાંત દાગો"

શું સંસાર સુનો હશે? શું તે દિવાનો હશે? ફુનીઆ દિવાની છે એમ તો ઘણા લોકો કહે છે. શું તે કયન સત્ય હશે? ના, ના. સુજનહારથી સરખાયેલો સંસાર સુનો, દિવાનો કેમ કહેવાય? ત્હેને દિવાનો કહેતાં પરમેશ્વર જ દિવાનો લેખાય. પ્રભો! પ્રભો! એવા અસત્ય વેણને માટે મ્હને ક્ષમા આપજે. દુઃખના પ્રચંડ, દાવાનળમાં સળગી ઉઠેલી હું ચિત્તભ્રમની અસરથી જેમ કાલે તેમ બોલું છું, બકું છું. સારાસારનો વિવેક અને શુભાશુભના ખ્યાલ મ્હારા જન્મી અંતઃકરણમાંથી ક્યાંએ હુપ્ત થઇ ગયા છે. પ...ણ મ્હારે સારાસાર, વિવેકવિવેક, સત્યા-સત્યનું દેવે શું કામ? સંસારે મ્હને ત્યજ દીધો છે. મ્હારામાં હજાહજાં વિપની વેલોં નિહાળીને વેગજો રહે છે. સંસાર મ્હારી સાથે કૈંયે સંજંધ રાખવાં રાહ નથી. મ્હારા વિના તે ખુશીથી નિર્વિધે કાળના અખંડ બ્હેણમાં આગળ વધી જશે, એવું તે મ્હને મ્હારા પ્રત્યે ગર્વભર્યાં નેત્ર વિકસાવી છ ચોક કદી રહ્યો છે. એ ભલા ભગવાન, સંસારનાં અમંજ્ય અણુઓમાંનું હું એક હ્રુદ અણુ છું, અને તે મ્હને તિરસ્કારથી તરછાડી નાખી દે, તો એનો શો અર્થ? ત્હારી સૃષ્ટિ ત્હારી માફક દયાળુ કેમ નથી? તું તો ત્હારા બકતો પર અપાર કરુણાના કળસ

દેખે છે. ત્હેમને ત્હારા અનંત આશ્રયમાં અપનાવી અનુપમ સ્વર્ગીય સુખના બોક્તા બનાવે છે, અને એ ત્હારા દિવ્ય ગુણો આ કૃતિ-સંસાર-માં કેમ અવતર્યાં નથી? તું ઉદાર છે, સંસાર કૃપણ છે. તું કરુણામય છે, સંસાર નિષ્કરુણ, નિષ્કુર છે. તું ક્ષમાવાન છે. સંસાર ક્ષમારહિત અને "કઠોર હૃદયી" છે. તું સર્વ રીતે સર્વોત્તમ છે, સંસાર પ્રત્યેક રીતે અધમ અને નીચ છે. સંસાર અવરથ મૂનો છે, મ્હારા પ્રભો! મ્હારા જેવી દિણબાગિની અર્થે "સંસાર" દ્વારાથી અજગો થયે. મ્હારી સાથે ત્હેણું નિર્દોશીનાં વેર આંખ્યાં અરે પ્રભુ! આ તે કેવી દુઃસ્થિતિ!

"હું એક ધનવાનની પુત્રી છું. મ્હારા પિતા ડીલ્લીકટ જગ દત્તા. તે હપરાંત ત્હેમને ત્હેમના પિતા તરફથી સારો વારસો મળ્યો હતો. ત્હેમના પિતાના સંતાનમાં માત્ર તે એકના એક પુત્ર હતો. મ્હારી માતા હમારી ચાતિના એક કુલીન અને શ્રીમંત શ્રદ્ધથી પુત્રી હતી. ત્હેમનાં લગ્ન આગપણમાં થયાં હતાં. મ્હારો જન્મ થયો તે સમયે મ્હારા પિતાનું વય અઢાવીસ વર્ષનું હતું. અને મ્હારી માતા ત્રેવીસ વર્ષની હતી. હું ત્હેમનું પહેલું સંતાન હોવાથી ત્હેમને સદાય અત્યંત આનંદ રહેતો. અને મ્હારા જન્મથી ત્હેમના નુખી શ્રદ્ધવાયમની ન્યતતા પૂરતી. શિશુવ-

યમાં હું લાડકોડમાં ઉછરી હતી. મહારા માતા પિતાનું અથાગ બહાલ મહત્તે નિરંતર પ્રસન્ન રાખતું. પારણામાંથી ઉધી ઉકતાં મહારી માતા ગૃહકાર્ય પડતું મૂકી સત્વર મહારી પાસે દોડી આવતી. અને હર્ષના આલેખમાં મહત્તે અસંખ્ય મીઠાં સુખનોથી વધાવી લેતી. અહા ! માતાનું એ અનુપમ બહાલ ! એ રૂડા, સુખી દિવસોનું સ્મરણ આજે મહારાં અદ્યુઓમાંથી અવિરત આંસુધારા વહાવે છે.

“ મહારી આખીય શિશુવયમાં અને કૌમાર્યમાં મહેં દુઃખ સ્વપ્નેયે જાણ્યું નહોતું. મહારી માતા કવચિત્ દુઃખી માણસોની વાતો કહેતી. પરંતુ ત્હેમનાં ગમે તેવાં દુઃખ મહત્તે જરાય સંકાય પમાડતાં નહિ નાચવા કુંદવામાં, મિષ્ટ બોજનો ખાવામાં, અને અમૃત સર્માં પીણાં પીવામાં મહેં મહારો બાળપણનો સુરમ્ય કાળ વ્યતિત કર્યો. અગિયાર વર્ષની ઉંમર થતા મહારાં માતાપિતા મહારે માટે ચોખ્ખ વરની શોધ કરવા લાગ્યાં. વર શું, અને ગૃહસંસાર કેવો, એની મહત્તે કેંજ ખબર નહોતી. પરંતુ કમરશઃ મહારા પાડોશની કેટલીક છોકરીઓ સાસરેથી આવી ત્હેમના વિધવિધ સુખની વાતો કરતી, એ સાંભળી મહારો હર્ષ સમાતો નહોતો. કારણ કે જીવનની એ એક નવીનતા હતી. પ્રત્યેક મનુષ્યને નવીનતાઓ રૂચે છે. યંત્રવત્ જિંદગી ગુજારવા કરતાં સમસ્ત સંસારનું અનેકવિધ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સંસારરીક્ષા થવા અર્થે નવીનતાઓની આકાંક્ષા માનવી રાખે. તો ત્હેમાં શું અયોગ્ય લેખાય ! પતિસુખ હું જાણતી ન હતી. મહેં તે અનુભવ્યું તો ક્યાંથી જ હોય ! પરંતુ મહારી સદીપણીઓની આનંદદાયક વાતો સાંભળીને એવું સુખ મેળવવાને મારું મન સ્ત્રોજે લલચાયું. આ કારણથી મહારાં માતાપિતાએ મહારે માટે વર શોધવાને આદેશ પ્રથમ મહત્તે આનંદ આપવા લાગ્યો.

એવામાં એક શ્રીમંતનો પુત્ર ત્હેમનાં ધ્યાનમાં આવ્યો, અને ત્હેની સાથે મહારો વિવાહ વિધિપુરઃસર જોડવામાં આવ્યો. એક વર્ષ બાદ હમારાં લગ્ન થયાં. તે દિવસનો ઉત્સાહ, ધામધુમ, આનંદ અને ધમાલ આજે મહારાં રવાડાં ખડાં કરે છે. કેટલાક મહિના વીત્યે હું મહારા સાસરે આવતી જતી થઈ. મહારા પતિનું વય વીસ વર્ષનું હતું. હમારાં લગ્ન પહેલાં ત્હેમણે ખી. એ. ની પરિક્ષા પસાર કરી હતી. લગ્ન બાદ તે એલએલ. ખી. નો અભ્યાસ કરતા હતા. એમના સંસર્ગથી મહત્તે પણ લણવાનો શોખ થયો, અને ત્હેમની મદદથી થોડા સમયમાં હું અંગ્રેજી, સંસ્કૃત ઇત્યાદિ ભાષાના ગ્રન્થો હું સરજતાથી વાંચવા લાગી. ત્હેમનો અભ્યાસ પકિલાતની પરિક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવાનો હતો; મહારો અભ્યાસ ત્હેમના આદેશ અને ઇચ્છા અનુસાર સંસારના વ્યવહાર અને ત્હેની ખટપટોથી સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ થવાનો હતો. બાપીસ વર્ષની વયે તે વકીલ બન્યા, અને તરતજ ખારિરટર થવા માટે ત્હેમણે વિલાયત જવાનું ઠરાવ્યું. એ સમય દરમ્યાન હું યે શેક્સપીયર, ટેનીસન, કાર્લીયલ, આર્થર્નીંગ, કીટ્સ તેમજ કાલિદાસ, ભવમૂર્તિ, શ્રીહર્ષ, માધ ઇત્યાદિ લેખકો અને કવિઓના રજાદાર ગ્રન્થો વાંચવા અને સ્હમજવા શક્તિમાન થઈ ચૂકી હતી. તે વકીલાતની પરિક્ષાનું પરિણામ બહાર પડ્યા પછી એ ત્રણ માસની મુદતમાં વિલાયત જવા ઉપડી ગયા. તે દિવસ સુધી મહેં માત્ર સુખ જ્ઞેયું હતું. ચિંતા અથવા દુઃખનું નામ સરખુંય મહારા કદપનાક્ષેત્રની બહાર હતું. પણ...દુઃખ, વિપત્તિ, કષ્ટ મનુષ્ય માત્ર માટે સંજયવ્યું છે. પ્રત્યેક જીવન્ત પ્રાણીને શિરે તે ઝડપી રહે છે. એ સર્વમાન્ય જગત્ સૂત્રોને હું અપવાદ રૂપે ન રહી.

“ ઇસ્લાહના વિષમ અને ઝેરી વાતાવરણથી મહારા પતિ અદ્ય કાળમાં લપટાઈ

ગયા. ત્યાંના સંભાજની વિચિત્રતાએ ત્હેમનાં નેત્ર પર પાટા બાંધ્યા બેરિસ્ટર થવાનો પોતાનો મુખ્ય ઉદ્દેશ તે જાણ્યે અજાણ્યે વિસરી ગયા. ત્હેમને ગયે ચાર માસ થયા નહિ હોય, એવામાં મ્હારા પિતા સખત માંદગીમાં સપડાયા. કુશળ ડાક્ટરોનાં કેટલાંય ઓસડવેસડ અને ઉપચારો છતાં તે સાત દિવસની ટુંકી

મુદતમાં અકાળે પરલોકવાસી થયા. મ્હારી માતાને એ આકસ્મિક વળંગસમો આઘાત સખત દર્દ કરવા લાગ્યો. ત્હેણું હૃદય અત્યંત બહાલબધું રહેણું. મ્હારા પિતા પ્રત્યે તે હંમેશાં નિઃસ્વાર્થ અને ઉત્તમ પ્રેમની લાગણીઓ વડે ઢળી રહેતી. ત્હેનો પતિ-પ્રેમ ખરેખર વિરલ હતો. સ્વામીભક્તિનો સાચો અર્થ તે બરાબર સ્મરજતી હતી. પતિની સેવામાં તે કદાપિ ન્યૂનતા આવવા દેતી ન હતી. અરેરે! આર્વાવર્તની ઓંઓ સમસ્ત સંસારને અવગણી, ઠોકરે અડાવી, પોતાના જીવનાધાર હૃદય-મણિ પતિને પોતાનું સર્વસ્વ સ્મરજે, પાતિજ્વલને જીવનની પળેપળે સુસ્તપણે પાળે, આદર્શ શ્રદ્ધાળીના સર્વ ધર્મોનું ચચારિયત અને સંકોચરહિત પાલન કરે, અને તેવા ધર્માત્માઓ ઉપર પણ મદામારત સંકટ ! દુઃખના કુંગરો શું ત્હેમને થ કયડી નાખે ?

વિપત્તિઓની વિપવેલીઓ ત્હેમના પ્રાણ ચૂસી લે ? વૈધવ્યના હૃદય ચીરતા વળખાત ત્હેમને પંજુ ન બચાવે ? પરિણામ અનિષ્ટ નિપજ્યું. વૈધવ્યનાં અપાર દુઃખ તે સહન ન કરી શકી. પતિ વિરલ ત્હેના હૃદયમર્મને બેદવા લાગ્યો. પતિવિદોષ જીવન ત્હેને અકાંડ જણાયું. દિનપ્રતિદિન તે કૃશ

થતી ચાલી. ત્હેનાં શરીરનાં શિથિર માસ કમેકમે અદસ્ય થવા લાગ્યાં. ત્હેના લાવણ્યથી ઝળહળતા મુખ પર શીઝાયતી કારમી છાયા પ્રસરી. ત્હેની રનેહમરી મુંદર આંખો ઢરી પેસી ગઇ. અસલની ક્ષાત્રતેજમરી, પતિ-ને સ્વર્ગ સ્મરજનારી વીર રજપુતાણીઓની જેમ પતિપાછળ સતી થવાનો પ્રત્યક્ષ દાખલો તે દાખરતી હતી. તે રજપુતાણીઓ ચિતામાં બળી ખાખ થઇ, અવર દેશોની ઓંઓને આશ્વર્થ અને શોકમાં ગરકાવ કરી

આહકોની ફરિયાદ

દર મહિને કોઇ ને કોઇ આહકની અમને ફરિયાદ મળે છે કે “અંક નથી મળ્યો.” દરેક આહકને અમે અંક નિયમિત પોષ્ટ કરીએ છીએ, પરંતુ કેટલીક વાર ટપાલખાતાના માણસો વાંચવા માટે અંક ઉપાડી લે છે. ન્યાં સુધી એ પ્રમાણે અમને અંક ગુમ થયા હોય તે આહક અમને ફરિયાદ ન કરે ત્યાં સુધી અમે તે બાબત બહુ ન શકીએ. એ માટે અમારી વ્યવસ્થાનો વાંક કાઢવો તે નકમું છે. એવી રીતે ન્યારે ન્યારે અંક ગુમ થાય ત્યારે ત્યારે પ્રથમ પોષ્ટખાતાને દરેક આહક લખે અને ત્યાંથી અંક ન મળે તો અમને એ બાબત જણાવે. પોષ્ટખાતાને લખવાથી એ ખાતાના માણસો અંક ગુમ કરતાં કંઇક અચકારો, અમને તા. ૧૦મી સુધીમાં ફરિયાદ મળશે તો અમે બીજી નાલ મોકલવાની મોકલણ કરીશું. ફરિયાદ કરતી વખતે જે નામે માસિક આવવડું હોય તે નામે અને પોતાનો આહક નંબર દરેક આહક કૃપા કરીને જણાવે, જેથી ફરિયાદ દર કરવામાં વિલંબ ન થાય. જે આહકોને અંક ઉપરાંત પોતાની ફરિયાદનો જવાબ નેહતો હોય તેઓ કૃપા કરી રીખ્વાય કાડે લખે યા જવાબ માટે અર્ધા આનાની ટીકીટ મોકલે.

લી. વ્યવસ્થાપક “ગુણસુંદરી”

પતિસેવાના પાક શિખરની અને મ્હારી માતા પતિ પાછળ સતી થવાને સર્વોચ્ચ અને આત્માને વૈધવ્ય દુઃખના બહાલતા અગ્રિમાં શ્રેષ્ઠી જીવનનો અંત આણતી હતી. મ્હારા પિતાના અવસાન બાદ આ માસમાં મ્હારી માતા ત્હેના સ્વામીને બેદવા પરસોઠે સિધાવી. દુઃખોક્તી પડી. સ્વામી વિદેશ-ઉડતાંમાં

છો ? હમે ત્હમારું શું અગાડીએ છીએ ? ત્હમારા કાર્યમાં હમે કયારે બાધરૂપ નીવડીએ છીએ ? હમે સમાજનાં અંગ છીએ. સંસાર આખો મનુષ્યોથી ચાલે છે. હમેય હજી મનુષ્યની ક્રાંતિમાંજ છીએ. કોણીઆના આઠ પગમાંથી એક પગ ભાંગતાં ત્હને કશી ઇજા થતી નથી, એવા ઘેલા વિચારોથી ત્હમે હમને શાને ત્યજી દો છો ? કિરતારે સરજેલો આ સંસાર એ સંસારમાં આપણા સમાજો. અને એ સમાજમાં હમે અંગજૂત છીએ, હમારા વૈધવ્યથી સમાજનું અંગ હોવાનું ન ટાળી શકાય. ત્હમે સુખીનો સમાજ બનાવવા ઇચ્છતા હોય, તો શું સુખીઓનો ધર્મ નથી કે દુઃખીને, નિઃસહાયને, નિરાશરને આશ્રય આપવો ? પશુ એવી વૃત્તિ ત્હમારામાં ક્યાં જણાય છે ? ત્હમે હમને ત્યજી દીધી છે. હમારા દુઃખમાં પીડીતો મરવાને તરછોડી મૂકી છે તો હમે સમાજ સુધારકો શેના ? સમાજને સુધારનાર દુઃખીને દુઃખતા ભાર નીચે કચકાતાં કેમ રાખી શકે ? સુખીને સુધારવાં ધણું સહેલું છે. નિરાશ્રિતને આશ્રય આપી અમૃત-પ્રમુદ દુઃખોમાંથી ઉગારવાં એજ સાચા સુધારકોનો ધર્મ છે. અરેરે ? આવા ઉપદેશ આપતાં વેણુ મારાથી કેમ ઉચરી શકાય ? શું સમાજ સહેલા છે ? સમાજના સંચાલકો નિરક્ષર, અક્ષત્વીન છે ? ના ના. તેમ ન જ હોઈ શકે. છતાંયે હું ત્હમનાથી ત્યજીવડી છું. ત્હમણે મ્હને સમાજમાંથી અરતર કરેલી છે. સમાજમાંની વ્યક્તિ ગણાવાનો હવે

મ્હને હક નથી. હું દુઃખ હરિઆમાં કુબત્તી-નો હાથ ઝાડી ઉદ્ધારવાનો તેમનો ધર્મ નથી. હે પ્રભો ! દુઃખનાં આભ-કાટ્યાં, ત્યાં સુખનું ચિન્હ ક્યાંથી જણાય ? એક બાલુએ નિર્ધનતા, અને ખીછ બાલુએ વૈધવ્ય. હે પરમ કૃપાળુ પરમેશ ! હું સંસારથી ત્યજીવડી નો હવે ક્યાં અને કેનો આશરો ? સ્વામીએ મને રવડતી મૂકી. હવે મ્હને કોની સાહાય ? ખરેખર, બચપણના અસંખ્ય સુખભોગ અને અત્યારનાં અગણ્ય દુઃખો ભોતાં મ્હને કવિ-ઓની વાણીની વધાર્યતા જણાય છે.

“ Misery comes not alone but in battalions ”

અથવા

દુઃસ્વં દુઃસ્વાનુવર્તતે !

એમાં શું ખોટું છે ? નહીંબનાં. ચક્ર હંમેશાં ફરતાં જ રહે છે. સુખ દુઃખની જાણ પ્રત્યેકની અનુગામી જ હોય છે. હવે તો હે ભગવાન ! કૃપા કર. આ સંસારથી હું કંટાળી છું. જીવન અકારં, અધકારમય દીસે છે. હૃદય હારી ગયું છે. જીવવાની મ્હને જરાય અભિલાષા નથી. સંસારમાં મ્હાર કોષ જ નથી. અથવા તો કોષનું કોષ જ નથી સંસાર ખરે જ સૂતો છે, દિવાનો છે. સંસારનું અસારપણું મ્હને સ્પષ્ટ થયું છે. મને હું સંસારથી, સમાજથી ત્યજીવડી છું. તો હવે મ્હને ત્હમનો જે ત્યાગ કરી, હે પ્રભો ! ત્હારા શાશ્વત આશ્રયની ભાગિણી થવા દે !

શ્રીત્વનું અપમાન

દાર તાડીનાં પીંડાં પુરપો માટે દાનિકારક છે; પશુ કુટણખાતાં તો શ્રીત્વનું ખોટું અપમાન છે. લાહોરમાં મળેલી સમસ્ત બારનીય મદિલા પરિષદે તેમજ સમસ્ત એશિયાઈ મદિલા પરિષદે મળનિર્વંધના દક્ષિણે અનાહર ક્યાં વિના કુટણખાતાંમા મામેની જોડાદને મુખ્ય કાર્યક્રમમાં સ્થાન આપ્યું છે.

[શ્રીમતી સરલાદેવી ચૌધરાણી

હિન્દ વિષે એક અંગ્રેજ કુમારિકા

લેખિકા :

મીસ કેથેલીન મૂન

[ગયા ફેસ્યુઆરી માસમાં અમે આ બહેનનો એક પત્ર પ્રકટ કરી ગયા હીએ. ત્યાર પછીની રાષ્ટ્રીય પરિસ્થિતિમાં પણ અત્યુક્ત ફેરફાર થઈ ગયો; માંધી-ધરતીન કરાર થયા. તે પછી એ અંગ્રેજ કુમારિકા આ પત્રમાં કેટલાક વપયોગી પ્રશ્નોની ચર્ચા કરે છે. આ પત્ર માટે અમે શ્રી. નરવરલાલ મ. ડાંગરવાળાના આભારી હીએ. ઉપતંત્રી.]

મીસ કેથેલીન મૂન

૬૪, લંડનરોડ,

સેન્ટ આલ્બન્સ હાઉસ,

લંડન, ૭-૫-૩૧.

બાલા બાપ,

મને બીતિ રહેતી કે હિન્દ વિષે ઇંગ્લાંડમાં રાઈન્ડ ટેબલ કોન્ફરન્સ વેળા જે મહેર જિજ્ઞાસા જાગી હતી તે એક તાપણની પેઠે પાછી આટલા થોડા સમયમાં ઠંડી પડી જશે ! પણ આમ જનવાનું સ્વાભાવિકજ હતું. છતાં આથી મને સંતોષ નથી વળ્યો. જ્વલંત ઉત્સાહના પૂર સદાયે ઉભરાતા રહે એ જ ' જ્નેવાની મારી અભિલાષા છે.

હું હિંદને અને હિંદીઓને તેમની અનેક ભૂલો તેમજ હાર યતી હોવા છતાં આદર્તા શીખી છું. છતાં હજી તેમને હું બરાબર સમજી શકી નથી. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિ પામેલા બંધા. ઓછાના ભાગ્યમાં હિંદીઓ વિષે પુરેપુરું સમજી શકવાનું જતી થયે છે; છતાં ધીરજ અને સદાનુભૂતિ વડે એ દિશામાં બહુ થઈ શકે એમ છે. હું

બહુજન મહામતાથી જોઈ થકું છું કે હિંદીઓએ તેમના પર યુજરતા અન્યાયો અને અત્યાચારોમાં ઇસુ ખ્રિસ્તના-અસંસ કાઈરિટ-જેનું વલણ અર્થાત અધિસંકપણું દાખવ્યું છે. જ્યારે કાઈરિટના પોતાનાજ અનુયાયીઓ મણાતા ઇંગ્લાંડનીવાસીઓએ એથી ઉત્કૃષ્ટ વર્તન દાખવ્યું છે. એક આંગ્લ બાળા માટે આ એક શોકજનક સત્યની કબૂલાત છે.

પણ મને લાગે છે કે હિંદે જે જાતનો નમ્ર, વારતવિક છતાં લાગણીભર્યો વિરોધ (સત્યાગ્રહ) કરીને સ્વાતંત્ર્યની માંગણી કરી છે તે, આપણને (ઇંગ્લાંડવાસીઓને) કાઈરિટનો ગિરિશિખર પરનો સદેશ (Chrin's sermon on the mount) કંઈક અંશે કેવી રીતે આચરણમાં મૂકી શકાય તે નથી દર્શાવતો !

ઇંગ્લાંડનું એ કતવ્ય છે કે તેણે હિંદને આર્થિક પરાધીનતામાંથી મુક્ત કરી, આરોગ્યના સિદ્ધાંત અને અવરણનું રક્ષ્ય હિંદી

એ સમજી શકે એટલે સ્વતંત્ર રીતે તેમનો વિકાસ થવા દેવો જોઈએ. ઈંગ્લેંડે પોતાના શિરપર હિંદના હિત અર્થે વાલીપણની જોખમદારી લીધી છે. તો હવે તેણે હિંદની સેવા કરવી જોઈએ અને તેમની (હિંદી-ઓની) સાથે દગો નહિ રમતાં તેમને પોતાના બંધુઓ જેવા સમાન ગણવા જોઈએ. “ત્રેષઃ માણી પોતાના બંગીયામાં વિવિધતા જોવાની ઈચ્છા રાખે છે. પણ જમીન અને ઊડવાની સલામતી માટે એકજ જાતના રોપાઓથી જમીન ઉભરાઈ ન જવી જોઈએ.”

પ્રિય ભાઈ, આજ એક એવી વસ્તુ છે કે જે - હું - નથી સમજી શકતી. શા માટે દુકાળના વખતમાં આગગાડી અને દરિયાઈ માર્ગે ડબ્બે ડબ્બા અને સ્ટીમરો ભારમને અનાજ પરદેશ ચલાવવામાં આવે છે ? એકુતો (આમર્ણ) કે સાચો પ્રેતવર્ગ તેની સામે પ્રચંડ વિરોધ કેમ નથી ઉઠાવતો ? આવું પાશ્ચાત્ય દેશોમાં કદિ પણ ચાલીજ ના શકે. એક હિંદમાં વસતો અંગ્રેજ જણાવે છે કે “ જોણે હિંદમાં પડતા ભયંકર દુકાળને જોયો છે તે કદિ પણ આપણી (અંગ્રેજોની) છંડેચોક અનાજ પરદેશ ચલાવવાની ભયંકર મૂર્ખાઈ માટે શરમાયા વિના રહેશેજ નહિ. કોઈ પણ હિંદ સિવાયની ઓછી પશુસમાન ધીરજવાળા પ્રજાએ આની સામે જાળે જગાડયો હોત. અને છતાં આપણે દંભ મહા દુબ્ધર છે. શું આ પણ એક તેમના ઢોર ઢાંખરતું રક્ષણ કરવા માટે હથિયાર નહિ રાખવા દેવાનું કારણ છે ? ”

મેં પશુતુલ્ય ધીરજ પર ભાર મૂક્યો છે કારણ કે એજ ખરેખરો અર્થ સારો છે. મને સમજાતું નથી કે મારે તમારા હિંદીઓની આવી ધીરજના વખાણ કરવા કે તેનાથી અસંતોષ પામવો ! એ વસ્તુ નિર્વિવાદ છે કે તમે લોકો અકલ્પનીય ધીરજવાળા છો !

એવા નમ્ર, એવા સંતોષી, એવા ધરરખુ કે પૂછવાની જ વાત નહિ ! પણ તમારા ઇન્દ્ર-નમાં બહુજ ઓછું હાસ્ય હોય એમ જણાય છે.

આનું કારણ એમ હોય કે મોટે ભાગે હિંદીઓ ધણાજ કંગાળ છે. અથવા હાસ્ય અને કંગાલિયત સાથે નહિ વસતાં હોય ? પણ હું પૂછું છું કે આમ સંજોગવશાત્ બન્યું છે કે હિંદના પુત્રપુત્રીઓના સ્વભાવજ આવો છે ? તમારી બાલ્યાવસ્થા પણ આંખો મીચીને ઉઘાડીયે એટલામાં ઉડી જાય એટલી ઓછી હોય છે, અને પાકટવધની ચિંતાઓ અને જોખમદારીના પોટલા નાનકડી વયમાંજ તમારી ખાંધ પર લાદવામાં આવે છે.

હાલમાં હું હિંદને લગતું એક સૈનિકને હાથે લખાયેલું પુસ્તક વાંચી રહી છું. એમાંથી એક સત્તાધારી અમલદારના વિચારો જાણવાનું રસુજી અને સલાહકારક ચમ્પ પડ્યું છે. એના પુસ્તકના અંતમાં તમારા દેશ સાથેના અમારા સંબંધમાં સુધારો થવાની શક્યતા છે એવું ધારીને એ લેખકે કેટલાક ઉપાયો સૂચવ્યા છે. તેમાંના કેટલાંક હું તમારી પાસે કાઉન્સર્મ ચારી ટીકા સાથે રજુ કરવા માણું છું. એમાંના કેટલાંક તો ગાંધીજીના અગ્રીઆર મુદ્દાઓમાં આવી જાય છે, એ તમે જોઈ શકશો :

(૧) દરેક હિંદમાં નોકરી કરતા અંગ્રેજને હિંદના પ્રાયમિક ઇતિહાસનું તેમજ હિંદના બે મુખ્ય ધર્મોનું-હિંદુ અને ખ્રિસ્તી-જ્ઞાન હોવું જોઈએ. [જો આમ થાય તો અવશ્ય અંગ્રેજોને હિંદ વિષે ઉડી સમજાતિ અને સહિષ્ણુતા કેળવવામાં મદદ કરતાં ચમ્પ પડે; પણ જો હિંદનો ઇતિહાસ ઇંગ્લેંડની પેઠે પૌરાણિક પ્રથાઓ અને ભાવનાઓ સાથે જોતોત્રોત ચર્ચા ગયો હોય તો તેમાંથી હિંદ વિષે ગેરસમજાતિ જ થવાનો

વધારે સંભવ છે. છતાં પણ તેમાંથી જો હિંદમાં પ્રયાગ્યાં આપતી રાષ્ટ્રીય જાગૃતિ અને ગમે તેવી કુપ્રયાઓ તેમજ પરતંત્રતાની ઘોર બેડીઓ ફગાવી દેવા માટે પ્રયત્ન તૈયારીઓ ચાલી રહી છે, એમ માલમ પડે તો, ચાલી શકે ખરું.]

(૨) હિંદમાં વસતા હિંદીનું (અંગ્રેજ કે કોઈ પણ યુરોપિયનથી) થતું અપમાન એ ભયંકર મુહો ગણાવેા જોઈએ. કારણકે દોષપણ અંગ્રેજ હટલીમાં એક દટાલિયનનું અપમાન કરવાની હિંમત કરી શકતો નથી ! [રંગબેદ અને જાતિભેદનું મિથ્યાભિમાન ખૂસી નાંખાવું જોઈએ.]

(૩) જે યુરોપિયનો આ જાતના રંગ-બેદ અને જાતિભેદના મિથ્યાભિમાનને મારી ન શકતા હોય અને હિંદીઓને પોતાનાથી હલકા ગણી . વર્તન, ચલાવતા હોય તેમને હિંદમાંથી રૂખસદ આપવી જોઈએ. [અજ્ઞાત આ રૂઝ સત્તાની ફેરવણી કરવા જેવું છે કે જે પ્રમાણે જુની ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની કારભાર ચલાવતી હતી.]

(૪) હેબિયસ કોર્પસ એક્ટ, અને બીજા બધા છૂટાપણાના ખતપત્રો ચાલુ કરીને તેમને માન આપવું જોઈએ

(૫) હિંદુસ્તાનને પોતાનું સામાજિક અધારણ બડવાને પૂરતી તક અને પ્રોત્સાહન આપવાં જોઈએ. પણ એ વસ્તુ જુના જમાનાની પકિતબેદ પદ્ધતિ પ્રમાણે નહિ પણ બ્યાપારી વિભાગોનું સંમંકન કરીને જાતિઓ તેમજ ઉદ્યોગમંડળોએના સામુદાયિક વિકાસ થાય એ રીતે યોજનાઓ બઝાવી જોઈએ. [અમને વીરવિદ્યાના પૂજારીઓને, વીરવિદ્યાની તાક્ષીમ ફરજિયાત થવી જોઈએ એવી જાતના લેખકના સૂચનથી આનંદ થાય છે.]

(૬) જનસંધી ખોરાકના ભાવેમાં,

તે નકામા થઈ પડશે એટલે મુધી બટાકો ન થાય ત્યાંમુધી પરદેશ નિકાશ કરવાની મનાઈ કરવી જોઈએ. [આ જાગતમાં આગળ ઉપર હું લખી ચૂકી છું.]

(૭) હિંદમાં જતા પ્રત્યેક અંગ્રેજના મન પર એવી ટાપ પડવી જોઈએ કે આપણે શહેનશાહતના લુદા લુદા મુલકો સાથે એવું વર્તન રાખવું જોઈએ કે જેથી તેમને આપણા પરથી વિશ્વાસ ઉઠી ન જાય અને શહેનશાહતમાંથી છૂટાપણું ન માગે. [આનું ભૂતકાળમાં આપણે નથી અનુભવ્યું.]

(૮) કરવેરા એકદમ ઘટાડી નાંખવા જોઈએ. અને મોટી રકમ તેમના (હિંદીઓના) આરોગ્ય અને શિક્ષણ પાછળ ખર્ચાવી જોઈએ. આ વસ્તુ સિદ્ધ કરવા માટે હિંદી લશ્કરના ધિટિશ કાફલાઓ પાછળ કરવામાં આવતા રાક્ષસી ખર્ચો તેમજ છૂપી ચોક્કીસ પાછળ થતો કરોડો રૂપીઆનો ધુગાડો અને નવા દિલ્હી જેવા રંગમહેસો ઉભા કરવાની યોજનાઓ પાછળ થતો અજાણે રૂપીઆનો ખર્ચ કમી કરવો જોઈએ. કારણકે હિંદ જેવા ગરીબ દેશ એવા વિલાસી ખર્ચો નલાવી શકે તેમ નથી. હું સોચે સો દકા આ જાગતમાં સંમત થાઉં છું. અને ખાસ કરીને વધારેમાં વધારે પૈસા કેળવણી અને તંદુરસ્તી પાછળ ખર્ચાવા જોઈએ. છતાં, છઠ્ઠાંડને અન્યાય ન થાય તે માટે મ્હારે કહેવું જોઈએ કે આપણે (અંગ્રેજોએ) હિંદની જાહેર તંદુરસ્તી અને આરોગ્ય વધારવાને ઠીક ઠીક કયું છે, પણ એટલુંજ ખસ નથી કારણ કે “ હિંદુસ્તાનને જોઈએ તે કરતાં ઘણીજ ઓછી ખોરાકી અને કેળવણી અપાય છે; બધારે તેના પર (લશ્કરી ખર્ચથી જ) વધારે પડતું રાજ્ય ચલાવવામાં આવે છે.” “ India is overgoverned, under-fed and under educated.”

(૯) હિંદુસ્તાનમાં સામાજિક આજ્ઞા-
તોમાં સાધારણ હિંદી અને અંગ્રેજ વચ્ચે
અંગત પરિચય વધારવાના ગેરસમભૂતિ ભયો
પ્રવાસોને આગળ વધારવા દેવા જોઈએ નહિ.
કારણ કે હાલની સ્થિતિએ આવી જાતનો
સામાજિક સંબંધ પરસ્પર માનનીય થવાને
અદલે કંટાળાભર્યો અને છે. (આ ધણુંજ
રમુજ છે અને ખાસ કરીને આ વિષયમાં
મને તમારો મત ગમી જાય છે. એ લેખક
શ્રવે છે કે અહુજ થોડા અંગ્રેજોને હિંદી
રીતરિવાજો, વ્યવહાર અને વર્તણૂકની
ખબર હોય છે કે જેથી કઈ વસ્તુ તેમને
અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ યદ્યપડશે એની
તેને ખબર હોતી નથી. એ જણાવે છે કે
જાને પક્ષ વચ્ચે એકબીજા સાથે અહુ ભળ્યા
સિવાય પણ મિત્રાચારી અને સહાનુભૂતિ
કેળવી શકાય છે. એમાં તમારો શું અનુભવ
છે ? હિંદીઓની ભાષા લખવાની પણ અંગ્રેજો
કરતાં તદ્દન ભુલી જાતની વધણ છે; જે
હું તમારા તેમજ બીજા અનેક હિંદીઓ
સાથેના પત્રવ્યવહાર, અંગત પરિચય અને
વાતો ઉપરથી જોઈ શકું છું. છતાં તેમાં
સમાવશા મુંઝવે રહેત્યને સમજીને પ્રસંસી
શકું છું.]

(૧૦) સિપાઇઓના પ્રશ્નો નિકાલ થવો
જોઈએ. દરેક પ્રાંતમાં તેજ પ્રાંતના સિપાઇઓ
હોવા જોઈએ અને તેમને વધારે પડતાં લસ્કરી
(મીલીટરી) બનાવવા જોઈએ નહિ. [મને
સિપાઇઓની જાગૃતમાં અહુજ ઓછી ખબર
છે જેથી એ વિષયમાં વધારે જણવાનું મળતાં
ધણીજ ખુશી થાય. છતાં હું હિંદુ સમુદાયમાં
મુસલમાન સિપાઇઓ અને મુસલમાન સમુ-
દાયમાં હિંદુ સિપાઇઓ રાખવાની નીતિ
માટે ધણીજ દિલગીર છું.]

એમાં બંગાળી પોતાનું રાજ્ય નિર્ધારિત
ચલાવવાની કોમી બેદનીતિ જ રહેલી છે

આ જાતની બેદનીતિનો તારા થવો જોઈએ,
કારણ કે હિંદુ-મુસ્લીમ બંને એજ આદર્શ
સિદ્ધ થવો જોઈએ.]

(૧૧) અહુ વસ્તીત્વના પ્રશ્નને પણ
દુકાળ, પ્લેગ, કોલેરા અને ભુખમરોને આ-
ધીન રાખી ઊંડી દેવાય તેમ નથી. નિયમન
નો સત્તાવાર સ્વીકાર થવો જોઈએ. [આ
આજ્ઞામાં ચર્ચા કરવી કે કેમ તે હું જાણી
શકતી નથી. હું આપની અંગત કે ધાર્મિક
માન્યતાઓ દુભવવા માગતી નથી પણ
અત્યારસુધી વસ્તીની અંદર એકદમ વધારો
થતો અટકાવવા માટે લેવામાં આવતાં
પગલાં ઓળખનાં જાય જેમાંના કેટલાક
નીચે પ્રમાણે છે.—

બાળહત્યા, વિધવાપુનર્વિવાહનો વિરોધ,
એકપત્નીવ્રત (રામચંદ્ર જેવું), અકાળ
યથે સગાં બનવું, ચેપી રોગો તેમજ સુવા-
ચક વિષે ભયંકર અસાન, એ બધાનો ઉપાય
ફક્ત સંતતિ નિયમનજ છે. આને માટે
પરદેશગમન અને સંતતિનિયમનજ આવ-
કારદાયક પગલા છે, પણ પરદેશગમન એ
ખરેખાત આચરણમાં મૂકવું અશક્ય હોવાથી
સંતતિનિયમનજ આવકારદાયક છે.

હું જોઈ શકું છું કે આમાં પણ અ-
ગીયાર મુદ્દાઓ રજુ કરાયા છે, જેમાં ગાંધીજી
ના અગીયાર મુદ્દાઓ જેવું મજાતું સામ્ય છે.

મને હરિદ્વરરાવ અચરકરની અચુકડી 'ગાં-
ધીવાદ' (Gandhism) નામની ઓપડી
વાંચી ધણીજ હર્ષ થયો છે. એમાં દરેક આજ્ઞા
એવી સરળતાથી, અસરકારક અંગેજી ભાષામાં
મૂકવામાં આવી છે કે વાંચનાર મુગ્ધ થઈ જાય.
પાકિસ્ટાન પ્રવૃત્તિએ લોકેશાયરની મીઝોને ફટકાં
માર્યાં છે તે વાત સાચી છે એવાં તમારાં
પ્રશ્નોના ઉત્તરમાં મારે લખવું જોઈએ કે
"હા એ તદ્દન ખરુંજ છે." પણ એ

જેટલા પ્રમાણમાં જણાવે છે તેટલું બધું નહિ જ.

પીકિટિંગ પ્રવૃત્તિ શરૂ થઈ ત્યારથી જ લેકેશાયરમાં રેના કામદારોને ઓછા કલાક કામ મળવા લાગ્યું અને હિંદી બજારોમાં વિલાયતી માલની ખપત ઘટવાથી બેકારોની સંખ્યા દિવસે દિવસે વધવા લાગી છે. પણ હજી તેઓની હાલત છેક કંબાલિયત સુધી પહોંચી નથી જ. અલબત્ત જેમ વધારે

પીકિટિંગ ચાલુ રહેશે તેમ લેકેશાયરની મીસો માટે વધારે ગંભીર પરિસ્થિતિ ઉભી થશે.

આપનો આટલો બધો સમય લીધા પછી હું પત્ર બંધ કરું છું. તમને મારા પત્રનો અનુવાદ કરતાં બહુ વખત લાગે છે ? હું ઇચ્છું છું કે તમને હું શુજરાતીમાં લખી શકું.

તમારી

રનેહાજ લગિની

કેથલીન એમ. મૂન.

અહિંસાની સ્વયંભૂ પ્રેરણા

[કાકા કાલેલકર

જેના હાથમાં સત્તા આવવાની છે તેની ખુશામત કરી તેને વરા રાખવાની, તેને અનુકૂળ કરી તેની સત્તા ઓછી કરવાની, તેની સ્વતંત્ર પ્રેરણા મારી નાખવાની પ્રયાસ રાજ-દેરવારમાં તો આપણે હમેશાં જોઈએ છીએ. આજના પ્રગતીય જમાનામાં સ્વતંત્ર વિચાર કરવાના આગસનો લાભ લઈ તેજસ્વી વર્ગોની એ જ દશા કરવાના પ્રયત્નો નૈસર્ગિક ક્રમે થવા લાગ્યા છે. ઈર્જાનિતિને એમાંથી બચી જવું હોય તો અહિંસાધર્મની સ્વયંભૂ પ્રેરણાને મજબૂતપણે વળગી રહી સ્વતંત્ર વિચારે પોતાનો માર્ગ એણે આક્રમણ જોઈએ. દિંસાધુગના ઐતિહાસિક દાખલાઓ-પછી તે સ્વદેશના હો કે પરદેશના હો-આપણા કામના નથી. શુદ્ધ પ્રેમધર્મ જે સૂચવે તે નિખાલસપણે અમલમાં મૂકી વિશ્વાસ રાખવો જોઈએ કે આમાં જ અંતિમ શ્રેય રહેલું છે.

[નવજીવન]

કેસરિયાના કોડ

(લાગ: સરોવરે પાણીમાં મધ'તી, સાહેલડી !)

કેસરિયાના કોડ કે' હેયે, બહાલમભ !

યુદ્ધે ચઢીને છત લેવી રે લોલ:
રણમાં રમશું હો હેતથી, બહાલમભ !

આવી છે તક બુઝો કેવી રે લોલ,
કેસરિયાના કોડ૦

સાખી: કોડીલા ! વિનવું બહાલથી, રહેવા આપની સાથ;
ખન્ને ઝૂઝશું બુદ્ધમાં, સાંચ કરે રઘુનાથ .

ભગીનો ભગ કેવો ભયો, બહાલમભ !

પાથી પ્રીતેથી પ્રેમ-પ્યાલી રે લોલ:
ઉરનો રોગ આજ નાઠો, બહાલમભ !

દેશન-દેદેથી કેવી ટાળી રે લોલ,
કેસરિયાના કોડ૦

સાખી: ઉર ઉર દેશું પ્રેરણા, દઈને દિલનાં દાન;
કરશું જઈને સ્વર્ગમાં સુરગંગા કેરાં પાન.

સોનેરી સૂત્ર કે'ક યોગીનાં, બહાલમભ !

ગૂંચ્યા હૃદમાં રહે' તો પ્રેમે રે લોલ:
પ્યારા વતન કેરે કારણે, બહાલમભ !

જાતાં હૃદમાં હૃષ' રેલે રે લોલ,
કેસરિયાના કોડ૦ X

—મુળજલાલ પીતામ્બરદાસ શાહ

કંટલીક વાનીઓ

સંપાદિકા: સૌ. કપિલા મ. કાંટાવાળા

પરભુરણ કૂલતું શાક (૪૩)

કાળી ફલાવર રોર ૧)

પાકા ટમાટા " "

મુળા નંબર ૨.

કાંદા " "

ખીટ " "

ખટાકા રોર ૩

ધી જરા.

મીઠું ખપ મુજબ

મરી જરા.

ખાંડ જરા

કાળી ફલાવરના દાંડાવાળા કકડા કરવા, ખટાકા, ખીટ, મુળા, ટમાટાના પલ્લુ કકડા કરવા. ટમાટા ખટા-સને બદલે નાંખવા છે. મીઠું, મરી, ધી મુજબને કાંદા સાંતળવા, અને ખાંડ ટમાટા સિવાય જે બધું સમારેલું હોય તે કાંદામાં નાંખી દેવું. અંદર અચ્છેર પાણી નાંખવું, જરા ચડે એટલે ખાંડ તથા પાકા ટમાટા નાંખી રસાવાળું ઉતારવું.

ટમાટા-વડી (૪૪)

૦: (પા) રોર ચણાનો લોટ

૧ રોર ટમાટા નાની ભતનાં, ઘીર જેવા આવે છે તે.

૧ રૂપિયાભાર ધજનો લોટ

૧ જુડી કાચમીર

જરા આદુ

૭ લીલાં મરચાં

જરા હાંપ

જરા રાધ

જરા હાંપ

મીઠું ખપ મુજબ

જરા તેલ

ગેળ જે રૂપિયાભાર

સારા પાકા ટમાટા લેવા. નાના મળે તો વધારે સાફ, નહિ તો ને મળે તે ખરા, પણ કાચા નહિ કેમકે કાચા ટમાટાં વધારે ખાટા હોય છે, ને તેનાં છાંડાં બહાં પડે છે. માટે પાકા ટમાટા નાના હોય તો આખા ને મોટા હોય તો કકડા કરીને રાખવા. પા રોર ચણાના લોટમાં રૂપિયાભાર ધજનો લોટ જરા તેલે મોહી નાખી, ઉપર લખેલો લીલો મસાલો તથા મીઠું નાખી તેને પાણી ફેડી બાંધવો. બાંધ્યા પછી નાની નાની વડી કરી રાખવી. દોઢ રોર પાણી રાધ તથા જરા તેલ હાંપ મુજબને વધારવું, અને પછી પેલી ઝીણી ઝીણી વડી મુકવી. સ્વદી ઉપર ધીમે તાપે થવા દેવી. વડી ચડે ત્યારે ઝીણા ટમાટા હોય તો આખા નાખવા, નહિ તો સમારીને. પછી ગેળ તથા મીઠું નાખીને તુત ઉતારી લેવા. ટમાટા વડી જેવા આખા રહે તેવી સાવચેતી રાખવી અને પીરસતાં પણ આખા રહેવા ભેધએ.

કુધનો. સુખ (કાંચ) (૪૫)

૧ ખટાકા

૧ કુચળ

૧ ગાજર

૧ ખીટ

૧ જુડી સવાની ભાજી-ચાર તરણાં

૧ ચમચો સાથ ચોખા

૧ રોર કુધ

મીઠું જરા

ધી જરાક

મંદિરામાંથી કમ્યા પછી હવે મનુ' આવવું
નથી અને રાત્રી દલક' આવતી ફરજ પડે છે.
મંત્ર ઉપર અમરો આવે છે. તે માટે આ શીત
મમમાં આવે.

ઉપર લખેલા શાસ્ત્રને ઠોડી બારીમાં બારીક
કરી કરી રાખવું. એથે પેલીમાં થી મુખી આ
મદા લાલ થાય ત્યાં મુખી સંવળવા. પછી જેમાં
રોર પાણી દેડ દોડ કલાક મુખી ચડવવા. તાપ
શીતો રાખવો. ચડવા પછી ચારણીમાં નાખી
પાણી મટી નાખવું. ચડેલા કકડમાં પેલું
ફૂલ દેડવું અને સાત્રાણા નાખવા. તોડ મીનિટ
અપવા નરો બડી થાય ત્યાં મુખી આ મંત્ર
કાઠવવી. મીઠું નાખી ઉતારવી જન્વી, જન્વી
આવામાં થેવી.

મેરીઆને બીરજ (૪૩)

- ૧ રોર મેરીઆ
- ૧૧ રોર ખાંડ
- ૧૧ રોર રાખ
- ૧૧ રોર બામતી મતરી

પાવણીમાર ફેર
નવટાંક પીસતાંની મતરી
તલ નરો
લવિંચ પાંચ ૭
એલચી કાણા પાંચ, ૭ વાટેલા
ભથ્થળ ૧ નાટું વાટેલું

મેરીઆને ચોખ્ખા પાણીથી ઘોષ સાફ કરવો,
પછી તેને કોરો કરવો ત્યારપછી તપેલીમાં પા
રોર થી મુખી તલ તથા લવિંચનો વધાર મુકવો.
વધાર થાય એટલે તેમાં મેરીઆ નાખી દેવો,
અને તપેલાથી દલાવ્યા કરવો નરો કુલાબી રંજનો
તથા આને એટલે જેમાં નેપએ તે પ્રમાણમાં
પાણી નાંખવું, પાણીમાં ફેર વાદીને નાંખવું.
પછી એને ટાંચી આજી વાપે શીતવા દેવો.
શીતઈ તેવાર થાય એટલે જેમાં નવટાંક થી, ૧૧
રોર ખાંડ તથા રાખ નાંખી દલાવીને મેરી વાર
ટાંચી રાખવો. ખાંડનું પાણી આજી વાપે બમવા
દેવું. ખાંડનું પાણી બગી બધ એટલે એ વખત
દલાવી જેમાં તેવા કરેલી એલચી ભથ્થળ નાંખી
ફરી દલાવીને જમવાના મમમાં થેવો.

મેરીઆનું વ્યાપક કાર્યક્રમ: ૨૨૨

[૧૧૧ કાલેવાર]

અદિમક દિલસાસની મેટામાં મેટી અમર આવે એ જાણવુંમાં તોષએ છીએ.
ત્યાંમુખી તલસાગની પ્રતિષ્ઠા હતી ત્યાંમુખી ઓળતિ અમળા તરીકે ઓળખાતી. ઓળી
કર્તવ્યકર્મનું ક્ષેત્ર જમગની અંદર જ વળાવું. પ્રાણો જ તેનું રક્ષણ કરે, તેનું પાલન
કરે અને તેને રોર એ વધાવોચ મનાવું. અદિમાની પ્રતિષ્ઠા ધરાયો ઓળતિને વિદ્યા
ક્ષેત્ર કાંપાવું, તેનો આત્મવિશ્વાસ જાગ્યો. અમાનુદિનનાં કામો તેને લાગ્યાં તીર્થ.
જન્મે રતન પ્રેમી આવતા જેટલી નેચારી આજે ઓળતિમાં કામે ન દેવ. પણ
એમના જ લાગમાં તે એ વિશે દરે કંઈ નથી રહી.

શ્રી શિક્ષણના પ્રશ્નોની તાત્ત્વિક મીમાંસા

વ્યાખ્યાતા:

ડૉ. શ્રીમતી એસ. સુધુલક્ષ્મી દેવી

[કવે' યુનિવર્સિટીને નામે જાણીતી યએલી પુનાની હિન્દી સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટીનો પદવીદાન સમારંભ ગયા માસ ફરગ્યાન બુલાઈમાં થયો હતો. તેનાં માંગલિક પ્રવચન તરીકે ડૉ. માસીસ સુધુલક્ષ્મી દેવીએ શ્રીશિક્ષણના પ્રશ્નોની તાત્ત્વિક મીમાંસા કરતું આ વ્યાખ્યાન આપ્યું હતું. 'સુધુસુંદરી'ના વાંચકોને એ હિપથોગી થઈ પડશે.

આ વર્ષે યુનિવર્સિટી તરફથી ૧૨ બહેનો છ. એ. થયાં છે. ૬૬ બહેનોએ પ્રાવેશિક પરીક્ષા પસાર કરી છે અને સેકન્ડરી સ્કુલ સર્ટીફિકેટ પરીક્ષા ૨૨ બહેનોએ પસાર કરી છે. પ્રથમ વર્ષ અને દ્વિતીય વર્ષમાં અનુક્રમે ૪૦ અને ૨૦ બહેનો પસાર થયાં છે અમદાવાદનાં કુમારી સુભદ્રા દોશીને ચેન્સેલરનું પારિતોષિક મળ્યું છે. પુનાનાં કુમારી મીનાક્ષી સરદેસાઈને દેરાપાંડે અંગ્રેજી પારિતોષિક અને લોકમાન્ય તિલક મરાઠી પારિતોષિકો મળ્યાં છે. વડોદરાનાં શ્રીમતી અપર્ણા દેરાપાંડેને દ્વાવિક સંસ્કૃત પારિતોષિક અને અમદાવાદનાં કુમારી કુમ્મદ સરૈયાને મહારાષ્ટ્ર તિલક લાયબ્રેરીનું માનસરાજનું પારિતોષિક મળ્યાં છે. માલવણનાં કુમારી કૃષ્ણા ભાંડારકર પ્રાવેશિક પરીક્ષામાં ગડકરી સ્મારક પારિતોષિક મેળવી ચક્ર્યાં છે. સર્વ બહેનોને અમારાં અભિનંદન. ઉપતંત્રી.]

હિન્દી સ્ત્રીઓની યુનિવર્સિટી, વિશ્વવિખ્યાત સંસ્થા બની ગઈ છે; અને સ્ત્રીજનવણી અને સ્ત્રીઓની મુક્તિનાં ક્ષેત્રમાં તેણે કરેલી સાધનાઓ એ સુધરેલી હુનીઆની નજરે હિન્દની પ્રતિષ્ઠામાં વધારો કર્યો છે. આત્માર સુધીમાં ને કાંઈ સિદ્ધિ થઈ શકી છે, તે એક દેશલક્ષી હિન્દી આપણા પૂજ્ય મિત્ર પ્રો. કવે'ની શ્રદ્ધા અને દક્ષિતાં પરિણામ રૂપ છે. એ ન્યાયે, આપણા જાણકારોમાં આવે છે, ત્યાં યુનિવર્સિટીએ કરેલાં કાર્ય પરત્વેની આપણી પ્રશંસામાં. હનરોગણો વધારો થાય છે. સ્ત્રીઓની જનવણી માટેની તેમની નિષ્કામ ભક્તિનું એ ફળ છે.

યુનિવર્સિટીની ઉત્પત્તિ અને પ્રગતિનો ખારીક અભ્યાસ, આપણને રસપ્રદ નિવડશે, એટલું જ નહિ પણ એજ ક્ષેત્રમાં કામ કરતાં થાકેલા કાર્યકરોને એમાંથી જરૂર પ્રેરણા મળશે. પોતાના કાર્યની મદદતા અને ન્યાયમાં પૂરેપૂરો વિશ્વાસ રાખી. પ્રો. કવે'એ ૧૮૯૬માં પોતેજ અસ્તિત્વમાં આણેલી હિન્દુ વિદ્યા યજ્ઞસમિતિની મદદ અને સહકારથી ૧૯૧૬માં હાય પર એક પણ પાઠ ન હોવા છતાં પોતાની યોજના આરંભી. તેમની સન્નિધા અને

ભક્તિએ ઘણા એ મિત્રોની સહાનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી; પ્રો. કવે'ના એક સાથી શ્રી. ગાડગાલે દશ વર્ષ સુધી વાર્ષિક રૂ. ૧૦૦૦) આપવા જણાવ્યું; ડૉ. વિઠ્ઠલ રાથોળા લેહે, જેઓ પૂર્વે આફ્રિકામાં વસીલાત કરતા હતા તેઓ ૧૯૧૭માં અવસાન પામતાં, તેમણે પોતાની સર્વ મિલ્કત કવે' યુનિવર્સિટીને આપી. એ મિલ્કતમાંથી ઉત્પન્ન થએલા રૂ. ૪૦૦૦૦) પુનામાં છાકરીઓ માટે હાઇસ્કુલનું મકાન બાંધવાના કામમાં વપરાયા. તે પછી ૧૯૨૦માં સર વિઠ્ઠલરાય ઠાકરસી તરફથી રૂ. ૧૫૦૦૦૦) ની રકમ યુનિવર્સિટી માટે બાબુએ મૂકાઈ; તેનાં વ્યાજ રૂપે ૩ (૫૨૫૦૦)ની સુંદર વાર્ષિક રકમ મળતા લાગી સ્ત્રીજનવણી. પાછળ હિન્દમાં આત્મારસુધીમાં અપાયેલી આ મોટામાં મોટી રકમ છે. આથીજ પુનાની કોલેજ સર વિઠ્ઠલરાયનાં માર્ગશ્રીને નામે શ્રી નાયીબાઈ દાયોદર ઠાકરસી કોલેજ કહેવાય છે. એ કોલેજની વિદ્યાર્થીનીઓ માટે વિદ્યાર્થીનીશ્રદ્ધ બાંધવા માટે રોક મુજરાજ ખટાવે રૂ. ૩૫૦૦૦) આપ્યા. તે પછી યુનિવર્સિટીના કાર્ય અને પ્રચાર માટે પ્રો. કવે'એ આખા હિન્દની મુસાફરી કરી યુનિવર્સિટી

પેટ્રોનો વગેરેઓની આવક ઉપરાંત ચાલુ ખર્ચ બાદ કરતાં રૂ. ૧૩૩૦૦૦ એકત્ર કરી રાખી છે. આ ઉપરાંત વાર્ષિક ફળો આવે છે તે તો જુદો.

આજે યુનિવર્સિટી સાથે ૩ આર્ટ્સ કોલેજો, એક પ્રાયમિક શિક્ષકો માટેની ટ્રેઇનીંગ કોલેજ, ૧૨ હાઇસ્કૂલો, ૩ મીડલ સ્કૂલો ભેડાયેલી છે. યુનિવર્સિટીનું મુખ્ય કાર્ય ગુજરાત અને મહારાષ્ટ્રમાં ચાલે છે. આ વર્ષે હાઇસ્કૂલોમાંની વિદ્યાર્થીનીઓની સંખ્યા ૧૮૦૦ ની છે. ન્યારે એજ વિસ્તારમાં સરકારી શાળાઓની સંખ્યા ૧૧૦૦ ની આસપાસ છે. આ ફતેહ માટે યુનિવર્સિટી ખીરવ લઇ શકે એમ છે.

હિન્દની સ્ત્રીઓની મળવળનો ઇતિહાસ ન્યારે લખારો, ત્યારે રાજ રામમોહનરાય પછી, હિન્દમાં જો કોઈ પણ સુધારકનું નામ પડેલું, હાથે તો તે પ્રો. કવેંતું. પ્રો. કવેં, એક અતુલની કેળવણીકાર અને બ્યવહાર સમાજસુધારક, જે જલ્દી સમજી શક્યા કે આ દેશમાં સ્ત્રીઓની ખરેખરી સુક્તિ, સમાજ સુધારના ઉપરછઠ્ઠાં કામમાં નથી, પણ એક માનવ પ્રાણી તરીકે તેનાં બ્યક્તિત્વને ખીલવવામાં, અને તેનામાં આત્મમાન અને આત્મ નિર્ણયની ભાવના ખીલવવામાં છે. આમ થવાથી જ તે પોતાને ગુલામીમાં જકડી રાખનારી રૂઢીઓ અને માન્યતાઓમાંથી મુક્ત થઈ શકે.

તેમણે એ પણ જોયું કે અત્યારે શાળાઓમાં અને કોલેજોમાં જે શિક્ષણપ્રથા ચાલે છે તેથી નિર્ધારિત ધ્યેયને તરત પહોંચી શકાયો નહિ; કારણ કે જે શિક્ષણપ્રથાએ આપણાં છોકરાઓ ઉપર પણ એટલો ખારે બોલો લાગી દીધો છે કે, ક્ષતિ અને દેશની સેવામાં ચારિત્ર્ય કે સંસ્કૃતિનો પ્રભાવસર બદલો આપ્યા વિના જ, તેઓનાં શક્તિ, સમય અને ધનનો હાસ થઈ જાય છે. અંગ્રેજ યુનિવર્સિટીઓમાં પોતાનો સમય ગુમાવનારાં ધણુએ વિદ્યાર્થીઓમાં, નામના જ અપવાદો બાદ કરતાં, ભાષા ઉપરના કાનુનો પણ અમાવ દોષ છે, એટલું જ નહિ પણ તેઓમાં નિસર્ગ શક્તિનો પણ અમાવ દોષ છે.

પ્રો. કવેં તો આ દેશની દરેક દરેક છોકરી

માટે હમ્યતર અને માધ્યમિક કેળવણી સંભવિત બનાવવા ઇચ્છતા હતા, અને તે બોલે ખર્ચે અને એછા સમયના હોગે. તેમણે એ તરત જ શોધી કાઢ્યું કે જરૂરી અને ઉપયોગી જ્ઞાન આપવા માટે વિદેશી ભાષાનું વાઢન ચાલી શકે નહિ.

અર્વાચીન હિન્દના પિતા રાજ રામમોહનરાયે અંગ્રેજોનો અભ્યાસ શરૂ કર્યો તે પહેલાં પોતાની માતૃભાષા ઉપર સંપૂર્ણ કાણ મેળવી લીધો હતો, અને સંસ્કૃત, ઉર્દુ અને અરબી ભાષાનો પણ સારો અભ્યાસ કર્યો હતો. છતાં તેમનાં અંગ્રેજ ભાષણો અને લેખો, આપણા અંગ્રેજ મંથેમાં સર્વોત્તમ છે. વળી, આપણા મહાનકવિ અને ફિલસૂફ સર રવીન્દ્રનાથ ટાગોરને તેમની અંગ્રાજી કવિતા માટે નોબેલ ઇનામ મળ્યું છે. માતૃભૂમિમાં ગવાયલી તેમની કવિતા, પરભાષામાં ભાષાંતર થયા છતાં, હિન્દી કવિ માટે વિશ્વભરની પ્રશસ્તિ અને પ્રેમ ઉત્પન્ન કરી શકી છે. આપણી શાળાઓ અને કોલેજોમાં શિક્ષણનાં વાઢન તરીકે અંગ્રેજ હાજલ થયે ૧૦૦ ઉપર વર્ષો, યથા છતાં હિન્દે એક પણ મિશ્ટન, શોકસ્પીયર, કે શેલી ઉત્પન્ન કર્યો નથી. અને વધુ કંજૂશાળનક સ્થિતિ તો એ છે કે આટ આટલા ખર્ચે કરી, આપણા અંગ્રેજ સ્નાતકોએ મેળવેલો જ્ઞાનસંહાર ભાષ્યજ પ્રત્યસમ હમાં પ્રવેશી શકે છે.

આપણી શાળાઓ અને કોલેજોમાં શિક્ષણનાં વાઢન તરીકે વિદ્યાર્થીની માતૃભાષા હોવી જરૂર છે એની હું હિમાયત કરું છું. આ વિશે મારે એક ખુલાસો કરી દેવો. એકએ કે એથી આપણા આંતરરાષ્ટ્રીય વાઢન તરીકે કે સંસ્કૃતિની ભાષા તરીકે અંગ્રેજ ભાષાની કિંમત હું જરાયં એછી કરવા ધારતી નથી. સ્વરાજ સરકાર દરમ્યાન ન્યારે દેશની સમાજ ભાષા તરીકે હિન્દી કે ઉર્દુનો સ્વીકાર થયો. ત્યારે પણ, ખુલાસો એ ભાષાનો અભ્યાસ કર્યો. કારણ કે ધર્મ, સાહિત્ય અને કલાની વિશ્વસિદ્ધિઓ, ઉલ્લામાં ઉલ્લી વૈજ્ઞાનિક શોધઓ, અને વિશ્વ પ્રત્યેના પોતાનો હેતુ પ્રજા કરવા માટે અંગ્રેજ ભાષાનો અભ્યાસ હિન્દ માટે આવશ્યક છે. આ કારણે જ આ યુનિવર્સિટીએ પોતાના અભ્યાસક્રમમાં અંગ્રેજોને ખીલે ફાજવાત વિષય રાખ્યો છે.

વળી, ધર્મીખરી શાળાઓ અને કોલેજોમાં જે અભ્યાસક્રમ ચાલે છે તે વિદ્યાર્થીનાં વાસ્તવિક જીવનને, તેનાં ગૃહને કે તેનાં વાતાવરણને ન્યાય અનુકૂળ નથી આપણા ધર્મીખરી વિદ્યાર્થીઓ માટે જે અભ્યાસક્રમ ઈંગ્લેન્ડ પછી નિર્ધારિત કે લાગુ વિનાનો પૂરવાર થયો છે.

પ્રાચીન હિન્દમાં, હિન્દી તત્ત્વજ્ઞાન, હિન્દી ધર્મ, હિન્દી ઇતિહાસ અને તર્કશાસ્ત્રના અભ્યાસનો શિક્ષણમાં સમાવેશ થતો હતો. વિદ્યાર્થીનાં જીવનઘડતર માટે જવાબદાર મજાતા ગુરુને હાથે શિક્ષણ આપાત્ત એક ગૃહસ્થાશ્રમી અને એક ગૃહેરી તરીકેની ફરજો બાળવત્તામાં યુવકોને તે લાગીમ આપતા. પરંતુ આજની શાળાઓમાં તો શિક્ષક અને વિદ્યાર્થી વચ્ચે જવાબ ધાર સંબંધ નથી; અને ધર્મને તો શાળાના અભ્યાસક્રમમાંથી તિલાંજલિ જન આપાયતી હોય, કેમ કે દેશની સેવા કરવાની ઇચ્છાનો પણ આપણા સ્નાતકોમાં અભાવ માલમ પડે છે.

“ઉચ્ચતર અભ્યાસમાં વાસ્તવિકતાનો અભાવ છે; કારણ કે જીવન અને તેના ઘણાખરા પ્રશ્નો ઉપરનું તેનું શિક્ષણ પૂરતું સ્પષ્ટ હોતું નથી. શિક્ષણ અને જ્ઞાન માટે ખરેખર માન રાખનારા માત્ર થોડીક પસંદ કરેલી વ્યક્તિઓ વિના, વધુ મતીને તો તેનો બદલો પણ મળતો નથી.” (આર્થર ગ્રેહુ)

કમનસીબે, છાત્રાઓની જેવીજ પદ્ધતિ, શિક્ષણ અને અભ્યાસક્રમ છાત્રીઓની શાળાઓમાં, તેમનાં શરીર અને જીવિતમાં અત્યંત અંતરાશયક થવા છતાં, પણ ચાલુ છે. એથી, જે શાળાઓ આપણી ધણી છાત્રીઓને ન આકર્ષે એમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું કશું નથી. આને ફીધે જ છાત્રીઓનાં શિક્ષણને સંબંધ કરવું પડ્યું છે, અને તે છાત્રાઓ કરતાં પણત પડી ગયું છે આવે કટોકટીને સમયે આપણા મિત્રે શ્રી કેળવણીને લગતી ચોતાની યોજના બહાર પાડી. ફરફરના એક પછાત દેશી શાળામાં, એક બીન અનુભવી પ્રેક્ટિકલ ગ્રેન્ડુએટ હોવા છતાં, જે એમનું નામ અને કીર્તિ સંમતિમાં હતાં માતૃભાષાદ્વારા શિક્ષણ આપવાની, તેમજ ઓછા વર્ષોમાં છાત્રીઓને કુદરતી રીતે અંતરજ.

આવે એવા પૂરેપૂરો અભ્યાસક્રમ ઓછા ખર્ચે અને ઓછા સમયને લોગે, આપી તેઓને સફળ ગૃહિણી ઉપરાંત યોગ્ય અને દેશપ્રેમી શહેરીઓ બનાવવાની તેમની હિન્દી શ્રીઓની યુનિવર્સિટીની યોજના મને આવકારપાત્ર લાગી હતી. જે અભ્યાસક્રમમાં, આરોગ્ય શાસ્ત્ર, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ, બાલ સભાળ, ગૃહવિજ્ઞાન, ગૃહ અર્થશાસ્ત્ર, સંગીત, ચિત્રકળા સિવણ, વગેરેના અભ્યાસને અગત્ય ધ્વં સ્થાન અપાયતું હોય અને ઘણો આનંદ થયો હું તો આ અભ્યાસક્રમ છાત્રાઓ માટે ઘણો અનુકૂળ માતું છું. કારણ કે મારા મત પ્રમાણે માનવશરીર, તેનું બંધારણ, તેનું કાર્ય, વગેરેનું શિક્ષણ તંદુરસ્તી માટે ઘણું આવશ્યક છે. એટલે આપણાં શિક્ષણક્રમમાં રાજ્યાલો કેમ અટકાવેલા અને તંદુરસ્તી કેમ જાળવવી એને તો મુખ્યત્વે સ્થાન મળવું જોઈએ. જે હિન્દ, ખ્રિસ્ત અને હુની આનાં ઇતિહાસ, ભૂગોળ, કેમીસ્ટ્રી, ફીઝીક્સ વગેરેનું જ્ઞાન આપણે માટે આવશ્યક ગણાય તો માનવભૂગોળ, તેનો ઇતિહાસ, તંદુરસ્તી જાળવવાના સિદ્ધાંતો, આપણા ખોરાકના તત્ત્વો, હવા અને પાણીને લગતું જ્ઞાન એટલુંજ ઉપયોગી થયો.

મનુષ્ય શરીર, તેનું બંધારણ, અને તેનાં કાર્યોને લગતું જ્ઞાન, ટુંકમાં, જીવનનું વિજ્ઞાન ઘણું ઉપયોગી છે એટલું જ નહિ પણ તંદુરસ્ત રહેવા માટે જે આવશ્યક છે. સૌથી પ્રથમ વિદ્યાર્થીને મનુષ્ય જીવનની કિંમત સમજાવવી જોઈએ. જે ઇતિહાસ, અજિત, બીજાજિત, ભૂગોળ, ભાષા, વ્યાકરણ, વગેરે વિદ્યાર્થીની કદપના અને જીવિતને ખીલવે છે, તો મનુષ્ય અને પ્રાણીનાં શરીરનું બંધારણ, છાત્રાઓ, તેની ઉત્પત્તિ અને ખીલવટનો અભ્યાસ શા માટે. તેનાં જીવિત કદપનાને ન ખીલવી શકે ?

તેથી, શિક્ષણની પદ્ધતિમાં અને શ્રી કેળવણીના સફળ પ્રયોગો પછી, છાત્રીઓ માટેના અભ્યાસમાં સુધારા કરવામાં, બીજા શિક્ષણ સંસ્થાઓને હિન્દી શ્રીઓની યુનિવર્સિટીએ આગેવાની આપી છે.

હર્તગોગ કમીટીને આખાં હિન્દ અને બર્માની મુસાફરી દરમ્યાન માલમ પડ્યું છે કે દરેક પ્રાંતમાં

છોકરીઓની શાળાઓના અભ્યાસક્રમમાં સંગીત, શરીરશાસ્ત્ર, ગૃહવિજ્ઞાન, ગૃહઅર્થશાસ્ત્ર, ચિત્રકળા, સિનજી, પાકશાસ્ત્ર જેવા વિષયો દાખલ કરવાની માંગણી બહાર પ્રવ્રત્તિ તરફથી થાય છે. કારણ કે આવા વિષયો છોકરીઓને વ્યવહાર ઉપયોગમાં આવે છે. આથી એને લગતી ભલામણ પાલુ કરેલી છે.

પુનામાં વડોદરાનાં ના. મહારાણી ચીમનાબાઈ ગાયકવાડનાં પ્રમુખપદે મળેલી પહેલી અખિલ ભારતીય સ્ત્રી શિક્ષણ પરિષદ આ સર્વપ્રથમ સ્ત્રી સંસ્થાની પ્રેરણાને જ આભારી હતી એ પરિપક્વમાં ચર્ચેલા ઘણાખરા ઠરાવોમાં પ્રો. કવે'ના જ આદર્શો તરતરતા હતા. શિક્ષણનાં વાદન તરીકે માતૃભાષા દાખલ કરવાની તેમજ અભ્યાસક્રમમાં ગૃહવિજ્ઞાન, લલિતકળા, સંગીત, ગૃહઉદ્યોગ વગેરે દાખલ કરવાની એ મુખ્ય માંગણીઓ થઈ હતી.

હવે તો આ પરિષદ વાર્ષિક બરાચ છે અને દેશમાં એ સત્તાવાન સંસ્થા બની ગઈ છે. સ્ત્રી કેળવણી માટેની ચાલુ સગવડનો પાંચ વર્ષો પર્થત અભ્યાસ અને વિચારણા કર્યા બાદ એણે ગૃહ-વિજ્ઞાનને લગતી તાલીમ આપવા મધ્યસ્થ સંસ્થા સ્થાપવાને લગતી યોજના ધરી છે. હિન્દી જીવન અને ધર્મમાં સંસ્કૃતિ અને જાતમ પ્રકારનાં રીતિ રિવાજ જળવાઈ રહે અને ગૃહમાં જ કળાકૃત સૌન્દર્ય ખીણે એવા એના મુળ હેતુ છે. ચારિત્ર્યકૃત બંધારણ એ આ સંસ્થાની મુખ્ય આવરંચકતા રહેશે અને આસ્થાત્મિક આદર્શો ઉપર નૈતિક તાલીમ પણ એમાં અપારો. આજની સ્ત્રીઓના આદર્શોની, હિન્દી કેળવણીકાર અને દ્રષ્ટા પ્રો. કવે'એ ૧૫ વર્ષો પહેલાં ધારણા બાંધેલી, અને એને માટે આજની સ્ત્રીઓ તેમની કાંઈ ઓછી કાણી નથી.

મુંબાઈએ દાદાભાઈ નવરોજી, લોકમાન્ય તીલક, ગોપાળ કૃષ્ણ ગોખલે જેવા મહાન દેશભક્તો અને શાળનીતિદ્વેષ વ્યવસ્થા કર્યા છે, તેવા જ જરૂરીશ શનડે, ભાંડારકર, પ્રો. કવે', મી. દેવધર વગેરે આગેવાન કેળવણીકારો, સમાજસુધારકો, અને સામાજિક કાર્યકરો પણ ઉત્પન્ન કર્યા છે.

તેથી આ અપૂર્વ સંસ્થામાંથી પાસ થનારી

સ્નાતિકોઓ, આ યુનિવર્સિટીના સ્થાપકમાંથી પ્રેરણા મેળવેલી હોઈ, સ્ત્રી કેળવણીનાં ક્ષેત્રમાં ખરેખરી પ્રચારિકાઓ પુરતર થઈ છે અને આજે આ યુનિવર્સિટી સાથે જોડાયેલી, ઘણીખરી શાળાઓની સફળ સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટો, પ્રિન્સિપાલો અને મુખ્ય શિક્ષિકાઓ બની છે તેઓને હાથે આ શાળાઓની વ્યવસ્થા અને ખીલવણી સફળતાથી થાય છે. અને તેથી આ સ્નાતિકોઓમાં ખરેખરી કેળવણી અને સંસ્કૃતિ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, અને આ ઉપયોગી કાર્યમાં તેઓ સેવા, પ્રેમ અને બલિદાનની ભાવનાથી પ્રેરણા છે. તેઓ શિક્ષણ વિવેક સમિતિઓ, જીલ્લા મંડળો, મ્યુનિસિપાલિટીઓ વગેરેને પોતાની સેવાઓ અર્પી, શહેરી ફરજો અને જવાબદારીઓમાં પુરઘોના જવાજ હિસ્સે આવે છે. ઘણીખરી સ્નાતિકોઓ લગ્ન-સંબંધમાં જોડાયા છતાં પોતાનાં ગૃહથી તે શહેર સુધી તે આ ક્ષેત્રમાં પોતાની ઉપયોગિતા દર્શાવી શકી છે.

આ વર્ષની સ્નાતિકાઓ ! આ વિખ્યાત યુનિવર્સિટીના આશ્રયે તમે તમારો અભ્યાસક્રમ પૂરો કર્યો છે. અને હવે મારા મત પ્રમાણે, તમે ખીજી યુનિવર્સિટીની વિદ્યાર્થીનીઓ કરતાં, જીવનની લડતનો સામનો કરવા અને માનવતાની સેવા કરવા વધારે નિષ્ણાત થઈને નીકળો છો. કારણકે પ્રો. કવે' અને તેમના સાથીઓ જેવા ભક્તિ-માન અને નિષ્કામ જીવન કાર્યકરોની સીધી અસર તમે આવવાનું તમને સદસાચ્ય પ્રાપ્ત થયું છે. અહીંના તમારા નિવાસ દરમ્યાન તમને ફરક પડે એવું તમને બાન થયું હશે કે તમારું શિક્ષણ સર વિકલ્પસ ઠાકરસી, મી. ગાડગીલ. ડો. લે'ડે, મૂશાજ ખટોલ અને બીજા અનેક સુખાવતી ગૃહસ્થાની ઉદારતા અને ભલામણે પરિણામે સંભવિત બન્યું છે. તેથી, આ મહાન સદગુણોના લાભ તમે લીધેલો હોઈ, તમે જ્યાં જ્યાં નીકળ, અને જ પેરિસ્થિતિમાં તમે મૂકાયા હો, ત્યાં તે પરિસ્થિતિમાં એ સદગુણોને આચારમાં મુકવા અને એ રીતે ખીલવે માટે દૃષ્ટાંત રૂપ થવા, તમે પ્રયત્ન કરજો.

રાષ્ટ્રીય કાર્યમાં, સેવા અને બલિદાનદારા, સ્ત્રીઓની દેશભક્તિ અને વીરતા દ્વારા, મુંબાઈએ

નામ કાઢ્યું છે. હાલનીજ અહિંસક વ્યવસ્થામાં, મદ્યનિષેધ અને વિદેશની આયાત અટકાવવા માટે તેમણે આપેલા ફાળો આખી દુનિયાની પ્રસંસા પામ્યો છે અને દેશની સેવા કરી તેને ઉપયોગી થઈ પડવાની સ્ત્રીઓની અપૂર્વ યોગ્યતા આપણાજ પુરોષોને પણ યદ્ય છે.

આપણા પ્રાચીન ઇતિહાસનો અભ્યાસ કરતાં જણારો કે પ્રાચીન હિન્દમાં સ્ત્રીઓએ જીવનમાં પુરોષો જેટલે તદ્દન સમાનતા ભોગવી છે. અને જાહેર જીવનની જવાબદારીઓ અને ફરજો બંને વામાં પુરોષોના જેટલાજ ફાળો પણ તેમણે આપ્યા છે. હિન્દના ઇતિહાસમાંજ સ્ત્રી એક પુરોષોની મુલાકાત અને રમકડાં જેવી યદ્ય યદ્ય અને તેમણે પુરોષોને કાયદાઓ, ધંડવા, હીલા, એનું કુદરતી પરિણામ એ આત્મ' કે આ એક તરફ કાયદાઓએ તેમની સ્વતંત્રતા અને તેમના હક્કો છીનવી લીધા. અને તેમની માનસિક શારીરિક પ્રગતિમાં પણ અંતરાય નાંખ્યા: સ્વતંત્રતા, કેળવણી અને જવાબદારી એક વ્યક્તિમાં ને સર્વોત્તમ હોય તેને બંધાર આણે છે. રાષ્ટ્રો માટે ને સત્ય છે, તેજ વ્યક્તિગત પુરુષ કે સ્ત્રી માટે પણ સત્ય છે.

પરંતુ, તે સાથે આપણે એ પણ યાદ રાખવાનું છે કે માત્ર હિન્દની સ્ત્રીઓનું નહિ. પણ આખી દુનિયાની સ્ત્રીઓ આવા કરણ અનુભવો-માંથી પસાર થાય છે અને તેઓ પણ આવાજ કાયદા અને રૂઢીઓથી પીડાય છે. અત્પણે અત્યાર સુધી એવી જોડી માન્યતા ધરાવતા હતા કે આપણે માત્ર પુરોષોના ઇજારાનો ભોગ બનેલાં છીએ. હવે, આપણે એ શોધી કાઢ્યું છે કે આખી દુનિયાભરની સ્ત્રીઓ એક વધતે આવીજ સ્થિતિમાં આવી પડેલી છે, અને પોતાની નીચી સમાનતા અને ન્યાય માટે તેઓ લડી રહી છે તેથી સ્ત્રીઓ પણ તે પૂર્વની હોય કે પશ્ચિમની, વિભીજે પડેલા અન્યાય અને વિષમ કાયદાઓનાં અનિષ્ઠમાંથી મુક્ત રહી શકી નથી. એક બાબતમાં હિન્દની સ્ત્રીઓ નરોબવાન મણાય હિન્દની સ્ત્રીઓની સમાનતાની માંગણીનો વિરોધ કરનારા પુરોષોની મોટી સંખ્યા નીકળી નથી. બ્રિટિશ રાજની શરૂઆતથીજ હિન્દના પુરુષ મુદ્દારોએ આપણી નીતિની મુક્તિ માટે પ્રયત્ન શરૂ કરેલા છે તેઓના જમદા પ્રયત્નો અને બીજી સ્વતંત્ર અને પ્રગતિમાન દેશોની સ્ત્રીઓની શોધકતાઓને લીધે, હિન્દની

સ્ત્રીઓ, સમાનતા, પોતાનું 'અરેખર' સ્થાન મેળવતી બન્ય છે, અને આ દેશનાં જાહેર જીવનમાં પોતાની લાગ વગ લગાડતી બન્ય છે. આપણા પુરોષો હવે સમજ્યા છે કે દેશની સામાજિક, આર્થિક, કેળવણી વિષયક અને રાજકીય નીતિવણીમાં સ્ત્રીઓનાં મહદ અને સદ્કાર આવશ્યક છે. અને આ દેશમાંથી નિરક્ષરતાનો નાશ કરી, લોકસમૂહમાં અક્ષરજ્ઞાનનો પ્રચાર કરવામાં, મોંઘી અને બીજાં દુરોષો દૂર કરવામાં, લવિષ્યની જનતાનાં ચારિત્ર્યબંધારણમાં પત્નીઓ અને માતાઓ તરીકે પણ તેઓની જરૂર છે માનવ પ્રજાતિનાં એવાં બીજાં પણ ઘણાં ક્ષેત્રો છે, જેનાં દ્વાર માત્ર રૂઢીઓ અને ચોક્કસ માન્યતાના પ્રતાપે સ્ત્રીઓ મટી બંધ થયેલાં છે. આપણી જ સહાનુભૂતિના અસાધે, વહીવટી અને કાયદો ઘડનારાં ખાતાંઓ ઉપર દંભ્ય પુરોષોના ઇજારો છે.

બધીયે કામે, નીતિઓ અને મતોનું પ્રતિનિધિત્વ ધરાવતી અખિલ ભારતીય મહિલા પરિષદે તેનાં છેલ્લાં અધિવેશનમાં બાલકોનો નાણુદ કરવા, લગ્ન, વારસો, અને બાળકોનાં વાલીપણાં સંબંધમાં હિન્દ કાયદામાં સુધારો કરાવવા, પુરુષ અને સ્ત્રી બંને નીતિઓ વચ્ચેનાં નીતિનાં ધારણુ હેતુ અને સમાન કરવાનો, સગીરબાળાઓને રક્ષણ આપવાનો, સ્ત્રીઓને અનોંતિમય વેપાર અટકાવવાનો, બદ પત્નીત્વ અને પડદો નાણુદ કરવાનો, અસ્પૃશ્યતા નિવારવાની, મદ્યનિષેધ સાધવાનો, મજૂરીની પરિસ્થિતિ સુધારવાનો બાલકોની મજૂરી નાણુદ કરવાનો, છોખરાં છોકરીઓ માટે ફરજીયાત પ્રાથમિક અને સ્વતંત્ર કેળવણી ફાળવ કરવાનો, અને સ્ત્રી બાલકો માટે પૂરતી હાજરી મહદ મેળવવાનો, કરાવો કર્યો છે. યુનિસિપાલિટીઓ, છલ્લા મોંઘો, શિક્ષણ સંસ્થાઓ જેવી કે સેનેટ, સીક્રેટ, વગેરેમાં સ્ત્રીઓ જગતો મેળવે તો આ સુધારાઓ નજીકના લવિષ્યમાં હાખલ થવાનું સંભવિત બનશે.

તેથી, ને નડ' બંધારણુ હવે ઘડવાનું છે, તેમાં સ્ત્રીઓએ દંભ અત્યને ભાગ ભજવવાનો છે અને સ્વરાજ બંધારણુનાં ઘડતરમાં, આપણે પોતાનો દરજ્જો ઘડવામાં આપણે હાથ હોવા નેક-એ જોડી માંગણી કરવામાં આપણે ન્યાયી છીએ. મહા-સભાએ શહેરીપણાં મુજમત દંકોની જાહેરાતમાં નીચી સમાનતાનો સિદ્ધાંત સ્વીકાર્યો છે. પરંતુ

હતી; તથા માતાઓ માટેની હતી. બીજી એ બાલકોની શાળાઓ હતી, જે ટ્રેનીંગ સ્કૂલો અને ૮ સંસ્કૃતગૃહો હતાં.

૧૯૨૮ના મે માસમાં હિન્દુ અને મુસ્લીમ કાર્યકર્તાઓના કહેવાથી કલકત્તાના લોડ ખિશપ તથા રેવ. હર્બર્ટ એન્ડર્સને નૈતિક તથા સામાજિક આરોગ્યવર્ધિની સમિતિને એક મહિલા કાર્યકર્તા મોકલવા વખતું. તે મુખ્ય તા. ૨૩ મી નવેમ્બરે ખીસ રોડે હિન્દુ આત્મ્યાં અને અહીં કામ કરી રહ્યાં છે. વિદાયતમાં તેમનાં ૭૦ વર્ષના વૃદ્ધા માતા અને એક બહેન છે. કલકત્તા આવોને તેમણે શું કામ કર્યું તેવું આહું દિવ્યદર્શન અહીં કરીશું.

કલકત્તામાં અનેક નતિનો જોવામાં જોખી ૪૦૦૦૦ વેશ્યાઓ રહે છે. તેમના જુદા જુદા મહોલ્લાઓ છે; તેમની બાષા જુદી જુદી છે; એટલે આ કાર્ય કરવું કાંઈ સહેલું નથી, એ કામ કરવા માટે તેમને યુરોપિયન, હિન્દી, જાપાની, એંગ્લો હિન્દી અને ચીની દુરાચારગૃહોની સીધ કરવી પડી. તે બાદ ખીસ રોડે ૧૯૨૧ ની વસંતી-જાણનીના દેવાલનો અભ્યાસ કરવા માંડ્યો અને તેમણેથી જરૂર પડતી માહિતી એકઠી કરવા માંડી. ભારતના જુદા જુદા પ્રદેશોમાં વેશ્યાઓ સંબંધમાં જે કાંઈકાં કાનૂનો છે, તેનો તેમણે તુલનાત્મક અભ્યાસ કરી એનાં પરિણામે લખી રાખ્યાં.

ફરિયાદનાં કારણોથી હત્યાના ઘટા રોજો, અને તેવું નિવારણ કેવી રીતે થઈ શકે, અને બાળકોને એનાં દુષ્પરિણામોથી કેવી રીતે બચાવવા સમકાય એ વિશે પણ ખીસ રોડે પુખ્ત વિચાર કર્યો છે. કલકત્તામાં હિન્દુ વેશ્યાઓની સંખ્યા ૩૩૭૪, મુસલીમ વેશ્યાઓ ૫૧૩૭ અને બીજી કામની ૩૪૬ છે, એ ઉપરથી એનાં દુષ્પરિણામોની કલ્પના કરી શકીશો. કલકત્તા કેરપોરશનના આરોગ્ય વિભાગના હેતુલ ઉપરથી માલમ પડે છે તે પ્રમાણે નાનાં બાળકોનાં કલકત્તામાં જરૂર મૃત્યુ થાય છે તેમાં ૭૫ સીડીલીસ (ચરમા) માં કારણે હોય છે. કલકત્તાના જરૂર બાલમરણનું પ્રમાણ હિન્દુના કોઈ પણ ભાગમાં નથી.

દુરાચારો દૂર કરી સામાજિક પવિત્રતા સ્થાપવા માટે ખીસ રોડે કલકત્તાની સમિતિના ૭ વિભાગ બનાવ્યા છે:—

(૧) આર્થિક વિભાગ,

(૨) શિક્ષણ અને પ્રચાર વિભાગ—આ વિભાગનું કામ હત્યાથી કાર્યકરોને આ વિષયનું શિક્ષણ આપવાનું છે; નાની નાની પ્રસિક્ષકો જુદી જુદી બાષાઓમાં છાપી પ્રચાર કરવાનું તેમજ શાળાઓમાં સ્વચ્છતા, આરોગ્યતા વિશે જે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે તેની તપાસ કરી જરૂર પડે તો શોધ્ય પુસ્તક તૈયાર કરવાનું છે.

(૩) સામાજિક તપાસ—વિભાગ—લોકો પોતાનું મનોરંજન કેવી રીતે કરે છે તેની તપાસ કરવી. ક્રિદ્ધ, નાચ, વિદ્યપત્રો વગેરેની તપાસ નવયુવાનોને કદ કદ સંસ્થાઓમાં સમાજસેવાનો અવસર મળે તેને લક્ષ્ય સંચાલનારો આપવી.

(૪) કાનૂન વિભાગ—દુરાચારો દૂર કરાવવા માટે નવા અપરાધો ઘડવાના તેમજ નવાં કાયદાઓ થયા હોય ત્યાં તેના ઉપર દેખરેખ રાખવાનું આ વિભાગનું કામ છે.

(૫) દુરાચારગૃહોની તપાસ કરવી.

(૬) જે છોકરીઓને અનાતિનાં ઘરોમાંથી બચાવવામાં આવે તેમનાં ભાવિ કાર્ય વિશે પ્રયત્ન કરવો.

આ સર્વ વિભાગોના કાર્યક્રમ ઉપરથી માલમ પડે છે કે ખીસ રોડે શિક્ષણ અને રચનાત્મક કાર્યને વધારે મહત્ત્વ આપ્યું છે. પરંતુ આ બધામાંય ખીસ રોડેને જ વધારે પરિશ્રમ કરવો પડે છે. આ કાર્યને અંગે ખીસ રોડે મદ્રાસ, લંડન, લોર, સીદોન, સિમલા, લાહોર વગેરેના પ્રવાસ કરી આવ્યાં છે. જુદાં જુદાં સ્થળોએ તેમણે બાષણો પણ આપ્યાં છે. લોડે કરવાન અને બીજા કંઈ અધિકારીઓ સાથે આ વિષયમાં તેમણે વાતચીત પણ કરી છે. અનાતિમય વેપાર અટકાવવાનો કારણ આખાં ભારતવર્ષ માટે થાય કે નથી દુરાચારગૃહના પ્રાથેક, દુરાચાર ફેલાવનારા દલાલો, અને વેશ્યાઓને સજા કરી શકાય, એવા તેમનો હેતુ છે.

આ પ્રયત્ન કાંઈ એકલાં કલકત્તાનો જ નથી. આખાં ભારતનો છે. તેથી જુદાં જુદાં સ્થળોની સલાચાર પ્રચારિણી સમિતિઓએ અખિલ ભારત સંઘનાર પ્રચારિણી સમા Indira Vigilance Associationની સ્થાપના કરેલી છે. ખીસ રોડે એનાં સંયુક્ત મંત્રી છે. કલકત્તાની પાસે આવેલા

પાનિદાદિમાં તેમની જેમજેમ નીચે એક સંરક્ષણ ચૂક પણ થાય છે. શરૂઆતમાં એ મહામાં નહીં છાકરીઓ હતી. આજે ત્યાં ૭૫ છાકરીઓ છે.

ઇશ્વાંડ અત્યાર સુધી ભારતમાં રાજકર્તાઓ ન મોકલવું રહ્યું છે, સેવક નહિ આ કારણથીજ અંગ્રેજો અને ભારતવાસીઓ વચ્ચે મોટું અંતર રહ્યું છે. પરંતુ હવે જાનો બદલાયો છે. દુઃખીઓના દુઃખ નિસ્વાર્થ ભાવથી દૂર કરવામાં સહકાર કરવાથી બંને ભતિઓ વચ્ચે એકતા સ્થપાય છે. એટલા માટેજ વિદાયતની નેતિક અને સામાજિક આરોગ્યવર્ધિની સમિતિ રૂ. ૧૮૦૦૦ ખર્ચાને પોતાના એક પ્રતિનિધિ હિન્દમાં મોકલે એ અત્યંત મહત્વપૂર્ણ બાબત છે. આવા પ્રકારના કાર્યોથી ભૂતીય સહકારરૂં જે બીજા છુપાઈ રહ્યું છે તે મોટાં વફાવું રૂપ ધારણ કરશે અને તેની પવિત્ર છાયા ભારત અને વિદાયતનાં નહિ પણ સમસ્ત વિશ્વના દુઃખી અને સંતપ્ત પ્રાણીઓને માટે મુખરૂ અને કલ્યાણકારી થશે.

[શ્રી. બનારસીદાસ ચતુર્વેદીના લેખ ઉપરથી:
“પીપ્પ”]

(૨)

આંતરજાતીય લગ્નની વ્યવહારૂ યોજના

અમદાવાદના ‘ગુજરાત સંસાર સુધારા સમાજ’ના પ્રમુખ ડૉ. સુમન્ત મહેતાની નીચેની યોજના આવકારણીય છે. :-

આપણામાં યેઝીડી કેળવણીના વૃદ્ધિને લઈને તથા આર્થિક કારણો અને રાષ્ટ્રની અનેકવિધ ભયુતિને લઈને, હિન્દુ સમાજમાં જ્ઞાતિ એક સંસ્થા તરીકે અનિષ્ટરૂપ છે, એવી માન્યતા ધણાઓના મનમાં દૃઢ થવા લાગી છે. છતાં જ્ઞાતિ લોકોનાં લગ્નો કરાવી આપે છે એવી શ્રદ્ધાને લઈને એક સંસ્થા તરીકે તે હજી ટકી રહી છે. જ્ઞાતિનું ક્ષેત્ર ધણું ન હુંકે હોવાને લીધે, આવાં લગ્નો લગ્નના ઉચ્ચ ઉદ્દેશને વિક્ષેપ કરે છે, વ્યક્તિના અને ખાસ કરીને સ્ત્રીના વિકાસને ગુંગળાવી માટે છે અને સમાજને આ રીતે પહોંત રાખે છે.

લગ્નના સંબંધમાં જ્ઞાતિએ મુકેલી આવી દુનિયા સીમામાંથી મુક્ત થવા ઇચ્છનારની સંખ્યા

દિન પ્રતિદિન વધતી જાય છે. જ્ઞાતિઓનાં બંધન શિથિલ કરવા ઇચ્છનારાઓના આપણે મુખ્ય ત્રણ વિભાગો પાડી શકીએ:- (૧) જેઓ પોતાની જ જ્ઞાતિમાં રહીને તડ અથવા ઘોળ તોડવા તૈયાર હોય; (૨) જેઓ તેનાથી એક હમદું આમળ જઈ “રેડીબ્લબ્લાર ત્યાં બેડીબ્લબ્લાર” કરવા ઇચ્છતા હોય (આ વર્ગ મોટા જ્ઞાતિઓને એક કરી માત્ર ચાર મુખ્ય વર્ણ રાખવા ઇચ્છનારનો છે); (૩) જેઓ આથી પણ આમળ વધી સમસ્ત હિન્દુ સમાજને એક ગણી લગ્ન કરવા ઇચ્છતા હોય. આ બધામાં જેટલું તો સ્પષ્ટ છે કે લગ્નના વ્યક્તિગત અને સામાજિક હેતુ સર્વાંશે સંકળ થાય તે માટે લગ્ન કરનાર સ્ત્રીપુરુષનાં સંસ્કૃતિ, ધર્મ, અને સામાજિક દરજ્જાના સામ્યની જરૂર છે.

ઘોળાન્તરથી માંડીને વર્ણાન્તર લગ્ન કરવા ઇચ્છનારાઓને પોતાની પસંદગી મુજબનું કુટુંબ સંબંધવાળી બાદે મુકેલી હોય છે, તેથી સુધારાની તીવ્ર ઇચ્છા છતાં તેઓ આજે બંધનો તોડી શકતા નથી. આથી જ્ઞાતિબંધન તોડવા ઇચ્છનારની સંખ્યા વધવા છતાં જ્ઞાતિબદ્ધારનાં લગ્નો જુદા થાય છે.

આ મુકેલી કેટલેક અંશે ટળે અને લગ્ન સંબંધનું ક્ષેત્ર વિસ્થાપ કરવા ઇચ્છનાર કુટુંબોને એકબીજાની માહિતી મળી શકે તે હેતુથી “ગુજરાત સંસાર સુધારા સમાજ” તરફથી એક બજરખાતું (Information Bureau) રાખવાનું ઠરાવ્યું છે. જેઓ ઉપર મુજબનાં કામ પણ પ્રકારના જ્ઞાતિબંધન તોડી લગ્નસંબંધ બાંધવા ઇચ્છતા હોય, તેઓએ, પ્રમુખ “ગુજરાત સંસાર સુધારા સમાજ,” એલેક્સાન્ડર, અમદાવાદ, એ શિરનામેથી, એક આનાની ટીકીટ બીડી, માહિતી પત્ર મંગાવી પોતાની હકીકત, ભરી મોકલવી. આ પ્રમાણે હકીકત મળેથી અનુકૂળ પરિસ્થિતિનાં કુટુંબોની તેમને જાણ કરવામાં આવશે. આ હકીકત તદ્દન ખાનગી રાખવામાં આવશે.

આ યોજનાનો લાભ વિધવાઓ તેમજ વિધવા સહાય લગ્ન કરવા ઇચ્છનારાઓ પણ લઈ શકશે. આશા છે કે સંખ્યાબંધ સ્ત્રીપુરુષો આ યોજનાનો લાભ લઈ ઇશ સમાજસુધારાના એક મહાન પ્રયત્નને ઉકેલવામાં પોતાનો ફાળો આપશે.

ફલવેણી

એ નાટકો: લેખક: રા. "શારદાપ્રસાદ" વર્મા.

પાનિદાદિમાં તેમની દેખરેખ નીચે એક સંરક્ષણ ચક્ર પણ આવે છે. સરઆતમાં એ મંદમાં નજીક ઊઠીએ હતી. આને ત્યાં ૭૫ ઊઠીએ છે.

ઉપાંદ અત્યાર સુધી ભારતમાં રાજકર્તાઓ ન મોક્ષરૂપ રહ્યું છે, તેવું નદિ આ કારણથી જ અંગ્રેજ અને ભારતવાસીઓ વચ્ચે મોટું અંતરમાં રહ્યું છે. પરંતુ હવે જમાનો બદલાયો છે. ૬-અન્ય એના દુઃખ નિસ્વાસ કાલથી દૂર કરવાનું કરવું થી બંને ભતિઓ વચ્ચે એક: વર્ષ ૨ ૧૪; એટલા માટે જ વિદ્યાવતી નેહિયાં; 'યુ. ૧૧' (૨)

આરોગ્યવર્ધિની સમિતિ પોતાના એક પ્રતિનિધિ મહાત્મજી આંબેડર. કાર્યથી ભવીય સંક્રમણના છે તે શોર્ટ વૃક્ષ: છતાં પવિત્ર છાયા આપવાના સમસ્ત વિવંનના રાજ માટે સુખદ રહ્યાં કબલે [શ્રી બનારસ કાર્યો કરી અને એ કબલે

૧ કેવી રીતે આનંદની માયને કળે પડ્યા છે તેની અમદાવાદ કાવરો ના પ્રમુખ સુધીના થોડાના આવકસામાં કમે આપણામાં ફોનાકરોએ એ આર્થિક કારણો પાચમાથી બહને, હિંદુ અને કહેવાતા

અનિદરપણ, કોઈ ક્યાં તેની રૂંવા ઉમાં કરે એવી દેડ થવા માટે પુસ્તક આપે છે. એ પુસ્તકના લેખક કાંતી આપે છે. ન. નેશીની બાની સાદી, તરીકે તે દેડ રૂબરૂક હોઈ પુસ્તક સાદાંત વાંચી ને હંમેશાં રો. બીજું પુસ્તક રા. કે. ડી. હેથને વિષે જન પુસ્તકને અનુવાદ છે. શ્રી. નેશીને એ અનુવાદ સ્વેચ્છાથી સમભવ ને સ્વીકારે છે. એને પરિણામે એમાં એના રીતે રાજના કુટ પ્રમો વાયકો તુરત ન હિંમતીઓની કમેરો થાય છે.

દિન કારક: યુગાન્તર કાર્યલય, - સુરત. મુલ્ય: સાત રૂપિયાનો.

રા. ઉમરવાડીઆએ એકાંકિ નાટકો પ્રકટ કર્યા પછી એ દિશામાં અનેક સફળ નિમ્બળ પ્રયત્નો થયા છે આ એ નાટકો એજ શૈલિમાં લખાયા છે પહેલામાં કોટર વૈજ્ઞાનિકતા પ્રયોગો અને માતૃપ્રેમના કારણ અયદામણનો લેખક ચિતાર આપે છે. બી-ભમાં કાઠિયાવાડની ભણીતી શેણી અને વીભણ-હની પ્રેમકથા આલેખી છે. ઉપોદ્યાત લખનાર રા. ઉમરવાડીઆની પદોક્ષ મનાઈ છતાં અમે આ

પુસ્તકોની સમાલોચના કરવાની ઘુષ્ટતા કરી છે એમને એ નાટકોમાં લા-ગેલી ન્યૂનતા અને હણપ છતાં અમને એ વાંચવા મમ્યાં છે અને એમાંથી લેખક સંવિધ્યમાં સારી કૃતિઓ ગુજરાતને આપી શકશે એવી આશાસરી ઝાંખી અમને થઈ છે.

વીર વનરાજ: લે-ખક: રા. તારાચંદ્ર પો-અડાલખ. કોઠી પાસે: વડોદરા. મુલ્ય: નહુ આના. વાઈ અડાલખને "વીરની વાતો"ના સુ-વિખ્યાત લેખક તરીકે આખી ગુજરાતી આલમ

નવી ચાલુ વાર્તા

અમારી ચાલુ વાર્તા "ધર્મ્યાની આગ" ગયા અંકમાં પૂરી થઈ છે. સપ્ટેમ્બર ૧૯૩૧ના અંકથી દિંદી લાપાના ભણીતા નવલકથાકાર શ્રીયુત પ્રેમચંદ્રજીની વિખ્યાત નવલકથા

ગળખન

ચાલુ વાર્તા તરીકે અપાશે. એ નવલકથાનું વસ્તુ એટલું તો આકર્ષક અને આદર્શક છે કે એક વખત સર-ક્યાં પછી આખી વાર્તા વાંચેજ છૂટકો. થશે નવલકથાના શોખીન વાચકો તુરત જ નામ નોંધાવે.

જોળખે છે. એમણે પોતાની કલમ આ પુસ્તકથી બાલસાહિત્યના પ્રદેશમાં બેટી મૂકી છે; અને તેમાં અપૂર્વ સફળતા મેળવી છે અમે ઇચ્છાએ છીએ કે તેઓ એ પ્રદેશમાં થોડા વખત વિદરવાનું ચાલુ રાખે અને મોટાંની જેમ ગુજરાતના બાળ-કોને પણ ઉપયોગી થાય અને આનંદ આપે એવું સાહિત્ય પ્રકાશવે. શ્રી. હરિલાલ ત્રિવેદીનાં સંખ્યા-બંધ સુદર ચિત્રો આ પુસ્તકની ઉપયોગીતામાં અને એનાં મુલ્યમાં વધારો કરે છે પુસ્તક લેખકને નહુ આનાની રીક્રીટ મોકલવાથી પરે એકા મળી નરો.

સ્ત્રીજગત્

સ્વદેશ

સુક્ષિપ્તસંવાદમાં ભારતીય મહિલાઓઃ મુંબાઈમાં અત્યારે દેશસેવિકાઓ માટે વિદેશી કાપડની દુકાનો અને દારવાડીનાં પીઠાંની ચોરીનાં બે મુખ્ય કાર્ય રહ્યાં છે. એ કાર્ય દેશસેવિકા બહેનો સારી રીતે ચલાવે છે. વિદેશી કાપડની દુકાનો પર બહેનો ચોરી કરે છે. અને કેટલીક ઠેકાણે દારવાડીનાં પીઠાં પર પણ બહેનો ચોરી કરે છે. ગીરમામ, ફાદર અને ફોટમાં બહેનો ખાસ કરીને પીઠાં પર ચોરી કરે છે. મુંબાઈ પ્રાંતિક મહાસભા સમિતિની કાર્યવાહક સમિતિમાં આ વખતે શ્રીમતી પેરીનબહેન કેપ્લનની ચુંટણી થઈ છે. સજ્જ વરસાદમાં પણ બહેનોને પીઠાંની ચોરી કરતી જોઈ કોઈકું પણ હૃદય ડગ્યા વિના ન રહે. તેમાં નાનાં નાનાં ભલકાં-છાકરા છોડીએ પણ આ ચોરીમાં કેટલીક વખતે સાથ આપે છે. કોઈક કોઈક જગ્યાએ તોછડા અને હલકા ખવાસના પીઠાંના માલિકો કે કાપડીયાઓ બહેનોનાં અપમન કરે છે કે આજ દે છે પણ અહિંસાની શક્તિના બંદાર સમી સેવિકા બહેનો એનો શાન્તિવાદી જવાબ આપે છે. ગયા માસ દરમ્યાન ભાડીયા બહેનો સમક્ષ શ્રીમતી સરોજિની નાથકુએ પ્રવચન કયું હતું. મહાત્માજીએ પણ મુંબાઈની એક મોટી મહિલા સભામાં ભાષણ કરી બહેનોને પ્રેરણા આપી હતી.

અથા માસ દરમ્યાન મુંબાઈની મ્યુનિસિપલ કોર્પોરેશનમાં કોર્પોરેશનના નગરપાલ ઉપર સાર્વજનિક ફરિયાદવાની દરખાસ્ત ચર્ચા માટે રજૂ થઈ હતી. તે વખતે કેટલાંક દેશસેવિકા બહેનોએ કોર્પોરેશનમાં હાજરી આપી એ કારણ પસાર કરવા સંકલ્પેને વિનંતિ કરી હતી. પણ એ દરખાસ્ત અવિચર ઉપર મુલતી રહી છે.

મુંબાઈનાં ઉપનગર હાલના તાડીના માંડ-

વાનું લીલાંક વાંદરામાં કસ્ટરની કચેરીમાં યથું હતું. તે વખતે પણ શ્રીમતી જનકીબહેન જનક શ્રીમતી ગોમતીબહેન મરાઠવાળા, શ્રીમતી 'બંચા' બહેન પટેલ, મીસ નરસાજી, મીસ સોલંકી સોમજી વગેરે બહેનોએ ચોરી કરી લીલાંકમાં લામ લેનારા ભાઈ બહેનોને એ ધંધામાં ન પડવા વિનંતિ કરી હતી.

સુરત, વલસાડ, વગેરે સ્થળે પણ વિદેશી કાપડની દુકાનો અને પીઠાં પર ચોરી થાય છે. અમદાવાદમાં અથા માસ દરમ્યાન પંડિત મદન મોહન માલવીયાજી એ જુનરાતની બહેનોનાં કાર્યની પ્રશસ્તિ કરી બહેનોને અંજલિ આપી હતી.

કરાંચીમાં પણ જુન માસમાં વિદેશી કાપડ ઉપર ચોરી કરવા માટે ૧૨૦ સ્વયંસેવિકાઓ બહાર પડી હતી.

પુનામાં શ્રીમતી કમળાદેવી 'સુકીપાંચાચ', શ્રીમતી યશોદાબાઈની આગેવાની હેઠળ સખ્ત ચોરી થતાં વિદેશી કાપડની કડ ઉપર દુકાનો બંધ થઈ ગઈ છે.

નેશ્વરમાં તા. ૨૧ મી જુને વિદાયતી કાપડની દુકાન પર ચોરી કરતાં બે સ્વયંસેવિકા બહેનો ઉપર વેપારીઓએ હલ્લો માર્યો હતો.

અનીતિ માટે સ્ત્રીઓનો વેપારઃ મુંબાઈ હવામાં વીમેન્સ કૌન્સિલના આશ્રયે ગયા માસમાં મુંબાઈમાં અખિલ દિન વિજયન્સ એસોસીએશનના મંત્રી મીસ. ગોર્ડે, શ્રીમતી જયશીબહેન રાયજીના પ્રમુખપદે 'શ્રી પોલીસ' અને 'અનીતિ માટે સ્ત્રીઓનો આંતર રાષ્ટ્રીય વેપાર' એ વિષય ઉપર પ્રવચન કયું હતું. શ્રી પોલીસ વિરોધી બતાવતાં તેમણે કહ્યુંઃ પોલીસની સફળતાનો ખરેખરો આધાર કાયદો અને નિયમનું અને ફેટું માન

૧ હપર છે. ખોસ કરીને સ્ત્રી પોલીસ હોય
તો આમ જ છે. ખીલ દેશની જેમ હિન્દ
પોલીસની કારતી કરવા તૈયાર છે કે કમ એની
પત્રી નથી. હિન્દમાં સ્ત્રી પોલીસ માટે ધણી
ધીચ વસ્તીવાળા લતાઓએમાં, શાળાઓ

નતીય વિજ્ઞાનના પ્રમુખ પુરતું જ્ઞાન આપે
એવા પ્રકારનાં શિક્ષણની ખાસ આવશ્યકતા છે.
મુધારક લગ્ન; મુંબાઈની ન્યુ ઇરા સ્કુલના
શ્રી. કેથવ બી. કીર્તીકરે બનાવેલી નીચેસોફીકલ
સ્કુલના શ્રીમતિ પદ્માવતી આર. તીલક સાથે સી-

તેમજ

ના ધા-

આગળ

ચોક્કસ કરી

સ્ત્રીઓ

કામમાં

ધાય તે

રૂને ન-

૧, સત્તા-

શાની સ-

તિ-એળ-

અને એ

ને ટક-

ટિ પૂરતા

૧ જરૂર છે.

૧ બીલ વિ-

પર બોલ-

લે જણા-

કે મુરોપ

અમેરિકા

અનિષ્ટનું

શું કરી

છે. ન્યારે

યા સમક્ષ

એ બચ-

મદી ખેડી

બીલ દેશા-

ના બહી

રહેવાનું

એટલું જ

કે એવા

તિમથવેપાર કરનારાને ધણે મોટો લાલ યાય છે.

૧ હિન્દમાં તો આ બંદીનું મૂળ કારણ પ્રભાની

કરી છે; જે દલ્લે એવી ને તેવી રહી છે.

૧ કે રીત રીવાજો, જ્ઞાતિનાં રૂઢીબંધનો અને

લગ્ન પણ એનાં કારણોમાં સમાય છે. હિન્દમાં

૬

“ ખાદીમાંજ તમારી મુક્તિ છે ”

[મુંબાઈના માધવબાજમાં ૧૦૦૦૦ હપરની મદિલા
મેદની સમક્ષ ખાંધીછએ આવેલાં બાપજીમાંથી]

“ ભારતની બહેનોએ આખા દેશની પ્રતિષ્ઠા વધારી છે. તમારા તરફ બધાની નજર એવાછ છે. તમારી દેશભક્તિ માટે આખું વિશ્વ તમારી તરફ માનની દૃષ્ટિએ જોઈ રહ્યું છે. પરંતુ એટલું જ બસ નથી. દુનીયા આજે તમારી જે પ્રસંસા કરી રહી છે તેણે તમારાં સવિધ્યનાં કાર્યમાં વધુ અક્ષા ઉત્સાહ અને હિંમત પ્રેરવી જોઈએ. લડત દરમ્યાન તમને સોંપેલું કાર્ય તમારે વધારે ઉત્સાહથી પાર પાડવું જોઈએ. તમે વિદેશી કાપડનો વેપાર ન કરવા વેપારીઓને સમભલી શોકો; તમે બ્રાહ્મણને વિદેશી કાપડ ન ખરીદવા સમભલી શોકો. એજ રીતે દારૂ તાડી વિષે પણ તમે કરી શકો. લડત કરતાં આજે કાર્યકર્તાઓ અને ઉત્સાહના અભાવે, એ કાર્ય વધારે મુશ્કેલ બન્યું છે.

તેથી નિયમિત અને શિસ્તબદ્ધ કાર્યકર્તાઓનાં જુથની જરૂરીઆત ધીથી વધારે છે તમારા પ્રયત્નથી તમારે નિરાશ થવાનું નથી. તમારે તમારા કાર્યમાં પૂરું અક્ષા રાખવી અને ચોક્કસ માનવું કે તમારે વિનયજન યનાર છે. આટલું જળવરો તો તમે વિદેશી કાપડ અને દારૂની બંદીને ઘોડાજ વખતમાં નાશુંકે કરી શકશો.

તેથી, બહેનોને મારી વિનંતિ છે કે બહાર પડો અને કેસરિયા સાંકીલું આ પ્રતીક ધારણ કરી દેશની સેના કાળે પ્રતિજ્ઞાબદ્ધ યયેલી શક્તિ અને નિઃસ્વાર્થ બહેનોની ટુકડીમાં જોડાવ.

વિદેશી કાપડને સ્થાને તમારે ખાદી કે હિંદી બનાવટનું કાપડ પસંદ કરવું, પરંતુ હું તમને જણાવીશ કે હિંદી મીઠાનું કાપડ જેઓને મમે છે તેઓ સમક્ષ બૂબે મરતાં કરોડોનો અવાજ નથી પહોંચેલા. મહાસલાના સિદ્ધાંતમાં માનનાર દરેક મહાસલાવાદી બાક કે બહેનની એ ફરજ છે કે તેણે ખાદી કાપડને સ્થાને ખાદીજ ધારણ કરવા ખાદીમાંજ તમારી મુક્તિ છે અને તમારી મુક્તિમાં તમારા દેશની મુક્તિ છે. ”

નીલ મેદેજ એ-
કટની રકબે
લગ્ન કર્યું છે.

ખીસ એમી

બી. રૂસ્ત-

મજ, એમ.એ.,

(કેમ્બ્રીજ) મું-

બાઈની એલ્ફી-

ન્ટન કોલેજમાં

અંગ્રેજ સાહિ-

ત્યનાં અધ્યાપક

તરીકે કામચલાં-

વ નીમાયા છે.

વિધવાને

જ પરણો: મ

ખાંધીછએ કા-

રમીરના પંડિત

પ્રાણુનાથને કા-

રમીરમાં સર-

કારે વિધવા

વિવાહની ઇટ

આપતો કાયદો

પડ્યો છે તે

સંબંધમાં પો-

તાનો મત દર્શા-

વતાં જણાવ્યું

છે કે: “હાલના

સંજોગમાં યુ-

વાનોની એ

ફરજ છે કે

તેઓએ વિધ-

વાઓને જ પરણવું. જે પંડિતની જ્ઞાતિમાં

વિધવાઓ નહિ મળે તો સત્યાગ્રહી તરીકે

પર જ્ઞાતિની કન્યા લાવવી. જ્ઞાતિની બહાર

નીકળવા તેઓ ખુશ ન હોય તો જ્ઞાતિના

મોટાઓને નોટીસ આપવી કે ને તમે વિધવા-

એને પુનર્લગ્નની હ્રદ આપશો નહિ કે તે માટે ઉત્તેજન આપશો નહિ તો અમે જ્ઞાતિમાંથી બહાર નીકળી પર જ્ઞાતિમાં નહશું.

પુનર્લગ્ન: રાજકોટનાં વતની શ્રીમતી સુંદરબાઈએ જીન માસમાં અમદાવાદ ખાતે શ્રી. ચક્રચાલક લક્ષ્મણ સાથે પુનર્લગ્ન કર્યું. ૨૦ વર્ષની ઉંમરે શ્રીમતી સુંદરબાઈ વિધવા થયાં હતાં.

પ્રકીર્ણ: (૧) એકાદશીની ત્રીસ વર્ષની એક યુરોપીયન વિધવાએ હિન્દુ ધર્મ સ્વીકારી સરજા કુમારી નામ રાખ્યું છે. (૨) મદ્રાસનાં એલફ્રીડન યોજેટરના મેનેજર શ્રી નરીમાન માંધીનાં બહેન મીસ દીના માંધી જીન. એલફ્રીડ નીમાયાં છે. (૩) મુંબાઈ યુનિવર્સિટીની એમ. ડી. ની પરીક્ષામાં શ્રીમતી પ્રમીલા કપીલે-શરદ્દ પાસ થયાં છે.

પતિદેવ: (૧) ઉમરેઠના એક બ્રાહ્મણ પતિદેવ શાવીસે કલાક પત્નીને ઘરમાં પૂરી રાખી બહારથી આવતાં માર માટે બાઈને બહાર ન લેતાં અડોશી મેડોશીને વહેન પડશે એટલે બાઈનાં પીઘરીઆને આજુબંજર બંધ કરી. એટલે બાઈનો ભાઈ ઉમરેઠ આવ્યો. બનેલીએ કાંઈ ખુલાસો ન કરતાં પોલીસને બહાર અપાઈ. પતિદેવને પકડી લગ્નન પર ઊડયા અને બારણું તોડી બાઈને કાઢી સારવાર માટે ગોઠવણ કરી. લગ્નન પર જઈને પતિદેવ આજુબંજર સાસરે ગયા. બાઈને હેરાન કરવાનો પ્રયત્ન કરતાં સાસરામાં સારી વેટે મેથીપાક જમાડવામાં આવ્યો. (૨) બીમલ રણજીડ નામના એક પતિદેવને પત્નીને દાંતરડાં વેરે થા કરી તેણે મરણ નીપલવવા માટે ૭ વરસની સખ્ત કેદ મળી છે. (૩) માહિમ ખાતે ઈન્દિરાબાઈ નામની ૧૮ વર્ષની એક સ્ત્રીએ પતિદેવે માર્યાથી કુવામાં પડી આપઘાત કર્યો.

રેલવ સગડીનો ભોગ ! મુંબાઈમાં જીનમાં ગોળપીઠાં પર ચંદ્રાબાઈ રતિલાલ નામની ૧૬ વર્ષની એક બહેન રેલવ સગડાવાનાં દાઝો મરણ મળી. (૨) મુંબાઈમાં વરજાદી ઉપર રહેલી ડાહીબાઈ પ્રેમજી નામની ૪૩ વર્ષની સ્ત્રી સગડીની અડધામાં આવી નેતાં દાઝો મરણ પામી. (૩) બોરીવલીમાં મોંઘીબાઈ માલશી નામની ૧૫ વર્ષની સ્ત્રી રેલવથી દાઝો મરણ પામી.

વિરશ

મીસીસ ચિકટર જુસ ૧૯૩૦ માં ઇન્ડિયાની જાનના વિમાનમાં હડયાં હતાં. તેમની એ સાધના અપૂર્વ મણક છે. ૧૯૩૦ ની આગેવાન સ્ત્રીવિમાનીઓમાં મીસ જેમી જોનસન પછી જેમનું નામ પહેલું જ આંતરરાષ્ટ્રીય વિમાનીઓના સંઘમાં દાખલ થયું છે. મીસીસ જુસે ત્રણ પુસ્તકો પણ લખેલાં છે.

મીસ માઈરેટ જોરડન: મેથિલનની ઈન્ડોપોઈટ સેક્રસ મેનેજર એસીસીએસનની ડાયેટમા મેળવનારાં પહેલાં જી છે. મીસ માઈરેટની સાથે ૪૧ પુરુષ ઉમેદવારો હતા. તેમાં તે જ્યાં પ્રકારનાં ડીટીફિકેશન સાથે પસાર થઈ છે.

મ્યુસાંધની અનિષ્ઠ પ્રથા: મેથિલનની આમની સભામાં હોંગકોંગમાં પ્રવર્તી રહેલી 'મ્યુસાંધ'ની પ્રથા સંબંધમાં થોડાં જ વખત ઉપર ચર્ચા થઈ હતી, સર જોન સાઈમને જણાવ્યું હતું કે હોંગકોંગમાં હજારો ઇન્કરીઓ પારકાં ઘરોમાં અલગ ધાતકીપણુનો ભોગ થઈ રહી છે. મ્યુસાંધની પ્રથા પ્રત્યાન છે અને ચીનમાં એનો પ્રચાર થયો મોટો છે. મૂળે તો એ પ્રથા દત્તક લેવાના રૂપમાં હતી, પરંતુ હવે તો એણે ખરીદીનું રૂપ લીધું છે. આ પ્રથા નાણું કરવાનાં તત્કાળ પગલાં લેવાનાં નેહ છે.

સ્ત્રીઓ માટે સરંખા હક્કો: નીડોન્સી-નમાં સ્ત્રીઓને સમાન હક્કો આપતો કાયદો પસાર થયો છે. આ કાયદો પ્રમાણે, મતાધિકાર, કેન્ડ્રાક્ટ કરવાની સ્વતંત્રતા, મિલકત રાખવાની કે તેને વહીવટ કરવાની, જુરી સર્વિસ, હોટો પ્રશાસવાની, બાળકોનો કબજો અને સંભાળ, તેમજ બીજી બધી બાબતોમાં સ્ત્રીઓ પુરુષોના જેટલા જ હક્કો ભોગવશે.

પેરીસમાં મીસીસ ક્ષમા રાવ: પેરીસમાં મીસીસ ક્ષમા રાવે પ્રો. સીલ્વેન લેવીની વિનંતિથી 'ગુજરાતના ગામડાઓ' એ વિષય ઉપર લખણ કર્યું હતું. તે વખતે કાન્સનાં ધણી વિદ્વાનો હાજર હતા. ગુજરાતના ગામડામાં અને ગીર-સદની વીરાંતનાઓની જગ્યાએ મીસીસ રાવે વાત કરી ત્યારે સર્વેએ દિલસોજી ભરી લાજણી જેખાલી હતી. મીસીસ રાવને બીજી કેટલીક કહ્યો તરફથી

પણ બાપજી કરવાની અરજ યતાં, તેમજે મુ'બાઈના લાડી પ્રદારની વચકર વોતો કરી હતી. જોરસદના બનાવો જેઓને ઘણા નાપસંદ પડેલા હતા. તેઓએ એ સાથે મુસ્લિમોની નાપસંદગી બતાવી હતી.

ડૉ. મેગાઝીની જેન્ય સોશીએટી ડી પેડ-એટીમાં પ્રવેશ પામનારાં પહેલાંજ બહેન ૧૯૩૧ ના વર્ષ માટે પ્રમુખ ચુંટાયાં છે. ૧૯૨૭ ના વડા પ્રમાન મુસોલીનીએ ટીકા કરી હતી કે "શ્રી પ્રેરણા પણ આપતી નથી તેમ સર્જન પણ કરતી નથી." એનાં જવાબમાં આ બહેને જણાવ્યું હતું કે: "ન-તિયું અસ્તિત્વ જન્મ્યાં શ્રીઓને, લીધે ચાલ રહે છે, ત્યાં શ્રીઓને સર્જન કરવા માટે જાળ દેવી એ વધારે પડતું છે. મુ-સોલીનીને સ-ર્જવામાં પણ જોર એકાદ શ્રીનો હાથ છે."

શ્રી પે-લીસ: પ્રશ્નયા અને હેમખર્જમાં ૧૮ વર્ષની ની-

ચેની છાત્રીઓએ કરેલા ગુન્દા બાલકોની આહવાત સમક્ષ આવે છે. એની તપાસ કરવાનું કામ શ્રી પેલીસને સોંપાય છે. પ્રશ્ન-શમાં ૧૬ વર્ષની નીચેના સગીર છોકરાઓ સામેના આક્ષેપો પણ શ્રી પેલીસને હાથે તપાસાય છે. હેમખર્જમાં સગીર છોકરાઓએ કરેલા નીતિ વિરુદ્ધના ગુન્દાઓની તપાસ પણ શ્રી પેલીસ કરે છે.

પતિની આજકમાં બાળ: કચ પાલમિન્ટે

હાલમાં જ એક ખરડો પસાર કરી પતિની આવ-કમાંથી ચોક્કસ ભાગ ધર ચલાવવા માટે પત્નીને મેળવવાનો હક્ક આપ્યો છે. પાલમિન્ટનાં શ્રી સભ્ય મીસીસ બેકર નોટના પ્રયત્નોને લીધે એ ખરડો પસાર થઈ શક્યો છે.

મીસ હિલ્ડા વિલ્સ બ્રિસ્ટલની જનરલ હોસ્પિટલનાં પ્રમુખસ્થાને ચુંટાનાર પહેલાં જ મદિલા છે.

મીસ ગુડફ્રેન ટ્રોન્સ્ટાડે નોર્વેના વેપારી

શ્રી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

૧. વક્તવ્યકળાની હરીફાઈ

મંડળ તરફથી તા. ૧૮ મી જુલાઈને રોજ સાંજે ચાર વાગે મંડળના હોલમાં સત્તા સમક્ષ બાપજી કરવાની હરીફાઈમાં તેર બહેનોએ ભાગ લીધો હતો. "સ્વરાજ એટલે શું?" એ વિષય ઉપરે દરેકથી બાર મીનિટ બોલવાનું રાખવામાં આવ્યું હતું. પરીક્ષક તરીકે બ્લેનલતા હાજર, બ્લેન મંત્રાબ્લેન પટેલ અને બ્લેન ગોશાબ્લેન કેપ્ટન હતાં. તેઓએ નીચે મુજબ પરિણામ નહરે ક્યું હતું:—

- ૧ હું છનામ, કું. મૃદુલા માધવલાલ ચુનશી, સોનાનો ચાંદ.
- ૨ હું છનામ, સૌ. સ્નેહલીલા જયંતિલાલ ઠક્કર, ૩. ૭
- ૩ હું છનામ, ગં. મુદનગૌરી વેલજી બહેતા, ૩. ૪
- ૪ હું છનામ, કું. વમનલક્ષ્મી છુનીલાલ ગાંધી, ૩. ૨

ઉપલા છનામો સ્વ. લેડી ખસનબાઈ ગોકળદાસ પારેખ સ્મારક ફંડમાંથી અપારો.

૨. મંડળને ભેટ

સ્વર્ગ. સી. લક્ષ્મીબાઈ પ્રાચીના સ્મરણાર્થ ૩. ૫૭ રોક પ્રાચી દયાળ હરીયાણી તરફથી મંડળને ભેટ મળ્યા છે તે મંત્રીઓ ધણા આભાર સારે સ્વીકારે છે.

એટ સરકારનાં એલચી નીમાયાં છે.

પોર્ટુગલમાં શ્રી મતાધિકાર: પોર્ટુગલમાં સરકારે શિક્ષણની ધામ્યતાવાળી શ્રીઓને ધારાસભા અને મ્યુનિસિપાલિટીનો મત ધિકાર આપ્યો છે. વહીવટ અને બીજા બાળતોને લગતો મતાધિકાર હંદુઓની વડી શ્રીઓ માટેજ મંજૂર થયો છે.

ફાઉન્ડ હાનમ તુર્કીનાં પહેલાંજ શ્રીસ-ર્જન છે,

કાફલામાં કેપ્ટ-નોનો ફરજી માટેની હાયકાત મેળવવાની પ-રીક્ષાઓ પસાર કરી છે. તેજે એક આજગાટ ખરીદી છે અને હવે તે નોર્વેનાં તળાવોમાં નિ-યમિત. આજ-ગાટ વ્યવહાર ચલાવનાર છે.

મેડમ. એ-લેક્સાન્ડ્રા કે-લેન્ડાઈ નો-ર્વેમાં સોવીએટ સરકારનાં પ્ર-તિનિધિ હતાં તે હવે સ્વી-ડનમાં સોવી-

પરણેલી સ્ત્રીઓ સામે બંધી: અમેરિકાના ૫૦ ટકા ઉપરાંત શહેરોમાં પરણેલી સ્ત્રીઓને લ- હેર શાખાઓમાં શિક્ષણ આપવા સામે પ્રતિબંધ મૂકાયો છે.

મીસ ફ્રેન્ક નીકોલસે યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ ઓ- જનવાનો કન્ટ્રી ક્લબમાં રોકડ તોડયો છે. બેંક માસ પહેલાં ન્યુયોર્ક શહેરની ઉપર

૨૮૭૪૩ ફૂટ હટ તેણે સ્ત્રીઓ માટેનો ફુનીયાનો રોકડ તોડયો હતો.

મીસ દોરોથી સ્ટ્રેટ્સ ન્યુયોર્ક શહેરની યુવાન ધારાશાસ્ત્રી છે. આંતરરાષ્ટ્રીય સંબંધોની બર્લિનની મહાસભામાં તે પરણેલી સ્ત્રીઓના શાષ- વાદને લગતી સમિતિમાં સ્ત્રીમતદાર સંઘની પ્રતિ- નિધિ હતી. સ્ત્રીઓના શહેરી હરજન માટેની સમિ- તિની તે ઉપપ્રમુખ નીમાઈ છે.

તાડીનો માંડવો રાખવા ઇચ્છતી એક કાળી મહેનને સમજાવતી રેસરેવિન્ગ-મહેનો

ઈનામી પ્રશ્નો

સંપાદક : શ્રી. ચમનલાલ મોદી

૧. હું તમારો જીવનન દોસ્ત છું. રાત દીન સાથે રહ્યો છું, રહું છું, અને દેહાંત સુધી રહીશ. મોટો સમ્રાટ કે વિગાનશાસ્ત્રી પણ મને તમારાથી વિખુટો પાડવા અસમર્થ છે. છતાં હું કોઈ વેળા અદૃશ્ય રહું છું. સવાર સાંજ મારું સ્વરૂપ જુઓ તો લયંકર અને બીહામણો લાગુ. તમારું એક પણ કામ મારાથી છાતું નથી. છતાં કદિએ હું વિશ્વાસઘાત કરતો નથી. મોક્ષો હું કેણુ ?

૨. નીચેનાં ચાર વાક્યોમાં ચાર કહેવતો યુગવાદ ગમ્મ છે તે ઉકેલો:

(અ) વર વદે નીસો મુખી બેચ

(ય) જેમ કાજે નાક રે

(ક) ઘટે પુત્ર રમ રમ

(જ) ધીમી દાર જળ કના

૩. એક માણસ શુક્રસેવરને ત્યાં પુસ્તકો ખરીદવા ગયો. શુક્રસેવરે નીચે પ્રમાણે પુસ્તકોની કિંમત કહી.

વૃતવિચાર ... ૦-૪-૦

ત્યાગભૂતિ અને બીજા લેખો... ૦-૮-૦

ગાંધી શિક્ષણનો સેટ ... ૧-૮-૦

આ કિંમતે તે માણસે પચાસ રૂપિયાના સો પુસ્તકો ખરીદ્યાં તો વૃતવિચારની કેટલી પ્રત, ત્યાગભૂતિની કેટલી પ્રત અને ગાંધી શિક્ષણના કેટલા સેટ તેણે ખરીદ્યા ?

હરિશ્ચંદ્રમાં દાંખલ થવા માટેની શરતો

(૧) આ ઉખાણાની હરિશ્ચંદ્રમાં માસિકનાં દરેક સ્ત્રીગ્રાહક તેમજ જે બહેનો પોતાના પતિ, પુત્ર, ભાઈ કે પિતાને નામે માસિક મંગાવતાં હોય તેઓ સર્વ લાગ લાઈ શકશે. સ્ત્રીગ્રાહકોના કુટુંબની સ્ત્રીઓ પણ આ હરિશ્ચંદ્રમાં લાગ લાઈ શકશે. (૨) જવાબ લખી મોકલનાર પોતાનો ગ્રાહક નંબર અવશ્ય જણાવવો. ગ્રાહક નંબર નહિ જણાવ્યો હોય તો હરિશ્ચંદ્રમાં નામ દાખલ નહિ થાય. (૩) દરેક મહિનાના ઉખાણાનો જવાબ તે મહિનાની આખર તારીખ સુધીમાં અમને મળે એવી રીતે મોકલી અપવો. (૪) તંત્રીનો નિર્ણય છેવટનો ગણાશે. કાંઈ પણ સવાલ જવાબ કે પરિણામનાં વ્યાજબી-ગેરવ્યાજબીપણા વિષે વાંધો લાઈ શકાશે નહિ. (૫) માત્ર પોસ્ટકાર્ડમાં જખેલા જવાબોજ સ્વીકારવામાં આવશે. કુપન મોકલનાર પણ જવાબ એક સાદાકાર્ડમાં લખી તે કુપન સાથે પરબીડીઆમાં બંધ કરીને મોકલી આપે.

જીવન માસના પ્રશ્નનું પરિણામ.

અમે જવાબ નીચે પ્રમાણે છ:—

સુશીલાતી ૫૫ ૪૫

તેના પતિની ૫૫ ૫૪

નોંધ

ચાલુ-એમસ્ટર માસના અંક સાથે “ ગુણ-
સુંદરી ” પોતાનું આકર્ષ
આકર્ષનું વર્ષ વર્ષ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા-
ની કૃપાથી નિર્વિઘ્ન પૂરું
કરે છે. આગલા વર્ષોની જેમ આ વર્ષમાં પણ
માસિક પોતાના વાચકોને બને તેટલો વધુ સતોષ
આપવાનો સફળ પ્રયત્ન કર્યો છે. યોદ્ધાઓ માટે
હંમેશા મુન્નબં વિધવિધ રચાને સતોષે એવા
પ્રકારની સાહિત્યસામગ્રી-ખાસ કરી-ઉપયોગી વિવ-
ચના લેખો, ટુંકી સુંદર વાર્તાઓ, આકર્ષક ચાલુ
વાર્તા, છતાંમી પ્રશ્નો અને ઉપાલ્પા, રસતથા
રાસ, શ્રીજન્મતના મનનીય સમાચાર વગેરે ચાલુ
વર્ષમાં આપવામાં આવી છે. ઉપરાંત હજી રાષ્ટ્રીય
સંસ્થામમાં દેશવત્સની બહેનોએ આપેલા લોભ અને
કરેલાં સ્તુત્ય કામિના નોંધ પણ અમે નિયમિત
આપી હતી. ન્યારે-દેશના બીજા પત્રોએ સરકા-
રથી હરીને એ સંસ્થામના સમાચાર આપવાનું
મોહક શાસ્ત્ર હતું, ત્યારે આ માસિકે “ મુક્તિ-
સંસ્થામમાં મદિલાઓ ” એ આપેલા ફાળાની નિર-
રતાપૂર્વક નોંધ બારે જહેમત હઠાવીને દર મહિને
નિયમિત આપી છે. એ સિવાય ચાલુ વર્ષમાં
એક નવું આકર્ષક માસિકમાં અમે હમેયું છે
અને તે બાળવિજ્ઞાનનું વાચન છે. દર મહિને
આઠથી બાર પાના નેટલું એ આદર્શક વાચન
વાચકોના બાળકોને ઉપયોગી અને આનંદદાયક
વધુ પડયું છે. એ ઉપયોગી વિજ્ઞાન અમે હમેયી
ચક્રા તેલું સર્વ માન અમારા સહૃદય મિત્ર
શ્રીયુત ચન્દ્રશંકર બદની સેવાવૃત્તિને પટે છે.
“ બાલમિત્ર ” ના તંત્રી તરીકેના એમનો બાલ-
માનસનો અભ્યાસ અને અનુભવ એ વિજ્ઞાનને
પાને પાને જેઠ શકારો. અમે અમારા વાચકો અને

તેમના બાળકો તરફથી બાહ્ય ચંદ્રશંકર સેવાયે
હઠાવેલી જહેમત માટે આભાર માનીએ છીએ.

ચાલુ વર્ષના માસિકના સંચાલનમાં અમને એક
ચા બીજી રીતે સહાય
આભાર. કરનાર અન્ય વ્યક્તિઓનો

આભાર પણ અમારે મા-
નવો નેહએ. અમારા લેખક બહેનો અને લાઇઓએ
પોતાની સાહિત્યકૃતિઓ માસિકના ઉપયોગ માટે
આપી અમને ઉપકારી કર્યા છે. અમારા એ
સહાયકોના નામો મળાવવા ઈચ્છીએ તો ‘પાર
આવે એમ નથી, છતાં થોડાક નામોનો ઉલ્લેખ
તો અમારે કરવો જ નેહએ. શ્રી. તારાચંદ્ર અડા-
લલ, શ્રી. છોટાલાલ જગીરદાર, શ્રી. નર્મદાશંકર
દિવેદિ, શ્રી. ધનશંકર ત્રિપાઠી, શ્રી. જંદરાય
ખંધડીયા, શ્રી. ચરણવંત દેસાઈ, ડૉ. અમૃતલાલ
પટેલ, શ્રી. નંદાલાલ દ. કવિ, શ્રી. કેશવલાલ રોક,
શ્રી. જનાર્દન પ્રભાસ્કર, શ્રી. ચન્દ્રકાન્ત ઓઝા,
શ્રી. મનલાલ સાહ, શ્રી. “ મોહિનીચન્દ્ર, ” શ્રી.
લલિતજી, શ્રી. સરોજિનિ મહેતા, શ્રી. ચંદુબહેન
પારેખ, શ્રી. જ્યોતરનાબહેન શુક્લ વગેરેએ ચાલુ
વર્ષમાં એકથી વધુ કૃતિઓ આપી અમને ઉપ-
કારી કર્યા છે. ઉપરાંત અનેક બહેનોએ પોતાના
વ્યવસાયમાંથી સમય ફાળવ પાડી અમારા
“ દેશસેવિકા ” અંકને સફળ કરવામાં યોગ્ય
ફાળો આપ્યો છે. ચિત્રકાર લાઇઓ શ્રી. “ હવા-
બિંધ ” એ અને શ્રી. જગમોહન માસીએ પણ
પોતાની સુંદર કૃતિઓ અમને અવારનવાર આપી
આભારી કર્યા છે. સહયોગી “ સંજીવ વર્તમાન ”
અને “ ગુજરાતી ” પત્રોના સંચાલકોએ પોતાના
બેઠાકો વાપરવા આપી અમારા અંકોની આક-

અખંડ રેટિયાને

આજે તારું સ્થાપન-છે.

આજે તારું પૂજન છે.

આજે તારી ભક્તિ છે.

આજે તારો ઉત્સવ છે.

આ તને કપડાંથી લૂંછું છું.

આ તને પાણીથી નવરાવું છું.

આ તને કંકુના ચાંદલા કરું છું.

આ તને ચોખ્ખા ચોડું છું.

ફૂલ ચડાવું છું.

આ દીવો તને ધરું છું.

આ ધૂપ તને ધરું છું.

આ નૈવેદ્ય તને અર્પું છું.

તું અમારો અર્થદેવ છે.

તારે પૈડે લક્ષ્મી છે.

તું અમારું લોકેશ છે.

તું અમારી શક્તિ છે.

જય જય દેવ:

આજે તારું સ્થાપન છે.

તારું આજે પૂજન છે.

તારી આજે ભક્તિ છે.

તારો આજે ઉત્સવ છે.

તને અમે બોલાવ્યો.

તારી અમે પૂજા કરી.

તું અહીં આવી પહોંચ્યો.

માણે તું અતૂટ રહેજે.

પૈડે તું ફરતો રહેજે.

ચાંદ તું સરળ રહેજે.

સાડીએ તું દઢ રહેજે.

અખંડ અને સતત રહેજે.

ગિનુભાઈ

[શ્રી. ગિજુલાખએ ખારડાલી તાલુકામાં ફરીને ત્યાંની પરિસ્થિતિ જોઈ, તપાસ કરી, ફેટલાંક શબ્દચિત્રો લખ્યા છે. નીચેનાં ફેટલાંક ચિત્રો વાનરસેનાઓને ઉપયોગી થઈ પડશે. તંત્રી 'બાલવિભાગ']

(૧) સ્વરાજ્યના સૈનિકો

ખોજ ખારડીએ ગયો. મોટર ફરતા જુવાનો ફરી વળ્યા. ખીસતી જુવાનીથી ભરેલા જુવાનો જોઈ મન કંઈ.

મેં જુવાનોને પૂછ્યું, “કેમ જુવાનો, શું કરો છો?”

જુવાનોએ કહ્યું, “ગામતું રક્ષણ કરીએ છીએ. ગામને સાચવીએ છીએ.”

“કેમ ગામને સાચવવું પડે છે?”

“લોકો હિંજરત કરી ગયા છે ને કંઈ કંઈ માલ થાક પડેલા છે. હું ટારનો પાકો લેંચે છે.”

વળી હું ટાર ક્યાંથી?”

“કોણ જાણે ક્યાંથી પણ આજુ-બાજુથી શું ટાર આવીતા લાગે છે.

હું ટ મોટે એક ડોસાને મારી નાખ્યો હતો, ત્યારથી અમે ગામતું રક્ષણ કરીએ છીએ.”

“ત્યારે સરકારી પોલીસ શું રક્ષણ નથી કરતી?”

“સરકાર કહે છે કે ‘કર ભરો તો પોલિસ રક્ષણ કરશે.’ અમારે કર ભરવો નથી ને. પોલિસ તું રક્ષણ જોઈતું નથી. અમે અમારું રક્ષણ કરીએ છીએ ને કરીશું.”

“શાખાશ!” “શાખાશ!” ના ઉદ્ગારો મારા મોંમાંથી નીકળી ગયા. મેં પૂછ્યું: “કેવી રીતે રક્ષણ કરો છો?”

જુવાનોએ કહ્યું, “ગામમાં આવીશ ત્રીવા ટીંગાવીએ છીએ, ને તો

આખી ગામ ફરતા ફર્યા કરીએ છીએ.
દિવસે ઉઘવાતું ને રાતે જગવાતું.”

મને થયું, “સ્વરાજની પોલિસ
જખ્ખર છે. હુશિયાર છે.”

મેં પૂછ્યું, “અધ્યાઓ, મોત
મોતથી ડરતા નથી ?”

મગરૂરી ને બેઠરકારીથી જીવાનોએ
જવાબ આપ્યો, “મોત એક વાર
આવે છે. બે વાર નહિ.”

હું લગકી ઉઠ્યો. “શાખાશ !
નિડર સૈનિકો ! શાખાશ છે તમને ને
શાખાશ છે તમારી જનેતાને !”

(૨) સાચું શિક્ષણ

ખેતરોની વચ્ચે હિજરતી લોકોના
માંડવા હતાં. માંડવા બહાર નાનાં
છોકરાં રમતાં હતાં. છોકરાં તન્દુરસ્ત
હતાં, આનન્દમાં હતા,

હું છોકરાંઓને બોલો હોતો. “ધન્ય
ભાગ્ય છે આ છોકરાંનાં. ખારડોલીની
લડત લડતાં માખાપોનાં આ છોકરાંનાં
અહોભાગ્ય ! આજે તેઓ માત્ર ખેડુ-
તોના દીકરાઓ મટ્ટી બહારૂર ખેડુતોના
દીકરાં બન્યા છે; આજે તેઓ માત્ર
ખેડનું શિક્ષણ લેવાને બદલે ખારવટાનું
શિક્ષણ લઈ રહ્યા છે. આ મોટા યશ
ત્યારે તો દુનિયાની એક પણ સત્તા
તેની સામે ટકી નહિ શકે.”

નિચાર કરતો હતો એટલામાં એક
આધેડ વયના ખેડુતે રામ રામ કર્યા.
મેં જરા હસીને પૂછ્યું, “કાકા, આ
હિજરત કરીને આવ્યા છો એ તો

ઠીક; પણ આ છોકરાંઓની નિશાળો
પણ મુકાવી ?”

“તે હોય સ્તો. હવે નિશાળમાં
શાં ભણાવાંતાં ? હવે તો આ ખાર-
વટાનું ભણતર ભણુદે ને સ્વરાજ્ય
પછી સ્વરાજ્યની નિશાળમાં ભણુદે.”

“પણ હમણાં અભણ રહી જશે
તેનું શું ?”

“નહિ ભણુદે તો શું થયું ?
આપણે ક્યાં કલેક્ટર થવું છે ? જને
કલેક્ટર થવું હોય ને લોકને પો-
ડવા હોય તે સરકારની નિશાળમાં
ભણુ.”

મને થયું, સાચેજ, આ કાકા
શિક્ષણનું ધણું ઉડું રહ્યું સમજતાં
લાગે છે.

મને થયું, સાચેજ, હિજરતી

બાળકોને સાચું શિક્ષણ મળે છે. બાળકો નિડરતા ને સ્વતંત્રતાના વાતાવરણમાં છે. સ્વાધીનતા ને સ્વમાનના

જીવનપાઠો પઢી રહ્યા છે. બાળકો સ્વરાજ્ય માટેની લડતમાં સામેલ છે. આથી વધારે કયું મોટું શિક્ષણ !

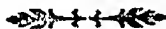
(૩) ઉજ્જડ ગામ !

વાર્તાઓમાં વાંચ્યું હતું, એ રાજકુમારો, એક ગામમાં પેઠા. મહોલ્લે મહોલ્લે ને શેરીએ શેરીએ ફર્યા; પણ એક પણ માણસ ન મળ્યો. એક પણ પશુ ન મળ્યું, એક પણ કુતરું ન મળ્યું. એક માખી કે મચ્છર ન દેખાયું ! રાજકુવરો અચંગો પામ્યા. એ કહે, "આ ખાસાં મઝાનાં ઘર હોવાં છે, સારા રસ્તા છે, ઘોડા ને બળદ બાંધવાની જગ્યાઓ છે, કુવા ને હવેલા છે, હરવા ફરવાનાં ડોકાણાં છે ને છતાં અહીં એકેય માણસ કેમ નથી ! આ તે શું અદ્ભુતી હશે ! રાક્ષાપુત્રી હશે કે શું હશે !"

કુવરો ત્યાં રાત રહ્યા તો ખખર પડી કે એ ગામ તો રાક્ષસતું છે. પહેલાં અહીં વસતી હતી. સુખથી

લોકો રહેતા ને મઝા કરતાં. કોઈ જાતની ચિન્તા નહોતી પણ એક વાર કોણ જાણે ક્યાંથી કાળમુખો રાક્ષસ આવ્યો ને વસતી ને લખરવા મંડયો. ધનમાલ લુટી લેવા લાગ્યો. એન દીકરીની આખર પર જવા જવા લાગ્યો. વસતી ત્રાધ ત્રાધ થઈ રહી. અને એક વાર ઉચાળો ભરી નાશી ગઈ. ઢોરઢાંખર, માલ મિલકત, ખેરી છોકરાં બધું લઈને નાશી ગઈ. રાક્ષસના ત્રાસે નાશી ગઈ.

ખારડોલીનાં કેટલાંક ગામડાંઓ જઈને જુઓ તો ખખર પડશે કે આવાં પરીઓની વાતોનાં ગામડાંઓ ખારડોલીમાં પણ છે. અમલદારોના ત્રાસે અહીંથી પણ લોકો હિંજરત કરીને ચાલ્યા ગયા છે. આજે તો પરીઓની વાત પણ સાચી છે.

કરાડી-મટવાડ,

તા. ૧૬-૧૧-૩૦

પ્રિય બાઈ મહેશ,

ગઈ કાલના પત્રમાં જણાવ્યા મુજબ આજે અમે અહીં આવ્યા છીએ. બાપુ-જીને જ્યાંથી મધરાતે પકડ્યા હતા તે સ્થળ જોવા હું ઘણા દિવસથી આતુર હતો. ને તે ઘરના હું આજ ફળી. સાચે મોટી જહેન તથા મનુબાઈ પણ હતાં.

નવસારીથી અમે મોટરમાં કરાડી પહોંચ્યા. ત્યાંના એક ભાઈએ અમને પાઠ-રમાંજ એક જગા ખતાવી ને કહ્યું, “અહીંથી અખ્યાસ સાહેબ પકડાયેલા.”

પછી અમે બાપુજીની ઝુંપડી જોવા ગયાં. આંખાની ઘટામાં, એક તળાવને કાંઠે નાની સરખી ઝુંપડી ઉભી હતી. પેલા ભાઈએ ખતાવ્યું, “અહીં બાપુજી રેંટીએ કાંતતા, અહીં સૂતા, પેલી તરફથી મોટર આવી, પોલિસો આ જગાએ ઉભા હતા.”

શાન્ત છતાં પવિત્ર ને મોહક લાગતી એ ઝુંપડીમાં અમે એક ઘડી તો સ્તબ્ધ બનીને ઉભા જ રહ્યાં.

હમણાં તો એ ઝુંપડીને રેંટી આ મંદિર બનાવ્યું છે. અમે ગયા ત્યારે પચાશેક વર્ષના એક ભાઈ ત્યાં બેસી રેંટીયો કાંતતા હતા. અમે પણ ત્યાં બેસી થોડું થોડું કાંત્યું !

પછી અમે અમારે ઉતારે જઇને જમી પરવાર્યાં.

આ ગામમાં એક પાંચા પટેલ છે. તેમની વાત જાણવા જેવી છે. બાપુજીએ વ્યક્તિગત સવિનયલંગની વાત ઉપાડી ત્યારથી એટલે સન ૧૯૨૧થી તેમણે પોતાનું મહેસુલ ભરવું બંધ કર્યું છે. એમનું ઘર જપ્ત થયું, જમીન જપ્ત થઇ છતાં એ હથેલી નહિ. હમણાં એ મહેનત મળુરી કરી શુજરાન ચલાવે છે, પણ જમીનનો મોહ એમને નથી વળગતો !

અમે એમને મોઢથી બધી વાત સાંભળી. બહુ મઝા પડી. ‘બાપુ આયવો’ એમ જ બોલે; પણ એમનો ભાવ ! એવો ભાવ તો બીજા કોઈનો જ નહિ હોય.

પછી સાંજે એક જગાએ સભા હતી ત્યાં પણ અમે ગયાં હતાં. જગા સુંદર હતી. એક ટેકરા ઉપર બધાં લેગાં મળ્યાં હતાં.

સામે અકાટ ફરિયો જણાતો હતો. સામે દાંડીનો કિનારો પણ જણાતો હતો. સભામાં જુદાં જુદાં બાર ગામનાં માણસો આવ્યાં હતાં.

ચર્યાતમાં જુદી જુદી ભજન મંડળીઓએ મંજુરા સાથે રાષ્ટ્રગીતો ગાયાં.

૨. સાથે એમાંનું એક ગીત મોકલું છું.

ખૂબ ખૂબ મઝા કરી અમે નવસારી સ્ટેશને આવવા નીકળ્યાં.

રસ્તે આવતાં જરા ગરમત થઇ. ફરિયાં કાંઠે સૂકાયેલા કાઢવમાં થઇને અમે આવતાં હતાં. વચમાં એક જગાએ જરા કાઢવ લીનો લાગતો. મોટી જહેનના મનમાં એમ કે ઝટ લઇને અહીં થઇને નીકળી જઈ તો જલદી આગળ જઈ. આમ કહીને એ જેવાં ચાલવા ગયાં ત્યાં તો—કાઢવમાં એક પગ ઠેક નીચે. પછી જેમ તેમ કરી બીજા. એએ એમને બહાર કાઢ્યાં.

પછી હસતાં હસતાં મોટર પાસે આવ્યાં ને ત્યાંથી સ્ટેશને આવ્યાં.

આવતી કાલે બારડોલી જવા વિચાર છે. ત્યાં જઈશું તો ત્યાંથી પત્ર લખીશું—સૌ મઝામાં હશે. એજ.

“મારા બાપુજીને છોડ”

ગાંધીજીને છોડ, મારા બાપુજીને છોડ,
 ઈયા કંસના રે, મારા બાપુજીને છોડ.

દીવો લઈને કુવામાં પડવાની
 મેલને માથાફાડ,
 અનેક જન્મો લેશે ફરી, પણ
 મળશે ન એની ભેડ,
 ઈયા કંસના રે, મારા બાપુજીને

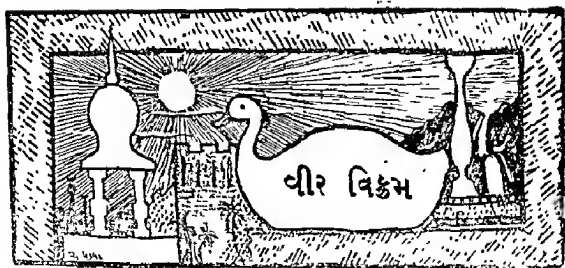
અહિંસા કેરો શખ કુંડીને
 હિન્દ ધર્મો ચણુમોર,
 દૂધ પીતું જાળક દહે, મને જેલ
 જવાના દોડ,
 ઈયા કંસના રે, ગાંધીજીને

ધર્મનીતિ ને અહિંસા એ
 રીતિ રૂડી અણુમોલ,
 સરખી દિયે દેખે નહિ તે
 માણસ નહિ પણ દોર,
 ઈયા કંસના રે, મારા બાપુજીને

મહામોંઘેશ્વર કૃષ્ણચન્દ્રને
 દહે છે, ‘માખણ ચોર !’
 છક્કડ મારે છે, છતાં મુલ્લો
 ‘મીઠાચોર !’

ઈયાં કંસના રે, મારા બાપુજીને

એ ચોરાને જગત આજે
 વંદન કરતું કરોડ !
 ઈયા કંસના રે, મારા બાપુજીને

અન્ધારી રાત હતી. જળ ઝંખું હતું. બધે શાન્તિ હતી. તે વખતે ઉજ્જૈની નગરથી થોડે દૂર, ક્ષીપ્રા નદી ઉપર, લાખા વણુજરાની પોઠ પડી હતી. લાખો વણુજરા દેશેદેશ કરતો ને લાખો મ્હોરોનો વેપાર કરતો. એની પાસે એક છોકરો હતો. એનું નામ 'શણુવી'.

'શણુવી' માનવી ભેગો નહિ ઉછરેલો. એ તો જંગલમાં શિયાળવાં ભેગો ઉછરેલો ! જંગલમાં ફરતાં ફરતાં લાખાને હાથ ચડી ગયેલો. શણુવી શિયાળવાં ભેગો ઉછરેલો તેથી એને શિયાળની બોલી સમજાય. રાત પડે ને 'હુ...હો' 'હુ...હો' કરે. 'શણુવી' એમની વાત સમજી જાય.

દરરોજ રાત પડે એટલે લાખો વણુજરા પોતાના તંબુમાં બેસે. પાસે શણુવીને બેસાડે. પહેલો પહોર થાય ને શિયાળ બોલે. વણુજરા શણુવીને પૂછે, "શણુવી, લવરી કયા લવતી

હૈ ?" ને શણુવી એને શિયાળ બોલે તે કહે. એમ દરરોજ આવે.

તે રાતે લાખો બેઠો હતો. પાસે 'શણુવી' હતો. એક પહોર થયો ને શિયાળ બોલ્યાં. લાખો પૂછે છે, "શણુવી લવરી કયા લવતી હૈ ?"

"બાપુ, શિયાળ કહે છે આજ રાતે ક્ષીપ્રા નદીમાં મહા પુર ચડવાનું છે."

પછી બીજે પહોર થયો ને શિયાળ બોલ્યાં. લાખાએ પૂછ્યું, "શણુવી, લવરી કયા લવતી હૈ ?"

"બાપુ, કહે છે કે એ પુરમાં એક, સુહદુ તણાઈ આવે છે."

વળી ત્રીજે પહોરે વાત થઈ કે "એ મહાદાની હાખી જાંઘમાં ચાર અમુલ્ય રત્ન ભર્યાં છે."

ને ચોથે પહોરે શિયાળ બોલ્યાં. "એ રત્ન જ કાઢી લે તેને ઉજ્જૈની નગરીનું રાજપાટ મળે."

(અપૂર્ણ)

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

તંત્રી : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

કાચોલય : ૧૧૪, ગીરગામ બેઠરાડ, મુંબાઈ, ૪

વર્ષ ૧ : અંક ૨

❖ ❖ ❖

જાન્યુઆરી ૧૯૩૧

રાષ્ટ્રવંજ

રાષ્ટ્રવંજ, તને હું વન્દન કરું છું.
તું અમારો બહાલો છે.
તું અમારો પ્યારો છે.
તું ચેતન દેનારો છે.
તું માતાનો પ્રાણ છે.

રાષ્ટ્રવંજ, તને અમે પૂજીશું,
તને અમે ઉચ્છ્રીશું,
ફરફર ફરકાવીશું.

રાષ્ટ્રવંજ, તને લઈ ક્યું કેદમ કરીશું,
રણનાં ગીતો ગાઈશું.
દુશ્મનને કંપાવશું.

રાષ્ટ્રવંજ, તને સદા ઉચો રાખીશું.
સદા તારું રક્ષણ કરીશું.
કોની મગદૂર
કે તને હાથ અડાડે.

રાષ્ટ્રવંજ, સદા તું ઉડતો રહેજે,
સદા તું ગાજતો રહેજે.
સદા તું વિજયી રહેજે.

રાષ્ટ્રવંજ, પ્યારા રાષ્ટ્રવંજ,
તને વન્દન કરું છું.

ખારડોલીનાં દશ્યો

(૪) સ્વાતન્ત્ર્ય-શિક્ષણ

કુરેલના માંડવાનાં-છોકરાં અમારી આસપાસે વીંટળાઈ વળ્યાં. ચકચકતી આંખોવાળાં, ભરાવદાર શરીરવાળાં ને તગતગતા ગાલવાળાં.

અમે પૂછ્યું, “કેમ, ભણવા જવો છે કે ?”

“ભણવા ક્યાં જવાનું ? નિશાળ તો એ ઘે પેલી સુખામાં રહી. એ ખાલી પુહી !”

છોકરાં પ્રશ્ન મિત્રનથી બોલતાં હતાં. ફરીવાર પૂછ્યું, “અહીંયાં શું ભણો છો ?”

છોકરાં વિચાર કરતાં હતાં; એટલામાં કોઈ કહેતું ભાસ્યું, “બધું ભણતર અહીંયાંજ છે ને ? સ્વરાજ્ય

માટે હિજરત કરવી, માંડવાઓમાં રહેવું, એય મોટું ભણતર છે ને ?”

મારા મનમાં વિચાર ચાલ્યા, “શું આ છોકરાઓ જીવનની ખાસ નિશાળમાં નથી ? અરે, નિશાળમાં શું, જીવનની મહાન વિદ્યાપીઠમાં નથી ? દેશપ્રીતિનું, હિજરતનું, સ્વમાનનું, સ્વાતન્ત્ર્યનું શિક્ષણ આથી ખીજ કંઈ વિદ્યાપીઠ આપી શકે તેમ છે ? અને આજકાલે તો તે દિવસે જ સ્વાતન્ત્ર્ય મેળવી લીધું છે કે જ દિવસે તેઓ સુખા-છોડી કુરેલ આવ્યાં.

છોકરાંઓને એક બે ગીતો ગવસ-વ્યાં. તેમણે તે હોશથી ગાયાં. પછી તેમનો ફોટો લઈ અમે ત્યાંથી રવાના થયા.

ગિલુભાઈ

(૫) સ્વરાન્યની ખાતર

(૧)

સાંજ પડયે ખખર મળ્યા,
“ સવારે મહેસુલ જતી આવશે : ”

રતોરાત ગાડાં જોડયાં,
બાલખચ્યા સાથે નીકળી પડયાં,
માલથાલ સાથે નીકળી પડયાં;
ભાત લીધું, જર લીધી,
ઢોર ને ઢાંખર લીધાં.
રતોરાત ગાડાં જોડયાં,
બાલખચ્યા સાથે નીકળી પડયાં.

(૨)

ગામલોકો હરખાયાં છે.
મામા આવ્યા, માશી આવ્યાં,
કાકાના સસરા આવ્યા,
સસરાના પડોશી પણ આવ્યા.
સાથે નાનાં બચ્યાં આવ્યાં,
ફૂદફૂદ ફૂદતાં છોકરાં આવ્યાં,
ભલે આવ્યાં, ભલે આવ્યાં.
મહાત્માની કૃપા ઉતરી,
ગામ અમારું પાવન થયું.
બાણાભાઈ, કેમ છે ?
નાનાભાઈ, કેમ છે ?
માજી, તમે અહીં બેસો,
બહેન, તમે અહીં તાપો,
વહુ, તમે વાશીદુ ન કરો,
તમે અમારાં પરાણાં છે.

ભલે આવ્યાં- ભલે આવ્યાં !

શાં અમારાં ધન્ય ભાગ્ય !

શાં અમારાં પ્રભુય !

(૩)

કાઢમાંથી ગાયો કાઢો.
કાઢમાંથી ભેસો કાઢો,
જરા ઠંડી તો લાગશે
પણ ભલે બે દિવસ બહાર રહ્યાં.
ભલે દૂધ ઓછું થાય,
ભલે ઘી ઓછું થાય.

ગામ આખાનાં ઢોર બહાર,
પરાણાનાં ઢોર ને ગામનાં ઢોર,
સાથે ચરે ને સાથે ફરે,
સાથે મીઠો તડકો લે,
સાથે ટાઢ સહેન કરે.

(૪)

પહેલાં ઢોર ધરમાં રહેતાં.
હવે એક ધરમાં ચાર ધર રહે.
પહેલાં ધરમાં એક ચૂસો હતો,
હવે ધરમાં ચાર ચૂસો થયા.
પહેલાં ધરમાં બે પટારા,
હવે ધરમાં દસ પટારા.
પહેલાં ધરમાં ત્રણ છોકરાં,
હવે તો ધરમાં કંઠાકંઠા !
પહેલાં ગામમાં ચારસો માણસ,
હવે ગામમાં આઠસો માણસ,
પહેલાં સીમમાં થોડું માણસ,
હવે સીમમાં માણસ માણસ.

(૫)

“કેમ તમારે તો ગર્દી થઈ ?”

“ના રે ના, અમારે ઘેર તો જાત આવી !”

“કેમ, તમારે તરદી પડી ?”

“ના રે ના, અમારે ઘેર તો ઉત્સવ છે !”

“કેમ તમારે બહુ હસકત થઈ ?”

“ના રે ના અમારે ઘેર તો ટેક આવી !”

“કેમ તમારે સહેવું પડવાનું ?”

“હા રે હા, અમે તો પરોણાં સાથેજ છીએ.”

“કેમ તમારે ભારે પડવાનું ?”

“હા રે હા, અમે તો મહેમાનને પડખે જ છીએ.”

(૬)

“ક્યાં જશું ? ક્યાં રહીશું ?”

ગંગાબાઈ કહે, “અહીં આવો.”

રામજીભાઈ કહે “અહીં આવો.”

“ખેતર આખું તમારું ઘર બધાં તમારાં છે.”

ગામમાંથી કાળી પરજ આવી ભાઈઓ આવ્યા, બહેનો આવી

“અમે દાર તાડી છોડ્યાં છે.”

અમે હાથે કાંતીએ છીએ.

અમે હાથે વણીએ છીએ.

અમે સૌ શુદ્ધ થયાં

તમે અમારી મદદે આવ્યાં.

સૌ હાથના પાંચસો થયાં

ઝાઝા હાથ રળિયામણા થયાં !

કોઈ ઝટ વાંસ લાવ્યું,

કોઈ ઝટ ડાળીઓ લાવ્યું,

કોઈ ઝટ પતરાં લાવ્યું.

કોઈ ઝટ પાટીયાં લાવ્યું,

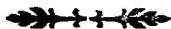
ઘડીકમાં બધે માંડવા માંડવા.

ઘડીકમાં બધે છાપરાં છાપરાં.

જાણે ઋષિઓની પર્ણકુટિઓ !

જાણે ત્યાગીઓની મહુલીઓ !

તારાબહેન

નવસારી

તા. ૨૭-૧૧-૩૦

ચિ. બહેન તારા

ઘણાં દિવસથી અમે સુરત જવાને વિચાર કરતાં હતાં. ત્યાંના પીકેટીંગની ઘણી વાતો અમે સાંભળી હતી. છેવટે ગઈ કાલે અમે ત્યાં જઈ આવ્યાં. સ્વરાજ્ય

આશ્રમનું કેટલુંક કામ પરવારીને પછી અમે પરદેશી કાપડનું પીકેટીંગ જોવા ગયા. ત્યાં જઈને અમે શું જોયું ? પરદેશી કાપડની દુકાનને ઓટલે બેસી બહેનો પીકેટીંગ કરતી હતી. કોઈ માલ લેવા આવે એને શાન્તિથી અને નમ્રતાથી સમજાવતી હતી, ને બાકીના વંચતમાં

તંકલી કાંતતી હતી. એમની શાન્તિ અને ધીરજ જોઈને અમે તો અજબ થઈ ગયા. સવારના આઠથી તે રાતના નવ વાગ્યા સુધી એ જોનો પીકેટીંગ કરે છે. વચ્ચે વખત મળે ત્યારે થોડો વખત જઈને જમી આવે છે. ને ગાકીનો ગધો વખત પીકેટીંગ કરે છે. ’

મને વિચાર આવ્યો કે આ જોનોને આમ ગધો વખત બેસી રહેતા કંટાળો આવતો હશે કે નહિ ? લાવને પૂછું ! મેં એક જોનોને પૂછ્યું, “ જોન, આખો દિવસ અંહી બેસી બેસીને અને ન સમજે એવા લોકો સાથે માથાકેડ કરીએ તમને કંટાળો નથી આવતો ? ”

“ ના રે, એમાં કંટાળો શાનો આવે ? ઉલટું અમને તો બહુ મજા આવે છે. કંટાળીએ તો સ્વરાજ શી રીતે લઈએ, જોન ? ”

જવાબ સાંભળી હું તો દિંગજ થઈ ગઈ. મને થયું, “ ધન્ય છે આ જોનોને, ધન્ય છે એમની શાન્તિને ને ધન્ય છે એમની ધીરજને. ભૂખ અને તરસની ઢરકાર કર્યા વિના બાર બાર તેર તેર કલાક એકજ જગ્યાએ બેસીને કેવું તપ તપે છે ? પ્રભુ એ તપનું ફળ આપ્યા વિના કેમ રહેશે ? ”

પણ આ તો રૂઢ કાપડના પીકેટીંગની વાત. હારના પીઠા ઉપર તો જોનોનું તપ આકર્ષજ ગણાય. અમારે ત્યાં જવું હતું પણ ત્યાં ન જવાયું. કારણ કે અમારે વાનરસેનાની સલામાં જવું હતું.

જોનોનું કાપડનું પીકેટીંગ જોઈ અમે વાનરસેનાની સલામાં આવ્યાં. ઘણાં બધાં વાનરો ભેળા થયા હતા. તારાધો રહેજ મોટી એવી એ જોનો જોનોની માંજરસેનાની કેપ્ટન હતી અને સલાની વ્યવસ્થા રાખતી હતી. આપણા દલુભાઈ જેવડો એક છોકરો વાનરસેનાનો કેપ્ટન હતો. હાથે ને પગે પાટા ખાંધીને એ સલામાં આમતેમ ધુમી રહ્યો હતો.

૧૬ મી નવેમ્બર-જવાહીર દિનને દિવસે એને સખત માર પડ્યો, તેની એ નિશાનીઓ હતી. અમારે તેની સાથે થોડીક વાત થઈ. મારી સાથે એક ભાઈ હતા તેણે પૂછ્યું, “ કેમ, હવે ફરીવાર વાનરસેનાના કેપ્ટન થશે કે ? ” તેણે હસતાં હસતાં જવાબ આપ્યો, “ થવાના જ તો. હજી તો હાથે પગે માર પડ્યો છે પણ માયાં કયાં કુટ્યાં છે ? ” અમે તો આ જવાબ સાંભળીને સ્તબ્ધ જાની ગયાં ને મનમાં તેને શાળ શી આપવા લાગ્યા.

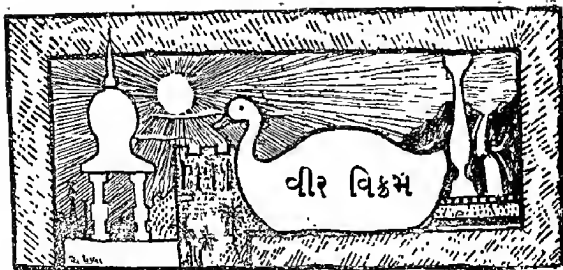
પછી તો સમા શરૂ થઈ ને મેં એક વાનરગીત ગવરાવ્યું. બધાંએ તે હોંશથી ઝીલ્યું. આ સાથે એ ગીત તને મોકલું છું તને એ કેવું લાગ્યું તે લખજે.

સલાનું કામ પૂરું થયું એટલે મુકામ પર આવીને આ પત્ર તને લખું છું.

એ તરફના ખબર લખજે. બા બાપુ-જીને મહારા પ્રણામ કહેજે.

લિ. તારી મોટીજોન,
મોંઘીજોનના આશિષ

(હીસેખર અંકના પાન ૮ થી ચાલુ)

લાજો ને શણવી તો પછી ઉંઘવા મંડયા, પણ તંબુની પાછળ ઉભા રહીને કોઈ જુવાન આ વાત સાંભળતો હતો. તે ઝટ લાઈને પોઠની બહાર નીકળ્યો ને દોટ મૂકી ક્ષીપ્રા નદીએ જઈ પહોંચ્યો.

કોણ હશે એ ?

એ હતો વીર વિક્રમ. લાઈએ બાર વર્ષને દેશવટે મોકલેલો તે. બાર વર્ષ પૂરાં થવાથી પાછો આવતો હતો.

ફરતાં ફરતાં વિક્રમે શણવીની ને લાખાની વાનચીત સાંભળી. એને થયું, “લાવ જોડે તો ખરો કે ‘શણવી’ સાચું કહે છે કે જુહું ?”

વીર વિક્રમ નદીએ પહોંચ્યો. જુએ તો ખરેખર મહા પુર ચડયું છે. પાણીનો કાંઈ સુમાર નથી. વિક્રમ કહે, “એક તો સાચું પડયું.”

થોડી વાર થઈ ત્યાં ફરથી મડકું તણાતું દીડું, એટલે વિક્રમે કછોટો વાળી પાણીમાં ઝુકાવ્યું. તરતો તરતો વિક્રમ ઝુકા પાસે પહોંચી ગયો ને તેને બહાર કાઢી લાવ્યો.

વિક્રમે જોયું તો શણવીની ત્રીજી વા- તેય ખરી પડી. ચાર રતન નીકળ્યાં.

વીર વિક્રમ વિચાર કરે છે, “જો તેમ પણ ‘શણવી’ કોઈ દિવસ કામ આવે એવો છે. પણ લાજો એને કેમ આપે ? લાખ મહોરો આપતાં ય એ એને ન છોડે. ત્યારે શું કરવું ?”

છેવટ વીર વિક્રમે એક ઉપાય જોળી કાઢ્યો. ઝટ ઝટ જઈને એમણે લાખાની એક ગુણમાં પેલાં ચારમાંનાં બે રતન ઘાલી દીધાં.

સવાર થયું ને પોઠ આગળ ચાલા. પાછળ વીર વિક્રમ પણ ચાલ્યો.

ચાલતાં ચાલતાં એક ગામ આવ્યું. વીર વિક્રમે જઈ ગામના કોટવાળને ફરિયાદ કરી કે “લાજો વણજારો મારાં બે રતન ચોરી લાવ્યો છે.”

કોટવાળે તપાસ કરાવી તો પેલાં બે રતન જડી આવ્યાં. પણ વણજારો કહે, “મહારાજ, આવા ભીખારી પાસે તે આવાં રતનો હોય ?”

કોટવાળ કહે, “એ ખરું.” પછી

કોટવાળે વીર વિક્રમને હુકમ કર્યો કે
“આવાં જ બીનાં બે રત્ન બતાવે તો
તારી વાત સાચી મનાય.”

વીર વિક્રમને તો એટલું જ જોઈતું
હતું ને ? એણે તરત જ બીનાં બે રત્ન
બતાવ્યાં કોટવાળને ખાતરી થઈ.

કોટવાળે હુકમ કર્યો, “લાખો વણ-
બરો ચોર છે. જીવાન, તું કહે તે શિક્ષા
એને કર.”

પણ વીર વિક્રમ કહે, “એક આ છો-
કરો અપાવો. મારે બીજું કંઈ ન જોઈએ.”

કોટવાળે વણબરો પાસેથી પેલો
છોકરો વિક્રમને અપાવ્યો.

વણબરો મનમાં રાજી થયો, “આખી
પોઈ માગી હોત તો મારું શું થાત ?
આં તો ઠીક થયું ‘શણવી’ આપ્યે પતી
ગયું !”

વણબરો આગળ ગયો.

પછી થોડે દિવસે શણવીને સાથે લઈ
વીર વિક્રમ ઉત્તરની તરફ ચાલ્યો. ચાલ-
તાં ચાલતાં બંને જણ એક ગામમાં જઈ
પહોંચ્યા. એક બ્રાહ્મણને ત્યાં બંને જણ
રાત રહ્યા.

બ્રાહ્મણ ને બ્રાહ્મણી ભલાં હતાં. તેમને
એક દીકરો હતો, તેય ભલો હતો.

વાળુ કરતાં કરતાં વીર વિક્રમ દેશ
પરદેશની વાતો કહે છે. સૌ હરખથી એ
સંભળે છે. ત્યાં તે ગામના રાજાનો એક
નોકર અન્દર આવ્યો.

નોકરે બ્રાહ્મણના કાનમાં કંઈક વાત
કરી ને પછી એ ચાલ્યો ગયો; પંજી વાત
સંભળતાં જ બ્રાહ્મણ પોકે પોક મૂકી રડવા
મંડ્યો, “અરે ભલા ભગવાન, હવે અ-

મારું શું થશે ? અરે રે ! અમે નિરાધાર
થઈ પડીશું, અરે રામ !”

વીર વિક્રમે પૂછ્યું, “શું છે એ તો
મને કહો.”

બ્રાહ્મણે વાત કહી કે “ભાઈ, આ
ગામમાં પાંચ વર્ષથી એક વીર વૈતાળ
આવ્યો છે. અ.વ્યો ત્યારે અનેક માણસ
મારતો, પણ છેવટ રાત્રીએ ઘર દીઠ રોજ
એક એક માણસ મોકલવાનું ઠરાવ્યું. તે
દિવસથી ઘર દીઠ એક એક માણસ એ
હુટ વૈતાળ પાસે જાય છે. આજ મારા
દીકરાનો વારો આવ્યો છે ! અરે રે ! હવે
શું થશે ?”

એટલું સંભળતાં જ બ્રાહ્મણી પણ
વિલાપ કરવા લાગી.

વીર વિક્રમ બેયને ધીરજ આપે છે,
“કોઈ ગંભીર શો નહિ. તમારા દીકરાને
કોઈ નહિ મારે. એને બદલે આજ રાતે
હું જ જઈશ. તમે ગભરાશો નહિ.”

વીર વિક્રમે વૈતાળ પાસે જવાનું માથે
લીધું એટલે બ્રાહ્મણ બ્રાહ્મણીને કંઈક
શાતા વળી.

રાત પડી એટલે વીર વિક્રમ વૈતાળના
મહેલ તરફ જવા તૈયાર થયો. હાથમાં
તલવાર લીધી, સાથમાં ‘શણવી’ લીધો.

ચાલતો ચાલતો વીર વિક્રમ વૈતાળના
મહેલ પાસે આવી પહોંચ્યો, વૈતાળ એ
વળતે બહાર ચારો ચરવા ગયો હતો.
વિક્રમ ને શણવી એની વાટ જોતા ત્યાં જ
ઉભા.

વિક્રમે એક કામ કયું. બાગમાંથી
સુગંધિત પુલો લાવીને એણે વૈતાળના

પલંગ ઉપર પાથરી દીધાં પછી એ શબ્દ-
વીને લઈ બારણા પાછળ ઉભો રહ્યો.

એક પહોર રાત ગઈ. શિયાળવાં
બાહ્યાં એટલે વિક્રમે પૂછ્યું, “શબ્દવી,
લવરી ક્યાં લવતી હી ?”

“બાપુ, એ કહે છે કે વૈતાળે ચારે
અર્વાની શરૂઆત કરી.”

“હીક.”

ખીજે પહોર થયો ને શિયાળ બાહ્યાં.
વિક્રમે શબ્દવીને પૂછ્યું ને શબ્દવીએ કહ્યું,
“વૈતાળ હવે ચારે ચરી રહ્યો છે.”

ત્રીજે પહોરે શિયાળ બાહ્યાં કે-
“વૈતાળ હવે પાછો ઘર તરફ વળ્યો છે.”

ચોથે પહોરે ધમધમ કરતો વીર
વૈતાળ મહેલમાં આવ્યો ને જઈને પેલા
પલંગમાં પડ્યો. પુલની સુવાસથી એ
ખૂશ ખૂશ થઈ ગયો. રાત્રી થઈને એ
બોલ્યો, “અરે કોઈ હાજર, માગો માગો
તે આપું.”

તરતજ વીર વિક્રમે બારણા પાછળથી
નીકળીને વચન માગ્યું. વૈતાળે એને વચન
આપ્યું.

“જાવ ત્યારે તપાસ કરી આવો કે
મારો આવરદા કેટલો છે ?”

વીર વૈતાળને શું ? એ તો ખરૂં
ખૂંડી પડ્યો ધર્મરાજ પાસે.

એક ઘડીમાં વૈતાળ પાછો આવ્યો.
“બાપુ, તમારું નામ જ વીર વિક્રમે ?
તમારો આવરદા તો પૂરાં એકસો દશ
વરસ છે.”

“હા, પણ એક કામ કરો. ધર્મરાજ
પાસે જઈને એમાંથી એક વરસ વત્તું બોલું
કરાવી આવો.”

વળી વૈતાળ ઉપડ્યો.
ખીજી ઘડીએ વૈતાળ વીલે મોઢે
પાછો આવ્યો. “બાપુ, ધર્મરાજ કહે છે
એમાં એક ઘડીએ આઘી પાછી નહિ થાય.
કોઈની તાકાત નથી કે એમાં કોઈ વત્તું
બોલું કરી શકે.”

“એમ ?” એમ કહેતાં તરવાર
તાંબીને વીર વિક્રમે વૈતાળની સામે થયો.
“ચાલ, ત્યારે હવે થઈ જા તૈયાર.”

પણ વૈતાળ તો વીર વિક્રમનું નામ
સાંભળતાં જ ગભરાયો હતો. એ તરત જ
એમને પગે પડ્યો, “મહારાજ, મને માફ
કરો. આજથી હું તમારો સેવક થઈને
રહીશ. કહેશો એ કામ કરીશ.”

“ઠીક ત્યારે હવે તારે અહીં રહેવાનું
નહિ. ને જ્યારે સંભારું ત્યારે આવીને
મારી પાસે હાજર થવાનું.”

“ભલે બાપુ.”
કહી વીર વૈતાળ ત્યાંથી અદૃશ્ય થઈ
ગયો.

પછી સૂરજ ઉઘ્યો એટલે વિક્રમે ને
શબ્દવી પેલા ગામમાં ગયા ને ત્યાં વધાઈ
ખાધી કે “હવે કોઈ પછીશો ના. વીર
વૈતાળને મેં વશ કર્યો છે.”

પછી પેલાં ગ્રાહણ ગ્રાહણીની રબ
લઈ વિક્રમે ને શબ્દવી ઉભાની તરફ
આહ્યા.

(અપૂર્ણ)

“ ગુણ સુંદરી ” બાલ વિભાગ

તાંત્રી : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

કાર્યાલય : ૧૧૪, ગીરગામ બેઠરાડ, મુંબાઈ, ૪

વર્ષ ૧ : અંક ૩

❖ ❖ ❖

ફેબ્રુઆરી : ૧૯૩૧

.. વાનરસેના ..

ધડ ધૂમ ડંકા વાગે છે, વાનરસેના
આવે છે.

ફર ફર નિશાન ફરકે છે, ”

‘જય ભારતનો’ ગાજે છે, ”

‘જય ગુજરાત,’ ‘જય ગુજરાત,’ ”

માત તણી જ્યાં હોડ પડી, ”

વાનરસેના થાય ખડી, ”

‘માતા, શાને શોક કરો ? ”

માઝ, હૈયે હામ ધરો. ”

જુલમી સત્તા તોડીશું, વાનરસેના આવે છે.

જુલમ મંગારને ફોડીશું. ”

નહિ ડરશું, નહિ હઠશું. ”

જીત જીતીને અંખીશું, ”

માતા, શાને શોક કરો, ”

માતા, હૈયે હામ ધરો, ”

બાળ તમારાં આવે છે, ”

જયના નાદ ગળવે છે, ”

“જય ગુજરાત ! ” “જય ગુજરાત ! ”

વાનરસેના આવે છે.

“ છે તાકાત ! છે તાકાત ! ”

આગળ પંગલે ધસવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

રાત દિવસ રણુ ધૂમવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

સરથસ મોટાં ફરવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

રણુ ગી તો ને ગાવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

ભૂખ્યા તરસ્યાં લડવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

ટાઢ તડકે ફરવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

સુખદુઃખ સરખાં ગણવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

સિતમ-ગુલમ સહેવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

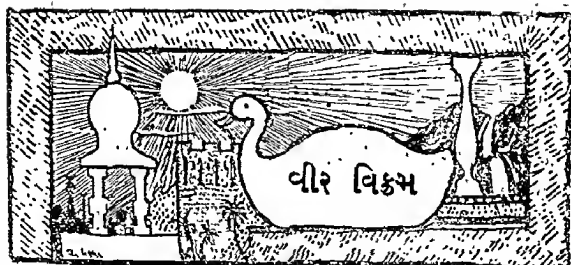
ધ્વજને પડખે રહેવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

ફડ ફડ લાઠી ખાવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

સનુનું ગોળી ઝીલવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

ઉભા ઉભા મરવાની,
છે તાકાત ! છે તાકાત !

(નન્યુઆરી અંકના પાન ૧૬ થી ચાલુ)

ઉત્તરેનીમાં પહોંચી એક ધર્મશાળા-
માં વીર વિક્રમ રાતવાસો રહ્યા.

હવે ઉત્તરેનીમાં એવું બનેલું કે
લાઇને નગર વાંકે દેશવટો દીધા બદલ
એમના મોટાલાઇ ભત્રીંહરીને બહુ શોક
થતો હતો. ધીરે ધીરે એમને રાણી ઉપર
કંટાળો આવ્યો ને એ રાજ છોડીને ચાલ્યા
ગયેલા. ઉત્તરેની રાજા વિનાની થઈ પડી
હતી !

સામન્તો ને પ્રધાનો સૌ વીર વિક્રમને
ખોળતા હતા. દેશેદેશ માણસો દોડાવ્યાં
હતાં.

વીર વિક્રમે વાત સાંભળી. એ મનમાં
કહે, “ભેઈએ તો ખરા.થું થાય છે તે.”

પ્રધાનોએ ઠરાવ્યું હતું કે આવતી-
પૂનમ સુધીમાં વીર વિક્રમનો પત્તો ન
મળે તો પછી છેવટ હાથણીને શણગારી
તેની ચંદમાં ગંગાજળનો કળશ આપવો.
ચતુર હાથણી જેના ઉપર કળશ ઢાળે તેને
ઉત્તરેનીનો રાજા બનાવવો.

વીર વિક્રમ ઉત્તરેનીમાં આવ્યો ત્યારે
ચૌદશ થઈ હતી. હવે આડી એક રાત જ
ખાડી હતી. વીર વિક્રમ મનમાં કહે,
“ભેઈએ તો ખરા, કાલે થું બને છે ?”

ખીજે દિવસે પ્રધાનો ને દરબારીઓ
લેખા મળ્યા, ગામેગામના માણસો ઢોળે
વળ્યાં અને હાથણી ઢોળે રાજા બનાવશે
તેની વાતો કરવા લાગ્યાં.

હાથીખાનામાંથી એક મોટી હાથણીને
શણગારી તેની ચંદમાં કળશ આપ્યો ને
પછી એને છૂટી મૂકી.

ચતુર હાથણી, ઝીણી આંખે ચોમેર
જોતી, આગળ આગળ આવવા માંડી.

જેતાં જેતાં હાથણી ઠેઠ પેલી ધર્મ-
શાળા આગળ આવી. સૌ ઉંચા થઈ થઈને
જોવા લાગ્યાં. હાથણી અટકી ને ધર્મશા-
ળાની એક તરફ ઉભેલા એક તેજસ્વી
કુમાર ઉપર એણે કળશ ઢાળ્યો. સૌ પેલા
કુમાર તરફ જોઈ રહ્યાં.

ઢોણ હતું એ ?

એ જ વીર વિક્રમ ! ચતુર હાથણી
કેમ ચૂકે ?

હાથણીએ હળવેથી વિક્રમને ઉંઝડીને
પોતાની પીઠ ઉપર બેસાડી દીધા. રૈયત
બધી ભેઈ રહી, “અરે ! આ તો આપણા
વિક્રમકુમાર !”

આખા નગરમાં વાત ફેલાઈ કે “વિક્રમ
કુમાર પાછા આવ્યા છે !”

સૌના હરખનો પાર ન રહ્યો.

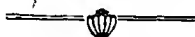
શણુવીને સાથે લઈ વીર વિક્રમ રાજ-
મહેલે પધાર્યા. સૌએ એમને મોતીડે
વધાવ્યા.

✽

શુભમુદ્ધર્ત જોઈને પ્રધાનોએ એમને
ગાદીએ બેસાડયા.

આખા રાજ્યમાં વીર વિક્રમની જય
બોલાઈ રહી.

મછી વીર વિક્રમે ખાંધું, પીધું ને
રૂડી રીતે રાજ ચલાવ્યું.

રમુજ વાચન.

ગણી પહેલાં ગળ ખાંધો.

ગરકી આશ સહા નીરાશ.

ગણી વલોવ્યે માખણ ન નીકળે.

ગડા ગણીનું કામ છે કે બળી ખાવાનું ?

૧થી બે લલા.

૧ડા વિના સો મીંડા નકામાં છે.

૧લપેટા થવું નહિ.

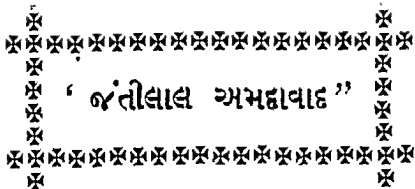
દગન મગન તો ૧૦૦નાના ને ગરકાં છોકરાં ગારાનાં !

લસો બેઠો નખખોહ વાળે.

૧૦૦ખત તેવી અસર.

૧૦૦નું દેખી મુનીવર ચળે.

૧૦૦ટી વાગે ચમ ચમ ને વિલા આવે રમઝમ.

કાકુ આજે આઠ વર્ષનો છે. નિશાળે જાય છે, પણ કશું આવડતું નથી. “ નિશાળ મને ગમતી નથી, ” “ માસ્તર મને ગમતા નથી ” એ જ એની હમેશની ફરિયાદ છે.

કાકુભાઈ ઘરમાં હોય ત્યારે તોડફાડનો ધંધો લઈને બેઠા હોય; ઘરની બહાર હોય ત્યારે મારફાડનો ધંધો.

મોટાભાઈ અને બા તો કાકુભાઈની રંભડથી ત્રાણતોળા પોકારી રહ્યા છે.

કાકુભાઈને ઘેર ભણાવવા માટે એક માસ્તર રાખ્યા છે, માસ્તર પણ કાકુભાઈને ભણાવી કાન પકડે છે એ આવો છોકરો તો આજ દીકો !

આઠ વર્ષના કાકુભાઈને હજી ચોખ્ખું બોલતાં પણ આવડતું નથી.

પણ આજે કાકુભાઈનો રોડ ચોર છે. આજે કાકુભાઈ વાનરસેનાની એક ટૂંકડીના નાયક છે. અમારા ક્ષિયાનાં પંદર છોકરાંમાં કાકુભાઈની આજે હાઠ બોલાય છે. કાકુભાઈના એક હુકમે પંદર છોકરાં સાત કામ મૂકીને લેગાં થઈ જાય.

સવાર સાંજ બે વાર કાકુભાઈ પોતાનું અલાયદું સરઘસ કાઢે છે. પંદર છોકરાંની મોખરે પોતે, પાછળ છોકરીઓ, ને પછી છોકરાઓ એમ સરઘસ ગોઠવાય કે તરતજ કાકુભાઈ હાથમાં રાજેલો વાવટો ઉંચો કરે, ને પછી જોરથી ઘાંટો કાઢે

‘ જંતીલાલ ’ તરત જ પાછળનાં પંદરે છોકરાંઓ મોટેથી બોલે, ‘ અમદાવાદ ’ એમ ‘ જંતીલાલ, ’ ‘ અમદાવાદ ’ બોલી બોલીને થાકે ત્યારે કાકુભાઈનું સરઘસ ફૂંચ કરે. ફૂંચ કરતી વખતે કાકુભાઈ ગાય, ને પાછળના બીલે. એક ગીત પૂરું થાય, ત્યારે સરઘસ આરામ લેવા ઉભું રહે; અને તે વખતે કાકુભાઈ ખરા જુસ્સામાં આવી બોલે ‘ બીરફૂટ ’; પંદરે છોકરાં ટાપસી પૂરે, ‘ બાઈફૂટ ’ ‘ બીરફૂટ ’, ‘ બાયફૂટ ’ ની પણ ધૂન જામે. પછી વળી સરઘસ આરામ લઈને આગળ આવે. કાકુભાઈ ગીતો બીલાવતા જાય; ગાંધીજીની જય, સરદાર વલ્લભભાઈની જય, જવાહરલાલની જય બોલાવતા જાય; અને જ્યારે સરઘસ વેરાવાનો વખત આવે ત્યારે વળી ‘ જંતીલાલ અમદાવાદ ’ ની ધૂન જામે.

સરઘસ વિના એકલા કાકુભાઈ ફરતા હોય ત્યારે પોળા પોળા ચાલે; તે કોઈ વાર જહુ તાનમાં હોય તો એકલા એકલા પણ લલકારતા હોય:

‘ રાણા પર થાપ મારી
શિવાને ચર ચડ્યું.
મારા વતનનાં બે મોંઘાં ટનટન ”
આજે કાકુભાઈને બા કે મોટાભાઈ ખાવાને બીરફીટ આપે છે, તો તરતજ કાકુભાઈ ‘ બાયફૂટ ’ પોકારીને બીરફીટના સાચું પણ જોતા નથી. બાકી બીરફીટ તો

કાકુભાઈને બહુ ગમતાં. બીસ્ક્રીટ ખાવાને માટે તો એમણે અગાઉ બહુ તોફાનો કરેલાં, પણ આજે બીસ્ક્રીટ બોયકોટ કર્યા છે.

કાકુભાઈના કાકા અમદાવાદમાં રહે છે. કાકાને અને કાકુભાઈને બહુ બને છે. કેમકે પણ નામ જો કાકુભાઈ સૌથી પહેલું બોલતાં શીખ્યા હોય તો એ એમના કાકા જયંતીલાલનું હતું.

આજે “ જંતીલાલ ” નું નામ બોલી

બોલીને કાકુભાઈ ગળું સૂકવી નાખે છે; અને તોય થાકતા નથી. કેટલું હેત !

આજે “ જંતીલાલ ” નું નામ બોલવા આડે કાકુભાઈને તોફાન કરવાની કે ભાંગતોડ કરવાની નવરાશ નથી. કાકુભાઈએ બીસ્ક્રીટ બોયકોટ કર્યા છે; અને બાદીજ પહેરે છે.

કાકુભાઈની ખાતર એક વાર બોલો

સૌ—“ જંતીલાલ અમદાવાદ. ”

જે. છ. ચોધરી.

લીખારીમાંથી કરોડાધિપતિ

અમેરીકામાં એક માણસ ધાતુઓની ખાણની શોધમાં જંગલ તથા ટેકરા તપાસતો ફરતો હતો પણ તેને કંઈ ફતેહ મળી નહિ, તેથી કંટાળી ગયો. એક વાર પોતાના સામાનનો કેથળો પીઠે રાખીને તે ફરતો હતો. તેની પાસેનો સૂક્ષ્મદંશક કાચ તેણે તે કેથળા ઉપર જ રાખ્યો હતો. રજકણે તપાસવા તેને તે કામ લાગતો. આ વેળા તેને ઠહીંકથી કુમાડાનો વાસ આવી ને આમ ટિન-જેવા લાગ્યો. પણ કહીં બળતું નજરે પડ્યું નહિ. તે તો આગળ ચાલે જ જતો હતો ત્યાં તેને સમજાયું કે પોતાની પાછળ જ કુમાડો નીકળતો હોવો જોઈએ. કપડું બળવાની ગંધ આવવાથી તે અમકયો ને ખભા ઉપરથી તેણે કેથળો ઉતાર્યો.

હવે તે અનુમાન કરી શક્યો કે સૂર્ય કિરણો તે કાચ દ્વારા એક કેન્દ્રસ્થાનમાંથી આવવાથી કેથળો સળગ્યો હોવો જોઈએ. તે કેથળામાં સુરંગ ફાડવાનો દારૂ પણ હતો તેથી તે બીન્યો કે જો દારૂ સળગશે તો પોતે જથી શકશે નહિ. આ વિચાર આવતાં તેણે કેથળો ઉપાડીને સામે ફેંક્યો તે બે ખડકની વચ્ચેની સાંકડી જગામાં ભરાઈ ગયો. થોડી વારમાં તે આમ તેમ જોતો હતો તેવામાં તો ખડકોમાંથી પૃથ્વી ધૂળવી નાંખે એવો ભયંકર અવાજ થઈ આવ્યો ને તેની સાથે ખડકમાંથી પથ્થરના ટુકડા ઉડીને દૂર પડ્યા. પોતે જથી શક્યો તે માટે પ્રભુનો તે પાડ માનવા લાગ્યો. બધું શાંત પડ્યા પછી તે ખડકો વચ્ચે જોવા લાગ્યો તો ત્યાં તો અણધાર્યું જ કંઈક ચળકતું જોવામાં આવ્યું ! ચંદ્રથી તપાસતાં તે સોનાની ભુકી જણાઈ. પછી એનાં નસીળ ખુલવાનું પુછવું શું ? ઘડી પહેલાંનો નિરાશ લિખારી હવે કરોડાધિપતિ બની ગયો !

છગનલાલ હરિલાલ પંડ્યા

ઈનામની નિરૂપણ

ઇટાલી દેશની આડિજ નામની નદીમાં એક વાર મોટી રેલ ચઢી. ગાંડાતૂર બનેલા પ્રવાહો વિચેનાના પુલની બન્ને તરફની જમીન ખોદી નાખી. એકલો અટલો પૂલ પ્રવાહ મધ્યે આમ તેમ હાલી ઉઠ્યો.

પૂલની વચ્ચેવચ્ચ ટોલ ઉધરાવનાર કારકુન પોતાના કુટુંબ સાથે રહેતો હતો. દરેક ચોમાસે થતું તેમ આ વખતે ય પૂર થમી જશે એમ ધારી એ પોતાના કુટુંબ સાથે નિશ્ચિન્તતાથી પૂલ ઉપર જ રહ્યો હતો.

પણ આ વખતે પૂર કાંઈ જેવું તેવું નહોતું ! પાણીના પ્રબળ તુર્મો પૂલ સાથે ભેરથી અથડાવા લાગ્યા. પૂલના થાંભલા હાલી ઉઠ્યા. ઉપરના મોટા લોખંડી પાટકાચ નમવા મંડ્યા.

કડકડ, બુસ, એક પાટકો તૂટી પડ્યો ને પ્રવાહમાં ઘસડાઈ ગયો. પછી ખીજો, પછી ત્રીજો.

ઠાંઠે લોકોની ઠઠ જામી હતી. સૌ પેલા નિરાધાર કુટુંબની દયા ખાતાં હતાં.

પણ આવા પુરમાંથી એ કુટુંબને બચાવવાની હિમ્મત કોઈનામાં નહોતી. સૌ પરમેશ્વરને આજીજીઓ કરતાં હતાં.

એક દયાવાન ગૃહસ્થે જાહેર કર્યું, “ છે કોઈ માડીભયો ? છે કોઈ હિમ્મતવાળો ? હોય તો જાય ને એ કુટુંબને ઉગારી લાવે. પાંચસો રૂપિયા રોકડા આપીશ. છે કોઈ ? ”

પણ કોણ તૈયાર થાય ? પાંચસોના પાંચ હજાર હોય તોય પૂર સામે જૂઝવા કોણ પડે ? સૌ એક ખીજા સામે ભેવા લાગ્યાં.

પાણીના પ્રબળ તરંગોની ગર્જનામાંય વચ્ચે વચ્ચે પેલા દુઃખી કુટુંબની કિંકિ-યારીઓ સંભળાતી ને લોખંડી પાટકાના ધળાકા કાન ચીરી નાખતા.

શેઠે ફરી ઇનામ જાહેર કર્યું, “ છે કોઈ ? ”

પણ કોઈ હાલે કે ચાલે.

‘ છેવટ ’ એક ગરીબ મજૂર બહાર આવ્યો. કછોટો વાળ્યો ને એક હોડી ખેંચી, વાંસ લઈ એ એમાં ફેદી પડ્યો.

સૌના જીવ જરા હેઠા બેઠા.

✽

પાણીના પૂર સાથે જૂઝીને, જીવતોડ મહેનત કરીને પેલો મજૂર. છેવટ પૂલ પાસે જઈ પહોંચ્યો.

ગભરાયેલું કુટુંબ આશાભરી આંખે એના સામે ભેઈ રહ્યું હતું.

હોડી પાસે આવી એટલે કારકુને દોરડું નીચે નાખ્યું. મજૂરે એ ઝડપી લીધું.

ચાલાકીથી કારકુન ને એનું આખું કુટુંબ હોડીમાં સહીસલામત ઉતર્યું.

હોડી લઈ મજૂર પાછો વળ્યો

કડકડબૂસ ! પૂલના બાકી રહેલા પાટકા એક સામટા તૂટી પડ્યા.

મોસ મોસ જેવઠાં મોજાં ઉછળ્યાં.
હોડીમાં ખેઠેલાં માણસોને ય પાણીના છાંટા
ઉઠયા પણ સફલાગ્યે એ હોડી ઘણી દૂર
નીકળી ગઈ હતી. ભયંકર મોજાં એની
પાસે પહોંચી ન શક્યાં.

થાકેલો મજુર છેવટ હોડી કાઢે લઈ
આવ્યો. હર્ષવેલા લોકોએ એને હરખથી
વધાવી લીધો ને સૌને કાઢે લઈ લીધાં.

પેલા શેઠે રાજી થઈને પાંચસે રૂપિયા
મજુરના હાથમાં મૂકવા માંડયા; પણ અરે !
મજુર કેમ ના પાડે છે ?

થાક ખાતા મજુરે નમ્રતાથી કહ્યું;
“ સાહેબ, આ તો મેં મારી ફરજ બજાવી
છે. કશું વધારે નથી કહ્યું. એતું ઇનામ
લેવાય જ નહિ. ”

ઘણો આગ્રહ કરવા છતાં મજુરે
ઇનામ ન જ લીધું.

વાત સાંભળી મૌ કહેવા લાગ્યાં,
“ શાખાશ છે, એ નિસ્પૃહી મજુરને.
શાખાશ છે એના ઉમદા સ્વભાવને. ”

અ. મ.

કણ્ઠપીઠ, સુરત,
તા. ૩૧-૧૨-૩૦

પ્રિય ભાઈ શાન્તિ,

૨૭ મી તારીએ અમે તારી કેટલી
બધી રાહ જોઈ હતી ! આખા ગુજરાતના
વાનર સૈનિકોની પરિપક્વ ભરાય ને તેમાં
તું ન આવે એમ અમે માનતાં જ નહોતાં;
પણ છેવટ તું ન જ આવ્યો.

સવારના સરઘસમાં પણ અમે કેટલી
બધી જોળ કરી હતી ! આવડા મોટા
સરઘસમાં કદાચ તું નહિ જણાય તો
હક્કા ઓવારે તો તને જોળીજ કાઢીશું
એમ ધાર્યું હતું, પણ ત્યાંય તું ન મળ્યો.

છેવટે બીજે દિવસે તારા પત્ર ઉપરથી
ભણ્યું કે તું તો ખાસ કારણસર રોકાઈ
ગયો છે.

તારા લખવા મુજબ ‘ વાનરસેના ’ નો
આજનો અંક આ સાથે મોકલ્યું છું.
એમાં પરિપક્વનો અહેવાલ છે.

સરઘસમાં, પરિપક્વ મંડળમાં ને વ્યા-
યામના પ્રયોગોમાં આપણા વાનરસૈનિકોએ
ઘણી શાન્તિ, ઘણી વ્યવસ્થા ને ઘણો
ઉત્સાહ દર્શાવ્યો હતો.

તું આવી શક્યો હોત તો આ બધું
નજરે જોઈ શકત, પણ તેં ઘેર રહીને
ઓછું કામ નથી કયું. ઉલટું જાની સેવા
છોડીને તું આવ્યો હોત તો તે સાફ ન
ગણાત.

તું લખે છે તેમ હવે તો ત્યાં તમે
પણ વાનરસેના સ્થાપી હશે. શું શું કામ
કરો છો તે જણાવતો રહેજે.

આ સાથે જ વાનર ગીતો મોકલ્યું છું.

એજ દિ. તારો

રમેશ

તા. ૬. બાદશહેને તથા કુઆને મારા
પ્રધાન કહેજે. કામકાજને લીધે પત્ર બે
દિવસ મોટો લખાયો છે. તે બદલ માફ
કરજે.

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

લેખક : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

કાલોદય : ૧૧૪, ગિરનામ બેકરોડ, મુંબાઈ, ૪

વર્ષ ૧૯૩૦ : અંક ૪

❧ ❧ ❧

એપ્રિલ : ૧૯૩૧

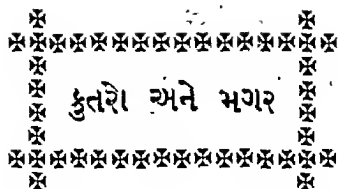
બાપુજીનો પત્ર

ચિ. શાન્તા,

તારો કાગળ મળ્યો. વિગત
ડીક આપી છે; પણ અક્ષર હજી
સુધાર્યા નથી. સુધારવાનો પ્રયત્ન
કરશે તો સુધરશે જ. હમણાં
નહિ સુધારે તો મારા જેવા
ખરાબ રહી જશે. કોઈને ખરાબ
અક્ષરમાં કાગળ લખવો એમાં
પણ હિંસા દોષ તો છે જ એ
સમજાય છે ના !

યરોડા મંદિર
૬-૧-૩૦

બાપુનાં આશીર્વાદ

કુતરો અને મગર

એક હતો કુતરો. તે એક વાર તરસ્યો થયો.

કુતરો નદીએ પાણી પીવા ગયો.

નદીમાં ઘણું પાણી હતું ને પાણીમાં ઘણા મગર હતા.

કુતરો આમ તેમ જોતો જય ને પાણી પીતો જય. થોડું પાણી અહીં પીએ ને થોડું પાણી પથે, એમ કરે.

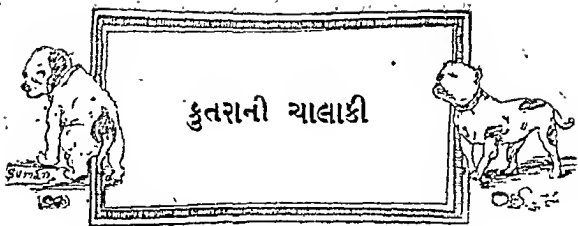
થોડી વાર પછી એક મગરે ડોકું પાણીમાંથી બહાર કાઢ્યું. “કુતરાભાઈ, કુતરાભાઈ, તમે આમ ગભરાતા ગભ-

રાતા પાણી શીદ પીઓ છો ? હું તમને બહુ દિવસથી જોળતો હતો. મારે તમારી સાથે લાઈબન્ધી બાંધવી છે.”

કુતરો પાણીની બહાર જઈને ઉભો ને પછી બોલ્યો, “મગરભાઈ, મારે તમારી સાથે ‘લાઈબન્ધી’ નથી બાંધવી. તમારી સોબંત રાખું તો દોઢ દિવસ જીવ શુભાવી બેસું. મોટે છાનામાના ચાલ્યા જાન, મગરભાઈ.”

આમ કહીને કુતરો ત્યાંથી દૂર દૂર નાચી ગયો.

એક શેઠે એક કુતરો પાલ્યો હતો.
કુતરો ખુબ જ બલો અને વફાદાર હતો.
કુતરો શેઠની, તેના ઘરની અને તેના
માણની ચાકી કરતો, દિવસ અને રાત
ચાકી કરતો.

એકવાર શેઠ પરગામ ગયા. કુતરાને
પાછળ મૂકતા ગયા. શેઠનાં મનમાં પૂરે-
પૂરી ખાતરી કે કુતરો ચારને ચારી કરવા
દેશે નહિ.

શેઠ ગયા ને કુતરો ચાકી કરવા બેઠો.
એક બે રાત્રિ ગઇ. ત્રીજી રાત્રે ચારો
આવ્યા.

કુતરો ભસભસ કરવા લાગ્યો. ખૂબ
ભસવા લાગ્યો. આગુઆગુ ઠાઠ રહેતું
નહોતું; તેથી ઠાઠ માણસ ત્યાં આવ્યું
નહિ. કુતરો તો ખૂબજ ભસવા લાગ્યો.
ઐટલામાં ચાર તલવાર લઇને કુતરાની
પાછળ દોડ્યો.

કુતરાને થયું જો ચાર મને ચારી
નાખશે તો શેઠને ચારના ખબર દેણું.

પહોંચાડશે ? ચારોને પકડી પાડવામાં
મદદ દેણું કરશે ?

ઐટલે કુતરો સાંકળ તોડાવી નાંઠો
અને ચૂપ થઈને દર દર એક ઝાડ નીચે
બેઠો.

ચારોએ તો ચારી કરી: કબાટ
અને પેટીઓ તોડી હીરા માણેક ચોતી
વગેરે ઘણું ઘણું લીધું.

કુતરાના મનમાં તો એવું થાય કે
આ ચારોને શું કરી નાખું. કરડી ખાઈ
કે મારી ખાઈ ?

ચારો ચારી કરી જંગલ તરફ
ચાલ્યા.

કુતરે વિચાર કર્યો કે ચાલને ચારો
પાછળ જઈ અને જોઈ તો ખરો કે
ચારો ધન કયાં રાખે છે.

ચારો આગળ અને કુતરો પાછળ.
ચારો એક જંગલમાં ગયા. જંગલમાં
એક વડ હતો તેની નીચે ચારોએ ખાડો
ખોદો ને તેમાં ધન દાટ્યું.

કુતરો દોટલી જગા બરાબર ધ્યાન-
માં રાખી પાછો આવ્યો.

બીજા દિવસે શેઠ આવ્યાંને બુઝે તો
મોઢું ખાતર પડેલું. શેઠ ગભરાઈને દોડા-
દોડ કરવા લાગ્યા.

કુતરો વારંવાર તેની પાસે જાય
અને હં હં કરી તેના ધોતીઆનો છોડો
મોંમાં પકડી તેને ખેંચે. શેઠ ફિક્કરમાં
એટલે કુતરાની સામે પણ ન બુઝે.
કુતરાને વારંવાર હાંકી કાઢે; પણ કુતરો
તો ફરી ફરીને આવે ને શેઠનું ધોતીહં
ખેંચે ને હં હં કરે.

આખરે કોઈએ કહ્યું, “આ કુતરો
વખતે કાંઈક કહેવા માગે છે. ધોતીહં
ખેંચે છે તે ખેંચીને જ્યાં લઈ જાય ત્યાં
જાયો ને !”

શેઠ કુતરાની પાછળ પાછળ ચાલવા
માંડયાં. ચાલતાં ચાલતાં શેઠ અને ગામ-
ના લોકો પેલા જંગલ અને તેના વડ
પાસે આવ્યા.

જ્યાં દોટલું ધન હતું ત્યાં પહોંચી
કુતરે તેના ઉપર મોં રાખી હં હં કયું
ને નહોત વડે જરા જરા ખોદ્યું.

સૌ સમજ્યા કે કુતરો અહીં ખોદ-
વાનું કહે છે. ત્યાં ખોદવામાં આવ્યું,
ત્યાં તો તેમાં શેઠનું બધું ધન હતું !

કુતરાની ચતુરાઈ એઈ સૌ દિગ
થયાં.

બીજા દિવસે ચોરાએ આવીને બેધું
તો ત્યાં ધન ન મળે. ધનની જગાએ
મોટો ખોડો હતો !

ગિલ્લુભાઈ

ગાય

અમારે ઘેર એક ગાય છે.

અમને એ બહુ ગમે છે.

એનો રંગ ધોળો છે.

એ બહુ બલી છે.

અમે એને ઘાસ નાખીએ છીએ.

એ અમને દૂધ દે છે.

દૂધ મને બહુ ભાવે છે.

અમે ગાયને ગળે એક ઘંટડી બાંધી છે.

ગાય ચાલે છે ત્યારે ઘંટડી વાગે છે : ટણીન, ટણીન.

ગાયનું નામ અમે ગોમતી પાઠ્યું છે.

તમારી ગાયનું નામ શું છે ?

ચતુર વેપારી

(જાતકેકથા)

એક હતો વેપારી. શાણો ને ચતુર. દેશેદેશ ફરનારો ને મોટો વેપાર કરનારો એનાં પાંચથો ગાડાં ફરતાં હતાં. ધમધાકાર વેપાર ચાલતો હતો.

એક વાર વેપારી પોતાનાં પાંચથો ગાડાં જોડાવી પરગામે જતો હતો.

ચાલતાં ચાલતાં એક જંગલ આંચું. જંગલમાં પેસતાંજ વેપારીએ પોતાનાં ગધાં માણસોને લેખાં કરી જણાવ્યું, “લાઈઓ, આ જંગલમાં અનેક જાતનાં જેરી ઝાડ ઉગે છે. જેરી પાન, જેરી ફૂલ, જેરી મધ વગેરે હોય છે; માટે કોઈએ અજાણ્યા ઝાડને કે અજાણ્યા ફળફૂલને મને પૂછ્યા વિના હાથ લગાડવો નહિ.”

“ભલે” કહી સૌ આગળ ચાલ્યા.

ચાલતાં ચાલતાં એક ગામ પાસે તેમણે એક ઝાડ દીઠું.

“ઓહો! આ તો આંખો લાગે છે!”

“અરે લાઈ, જરા ઉભા રહો. આ-પણ શેઠને પૂછી લેવા દો.”

શેઠને વાત થઈ કે “પેલું ઝાડ બરાબર આંખા જેવું છે. એને સરસ ફળ પણ પૂળ લાગ્યાં છે, અમે એ ખાઈએ!”

“ઉભો રહો, મને જરા તપાસ કરવા દો.” કહી ચતુર શેઠ એ ઝાડ પાસે જઈ બરાબર તપાસ કરી બેઠો.

પુરતી તપાસ કરી શેઠે ઠાકું ધુણાવ્યું, “લાઈઓ, આનાં ફળ કોઈ ખાશે ના. આ આંખો નથી પણ એની જાતનું બીજું કોઈ જેરી ઝાડ છે. આનાં ફળ કોઈ ખાશે ના.”

માણસોએ શેઠનું કહેવું માન્યું ને ફળ ખાવાની લાલચ છોડી દીધી.

હવે એવું હતું કે પેલા ગામનાં માણસો બહુ પાપી હતાં. તેમણે જાણી જોઈને રસ્તા ઉપર જ એક જેરી ઝાડ ઉછેર્યું હતું. જેનાં ફળ ખાઈ વટેમાર્ગ મરણ પામતા ને પાપીઓ તેનાં ઘરેણાં લુગડાં ઉતારી તેમને કથાંક ફેંકી આવતા.

ગઈ સાંજે ‘એ ઝાડ પાસે પાંચસો ગાડાં છૂટયાં છે’ એવી વાત સાંભળી ગામ લોક તો ખુશ ખુશ થઈ ગયા હતા. “ચાલો, આજ તો ઘણી ચીજ હાથ આવશે!”

પણ-પણ બીજે દિવસે જઈને જુએ ત્યાં તો સૌને હરતાં ફરતાં ને મજા કરતાં દીઠાં! ગામ લોકોને પણ નવાઈ લાગી.

તેમણે પેલાં માણસોને પૂછ્યું, “ભાઈઓ, તમે આ ઝાડનાં મીઠાં ફળ કેમ ન ખાધાં?”

“કારણ અમારા શેઠે ના પાડી હતી.”

“ક્યાં છે તમારા શેઠ?”

ગામ હોઠોએ શેઠ પાસે જઈ ગઈ વાત પૂછી, “શેઠ, તમે કેમ જણ્યું કે આ ઝાડનાં ફળ ઝેરી છે?”

“ભાઈઓ, મેં તપાસ કરી જોયું તો

જણ્યું કે આ ઝાડ ગામથી કાંઈ ઝાડું ફેર નથી, એના ઉપર ચડવાનું ચ મુશ્કેલ નથી, છતાં એના ઉપર આટલાં ગધાં ફળ લાગી રહ્યાં છે માટે નક્કી એ આંખો નથી, પણ કોઈક ઝેરી ઝાડ છે.”

ગામ હોઠ વી'લે મોઢે પાછા ગયા.

ને વેપારી ને તેનાં માણસો મુખ રૂપે

આગળ ચાલ્યાં.

ચ. મ.

નવી હરિકાંઈ

મારે પગ નથી છતાં હું તમારો ઘોડો છું. મારે આંખ કે કાન નથી છતાં હું અધિજાને ઠોરું છું. મારું નામ વ્રણ અક્ષરનું છે, તમે મને ઓળખો છો? કહો જોઈએ, કોણ છું?

પ્રિય જાલમિત્રો,

આ અંકમાં તમારે માટે એક પ્રશ્ન મૂક્યો છે. એનો જવાબ થોડી ઠાઠી એક પોસ્ટ કાર્ડમાં તે તથા તમારું નામ લખી મોકલો.

હરિકાંઈમાં લાગ લેનારનાં નામ આવતા અંકમાં પ્રકટ થશે.

તા. ૨૦ મી એપ્રિલ સુધીમાં જવાબ મોકલો આવવા.

લખો—

ચન્દ્રશંકર મ. ભટ્ટ

તન્ત્રી : ‘શુભચન્દ્રી જાલવિભાગ’

૧૧૪, ગિરગામ બેંક શાંક, મુંબાઈ, ૪.

તાનસેન

તાનસેનને પરમેશ્વરે એવી બક્ષિસ આપી હતી કે એ જેવું સાંભળતો તેવું બોલી શકતો. એક નાનપણથી જ એ વિદ્યા એમને આવડી ગઇ હતી. સાંભળનારને અસહ્ય ને નકલમાં ફેર નહોતો જણાતો. એના પિતાનું નામ મકરન્દ હતું. એમનો એક બગીચો ગ્વાલિયરથી થોડે છેટે, રસ્તા ઉપર હતો. જતા આવતા લોકો એમાંથી ફળફૂલ ચોરી જતાં તેથી મકરન્દે તાનસેનને ત્યાં રજેવાળી કરવા મૂક્યો હતો.

પછી તો દરરોજ તાનસેન ત્યાં રજેવાળી કરવા જવા લાગ્યો.

એક દિવસ બાગ પાસે થઇને એક વાઘ ચાલ્યો ગયો. તાનસેને તેની ગર્જના સાંભળી ને તેની નકલ કરવા માંડી. પછી દરરોજ એ એક ખૂણામાં બેસી ગર્જના કરતા જે સાંભળી વટેમાર્ગીઓ પહીંને નાશી જતા.

એક વાર ત્યાં થઇને સાધુઓની એક જમાત નીકળી. પેલા બાગ પાસે આવતાં એકએક વાઘની ગર્જના સાંભળી જમાતના સાધુઓ પાછા નાશી ગયા. એક હરિદાસ નામનો સાધુ નિડરપણે આગળ વધ્યો. સાધુએ બાગકે તાનસેનને દીઠો. એમણે કહ્યું, “અરે છોકરા, તું અહીં

કેમ રખડે છે ? તું વાઘની ગર્જના નથી સાંભળતો ? બા, દર નાશી બા.”

“મહારાજ, અહીં તો વાઘ-બાઘ કાંઈ નથી. ચોરાને પડીવડાવવા હું જ વાઘની ગર્જનાની નકલ કરું છું.”

સાધુ નવાઈ પામ્યા.

તાનસેને એમને ફરીથી ગર્જના કરી બતાવી.

સાધુ હરિદાસ ખૂબ રાજ થયા. મકરન્દ પાણેની પાસે જઈ એમણે કહ્યું, “લાઈ, આ બાગકેને અમારી સાથે મોકલો. હું એને ગાતાં શીખવીશ. એનું ગળું બહુ જ રીધું ને રસાળ છે. સંગીત વિદ્યામાં એ પારંગત થઈ શકશે.”

પ્રથમ તો મકરન્દ હા ના કરવા માંડી પણ છેવટ સાધુનું કહેવું માન્યું.

સાધુ હરિદાસ તાનસેનને લઈ આગ્રા પાસેના, જમનાના કાંઠા પરના, પોતાના આશ્રમમાં આવ્યા. ઘણાં વર્ષ સુધી તેમણે એને સંગીત શીખવ્યું.

શહેનશાહ અકબરે તાનસેનની ઉસ્તાદીની વાત સાંભળી એમણે એમને પોતાના દરબારમાં તેડાવ્યા.

આગળ જતાં તાનસેને સંગીત વિદ્યામાં ખૂબ નામના મેળવી.

મુંબાઈમાં બાપુજી

બાપુજી છૂટવાના છે, આખું શહેર એ બાણી આનન્દમાં ડૂબી રહ્યું છે. ગલીએ ગલીએ વાનરસેનાનાં નાનાં મોંથી તે વૃદ્ધ નાગરિકો સુધી છૂટવાનીજ વાતો થતી. બાળકોમાં આનન્દ, સ્ત્રીઓમાં આનન્દ અને પુરુષોમાં આનન્દ; પ્રભાત હૃદયમાં આનન્દ આનન્દનો સુર નીકળતો. બધાં કહેતાં “ સરકાર હારી તો ખરી. આખરે બાપુને છોડ્યા ” આમ ઠેર ઠેર શબ્દો બોલાતા.

છૂટવાની વાતોને દિવસેજ સ્વતન્ત્રતા દિવસ ઉજવવાનો હતો. તે દિવસે ઠેર ઠેર સ્વતન્ત્રતાનો ઠરાવ વંચાય અને પ્રભાતે, ઘણે ઠેકાણે વાવટાવન્દન થતું. આઝાદ મેદાન પર સાંજના મોટી સભા મળી. બાપુને સ્ટેશન પર તેડવા જવાને આવનાર લોકો મેદાનની સભા માટે જરા વહેલા આવ્યા.

સભા પછી હરખબેલા લોકો સ્ટેશન ભણી દોડ્યા, સ્ટેશન પર માર્ગ ન મળે. આખ પહોંચી ન શકે. ખાલી ખાલીનાં જ દર્શન. માણસ આવતું જ નય. બાપુજી આવે છે । કોને આનન્દ ન થાય ?

એટલામાં ઉભેલી આગગાડી પર તેજ પડ્યું. ગાડી આવ્યાના બાણે રેણુશી-ગડાં-ફૂંકાયાં । તલપાપડ થયેલું પ્રભાત હેયું ઉચું ઉચું બોવા મથી રહ્યું; પણ નિરાશા બાપુજી ન મળે. પાછું હાંકતું ટોળું પણ બોવા જેવું બની રહ્યું.

ખીજે દિવસે બાપુ મુંબાઈમાં આવ્યાની ખબર પાકે પાચે મળી. મોડી રાતે ખબર મળવાથી ઘણા લોકોને ખબર ન મળી શકી. તેથી લોક ઉલરાયું ન હોતું. પણ વા વાત લઈ નય. ઘેર પહોંચતા લોકો ટોળે મળ્યાં. નાના શરીરવાળાં, મોટા મનવાળાં, હુનિઆને ધ્રુબવનારા, બાપુજી ૮ મહિના ને ૨૫ દિવસે જેલમાંથી આવેલા એટલે બધાંય ચેલાં ચેલાં થઈ ગયેલાં. બધાને બાપુજી નમસ્કારથી જવાબ વાળે. ઘેર ગયા પણ ઘડી કુરસદ ન મળે.

સાંજના બાપુજી સભામાં આવવાના હતા.

ત્યાં તો કાંઈ લોક લોક । વાત ન પુછવાની. બિચારો સૈનિકોથી હાર ન સચવાય. બાપુજીને આવતાં વાર લાગી, કારણ કે ત્યાંથી નય ત્યાંથી માર્ગમાં લોકો રોકી રાખે ।

રાહ ભોતી પ્રભાતે રહી. ત્યાં તો બાપુજી આવ્યા; પણ એટલી લીંઠ ને કચડા કચડી થઈ કે બાપુજી બે શબ્દ ન બોલી શક્યા ।

એક ડોશી બિચારી આ બધામાં કચડાઈ મરી ગઈ । કેટલાં બેશુદ્ધ થઈ ગયાં. પછી સભામાં કાંઈ કામ ન થયું. તે વિસર્જન થઈ.

પછી બાપુજી અલ્હાબાદ ગયા.

વાનરો, તમારા હૃદયમાં પણ કેટલો આનન્દ થયો હશે ?

કુમારી કપિલા નગિનદાસ મારતર

અહમદનું સ્વપ્ન !

એક હતી ડાશી. એને એકનો એક દીકરા હતો. તેનું નામ અહમદ.

અહમદ વીશ વર્ષનો યુવાન હતો, આનન્દી ને મોજીલો હતો. આખો દિવસ એ ખાગખગીયામાં ફરતો ને મઝાનાં ગીત ગાતો.

એક દિવસ જ્યોરને વખતે અહમદ પોતાની ઝુંપડીમાં સૂતો હતો, કંઈ કંઈ વિચારો કરતો હતો; ત્યાં એને ઉંઘ આવી ગઈ.

ઉંઘમાં અહમદને સ્વપ્ન આવ્યું, કેવું એ સ્વપ્ન ? મંઝાતું ને અફસુત ! કદિ નહિ લીઠેલું તેવું સ્વપ્ન ! અહમદ તો એ સ્વપ્ન ભેદને એટલો રાજી થયો, એટલો રાજી થયો કે જીવમાં જ એ ખડખડાટ હસી પડ્યો.

આટલા પાસે બેસી ડાશી રંડીઓ કાંતતી હતી. અહમદને ખડખડ હસતો ભેદ એને ખૂબ નવાઈ લાગી. એણે એને ઢંઢોળીને પૂછ્યું, “બેટા, તું કેમ હસ્યો ?”

હવે અહમદ લાગી ગયો; પણ જાગ્યો એટલે એનું સ્વપ્ન પણ ઉડી ગયું ને સ્વપ્ન ઉડી ગયું એટલે હસવાનું પણ જતું રહ્યું.

ડાશીએ એને પૂછ્યું, “બેટા, તું કેમ હસ્યો ?”

“હં ? કંઈ નહિ, અમસ્તો જ.”

“ના, મને કહે.”

“મા, મને એક સ્વપ્ન આવ્યું હતું તેથી હસ્યો.”

“કેવું સ્વપ્ન હતું ?”

“હતું, જરા હસવા જેવું.”

“જાસ, મને એ સ્વપ્નાની વાત કહે.”

“મા, જવા દેને.”

“ના ખસ કહે.” ડાશીએ જીદ પકડી.

“મા, તને એ કહેવાય એવું નથી.”

“જાસ કહોને કહેજ; નહિ તો નવાખને ફરિયાદ કરીશ.”

“ભલેને નવાખની આગળ ભ; પણ સ્વપ્ન તને કહેવાય એમ નથી.”

ડાશી જખરી હતી. એ તો સાચેસાચ લાકડી લઈને ગઈ નવાખની પાસે.

“સુઠાવન્દ, મારા દીકરાને એક નવી નવાઈનું સ્વપ્ન આવ્યું કે જેથી એ ખડખડ હસી પડ્યો; પણ હવે એ મને સ્વપ્નાની વાત કહેતો નથી.”

“એમ ? અરે કોઈ હાજર ?”

“જી હાજર.”

“જાવ; આ ડાશીના દીકરાને પકડીને અહીં હાજર કરો.”

“જેવો દુકમ.” કહી નોકરો ઉપડ્યા ને એક ઘડીમાં અહમદને પકડી લાવ્યા.

નવાખે પૂછ્યું, “અરે અહમદ, કહે છે તને નવી નવાઈનું સ્વપ્ન આવ્યું છે તે વાત સાચી ?”

“હા જી.”

“ત્યારે એની વાત આ ડાશીને તું કેમ નથી કહેતો ?”

“કારણ એ વાત હમણાં એને કહેવાય એવી નથી.”

“હીક, તો લલા, મને તો કહેડે તને એવું શું સ્વપ્નું આન્યું કે જેથી તું ખડખડ હસી પડયો ?”

“આન્યું હતું કંઈક હસવા જેવું.”

“પણ કેવું તે મને તો કહે.”

“હજુર, બેઅદબી માફ કરજો; પણ એ સ્વપ્નું હમણાં કહેવાય એમ નથી.”

“તું બલે છેને કે હું નવાળ છું. ધારું તે કરી શકું છું.”

“હા જી,”

“તો મારું ફરમાન છે કે તું મને એ સ્વપ્નાની વાત કહે.”

“હજુર, એક વાર કહું ને કે એ સ્વપ્નાની વાત હમણાં કહેવાય એવી નથી.”

“એમ કે ? અરે કોઈ હાજર ?”

“જી હજુર,”

“બલ, આ બેઅદબને હમણાં ને હમણાં કાળી કોટડીમાં કેદ પૂરો.”

નોકરોએ તરત જ અહમદને કાળી કોટડીમાં કેદ પૂર્યો. ડોશી ઘેર ગઇ જતાં જતાં કહેતી ગઇ, “એને ખાવા-પીવા આપજો પણ વાત કહે ત્યારે જ છોડજો.”

નવાળ કહે, “હીક.”

નવાળના નોકરો ઘાતકી હતા. તે અહમદને ગાળો દે ને પુરું ખાવા પીવાય ન આપે; તો ય અહમદને કાંઈ નહિ. એ તો પહેલાંની પેઠે જ આનન્દી રહે.

હવે, એવું બનેલું કે નવાળની એકની એક દીકરી રોશન અહમદની બહાઈરી નેઈ ખૂબ રાજી થઈ હતી. અહમદને કેદ કર્યો તે રાતે એ કાળી કોટડી પાસે ગઈ. એણે તો અહમદને પૂરું ખાવાય મળેલું

નહિ; પણ તોય એ તો આનન્દથી ગીત ગાતો હતો.

પછી રોશન એમ કયું કે મહેલમાંથી સારું સારું ખાવાતું લાવી એક નાની ખારી વાટે અહમદને આપ્યું.

પછી તો રોજ રોશન અહમદને ખાવાતું આપવા લાગી.

નવાળ દરરોજ આવીને અહમદને પેલી વાત કહેવા ફરમાવતો; પણ અહમદ તો એક જ વાત કહે તો કે “હમણાં એ કહેવાય એમ નથી.”

એમ કરતાં ઘણા દિવસ વીતી ગયા. એટલામાં એવું બન્યું કે દિલ્હીના બાદશાહે એક લાકડી પેલા નવાળ ઉપર મોકલી ને ફરમાવ્યું કે “આ લાકડીનો કયો છેડો મૂળ તરફનો છે ને કયો છેડો ટોચ તરફનો છે તે શોધી મોકલો, નહિ તો તમારું રાજ્ય ખાલસા કરવામાં આવશે.”

નવાળ તો આ ફરમાન સાંભળી ગલ-રાયો. એણે ઘણી મહેનત કરી; પણ એને કાંઈ ખબર ન પડી. દરબારીઓ ય માથું ધુણાવવા લાગ્યા.

હવે શું કરવું ?

તે રોજ રોશને અહમદને આ વાત કરી. અહમદ તો હતો અતુર. એ કહે, “ઓહો ! એમાં શી મોટી વાત છે ? એ લાકડીને વહેતા પાણીમાં ઝાડી મૂકો પછી જે છેડો નીચાણ તરફ ઢળે તે ટોચનો ને ધીજે છેડો મૂળનો એમાં છે શું ?

બીજે દિવસે રોશને નવાળને વાત કહી. નવાળે અહમદના કહેવા મુજબ કયું તો તરત જ બરાબર બને છેડા ઝોળખાયા. નવાળે એ લાકડી બાદશાહ તરફ પાછી

મોકલી ને કયો છેડા મૂળ તરફનો ને કયો ટોચ તરફનો તે જણાવ્યું.

વળી થોડા દિવસ થયા ને ગાદશાહે નવો તુકડો ઉઠાવ્યો. એણે ત્રણ સરખી પુતળી તૈયાર કરાવી ને નવાળ તરફ મોકલી ફરમાવ્યું કે એ ત્રણ પુતળીની કીમત કહી મોકલો; નહિ તો તમારું રાજ્ય ખાલસા કરીશું.”

નવાળ ને ઢરણારીઓએ વળી ઘણી મહેનત કરી પણ કાંઈ સમજાયું નહિ; કારણ ત્રણ પુતળીઓ સરખા ઘાટની ને સરખા રંગની હવી. એની પરીક્ષા શી રીતે કરવી ?

છેવટ રોશને અહમદને વાત કરી. અહમદ કહે, “ઓહો ! લાવો એ પુતળીઓ મારી પાસે. હું તરત તેની કીમત કરી દઉં.”

ત્રણ પુતળી અહમદને મળી એટલે એણે એક કાંકરી લઈને એક દરેકની પરીક્ષા કરી. પછી જણાવ્યું કે “આ એક પુતળી કોણી કીમતની છે, આ બીજી દશ અશરફીની છે ને આ ત્રીજી લાખ અશરફીની છે.”

નવાળે આ વાત બાદશાહને લખી જણાવી. બાદશાહ તો એ સાંભળી દિગ્ધ્રુવ થઈ ગયો. એણે તપાસ કરાવી તો ખબર પડી કે ‘એક જુવાને આ પરીક્ષા કરી છે.’

બાદશાહે તરત જ નવાળને ફરમાવ્યું કે તમે જે જુવાનને કેદ કર્યો છે ને જેણે બન્ને બાળતોના જવાબ કહ્યા છે તેને તાબડોતોગ દિલ્હી મોકલી આપો.”

નવાળે આનાકાની કરવા માંડી; પણ એ તો દિલ્હીના બાદશાહનો દૂકમ ! છેવટ

એને તાબે થવું પડ્યું. અહમદને દશ ઘોડેસવાર સાથે દિલ્હી મોકલ્યો.

અહમદ દિલ્હીદરબારમાં આવ્યો એટલે બાદશાહે એને પૂછ્યું, “ભલા, લાકડીની વાત તો સમજાય; પણ તે ત્રણ પુતળીઓની કીમત શી રીતે કરી તે કહે.”

“શુદાવન્દ, અઘલથો મેં એની કીમત પીછાની.”

“એમ ? કેવી રીતે ?”

“એ રીતે કે એક કાંકરી લઈ પહેલી પુતળીના કાનમાં નાખી. એ કાંકરી તરત જ મેં વાટે બહાર નીકળી ગઈ. મેં એ પુતળીની કીમત કોણી આંકી, કારણ સાંભળેલી વાત બોલી દેનાર આદમીની કીમત કોણીની છે.”

“હું, પછી ?”

“પછી બીજી પુતળી લઈ તેના કાનમાં કાંકરી નાખી તો તે આ કાનમાંથી પેલા કાનમાં સાંસરો નીકળી ગઈ. મેં એની કીમત દશ અશરફી આંકી; કારણ આ કાને સાંભળી પેલા કાને કાઢી નાખનાર આદમીની આંખી કીમત ન ગણાય.”

“ઠીક, પછી ?”

“પછી ત્રીજી પુતળીના કાનમાં કાંકરી નાખી તો તે સીધી એના પેટમાં ઉતરી ગઈ. મેં એની કીમત સવા લાખ અશરફીની આંકી; કારણ સાંભળેલી વાત પેટમાં રાખનાર આદમીની કીમત ભારે છે.”

“શાબાશ, જુવાન શાબાશ. તે બરાબર જવાબ કહ્યા છે. હું તને સવા લાખ

અશરૂની ને એક હજાર અરબી ઘોડા લેટ
આપું છું.”

સવાલાળ અશરૂની ને એક હજાર
ઘોડા લઈ અહમદ પોતાને ગામ પાછો
આવ્યો. હવે નવાબનું શું થાશે ? એણે
એને કેદમાં તો ન નાખ્યો, પણ ઉલટો
પોતાનો સેનાપતિ બનાવ્યો ને એના
હજાર ઘોડા, માં માગી કર્મતે વેચાતા
લીધા. ઉપરાન્ત નવાબે કહ્યું. “ અહમદ,
હું તારી સાથે મારી દીકરી રોશનની શાદી
કરવા આહું છું. ”

“ હા, પણ એક વાર મને મારી મા
પાસે જઈ આવવા દો. ”

“ ભલે. ”

સેનાપતિ અહમદ સો ઘોડેસ્વારો સાથે
પોતાની ઝુંપડી તરફ ગયો. એની મા તો
એ જોઈને ગભરાઈ ગઈ. એને ખબર નહિ
કે અહમદ સેનાપતિ બન્યો હશે. એ
બિચારી તો રડવા લાગી; પણ ત્યાં તો
અહમદ ઘોડા ઉપરથી ફેલી પડ્યો ને
જઈને માને વળગી પડ્યો.

“ અરે બેટા, તું છે ? મારો અહ-
મદ ! ”

પછી ડાશીને બધી વાતની ખબર
પડી. એ તો રાજી રાજી થઈ ગઈ.

નવાબની દીકરીની વાત સાંભળીને
તો ડાશીના આનન્દનો પાર ન રહ્યો.

ઘોડા દિવસ પછી વાજતે ગાજતે
અહમદ ને રોશનનાં લગ્ન થયાં.

x x x

એક દિવસ બપોરનો વખત હતો,

નવાબના મહેલના એક મોટા ઓરડામાં
સુંદર પદ્મગ ઉપર અહમદ સૂતો હતો ને
રોશન, નવાબની દીકરી, હીરાજડિત વાં-
જણાથી તેને વા નાખતી હતી. અહમદની
આંખ ઉઘડી ને એણે પાણી માગ્યું. રોશને
સોનાના કટોરામાં એને પાણી આપ્યું.

અચાનક અહમદ ખડખડ હસી
પડ્યો. પાસેના બીજા ઓરડામાં એની મા
હતી તે આ સાંભળીને ત્યાં દોડી આવી,
“ બેટા, કેમ હસ્યો ? ”

“ મા, હવે તને બધી વાત કહું. હું
તે દિવસે કેમ હસ્યો હતો તે આજે
કહું. ખેસ. ”

“ કહે બેટા, ”

“ મા, તે દિવસે બપોરે મને સ્વપ્ન
આવ્યું હતું કે જાણે નવાબના મોટા
મહેલમાં સુંદર છત્રપદ્મગમાં હું
સૂતો છું. નવાબની દીકરી મને સોનાના
કટોરામાં પાણી આપે છે. આવું સ્વપ્ન
જોઈ હું ખડખડ હસી પડ્યો હતો; પણ
તે દિવસ તને એ સ્વપ્નાની વાત કહું,
તો સૌ મને મૂરખ કહેત ને નવાબ
બરહન મરાવત તે જુદું. સ્વપ્નાની વાત
મેં કોઈને કેમ નહોતી કહી એ હવે
સમજાયું ને ? ”

હવે ડાશીને બધી વાતની ખબર પડી.

કેટલાંક વરસ પછી નવાબ શુજરી
ગયો ને તેને દીકરો ન હોવાથી તેની
ગાદી અહમદને મળી.

અહમદલાઈતું સ્વપ્ન આમ સાચું
પડ્યું !

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

ત-ત્રી : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર લાટ

વર્ષ ૧ : અંક ૫

❖ ❖ ❖

મે : ૧૯૩૧

૫૬

દાંભોદર દુખડાં કાપો રે, પાવલે લાશું;
 નંદલાલ નિભાનંદ આપો રે, એ વર માશું.....ટેકો
 બહાલાલ, હું છું પળપળનો અપરાધી;
 ભરેલો આધી વ્યાધી રે, પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 બહાલાલ, હું તો તમારા બળથી ઘણો ગાળ્યું,
 ભણ્યો છો કહું શું અર્જું રે; પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 બહાલાલ, હું જેવો તેવો તોયે છું તમારો,
 આધાર અવર નહિ મારો રે, પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 બહાલાલ, મારું ભરે નથી, ને તરછોડો,
 શું રૂઢી કરે મોકોડો રે! પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 બહાલાલ, શ્રીમુખ પોતાનો કહો છો માટે લાડું;
 બીજું બળ ક્યાંથી કહાડું રે; પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 બહાલાલ, જનકું માન જગતમાં વધારો,
 ગમે તો ઘરમાં મારો રે, પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 નૃપનાં ગજ ઘોડા મસ્તીઓરાને માન મોકોડું,
 મારે ના માન મોકોડું રે, પાવલે લાશું.....દાંભોદર.
 દયાના પ્રિતમ પાછું બ્રહ્મા છે તો નીભાયો,
 મારો દાસપણનો દાવો રે, પાવલે લાશું.....દાંભોદર.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

તો ઝાઝનો છાંયો મળે,
છાંયે નાનાં છોકરાં રમે,
છાંયે નાનાં છોકરાં ભણે,
છાંયે ગાયનાં વાંછડું ફેરે,
છાંયે માછી દાંતણુ ધસે,
છાંયે બાપુ ખાટલે મુવે,
છાંયે બા માથું ઝોળે.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

તો ઝાઝને ફૂલ આવે,
ફૂલે ઝાઝ શોભી ઉઠે,
ઝોવે ઝાઝ આંગણું દીધે,
ફૂલે મીઠી વાસ આવે,
મીઠી વાસે મનડું ઠરે,
ફૂલે મનહર રંગો ચડે,
રંગે આંખો હરખી હસે.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

તો ઝાઝને ફળ આવે,
ફળે ઝાઝ લચી પડે,
નમ્રું ઝાઝ નમ્રું લાગે,
બાપ ફળને પાટી લે,
ધરનાં સોને ફળો દે,
પાટોશીને ફળો દે,
ઝાંખીતાને ફળો દે,
મીઠાં મીઠાં ફળો મળે,
મોડું મીઠું મનમાં હસે.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

તો ત્યાં પરબ બંધાય,
પરબે રૂડાં પંખી આવે,
કાયલ બાઈ ને કાગ આવે,
ચોપટ ભાઈ ને મેના આવે,

હોલા ભાઈ ને ચકલી આવે,
કાખર ખાઈ ને કબૂતર આવે,
પાણી પીને હાથ ધરે,
ચાંચ હલાવી પાંખ પસારે,
ઠાળે ઠાળે ઉડી ઉડી,
ફૂલ ફળને ચાખી આપે,
પંખી જોઈ મન હરખાય,
મન હરખાય ને આત્મા ઠરે.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો ?

તો મોટા ભાઈ ઉપર ચડે,
નાની જોઈને થડે રહે,
મોટા ભાઈ ફળ વીણે
નાની જોઈને ઝોળો ધરે,
મોટાં મોટાં પાટલાં ને,
મીઠાં મીઠાં ફળને આપે,
નાની જોઈને લેતી જાય લેતી જાય
લેતાં લેતાં જરા ન થાકે.

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો

પંખી એમાં માળા કરે,
માળે માળે ઇંડા મૂકે,
ઇંડા પુટી બચ્ચાં શાય,
નાનાં બચ્ચાં ચીંચી કરે,
નાનાં છોકરા ચાળા કરે,
નાનાં બચ્ચાં મોટાં થાય,
મોટાં થઈને ઉડી જાય,

ઉડી જાયને પાછાં આવે,
મોટાં થઈને માળા કરે,
વળી પાછાં ઇંડા મૂકે,

આંગણે એક ઝાઝ હોય તો
ગિલ્લુ

સિંહની યુક્તિ

મોટું એક જંગલ હતું. એમાં જળરો ભેરાવર એક સિંહ રહે.

સૌ જાનવરોમાં સિંહ જળરો, સૌ હિંમત માણીઓમાં સિંહ બળીઓ, આખા જંગલમાં એની હાક વાગે.

પણ જંગલને છેડે ચાર માટેલા સાંઢ રહેતા હતા. મોટાને માટેલા, જળરા ને ભેરાવર.

ચારેય સાંઢ ભાઈબાંધ હતા, તેઓ લેગા જ ચરતા ને લેગા જ પાણી પીવા જતા. લેગા ફરતા ને લેગા જ બેસતા.

આખા જંગલમાં એક તરફ સિંહની ફેફાટતી, ત્યારે બીજી તરફ પેલા ચાર સાંઢની હાક વાગતી. કેની તાકાત કે એમાંના એક સાંઢનુંય નામ લઈ શકે? નામ લેવા બંધ ત્યાં તો ચારે સાંઢ તૂટી પડે ને ફરમનને કચરવાણ વાળી નાખે. કેટલાય વાંધ ને કેટલાય દીપડાની આ રીતે કૂંક નીકળી ગયેલી.

ચારે સાંઢ મરડામાં ફર્યા કરે, લીલો ચારો ચર્યા કરે ને મરડા મોર્યા કરે.

પેલા સિંહ પણ દિવસથી માંત

કચકચાવી રહેલો; ક્યારે લાગ મળે ને એ ચારેયને ખાઈ ભઈ? ક્યારે લાગ મળે ને મારું બળ બતાવું?

પણ સિંહભાઈનું કાંઈ ચાલે નહિ. એકાઠ સાંઢનુંય નામ લેવાં બંધ તો તે એના લોગ જ મળે ને? મોટો સિંહ હતો તેમાં શું? સૌથી જળરો હતો તેથી શું? પેલા ચાર સાંઢ ક્યાં ચોછા બળીઆ હતા?

છેવટ સિંહે કંઈક ઉપાય ઓળખાં માંડ્યો.

વિચાર કરતાં કરતાં સિંહને એક યુક્તિ જડી. એણે વિચાર કર્યો, “આ ચારેયને જુઠા પાડું તો પછી જુઠા જુઠા મારી શકું.”

આવો વિચાર કરી ગિંહ તો પેલા ચારેય વચ્ચે લડાઈ કરાવવાનો ઉપાય ઓળખા લાગ્યો.

એક દિવસ એક સાંઢ જરા જુઠો પડી ચરતો હતો, સિંહ લપાતો લપાતો તેની પાસે જઈને બોલ્યો, “ભાઈ, તમારા બળની વાત મેં સાંભળી છે. તમારા જેવા બળવાન મેં આજમુખી દીઠા નથી; પણ-

“ કેમ, એટકયા કેમ, સિંહભાઈ ? ”

“ પણ ભાઈ, તમારા જેવાને આ શોભે નહિ ? ”

“ શું ? ”

“ આમ બીજાની ગોઠમાં ભરાઈ રહીને ફરવું તે. તમે જાતે જ ક્યાં જોઈ બાળીઆ છો કે જેથી બહીક રાખી બીજાની આથમાં ફરો છો ? ”

“ છદ્દ, હું ક્યાં કોઈની આથમાં ફરું છું ? મારે ક્યાં કોઈની મદદ જોઈએ છે ? ખસ, હું તો આજથી જ જુદો પડીશ ને એકલો એકલો ફરીશ. મારે ક્યાં કોઈની તમા છે ? ”

[સિપની વાત]

એક સાંઠ જુદો પડ્યો.

વળી થોડા દિવસ થયા ને સિંહે બીજા એક સાંઠને યુક્તિથી જુદો પાડ્યો. એમ ચારેયને એણે જુદા પાડ્યા.

ચારેય સાંઠ અભિમાનમાં તણાઈ જુદા પડ્યા.

પણ પછી બીજું શું થાય ? પછી સિંહે એકે એક ચારેયને મારી નાખ્યા.

ચારેય જણ લોગા થતા ત્યારે તો સિંહનું કાંઈ ચાલતું નહિ; પણ જુદા પડ્યા એટલે એનું જોર ફાંચું.

ચારેયને મરતાં મરતાં થયું, “ અરેરે ! અમે જુદા ન પડ્યા હોત તો સાંઠે ! ”

ચન્દ્રશંકર

ચાલો, કહો જોઈએ વાડ ?

એ શું ?

૧. ખેતર વચ્ચે ડોસી મોં ફાડીને ઉભી !
૨. લાલ માટલી ને લીલું ઢાંકણ !
૩. છ પગની છછુદરી ને માથા વચ્ચે ઘા !
૪. એક કુલડીમાં ડોશી નાચે !
૫. સો આંખા સો આબલી, અસંખ્ય બીજાં આક; કોર વગરનું પાંદડું તેનો ઉત્તર આપો એકવાર !

લીમસેન

[લીમસેનની કથા આગકોને ખૂબ ગમે છે. બળવાન લીમસેનના અનેક અદ્ભુત જીવનપ્રસંગો વાંચતાં કે સાંભળતાં આગકો એકબીજાનું ચર્ચા કરે છે એ લગભગ સૌએ અનુભવેલી વાત છે]

એ લીમસેનની આ વાત છે. આગકોને ગમે તેવી રીતે વિસ્તારીને કહી છે.

બાલવિભાગનાં વાંચકોને એ ગમશે તો દરેક અંકમાં એનો થોડો થોડો ભાગ પ્રકટ કરતા જઈશું.—તન્ત્રી]

ધણાં વરસો થઈ ગયાં.

હસ્તિનાપુરમાં પાંડુ રાજાનું રાજ હતું.

રાજા પાંડુ એકવાર યાત્રાએ નીકળ્યા.

સાથે રાજરાણીઓ કુન્તા ને માદ્રી હતાં.

વાટમાં કુન્તાજીને વ્રજુ ને માદ્રીને એ પુત્રો થયા. કુન્તામાએ નામ પાડ્યાં: યુધિષ્ઠિર, લીમ, અર્જુન, સહદેવ ને નિકુળ: પાંચે પાંડવ કહેવાયા.

યાત્રામાં એકાએક પાંડુરાજાનો દેહ પડી ગયો. માદ્રી રાણી સતી થયાં.

માતા કુન્તા ને પાંચે પાંડવ રાજ ભણી પાછાં વળ્યાં.

અર્જુનજી રથ હાંકે છે માતા કુન્તા ને વ્રજુ સાથેઓ રથમાં બેસ્યા છે.

ને લીમ ?

લીમભાઈ નાની એવી ગદા ઝરો મૂંઝીને રથની પાછળ નિસંતે ઠાલતો ઠાલતો આવ્યો આવે છે.

એ રથમાં ક્યાં સમાય ? એ માદ્રી

જળજળત કાયા ને એનો કાંઈ ભાર !
એ રથમાં બેસે તો તો રથ કડકડ કરતો
ભાંગીને ભૂંડો થાય ને થોડાનો જીવ નય.

સૌ દિવસ આખો પનથ કરે ને રાત પડે ત્યાં વાસો રહે.

વહેલાં ઉઠી કુન્તામા ને ચાર ભાઈ દેવરોવા કરે. લીમભાઈ જે કહે તે હાજર કરે. પાણી માગે ત્યાં ગોળો લાવે ! ફૂલ જોઈએ તો આપી કરેજી ઉંચડી લાવે ને હાતજી માગે ત્યાં બાવળ લાવે ! લીમભાઈને થોડું લાવવું કેમ ગમે ?

ચાલતાં ચાલતાં એક વન મૂંઝું, ખીચું વન મૂંઝું. એક પહાડ વટાવ્યો, ખીચે પહાડ વટાવ્યો.

એમ કરતાં દેવકાંચ દિવસ વિતી ગયા ને દેવકાંચ મારગ કાપી નાખ્યો.

આખરે જમનાજીનો ઠાંઠો આવ્યો. હસ્તિનાપુર એક જ ભોજન દ્રવ રહ્યું.

કુન્તામાં કહે, “આજ અહીં રાતવાસો રહીએ. કાલ સવારે નગરમાં જઈશું.”

એક આઠ હેઠળ એમણે સુકામ કર્યો. ખીજે દિવસે વહેણાં ઉઠી કુન્તામાં દેવસેવા કરવા બેઠાં. ચારે બાઈ એમની પાસે બેઠાં. ભીમ જમનાજળમાં ન્હાવા પંઠ્યો.

પૂજામાં થોડાક ફૂલ ભેઈએ. મા કહે, “ભીમ, બેટા, દેવસેવા માટે થોડાંક ફૂલ ભેઈએ. પેલા બાગમાંથી લઈ આવ તો.”

ભીમભાઈને કંઈ કામ ભેઈએ ! ગટ દેતાકને એ પાણીમાંથી બહાર નીકળ્યા ને બાગ ભણી આલ્યા.

મા કહે, “બેટા, માળીને કહેજે કે ‘હું’ પાંડુનો કુંવર છું. દેવસેવા માટે થોડાં ફૂલ ભેઈએ.’ ને જે કાંઈ ફળબળ તોડતો ના.”

સાંભળ્યું ન સાંભળ્યું ને ભીમ ગદા લઈને દોડ્યો.

ન્યાં નય ત્યાં ભીમની સાથે ગદા તો ખરી જ.

દોડતો દોડતો ભીમ બાગ પાસે આવ્યો.

બાગ ફરતો મોટો એવો કોટ હતો. ભીમ કહે, “વળી ફરવાએ બોગવા ક્યાં બઈ ?”

ભીમ પાંચ ડગલાં પાછો ફર્યો ને કછોટો મારી એણે દોટ મૂકી. એક ફેફકે કોટ ઉપરથી બાગમાં !

મોટો બધો બાગ હતો, નાઈ બુધની વેલો હતી; શુભાખ ને મોગરા, કરેણ ને ખોરસહીનાં ફૂલ ખીલી રહ્યાં હતાં; મીઠી

મુવાસ રેલાતી હતી; ચારે પાસ અઢાર-ભાર વનસ્પતિ ખીલી રહી હતી.

દ્રાક્ષ ને બદામ, જમરૂખ ને દાઠમ ભેઈને ભીમની હાઠ ડળકી ! અધુરામાં પૂરું ભીમને વળી મૂળ લાગેલી ! ફૂલની વાત પડી રહી ને ફળમાં મન ગયું. એને થયું, “માએ ફળ તોડવાની ના પાડી છે. કાંઈ ખાવાની ના પાડી છે ?”

ભીમસેને ઉપાય શોધી કાઢ્યો. એણે એક આઠ હથમચાવીને ઉપાડી લીધું ને લોચે પછાડ્યું.

એક ઘડીમાં ભીમે કેટલાંય આઠ હેઠે પાઠ્યાં. પાકાં ફળનો મોટો ઢગલો કર્યો.

ભીમ કહે : “હું, હવે સૌને થઈ રહેશે.”

માળીને બાણ થઈ. ફર રહી એણે ખૂમ પાડી, “આલ્યા કોણ મૂચો છે ?”

વાંકી ડાકે ભીમે માળીને દીઠાં. ઠડવી બાળો સાંભળી.

ભીમભાઈને ચટી ગઈ, “આ બાગ દેનારો વળી કોણ ? ગામમાં પેસતાંજ આજો ખાઈશું, તો તો જન્મારો આજો બાળો ખાવી પડશે.”

ભીમથી ન સહેવાયું.

છતંગ મારી ભીમ અગાશીમાં પડ્યો. બાપડો માળી થરથર ધૂજવા લાગ્યો. એને થયું, “હવે મોત આવ્યું.”

તોય એ તો હર્યોધનનો માળી ! એણે જોટો જોટો રાફ કર્યો,

“હરામખોર, મહારાજનો બાગ દેમ બગાડ્યો ?”

પણ ભીમસેનને મહારાજની શી

પડીતી ? ' મા'રાજનો બાગ તેમાં શું ?
તને શું ગાળો હેવા રાખ્યો છે ? '

રીસ ચડાવી લીમસેને માળીને
ઝાલ્યો ને બાગલમાં ઘાલ્યો. એક પળમાં
માળી અધમૂઓ થઇ ગયો.

ઢોરડું લાવી લીમે એને દરવાજા
ઉપર ટાંગી દીધો.

ત્યાં તો માણ ને તેમનાં ફૂલ સાંભર્યા.
બાગમાં જઇને લીમ ફૂલ વીણવા
લાગ્યો.

ત્યાં માળીની છોકરી ભાત લઇને
આવી. દરવાજામાં પેસતાં જ એણે
બાપને ઉઘે માથે ટાંગેલો જોયો,
ઝાડ ને છોડ ઉખડેલા જોયા. વચ્ચેવચ્ચે
પહાડ જેવા લીમસેનને જોઇને એ તો
થરથર ધ્રુણ ઉઠી.

રહતીકકળતી છોકરી દુર્યોધનની પાસે
આવી ને એને બધી વત'કરી.

દુર્યોધન કહે, " કોણ છે એવો
હરામખોર ? "

દુર્યોધન મહારાજ હતો. હંતર હંતર
મલ્લ એની ચાકરી કરતા હતા.

દુર્યોધને ટૂંકમ કયો " સો મલ્લ જાવ
ને એ હરામખોરને ધકકરી લાવો. "

ધમધમ ધરતી ધ્રુજાવતા સો મલ્લ
આવી પહોંચ્યા.

લીમસેને સો મલ્લને આવતા દીકા;
એટલે ભાઈ તો નિરાંતે ઝાડના એક
છુંડમાં જઇને સૂતા.

બોળતા બોળતા મલ્લો લીમ પાસે
આવ્યા.

લીમની પાસે આવીને મલ્લોએ ઝાઝી
રીસ જતાવવા માંડી. સોએ મલ્લો ગડકા

પાટુનો માર મારે; પણ લીમસેનલાઇને
કાંઈ લાગે નહિ. એ તો કહે, " ઠીક
થાય છે. રસ્તાનો થાક ઉતરે છે ! "

એટલામાં એક મલ્લે લીમના માથા
માં ગેડી મારી. પડકાર કરીને લીમસેન
ઉભો થયો.

પહાડ જેવા લીમની રાતી રાત
આંખો જોઇ સોએ મલ્લ થરથર ધ્રુણ
ઉઠ્યા.

લીમસેન કહે, " કેમ આવ્યા છો ? "

" અમને મહારાજે મોકલ્યા છે. તું
મહારાજનો ચોર છે. "

લીમ કાંઈ બોલ્યો નહિ.

મલ્લોએ બાથુ' કે મહારાજને નારે
ખી' ગયો લાગે છે ! લીમને બાંધવા માટે
મલ્લો મોટાં મોટાં ઢોરડાં બોળી લાવ્યા.

કુવાકઠિ આવી લીમે સૌને પારે
બોલાવ્યા ને કહ્યું, " પચાસ પચાસ
દુકકરી થઈ જાવ ને સામસામા ઉશા રહી
મારા હાથ બાંધો. "

પચાસ પચાસની હારમાં ઉભા રહી
મલ્લો લીમના હાથ બાંધવા તૈયાર થયા
પણ ત્યાં તો બળીઆ લીમસેને હાથ
પહોળા કરી સોએ મલ્લને બાથમાં લીધા
નળાણુ મલ્લને એણે ફૂલની પેટે ઉંચકી
લીધા એક મલ્લ વચકળીને નાઠો. લીમ
કહે, " એક ભલે જાય. "

નળાણુ મલ્લને કુવામાં પંધરાવ
લીમે સ્નાન કર્યું ને પછી ફળફૂલને
ગાંસડા ગાંધીને એ ઉપકર્યો.

નાશી ગએલા પેલા મલ્લે દુર્યોધનને
બધી વાત કરી. સૌને ખૂબ નવાઈ લાગી

રાખવું પડતું. જો એ છોડવામાં આવતું
કે તરત પાછો ઉંચે ઉઠવા મંડી પડતો.

હવે એ આટલો બધો બડો કેવી
રીતે થઈ ગયો હતો તેની તમને વાત
કહીશ. બડાશા નાનો હતો ત્યારથી બહુ
આ આ કરતો. ગમે તે હાથ આવતું તે
ખાતો કેટલીક ચીજો કે જે ખાવાથી
શરીરમાં પુષ્કળ વાયુ તથા નરી ચરબી

વધે છે એવી ચીજો ખાતો. ખાઈને પાછો
પડી રહેતો. કંઈ પણ કામ કરવાની એની
દાનત નહિ. મોટી ઉમ્મર થતા તો એણે
અજબ ખાવા માંડ્યું. આખો દિવસ એજ
ધંધો ! આમ કરતાં એ ઘણીવાર માંદો
પણ પડેલો. વળત જતાં એનું શરીર
એકદમ કુલી ગયું હતું.

બડાશાની આવી વાત છે !

રતીલાલ ત્રિ. દલાલ

હુસેન ટપાલી

“અહાહા ! હુસેન આવ્યો !” આમ
બોલી વાડીનાં છોકરાં હુસેન ટપાલીની
આસપાસ વિંટળાઈ વળતાં. કંઈક નવું
લાગ્યો હશે, કોઈની ખાનો કાગળ લાગ્યો
હશે, કોઈની પહેનનો ને વળી કોઈના
મિત્રોના કાગળ લાગ્યો હશે. સૌ છોકરાંને
એમ થતું કે આ હુસેન ન હોત તો કાંઈ
મજા ન પડત.

હુસેનને જોઈ બાળકોને ખૂબ આનંદ
થતો. કલકતાથી હુસેનની બહલી થઈ
હતી. હુસેન જ્યારથી આવ્યો હતો ત્યારથી
કંઈક સારીજ નવાંબુની લાવતો : સુરત
પોંક ખાવાનું મોતડું લાવતો. કાંતો વળી
મીઠાઈ આવવાની હોય, કાંતો રમકડાનું
પારસલ લાવે, મિત્રોની ચોપડી પણ દેશ
પરદેશથી આવતી. બાળકોની દુનિયામાં

તો આવી વાતોથી આનંદ આનંદ થતો.
હુસેન ટપાલીને સૌ કોઈ ‘ખુશખબર’
કહીને બોલાવતાં.

હુસેન ટપાલી અમરાવતીની નાની
વાડીમાં રોજ ટપાલ આવવા જતો જતો
હસમુખો હતો. એને જોઈ દરેક બાળકને
આનંદ થતો. રજાઓ પડે કે ખીજે દિવસે
બધા હુસેન વાડીમાં આવતો હોય
તો તેડવા ખડાર મોટે દરવાજે ઉભા રહેતાં.
કંઈક કાગળો તો હોયજ. કોઈને કાંદી
સુરત બોલાવે, કોઈને મોસાળ જવાનું હોય
બસ મજા કરવાને મોતરાં આવેલાંજ
હોય ! દરેક બાળકને એમ થાય, “હાથ,
હુસેન ન હોત તો આપણે કોણ કહેત ?”

સવરના ખેડારમાં ટપાલ ઓફિસમાં

એક સાઈકલની ઘંટડી વાગે, સાઈકલની
જેઠે એક નાનો ઉઘાડેઃ દાખડો જોડયો
હોય. એ દાખડામાં એક બાળી રંગની
ઝોળી હોય. એ ઝોળીમાં બિચારા કાગળો
પુરાઈ જાય. મુસાફરીથી કોથળીમાં પુરા-
યલા બિચારા કાગળો છુટતાં આનંદ
પામતા હોય તેમ ટપાલીના હાથમાં આ-
વતા ! પછી ટપાલી જે રસ્તો તે ઘરે એને
સોંપ્યા હોય ત્યાં જાય. એ ટપાલીની સેના
નીકળે તે પછી છુટી પડી જાય.

આપણો હુસેન પણ આમાંનો એક
ટપાલી. પોતાની વાડીના કાગળો લઈ હોશ-
બચો છોકરાંઓને જોઈ આનંદ પામતો.

સાંજ પડે કે ટોળે મળી રોજ છોક-
રાંઓ વાતો કરતાં “આ હુસેન ન હોય તો
શું થાય ? ‘બાલજીવન’ દેખી લઈ આવે ?
બાલ-વાર્તાઓ કેમ વાંચવાની મળે ?”

વિદ્યાર્થી જાણે આ તો કાગળમાં
લાઈ આપણી સાથે વાતજ ન કરતો હોય
એવું જ નાની કમુને થતું. કમુને લાઈ
ચિત્રો મોકલે તે બધા ચિત્રોને બતાવતી.
કેઈક વાર તો સુંદર ચિત્રોની ચોપડી
હુસેન લાવતો. દુનિયાની દરેક સુંદર
વસ્તુના ઘરોના ચિત્રો લાઈ મોકલે તે પણ
કમુ બધાને બતાવતી. એક વાર એક જવા-
બામુખીતું ચિત્ર નાની ઉંબાના લાઈએ
મોકલાવ્યું હતુંઃ બહુ સુંદર હતું.

આમ બધાં બાળકો ઘણી નવી ચીજો
જોતાં. રમકડાં લેવા કરી રમતાં. બધાં
બાળકોને એમજ થતું કે આતો હુસેનને
લીધે આપણને આ બધું પહોંચે છે નહીં તો
આપણે કોણ આપી જાય ? હુસેન ન હોય
તો આપણને કાંઈ મળ પડે ?

એક દિવસ કમુની બા રડતી બેઠી
હતી. બાળકોએ પુછપરછ કરી. બખર પડી
કે કાગળ આવ્યો છે કે કમુની માસી મરી
ગયાં. કમુ પણ માને દેખી રડતી.

હાથ હાથ આ કાગળ કોણ લાવ્યું
હશે. બાળકોને ખાતરી હતી કે આપણો
હુસેન તો ખુશ બખર જ લાવે.

વાત પણ સાચી પડી. હુસેનની તો
પાછી બદલી થઈ ગઈ હતી અને એ તો
ગયો હતો. બધાં બાળકોએ હુસેનને જતાં
પહેલા માન આપ્યું હતું. હાર પહેરાવેલા
અને વચન લીધેલું કે અમને ખુશબખ-
રના કાગળ લાગે. એ બધું એમને પાછું
આવ્યું.

હજુ બધા બાળકો હસમુખા હુસે-
નને બુઠ્યા નથી. હુસેન કાગળ ન
લાવ્યો માટે જ કમુની મા રડતી બેઠી
હતી એવું જ તેઓ માનતાં હતા.

ક. કપીલા માસ્તર

હરીશ્ચંદ્ર પરિણામ

તા. ૨-૪-૧૯૪૧

મહેરબાન તંત્રી સાહેબ,

વિ. લખવાનું કે તમારું " ગુણસુંદરી " મળ્યું છે. તેનો આવિલાગ મેં વાંચ્યો છે. તે ઘણું જ સરસ છે. તેની નવી હરીશ્ચંદ્ર મેં શોધી છે, તે ઘણી જ સહેલી છે. તેનો જવાબ નીચે મુજબ છે.

" લાકડી "

શ્રી:

ક. વસુમતી ઝંવેરી

૧ ધૈર્યવાન અન્નાસાહેબ-મુંબઈ, ૨ કુમારી વસુમતી ઝંવેરી-મુંબઈ, ૩ શાહ મગનલાલ હરજીવનદાસ-માણસા, ૪ અચુ હીરાલાલ-કપડવાં, ૫ વતસલા કુમારી નાનકલાખ મહેતા, ૬ કુમારી નર્મદા ભગવાનદાસ, ૭ ગમતલાલ નગીનદાસ, ૮ ગુલાબસિંહ ચત્રજી, ૯ બાણુભાઈ છોટાભાઈ, ૧૦ મનુભાઈ પટેલ, ૧૧ બાબાઈ ધંધરલાલ, ૧૨ પ્રવીણચંદ્ર નટવરલાલ પટેલ. ૧૩ રામલાલ રેવાશંકર, ૧૪ કુમારી ઉષા મનોરદાસ દેસાઈ, ૧૫ શોભના પન્નાલાલ મહેતા, ૧૬ જ્યોત્સનાબહેન ચં. ઝોઝા, ૧૭ ભરતચંદ્ર ચં. ઝોઝા, ૧૮ સુરમીતા જયેન્દ્રરાવ દિવેડીઆ, ૧૯ ખુશમનગૌરી મહીપતરામ બદ, ૨૦ રમણલાલ ફૂલચંદ શાહ, ૨૧ ધંધરલાલ કેશવલાલ દેસાઈ, ૨૨ દમયંતીબહેન નરહરિલાલ દલાલ, ૨૩ કુમુદબાળા ડોક્ટર, ૨૪ મદનગૌરી જીવણલાલ, ૨૫ વજેન્દ્ર મુ. તેલીબાળા, ૨૬ ઘેલુભાઈ રણછોડેજી દેસાઈ, ૨૭ નરસિંહભાઈ ઝીણાભાઈ, ૨૮ પ્રતાપસિંહ કરસનદાસ આસર, ૨૯ એચ. પી. જોશી, ૩૦ લક્ષ્મીશંકર દુલેરાય મહેતા, ૩૧ પૂનમચંદ રામજી કમાણી, ૩૨ રસિકલાલ રામજી, ૩૩ નારદકુમાર બાલાજી, ૩૪ વાસુદેવ મગનલાલ, ૩૫ પ્રેમલીલા ધરમશી બકરી, ૩૬ ઘેલાભાઈ કચરાભાઈ, ૩૭ ભદ્રબાળા માણેકલાલ, ૩૮ દેવભારથી કાનભારથી, ૩૯ ઉરબાળા ચીમનલાલ દાકતર, ૪૦ કાન્તિલાલ લક્ષ્મીભાઈ, ૪૧ ગૌરીશંકર મયાશંકર પંડ્યા ૪૨ શિવલાલ શામજી જેઠવા, ૪૩ બાપુભાઈ મગનલાલ દેસાઈ, ૪૪ વિશ્વજી પદમશી સોની ૪૫ બાણુભાઈ ડાલાભાઈ, ૪૬ વિનયકાન્ત ચંદ્રકાન્ત, ૪૭ લક્ષ્મીભાઈ શિવચંદ, ૪૮ રસિકલાલ ગુલાબદાસ, ૪૯ અરવિન્દલાલ સવાઈલાલ, ૫૦ દશરથલાલ મણિલાલ ઠક્કર, ૫૧ જમ-શીદજી કૃપર, ૫૨ લાલજી દયાળજી ગણાત્રા, ૫૩ પરમાનંદ કેશવજી, ૫૪ રાયચંદ ગોકળ, ૫૫ નુરમહમ્મદ રહેમતુલ્લા, ૫૬ કળાવંતી મનુભાઈ, ૫૭ અચુબહેન ચૌધરી, ૫૮ પ્રભાવતી ધનરાજ પરમાર, ૫૯ અનુપચંદ મુળચંદ, ૬૦ હીરાલક્ષ્મી આર. સુતરીઆ, ૬૧ આર. મહમ્મદ, ૬૨ અચુભાઈ ગોકળદાસ કાંપડિયા, ૬૩ ધનુભાઈ ભદ્રાશંકર દાકતર ૬૪ શારદા ગૌરી રાજપાલ પટેલ.

નવી હરીશ્ચંદ્ર આવતા અંકે

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વી : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

વર્ષ ૧ : અંક ૬

❧ ❧ ❧

જુન-૬ ૧૯૩૧

બાલભાવના

બા, તું કેમ રડે છે ?

બા, કાલે હું આપણા વાડામાંના ખારમાસીના કુંડા નજીક જઈને બેસીશ, એટલે સુવર્ણચરી ઉડતી ઉડતી મને લેવા આવશે. પછી હું તેની સંગાથે જઈશ. પછી એક નહું છું બાગમાં તે મને લઈ જશે. ત્યાં ખૂબ સોનું છે, તે હું ખાવેખોખા ભરીને લઈ આવીશ ને તને આપીશ. તું રડ નહિ.

બા, પણ કહેને, તું કેમ રડે છે ?

બા, બા, તું ગંભીર છે શું ? મારા બિછાનામાં એક નાનકડી છોડી રોજ આવે છે ને મને મીઠાઈ આપી જાય છે. તે હું તને લાવી આપીશ.

પણ બા, ઓ બા, તું કેમ રડે છે ? રહી જા, તહીંતર તારી સાથે નહિ બોલ.

હવે ?

કહો જોઈએ, હવે ?

હવે લોટને ચાળી નાખ.

હ્યો લોટ તો ચાળ્યો, હવે ?

હવે એમાં તેલનું મોણ નાખ.

હ્યો મોણ નાખ્યું હવે ?

હવે પાણી ભેળવતી જ ને કસણતી.

હ્યો પાણી ભેળવ્યું ને કસણ્યું, હવે ?

હવે ખરાખર ગુંદીને ખાંધ. જરા ભાર દે.

હ્યો હવે ખરાખર ગુંદીને ખાંધ્યું. પીડા થયો. હવે ?

હવે ગુંડલાં કર. આમ થોડોક લોટ લઈને.

હ્યો આ ગુંડલાં કરી નાખ્યાં. હવે ?

હવે વેલણ પાટલી લાવ.

હ્યો, આ લઈ આવી. હવે ?

હવે ગુંડલું પાટલી ઉપર મૂકીને વેલણ ફેરવ.

હ્યો આ વેલણ ફેરવ્યું ને વણ્યું.

હજી જરા સરખું ગોળ કર. જરા આમ આમ વેલણ ફેર

હ્યો આ આમ કર્યું. હવે ?

હવે પેણી લાવ ને ચુલે ચડાવ.

આ પેણીને ચુલે ચડાવીને ઘી પણ નાખ્યું.

હવે ઘીને જરા આવના દે.

હ્યો. આ ઘી તો આવ્યું. હવે ?

હવે જાણે કે હજવેથી તળના માટે નાખ.

જે હજવેથી છાંટા ન ઉડે.

ત્યો આ કીધું એમ કયું. છાંટા નથી ઉડાડયા. હવે ?

હવે આ ઝારીથી ફેરવ. એક ખાલુ ફૂલી ગઈ.

ત્યો આ ફેરવી, હવે !

હવે જરા પાંકવા દે. જરા જરા દાખ.

ત્યો આ તો પાકી ગઈ, હવે !

હવે એને ઝારીથી કાઢીને થાળીમાં મૂક.

ત્યો આ મૂકી. હવે ?

હવે ! હવે આખી જ. કેવી થઈ ?

આ આખી. આ તો સારી થઈ !

હવે એ પ્રમાણે બધી પુરીઓ કરી નાખ.

ગિબુભાઈ

હવેથી ખાલવિભાગને લગતો સઘળો પત્રવ્યવહાર નીચેના સરનામે કરવો.

અન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ,

તાન્ત્રી: 'શુભમુન્દરી-ખાલવિભાગ'

અને

'ખાલોવાન'

'ખાલોવાન' કાર્યાલય, વડોદરા

સતોક ને મોતી

પહેલાં સતોક દૂધ દેવા આવતી. સતોક શાદૂલની દિકરી. શાદૂલ
જાતનો સુવાળીઆ ઢાળી. શાદૂલને ઘેર બે દૂગણી ભેસો. અમે એનું દૂધ બંધાવેલું.

સતોકને માથે દૂધની બોધરણી, નીચે ઈંટોણી, માથે આઢણી ને ડીલે
ચણીઆ. ગળામાં ટીટીઆસેર, નાકે નથ ને પગમાં પાતળાં એવાં કડલાં.

સતોક ઉતાવળી ઉતાવળી વા વેગે રમઝમતી આવી આવે. ખારણા પાસે
આવે ને સાદ પાડે: "ગિજુભાઈ, દૂધ."

ઝટ લઈને હું ઉઠું ને તપેલી બોલું. સતોક ખીજે સાદ પાડે: "ગિજુભાઈ,
દૂધ આવ્યું છે."

તપેલી લઈને ખારણું ઉઘાડું ને સતોક તપેલીમાં દૂધ રેડી આપે. દૂધ
સરવાતું અમે નોતું રાખ્યું. એની બા એને ધરી આપે અને એ લઈને આવે.

રોજ સતોક આવતી ને હસતી હસતી દૂધ આપતી. રોજ હું દૂધ લેતો
ને કખાટમાં મુકતો.

સતોક મોટી થઈ ને લગ્ન થયાં. લગ્ન થયાં ને સાસરે ગઈ. સતોક દૂધ
દેવા આવતી બંધ થઈ.

સતોકની બહેન મોતી. સતોક જોવડી જ ઉંચી થઈ ગઈ છે. સતોક
જન્મ માથે દૂધની બોધડી લઈને દૂધ દેવા આવે છે.

"ગિજુભાઈ, દૂધ." કહીને સાદ પાડે છે. ને મને જગાડે છે. સતોક
જન્મ જ જરાક હસીને તપેલીમાં દૂધ રેડે છે. હું દૂધ લઉં છું ને કખાટમાં મુકું છું.

પહેલાં સતોક દૂધ દેવા આવતી. હમણાં એની બહેન મોતી દૂધ દેવા
આવે છે.

ગિજુભાઈ

*** ** * સાબર ને સિંહ *** ** *

રૂપાણું સાબર હતું. રૂપાણી એની ચામડી હતી ને રૂપાણાં એનાં શીંગડાં હતાં. સાબર જ રૂપાણું ગુમાન હતું.

એક વાર સાબર તસ્ત્યું થયું.

ઠેકતું ઠેકતું એ નદીએ ગયું.

સાબરે પેટ ભરીને પાણી પીયું.

તડકો તપતો હતો, એટલે પાણીમાં સાબરનો પડછાયો સસ્ત રીતે દેખાવા લાગ્યો. “અહો ! કેવું મારું રૂપ છે ! ઠેવી મારી ચામડી છે ! ભરાવદાર ને શોભીતાં ! અહો !”

પણ સાબરે જરા નીચે જોયું ત્યાં એ દિલગીર થઈ ગયું. એતું મોઢું ઉતરી ગયું, “અંહો ! ભગવાનને યશું કહેવું ?

બધું રૂપાણું કયું.” પણ-એક ખામી રાખી ! આ પગ જો ને કર્યા છે ! પાતળા પાતળાં ને કઢંગા, આટકું કયું ત્યારે પગ જરા રૂપાણા કર્યા હોત તો જરાય ખામી ન રહેત ને !”

“ધુલ્લુલ” ત્રાડ પાડી.

સાબરના કાન ચમક્યા. અરે આ તો સિંહની ત્રાડ ! નાસો, ભાઈ, નાસો.”

સાબરે એક બે ને ત્રણ ઠેકડા ભર્યાને એ નદી વટાવી. જંગલમાં ભરાઈ ગયું.

“ધુલ્લુલ” ત્રાડ પાસે આવી. નદી વટાવી સિંહ પાછળ આવ્યો.

“ભાર્યા. નાસો ! નાસો !”

“પણ-પણ અરે આ શું થયું ? આ મારાં શીંગડાં ક્યાં ભરાયાં ? અરે, આ ડાળીમાંથી નીકળતાં નથી ને ? હવે શું કરું ?”

“ધુલ્લુલ.” “ધુલ્લુલ”

“ને વિકરાળ આંખો તગતગી વિકરાળ મોં દેખાયું.”

“અરે ! હવે શું કરું ? શી રીતે નાશી જવું ? આ શીંગડાં ભરાઈ ગયાં છે ને ! અરે રામ ! આ શું થયું ?”

સિંહે છલંગ મારીને સાબરને પકડયું.

મરતા સાબરને થયું, “અરે રે ! જો પગને હું વખોડતું તું તેણે તો ઉગાર્યું ; પણ રૂપાણાં શીંગડાએ જ મોત આણ્યું !”

લીમસેન

[ગયા અંકથી ચાલુ]

હર્યોધનનો હુકમ થયો ને દળકટકે ચડયું. કુન્તામાએ આવતું લશ્કર દીડું, કોધ ભરેલા કૌરવો દીઠાઃ એ તો ચરચર ધૂમ્વા લાગ્યાં, “ અરે રે ! હવે મોત આવ્યું. આ લીમસેનને હવે મારી નાખશે ! ”

પણ લીમસેન દહે, “ ગા, બધાયને હું પૂરે પડીશ. તમે તમારે નિરાતે બેસો. ”

લશ્કર પાસે આવ્યું ગડતાં ગડતાં કુન્તા મા હર્યોધનની પાસે ગયાં ને તેને બધી વાત કરી. પણ હુદ્દ હર્યોધનને એમ કાંઈ કયા આવે ? એ કહે, “ હા કાકી, અમે તમને તેડી જઈશું; પણ આ પાંચે ય કોઈ તરકડી લાગે છે ! ”

લીમે આ સાંભળ્યું; એની આંખ ફાટી.

હર્યોધને શકુની માનને સાન કરી કે તમે કુન્તાને લઈ જાવ. આ પાંચેયને પૂરા કરી અમે આવીએ છીએ.

શકુનીએ કુન્તામાને ઉપદી રથમાં નાખ્યાં ને રથ ફાંકી મૂક્યો. આપડાં કુન્તા મા ધણું ય રહે; પણ હુદ્દને કયા રે આવે ? એટલામાં બીમને આ સાંભર્યા, “ અરે ! મા કયાં ? ” એણે દોડતો રથ દીઠો, ગડતાં ગાતાજી દીઠાં. એ તો ટીસે ચતો ચોળ ચપ ગયો. રોચ ગણની બીમે દડબડ દોટ મૂકી.

રથ પાસે પહોંચી જઈ ધબકીને બીમ

શકુનીના રથમાં પડ્યો. ઠડઠડ ભૂમક દબને રથ હેઠો બેઠો ! સારથીની ને ઘેડાની ફૂંક નીકળી ગઈ. બીમે શકુનીના લમણમાં ભેરથી એક ઘાત ચોડી દીધી. આપડાં વેંત લમણું સૂંચી ગયું !

કુન્તામાને લઈ લીમ પાછો વળ્યો.

હર્યોધને આ જોયું. એણે હુકમ કર્યો, “ આ જાડીઆને ઠેર મારો. ” હુકમ થતાં જ લીમસેન ઉપર ઘડાઘડ ગેડીઓ પડવાં માંડી. બાણનો વરસાદ વરસવા લાગ્યો. બળીઓ લીમસેન આમ તેમ કુદીને હાથિયાર ચૂકવવા લાગ્યો.

પણ લીમસેનના હાથમાં કાંઈ હથિયાર ન હોતું. નાની ગદાથી શું ચાય ? એ કહે, “ હવે ? ”

છેવટ જીમે જાણ્યું, આ તો માર આવોં પડશે. હવે તો અહીંથી નાશો ! મૂઠીઓ વાળીને લીમ ત્યાંથી નહો. ‘ માર, માર ’ કરતા સૌ એની પાછળ પડ્યા.

બીમ મનમાં કહે, “ કંઈક હથિયાર મળે તો આમની વસે કરે ”

દોડતાં દોડતાં બીમે એ આંખલીઓ દીઠી.

“ હા, આ આંખલીઓ ઠીક છે. ”

હયમચાવીને એક આંખલી ભીમે હેઠી પાડી. પછી બીજી પાડી. બન્ને હાથમાં એક એક આંખલી પકડીને એ લશ્કર સામે ધાવ્યો. પછી તો ઉધું-ધાલીને ભીમે આખા લશ્કરને ઝૂંડવા માંડ્યું. પછી શું પૂછવું ? ભીમભાઈનો એક ઘા પડે ત્યાં કેટલાંયની કૂંક નીકળી જાય ! એક ઘડીમાં ભીમે ત્રાદ્ય ત્રાદ્ય પોકરાવી. ઝૂંડતો ઝૂંડતો ભીમ દુર્યોધનના હાથી પાસે જઈ પહોંચ્યો. આંખલીઓ પડતી મૂકી ભીમે હાથીના આગલા બે ચ પગ પકડયા ને એને ચીરી નાંખ્યો. અંખાડી સહિત રાજા દુર્યોધન લોચે પડ્યો. ગળચી ફળાવી ભીમ એના ઉપર ચડી બેઠો. દુર્યોધને જાણ્યું હવે ભોગ મળ્યાં ! એ કહે, “ એ લાંબશાળ, તમારી ગાય છું. તમે માગો તે આપીશ. મને છવતો રહેવા દો. ”

સૌ નગરમાં જવા તૈયાર થયાં.

એક રથમાં ચારે ચલાઈ ને કુન્તામાં બેઠાં. દુર્યોધન ભીમસેનને કહે, “ આપણે હાથી ઉપર જઈએ. ”

રાજાએ એક હાથી મંગાવ્યો. માવતે હાથીને નીચે બેસાર્યો, એટલે દુર્યોધન ઉપર બેઠો. ભીમે ચ ચડી ગયો. પછી માવતે હાથીને ઉભો કરવા માંડ્યો; પણ કેમે કર્યો હાથી ઉભો જ ન થાય ! માવત એને ઘણું ચ મારે; પણ બાપડાથી ઉભું જ ન થવાય ! ભીમભાઈનો બોજ કાંઈ ઓછો નહોતો ! છેવટ હસીને ભીમ કહે, “ કાંઈ નહિ. આપણે બે ચ ચાલતા જઈએ. ”

ભીમ અને દુર્યોધન સાથે ચાલવા લાગ્યા. વાજતે ગાજતે સૌ હસ્તિનાપુરમાં આવ્યાં.

* * *

થોડા કિવસ વીતી ગયા.

રાજા રાજદરબારમાંથી સીધું સામાન આવે, કુન્તાજી રસોઈ કરે, સૌ ખાય, પીએ ને આનન્દ કરે. એવામાં એક દાર વિહરકાકાએ પાંચે ચ બાઈને પાસે બોલાવ્યા ને પૂછ્યું. “ બેટા, હવે તમારે શું શીખવું છે ? ”

સૌએ પોતપોતાની મરજી જણાવી.

અર્જુનજીએ રાજકાજ શીખવાની હોંશ જતાવી, એટલે વિહરકાકાએ એને રાજ દરબારમાં આવવા કહ્યું.

ભીમને કયા આવી. ”

છએ જણને વાજતે ગાજતે ગામમાં લઈ જવાતું ને અધું રાજપાટ આપવાતું કળુલ કરાવી ભીમ ઉભો થયો. દુર્યોધને લડાઈ બન્ધ રખાવી.

દુર્યોધનને સાથે લઈ ભીમ કુન્તામાની પાસે આવ્યો. દુર્યોધન કુન્તાજીને પગે પડ્યો ને બોલ્યો, “ કાકી, મેં ભીમભાઈને ને સૌને ઓળખ્યા છે. હવે આપ નગરમાં પધારો ”

કુન્તામાને થયું કે ભીમે ખરી ઓળખાણ કરાવી લાગે છે !

(અપૂર્વ)

ચન્દ્રશંકર

ફરતી શાયરીનો તીણો કરકશાટ કાને પહોં હતો.

‘ધના કાકા, આવું કે ?’ કહીને વલ્લુએ વાઠમાંથી ભેયું.

‘વલ્લુ કે ?’ વાઠને પૂંઠ કરીને બેઠેલા ધનામુતારે મોં ફેરવી કહ્યું, ‘આવ બેટા, તારા વિના મારી શાયરી કોણ જોવાયે ? આવ, તારા વિના હું મૂંઝાણ ગયો હતો.’

‘કેમ કાણઈ ક્યાં ?’ વલ્લુએ પૂછ્યું.

‘એ તો ગયો સૈનિક થવા.’

‘મારે ય સૈનિક થવું છે. બા જવા દેતી નથી.’ વલ્લુએ ઉત્સુકતાથી કહ્યું.

ગાંધીજીએ અઠવાડિયું થયાં કૂચ શરૂ કરી હતી, એટલામાં તો ગામેગામ સૈનિક યાદને લડાઈમાં ભેડાવાને માટે સૌનાં દિલ હલમલી ઉઠ્યાં હતાં.

‘હજી તું બહુ નાનો છે હોં.’ ઘરડા મુતારે કહ્યું.

‘પણ તો ય હું ક્યાં કમ છું ?’ શાયરી જોયાતાં પોતાનું જોર જતાવવા જતાં એણે જમણા હાથે ઝાલેલી ટોરડી તોડી નાખી, ‘ને આ બહેનને ય આવડું છે.’

‘પણ ગાંધીજી હજી સ્ત્રીઓને ક્યાં બોલાવે છે ?’

‘પણ ત્યારે કરવું શું ? આખો દેશ લડાઈ કરવા નીકળે ને અમારે એણે હાથ પગ ભેરી બેસી રહેવું ?’

‘બેસી રહેવાનું કોણ કહે છે ? પણ ય કામ છે, કોઈ કરનાર નથી. આ પેલા રામા દવાર ઉસ્તો. તે આટલી એંસી

વરસની ઉંમરે ય બેઠાબેઠા રેંડીઆની ત્રાઠો બનાવે છે.’

‘કુ ઉ ઉ ઉ.’

‘તમને નાનાંને રેંડીઆની વાત સાંભળીને સૂગ ચડે છે ! પણ અમારી પેઢીનાં માણસો જો હજીએ સાસમમાં કાલાં વીણે છે, હાથે ફેલે છે, એ કપાસ લોઢે છે, રૂ પીંણવે છે, રેંડીએ કાંતીને સુતર વણાવે છે. આટલું બધું કામ છે ને તને કશું જડતું નથી ! તું ધારે તો બેઠાબેઠા તકલી બનાવ્યા કરે.’

‘આજે સાઠ પડ્યો છે કે કાલે ગાંધીજી આપણા ગામમાં પધારવાના છે.’

‘મોં ય સાંભળ્યું છે.’

(૨)

ખીજે દિવસે વહેલાં સવારમાં વલ્લુ, નાની ને ધનામુતાર ગાંધીજીનાં સામૈયામાં ચાલ્યાં. આખું ગામ ગાંધીજીને સામે લેવા જતું હતું. એકલડોકલ ઘરડાં ને અર્ધગ નિસાસા મૂકતાં ગામને પાકરે આવીને બેઠાં હતાં.

‘વલ્લુ, જો, જો ગાંધીજી ને એમના સૈનિકો દેખાય. એ પેલો ઢાળાવ પરથી ઉતરે. આગળ ગાંધીજી ને પાછળ સૈનિકો છે. છેક પાછળ એક ઘોડો છે. એમના સામાનનું ગાડું તો આપણને રસ્તામાં મળ્યું હતું, નહિ ?’

ગાંધીજી ને એમની દુકડીને ઢાળાવ પરથી ઉતરતી નેઝને ગામલોકોએ ‘આજની ધડી રણિયામણી, મારો વહાલોજી આવ્યાની વધામણી હોજી વધામણી હોજી રે,

આજની ઘડી રળિયાંમણી,

ગાવા માંડયું.

ગાંધીજી પાસે આવતાં લોક ગધું સામે ગયું.

આગળ ગાંધીજી હતા. માથે ખાદીનો લીનો રૂમાલ વીંટયો હતો. કપાળમાં કંડુનો મોઠો ચાંદલો હતો. ઉપર અક્ષતંના એકદ બે દાણા રહી ગયા હતા. મોઢા પર ઉત્સાહ ને નિશ્ચય જણાતો હતો. હાથમાં વાંસની મોટી લાકડી ઝાલી હતી. ડીલે ખાદીનો ચાદર ઝોલી હતી. કેટે નાનીંશી પોતડી પહેરી હતી. પગ સાવ ઉઘાડા હતા.

પાછળ સૈનિકો હતા. સોની મોખરે પંડિતજી હાથમાં એક તારો લઈ 'રામ રામ રામ રામ' વાળી પુનઃજીલાવતા હતા.

કુવારિશ્રીઓએ ગાંધીજીને ચાંદલા કર્યા, અક્ષત ચોટયા, ને કૂલપાનથી વધાવ્યા. સૂતરના હારને તો ગાંધીજીના ગંગામાં મોટા દગ બત્તી ગયો ! ગાંધીજી ગામના આગેવાનો સાથે વાતે વળ્યા.

'ધના કાંકા, ચાલો આપણે ઉતારે પહોંચી જઈએ,' વચ્ચે બોલ્યો. 'આપણે વેળાસર ત્યાં પહોંચી જઈએ.'

વચ્ચે ને નાની સાથે ધનામુતાર પછી મોટી ફક્કે ચાલવા લાગ્યા.

'તમને જવાનું મને નથી થતું, ધનાકાકા! આવડા મોટા ગાંધીજી આટલી મહેનત કરે ને આપણે ઘર બેસી રહીશું?'

'મન કેમ ના થાય, બેટા ? પછી

હવે આ શરીર કેટલો શ્રમ સહન કરી શકે ? ઘર બેઠાં આપણાથી જે થાય તે કરી છૂટવામાં પાછી પાની કરીએ તો શરમાવાનું થાય ખરું. કાલે તે પેલા રેલિયા નહોતા બેયા, આપણા રૂળિયામાં પડ્યા'વા તે ? અત્યારે એ ગાંધીજીના ઉતારે હશે. એના પર ગાંધીજી ને સૈનિકો કાંતશે. મારામાં કે તારામાં લડાઈનાં દુઃખ વેઠવાની શક્તિ છે નહિ, તો આપણી પાસે બુદ્ધિ કે ધન જે હોય તે દેશને માટે સમર્પણ કરવાની આપણી ફરજ છે. એટલું કરીએ તોય આપણે આપણો ફળો આપ્યો કહેવાય.'

'ને નાની, તું'ય ઘણું કરી શકે. અત્યારે બધા સૈનિકો ગામને પાદર ચોસશે. ત્યાં તું એમને પાણી પાઇ શકે. આજ તો એ અહીં રહેવાના છે તો રસોડે જઈને એમની રસોઈમાં પણ મદદ કરી શકે.'

'ને વચ્ચે, તું પેલું ગાડું છોડી નાખ. બળદને તળાવડીએ લઈ જઈને પાણી પાઇ આવ. પછી એમને ઝાડે બાંધ ને પૂજો બે પૂજા ઘાંસ નાખ.

'ને હું, પેલા ગાડા ભણી જઈ. ત્યાં કાંઈ ખોટકાઈ ગયું લાગે છે. એટલે એમને મારી જરૂર પડશે.'

અર્ધા કલાકેક પછી થાકી ગયેલો વચ્ચે ધનામુતારના ડેક્કામાં આવીને ગાડાના પેડાનાં ભાગલાં પાંખિયાં સમાં કરવા બેઠો ત્યારે એને લાગ્યું કે એ ય દેશને કઈક મદદ કરી રહ્યો છે.

મણિલાલ ઠાકર

નવી હરિકાઈ

લો	લી	લ	મ	ર
ક	ળા	ચો	જો	કી
વ	ટી	પ	પી	ખી
બ	ત	ગી	કા	લા
જા	ના	ર	જો	ચુ

બાળના ચોકઠામાં ૯ રંગોનાં નામ છે. એક બાનામાં શરૂઆત કરી. ઉપર નીચે કે આડાઅવળા ચાલીને એ નવે ય રંગનાં નામ બોલી કાઢો. પણ એક જ લીટીએ જવાનું. લીટી છેકાવી ન બેઠીએ.

બોલ્યાં ! કેવી રીતે ચાલીને ?

જવાબ એક પોસ્ટકાર્ડમાં સખી નીચેના શિરનામે મોકલો.

ભાગ લેનારનાં નામ જુલાઈ ૧૯૩૧ના અંકમાં પ્રકટ થશે.

આનેકા પત્રોમાંથી દસ પત્રો ઉપાડીશું ને તે દરેકને 'વાનર સૈનિક રમેશ' ને 'વાનરસેનાના ગીતો' ની એક એક નકલ ભેટ મોકલીશું.

તા. ૧૫ મી જુલાઈ સુધી જવાબો સ્વીકારશે.

આને જ સખો:

ચન્દ્રશંકર મ. ભટ્ટ.

૦/૦ હંદાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વ : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

C/o હુલાયામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

વર્ષ ૧ : અંક ૭

❖ ❖ ❖

જુલાઈ : ૧૯૩૧

***

પારણી

***

માતા, જ્યોત્સના જુલાવે પુત્ર પારણી,
જુલે લાડકડા પુરુષોત્તમ આનન્દ ભેર;
હરખી નરખીને ગોપીજન બાળે વારણી,
અતિ આનન્દ શ્રી નન્દાલને ઘેર: માતા૦ ૧

હરિના મુખડા ઉપર વાઈ કોટિક ચન્દ્રમા,
પંકજ લોચન સુન્દર, વિશાળ કપોળ;
દીપક જ્યોતિ સરખી દીપે સુન્દર નાસિકા,
કેમળ અધર અંશુ છે રૂડા રાતા ચોળ: માતા૦ ૨

મેઘશ્યામ કાન્તિ ભૂકૂટી છે વાંકડો,
ખીંટળિયાળા લાલ ઉપર: જુએ કેશ;
હસતાં દંતુડી દીસે બેહુ હીરાકણી,
ભેતાં લાગે કોટિક મહન મોહન વેશ: માતા૦ ૩

સિંહ નખ જડેલું મુવણું શોભે સાંગલું,
નાચુક આજુ સઘળાં કંચન મોલી હાર;
અને અંગુઠો ધાવે હરલ બે હાથે અદી,
કોઇ બોલાવે તો કરે કિલકિલાકાર: માતા૦ ૪

“તો એતું દૂધ પણ ખરાબ જ હોય. સીધું લોહી દૂધ થાય એટલે લોહીને શુભ એમાં તો આવે જ ના ?”

“વાત ગળે ઉતરે છે.”

“ત્યારે ગાય જે ખાય તેમાંથી લોહી થાય, ખરી વાત ?”

“હા, ખરી વાત.”

“પછી ગાય આખરે કરે, જેવું તેવું સહેલું ખાય, ઉતરી ગએલું અન્ન ખાય, જે આન્યું તે ખાય ને તેનું લોહી થાય ને તેવું દૂધ થાય તો પીવાય ?”

“લાગે છે કે ન પીવાય.”

“તો હું એટલા જ માટે કહું કે ગાયનું દૂધ છે તો સાફ પણ ગાય ભેંઠને પીવું ભેંઠએ પહેલાં ગાય કેવી છે તે જાણીને-ભેંઠને પછી દૂધ વાપરવું.”

“ત્યારે આપણે ત્યાં તો જેવું વેચાવા આવે છે એવું આપણે તો લઈએ છીએ, કંઈ ગાય છે ને કેવી છે એની તો આપણને ખબર નથી હોતી !

‘તે એવું’ આપણે ન ચલાવવું ભેંઠએ. ગાયો રાખનારને કહેવું ભેંઠએ, જાતે જાહેને ગાયોને જોવી ભેંઠએ.”

“પણ એવું તે આપણે ક્યારે કરીએ !”

“તો રાત્રે કે ગાયના લોઠાએ કાયદો કરવો જાઈએ કે આવી ગાયનું દૂધ વેચાય ને આવી ગાયનું દૂધ ન વેચાય. વેચે તેનો આ દંડ આ સજા.”

“એવું કંઈક થાય તો ઠીક”

“પણ એટલેથી કાંઈ ન વળે. એ તો ગાયોવાળાએ સમજવું ભેંઠએ. માંદી ગાયનું દૂધ ન જ વેચાય. વેચે તો એ પાપ કરે છે, લોઠામાં રોગ ફેલાવે છે, એક પાંચશેર દૂધના પૈસા માટે માણસોને રોગ વેચે છે, રોગ વેચે એ માણસ કેવો કહેવાય !”

“તમારું કહેવું ખરાબર છે.”

“પણ ત્યારે આ વાત એકલા ગાયના દૂધની કે બધાનાં દૂધની”

“બધાનાં દૂધની. આપણી બાના દૂધની પણ. બા માંદી હોય તો એનાથી લાઇને ન ધવડાવાય ને ધવડાવે તો લાઇ માંદો પડે, માનો રોગ એને થાય ને મરી જાય !”

“ત્યારે તો બહુ સમજવું ભેંઠએ એવું છે !”

“સમજવું ભેંઠએને ખરાબર કરવું ભેંઠએ એવું છે.”

“વાત તો સવા લાખની !”

જેમ તેમ

જેમ તેમ કરી જાગી ગયાં.
 જેમ તેમ કરી પરવાર્યાં.
 જેમ તેમ કરી કપડાં ખદલ્યાં.
 જેમ તેમ કરી તૈયાર થયાં.
 જેમ તેમ કરી બારણે નીકળ્યાં.
 જેમ તેમ કરી પોટલાં લીધાં.
 જેમ તેમ કરી ચાસવા મંડયાં.
 જેમ તેમ કરી સ્ટેશન આવ્યાં.
 જેમ તેમ કરી ટિકિટ લીધી.
 જેમ તેમ કરી માઘ જોખાવ્યો.
 જેમ તેમ કરી મજૂર જોલાવ્યો.
 જેમ તેમ કરી દાકર ચડયાં.
 જેમ તેમ કરી નીચે ઉતર્યાં.
 જેમ તેમ કરી ગાડીએ આવ્યાં.
 જેમ તેમ કરી ચઢવા ગયાં.

પણ ત્યાં તો

પી....ધં....ધં...પુ. કું....કું....કું....કું.

જેમ તેમ કરી આપાં ખરયાં.
 જેમ તેમ કરી પાછાં વળ્યાં.
 જેમ તેમ કરી ટિકિટ પાછી આપી.
 જેમ તેમ કરી સામાન ઉપાડ્યો
 ને વીલે મોઢે પાછાં આવ્યાં !

૦૦૦૦ ચારોળી ૦૦૦૦

ચારોળી એ સૂકો મેવો છે; ગરફીનાં ચકતાં ઉપર, ફૂધપાકમાં, શીખંડ વિગેરેમાં તેનો ઉપયોગ થાય છે. તે જીવારના દાણા જેવી અને બદામી રંગની હોય છે. કેટલીક વખતે મુખવાસ તરીકે પણ તે વપરાય છે. એ ખાવામાં જાણે ઘીની ગોળી વાળેલી હોયની તેવી ધોચી લાગે છે.

આ ચારોળીનાં તો મોટાં મોટાં ઝાડ થાય છે. ગોધરાથી બે ત્રણ માઈલ છેટે તેનાં ઝાડો છે એમ અને સાંભળેલું । એનાં ફળને ‘ચારોળાં’ કહે છે. જેમ રાયણ, બેર વિગેરે ખવાય તેમ તે પણ ખવાય. ગોધરામાં એ કોઈ કોઈ વાર વેચાવા વ આવે છે.

પંચમહાલ જિલ્લામાં ગોધરા ગામ છે, તે તો તમે જાણતા હશે અને રેવા-કાંઠા એજન્સિમાં આવેલું કેવગઢ બારીયાતું રાજ્ય પણ નકશામાં જોયું હશે. એ બારિયાના રાજ્યમાં જંગલો જ છે. વસ્તી ખૂબ ઓછી છે. તેમાં સાગનાં મોટાં ઝાડ, ચારોળીનાં ઝાડ, અને ખાખરા, ટીમરવાનાં ઝાડ યુક્ત છે. આખું જંગલ જાતજાતનાં ઝાડોથી ભરપૂર છે.

આ ચારોળી તો જાણે ચપટાં ચણીબેર જેવી પણ તેના ઝરતાં કંઈક મોટી હોય છે; પેલો બેરોયો કલાર તળાવમાં થાય છે અને તેને બેરયાં જેવાં ફળ લાગે છે તે જાણે અને જેવાં થાય તેવાં જ પણ રંગમાં સહે જ ફેર પડે.

અમે ગોધરામાં ચારોળાં જોયાં, તેનું ઝાડ કેવું હશે એ જાણવાની અમને ખૂબ ઇચ્છા થઈ. ત્યારે એક દિવસ ચાર વાગે ઊડી અમે જંગલમાં ગયા અમારા આશ્રમથી એકાદ માઈલ દૂર એક લીલની ઝુંપડી છે. ત્યાંની લીલડી એક ડોશી છે. બહુ જ માયાળુ અને તમારાં જેવાં બાલમિત્રો જોડે તો ખૂબ જ પ્રેમ રાખે છે. એના ઝુંપડાથી એક માઈલ દૂર ચારોળીનાં ઝાડ હતાં અમે ઝાડને ઝાળખતા ન હતા. અને જંગલનો રસ્તો પણ નહિ જોએલો એટલે તેને ખતાબવા આવવા કહ્યું. તો તે ખતાબવા આવી. અજવાળુ થતાં તો અમે તે ઝાડ જોયાં.

પહેલાં તો ધારેલું બેરડી જેવાં હશે, કાંટા ખૂબ હશે; પણ ગયા ત્યારે તો જુદું જ. ઉંચું ઉંચું ઝાડ. છાલ ખૂબ ધોચી અને ખરબચડી, લંબગોળ લાંબાં પાન અને બહુ જ ગરડ તેજ લાકડું. ખૂબ જાડી ડાળી ઉપર ચઢવું પણ સહીસલામત

ન ગણાય. અમે ઉપર ચઢ્યા. આરોહાં તો પાટીને ઉઠી ગયાં હતાં. કંઈક કંઈક હતાં અને તે પછુ ખૂબ છેવાળી ડાળીઓએ. ડાળી નમાવી લાવવા જઈએ તો ડાળી લાળી નાય.

તે કે આરોહાં તો ન મળ્યાં. પછુ અમને ખૂબ આનન્દ થયો. કારણ કે 'હું' ક્રિયા તો હું ટાંચા પછુ ચોર તો લીઠા' એવું થયું. આરોહીનાં ઝાડ તો ચોળખ્યાં; આવતે વર્ષે એની પાકવાની ઋતુએ જઈ ખૂબ ખાઈ આવીશું.

પાકે ત્યારે એનો સ્વાદ ખડુ મઝાનો લાગે છે. કાચાં હોય ત્યારે લીલાં હોય છે. પાકે છે ત્યારે બુખરો નાંખુઓ રંગ થાય છે. બોરની માફક એનો ગર ખવાય છે, પછુ એનો ગર ખૂબ પાકેલા નાંખુની માફક નરમ હોય છે એટલે ચૂસી ખવાય છે. તેનું બી બોરડીના બીયા કરતાં ઘણું સખત લોખંડનું હોય તેવું સખત હોય છે. તેનાં બી સુકવી ઘંટીમાં ભરડે છે એટલે તેની ઉપરનાં કેટલાં ફૂટી જઈ અન્દરથી આરોહી નીકળે છે. એવાં બી એકઠાં કરી તેને ભરડી લીલ લોકો આરોહી છૂટી પાડે છે અને બજારમાં લાવી વેચે છે.

ભીમસેન

[ગયા અંકથી ચાલુ]

તે દિવસથી રાજ અર્જુનજી દુર્યોધનના દરબારમાં નાય ને રાજનાં કામકાજ જુએ; પછુ કૌરવો અર્જુનજીને કાંઈ ઝાઝું માન ન આપે. ઉલટા સૌ એને 'મન્ત્રપુત્ર' કરીને ખીજવે । પછુ અર્જુન શું બોલે ? એને તો રાજકાજમાં પાવરથા થવું હતું, એટલે એ સૌનાં મ્હેણાં મુઝે મોઢે સહે. પરન્તુ મ્હેણાં સાંભળી સાંભળીને અર્જુનનું શરીર સૂકાવા લાગ્યું.

ભાઈ દિવસે દિવસે સૂકાતા કેમ નાય છે ? ”

કુન્તામાએ ખૂબ પૂછ્યું ત્યારે અર્જુને એમને એકલાને ખડું કારણ જણાવવા કહ્યું. કુન્તામાએ ચારે ય ભાઈને કંઈ કામે બહાર મોકલ્યા, ત્રણ ભાઈ તો ચાલ્યા ગયા; પછુ બહાર નીકળીને ભીમે વિચાર કર્યો કે અર્જુનનું દુઃખ મારે સાંભળવું પડશે. વખતે એ માણને સમ દેશે તો એ ય મને નહિ કહે ! આમ વિચારીને

એક વાર ભીમ કહે, “ મા, અર્જુન

ભીમ તો છાનોમાનો મેડા ઉપર સંતાઈ રહ્યો.

આંખમાં આંસુ લાવી અર્જુને બધી વાત કહી: “મા, મા, દુર્યોધન મને રાજ ‘મન્ત્રપુત્ર’ કહે છે !”

કુંતામાને ય રાણું આળ્યું. રીસ ચડાવી એમણે કહ્યું, “બેટા, તેમાં શું ? પણ દુર્યોધનની માને તો આખલો પરણી ગયો તો ! તું ચહેવેથી એને ‘આખલાનો પુત્ર’ કહેજે’.

પણ અર્જુન કહે, “મા, મારે તો રાજકાજ શીખવું છે. મારાથી એવું મહેલું ન દેવાય.”

ત્યાં તો મેડા ઉપરથી ભીમ ગળું ઉઠયો.

“માડી, એ તો માડું કામ, કાલ ભરી સભામાં જઈને કહી આવીય.”

અર્જુનજી ચરચર ધૂણી ઉઠયા. એ કહે, “મા, ભીમભાઈ ત્યાં આવશે તો પછી માડું ભણવાતું ટવી જશે. મા, ગમે તેમ કહીને ભીમભાઈને વારો.”

અર્જુનજીની આંખે આંસુની ધાર આવી. માલજે ભીમને સભામાં જવાની ના પાડી. ભીમ કહે, “તો કાંઈ નહિ.” પણ કુંતામા કહે, “એમ નહિ. સોગન લે તો હું સાચું માવું.”

ભીમ કહે, “મા, જો હું કાલ એ

દુષ્ટની સભાના દરવાજામાં ય પગ મૂકું તો તમારા સમ.”

બીજે દિવસે અર્જુન સભામાં જવા તૈયાર થયો. પાછળ ભીમેય તૈયાર થયો.

બીજે રસ્તેથી, કોટ મૂકીને, ભીમ દરબાર પાસે પહોંચી ગયો. દરવાજામાં પગ મૂકવાતું પણ લીધું હતું તેથી એક બાજુએ જઈ, ફેફકો મારી એ કોટ ઉપર અદ્ધર ટીંગાઈ રહ્યો, એટલામાં અર્જુન સભામાં આવ્યો. દુર્યોધન કહે, “આવ, મન્ત્ર પુત્ર” ભીમે આ સાંભળ્યું, એની આંખ ફાટી ગર્જના કરીને એ બોલ્યો, “અમે તો ‘મન્ત્રના પુત્ર’ પણ તું તો ‘આખલાનો પુત્ર’ છે અભાગીઆ !” આમ કહેતેકને. ભીમ સભામાં ફેરી પડ્યો, સૌએ કૌરવોને હેડા નાખી ભીમ એમના ઉપર ચડી બેઠો.

સૌ ધૂજવા લાગ્યા.

દુર્યોધન બે હાથ બેડીને કહે, “એ ભાઈશાળ, જીવતા રહેવા દો. હવે અર્જુનજીને એવું કહું તો સૂરજ દેવના સમ”

સમ લેવરાવી ભીમ ઉભો થયો ને કોટ ફેંદીને ઘેર પહોંચી ગયો.

સૌએ કૌરવોને એક મહિને સારું થયું.

(અપૂર્ણ)

અન્દ્રશંકર

ટૂંકી ટૂંકી વાતો

૧. આત્મભોગ

પેરિસની એક ગલીમાં હતું ઘર ચણતું હતું. ઉંચી ઉંચી પાલખો ઉપર આસપાસ ઈંટો વગેરે મૂકી, કડીઆઓ કામ કરતા હતા.

એકએક પાલખ નમી, કાણુ વળન વધી ગયું હતું.

કહ્કહ્ બૂસ. પાલખ તટ્ટી ને બધું નીચે પડ્યું. પડતાં પડતાં એ જાણ એક વળીને વળગી પડ્યા, પણ વળી પાતળી હતી; એ જાણને ભારે એ તૂટું તૂટું થતી હતી.

“ભાઈ, બેયનો ભાર આ નહિ ઝીલે. હું પડું છું. મારાં બેરીઝિકસન જરા આશ્વાસન આપજે. ભગવાન તારું ભલું.....”

“સખુર, સખુર, મને જ પડવા દે. હું કુંવારો છું; મારા પર કોઈનું નિર્વાહનો ભાર નથી. હું જૂઝાઉં છું.”

ધખખાક !

“અરે ! બિચારો આ એકરોય પડયો !”

એકરે આત્મભોગ આપી માની કુખ ઉઠાળી.

૨. હોશિયાર ઉન્દર

રસોડામાં ‘રોજ ચોરી થતી’તી. તેલની ચોરી ! ધરધણી ધણી ય કાળજી રાખે; પણ બીજા દિવસે શીશી ખાલી જ થઈ હોય ! એક દિવસ ધરધણી કહે “આજ તો આખી રાત જાગું. જોઈ, ચોર કોણ છે ?”

ચુંચુંચું. એક ઉન્દર આગ્યો. હળવેક હળવે પાટીયે ચઢ્યો, હળવે ! શીશીએ ચઢ્યો, ચાંચે ચાંચે ખુચ ખોદ્યો !

• ધરધણી કહે, “ પણ હવે શું કરશે ? શીશી દળે એમ તો નથી ! ”

ત્યાં તો ભાઈએ પૂંછડી બોળી ને બહાર કાઢી ચાલી ! વળી ખીજ વાર પૂંછડીએ પૂંછડીએ તેલ કાઢી, આખી શીશી ખોલી કરી, ઉન્દરમામા ઉપડી ગયા !

ધરધણી તો બેઈ જઈ રહ્યા. “ આ તે કેવો હોશિયાર ઉન્દર ! ”

૩. બાલમિત્ર

મદમાતો હાથી હતો. હાથીખાને ખંધાતોતો. ડોઈ ડોઈ વાર માવતની સ્ત્રી પોતાના છેકરાનું ઘોડીઉં એની પાસે મૂકતી ને બીજું કામ કરતી. થોડા દિવસ એમ આલ્યું. પછી તો હાથીને છેકરા વિના કાંઈ ગમે નહિ ! છેકરું ન હોય તો હાથી ધાસ ન ખાય ને પાણી ય ન પીએ ! છેકરું ઉંઘે ત્યારે હાથી મૂંઢ વડે એના પરની માંખો ઉસોડે, રડે તો એને હાંચાળે !

ખંધાં કહે, “ કેવો સુંદર બાલમિત્ર ! ”

૪. સાવધ હાથી: અસાવધ માલિક

માલિકનો દોરબો હાથી રોજ શહેરમાં જતો હતો. વાટમાં લાકડાના સાંકડા પુલ ઉપર થઈને એ કાળજીથી જતોગ્યાવતો.

એક દિવસ હાથી પુલ પાસે અટક્યો. એણે પગ મૂક્યો ને પાછો લીધો. સૂંઢે જરા ઉંચી કરી, ગણે કહ્યું, “ આજ આના પર જવું બેખમકારક છે. ”

પણ માલિક જરાક અણસમજુ હતો. એને આજના મેળામાં પહોંચવાની ઉતાવળ હતી. અંકુશ મારીને એ બોલ્યો, “ હશે, ચાલ જલદી કરને. રોજ અથ છે ને એમાં આજ બહીએ છે શું ? ”

અંકુશને ને માલિકને વશ થઈને હાથી છેવટ પુલ પર ચડ્યો.

પણ....પણ અડધે જતાં જ કડકડ કડાક: પુલ તૂટ્યો, એ ય નીચે.

માવત મૂઓ ને હાથીને ય જૂળ વાળ્યું.

અસાવધ માલિકે ખાપડા સાવધ હાથીને ભૂલવ્યો !

૫. વક્ષદાર કુતરો

પહેલાં એક વાર ઠોઈ રોમન ગુલામનું ખૂન થયું. ખૂની છટકી ગયાં હોતો. ગુલામનો નિમકહલાલ કુતરો શખ પાસે ઉભો રહ્યો. કોની તાકાત કે શખને અડકે ? ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રોતો વીતી ગયાં, બૂખ્યે પેટે ને તરસ્યે જીવે કુતરે શખ સાચવ્યું !

ફરતાં ફરતાં રાત્રએ આ જોયું. ધીરે ધીરે સમેજનીને રાત્રએ કુતરાને જરા આંધોં કર્યો ને શખ દટાવ્યું. ને કુતરાને પોતાની સાથે લીધો.

થોડા દિવસ પછી રાત્ર સિંહાસને બેઠા હતા, પગ પાસે પેલો કુતરો હતો. આજ લશ્કરની કવાયત થવાની હતી. એકે એકે દરેક સિપાઇને રાત્રજીની પાસે થઈને પસાર થવાનું હતું.

ખુશ કુંકાયું, બેન્ડ વાગ્યું ને કવાયત શરૂ થઈ.

“એક, બે,” “એક બે.”

x

x

x

એકાએક કુતરો ધુરકયો. પસાર થતા એક સિપાઇ ઉપર એણે તરપ મારી. પોતાના માલિકના ખૂન કરનારને એણે ઝટ આગળી લીધી હતો. તપાસ થતાં પેલાએ ગુંદો કચુલ કર્યો ! રાત્રએ એને શિક્ષા કરી. કેવું આજ્ઞાક ને વક્ષદાર પ્રાણી !

૬. વણઝારો ને કુતરો

એક હતો વણઝારો. એને એક કુતરો, બહાદુર ને નિમકહલાલ.

એક વાર વણઝારાએ પોઠ આગળ મોકલી લીધી ને કુતરા સાથે એ પાછળ રહ્યો.

વાટમાં અચાનક એને રૂપિયાની જરૂર પડી. પાસેના ગામડામાં જઈને એણે એક શેઠને બધી વાત કરી, શેઠે કહ્યું “ભાઈ, કંઈક બાના પેટે આપ.”

વણઝારે બાનામાં પેલો નિમકહલાલ કુતરો આપ્યો. રૂપિયા લીધા ને બનતી ઉતાવળ કરી એ પોઠ પાસે પહોંચી ગયો.

બીજા દિવસે વણઝારે રૂપિયા લઈને એક માણસ મોકલ્યો. પેલો માણસ થોડેક ગયો એટલામાં જ કુતરો સમો મળ્યો ! બે ય પાછા આવ્યા.

વણઝારો વટવાળો હતો. કુતરાને દૂરથી જોઈને એને થયું કે “ખૂટું થયું. કુતરો છાનોમાનો નાશી આવ્યો ને માફ નામ વગોવ્યું !”

પુંછડી પટપટાવતો કુતરો પાસે આવ્યો ત્યાં તો વણુઆરે ડાંગની આપટ મારી.

“ નિમકહરામ, મારું નામ વગોવ્યું. ”

વણુઆરાના પંગ પાસે કુતરો પડ્યો.

એકએક વણુઆરે એની ડોક બાંધેલો કામળ જોયો, ઉઘાડીને વાંચ્યો.

“ ભાઈ વણુઆરા. કાલે રાત્રે, કુતરે મારો લાખોનો માલ બચાવ્યો. અમારો જાને ય બચાવ્યો ને ચોરોને નશાડયા. તમારા વફાદાર કુતરાને હું છૂટો કરું છું, તમારું દેવું મારું કરું છું. રામ રામ. ”

રહતી આંખે વણુઆરે કુતરા સામું જોયું હચકાં ખાતો કુતરો શેઠ સામે પ્રેમથી જોઈ રહ્યો હતો.

૭. ચતુર કુતરો

શેઠ ને ત્યાં ચોરી થઈ. લોક બંધા ભેગા મળ્યા. ખાંડી વાતો કરવા લાગ્યા.

બિચારા શેઠનું બંધું ધન ચોરાઈ ગયું તું. એક પોતડીભેર થઈ રહ્યાંતા. નાને પાટલે બેઠા હતા.

“ હરુ, આજ ગેલ શાં ? ”

પાંગેલો કુતરો શેઠની પોતડી ખેંચતો તો !

પણ કુતરે તો પોતડી ખેંચ્યા જ કરી શેઠ ખીજાંધને લાકડી ઉગામી. કુતરો જસ પાછો ખસ્યો ને વળી પોતડી ખેંચવા લાગ્યો.

ફરી શેઠે લાકડી ઉગામી ને ફરી કુતરો ખસ્યો. વળી પાછો પોતડી ખેંચવા લાગ્યો.

એક ઘરડા માણસે કહ્યું, “ શેઠ, કુતરો ગેલ નથી કરતો. જુઓ તો ખરા, એ શું કરે છે ? ”

કુતરે પોતડી ખેંચ્યા કરી. હળવે હળવે શેઠ આગળ આવ્યા.

આવતાં આવતાં તળાવની પાસે ઝાડના ઝુંડમાં બે ય આવ્યા.

કુતરે ખોદવા માંડ્યું. શેઠ ખોદી જોયું, છે શું ?

“ અરે ! આ તો પેલો ચર ! આ પેલી પેટી ! આ ઘરેણાં ! બંધું મારું ચોરેલું અહીં દાટ્યું લાગે છે ! કુતરે દીકું લાગે છે ! ”

લોકોએ કુતરાની ચતુરાઈની વાત જાણી. રાત્ર ચઢીને સૌ કહેવા લાગ્યાં, ઈ કહે, “ ધન્ય છે કુતરાને. ”

“ ગુણ સુંદરી ”

બાલવિભાગ

તત્ત્વ : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

C/o હુલાશ્યામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા.

વર્ષ ૧ : અંક ૮

❖ ❖ ❖

ઓગષ્ટ : ૧૯૩૧

* * * * *

બે બહેનો

* * * * *

લેખિકા : કુમારી પ્રભુતાબહેન મુનશી, ભરૂચ.

(ઉમ્મર વર્ષ ૧૦)

(લક્ષ્યવિષય 'પ્રભાત' માંથી)

બે બહેનો હંતી. એક હંતી શરીરે અડી, બીજી સાધારણ. એક રહેજ હંચી, બીજી રહેજ નીચી.

એકનું નામ સુમન, બીજનું નામ પ્રકુલ્લા. પ્રકુલ્લાનો સ્વભાવ રહેજ ઠાંપલો હતો. સુમનનો સ્વભાવ જરા જરા વારમાં ફરી અથ તેવો હતો.

પ્રકુલ્લા મુંબઈ રહેતી, સુમન અમદાવાદ રહેતી. જ્યારે પ્રકુલ્લા અમદાવાદ જતી ત્યારે બન્ને બહેનો ખૂબ આનંદ કરતી. ખૂ...ખૂ ખૂ...ખૂ રમતી—પેટભરીને રમતી. વારે ઘડીએ બન્ને લઢે અને પાછી એક થઈ અથ. આ પ્રમાણે તેમનો કાર્યક્રમ રોજ રોજ બદલાતો.

જ્યારે પ્રકુલ્લા મુંબઈ જતી ત્યારે સુમનને મુંબઈ જવાનું બહુ મન થતું. પ્રકુલ્લામાં ઉમ્મર કરતાં ડહાપણુ વિશેષ હતું. બીજી તરફ સુમન પણ ડાહી હતી.

આજે બન્ને બહેનો માશીને ત્યાં વડોદરે આવી હતી. રહાંજના પાછી ભરૂચ જવાની હતી, પરંતુ તેમનું આજનું વર્તન અજબ પ્રકારનું હતું. આજે તેઓ લલતી નહોતી, કારણ બન્ને હવે મોટી અને સ્હમજી થઈ હતી. બન્ને હળીમળીને રમતી, વાંચતી, ફરતી હતી; આવી રીતે તેઓ સદા રહે તો દેખું સારું !

નાગકુમાર કે રાજકુમાર?

એક હતો રાજા. તેને એક પુત્ર હતો. પુત્રનું નામ વીરસિંહ હતું. વીરસિંહને, એવો શ્યાપ હતો, કે જ્યારે તે વીસ વરસનો થશે, ત્યારે તેને એક વરસ માટે, નાગનું રૂપ લેવું પડશે.

છેવટે વીસ વરસની ઉમ્મરે, વીરસિંહ નાગ બની ગયો. આથી રાજા શોકમાં દિવસ ગાળવા લાગ્યો. તેણે વિચાર કર્યો, કે વીરસિંહ તો કયાંય મરી ગયો હશે.

હવે એક દિવસ, તે શિકાર કરવા ગયો. દિલગીરીમાં ને દિલગીરીમાં, તે એક જંગલમાં ચાલ્યો ગયો, અને ભૂલો પડ્યો.

વળી થાક ખાવા માટે તે એક ઝાડ નીચે બેઠો. એટલામાં એક કૌતક બન્યું.

એક ઝાડ ઉપર, એક વાંદરા બેઠેલો. વાંદરાના હાથમાં બે ઝાંઝર હતાં. તે આ રાજાએ બેઠાં. તેથી તેણે વાંદરા પાસેથી, તે બંને ઝાંઝર લઈ લીધાં.

રાજાએ એક ઝાંઝર લોંચ પર પછાડ્યું, તો તેમાંથી એક સોળ વરસની કન્યા નીકળી અને ખીલું પછાડ્યું તો, તેમાંથી એક ગાય નીકળ્યો.

સાપ રાજાને કદરવા દોડ્યો, પણ એટલામાં તો રાજાએ તેને તરવારથી મારી નાખ્યો. એટલામાં પેલી કન્યા બોલી, “ ઠીક થયું તમે તેને મારી નાખ્યો. તેને દેવનો શ્યાપ હતો. જો હવે તેને કોઈ સજીવન કરે તો તે પાછો માણસના અવતારમાં આવે. ”

આથી રાજા સમજી ગયો કે, ‘ નક્કી આ નાગ, તે મારો કુમાર જ હશે. ’

તેથી રાજા અને કન્યા બંને, સાપના કડકાં લઈને ગંગા તીરે તપ કરવા ચાલ્યાં.

રસ્તામાં એવું બન્યું કે એક બાળા રકતી હતી. રાજાએ તેને પૂછ્યું, ‘ તું કેમ રહે છે ? ’ ત્યારે બાળાએ જવાબ આપ્યો. ‘ મારાં બે ઝાંઝર એક વાંદરા લઈને નાસી ગયો છે. ’

રાજાએ કહ્યું કે “ તમે શીકર ન કરશો. તે ઝાંઝર મારી પાસે છે. ”

રાજાએ તેને તે ઝાંઝર આપ્યાં. આથી તે રાજા થઈ ગઈ, અને કહ્યું, કે “ હું બાળા નૃપી પણ માતા છું. તારે જે બેઠેલો તે મારો ! ” રાજાએ કહ્યું કે, “ માતાજી, તમને નમસ્કાર હો ! મારું છું, પણ એટલું જ મારું છું કે આ નાગકુમારને સજીવન કરો. ” માતાએ આશીર્વાદ આપીને કહ્યું, “ તથાસ્તુ ! ”

હવે તો નાગ સજીવન થયો, પણ નાગ ન રહ્યો, અને વીસ વરસનો કુમાર થયો.

રાજા તેને અને કન્યાને ચોતાના રાજ્યમાં લઈ ગયો.

ત્યાં તેણે બંનેનાં ધામધુમથી લગ્ન કર્યાં અને રાજપાટ સોંપી દીધું. હવે રાજકુમાર વીરસિંહે, આધું, પીધું અને મજા કરી.

વાસુદેવ ચીમનલાલ રાવલ

ગંગા સ્નાન*

ઘણા જૂના વખતની વાત છે. તે વખતે રેલ નહોતી. છૂટાં છવાયાં ગામડાં-ઓ ને થોડાંક શહેરો. એક ગામથી ણીજે જવું હોય તો વચ્ચે ધીંગ જંગલો ને નદીઓ આવે,

આવા વખતમાં દક્ષિણમાં એક પ્રાદ્યુ રહે. એક વાર એણે એક ઘોર પાપ કર્યું. બધાં કહે, “ઘણું ભયંકર પાપ ! હવે તો તું ગંગાસ્નાન કરે તો જ સ્વર્ગમાં ભય: નહિતર તારે લલાટે નરક જ લખાયું છે !”

પ્રાદ્યુ કાંઈ સ્વભાવે હુદ્ડ નહોતો. કરેલા પાપનો તે ઘણો પશ્ચાતાપ કરતો હતો. તેણે મનથી નિશ્ચય કર્યો, ‘ગમે તે ધાય, પણ ગંગાજીમાં સ્નાન તો કરવુંજ.’

એણે સો ઘરમાં બધી વ્યવસ્થા કરી. ગંગાજી તો ઘણાં દૂર એટલે ગંગાસ્નાન કરી પાછાં આવવાની આરા ઓછી. તેથી તેણે સર્વની ભીની આંખે વિદાય લીધી ને તે ઉત્તર તરફ ચાલ્યો.

તે ઘણે ઘણે દૂર નીકળી ગયો. ત્યાં જંગલમાં એણે એક નદી વહેતી જોઈ. નિર્ભય સ્વચ્છ પાણી અને રૂપાળો કિનારો જોઈ તેણે ધાર્યું કે ‘ગંગાજી તે આજ’ તેણે તો ત્યાં વાસ કર્યો. રોજ સ્નાન કરે અને હઠ ભક્તિથી ઇશ્વર પ્રાર્થના કરે. ધોમે તેણે તપ શરૂ કર્યું.

તપ કરતાં પાંચ વર્ષ વીત્યાં. એટલામાં

એક જૈન સાધુ ફરતો ફરતો ત્યાં આવી આવી ચઢ્યો. તેણે પ્રાદ્યુને પૂછ્યું, “ભાઈ, તું અહીં શું કરે છે ?” પ્રાદ્યુ જવાબ આપ્યો, “મહારાજ, મારાથી એક ઘોર પાતક થયું છે. તેના પ્રાયશ્ચિત્ત તંદીકે આ ગંગાજીના પવિત્ર કિનારે હું તપ કરું છું.”

પેલો જૈન સાધુ હસી પડ્યો. ને બોલ્યો. “ભલા માણસ, આ તે ગંગા ? કયા રાજા ભતૃકરિ, ને કયા ગાંગો તેલી ?”

આ પ્રાદ્યુની આ જવાબે બેઠકાને ગંગા કોણ કહે ? તને કોણે કહ્યું કે “આ ગંગા છે ?” પ્રાદ્યુ કહે, “શું. આ ગંગા નથી ?” સાધુ બોલ્યો “નહિ જ. ગંગા તો ઘણી દૂર છે !”

પ્રાદ્યુને સાધુનો ઉપકાર માન્યો ને પોતાતું મૃગચર્મ ઇત્યાદિ લઈને તે આગળ ચાલ્યો.

દૂર દૂર જતાં એક વિશાળ મેદાનમાં તેણે મોટી નદી જોઈ. તે હર્ષ પામ્યો અને બોલ્યો “હાશ ! ગંગા આથી ખરી !” તેણે આ નદીને કિનારે ફરી તપ આદર્યું.

પાંચ વર્ષ વીત્યાં એટલે ગૌદ મઠનો કોઈ લિજ્જુ ત્યાં આવી ચઢ્યો. તેણે પ્રાદ્યુને જોયો અને કહ્યું, “ભાઈ, તું પ્રાદ્યુ જવાય છે. તો આવી નકામી અને અપ્રસિદ્ધ નદીને કિનારે કેમ તપ કરે છે ! ગંગાને કિનારે કેમ જતો નથી ?” પ્રાદ્યુ આશ્ચર્ય પામ્યો અને બોલ્યો,

* પ્રો. બેનનની એક વાર્તા ઉપરથી.

“શું આ ગંગા નથી ?” બિહુ બોલ્યો,
 “શિયાળને કોઈ સિંહ ગણે, રાફડાને
 કોઈ મેરૂપર્વત કહે ? સલા ભાઈ, ક્યાં
 આ નાનકડી નદી ને ક્યાં વિશાળ
 ગંગા ?” “ભાઈ, શંભુ તમારું કલ્યાણ
 કરે; ઠીક થયું કે તમે મારી ભૂલ સુધારી”
 આટલું બોલી બિચારા બ્રાહ્મણે વળી
 પોતાનું મૃગચર્મ લીધું ને આગળ
 ચાલ્યો. ઘણા દિવસો સુધી આગળ
 ચાલ્યા પછી માર્ગમાં એક પર્વતની ખીણ
 આવી, ને તેમાં થઈને વહેતો વિશાળ
 નદીનો પ્રવાહ તેણે જોયો. “ભગવાન
 શંભુએ આખરે મારાં શ્રમિત ગાત્રો
 પર હથા કરી ખરી ! આખરે ગંગાનો
 કિનારો આપ્યો ખરો !” આમ મહાદે-
 વની હથાથી રડી પડતો હોય તેમ નમ્ર
 થઈ તે બોલ્યો; ને થાકેલો અને વૃદ્ધ
 થવા આવેલો છતાં ફરી તેણે આ નદીને
 કિનારે ઉઘ્ર તપ શરૂ કર્યું. બરાબર પાંચ
 વર્ષો વીત્યાં એટલે એક દિવસ સાંજે
 કિનારે પોતાના જેવા એક યાત્રાળુને તેણે
 નહાતાં જોયો. તે યાત્રાળુ કેડ સૂધી પાણીમાં
 આંચેને ઉચે સાહે બોલ્યો, “જ્ય
 નર્મદે, કાયાનું કલ્યાણ કર, નર્મદા
 મૈયા !” બ્રાહ્મણ દિગ્મૂઢ બની ગયો.
 મુજ્જતે હૃદયે તે પેલા યાત્રાળુ પાસે ગયો,
 ને તેને પૂછ્યું,

“ભાઈ, તેં શું કહ્યું ? આ કંઈ નદી
 છે ?” પેલા યાત્રાળુએ આશ્ચર્યથી તેના
 તરફ જોયું અને કહ્યું. “શું આ નર્મદા
 ને તમે કદી જોઈ નથી ?”

“શું આ નર્મદા છે ? ગંગા નથી ?”
 ગંગા તો હજી ઘણી દૂર છે !”

બિચારા તપસ્વીએ નિશ્વાસ નાખ્યો.
 અને. “ભગવાન ત્હમારું કલ્યાણ કરો.”
 વળી કહીને આગળ ચાલ્યો.

પણ હવે તે વૃદ્ધ અને દુર્ગંજ થઈ
 ગઈ ગયો હતો. અતિશય શ્રમ અને
 કષ્ટ સહન કરવાથી તેની કાયા લીધી થઈ
 ગઈ હતી. છતાં ગંગાસ્નાનની અતિશય
 ઉમેદથી પોતાના શ્રમિત અને નિર્બંજ
 દેહને તેને અપાય તેટલો વેગ આપ્યો
 અને ઘણો માર્ગ કાપ્યો. એટલામાં તેને
 તાવ શરૂ થયો, અને ચાલતું લગભગ
 અશક્ય થઈ પડ્યું. એક સંધ્યાએ તેના
 લથડતા પગો તૂટી પડ્યા અને તે માર્ગ-
 માંજ ઘડી ગયો. ભગીરથ પ્રયત્ન કરી તે
 ઘસડાતો ઘસડાતો પાસેની એક ટેકરી
 પર ચઢ્યો, ઉપર ચઢતાંજ નજર કરે છે
 તો તેણે થોડેજ દૂર વિશાળ ગંગાના
 પવિત્ર પટ પર હંભરો યાત્રાળુઓને સ્ના-
 નાદિક કરતાં જોયા. આ જ ખરી ગંગા
 એવી તેની પ્રતીતિ થઈ, તેના વિશાળ
 પટ પર પોતાની સ્ત્રીની આંખો તેણે ઠેરવી,
 અને ગદ્ગદ કંઠે તે બોલ્યો, “ગંગા
 મૈયા ! જીવન સરની શોધ પછી આજે
 હું તને પામ્યો, પણ તારાં દર્શન માત્ર જ
 યથાં ! તારાં પવિત્ર જળમાં મારો દેહ
 હું ન બોળી શક્યો ! જેવી કડ્ડલામયની
 ઇચ્છા ! શિવ ! શિવ ! શિવ !” આમ
 આમ બોલતાંજ તેના પ્રાણ નીકળી ગયા.

ત્યારે તે પરલોકમાં ગયો ત્યારે યમરા-
 બાએ ચિત્રગુપ્તને પૂછ્યું : “આ બ્રાહ્મણની
 રીત કદીકત છે ?” ચિત્રગુપ્તે જવાબ
 આપ્યો, “મહારાજ, એણે એક બંધન કર

ધોર પાપ ક્યું હતું; પણ પંદર વર્ષના તેના ગંગાસ્નાન ને ગંગાને કિનારે લીધેલાં તપને લીધે તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત પૂર્ણ થયું છે, ને તે સ્વર્ગમાં જવાને યોગ્ય છે, મહારાજ !”

બ્રાહ્મણ અતિશય ચક્રિત થયો અને બોલી ઉઠ્યો, “ક્ષમા કરો, મહારાજ, ચિત્રગુપ્તની બૂલ થાય છે. હું ગંગાને કિનારે કઢી પહોંચી શક્યોજ નથી !”

ચમરાજ હસી પડ્યા અને બોલ્યા, “ખરી વાત છે, એ તપસ્વી, કે ગંગાને કિનારે તું ગયો જ નથી; છતાં ચિત્રગુપ્તનો જવાબ સત્ય છે ખરી વાત તો એ છે કે અશુદ્ધ અંતઃકરણથી

હજારો વર્ષ ખરી ગંગાના તીરે કોઈ તપ કોઈ તપ કરે પણ તે ખરું તપ કહેવાય નહિ; એથી ઉલટું ગમે તે સ્થળે પણ શુદ્ધ અંતઃકરણથી કોઈ પાપનો પશ્ચાત્તાપ કરે તો તે ખરું પ્રાયશ્ચિત્ત થાય છે અને ગંગાથી ઇતર નદીને તીરે, પણ શુદ્ધ અંતઃકરણથી, તે તપ ક્યું, તેથી તારી ખરી શુદ્ધિ થઈ છે.”

મનુષ્યો હંમેશાં બ્રાહ્મ વિધિઓને મહત્વ આપી તે ઉપરથી કોઈની પવિત્રતા આપે છે, પણ દેવો તો અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ જ જુએ છે.

અરવિન્દલાલ લલ્લુભાઈ મઝમુંદાર
ખી. એ.

નવી હરિકાથ

બાલાં બાલમિત્રો.

તમે ઉઝણીએ ધણી વાર ગયાં હશે; શહેરમાં શહેરની રીતે ને ગામડામાં ગામડાંની રીતે. એવી એકદ ઉઝણીનું વર્ણન તમે તમારી ભાષામાં લખી મોકલો.

એક નાનાં બાળકો ય આને અક્ષર કામ સમજી મુકી ન દે. તેઓ માત્ર દસ લીટી લખશે તો પણ ચાલશે.

જેનું લખાણ સૌથી ઉત્તમ હશે તેને રૂ. ૧) ની ચોપડીઓ બેટમાં મોકલારો. બીજાં તારવેલાં પાંચ લખાણ લખનાર બાલમિત્રોને ‘વીરકથાઓ’-ભા. ૨મ્મની એક એક નકલ બેટ મોકલારો.

લખાણ લખનાર દરેક બાલમિત્ર પોતાની ઉંમર લખનારું ન ચૂકે. નીચેને શિરનામે તા. ૧૫-૯-૩૧ પહેલાં લખાણો મોકલી આપવાં. પરિણામ ઓક્ટોબર ’૩૧ ના અંકમાં પ્રકટ થશે.

લખો:—ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ
લુહાણમિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

ધરડા ચોરની ચોરી !

એક હોતો ચોર. એને નાનપણથી જ ચોરી કરવાની ટેવ હતી. ચોરી કરતાં કરતાં એ ધરડો થયો, તો ય પડેલી ટેવ ટળી નહિ.

એ ધરડા ચોરને ચાર દીકરા હતા. હતા તો ચોરના દીકરા, પણ છતાં ચારે જણા સીધા-સાદા હતા. ચોરી કરવાનું એમને ગમતું નહિ. તેઓ મહેનત મજુરી કરી પેટ ભરતા. પરંતુ બાપને એ વાત ગમતી નહિ.

એક દિવસ ધરડા ચોરે પોતાના ચારે ય દીકરાને પોતાની પાસે બોલાવ્યા ને કહ્યું, “ બેટાઓ, હવે તો હું મોતને કાંઠે બેઠો છું. એક એ દિવસમાં મરણ પામીશ. છેલ્લી ધડીએ તમારી પાસે એક માગણી કરું છું. ”

“ ખુશીથી બાપુ. જે માગશો એ આપીશું, કહેશો એ કરીશું. ”

“ જુઓ, બેટા, તમે ચારેય જણુ ચતુર છો, હેશિયાર છો, બળવાન છો, પણ....પણ...બેટા.... ”

“ કહો, પિતાંજી, અટકાં છે કેમ ? ”

“ બેટા, મારું નહિ માનો તો ? ”

“ જરૂર માનીશું. ”

“ તો જુઓ, આજ રાતે પેલા મોહન શેઠને ત્યાં ખાતર પાડો. ને તેના પટારામાંથી હીસના ત્રણ હાર ચોરી લાવો. તમે આટલું કરશો તો મારો જીવ નિરાંતે ચાલ્યો જશે. ”

હવે ?

છોકરા તો આ સાંભળી દિંગ થઈ ગયા. શું કરવું ? પોતાને ન ગમતી ચોરી કરવા જવું ? કે મરતા બાપને ‘ના’ કહી દુઃખી કરવો ?

છેવટ ચારે ય જણે એ વાત કબૂલ કરી.

અડધી રાત થઈ એટલે ચારે ય જણ કાતરિયાં લઈને ઉપડ્યા. વરસતા વરસાદમાં પલંગતા પલંગતા ચારેય જણ મોહન શેઠના ઘરની પછીતે જઈ પહોંચ્યા.

ભીંતમાં બોકોરું તો પડ્યું, પણ જ્યાં એક જણ એમાં પેસવા વાંઠા વળ્યો ત્યાં જ પલંગેલી ભીંત કડકડક ખૂસ કરતી તૂટી પડી. ત્રણ જણ તો આઘા ખસી ગયા, પણ ચોથો ભીંત નીચે કચેરાઈ ગયો.

ભીંત પડવાનો અવાજ સાંભળી ઘરનાં માણસો અગી ઉઠ્યાં. આડોથી

પાંડોશી પણ જાગી ગયાં. પેલા ત્રણ જણા વહેલે વહેલે પાસેની એક ઘોડારમાં સંતાઈ ગયા.

ભીંત પડેલી જોધને લોક બધું વેરાઈ ગયું.

કોઈ માણસ ત્યાં ન રહ્યું એટલે પેલા ત્રણ જણા બહાર નીકળવા લાગ્યા. બે જણ તો બહાર નીકળ્યા, પણ ત્રીજા નીકળવા જાય છે ત્યાં જ ઘોડાએ જોરથી એને લાત મારી. લાત વાગતાં જ એના રામ રમી ગયા.

બાકી રહેલા બે જણાએ પેલા ત્રીજાની ચીસ સાંભળી. બેય ગભરાયા કે નકકી આ ચીસ સાંભળી કોઈ જાગી જશે ને આપણને પકડી લેશે. આથી એ બન્ને જણ, ચોરીનો વિચાર માંડી વાળી, મુઠીઓ વાળીને ઘર તરફ નાઠા.

અંધાર ઘેર હતું ને લયના માર્યા બે ય જણા હંધુ ધાલીને, દોડતા હતા. વાટમાં એક અવડ કૂવે હતો ને તેના ઉપર ચામાસાને લીધે ધાસ છવાઈ ગયું હતું. દોડતાં દોડતાં એક જણ એ કૂવામાં ગબડી પડ્યો.

બાકી રહ્યો એક જણ ! એ જમ તેમ કરી માંડ માંડ ઘેર પહોંચ્યો.

ઘરડો ચોર જાણે કે હંમણાં ચારે ય દીકરા આવશે ને ચોરીનો માલ લાવશે, પણ ત્યાં થરથરતો થરથરતો એક જ દીકરો પાછો આવેલો એણે દીઠો. એણે ઉતાવળે પૂછ્યું,

“કહે, એટા રાતની જીત ?”

“અરે બાપુ, એકના ઉપર પડી ભીંત !”

ઘરડો ચોર (રડતાં રડતાં)

“અરે ! એ તો થઈ ગજબની વાત !”

“બીજાને મારી ઘોડે લાંત !”

ઘરડો ચોર (ખૂબ દુઃખથી) “અરે !”

“ત્રીજો કુએ પડીને મરે !”

ઘરડો ચોર (ઘણા જ દુઃખથી) “હું ?”

“માંડ માંડે ખર્યો છું હું !”

આટલું સાંભળતાં જ શોકથી ઘરડાં ચોરનો જીવ ઉડી ગયો.

બાકી રહેલા ચોથા દીકરાએ મહેનત-મજુરી કરી નિરાંતે પોતાનું જીવન ગુજારવા માંડ્યું.

ટૂંકી ટૂંકી વાતો

અતિ લોભ

સિખારીને એક વાર લક્ષ્મીજી મળ્યાં. સિખારીએ કાલાવાલા કર્યા એટલે લક્ષ્મીજીએ વરદાન આપ્યું, “લે તારી ઝાળી સોને ભરી આપું.”

રાજી થતાં સિખારીએ ઝાળી ધરી. “પણ સાવધાન ! એમાંથી નેટલું નીચે પડશે એ ધૂળ થઈ જશે.”

લક્ષ્મીજીએ પેલાની ઝાળીમાં સોનું નાખવા માંડ્યું. સિખારીનો લોભ તો માતો જ નહોતો.

‘હજી નાખો’, ‘હજી નાખો’ એમ એ બોલ્યા કરતો.

છેવટ ભાર વચ્ચે ને ઝાળી ફાટી ગઈ. બધું સોનું ભોયે પડી ગયું ને એની ધૂળ થઈ ગઈ !

લક્ષ્મીજી અદ્રશ્ય થઈ ગયા, લોભી સિખારી ખાલી હાથે જ પાછો વળ્યો.

—*—

શોક

સોલનનો એક મિત્ર પોતાના ઠાણ સમ્બન્ધીના મોતને કારણે બહુ જ દિલ-

ગીરીમાં રહેતો હતો. કાઠનો સમજાવ્યો એ સમજે નહિ, ને શોક તજે નહિ. છેવટે સોલન જતો એને એક ઉંચી ટેકરી ઉપર દોડી ગયો ને આસપાસ આવેલાં ઘરો બતાવી એણે કહ્યું, “મિત્ર, આ બધાં ઘરોમાંથી એકે ય એવું ઘર છે જ્યાં આવું દુઃખ નહિ હોય.” તું તો એ બધાનો ભોમિઓ છે.”

“ના.”

“ત્યાં એ બધાંના દુઃખને ભૂલી તારે તારા એકલાનું દુઃખ સંભારવું ન થોડું. સઘળાંનો શોક કયો આરો ય ન આવે. માટે તારો શોક એલી દે.”

—*—

બુદ્ધ ભગવાન ને દુઃખી બાઈ

બુદ્ધ ભગવાન પાસે એક બાઈ આવી. બિચારીનો એકનો એક દીકરો આગલે દિવસે જ મરી ગયો હતો.

બાઈના શોકનો પાર નહોતો. ભગવાનના પગ પાસે માથું મૂકીને એ રાંધ પડી.

બુદ્ધ ભગવાને એને આશ્વાસન આપ્યું ને કહ્યું, “બહેન, જ એક કામ

કર. મારે થોડીક રાધ જોઈએ છે તે. આ પડોશમાંથી લઈ આવ. ”

બાઈ જવા લાગી.

“ પણ જોઈ જઈને, જે ઘરમાં એકે ય માણસ મરી ગયું હોય ત્યાંથી ન લાવતી હોં. ”

બાઈએ પડોશમાં જઈને તપાસ કરી તો ત્યાં ગઈ સાલ જ વીકરો મૂંઝા હતો. બીજી ઘેર તપાસ કરી ત્યાં ય કોઈ મથું હતું, પછી ત્રીજી, ચોથે એમ ઘેરે ઘર કરી પણ ક્યાંયથી રાઈ લેવાઈ નહિ.

છેવટ બાઈ પાછી ફરી. ખુદ્દ વાગવાને એને સમજાવ્યું, “ જઈને, ત્યારે એ તો સૌને દુઃખ હોય છે. મારે શોક તજી દે ને ઈશ્વર તરફ મન વાળો. ”

—*—

કુકડો અને કીંમતી હીરા

કુકડાને એક વાર ઉકરડાં ખોતરતાં ખોતરતાં એક હીરા જઈયો ! કીંમતી હીરા હતો, કોઈ ગ્રેયરી જુએ તો લાખો રૂપિયા આપે એવો હીરા ! પણ કુકડાને શું ? વાંકી રોહો એ બોલ્યો, “ આના કરતાં તો બાજરીનો એક કણ મળ્યો હોત તો ય ઠીક. આને હું શું કરું ? ”

ને....કો....કો....કો બોલતો એ બીજી તરફ ચાલ્યો ગયો !

—*—

હોશિયાર કુતરો

શેઠ હતા. એમને એક કુતરો હતો. આયાળુ ને નિમકહલાલ.

એક વાર કુતરાને સાથે લઈ, ઘોડે ગેસી શેઠ પાસેના શહેરમાં ગયા. એક દુકાન બહાર ઘોડાને ઉભો રાખી, જીન ઉપર કુતરાને બેસાડી એ દુકાનમાં પેઠો.

થોડી વાર થઈ ત્યાં અચાનક ઘોડો અમકયો ને ઉશી બજારે નોઠો. નીચે લગામ ધસડાતી જાય ને ચાર પગે ઘોડો નોઠો જાય. લોકો ખૂબેખૂમ પાડતા હતા. પણ કોની તાકાત કે ઘોડાને પકડે ?

છેવટ કુતરો નીચે કુદા ને ઝડપ મારીને લગામ પકડી લીધી. ક્યાં ય સુધી કુતરો ધસડાયો પણ એણે લગામ ન છોડી ! છેવટ ઘોડો જરા ચાક્યો.

કુતરે લગામ પકડી જ રાખી હતી.

છેવટ ઘોડો કાબુમાં આવ્યો. પોતાના બહોદુર કુતરાને, શેઠે હેતથી પંખાવ્યો !

“ શાખાશ ઘોડેરવાર, શાખાશે ! ”

$\frac{1}{2} \div \frac{1}{2} = 1$

આ વખતની હરિશ્ચંદ્રમાં ધણું આગેએ ઉમંગથી ભાગ લીધો છે; એમ જણાવનાર અમને આનંદ થાય છે.

(૧) હીરાભાઈ શામળભાઈ અમીન, (૨) ભગવાનદાસ કેશનજી, (૩) કચરા-

(૧) હીરાભાઈ શામળભાઈ અમીન, (૨) ભગવાનદાસ કેશવજી, (૩) કચરા-ભાઈ દોલાભાઈ શેઠ, (૪) અમરચંદ જગજીવનદાસ દલાલ, (૫) રમેશચંદ્ર ઊંટાલાલ મહેતા (૬) સુરેશચંદ્ર ઊંટાલાલ મહેતા, (૭) વિમળા સોભાચંદ, (૮) ઠોરદાસ (૯) કુમારી ચાન્તાબહેન કેશવલાલ, (૧૦) ચાન્તાબહેન કાળિદાસ ખાંધી, (૧૧) ચંદ્રજાગા એચ. માંકડ, (૧૨) પ્રવીણકુમાર કાન્તિલાલ ઝવેરી, (૧૩) ગુલામસિંહ ચવભુજ, (૧૪) કુમારી લલિતાચૌરી વિશ્વનાથ ભટ્ટ (૧૫) રામકુંવર જે. પાવાગરી, (૧૬) હેમકુંવર એમ ગણાના, (૧૭) ગોરધનદાસ મોતીચંદ શાહ, (૧૮) કીશોરદામ કીણાભાઈ, (૧૯) મિસ બાનુમતી ડી. મહેતા (૨૦) નંતામિયાં શેરમદમદ રોખ, (૨૧) વિનોદરાય ભોગીલાલ બક્ષી, (૨૨) કીકુભાઈ ગોવિંદજી ભત્ર, (૨૩) દંસિઝા-બહેન, (૨૪) બચુબહેન હીરાજી, (૨૫) ઊંટાભાઈ પુરપોતમ પટેલ, (૨૬) કુમારી દમયંતી નરદરિલાલ દલાલ, (૨૭) મદાપ્તેતા બહેન (૨૮) લતીકા બહેન, (૨૯) દીલિપ બહેન, (૩૦) પ્રબોધચંદ ગિરધરલાલ શાહ, (૩૧) સો. નંદગોરી દિગ્ગતરામ, મહેતા, (૩૨) અમૃતલાલ બીખાભાઈ, (૩૩) ઠોરદાસ જેઠાભાઈ, (૩૪) સો. વિદ્યાગોરી ધડાનાથ, (૩૫) સુમનજાગા ત્રિવેદી (૩૬) હીરામંળી આરતલાલ પરિખ, (૩૭) આહુ-ભાઈ દલસુખરામ ખાંધી । ૩૮ કુમારી બદ્રજાગા માણેકલાલ (૩૯) પ્રમિલા દેસાઈ, (૪૦) ચાન્તાકુમારી કનૈયાલાલ મારફતિયા, (૪૧) રતીલાલ નાયાલ-લ, (૪૨) મહેન્દ્ર કુમાર દરમનદાસ ઝાટકીઆ, (૪૩) સુમતિ ચીમનલાલ પંડ્યા, (૪૪) બહેન કસ્તુર વાઘજી, (૪૫) કુમારી મંજુલા ઠોરલાલ શાહ, (૪૬) નલિનકાન્ત કૃષ્ણદેવ ભટ્ટ, (૪૭) શરદ કુમાર નરવરલાલ લાલાજી, (૪૮) કાન્તિલાલ મોહનલાલ પટેલ, (૪૯) રમણલાલ મોહનલાલ પરીખ, (૫૦) જયસિંહ ખીમજી આમર, (૫૧) સુમનભાઈ રણુકોઠાભાઈ પટેલ, (૫૨) કુમારી સરસ્વતી કેશરીચંદ ઝવેરી (૫૩) ચંદ્રકાન્ત કાંટાનાથ, (૫૪) કુમારી બાનુમતી કશિરવાલ, (૫૫) દરકિશનદાસ, (૫૬) અંબાલાલ કસ્તુરદાસ, (૫૭) ધર્મેન્દ્ર જ્યેન્દ્ર દવે, (૫૮) મધુરા મનજી મહેતા, (૫૯) અમૃતલાલ ભગવાનજી (૬૦) નવનીતરામ એલ. દેસાઈ (૬૧) જયાકુમારી મોદી, (૬૨) વિદુલદાસ દરિદાસ સંપર, (૬૩) પ્રબોધચંદ નૃસિંહલાલ જોષી, (૬૪) દેવચંદ કૃષ્ણચંદ (૬૫) ભારતી કે. (૬૬) વૈભામતી વસન્તરામ, (૬૭) મધુસૂદન ધ્રુવરલાલ જાની, (૬૮) ધનજીજી બેરામજી ધાનર, (૬૯) કાન્તિલાલ મહેતા, (૭૦) સો. બાગીચી પ્રજ્ઞાદામ ભટ્ટ, (૭૧)

છમનભાઈ ચતુરભાઈ શેઠ, (૭૨) ભાલચન્દ્ર ગોવર્ધન પંડ્યા, (૭૩) જટોશંકર પ્રભા-
શંકર આચાર્ય, (૭૪) સુનીન્દ્ર હરિપ્રસાદ મહેતા, (૭૫) જ્યોતિર્બાળા ધનિવનરામ મહેતા,
(૭૬) સુમનકાન્ત ડી. જોશી, (૭૭) નટવરલાલ ઉ. વ્યાસ, (૭૮) ધનુભાઈ ભદ્રશંકર,
દાકતર, (૭૯) એલ. કે. સોમજી, (૮૦) પ્રભાવતી ધનરાજ પરમાર, (૮૧) જ્યન્તિલાલ
મણિલાલ ત્રિવેદી, (૮૨) મગનલાલ નાથાભાઈ ઠક્કર, (૮૩) વસંતલાલ, (૮૪) શારદા
મગનલાલ બદામી, (૮૫) ધર્મકુમાર ભગવાતદાસ મરચંદ, (૮૬) એન. સેક્ટેરી કેરાપુ-
રા પુસ્તકાલય, (૮૭) નટવરલાલ મુલજીદાસ, (૮૮) ચંપુજીન લખમીદાસ ડોલા, (૮૯)
કપિકાન્ત પુરોષોત્તમદાસ મહેતા, (૯૦) ભાતુમતી ચીમનલાલ મહાદેવીઆ (૯૧) લલિતા
રમણુલાલ મહેતા (૯૨) ચતુરદાસ પી. ધીમીજવાળા, (૯૩) મનહરલાલ મણિલાલ મજીદિયા,
(૯૪) ચન્દ્રાવતી, (૯૫) સૌ. પ્રભાવતી જ. મોદી, (૯૬) માણિક્યાઈ નાથાલાલ,
(૯૭) રતીલાલ મળલાલ મોદી, (૯૮) ગુણવંતી સ્વામવદન લાકડાવાળા, (૯૯) કુ-
મારી વસુમતી ઝવેરી, (૧૦૦) ડાહ્યાભાઈ, (૧૦૧) હંસાગૌરી મોદી, (૧૦૨) નિર્મળા,
(૧૦૩) મૂળચન્દ્ર કરાજચન્દ્ર, (૧૦૪) સોમનાથ લક્ષ્મીશંકર દવે, (૧૦૫) વિશનજી
પદમશી, (૧૦૬) હીરાલક્ષ્મી કાન્તિલાલ પરિખ, (૧૦૭) શાન્તિલાલ મંગળદાસ, (૧૦૮)
બાલકૃષ્ણ ત્ર્યંબકરાવ. મોહક, (૧૦૯) ગમનલાલ એન. શેઠ, (૧૧૦) નવીનચંદ્ર ચંદુલાલ પંડ્યા
(૧૧૧) સરલા ન. ભટ્ટ, (૧૧૨) રામચન્દ્ર મોહનલાલ ઠક્કર (૧૧૩) ભાનુશંકર મયોશંકર જોષી,
(૧૧૪) રમેશચન્દ્ર ચીનુભાઈ શેઠ (૧૧૫) ચમનલાલ જ. શાહ, (૧૧૬) પોપટલાલ
હરિલાલ શાહ, (૧૧૭) વિઠ્ઠલરાવ ગણુપતરાવ, (૧૧૮) વનમાલીદાસ ખુશાલદાસ,
(૧૧૯) કમળા દેશાઈ, (૧૨૦) ખીમચંદ દલીચંદ, (૧૨૧) અરવિન્દ રમણુભાઈ,
સુતરીયા (૧૨૨) શરદકાન્ત રામપ્રસાદ શાસ્ત્રી, (૧૨૩) અલરામભાઈ રસુલભાઈ,
(૧૨૪) કાન્તિલાલ મણિલાલ શાહ, (૧૨૫) લક્ષ્મીશંકર ભટ્ટ, (૧૨૬) કુરંગી પ્રી.
મહેતા, (૧૨૭) કિશોરભાઈ ત્રિવેદી, (૧૨૮) સૌ. કા-તાગૌરી નટવરલાલ સાકરલાલ
(૧૨૯) રમણિકુચન્દ્ર સોમચંદ, (૧૩૦) પટેલ ઘેલાભાઈ અંબાદાસ, (૧૩૧) અમીર-
ભાઈ ફૂલજીભાઈ થર્મા, (૧૩૨) તારામતી હામીરદાસ પટેલ, (૧૩૩) ઝવેરભાઈ ગોરધન-
ભાઈ, (૧૩૪) ચતુરભાઈ હાથીભાઈ, (૧૩૫) સુલોચના એમ. રામજી, (૧૩૬) હરિ-
પ્રસાદ દેસરીપ્રસાદ ઠાકોર, (૧૩૭) આર. એલ વ્યાસ, (૧૩૮) જયસુખ્યાઈ રણુછોડ-
દાસ મરચંદ, (૧૩૯) કાન્તિભાઈ જેઠાલાલ ઠાકર, (૧૪૦) કુમારી લક્ષ્મીઆઈ દેસવજી,
(૧૪૧) જ્યોત્સ્ના મોહનલાલ, (૧૪૨) મણિજીન ભગવાનભાઈ પટેલ, (૧૪૩) બાપુ-
ભાઈ મગનલાલ ગોવિંદજી, (૧૪૪) મંજુલાલ કે. દવે, (૧૪૫) રમણુલાલ મળલાલ દવે
(૧૪૬) કાન્તાલાલ ગોવિંદજી વડીય, (૧૪૭) ધર્મકુમાર, (૧૪૮) નર્મદાલક્ષ્મી હાથી,
(૧૪૯) પદ્માવતી ઇશ્વરલાલ દેસાઈ, (૧૫૦) ગોવિંદભાઈ જીવાભાઈ પટેલ, (૧૫૧)
પુષ્પીન-બળવંતરાવ દેસાઈ, (૧૫૨) કુ. શોભના પનાલાલ મહેતા, (૧૫૩) ગુલાબસિંહ
ખી. દેસાઈ, (૧૫૪) કલાવતીજીન શંકરલાલ કવિ.

બધા પત્રોમાંથી દસ પત્રો ઉપડાવતાં નીચેના બાલગિત્રોનાં નામ નીકળ્યાં છે. તેમણે
૦-૧-૦ની તપાસની રિકિટો મોકલી પોતાની ચોપડીઓ મંગાવી લેવી.

(૧) કાન્તિલાલ હકોરલાલ, કલકત્તા. (૨) કાન્તિલાલ માણેકલાલ શાહ, બોરસદ.
 (૩) કીકુભાઈ ગોવિંદજી ભગત, રહેર. (૪) 'કુરંગી' પ્રિ. મહેતા, અકપાળ. (૫)
 રમણિકચંદ્ર સોમચંદ અમદાવાદ. (૬) દીલિપ બહેન, ગોધરા. (૭) કમળા દેસાઈ,
 બનારસ-કેન્ટ. (૮) ઋષિકાન્ત પુરષોત્તમદાસ મહેતા, અમદાવાદ. (૯) નલિનીકાન્ત
 કૃષ્ણદેવ ભટ્ટ, જળલપુર (૧૦) કે. ભટ્ટાલા માણેકલાલ, બોરપાડ.

ભાઈ દેનાર સૌ મિત્રોને અને અભિનંદન આપીએ છીએ.

આ અંકમાં આપેલી હરિશ્ચંદ્ર જરા અધરો છે. ખરી, પણ દરેકે દરેક બાલમિત્ર
 એમાં ભાગ લે એમ અને પ્રત્યક્ષે છીએ. લખનારની હામર ધ્યાનમાં લઈને જ લખાણ
 તપાસવામાં આવશે.

સૌ બાલમિત્રો જરૂર એમાં ભાગ લે.

એજ

પ્રમદી અને પ્રમિદી મા રસાનુભવ
 ધી હાથે ની ની ની ની
 શ્રીમદ્ ભગવત ગીતાના આવરણ
 તરફથી સાતત્ય રામન સેટ.

લિ. તમારો,
 થ. મ ભટ્ટ.
 તન્ત્રી, 'શુભમન્દી' બાલવિભાગ
 લુધાણામિત્ર પ્રેસ, વડોદરા

બાલો ધા ન

તન્ત્રી : ચન્દ્રશંકર મણિશંકર ભટ્ટ

લો

ધા

ન

સાદી સરળ ભાષામાં બાળકોને ગમી બાળ તેવાં લખાણો,
 સરસ વાર્તાઓ, મઝાનાં ગીતો તથા કવિતાઓ અને સુંદર
 ચિત્રોવાળું મૅગેઝિન.

ચોટખી છપાઈ, મોહક પૃથ્ઠ, મોટાં બત્રીશથી ચાળીશ
 પાનાં, વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૨-૮-૦ : નમૂનાની નકલ માટે
 ૦-૩-૦ની ટિકિટ બીકડો.

આજે જ તમારા બાળકનું નામ નીચેના શિરનામે
 લખી મોકલો.

તન્ત્રી : 'બાલો ધા ન'

બાલો ધા ન કાર્યાલય, વડોદરા

શુભ્રમુંદરી " કાર્યાલયમાં મળતાં મુંદર પુસ્તકો

હાસ્યરસિક અને વાર્તા સાહિત્ય

૧ વિનોદ વાટિકા

હાસ્યરસના જાણીતા લેખક ૧૪ હાસ્યરસિક વાર્તાઓ મૂ. રૂ. ૨-૦-૦
રા. "કિશોર-વર્ણવ"ની રા. "કલાધિ"ના ચિત્રો પો. રૂ. ૦-૩-૦

૨ મસ્તકીરની મસ્તી
(બીજી આવૃત્તિ)

હાસ્યરસના ઇન્દ્રદાર ૧૦ હાસ્યરસિક કૃતિઓ મૂ. રૂ. ૨-૦-૦
રા. "મસ્તકીર"ની રા. "કલાધિ"ના ચિત્રો પો. રૂ. ૦-૩-૦

૩ વર્માનીવિવિધવાર્તાઓ

"શુભ્રમુંદરી"ના તાંત્રી ૧૨ સામાજિક-હાસ્યરસિક મૂ. રૂ. ૨-૦-૦
રા. જ્યેષ્ઠ વર્માની વાર્તાઓ-મુંદર ચિત્રો સાથે પો. રૂ. ૦-૩-૦

૪ સોળ મુંદર વાર્તાઓ
(ભાગ પહેલો)

રા. જીગીરદાર, રા. રાયચુરા ૨૦ જરાતના વિવિધ લેખકોની મૂ. રૂ. ૧-૮-૦
રા. અંધડીયા, રા. વર્મા વિ. સોળ મુંદર દુકાની વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦-૨-૦

૫ સોળ મુંદર વાર્તાઓ
(ભાગ બીજો)

રા. જોધાણી, રા. જીગીરદાર ૨૦ જરાતના વિવિધ લેખકોની મૂ. રૂ. ૧-૪-૦
રા. રાયચુરા, રા. દેસાઈ વિ. સોળ મુંદર દુકાની વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦-૨-૦

૬ ઉંઘિયું
(બીજી આવૃત્તિ)

હાસ્યરસના જાહર રૂપ ૧૪ હાસ્યરસથી ૧૨૫૨ મૂ. રૂ. ૧-૮-૦
રા. જો. ડા. જીગીરદારની ૧૮ સ્વાદાર વાર્તાઓ પો. રૂ. ૦-૨-૦

૭ પુલછાખ

જીજરાતના કવિ-લેખક કલા અને કલ્યાણરી. મૂ. રૂ. ૦-૦
રા. કેસવલાલ હ. ચૌઠની ૧૨ સામાજિક નવલિકાઓ પો. રૂ. ૦-૨

૮ તૂટેલાં બંધન

એશિયાના સર્જક અસ્પૃશ્યતા અને રૂઢી સામે મૂ. રૂ. ૦-૦
બાબુ રવીન્દ્રનાથ ટાગોરની બળવો જાણતી નવલકથા પો. રૂ. ૦-૧

આસ લાભ: "શુભ્રમુંદરી"ના આઈકોને આ પુસ્તકો ૨૦ ટકા વળતરથી અપાશે.

મળવાનાં ઠેકાણાં

વ્યવસ્થાપક "શુભ્રમુંદરી", ૧૧૪, ગીરગામ બેક રોડ, મુંબાઈ, ૪

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી-મંડળ લીમીટેડ રાયપુરા, વડોદરા

અને જાણીતા શુકસેવકો પાસેથી.